De kroniek van Abel Eppens tho Equart

Abel Eppens tho Equart

Editie Hajo Brugmans en Johan Adriaan Feith

bron
Abel Eppens tho Equart, *De kroniek van Abel Eppens tho Equart* (eds. Hajo Brugmans en Johan Adriaan Feith). J. Müller, Amsterdam 1911

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/eppe004kron01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. en NWO

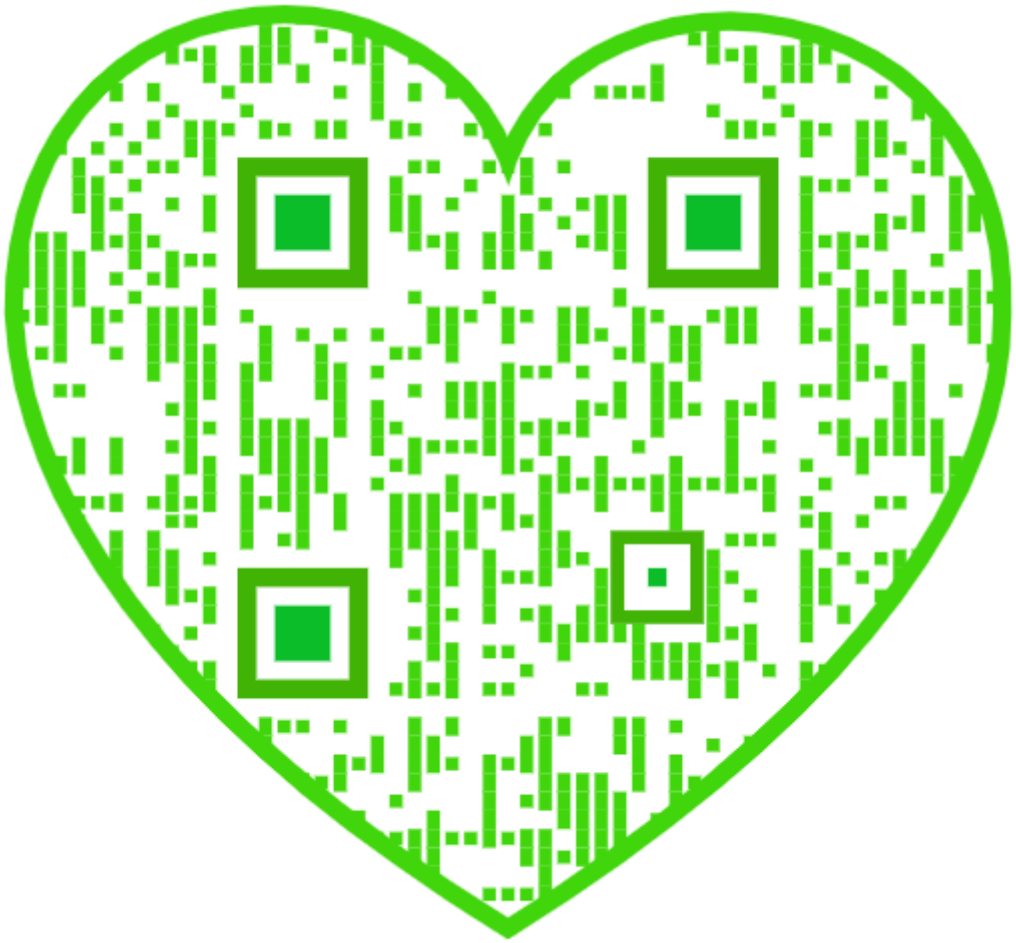

Inleiding.

Wie was Abel Eppens tho Equart, de schrijver van de omvangrijke Kroniek, welke ruim 300 jaren na hare totstandkoming thans in druk zal worden uitgegeven? Het antwoord zoude enkel kunnen luiden: een rusticus eruditus, een geletterde 'huisman' of eigenerfde boer, die de gebeurtenissen van zijn tijd, de tweede helft der zestiende eeuw, en van zijne omgeving onbevangen en getrouw heeft te boek gesteld. Voor hen echter, die meer van dien voor zijn tijd zeker merkwaardigen man, vrij wel eene uitzondering te midden zijner standgenooten, willen weten, diene het volgende.

Abel Eppens werd omtrent Palmzondag[1] van het jaar 1534 op Bolhuis te Eekwerd geboren. Eekwerd is de naam van een terp of wierde, eenige jaren geleden afgegraven, gelegen in het kerspel Wirdum (thans gemeente Loppersum) op korten afstand ten noorden van het Damsterdiep, tusschen het dorp Wirdum en het latere landgoed Ekenstein gelegen. Op die wierde stonden slechts enkele huizen, waaronder eene groote, deftige boerenhofstede, Bolhuis geheeten. Dien naam, waarschijnlijk samengesteld uit bôl, praedium, landgoed[2], en huis, dus het huis bij het landgoed behoorende, droeg de hofstede reeds in de zestiende eeuw[3]. Eppens' vader heette Eppo Aepkens (Aepke = Abel) en overleed op vroegen leeftijd den

1) 29 Maart. Vgl. Kroniek, dl. I, blz. 172 vlg.
2) Schiller und Lübben, Niederdeutsches Wörterbuch, in voce.
3) In het h.s. Klauwboek der redgerrechten wordt op de jaren 1556 en 1588 Abel Eppens toe Equert als de eigenaar van Bolhuis vermeld.

12^{den} October 1545 aan de pest[1]; zijne moeder mocht Eppens langer behouden. Zij is hem gevolgd in de ballingschap en overleed in 1582 te Emden, eveneens aan de pest. Zij heette Etgijn Ellema of Elema en was geboortig van de oude Elemaheerd bij Uithuizen. Met eenigen trots wijst onze kroniekschrijver op de oude afkomst van het geslacht zijner moeder en op de ontwikkelde mannen daaruit geboren[2]. Met hoeveel te meer recht zoude hij dat thans ruim 300 jaren later hebben kunnen doen, nu de Elema's gedurende al dien tijd hun rang van een der aanzienlijkste en meest ontwikkelde landbouwersgeslachten in de Groninger Ommelanden hebben weten te handhaven.

Abel Eppens was een eenige zoon; hij had enkel eene zuster en twee halfzusters[3]. Na zijns vaders dood bemoeiden zich zijne voogden Popco Sickens en Ballo Froma met zijne opvoeding en werd hij naar Farmsum gebracht, waar hij twee jaren vertoefde. Zijn grootvader Sicco Tammens te Zeerijp oordeelde den kleinzoon meer geschikt voor de school dan ‘ter copenschap’, hoewel Eppens zelf getuigt, dat hij destijds een tegenzin in de school had gekregen ‘um mijnes vorigen mesters hardicheyt’. Hij werd dus ter verdere ontwikkeling in 1547 naar Groningen[4] gezonden en kreeg aldaar zijne huisvesting in het gezin van den organist der Akerk, ‘vrome erbare luyden’, de ouders van den rector der bij de ‘Onze Lieve Vrouwen kerke ter Ae’ behoorende Aschool. Bedoelde rector heette Gerlacus Verrutius. Eenigen tijd later ging hij naar de

1) Hoe het te verklaren, dat Eppens' vader ‘myt sijn darde huysfrouwe up enen dach’ is gestorven? Vgl. dl. I, blz. 105. Dit kan, indien Eppens' eigen moeder, die in 1582 stierf, de derde vrouw van zijn vader is geweest en indien men ‘up enen dach’ verklaart als: op denzelfden kalenderdag.
2) Dl. I, blz. 394, 443.
3) Sebastiaen Wabbens, burgemeester van Appingedam, was een zwager van Eppens. Dl. I, blz. 208.
4) In Groningen was Eppens in den zomer van 1545 getuige van een ongeluk in de Martinikerk. Dl. I, blz. 105. Daar ook de andere berichten over Eppens' jeugd.

St. Maartenschool, destijds door haren beroemden rector Regnerus Praedinius wijd vermaard. Aan de mededeelingen van Eppens omtrent zijn leermeester danken wij de kennis van menige bijzonderheid uit het leven van dien grooten geleerde en humanist.

Ter verdere voltooiing zijner studiën bezocht Eppens in 1555 de hoogeschool te Leuven. Eppens' indrukken van Leuven zijn zeer sterk en van grooten invloed geweest op zijn denkwijze; wanneer hij nog na jaren aan de Leuvensche theologen denkt, komt hij in vuur van woede en toorn[1]. Van Leuven ging hij naar Keulen, waar hij zich in 1557 moet hebben bevonden[2]. In 1558 moet hij weer in Groningen zijn geweest[3]. Daarna begaf hij zich naar Wittenberg om zich onder het gehoor van Philippus Melanchthon te scharen[4]. Van zijn verblijf in het buitenland heeft Eppens betrekkelijk weinig opgeteekend; het behoorde niet in het kader van zijn werk veel over zich zelf uit te weiden; hij heeft de geschiedenis der Ommelanden uit zijne dagen willen te boek stellen; ook is hij blijkbaar eerst veel later met zijn opteekeningen begonnen.

Nadat hij Melanchthon ‘mede to grave gevolget’ was[5], aanvaardde hij in Mei 1560 de terugreis naar het vaderland. Twee jaren later, in Mei 1562, begaf de nu 28-jarige Abel Eppens zich in den echt. De naam van zijn vrouw was Frouke Louwens. Hij vestigde zich op eene van zijn vader afkomstige boerenplaats op de wierde Enselens ten zuid-oosten van Loppersum, dus op korten afstand van zijn ouderlijk huis. Eenige jaren later verhuisde hij

1) Vgl. beneden, blz. XIV. Een Leuvensche herinnering is nog het verhaal van de verdediging van Leuven door de studenten in 1542. Dl. I, blz. 80.
2) Dl. I, blz. 43.
3) Dl. I, blz. 38.
4) Eppens vertelt dit in zijn kroniek. Opmerkelijk is het echter, dat zijn naam niet voorkomt op de lijst der Friesche en Groningsche studenten, die in het Album studiosorum te Wittenberg in de zestiende eeuw zijn ingeschreven, gegeven door Dr. J. Winkler in De Navorscher van 1875.
5) Melanchthon stierf 19 April 1560.

naar Bolhuis[1]. Vermoedelijk ter herinnering aan eene verbouwing getuigde nog in het begin der negentiende eeuw een gevelsteen aan de noordzijde van het huis met het opschrift: *Abel Eppens anno* 1572 2 *Junij*, van zijn wonen ter plaatse. In 1569 treft men hem als wedman te Wirdum, in 1580 als proviandmeester aan de zijde der Staten. Eppens, de overtuigde aanhanger der hervorming, heeft in 1568 niet als zoovelen zijner landgenooten bij de nadering van den hertog van Alva het land verlaten, wellicht omdat hij zich nog weinig als zoodanig had bloot gegeven. Maar in 1580, na den afval van Rennenberg, werd het anders. Eppens achtte zich niet langer veilig in de Ommelanden en nam de wijk naar Emden, later door zijne vrouw en kinderen en zijne moeder gevolgd[2]. Hier heeft hij een aantal jaren in ballingschap gewoond; geen wonder, dat in zijne beschrijving der geschiedenis van de Ommelanden hoe langer hoe meer tal van feiten en merkwaardigheden werden opgenomen, welke in het bizonder Emden en Oostfriesland betreffen. Hoe lang Eppens te Emden heeft gewoond en wanneer en waar hij is gestorven, is tot dusverre onbekend[3]. In de jaren 1582 en eerstvolgende komt hij herhaaldelijk in archiefstukken voor als gedeputeerde der Ommelanders[4], naar Oostfriesland uitgeweken. Zoo o.a. in eene door hem samen met Johan Rengers van ten Post, Mello Broersema, Emo Tammen en Renko Ellema afgegeven verklaring van 8 Augustus 1582[5], dat zij het landszegel der Ommelanden hebben in ontvangst genomen en zullen bewaren. Ook staat zijne handteekening onder de goedkeuring der Ommelander rekeningen van die jaren. In 1588 staat hij

1) Bolhuis bezat hij natuurlijk sedert den dood van zijn vader. Vgl. boven, blz. V, noot 3.
2) Deze kwamen 2 Mei 1581 te Emden. Dl. I, blz. 294.
3) In 1580 had hij plan zich te Weener te vestigen. Dl. I, blz. 283.
4) Hij werd dat reeds in 1580, toen er een college van Gedeputeerden werd opgericht. Dl. I, blz. 275. Ook komt hij als proviandmeester voor. Dl. I, blz. 278.
5) Reg. Archief Groningen, 1582, nr. 105.

nog als eigenaar van Bolhuis te boek, maar reeds vroeger waren zijn goederen als van een landsvijand ten verkoop aangeslagen[1]. In 1589 neemt zijn kroniek vrij abrupt een einde; een slottirade ontbreekt; of is deze met eenige bladen afgevallen en zoek geraakt? Ook zijn er bijlagen van Eppens kroniek verloren gegaan[2]. In ieder geval is ook zijn dertiende of laatste boek opvallend kort. In archiefstukken komt Eppens' naam na 1589 niet meer voor. Den 6^{den} September 1589 bracht hij een bezoek aan den Upstalboom, zooals hij zelf vertelt[3]. Hij leefde blijkens een brief van Doede van Amsweer aan Rengers nog in April 1590[4]. Maar na den terugkeer der ballingen in 1594, toen aan velen van hen posten in het Stads- en Ommelander bestuur werden toevertrouwd, zoekt men te vergeefs naar den naam van Abel Eppens. Alleen blijkt uit een brief van Doede van Amsweer aan een zijner zonen, Leo Abeli, uit het jaar 1596[5], dat de vader toen reeds eenigen tijd geleden was gestorven. Wij zullen dus mogen aannemen, dat Eppens in 1590 of kort daarna is overleden.

Eppens heeft bij zijne vrouw, de genoemde Frouke Louwens, acht kinderen gehad. Van deze zijn met zekerheid alleen bekend twee zonen, Eppo en Louwe Abels[6]. Laatstgenoemde, meer bekend als Leo Abeli ab Equart, werd in 1595 de eerste hervormde predikant van Loppersum en komt als zoodanig in Mei 1604[7] het laatst voor. Deze had twee zonen nagelaten, ‘da sich gude hopeninge van eröget’, zooals de synode van Stad en Lande van 20 Mei 1611 getuigde, weshalve dit college besloot bij de regeering der provincie aan te vragen ‘der unvörmögenden predigern

1) Dl. I, blz. 333. Vgl. ook dl. II, blz. 405 vlg., 523 vlg., 661 vlg., 714.
2) Dl. I, blz. 190, 238, 242.
3) Dl. I, blz. 514 vlg.
4) Rengers, Kronijk, II, blz. 26 vlg.
5) Gedrukt bij Doede van Amsweer, De praesposituris reformatis, 1611, pag. 151.
6) In h.s. Rekening der kloostergoederen van Stad en Lande over het jaar 1594/95. Zie ook dl. II, blz. 525.
7) Brucherus, Gedenkboek van Stad en Lande, blz. 95; Reitsma en van Veen, Acta der prov. en part. synoden, dl, VII, blz. 99.

deses ordes kindere, so gude ingenia hebben und thom studirende duchtig befonden worden, uth die geistliche middelen vor anderen yn hören piis studiis tho beforderen und fort tho helpen'[1]. Aan dit verzoek hebben de Staten van het gewest voldaan[2].

Beide zonen, Adolphus Louwens (29 Maart 1617) en Abelus Leonis (4 Maart 1618), zijn als student te Groningen ingeschreven. Eerstgenoemde werd op rijperen leeftijd burgemeester van Groningen (1663-1668); laatstgenoemde was van 1620 tot 1634 predikant te Loppersum en overleed in 1652. In de eerste helft der zeventiende eeuw namen andere nakomelingen van Abel Eppens den familienaam Van Bolhuis aan. De eerste, die als zoodanig voorkomt, is Abel Epponis van Bolhuis, 26 Februari 1633 aldus als student te Groningen ingeschreven. Waarschijnlijk was hij een zoon van den bovengenoemden Eppo Abels en dus een kleinzoon van den kroniekschrijver en naar dezen genoemd. Hij is de stamvader geworden van het geslacht Van Bolhuis, waarin de voornamen Abel en Eppo nog lang in gebruik zijn gebleven en dat thans nog onderscheidene leden in de provinciën Groningen en Utrecht telt.

In 1580 'tho Embden in onse ballingscap' heeft Abel Eppens zich nedergezet om datgene op te teekenen, wat hij uitvoerig in den titel van zijn Kroniek omschrijft[3]. Maar hij heeft het daarbij niet gelaten. Zijn eerste deel (fol. 1-36^{vo4}) geeft de oorzaken van de Nederlandsche oorlogen van zijn tijd aan en bevat overigens een aantal losse stukken over de geschiedenis van Stad en Lande vóór 1580. Het eerste deel der oude Friesche geschiedenis,

1) Reitsma en van Veen, t.a.p. blz. 184, 267 en 280.
2) Rekeningen der kloostergoederen, o.a. 1614 en 1616.
3) Natuurlijk had hij aanteekeningen en stukken over voorafgaande jaren voor zich, toen hij schreef. Misschien is hij reeds in 1568 begonnen met zijne ervaringen aan te teekenen. Vgl. dl. I, blz. 80, ook blz. 186, 229. Maar aan den anderen kant stelt hij den dood van Barthold Entens Sr., die in 1547 werd vermoord, op 1552; dat was dus al lang geleden en door hem niet aangeteekend.
4) Dl. I, blz. 1-60.

zooals Eppens zelf zegt, is dat niet; dit gedeelte der Kroniek is dus verloren gegaan en, misschien al door Eppens zelf, vervangen door de genoemde stukken. Daarna gaat hij voort met ‘dat anderde diel der Vrescher historie der Ommelanden und Gronnygen myt ock der nabuerlicke landen corte geschedenisse van 1537 begynnende’ (fol. 37-96vo[1]). Toen hij tot het jaar 1566 was gevorderd, zette hij zijn werk onder een anderen titel voort. Deze titel voor wat hij ook wel als ‘het darde diel’ aanduidt, luidt: ‘Corte historische antekunge des belli sacri und inlandtsche der konnickschen, papisten van Spannien tegens die Evangelisschen yn die Ommelanden und stadt Gronnigen; und vort des stadt Gronnigen tegens hoere nabueren, die Ommelanden sulven, van den yaere 1566 mense Julio tot dusse laeste tijden, yaer und dach, in sekere boecken affgedielet.’ Dit ‘darde diel’ (fol. 97-576vo) is het grootst en het uitvoerigst en loopt van 1566 tot in het jaar 1589; vooral na 1580 begint de steeds grooter wordende uitvoerigheid. Eppens heeft dit derde deel in dertien[2] boeken verdeeld, welke alle een titel dragen. Hoewel soms gelijkluidend aan den hoofdtitel,

1) Dl. I, blz. 60-174. Eppens kende van de geschiedenis der Middeleeuwen wel een en ander. Vgl. dl. II, blz. 223. Hij spreekt over den Upstalboom en bezocht de ruïne daarvan, dl. I, blz. 514 vlg., dl. II, blz. 194. Hij kent Coppen Jarges, dl. I, blz. 615, en spreekt over het ontstaan van den Dollard, dl. II, blz. 594.

2)

1e boek	fol. 98-132,	dl. I,	blz. 176-258.
2e boek	fol. 132vo-164,	dl. I,	blz. 258-340.
3e boek	fol. 164vo-191,	dl. I,	blz. 340-417.
4e boek	fol. 191vo-243,	dl. I,	blz. 417-551.
5e boek	fol. 243vo-276vo,	dl. I,	blz. 551-638.
6e boek	fol. 277-329vo,	dl. II,	blz. 1-136.
7e boek	fol. 330-377vo,	dl. II,	blz. 136-255.
8e boek	fol. 377vo-411,	dl. II,	blz. 255-337.
9e boek	fol. 411vo-436,	dl. II,	blz. 337-399.
10e boek	fol. 436vo-470vo,	dl. II,	blz. 399-488.
11e boek	fol. 471-519,	dl. II,	blz. 488-607.
12e boek	fol. 519-564.	dl. II,	blz. 607-717.
13e boek	fol. 565-576vo,	dl. II,	blz. 717-748.

soms meer speciaal een zeker gedeelte der oorlogen noemende, hebben deze titels weinig beteekenis

en doet de lezer goed zich daaraan niet veel te storen. Het verhaal van het in zijn tijd gebeurde gaat ondanks die titels vrij geregeld door. Of Eppens de gebeurtenissen met zijn verhaal op den voet volgde, is niet geheel zeker. Wat hij over den drogen zomer van 1540 vertelt, is in of na 1584 geschreven[1]. De beschrijving van het Oost-Friesche vorstenhuis in het tweede deel moet in 1588 zijn geschreven[2]. Eindelijk geeft hij op het jaar 1583 een verslag van een zeer merkwaardig bezoek, dat hij den 6^{den} September 1589 aan den Upstalboom bracht; hij vond de oude rechtsplaats der Friezen in desolaten toestand, zoodat hij vreest: 'Und wort die plaetse haer naem verleesen offte niet meer gewesen mogen worden'[3]. Daarentegen maakt zijn Kroniek doorloopend den indruk onmiddellijk na de gebeurtenissen te zijn geschreven, zonder dat het verdere verloop bekend was. Hoe dikwijls b.v. Eppens over den burgeroorlog in Frankrijk spreekt, nergens zinspeelt hij op de vermoording van Hendrik III (1 Augustus 1589), waardoor de verhoudingen plotseling zoo geheel anders werden; dat Hendrik IV ('Navarreus' noemt Eppens hem steeds) ooit koning van Frankrijk is geweest, daarvan spreekt hij nergens. Het waarschijnlijkst is dus aan te nemen, dat Eppens wel geregeld aanteekende, maar zijne definitieve redactie wat later valt dan de beschreven gebeurtenissen. De hoofdzaken blijven de oorlog tegen den koning van Spanje en de strijd tusschen de stad Groningen en de Ommelanden en in nauw verband daarmede de gebeurtenissen in Oost-Friesland, Eppens' ballingsoord. Hij heeft alles opgeteekend, zooals hij zelf getuigt 'na dat gemene gerüchte schalde' of zooals hij dat 'sulven erfaren hefft', hij heeft zijn Kroniek 'trouwelicken voer den sijnen, sonder hoen van emants tsamen getogen.'

Deze zelfkritiek is in hoofdzaak juist[4]. Eppens maakt in zijn werk den indruk van een kalm, betrouwbaar

1) Dl. I, blz. 79.
2) Dl. I, blz. 90 vlg.
3) Dl. I, blz. 514 vlg.
4) Voorbeelden van kritiek van Eppens op zijn eigen berichten, dl. I, blz. 187, 274, 279, dl. II, blz. 434.

mensch te zijn geweest. Strikt objectief kan hij natuurlijk niet worden genoemd. Ook Eppens was een kind van zijn tijd en stond onder den onbewusten invloed van opvoeding, omgeving, ontwikkeling, levensstandaard, geestvermogens en tal van andere omstandigheden. En hij leefde in een tijd van scherpe tegenstellingen op elk gebied, van geweldigen strijd. Des te meer is het te waardeeren, dat Eppens zoo gematigd in zijn mededeeling en oordeel is; heftig wordt hij hoogst zelden[1]. Men speurt in hem den de stad Groningen kwalijk gezinden Ommelander, den van de Roomsche kerk fel afkeerigen hervormde, den op den Ommelander jonker naijverigen eigenerfden landman[2]. Men speurt het, meer niet. Eppens is boven alles vaderlander; in 1586 gaat hij naar Reide 'um het vaderlant eenmael weder to sien offt betreden'[3]. Partijhaat, godsdienstijver of jaloezie hebben Eppens niet te zeer verblind, hebben hem niet verleid hatelijk, spottend, zelfs partijdig te schrijven[4]. Hij vormt in dit opzicht eene scherpe tegenstelling met zijn tijdgenoot en vriend Johan Rengers van ten Post, die in zijn kroniek[5] grootendeels dezelfde tijden en dezelfde omgeving behandelende, zich daarbij als een heftigen vijand der stad Groningen heeft laten kennen. Slechts een enkele maal springt Eppens uit den band. De Inquisitie is hem boven alles een doorn in het oog. Volgens hem heeft zij niet minder dan 300,000 slachtoffers in de Nederlanden gemaakt[6]. Naar zijne meening is de geheele Inquisitie met al den nasleep van binnen- en buitenlandschen oorlog, godsdiensthaat enz. het werk van de 'Louvensche (d.i.

1) Dat Eppens niet gunstig gestemd is voor Joden, Mennisten en andere secten, spreekt wel van zelf. Dl. I, blz. 372. Joden, Turken en Russen houdt hij gelijkelijk voor barbaren. Dl. II, blz. 260.
2) Dl. I, blz. 107, 314.
3) Dl. II, blz. 313.
4) Wel noemt hij natuurlijk den Katholieken tijd 'barbarie.' Dl. I, blz. 337.
5) Werken van den Ommelander edelman Johan Rengers van ten Post, uitg. door Mr. H.O. Feith, 3 dln. Gron. 1852.
6) Dl. I, blz. 7. Elders noemt hij 50,000. Dl. I, blz. 147.

Leuvensche) theolangen, magistri nostri', zegt hij, als oud-Leuvensch student spottend, en van de Franciskaner bedelmonniken[1]. Zij hebben uit eigenbelang en hebzucht Karel V bedrogen en verleid. 'Dit sindt die rechte Solones, die den konigen wismaken, dat als alle scornigen ketterijen sint uthgerodet, soe worden die rijcken in vrede staen'[2].

Hoort hoe hij de fiolen zijns toorns over hunne hoofden uitstort:

'Disciplina offte gewisse regel des menschen levendts ys een heerlick dinck und die naem ys weerdelicken tprisen, want het respectiert guede gesetten und waere gerichten.'[3], maar.... 'o gij boels, o gij verdarvers van regementen, gij solden nene toganck hebben tot der koningen oeren'. En met de Inquisitie spannen 'die hoofsche jurysten', de Bourgondische juristen, die den despotischen regeeringsvorm in de Nederlanden willen invoeren, samen. Ook tegen deze mannen is Eppens zeer fel: 'Soe die hoofsche jurysten niet mede tom roeff hadden conspiriert; heu! woe scadelicken sindt dussen over ganse Europam den princen und alle volckeren... Dan dat moet men opentlicken erkennen, dat het drachgeliker weer, dat het heele slumpe der gesetten myt hoer glossen und den stanck van uthleggunghe myt een enich vuer in der ewicheit worde to niete gedaen, dan dat alsoe die konige dorch enigen onhuyrige grijfraten listicheit'[4] bedrogen worden. Een Herkules is noodig om dezen Augiasstal te reinigen[5].

1) Ook tegen de Dominikanen wordt hij fel. Dl. I, blz. 9. Tegen de Franciskanen nog dl. I, blz. 14. Over de Jezuieten, dl. I, blz. 144.
2) Dl. I, blz. 1 vlg. Vgl. ook over de Inquisitie en het Spaansche régime dl. I, blz. 136 vlg. De toorn van Eppens tegen de Inquisitie is wel merkwaardig, daar er weinig geloofsvervolging in Groningen en de Ommelanden is geweest. De Nederlandsche overheid was trouwens in het algemeen afkeerig van geloofsvervolging. Dl. I, blz. 3, 88.
3) Dl. I, blz. 6 vlg.
4) Dl. I, blz. 10 vlg.
5) Dl. I, blz. 11. Eppens noemt het dan ook een dwaalleer, dat de vorst niet aan zijn aan de Staten gezworen eed zou gebonden zijn. Dl. I, blz. 20.

Eppens heeft bij de samenstelling van zijn Kroniek hoofdzakelijk op eigen krachten gesteund. Aan oudere geschiedwerken of die van zijn tijd heeft hij, voorzooverre men kan nagaan, slechts enkele malen iets ontleend; vele boeken zullen hem wel niet ter beschikking hebben gestaan. Slechts twee malen noemt hij zijne bronnen. Bij zijn uitvoerig verhaal over den dood van Luther zegt hij: 'als Sleydanus betuyget'[1]. Eppens geeft hier de bron aan, waaruit hij vele van zijn berichten over den tijd der reformatie heeft geput. En waarschijnlijk heeft hij daarbij niet het in 1555 gedrukte Latijnsche origineel, maar de Nederlandsche vertaling gebruikt, die reeds in 1558 verscheen onder den titel 'Waerachtige Beschrivinge Hoe dattet met de Religie gestaen heeft. Ende oock met de gemeyne welvaert, onder den grootmachtigen keyser Carolo de vijfste.' Echter heeft Eppens niet alle verhalen over Karel V en zijn regeering aan Sleidanus ontleend. Hij vertelt een anecdote van den staatsman de Praet[2], een verhaal van den dood van Karel V[3], een anecdote over den kanselier Gattinara[4], over Adriaan van Utrecht[5] en over Viglius[6], nog een verhaal over Karel V zelf[7], die niet bij Sleidanus zijn te vinden. Wij zullen hier waarschijnlijk mondelinge traditie moeten aannemen. Eveneens op mondelinge mededeeling kan Eppens' verzekering berusten, dat Karel V in zijn hart wel een reformatie der kerk wilde[8]. Ook treffen ons - in tegenstelling van wat men in den regel in de Nederlanden aannam - Eppens' herhaalde verzekering van het goedaardige, maar zwakke karakter van Philips II, al wordt hij dan ook bij een Moor vergeleken[9]; het is de invloed

1) Dl. I, blz. 86. Vgl. ook blz. 79, 82, 85.
2) Dl. I, blz. 12 en 137.
3) Dl. I, blz. 13 en 138.
4) Dl. I, blz. 16 en 150.
5) Dl. I, blz. 16 en 149.
6) Dl. I, blz. 239.
7) Dl. I, blz. 17 en 150.
8) Dl. I, blz. 4.
9) Dl. I, blz. 4, 11, 163, 166.

der monniken, die den koning bederft[1]. Eppens weet, dat in 1558 Maria van Hongarije op het punt stond op verzoek van den koning als landvoogdes naar de Nederlanden terug te keeren; alleen haar dood heeft dat belet. In dien tijd was dat alleen aan enkele ingewijden bekend en eerst veel later heeft Gachard het boven allen twijfel gesteld[2]; misschien had Eppens het te Leuven gehoord. Wij merken nog op, dat ook Eppens het beweerde bedrog met de woorden eenig en eeuwig vermeldt[3]. Op eene andere plaats blijkt, dat hij het werk van Abraham Ortelius 'Geographia und historia van die Nederlanden und Europa' heeft gekend[4]. Ook schijnt hij het handschrift der kroniek van Rengers onder de oogen te hebben gehad. Soms toch neemt hij geheele zinsneden en uitdrukkingen van dezen over; wij hebben de gelegenheid gevonden in noten daarop meermalen te wijzen. Dan heeft hij stukken van Rengers te leen gehad. De edelman en de eigenerfde boer, wier stamhuizen te Ten Post en Eekwerd op ongeveer een uur afstands van elkaar waren gelegen, hebben elkander goed gekend. Beide geletterde Ommelanders hebben na 1580 het brood der ballingschap in Oostfriesland gegeten en zijn samen herhaaldelijk (hunne kronieken getuigen het en overgebleven archiefstukken bevestigen het) als Gedeputeerden der Ommelanden in allerlei besognes in het belang van hun geboorteland werkzaam geweest[5]. De onderstelling ligt voor de hand, dat menigmaal door hen van gedachten is gewisseld over den gelijksoortigen arbeid, waarmede beiden, ieder op zich zelf, zich voor een deel in dezelfde jaren hebben bezig gehouden. Uitdrukkelijk zegt evenwel geen van beiden, dat hij het werk van den ander heeft gekend en

1) Dl. I, blz. 14, 19, 139.
2) Dl. I, blz. 18 en 162.
3) Dl. I, blz. 103.
4) Dl. I, dl. II, blz. 372.
5) Een brief van Eppens aan Rengers d.d. 10 Juni (1582), gedr. bij Rengers, Kronijk, dl. II, 348 vlg. Vgl. ook t.a.p. dl. II, 352, 370 en verder Eppens, dl. I, blz. 252, 255.

gebruikt[1)]. Eppens heeft bovendien vele verdragen, placcaten, brieven en andere officieele stukken van zijn tijd gekend[2)]. Sommige daarvan heeft hij in zijn kroniek overgeschreven, ook vele van en aan hem zelf; van andere heeft hij de hem verstrekte afschriften tusschen de bladen van zijn handschrift ingebonden. Een enkel origineel stuk van minder officieelen aard, alsmede eenige gedrukte liedjes zijn eveneens tusschen de bladen ingevoegd. Voorzooverre die ingelaschte en tusschengevoegde officieele stukken in andere werken, zooals bij Bor, Rengers, enz. zijn gedrukt, zijn zij door ons niet overgenomen, doch is enkel daarnaar verwezen. Enkele mandaten of placcaten, geheel van Oostfrieschen oorsprong en aard en van geringe historische beteekenis, zijn evenmin door ons opgenomen. Hun korten inhoud hebben wij echter medegedeeld. Wel hebben wij natuurlijk de onbekende officieele stukken het licht doen zien. Er zijn daaronder enkele verdragen en brieven, welke voor de geschiedenis, niet enkel van ons gewest, doch voor alle Nederlanden van belang zijn[3)].

1) Er is één plaats, die het tegendeel schijnt te bewijzen. Rengers zegt (dl. II, blz. 209) van het geschut in Delfzijl in 1580: ‘Se hadden jn den sijl 6 metalen stucken, 12 goetlingen, 16 barsen, *als Abel Eppens soll getellet hebben*’. Dat correspondeert met een mededeeling van Eppens (dl. I, blz. 279): ‘daer doch reede alle des Landtscaps gescut ingevueret was van wegen die clocken gemaket und gebuytet tot 16 metalen stucken und 12 goetlingen und 16 barsen, *die ych daer gesien und getelt hebbe*’. Blijkbaar is hier alleen sprake van een mondelinge mededeeling van Eppens aan Rengers; de laatste heeft zich ook in het getal der metalen stukken vergist. Rengers en Eppens hebben beide voor den aanslag van Jean Jaureguy den verkeerden datum 18 April 1582, waarschijnlijk beide uit dezelfde onjuiste bron. Eppens verkondigt Rengers' lof, dl. I, blz. 404; hij kreeg kopieën van stukken van Rengers, dl. I, blz. 438 vgl. Over Rengers' bezittingen in Westfalen, dl. II, blz. 508.
2) Dat Eppens soms officieele stukken voor zich had, blijkt dl. II, blz. 114, 121. Excerpten, dl. II, blz. 200 vlg.
3) B.v. Stukken over den religie-vrede van Matthias, dl. I, blz. 25 vlg. 262 vlg.; over de twisten van Stad en Lande in 1578, dl. I, blz. 35 vlg.; lijsten van ballingen, dl. I, blz. 46 vlg.; stukken van en over Wigbolt van Ewsum, dl. I, blz. 52 vlg. 289 vlg.; verklaringen van 1535 vlg. over de tollen te Emden, dl. I, blz. 65 vlg.; namen der gevangenen en uitgewekenen, dl. I, blz. 270 vlg.; brieven van uitgewekenen, dl. I, blz. 595 vlg. enz.

Eppens heeft zijn kroniek geschreven op gewoon folio-papier (32 bij 21 c.M.) in katernen, welke in de achttiende eeuw in twee deelen, in de negentiende eeuw in één stevigen perkamenten band zijn saamgebonden. Papier en inkt zijn na 300 jaren gebleken van de beste kwaliteit te zijn geweest; het schrift alleen is van minder allooi. Eppens schreef, als vele van zijne tijdgenooten uit de tweede helft der zestiende eeuw, eene slordige hand met tal van afkortingen. Wanneer men het geheele handschrift heeft doorgeworsteld, bemerkt men, dat men in het begin een aantal penneraadsels verkeerd heeft opgelost; eerst bij eene tweede lezing komt men achter des schrijvers bedoelingen. En ook dan nog moet men voorzichtig zijn, want met stijl en orthographie neemt Eppens het niet al te nauw. Waar hij latijn schrijft, toont hij zich de lessen van zijn grooten leermeester Praedinius ten nutte te hebben gemaakt, daar is hij correct en zal men hem slechts zelden op een fout betrappen[1]. Waar hij echter in zijn eigen taal zijne gedachten op papier zet, heeft hij voor den lezer een aantal voetangels en klemmen geplaatst. Zijn taal is het Nederduitsch der zestiende eeuw, de taal, waarin ook de officieele stukken in Groningen, de Ommelanden en Oostfriesland zijn geschreven, doch zij draagt een meer lokaal karakter. Tal van woorden en uitdrukkingen zouden wij niet hebben kunnen verklaren, indien wij niet door geboorte en opleiding gewestgenooten van Abel Eppens waren en met de geheimen van het Groningsch dialect waren vertrouwd geweest. En zelfs voor ons bleven nog allerlei moeilijkheden bestaan; niet alle raadsels konden worden opgelost. Wel hebben wij de ervaring opgedaan, dat het hardop lezen van een langen zin dikwijls de beteekenis duidelijk doet worden.

1) Dat hij de oude geschiedenis kent en b.v. Caesar citeert, behoeft ons bij zijn opleiding niet te verwonderen, vgl. dl. I, blz. 597, 604. Elders citeert hij het spreekwoord ‘Boni pastoris est tondere non deglubere’, dl. I, blz. 616; een ander, dl. II, blz. 177 vlg. Vgl. ook dl. II, blz. 308, 550.

Meer moeilijkheid heeft ons echter, gelijk gezegd, de slordigheid van Eppens in stijl en spelling opgeleverd en zij zal het den lezer nog doen. Zoo heeft Eppens onder meer de antieke gewoonte veelal achter het enkelvoudige *men* en achter verzamelwoorden als 'volck', 'menichte', 'vijandt' het meervoud van het werkwoord te laten volgen; daarentegen achter het meervoudige *sie* het enkelvoudige werkwoord. Had hij deze schrijfwijze nu als vasten regel aangenomen, men zoude zich daarbij moeten neerleggen en een richtsnoer bezitten; doch dat is niet het geval en ziedaar nu ons geplaatst voor de moeilijkheid der keuze tusschen enkelvoud en meervoud, wanneer het werkwoord in afgekorten vorm zich aan ons vertoont. Wij kozen het enkelvoud. Eene andere, niet tot verduidelijking strekkende gewoonte is het beginnen van vele zinnen enkel met het woordje *Dat.* Wij kunnen den zin slechts leesbaar maken, indien wij dit woordje opvatten in de beteekenis van *zoodat* of van *Te vermelden is dat.* Van verschrijvingen wemelt het handschrift. Hoevele malen schrijft hij niet Febuari voor Februari, dost voor drost, kelet voor ketel, Snueck voor Scenck, laat hij de *n* achter een woord weg of voegt deze letter er zonder reden aan toe. Dergelijke verschrijvingen hebben wij doorgaans zonder noot verbeterd. Ook de slot-*t* acht hij dikwijls overbodig; wij lezen herhaaldelijk mach, jach, gecoff, enz. Aan geslachten stoort hij zich weinig, bijv. *des koninne* voor *der koningin* is niet zeldzaam. De afkortingen in het handschrift zijn door ons opgelost of aangevuld op de wijze als het handschrift zelve op andere plaatsen aangeeft. Zoo zijn bijv. *Maj.*, *Gron.*, *kon.* door ons gelezen: *Majestaet*, *Gronnygen*, *konick.* Alleen de *D* lieten wij dikwijls onaangevuld staan, omdat niet altijd door ons kon worden uitgemaakt, of hiermede Doctor of Dominus werd bedoeld. De woorden *Stadt* en *Landen* komen in afwisselend gebruik zonder eenig naspeurbaar systeem met hoofd- en kleine beginletters voor. Wij hebben bij den druk daarin een regel aangenomen en slechts dan hoofdletters als beginletters genomen, waar met het enkele woord *Stadt* de stad Groningen en met *Landen* de Ommelanden waren bedoeld.

Maar het past ons eigenlijk niet Eppens om zijne slordigheid in taal en stijl te bedillen. Immers de brave landman had niet de bedoeling als historieschrijver in het publiek op te treden; hij zal allerminst hebben vermoed, dat zijn kroniek nog eens, en nog wel ruim 300 jaren na zijn dood, door den druk onder de oogen van het publiek zoude worden gebracht. Eppens heeft zijn boek 'voer den sijnen' saamgesteld. En als zoodanig hebben ook zijne nakomelingen dit werk beschouwd. Dat Rengers ervan wist, mag worden aangenomen. Maar bij geen Groninger noch Ommelander geschiedschrijver der zeventiende en achttiende eeuw wordt het handschrift overigens vermeld. Slechts Doede van Amsweer, de geleerde theoloog en tijdgenoot van Abel Eppens, uit denzelfden hoek der Ommelanden afkomstig, evenals Eppens in 1580 naar Emden uitgeweken en met dezen zeer bevriend, heeft de kroniek gekend. In een, helaas ongedateerden brief[1], schrijft hij 'Domino Abelo Eppens ab Equert coexuli et amico singulari': 'Laudo tuam operam et diligentiam, quam prestas patrie in rebus politicis conscribendis et emendandis, antiqua regalia et libertatem communis patriae concernentibus. Sic nostrum est operari in vinea Domini, dum hodierna lux adhuc nobis exoritur..... Etiamsi in exilio moriendum et nunquam ad optatos patriae fines nobis rediendum sit: studium tamen et voluntas nostra Deo grata erit..... Videbunt etiam posteri, nos non mortuos esse, ut ignavos fucos, qui colla nostra (vendendo libertatem) voluntarie jugo submisimus, sed ut libertatis amantes et propugnatores patrie periclitantis.'

Wij vinden op een der schutbladen en op het titelblad van het handschrift de handteekeningen van twee achttiende-eeuwers, nl. van Dr. Theodorus Adriani (1713-1798), secretaris der Staten van Stad en Lande, en van Dr. Hemmo Arnold Werumeus, een Groninger advocaat en lid der gezworen gemeente aldaar uit de tweede helft der achttiende eeuw. Zijn zij eigenaren van het hand-

1) De praeposituris reformatis, pag. 101.

schrift geweest? Niet onmogelijk. Eene verwantschap tusschen de boven vermelde nazaten van Abel Eppens en het geslacht Werumeus is vast te stellen. Eene familiebetrekking met Adriani hebben wij niet kunnen vinden. Dit gevoegd bij de zonderlinge plaats van Adriani's handteekening, op een der achterschutbladen van een ander soort papier als dat van het h.s., doet het vermoeden rijzen, dat Adriani geen eigenaar van het boek is geweest. Dr. H.A. Werumeus was door het huwelijk van Ubbo Emmius van Berchuys met Margaretha Hemmina Werumeus na verwant aan Mr. A.J. de Sitter, wiens schoonmoeder eene Van Berchuys was. Aan hem, den bekenden oudheidkundige en rechtsgeleerde, kan hij het handschrift hebben vereerd of vermaakt. Hoe het zij, uit talrijke noten in den 'Tegenwoordigen Staat van Stad en Lande'[1] blijkt, dat de Sitter bij de samenstelling van dit werk (omstreeks 1792, samen met zijn vriend Modderman) het handschrift te zijner beschikking heeft gehad. In 1814 overleed de Sitter, maar eerst in 1863 werd zijne kostbare boekerij geveild. Voor de somma van *f* 40. - werd op deze auctie het handschrift van Abel Eppens voor het Archief te Groningen aangekocht.

Toch was de bekendheid der kroniek niet tot den engen familiekring beperkt gebleven. Mr. D.F.J. van Halsema, de kundige rechtsgeleerde, schrijver van 'De Staat en Regeeringsvorm der Ommelanden'[2], had er een zeer uitvoerig excerpt, om niet te zeggen afschrift, van gemaakt, hetwelk hij 'anno 1760 mense Junio' voleindigde. Van Halsema was toenmaals 24 jaar en woonde bij zijn vader op Rusthoven, een buitengoed grenzende onmiddelijk aan Eekwerd en Bolhuis. Berustte het handschrift mogelijk toen nog op Bolhuis of bij een der andere nazaten van Eppens, die o.a. ook op het naburige

1) Daarnaar verwijst Hofstede de Groot, Geschiedenis der Broederen kerk te Groningen, blz. 35 aldus: 'Ab. Eppens in Tegenw. Staat Dl. I blz 375.
2) Deel II. Werken van het Genootschap Pro Excolendo Jure Patrio. Gron. 1778.

Enselens woonden? Bezat Werumeus[1], die een tijdgenoot van Van Halsema[2] aan de Groninger hoogeschool was, mogelijk reeds het handschrift? Ziedaar vragen, waarop wij het antwoord moeten schuldig blijven. Wij kunnen enkel constateeren, dat de jeugdige Van Halsema met grooten ijver 1149 bladzijden in folio beschreef en zijn arbeid bescheidenlijk ‘excerpta’ noemde. Hij had nl. ‘uitgetrokken uit de originele chronijk, zooverre de zaaken van Stadt Groningen en Omlanden aangaat en die men bij de gedrukte schrijvers in 't geheel niet of duister vermeld vind.’ Bovendien had hij de taal der kroniek hier en daar wat gewijzigd. Dit excerpt, in twee flinke deelen gebonden, is kort na den dood van Van Halsema (1784) gekomen in de bibliotheek van het Genootschap Pro Excolendo Jure Patrio te Groningen, waarin het ook thans nog als n° 91 der handschriften[3] berust.

Door de duidelijke hand van dezen copiist was de kroniek thans meer toegankelijk geworden. Negentiende eeuwsche historieschrijvers hebben dan ook meermalen de kroniek geraadpleegd; uit de door hen gegeven aanhalingen blijkt echter, dat zij niet Ovidius' woorden indachtig zijn geweest: ‘gratius ex ipso fonte bibuntur aquae’, doch zich veelal liever tot het zooveel gemakkelijker leesbare afschrift van Van Halsema hebben gewend[4].

In 1832 zag een ander excerpt uit de kroniek het licht. Wederom was het een geleerde uit den noordoosthoek der Ommelanden, die zich met het handschrift van Eppens ging bemoeien. De bekende oudheidkundige

1) Ingeschreven als student 6 Juli 1753.
2) Ingeschreven als student 9 Juli 1751.
3) Brugmans, Catalogus codicum manu scriptorum Univers. Gron. Bibliothecae, pag. 355.
4) Eppens is gebruikt door Koning, Bijdr. voor de gesch. v. Gron., VII, bl. 262 vlg.; Lorgion, Praedinius, passim; Franz, Ostfriesland und die Niederlande zur Zeit der Regentschaft Albas (Emden, 1895), S. 280 vlg.; Veldman, Wigbolt van Ewsum, Gron. Volksalm. 1897, blz. 1 vlg.; Peters, t.a.p., 1904, blz. 15; Bos, Het Groningsche Stapelrecht (Gron. 1904), passim.

Nicolaas Westendorp[1)], predikant te Loppersum en daarna te Losdorp, in deze omgeving, te Farmsum, geboren, gaf in 1832 een boekje uit, getiteld ‘Bijzonderheden uit de geschiedenis der Hervorming in de prov. Groningen tusschen de jaren 1545 en 1580, ontleend uit een ongedrukt handschrift van dien tijd.’ Dat handschrift was, de voorrede vermeldt het, de kroniek van Abel Eppens. Westendorp spreekt in dit 75 blz. groote boekje zijn eigen taal en heeft zich bij de vermelding der ‘Bijzonderheden’ enkel tot de hervorming beperkt en Eppens' berichten dienaangaande getoetst aan en aangevuld uit de toen eveneens enkel in één handschrift bekende kroniek van Johan Rengers.

De kroniek van Eppens komt dus door deze onze uitgave voor het eerst in haar geheel onder de oogen van het publiek. Na al het medegedeelde zou echter de vraag kunnen rijzen, of de uitgave van zulk een omvangrijk geschiedwerk thans nog gerechtvaardigd mag worden geacht.

Wij meenen deze vraag met alle gerustheid in bevestigenden zin te mogen beantwoorden. Eppens vermeldt in zijn kroniek stellig veel, dat men ook elders kan vinden; - wat de algemeene landsgeschiedenis betreft bij de door hem aangehaalde schrijvers en verder bij Bor, Van Meteren en de andere bekende vaderlandsche historici; - wat de geschiedenis van Stad en Lande betreft, in de reeds uitgegeven kronieken van Johan Rengers van Ten Post en van Eggerik Phebens, weldra nog te vermeerderen met de door prof. Dr. F. Ritter en Dr. H. Reimers te Emden onder handen genomen uitgave van een tot dusverre zoo goed als onbekende kroniek van Groningerland en Oostfriesland, eveneens door een te Emden in ballingschap vertoevende Ommelander geschreven.

1) Johan Rengers van Ten Post, Doede van Amsweer, Van Halsema en Westendorp hebben allen in een kring gewoond, waarvan als middelpunt Eekwerd kan worden genomen, terwijl de afstand van elk der woonplaatsen tot dat middelpunt ongeveer één uur afstands of minder bedraagt.

Toch is de uitgave van Eppens' kroniek naast deze reeds opengestelde geschiedbronnen gerechtvaardigd en gewenscht. Wij spreken niet van haar belang uit taalkundig oogpunt; voor de studie van het Nederduitsch dialect moet zij een rijk vloeiende bron opleveren en is zij reeds door een deskundige als zoodanig erkend, en in bewerking genomen. Maar uit een geschiedkundig oogpunt is de kroniek van Abel Eppens van belang, omdat - wij weten het niet beter uit te drukken - zij door Abel Eppens is geschreven. Deze eenvoudige, zeer ontwikkelde man heeft niet geschreven voor het publiek, doch enkel voor zich zelf en zijne naaste verwanten. Daardoor is hij volkomen vrij in het uiten zijner gedachten geweest, heeft hij nooit verkeerd onder den druk van de overpeinzing, welk effect zijne woorden op de lezers zouden maken, is hij sober en waar gebleven.

Eppens heeft een zeldzaam onbevangen en nuchteren kijk op alle zaken. Hij ziet het kwaad bij beide partijen; daarom worden ook beide door God gestraft[1]. Bij menig politicus of godsdienstpartijgenoot doorschouwt hij zeer goed het eigenbelang als de eigenlijke drijfveer en hij aarzelt niet dit neer te schrijven. Bij de rechtspraak aan het hof te Brussel zegt hij ronduit en toont hij het met voorbeelden aan, dat de partij in rechten, die het rijkste aantal geschenken weet aan te voeren, de meeste kans heeft het proces te winnen. Zijn nuchtere kijk doet hem recht wedervaren aan een vijand als Caspar de Robles[2], waar hij diens goede zorgen voor de dijken prijst, en doet hem billijk zijn tegenover de goede hoedanigheden van een man als den bij de partijgenooten van Eppens zoo fel gehaten bisschop Knijff[3]. Ook over de abdij Aduard had Eppens een gunstige meening[4]. Aan

1) Dl. I, blz. 319.
2) Dl. I, blz. 247, dl. II, blz. 734.
3) Over Knijff, dl. I, blz. 206, 214, 230. Minder was Eppens ingenomen met de Groningsche kanunniken, die niets deden dan ‘horeren und suypen und renten to verteeren’. Dl. I, blz. 246.
4) Dl. I, blz. 143.

den anderen kant is hij niet blind voor de fouten van den overigens hoog door hem geprezen Wigbolt van Ewsum, het hoofd der Geuzen in het Noorden[1]. Ook Barthold Entens van Mentheda heeft voor hem zijne deugden en gebreken[2]. Aardig is de wijze, waarop hij dezen diens eigen karakter laat schetsen. Den losbandigen Watergeus voert hij aldus sprekende in: 'Byn yck nene Christen, noch holde mij niet als een Christen tobehort, soe wil ick nochtans Christi sake driven und bedenen und mijn vaderlant erredden myt lijff und bloet..... Nochtans sindt daer in een cruytgaerde voele verscheiden cruderen, niet even ruekende und gudt in die medisijn. Byn ick neit der cruyderen ener, soe sin ick doch der hagedoerne und heege mede, die soedanigen cruydtgaerde bewaeret, und behoere noetwendich ock tot de cruytgaerde'[3].

Ook andere personen laat hij gaarne sprekende in zijn kroniek optreden. Dat is onderhoudend; daardoor heeft hij eenige kleur aan zijne verhalen gegeven. En dat is wel noodig; want een groot stylist is Abel Eppens allerminst en meermalen kan hij aan het verwijt van droog, verward en duister te zijn niet ontkomen.

Maar Eppens heeft voor ons nog eene andere verdienste. Wij zouden deze willen aanduiden als zijne mededeelzaamheid betreffende 'la petite histoire'. Zijn verhaal wemelt van anecdoten over allerlei personen[4], aardige bijnamen

1) Dl. I, blz. 310.
2) Dl. I, blz. 272 vlg., waar Eppens zijn dood betreurt; volgens hem houdt na Entens' dood alle discipline op. Over zijn broeder Azinge Entens vooral dl. II, blz. 13 vlg.
3) Dl. I, blz. 456.
4) Zoo van den luitenant Maarten van Naerden, dl. I, blz. 121; Duurt Alberda heet 'der slemenneren und schutenscuveren borgemester', dl. I, blz. 184, 451; anecdote van Wigbolt van Ewsum, dl. I, blz. 285; over het schip de Inquisitie, dl. I, blz. 375; een zwaarlijvig man, dl. II, blz. 51; de Mepsche, dl. II, blz. 107; Onno van Ewsum, dl. II, blz. 109; een Jood te Emden, dl. II, blz. 110; den kanselier Moller, dl. II, blz. 117; monstra, dl. II, blz. 118, 181; noodweer te Emden, dl. II, blz. 140; ziekten van mensch en vee, dl. II, blz. 165; een luchtgezicht te Antwerpen, dl. II, blz. 180; aardig antwoord van Willem Maler, dl. II, blz. 185; een ontploffing op de Eems, dl. II, blz. 241; Onno van Ewsum aan tafel bij Willem Lodewijk, dl. II, blz. 292; bericht over het berechten en verbranden van tooveressen in Oost-Friesland, merkwaardig ook om Eppens' oordeel daarover, dl. II, blz. 346; over een bekwaam goudsmid, dl. II, blz. 350, 655; onrustbarende hemelteekenen, dl. II, blz. 430; wonderteekenen te Franeker, dl. II, blz. 433; gevallen van tooverij, dl. II, blz. 475; een bericht over den historischen Faust, dl. II, blz. 477; over een wondereiland, dl. II, blz. 510; Engelsche tooneelspelers, dl. II, blz 531; buskruitontploffing te Emden, dl. II, blz. 600; de hopman 'Slaepnoch', dl. II, blz. 722; de diefstal van Neeltje van Norden, dl. II, blz. 747 vlg.

en scheldnamen, onbekende spreekwoorden[1] (wij citeeren bijv.: 'Und ys een gemene rede: Een hopman voer een leuwe thebben ys beter dan voel krijchluyden tot leuwen, datwelcke scapen hoeren twesen um vredelicken myt den ondersaten tlieven und den leuwen to folgen und niet to verlaten'), verder landbouwberichten[2], prognosticaties[3], gedichten[4], verhalen over feesten, leefwijze van de Ommelander geestelijken vóór de Reformatie[5], van de Ommelander edelen en de Groninger burgers, onderwijs op de latijnsche scholen, godsdienstgesprekken enz. enz. Zeer merkwaardig zijn met name de vele mededeelingen, die Eppens herhaaldelijk doet over de

1) Een turfgraver is nooit rijk geworden, dl. I. blz. 114; woordspeling met den Ham, dl. I, blz. 480; op Oterdum, dl. I, blz. 482; 'dan gelick een slapende houdt van een blaffende dogge te onderscheiden sal wesen', dl. I, blz. 617; kroeghouders worden rijk, anderen arm, dl. II, blz. 12; de Staten 'willen endlich den padde treden dat he pijpen muste', dl. II, blz. 212; 'Emder gelove, Emder trouwe, dl. II, blz. 288; ook dl II, blz. 453, 528; vergelijking met een kat, die geen natte voeten wil krijgen, dl. II, blz. 504.
2) Bloei der Ommelanden na 1536, dl. I, blz. 62 vlg., 89, 110 vlg.; droge zomer van 1540, dl. I, blz. 78; welvaart omstreeks 1560, dl. I, blz. 125; muizenplaag, dl. I, blz. 387; strenge winter, dl. II, blz. 396, 493, 499; warme zomer van 1587, dl. II, blz. 543, 553; zachte winter, dl. II, blz. 620; oogstberichten, dl. II, blz. 83, 564.
3) 1554, dl. I, blz. 41; 1576, dl. I, blz. 44; 1558, dl. I, blz. 133; ook dl. II, blz. 193, 196; 1588, dl. II, blz. 615; 1589, dl. II, blz. 741.
4) O.a. dl. I, blz. 38.
5) Dl. I, blz. 89, 164, 168.

prijzen van allerlei waren, als turf[1], vooral granen[2], dan boter en andere landbouwproducten, niet alleen in Oost-Friesland, maar ook elders[3], opgaven van landprijzen[4], prijzen van brandstoffen[5], van levensmiddelen[6]; lage landprijzen[7] kunnen worden gesteld tegenover de zeer hooge prijzen, die in 1588 voor boerderijen en landerijen in Oost-Friesland worden betaald; Eppens is dan ook vol bewondering voor den economischen bloei van het land zijner ballingschap[8]. Over dure tijden, zeer natuurlijk in zijn tijd van voortdurenden oorlog, heeft Eppens het herhaaldelijk, zoo in Vlaanderen[9] en elders. Eenige keeren spreekt Eppens over de prijzen van granen en vruchten in den zomer van 1587[10], evenzoo over den goeden zomer van 1588 en de daardoor veroorzaakte lage graanprijzen[11]. Ook verdienen Eppens' mededeelingen over de bezittingen van het klooster Aduard de aandacht[12]. Het teekent den man der praktijk, wien economische verhoudingen altijd zeer gewichtig schijnen, dat de toestand van de munt hem herhaaldelijk bezig houdt; de munt van Emden[13] en die der Ommelanden[14] bespreekt hij, terwijl hem natuurlijk ook de bekende algemeene daling van de muntwaarde in zijn tijd treft en bezorgd maakt[15]. Kortom telkens stuit men op kleine, aardige mededeelingen, waaruit men zoo recht

1) Dl. I, blz. 330.
2) Dl. I, blz. 391, 516; dl. II, blz. 299, 369, 379, 381.
3) Dl. I, blz. 562.
4) Dl. II, blz. 62.
5) Dl II, blz. 263, 305.
6) Dl. II, blz. 275, 726.
7) Dl. II, blz. 444, 462.
8) Dl. II, blz. 725.
9) Dl. II, blz. 310, 400, 696.
10) Dl. II, blz. 473, 481, 543.
11) Dl. II, blz 657.
12) Dl. II, blz. 466.
13) Dl. I, blz. 483.
14) Dl. II, blz. 228.
15) Dl. II, blz. 497, 500.

goed het leven en denken, de zeden en gebruiken der zestiende eeuw kan leeren kennen.

Maar vóór alles belangrijk zijn natuurlijk de berichten van Eppens over den strijd zijner dagen. In het conflict van de Ommelanden met de Stad staat hij natuurlijk aan de zijde van zijn geboorteland, al laat hij zich nooit zeer fel over de Groningsche politiek uit. Van gewicht zijn zijne mededeelingen over de praktijk van het stapelrecht, waarvan reeds Mr. Bos voor zijn proefschrift een ruim gebruik heeft gemaakt[1]. Herhaaldelijk uit Eppens de klacht, dat de Ommelanden door de Stad worden onderdrukt, dat de uitoefening van het stapelrecht een duldelooze tirannie wordt[2], en vooral dat in verband daarmede de rechtspraak van de Hoofdmannenkamer, waarin de Stad almachtig is, een voortdurend onrecht voor de Ommelanden is. Eentonig maar welsprekend is zijn klacht over de vervolgingen, waaraan na 1580 de Ommelander boer blootstaat, des te ergerlijker omdat daaraan het karakter van wettige rechtspraak wordt gegeven; de herhaalde verkoopingen van heerden en landerijen ‘bi der keersen uutganc’, dus gerechtelijk, zijn niets anders dan verkapte confiscatiën ten bate der stedelingen, die zich rijk maken met den buit der verbannen Ommelanders[3]. Welsprekend ook zijn zijne klachten over de plunderingen der soldaten van beide partijen, waartusschen Eppens in dit opzicht in het geheel geen onderscheid maakt. Treffend zelfs is zijn verhaal van de schandelijke verwaarloozing der dijken en het bederf van het geheele land, dat daarvan het gevolg is[4]; in dit verband heeft hij grooten lof voor zijn politieken tegenstander Robles[5] en zelfs voor Verdugo.

Ook van en over de Stad had Eppens allerlei berichten.

1) Vgl. boven, blz. XXII, noot 4.
2) Dl. I, blz. 68, 129 vlg.
3) Dl. I, blz. 300.
4) Dl. I, blz. 94.
5) Robles zette door, ‘hoewol myt murrent des adels, nochtans tot een ewyge wolfaert des landes.’ Dl. I, blz. 216.

Merkwaardig is al dadelijk zijn bericht over de immigratie van Drenten en Westfalen in Groningen, waar zij al spoedig invloed hebben verkregen in de gilden, vervolgens hun intrede in het stadsbestuur hebben gedaan en zoo feitelijk de stad regeeren[1]; deze voorstelling, hoewel wat overdreven, wordt toch in hoofdzaak door de feiten bevestigd[2]. De macht der Stad is inderdaad groot en Eppens beschouwt het als den duren plicht der Ommelanden om Groningen voortdurend en overal te bestrijden; met waardeering denkt hij aan den door Aremberg en Caspar Robles aan de Ommelanden gegeven raad om de Stad in haar consequente politiek na te volgen[3]. In verband daarmede staat zijn streven om de Ommelanden als een afzonderlijk gewest te beschouwen, afgescheiden van de Stad; afzonderlijke Statenvergaderingen, zooals die van 1548, beveelt Eppens dan ook aan[4]. In dit verband tracht Eppens ook - ten onrechte - te bewijzen, dat Karel V geen erfheer, maar alleen beschermheer van Stad en Lande zou zijn geweest; daardoor zou het verzet der Ommelanden tegen de Spaansche regeering dus geen opstand zijn[5]. Ook over de inrichting van den Ommelander landdag geeft Eppens een en ander, dat van gewicht is[6]. Maar juist dit geschil tusschen Stad en Lande was voor den landsheer van groot belang; het divide et impera gold ook hier; Eppens haalt een woord van Robles aan, die tot Rennenberg zou hebben gezegd: ‘Wolde he een heer blijven in Vreslant, soe solde he nimmer die twist tusschen Stadt und Landen laten verdragen worden’[7]. Zwaar leden zoowel de Stad als de

1) Dl. I, blz. 73.
2) Vgl. Acker Stratingh, De oude Groninger adel, Bijdr. t.d. Gesch. v. Gron., VII, blz. 13 vlg.; Blok, De herkomst van den Groninger stadsadel, Gron. Volksalm., 1898, blz. 76 vlg.; Huizinga, Het oudste patriciaat enz., t.a.p., 1910, blz. 210 vlg.
3) Dl. I, blz. 102.
4) Dl. I, blz. 103. Een enkele maal geeft Eppens de mogelijkheid van eene verzoening van Stad en Lande toe. Dl. II, blz. 691.
5) Dl. I, blz. 127.
6) Dl. I, blz. 243.
7) Dl. I, blz. 246.

Ommelanden onder dezen toestand; zware belastingen werden aan deze landen opgelegd, wat Eppens de wijsgeerige opmerking ontlokt: ‘Die sijn vader niet hoeret, hoeret tom laesten sijn steeffvader’[1]. Maar Eppens heeft ook daarvoor de verklaring gevonden; de toestand op godsdienstig en zedelijk gebied in de Ommelanden liet volgens hem zeer veel te wenschen over[2].

Het zijn voornamelijk de Ommelander edelen, de jonkers, die aan deze feiten schuldig staan. Duidelijk zet Eppens de verhouding van edelen en eigenerfden in de Ommelanden uiteen en bewijst, dat de laatsten evenzeer en evenveel rechten hebben als de eersten[3]. Maar deze willen volkomen zelfstandigheid; zij willen zelfs geen gemeenschappelijken stadhouder met Friesland[4]. Zij willen de regeering alleen in handen hebben[5]; zij zijn baatzuchtig[6]; dronkenschap is onder hen en onder de aanvoerders der Geuzen in het Noorden vrij algemeen[7]. Daartegenover stelt Eppens zijn opvatting van de regeering der Ommelanden[8]; zij is een aristocratie, maar de adel wil dien regeeringsvorm veranderen in een oligarchie[9]. Te minder blijkt echter de adel in staat zich te handhaven, daar hij door den langdurigen oorlog geheel verarmd is; Eppens deelt daarover zelfs een spotversje mede[10].

1) Dl. I, blz. 273.
2) Dl. I, blz. 328, 337, 364, 561, dl. II, blz. 432. Over huwelijken van abten en pastoors, dl. II, blz. 65, 81. De geestelijke goederen, dl. II, blz. 382.
3) Dl. I, blz. 348.
4) Dl. I, blz. 353, 368.
5) Dl. I, blz. 369.
6) Dl. I, blz. 359.
7) Dl. I, blz. 366. Ook het leven der soldaten is ergerlijk. Dl. I, blz. 503.
8) Dl. I, blz. 483 vlg.
9) Dl. I, blz. 506.
10) Dl. II, blz. 534, 692. Niettegenstaande Eppens' antipathie tegen de Ommelander jonkers is Eppens van hun familierelatiën zeer goed op de hoogte en is zijn kroniek daarvoor een voortreffelijke bron: zoo over de Huinge's en andere jonkers, dl. II, blz. 546 vlg., over de Amsweers, dl. II, blz. 555 vlg., over de Ewsums, dl. II 494 vlg., 506. Een pendant van Eppens' verhaal over de lotgevallen van Wigbolt van Ewsum vormen de uitvoerige mededeelingen over diens broeder Onno, dl. II, blz. 109, 126, 189, 195, 218, 236, 246, 251, 279, 282, 292, 316.

In tegenstelling daarmede verrijkt zich de stadsadel; deze is echter van geringe afkomst, zooals Eppens met een voorbeeld aantoont[1)].

Uit den aard der zaak is Eppens niet zeer met de stad Groningen ingenomen, al is het volgens hem de schuld der Ommelanden zelf, dat de stad zoo machtig is geworden: 'Dit segge ick, ys west der Gronniger stolticheit und onser demoet'[2)]. Ook in Groningen is weinig godsdienst[3)]. Treffende voorbeelden deelt Eppens mede over den wereldschen zin der Groningers of wat hij daarvoor houdt. Maar het is vooral haar toomelooze heerschzucht, die hij Groningen verwijt. Haar stapelrecht is in zijn oogen, gelijk wij zagen, een onduldbare tirannie[4)]; de schattingen, die zij, sterk door den steun der Spaansche regeering, aan de Ommelanden oplegt, zijn zeer zwaar en ten overvloede onrechtmatig[5)]. Het groote euvel der sauvegarden wordt door Eppens klaar en duidelijk blootgelegd; oorspronkelijk bedoeld als afkoop van plundering, werden deze heffingen weldra zeer drukkend, vooral toen zij van de arme Ommelanden door de beide oorlogvoerende partijen werden geheven[6)]. Intusschen profiteert de Stad van haar gunstige positie; alles is daar goedkoop, omdat het in overvloed voorhanden is[7)]; de burger leeft

1) Dl. II, blz. 699 vlg.
2) Dl. I, blz. 423. Vgl. ook dl. I, blz. 441, dl. II, blz., 640.
3) Dl. I, blz. 460, dl. II, blz. 375, 618. Vastenavond, dl. II, blz. 67; processie, dl. II, blz. 106, 137; optochten, dl. II, blz. 294; amusementen te Groningen en te Emden, dl. II, blz. 422. Belangrijk zijn Eppens' mededeelingen over de Groningsche geestelijkheid, de Jakobijnen en de Jezuieten dl. II, blz. 549, 554, 575, 650, 665, 712, 724, 745.
4) Dl II, blz. 43, 79, 355, 431.
5) Dl. II, blz, 48, 59, 447.
6) Dl. II, blz. 485, 739.
7) Dl. II, blz. 84, 580. Een voorbeeld van duurte, dl. II, blz. 459.

lui en lekker op kosten der Ommelanden en van den rooi der ballingen. De confiscatien op groote schaal, waarvan ook Eppens zelf het slachtoffer werd, verrijkten de burgerij; de sociale gevolgen van zulk een uitgebreide verplaatsing van grondbezit worden door Eppens zeer goed ingezien[1]. Ook gevoelt Groningen zich sterk genoeg om zich meer dan eens tegen den stadhouder Verdugo te verzetten, wiens geringe afkomst ook door Eppens wordt geminacht[2].

Vooral van groot gewicht is Eppens' beschrijving van de toestanden en gebeurtenissen in Oost-Friesland. Hier, waar hij het brood der ballingschap at, heeft Eppens goed uit zijn oogen gekeken. Hij kent de geschiedenis van Oost-Friesland en zijn vorstenhuis[3]. Hij begrijpt de positie van dit land en van dit geslacht. Oost-Friesland behoorde van oudsher tot het Duitsche Rijk, maar werd door eeuwenoude banden verknocht aan het Westereemsche en Westerlauwersche Friesland. Ook hier was het volk in zijn verschillende geledingen aan de oude politieke en maatschappelijke vrijheden gehecht, maar streefde tegelijk de uit de jonkers voortgekomen grafelijke dynastie naar machtsvermeerdering. Ook hier trachtten de steden, met name Emden, haar zelfstandigheid tegen de staatsmacht te behouden. Hier ging de sympathie van velen uit naar het wordende en worstelende volk der Nederlanders; maar tevens dwong politiek belang den Graaf en ook economisch belang de steden in vrede te leven met Spanje[4] en met den Keizer. Eindelijk, de Reformatie vertoonde zich ook hier in haar dubbel karakter: een groot deel der bevolking, de Graaf aan het hoofd, was Luthersch; een ander deel was Calvinist, dat zich

1) Dl. II, blz. 256, 498, 597, 604, 620, 676, 704.
2) Dl. II, blz. 469, 721. Toch noemt Eppens, van zijn standpunt zeker terecht, de regeering der stad Groningen een Spaansch gouvernement: Dl. II, blz. 583. Aan den anderen kant weet Eppens Verdugo te waardeeren: Dl. II, blz. 654.
3) Dl. I, blz. 370 vlg.
4) Een Spaansch agent te Emden: dl. II, blz. 245. Geschil over het baken op Rottumeroog: dl. II, blz. 679.

steeds tegen de staatsmacht had te verweren, die een Luthersch Staatsgeloof en Staatskerk wilde opdringen[1]. Stof voor wrijving en conflict te over, nog vermeerderd door een broedertwist in het grafelijk huis zelf[2].

Te midden van dit conflict verschenen ballingen als Eppens met hun sympathie voor Calvinisme, particularisme en staatkundige vrijheid. Eppens' kroniek is dus vol van dit conflict. Hij is Emden sympathiek, ziet met welgevallen den bloei der stad, maar waarschuwt tegelijk voor de gevolgen der weelde. Hij haalt zelfs met instemming de ook aan Rengers bekende spreuk aan: 'Religio peperit divitias et filia devoravit matrem'[3]. Maar in het algemeen staat Eppens steeds aan de zijde der stad tegen den Graaf. Hij is zeer scherp in zijn oordeel over den grafelijken drost Ocko Vrese[4], die zijn macht steeds zoekt uit te zetten tot schade der stad en wiens geringe afkomst hij bespot. Zijn volle sympathie is voor mannen als Menso Alting, den leider der gemeente, ook tegen den Graaf[5]; van den hofprediker Heshusius en zijn gemeente in de Oude Munt weet hij niet veel goeds te zeggen[6]. Maar het was ook hard voor

1) Dl. I, blz. 410 vlg., 471, 586, dl. II, blz. 28, 581.
2) Eppens is slechts matig ingenomen met graaf Edzard II; daarentegen zingt hij den lof van zijn broeder graaf Johan, dl. I, blz. 555, dl. II, blz. 672. Voorbeeld van zelfgevoel van Edzard II, dl. II, blz. 4, 413. Weelderige hofhouding van Edzard II, dl. II, blz. 700. Uitvoerig is Eppens ook over den aanslag van den jongen graaf Enno op Jever, dl. II, blz. 576 vlg., 608 vlg., 682.
3) Dl. I, blz. 302. Ook elders: 'Alsoe dat die cophandel meer besorch worde dan die scryfftuer doergesocht, dl. II, blz. 29. Een ongunstig oordeel over den minder goeden godsdienstigen en moreelen toestand, dl. I, blz. 379, dl. II, blz. 186.
4) Dl. I, blz. 372, dl. II, blz. 9; over zijn huwelijk, dl. II, blz. 138, 153; vgl. ook dl. II, blz. 471 vlg.
5) Dl. II, blz. 170, 276, 300, 340, 351 vlg. (brief van Milius), 357, 511 vlg., 598, 612 vlg. 649. Een preek van Menso Alting op den biddag in de vasten van 1588, dl. II, blz. 617. Armenzorg te Emden, dl. II blz. 623.
6) Dl. II, blz. 60, 153, 162, 562, 705, 715, 721. Over de doopsgezinden te Emden, dl. II, blz. 125. Over de weelde der predikanten, dl. II, blz. 325. Kerkgeschil over en bij de begrafenis van gravin Margareta in 1588, dl. II, blz. 685 vlg.

dezen man nog in de ballingschap zijn vurig beleden geloof vervolgd te zien; Eppens en zijn medeballingen ondervonden bovendien herhaaldelijk wel geen vervolging, maar toch smadelijke bejegening van den grafelijken drost. De kroniek is vol klachten over het stoffelijk en zedelijk lijden der uitgewekenen in Emden; dat hun soms de moed ontzinkt, is waarlijk geen wonder[1].

Daartegenover mag worden gewezen op Eppens' Godsvertrouwen. Hij zegt naar aanleiding van den voortdurenden strijd in Frankrijk: ‘Alsoe dat aller menschen verstant alhier to bodum sij gevallen, als Godt die sake anders grijpet an als die menschen willen ofte versien konnen, wens naem zij eewichlicken gelovet in sijn gemene, die nu allene bestormet und angevochten wordt mit roeff, moert, bloedt, als nu allene bloet staende, die Godt bewaeren sall’[2]. Daarentegen acht hij een libertijnsche levensbeschouwing bedenkelijk[3]. Elders zegt hij: ‘Want Evangelium moet boven alle machten bestaen, und Godt meer gehoeret dan menschen tontsien betamet’[4]. Een schoon getuigenis van Eppens' geloof en godsdienst geeft hij in zijn brief aan zijn zoon Eppo van 27 Juni 1587, waarin hij hem met warmte aanspoort in de moeilijkste omstandigheden des levens steeds God voor oogen te houden[5].

Nauw met de Oost-Friesche verhoudingen verbonden is de strijd op de Eems. De zwarigheid was vooral, dat er officieel vrede bestond zoowel tusschen Oost-Friesland en den Koning van Spanje als tusschen Oost-Friesland en de opgestane gewesten. De Graaf even goed als de

1) Dl. I, blz. 562, 594, 619, dl. II, blz. 501, 517, 684. Oneenigheden tusschen de Ommelanders over het gezantschap naar Frankrijk, dl. II, blz. 38. Hun klachten aan Leycester, dl. II, blz. 320 vlg.
2) Dl. I, blz. 412.
3) Dl. II, blz. 445.
4) Dl. I, blz. 536.
5) Dl. II, blz. 525 vlg. Eppens' oordeel over Servetus, dl. II, blz. 607.

stad Emden moesten dus neutraal tusschen de oorlogvoerende partijen zijn, maar vatten beide die neutraliteit op deze wijze op, dat zij die partij mochten en moesten steunen, die hun sympathie had. Zoo begunstigde de Graaf de Spaansche partij, met name de stad Groningen; en evenzeer was Emden de ballingen welgezind. Nog erger werd het, toen beide dat elkander trachtten te beletten; de drost Ocko Vrese maakte het den vreemdelingen in Emden zoo lastig mogelijk; de Hollandsche schepen op de Eems trachtten steeds den toevoer naar Delfzijl en Groningen te beletten. Eppens' kroniek is vol van bijzonderheden over deze voortdurende conflicten, waarin Oterdum, dat door Wigbolt van Ewsum uit naam der Staten was bezet, een gewichtige rol speelde. Oterdum wordt door Eppens honderden malen genoemd; 'O tardum, quasi longa miseria', roept hij uit met een niet onaardige woordspeling[1]. Hij maakt juiste opmerkingen over de verdediging van deze sterkte, waar ook veel ongerechtigheid heerschte[2]. Ook ziet hij zeer juist de gunstige ligging van Oterdum in, waar gemakkelijk een haven is aan te leggen en vanwaar uit de geheele Eems onveilig kan worden gemaakt[3]; vooral de heerschzucht van Groningen kan door Oterdum worden geknot[4]. Maar aan den anderen kant hebben anderen ook heel wat last van de soldatesca van Oterdum; de Ommelanden en andere boeren beschouwen deze terecht als hun ergste kwelgeesten[5]. Geen wonder, dat in zulke omstandigheden de dijken aan de Eems, de door Eppens herhaaldelijk genoemde Oosterdijken, worden verwaarloosd, soms

1) Dl. I, blz. 482.
2) Dl. I, blz. 511, 569. In verband daarmede over de verwoesting der Ommelanden, dl. I, blz. 513, dl. II, blz. 595.
3) Dl. I, blz. 546.
4) Dl. I, blz. 548, 582, dl. II, blz. 15, 518, 636, 651, 668.
5) Verhaal van de marteling van boeren, 'die sie myt solte heringen und nene drinckent penigeden.' Dl. II, blz. 74. Vgl. ook dl. II, blz. 402.

zelfs opzettelijk worden vernield; overstroomingen zijn daarvan het noodwendig gevolg[1].

De hoofdinhoud van de kroniek van Abel Eppens - en daarin steekt dan ook haar groot belang - wordt dus gevormd door een zeer gedetailleerde beschrijving van de geschiedenis van Stad en Lande en van Oost-Friesland van 1580 tot 1589, voorafgegaan door een kortere inleiding. Maar onze huisman heeft zijn oog niet gesloten voor hetgeen elders voorviel. Hoewel hij zich het naast verwant gevoelt aan Oost- en West-Friesland, die met allerlei banden aan zijn geliefde Ommelanden waren verbonden, begint hij toch ook oog te krijgen voor het nieuwe vaderland, dat in en door den strijd met de vervloekte Spanjaarden zal worden gesticht. Wat in Holland en omliggende provincien voorvalt, trekt zijn aandacht even goed als wat hem uit de Zuidelijke Nederlanden ter oore komt. De oorlogsgeschiedenis van zijn tijd volgt hij uit de verte met spanning en zorg: de onbeduidende veldtochten na 1580, de telkens door Parma veroverde steden, het beleg van Antwerpen, de veldtochten van Leycester, het verraad van Stanley en York, de ondergang der Armada, over alles geeft Eppens soms uitvoerige berichten. Zijn beschouwing van den Opstand is in hoofdzaak een godsdienstige; de strijd is voor hem vooral een godsdienstkrijg, eerst daarna een oorlog tegen de Spanjaarden en de stad Groningen. Ook voor hem, den Ommelander, staat de Prins van Oranje in het midden van dezen krijg. Als de vader des vaderlands is doorschoten, wijdt Eppens hem de volgende woorden: ‘Want he wijser, verstandiger prince west ys, die des hoves kunst erfaren hadde und mit lindericheit, lancheit[2] die sake sonder bloetstortinghe vermeende uthtvueren und nene diffidentie to hove gunnede tot sijne egen groten

1) Dl. II, blz. 376, 593, 601, 629 vlg., 632, 637, 653, 668, 736. Eppens' berichten over de Ommelanden en de stad Groningen zijn voor een deel afkomstig van zijn zwager Sebastiaan Wabbens, burgemeester van Appingedam. Dl. II, blz. 410.
2) Beleid en voorzichtigheid.

scade und nadiel van landen, luyden, steden und provintien, alsoe dat uth dusse vortoch benae een haet, ongunst und ongedult up dusse heer und prince bij alle staten van menschen gesceppet worde. Und allene vermeende die partien noch tom laesten tosamen solderen solde konen'[1].

Minder ingenomen is Eppens met 's Prinsen Fransche politiek; vooral het inroepen van Anjou, dat hij terecht aan den invloed van Oranje toeschrijft, vindt hij met name om des geloofs wille zeer bedenkelijk. Hij zegt: 'Want die Prince Wilhelm van Nassaw als hoeff alnoch der Nederlanden, uth sijne egene togenegentheit meer und commendatie als uth gemene consendt van alle provintien, den hartoch van Alason broder uth Francrijk wederomme hefft ingestalt und erkant voer gubernuer und arffheer der Nederlanden, als wesende een begyn van een nije regerung'[2]; maar men moet voorzichtig zijn: 'und up den Alason nene vertrouwent to setten was und alle gelove verloren was'. En zeer ter snede herinnert Eppens aan Anjou's titel van beschermer van de vrijheid der Nederlanden: 'Waer derhalven die titel van Nederlandtsche vrijheit to bescermen verbliven solde, solde die tijdt leert hebben'[3]. Evenmin verwacht Eppens veel van het gouvernement van Leycester. Terecht zegt hij: 'Overst der Staten regerunghe worde dorch dussen gubernuer ganslicken gehaetet'[4], terwijl hij zich zelf evenmin gezag kon verschaffen, 'want die Engelsche regerunghe niet seer gevreset worde'[5]. Aan den anderen kant begreep Eppens met zijn helderen kijk op de dingen de gebrekkigheid der Statenregeering ook zeer goed. Spottend noemt hij den Landraad 'langeraedt'[6]; veel praten en

1) Dl. I, blz. 578. Vgl. ook dl. I, blz. 141.
2) Dl. I, blz. 417. Vgl. ook dl. II, blz. 465, 576.
3) Dl. I, blz. 404. De Fransche Furie, dl. I, blz. 402 vlg.
4) Dl. II, blz. 259. Vgl. ook dl. II, blz. 266, 281.
5) Dl. II, blz. 283. Vgl. ook dl. II, blz. 300. Een gunstiger oordeel, dl. II, blz. 681.
6) Dl. I, blz. 448.

weinig doen kenmerkt naar de toenmalige opvatting dit regeeringslichaam. Uitvoerig zet Eppens in het begin van het negende boek zijne meening dienaangaande uiteen: ‘Die regerunghe der Staten was uth twe orsaken ongeluckelicken alleen. Dat die hoeffden, regenten und capteinen niet enich, niet trow, niet die gemene sake der religie ingelijvet noch behartigeden. Daeromme sie vaken bewogen, als een huys up een sandtduyn getimmert myt den vloet stortet, soe lieten sick uth vesten ock scanzen, steden myt lose lofften des vijandt uthleyden und overgaen und wolden vaken niet sien, und raden dat noedichst was, dan dreven onnodige raden. Die andere orsake was, die voelheit, gelicheit[1] des raedts, dat die ene den anderen niet respectierde noch vresede, dan hateden, nijdeden und verachteden. Daeromme nemandt die disciplin waerede und alles bleff onder groet und kleinen ongestraffet; soe die soldaten was, was ock die captein, scaep was over die wolven, die wolven vermochten alle scapen’[2]. Dergelijke klachten komen meer voor[3]; zoo klaagt Eppens over ‘die ontrouwe und sorglosunge regerunghe der Raden van Staten, capiteinen und oversten, int gemeen an der Evangelissche sidt, want die heren weinich um den religie achteden’. En het ergste is, dat deze houding der regeering op de burgerij van grooten invloed was: ‘Und conform hilden dan die meente, iverde meest ock in onverstandt tot die Wederdoperije, soe niet Reformiert, dan alle den Pawsdoem affseggende’[4]. Eigenlijk wilde men ook liever in deze moeilijke tijden een krachtig monarch dan de slappe aristocratie aan het hoofd der regeering: ‘want die Staten der gemeente niet behageden, ock ganslicken een hoefft sochten om den vijandt tegentstaen’[5]. Eppens heeft het

1) Traagheid, onverschilligheid.
2) Dl. II, blz. 337.
3) Dl. II, blz. 387.
4) Dl. II, blz. 501.
5) Dl. II, blz. 635. Vgl. het spotvers, dl. II, blz. 664; ook dl. II, blz. 706.

zeer goed ingezien, wat de gevolgen van deze zwakke regeering waren; de oorlog werd met weinig kracht gevoerd; de voortdurende defensieve krijg vóór 1590 ontzenuwde de bevolking en verslapte haar tegenstand tegen de Spanjaarden. Reeds in 1585 schrijft hij volkomen terecht: 'Bys heer ys der Staten raedt und daet niet anders befonden, dan dat sie sick vermeenden allene to defenderen und neit achteden, dat sie ock leederen[1] musten, soe sie beholden wolden blijven. Daeromme den Spangerden und hoer adherenten dorch den hartoch van Parma, gubernuer, het velt inlatende, verlesen steden, landen, und worden tot kleine und weinige provintien getelt, die nu molem belli solden moten dragen, offte sick in de Spansche inquisitie overtlaten'[2].

De stemming der bevolking verbeterde onder die omstandigheden niet. Ook te dien opzichte geeft Eppens nog andere bijzonderheden. Er waren, gelijk bij ieder groot conflict, zeer velen, die zich buiten den strijd wenschten te houden: 'waertegens evenwol in die stadt Gronnigen und Landen voer een grote vorsichticheit geacht worde, dat en yder sick konde neutrael holden in dusse partie, niet judicierende noch concluderende'[3]. Over die neutralen is Eppens natuurlijk niet goed te spreken[4]; hij voorzag er groot gevaar van: 'daermede voele huysgesinde, sick als noutralen stellende, reede weder onder den vijandt intogen'[5]; het was een neutraliteit ten bate van Spanje. Omgekeerd zijn er Protestanten, die de rechten van den Koning verdedigen, maar daarentegen ook Katholieken, die de behoefte aan reformatie volmondig toegaven. Ziehier het oordeel van een Nederlandsch hopman in Spaanschen dienst: 'dat dar een reformatie in de kercken van noden was, soe die Konick sulckes geboedt, und queme van het hoeff und neit van

1) Aanvallen
2) Dl. II, blz. 255.
3) Dl. I, blz. 336.
4) Dl. II, blz. 611.
5) Dl. II, blz. 501.

die voeten; die ondersaten behoerden neit uptstaen und ordinge tstellen tegens sijn heren offte konick, alsoffte men an den Koninck geloveden meer dan Godt'[1].

Maar evenmin als de Statenregeering werden de hoofden van het leger, ook de Nassau's, door de menigte vertrouwd en aangehangen: 'Die meente was overall der Staten regerunghe niet allene verdroetsaem und haettich geworden[2], dan beschuldigeden ock die 4 Graven vann ambitie und wantrouwicheit, dat sulcke arme heren sick vermeenden mesteren tstellen und den Engelschen als uthheemschen verongunstigeden, daer sie sulven sonder landt, luyden um gelt meer sorgeden dan die gemene sake behartigeden, und sulven nene inlandtschen to holden weren, als graef Maurys, graef van Moers, graef Holloch, und graef Willum van Nassouwen in Vreslandt als persoen sick holdende, nichtes doende noch bewijsende myt hoerer aller anhangeren'[3]. Vooral over Willem Lodewijk is Eppens' oordeel niet onverdeeld gunstig. Hij gold voor 'wanckelbaer', misschien wel met den Koning te verzoenen; men klaagt, dat hij, terwijl Friesland gevaar liep, 'sick vermakede myt jachten na Roen an Drente, als nichtes sorgende'[4]. Zelfs wordt hij met Rennenberg vergeleken: 'daeruth erwoss in Westerlandt[5] onder die gemeente een gemene reden, dat daer een anderde Jurgen van Lalein erstanden was, die Westerlandt niet anders an Parma leveren worde, als myt Gronnigen gescheden was'[6]. Het spreekt, dat dat alles meer bewijst tegen de Friesche burgerij dan tegen haar stadhouder[7].

Ook overigens heeft Eppens belangrijke gegevens over de Nederlandsche beroerten. Hij heeft berichten over Maria

1) Deze laatste opmerking is natuurlijk van Eppens, dl. I, blz. 541.
2) D.w.z. dat de gemeente de Staten haatte, niet omgekeerd.
3) Dl. II, blz. 506 vlg.
4) Dl. II, blz. 479.
5) Friesland.
6) Dl. II, blz. 486. Vgl. ook dl. II, blz. 502 vlg.
7) Vorsten en overheden zijn nu eenmaal 'van die meenten gehatet und verachtet worden, bena in die heele Christenheit.' Dl. II, blz. 660. Vgl. echter dl. I, blz. 550.

van Hongarije, over Granvelle en over het Compromis, waarover hij niet zeer gunstig oordeelt[1]. Hij kent de onderschepte brieven van Alava, den Spaanschen gezant te Parijs[2], en geeft allerlei bijzonderheden over den veldtocht van Lodewijk van Nassau in de Ommelanden in 1568, op wiens krijgsbeleid hij niet onjuiste kritiek uitoefent[3]. Hij vermoedt reeds in 1579 relatiën van Rennenberg met de Malcontenten en geeft nieuwe bijzonderheden over diens verraad[4]. Hij heeft uitvoerige berichten over Dathenus[5]. Hij stelt het verschil tusschen Alva en Parma in het licht[6]. Hij constateert het begin der Duinkerker kaperij[7] en geeft herhaaldelijk berichten over de Merchant Adventurers en den Engelschen stapel te Emden[8]. Hij schrijft een merkwaardig pamflet uit het jaar 1585 af[9]. Hij stelt in het licht, dat de oorlog alleen door den handel kan worden gevoed[10]. Hij trekt eindelijk een merkwaardige parallel tusschen Nederland en Zwitserland[11].

Voor een man als Eppens, die een helderen kijk op de dingen had, is de Nederlandsche opstand geen op zich zelf staand feit, maar een onderdeel van den grooten strijd der zestiende eeuw. Hij overziet voortdurend geheel Europa en deelt mede, wat hem in verband met zijn eigen onderwerp gewichtig voorkomt. Wat voorvalt in Duitschland[12], Frankrijk[13], Engeland[14], Spanje,

1) Dl. I, blz. 152, 154, 156.
2) Dl. I, blz. 160.
3) Dl. I, blz. 190, 199.
4) Dl. I, blz. 268, dl. II, blz. 80.
5) Dl. II, blz. 537 vlg., 647.
6) Dl. II, blz. 129.
7) Dl. II, blz. 223, 380.
8) Dl. I, blz. 104, 582, 590, dl. II, blz. 27, 269, 332, 386, 510.
9) Dl. II, blz. 85 vlg.
10) Dl. II, blz. 735.
11) Dl. I, blz. 257. Vgl. Muller, Verspreide Geschriften, blz. 98 vlg.
12) Bijv. dl. II, blz. 53, 244, 411, 441, 449 vlg., 460, 705.
13) O.a. een uitvoerig verhaal van den slag bij Coutras, dl. II, 587 vlg.
14) O.a. dl. II, 186, 529, 533. De aanbieding van de souvereiniteit over de Nederlanden aan Elizabeth noemt Eppens meer suppliceeren dan presenteeren. Dl. II, blz. 157.

Italie, Polen, Zweden, Denemarken, Eppens heeft het aangeteekend en in den regel in het juiste verband gezien. Duidelijk doet hij de eenheid zien, die er in het gebeuren van zijn tijd, de periode der Contra-Reformatie, bestaat.

In verband daarmede moet een opmerking over zijn wijze van werken worden gemaakt. Herhaaldelijk heeft Eppens namelijk directe berichten uit het buitenland, met name uit Spanje, Engeland, Frankrijk en Italië. De schipper Syvert Vechter, 'een wonderlick manneken in worden und in wercken', komt herhaaldelijk met nieuws uit Spanje te Emden, zoo met referaten van gesprekken met den President Vonck[1)]; zijn oordeel over den Opstand wordt door Eppens gewaardeerd en gedeeld. Nog andere berichten komen uit Spanje, zoo over de faits et gestes van den pretendent Antonio[2)]. Merkwaardig is ook het bericht van een ooggetuige van een ketterverbranding in Spanje[3)]. Een uitvoerig verhaal van de toestanden aldaar brengen twee schippers van Emden[4)]. Mondelinge berichten brengen ook herhaaldelijk schippers uit Engeland, vooral over de samenzweringen tegen het leven der Koningin[5)]. Ook komen daarbij de verhoudingen van Engeland en Oost-Friesland herhaaldelijk ter sprake[6)]; uitvoerige berichten geeft Eppens over de zending van William Herlle[7)]. Nog heeft Eppens rechtstreeksche berichten uit Engeland over den ondergang der Armada[8)]. Nieuws uit Frankrijk brengen schippers uit Rouaan[9)]; ook heeft Eppens nieuws uit Frankrijk van een oogge-

1) Dl. I, blz. 359, 579 vlg., dl. II, blz. 465.
2) Dl. I, blz. 400, dl. II, blz. 694.
3) Dl. II, blz. 334.
4) Dl. II, blz. 530, 743.
5) Dl. I, blz. 536, dl. II. blz. 53.
6) Dl. II, blz. 362.
7) Dl. I, blz. 590, dl. II, blz. 358 vlg.
8) Dl. II, blz. 675.
9) Dl. II, blz. 53.

tuige, die te Parijs was geweest[1]. Eindelijk komen er via Genève berichten uit Italië[2].

Wij meenen genoeg te hebben gegeven om de beteekenis van Abel Eppens en zijn kroniek in het licht te stellen. Het is waar, het geduld van den belangstellenden lezer wordt herhaaldelijk op een zware proef gesteld; men moet nu eenmaal door den dikken rijstenbrijberg van Eppens' omslachtigheid heen eten. Doet men dat, dan komt men stellig niet in Luilekkerland. Maar dan leeft men haast van dag tot dag een gewichtige periode van onze geschiedenis mede niet alleen, maar men maakt ook kennis met een eenvoudig, scherpzinnig en eerlijk man.

J.A. FEITH.
H. BRUGMANS.

1) Dl. II, blz. 625.
2) Dl. I, blz. 453, 461, dl. II, blz. 698.

Der Vresen chronicon,

+ SONDERLING WAT IN OMMELANDEN TUSSCHEN DIE LAUWARSCHE UND EMSE GELEGEN VAN YAER 1537 ONDER DEN BORGUNSCHEN TUSSCHEN STADT GRONNIGEN UND DEN STATEN DER VORSCREVEN OMMELANDEN GEHANDELT UNDE GESCHEDEN YS, MYT ENIGE INSTRUMENTEN OFFTE BEWIJSZSTUCKEN SULVEN, SOE VELE MEN HEFFT BECOMEN KONEN. VOERT VAN HET INLANDTSCHE ORLOCH, VERDARFF DER RELIGIOEN UND DES VADERLANTS VRYHEETS HALVEN BIS HEER DURENDE. DAT NIJE OFFTE ANDER DIEL VAN DER VRESEN CHRONIKON, THO EMBDEN IN ONSE BALLINGSCAP ANNO 1580 TSAMEN GEBROCHT DORCH ABELUM EPPENS THO EQUART, EIGENERVEDEN UND HUYSMAN. +fol. 1.

Orspronck und orsake der Nederlandtsche orlogen van die Lovensche theologen practiziert anno **1558.**

+ Umtrent anno Domini nostri Jesu Christi 1558 hebben die theologanten magistri nostri[1)] van Loven, bij sick nemende die Franciscaner moneken, und ock enige hoeffheeren, soe mede den buyte begerden tdielen, een legaetscap gesonden an den pontifex maximus Paulus 4, um tvererigen dat hoechste recht und macht des sweerts onder den titell des biscopeliken ampts. Als die konick Philippus sulckes niet wiste noch marckede, dat men +fol. 2.

1) Afgekort staat in het H.S.: M.N. Bovenstaande oplossing is een conjectuur, maar een, die wel aanneembaar schijnt, indien men bedenkt, dat Eppens in 1555 naar de hoogeschool te Leuven is gegaan.

daeromme nie biscopen in die Nederlandtsche steden bij den olden als Coln, Utrecht, Lück, Morinensis[1)], Dornick, Camerick[2)] worden stellen, als to Deventur, Harlum, Middelburch, Leverden und Gronnigen, item Oldanaren[3)], Iperen, Bononia[4)], tBrugge, Gent, Hartogenbusz, Namen, Roeremont und ock verdielet up Mechelen und Antwerpen[5)], als twe eenen hoechsten bisscop erkennende, over den anderen presiderende. Und ys dusse legaetscap so stolteliken affgeveerdiget, dat men nu in dusse tijdt

1) De episcopatus Morinensis is waarschijnlijk het bisdom Thérouanne. In deze buurt woonden in Caesars tijd de Morini.
2) Deze opsomming der oude Nederlandsche bisdommen is niet geheel onjuist. Dat Eppens Keulen noemt, kan tweeërlei redenen hebben: het was het aartsbisdom, waaronder de bisdommen Munster, Osnabrück, Utrecht en Luik en daarmede het grootste gedeelte der Nederlanden ressorteerden; maar bovendien behoorde de Betuwe rechtstreeks onder Keulen, niet onder Utrecht. Maar vergeten zijn bovendien door Eppens het aartsbisdom Trier, het bisdom Atrecht en - wat voor een Ommelander zeer opvallend is - de bisdommen Munster, dat kerkelijk over de Ommelanden gebood, en Osnabrück, dat Westerwolde kerkelijk bezat. Zou de herinnering daaraan al zoo spoedig na de Hervorming zijn verdwenen? Vóór de invoering der nieuwe bisdommen telden de Nederlanders geen enkel aartsbisdom, maar ressorteerden onder Keulen, Trier en Reims. Bij Keulen behoorden de bisdommen Munster, Osnabrück, Utrecht en Luik, bij Reims de bisdommen Kamerijk, Doornik, Thérouanne en Atrecht, terwijl Trier rechtstreeks geestelijk gezag uitoefende. Vgl. Paul Frédéricq, Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden (Gent, 's Gravenhage, 1892), I, blz. 8 vlg. en de daar ingevoegde kaart van de oude kerkelijke indeeling der Nederlanden.
3) Oudenaarde? Maar dit was geen bisdom.
4) Boulogne. Maar dit lag buiten de Nederlanden en was ook geen bisdom.
5) Antwerpen was geen aartsbisdom, maar eenvoudig een bisdom. Ter herinnering geven wij hier, om de verwarring bij Eppens te redresseeren, de nieuwe kerkelijke indeeling: aartsbisdom Utrecht met de bisdommen Haarlem, Middelburg, Deventer, Leeuwarden en Groningen; aartsbisdom Mechelen met de bisdommen Brugge, Gent, Yperen, Antwerpen, den Bosch en Roermond; aartsbisdom Kamerijk met de bisdommen Atrecht, St. Omer, Doornik en Namen. Luik behield voor een deel, Trier geheel haar oude rechten. Vgl. kaart 2 met toelichting bij Mees, Historische Atlas van Noord-Nederland (Rotterdam, 1865).

erlangen wolden, dat der sulvige, ghyrige und bloetdorstige geest niet hadde konen gewynnen in die drehondert vorige yaren und vijfftich yaren, soe men um die lancheit hier niet verhalen will, und dat daeromme, dat die Nederlandtsche overicheit den Evangelisschen waerheit togedaen was und afkerich van die wretheit, soe nu 50 yaren lanck benae tegens den Luterschen geoeffent worde[1)], und alsoe den theologischen stoel meer affbrock worde maken, welcke nu do(r)ch het Duytsche orlorch van den Pauwest gestopet[2)], meer verstercket was um lichtelicken myt sweert und vuer hoer jegenpartie uth die Nederlanden uth troeden[3)] na luydt die blodighe placaten van yaer 1535[4)], besheer exsperiert tegens den haeretiken, als sie die nomen, soe neit Roemsch Katolick syck stelleden in den kercken. Carolus V merckede wol, dat he nene grote geluck tegens den Evangelisschen hadde becriget, dat die Pauwest nene reformatie up concilio van Trent wolde dulden noch annemen, jae den soen Philippum tegens den vader verweckende[5)], behatede nu sulven

1) Dat is niet geheel juist. Wel waren de Nederlandsche autoriteiten in het algemeen afkeerig van wreede geloofsvervolging, maar de hervorming gunstig gezind, zooals Eppens beweert, waren zij niet. Eigenaardig is wel zijn hevige afkeer tegen geloofsvervolging, hoewel zich nooit eenige inquisitie in Stad en Lande had vertoond. Zelfs onder het bisschoppelijk bestuur was te Groningen weinig sprake van kettervervolging; de bisschop, Johannes Knijff, was er zelfs afkeerig van. Vgl. J. Reitsma. De laatste dagen van de heerschappij der Roomsch-Katholieke Kerk (te Groningen), in Gedenkboek der Reductie van Groningen in 1594 (Groningen, 1894), blz. 137 vlg.
2) Gehinderd.
3) Uit te roeien.
4) Vermoedelijk noemt Eppens het plakkaat van 1535, omdat het met het oog op de woelingen der Wederdoopers een belangrijke verscherping was der vroegere. Het oudste plakkaat van Karel V is van 22 Maart 1521, waarop tot 1550 nog verscheidene andere zijn gevolgd.
5) Waarop deze uitdrukking doelt, is niet duidelijk; van een uitspelen van Philips tegen zijn vader door den Paus is nooit sprake geweest. Het is juist, wat Eppens beweert, dat Karel V van het concilie van Trente, dat op zijn aandrang tegen den wensch van den Paus door dezen is bijeengeroepen, eene hervorming der kerk verwachtte in dezer voege, dat gematigde Lutheranen zich daarbij hadden kunnen aansluiten. De Paus wilde echter van geen zoodanige reformatie weten. Dat was ook de meening van Philips II toen en later; maar tegenover zijn vader heeft hij zich nooit door den Paus laten stellen.

den wretheit tegens den Evangelisschen (want Sijn Majestaet[+] endtlicken een reformatie wolde hebben), dat he den angefochten sake wol balde solde schijnen tbescutten[1)] und alsoe een haestighe veranderinghe onder den volcke solde geboeren mogen myt blijdtscap. Sonderling soe na sulcken sijne olderdoem het eende niet wijdt tsetten was, und daeromme en ander na hem wat beters thoepen nagaff. [+]fol. 2[v].

Uth sulcke orsaken sindt die Louwensche theolangen, magistri nostri[2)] und pontifex maximus Paulus 4 verorsaket die tijdt twachten, und myt halstarrighe Godes lasteringhe tegens Godt, sijn evangelium und rechte kercke Christi, und alle menschen wat traulickes anheven und doen[3)]. Waerto na Karoli V affganck een guede gelegenheit ghegeven hefft die konick Philippus, in welcken alldinck den mispaepsche bedroch seer dienstlick was, als niet seer olt wesende van jaeren, een vertaert[4)] gemoet hebbende, sachtmodich, sorchlosich, die heele Spansche upvodunghe, als sijn huysgesin was allene uth mispapen und monneken des volckes, soe aldermeest superstitioess ys und stedes um den Konick hangen,

1) Dus: de hervorming scheen te zullen beschermen. Zoover is het natuurlijk bij Karel V nooit gekomen; hij bleef Katholiek, al was hij tot eenige concessiën bereid en geneigd.
2) Zie blz. 1 noot 1.
3) Het spreekt van zelf, dat paus Paulus IV en de Leuvensche theologen niet op den dood van Karel V behoefden te wachten om met hun voorstellen tot reorganisatie der Nederlandsche Kerk te komen. En mocht ‘affganck’ hier ‘afstand’ kunnen beteekenen, dan heeft hij niet lang behoeven te wachten; want deze Paus werd verkozen 23 Mei 1555 en Karel V deed afstand den 25 October van het jaar. Het behoeft zeker geen betoog, dat Eppens voorstelling van den gang van zaken voor en bij de instelling der nieuwe bisdommen geheel onjuist is en dat de Leuvensche theologen en Franciscaner monniken daarbij niet zulk een belangrijke rol hebben gespeeld als hij gelooft. Het is evenwel niet noodig dat telkens aan te wijzen, daar niemand toch voor deze gebeurtenissen zich op het getuigenis van Eppens zal beroepen. Dat is alleen van belang voor de kennis van de gemoedsstemming van onzen Ommelander eigenerfde tegenover de Katholieke Kerk.
4) Verweekelijkt.

sijn sprake bena halff Mauritaenss[1)], die hem billicken bedwanck tblijven van aller anderer landen und volckeren toganck. Soe Philippus nu hier hadde sijnes vaders hoen[2)] als sijner egener gedachtech west und sick myt den Duytschen weder verenighet und versonet, daer nu dagelickes der heren raedt und bijkumpsten geholden worden um sick een mael tbewijsen, dat men der papen vermetenheit solden betemmen und vrede eenmael uprichten. Sulcke und dergelicke anstoten muste die Pauwest affkeeren, wolde he anders niet het werck um die ganse werelt tverkeren, liggen laten. Daeromme ys to Brussel in Konickx hoff gecomen Carolus Caraffa, een Neapolitaner, een grot cardinael und bloetvrundt des pontificis maximi Pauli 4[3)], van aller mensche die overghevenste van boesheit, dat men hem ook solden in Sodoma[4)] mogen gestraffet hebben. Dusse ondersocht aldinck, gyff gescencken, lenen, prebenden, abdijen, wordt overster van aller der theologanten und hoeffheren, soe tom gyricheit geneget

1) Moorsch, Arabisch; H.S.: Manitaenss.
2) Hoen (?) = hoon (?).
3) Kardinaal Carlo Caraffa was een neef van paus Paulus IV (Giovanni Pietro C.) en kwam onder diens pontificaat (1555-1559), onder wien het nepotisme welig bloeide, tot hooge ambten. Hij werd kardinaal en legaat van Bologna. Na den wapenstilstand van Vaucelles (3 Febr. 1556) werden de kardinaals Rebida en Caraffa naar Frankrijk en Spanje gezonden, in naam om den definitieven vrede, maar inderdaad om een verbond van den Paus met Frankrijk tegen Spanje voor te bereiden. Caraffa verscheen te Brussel en heeft daar persoonlijk met Philips II onderhandeld. Uit niets blijkt evenwel, dat hij destijds over de oprichting der nieuwe bisdommen heeft gesproken; misschien heeft Philips hem er over gepolst. Overigens had zijn zending succes. In Juli 1556 verklaarde de Paus aan Spanje den oorlog. Maar Caraffa zelf viel kort daarna (Jan. 1557) bij den Paus in ongenade en werd uit Rome verbannen. 9 Sept. 1557 sloot de Paus vrede met Spanje. Vgl. Ranke, Die Römischen Päpste, I, 291 vgl. en vooral Duruy, Le cardinal Carlo Caraffa (Paris, 1882).
4) Of de beschuldiging van sodomie, gericht tegen kardinaal Caraffa, juist is, is onzeker. In ieder geval is Eppens' getuigenis, dat niet meer dan een praatje is, natuurlijk geen bewijs. Zeker is intusschen, dat de kardinaal niet zeer gunstig bekend stond.

weren. Philippus konick vertrouwede nu ganslicken den Pauwest, want he van hem in Engellant was ingestalt[1].

Die Fransose worde versonet, hier wordt sancta liga angerichtet, aldoe tvullenbrengen. So Engellant niet weder verloren, die Fransose gestorven etc.. Und alsoe Nederlandt erst to bedwingen[2]. Wort Sonnius magister noster[3], na Rom aldus van Caraffa geveerdiget, allegeert um een vaste stoel tsetten. Daer die theologanten sick ganslicken up trosteden, als nije bisscopen in tstellen und intvueren, die alsoe solden regeren, dat nemant boven haer solden gebeden, als uth verdielunge der bisscopdomen tsien ys etc. und alsoe van steden affgeweret und orsake geworden des Nederlandschen orlorch, neit tegens den Koninck dan om de inquisitie.

+ *Van der inquisitoren tyrannie, als sie seggen disciplin.*

+fol. 3.

Disciplina, offte gewisse regel des menschen levendts, ys een heerlick dinck und die naem ys weerdelicken

1) Ook hier vergist Eppens zich. Philips is niet door den Paus in Engeland geïnstalleerd of met Engeland beleend; door zijn huwelijk met Maria Tudor was hij sedert 1554 koning van Engeland. Of moet men Eppens zoo begrijpen, dat de Paus of liever het pausdom door Philips weer in Engeland is hersteld. Maar ook dat is onjuist.
2) Het is onnoodig in deze verwarring orde te scheppen; blijkbaar doelt Eppens hier op de politieke verhoudingen in Europa, vooral die tusschen Engeland, Frankrijk en Spanje, tusschen 1555 en 1559.
3) Sonnius, sedert 1550 met Tapper benoemd tot inquisiteur, woonde in Sept. 1557 het religiegesprek te Worms bij en vertrok in 1558 naar Rome in opdracht van Philips II om met den Paus de zaak der nieuwe Nederlandsche bisdommen te regelen. Eigenaardig genoeg schrijft Eppens het initiatief van deze zending toe aan kardinaal Caraffa. Dat in de zestiende eeuw ook anderen aannamen, dat Sonnius niet door den Koning was gezonden, bewijst het voorbeeld van niemand minder dan Bor (I, fol. 16 vlg.), die zegt: ‘Dus de sake des Nederlandts onder dit decxel ende schijnsel gedreven werden bij den voorsegden Cardinael, deur hulpe ende raedt van sommighe vanden zijnen, dewelcke immers de Spaensche Inquisitie in dese Landen wilden invoeren. Soo hebben sij in haren Raedt besloten aen den Paus Paulum den Vierde te senden eenen Doctor van Loven met name Franciscus Sonnius, dewelcke desen last goetwillich aen naem’.

tprisen, want het respectiert guede gesetten[1] und waere gerichten. Overst die inquisitoren van Spannien gebrucken in dersulviger Godes ordinantien nichtes anders als vuer, galgen, raeden, sweerden, den overicheit tot horen dienst dwingende. Sulcken wretheit ys daer niet gewest bys van den yaere 1517[2], als Lutherus den pawstdoem aldereerst hefft bestreden und reformiert. Waerna niet weiniger dan dremael hondert duysent menschen van der Lovaniensche theologen und bedelmonniken hen und weder myt tyrannie ummegebracht synnen[3], welcker kinderen van hoer vaderlicke guederen, eherlicke arffnisse uthgestot, nadat sie in vremde landen ballingscap, armoet und vernederunge niet hebben konen uthdulden. In wat versaecheit[4] und tot wat nodericht[5] eindt sie neit verstot, und wel solt alles konnen seggen[6]. Sulcken verstoltunghe und dusse macht hebben hoer[7] ghegeven offte gemaket des Caroli V placaten, die alle bitterichеit

1) Wetten.
2) Letterlijk is dat natuurijk onjuist; voortdurend zijn in de Middeleeuwen ketters door de kerk vervolgd; maar met de Hervorming begint met name in de Nederlanden een veel scherpere vervolging.
3) Vanwaar Eppens dit fabelachtig groote getal heeft, is niet duidelijk. In ieder geval blijkt evenwel hieruit, dat destijds de indruk van de geloofsvervolgingen zeer geweldig is geweest. In den regel wordt het cijfer 100,000 genoemd. Maar bij zulke hooge cijfers geeft dat betrekkelijk weinig verschil; men wil eenvoudig een groot getal geven. Er is waarlijk geen reden om met Aitzema aan te nemen, dat de Protestanten opzettelijk om den haat tegen de Katholieken aan te vuren het getal hebben overdreven. Om tot zulke hooge getallen te komen, moet men natuurlijk allen mederekenen, die b.v. bij de plunderingen van Mechelen, Zutphen en Naarden in 1572 zijn omgekomen. Het getal der bij vonnis ter dood veroordeelde ketters is echter veel geringer, maar toch nog groot genoeg; het wordt op ongeveer 2000 gesteld, welke raming waarschijnlijk te laag is. Vermoedelijk heeft hun getal tusschen 2 en 10,000 bedragen; maar verder kan men zonder nader onderzoek niet gaan. Vgl. Cramer in Doopsg. Bijdragen, 1899, blz. 65 vlg., 1900, blz. 184 vlg.; Hoog in Ned. Archief v. Kerkgesch. Nieuwe Serie, I, blz. 82 vlg; Mayhoffer, Le martyrologe protestant des Pays Bas (1907), passim.
4) Druk, ellende.
5) Nooddruft.
6) Men bedenke, dat dit alles in de ballingschap is geschreven
7) Nl. de inquisiteurs.

in sick hebben, dan nochtans meest um der secten uproeren to betemmen, dan to hoerer vleesschunghe[1], myt welcken dusse alderwredeste mo(r)denaers nu ganslicken vijftich yaren lanck, bys tot dussen droeffelicken ansiendt, het ganse gemene beste hebben verwoestet. Van welckeren soe wreden verkeertheit, soe emandt noch niet genoechsaem verstandicht is, die doe nu sijn ogen open over dusse tegenwordige spectaculen und exempelen, die nu anno 1568[2] over gansen Nederlandt alle dagen worden bedreven, want updat sie[3] des overicheits[4] slappicheit, welcken sie stedes beschuldigeden in het ommebrengent[5], muchten vervullen, hebben sie liever tot het geselscap der Moeren vlesschunghe uth veere landen an den Saracenen anslueten willen und overblijfsel[6], tweten den inquisitie, sick holden und dragen, dan dem evangelissche leer enige plaetse gunnen und[+] inlaten. Welcke inquisitie, soe sie neit older ys dan Bethico belloeff[7] sal sie na den inholt van historien, und ock soe in [+]fol. 3[v]. menschen memorie becandt, eerst van Ferdinando und Elisabetha koniginne van Arragonien ingestalt sijn anno 1492[8], nadat befunden worde dat het Joedtsche und Saracenische volck, soe uth Africa lange

1) Vermoedelijk vernieling, uitroeiing. (Fleischen = ontvleezen).
2) Is dit jaartal een verschrijving voor 1586? De kroniek is geschreven in de ballingschap na 1580, welk jaartal ook in het opschrift op fol. 1 voorkomt. Of is 1568 juist, wat met den tekst zelf niet strijdt? Dan is het blijven staan uit een oude aanteekening van Eppens zelf. Maar het is aan den anderen kant twijfelachtig, of onze Ommelander, toen hij te Emden zijn kroniek scheef, eigen notitiën voor zich had.
3) Natuurlijk weer de inquisiteurs.
4) De burgelijke overheid.
5) Nl. van ketters.
6) De zin is zeer verward en onduidelijk, maar hij is wel deze, dat men liever in de Nederlanden de Spaansche inquisitie, berucht door haar wreedheid tegen de Mooren, heeft ingevoerd dan de ketterij te dulden.
7) Wat dit beteekent, is niet duidelijk.
8) Het behoeft niet nader te worden uiteengezet, dat deze mededeeling niet geheel juist is. De eerste regeling der nieuwe Inquisitie in Spanje is de op verzoek van Ferdinand en Isabella uitgevaardigde bul van Paus Sintus IV van 1 November 1478. Andere regelingen volgden later bij nieuwe bullen. In 1483 werd Torquemada grootinquisiteur, dus nog negen jaar voor de verovering van Grenada.

yaren tvoeren hier in Spanien hadde regniert, daerna bedwongen, opentlicken sick in het ansiendt voer Christenen stelleden und diesulvige godesdiensten hilden. Dan int hemelicken spraken sie qualicken van Christo und blasphemierden Godt. Daer die Dominicaner moneken destijdes boven die anderen sick vermeteden myt predygen und de waerheit verde(de)gende, dat sie den princen und overicheiden myt hypocriteris bedoreden[1)], sulcken macht an sick getogen hebben, und tot tyrannie gebrucket, orlogen, slagen, morden anrichtende und daeromme affgesettet, an den Pawschen und juristen ys gecomen, und sulcken placaet gestalt, dat nene theologus noch monnick sick up der inquisitueren stoel solde weder setten. Soe holden sick dussen nochtans alsoe in Konick(s) haven, dat sie niet meer dan een bloten naem den overicheit nalaten, allenthalven myt canonistis bewaeret, ock edelingen und den bedelmonneken, den sie nene autoriteit tostaen, noch reden geven willen, dat ock um hoer onerfarenheit nener uth Löven darbij holden wolde, soe vake als men tot blodige uthvaert in Nederlandt solden reysen, und nu na 43 yaren lanck gepleget hebben. Dat ock die canonistae den Ruardo[2)] uth Trident comende und sulcke inquisitoren Ronsiis[3)], Sonniis[4)], Castrensibus[5)], Cniphiis[6)], Damanis[7)], Goudanis[8)] sijn scandelicken

1) Bedriegen.
2) Ruard Tapper, de opper-inquisiteur. Hij behoorde tot de vertegenwoordigers van de Nederlandsche kerk op het concilie van Trente.
3) Wie hiermede is bedoeld, is niet duidelijk.
4) Franciscus Sonnius, bisschop van 's Hertogenbosch, later van Antwerpen.
5) Nicolaas a Castro, bisschop van Middelburg.
6) Johan Knijf, bisschop van Groningen.
7) Willem Damaas Lindanus, bisschop van Roermond, later onder-inquisiteur over de Noordelijke provinciën.
8) Herman van Gouda, deken van St. Marie te Utrecht, een bekend godgeleerde.

dienst beveleden, tot haeres scoles van Loven grotste scande gedaen worde, want dusse des Caraffi[1] bevel annemende und ock uthbiedende[2], hebben myt den gesworen hoeffschen den herscapie thebben onderstaen und geromet vercregen. Daer Carolus und Ferdinandus twe konigen uth Vranrick in concilio van Trent opentlick tegens protestierden myt den Keyzer[3]. Soe opentlicken van steden, landen Goedes wordt geleert und uthgelecht worde. Die meente soe ongunstig tegens sulcker inquisitoren[+] befunden worde, dat sie niet myt vrijheit ergens reysen konden, und up rijckdagen [+]fol. 4. gespreck geholden worde, haer versoeck affgeslagen bys tot colloquium to Wormes, alwaer sie niet komen dorsten und Carolus V to Roem und Trident sulven protestierde, dat die Pawsche handel hem mishagede[4]. Derhalven o gij boels, o gij verdarvers van regementen[5], gij solden nene toganck hebben tot der konigen oeren. Soe die hoeffsche

1) Vgl. boven blz. 5, noot 3.
2) Overtreffende, verder gaande dan C.'s bevelen.
3) H.S. Keyger, vermoedelijk heeft men hier te lezen: Keyzer. Wat Eppens met dezen zin bedoelt, is niet geheel duidelijk. Met Carolus kan Karel IX van Frankrijk bedoeld zijn. Maar wie is Ferdinandus? Een andere Ferdinand als keizer Ferdinand I is er in dezen tijd niet. Toch houdt Eppens hem voor een ander dan den Keizer. Blijkbaar is hij ook hier wederom en niet weinig in de war. Vermoedelijk heeft hij zich herinnerd, dat sommige decreten van het concilie van Trente zeer veel tegenspraak verwekten ook bij katholieke vorsten. Met name het decreet, waarbij werd vastgesteld, dat de kerk zou gehoorzamen aan den Paus en aan niemand anders en waarbij alle inmenging van wereldlijke machten in geestelijke zaken werd verboden, gaf veel aanstoot. Vandaar, dat het den Pausen eerst na langdurige onderhandelingen is gelukt de sanctie der groote mogendheden op de Trentsche besluiten te verkrijgen. Zelfs weigerde Karel IX van Frankrijk ze te sanctioneeren en verbood hij de afkondiging. Ook keizer Ferdinand I had zeer veel bezwaar.
4) Ook deze uiteenzetting is vrij verward. Het godsdienstgesprek te Worms, waar ook Sonnius tegenwoordig was, had plaats in Sept. 1557 tusschen Philippisten (aanhangers van Melanchthon) en katholieken. Men zou er tot een overeenkomst zijn gekomen, als de Flacianen (aanhangers van Flacius Illyricus) dat niet hadden belet. Maar in Sept. 1557 was Karel V reeds in het klooster Yuste.
5) Bedoeld zijn natuurlijk priesters en monniken.

jurysten[1] niet mede tom roef hadden conspiriert, heu! woe scadelicken sindt dussen over ganse Europam den princen und alle volckeren. Men spreekt dyt neit tegens des rechts hillige wisheit, welke alle regementen niet weiniger nodiger ys als die sunne die werelt. Dan dat moet men opentlicken erkennen, dat het drachgelicker weer, dat het heele slumpe[2] der gesetten myt hoer glossen und den stanck van uthleggunghe mijt een enich vuer in der ewicheit worde to niete gedaen, dan dat alsoe die konige dorch enigen onhuyrige grijfraten[3] listicheit meer dan tot kundicheit geholden worden, updat sie des tvrijer onder den persoen van grote princen den adel tom spot holden; steden und landen tom gewyn, het volck tom roeff. Alsoedanige gelegenheit hebben sie gehadt bij den konick Philippum, na Caroli V doet '58 20 Septembris[4], daer aldinck den mispaepsche bedroech gelick was, als dat he niet seer olt was[5], een slappe verstandt, dat sacht was, soerchlosich, und ganslick Spansch upgetogen und hoffgesyn van mispapen uth het aldersuperstitioische volcke und moneken, soe stedes den Konick ommecleveden, sijn sprake halff Maurytaensche, daermede he van alle volckeren toganck bewaert und berovet bleff. Hierup ys tgeloven, soe als die poëten scriven van Hercules, dat he over ganse Gretiam[6] hinxten tom voerder den konigen hebbe gegeven, ock ergens die stallen hebbe gesuvert[7], und ock enige heren tafelen van grijpe-

1) Een opmerkelijke uiting van een vrijheidminnend Nederlander tegen de Bourgondische juristen, die den despotischen regeeringsvorm in de Nederlanden wilden invoeren.
2) (Romp)slomp?
3) Onhuyrig = vuil, weerzinwekkend; grijfraten zijn raden, ministers, die grijpen en rooven, grijpvogels in de gedaante van ministers.
4) Deze datum is bijna juist. Karel V stierf 21 September 1558.
5) Deze persoonsbeschrijving van Philips is vrijwel eene herhaling van het boven op blz. 4 medegedeelde.
6) Gretia = Graecia, Griekenland. Dit verhaal doelt waarschijnlijk op de paarden van Diomedes.
7) Natuurlijk de stallen van Augias.

vogelen[1] und harpien bevrijet[2], ock soe voele bullen hebbe betemmet[3] und harten myt pijlen doerscoten[4], soe voele drakencoppen affghehauwen[5], dat daermede[+] sy geleret worden, dat dorch vermaen und wisheit enes godlicken politschen mans [+]fol. 4[v]. an eenen besonderen groten princen, als der sophistarum und grijpvogelen art was affgescaffet, het hoff hadde wederomme tot olt vaderen soberheit die rechtstolen tot den natuerlicken onverdorven, openen und corten, niet des listigen rechtes, dan der gerechticheit form hebbe weder gestalt[6]. Und sulcken exempel solden vake andere heren blidelicken nagefolget hebben. Soedanigen Herculi hebben nu niet weiniger van noden alle rijcken, soe wal als enich Josua, die den gevallene godesdienst ock wederomme solde uprichten.

Sodanich ys west die overste Tho Praten[7] heer, als

1) h.s. heeft: grypepenvogelen.
2) De Stymphalische vogels.
3) Vermoedelijk denkt Eppens hier aan den Cretensischen stier of aan de runderen van Geryon.
4) Het Arcadische hert.
5) De Lernaeische hydra.
6) In het algemeen geldt Hercules als de grondvester van geordende toestanden.
7) Met dezen bedoelt Eppens Louis de Flandre, seigneur de Praet, die jaren lang als staatsman en militair in dienst heeft gestaan van Karel V. In 1507 komt hij voor het eerst voor als deelnemer aan den veldtocht tegen Karel van Gelder. In 1517 werd hij door Karel V benoemd tot lid van den Geheimen Raad. Achtereenvolgens werd hij daarna keizerlijk gezant in Engeland (1519-1525) en Frankrijk (1525-1526). In het laatste jaar zond de keizer hem naar de Nederlanden tot regeling der vrij verwarde zaken aldaar. Met Gattinara en Granvelle sloot hij namens Karel V in 1529 met den Paus den vrede van Barcelona; daarna werd hij gezant te Rome om Clemens VII aan het verbond met den keizer vast te houden. Na den dood van den kanselier Gattinara werd De Praet met Hendrik van Nassau, Francisco de los Covos en Granvelle een der vier vertrouwde ministers van Karel V. Verder werd hij in 1531 bij de nieuwe organisatie van het bestuur der Nederlanden president van den Raad van Financiën. Hij vergezelde den keizer op zijn tocht naar Tunis in 1535 en door Frankrijk naar Gent in 1540. Aan den veldtocht van 1542 en 1543, die tot de onderwerping van Gelderland leidde, nam hij met succes deel, evenals aan de diplomatieke onderhandelingen daarna. Van 1544 tot 1546 was hij stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht en van 1552 tot 1554 van Vlaanderen. Hij stierf den 5 Oct. 1555 te Brussel, dus nog vóór den afstand van Karel V. Dat hij den keizer in 1546 zou hebben afgeraden in Duitschland de Protestanten aan te vallen, is niet zeer waarschijnlijk. Bij Sleidanus komt het verhaal niet voor.

stadholder van Flanderen een geleerder man, und in den tijden in alle saeken scarp siende, welcke Carolum V voer het Duytsche orloch heff vermaent, seggende: Soe he wolde een heer des werelts schijnen twesen, soe solde he der Duytschen religien niet anroeren, dat ys niet verstoeren, offte he sacht een vall Sijnes Majestaets und hoecheits. Die Carolus V, dat he niet konde lijden hem geraden tworden, ys myt het ongeluckelicke standtaffticheits affganck geleret worden, und hefft sijnen sone Philippum vermanet, dat he neit Praten vertrouwent solde hebben an den geestelicken, want he vermarckede uth hoeren raedt niet allene veranderinge des geloves, dan ock des regements. Ja aldinck sulven erfarende, als he verstorvede (als sommigen niet verholden[1)], die bij sijn laeste woerden gewest syndt) seer geclaget hefft, dat den soen screckelicke quaden in sijn rijcken uth die onbescaemheit und hartneckicheit der pawschen offte geestelicken solde tocomen[2)], we ock Philippus Melanthon

1) Verbergen.
2) In de bekende stukken over het verblijf en den dood van Karel V te San Yuste (bij Gachard, Retraite et mort de Charles-Quint an monastère de Yuste) is niets van dien aard te vinden; het strookt ook in het geheel niet met Karel's bekende denkwijze. Vermoedelijk beroept Eppens zich echter op de onechte, maar reeds in de zestiende eeuw zeer verspreide laatste instructiën van Karel V aan zijn zoon Philips van 18 Januari 1548. De Spaansche tekst (Acuerdos del Emperador Carlos V paru su hijo Don Phelipe) is in twee handschriften op het Britsch Museum; Vgl. Brugmans, Verslag van een onderzoek in Engeland naar archivalia, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland, blz. 353, 378. In Engeland vond ik tevens drie handschriften van een Italiaansche vertaling (Ragionamento di Carlo V Imperatore tenuto al Re Filippo suo figliulo, t.a.p. blz. 424, 431, 509) en zes handschriften van eene Engelsche vertaling, door Henry Howard, earl of Northampton, aan Elizabeth opgedragen (Charles the fifths directions unto king Phillip his sonne, t.a.p. blz. 423, 425, 438, 455, 488, 506). Een Fransche vertaling (Instructions de l'Empereur Charles V à Philippe II) van A. Teissier bezit de Koninklijke Bibliotheek in den Haag in tweeden druk van 1700. Een nederlandsche vertaling is ons onbekend, maar zij zal wel hebben bestaan, in aanmerking genomen de klaarblijkelijke populariteit van het geschrift.

plegede tseggen in sijn lectien, dat Carolus niet meer beclagede, dat he boven alle verlusz sijner landen scatten und upkumsten ock sijn reputatioen und gunst van alle heren und princen hadde verloren[1].

Dusse inquisitsche raedt uth der theologen wisheit um den religioen, uth der canonisten gesetten und ordinantien um recht und gerechticheit, uth soedanigen edelingen wapenen tot een bestandicheit, tbeholden und tverstarcken, solde ewich dueren konen, soe niet terstondt sulcke bescreven[+] helden van alle authoriteit worden berovet und uthgemulstert, want der edelingen naem wordt benae nummer gedacht, [+]fol. 5. die canonisten und theologi worden niet dan geropen tot den perschen stoel[2], ingelaten, woe seer sie ock in der sulviger professie verstandt, wille, und upsaedt[3] staen, und dat daeromme, want gelick die Pauwest van nemant wordt geordelt dan richtet aldinck na die verborgenheit des screens sijnes harten, alsoe moten ook dusse dynastae[4], dat ys kettermesteren, myt hulpe hoerer vorscreven deneren dorch aller Konickx provintien upsoeken, dan nochtans allene myt den Pauwest dat gerichte und raedts hemelicheiden tractieren, dat sie ock noch konigen, noch staten, noch overicheiden, noch steden, noch ock den kerckenraedt, consistorien eder standt, nichtes anders worden overblijven laten, dan allene een ijdellnaem offte ledige titell. Dit sulvyge hebben sie bisheer in Spanien erholden, vermenen dat sie ock in Nederlant

1) Het is zeker mogelijk, dat Melanchthon iets dergelijks op zijn colleges heeft gezegd; Eppens was immers zijn leerling. Maar dat alles bewijst natuurlijk niet, dat Karel V het zal hebben gezegd; het lag dan ook niet in den geest van den keizer zoo iets te uiten en zelfs te denken. Karel V was te goed overtuigd van zijn goed recht om zich te beklagen over het verlies van zijn eer en goeden naam.
2) Paarsche stok of stool, misschien bisschoppelijke waardigheid?
3) Positie (?).
4) Heeren.

solden verwisset und egentlicken vercregen hebben. Dit sindt die rechte Solones, die den konigen wismaken, dat als alle scornigen[1] ketterijen sint uthgerodet, soe worden die rijcken in vrede staen. Na uthscryvinghe hoerer placaten in Nederlandt van yaer '31[2] bisher und alnoch meer und meer exasperiert sonder verhoer sonder rechtsproces ingedrongen und executiert, waermede die inquisitueren sulven der scoernigen ketterijen, dwelunge, uproeren die vuerers sindt, und ock orsake van rebellien; nu langes daerna sick bevlijtiget, dat sie den konick van Spanien tot kyndtheit[3], als die adel ys vernichteget, die overicheit und gesetten in slaverije getogen, tot den geestelicken, dat ys an sick sulven (als nu sick lat sien) het ganse regement hefft gebrocht. Dat heet dan die hillige inquisitie, die vaders des geloves, nasoeckers van der ketterschen boesheit. Onder Carolo V hebben sie die pastoren an sick getogen, die lerunge sick togescreven, dat een besunder theologus in aller und yder cloester offte abdijen solde leren[4], beschickeden sie temelicken; dat sie nu hoger solden stijgen, konden sie neit gedacht hebben.

[+] Dit alles makede[5] die wismodichste vorst Carolus V myt voele exempelen alsoe geleret, ick segge neit geprickelt, he hilt seer verswegen und openbaerde het nemandt, ock den becandtsten neit, daervan een offte twe exempelen tverhaelen sindt. Carolus V gebruckede in Hyspanien sijn canzelar Mercurino Gattinaria[6], dusse [+]fol. 5[v].

1) Schandelijke.
2) Eppens bedoelt waarschijnlijk 1521.
3) Zwakheid, onmacht.
4) Mogelijk is ook te lezen: leven.
5) h.s.: smakede.
6) Mercurino Arborio di Gattinara, geboren in 1465 te Vercelli, trad reeds jong in dienst van den hertog van Savoye. Daar leerde hem hertogin Margareta, de dochter van keizer Maximiliaan I, kennen. Zij verkreeg zulk een gunstigen indruk van zijn capaciteit, dat zij als landvoogdes der Bourgondische landen hem in 1507 tot president van het Parlement van Bourgondië benoemde. In die hoedanigheid bracht hij in 1508 mede de ligue van Kamerijk tot stand. In 1519 werd hij door Karel V tot kanselier benoemd en had sedert bij den Keizer den grootsten invloed. In 1529 bemiddelde hij den vrede van Barcelona en sloot te Bologna een tractaat tusschen den Keizer, den Paus, Venetië en Milaan ter verdediging van Italië. Vermoedelijk uit erkentelijkheid daarvoor werd hij in hetzelfde jaar door paus Clemens VII tot kardinaal verheven. Kort daarna, den 5den Juni 1530, is hij te Innsbruck gestorven. Vgl. Ranke, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation I-III, passim en Baumgarten, Geschichte Karls V, I-III, passim. De anecdote van Eppens is op zich zelf onwaarschijnlijk genoeg: ook is zij nergens overgeleverd. In kerkrechtelijken zin is een kardinaal geen minister van den Paus, zooals de kanselier van den Keizer. Er is dus geen conflict van plichten, wanneer Gattinara tot kardinaal wordt verheven; nooit is tegen zulk een benoeming bezwaar gemaakt op grond van verplichtingen ten opzichte van den Paus; men denke aan kardinalen als Wolsey, Granvelle, Richelieu, Mazarin, Fleury, Dubois, Alberoni enz. enz. Afgezien nog van het feit, dat juist in 1529 en 1530 de verhouding van Keizer en Paus zeer vriendschappelijk was (kroning te Bologna, 24 Febr. 1530).

sendede die Pawstwest tho een huedt offte smuck des hoeffs van purper. Carolus V verstondt dussen anslach, als Mercurinus sijnes heren gemoet ondersocht, seght tot hem: Ick byn konick dan die Pauwest regniert ock, du kanst neit togelicke mij und den Pauwest in soe verscheiden und periculose staltenissen der idtsiger dingen myt eede niet verbonden wesen, gebrucke dijn geluck, want dij anboden wort. Want he daerbij den mensche niet meer wel vertrouwede, want he dorch pawslicke belofftenisse was geswacket, dancket he hem aff.

Up den sulvigen manier nae hefft he ock een gelegenheit becomen um den Adrianum van Uthrecht, bij Stichte olderen geboren, sijnen pedegogum, tlaten van sick. Want als he mijt der theologisschen geeckheit[1] was upgeblasen worden, buyten synen beropinghe die Spansche rijcken wolde styllen und temmen. Was weinich daeraff, offte he solde sijnen heren benae van den arfflicke successie ontsettet hebben.[2]

1) Dwaasheid.
2) De bekende Adriaan van Utrecht (1459-1523) werd in 1515 door Karel V naar Spanje gezonden om aan dezen de Spaansche erfenis te verzekeren. Na den dood van Ferdinand den Katholieke in 1516 werd hij naast Ximenez de vertegenwoordiger van den afwezigen Koning. Tot hooge ambten verheven, werd hij bovendien door Karel V bij zijn vertrek uit Spanje in 1520 tot regent benoemd. In die hoedanigheid wist hij den opstand der Comuneros (1520-1522) evenmin te voorkomen als te bedwingen. 4 Jan. 1522 werd hij tot Paus verkozen en moest hij dus zijn waardigheid in Spanje neerleggen. Voor het verwijt, dat Eppens hem doet, bestaat alleen deze grond, dat hem de tact heeft ontbroken met de Spanjaarden om te gaan.

Also kan ick een vrom man und ock godtvruchtich, weens dienst Carolus V gebruckede in helsche[1] instrumenten tmaken und marckede, dat diesulvige enes vrijmodigen geestes was, und ock niet seer geneget tot die indulgentien, welcke Paulus quartus, nadat Duyslandt was bedwongen, in des Keysers hoff hadde gesonden, welcke ock die annamen, soe Carolus achtede, dat sie niet voele uppasseden; allene dusse vurwercker offte compasmaker verachtede sie kondtlicken, also dat diegene, soe den bicht hoerden, densulvigen swaerlicken beclageden. Daer antwoerde die Keyser: Worde ick jo alsoe,[+] secht he, van ju bemoyget, dat ick ock neet ener mach uth juwen ordynantien bevrijen? Als Sijn Majestaet nu sach, dat den sulvygen [+]fol. 6. perickel anstondt, hefft he hem niet affdancket, dan liefflicken als dorch een joeck hefft he hem gelegenheit geven um to vertrecken. Leve[2] meister, secht he, soe du onder mijne inquisitoren vervalste, solstu ock konen dencken, dat du van solste bevrijet konen worden, want du sichste wel wat sie niet konen doen. Und hefft densulvigen vaken[3] voer sijne kinderen teysschen enige prebenden, want dat weren besoldunghe, welcke die heren offte vorsten wel an wolverdeneden uthspregeden, soe bij sulcken die upcompste der rijcken benae niet genoechsaem sindt tot hoere egene kosten, want het konde geboeren, dat he solde moten den nijdtart ontwijcken[4].

Het solde tlange wesen meer dergelicken tverhaelen; die wijs ys, kan tot eenen sulcken ansiendt des dorch-

1) h.s. helmelsche. Of moet men lezen = hemelsche?
2) h.s. L...
3) Dit moet aangeraden of zoo iets beteekenen.
4) Waaruit Eppens al deze verhalen heeft ontleend, is ons onbekend. Bij Sleidanus staan zij niet. Onjuist is in ieder geval het noemen van Paulus IV (1555-1559), waarvoor Paulus III (1534-1549) zal moeten worden gelezen.

sienlicksten vorsten woerden und wercken tsamen brengen, soe van geleerden allenthalven gescreven sint und noch bij menschen gedacht worden und ock besonders bij des Keysers familiaren worden angetogen und tot emandts oeren komen, und het sal alles alsoe schijnen, dat wij ons alle moeten verwonderen over de onbescaemde aeppen, soe vaken van Carolo V affgewesen, dat sie ummer dusse handel wederom dursten anheven. Ock ys dit der inquisitoren const, dat sie die heren sulven tot wollusten verleyden und van den meente afftrecken, updat sie mogen vullenbrengen, wes sie begeren, als daer nene naem noch persoen des koninges tvynden ys. Want als die konig neit onder den sijnen mach conversieren, noch die sijnen tot hem komen, mogen die inquisitoren alles na horen wille doen. Dit hefft ock die koniginne Maria gemarcket und dat monstrum, soe balde geboren ys, waergenomen. Daerom soe fro sie hoeren broder hadde bestediget tom graffnisse anno 1558, wolde Hoer Majestaet myt hoeren suster Leonora affgeveerdiget und vertogen hebben na hoere Nederlanden. Overst dat sie neit darwars[+] gecomen ys, hefft gelettet die haestige doet der beyder Majestaeten Maria und Leonora, welcke geboerde benae in die ene sulvighe maent, daer Carolus den geest up gaff[1)]. Woe dit geslechte und huysgenoten, nadat

[+]fol. 6[v].

1) Maria en Eleonora zijn twee zusters van Karel V. Maria, geboren 13 September 1505, in 1522 gehuwd met Lodewijk II van Hongarije en Bohemen, die in 1526 bij Mohacz sneuvelde, van 1531 tot 1555 landvoogdes der Nederlanden. Zij legde haar waardigheid tegelijk met Karel V neder en vergezelde hem naar Spanje. Daar onderhandelde zij in 1558 met Philips II over haar terugkeer naar de Nederlanden, toen zij den 18den October 1558, dus nog geen maand na den Keizer, stierf. Het is eigenaardig, dat Eppens wist, dat zij naar de Nederlanden zou terugkeeren, wat eerst in onzen tijd door Gachard weer is ontdekt in door hem in Spanje gevonden papieren: 'Cette tentative de 1558 pour déterminer Marie de Hongrie à retourner aux Pays Bas et les régir de nouveau.... la maladie dont elle fut atteinte au moment de son dèpart....; tout cela était resté ignoré de nos historiens'. Gachard, Retraite et mort de Charles Quint au monastére de Yuste, I, blz. XL vlg. Haar zuster Eleonore, geboren in 1502, huwde in 1519 met Emanuel van Portugal en na diens dood in 1521 naar de bepalingen van den vrede van Madrid van 1526 met Frans I van Frankrijk. Na den dood van haar gemaal in 1547 keerde zij naar het keizerlijk hof terug, vergezelde Karel V op zijn laatste reis naar Spanje en stierf daar in Februari 1558, dus nog voor haar broeder. Eppens vergist zich dus in zooverre, dat alleen Maria, niet ook Eleonora, kort na Karel V is gestorven. Wat hij bedoelt met 'dat monstrum soe balde geboren is', is niet duidelijk. Denkt hij misschien aan don Carlos? Maar deze is geboren in 1545.

die weert und heer wech was, sij ontfangen werden van die inquisitoren, leeren ons dusse hystorien daerna, dat men uth sulcken haestigen affganck der koniginne[1] und gelicken verstarff tot wantrouwent sindt geleydet.

Alsoe hierna het gansche regement des konicks Philippi verkerende und an sick treckende myt ergyricheit und begeerten, we dan ock uth gyricheit horer medeversworen bondtsgenoten, hebben alle staten ver(an)dert[2], die statuten in egendoem getogen und spot; und alsoe dorch des Sonnii mondt als een Nero geredet, als men dussen tyrannie wolden styfften, dat die Nederlanden niet konden na des Konicks wille regeret worden dan myt besettinge und hulpe der Spangerden und muchte niet eher gescheden, offte die Konick muste dorch den Pauwest ontslagen worden van alle sijne beloftenisse, verbonden und eeden, als men die privilegien vernichtigeden, ock die vrijheiden, heerlicheiden affcorteden, die Konick allens als sin arffrecht achtede; want dat were Konigx, als he alldinck an sick hadde, sonder emants insage; daerto ock vier eder vijff van die principaelsten, den anderen tom schreckunge, wech richteden, soe worden die anderen wol gestillet sijn, soe uth hoeren recht des Konigx placaten plegen tegentspreken. Dit hebben twege gebracht onedelingen, slichte uitheemschen vremdelingen, die uth hoere gecoffte geleertheit verheven, der Koningen raeden und besorginge tot horen tyrannie gebrochthebben[3].

Daeruth bij alle heren huyden dages geachtet wordt,

1) h.s. heeft: Koginnen. Bedoeld zijn de twee zusters van Karel V; zie vorige noot.
2) Dit woord is in het h.s. moeilijk leesbaar; misschien staat er vernedert; maar ook dan is deze zin niet geheel duidelijk.
3) Men denkt daarbij onwillekeurig aan Granvelle.

dat men in hoere huldinghe der Staeten vorscrifft noch hoert tachten, offte soe sie sweren, niet verbunden, als een waen geholden, updat sie die herscapie allene gebrucken; myt sulcke manier ys alle ommeganck der onderdanen myt de heren wechgenomen, dat men ock bij nene grote heren kan comen dan dorch tolckers und myt supplicatien. Hiermede verachten die heren hore ondersaten und die ondersaten haeten den heeren, tot behaech dusser inquisitoren, seggende: oderint dum metuant[1].

[+] Hieruth moeten tot der kleinste gelegenheit dorch sulcker subtiler menschen listicheit, bedroch, lage leggunghe, aller steden vrijheit angesocht worden, die staet verandert, die praevilegien voer den doegeden und woldaden, den trouwen volckeren dorch olde vorsten ghegeven, vernichtiget ock worden, dat also tom laesten der steden bevelhebben, tegens alle menslicke und godtlicke rechten angesworen, recht worden sprecken und die richtstolen besitten. Als offt dit der regerender vorsten maiestati wat tcorte weere, soe sie nae den olden gewoente hoerer vorvaderen sick myt eede verbonden na den gesetten und gerichten tholden. Soedanigen sindt die inquisitoren voer kunstenars und sulcke regenten. Daeromme billicken die heren sulven myt die ondersaten moten scriygen[2] hienamaels. [+]fol. 7.

Van der Biscoppdomen verdielunghe in die Nederlanden. 1° *van Utricht*, 2 Cap. 1 pars[3].

Soe men uth vorige bewijss can sien, dat men die dingen dielen und stucken moet, die niet ganswesende

1) Het bekende woord van Caligula.
2) Wat hier staat, is niet duidelijk. Beteekent het te lezen woord: schreeuwen of moet men zoo iets als: zwijgen, lezen?
3) Wat het volgende stuk eigenlijk is, is niet duidelijk. Het is niet de bul van Paulus IV, houdende de oprichting der bisdommen (Miraeus, Opera diplomatica, I, blz. 472 vlg., in Ned. vert. bij Bor I, fol. 117 vlg.) en evenmin die van Pius IV van 19 Maart 1560, houdende nadere regelingen (Miraeus, I, blz. 618 vlg.). Naar den vorm is het een concept of voordracht, aan den Paus aangeboden. Waaraan Eppens het heeft ontleend, is ons onbekend gebleven.

mogen bedient worden und regeret, soe sal dat bisschopdom van Utrecht, na sijnes landes wijdtheit seer bredt wesende und myt verscheyden voler herscapien statuten und gebeeden bedenet, sal tot vijff nije bisscopdomen verdielet worden. Alsoe dat het eerste sij in Overijsel to Deventer, het anderde tot Harlum in Hollandt, het darde to Leverden in Westerlant, het vierde in Middelburg in Seelandt, het vijffte to Gronnigen in Grongrense[1)], myt diel van Wedde[2)], und en yder kan so groet wesen van kercken als Trident[3)].

3 Cap. 1 pars.

Dat nu uth dusse verdelunghe der bisscopdomen und instellunge dusser nijen die ganse provintien mogen versorget wesen tegens ketteryen und mysbrucken, soe achten wij nodich twesen dat in yder hoeffkercken offte styfften worden negen prebenden angebonden, myt vullen rechten vergheviget[4)] dre aerden van menschen, tweten die eerste dre den dre doctoren theologanten, die andere dre dre doctoren canonisten, die laeste dre dre edelingen in dat[+] sulvige landt, daer het styfft ys upgerichtet. Want dusser tijden verdorvenheit eysschet, dat meer mit der theologanten dan der canonisten hulpe die kercken sake onderholden wordt. Noch ys nodich, dat up sulcke conditien und recht die vorscreven prebenden worden uthgedielet, dat die licentiati und doctoren uth reden des prebende sint verbonden bijtwesen und thelpen den bisscop in sijn

[+]fol. 7[v].

1) Schrijffout voor Groningense; er staat in het Latijn vermoedelijk zoo iets als: in pago Groningense.
2) Bedoeld zal zijn Wedde en Westerwolde, dat kerkelijk vóór de invoering der nieuwe bisdommen onder Osnabrück behoorde en dus afzonderlijk moest worden genoemd. Maar dan rijst de vraag, waarom de Munstersche Ommelanden dan ook niet afzonderlijk worden genoemd.
3) Trente.
4) Toegerust of voorzien, begeven.

ampt des inquisitie und alle errijsende beswarnisse, so vaken sie gheeysschet worden. Die bisscop overst sal niet verbonden wesen an hoer raedt und hoer hulpe tgebrucken, dan allene in die dingen, daer den gelove und religie meest angelegen ys, offte schijnet, dat het den gansen styfftsstaett angaende.

3 Capit. pars 2.

Daerenboven uth den voergenoemde doctoren sal men twe olderingen, daervan die ene een theologant, die ander een canonist, stellen over het styfft als inquisitoren van Juwe Hillicheit und des apostolisschen stoels wegen, bij denwelcken twe die dre andere doctoren und licentiati, so vaken sie geeysschet worden, solen alle hulpe und raedt geholden wesen tdoen.

4 Cap. pars 2.

Der doctoren salarium sal wesen 50 cronen boven hoeren jaerlicken gewone incomendt.

Item in yder styfft sal noch wesen een archidiaconus, ock soe vole archipresbyteri als theologanten und canonisten, als den commissarien behagen sal.

Item die biscopdomen solen erhalden worden uth die abdijen und closteren, soe vaceren offte wertlicken gebrucket worden.

Cap. 7.

Want Westvreslandt vole abdien hefft, daervan sommigen, sonder van Premonstraten orde wesende, seer ongeregelt leven, sal Pawstlicke Hillicheit wol doen, dat daer twe van der orde als ene Marigaert, het ander Liddum[1)] geheeten, tot der kercken styfft van Leverden angewendet worden, alsoe dat uth die guederen van beyde closteren dre duysent ducaten solen tot des bisscops tafel verehegent

1) De welbekende Friesche kloosters Mariengaarde en Lidlum van de orde der Praemonstratensers, krachtens de bul van paus Paulus IV ingelijfd bij het nieuwe bisdom Leeuwarden.

worden; dat ander sol uthgedelet worden tot prebenden vor die monneken van beide abdijen, waervoer dan succederen sulen die genoemde doctoren und licentiaten.

Cap. 8.

Dat bisscopdoem van Gronnigen und sijn togevogede geleerden sal versorget worden, soe Pawstlicke Hillicheit verandert het abdije van Grote Adwert van S. Bernardi orde tot een bisscopdoem und collegie des Gronniger hoefftstyfftes, als men dat wol billicken mach veranderen und behort, daerom, dat men in dusse abdie ongeregelt levet myt scandel, wilt ju alsoe veroetmodigen tverdielen des abdeen guederen (soe gerekent worden tot achte duysent ducaten) uth anderen, die tolaet prebenden stalt worden voer so vole gestelicken[1)], soe tot canoniken gestalt worden, daer volgen solen doctoren und licentiaten. Dit ys Wittewerum ock diel worden, mit Adwert accordt gemaket 4000 daler, dan niet genoten und so vort ock myt die anderen gesloten[2)].

[+] Het ys bequaem dat het styfft van Mechelen worde geordineert hoff twesen van Nederlant, hebbende het recht, den plaetse und authoritiet boven die andere [+]fol. 8. bisscopdomen und archibisdomen, want sin woenplaetse ys gelegen int midden van Nederlandt naest bij Bruysel, daer die heer des provintie hoff halt, updat soe vaeken die heer will und tot dienst des ganse provintie nodich sal achten, he sal konen die andere archbisscopen und bisscopen und den heele cleresie, offte ten mynsten een diel van den, tsamenropen, und wat van den apostolisschen Romschen stoel over den reformatie der misbrucken und der zeeden

1) Deze zin is zeer duister. Maar de beteekenis is wel deze, dat uit de inkomsten van Aduard aan de kanunniken van het kathedraal-kapittel van Groningen prebenden moesten worden gegeven.
2) Dat alles is niet geheel juist. Vgl. daarover en in het algemeen over de geschiedenis van het kortstondige bisdom van Groningen: J. Reitsma, De laatste dagen van de heerschappij der Roomsch-Katholieke Kerk, in: Gedenkboek der Reductie van Groningen in 1594 (Groningen, 1894), blz. 137 vlg.

verbeterunghe upboeden wordt, van stonden an up bequaemste allen kan voerscriven.

29 Capittel, um nije bisscopen weder in tstellen.

Daerenboven, soe begeret die sulvighe Koninckclicke Majestaet seer erenstelicken, dat bij hem und sijn nacomelingen sal blijven dat recht um bequame personen tnemen tot dusse nije episcopdomen und archepiscopdomen, dat recht overst um intstellen[1] solde bij den Pawslicke Hillicheit tot ewigen tijden sijn na die manier und conditien van den redener Sonnio in sijn eerst scrvfft int lange begrepen[2]. Overst hoewul wij soedanige groten konnicks guede wille seer prijsen und ock die saeken, soe ons die Konnicks orator in scrifften hefft vertonet, niet to verwarpen achten twesen, nochtans soe wij sie neerstiger overwegen, daerto ock van die ganse handel traden nodich achten twesen, um dat guede vornement van den Catholicken Konick thelpen (soe voele mogelicken sal wesen) bevestigen wij dat.

Van die belenunghe der pastoerscappen in Nederlandt.

31 Cap.

Wij achten ock neit sonder reeden twesen, dat alle die besorgunghe van pastorien offte parochien der kercken in ider styfft solen uthgedielt worden dorch den bisscop van[+] ider plaetse offte styffts, nochtans onder sulcken moderatie, dat nener bisscop sal gheorlofft wesen emandt to belenen sodanigen parochien offte kercken, offte he sal eerst wesen onderfraget up concilium van Trent[3] und dan bevonden bequaem twesen van den paestoersche sorge tdragen, van die olderingen twe doctoren in der theologiae und enen canonist als canoniken des hoeffkerckes, soedath die Koninclicke Catolicke Majestaet bereidt ys, sijn recht van lenen [+]fol. 8[v].

1) Installeeren, wijden.
2) Dit ‘eerst scryft’ van Sonnius zal een door hem overgelegde memorie zijn, misschien verwerkt in zijn ‘Totius Belgiae divisiones ad opprimendum per novos episcopos evangelium, Romae sub Paulo IV pontifice anno 1558 definitae.’
3) Namelijk over de canones van Trente en hun toepassing in de Kerk.

to vergeven to ontwicken, waer myt he voele dergelicke kercken overgyfft, soe ock die andere collatoren und ock ju Pawstlicke Hillicheit van hoer recht affstaen. Soe overst tswaer schijnet twesen dat recht van lenen to vergeven anderen tbenemen, laet het sijn ten mynsten tot des kercken besten offte meer nothwendicheits gesloten, dat nemant, myt wat kercke he belenet wordt in dusse provintyen van Nederlant, worde togelaten tot enige besorgede benefitium, offte he sij tvoeren ondersocht und bequaem betonden dorch den voergenoemde heren theologanten und den canonisten, hetsie he tvoren tom hoegsten hebbe belovet, dat he persoenlicken in die plaetse des parochiaschen kerckes will overblijven[1].

+ ***Praesentatie***[2] ***van de religioensvrede van hoege overicheit, anno* 1578, 14 *Julij*[3].**

+fol. 9.

Mathias bij der gratia Godes eersthartoch van Oesten-

1) Het spreekt van zelf, dat de decreten van Trente de oude patronaats- en collatierechten niet konden opheffen. Zij bleven dan ook overal in de Ommelanden gehandhaafd, ook na de Reformatie.

2) Op voorstel van den Prins stelde de Raad van State in Juni 1578 een concept op van een algemeene religievrede; het ging uit van het beginsel, dat vrijheid van godsdienst zou bestaan voor Katholieken in Holland en Zeeland en voor Calvinisten in de overige gewesten op die plaatsen, waar honderd gezinnen van één van beide gezindheden het verlangden. Dit concept werd 9 Juni bij de Staten Generaal ingediend. Daar werd het evenwel niet gunstig ontvangen; vrij algemeen verklaarde men zich eenvoudig aan de Pacificatie te willen houden, hoewel de gereformeerden in requesten op aanneming aandrongen. Eindelijk na langdurige beraadslaging besloten de Staten-Generaal den 12den Juli, dat de concept-religievrede aan de Staten der verschillende provinciën zou worden opgezonden tegelijk met de requesten der gereformeerden, met een geleibrief van den Gouverneur-Generaal. De bovenstaande brief van Matthias van 14 Juli was de uitvoering van dat besluit. Vgl. over dat alles Bussemaker, De afscheiding der Waalsche gewesten. (Verhandelingen van Teyler's Tweede Genootschap, Nieuwe Reeks, V). I, blz 319 vlg., 338 vlg. De brieven zelf bij Bor, I, 972.

3) Dit stuk ook in het rijks-archief te Groningen te vinden (Reg. Feith 1578 n° 83) in een afschrift van 11 Augustus 1599 van den notaris Petrus Cornelius. De tekst van het afschrift wijkt hier en daar af van dien van Eppens. Soms kan Eppens ook naar de kopie van 1599 worden verbeterd.

rijck, van Burgundien, gubernuer und capteijn-generaell van die Nederlanden. Seer lieve und beminde, alsoe die van religie gepraetendiert reformierde tho diversche stonden neerstelicken an ons versocht hebben, folgende horen request hierbij gevoecht, tmogen hebben exercitie in diversche plaetsen van hoere religie, dat ock sommige magistraten und officieren anmarckende, dat dieselffte exercitie in diversche plaetsen niet en hefft konen beleet worden, van gelicken gebeeden hebben um meerder und tlibere apparent gerijff und inconvinienten tscouwen, dat wij daeryn solden willen ordtnunge stellen. Wij hebben al selffte den deputierden van Generale Staten van die landen van herwarsover gedaen[1] repraesentieren und na sekere communicatie darup geholden doen concipieren sekere puncten und articulen, denende tot regement und politique belede[2] niet alleenlick van die religie, maer ock van justitie ter orsake van jegenwordige orloghe, moder van alle quaet, und enige plaetsen grotelick geturbiert[3] und misacht. Welcke puncten anderwarff den vorscreven deputierden gecommuniciert sint west und alsoe na diversche andere deliberatie und examinatie daerup genomen und[4] dieselffde deputierden verclaerdt hadden, dat sie hemluyden niet en vonden geauthorisiert um darup resolutie tnemen, und dat sie van die advijs waren, dat sie den der vorscreven fine[5] die vorscreven puncten und articulen solden gesonden sijn an hoerluyden mesters in elcke provintie. Soe ys, dat wij om der fine[6] gijluyden daerover geropen alle diegenen, soe wel gestlick als wertlick, die in dusdanige wichtige saken behoeren und plegen geropen und gehort tsijn, dieselffde anderwarff wol und neerstelicken doersiedt und examiniert, und gesamelicken advisiert off gijluyden begeert,

1) Ander afschrift heeft: doen.
2) H.S. heeft: beclede.
3) Ander afschrift heeft: getroubleert.
4) Ander afschrift heeft: onderlinghe.
5) Ander afschrift heeft: dat ten dyen fyne.
6) Ander afschrift heeft: dat wij omme de voerschreven ende meer andere consideratien u lieden zenden dezelve poincten ende articulen ten fyne.

die[1] haerluyden unie und inholdent tacceptieren offte neit, ons myt alle vlijte advertieren van u luyden fynale resolutie. Und nyttmyn tot conservatie van der unie, eendrachticheit, dat myddelertijdt elck abstinere van aller vorder trouwicheiden[2] und disorderen, dieselve[+] doen[3] cesseren, totdat bij middelen und van die vorscreven resolutien, die daer corts up sal moegen genomen worden, darin telckens rustelick und redelick contentement versien wordt, sonder des twillen sijn in enige gebreke. Und soe veere, als ghijluyden geresolviert wort geensins onder districkt van uluyder provintie tlibere exercitie van vorscreven religie twillen anveerden, noch gedoegen ons claerlicken overtscriven, dat gijluyden niettegenstaende dat enige andere provintien van contrarien advise waren, niettemyn verstarckt[4] tblijvende bij die unie, so solentlick gesworen. Updat bij uluyden tdoen sulcke benefitie, ruste und versekerheiden, als die vorscreven andere provintien hierdoer sindt verwachtende, niet verachtert und belettet en sijn. Hiermede seer lieve und beminde uluyden Got den Almechtigen bevolen uth Antwerpen den 14 Julij anno 1578. Onderstondt: Mathias N.[5].

[+]fol. 9[v].

An Georg van Lalein, grave to Rennenberch und bannerheere tho Felle, heer to Filleroe, Imbreches, stadtholder und captein-generael over Vreslant, Overijsel, Gronnigen, den Ommelanden, Drente und Lingen.

An den Staten der Ommelanden[6].

Erweerdige[7], gestrengen edelen und erentvesten lieve

1) Ander afschrift heeft: die naer haerluyden.
2) Ander afschrift heeft: nieuwicheden.
3) Ander afschrift heeft: doende.
4) Ander afschrift heeft: verstaet.
5) Ander afschrift heeft: N. Sille, en voegt er bij: ‘up de rugge stund geschreven: Onsen zeer lieven ende bezundere den Gouverneur, prelaten, edelen ende anderen die Staten van Ommelanden representerende.’
6) Dit adres is in het h.s. verkeerd geplaatst, en moet staan ter plaatse van noot 4).
7) Deze brief is eenvoudig de missive, waarbij de stadhouder Rennenberg den bovenstaanden brief van Matthias van 14 Juli 1578 aan de Staten der Ommelanden doet toekomen. Het origineel schijnt verloren te zijn.

besonder. Wij hebben van Sijn Altheser sekere packet breven ontfangen, die so an ons, gelick ock an euch addressiert synt. Derhalven wij idt upgebroken und euch hierbij versloten weder toschicken, genedichlick begerende, u ock niettmyn uth die name van Sijn Majestaet bevelende, dat gy entweder dorch ju abghesanden eder sonst scryfflicken uwen menunghe und intentie ons hierup verstendigen, und dat up het spodichste und myt den alder eersten. Erwerdige gestrengen edelen erentveste leve, besonder, unse heer Godt sij myt euch. Datum ilents in der stadt Campen den 15 Julij anno 1578. Ju gr. Georg van Lalein.

Dem werdigen gestrengen edelen und erentvesten unsen leven, besonder den prelaten, ridderen, junckeren, hovelingen und anderen representierende die Staten der Ommelanden.

[+] *Instrumentum*[1)] *denende up yaer* **1578** *in hystoria van conformatie des religioensvrede*[2)]**.**

[+]fol. 10.

Mathias bij der gratie Godes, ertzhartoch van Oestenrich, hartoge van Borgundien, Styrien[3)], Carinthien, Carniolen, Wittenberch etc., graff van Habsburch, van Tyrol, guverneur und capitein-generael van den Nederlanden. Allen dengenen, die desen solen sien offte horen leesen, saluyt und dilectie. Also ons tkennen ghegeven

1) De bovengenoemde brief van Matthias aan de Staten der Ommelanden over den religievrede zal vermoedelijk in het laatst van Juli in die vergadering zijn behandeld. Dat was ten minste in de meeste gewesten het geval. (Bussemaker, t.a.p. I, blz. 358 vlg.). Terwijl evenwel verreweg de meeste gewesten, zelfs Utrecht en Gelderland, den vrede verwierpen, sommige zelfs er tegen protesteerden, dat hij ook buiten hun gewest werd ingevoerd, (t.a.p. I, blz. 378 vlg.), blijkt uit bovenstaand Instrumentum, dat de Staten der Ommelanden hem den 24sten Augustus hebben aangenomen. Nadat zij die aanneming hadden bericht aan den landvoogd, heeft deze dus voor de Ommelanden bij bovengenoemd instrument van 19 October 1578 den religievrede van kracht verklaard. Datzelfde gebeurde ook voor andere gewesten en zelf voor enkele steden, b.v. Antwerpen.

2) Dit stuk in originali in het rijksarchief te Groningen (Reg. Feith. 1578 n° 1).

3) H.S. heeft: Vayrien.

ys, dat die prelaten, edelen und andere, representierende die Staten und landen van die Vressche Ommelanden, den religioensvrede (bij advijs van die Generale Staten van die unieerden provintien van landen van harwarsover provisionielick, tot ruste und enicheit, eendracht van vorscreven landen um alle differentien wech tnemen, geconcipiert und overgesonden, um darup to advisieren, off sie denselven gudt und nuttel vonden, und voer sulcke antnemen und to onderholden willich waeren totdat bij die Generale Staten anders daeryn generalick worde vorsien) eenhillick angenomen und als nodich tot wolvaren van vorscreven landen begeren te onderholden. Ons supplicierende, dat wij die vorscreven acceptatie solden willen confirmieren, soe yst, dat wij als guberneur-generael van den vorscreven landen van harwarsover bij advijse van onsen seer lieve neve und lutenandt-generael den Prince van Oranien, van den Raede van State, und Gedeputeerden van vorscreven Generale Staten hier versammelt, die acceptatie vorscreven van die vorscreven religioensvrede in die Ommelanden vorscreven, gedaen den 24 Augusti laestleeden, myt die inholden desselffs geratificiert und geconfirmiert hebben, ratificieren und confirmieren myts desen, ontbieden und beveelen onsen seer lieven den wolgeboernen grave van Renneberch guberneur, den hoeffluyden van Gronnigen, ock alle justitieren, officieren und ynwoneren der vorscreven Ommelanden, van wat qualiteit, professie, religie offte stande die sijn mogen, den vorscreven religioensvrede strickelicken tonderholden, volgen und observieren, und doen tonderholden, volgen und observieren in alle sijne puncten und articulen up die pene und straffe daeryn convieniert, sonder gunst, conniventie offte dissimulatie, comminatie, totdat bij die vorscreven Generale Staten resolutie anders sal worden geordinert, want tot conservatie, ruste und[+] wolvart van landen alsoe behoert. Gedaen to Antwerpen onder onsen hantscrijfft und Konicklicke Majestaet zegel van den Raden van die Staten, den negenteinden Octobris etc. achte und soventich. Onderstondt: Mathias. Bet ondertekent: ter ordinantie van Sijn Dorchluchticheit van Asseliers, und was daer ondergedrucket een groet

[+]fol. 10[v].

segel in roede wasse, was collationiert tegens sijn principael. Is daermede accorderende in der bovengescreven gestalt bevonden per me notarium publicum Degener 3. 20. 79. Abel Eppens scripsit.

Hiertusschen die religioens publicaet in druck[1] uthgangen ys bij den Raedt van Staten, als die Generale Staten van landen herwartover to Antwerpen vergadert den XII Julij anno 1578, und ys auschulteert und bevunden myt dat principael van Sijn Hoecheit an de Staten des Klenen Vreslandts tusschen die Emse und Lauersche gesonden accorderende, orkunde mijn ondertekende handt, actum den 16 des maents Septembris anno 1578, Johan Lijffart notarius scripsit. Die gedruckede exemplaria bij Emme Tammen richter ten Dam.

Anno 1578 5 Septembris, Wonsdages vor Sandtganck[2], is ten Dam de eerste predicatie van D. Johan Milio[3], uth Embderlant van Twickselum beropen, in reventer van Brodercloester offte scuttenhuys gedaen, uth den capittel Math. 23: daeromme hebben propheten tot ju gesandt; onder des worde Broderkercke scoen van belden, altaren gemaket. Und alsoe den 26 Octobris Johan Bogermannus[4]

1) Een gedrukt exemplaar van de Religievrede berust in de Koninklijke Bibliotheek onder de pamfletten, Knuttel n° 368. Eppens heeft blijkbaar geen exemplaar meer machtig kunnen worden; het is ten minste niet in zijn kroniek ingevoegd. Hij had er evenwel gezien, naar hij mededeelt, bij den rechter Emme Tammen in Appingedam.
2) Sant Gangen valt op 10 October. Daar de Zondagsletter van 1578 E is, viel 1 Januari op Woensdag. Woensdag vóór Sant Gangen is dus 8 October.
3) Johannes van der Mijl of Milius was rentmeester van graaf Willem van den Bergh, voordat hij predikant werd. In 1577 stichtte hij met zijn ook door Eppens genoemden ambtgenoot Johannes Aerarius de Gereformeerde gemeente te Appingedam, die hij na het verraad van Rennenberg weer moest verlaten. Hij begaf zich daarna naar Emden en vervolgens naar Breda, dat hij weer moest ontruimen, toen de Spanjaarden het in 1581 bezetten. Vandaar naar Delft geweken, keerde hij in 1591 naar Breda terug. Wanneer hij stierf, blijkt niet. Vgl. o.a. Brucherus, Gedenkboek der Hervorming der provincie Groningen, blz. 211, 224, 234.
4) Johannes Bogerman was de vader van zijn veel beroemderen zoon, den president der Dordtsche synode. Hij was priester te Kollum, maar ging in 1566 tot de nieuwe beginselen over, waarom hij in 1567 naar Oost-Friesland uitweek. Daar werd hij predikant in verschillende dorden, o.a. te Uplewert, waar zijn beroemde zoon in 1576 is geboren. In 1580 ging hij als predikant naar Bolsward, in 1592 naar Kampen, in 1593 naar Steenwijk, in 1596 naar Appingedam, in 1598 naar Hasselt. Daar is hij vermoedelijk gestorven. Vgl. Edema van der Tuuk, Johannes Bogerman (Gron. diss. 1868), hoofdstuk I, die van Bogerman's verblijf in Appingedam in 1578 evenwel geen melding maakt.

118 psalm uthgelecht, we nae hem Johan Aerarius[1] und Obelus Ipius[2] in Winsum.

+ *Instrument*[3] *van den religioensvrede an den stadt Gronnigen in hystoria angetogen anno* **1578, 13** *Novembris*[4]**.** +fol. 11.

Van Pawssche religioens quytlatunghe.

Georg van Laleing, grave to Renneberch, vry- und bannerheer to Ville und heer to Villeroe, Imbreches, stadtholder und captein-generael over Vreslandt, Overijsel, Gronnigen und Lingen etc. Edele, erentvesten, erbare, hoechgeleerde lieve besunder.

Ons hebben etlicke guede borgeren und ingesetenen der stadt Gronnigen (die den religioensvrede na den dispositie van Sijn Altezen begeren te geneten) myt onderdanicheit to kennen ghegeven, hoe dat sie uluyden daeromme angesocht hebben, maer dat gij swaricheit gemaeckt hebben van den eedt van het corpus der vorscreven stadt

1) Vgl. blz. 30 noot 3.
2) Obelus Ipius is dezelfde, die in den regel eenvoudig Ubelus heet.
3) Met dit instrument verklaarde Rennenberg dus ook in de stad Groningen den religievrede voor geldig en kondigde dezen af niettegenstaande het verzet van de regeering der stad, die zich beriep op den eed op de Pacificatie, welke verandering in de religie verbood. Maar een deel der burgerij, de Gereformeerden, hadden de invoering verzocht en Rennenberg grondde zich op dat verzoek, toen hij de afkondiging bewerkstelligde en tevens de regeering van den genoemden eed ontsloeg. Opmerkelijk is hier het verschil van de wijze, waarop de religievrede in de Stad en in de Ommelanden tot stand kwam.
4) Het stuk in het rijksarchief te Groningen (Reg. Feith 1578 n° 114) is niets anders als een 19e eeuwsch afschrift naar het h.s. van Abel Eppens. Het origineel schijnt verloren gegaan te zijn.

solemnelicken den 15 Martii anno 1577[1] gedaen ys, und anderen meer, ys verbedende veranderinghe in die religie. Derhalven dieselven versocht onse verclaringhe und volgens des eedts vorscreven ontlastinge. Hieromme hebben wij niet connen weygeren onse menunghe hierup tverclaren, dat wij wol tovreden sindt und ock niet anders begeren offte verstaen tbehoren to gescheen, dan dat die dispositie van Sijn Alteze, soe wol in anderen als in desen behort vullen kracht tworden. Dat wij ock ontslaen den vorscreven stadt van Groningen van den vorscreven eedt in punct van die religie, und wijders neit, und datselve ock niet breder dan conform die vorscreven dispositie und ordinantie van Sijn Alteze.

Edele, erentveste, erbare, hoechgeleerde, wijse, lieve, besunder, die Heere sij myt ju. Datum Buegel in onsen veltleger voer Deventur den 13 Novembris 1578. Ondertekendt: u guede vrundt Georg van Laleing. Die upscrvfft: Den edelen erentvesten erbaren hoechgeleerden onsen leven besunder borgemeisteren, raedt, olt und nije, sampt talemans, gesworen meente und boumesteren van den gilden der stadt Gronnigen.

[+] *Publicatie[2] des religionsvrede bynnen Gronnigen[3]. Upscrvfft van Hartoge Mathias an den Graven.*

[+]fol. 11[v].

Den wolgeborne grave van Renneberch, guberneur und unse seer lieve und beminde Borgemesteren und Raedt und anderen van der magistraet der stadt Gronnigen.

Wolgeboerne grave, seer lieve und beminde.

Alsoe um alle twijdracht, diffidentien und apparente inconvenienten in dusse turbulentige tijden tovoren tcomen bij advijse van onsen gueden neve und lutenandt-generael,

1) Deze eed komt niet voor in het Register op het archief van Groningen.
2) Door deze proclamatie bekrachtigde Matthias de afkondiging van den religievrede te Groningen door Rennenberg.
3) Het stuk in het rijksarchief te Groningen (Reg. Feith 1579 n° 138) is niets anders als een 19e eeuwsch afschrift, naar het h.s. van Abel Eppens. Het origineele stuk schijnt verloren gegaan te zijn.

den prince van Oranien und Rade van State gudtvinden, in die stadt van Gronnigen enen religioensvrede tusschen die van der Catholicken Roemsche und die van die Reformierde religioen tstellen, soe ys, dat wij hebben, um vrede und enicheit onder die guede borgeren aldaer tholden, tot wolvaren van die vorscreven stadt, myt conservatie van hoeren wol heergebrachte privilegien, vrijund gerechticheiden, concipieret die articulen van religioensvrede, hierbij gevoecht, in effect und conform dengenen, die wij myt advijs van die Generale Staten u voer etlicke maenden overgesonden und in deliberatie gestalt hebben, versoeckende und niet tmyn amptshalven u wol erenstlicken bevelende, ordinerende dieselve tacceptieren und in die vorscreven stadt wol und dagelicken bij guede orde tvolgen und tdoen onderholden und navolgen in alle sijne puncten und articulen bij provisie, und tot dat anders den angaende bij die vorscreven generaliteit sal worden tot conservatie van een yegelicke vrijheit und versekerheit geresolviert; und en wilt des in nene gebreke wesen. Wolgeboerne Graeff, seer leve und beminde, u hiermede den Almechtigen bevelende. Uth Antwerpen den 2 Junij 1579. Onderstondt: Mathias, beneden: N.D. Sille.

Volget ordinantie religioensvrede uth den hove vor Gronnigen confirmiert.

[+] (Volgt de publicatie van den religievrede, van gelijken inhoud en ten deele eensluidend als het stuk, gedrukt bij Bor, Nederl. Oorlogen, dl. II, bk. XIII fol. 115[vo]; het[+] stuk eindigt in het h.s.: 'Aldus gedaen bynnen der stadt Antwerpen, den 29 dach Maii anno 1579. Ondertekendt: Mathias, beth: grave (?) Willem de Nassau. N.D. Sille.')

[+]fol. 12, 12[v], 13, 13[v], 14.

[+]fol. 14[v].

Noch wijders gedaen.

Vorder laten weten Borgemesteren und Raedt, dat sie myt den van den Olden Raedt sampt die Gesworen und Boumesteren van den gilden dese voergemelde sake hebben voertan heym und in handen ghegeven[1)] den edelen

1) Weg en in handen gegeven, dus eenvoudig: in handen gesteld.

wolgeboernen tegenwoerdigen heren den graven van Renneberch, onses genedigen heren stadtholder, daerinne wijders to disponieren und verordenen, als Sijn Genade sal bevinden tot meeste ruste und eendracht to behoeren. Des hefft volgens Sijn Genade genedichlicken vergunnet, ock voer gudt und raedtsaem ingesien, we hier folget.

Dat die van die Reformierde religie sullen bij provisie und bys anders, we voer, daerynne sal wesen versien tot exercitie und oeffunghe hoerder religie, als in die vorscreven ordinantie vermeldet, mogen gebrucken S. Wolbruggeskercke und der Mynnerbroderkercke[1)], voerbeholden dat sie, noch nemandt van horendtwegen, die vorscreven kercken soelen moetwillicken scofferen noch beldenstormen und breken, dan ordentlicken (wen sie hem ummer letten und in die wege staen) affnemen und hensetten laten, dar die presteren und die van die Catholicque religie des beleven sal. Des solen die geestelicheit und die van die gilden als anderen elck hoeren dingen, so dselve in een offte beyde der vorscreven kercken mogen hebben, bynnen desen dagen daer laten uthhaelen, onverleth und onverhindert van emants. Mede soelen die yaerlicke renten vervallen und upkumpsten van S. Wolbruggeskercke ock van nu vortan als vorhen, soe wol tot profijt und onderholt van S. Mertens- als S. Wolbruggenkercke beheert und gebrucket worden, altijdt tot Sijnen Genade und des Raedts discretie und goedtdunckent.[+] So dan emants hiertegens eetwas worde doen offte anrechten, sal anderen tom exempel gestraffet worden na der saken gestalt und gelegenheit. Aldus myt der klocken van den rechthuyse bynnen Gronnigen publiciert und affgeleesen up dage Petri und Pauli apostolorum anno 1500 negen und soventich, den 29 Junii anno 1579. Tot orkunde wolgedachtes heren stadtholder handt und casset hieronder gesedt; ondertekent Georg van Lalein.

[+]fol. 15.

1) De St. Walburgskerk en de Kerk van het Minderbroederklooster. Vgl. P. Hofstede de Groot, Geschiedenis der Broederenkerk te Groningen, Gron. 1832.

Dusse vredehandel tusschen Catholicken und Reformierde besworen solemnelicken. Ter contrarie hefft Johan van Ballen und Christoffer Diest[1] scrifftelicken laten caveren, dat die moneken deden ongerne um den tijdt[2].

Mandaet des Georg van Laleing van die pretendierde possess des stadts Gronnigen.

(Volgt een mandaat van Rennenberg, bevattende eene interpretatie van de sauvegarde van den olderman van het gildrecht d.d. 20 Juli 1579, gedrukt bij Werken van Johan Rengers van ten Post, uitg. door H.O. Feith, II blz. 188).

+ Van nije Hoeffmans deneren in landt und casserunge des Camers to Gronningen.

+fol. 15v.

Wij Georg van Lalein, grave to Renneberch, vrij- und bannerheer to Ville und heer (to) Villeroe und Imbreches, stadtholder und captein-generael over Vreslandt, Overijsel, Gronnigen, den Ommelanden, Drente und Lingen, hoeff van Sijn Majestaets finantien, doe kundt und certifitiere myts dussen. Alsoe die Camer bynnen Gronnigen van ons uth hoechwichtige reeden in sursantie gestalt ys und wij nochtans bevynden nodich tsijn, dat middelerwijle sekere personen verordenet worden, doer welcke die contributien und andere dergelicke saeken invordert worden, geexecutiert mogen worden, dat wij derwegen om die recommandatie, ons bij den gedeputierden van die Vressche Ommelanden gedaen van die personen van Bartholomeus Hindricks, Gert Potter und mester Gerryt to Winsum, ons ten vullen vertrouwen van hoer idoniteit und getrouicheit, denselven Bartholemeus Hinricks, Gert Potter und mester Gerrydt verordenet und gecommittiert hebben, ordinieren und committieren myt desen tot executoren van alle scattinge und bewilligde collectatien

1) Johan van Ballen en Christoffer van Diest of Deest waren beide in 1579 raadsheeren der stad Groningen.
2) In de toenmalige tijdsomstandigheden?

offte contributien in den Ommelanden um in naem van Koniglike Majestaet und onse dselve scattinge up den onwilligen, des vermaent sijende van die deputierden[+] der Ommelanden, offte hoerluyden rentemester, myt reale executie intovorderen na landtrechte und older gewoente en yegelick van hun in sijn assignierde quartieren, als die voerbenoemde Bartolomeus Hindricks up die westersidts van Reydtdiep[1)], Gert Potter Fywelunge und mester Gerrydt in Hunsinge, ock um andere executien und exployten, soe hemluyden van ons bevolen mogen worden, getrouwelicken tdoen und effectueren, sunder hierynne yemants enige conniventie offte dissimulatie tgebrucken, doende voeral den eedt van getrouwicheit in handen van den deputierden des landes, alles bij provisie und totdat bij ons daerinne wijders sal worden versien. Actum Utrecht onder onsen handt und upgedruckede casset den 26 Julii anno 1579. Onder stondt: George van Lalein, und was myt Sijn Genade casset up papier in rode wasse gedrucket bevestiget ock publiciert[2)].

[+]fol. 16.

Volgen edlicke copien van mandaten uth Gronnigen tegens den Landen, daeruth erstanden ys und vermeret die twidracht tusschen Stadt und Landen.

(Volgt brief van de Staten-Generaal aan de Staten der Ommelanden, d.d. 16 September 1577, houdende vernietiging van een placcaat van don Jan over de Hoofdmannenkamer, waarover de Staten der Ommelanden zich bij

1) Dus het Westerkwartier. Men mag misschien uit de wijze van uitdrukken in dezen brief afleiden, dat de naam Westerkwartier in 1579 nog niet gebruikelijk was.

2) Vgl. Tresling, De Warven en de Hoofdmannenkamer (Groningen 1839). Rennenberg had bij mandaat van 7 Mei 1579 ‘uuth sonderlinge uns darto bewegende oirsaken’ de Hoofdmannenkamer in haar functiën geschorst, ten einde de Ommelanden genoegen te doen. Daardoor vervielen van rechtswege de mandaten, door de Kamer op verzoek van de Stad uitgegeven tegen onwillige Ommelanders, die weigerden zich aan het stapelrecht te onderwerpen; aan een ieder werd verboden aan zulk een mandaat gevolg te geven, tenzij het was geteekend door den stadhouder. Dit mandaat van Rennenberg is gedrukt bij Rengers, II, 180. Vgl. over deze en de volgende gebeurtenissen P.G. Bos, Het Groningsche gild- en stapelrecht (Groningen, 1904), blz. 304 vlg.

schrijven van 7 September 1577[1] tot de Staten-Generaal hadden gericht; gedrukt in Werken van Johan Rengers van ten Post, uitg. door H.O. Feith, II blz. 55).

[+] (Volgt brief van Rennenberg aan de Staten der Ommelanden, d.d. 25 September 1577, houdende bevel de ordonnantie van den Raad van State op de algemeene wapening uit te voeren; gedrukt bij Rengers II blz. 58). [+]fol. 16[v].

Van der deputierden authoriteit uth der stadt.

(Volgt eene oproeping van de Staten der Ommelanden door Stadhouder en Hoofdmannen, d.d. 14 October 1577, tot eene bijeenkomst 'up naesten Donderdach over achte dagen des avendts bynnen der stadt Gronnigen in der herberge und des anderen dages smorgens to achte uren samenderhandt und in vuller antall in die Mynderbrodercloster' in zake het bijeenbrengen der gelden tot betaling der Waalsche[2] soldaten).

[+] Beveel up egene scattinge.

(Volgt een mandaat van Rennenberg aan de grietmannen, redgers enz. der Ommelanden, d.d. 4 Augustus 1578, hun bevelende de inning der door de Staten op deze landdag te Winsum uitgeschreven belasting; gedrukt met verkorten inhoud bij Rengers II blz. 149). [+]fol. 17.

[+] Brabantsche hoechste privilegium, blijde incompst genoempt, van Caroli V und Philippi eedt den landen up 57 articulen gedaen, in laeste und 58 artikel begrepen. [+]fol. 17[v].

1) Dit schrijven is in afschrift bewaard in het Rijksarchief te Groningen (Reg. Feith 1577 n[o] 75).

2) Deze oproeping van 14 Oct. 1577 is vermoedelijk dezelfde, die door mr. Rutgers (De gevangenschap der Ommelander Heeren in 1577, Gron. Volksalmanak voor 1896, blz. 192 vlg.) wordt gesteld op 21 Oct. Het verschil zal door het onderscheid van ouden en nieuwen stijl moeten worden verklaard. Immers 'up naesten Donderdach over achte dagen' na 14 Oct. zou worden 24 Oct. Op dien dag is echter geen Statenvergadering gehouden, wel op 18 Oct., maar deze komt natuurlijk in het geheel niet bij deze berekening in aanmerking. Stelt men het mandaat evenwel op 21 Oct., dan is de Donderdag over acht dagen juist 31 Oct., den avond, waarop inderdaad de Ommelander Staten zijn bijeengekomen. Den volgenden dag, Vrijdag 1 Nov., begon de eigenlijke vergadering; denzelfden dag nog volgde de befaamde gevangenneming der Staten door de Stadsregeering.

+ (Volgt artikel 58 van de Blijde Inkomst van 5 Juli 1549; gedrukt in paraphrase bij van Mieris, Historie der Nederlandsche Vorsten, III, 222 vlg. +fol. 18.

+ Een gedichtsel offte warnunghe anno 1558 gedrucket to Gronnigen, an S. Mertenkerckedoere geslagen und van mij affgescreven[1]. +fol 18[v].

In Godes naem heb ick erwelet
Duysent vijffhundert sestich getelt,
Van sestich tot up soventich doe ick vernemen[2].
In dussen tijdt sal men Godes wordt wonderlick bekennen,
Doch will ick neit grijpen in Godes macht,
Die na sijne wille regeret nacht und dach[3],
Die niet regeren na onse mate und ziell[4]
Doch tout[5] ons dat firmament seen veel.
O Duysche, du godeles landt,
Godt hefft ju sijn wordt gesandt,
Daeromme gij sult bekennen
Wat Godt tot ju hefft doen senden.
Daeromme gij wol moecht zien tho,
Wat ons die planeten toenen doen,
Wente gij sult sien, dat Ferdinandus[6] starff[7],
Und na hem een ander die croen verwarfft,
To desen tijdt verlust Augustus[8] die koer,
Die heren van Sassen komen dan mechtich hervor,
Voel bisscoppen verliesen dan hoer koer,

1) In geen der bekende pamflet-catalogi te vinden. Blijkbaar is het gedicht blijkens sommige rijmen uit het Duitsch vertaald.
2) Met iets andere hand hierachter gevoegd: ‘adde 80, 90.’
3) Vermoedelijk heeft Eppens hier verkeerd afgeschreven en moet men om het rijm lezen: dach und nacht.
4) Doel.
5) Doet.
6) Keizer Ferdinand I.
7) Met iets latere hand hierachter gevoegd: ‘anno 64 July 25.’
8) Met Augustus zal August, keurvorst van Saksen, zijn bedoeld. Hij verloor de keur(vorstelijke waardigheid), d.w.z. hij stierf eerst den 12den Febr. 1586, zoodat hier de prognosticatie zich vergist heeft.

Zyts styft Mersburch[1] tocome dan een ander,
Hoewel die landtgrave[2] grauet sijne bart,
Die palsgrave[3] lieffe hefft Godes wordt;
O Gulick[4], gij woledele helt,
Die myt ju vaderen een tijdtlanck cleijn sijet geacht,
Die gij in dusse tijden mechtich wassen;
Nu verblijde gij u, edele huys to Sassen[5],
+ Hoewol dat huys Burgundia herschet hefft over dych,
In deser tijdt sal tegen dich nijgen sick, +fol. 19.

1) Het stift Merseburg kwam in den Hervormingstijd aan Saksen; in dat bezit werd het door den Vrede van Munster bevestigd.
2) Landgraaf Philips van Hessen, de bekende voorstander der Hervorming, geboren 13 Nov. 1504, sedert 1509 onder regentschap, sedert 1518 persoonlijk regeerend, stierf den 31sten Mei 1567. Met recht kon de rijmelaar zeggen, dat zijn baard grijs werd in 1558.
3) De Paltsgraaf is Otto Hendrik (1556-1559); maar eerder denkt de dichter vermoedelijk aan zijn opvolger Frederik III, den Vrome, (1559-1576), den ijverigen voorstander der Reformatie of liever van het Calvinisme, die den Heidelbergschen Catechismus in zijn land invoerde.
4) In Gulik regeerde in dezen tijd nog steeds Willem V, dezelfde, die van 1538 tot 1543 hertog van Gelderland was geweest. Van 1539 tot 1592 was hij hertog van Gulik, Kleef, Mark en Berg. Onze voorspelling past zeer slecht op hem. Hij had bij het tractaat van Venloo in 1543 niet alleen Gelderland moeten afstaan, maar den Keizer ook moeten beloven het ware geloof in zijn overige landen te handhaven. Die belofte heeft hem sedert de handen gebonden. Hij was bovendien weifelend en zwak van karakter, maar daardoor ook verdraagzaam. Na van 1558 tot 1567 eenigszins Hervormingsgezind te zijn geweest, werd hij na laatstgenoemd jaar onder Spaanschen druk meer en meer in het Katholieke kamp gedreven. Dientengevolge had zijn land zwaar in den 80-jarigen oorlog te lijden. Met zijn zoon, den zwakzinnigen Johan Willem (1592-1609), stierf het oude Guliksche huis uit.
5) Daarmede is vermoedelijk bedoeld Johan Frederik II, vorst van de Saksische hertogdommen Weimar en Gotha. Hij zon steeds op middelen om het door zijn vader Johan Frederik I aan Maurits verloren keurvorstendom Saksen terug te krijgen en stelde zich daarom in betrekking tot den avonturier Wilhelm von Grumbach. Na de verovering van Gotha door de rijkstroepen, werd hij in 1567 tot eeuwige gevangenschap veroordeeld. Als gevangene is hij 9 Mei 1595 te Steyr in Oostenrijk gestorven.

Maximilian, de eherentricke[1],
Palsgrave Lodewick[2] des sulven gelick,
Gij edele helden, vull dogeden scoen,
Onder ju sal ener ontfangen des Konicks kroen[3].
We dan u Brabandt, Hollandt und Vreslant,
Die gij den Rijcke siet een tijdtlanck west onbecandt,
To deser tijdt solen gij vermeren dat keijserrick,
Howel dat het wee doet Spannien, Italie und dergelick.
O Francrijk, Scotlandt und Engellandt,
Dit ys ju ongeluck noch onbekandt,
Die gij een tijdtlanck sonder mans mach(t) wordt regeret[4],
Daerdoer gij sult verliesen starckte und macht.
Een planete ju tonen doet an,
Dat ju vremde hoeffden regeren dan.
O, soventichse yaer, 80, 90, 100 weren gij vullenbracht.
In sestich verliesen voele hoeren mach(t).
We als dan niet anno 63 neit en verdarfft,
Und in den 64 niet en starfft anno 65 und 66,
Niet en wordt geslagen, o die sullen anno 67, 68, 69
Van grote dingen weten to sagen.
Ach edele Duytsche natioen, siet vor dich,
Roep tot Godt, he sal ju in dusse tijdt vueren sekerlick,
Dat gij solt sien scon, wat Godt bij den sijnen wort doen,
Die hoeren betrouwen hebben gestalt up Godt,
Daeromme he sie leiden wyl uth aller noet,
Hoewel ons tonen verscheiden dinghen dat firmament,
Doch staet alles in Goedes handt;

1) Met iets latere hand hierachter gevoegd: ‘Ro. Ko. anno 1564’.
2) Lodewijk VI, paltsgraaf, volgde in 1576 zijn vader Frederik III in de regeering op (- 1583).
3) Bedoeld zal zijn Maximiliaan II, sedert 1562 Roomsch Koning en koning van Bohemen, sedert 1563 koning van Hongarije, sedert 1564 Keizer.
4) Voor Engeland en Schotland was dat in 1558 met het oog op Elisabeth en Maria Stuart zeker gemakkelijk te voorspellen. Maar in Frankrijk was zulk een geval zeker niet te verwachten.

Daeromme ick late blijven vort meer van Ricke tscriven
Und wyl ock sijn ongenoempt, Godt ehere mijn leve vaderlandt.

Zu Coln in den druck was ock dussc scrylfft uthgedaen tdrucken anno 1554[1].

Revolutioen eder pronosticatioen des tegenwordigen yaers 1554.

Anno 54 sal men voel wonders sien und sal een quaet jaer sijn den menschen up aerden. In dussen yaer sal[+] Duytsche nation sick selfs reformieren und tegen dat huys van Burgundien upstaen, grote veranderinghe in Ricken. [+]fol. 19[v].

Die lielien[2] solen triumpheren. Der grote adeler[3] sal swack sijn und sijn seppter sal een ander ontfangen; die Pauwest wordt sijn glim und ehere neit ansien und sal den lelieen tostendich[4] sijn, waerdorch Duytsche natioen sal verorsaket worden dat Pauwestrick gans to verwoesten int yaer 56. Die Engelschen solen triumpheren und voel uproers in landen anrichten. Een ander sal boven sie regeren und sie sullen verdrucket worden.

In Denemarcket sal die gemeente upstaen tegen hoere overicheit und die croen sal trueren van wegen hoeres egen adels. Oestenrick sal triumpheren. Die Saxen soelen hoeren moet wetten und tegen den olden haet een orsake vynden. Ettelicke steden in Oestenrick sullen entegen anderen haderen[5] und malcander to bodum slaen. Voele heren van den adel sullen in swert fallen. Die Turck sal ondergaen, die Persen solen den gelove annemen. Dit yaer sal een fruchbaer yaer sijn, overst voel crancte, pestel overall.

Anno 55 soelen voel bisscopen in Duytsche natioen

1) Ook deze prognosticatie komt in geen der bekende pamflet-catalogi voor.
2) Frankrijk.
3) De Keizer. Het blijkt dus, dat vóór 1554 de publieke opinie reeds wist, dat Karel V aan aftreden dacht.
4) Genegen. Inderdaad verbond Paulus IV zich in 1556 met Frankrijk.
5) Twisten.

dat regement overgeven und die koer wordt alleen an den wertlicke handt bliven.

We dich, Italien, die Duytsche nation sal dich den unrouwigen homoet bethalen. Die stadt Mets wirdt den Fransosen myt gewaldiger handt wedergenomen[1]. Die steden an den Noertsche zee solen sick uprurich maken tegens den Polen. In Brabant sal men voel nije statuten setten. T(r)ier sal myt wisheit der Fransosen anslach to nichte maken. Mets sal van der wirtlicke handt regeret worden, und die geestelicke dominien oder herscafften solen den meestendiel undergaen. Sal gudt gewas in jaer sijn.

Anno 56 sal Italien beanxstiget worden van der Duytscher gelaubiger handt, und die Roemsche bullen solen niene afflaet meer geven und der roep, die voer[+] lange yaren gegaen hadt, sal waer worden; dan sal Roem gaen we Babylon ergaen is, [+]fol. 20. want het sal alle die werelt doer verstueret worden und die onnoselen solen myt hoeren boesheit spotten. Die Fransoes sal dem Romsche Godt zu hulpe komen, aber neit sonder sijnen scade. In diesen yaer sal over all die werelt frede sijn, behalven in Italien; viel steden sullen dat pawbstedom verlaten und sick een Duytschen here upwarpen. Dan Rom weert gewonnen worden und die Pauwest wort in Francrick wicken. In dusse yaere sal men wonderlicke tekenen an hemel sien.

Anno 57 sullen die lelien truren und die Duytschen soelen Melaen wynnen. In Engellandt grote crijch und sal weren een tijdt van 7 maenten und daerna sonder bloetstortinge nedergelecht worden. Oestenrick und Duytsche nation solen eens worden und een ewich bundt uprichten. Die Romsche keyser wort an sijnen croen ganse Italien, Genewe, Lombardien und Florenen erlangen. Die paepen solen hoere prelaten niet laten scheren, zum teken, dat Babylon hoere Godt gefallen is. Dat pawsdoem sal ledich staen XXI maent und 2 wecken,

1) Metz, in 1552 door Hendrik II van Frankrijk met Toul en Verdun bezet, werd in 1552/3 door Karel V tevergeefs belegerd. De voorspelling van onze prognosticatie is eerst in 1870 vervuld.

und darna salt een hilliger man angripen, und Duytsche natioen sal dat rechte wordt verclaren, ock sal alle hoomoet deelen.

Anno 58 sal Godes wordt geprediget worden myt friheit, dorch alle die welt und die overste bisscop sal tromen resideren, und nene gewalt meer hebben dan Godes wordt tleeren und die crancke gemeente to reformieren. Die arme harten solen sick verfrouwen dorch die vrijheit des geestes und um die rechte leere Christi, in desen dagen sal men mercken die wraecke des onnoselen bloets, dat um Godes wordt vergoten is. Viel grote heren sullen sterven und een licht der werelt sal vergeven worden. Constantinopel sal weder tot den Christelicke gelove comen[1]. Die Fransosen solen noch myt den Pauwest holden ein tijdt nemplick 9 maent. So sal die Pauwest fleen na Constantinopel und voel quaets anrichten und die tijdt sijner verlossinge ys 3 yaer 6 maent.

Anno 59 sal men van nene crijch hoeren dan en yder sal sick verblijden dorch die waerheit Godes[+] wordts. Nederlandt als Brabant, Hollandt, Zeelandt, sullen auch reformiert worden und dat rechte Godes wordt annemen. In dusse tijden sal men in die ganse Christenheit grote eendracht sehen, het sal niet lange weren, die olde slange wirdt die persecutioen anrichten und viel vertilgen. Weren dusse yaeren derteyn gestalt, het solde meer rijmen myt sijn historien, nochtans hebbe ick des anno 57 to Coln alsoe ontfangen.

[+]fol. 20[v].

Anno 1565 Martinus Carolus Cresvelt[2] reken- und scrijffmester in Deventer, der astro(no)miae erfaren, lat sijn pronostication uthgaen und wissaget uth twe eclipsen des manes in Martio den 15 dach und Novembris den 8 dach

1) Sic! Het zal zeker niet noodig zijn op de details van deze als uiting van den tijd merkwaardige prognosticatie in te gaan.
2) Martinus Carolus Creszveldt, onderwijzer in de cijferkunst, richtte in 1555 te Deventer een school op; hij moet daar in 1575 een cijferboek hebben uitgegeven; ook zal hij een kaart van de rivier de IJsel met omliggende landen hebben uitgegeven. Vgl. van der Aa in voce en de daar aangehaalde bronnen.

to sien, wat sick dorch planeten doet verkundigen, we dan ock die eclipsis der sonnen anno 63 up den 20 Junij sal sijn werckunghe up yaer 66 vortbrengen und secht alsoe. Vorwaer sulckes alles betekendt gar weinich godes, dan voel meer won(der)baerlicke und erscreckelicke daden und boesheiden der boesafftigen und onrouwige menschen. Item drouwet ock den konigen, fursten, geestelicken, wertlicken overicheit scadelicke und quade infortunen und tovallen als onenicheit, twist, crijch, daerdorch hor landtluyden ehere geswacket und wol geordene regementen in kercken und scolen onversientlicken verstoeret und gelastert solen worden dorch tokumpst eenes valschen propheten tegens den warheit. O, we weert der religioens halven so voele tdoen sijn, want die constellatio is anno 63 und 64 myt Saturno und Jano[1] also gestanden, als die werelt eerst is gescapen und upgungen[2], und sulcke tekenen brengen gemeenlick der werelts verdornisse und onderganck, offte grote screckelicke anstoten drouwende als pestilentien, onweder in den zee, breckunghe voler scepen, dijcken und verdrenckunghe der menschen. Wach dij, Hollandt, Zeelandt und Vreslandt. Commer, benautheit wert men allenthalven spueren in den quadrangel gelegen landen als onder Ariete, Cancro, Libra und Capricorno[3], und idtlicke zeesteden rickx, vrijsteden myt potentaten vijanscap gedrouwet[4] besettinge intleggen, die balde berouwen worden dan niet gringe ontladen worden, offte quyt tworden sint[5].

[+] Anno 1576 lat D. Ambrosius magirus sijn pronostication[6] ock uthgaen und stelt sijn maent myt geschede- [+]fol. 21.

1) Janus is geen sterrenbeeld of ster. Juno kan evenmin worden gelezen. Moet misschien worden gelezen: Jove (Jupiter).
2) Opgegaan, verrezen, = ontstaan.
3) De bekende teekenen van den dierenriem, ram, kreeft, weegschaal en steenbok.
4) Dreigen.
5) Deze laatsie regels zijn vrij verward; de beteekenis schijnt echter wel duidelijk.
6) Deze prognosticatie komt evenmin als een der vorige in een der bekende pamflet-catalogi voor.

nisse dat van graeffscaep Oestvreslandt. In Julio alsoe to liesen sij, und Mey.

Rijcket uth na der zee, nae grote scharen,
Gij sult sien varen voele scepen
Na Neptunis ricken, om die to bewaeren.

Mey.

Een mennichte, die even noerdelick is gelegen
In ener stadt onder enen heren,
Ant water und zee, sal worden bedrogen
Met een hemelicke lyst van kleyne eheren.
Die den naem der stadt will komen leeren,
Hie staet hier gescreven in dit gedicht,
Die hem vinden can, ick wilt ju sweren,
Hem moet niet ontbieren goet gesichte.
Tys een sake van gewichte, die ic ju wil verclaren.
Men kant van hier twater wol vaeren
Off ock to lande na dieselvige stadt:
Die harpijen dominieren over die schaeren
Voel voele yaren over landt gesadt,
Der mochte wol een ander over worden erkoren,
Die daer ys geboeren uth een ricker scodt,
He solde niet meer als hofft verkieren,
Und lichaem solde blijven up die olde manieren.
Men sol ock hier vieren wonderlicke festen,
Omdat geen verdrach sal komen ten besten.
Soe sal men ten lesten heel rebellieren,
Want men sal tniete doen all die requesten,
Die des vredes vesten mochten confortieren
Eylaci der landen an alle f(r)ontieren,
Wat leelicke dieren sullen ju verslinden,
Die u lijff und gudt sullen consumieren,
Omdat men gene vrede sal konen vynden.
Woe men die ordinantien der overicheit und kercken
Und tegens partien, Pawschen, Reformierden goesen,
Und mallecontenten hefft gestalt, kan du na dusse yare leesen[1)].

1) Waarschijnlijk is met deze stad Emden bedoeld, die een harpij in haar wapen had.

+ Der Staten accordt tusschen Stadt und Landen denende anno 1578.

(Volgt de ordonnantie van Matthias d.d. 24 October 1578[1], waarbij de Stad en de Ommelanden worden gelast hunne geschillen te doen beslechten en geene vijandelijkheden tegen elkander te plegen; gedrukt bij Rengers II blz. 155 vlg.) +fol. 22, 22v en 23.

+ Van die different des pretendierde und gebruckede possess. Een mandat des Stadtholders ter contrarie. +fol. 23.

(Volgt hetzelfde stuk van 20 Juli 1579 als boven blz. 35 en gedrukt bij Rengers II blz. 188).

+ Van die Hoeffmans deneren.

(Volgt hetzelfde stuk van 26 Juli 1579 als boven blz. 35 vlg.). +fol. 23v.

+ Nominatie der deputierden.

(Volgt eene verklaring d.d. 27 December 1578[2] van de jonkeren, hoofdlingen, eigenerfden en volmachten van Fivelingo, welke personen door hen tot gedeputeerden zijn gekozen en dat zij zich aan het accoord van 3 Mei 1561 zullen blijven houden; gedrukt bij Rengers II blz. 164). +fol. 24.

+ Puncten, den men die heren und frunden up desen bijkumpst sal vorholden 27 dach Decembris anno 78. +fol. 24v, 25 en 25v.

(Volgt de opgave van genoemde punten; gedrukt bij Rengers II blz. 162).

+ Ordinantie der deputierden over die reformierde kercken.

(Volgt eene resolutie van de Staten der Ommelanden d.d. 8 Mei 1580 over de benoeming van pastoren enz.; gedrukt bij Rengers II blz. 206). +fol. 26.

Anno 80 den 3 Martii ys die veranderinge in Gronnigen und affval gescheden. Und dusse nafolgende personen verweken und vanckelicken angeholden.

Uth der Stadt, der reformierde sidt sint gewest[3]:

1) Het stuk in originali in het Rijksarchief te Groningen (Reg. Feith 1578 no 3).

2) Het stuk in originali in het Rijksarchief te Groningen (Reg. Feith 1578 no 93).

3) Een groot aantal der navolgende namen komt voor op de lijst der ballingen, üitgegeven door J.J. Harkenroht, Oostfriesche Oorsprongkelijkheden. Gron. 1731, blz. 136-139. Voor de spelling en nadere aanduiding van namen is eene vergelijking meermalen van belang.

Dochtor Rembertus Ackuma, secretarius und raedsheer gewest, Geert Entens raedsheer, Carl Hiddinck raedsheer, Johan van Goer, Leutyn Hiddunge, Johan apotheecker Waell, Berent Lubbers, Menke Reyners, Hansken van Zelweert, Johan van Heeck, Gerrydt Rijckens, Albert Zuinck, Roleff Smyt; die erb. raedsheer Albert Hornkens, die e. raedsheer Wigbolt Batting, die e. raedsheer Luleff Roleffs, die erb. raedsheer Herman Koninck (500)[1], die erb. Egbert Koninck (500), Johan Kloet (250), Johan Vechter, Lysebon die Wale.

Den 3 Martii smorgens to V uren gevangen und up den rechthuyse gestalt: die ed. er. borgemester Derck Scaffer, die erentv. borgemester Reynt Alberda, die erentv. Jacob Hilbrans, ys dorscoten in Oesterstraet vor zal. Herman Helts huis[2], die erb. raedsheer Syger Sygers (raens. 300), die erb. raedsheer Joest van Cleve.

Namen der gevangenen up nije zael[3]. Die erb. raedsheer Luert Huynge die olde, die erb. Luert Huynghe (300), die erb. Tidde Froma, die erb. Hindrick Buttel, die erb. Tymen Gruys, die erb. Luyleff Coenders, die erb. Albert[+] Coeners, hopman Johan Egbers (250), hoepman Lubbert Lubbers, erb. Hayco Doynga, erb. Melchior Amsweer, Reyner Tyaers, Johan Eysinghe (500), Govert Evers, Christoffer Berens, Peter Cornelis (150), Johan Mathias, Hindrick van Soltsberch (200), Albert Luynga, Harmen Barlinck (150), Berent Bruyns, Peter Isebrans, Peter ten Buer, Berent Muller (509), Eppe Gaelkens, Heyne Tyassens, Reiner Roleffs, Huyge Peters, Gerryts Kannegeeter, Peter Joesten, Frerick Stoeldreyer, Peter Goesens, Barelt Kno-

[+]fol. 26[v].

1) De getallen achter de namen duiden het bedrag in guldens aan, waartegen deze gevangenen zijn vrijgelaten.
2) Rengers van ten Post II blz. 197 vermeldt, dat Jacob Hillebrants is doodgeschoten ‘in Heerstrate’. De ook overigens zeer zwakke conjectuur door J.A.G.C. Trosée, Het verraad van George van Lalaing enz., 's Hertogenbosch 1894, blz. 194, op die mededeeling van Rengers gebouwd, verliest door deze zinsnede van Eppens hare waarde.
3) De ‘nije zael’ was eene der kamers van het raadhuis. Zie J.A. Feith, Gron. Volks-Alm. 1901 blz. 147.

kenhouwer, Gerydt van Lingen, Johan van Eeck, Berent Tamminga, Geroelff ten Hove, Johan ten Cleve, Alle Peters (150), die eerst uthgelaten, ongehilcket van Hoxmere, Johan van Munster, Claes Buettinck, Peter Glaesker, Eppe Allers, Hindrick van Tekenborch, Johan Hermens, Hermen van Schutterp, mester Wessel, Hindrick Ippinck, Johan Stratemaker, Johan Garleffs, Johan Evers, Laurens van der Stappe, Johan Akemaker, Syte Takens, Adriaen Landtmeter, Tymen Jacobs, Claes Berens, Johan Bavinck, Hindrick van Wedde, Johan Holtsager, Johan Jansen, Hindrick van Lingen, Johan Bruyns, Andreas Wever, Egbert Bruyns, Willum van Soest, Willum Hopper, Gerydt van Groll, Hindrick Hermens.

Namen der gevangenen gesettet up den rosendal[1)] und vleeshuys[2)]: hopman Hermen van Noerhorm, Tamme Sc(r)oer, Berent Hundebeker, olde Johan Bruyns (500), Wolter Cremer, Hindrick Balstiaens, junge Johan Kloet, Johan in die Buck, Jellert Hermens, Jasack van Aken, Krabbe Hovinck, Hindrick Hovinck, Rengnerus Goltsmyt, Mercus[+] in die Valck, Johan Evers, Wessel Kloppenborch, Hercke Balsema (150 g), Johan Schutte, Johan Hovinck wagemester, Albert Goltsmyt, Johan Bruyns van Ebbingeporte, Arent Smyt, Lubbert van Metelen, hopman Lambert van Fullen (250 g.), Evert Feerholt hopman, Hindrick van Coverden, Albert van Plancken, Coernelis Boelsen van Amsterdam, Albert Smyt (100 g.), Loech Schultens (150 g.), Claes ten Boerch (300), Eppe van Cleve (200), Roleff Isebrans (200), Isebrant Isebrans, Hans Ericks, Johan Willums, Hermen Coeperslager, Aleff Blawverwer, Peter van Lingen, Johan Claessens, Rijcke van Huyssen, Willum Hiddinck, Lambert Jansens, Lambert Cremer, Lambert Scoelmester, Johan Gerts (300), Johan Stans, Johan Rotgers, Claes Kannegeter, Wolter Bruyns, Hermen Roermaker, Freryck Rickers, Pauwel Wantscerer, Jacob Stadtdener, Berent

[+]fol. 27.

1) De Roozendaal was eene gevangenis op den zolder van het raadhuis.
2) Het vleeschhuis stond in de tegenwoordige Waagstraat, dus dicht bij het Stadhuis. Vgl. Feith in den Gron. Volksalmanak voor 1904 blz. 77 vlg.

die Roeper, Johan van Lingen, Gerrijdt Hodemaler[1)], Gerrijdt Wever, Gerrijdt van Lingen, Arent Meyger ys doet gebleven.

Der verwekenen eder uthgewesenen namen: Roleff Sijinck, Johan Sconinck, Johan Dercks, Johan Reiners, Reiner Broels, Johan Muller, Sicko Eyssinck, Egbert Jams, noch die twe predicanten Hermannus[2)] und Reg(nerus)[3)], Arent Jansens, Frerick Koyter fendler, Melchior Wijbens, Alle Jansens, Melle Hagens, Bartolemeus Cremer, Bartolemeus Hessels, Claes Hundebeke, Christoffer Crudener, Reiner Eylkens, Johan Buss, Johan[+] Buntwarcker, Willum Mueler, Aleff Campinck, Derck Aeylkens, Focko Hodenborch, Johan Peeck, Johan Kalmes, Lutgijn Sijinck, Jacob van Aken, Roleff Arens, Johan Draper, Hermen Geerts, Berent Smyt, Gert van Herck, erb. Roleff Battinck raedsheer, Wolter Grauwerts, Gert Coeps, Johan Cloets knecht Meynert, om lachen gevangen den 20 December anno 80, Johan Coverden, Gerrijdt Rickens, Lutgijn Bruyns, Eysso Jacobs, Roloff Frericks, Steven Boeckhorst, Wijnolt Pelser, Egbert Heltkers, Hermen Goltsmyt, Gert Ottens, Wygger Scaffers knecht, Johan Hildens, D. Germannus[4)] Enens licentiatus, Hayo Eppens, van allen die laest Luleff Zoeffs in October anno 82 uthgelecht. [+]fol. 27[v].

Anno 80 den 30 Decembris is verwillyget bij gemene eencompst, dat men den gemene sake sulde hulp und bijstant doen. Daeromme collectiert duysent und tachtentich keysers gl., welcke ten eersten bij huys ten Knypes[5)] upgenomen und borgen gestalt Hayo Manninga, Emo Tammen und Johan Winbrugges, welcke die onderge-

1) Misschien staat er: Hodemaker.
2) Bedoeld zal zijn de predikant Hermannus Wifferdinck.
3) Regnerus is vermoedelijk de predikant Ojerus. Vgl. Van Veen in Gedenkboek der Reductie van Groningen (Gron. 1894), blz. 175 vlg.
4) Vermoedelijk Hermannus. Zie Inventaris Familiearchief van Ewsum, regest n° 578.
5) Onder ‘huys ten Kuypes’ moet worden verstaan het huis te Knipense of Kniphuisen in Oostfriesland. Deze verklaring vindt steun in de hervormingsgezindheid der heeren von Inn- und Kniphuisen.

schreven belovet hebben weder to betalen na sijn quota und mogen in solidum angesproken worden. Actum ut supra.

Die prelaet van Rotum 60 dalers, Thesinga 60 dal., H. Manninga 60 dal., Oensta 60 dal., Starckenborch 30 dal., Johan Rengers ten Post 35 dal., Johan Rengers to Helm 30 dal., Melle Broessema 30 dal., Evert Klant 20 dal., Emo Tammen 30 dal., Abel Eppens 20 dal., Doede Amsweer 25 dal., Galte Amsweer 25 dal., Claes ten Buer 20 dal., Renke Ellema 20 dal., Jacob Froma 30 dal., Eysse Bauckes 20 dal., Melchior Amsweer 20 dal., Hindrick Umpteda, Johan Winbrugges. Dit is cassiert daernae.

[+] Copia de wolgeb. h. grave Lodewicks mandaet.

(Volgt eene proclamatie d.d. 4 Mei 1568, aan regeerders en ingezetenen der Ommelanden, houdende oproeping der edelen en eigenerfden om op 7 Mei in Appingedam te compareeren[1]). [+]fol. 28.

[+] Dit sindt die articulen, soe grave Ludewick den Staten Landes ten Dam, geestlick wertlick vergadert, vorgestalt hefft. Tom eersten dat Sijn Genade die vorscreven landen wil laten blijven und verbanden hebben bij des konings van Spannien unser genadige here eedt und plicht. Tom anderden dat Sijn Genade wil den landtscappen laten blijven bij hoer privilegien, statuten und gerechticheden, soe bisher gewontlick sindt. Tom darden, dat Sijn Genade will en yder bij sijn religie, soewel de Romsche als die Reformierde kercke laten blijven, als yder des voer Godt vermeent tbestaen. Tom vierden, dat Sijn Genade wil um die privilegien, vrijheden und gerechticheden und tegens die ongehoerde slaverije und tyrannie der Spansche inquisitie und nije bisscopen und hoer tyrannie myt den landen upsetten lijff, gudt und bloet. Und ys 4 dagen lanck in deliberatie gehangen gebleven, um ansiendt des stadt Gronnigen myt hoechduysschen Mantow 6 vendelen besettet, und nichtes gesloten worden[2]). [+]fol. 28[v].

1) Rijksarchief in Groningen, Reg. Feith 1568 n° 68.

2) Tusschen fol. 28 en 29 is gehecht een half blad papier van andere soort, waarop met eene andere hand staat geschreven: een lijst der in 1580 gevangen gezette Groningers, afgedrukt bij N. Westendorp, Bijzonderheden uit de Geschiedenis der Hervorming in de provincie Groningen. (Gron. 1832), blz. 46-51. Deze lijst, bevattende 134 namen, is met afwijkingen in spelling en volgorde en met weglating van enkele namen vrijwel gelijk aan de lijst hierboven blz. 48 en 49 afgedrukt. Aan het slot staat: ‘Een deel hiervan naderhandt op Hinckarts huys gebracht’.

+ Een nije leydt, waerin cortelick vervaetet hoe mineedichlick idtlick in Gronnigen tzedert vertreck des corneels Belly sich gedragen, om die gemeente onder jock der Spansche slaverije wederom to trecken. +fol. 29-32

(Volgt het lied, gedrukt in Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheidkunde van Groningen, dl. VII, blz. 51-67.

+ Anno 80 sindt in regerunge west und mesteren der gevangene borgeren und verstuerers des Reformierde kerckes to Gronnigen den 3 Martii. Gedetinerden sittende und ordinaryse und gevangenen. +fol. 32v.

Borgemesteren: Albert Rolteman, Jochum Ubbena, Christoffer Deest, Derck Robers;

Raedtsheren: Hermaen Gerrijts perdecoper, Evert Symens lakensnyder, Egbertus Ubkena kosters soen lakensnider, Albert Eelts, Garbrant Heynens lakensnider, Hermen Swaechma[1)], Claes Helt, Johan Canter, Gysbert Arens, Johan Masserinck[2)], Barelt Moltemaker, Freeck Moystein is neit presendt, want men wol sijn plaetse vor hem openholden und gudt gecandt;

Gesworen meente: hopman Ulger, Wigbolt Frericks, Siardt Konick '85 gestorven, Hindrick Hovinck, Frans Febens boel, Johan van Deest, Hermen Mensens, Hermen Peters brouwer, Johan Swartewolt, Gert van Runen Johan Papinck, Johan Cornelis, Rijke Rijkens, Roleff Robers, Johan Kremer, Johan Lambers moltemaker, Habbo Aldringa, Hilbrans Engelbers, Johan Welmeers[3)];

1) In de geschreven Regeeringsboeken der stad Groningen heet deze: Harman Pieters.
2) Schrijffout voor: Marissinck.
3) In de geschreven Regeeringsboeken (welke onderling nog zeer verschillen) komen niet voor: Hindrick Hovinck, Johan Lambers en Johan Welmeers, doch wordt nog als lid der gezworen meente vermeld: Berent Maeler.

Hopluyden: hopman Ulger, Albert Browknecht, Gert Lutkens, Johan van Peyse, Johan Volkiers, Antoni Abteker, Luloff Ubbena, Wijbrant Oldendorp;

Feeneklers: Syart Konick, Lambert Sijmens, Wolter Luynghe, Heyne Heynens, Jurgen van Goer, Take to Nansum, Hilbrant Engelbers, Sicko Sickens uth Zierijp;

Lutenanten: Hindrick Hovinck, Frans Febens, Sijmon ten Barge, Cornelis Kock, Berent ten Berge, Derck Draper, Johan Lambers moltemaker, Johan Welmers vuddecoper;

Voerers[1)]: Hindrick Pellenrock, Hermen Swartwolt, Barelt Horst hopenbinder, Johan van Coln, Hindricus van der Marck, Johannes Bolens, Johan Westerwolt goltsmyt, Johan Engelbers snijder;

Veltweyffelers[2)]: Evert int Horn, Warmelt Dunne, Lutgen Selback, Gerrijts Baertscerer, Hermen Haldenoven, Frerk Swarckwolt, Berent Kastgijns, Hindrick Renkens;

Gemeene weyffelers[3)]: Schulte Hindricks, Lutgijn Jochums, Gebben Johan, Hermen Scroer, Claes Jochums, Hermen Wigbolts, Johan Dickes, Remmert Stellemaker, Claes Varwaer,.... Robers, Lambert Buntewercker, Hindrick Backer, Laurens Huysman, Albert Duers, Gert Arens Screenmaker, Johan Erenst.

[+] Des edelen genadigen oversten Wygbolt van Ewsum justificatio und uthscrivendt.

[+]fol. 33.

Wygbolt van Ewsum, ridder, heer tho Nijenort etc., van wegen die Princelicke Doerluchticheit und der Naerder Geunieerde provintien bestelter overster, doen ju undergescreven hiermit to weten. Nachdem wij ganslick vermoeden, dat u allen wol bewust ys, woe dat die van Gronnigen hoer eher und plicht vergetende, mit welcken sie die Generale Staten so hert verbunden weren, hoer mit des gemenen vaderlantes vijanden ingelaten hebben,

1) Sergeants-majoor (?)
2) Feldwebel = sergeant.
3) Korporaals (?).

waerdorch sie orsake gegeven, dat niet allene unse arme bedruckede vaderlandt und alle ingesetenen derselve, dan ock alle onse nabuerprovintien, als Vreslant, Overijsel, het landt van Gelder und andere, in groten yammer, elende und in die utherste verdarff gebracht sijn; ock dese Ommelanden suslange van hoer sonderlicken upholden tiranneliker wijes myt roven, moerden und thom diell myt moertbranden, schatten und fillen, ock dagelicks unschuldich bloet vergetent (leyder Godes) getractiert, gequelt, overfallen und gans in den grunt verdorven worden.

Diewijle nu die vorscreven stadt in genere mannieren geloeven gegeven kan worden, overmydts hoere ungetrouw und unredelicke feyten, alst blijcket und en yder bekent ys, wo sie die gedeputierden, representierende die Staten deser Ommelanden, boven guede vorschrijvunghe, diewelcke ock bij den heydenen und unchristenen voer die grotste versekerheit gheachtet wordt, waeryn sie ock des Konigs zegel tot hoer ehervergetende und trowloese apprehensie misbrucket hebben, gefenckelicken ingesettet und moetwillick getractiert[1]. Und daermede ock neit tovreden sijnde, hoere egene stadt medeborgeren so ongetrouwlicken angetastet[2] und meer als Turcks mit hoer gehandelt. Vorts, dat sie alle contracten, die mit hoer vanwegen die Generale Staten gemaeckt, die sie so solennelicken myt hoer egene handt ondertekent und hoeren eede bevestiget, soe vaeke hebben ingebroken und derhalven dat vremde krijchsvolck soe manichmael int landt gelockt.

Dyt alle woe vorgescreven und andere dingen meer die Staten unser nabuerprovintien als Vreslandt, Overijsel, het landt van Gelder anmarckende, ock diewijle sie gesien hebben, dat sie alle gueder um die afsonderinge und verhandelinge, soe die enige getrouwlose meneedyge stadt mit den gemenen vijandt gemaeckt hefft, so gans in den

1) Dit slaat natuurlijk op de gevangenneming der Staten der Ommelanden door de stad den 1 Nov. 1577. Vgl. boven blz. 37.
2) Het gevangennemen van tal van medeburgers bij het verraad van Rennenberg.

gront verdorven worden, soe hebben sie an die hoecheit und eersthartoch, Sijn Princelicke Excellentie, die Gen(er)ale Staten und naerder (Unie)[1] ghesuppliciert (dar dan[+] die graeff van Hollach[2] sijn beste myt to gedaen) und gebeden, dat men alle dese Ommelanden, geen respeckt nemende up gueden offte quaden, getrouwen eder ongetrouwen, tot een roff den krijchsluyden solden geven und dieselvyge myt pluymstrikunge, plunderinge und ten laesten myt den brant gans prijsmaecken, updat in den eersten die trowloese, maneedyge Stadt alle middelen solden benomen worden, om sich sulveste to onderholden und der vijandt krijchsvolck myt ju gelt und guederen tot juwer und unser aller verdarff langer to betalen, dan die van Gronnygen und der vijandt alsulcken krijch wol lange sulden annemen, soe sie die Ommelanden als hoer egene guederen myt vreden und in ruste (wie sie nu een tidt lanck gedaen), om sick sulvest to rijcken und hoer nabuerlanden to bekrijgen, muchten gebrucken. [+]fol. 33[v].

Diewijle wij nu onses geleveden vaderlants ganse uthrodinge, verdarffenisse und gehele verneelinge myt groten leedtwesen onses herten vornehemen, soe hebben wij myt weinich guede patrioten und frunden deser Ommelanden alsulcken geheelen onderganck unses vaderlants tot desen dach to neit sonder grote moyte und unkosten bij Sijne Hoecheit Princelicke Excellentie, die Generale Staten und Gheunieerde Provintien vorscreven, myt groten beswernisse verbeden. Hebben vorts Hoer Excellentie und die Staten vorgescreven ons tot beschuttinge und bescherminge deses unses vaderlandes tot enen oversten (nochtans

1) ‘Unie’ was in het h.s. vergeten.
2) De graaf van Hollach, Hollack, Hollock (de naam wordt op een dozijn verschillende manieren geschreven) is de graaf van Hohenlohe, die in 1580 herhaaldelijk in het Noorden heeft gestreden. In het voorjaar veroverde hij Oldenzaal en sloeg zelfs met Willem Lodewijk het beleg voor Groningen. Maar hij moest terugtrekken, werd zelfs in Juni bij Hardenberg door de Spanjaarden verslagen en moest naar het Zuiden terugtrekken. De volgende jaren deed hij, herhaaldelijk nog pogingen om Groningen te bezetten, maar steeds te vergeefs. Wigbolt van Ewsum stond voortdurend met hem in betrekking.

buyten onsen versoeck und begerendt) bestellet, in welcker menunge, tweten om onse vaderlandt to verdedygen und beschermen, wij als vrundt und geen vijandt (des sij Godt in der ewicheit unse getuyge) ein gueden antall krijchluyden, wol gerustede soldaten, alhier in den Ommelanden gefuert myt noch anderen, niet allene van dage tot dage dan van ure tot ure verwachtende, daer myt wij, als een rechte und rechtfeerdyge sake hebbende, myt Godes hulpe verseekert sijn dem van Gronnigen und hoeren anhang to koenen wederstaen. Diewijle nu, guede vrunden und gij, samelicken ingesetenen deser Ommelanden, sulvest koenen sien, dat ju niet mogelicken ys[+] up beyde schulderen langer to koenen dragen, dan ju up die ene sidt offte ander openbaer to moten verclaren, ock dat mommenansicht aff to doen und [+]fol. 34.
den van Gronnigen, die doch die orsake unser aller verdarff und doetvijanden sijn, myt erenst helpen wederstaen, diewijle sie allene, sonder alle andere steden unser nabuerprovintien, den viant anhangig und int landt gelockt und gij sulvest ock konen overleggen, dat die stadten der nabuerprovintien und wij allen niet soelen gedulden, dat gij den van Gronnigen und den viandt myt mere goederen und personen sullen verstrecken[1)], die ju doch in den grunt mittertidt soelen uthputten und ganslick incorporeeren, updat gij nu des to beter beschuttet und beschermet moeten worden. Soe ys om alle voer verhaelde und meer andere reeden unse frundtlicke begerendt, und neittomyn uth krafft unser hebbender commissioen erenstlick beveell und ordinantie, dat gij samelick ingesetenen deser Ommelanden bynnen den tijdt van vier dagen na datum van deser patent, ock sunder langer vertreck int grote, noch int cleine daerinne to laten vallen, niettegenstaende enich verbott, dat emants daertegens doen muchte, upbrengen alhier bynnen Wynsum, off daer unse feltleger alsdan sal sijn, in handen van Hans Lijffaert, den wij daerto in affwesendt des landts rentemester gecommittiert, vierde halff jaer taxt, updat die krijchsluyden be-

1) Voorzien van. Of moet men lezen: verstercken?

taelt und tovreden gestalt sijende in gueden discipline und dwanck geholden mogen worden, und gij van allen wijdere uthfall und berovinge der soldaten gefrijet mogen sijn, und dit alles bij pene van 200 goudgulden[1)], voer een yder dorp, die desen unsen patent niet achterfolgen und nacomen, updat wij niet verorsaket en worden myt andere rig(or)oese middelen tot juwen groten scaden und verdarff dieselvyge inforderen, hetwelcke wij nochtans (weet Godt) geerne verhoedet segen. Den boden gevet dit patent weder bij pene vorscreven. Ghegeven tot Winsum onder onsen handt und zegel den 10 Decembris anno 1580[2)].

[+] Copia enes schelmes und maneedygens brefft uth Gronnigen in die belegerunge gescreven corts vor ontsedt.

[+]fol. 34[v].

Ede(le) gestrenge here, Godt in den hemel weet hoe leet dattet mij is, dat ick myt mijn ogen moet sien dusdanen schreckelick verloep der ingesetenen deses landes myt den uthersten underganck aller vrij- und gerechticheiden derselven, tensij sake, dat UEd. gestrenge sampt uwe verwandten und andere redelicken, soe geestelick als adelicke personen, tegens die malitien van den unruywygen kercken- und cloesterschenderen, gelick ock tegens die muetwillicheit dergenen (die um het gewalt, dat sie nu hebben, niet genomet willen sijn) myt verstandt und kloeckheit dorch Goedes gratie contravenieren.

1) Er staat g.g. Misschien moet dit eenvoudig als guldens worden opgelost.
2) Den 1 October 1580 was Wigbolt van Ewsum door de Gedeputeerden der Unie aangesteld tot kolonel over zes vendelen, ieder van 150 man. Met deze macht veroverde hij den 8 December d.a.v. Winsum, waar hij twee dagen later het bovenstaande manifest uitvaardigde. Dit manifest wordt niet vermeld door Mr. H.S. Veldman in zijne studie over Wigbolt van Ewsum (Gron. Volksalmanak voor 1897, blz. 1 vlg., vooral blz. 17), die alleen mededeelt, dat hij te Winsum vierdehalf jaartax vorderde. Voor het overige zij ook voor het vervolg, wat Wigbolt van Ewsum en zijn krijgsbedrijven betreft, verwezen naar het uitvoerige artikel van Mr. Veldman, waarvoor ook Eppens in ruime mate is gebruikt.

U. Gestrenge weet niet wat hinderlist die Religioensvrede tegens die Pacificatie van Gent und die Particulare Unie tegens die Generale Unie und offgemelte Gentsche tractaet gepassiert sij, om alle middelen van vreede buyten dese Nederlanden to sluyten myt continuatie van een soe verdarfflick civiel und jamerlick orloch, bet ter tijdt, dat men tegens alle eedt und geloffte die Catholicken, die geesteliche it sampt dersulven religioen und Konicklicke Majestaet myt invoeringhe van eenen anderen souverain und andere executie van religie, den Spanschen inquisitien wijtfellich overtreffende, muchte uth dese Nederlanden verdriven, soedat niet die lichtveerdicheit to beschuldygen sijn, welcke dese menneedicheit vermarckende bij die voerige eedt und tractaet willen verblijven, sunder voel meer die sick tegens hoer eedt und geloeffte daer affsunderen und scheiden. Sed noctuas Athenas qui haec ad strigorem V[1]. Ick sie overst geen middel van onse landt uth die klauwen van desen harpien, die nu menen, dat sie alles tot eenmaell willen verslinden, enichsyns to redden, tensij sake, dat die hoeffden deses landes, die met geene kercken und kloester brecken sunderlinck niet to doen gehadt hebben, enen affveerdygen an den prince van Parma, um sick und het ganse landt tho reconcilieren und in savegardie van wegen Koninckliche Majestaet to nemen tegens die van Gronnigen und alle anderen, die soe groten moetwille over die landtscap gebrucken, und dat onse stadtholder, welcke die landtscap in sick ganslick genegen is, bevoelen werde, om die savegarde rigoeslick to effectueren. Nosti fabulam van het biest, welcke die steen weder up die starte geworpen werde[2].

Edele gestrenge here, ditsulvyghe must ghescheen myt der allereersten, vordat die van Gronnigen dar seinden,[+] want comen sie daer, voordat dit gescheet ys, soe fruchte yck worden sie wonderlicke dingen myt den prince van [+]fol. 35.

1) Deze plaats is niet duidelijk. De schrijver bedoelt vermoedelijk, dat het uilen dragen naar Athene zou zijn om tegen deze meineedigen in te gaan. Voor strigorem zal stridorem (gekras) moeten worden gelezen.
2) Deze fabel is ons onbekend.

Parma practizieren und bij Koninckliche Majestaet laeten daernae ratificieren, hetwelcke niet gescheeden kan, wan die landtscap gereconsitiert ys und sick in alles hoer to rechte praesentieren etc. Mijnheer, Sijn Edelgestrenge wyl mit[1] dit scrijvendt ten besten affnemen, want ick tselve uth gueden harten scrijve und soe die heren beter raedt weten, bidde ick dat sie mijn wolfaert soe wederomme willen behartigen, als ick des landes wolfaert int gemehen und het beste van U Gestrenge, dessulvygen lieve broder und verwandten[2], int porticulaer stedes gemeendt und mit allen mogelicken vlijte to bearbeiden gepacht hebbe und noch doe, kenne Godt Almechtich, die alle herten und nyeren doersietht. Die hier bynnen landes syndt, geestelick und wertlick, bynt so verslagen, dat sie niet dorven dencken an die Prince to senden. Ick swijghe, dat die enichsyns sulckes sulden doen. Die van Gronnigen hebben mij van mijn stadt gestalt tegens des heren stadtholders und der landtscaps wille und Frijtema[3] in mijn plaetze gecommittiert, soedat men woll behoorde daerboven expresselick to versuecken restitutie van gene sie gewaltlick gedaen hebben, myt ock savegarde voer die offitiers des landes. Dominus de Monceau[4] causam Omlandorum sibi recommendatam habet, monetque in tempore per legitima media Grunnigensium insolentia occurendum esse. Edele gestrenge Heer, wij soelen vrijheits genoech in die religie und anders bij wille van Koninckliche Majestaet mogen beholden, soe wij ons daerwaers foegen, daer doch die Reformierden up een recht voet van inquisitie soecken voert to gaen ad dominatum.

Dus bidde ick U Edele gestrenge, wilt tanquam pater patriae sick anploieren tot reddinge des landes, dat sunst

1) Te lezen: mij.
2) De broeders van Wigbolt van Ewsum waren Johan en Christoffer. Vgl. Veldman, t.a.p. blz. 2 vlg.
3) Feico van Frijtema was tusschen 1570 en 1582 (en misschien langer) koninklijk rentmeester te Groningen.
4) Dominus de Monceau was een der kapiteins van de Waalsche soldaten in 1577.

anders na mijn beste weten heel und all will verloeren gaen. Diewijle dat dese dingen bij den prince van Parma gepractiziert worden, solde geraden sijn, dat die daerbuyten sijn, gelick die prelaten, U Edele gestrenge sampt der sulvygen verwandten und andere van adel hoere reconciliatie bij den graven van Renneberch versochten. Ne cogitarent hi homines aliud quippiam alibi curari. Ick wolde, dat der heer syndicus[1] hetselve wolde doen und[+] ock wat vlijts anwenden, dat desse drost to Harlingen[2] goet muchte beholden worden und hem weder behandyget, so solden sijn boecken und scryfften bij gemelten drosten alhier wesende ock wall verwaert und den heren syndico behandyget worden. U. Edele gestrenge wyl mij doch doer emant sijn menunge laten weten, want wes ick doe, geschiet uth gueden harten. Vale raptim.

[+]fol. 35[v].

Die missive is bovengescreven inholdes dese lesten Junij oder ersten Julij anno 1580 van Hermanno Winbrugge[3] uth Gronnigen an den edelen gestrengen heren Wigbolt van Ewsum gescreven, van een schelme oder schelme to maken, doch sonder upscrylfft und ondertekunghe[4].

Articulus imperii de religione inter Carolum V et Ferdinandum simul et ordines imperii Passaviae conceptus.

(Volgt de inhoud (niet woordelijk) van artikel 1 van de in het verdrag van Passau d.d. 2 Augustus 1552 opgenomen artikelen over den godsdienstvrede, gedrukt bij

1) Syndicus der Ommelanden was destijds Dr. Hieronymus Verrucius.
2) Deze drost van Harlingen wordt nergens (bij Schotanus b.v.) met name genoemd.
3) Hermannus Wijnbrugge was in deze jaren rentmeester der Ommelanden.
4) Het is karakteristiek voor Eppens zienswijze, dat hij dezen brief van een blijkbaar gematigd Katholiek, die oude betrekkingen met Wigbolt van Ewsum had, acht ‘gescreven van een schelme oder schelme to maken’. Het beleg van Groningen, waarbij Bartold Entens in het laatst van Mei sneuvelde, eindigde 18 Juni, zoodat deze brief, volgens Eppens van 30 Juni of 1 Juli, niet kan geschreven zijn ‘uth Gronnigen in die belegerunge... corts vor ontsedt’, zooals het in het opschrift heet.

Dumont, Corps diplomatique du droit des gens, Tome IV partie III pag. 46).

Copia van quitlatinghe des eedes der Catholiken.
(Volgt het stuk van 13 November 1578, hierboven blz. 31 vlg. opgenomen).

+ (Volgt een uitvoerig regest van den brief, d.d. 30 September 1454, waarbij keizer Frederik III Ulrich Circksena beleent met het graafschap Oostfriesland, gedrukt bij Friedlaender, Ostfriesisches Urkundenbuch N°. 677). +fol. 36.

+ Enno grave to Oestvreslandt in gelicken puncten und articulen und neit anders confirmiert van Carolo 5 thoe Spirae anno 1528 den 24 Septembris. +fol. 36v.

Edzardus, Christophorus, Johannes van Ferdinando Romsche konick confirmiert int gelick tot regerunge ongedielet anno 1558 in Januario van wegen des keysers Caroli V sijnes broders. Myt dussen ys ock retractiert die bulla offte ghegeven vrijheit umdat die stadt Gronnigen muchte voerbij den Eemse up und vorbij Embden varen tot een vrijheit up den Emse to geneten. Und ys to niete gedaen, und weder benomen. Dat feudum um den Emse niet tmogen upvaeren noch affvaeren myt enigen lasten, guederen und waren, ys der stadt Embden ghegeven van den keyser Maximiliano anno 1494 und moeten daer hoer gudt over dre getijden upslaen und to vercopen holden. Overst die grote scepen, die niet onder dat tollbreet comen sindt, mogen weder vrij affvaren und weder wenden den Emse uth.

+ *Dat anderde diel der Vrescher historie der Ommelanden und Gronnigen, myt ock der nabuerlicke landen corte geschedenisse, van* 1537 *begynnende. Dat eerste Boeck.* +fol. 37.

Den eersten diel der olde Vressche historie bisheer absolviert[1]. Den olden segge daeromme, dat men uth

1) Dit eerste gedeelte der Friesche geschiedenis van Abel Eppens is verloren geraakt Het moet blijkens het opschrift van het tweede deel geloopen hebben tot 1537. Immers wat in het handschrift aan fol. 37 voorafgaat, is geen oude Friesche geschiedenis, maar zijn losse stukken, meerendeels betreffende de geschiedenis der Ommelanden tot 1580. Veel hebben wij evenwel aan Eppens' eerste deel niet verloren; wat voor ons belangrijk is, is wat hij omtrent zich zelf en zijn eigen tijd mededeelt. Alleen verdient het opmerking, dat het voor Eppens' gezond verstand pleit, dat hij zich niet in de fabelen der oude Friesche geschiedenis, die destijds alom werden naverteld en geloofd, heeft verdiept. Wel houdt hij de Friezen voor het oudste volk, maar wat hij van hun geschiedenis weet, betreft alleen historische tijden, die van Nero, Karel den Groote enz.; het spreekt van zelf, dat hij overigens aan de immers nog door Maximiliaan bevestigde Friesche vrijheid niet twijfelt. Het zou natuurlijk de moeite niet loonen na te gaan, waaruit Eppens zijn berichten over de Friesche geschiedenis putte; veelal zijn deze bronnen ook niet meer op te sporen.

oltheyt benae nene historie van der Vreslanden noch den eersten orspronck der Vressen ergens hebben kan. Dan wes men in die landen wat diepers nadencket und ondersoeket, dat het een geworden landt und niet een gescapen landt sij, lange tijdt na den syndtvloet uth den oceano vermeret und bevestiget tot den jaere des werelts 2956; und myt inwoneren sij vervullet eder eerst besedt geworden anno des werelts 3390 ongeverlicken; dat dan ja wol oltheit heet und ys. Want ock die Vreesen daer niet uth verdreven sindt, soe sindt ys die Vresen wal billicken die olste volckeren trekenen, all yst, dat die Vresen hoere egene historien hebben vergeten tscriven, offte gescreven niet geacht noch gewaret. Soe hebbe ick des nagesocht, soe voel mogelicken wat bij utheemsche historienscrivers und anders waer ersocht muchte worden. Und updat men alleen een anwijsunghe der jaeren over des Vresschen landes und volckes und hoerer handelunghe muchte stuckwijs hebben, und ys bisheer seer confuys und variabel in Vreslandt erstanden. Nadat die Vresen bij Neronis tijden tho Romae ock becandt sindt worden und daerna den Francken eder Fransosen onder Carolo Magno, Lodovico Pio tom gehorsaemheit gebrocht und vorts den Hollanderen mede togedielet sindt worden, ter tijdt sie wederomme den Roemsche rijcke syndt angereekent worden,[+] und van den keyseren Sygismundo, Frederico 3, Maximiliano myt vrijheiden sindt versekert worden, und tom

[+]fol. 37[v].

laesten den Saxschen hertoge Albert sindt tom herscapie overgewesen und tom laesten den Rijcke weder ondertogen, allene den Borgundtschen, soe nene egene herscapie togesondert, tom egendoem als arfflanden geworden sindt, dit alles ys in den vorighen olden diel der Vresschen historien taliter qualiter levi manu angetekent. Niet min als wolden und solden, want sulcken roem nemen wij ons niet an, dan als men hefft moten soecken, upnemen und stuckwijs laten blijven sonder orsake, reede eder anwijsinge des anfangs eder affganck[1]. Nu overst gaet an het disputieren, argueren um der Landen und Stadts vrijheiden, gebrucken und gewoenheiden, inbreckunge van dijcken und hoerer beswaerlicke reperatie, want nemandt den anderen geholden ys thelpen. Summa want nu in 30 yaeren hiele Ommelant uth den verdarff und onvrede in rijckdoem und stolticheit is getreden, dat die adel boven adel und egenarffden bena den adel bovenquemen, und die stadt Gronnigen allene alle commertie, herscapie om sick sochte tbrengen, die Landen in slaverie tbedwingen. Daermede het verbundt gebroken worde und en yder den landsheren am meesten behagen und smeken muste, synt die landtgebrucken, statuten vrijheiden und commertien heel gewecket worden und die adel in groter verachtunge geraden und tom laesten van haven und guederen ontbloetet und die gemene heel bloet und naecket gemaket, und bloedige, elendige orlorch in die Ommelanden erstanden een lange tijdt, als die Borgunschen den Spansche inquisitie myt nije bisscopen eder inquisitoren in die ganse Nederlanden indrongen und instelleden, vaste castelen in vrijsteden tymmerden und die provintien alle tot rebellie und affwerunge sulcker tyrannie hebben verorsaket und verwecket. Daeryn am[+] meesten den konick Philippum Borgundum uth Spanien sijn naem und authoriteit mysbruckende, nadat sijn vader Carolus V, die landen verlatende, den [+]fol. 38.
soen myt den

1) Deze zin is niet geheel duidelijk. Vermoedelijk wil Eppens dit zeggen: Ik heb niet meer kunnen en willen geven dan een verhaal bij brokstukken; tot een geregeld geschiedverhaal ben ik niet in staat.

inquisitoren hefft die herscapie van provintien und rijcken, landen, steden overlaten, und verstorven was. Welckes onrow ock balde, nadat den Dam eherovert und onvestiget was myt den Delffziel, Wedde und Coverden van alle starckten ontbloetet, gevolget is[1]. Daer myt die stadt Gronnigen allene die copenhandel uth die Ommelanden van daer in hoeren stadt wolde bedwingen, onangesien het Ommelandt een seer populoes landt ys, daer 150 dorperen in synnen und rijcke cloesteren leggen, guede und seer bequame havens und zielen hefft um uth und intscepen. Soe wolden sie sulckes den Landen niet meer tolaten tgebrucken, dan alles solde men uth Gronnigen haelen und copen, daer die stapel van alle waeren gelecht solde sijn, soe als hoer oldermansboeck vermelde, bynnen horen stadt gesloten sonder autoritiet offte bewillunghe der jegenpartie, in onverhoerde sake hoer executie vorderende. Daeromme am eersten den Dam van hoer jaermarcket berovet und geblotet ys, we boven gemeldet ys, und het landt ock myt grote volckrijcke dorperen als Vysvleete, Wynsum, Uthhuysen, Loppersum, Fermsum beseten worde. Ick swijge alle der dorperen besunder, die rijck allene myt ampsluyden als scoenmakers, tymmerluyden, wevers, snijders, backers, steenmestelars und dergelicken in vulle neringhe geseten hebben und hoer handwercken, we ock am noedichsten die smeden benae in alle dorperen (want die smyt to Lermsum[2], Jurgen Smyt, konde ock Enum, Wirdum, Wijdtweert bedenen, soe met ten Dam und Loppersum gerijvet konden worden) gebrucket hadden voer lange yaeren, dan ock allderhande cophandel und vensterneringhe van coepluyden, lakensnijders und derlicken gedreven worden und gewest weren. Dat want alle inwoneren niet tsamen und to gelick muchten eder konden huysluyden wesen und landen[+] besetten. Noch ock der huysluyden kinderen alle up besitten van landen blijven konen, noch ock tot sloet- [+]fol. 38[v].

1) Appingedam is veroverd in 1536.
2) Bedoeld zal zijn: Leermens, ook in verband met de vervolgens genoemde dorpen.

gravers gemaket behoeren tworden, dan endtlicken tot eerlicke ampten und handtierunghe eder cophandel ock bynnen landes als hoeren vaderlandt bij hoere vrunden behoeren und moeten uthgebracht und bestellet worden, soe men anders het landt niet myt leedichgangers, onnutte menschen wolden vervullen und beladen. Soe hefft die stadt Gronnigen na dusse jaere 1537 sick am meesten onderstanden, gearbeidet und ganslicken thove dorch partie hemelicken und opentlicken ten eersten tegens den Dam, daerna tegens die adel und gemene Staten des Landes upgedrongen, die cophandel alle myt die ampten uth die landen tdringen und tdwingen und allene in hoere enighe stadt Gronnigen ttrecken und tsetten, welckes tvoeren myt gewalt neit erholden noch in den verbundtnisse myt den Staten der Ommelanden, gemaket anno 1482, niet ghegunnet noch begrepen hefft mogen worden. Want die geaccordierde puncten in den verbunde, van brouwen, uthvueringhe der coeren, soe bynnen landes gewassen, tletten etc., deneden meest tot landes biesten, niet den landen daer myt van allehande copenhandel tweren und tkeren. Des die stadt Gronnigen vorts alle waeren und plaetsen hefft upgedrongen und daermede gesloten die havens und zielen, nadat die Dam onvestiget und geswacket was und die enichste orsake des volgende partie und verdarffs geworden und befonden ys. Woe vrij overst het landt und daeromme ock den Dam (want sie het allene uth die Landen, niet uth Gronnigen upcofften und uthvuerenden) gewest sij, sal volgens uth sekere documenten van attestatien sekere loffwerdige getuygen volgens openbaer wesen und tot ewigen dagen blijven. Und hefft sick eerst die stadt Embden dusses vrijheits myt hoeren hebbende recht over den Emse ondergestanden den Dam und Ommelanden tvercorten und afftsnijden und ock in Rijcke ys gekandt worden, dat men niet meer alsoe vrij voerbij Emden na den varsche Emse[1)] und anders up und yn sulde varen, dan to Embden inleggen und marcket holden. Welckes den Dam den

1) ‘De varsche Emse’ is het gedeelte van de Eems bovem Emden waar deze rivier zoet water bevat.

eersten anstoet gewest ys und mogelicken daromme benomen, want die grave van Oestvreslandt nu voertan nene hoepe meer hebben kunde, dat he der Ommelanden, Dam, Gronnigen weder heer solde gestalt worden[1]. Daer Sijn Genade vorvaderen van ontsettet worden anno 1514.

+ Attestatie van der Dampster und landtscappens vrijheit tvrachten over den Emse.

+fol. 39.

Menno Houwerda, hoveling und redger ten Dam etc., Wessel Smyt und Atho to Merum, buerrichteren ten Dam etc., doen kunt, erkennen und betuygen myt desen oepene breve voer alsweem, dat vor ons gecomen Helmich Ottens, Johan Classens, Jacob Westerwolt, Allert Huysman und Focko tho Rheyda, guede, loffweerdige mannen, um een getuchnisse der waerheit tdoene, als van die tollen und vart van oldes to Emden gewest etc. Int eersten Helmich Ottens hefft getuyget und besworen, dat hem wyttich und kundich ys, dat die van den Dam all over viertich yaeren verleeden hoer vart hadden myt hoer scepen und yngescepede guederen, als myt botter und keese und andere waere, yn Embden, verby Embden und uth Embden up Reyderlandt, in Westphalen up die marcktdagen to Haren, to Meppen, to Lunnen[2], to Ooyte und to Aepe in die herscapie van Oldenborch; unde alsie hoeren guederen hadden vercofft, muchten weder vorbij Embden myt die guederen, aldaer weder ingecofft, sonder jemants beletten offte beswaringe van enige tollen, vaeren. Dan als koeren in der merckte vorscr. ingecofft van gueden weerden off willich was, dar nemen die van Embden sumwijlen boven hoeren olde gewoente und rechtinge vor, dat men andertijden mosten myt dat koeren een halve tijde bynnen Embden inleggen, hoer to wille und anders niet. Ten anderen, Johan Claessen hefft getuyget und gesworen, dat hem wittich und kundich ys, dat he over die dartich yaren verleden myt sijn scyp und yngescepede guederen

1) Hierover bestaat eene uitvoerige studie van Dr. G. Acker Stratingh, Het geschil over de regten van tol en stapel te Emden tusschen deze stad en de stad Groningen, in: Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheidkunde der prov. Groningen, dl. III, blz. 81 vlg.

2) Vermoedelijk Haselunne.

is gevaeren in Embden, voerbij Embden und uth Embden up Reyderlant in Westphalen, waer hem gelevede, sonder jemants bestraffinge ofte belettent van enige tollen offte vorbijvart, soe die van Embden nu vornemen. Tom darden, Jacob Westerwolt hefft getuyget und besworen, dat hem wyttich und kundich ys, dat he myt sijne botter und keese und sijn ander waer, so he die in verkeeringhe hadde, is gereyset verleden tusschen die twintich und dartich yaeren na Askendorper kaspel und Reen karmissen vorbij Embden, in und uth Embden, onbelettet und onbesettet sonder enige beswaringe van tollen. Dan want men[+] een scip vuelgudts hadden, dar macht an lach, moest men den van Embden so lange, als die waechmester daermede tovreden was, een tijdt lanck liggen; dat waerde niet lange, sumwijlen een tijde, sumwijlen een halve tijde, sumwijlen vort yn und uth. Ten vierden, Allert Huysman, in gelicken gedaget, hefft getuyget und gesworen, dat hem in gelicken wyttich und kundich ys, als Jacobs vorscr. tuchnisse vermelt. Tom vijfften, Focko to Reyda hefft getuyget und gesworen, dat hem wittich und kundich ys, dat he myt idtlicke guederen, botter, kees, vyssch und andere waere umtrent achteyn yaeren verleden, sodat hem in sijne copenschap und neringhe vervill, bynnen Embden und uth Embden ys gevaeren und hem ys nee angelecht van enige toll offte beswaringe, so nu wort voergenomen; dan van den wijn, die he uth Hollandt daer brachte, hefft he vertolt und anders nicht. Int sluyten hebben dusse tuygen sampt voergeroert getuyget und gesworen uth enen munde, gelick, dat sie van gene guederen, koeren, vlas, holt, vyssch und wat waer dat het ock was, geen toll off zijs hebben ghegeven, dan allene van wijn und vremdt bier. Und hebben ock niet gehort, dat die torffscuten vort in- uth- und voerbij Embden off over die hamerick to vaeren bij hoeren weten is bestraffet. Allendt sonder argelist, orkunde der waerheit, dat dusse upgenoemde tuygen dit alsoe, woe vorscr., hebben rechtelick getuyget und besworen, hebben wij, Menno Houwerda hovelinck, redger, Wessel Smyt und Atho to Merum, buerrichteren ten Dam upgenoempt, unsen signetum und secret zegel beneden upt spatium dusses gedrucket. Datum

[+]fol. 39[v].

Damne anno 1535 up Dinxdage na Jacobi apostoli[1] etc. Copiae ondertekent: Auschultatum praesens copia per me Johannem ten Poerten, ecclesiae Monasteriensis diocesis apostolica et imperiali authoritatibus notarium publicum, concordans suo originali et principali sigillato de verbo ad verbum, quod protestor manu propria, Johannes de Poerten notarius publicus scripsit.

II[e] attestatie.

Ick Herbordt van Apen, van wegen des edelen und wolgeboeren heren Antonii grave to Oldenborch und Delmenhorst amptman to Aepenen, doe kundt in desen[+] opene breve voer iderman und alswem, woe Wessel Crucelman und scipper Hayge, [+]fol. 40. vulmechtigen van den Dam, bij mij alhier to Apenen, der olden privilegien halven to horende und wethende, die in vortijden die Dampsters nae und to Apen hebben gehadt, syndt erschenen. Daer yck dan mijnes ampstes oldestenen rechtlicken hebbe bedaget und tom eede genodiget, sie soelen den rechticheit neit affstaen, sonder bij der waerheit vermelden alles wes sie daervan erkenden instaen. Derck Tideman, een wolberuchtiger man, sampt ytlicke anderen vorcomen, als Johan Meygers, Lude Dedinge, Oltman Meygers, Eylart Bunnigen, Oltman Sclip, Gert Buscheman, Eyllart Hobbinge, Teite Stoer, die alle uth guede geweten bij der waerheit vor mij und der ganse gemeenthe to Apen hebben betuyget, woe sie van den Dam, Fermsum und umliggende dorperen all hen over vijfftich yaren, ock beneden der tidt, myt hoere coepguederen sindt alhier to Apen gecomen, to vercopende und weder to copende na hoeren gevalle, sonder der Embder offte jemants hindernisse eder besperinge, und daerboven tot merer gewisheit hebben genanten getuygen etlicke scippers der Dampster verholden, die in voerdagen alhier to Apen gesegelt hadden und Embden gans voerbij sonder letthent noch tollen eder jenige zijse anclagens na hoere gevalle vrij hen gevaeren, noemplicken Claes Spilledreyger, Tamert

1) 27 Juli 1535.

Tamersen, Lutke Roleff, Hermen Tamersen, Hans Haverman, Frederick van den Dam, Luteke Muller, Alle to Fermsum, Derck Olyngen van Edewechte, grote Ludeke, scipper Menne, Albert Cuper, Lambert Cluysenar, scipper Gyese. Wijder hebben ock mijne upgeroerde bedagede ingesethenen bij der sulvigher waerheit becent, sie hebben dat in voertijden nee geweten oder gehort, dat diegene, de van den Dam na Apen und wederomme van Apen na den Dam segelden, thoe Embden tolle eder zijse hebben ghegeven, sonder en yder man muchte vrij vaeren van den Dam eder weder na den Dam und aldaer coepen und vercopen vette waer na sijn wolgevallen. Dit upgemelte willen sie stedes hen voer allen rechten, waer des nodich und behoeff ys, sonder wederropent bestaen und tot meerer vestenisse jegenwordigen breff dorch mijn arfflicke[+] insegel bevestigen laten. In den yare onses Heren duysent vijffhundert achte und dartich am dage Neroe et Achillae martyrum[1]. Copia auschultiert per Israelem Degener, keys. openbaer notarius anno 72, 7 dach Junii.

[+]fol. 40[v].

Dit alles van die vrije vorbijvaert uth den Dam, Fermsum over den Emse vorbij Emden na anderen landen, steden sonder toll und accijse tbevorderen und to betalen, welckes die stadt Embden dan nijes hefft ingestellet hadt und in hoer stadt konige wesen konen. Overst des betalende blijfft die sulvige uthvaert vrij uth den Dam und kan aldaer niet lettet worden, dan komende in heren stroemen und havens, moeten daer doen als behort und recht und gewalt eysschet, recht vyndende, dan niet brengende. Wue[2] overst wes folget; 1°. hefft die stadt Gronningen tegens den Dam willen inholden und keeren in alles niet uth tvueren offte solde tho Gronnigen angeboden offte ock presentiert worden, alles wes upgecofft was in die Ommelanden sonder tol und accijss eder waechgelt tvorderen und alsoe hefft het een tijdtlanck gestanden, meer tom schijn als tom gehoersamheit voer den olderman to bewijsen, want onder des soe ginck het

1) 12 Mei 1538.
2) Of: Nue.

nochtans all vort uth den Ziell[1)], waerhen het gelevede. 2°. Daerna mustet het sulvyge gudt to Gronnigen wesen ogenschijndtlicken in scepen, up wagen um den wage gefueret, dat waechgelt betaelt und dan vortgescepet, inden daer niet vercofft worde. 3°. Daerna mustet het alles gewoegen worden to Gronnigen up den wage und solde Dampster, Farmster wage styll staen und neen gudt uth tgewegen dan allene in twegen mogen dienen. 4°. Vorts noch neit gesadiget, die van Gronnigen hebben dorch hoeren olderman versocht und den van Dam meest bedwingen willen hor guederen, uth die Ommelanden upgecofft, to Gronnigen weder tvercoepen offte tmynsten enige dagen intslaen und to stapel tbrengen, we dan die Gronniger bottercoepers vaeken hoer marckten verstarckten und meereden myt guederen uth den Dam uptcopen und an sick thaelen. Und alnu worden die scipperen voer den zielen und andere havens hierum van anckeren, zeylen ontbloetet und berovet, niet allene dat sie nene last daer brecken solden, dan ock nene inlandsche waren uthvueren, soe niet thoe Gronnigen tmarcket[+] presentiert, vertollet, gewoegen und to stapel gewest weren. Tom laesten (1537) ys den Dam alle voercoep, we ock alle dorperen verboden niet allene nene guederen und waren in die landen uptcoepen, dat ys voercoep tdoen, und vort uth havens uthtscepen offte inthalen und voercoep eder lastbreckunghe tdoen, dan allene bynnen Gronnigen alle waeren tbrengen, daer tcoepen und vercoepen und alsoe, wederan an sick van den borgeren gecofft, het aventuer des zees twagen, als die borger sijn seker gelt und gewyn daeruth gestrecken hadde. [+]fol. 41.

Hiermede is niet allene Dam benodiget geworden sick tegens den stadt Gronnigen bij hoeren landheren to hove tbeclagen und bescuttinge begerende, dan ock den adel verwecket myt die Staten des Landes tom process tegens den stadt Gronnigen ttreden, want beyder partijen handen und wapenen onder den Borgonschen scarpelicken ingebonden geholden worden, und leerenden nu hoefflicke soppen, dat sint geschencken, antrichten und to hove

1) Delfzijl.

tbrengen, waermede men meer kan wynnen dan gudt recht eder sake emant versekert maken kan. Welcker overst nu dusser twist moyde und verdrotsaem worden und marckeden, waerhen sulcke handel tom laesten geraken solde, und hoeren egen baete meer lieveden dan het vaderlant, hebben sick voele uth den Dam und landen in Gronnigen gesettet, gehilcket und den handtierunge am meesten medegedreven, roepende, dat een stadt behoerde nene dorp twesen noch en dorp stadtsrechten und vrijheit tgeneten, jae een huysman solde sijn acker bouwen, to marckten brengen und comen, vercopen und copen. Daermede dan alle ampten geswacket, die meeste diel der inwoneren up alle dorperen geswacket tot commer und armoet geraken moeten. Welcke overst het vaderlandt beleveden und gemene beste nadachten und vor hoer nacomelingen sorgeden, hebben alle hulpe und bijstandt gesocht soe van buyten, ock onder den inlandtschen sulven und sick myt aller raedt und daet tegens den stadt Gronnigen weder weerdich gestalt und bewesen, jae huys und gudt und alle wolfart daeran gewaeget und gehangen. Waervan Dam, die anderde affbrocht na den Embder tols beswaringe, van den stadt Gronnigen ys onderworpen worden, dat sie tom eersten nene guederen[+] und waeren solden uth de landen uthvueren. Daeromme sick ock myt attestatien van getuygen versekerende, up hoer egene costen den inwoneren van den Dam sulckes erleggende, sonder landes Staten hulpe und raedt het begyn des process van der inlandtschen twist tegens Gronnigen, alsoe balde na hoeres stadts ontvestinghe, orsake genomen und noetlicken eerst angheheven und dusse navolgende kundtscap daerover doen bevorderen, als dat den Dam, Fermsum up hoeren havens vrij und onbelettet muchten und hadden stedes uthgescepet, upgecofft und handtierunge myt den vremden copman gedreven, sonder des stadt Gronnigen verbodt und buyten insage des oldermans of gyltrechtes aldaer[1)].

[+]fol. 41[v].

1) Vgl. uitvoerig over den strijd van Stad en Lande over het stapelrecht in de zestiende eeuw de dissertatie van Mr. P.G. Bos. Het Groningsche gild- en stapelrecht (Groningen, 1904), blz. 195 vlg.

III[e] attestatie der Dampsteren tegens den stadt Gronnigen anfangs des inlandtschen process.

Ick, Willum Tamelinck, van wegen und beveel des hoechweerdigen in Godt hoechvermogen(den) fursten und heren, heren Frans, confirmierder styffts Munster und Oesenbrugge, administrator toe Mynden, mijnes genedigen leven heren, enen gesworen richter tho Oyte, kenne und tuyge openbaer, dat vor mij in gerichte, daer ick den stoel desselven gerichtes gecledet hadde, so myt rechte geboerde, erschenen und gecomen sindt scipper Menno und scipper Haye, als vulmechtigen der van den Dam, und overmydts mester Henrick Tolleneer horen geordenede vorsprake deden anlangen, den bescheden Johan Brochman, Hindrick Bussinck, Wilke Budde, Thebe Scoer, Wilke Wybinck, Hermen Duercken, Hindrick Simers, Hindrick Wolken, Meynart Sicken, Eylart van Campen, Bruyn Smyt um die waerheit tseggende, und myt dwanck des gerichtes daerto gedwongen, sie vor hen tuygen, gelick sie nae myt hoeren rechten starcken willen, off hoer scippers bynnen den Dam ock gevaeren hadden, wan hem gelevede to Oeyte to vercopen eder to copen, und sie ingelicken ten Dam cofften und vercofften sonder besperunghe der van Gronnigen eder emandts insage tdoen. Daer sick die ergenoempten up bereden, eendrechtelicken tuygen und sachten: sie weren wandages ummetrent vijfftich yaren verleden myt hoeren scepen gevaeren to den Dam to coepen und vercoepen, hoere neringhe tdriven, buyten jemandts besperunge, dergelicken hoere scippers to Dam, als scipper Garbrant, Merten[+] Backer, Lutke Remke, Lutke Hilbrant, Wolter Backer, Wolter Bunynck, Johan Backer, Freryck Kenyken Merckweert, der Hindrick Apeldoeren, Rikeloff sijn broder, Claes Spellendreyger, weder to Oeyte gedaen, buyten jemandts besperinge eder insage to doen, wanier hem dat gelevede. Daerup mester Hindrick ergenoempt leeth versoeken enes gerechten ordels, offte die benoempte tuygen des nicht schuldich sijn myt uprechte vyngeren tot Goede lijfflicken ten hilligen to sweren off wes daer recht inn sij. Dat ordel wort bestediget an Reinerus

[+]fol. 42.

Nigeman, die darup wijsede vor recht: sie weren dat schuldich tdoen, die die tuygen ergenoempt soe gerichtelicken myt upgerichte vyngeren tot Goede und hilligen gesworen hebben. Daerup hefft mester Hindrick ergenoempt noch versoeken laten enes gerechten ordels, off ick richter ergenoempt ock schuldich were den vulmechtigen van den Dam voergeroert dusse enen schijn tgeven off wes dar recht um sij. Dat ordel wordt noch bestediget an Reynerus ergenoempt, die darup wijsede voer recht: ick were schuldich dat schijn tgeven up mijn temelicke wyngelt. Den ick alsoe gedaen hebbe, kornoten des gerichtes Wempe Worman, Herbolt Pasman, bijstanders die gemene dinckplichtigen. In orkunde der waerheit hebbe ick, Willum Tamerlinck richter ergemelt, mijnen zegel van gerichts wegen wittelicken an dussen schin doen hangen. Ghegeven in den yaere unses Heeren duysent vijffhundert achte und dartich des Donderdages na den hilligen Paesschendage[1]. Collationiert tegens den principael, die copia van Degener[2].

Aldus sindt die van den Dam dorch verluss van den Dam und ontsettinghe des hartogen van Gelder, hartoch Carell, und huldinghe der Borgundtschen van hoer privilegien berovet und vercortet worden, soe hartoch Albert, hartoch van Sassen, den Dam ghegeven hadde und hartoch Carell meer bevestiget und vermeret solde haddt hebben, we ock reede die grave van Oestvreslandt, grave Edzart, gedaen hadde, als men uth hoer huldinge sien ondergescreven sien kan. Die breven van den furst van Sassen sindt bij den Dam noch oc van mij gesien, dan niet medegedielet. Die vorst van Gelder, hartoch Carell, diewijle die stadt Gronnigen niet alles naquam wes sijn furstlicke Genade wolde und begeerde, wiste wol welckeren am meesten hem contrarierede, dat he der stadt niet mechtich konde worden, noch tom vast huys thebben[+] verstaen. Daeromme sijn ongnade meest geacht worde tegens sekere personen twesen, welcke Sijn Genade uth

[+]fol. 42[v].

1) 25 April 1538.
2) Degener was een notaris destijds, zie boven blz. 68.

der stadt Gronnigen solde eysschet hebben, als een rectoer der scolen Nicolaum[1], een procuratoren Wilhelmum Frederici[2] pastorem, een doctoer D. Abberinganum[3]. Overst niet sulcke mannen, dan die gyltmesteren, gesworen meente und taelmans, die boven raedt und borgemesteren sick stedes regeden und erhoveden, volck van enerleye sinnelicheyt, tweten baete und voerdel allene in ghemenebeste soekende, tot der naesten scade und verdarf, und daeromme den olden edelsten und vornemsten der stadt verachtende und wantrouwende, als gemener borgeren beste neit soekende, sindt gewest die eerste personen, die hoeren olderman tegens den landen hebben angeristet und verwecket, ock in die landen myt sijn oldermans boeck voertvaren to gebieden und to executieren, als volgens wijders openbaer sal worden und nummer voer dussen tijt und yaeren, dat den Dam ontvestiget ys worden, gehort noch geusiert ys worden. Und hebben die van Gronningen in hoeren borgerlicken eedt dit besonders ingebonden, dat alle borgeren des stadts beste, vordel, hoecheit am meeste sal helpen bevorderen und alles, wat hoer scadelicken, hinderen und tegens staen; und hiermede hebben voele Drenten, Westphelingen, nije incomelinghen, sick boven den raedt und borgemesteren upgedrongen, als sie argens bij hoeren gilden und meente myt grote woerden sick angenaem gemaket hadden, und tom laesten die adel in verachtunge gebrocht offte meest ontsettet, sulven borgemesteren geworden sindt[4]; want

1) Bedoeld wordt Nicolaus Lesdorp, rector der St. Maartenschool te Groningen, de voorganger van Praedinius.
2) Vgl. over Wilhelmus Frederici: J. Reitsma in Bijdr. t.d. Gesch. en Oudh. van Groningen, IV, 257 vlg. en W. Zuidema, Dissertatie, (Gron. 1888).
3) Vermoedelijk Dr. Hermannus Abberinga, in 1527 deken van Drente, misschien dezelfde als Dr. Hermannus Abbringhe, die van 1548 tot 1559 syndicus van de stad Groningen is geweest.
4) Opmerkelijk is, wat Eppens hier mededeelt over de immigratie van Drenten en Westfalen in Groningen en over hun spoedig verkregen invloed op de gilden en hun intrede in het stadsbestuur. Het behoeft evenwel niet te worden uiteengezet, dat zijn voorstelling niet van eenzijdigheid is vrij te pleiten.

sie nene neven, swageren myt des landes hovelingen vertrouwen wolden, dan sie als tribuni plebis wolden die meente anders voerstaen, want men een gewaldige, wolgelene[1] stadt hadden und thove tBruysel wol gehoer und gunste maken kunden, beter dan die adel myt den anderen spoleden um des gemeentes wolfaert und nummer wat meer gewonnen, daer die Ommelanden myt sulcken cophandel, in alle dorperen neringhe drivende und ampten plegende, sonder beswarnisse seten und den voercoep deden und soe marckelicken alle waren uthvuerden und weder inhaleden, lastbrekunge deeden, dat sie als een hoffstadt, jae een slotel van Nederlandt achteraffseten, worden uth die landen van alle cophandel benae ontsloten und geblotet, soe die landen alsoe solden und wolden vortgaen[+] und den handtierunghe opentlicken driven muchten. Dit segge ick, hefft den tribunos plebis verwecket, wat daer tom laesten uth worden solde konen und vaken erstanden was, voerdat Dam onbedwongen was[2], und 16 yaren[3] lanck allene den grave van Embden gehuldet hadde west, nu corts den vorst van Gelder myt den Delffzeel und Wedde hadde opengestanden, daer die stadt Gronnigen die bisscop van Utrich tot yaer 1528 was stedes tohoerich gewest[4], als vorscreven is und nichtes uth den landen hadden thoepen dan wes myt verbonden myt den Staten der Ommelanden den stadt Gronnigen allene was gegunnet unde togestaen worden, als uth laesten verbonde 1482 to sien is bovengescreven und tliesen. [+]fol. 43.

Int yaer 1538 up den anderden dach Julij soe starfft her Karoell Egmundanus, na alle sijne onrouwicheit bena

1) Schrijffout voor wolgelegene?
2) Dus vóór 1514, toen Appingedam door de Groningers werd ingenomen.
3) Van 1506 tot 1514, dus acht en geen zestien jaren, heeft Groningen den graaf van Oost-Friesland (Eppens noemt hem graaf van Emden) als heer erkend.
4) Formeel is dat natuurlijk waar; maar reeds lang vóór 1528 werd het gezag van den bisschop van Utrecht zelfs niet in naam door Groningen erkend.

ock van sijne egene steden und landen in Gelderlandt verlaten[1)], als hartoch Wilhelm van Cleve sijn landen hadde overgedragen tot onwille des keysers Caroli V und daer ock orlorch verweckede vor Dueren und verhoverde[2)] Gelderland und wort versonet myt verhilckunghe an des Keysers broders dochter van Ferdinando konick van Bemen etc.[3)]. Hertoch Jurgen van Sassen, die Gronnigen und Vreslandt myt sijne broder her Hindrick verlaten hefft und Carolo V Westerlandt overgaff anno 1522, verstarfft ock anno 1539 den 24 Aprilis[4)], een affgesechte vijandt van der Lutersche reformierde Evangelissche leer tegens sijne broder, welcke he ontarvet und uthsluytet, und nomet hartoch Mauris und her Augustus sijn broders kinderen arffgenamen in des vaders plaetse, bij alsoe dat die Roemsche pawslicke religie niet solde verandert worden, offte Carolus V keyser solde voer diesulvige substituert und legiert sijn. Overst hartoch Hindrick des niet achtende nempt het Misen[5)] myt de stadt Lipsich yn, und na her Hindricks doet, als hartoch Maurys 17 olt was, wort her Mauris anno 38 bij Hans Frederick her to Sassen koervorst to hove upgetogen worden, als mede in den verbunde der Protestanten wesende myt den vader her Hindrick, als her Jurgen vorscreven den uprorigen

1) Karel van Gelder stelde in October 1537 den Staten van zijn hertogdom voor, dat het land na zijn dood zou vervallen aan de Fransche kroon. De Staten verwierpen dat voorstel niet alleen, maar begonnen zich ook tegen hun hertog te wapenen. Zij riepen zelfs den jongen Willem van Gulik en Kleef in het land, die in spijt van hertog Karel in Februari 1538 werd gehuldigd als toekomstig hertog. Vol verbittering tegen zijn onderdanen is Karel spoedig daarna, den 30 Juni 1538, te Arnhem gestorven. Vgl. Slichtenhorst, blz. 427 vlg., Nijhoff, Gedenkwaardigheden VI, 3, blz. XXV vlg.
2) Sic. Verhoverde = veroverde (?) of misschien verhoovaardigde (?).
3) Willem II van Gelder (1538-1543) huwde in 1546 Maria, de dochter van Ferdinand I, koning van Bohemen, den lateren keizer.
4) George van Saksen stond bij verdrag Friesland in 1515 af aan Karel V; in 1524 eerst kon de keizer na harden strijd zich daar doen erkennen. George stierf 17 April 1539. Eppens is dus vrij juist ingelicht.
5) Misen = Meissen.

Munserum[1)], dat hoeff der wederdoeperen, mede hadde to Franckhuysen begrepen und to justitie laten brengen[2)]. Heeruth sichstu, guede leese(r), dat Vreslandt myt het licht des Evangelii niet solde begavet mogen west sijn noch onder den Sasschen heren, noch onder den van Gelderlandt[3)], we ock alnoch onder den Borgunschen ons Vresen beyegent und upgedrongen blijfft, daer nu Oestvreslant die religie vrij ingelaten und alnoch gebruckende ys.

[+] Der Dampster molestatie der handel van copen, vercopen, soe alsoe van der stadt Gronnigen ingebonden und vercortet worden ys, voer eerst myt een recess uth den hove determiniert und besloten worden anno 1541 van den gubernatrixsche der Nederlanden, vrouwe Maria ko(ni)ginne van Ungarien, in nafolgen forme. [+]fol. 43[v].

1) Thomas Münzer, het hoofd der Zwickauers, is 15 Mei 1525 bij Frankenhausen verslagen door de troepen van Johan en George van Saksen, Philips van Hessen, Hendrik van Brunswijk en andere Duitsche vorsten.
2) Natuurlijk is Eppens hier eenigszins in de war. Inderdaad was George van Saksen, die in 1500 zijn vader Albrecht in de Albertinische Saksische landen opvolgde, een beslist tegenstander der Reformatie. Na Friesland in 1515 te hebben verlaten, begaf hij zich weer naar zijn erflanden, waar hij, geneigd tot een kerkhervorming in en door de kerk, met kracht de reformatie van Luther bestreed. Daardoor en door politieke oorzaken was hij voortdurend in scherpe verhouding tot de Ernestinische linie van zijn huis, die Keursaksen bezat. Met andere, ook Protestantsche vorsten versloeg hij in 1525 de boeren bij Frankenhausen. Maar in hetzelfde jaar sloot hij een verbond met Mainz, Brandenburg, Brunswijk enz. tegen de Reformatie. Hij vervolgde de nieuwe leer en begaf zich zelfs in een heftigen pennestrijd met Luther. Tegen het einde van zijn leven stelde hij aan de Stenden voor om den Roomsch-Koning Ferdinand - dus niet Karel V, zooals Eppens wil - tot zijn opvolger aan te wijzen. Maar de Stenden verwierpen dat voorstel en handhaafden de rechten van zijn broeder Hendrik. Een conflict dreigde, toen George stierf. Zijn broeder Hendrik (1539-1541) voerde zonder bezwaar de reformatie in. Hij was de vader der keurvorsten Maurits (1541-1553) en August (1553-1586).
3) Misschien had Eppens deze opmerking wel eens gehoord. Zijn weerlegging is in ieder geval juist. Ook Karel van Gelder vervolgde de nieuwe leer. Daarentegen waren de graven van Oost-Friesland de reformatie welgezind.

(Volgt de provisioneele uitspraak van koningin Maria in het proces over het stapelrecht tusschen de stad Groningen en Appingedam d.d. 3 Augustus 1541. Gedrukt bij Rengers, t. a, p. dl. I. blz. 255 vlg.

+ Dusse process solde verwecket hebben Hindrick Suren, de windtbrouwer[1)], ossencoper und stoltspreker in Gronnigen, volgens Joest van Cleve[2)] und Luleff Kok[3)] myt den anhang teges den patritios in Gronnigen. Hier wordt eerst Dam genoempt tleggen in Gronnigerlandt, soe doch waerafftiger is, dat Gronnigen, niet in Vreslant dan in Drente liggende, den bisscopdom van Utricht tohorich bys tom 1528 yaer onderdanich gewest; wal billicker konde gesecht worden in Dampster nabuerscap sij gelegen und myt den verbunden an den Vresen sij verenicht worden. Daerna wort in dusse recesse Dam vercortet van sijn vrije cophandel uth tvueren und bevorwart die waeren to Gronnigen tpresentieren und ock mede to stapel tholden, dan nochtans tmogen hoer egene guederen waren uthvueren und myt scepen anderen dienen; wes van Gronnigen uthscepet muchte worden+ und hadde alle lastbreckunge vrij beholden, we dan die getuygen deponiert und verclaert hebben, beholden dat Dam ock na den verbonde sick solde vorders regulieren; welckes tvoeren niet alsoe geholden is worden und ock in guede jaeren van overfloet van koeren in sommige dorperen myt uthscepen hoere egene granen und koerens nene insage und letsel is gemaket offte moviert west. Ick swijge van biesten, ossen, koygen, peerden und voelen, die ock, up alle dorperen ingevueret und upgecofft, uthgevueret sindt worden, und hebben die adel und Staten des landes alnu hoeren vrijheit niet wantrouwet, ter tijdt Merten van Eheren[4)] lutenant to Gronnigen geseten und

+fol 44v.

+fol. 45.

1) = windmaker. Deze persoon is verder onbekend.
2) Meermalen raadsheer van Groningen en bekend voorvechter van de rechten dier stad. Zie Bos, Het Groningsche gild- en stapelrecht, passim.
3) Deze persoon is alleen uit deze plaats bij Eppens bekend.
4) Maarten van Naerden, luitenant der Hooftmannenkamer, 1541-1546. Misschien kent Eppens den naam alleen van hooren zeggen, Van Naerden, van Neerden, van Neeren, van Eeren enz.

to gebeeden hadde, die meer beclagede den landtscap dan nachdielen wolde, als die vier hoffluyden van hem um sulcke saken halven van hem upstonden dorch vermaent der gilden und gemeentes hoeffden[1].

Alnu was ock reede verstorven Jurgen Scenck, stadtholder, welcke den Dam wol eherovert, nochtans an hoeren stadt und vrijheiden niet hefft willen vercorten. Want niet Dam tegens den stadt Gronnigen rebellierde, dan die furst van Gelder wolde myt den Dam den stadt Gronnigen tot vulle gehoersaemheit gebrocht hebben und niet wesen als een biddende heer over sijne onderdanen, und soe Jurgen Scenck dieses belevet hadde, solde den Dam hebben beter myt den landen vorgestaen. Dan gestorven anno 1540 den 2 dach van Februarii; is an sijner plaetse stadtholder gestalt Maximiliaen die junge grave van Bueren, als Jurgen Scenck sees yaeren[2] lanck hadde gewest stadtholder over Vreslandt, Drent, (Overijssel)[3] und Gronnigen und den Ommelanden.

In sulvighe yaer ys ock stadtholder geworden in Hollandt van Caroli V wegen Wilhelmus die prince van Iranien, die junge grave van Nassouwen, als sijn vader Philippus hoech geacht bij Keyserlicke Majesteit een principael hoeffsheer to hove was[4]; undt die stadt Gendt ys bedwongen worden in hoer rebelie und een vast huys daer gelecht worden.

Dit sulvige 1540 yaer was die sommer so droge und

1) Vgl. over de houding der Hoofdmannenkamer tegenover de Ommelanden in zake het stapelrecht in dezen tijd: Bos, Het Groningsche gild- en stapelrecht, blz. 201 vlg.
2) Dit is onjuist. George Schenck van Tautenburg werd in 1536 stadhouder van Groningen en de Ommelanden.
3) Hier staat een onleesbaar woord in het h.s. Dit moet Overijssel zijn.
4) Vermoedelijk heeft Eppens hier weer vroegere en latere gebeurtenissen met elkander verward. In 1540 werd René van Châlons, prins van Oranje, stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht. Met zijn vader Philippus bedoelt Eppens Hendrik van Nassau, die aan het hof van Karel V een zeer invloedrijke positie innam. De naam Philippus is misschien aan Eppens uit de pen gevloeid, door verwarring met René's oom Philibert van Châlons, prins van Oranje, van wien gene juist dat prinsdom had geërfd.

heet, als in voele yaeren niet gewest was, dat grote wateren und stromen uthdrogeden, als principalicken die Rijn, daer grote scepen up varen konen van 30 eder 4(0) voeder wijns vorende. Dusse Rijn was so droge, dat men[+] daer doer hefft ghaen mogen und tot merer hoechnisse hefft ock een landtman daer doer den Rijn gaen ploegen und weder doer. Soelcke droechte hefft mogelicken in duysent yaren tvoeren niet gewest, dat ock sulckes gebuert ys. Und up dusse yaere worde landt soe vull muysen, dat die biesten up sommyge plaetsen uth de weyde hefft moten slaen voer den tijdt, want gras heel boll und verdorven worde. Sulcken muysenyaer ys ock west in den drogen sommer anno 1565, voerdat die crijch in Nederlandt anginck myt der Spansche inquisitie, dat men die boenen up de harvest weder uth die grondt hefft bij mudden vull uthhaelet und gegraven und droge becomen, daer die muysen alles ingedragen hadden, daer ene aldoe van seede, dat men alsoe weder sijn gudt und spijse in de aerde begraven solde, soe ock gescheden ys. Doch secht men, dat daer nummer een muys kumpt int landt, off sie lat daer een golden tandt. We dan ock volgens na dat screcklick warm yaer up[1)] 1584 ock een vul yaer gevolget, und noch uth natticheit und warmte alles wol wassen ys, sonderling in gras meer dan koren.

[+]fol. 45[v].

Anno 1541 worden die legaten des konicks van Vranrick Cesar Fregosus, Antonius Rincones Spanger, balling bij den Koninck, um na den Turcken thove treysen, tho Paduw comende gevangen und ommegebrocht in hemelicken in de maent Junio van des Caroli 5 stadtholder, Alfonso Davalo marckgrave, tegens het bestandt voer dre yaren gemaeckt[2)]. We ock konick Ferdinandus den stadt

1) Up heeft hier niet de beteekenis van na doch van in.
2) Sleidanus (Ned. vert. v. 1558 blz. 390 vgl. beneden blz. 86, noot 5) zegt dienaangaande: ‘Dewijle desen Rijcxdach gheweest is (le Regensburg), heeft de Coninck van Vrancrijck Cesaren Fregosen een Genueser ende Antonium Rinconen een Spaniaert die verdreven gheweest is ende een ballinck was, tot den Turcschen keyser geschiet. Als nu dese te water op den Pado waren, willende tot Venedien schepen, zijn sij ghevangen ende verslagen, ontrent den yersten dach Julii’, enz. Zeer waarschijnlijk had Eppens het bericht uit Sleidanus.

Budam in Ungeren belecht, daer die moder myt den sone Stephano weywoda yn was und den Turcum to hulpe geropen hebben tegens Ferdinandum, die balde veerdich myt macht van volck onsettet Budam, gewint Pestum und behelt den jungen vorst gevenckelicken, daermede die Turck in Ungeren ys verwecket tcomen[1]. Alsoe hefft die schendunghe an den legatum ock den konick van Vranrick verwecket tom orloch, daer Merten van Rossem in Brabant na Antwerpen und Loven intoch und het universitiet Loven vull studenten solde overvallen hebben anno 1543[2], soe die studenten sick sulven niet up die vesten gemaket hadden, die poerten togeholden und gescut[+] gestelt. Daer die Vreesen die koensten mede sindt west und hoeren stationem an der stadtmueren up bolwerck na Heveren tegens den vijandt hebben myt den [+]fol. 46 datum ingehouwen und tot hoechmisse nagelaten, als men noch sal sien conen[3]. Onder des als die religioens sake und

1) Eppens heeft ook dit bericht waarschijnlijk wederom uit Sleidanus (t.a.p. blz. 391 vlg.): 'Op dien tijt, als de keyser eenen Rijcxdach te Rijnsborch hieldt, heeft Coninck Ferdinandus Oven beleghert ende ghestormt, in welcke stadt doen Conincx Johannes Waywode verlaten weduwe, met Stephano haren iongen soon geweest is. Des kints voochden ende de Heerschappen hebben den Turck om hulpe aengeroepen' enz. Koning Johannes is Johan Zapolya, die Hongarije in leen had van den Sultan; hij stierf in 1541 kort nadat hem een zoon was geboren. Ferdinand trachtte nu Hongarije te heroveren, maar tevergeefs. Integendeel zette Soliman II nu Zapolya's zoon af en maakte Hongarije tot een Turksche provincie.
2) Foutief; dit moet zijn 1542.
3) In Juli 1542 deed Maarten van Rossum een aanslag op Antwerpen, die echter werd afgeslagen. Daarna wendde hij zich tegen Leuven. Hier zou de magistraat de brandschatting voor een hoogen prijs hebben afgekocht, waren niet de studenten tegen dat besluit in verzet gekomen. Zij grepen naar de wapenen en dreven de Gelderschen terug. Daarbij zouden zich vooral de Friesche studenten zeer hebben onderscheiden. Vgl. daarover J. Dirks, Leuven in 1542 door Maarten van Rossum berend, in: Vrije Fries, VII, 297 vlg. en W.B.S Boeles, Uvo Helt en Severinus Feyta, een Groninger en een Fries bij de berenning van Leuven door Maarten van Rossum in 1542, in: Bijdragen tot de Gesch. en Oudh. van Groningen, V, 37 vlg., en de daar aangehaalde bronnen, waaronder echter niet Eppens. Heveren is een dorp ten zuiden van Leuven.

onenicheit noch groter worde und meer brande, hefft die Pauwest het concilium, daer lange van geraedtslaget was um die stadt und plaetse dienstlicken thebben, to Trident up den maent Novembris anno 1542[1)] uthgescreven, dat dar patriarchen, bisscopen, abten und anderen sijner geestelicken solden uth alle landen komen, soe in concilien stemmen muchten hebben. Overst alnoch is verbleven um der Turcken gewalt[2)], und ock dvorsten van Brunswick und Hessen an den anderen tvelde quemen, dar her Hindrick gevangen is worden[3)] und Scotten und Engelschen ock orlegeden[4)], und Christenheit in onvrede upstondt und vrou Maria seer sick beclagede over den vorst van Gelderlandt und Cleve, dat dorch Merten van Rossen van wegen sijner und des konick van Vranrick hoer landen grote verdarff togebrocht worde und sick Gelderland so metigede, daer die rickxdach to Norinberg anno 1543 doch in raden solde[5)] und al nu Hermannus,

1) Eppens vergist zich hier. Wel was er natuurlijk al jaren lang sprake van een concilie, maar het is toch eerst tegen 15 Maart 1545 te Trente uitgeschreven. Officieel is het den 13 December 1545 geopend.
2) De oorlog met de Turken. Vgl. blz. 80 noot 1.
3) Her Hindrick is Hendrik de jonge, hertog van Brunswijk-Wolfenbüttel (1514-1568), een der krachtigste tegenstanders der Hervorming en juist daarom een der meest gehate vorsten uit dezen tijd. In de zwartste kleuren is hij door Luther en andere hervormers geschilderd. In 1542 riepen zijn steden Brunswijk en Goslar de hulp in van Saksen en Hessen tegen hun hertog; hij werd verdreven en zijn land onder sequester gesteld. Een poging om Brunswijk in 1545 te heroveren mislukte; Hendrik zelf werd gevangen genomen. Eerst in 1547 na den slag bij Mühlberg werd hij met behulp van den Keizer weer meester in zijn hertogdom; maar de stad Brunswijk veroverde hij eerst in 1553. In zijn laatste levensjaren werd hij meer en meer protestant; hij is zelfs als Lutheraan in 1568 gestorven.
4) Engeland en Schotland oorloogden in 1542. De Schotsche koning Jakob V, gehuwd met Maria de Guise, was nauw met Frankrijk verbonden. Hij deed in genoemd jaar een inval in Engeland, maar werd bij Solway Moss verslagen en stierf kort daarna, juist toen hem een dochter, Maria Stuart, was geboren.
5) De Rijksdag van Neurenberg in 1543 heeft zich niet met de Geldersche zaken ingelaten; het voornaamste onderwerp van debat was de oorlog met de Turken en de godsdienst kwestie.

bisscop van Coln, dachte ock sijn bisscopdoem dorch Mertinum Bucerum to reformieren[1]. Dan nichtes hefft tegens capittel uthrichten mogen; want Carolus V na Gelderlant treckende verboedt des und gewint und lat vermoerden de stadt Bueren[2] und bedwinget den vorst van Cleve her Wilhelmum. Als ock dusse twist myt den Konick verdragen worde anno 1544 in Septembri[3]. Na dussen, als die Protestanten up de Ausburgsche confessie myt den anderen to Franckfort vereniget[4], ganslicken tot een vaste versekerde vredenstandt sick bij der Carolum V wolden versekert weten, want sie het concilium van Trent niet behorlicken achteden, als daer Pauwest allene

1) Herman van Wied, sedert 1505 aartsbisschop van Keulen, een goed regent, maar meer wereldlijk dan geestelijk vorst, wilde als zoovelen in zijn tijd ernstig een werkelijke hervorming der kerk en begon daarmede dan ook in zijn eigen diocese. Daarbij wilde hij tegenover den Paus zijn episcopale rechten handhaven. In 1536 hield hij een provinciale synode, waar een aantal hervormingen werden ingevoerd. Maar later kwam hij door den loop der omstandigheden meer en meer in het kielzog der Protestanten; hij riep Martinus Bucerus tot zich om de kerk te hervormen in radicalen zin en vond daarbij steun bij de Stenden. Maar het Domkapittel, dat streng conservatief was, wendde zich tot den Paus. Deze zette in 1546 Herman van Wied als aartsbisschop af, welk decreet het volgende jaar na den slag bij Mühlberg werd geëxecuteerd. De afgezette prelaat stierf hoogbejaard in 1552.
2) Eppens vergist zich wederom. De bedoelde stad is niet Buren, dat aan 's Keizers trouwen onderdaan Maximiliaan van Egmond behoorde, maar Düren in het Guliksche, dat 24 Augustus 1543 door Karel V na een kort, maar bloedig beleg werd veroverd.
3) Eppens bedoelt met den Koning dien van Frankrijk en met het gesloten verdrag den vrede van Crépy, 18 September 1544.
4) In Januari 1546 hielden de Protestanten te Frankfort een vergadering om hun gedragslijn vast te stellen tegenover Keizer en Rijk, Paus en Concilie. Sleidanus, waaraan Eppens waarschijnlijk alle bijzonderheden over de geschiedenis der Reformatie ontleende, zegt (Ned. vert. v. 1558, vgl. beneden blz. 86, noot 5): 'In Januario hebben de Protestanten eenen dach te Francfoort gehouden, daer hebben sij hoer beraden van dat Concilium te Trenten, ende hoemen dat verbont langher vortrecken soude, over van des Bruynswijckschen crijchs costen, dat men oock den Bisschop van Cuelen niet verlaten en soude ende op den Rijcxdach den Keyser aenspreken, opdat hij in de religie eenen vrede aenrichte, ende dat Camerrecht reformere'.

myt den sijnen wolde kennen und wijsen, derhalve niet guedes to verwachten hadden. We ock des Turcken gewalt bevreset worde und overall grote onenicheit was, dat men nene gelt und stuer tegens den Turcken konde[+] versammelen, soe de inlandtsche versekerunge niet vertrouwet muchte worden, die gemeente myt wijff und kinderen in vrede onseker were, soe weret het vorgeves tegens den Turcken trusten, allwaer ock die religie an meesten muste verdediget worden. Soe ys daer bena meer dan twe yaeren over sulcken vredenstandt up ricksdagen[1)] togebrocht worden und enen wol gewarnet worden, dat die Keyser Carolus V dusse versoeck der Protestanten voer een conspiratie tegens Sijn Majestaet achtede und endtlicken van den Pawstom concilium bedwongen muste worden[2)]. Soe nu to Trident up den 4 Februarii anno 1546[3)] rede die Pawschen versammelt weren und hoer sidtselen plegeden[4)]. Overst Mertinus Lutherus, het concilium wantrouwende, was up dusse tijdt na Mansfelt in sijn vaderlandt um enige compositie der heren[5)] saken tbevorderen, wordt up den 17 Februarii dusses yaers 1546 in sijn gesondtheit beswacket in bijwesent sijner dre soenen Johannes, Mertinus und Paulus, ock mede guede vrunden Justus Jonas, pastoer van Halle[6)], myt welcke

[+]fol. 46[v].

1) Rijksdag te Regensburg (1541), te Spiers en te Neurenberg (1542), wederom aldaar (1543), te Spiers (1544), te Worms (1545), te Regensburg (1546).
2) Dat is niet juist. Integendeel moest juist Karel V den Paus dwingen het Concilie bijeen te roepen, waaraan deze zich steeds wilde onttrekken.
3) Het Concilie is geopend 13 December 1545.
4) Vermoedelijk = zijn zittingen hield.
5) De heeren of graven van Mansfeld lagen met elkander in geschil; juist om onder hen de eensgezindheid te herstellen, reisde Luther in het begin van 1546 van Wittenberg naar zijn geboortestad Eisleben. Daar is hij den 18 Februari van dat jaar gestorven.
6) Luther had inderdaad, zooals Eppens mededeelt, 3 zonen: Johannes geb. 7 Juni 1526, Martinus, geb. 7 Nov. 1531 en Paulus, geb. 28 Jan. 1533, die hem alle overleefden, maar geen van alle tot de hoogte van hun vader reikten. De jongste was de begaafdste; hij studeerde in de medicijnen en was lijfarts van Johan Frederik II van Saksen. Hij stierf 8 Maart 1593. Bij Luthers sterfbed waren verder Justus Jonas, predikant te Halle, en Coeliûs, predikant te Eisleben.

he sijn avendtmael doet, vracht onder andere vragen, offte men ock den anderen in thokomende levendt solden worden kennen. Als en yder hier gherne van horen wolde, secht he: Wat Adamo beyegent, hadde he ock Evam gesien und erkennet hoer doch, dat sie vlees was van sijne vlees und been van sijne geheele, want die hillige geist betuygede dat in hem, voel meer worden wij in tocomende levendt verniet[1] dorch Christum und solen onsen olderen, huysfrouwen, kinderen und alles anders voel vulcomeliker erkennen dan Adam Evam dede. Als Lutherus na sijn gedaene aventmael wat afftreden was na sijn manier und stedige gewoente van tbidden, hefft hem in sijn borst die pijn meer verheven und wort hem een horn in wijn tdrincken gegheven[2] und gaet in sijn bynneste stuve und lecht sick tbedde tom ruste omtrent twe uren und slaep suetliken; weder upstaende und sick tom ruste liggende bedancket die vrunden so tegenwordich, secht: Byddet den Heren, dat doch die evangelissche leer mach bewaret sijn; die Pauwest und concilium to Trident hebben screcklicke dingen voer. Daerup und alsoe wat slapende wort dorch sijn crancheits pijn upwecket, claget over die engicheit des borstes und volet, dat sijn eende[+] niet vieer konde wesen und biddet tot Godt Almechtich seer vuerlicken, sprekende: O mijn hemelsche Vader, Godt und vader onses Heren Jesu Christi, Godt alles troestes, ick dancke dij, dat du mij dijnen soen Jesum Christum heffts openbaeret, den ick hebbe gelovet, bekennet und lieffgehadt und ock gheeret, welcke die Pauwest van Rom und der ander godtlose huypen verfolgen, verhoenen. Ick bidde dij, mijn Heer Jesus Christus, nym mijn seelken tot dij, mijn hemelsche Vader, howol ick uth dussen levendt werde ontogen und

[+] fol. 47.

1) Vernieuwd.
2) Hoorn in wijn was een ook nog in de zeventiende eeuw zeer bekend middel om bij stervenden de levensgeesten weer op te wekken. Ook werd daarvoor soms een steen, de lapis bezoar, gebruikt. Exemplaren daarvan zijn nog te zien in de apotheek van het Historisch-medisch Museum in het Gemeente-museum te Amsterdam.

ock dit lichaem moet afleggen, nochtans weet ick gewyss, dat ick myt dij in der ewicheit werde blijven und dat ick van nemant uth dijne handen kan getogen worden. Und also sijn ziele den Heeren vaken beveelende, alsoffte he slapende was, verscheidet uth dussen levendt, als he tvoeren to Islebendt hadde geprediget und aventmael gesondt geholden. In sijn vaderlandt ys he verstorven up den 18 Februarii anno 1546 und uth den fursten van Sassen beveel na Wittenburg eherlicken gevueret worden, 63 yaer olt sijnde, van eherlicke olderen geboren anno 1483 den 10 dach Novembris. Und voer den onrow und onvrede in Duyslandt balde erstaende wechgenomen, als he ock vaken seede: Soe lange he levede, konde he myt bidden to Godt wol vrede erholden; anderen solden ock bidden. Anno 1510 ys Lutherus to Roem gewest um enige verhandelinge hoeres monnekenordes, daerna tot doctoer gemaket van den coerffurst Frederico. Meest na sick latende den twist des aventmaels tegens Swinglium und Calvinum, seggende: Philippus Melanthon und anderen solden ock wat doen na hem, daer weer wol tvoel gedaen[1].

Overst die vorsten merckeden und ruyckeden, dat Carolus V van den Pauwest tegens die Protestanten und soe den Ausburgsche confessie anhangig, anrysset worde tom orlorch, welckes Carolus V tegens den Landtgrave[2] heel verneenede und antwoerde, dat hem voele dingen todragen worden, dat die Protestanten tegens Sijn Majestaet wolden upstaen, dan he gelovede het neit, he arbeide um bestandt myt den Turck thebben, umdat die arme[+] meente nene gelt upbrengen konde, dat middelertijdt beter macht gunnet worde tegens den Turck und vrede des religioens gemaeckt muchte worden, het Concilium ginck an und hadde hem grote arbeidt gecostiget, alles tot

[+]fol. 47[v].

1) Dit uitvoerig verhaal van Luther's sterven heeft Eppens zoo goed als woordelijk overgenomen uit de Nederlandsche vertaling van Sleidanus van 1558. Vgl. aldaar blz. 492 vgl. met den tekst van Eppens. Over Sleidanus en de genoemde vertaling, vgl. beneden blz. 86, noot 5.
2) Philips, landgraaf van Hessen.

gueder meninge. Die landtgrave Philippus sach und wiste nu sijn geselscap, dat he nene orlorch dachte dan hadde hem daerto beropen, umdat he vredelicke vorst was um thoren woe men vrede solde sluyten mogen. Hierup antwoerde die Landtgrave erenstliken und zierlicksten, dat to Franckfort nene conspiratie gemaket was, dan allene is daer geraden, woe wij mogen bij onse religioen blijven und onrecht gewalt affkeren. Und ys ons van den Konick in Vranrick[1] warnunge gedaen, dat concilium van Trent behaget ons niet, soe voer hem to Worms[2] verclaert ys; want die religie niet kan weder uth Duyslant genomen worden, liever, laet sie verblijven, laet en yder vrede holden; den bisscop van Coln ys ock joe to Regenborch reformatie togelaten[3] und doet nichtes tvoele dan seer behorlicken als sijne ampt tohoert etc.

Soe wijders up den 28 Martii[4] tusschen beyden onderredet ys, als Sleydanus[5] betuyget und nene gespreck

1) Vgl. boven blz. 82, noot 3.
2) Vgl. boven blz. 83, noot 1. Inderdaad waren op den Rijksdag te Worms de godsdienstkwestiën uitvoerig besproken; daar hadden de Protestanten verklaard. dat zij zich niet aan het Concilie zouden onderwerpen.
3) Op den Rijksdag te Regensburg in 1541 bepaalde men, dat de zaak der religie zou worden uitgesteld tot de beslissing van een Nationaal Concilie, of, wanneer dat niet binnen achttien maanden bijeenkwam, tot den volgenden Rijksdag; tevens werden de geestelijke vorsten gemachtigd de orde in hun kerken te herstellen en de noodige maatregelen van hervorming ter hand te nemen. Maar natuurlijk ging aartsbisschop Herman van Wied veel verder. Vgl. boven blz. 82.
4) 28 Maart 1546. Het bedoelde gesprek had plaats op een bijeenkomst te Spiers. Eppens verwijst terecht naar Sleidanus, waar (blz. 500 vlg. van de Ned. vertaling van 1558) zeer uitvoerig over dit gesprek wordt gerelateerd.
5) Eppens geeft hier de bron aan, waaruit hij vermoedelijk al zijn berichten over den tijd der reformatie heeft geput. Sleidanus, De Statu religionis et reipublicae Carolo quinto Caesare Commentarii (eerste druk, Straatsburg, 1555; beste uitg. die van Karl am Ende, Frankfort, 1786, 3 dln.), dat gebaseerd was op uitvoerige en nauwkeurige bronnenstudie, was van de zestiende tot de achttiende eeuw het klassieke boek over den hervormingstijd en verdient dat ook ten volle om zijn historische juistheid en onpartigheid. Uit Sleidanus leerden later Duitschers, Nederlanders, Franschen en Engelschen de geschiedenis der Reformatie. Vgl. H. Baumgarten, Ueber Sleidan's Leben und Briefwechsel (Straatsburg 1878.)
Geen wonder, dat Eppens Sleidanus kende en gebruikte. Vrij zeker heeft hij niet het Latijnsche origineel, maar de Nederlandsche vertaling gebruikt, die reeds in 1558 verscheen onder den titel: Waerachtige Beschriuinge Hoe dattet met de Religie gestaen heeft: Ende oock met de gemeyne weluaert, onder den grootmachtigen keyser Carolo de vijfste. Eerst van den hoochgeleerden Johan Sleidan in Latijn neerstelijc tsamen ghestelt: Ende voort door M. Walter Deleen int Nederlandts verduytst. Tot Gods eere ende profijt derselver Natie. Anno MDLVII. (z. pl.). 4°. De Amsterdamsche Universiteits-Bibliotheek bezit deze oudste uitgave, benevens nog een folio-editie van Delft, 1611. Bovendien heeft deze boekerij nog een exemplaar van de verzamelde geschriften van Sleidanus (III Boecken van de vier Monarchien. XXVI Boecken van den staat der Religie ende gemeyne welvaert onder keyser Carel de V enz.), te Rotterdam en Delft in 1612 in folio verschenen. Een latere Amsterdamsche druk van 1628/1630 in folio van dezen verzamelband bezit de Koninklijke Bibliotheek.

der D.D.[1] in Duyslandt gebillicket muchte worden, wort die bisscop van Coln ontsedt als tegens den Paws und Romsche kercke gedaen condemniert, daermede Carolus V up den 9 Junii anno 1546 na Roem an den Pauwess um hulpe scrijfft und sendet[2] graf van Bueren, Maximiliaen[3] was reede bevolen ruyteren und knechten tversammelen, we dan ock Brandenburg[4] und die Duytsche mester[5] deden, hoewol mede in den religioens verbundt;

1) Doctores (?).
2) Vgl. boven blz. 81 en 85.
3) Deze zin is niet helder. Eppens schijnt den graaf van Buren en Maximiliaan voor twee personen te houden; inderdaad is natuurlijk Maximiliaan van Egmond, graaf van Buren, de bekende veldheer van Karel V en later schoonvader van Willem van Oranje, dezelfde persoon. Misschien zal men achter 'und sendet' een punt of punt-komma moeten plaatsen.
4) Joachim II, keurvorst van Brandenburg (1535-1571), voerde wel in 1539 in zijn land de hervorming in, maar steunde toch om politieke redenen den Keizer in den Schmalkaldischen oorlog.
5) De grootmeester der Duitsche Orde, Albrecht van Hohenzollern, voerde in 1525 de reformatie in zijn land in en verklaarde zich onder leenhoogheid van Polen tot erfelijk hertog van Pruisen. Ook hij sloot zich in 1546 bij den Keizer aan. Hij stierf in 1568.

dan want tegens enige rebelligen und onwilligen als Landtgraf und Saxen was tdoen, lieten sick also gevallen, we ock her Maurys[1)], een swager van den Landtgraf, des ock enige rijcksteden[2)] mede persuadiert ys worden. Overst den 21 Junii sindt die vorsten die ersten int velt[3)]. Woe ongeluckelicken des sij affgegaen, ys anders tliesen[4)] und ys myt die bloedege placaten in Nederlant erfaren[5)], und sint voele Christenen tom vuer, sweert und water verwesen worden bys tot in Westvreslandt[6)]. Overst Gronnigen und Ommelanden hebben des noch niet angenomen to executieren, dan sindt bedwongen gebleven um nichtes nijes antheven offte te veranderen[7)]. Und sindt alnu to Gronnigen twe rechtoren, Garlacus Verutius[8)] und Regnerus Praedinius[9)], beyde inlandtsche geboeren, die hoer

1) Maurits, hertog van Saksen, die de zijde van den Keizer koos.
2) Dat deden zij uit vrees voor de toenemende macht der vorsten.
3) Dat was inderdaad het geval. Maar zij hebben van dat voordeel geen partij getrokken. Zij gaven integendeel door hun traagheid Karel V gelegenheid te Ingolstadt zoowel zijn Duitsche, als zijn Italiaansche en Nederlandsche troepen te verzamelen. De afval van Maurits van Saksen belette in het najaar een krachtig doortasten. 21 April 1547 volgde de slag bij Mühlberg.
4) Elders, d w.z. bij andere auteurs als Eppens zelf; Eppens zal Sleidanus bedoelen.
5) Niet ten onrechte brengt Eppens de overwinning van Karel V over de Duitsche Protestanten in 1546 vlg. in verband met de verscherping der plakkaten tegen de ketters in de Nederlanden in 1550.
6) Friesland.
7) Dat is juist. Groningen heeft geen inquisitie gekend. Vgl. J. Reitsma, De laatste dagen van de heerschappij der Roomsch-Katholieke kerk, in: Gedenkboek der Reductie van Groningen in 1594, (Gron. 1894), blz. 139 vlg. en vooral J.A. Feith, Eene mislukte poging tot invoering der inquisitie te Groningen, in: Historische Avonden, Bundel, uitgegeven door het Hist. Gen. te Groningen, (Gron. 1896), blz. 156 vlg.
8) Rector der Aaschool te Groningen. Van hem is tot dusverre weinig bekend. Hij stierf waarschijnlijk in 1565, althans niet later, zooals blijkt uit eene oorkonde, Register Archief v. Groningen, 1565 n°. 107.
9) Rector der St. Maartensschool te Groningen van? tot 1559. Zie over hem J.J. Diest Lorgion, Verhandeling over Regnerus Praedinius, (theol. diss. Groningen 1862), alwaar op blz. 97 vlg. een aantal gedeelten (voor zooverre zij op Praedinius betrekking hebben) uit de kroniek van Abel Eppens zijn gedrukt. Vgl. ook Rutgers in Historische Avonden (Gron. 1896), blz. 298.

particulare scoelen seer vernoempt makeden und der[+] superstitie ganslicken nergens horsameden, soe vole hoer personen anginck, und instituerden, den joeget am besten, dat ock uth Westvreslandt, Westerlant[1] een grote toloep an den scoelen beyde tho Ae und tho S. Merten gespoeret worde und den borgerije groot vordell gaff. Hoewol daer nene sacra, dan allene philosophica, medica und juridica boven die scolaria et grammaticalia geleesen worden; waeronder die rectoren beyde voele quaestiones ex sacris, nadat dusse tijden eysscheden und die materie van controversien gelegen, worden verspreydet und den joeget ingeplantet. Dat ock dusse mannen in universitieten becandt worden, daer mede die stadt Gronnigen und Ommelanden myt guede billicke und discretelicke regenten in alle ampten vorsorget bleven, soe lange die vremden und uthheemschen niet ingelocket und becledet worden. Hier ys erstanden, dat enighe der geestelicke prelaten, als commissarissen, pastoren, eendrachtelicken hebben versocht hadt, dat sie hoer gewonnen guederen bij die keercken und leenen up und an hoer naeste arfgenaemen muchten verarven und nalaten und sulckes an den bisscop van Munster[2] bij den Pauwest dorch indultum hebben erlanget. Want in dusse yaeren, dat Vreslandt Borgunschen gehorsamede, syndt die geesteliken myt die wertlicke stenden seer verrijcket worden; want Vreslandt in guede vrede beholden worde. Und sulcke naeste arffgenamen worden geacht hoer egene natuerlicke kinderen, den sie bij hoer vrouwen, hoewol als concubinen, nochtans niet anders als ehevrouwen gemeenlicken achteden und gherne geholden wolden hebben[3]. Dan opentlicke kerck- [+]fol. 48.

1) Friesland.
2) Dat betreft natuurlijk alleen de Ommelanden, niet de stad Groningen. Het belang van de volgende schildering van het leven der geestelijkheid in de Ommelanden vóór de Reformatie springt in het oog.
3) Vgl. hierover: Mr. H.O. Feith, Geschiedkundig betoog, dat de priesteren, reeds vóór de vijftiende eeuw, in de Vriesche landen tusschen het Vlie en de Wezer, zooals overal elders, leefden in den ongehuwden staat, in: Werken Genootschap Pro Excolendo Iure Patrio, dl. VI, blz. 265-596.

gangen wolden und dorsten sie myt die vrouwen niet bestedigen, dan levenden am meesten diel myt den anderen hoer levendt lanck uth. Hierover worde am hoechsten gepresen die commissarius tho Loppersum[1] myt enige anderen in die Ommelanden allene, welcke dre kinderen nalatende yder wol 800 gulden bearvet hefft. Dusse, we ock die to Fermsum, Dam, Wirdum, scameden sick niet het evangelium tpredigen, und wolden sulven nene myssen doen, liet Dussche psalmen yn kercken, scolen syngen, summa sie hadden wol koenen lijden, dat het myt alle ceremonien een eende hadt hadde, soe die overicheit van[+] Gronnigen als die lutenant Merten van Ehere[2] des hadde konen van hoeff wegen billicken und oversien. Want als daer die pastoer to Eppinghehuysen die sake opentlicken onderstont to veranderen in sijne kercke, is he van die hoeffluyden deneren nagesocht und uth Stadt und Landen verweken. Hoewol ock anderen die sake myt simulieren verdeckeden, meer als die pastoer her Huygo, die niet alsoe den cresum[3] van hoere commissarissen wolden nalaten, den buyck sorge dragende und alnoch to onrijppe achteden. [+]fol. 48[v].

In Oestvreslandt overst was ock aldinck in gueder stillestandt und orde des politie und evangelissche kerckes; want bij graff Enno[4] die adel und junckeren am meesten meede gehort worden und Johan Bramsche[5], borgemester und droste, myt die rentemester Folckers-

1) Mr. Stephanus Zwelis, die als pastoor en commissaris-generaal te Loppersum voorkomt in archiefstukken tusschen de jaren 1535 en 1551. (Reg. Archief v. Gron. 1547 n° 26, 1551 n° 23, Inventaris Familiearchief van Ewsum, regest n° 241.)
2) Maerten van Naerden. Vgl. boven blz. 77, noot. 4.
3) Het H. Laatste Oliesel. Vgl. Middelned. Woordenboek, in voce.
4) Enno II, graaf van Oost-Friesland (1528-1540). Hij stierf dus niet, zooals Eppens zegt, in 1544.
5) Hij was drost van Emden van 1551 tot 1565.

heems[1] vader niet besonders vermochten, soe sie all wolden, soe lange graeff Enno levede. Diewelcke gestorven ys anno 1544, voer alle turbelen thuys tgehalet. Als sijn broder graeff Johan[2] die oldeste, die regerninge verlatende, tho hove in Brabandt meer converseerde und up Valckenborch tot stadtholder gestalt ys worden, sijn vaderlicke arfflicke andiel van Oestvreslandt verlatende und myt graeff Enno accordiert, hefft allene dat huys to Colldenborch[3] myt sekere landerije und heren vrijheit um tmogen jaegen beholden, und myt viertich duysent gl. eenmael affgecofft woerden up pensioen und tijden tbetalen und alnoch anno 1588 niet betaelt ys eder wordt den soen Maximiliaen[4]. Dusse graeff Johan was alsoe van sijn vaderlicke religie vervremdet und tho hove den Pawschen togedaen, dat he Sijn Genade[5] ock vaken myt breven und in persoen den weduwe, gravinne van Oldenborch[6] geboertich, myt den kinderen bedrouwe und vermanede sick an Burgunsche hoff tgeven und die kerck

1) Johann Goldschmidt, die of wiens familie zich later in Twixlum bij Emden vestigde en zich Folkersheim of Folkersheimer of van Folkersheim noemde, is uit de jaren 1535 tot 1550 als 'General-Rentmeister' van graaf Enno II en gravin Anna bekend. Hij was reeds vroeger (1531) in grafelijken dienst als rentmeester. Zie verder over hem Harkenroht zu Beninga, 673, Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden, XII, 91, XIV, 55, XV, 363, waarin ook over zijn kleinzoon Ulrich Folkersheim wordt gehandeld, die bij Eppens (fol. 415*a*) voorkomt. Vriendelijke mededeeling van prof. dr. F. Ritter te Emden.
2) Johan, de oudste zoon van Edzard I. Wat Eppens over hem mededeelt, is in hoofdzaak juist. Hij gaf de regeering van Oost-Friesland aan zijn broeder Enno over en huwde Dorothea, een natuurlijke dochter van keizer Maximiliaan I, die in 1539 tot gravin van Durbuy werd verheven. Graaf Johan stierf in 1572.
3) Een kasteel aan de zuidzijde van de Eems nabij Kritzum.
4) Maximiliaan, de zoon van Johan en Dorothea, in noot 2 genoemd; met zijn zoon Christoffel (+ 1636) schijnt deze tak van het Oost-Friesche vorstenhuis te zijn uitgestorven.
5) Graaf Enno II.
6) Anna van Oldenburg, gehuwd met Enno II van Oost-Friesland en na den dood van haar gemaal regentes over haar oudsten zoon Edzard II (1540-1599).

in tijdt des Interim[1] doen sluyten. Dan die Gravinne, vrou Anna, ys myt die reden bestandich gebleven und alle perikel meer affbiddende vor sulcken weduwe myt hoer vier kinderen, als graeff Edzart, graeff Johan, graeff Christoffer und dochter[2], soe an her van haer borch begeven ys worden, dan anders myt processen eder gewalt hadden mogen beholden. Daermede dusse onrouwyghe[+] tijdt ock Oestvreslandt ys vorbijghegaen und in guede vrede bestaen, beholden dat de heer und graeff van [+]fol. 49.
Bueren stadtholder over Vreslandt vaken und benae stedes sijn loepplaetse in Reyderlandt stoltelicken bestellede tot der gemee(n)te grote scade und belastunghe als een bequame besloten oert um na Duyslant und anders na Stycht en Gelderlandt to wicken, des die weduwe, vrou gravinne Anna, myt die reeden also hebben moten dulden und dragen. Und ys na des graeff Enno affganck[3] lange tijdt mede drost gewest juncker Uncko Manninga tho Lussborch[4] und dat tot gueden behaech der stadt Embden tot tijdt die graven sulven regement angenomen hebben. Daervan graeff Edzart die olste anno 1532 in Junio, graeff Johan twe yaeren daerna, wee ock graeff

1) Het Interim was de voorloopige regeling der kerkelijke verhoudingen in Duitschland, die zou gelden totdat het Concilie van Trente een beslissing daarover zou hebben genomen. Het werd in 1548 door den Rijksdag te Augsburg onder pressie van den Keizer aangenomen en was zeer gunstig voor de Katholieken. Juist daarom verwekte het alom bij de Protestanten heftigen tegenstand.
2) De naam van deze dochter schijnt onbekend. Johan, die veelal in conflict met zijn broeder Edzard II leefde, stierf in 1591; Christoffel reeds in 1566.
3) Graaf Enno II van Oostfriesland stierf in 1540.
4) Lutzborch, het oude stamhuis van het geslacht Manninga bij Norden. Unico Manninga leefde van 1529 tot 1588; hij was drost van Emden van 1565 tot 1570. Er bestaat over hem geen monographie; maar veel over hem is te vinden bij dr. Franz, Ostfriesland und die Niederlande zur Zeit Alba's (Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst etc. zu Emden, XI, 21, 26, 242, 301 enz.) Zijn portret in het genoemde Jahrbuch, X. Vriendelijke mededeeling van prof. dr. F. Ritter te Emden.

Christoffer und die suster gevolget, sick buyten landes tsamen hebben in Duyslandt versocht myt hoeren preceptoer Grapheo[1] etc. Und wordt alnoch to Straesborch vertonet, dat graeff Edzart up den stadttorn um de stadt to versichtigen upgelaten, up den hoechsten boen[2] komende und den luck, daer men alle materie doer uphaelet und windet, over die 9 eder 10 voet wijdt wesende, daerover, open wesende, hebbe gesprongen tot allmans verwonderinghe sijner koenheit und vermetenheit und alsoe angetekendt staet. Graeff Christoffer ys onder den keyser Maximiliaen de II in Oestenrijck anno 1562 in rustinghe upgeseten und aldaer gestorven, weder to Embden ter vaderlicke begraffenisse bestediget worden. Graeff Johan die 3 broder ys alnoch celebs gebleven und myt verstarff sijnes jungeste und laetere broder myt andiel des graeffscaps und regerunge in testament begavet worden, want dusse dre broderen weren to gelicke van den keyser Maximilaen tot graven to Oestvreslandt belenet. Waerna tusschen den twe broderen graeff Edzart[3] und graeff Johan een bitterlicke haet, ongunst, vijantscap und rechtsprocess erstanden ys und allnoch duerende, dat ock die broderen den anderen scouwen, die huysen inholden und der moder niet eendrachtich na horen

1) Reitsma (Gesch. van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden, blz. 64) vermeldt Cornelis Grapheus, secretaris der stad Antwerpen, geboren in 1482 te Aalst, gestorven in 1558. Hij vertaalde de ‘Christelijke Vrijheid’ van Johannes Pupper en liet haar drukken met een sterk reformatorisch gezinde voorrede. Daarom gevangen genomen, herriep hij zijn Luthersche ketterij. Hij is de kerk sedert getrouw gebleven en genoot verder de vriendschap van Erasmus. Vgl. de t.a.p. aangehaalde litteratuur. Of deze de door Eppens bedoelde Grapheus is, is onzeker; nergens blijkt, dat hij in Oost-Friesland is geweest. De door van der Aa in voce genoemde Rodolphus Grapheus, die ‘Medico-Lithotomus en Astronomus ordinarius der Keizerlijcke Vrije Hanzestat Deventer’ was, kan niet bedoeld zijn; hij leefde in de tweede helft der zestiende eeuw en het begin der zeventiende eeuw.
2) Zolder.
3) Zie blz. 92 noot 2; graaf Edzard stierf in 1599. Op dezen twist der grafelijke broeders komt Eppens nog herhaaldelijk terug.

verstarff to grave bynnen Embden gevolget, anno 1578[+] des avents van S. Merten den 10 Novembris verstorven, als D. Menso Alting[1] eerst tom prediger thoe Embden was angenomen und lickpredich dede und swaere pest alle predigers myt vole duysenden hadde wechgenomen. [+]fol. 49[v].

Nadat ghegeven recess tenn Dam erstondt noch een ander disputatie tusschen Stadt und Landen um die Oestersche dijcken[2] halven, welcke niet allene in dusse Geldersche orlogen versumet worden und van den arme gemeente niet konde geholden worden, umdat die Emse groter und starcker vloet makede und up Reyderhorne swaerlicken anstottede, daer duslange meer blyncken[3] in den Dullart van die verdroncken landen bestaen hadde, als die Jansummer blinck, soe groet wesende, dat daer scaepen, junge biesten[4] tom groten getall muchten sommers up geweydet worden, in der tijdt als Reyderkloester[5] affgesleten worde, und daerna, we die olden betuygen, noch erkendt ys worden, dat men nu niet meer myt een Eemszdijck tdoen solden hebben van een tunne hoech, dan voel meer een zeedijck tmaken hadden, unde daer boven die watervloeden daegelickes hoeger gingen und die dijcken overvloygeden, dat dan soe weinich huysluyden van soe weinich landen niet verrichten muchten und die costen dragen, diewijle die uterdijcken wechgeslagen weren und die dicken ock ingesettet worden, daerto myt holt und grote costen van iser, arbeidtsloen verwaret und gestarcket musten worden. Soe worde die stadt Gronnigen hoerer Oltampten halven tom dienst

1) De bekende protestantsche geleerde en prediker (1541-1612).
2) Oostersche dijken zijn de toenmalige dijken aan de oostzijde der Ommelanden, langs de Eems en de Dollard, veel westelijker dan de tegenwoordige zeedijken.
3) = platen.
4) Junge biesten, thans jongbeesten = kalveren en vaarzen.
5) Hiermede wordt bedoeld het nabij de punt van Reide gelegen hebbende Premonstratenser klooster Palmar, dat in het midden der 15e eeuw is verlaten en eenigen tijd daarna is ‘gesleten’ d.i. afgebroken.

bewogen und verorsaket, die gemene landscap van Fyvel[1)] und Hunsinghe besonder, die myt water uth den Oesterhorne[2)] stedes belopen worden, thulpe troepen um die dijcken to verstarcken und geweldiger tmaken laten. Dit sulvyghe worde up gemene landsdagen lange disputiert und resolviert, dat, want die stadt Gronnigen sick stedes der beyder Oltampten judicatuer, halsgericht, dijckrechten und scouwinghe van den Raedt bys des yaere 1488 van den Gouckum to Broeck hadden myt gewalt angenomen und bewaret[3)], soe solden und behoerden sie ock voer die vasticheit des dijckes sulven tsorgen und den landen voer den inbraecke van dijcken und wateren to bevrijen,[+] und na den Vresschen rechten den spade laten sceten van den, soe neit mogens weren den dijcken tmaken und to onderholden. Sonderling, soe van Fymelinge[4)] bys tot Reyder kaspel und kercke belandet weren und buyten den Kaminghe eder Wagenborger dijcken[5)] gelandet weren, diewijle sie noch uterdijcken hadden und sonderling die lydden[6)] noch groet weren in dusser tijdt. Und weer die Reyderhorne soe noedich tholden und daeromme soe vaeken tot dremael upgevueret und verhoeget, dat daer dre begraffenisse offte lijcken boven den anderen in sarcken und olde graffenisse in mennichfoldicheit befun-

[+]fol. 50.

1) Fyvel. Er staat Fymel, doch dat is klaarblijkelijk foutief. Fimel is een gehuchtje bij Termunten; het landschap van Fyvel is Fivelingo, hetwelk hier wordt bedoeld. Eppens maakt verderop nog eens deze vergissing.
2) Oesterhorne = Oosterhoek schijnt een eigennaam te zijn voor de meest oostelijke landen bij den Dollard.
3) Eppens is hier wederom eenigszins in de war. Met ‘de Gouckum to Broeck’ bedoelt hij blijkbaar de Gockinga's van Oosterbroek, aan wie de stad het Oldambt ontnam. Maar dat geschiedde in 1435, terwijl de stad in 1444 voor goed dat gebied verkreeg. Hoe Eppens dus aan het jaartal 1488 komt, is niet duidelijk, tenzij men mag aannemen, dat het een verschrijving is. Vgl. Blok, Het Oldambt in oude tijden, Gron. Volksalmanak voor 1890, 33 vlg.
4) Hier kan werkelijk Fimel ten oosten van Termunten en ten westen van Reyde bedoeld zijn.
5) Deze dijken worden ook vermeld beneden blz. 97.
6) Lydde, vermoedelijk = leide, liede, = waterloop.

den worden, jae dre eder vier sarcken an den andern, und daeruth gewonnen worden, als ydermenlicken kundich ys und voele gesien hebben, und die sarcken daer uthgecofft; want Reyderwolda hadde twe kercken gehadt und een kloester[1)], daer dan rijcke, gewaldige Vresen gewonet hadden, welcker landen in den Dullart vergaen weren na den yaere 1277[2)], als noch namen becandt sindt, als Focko van Reyda, Etgyn to Reyda; und junker Hayo Westerwolt[3)] noch een hoech heem daer hefft leggen, genoemt Addenheem[4)]; und een grote mennichte van steen aldaer affgesleten worde und vervueret. Waertegens nu die inwoneren niet to rekenen, als arme huysluyden und vysschers geworden. Soe behoerde die stadt sulven die handt daeran tslaen, hoeffden und holtinghen[5)] voer hoer dijcken und uterdijcken tslaen und die landen an sick beholden, soe die spade daerup gesettet muste worden, und muchten die gelden und huer daeran leggen, offte wolden sieluyden den dijcken und landen verlaten und die Stadt hoer gerichte affstaen, soe wolde die heele

1) Palmar. Vgl. boven blz. 94 noot 5.
2) Het noemen van dit jaartal is opmerkelijk; het bewijst wederom, dat de traditie in de zestiende eeuw op grond van aloude berichten aldus was. Op 24 December 1277 zou de geweldige doorbraak hebben plaats gehad, waardoor de stad Torum en 22 dorpen zouden zijn te gronde gegaan; daardoor zou dan de Dollard zijn gevormd. Tijdgenooten, o.a. de bekende kroniek van Emo en Menko, vermelden deze groote overstrooming niet. Wel zijn er vrij veel watervloeden geweest, ook in de dertiende eeuw, maar duurzaam landverlies hebben zij niet veroorzaakt. Nog in het midden der vijftiende eeuw was het Oldambt zoo goed als ongerept. Eerst in de tweede helft der vijftiende en het begin der zestiende eeuw braken de golven zich baan over het platte land en ontstond de Dollard; door verschillende bedijkingen van de zestiende tot de negentiende eeuw is deze boezem weer tot kleinere afmetingen teruggebracht. Vgl. P.J. Blok, Het Oldambt in oude tijden, Gron. Volksalmanak voor 1890, blz. 44 vlg. en de daar aangehaalde bronnen, vooral het groote werk van Stratingh en Venema, De Dollard (Gron., 1855).
3) Dat is Hajo Addinga van Westerwolde, een tijdgenoot van Eppens.
4) Addenheem en Addinga zijn beide afgeleid van den voornaam Addo.
5) = post- en paalwerken.

Landtscap den dijck becostigen, die landen versekeren und het water uthkeren, anders ginck hoer sulckes niet an. Want Oltampt neit in hoer verbundt, anno 82[1] upgericht, mede begrepen was bij den Ommelanden. Und aldus lange tijdt Stadt und Landen disputierende, hefft die noet des waters gedrongen, dat die inwoneren und[+] egeners van die landen buyten Fymel und Wagenborgerdijck[2] gelegen wall over [+]fol. 50[v]. achtehundert grasen landes gebleken und befunden twesen hebben moeten verlaten und den egendoem affstaen ewichlicken myt den tytel, dat die spade gescoten worde und den stadt Gronnigen angeboden und niet den Ommelanden togelaten noch gheghunnet syndt worden. Und aldus besittet die stadt Gronnigen alnoch diesulvyge landen, hefft hoer huere daervan geboeret und ontfangen, soe lange het landt dijckvast holden worde van die meygeren als stadtsmeygeren und soe wijdt die huere verstrecken muchte. Dit ys aldus van den yaere 1538 tot den yaere 1580 geweret. Overst, want dusse vorscreven dijck niet stedes bewaeret worde und gewaket und vorts van Fymel tot Oterdum up verscheiden plaetsen, als in Robbengat und Gaddingehoern eder gadt[3], die dijck um gelicke vorscreven orsaken inbrack und daerdorch die lege landen bys an Dampsterdiep stedes mede onderliepen; want die landen bij Woltersum leger sindt dan die bodum van die sloten in den Oesterhorne, Termunten, Woldendorp, Heveskens und Weywert, Oterdum etc.[4]. Und diesulvyge gemeente der vorscreven kaspelen sick ock hoechliken an die Stadt und den Landen beclageden und hulpe sochten, verwachteden und begeerden, soe ys dusse ock diesulvyghe regel voergescreven worden um den spade na landtrecht[5] tsceten

1) d.i. 1482.
2) Fymel. Vgl. blz. 95, noot 5.
3) Namen van uitwateringen in den voornoemden dijk.
4) Dorpen aan de Eems.
5) Hier zal geen bepaald landrecht zijn bedoeld. Alle dijk- en zijlrechten der Groninger Ommelanden kennen het recht van spadeschieten, met name het op deze landen betrekking hebbende Oterdummer dijkrecht van het begin der 16e eeuw.

und tsetten up alle hoere landen, jae daer worde mede verstaen ock alle guederen, die die egeners in dusse verbunde und ganse landen leggen und egen hadden, die afftstaen eder den dijck antasten tholden up hoere landen und costen allene. Overst na lange biddent und smekent, dat men alsoe niet behoerde myt sijn bundtgenoten thandelen, die to verlaten in waternoden noch thelpen in horen commer und verdarff, noch ock neit betamede, dat die halff arm weren, solden heel ontblotet worden van landen und guederen und tom uterst armoet verwesen worden; soe wort nae den yaere 1548[1] und vorts, want die dijcken vaken doerbraken, van den landen committiert dijckgraven eder commissarien myt vullecomene commissie to gebeden, verbeden, regeren und ordieneren, dat die[+] gaeten myt scepen gesoncken, die dijcken myt holtinge bevestiget und ijser gestarcket worden van der landen halven und die dijcken verhoeget und verbetert worden tegens des waters gewalt. Soe Johan ten Holte in Zierijp, Edzart Rengers ten Post und D. Sickinghe in Gronnigen der Stadts halven bevolen was, und dat myt sulcker conditie und vorworden, dat die Landtscap hiermede niet an die dijcken solde verbonden noch preiudiciert worden tmoten maken, dan allene voer dat mael die Oestersche kaspelen gehulpen thebben uth beede, gunst, guede wille, sonder dwanck van rechten, und ock nummer meer daeromme solde offte muchte weder togeropen, vermaent eder gedwongen worden; soe als die principale breven luyden und up den raedthuyse voer die hele Landtscap gesien und gelesen sint worden anno 1562[2]. Und dat uth dusse volgende reeden und orsaken, dat vorscreven kaspelen wol mechtich weren die diecken tmaken als sie hoeren spoelen, dobbelen, druncken drincken wolden nalaten, als Focko Mennens, Lippe Ayssens, Phebe to Warven[3],

[+] fol. 51.

1) Eppens bedoelt hier klaarblijkelijk het Oterdummer dijkrecht van 1554, uitgegeven door Mr. J.M. Nap in Verslagen en Mededeelingen der Vereeniging tot uitg. der bronnen v.h. Oude Vaderl. recht dl. IV, blz. 125 vlg.
2) Dienaangaande is verder niets bekend.
3) Gehucht nabij Oterdum en Termunten.

Elt Amsens myt hoere geselscap deden. Daerto het cloester Grijsemonneken[1] horen dijck sulven makeden und niet verdingeden up vorwerck van Lalleweer[2] voer gringer huere, als andere landen gaven und dan die dijcken maken musten; we ock Oesterwyrum[3] und andere egenarffden, die dijcken bestedigeden und nicht sulven sorgeden, daermede die vaken versumet worde und het water inquam. Und dusse kaspelen daer nabij woenden, ock uth den slijck die dijck maken konden, soe sie up alle ebtijden tijdtlicken stedes upwaerden myt hoer arbeidt und nene onnodige costen tdragen hadden, ock sulven hoer bynnenlanden am hoechsten konden sparen, noch ock nene vremde luyden, peerden und wagenen solden moeten onderholden, soe sie sulven myt hoer egene arbeidt daerto beredt und willicken weren und ock sulcke landen daer gebruckeden, die hoer costen konden dragen, und[+] ock alsoe myt dijcken gewonnen und erholden weren und die ingesetenen nene anwas meer tostonden eder tokomen muchte. Daeromme na den gemene regel van rechten, waer gemene baete upgenomen muchte worden und beholden, daer moet men ock gemene scade allene dragen offte sijn recht renuntieren und verlaten in dusse sake, myt den spade up den landen tsetten und weder to verlaten na dat olde Vresz recht[4]. Dit overst alles was heel contrarie den affgesetenen kaspelen inwoneren und affliggende landen van den dijck, soe ten Dam, Tyamsweer, Juckwart, Wijdtwart, Wyrdum, Loppersum, Garrelsweer, Post, Woltersum und die Heydenscap, Schermer, Harckstede und anders gebrucket worden an und under Dampster

[+]fol. 51[v].

1) D. i. het klooster Menterne nabij Termunten. Vgl. Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. Genootschap XXIII, 46.
2) Een wierde en gehucht nabij Termunten, waarop een voorwerk of grangium.
3) Een gehucht, waarbij een Johanniterklooster, even ten zuiden van Heveskes en ten westen van Termunten.
4) Het oude Friesche recht, speciaal alle dijkrechten tusschen Vlie en Wezer, kennen het recht van spadeschieten of spadezetten. Vgl. blz. 97 noot 5.

diep bys an Hoegerbrugge[1] und de Ossenweyde[2] streckende. Want dusse ynwoneren, wijdt und veer geseten van den dijck, solden meerer und groter onkosten myt to raden, uthtrecken und uthliggende bij den dijck, um aldaer umme die dijcken tsceeten up ebtijden, doen und dragen moeten, dan als het dijcken sulven yn sick wolde kosten offte tmynste die hoechste naeste landen na den dijckrolle, die naeste landen die mynste scade uth delven, vergraven und vernychtygen, we men anno 1570 gedaen und gesien hefft[3]. Und ock in Oestvreslandt, daer die meente samelicken dijcken moeten, grote kostelicke landen ganslicken vernichtygen sonder enige insage myt erfarenheit beclaget wordt, daer ock eerde und grondt buyten dijckes tcrijgen ys; evenwol sparet die ene huysman den anderen neit, und wat landt die spade lijden moet, wort scatvrij geacht und den heren vervallen twesen und die egener daervan ontwaeret. Ick swijge noch wat peerden und wagens alsoe van huys und hoff wesende aldaer bij den dijck solde costen und den naeste landen upgelecht moten woerden. Daerto, hoewol alle die vorscreven affliggende landen, leege landen und darchgronden[4] synnen und meest myt den water belopen konen, soe sindt het[+] soe scrade, arme, mager landen, dat sie benae nene huere wert geacht worden, tegens die Oestersche landen to rekenen, die twe, dre daleren ter huere geven konen, dre eder vier dubbelde vruchten upbrengen. Daer dusse lege landen niet meer dan voer een halve daler offte 1 gl. bij beter landen gebrucket gerekendt worden, wesende meest hoylanden und ock in natte yaeren ganslicken onduchtich und onbruckelicke befunden worden und precario moten verhueret worden. Wat solde worden und wesen, soe men sulcke landen dijckvast wolde maken,

[+]fol. 52.

1) Oosterhoogebrug, een half uur ten oosten van Groningen.
2) Onmiddelijk bij de stad Groningen, aan de oostzijde.
3) 1570 is het jaar van den befaamden Allerheiligenvloed, die ook in de Ommelanden zeer veel schade heeft aangericht.
4) Darchgrond, thans nog darggrond, is de donkerbruine veengrond, welke veelal de ondergrond van den kleibodem in de prov. Groningen vormt.

grote costen uprekenen und een heele onordentlicheit trecken und dwingen, daer sie nummer anwas van nije landen to verwachten hadden, als die geneten, soe an alle dijcken gelegen syndt? Daeromme destijdes und ock alnoch alsoe gesloten und gevonden worde, dat dusse commissarien Johan ten Holte, Edzart Rengers und anderen niet van wegen een porceles der landen, dan van wegen der Ommelanden, voer dat mael und eenmael uth beede, medelijden als bundtgenoten den anderen in den Oesterhoern hebbe hulpe und bijstandt myt holte, kosten tdragen den handt gelanget und die quaetste gaeten van Gardinghehoern und Rubbengatt[1] tslaen und tdychten. Und soe die Oestersche luyden wolden upsicht und neerstyge, vlijtyge arbeidt an hoer dijcken, gras gras gelick, nemant uthgenomen, soe kunden die Oesterschen die dijcken wal staende holden und maken; daer men het vorwerck van Grijsemoneken tot 300 grasen landen, genoempt Lalleweer, des gansen convents landen dijcken uplegede und bedingede voer lichter huere, die allene een grote antall roden dijckes maken, beholten und becostigen musten, woe swaer ock die costen vallen muchten tot der meentes verdarff und beswaringhe etc. Overst, want nu[+] die uterdijcken heel affgeslagen und verlopen weren und die ganse Oestersche dijcken myt groten costen van holt, iser, arbeidt musten geholden worden und een yder nu voer den Oestersche dijck scouwede, die egenarffden van daer verhilckeden up die hoege landen myt hoer kinderen und ock daer huerlanden sochten, soe daer egene landen hadden. Und die olsten up die hoege lande hoere kinderen warneden, dat sie sick und hoeren niet verhilcken solden achter Fermsum, want sie daer kleine graestalen, honderden voer grasen rekeden und myt den sware dijck beswart worden, als wij van seer olden Sicco Tammens in Zierijp ock gehort hebben. Und daeromme die Oestersche dijcken myt een mael hulpes niet konden versekert blijven und die noet groter worde und die luyden

[+]fol. 52[v].

1) Vgl. boven blz. 97.

swacker; dat sulcke ghegeven und verwillige breven nene water konden buyten blijven. Soe ys dusse disputatie und twist der Oestersche dijcken niet leggen gebleven, dan na dussen tijdt groter und meerder geworden, sonderling diewijle die stadt Gronnigen niet allene myt het recess van den Dam, den Dam sijn neringe daerboven affsneet und vercortede, dan ock den Landen, und up alle dorperen den koephandel wolde upheven hebben und in hoere stadt gedrongen holden, als men voer den Delffziel die scepen arrestierden, den scipper verboeden nene lasten tbrecken, zeylen, anckeren und roeren hoer affhaelden, jae ock den wagen uth Dam und Fermsum haelen wolden und den copluyden to Fermsum, Hindrick, Johan Peters, Lutgijn, elck die vensteren sloten und die huysen topaelden, ock den huysluyden verboden nene perden uthtvueren noch voelen tvercopen, dan soe eerst to Gronnigen ter stapel gewest weren[1]. Soe sindt ock die Staten der Ommelanden tegens den stadt Gronnigen tom process getogen worden und to hove moeten hulpe und bijstandt soecken und den Dampster volgen, die meer verloeren als sie wonnen tegens den stadt Gronnigen. Want men aldaer gheerne dusse twyst hoerede und geschencken brochte und hier, myt alle hemelicheiden des landes noch onbecandt, wijss und gewaer worden, dat[+] ock Arenborch[2] seede: 'Gij van den Dam und Landen comen all tclagen; doet ock, dat die Gronnigers clagen moeten'. Item Jaspar die Robeles seede vrij uth: 'Weret juu tegens den anderen; dan nene ruyters und knechten sult gij tegens den anderen annemen und to velde brengen'. [+]fol. 53.

Hiermyt syndt onse adel und Staten in die Ommelanden na den yaere 1548 eerst benaempt und becandt geworden myt naemen und geslachten und begunnen to disputieren, dat die stadt Gronnigen een besonder provintie was buyten Vreslandt und dat die Ommelanden allene

1) Vgl. daarover P.G. Bos, Het Groningsche gild- en stapelrecht, 195 vlg.
2) Aremberg, sedert 1549 stadhouder van Groningen, Friesland, Drente, Overijsel en Lingen.

voer sick staetscap und een corpus offte provintie was, wijdt affgesondert van der stadt Gronnigen, dorch verbuntenissen, huldinge, landtrechten, statuten, vrijheiden, gerechticheiden, guederen und egendomen. Daeromme mij nodich gedacht hefft alhier der voernempste adelsheren vort to gedenken myt die egenarffden und vulmechtigen van den Ommelanden voer Staten der Landen geacht und geholden, und ock deputierden genoempt syndt worden, woe sick des alles na dusse yaer 1548 uth dusse disputatie hefft erhoven und sijn elendyge uthganck gewonnen[1)].

Soe boven gedacht ys der Duytscher vorsten rustinge und der Carolus V der religions halven, und anno 46 up den 21 Junii to velde gebrocht und den 24 Aprilis[2)] volgende yaers cortelicken ys affgegaen in tijdt van teyn maent. Daeryn Johan Frederick korvorst[3)] gevangen, lantgraeve Philippus up gelove komende beholden ys worden, als myt woert enige offte ewyge vanckenisse niet beswart worden, bedrogen wesende[4)]. Is ock het Interim[5)] erdacht worden, woe men sick bys tot endunghe des concilii to Trident solden in de religioen holden. Und na anderen steden ock to Embden in Decembri ingedrongen, worden dre kercken gesloten und predigen buyten kerckes gedaen. Dan nochtans myt borgeren eendracht tegens den overicheit niet worde angenomen und[+] alsoe ys die kerckedienst reyn gebleven. Unde ock, soe voele verscheiden heren und edelingen tegens Carolum V

[+]fol. 53[v].

1) Deze mededeeling over den adel wordt op blz. 107, alinea 1 voortgezet.
2) Deze datum is juist.
3) Keurvorst van Saksen.
4) Eigenaardig blijkt hieruit, hoe algemeen bekend het verhaal van het door de raadslieden van Karel V gepleegde bedrog met de woorden eenig en eeuwig in de zestiende eeuw was. Sleidanus (blz. 593 vlg.) vermeldt wel het bedrog, maar spreekt niet van een geknoei met de woorden eenig en eeuwig in de acten. Vermoedelijk is dat dan ook niet geschied, al is er ten opzichte van Philips van Hessen bedrog gepleegd. Vgl. Ranke, Geschichte des Reformationszeitalters, IV, 522 vlg.
5) Vgl. boven blz. 92, noot 1.

in der Duysschen leger sick mede gerustet hadden, we ock anderen belovet tdoen, die myt dusse practick to huys bleven, dat die Keyser liet hoeren, woe he allene tegens enige ongehorsame vorsten sijn wapenen hadde angetogen, niet tegens het Evangelium, soe up[1] concilium van Trent solde vrij blijven. Is mede veerdich gewest juncker Tydo tho Knijphuysen[2] onder den ruyteren rijdende. Dusse tho huys komende, wordt van graeff van Bueren nageseten als een rebellige des rijcks und solde den Keyser myt sijn guederen to Knijpes in Oestvreslandt vervallen sijn und in ongenade geholden, daeromme versonunge soeckende bij den graeff van Bueren, stadtholder van Vreslandt und Gronnigen, Ommelanden und Overijsel. Maximilianus[3], als meestendiel mede west bij Carolum V, erlanget van den juncker Tydo van Knijpes viertichduysent gl. tot versonunghe, des he balde uth sijn egen betalet hefft, und daerna noch am eersten ener ys west, die tot verwonderinghe des tijdes den Kuluderborch[4] in Embden an den Dijckstrate hefft getymmert, niet myt weiniger costen als sulcke ransoen west was, dat welcke huys daerna den Engelschen niet eenmael woll gedenet hefft.

Corts hierna ys die grave van Buyren Maximilianus, stadtholder van Vreslant etc., anno 1548 den 19 Decembris

1) 'Up' zal hier 'tot' beteekenen.
2) Tido van Innhausen und Kniphausen (1500-1565) was een der meest getrouwe en beste raadslieden van graaf Enno II en gravin Anna en ijverig bevorderaar van het Protestantisme. Hij was in 1530 gezant van den graaf op den Rijksdag te Augsburg en nam daarna een werkzaam aandeel aan den Schmalkaldischen oorlog. Hij liet in 1552 den Klunderborg te Emden geheel verbouwen en was gehuwd met Eva van Rennenberg. Vgl. Reershemius, Ostfriesisches Prediger-Denkmahl (Aurich, 1796), Emmius, Rerum Frisicarum Historia, 933, Emder Jahrbuch, XII, 30. Vriendelijke mededeeling van prof. dr. Ritter.
3) D.w.z. de graaf van Buren.
4) Dit is de bovengenoemde Klunderborg te Emden. Deze is echter niet door Tido von Inn- und Kniphausen gebouwd; want hij bestond reeds in het begin der 15e eeuw. Tido erfde dezen burg in 1531 van zijnen vader en vergrootte haar in 1552. Vlg. J. Fr. de Vries in Emder Jahrbuch IX, 90 en Dr. Lohmeijer, ibidem XIV, 330.

verstorven. Und ys in sijn plaetse gheordinert die darde stadtholder der Borgundtschen halven, Johan van Lingen[1], grave to Arenborch, vrijheer to Barbason, ridder van den ordene van den Golden Vluese, als stadtholder over Westvreslant, Gronnigen, Ommelanden, Lingen, Drent, Twent und Overijssel.

Anno 1545 in den sommer was vrouwe Maria, koniginne van Ungern, to Gronnigen und toch na den Dam um dat tversichtigen und ock dat cloester to Appingedam, daer allene een enich munnich yn was, broder Dijcke[2] genoempt, meer een vlesselicker, libertiner, Davidtjorichscher to achten als een mungck sick bewijsede,[+] an die richteren ten Damme und hoer gemeente tot kercken onderholdinghe solde verordenet worden; und[3] heerlicken to Gronnigen ontfangen worde, dat die kercke to Sunte Meerten ock gestoffiert und gewittet[4] muste worden. Daer dan twe arbeiders, myt wynde ant gevelt upgewonnen[5], ongeluckelicken int koer up hoege altaer sindt weder ter doet gevallen, als ick gesien hebbe und eerste mede hoerde den sware vall myt het vat. Und aldoe ys ock mijn vader Eppo Aepkens tho Equart[6] myt sijn darde huysfrouwe up enen dach den 12 Octobris in den Heren verstorven in den pest, als ick in persoen uth Gronnigen cranck to huys haelt worde van mijn vader und weder gesondt was worden, 12 yaren olt

[+] fol. 54.

1) Ligne.
2) Deze broeder Dijcke liet nog in 1561 boven een poort van het Augustijner klooster te Appingedam een steen plaatsen (thans bewaard in het Museum van Oudheden te Groningen) met het opschrift:

> Ecce monasterii primas venerabilis huius,
> Hanc portam struxit Dico Groningus avitae,
> Religionis amans, doctrinae insignis, ut olim
> Posteritas sciret se haec monumenta dedisse.

3) Nl. Koningin Maria. Vgl. over haar verblijf in Groningen in 1545: Mr. W.B.S. Boeles in Bijdr. v. Geschiedenis en Oudheidkunde, inzonderheid van de provincie Groningen, dl. II, blz. 207 vlg.
4) Hieruit blijkt, dat men reeds in den Katholieken tijd de kerken stucadoorde.
5) Met windassen tot het gewelf opgeheschen.
6) Een wierde drie kwartier ten w. van Appingedam.

wesende, hebbende eenen suster und twe halffsusteren. Und ys onse huys und gudt vercofft worden voer 700 gl., dat wol 1500 weert was. Und wij, van daer genomen, na Fermsum gebrocht tot yaer 1547, up Gregorii[1] weder noetlicken sindt na Gronnigen ter scolenmester[2] bestellet van mijn vorstanderen Popco Sickens, Ballo Froma to Wirdum und mijnen lieven erwerdigen bestevader[3] Sicco Tammens in Zierijp des also radende, meer ter scolen dan ter copenscap, hoewol onwillicken tor scolen um mijnes vorigen mesters hardicheit, Vogelsanck genoempt; und nu bestellet bij des rectoers moder und vader van Garlaci Verutii[4], Wilhelms organista to Dra[5] und Stijne, vrome erbare luyden.

Anno 1549[6] ys over Nederlandt der inquisitie van Spannien, uth des Pauwest und Caroli V beviel, dat eerste blodige edictum verkundiget und in swaere executie gebrocht over alle religioens verwanten, soe niet den Pauwschen kercke wolden gehorsamen, und ergens erkandt und befraget muchte worden; niet allene die executie verboden und ingebunden tot hemelicke bijkumpsten dan ock nagesocht, als myt die twe monneken to Bruysel gehandelt ys worden und ock die jufferen in Stycht....[7]

1) 12 Maart.
2) H.s. heeft foutief: wester.
3) Grootvader.
4) Vgl. blz. 88, noot 8.
5) To Dra = van de A-kerk.
6) Het plakkaat van Karel V is van 1550; het was niet het eerste, maar integendeel het laatste, dat alle vroegere verscherpte.
7) Een woord opengelaten. Met de twee monniken, die te Brussel zijn verbrand, bedoelt Eppens vermoedelijk de Augustijner monniken uit Antwerpen, Hendrik Voes en Johannes van Essen, die den 1 Juli 1523 als de eerste Nederlandsche martelaren wegens ketterij het leven lieten en te Brussel werden verbrand. Dat klopt niet met Eppens jaartal 1549; maar juist dat jaartal is onjuist (zie de vorige noot). Eppens vond het verhaal van den marteldood van Voes en van Essen vermoedelijk bij Sleidanus, t.a.p. blz. 87 vlg.
Wie met de 'jufferen in Stycht' bedoeld zijn, is moeilijk te zeggen, zoolang wij niet weten, welk sticht door Eppens bedoeld is en aan welken tijd hij ongeveer denkt.

genoempt an paelen verbrant syndt worden. Und in die Ommelanden alnoch achterlaten worde. Dit was ock yaer,[+] dat Carolus V sijnen soen Philippum prince hefft laten to Antwerpen hulden und aldaer myt hem in persoen, we ock Elionora, koniginne van Vranrick, und vrouwe Maria, koniginne van Ungeren, ys ingetogen und ontfangen worden myt sulcken triumph, daer die werelt sick an to verwonderen hadde, alles geswegen, beholden dat daer angetekent ys, dat die spijcker[1], an alle het werck gebrucket, hadden twehundert und vier und dartich guldens keysers gekostiget und berekent worden. In dusse jaere anno 1549 up den 4 dach Septembris als een grote regen den triumph noch am meesten hadden onteheret und onsuniger gemaket, waer Philippus daer bena als een Godt ontfangen und angebeden ys worden, daer die figuren und bescrivinghe uthwisen[2]. Dit alles geschedet in den yaere 1549. [+]fol. 54.

Alsoe stedes die adel[3] hoeren naem und faem beyder sidt erwynnen, als die krijchmans stolticheit an emant voer het vaderlandt, voer kercke und gemene beste tegens den vijanden bewesen, am meesten een edelman verhevet und naemafftich maket offte ock dorch politische erfarenheit in bedenunge und bevorderunge gueder ordinantie und erholdinghe der justitie. Und ditsulvyghe beyder sidt in onse Vreslandt alsoe wel tegens hoere mennichfoldige vijanden als in gueder politie verkregen hebben, daermede het vaderlandt altijdt ys verdedyget und ock be-

1) Spijkers.
2) Allereerst is men geneigd aan te nemen, dat Eppens het bekende werk van Calvete d' Estrella, El felicissimo viaje del muy alto y muy poderoso Principe Don Felipe (Antwerpen, 1552) heeft gekend. Maar waarschijnlijker is het, dat Eppens bedoelt: De seer wonderlijcke, schoone, triumphelijcke Incompst van... Philips Prince van Spaignen, Caroli des vijfden keysers sone, in de stadt van Antwerpen, anno 1549. Duer Corn. Grapheum in 't Latijn bescreven. Tantwerpen, P. Coecke van Aelst, 1550. Fol. Daarvan bestaat ook een Fransche vertaling. Eppens zelf vermeldt boven blz. 93 Grapheus als praeceptor der Oost-Friesche vorstenzonen; misschien heeft hij hem gekend.
3) Het volgende sluit weer aan bij het gezegde over den adel op blz. 103.

waeret worden, dat Vreslandt in dusser staltenisse erholden sij und die Vresen het aldeoltste volck in Nederlant tsamen wonafftich gebleven und nene colonias uthgesonden hebben, noch leenguederen van heren und vorsten, jae bisscopen genomen, noch vermachtet, dan stedes myt hoer egene guederen, we ock alnoch tvreden synt beseten gebleven, meer in landerijen dan gelt, sulver offte golt hoer rijckdoem stellende. Soe synnen nochtans voer dusse tijdt van yaer 1530 und allene am meesten onder dusse Borgunsche herscapie die Ommelandtsche adel vernoempt becandt und groter geachtet worden, daer in Westerlandt[1)+] die adel onder sulvyghe herscapie der Borgunschen ys affgegaen und seer geswacket geworden in guederen [+]fol. 55. und heerlicheit, nadat die jurisdictie den adel ontnomen, het landt in gretenije ys verdielt geworden. In Oestvreslandt overst, want die aristocratia aldaer ys verandert worden meer in monarchiam, dat ys tot een graffscaep gemaket, und ock niet tot olycherchiam hefft vervlijnen mogen, is die adel in Oestvreslandt to weinyger geslachten, die jurisdictie beholden hebben offte noch groter guederen mechtich syndt, becandt gebleven, als Oldersum, Manningen, Knijphuysen, Rijsum und Dornum, Houwerden, die allene jurisdictie beholden hebben, Upleverden overst, Vreesen, Grymersum sindt ock naemafftich um hoer guederen und als reden mede des landes. In die Ommelanden ys die adel vermeret, groter und naemafftiger geworden, soe gesecht meer als sie tvoeren enych tijdt syndt becandt gewest, daeromme, want die adel niet allene bij hoeren heerlicheit und jurisdictie verbleven syndt und die sulven bedenet hebben[2)], dan ock voele egenarffden sulcke jurisdictie myt den adel gemeen geholden und ock gebrucket eder den adel hebben per vices laten gebrucken und alsoe mede in hoecheit reputiert syndt worden, als mede Staten des landes

1) Friesland bewesten de Lauwers.
2) Vgl. over de politieke en rechterlijke bevoegdheden van den Ommelander adel, die deze evenwel in menig opzicht met de eigenerfden gemeen had, J.A. Feith, De Ommelander borgen (Gron. 1906), passim.

twesen. Gelick voer dusse tijden die adel ynt gemeene in alle kaspelen myt hoeren egenarffden gemeente als guede erbare mannen hoer egene landen gebruckeden, die besitten sulven handtierden und aldaer hoer scathuysen voer hoer borgen eder steenhuysen myt alderhande und grote mennichte van koygen, perden, ossen und dergelicken verwaereden sulven, und die landen ploegeden und alsoe hoeren standt und adelicken staet rijckelicken und eherlicken sonder ledichgaen, sonder grote praell und pracht, yn soberheit myt hoeren egene, anwassende guederen, in hoeren koeckens gastboeten[1] holdende, und vermerende weren. Alsoe hebben sie sick stedes in die vorighe orlorchtijden bij hoeren gemeenten eendrachtelicken[+] geholden, hoer borgen, huysen, hoven und guederen newens der gemeente willen mede beschermen und verdedigen. Ock gulden die waeren in dusse vorige tijden gaer weinich; hoer andere landen konden weinich hueren gelden; die meygerman vermochte weinich geldes tgeven. Summa, die commerlicke und spaersame eendracht wes destijdes die grotste macht. [+]fol. 55[v].

Ouder adel und onadel bedeneden und seten recht voer die gemeente als aristocratici bij hoeren ommegangen der heerlicheiden, worden aldoe hovetlingen, herscapen, erbare mannen, niet junckeren genoempt, respectierden gherne hoere egenarffden in alle kaspelen. Soedanige sindt west die Ripperda to Fermsum und Winsum; Clant to Leermsum, Stedum, Usquert, Uthhuysen; Umpteda up Sandt, Uthhuysen, Lellens, to Stedum; Brosema[2] to Zandeweer; Heemsters in Munsters[3] verandert to Loppersum; Entens to Middelstum; Ewsum aldaer, tho Wessinge, Sauwert; Tammingen; Unsten; Harsen; Jarges; Leuwe etc.; over Reyddiep Gensema[4], Gaykinghe und andere; in die

1) Feestmalen.
2) Broersema.
3) Ten gevolge van het huwelijk van Bauwina Heemster of Heemstra met Roelof van Munster in het midden der 16e eeuw.
4) Gewoonlijk Jensema.

Manner[1] Dijcksterhuys, Manninga, beholden wes noch anderen in alle caspelen voer naemafftigen und erbare mannen noch hoeger als egenarffden geachtet sindt worden, als Amsweren int kaspel van Amsweer[2], Froma to Wirdum, daer eerst anno 1534 sick settende, van Hoyken huys arfflanden ontfangende, Hampsters, Holten[3] in Zierijp, und dergelicke voele, die rechtunghe verdedygeden offte wederbedeneden van der egenarffden wegen, in hore qualiteit up versamelingen, und bij ider respectiert und stemmen muchten up landsdagen und ock mede olde erfaren ingesetenen, meygerluyden als vulmechtigen bij sick tolatende. Daermyt nene adel hoech besunder respectiert, benoempt und boven andere erhaven worde, dan worde geacht der landen resolutie und raedt twesen. Hieromme dusses bedunckens ys die adel in geslechten niet besonder benoempt und becandt gewest, dan meer in der daet voer vaderlant vechtende und radende. Nu overst in het inlandtsche disputieren und twisten tegens den stadt Gronnigen sindt enygen uth voelen vaken committiert[+] und deputiert worden, daerher commissarien und deputierden genoempt worden, soe uth den adel als uth den egenarffden. Want die adel nu vorders hoer besitten verlatende und grote huere gewynnende van hoer landen, hebben sick to stillicheit jae ledicheit hoerer huysholdinge begeven und die landes saecken, rechtunghe und anderen ampten in dijcken, zielen to regeren und to erholden bijgevoecht und helpen raeden van der meente wegen, diewijle die landen aldus in vreden na den yaere 1536 prospere(r)den und rijcker worden[4]; dat die adel voer[5]

[+] fol. 56.

1) De Marne, een onderdeel van Hunsingo.
2) Amsweer, ten zuiden van Farmsum; het is niet bekend, dat in dit gehucht ooit een kerk heeft gestaan en er dus een kerspel is geweest.
3) Hampsters, Holten. Dit zijn de in Zeerijp gevestigde geslachten ten Ham en ten Holte.
4) Dit is een treffende, van onverdachte zijde komende erkenning van de groote weldaden van het Bourgondisch-Oostenrijksch bestuur ook in Groningen, waar evenals elders orde, rust en vrede werden gehandhaafd, een herademing na de voorafgaande anarchie.
5) Ten koste van.

sulver und golt sijde und flueel antogen, voer egen bieren die wijnen inlegeden und benae nene Engelsche lakenen gudt genoch vinden konden um boven den egenarffden sick voer tdoen und benae nemant den anderen gelick wolde blijven. Want men achte adel und adel tweerleye, oldtsten und jungsten. Daer nu Ripperda, Westerwolt[1], Ewsum allene myt Manninga, we ock Unsten, niet hovelingen, heerscapen dan junckeren langes genoempt weren west bij die gemeente; nochtans bij anderen niet anders respectiert worden, we uth volgende versegelde ordel tsien ys; und dergelicken meer noch vertonet kunden worden ock der Ewsums halven.

Wij, Stadtholder myt sampt der Hoffmannen van wegen unses genedigen heren Kaerle, hartoge van Gelre etc., hoefflingen, redgeren und richteren der Ommelanden, doen kundt und bekennen, dat wij in den gemener landen Oesterwarff bynnen der stadt Gronnigen up den raedthuysen up dach dato sbreves geholden, in der schelinge tusschen Jullen Almersumma anclager eens und Ailke Mennema van wegen Hermen Scoenmaker voerantwoerder anderdiels schelafftich um twalff yucke landes, welcke landen Herman vorscreven van Abeke Mennema gehuert hevet, begeerde van Hermen vorscreven off van dengenenen,[+] die dat landt rechtelicken verdedingen wolde, to weten, wat recht off reden se to dat landt off in wat manieren se dat gebrucket hedden, off de gebruckinge recht off unrecht were, angesien Julle vorscreven dat landt van sijn salige moye Tete angearvet solde wesen, daer die erbare Hidde Unsta, redger to Leens, enen doem van ghegeven hefft, den Aelke Mennema vorscreven an ons beropen hadde, hebben den doem gudt und die beropinghe quaet gekandt. Orkunde onse ampts segel. Actum up Donderdach na Omnium Sanctorum anno etc. vier und dartich[2].

[+]fol. 56[v].

1) D. i. Addinga van Westerwolde.
2) Dit warfsoordeel van 5 Nov. 1534 komt niet voor bij Mr. H.O. Feith, Warfsconstitutiën en oordeelen, in werken Gen. P.E.I.P. dl. VII.

Van Everardo secretario[1] gescreven und wesende versegelt, uth den principael van ons affgescreven. Betuyget, dat die edelingen sulven recht bedenet hebben und nene junckeren noch reputiert sindt worden.

Item noch wijders gesien als volget.

Johan van Ewsum, hovelinck to Middelstum etc., doe kundt und certificiere dorch dussen scryfften voer mij und mijne gebroderen van Ewsum, nachdem ick dit tegenwordighe yaer van Ewsumer heert, gelegen in Equarder clauwe, dat redgerrecht beswere und slijte, tweten ynt yaer van viertich, dat ick alsdan, noch die van Ewsum, ons die ander vier eele heerden rechttunges halven naest ummeganges wijders nicht en becronen, dan offte wij in myddeler tijdt des ummeganges daer meer to berechtet mochten worden, eder dat ons van dien, diet gevalt, geschencket worde daeryn onvercortet, beholtelicken onsen upgemelten heert, genoempt Ewsummer heert, die die vijffte eele heert ys, den ummeganck vrij veerdich und onbespeert emants to gebrucken der heerlicheit als vorscreven. Sunder argelist.

Orkunde ick Johan van Ewsum hoeffling myt mijn gewoentlicke signet up spatium deser certificatie gedrucket. Datum Loppersum Maendages post octavas Sacramenti anno 1540[2].

Daer principael bij Froma to Wirdum ys[3]. Alles genochsaem betuygende, woe die adel geachtet, wat sie regierde und den egenarffden und anderen erbaren hebben reputiert und in landtsaken ingelaten etc.

[+] Boven allen dusse adel ys dat geslachte van Ewsum in Middelstum an meesten reputiert verheven worden, als wesende dre broderen, Johan, Christoffer und Wigbolt van Ewsum, myt de suster Clara, vrouwe to Hinte[4], und andere susteren. Und sulven ock hoech und rick [+]fol. 57.

1) Everhardus d'Embda, secretaris der Hoofdmannenkamer in de tweede helft der 16e eeuw.
2) 8 Juni 1540.
3) Ballo Froma was een der voogden van Eppens, vgl. boven blz. 106.
4) Clara van Ewsum was gehuwd aan Frederik Ripperda van Hinte.

sindt behilcket geworden und hoeren staet vermerende, benae als heren myt deneren und sees peerden voer sick, to stede comende offte ergens rijdende to lande vertonende. Und alle broderen enes ripen, depen verstandes befonden worden, sonderling die jungetste broder Wygbolt van Ewsum[1)], die modichste, dapperste, geleertste; mede sick in sijn egen saken bevlijtigende van heerlicheiden, patronatus etc. Soe anno 1552[2)] to Beem[3)] tegens sijn medehoveling Bartolt Entens tho Middelstum, een vader van 7 sonen und 2 dochteren, ongelucken affgegaen ys. Want Ewsum aldaer bij sick hebbende een notarium publicum, Gerardus Boesegge genoempt, arlistich und nergens seer angenaem, den Entens tegens denende, wort van Entens myt een gring wordt versproken als pockig twesen und onwerdt den Ewsum tdienen. Soe claget dusse notarius sulckes den Ewsum, nu reede upsittende und affrijdende, wederomme ropende alsoffte Entens den Ewsum hadde gehoenet, want he hem, sijn dener, hadde verachtet. Keret Ewsum omme, sidt aff, sicht Entens buyten staen nichtes vermodende, vracht wat he sijnen dener gesecht und gehonet hadde. Entens antwordt, dat he gesecht hadde, was gesecht, wat dan hem daeran gelegen. Und alsoe daetlicken myt den anderen in gevecht getreden, dat Entens den Ewsum konde vellet hebben, soe die dieneren hadden styll geholden. Daer ener, siende sijnes heren noet, slacht den Entens to Beem van achter up hoeff neder und verstarfft balde. Ewsum vertrecket; Boesegge was nene handtdadiger; die handtdage[4)] wordt niet reputiert, dan Ewsum beschuldiget, des knechts halven. Hieruth die Entens soens vergrimmet, soecken Ewsum na, jae to Gronnigen up marcket, uth den Staten

1) Over hem eene monographie door Mr. Dr. H.S. Veldman in den Gron. Volksalmanak van 1897, blz. 1 en vlg.
2) Dit jaartal is foutief en moet zijn 1547. Zie hierover uitvoerig de verhandeling van Dr. G. Acker Stratingh in den Gron. Volksalmanak van 1846, blz. 219 en vlg.
3) Bedum.
4) Handdadiger, dader.

comende, vallen Ewsum an myt stenen und vlynten,[+] ropen und schelden als die den vader daelgelecht hadde und hoer samelicken van alle wolvart vercortet hadde. [+]fol. 57[v].
Dusse sake hefft den landtscap daerna ock nene kleine nadiel gegeven myt dusse partijen. Want Bartelt Entens und Azinge Entens, hoewol tom laesten versonet, mede in landtsaken tegens Gronnigen und der Spansche inquisitie bij grave Lodewick heropen und dienende, hebben dyffidentie niet konen verlaten. Sonderling want Ewsum, buyten landes reysende, sick voer rydder stellede und boven alle adel verheven worde, sick heer und arffgredtman van Vredewolt nomede, sochte sijn guederen up een ander manier dan myt landtbesidt, we sijn vorvaderen gedaen hadden, to vermeren, tweten myt een dapper sware veengraverije to Midwolde in Vredewolt antleggen, dat bena graven, heren und vorsten niet solden doen konen myt hoeren ondersaten und Ewsum, als een edelman myt gelt allene solde moten anleggen und uthdriven, daer tlange ys van tscriven, dan daer to Midwolde gesien mach worden. Und sijn edelen noetdrunget hefft niet allene sijne yaerlicke renten und hueren hieryn to verspylden, dan ock over die vier tunne scats van ydermentlicken buyten und bynnen landes over sijn arffguederen hefft up renten eder interessen upgenomen, daer mennich olderloes kindt, edel und onedel, hebben daeromme moeten suchten, und ock sijn naeste vrunden, die Ripperda to Winsum, Peter und Focko Ripperda kinderen, die suster vrouwe to Hinte, und die Onsten[1)] noch dagelickes clagen. Want ock dusse hoer guederen samelicken obligierden und to onderpanden stelden. Wie ock die broder, Christoffer van Ewsum to Gennelt, myt smeerten sijne kinderen hefft upgelecht tdragen, und alles in den veengraverie versmolten ys worden. Und sulcke gelden worden sijn edelen soe vertrouwet als sijn guederen und hoechlicken romende, dat he balde niet allene en yder

1) Onsten = de Onsta's. Gela van Ewsum, eene zuster van Wigbolt, was gehuwd met Aepco Onsta.

het sijnen konde betalen, dan ock landt und stadt, jae ock vremde landen myt torff berijven und vuldoen, duyseden yaerlickes gewynnede. Allene juncker Johan van[+] Roen[1)] hefft des suspect geholden, dat noch nummer enich torffgraver rijck was [+]fol. 58. worden, daeromme sick und sijn kinderen hieruth ontholden, nochtans ock den staedt seer vermerende, alsoe dat der Ewsummer staedt benae des graven van Oestvreslandts hoecheit boven ginck und groter achtet worde van smijde, klenodiën, golt und sulver und dagelicke huysholdinge, ick segge hoffholdinge, dat nener der adel daermyt to verglicken was. Und nochtans die heer van Nyenort, Wigbolt van Ewsum, myt idermentlicken gunst und guede wille erlange myt sijne wyllicheit, soetticheit und vrundtlicheit, nemant affsiende und klein achtende, dat ock en yder sijn sprake hem gherne nadachte und makede, want he myt sueticheit een weinich swares sprakes was und stamerde. Und liet all sijne dingen, handel, wandel, tymmeringe, gravinge van verlaten, watertoch am mesten dorch offitieren verrichten und bedenen und rekenschap sluyten. Die here muste gelt scaffen dorch enigen, die des alles bij anderen wisten uptsoecken und tvynden und des heren werck hoech roemeden. Nochtans balde sulven volende und vyndende, dat het een commerlick ende worde crijgen, soe he niet anders gereddet worde, und den componie gemaket myt 12 edelingen uth Coln[2)] und tom laesten in dusse onrouwyge tijden geraket, nene vorwoorden hebben geholden und Ewsum der Gronniger ongunst gewynnende meer dan recht genetende, hefft des Landes saken des tdapper tegens den stadt Gronnigen bij den Staten des Landes myt sijn broderen, Unsten, Manningen, Tammingen gedreven, dat verbunt van yaer 1482 up den maent Januarii den 17 dach 1575 uptseggen[3)] und het

1) D. i. Johan van Ewsum, de broeder van Wigbolt, die woonde op het Mansingegoed te Roden.
2) Over deze Keulsche compagnie, zie Veldman t.a.p. blz. 7.
3) Vgl. Bos, Het Groningsche gild- en stapelrecht, blz. 277 vgl.

process van den Landen wegen niet allene myt den Dampsters thandthaven, tegens Gronnigen thove tdrijven, und sochte mede voer hem und den landtscap het hoff to behagen. Die landtsyndici musten ock sijn saken mede verwaeren. Versochte attestatien, dat sijn angelechte werck ock den Landen seer dienstlicken und noetwendich befonden worde; daeromme men die sake behoerden to respectieren und muchte um sulcke intentie und anhang[+] van partie nene versoninghe myt der stadt Gronnigen voergenomen worden. Want Ewsum myt den meeste groteste adel und syndicus Peter ten Ziel[1)] und Jeronimus Verrutius[2)] des konden ontraden und den anderen Staten verleyden eder den stadt Gronnigen todanich gemaket. Soe tot yaer 70 sick merckelick ock openbaerde wederomme myt den Oestersche dijcken twyllen neit handhaven und van den corneel Casper de Robels upgedrongen ys worden. Dit ys west die vortganck, verhogunge des adels in die Ommelanden und in hoeren geslechten seer becandt gemaket, soe nu volgens na den yaere van viertygen sal gehort worden. Niet nodich van des landes rijckdoem tmelden, die nu uth die jaertaxten und scattinge am besten sindt beprovet worden, als geesteliken, wertlicken, edel und onedel tsamen hoer landen hebben moten verscatten und hoer hueren van landen syndt verhoeget und betert worden tot yaer 1566, dat ys in 20 yaeren inclusive in vrijheit vercortet, in rijckdoem togewonnen und tom laesten alles verloren ys worden und uterste armoet uth den stadt Gronnigen erstanden ys und die stadt die landen an sick gecofft und den adel heel in verachtunge gebrocht und verdreven etc.

[+]fol. 58[v].

Anno 1545 was alnoch die sunte Mertenstorn niet meer geverdyget, dat die anderde trans daer gelecht worde

1) Peter van Zijl, sedert 1563 syndicus der Ommelanden, overleed in 1574.
2) Hieronymus Verrutius, geb. te Groningen in 1546, was sedert 1573 syndicus der Ommelanden.

und dagelickes gearbedet worde[1]. Daarmede die lucken onverwart und opengelaten, in den maent Mey die tornwachter des nachtes daer gevallen up den onderste boen[2] gevonden ys worden, mogelicken mede droncken gewest sijn. Und daerna ys die torn evenwol verdiget worden und stedes gearbedet van der stadts wegen tot yaer 1554. Alnu weren die poerten meest van holt sonder steen in den bolwercken und buyten den boelwercken gelecht, als Poelpoert ongewelfft sonder dwengers und rondelen, we ock Steentylpoert; item Oesterpoerte, Heerpoerte sindt verlanget, worden buyten homeygen[3] over wateren, die tvoeren vaste gronden hadden, gesettet. Drenckelstorn[4] verbetert, we dan ock Drapoerte, Craenpoerte uth holtwarck tot sten verbetert und verandert worden; als allene[+] Botteringe- und Ebbyngepoerte myt steen heel und all gemueret[5] weren corte yaren tvoeren. Botteringepoerte ys anno 1547 [+]fol. 99.
in tegenwordige staltenisse verandert, als tvoeren buyten der stadt sonder graff wesende. We dan ock anno 1553 und 54 and 55 die grafften dubbel wijdet syndt worden und die bolwercken alsoe gedicket und verhoget, dat daer men tvoeren, als wij hier tscolen gyngen und van onse mesters savents worden to spasseren gaen laten up den bolwercken, nouwelicken dree samen bij den anderen niet gaen konden und bij alle poerten affgaen musten, hefft men myt wagenen und peerden over gewelfften der poerten um den heele stadt vaeren und het gescut driven moegen. Und alsoe ys dat A-diep bij de Craene myt dree boegen anno 1555 togeslagen worden, daer die stadt des tijdes open was und een kleine holten

1) Over de geschiedenis van den Martinitoren een studie van C. II. Peters in den Gron. Volksalmanak voor 1904, 1 vgl., waar op blz. 15 vlg. deze plaats van Eppens is afgedrukt en toegelicht.
2) Zolder.
3) Hameien.
4) Drenckelaarstoren. Een muurtoren op den hoek van het Schuitendiep en de stadsgracht.
5) H.S. heeft: gemueren.

brugge in der stadt leyde[1]. Und dit alles hefft die stadt myt hoer egene costen dorch hoer egene borgeren uthgerichtet, getymmert, verbetert und alles angelecht, und dat alles nadat Koginne vrouwe Maria to Gronnigen anno 1545 gewest was. Want die stadt sick dachte tegens den landen to verweren und ock to hove sick romede een sloet twesen van ganse Nederlandt und die poerte van Duyslandt, daer Keyserlicke Majestaet tot allen tijden voele angelegen solde wesen. Daeromme die stadt wol myt vestenisse to versekeren und in hoer privilegien to vermeeren ock to hove sick praesentierde tdoen und thebben; want in dusse tijden die landen sick dapper vermeereden an volck und rijckdoem und die dorperen Fermsum, Wynsum und andere, sonderling Dam de hantierunghe bynnen und buyten landen drivende weren, dat bena dorperen, flecken und stedtlin achtet worden. Welckes den stadt Gronnigen nene kleine verhinderinge hoerer cophandel makede und neeringhe affbrack und to hove myt vette ossen, peerden sick angenaem makeden. Hieromme wordt anno 1551 uth den hove van Bruysel in Gronnigen ener erfaren scansmester, boumester Marcus[2] commendiert, togesandt um alle dusse bovengescreven ordinantien und starckunghe des stadts in[3]+ sijn kunst und manier antleggen; des he dan bij den borgeren up der marcket und bier und huysen seer romede und voele ongunstich was[4]. Want het +fol. 59v. den borgeren arbeidt und kosten maken solde und men um accijsen und weeckgelden van den borgeren thebben voele beradunghe hielden, daermyt die stadt die oncosten solde verrichten mogen und daerto vremdelingen niet seer lieff to Gronnigen ingelaten worden und balde ongenaem

1) Vgl. over de geschiedenis van de bemuring van Groningen de studiën van J.A. Feith in den Gron. Volksalmanak voor 1896 blz. 85 vlg., 1897 blz. 100 vlg, 1898 blz. 1 vlg, 1899 blz. 120.
2) De plaats voor den naam is in het h.s. opengelaten; deze blijkt uit den verderen tekst.
3) In het h.s. een inktklad, vermoedelijk het woordje ‘in’ bedekkende.
4) Velen zeer onaangenaam was.

weren. Is dusse affgesande mester Marcus in den winter up den bierhuyse van soven borgeren als Thomas Dunne und Willum Lubbers, Johan Reyners, Soetbier etc. overvallen und sonder seker autoer gestot[1)], geslagen und ter doet gebracht. Und des tduerer geachtet worden als ener uth den hove gesonden und aldo was het statuyt noch niet van hals um hals eder lijff um lijff tusschen borger und vremdeling. Dusse soven borgeren derhalven samelicken lange up poerten ingesloten und beclaget, dan niet overtuyget, worden uth der stadt verwesen und in geltstraffe condemniert und wordt het statuyt eerst erdacht und ingestelt, dat alle doetslagen myt den sweerde solden gestraffet worden[2)], het weer borger, inwoner und vremdelingen, als daer ock onder borgemester Derk Scaffer[3)] erenstlicken ys geholden und executie gedaen over borgerssonen.

Anno 1549 worde Caroli V soen Philippus die prince als arffheer over ganse Nederlandt gehuldet und seer triumphelycken to Antwerpen ontfangen, we gesecht, und in grote boecken bescreven ys tot verwonderinghe[4)]. Alsoe moeten ock Stadt und Landen den stadtholder Johan van Lingen[5)], heer van Arenborch etc., in naem des Princen huldinghe und eedt doen. Und wordt hier meer gedacht des Romschen Pawschen Catholicken religie tdoen und sick verbinden anno 1550 den 10 Januarii, als volget.

(Volgt de verklaring der Staten van Stad en Lande, dat zij prins Philips als hun erfheer erkennen en den graaf van Aremberg in zijn naam hebben gehuldigd en aan hem den eed hebben gedaan, d.d. 10 Januari 1550; gedrukt bij Rengers, uitg. Feith, I, blz. 250 vlg.)

1) Gestooten.
2) Dit is bepaald bij eene ordonnantie of statuut van Burgemeesteren en Raad enz. van de stad Groningen d d. 23 Maart 1551, gedrukt in Werken van het Genootschap P.E.I.P., dl. V, blz. 200.
3) Dirk Schaffer was burgemeester van Groningen in de jaren 1568-1575.
4) Vgl. boven blz. 107 noot 2.
5) Ligne. De eenige provinciën, waar Philips niet persoonlijk is gehuldigd, waren Groningen, Friesland en Drenthe.

+ (Volgt de verklaring van den graaf van Aremberg, dat hij namens prins Philips den eed van trouw der Staten van Stad en Lande heeft ontvangen en hun privilegiën bezworen heeft, d.d. 10 Januari 1550[1]; gedrukt bij Rengers, uitg. Feith, I, blz. 251 vlg. +fol. 60.

+ Hier doen die hoefflingen, jae abten die huldinghe, confirmieren myt hoer egene private segelen, niet myt landtsegelen, daermede het verbundt anno 1482 gemaket mede bevesteget was. Ratio: Men dachte des tijdes neit up gemene landes segelen, voel weiniger een enichste landtzegel, dan die adel worde daerto benoempt und gudt voer achtet, als des keiser Caroli V huldinge reciproce myt eenen breff begrepen und gesloten worde. Van des Fursten reveerszbreff blijcket nichtes, want die stadt Gronnigen sick sulven die togesegelt solde hebben sonder der landen bijwesendt[2]. +fol. 61v.

Onder dussen stadtholder grave van Aremberg und den lutenandt Merten van Eheren[3] hefft sick die inlandtsche disputatie alsoe vermeret ock myt adel in den landen und gemene Staten, dat men rechtgeleerden an beyden sochten und inhaelden, die men syndicos hefft genoempt. Daer der landtscappen halven die eerste west ys Aggeus Albada D.U.I.[4], want men niet allene to Gronnigen

1) Het origineel berust in het Rijksarchief te Groningen, Reg. Feith 1550, n°. 19.
2) Deze opmerking van Eppens is juist. Van de huldiging van Karel V op 15 Juni 1536 bestaat slechts één oorkonde, afgegeven door Karel V aan de *stad Groningen*, berustende in het archief dier stad, (Reg. Feith 1536, n°. 3). Van het afgeven van een reversbrief, hetzij door de Stad, hetzij door de Ommelanden, hetzij door beiden samen, is niets bekend. Evenmin bezit het overigens goed bewaarde archief der Ommelanden een exemplaar van den huldigingsbrief. Vgl. over deze zaak Mr. P.G. Bos, Het Groningsche Gild- en Stapelrecht tot de Reductie in 1594 (Gron. 1904), blz. 195.
3) Vgl. boven blz. 77, noot 4.
4) Deze was syndicus der Ommelanden van 1559 tot 1562. Vgl. over enlatere episode in zijn leven: Max Lossen, A. Albada und der Kölner Pacifications-Congress, 1579, Hist. Taschenbuch, 1876, blz. 275 vgl.

voer den Camer die sake richten und procurieren solden, dan ock thove assistentie sochten. Want die lutenandt Merten van Eheren worden in dusse sake stedes sijn bijsitteren, die hoeffluyden van der Stadt wegen, affgeeysschet und upstaen heeten, als den stadt und borgeren meer gesworen dan den Koninck, als sie bij burgereedt daeryn vermaent worden. Dat ock Merten van Eheren den Dampsters und Landtscap antwoerde: 'Wat sal ick juu richten; hier sytte ick allene als een arendt, die sijn cuycken ontvlogen syndt'; welckes hem alsoe onwert gemaket hefft, dat die Stadt, sijner verdroetsaem, to hove verclaegede als partijich, der saken den Landen an meesten favorisierde und den Dampsters hoer recht starckede. Derhalven hoer ock balde een ander, Johan Dmepsche[1)], Evert Mepschen sone, geordiniert ys worden in Merten van Eherens plaetse, als een borgers kindt und den Keyser[+] und Konincks egene creatuer. Dat wat he rededе und voerbrochte, was stedes die Konich und hieryn den Konich der Landes saken am meesten openbaerde, um den Stadt groet tmaken und den Landen in subjectie tbrengen, und sijn heerlicheit to Loppersum, van den Monsterschen dorch sijn huysfrouwe Agnes Monstersche[2)], des Roleff van Munsters suster, an sick behilcket, groter und vrijer tmaken und medehovelingen uthstellen und een staende herscapie[3)] tmaken, baroenscap to achten, howol daer wol 40,000 gl. schulden up stonden. Dit was

[+]fol. 62.

1) Over dezen Johan de Mepsche, van 1557 tot 1585 luitenant der Hoofdmannenkamer, is eene monographie van Mr. J. Nanninga Uitterdijk in Bijdr. v. Gesch. en Oudheidk. d. prov. Gron. dl. IX, blz. 81.
2) Agnes van Munster was eene dochter van Roelof van Munster, die 24 October 1558 als 'hoefflinck to Dursum in den Ham und Loppersum' overleed. Roelof van Munster was door zijn huwelijk met Bawine Heemstra in den Ham in het bezit van dezen borg en rechten gekomen.
3) Een staande rechtstoel. Wanneer alle jaarlijksche ommegangen in het redgerambt in handen van één persoon zijn gekomen en deze dus de eenige persoon is geworden, gerechtigd tot het vervullen van het rechtersambt, is de rechtstoel staande geworden. Uitvoeriger hierover Feith, Ommelander borgen, blz. 33-37.

benae die eerste adel, soe myt schulden hoeren guederen ten achteren brocht hadden. Der Gronniger syndicus was Aesselus Assinga[1] uth Westerlandt, ock der beyden rechten erfaren. Overst dusse Albada und Ayssinga is neit lange in dienst gebleven, want die questie und disputatie tusschen Stadt und Landen haet und ongunst werckede. Soe sindt daerna gesocht und ingeholdt worden Westendorp[2] und Petrus van den Ziel[3] uth Hollant, ock beyde der rechten doctoren. Und nu begunnen die van Ewsum hoer adel meest voer den anderen in achte tstellen, wolden des landtsvrijheit alleen benae verweren. Daer ener mester Hercules to Middelstum, een bastard van Ewsum[4], den van Ewsum seer dienstlicken was, um alle heerlichetden und rechtunge an den van Ewsum up hoer landen in alle dorperen ttrecken und den anderen daervan tontsetten. Daerheer am meesten het claw[5] erstanden und gefunden ys worden, dat nemant benae gebrucken muchte dan mester Hercules alle voer den van Ewsum und alnoch bij hoer verholden wordt und mennich process verorsaket hefft, soe lange die adel selven die rechtunghe bedeneden, to warve seeten und hoeren doemen verclaerden[6] yn landes warven na luydt het verbundt van 82 gesloten. Overst Ewsum, sonderling Wigbolt, heer to Nyenort in Vredewolt, begunne ock in

1) Dr. Hessel Aysma was syndicus van Groningen van Maart 1559 tot Augustus 1568.
2) Dr. Georg Westendorp was syndicus van Groningen van September 1569 tot September 1575. Zie over hem Mr. H.O. Feith, Dagboek of aanteekeningen van Dr. Georgius Westendorp in de Vrije Fries. Nieuwe Serie, I, blz. 41 vlg.
3) Vgl. boven blz. 116 noot 1.
4) Hij was een bastaard van Hidde van Ewsum en priester aan de kerk te Middelstum, in welke parochie het kasteel Ewsum lag. Zie Mr. C.P.L. Rutgers, Inventaris Familiearchief van Ewsum ('s Gravenhage 1899), in voce.
5) Het zoogenaamde klauwboek, waarin waren opgeteekend de verdeeling en volgorde van den rechtstoel in dorpen, van deze weder in kluften of klauwen en van deze weder in heerden of ommegangen. Zie Feith, Ommel. borgen, blz. 35.
6) In het gerecht zaten en hun vonnissen velden.

dusser tijdt sijn sware und kostelick werck des nijen venes, dat benae nene ende solde hebben bys in Westerlandt und Drent, und sochte allerwegen die gelden bij[+] duysenden up rente uptnemen, daer heer Gert Wernich[1)] een monnick to Schermer gewest [+]fol. 62[v]. und to Loppersum paep geworden und daerna to Middelstum pastoer und offitiael van wege des bisscopsdoems van Munster, vercopen, na den mester Hercules den van Ewsum seer dienstlicken to west ys, we ock um die rechtunghe tvermeren und to verdedigen myt sulvyghe clawboeck, daer men alle slijtinge[2)] van yaren antekeden und een regel holden worde. We ock die sulvege heer Geert offitiael den lutenandt Johan die Mepsche seer gedenet hefft in verclaringe der rechtunge up heerden vallende und hebben dusse twe hovelingen, Mepsche und Ewsum, myt den anderen die heerlicheden gewisselt uth anderen rechtstolen an den sijnen, um staende jurisdictie tmogen gebrucken, we die Ripperda, Houwerda to Fermsum und Dam hadde und ock Ripperda van Buskbergen[3)] to Wijdtweert, Holwirda, Delffziel und Uthwierda gebruckeden, und Unsta in die Marne to Leens van die egenarfden tvoren gebeden, gecofft, gescencket eder verduystert und antogen. Soe deden dusse twe hovelingen nu in dusse tijdt ock van yaer 1550 tot yaer 60. Aldus ys dan die adel reputiert worden myt sulcke egenarffden als Staten van Ommelanden und up landsdagen tot deputierden des landes genoempt worden, soe ydermael committiert worden in des Landes questie und disputatie myt der stadt Gronnigen, und andere voervallende saken

1) Dit wordt bevestigd door tal van stukken van de jaren 1566 tot 1571 in het familiearchief van Ewsum; hij heet in die jaren Gerhardus Werninck, pastoor te Middelstum en ‘der Vreeslanden Munsterschen stifftes officialis und archidiaconus’.
2) Slijtinge = waarneming of gebruikmaking van het redgerrecht gedurende één jaar.
3) Unico Ripperda (1503-1566) werd in 1537 heer van de havezathe Buxbergen in Overijssel. Zie over hem Mr. C.P.L. Rutgers in Wapenheraut, jaarg. V, blz. 152.

dorch den syndicos to hove tverrichten und anders traden. Und deden sulckes an meesten up horen egene costen und buydel sonder dachgelden teysschen; dan allene die rentemester in Gronnigen betaelde onderwijlen die teringe und kosten in den harbergen, soe die sake den Stadt neit tegens was. Wat overst to hove versoch(t) muste worden, dat verstreckeden die abten, prelaten uth horen conventen, ter tijdt die costen groter worden, dan dat sie privatim muchten vergulden worden, doe worde eerst een verndel yaers scattinge yngewilliget van die Landtscap. Welckes die Stadt verdroetsaem geworden, hebben doe van hoer stadtmeygeren, als kercken -, gasthuysen -, borgeren - meygeren, vrij verboden nichtes tmoten offte solen geven, siende dat gelt enen zene und ader des[+] twystes solde sijn. Daermede die adel noch meer bewogen is worden sick tegens den stadt Gronnigen in process tstellen und [+]fol. 63. Landes vrijheit to verdedigen und den olderman[1)] tegens tstaen um nichtes in die Landen tsolen mogen gebieden. Bys tot den yaere 60 aldus in partijen getogen. In dusse 15 eder 20 yaeren ys het landt niet hoeger in scattinge beswaert geworden dan myt St. Jacobs und Lichmissen[2)] scattinge, makende yaerlickes 12402 gl., boven siellscot[3)] und dijckgelden und andere landes egene costen. Und want van des Fursten van Gelder tijden aff het landt myt hoer jaertaxt niet woll konde tot den summa comen in een yaer, dan stedes bijscattinge instelleden, dat dan onseker rekenscap makede und men sulckes up landesdagen stedes tusschen Stadt und Landen musten verwilligen. Soe ys Stadt und Landen anno 1556 verorsaket und noetwendich gedrongen worden nije settinge und vullencome registeren der landen in elcke kaspel der meygeren und gebrucken der landen in hoer namen und antael van graesen tontfangen, over-

1) De Olderman van het Gildrecht. Vgl. Mr. P. G Bos, Het Groningsche gild- en stapelrecht (Groningen, 1904), passim.
2) St. Jacob = 25 Juli. Lichtmis = 2 Februari.
3) Zijlschot, waterschapslasten.

tgeven[1] und tstellen, dat adel, onadel, geestlick, wertlicken, kercken, conventen, alle hoer landen moten hebben verscatten gras grasgelick, nadat sie gudt und groet weren in grasen, deymaten, jucken[2] und honderden, als het scatregister alnoch bewijset, und alsoe yaerlickes den beloeffde summa up S. Jacobi und Lichmissen hefft mogen versammelen.

Alnu in dusse yaeren, soe nene duere tijden weren, muchten die waeren als maerscap[3] suvels 18, 20 Embder gulden[4] gelden, die maerscap koerens vier eder vijffthalve Embder gulden, die landen konden thuere doen een Embder gulden 35 Groninger stuver[5], und soe alles na advenant. Und wat orlogen in Duyslandt, in Vranckrijck und anders sick bewegeden, Vreslandt verbleff in ruste und stillicheit, deneden hoeren heere um gelt. Nemant was emant verbonden; soe he sijn schulde und huere betaelde, konde nergens mede beswaeret worden. Jae men achtede alle placaten uth den hove nichtes, want sie hoer statuten und vrijheden tegens weren; wolden nene verfolge in der religie doen. Die geestelicken venseden[+] aldinck in hoer kercken und kerckendiensten dan dat sie den meente tot superstitie bedwongen, soe sie allene den commissarien und offitiael in hoer zeenden, calenden und visitatien neit in broke vervillen und tegens stonden, myt vergetunge der kercken gewunten, kelcken, myskleder, choerklederen, vanen, kersen, kresum, platten; oeverst um die boecken worde neit gedacht noch na gefraget, want men Philippi, Lutheri, Calvini, Bullingeri

[+]fol. 63[v].

1) Deze registers zijn in eenige gelijktijdige en latere afschriften bewaard gebleven, Reg. Archief v. Gron. H.S. in folio, N[o]. 442.
2) Gras is de landmaat in het Westerkwartier en gedeeltelijk in Hunsingo, juk is de landmaat in Fivelgoo, deymat of deimt is de landmaat in het Oldambt.
3) Een maarschap = 300 resp. 320 pond, dus een vol vat. Tegenwoordig nog noemt men 300 pond kaas (met overwicht) een ‘schippond’.
4) Emder gulden = 90 cent.
5) Groninger stuiver = zes duiten = 3 en 3 kwart cent.

und dergelicken boecken opentlicken leseden und handttiereden und die verstandigesten hoer sermonen makeden. Allene der wederdoperije weer voer ketterije und sectarie geholden, offte soe heel und all den pastoren tegens stonden und wederweerdich sick verclaerden und alsoe an der overicheit beclaget worden. Alsoedanigen weren ock die twe rectoren der scolen Garlacus und Regnerus in Gronnigen[1)], die den joeget der Pawschen geestelicken ongeleer(t)heit und ungeregeltheit inbeldeden, nochtans niet claerders hoer dorven offte willen vorstellen, dat uth Goedes wort angewesen worden, dan den passie in der scolen van onsen zalichmaker Jezus Christus verhalende, makede ock enich borgeren in den scolen to loepen und tom laesten to hove uthkundiget worden und verboden worde und tom laesten ock uth die stadt solden verwesen worden hebben na luydt het statuyt van Stadt und Landen gesloten, alle den, die neit pawslicken sick stelleden, vor sectarien in genere nomende, we uth volgende mandaet und statuyt tsien ys, als noch vulcomene landts vrijheit betuygende:

[+] (Volgt het mandaat van Stadhouder en Hoofdmannen tot handhaving en verscherping der plakaten tegen de ketterij, d.d. 3 December 1556; gedrukt bij Mr. H.O. Feith, Warfsconstitutiën en oordeelen, blz. 162 vlg.) [+]fol. 64.

[+] Dyt syndt in dusse tijdt die statuten over de religionssaken gestalt um die geschedenisse, soe to Munster, up Sandt, Oldencloster[2)] int yaer 35 etc., sindt in historien becandt. Dan uth den hove ock up der Evangelisschen [+]fol 64[v].

1) Vgl. boven blz. 88 noten 8 en 9.
2) De bezetting van Oldenklooster bij Bolsward door de Wederdoopers, waaruit zij evenwel spoedig weer door de gewapende macht werden verdreven, valt in de Paaschweek van 1535. Vgl. Reitsma, Honderd jaren uit de geschiedenis der Hervormde Kerk in Friesland, blz. 46 vgl. Over de door Eppens genoemde geestdrijverij te 't Zandt in Fivelgoo vgl. Brucherus, Geschiedenis der Kerkhervorming in Groningen, blz. 75 vgl. en Mr. P.G. Bos in den Gron. Volksalmanak voor 1909.

reformierden kercke geduydet und gedrongen worden in die Ommelanden, umdat die eerste huldinghe onder Carel V myt die twe woerden beschermheer und arffheer niet van Stadt und Landen eendrachtelicken consentiert und angenomen worde, dan vermeenden den Keyser allene thebben als beschermheer[1], alle hoere privilegien onvercortet na landtrechte allene. Overst het woerdt affheer worde becofft van enigen uth den Stadt als Evert Mepsche[2] borgemester.....[3], die stedes hoer levendt lanck jaergelden hadden van hoff. In die Landen consentierden allene Claes Clant[4] to Collum, des tijdes inlandts wesende, die commelduer to Wijdtwert und abt van Wittewyrum, daertoe ock Bartelt Entens, hovelinck to Middelstum[5], welcke vor sick 400 gl. hadde yaerlickes, soe lange he levede, und na den ongeluckelicken doetslach van den kinderen gereket worde, wat scade[+] sie kinderen daer nu aff hadden, als hoer vader noch hadde konen langer leven. Aldus worde openbaer, waermyt Stadts [+]fol. 65
und Landes vrijheiden vaken vercofft und verraden worden und tyrannie, slaverie ys ingedrongen worden.

1) Deze meening is onjuist; in het tractaat van 15 Juni 1536 (vgl. boven blz. 120, noot 2) wordt Karel V door de Stad en de Ommelanden aangenomen als ‘erffoursten ende heere’.
2) Evert de Mepsche was burgemeester van Groningen in de jaren 1525, 1526, 1530, 1531, 1534, 1535, 1538, 1539, 1543, 1544, 1547 en 1548.
3) Hier is de plaats voor een naam opengelaten.
4) Claes Clant, zoon van Lubbert Clant en Hermanna Horenken, was tot 1569 grietman van Kollummerland en bewoonde de Clant state te Lutkewoude. Vgl. J.A.R. Kymmell, Het geslacht Clant in Alg. Ned. Familieblad 1906. Uit de woorden ‘des tijdes inlandts wesende’, d.i. destijds in de Ommelanden zijnde, blijkt dat deze Clant zich later buiten het gewest, n.l. te Kollum, had gevestigd.
5) Dit is Bartholt Entens Sr., de vader van den vermaarden watergeus van denzelfden naam. Hij was in 1536 met Hidde Onsta door de Ommelanden afgevaardigd ten einde het verdrag met Karel V aan te gaan. Vgl. Rengers, uitg. Feith, I, blz 239. Hij werd in 1547 vermoord. Vgl. boven blz. 113.

Woe bisheer die questie und disputatie tusschen Stadt und Landen um het stapelrecht bebbe gegroyget und gebloyget und den Staten verwecket niet allene uth hoer egen costen und buydel to hoeve to soliciteeren und reysen und appellieren, hoeren syndicos to holden, dan ock het gemene landt ansochten um die kosten um vaderlants vrijheit to erholden, willicken thelpen dragen und contributien buyten Stadt consendt tdoen, anders dan tverbundt vorscreven toliet, soe ys up een gemene versammelinge der Staten uth den Landen alsoedanighe accordt und verbuntenisse myt alle stenden des landes gemaket und versegelt bynnen der stadt Gronnigen anno 1561, we hier navolget.

(Volgt het verbond der Ommelanden, betreffende hun vrijheid en recht van koopen en verkoopen, d.d. 3 Maart 1561. Origineel Rijks-archief in Groningen, Reg. Feith 1561, n°. 5; gedrukt bij Rengers, uitg. Feith I, 259 vlg.

+ Den 27 Decembris is dusse breff ten Dam, anno 1578 weder in Fywelingelande confirmert[1]. +fol. 66.

Dusse vondenisse und raedt ys meest van den van Ewsum als dre broderen erdacht und nodieh befunden und van Petro Tziele syndico verrichtet worden. Dan nummer offte weinich in werck gebrocht, want die lutenant Mepsche noch indachtich was, wat sijn voryge ordesheer Merten van Nerden was ter ongunst beyegent, dat he om partije des Landes ansettet worde, und Mepsche doch den Stadt favorizieren wolde und muste um sijn vaders halven, des hoves halven und baete halve; daeromme want die lutenant und hoffmannen sulcke executie neit verrichten konden offte wolden, ys myt dusse accordt und breff weinich verrichtet und gemaent worden. Want balde contrarie mandaten over die stadtmeygeren makeden ock den anderen gemene meygeren onwillicken. Die ene

1) Deze confirmatie is in eene gelijktijdige copie bewaard in het Rijks-archief in Groningen, Reg. Feith 1578, n°. 93; gedrukt bij Rengers, uitg. Feith, II blz. 164.

redger wolde den anderen niet executieren, want van den hoeffluyden niet geboden worde, dan meer verboden; und die Gronniger borgeren sulckes ganslicken tom argesten duydeden, als dat die adel und deputierden myt der huysluyden gelden solden willen rijck worden, hoer schulden betalen und den gemeente egen[1] tmaken, als offte die adel die landtsgelden ondersloech und den Ewsum am meesten dienen worde tot sijne kosten des venes, die doch nergens nene gelt genoch konde upnemen und landes hulpe wol solde van noden hebben. Daermyt het process niet stoltelicken gedreven und to hove angenaem[+] maket konde worden sonder gaven, welcke die stadt Gronnigen in gelde, ketten, ossen und hinxten to hove uth hore stadtkysten myt burgergunst genoechsaem uthdielden, und hoer stadt hoech commendierden als een frontierstadt wesende und to alle tijden Koninckliјke Majestaet dienen worde und doch reede myt den inquisitie over die Ommelanden in hoer partijen to hove begeerden und vermeeret wolden wesen. Want die Ommelanden nene gaven und geschencken presentierden, dan bij hoer guede rechten und billicke saeken vulharden. Sindt die parten thoe hove tom andermael in verhoer upgenomen, gelick tvoeren die Dampster ontfangen worden, und commissarium affgesonden doctor Philippum Kobel anno 1562[2].

[+]fol. 66[v].

Van twist tusschen Dam und Gronnigen.

Wer het gemene spreckwordt tusschen den Dam und Gronnigen wol bedacht worden, dat een nae nabuer beter ys dan een veere frundt, unde den anderen um hoeren nerunghe und hanttierunghe niet soe upsetsich hadden geworden, daeryn en yder vermeende voer den anderen meer gerechts thebben. Als Dam, soe het in die Vressche Ommelanden was gelegen und hofftstadt tachten,

1) Aan zich onderworpen.
2) Dit moet zijn 1564. Vgl. Bos, Het Groningsche Gild- en Stapelrecht, blz. 248.

die to Upstalsboem anno 1327[1)] hoer statuten van den Vresen hadden beleent und daeromme niet van den Vresen konden affsondert worden, diewelcke van nene heren, vorsten noch keyseren overtogen, in een vrij wolgepolijsschede landt beseten, hoeren havenen und zielen hadden, daer uth und ynvueren sonder emants besperinge bys tot dusse yaere 1482, als die Ommelanden dorch verbintenisse myt hoer nabueren den stadt Gronnigen tot sekere tijdt van yaren, tweten 40 yaren lanck, verbonden und eerst benabuerden, als buyten Vreslandt in Drente gelegen, den bisscopdoem van Utricht onderworpen und gesworen bys tot den yaere 1528; und doch alsoe een landtstrate und passage to lande hadden, daer men sommers und winters evenwol und stedes muchten reysen und vueren und ock het ryvier Adiep vrij up und aff konden scepen und gebrucken. Und alsoe dusse hoeffden[+] we nabueren den anderen niet hadden vercortet und verongunstiget eder vervordelt und die Ommelanden als hoere enichste voetamme hadden gelevet und gheeret und niet dacht tvertieren. Want die Ommelanden doch anders nene handtierunge sochten noch plaetsen hadden even dienstlicken we dussen, soe kunden soedanige twe hoeffden und steden in gueder prosperitiet und rijckdoem, we die vlecken in Oestvreslant und die steden in Westvreslandt, wol myt den anderen togenomen und sick vermeeret hebben und die meente in die Ommelanden beter gerijvet hebben, we dan nu soe ener allene boven alles sick alles tometiget und verhevet, wat myt recht niet kan volgen, dorch gewalt an sick haelet und die natuerlicke vrijheit der Ommelanden tcoepen und tvercoepen ock in die Ommelanden uphaven und benomen. Soe die bisheer ock buyten lande niet syndt gelettet worden hoer neringe

[+]fol. 67.

1) Eppens heeft eenigermate gelijk. Den 17 Mei 1327 stelden de Overheden der Friesche Zeelanden en die van Fivelgoo eenige verordeningen vast voor Appingedam. Dit stuk, dat nog in geschonden staat in het gemeentearchief aldaar berust, werd de buurbrief genoemd en werd niet geheel ten onrechte als een stadbrief beschouwd. Gedr. Oorkondenboek van Groningen en Drenthe, I, n°. 307, blz. 217.

tdriven, als opentlick uth die huldinghe des graven van Oestvreslant und des fursten van Gelders[1] tsien ys und myt kundtscap tvoeren erholden ys worden und van nemant verboden und verhindert ys worden. Welcke vrijheit, soe die van den Dam und Fermsum voer Delffziel, die van Winsum voer sick, Uthhuysen an hoeren uterdijcken und rijten[2] gewoentlicken bisheer gebruckeden und die Ommelanden ock ossen, vette hinxten, voelen und alle waeren uthdreven und verhandelenden in die Ommelanden, ter tijdt Johan Peters, Hindrick Peters, Lutgijn Eelck hoer handtierunge to Fermsum verboden worde, den scipperen voer den Delffziel hoer koren und zeylen affloeset worden, nene lastbreckunghe solden doen, we dan ock Claes Enekens ten Post sijn koggen van den stalt synt onthaelet worden van den olderman to Gronnigen. We dan ock anderen Claes Knol to Eppinhuysen, Menes up den Storck[3], Frerick Ennens bij Adwert und anderen, want sie perden, voelen,[+] hinxten uthvuerden sonder tGronnigen tmarcket offte stapel brengende[4]. Want des seer nije und ongehoert worde geacht, hebben dusse und anderen voele meer sick an die Staten der Ommelanden beclaget, hulpe und bijstandt tegens den olderman gesocht, daerup sick roven laten und die koygen laten affdriven; ter tijdt sulck ongelick und gewalt to hove an den Stadtholder, den heeren van Arenberg und vrouwe Maria und Raedt to Bruesell versocht worde, myt autoritiet und gebeede den Ommelanden voertstaen und to verdedigen. Worde derhalven uth den hove committiert und na Gronnigen gesonden Philippus Cobel[5] uth den raede thove. Welke na den Dam, Fermsum reysende und inspectie und informatie

[+]fol. 67[v].

1) Beide huldigingsbrieven zijn in origineel bewaard in het Rijksarchief in Groningen (Reg. Feith 1506 n°. 15 en 1518 n°. 8 en 9; gedrukt Rengers, uitg. Feith I, blz. 201 en 218).
2) Of rieten = waterloopen.
3) Naam eener boerenplaats ten westen van Zeerijp.
4) Dat alles moet vallen omstreeks 1550. Vgl. Bos, Het Groningsche Gild- en Stapelrecht, blz. 197 vlg.
5) Vgl. boven blz. 129.

nemende und die Staten der Ommelanden daerup verhorende, stellet tot provisionale accordt dusse navolgende articulen na sijn egene gudtdunckent, den stadt Gronnigen seer optabel und hoer den tytel gevende van een hebbende possesse, ter tijdt anders to hove[1] myt rechtsprocess wedersijdts tusschen Stadt und Landen worde ordiniert und na recht befunden tbehoeren, die Landen vercortet, Dam bena togesloten, die havens onvrij gemaket, ter tijdt hartoch van Alva noch een ander ordinantie volgens anno 1568 balde stellede und den Landen updronge und ock tom laesten provisionaliter ys verstanden worden und orsake ghegeven het verbundt vorscreven van 82 uptseggen und also tom wapenen und tegenweer gedrongen sindt worden anno 1576[2] in Januario den 17 dach.

(Volgt: Des Philippi Cobels articulen tussen Stadt und Ommelanden anno 1562 gestelt. Gedrukt bij Rengers, uitg. Feith, I 277 vlg.)

[+] Wel solde sulcke ordinatie dussen D. Philippo Cobel uth Brabant vertrouwet hebben tvynden koenen, soe die stadt Gronnigen hem sulckes niet hadde na hoeren egen begeerte voergescreven, den Landen alle vrijheit onthevende und van waren ordinerende, die in den verbunde niet gedacht worden und, soe gedacht, voer een tijdt lanck allene geduldet konde worden, nu overst den stadt Gronnigen tot hebbende recht und staende possess togewesen wordt, hoe wol provisionaliter. Daeromme soe wort nu na dussen het process tusschen Stadt und Landen contestiert und daerna dorch den sindicum Petrum ten Ziel int werck gebrocht. Soe lange dusse syndicus levede, hefft he ontraden het verbundt uptseggen, we ock vole ingesetenen, hovelingen und egenarffden; want daer weder van disputieren tot gewalt gedacht solde worden, und het hoff to Bruysel meer kundtscap gewaer worde van der Stadts und Landes vrijheiden und hemelicheiten, die meest an olde gewoenten und egene verbunden hangende weren, sonder grote bullen van keyseren, bisscopen [+]fol. 69.

1) H.S. heeft: have.
2) Dit moet zijn 1575, zie Mr. Bos t.a.p. blz. 277.

tmogen vertoenen. Daeromme die landtrechten ock uth die Ommelanden to hoeve sindt gheeysschet worden und een exemplaer, uth Edzart Rengers ten Post[1)] landtrecht affgescreven, to hove gesonden ys in dusser tijdt, om tweten wat placaten men Stadt und Landen uth den hove konden updringen und den swevende inquisitie intvueren moegen. Aldus ys Ommelandt van trap tot trap na yaer 36 und 41 tot slaverije des stadts Gronnigen eerst geworden, dat men nu alle waeren in Gronnigen muchten und sulden vercopen und stapel holden. Waermede die stadt Gronnigen noch niet contentiert, noch hoegers ys gecomen myt hartoch van Alba ordinantie anno 1568 den stadt Gronnigen ghegunnet, und daerna tot provisionael correctie gestalt anno 1576 den 16 Augusti, als noch wijders volgen sal, und tom laesten uth Spannien van den Konick anno 1578 ys confirmiert worden tot der stadt Gronnigen egener vonde und begeerte[2)].

[+] Van veranderinge der politien, kercken und scolen, woe volgen worde wissaget.

Het was ongeloffbaer wat in pronosticatie van Willem die Vrese van Mastericht und anderen gescreven worde up den yaer 1558 und 60 ock 64, dat die sekerheit und [+]fol. 69[v].

1) Hier wordt waarschijnlijk bedoeld het concept voor een Ommelander landrecht, tusschen de jaren 1540 en 1550 op last van ‘de vulmachtigen van wegen der Stadt ende Omlanden van Gronnigen’ opgesteld door Edzard Rengers samen met Dr. Herman Abbringhe, Dr. Ufko Ufkens en Dr. Hieronymus Wilhelmi en bewaard in het Rijksarchief in Groningen (Reg. Feith H.S. in folio n[o]. 24). Edzard Rengers, heer van ten Post, geb. 1498 en overl. 1580, is de vader van den bekenden kroniekschrijver Johan Rengers van ten Post.

2) Eppens is hier blijkbaar minder nauwkeurig. Er bestaat inderdaad een uitspraak van 1568, maar dat is een minder belangrijk vonnis, 6 September door Margareta in de geschillen van Groningen en Appingedam gegeven (Bos, Stapelrecht bl 261). Bedoeld zal zijn het bekende vonnis van Alva d.d. 7 Augustus 1571 (ibid. bl. 273), waarvan 16 Augustus 1576 een interpretatie is gegeven (ibid. bl. 281). Wat Eppens bedoelt met des Konings confirmatie van 1578, is evenmin geheel duidelijk. Er kan - maar dan is de uitdrukking minder correct - mede bedoeld zijn de provisioneele ordonnantie van Matthias d.d. 24 October 1578 (ibid. bl. 295). Mogelijk heeft Eppens echter het oog gehad op het groot octrooi van Philips van 1582.

overmate grote dartenheit der geestelicken, we ock scolen, kercken, universitieten, in der grotste walstandt solden balde onrostich gestueret und vernedricht, jae uthroedet worden boven emants vermoden, want sulckes allenthalven in boecken gedrucket, an kercken worde angeslagen und jaerlicke pronosticatie uthgescreven, alsoff het waere gefunden was und gesien. Soe daerna gedaen und gevolget, dan allene in den tijdt van yaeren niet bestendich. Want Willum die Vrese van Masterich wolde all gescheden hebben van yaer 58 aff tot 5 yaeren alles, seggende alle geestelicheit sal so veracht worden, van honger benouwet, dat die cloesters verdestruert, in armoet verdreven und nene plaetse vynden um tschulen, die prelaten der kercken sullen niet gekledet sijn myt purpuer etc., dan solen lopen alle abuys[1)], verliesen horen rijckdoem etc., want alle princen solen horen groeten spijt andoen etc. und solen nouwelicken holden een paer lynnen clederen om hoer naekede lijff daermede to bedecken, nadat die gesynnet, soe hem quellen sullen und dat spot daermyt holden etc. und also vorts, dat daerna de apostolissche kercke sal weder vorlichten und guede disciplin gestalt worden.

Also worde ock to Coln anno 1554 pronosticatie gedrucket, dat Nederlant sick sulven solde reformieren, tegens huys van Borgundien upstaen, Pauwest rijck sal verwüstet worden, die Engelschen triumpheren, die Fransosen sullen den Pauwest thulpe comen, dan die lelien werden trueren, jae die reformatie sal over die Christenheit angenomen worden etc., und dergelicken tot yaer 1558 verkundiget dan laeter meer als twaer volgede. Overst wes volgede worde an kerckendoeren tho Gronnigen geslagen und van ydermentlicken gelesen:

(Volgt het gedichtsel ofte warnunghe anno 1558 gedrucket to Gronnigen', afgedrukt boven blz. 38 vlg.)

1) De beteekenis van dit woord is niet duidelijk, van den zin echter wel. Wil men er een geestigheid in zoeken, dan zou men kunnen lezen: a (d.i. privans) - buys = zonder buis. Maar zoo iets schijnt buiten Eppens' gedachtenkring.

+ Voel openbarer hefft die astronomus van Deventer Martinus Carolus Cresselt[1] anno 1565 in sijn pronosticatie na duydinghe sijner revolutioen der planeten und geschede eclypsen anno 63 und 64 in sulcke conjunctionibus Saturni und Jovis dorven scriven und uthropen. +fol. 70v.

(Volgt de prognosticatie van Cresveldt, in eenigszins afwijkenden vorm gedrukt boven blz. 43 vlg.).

Als nu anno 64, 65, 66 noch heel rauwich[2] was und+ alenthalven in onse Ommelandt an meesten die hoechste securitiet overall was, und was geestelick, wertlicken in een natuerlicke religioensvrede begroyet, dat men voer persecutie und tyrannie niet tvresen hadden, daer men des hoves placaten muchten liggen laten. +fol. 71.

Anno 1561[3] is dat graefscap van Oestvreslandt am hoechsten verheven worden, myt ehevermalunghe des hochgeborne forstinne Katrina, dochter van konig (Gustavus[4] und in Oestvreslandt anno 62[5] ingetogen, daer voele edelinge, junckeren myt in Sweden bij den heeren und graven Edzart, die vierde graeff nach sijnes vaders graeff Enno regerunge und noch levende vrou Anna van Oldenborg gravinne, uthgetogen sindt und grote guederen vertieret hebben und ock anholden[6] worden myt Johan, des graeff Edzarts broder[7]. Die orsake is mennich becandt gewest, daer Hayo Manninga, juncker to Luysborch[8], am trouwicheit sijn heren niet ontweken hefft, etc. Und alsoe an graeff Edzart tot ehemael geworden

1) Vgl. boven blz. 43 noot 2.
2) Rauwich = ruhig = rustig.
3) Moet zijn 1559.
4) In het H.S. is de naam niet ingevuld, bedoeld wordt koning Gustaaf I Wasa van Zweden.
5) Volgens Eggerik Beninga, Historie van Oostfriesland, blz. 856, had dat in April 1561 plaats.
6) Aangehaald, d.i. vriendelijk ontvangen, of in 't Groningsch en Oostfriesch dialect = aanhaald, d.i. opgescheept, of = aangehouden d.i. vastgehouden.
7) Vgl. boven blz. 91 noot 2.
8) Lutzborch, het stamslot der Manninga's bij Norden. Vgl. blz. 92 noot 4.

und horen eersten dochter in Sweden getelet und soe vort 9 kinderen moder geworden: Anna, Enno, Johan, Maria, Gustavus, Christophorus, Carolus, Margreta, Sophia. Und samelicken noch leven anno 1588. Und in Sweden worden verscreven um bij Sygismundo konick in Polen erwelet twesen, als des moders broders soen[1)].

Anno 1565 conversiert to Gronnigen, we ock daerna to Embden, uth Brabandt comende, als een juncker sick achtende und voerdonde, in harbergen und kastel terende, nochtans een narre sick stellende, makede sick seer familiaer bij abten, prelaten, junckeren, edelingen, jae bij den raedt up raedthuysen koenlicken mede instupende und en yder scoberende[2)] an den, soe hem mishagede; hoerde, versach alles als een speculator over landes, stadt und personen qualiteit oder valendt[3)]. Nemant konde van hem etdwes gewaer worden, soe in Westerlant, als Gronnigen und Embden, waeromme he alsoe umheer tochte[4)]. Meer belacht worde dan gemarcket, offte he van Pauwest und hoff alsoe upgemaket worde sijn, soeckende waermydt die landen und luyden an meesten mede behafftiget[5)] weren, um wat nijes tmogen attentieren.

[+] Wat dusse Nederlanden alle, sonderling ons Vreesen, na dussen warnunghe sij gevolget und tom verdarff thogebrocht, hefft ock Carolus V sulven in sijn levendt erfaren, bys tom eende sijnes levens des yaers 1558 den 20 Sep- [+]fol. 71[v].

1) Sigismund III, de zoon van koning Johan III van Zweden en Anna van Polen, werd in 1586 verkozen tot Koning van Polen. Van de genoemde Oost-Friesche prinsen en prinsessen was hij inderdaad ‘des moders broders soen’, daar hun moeder Katharina van Zweden eene zuster van Johan III was. Sigismund zelf volgde in 1592 zijn vader als Koning van Zweden op. Daar hij evenwel devoot Katholick was en Zweden zoo goed als geheel gereformeerd, werd de verhouding al spoedig zoo gespannen, dat Sigismund in 1600 als Koning van Zweden werd afgezet en vervangen door zijn oom Karel IX, den vader van Gustaaf Adolf. Sigismund bleef tot zijn dood in 1632 Koning van Polen.
2) Schoffeerende, beleedigende.
3) Vermoedelijk voor: valeur.
4) Trok.
5) In beslag genomen, geinteresseerd.

tembris, als van allen saken wantruwende, ontschedende und sijn soen konick Philippus anno 1549 overall gehuldet in Nederlandt, hefft moten dulden und koenlicken dragen. Want Carolus V het concilium, soe daerna to Trent geholden, den Pawsten meer affdringende und dwingende, seggende to Bononien[1)]: ick will het concilium hebben und was daerto van nemant geredtset[2)], dan soeke vrede und reformatie, als hefft des niet eher mogen geneten. Dan na so haestigen victorie in Duyslant in teyn maent geslagen[3)], dat de Pauwest het concilium myt den sijnen niet tot reformatie dan tot dwanck van alle potentaten besluytede, um het gebeede in kercken und rijcken allene tgebrucken und tvulvueren, sonder emants insage. Alsoe Carolus und konick uth Vrancrick sulven moten protesteren und hoer mandamenten laten revocieren[4)], soe over wederdoperen myt worden meer gestalt tom screcken[5)], dan in der daet solden executiert worden hebben, soe die geestelicken des neit to hove myt hoer juristen und anhangeren hadden misbrucket. Carolus V worde voer Duytsche orloch vermaent van den stadtholder van Flanderen, heer van Praten[6)], een geleerder und in der tijdt seer erfaren van alle saeken, seggende: soe Keyserlicke Majestaet wolde heer des Christenheit worden, solde he niet anroeren offte wederwesen der Duytschen relegie, offte sijn hoecheit worde daer myt

1) Bononia, Bologna, waar Karel V den 24 Februari 1530 door paus Clemens VII tot keizer werd gekroond. Daar werd toen alleen onderhandeld over de Italiaansche verhoudingen; maar van een concilie was destijds nog geen sprake. Ook Sleidanus (blz. 179) spreekt daarvan niet. Alleen moest natuurlijk de Keizer bij zijn kroning de gebruikelijke gelofte afleggen van den Paus en de Kerk te zullen beschermen.
2) Aangeritst, aangespoord.
3) Natuurlijk de victorie van Mühlberg, 24 April 1547, ongeveer tien maanden, nadat de Keizer in Juli 1546 in het veld was gekomen.
4) Inderdaad kwam het tijdens het Concilie herhaaldelijk tot scherpe conflicten tusschen den Paus en de vorsten, vooral den Keizer en den Koning van Frankrijk.
5) D. i. om er den schrik in te brengen.
6) Vgl. boven blz. 12, noot 7.

moeten vallen, welckes na orloch in erfarenheit geleret, hefft sulven ock sijnen soen Philippum konick waerscouwet, dat he nene tgroten vertrouwendt den geestelicken solde tostellen, he vresede uth hoer raedt een veranderinghe niet allene in den religioen, dan ock der rijcken. Soe he sulven nu erfarende was, dat he stervende (als noch sommigen betuygen, die die laeste woerden hebben angehort) den soene Philippo erenstlicken beclagede, dat alle rijcken voele quaets worde gedrouwet uth der geestelicke[+] pauwschen onbescaemtheit und hartneckicheit[1)]. Alnu was noch niet gehort noch becandt het wordt Spansche inquisitie, welcke in Spannien sijn orspronck eerst gecregen hefft tegens den Joeden, soe sick wal lieten doepen und Christenen nomen. Dan int hemelicken vervloeckeden sie Christum, und ock de Turcken[2)], soe nu voer yaer 1492 Christi, dat ys des werelts 5238 yar, Hispanien, Granaten und Lysabon inhadt hadden 800 yaren lanck[3)], onder den konick Ferdinando und Elysabeth alsoe van die monneken ys erdacht und to hove geoefent worden tmogen ondersoken up sulcke Godes lastereers und vijanden und daerna enige juristen und pawschen geestelicken myt den moneken des bedelordes bevolen ys worden, und dapper tyrannisieren. Und nu tom laesten tegens Evangelisschen und Goedes wort bekennende ys gheoeffent, meer uth des Caroli V conniventia dan den pawschen hebben mogen weren und keeren. [+]fol. 72.

Bys dat na sijn affganck Philippus, die sone Caroli, een sulcken gelegentheit beter gaff um der geestelicken vornemendt to bevorderen laten, dat neit sulcken egene erfarenheit noch dapperheit sijnes vaders bij hem was, dan voel meer worde mysbrucket sijn joncheit van yaren, als anno 1527 geboeren, onder den moneken ovell opge-

1) Vgl. boven blz. 13 noot 2.
2) De Turken (d.i. de Mooren) is nominatief, niet accusatief.
3) Dit is natuurlijk niet geheel juist. Geheel Spanje hebben de Mooren nooit bezeten: alleen in Grenada kan men zeggen, dat zij bijna 800 jaren waren gevestigd geweest.

togen worde, sijn slappe gemoet, niet soeckende dan werelts lusten, sijn sachticheit tot alles buylicken[1)], sijn soerchlosicheit van sijn persoen, groetachtunghe, sijn heele Spansche upvoedunghe und een hofft holdende myt dat alder superstitiosche volcke, moneken, die dussen jongen konick stedes besloten hielden, und benae sijn moderlicke Mauritaensche sprake allene halff beholden hadde, daermyt he van aller sijner landen ommeganck verholden und vremdt bleffven ys, und na sijnes vaders affganck myt orlogen ys beswaert gebleven[2)]. Daeruth Paulus tertius und quartus[3)] pauwsen alnoch wijders versekert worden Duyslandt myt dusser konig macht tovervallen und religioen des evangelii uthtroeden. Jae waren doende den soen tegens den vader uptreyssen offte tmynsten myt[+] den konick van Vranrick bedrouwende, um Siciliam, Apuliam, Insubriam[4)] tontnemen und den Fransose in twijsen, so Philippo niet beter fortuyn [+]fol. 72[v]. gedenet hadde, allene dorch veltoversten sick verwerende. So Philippus alhier sijnes vaders vermaen hadde west indachtich, und des vaders hoen willen wreken und myt den Duytschen laten versonen, soe nu voele thove bedacht worden, muchten die geesteliken ingebonden worden hebben und een vaste vrede und ruste in Christenheid erlangen. We dan ock konick Phillippus van Ferdinando Gonzaga[5)],

1) Buyglicken (?) = te buigen, te bewegen.
2) Vgl. Eppens' oordeel over Philips II boven blz. 4 en 11.
3) Paus Paulus III (1534-1549); paus Paulus IV (1555-1559); Eppens kan eigenlijk alleen den laatste bedoelen.
4) Insubria is het oude land der Insubres, Gallia Transpadana; hun hoofdstad was Mediolanum; in 220 werden zij door de Romeinen onderworpen. Met Insubria bedoelt Eppens dus Lombardije of liever het door Spanje bezeten hertogdom Milaan.
5) Ferdinand Gonzaga, de zoon van Frans II, markgraaf van Mantua, geb. 1507, was sedert 1525 in dienst van Karel V en streed in diens legers in Italië, de Nederlanden, Duitschland en Hongarije. In 1535 werd hij onderkoning van Sicilië. Bovendien schonk de Keizer hem in 1541 het graafschap Guastalla. In 1546 werd hij tot stadhouder van Milaan verheven, maar reeds het volgende jaar onder verdenking van Franschgezindheid ontslagen. Hij bleef evenwel bij Karel V in de gunst. Hij werd bij St. Quentin in 1557 gewond en stierf kort daarna te Brussel. Hij was dus destijds geen stadhouder van Milaan meer, zooals men uit Eppens zou opmaken.

stadtholder to Melanen, soe to Brusel daerna verstarfft, warnet, dat men Carolum Caraffam[1] cardinael niet solden to hove dulden, want he worde den vredehandel tusschen den konigen van Vranrick und Spanyen tot des Fransoes besten wenden und tot groten vordel des Pauwests, und worde to hove die heeren ummewenden und sijn anhang soecken, dorch den van Lotteringen[2] und cardinael van Atricht[3], soe sulcke vredehandel sochten van des Pauwest wegen und ock neit to vertrouwen solde wesen, allweert dat sulcke myt erstyfftunghe bevestiget worde an den Konig sulven. Dusse stadtholder Gonzaga verweerde[4] ock, dat het nu tijdt was myt den Duytschen sick weder to versonen, want myt hoer und hoer hulpe solde die Konick allene versekert wesen. Sulckes und dergelicken vorsorge kunde die Pauwest wol sien wat dan solden worden. Daeromme, soe Carolus Caraffa, des 4 Pauli pauwest bloetvrundt, to Bruysel comende und nergens sick scamende, gyff gaven, belovet vole, maket sick anhangig enighen uth den hove und sonderling den geesteliken, daer mede tho gedenet Wygglius[5] president, een Vrese uth Westvreslant, die nu den konick Philippo kunden wismaken, dat des Pauwest frundtscap allene denede um Duyslandt in vrede tholden, so men um anno

1) Vgl. over dezen kardinaal en zijne zending naar de Nederlanden boven blz. 5 noot 3.
2) De kardinaal van Lotharingen is Charles de Guise, aartsbisschop van Reims, (1525-1574), die vooral onder de regeering van Frans II (1559-1560), maar ook vóór en na dien tijd grooten invloed had op de regeering en de toestanden in Frankrijk. Hij was met zijn broeder François de Guise het hoofd der streng-katholieke partij.
3) Met den kardinaal van Atrecht kan niemand anders dan Granvelle bedoeld zijn; maar deze was als bisschop van Atrecht (1540-1560) nog geen kardinaal. Overigens is het verhaal van Eppens te verward om het met kans op succes in orde te brengen.
4) Beweren, staande houden.
5) Viglius van Aytta, heer van Zwichem. Van invloed van Viglius in de door Eppens aangeduide richting is overigens weinig bekend.

1554 ock Engellant hadden becomen. Und raden alsoe, dat men ock Nederlandt den Pauwest musten vertrouwen und neit den Duytschen lieven offte vresen, want soe die[+] Konick hadde konen verstaen, dat sijnes vaders hoecheit und geluck na der Duytschen onderlage was vergaen und kleiner worden, solden die Pauwest und [+]fol. 73. geestelicken dorch anderen laten gescheden, welckes sie sulven dachten in groter ehergyricheit und egene herscapie uthtvueren und het Spansche inquisitie gebrucken um concilium van Trent tdoen onderholden, welckes reeds Caraffa seer wol kunde bij den onerfaren Konick erholden, daer die raedt voer den Pauwest denede, dat Engellandt, Nederlant an den anderen verenicht, ock Vranrick to versonen was om alsoe to gelickerhandt, dat tvoeren ener allene hadde onderstaen, tdoen tegens den Duytschen, myt gelicker cracht und hulpe vullenbrengen solden konen. Daeromme tusschen dusse twe konigen het orlorch gelecht wort[1)], een screckelick verbundt gesloten, um alle Goedes diensten, soe niet pawslicken weren, tverneelen und uthtroygen[2)]. Overst als die menschen grijpen tegens Godt am wislicksten an, so gaet Godt een ander baen. Maria koninne van Engellandt verstarfft; nae haer een ander Elysabet regement erwarfft; Philippus rumet het landt; konig Henricus vergaet in den triumph[3)]; die junge konigen und moder[4)] worden den adel in Franrick onderdaen, verkeren alles wes daer was tusschen den nije

1) Vrede van Cateau Cambésis, 2 April 1559.
2) Bij Eppens dus dezelfde traditie, die wij vinden in Oranje's Apologie. Van een vast plan om gezamenlijk de ketters te vervolgen is toen evenmin als later te Bayonne (Juni 1565) sprake geweest. Dat was trouwens niet noodig: in Frankrijk werden in dezen tijd de ketters even scherp vervolgd als in de landen van Philips II. Wel bracht de vrede van Cateau Cambrésis een politieke toenadering tusschen Frankrijk en Spanje, waarvan het huwelijk van Philips II met Elizabeth van Valois een symptoon was.
3) Hendrik II van Frankrijk werd 10 Juli 1559 in een tournooi gedood.
4) Frans II (1559-1560), Karel IX (1560-1574) en hun moeder Katharina de Medici.

vrunden und beyde konigen begunnen[1]. Dat nawachten misvalt seer den Pauwest und ock an meesten den biddelmonneken und hoeffheren to Brusell, die nu alles tot hoeren gewyn hadden gehadt, solden se sonder wijder versaeck het werck hebben mogen verrichten. Dan tom lesten wordt D. Sonnius magister noster to Loven, um den Konick anno 1559 na Roem meer to verbinden, gesonden und folget den Carolus Caraffam um dusses nijes rijcks der geestelicken stoel und form tstellen als noch bij den vorigen olden bisdommen in Nederlant, als tweten Coln, Utricht, Morinensis, Tornacensis, Camerasensis und[+] Luck, wesende sees als hoveden der geestelicken in Nederlandt und den konick van Spannien tohorich offte benabuert, solden noch multipliciert und verbreydet worden uth een yder vor sick. Tweten dat van Coln solde ontsloten blijven, Utricht daerbij instellende nije bisscopdommen, als tho Deventur, Haerlum, Milderburg, Leverden und Gronnigen. Uth Morinensi solde spruten Oudenarensis, Iperacensis, Bononia in Frantia. Uth Tornick: Brugensis und Gandaviensis. Uth Camerick: Antverpiensis und Mechliensis, weder hoefft over alle die anderen nijes ingestalt. Uth Luck: Namurensis, Ruermondensis, Busciducensis. Facit tsamen 23[2] bisdomen, welcke hoer onderholt solden hebben und nemen uth rijcke cloesteren, abdien und andere prebenden. Daervan Leverden solde versorget wesen uth die voelheit der abdien in Westerlandt, sonder soe daer der Premonstratensum ordinis sindt und ongeregelt leven, sol die des P.h.[3] wol doen,

[+]fol. 73[v].

1) Dat is niet geheel juist. Onder Frans II waren de Guises ook door den invloed van hun nicht, de jonge koningin Maria Stuart, zeer machtig. Maar na den dood van den jongen koning achtte Katharina de Medici, de regentes, het voorzichtiger zich bij de middenpartijen aan te sluiten en door een gematigde politiek de uitersten te verzoenen. Vandaar, dat ook van een innige samenwerking met Spanje geen sprake meer was, zelfs niet tegen de ketters.
2) H.S. heeft 23, moet echter zijn 21. Binnen het grondgebied der Nederlanden waren het 18.
3) P.h., vermoedelijk: Pawslicke hoecheit.

dat twe der orde vorscreven, als Marigardt und die ander Lidlum genoempt, tot des Leverden bisscops stoel und keercke begeven worden und myt hoer guederen veregendt tot dreduysent ducaten tot des bisscops tafel. Het ander solde verdielet worden tot prebenden offte onderholt der monneken in beyde klosteren offte abdijen, in welcker plaetse daerna solden gestalt worden die doctoren und licentiaten[1].

De Gronniger bisscopdoem und hoer geleerde mannen daeryn gestalt sal versorge gedaen worden, soe P.h.[2] veranderde den abdije van Grote Adwert van S. Bernardi ordens tot een biscopdoem eder hoeffcollegie des Gronniger kerckes, als men wol recht veranderen mach und ock behort, daeromme, dat in dusse voergedachte abdije seer ongereguliert und scandelicken gelevet wordt, und sal P.h. geleven alsoe des abdijes guederen tverdielen (want sie wol gerekent worden tot achte duysent ducaten des yaerlicken yncomens)[3]. Uth den anderen diel laet upgerichtet worden, soe voele hoefflicke stoel prebenden, als[+] men kan anrichten voer sulcke geestelicke, toe veranderen tot kaniken[4], daerbij ock komen worden die doctoren und licentiaten. [+]fol. 74.
Dusse und alle die anderen bisdomen solen wesen van dre collegien, der theologen, canonistarum und edelingen, tsamen gesworen den Pauwest um het concilium van Trent vullencomentlicken tdoen onderholden.

Aldus is die pawslicke herscapie gecomen tot an den Noerdersee und socht dat he niet verloren hefft, verordelt die neit gehort sindt. Want dusse kloesterguederen sindt van den Vresen tsamengebracht und verordenet; und in Adwert wordt niet geracht[5], gereden dan studiert

1) Vgl. het vroeger door Eppens medegedeelde, boven blz. 20 vlg.
2) Vgl. blz. 142 noot 3.
3) Over den rijkdom van het klooster te Aduard, vgl. J.A. Feith, De rijkdom der kloosters van Stad en Lande, in Gron. Volks-Alm. 1902 blz. 1 vlg.
4) Bedoeld is: kanunniken.
5) Getierd, geraasd.

und geprediget, woedanig ys west D. Albertus Hardenbargius[1)], up cloesters kosten to Loven in studiis geholden anno 1538 und niet seer angenaem was m(onachis) nostris und benae gedodet solden hebben, soe Sonnius niet geweret hadde worden van die studenten. Bisher voer 30 yaren weren die Jesuiten in groter achtunge gecomen um hoer geleertheit, wolspreckentheit und dienstwillige onderrichtunge der kinderen. Overst, want sie am meesten na der olderen testamente wachteden und grote scencken begeerden onder het decksel van wisheit und hillicheit, sindt die suspect geholden. Wat dan dusse vogel grijpen, die het alles tot sick nemen und den adel nene plaetse myt hoer buycken worden blijven laten, als alle guederen und ampten an den geestelicken solde veregent blijven offte en yder hoer verbonden, niet anders dan unvruchbaere lusten des lijves plegen, dat sie am lijff und zeele solden moten versmoren, we die onvruch-

1) Albertus Rizaeus Hardenberg was geboren omstreeks 1510. Hij genoot zijn eerste opleiding onder Gosewinus van Halen, den rector van het Groningsche fraterhuis en in de abdij van Aduard onder abt Johannes Reecamp. Volgens Eppens studeerde hij op kosten van dit klooster te Leuven. Maar zeker is, dat hij in 1537 te Mainz promoveerde en daar vriendschap sloot met Johannes a Lasco. Naar Leuven teruggekeerd, hield hij daar theologische voordrachten; zooals Eppens terecht opmerkt, gaf hij daardoor bij de monniken aanstoot en geraakte in moeilijkheden; volgens onze kroniek zou zelfs zijn leven hebben gevaar geloopen en zou hij door de studenten zijn gered. Zijn boeken werden verbrand. In 1540 vertrok hij weer na Aduard, in 1543 naar Wittenberg, waar hij zich openlijk bij de hervorming aansloot. Daarna deed hij mede aan de reformatieplannen van aartsbisschop Herman van Wied, die echter mislukten. In 1547 vinden wij Hardenberg als predikant te Bremen. In 1561 werd hij door kerkeiijke twisten met de Lutherschen genoodzaakt Bremen te verlaten. In 1574 is hij als predikant te Emden gestorven. Hardenberg schreef een leven van Wessel Gansfoort, dat vóór de uitgave van diens werken (Groningen, 1614) is gedrukt. Vgl. over hem Reitsma, Gesch. van de Hervorming en de Hervormde kerk in de Nederlanden (2de druk, Gron. 1899), blz. 92 vgl. en de daar aangehaalde litteratuur, vooral D. Spiegel, A.R. Hardenberg. Ein Theologenleben (Bremen, 1869).

baere geesteliken sick romen castos modo cautos[1]. Hier marck und wachte, adel, wat die inquisitie versocht, leret sulven guede konsten, west spaersam und blijff sober, konen gij wynnen, dat arffgenamen afftrecken. Also versagede[2] niet Priamus, die 50 kinderen hadde, und Xerxes 170 kinderen, die Israelitsche konigen vole vrouwen, we dan gude gesetten sindt um kinderen twynnen und der voelheit sick to romen, we to Roem van 3 kinderen vrijheit verlenet ys.

[+] Der adels wercken sindt dussen, daer alle adel sick yn behort toeffenen, dat sie gemene beste bevorderen, voer vaderlandt strijden, bewaeren hoer vaderlicke rechten, bescutten weduwen und weeskens, komen thulpe den verdruckeden volckeren, slaen den tyrannen und volgen den olden adel, Jasonem, Herculem, Theseum, Agamemnonem, Aeneam und hoerer gelicken exempelen, Bartoldum Entens van Mentheda[3] etc. Sie worden erfaren, gelick in alle dingen, alsoe ock in den edeldoem, staet het um upganck und erholdinghe und ys gelicke manier, den dogede sal neit ontbrecken sijn besoldinghe, sijn arffgudt, sijn bestandicheit. Men kan enich plaetse vynden, die ener wol gherne solde dienen willen, soe sodanige [+]fol. 74[v].

1) De woede van Eppens tegen de Jezuieten is eenigszins zonderling, daar van hun invloed in Stad en Lande zeer weinig valt te bespeuren. Misschien is Eppens zoo heftig, omdat hij de Jezuieten in zijn onmiddelijke nabijheid moest dulden. Te Appingedam hadden zij namelijk een school, die zij evenwel in de onrustige tijden na den beeldenstorm weer moesten opgeven. In 1590 eerst gelukte het hun te Groningen na veler tegenstand een college op te richten, dat de opbrengst van eenige kloostergoederen verkreeg. Dit college ging natuurlijk met de reductie van 1594 te niet. Vgl. Reitsma in Gedenkboek der Reductie van Groningen in 1594 (Gron., 1894), blz. 165 vgl. en vooral H.W. Spijker S.J., De Jezuieten in Groningen en Ommelanden, in Gron. Volks-Alm. 1908 blz. 128 vgl., en 1909, blz. 98 vlg.
2) Waarschijnlijk: vertwijfelen.
3) Het doet eenigszins grappig aan den woesten watergeus Barthold Entens van Mentheda (1540-1580) hier in één adem te hooren noemen met de helden der klassieke oudheid. Zie over hom Mr. A.J. Andreae in Gron. Volks-Alm. 1900 blz. 58.

edelinge willen regeren, und lernt also weigeren der geestelicker gaven und verbindunghe, die panden sindt des verradts tegens vaderlant und lijff und ziel ummebrengen, soe onehelicken und oncuyst leven moten.

Updat een yder mach weten wat des Paws edt und verbundt sij, soe in hoere rechten bescreven ys titulo 24 de juribus. Ego episcopus van dusse ure aff wetvoren sal wesen Sancto Petro trow und den Romsche hillige kercke und mijnen heer den Pauwest und sijn nacomelingen, die na den canon daerin komen. Ick sal neit wesen in eenich raedt offte daet, dat he sijn levendt offt lidtmate verliese off begrepen worde myt een quaet bedroch; den raedt, dat he mij het sij dorch breven, offte van sick sulven, offt boede wort openbaeren tot sijnen nadiel, sal ick nemant mij verbinden. Ick sal het pawsdoem van de Roemsche kercke und die regelen der vaderen als een beschermer mede wesen een hulpe (onvercortet mijn orde) bij und tegens alle menschen. Aldinck soe ick weet, dat tegens den Hilligen Stoel, und sijn Hilligheit sulven wordt angerichtet, dat sal ick openbaeren und ock letten. Die regulen der hilligen vaderen, hoer ordelen, ordinantien, menunge, verordnunghe, voerbedynghunghe, belofftenisse, bevelen als apostolisschen, sal ick myt aller macht onderholden und doen, dat sie ock van anderen onderholden worden. Ketteren, scoermakers und wederspannigen onsen heren den Pawst und sijn nacomelingen voergenoempt, na mijn macht sal ick verfolgen und[+] anfechten etc. Dit moten sweren alle, soe in ampten als doctoren, nije presteren in hoer wijunghe, ock abten, ock studenten in universitieten der Pawschen [+]fol. 75.
mogen neit ingescreven worden in het universitietsboeck, offte sie moten den Romsche kercke tosweren[1)], den anderen

1) De eed van den bisschop aan den Paus wordt afgelegd vóór de consecratie. Deze eed was reeds eeuwenoud, toen Paus Clemens VIII hem in 1596 in het Pontificale Romanum opnam. De tekst van den eed bij Wetzer und Welte, Kirchen-Lexicon, II, 884 vlg. Eppens verwijst naar het kanonieke recht, naar welke uitgave, is ons onbekend gebleven. Priesters deden niet, zooals Eppens meent, een eed van gehoorzaamheid aan den Paus, maar aan den bisschop. T.a. p. X, 354. Een doctor had een aantal eeden te zweren, maar niet van gehoorzaamheid aan den Paus. T.a. p. XII, 338.

aff, Evangelisschen und Reformierden myt der leraeren; evenwol hebben wij in die Ommelanden alle prelaten bij ons tegens den Pauwest in hemelicke raeden gelaten und commissionen ghegeven, welcke Wigbolt van Ewsum eherlicke mannen achtede und uth hoeren dignitiet niet solden ontsettet sijn. Dusse tsamensweringe groyget in vrede; in orlorchtijden wordt sie niet swacker noch ontbonden, gaet in konigen hoven, raedtslagen, raedthuysen oeren Goedes diensten tafelen[1]; ja nu ock soe die vorsten van den Pauwest worden vexiert und gebrucken sie to raeden, sien an den nichtes dan olije, platten[2] und geveinsde ensamheit[3] und sindt als wolven, die mennich verscoeren myt hoer verraedt.

Duss vole ys bisheer tdoen west myt den Pauwest und den vorsten, konigen und heren tegens den geestelicken um den Roemschen stoel und sijnen gesetten terholden, dat Evangelium uthtsluyten und gene reformatie tdulden. Soe erst up und tegens den wederdoeperen ys intendiert ys[4] worden, und daer alle strengicheit an geoeffent ys worden, myt welcke naem alle besmettet worden, soe niet Romsche Kercke gehorsamen. Daervan die magistri nostri to Loven die executoren over weren und to hove den pauwestban indrongen um concilium van Trent tholden, voer dat men sulcke Spansche inquisitie van nije bisscopen becandt was. Und wordt gescreven und in boecken gestalt, dat die theologi van Loven niet allene vijfftich duysent personen hadden myt vuer, sweert, galde[5], putte vermoden[6] laten, dan ock neit onder dremael

1) Vestigen.
2) Kale kruinen der geestelijken.
3) Hiermede wordt het coelibaat bedoeld.
4) Dit tweede ‘ys’ is natuurlijk overbodig.
5) Schrijffout voor galge.
6) Schrijffout voor vermorden.

+ hondert duysent personen[1] solden berekent worden, soe dorch die executie der placaten to hove dorch die sulvighe theologen van Loven weren ordiniert; und yaerlickes deden publicieren van yaer 1531 tot yaer 40 und noch exasperiert up yaer 1544, 1546, 1550 und vorts ock bij den konig Philippo ingedrongen 1564 und 1566[2], we gesecht ommegebracht sindt worden und vermodet[3] offte tmynsten in ballingscap vertrecken moten, verlatende landen und gudt. Sulckes extendierde sick soe wijdt und bredt, dat in Westvreslandt van den camerhouwer[4] in[5] landt und stadt een gewontlicke spectakel geholden worde over mannen und vrouwen, und tom laesten ock to Gronnigen ingedronge worde, dat die wolgeleerde man Regnerus Praedineus, rectoer der scolen van Sunte Merten, ock reede het ordell gevellet was, uth stadt und landen

+fol. 75v.

1) Vgl. blz. 7 noot 3.
2) Ook hier is Eppens met de jaartallen wat in de war. Het eerste plakaat van Karel V tegen de Hervorming in de Nederlanden is van 22 Maart 1521. Sedert 1525 en vooral sedert 1531 werden de plakaten steeds meer verscherpt, vooral toen de Wederdoopers overal zich begonnen te roeren. Na een korte verslapping der vervolging, werden de plakaten opnieuw steeds strenger. Den 22 September 1540 (ook Eppens noemt dat jaartal) werd te Brussel een keizerlijk edict uitgevaardigd, dat gestrenger was dan alle vorige; elke afwijking van Rome's leer werd even zwaar gestraft als de Wederdooperij. Bij plakaat van Gent van 18 December 1544 (ook bij Eppens) werd het drukken en verspreiden van kettersche boeken onder censuur gesteld. Den 28 Februari 1546 (evenzoo bij Eppens) werd door Karel V een nieuwe instructie voor de inquisiteurs naar het model der Spaansche bekrachtigd. Eindelijk sloot het beruchte plakaat van 20 April 1550 de rij van Karel's edicten (ook bij Eppens). Philips II vaardigde geen nieuw plakaat uit, maar bevestigde op raad van Granvelle eenvoudig dat van 1550, dat inderdaad gestreng genoeg was. Vgl. Reitsma, Geschiedenis van de Hervorming (Gron. 1899) blz. 92 vgl., 86 vgl. en de daar aangehaalde litteratuur. Wat Eppens met de plakaten van 1564 en 1566 bedoelt, is niet duidelijk; vermoedelijk is hij in de war met dat van 24 Mei 1567. Vgl. Bor, I, 170.
3) Schrijffout voor vermordet.
4) Vermoedelijk cameraar.
5) H.S. und.

to verwijsen na luydt hoere constitutie, daeromme, dat he in den scolen vor den joeget tduytlicker den pawstdoem straffede und tot den christelicke waerheit leyde, und niet in kercken ceremonien sick wolde sien laten, bij de joeget und in alle universiteten sijn discipulen wat anders soechten dan to Coln und Loven angenomen worde. Und nicht allene dusse dan ock andere vrome mannen solden hebben moten vertrecken, soe dusse und anderen, we Galarcus Verrutius[1], Gert Entens[2] etc., niet weren dorch tijdtlicke doet anno 1558 und 1562 balde verstorven. Als nu hoveden und rectoren van beyde scolen to Drae und Mertini daer weder anderen uth Brabant Geradus Loppersum[3] in den plaetse geropen, nochtans den joeget mishageden und weder vertogen etc.

Dat men nu langes van yaer 1492 myt den nije erdachte Spansche inquisitie in Spanyen was gewonet, scameden sick neit die theologi van Loven als vaders des geloves, nasoeckers der ketterschen boesheits, wreckeren der affvalligen, soe sie na de Spansche maniere genoempt wollen wesen, ock in Nederlandt sick tvertonen, alwaer ock sie noch konigen, noch staten, noch overicheiden offte regenten van steden, noch den geesteliken staet nene plaetse gunnen tconsentieren dan hoer naem laten blijven und dat gerichte sulven uthvueren. Daervan corte und[+] waerafftige exempelen an Carolo V, Keyserlicke Majestaet gedacht, erfaren und beholden sindt bij loffwerdigen, die des gesien und gehort hebben, niet allene want sijn Keyserlicke Majestaet sijn pedagogum Aedrianum van Utricht, geboren in slychter standt sijner olderen, hefft daeromme van sick affdancket, want he na den geesteliche staet indronge um den standt van Spannien boven sijn commissioen tstyllen, onderstondt sijnen heren van die arfflicke

[+]fol. 76.

1) Gerlacus Verrutius was rector der Aschool. Vgl. boven blz. 88, noot 8.
2) Een neef van Barthold Entens.
3) Gerardus Loppersum was de opvolger van Praedinius als rector van de St. Maartenschool, maar was slechts één jaar (1559 - April 1560) als zoodanig werkzaam.

successie tontsluyten, nam pastorien tot sick, stellede in alle abdijen enen monnick, die voer anderen stedes leeren solde[1]. Dan ock sijn cancellarium Mercurim Cattinarium daeromme van sick verwesen, dat Sijn Majestaet gewaer worde, woe die pauwest Paulus quartus een purpuren hoet hem galerum[2] toschickede, updat he solde Sijnes Majestaets meinunge ondersoecken, antworde hem also: ick byn wol een konick dan die Pauwest regeret mede; du kanste neit to gelicke mij und den Pauwest in soe voele verscheiden und periculose invallede saken myt een eedt verbunden wesen; gebrucke nu dijn geluck, want dij angeboeden wordt[3]. Daerto ys waerafftich, dat een vroem und godtzalich man den Keyserlicke Majestaet dienstlicken was in den astrologische kunst, die he erkande enes vromen open gemoets und verstandes, dan niet soe seer geneeget tot die indulgentias, soe die pauwest Paulus quartus na der Duytschen nederlage an keyserlicken hove togesonden hadde, und ock alsoe van sommygen, soe Keyserlicke Majestaet meende neit alsoe geneget twesen, worden angenomen. Overst allene dusse horologistes weigerde diesulvyge indulgentias standtafftelicken, dat ock die den bychte hoerden, hem seer hart beclageden. Aldaer antwoerde Keyserlicke Majestaet sulven vor den horologisten und secht: sal ick immers alsoe van ju papen bemoyget worden, dat ick niet een man voer mij buyten juwen ordinantie mach vrij beholden. Overst als Sijn Majestaet sach wat perikel densulvigen worden solde, soe hefft he hem niet willen affdancken, dan frundtlicken als dorch een joeck[4] gaff hem gelegenheit um

1) Ongeveer ditzelfde verhaal over Adriaan van Utrecht heeft Eppens reeds vroeger verteld. Vgl. boven blz. 16.
2) Galerus = kardinaalshoed; de accusativus wil hier zeggen: tot een kardinaalshoed.
3) Ook dit verhaal staat ongeveer in denzelfden vorm reeds boven blz. 15. Paulus IV is in ieder geval de Paus niet, die in het verhaal - aangenomen, dat het juist is, - moet voorkomen; deze regeerde van 1555 tot 1559 en Gattinara stierf reeds in 1530.
4) Jok of grap.

tvertrecken, seggende: soe du, guede mester, vervallende[+] wordts den inquisitoren van mij, meenstu, dat ick dij voer den solde erholden mogen, du marckest wol, wat sie hier niet vermogen. Overst ick hebbe dij vaken geraden und raede alnoch alsoe, dat du enige onderholt voer dijne kinderen ansochste, want sulcke besoldinghe behoeren die princen den getrouwen to geven, want hoeren landen upcompsten mogen den heeren sulven nouwelicken genoech wesen, und kan gescheden, dat du dusser inquisitoren ongunst muste wijcken[1]. Een yder kan dusser dingen meer nasoecken und gedencken, wat sulcken Majestaet van sulcker verstandt, erfarenheit und manlicheit in daden in sijn levendt ys beyegent und sulven lijden moten van die inquisitoren in Spannien, soe lange he gelevet hefft. Dat ock sijn bychtvader tho Roem sij verbrant worden daeromme, als offte he Carolum V verleydet hadde und to ketter gemaket, soe doch meer tgeloven staet, dat die monnick van Carolum V sij geleeret worden. Groter gewalt hebben dusse theologi Lovanienses bewesen na Caroli V affganck und des konick Philippi vertreck uth die Nederlanden anno 1559. Und sijn ordesheren den prince Wilhelmo van Iranien, grave van Egmont, grave van Horn, grave van Bateborge[2], grave Brerode und Arenborch sampt anderen heren und raeden, Viglio president, neffens den Koninginne vrouwe Maria als gubernatuersche der Nederlanden[3], het regement strengelicken und erenstlicken beveelende, besunders den Catholicken Romschen religioen tbeschutten, handthaven, noch den theologis orsake gheven tclagen offte sijn Konicklicke

[+]fol. 76[v].

1) Ook dit verhaal van den keizerlijken astroloog werd in beknopter vorm reeds vroeger door Eppens medegedeeld. Vgl. boven blz. 17.
2) Batenburg. Het is eigenaardig deze vrij onbeduidende figuur hier onmiddellijk na Oranje, Egmond en Hoorne genoemd te zien. Hij was bovendien geen lid van den Raad van State, gelijk Eppens schijnt te meenen, evenmin trouwens als Brederode.
3) Het is zeer vreemd, dat Eppens hier in plaats van Margareta van Parma, Maria van Hongarije als Landvoogdes na Philips' vertrek naar Spanje laat optreden.

Majestaet seege neit, woe die vremde Spansche natioen uth die Nederlanden solde verweert worden und buyten blijven.

Woe lange overst und van welckeren an meesten tho hove sij disputiert um der Nederlandtsche vrijheit tegens den theologen, soe concilum van Trent wolden endtlicken yngevuert hebben, soe anno 1552 worde dissolviert und verstoeret van her Maurys[1)], wil ick alhier laten verblijven tsoecken, als onse Vresschen handel allene betrachtende,[+] woe die onvrede daeruth ock an onse Vreslanden ys ingevuert worden. Overst dit ys am hoechsten waerafftich, dat die cardinael van Atricht [+]fol. 77. Granveel na vertreck des konicks Philippi und vrouwe Maria affganck[2)] nevens die voergedachte ordensheren myt den hartochinne, vrouwe Margrete van Parma, die hoechste raedt und mester, wesende hoefft der nije bisscopsdomen vorscreven, sick allene instellede, vergaff und ordinierde alles allene, seggende: he was die presentie des Koninckx, hem solden men consuleren und groter achten; die verantwordunghe van alle saeken solden die ordensheeren allene wachten und doen, soe van hem allene was consentiert und statuert. Dit ys die eerste orsake west, daerom die heeren to hove in partijen sindt verdielet worden. Die anderde orsake ys west die benominge und instellinge der vorscreven nije bisscopen, waermede die meente overall ys onrouwiger geworden und den geestelicken begunnen thaeten, tbespotten und benae hoenen, dat sie nouwelicken up wagenen, scepen, wegen bevrijet weren, und sick ock in wertlicke clederen musten verbargen buyten die cloesteren onder die gemeente. Daervan openbaere ledekens gesongen[3)] worden van der papen

1) Maurits van Saksen. Inderdaad is het concilie van Trente op het bericht van zijn inval in Tirol in 1552 uiteengegaan, om niet vóór 1562 weer bijoen te komen.
2) Maria van Hongarije stierf 18 October 1558. Vgl. boven blz. 18, noot 1.
3) H.S. gesonden.

geylheit, dronckardtscap und onordentlicheit, als: heeroem danset ynt hempt[1]. Ock twe moneken na den sluys vaere(n)de tscepe, tom laesten bevunden sint vrou und man twesen, daervan die concubien in den scepe hebbe getelet und een kindt gehalet in aller menschen ansient[2]; hefft over heel Nederlandt den gemeente orsake laten die geesteliken to verachten und tbespotten. Daeruth die cardinael van Atricht, noch verdroemsamer[3] dusses verachtens der geesteliken und stolter geworden, die nije bisscopen intvueren over het volck, daer nene regel van levent meer was, achte het concilum van Trent een gewisse regel der gemeente myt dwanck van inquisitie to bestedigen, welckes nu den hoeffheeren niet weiniger mishagede, umdat sulcke strengicheit een gewisse uproer solde verwecken, als doch den gemeente reede ondrachtelicken[+] was tdragen. Diewijle nu in Franrick die religioen na affganck koninck Hind(rick) van den parlament was vrijgelaten als hoer nabueren anno 1562[4], und in Nederlant die hemelicke predicatien voele und vaken worden geholden, und die hoeffheren to Bruysel den rigoer van placaten versoeteden, sonderling ock to Antwerpen, soe

[+]fol. 77[v].

1) Dit lied is door ons noch in van Lummel's Nieuw Geuzenliedboek (Utrecht 1874) noch in een anderen bundel gevonden.
2) Waar deze stichtelijke geschiedenis heeft plaats gehad, is onbekend; misschien is het niets meer dan een verhaaltje. Voor Eppens is het wel karakteristiek, dat hij ze opneemt. Dat het een Groningsch verhaal is, zegt hij niet, al mag men het aannemen.
3) Waarschijnlijk schrijffout voor: verdroetsamer.
4) Dat is niet geheel juist. Hendrik II stierf den 10 Juli 1559. Maar daarop volgde niet een periode van vrijheid van geloof, maar juist onder den jongen koning Frans II, den gemaal van Maria Stuart, en door den invloed der Guises een zeer scherpe vervolging der Protestanten. Eerst na den dood van Frans II, den 5 December 1560 kwam met de regentes Katharina de Medici en den kanselier l'Hòpital een gematigde politiek aan de regeering. Met het vrijlaten van den godsdienst in 1562 heeft Eppens vermoedelijk het oog op het edict van St. Germain van Januari van dat jaar, dat de vrijheid van geweten, van belijdenis en van eeredienst voor de Hugenoten buiten de steden bevestigde en de tegen hen op de rol geplaatste vervolgingen schorste.

men den cophandel niet solden willen verstoeren und verdriven; daerom Monteny[1)], ridder des G(ulden) Vluys, in Spanien gesonden was west und vrouwe Maria to Ausburg ock hadden doen linderen[2)] bij den Keyserlicke Majestaet horen broderen enige yaeren tvoeren[3)]. Daeromme die hoeffheren, Staten van landen und steden, myt den gemeente dusses riguers und stolticheits van den cardinael van Atricht verdroetsaem geworden, doen sick noch meer openbaren tegens den cardinael und worden indachtich der Nederlanden vrijheit, hoer privilegien, hoer blijder inkumpst. Dat tvoeren in hemelicken geoefent worde myt predigen, leeren, vermanen und samelingen tholden, worde nu opentlicken in groter getal jae gewapent bestaen und uthgevuert. Derhalven die cardinael van Atricht, uth Brabant vertreckende[4)], und sijn creatueren to hove und to Loven achterlatende, maket den hoeffheeren und die Staten der landen bij den Konick ganslick verdacht, sonderling den prince Wilhelmum van Iranien, als dat Sijn Excellentie een hoeff, autoer, fautoer, procuroer,

1) Dit is Floris van Montmorency, baron van Montigny, stadhouder van Doornik, die in 1561 door de Landvoogdes naar Spanje werd gezonden om den Koning van den toestand des lands te onderrichten. In 1566 ondernam hij met Bergen zijn bekende tweede reis naar Spanje, waar hij in 1570 in de gevangenis werd vermoord.
2) Verzachten.
3) Wat Eppens hier bedoelt, is niet zeer helder. Waarschijnlijk dacht hij aan het volgende. In 1530 kwam Maria met den Keizer op den rijksdag te Augsburg, waar ook de bekende Confessie is aangeboden. Er is daar zeer lang onderhandeld over een te treffen vergelijk tusschen den Keizer en de Protestanten. Maria ontving toen de Protestantsche leiders ten harent en liet zich over hun beginselen inlichten; ook wenschte zij hartelijk een accoord. Dat zij ooit voor de ketters bij den Keizer in de bres zou zijn gesprongen, is niet zeker; nooit heeft zij zich tegen de plakaten verzet, al trachtte zij in bizondere gevallen de uitvoering daarvan te verzachten. In 1550 was Maria tot tweemaal toe te Augsburg om tusschen haar beide broeders Karel en Ferdinand te bemiddelen; dat zij toen ook voor de vervolgden heeft gesproken, blijkt niet.
4) April 1561. De chronologie is ook hier bij Eppens wat in de war

ontfanger weer der Konicks rebelligen, onghehoersamen und uprorigen egene ondersaten, soe niet wolden billicken het onderholt des concilii van Trent myt den inquisitueren, als wesende die nije biscopen, intvueren und uptdringen over die ganse Nederlanden, vermeende dat alsoe vrede und enicheit erholden solden worden. Waertegens ex contrario die Staten und hoeffheren versekert weren, dat endtlicken uth die strengicheit der placaten und voel meer uth die inquisitie het gewisse verdarff und onderganck der Nederlanden solde und muste volgen, welcker landen wolfaert hoer na des Konicks vertrecht am hardsten bevolen was und am meesten besorgede, und niet dulden worden, dat men in der geestelicke[+] slaverije solde ingevueret und verbonden worden. Daeromme anno 1565[1)] den 5 Aprilis alsucken request voer [+]fol. 78.
den hartochinne van Parma regentsche overghegeven und alsoe geclaget:

(Volgt het verzoekschrift der edelen d.d. 6 April 1566, gedrukt bij Bor, bk. II fol. 41[vo].).

[+] Die edelingen uth den Nederlanden und vassallen van den Konick, als getrouwen voer den vaderlant wakende[2)]. [+]fol. 80.

Thoe voeren ys daer gedacht, dat die adel, hoeffheren und overicheit van den cardinael van Atricht, van den theologen uth Loven myt die confederierden in den hove, dar president Viglius die meeste mede onder was, heel uth hoeren autoritiet ontsettet worden, und solden moten lijden den riguer niet allene der placaten, dan ock den inquisitie sulven van den nije bisscopen. We ock die meente hoerer tyrannye verdroetsam uth exempel van Francrijk bij Condé anno 1562[3)] und daerna het evan-

1) Dit moet natuurlijk 1566 zijn. Aan het einde van het nu volgende stuk heeft Eppens het jaartal juist geschreven.
2) Dit onderschrift heeft Bor niet.
3) Eppens doelt hier op het uitbreken van den eersten godsdienstoorlog in Frankrijk in Maart 1562 ten gevolge van het bloedbad van Vassy. In dien oorlog was Condé, vooral na den dood van zijn broeder, den Koning van Navarre (October 1562), met den admiraal de Coligny de aanvoerder der Hugenooten. In den slag bij Dreux (19 December 1562) werd hij door Guise gevangen genomen, maar na den vrede van Amboise (Maart 1563) losgelaten. Hij sneuvelde in den slag bij Jarnac den 13 Maart 1569.

gelium inlatende in wapenen sick gevende, ock die predicatien opentlicken in Artoys, Hennegouwen, Flanderen, Brabant, sonder to Antwerpen doersten oeffenen und sick hoeren laten, ock kercken purgerende, belden, altaren vernielende etc. Soe wordt nochtans die ehere Goedes,[+] des evangelii claerheit bij alle menschen voerluchtende, onder des Konicks hoecheit ondergesettet[1)], und tegens des pawslicke affgoderije, [+]fol. 80[v]. daer een yder voer begunnede tgrouwelen[2)], und sijner tyrannie nagestellet[3)] tworden; want des meentes onschult worde vergeten und daertegens quaet roeckloesicheit an den meente besorget. Und diesulvige edelingen niet hebben dorven voer de hartochinne noch an den Konick mentioneren offte verdedigen, hetsij dat myt den, dat men bij consent, wille und raedt der Generale Staten van Nederlandt een beter und andere ordinantie vermeenden tstellen over die religioens saken, alsdan Godes wordt und sijn kercke solden konen verdedigen, und in den lichte vortstellen. Overst alsoe blode die edelingen sindt befonden[4)], even soe weerdich worden sie ock hierbij geacht und reputiert; want hetsij voer dusse anganck to hove, offte daerna, als dusse request worden vertonet eder gelesen was, is in den raedt gefraget, wat doch voer luyden weren, die sick to hove ingedrungen hadden um wat nijes tmolieren, wat sie vermochten, wat anhangen sie hadden. Is ener to hove bij de hartochinne van Parma ghehort worden, seggende up fransoes: het sijn Gousen, dat sindt arme, scrade[5)] edelingen, die nichtes voel vermogen, voer bedelars und verlatenen tachten, soe niet anders waer

1) Vastgesteld.
2) Gruwen.
3) Nagestellet tegens = achtergesteld bij.
4) Dit verwijt van Eppens is zeker zeer gegrond.
5) Behoeftig, armzalig.

erholden worden und besoldet[1]. Welckes wort Gouse daerna, int openbaer onder hoff und volcke tom hoen upgenomen und verbreydet, het verorsaket, dat sick die adel und daerna hoer anhangen ock Goesen nomeden und als die pelgremen S. Jacobs sculperen an hoeden und klederen dragen[2], onderstonden tot een gedenckteken hoeres hoens, soe men um trouwe raedt und voersorge voer het vaderlandt to hove hadden ontfangen; want sie none pawsschen besoldinge lieveden noch den tyransche inquisitie wolden billicken dan tegens staen und die arme meente verdedigen, die ock niet weinich na dusses[+] meer verhettyget worde. Overst Haere Hoecheit vrouwe Margreta van Parma, nu dagelickes erfarende, wat uth violatie des edickts der religioens halven in Franrijck erstanden was[3], tweten sulcken onvermoedelicken orlorch tusschen den hartoch van Guise und den prince van Condé, here Lodewick van Borbon. Daeromme want die van Guise tegens den Konick und parlaments edict, anno 1562 in Januarij publiciert[4], (dat men vrije religioen solden eendiels exercieren, sonder der Pawschen insage

[+]fol. 81.

1) Blijkbaar heeft Eppens gehoord van het bekende verhaal over den oorsprong van den naam Geuzen, waarin Barlaymont de hoofdrol speelt en dat o.a. bij Bor en van Meteren voorkomt. Dat hij het van hooren zeggen had, blijkt wel uit het feit, dat hij den naam van den edelman, die zich schimpend over de edelen had uitgelaten, niet noemt. Vgl. over de geloofwaardigheid van het verhaal: Gachard, Sur l'origine du nom des Gueux, in Etudes et notices historiques concernant l'histoire des Pays Bas (Bruxelles 1890), 130 vgl.
2) De pelgrims naar Santiago di Compostella in Gallicië droegen schelpen aan den hoed.
3) Daarmede bedoelt Eppens den eersten godsdienstoorlog in Frankrijk (1562 tot 1563), daar hij den oorlog in verband brengt met het edict van St. Germain van Januari 1562 en daarin Condé en Guise tegenover elkander plaatst. Maar in 1566 kon Margareta daarvan natuurlijk geen dagelijksche ervaring hebben; want juist in dit jaar was het vrede in Frankrijk.
4) Het edict van St. Germain van Januari 1562. Zie boven blz. 156, noot 1.

und besperinge) nu rede[1] hadde in den eersten Martii tho Wassy voele Koninges onderdanen, junck und olt, man und wijff yarmelicken, und sonder aller erbarmen und onderscheydt verworget laten, soe na luydt des edickt allene tom gebede und praedycatie ongewapent sick versammelt hadden na die leere und uthwijsinge des Godtlicken woerdes und religioens[2], als die prince van Condé to gelick myt hoer hadde angenomen und bekennet. Und sulcke inlandtsche wapenen in Franrijck reede dier[3] yaren lanck niet sonder bloed angrepen und affgelecht konden worden, solde ock desgelicken in Nederlandt niet weiniger beyegenen um der inquisitie und nije bisscopen halven, bij alle ordensheren und ganse gemeente verdacht und verhaetet. Daeromme Hoer Hoecheit niet langer vertoch hoeres apostilles und gunstigen antwoerdts makende, antwoerdet vor sick des anderen dages, dat ys den 6 Aprilis anno 1565[4].

[+] (Volgt het bedoelde antwoord, gedrukt bij Bor, bk. II, fol. 42).

Niet allene dusse sorchvoldige antwordt gevende, dan vorders noch een meerder dienstlicke versekerunghe over dusse requestranten tvertonen, soe eherbedet diesulve hartochinne van Parma uth des Koninckclicke Majestaet naem und beveel den edellingen remonstranten samelicken an, um ruste, vrede tholden, nae luydt den vertonede request in die Nederlanden, dat hoer edellingen sulcken request niet sal bij den Konick qualicken genomen worden, [+]fol. 82.

1) Reeds.
2) Het bloedbad van Vassy viel voor in Maart 1562. Guise trok toen met een bende gewapenden door het genoemde dorp; zij vonden daar een protestantsche godsdienstoefening, die door hen werd verstoord. Natuurlijk verzetten zich de Hugenooten, die niet, zooals Eppens meende, ongewapend waren; er ontstond een gevecht, waarin aan beide zijden dooden en gewonden vielen. Dit gevecht was het sein tot den eersten godsdienstoorlog.
3) Schrijffout voor drie? Maar dan is de berekening van Eppens niet in orde.
4) Dit moet zijn 1566, hoewel in het H.S. alsmede bij Bor staat 1565.

als een verbondt gemaket hebbende tegens den Majestaet. Dat ock derhalven die Majestaet hoer reede[1] hadde doen bevelen, den edelingen daervoer to versekeren und an sick in sijn eede und dienst meer tverbinden, wie sie sick ock hadden bij dussen request verbonden und eherboden tdoen und tholden. Daeromme die edellingen supplianten up den 20 dach Augusti noch wederomme verbodet[2], um tantworden up den request na luydt het scrivendt van den Koninckliche Majestaet.

(Volgt de verkorte inhoud van dit antwoord van de regentes Margareta van Parma, gedateerd 23 Augustus 1566, gedrukt bij Bor bk. II fol. 67$^{vo.}$).

[+] Woe solde dit aldus mogen vonden konen hebben worden, soe die corrumpierde hoeffheren und die president Viglius, myt die nije erkosene bisscopen als [+]fol. 83. inquisituersheren, Granvell, Curtius, Castrensis, Lyndanius, Sonnius, Mahusius und Knijff[3] des neit hadden erdocht myt den anderen, soe dusse sees in dusse sees[4] steden reede verordenet weren: to Mechelen, Brugge, Middelbūrg, Ruermonde, Hartochenbussche, Deventer und Gronnigen etc., wol solden weten na tsoecken und int werck tbrengen[5]. Und alsoe was den guede hoeffheren, edelingen, sampt

1) Raden.
2) Ontboden.
3) Vgl. de bisschoppen boven blz. 2.
4) Moet zijn: zeven.
5) Eppens stelt deze zaken geheel verkeerd voor. Waarom hij deze zeven bisdommen en niet de andere noemt, is niet duidelijk; zij behooren niet bij elkander en houden ook verder geen verband. Zij zijn ook niet, gelijk men uit Eppens woorden kan afleiden, alle tegelijk bezet. Granvelle aanvaardde reeds in 1561 zijn archiepiscopaat van Mechelen, evenals Curtius zijn bisdom van Brugge en a Castro dat van Middelburg. Maar Johannes Mahusius, de bisschop van Deventer, was in 1565 nog niet gewijd. In den Bosch kon Sonnius evenmin onmiddellijk den zetel bezetten. De bisschop van Roermond, Lindanus, kon eerst in 1569 zijn ambt aanvaarden. Groningen kreeg zijn bisschop, Johannes Knyff, eerst in 1568, Deventer den zijnen, Aegidius del Monte, in de plaats van Mahusius eerst in 1570. Vgl. Reitsma, Gesch. der Hervorming (2e druk, Gron. 1899), blz. 99.

Staten in den Nederlanden na luydt het anderde punct hiermede alle vrijheit benomen nichtes tegens de Romsche religioen tmogen doen, raden, statueren und gebrucken. Evenwol hebben die hoffheeren, edelingen, all requestranten van wegen hoeren request, dusse nafolgende revers den hartochinne van Parma doen overgeven und gelovet tholden, in namen we folget:

(Volgt de iets verkorte inhoud van het accoord van 23 Augustus 1566, gedrukt bij Bor, bk. II fol. 68$^{vo.}$).

$^{+}$ Hier wordt vort daetlicken stipuliert den 26 Augusti anno 1566[1)], dat men uth Konicklicken Majestaet reputatioen und wille sal standafftich onderholden die $^{+}$fol. 84.
olde Roemsche Catholicke religie myt die uterste neersticheit, totdat Sijn Majestaet overcome um ordene tstellen bynnen corten und alles, ter contrarie reede gedaen und usiert, affdoen und stillen. Daeromme bynne Antwerpen die kercken weder verlatende, begunnen die gemeenten groter huysen tsoecken und nije kercken ttymmeren tlaten. Daerup die Prince van den Koning sijn egene scrivendt so folget up Spansche ontfanget, we folget:

(Volgt de brief van 1 Augustus 1566, gedrukt bij Bor, Bijvoegsel van authentyke stukken, stuk I blz. 17).

$^{+}$ Dit solde men alsoe moten geloven, inden neit vorts andere scryfften uth Spannien to Bruysel van den ambesaet Francisco d'Alava[2)] weren uthgesonden, warnende $^{+}$fol. 85.

1) Eppens vergist zich; er is geen ander accoord dan dat van 23 Augustus 1566.
2) Francesco d'Alava, Spaansch gezant te Parijs, zond 29 Aug. 1566 een brief aan Margareta van Parma en tegelijk daarmede of kort daarna een uitvoeriger schrijven (beide bij Bor, I, fol 77 vlg. in Ned. vertaling), waarin de Prins c.s. werden aangewezen als de hoofdschuldigen van den oproerigen staat der Nederlanden; tevens was daarin echter de raad gegeven hun voorloopig een vriendelijk gelaat te toonen; later zou men hen gemakkelijk kunnen gevangen nemen en straffen. Deze brieven werden evenwel door Oranje onderschept, die ze aan Egmond en Hoorne op de bijeenkomst te Dendermonde toonde. Op hun last beklaagde Egmond zich bij de Landvoogdes, die verklaarde van niets te weten en den inhoud der brieven overdreven noemde; zij achtte zich niet verantwoordelijk voor wat men aan haar geliefde te schrijven. Vgl. verder Bor t.a.p.

voer dussen prince Wilhelmum van Orangien, item vor graef van Egmont und graef van Horn, als allene wesende autoren des quaets und uproers, myt[1] sie die placaten tegens spraken und daeromme up liefflickesten moten getractiert worden, dan tom laesten die eersten solen wesen um hoer tstraffen, als hoer rebellie wel verdient hefft. Dan myddelar tijdt hoer voel wijsmakende, kan men sie beter gebrucken, want uth Franrick konen wij[2] noch nene hulpe verwachten, daer die Hugenoten seer starck syndt und men gyfft ons ock woerden. Daeromme ys bedecktheit seer van noeden. Und alsoe gescreven uth Parijs den 29 Augusti anno 1566.

Die orsake van beschuldinghe des Princen was niet anders dan in vorighe request was to hove van die edelingen was overghegeven, welcke die Prince besonders an de hartochinne hadde vorgedragen, um sick tijdtlicken twillen huyden voer verdarff des landes uth muveringe des concilii van Trent, executie der placaten, instellinge der nije bisscopen als inquisituers, die niet genoempt muchten worden bij de gemeente offte solden moten vertrecken, die landen desolaet maken und cophandel swacken, und nu grote diensten in vorige orlogen gedragen hadden myt gelden, welckes niet meer solden mogen gescheden, etc. Und erboedt sick[3] die Prince in sijn religioen tholden, we tvoeren gedaen hadde. Dit was die orsake sijnes ongnades bij den Konick und had des niet willen verswijgen vor sijn persoen. Dan liever affdancket wesen und bij den Konick absolviert, soe Sijn Excellentie den 23 Jannarij anno 1565[4] na den Brabandtschen

1) Overmits.
2) D. i. de Spaansche regeering.
3) Bood aan.
4) Eppens bedoelt waarschijnlijk den brief van Oranje aan de Landvoogdes van 24 Jan. 1566, waarin hij zijn meening uiteenzet over de gestrenge bevelen, die door den Koning waren gegeven omtrent de invoering van de besluiten van Trente, het bijstaan der inquisiteurs door de wereldlijke overheid en de uitvoering der plakaten. Gedr. Archives. Prem. Serie, II, 16 vgl. en in Ned. vert. bij Bor, I, fol. 23 vlg.

stijl hadde scryfftlicke overgeven, na den Rijckstijl anno[+] 1566[1]; want Brabandt holt sijn stijl allene up Paesschen, des doedes und stervens Christi, het Rijck overst up den Karsdach und geboerte des heren Jesu Christi. Overst dyt ys die rechte orsake west des volgendes verdarffs der Nederlanden, dat die Konick, buyten sijn Nederlanden wesende, sick van die inquisitueren liet leyden und drijven in sijn onerfarenheit, na sijnes vaders Caroli V doetlicken affganck anno 1558 den 20[2] Septembris, denwelcken ock tot nene kleine nadiel der Nederlanden die twe susteren Maria und Leonora koniginne tsamen[3] in een maent des sulvigen yaers gevolget sindt; und sulcken konick Philippum den inquisitueren overlaten, welckes vrouwe Maria reede verdroetsaem geworden, was gesynnet Hispaniam tverlaten und mit Leonora hoer suster Nederlandt weder tsoecken. Dan sulcken haestigen doeden sindt niet sonder bedenckent gewest, dat men alsoe den simpelen Konick tbeter muchten mysbrucken, und nu alreede in sulcke weynich yaeren den inquisitueren hadde het regement overgelaten und sijn Nederlanden tlaten regeren, anders dan sijn vader gedacht, die privilegien der landen to

[+]fol. 85[v].

1) Wat Eppens hier mededeelt over deze stijlen, is niet geheel juist. Inderdaad had de Keizerlijke kanselarij sedert de Karolingers den Kerststijl. In de eerste helft der dertiende eeuw wordt meer of minder dikwijls daarnaast de Paaschstijl gebruikt. Van het einde dier eeuw tot den dood van Karel IV komt meermalen de Jaarsdagstijl voor. Toch blijft de Kerststijl overheerschend, totdat in de eerste helft der zestiende eeuw zoowel in de Keizerlijke kanselarij als verder in Duitschland de 1 Januari als het begin van het jaar wordt ingevoerd. In Eppens' tijd was dus de Kerststijl niet meer in Duitschland in gebruik. Braband had evenals Frankrijk (sedert Philips I) den Paaschstijl; maar ook hier werd in 1575 evenals in de andere Spaansche Nederlanden de Jaarsdagstijl ingevoerd. Vgl. Grotefend, Taschenbuch der Zeitrechnung (2e Aufl. Hannover en Leipzig, 1905), 12 vlg.
2) De meeste schrijvers hebben 21 September.
3) Maria van Hongarije stierf den 18 October 1558, Eleonora van Frankrijk in Februari 1558. Eppens vergist zich dus door te zeggen dat beide in dezelfde maand als Karel V stierven. Vgl. boven blz. 18, noot 1.

laeten und na hoeren bescreven rechten gebruckelicken was, und niet meer den inlandtsche overicheit bevoelen muchte blijven, soe uth dusse navolgende scryfften uth Spannien an de hartochinne vrouw Margreta van Parma bij den Konick overgescreven ys.

(Volgt de brief van den Koning van December 1565, gedrukt bij Bor, bk. I fol. 22$^{vo.}$).

+ Heet dit neit den Konick bedoeret[1] thebben, sijn naem, authoritiet tegens reden, recht, Godt sijn wordt und den arme, onverhoerde onderdanen und Staten der landen misbrucket thebben, jae ick segge gefangen tholden? Daer die provintien nene toganck geneten und gebrucken muchten, den diesulvyge, soe gesonden worden, ummegebracht und vergeven[2] syndt worden. +fol. 87.

Hierup doet die hartochinne van Parma voerts hoer uthscrivendt und verkundigen an alle heren und offitieren we folget:

(Volgt de brief van de gouvernante aan alle raden van Nederland, d.d. 18 December 1565, gedrukt bij Bor, bk. I fol. 23).

+ Dusse bitterlicke, riguersche scryfften in dusse tijden, rede 7 yaren na des Caroli V doet nijes ingedrongen, sindt die orsake des volgende verdarffs, waermede ock onse Ommelanden na die 30 yaren[3] uth alle prosperitiert onsettet syndt worden tot grote contributie gebrocht. Und alnu hadde die stadtholder Johan van Lingen, heer +fol. 88^{v}.

1) Bedrogen.
2) Vergiftigd, in 't algemeen: om het leven gebracht.
3) Om nauwkeurig te weten, welke 30 jaren Eppens hier bedoelt, zou men moeten weten, wanneer hij deze woorden schreef. Neemt men het jaar 1586 aan, dat in het begin der kroniek wordt genoemd, dan is dertig jaar voor de troebelen in de Nederlanden toch al te ruim gerekend. Was het getal 30 vaststaande en kon men geen schrijffout aannemen - bij Eppens lang niet zeldzaam - dan zou men daaruit kunnen concludeeren, dat hij omstreeks 1596 moet hebben geschreven. Nu het evenwel vaststaat, dat de kroniek in ieder geval vóór de reductie van 1594 is geschreven, zullen wij wel aan een schrijffout of in het algemeen aan een lang tijdsverloop moeten denken.

van Aremburg, een popijn[1] van Stadt und Lande in egen persoen gebeden tot 24,000 gl., daer he 40,000 eysschede, und up verscheiden termijnen erlecht ys worden, moverende orsake van grote beswaringe des hoffs. Die adel ys uth hoer gueder und staet ontsettet worden, soe myt dusse partijen verdielet worden. Die meente riep allenthalven vrijheit des religioens, haete die nije kettermester, dachte niet weiniger dan inquisitie tdulden. Die geestelick(heit), besonder in onse Landt, hadde hoere commissaris und offitiael[2], die meer den titel dan enich daet in den pauwsdoem beholden hadde, lieten yder predigen, leeren, leesen wat hem gelustede. Allene die Mennonisten worde niet opentlicken tpredigen geduldet, dan ingebunden myt geltstraffe[3]. Daermyt worden die placaten verdecket holden und niet meer geacht, want nene inquisitie bij emant gevreset worde. Und tegens dusse bovengescreven riguersche placaten worden ommeghedragen enige andere scryfften und boecken, het volck tot vrije executie des religions ropende, und dat niet sonder conniventie der hoffheren, um beter die inquisitueren tstellen in tbanden[4]. Und sulcke standt was nu allrede meer dan vier yaren[5] lanck bestanden und voer nemant beswaerlicken, jae die monneken in den cloesteren dorsten vrij uth seggen: Kan onse lieve Heere Godt niet myt ons doer de vyngeren sien, soe

1) Schrijffout voor propijn = schatting of bede. Over deze bede is in de stukken van het Rijksarchief in Groningen niets te vinden.
2) In de Ommelanden, welke tot het bisdom van Munster behoorden, was de officialis terrae Frisiae de hoogste geestelijke ambtenaar, de vertegenwoordiger, speciaal in rechtszaken, van den bisschop. Vgl. Bijdragen v. Gesch. en Oudheidk. der prov. Gron. dl. VI, blz. 244 en dl. X, blz. 111.
3) Over de vervolging, speciaal het straffen der Mennonieten met geldboeten, zie S. Blaupot ten Cate, Geschiedenis der Doopsgezinden in Groningen, Overijssel en Oostfriesland, dl. II, blz. 3-11.
4) Men zal wel moeten lezen: in banden. Vgl. over de slappe inquisitie te Groningen boven blz. 88 vlg. en 125.
5) Welke jaren Eppens hier bedoelt, is niet duidelijk.

yst verloren sake myt ons. Daeromme vole uth den closteren vertogen und worden predigers up dorperen. Jae sommigen, het pawstdoem verlatende, to Embden angenomen; anderen worden offitialen van styfft van Munster, uth Scermer[1] vertreckende, to Loppersum angenomen, den van Ewsum seer dienstlicken geworden, als onder anderen Gerardus Wernig[2], pastor to Middelstum und offitiael gestalt, alles hefft duldelicken anersien und nemant beswart, we ock Timannus Petri to Loppersum commissarius[3].

[+] Der Nederlanden volckes jegens uthscrijff uth Goedes wordt, als van den hemel, niet uth Spanien, van Christo, niet van inquisitueren geopenbaert, sekere afflaet [+]fol. 89.
des kerckes Christi erbiedende, dat het volck nene ketterije invuere noch rebellie make, noch ock neit der geestelicke guedere begeere tmisbrucken, dan endtlick die waerheit und christelick wandel onder hoeren overicheit versocht und begert tho hebben, soe in alle landen en steden ummegedragen und verwachtet worde.

(Volgt eene uitvoerige theologische verhandeling, waarvan het bovenstaande klaarblijkelijk de titel is[4].

[+] Aldus ys die gemeente van Nederlandt in alle provintien gesynnet und gemodet
west dorch het predigen, vermanen, leeren und leesen, soe stedes hemelicken uth [+]fol. 94.
Goedes wordt in huysen und bijkumpsten gebruckelicken, niet in kleine antal dan tot 400 eder 500 personen tsamen gewesen, ock in die groetste koepsteden, niet enige

1) Bedoeld wordt het mannenklooster St. Helena van de orde der Kruisbroeders te Scharmer, ongeveer twee uren ten oosten van Groningen.
2) Blijkens verschillende stukken in het Familiearchief van het geslacht Ewsum was Gerhardus Werninck officiaal en archidiacon van Friesland 'Munsterschen styfts' en pastoor te Middelstum. Hij komt als zoodanig voor van 1566 tot 1571.
3) Timannus Petri was gedurende vele jaren commissaris van den officiaal van Munster in de proosdij van Loppersum en alzoo met een gedeelte der kerkelijke rechtspraak belast.
4) Deze verhandeling of dit pamflet is in geen der bekende catalogi te vinden.

rebellie, uproer und overicheit anrichtende. Soe die Wederdoeperen sick onderstonden hebben sulven regementen antrichten, tegen welckeren die blodige, riguersche placaten van yaer 1531[1] bisheer ingestalt, exasperiert und tot meermalen vernijet syndt worden. Und ock even strengelicken synnen executiert worden over alle dengenen, die neit de Roemsche pawslicke ceremonien und affgoderijen in myssen, in bychten, keersen, belden und uterlicke hoeren diensten in den kercken gelickformich und onderdanich was, sonderling over het offeren der doden, und alsoe niet lange voer den overicheit onverclaget kunde blijven. Daeruth dan soe voele yammerlicke spectaculen dartich yaeren lanck[2] sindt erstanden, dat men een screckent voer munneken, papen allenhalven dragen musten, die alsoe hoeres affwesende konicks Philippi in Spannien authoritaet, onwetentheit[3] sonder eniger der Staten van Nederlandts inreedent und consendt mysbruckeden. Und, want sulckes noch niet genoch was, versochten ock de Spansche inquisitie na des Caroli V und sijner beyder suster affganck anno 1558 in Nederlandt to gebrucken, um alsoe niet allene in der Christenen bloet sick tbaden, dan ock aller guederen dielafftich tmaken, soe als suspecten allene begrepen und sonder anclager overvallen worden, dat ock benae die rijcksten meer tvresen hadden dan die vromesten, niet angeseen wat statuten, privilegien und vrijheiden in steden und landen bisheer gewontlicken west weren, bij welcken ock het crimen haereseos van ketterije noch neit genoempt[+] offt becandt was, voel weiniger weten to onderscheyden die orsaken, waerom een ketter tordelen sij, daer wol billicken die 12 articulen des geloeffs het richtsnoer van behoeren geachtet tworden, allene na den hillyge scryfftuer ondersocht und nene laster Goedes wesen kan, soe [+]fol. 94[v].

1) Vgl. over de plakaten boven blz. 148, noot 2.
2) Eppens heeft hier wederom het getal van 30 jaren. Vgl. boven blz. 163, noot 3.
3) Eppens bedoelt; buiten weten van den afwezigen koning.

niet dorch die teyn geboden Godes gerichtet ys. All waer dat anderde gebodt ock in de olde Vresche landtrechten van nene belden thebben, tdienen und to eheren beholden ys gebleven[1] und evenwol in de pawsche kercke upgericht; questie derhalven, soe emant nu in Vreslant die belden uth den kercken versmijt, een ketter can geordelt worden. Soe doch ock niet entlicken ontsloten[2] ys, woe men een ketterschen mensche straffen sal, soe Paulus secht, dat men sodanige na anderde, darde vermanunghe scouwen sall, und men ock oncruydt moet wassen laten, soe Cyristus[3] leeret. Und sonderling den predigeren het sweert niet bevolen ys, dan den overicheit, und alnoch to onderscheiden ys tusschen een uproeryger, halstarriger, valscher leerer und ener, die to keren und to wynnen sal wesen und in stillicheit sich erholt. Item wat richteren darto wesen moten und woe men religioens saeken, daer het gemene beste allene anhanget, bestaen can to slichten offte to ordinieren sij, van scoringhe und twidrachten, ys neit nodich to disputieren, want daer moeten stedes scoringe und argernissen wesen. Dan die een ander evangelium leret, ock een engel uth den hemel, die ys vervloeket, een grouwel voer Godt. Godes wordt kant alles richten und ys niet verdecket, dan allene vor dengenen, die verloren gaen, soe als Goedes versienunghe van anfange des disponiert hefft tom doet offte tom levendt, dat ys soe Goedes wordt annemen offte verachten.

Tot sulcken ordel und onderscheet beropen sick neit die papessche inquisitoren, doctoren, monneken und magistri nostri van Loven, dan allene tot den hillige, dat ys den helschen vader, den Pauwest van Roem, die den konigen tot sijnen vasallen und knechten to gebeeden und voertscriven, ys uth die caste sijnes borstes und

1) In de ons bekende Friesche wetten is dienaangaande niets te vinden.
2) Besloten, vastgesteld.
3) Met Cyristus zal bedoeld zijn de beroemde Grieksche kerkvader Cyrillus, patriarch van Antiochië van 412 tot 444, van wien tal van dogmatisch-polemische en exegetische werken en homiliën bewaard zijn.

hartes gedancken. Soe doch alle overicheit dieneren Godes ock synnen und den stafelen[1] Moyses an hoeren halse[+] dragen moten, daer nae sie richten moeten und hoeren executie na den uthwendige politie vuldoen; van het inwendige richtet Godt allene. Daeromme allene twe marckeden getellet worden: forum civile und forum conscientie[2].

[+]fol. 95.

Alsulcken grondt dan in Vreslandt und andere provintien gelecht, ock in der scolen to Gronnigen geleret van sulcke twe dapper geleerde mannen, Regnero Praedinio und Garlaco Verrutio, in den scolen to S. Merten und to Drae[3]. Alwaer uth Westerlandt, Oestvreslandt und Ommelanden een grote meenichte des joegets van adel und onadel alle dusse yaeren lanck meer dan 25 yaeren instituert und geleert sindt worden. Dat die sulvighe discipelen ock in universiteten hoerer mesteren vermaen und leer mede ummedrogen und beholden hebben und soe tot pastoren offte predigers (als doch noch voele tot kerckendiensten sick begeven hebben) beropen sint worden, niet den pawsdoem verstarckeden, dan endtlicken voele ceremonien voer middeldingen[4] mosten laten blijven und also achteden, ter tijdt van den overicheit sulcke beter reformiert worde, offte dorch langheit des tijdes worde vallen und vergaen. Alsoe sindt die meeste predigers in die Ommelanden sich sulven niet gelick gebleven, die den pauwest[5] to Monster und Utricht ingewijet, up hoeren predigstolen den Luterum, Brentium[6],

1) Ongetwijfeld te lezen: wetstafelen, of eenvoudig: tafelen.
2) Dus geen kerkelijke rechtspraak, forum ecclesiasticum.
3) Zie boven blz. 88 noten 8 en 9.
4) Bemiddelingen, minnelijke schikkingen.
5) D.w.z. den bisschop.
6) Johannes Brentius, (1499-1570), de reformator van Zwaben. Oorspronkelijk tot priester gewijd, kwam hij sedert 1518 meer en meer onder Luthers invloed, waardoor hij zich langzamerhand van de Katholieke kerk losmaakte. In 1548 werd hij gedwongen zijn woonplaats Halle te verlaten, maar vond te Stuttgart een nieuwen werkkring; hij organiseerde het kerk- en schoolwezen in Wurtemberg. Hij was een gematigd man, afkeerig van alle uitersten.

Philippum am meesten folgeden und bekanden, dat nu langes alle die kerckwijunghe, des mysses canon, metten vigilien, zielmyssen meer een spot worden geacht dan vor diensten geholden. Item men dielden uth die sacramenten up beyder gestaltenissen, gebruekeden gemene Duytscher sprake. Die visitationes van cappellen ten Dam, to Crypswolde[1] worden vergeten und wat dergelicken meer was, dar prediger und nochtans monnich sulven uthriepen: blijfft thuya, blijfft huys, lieve vrunden; die Here Godt wonet hier niet meer als in ju egenen huysen; daer beedet und roepet tot Godt. Want sulcke uthvaerden weren rede vermeygunghe[2], we dan ock die bedeldagen[3] und processen[4] na Paesschen to Gronnigen tom verlustinge myt eten und drincken tho Helpen und buyten horen poerten to hilligen graeff aldaer[5] geholden und bespottet worden. Dit alles uth den scolen, uth den scolen up den predichstoel tot warnunghe opentlicken gestraffet, und onder den gemeenten alle ontkennet und verlaten, als tegens Godes wordt strijdende, was die gemeente heel tot reformatie und opentlicke Evangelissche leer geneget, leveden myt den anderen in vrede, enicheit.

Die conventen und prelaten in die Ommelanden worden mede voer Staten, jae hoechste Staten des landes geachtet und geholden in groter reverentie und weerdicheit, nergens an hoer guederen, an hoeren personen vercortet und verongelicket. Alsoe ock dat sie alnu nene monneken keereden offte werenden, soe, den professe verlatende, in den Evangelissche kercken in Oestvreslant eder up lenen in den Ommelanden sick ter dienst und tpredigen begeven und dienen wolden. We dan an D. Alberto Har-

1) Kropswolde, 2 uur ten O. van Groningen.
2) Vermaak.
3) Biddagen.
4) Processiën.
5) Over het heilige graf te Helpen bij Groningen, zie Mr. J.A. Feith, ‘Hilghe stede’, Gron. Volks-Alm. voor 1899, blz. 52.

denbergio[1] uth Adwert, her Gert Wernig[2] offitiael uth het kloster Schermer, Jodocus Ockius[3] uth Oldencloster, to Spick pastor und daerna abt to Rottum in Ditmar Rengers[4] plaetse, wij erfaren hebben und dergelicke voele. Und dat alsoe wol 20 yaren lanck erfaren, we ock myt den provest to Schilwolda her Albertus genoempt. Alwaer in sulcke cloesteren, we ock bij den jufferen up Broderkerckhoff[5] in Gronnigen, die rijckste edelsten hoer dochteren ter scolen stelleden weinich yaren lanck. Alsoe dat reede in die Ommelanden een egenwyllyge natuerlicke religioensvrede begroyget und ewich solde erholden worden hebben, daeryn dat Ommelandt noch meer dan in dusse verleden 30 yaren[6] ghegroyget, gebloyet und groetmechtigher solde bewaer(t) konen worden hebben, soe daer nemant hadde gewest, die van sijn vaderlandtsche statuten und vrijheiden hadde willen sick affdringen laeten und to hoeren oheren nemant to hove hadde geopent[7], waervan Johan die Mepsche[8], die nije lutenant van 1558[9] yaer aff, we tvoeren sijn vader Evert Mepsche, myt noch anderen, borgemester Johan Wijfferinck[10] in Ebbingestrate, D. Siccinghe etc., het hoff

1) Zie blz. 144 noot 1.
2) Zie blz 165 noot 2.
3) Meer bekend als Jodocus Oxius.
4) Ditmar Rengers was abt van Rottum en proost van Uskwerd.
5) Bedoeld zullen zijn het Vrouw Menoldaconvent en en het Vrouw Sywenconvent, welke gebouwen aan de noordzijde van het Minderbroederkerkhof waren gelegen, ter plaatse waar thans het Academiegebouw staat.
6) Wederom de 30 jaren. Vgl. boven blz. 163 noot 3 en 166 noot 2.
7) D. i. niemand ten hove de ooren hadden geopend.
8) Zie over hem Mr. J. Nanninga Uiterdijk in Bijdr. v. Gesch. en Oudheidk. der prov. Groningen, dl. IX blz. 81-161.
9) Dit moet zijn 1557; in den herfst van dat jaar werd hij als luitenant der Hoofdmannenkamer geinstalleerd.
10) Bedoeld zal zijn Johan Wifferinck of Wijfring, burgemeester van Groningen in onderscheidene jaren tusschen 1557 en 1567. Tusschen 1582 en 1599 was wederom een Johan Wifferinck burgemeester.

wolden und musten behaegen um der Stadts vrijheiden tvermeren und die Landen to verkeeren. Daer heer van[+] Arenborch gerne na lusterde, um alsoe Stadts und Landes vrijheit to erkennen und onder to drucken, und dat reede angefangene process tusschen Stadt und Lande die rechte middel und orsake to was. Soe van yaer 1537[1] bys hier heer van trappe tot trappe in meerder verwuetheit und bitterheit tusschen die beyde litmaten, als van twe corperen wesende staten, erwassen und een onverlosschen vuer angebrant hefft in haedt, nijdt, vangenscap, mort und vernelinghe der landen. Want tom eersten sindt die landtrechten anno 1555 to hoeve ingheeysschet und copien gesonden. Daerna sindt die Landen anno 1556 um der jartaxten nijes bescreven worden; want men nu yaerlickes niet myt 12000 gl. alle lasten und herentaxten betaellen konden, dan ock popijnen[2] geven musten, als tot een yaer 24000 gl. und die adel ock hoer oncosten uth die Landen soecken muste tegens den stadt Gronnigen, daer van der stadt meygeren, als horer kercken, closteren, borgeren landen gebruckende, vrij myt contramandaten upboden worden, als offte die landtheren des meygers guederen mechtich, sonder vercortinge hoerer hueren den meyger sijn vrij gebruck, gewyn, marcket solden mogen vercorten und sick allene noch meer gewyns toegenen, dan als die voerbenoemde betalet worde. Sulckes dede ock rede vermeeren der Ommelanden Staten process und clagent tegens den stadt Gronnigen, soe uth D. Philippi Kopel compromiss[3] sijn eerste orspronck ontfangen und nu reede anno 1561 und dusse yaeren lanck voer den

[+] fol. 96.

1) Immers na het verdrag door Stad en Ommelanden in 1536 met Karel V gesloten; het cijfer 1537 is eenigszins globaal. Zie hierover uitvoerig Bos, t.a.p. Hoofdstuk VIII.
2) Zie blz. 164 noot 1.
3) Dit is het reces of de uitspraak van 's Konings commissaris Philips Coebel d d. 4 Aug. 1564. Zie Bos, t.a.p. blz. 248 vlg. Eppens geeft dit reces fol. 67vs., boven blz. 132, alwaar echter een drukfout bij Rengers (uitg. Feith I 279), vermeldende 1562 in plaats van 1564, door ons werd overgenomen.

trubbelen und uthsmittungh der belden uth den kercken was to hove swevende und anhangig gemaket tegens den stadt Gronnigen um het stapelrecht van copen und vercoepen. Und ock tom darden die adel, het recht niet bedenende, onder den gesettede redgeren hoer heerlicheiden lieten bewaeret worden; want die adel wolde die hoeffsche placaten over de religioen neit executieren, dan konden sulcke hoer redgeren hierto upcomen, als niet boven landtrechten tmogen procederen tegens emant; want geestelicken und wartlicken ganslicken van wretheit und tyrannie vremdt und onnatuert weren. Dat sulckes also waerafftich sij, soe synnen wij diegenen, soe tot dussen[+] onrustige tijden van mijnen Godt und Scepper in den yaere 1534 umtrent Palm[1)] ter werelt gecomen, und geboren in Equart[2)] und na mijnes vaders affganck anno 1545 up Sandtganck[3)] den 12 Octobris tot yaer 47 up Gregorii[4)] erhalden worden byn to Fermsum, daerna to Gronnigen achte yaeren lanck tom andermael van mijn vormunder ter Dra ter scolen, we tvoeren van mijn vader to S. Merten ock ter scolen gestalt, und vulhardet hebbe tot het yaer 1555 und alsoe alle classes ommegewandert. Dorch mijnes rectoers Garlaci[5)] vermaen und raedt na Loven affgefeerdiget byn worden meer als na Wittenberg offte Coln. Want Garlacus der pawschen ceremonien niet seer onderscheide van der Wittenburschen in sijn lectioen und to Coln[6)] niet sonderling was thaelen, als een cop-

[+]fol. 96[v].

1) Paschen 1534 viel op 5 April, Palmzondag dus op 29 Maart.
2) Eekwerd, een behuisde wierde of terp tusschen Wirdum en Tjamsweer, een uur ten westen van Appingedam.
3) Santgangen = St. Victor, maar deze dag is 16 October.
4) 3 September. Vgl. het reeds boven blz. 106 door Eppens medegedeeld over zijn jeugd en zijne opvoeding.
5) Gerlacus Verrutius, vgl. boven blz 88, noot 8.
6) Daarin vergist Eppens zich. De oude universiteit van Keulen, gesticht door paus Urbanus VI in 1388 naar het model van die van Parijs, genoot vrijwel tot haar opheffing in 1796 een groote reputatie als Katholieke instelling van hooger onderwijs, al was zij reeds in de Hervormingstijd scherp door de Humanisten (b.v. in de Epistolae obscurorum virorum) aangevallen als een kweekplaats van onkunde.

stadt wesende, van beide religionen nichtes gewisses. Und to Loven bij den rectoer des universitiets ingescreven, worde ontraden niet an den receptoer[1] tom pawschen bedwongen tworden, so vole gedaen rouwende is. Dan aldaer bij Gerardo Loppersum[2], rectoer to Namen mijn vedder, und Frans Panser, Hermen Enens, Volker Westerwolt[3] und andere vole conversierden; byn anhardet[4] geworden na Coln und vorts dorch landt tHessen na Wittenberg bij Philippo Melanthone treysen und tverblijven. Tot den yaere 1560 in Aprili, alwaer D. Philippum mede te grave gevolget byn den 11 Maii; uth Wittenberge weder na mijn vrunden, oems, moders broders int vaderlandt van Hamborch gecomen und het vaderlant in sulcken gestaltenisse gevonden; bys dat ick, anno 1562 up den 10 Maii in den ehelicken standt getreden, to Enselense[5] mijnes vaders hert[6] hebbe beseten, die huysinge anno 1564 verbetert. Vorts hebbe gesien und belevet, woe die landtsdagen to Gronnigen sindt erholden worden in groter weerdicheit der prelaten, junckeren, hovelingen, egenarffden und vulmechtigen unde tom laesten wij onsen pastoer heer Johan van Hardewijck uth Wirdum ontsetteden und Thomam Iduma dair weder yn uth Spick, vicarium und monnick gewest to Bergum in Westvreslandt, beropen, ingesettet, die daetlicken to Spick und alsoe ock to Wirdum anno 1566 die belden affsettede van die altaren und uth sick sulven den Evangelissche leer bekennede. Want alle copluyden nu uth

1) Receptor of quaestor, ontvanger der Universiteit. Zie Nicolai Vernulaei Academia Lovaniensis (Lov. 1657), blz, 37.
2) Vgl. boven blz. 149, noot 3. Daaruit volgt, dat Loppersum, voordat hij in 1559 rector te Groningen werd, als zoodanig te Namen werkzaam was.
3) Allen uit Ommelander geslachten geboren en voorkomende in stukken van dien tijd op het Groningsche archief.
4) Aangespoord.
5) Een behuisde terp of wierde aan de noordzijde van het Damsterdiep ten Z.O. van Loppersum.
6) Heerde = boerenplaats, waaraan bepaalde rechten in zake rechtspraak, collatie en waterstaat waren verbonden. Zie Mr. J.A. Feith, Bijdragen tot de kennis der prov. Groningen enz. dl. I, blz. 179.

Brabant und Hollandt und Flanderen etc. den gemene reformatie verkundigeden vrij twesen, sonder placaten meer tachten als vorscreven is.

[+1)] ***Corte historische antekunge des belli sacri und inlandtsche der konnickschen Papisten van Spannien tegens die Evangelisschen***[2)] [+]fol. 97. ***yn die Ommelanden und stadt Gronnigen und vort des stadt Gronnigen tegens hoere nabueren, den Ommelanden sulven, van den yaere* 1566 *mense Julio tot dusse laeste tijden, yaer und dach in sekere boecken affgedielet, durch Abelum Eppens cortelicken angetekent, na dat gemene geruchte schalde offte sulven erfaren heft, trouwelicken voer den sijnen sonder hoen van emants tsamen getogen.***

Propter et per concilia et coetus hominum civitas omnis existens unum finem spectat, foelicitatem civium.

Foelicitas ex legibus.

Magistratus propter leges.

Lex consensu hominum.

Is verus consensus, qui vero et recto conformis est.

Omne verum et rectum in Deo consistit.

Deus manifestatur per religionem verbo suo declaratam.

Ergo civitatum foelicitas consistit in consensu verae religionis, quam magistratus et cives inter sese colunt, hic si aberratur, cadit foelicitas civitatis.

Mundus hic est instar unius civitatis, oceano veluti moenibus circumdatae, in qua omnes homines oportet unum civitatem efficere ad praedicandam laudem Dei, unoquoque varia officia inter homines exhibente, qualis is qui civis ecclesiae Christi est, puris enim sunt omnia pura, quod sive fide peccatum, hinc ergo discrimen bonorum et malorum in mundo, quia non sunt ecclesiae Dei etc.[3)].

1) Fol. 97 en 97v. is een los blad, in de katern tusschen fol. 96 en en 98 ingenaaid.
2) Deze tegenstelling is karakteristiek voor Eppens, die den strijd tegen Spanje uitsluitend als een godsdienstoorlog beschouwt.
3) Eppens heeft deze Latijnsche spreuken ongetwijfeld afgeschreven uit een spreukenboek, zooals er in dien tijd verschillende in omloop waren.

+ Die belegerunghe des stadt Gronnigen[1] anno 1579 costet: in lenunghe van knecht und servijsen van Januario tot laesten Decembris 3028 gl. 13 st. 4 placken, van cruyt und lot 2130 gl. 11 st. 5 placken, van tymmeringe an Dilffziel 65 gl. 17 st. 3 plack, van onkosten ten Dam und Winsum gedaen an den stadtholder grave George Lalein 3511 gl. 14 st., van onkosten to Lewerden und Antwerpen in commissie 22711 gl. 12 st. 5 plackens, van boedenloen 503 gl. 13 st. Tot laesten Decembris anno 79 bij tijden des stadtholders grave Jurg van Lalein und sijne egene belegerunghe gedaen voer Gronnigen umt Staets tmaken, summarum 58952 gl. 2 st. Die rentemester Johan Winbrugges[2] hefft in dit vorscreven 79 yaer gebort tot yaer 80: 1,033,317 gl. 5 st. 6 plack die yaertaxt. +fol. 97v.

Die anderde belegerunghe tegen den grave Georg van Lalein stadtholder anno 80, 3 Martii, voer Gronnigen gedane costen: die lenunghe der Azinge Entens und Unsten und Renwou[3] ruyteren in den Ommelanden vor Gronnigen belopen tot 20 Julij 29576 gl. 16 st. 6 placken, van attelerije und noedrufft des legers 2582 gl. 8 st. 2 placken, 20 Julij van onkosten tot Dielffziel weder to starcken tot den 21 Augusti, daer Azinge Entens in belecht worde, 3356 gl. 6 st. 5 placken.

1) Door het beleg of eigenlijk de insluiting van Groningen in den zomer van 1579 dwong Rennenberg de stad zich aan hem te onderwerpen, hoewel zij de Unie niet onderteekende. Het tweede beleg van 1580, ook door Eppens genoemd, volgde onmiddellijk op het verraad van Rennenberg in Maart 1580; het moest worden opgebroken, toen Hohenlohe in Juni van dat jaar door de Spanjaarden bij Hardenberg werd verslagen en zoo de weg naar het Noorden weer vrij werd.
2) Deze was in het jaar 1579 zijn vader Herman Wijnbrugge als rentmeester der Ommelanden opgevolgd. De door Eppens opgegeven cijfers bezitten een vermoeden van juistheid, omdat Eppens in deze jaren meermalen werd gecommitteerd tot het nazien der rekening van den Ommelander rentmeester (zie o.a. Reg. Arch. Gron. 1582 n°. 66).
3) Azinge Entens, Aylcko Onsta en van Renswoude waren drie ritmeesters in dienst der Ommelanden. Vgl. Rengers, dl. II, blz. 191 en 207.

Der deputierden costen uth ordinantie der lotgens[1] ys 350 gl., noch andere onkosten van.....[2] 9104 gl. 10 st., van boedenloen, wagens und scippers 1098 gl. 10 st.

Van imposten bij Claes ten Buer[3], collectuer generael, is in een maent ontfangen 60150 gl., uthgave mer als ontfang befunden Claes restandich 843 gl. 3 ortgens. Hayo Reiners, ondercollectoer, ontfangen 1279 gl. 18 st. 2 placken tot 4 Julij, blijfft schuldich 452 gl. 5 st. 2 placken. Restat noch bij Berent Kater to Winsum und Conrade van Rensen up den Ziell collectoeren.

Anno 1576, tot ontlosinge der Walen uth Gronnigen, up interesse genomen 106298 gl. 2 st. 3 placken up Stadt und Landen. Uth Landt ontfangen van die vijffte pennick 76553 gl. 5 st. 6 grootgens, uth Drentlandt becomen 30000 gl. uth Gronnigen allene 25000 gl., daerto het gelt van alle hopluyden und clenodien angetastet[4].

I Boeck anno 1566.

[+] Naedat die loep des Evangelii ock in Nederlandt vulendyghet muste woerden, gelick des die vorsienunghe Goedes regeret ende stellet, soe ys ock in Brabant dorch [+]fol. 98. dwanck und indringent der Spansche inquisitie die vrijheit gemaket, dat ock niet ordentlicker wijse van die ordentlicken overicheit (welcke die religioen ganslicken under

1) Lotgens = loodjes, d.z. de wijnloodjes, waarmede de regeeringspersonen te Groningen werden betaald en welke zij tegen wijn in het stadwijnhuis konden inlossen.
2) Twee woorden in het h.s. doorgehaald en daardoor onleesbaar.
3) Claes ten Buer is eene zeer bekende persoonlijkheid in de tweede helft der 16e eeuw in de Ommelanden. Hij was een Appingedammer en heeft verschillende ambten (o.a. rentmeester van de contributiën, van de geestelijke en geconfisqueerde goederen, van het Oldambt enz.) in dienst van den Stadhouder en de Gedeputeerden der Ommelanden vervuld. Dikwijls zijn aan hem zendingen opgedragen. Op hoogeren leeftijd was hij burgemeester van Appingedam. Zijne correspondentie tusschen de jaren 1562 en 1593 is bewaard gebleven en berust in het Rijksarchief te Groningen, H.S. fol n°. 179.
4) Of al deze cijfers juist zijn, is thans met de beschikbare gegevens niet meer na te gaan.

des Koninck van Spaniens hoecheit stelleden, und niet achteden, dat men sonder Sijnes Majestaets consendt und tholaetendt die Evangelissche predicatie solden offte muchten inlaten und ock neit konde ingelaten worden, want Sijn Majestaet niet sijnes egen gewalts offte des Raedts van Staten authoritiets bijwesen konde, dan voel meer der inquisitoren macht und gewalt onderworpen muste blijven) in die Nederlanden die veranderinge des religioens dan dorch dat gemene volck[1] ys angeheven. Want hoer een grouwel was die tirannie in Spannien over die Evangelisschen und ock nu over die teyn yaeren[2] lanck tovoeren in Vranckrijck uth die veranderinge grote bloetstortinghe gesien und der Koninckklijcke Majestaets authoritiet unde hoecheit an beiden sijden seer mysbruckeden. Daeromme ock aldereerste in Gronnigen anno 66 in den maent Julio umtrent S. Jacobi[3], als in Brabant die veranderinge dorch die meente begynnet worden, ys to Helpen, in dat voerhoff van Gronnigen, Goedes wordt van die Swingelsche predicanten[4] geprediget worden. Und dat meest dorch enige hovelingen der Coenersen[5] myt sekere anhang und gemenschap der burgeren groten und nederigen states uth der stadt Gronnigen. Welcke korte dagen daernae, want ock in Hollandt die sake gedreven worde, aen den Raedt der

1) Ook deze beschouwing, waarin zeer veel waars ligt, is zeer karakteristiek voor Eppens.
2) Welke tien jaren hier door Eppens zijn bedoeld, is niet duidelijk. De godsdienstoorlogen in Frankrijk begonnen in 1562.
3) 25 Juli.
4) Het is eigenaardig, dat Eppens hier spreekt van Zwinglische predikanten. Als zoodanig kan men noch Wicher Millesius, die tot 1565 te Norden predikant was geweest, noch den beroemden Menno Alting, die juist te Heidelberg tot de bediening des Woords was toegelaten, noch eindelijk Feito Ruardi, die reeds in 1550 in Groningen moet hebben gearbeid, aanmerken. Misschien bedoelt Eppens alleen niet-Luthersche predikanten en was het woord Calvinistisch nog minder gewoon.
5) Het geslacht Coenders had te Helpen zijn stamslot.

stadt Gronnigen ghesoliciet[1)] hebben um enich opentlicke[+] kercke aldaer to hebben. Und ys des tijdes myt consendt van Borgemesteren und Raedt den gemeente der Evangelisschen thoegewesen der Brodermonneken kercke und dat bij provisie van een andere ordinantie. Daeromme van stonden an die sulvyghe kercke purgiert van altaren und belden, ys voer der Reformierde kercke myt affluydinge des klockes geopent unde overghegeven. Want men voer meer uproers und tegenstandt seer bevreset weren und meer onordentlicheit uth folgen solde und ys ock verboden worden, dat nemant der Romschen und Evangelisschen malcander lasteren und schelden solde[2)]. Daer nochtans die pastoer to S. Merten Johan Eelts[3)] voele tegens sijne geweten bestaen hefft myt hemelicke affradunge und opentlicke versaekinghe, hoe wol die sulvyge Elts, voer weinich yaeren twe mael tot een pastoer beropen, die sulvyge leer bekennet hadde und nu up der pawslicke ceremonien die kercke angenomen und vorts beholden wolde. [+]fol. 98[v].

1) Schrijffout voor: gesolliciteert.
2) Vgl. daarover en over het volgende: P. Hofstede de Groot, Geschiedenis der Broederenkerk te Groningen (Groningen, 1832), 31 vlg. Op blz. 35 wordt daar verwezen naar ‘Ab. Eppens in Tegenw. Staat D. I bl. 375’.
3) Wat Eppens hier van Johannes Eelts zegt, is volkomen waar. Deze, eerst pastor te Baflo, daarna pastor en persona der Martinikerk te Groningen van 1564 tot 1568, eindelijk na de komst van den Bisschop te Groningen in 1568 aartsdeken van het bisschoppelijk kapittel, was in den eersten tijd zeer vrijzinnig. Van hem werd zelfs gezegd: ‘dat die voorsz. pastoor van vrijen opinien is, dan anders niet en suecket dan de oelde Catholice ende Rhoemsche religy te veranderen, gelick hij voir sulcken van alle goede kerstenluyden, kennenisse van hem hebbende, is geholden ende gereputijrt’. Maar later, waarschijnlijk verschrikt door den voortgang der Hervorming, werd hij meer en meer goed Katholiek en conservatief. Hij bleef in functie na den dood van den Bisschop en de opheffing van het bisdom. In 1582 werd hij zelfs nog tot officiaal van de diocese benoemd. Hij stierf in 1588. Vgl. Reitsma in Gedenkboek der Reductie van Groningen in 1594 (Gron. 1894), blz. 137 vlg. passim en Bijdr. tot de Gesch. en Oudhk. v. Gron. III, blz. 318.

Als dusdanige vrijheit to Gronnigen voer die Evangelisschen overgegeven, hefft die loep und veranderinge des religioens ock in die Ommelanden niet gelettet mogen worden. Dat allene neit die missen over heele landt benae sint stille geholden, dan ock in sekere kercken, tho Winsum in beide kercken, Nijelandt[1)], Garsshuysen, Galrelsweer, Woltersum, Cryspwolde und meer die altaren affgebroken und belden verneelet und alle presteren in swarte begunnen te predygen[2)]. Alsoe rijp[3)] was geworden die pawsdoem, dat sick nemant daerover beswaert makede die veranderinghe an to nemen, sonderling diewijle het gemene volck, jae die leerrers sulven genoch achteden twesen tot een guede reformatie thebben, dat die kercken alsoe gepurgiert und die leerers alsoe examiniert[+] und exuert van clederen solden sijn, onangesien woe die kerkentucht behoert ingestalt tworden, und die leer eendrachtich muste sijn. Overst die lutenandt Johan Mepsche[4)], des seer mysgunstich, hefft des an den Stadtholder, den grave van Arenborch, Johan van Lingen, ilendt verscreven. Daeromme ilendt bynnen Gronnigen een landtsdach an Stadt und Landen tsamen na manier des verbundts van 1482 verscreven. Hefft alsoe sijn breven geopent und mundtlicken verclaeret, dat Koninckliјke Majestaet van Spannien soedanige veranderinge und gewalt niet konde offte wilde lijden und nageven, dat der apostelen und Marien und die heilige crucifixen alsoe oneheret und myt voeten vertreden solden worden, dan solden als kerckenschenders und dieven gestraffet worden, jae die men doersteken unde doerscheten solden etc. Waer up een gemene beraedt van Stadt und Landen

[+]fol. 99.

1) Vermoedelijk Oosternieland bij Uithuizermeden. Het kan echter ook Westernieland ten n. van Baflo zijn.
2) Dit was een symbool van den overgang tot de Hervormde leer. Vgl. Reitsma t.a.p. 161.
3) Rijp om te vallen.
4) Vgl. over hem de monographie van Mr. J. Nanninga Uitterdijk in Bijdr. tot de Gesch. en Oudhk. v. Groningen, IX, 81 vlg.

ys genomen up Donderdage voer 11000 Mageden[1)], dat, angesien dat dusse landtscap midt die naburen van Oestvreslandt durch frundtscap, echtscap und contracten, mede ock dusses tijdes halven edtwes meer lijden und nageven musten in dusse religioenssake, soe wolden sie geestelicke und wartlicke overicheit insien, dat daer nene uproer, twist unde onehenicheit an enige plaetsen und personen geboeren solde, ter tijdt die sake anders geslegen muchte worden. Wolden evenwal bij Koninckliјke Majestaet lijff und gudt und allen haren upsetten. Dit worde alsoe gemeent, dat Koninckliјke Majestaet en hadde die Ommelanden niet to gebeeden in dusse sake des religioens, die doch hoer egene zeendtrechten hadden und alle[+] placaten der religioen niet alsoe annemenden gelick andere provintien. Want sie hoer egene landtrechten hadden und voer authocrators to achten weren. Und ock die pastoeren sick alsoe verclaerden, dat sie lange noch deners hadden west in affgoderie und pawslicke blintheit und eenmael tijdt weere die waerheit to bekennen; und men muste Godt meer gehorsaem sijn dan enich mensche; und en yder weer schuldich sick an Goedes wordt to holden; und wolden sulckes gheerne an dusse inlandtsche overicheit berichten laeten[2)]. Dusse verclaringhe hefft boven allen die pastoer thoe Bedum, Johan Clant, opentlicken up den raedthuyse verclaert, we ock Claes Starckenborch tegens den Petrum tSiel[3)] syndicum neit ontkennede, und vort sindt daer noch sommigen anderen, als die pastoer to Slochteren, Niclaus Seraunios, und die vicarius upt Sandt, her Thomas genoempt, die sulckes

[+]fol. 99[v].

1) Elfduizend Maagden valt op 21 October. In 1566 viel deze dag op Maandag. Donderdag vóór Elfduizend Maagden was dus 17 October.
2) Deze uiteenzetting was zeker historisch juist. Inderdaad hadden Stad en Lande hun eigen kerkrecht, gesteund door een eigen staatsrecht, gehad. Maar sedert de erkenning van Karel V als erf heer en vooral sedert de oprichting van het Groningsche bisdom, kon men zich daarop natuurlijk niet meer beroepen.
3) Peter ter of van Zijl, syndicus der Ommelanden. Vgl. boven blz. 116 noot 1.

myt hoer vertreckent betuygt hebben; die anderen samelicken hebben sick na den tijdt gevoldet[1] und geholden. Dusse resolutie[2] up dusse reden gefundiert ys niet eerst an den grave van Arenborch, dan an de hartochynne van Parma to Brusel gesonden. Waeruth die ingesetenen der Ommelanden vermeenden, woe sie allnu dusse reformatie eendrachtelicken annemeden, woe hoer privilegien und vrijheit starcker solde wesen und die eersten mede ontschuldygt solden worden, als niet onrecht gedaen, noch wert enyge straffe. Daermede die missen noch meer upholden sint worden und de belden meer affgesettet. Overst sonderling ten Dam, Fermsum und Tyamsweer ys nichtes seer verandert, acht nemende up het laeste eende, want Jacob Ripperda[3] sulckes niet seer behartigede. Nochtans hefft die gemene to Loppersum anstoets genoech lijden moten um die twe predicanten, Marcus und Johan genoempt, welcker die lutenant Mepsche und pastoer Timannus[4] seer molesteren myt den, dat ock die schoelmester Albertus seer iverich was tot reformatie und die kinderen seer neerstich lerede die cathechismum. Want die Lutenandt dorch den offitiael, her Gert Werninchius[5], to Middelstum pastoer, alhier seer dwingende was myt[+] sijn ban uth yngevendt des Lutenandts. Want die offitiael tot sekere visitatie der kercken sick upgaff na der Pawsche regel. Hiertegens hebben die principaelsten, ten eersten in Loppersum, als Johan in den Ham, Tamme in den Ham, Tyasse Hayens myt die egenarffden und andere gunstigen, den Evangelio voer hoer praedicanten ingestellet und verdedyget, dat sie sick hilden an des Landts und Stadt antwordt up verleden landsdach tho hove gesandt und daerup die resolutie verwachtende. Daeromme ock voer den hoeffluyden citert. Die van

[+]fol. 100.

1) Gevouwen, gevoegd, er bij neergelegd.
2) N.l. die van 17 October 1566. Zie blz. 180 noot 1.
3) Deze was heer van Farmsum en vermoedelijk ook van Tjamsweer.
4) Timannus Petri. Vgl. boven blz. 123 noot 1 en 165 noot 3.
5) Vgl. boven blz. 165 noot 2.

Loppersum hebben myt dusse exceptie tovreeden gebleven, hoewol Mepsche excipieerde, dat he in Loppersum[1] die grotste collator des keerckes weer, daeromme sijne consendt meest to soecken und to achten was. Daerup die van Loppersum geantwordt, dat he neit weere die groetste dan medecollator. Und hefft sick Mepsche myt grote bitterheit und ongunst sijn partijeschap bewesen, woe he den Konischen seer trouw wesen und blijven wolde und ys daeromme sijn naem und authoritiet in Stadt und Landen ganslicken verachtelicken gemaket bij die Evangelisschen, dat he het landtscap tot partien trecken solde und neit tot vrede offte verlickchunge[2] raeden. Und hefft daeromme die meente toe Loppersum tot partien geroepen dorch sijnen dener Imele van Lottering, den he daerna tot een egene redger ingestellet hefft; want he hem ad placitum wyste to dienen. Alsoe to Winsum up den 8 Decembris den meente ock dwingende tot die missen tdoen in die kercken und nene predicatie to holden dorch Obelium[3] van Westerhuysen uth Oestvreslant, hebben hem die Ripperda beantwoerdet, Wigbolt Ripperda und Azinga Ripperda broderen[4], dat Johan de[+] Mepsche solde Gronnigen waeren: sie wolden hoere kercken regieren na des landes resolutie, verhopende dat die heele landtscap worde sick eendrachtelichen tot een reformatie begeven. Overst die pastoer to Winsum, Thomas, een verlopen muncke uth den Dam, een boese mensche wesende, hefft alle wederwille myt sijne voegeden[5] ge-

[+]fol. 100[v].

1) Johan de Mepsche was door zijn huwelijk met Agnes van Munster hoofdling tot Duirsum in den Ham en Loppersum. Vgl. boven blz. 121 noot 2.
2) Vergelijk.
3) Vgl. boven blz. 31 noot 2.
4) Zonen van Focko Ripperda van Winsum en Anna van Ewsum. Wigbolt was hopman in dienst van den prins van Oranje, werd in 1570 door Alva uit Groningen gebannen en maakte zich vooral bekend als gouverneur van Haarlem in 1572 en 1573; hij werd kort na het beleg ter dood gebracht. Asinga nam eveneens deel aan den vrijheidsoorlog; o.a. belegerde hij in 1572, hoewel vruchteloos, Stavoren.
5) De kerkvoogden van Winsum, de bovengenoemde heeren Ripperda.

maket und partie geholden, hoewol dat die pastoer to Billingewer[1] gevangen und betuyget um deverije enes kerckes, welcke destijdes nae landtrecht onthovet ys worden van Allert Tamminge[2]. Overst Mepsche als lutenandt antworde, dat die Koninck konde sulcke veranderinge niet lijden und en yder solde sick huyden voer scade und brant; daer niet anders upgesecht ys: Godt verboedet het neit. Aldus die Lutenandt, na Gronnigen reysende van Loppersum, hefft ook Garrelsweer versichtiget, woe des hovelinck Edzert Rengers soens[3] aldaer ock die belden und altaer hadde ingeslagen tegens des pastoers wille, als ock een loeser mensche und den Lutenandt hoich clagede, hefft die Lutenandt gesecht: Sie muchten beter geslapen hebben und soelen neit ongestraffet blijven.

Up dusse tijdt[4] komen daer wederomme breven van den Stadtholder, den grave van Arenborch, dat men den kercke to Gronnigen wederomme solde sluyten voer die Evangelisschen und die predicanten uth den stadt veryagen. Hoewol sulckes eerst bij die meente weinich geachtet ys, dan als nu myt dwanck und vrese van knechten und gewalt die sake gedreven, ys die sake alsoe up verscheiden landtsdagen gesloten[5], dat men den Stadtholder solden gehoersaem sijn. Want Leverden hadde sick nu weder daerto brengen laeten; daeromme Gronnigen ock niet dorste vulharden, hoewol Gronnigen alsoe niet besettet was myt een vast huys und volck gelick Leverden.

[1567]

Overst want die Stadtholder, grave van Arenborch, nu int begyn van Januario anno 1567 een versammelinge[+] van krijchvolck makede in Westvreslandt bij dat kloster

[+]fol. 101.

1) Bellingeweer, oudtijds een dorp, thans een gehucht ten z. van Winsum.
2) Deze was destijds heer van Bellingeweer.
3) Vgl. boven blz. 95.
4) D.w.z. 1566. Er zijn dergelijke brieven aan de Staten van Stad en Ommelanden van 21 September 1566 en 8 Februari 1567. Feith, Reg. Archief Gron., 1566 n° 17 en 1567 n° 61.
5) Van deze landdagen is verder niets bekend.

Bergen[1] regulierer monneken, hefft men Gronnigen hier myt belofftenisse, daer myt bedrouwinge tot affstal van predicatie bedwongen, und den krijsman moet makende, dat sie in teyn yaeren nene heeren ontwaeret solden sijn[2]. Alsoe ys ock nu eerst, dat men weet, van den Stadholder und dat hoeff to Bruysel allene an den landts-syndico breven gesonden voer hoer respect allene, dat die Landscap ock nene veranderinge solde maken, dan endtlicken alles weder upmaken laeten und doen nae older gewoente. Daermede die Landtscap voer sick wol eerst hefft acceptiert dat scrivendt van den hove und den stadt Gronnigen meer anxstes togebrocht, und seer sick bedrovende, dat sie neit eendrachtiger die sake bedreven und nu wederomme van die predicatie berovet solden worden, daer die hoveden Reynt Alberda[3], Conersen[4] und voele guede borgeren sick seer in bemoyden um die stadt in to holden myt hoere borgeren. Doch dat gemene popel dorch instoepent[5] des lutenandts Mepsche und upgevendt Duerts Alberda ys die meente bynnen Gronnigen seer twidrachtich worden, als die wercken daerna hebben betuyget. Want Alberda worde genoempt des slemenneren unde schuttenscuveren borgemester, een prickel tegens die overicheit, und Mepsche, die scenckeden yder uth den Konickes beker, die an sijn sijdt vermeende to blijven und dat men dorch des Koniges volck groete gewyn crijgen solde. Want als die borgeren aldus verdielt worden, soe worde daer arbeidt, dat die Stadtholder besettinghe ock in Gronnigen, gelick in Leverden muchte krijgen tot bescherminge der ordentlicke overicheit und

1) Bergum.
2) Vermoedelijk beteekent deze zin: en den krijgsman opgehitst (wijs gemaakt), dat zij in tien jaren aan geen heeren onderworpen zouden zijn.
3) Reynt Alberda was gedurende vele jaren, het laatst in 1565, burgemeester van Groningen. vervolgens lid der Hoofdmannenkamer; hij was een voorstander van de Hervorming. Duirt Alberda, in den volgenden zin genoemd, was zijn zoon; hij is geen burgemeester geweest.
4) Coendersen, de leden van het geslacht Coenders.
5) Inblazen.

vermeringhe hoer previlegien, um welcke die Stadt doch in grote gevaer und disputatie myt die Landtscap gebrocht was und nu voel meer an beiden sijden anstopet worden[+] und tot scueringe und partien getogen. Hieromme dan die Staten der Ommelanden, voer sick besorget, hebben gelovet hoere gehoersaemheit, dat sie sick wolden still holden und nichtes wijders understaen tegens die Pawsdoem, derhalven Hayo Manninga, Steine[1)] Rengers und Johan van Ewsum[2)] myt den syndico Petro van Ziel affgeveerdyget tot den Stadtholder bynnen Leverden, um Sijn Genade allene mundtlicken dyt bij hoere andtwert solden seggen, dat sie die ingeslagene oltaren wederomme wolden upbouwen und den Koninck daerin genoech doen. [+]fol. 101[v].

Um dusse tijdt komen noch wederomme breven an den stadt Gronnigen allene[3)], gebeedende, dat sie sonder enich weigeringe und ontschuldinghe allene des solden doen, dat der Minenbroderen kercke weder gesloten worde. Overst umtrent den Sondach Sexagesima[4)] hefft sulckes alnoch niet mogen sonder perikel van uproer berichtet worden. Daeromme Stadt und Landen weder tsamen myt soven mannen uth den adel und raedt affgesonden, die dit alles frundtlicken solden verspreken myt den Stadtholder, allene dit tot hoere meeste verweringhe brengende, dat sie tijdt und gelegenheit begeerten tot S. Peter ad Vincula[5)]; want men alsdan den neuwen raedt worden stellen, die den borgeren dan konde raeden und verwillygen, dat men die predicatie solden underlaten. Und in Westvresland worde niet allene die upbouwinge[6)] weder geboden, dan ock die predicanten veryaget und

1) Meer bekend als Zeino.
2) Drie der eerste Ommelander edelen, respectievelijk heeren van Dijksterhuis, ten Post en Middelstum.
3) Deze brieven zijn niet meer in het Groningsche archief voorhanden.
4) Daar Paschen in 1567 op 30 Maart viel, was Sexagesima 2 Februari.
5) 1 Augustus. Stellig zal echter S. Peter ad Cathedram = 22 Februari zijn bedoeld; immers op laatstgenoemden datum had reeds sedert eeuwen de jaarlijksche verkiezing van den raad plaats.
6) D.w.z. de wederoprichting der altaren.

die borgeren uthgedreven nader predicatie to holden, und wel daertegens dede, an den hals gestraffet to worden, ter tijdt als van den Konick anders in die heele provintiis togelaten worde, daerup ock borgen eysschende, soe als den 27 Januarij aldaer ys affgeleesen. Desgelicken ys ock an die Ommelanden allene geboden up den 18 Februarij, dat men myt predygen solden upholden und[+] die predicanten verdrijven, die olde ceremonien weder tdoen. Alsoe dat volgens na teyn dagen voer [+]fol. 102.
noetwendich ys geacht die kercken weder totrichten, dan die ceremonien solde men niet indringen. Overst die gesanden tot den Stadtholder hebben nichtes mogen verwarven. Daeromme die Borgemester und Raedt den 7 Martii die Broderkercke myt stadtssloet toslutende, laten alnoch die predicanten blijven und predygen allene onder den hemmel in dat naeste Jufferencloester[1)] ter Broeren, daer stedes voele doegelicke unde godtsalige jufferen yn sint, die den religioen boven hoer professie gunstich und bijstandich weren, als van den adel daeryn sick holdende vrijwillickende.

Overmydts dusse placaten hebben sick die partijen der Evangelisschen und Konisschen[2)] ter wapenen begeven, daer Hindricus van Breroda ter enre und Megen ter ander sidt sick instelleden, und ys Brerode up den 1 Maii[3)] allene to Embden gecomen; daer sommigen van sijn adel und heren to Harlingen in Westvreslant sint angecomen und van den grave van Arenborch gevanckelicken genomen und to Brusel gesandt und tom diel to Harlingen

1) Zie boven blz. 170, noot 5.
2) Koningsgezinden. Eigenaardig is ook bij Eppens de tegenstelling van Brederode en Megen als de hoofden der beide partijen. Zoo iets kan alleen een tijdgenoot neerschrijven onder den onmiddellijken indruk der gebeurtenissen. Hieruit zou men dus mogen concludeeren, dat Eppens reeds vroeg begonnen is aanteekeningen te maken.
3) Volgens een ander bericht (bij ter Gouw, Gesch. v. Amsterdam, VI 187 vlg.) kwam Brederode, die 27 April Amsterdam had verlaten, den 30 April des avonds te Emden aan.

und Brusel gehangen worden und gecoppet[1]. Daer ock mede west ys ener van Edzert Rengers soens[2]. Myt dusse verscrickunghe ys die Broderkercke wederomme upgemaket und als die Stadtholder seer swaer drouwede und voele guede worde mede beloevede, hefft he vier vendelen knechten van Hoechduysschen up den 3 Junij in Gronnigen ingevuert. Und tot hierto weren alnoch verbleven die hoveden und autoren van die Reformierde kercke, als voernemelicken Reint Alberda, hoeffman[3], etc., als die burgeren nu seer verslagen weren und nu die waepenen alle overgeven musten und sick to huys holden. Overst die suspecten hebben sick alle tsamen uth die Stadt und[+] Landt wechgeven und in een duyrige ballingscap onderholden van 7 yaren[4]. [+]fol. 102[v].

Na dussen wort daetlicken van die Pauwslicken ener commissie gegeven myt sekere gewapeden krijsluyden uth die Ummelanden to verdriven die Wederdoeperen und ys deses sakes aldoe gestalt. Claes Lucht, van Zandt geboertich, enes huysmans soen, Hindrick Jacobssoen udt Sandt, Nicolaus Mendax, welcke grote gewalt und plunderinge myt die arme luyden up die Meeden[5] und Uthhuysen drivende, hefft die heele landtscap sick voer den ontsettet und bevreset und daerenboven dat landtrecht heel ingebroken. Daeromme van den landtscap verclaget,

1) Eppens bedoelt de gebroeders Batenburg, Sjoert Beyma, Hartman Galama en andere gezellen van Brederode, die, evenals deze uit Amsterdam gevlucht, te Harlingen werden gevangen genomen. Een deel van hen werd dadelijk opgehangen; de genoemde edelen werden naar Vilvoorde vervoerd en werden in Juni 1568 te Brussel onthoofd.
2) Dit is doorgehaald en in margine vervangen door: ‘Non est. Tiart Rengers bleeff in Hollant int veld bij Lummee und B. Entens, tegens don Frederico, Wilco naderhant vor Campen’. Tjaard Rengers is in de genealogie Rengers onbekend. Wilco Rengers was een zoon van Edzard Rengers.
3) Hoofdman, lid der hoofdmannenkamer. Vgl. boven blz. 184 noot 3.
4) D.w.z. tot 1574, toen het pardon van Requesens van Juni 1574, aan alle uitgewekenen met uitzondering van een driehonderdtal met name genoemden verlof gaf naar hun haardsteden terug te keeren.
5) Uithuizermeeden.

ys sulven[1] gevenckelicken gestalt und uth Stadt und Landen verdreven und to Embden van kinderen veryaget, na Hollandt getogen und to Enhuysen um deverije gehangen worden an een boechspret; daermede die eerste strengicheit heel vercoelet ys worden; want Claes Lucht wol strenge, dan vor sick gewyn soekt.

Overst onder des soe hebben die Pawslicken niet gerustet myt hoere ordentlicke overicheit dat pawslicke werck wederomme in alle kercken to stellen. Daeromme sekere commissarien van den bisscop van Munster gesonden, die alle gebreken in kercken bescreven hebben und die pastoren myt hoere gemeente undervraget dorch sekere notarien. Overst allene van alle pastoren hebben allene D. Johan Klant, pastoer to Bedum, und Nicolaus Cerauneus, pastor to Slochteren, myt ener up Sandt, D. Thomas vicarius[2], die superstitiosche ceremonien niet willen weder annemen, dan daer liever verlaten hoere lenen und vertrecken, nadat sie ordentlicken van hoer lenen suspendiert und tom laesten verbannet worden, als sie nergens bij emandt in de Landen van hovelingen offte anderen onderholt offte verdedunge muchten becomen, hoewol dat en yder hoer wol gunstich was. Alsoe sindt die twe pastoren van Loppersum myt den scoelmester Alberto van den Lutenandt ock veryaget worden, daer[+] des tijdes Timannus Petri commessarius[3] sijne wolgefalle mede an hadde, want he een olde man was und den Lutenandt behagelicken wolde und muste blijven. [+]fol. 103. Die andere pastoren, vicaren, prebendaten alle, nemant seer uthgenomen, die ene sus die ander soe, hebben sick wederomme na den pawslicke ceremonien wederomme ingelaten und conform gemaket tot scande und verseerninghe[4] hoere geweten und naeme. Want daetlicken ys daer een mandaet uthgesonden van wertlicke und

1) Eppens bedoelt blijkens het volgende Claes Lucht.
2) Vgl. boven blz. 180.
3) Vgl. boven blz. 165 noot 3, en 181.
4) Vorseerung van forceeren = geweld aandoen, beleedigen.

geestelicke overicheit, dat men het sacrament solden und musten in alle kercken dragen und sick en yder kaspelluyden mede vogen solden, um to sien wel hoer tegens offte mede wolde wesen. Daer sick des tijdes weinich luyden und gans nene pastoren yn weygerick und onwillicken gemaket hebben.

Overst onder des hefft sick dat besedt[1] to Gronnigen ganslicken styl gheholden und hoeren stadt scarp gewaeret und alle munuten[2] an sick genomen und ys tom eersten voer 7 maent lenunge verwillyget. Overst want sie ock servitiën versochten to hebben uth die kloesteren hebben sie van Hoechsmeer[3], als meygeren van Osterwyrum, die seer onwillich was, hoy und haver gehaelt und gesocht und in den toch wol eerst angewesen, dat sie nemant seer versconnigen werden myt nemen und roeven, gelick sie daerna dagelickes gewonlicken worden und gestoepet[4] worden up die Evangelisschen.

Alsoe ock alsnu hartoch Alva myt twalffduysent mannen[5] uth Italien na Luxenborger landt in Brabant was angecomen und Antwerpen besettede und aldaer daetlicken een vast huys gelecht heft um also myt dwanck die inquisitie over Nederlandt in to vueren, gelick hen und weder seer wreet myt hangen und worgen worde vortgevaeren over alle diegene, die belden, altaren gebroken hadde offte ter predicatie gewest und daer raedt offte daet to begeven hadde, sonder enige verschuldinge hengericht[6].

[1568]

[+] Soe hefft sick daertegens upgemaket die prince van Iranien Wilhelmus van Nassauwen und sijn broder grave [+]fol. 103[v].

1) De bezetting.
2) Munitie.
3) Hoeksmeer, thans een gehucht, twee uur ten westen van Appingedam in de gemeente Loppersum, was destijds eene bezitting van het Johanniterklooster te Oosterwierum.
4) Aangehitst.
5) Alva kwam met 8000 man infanterie en 2000 ruiters in de Nederlanden. Eppens overdrijft dus.
6) Hingerichtet, ter dood gebracht.

Lodewick, anno 1568 den 4 May[1] in die Ommelanden affgesonden myt sekere antal van krijsluyden uth Embden, intreckende na Wedde allene myt 80 mannen und aldaer sijn loepplaetse gemaket und na den Dam ingetogen und den Delffziel to bescanzigen, als sijn vestenisse und tovlucht makende, soe uth volgende uthscrivinghe openbar ys myt 1 getekent[2]. Overst dat besedt to Gronnigen simulierde sick meer myt den Grousbeke[3], als lutenant van Arenborch stadtholder, sampt todoendt Johan de Mepsche, konicklike raedt to Gronnigen, um den vijandt, to Wedde in kleyne antall sick vergarende, to beyegenen, als die nochtans veerdich weren und wollgewapen(d) tegens ongewapenden. Want Lodewicks krijchvolck worden meest geweert uth Jacob Ripperda heerlicheit[4] (daer die huysluyden besunder und eerst up den geweer gestalt weren, als meest an den ziel und water gelegen) und wes ock bij Lingen verspeet und upgenomen ten Dam gebracht worden. Dan Grusbeke und Lutenant hadde voele woerden myt den borgeren ten Dam, wat sie bij den Konick doen wolden, die daerup gesecht: Sie behoerden sick soe to bewijsen, dat die Landtscap met den Dam muchte beschermet blijven, want sie weren gelick een ander open dorp off vleeck. Sulckes dan horende und siende, dat men sonder vestenisse den Dam niet beholden muchten, maken Grusbeecke myt den hopman uth Gronnigen und Mepsche sodanigen anslach, dat

1) Dit is onjuist. Lodewijk van Nassau verliet Emden den 21 April 1568 en bezette 23 d.a.v. Bellingwolde en den volgenden dag het slot te Wedde. Vgl. Dr. A. Franz, Ostfriesland und die Niederlande zur Zeit der Regentschaft Alba's (Emden, 1895), blz. 27. De berichten van Eppens over den veldtocht van 1568 in Groningerland zijn gebruikt en toegelicht door Franz, t.a.p. 280 vlg. Het is dus thans onnoodig telkens aan te wijzen, waar Eppens zich vergist en waar zijn berichten een welkome aanvulling geven tot het van elders reeds bekende.
2) Deze 'Uthscrivinghe' is in het vervolg niet te vinden. Blijkbaar doelt Eppens op bijlagen bij zijn kroniek, die nu verloren zijn.
3) Zeger van Groesbeeck, de plaatsvervangende stadhouder bij Aremberg's afwezigheid.
4) Ripperda was heer van Farmsum en Delfzijl.

sie myt hoer vendel und anderen ancomende uth Westvreslandt na den vijandt tho wolden. Overst die wech und water na Gronnigen weder was veelyger dan na den Growe[1] und het Wolt[2], und sint alsoe daetlicken na Gronnigen getogen yn die Paessche[3] hillyge dagen, und den van den Damme beschuldigende, dat sie na den vijant meer hoepeden und respondentie hadden als myt hoer makende, ja dat sie qualicken ontfangen weren in[+] die Swane to Sebastiaen Wabbens huys, als richter van den Dam, als daer rusken[4] und holten kandelaren und weinich privandes vindende, soe doch wijn und bier overflodich und alles in heele bestande[5]. Na dussen vertoch is Jochem Panser den Dam togewesen um een loepplaetse daer to maken van knechten und ys ock alderhande volck der inlanschen tsamen gecomen ungewert[6]. Dan den 3 dach May is Panser, als grave Lodewick reede to Slochteren myt dre vendelen gecomen was, want die tolop was groet uth Oldenborger und Oestvrislandt, als Meydach[7] balde und ilendt vertogen dor Tyamsweer und Rijp[8] na Beem[9], want sie neit dorsten den Stadtwech[10] brucken. Hier begunden die mandaten to gaen, dat die huysluyden hoer gudt to Gronnigen solden

[+]fol. 104.

1) De Groeve, een kanaal tusschen Appingedam en het Schildmeer, dat reeds in de 16e eeuw bestond. Dit is meer waarschijnlijk dan dat de Groeve ten u.w. van Zuidlaren zou zijn bedoeld.
2) Wolt = Duurswold, de landstreck bevattende de dorpen Schildwolde, Hellum en Siddeburen.
3) Paschen viel in 1568 op 18 April. Maar toen was Lodewijk nog niet in de Ommelanden.
4) Russchen, welke in olie werden gedrenkt en dan als lichten werden aangestoken.
5) In grooten voorraad.
6) Zonder geweer, ongewapend.
7) Meydach = 1 Mei.
8) Zeerijp.
9) Bedum.
10) De Stadweg is de oude nog bestaande weg van Appingedam naar Groningen, op korten afstand van het later gegraven Damsterdiep, waarlangs thans de verharde weg ligt.

invueren, um den vijandt niet hulpelicken to wesen; und bij den brandt[1] sulckes verbededen und drouwenden. Overst grave Lodewick, verstaende, dat Panser reede verweken was, trecket des anderen dages, van Hoechmeer[2] comende, in den Dam tegens den avendt, daer alle man hen to moyte queme um antsien. Und hoer tosprekende, offte die knechten ock gewalt offte scade deeden, werde geantwordt: neen. Sprack weder: Wir komen nicht um ju to verdarven, dan to verdedygen. Und alsoe laet grave Lodewick den 5 May[3] dorch sijn tromslager Gronnigen upeysschen und verscrivet tegens den 8 May die ganse landtscap um to verstaen wat sijne commissie waere. Alhier erschijnen junckeren, hovelingen, egenarffden und prelaten alle in groter antall und worden twe dagen vertovet und synt neit eens in haere resolutiën. Tweten ten eersten, dat die Landtscap myt hem die wapenen solden annemen um den Spansche tirannije, slaverije und inquisitie afftdoen und tegenststaen. Waeromme sick die prelaten sonderling und die van Ewsum[4] beswaert vonden, ter tijdt[5] Gronnigen niet mede verwilligede, die nu myt besettinge verwaren worden,[+] und sie myt den anderen in een verbundt stonden noch ock enige vestenisse hadden behalven Gronnigen. Die sommygen weren iveryger und meenden, men solden die sake evenwol myt den heren in dusse gelegenheit anheven, want men doch onder den Spangerden solden verdrucket worden, als men nu het sijne quijt weren, und men solden ock wol myt Gronnygen konen accordieren, daer alnoch die borgeren mestendiel tot religioen gesinnet weren und allene nu bedwongen worden. Und alsoe ys

[+] fol. 104[v].

1) Bij den brandt verbieden = verbieden op straffe van verbranding van de huizen of andere goederen. Rengers (Kroniek, dl. I blz. 326) gebruikt dezelfde uitdrukking.
2) Hoeksmeer. Vgl. boven blz. 189 noot 3.
3) Dat moet zijn 4 Mei. Vgl. Franz, t.a.p., 30.
4) Die van Ewsum. Waarschijnlijk worden met *die* bedoeld de drie gebroeders Wigbolt, Christoffer en Johan van Ewsum.
5) Zeolang.

dusse verscrievunge affgegaen, dat Sijn Genaden solde die Landtscap niet als vijandt, dan als wolwillygen annemen und verdedygen myt gunst, ter tijdt die sake wat beter gestalt worden. Welcke antworden Sijn Genade alsso beantwordt: dat die Landtscap die tijdt und gelegenheit solde wenschen, dan neit weder balde becomen, und solde noch hoer rouwen; he hadde sick anders an hoer versien. Overst den elfften Maii worden ten Dam bij Dickhuysen[1] II vendelen gemulstert[2] smorgens to 3 uren, in den naem des koninck van Spanien und des princen van Iranien und tot bescherminge der Nederlandsche vrijeheit tegens der Spansche inquisitie. Und als sie wederomme in den Dam togen, was die anslach gemaket, dat daer 300 solden trecken na Slochteren und vorts na den Grove[3] um na Haeren in Drente[4], daer Jochum Panser myt sijn volck lach, to versoeken, starck wesende umtrent 400; daarvan den 12 Maii Juchum Panser verjacht, hundert gevangen sint ten Dam in Broderkercke[5] ingesloten, daer Derck Lubbers hoepman mede gevangen myt den droste van Wedde Prengers[6] und anderen uth Gronnigen. Dan weinich geslagen und die reste na Gronnigen geyaget und verlopen und ys to Gronnigen een grote anxte gecomen overmydts dusse snelheit und anslach, daer[7] sie ock dorch hoer roifft modich mede bynnen worden, und worden bynnen

1) Dijkhuizen, een kasteel een kwartier ten westen van Appingedam.
2) Aangeworven.
3) Vgl. boven blz. 191 noot 1. Hier kan ook de Groeve bij Zuidlaren zijn bedoeld.
4) Haren ligt in Groningen; Eppens schijnt evenwel alles bezuiden Groningen als Drenthe te beschouwen; zoo is natuurlijk ook oorspronkelijk de geographische toestand geweest.
5) Dit is de kerk van het Franciscaner- of Minderbroederconvent. Deze Broerkerk is kort na de Hervorming afgebroken. De tegenwoordige oude hoofdkerk van Appingedam was oorspronkelijk de kloosterkerk van het Augustijnerconvent, doch werd in het begin der 16e eeuw in een parochiekerk veranderd.
6) D. i. Jacob Prenger, eerst richter van Bellingewolde, later drost van Wedde.
7) Hierboven staat tusschen de regels: grave Lodewick.

Gronnigen voer ongeweert volck und pluychknechten[1)] geacht. Daeromme ock die lutenandt Johan de Mepsche sijn huys in den Ham[2)] to Loppersum myt summyge Hoechduysschen belecht hefft tot een spot der vijanden. Welckes dan den grave Lodewick tot een hoen achtende und diesulvyge ock alle reysluyden[3)] verdroetsaem waren, hefft diesulvyge van daen willen verdriven. Als reede van Bartolt Entens, een junge adelboerse[4)], hoveling to[+] Middelstum, als he uth den Dam na Middelstum wolde rijden voerbij den Ham, vorsach die wacht aldaer, vracht, wat sie aldaer deeden und soe wachteden, woe starck sie weren, sie solden sick wol wislicken holden, dat sie neit versocht worden. Sie overst vermeenden, dat ener ter dienst sulckes anseede. Overst den 14 Maii trecken daer 50 soldaten hen myt Gert Hoendrichs brantmester[5)], als reede sie des nachtes tvoren alle na Gronnigen vertogen weren, die darup gelecht weren, und branden Mepsche huys ganslicken aff, alsoe ock up den Kolde Ham[6)] und Paddepoel[7)]. Und worde noch verbeeden, dat men het appelhoeff niet vernielden. Overst alnu solde daer meer hovelingen huysen gebrannet hebben, als Jacob Ripperda to Fermsum, Hayo Westerwalts und Siccinga to Werffum, dan ys verbeden dorch onderichtinge des richters ten Dam, Bastiaen Wabbens[8)], dat, soe sodanigen hovelingen bescadiget worden, solde up hoer ten Dam weder vergolden worden, want die adel doch niet seer gunstich den Dam weren und nu meer verhessiget[9)] solden worden. Welcke Sijn Genade myt

[+]fol. 105.

1) Ploegknechts, boerenarbeiders.
2) Vgl. blz. 182 noot 1.
3) Krijgsknechten.
4) Jong krijgsman.
5) Brantmester is een meesterknecht aan een steenbakkerij; maar hier wordt waarschijnlijk iets anders bedoeld.
6) Kolham.
7) Een half uur ten n.w. van Groningen.
8) Vgl. boven blz. 191.
9) Gehaat.

verwonderinge hefft gelovet und verblijven laeten, hoewol dat dusse und anderen van adel dusse handel contrarierden und niet bijwesen wolden.

Nae dussen verholden lansdach ten Dam und dat die slach to Hilligerlee[1] gewonnen worde, wordt daer eerst over het heele landt een brandtscattinge uthgescreven, tweten dre yaeren scattinge, welcke, hoewol dat des tijdes licht was to betalen, ys nochtans langsaem und unwillicken erlecht durcht onraeden des stadt Gronnigen. Den 17 dach Maii[2] worden gans Fywelunge und Hunsinge myt die anderen quartieren verscreven um den Delffziel to bescanzen, daer idermenlicken myt groter antall van adel und meente erschenen; onder welcke sonderling ys west Johan ten Holte in die Zeerip und ock Bartelt Entens van Menteda, een jungelinck bij den Grave mede dienende als een edelman, und ys ilendt angegrepen, dan do(r)ch versloffinge und nene wijse raedt landtsaemp[3] vulendiget, alsoe dat het den Landtscap wol twe yaren scattinge kostede; niet dienstelicken noch veerdich nochtans worden, omdat sijn tovlucht niet wesen conde, sonderling diewijle die stadtholder Arenborch sick[+] tot ontsedt van die Ommelanden myt 15 venelen Spangeren, Italianeren und anderen[4] bewegede uth [+]fol. 105[v]. Westvreslandt na die Ummelanden. Und reede bij Adwert comende, is grave Loidewick myt den sijnen al to Winsum gewest des smorgens um to bemoeten, dan overmydts dat Reydtdeep keret. Und dat Arenborch sick na Gronnigen gaff und ilendt na Wittewerum den sulvygen

1) 23 Mei 1568.
2) 15 Mei. Vgl. Franz, t a. p. 30.
3) Landtsaemp, vermoedelijk = langzaam.
4) De krijgsmacht van Aremberg bestond vooreerst uit het Sardinische regiment van Gonzalo de Bracamonte, sterk 10 vendels, dat van Amsterdam over Harlingen en Leeuwarden naar Groningen werd gezonden; daarbij werden de garnizoenen van Leeuwarden en Sneek, vier vendels te zamen, gevoegd. Een vendel Duitschers onder Hans Conraet kwam uit Oldenzaal. Alles te zamen telde deze krijgsmacht 2600 man, waaronder slechts weinig ruiters. Vgl. Franz, t.a.p., 31 vlg.

dach toech. Is grave Lodewick ock des snachtes tvoeren ten Dam affgetogen und vormiddach weder ten Dam gecomen. Und den 21 dach Maii den vijandt bij Wittewerum sick leggende, versocht umtrent 5 uren allene myt 150 scutten in egener persoen und 30 ruyteren, und tusschen Garrelsweer und Merummertyl[1] up Vysschcommerziel[2] malcanderen beyegende, hebben een corte scarmusselinge myt der sonnen onderganck geholden, daer 9 doet gebleven synt van des graven Lodewik sijdt und toruggetreckende myt sijn hulpe, de to langsam volgede und uth den Dam eerst treckende, hefft die nacht de scharmustelicken geendyget, hen tot Equerdertyl[3] toe antreckende. Und des anderen dages hebben sick beide parten styll geholden in hoer legeren ten Dam und Wittewerum, dat daer nemant sick sien liete und was die anslach den Dam to belegen tho Wirdum. Overst grave Lodewick myt sijn befellhebberen und hoepluyden sindt des raedt worden, stillicken voer to trecken und een beter plaetse to soeken. Und sindt umtrent 11 uren, als des 22 Maii, na Syddebueren vertogen und hoer gevangenen latende in den kercke besloten, alsoe dat die sulvygen gevangenen noch Arenborch voer smorgens to sees uren dussen afftoch niet gewaer worden ys, want die wachte muste staen blijven. Daeromme sick up den 23 Maii sick namakende myt een haestigen und stolten gemoet, jae dorch der Spangeren und Italianeren dwanck gedrongen to volgen, als die vijanden nu voertreckende und verlopende weren, syndt malcanderen bij Hillygerlee voer Winscotten beyegent und dat hovet beedende umtrent 7 uren naemyddage. Under des was die grave van Megen und Grusback[4] noch myt sijn ruyteren to Sloch-

1) De Merummertil is een brug ongeveer 10 minuten ten westen van Garrelsweer.
2) Een sluisje in de Viskummermaar, welke in het Damsterdiep uitloopt.
3) Dus in de buurt van Eppens' woonplaats.
4) De bovengenoemde Groesbeeck. Vgl. blz. 190 noot 3.

teren[1)], welcke Arenborch gerne verwachtende was[2)],[+] dan neit ghegunet van die Spangerden und Italianeren bevelhebberen, soe mester van hem weren. Nu was reede die slachorde alsoe gestalt und gelecht, dat die wech offte antoch der vijanden dorch hemelicke 400 scutten, dar Gerrijt up den Knijp, een olt krijsman, vuerer van was, wol voer besettet weren in torffcuylen und neit gesien konden worden. Und hoewol die Konicksche Spangerden sees stucken geschuts uth Gronnigen mede hadden und affgaen lieten, soe ys daer doch an weinigen getroffen worden, als in een leechte staende nae Wynscoter moelen. Und sint die slachorden angetogen, daervan die eerste affbroke gedaen myt vorscreven 400 scutten uth die torffkuylen und gebroken. Hefft grave Lodewijck sulven den vijandt angetastet myt sijn broder grave Adolphus, een junger heer wolgeleert und to Wittenborch 2 yaeren gestudiert, ock rector des Universities gemaket[3)], und daerna het gescut der vijanden beyaget und affgenomen. Syndt daer benae tweduysent[4)] geslagen worden, [+]fol. 106.

1) Dit is aldus te verstaan. De graaf van Megen was in den morgen van den 23 Mei te Zuidlaren aangekomen. Zijn voetvolk gunde hij daar na den zwaren marsch door Drente eenige rust. Maar hij zelf trok met zijn ruiters Aremberg te hulp. Hij kwam te laat en vernam van vluchtelingen wat bij Heiligerlee was voorgevallen. Daarop keerde hij naar Zuidlaren terug. Het is dus mogelijk, dat hij met zijn ruiters te Slochteren is geweest, zooals Eppens zegt. Vgl. Franz, t.a.p. 139 vlg.
2) Tusschen fol. 105 en 106 zijn twee origineele stukken ingebonden. *a.* Sauvegarde voor de kerspelen Wirdum en Enum, 21 Juni 1568, eigenhandig door graaf Lodewijk geteekent. *b.* Oproeping van den redger Imele Lothring tot Abel Eppens, wedman te Wirdum, om een terechtstelling te Equerdertil bij te wonen, 18 November 1569.
3) Dit bericht is stellig onjuist. Al heeft Adolf van Nassau te Wittenberg gestudeerd, rector der Universiteit is hij zeker nooit geweest; daartoe worden natuurlijk geen studenten aangewezen.
4) Rengers heeft hetzelfde getal. Het is evenwel stellig te hoog, als men in aanmerking neemt, dat Arembergs krijgsmacht in het geheel niet meer dan 2600 man bedroeg. Men kan het verlies der Spanjaarden op ongeveer 1200 stellen, toch nog genoeg bij zulk een gering aantal strijdenden. Het getal 70, dat Eppens als Lodewijks verlies opgeeft, is juist. Vgl. Franz, t.a.p. 38.

weinich gevangen genomen, allene 70 van grave Lodewick sijdt gemistet; onder welcken mede ys west grave Adolphus sijn broder, die to Embden bij den heren graffenissen[1] begraven ys worden, als he van Hilligerlee vervuert worde, gelick ock die stadtholder Arenborch ock gedaen ys worden na Gronnigen und tot den sijnen gebrocht, wens bagage myt alle sijne geschier mede verloren is worden[2].

Alhier grave Lodewick dre dagen vertovende, liet aldoe eerst een scattinge, die men noemde brantscat, uthscriven, als dre yaertaxt, und die krijchsman hadde noch nene besoldinge ontfangen und weren willicken. Overst dusse scattinge worden gelettet dorch contrarie mandaten bij den brant[3], und die meente was alnoch heel onwillicken tot sulcke scattinge und hadden voele affraden als moneken, edelingen, die den saken wantrouwenden, als Ripperda to Fermsum reede to Petkum[4] verweken. Daeromme treek die grave Lodewick up den 3 Junij snachtes uth den Dam, und van Slochteren myt 23 vendelen to Hoegerbrugge[5] und int cloester Selweert[6].[+] Dat genomen gescut aldaer mede gevueret myt barsen[7] tot 12 to und Gronnigen up dusse sijdt allene myt een [+]fol. 106[v].

1) Heren graffenissen = de grafkelder der heeren of graven van Oostfriesland. Zie over 'De dood der graven van Nassau en Aremberg' Mr. J.A. Feith in Historische Avonden, dl. II, blz. 31.
2) Het bericht van Eppens over den slag bij Heiligerlee gaat ongetwijfeld terug tot de destijds de ronde doende verhalen. Waarde heeft het stellig; het kan bovendien de andere berichten aanvullen en het is dan ook door Franz gebruikt. Vgl. boven blz. 190 noot 1.
3) De zin is niet helder. Rengers (uitg. Feith I, blz. 327) is duidelijker op dit punt en zegt: 'dartegens de hoefftluden contrari-mandaten in den Umlanden bij dage und nachte hadden gesonden van to brannen und een ider in sijn doere to hangen, wel dat enige scattinge geve'.
4) In Oostfriesland.
5) Een half uur ten noorden van Groningen.
6) Een klein uur ten noorden van Groningen.
7) Door middel van roeiriemen voortbewogen oorlogschepen. Hetzelfde woord als het middelned. baerse of baertse, ons barge.

open leger 7 weken lanck belecht, und ontfanget alsoe die scattinge und lat den Ziel[1] langsam bescanzet worden als van den adel verlaten, dar die meente up wachte. Overst uth dusse victorie worde grave Lodewick seer gelevet und verwachtet myt hoepe und, soe sijn Genade na Westerlandt hadde vorttoch gedaen[2], solden steden hem geopent, de landen togevallen, gelts genoch gehadt hebben, daer he sick allene myt die Ommelanden liet benogen, hoewol dat de Hoechduyssche knechten niet eenmael hem versochten, seggende: het was hoer genoch die stadt Gronnigen to verwaeren, ter tijdt die hartoch van Alva genoediget worde sulven afftcomen um dussen inval tegens tcomen und onsedt tdoen. Welcks ock des Graven meinunge was hem herwars aff to trecken als in een fucke[3], um sijn broder, den prince Wilhelm van Nassaw, ruymte to maken daer boven. Soe die Grave allene dusse een vestenisse, den Delffziel, hadde verdich hadt, gelick he sick an klocken uth dorperen in den Marne tnemen starckede, ock den abt to Oldencloester[4] allene sijn sulverwerck affnam und den abt to Wittewirum[5] gevangen hielt voer 3000 gulden, want die was

1) Delfzijl.
2) Dat is van Eppens zeer goed gezien. Lodewijk van Nassau heeft met heen en weer trekken veel te veel tijd verbeuzeld. Een stoute marsch naar en door Friesland en vervolgens een aanval op Noord-Holland zou aan de zaken een gansch ander verloop hebben gegeven.
3) Fuik.
4) Uit Rengers (dl. I, blz. 328) kan worden afgeleid, dat hier wordt bedoeld Oldenklooster bij den Dam. Er was nl. ook een Oldenklooster in de Marne.
5) Cornelius Hermanni was de laatste abt van het eens zoo beroemde Wittewierum. Er waren toen nog slechts weinig monniken overgebleven en het klooster lag half verwoest. Vandaar, dat het den bisschop van Groningen geen moeite kostte de abdij te annexeeren. Cornelius begaf zich daarna in het klooster van zijn orde, de Praemonstratensers, te Dokkum, maar keerde vijf of zes jaren later naar Groningen terug, waar hij kanunnik in het bisschoppelijk kapittel werd en tevens belast werd met het beheer van de goederen van zijn oude abdij. Hij is het ook, die de beroemde kroniek van zijn klooster naar Groningen heeft medegenomen en zoo voor ons heeft bewaard. Vgl. Reitsma, Gedenkboek der Reductie, blz. 151; Brugmans, Catalogus codicum manuscriptorum Universitatis Groninganae Bibliothecae, blz. 44 n°. 116.

niet g(enadich) bij den Landtscap. Dan neit bewaret conde worden een vestenisse. Den 21 Julij compt hartoch van Alva myt 70 vendelen[1)] und sommigen ruyteren dor Gronnigen trecken (die borger was langes het geweer genomen van den Hoechduysschen) und ilet daetlicken up het leger, welcke reede upbrack und vertoch van Hogerbrugge und neit up Delfziel, und volgt den grave Lodewick doer Duyrswolt, Oltampt in Reyderlant, to Jemmygen; und hartoch van Alva die onwillicheit der soldaten verstaande hebbende, want sie nu omme gelt riepen, als reede rondts beset. Verdrencken daer meer als daer geslagen worden, dat men vermoede 4000[2)] gemistet thebben. Grave Lodewick hadde sulven willen noch scanzen to Gemmigen dan voergeves, kompt naecket over den Emse to Petkum an bij Allgont Ripperda[3)], alwaer, myt Tyaede Louwens und Waelke Louwens clederen becledet, trecket na Duyslandt myt versagunghe des gansen landes, alsoe dat die Graven[4)] ock uth die landen verweken weren, als ock voele borgeren uth Embden und breken die vorsteden und Valderen[5)] aff, des tijdes noch neit bevestiget. Die scade in Oestvreslant worde werderiget van brant, rovent, affdrivent van alle biesten, koygen, perden tot vierhundert duysent gulden und bij den Rijck geclaget, worde

1) Dit getal is juist. Alva beschikte over het Napelsche regiment, dat te Gent lag, het Lombardische uit Maastricht, het Siciliaansche uit Brussel, toen hij naar het Noorden trok. Met het Groningsche garnizoen had hij ongeveer 12,000 voetknechten en 3000 ruiters onder zijn bevelen, dus ongeveer 70 vendels. Vgl. Franz, t.a.p. 48 vlg.
2) Inderdaad was het verlies nog grooter. Van de 7000 man, die Lodewijks leger nog telde, sneuvelden of verdronken er 6000. Niet ten onrechte schreef dus een ooggetuige, dat men eerder van een slachting dan van een slag kon spreken. Vgl. Franz, t.a.p. 59.
3) Rengers t.a.p. blz. 334 zegt: Jacob Ripperda. Diens vrouw heette Margaretha.
4) De graven van Oostfriesland.
5) Valderen was een voorstad van Emden.

neit geacht, want Alva hadde sijn vijandt gevolget und was daerher gecomen. Die koygen worden in die Ommelanden vercofft und na Stycht gedreven, daer Johan de Mepsche, Jochum Panser voele van gecofft sind worden[1].

+ Graef Edzart[2] noch up den rijcksdach beclaget, dat uth sijne landen und stadt die vijandt gesammelt, gespijsigt und gestarcket und alle roefftgudt to water und to ende onderholden worden und sick niet holde neweere[3] wie en nabuer, daromme die Konick ock sijn vijandt soe veer gevolgt hadde. Wat branden und gewalt, mort und vrouwenschenden alldaer ock sij bedreven van die Spangerden, ys neit alle tscriven etc. Dan hartoch Alva na dre dagen van Gemmygen wederomme kerende dorch het Oltampt hefft den Ziel versien, wat scanze aldaer gemaeckt sij und wat gelegenheit daer sij, und hefft die tusschenplaetse tusschen Dam ende Ziel affmeten laten und den Ziel up een ander manier bevestigen laten, die voeryge slechten laten und den Dam in genade upgenomen, hoewol dat die borgeren nu rede twemael verlopen weren und verweken, niet anders denckende, het solde moten brant worden. Und alsoe na Gronnigen[4] vorts getogen, ys daer een lansdach[5] verscreven worden, up welcke die lutenandt Johan de Mepsche dem Hartoch to vuete vallende und danckende voer dusse ontsedt gedaen und biddende to widere bijstandt, dat die partien

+fol. 107.

1) Tusschen fol. 106 en 107 is ingebonden een blad in plano, bevattende twee gedrukte liederen, getiteld: *a.* Eyn Nije Klage Liedt, Gemaket van einen Huisman, op de wijsse. Nu hört gij Jungen gesellen Jent, Wat dar is gebört in Gendt. en *b.* Ein geistelick Ledeken, Who sick ein Christen in sijnen lesten Ende trösten, unde sijn sele in Godes handen bevelen sal. Op de wijse: Heer Christ du ein Godes Sön, etc.
2) De graaf van Oostfriesland.
3) Neweere = neware = slechts.
4) Alva bleef drie dagen op het slagveld van Jemgum, trok daarna terug, overnachtte bij Reide en kwam den 25 Juli in Delfzijl. Den dag daarna was hij in Appingedam en den 27 Juli in Groningen, waar hij tot 3 Augustus bleef. Vgl. Franz, 63.
5) Deze werd gehouden den 27 Juli 1568. Zie hierover Bor I bk. IV fol. 176.

muchten uthroedet worden. Is den Lutenandt bevolen van den Hartoch den Landtscap voertdragen, tom eersten, dat alle hoere privilegien solden upgesecht sijn, die sick nachlessich an den Konick bewesen hadden, und solden die neerstichghe upsicht der religioen annemen und den bisscop Johan Knijff[1], een munick van Utrech, annemen und hem genoechsame onderholt verordenen und ontfangen laten; reede hem assigniert uth Adwert 4000 daleren und dat hele closter van Wittewyrum, want dit was nu reede verstoeret und die abt gevangen west. Und ys hem nochtans myt onwille dusse upkumpste togelaten und van Adwert niet becomen und myt Wittewirum verdragen und accordt, dat die abt sijn onderholt solde hebben[+] 400 gulden[2] jaerlickes; und nae doetlicke affganck des bisscops Knijff[3] hefft sick die stadtholder Georg Lalein het closter tot sijne tafel anmetyget[4], und dat nochtans sonder dan myt onwerdicheit des Landtscap, dat alsoe dat geestelick gudt van den olden Vreesen, tsamen gebrocht tot een hillich gebruck, nu bij vremde heren und hoeffgesinde solde vertiert worden, dar Claes ten Buer rentemester over gestelt was[5]. Daeromme den Stadt-

[+]fol. 107[v].

1) Vgl. over het Groningsche bisdom en den bisschop Johannes Knijff Reitsma in het Gedenkboek der Reductie, 137 vlg.
2) Dat is niet geheel juist. De Paus had bepaald, dat Aduard en Wittewierum beide in het nieuwe Groninger bisdom zouden worden opgenomen. Met Wittewierum ging dat gemakkelijk genoeg, maar in Aduard vond de bisschop zulk een taai verzet, dat hij zich in 1576 met een toelage van 6000 gulden uit de jaarlijksche opkomsten der abdij - die door Sonnius op 8000 dukaten werden geschat - moest tevreden stellen. Vgl. Reitsma t.a.p.
3) Hij stierf 1 October 1576.
4) Inderdaad vestigde zich de stadhouder Rennenberg in het bisschoppelijk paleis, het oude fraterhuis, thans het militair hospitaal. Vgl. over dit gebouw J.A. Feith, Militaire gebouwen, in Gron. Volks-Alm. 1906, blz. 24.
5) Vgl. boven blz. 176 noot 3. Eppens' standpunt in zake de geestelijke goederen is dat, hetwelk de meeste Calvinisten, vooral de predikanten dier dagen en nog lang daarna, innamen. De geestelijke goederen moesten natuurlijk aan de Katholieken worden ontnomen, maar zooveel mogelijk hun oude, gewijde bestemming behouden en ad pios usus worden gebruikt. Intusschen is dat een vrome wensch gebleven. Vgl. over den omvang der geestelijke goederen in Stad en Lande: J.A. Feith in Gron. Volks-Alm. 1902 blz. 1 vlg.

holder, dat convendt weder verlatende, hefft die Landtscap des an sick genomen, als wijders gesecht sal worden. Overst die van Aduert, bes tot den doet des Bisscops sick verwerende, hebben hoere 4000 daleren beholden, uth welckes soe voele gesecht wordt, dat die Landtscap, geestelicken und wertlicken, niet seer tot den gestalten nije Bisscop geneget weren to starcken und to vermeren[1]. Die Bisscop to Gronnigen comende hefft een gemene verscrivinge van alle geestelicke personen, pastoren, vicarien, prebendarien und commissarien verscreven to Gronnigen, und geboedt aldaer, dat sie sick holden solden na het Tridentiensche concilium und solden daetlicke processie holden in hoer kercken und dat sacrament, dat ys het hillyge broet, ummedragen und den meente daerto vermanen eendrachtelicken tcomen offte bij namen over te geven, die des weigerich weren. Alnu wort hen und weder van voele gesichten in de lucht und up de eerde gesproken, also ock woe dat to Gronnigen noch voele doden solden up den straten leggen.

Up den 13 Januarij anno 1569 wordt daer een twidracht to Gronnigen onder die Hoechduyssche knechten, umdat sie gelt wolden hebben und betaelt wesen eehe sie uth Gronnigen wolden trecken, hoewol dat sie belenet worden wekes myt ½ daler und allenthalven den huysman scadelicken weren int trecken und garden[2]. Dat daer ock bij Hogerbrucke ener offte meer doet geslagen worden und veryaget und nemen hoer hoepluyden gevangen. Und worden van Jacob Huysinge[3] knechten up den Delffziel und Wedde gelecht und belenet van die Landtscap. Overst als die Hoechduysschen gelt gescaffet worde,[+] sint die autoren des uproers int afftreckent und ock in der

[+]fol. 108.

1) Vgl. over het verzet van Aduard: Reitsma, t.a.p.
2) Plunderend rondtrekken.
3) Vgl. over hem Franz, t.a.p. 31 vlg.

stadt an den hals gestrafft und hangen worden.

[1569]

Und up den 7 dach Februarii sint daer sees vendelen Walen voer den Hoechduysschen weder in Gronnigen ingetogen, daer Casper de Robeles corneel, een Spanger, over was[1]. Und hoewol dat die winter seer kolt und bitter was, hebben dusse hoeren antocht und afftocht moten nemen, hoewol niet heel betaelt. Und die Waelen seer naeckent und bloet anquemen und daetlicken noch wreder myt den huysman handeleden als myt die van Gronnigen. Und up Woltersum treckende tot den Ziel solden leggen und Equerder galge[2] niet onangevochten wolde blijven laten. Bynnen Gronnigen wort daetlicken gelottet, dat die raedt neit solde gecoren worden up S. Peters dach[3], want voele voer suspect geacht worden und het hoeff sulven haer raedt daer hebben wolde. Daertho hefft die Bisscop ock binnen Gronnigen bewesen, wat sijn beveel solde sijn, want die suster van salige Lucas Clant in Leermsum[4], sonder bichten und berichten verstorven, hefft moeten dorch voele voerbiddens nochtans allene myt vijfftich gulden to kercken gebrocht mogen worden offte solde moten up die muermande[5] gelecht worden, dat welcke en ijder en grouwel maket hefft. Alsoe hebben die geeste-

1) Deze Walen hebben tot grooten last van Stad en Lande tot 1577 in Groningen gelegen. Onder het gejuich der bevolking zijn zij toen uitgetogen. Caspar Robles was eigenlijk geen Spanjaard, maar een Portugees. Vgl. over hem Eekhoff, Voorlezing over het leven en de verdiensten van Caspar van Robles, Vrije Fries, IX, 24 vlg.; Dezelfde, Nog iets tot lof van Caspar de Robles, t.a.p. XIII, 239 vlg.; Van der Meer, Eenige bijzonderheden uit de levensgeschiedenis van Casper Robles, Friesche Volksalm. 1844, 3 vlg.; Diegerick, Documents concernant Gaspard de Robles, 1576. Hist. Gen. Cod. Dipl. 2e Serie, IV, 1, 198 vlg.
2) Vermoedelijk stond de galg van het gericht van Wirdum te Eekwerd.
3) De jaarlijksche verkiezing van raadsheeren te Groningen had plaats op St. Petrus ad Cathedram, 22 Februari.
4) Lucas Clant, heer van Bolsiersema te Leermens.
5) Vermoedelijk schrijffout voor buermande, de gemeenschappelijke grond buiten de stadsmuren.

licken ock een halff yaer rente den Bisscop moten geven voer sijne blijde ancompst. Als die Waelen nu seer superstiosi sick hilden um den vasten tholden, ys die ene offte ander myt hoen und wederwille uth sijn huys getogen und seer tribuliert worden um den borgeren vriheit. Die Wittewyrummer meygeren worden van den Bisscop daetlicken in hueren verhoeget und moiten een yaer huer erleggen und betalen, daer het Landtscap doch seer myt scattinge und scanzen meer beswaert worde. Ock stellet die Bisscop een vremde rentemester, die alle die huysen in Wittewyrum dede affbreken und vercoepen, daer ock groet gelt van gemaket ys in corten tijden, want en yder seer geerne die steen und holt anhaelde.[+] Und wort dat cloester Witwerum bynnen corten tidt heel verneelt und uthgeroedet. Want he heele huysen uth Wittewirum upbreckende to Gronnygen upbouwede tot een bisscophoff, daer des tijdes die Fratermuneken, bij S. Mertenskerckhoff wonende, uthgesettet synnen[1]. Und up alle sijne timmeringe hefft die bisscop seer arroganter gescriven: confortare. Ock in die geestelicke saeken hefft die Bisscop seer doende west. Tom eersten, dat he alle dode lichamen up kerckhoven begraven expierierde myt wijewater und lange exorcismis[2]. Item dede kercke weder wijen und altaren conscreren, daer die pastoren Duyssche psalmen gesongen und belden uthbroken hadden offte krijsluyden in kercken offte up hoven gelegen hadden, und dat voer gelt van 50, 60 eder 100 gulden eder daleren sonder sijne scaden. Daertho gebodt he, dat alle kercken solden und musten myt belden, scilderinge und andere materie versieret und reformiert worden, indem dat daer soe geldent was. Ock ersochte he voele ongedoepte kinderen tot der doepe und den Wederdoeperen myt gelt sitten laten als vervallende broeken[3].

[+]fol. 108[v].

1) Vgl. boven blz. 202 noot 2.
2) Dit was dus blijkbaar te Groningen niet gebruikelijk.
3) Er staat bueken of bruken; maar er zal moeten worden gelezen broecken of broeken = boeten.

Alle yaeren worden die geestelicken twemael tom zeent to Gronnigen verscreven und instigiert und bedwongen tot vorscreven Tridensche hillyge concilium. Nichtes worde van Goedes wordt gedacht. Daerna dede die Bisscop alle yaren sulven visitatie der kercke over altaren, belden, myskleder en, mysboeken, wijewater und sijne tobehoer, vendelen, keersen, item wemen[1)], pastoren die vrouwen to versaeken und to verlaten bedwingende, und den ongehoersamen myt gelt affnemende straffende. Summa, alles wes die commissarien und offitieren plegen twaeren, dede die Biscop up neerstelicke bevorderen, dat binnen corten dat ganse pawsdoem wederomme upgestalt, gestarcket und geoeffent worde van alle pastoren, nimant uthgenomen[2)+]. Alsoe balde was Evangelissche predicatie wederomme van pastoren verlaten und verlochent und die besten makeden suckes alles tot vrije dingen, offte sie Godt und sijn worden dan den duvel und sijn leer becrefftigeden, deden myssen voer hen, hulpen kercken, altaren, belden to consecreren und alle exorsismos to starcken, uth vreden allene, want die overicheit wolde sulckes hebben. Und sie konden des neit keren, dan wolden wijff und kinderen neit verlaten. Und dit alles is up het scarpste gedreven, dat men ock scryfftelicken bevorderden van die pastoren up alle zeendtdagen, wel in de caspelen niet bicht, de sacrament ginck[3)] up die 4 tijden, die over die 12 yaeren weren. Und hefft sick alnoch verclaert, dat he sijne commissie noch neit int werck stellede, he were neit bloetgyrich, dan wolde lever geltgyrich sijn[4)]. Und wes die Bisscop niet sulven berichten hefft koenen, hefft he oc anderen tot sijne dienst

[+]fol. 109.

1) Pastorien.
2) Wat Eppens, de vurige ketter, hier mededeelt over den bisschop van Groningen strekt dezen zeker tot hoogen lof. Het bevestigt, wat Reitsma, die de kroniek niet heeft gebruikt, in zijn bovengenoemde studie over hem mededeelt en stelt hem in menig opzicht in nog gunstiger licht.
3) H.S. heeft: guck. De sacrament ginck = ten sacrament ginck.
4) De gewone beschuldiging, tegen Knijff ingebracht.

angenomen, D. Johan Elts, pastor to S. Merten[1)], Cornelius Kempis[2)], Johan Crijte to Westerwijtwert[3)] van alle luyden geacht die listygesteden. Waerto ock seer dienstlicken binnen west sommyge lichtveerdige pastoren, die den anderen androgen[4)], welcke sick niet in alles gelickformich makeden. In die wertlicke renten und hueren to vorderen is die olde abts Cornelius Harmannus[5)] een vuller procurator gestalt in het hele capittel. Ick swijge noch wat licentiaten van Loven[6)] in bedenunge gestalt synnen west um sijn bishushoff to bedenen.

Overst umtrent Palm[7)] worden daer commissarii to Gronnigen und doer Landt gesonden uth den hove, der aller verweekenen und Evangelisschen guederen hebben bescreven und eerstelicken II borgeren, die om dachhuer in die Broderclosterkercke gearbeidet hadden offte daermede bij gewest weren, gevangenen, under welcker ener besunder west ys een fijn borger, Wesvressche scoenmaker[8)]; hoewol dat daer wol 73 personen guederen bescreven[+] worden und summygen bisheer vertoneden, dat dusse tegenwordige noet hoer begrepen hefft. Ock alsoe int landt, dat Johan in den Ham, Tamme in den Ham,

[+]fol. 109[v].

1) Vgl. boven blz. 178, noot 3.
2) Cornelius Kempius, de bekende Friesche geschiedschrijver, was in 1516 te Dokkum geboren, studeerde te Keulen in de letteren, wijsbegeerte en rechten en vestigde zich kort na 1540 te Groningen, waar hij een invloedrijke positie schijnt te hebben ingenomen. Zijn hoofdwerk is: De origine, situ, qualitate et quantitate Frisiae et rebus a Frisiis olim praeclare gestis libri III. Coloniae, 1588. 4°. Het werd door Suffridus Petri (De scriptoribus Frisiae, 423 vlg.) zeer geprezen, daarentegen door Emmius terecht als fabelachtig bestreden.
3) Hij was tevens commissaris-generaal der geestelijke jurisdictie der proosdij van Usquert.
4) Aanbrachten.
5) De abt van Wittewierum. Vgl. boven blz. 199 noot 5.
6) Hier spreekt weer duidelijk de haat van Eppens tegen de Leuvensche theologen.
7) Palmzondag viel in 1569 op 3 April.
8) Vgl. Hofstede de Groot, Geschiedenis der Broederenkerk te Groningen, 31 vlg.

Tyasse Haens[1] ock hoer egene bescrivinge hebben angesien, dan daerna van den lutenant Mepsche verdreven sint. Und alsoe ys gedaen umtrent Mey in Wynsum, Beem myt den pastoer Clant, Loppersum, Dam mijnen swager Sebastiaen Wabbens, rychter ten Dam[2], allene daeromme, want he myt den grave Lodewick seer familiaer west were. Hoewol dat dusse process tegens Stadts und Landts landrechten gebrucket worde van vorscreven commissarien, is daer van die overicheit um vorscreven gevangenen to hove solicitiert, dan vergeves. Want sie neit allene besitten blijven dan, soe sommigen tot 4 personen neit uthgebroken hadden up Pinxterenavond[3], tsamen onthovet worden. Und aller verwekenenen namen und guederen worden vor fisco affgeleesen. Um dusse tijdt was daer een seer droge sommer in Vreslant, tot grote elende van menschen und vee. Overst alsoe ock to Loppersum die redger Imele van Lottering[4] tastet daer ock an die Wederdoperen um hoer het gudt to beroven; als ener myt namen Frans Scoer[5], inwoner aldaer, want he mede besculdiget worde west thebben in Loppersummer kercke und wort ock van den Dam na Gronnigen den 11 Junij gevueret, want he een konicklijcke verbande weere, soe muste he ock voer Konicks overicheit staen. Onder des wordt daer ock ener vende-

1) Johan en Tamme in den Ham waren hovelingen, Tyasse Hayens een eigenerfde landbouwer te Loppersum. Deze drie personen hadden zich in 1566 (zie boven blz. 181) in de bres gesteld voor de Loppersummer predikanten Marcus en Johannes en den schoolmeester Albertus. Vooral tegen de heeren in den Ham, aan wie hij verwant was, trad de Mepsche meermalen op om hun hunne rechten te Loppersum te betwisten. De inventaris der goederen van Tamme in den Ham, door Quarré opgemaakt, berust in het Rijksarchief in Groningen (Feith, Reg. 1569 n° 75). Vgl. over deze vervolgingen: Mr. J. Nanninga Uitterdijk, Dr. Johan de Mepsche in Bijdr. v. Gesch. en Oudh. der prov. Gron, dl. IX, blz. 81 vlg.
2) Vgl. boven blz. 191. Op welke wijze Eppens met Wabbens verwant was, is onbekend.
3) Pinksteren viel in 1569 op 28 Mei.
4) Vgl. boven blz. 191.
5) Bij Rengers beter Frans Scroer = kleedermaker.

licker[1] uth Lodewick vortoch gevangen, myt namen Hacfort, den 13 Junij onthoevet, dan myt een standafftige gemoet. Alsoe ock die vorscreven scoenmaker uth Westerlandt wordt ock gehangen, umdat he, bij gevalle to Broren in den kercke[2] staende, myt een stock dat crucifix affgestot hadde int reformieren des kerckes. Den 15 Junij worden dre van die arbeiders uth die kercke ock onthovet, umdat si daer gefloret[3] hadden, howol dat sie van den stadt beloenet weren. Myt dusse vreetheit worde Stadt und Landen heel verslagen und trecken tsamen voele uth Stadt und Landen. Onder allen ys die vorscreven Frans Scoer vrij gebeeden, want he ock tom ordel gestalt worden, want he een predickkant geharberget[+] hadde in Loppersum. Vort den 21 Junij worden noch tymmerman myt ener meer, die die bancken gemaket hadden, ock onthovet. Dit ys alles gesceden, dat die bisscop Johan Knijff to hove was und die commissariën na Westerlant reyseden, daer Cornelis Kempis[4] publicus advocatus fisci togestalt und Jochum Ubbens[5] bloetraedt over gestalt ys west, boven alle ordentlicke overicheits todoent. [+]fol. 110.

Die Bisscop overst, updat he ock niet voergeves sijn ampt bewijsede in dusse verslagene gemoit, trecket he om tot alle commissariscappen der Ommelanden, um die kerckhoven to bewijen. Daeromme corte dagen na S. Jacob[6] to Loppersum van alle die nabueren und ingesetenen, pastoren ontfangen myt grote processen, die stortinge[7]

1) Het hoofd van een vendel.
2) In de Broerkerk.
3) Vloeren gelegd.
4) Vgl. boven blz. 207 noot 2.
5) Meer bekend als Joachim Ubbena, een ijverig voorstander der Spaanschgezinde partij. Hij was onderscheidene malen burgemeester der stad Groningen en syndicus der stad; hij is meermalen afgevaardigd naar Brussel. Hij droeg den titel van ridder.
6) 25 Juli.
7) Het puin, waarmede hier bedoeld zal zijn de gebroken en beschadigde beelden, uit de kerken gehaald en bij den toren neergeworpen.

bij den toren wijende, ock alle altaeren, bilden und kercke to Loppersum wederomme hillygeden, daer sick nemant der pastoren absentiert hebben, dan tsamen in hoere staet myt witte klederen mede gedienet in tegenwordicheit des Lutenandt. Und alsoe ys doer hele landt, ten Dam und anders gedaen und dat sonder sijne scade alles, want all om gelt tdoen was.

Ock wolde diesulvyge niet affwesen van die wertlicke regerunge. Daeromme, want dat hoechste scepperscap van Delffziel to Wittewirum valt, hefft die Bisscop sick ock dusse naem und dignitiet beholden und veregent als overste scepper van Delffziel[1] und sijn eerste statie gedaen up dage Petri ad Vincula[2], als een solenkelicke dach van upsicht, und aldaer van alle scepperen ontfangen und to Fermsum bij Jacob Ripperda[3] tho gaste genomen. Woe ock aldaer myt den pastoer gehandelt sij, dat hem sijne boecken opentlicken synnen affgenomen und verbrant worden und daeromme uth sijn leen gesettet, dan al nu wederom verbeeden ys worden, und sijn voerige doem hefft verlaten moeten und den anderen alle tot een exempel.

Als nu die Bisscop alsoe to lande dominierde und dat[+] besedt to Gronnigen allene alle gewalt inhadde, hefft sick Bartelt Entens, als een overster ter zee van wegen des princen van Iraniën, ock um Vreslandt heer up den Emse den heele sommer lanck erholden und den invaert und scipvart, jae alle coephandel seer lettende, leggen hoere sceppen voer den Delffziel und drouwen althalven den invall. Daermede sie dat kloester Grijsemonneken[4] verbrannen und uthplunderen und maken den huysman

[+]fol. 110[v].

1) Aan het hoofd van het Zijlvest der Drie Delfzijlen stond een college van scheppers; de abt van Wittewierum was hun president onder den titel van Overste schepper.
2) 1 Augustus.
3) Hoofdling in half Farmsum enz., overste schepper van het Farmsummerzijlvest en schepper van het Zijlvest der Drie Delfzijlen.
4) Dit is het klooster te Menterne of Termunten.

grote moyte, arbeit und kosten myt waecken an die dijcken en scanzen und die soldaten to onderholden und hulpelicken to wesen myt peerden und wagen. Sonderling den, die an den dijck wonenden, want doch bisheer die meente van kaspelen in nene wachten belastiget weren west und besettinge hadden angenomen, dan allene dat die scattinge nu des yaers vier offt vijff dubbelt upbrocht worden. Um dusse scade van Entens gedaen hefft sick die corneel Casper de Robeles myt een diel sijner Walen und myt groff geschut na den Dam to den Ziel uthgemaket up schutten gestalt[1)], daerto alle scepen dwingende und sulven ener onwilliger myt lonten to Dam an de grote brugge hangende, und tom diel up het over[2)] gefueret um die orlichscepen to besceten. Dan vorgeves. Want Entens yn dem Emse wijkende, hebben niet mogen vervolget worden. Daeromme dat geschut umtrent Midwinter[3)], als benae dre dagen gevroeren hadde, nae Gronnigen wedergevueret durch hulpe und arbeit der kaspelen, die het ijsz breken musten. Und Entens hefft sijn scepen an Nesterlandt[4)] upgelecht myt sijn crijsluyden, waertegens die besettinge ock te lande to Reide[5)] bestalt ys worden und underholden, alsoe dat die huysluyden daer stedes die wach(t) musten waernemen myt die soldaten den winter lanck. Under dusse tijdt verliesen die oerlichscepen eener hoerer jachten myt 10 roeren und worden twe gevanckelicken van den Knock[6)] angehaelet. Daer ene daetlicken up den Ziel ys gehangen worden und die ander, uth onse dorpe Wirdum geboertich, myt name Ipe Eltkens die wert to Wirdum, want he Lodewick mede

1) Op schuiten geplaatst.
2) Oever.
3) 1e Kerstdag.
4) Destijds een eiland ten zuiden van den mond der Eems tegenover Emden.
5) Reide lag op de vooruitstekende oostelijke punt van het Oldambt tegenover Emden.
6) De Knock is de zuidwestelijke punt of hoek van Oostfriesland aan de Eems, ten westen van Emden gelegen.

gedienet hadde, und nochtans sick gerne weder na het landt begeven wolde, muchte nene genade van den[+] Lutenandt, Biscop offte Cornel erlangen, want die lutenandt Mepsche seer up hem vergrammet was, ys bij Equerder tyl[1)] ock umtrent savents to 4 uren uth den Dam gebrocht, in nemants bijwesent hengericht worden an die Equerder galge[2)] tot een grote verscrickunge der inlandtschen. Want ock die syndicus Peter van Ziel[3)] van den van Wyrdum niet hoeren noch raeden wolde, dat men voer hem solde offte muchte supplieeren; want men die alle wol suspect holden und daeromme vorgeves weder to huys getogen bynnen. Alsoe dat Loppersum und Wirdum des nachtes tvoren vermaent worden die kerckenledderen bij den galge to bestellen, dat nemant hefft geweigert und mij als wedman des tides angescreven ys[4)] worden, welckes ys gescheden up den 19 Novembris, alleher[5)] die Waelen weder affgesonden hoeren geschut na Gronnigen. Overst durch der huysluyden wach(t) ys het plunderen der oerlichscepen gelettet worden und het hoeren[6)] bewaeret. Want die vrijbuyters to lande begrepen worden, daer Sulverschoeck[7)] myt sijn soen gevangen ys, die van Olinge[8)] en buyt gehaelet int Oltampt ys begrepen und vor Gronnigen gehangen worden[9)].

[+]fol. 111.

Anno 1570.

Nadat nu die winter und vorst dat water weder vrijgaff, hebben sick die orlichscepen weder to water begeven und up den eylanden underholden den meesten tijdt des yaers; und ys een hoepe west, dat het

1) Vgl. boven blz. 196 noot 3.
2) Vgl. boven blz. 204 noot 2.
3) Vgl. boven blz. 116 noot 1.
4) De aanschrijving in originali is tusschen fol. 105 en 106 (zie boven blz. 197 noot 2) in het handschrift ingebonden.
5) Aleer.
6) Het hare, hun eigendom.
7) Sulverschoe noemt hem Rengers, t.a.p. blz. 347.
8) Olinge, een gehucht onmiddelijk ten westen van Appingedam.
9) Vgl. over de krijgstochten van Barthold Entens op de Eems: Franz, t.a.p. passim.

Rijck tot vreede dusse orlogen brengen solde, dan vorgeves. Want den grave van Oestvreslandt bena beschuldinge gestalt worde, dat he die Emse beter verwaren solde, so he des hartogen van Alva vijandt niet verdacht wolde sijn. Hoewol Sijn Genade seer clagede over die scade und nederlagen sijnes landes van Reiderlant und Gemmygen, over die 4 tunne golts getaxiert, und alsnu weder die winter anstont, hefft he nene orlichscepen willen inlaten, dan hebben na Tessel sick upleggen moten,[+] alwaer die Corneel van Gronnigen myt der ijle dorch sijn hoepluyden hoer verdrivende, hefft voele doet geslagen und 36 gevangen to Gronnigen ingevueret. Daer somme der doden hoveden, up stocken gestoken dragende, hebben moeten vertoenen, daer die stadt Gronnigen seer doer verslagen was. Und daerna sint die sulvygen ock alle onthovet worden to Gronnigen. In dusse yaere up Alderhillygendach ys niet allene in die Ummelanden dan in alle Vreslanden die screckelicke overloep des zies beyegent, die menschen und biesten sonder getall hefft verdroncken und boven enich manier meer als een sees eder soven voet hoech over die dijcken ys angevallen, hefft heele huysen, koren- und hoybloecken medegenomen. Alsoe dat het to Equert vier vacken[1)] huyses hefft belopen hadt, ja die ganse wierde tot an den hoechte hefft overvloeyet und mijn meyger Gert Wolters bij Equerdertyl myt twe kinderen ys verdroncken.

[+]fol. 111[v].

Anno 1571.

Als hartoch Alva die teynde, twintichste, dartichste und hunderste pennyck tot bijstandt des orlicht in Hollant vorderde, hefft sick die grave van Lumme myt den oversten Bartelt Entens den Bryll ingenomen myt verraskunge und beholden, in de maent Martio; want die teynde peninck was een ongehoerde und ongunstich eyss und verkeerde aller provintien gemoeden van hartoch Alva (hoewall dat diesulvygen daernae bet bijgedaen hebben und lijden moeten als Sudtfen, Naerden worden

1) Vier blokken. H.S. heeft: vuir vaeken.

ingenomen und vermodert, van Olavar[1] affgeslagen, voer Harlum een lange belecht hefft lijden moeten). Alsoe dat Bargen in Hennegouwe ock ingenomen van grave Lodewick, nochtans niet lange ys verdedyget worden; want die konick van Franrijke des alsoe hadde simuliert; und anno 1572 Harlum gewonnen ys worden und niet sonderlinges in Vreslandt bedreven ys worden, beholden dat edelman Douwe Lins[2] uth Westerlandt[3] van Sicco[4]+ Panser[5], een redger, myt sijn bueren hefft hem gevanckelicken up Rottummeroege myt twe deneren begrepen und tegens +fol. 112. landsrechte to Gronnigen gevueret um den Corneel[6] to behaegen und aldaer onthoven laeten. In dusse jaeren worde die Spansche inquisitie meer gedrouwet dan gedreven van den biscop Johan Knijff. Want die sick hemelicke wolde holden, konde wol vrij blijven, dan der wederdoper und andere opene daden worden myt gelt gestraffet als ongehorsamen der Pawslicke kerckes. Und in dusse yaere ys tot scattinge betaelt der krijgeskosten van een gras landes twe Embder gulden, dat ys dartich yaeren taxt van begyn des krijges tot het yaere 1573, als soven yaeren lanck.

[1573]

Anno 1573 int begyn van Julio, als aldinck in beste gewas stondt, ys daer noch een watervloet gevolget,

1) Hiermede zal Oudewater zijn bedoeld; immers aan den kant in het H.S. staat: Sutphen, Neerden, Oldewater, Harlum.
2) Bedoeld wordt Douwe van Glins, die in Mei 1573 op de markt te Groningen werd onthoofd. Zie uitvoerig over hem Mr. A.J. Andreae in Gron. Volks-Almanak 1900, blz. 56 en 62.
3) Het tegenwoordige Friesland.
4) Hier eindigt fol. 111vo. Tusschen fol. 111 en 112 is ingebonden een vel papier, waarop met gelijktijdige hand (doch niet die van Eppens) is geschreven eene kopie van de Ordonnantie van Alva betreffende het stapelrecht van Groningen (Origineel in het Rijksarchief te Groningen. Reg. Feith 1571, n°. 5; gedrukt bij Feith, Oldermansboek, blz. 39 en Kroniek Rengers van ten Post, uitg. Feith, dl. I, blz. 349.)
5) Sicco Panser was een zwager van Johan de Mepsche; hij was redger te Warfum.
6) Caspar de Robles.

howol niet so periculoes dan voel scaedelicker; want men meenden, dat het landt nene scattinge meer geven kunde und die dicken weren alnoch ongemaket verbleven omheer. In dusse yaer worde ock die grave van Bossu durch die van Enhuysen int begyn van October[1] myt sijn grote Inquisitie[2] erovert und verloes die zee. Dat men ock in mijn egene behuysinge dat geschudt vermende gewisselicken gehort thebben[3]; want seer styl weder was. Ock ys omme een bequeme scipvart binnen landes thebben, want men nu die zee niet geneeten muchten, to Gronnigen een nije sunde offte vart gemaeket myt die verlaten[4] voer Gronnigen, daer sick die Landtscap seer tegens stellede, meer uth benijdent dan scadent offte laste des landes, des lege landes. Want dages und alle dagen wol 50, 60, 70 scepen van 3 eder 5 lasten van Embden Dampsterdiep langes doer Gronnigen na Westerlandt[+] anvuerden und een grote tol to Gronnigen makede und gans Vreslandt seer dede spijsygen und Harlum wunnen uth Embden anno 73[5].

[+]fol. 112[v].

Anno 1574.

Um dusse grote gelegenheit des tovarts to letten, sint die Hollansche scepen vor den Ziel gecomen und alle tovart gelettet tegens alle todoen der van Embden und Ummelanden, die myt Gronniger scuten vermeende geleiden to maken; und ys daer grote duerte gecomen, want niet helpen muchte.

Um dusse tijdt in Junio na lange disputierent und twistes des Landes und Stadts um die gebroken dijcken

1) 11 October.
2) Het schip van Bossu heette aldus.
3) Dit zal wel verbeelding zijn geweest of het gedreun van ander geschut. De afstand van Eppens behuizing bij Wirdum tot de Zuiderzee is te groot.
4) Hier wordt bedoeld het verlaat, door Groningen in de onmiddelijke nabijheid der stad in het Damsterdiep gelegd. Vgl. Bos t.a.p. blz. 275.
5) Haarlem bereikten van Emden uit. Dit slaat natuurlijk op de proviandeering van het leger voor Haarlem tijdens het beroemde beleg.

wederomme to maken in den Oesterhorn[1)], want die egeners der dijcken konde sie niet weder maken, hefft die Corneel sulven myt raedt und beveel die dijcken in den Oesterhoern doen maken und starcken duer die heele Hunsinge und Fywelinge lande, welcke, sick daerto eenmael bevlijtigende, bynnen korten dagen die Oestersche dijcken seer starck und gewaldich gemaket hebben und daervan weder ontlastiget synnen worden, gelick ock die kaedijcken van Fywelinge tot an Duyrswolt ock wol weder gemaket bynnen, dan daernae verlaten und an die Oldtampsters gewesen, die enen neyen dijck bij den Dullert langes gesettet hebben vor dussen kaedijck. Anno 74. Und alle kaspelen ontvrijet synt worden, die over Dampsterdiep gelandet synnen. Dusse ontsedt und erreddunge van watersnoeden ys allene durch authoritiet und superioritiet des Cornells vullenbrocht, hoewol myt murrent des adel, nochtans tot een ewyge wolfaert des landes. Und solden die dijcken in die Ommelanden wol lichtelicken erhalden und versien koenen worden, als daer allene een mester als een dijckgrave gegeven weer, die het erenst und to harte weer het landt myt dijcken verwaeret to holden, gelick dusse Casper de Robeles seer[+] erenstlicken[2)] die sake doende sulven und drivende was sonder enyge profijt daervoer ontfangende, dan allene, dat he gebedende was durch dat grote biddende und anstaende noet der Oesterschen, dat daer hulpe muste

[+]fol. 113.

1) De Oostkust van Groningen aan de Eems.
2) Tusschen fol. 112 en 113 is ingebonden een met een gelijktijdige hand geschreven afschrift van een rapport aangaande de opmeting der dijken van Fimel tot Oterdum van 13 April 1574, opgesteld door ‘de heeren Gedeputeerden van wegenn de Statenn der Vriescher Ommelanden unde der Stath Gronningen van wegen het Oldampte’ en onderteekend: ‘Gerardus Ahues abbas in Thesinga, Hieronimus Eminga commendator in Oesterwerum, Jacob Ripperda toe Farmsum hovelinck, Edsart Rengers, Aeylko Wijnken mijn hant.’ Het is door ons niet opgenomen, vooreerst omdat het niet van Eppens zelf is, vervolgens omdat het zijn belang heeft verloren, daar het beschrijft, hoe lang de dijk van de eene merkpaal tot de andere was, en die palen thans niet meer zijn na te gaan.

bewesen worden van die bynnekaspelen offte sie musten dijcken und landt verlaten. Daer Wirdum destijdes teyn roede gemaket hefft bynnen achte dagen, daer benae nene dijcke was, want wij sulven in egener persoen daerbij weren und allene doende, dat het gemaket muchte woerden. Daer nochtans Edzart Rengers und commelduer und Aelko Wijnkens und andere meer[1] upzieners to verordenet weren, buyten des Corneel bijwesent, updat he sick neit alleheel in dusse sake mester stellede. In Westerlandt hadde he overst meer meester gewest und die dijcken ock maken laten, want yn dit voeryaer was nu allenthalven in Vreslant ruste und stillicheit van tochten, beholden dat die oerlichscepen aldaer bij Oterdum up den Emse hoeren scans wachteden, beholden dat in Gelderlant bij Nymwegen grave Lodewick myt een seer uthgeleesen ruyteren und knechten na sijn broder treckende van den Spangerden onversiens ys overtogen und aldaer up Haelerheyde[2] sulven geslagen myt des broder Casmiri, een soen des koerfursten und palsgraven bij den Rijn, korvorst Frederick[3]. Alsoe dat daer een onverhopede nederlage geboerde, waermede die Prince seer geswacket und Albanisten seer stolt worden bynnen und in Nederlandt een verslagenheit makede. Daer tovoeren die konichschen alsoe bevreset weren, dat sie een pardoen leeten to Gronnigen, mede gelick in andere plaetsen, affleesen, um die verdrevenen weder yn to vorderen up cautie van getrouwicheit und der verstorven arffgenamen wederumme tot haere guederen hoepeden[4]. Dan voer-

1) Zie de personen in noot 2 op blz. 216 genoemd.
2) Haelen, een dorp een uur ten noorden van Roermond. De slag is natuurlijk die op de Mookerheide.
3) Deze zin is niet duidelijk. Eppens vermeldt, dat graaf Lodewijk is gesneuveld, doch van het sneuvelen van diens broeder, graaf Hendrik van Nassau, weet hij niets. Met ‘des broder Casmiri’ enz.’ bedoelt hij hertog Christoffel, een zoon van keurvorst Frederik III van de Paltz en broeder van Johan Casimir.
4) Eppens heeft hier het oog op het pardon van Requesens van Juni 1574; van dit pardon waren alleen ongeveer driehonderd met name genoemde edelen en burgers en vooral predikanten uitgesloten.

geves den 12 Julij affgelesen; hefft nemant voele weder[+] gelanget, als myt Johan ten Holten und sijne arffgenamen wol erfaeren ys, die to hove voele und lange solicitierende weinich tot requeste gehordt worden. Und alsoe ock Tyasse Hayens und Johan in den Hams arffgenamen tho Loppersum[1]. In dit sulvige yaer in Septembri ys verbont van 1482 der stadt Gronnigen upgesecht up algemene landsdach ten Broren[2] vergadert myt notarien uth Vreslandt, und versegelinge der 4 landes zegelen ontsegelt. Daeruth gevolget een grote bitterheit der beider corporen tot uterste verdarff Jeroni Verutio sindico[3].

[+]fol. 113[v].

[1575]

Anno 1575 umtrent Januarij wort daer een hoepe gemaket, woe dat die Keyser und het Rijck een vredehandel wolden anstellen, daer uth alle provintien die stadtholders to hove umme verscreven sint worden. Dan neit sekers in dre maent hebben vernemen mogen[4]. Overst als die raedt ontsloten[5], weder to Gronnigen quemen die gesanden, ys[6] wol tom eersten den 28 Aprilis den stadt Gronnigen weder anpresentiert die slotelen van der stadt porten und die Landtscap voele belovet. Woe doch under hoer beide corperen nene vrede gemaket und

1) Hier volgt in het H.S. een alinea. De nu volgende zin tot ‘Anno 1575’ is met anderen inkt door Eppens ingevoegd, klaarblijkelijk op eene verkeerde plaats, immers het dan volgende is in Januari 1575 geschied. Zie Tegenw. Staat v. Stad en Lande dl. I, blz. 434 en Bos t.a.p. blz. 277 vlg.
2) De Minderbroederskerk te Groningen.
3) Dr. Hieronymus Verrutius was in het najaar van 1574 tot syndicus der Ommelanden aangesteld.
4) Inderdaad heeft keizer Maximiliaan II in het begin van 1575 zijn bemiddeling tusschen den Koning en de rebellen aangeboden. Hoewel Philips deze bemiddeling niet aannam, kon hij niet beletten, dat de Keizer den graaf van Schwartzburg naar de Nederlanden zond om de vredesonderhandelingen bij te wonen, die in het voorjaar van 1575 te Breda zijn gehouden. Inderdaad heeft Schwartzburg de conferentiën bijgewoond, maar invloed op den gang van zaken heeft hij zoo goed als niet gehad. Vgl. Fruin, Verspreide geschriften, II, 372 vlg.
5) Bevrijd, losgelaten. Bedoeld zijn de Staten der Ommelanden.
6) Vgl. Rengers I, blz. 374.

holden muchte worden, soe die stadt Gronnigen myt nene vestenisse[1] bedwongen worde, und doch die menunge weren, dat landt in een slaverije to dwingen und holden, welcke die Landtscap niet konde keeren sonder middel van ener overheere in Gronnigen tegens den gylden[2]. Daeromme tot des Stadts und Landts bescherminge und vrijheit solden die beiden tsamen raeden, dat hoere lansheer een vestenisse gelecht muchte worden in Gronnigen voer hoer sulven und in dusse periculose uproersche tijden, und eysschede[3] daer tom eersten thoe twintich duysent gulden. Overst die Landtscap, dit alles niet wol lettende willen, hebben sulckes tom diel wol mogen lijden und guedt befunden, dat het kasteel reede angelecht weere; want men ock neit eendrachtich in die Landen weren, dat die ene doch boven den ander regeren wolde und den pawschen gunstich weren, und die rechtunge niet seer erenstlicken bedenet worden, verhoepende, dat men alsdan eendrachtyger und erenstlicken regeren solden onder soedanigen konick, die die hoechste monarcha geacht worden in die Christenheit, und doch nu neit gelettet muchte worden, woe men des dan willyger inleteden, woe beter wesen solde. Die overicheit und meente van Gronnigen, hoewol summygen mede consentiereden, hefft daertegens protestiert und interdicert, dat tegens[+] hoere vrijheit were, tegens die tractaten van den keyser Carolo V in sijn huldinge[4] und des Konicks zijne anneminge weere, daer acta van makende den 8 Junij anno 75. Dan alles voergeves, want alhier was Stadt und

[+]fol. 114.

1) Kasteel. Dat had Alva gedaan; dat deden later ook de Staten-Generaal.
2) Het is eigenaardig, dat Eppens vooral de gilden te Groningen vreest, hoewel de Raad zeker even scherp de rechten der Stad tegenover de Ommelanden trachtte te handhaven.
3) Namelijk Robles.
4) Het tractaat van 15 Juni 1536 bevat bepalingen, die uitdrukkelijk het bouwen van eene vesting of kasteel te Groningen verbieden.

Landen ock gescheiden durch conniventia[1]. Daeromme den Raedt und Borgemesteren die soldaten to huyse ingelecht und doen voele dingen muetwillicken. Daetlicken worden alle bynnepoerten, die in die olde mueren voergeves doch noch stonden, allenhalven in Oesterstrate, Heerstrate, affgebroken und na het castiel die steen gevueret[2]. Als sick die meente seer onduldich meer myt woerden dan myt weercken stelde, want sie doch seer overweldyget weren und die overicheit seer gedrouwet worde, hoewol sie to hove hoer verschuldygen deden, synt neit gehoert worden, noch dat werck staen gebleven. Dan aldereerst soedanige plaetsen und vestenisse gemaket, die tot venckenisse eerst denende, dat en yder nu begunde to vreesen und worden indachtich, dat sie die Hoechduyssche knechten all to rijp[3] hadden ingelaten und dat dit nene bescherminge der overicheit solde sijn dan een bedwanck. Und wes sie voer het Evangelio neit dachten to lijden, musten sie rede dragen om des Pauwsdoem halven. Jae, die Gronnigers, hoere vrijheit mysbruckende, sindt tot dartenheit tom laesten geraeken, dat alnoch getwivelt wordt, woe die polytie to Gronnigen am besten bestellet sal koenen worden, daer die gemene hoveden boven hoeren overicheit herschen will und vaken herschet hefft und nu ock hoere besettinghe van wegen die gemene ingenomen hadden tegens des overicheit wille und recht und daeromme die predicatie aff hebben moten stellen und verlaeten, soe voer gesecht ys. In dusse

1) Conniventia beteekent natuurlijk oogluiking. Maar van wien dan? Men zou hier eerder een woord, dat wantrouwen beteekent, verwachten. Misschien is Eppens alleen maar niet zijn vreemde woorden in de war.
2) Over den bouw van dit kasteel, zie J.A. Feith, Wandelingen door het oude Groningen, VII, in Gron. Volks Alm. 1897, blz. 124 vlg. Inderdaad heeft Eppens gelijk en was de oprichting van het kasteel in strijd met het tractaat van 1536.
3) Vlug.

yaere 75 van Midvasten tot September sindt to Embden storven 11336[1] personen myt alle predigers[2].

Die Prince overst wordt onder dusse tijdt den 1 Junij van Embden uth den Pals sijn bruyt, een hartochynne uth Franricke van den huyse van Borboen, gevuert, welckes vader, want he stedes den religioen der reformierden[+] vijant, ys dusse van den vader verweken und in Pals onderholden worden, totdāt sie 26 yaeren worde olt geacht[3]. Waermede die Prince noch meer beholden sijn heerlicheiden in Franrijck noch meer befrundet ys worden. Under des was die hartoch van Alva[4] sick stellende um Zurckze to betreitren[5] und an to vallen, welcke he erovert hefft, sick daerna dat fortuyn der Spangern begunt to wenden, als offte het nu up het hoechste gecomen weer, want sick die Staten besorgeden voer den Spangerden sulven, soe wol als die Reformierden.

[+]fol. 114[v].

[1576]

Alsoe sick derhalven mede upmakende Bartolt Entens als overster myt sijn anhang der Vresen und anderen,

1) Het getal is niet zeer duidelijk geschreven; er kan ook staan: 10336 of 1336. Dit laatste is wel waarschijnlijk.
2) In 1575 heerschte inderdaad de pest te Emden. Daaraan stierven bijna gelijktijdig drie gereformeerde predikanten, Bernhard Borssumarus (8 Aug.), Aswerus Fabricius (27 Aug.) en Oyerus Althes (19 Aug.) Vgl. Reershemius, Ostfriesische Prediger Denkmahl (Aurich, 1796), 487 vlg. Ook in de ongedrukte Annales Frisiae van Ernst Friderich von Wicht wordt op het jaar 1575 van deze pest gewaagd: ‘Gressabatur hac aestate in civitate Emdana pestis admodum vehemens, ut ex ea aliquot homimum milia absumpta sint.’ Vriendelijke mededeeling van prof. dr. F. Ritter te Emden.
3) Vgl. over Charlotte de Bourbon: Joh. W.A. Naber en L. de Neve. De vorstinnen van het huis van Oranje (Haarlem 1898), blz. 23 vlg.
4) Hier vergist Eppens zich natuurlijk. De beroemde tocht der 8panjaarden door het water naar St. Philipsland, Duiveland en Schouwen in September 1575 stond onder commando van d'Avila en Mondragon. Vermoedelijk heeft Eppens d'Avila met Alva verward. In het najaar van 1575 sloeg men het beleg voor Zierikzee, dat na dappere verdediging den 29 Mei 1576 door Mondragon werd veroverd. De onmiddellijk daarna uitgebroken muiterij belette evenwel de Spanjaarden van dat groote succes profijt te trekken.
5) Benauwen, in het nauw brengen.

hefft den 12 May anno 1576 in Dongerdiel Oestumerhorn[1)] in der nacht angescepet van die eylanden myt 600 mannen und daetlicken aldar een scanze gemaket. Waermede he vermeende die Lauwersche und Westerlandt to benouwen und yntovalende, soe hem die inlandtsche mede tovallen wolden, als men seer verhopeden. Overst die Corneel van Gronnigen myt grote snelheit sick daertegens stellende myt alle sijne macht, soe wol in Westvreslandt, als in die Marne[2)], hefft alle ganse landt daertegens gestellet. Daer Derck Huyge, redger to Winsum, swager van den uth den Ham[3)] und vremdelung, seer drivende und doende to was um vreese und dwanck des Corneels. Alsoe weinich worde omme vrijheit des vaederlant geacht. Alsoe ock in die Oesterhoerne[4)] dieden die hoepman van den Ziel[5)] durch sijne naeste redgeren Conrade van Rensen, der Ripperden tonvredent substitutt, uth Sticht geboerdich, dat ock het ganse landt aldaer to wachte gestalt worde um den Entens to keren und up geweer gerustet dorch 4 commissarien, die 1000 roren cofften vor die gemeente van Gert van Husapen[6)], daer Hermen Sickinge borge vor was myt Christoffer van Ewsum und Edzert Rengers. Want sijn anslach niet verachtet muchte worden, indem he gelt und privande hadde mogen hebben, dat hem voele belovet was uth die Landen, dan niet konde thogesunden worden, vordat he het lande ingenomen hadde.

[+] Verclaringhe over hartoch van Alva ordinantie bij de Generale Staten gedaen anno 1576[7)]. [+]fol. 115.

1) Oostmahorn in Friesland aan de Lauwerszee, niet te verwarren met de meermalen genoemde ‘Oesterhoerne’, de oostelijke zijde der Ommelanden om en bij Delfzijl.
2) Het noordwestelijk gedeelte van Hunsingoo.
3) Gewoonlijk ‘in den Ham’ te Loppersum genoemd, zie blz. 208 noot 1.
4) Zie noot 1.
5) Delfzijl.
6) Zeer onduidelijk geschreven. Zou er wellicht moeten staan Gert van Husinge?
7) Deze titel van Eppens is met het oog op den inhoud van het stuk onjuist.

(Volgt de ordonnantie van den Geheimen Raad, om alle geschillen tusschen Stad en Lande door Luitenant en Hoofdmannen te doen instrueeren en vervolgens te brengen voor den Geheimen Raad zelve, d.d. 16 Augustus 1576. Origineel in het Rijksarchief te Groningen, Reg. Feith, 1576 n° 3; gedrukt bij Feith, Oldermansboek, blz. 43.)

[+] Und alhier succumbieren die Landen van hoer olden vrijheidt, ock in verbundt van 1482 niet geswecket, und worden van der Stadt in alle beswaringe und [+]fol. 116^{v}. besettingen der Spanschen voergetogen und orsake ghegeven vorder twistpartije, dat verbundt uptseggen anno 75 und in verdielunghe getogen, daer dan marckelicken to denede die religioensvrede, tusschen partien presentiert und ingevuert[1)].

[+] Copia des mandaets tegens den Staten der Ommelanden van overlastige scattinge, den Landtscap affgedrongen van den corneel Casper de Robles. [+]fol. 117.

Wij, stadtholder und hoeffmannen der Stadt und Ommelanden van Gronnigen van wegen Konicklike Majestaet to Hispanien, als hartoch van Brabant, grave van Hollandt und arffheer der Stadt und Ummelanden vorscreven, doen kundt und late weten idermenelick, die desen onsen patenten breve vorkomen wordt, woe wij in stadt und van Konicklike Majestaet wegen Hans Hindricus und[2)] gesworen dener affgeveerdiget, gans vullencome last, beveel und commissi ghegeven hebben und myts desen geven, om van stonden an in ansichte des breffs sick an allen praelaten, ridderen, junckeren, hovelingen und up alle dorpen und kaspelen deser Ommelanden in sijn bevolene quartier to ergeven und denselven wol scarpelick und expresselick vorholden, woe men myt die vijffhondert gl. weecklenunge, soe sie up den jungesten geholden landtsdach die tijdt van sees maenten bewilliget, hoechgedachten Konicklike Majestaet diensten und onderholdinge

1) Deze religievrede is eerst van Juli 1578. Eppens vergist zich hier dus.
2) Vermoedelijk schrijffout voor ‘unsen’.

der soldaten niet vullentrecken noch genoech doen can, dan noetwendich die olde bisheer ghegeven duysent guldens alle weecken daerto hebben moten. Derhalven hoer und en yderen in den besten noch voerdragen, off sie sick alsnoch daerynne gudtwillick vynden willen laten und alsulcke duysent gulden des wekes upbrengen und die vorscreven gheaccordierde vijffhondert guldens myt edtlicke summa suppleren, eder sick myt[1] Konicklike Majestaet soldaten beleggen und quartieren laten und sulcken onsen affgeschickede deneren uthdruckelicken verclaren, daerup wij dan dieselve dieneren und commissarien erenstlicken ordineren und bevelen die beletten[2] up den onwilligen closteren, junckeren, edelluyden,[+] und andere egenarffden und vermogende huysluden huyseren, (sonder den minste armen und onvermogenen offte den gudtwilligen darmede tbeswaren) tmarcken und myt todoent van Walschen profaes und andere verordenen capteinen up den sulvygen onwilligen als vorscreven tquartieren und to beleggen. Gebeden[3] hierup staet hoechgedachfe Konicklike Majestaet elck und en yder besonder bij pene vijff und twintich gl. und den tovart, dat sie dieselve commissarisen hieryn gehoer geven, leisten und bewijsen und alle dieselve soldaten na die ordinantie, die men hoer stellen sal, ontfangen und ock alle die costen, soe sie commissarisen in die ordinantie deser commissioen doen werden, hoer daetlicken erleggen und betaelen sonder des in gebreeke tsijn. Den bode gevet den breff weder bij pene vorscreven. Gescreven up den soven dach Januarij anno 1576. Hans Hindricus mijn hant.

[+]fol. 117[v].

Erbare besunder leve Froma. Ick schicke ju leve een copie van een commissioen. Is mijn begerendt u.l. willen dorch des scatborers costen die gemeente bijeen comen laten und hoer consendt oder andersyns mij morgen

1) H.S. heeft vermoedelijk foutief: ampt.
2) Biljetten.
3) H.S. heeft: gegebeden.

ten Dam ten huyse Gertgijn Francken laten verwittigen, want ick na u.l. bescheet moet doen und de commissioen achtervolgen. Actum Lermes[1] up Maendage na Hilligen 3 koningen[2] anno etc. 76. Lonet den boden. Hans Hindricus, Conicklike Majestaet dener, u vrundt und dienstwillige.

Dan Froma Jacob[3] absendt, die pastoer Tomas Idumma myt scatboerer antwordt, dat kaspel Wirdum consentiert 1000 gulden weeckgelt over lant na andiel in hoer benowheit, ja onmogenheit, als myt dwanck geeysschet, dan myt den daet verdorven tworden. Actum Dinxdages na Hilligen 3 koningen[4].

Overst die Landtscap constanter persevererende in weigerunge und hoer gesanden to hove gesonden[5], becomen balde appondemant niet die landen toverladen, ock die Staten to respectieren. Und want die peerden den kaspelen affgerovet worden, soe dan wol 3 weken uth Wirdum to Gronnigen beholden, weder to laten comen und den contributie lindert[6]. Dit was die eerste linderinge und makede den corneel Casper Robeles verachtelicken und hem sulven bitterlicker tegens den Landen, als rede den abt to Thesinge, Gerardus Ahuis[7], myt den voet stotende, Azunge Entens stadt verbedende um sijn broders wille Bartolt Entens.

1) Leermens.
2) Driekoningen viel in 1576 op Vrijdag. Het mandaat is dus van 9 Januari.
3) Jacob Froma, hoofdeling te Wirdum.
4) Dit is dus een regest van het antwoord van het kerspel Wirdum op het voorafgaande mandaat. Dinsdag na Driekoningen is 10 Januari 1576.
5) De Ommelanden zonden in deze jaren telkens gezantschappen naar het hof te Brussel. Vermoedelijk wordt met het hier genoemde gezantschap bedoeld de in Juni 1576 derwaarts vertrokken gezanten Johan de Mepsche, Feyo Sickinghe en de syndicus Hieronymus Verrutius (Vgl. Feith, Register Archief Gron., 1576 n° 6).
6) Verminderen.
7) Deze komt als abt van Thesinge voor in stukken van de jaren 1562 tot 1595; hij is een invloedrijk prelaat geweest, die bij bijna alle Ommelander zaken in dien tijd een rol heeft gespeeld. Vgl. Feith Beklemrecht, dl. II blz. 491.

+ Copia van mandaet van wapenen tegens Bartolt Entens van Mentheda.

Wij, stadtholder und hoeffmannen der Stadt und Ummelanden van wegen +fol. 118.
Konicklike Majestaet, laten weten und gebeden van Conicklike Majestaets wegen, ju gemene ondersaten und ingesetenen der caspelen dusser Ummelanden bij pene hundert gulden und den thovart[1)], gij van stonden an in ansichte dusses breves, man bij man in alle uwe rustinge, harnisschen und beste geweer veerdich sijn und wapenescouwinghe doen, und die myt geen gudt geweer versien, dieselvige sick onvertochtelicken[2)] daerna stellen und stedes gereet holden und sick vinden laten in sulcker gestalt, dat soe vroe und wanneer die vijant und rebelligen (die sick in groter antall wederomme versammelen und hefftich dusse landen gedrouwet an dusse landen comen muchten und een ynvall vernemen worden) alsdan man bij man in vulle rustinge up sijn, und den vijandt und den verstoreren des gemenen vredes myt gemener handt und gewalt uthholden und affkeren, holdende und uthstellende up alle dijcken, thorners[3)], kercken na den ziestranten, in guede duersame vuertekenen, daerdorch men den onraedt offte invall des to eher gewaer und den vijandt des to gringer uthkeren mogen. Gebeden hierup in naem und bij pene vorscreven alle redgeren, richteren und gesworen deser Ummelanden, gij van stonden an, elck respectivelick in sijn bevoelene jurisdictie und rechtsampte, na der gedane harnisscouwinge und wapenescouwinghe van den quantiteet van alle weerafftich und gemonsterde mannen scrifftelick certificatioen sonder vertreck ons to schicken, und up alle dusse vorscreven noetwendighe saken guede regart upsicht hebben dragen und laten gescheden tot walvart des gemene landes. Und soe veere gij off emants van u allen hierynne sumich und unwillicken bevonden worden

1) En wat er bijkomt, de gerechtskosten.
2) Onverwijld.
3) Torens.

[+] und daerdorch enige scade emants an dussen landen overcomen muchte, sal men dieselve up den unwilligen und sumygen verhaelen und als een ongehorsamer van Sijn Majestaet straffen. Den boden gevet den breff weder bij pene vorscreven. Gescreven den 20 dach Aprilis anno 1576. [+]fol. 118[v].

Hierup lat Lucas van Langen[1] redger die samelicke ingesetene man bij man to Wirdum (soe ock in andere regtstolen) dachvort up naesten Dinxdage na Paesschendach[2], to 1 uren myt gudt geweer und beste geweer terschijnen, want die redger alsdan na luydt mandaet harnisscouwinghe will doen, und soe emant hieryn sumich befunden worde, gedencket die redger myt den scarpsten afftnemen. Datum Loppersum den 21 Aprilis anno 1576; to verkundigen van den predichstoel up Paesschendach. Und dit mandaet nam sulcken voertganck, dat alle adel, egenarffden den sake niet affweren. Want die uthgewekenen van yaer 1568 meer beclaget und bedenet worden dan haetet. Dat ock enige consorten in die Landen gelt sammeleden vor Bartelt Entens, we dan ener medelidtmate Eppe Bauckens balde in ballingscap verbleff, und myt dusse rustinge meer bescuttet dan geweret solden worden, want men nu krijchordnunge stellede. Und up Pinxsteren[3] to Watum sick legerden und Jasper in den Croen benae profaes[4] gestalt was over die bueren. Und want he sick tbalde sien liet wat he sochte, als he to Wirdum van den pastoer und scatboerer uutgeven[5] begert na Baffelt[6] gevuert tworden myt sijn soldaten off dener van landtswegen, daer een profaes[4] ick up bereidet myt landtswapenen und alsoe rede gedenet worde. Dan van die meente gehort und an den commissarien

1) In onderscheidene archiefstukken heet deze redger Lucas van Lingen.
2) Paschen viel in 1576 op 22 April Dinsdag na Paschen is dus 24 April.
3) 11 Juni.
4) Provoost, aanvoerder.
5) Betaling.
6) Bafloo.
4) Provoost, aanvoerder.

angedragen, ys dit ampt achtergebleven und hem affgewesen, daer her abt[1] to Oldencloster, Hermannus van Dockum, gudtwillicken to was; und Jasper[2] eysschede[+] des up Pinxterendach anno 1576 up den avent und alnu worde eerst den gemene man dat geweer weder vertrouwet in dusse regerunghe. Dat het Landtscap in krijstrustinge und ordinantie gestalt worde myt vendelen und hoepluyden, als offte die wedersakeren hoere egene mach(t) und sake mistrouwende der contrarien partijen welden helpen bevorderen, welckes, als het schene, uth verscheiden raedtslagen gedreven werde, den hoveden onbewust, hoewol dat nu benae over die twintich vendelen bueren in die Ommelanden gerichtet worden, daer in Loppersum, Steem[3], Sandt, Dam, Fermsum die ordinantie van hopluyden gemaket worde[4] und commissarien Feyge Sickinge, Aylco Unsta, Johan Rengers ten Post[5]. Hefft nochtans Entens nae vier weken tijdes sijn scanze na Oestummerhoern weder verlaeten und sijn volck affgaen laten, dat na deses nichtes meer gemaket ys in Vreslant. [+]fol. 119.

Overst als die grote commelduer in Augusto[6] to Bruxel, welcke in her Alva plaetse nu regierde, verstorven was und die Konichschen sick onder malcanderen niet alles vertrouweden und die Staten nu begunden to regeren,

1) H.S. heeft: ampt.
2) Natuurlijk Caspar de Robles.
3) Stedum.
4) Het volgende tot 'Hefft' is met lateren inkt tusschen de regels geschreven.
5) Aan den kant staat met lateren inkt geschreven, klaarblijkelijk behoorende achter 'Rengers ten Post': 'Bastiaen Broyls, Jasper in de Croen profaes.'
Daaronder staat, mede aan den kant met lateren inkt geschreven: 'Van dusse hopman Bruyl worde Lucas van Lingen in ongunst des Lutenants to hart tractiert, dat he vor den hoffluyden vertiet, he hadde hem ex offitio tractiert, welckes hem und sijn vijff kinderen darna gedachtich is worden; nochtans een spreck worde van Broyl nagelaten: is worden ex offitio gedaen.'
6) Met 'die grote commelduer' is natuurlijk Requesens bedoeld; hij stierf echter niet in Augustus, maar 4 Maart 1576.

begeerden meer vrede dan orloch, worden ock waerscouwet, dat die Spangerden meer den Staeten haeteden als hem hoeren vijandt und sendet sodanige breven to den hartoch van Aschot[1], doch worde hen weder myt voele instructie und hemelicke seminatie van boecken under die Staten gesocht und gemaket partije und twist in alle provintien. Alsoe Caspar de Robles ock niet sunder suspitie van egene dominatie und partie niet allene bedocht dan behaetet worde. Und hoe wol he to hove solde erschijnen, hefft stedes weigerich und unwillicken west tcomen. Die Spangerden overst in Brabant to Alst[2] und anders lieten sick neit bevangen myt belovunge dan plunderden vrunden und vijanden to gelick.

Alsoe dat die Corneel niet meer solicierende um gelt,[+] dan het gewalt dar bruckede tegens die Ommelanden; sonderling, want het casteel nu benae sijn heel form hadde und hart dreven worde myt arbeiden, mueren und andere timmeringe van huysen, und wat steen ten Damme gebrandet worde, ys all tsamen to Gronnigen gevueret. Und die Landtscap hefft daer moeten graven, kaeren und anvueren[3] tot een marckelicke onkosten des Landes, hoewol dat daer ondertijden gelt geven worde, ider kaere dages een halve daler ter loen. Daer sick die borgeren alsoe wisten mede to behelpen und die vestenisse seer bevorderden sulven tot hoeren egen bedwang. Hieruth makede sick die Corneel ock die hoepe, dat he in dusse regerunghe, daer nene gubernuer van den Koninck meer was, Gronnigen und Leverden wol bewaeren koende, als sijne gubernament. Want nu alle provintien up sick sulven begunnen to ordineren und to regieren. Daeromme den 9 Octobris myt breven versocht siende, dat he ock mede die Staten solde anhangig sijn

[+]fol. 119[v].

1) Aerschot. Wat Eppens precies bedoelt, is niet duidelijk; het verhaal is zoo verward, dat er niet meer van te zeggen is dan dat hij denkt aan de gebeurtenissen van 1576. Aerschot heeft toen noch later een rol van beteekenis gespeeld.
2) Te Aalst was het hoofdkwartier der muitende Spaansche troepen.
3) Met karren aanvoeren.

und dat vremde volck affsolden, want die pacificatie van Gent was in werck gebrocht[1)]. Daerto dan don Johan uth Spanien als gubernuer verordent was um to bevorderen, soe hefft die Corneel evenwol sijn volck tsamen willen brengen, pulver und geschut togericht, dat he Gronnigen neit dachte to verlaten, hoewol dat hem Arenborch soen solde substituert worden, als men vermeende[2)]. Nu overst worde dat castieel wat slapper gedreven, alsoe dat het werck in macht[3)] gestalt worde, gelick ock uth waerseggerinne gesecht worde, dat het niet reede solde gemaket worden. Und dat daer groet gespens up den essche[4)] vor Gronnigen gehort worde. Up dusse sulvyghe tijdt und sommer was daer to Gronnigen een swaere pestilentie, myt welcke ock die bisscop Johan Knijff befangen und van dussen levendt uth sijne regemendt confortandi[5)],[+] in genen affgenomen tusschen de 6 en 7[6)] dach des maents Octobris anno 76, myt vrolockunge voeler menschen und begyn van dusse veranderinge; want hoewol diesulvyge bisscop seer linderich und familiaer, ys van nemant seer behatet worden in sijn levendt, dan dat he geltgyrich was; und alnu noch verhoepede tot sijn bischuupdoem thebben 4000 daleren uth kloester van Adwert[7)], daer to hove umme contentirt worde; und nu

[+]fol. 120.

1) De Pacificatie is den 8 November geteekend. Eppens vergist zich dus in den datum ‘9 Octobris’; toen toch was de Pacificatie nog niet ‘in werck gebrocht’.
2) Van zulk een plan is niets naders bekend.
3) In werking, in dienst.
4) Het gemeenschappelijke bouwland, dat tot den markegrond behoort. Er waren bij Groningen een Noordesch, een Zuidesch, een Scrage-esch enz.
5) Om zijne goederen te versterken of te vermeerderen. Rengers van ten Post (uitg. Feith, dl. II blz. 10) gebruikt dezelfde uitdrukking.
6) H.S. heeft foutief tweemalen 6. De bisschop stierf echter niet 6 of 7, maar 1 October 1576.
7) Volgens een regeling, in Mei 1576 door den bisschop met de abdij Aduard getroffen, waarbij de eerste tegen een jaargeld van 6000 gulden van zijn aanspraken op Aduard afzag. Vgl. Reitsma in Gedenkboek der Reductie van Groningen (Gron. 1894), blz. 153. Eppens vergist zich dus in zooverre, dat de bisschop in zijn laatste dagen zwarigheid over het uitblijven van deze schikking zou hebben gehad.

dagelickes sijn resolutien up verwachte und in sijn agone und stervendt daer seer mede bedacht und becommert was; dan wort tidtlick uth dusse veranderinge upgenomen, daermede he van voele onlustes ontvrijet ys worden, hoewol dat he nene andragers seer gunstich und vuldedich was, daeromme he seer behaetet konde worde. Hoewol dat na sijn doet om sijn graffenisse gedisputiert und alteriert ys worden, want Duert Alberda[1] hem in die eerste graffenisse, als die sijne wesende, niet wolde dulden to leggen; daeromme he wederomme ys upgegraven worden und ten anderen begraven in S. Mertenskercke up het koer. Daer reede nemant voele wolde offte doerste tegenssprekken, alsoe veer was der Spangerden regerunge in veracht gecomen.

Den 14 Octobris trecken die orlichscepen weder van den Emse, umdat sie die coephandel na Hollandt van Embden solden dwingen, hoewol dat int voeryaer sommigen der orlichscepen van den Corneel verrasset worden, sint voele doetgeslagen.

Den 19 Octobris wordt Belly[2] alnoch upgheeisschet und wordt sijn volck tegens hem gestoepet[3], gelick tvoeren die gesande Franciscus Stella[4] scrifftelick verclaerde, und daeromme gevanckelicken van Belly geholden ys worden, und hem an den halse straffen wolde[+] als Konicklicke Majestaet rebelliger; want alsoe worden geacht, die sick an der Staten sijdt des tijdes stelleden, hoewol dat des myt affscrivendt des Konincks gebillicket [+fol. 120v.]

1) Vgl. boven blz. 184 noot 3.
2) Caspar de Robles, heer van Billy.
3) Opgehitst.
4) Franciscus Martini Stella was door de Staten van Brabant naar Groningen gezonden om te beproeven dit gewest aan de zijde der Algemeene Staten te brengen; hij werd bij zijn aankomst te Groningen terstond door Robles gevangen genomen en ter pijnbank gebracht, ten einde volledige openbaring van zijne opdracht te geven, hetgeen echter niet door Stella is geschied.

was und men een vrede myt Hollant und Zeelant verhoepeden[1]. Daeromme die Corneel den Franciscum Stellam ock scarpelick vragende um der Staten verbuntenisse, hefft die Corneel sick wyllen verenigen myt sijn hoepluyden und beveelhebben tot 22 offte 23 personen. Waervan nu sommige reede anders geleert, dat sie neit meer den Spangerden, die nu soe vreedelicken to Alste und Anntwerpen gehandelt hadden, dan den Staten als hoer egen vaderlant mede denen solden und alsdan vull betaelt worden. Want sie bij dusse Corneels tijden nene betalinge dan voer een maent(t) offte dre des yaers, anders myt 10 stuyvers 14 und 20 stuyvers belonet worden wekes, und alle weken ontfangen und tovreeden musten sijn, und daerto myt een sonderlinge manier van straffe des stroppen cordes[2] gemartert worden, soe sie sick muetwillicken offte druncken up den wacht offte anders an den hals gestraffet worden. Und alsoe was die Corneel alnoch holdende und neit mude sijn soldaten myt nene gelt to becoepen, welcke he lichtelicken solde hebben coenen doen hebben, als he enich gelt hadde ummegedielt und betaelt, welcke he genoechsam na Walslandt gesendet hadde und sijnen swager Rijsbroeck[3] medegeven hadde. Und als he nu to Leverden sijn sake vermeende verordent thebben, soe versoecht he ock sulckes corten dagen tvoeren ock to Gronnigen, dat hem sijn hoepluyden und knechten, in Drakercke und Walbrugge[4] versammelt, solden sweren und trow blijven. Daer sie up antwoerden, dath sommygen van den sijn hadden enen eedt gedaen und wolden niet anders sweren dan begeerden pasborten und to vertrecken, want hoer[+] noch grote betalinge restandich was. Dan want die Corneel sulckes seer onduldich naseggende, dat het summyge [+]fol. 121.
Luttersche weren, die neit dienen wolden, und gevreeset

1) De Pacificatie was natuurlijk in aantocht.
2) De stroppa di corda, de wipgalg.
3) Vgl. blz. 233, noot 7.
4) De St. Walburgskerk.

worden, dat he den onwillygen solde offte ock wolde als rebelligen straffen laeten, soe ys dit neit allene bij weinigen dan onder het regement van vier vendelen bynnen Gronnigen gemurret und anders bedacht. Daeromme als Philiers[1] den 23 Decembris[2] anno 76 die wacht solde affvueren van het rechthuys und Losy[3] dede upvueren voer Duert Alberden huys[4], daer die Cornell in venster lach, und die toch in den krinck solde antrecken[5], hebben sick sommigen, die nu die mesters weren, als neit seer becant, myt 50 scoten na den Corneel gescoten ter vrese[6], und ilendt angelopen, dat huys besettet und den Corneel daetlicken in een verndel van een ure gevanckelicken upt rechthuys gestalt, und vorts Rijssboeck sijn swager[7] ock uth sijn huys doen daerbij gaen. Alsoe dat in die ganse stadt een grot alarm und vrese was. Waertegens een hoepman Ferdinandus Loeps[8] sick up marcket makede ter peerden, is balde vandaer verweken und, sick geerne verbargende, den anderen dage ock gevanckelicken gestalt, gelick daerna alle hoepluyden und beveelhebberen gevangen synt worden van het gemene volck. Sonderling ys bynnen uers daerna Franciscus Stella uth des profaes huys[9] ontloeset worden uth sijn vanckenisse boven alle hoepe und up marcket gebrocht, welcke dusse daet hoechlicken prijsende als een

1) Hopman de Villiers.
2) Moet zijn: Novembris.
3) Hopman de Lozy.
4) Rengers van ten Post en Bor spreken van het huis van Egbert Alberda, gelegen aan de noordzijde van de Groote Markt.
5) Antrecken = optrekken, aanrukken. Dus vermoedelijk: ‘en de troep in een kring zich zoude opstellen’, wat dan een militair eerbetoon zal zijn geweest voor den kolonel, een soort carrè. Vgl. de berichten bij Rengers, II, 27 en bij Bor.
6) Ter vreese = tot vreesaanjaging.
7) Rengers van ten Post (uitg. Feith, II blz. 28) noemt hem: ‘sinen dochterman’, wat ook wel door zwager kan worden uitgedrukt.
8) De Lopez.
9) Huis van den provoost, hier van den provoost-geweldige, dus de gevangenis.

Romeyners stuck und van die Staten belonet solde worden. Belovet, dat he in 4 eder 6 dagen aldaer weder van Brusel wolde sijn und hoer een guede vertrostinge brengen und solden gueden wach holden. Daerna umtrent[+] vier uren up den laete avendt ys die corneel van Suetven[1)] aldaer voervluchtich myt sijn bagage gecomen, ock [+]fol. 121[v]. gevenckelicken inth Brodermonnekecloster in een cappe seer spijtelicken ingetogen. Waernae die wacht van die soldaten sulven seer neerstich beset und geholden van alle vier vendelen, hebben den Raedt die medewacht angeboden, dan niet annemende, vermeende, dat het alnoch vrederije wesen solde. Daeromme die knechten durch hoere nije ingestalte hoepluyden und oversten malcanderen verbindende und verenygeden (want dar weren noch voele van enes anderen vornemenns und wolden bij hoer hopluyden und Corneel blijven) dorch die belofftenisse van een rijcke vulle betalinge und drouwinghe des Cornells tyrannije van hangen und tiranisieren over sijn wederdiell myt den lutenant Mepsche und andere anhange van 500 borgeren, hebben sie malcanderen geloevet und gesworen die stadt tot der Staten besten to bewaeren und holden, und senden der ilendt in den naeste nacht na den Dam und Leverden stoepers[2)], die myt dusse reeden vorscreven hoer hoepluyden ock hebben gevanckelicken genomen: Barniecort[3)] up den Ziell[4)], welcke voer 3 dagen Jacob Ripperda bedwanck, dat he den Corneel sweren muste und scryfftelicken betuygen, offte he dachte dat huys to Fermsum und allent sijnen voer hem to beholden. Alsoe ys ock to Leverden gedaen und wol gelucket, dat des anderen dages reede achte vendelen bij Gronnigen geropen und ingelaten synt worden, und den Stadt heel machtich weren to baeten und to doen[5)], und nu niet meer up enich

1) Rengers noemt hem: Vaski de coronel van Sutphen.
2) Aanhitsers.
3) Rengers noemt hem: hopman Barnimicourt.
4) Delfzijl.
5) Tot hulp en in haar handelingen.

overichcit achtende. Waervan ener seer koene mester ys west Hans van Loven, tvoeren des Corneel scrijver, die den Johan de Mepsche voer een verrader und scelm an Stadt und Landen opentlicken up marcket uproepende was, dat he den stadt myt sijn partije wolde verraden. Und als aldus die hoepman na den anderen und[+] wachtmester und vendlickers und alle offitiers van regement gevanckelicken ingetogen und gesocht worden, dat daer ock nemant ontgaen ys, hebben die soldaten den stadt over teyn dagen[1)] gesloten geholden, dat nemant uth offte yn muste reysen. Und daer ys een groete verwonderinge in Stadt und Landen west, waer doch dusse veranderinge hen solde wyllen. Overst die Staten siende, dat daer niet nodygers weer dan dat daer een hovet gesonden worde tot een stadtholder, soe ys dages voer Vormidwinter[2)] een nije stadtholder offte voer eerste als een overste van den Staeten gesonden over Vreslant: Georg van Lalein, ridder und banderheer van Ville etc., und bij hem synt west alle die verwekenen als Popko Uffkens[3)], gestalter[4)] lutenandt over den camer, Rendt Alberda borgemester, Jacob Hilbrans borgemester und anderen, die nu teyn[5)] yaren uth west weren. Und synnen tsamen myt grote vrolicheit ingecomen und ontfangen worden und ys dat bisschopshoeff[6)] den avendt umgenomet worden, dat een herenhofft genoempt und

[+]fol. 122.

1) Er staat enkel: d. Het feit is van elders bekend.
2) Dit is een pleonasme; Rennenberg kwam den dag vóór Midwinter, dus 21 December.
3) Popko Ufkens was een bekende Ommelander edelman en aanhanger der geuzenpartij; hij keerde in vol vertrouwen op de eerlijkheid van Rennenberg met dezen naar Groningen terug, doch verliet hem, toen hij diens samenspannen met Parma ontdekte.
4) Benoemd.
5) Boven ‘teyn’ staat tusschen de regels geschreven ‘soven’, hetgeen juister is.
6) Zie over dit hof of huis: Dr. G. Acker Stratingh, Gron. Volks-Alm. 1838, blz. 40 en Mr. J.A. Feith, Wandelingen door het oude Groningen, XIV, Gron. Volks-Alm. 1906 blz. 24. Vgl. boven blz. 282.

geholden ys worden und graef Georgen eerst daeryn gelosiert. Hieromme dan daetlicken een gemene landsdach verscreven, eendrachtelicken erschenen, hefft graef Georg van Lalein sijn commissie getoenet und durch Harmannum Winbrugge, der Ommelanden rentemester, sijn propositie doen laeten, dat he in naem der Staten van wegen des koninckes van Spangen alher gestalt weere tot ruste und vrede to holden, und dat men in alles der Roemsche Catholissche kercke solde handthaven und onderholden und anders neit. Und voele vermeenden, dat het neit alsoe to achten were, want myt dat Catholissche muchten[+] ock Apostolissche und neit Roemsche verstaen; und des ys voer up stadthuyse[1)] ock gedaen, gelick in Drente und ock to [+]fol. 122[v].
Leverden. Und die Landen sick int cloester[2)] ock allene versammelt hadden und sick durch krafft des upseggunge des verbunts[3)] affsonderden in hoer saeken, die den Landen alleen angiengen. Overst in die gemene sake hebben sie up den raedthuyse evenwal sick versammelen laeten. Daeromme die soldaten hoere justificatie voer Stadt und Landen angevende, dat sie bij den Koninck und den Generalytiet der Staten und neit bij der Spansche partije sick wolden holden. Soe hadden sie in lange tijden nene betalinge ontfangen und weren myt weinich gelts belenet worden, und muchten nu ock neit alsoe onderholden worden, dan versochten, dat sie bij den burgeren muchten ingelecht worden und tom laesten betaelt worden. Und konden die soldaten reede in nene discipline sonder gelt holden, die doch weinich um off an hadden; und die sulvyge soldaten weren nu seer darten[4)] und overmodich tegens den bor-

1) H.S. heeft: ‘stadt huyse’ met tusschenvoeging van ‘up’ tusschen deze twee woorden. Uit Rengers van ten Post (t.a.p. blz. 32) blijkt echter, dat men eene vergadering over deze zaak op het raadhuis te Groningen heeft gehouden. Zie ook eenige regels verder.
2) Het klooster te Selwerd.
3) Deze opzegging had in Januari 1575 plaats gehad. Vgl. Bos, Het Gron. Stapelrecht, blz. 277.
4) Dartel, brutaal.

geren, gelick sie na des Corneels anholdent den stroppencorde[1] van het wijnhuys affbroeken ter secreten und die trommen verhouweden und verbranden upt marcket des anderen daeges to acht uren.

Hieromme dan Stadt und Landen myt den stadtholder Georg van Lalein raedt und middel soekende und eendrachtelicken sluytende, hebben consentiert die vijffte pennyck van huyren und renten in Stadt und Landen. Daer Sickunge[2], abt van Adwert[3] und Egbert Clant to Stedum van der Landt sijdt und Rolteman[4], Dirck Robers[5] und anderen an der Stadt commissien togestalt synnen. Und hebben dusse nabescreven ordinantie gesloten, ock weert om thoe weten in anderen tijden, beholden dat daerenboven alle clenodien uth sommigen[+] huysen guetwillicken angebrocht und gehaelt synnen worden, daer destijdes clippen van gemaket sijnnen worden, und aller hoepluyden golt und sulver ys eendrachtich angetast[6]. Die ordinantie ys alsoe. [+]fol. 123.

[1577]

(Volgt de ordonnantie op de heffing van den vijfden penning van huren en renten in Stad en Lande d.d. 11 Januari 1577, gedrukt bij Rengers, uitg. Feith II, blz. 372 vlg.)

In die Ummelanden ys forniert vijff und vijfftich duysent gulden, uth die Stadt allene twintich duysent gulden;[+] die deputierden uth Drentlandt hebben upgebrocht dartich duysent gulden; die andere reste ys tom diel up rente genomen tot noch hundert duysent gulden und 12 duysent gulden, tom diel uth sommyge gevangene hopluyden klenodien und gelden gemaket, alsoe dat die ganse summa [+]fol. 123[v].

1) Vgl. boven blz. 232, noot 2.
2) D. i. Herman Sickinghe tot Warfum.
3) Abt van Aduard was destijds Arnoldus Kenninck. Vgl. Bijdr. en Med. v.h. Hist. Gen. XXIII, 108 vlg.
4) D. i. burgemeester Albert Rolteman.
5) Hij was raadsheer.
6) Hierover uitvoerig: J. de Waard, Iets naar aanleiding van de Groningsche noodmunt, geslagen in 1577, Gron. Volks-Almanak 1906, blz. 67 vlg.

der betalinge der soldaten ys west twemael hundert duysent gulden und vijff und twintich duysent gulden etc. Want die pennygen up rente genomen van Stadt und Landen belovet worden bynnen yaers wederomme to betalen. Soe ys dat neit die grinste[1] orsake worden, waermede dusse gelucksalige verenunge van betalinge, bij Stadt und Landen gedaen, gebroecken und gescoeret ys worden, hoewol dat het verbundt upgesecht was, daer nochtans die gemene noet hoer verenygede. Want tom eersten worde belovet, dat die beyde corperen elck die helffte solde upbrengen und betalen. Daer die Stadt nu nae het verbundt dat Landt dwyngen wolde up die twe dielen und daeromme nene scattinge geerne wolde consenteren, voerdat dusse pennygen affgelost weren. Daeromme die Hoeffmannen contrarie mandaten stelleden, nene scattinge den Landtscap to verwillygen sonder der Stadt meygeren beswaringhe, welckes alsoe een tijdt lanck gedueret tot summyghe maenten. Daertho ys gefolget dat die Landtscap die ingesetenen kaspelluyden ock up wapenen stellede. Is ock van Lutenandt und Hoeffluyden verboeden, als blijcket uth mandaten myt 3 getekent[2]. Daer Lalein als Stadtholder omme besocht[3], hefft sulckes geboden und geordiniert, want sick nu alle Staten in hoere provintiën tot verweringhe tegens den Spangerden stelleden. Welcke die partije in Gronnigen neit gheerne dulden und consentieren wolden und sulckes verstonden, dat men des tegens den stadt Gronnigen tendierden und versoecken, sonderling acht nemende, dat, went het verbunt upgesecht was voer een yaer und nene nije accordatie gemaket konde worden in een yaer, soe bevlijtyghe sick die adel in die Landen seer, dat sie des landes vrijheit myt copen, vercoepen, uthvueren, brouwen und tappen

1) Geringste.
2) Rengers (t.a.p. II blz. 39) deelt mede, dat ‘de Camer und Hoefftluiden to Gronningen verboden mit publiceerden mandaten den bueren deselffde stadtholders mandaten to achten off na te comen.’ Eppens doelt hier blijkbaar op een bijlage, die verloren is.
3) Daeromme besocht = daarover gevraagd, daartoe aangezocht.

+ onder alle ingeseten und in alle dorperen, sonderling ten Dam, Winsum, Marne und Duerswolt, solden exercieren und drijven. Want dat landt wolde en yder vrij holden +fol. 124.
van scaden. Daer dan daetlicken een grote ongunst und twist gemeeret[1] ys worden des Stadts tegens die Landtscap, und myt alle manieren den gemene man und meygerluyden tegens den adel upryssende[2] und argewanich makende, hoewel dat sie die incoep[3] soe seer weder gedreven hadden, dat ock die huysluyden hoere egen vracht betalen musten, dat die borger to lande gecofft hadde und nemant meer to landen copen muste, dan vrij to Gronnigen ter marcket brengen laten. Nochtans seggende, dat die adel wolde die hoffmansmandaten aff hebben, umdat sie nene schulde wolden offte kunden betalen. Welckes ock een gemene geruchte ys worden, ter tijdt up een gemene landtsdach verclaert worden, dat men nene mandaten wolden tegenstaen, dan allene die van den olderman um die coephandel uthgesonden worden, den wolde die Landtscap umme hoer vrijheyts halven nene dulden noch annemen, dan alle redgeren solden die boeden keren und weren. Dit ys die eerste orsake west, waermede dat upseggent des verbundts ys int werck gestalt worden. Demnae ys gevolget, dat naeden die soldaten nu betaelt worden und den Staten toestonden, soe worden eerst die vestenisse na der stadt van die borger nedergesmeten. Overst den 13 Martii ys dusse besettinghe uth Gronnigen wunderlicker wijes uthgevueret boven hoepe und toversicht des Konicks raedt to Bruysel, want D. Wiglius in ongedult sijn muetse van sijn hoefft gesmeten hadde, seggende: synt die soldaten uth Gronnigen und ys Gronnigen vrij van besettinge, soe ys myt die Spangerden gedaen in Nederlandt[4]. Want men

1) Vermeerderd, grooter.
2) Ophitsen.
3) H.S. heeft: eencoep.
4) Of deze anecdote van Viglius waarheid bevat, is niet na te gaan. De oude raadsheer was destijds lid van den Raad van State en dus na den dood van Requesens mede belast met het algemeen landsbestuur. In 1576 was hij reeds ziekelijk, zoodat hij in zijn huis mocht blijven, toen de Raad van State den 4 September werd gevangen genomen. Toch was hij weldra krachtig genoeg om nog in dezelfde maand zitting te nemen in een hernieuwden Raad. Kort daarna, den 8 Mei 1577, is hij evenwel gestorven.

vermoeden neit van dat grote clagent to Hove, als des wekes 1000 gulden mit roeven die caspelen affdrongen worde und scade des Alderhilligenvlot in die Ommelanden[+] und ock dat Stadt und Landen dat verbundt upgesecht und niet enich weren, dat sie evenwol in soedanigen corten tijdt van een viertein dagen soedanigen hele betalingen solden upbrengen myt 2,000,000 gulden boeven behor. Und hadden die hoveden der soldaten niet becofft worden offte noch twe dagen getoevet hebben, solden uth die stadt niet west hebben und vertrecken. Ock was die Landtscap seer besorget voer groter twist des Stadts tegens het Landt als sie nu hoer vrijheit hadden, als sommigen oeck gesacht hebben, dat Gronnigen neit eher solde verdorven worden dan als die stadt vrij worde van besettinge. Welckes ock niet voele uren lanck getoevet hefft, want die heele stadt sick ganslicken in blijtscap jae dronckenscap und idelheit overgevende, hefft soe allenthalven ock also up Sunte Mertenstoeren dat vuer myt pyckvaten tot een triump uthgesteken, dat umtrent 10, 11 uren die ganse toeren uthgebrandet ys worden. Daer 17 klocken uthgevallen syndt und sommygen luyden doet gebleven bynnen[1)]. Und dat werck hefft sijn mester betuyget, want soe het loff ys west, alsoe plegen sie ock allene myt dre clocken die festdagen to vieren, want men nene religioen to Gronnigen seer plegen to achten, und daernae in die sulvyge vrijgeesterije gebleven syndt, dat sie ock hoer egene versegelunge und obligatie to Hove an den Staten gesant, myt die Ommelanden neit lange bestandich gebleven synt, und dat

[+] fol. 124[v].

1) Vgl. over dezen torenbrand: Mr. C.P.L. Rutgers, De klokken in den Martinitoren te Groningen, Gron. Volks-Alm. 1895, blz. 167 vlg.

daeromme, want sie sochten sick bij die overicheit to holden, die des Stadt vrijheit tegens die Ummelanden wolde doen becrefftigen, und, als hoer sulckes niet ad placitum vergunnet worde, was die Stadt tot alle contributie onwillicken und dieden die Landen beletten in hoere scattingen to bevorderen tot der Staten besten und den gemene sake. Want die Staten dachten sick absolutelicken an die Generalitiet und Staten to holden und hoeren hulpe und unsedt tegens den stadt Gronnigen to wachten, gelick sie stedes sick an Konicks raedt und to Hove in grote gedult tegens dat gewalt des Stadts[+] beropen hebben. Welckes hoer nu meer tostont tdoen, diewijle die besettinge heel uth Gronnigen vertogen was und die borgerije niet allene die wapenen annamen tot achte vendelen borgeren to wapenen um hoeren stadt to bewaeren und to bewaeken, dan ock eendrachtelicken sworen, dat sie nu offte tot nene tijden nene besettinge van enich partije myt den anderen in die stadt worden innemen. Welckes daetlicken gescheden ys, als die Walsche soldaten uth die stadt vertogen weren. Und ys die ander orsake west, dat die Landtscap van die Stadt vervremdet ys worden und sick ock tot verweringe bedachten bynnen und buyten landen to versien. Hieromme dan die borgerije tot horen olde vrijheit dringende, hebben voereerst dat casteell, nu benae rondsom starck und reede gemaket, myt grote erenst und eendracht begunnen aff to smijten[1)], als sulckes die Staten den Stadt als buntgenoeten vergunneden, daer adel und onadel sick seer willicken in die Stadt to makede um myt hoeren egen handen, jae vrouwen, aff to smijten, den anderen tot een anhardunghe; want men arbeiden alsoe, dat men des bynnen corten dagen wolden vernichtyget hebben. Daeromme die stadt Gronnigen myt Hoffmannen mandaten na hoer olde gewoenten dat Landt ock upeysschende, dat

[+]fol. 125.

1) Vgl. over de slooping van het kasteel: Mr. J.A. Feith, in Gron. Volksalmanak voor 1897, blz. 127 vlg.

sie myt scuffelen, wagen, kaeren solden erschijnen um dat casteel to demolieren. Des die Landtscap wol willicken solde und wolde gedaen hebben, want des Landes vrijheit daermede soe wol als des Stadts, jae meer, mede bekrefftiget solde worden hebben und tot servituyt gedwongen, ja dat casteel den Stadts cophandel neit solde vernichtygen laten hebben. Daeromme en yder billicken achte ock vrijwillicken die demolitie to bevorderen. Overst die adel myt den syndyco Jeronimo Verutio hebben des, tot groten bedwanck van der Stadt hoer geboden, affgeslagen, dat men neit solden noch behoerden up sulcke mandaten to[+] wachten offte achten, diewijle die Landtscap daer niet solennelicken um gebeden worde und uth gunst meer als uth dwanck consentiert hadde. Want men myt Gronnigen niet meer tdoen wolden hebben, als een provintie wesende voer sick sulven, und die stadt Gronnigen hadde nichtes over hoer to gebeeden, het weer dat sie des als guede nabueren myt den verlickeden. Dit ys dan die darde und duytlickste orsake west, waermede die Stadt und Ommelanden van den anderen sick vervremdet worden. Daer sick die Stadt up alle manieren to Hove und binnen landen tegens stellede und niet dachten uth hoeren hebbende possess gestoet offte gedreven to worden, gelick dat accordt van den Staten int yaer 1578 gegeven uthwijset, myt 4 getekent[1)]. Daer nu vaken um to Hove gereyset ys worden und die Landtscap sick heel in hoere vrijheit stellen wolde und alle roeffweigeringe myt een solemnelicke protestatie weigerden tegen der oldermans dieneren. [+]fol. 125[v].

Und hoewol dat daer nu grote partije onder het gemene volck gemaket worde, daer ock sommige van adel und egenarffden medestemmeden, dat men alsoe niet solden twisten offte wij musten tom laesten tot een grundtlick verdarff geraden, soe hebben die van adel, als Ewsum,

1) Dit stuk ligt niet bij de kroniek. Eppens bedoelt hier waarschijnlijk het accoord, namens de Generale Staten gegeven d.d. 19 Januari 1578, gedrukt bij Rengers v.t. Post, dl. II blz. 84.

Rengers, Gensema[1)], Siccinga, Ripperda, Mepsche, Hoernsche[2)], Jargensen, myt hoere gemeenten van coepluyden, ampsluyden und egenarffden alsoe beraedtslaget, daermede tostemmeden alle prelaten in die Landen, dat men altoes sekere vulmechtygen uth die kaspelen solden up landtsdagen senden, die verstandygesten und den vaderlant getrow und dienstelicken um landes vrijheit to verdedygen. Want men vont up alle landtsdagen voele unnutte luyden, die die landtsaeken niet verstonden und den Stadt gunstich weren. Und die van den adel hadden reede bij den Cornells tijden und regerunghe die gemene ingesetenen van alle landtdagen niet voele gefraget offte[+] geacht. Want het destijdes periculoes was voele int openbaer to resolveren, offte he worde van den Corneel angegrepen, und he woldet allene alles consentiert hebben, wat he proponierde, als het Landt doch suspect achtende, dat sick die adel myt weinich egenarffden und die prelaten alsoe meer stellende als raedt des Landes als sick bewijsen konde. Und voele sick seer bij den Corneel na der tijdt conformich holdende. Dit worde destijdes den tijdt to guede geholden, dan nu worde het van en yder voer een olerchia[3)] geachtet und gehaetet; und alle die daerto gestellet worden, synt seer benijdet worden und hebben nene onsedt hoerer kosten genoeten bij hoere gemeenten. Und ys ock weder vergaen, dat en yder nu weder wolde up lansdagen komen und spreken. Welckes dan in dusse tijden und partije nichtes stanafftichges hefft koenen sluyten[4)]. Soe sindt tom laesten dorch den syndico und adel erdacht worden, dat men sekere deputierden stellen sulden (als na die anholdinghe der deputierden wijders gesecht sal worden), hoewol dat die adel nu reede voer deputierden geachtet worden, dan niet alsoe committiert als daerna ys gedaen. Dan, want sie nu doch reede die meeste tijdt in alle saken bij den Walen tijden geraden

[+]fol. 126.

1) Jensema.
2) Hoerneken.
3) Vermoedelijk schrijffout voor oligarchia.
4) Niets blijvends heeft kunnen besluiten.

hadden, worde sie daer ock voer geholden und genoempt und up lansdagen allene gestellet, sunder enige egenarffden daerbij gestalt. Und[1)] dusse deputierden myt consent der sodanige landtsdagen hebben der Landen vrijheit alsoe willen int werck stellen und brengen, soe hierna volget und nodich achte yn to scriven. Want het int Landt alsoe verordent was und ock solennelicken den Hoeffluyden myt protestatie overgheven ys worden.

Affscrylfft.

An den erentvesten erbaren wijsen vorsichtigen heren Hoeffmannen in der stadt Gronnygen van wegen Konicklike Majestaet.

[+] Ju fromicheiden samelicken is bewust, woe die Ummelanden dat verbundt der stadt Gronnigen affgesecht myt der solemnitiet als behort. Soe ys dat dusse verstreken yaeren idtlicken hier in den Dam (Winsum, Marna, Durswolt und anders) angevangen hebben die vrijheit des Landes in frembde bieren uth to tappen, inlandtsche bieren to brouwen und to genieten, hebben ju erentveste erbaren wijsheiden buyten allen versoeck van recht der Stadt ter handt dieselve roven laten, niettegenstaende, dat die Ummelanden sick to rechte und alle frundtscap erboden ock cautie und sekerheit to stellen vor alles, wes den Landen overbrocht muchte worden. Soe koenen wij niet affwesen (den verdrage der Ommelanden na) dat roeff to weigeren, (niet um sonderlinge private verstandt und hulpe van die tapperen to beschutten), dan umme die vrijheit der Ummelanden voertstaen und daeryn to erholden. Begeren daeromme ju erentvesten wijsheiden willen die weygeringe des roves der vrijheit der Landtscap to guede holden, dan wij als lydtmaten der Ummelanden erbeeden ons noch alsvoer, waerup wij appellieren und protestieren an die hoge Konicklicke Majestaet Ire Majestaet sulvest offte ener van Majestaets hove, daer ons Hoere Majestaet wijsen wordt, um den onrechten roeff und

[+]fol. 126[v].

1) H.S. heeft: ‘Van’, doch eenigszins anders als gewoonlijk geschreven.

inbreke onser vrijheit, die ons so wychtygen loefflicken sake ys, dat wij der nemant dan Ir Majestaet sulvest und dat hillyge recht vertrouwen; und protestieren derhalven van ju erbare wijsheiden heren juwes borgers eedt halven, als medepartije van der Stadt und die dan dusse hoechwichtigen saken over die vrijheit ener soe heerlicken landtscap Sijner Majestaet underdanich niet hebben to verclaeren, welcke ju erbaren wijsen sick ock sulven niet vermeetelick solen doeren annemen sonder spetiale beveel van Oer Majestaet, onsen allergenedichste vorsten und heren. Actum etc.

An den deneren in den Oesterhorn.

Hans Hindricus[1] g.v.[2], gij sint een dener; wij wyllen[+] und gedencken ju geen leet tdoen, dan willen (neit tot sonderling private verstandt van die brouweren etc. dan tot die liefflicke vrijheit Conicklike Majestaets Ommelanden) ju dat roeff niet laeten volgen under sulcken protest van appell, als wij ju in die handt geven, die wylt juwen heren brengen; sus weten wij myt der Stadt und hoeren inwoeneren niet dan guede naberscap und frundtscap to holden. Adde[3], soe lange sie willen. [+]fol. 127.

Want na desen synt sye na Duerswolt myt wapenderhandt gereyset und den scutte to roeven[4] van wegen sijn brouwen, daer Johan van Gennyp, redger van Rengers wegen to Schilwolda und Helm[5] hoveling, sick myt sijn bueren ock myt gewer tegens gestellet hefft und dat roeff beholden. Alsoe ock in die Marne van Sijbelt Bijma gedaen, und to Winsum van Derck Huyge, Berent Kater und anderen to Dam, Fermsum, up den Ziel, alsoe dat het nu schene, dat die Gronnigers uth het land myt

1) Vgl. boven blz. 223.
2) Vermoedelijk op te lossen: guede vrund.
3) Vermoedelijk = adé, adieu.
4) Beslag te leggen op den schutte. In onderscheidene dorpen der Ommelanden bestonden schutten, die toezicht hadden op allerlei politiemaatregelen. Vgl. Mr. J.A. Feith, Uit Groningens verleden, blz. 231.
5) Hellum, een dorp in Duurswold.

hoer oldermans recht verwesen weren. Und anders benae niet roepen worden als een inlandtsche krijch tegens den Stadt, daer Georg van Lalein, myt conniventie an beiden sijden vrundt willen sijn, behulpelicken to west ys, gelick hem die Corneel, na Westvreslandt treckende, int uthgaen woll vermaende: 'Wolde he een heer blijven in Vreslant, soe solde he nimmer die twist tusschen Stadt und Landen laten verdragen worden.' Dit ys sijn uthgevendt niet allene west, dan to Hove worde beyde parten seer instigiert und gestoepet up hoer rechten und privilegiën, ten eersten dat men grote gave to Hove brochten, tom anderden, want Koninck(s) Raedt und Staeten nu ock gedielet worden, soe begeerde en yder die Stadt und die Landen an sijn sijdt to beholden, myt belofftenisse, dat sie solden hoer vrij- und gerechticheiden beholden und vermeret worden. Und yder wolde die naeste und dienstelickste geacht wesen[1].

[+] Hiermede ys dat Spansche regement und Bellysche tirannye geëndyget und die inquisitie weder ontsloeten, dat Stadt und Landen den 8 Maii anno 77 den canonicken[2] hoer diensten renten hebben affgesecht und untnomen und ter stadt uthgewesen; want men doch nichtes iverlickes an alle canonicis und paepen vernomen hefft hadt dan horeren und suypen und renten to verteeren. Daeromme van capittels wegen to Munster ys Gerardus Werningius, pastoer to Middelstum, soe voerhen offitiael, wederomme in sijn ampt und dignitiet gestalt, meer tot

[+]fol. 127[v].

1) Vgl. over dit alles: Bos, Het Groningsche Stapelrecht, blz. 282 vlg.
2) Dit waren de kanunniken van het kapittel van den Bisschop. Laatstgenoemde was 1 October 1576 gestorven en zijn vacante zetel bleef onvervuld. Ook Rengers v.t. Post (dl. II, blz. 47) heeft denzelfden datum als Eppens. Prof. J. Reitsma (Gedenkboek der Reductie van Groningen in 1594, blz. 157) zegt, dat op Oudejaarsdag van 1578 den kanunniken bij raadsbesluit het verblijf in de stad werd opgezegd en dat zij vijf dagen later vertrokken. In het Acteboek van B. en R. van Groningen komt enkel het raadsbesluit van 31 Dec. 1578 voor; maar daarin is ten duidelijkste te lezen, dat het eene herhaling van een reeds vroeger genomen besluit was.

een schijn als in der waerheit[1]. Want die uthgewekenen wederomme yncomende wolden die predicatie niet verlaten, dan lieten bij huysen und hemelicke plaetsen predygen in Stadt und Landen. Want dorch die verbindunge myt den Generale Staten gedaen, was en yder provintie nu gerechtiget alle die nije ordinantie afftdoen, als tymmeringe van castielen, invueringe van bisscopen und andere onffuege, gelick Godt ock den olden zenioer, den Bisscop, voer alle dusse turbulen in vrede hen genomen hadde, dat die Landtscap und Stadt weinich lastes myt die overblijfsel meer hadt hefft. Und hoewol dat die Corneel seer strengelicken hefft geregeret und voele gevangenen hefft coppen und hangen laten, dat Landt boven die ordentlicke scattinge beswaeret, dat men des yaer wol vijff und sees yaer scattinge hefft betalen moten boven alle andere teringe und treckunge, und den vijffte penninck upgebrocht, soe hebben die laeste tijden und dusses Georg van Laling regerunge in sijn slappicheyt und vensunghe noch groter scade und verdarff in die Ommelanden gescheden laten, nu dusse, nu des anderen sijdts und partijes sick mester toenende. Und hoewol he niet soe seer eendrachtlicken gelevet worde van Stadt[+] und Landen gelick, soe hefft he nochtans sijn naem und ampt van wegen des enen diells beholden und die Landtscap seer anhangyck gewest ter tijdt, dat sie hem hebben begeert to holden voer een stadtholder. Und die Stadt niet alsoe gunstich was, want die Landtscap sick an die Staten und in die Unie[2] begeven wolde als een besunder provintie boven de stadt Gronnigen und niet nevens den stadt Gronnigen. Und Georg van Lalein daeromme ock die Unie annemen muste und besweren, indem he gubernuer van Vreslant wolde blijven, welcke he niet gerne verlaten wolde.

[+]fol. 128.

1) Eigenaardig, dat Eppens daarin veel minder bezwaar toont te vinden dan in de geestelijkheid van het nieuwe Groningsche bisdom.
2) Eppens bedoelt de Unie van Brussel, den 9 Januari 1577 tusschen de verschillende gewesten gesloten.

Daeromme die Landtscap up een gemene lansdach to Gronnigen in Minderbrodercloester van die Hoeffluyden verscreven des ene und ander maels, umdat sie tsamenhandt und starck solden erschijnen, um dusse und ander swaere saken myt Stadt und Landen to verlicken. Soe sint die edelingen und gemeente der Ommelanden up Vrijdages, wesende Alderhillygendach[1] anno 77, eendrachtelicken to Gronnigen up den lansdach erschenen und to Broren[2] gecomen. Dan van daer gheeysschet to comen up het raedthuyse, um die propositie van Sin Genaden to ontfangen, soe Johan Hiddinck, secretarius van Sijn Genade, den Landtscap tot dremael leet anseggen; die summygen reeden, dat men doen solden, die sommygen meenden, men solden niet folgen. Alsoe ys die vormiddach hengegaen. Overst die porten worden to teyn uren boven aller luyden vermoden gesloten und savens synt die adel tsamen in hoer harbergen to 6 uren bewaeret worden tot 21 persoenen[3], als Christoffer van Ewsum myt sijn soen, Edzart Rengers myt sijn soen, Gensema myt sijn soen, Johan Mepsche up den Ham,[+] Herman Siccinge, Feye Sickinghe, Johan Starckenborch, welcke allene twe maent to huys gecomen was uth sijn ballingscap und daeromme eerst relaxiert ys und lofftenisse gedaen, dat he tegens des Stadts hebbende gerechticheit niet doen wolde[4], abt van Thesunga, Gerardus Ahuys, van Rottum Jodocus Dockum, Hermannus Dockum, abt to Oldencloester bij den Dam, Johan van Gennyp, redger to Helm, Sybolt Bijema redger, Aepko Fockens, richter ten Dam, und anderen meer, Johan

[+] fol. 128[v].

1) 1 November 1577.
2) In het Minderbroederklooster.
3) Uitvoerig behandeld door Mr. C.P.L. Rutgers, De gevangenschap der Ommelander Heeren in 1577, Gron. Volks-Alm. 1896, blz. 192 vlg. Uitvoeriger dan Eppens is Rengers (t.a.p. II, blz. 62 vlg.) De namen der gedetineerde heeren naar een officieele opgave van de Stadsresolutiën van 2 Nov. 1577 bij Rutgers, t.a.p. blz. 199 vlg.
4) Starckenborch werd den 9 December op belofte ontslagen. Vgl. Rutgers t.a.p. blz. 203.

Hoernschen etc., Azinga Entens to Middelstum etc., Aeyko Unsta, welcke alle des anderen dages in verscheiden huysen gebrocht, tom laesten bij S. Mertenstoeren in Westendorphuys[1] verwaeret sint worden und myt alle scemp, laster und hoen opentlicken traduciert als landtsdieven, verreders[2], uproerers, Konincks vijanden und anders, die nemant betalen wolden und het landtsgelt ondergeslagen hadden tot 30 eder 40 duysent gulden. Und muchten durch den Stadtholder tot nene compositie gemorwet[3] worden, hoewol die Landtscap daer wol 9 dagen up vertoevede und solicitierde alle dagen. Und worden voergevendt sommyge propositioenen, tweten dat die Landtscap solde die Ziel[4] demolieren laten[5] (als des adels dwanck over den bueren, an Luert Feddeme huys und Lucas van Lingen van Egbert Clant to Stedum und Feye Sickinge bewesen, tot onwille des Stadt und hele Landes, und neit vervanget muchten worden um neit tdoen dubbelde costen van wapenen), dat geschut weder overleveren und die rekenscap des Landes bij den Stadt to verclaren. Dan vorgeves, want men wolde, dat die Landtscap solde bij het verbunt blijven, und hadden dat roeff geweygert, mandaten veracht und die besunder geholden landtdagen, affsonderinge van rekunge und dat marck to Gronnige vercortet doer den Ziel und Wynsum tdoen. Welckes die landtscap verstaende antwoerde, dat sij alhier up een gemene landtsdach gecomen weren up Konicklicke Majestaets mandaten, welcke hoerden geleyde to holden na recht van alle volckeren, und Sijn Genaden, des an den Raedt versoeckende, hebben geantwordt sie weren neit starck genoech tsaemen. Dan den 3 Novembris

1) Daarheen werden alle gevangenen, die eerst op verschillende plaatsen gedetineerd waren geweest, den 12 December overgebracht. Rutgers, t.a.p. blz. 203 vlg.
2) H.S. heeft: verders.
3) Bewogen.
4) Delfzijl.
5) De tusschen haken geplaatste woorden vormen een met anderen inkt tusschen de regels geplaatste tusschenzin.

geantwordt, dat het der Hoeffmannen bevel niet en were, overst Borgemesteren und Raedt, Gesworen Meente und Taelsmannen wolde up nene gelove und ehere die angeholdenen loesen laten. Daermede Sijn Genade na Drente reysende, vermende guede contentament nochtans to ontfangen. Waerup Popko Uffkens, raedt der Staten, ock niet anders wyste to antworden offte wij wolden moyten[1],[+] wat Sijn Genade des letten solde in sijn reyse na Drente. Overst myddelertijdt wordt den deneren der [+]fol. 129. deputierden dat geweer affgenomen und up Hollum[2], Sickinge huys, Rengers huys und up die porten in den sindyckes[3] huys wol scarpelicken verwaeret en tijdt lanck und wort Petro Cornelio, den landes notario, dat protocol onthaelet durch den dener und van den Raedt sommygen gesonden. Alsoe dat nu scheen nene hoepe twesen van laxatie; daeromme ys Sijn Genade ock vraget, offte he sijne commissie na nene mester were over Stadt und Landen gelick sijn vorige Stadtholder. Daer hefft he up geantwordt: wel[4] can seggen, dat yck mester byn, het weer dat daer 3 eder 4 vendelen knechten in der Stadt weren to besettingen. Gelick die borgeren nu marcket inhilden myt wapenerhandt. Up den 7 Novembris ys beantwordet, dat men voereerst die Delffziel musten demolieren (welcke ser starck gemaket und den Landtscap wol 100.000 gulden gecostiget hadde) und daelsmijten, eher laxatie gescheden konde. Daerup die Landtscap versocht myt die angeholdene to communiceren, het weer in vrijheit dat men ander 4 voer ener instellenden offte ock vrij muchte bij hoer gaen und raeden; welcke tot 6 geordinert, hebben wederomme ingebrocht, dat sie konden niet resolveren als gevangenen; Sijn Genade hadde die scanzen an sick;

1) Muiten, opstaan.
2) Holm, het Munnekeholm, waar het refugium der Aduarder monniken stond, dat voorloopig als gevangenis werd gebruikt. Vgl. Rutgers, t.a.p.
3) N.l. den syndicus der Ommelanden, Dr. Hieronymus Verrutius.
4) Wie.

konde hie des voer gudt insien, sie woldent[1] lijden. Daeromme van die daerbuyten weren, hovelingen und egenarffden, een protestatie angesonden an Sijn Genaden, protestierende van claere gewalt voer alle overicheit, soe hefft Sijn Genade neit anders tom laesten verclaert, dat die Stadt wolde die Delffziel demoliert hebben und en yder bevresede nu en uthval van die burgeren. Daeromme ys een mandaet affgesonden um to demolieren, welcke den 20 Decembris effectuert ys worden durch[+] Lalein, Aelko Winkens[2] daeraff eysschende und de soldaten affdanckende; welcke [+]fol. 129[v]. die anderen nochtans onwerdich, nemende Ewsum tegens Ripperda, sint die knechten na Winsum gereyset, dan aldaer ock van den Stadt verdreven, sint heel verlopen. Hoewol dat die uthwesenden geerne up borgeren und burgeren guederen wolden tasten und arestatie doen, overst van die angeholdenen ontraeden ys worden, bes dat die Staten und prince Sijn Excellentie sulven seer solicitierde[3] um relaxatie und tot enicheit raeden wolde. Dan vorgeves, want die wederpartie der Spangerden, soe alnoch bynnen in der stadt weren, beloveden noch groter dingen den Stadt, indem sie den Staten affvallich wolden blijven, daer sie sick heel na gerichtet hebben, yndem hoer het Landt niet egen ghegeven worde. Des die Staten wol marckende, syndt die heren deputierden den gansen sommer und winter over sitten bleven ter tijdt, dat Wigbort van Ewsum, Hayo Manygen[4] und anderen een besunder bestellinge uthgaven sonder twivel niet sonder wetent, consendt der Staten, dat Bartel Entens und Derck Huyge teyn vendels solden richten und int Landt ynvueren um den stadt Gronnigen to bedwingen tidtlickes, eher die vijandt sick an hoer verstarckede. Overst woe geluckelicken dat Derck Huyge

1) Aan de kant staat hiernaast met lateren inkt geschreven: ‘dorch her Rodero Vertanati uth Dam, Fermsum, Vredewolt’.
2) Aeylko Wyneken was schepper van het Zijlvest der Drie Delfzijlen.
3) H.S. heeft: solicierde.
4) Aan de kant staat met eene andere 16e eeuwsche hand: Eise Jarges und Johan Horenkens.

tom eersten myt sijn voertoch und vorts binnen corten dagen daerna Bartelt Entens hoere versammelingen gemaket hebben, als sie nu nergent anders enich Ioepplaetse muchten verkrijgen dan to Coverden offte in die Ummelanden, dat hefft die erfaringe genoechsaem betuyget; want durch stedyge vlijtige kundtscap dem Bartelt Entens naegeholden und genomen, hebben die burgeren sulven tom eersten myt 3 vendelen to Assen uth cloester seer ilendt begrepen dem Derck Huyge, sick alhier gans onbesorget holdende.

[1578]

Und vorts daernae up Vastelavendt[1] dem Bartelt Entens uth Coverden myt hor 2000[+] burgeren alleen gevankelicken ingehaelt[2] und dat huys ingenomen myt gewalt, [+]fol. 130. daerto bedwongen um sick gevanckelicken to geven in Burgemesteren unde Raedts handen, und dat he solde gestalt und onderholden worden gelick die andere deputierden, die alnoch to Gronnigen in Westendorps huys besloten verwaeret worden. Dan woe vaerlicken dat het ys west, dat Entens[3] levendich in die stadt muchte gebrocht worden, hebben die borgeren onder sick seer oneens und uproerich gewest. Als die ene wolden hem doersteken, doerskeiten offte myt den sweerde up marcket gestraffet hebben, die sommigen sulckes gans ontraededen int hemelick, und tom laesten upt rechthuys bewaeret ys worden. Daer dan vorts een landtsdach to Gronnigen verscreven ys worden an die heele Landtscap allene daeromme, offte die Landtscap soedanige commissie mede bewilliget und uthgeven hadde offte neit, umdat die Stadt nu wolde weten offte het Landt voer vijandt solde geholden worden

1) Vastenavond viel in 1578 op 12 Februari.
2) Tusschen fol. 129 en 130 is een blad ingevoegd, waarop in een gelijktijdige hand een verslag van de besprekingen van Marnix en Sylla, afgevaardigden der Staten-Generaal, met de gevangen Ommelander heeren. (Gedrukt bij Rengers van ten Post, t.a.p. II blz. 76-82). Blijkens het adres in dorso geschreven door Johan Rengers van ten Post en door dezen aan Abel Eppens gezonden. Vgl. over deze bemiddeling: Rutgers t. a p. blz. 211 vlg.
3) Het verhaal over de gevangenneming enz. van Barthold Entens uitvoeriger en eenigszins anders bij Rengers t.a.p. dl. II, blz. 104 vlg.

offte niet. Daer eendrachtelicken up geantwordt, dat sie in die commissie niet verwilliget hadden und noch neit verwillygeden, offte ock geweten, als ock waerafftich, dan begeerden die commissie gecassiert to hebben und den twist tusschen Stadt und Landen myt een frundtlicken communicatie so mogelicken durch guede 8 mannen[1] to versonen und to verlicken, soe veer moegelicken, gelick des die acta uthwijsen den 26 Februarii anno 78 up den raedthuyse an beyden parten ergens waer tsamengestalt. Welcke verhandelinge die Landtscap alsoe eendrachtich und hartgrundtlicken verhoepende, dat soe veer die sake up enyge manier myt den olderman muchte gematiget und affgedaen worden, soe wolde die Landtscap sulckes annemen,[+] als hadde die adel daer sick willen tegensstellen, want soedanigen crijch tegens al soedanigen vasten stadt in dusse tijden van een cleene provintie muchte niet geluckelicken uthgevueret worden offte overhandt becomen. Daeromme die Landtscap ock seer Godt danckede, dat Entens alsoe overtogen was. Und hoewol dat Ewsum und Maniga, Ripperda sick wol gerne upmaket hadden uth den Dam, Vredewolt, Durswolt um Entens to Coverden to ontsetten, soe hefft sick nochtans die heele meente daer seer tegens gestalt und unwillicken gemaket. Alsoe dat Ewsum ock angesecht worde van die richteren ten Damme, dat Sijn Edelen musten uth den Dam sick vertrecken, offte he worde hoer in die uterste verdarff brengen dorch die Grunnygers. Want up den sulvygen dach und ure was Entens gevangen und hadde Coverden upgegeven und het ontsedt hadde voergeves gewest. Daeromme sick die Landtscap noch geluckelicken und van Godt bewaeret achten to wesen voer sulcken haestygen und gewissen verdarff an Stadt und Landen und alle conditiën van menschen.

[+]fol. 130[v].

Overst diewijle die stadt Gronnigen nichtes van hor

1) Met ‘guede 8 mannen’ worden de Gedeputeerden bedoeld, zooals blijkt uit eene gelijktijdige aanteekening van Eppens aan den kant, luidende: ‘Colloquium vor den Deputierden’.

oldermansboeck[1)] wolde nageven, dan het Landt alsnoch ungehoerde dingen voerstellede und daerna ock in werck gestalt hebben van ampten, brouwen, vercoepen, uthvueren, als des in die articulen begert ys, soe hebben die heren deputierden nu uth hoere gevenckenisse ontloeset und tot hoere vrijwarvunge vergunnet to gaen bynnen die porten, na lange tijden van communicatie van vier weken lanck geholden, tom laesten een scryfftelicke presentatie gedaen, daerup van uthwesende junckeren und egenarffden en protestatie gevolget ys myt notario und getuygen, dat die Landtscap sick to rechte und niet tot gewalt beripe to verdedygen. Daermede die communicatie ontsloten ys worden und synt heren und deputierden[2)]

1) Aan den kant staat met de hand van Eppens: 'Oldermans recht entstaet'.
2) Tusschen fol. 130 en 131 zijn eenige stukken ingebonden:

   1°. Het navolgende stuk, geschreven en geteekend door den notaris Petrus Cornelius.
   Dem eersten dach Martii anno vijfftijnhundert achtentzoventich, up ein lantdach und vergaderinge van den Omlanden binnen Groningen up dem raethuisse, sind beneffens den angeholdenen und anderen prelaten, junckeren und hoefflingen der Omlanden umme mit dien van der stadt Groningen te communiceren, handelen und sluiten van den differenten und geschillen tusschen Stadt und Omlanden, in frundtschap hen te leggen und te verdragen, und volgentz van raminge des verdrachs den gemenen Omlanden report te doen, um van denselvigen darup stede und vast gedaen und gesloten te worden na behoeren, gecommittiert und gevullmechtiget van den egenerffden und vullmachtigen der karspelen. In Hanss Henricus conditie Abell Eppens, Claes ten Buir, Israel Degener, Berent Reiners, Hayo Hiddens, Jurgien Holting und Coert Borchertz. In Corneliss Ikens conditie Heyne Sijwers, Jan Tammes, Renko Elama, Cornelis Boeless und Johan Hardenbrinck. In Metelens conditie Johan Blanckfoert, Herman Tassema, Frans Hummersma, Frerick Ennens und Jan Janssen. In Alberti conditie dominus Egbertus Staell, pastor in Olbert, Frans Geerkes, Lue Hekema, Roleff Krabbe und Ubele Gales. Und van wegen und uuth dem name der gemenen priesteren die weerdigen und wollgelerten herren Gerhardus Werninck to Middelstum, Joannes Krite to Westerwijtwert und Hieronymus Korenpoert, up de Meden pastoren.
   Den derden vorss. maentz sind, um in verhandelinge van verdrach tusschen Stadt und Omlanden tusschenbeiden te gaen, de meninge van parten d'ene der anderen te reporteren und over te brengen, bij den tegenwordigen herren prelaten, hoefftingen und verordente vullmachtigen genominiert und verordent, die wol erenveste und erbare Gerardus Werning to Middelstum und Joannes Krite to Westerwijtwert pastoren, Joachim Pansser, Franss Clant, Abell Eppens, Herman Tassema, Berent Reinerss und Coert Borcherss.
   Die angeholdene mitten anderen up dato diesses tegenwoerdigen herren prelaten, hoefflingen und verordente vullmachtigen der Omlanden hebben belovet und angenomen, dat so verre de acht personen, so tegens den acht van der Stadt verordent sint, umme in de vredehandelinge van de geschillen tusschen Stadt und Landen tusschen beiden te gaen int vulldoen oerer befelch und laste enich hinder off schaden overkomen off toegefueget mochten worden, alsdan die samptlicke Omlanden oer sampt und elck besonder daraff geheel kosteloes und schadeioes sullen und willen holden, oeck hoere kosten, so sie alhier worden int vertoeven und vervolgent deser sake doen, restitueren. Actum binnen Groningen up den raethuse, dem vierden Martii anno XV^{c}LXXVIII.
   Den achtijnden Martii vorss., up dem raethuse binnen Groningen up den lantdach, sind in plaetze der affwesenden vullmachtigen, so dem eersten diesses maents totte vredehandelinge gecommittiert sind gewest, weder genominiert und gevulmechtiget: in Hans Henrici conditie, beneffens Abell Eppens, Hero to Nanssum, Enne Frebes, Jurgien Heres, Itke Redmers und Assuerus Sandt. In Cornelis Ikens conditie overst sin gecontinueert die tegenwordigen, nemlich Heine Sijwers, Renko Elama, Jan Tammes, Jan Tijssen und Johan Hardenbrinck. In Alberti conditie Frans Clant, Thomas Krabbe, Frans Geerkes und Roleff Krabbe und in Metelens conditie Reiner Fritema tot den tegenwordigen, nemlich Johan Blanckfoert, Herman Tassema, Frans Hummersma und Jan Janssen. Ingelijken gecontinueert die vorss. pastoren Werninck, Krite und Korenpoert.

[+] evenwol noch in hoere huysen vrij gebleven bij verluss hoerer guederen, daer Bartelt Entens ock mede in be- [+]fol. 181.

Geschien sind diesse bovenges. dingen up tijden und plaetze vorss., mij undergeschreven tegenwordich
PETRUS CORNELIUS Notarius sc.

2°. Een verbaal van de handelingen van den door de Stad en de Ommelanden in April 1578 gehouden landdag (Gedrukt bij Rengers van ten Post, t.a.p. dl. II blz. 125-137). Achterop staat de korte inhoud aangeteekend met de hand van Johan Rengers van ten Post, die dus klaarblijkelijk ook dit stuk aan Eppens heeft gegeven. Vgl. boven blz. 252 noot 2.

grepen worde. Want die Prince und here Mathias ock siner vorscrivende weren und begheerden hem weder in dienst to hebben, daer nochtans die Stadt weinich up acht gevede, want sie liever wolde van de Staten affwijcken dan den adel nageven in hoer vermeende privilegiën. Alsoe dat destijdes die Staten in Landt weinich konden geachtet offte volget worden, ter tijdt den 19 Septembris[1] anno 78 die deputierden samelicken sick hemelicken, en yder up sijne gelegenheit, myt wagens, sacken hoy und anders leet uth Gronnigen vueren und na Westerlandt ilenden na die Staten um dusse ontloesinge aldaer und andere grote injurien geleden kundich muchten. Des ydermenlicken tot een verwonderinge und grote genaden geacht ys worden van Godt; want men konden den Gronnigers tot nene versonunge bewegen, offte het weer sie onder sick sulven nu vermerckeden, dat die sommygen an den Spangerden hoepeden, und die sommigen die Staten seer togedaen und eendrachtich verbonden weren, daermede sie muchten in hoere privilegien beholden blijven. Soe ys destijdes die religioensvrede[2] ock affgeleesen worden und geordiniert van die Staten als een tessera und marckteken van getrouwicheit, welcke religioensvrede van geestelicken und wartlicken eendrachtelicken to Winsum upgenomen. Hebben die Ummelanden eerst ten Damme, to Winsum den 18 Octobris anno 78, die Evangelische predicatie openlicken angeheven und bestedyget dorch beroepene dieneren: Johannem Emilum[3], Johan Aerarium und Ubelum van Westerhuysen, uth Embderlandt solennelicken geropen und loess gemaket.[+] Daer destijdes nemant in openbaer hefft willen offte mogen tegensdoen. Hoewol dat alle papen nu ock hoere missen staen leeten und mede romeden, dat sie het Evangelium predygeden, soe hefft sick nochtans nemant van hoer willen conform maken na manier und recht der Apostolissche und Reformierde kercke, tweten sick to

[+] fol. 131[v].

1) Rengers noemt 17 September.
2) De religievrede van Matthias is van Juli 1578.
3) Johannes Milius hield zijne eerste prediking te Appingedam.

examineren laten und hoere vorige levent beteren und ontkemen. Dan beginnen to antworden: als die Konick sulckes eendrachtich gebodt, gelick die Staten, soe wolden sie ock alsoe predygen und als Gronnigen ock die reformatie der kercken anneme und toleete. Welckes ene gemene excuse der papen geworden ys, hoewol dat in die stadt Gronnigen ock geprediget worde, dan niet opentlicken offte alleen in huysen. Daer sick dan een grote partije erstaen hefft in der Stadt onder die borgeren, eendiels dat sie voele daeromme geleden hadden und hoer benomen was, eendiels dat sommigen den Spangerden seer favorizierden und hoere priviligien vermeenden verbetert to hebben. Want die lutenant Mepsche, die myt den Corneel seer getribueliert was van die borgeren und nu bij die Landtscap in grote ongunst was als een ontrouwer, und van sijn ampt und prostije ontsettet, to Hove keerede sulckes hefftich in Stadt und Landen. Und was in dusse tijdt verweken uth Stadt und tom laesten uth die Landen na Jever in Oestvrestlandt, daer he wol anderhalff yaer gebleven ys, totdat Hollach[1] uth Vreslandt vertrecken muste. Want die Staten worden nu neit allene voer een generalitiet geacht dan makeden nu een besonder unie van Nederlandt, der Helvetschen[2] ordinantie gelick, als men meende, soe die getrouwicheit even grot west weere. In dusse Unie hebben sick aldereerst die[+] Ommelanden yn begeven to Utericht ten 23 January vergadert anno 1579[3], daer Egbert Clant, Eysse Jargens als commissarien hen gesandt sint myt een vulcomene commissie des gansen Landes van geestelicken und wertlicken. Want die Ommelanden besorgeden sick seer voer den stadt Gronnigen um dusse hoere process und der

[+]fol. 132.

1) Hohenlohe.
2) Eigenaardig is deze vergelijking van den Nederlandschen met den Zwitserschen bond. Er was intusschen nog al eenig verschil bij veel overeenkomst. Vgl. P.L. Muller, Nederland en Zwitserland, Verspreide Geschriften, blz. 98 vlg.
3) Inderdaad hebben de Ommelanden de Unie dadelijk den 23 Januari 1579 geteekend.

Spansche partie bynnen Gronnigen, daer die Reformierden bynnen Gronnigen ock groet wolbehagen an hadden und ock wol an die Unie begeerden. Dan ys tot een grote twist und yammer in der Stadt geraden[1]; want die gemene gilden sulckes in alles weigerden to doen, hoewol dat sie doen Johan van wegen der Staten voer een vijant myt die clocke affgeluydet hadden. Als hoer die heer van Allegonda tot vrede und enicheyt van wegen der Prince Sijn Excellenti raden was, denwelcke bij die Stadt myt schemp und hoen benae ys beyegent[2], alsoe dat he Stadt und Landen voer een seker verdarff waerscouwede, want die vijant sochten doch anders neit dan twist, partieorloch onder Stadt und Landen und was allene daeran gelegen, wel den anderen voercomen konde und tot gehorsaem to brengen, hetsij an die Staten und Unie, offte den Spangerden und don Johan. Daermede het Landt nu niet anders wederomme vermoede und besorgede dan een gewysse intocht van knechten voer den stadt Gronnigen, offte dat men wederomme den Spangeren und Corneel tovallen musten, daer men nu soe veer van affgetreden und vrij van weren, sonderlingen myt ondergevinge der Unioen der Nederlandsche provintiën. Und int Landt der partie ock vermeerde, daermede dan een ynlandtsche krijch gecomen ys naefolgt.

[+] *Des anderden belli sacri des stadts Grunnigen tegens die Ummelanden groter elende und verdarff, als der vorige van Spangerden gevueret overmidts alle onordentlicheit.*

[+]fol. 132[v].

Want alsoe geluckelicken und wonderlicken die stadt Gronnigen und Ummelanden van der Bellysche und Spansche regerunghe untvrijet weren und alle besettinge uth landt gevueret, und alle scanzen demoliert, und die betalinge der soldaten myt twemael hundertduysent und dartichduysent gulden ontrichtet weren, und van den bisscop und canonicis ock van Godt bevrijet sint worden

1) Gekomen.
2) Vgl. Rutgers, t.a.p. blz. 213.

tot een groet vroluckinge des Stadts und Landen, jae die Reformierde kercke hadden angenomen und togelaten. Und wes noch neit in die Stadt opentlicken konde gescheden, ys van die borgeren kleine und grotes states nochtans to Hove opentlicken solicitiert um hoer eendrachtelicken muchte ordiniert worden, um alsoe den vijanden meer affbrokes tdoen myt annemynge des religioensvrede und sick mede an die Unie to begeven, want men in alle provintiën noch grote partie der Konisschen Papisschen und Evangelisschen Konichschen[1)] gewaer weren. Soe hefft sick dusse partije ock binnen Gronnigen onder sick seer twijspaldich weder gemaket. Alsoe nochtans dat Evangelisschen den meesten diel weseden, allene ordentlicke overicheit beveel verwachteden und bearbeiden, daer die gilden und meente sick seer myt die hoege overicheit to Gronnigen van Koninckx wegen seer tegens stellede, indem sie neit um hoer privilegien gebrocht solden worden; want die Statenregerunge neit eendrachtich und seer ordentlicken gevueret worden und daeromme an hoer mach(t) seer twivelt ys worden, dat tom laesten een goede sake een quaet eende becomen sulde. Dit worde van die Reformierden und Geunierden bij die Staten und Unie seer exagegeriert uth Stadt und Landen und dat men niet guedes an Gronnigen to verwachten hadden, soe die Reformierden neit gestarcket worden myt raedt offte daet in Gronnigen. Daeromme soe als Bartelt Entens mede loess gemaket worde van die Staten up sekere borgen,[+] dat he sijns persoens niet tegens die Stadt van wegen die Ommelanden solde intentieren, is wederomme myt sees vendelen knechten van des Stadtholders wegen Georg van Lalein in die Ommelanden uth Hollandt

[+]fol. 133.

1) Dat er in de Nederlanden Protestanten waren op de hand van den Koning, klinkt eigenaardig. Maar nu Eppens het zegt, mag men het niet zonder meer ontkennen. Het is zeker mogelijk, dat er Calvinisten zijn geweest, die de rechten van Philips als Souverein der Nederlanden bleven erkennen niet alleen, maar daarvan zoo waren doordrongen, dat zij koningsgezind konden worden geacht.

gecomen, na den Dam und Ziel getogen. Daer nu die gemene ingesetenen seer an twiveleden, ock durch der Gronninger ingevendt upgerisset[1], dat het meer durch der van adels raedt dan der Unierde und Staten wille wederomme geschede, offte ock des Stadtholders allene, die nu myt die Landtscap seer enich was, meer als myt der Stadt. Want die[2] wolde die Unie neit annemen noch besweren offte contributie daeran bewillygen in die Landen, dat die stadtmeygeren nene scattinge sulde betalen und andere ock geene inholden[3] hebben, als uth die mandaten openbaer ys; und die orsake nu makede, dat men des myt dwanck solde upvorderen, als seer nodich tot ontsedt und belegerunge van Deventer und Mastericht[4], des tijdes seer belegert[5]. Und ock worde den Stadtholder seer geweigert die upkumste van Wittewyrum, yaerlickes 4000 daleren, daer dorch instantie des abts Hermanni Cornelii van Wittewirum voer sick dije rente weder ansochte[6] und die Stadtholder an sick als

1) Opgehitst.
2) D. i. de Stadhouder Rennenberg, teekende de Unie inderdaad eerst in Juni 1579.
3) Waarschijnlijk = inkomsten.
4) Bedoeld worden het ontzet van Maastricht (door Parma belegerd) en de belegering van Deventer door de Staatschen onder Rennenberg. Maastricht werd den 29 Juni 1579 door Parma, Deventer den 19 November 1578 door Rennenberg veroverd.
5) Uitvoeriger en duidelijker hierover Bos t.a.p. blz. 297.
6) De inkomsten van Wittewierum waren aan den bisschop van Groningen toegekend en door dezen dan ook in beslag genomen. Vgl. Reitsma, in Gedenkboek der Reductie van Groningen, blz. 151. Na de feitelijke opheffing van het bisdom na den dood van bisschop Knijff (1 October 1578) werden de goederen van Wittewierum ‘itzundt vermitz die vernichtinge ende abolitie der nieuwen biszdoemen undt kapittele vacerende’ door Rennenberg den 2 Mei 1579 aan de Ommelanden ‘ad pios usus’ toegewezen. Hij zelf verkreeg als tafelgoed de landerijen van het klooster Essen. Vgl. Reitsma, t.a.p. blz. 158. Uit Eppens' verhaal blijkt, dat Rennenberg eerst de goederen van Wittewierum had willen hebben, maar dat hem dit niet was gelukt. De genoemde abt Cornelius Hermanni was kanunnik van het Groningsche kapittel geworden en administreerde als zoodanig de goederen van zijn oude abdij.

assigniert van die Staten begeerde to holden. Daer Stadt und Landen nene grote wolgefallen an hadden, und die Landtscap tom laesten den Stadtholder affgesoenet und verdragen hebben, daer Claes ten Buer rentemester van Sijn Genade over gestalt was, und den Pawschen seer molestierende dorch exortien[1)] der hueren. Dan vorgeves und die Stadtholder seer onwerdich achtede. Ock worde gesecht, dat Casper de Robeles ock wederomme na Gronnigen sick solde willen begeven und wol ontfangen solde worden. Daermede die generale myddelen ock seer suspendiert worden, als ock nije vonden und exartien[1)] um die Landen to bescatten, die doch des maents up twalffduysent gulden gequotiziert worden und nu vier eder vijff maenten niet hebben konen upbrengen und betalen[2)] durch letsel der Gronniger contrarie mandaten.[+] Daeromme noch twe vendelen uth Westerlandt van Georg van Lalein geeysschet, hebben die ingesetenen und unwillygen alle restandige scattinge moeten upbrengen und betalen und die generale myddelen tolaten um[3)] van Gronnigen een contentament to becomen, diewijle die borgeren tot die Reformatie wol geneget weren. Daeromme Bartelt Entens, als lutenandt van den Stadtholder to Loppersum und Dam, Fermsum sijn volck logiesierende, myt ongedult den van Gronnigen, die den meente seer upreden[4)] und des voerigen commissie erinnerden, als van den adel allene bedreven. Soe hefft die grave Georg van Lalein stadtholder in der maent van April to Winsum een landtsdach opentlicken verscreven und aldair de orsake des intochts van volck geopent durch Popco Uffkens, dat het Sijne Genade wille alsoe were und tot bescerminge der Landen gedaen worde. Daeromme van Winsum treckende, ys ten Dam van die borgeren triumphelicken ingehaelt worden und aldaer die Evangelissche myt den Papisschen verenyget van die pastoer Voss dorch conniventie der

[+] fol. 133v.

1) Voor extortien = afpersingen.
1) Voor extortien = afpersingen.
2) H.S. heeft: betalinge.
3) H.S. heeft: und.
4) Aanstookten.

sommigen van adel und syndico, benijden die Reformierden die renten vant cloester, welcke die richter ten Dam den Evangelisschen geopent und gegeven hadden. Welckes die van Gronnigen seer onweerdich hebben geacht und onduldich gedragen, siende dat die Grave hoer benae vijandt solde sijn, umdat sie myt die Unie niet wolden verenigen sick. Want Sijn Genade anno 79 den 25 May myt teyn vendelen, dat is 1000 mannen, voer Gronnigen, in Zelwert, to Hoegebrugge[1)] und sulven to Winsum sick gelecht hefft um die Stadt tot vertrouwent an den Staten to bedwingen. Myddelertijdt worden die impost und collectuers gestellet, dat die Landtscap een lopende scattinge solde hebben van solte, vlees, dat is biesten, bieren, uthcoment

1) Beide ten Noorden van Groningen.

und incoment guedt to vertollen, als die exemplaren uthwijsen, daer die meente seer ongunstich[+] und unwillicken to was und holden worde[2)] van die

[+]fol. 134.

2) Tusschen fol. 133 en 134 zijn ingebonden eenige afschriften, met de hand van Abel Eppens geschreven: *a.* Tractaat van Rennenberg met de stad Groningen, 10 Juni 1579 (ook in afschriften in het Rijksarchief te Groningen, Reg. Feith 1579 n° 85; gedrukt Rengers uitg. Feith II, 182 vlg.)
b. Ratificatie door Matthias van de aanneming van den Religievrede door de Ommelanden, 19 Oct. 1578 (origineel Reg. Feith 1578 n° 1), welke hier volgt:
Mathias, bij der gratie Gottes ertzhartoch van Oestenrick, hartoge van Burgundien, Vayren, Carinthien, Carniolen, Wittenberg, grave van Habsborch, van Tyrol etc., gubernuer und captein-generael van den Nederlanden, allen dengenen, die diese soelen sien offte hoeren, saluyt und dilectie. Alsoe ons to kennen gegeven ys, dat die prelaten, edele und andere representierende die Staten und landen van die Vressche Ommelanden des religioens vrede (bij advise van Generale Staten und Geunieerde Provintien und landen van herwersover provisionelick tot ruste und eendracht van die vorscreven landen und um alle differentien wech to nemen geconcipiert und overgesonden um daerup to advisieren, off sij demselve guet und nuttel vonden und voer sulck an to nemen und to onderholden willich waren, totdat bij die Generaele Staten anders daerynne generalick worde versien) eenhellichlick angenomen, und als nodich tot welvaren van den vorscreven lande begeren to onderholden, ons supplicieren, dat wij de vorscreven acceptatie solden willen confirmieren, soe yst, dat wij, als Gubernuer-Generael van den vorscreven landen van herwersover, bij advyse van onsen seer lieven neve und Lutenant-Generaell, den prince van Oranien, van den Rade van State und gedeputierde van vorscreven Generale Staeten hier versammelt, die vorscreven acceptatie van die vorscreven religioensvrede in de Ommelanden vorscreven, gedaen den XXIIII Augusti lestleden, met den inholden desselffs geratificiert und geconfirmieret hebben, ratificieren und confirmieren myts dese, ontbieden und bevelen onsen seer lieven, den wolgeboeren grave van Renneberch gubernuer, den Hoeffluyden van Gronnigen, ock alle justitieren, offitieren und inwoenderen der vorscreven Ommelanden, van wat qualitiet, professie, religie offte stande, die sijn mogen, den vorscreven religioensvrede strickelick tonderholden, volgen und observieren und tdoen observieren und onderholden in alle sijne puncten und articulen, up die penen und straffen darynne gecommuniciert, sonder gunst, conniventie offte dissimulatie, totdat bij die vorscreven generale resolutie anders sal worden geordiniert, wat tot conservatie, ruste und walvaert van landen alsoe behoert. Gedaen to Antwerpen onder onsen handtscrylfft und Conicklicke Majestaets zegel van den Rade van State den negenteinde Octobris XV^{C} achte und soventich. Under stont: Mathias. Bet ondertekent: Ter ordinantie van Zijn Dorluchticheit, van Asseliers; und was daerunder gedruckt een groet zegel in roeden wasse.

c. Ordonnantie van Burgemeesteren en Raad van Groningen aan de pastoors enz. van het Oldambt, d.d. 8 Augustus 1580, welke hier volgt:
Wij Borgemesteren und Raedt der stadt Gronnigen doen ju undergescreven to weten. Alsoe uns clachten vorgecomen, dat gij die olde ceremonien und kerckendiensten verlaten offte ook verandert, in plaetze van den enyge nijcheit ingevuert sollen hebben, welckes ons niet to lijden staet, bevelen u daerumb wol erenstlick, dat gij alle upgebrachte nuicheiden abolieren und affschaffen, und u in alles regulieren na der olde Catholicke religie voer onverdachten jaeren stedes in der kercken aldaer gebruckelick, und hierynne niet sumich to sijn bij so lieff u unsere ungenaede und arbetrale straff to vermijden staet. Gegeven den 8 Augusti 1580. Under stont: Allen pastoren und kerckendienaren der beiden Oltampten.
d. Brief, waarin de den 20 Maart benoemde gedeputeerden van Hunsingoo en Fivelingoo aan de Staten dier landen ontslag vragen, d.d. 30 September 1579, welke hier volgt:
Supplicatio der ingestalte deputierden van Fywelingelande und Hunsinge, den Staten to vertonen, soe tijden[a)] hadde conen, van volen verwilliget.
Die edele erentfeste erbare heren und egenarffden myt alle vulmechtigen, soe uth Fywelinghelanden tegenwordich, hebben noch in vrysscher memorie, woe up den 20 Martii anno 79 ten Damme in die verscrivinghe van Fywelingelande dorch ju erbaren als Staten wij ondergescreven tot deputierden uth Fijwelingelande sindt erwelet und gestalt, um in dusse vaerlicke periculose tijden onse gemene vaderlandt solden helpen redden und beschermen in sijn rechticheiden, vrijheiden, sonderling und meest allene tegens den stadt Gronnigen, updat men gemene vrede muchten erholden, na luyden die commissie, als up gemene landsdagen verwilliget und aldar vorgelesen ys worden, und wij wol myt eede daerto verbonden sulckes na onse vermogen to bevorderen. Is nochtans in sulvyghe commissie bevorwardt, dat die deputierden des landes stedes haeren reviess und tovlucht in sware,

wichtige saken solen nemen und holden an die gemene Staten der Ommelanden. Soe worden wij tegenwordigen idtsondes verorsaket onse bevolen ampt und deputierscap an ju edele und erbare als Staten des landes, soe voele Fywelingelande angaet, weder totstellen und tverlaten. Want die periculen grot und die lasten swaerer worden, und niet in duyrighe regerunghe verbliven konen, overmydts dusse grote scattinghe, lasten und intochten van knechten und ruyteren, soe up de gemeente gelecht solen worden. Daeruth wij reede verstaen und vernemen die grote calumnien, achterreeden des meene mans offte ingesetenen, die doch dorch anstopent und ingevendt des wederpartijes alles ten quaesten und ongunstelicksten duden und uthroepen und tom laesten allene up ons als hoer mesteren worden leggen und wenden. Daeruth wij dan onser aller woe langer woe meer een seker perikel und verdarff to verwachten hebben tegens onse wolmenunghe und trouwe dienste gedaen, dan niet mechtich synnen to vullevueren. Soe ys dat wij onderschrevene niet uth dwingende noet allene dan ock uth goede trouwe und uprechter conscientie ju erbere und lieven als Staten des vaderlants myt dussen und in dussen soedanigen bevoelen ampt und deputierscap in eedes plycht begheren und willen ontleediget und gevrijet sijn. Daer dan noch andere und meer orsaken ons to bewegen und dwingen, um weder in ordinem gestalt tworden. Want tom eersten uth andere quartieren soe wol als den onsen voele deputierden van die bijcomsten und deputierdagen sick ontholden und affsonderen, soe wol geestelicken als wartlicken, dat benae die helffte van 36 personen niet erschijnen offte comen noch enige excuse doende, und nochtans newens anderen ingestalt, up weinigen alle gefaer, perikel und lasten verblijven laten. Daeruth dan ock volget, dat in soedanige raedtpersonen weinich offte neit eendrachtich can gesteunnet worden und wat uth weiniger raedt und wetenscap gesloten und gedaen sal worden, tot onwille und unraedt van anderen geholden und gecant wordt, und alsoe onschuldich geacht willen sijn und blijven und den anderen als tegenwordigen allene dencken to beschuldigen und to belastigen. Des dan tom exempel myt die verschreven und jegenwordighe intocht van Bartelt Entens und sijne dre vendelen knechten wel hefft hoeren laten, dat sulckes allene der deputierden autoren und mesteren weren, und die scade van voele duyseden to verspillen densulvygen geweten worden, und wij uth Fywelingelande duytlicke bekennen und seggen neit consentert thebben noch raedt off wetenscap gepleget, dan allene an den stadtholder grave Jorgen van Lalien befonden sij, sijn wille twesen. Daertho wo onduldich vortan die ingesetenen sick stellen worden over andere und meere scattinge uptbrengen, soe tot bescherminghe des vaderlants die geunieerde provintien ons des maents affeysschen worden, sal tijdt und dach balde leren, und neit die deputierden onbeschuldiget solen mogen blijven dan gelick sie die Unie neit allene angenomen hebben, alsoe behoren und soelen sie die contributie ock neit weigeren offte mynderen mogen. Wij willen ock swijgen, wat ongunst und twidracht voertan[a)] die religioenssake bij ons und den ingesetenen voeden und anrichten sal konen, die wol van here Mathias van Oestenrijck, den Prince Sijn Excellentie und gemene Raedt van State ons ock togelaten und verordent ys und wol eendrachtich ingewilliget, nochtans niet even gelick behartiget, gelevet und angenomen sal worden. Item die onwillicheit van der bieraccijsen und imposten to bevorderen verorsaket nene kleine twidracht onder die ingesetenen des landes, sonderling soe men alnoch afvorderen sal die teynde pennick van alle sine immobile guederen, und den verdachte Colsche vredepuncten aff offte annemen solden moten, soe dan nu die humoren[b)] der menschen dusses sakes halven bewogen worden. Dit alles und anders meer, wesende saken den gemene vaderlandt und alle ingesetenen angaende und nu ock meer van buyten ons angedrongen und togebracht, als een gemene vijandt myt alle andere provintiën hebbende, soe wil und kan sulckes alles ock neit van weinigen in enen verrichtet und geweret worden. Daeromme wij ondergeschreven uth Fywelingelande als gestalte deputierden rede myt erfaringhe und exempelen gelert, woe grote ongunst, haedt und nijedt, twijdracht bij den gemene ingesetenen over ons niet allene anwassen sal, dan woe groten perikel, dat het vaderlant ock ancomen sal, soe men niet eendrachtiger und starcker in getal van raedtspersonen up gemene landtsdagen, ick swijge deputierdagen, tosamen raedet und sluytet. Soe versoeken wij erenstlicken und dienstelicken, dat men ons van soedanigen bevoelen deputierscap ontledige und vrijstelle, und anderen offte meer erkiese, die des gunstiger und gemene raets worden und koenen plegen, um het gemene beste to bevorderen; want het vaderlandt dorch dat verscheiden affblijvendt vaken steuneloes bevonden ys worden. Niet dat wij allene clagende sint over onse gedaene kosten, moyten und loepent tusschen beyden na Winsum (welckes nochtans niet geringes arbeides und costes ys west, daermede en yder uth sijn huys und gudt hefft moten affwesen und grote versumenisse lijden) gedaen tot voele verscheiden deputierdagen, dan willen gherne alle haere reysen und trecken bynnen landes gedaen kostloes

Gronnigers. Overst dusse belecht ys myt wat stille scermusselinge allene geendyget worden und dat die ossen

stellen, als daer noch heller noch pennick van verwachtende. Daer anders des en yder bisheer uth sijn buydel geteret hefft uth lieffte des vaderlandts, ock voer sick compensierende die scaden und nadielen, soe en yder dorch absentie sines doendes togecomen und gedragen hefft, als den vaderlandt alles sulckes neit latende. In dem[a)] wij myt dussen van den bevoelen deputierscap und gedaene edt ontvrijet mogen worden und blijven, daermede wij die sorge und bedienunghe des vaderlandt voer ons an onse mesteren und Staten wederomme willen overghegeven und in handen togestalt hebben, um vrijheit und gerechticheit des vaderlandt gelickerhandt und eendrachtiger to bevorderen und handthaven, unde wij ons neit meer genochsaem achten und befinden twesen. Niet ansiende und wetende wat die andere quartieren hierin raden und doen worden voer sick eder hoerer staten halven. Des wij myt dussen alsoe hebben wyllen vorstellen und verblijven laten. Actum bij ons ondergescreven, die dit alles hebben verwilliget und upsaedts west tdoen, soe men des stadts Gronnigen behagen niet solden gestarcket hebben, daeromme sindt noch daeglicken meer und meer deputierden uth alle deputierdagen uthgebleven, dat vaken allene 12, 14, 16, niet vake 18 offte 20 personen sindt erschenen van 36 personen, meest eenes partijes und Ewsum togedaen. Actum den 30 Septembris anno 79.

Sonderling hebbe ick mij vake verwonschet niet wijder up sulcke dagen tcomen, diewijle ick opentlicken und bij idermenlicken des verclaerde, alsulcke raedtslagen niet inwilligen, dar nemant sonderlinge[a)] gefraget worden.

Gerardus Ahuis, abt in Thesinge.
Hermannus Dockum, abt in Oldenkloester.
J. Egbert Clant to Stedum. Johan Rengers to Poste.
J. Johan Starckenhorch. Melle Broesma.
Abel Eppens. Eme Tammen.
Eysse Bauckens.
Chiorch Borchers.
Albert Knotte.

Dusse sint alle enes menunge gewest, dan die andere quartieren respectierden meest Ewsum allene offte absentierende lieten gescheden wat daer wolde gedaen sijn.

e. 'Ordinantie van die wijnen und bieren accijsen', behoorende vermoedelijk bij de publicatie over dit onderwerp, door den Stadhouder voor de Ommelanden gegeven, 20 Mei 1579 (Rijksarchief te Groningen Reg. Feith 1579, n° 30).

a) H.S. heeft: tijden tijden. Waarschijnlijk = tijdig.H.S. heeft: voeran.H.S. heeft thumoren; maar dat heeft geen zin.H.S. beeft: Im den.H.S. heeft: solderlinge.

uth die weiden gehaelt worden, waerdorch die Stadt sick tot compositie sunder enech grote gewalt erladen und

tegens gedaen to Winsum gemaket bij Sijn Genaden, na luydt hoer bescheet, den 10 Junij myt der handen an

beyden sijden der Reformierden und Papisschen ondertekent. Daer sees gijselers tho ingestalt, als Jochum Ubbens,

Popco Everardi, secretarius, Moysten[1], Evert Sijmens, Garbrants Heinens und Ulger[2], burgeren uth der Stadt, to Campen gesandt. Und vort Sijn Genade in die Stadt sulven intreckende, dat die Landtscap niet seer vertrouweden. Den 28 Junij hefft S. Walbruggeskercke und Broder Munnekecloster den Reformierden geopent und vrij ghegeven. Daer ock Johan Milius[3] prediger uth den Dam, myt een pastboert van Sijn Genaden hebbende, gecomen ys und daer den 29 Maii gepredyget tot grote behaegent der Reformierden. Alsoe ys dusse krijch geendyget und die soldaten weder na Westerlandt und ergens in landen ten Dam und Ziel gequartiert, hoewol dat die Ziel alnu noch onbevestiget ys gebleven. Und

1) N.l. Frerick Moeysteen.
2) Rengers t.a.p. blz. 186 noemt de vijf eerstgenoemden en, in plaats van Ulger, Jan van Ballen.
3) Vgl. boven blz. 30 noot 3, Hofstede de Groot, Geschiedenis der Broerkerk, blz. 48, en Van Veen, in Gedenkboek der Reductie van Groningen, blz. 175 vlg.

syndt dusse hele jaere vortan die Reformierden myt den anderen in Stadt und Landen seer wol, als men vertrouweden, wall tovreeden gewest. Und hebben die Reformierden seer in hoer kercken togenomen, beholden dat daer alnoch nene papen weren, die sick myt hoer wolden offte kunden verenigen; want in Brabant don Johan alnoch dominierde und na sijn doet[1] hartoch van Parma gubernerende was van des Konickschen wegen. Und sick ock umtrent December in den winter in Westerwoldingelande sommyge ruyteren und knechten gequartiert[+] hielden als den malecontenten[2] tostandich, daer Georgen van Lalein respondentie mede hadde, [+]fol. 134[v]. hoewol he des versaekede und neit bekennede und sick evenwol myt die Landtscap conform makede, dat he den stadt Gronnigen noch voel meer wolde tot die Unie myt die Landtscap raeden und verwillygen. Daeromme he in Essen[3] en tijdt lanck gelegen hefft und Stadt und Landen voele reeden und disputierendt hebben geholden, woe men dusse sake und der Staten saken tusschen Stadt und Landen sulden mogen uthvueren, daer die Landtscap den Unie noch besettinge in Gronnigen wederomme begeerden tegens den Spangerden und tot bescherminge der Reformierden. Waerto die Stadt niet hefft konen verstaen und bewillyget worden und Sijn Genade sick sulven neit geerne stelle in Gronnigen to vertrouwen. Doch tom laesten alle raedtslacht torugge gestalt, ys Sijn Genade myt sijn hoeffgesinde in Gronnigen getogen tegens des Landes wille und mystrouwent der Staten, want men nu heel an hem verwachteden, dat he den Unie weder verlaten solden und tot die malecontenten sidt sick begeven. Daeruth dan ock gevolget hefft, dat die Westvresen alle sijne castelen in Westerlandt umtrent Mid-

1) Don Jan stierf 1 October 1578.
2) Wij wijzen op het gebruik van dezen term in dit verband bij Eppens en het niet ongegronde vermoeden, dat Rennenberg met hen in betrekking stond.
3) Het klooster Essen, oudtijds Yesse, een klein uur ten zuiden van Groningen.

winter hebben ingenomen und daelgesmeten. Des ys ock Bartelt Entens als lutenandt van Sijn Genaden voer een overste gemaket over alle des Laleins krijchvolck, tot 11 vendelen in Westerlandt und in die Ommelanden wesende, daer Asinge Entens, Aylke Unsta, Dode van Lare und die grave van Renswou ock bestelder ridtmesteren weren, und ock uth die Landen worden verscreven um die landen to ontbloten. Und reede een buerenkrijch in Drente und Twente gemaket worde dorch anstopent van Sijn Genade Lalein, daer Azinge Entens, myt ilendt sick anmakende, hefft die Drenten bedwungen und hoer in die Unie gebrocht[1)], gelick ock het Oltampt[2)] boven wille van Sijn Genade und den stadt Gronnigen[3)]. Dat[+] alsoe Lalein ener sijner vendelen der Walen in die Ummelanden leet comen um to Loppersum to logeren und vorts na den Ziel sick und ten Dam sick begevende, um voegelicken sijn voernement to vulvueren, als daer gewaer ys worden. Overst want die adel nu wol verstendiget was, dat men Lalein neit vertrouwen solden sonder hoer advis, soe ys dit vendel Waelen uth Loppersum van die bueren keeret und uth Stedum verdreven und na Gronnigen geweken, durch wederstant der bueren vant Zandt, Loppersum und Stedum als dre vendelen vuerende. Dan seer discoert, dat en yder sick reede bevresede van een sekere krijch.

[+]fol. 135.

[1580]

Todtdat up den 3 Martii anno 1580 Georg van Lalein verclaerde, wat he to Essen und binnen Gron-

1) Drente teekende de Unie in April 1580.
2) Op zich zelf kon het Oldambt, dat onderdanig was aan de stad Groningen, natuurlijk niet tot de Unie toetreden; maar wel kon men het beschouwen als tot de Unie behoorende, evenals men dat later ook met de stad zelf deed.
3) Tusschen fol. 134 en 135 zijn ingebonden twee gedrukte blaadjes: *a.* Een nieuw Liedt van den utgeweken Stadhouder van Vrieslandt en die ghespanioliseerde Malecontenlen binnen Gronningen up de wijse: Wilhelmus van Nassouwen. (Gedrukt in Bijdragen v. Gesch. en Oudheidk. der prov. Gron. onder redactie van Acker Stratingh, Feith en Boeles, dl. II, blz. 55); *b.* Een nieuw Liedeken op de wijse van Dueren. (Gedrukt ibidem, blz. 52).

nigen gesocht hadde, tweten die Unie aff to vallen und den malecontenten an to haelen. Want he reede seer beordet[1] hadde und willicken nagegeven, dat die gijsselers ilendt weder to Gronnigen solden comen van Campen; welcke gescheden, syndt sijn beste raedtgevers und mesters west um die Unie aff to slaen und sick myt den Colsche vredehandel to becleden[2], dat men den Koninck solden getrouw blijven und die Reformatie verlaten. Daeromme ock Popco Everdi[3] wederomme in sijn secretarisscap gestalt und Rembertus Ackuma, van Stadt und Landen ingestalt, onsedt[4]; hebben hoeren voernement boven emandts vermodent, hoewol het nu gemarcket worde, angeheven und in werck gestalt, tweten dat Sijn Genade smorgens toe 5 uren myt hulpe der Papissche borgeren und todoent der scuttescuveren den anderen diel der borgeren van Reformierden sijdt tot drehundert uth hoeren huysen hebben gevanckelicken genomen und up alle poerten und vanckenisse ingesloten, wes sie overcomen hebben coenen sonder emant der Reformierden tegenstandt[5]. Daer Jacob Hilbrans, borgemester und nu rentemester van Coverden gestalt, doet ys gebleven, Reindt Alberda gevangen, Willum Ubbena[6] Jochums Ubbena broder, Joest van Cleve[7], Albert Horneskens[8], provest to Loppersum in des Lutenandts plaetse, Lueloff Roleffs[7], Willum Dreues[9] und anderen meer naemafftigen tot

1) Geregeld, orde gesteld op.
2) Den Keulschen vredehandel als voorwendsel gebruiken.
3) Everhardi.
4) Van zijn ambt ontzet.
5) Dit alles uitvoerig behandeld bij J.A.G.C. Trosée, Het verraad van George van Lalaing enz. ('s Hertogenbosch 1894.) Daarvoor is evenwel Eppens kroniek niet gebruikt. Van veel beteekenis is dat natuurlijk niet, daar Eppens evenmin als b.v. Rengers ooggetuige was en dus alle bizonderheden van hooren zeggen moest hebben.
6) Lid der Hoofdmannenkamer.
7) Raadsheer.
8) Albert Horenken, raadsheer.
7) Raadsheer.
9) Willem Drewes komt onder de regeeringspersonen te Groningen in die dagen niet voor. Ook Rengers vermeldt hem niet. Vgl. over dezen bekenden goudsmid Gron. Volks-Almanak 1908, blz. 236.

300 und meer burgers, die alle en tijdt lanck verwaeret,[+] tom laesten tom diel myt 500 ghulden, 400, 150 und anders ontloeset worden, tom diel hemelicken ontliepen uth hoere scarpe venckenisse, to Embden samelicken verbleven sindt; hoewel dat die anderen ock loven und sweren musten twintich mijlen van der stadt Gronnigen to vertrecken und thoe verbliven, als offte die andere nabueren alle vijanden weren. In dusse uproer und borgelicke twist hefft men gesien wat onenicheit van religion doet in een stadt, dat kindt tegens den vader, nabuer tegens nabuer, borger up borger sick laeten verhessen[1]. Want het vreder affgegaen ys dan offte daer besettinge yn gewest weere und neit balde weder to versoenen sal wesen. Overst Bartelt Entens, des niet allene vermodende dan ock vernemende, ys umtrent 8 uren myt sijn volck van Haeren und Helpen daetlicken an den porten getogen um ontsedt tdoen van wegen die Staten, die Reformierden und die vijanden to keren, dat sie hoeren voergenomen werck ock int Landt neit solden dorch den gemenen man anheven, gelick Popco Everardi alsulcke mandaten hadde gescreven und in die Landen hadden uthgesonden, als ydermenlicken geleesen hefft. Dyt ys dan die orsake west van die anderde belegerunge voer Gronnigen gedaen, gans in een andere gestaltenisse. Tvoeren, umdat sie die Reformatie solden annemen und den Staten trow sijn, worden sie van den stadtholder Georg van Lalein belegert und bescadiget, sonderlincken hoer ossen[2]; nu overst wort Sijn Genade sulven in die stadt belegert van sijn egen lutenant van der Staten wegen. Daer graef Willem van Nassauwen und graef van Holloe[3] mede voer gelegen hebben tot 24 vendelen und die stadt bescoten, bescantzet, bedammet, tot den 19 dach Junij, dat alsoe die stadt in benoutheit, hoewol neit van privande, soe haest nochtans in andere dingen voele, und

[+] fol. 135[v].

1) Doen haten, ophitsen.
2) Deze drie woorden later tusschen de regels ingeschreven.
3) Hohenlohe.

hebben myt den anderen swaere und meinichtvoldige scarmusselinge geholden; want die Stadt ock die vendelen knechten up Scutendiep[1] gelecht hadde und tegenscanzen makeden, welcke hoer genomen syndt worden. Um welcker oersake na Drenckelstoeren[2] die overste Bartelt Entens up den avendt van den 27 Maii sulven scharmusselende in den ingenomen scantz dorch een vervlogen loet in sijn hoefft daetlicken doet gescoten ys worden tot een droffenisse und verluss des gansen vaderlandts und to Middelstum[3]+ in sijn vaders begraffenisse begraven. Want myt hem alle disciplina und geweer gedaen ys west; dat alsoe ongunstich tovoeren die overste Bartelt Entens geacht worden, soe liefft und trouwe was he nu. Und hadde die Landtscap in een guede toversicht gestalt van contributien und collectatien van pennygen uth kercken, cloesteren, klenodien alle und klocken, daer het gescut voer Gronnigen[4] becomen ys. Hoewol dat Philippus graef van Holloe hem substituërt ys worden myt graef Willum van Nassauwen, die daer al dinck soender voerraet hebben staen laeten, welcke die belegerunge hefft verflouwet und den Stadt modich gemaket. Want sie nu guede kundtscap incregen van Jochum Ubbena, anvuerende ontsedt van den hertoch van Parma[5] gesonden myt Verdugo, overster, tot der Stadts kosten und betalinghe. Overst woe soedanige betalinge ersocht ys worden, is den Landtscap und den ingesetenen all voergeves und idelicken wijsgemaket, dat sie dorch der Konichschen regerunge van der deputierden scattinge solde bevrijet

+fol. 136.

1) Scutendeep was een omschanste voorstad ten oosten van Groningen, door het Schuitendiep daarvan gescheiden.
2) De Drenckelaerstoren was een sterke vestingtoren op den zuidoostelijken hoek der stadsmuren, bij den ingang van het Schuitendiep. Zie noot 1.
3) Mentheda, zijn vaderlijk slot, waarnaar hij genoemd werd, lag in het dorp Middelstum.
4) Het woord Gronnigen is tusschen de regels later ingevoegd.
5) H.S. heeft Palma.

worden, van die imposten ontlastiget und dat roevendt und terendt bewaeret worden. Want die Landtscap, tom eersten um die arme gemene huysman to verlichten in contributien, hadden na die ordinantie der Unierden nicht uth sick sulven die impost angenomen, ock hoeffscattinge verwilliget und ontfangen van die voernempsten huysluyden, hovelingen und closteren, die huysmau up 6, 7, 9 und 10 gulden gestalt, hovelingen 30, closteren 50, 100 gulden; daerto alle clenodien uth closteren und kercken ontfangen bij ordinantie des Landtscaps up landtsdagen; ock noch die clocken uth die toerens verwilliget um gescut to maken laten und hebben tegens den stadt Gronnigen und vort dat landt to bescermen. Daertho worde verwillyget acht yaer scattinge in 16 maent to betalen, daer die meyger allene twe yaer van toleggen solden; die reste solde den landtheren gecortet worden in die hueringe. Tom laesten dat die meygerluyden solden die hunderste penninck ock betalen van sijn tilber guederen, up lichste geweerderiget, dat ys van duysent[+] gulden allene teyn to betalen, welcke 12 eder 13 hundert gulden wert solde sijn. Dit ys der deputierden ordinantie west, [+]fol. 136[v]. um den Unie um hoer quotysatie vulltdoen des maents 12000 gulden und dusse inlandtsche orlogen to continueren, dat nochtans die huysman in eheren solde und kunde blijven, gelick ock daetlicken die huysman gans onbelastiget bleff van die soldaten und belegerunge vor Gronnigen, beholden dat daer scranzers[1)] musten geholden worden. Soe lange Bartelt Entens levede was daer nene clagent over den soldaten. Overst die ankumpst der malecontenten worde nochtans voel meer gelevet und verhoepet van die mene man als hoer volck und vrunden, die nomende die deputierden hoer vijanden und vertierers, die het landt uthscatteden. Daeromme myt scade geleeret worden, dat die sijn vader niet hoeret, hoeret tom laesten sijn steeffvader. Want Jochum Ubbena ancomende, myt dat ontsedt, niet lange voer Gronnigen vertoevende, syndt

1) Scranzen, oude vorm voor scanzen = maken van versterkingen van takkebossen enz.

datelicken na den Siel getogen und belegert, und aldaer man bij man geeysschet to scranzen. Hebben myt der daet bynnen 4 dagen soven yaer scattingen uth het Landt ontfangen und myt mandaten affgedwongen van den unwillygen. Datwelcke ock daetlicken ys upgebrocht van den, welcke die Landtscap versconiget hadde in den hoeffsettinge, als Woltersum, Mydthuysen, Marna, Duerswolt und anderen, etc. Und dat hefft gedueret een yaer lanck, dat scanzen scattinge hebben belopen des wekes een yaer scattinge ordentlicker wijes und een yaer offte meer van onkosten der caspelen. Hier ys niet voel up geclaget, beholden dat die gemene huysman dages geplundert worde und myt garden overvallen und andere belenunge tdoen. Sonderling verkoelede[1] die meente sick gaer, dat der Reformierden und deputierden huysen geplundert worden, Dam uthgeroedet und vernelet bena, dat daer nemant hefft in blijven mogen[2], gelick uth den Dam und Fermsum alle clocken weggefueret, die huysen geplundert, na Gronnigen gevueret und soe vort myt alle deputierde huysen, guederen und koygen gedaen als een roeff des mene mans van Gronnigen, daer die meente meer om lachede dan clagende was und was.....[3] een maent tijdts lanck, ter tijdt die scattinge groet und voel worden, want den beyeget het alsoe als wol verdient loen[4]. Offte nu ock die gestalte deputierden voer een ordentlicke overicheit in die Ommelanden in dusse vaerlicke tijden tho achten sulden sijn, mach en yder uth dusse navolgende verwillynge des Landtscap, in alle quartieren gedaen, geordelt worden, na luydt die commissie[+] und eedt der deputierden vor den Landtscap gedaen. Daer cortelicken soe voele waerafftich ys, dat die Landtscap durch die twist und vangenscap der deputierden und anderen anstaende periculen niet dorch iderman

[+] fol. 137.

1) Sick verkoelen = zich ergeren, versmachten.
2) De navolgende zin van ‘gelick’ tot ‘want’ is met een verwijsteeken op den kant door Eppens later bijgevoegd.
3) Hier zijn een paar woorden door den binder afgesneden.
4) Hier staat een onduidelijk geschreven en afgekort, misschien weder doorgehaald woord, waaruit men ‘seggede’ zou kunnen lezen.

und voele kunde regert und bedenet worden, dan dorch weinigen, welcke der landtsdagen resolutie solden effectueren und alle swaricheiden solden voerdragen um to remedieren myt des Landtscap wetent und wille. Daeromme sint daer 36 deputierden, halff van den adel, halff van die egenarffden, gestalt worden, ten Dam uth Fywelinge 12, als Edzert Rengers eder sijn soen Johan Rengers ten Poste, Jacob Ripperda, Adriaen Ripperda, Johan Starckenborch, Johan Rengers to Helm, van die egenarffden: Emo Tammen, Eysse Bauckens, Johan van Gennyp, Abel Eppens to Equert, Cort Borchers to Fermsum und Albert Knotte to Loppersum. Welcke ordinantie, bij die hele Landtscap angenomen, ten Dam in Fywelinge ys effectuert, dat die meente hefft genoempt die adel, die adel wederomme den egenarffden, als blijcket bij acten des notarii Israels[1]. Waerbij noch gekoeren sint die prelaten van Thesinga und van Oldencloster bij den Dam. Und alsoe ock in die andere quartieren gedaen und myt eede bevestiget worden, alles tdoen tot des Landes vrijheit to bescutten und to verdedygen. Dussen hebben nichtes geraden, het ys eerst myt der Landtscap weten up gemene verscrivinge verwillyget worden, als volgens myt een uthscrivendt des syndici bewesen kan worden. Hoewol nochtans die meygerluyden[2] sulckes seer ongunstich verstonden, dat sie, die scattinge gaven, van den Landtscap affgesondert[3] worden und nu allene sommigen und weinigen landt wolden regieren. Daer ock mede stemmede die anderen van adel und grote benijdunge maket worde over diesulvyghe deputierden. Waeromme diesulvygen gerne hebben sien mogen, dat der deputierden huysen geplundert sint worden und uth die Landen verwijken musten in den intocht der malecontenten. Want dussen worden die autoren genoempt und geholden der Reformatie, Unioens, affbreckunge der

1) Hiermede wordt bedoeld de te Appingedam wonende notaris Israel Degener, die tevens een tijd lang secretaris der Ommelanden is geweest. Vgl. hierachter fol. 178.
2) De meiers of huurboeren.
3) Van den Landdag uitgesloten.

cloestren und ynvueringe der soldaten und krijges tegens Gronnigen. Overst na en yaer, anno 81, nadat die malecontenten[+] weder van Steenwijck gecomen sint und Ewsum wederomme uth landt dreven, und die deputierden meestendiel uth wantrouwent an den meene man nicht weder ynt landt syndt gecomen, hefft men eerst sien und gewaer worden, weens regerunge und ordinantie die drachtelickste ys west und den meente trouwelicken gedenet hebben. Want die meente nu nene vorstanderen und verdedigers hebben und brucken muchten, hoewol dat dusser deputierden erkesunge allene ene tijdtlicke van twe yaren lanck wesen solde, van den yaere 1578 op den 27 Decembris durende tot den yaere 80 up Decembris, und daernae vrij sijn offte continuert mogen worden. Evenwoll hebben sie weinich danckes dan quaet loen moeten ontfangen, alsoe dat alle hoer reysent und treckent tom mestendiel, sonderling der egenarffden, up hoer egen kosten gedaen ys, daer sie dagelickes 2 gulden geneten solden; und daertoe lotgijns gegeven und maket sint worden van der Landes muntemester ten Dam[1)]. Dan weinich betalet worden offte ock nichtes, alsoe dat die meesten die dienst mode sint worden, und ock want sie nu seer discordes weren um die religioenssaken tegens Papissche moneken. Myt welcke syck Ewsum schijnde to verglicken und een grote partije makede in die landen, sonderling als Bartelt Entens doet was, die[2)] die closteren nu dede verwustenen und alle belden und altaren uth die kercken leedt brecken und der vijanden guederen wolde publiciert[3)] hebben, sonderlingen der prelaten, die mede in Gronnigen getogen weren und affgevallen. Welckes Wigbolt van Ewsum, Christoffer[4)], Hayo Manninga, Tamminga niet gerne tolatenden, dan sick liever

[+]fol. 137[v].

1) Over deze loodjes of presentiepenningen, zie Bijdr. v. Gesch. en Oudheidk. inz. der prov. Gron. dl. VII, blz. 1 vlg. De aldaar op blz. 12 besproken en op de bijgevoegde plaat sub n° 5 afgebeelde penningen zullen de loodjes zijn, door Eppens hier vermeld.
2) D.w.z. Ewsum.
3) Publiek aangeslagen en verkocht.
4) D. i. Christoffer van Ewsum.

wolden beholden, als reede myt closter to Winsum gedaen worde. Hebben die anderen niet mogen dulden und dragen, dan wolden tot het landes besten beholden, waerto joncker Egbert Clant to Stedum commissarius und collectuer ys gestalt worden van die deputierden myt weten des gansen Landtscap als up Paessche avendt anno 80 2 Aprilis geordiniert. Alhier hefft sick sien und hoeren laten die simultas, welcke tusschen Bartelt Entens und Ewsum dusvals gewossen ys, offte Ewsum ock meer stemme hadde offte meer gewalts hadde als ener der deputierden und edelman van den. Waerup sick Ewsum wol verclaerde die meeste to wesen, gelick ock sijn vorvaderen[+] over 500 yaren[1)], und daer were onderscheet tusschen die edelingen etc. Welcke discor seer odiose und ontidtlicke geacht ys worden in dusse tijden und van en yder geacht worden, dat des landes vrijheit nu ondergaen muste, all hadde dusse verloep und nederlage durch die malecontenten niet gedaen worden und Entens alsoe neit affgegaen weere[2)], daer die broder Asinge Entens ock up den Ziel niet ontsettet ys geworden, dan gevanckelicken gebleven. Dyt ys gesecht van der ordinantie, lasten der Landen und hoere deputierden tegens der malecontenden scattinge und hoeren commissarien over die meenten gestalt in den yaere 80 und 81, totdat Ewsum weder uth landt verwijken hefft moten, soe volgen sal. Holloch overst die grave, als nu overster na Entens doet, den ancompst der malecontenten verstande van Gronnigen to ontsetten, ys myt 18 vendelen und 4 biende ruyteren upwers van Gronnigen uth leger na Coverden getogen, den Entens volck 10 vendelen leggende laten. Dan hefft den 16 Junij anno 80 den slach meer verlopen

[+]fol. 138.

1) Deze bewering is te kras. 300 jaren zou desnoods gaan; doch de van Ewsums beriepen zich, wat de oudheid van hun geslacht betreft, gaarne op de, later gebleken onechte, oorkonde van 11 November 1353 (Oorkondenboek v. Gron. en Drenthe, onechte stukken n° 6.) Vgl. hierbij het medegedeelde door Rengers dl. II, blz. 305 en de daarbij geplaatste noot. Tot den rang van het aanzienlijkste geslacht der Ommelanden zijn de van Ewsum's echter eerst in de 16e eeuw gekomen.

2) Vgl. boven blz. 272.

dan verloren[1]. Daer Popco Uffkens, bestelder lutenandt der Ummelanden van den Prince und Raedt der Staten, mede gebleven ys und die meeste reste na Deventer und Sticht verweken ys. Des hadden die Landtscap mij Abel Eppens committiert als privandemester, dat die grave Holloch leger myt bier und kees und ander haver uth die Ummelanden solden geprivandiert worden tot die summa van 2000 gulden. Und aldaer meest in Drentlandt verbleven und wech worden[2] ys durch dusse unverhoepe verloep und nederlagen des volckes, die den vijant wol slapende hadden konen keren und weren in Coverden, soe Sijn Genade allene leggen bleven hadde. Want die vijant muste versmachten und hadde nene gelt und was in vijanden landen myt een geringe hoep volckes jegens des Holloch menichte van ruyteren und knechten, evenwol[+] 400 eder 300 onder een vendel hebbende, daer Holloch nene hundert hadde etc. Alsoe vort den 18 Junij dat leger heele upgetogen und verbrant, ys die reste na Westerlandt und dre vendelen up den Delffziel yngetogen, daer Gert Entens, Claes Buermannie und Vogel hoepmannen up waren; soe ock noch niet vulcomentlicken reede gemaket was durch verstarff van Bartelt Entens, die sulcke vestenisse in vier weken meest hadde doen maken. Alsoe was daer noch privande, cruyt und lot up offte alles, wat tot een corte belegerunge diende. Daeromme Azinge Entens myt sijn huysfrouwe, die nu swanger na Embden reysede, aldaer een grote confuys der soldaten ziende, want sie den Gert Entens besettet hadde(n) und um gelt maneden, hefft Azinge Entens hoer gestillet daermyt, dat he hoer wolde van sijn broders gudt und erffenisse besolden und sulven bij hoer blijven, hoewol he een ridtmester was over sijn ruyteren. Und laet aldoe um den Ziel to privandie alle victualyen uth den Dam, Fermsum anhaelen und alle huysluyden

[+]fol. 138[v].

1) De slag bij Hardenberg, waarin Tassis en Schenck Hohenlohe versloegen; daardoor moest het beleg van Groningen worden opgebroken.
2) D. i. weggeraakt.

huyseren, alsoe dat uth die vorvluchtigen guederen[1] alle botter und kees angeholden. Die kees und botter seer voel und overfloet was, dan des coeren und biers nochtans nene lange ontsedt overbleven ys worden, voel weiniger des kruyts und loets, daer doch reede alle des Landtscaps gescut ingevueret was van wegen die clocken, gemaket und gebuytet[2] tot 16 metalen stucken und 12 goetlingen und 16 barsen[3], die yck daer gesien und getelt hebbe. Und dyt ys alles soe lange gescheden myt inhaelen, ter tijdt die malecontenten na corte dagen myt 7 vendelen to Fermsum und den Ziel, up Aelke Wijnken huys[4] und up uterdijck na den nuyde[5] gans und heel hebben belecht und bewaeret, dat daer ock nene boede benae hefft mogen in off uthcomen. Want die malecontenten, den 7 vendelen in Vreslant verdrivende uth die Upslach[6], des Nijenorts scanze, und Collum, sint tsamen na den Ziel getogen myt ruyteren und knechten, welckes ys gescheden 26 Julij anno 80[7]. Under welcker tijdt die grave van Holloe na sijn verloep uth Coverden sick wederomme in Stycht verstarckende und versammelende (want daer weren weinigh geslagen, die allene lopen konden) myt 40 vendelen wederomme gecomen ys[+] und nu ganslicken verhoepden, dat he sulde den Delffziel

[+]fol. 139.

1) De goederen der voortvluchtigen.
2) Buyten = omwisselen, hier omsmelten.
3) Gotelingen en barzen zijn verschillende soorten van kanonnen.
4) De borg Ringenum, een klein uur ten westen van Delfzijl onder Uitwierda. Vgl. Feith, Ommel. borgen, blz. 148.
5) Misschien staat er muyde = mond van de rivier, dus hier van de Fivel.
6) De Upslach of Opslag was een schans, door Wigbolt van Ewsum, heer van Nienoort, gevestigd bij de door hem en anderen gestichte zoutmakerij ten westen van Zoutkamp. Vgl. Veldman, Gron. Volks-Alm. 1897, blz. 7 vlg.
7) Op den kant is met lateren inkt door Eppens geschreven: ‘alhier sint Dampster und Fermsumer clocken alle gehaelet in Gronnygen um horen brande toren darmede weder to vervullen und grote triump daermyt drivende to Gronnygen up den marcket, dat ock nene ure klock gebleven ys’.

ock ontsetten, want hem Engelschen und Scotten uth Hollandt to hulpe gesandt weren. Daermede Coverden wederomme ingenomen[1] van den malecontenten und in Vreslandt den Upslach ock weder durch upgevendt besettet, hebben sick to Dockum und Collum lange tijdt stille geholden, ter tijdt die commer und hunger up den Ziel groter und nouwer worde. Und myt hemelicke boeden und breven und tekenen versocht worde van Azinge Entens, dat he muste untsedt worde offte de scanze upgeven, want die soldaten ock seer onwillicken weren um to beholden, als seer nauwelicken belecht. Und den graven van Lalein seer hart bedrouwet worden als maneedygen, dat sie hem affgevallen und den Bartelt Entens, sijnen gesworen lutenandt und van hem affgevallen, dieneden. Waerup Azinge Entens geantwordt, dat he aldaer van wegen die Unie und Generale Staten, soe lofflicke Heren, die scanze besettede und konde sonder der sulvyge beveel und wetent in sodanigen Sijn Genade handen neit upgeven, die sick tegens ehere und edt van die Unie und Staten was affgetreden und den vijandt togevallen, und he wolde die scanze beholden als een edelman tobehoerde, die sijn ehere und eedt lieff hadde. Daerthoe ock die vertoegene borgeren und edelingen uth den Dam, Winsum und die Landen sick seer vertrostende, dat die Ziel solde ontsettet worden van Holloe durch hoere voele scrivent und clagent. Want sie over die 150 familien daeruth vertoegen weren und niet voele mede gecregen hadden, und nochtans in sekere toversicht, dat die Ziel allene myt een duysent mannen untsedt solde mogen worden und myt privande gestarcket. Want men wol sekerlicken wisten, dat die malecontenten seer vluchtich solden sijn und die 300 up den Ziel noch modyge noch weren. Overst die grave van Holloe, up den 28 Julij allene myt seeshondert mannen und voele scepen comende und reede up het landt gesprongen, hebben den vijandt

1) Behalve Koevorden zijn door hen Steenwijk, Delfzijl, Oldenzaal en Lingen in dezen tijd weer veroverd. Daardoor werd de positie der Spanjaarden in het Noorden weer zeer sterk.

begunnen antasten durch raedt und todoent der verwekenen[+] van edelingen und borgeren, die reede sick daerto willicken makeden und sommygen pennygen und soldaten und scepen mede togerichtet hadden, siende dat het gewonnen solde sijn. [+]fol. 139[v]. Soe ys Wigbolt van Ewsum den 27 Julij to Embden gecomen, niet sonderlingen raedende und doende, dan wederomme den 28 Julij den grave van Holloe tomoete getogen, die des dages voer die Sijel gecomen was tot een verscrekunge der vijanden und sekere troest der belegerden und verwekenen. Want die vijant die verheelde hoer vortocht neit, soe die grave van Holloe daetlicken to landen myt alle sijne volck neit allene neit gebleven, dan sick sien laten hadde. Overst Holloch durch onseker raedt und niet koenlickes bestande hefft sijn volck wederomme to scepen geropen, soe reede to lande weren, und blijven leggende ter tijdt die vijandt sijn ontsedt alle van Gronnigen, Loppersum und anders ancrigede, den Holloach verachteden und bespotteden und den Azinge Entens myt den verwekenen drovich makende. Is die Dielffziel den 30 Julij upgeven worden, dat die soldaten niet denen solden in 3 maent und die hoepluyden aldaer gevanckelicken geholden, Azinge Entens myt sijn hoepluyden; overst Jacob Hilbranssoen ys vrij gegeven. Und also die malecontenten den heele Ziele eroverende, hebben hoer besettinge daerup gestalt myt Vynkenborch[1)] volck und daerna myt Swartzen[2)] volck, als der Stadt hopluyden. Und alle des Landes gescut ys in des Stadt gewalt gecomen. Die grave van Holloe, wederomme nichtes alhier uthrichtende, ys weder na Oestumhorne[3)] gereyset und myt sijn ganse macht na Vredewolt[4)] ingetogen na den Leeke, allwaer he scermusselende den vijandt noch groter scade konde gedaen hebben, hadde he sijn volck willen eendrachtich anvueren,

1) D. i. hopman Jacob Vinckenborch.
2) D. i. hopman Peter Swartte.
3) Oostmahorn.
4) Een deel van het Westerkwartier.

ja muchte den Ziel alsoe ock wol to lande ontsettet hebben, dan worde gesecht, die grave van Holloe solde uth beveel des Princen neit gernige slaen, daeruth suspitiones gecomen ys, dat die partije[1] tusschen den Ewsum und Entens sulckes makede, dat nu ener uth sijner[+] achtunge und gewalt muchte ontsettet worden und des Entens drouwent nu gestillet weere. Und Ewsum ock seer versochte, dat neit die Ziel so [+]fol. 140.
seer solde bevestiget myt den Dam, indem Wynsum ock neit vastgemaket worde myt Adwerderziell, daer die ganse Landtscap neit gheerne to verstaen und raeden wolde, als een servituet der Landen makende, gelick in Oestvreslant die ervaerunge betuygede etc. Overst myddelertijdt als Holloch to Dockum sick hadde bescanzed, ys die Upslach[2] den Staten wederomme benomen, ock durch benautheit van privande, und ys daetlicken van malecontenten verbrandt worden. Holloch overst evenwal, den vijant tvoren over den Leeke verdrivende, hefft hoer gefolget an Gronnigen doer Haeren und Helpen[3], alsoe dat die stadt Gronnigen nu reede in groter benautheit van privande und verluss hoeres ontsedt geraden were dan als sie tvoeren belegert weren, want sie dusse hoeren ontsedt seer gespijsyget hadden und noch nene vruchten wederomme ingecregen hadden. Und solden sick alreede wederomme tot geringer verdrach begeven[4] hebben, soe Sijn Genade allene die legerunge wederomme hadde angelecht und verwaeret. Want daer was een seer groet bevent, anxt und noet in die stadt Gronnigen van wegen des graven van Holloe und dat die malecontenten samplicken und alle voer Gronnigen ontholden musten und nene andere vestenisse inhadden. Dan den Delffziel und stadt Gronnigen versloet ock die porten voer die malecontenten und den graven van Renneberch etc.[5].

1) Partije, partijschap of twist.
2) Schans in de buurt van Zoutkamp. Vgl. blz. 279 noot 6.
3) Gehucht even ten zuiden van Groningen.
4) H.S. heeft: begreven.
5) Vgl. Rengers, II, 215.

Hier overst hefft sick dat fortuyn verkert daermede, dat Hollach sick wederomme verdelede in verscheiden hoepen, als in Westerlandt sommigen van Iselstein[1] laten, und den Upslach noch inhebbende. Is den 18 Augusti na Coverden getogen myt sijn hele huypen und dat ingenomen, myts dat die soldaten niet meer denen solden in 3 maenten. Hefft den 29 Augusti Lingen belecht, Gronnigen verlatende und die laeste diel[2] up Wedde und Slochteren gevueret. Daer Wedde sick en tijdt lanck tegens verweerde, ter tijdt dat die Upslach[+] verbrandt sijende, die malecontenten sick altijdt tsamen holdende, van den Upslacht up den 4 Septembris antreckende na Slochteren, hebben die 14 vendelen, wol 800 mannen starck sijende, daetlicken van Slochteren, Winscoten, Wedde veryaget, nagefolget und Lingen daermede ontsettende, alleher die vijandt gesien ys worden, daer umtrent van die laesten 60 belopende geslagen binnen worden up die Buertange. Waermede ock Coverden den 14 Septembris wederomme in der malecontenten handen ys gegeven worden und dominatueren gestalt over Drentlandt, Gronnigen und die Ommelanden sonder enich tegenweer off slach, alsoe dat die tegenwordige victoria nu heel verloren und desperaet was, dat men anders niet dieden in die Landen dan die bueren to scatten, verdarven, utherende[3] und vernielende. Daermede die verwekenen heel und al het landt vermeende in to hebben, sint tot en lange offte onerhoepede ballinscap verwesen worden, dat en yder um sijn winterharberge dachte und yck mij dachte to Wener[4] to setten myt mijn kinderen, soe sie neit meer int landt muchten dueren offte blijven. Welckes nochtans verbleven ys, want het landt myt scattinge allene sick ontvrijede als voer gesecht ys, des

[+] fol. 140[v].

1) Vermoedelijk Christoffer van IJsselstein, die tot het Verbond der Edelen behoorde en in dezen tijd als kolonel aan de zijde der Staatschen in deze noordelijke streken vertoefde.
2) Zijn laatste troepen.
3) Uitteren = uitmergelen.
4) In Oostfriesland even ten westen van Leer.

wekes een yaer scattinge. Und malecontenten sick niet weder na Gronnigen dan na Oldenziel[1] hebben van Lingen begeven und ingenomen. Und vorts vandaer, als sie Campen niet vermochten, na Steenwick sick begeven und dat den heele winter belecht myt aller macht und soe benouwet, dat, soe die Staten des niet hadden ontsettet, die die voergedachten Engelschen und Scotten, daer Ewsum seer behulpelicken to west ys, ingenomen solden hebben. Overst myddelertijdt Isselsteyn alnoch in Westerlandt sijende, hebben up een nacht den 11 Septembris uth het kloester Aduert, als een besettinge over die Landen to bescatten gestalt, verdreven und dat cloester gebrandet. Hiermede ys Holloch vertogen und sijn volck tom diel verlopen offte na Hollandt und anders ingelecht, sick bij den Prince to hove geholden. Daer hem voele clachten nagecomen sint van die mene man, dan niet daetlickes bewesen, waeromme he in sijn handel und regierunge muchte beschuldiget worden, want he stedes in Hollandt grote dingen gedaen hadde und nu[+] clagede, dat he nene guede raedt hadde offte provisie van gelt. Alsoe ys winende und lepende[2] de stadt Gronnigen bevrijet worden und mesteren over het Ommelandt tot scade und verdarff der nabueren gemaket, dat men ock als niet vermoden, dan als Steenwick gewonnen offte upgegeven, Westvreslandt vort erovert solde mogen worden, daer die Papissche ballingen to Gronnigen seer voele wesende to verhoependen, und alle ontsedt tot Jochum Ubbens mede gedaen hadden, als men sienden und die anderen in Westerlandt, soe myt Aduert gedaen, het ganse Ummelandt dachten to plunderen und voer vijanden to achten. Want die Westvresen doch die Ummelanden seer benijdende umme voele saken van vrijheiden, beschuldinge van partijen und nu heel verloren weren. [+]fol. 141.

Overst hier en tegens Wigbolt van Ewsum, Christoffer van Ewsum, Adriaen Ripperda und Eysse Jarges sick

1) Bedoeld wordt hier Oldenzaal en niet Oldenzijl.
2) Schreiende en huilende; maar wat Eppens bedoelt, is niet geheel duidelijk

tegens stellende und beroepende assistentie van die Unie durch den syndico Jeronimo Verutio, is Wigbolt van Ewsum den 7 Novembris, overste van 11 vendelen, wederomme committiert um die Ummelanden in to nemen und die Gronnigers daeruth to keren und den vijant vor Steenwijck leggende affbreke myt affwendinge der scattinge tdoen. Daeromme den 8 Decembris die overste Winsum myt vijff eder seeshundert mannen innemende und daetlicken laeten in achte dagen bescanzen, hefft den Gronnigers seer onvermoedet dat landt wederomme ontweldeget van hoer scattinge. Alsoe dat Rolteman[1)] gesecht hadde: Wat konen wij doen? Ewsum sicht[2)] in die geltkyste! Daeromme die borgeren hebben scattinge geven 4 mannen[3)] gelt um die knechten vor Steenwick to belenen. Hoewol dat die Gronnigers, den Delffziel inhebbende, ock Warffum mede besetteden up den 15 Decembris um die dorperen des to vrijer to bescatten, soe sint sodanigen daeruth gedreven van Ewsum und[+] 13 gevangen worden, die reste up gelove na den Ziel wederomme gaen laeten. Myt dusse intocht hefft Ewsum uth die Landen gevordert vierdehalff yaer taxt. Overst ys langsaem und onwillicken van voele upgebracht worden, als clagende dat sie neit vermochten, als van die Gronnigers seer bescattet und verdorven sijende, daermede dat die Gronnigers nu heele landt egen makeden, als browketelen halende, daeren[4)] brekende int Wolt[5)], alle coephandel verbedende und die scepen doer den

[+]fol. 141[v].

1) Albert Rolteman, destijds burgemeester van Groningen.
2) Er staat secht of sicht; er behoort te staan: sittet. Vgl. hetzelfde verhaal bij Rengers t.a. p, II, blz. 217.
3) Vermoedelijk is te lezen: manden of maanden. Rengers, t.a.p. II, 217 spreekt van 10,000 gulden.
4) Rengers II, blz. 218 gebruikt bij de vermelding van dit feit het woord ‘moltdaren’ vermoedelijk = moutvaten. Het woord dare = eest komt ook als zoodanig voor in den brouwers-gildebrief van Groningen van 1424. Werken P.E.I.P. dl. III. st. II, blz. 183.
5) In verband met het bij Rengers (zie vorige noot) vermelde moet dit Duurswold beteekenen.

Ziel na Gronnigen dwingende sonder enich lastbrekunghe, jae to Gronnigen broke nemende[1], die voer achte uren gecofft hadden. Und tot bevorderinge hoeres regements hebben sie noch meer knechten angenomen, die uth Westvaelen ten Damme hoer loepplaetse solden hebben. Daer ener genoempt Sampson, und kropel[2], hoepluyden, welcke Wigbolt van Ewsum, sulven smorgens to sees uren van Winsum treckende, des nachtes up Mydtwinters dach[3], als een Sondach, gans und all veryaget und 50 gevangen und over 60 geslagen hefft; und umtrent 9 uren vertreckende, ys den Dam wederomme geplundert worden und die inwoneren hebben grote scade geleden.

[1581]

Anno 1581 den 7 Januarij als Sampson sick wederomme versammelede und verstarckede und to Fermsum und Dam sick leggende, starck wesende 1200 mannen, is Ewsum myt 6 vendelen sulven wedergecomen und den antocht veryaget, want sie niet wol geweert noch weeren und hefft Sampsoens cortewagen[4] becomen, hoewol dat Jacob Ripperda huys[5] beholden und bewaeret bleff, daer ener van Ewsums volck voer gescoten ys. Und als he den Ziel upeysschede, ys weder na Winsum getogen tom anderden mael. Daerna wat wijders versoekende dorch den hoepman Stameren uth Mijsen[6], een stolter man, hefft den 13 Januarij het Scutendiep[7] anvallen. Dan niet alsoe gelucket, dat die kundtscap und natoch[8] weigerden, ys dusse hopman aldaer an die scanze sulven darde[9] doet gebleven. Dan wijders vernemende, dat die malecontenten sick to Winscoten versammeleden und

1) Boete eischende.
2) De zin is corrupt. Volgens Rengers II, 118 waren er twee hoplieden, nl. Samson en een ‘kroepelen hopman’.
3) Kerstdag.
4) H.S. heeft: cortswagen; cortewagen = kruiwagen.
5) De borg te Farmsum.
6) Meissen, dus een Sakser.
7) Vgl. boven blz. 272 noot 1.
8) De boodschappers en de achterhoede.
9) Sulven darde = met twee anderen.

starcten, is den 15 Januarij na Winscoten in der nacht[+] doer Slochteren Ewsum[1] vorth[2] getogen und die sulvygen veryaget und 100 geslagen. Daermede Ewsum nu het heele landt weder vrijgemaket hefft und na sijne wille gebeeden muchte tot grote leetwesen der van Gronnigen. Dan musten sulckes dulden, want sie anders niet vermeende alle dagen ock Steenwick yn to winnen offte upgeven solde moten, und nu to Gronnigen opentlicken van wegen des Konicks den prince van Iranien voer vijandt, vreder[3] und pestis des Nederlants worde affgeluydet[4] den 13 Februarij, gelick tvoeren don Johan gedaen was van wegen der Staten. Mytlertijdt wolden die Gronnigers nicht slapen, dan wolden ock Winsum up den 29 Januarij durch Vinckenborch ock besturmen, dan vorgeves, dat sie den huysman heel berovet hebben, und voer Steenwijck ock keeret worden, daer Snater ock doet gebleven ys, een principale hopman. Want die overste Wigbolt van Ewsum nu niet allene die Ommelanden verdedygede, dan ock endtlicken na Steenwijck geropen worden um die Engelschen to ontsetten, die nu [+]fol. 142.

1) Tusschen fol. 141 en 142 is ingebonden een los blad met eene aanteekening in een gelijktijdige hand, luidende: 'Anno etc. 72. In dem gemeinen landtage beschlossen unnd verwilliget, dass zu behoef unnd ablegung der gemeinen landeschaft beschwerung ein itzlich grass oder dachmet landes, na der orter gelegenheit, zur schattinge einbringen soll ein schaep geldes, die zu einsige dickschott gehoerenn, up negstkumpstigen Lamberti gantz zu erleggen, die andern aber uf twe termijnen, up Lamberti vorgemelt ein half schaep und dat ander halve schaep up negstkumpstige Pinxteren anno etc. 73. Die orter overst, die nicht na grasstall oder deimedt pflegen geschattet zu werden, sollen na antall der beeste oder sonst anderer olden gewonheit ire schattinge upbringen, doch nach der quota vonn ein schaep geldes vor ein itzlich grass.'
2) H S. heeft: vocht.
3) Verrader.
4) Wat daarmede is bedoeld, is niet duidelijk. De ban tegen den Prins van Oranje is gedateerd 15 Maart 1580; in Mei was het stuk in handen van Parma, die het in Juli en Augustus liet drukken en verspreiden. Vgl. Blok, Gesch. v.h. Ned. Volk. III, 256. Dat het eerst den 13 Februari 1581 in Groningen is afgekondigd, is wel opvallend.

seer benouwet weren in S. Johanneskampe[1] van privande. Welcke Ewsum den 23 Februarij onversiens erreddende und tsamen Stenwijck privanderende, synt die malecontenten van Stenwijck vertogen und, die legeren verlatende, in der nach(t) na Drente yngetogen[2]. Daer Ewsum noch Engelschen neit upgevolget hebben tot leetwesent van voele luyden, dan noch vertoevende wederomme na die Ommelanden getogen, want die malecontenten sick darwars begeveden. Und die Engelschen sint na Hollant wederomme getogen; want Ewsum wolde sie neit inlaten um hoer grote mysbruck van alle dingen. Overst up den 1 Martii sint daer 4 vendelen in Loppersum getogen, waertegens Ewsum den Ham[3], Tyasse Hayens huys, Lutingen Ludtdens huys, Focko Peters huys und den Muyde[4] innemende und bescantzende, hadden Loppersum myt die eerste intocht mogen innemen und[+] eroveren. Dan die malecontenten sick na den Post begevende[5], sint daer 4 huysluyden huysen gebrannet van die Staten worden, um die Muyde[6] und Loppersum up beiden sijden upgebrandet van die malecontenten. Daermede Ewsum weder uth alle legerunge wijkende, is weder na Winsum getogen. Denwelcke malecontenten myt groter mach(t) van Steenwijck overgebleven, gevolget uth den Post, Steenwijck und Loppersum, Myddelstum hebben ingenomen und bescanzet, waervoer ock Ewsum wederomme comende, ys ilendt ock vandaer vertogen

[+]fol. 142[v].

1) Een klooster tusschen Vollenhove en Steenwijk.
2) Steenwijk werd ontzet 22 Februari 1581.
3) Een borg of slot ongeveer 15 minuten ten westen van Loppersum, destijds eigendom van Johan de Mepsche.
4) Een slot aan het Damsterdiep nabij ten Post, destijds eigendom van het geslacht Rengers.
5) Hierboven is met gelijktijdige hand doch anderen inkt geschreven: ‘leden up Edzert Rengers huesz een tijt lang besettinge’. Dit huis is de borg Tuinga bij ten Post.
6) De zin is niet duidelijk. Aan den kant staat de marginale aanteekening: ‘Muyde verbrant’. Het huis de Mude en Loppersum liggen aan weerszijden van de Fivel.

myt scade sijner. Want he Dornum[1] nu ock und Warffum bescanzet hadde; daer nochtans Dornum verloren ys worden, als die Gronnigers nu het groff gescut daervoer gebrocht hadden und dappelicken geschoten hebben und bedwongen tot upgevinge und dat ganse dorp verbrant ys worden. Nu overst den 6 Martii sint to Sawert und Wessinge[2] die malecontenten ock gecomen um Ewsum to bedwingen in Winsum, und snijden hem nu weder aff alle die Ommelanden um die scattinge, und kumpt den Gronnigers wederomme tot hoeren betalinge; daer die Ommelanden meer to geneget weren, want Ewsums hoepluyden nu voele onordentlickes bedreven myt alle overmate, sonderlingen dat die huysluyden gevanckelicken worden gestalt und seer ranzoniert, soe sie man[3] gelt hadden, und nu ock alle closteremeygeren[4] dubbelde huere betalen musten yn Ewsums handen. Und des daeromme to vrijer doende, want die adel und deputierden noch niet weder in landt und bij Ewsum gecomen offte eysschet worden, tom diel want sie den meente niet wol vertrouweden und an Ewsum neit vormoden, dat sie myt hem solden mogen raeden und regieren, die doch aldinck allene wolde uthvueren. Dat hem dan ock neit wol beslagen ys, want die deputierden und uthgeweken wonschen Ewsum alles guedes, indem he die religioenssake mede wolde behartigen und myt hoer gemeens raedt wesen, gelick in dusse myssive openbaer to sien ys.

Upscrvfft.

Den edelen gestrengen erentvesten erbaren hoechgeleerden vromen vorsichtigen heren Wigbolt van Ewsum,[+] ridder, heren van Nijenort, overste wegen die unieerden Nederlandtsche provintien over ener regement soldaten [+]fol. 143.

1) Dornum is een dorp in Oostfriesland. Bedoeld wordt hier echter Doornwerd of Toornwerd, een kwartier ten noorden van Middelstum.
2) Sauwerd en Wetsinge.
3) Maar, slechts.
4) Pachters van kloosterlanderijen, die nu door de Ommelanden waren in bezit genomen.

etc., Eysso Jarges, hoeffling to Saxum, sampt anderen uth die Staten der Ummelanden, Jeronimo Verrutio doctor und syndico der Ummelanden, unsen gunstige heren und vrunden tho Winsum.

Edele gestrengen erentvesten vorsichtygen und vromen, beneffens frundtlicke grote, koenen wij ju gestrenge edelheiden unvermeldet niet laten, woe wij durch Roleff den boeden ju gestrengen edel ankumpst in die Ummelanden myt frouden verstaen hebben, und wijder durch Harmannum, den dener van den edelen Uffkens saliger, verstaen hebben, dat ju gestrengen und edelheiden gheerne segen, daermyt alle die uthgewekenen uth den Ummelanden, hier in Oestvreslant sijende, in egener persone bij ju gestrenge edelheiden erschijnen und comen wolden. Soe[1)] dat slechts een mundtbotscap is, evenwol hebben wij sonder dat advertissament albereidt darvan alle enyge communicatie und gespreck gehadt. Overst hebben daerup ju gestrengen edelheiden wal willen gunstelicken to kennen geven, woe wij myt allen unsen vermogen und vlijtes, ungespaeres lijves und guedes, unser gelegenheit na wol verlangen bij ju gestrengen edelheiden to wesen, um gelicker raedt und daet het beste der Generalitiet ock unsers vaderlants der Ummelanden to befurderen. Alsoe wij overat erachten, dat het unse Ummelanden niet wol sal koenen then besten comen, wes wij henforder sollen willen vornemen, tensij sake, dat wij alle die uth den Ummelanden (myt deser negeste verloepene nederlage und overtocht des vijandt) uthgeweken syndt, eerst und vor allen dingen ons des rijcke Goedes, dat ys der religioens und ehere Goedes, annemen to beforderen und tom anderen, dat wij in ideren saeken die politie der Ummelanden betreffende teruggestellen alle verloepene offensien, mysverstanden und wes sick sodaniger dingen mach togedragen hebben tusschen den uthgewekenen[+] staten der Ummelanden, und dat wij in plaetse van dien en amnestion preteritorum van nu voertan tot [+]fol. 143[v].

1) H.S. heeft: Soe ys. Doch dan is ‘ys’ dubbel.

des landes besten den anderen lieffelicken, eendrachtelicken, gunstelicken den enen als den anderen hoeren, verstaen, beraedtslagen und sluyten, soe des Godtlicken und politique behort to gescheen, denwelcken soe ju gestrengen edelheiden, alsoe aldaer yn unsen Omlanden nu sijn, als ock andere uthgewekenen, die in Westerlandt mogen sijn, tovreden und geneget sijn, gedencken wij an furderlicksten mogelicksten bij ju gestrengen und edelheiden to comen und beste des vaderlants und Generalitiets na vermogen vort to helpen, daermyt ju gestrengen edelheiden yn geluckerlicke wolfart, vorspoet und zieg weder den vijanden beveelende, Godt ten ehere und onse vaderlant tom besten. Datum Embden den 7 Decembris anno 80. Onderstont: ju gestrengen edelheiden ganswillygen, die uthgewekene der Ummelanden: Melle Brosma, Dode van Amsweer, Johan Rengers hoveling to Helm, Johan Rengers to Poste, Emo Tammen, Johan van Starckenborch, Galto Amsweer, Rinke Ellema, Abel Eppens, Claes ten Buer, Conradt van Rensen, Gert Smyt ten Dam und Popco Bauwens.

Up dusse breff und versoeck ys nene antwordt gecomen, dan meer myt onwerdicheit ontfangen als to hoech gefraget sijn, und wisten ock neit van enyge haet[1)] und solden in Westerlant van syndico und Christoffer Ewsum beantwordet worden. Welcke nochtans ock to Embden upgebroken sint, evenwol wederomme an Ewsum to Winsum gesonden als in onversicheit[2)] upgebroken, welcke noch ongunstiger west ys. Ock sijn die in Westerlant, mer vrijheits hebbende um to erschenen, evenwol uthgebleven, tom diel um Ewsum ongunst und Sijn Hoecheit[3)], nu die macht allene hebbende, twivelende,

1) Zij, d.i. de schrijvers van den bovengenoemden brief, wisten niet, dat Ewsum hun in eenig opzicht niet welgezind was.
2) Klaarblijkelijk schrijffout voor: onversenicheit of onversichticheit
3) Oranje noemt zich nooit Zijne Hoogheid, hoogstens Zijne Excellentie. Aan Willem Lodewijk of Rennenberg kan ook niet worden gedacht. Met Zijne Hoogheid kan alleen Matthias bedoeld zijn, hoewel het wat vreemd is, dat Eppens juist aan hem denkt.

tom diel an die regierunge und uthkumpst wanhoepende. Want men allenthalven grote clagent van vangen, scatten und plunderinge der huysluyden hoerden boven ordinantie und sonder stuer des gemene saekes, hoewol Sijn Gestrengen[1] wol guede woerden gaff, seggende, dat he allene weere und hadde nene gelt. Ja men secht van maneedyge Gronnygers, verstaende daermede, dat die deputierden niet trouwelicken bij het Landt mede erschenen. Ook worde gesecht, dat Ewsum seede: Wat soelen sie hier doen, kloesteren an to tasten? Howol Sijn Gestrengen[+] nu ock nemant leet sparen, beholden dat he die papen niet molestierede, dan sommigen bij sick hadde. Myt dusse verschuldinge sint die uthgewekenen in Westerlandt und Oestvreslant samelicken uthgebleven, ja die syndicus und Christoffer van Ewsum sulven. Dan borgeren und coepluyden sint uth und yngetogen na Winsum, bes dat Winsum verloren und upgeven ys worden. Des hadde die stadt Gronnigen und die grave van Reneberch uth den Ziel und anderen hoere vrijbueteren up den Emse gestalt voerdat die Hollandtsche orlichscepen hoer keereden, waervan ener seer een boess mensche wesende, all bij des Corneels tijden, myt namen Johan Gronniger, dat he oek myt sijn captein des tijdes der Embder borgeren und hoer kinderen niet gespaeret hadde, dan overboert gesmeten. Dusse wordt durch des graven to Oestvreslants caviert scip[2] Wonder up den Emse angegrepen, want he ock sommigen van Dockum pluesterde[3]. Daeryn was die scoelmester Regnerus ten Dam, nu predicant in Westerlant[4] gestalt, und reede gevangen. Dusse myt sijn scyp und geselscap to Embden angebracht, is van stonden an to grote ongedult der borgeren eerst angeclaget worden als een stuck schelms und dieff over die borgeren van Embden, und begeerden van den droste

[+] fol. 144.

1) Daarmede zal Eppens Ewsum bedoelen.
2) Caviert scip, vermoedelijk een schrijffout of de bedoeling voor carveel- of carvielschip = een klein snelzeilend schip, een boeier.
3) H.S. heeft: pluersterde; pluesteren = plunderen.
4) Het tegenwoordige Friesland.

justitie to hebben. Overst die droste wolde sulckes niet hoeren noch ordelen, want men des Konicks naem hoech daer achteden. Und dusse bove ock seer onbescaempt sick stellede tegens idermeentlicken, waerdorch die borgeren noch meer verhetsyget synnen worden, und die kinderen up die straten sulckes wrekende myt het scypvolck, soe wordt dusse Johan van Gronnigen up den 5 Martii anno 81 doet gestenyget bij die Olde Munte up die plaetse benae, daer die justitie vaeken geschiet yn die Stellemakerstrate etc. Und dat tusschen vijff und sees uren, dat men daerna nemant hefft konen weten van die handtdadyger. Jae sulcke raedsenheit[1] ys daer west up Marcket, dat men des borgers huys neit sconygede, daer he yn was, und uthgehaelet und getogen ys worden. Overst men stelleden sick als offte men des wolden straffen, dan voergeves. Want men seede: Die droste ys die orsake, waeromme hefft he hem neit willen laten verhoeren offte een tijdtlanck hem sluten laten ter tijdt die raserie over was? Overst sijn scip ys to Embden[+] leggen bleven und soldaten, sick tom diel an dienst der Staten begevende, sint vertogen, daer nu alle vrijbuyteren mede gewaerscouwet worden, wat die meente konde und als die overicheit to slappe ys. Alsoe ock van die vier commissarien der malecontenten, als Abel Itens[2], Lucas van Lingen, Ulger Ulgers[3] und ock Cornelis Kempis, um die huysluyden die scattinge aff to vorderen myt soldaten und die soldaten to quartieren in hoere dortochten up verscheiden dorperen. Daervan Cornelis Kempis myt sijn huysfrouwe ten Damme, als he daer rechtdagh holden hadde und uth Oltampt scattinge verwachtede, smorgens gevangen na Winsum gevueret worden dorch den uth Winsum; vernemende twesen die overste prefaets[4] myt sijn hulperen, und dat myt grote

[+]fol. 144[v].

1) Misschien = ratsamheid of beraadzaamheid = overleg, toeleg.
2) Deze was redger te Uithuizen.
3) Hij was in 1581 lid der gezworen gemeente te Groningen en werd eenige jaren later raadsheer.
4) Overste provoost.

behendicheyt, als offte sie van des Pansers[1] ruyteren weren, daer sie ock wol 37 peerden hadden van huysluyden upgenomen. Dusse Kempis[2] ys die mester west van alle hemelicke raeden und anslagen, ja protocol van alle verrederijen. Daeromme vermenende, soe he befraget worde, dat men voele anslagen und voernement gewaer solden worden, daer nochtans weinich van gehort ys worden, dan andere vermeenden, dat men hem an den hals solden behoeren to straffen, waervoer sick die Gronnigers vresenden. Is uth des Stadtholders bevel Rinke Ellema sulven nagesocht, to huys[3] des tijdes wesende, und vort daerna sijn huysfrouwe Anna Allersma myt die dochter Tyalde und zoen Zierp genoempt gevanckelicken up 27 Aprilis to Middelstum 5 weken lanck geholden. Myt Anna in den Ham to Loppersum und mijn huysfrouwe to Equert myt die kinderen ock versoekende, diewelcke nochtans dorch Goedes genedyge hulpe und bijstandt bewaeret und erholden ys worden, dat sie myt die boven sprekende niet in hoer handen hefft solen comen. Und noch wol 14 dagen lanck up hoer gesocht hebben ter tijdt sie huys und hoff verlatende to Embden bij mij ys gecomen, soe den 2 May gesceden ys. Des ys ock an onse moder Etgijn Ellema to Enselense[4] versocht tdoen, dan ock onttogen. Des heff Lalein affscheet gegeven[5], dat Anna Ellema niet solde und konde lossgeven worden, voerdat M. Cornelis Kempis durch Ellema[+] gelaxiert und vrijgeven worde. Des dan Ellema onmogelicken und onwerdich west ys und ock en yderman tyranlicken achtede alsoe myt vrouwen und kinderen to handelen. [+]fol. 145.

1) Vermoedelijk Sicco Pauser, een Spaanschgezinde Ommelander jonker. Vgl. blz. 214 noot 5.
2) Bekend aanhanger der Spaanschgezinde partij; hij was procureur en notaris en komt ook als redger voor. Zie verder blz. 207 noot 2.
3) Rinke Ellema, gewoonlijk geschreven Rencke Elama, woonde op het huis Allersma bij Ezinge. Zie Mr. J.A. Feith, Allersma, in Gron. Volks-Almanak 1901 blz. 52 en vlg.
4) Een wierde, waarop een gehucht, ten z.o. van Loppersum.
5) Besluit genomen.

Den 11 May worden die malecontenten uth alle scanzen in Westerlandt, sonderling uth Staveren[1], verdreven und overweldyget. Daer Renit Deckema[2] mede in begrepen ys myt wijff und kinderen. In dusse tijdt hefft die overste Wygbolt van Ewsum, als roentomme van het landt omsloeten, dorch die besettinge to Onderdam, Myddelstum, Sawert, Wessinge und Adwert den vijant niet affkeren mogen, die ock Esingescoer[3] wolden bescanzet hebben um dat Reydtdiep totsluyten, daer Schelto Jargens, sick stoltelicken verwerende, dat velt vrij geholden hefft. Daermede nu die malecontenten niet allene bij die voryge scattinge und plunderinge der huysluyden latende, dan hebben die caspelen quartiert up en yder vendel des wekes een yaer scattinge boven alle onkosten, scanzen und graven, alle maendage to betalen voer middage offte worde daetlicke gehalet van die soldaten tot last und scade der kaspelen. Alsoe dat uth Westerembden, Wyrdum, Juckweert, Godtlinse und Losdorp van den 2 May tot den 21 May sint scattet worden vijffduysent gulden boven alle kosten van scanzen und teringen, und ys des dages betaelt, negentijn dagen lanck, 83 keisersgulden 4 stuyvers. Noch uth Wirdum, Westerembden, Upwierda, Juckwert in 15 dagen dages 64 daleren, facit des wekes 3½^{c} keysers gulden tot leninge der soldaten in Middelstum an hopman Mulert. Noch boven hebben vorscreven 4 kaspelen den hoepman voer sijn peerden, voerder und costen betaelt 80 gulden, und wes noch in hoy offte haver nagesandt ys worden. Overst die Marna allene ys alsoe niet bescattet worden, dan niet weiniger van Nijenorts[4] volck geplundert elendichlicken, dat voer alle hoer guede willyge dienst weinich ver-

1) Staveren werd door Sonoy veroverd.
2) Rengers (II blz. 221) noemt hem Renick Dekema.
3) Ezingeschoor of 't Schoor. Schoor = voorland of kwelder. Deze Ezingeschoor lag ten n.w. van Ezinge aan het Reitdiep, is thans ingedijkt onder den naam van Saaksummerpolder.
4) Wigbolt van Ewsum.

sconinge gedaen sij, als een diel allene wesende, die Ewsum niet betalen konde. Overst den 16 May worde gesecht, dat Ewsum 1200 gulden uth Westerlandt ontfangen hadde tot sijn volck to contentieren und int velt willicken tbrengen. Und allnu versochte die joncker+ Adriaen Ripperda, dat die deputierden uth Oestvreslandt solden to Winsum erschinen um myt den anderen to raden. Daer nichtes ys up gedaen, dan diewile die sake solde beter gelucket hebben, solden ock en yder ingetogen hebben, daer Unsta[1] reede reysede und Claes ten Buer, und Melchior van Amswer und Rembertus[2], alldaer sijende, in den antoch na Adwert up den 18 May antreckende myt Ewsum als myt 17 vendelen, syndt up den 23 May niet allene uth Winsum vertogen, dan ock uth den veelde bij Auert[3] veryaget worden sonder grote slaen offte tegenweer gedaen, Adriaen Ripperda gevangen, Me(l)chior Amsweer myt twehundert dalers ransunert etc., und tot 60 eder 70 doet geslagen sint worden. Die malecontenten daetlicken volgende hebben Scaephalstersijel[4] up den 27 May yngescoten und angenomen, daer het pulver nochtans onversiens angesteken ys worden und scaden gedaen an die malecontenten und sommigen doet gebleven solden sijn. Alsoe ock Wynsummerziel myt groff gescut angeschoten und die soldaten na Winsum angelopen. Daerna den 6 Junij Adweerde(r)ziel ock myt sulvyge gewalt belecht und bescoten und daetlicken bestormet und erovert worden. Daer Scelto Jarges myt weinich volck in wesede, myt alle sijn volck gebleven ys, sick stoltelicken werende, dat man een offte twee gesparet synt worden, sonder enige gevangenen sparende. Alsoe hessich[5] sint sie up malcanderen up die Staetschen

+fol. 145v.

1) Aeylco of Eilco Unsta, heer van Wetsinge en Sauwerd, oomzegger van Wigbolt van Ewsum. Zie ovor hem Mr. J.A. Feith in Gron. Volks-Alm. 1908, blz. 94.
2) Rembertus Ackema.
3) Aduard.
4) Een sluis aan het Reitdiep ½ uur ten westen van Winsum.
5) Opgehitst, verwoed.

west, want sie ock uth Warffum die krancken und gewonden in Myddelstum, van den uptocht verbleven na Aduert, ock vermoerdet hadden, boven enich reverentie van persoen und conditie. Aldus hefft Ewsum na dat verloep voer Adwert niet starckte offte gewalt meer mogen hebben, dan Winsum und Warfum. Daer nu in Winsum weinich privanden yn was und ock weinich volckes und die suderlers[1] alle vertogen weren und nichtes meer incrijgen konden. Hoewol dat Warffum wol versien was und in Winsum gescut noch und pulvers und tom hoechsten to twe maent koste offte privand, soe muchte Ewsum nicht sick verweren tegens der malecontenten gewalt sonder ilende und noetwendyge starcker ontsedt uth Hollandt to verwachten, welcke Ewsum wol belovet worden, dan van die Gronnigers intercipiert, worden des[+] to harder belegert und bewaeret. Daeromme die overste lutenandt Taxius[2] genaemt van Bellysche regement, des bij sick allene ilendt overleggende, sonder wetent, raedt offte consendt der stadt Gronnigen und Georg van Lalein, hefft Ewsum up sekere punten Winsum und Warfum doen upgeven und hem trecken laeten na Westerlant to grote wederwille der stadt Gronnigen. Welcke Johan Baptista van Taxis lutenandt antwoerde, dat he voer den Koninck wol konde verdedygen und wat he gesloten hadde, solde geholden worden. Overst Adriaen Ripperda ys alnoch van die Gronnigers gelettet worden om loest to laeten worden voer ransoen van tweduysent gulden. [+]fol. 146.

Puncten und articulen, auff welcke die crijsluyden in Wynsum und Warfum liggende hoer inhebbende scanzen Koninckclicken Majestaet in Spanien soelen upgeven, 8 Juni 1581 (Gedrukt bij Bor, dl. II bk. XVI blz. 32vo.)

[+] Waermede Ewsum na Dockum tot sijne andere verlopene hupen gecomen ys tot groter verwonderinge an beiden sijden des fortuyns, und dat soedanigen vijandt [+]fol. 146^{v}.

1) Zoetelaars.
2) De bekende Spaansche bevelhebber Juan Baptista de Tassis.

den Gronnigers noch ontvlogen was, daer sie soe seer grymmich up weren. Off nu die anderen vorwarden bestandich muchten blijven hefft Taxius wol erenstlicken eerst geweren[1)], dan tom laesten van die Gronnigers und soldaten ys Winsum heel upgeplundert und verwuestet worden, dat na het geschut tot 5 stucken erovert na Gronnigen gesandt, die scanze nedergesmeten, heel ledich staen ys gebleven, beholden dat het niet gebrannet ys worden; daer tvoeren die Staten Schilleham, Ranum[2)], Winsummerziel verbranden und de malecontenten die voerwercken[3)] bij Aduert.

Na dussen upgevendt syndt die Gronnigers seer modich west und grote triump geholden und vermeenden nu heel die saeke gewonnen to hebben, alsoe ock die huysluyden verblijden sick, dat sie nu allene myt eener partije tdoen hadden, all weert dat sie noch scattinge geven musten. Die droste van Wedde muchte ock sijn hoemoet niet bynnenholden, dan lat den 20 Junij uth Wener up dat marcket ener gevanckelicken na Wedde anhaelen, seer geslagen und gewondet; daerto ock sommigen huysluyden wondende, want sie daer wapent tot 15 ruyteren und 15 soldaten gesonden worden. Daer grave Johan van Oestvreslant[4)] seer tornich um worden ys[5)]; want sie sijn vrijmarcket geswecket hadden tegens alle manier van rechten.

Den 20 Junij ys captein Derck Scoen van die Zielster soldaten to Reede myt vijff anderen gevanckelicken gebrocht,[+] daer 3 van anders noch doet gebleven syndt,

[+]fol. 147.

1) H.S. aldus; lees evenwel: geweret.
2) Schilligeham en Ranum zijn gehuchten ten zuiden en ten noorden van Winsum.
3) Voorwerk = uithof of grangium van een klooster.
4) Deze was heer van Leer enz.
5) Hierna volgden deze woorden, welke met eene andere soort inkt zijn doorgehaald: ‘und wederomme sommygen uth Westerwoldingelandt haelen laten up den Oert’. Met het laatste woord zal de schans Leeroort bij Leer zijn bedoeld.

und dusse up die Ziel bewaeret gebleven, daerdorne Johan Clant ock angeholden bij Azinge Entens.

Nadat Winsum nu erovert, synt die malecontenten myt aller macht na Westerlandt nagetogen und to Collum sick gesettet den 17 Junij. Waertegens nu reede die Westvresen, to Dockum sick bescanzende myt Ewsum, hebben noch meer ontsedts uth Hollandt verwachtet und die Engelsche soldaten (welcke, soe Ewsum myt sick hadde genomen van Steenwick, solde lichtelicken die Ummelanden beholden hebben) to hulpe ontfangende ock umtrent den 18 Junij. Daeromme die malecontenten sick weder torugge leggende to Grijpkercke, Vysvleete und up die Leeke scanzende, tot den 1 Julij die saeke soe verre gebrocht. Hoewol dat Warffum alnoch besettet ys gebleven seer vast sijnde. Um dusse tijdt ys to Gronnigen die peste seer starck gewest und ock int landt ontsproten, dat die straffe niet allene ener wegen sick openbaerde, dan het volck noch evenwal, jae meer onboetveerdich levenden. Want dusse ganse tijdt gar nene predicatie gedaen worde und die papen nichtes bestandiges konden betuygen, die nu soe vaken myt alle winden weigeden[1)] und nene reformatie annemen wolden. Und ock achteden, dat die Ummelanden alnoch voer Oestvreslandt meer to bekeesen und to beholden weren, und die Konichs naem ock boven Staten authoritiet verhevende. Sonderling want nu langs dat geruchte groet maket worde, dat die Ummelanden ock mede myt andere provintien den Konicks broder, den hartoch van Adiu[2)], Allesonne, voer affheer wolden annemen.

Daer nochtans in verleden yaeren niet anders in gesloten ys west dan dat die Ommelanden liever wolden bij hoere

1) Weigen = waaien, wenden.
2) Phonetisch voor Anjou. Het verdrag van Plessis-lez-Tours, waarbij de Nederlanden Anjou als souverein aannamen, werd gesloten den 19 September 1580. Officieel waren de Ommelanden natuurlijk bij die opdracht der souvereiniteit betrokken en Anjou dus wettig souverein ook der Ommelanden. Maar hij is nooit door hen gehuldigd en feitelijk beteekende zijn gezag in deze Noordelijke gewesten nooit iets.

egene inlandtsche regerunge der Staten onder den Konick bliven, inden heel Nederlant offte naeste unieerde provintien sulckes ock vulhardeden, anders wolde die Ommelanden niet weigerich sijn. Welcke Johan Rengers to Helm van wegen die Landen niet anders hefft verwillyget, dat die Ommelanden niet solden onwillicken sijn, als die nabuerprovintien mede consentierden. Welcke aldoe neit gesceden ys van Drente, Sticht und Gelderlant. Daeromme Rengers neet protestierende, hefft laten antekenen, dat sijn inwillunge und soedanige commissie neit voer pure consentiert und ingewillyget muchte upgenomen worden, als die acta to Utrecht uthwijsen solen und Rengers selven verclaert hefft[1].

+ Ock synt die uthgewekenen uth Stadt und Landen van idermenlicken binnenlandes niet beclaget als onschuldige alnoch, dan beschuldiget als schuldigen an dusses landes verdarff. Dat ock nemant van die meente an ener offte gener der van adel und anderen eenmaell gescreven hefft um weder to komen und begeret to verdedigen, dan heel sick an den Stadt verenicht, up hoere saken sick begeven, dat verbrant weder to timmeren, hoeren besitten weder to besetten, landen to hueren und hoeren overheren, woe sie ock weren, als Lucas van Lingen, Abel Itens, Cornelius Kempis, Ulger Ulger[2], als krijgescommissarien van wegen des Konicks und stadt Gronnigen to ontsien und myt reverentie beyegenen, verndelyaeren taxten und anderen gaven toetbrengen opentlicken und hemelicken, die meer in een halff yaer hebben van die Landscap prosperiert, dan die deputierden in alle hoeren diensten und arbeidt. +fol. 147v.

Daerto hefft Abel Itens und Ulger Ulgers to Loppersum in 1 Julio anno '81 opentlicken to Heyne Mennens huys verclaert, dat hoer und alle getrouwen van den Konick alle der verwekenen guederen overgeven weren, daer sie die handt upleeden, und ock der vrouwen guederen,

1) Eppens zet dus zeer helder het standpunt der Ommelanden tegenover Anjou uiteen.
2) Vgl. boven blz. 293.

die men[1] ock soewol musten straffen als die mannen. Want sie stoepeden die mannen buyten landes, dat sie den Konick van landen und luyden brachten. Ock hadden sick die hoepluyden vermeten in Middelstum, dat sie der edelluyden und guederen wolden innenemen und besitten. Daeromme die lutenandt Johan die Mepsche niet allene to Loppersum Albert Knotte und sijn huysfrouwe in Julio nasoekede um to vangen, als he sijn huys und gudt eenmal noch wolde versien, diewijle het landt nu vrij was, dan ock bedwingen willen, dat he die kercke und altaren to Loppersum wederomme uth sijn gudt sulde repareren und maken laten. Alsoe ock Ballo Froma to Wirdum und Abel Eppens. Want Roleff Gruys, als to Gronnigen gevangen, hadde belijet, dat Albert Knotte hadde hem die commissie van kerckebreken bij Bartelt Entens mede verkregen um Loppersum die kercke scoen te maken. Dit is neit allene to Loppersum alsoe versocht dan ock int Wolt[2], alsoe an Egbert Rengers[3], hoveling to Helm, een junge geselle, die als een student verleden yaere uth universitiete gecomen was to huys, hilde sick stille in alle dusse handel, dat he allene to huys bleff bij sin guderen etc.; diesulvyge wort van Lucas van Lingen in naem des Konicks als redger in Duyrswolt uth sijn heerlicheit ontstalt up den 28 Junij. Waertegens sick die meente up hoeren hoveling sick beropende als daer tegenwordich, is Egbert Rengers vort na den Ziel gevanckelicken gehaelt und van sijn heerlicheit ontsettet worden, daer en ander een voerbelde aff hebben kan, wat hem beyegenen solde, die sick dusser Konickschen niet gehoersaem stellede. Und worde nochtans een vrede genoempt van die gemene man.

Ock worde niet weiniger in die stadt Gronnigen an die gevangene heren intendiert, sonderling als nu Winsum

1) 'Men' is in het H.S. vergeten.
2) Duurswold.
3) Van dezen Egbert Rengers, oudsten zoon van Frans Rengers tot Hellum, is weinig bekend. Hij stierf volgens het Nobiliarium van Coenders (ed. Feith, blz. 50) ongehuwd in 1582.

upgeven worde und Taxius Ewsum sulven geleidede myt alle het sijne, dat die meente to Gronnigen ock onweerdich duchte twesen hoeren heren gevangen to holden, daer die vrij gelaten worden, die des Konicks vijanden weren und der Stadt an previlegien und den burgeren an lijff und gudt bescadigeden. Welcke die heren niet gedaen hadden. Daeromme sulckes lange disputiert in den raedt van ontloesinge der heren, hebben sommigen daervan opgestaen und neit willen sluyten, und tom laesten an den meente wedergebrocht: als sie loess solden, offte men sie dan solden verwisen uth der Stadt dan bynnen erholden; evenwal solden sie und kunden uproer und vijandtscap verwecken. Daerup gesloten, dat sie alnoch solden sytten blijven offte een slach in die necken geven laten. Dit ys alles alsoe tractiert, dat het landt na upgevendt van Winsum vrij was und men nu vermeenden ock Westvreslandt to bestrijden und to nemen.

[+] Ock worden die verwekenen to Embden neit gunstelicken van den droste Ocko Vrese, kenseler, borgemeesteren, raedt, als den grave Edzert nu allene geseten[1], beyegent, dan verwachtede ock scattingen und danckpennick van den. Und salden so ondancbaerlicken sitten, gelick die Hollanders gedaen hadden und groet gudt gewonnen. Daer D. Menso[2] corts tvoeren anders geleret hefft, dat Embden nu rick worden was in een vijfftich yaren van die Evangelissche verwekenen. Want religio peperit divitias et filia devoravit matrem, dat ys homoet verdrijfft weder die godtzalicheit. Daeromme ick sulven ock angesproken, wat ick Sijn Genade ter danck schencken wolde voer Sijn Genade bescuttinge. Daerup ick geantwordt, dat ick alhier een gast weere west een yaer lanck und mijn gelach betaelt myt 100 gulden und meer gelick een ander; nu hadde ick mijn kinderen daer und dreff nene koephandel, hadde ock over die 1000 gulden scade geleden van mijn vijanden, daervan gunnede ick [+]fol. 148.

1) Geseten = zich gevoegd hebbende naar; geschaard aan de zijde van.
2) Bedoeld wordt Ds. Menso Alting, predikant te Emden.

lever die meerdiel Sijn Genade dan den vijandt und weere alhier um die religie und gemene sake; des solden sie ten besten duyden daeromme ick niet hadde to geven; vole muchte ick neit missen, weinich weer neit angenaem. Die commissarien van dussen sint west een borger in die Grote Strate, daerto Jacob Gijsbers und Berent van Swelen uth den Dam, alsoe ock Johan Winbrugges[1] myt anderen bij anderen burgeren, daer die ene nochtans hefft ingewilliget, die ander niet. Tom laesten ys daer angeholden, dat die verwekenen solden borgelicke eedt moten doen offte neit wonen eder hantieren. Actum den 11 Julij. Alnu weren der Staten untset[2] in Westerlandt tot 45 vendelen reede angecomen bij Ewsum; und der malecontenten mach(t) was wal 6000 mannen myt noch Pansers[3] ruyteren, die nu toe Vysvlete in een veeltleger sick weder van Collum gelecht hadden. Und alle menschen in grote hoepe und anxte leveden und to Embden seer devoteliken[+] gebedet und gevastet worden van Christelicke gemene. Want nu Breda[4] verraden worde und seer vermoerdet, dair Johannes Milius[5] myt sijn huysfrouwe nochtans uth gecomen ys und sulven to Embden gescreven hefft sijn ontloesinge tot grote blijtscap der vromen. [+]fol. 149.

Na dusse allen, als Winsum und Warfum niet allene weder ontvestigt worden int laesten van Junio, dan ock up den 5 Julij tegens Taxii articulen van den borgeren deliberato consilio is Winsum und Oberegum verbrant worden; daer twe vrouwen mede kranck sijnde yn verbrant synt und die Gronnigers to groten vroude und triump den uthrepeden, dat dit weer den Dam und Fermsum voer. Und sint west dre vendelen uth Ebbinge und Botteringestrate twe und scuttenscuvers

1) Vgl. boven blz. 59, noot 3 en 175, noot 2.
2) H.S. heeft: unset.
3) Vgl. boven blz. 294, noot 1.
4) Breda werd in Juni 1581 door Haultepenne veroverd.
5) Vgl. boven blz. 256, noot 3.

vendel[1]. Und hoewol dat Ewsums volck nu tot 10 vendelen weder versammelt van den verloep vor Aduert und nene gelt hadde und gelt sochten van die Westvresen tot een maent und sick sulven quartierden, sint die sulvygen nochtans willicken weder befunden van myt Engelschen, Scotten und Hollanders den vijandt to beyegenen und sick eenmael manlicken to bewisen.

Overst den 8 und 9 Julij hefft sick Godt allene wonderbaerlicken myt sijn heerlicke macht und gudicheit weder sien laten, dat he aller der homodigen stolticheit weder hefft koene storten und den becommerden und elendigen helpen, als het schijnede, dat die sake meest verloren was und nene trost meer weer an menschen. Want het landt was nu heel verloren, alle scanzen demolieret beholden Delfsiel und Reide bleff noch in der malecontenten gewalt und ock alle koepvart genoechsaem tegens der orlichscepen belettent ontfingeden und Derck Scoen captein gevanckelicken up den Ziel incregen. Alsoe dat aller luyden hoepe und trost allene nu an Godt stont und[+] samelicken clageden over Ewsum boese regement. Tweten, dat he die gemene sake niet trouwe noch was noch voel weiniger bekrefftigede myt enige ordinantie, [+]fol. 149[v]. dan plunderde nu sulven closteren und closteren- und kerckenmeygeren, leet bij sick sijn paepen und alle partijen van libertineren, levede in ontucht und drunckenscap. Des wort die krijges disciplina gans vergeten, dat die bueren allene uthplundert und verteret worden sonder ordinantie van scattinge. Daer die malecontenten des wekes een yaer scattinge wal vorderden, dan nene plunderinge deden an emant offte het worde an den hals gestraffet. Daer mede des mene mans gunst gewendyget ys seer to die malecontenten meer als an Ewsum. Und ock alle deputierden um dusse orsaken und meer tsamen affbleven

1) Dit was het enkele jaren te voren opgerichte vendel der bewoners van de Schutenschuversschans buiten de Steentilpoort. Over de verdeeling der Groninger schutten in vendels, zie Mr. J.A. Feith in Uit Groningens Verleden, blz. 240.

und myt Ewsum neit to doen hebben wolden, offte solden ock neit hebben konen anrichten, diewijle het lant nu reede verloren was und neit to winnen was myt Ewsums regement allene. Na dussen allen hefft Godt, segge ick, Sijn genaden geven und Sijn macht bewesen. Dat eerst Saterdages voer Munnekeziel[1] die Statenvolcke scermusseleden und hoer moede makende, daer 400 soldaten in sijn west, sint Sondages des nachtes to 2 uren die scanze angetogen, overvallen und den malecontenten affgenomen und geslagen, wes niet ontlopen ys. Und vorts myt die ganse gewalt Norys[2] antreckende, als wesende 45 vendelen, hebben over den Nijeziel to Vyssvleete dat ganse gewalt der malecontenten van Taxio aldaer dapper werende veryaget und verslagen, na Northoern to Aduert und des savents an Gronnigen gevolget, daer noch ener Staten ruyter myt een mustkette gescoten ys worden. Alsoe dat allene van 5000 oder 6000 angecomen, und ontlopen bynnen omtrent 800, die andere geslagen tot 2000 und verstroyget und heell weerloes gemaeket. Und hadden die Staten sick an die grote buyte niet vertoevet, solden meer geslagen worden hebben, want het ganse leger worde onversiens to Vyssvleete ingenomen[+] myt privande, geweer, gescut und alles wat daer was. Alsoe dat daer nene stolter slach gedaen ys in teyn yaren in Nederlant, soe hettich weren die gemoeden tegens malcanderen. Daer Ewsum myt sijn volck sick merckelicken hefft bewesen als het vaderlant heel und all daermede weder ynnemende; und hoeren leger weder to Aduert gelecht und daetlicken een scipbrugge over Reidtdiep gelecht, hebben die Engelschen, Scotten und anderen een groten roefft gehaelt und screckunge gemaket in het ganse landt. Want en yder van huys und hofft myt wijff und kinderen verlopen muste alsofft het landt vijandt und tot een roeff verclaert worde, offte want sick nemant seer mede in geweer geven wolde myt Ewsum, dan der

[+]fol. 150.

1) Een schans aan de Lauwerszee op de grens van Groningen en Friesland.
2) John Norris, overste van een regiment Engelschen.

Gronnygers thodaniger[1] weeren als hoer egen adel. Alsoe worde ock in Drentlandt gehandelt myt branden und roeven und dit alles van den dach des slachts den 10 Julij tot den 20 Julij. Middelertijdt weren daer noch 500 ruyteren und noch 300 van Lyngen affgesandt um die Gronnigers to helpen. Dusse sindt up den Buertange van die Billingewolders und Oltampsters gekeert worden sommigen dagen, dan als die slach verloren ys, daergelaten, und ock voer Gronnigen bij die reste gecomen. Dusse ruyteren hebben na den Dam to Loppersum, Enim up den 17 Julij ock geplundert und inhalet voer, peerden, koygen und[2] gudt, wes se hebben becomen koenen, und an den siedt ock alle versaecheit[3] gemaket, niet weiniger als reede in die Marne tot andt Sandt und Godlinse gedaen woerde. Daer die pastoren in Zierijp und tho Godlinge Gerardus Buyter gevanckelicken medegenomen worden um to ransonieren, olde mannen und bisheer niet werdich um pastoren to sijn, dan hoyckendragers[4] befunden sint. Dit was der ruyteren und knechten intentie neit allene dat landt to verdarven, dan ock der burgeren sulven, aller edele luyden huysen dael to smijten, eher die slach to Vysvleete verloren worde, und 300 egenarffden und andere elingen gevanckelicken in to halen,[+] umdat sie niet meer tegens den Stadt solden upstaen und verbinden weder myt die verwekenen. Item Cornelis Kempis was commissarius gestalt um to ondersoecken, wel des Roemschen Catolissche religie wolde anhengich sijn und wel die Reformierde begeerde. Daerup ock die lutenandt Mepsche up sijn seendt[5] bij alle dorperen und

[+]fol. 150[v].

1) Thodanig = genegen, behulpzaam.
2) H.S. heeft: in.
3) Versaagdheid, schrik.
4) Die den huik naar den wind dragen, allemansvrienden.
5) Zeend (van synodus), hier eene bijeenkomst der pastors van de zeven parochiën van de Loppersummer proosdij om rechtspraak te doen in een aantal misdrijven tot de kerkelijke jurisdictie behoorende. Zie uitvoerig hierover: Mr. W.B.S. Boeles, Het Loppersummer zeendregt na de Hervorming, in Bijdr. v. Gesch. en Oudheidk. der prov. Groningen, dl. X blz. 219.

huysluyden verclaerde, als diesulvyge clageden over hoere swaere scatting, dat sie niet alsoe kunde geven, indem die landtheren huyr wolde hebben, dat sie noch dre weken solden geduldich sijn, dat men der Reformierde verwekenen und deputierden guederen solden antasten, vercoupen um dar nu die betalinge uth to vorderen. Hier openbaerde sick nu die orsake des krijges, dat neit tegens deputierden allene und vrijheiden van Gronnigen allene gecrijget worde, dan van wegen der inquisitie und Spansche tirannie over alle menschen gudt und bloet, als ock myt dusse twe mandaten mede mach betuyget worden.

Die Heren Hoeffmannen van wegen Konicklicke Majestaet verclaren rechtswegen, dat nadem uth crafft van pacificatie en yder in sijn heerlicheden und rechticheit weder gestalt ys und den Derck Russenborch sijn collatie und ministerie der pastorien to Winsum van Koninckklicke Majestaet rentemester Frijtema durch die confiscatie up den name van joncker Azinge Ripperda becomen hefft, die nu durch die vorscreven pacificatie gecassiert und affgedaen synnen, sal derhalven gedachter heer Derck Russenborch up und durch die pacificatie affgedaene investuere sick nu voertan der kerckendiensten ontslaen und diesulvygen dorch den pastoeren, soe van den principaelen collatoren und gemeente gesettet offte gecoren ys offte die noch gesettet und gecoren mach worden, laeten doen. Sien neit to myn die heren voer gudt an om bewegelicke orsake, dat gedachter Russenborch in die weme und upkumsten van den blijven sal bes tot Palmdach naestcomende und als dan daetlicken dieselve pastorie weheme und upkumsten upruy(m)en und in handen van den nijen pastoer overgheven, leggende myddelertijdt tusschen die collatoren und die gemeente van Wynsum an de ene und meerer geruerden heer Derck Russenborch ten anderen sijden ene befredunge van 300 fransche schilden. Actum Gronnigen den 19 dach Decembris anno 1578. Onder stont: Popco Everardus secretarius.

[+] (Volgt een bevel van Burgemeesteren en Raad van Groningen aan de pastoors en kerkedienaren in de beide Oldambten om bij het oude geloof te volharden en [+]fol. 151. nieuwig-

heden te weren d.d. 8 Augustus 1580. Gedrukt hierboven in de noot op blz. 263).

Dit ys alles alsoe niet allene destijdes angelecht, dan ock nu in werck gebrocht an alle paepen und kercken, die nu alle die Reformatie vijandt worden und den Pausdoem weder begeerden. Des ys ock het Oltampt hoer olde vrijheit van vercopen und coepen und uthvueren in Junio upgesecht und verboden myt een mandaet, umdat het Oltampt sick in die Unie mede begeven hadden[1)] und der stadt Gronnigen egen geven weren van den hartoch van Parma, gelick die Ummelanden sonder reductie offte appellatie tdoen. Daeromme die borgeren niet allene sich neit besinnende, dat sie die clocken uth den Dam und Farmsum tegens alle billicheit gehaelt hadden und Dam und Landt nu und destijdes geplundert und seer uthgescattet und Winsum verbrandet, dan ock up den 17 Julij dat gescut tot 15 metalen stucken, welcke die Landtscap tobehoerde und in die Delffziel gevueret was, myt noch 9 gottelingen, 16 barsen na Gronnigen gehaelet bij die kloecken. Daer hopman Swatgyn[2)] seer onwillick in ys west, dat he also geblotet[3)] worde und geswecket. Overst van Pinxteren verleden was die pest in Gronnigen seer onsteeken als ock int Landt, sonderlingen daer de legeren west weren, to Loppersum und Middelstum, Duerswolt, dat daer wol 500 soldaten gestorven weren na den afftoch van Steenwick in Middelstum. Myt welcke pest ock gesecht und ock gelovet worde, dat Lalein mede[+] up den 10 Julij verscheiden weer, doch seer cranck weere, und verhaelet worde um die ruyteren und knechten, die voer Gronnigen logerenden und um gelt ropenden, want nu die geltkyst thoe, gesloten die Ommelanden solden sijn. Soe he doet ys, sal alle dusse veranderinge onverantwordt moeten gedaen hebben, want die Gronnigers hem sulven defamierden und nichtes achten als een personage, und kunde den Landtscap niet meer scadelicken wesen

[+]fol. 151[v].

1) Vgl. boven blz. 269.
2) Vermoedelijk de hopman Peter Swartte, boven meermalen genoemd.
3) H.S. heeft: gebloten.

soe ock levendich. Soe ys die stadt Gronnigen nu wederomme up den 20 Julij belecht[1] worden van die Staten, Noris, Ewsum und anderen, to voete und peerde, und dat eerste leger gelecht up den scanze, dar die hartoch van Zassen sin leger gehadt hefft tusschen Selwert und Gronnigen nae Ebbingeporte[2]. Und hebben myt den eersten antoch die malecontenten weder na den poerten daetlicken gedreven. Daermede sick dan die sake heel weder verandert heff und an den Staten dat Landt weder gecomen ys myt eenen sulcken slach.

Alnu verhoepeden die verwekenen dat landt in to trecken und wolden vier deputierden van hoer uth Oestvreslant an Ewsum und Noris senden um dat landt ordentlicken to contributie to stellen, und niet heel uthrovet muchte worden van een ider, daer nu verleden yaer in een yaer wol 100 yaer scattinge uthvordert und opbrocht was van die hoege und leste dorperen[3], die nu gesparet worden van legerunge, beholden alle plunderungen und verdarff, vangent und spannent der huysluyden. Und voele verbrant ys worden van beyden sijden. Die vijant de wuste het lant to spaeren; die onsen hebbent geplundert und solde moten obveniert worden, myt beter wijsheit und vorsichticheit solde Gronnigen gewonnen worden. Dusse overgesonden Johan Rengers to Hellum, Claes ten Buer, Johan to Lellens und joncker Johan Mepsche to Leens[4] den 24 Julij anno '81 in die weem[5] up een lansdach na der tijdt comenden bij Ewsum, hefft die syndicus sijn eed gedaen na sijn manier und intentie up Ewsum sidt,

1) Van veel beteekenis is dit beleg niet geweest. Rengers v.t. Post (dl. II blz. 224) vermeldt het ook met enkele woorden. E.E. Phebens (ed. Feith blz. 84) is hieromtrent iets uitvoeriger.
2) Eppens doelt hier op het beleg van Groningen in het voorjaar van 1500 door Albrecht van Saksen, die een schans liet bouwen op de Noorderesch of het Kortingeheem tusschen Groningen en Selwerd. Zie hierover Sicke Benninge, Chronickel der Vriescher landen, blz. 50.
3) Vermoedelijk bedoelt Eppens de grootste en kleinste dorpen.
4) 'To Leens' behoort niet bij de Mepsche.
5) De pastorie.

dat he groetlicken gedaen hadde tvoeren und noch wederomme, dat men Sijn Edele Genade sal tonen moesten. Begeerde daeromme contributien van gelt, andere deputierden to stelle thebben, allene in kleiner antal tot 9 thoe,[+] und dat men Ewsum vendelen solde vervullen myt 200 hoveden und ock tot een overste versoeken thebben nevens offte boven Norys, die nu veltheer was und grote verdarff int lant makede myt sijn Engelschen, hoewol dat die neit allene deden, dan quader maket worde up hoeren naem und schijn, tot aller scande und laster. Overst die huysluyden begeerden, dat die adel solde weder int lant comen, sie wolden gerne scattinge geven, als sie bij huys und gudt muchten verbliven myt wijff und kinderen. Daeromme an den oversten Noris gesonden, hefft belovet het landt to sparen, onder sijne savegarde gegeven, und myt lenunge versekert, sijnde tot 3 weken; alsdan solden die Staten weder int landt komen um wijders to raeden myt den anderen tot Landes besten. Overst die savegarde van Noris und ock Ewsum hefft weinich profytiert; want daer nene disciplina offt dwanck over het gemene volck was, die meer und neit mynner deden, jae beroden[1)] und mordeden, die het gelt an leger brochten, und in die huysen den luyden overvylden[2)] bij nachtijden. Dit was des Landes bescherminge. Alsoe[3)] dat die gevangene huysluyden nene spijse geven worden, musten hoer cost bidden[4)] laten und men smet broet, vlees und anders up den misse vor honden und wolden neit nu thoenen laten, als die betuygen, die des gescreven hebben und alsoe antwoerden, dat Godts straffe muste volgen und weer tijdt daer affttrecken. Waerup Noris beclaget antwoerde, dat het sijn wille nit soe were, dan he hadde nene gelt, het weer beter een lidt des lichaem

[+] fol. 152.

1) Plunderden. Vgl. berooid.
2) Overvielen.
3) De nu volgende zin is met anderen inkt tusschen en naast den tekst geschreven.
4) Bedelen.

to verdarven dan het heele to niet tdoen. Und alsoe het Ommelandt tot een roeff overgevende, nemant lettende, soe lange Noris und Ewsum myt dussen intoch Adwert und dat leger Selwert und up Cortinckheem[1] hebben gehadt und myt der brugge over Reyddiep an den ander tokomen kunden. Dan gelick dusse huysholdinghe sick sulven vertierde und niet konde maken, dat Gronnigen gewonnen offte bedwongen solde mogen worden, alsoe nichtes bedrivende meer dan verdarvende, dorch des nijen onsedts van Verdugo van Parma[2] ancomende, als nu ock up den 19 Julij openbaer worde, dat Lalein doet was post rumorem (want he worde lange tidt levendich gemaket, ter tijdt dat Verdugo ancompt und onsedt seker was). Und hoewol nochtans Ewsum myt 4 hoepluyden, 200 mannen Reyderhoerne innamen und beschanzet wolde laten, uth die Marne komende to scepen und daetlicken dat besedt, Wijbe van Goutum volck tot 40 personen[+] tom diel veryaget und 21 gevangen up eedenplicht gaen laten up den 31 Julij anno 81. Soe sint Norys und Ewsum sonder den vijant siende weder van Gronnigen vertogen na Vysvleete, Dockum und Hollum, den brugge verbrannende, Awduert verlatende, die huysluyden huysen vernelende dorch brant up den 7 Augusti. Als Verdugo nu in die antoch was myt 10 vendelen Waelen, Duytschen und welcke ruyteren und weinich dagen sick voer Gronnigen styl holdende, is dat landt wederomme in den Gronniger handen gecomen myt scattent und plunderent, dat nu weinich dorperen offte huysen bewoent bleven, dan endtlicken hoer biesten na Reiderlant drivende und veryagende, vervarende, ter tijdt myt Verdugo myt 10 vendelen an Reide getogen und myt 4 stucken beschoten, die Staten der plaetse affgedrongen, sommigen geslagen und die reste werloes gaen laten. Daer Hindrik Kater mede doet gebleven ys up den 17 Augusti und den 18

[+] fol. 152[v].

1) Cortingheem is de hoogte ten noorden van Groningen, ten W. van het Boterdiep, waar het Kortingehuis vroeger had gestaan.
2) H.S. heeft: Palma.

die Hoerne[1] upgegeven. Van des Reyderhorne bescansunge is lange tidt voele geropen worden, dan worde nu weinich bearbeidet offte bevordert van die Staten, hoewol die erfarunghe lerede bij die Gronnigers, wat an die Horne gelegen was, dat sie vor erst die Horne wederomme hebben wolden und dan Westerlant antrecken. Want die Delfziel was nu reede weinich hulpes, nene privande muchte ergens overcomen dan allene to wagen. Dat Oltampt und Oesterhorne[2] worden ock ingenomen und bescattet. Und altoes hadde die cornel Belly sin wacht om dusse orsake up Reyde vaken geholden und schanzen laten, dat dan ja billicken hadde west, dat die Horn alsoe licht gewonnen, wol beter hadde verwaeret to worden und neit versumet to blijven in den tijdt van dre weken benae, soe men allene myt 100 gravers dach und nach hadde willen arbeiden. Und worde nichtes benae gedaen, dat verstandt, wisheit und orde hadde und enicheit makede und dat uth dusse manier. Tom eersten, dat die vier gesanden to Leens seer radende weren, dat men den Horn solde besetten. Und wysten daer to middelen, daer Johan Rengers to Helm eerst sijn hoemoet und egene wijsheit hefft[+] willen bewijsen und allene daerover mester wesen myt den Johan Winbrugge, belovende aldaer lenunge to doen und het volck to starcken. Daer die anderen [+]fol. 153. weinich um gefraget worden offte sie sulcke mede wysten tdoen, voel weneger dat enige scrivent an die verwekenen to Embden gesonden worde um mede hulpe tdoen. Jae benae nene report gevende van die affsendynge na Leens, dan allene bij dengenen, daer men gelt van vermodeden, tot lenunge tdoen, als destijdes nochtans sommigen ock doende weren, ter tijdt van Johan Rengers int Oltampt die scattinge uthscreven worde und daetlicken 900 gulden, verhoepende, dat sie nu eenmael solden gereddet worden van den vijanden und mogen beschermet worden und wonen blijven und gherne gravers affsendende, soe sie allene vrij muchten sitten blijven. Dan overst wat ge-

1) De punt van Reide.
2) De streek langs de Eems.

boerde? Gelick voereerst nene form van scanzen gesloten was noch enich scanzenmuster[1] daer was, dan dat elck hopman sijn hoeff volgede, nu hier und daer willen scanzen und den kercke endtlicken affbreken, alsoe hebben die huysluyden up den eersten dach die karspelen und huysen geplundert, die koygen gerovet und slachtet und den darden dages daerna gebrannet Termunten, Oterdum und andere huysen. Daermede sulven die hoepluyden scattinge und gravers affdringende und den Johan Rengers verachtende, dat he solde niet bij den blawsack[2] sitten, sie wolden die pennygen in die scanze boeren oder boeren laten offte die deputierden mitten Rengers solde mede in die scanze blijven. Daeruth dan een grote twidracht und onordentlicheit gevolget ys; want yck sulven den anderen dages myt Cort Borchers allene na Reyde treckende um het vaderlant eenmael weder to sien offt betreden, hebbe ick aldaer aldinck soe gevonden, dat ick aldaer nene 3 uren hebbe mogen blijven, dan belovede des de deputierden an to spreken, dat daer meer ordentlicheit und vorraedts muchte gestalt worden. Welck Georg Westerman[3] mij ock bevolen tdoen und byn na Embden getogen, daer nu reede Johan Rengers und Egbrant Clant ock hentogen weren um eerst to ordineren, allene uth sick sulven sonder emant gefraget. Dan voer den avendt al van daen sijnde, heff[+] daer tusschen Johan Rengers to Helm hoveling und den hoepluyden samelicken meer twystes und onvredes erstanden dan frundtscip und gemene raedts gepleget ys, und [+]fol. 153[v].

1) Muster = voorbeeld.
2) De blauwe zak is de geldzak, de schatkist van den fiscus. Benninge gebruikt deze uitdrukking meermalen. Vgl. Blok, Raad en Gilden te Groningen, Gron. Volks-Alm. 1895, blz. 18.
3) Georg Westerman is uit andere stukken niet bekend. Hier een schrijffout te vermoeden en te denken aan Dr. Georg Westendorp, gaat niet; immers deze was sterk Spaanschgezind en hier moet (zie vooral beneden, blz. 314) aan een Staatschgezinde worden gedacht. Bovendien vertoefde Westendorp omtrent dezen tijd niet in deze streken.

dat daeruth, want Johan Rengers voel van sick hadde belovet tho Leens up den landsdach, tweten, dat he wyste een duysent gulden to becomen; nochtans niet uth sin buyl dan het weinichste, dan der anderen verwekenen landtsluyden, gueden und quaeden, den he tsamen leet bijeencomen, und daer voele geredet van dusse Reyderhorne als noetwendich to beholden als vorscreven. Die nu niet wol beset were myt volck, als 400 mannen wesende offte weiniger als 4 vendelen, Hindrick Cater, Westerma(n)[1] und anderen, und daer noch 100 an to nemen weren. Solden derhalven enige contributie doen vor het vaderlant. Welcke van weynige willigen gedaen, hefft meer verachtinge gemaket bij den ongunstigen dan starckheit gedaen. Dan Rengers vermeende hier groete roem terijgen und mester tworden over het vaderlant, soe het gelinget hadde, want he nemant voer den tijt bij sick seer eysschede um guede raedt to plegen; vermeende allene, dat hem gelt solde die vulle[2] togebrocht worden, gelick ock in achte dagen omtrent 1000 gulden uth Oltampt togebrocht ys myt grote verwachtinge dusses anslachs ten besten. Daermede die eerste weeke die lenunge erlecht und betaelt ys an den knechten. Und die het verlecht hadden, het hoere wedergheven und betaelt ys. Overst die hoepluyden sulckes benijdende und wederwillicken achtende als daer uth enen edelmans handt sick to belenen laten, wolden sulven die lenunghe van den rentemester aldaer up Reyde ontfangen und geneten und executie stellen over die kaspelen, want sie daer een guede ort becomen hadden um to plunderen, als vor Gronnigen gedaen worde, soe lange Norys myt die Engelschen und Ewsum voer Gronnigen legen bleven up Cortlinckheem[3] und in Aduert. Dan vertogen sijende, hebben sie hoepluyden bevonden, dat hoer authoritiet uth was[+] und nu wol Rengers wysten an to soeken um lenunghe

[+]fol. 154.

1) Vgl. boven, blz. 313 noot 3.
2) In overvloed.
3) Vgl boven blz. 311 noot 1.

und alle andere nodrufft, want Verdugo was comende voer Gronnigen. Daeromme Johan Rengers nu neit allene dan myt die anderen siende, dat die sake quaet raet was hefft sick weder an den anderen gevoeget torade. Want dar was nene gelt noch guede raedt van ordinantie, want men wal acht dagen raden, woe und waer men die scanse maken solden, offte men die kercke solden wechbreken und die Horne allene inholden, dan wat vorder affschansen und kercke beholden, updat het geschut die Horne niet benouwen muchte van den anvaert. Voel weiniger hadden die hoepluyden autoritiet om pignierers[1)] in antal to hebben. Want sie nu die huysman plunderden, die huysen brandenden, jae die hoer sulven dienstlicken weren, alsoe ock sonder enich reeden offte orsake Termunten und Oterdum gueden luyden verbrande de huysen, dat nu nemant daer wolde offte dorste komen offte bijwesen, sonderlingen als ontsedt vorhanden was und die Staten na Westerlandt verweken weren. Daertho soe ys daerbij und overgecomen Scherhaigen, een loesser mensche van alle listicheit voll, die meende die lenunge tdoen und Rengers niet stedygen[2)]. Want sijn commissie was die restandige scattinge uth Oltampt uptmanen und in Ewsums handen to brengen. Want alsoe den 14 Augusti screff Ewsum, dat he nene scrivendt ontfangen hadde van emant und woe het aldaer stont. Alsoe vermeende die hoepluyden und Rengers vor sick die sake to helpen, hoewol na weinich dagen die deputierden screven hebben, dan neit konde overbrengen laten, overmydts dat weder to water onsturich was, und die sake verloren scheen to wesen. Daeromme Rengers nu myt anderen deputierden sick verclaerden an den hoepluyden, dat sie sick sulven muchten helpen und redden, soe sie reede begynnet. Und die deputierden niet hadde horen willen, und dat[+] landt verdorven, verbrandet und die arme luyden ver-

[+]fol. 154[v].

1) Wat zijn dit? Schrijffout voor pioniers? Of een woord afgeleid van pignus = onderpand, dus borgen? Vermoedelijk het eerste.
2) Passen, van nut zijn.

nielet hadden boven hoeren weten, willen, consente und beter middelen gevende. Daeromme sie[1] voer sick raden solden und musten, als sie getonet hadden. Nochtans hebben die deputierden tot sees sick verwilliget um noch weder collectatie van alle verwekenen to soeken uth Norden, Lier und Embden und int landt. Want men vermoden, dat sie reede soe voele gescanzet hadden, dat sie den vijant solden konen keren, als sonderling van de orlichscepen ontsedt hebbende. Dan ys vorgeves west und moeten die sake berusten laten. Daermyt onder die deputierden und verwekenen dat olde ovel weder ys vernijet worden, dat die adel wolde aldinck allene raeden und regeren und weinich daerto geven und egenarffden niet meer hoeren und hebben to raede. Alsoe dat Johan Rengers allene regeret alle andere verwekenen, nadat he weder van Leens gecomen was und myt Ewsum schene versonet twesen, (want onder hoer een besunder argewaen gestanden hadde und Rengers voer die Staten stedes disputerde tegens Ewsum egen vornement und groetheit), opentlicken vaken sede, dat nu weinich het land solden regeren moten, 8 eder 9 personen (dat solden dan wesen die oldelste geslachten: Ewsum, Onsten, Ripperdaen, Jarges, Clanten, Rengers, Manningen, Tammingen, offte soe emant meer van hoer daervoer achtet worden), gelick die syndicus alnoch disputierde, dat allene die hovelingen Staten weren des landes und een egene rechtunge hadden und van oldes upstallinge[2] genoempt synt west. Daermede die vulmechtigen daetlicken affgewesen und exauthorisiert synnen van staedtscap und alle egenarffden weinich geachtet musten worden. Gelick Rengers reede gesecht hefft, dat he wolde sijn commissie van buyren niet ondertekenen laten, als he na Leens trecken solde, und sick stedes marcken liet, dat die adel nemant solden achten,

1) H.S. heeft: sick.
2) Upstallinge is de oostfriesche naam voor hoofdelingen. Eppens komt hier later op terug bij de vermelding van zijn bezoek aan den Upstalboom in het jaar 1583 (fol. 229vo).

dan die recht Staten wesen konden, prijsede daeromme[+] nu weder Ewsum, Jarges, syndicum und andere, dat sie die sake recht meenden, als men wolden die diffidentie vaeren laten. Gelick daerna noch wijders in collectatie der stemmen um landtraedt to stellen erfaren ys up den 27 September, daer Johan Rengers to Helm und Johan Rengers to Post allene hen gesandt bynnen na Leverden. Hebben nichtes den anderen beantwoerdet noch uthgerichtet, want daer pennigen mysteden um die kosten tdragen und vorts dat ock onse lant nu reede verlaten was van den onsen und die vijant ingenomen bes tot die Nije Ziel to, als wesende den 23 Augusti, welcke daetlicken ys bevestiget worden van de Westvresen. Onder dussen tijdt worden die huysluyden myt voele scattinge beswaeret, daer die luyden, soe noch gebleven weren, willicken to weren, want het myt ordinantie gedaen worden. Und voele daeromme myt hoer biesten weder indriven, und nu noch voel mer de deputierden naem gehaetet und beschuldiget als die dusses elendes autoren weren und niet anders sochten dan den mene man arm to maken. Soe nochtans die adel, egenarffden und verwekenen samelicken to Embden sick onderhilden und alles gherne beter gesien hadden und beclageden, dat het lant nu so desolaet gemaecket worde van die Engelschen und Ewsums volck, daer ock weinich, die in Westerlandt weren, behagent dan grot naclagent van hadden, dat hoer getrouwe dienst aldus belonet worde, soe wal van die inlandtsche gemeente als van die mesters des werckes und regierens, die nu verwustende, nemant sparenden, gueden und quaden. Alsoe weren daerbynnen grote ropers bij die gemene man, die die sake noch groter swaerer myt ongunst bestijgeden[1)], als Lucas van Lingen, Cornelis Kempis, Berent Reiners, dat die hoege dorperen ock also noch solden geplundert worden, soe die deputierden wedercomen worden, gelick Berent Reinersz. duetlicken sulckes an Cort Borchers huys to Fermsum

[+]fol. 155.

1) Bestijgen = bestedigen = voorzien van.

+ bewesen hefft und Johan Borchers up den 9 Augusti hefft bewesen, und schrifftelicken an Claes ten Buer gescreven, als brantmesters[1], daer he sijn scade weder van dachte to hebben offte ock hoer huysen alsoe tdoen, daer mijn huys mede ock gemeen(d) worde, die nochtans alle onschuldich. Niet weinigen hebben die anderen sick ock bewesen an und over die deputierden, als vermeenden die landen nu bevrijet hebben und ock Westerlant an to trecken. +fol. 155v.

Overst die Staten in Westerlandt sick leggende und den vijant verwachtende, hebben den mene man niet voel weiniger gesparet in Westerlandt als in die Ommelanden, want die mene krijchman worde niet ingeholden myt dat roven; und die oversten leveden guede dagen, hoer vijant verachtende, sonderling in gastboeten[2], daer die corneel der Engelschen van Ewsum to gaste geladen; worden gesecht, dat daer 60 punt suckes in wijn verteret was up een tijdt, und krijsluyden van kummer versmachteden, myt pestilentie wechsturven tot groten getall[3]; gelick ock die mene man, want sie den meesten sommer weinich in huysen up bedden gelegen hadden dan in het velt, sloten, hoyoperen[4] und weinich beholden to eeten offte drincken, soe als het jammerliek ys west to sien und to hoeren. Ock hefft die siecke nemant gesparet. Want Johan Rengers broeder Egbert Rengers to Helm ys up den 28 Augusti ock verstorven in den pest, daer Durswolt heel geswacket ys worden. Alsoe ock Claes Buermannie gestorven. Na dussen wort ock Ewsum seer kranck, dat he lange niet bij het regement west ys, hetsij mistroesticheit offte ock krancheit. Um den vijant to verwecken, die noch allenthalven

1) Zie noot 5, blz. 194. Intusschen blijkt boven, wat het woord beteekent.
2) Gasteboten of gastmalen.
3) Het is van elders niet bekend, dat de pest in 1581 in Stad en Lande bizonder hevig heeft gewoed. Omstreeks dezen tijd was er trouwens bijna telken jare pest, vooral in 1582. Zie J.A. Feith, Wandelingen door het oude Groningen, Gron. Volks-Alm. 1907 blz. 9.
4) Hooioppers, hooistapels.

supplementen verwachtede und niet starcke genoch was um den Nije Ziel to bestrijden und Westerlant in to nemen, trecken daer sommygen Staten-vendelen uth Dongerdeel[1] in Marne und plunderen aldaer die huysluyden, besunder brannen sie Jochum Pansers scathuys[2] und nemen hem gevanckelicken mede als wesende den 8 Septembris. Waertegens die malecontenten sick upmakende und evenwol den huysman berovende, hefft Ziert Panser, nu cortelick affgedanck, sijn huysluyden menen[+] willen to verschonen, wort van die Walschen ock doerscoten int hoefft, als nu sijn loen ontfangende voer sijn verdarff in sijn egen vaderlant. Ock was die straffe nicht weinich to Gronnigen, dat 40, 50, 80 ja 100 up een dach to hove[3] gebrocht worden[4] und al van gemene volck und voertogen[5] elendyge luyden. Weinich van die hoveden, beholden Evert Symens, Claes Gerryts und Jochum Ubbena soen[6], als offte Godt noch alle menschen straffen wolde overmydts dusse boesheit und godtloesicheit an beyden parten. Want van Godt worde nichtes gedacht noch geleert bij emant, jae die Reformierde religie verflockende, offte deformierden myt hoer godtloese levendt.

[+]fol. 156.

Overst die malecontenten hoer starck makende tot 24 vendelen, ider tot 200 eder 250 hoveden, sint vort getogen na Northorm myt 4 bende ruyteren tegens die Staten; und den 29 Septembris die Staten daertegens comende myt 45 vendelen und 800 ruyteren, hebben den anderen dat hoeff geboeden, als sick nu seer gerust und verstarck hebbende an beiden sijden, um het landt wederomme to wynnen offte to beholden. Want daer was noch nichtes besunder gedaen, foerdat Winsum

1) Dongeradeel in Friesland.
2) De borg der Pansers lag aan den zeedijk tusschen Zoutkamp en Vierhuizen.
3) Hier = kerckhove.
4) H.S. heeft: wolden.
5) Boven anderen uitstekende, dus buitengewoon.
6) De korte marginale aanteekening heeft: Ubbena sin huysfrouwe doet.

upgeven, Verdugo gecomen und Reyde verloren was. Dan up 30 Septembris dusse partijen an den anderen voer Noerthorm gecomen, ys een swaer slach gedaen, dat reede die Staten victorie geropen. Dan Verdugo, monsuer Thomas und Taxis, van achteren doer een roeck van een angesteken huis als dorch verhull angecomen, hebben die Staten uth den velde verdreven und vertreden, dat wol gemistet synnen 1600 mannen. Und bij malecontenten niet vorgeves ys west, want daer 500 verslagen worden myt die corbins[1] und den roede vendel der ruyteren, also dat die malecontenten uth desperaet alhier slaen musten und het fortuyn genoten hebben und vijff stucken geschuts becomen hebben, welckes nae Gronnigen gesant ys myt 28 vendelen. Und weinich gevangen sijn[+] worden, want die Engelschen hadde voll gelts bij sick, sonderling die capteinen, und hopluyden mede geslagen als Gert Entens, die Dielffziel behoerde verdedigt thebben und Asinge Entens daerin hefft laten blijven bis tot dussen tijdt. Und ys dusse nederlage weinich beclaget worden, want Godes torne soedanigen ungedwongen garnisonen[2] niet anders affsolden muchte um hoer boese daden willen gedaen. Und nu noch neit up Godt dachten, als men slaen solden, dan spotteden den malecontenten, dat sie myt hoer kneval nu den papen und moneken solden bichten, und sie hoer wolden absolveren und balde leren worden beeden, die sulven nene gebed achteden. Hoewol an beiden sijden dapper gevechtet und gestreden worde, dat 300 und meer in een plaetse leggen bleven, soe ys nochtans die Nije Ziel bewaert gebleven und daer die tovlucht genomen und gebleven die reste van die Staten. Die corneel der Engelschen ys daer affgecomen. Ewsum ys daer niet bij gewest und hadden die Staten sich bynnen geholden, hadde mogen die vijanden meer verknecket[3], gelick daerna doch nichtes meer gewonnen

[+]fol. 156[v].

1) Vermoedelijk karabiniers. Vgl. over den slag bij Noordhorn: Wagenaar, Het leven van Willem Lodewijk, blz. 28 vlg. en de daar aangehaalde bronnen.
2) H.S. heeft: gardisonen.
3) Geknakt, verslagen.

ys worden, dat die malecontenten sick hebben verdielt und quartiert up hoer winterlegeren, nadat sie den Nijeziel beleggende musten verlaten und dorch watersnoet hoer leggeren upbrecken, alsoffte Godt almechtich die sake helpede. Want den 27 Octobris was daer stormwint, dat doer dijcken und zielen het water overall liep, und myt nouwernot daer affcomen konden. Und sint om Gronnigen wederomme gecomen und vandaer met 6 vendelen na die Marne getogen up Tammigenhuys[1)], Warfummerbueren und Wynsum gelecht, van huysluyden gevoerdet. Die anderdiel na Drente und Twent und Lingen getogen, sint tom diel myt 6 vendelen int Wolt gevallen; want die Oltampster hoer kereden und myt 6 yaer scattinge offgekofft hadden, myt Grou[2)] und die Ziepe[3)] doergraven hadden, dat sie daer ock nicht yn muchten des waters halven, und alhier myt die uterste scade verblivende in die armpste diel vant lant, die nu benae alles geven hadde, wat in die hoege dorperen over was. Want dit was die laetste reste offte ort, daer noch wat verbleven was[4)]. Dan die knecht was nu soe gebedet[5)] als die heere sulven, want sie hore porten sulven waren musten voer hoer vrunden. Dusse ontsedt voer den Nijeziel solde swa(r)licken geboeret hebben, want die[+] muyde offte tovart was togepalet und stremmet myt scepen. Nu overst in dusse storme hefft men over het landt mogen varen und den Ziel gespijsiget. Welcke onsedt den Gronningers dat gemoet wederomme benomen und alle hoepe verloren, daer rede alle verdreven biesten[6)] uth Oestvreslant wederomme ingedreven worden, vor den

[+]fol. 157.

1) D. i. de borg der Tamminga's, even ten zuiden van Hornhuizen.
2) Grou, vermoedelijk de Groeve, een water, dat van het Schildmeer naar de Fivel of het Damsterdiep loopt.
3) De Ziepe of Zijpe is een riviertje, dat ongeveer de grens vormt tusschen Duurswold en Oldambt en bij Termunterzijl in zee stroomt.
4) Ditzelfde verhaal bij Van Meteren, aangehaald bij Wagenaar, t.a.p. blz. 28.
5) Was gebedet = lag te bed. Hier in figuurlijken zin op te vatten.
6) H.S. heeft: buesten.

Engelschen bij honderth dreven[1], soe tot nene voerder raden kunden. Want een koy[2] hoy konde gelden daer 3, 4, 5 daleren. Und worde nu tot een roeff komen in die Ummelanden, daer rede in die Marne uth Homsterlant invall gedaen worde und sommige huysen branneden up den 4 Novembris to Nijekercke[3] etc. Und verorsake, dat Verdugo volck alsoe quartiert worde um die Marne to bewaeren, daer die huysluyden overmydt beter ordinantie meer to gesynnet weren. Und die Landtscap lenunge belovede des weekes 2000 gulden, dat alnoch die vijanden voer vrunden geholden worden van die huysluyden. Boven dussen ongunst reede gemaket worden der deputierden guederen und namen noch meer verongelicket tot stillswijgent der gemene, myt dusse manier, dat Lucas van Lingen, Cornelis Kempis mijn guederen up den 17 Septembris bescreven hebben als een confiscatie makende, daer soldaten ingelecht tot 2, und allet gewas an sick getogen. Alsoe ock gedaen to Melle Brossema[4] to Sandtweer, Rinke Ellema, Hermen Sickinge und Ballo Froma, Eysse Bauckens, Albert Knottes. Daer tom diel die koygen affgedreven, die swijnen geslachtet, dat koeren affgedorsket und vercofft hebben; und die reste hebben die vrouwen moten ransoneren, het mijne howol neit gedorschen vor 100 gulden. Daer ick nochtans nene scattinge ten achteren was gelick sommygen, daeromme nene ontschuldinge makede. Und worde meestendiel vermeent und gelovet, dat Johan de Mepsche, lutenant, sulckes allene ordinierde, want die hoeffluyden ontkenneden sulckes hoer wille neit to wesen. Doch mede gedacht, dat hem noch bemoygede over die 50 gulden hoeffscattinge, welcke

1) De woorden vor - dreven zijn met een anderen inkt tusschen de regels geschreven.
2) Deze maat is niet meer bekend. Vermoedelijk is het de hoeveelheid; die in een zeker gedeelte van de schuur kan worden geborgen. Ook kan het zijn de hoeveelheid, welke in een uit latten saamgestelde kooi kan worden vervoerd, zooals nog wel geschiedt.
3) Niekerk in de Marne.
4) Broersema.

Heyne Mennens allnoch betaelde und nu weder solde geven offte uth mijn gudt manen.

Ock worden Adriaen Ripperda meygeren tribuliert van den hopman Hindrick van Delden um dat ransoen to[+] geneten, welcke he verwachtede uth die vangescap voer Adwert geleden und to Vlysvlete ontvrijet[1)], nu loess comen was uth Deldens handen, und seer kranck wesende nu wederomme na Stycht getogen was, hoewol sijn broder[2)], die droste van Sallandt, voer Goer ock gevangen was. [+]fol. 157[v].

Den 27 Septembris ys Jacob Ripperda in sijn vortocht, hoewol nu seer den malecontenten gunneden, to Rysum[3)] gestorven und die sake niet mogen meer tegens offte mede wesen; daer dan in die Oesterhorn[4)] dat hoefft gelecht ys, dan neit die raedt, want sijnes ansiendt weinich to trosten was. Daer nu Berent Reyners sijn redger[5)] gestalt was, gelick Cornelis Kempis redger ten Dam van wegen Konicklicke Majestaet to Hispanien, dat ock alle heerlicheiden an den Stadt in naem des Konicks vervallen solden sijn. Und Lucas van Lingen van wegen Mepsche achtede ock alle rechtunge sijnnen twesen sonder emants reductie to achten.

Um dussen tijdt ys grave Johan, grave to Oestvreslant, to scepe na Dockum, in Zeelant und vort na Engelant gereyset. Um wat orsake ys neit openbaer worden, dan den 8 Novembris wederomme in die Grede[6)] angecomen und na den Oert[7)] getogen. Daer nochtans van den broder, grave Edzert, quade suspitie gemaket worde und wolde, dat die raedt, borgeren, sonderling die verwekenen

1) Vrijgelaten.
2) Eggerik Ripperda.
3) In Oostfriesland.
4) De oostelijke hoek der Ommelanden.
5) Deze Jacob Ripperda was heer van Farmsum voor de helft en had voor de jaren, dat hem het redgerrecht toekwam, Berent Reyners als zijn geconstitueerde redger aangesteld.
6) Het riviertje in Oostfriesland, aan welks mond Grietzijl ligt.
7) Leeroort.

solden hem allene trou und holt sweren, soe Ocko Vrese und die canceler sulckes drivende weren bij den borgeren van Gronnigen, offte sie sulden mueten trecken und komen koepmans wijse. Dan worde um voele orsaken geweigert, hoewol openbaer ys. dat men an dusse sijdt den Konick favorisierde, gelick bij den anderen den Staten.

Ock ys up dusse tijdt to Embden gewest Lazarus Muller und nu na die Staten treckende, versochte van sijn voerige besoldinge 200,038 gulden; und hadde he in die dienst gebleven voer Bartelt Entens, he vermeende Gronnigen all Staets gemaket to hebben, und solde ock neit dorch Ewsum bedreven mogen worden, um den muerlicken haet und vijanscap myt Gronnigen, des men gewisselicken gewaer solden worden, als men van hem gehort hefft. Dusse Lazarus Muller secht men, dat nu wederomme in bestellinge angenomen[1] sij, des Godt geve tot beter wisheit und regerunge etc.

[+] Nadat nu heele Nederlant seer verslagen und demodiget was dorch dussen nederlage geleden voer Noerthorm, hebben die van Overijselsche steeden an den stadt Gronnigen noch tom laesten up den 12 Novembris gesonden um hoer tot verhandelunge to raeden in dusse vernelunghe der ganser Nederlanden. Und dusse brefft was intituleert an borgemesteren, raedt, nije und olde, taelmans, boumesteren und sworen meente, und daerna ock copien an den borgeren uthgeven. Daer sie nu boven horen ordinantie dat krijchvolck int land lijden musten, und hetsulvyge heel uthterende und um gelt ropende, darto die orlichscepen alnoch up den Emse vertoveden, dat benae nichtes uth landt offte to water incomen solde komen, soe die scepen konden blijven, und nene conniventie holden wolden myt die hoytevaerers[2], gelick die [+]fol. 158.

1) In bestellinge annemen = in krijgsdienst aanwerven.
2) Hoytevaerers zijn de kooplieden, veelal uit Groningen en Appingedam geweken, die te Emden woonden en met hunne schepen handel dreven en heimelijk correspondentie voerden met de achtergebleven partijgenooten.

vorige nu twe yaren lanck gewoent weren tdoen. Dan woe dusse breff sij ontfangen, sal die tijdt mede leren; want Westendorp, die bena als infamis uthgelecht was bij Bellyes tijden, die was nu die vulste mester. Daerto die Westvresen, die nu ock vermeenden hoer lant wederomme ingenomen thebben, dan niet hefft versien west, hoewol hoer Godt victorie gegeven hadde myt den vorige slach, und nu groter verlangen hadden. Daeromme van voele verhoepet worde, dat dusse vermaninge ter tijde comen solde sijn. Dan van anderen worde die sake mistwivelt als to wijet verlopen und mishandelt[1]. Godt wolde het tom besten we(n)den na sijne almogentheit und wisheit, updat het landt eenmael muchte erreddet worden und tot Goedes diensten onderichtet. Howol die vorscreven anscrivunge van die Stichtsche steden niet onbeantwordt ys gebleiven, dan wederomme scrytften gesant, nu neit openbaer. Nochtans ys evenwol Jochum Ubbens als allene die man und commissarius up den 19 Novembris up een Sondach des snachtes uth Gronnigen na den hartoch van Parma gesandt, um endtlicken to ontsedt tworden[+] myt dusse krijsvolck, an gelt, und andere thodoendt van hulpe. Want Dornick, nu den Staten affgetreden, myt hartoch van Parma accorderende[2] was; und den upbrekinge der malecontenten voer den Nijeziel dorch dat grote onweder und waternoden, tot een winterleger die beeste dielen der Ommelanden ansochten und beswaren musten, soe up den 25 Novembris gedaen ys, tweten in die Marne up Tammingehuys[3], Winsum und anders myt 6 vendelen; und daerto eerst Duerswolt ock 6 vendelen myt 2 benden ruyteren monsiuers Thomas, die, hoewol in Duerswol(t) neit lange verblijven muchten van privande halven und Fermsumerziel opengesperet worde, uth die kley gekeret worden van die besettinge

[+]fol. 158[v].

1) Verkeerd behandeld.
2) H.S. heeft: arcorende.
3) De Tammingaborg bij Hornhuizen in de Marne. Vgl. boven, blz. 321, noot 1. Er was ook een Tammingaborg te Winsum.

up den Ziel und Reyda. Soe ys nochtans het Oldeampt vrijheit belovet myt affcoep van 8 yaer scattinge, und daerto kruyt und lot gesandt to bijstant um myt gewalt to keren. Sint dusse vendelen und ruyteren myt gewalt ingetogen tegens den Oltampsteren und sommigen doet geslagen tot 10 eder meer gewondet. Und aldaer het vredes ock verleret, soe up andere plaetsen gescheden was. Aldus was gelove und beloeffte und verdrach nene weerdes geholden, updat Hunsinge und Fywelinge myt scattinge alnoch konden die lenunge doen und die ene gherne den anderen soedanige gasten uth Duerswolt int Oltampt tosanden; want int Wolt[1] niet mynner emant beyegent dan voer gescede bij anderen, daer sie hoer wille und vulop niet hadden myt gelt und wijn, dages 1 daler und 5 stoters[2] voer bier een slichter soldat, dat die biesten van stallen veryaget, gesteken und gedodet sinnen. Aldus wort Wybe van Goutum der Stadts soldaten ock ten Damme gesandt um dat vort to vernelen, sonderling der goesen huysen, die reede ledich stonden. Daer Claes ten Buer, Gert Smyt, Popko Uffkens zaliger huysen heel verneelt bynnen und die scade myt nene duyseden to werderygen ys. Want men seide hoer commissie twesen Dam heel to verneelen, soe men die tocht und vart des water niet worden letten, durch stortinge der huysen und hefft neit mogen verbeeden worden van die borgeren ten Damme daer tegenwordich. Und worde dusse besettinge hier geholden um die hoege landen to executieren myt scattinge und die Marne daerna verleteden. Dat ock des meer vorsichtich gewaeret worde myt dat hoy te vaeren van Embden na Gronnigen, want[+] die orlichscepen, den 2 Novembris den Emse verlatende, hadden ock vareguedt[3] genoch overvaeren laten myt contentament. Dan wat guede luyden leeten uthcomen, muchte niet vrij sijn dan gevaer lijden, het weer wes

[+]fol. 159.

1) Duurswold.
2) Een stooter is 2½ stuiver.
3) Vrachtgoed.

Berent Muller, Isbrant Claesens, Johan Claesens, Berent van Swelen und anderen voele meer uth den konden verbergen und verdingen[1]. Alsoe deden ock voele der voerwekenen uth Gronnigen, als Hondebeke[2], Johan Muller, Christoffer Crudenar, welckes den anderen seer verdroetsam was tsien, und niet myt clagen bij den Staten letten konden, hoewol hierover up den hervest commissarien affgesonden worden um die excessen to verhoeren, dan wijders nichtes ys berichtet worden.

Onder des versammelen und starcken sick die Staten weder in Westerlant, besetten hoere steden alle, holden yn den Nijeziel myt 5 vendelen, Doede van Laeren, Olthoff, Knop und anderen meer. Die Engelsche corneel Norijs verstarcket sick myt nije Engelschen, also ock Ewsum soe voele he vermochte, trecken na Brunchorst[3]. Dan scaden meer als sie wynnen, want sie gelt mysten, waertegens Verdugo starck 13 vendelen vermeende Sutphen und Stychsche steden to benouwen dorch hemelicke partijen daeryn wetende, dan voergeves is west. Den 4 Decembris Monsuer Thomas, een Spangerde captein offte ridtmester, uth Wolt uptreckende, den Verdugo nae, wort van Lucas van Lingen redger und commissarius in die Oesterhorne besoldet myt 1100 keisersgulden, van Loppersum, Rip[4] und Sandt allene in een dach upgebrocht, alsoffte he hoer daermede den intoch affkofft hadde.

Den 25 Novembris was dar een harde storm van blixum, donder und onweder, dat to Oldencloster bij den Dam die klocke uth den toeren sij versmeten und een boem gespoldet und dat vuer in die kercke een altaer und

1) Vermoedelijk verdigen = afzenden.
2) De Hondebeke's waren bijna allen Roomsch-Katholiek gebleven en Spaanschgezind; zij weken bij het begin van den 80-jarigen oorlog naar Spanje uit en keerden eerst in de eerste helft der 17e eeuw naar Groningen terug. De hier bedoelde Hondebeke zal eene uitzondering zijn geweest.
3) H S. heeft: Brinchorst.
4) Rip, verkorting voor Zeerijp.

belden geslagen, dat het verbroken und 3 begijnen besengett synt worden dan niet geseriget, als die seden, welcke des gesien hadden. Alsoe ock was up wat, na Bierum, Spick, Warfum, een grote menichte van vogelt[+] doet geslagen und scepen in die rijten[1)] omgekeret tot verwonderinge van voele luyden, dan daerna niet geachtet ys worden. In dusse sulvygen drovige tijdt und hervest hefft sick die pestelentie in Stadt und Landen seer verheven, dat voele hunderden verstorven sint und to Wyrdum, een klien kaspel, wol 100 personen doetlick affgaen. Nochtans die pastoren bedachten weinich die luyden uth Goedes wort ttrosten noch die meente becommerde des ock neit, noch worden ock nene vermaners van Embden affgesandt, soe desperaet was het um die kercke. In polytsche versonunghe scriven alnoch die Stychsche steden Deventer, Campen, Swol myt iverige und andachtige gemoet an den stadt Gronnigen, dan worde weinich beantwoerdet, woe sie hoer lofftenisse, eedt, breff und segel wolden achtet hebben, den onversoende vijandt wol vertrouwende, alsoffte um nene religie tdoen was, dat sie nochtans tom laesten den vijant allene to swack solden sijn, und solden dan moeten die nedergesmeten vestenisse weder upbouwen, starcker als tvoeren. Dit scrivent ys eenmael, andermael und darde in Januario volgens weder verhaelet dan vorgeves. Ock was nu heele lant also beset in die Marne, Dam, Ziel, Reide, Oltampt, dat nemant wat muchte tentieren. [+]fol. 159[v].

Die stadt Gronnigen was middelertijdt neit demodiger dorch hoer regenten, diewijle sie dorch den vertoch der scepen van den Emse up enen dach wol 50 last rogges vor den poerte incregen, welckes duerde 1 weke lanck, ter tijdt die vorst sick erhevede und strenger worde, und worde also gespijsiget in 14 dagen, dat men in een halff yaer nichtes to besorgen hadde und die coep worden gelick als to Embden.

1) Geulen of kanalen tot afvoer van het binnenwater naar zee.

Diewijle sick die acceptatie des broders[1] uth Franricke to widere huldinge indrunge, nochtans myt groten vertrouwent und hoepe van gevrijet tworden, worden den 28 Decembris to Leverden des Konicks waepen van Spannien affgesmeten und vijandt verclaert, kumpt Alason in Engelant umme alsoe vort in Nederlant inttrecken[2]. Overst to Leverden in dusse onthuldinge ys ener van den Hoege Raedt, myt namen M. Fecko Rala, doet gebleven daetlicken, dat dan den persoen suspect makede van conspiratie offte die sake swaer wegede, nochtans die religie ingelivet und bij Belly tijden in landtsaken[3] sick[+] erholden hadde styll[4], als neit suspect, tot wonderinge van voele luyden. Den 26 Decembris kumpt Verdugo weder to Gronnigen und lecht sijn volck up Drente, daer Bellyes regement uth Twent mede bijcomen was van Taxio gevuert und worden die anderen uth die Marne und Oltampt und uth den Dam ock upgeeysschet up den 12 Januarij anno 1582, dat die Ommelanden nu eenmael een weinich respireren muchten. [+]fol. 160.

[1582]

Und tom laesten to Roeen[5] vergadert myt etlicke ruyteren den 24 Januarij na die Sevenwolden in Westerlant ingetogen, um daer hoer eventuer to versoeken. Want die winter seer hart was und over die 8 weken gefroeren hadde, daer Ewsum myt 600 mannen to Oldeborne sick allene onderholden muste, und den vijant niet staen muchte sonder wijdere onsedt. Dusse intocht worde daeromme willick gemaeckt, want men vermeende, dat daer gelt van den hertoch van Parma[6] offte uth Colen gecomen was dorch Jochum Ubbens

1) Anjou.
2) De afzwering van Philips door de Staten-Generaal had plaats den 26 Juli 1581. Men ging dus te Leeuwarden zeer laat tot de afkondiging daarvan over. Anjou begaf zich in October van dat jaar naar Engeland en stak van daar naar Vlissingen over. Den 10 Februari 1582 daar aangekomen, werd hij in het begin van Maart door de Staten-Generaal te Antwerpen gehuldigd.
3) H.S. heeft landts., met eene afkorting achter de s.
4) H.S. laat hier nog eens volgen: geholden hadde.
5) Roden.
6) H.S. heeft: Palma.

versoeck und commissie, die nu vermeent worde wedergecomen twesen, dan neit sekers west ys und solden allene een maent solts ontfangen hebben. Und dusse toch(t) und ter tijdt sie gelegen hebben ys nagevueret und gespijsyget worden allene uth Gronnigen, daer over die 100 gesworen suydeleers[1] togestalt weren. Want up Drente was nichtes meer to haelen offt to vynden, alsoe hadden dusse vrunden Drentlant und Vreslant vertieret und nu Westerlant ock gelick to besorgen hefft. Daer rede ock alle huysluyden myt hoer gudt in steden und plaetsen gevluchtyget, dat tusschen Gronnigen und Dockum und Leverden nene huysman meer vertovede. Jae die duerste tijdt was in die torff, daer een scute torff to Gronnigen kunde gelden 20 daler, 100 torven ½ daler. Dusse intoch ys lange in beraedt west, want men[2] vermeende, dat Verdugo und die hoveden solde Gronnigen noch liever sulven innemen und besetten tegens den meente[3], die alnoch dusse sake niet heel vast trouwede und hoer meesters beschuldigeden, want het scrivent der steden makede een twivelaffticheit Daerto so was die vorst soe scarp und strack, dat voele luyden doet gefroren bynnen und onder tijden soe ontlaeten[4] weder worde, alsoff* heel doygen solde. Daermede dusse intoch seer swaer und verdarffelicken Westerlant tokumpt um in soedanigen tijden uth sijn huys und gudt to scheyden, gelick die uth die Nijeziel dusse gelegenheit niet versumeden um ock uth die Ommelanden to roven, vangen und den armen huysman to verdarven, alsoffte het landt nu vijant gecant weere und en yder daerin heerschen und roven muchte, die sie doch niet hadden beschermen koenen, und noch schuldich weren tdoen. *fol. 160v.

1) Venters. Sudelen is in 't Groningsch dialect verkoopen in 't klein, venten.
2) H.S. heeft: meen.
3) Hoewel Groningen Spaansch was, had de stadsregeering steeds geweigerd Spaansche troepen in te nemen.
4) Zacht.

Up den rechtdach na Poltiani[1] to Gronnigen ys verclaert, dat die meygerluyden, soe die landen upgesecht hadden, overmydts die grote scattinge, als umtrent 75 yaeren scattinge betaelt hebbende in een yaer, solden hore landen alnoch beholden und hoer yaermalen continueren. Want die landtheren solden niet geholden wesen ock die huysen to coepen, daer die yaermalen uth weren, dan hoer hueren moeten betalen soe vere als voer gedaen was. Want die meygerman meende myt scattinge to betalen die landen to besytten und to gebrucken. Dit ys die resolutie west, dat sie nene scattinge also sulden geven den Konick (so) vack als sie den Staten tdoen gedwongen solden sijn. Alsoe dat die meygerman nu reede arm und bloet gemaket was und nu nene beterscap to verwachten hadde, als het meeste verloren hebbende; und yn Oestvreslant een koeweide 5, 6 daleren doen kunde, und weinich to becomen was. Jae 18 grasen myt een woenplaetse muchte to Larrelt[2] und anders gelden een yaer lanck 70 daleren reedt geldes und niet weiniger, dat alsoe nemant meer plaetse solde konen vynden und becomen vor gelt.

Den 28 Januarij nemen die malecontenten een anslach voer myt alle hoer macht van 17 vendelen und sommige ruyteren up Westerlant, sonderling up den stadt Sneck, alwaer hemelicke respondentie was myt den vijant bij ener Peter Conradus, een almanackscriver bisheer gewest und mester der medicinen, van Lalein reede voer twe yaren daerto becofft; und hadde voele buntgenoten an sick, die myt die gelegenheit dusses harden vorstes soedanigen sekerheit makeden, dat men Sneck wol solden konen innemen und Westerlant bedwingen. Want daer noch grote partie under den adel und mene man was. Daer nu voele to Gronnigen und Embden sick onthilden[+] und sick upmakeden na Westerlant myt Verdugo in to trecken, sick heel und alle den vortganck belovende. Daer allene die heere van Nijenort Wigbolt van Ewsum

[+]fol. 161.

1) Pontiani = 14 Januari.
2) Ruim een uur ten westen van Emden aan de Eems.

myt 500 mannen sick in Oldeboerne bescanzet hadde, und nene ander onsedt sonderling voerhanden meer was dan allene, dat die steden meest besettet weren und Sneck nochtans onbesedt was, dat men des to besorgen mosten hebben und alsoe solde Dockum ock angesocht worden hebben. Dan dusse intocht stellet sick alsoffte sie den heren van Nijenort in Oldenboern allene wolden versoeken und hem verdrivende. Dan sijn stren(g)heiden sick mannlicken holdede (wewol he weinich gunstes und bijstants hadde van die Westvresen, uth die Ommelanden verweken sijende) myt sijn soldaten, hebben die malecontenten een grote scade int landt bedreven, diewijle die huysluyden meest und al verlopen weren und leeten alles staen myt koygen und gudt. Welcke die malecontenten tsamen verbrandende und vermoerdende, hebben hoeren anslach niet konen anvueren; want men die verrederije gewaer worden sint und den Petrum Conradum gevanckelicken becomen und daerna geverndelt ys. Und die doyge ock alsoe gewaldich anquam, gelick die vorst strenge was, dat, als men seede, dat Sneck niet hadde konen beijset worden und die graffen vulgeyacht weren myt snee bys an de mueren des stadts, daer het regen und starcke doyge nene vertoven den malecontenten gunnende was.

Overst die besettinge uth die Nijeziel doen ock een uthval over het Reyddiep na die Marne und brannen sommige huysen to Enerum, daer die huysluyden den kerck ingeholden hebben, waertegens Hindrick van Delden in die Marne gesonden wort, up den vorst van sommige soldaten versocht und benae ter doet gewondet in een huysmans huys und sommige doet geslagen, als sie sick hemelicken in dat sulvyghe huys verborget hadden, daer Hinderick van Delden verwittiget was tegens dat loepent[+] und gardent[1)] der soldaten uth den Nijeziel. Dat denwelcken he verwachten wolde, hem aldaer ontfingen, doe he vermoede, dat sie hem verre weren und nu sick stelde tot eeten und drincken. [+]fol. 161[v].

1) Stroopen.

Die Gronnygers niet alleen tvreden sijende, dat der landen inwoeneren veryacht, beroevet und gebloetet worden, dan stellen een besunder publicatie an over der verwekenen, sonderling der deputierden guederen, die den hervest reede ransoniert weren und myt sulcke scattinge uthgeputtet, dat daer nichtes van alle gewas muchte gewonnen blijven. Welcke sie nene confiscatie nomeden, dan een vervullynghe[1] der scaden, welcke die borgeren und andere hoere partien und getruwen in vangenscap und brant geleden hadden. Daer Johan de Mepsche die meeste mester van befunden worde, als alles vrijwillicken uthbedende der deputierden guederen voer dengenen, die scade geleden hadden. Daer die inlandtsche haet noch groter gemaket worde, und nu neit myt authoritiet van hoege overicheit offte voergaende bescrivinge, noch inroepinge der personen offte myt publicatie van orsake die guederen anderen worden togewisen als getrouwen des Konicks, und den vijanden van Sijn Majestaet benomen, ter tijdt dat sie hoer scade weder becomen hadden, und die schulden nochtans eerst betalen solden ter tijdt die confiscatie noch volgen solde.

Daer Johan de Mepsche sick sulven hefft laten anmetygen des juncker Adriaen Ripperda landen und hueren, Lucas van Lingen des juncker Egbert Clants to Stedum landen und borch und die to Gronnigen anslaen laeten, Sicco Wijferinck mijn guederen und Hermen Enens guederen na luydt een mandaet uthgesonden, alsoe luydende:

Wij Stadtholder und Hoeffmannen der Stadt und Ummelanden van Gronnigen van wegen Konicklicke Majestaet to Hispannien als hartoch van Brabant, grave van Hollandt, arffheer der Stadt und Ummelanden, gebeeden ju ondergescreven van wegen Konicklicke Majestaet bij penen vijff golden gulden, gij van nu an und in ansichte deses U bij den erentvesten Sycko Wijferinck ergeven und voegen tcomen und hem affcoepen het gewas, soe

1) Vergoeding.

eme na sekere apostillen van ons daervan gegeven, yn[+] gewesen ys. Und ingevalle gij sulckes niet en doen, gedencken men diesulvyghe huysinge und landen enen anderen to verhueren und in die plaetse to stellen. Daer nadem gij U mogen weten to rychten offte hebben gij reedenen tegens, mogen gij up naesten Vrijdage des vor ons brengen. Den boden gevet den breff weder bij pene vorscreven etc.; den 24 Februarij anno 1582. Den huysfrouwe van Abel Eppens to Equert bij Wyrdum, durch Hans Hinderick dener uthgedragen. [+]fol. 162.

Des hadde Mepsche reede in den harvest gevraget, offte die heert Abel Eppens alheel toquam und dat sie 73 grasen groet was, dan die offitiael Gerardus Werninck hadde daer noch 8 grasen yn. Datwelcke des tijdes Kempes mijn huysfrouwe wyste to berichten, als reede dusse raedtslach gevonden hebbende. Item Mello Brossema[1] guederen hefft ener van den ruyteren gebrucket sick anmetigende, daer Abel Itens eder osse[2], want he anno 70 in water een vremde osse geslachtet hadde van Cornelis up den Ham, sick des anmetygede. Ellema besidt vermeende Barneer Hovinck sick veregenen[3]. Dit was[4] hen und weder een vrij cophandel, want sie vermeenden wol mester tblijven, diewijle sie middelen verhopeden, dat den vijanden solden to niete maken; als sie vermeende dat ongeluck offte doet van den Prince[5], daer sie malcanderen van hadden verkundiget, dat die solde hemelicken doerscoten worden. Dan Godt hefft verhuydet und hem wonderlicken bewaeret. Berent Reynert tastet an Cort Borchers huys und gudt und Eysse Yarges landen. Hoewol dusse raedtslach den sommigen

1) Broersema.
2) De bijnaam van Abel Itens.
3) Veregenen = toeëigenen.
4) H.S. heeft: wat.
5) Een aardig bewijs, hoezeer ook hier in het Noorden de persoon van den Prins onmisbaar werd geacht voor het welslagen van den opstand. Het door Eppens bedoelde gerucht is natuurlijk dat van den aanslag van Jean Jaureguy (18 Maart 1582).

niet behaegede, soe gewan sie nochtans, dat die mene man daermede verhardet worde tegens den adel und deputierden, als die allene die autoren und mesteren weren van dusse elendygen staet des vaderlants und der huysluyden verdarff, und neit die stadt Gronnigen, die nochtans niet uphilde van scatten und die affgoderije in alle kercken wederomme up to richten und betymmeren tlaten. Want sie vermeenden dat velt solden sie wol beholden.[+] Waertegens die Staten uth Westerlant expresselicken dorch ingesonden mandaten versoeken van die Landtscap evenwol alle restande scattinge tot Ewsums belenunge, hoewol die Ommelanden niet bescarmen noch Gronnygen bedwingen konden. Und alsoe wat sie niet bescutten konden, wolden sie verbranden und verneelen, als cort daerna yamerlicken to Uthhuysen bewesen ys, daer het volck neergens nene tovlucht weder maket worde, als all verwijcken solden. Offte reede alsoe gedacht worde offte men die landen niet weder solden konen innemen und gelick een redger sijn broecke niet verwachten[1)], dan achten reede ondersaten und vijanden even duer und weert.

[+]fol. 162[v].

Bynnen Gronnigen begunden den gevangenen to verdreten dat lange sittent und dat vertoch van ontsedt. Daeromme der gevangenen ener Buttel, uth sijn huys verwickende, vertreck hemelicken und wort van Lucas van Lingen to Winscoeten wederomme ingevueret myt groten hoen und spot und wreder ingesloten, dat daer noch nichtes worden van die vorige haet achterlaten, want sie heel und all an den koninck van Spannyen vertrouweden, Sijn Majestaet solde Gronnygen niet verlaten. Daeromme up den 27 Decembris anno '81 reede Jochum Ubbens tom andermael na Spannien, nu om ontsedt tdoen, gesonden ys worden, soe sijn wille niet genoech gedaen worde van den hartoch van Parma, die nu Dornick ock belegerde und ingenomen hadde. Alsoe

1) Een redger de door hem opgelegde boete niet zoude kunnen verkrijgen.

ys dusse winter lange neit besunders bedreven worden in Vreslant dan an beyden sijden styll holdende, beholden dat tegens Brunchorst[1] een ander scanze gelecht ys worden van die Staten um den Isel to bewaeren tegens die malecontenten.

Woe[2] groet und swaer die pest verleden sommer to Gronnigen gewest ys, hebben betuyget und leeret die mennichvoldige brulofften in Gronnigen, dat 50, 60 paer in een weke und na den anderen lange tijdt sint kerckganget, und myt grote sopperijen geholden, als offte Goedes handt niet gevoelet was und in vrede tijden neit gewoentlicken was, daeruth die onboetveerdichijt alnoch gesporet konde worden. Want die vrijheit des vlesches dominierde seer in Gronnigen, waervan ock tom exempel[+] geworden ys die rectoer des scoles toe S. Merten, Franciscus Tonsor[3], een geleerde man, des Garlaci und Regneri discipel gewest und nu bij den borgeren [+]fol. 163. groet geacht und Hemme Volckiers dochter verhilcket und den scoel wol bedenende, dan sick in nene religie verclarende, sonderling nu die prove und bekenninge des Reformierde religioens alsoe hart an den doer kloppede. Waertegens evenwol in die stadt Gronnigen und Landen voer een grote vorsichticheit geacht worde, dat en yder sick konde neutrael holden in dusse partie, niet judicierende noch concluderende. Und want die stadt Gronnigen verwachtede het ende offte uthganck van den hartoch van Brabant[4] und den Staten, soe worden sie sonderling boemkijkers genoempt als hoer egene naem, boven des dat sie ock neit blauvingeren[5] dan nu gans blaw geachtet

1) Vgl. boven, blz. 327.
2) Het volgende gedeelte gedrukt bij Diest Lorgion, Regnerus Praedinius, blz. 102 vlg.
3) Zijn eigenlijke naam was Franciscus Mucerus. Zie verder Lorgion t.a.p. blz. 102.
4) Daarmede is natuurlijk Anjou bedoeld.
5) Blauwvingers is de gewone scheldnaam van de Zwollenaars en staat dan in verband met het geld tellen. Zie Nanninga Uitterdijk, Bijdr. Gesch. Overijssel, XI, blz. 202.

worden, die so mennich eedt malcanderen gedaen hadden und in alles an hoer egene hoegeren und overicheit contrarierende, und evenwol vermeende sick to verdecken myt den konick van Spaniens naem und screnckent[1)], dat ock dusse und andere geleerden sick inhildende bij idermentlicken. Overst kumpt ilendt in een groten wansynnicheit voer idermentlicken up den straten int openbaer und starvet alsoe in dusse vandunge[2)] Goedes, die den religioen wol geweten verstaen hadde, dan seer attentus ad rem und bevaert[3)] was, dat die scole weinich besoldunge gefft und evenwol die lasten und lenunge den borgeren gelick doen muste. Ook was dor die twe rectoren die borgerije alsoe informiert, dat nemant up ene seker religioen achtede, want sie sulven nene gemene sick hadden ingelijven laten myt enyge bekentenisse und gebruck der sacramenten. Want Regneri boecken worden nichtes geachtet dan van sijn discipelen na sijn doet publiciert van D. Michael, die sijn seer trouwe discipel west ys. Garlacus wordt neit vrij geacht van de secte des David Joris[4)], gelick sijn soen Jeronymus Verrutius, der Ommelanden syndicus, der religioens weinich anhengig den papen, monneken gemeen hylde etc. Daer nochtans Wesselus[5)] und Rodolphus Agricola wol becant synt bleven in die voryge barbarie.

Alsoe was nu die vensunge offte verlochunge des Evangelii bynnen Gronnygen und Landen meest gemen bij alle rijcken, grote und voernempste personen, und fundamentum is west dussen verdarffs, als neit Paep, neit[+] Calvijns, Luters offte Evangelisschen sick achtende, voer naem Christenen allene befunden. Dusse sulvyge tijdt over hefft sick Ewsum in Westerlandt myt weinich soldaten onderholden, dan nene grote troest und betalinge

[+]fol. 163[v].

1) Schrik.
2) Beschikking.
3) Bevreesd. Eppens is hier weer buitengewoon duister. Vgl. evenwel de vorige blz.
4) De bekende Delftsche ketter, tegen wiens leer later o.a. Emmius zoo scherp heeft gestreden.
5) Gansfort.

erlangende in Westerlant, daermede de huysluyden seer bescadiget sint worden und verdroe(t)saem weren over Ewsums onordentlicheit, und vandaer na Meppel[1] vertogen ys. Hoewol nu mandaten und beveelscrywfften van den Meroda[2], substituet in Vreslant, an den Ommelanden gesonden worden um scattinge und achterstallinge to betalen bij den brant, soe sint van den kaptein Knoep to Uthhuysen up den 24 Februarij negen huysen gebrant worden myt 200 biesten und meer, seer screckelicken antsien, als Rijckels, Harcke Hebelens, Awe Herens, Lue Oemkens, Focko Herens, Balzar Ewkuma, Cort Aylkens, Aylko Papkens huyseren und guederen. Daer tvoeren een geschrey van gehort was, alsoffte hele dorperen vermordt worden, want alle luyden liepen ock daerna voer uth hoer huysen. Allene Oemke Zier huys und gudt ys overgebleven, omdat aldaer een soldat sick des yarmerde also heidensche moert tdoen, lesschet den luchter uth und secht, dat he het aldaer berichtet hadde; die brantmester[3] worde genoempt Cornelis van Nijerode. Overst daetlicken worden daer 17 soldaten van den Wijbe van Goutum up den Emse gevangen und up Tammingehuys versloten, welcke Abel Itens up den 17 Martii, als commissarius van Mepsche verordent ter justitie, an paelen und myt den sweerde richten solde. Dan sint dorch bewegunge der huysluyden ontvrijet worden, want daer meer scade uth volgen worden, und wechgesonden na Dockum, daermede die meente hoer gunst bewesen hebben tot dusse sake. Und myt den intoch na Westerlandt hadde(n) die malecontenten sulckes ock ontricht und bedreven, daer ock Wynsum noch voer ogen in den assche lach, van die borgeren sulven gedaen, und neit gestraffet is worden. Evenwol hefft Ewsum nene gelt

1) H.S. heeft Meppen, vermoedelijk foutief. Immers uit Rengers (II blz. 233) blijkt, dat Ewsum in dezen tijd o.a. te Oldeboorn is geweest.
2) Bernard van Merode, van 1581 tot 1583 stadhouder van Friesland namens den prins van Oranje.
3) Vgl. boven blz. 194 noot 5 en 318 noot 1; vermoedelijk is hier bedoeld het hoofd, de aanvoerder der brandstichters.

uth die Ommelanden mogen geneten, als onder dusser gewalt gestalt, die nu den meente willicken und bereyt makeden to scanzen maecken und sick to verweren, die sie wol hoer vrunden solden acht hebben, daer Knoep, nu up den Emse comende dan to spaede um den ynvart to letten, und yder het sijne ontnempt und berovet. Und to Bellingewolde intreckende, wordt aldaer affgekert[+] und 10 geslagen und meer gewondet in den maent Aprilis. Aldus ys dusse tijdt over nichtes besonders bedreven offte uthgerichtet worden um die uthgewekenen weder to erredden und tot hoeren tbrengen, dat sie politsche und Christelick weder hoer vaderlant muchten inwonen und bedenen. Ter tijdt die meeste hulpe und troest naest Godt an den konick broder van Vranrijck Alazonio gestalt is worden; want adel und onadel heel und alles nichtes vermochten buyten landes, dan musten lijden, dat het Ommelandt nu vrij und open was voer die malecontenten hoere vijanden. Die allenthalven nije scanzen makeden tegens den Nijeziel, als Steentyl, Adwerderziel, Emetyll[1] als landtwerunghe, daermede die landen weder besettet muchten worden. Daer nu reede voele huysluyden, als niet anders soekende dat sie in styllheit sonder enich bewechnisse van partien[2] offte ock ganslicken den gemene sake ongunstich, den vijant togedaen, beter huysholdinghe noch vermeenden tdoen, als hoer in Oestvreslant beyegent was. Besunder diewijle die overicheit tot hoere verstarckunghe und meer scattinge tsammelen, nu eerst die scattunghe schenen willen to verlichten und to mynderen, dat die meygerman huer und schulde betaelen muchte, dat en yder nu marcken muchte, woe men het landt meest und langest solden beholden koenen, als men niet nu alles vernielden. Besonder soe men een ander hoefft offte potentaet over alle provintien weder instelleden, daer men nu ganslicken um doende und raedende was. Daeromme wij dusse boecke alhier geendiget hebben und niet alsoe van die Staten regerunge scriven soelen

[+] fol. 164.

1) Enumatil.
2) Beweging van partijen, dus partijschap, strijd, oorlog.

mogen, dan verwachten wat die hartoch van Brabant up nijes sal bedrieven, dat die gemene sake der[1] religie und vrijheit des vaderlants tegens der Spanschen inquisitie und tyrannie wedergeven[2] solde worden[3].

Dat darde boeck.

+ *Van der krijch tusschen die Ommelanden und stadt Gronnigen und andere vianden der Spangerden.*

+fol. 164v.

Die lutenant Johan de Mepsche als hoeff der Spangerden hadde sick nu tijdtlicken verclaert bij die meente, dat men allnu een sonderlinge voerslach offte uthkumpst wisten (soe doch die krijch noch neit een begynne hadde), waermede balde vrede solde wesen overall, als Lucas van Lingen, sijn egene redger, und Cornelis Kempis vordrogen bij den mene man. Die konick van Spanien solde wol mester blijven, dan in wat manier worde neit duytlicken gesecht, dan sijn macht was groet, und worde gelt schicken, dat die meente neit also solde bescattet worden. Welckes dan up der deputierden guederen, tweten der 36 persoenen, soe van die meeste standtafftich voer die gemeente tverdedygen gebleven weren[4], gewendet ys worden, dat Kempis und anderen sick niet in verleden harvest alle hueren, guederen, gewassen und vruchten sick allene anmatigede, dan ock tegens nijeyaer und om Ludgeri[5] huysen, landen und grunden den towijseden, die als hoer getrouwen bij den Konicks sijdt scaden geleden hadden und vercortet weren in enighe manieren. Den worden nu der sulvygen personen landen und hueren togewesen myt segel und breven van den hartoch van Parma affgesonden; want niemant sick alnoch tot

1) H.S. heeft: die.
2) Teruggegeven.
3) Het is wel eigenaardig, dat Eppens zijn tweede boek sluit met de ambtsaanvaarding van Anjou (Maart 1582); wel een bewijs, welk een groote beteekenis aan het optreden van den Hertog werd gehecht, zelfs in streken als de Ommelanden, waar zijn gezag nauwelijks werd erkend.
4) Vgl. boven blz. 275.
5) 2 Maart.

versonunge bewegen liet, die bisheer van Kempis ransoniert und bescattet worden, als myt tot die 70 gulden affnemende, en anderen sijn koeren laten affdorsschen und vercopen, daer en yder sick ingestalt begerde, als Sicco Wyferinck int mijnen, die ten eersten 57 gulden genoten hefftt, soe vorscreven. Des worden ock niet weiniger die kercken repariert, als to Wirdum gedaen uth dat van die 70 gulden. Die papen bedwongen sick conform tstellen offte hoer lenen ontnomen, daer sick Thomas Idema willicken to ingelaten und die pastor to Westerembden gearbeedet[1].[+] Und alsoe musten sie allenthalven de gemeente bewijsen, dat men voer nene vijanden wijders sorgen solde, want die macht des konicks van Spanien was groet und solde gelt genoechsam senden und nu een ende maken. Myt den broder van Vranckrijck solt neit tdoen hebben, die noch sulven Catolick was, und hoewol dat sijn hoecheit up den 19 Februarij bynnen Antwerpen van die Staeten[2] ontfangen ys, uth Engelant komende, soe was die hoepe ongetwivelt offte het solde niet vortgaen. Want daer sie sick up troesten was dit, dat men nu sekerlicken becomen hadden, die den Prince solde doersceten, vergeven offte ummebrengen, waermede die heele sake gelettet, Alonsan in ongunst gebracht offte doetgeslagen, als van hem angerichtet, alles gewonnen solden hebben. Dan des up den 18 Aprilis[3] wal an den Prince versocht sinede van ener Itilianer[4] dorch sijne diener, ys dorch Goedes verhenckenisse und gudicheit allene und neit van menschen behuydet worden; want die Prince doer sijn rechterbacken gescoten uthgaende an die luchter kywe[5], is een tant gemistet und weder geheelet worden boven aller der Spanschen hoepe und toversicht, als rede roepende,

[+] fol. 165.

1) Arbeden = bezwaren hebben.
2) Van Brabant. De Staten-Generaal kwamen eerst in Maart bijeen.
3) De aanslag van Jean Jaureguy is geschied niet op 18 April, maar op 18 Maart.
4) D'Anastro was geen Italiaan, maar een Spanjaard.
5) Het weeke gedeelte van den hals onder de wang, aan de anatomie der visschen ontleend.

scrivende und verkundigende in Spannien, dat die Prince doet was und triumphiert is worden[1]. Dan Godt loff idel und voergeves tot hoeren groten scande und verdarff, die het laeste middel nu gesocht hadde und van Godt affgekeret was; want die handtdadiger wordt daetlicken doersteken und kan nemant melden, dat dan up Allozonio gedudet west solde hebben, dan wort openbaer dorch een breff an een boeckholder und van den monnick den bichvader[2], die den misdader absolviert hadde, und sint tsamen gevarndelt. Als dit nu kundich worde, dat die Prince levede, soe ys publicatie van guderen niet hart gedreven worden; und ys die sake harder gemeent worden van die Staten, die den hartoch van Brabant nu sijn ampt und perikel voerstelleden und die acceptatie meer anpresentierden und de sake behartegen musten, hoewol[+] alhier allenthalven een grote mistrostunge erwassen was, soe verhoepeden men nu noch seker hulpe und bescherminge; want to Antwerpen twe kercken geopent weren[3], die worden nu anders bevorwart. [+]fol. 165[v].

Und die gevangene heren, borgemesteren und raedt to Gronnigen 2 yaeren gevanckelicken gewest, als Reint Alberda, Willum Ubbena, Jochum Ubbena broder, Joest van Cleve, Willum Dreves, Assuerus, ertijden rectoer, nemen nu voer hoer sulven to erredden uth de vanckenisse; want Hindrick Buttel[4] was nu up de poerte gebracht, die ock ontgaen was to Winscoten und van Lucas van Lingen erkant worden. Daeromme up den 8 dach Martii savents to 7 uren alnoch hoer maeltijdt doende up den rechthuyse in die vanckenisse, und up

1) Dat was inderdaad het geval. Algemeen was onder de Katholicken in geheel Europa de vreugde over den dood van den Prins, als het gerucht zeide. Nog in September kon Granvelle nog nauwelijks gelooven, dat de Prins nog leefde.
2) De kassier Venero en de Dominikaner monnik Antonie Timmermans; D'Anastro zelf ontkwam.
3) Namelijk voor de Protestanten. In Antwerpen werd de religievrede toegepast.
4) Zie boven, blz. 47.

den 9 Martii smyddages to 12 uren sint sie to Embden myt verwonderunge myt groten blitscap ingecomen tot Sebastiaen Wabbens huys in den Swane. Derck Scaffer borgemester was in sijn huys vergunt twesen; dusse und anderen sint ock loess gelaten, dan ransoen betalende. Overst hoewol sie des niet geloveden, dat sie alsoe bij nachte und doer die wacht uthcomen weren, synt die vrouwen ock antastet, daerna gaen laten, want het worde meer een conniventie gemeen, dan ontloepinge. Overst kort daerna worden noch alle suspecten om den religie, die sick benae in alles wol conform hilden und dragen wolden, sint noch uth die stadt den 16 Martii uthgelecht, doch myt sachte worden. Ock up dusse tijdt onder die gemene benden to Embden wort stedes gebeden voer sommige mistrostunge luyden myt melancholia, offte als besetene geacht; onder welcken was ener myt name Johannis, een prediger bij den krancken offte visitator[1)], die van hem wanhoepede; want die overicheit an hem sick solde leggen, daeromme dat he sijn dienst neit hadde genoech gedaen voer die meente und to Lier[2)] beroepen was tot een prediger, dan sick neit vertrouwede genocht thoe; dat he ock gebeden Johannem van Pilsum, dat he solde doch bidden, dat he bij nachte muchte affhouwen worden. Waer he die diener sach, erschreckede vor hoer. Daeromme gaende staende und bij sijn swager toe maletijdt myt sijn wijff gebeden, steck sick myt een mess. We dan ock to Gronnigen anno 1578 in Gestelicken[+] Magedencloester[3)] an Abelen Thema als gehangen sick hebbende erfaren ys. Ock to Lier an Willem Delofs swager, twemael in de borst und starvet daetlicken; doch natuer was melancholick und was ock ander geslachte und wort to Embden in gasthuys up den 22 Martii begraven. Under dussen tijdt vermeende men, dat die

[+]fol. 166.

1) Vgl. over dit ambt Mr. W.B.S. Boeles, De visitator of krankbezoeker te Groningen, Gron. Volks-Alm. 1896, blz. 76.
2) Leer.
3) Het Olde Convent in de Roode Weeshuisstraat te Groningen.

malecontenten solden den Nijeziel tegens den Westvresen beleggen. Soe vaeren vort die uth die Nijeziel und branden Adwert heel und all uth myt noch sommige huysluyden huysen. Waertegens die Gronnigers dorch hoer reste bescanzen Steentyll, Adwerdeziel und Emetyll, umdat die landen und huysluyden des tvrijer wonunge holden muchten. Ook wort kapteyn Knoep weder van die Westvresen up die Emse gesonden; dan want he neit voele waeren konde, soe komen die Hollanders ock und verwaeren hoer licenten hier, dat die neit uth Hollant vercortet muchten worden, und waeren die Emse mede, dat daer neit een mensche over muchte. Dan het gudt hielt sijn ganck, mogelicken myt conniventie und gelt. Als nu het geruchte quam, dat omtrent Palm[1)] de Prince sijn wondunge weder ontsprongen was[2)], ys daer grote besorgunge west voer sijn doet und ys die rustinge seer laet togerust worden; soe wort nochtans uth Antwerpen und Utrecht an die deputierden gescreven, um to besenden, die den Landtraedt[3)] solden besetten und daerto het onderholt uplovende und vort an den Hoecheit, an den hartoch Alasonium[4)] to besenden und to acceptieren van wegen die Ommelanden. Daeromme up den 9 Aprilis wort van die deputierden und verwekenen in Oestvreslant verscreven, siende te samen myt die meente tDam eindtlicke middel gesocht tot teringhe[5)] up sodanige legatie. Waerto vermeent ys, die breff van Carol V over onse yaertaxten[6)] solde hebben operiert, dan vorgeves, dat allene sommyge pennygen van Johan Wijnbrugge rentemeister und mij Abel Eppens sint upgenomen. Daermede

1) Palmzondag viel in 1582 op 8 April.
2) Dit geschiedde den 5 April 1582.
3) De Landraad beoosten Maze, die het algemeen bestuur voerde over de gewesten, die bij de Unie van Utrecht waren aangesloten.
4) Zijn Hoogheid is natuurlijk Anjou zelf.
5) De kosten, het onderhoud.
6) Het is niet duidelijk, welke brief van Karel V hier wordt bedoeld; misschien de brief van 1555, houdende de aanwijzing der grastallen, jukken, deimatten enz. in Groningerland, met de door elk kerspel te bepalen jaartaxt.

Johan Rengers to Hellum, sindicus J. Verutius, joncker Egbert Clant und Johan Hornerkens mede sint tom raede to Utrecht und bij den Hartoch affgesonden und continuert,[+] want Hoenkens was aldaer allene geseten dusse verleden winter over. Waertegens Christoffer van Ewsum den Eysse Jarges hebben und nomineren wolde, dan ys overstemmet. Hefft ock willen, dat men den abt van Rottum[1] mede solden verscreven up onse bijkomsten, offte he wolde daer niet komen, want die des Ewsums strenge holdende was. Hoewol men nu nene moneken offte papen hebben wolden vor Staten noch Rottum sick abt meer noemde; und worde hem ock die orsake togescreven, dat neit up sijn persoen was, dan om die gemene sake halven, dat men hem neit wolden ynlaten. Voel meer hebben sick Hermen Sickunge, Jurgen Leuwe, Egbert Clant to Schermer und Wigbolt Iselmuyden myt anderen van dusse verscrivunge ontholden, hoewol bij eede vermaent, als sick bij nemant holdende um dusse und die sake, twivelende an Ewsum offte den Hartoch. Johan Hornekens worde daeromme neit eendrachtich continuert, want he jungst uth Gronnigen in die Landen verhilcket was und Ewsum contrarierde in olycharchia tstellen, und alsoffte he het landt mede to Utrecht tot brant und roeff hadde overlaten, hoewol he sijn huysinge hadde verloren und verbrant weren om des landts willen und mede Bartel Entens commissie versegelt hadde. Und hoewol dat die meeste Staten wol voer gudt achteden, dat niement myt die ontloesede heren uth Gronnigen[2] gemene raedtslach solde holden um an den Hartoch to bearbeiden die gemene sake, so hebben Ewsum, Rengers des niet gerne horen mogen, noch emant dorven wijders versoeken, hoewol sie doch willicken weren to besenden an die Staten, sick presentierende als pars melior innocens des stats Gronnigen. Doch am veerdichsten sint die

[+]fol. 166[v].

1) Waarschijnlijk nog steeds Jodocus Oxius.
2) De heeren, die in 1577 in Groningen waren gevangen genomen en geruimen tijd daarna waren losgelaten. Vgl. Rutgers Gron. Volksalmanak voor 1896, blz. 192 vlg.

vorscreven gesanden up den 28 Aprilis van Embden na Westerlandt getogen um hoer instructie hebbende tot acceptatie tdoen, dat die Landen muchten und wolden restituert wesen, als sie over hundert yaeren voer het verbunt[1)] natuerlicken gewest weren, und tegen den stadt Gronnigen bescermet worden und compendium ontfangen. Welcke ys myt corten die instructie und daerup die commissie versegelt myt sommigen van adel segel und neit[+] myt dat nye landeszegell[2)3)], welckes alnu noch neit

[+]fol. 167.

1) Het verbond van Groningen en de Ommelanden van 1482.
2) Bedoeld wordt hier het nieuwe zegel der Ommelanden, korte jaren tevoren (1579) door de gedeputeerden voorgesteld en goedgekeurd. Uitvoerig hierover Dr. G. Acker Stratingh, Het Ommelander Wapen, in Bijdr. v. Gesch. en Oudhk. der prov. Gron., dl. VII, blz. 200 vlg. Zie ook beneden, blz. 348.
3) Tusschen fol. 166 en 167 zijn twee bladen ingebonden, waarop met de hand van Eppens: *a.* een verordening tot bevordering der godsvrucht door kerkbezoek enz., uitgevaardigd door graaf Edzard II van Oost-Friesland, 13 Augustus 1582. *b.* 'Van der Joeden maten und wichten', volgens de bepalingen voorkomende in Ezechiel 45 vers 11-14. *c.* de navolgende verordening tegen de Wederdoopers, welke niet voorkomt bij S. Blaupot ten Cate, Geschiedenis der Doopsgezinden in Groningen, Overijssel en Oostfriesland (dl. II blz. 167 vlg):
Gronniger mandaet tegens den Wederdoperen, sectarien, uthgewekenen.
Wij, stadtholder und hoeffmannen der Stadt und Ommelanden van Gronnigen van wegen Konicklicke Majestaet zu Hispanien etc., als hertoch van Brabant, grave van Hollandt etc., doen ju ondergescreven tweten, woe ons voele grote mannichfoldige beclachten dagelickes woe langer woe meer voercomen, und wij noch int seker wol wethen, dat die secte der Wederdopers syck vermeere, und van die olde Catholicke Christelicke religie und goedesdiensten affsonderen und affgeven tot grote confusie, twidracht der Catholicken und getrouwen onderdanen van Sijn Majestaet in dese lande wonende und tot vervueringe derselver. Dyt principael mede heercomende und ereisende dorch dat die goedesdiensten nicht na older Christelicke gebruck van die pastoren, commissarien und geestelicke personen vullencomentlicken bedient, die kelcken, monstrantien, altaren weder gemaket, und alles in sijner olde staedt gestelt worden. Daerbenevens verstaen wij, dat voele rebellen, suspecte und vorvluchtige personen sick vervorderen hemelick oder openbaer dagelickes weder in desen Ommelanden tkoemen, sonder het recht tgroeten[a)], hoer gelengenheit[b)] und ancompst to vermelden, offte sick to justificieren, welckes ons in stadt Conicklicke Majestaet geensijns to lijden staet. Dennach ordineren und bevelen wij van wegen hoechgedachter Conicklicke Majestaet bij poena van hondert golden guldens und die tovaert, gij van stonden an, und nu vortan, nae desen dage ju up het vlijtichste belangende die executien voertan pene[c)] die Wederdopers na Stadt und Landen ordinantien und constitutien, anno 35, 36 und 37[d)] gemaket, van punct tot punct regulieren und daerna woll expresselicken procederen, ock alnoch alle kelcken, monstranten, altaren und alles daerto behoerich in achtervolginge unser vorige mandaten tusschen dit und Sacraments[e)] weder maken und repereren, und daerbenevens nicht gestaden, dat sulcke rebellen, suspecte und vorvluchtige personen dermaten als vorscreven wedder incomen, dan daerup guede acht und sorge dragen und, soe veer ghij enighe personen vernemen, daedtlicken dieselve apprehendieren und gevanckelicken intrecken, bys tot wijder ordinantie und informatie, sonder enige gunst, dissimulatie offte verdrach, offte bij versumenisse van dien; off dat gij in enige der vorscreven puncten sumich und ongehoersaem bevunden worden, sal men sulckes entweder myt privatie juwer redgerampte offte andere arbitrale penen tenmynsten vor die vorscreven pene van hundert golden guldens up ju verhalen und daetlicken daervoer roeven. Den bode gevet den breff weder bij pene vorscreven.
Gescreven up den 23 Meij anno 1583[f)].
Alle hovelingen, redgeren und richteren deser Ommelanden samplick und elck besonder.

a) Het recht te groeten = zich bij het gerecht aan te geven, te vertoonen.Aankomst.Misschien schrijffout voor yegens of tegens.Vgl. Blaupot ten Cate t.a.p. II blz. 4.Sacramentsdag 1583 viel op 30 Mei.Of dit jaartal juist is, is niet na te gaan. Het stuk is overigens onbekend. Het ligt bij Eppens op 1582. Twijfel is dus mogelijk.

angenomen noch gebrucket solde worden als des Landes vrijheit to vernichtende und aristocratiam in olycharchiam veranderende. Waerto die adel nu ganslicken geneget was, want sie vermeenden uth die noet een hoecheit tmaken. Tweten bij des Cornels tijden Belly was het den Landtscap neit vrij to raedtslaen, want die Corneel sijn wille stelde, myt den Lutenandt volgede, soe volgeden die

adel meer als sie stemmen konde soecken, offte die Corneel wolde die autoer weten. Daermede sint die egenarffden niet voel meer gefraget worden, dan die meeste hovelingen quemen ock weinich up landsdagen, und wel sick meest hoeren liet, die perikelierde um lijff und gudt. Als myt Azinge Entens um een vrije wort betuyget worde, dat hem de Stadt verboden benae worde und in des Corneels ansiendt niet komen muchte, daer noch syndicus voer intercederen muchte und ock die syndicus sulven to hove clagende was over dusse hardtheit, dat men niet vrij raden muchten. Daeromme up alle landsdagen sommigen van hovelingen myt die monneken in Brodercloster up den kamer allene radende, hebben die egenarffden vulmechtigen myt welcke hovelingen stedes tot 10 und 11 uren verbliven laten sonder etwes hoer weten eder vragen laten. Und daerna comende, pro forma resolvierende, hebben sommygen van adel die stemmen alleen beholden und voer den tijdt gebrucket und nu ock die moneken voerbijgaende, und wetende, dat die meente in Landt neit bestandich und gunstich was tegens den adel, is daerna getracktiert, dat die regerunge des Landes an 9 eder wenich getals solde staen blijven tdoen und to laten. Und die egenarffden affsonderende van den adel, sick yunckeren, heren nomende van die Ommelanden, hebben benomet der jurisdictie, rechticheiden egen bueren und ondersaten, daer sie vermeende mesteren und verwalters over twesen. Dusse upsaedt ys bij Ewsum, Jargers,[+] Johan Rengers to Helm, Oensten, Ripperda und anderen alsoe gefaetet, dat sie des all vast vermeenden thebben und sick alsoe verclaerden, daer anderen totreckende, und alsoe een gemeen landessegel[1)] tsamen gebracht van alle quartieren, daer die 11 harten int midden solden upgestalt sijn, presenteerende der Ommelanden zegel.

[+]fol. 167[v].

1) Hier wordt een ander zegel der Ommelanden als boven, blz. 346 bedoeld. Van dit zegel is de stempel bewaard gebleven, doch daarmede zijn, voor zooverre bekend, geene stukken gezegeld. Het wapen, op dit zegel aangebracht, is mede te zien op de in dezen tijd geslagen Ommelander daalders. Zie verder aldaar, noot 1.

Welcke 11 harten konick Rabbotus, over die Vresen int yaer 600 een tyran siende, uth Norwegen over die Vresen harscapie gedreven hefft und dit Noertweges wapen gevueret hefft, als en yder noch zien kan in die wapenen van den konick van Denemarcken, Norwegen und Sweden presentierende[1]. Waerto sie sick fautores monneken, papen makeden. Overst Johan Starckenborch myt alle andere edelyngen, egenarffden hebben dussen staet van raedt und vermeende zegelen affgeslagen, und heel onkennet nummermer dienstelicken twesen. Overst die Gronnygers hebben up den 3 May allene Joest van Cleve na den Hartoch gesandt, hoewol dat datlicken up den 17 Aprilis een breff gescreven, den 1 May to Embden gecomen van den graven van Hoenloe in naem des Princes gesonden, die uthgewekenen guede troest geven worde und vermaent, dat sie sick tegens den vijanden solden upstellen und darwers[2] bevorderinge doen etc. Die breff was dirigiert an borgemesteren Reint Alberda, Willum Ubbena, Joest van Cleve und Willum Drewes sampt gesworen der stadt Gronnigen.

Up den 17 Aprilis doen die malecontenten en ynvall na Westerlandt an den Smallene[3] um een roeff to haelen, daer men secht, dat hopman Vrijdach myt 200 soldaten gewondet und geslagen solden sijn. Ock ys die rijdtmester Scenck in lant Cleve uthsonden myt 100 ruyteren und 200 soldaten, overijlet und besettet van die Gelderschen, gevanckelicken na Gelder gevueret, een principael hoeff der malecontenten, die die heren van Sticht voer Goer gevangen hilde und 55 duysent gulden ransoende verwachtede myt 7 golden ketten, ider 200 kronen weert, soe als des accordiert was. Nu sulven sick[+] hefft moten lossen und Dillenborch affstaen, daer he den Spannegeren mede dienstlicken, den Staten groten scade mede gedaen hefft. Hoewol seer bevestiget siende, [+]fol. 168.

1) Dit alles is natuurlijk onjuist. Zie verder blz. 346, noot 1.
2) Derwaarts, daarheen.
3) Smalnie of Smalle Ee, een gehucht in Smallingerland, een uur ten n.w. van Beetsterzwaag. Destijds stond daar een klooster.

hefft Derck Huyge, van Aniu[1] comende, verclaert gesprokende myt die, welcke Dillenborch afftrekende und den Staten wolden leveren. Dan to laet erschinen die grave van Hoenloe und Willum van Nassaw[2], ys neit gelucket[3]. Want nu in dusse tijdt de Spangerden partije affnam dorch des Alasoens acceptatie gedaen, soe hefft sick tidtlicken des die president in Spanien, to Lysseboen bij den Koninck siende, neit willen inbelden laten van Syvert Vechter, een scipper uth Embden und een wonderlick manneken in worden und wercken und alsoe en besunder gunstiger der gemene sake und to hove van den graven Edzert wegen seer angenaem. Bij den Vunck, die ock 2 broderen to Embden borgeren hadde, und aldaer mester was, und hadde Syvert Vechter vertoend die breven van Gronnigen van alle gelegenheit. Hefft Syvert beantwordt, dat die Konick alles wol wiste uth Nederlant, wolde overst nene secte in sijn landen lijden dan een religioen, want he die grote monarcha was to landen und

1) Anjou.
2) Willem Lodewijk.
3) Schenck, die destijds in Spaanschen dienst was, werd den 4 April 1582 door de bezetfing van Gelder in het Kleefsche in de buurt van Xanten opgelicht, to Gelder geruimen tijd gevangen gehouden en eerst tegen een hoog losgeld weer vrijgelaten. Vgl. Bor, bk. XVII, fol. 22. Bor kan zijn voldoening niet verbergen, dat Schenck eerst werd ontslagen ‘mits betalende eenige duysenden voor rantsoen, gelijck den oversten IJselsteyn, die hij eenige daghen te vooren ontslagen hadde uyte gevanckenisse mits betalende voor zijn rantsoen 6000 gulden ende 1500 gulden voor verteerde ende andere costen oock hadde moeten doen’. IJselsteyn was (Bor, bk. XVI, fol. 42) commandant van Goor, toen Schenck deze stad in den zomer van 1581 veroverde. Behalve ‘den oversten IJselsteyn’ waren daar gevangen ‘de capteynen Warmeloo, Coen Dircxsz., Esscheda, den Drost van Sallandt, een Burgemeester van Deventer, twee Edelluyden, beyde genaemt Ittersum, met eenighe borgeren van Overijssel’. Hebben deze allen een evenredig hoog losgeld moeten betalen als IJselsteyn, dan komt men dicht bij het door Eppens genoemde getal van 55,000 gulden. Van de gouden ketenen weet Bor niets; maar houdt men de ‘eenighe borgeren’ afzonderlijk, dan blijven er nog 7 gevangenen over, terwijl Eppens juist van 7 ketenen spreekt. Wat Eppens met Dillenburg bedoelt, is niet duidelijk. Is misschien aan Doesburg te denken?

water, dat noch Alasonius, noch Denemarck, Engelant nichtes solden bestaen tegens hem offte men solden Vranrijck wol vynden, achtende den Prince voer null und van nener ansient und mach(t) als een loeser troep, dat men solden den Nederlanden moyde maken und arm, daer yaerlickes 30 tunne golts om affgesonden worde. Daer Sywert weder up antworde, dat die Nederlanden solden den Konick wol gehorchen, dan die religioen moste vrij sijn, offte de Konick quam om alle landen und solde die kloesteren niet wederomme bevrijen conen[1]. Die Ommelanden solden sick an den Stadt holden hebben, hoewoll he wol wuste, dat die Stadt de Ommelanden sochte ondertdrucken, meer dan den Konick tdienen, daer sie dan an den Landen sick seer verwarcket hadde und Ewsum voel vertrouwet, soe he man Konicks sidt wolde dragen holden. Woe sick ock Wigbolt van Ewsum, Christoffer van Ewsum sick holden hebben in dusse sake[+] der Staten und in die Ommelanden, heff voele in argewaen geholden, hoewol he meeste mester wolde gemaket und achtet wesen voer die Landen und meest vijandt van der Stadt. Want hoewol tvoeren grote partije geholden worden tegens die Stadt, daer Harmannus Winbrugge syndicus, die religioen niet seer betemende, dienstlicken in were und wesen kunde myt alle monneken und papen, hefft Ewsum die eerste belegerunge van Bartelt Entens, die in den Laliens staet[2] gestalt worden vor Gronnigen niet seer gepresen, seggende: wat een crijch nemen wij nu voer ons, die den Stadt niet laten anblasen noch vermaent ys van wegen die Staten; item wat gaen die borgeren ons an, laet sie doen in hoer Stadt als sie willen, mogen wij nene vrede holden; daer hoert wat to Gronnigen tdwingen. Hoewol dat het in die Landen ock alsoe myt mandaten geboden was tdoen

[+] fol. 168[v].

1) In hoeverre dit verhaal juist is, is niet na te gaan. In ieder geval geeft Syvert Vechter geheel de meening weer van Eppens zelf, die in den strijd tegen Spanje boven alles een godsdienstoorlog zag.
2) Plaats.

tegens die Reformierden und Entens der Staten dener was und die Ommelanden verdedigen behoorde, als sick ock bewijsede die mene man, ock dat Oltampt, Duerswolt und anderen, um Entens van die porten tdriven als een verdarver des landes. Item daer ys ock gelettet der malecontensche closteren guederen to publiceren, als reede bij den Landtscap gesloten was. Nomede ock vaken die Reformierden deformierden[1] und dat die monneken ehrlicke[2] trouwe mannen weren, die den Landtscap onder des Corneels regerunge beschermet hadden, nu ock to beschermen weren. Alsoe ock neit duldelicken geleden, dat men die abten van Rottum[3], Oldenclosteren[4] uth landtsdagen solden buten laten. Dan Christoffer van Ewsum vermeende reede, dat het cloester to Winsum[5] hem sulven egen tobehoerde. Alsoe ock worde Winsum allene gesocht to bevestigen, neit ten Dam offte den Ziell. Daeromme Wigbolt ock Winsum weder nemende alleen aldaer ys vertoevet worden, daer nene grote discipline holdende, dan laet alle kaspelen huysluyden beletten tot sijn koeken und andere contributien, sonder emant insagede[6] offte mederaedt der anderen hovelingen. Daer Eysse Yarges sijn lutenant seer in werckede allene, alles nae sijn intentie stellende, nemant der anderen begerende sonderling, want men wolden die partie niet vaeren laten. Wat daer scattet worde, worde verspildet sonder ontrichtinge van die sake, dat men nene raedt stellede noch meer volck annemende was. Und alsoe ys ock Jarges stedes bij Ewsum myt den syndico und anderen drivende west, des Ewsums gunst soekende tegens die

1) Deze woordspeling komt meer bij Eppens voor.
2) Het H.S. heeft: ‘ehelicke’, wat van monniken zeker niet kan worden gezegd.
3) Vgl. boven, blz. 345.
4) Vgl. boven, blz. 267.
5) Het Predikheerenklooster te Winsum was reeds in 1568 met toestemming van den Paus opgeheven. Vgl. Historische Avonden (Gron. 1896), blz. 215.
6) Tegenspraak.

anderen, daer Hoerkens sick opponierde als van die[+] Landtscap meer stemmen hebbende. Welcke stemmen ock in de acceptatie des hartoch van Aeniu, howol van Christoffer van Ewsum mede gedaen up Jarges, sint nochtans iteriert worden dorch practizieren van den syndico und Johan Rengers to Helm. Daer sick mede inlaten hebben Hindrick Clant, Harmen Sickinge, Claes Kater, Heine Sywers, Auma redger sulven sick contrarieert, die nimmer ock wolden bij die Landtscap wesen und die legatie ganslicken upholden hebben, in Vreslant verblivende, daer 200 daler up geleent weren, und neit verrichtende. Want men nene stadtholder wolden keesen, noch myt Westvreslant sick wolden verenicht holden na die olde conventie[1)] van stadtholderscap. Alsoe ys dusse partie noch neit cessiert und ock gans hardt gedreven tegens den Stadt, daer boven willen twesen, daer men samelicken neit in muchten verwalden offte besitten und van guederen und alles, als in alles uthgesloten, dat landt wol eerst to wonschen was, dat ons van die Staten muchte wedergegeven worden. Hoewol Ewsum lopende nichtes in een jaer sonder uthrichtede, want he nene gelt hadde tot lenunge und die nabueren niet voel besorgeden tot sijne rustinge. Woe die Ziel niet sij ontsettet worden und ander lettzelen gedaen, ys voel in personen gelegen west.

[+]fol. 169.

Also sint die borgeren und raedt to Gronnigen ock even stolt und wret tegen den hoeren. Want Derck Scaffer als borgemester der Stadt nu twe yaeren vanckelicken geholden wort[2)], nu up 6 May vrij gaen laten uth sin huys myt 400 gulden ransoniert und myt een pasbort to Lier[3)] angecomen. Overst die borgeren holden hoer meyfest myt een vastelavendtslevendt, haelen die mey-

1) Conventie hier in de beteekenis van gewoonte. Onder Karel V en Philips II waren de stadhouders van Groningen tevens stadhouders van Friesland, soms ook van Overijssel, Drente en Lingen.
2) Sedert het verraad van Rennenberg.
3) Leer.

bomen yn, hoveren[1] aldaer, nodigen und scenken den konick van Spannen in een personage gestalt, dragen den Sint Jurgen des darde Vrijdages na Paesschen[2] na hoer olde gewoente und maken sick in alles triumphanten, alsoffte daer noch pest eder krijch in hoer stadt to wachten offte to besorgen was. Hoewol die hartoch van Brabant Alasonius sin rustinge uth Francricke, Engelant und Duyslant torichtede und grote scatten ontfangen was um den krijch tvulvueren. Daer ock Wigbolt van Ewsum overste reede in trecken was und up den 6 May to Deventer komende sick na Brunchorst upmakede; und Verdugo sick uth Gronnigen begaff na Wedde tot den sijnen, die myt 13 vendelen und 400 perden worde gesecht[+] na den Rijn treckende. Jae sie worden gewaer und moten sien, dat vor dussen uptocht die malecontenten hoer egen volck uth Roen die koygen voer Gronnigen uphaelen und soeken gelt van den Stadt thebben, daer men secht, dat Verdugo ock om gelt gehandelt hadde. Soe vresen se sick neit voer den hartoch van Brabant Alansonius, dan maken sick troest van ontsedt in gelt und volck dorch den corneel Belli. Daeromme alle suspecten myt die voerige gevangene heren uthdrivende, gelick ock den abt van Thesinga[3] gedaen ys, die als een vijant tegens den Stadt van wegen die vrijheit des Landes, hadde sick myt den hartoch van Parma versonet um in sijn closter twesen; want he begeerde een munneck[4] tstarven und konde het neit anders verstaen, dan muchte dulden, dat die Reformierden voer sick weren in vrede. Dan den Stadt hadde he niet angesocht, gelick die abt in Oldenkloster gedaen hadde und men ock van sommigen hovelingen verstaen muchten,

[+] fol. 169[v].

1) Feestvieren.
2) Paschen viel in 1582 op 15 April. De derde Vrijdag daarna was dus 4 Mei. De schutten hielden gewoonlijk in de Paaschweek hun feest. Vgl. Feith, Uit Groningens Verleden, blz. 229. Volgens Eppens droegen zij daarbij het beeld von St. Joris, hun schutspatroon, rond.
3) Gerardus Ahuys.
4) H.S. heeft: munneeck.

Egbert Clant to Uthhuysen, Jurgen Leuwe und Wigbolt van Iselmuyden to Bedum, die ock daerover van dien Engelschen gevangen worden in verleden yaer und nu to Larrelt[1] sick stelde meer tot den Stadt geneget dan tot der Landen saken offte sick meer behatende over Ewsums partije. Daeromme wort nu die abt Gerardus Ahuys[2] wederomme uth sijn huys und cloester veryacht und to vangen versocht van die borgeren. Want voele van adel, geestelicken und anderen, egenarffden, die ock myt eede den Landen in deputierscap verbonden weren, wanckelden seer in dusse tijdt, umdat dusse ballincscap swaer und lanck worde und Ewsum ongunstich was und die Konicks mach van Spanien groet achtet worde und des hartogen Alasonii gelove niet bij yder vertrouwet muchte worden soe balde, als noch neit effectuerende.

Daer Fecko Umpteda upt Sandt, Heine Sywers to Cantes, Roleff Gruys und anderen meer uth Fermsum und Dam sick an beyden gemeen makeden myt intrecken, beholden die hoer hantieringe drivende weren und to Gronnigen wol angenaem weren. Uth den Dam Berent Muller, Isbrant Claesens und voele meer. Und dursten sick noch romen, dat sie wol worden die naesten sijn bij die overicheit und den wijn drincken meer als die anderen und konden een getal van cronen voer todoen[3]. Worde ock alnoch geropen, dat Ewsum myt den sijnen, want sie hoer schulden niet betalen konden, makeden die krijch, hoewol dat die landes saken twyst als inslach mede in een webbe louwens[4] an beden sijden van Stadt und Landen gedreven worden. Soe weren nochtans weinigen, die erenstlicken die orsake des orlorch, tweten tyrannie und executie[+] des religions, myt wederstant behartigeden und bearbei-

[+]fol. 170.

1) Dorp een uur ten w. van Emden.
2) Abt van Thesinge.
3) Uitgeven.
4) Geheel duidelijk is dat alles niet. Webbe = weefsel en louwent = grof linnen, zakkelinnen. Vgl. Lübben und Walther, Mittel-Nieder-Deutsches Handwörterbuch, in voce.

den. Alsoe dat Johan Rengers to Helm, een geleerde vernoemde junge man und hoveling umtrent 30 yaren siende, de religioen seer anhengig meer tot eergyricheit und egen profijt sokende, die sake myt Ewsum sick gemeen makede dan myt den verdruckeden und bedroveden um die gemene sake. Dat alsoe die Landtscap in sick neit seer an den anderen vertrouwende weren, daeromme ock endtlicken alsoe geholden ys worden, dat men nene moneken offte papen meer in enige bijkumpsten lijden wolden. Daer nu Johan van Starckenborch myt die meeste diel heel und all eendrachtich sick yn verclaerden myt scryfften und woerden, solde den Landtscap wol worden[1].

Den 8 May wort Lucas van Lingen als een der commissarien und redger van Mepsche to Loppersum solemlicken myt paepsche ceremonien begraven, die sick in alles de Mepsche als sijn redger conform wiste tholden, van een wanscener[2] geworden een causidicus[3] und scriver in die manier der Landen, und seer arem wesenden, was den wederdoperie anhengig Nu overst wol versien und angehaelt[4], worde groet geachtet van die mene huysman, die hem smeken musten und ock ontsien um den Mepschen wille. Und sick mede Egbert Clants guederen to Stedum anmetigede van wegen enige hoen und scade, die he geleden hadde, up den Ziel gevenckelicken geholden. Want die adel leet hoer macht des tijdes meer sien dan als recht verstaen wolden.

Den 20 May verstarff ock die erbare Ballo Froma to Wirdum woenafftich, van Mepsche verdreven, in Oestvreslant to Ottum und aldaer in den kercke begraven. Want he ock des landes vrijheit wol meende und dem Mepsche niet behagen wolde und daeromme seer benijden ys worden und van den Lucas vagen irritiert. Dit ys die

1) Zou het landschap ten goede komen.
2) Lakenbereider.
3) Rechtsgeleerde.
4) Aangekleed, voorzien van goederen.

anderde, welcke sick als edelingen to Wirdum gesettet hadde. Want sijn vader Ballo Froma, een verstandiger man up 1535 to Wirdum komende und eerst timmerende, hefft de woenplaetse[1] alsoe getimmert und sijn kinderen bearvet und dusse to gecomen, daer die vader 63 yaeren olt siende int jaer 1576[2] up S. Johannisdach[3] van Gronnigen[+] gehalet in die kercke to Wirdum gesettet und nu sijn soen neit hefft beyegenen[4] mogen. Dan sijn huysfrouwe myt kinderen nalatende, ys mede in dusse ballinscap verbleven und gestorven in den Heren, daer Melle Broessema oem van, to Sandt weer hoveling, een senior mede bij[5] west ys. [+]fol. 170[v].

Ock starff to Gronnigen up dusse tijdt Derck Robers, een hoffman[6], van nijes to hoechste staet gecomen, een seer partijsche man an den Spangerden, mester mede van dusse twidracht, die ock vaken wolde, dat die gevangenen solden losslaten worden up hoer eedt und gaen laten. Als he hoerde, dat Joest van Cleve nae den Hartoch[7] gesonden was und worde wol wat tdoen maken, dat sie dat[8] neit solden gedaen hebben, und ys alsoe haestich in een ure up sijn stoel doet gebleven.

Die Prince sijn Excellentie, nu weder gesundt van die wondinge, wordt bedrovet myt die doet sijnes gemaels hartochinne uth Vranrick[9], daer 4 dochteren sint na gebleven, daer nu ock die mene sake al wat mede solde

1) Nl. de Fromaborg.
2) Eppens heeft de plaats voor het jaartal opengelaten. Wij vulden het aan uit zijn grafschrift, in de kerk van Wirdum nog aanwezig.
3) Vermoedelijk St. Johannes Baptista, 24 Juni.
4) Ontmoeten.
5) H.S. heeft een onduidelijk geschreven woord, iets als bijst.
6) Hoofdman, lid van de Hoofdmannenkamer.
7) Anjou.
8) H.S. heeft: dan.
9) Charlotte de Bourbon, de derde echtgenoote van Willem van Oranje. Zij stierf den 5 Mei 1582 en liet niet, zooals Eppens meent 4, maar 6 dochters na, Louise Juliana, Elizabeth, Catharina Belgica, Charlotte Brabantina, Charlotte Flandrina en Emilia Secunda.

belettet[1] worden uth dusse unversiende droeffenisse, van den ene in den anderen gewandelt.

Soe tvoeren bestemmet und gesloten was in Oest- und Westvreslant van die uthgewekene Staten den Johan Rengers, hoveling to Helm, myt den syndico na den Hoecheit[2] to senden, hefft sick een wonderling alteratio zien laten und den legatie verletten, dat sie, sowol als der Stadt aldaer muchte west sijn, nu langes nagebleven und vertovet hebben. Daer Joest van Cleve wol ontfangen als kundtscap up den 25 May gescreven hadde und enes gueden hoepes den sijnen makede und ock ons. Dan Christoffer van Ewsum myt sin partie und todoent des syndici und ansiendt Rengers soken noch andere egene stemmen um Johan Hoenkens[3] uth den Raedt van Staten tstellen und Eysse Yarges[4] daer wederomme yn, die sick des ock gans versien[5] hadde, hoewol he lutenant van Ewsum was. Dat men alsoe meer an Jarges vermoden dan Hoenkens, die simulate beschuldiget worde, dat he in den Raedt[6] hadde toegelaten die Ummelanden to verbranden und nu Jarges beter weren solde und nochtans tvoeren neit gelettet was myt moetwille. Dit is ten eersten van Ewsum alsoe gedaen, dat he gerne abt van Rottum[7] mede wolde in die bijcompsten hebben. Dat is verantwordet und ock an Oensta und Manninge[+] scrivende um des tverwilligen. Dan Oensta ys daer neit comen dan daerna dorch scrivendt und Heyne Syvers van Lier gehalet, nu clagende, dat he neit verscreven was, nomen[8] Jarges myt Harmen Sickinge, die anders neit Ewsum und ock neit bij ons wolde comen, howol een Stadts vijandt, gelick sijn vader der Landen, die

[+]fol. 171.

1) H.S. heeft: bettet.
2) Anjou.
3) Vgl. boven blz. 345.
4) Deze vertegenwoordigde meermalen de Ommelanden, o.a. bij het sluiten van de Unie van Utrecht, door hem mede geteekend.
5) Sick vorsehen = verwachten, hopen.
6) Raad van State.
7) Vgl. boven blz. 345.
8) Met name of noemen.

eerst anno 1558 dat process[1] hefft doen anstellen und driven, als men die zeilen[2] den scipperen vor den Ziel hefft genomen. Und wort alsoe in Westerlant ock omme sokende bij edelen und onedelen. Wort ons die instructie[3] wederomme gesandt und tom diel verandert, als een landtsegel soekende und holdende van die 11 harten, nene stadtholder to nomen, den lutenant int landt cancelaer nomende, und soe vort voele intituliert hebbende. Is in Oestvreslant een nije verscrivinge twemael gedaen, daer Christoffer Ewsum nu neit comparierde, noch Aylko Onsta, noch Sickinge, Jurgen Leuwe, Wigbolt Iselmuyden. Dan Manniga is wol west, dan affgegaen seggende: he were ock tovreden myt des wes gesloten worde. Daer Sickinge, Iselmuyden nu nochtans het segel ontkennen und die anderen tot 24 personen van edelingen und egenarffden eendrachtich resolvieren, continueren Johan Hoenkens als een getrouwer des Landes und confirmieren alles wes committiert was und wort Johan Rengers hadtlicken beschuldiget und vermaent sijnes trouwes, dat he tot nene nije dingen noch partie sick mede inlaten solde. Want het openbaerde sick, dat Ewsum hoecheit allene sochte und nene justitie dragen wolde, soe men int lant wolden erschijnen, dan sick allene mesteren stellen na hoer intentie van rechtsbedenunge. Myddelertijdt is Claes ten Buer to Antwerpen[4] und verwachtet myt ongedult den Johan Rengers und sindicum, kan und dorff neit attentieren tegens den Joest van Cleve. Dit hefft die

1) De vader van Harmen Sickinghe was Johan Sickinghe, in 1558 en 1559 burgemeester van Groningen. Eppens doelt hier op het groote proces tusschen Stad en Ommelanden, dat omstreeks dezen tijd over het stapelrecht der stad Groningen werd begonnen. Vgl. Bos, t.a.p. blz. 208 vlg.
2) Het H.S. heeft zielen. De Olderman der Stad veroorloofde zich tot handhaving van zijn recht somwijlen de schepen van zeilen, ankers of roer te berooven.
3) N.l. de instructie, waarop de hertog van Anjou zoude worden aangenomen als landsheer.
4) Hier waren de Generale Staten vergaderd. Claes ten Buer was een der afgevaardigden van de Ommelanden.

verwekenen seer gehoenet, dat men noch alsoe partijeden, daer men mede weren uthgecomen und noch verbliven worden. Daeromme Derck Huyge, redger, to Arnem versokende een commissie um die tovart[1] to letten na Gronnigen, verkundiget dusse sake mundtlicken, woe die Raedt van Staten dusse partien wol woste und weren den Ewsum und anderen neit gunstich um den genomen criminatie[2] van den Ommelanden to branden. Welcke ock betuyge voer die bijcompst, dat he gesien hadde, dat het segel van 11 harten in voerleden yaer in den Raedt[3] neit was angenomen, dan weder uthgesandt ungeopent[+] verbleven. Diewijle in dusse tijdt die wegen seer droge siende, die Gronniger vuerwagens bij 7 eder 9 to Embden quemen, all halende und brengende, soe voeget sick na Dunebroeck int cloester, wesende an den grenssen van Bellingewolderlant und Wedde, um mogelick tosicht tdoen, Roleff Gruus. Dan Derck Huyge sijn commissie niet inholdende, worde gegisset und verspedet, dat des die anslach solde sijn Gronniger wagenen und ock personen. Wort an die Bellingewolder[4] bueren und wacht verbotscap(t) und grijpen den Roleff Gruys myt noch 4 anderen, daer Berent Hoeck soen mede is und to Wedde gebrocht. Dusse Gruys was voer en dreverndel yaers uth Gronnigen ontkomen, want he commissarius was west over die altaren und belden to stormen uth Entens beveel, dat he nu wol vorsichtiger hadde mogen sijn und dat perikel scouwen. Daer nu bij grave Johan to Oestvreslant gearbeidet worde, want he uth sijn lant, neit daetlickes bedrivende, gehalet was, dat men hem wedergeven solden, doet daerdorch letten alle vrachtwagenen na Gronnigen und laet die wegen na Dunebrock upgraven, und to Diel[5] sluytet he die porte und laet noch scanzen

[+]fol. 171[v].

1) Weg, reis.
2) Beschuldiging.
3) Raad van State.
4) H.S. heeft: Benningwolder.
5) Dijle, aan de linkerzijde van de Eems, ongeveer 1½ uur ten z.w. van Dunebroek.

maken, ter tijdt Gruys weder solde loss geven sijn. Aldus worden alle paden und wegen besperet um int lant to reisen, want to water quam nu nemant mer noch weder over. Dat ock die torff uth Oltampt niet gevueret muchte worden etc. Dit ys die eerste besoldinge west van Derck Huyges anslach neit hemelicken geholden, want men sochten wat thebben und haelen, howol dat an personen edtwes was presumiert den Staten dienstlicken. Dan solde neit geduldet worden hebben van grave Edzart sulckes upt lant tdoen, want die inclinierde voel meest na de Spansche sijdt. Ock was Derck Huyge myt dusse commissie sulven neit doende, dan vermeende sulcken ener anderen overtdoen und het sijnen mede van hebben, diewijle hem een hoepmanscap geven worde myt den eerste to bedenen. Overst bij Wigbolt van Ewsum worde Huyge neit seer bemyndet, dan wolde den liever, die hem dienstlicken was und sijn partie holden wolde. Welcke Hindrick Cater[1)] hopman neit seer drivende, was bij Ewsum niet wol angenaem. Alsoe ock Derck Huyge, want he angenomen hadde tegens Eysse Yarges und Hans Lijfert[2)] to verdedigen ener onder sin rechtstoel geseten, myt namen Wolbe Popkens, scatboerer to Suerdijck, welcke myt recepisse conde beleggen, dat Ewsum geboeret hadde 53 yaer scattinge in belasten eder servijsgelt, und daerom up Evert Luigijns scip gevangen[+] worde und ontloset ys worden van Derck Huyge, als sijn onderdaen na lantrechte to richten, soe he misdaen hadde, dat hier niet blicke. [+]fol. 172. Und alsoe was des tijdes myt anderen ock gedaen, als van Derck Abels in Schelungeham[3)] openbaer ys. Und in Winsum een roem was van den huysman gelt to dwingen, als Eysse Yarges tot den junker Adriaen Ripperda jocose antwoerde: waer het gelt hen queme, dat soe onnutte vertiert worde van die soldaten; dat men

1) Hiermede zal bedoeld zijn de ‘ener anderen’ in den voorlaatsten zin.
2) Johannes Lijphard, secretaris der Ommelanden. De p en h in dezen nog bestaanden familienaam, thans elk afzonderlijk uitgesproken, hadden dus vroeger samen de waarde van f.
3) Schillegeham, een gehucht bij Winsum.

wol myt een scave van des buyren huyt gelt scaven kunde. Daer dan mede mesters to weren Hermen Clump, Derck Suysewint und die pastoer to Westerembden, die samelicken Ewsums stoevers[1] sint west und noch seer pawozieren[2]. Die, omdat sie daervan geneten konden, die ander, dat he sick verobligierde und beswaerde voer Ewsum, als die pastoer wol tot duysent gulden und meer. Und Clomp seer kostelicken sijn husholdinge to Embden hadde, want he als collectoer van den servisen sijn biletten myt handtscrytften quitierde up die dorperen offte personen hem schuldich twesen und dusse zedelen worden executiert und capiteinen togestalt. Des oc Sijbolt Bijma hadde ock neit weinich gewonnen, dat he in Oestvreslant sick muchte onderholden, wes van huysluyden genoeten und den rentemester ontfangen 74 daleren tot die vacatie der hoeffsettinge hem togekert und nemant van voel betalende dan die verordent weren in Hunsinge. Overst in Fywelinge hebben nichtes gemaent, als Claes ten Buer und mij Abel Eppens alleen upgeladen[3] worden und den anderen verlaten sint worden tot groten ongunst der gemeente, die des niet dulden und dragen wolden.

In waerffunge[4] des krijges in die Ommelanden, Westerlandt, Stycht, Overijsel, Drent und Twent wordt nichtes ontrichtet tom eersten voer Brunchorst, daer en tegenscans voer gelecht ys worden, und die landen alle gelick geplundert, verdorven und verbrant sint worden, wedersidts rovende, halende und ontdrivende koygen, peerden. Daer Westerlant meest meede bescadiget ys worden und hoer biesten in die Ommelanden gedreven und vercofft und van voelen ingeslagen, daertegens lange tijdt ontsedt up gehoepet und verwachtet ys worden, dan weinigen gefolget als wes uth Polen tot een hundert offte meer angecomen (want tusschen den Poel und Moscoviter

1) Speurhonden.
2) Vermoedelijk, trotsch als een pauw rondstappen (pavaner).
3) Overdragen, toevertrouwen.
4) In zake.

was vrede gemaket in dusse sommer[1]) offte uth steden myt die huysluyden sulven ys verweret worden. Dan[+] weinich geluck hebbende, gelick in onse Ommelanden myt onwilligen hunden nene haesen to vangen sint. Dan die Sovenwolden myt die naeste grensen heel verwostet synt worden und dat meest dorch Verdugo leger, soe lange sijn volck to Roen[2]) gelegen hebben, als offte sie den Nijeziel weder wolden beleggen. Dan tom laetsten na Lochum in Stycht[3]) sint getogen und dat belecht in den maent Julio 23 dach uptreckende, die Ommelanden bevrijende, sonder 3 vendelen soldaten, Spirata up Reide, Hindrick van Delden up Tammyngehuys, Wybe van Goutum in die Marne, 300 Walen to Roden achterlatende. Wes Johan Metse myt sijn vrijbuyters uth Warfummerrijdt[4]) und Uthuysen den Ziel hefft doen tomen[5]), sint voele in Westerlant und Hollant gewaer worden. Daer Albert Knotte ock mede begrepen lange tijdt gevanckelicken, van Johan de Mepsche beschuldiget als een kerckenbreker, to Gronnigen ingebracht tot gehoer offte versonunge eder affval gebrocht ys, sick daer vrij ontholdende bij den vaeder Hindrick Knotte. Want he het meeste verterede, nene verblijfft hadde und grote onwille van sijn huysfrouwe dragen muste und die enige sake van religie weinich behartigeden und alsoe troesloes bevonden worde. Nicht allene Albert Knotte, dan ydermentlicken verlangede weder na die Ommelanden und besetede wederomme die huysen und landen, als offte nene perikel meer vorhanden was, als men die scattinge betalen konden van die graestaelen, want anders worde neit maent, und vermeenden nene intocht wider ancomen

[+]fol. 172[v].

1) Dit is onjuist. Den 6 Januari 1582 sloten Polen en Rusland een tienjarigen wapenstilstand. Vgl. Strahl-Herrmann, Geschichte des Russischen Reichs III, 282 vlg. Vermoedelijk is het bericht daarvan eerst in den zomer in de Nederlanden doorgedrongen.
2) Roden.
3) Natuurlijk vergissing voor: in Gelderland.
4) Een waterloop bij Warfum naar de zee.
5) Beteugelen. Er kan ook worden gelezen: comen.

solde van die Staten. Jae, die meente verachtede die adel und uthgewekenen als nene macht meer hebbende. Dan Lochum gewonnen, solde Stycht und Westerlandt niet wijders tegens konen staen[1]. Nochtans ys in het Landt und stadt Gronnigen, hoewol ock to Embden und aldaer int landt, die pest und starfft seer swaer worden, dat die meeste luyden sint verstorven. Sonderling ys daer een nederlage[2] gecomen over voele papen in een korte tijdt, als die pastoren to Enim, pastoer to Lermsum[3] und Tjamswer, Garrelsweer, to Wirdum und anderen meer. In welcker stede wederomme gestalt sint die Westvresche verlopenen malecontensche myspapen van Johan de Mepsche to Loppersum, dussen sommer sick in den Ham[4] holdende, und dwingende, dat in alle kaspelen kerck, altaren, belden gerepariert worden und die missen sonder[+] achterlaet[5] geholden. Daer nemant der collatoren offte der meente inseggen hefft [+]fol. 173. konnen offte dorven, dan sick gehorsamelicken stellende offte to lande uth. Daermede he ock sijn papen to Loppersum und den schoelmester versmeten und verdreven hefft und myspapen ingestalt, onangesien die olde zenioer Timannus Petri[6], commissarius, sulckes swigende ansien und bekrefftigen muste tegens sijn geweten. Alsoe ten Dam worden nu die ceremonien ock vullecomelingen geholden, als die vorige papen verhoeget tot pastoren und myt lenen versekert worden, und vermeenden ock hoer rijck wol bestaen solde. Die meente woerde middelertijdt onboetverdiger und starff in elende wech sonder trostes godtlickes woerdens. Soedanige standt was nu in alle dorperen und

1) Lochem is behouden gebleven. In Juli sloeg Verdugo het beleg voor het stadje, dat wel een voldoende bezetting, maar geen voldoende proviand had. De burgerij hield het evenwel dapper uit, totdat Hohenlohe Lochem den 22 September ontzette.
2) Dood.
3) Leermens.
4) Den Ham is de naam van het kasteel of den borg te Loppersum, waar Johan de Mepsche veelal woonde.
5) Zonder verzuim.
6) Vgl. boven blz. 188, noot 3.

bij die meeste menichte der luyden, groten und kleinen, umdat sie allene muchten sitten blijven.

Daer nu ock die verlus van Dornick, Breda, Oudenaren und Lier[1] vort myt die ongelucken des Princen und doetlicken affganck sijnes gemaels und andere vijantlicke tentaten onse sake tot verachtinge quam und des Hartochs intoch lansam tsamen quam und doen Antonius[2] reise onseker was.

Daermede Azinge Entens, Bartelt Entens overster zaliger broder, in den Ziel gebleven, hoveling to Middelstum van Menteda[3] genaempt, ock ganslicken an sijn ontloesinge vertwivelende, scrijfft an die uthgeweken to Embden up den 19 May, want he sijn uterste troest noch sochte tegens Johan die Mepsche und Popco Everardi, die stedes hem tegens weren om to ransoent tworden tegen Billy[4] offte voer gelt, dat men doch sijner wijff und kinderen wolden voerstaen, hetsij bij levendt eder doet. Want die private haete des Mepsche was groet, dat he ock neit achte des hartochs van Parma, Verdugo scrivendt, und enige middel verstaen van ontloesinge, jae dat men seede, woe men hem liever wolden bemoeren[5], updat he sijner neit to vresen hadde offte den Spangerden to beantworden laten. Want Entens sin verdrach myt Lalein gedaen, vertrouwende und sin sake romende, was even stoltmodich, jae boven gelove sijner trottende[6], dat men hem ock mijden musten myt woerden und[+] wercken. Und daerover vaeken neit behoerlicken tractiert

[+]fol. 173[v].

1) Den 27 Juni 1581 gelukte het Parma Breda te verrassen. Doornik werd den 30 November 1581 na een beleg van ongeveer twee maanden door hem ingenomen. Den 5 Juli 1582 veroverde hij Oudenaarde na een belegering van verscheiden maanden. Den 2 Augustus daarna werd Lier door Parma's troepen bij verrassing ingenomen. De volgorde is dus eenigszins anders dan Eppens opgeeft.
2) Antonio, de pretendent van Portugal.
3) Over de geschiedenis van de borg Menteda zie Feith, Ommelander borgen, blz. 129.
4) H.S. heeft: Bally.
5) Bemoeren = bemodderen, bekladden, belasteren.
6) Stellig een schrijffout voor trotsende = trotsch zijnde.

worden myt sluyten, binden, verwaeren und traducieren[1] tot grote leedtwesent der frunden, vrow und kinderen. Und ock reede eenmael uth die vanckenisse solde untcomen hebben, dan neit gelucket bet den tijdt, dat Godt hem wonbaerlicken up den 27 Augusti anno '82 myt sijn vedder Jacob Entens, Berent Entens soen to Helpen, geluckelicken ys ontkomen und to Oldersum ontfangen, als Johan Entens gebleven was, die, overmits lijvesdyckte oder swarheytt dorch den gebrocken galrie[2] niet wol volgen konde offte kleinmodich was. Want als sick myt scrouwen[3] hadden loess gemaket van die sloten, uth Embden myt waren[4] togesandt, und den boen[5] doergeboert, sint to dach uthgetogen und van den bulwerck vallende, in een onsturige nach doer den Zielgraff gewaddet und na Bysum[6] und Dam sick begevende, Azinge na Stockhorn[7] und Bunde comende, Jacob Entens to water up Risum[8] vrij geworden in een eedtmaell uth een venckenisse van twe yaeren. Die nu seer van Mepsche und den stadt Gronnigen gevreset ys worden, und een verwonderinghe sulcker sake makede over heele landt bij vrunden und ock den vijanden. Want men hadden erfaren wat Bartelt Entens vermuchte, welcke dusse niet seer ongelick vermeenet worde, als he sick soberlicken wyste tholden. Dan dronckenscap verdorff alle anslagen, hoewol dat Wigbolt van Ewsum, Aylko Unsta und anderen meer den Entens neit soe seer leveden als emuli[9]. Nochtans hebben sie sick nu wol to errinneren, woe alles tvoeren

1) Gevangen houden, vastbinden, bewaken, overbrengen van de eene gevangenis naar de andere.
2) Galerij, een soort balkon of loggia.
3) Schroeven
4) Aan den kant staat, met anderen inkt geschreven, vermoedelijk om hier tusschen te voegen: ‘enes borgers verweken uth Gronnygen h. van Haren todoende Claes ten Borch myt D.H.’
5) Zolder.
6) Biessum, een gehucht halverwege Delfzijl en Appingedam.
7) Thans Stoksterhorn, een gehucht ten noordoosten van Beerta.
8) Rysum in Oostfriesland aan de Oostkust.
9) Benijders, concurrenten.

gedreven ys west, dat die Ziel neit ontsettet worde noch Entens meer gevrijet ys worden. Want Onsta antworde also: Entens regierde soe niet, dat men hem solden konen dancken daer he mach(t) hadde, und dat bij sin vedderen, welckes wol neit voel romens ock was, als ock int Oltampt und Drent. Nochtans myt den wederpart wolde he neit connivieren, sonderling den van Gronnigen und uthheemschen, diewijle die corneel Belli hem eenmaell hoenlicken beyegende om ongunst des broders[1]. Die religie worde myt den levendt weinich gevolget, in sonderling gans bij den adell etc. Daernae als Verdugo myt roven und verbranden sick na Westerlandt bewest[2] als den Nijeziel wederomme to beleggen, starck wesende 23 vendelen und 4 bende ruyteren offte meer, soe branden die uth den Nijeziel alle die naeste huysen bij hoer und to Leechkercke bij Aedwert, daer nochtans nene menschen meer woenden offte ock blijven muchten und die landen verwustet sint bleven etc. Und alsoe tot meermalen uthvallende, up den eerste Augusti trecken over in die Marne to Leens und naeste dorperen, um Verdugo van Lochum to trecken, gelick het onsedt voer Lochum to swack wesende tegens den vijandt, brannen Twent und[+] Drent myt sijn gewassen tot 44 buerscappen, daer Joest Leuwes huys[3] niet mede gesparet ys, tweten sijn scathuys, und grote elende gemaket, waermede Mepsche ock eerst na Gronnigen und Loppersum myt alle myspapen ys vorvluchtet worden und gebleven. Dat Lochum umtrent den 26 Augusti[4] solde ontsedt wesen van grave Willum

[+]fol. 174.

1) Bartold Entens.
2) Zich voorbereidde tot een tocht naar Friesland.
3) Joost Lewe woonde op een borg te Peize.
4) De gang van zaken was aldus. In Juli 1582 sloeg Verdugo het beleg voor Lochem. Kort daarna bracht Willem Lodewijk eenige wagens met mondbehoeften in de stad. Een nauwere insluiting door Verdugo volgde. De volgende aanval van Willem Lodewijk en Hohenlohe in Augustus werd met groot verlies afgeslagen. Eindelijk gelukte het Hohenlohe den 22 September Lochem te ontzetten. Vgl. Wagenaar, Vad. Historie, VII, 465 vlg.

van Nassau und grave van Holloe, welckes, soe men eerst gedaen hadde, muchte(n) die plaetsen up den 6 Augusti wol ongebrant bleven hebben und den vijandt int velt angetastet, daer doch die inlandtsche mede na hopeden und die Oltampster wol brantscat erboden, als siende, dat die besettinge hoer niet beschermen muchte, die tsamen voer Gronnigen togen, Roeden, Haren sulven ock brandende, ter tijdt sick tsamen samelden, die Westvrezen het roeff onthaelen, und die Marne bescadigen und ransonen na hoeren wille, alsoffte sie vijandt west weren. Die lutenant van den Prince als stadholder[1] ys sulven mede in die Marne uth den Nijeziel[2] gewest und die brant gemaeket, neit achtende, dat die Ommelanden den Alason angenomen, sijn beschuttinge verwachteden, dan allene dat, welcke sie neit bescutten konden, evenwol tot contributie vermogen[3] wolden. Daer Eysse Jarges worde secht meest mester van west tsijnn um Ewsum to besolden, dat doch den Marne onmogelicken ys tdoen und nu vort noch weiniger doen solde konen.

Woe Rengers to Helm hovelinck myt den syndico sij na Alansonio affgeveerdiget und dat in twidracht van enige grotheit tbecomen vor den adel, ys tvoeren gesecht[4]. Dusse hebben hoeren anganck hadt bij den Prince und nu vort bij Alazon up den 15 Junij to Antwerpen. Und hoer propositie gedaen um den Hartoch to accepteren und bescuttinge to soecken up und in sodanigen privilegien, als die Landen gehadt hebben stedes, und die Ommelanden allene sick presentiereden sonder enich bijwesent van Joest van Cleve, als der Stadt uthgewekenen gesande, und presentieren alsoe twe corporen voer soe voel, hoewol Rengers alhier van het zegel der 11 harten[5]

1) Bernard van Merode, die als luitenant-stadhouder van den Prins van Oranje in Friesland fungeerde. Vgl. Wagenaar, Willem Lodewijk, blz. 41.
2) H.S. heeft alleen Nije.
3) Dwingen.
4) Vgl. boven, blz. 358.
5) Vgl. boven blz. 346, noot 2, 348, noot 1.

und canselaer thebben wat hoeges wolde romen, als daermede sick affsunderende voer een provintie, daer noch stadt offte vestenisse in was tot onsen wille; ys nochtans verbleven als een nije vonde und to hove ock neit angenaem, die dusse partie mede verstonden.

+ Soe ys die eerste verscrivinghe an die Staten der Ommelanden van den Hartoch den 21 Junij, um to ordineren mede die residentie der raedt to hove[1] voer onse provintie. Daer dan Egbert Clant und Johan Hoenkens sittende weren und nu verandert solde worden, dan om onvermogen van pennygen ys hier weinich in gedaen. Want men Johan Rengers myt 200 daleren hefft affsonden hadt und meer verteret ys worden in korten tijdt. Als Johan Rengers up den 26 Julij weder to huys bynnen Embden ankompt und vorts doet Johan Rengers sijn report bij weinigen present, die to Oldersum hem sint beyegent. Want men in Embden noch aldaer omtrent sick muchten sien laten van wegen de overicheit halven, die dorch den orlichscepen arritiert und vercortet worden in die coephandel, und sint allene erschenen Mello Brossema, Johan Rengers ten Post, Claes ten Buer, als sulven mede commissarius van wegen den van den Dam, Rinke Ellema, Abel Eppens und Emo Tammen. Dan myt wenich bescheets geopent, nichtes van de confirmatie der vorgedachte privilegien, dan in genere alles na alle onse vorsoeck becomen hebbende, gelick ock die Dampster. Dan Rengers ongedult des commissie und parties was groet und voele als sijn verstant was. Want dit was nu weinigen onser adel gewoenlick worden, als Helm, Post[2] und anderen, Jarges, Nijenort[3], woe sie meer verloren und neit vermogen in hoer arffguederen und ansient der Landtscap, sick myt grote titelen ver- +fol. 174v.

1) Waarschijnlijk bedoelt Eppens den Raad van State, waarin natuurlijk ook afgevaardigden van Stad en Lande, of ten minste van de Ommelanden moesten zitten. Rengers, die anders nauw bij deze zaak betrokken was, spreekt daarover in zijn kroniek niet.
2) Rengers van Hellum en Rengers van ten Post.
3) Wigbolt van Ewsum.

heven tlaten als junckeren, heren, hovelingen, ridderscap, egene bueren, onderdanen, gebeden, herscapie, jurisdictie und heerlicheiden und dergelicken, daer hoer nichtes van tokumpt offte het solde den meenelandschen affbreck doen. Dan mosten lijden, dat die vier commissarien Cornelis Kempis, Berent Reiners, Abel Itens, Tonnys Gerrijts[1], Johan Arens und Ulger Ulgers myt merer alles int landt regierden meer als enich hoveling tokompt van des Konicks wegen, als Cornelis Kempis trecket to Loppersum die naeste rechtstolen voer een rechtstoel den Mepsche twille, als Wyrdum, Wester-Embden, Huysinge und anderen. Und die meente was nu ock reede van die adel vervremdet um des brannens und rovens halven in die Marne gedaen und noch gedrouwet worde. Welckes den adel worde meest geweten und neit to nenen[2] was. Evenwol sie sick mesteren achten des Landes und grotes states wesen, die sonder gunst und enich ontsicht[3] neit meer to vynden was bij die huysluyden. Und nochtans sonder huysluyden die edelingen nichtes vermogen offte uthrichten worden.

[+] Woe die stadt Embden dorch die Nederlandtsche vervolcht, als uth Engelant eerst voer 30 yaren[4] und nu uth Brabant und alle provintien der vorscreven inquisitie gedreven tegen der religioens buntgenoten, groetmechtich, rijck, gevaldich und starck sij worden, is myt dit enige sprecktwordt openbaer: Religio peperit Embdae divitias, filia vero devorabat matrem. Dat men in alle historien, monarchien nene stadt alsoe hefft gelesen und gehort vermeert twesen als Embden in 50 yaren tocomen ys, soe men int particulaer Embden [+]fol. 175.

1) De tot hier genoemden zijn de vier commissarissen. Invoeging van het woordje ‘alsmede’ hier ter plaatse zou den zin verduidelijken.
2) Ontkennen.
3) Ontzag.
4) Hier rekent Eppens niet te lang. Reeds in 1544 begonnen zich Nederlandsche Protestantsche vluchtelingen te Emden te vestigen. Vgl. Van Schelven, De Nederlandsche vluchtelingenkerken ('s Gravenhage, 1909), blz. 39 vlg.

sulven, daerto Valderen[1)], dat raedthuys[2)], antall van scepen, mennichte van borgeren, und stedes die grote vernoemptheit der predicanten in die gemeente wil nadencken, waerdorch niet allene die stadt die macht dan ock die wille stedes beholden, een harbarge[3)] twesen van alle verdruckingen, vromen und beroveden, die to Embden harbarge, onderholt und troest hebben gehadt, soe lange die borge die religioen levede und nene sectarie tolatende was[4)] (want die religioen hoer seer vredelicken ancomen was in den stadt als in die landen bij alle junckeren), sampt die heren enich und in lieffte eder vertrouwent myt den anderen regeerden und grote gelden, tollen, scattinge und imposten versameleden, dat men Embden niet voer een graffscap, dan benae een hartochdoem to rekenen was, als sijn begyn in den yaer 1444 under den Frederico III, sin begyn nemende uth sijn egene junckeren van Focko Ucken van den Vredeborch[5)]. Nu overst als in die hoechste rickdoem und prosperitiet erresen, wort die religion in Embden weinich eracht

1) De voorstad van Emden.
2) Het beroemde raadhuis van Emden is naar het model van dat van Antwerpen gebouwd in 1574-1576.
3) De bekende naam voor Emden, der ballingen herberg.
4) In Emden vestigden zich in het algemeen de rekkelijke en tot het libertijnsche overhellende Calvinisten. Vgl. Fruin, Verspreide geschriften, II, 243. Een andere opvatting bij Van Schelven, passim.
5) Eppens is hier in de war. Immers Focko Ukena stierf in 1435 en is nooit heer van Oostfriesland geweest. De eerste heer of graaf van Oostfriesland was Ulrich Cirksena en deze kreeg van keizer Frederik dien titel niet in 1444, maar in 1454. Het is niet bekend, wanneer Emden zijn stadrecht kreeg. Alle Oostfriesche geschiedschrijvers schijnen zonder meer aan te nemen, dat Emden altijd een stad was. Muntplaats was Emden reeds in de elfde eeuw. Het oudste stadswapen komt in 1427 voor (Vgl. Sello, Das Stadtwappen von Emden, Emder Jahrbuch, XIV, 240). 'Cives' komen in de oorkonden van 1312 tot 1358 voor (Ostfriesisches Urkundenbuch, n° 45). Burgemeesters treden eerst in 1442 op. Statuten voor de stad Emden verleent graaf Ulrich I in 1465 (Ostfr. Urk. n°. 831). Vriendelijke mededeeling van prof. dr. F. Ritter te Emden.

dorch indringent van voele und alle secten, Juden, Davids libertineren[1)], die neit weren in enich dienst, Menonisten, jae tot onchristelicke versamelinge verandert. Die overicheit nijelingen, ongeleerden sonder religie offte devoet, gewins soeckende, den twe heren grave Edzert und grave Johan als verdielde broederen in menunge, regerunge, und hoecheit soeckende, an wedersidts der partien, der Staten und Spangerden, mede anhengig. Und contrarierden daer Ocko Vrese, droste und borgemester, een huysmans soen uth Embder landt tho Loppersum[2)], wol stoltmodich ys und neit den vremdelingen seer togedaen, sonderling soe den Staten anhengig weren. Overst den malecontenten stont stadt, port und harberge open und worden familiaer geholden. Welckes sick vaken hefft marcken laten, dat die verwekenen uth die Ommelanden und Gronnigen up den raedthuyse sint verdaget und ingescreven worden, tot borgeren eedt genodiget, die handteringe misgunnet, up gelt van dancbaerheit gestalt und tom laesten tom diel als borgeren offte borgeren gelt angesien. Daer men wachten[3)], stadtgrafften[4)],[+] watermoelen[5)], grote onkosten an den stadt und heren huysen hefft angelecht und die inwoeneren dienstbaerlicken geholden, hetsij amptsman, huyssittenden und anderen, die sick sulven neit neren muchten, als olde vrouwe und scamelen, daer nemant van wort gesparet in grafften tgraven, to scansen, hayen[6)], swelen[7)], binden, hoygen und alsoe vort myt den huysman to plogen, seygen[8)], arbeiden, mennen[9)], vrachten, jae het mynste

[+]fol. 175[v].

1) Davids libertineren = volgelingen van David Joris.
2) Ten noorden van Emden.
3) Wachtdiensten verrichten.
4) De stadsgrachten in orde houden of daarvoor betalen.
5) Gedwongen zijn te betalen aan de oprichting van den grafelijken watermolen en daar te laten malen. Vgl. over dat alles beneden.
6) Hayen, misschien = heien = hagen planten.
7) Swelen = gras tot hooi drogen.
8) Zaaien.
9) Rijden.

und het meeste doen in myssen[1)], garden to bearbeiden, weden und alles themelen[2)] und reinigen, als dorch uthkundigers angesecht, dorch voetknechten bedreven van den hove geeysschet worde. Dit ys der inlansche slaverie, soe men allene daer wonen will. Die egeners van landen und sanden sint hoer landen neit mechtich, dan die meygerluyden, want het sint und heeten beheerde[3)] landen, dat ys een besidt offte huys van 700 gulden sal moten gelden 2000 gulden, daer gras[4)] landes een ½ daler, een keysergulden allene jaerlickes betaelt, tot older und older. Die scattinge ys neit ordentlicken, dan meer als die huere tot dijcken, koegelt, turckenscat[5)], keysersscat, vette koegelt, wachtgelt, knechtengelt, kleine koegelt, bottergelt, korenscat, nadat die huysen eysschen, myt alle hoeffdienst neit gerekent, die des yaers myt vijff dalers affcoft wordt, offte den voetknechten vrijholden voer so voele. Wes overst an enich mensche offte huysman versumet, ys die straffe een koe, vette osse und anders uth die weide offte huys gehalet van die voetknecht und an die balcke gehangen offte duer tloesen, niet allene den schuldigen onthalet dan van schuldige meente to vergelden. Hier murriert nemant, clagent wort weinich geacht, dan heet: lieve droste, genadige heren und graven etc. Alsoe ock die borgeren und huysluyden soecken ock het hoere myt huysen, cameren, hoven, landen, weyden to verhueren und overtdoen, dat nene huys weiniger verhuert wordt dan het gecostiget hefft to timmeren. Een koeweide 5 daleren, een koe hoy 10 daleren, myt die welcke 6 daleren 4 daleren bijgelecht und alsoe nae advenant. Alsoe dat nemant der verwekenen des onder-

1) Myssen = bemesten.
2) Hemelen of hemmelen = opruimen, schoon maken.
3) Beheerde landen zijn behuisde landen, beter nog landen, die behooren tot een heerd, een zekere hoeveelheid landerijen met een huis of boerderij.
4) Een gras is een landmaat, ongeveer gelijk staande met een kleine halve hectare. De maat is niet in alle streken gelijk.
5) Eene belasting, geheven ten behoeve van den oorlog tegen de Turken en andere ongeloovigen.

holts und noedruffts myt biesten to vervrouwen[1] sick haddt hebbe und die huysen myt handtwerck muchte vrijmaken, dan arbeit und kosten gerekent een nouwe onderholt an stadt und landen dulden und dragen musten die tijdt hoeres ballingscap. Daer sick dan des overicheits ongunst und steenicheit[2] niet weinigen tegens sommigen borgeren van Gronnigen openbaert hefft, waermede worde ingetogen Sebastiaen Wabbens, borger, rychter ertijdts ten Dam, und dat in een anticht, die myt den haeren up den luyden gebrocht worde[3]. Het was meer spotlicken dan dienstlicken, dat die orlichscepen anno 80, 81, 82, sick up den Emse gelecht hadden um Gronnigen to benemmen[4] und benouwen in tovaert van privande. Welckes myt 3 eder 4 scepen eder capteinen tdoen onmogelicken, want die Ommelanden allenthalven neit allene open, dan[5] ock versekert in havens van[+] Stockhorne[6] aff tot an die Lauwers, wol soven eder achte mijlen verstreckende, muchten neit vercortet worden van die overvart. Sonderling want dar sonderlinge luyden hoytevaerers in versien weren, als menschen die nene religie offte gemene beste leveden, dan sick allene soeckende, und myt den capteinen respondentie an beider sijdt offte conniventie holdende, myt hemelicke gaven offte imposten eder licenten bedende, dat gewyn allene hadden und behilden. Daer dan Berent Muller, Isbrant Claessens, Berent van Swelen, myt borgeren und raedtheren mede to Embden und anderen uth den Dam und Gronnigen meest mesteren van weren, den stadt Gronnigen und die Ommelanden in alle nodrufft tijdtlicken und vaken versorgeden. Beholden wes to wagen na Oltampt und bij wintertijden vrij ingevuert worde, dat die

[+]fol. 176.

1) Zich verheugen.
2) Hardheid?
3) Vermoedelijk beteekent dit zoo iets als: die er met de haren werd bijgesleept.
4) Benemmen = hinderen.
5) H.S. heeft: dat.
6) Zie boven blz. 366 noot 7.

gemene borger to Embden sijn handtieringe affgesneden, die des vor consortie achteden und andere uthgewekenen het hoere benomen und vaken berovet worden und weinich tot huysholdt ontfangen muchten. Welckes dan soe grote kosten makede, dat men een regement knechten solde beter besoldet hebben, alsoe ydermentlicken hoenlicken und to hone[1] beclaget worden. Daerover een commissarius anno '81 op den hervest gesandt, informatie nemende van dusse onordentlicheit, worden voele Gronniger borgeren befraget van dusse commissarien gelick ock andere, daermede Bastiaen Wabbens togecomen, die die pasborte gesien und dat ovvervaeren kundich was bij lichte dagen, alsoe dat men neit to twivelen hadden van dusse onraedt gedaen, het weer dat men alle koepvaert van Embden keerden na Hollant, sonderling den Hollanders und Oesteringen[2], soe solde Embden nene overvloet beholden. Daeromme soe kumpt bij die andere scepen nog een amiraelsscip, Inquisitie genoempt, van den grave van Bussu genomen in Hollant[3], daer Peter Frerick captein up was, een dapper man tot den gemene sake, und doet keren und letten die ganse coepvaert van Embden, wol dre weken lanck bena van den 17 Junij tot den 11 Julij, ter tijdt die stadt Embden und grave

1) Tot spot of smaad.
2) Bewoners van de kusten der Oostzee.
3) Het schip de Inquisitie was het admiraalschip van Bossu in den slag op de Zuiderzee den 11 October 1573. Het was om de vlag van dit schip te bemachtigen, dat Jan Harinck zijn befaamd heldenfeit bedreef. Het werd genomen en na den slag met de andere veroverde schepen te Hoorn binnengebracht. Vgl. Bor, Boek VI, fol. 455 vlg. en de verdere bekende bronnen voor deze gebeurtenis. Wat er verder met het schip is gebeurd, wordt niet vermeld. Eppens brengt ons thans het bericht, dat het in 1582 nog tot de Staatsche vloot behoorde en dienst deed op de Eems. Het is evenwel twijfelachtig, dat het toen nog den ouden gehaten naam van de Inquisitie droeg; de Noord-Hollandsche Gecommitteerde Raden zullen het toch wel hebben omgedoopt. Misschien ook wil Eppens eenvoudig te kennen geven, dat het door hem bedoelde schip de oude, welbekende Inquisitie was; mogelijk kende hij den nieuwen naam niet eens,

Edzart des an den Staten besendet um aff tdoen. Middelertidt ersteidt und errijset to Embden benae een grote twist, ongunst und ongedult der gemene borgeren tegens den hoytevarers. Die hoytevarers[1], sick stonende up hoeren gewacht[2] und gunst der heren und partien, wenden des up die, welcke van die commissarien befraget und getuyget hadden, dat die dusse sluytinge van den[+] Emse myt kundtscap, breven und gesanden gemaket hadden, want die amirael hadde die namen overgegeven to Embden, als menende die sake was openbaer, und was der borgeren und hoyvaerers schult, und neit hoerer. Alsoe dat die porten bewaeret, die havens gesloten, dat koren bescreven, die huysluyden in veertein dagen nene rogge noch molt muchten uthvueren, dat int lant grote benoutheit und twidracht erstondt tegens den hoytevaerers, die dit allene gemaket hadden und seten in den raedt, die 27 last rogges na Wener[3] up marct scepeden, nu muchte nene vierdiep[4] uth die porte. Die raedtheren weren woll becant und guede libertineren Davits[5]. Dat het hoech tijdt was dusse brant to lesschen und up den anderen to brengen. Want Embden worde meer in een maent vercortet als Gronnigen in dre yaer erfaren hadde, dat sackedragers, scippers und alle arbeiders murmureerden tegens die hoetevarers. Overst die droste makede dat wederspyll, lat eenmael andermael die uthgewekene samelicken up den raedthuyse vorderen, befragen offte sie den Staten sworen weren offte den Graven sweren

[+]fol. 176[v].

1) Zie de verklaring op blz. 324 noot 2.
2) Gewach(t) beteekent gewicht, vandaar de druk, die kan worden uitgeoefend; het kan dus in dezen zin ongeveer hetzelfde als macht beteekenen.
3) Dorp in Oost-Friesland.
4) Schiller en Lübben geven op verdup of vierdup = ¼ ton. Mag men Eppens' vierdiep met dit woord identificeeren, dan is de beteekenis van den zin deze, dat de poort zoo goed gesloten was, dat geen kleine hoeveelheid zelfs naar buiten kon worden gevoerd.
5) Vgl. boven blz. 371 noot 6. Blijkbaar dus een gewoon smaadwoord bij Eppens.

wolden, und offte sie getuyget hadden van die orlichscepen, welckes beantwordt als menende wol gedaen und nemant tcorten. Wort hoer upgelecht die scepe van den Emse to bevrijen, offte solden ten porten uth, want sie hadden des tegens den stadt und den Grave gedaen als ontrouwen. Dit worde eerst lachelicken genomen und den sake onmetich[1], dan bij dat pobel verkiert sick het geroep tegens die uthgewekenen als scelmenen und verders.[2] Die hoytevaerers sint gevrijet, die borgeren ter porten uth, hoer guederen bescreven und to vercoepen gemeent. Welckes nochthans verbleven[3], want die gesanden uth Hollandt brochten guede bescheet, dat men den borgeren neit wolden hinderen in hoer scepen. Die den wijn ock geschenket[4] worden und het onweder sick stillede, anders muchte sick nemant sien laten und bij borgeren converseren sonder perikel, ock die onschuldichste. Evenwol worden Arent Smyt sijn ossen uth die weyde gehalet van die voetknechten, und an den overicheit beholden, dat sick nemant muchte verweren noch gehort worden bij grave Edzart. Sonderling dat Bastiaen Wabbens mede beruchtiget sijn guedt bescreven und tot confiscatie verwesen worden, als mede raedt onder die Gronnigers, den he sijn levendt gans affgesecht hadde om den inlandtsche twist und niet wol muchte to gehor comen sonder vorscriven des drosten Ocko Vrese muntemester[+] und anderen, des hem grote droffenisse, verclenunge und oc myt scade togebrocht ys, alsoe dat alhier noch gedacht worde loep na den Dam, soe het eenmael vrede muchte worden. Overst want die confiscatie een tirannich werck was, worden die gunstigen als Merten van Petkum, Luchtinch borgemester, Onno Tyabberen und licentiaet Helmich Duercken uth den raedt gestalt van grave Edzart, want sie des improbierden und den grave Edzart niet allene sweren wolden. Hoewol dat die

[+]fol. 177.

1) Niet in overeenstemming met het belang der zaak.
2) Verders, vermoedelijk schrijffout voor verreders.
3) Niet gebeurd.
4) Het schenken van wijn aan gezanten was een oud gebruik.

hartoch van Brabant Alazon ock van wegen die Ommelanden um gunst gescreven hadde, worde des meer belacht als in gunst ontfangen bij grave Edzart. Want he hadde noch nene landen yn[1] und hadde die Emse also gesloten, dat men noch solden erfaren, dat Alazon muchte vertrecken, offte solde noch doet geslagen worden van die Staten. Welckes Ocko Vrese droste wol opentlicken seggen dorste und ordelede to gescheden. Overst tom laesten ys der burgeren gudt verbleven, und meest up den 1 Septembris weder yngecomen van Oldersum und Lier. Dan weinich sick to Embden gunstes versienende und geachtet, diewile weiniger sick der religie conform makeden, muchten neit bewijsen dat sie om die gemene sake als religie verweken off verlopen weren, dan dat sie hoeres stadts dominatie allene uth decksel van religie gesocht hadden tegens die Ommelanden. Daer Joest van Cleve to hove ock weinich om gehort und gewonnen solde hebben, dan voel ropende, weinich bewijsende, dat tom vrede denen solde, offte sie musten hoeren stadt sulven reformieren in politie und religie offte muchte nene accordt gehoepet worden, waervan hier neit nodich ys to disputieren. Dan allene anwisende, woe ock up dusse tijdt twe gilden, wevers und smeden, ock disputierden om den croen, disputerende drouwen malcanderen die crone to onthalen, welcker ener an sijn bret offte wapen gehangen off flickeren laten hadde und wort van den smedenknechten angehaelt und gebrocken tot twidracht der beiden gilden. Overst die droste und raedt als die enichste mesteren und overicheit van alle gilden to Embden, die[+] sake van quader consequentie achtende und ynnemende, sluyten 11 smedeknechten up het raedthuys tot water und broet, und worden den mesteren niet sonder scade quijtgegeven, dat men sick alsoe vermeeten hadde gemaket onder die borger. Desgelicken wolde up den 17 Julij Ocko Vrese niet stedigen[2], dat een steeckvyssche[3], wens

[+]fol. 177[v].

1) Inhebben = bezet houden, meester zijn van.
2) Toestaan.
3) Een ons onbekende visch.

lichaem 8 spanne lanck, dat nebbe[1] insgelick een korte lasse[2] myt sijn schede 5 spanne, een ellen in die ronde was, tot spectakel geholden worde, bij Jemmige in den Emse gecregen, myt verwonderinge aller menschen. Want onder Spannyen holden sie to[3], und dusses tijdts was daer ock weinich zeevyssches west. Want een screck ys vor alle vyssche. Noch wijders up sulvygen tijdt wordt gesecht und wonderlick vertelt und in druck uthgegaen laten, dat een vrouwe int leger to Roen[4], als doet gesecht, mogelicken myt krancheit beladen gewest, in soedanigen iver gecomen ys, dat sie seede van hoer Godt gesandt und van den doden upgeweckt, den borgemester Johan Wijferinck[5] an to seggen, dat sie sick solden dusse elendigen tijden laten bewegen um recht tdoen, dat gudt weder to geven, die gevangenen vrij tlaten und Goedes wordt laten predigen, offte Godt wordt Stadt und Landen straffen myt groter elende. Welckes dan van voelen verwert ys worden waerafftich tsijn, als die het hoert und sien solden hebben, dan weinich geacht. Want die boesheit nam groter gewalt, gelick to Embden ock die predicatie ock gringe geholden, myt groveleecke mysdaden die kercke Godes bedrovet worde, dat vrouwen hoer kindt verdaen[6] hadde, broders malcanderen doet steken, man und wijff malcanderen onder den wagen mennen, doet slagen beyegeden, welcke alle myt gelt muchten vrij gecofft worden van den droeste. Alsoe dat ock die twe dieven Johan van Comen und mester Lucas, borgeren to Embden, als kerckendieven, jae der armen kiste in den harvest bestolen hadden, vermeent worden solden vrij gelaten worden hebben. Overst den 15 Augusti worden sie an den galge gehangen in hoer gewant[7] tot een elendich spectakel van vrunden und becanden.

1) Snavel.
2) Een courtelas is een groot mes.
3) Zich ophouden.
4) Roden.
5) Deze was o.a. in 1582 burgemeester van Groningen.
6) Vermoord.
7) Kleederen.

Ock blijfft die straffe Goedes niet uth over die verachtinge sijnes woerdes myt pestilentie, want in het landt, dorperen hier als over[1], grasseert die pest wonderlicken, dat ock onse huys niet sij vrij gebleven, gelick ock verleden yaeren myt een dienstjunge Lambert und tvoeren myt een vremde, nu overst myt een arm magelijn, dat ock gestorven ys. Overst die ewyge Godt hefft allene[+] mijn huysfrouwe myt die kinderen und het huysgesinde tsamen niet allene in die ballenscap dan ock in dusse vondunge[2] genedichlicken bewaeret. Godt bewaeret den sijnen altijdt, want sie[3] weder van den pest sonder swellinge up den 10 Augusti weder geneesen ys, des dancken wij Godt. Overst Heyne Sijwers, een meedeegenarffde der egenarffden van Cantes[4], starfft ock in den pest myt huysfrouwe und dienstmaget to Lier up den 14 Julij, die ene vort na den ander. Dusse was ener, die de religie weinich verstont und handthavet hadde in sijn rechtsbedenunghe und inclinierde na Ewsums sidt mede. Ock was sijn gudt mede beswaert. [+]fol. 178.

Tho Wirdum starfft mede under grote mennichte tot hondert personen ock Thomas Iduma pastoer myt wijft und kinderen up den 27 Julij, hoewol he dusse vrouwe, Corenports dochter van de Meeden pastoers, echtelicken getrouwet hadde, den vorigen neit. Was nu uth des Lutenandts gunst thebben alle pawslicke ceremonien weder togedaen, die vorige religie der evangelissche versakende, doch anno 60 ganslick evangeliss sick allene roemde, nu die reformierde predicanten vor schelmen und dieven, als na anderer luyden gudt staende, uthropende und an den mijnen to huys ongunst bewijsende, die wij den anderen heel verbonden[5].

In gelicken starff ock Israel Degener up den 8 Augusti

1) Aan deze en aan de overzijde van de Eems.
2) Gerechtelijk oordeel.
3) Daarmede bedoelt Eppens stellig zijn vrouw, hoewel hij het niet duidelijk zegt.
4) Kantens.
5) Hoewel wij na aan elkander verbonden waren.

to Lier, der Ommelanden secretarius, seer dienstlick den Landen, dan nu onse sake togedaner worden, hadde nene salaris na Hans Lijffert[1] genoeten, die 400 gl. togesecht worden, allene versekeringe vercregen cort vor sin doet van de rekeninge-commissie.

Den 1 Septembris starff[2] ock M. Evert Barbier uth den[3] myt sijn huysfrouwe und kinderen tot ener, een dener van de kamer des landes[4], den adel nalopich und gunstich, mystet ock sijn salaris. Evert Willums, swager van Ringe Ellema, starfft ock to Stedum den 21 Julij in grote armoet, want Meye Entens[5] hadde hem dat huys affbrannen laten, de van apel[6] van lant versmeten, und myt sin moder und broders seer contentioes tot bedwanck der vangenscap to Gronnigen. Dusses yaers 82 worde lang gewacht um een rickdach, want konick van Spannyen onthuldet[7], Alason ingehalet tot wederwille Keisers und[+] rijck, sint die vursten to Ausburch erschenen myt grote geleiden van ruyteren und seer twisteden als hartoch Augustus [+]fol. 178[v]. Keyserlicke Majestaet sulven vermanende, dat he solde den Spangeren niet alleen hoeren dan ock den anderen part; want Nederlant uth noedt an den Fransosen sick begeven hadde, want sie niet allene an gudt allene bescadiget worden dan ock myt den blode van Egmont, Hoerne und nu des princen perikel[8] besocht worde, het weer nu to laet um Nederlant to raeden[9]. Want ock

1) Johannes Lijphard, zie boven blz. 361 noot 2.
2) H.S. heeft: starck.
3) Hier schijnt een woord, nl. een plaatsnaam, te zijn vergeten.
4) De Hoofdmannenkamer.
5) Een neef van Barthold en Asinge Entens.
6) Vermoedelijk = appèl.
7) Afgezworen, het tegengestelde van ingehuldigd. Dit was trouwens reeds den 26 Juli 1581 gebeurd. Anjou is den 19 Februari 1582 te Antwerpen ingehuldigd.
8) Dit slaat vermoedelijk op den aanslag van Jean Jaureguy.
9) De Rijksdag te Augsburg, de eerste, die onder Rudolf II werd gehouden, werd den 3 Juli 1582 geopend. De Keizer wenschte vooral de buitenlandsche, vooral de Turksche en de Nederlandsche zaken te behandelen; den vorsten gingen meer hun onderlinge geschillen ter harte. Over de verheffing van Anjou was de Keizer zeer verontwaardigd; niet ten onrechte zag hij daarin de geheele losmaking der Nederlanden van het Rijk en erger nog, de overgang dezer landen aan Frankrijk. Daarom vroeg hij van den Rijksdag advies over de middelen om de Nederlanden weer aan het Rijk te hechten, om de grenslanden tegen overlast, van de Nederlanden uit gepleegd, te beveiligen en de verbindingen van sommige stenden met de oorlogvoerende partijen te verbreken. Maar uit den aard der zaak hadden zoowel Katholieken als Protestanten te veel belang bij de Nederlandsche zaken om zich daaruit terug te trekken; de voorstellen des Keizers werden dus niet aangenomen. Alleen werd de zaak overgelaten aan de aan de Nederlanden grenzende kreitsen. Te Augsburg heeft keurvorst August van Saksen niet, zooals Eppens meent, de Nederlandsche aangelegenheden ter sprake gebracht; integendeel heeft hij zich alleen met de godsdienstzaken, het geestelijk voorbehoud enz. bezig gehouden. Vgl. Ritter, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation, I, 573 vlg.

twe bisscopen van Halberstadt und van Collen[1)], die kurfurst sulven sick tom ehelicke standt corts begeven hadden und hoer kercke wolden reformieren, worde desen die cessie geweigert tot wederwille der fursten. Alsoe dat nu die tijdt nakede, dat die fursten sick sulven raden musten und tot verbuntenisse begeveden, want die Jesuiten und Ubiquisten[2)] branden wonderlicken nu myt requesten[3)] up dussen rijcksdach in Mey geholden, als anders tsien ys.

Die grave van Oestvreslant was rede van Alason angescreven als nabuerheer, dat Sijn Genade doch myt die

1) De bisschop van Keulen is natuurlijk Gebhard Truchsesz. Met den bisschop van Halberstadt is Hendrik Julius van Brunswijk bedoeld, die in 1576 door het Domkapittel tegen den wil van den Paus werd verkozen en gehandhaafd en onder wien het bisdom evenals vele andere in Noord-Duitschland voor Rome verloren ging. Vgl. Droysen, Geschichte der Gegenreformation, 264 vlg.
2) Met Ubiquitisten of Ubiquisten bedoelt Eppens de Lutherschen. De Ubiquiteit is de Luthersche leer van het ubique esse, de omnipraesentia (bij Eppens ‘de allenthalvenheit’) van Christus en wel van den Godmensch Christus niet alleen naar zijn goddelijke, maar ook naar zijn menschelijke natuur; het ubique esse van het lichaam van Jezus vormt een deel van de Luthersche leer van het avondmaal. Daartegenover stond de beschouwing van Zwingli en Calvijn, die ook Eppens aanhing, en die zich Christus verre boven, niet in de wereld dacht. Juist in Eppens' tijd werd deze questie vooral in Duitschland weer met groote warmte bediscussieerd.
3) HS heeft req.

uthgewekenen nabuerlicken wolde handelen laten voer sin gerichten, soe sie van den tegendiel angesocht worden um enich sake, ter tijdt en yder weder to landen gestalt worde, daerto he erschenen was, und ock nene private saken weren. Evenwol laet Sijn Genade dorch Occo Vrese, droste, Johan Mepsche[1] bij Gronnigen voer recht citiert worden tegens den abt van Oldencloster um sulverwerck van Landtscap wegen angetastet. Daer die lutenant Johan Mepsche tegens den broderen vorscriven updede, um den broder condemme(r)t thebben. Dan is nochtans um anderen saken verbleven. Die Grave inclinierde heel na den Spanger sidt, hetsij dat he voel kinderen hadde, 4 soenen und 4 dochteren, daer grave Enno, an den gravinne van Esens verhilcket, den 15 Augusti laet openlicken danckseggingе doen voer die eerste geboerte, und tom laesten noch regenten solden gestalt worden over die nabuere provintien van den konick van Spannien; offte dat die twist der broderen grave Johan und grave Edzart an heren trost[2] verweckede um die regerunge des gravescaps to beholden; offte gravescap gedielet muchte worden in testament tusschen broederen offte in voele dielen tusschen die kinderen muchte verdielet worden; offte ock in vrede van Nederlant konde die stadt Embden in sulcke rijckdoem niet wijders upwassen und groet worden, dan die vremdelingen worden dusse plaetse verlaten (want die stroem ock affnam) und in Nederlant sick setten, daer aldinck drachtelicker solde sijn. Soe Lerdersiel und Petcummerziel[+] und muyden togeslichket[3] und tom lande worden ys in den tijdt van yaer 1570 aff, dat daer alle grote scippen muchten uth- und inleggen [+]fol. 179.
und lossen, und daetlicken nu hardt landt ys worden. Even alsoe sal und moet ock die Emse affnemen tusschen Embden und

1) Johan de Mepsche was luitenant der Hoofdmannenkamer. In die hoedanigheid werd voor hem geprocedeerd tegen den abt van Oldenklooster.
2) Hulp, steun.
3) Toegeslikt, dichtgeslikt.

Nesserlandt[1], daer rede grote sanden gesettet synnen, daer voer 10 yaren grote deypte was, und nu benae nene geladen boygers und raeseils[2] sonder lichtent in den muy bynnen konen komen und die grondt voer Embden anckerloes wort befunden in alle stormen und onwederen, dat men die Emse seer cleyn hefft befonden up den vorst van yaer 82, bij een rijte[3] to vergelicken. Welcke vier orsake dusse stadt und graeffscap neit affkeret mach worden sonder die handt des Heren und beterunge der regerunge in kercke und politie, soe tot groter partie und discordie sich allenthalven marcken laet. Godt hefft der regenten harten in sijn handen und settet die landen omme om den sonder wille; des hiervan nichtes wijders to scriven, die sake openbaeret sick sulven.

Ock hadde Rengers und Claes ten Buer mede gebrocht sekere breven van den hartoch van Brabant[4] und den Prince an den ameraell und capteinen up den Emse liggende und den Dullert, inholdende, dat sieluyden tot alle tijden gueden respondentie holden solden myt die uthgewekenen Staten der Ommelanden up alle vornement und middelwegen den vaderlant deenstlicken; diewelcke getonet, hefft men verhoepet, dat nadat Lochum ontsedt solde worden, solde die intoch na Gronnigen weder versocht worden. Want myt experientie befunden worden, dat die overvart niet muchte gelettet worden to water, diewijle int eerste des maent Julij sint die scepen uth den Greet[5], soe daer van den amerael gestediget worden tlossen, nae Warffum ontvrachtet worden. Daernae uth den Ziel gevaren myt scuten, hebben een boyger to Reyde angehaelt voerbij alle die vier orlichscepen und vort up

1) Dit is het eiland, ten zuiden en tegenover Emden bij den Eemsmond.
2) Boeiers en razeilen, twee soorten schepen.
3) Rijt of riet is een klein riviertje of waterloop.
4) D.w.z. Anjou.
5) Een stroompje in Oostfriesland, in de Eem uitmondende bij Greetsiehl of Grietzijl.

+ den 22 Julij ener Bartelt Entens gevangen, Wilcko Entens soens, des oversten zaligen broders soen, in Reyda mede leggende bij hopman Spirata, die verleden yaer noch to Embden sich onthilt und bij vrouwe Esse Houwerda logierde, overvalt myt getal van soldaten vrouw Essen Houwerda huys, daer Merten Sygers savents to gast west was und sijn scriver gebleven, wordt van daer gevanckelicken vrij na Reyde gevueret myt Leuwe Leuwens saliger broder, Jacob Leuwe genoempt, seggende: Dat weren sijnes oems anslaegen, he hadde goesen nu vergeten. Daer ock Gert Smyt uth den Dam angesocht ys in sin huys, dan sich stillicken verwerende ys vrij gebleven, ock dorch die clockenslach versaget gemaket. Daer nochtans die meente sick nichtes yn becronede, noch reppende, als neit hoer angaende. Want Berent Cater und Coep Teyssens sick leten sick allene sien und nemant sonderling meer. Alsoe dat hulpe und troest bij heere und onderdaen even gelick was. +fol. 179v.

Bij den voryghe commotie der hoytevaerers tegens den borgeren van Gronnigen um der kundtscap halven mach noch sonderling mede gedacht worden des Merten Sygers onbescheet[1] und verkertheit tegens die patrioten der gemene saken. Want sie sonderling intendierden up dengenen, die allene wat geven konden, daeromme den vijandt, die den capteinen sulcken ransoen affkereden und ontkenneden. Daeromme Hermens Enens, licentiaet juris, ertijdes secretarius to Gronnigen[2], een besunder patroen van den gemene sake, daer ock sijn natuer mede inclinierde, dorch voele geroer drivende und sonderling in Brabant bij den Prince und Staten der capteinen

1) Onbehoorlijk gedrag.
2) Herman Enens was secretaris van wege den Koning voor de Ommelanden en woonde als zoodanig te Groningen, althans in 1567. Zie over hem Mr. P.G. Bos, De opvoeding van jonge Groningsche edellieden, in Gron. Volks-Alm. 1900, blz. 65 en vlg. Enens werd bij vonnis van Burg. en Raad v. Groningen d.d. 20 Februari 1577 wegens injurie tegen den Raad uit de stad verbannen. Reg. Archief Gron. 1577 n° 117.

supinitatem offte negligentiam ontdeckende und vort sonderling die kundtscap bij den commissarien verleden yaer concipiert. Want he sulven ock passborden ghegeven hadde voer getrouwe personen und destijdes seer angenaem was bij den capteinen. Wort up sulvygen tijdt van den Knocke van Marten Sygers gevanckelicken ingesloten, als die droste to Embden de andere borgeren uth den stadt verweesen hadde. Daeromme allene, dat he solde die kundtscap und attestatie waer maken und bestaen vor den Staten, welcke he myt den borgeren hem und landsheer hadde nagescreven und[1] ghegeven, offte he wolde hem des vellich[2] holden und straffen als[+] een onwaerafftiger. Waermede Hermen Enens lange tijdt gesloten und beholden ys [+]fol. 180. worden bij sijn egen partie und anclager. Dat men des neit hadden konen verwonderen, woe dusse sake soe van vrundt und vremden ter ongunst bewesen worde, daer doch gemene wolfart an gelegen was, den vijant affbreck tdoen. Overst dit worde Hermen Enens neit allene bewesen vor Sijn Genade, dan worde ock die deputierden der Ommelanden niet weinigen ter ondanck bewesen, als Johan Rengers to Helm und anderen, sampt ider die uth het landt het sijnen daerover benomen ys worden, meer als den vijanden und den gemene sake neit trow bevonden worden. Welckes van captein Knop[3] een gewyn achtet worde, weren die inlandtschen trouwe luden, so solden sie uth landt trecken und neit myt den vijant conversieren offt het aldaer laten, gelick in Hollandt und Zielandt gedaen was, und die sake sulven angetastet myt egener handt. Overst wat onderscheidt des hier und daer to onderscheiden ys, ys den erfarenden openbaer. Daer sint die steden menichfolde und de guederen to scepe angelecht, hier overst sint landen und zanden und grote besitten und nichtes to water, und muchte nemandt balde upbrecken, also dat men neit

1) H.S. heeft un of an.
2) Aan contractbreuk schuldig.
3) Knop, Knoep of Knoop was een zeekapitein aan de Staatsche zijde.

beclaget, dan tot scade bespottet und gehoent worden etc. van den Hollanders und onverstandigen etc., tweten wat die regenten nu neit myt disciplina, oeffunghe und soldie vermogen to beholden, dat mach men wansinnich und rasendt verkeren und vernielen, tot der sulvygen verdarff, die des darna gebreck lijden moten, als niet bedacht van voerraedt, und dat honger und commer scarper ys dan enich snijdendt sweert, und voersichticheit starcker sij dan kracht und macht.

Daeromme mogelicken tot een prove ock volget ys dusse yaere 82 tegens den hervest, dat die ganse diel offte conterije over Reydtdiep tot den Rugewart[1] to myt die plage van muys meer bewoent und vertert ys worden dan die inwoneren hebben geneten mogen und profijt an den crijch doen, waer doch in verleden yaer die luyden, van huysen, landen und heerden veryaget, woest hebben moten blijven laten. Want die muys in dat verwassen gras alsoe dominiert hefft, dat het hele velt loss gemaket, van de wint upgesmeten worde und die muys sulven vertrecken und anderen plaetsen soeken musten. All waer ancomende na de Ruygewart heele venne[2] myt koeren, Johan Corlinck und Marigijn Brants toecomende, und savens versichtiget, des smorgens nichtes hebben overblijven laten. Und vort over Reydiep treckende (als die vysschers nu betuygeden) den Marne offte naeste dorperen[+] becommert makeden voer scade und verdarfft van den muysen to lijden, gelick int yaer 67 ock die muysen seer verdarfflicken west synnen in alle landen und den krijch van grave Lodewijck verkundigeden, als dussen dat verdarff und verloep der Engelschen und Ewsums plunderinge betuyget hebben, want die landen ongebouwet sint leggen gebleven und verterende nu, dat daer bouwet und gewassen was. Overst want daer gaer geene menschen woenden, ys die scade und wonder weinich in die acht genomen. Daer dan folgens een wonderlicke

[+]fol. 180[v].

1) Een polder ten noorden van Grijpskerk, ten zuidwesten van de uitmonding van het Reitdiep.
2) Lage weilanden.

natte harvest van regen und stormen und hoge wateren gevolget ys, dat in dre vulle maenden die dijcken last geleden und ingetroken synnen hen und weder und die biesten ock na Michaelis[1] um Galli[2] upgesettet[3] synnen. Daer dan doer die muys verneelt ys worden und een grote straffe onder die menschen olden und jungen verbleven ys dor de pestilentie.

Soe den intoch na Twent uth Vreslant bisheer sick styl hadde geholden voer dat steedtlin Lochum genoempt, nochtans een groten hulpe solde west hebben, soe Verdugo des bedwingende dorch dat lange belech, dat heele Stycht hadde van den anderen gedielt und sijn passe na Westerlandt gemaket und den stadt Gronnigen een vrij strate geopent na Collen und anders to handtieren, die allene hier hoer uthcumpst sochten durch dusse belegerunge, des dan van Godt wonderlick niet gegunnet den vijanden Christi[4]. Dan myt grote, swaere und twe verscheiden torustinge um to onsetten, welcke die vorige grote steden neit hebben genoeten und verwachten mogen, als Masterich, Dornick, Oldenaren[5] und anderen, soe heft dit Lochum een groten loch an den Staten sijdt geopent, daermede die malecontentsche papisten geswecket bynnen und die Konicks naem gevallen offte verkleinet ys worden, gelick voerleden yaer ock voer Steenwick hoer beyegent ys. Want den 29 Augusti schicken die Staten, Prince und die hartoch van Brabant een wol gerustede regement, dan den vijant niet heel starck genoch, um Lochum to ontsetten. Welckes dan myt 16 eder 17 wagen gedaen, dat Verdugo den naeste barge muste innemende und sijn scanzen verlatende, hefft sick ener dapper captein myt weinich volcks und bijstandt den vijant willen

1) 29 September.
2) 16 October.
3) Upsetten is in het Groningsche dialect nog de uitdrukking voor: op stal zetten.
4) Vgl. boven blz. 367, noot 4.
5) Vgl. over de belegering van Maastricht, Doornik en Oudenaarde: boven, blz. 260 en 365.

antasten und versoeken up den berch, daer Scatelet sijn roem an vermeende to bewijsen. Dan wort sulven geslagen und myt sijn hoeff wordt gespelet, als sick nu vervruden, dat soedanige Spanger, in den vijandt leger sick dapper und manlicken bewijsende, alsoe muste vallen, die stede koen und modich was und nu van den sijnen niet muchte beschermet blijven. Daer nochtans Verdugo sulven geseriget ys worden und to Lingen ingebrocht,[+] heer van Anholt doet gebleven und ock anderen meer an den Papisten sijdt, und die Staten heel und all het velt hebben rumet und verlaten. [+]fol. 181.
Soe hebben die besettinge up Reyde und na den Ziel den orlichscepen to weder up den 6 Septembris um dusse onversiende victorie tegens den Staeten branttekenen to moet und tot spijt upgesteeken und sien laeten. Want Verdugo daetlicken sijn scanzen weder ynnemende, hefft Lochum noch nouwer und starcker belecht, daer wol 13 vendelen van den heren van Bergen volck in vloden weren myt 140 perden, daer twe soene van Sijn Genade[1)] ock bij weren und Ulrich van Ewsen mede beset ys worden, dat ock an die poerten gescanzet ys worden, und vort tot peerden, hunden, catten to eten sindt gedwongen worden und ganslicken hadden moeten sick overgheven, inden die hartoch van Brabant den grave van Hoenloe neit dorch todoendt der Stychsche steden myt meerder gewalt wederomme hadden gerustet, soe als men secht myt 55 vendel knechten und over 2000 perden. Und dat onsedt den ander mael weder versocht up den 13 Octobris[2)], voer welcker gewalt Verdugo, monsuer Tomas und grave van Mansfelt myt ruyteren und daetlicken sint ontweken uth alle scanzen und na Grol getogen, Oldenziel und anderen plaetsen. Alsoe dat Lochum sij ontsedt worden sonder perikel, die int groetste perikel weren, jae nene dre dagen meer holden muchten, overmydt(s) den kommer van privanden.

1) Eppens bedoelt daarmede vermoedelijk twee zoons van den graaf van Oost-Friesland.
2) De juiste datum van het vertrek is 22 September 1582.

Des graven van Mansfelt volck sint verloyget[1)] und meer verlopen, van Taxius regement sint 5 vendelen weder in die Ommelanden getogen, mogelicken um Gronnigen to besetten. Daerna als grave van Hoenloe dusse victorie sonder bloet becomen noch den vijandt neit nagesedt, want tvoeren was verongelucket, hefft die grave Ceppel, Brunckhorst, Groel, myt die herscapie van Anholt, daer ock tvoeren doet gebleven was die hartoge van Anholt, van de weduwe yngenomen und Twent weder to besetten, daer tvoeren die Papisten heel dominierden; myt Lochum gewunnen ys worden und Oldensiel ock dachten niet trugge tlaten, eher dat men na Gronnigen solden mogen antrecken.

Up den laesten Augusti wordt ock die vestenisse up den Delffziel ontbloetet van hoeren hoepman Johan Swartgijn van Stellingewerfft, een olt hopman, want die pestilentie[+] hem allene rakede. Daer dan volgens enige dubitatie erstondt van getrouwicheit der soldaten, want sie betalinge eysscheden, und neit balden een hopman erkenden alsoffte sie van Azinge Entens ansocht solden sijn. Welckes nochtans balde sopiert ys myt den, dat Ever Watertap hopman erwelet, Johan Volckers lutenant borgeren uth Gronnigen, meer benoempt um hoer daden als geroempt; gelick Jasper in den Croen tem Dam und Gert Hummens dat richterampt an sick hielden sonder enich respect[2)], und to Gronnigen een vermeende warff[3)] in Octobri geholden ys worden van die commissarien, als des Konicks redgeren in die Ommelanden, bij Lutenant und Hoeffluyden gestalt, geseten synnen. Aldus was nu die staedtscap der Ommelanden gerekent tegens den olden ordelen und recht gesworen. Dusse hebben doen extorqueren in dusse verloepene yaer anno 82 van Alderhilligen anno 81 tot anno 82 up sulvyge dach 25 yaer scattinge in leninge, onkosten und van scanzen gerekent. Daer

[+]fol. 181[v].

1) Verwaarloozen.
2) Ambtelijke goedkeuring, toezicht.
3) Bijeenkomst van alle redgeren en grietmannen der Ommelanden.

dan noch gesecht ys worden, dat die knechten up den Ziel myt een maent solts[1] contendiert noch 25.000 gl. ten achteren solden gebleven sijn, und dat van een veendel, daer Spirata to Reide, Wybe van Goutum in die Marne und Hindrick van Delden myt die vijff anderen Vresche vendelen ock hoer betalinge sochten und eysschende weren. Dat sint dan 9 vendelen, die allene up dit verlopene und verbrande landt hoer partie vermeenden thebben allene. Want die borgers hebbe nene contributie gedaen.

Dusse tijdt golt die rogge to Gronnigen umtrent 2½ daler, dat maerscap[2] koeren 2 daleren, het maerscap suvels 24 daleren und konde to Embden gelden 30 daleren. Dit worde meer gekeret int landt tblijven, dan[3] laten uthgaen, het weer dat het vrij gecofft offt geleydet worde voer den orlichscepen, welcke die orlichscepen wol hadden mogen up licent uthvaren laten und die invaert gekeret, solden Gronnigen meer bedwongen hebben. Overst wat can men verstaen, dan dat men die sake niet erenstlicken meenden. Want die captein Merten Sygers tractiert to Termunten myt hopman Spirata in egener persoen um den scriver uth Larret[4] gehaelt und doet captein bewaren voer gewalt, daer en yder sick verwonderde, dat men des anderen dages een groet vijant weder musten sijn.[+] Also worde an beiden parten gelevet, dat die vijant malcanderen spareden, den vrinden bescadigeden, als den 8 Octobris brannen die ruyteren, welke die 5 vendelen geleiden van Lingen na Oltampt, to Haeren[5] 24 huysen, plunderen Renen[6], veryagen alle menschen van huys und hofft, die nene gelt tgeven hadden, hoewol aldaer ock myt die pest seer beladen weren.

[+]fol. 182.

1) Solt beteekent hier natuurlijk soldij, niet zout.
2) Een onbekende maat of hoeveelheid.
3) H.S. heeft daen.
4) Larrelt in Oostfriesland.
5) Dit moet Haren aan de Eems zijn.
6) Een dorp evenals Haren aan de westzijde der Eems en ten noorden van Haren.

Onder dussen gestaltenisse des landes verhoepen die uthgewekenen weder intoch up hoer vaderlant, dan want die meeste hoveden weinich bij die sake arbeiden, soe hefft men des mer gehoepet dan erlanget. Want joncker Egbert to Stedum[1] ys up 14 Septembris weder uth den hove gecomen van den Landtraedt[2] und na Bremen gereyset, nemant seer ontdeckende woe het om die sake gelegen weer. Johan Hoernekens scrijfft nichtes, noch antwoerdt weinich uth den Landtraedt tot troest der onsen. Wigbolt van Ewsum, heer to Nijenort, wordt suspectiert myt sijn hoepluyden, dat he, up 6 vendelen gestalt, benae nene 400 soldaten bij sick hilde. Eysse Jarges woent to Utricht als privaet benae[3]. Die syndicus Jeronimus[4] socht bijstandt bij die edelingen in Oestvreslant, soe Ewsum gunstich synnen, und dat dorch Johan Winbrugge rentemester. Die anderen adelen wantrouwen malcanderen, als dat die ene den anderen hoecheit meer benijdende was dan afbreken muchte; want nemant vermochte edtwes, und wolde ock neit gherne wat misten um het vaderlant. Hermen Sickinge absentiert sick van alle vergaderinge, Jurgen Leuwe to Norden und Wigbolt Iselmyden to Larrelt mogen over und weder overtrecken, Johan Rengers to Helm verblijfft to Aldersum na sijn wedercompt van den Hartoch, Starckenborch, Rengers to Poste myt andere patrioten versagen an sick sulven, willen die sake berusten laten, totdat Godt allene helpen sal, dat justitie und godesdienst muchte wederomme geoeffendt und in ansiendt gestalt worden; want myt menschen raedt vermochten men nichtes meer, diewijle[+] in Twent dat vornement der Gronnigers gewendet wordt und up den ander sidt die heele sake verhoepet wordt. [+]fol. 182[v].

1) Egbert Clant to Stedum.
2) De Landraad of Raad van State, die met Anjou de regeering voerde.
3) Hij had de Ommelanden bij het sluiten der Unie van Utrecht vertegenwoordigd en was dus blijkbaar volgens Eppens sedert daar blijven wonen.
4) Dr. Hieronymus Verrucius, sedert 1573 syndicus der Ommelanden.

Wordt ock Luleff Roleffs raedtheer, als die medegevangener ener, uth sijn huys noch verwesen uth den Stadt na Embden. Want he een man ys, die bij de meente voele reeden konde und hoer sake noch neit billicken konde, sonderling want men nene victorie sege, noch van Jochum Ubbens uth Spannien hulpe, bijstandt offte gelt verwachtende weer[1)], und men die 3 vendelen to Helpen und Haren gelecht hadden um in den Stadt in tlaten. Welckes die hoveden wol begheerden, dan die borgeren erenstlicken kereden und weren wolden, soe men des solden willen tendieren. Soe laeten die Gronnigers ock tijdtlick mandaten uthgaen, dat men alle granen sal in den Stadt brengen bynnen corten dagen, offte solden prijs sijn noch clagent gehort. Want men vermode, dat daer nene overvloet van rogge van 50 offte 30 lasten in Gronnigen solde sijn, beholden dat men bij duyster nachten daer myt hoytevaeren meer inbrochten voerbij den scepen.

Wat overst die Grave uth Engelandt an den konick van Denemarcket hebben gehandelt in dusse nasommer, und to Embden gecomen ys up den 12 Septembris, kan die tijdt melden, dat men meenden, woe sick Engelant alnoch weder verbont myt den konick van Denemarcket tegens den Spangerden soe den nodich worde[2)]. Want D. Antonius nu rede myt gewalt in Portugal ingetogen was und aldaer den konick van Spannien versochte, doch myt sijn scade, daer Engelant, Zielant bijstandt myt anderen bij gedaen hadden myt gewalt van scepen[3)].

1) Het schijnt vreemd, dat men hulp en bijstand van den Spaanschgezinden Groningschen burgemeester Joachim Ubbena verwachtte, die juist in deze jaren zich in Spanje bevond om steun te vragen voor de in het nauw gebrachte Stad. Vgl. boven, blz. 325.
2) Dit verbond staat ook in verband met de houding van Schotland, waar juist in dezen tijd Jakob VI en Lennox streefden naar aansluiting bij de Katholieke mogendheden. Denemarken zijnerzijds zocht steun tegen Zweden, dat onder Johan III naar de Katholieke zijde neigde.
3) Antonio, prior van Crato, werd in 1580 na den dood van Hendrik, tot koning van Portugal uitgeroepen, maar moest voor de Spaansche troepen wijken. In 1582 kreeg hij van Frankrijk eenige schepen, waarmede hij poogde Portugal te veroveren. Maar deze expeditie mislukte, zoodat de Nederlandsche schepen, hem door de Staten toegestaan, niet eens behoefden uit te zeilen.

Dusse Grave[1] ys to Embden myt een osse van 70 daler vereheret worden und bij den Konick seer hoech ontfangen worden, was myt grote ansiendt to Embden ontfangen.

Noch ys wol die stant der onsen drovich daermede, dat ock myt den pest int landt, und voele van die verweken uth dusse benoude tijden verrucket[2] sint, die in alle blindtheit und honger van Godes wordt in die Ommelanden, dussen in hoer ballingscap und becommernisse doch myt trost und leer van Goedes wordt. Daer voer anderen onser aller moder Etgijn Ellema exempel is, van Uthhuysen gebortich van Ellemahert, Ringe Ellema[3] suster, een vrow van 67 yaeren, de uth huysen und gudt[+] van die soldaten, vor Winsum liggende, um Cornelis Kemps te bevrijen, uth ingevendt der van Gronnigen, veryaget ys, und to Embden verbleven 1½ yaer. Dan myt Godes wort gestarcket in alle hoere cruys, als in een camer bij Hindrick Swijrs, tom laesten bij Johan Boelsens ant Grote Kerckhoff sick erholdende, allene myt dienst hoerer dochter kinderen, Bauwe und Tyaede, tovreden. Daer Tyaede die sone vor Lochum was mede um sin schulde, Havick to huys, die dre dochteren achte dagen tvoeren eendrachtich overquamen um de moder to versoeken, al noch gesundt, daer Vroucke vor 7 weken ock genesen was. Dan dorch suster Tete afftoch heel bedroevet wordet, beviel den 24 Septembris, van die predicanten getrostet und ons samelicken versocht myt bijwesent der 3 dochteren. Segt tot mij: Hebt gij anxt, soe gaet van hier. Ant(wort): Men sint hen meer schuldich. Ant(wort): Ja die uren sint ock getelt, dach mijn soen Absalon. Na 3 dagen verstaet den olste zuen, rustet an Vroucke borst. Nochtans ys nemant anders krancker worden. Dusse Etgijn

[+] fol. 183.

1) D.w.z. graaf Edzard II van Oost-Friesland.
2) Weggerukt.
3) Ook wel genoemd Rinke of Reneke Elama.

Ellema, een olde matroen van older geslechte, was to Uthhuysen up Ellemaheert geboren und kende hoer geslechte van yaer 1470 affrekenen. Tweten, dat daer 3 susteren uth den Dam sint verhilcket worden, uth het huys staende in de Dijckstrate, van den Steenbrugge na de Wijck gaende up rechterhant, een hornhuys[1], dar Gert Smyt inwonede anno 79, 3 dochteren myt namen Etgijn, Vroucko, Tyaske. Etgijn is gehilcket to Reida an Ebke to Reida, laet na 3 soens, her Uffke prester ten Dam. Bij dussen wort Etgijn doetgeslagen van die Sassche knechten anno 1500[2], als Dam wonnen worde[3]. Die anderde soen Waelke und Geese winnen Teetke, gehilcket an Duert Jarges, laten na Jargijn, welcke wort een huysfrouwe Jochum Ubbens, die mester van Gronnigen idtsondes[4]. Die darde soen Focko wint een soen Syabbe Fockens ten Dam, die vrouwe van den Houwe, laten nae twe dochteren, Ewe und Reinste. Ewe, an Here Mannen verhilcket, verarmet anno 80. Reinste an Johan Alrijcks borger to Embden. Houwe was gehilcket wes(t) to Embden an raedther Otto tWente[5], levet noch. Dit ys van Etgijn und Ebke to Reyda etc. Vroucko to Uthhuysen gehilcket an Popco Ellema, laten nae: Ringe, Waelke, Aylco, Teete. Waelke hilcket to Uthhuysen bij den dijck an Tyalde, winnen Ringe und Etgijn und Vroucko. Ringe Ellema to Uthhuysen 2 vrouwen, Renko und Here Itens suster, daervan Popco Ellama, Abel und Bijwe; die anderde Anna Allersma wint 8 kinderen, und meer doet, tot 24 kinderen vader. Etgijn hilcket an Louwe Havick to Enselense[6], laet na 2 soenen und 3 dochteren, dan 4 doet, die tsamen begevet weren myt[+] gelertheit und godtvresicheit. Vroucko was to Oldenziel

[+]fol. 183[v].

1) Hoekhuis.
2) H.S. heeft foutief 1400.
3) 1514.
4) Vgl. boven, blz. 325 en 393.
5) Otto de Wendt, die van 1568 tot 1572 en 1580 tot 1581 burgemeester van Emden was. Vriendelijke mededeeling van prof. F. Ritter te Emden.
6) Een bewoonde wierde of terp ten zuiden van Loppersum.

begeven an Reniko Itens, lat na 2 dochteren Bijwe und Vroucko myt twe broderen Waelco, Abel van Vroucko Ellema suster, der anderde vrouwe ys west Tyade Nansums suster etc. Die dochter van Etgijn Focken suster wort gehilcket ten Dam myt ener Johan Hindricks, worden ock ten Dam geslagen, laten na Martgijn Edzens ten Dam. Die darde dochter uth den Dam, Tyaske, wort to Loppersum verhilcket an Obele to Loppersum, laet na Hayo Obelens, van den Tyasse Hayens und Eppe Hayens. Tyasse enige soen Hayo, van Eppe voele soens: Obele, Hayo und noch 2 myt Joest van Cleven huysfrouwe. Dit is die olde linie van onse zalige moder Etgijn Ellema und Ringe Ellema, daeromme angetogen want dusse twe olden des vaken vertelleden, woe sie van die olden gehort hadden und nu sulven niet weiniger erfarende. want die van Gronnigen scromeden nene personen und aerden van menschen um to tribulieren, want Anna in den Ham und Anna Allersma worden beholden, die synnen myt Knotten vrouwen ontweken dorch Goedes hulpe[1)].

Onder des wort Lochum ontsedt funden[2)], verkoelde die moet. Was ock up den 1 Octobris een grote storm, dat die dicken in Reiderlant inbroken, voele scepen vergingen. Und maken Verdugo und Taxius hoer anslach up Steenwick up soedanigen manier als tvoeren up den 3 Novembris myt Hasselt erfaren was[3)], als des beclimmende und onversiens verraskende. Alsoe doen die uth Coverden ock myt Steenwick den 13 Novembris[4)]. Want die uth Steenwick weren noch na Hasselt mede west und besorgeden nichtes. Daermede wurde nu het Omlandt vrij van soldaten und drouwen Westerlant. Laeten uth Steenwick vertrecken, die niet dienen wolden; der burgeren gudt wort geplundert. Die Amirael verlat den Emse up den

1) Vgl. boven, blz. 294 en 301.
2) Vgl. boven, blz. 367, noot 4.
3) Hasselt is den 26 October 1582 (dus niet 3 November) door de Staatschen door verrassing genomen.
4) Steenwijk, dat zich dapper tegen Rennenberg had verdedigd, werd den 17 September 1582 (dus niet 13 November) door Taxis bij verrassing genomen.

15 Novembris; daerna wort overschicket die vulle van koeren na Gronnigen, dat ock 22 last weyte uth Gronnigen komen to Embden und schicken weder rogge. Want die Hollanders besorgeden niet, dat Gronnigen solde benouwet worden, dan allene dat up Embden nene stapel solde sijn myt die Hollansche scepen; makeden to Gronnigen gudtcoep, starckeden den stapel, want men neit uthvueren muchte, dan allene to Gronnigen vercofft muste worden. Bisheer hadde die here van Nijenort myt sijn volck umtrent Brunckhorst togeholden, dan weinich versien van gelt, tot grote scade der nabueren und nichtes bedrivende; wort nu van 6 vendel, benae 300 mannen, ontledicht myt 1 maent solts[1], bij den Staten verlecht. Alnu was ock Azinge Entens ock in meninghe bij sick alleen tblijven um sijn sake to bevlijen[2]. Und die gunst myt Ewsum niet groet was. Het weer he anders versocht worde, wolde he die gemene sake bijwesen. Die lange natte harvest van 3 maent regens und wint lettede, dat[+] uth Steenwick neit bedreven worde up Westerlant offte widers beide sijdt tentiert; [+]fol. 184.
dan allene die scanzen Bloecksiel und steden sint in Vreslant meer besettet worden, und verwaeret, und bynnen Leverden een eedt van getrouwicheit gaen laten, dat die van 16 yaren aff hebben overall den konick van Spannien voer vijandt verclaert und besworen und Alason gehuldet, daer allene 4 personen solden onwillicken in sijn west. Und die ys geboden bij verluss lijff und godt thuys tblijven. Und die wederdopers hebben myt wort Ja geament, want die Staten sulckes voer gudt gebedende weren. Um dusse tijdt wordt wijders gehort van 12000 knechten und ruyteren uth Franrijck bij den Hartoch ancomende, doch sommigen segen 8000, und vermeende ock na Westerlant in to seenden[3]. Daerto so solde grote duerte wesen bij Parma

1) Vgl. boven, blz. 391, noot 1.
2) Ordenen.
3) Van een extra-troepenzending uit Frankrijk is niets bekend. Vermoedelijk bedoelt Eppens Anjou's Fransche troepen, die destijds in Artois stonden en daar o.a. Lens veroverden.

volck, die nu ock all affbrock lijden worden dorch die veranderinge to Collen und Aken[1] versocht, um thebben exertie des evangelisschen religioens, als in den sommer to Aken und um S. Merten bynnen Collen, Bunnen und anderen steden gespoeret, welcke die bisscop sulven myt wapenen besettede und nu tom eestant sick begeven worde, ener van den stam Truyssesses[2]. Dusse regerunge hadde bisschop Hermannus voer voele yaren al willen instellen, dan ys gelettet worden dor het capittel van Pawest und keiser Carolo V und afgesettet worden. Des nu neit alsoe sacht affgaen wordt, daer nu rede verbuntenisse gemaket sint und up laeste rijcksdach bij den Keiser partie gesocht is myt den Spangerden etc.[3].

1) In Aken waren de Protestanten sedert 1574 in den stedelijken raad gekomen. In 1581 kwam het tot een oproer, waardoor de Protestanten zich ook verdere rechten wisten te verwerven en de keizerlijke commissarissen, die het Katholicisme moesten handhaven, verdreven. Rudolf II ontnam daarop de stad haar karakter van rijksstad, maar stuitte daarbij op hardnekkigen tegenstand bij de Protestantsche stenden, die Aken steunden. Ook deze zaak gaf op den Rijksdag te Augsburg in 1582 aanleiding tot veel geschil. Vgl. Droysen, t.a.p., 308 vlg.
2) Het bekende adellijke geslacht Truchsess.
3) Eppens doelt op de volgende gebeurtenissen. Reeds onder Karel V had Herman van Wied, aartsbisschop van Keulen, gepoogd in zijn diocese de hervorming in te voeren, maar het was hem door Keizer, Paus en Kapittel belet. Vgl. boven blz. 82. In de tweede helft der zestiende eeuw deed de aartsbisschop Gebhard Truchsess von Waldburg een tweede poging. Hij had bij zijn verkiezing in 1577 in zijn diocese zeer sterke sympathieën voor het Protestantisme gevonden en hield zich daartegenover eerst neutraal. Sedert 1580 begon hij evenwel, ook gedreven door zijn genegenheid voor Agnes van Mansfeld, meer en meer naar het nieuwe geloof over te hellen. Hij wilde, gelijk dat in Noord-Duitschland herhaaldelijk was gebeurd, als Protestantsch wereldlijk vorst zijn gebied behouden, maar nam voorloopig in alle stilte zijn maatregelen in overleg met Jan van Nassau en andere vorsten aan den Rijn. Tegen Kerstmis 1582 maakte hij evenwel plotseling zijn voorgenomen huwelijk en overgang bekend, bezette Bonn en proclameerde godsdienstvrijheid in zijn gebied. Maar het Katholicisme was sterk genoeg om zich te handhaven; het Domkapittel zette Gebhard af, verkoos Ernst van Beieren en wierf troepen; ook Parma zond gewapenden onder Karel van Mansfeld. Reeds in het voorjaar van 1584 was de partij voor Gebhard verloren; hij vluchtte naar de Nederlanden, waar hij verder in ballingschap onder bescherming der Staten-Generaal heeft geleefd. Vgl. Ritter, t.a.p. I, 565 vlg.

Doch des sal die tijdt leren und gaet onse inlansche saeke niet an, dan helpet geweldich den gemene sake, dat welcke die religie ys hoc opus hic labor to achten alleen und die hoveden offte oversten weinich behartigen in hoer boese regeringhe, die een anarchia ys. Daervan nochtans soe voele gehort ys, dat in de maent Decembri anno 82 to Collen twe kercken sijn overghegeven worden tot predicatie des evangelii und myt een verglickunge des Ausbursche confessie, die nu wat meer worde toscreven dan die reformierde kercke wolde nageven. Doch solde hebben gelovet nene uproer und gewalt to oeffene ter tijdt des togelaten und bij provisie vergunnet worden, alsoffte evangelium twidracht ersakede. Dese reformatie ys ock wijder bij anderen heren graven und styfften angeheven und togelaten.

[+] Soe tvoeren gesecht van der verwekenen hovelingen und anderen verblijff up verscheiden orden und nichtes meer radende, alsoe hefft sick ock Jodocus Occius, gewesen abt van Rottum[1)], to Norden sick opentlicken in den ehe begeven myt een uth closter van Langen genoempt, verlat den pawsdoem. Daer sijn broder Hermannus Occius, abt to Oldencloster ten Dam[2)], weder reconsiliert myt Gronnigen, mede mester bleff int landt, und dusses seer verdroetsam, die myt verstant und anderen konsten seer vernoempt ys. Und die landtsaken mede verweerde, sonderling an des adels sidt, verwachtet alnoch alimentatie uth die closteren dorch den Staten. Myt dusse van Langen hadde he lange yaeren mede conversiert, und onderholt sich nu vort to Norden. [+fol. 184v.]

Bynnen Gronnigen starff den 20 Octobris Hermannus Winbruggus, gewesener Stadt und Landes rentemester, Johannis Winbrugges broder, beide verstandige mannen und den adel angenaem. Und myt den pest affgestorven

1) Vgl. boven blz. 248, waar hij Jodocus Dockum wordt genoemd.
2) Vgl. boven blz. 248, waar hij Hermannus Dockum wordt genoemd.

hefft sick olygen und berichten[1] laten in alle papissche ceremonien, die nu meer den borgeren ingedrongen worden dan bij Corneels tijden[2] und van den partijes luyden seer onderholden worden um favoer tholden, des die pastoer Jasper Vos uth den Dam tot sijne grote vordel mede behulpelick was, als all dinck voer middeldinck achtende[3], des die Lutenant noch voel meer dorch Cornelis Kempis redger, und fiscael over die geestelicken und den kercken gemaket, myt mandaten in die landen vervorderen was, um tegens Mydtwinter tkercken tcomen, die nije papen thoeren, und sick subject tmaken, und die kinderen tdoepen laten.

Soe den 1 Novembris een scipper to Embden uth Spannien ancompt und gesecht worde, dat Jochum Ubbena alnoch binnen Lisseboen anholdende was um gelt und hulpe hoer stadts, solde die Spanger ene victorie tegens doen Antonio van den Vice-ameraeI und anderen scepen gewonnen becomen hebben voer die eylanden und voele onthoveden laeten[4]. Daeruth dan bynnen Gronnigen een grote roem is gecomen und den inwoneren alle vriheit vergunnet um allene tcoepen und vercopen und nichtes tlaten tot enich ampt dienstlick upslaen, dat niet uth Gronnigen gehaelet wolde als solt, seepe, rogge, holt, sparren, clapholt, bantholt, koeren und andere dingen. Daerto dat suvel niet duerer als 25 daleren gecofft vor 30 weder vercofft, het koeren 2 daleren kan 10 gulden to Embden gelden. Dat die blinden die ogen geopent und die borgeren die ogen gesloten tot besettinge solden inwilligen, daer die hoveden als Lutenant myt den sijnen seer togeneget weren und gestopet[5] van Verdugo, als nu substituete overste vor den cornel Casper de Robles, offte dat men geen ontsedt verwachtende weren, offte

1) Het laatste oliesel toedienen.
2) Ten tijde van den kolonel Caspar de Robles.
3) Ieder middel goed achtende.
4) Inderdaad leed Antonio in 1582 de nederlaag in Portugal. Vgl. boven, blz. 393, noot 3.
5) Aanzetten.

neit to vercrigen vordat men Gronnigen versekert weren tegens den meente, die des myt grote sorchvoldicheit[+] verwachteden. Myt den bisscop to Collen in die veranderinge der religio tegens dat capittel wort onse sake noch meer gestarcket und die wedersachers beducht[1)]. Sonderling nu een kleine ontsedt uth Hollandt in Westerlant van 2 vendelen und sommigen perden tegens Steenwick angevuert worden, dan nichtes sonderlinges bedijende[2)]. Want een heele natte tijdt was to Midwinter to, boven emants gedencken. Desgelicken in Brabant uth Franckrijck ock 8000 soldaten comen sijn bij den Hartoch[3)] und die steden und provintien tot huldinge geropen offte besettinge intelaten. Daer Overijsel und anderen noch sinnich in weren und onwillicken als in wantrow noch gestelt. Daer dan ock uthgescreven wort van die Staten, dat die provintien sick tegens den 1 Februarij solden verclaren in nominatie eenes sekeren hoffraedes van 22 personen, daer die Ommelanden ener uth dre mede solden benomen laten van den Hartoch sulven, na luydt dat 9 artikel des tractaets tusschen Sijn Hoecheit und den Staten gesloten[4)]. Und alsoe ys dit

[+]fol. 185.

1) Vgl. boven blz. 398, noot 3.
2) Uitwerkende.
3) Vgl. boven blz. 397, noot 3; wat Eppens hier mededeelt, bevestigt het daar opgemerkte.
4) Anjou is 13 Februari 1582 te Antwerpen als hertog van Brabant gehuldigd. Daar werd hij ook door de gedeputeerden van verschillende andere gewesten gehuldigd; met name worden genoemd Gelderland, dat den 3 April hulde deed, en de Ommelanden, waarvan de brieven den 12 Juli zijn gedateerd. Als graaf van Vlaanderen werd hij te Gent eerst den 23 Augustus geinstalleerd. Zoo is het met de meeste gewesten gegaan. Holland, Zeeland en Utrecht weigerden; de twee eerste gewesten erkenden Anjou eerst den 10 Mei, nadat hij feitelijk den 6den d.a.v. ten bate van Oranje van al zijn rechten op Holland en Zeeland had afstand gedaan. Alleen Utrecht bleef weigeren. Ook Overijsel zou volgens Eppens Anjou niet hebben erkend. Niettemin bleven ook deze gewesten behooren tot de Generale Unie; ook namens hen was het tractaat van Plessis-les-Tours den 19 September 1580 met Anjou gesloten. Art. 9 van dat verdrag, waarvan Eppens spreekt, bepaalde, dat de leden van den Raad van State Nederlanders moesten zijn, één of twee Franschen naar genoegen der Staten uitgezonderd. Nog voordat Anjou in de Nederlanden aankwam, in Januari 1581, was deze zaak reeds aldus geregeld, dat de Raad zou bestaan uit 31 (niet, zooals Eppens zegt, 22) leden, waarvan twee door de Ommelanden zouden worden aangewezen. Een deel daarvan, de Landraad beoosten Maze, nam volgens de besluiten van Juli 1581 het bestuur in handen over de noordelijke gewesten en verving dus het College van de Nadere Unie. Vgl. Wagenaar, VII, 399 vlg. en de daar aangehaalde bronnen.

yaer 1582 myt nychtes doende voerbijgegaen, dat allene vijff steden sint verraden und verloren worden[1]. Godt geve een beter yaer vor alle bedruckeden binnen offte buyten landes, hoges und leges states, want kint ys an die geboerte comen, secht die propheet. Soe Parma het velt inholdende was myt wol 25.000 mannen, darto sijn ruyteren in Vlanderen, und in Steenwick wol 1200 mannen in besettinghe. Dusse besettinghe worde tegens het accort ingedrongen und makede grote suspitiones van wantrouwicheit des hartoch Alasons[2]. Dan die hoepe was groet, ter tijdt dusse onsedt voer Antwerpen vergadert, om een anslach tegens den vijant Parma tmaken, und die nominatie van 22 personen tot een raedt van Raedt van Staten tstellen bij den hartoch Alason, sonder wens raedt und wetent nichtes solde mogen in provintien upgeboden worden und alle wantrouwicheit solde doen wechnemen.

[1583]

Soe ys die sake van Alason anders und contrarie bedacht und[3] sijn versekeringe sulven mechtich twesen und will die nominatie niet verwachten, dan trecket myt 10 vendelen Fransosen und 600 ruyteren den stadt Antwerpen yn, up den 7 Januarij anno 83 na den olde loep des yaers offte den 17 Januarij des nijen ordinantie van Pawest verordent und uthgesonden,[+] to Antwerpen angenomen, und dat up den mid-

[+]fol. 185[v].

1) Welke steden Eppens bedoelt, is niet duidelijk; er zijn in 1582 meer dan vijf steden door Parma en anderen op de Staatschen veroverd.
2) Eppens redeneert hier niet zeer logisch. De troepen in Steenwijk waren Spaansche en konden dus nooit een grond voor argwaan tegen Anjou zijn.
3) Misschien is het beter hier ‘um’ te lezen.

dach na twalff uren, als Alason sulven tvoete was uthghegaen umme molsterunge[1] tdoen, als he seede, und dages tvoeren den Prince mede hadde solicitiert, dan doerch Goedes versienunghe bynnen gebleven und van nemant geleydet worden. Overst over de porte und brugge comende gyfft sijn verradelicke teken; wyven le die mysse[2], was die loese. Und comen up den Meerbrugge und nije stadt und up het bolwerck, wol 18 gescut besettende. Overst die borgeren, tsamen up hoeren maeltijd tsamen thuys wesende alnoch, comen eendrachtich te wapenen und doen geweer opentlick und uth alle huysen, hoewol die ketten wol gescoren[4] weren, dat die porte weder besettet worde und het scharmutselen tegens twe uren namyddach gelecht sij. Und sint geslagen worden 1500 mannen, daer solden onder sijn 250 heren und adelingen und umtrent 500 gevangen, beholden wes in grafften verdroncken und buyten gescoten ys. In die porte ys die uthtocht gelettet worden dorch die mennichte der doden. Der borgeren sidt solden gemystet sijn 60, sommigen scriven 80 eder 100 offte 150 und twe cornel hoer borgeren. Dusse daet hefft grote rumoer, ongedult und naredent gemaeket over die daden in Vranrijck und ontrouwicheit dusses huyses, die doch meer om des Princen recommendatie[5] angenomen worde dan vertrouwet worde van die Staten und myt dusse daet soe rijpelick und tijdtlick noch becant worde und verhatet van alle menschen und overicheiden. Des dan ock sick voegelicken hefft marcken laten myt die Staten der Ommelanden in Oestvreslant in hoer trage und dunne bijkumpsten van raedtslagen tholden um tot gemene beste traden, en yder in sijn egene affectie blivende[6]. Want Johan[3]

1) Schrijffout voor monsterunge.
2) D. i. Vive la messe. Zie o.a. Wagenaar dl. VII, blz. 478.
4) Gespannen.
5) H.S. heeft commendatie.
6) Over de Fransche furie, waarover Eppens natuurlijk geen zelfstandig bericht heeft, zie Bor en de andere historische litteratuur.
3) Getrokken.

Rengers[1] hovelinck ten Post allene onverdroetsaem und gonstwillicken tot alle arbeidt, scrivendt und beraedent, hefft teyn breven, in yder breff meerer namen van hovelingen, junckeren und egenarffden intituliert, soe bij den ter nabuerscap woenden, und dorch Gert Potter[+] laten beschicken an die teyn principalen, behalve die in den gegent to Embden sulven mundtlick doen vermanen, um up den 5 Januarij anno [+]fol. 186. 83 up dat scrivendt des Landtraedts, die nominatie des Raedts van Staeten raedt tdoen, und tstemmen tot dre personen uth onse Omlanden, een provintie respectiert bij die Staten. (Sonder Gronnigen, die ock darnae sulckes mede volget, dan neit verscreven, dan van Joest van Cleve uth den hove vermaent). Overst hier sint weinige offte nemant erschenen bij den hovelinck to Uphuysen[2] und Johan Winbrugges, dan 10 eder 12 hebben hoer stemmen gesonden versegelt. Die anderen hebben sick onwillicken gemaket und gans die sake verachtet, jae sommigen die breven supprimeert und weder ongeopent togesandt. Die nominatie ys gedaen van Johan Starckenborch, Johan Rengers to Helm, Eme Tammen, Johan Mepsche die jonge, Claes ten Buer, Johan Rengers ten Post, Rinke Elema, Jacob Froma, Abel Eppens und noch sommigen anderen tot weinigen getall, als dar verscreven was wol over 30 personen. Und vorts na den syndicum in Westerlandt overgesonden, die aldaer hoer stemmen mede bijdoen solde und uth allen die dre meste stemmen hebbende to hove solde oversenden voer den hartoch Francisco Alansonio. Welcke up dusse tijdt weinich meer up stemminge und consendt der provintien dachte tletten, vermeende dorch inneminge van Antwerpen sulven mester tworden, und die executie des religions, soe bisheer niet promoviert, nu meer retardiert solde worden, als dominatie allene soekende over Nederlant. Waer derhalven die titel van Nederlandtsche vrijheit to bescermen verbliven solde, solde die tijdt

1) Rengers zelf geeft in zijn kroniek over het volgende geen verdere inlichting.
2) In Oostfriesland ten oosten van Emden.

leert hebben[1]. Alsoe die vorighe stemminghe, um to hove een raedt myt Johan Hornkens to continueren, twidracht makede, und den huldinghe van Alason veranderende, worde dusse ter tijde bynnengeholden, und ys idel verswonden[2], und solde up den erentvesten joncker Egbert Clant van Steem meest gevallen hebben, die tvoeren bij den Hartoch gewest und als blijcket angenaem. Dan worde van Clant ock neit in alles vertrouwinge togestalt, und dat uth die soerchlosige regerunge to hove und die Ommelanden ontloesinge belovet tegens[+] den stadt Gronnigen, na luyden na huldesbreff, dan nichtes geholden. Daeromme die Staten niet allene wantrouwende dan ock in sick dissiderende myt affecten, beclaget die syndicus Jeronimus Verutius wens partie dat he sij, daeromme dat Ewsum cassiert sij dorch sommiger nijdt und ongunst, und sommigen nene guede politie dragen konde, noch van hem gemaket muchte worden, dat het smakede, dat he sick der scamede, bedrovede und verdroetsaem weer, und soe sijn dienst allene expiriert weer, wolde gherne affdancken, als breder in breff den 22 Decembris datiert tot den ere ten Post[3]. Offte dit nu sij behoerlicken an enen dener der Landen to dulden und in soedanigen tijden und staltenisse des vaderlandes, daer niet voel om religioen geraedtslaget worde, staet to bevinden. Die vijanden int landt doen yaerlickes publicatien um die meente tot affgodische diensten ttrecken, wijen ten Dam tegens Midwinter het vonte, stellen yn up alle lenen deneren des Pauwest, bescatten evenwol alle kerckenrenten, alsoe dat kercken und torens niet onderholden muchten worden. Daeromme Godtlinser torne myt steen upgewelfelt stortet in Decembri, die

[+]fol. 186[v].

1) Eppens herinnert hier zeer ter snede aan den titel van ‘Defenseur de la liberté des Pays-Bas contre la tyrannie des Espagnols et de leurs adhérents’, dien de Staten-Generaal reeds bij het tractaat van 13 Augustus 1578 aan Anjou toekenden.
2) Er staat ‘iderl’ of ‘idelr’, wat ‘idel’ zal moeten worden gelezen. De beteekenis zal dan zijn: spoorloos verdwenen.
3) Deze brief is evenmin als de door Eppens genoemde ‘huldesbreff’ van de Ommelanden aan Anjou in het Groningsche archief te vinden.

meygeren betalen nene hueren overmydt die scattingen. Und an meer kercken, Lermes, Sandt, to wachten is als bouvallich und in grote schulde beswaert. Ick swijge die verbrandt, ommegesmeten und affgebroken sint to Winsum und aldaer omtrent. Dusdanige huysholdinge hefft die vijandt, wij overst dissideren buyten het onsen. Gert die Mepsche wort weder ingescreven van den Lutenant, sijn broder, als nu vermoedet, dat sie meer verstandts hadde van hemelicke anslagen, und dusse hadde dre yaren to Embden gelegen sick konick[1] romende, noch duldende sijne kinderen tot predicatie gaen muchten, trecket alsoe den 6 Januarij weder over myt sijn hele huysgesin, wort daertoe van den droste to Embden beleidet an den Ziel[2] myt soldaten, und wort vorts vermeent borgemester tegen S. Peter[3] gecoren tworden, dan vorbijghegaen.

Up dussen tijdt wordt openbaer, woe Steenwick verraden sij van den hopman Crum, diewelcke to Campen incomende, als sick stellende den vijant affwickende, gevangen wort, sulven aldaer gehangen myt meer gesellen, und sommigen onthovet worden. Alsoe ys in Westerlant daerna een rentemester Baldewin van Loe begrepen, dat he des landes gelden weigerde uth to keren, als seggende nene gelt hebbende und solde wol 80.000 gld.[+] bij hem gevonden sijn und meer, uth landt na Harlinck gesandt, und dat in dussen tijdt, dat Steenwick verloren, Vreslandt seer benouwet worde [+]fol. 187. und up den anstaende harde vorst overtogen solde worden.

In dusse verleden yaere 82 den ganse sommer over worde to Embden tot hoeren rijckdoem und den Graven wolgefallen geordiniert bij den borch buyten Boltenpoerte een watermoelen um koeren tmalen und ock tot vullenmollen[4]. Und dat myt grote onkosten van duyseden,

1) D. i. Koningsgezind.
2) Delfzijl.
3) 22 Februari werd de regeering te Groningen vernieuwd.
4) Vgl. boven blz. 372, waar Eppens zich over dezen watermolen beklaagt. Vullenmolen is natuurlijk volmolen.

want die graffte ock upsconyghet worde. Welckes elcke huys gecostiget hefft 2 daleren, die dan in Embden und Valderen[1] wol 4000 getelt mogen worden. Daerto worde die scipvart seer droge und minner, dat men, na laeste 10 yaeren to rekenen, noch over 10 yaren nene anvart meer solden hebben conen an Embden, want die Emse die vyl nu meer den Dullart yn dan na Embden to, daer hoer rechte alveus[2] hengaen hefft und nu seer toslickede. Daeromme die hele borgerije ser becommert was und tot meermalen van die Graven versichtiget is worden und vermeenden, dat men endtlicken to gelick uth stadt und landen myt hoveden die duypte weder solden maken konen, soe men die ingesetede dijcken na Borsum und Larrelt[3] wederomme uthsettenden konden offte Loegerhoefft uploeseden und alle middelen versochten, dat dan voel duyseden, jae hondertduysent kosten solde. Soe hefft die landtscap sulcke hulpe eerst affgeslagen und weigert tdoen, als haer ondoentlicken, die myt sware dijcken beswaert weren, grote scattinge betaelden, hoeffdiensten mennichfoldich wachteden. Und hoewol die landthuere was gestalt up een ½ daler offte een gulden, soe worde nu die huere gerekent na swaere gelt, dat een halve daler worde een und over keisersgulden und daer betaelden in dusse vredetijden noch wall yaerlickes over een gulden scattinghe. Want men scattet in Oestvreslant niet eenmael und um een dinck, dan vaeken over landt, huys, koe, biest[4] und anders, als dijckscot 2 stuver, van achterstall 5 scaep, turkenscat 1 scaep, rickstuer 1 scaep, ider coe 1 scaep, vette koescot, knechtengelt,[+] wachtgelt, und wat men alnoch myt weidunghe van perden, ossen und tvoeren bij maenten den huysman upgelecht worden, beholden dat die altoes veerdich moeten sijn in hoer geweer ter wacht offte tochten und

[+]fol. 187[v].

1) Voorstad van Emden.
2) Bedding.
3) Dorpen in Oost-Friesland.
4) H.S. heeft bies.

bij grote broken gependet[1] worden van die voetknechten dorch angevent der uthkundigeren, als um een kleine versumenisse to broke het beste veste biest uth die wiede und an den balck gehangen sonder reductie offte audientie[2] tgunnen. Dit was, segge ick, des landes ontschuldigen und worde ock den junckeren niet voel gestediget van grave Edzert, dat sie honden ter jacht meer holden muchten und weren tsamen seer misgunstig tegens de stadt, hoewol die stadt Embden daertegens in yaer 1570 3000 gulden und 3 last roggen mede an den ingebroken dijcken ter hulpe verscoten hadden den armen menen huysman, und darto hoer grote verlecht[3] gehaelt und gehadt hadden uth den stadt Emden, dat sie den dijck weder gemaket hebben, die anders ongemaket solde verblijven moten hebben, nae ansiendt die grote armoet und scraerheit[4] des huysmans, daer die rijckeste ock nene grote vorraedt hefft van gelde, als yst dat sie egenarffde Vresen weren. Overst nu in dusse versoeck hebben sie sick niet willen inlaten myt den stadt tot contributien, ant ene soe wol als ant ander, want die watermoelen meer solt waters na Larrelt vermeent worde in tmalen dan die landen betamede. Und vermeenden ock, dat die landen konden wol sonder die stadt Embden sijn. Die stadt muchte hoer havens waeren und helpen soe noedich. Daeromme die borgeren tsamen verboedet van den droste Ocko Vrese van wegen des graven Edzerts, krijcht die contributie van yder huys 2 daleren, die camer 1 daler tot betalinghe des watermullens. Daerna versoech he noch, dat die borgerije solden maetgelt laeten van het malen des koerens up alle mollens to Embden, soe des doch to lange und bij junckeren als Oldersum[5] gebrukelick. Die maetgelt ys die sesteynde

1) Penden = pandhalen.
2) Verhoor van beklaagden.
3) Verlichting, hulp.
4) Soberheid.
5) De heeren of jonkers van Oldersum, ten Zuid-oosten van Emden aan de Eems.

part van een yder mudde rogges eder moltes, weytes. Daerto soe versochte die droste willicke contributie um den haven to beteren, hoewol noch nemant seggen offte weten konde, offte het mogelicken weer tdoen, und soe moegelicken up wat manieren, want daer worde seer in[+] discordierd; die ene vermeende die Eemse up nije to verleyden van Jarsum[1] na Embden und daer to stemmen[2], offte van Paymahorn aff to palen na Nesserlandt, offte Loegen[3] wech tgraven, welckes alles tsamen onseker was und moegelicken onmogelicken tdoen. Evenwol worde versocht die 4 part van een gulden rentes offte huyshuere tgeven. Daerto dat men van alle bieren, soe en borger inleede sonder tapmate tdrincken, ock sijn accijs solde betalen. Overst dat matgelt worde duytlicken und profoers[4] als ondrachtelicken affgeslagen, niet sonder murmuratie der burgeren, als die myt alle lasten beswaert worden boven gewonten. Soe vole die accijs van der borgeren bieren anlanget, worde ock niet weiniger affgeslagen, soe daer anders enich dinck vrij blijven solde und die meente niet heel verteeret[5] worden, soe behoerde die borgerije hieryn bevrijet und onbelastiget tblijven. Overst als men konden weten und vynden woe men den vart muchten verbeteren und beholden, wolde sie gerne doen um gemene beste, wat en yder vermuchte, dan voer alles begheerde die borgerije van Sijn Genade, dat die landtmunte muchte gelick maket worden, nevens des graven Johans und junckeren gebeeden, die die upsettinghe niet acceptierenden, und worde geclaget, dat men den meente voele duyseden hiermede affscatteden, soe sie myt die sesselingen[6] verstempet[7] weren und allenthalven ock in een heren landt verleesen musten.

[+] fol. 188.

1) Ten zuiden van Emden aan de Eems.
2) Dicht te maken, af te sluiten.
3) Loge, een landpunt bij de uitmonding van de Eems, op den zuidwestelijken hoek van Oostfriesland.
4) Par force, met geweld.
5) Vernietigd.
6) Sesseling = een halve schelling of zes penningen.
7) Bedrogen.

Niet weiniger swevede die twist van den Here Jesu Christi aventmael neit allene in landt, daer nu nije Lutersche predicanten in die plaetse der Calvinschen ingedrongen worden, dan ock to Norden und Lusseborch[1)], daer bisheer die borgeren van Norden hoer festdagen und exercitie hielden, als aldaer vrijheit hebbende na older gewoente. Dusse twist wordt ock in dusse tijdt alsoe accordiert, dat die Luterschen wolden styllholden van schelden, soe wolden die anderen tot sermonen comen, und solden evenwol up andere plaetsen dat broet mogen breken, want die Luterschen behalven dat sie disputeren van die allenthalvenheit des lichaems Christi sonder die hypostica unione[2)], soe gebrucken sie ock neit gemene broet, dan soedanigen ablaten, altaeren, bilden als die papisten alnoch gewontlicken synt, und dit stemmet overeen myt het verdrach up dusse laesten[+] rijckdach tusschen die Duyssche heren und vorsten[3)], dat ock die Reformierde kercke mede solde begrepen sijn und blijven in die Rijcks religioensvrede myt die Ausburgsche confessionis verwanten, gelick die bisscop van Collen und grave van Moers und anderen meer nu wonderbaerlicken die religie annemen und in hoer landen willen geprediget hebben[4)].

[+]fol. 188[v].

Overst in Oestvreslant mach nene vaste accordatie gestalt worden, want daer meer dan twe religionen neit

1) Lutsborch bij Norden, het stamslot der Manninga's, speciaal de woonplaats van Unico Manninga, den bekenden voorstander der hervorming.
2) Eppens bedoelt de discussiën over de ubiquiteit van Jezus, het Luthersche dogma. Vgl. boven blz. 382, noot 2. Met 'hypostica (lees hypostatica) unio', bedoelt hij vermoedelijk de persoonlijke eenheid van Christus naar lichaam en geest.
3) Eppens bedoelt den rijksdag te Augsburg in 1582. Een besluit, als door hem bedoeld, is daar evenwel niet genomen.
4) De bisschop van Keulen is natuurlijk Gebhard. Truchsesz. De graaf van Meurs is de ook ten onzent welbekende Adolf, graaf van Nieuwenaar en Meurs, die in 1583 stadhouder van Gelderland en in 1585 van Utrecht werd. Hij werd kort daarna ook hoofd van Leycester's Financiekamer en kwam in 1589 door een ongeval te Utrecht om het leven.

pullulieren, dan seer regerende sint, meer als in enich ander plaetse, als Evangelisschen, Lutherschen, Calvinisten, Mennonisten, Davidjoneren[1], Libertineren, Malecontenten und andere partien van alle secten, daer nene regel over stellet can worden, als Joeden und Joedes genoten myt dat swaere woeckeren; ock worde myt dat concordiebock Jacobi Andreae gespottet als allusie up die letteren makende, tweten: Citra omnem necessitatem corrupit omnem religionem D. Jacobus Andreae[2]. Dit sij corts gesacht van die staltenisse und regierunge in Oestvreslant in dusse onse tijdt und ballinscap. Godt bewaere het graffscap voer wijdere inlandtsche quaets und uproer, want sick ock voele vervrouden an den anslach, ontrow und verraedt des Alansonii to Antwerpen gedaen, gelick ock die van Gronnigen. Overst als Godt almechtich den Prince hefft bewaeret und soe voele edelingen gestortet als gesecht, als mesteren van alle saken, und dat die hartoch van Parma uth den velde sij verweken um den groten commer und duren tijdt van privande, soe hefft sick dusse partie des doet[3] halven niet voel willen romen offte vrolocken; want die kroen van Vranrick des tot groten scande und laster gekeret worde und den Hugenoten weder waerscouwede, den croen van Engelant tot ongedult trecken wordt, als ock bedrogen und verraden siende, und die kroen van Spannien noch niet voel gewonnen hadde, dan vermeenet, dat sie nu beter vrede geven solde und anbieden. Daertegens het Rijck ock die

1) Davidjoristen.
2) Jacobus Andreae (1528-1590) was een der Luthersche theologen, die zich verdienstelijk hebben gemaakt voor de hervorming in Wurtemberg, vooral als hoogleeraar in de theologie te Tübingen. Op verzoek van hertog Julius van Brunswijk kwam hij in 1568 daarheen om dat land te reformeeren en tevens om tusschen de Saksische en andere landskerken eenheid van leer, belijdenis en liturgie tot stand te brengen. Deze concordistische werkzaamheid vult zijn leven van 1568 tot 1580 en wordt besloten door het ook door Eppens genoemde Concordieboek, het Liber Concordiae. Oorspronkelijk gematigd, werd hij steeds strenger in zijn opvattingen. Vgl. Droysen t.a.p., 115 vlg.
3) Er staat daet of doet. Het woord schijnt evenwel overbodig.

ogen geopent worden wat het worden solden, soe dusse twe kronen Spannien und Vranrijck mit den anderen enes worden. Alsoe dat aller menschen verstant alhier to bodum sij gevallen, als Godt die sake anders grijpet[+] an als die menschen willen offte versien konnen, wens naem zij eewichlicken gelovet in sijn gemene, die nu allene bestormet und angevochten wordt mit roeff, moert, bloedt, als nu allene bloetstaende, die Godt bewaeren sall etc. Und worde ock van voele weder gehoepet nae den Rijcke, daer men van oldes afftogen weren, und to Antwerpen worde an wachthuysen gescreven dorch awijsen[1]: die Konick doet, die Fransoes landt uth, Swytzersche zeeden, so sal men crijgen vreede. Waerto wol die Unie der Nederlansche provintien tendierde, als gelove und eenicheit tot Goedes eheren allene gesocht hadde mogen worden. [+]fol. 189.

Na den voergedachte lange regen und onweder des heelen harvest, als sick tijdtlick een harde und duerende vorst begost, dat men overall muchte myt wagens, perden und anders; und Steenwijck niet vorgeves ingenomen offte verraden sij, soe maket sick Taxius, als overste der Vresschen regement, myt lange torustinghe und wol beraedtslaget myt alle het regement van knechten und ruyteren, soe men sede 3000 twesen und camptein Tomas myt sijn ruyteren, nae Westvreslant yn tot an Leverden und wijdt und breit umheer, um een roefft und brantscat thaelen, soe men anders nene scanzen offte steden Nijenziel, Oldenboerne, Bloecksijl offte Dockum eroveren und becomen muchte. Tot dussen anslach wort mede upgheeysschet die hopman Hans Spirata van Reiderschanse myt een diel sijner knechten und ock uth den Delffziel onder den Watertap[2] liggende. Und als sie ilendt uptreckende den 28 Januarij na Steenwick recht overall, maket Spirata sijn anslach tegens Oldenborne. Dan den vijandt verwachtende buyten hoeren scanze in den morgentijdt,

1) Affiches, aanplakbilletten.
2) Een kleine sluis; hier echter vermoedelijk de naam van een hopman.

wort Hans Spirata gevanckelicken den 30 Januarij van den schiltwacht ingetogen, (want he myt weinigen was voeraffreden, vermeende dat sijn volck aldaer reede weren). Und die junge Bartelt Entens, Wylcke Entens soen, die den anslach to Larrelt makede, daetlicken in ontlopen begrepen und sommigen geslagen, daer Spirata to perde[+] myt sijn broder in ijss dorbrack und sulven neit, alsoe lam und cropel siende, ontlopen konde. Hier worde die upsaedt des hopmans Spirata um nene bueren tspaeren, myt roeven, vangen und spannen, sonder brant tdoen, want alsoe hadde he laten ummeslaen tdoen solange die handen niet bonden worden, besoldet und daetlicken na Leverden gefueret, soe men secht up 8000 daleren ransoniert tworden. Und Bartelt Entens sijn loen na sijn daden ontfangen. Spiratas soldaten trecken daetlicken weder na den Ziel, dwingen den huysman boven den kost ider een halve daler aff, als sie van Entens und Ewsums knechten geleert hadden. Dan daetlicken worden sie wederomme verscreven ttrecken up Nijenort, um die privande to geleyden den leger na in Vreslant tegens den Nijenziel. Want middelertijdt was Taxius in Vreslant bij Leverden, rovede, vangede und brande 3 dorperen und anderen huysen, dat des jammeren muchte des elende an biesten, perden, scapen und anders, dat wechgedreven worde over ijss. Und wat niet mede gaen konde, worde doersteeken und leggen laten. Worde na Gronnigen, Drente, Twent ingedreven und willicken upgekofft als seggende: dit roff ys ons onthaelt, nu crijgen wij onsen gudt weder, als sommigen ock bekomet hebben. Tegens dussen ynval und plunderinge des Vreslandes, hoewol tijdtlick vorgeweten, worden wol alle huysluyden geweret tot een groet getall und ock 300 ruyteren bestellet, dan als die vijandt antrecket, brannet und rovet, wort die gemeente bynnen geholden um niet uthtrecken. Und die hopluyden myt die ruyteren holden Leverden yn dorch Marroda[1)], lutenant van den Prince, als stadtholders

[+]fol. 189[v].

1) Bernard van Merode, 1581-1583 plaatsvervangend stadhouder van Friesland voor den prins van Oranje.

beveel allene besorgende, dat men die steden beholden muchten, und doch een onderlage[1] der bueren landen und steden verloren gaen. Want die soldaten der Vresen hadden ock nene grote roem van stolticheit. Alsoe ys het landt vor den vijant open west. Daer dan een grote ongedult, scheldent und roepent tegens Marroda erstanden benae tot een uproer, dat Sijn Strengheiden sick uth den versammelinge hefft moten ontholden, und tom laesten tom antwordt ghegeven: Sie sullen maken, als sie het verstonden. Dae nu reede het roff wech was und die bueren, sonder hopluyden und beveelheberen staende, in grote perikel gewest weren, soe sie sick niet up edelmans huys hadde verborgen konen[2].

Dusse intocht worde van die Gronnigers gestoepet[3],[+] umdat sie vermeenden den Nijenziel to beleggen und intkrijgen, welcke hoer den westersidt des dieps[4] heel ontholdende was und to niechte makede. Daer dan die luyden vermeeden weder thueren und twoenen, daer het convent van Adwert seer voel angelegen solde sijn, dat men ock Verdugo, to Gronnigen liggende und des grote tonende, 24.000 gld. hefft willen geven, soe he den Nijeziel konde ynnemen. Want die soldaten up dusse vorst an Draepoerte up scoevelingen[5] ridende weren, oeffende alle moetwille. Dan myt dusse intoch sint alle scanzen und steden ongeroert verbleven, und die Malecontenten sick weder na Steenwick und Drente inleggende. [+]fol. 190.

Bynnen Gronnigen worden die borgeren dartel und moetwillicken, spaeren nene onkosten in gastboten, warscoppen und alle overdaet to bewijsen, seggende: Die uthgewekenen moet ons noch uth die handt ethen und hoeff gebeden[6]. Daer dan ock sommygen pastborten[7]

1) Fundament.
2) Vgl. over dezen inval van Tassis in Friesland in den winter van 1583: Bor, bk. XVIII, fol. 363 vlg.
3) Aanhitsen.
4) Het Reitdiep.
5) Schaatsen.
6) Uit de hand te eten geven en den maaltijd aanbieden.
7) Paspoorten.

ghegeven sint um den Stadt to keeren vrij und vranck und niet to letsen solden sijn dorch emant um hoer gescepten tdriven offte to bestueren[1)], dat dan wol sommigen genoten. Dan nochtans neit hebben verbliven willen, overmydt die moetwillicheit der borgeren. Sommigen overst solden sick mer openbaren, soe sie sien konden, dat die Staten kraftlosiger hadden worden dorch vorraedt to Antwerpen van Alason bedreven. Want daer nene 20 borgeren weren, die sick des religie halven vervruesden und anhengig weren myt gebruck der sacramenten. Sonderling want Jochum Ubbens in Spannien ridder gemaket und die stadt Gronnigen in groten ansiendt und gunst bij den Konick ansien worde und den Ommelanden wol in hoer gewalt beholden worden, sick ganslicken vertrouwende, die hartoch van Alason, die konick van Franrijck solden myt den Spangerden eens sijn um den Staten to bedwingen. Des dan die tijdt geven und tuygen sall.

Ock up sulvygen tijdt den 27 Januarij scrijft Eysse Jarges, lutenant offte commissarius van Ewsum, uth[+] Utert an den hoveling Johan Rengers ten Post[2)] dorch den sindicum Verutium ock den Ewsumers partie dielafftich, nu niet widers wenden konden sonder gemene advijs und wetent sonderling des adels, den egenarffden weinich respectierende, als ock sick daerover becommerden. Und scrijfft alsoe dat die in Oestvreslant wol erenstlicken betrachten solden und handhaven, dat nae[3)] Ewsum here van Nijenort cassiert weere, die Staten die handt van onse arme verlatene vaderlant afftreckende weren daermyt, dat sie ock tvoeren het crijsvolck upeysscheden na Brabant, all tvoeren dat die verraderije geschede. Daeromme nu noetlicken musten versoeken hulpe und bijstandt, offte men solde heel und vergeten worden und mogelicken neit seer respectiert worden, und versochte meestediel contributie van den die in Oestvreslant weren, [+]fol. 190[v].

1) Zaken te doen.
2) Ook daarvan spreekt Rengers in zijn kroniek niet.
3) Zoo in het H.S. Te lezen vermoedelijk: nu of nae(dat)

daer die meesten und groetste weder inclinierden na hoer woenplaetsen und versoninge myt Gronnigen, sonderlingen dewijle die hartoch van Parma ock vrede anbedende was um bij den Konick offte Inquisitie to erlangen. Want ock van den onsen weinigen weren, die uth den adel und anders die religie recht leveden. Een gemene plage in Nederlant, ock gemene straffe werdich. Want doch vor dusse tijdt nene ordinantie offte placaten des enigen sekere religioens verclaert und instelt worden, dan elck levede in sijn egene gudtdunckent und synnelicheit. Up sodanigen scrivendt, soe nu als tvoeren meermael geclaget, antwoerden Johan Rengers und Winbrugges myt consendt der Reformierden und principale Staten des landes an den Raedt van Staten, dat die Staten wol gewaer worden, wat dusse kleine hoep volckes Taxius und Verdugo myt hoer regementen den nabuerlicke provintien als een crevet[1] bescadigede, daernae waeromme bisheer nichtes weer untrichtet und verdediget, dan meer verneelet, verteret und versumet, dan die vijandt gedaen, welcke die landen konde geneeten overmydts den disciplina militari, vorsichticheit und erfarenheit. Und woe men des weder solden verbeteren moten und ock konden, um dat vaderlant weder to eroveren. Soe die Staten[+] alhier nene handt anholden wolden, soe weert het myt die Ommelanden verloren und solden in den Gronniger gewalt verbliven die scatten, ransonen, beswaeren, und dat judicatuer an sick beholden laten, soe als sie reede gewonet weren tdoen in den naem des koninck van Spannien, doch meestendiel offte allene tot des Stadts egene appetijdt, wolgevallen und profijt, daer die borger alnoch verrijckededen und nene contributie tot orlich anleggende weren. [+]fol. 191.

In dusse tijdt wort voele van die verraderije to Antwerpen bij alle heren, vorsten, steden und steenden bevreset und vorwacht gedaen. Daeromme to Embden publiciert ys worden, dat men nemant solden verhueren,

1) Kanker.

vercopen, herbergen van vremde incomelingen sonder des raedts consendt. Daerto worden die borgeren und huysluyden up harnychts gestalt und allenthalven harnisschouwinge gedaen. Daerto ener Hansken Holthuysen hoepman, wachmester und alles an sick van wegen den grave Johan to Oestvreslant hebbende, nochtans van nichtes erstanden und bij hartoge van Alva denende in den intoch van grave Lodewick to verfolgen to Gemmygen als leydtsman offte vuerer, worde van die mene man und den rijcken seer ongunstiget und gehatet. Daeromme in dusse harnisscouwinge den huysluyden tot scarmusserende anvuerende, wordt hem sijn peert doer hofft gescoten, dat hem sulven getelet worde uth het garnisoen. Und alsoe begunstigeden die onderdanen hoeren meesten overicheiden, clein und groet. Wat vasticheit daer dan to wachten sal wesen, kan balde verstaen worden. Overst een grote sorge, anxt und noet worden nu van alle provintien und stenden in Nederlant und ock in Duyslant besorget, het sij tot een ongelicke vredehandel, dat die religie niet exerciert solde mogen worden, offte dat men van Alason, konick van Francrijck und Spanien, den Pawest, und ock van den Keyser een swaerder o(r)lich verwachten solde mueten. Und up den Alason nene vertrouwent to setten was und alle gelove verloren was. Dat men alnu die saeke und bescherminghe van Nederlant eerst erenstlicken solden und moesten annemen offte verloren worden.

Dat vierde boeck.

Des orlochs der stadt Gronnigen tegens adel als Staten der Ommelanden in religioen sake.

Want die Prince Wilhelm van Nassaw als hoeff alnoch der Nederlanden, uth sijne egene togenegentheit meer und commendatie als uth gemene consendt van alle provintien, den hartoch van Alason broder uth Francrijk wederomme hefft ingestalt und erkant voer gubernuer und arffheer der Nederlanden, als wesende een begyn

van een nije regerung[1]. Daerto want het Roms(che) rijck offte die meeste koervorsten den sake und veranderinghe des capittels to Coln tegens hoeren korvorst, den bisscop Trucsses[2] sines naems, in die sake des religions ock behartigeden, dat die Pawst ock het Rijck offte rijckvrede niet achten solde willen, als up den laesten rijckdach den vrede upseggende, und tot concilium van Trent dwingende, wort die palsgrave Casimirus ock gerustet myt den Bisscop, tegens dat ontsedt van Parma bij Coln den Rijcke angetastet[3], welcke palsgrave ock die gemene sake worde mede hulpelick worden. Bovendes want die junckeren in Oestvreslant durch Uncko Manninga myt een nije und die eerste syndicum to Spier in dusse jaere 1583 tegens den graven to Oestvreslant protestationes und mandaten erlangeden overmidts hoer vrijheiden, die den adel seer becortet worden mit scattinge, hoeffdiensten, weigherunge van wiltvanck und vercortunghe der nije anwassende landen in Noerdermassche[4]. Item die heren als broderen noch widers onder sick vervremden in gemoeden und regerunghe, dat die ene tegens den anderen protestierde und gebedende was und twe munten gaen lieten van weerdijen. Des hefft sick grave Edzart besunders onderstaen die kercke to veranderen na der Ubiquisten, offte soe men sie vermeent Luterschen, leer tegens der Calvinsche predigers onder tsteken[5], daerup dat coetus der pastoren to Embden upgeholden, und een gespreck

1) Eppens doelt hier op het accoord van Dendermonde, den 18 Maart 1583 tusschen de Staten Generaal en Anjou onder bemiddeling van den Prins gesloten en waarbij Anjou voorloopig nog als landsheer werd erkend. Een begin van een nieuwe regeering was dat evenwel niet, daar Anjou reeds in den zomer van dat jaar naar Frankrijk terugging en in Juni 1584 stierf.
2) Gebhard Truchsess von Waldburg, aartsbisschop van Keulen van 1577 tot 1583. Vgl. boven blz. 398, noot 3. Johan Casimir van de Paltz kwam den aartsbisschop te hulp, Parma het Domkapittel.
3) H.S.: angestastet.
4) Massche, marsche zijn de oeverlanden, de kwelderlanden aan zee of rivier.
5) Heimelijk in orde brengen. Vgl. boven, blz. 382, noot 2.

den predigers to Embden angeboden ys, dat men wol hefft tsorgen, dat die stillestandt in Oestvreslant niet duyrich blijven wordt. Tom laesten hebben ock onse deputierden der Ommelanden, sampt yder besunder, wol gesien dat onse vaderlant post principium verlaten den stadt Gronnigen heel und all eegen solde blijven, soe[+] men sulven sick niet weder upmaken worden eendrachtelicker und wijser als voerhen gedaen. [+]fol. 192. Daeromme soedanigen gestaltenisse van alle saken und elende des vaderlants niet meer een sodanigen sorchloese regerunghe in dusse yaer 83 wijders loep sal holden mogen, soe anders enige ontloesinge to verhoepen staet van Godt. Derhalven alhier een onderscheet gemaket van dusse bescrivunge, daer men allnu die sake offte defensie tegens den stadt Gronnigen up nije sall moeten anheven und vremde bijstandt verwachten, daervan dit vierde boeck van melden wordt, soe sick dagelickes und int openbaer hefft thoghedragen und wij erfaren mogen.

Anno 83 ten 27 Januarij worden die sindicus Jeronimus Verrutius und Jarges beter indachtich, wat eendracht vermach, und scriven an die Staten in Oestvreslant over dat arme verlatene vaderlant, dat men nene troest to wachten hadden, het weer dat men sulven die sake wederomme angripende worden. Und dit alles worde an Johan Winbrugges, den Rengersen alsoe, gescreven, dat men des edelen gestrengen heren van Nijenort niet vergeten solden, die allene die man geachtet worde, dat he myt gemene raedt thulpe comen worde. Sonderling want Azinge Entens niet allene godtlicker wijse ontloeset van den gevenckenisse in Dielffziel[1)], dan ock myt Ewsum reconciliert het vorige tot vergetinge stelden. Die[2)] nu tsamen tUtrecht bij den anderen conversierden, ock aldaer hoerden und siende worden, woe to hove mit Alason gehandelt worde, als in grote oneenicheit und wantrouwent; und alle Duyssche vorsten seer ongunstelicken und

1) Vgl. boven, blz. 365 vgl.
2) Nl. Verrutius en Jarges.

voele weder na den Spangerden inclinierden als een natuerlicken landsheer, des myt hartoge van Parma praesentatie seer gevoedet worde. Doch alles onse vaderlant to laete und swaer overcomen solde, daer die stadt Gronnigen allene nu mester und het gewalt inhadde. Dat ock die stadt Gronnigen dorch hoeren oversten als Taxien und Verdugo heel Westvreslant screckelicken weren, overmidts de harden vorst, 16 Februarij aldaer intreckende, brandende und rovende, sonder wederstant alles wech drivende und dragende. Onangesien die Nijeziel ingeholden[+] und bewaret worde, gelick ock andere scanzen alle. Daertegens van Oestumhorne captein Knop myt sijner twe yachten den 20 Februarij, als voer Embden die Emse noch to was, to Knocke onversiens geleidet enigen uth Westerlandt, und becompt alsoe twater; summigen borgeren uth Gronnigen tot groet gelt ransoniert. Welcke die eerste uthval was, daermeede die Emse onvelich befunden wordt. Soe derhalven myt den hartoch van Parma solde getractiert worden hebben, solde die Landtscap uth genade hoer recht moten verwachten van den Gronnigers, die desvals alnoch Jochum Ubbens, borgemester, in Spannien leggent hielden tot confirmatie hoerer privilegien. Soe groten vernederinghe den Staten der Ummelanden up den hals lecht, alsoe stolt stellen sick die inwoneren van Gronnigen. Dencken neit, offte die doet ys daer, als men niet swigen sal, woe godtloess daer gelevet worde, dat salige D. Lussinck huysfrouwe in dronckenheit sick in een putte naeckent verdrencket, alsoe ock ener in Adiep, ener doer kloet scoeten[1)], item sommigen doersteken, jae die vader sijn soen und dit alles in conniventie der personen myt den overicheit. Dan Bowknecht[2)] mede handdadich. Boven des soe wordt den stadt Gronnigen niet allene gestediget na den

[+]fol. 192[v].

1) Dit kan beteekenen ‘door het klootschieten’, het bekende spel, of ‘door een kogel doorschoten’, vermoedelijk het laatste, vooral in verband met hetgeen volgt.
2) D. i. vermoedelijk Albert Bouwknegt, die in deze jaren lid, sedert 1584 taalman der gezworen meente was.

vorst die oevervart van alle waeren und cophandel, dan worden bij den droste und Grave heel und all favorisiert, als blicket myt judicatueren, daer die reformierden mede succumbierden, als Geert Smyt tegens Johan ten Buer beyegent ys, die sonder recht offt schult den Geert die huysen verbroken und gesleten hefft onverhoorde sake, und alhier absolviert. Und die vermeende nije upgeworpene richter ten Dam, Jasper Hennema, alle secreten van den Dam togekant worden van den droste, nochtans onder grave Johan protectie beholden worden, daer der Gronniger haen niet konick was. Und dergelicken meer, schentlicken to gedencken. Als dat nu andermael die warven ock yngestalt worden, die men tvoeren in voele yaeren niet gebrucket hadden, und nu den partijen dienstlicken, als die sake van salige olde Galte Amsweer, den Scissinck swager, van Mepschen togecant tegens tenor van hilxvorworden. Swigende andere keerscopen[1] van landen voer 36 gld. vercofft, die 50 weert sinnen, als to Equert gedaen; daer der uthgewekenen landen upgesettet als Aylco Unsten, Christoffer van Ewsums und anderen meer, die van den stadt Gronnigen veryacht, verbrant und berovet weren, als Bauwe Katersche, Azinge Ripperda weduwe, myt hoer onmundige kinderen beyegent ys und protestatie up gedaen. Dan weinich in acht genomen und geholden. Wat noch widers in Gronnigen und int landt van den Lutenandt und sijne creaturen[+] Kempis und anderen is bedreven worden in kercken, lenen und anderen ordinantie van ceremonien, hefft genoechsaem betuyget die begraffenisse van D. Justus Velsius[2], die bynnen Gronnigen gestorven, myt alle ceremonien des pausdom bestediget ys worden. Und alsoe is en yder bedwongen und sick gherne inlatende, updat men den overicheit behagen muchten. Want die lutenandt Mepsche niet achterlaten hefft die altaren to

[+]fol. 193.

1) Verkoop ‘bi keersen uutganc’ = gerechtelijke verkoop.
2) Betreffende het leven en de lotgevallen van dezen zonderlingen geleerde zie Prof. Dr. J. Reitsma, ‘Dr. Justus Velsius te Groningen’, in Gron. Volks Alm. 1895, blz. 56 vlg.

Wirdum als collator aldaer (nochtans nene voet landes hebbende) myt nije picturen uth mijne onkosten[1)], soe Kempis verleden yaer mijn huysfrouwe affscattet hadde, setten tlaten und he betaelet tot 70 gld., als he seede. Soe vort den luyden dwingende tot bichten und andere superstitien to brengen dorch die nije ingestalte pastoren. Daeromme Brixius[2)] ock to Gronnigen als der wederdoeperen bisscop myt die dieneren uth den Stadt verwesen ys worden, und solden het ganse gardisoen verstroygen, dan het getal was tgroet, und noch neit anders doende, dan dat sie sick wisten bynnen to holden, und neit soe koen voertcomen. Welckes D. Elts[3)] ock alsoe bedrijvende was. Des gemene mans vermoden was ock niet anders, dan dat dusse yaere een bestandt wol worde bliven um die landen to besitten und to gebrucken, daermede alle die landen na Adweert und Celwert weder verhuert worden, in de vorsichticheit, dat men tijdtlick een voerschans solden maken tegens den Nijeziel um die to bedwingen, und die landen to bevrijen, daer die borgerie grote verlangent na hadden. Und die overicheit ock erfarende und lerende weren, dat daer nene grot gelt uth Spannien togesandt worde dan en yder sick sulven helpen und redden musten. Daeromme wort dusse ordinantie in Drente und Ommelanden gestalt om die beide landen to bescatten, dat alle verlatene besitten, die ledich offte verbrant weren, solden eerst halve scattinge geven; daer overst die huysen noch in rerum natura weren, solden die hele scattinghe myt die achterstallinge

1) Abel Eppens had zijn boerenplaats te Equert, hetwelk in het kerspel Wirdum ligt.
2) Brixius Gerrits, een geleerde, om zijn welsprekendheid vermaarde leeraar der Vlaamsche doopsgezinden te Groningen en te Emden. Zie Blaupot ten Cate, Gesch. der Doopsgez. in Gron. enz., Dl. I, blz. 55 vlg., 81, 275 en ook Dl. II passim.
3) Johannes Eelts, de hoofdpastoor der St. Maartenskerk te Groningen, die zich in 1566 (zie boven blz. 178, noot 3) had bekend gemaakt door zijn tegemoetkomende houding tegenover de Hervormden, doch die later aan de zijde van De Mepsche medehielp lot vervolging der ketters, Hij stierf te Groningen 5 Juli 1588.

betalen. Waerna sick die weduwe van Froma to Bunne[1)+] in Drente und Brosema to Nordick hebben holden moeten, hoewol dat daer nene hueren gemaket worden. [+fol. 193v.] Dit alles hefft die stadt Gronnigen neit allene gepleget, dan soe noch sommigen van Staten offte adel tegenwordich weren, hebben des mede becrefftiget up den 25 Februarij in den geholden warff, daerto geropen worden Allert Tamminga to Billingewer[2)], een gunstiger des Stadts, Wrytzer ten Holte in Zierijp, in vortiden stedes neutraell, Willum Ubbena to Lermsum[3)] Lucas Clants swager, Egbert Alberda, Popco Ufkens, tvoeren mede commissarius over closter to Essen[4)], Jochum Ubbens swager Aylco Winkens, und anderen myt die committierde redgeren. Dusse bestedigen offte spreken neit tegens die gewalden, soe die Lutenant myt publicatie van uthgewekene guederen den Sicco Wijferinck assigniet hefft, und vorts Kempis committierende over ander guederen, hoewol der Rengers guederen niet angetastet worden. Daermede Johan Rengers to Helm sijn gemoet geswacket, um bijstandt tdoen den van den Dam vor droste und grave Edzart, dat sie hoer egene handen hebben revociert und recusiert topenbaren tegens die intentie van Jasper Hennema, der Dampster secreten halven. Updat men sick neit vijandt verclaerden, gelick ock Aepko Fockens sin kerckvogets eedt niet widers achtede dan als die palen van den Dam weren, und presentierde sijn slotel den Jasper des behagende, umdat men sijn gudt muchten sparen und inholden.

Dit segge ick, ys wes der Gronniger stolticheit und onser demoet. Daermede die verwekenen heel und all ondergelecht den stadt Gronnigen wol solden moeten onderdanich sijn, soe men uth noet nene doegede vynden konden. Want bij die meesten der onsen weinich to ver-

1) Tusschen Vries en Peize.
2) Ten zuiden van Winsum.
3) Leermens.
4) Ten zuiden van Groningen. Vgl. Reitsma, De abdij Essen, Groningsche Volksalmanak voor 1890, blz. 72 vlg.

trouwen was und die sake weren behartigende. Soe ock in voertijden, gelick bij Hermanno Winbrugge noch betuyget ys van D. Lussinck suster soene, die in egener persoen in Winbrugges naem hefft angesecht den gijselaers to Campen, dat Lalein was all dre dagen vor Midtwinter[1] ontsloten in sijn raedt die reformierden tovervallen, sie solden die middelen wol mede betrachten. Gelick sie ock myt dusse worden citissime worden ommegheeysschet, und neit summen solden na hoer laxatie. Nene kleiner godtlosicheit ys ock gehort van die Mepsche lutenant to Loppersum tegens den pastor Tymannus Petri; und vrogen[2] waeromme sie die klenodie hadden overlevert; antworden sie, dat des bij Landtscap ontsloten tdoen und bij eede affeysschet was worden van Bartelt Entens; hefft alsoe gesecht, dat sie neit schuldich hadden[+] west des tdoen, want men behoerde sulcke Konicks vijanden nene eedt tholden noch tloeven. Hieruth solen nochtans sommigen verorsaket worden het gemene beste weder an to tasten. Up dusse tijdt weren die orlochscepen noch neit uth Hollant up den Eemse gecomen na den vorst. Daeromme die van den Ziel den 4 Martij een boet van 60 lasten uth den Greet varende onverweldigen, soe na Hollant wolde und brengent voer den Ziell. [+]fol. 194.

Den 17 Martij kumpt weder van Oestumhorne van captein Knoeps volck[3] und geleiden kopluyden, overcomen weder het veerscip myt voele vrouwen und mannen nochtans onpartijgen und voren sie mede, tot leedtwesen und clagent voler. Daermede die Emse heel onvelich geholden worde ter tijdt die orlichscepen den 24 Martij sick sien laten, daer Merten Sijgers captein mede over ys. Und den 4 Aprilis Broes overste myt een raboygel[4]

1) Dus 22 December 1579. Dat is inderdaad wel aan te nemen Vgl. Trosée, Het verraad van George van Lalaing, graaf van Rennenburg, blz. CCI.
2) H.S.: vorgen.
3) Vgl. boven, blz. 386 en 420.
4) Vermoedelijk raboyger = een boeier (schip met één mast) met een ra.

gevolget ys, dan post festum. Want Gronnigen heel wol vervult was behalven in solt, waer een tunne alnu gelden konde 14 oren gld., und in Steenwick grote commer was, dat men des niet alles uth Gronnigen vrachten muchten.

Na dussen besettinghe der scepen up den Emse kumpt die Landtsyndicus Jeronimus Verrutius to Embden, van Knop caviert, und verscrijfft die deputierden und Staten in Oestvreslant in Wolthuysen, want to Embden niet vrije noch was. Daer erschijnen nu allene dusse twalff personen: Aylko Unsta, Johan Starckenborch, Rengers van Helm und Post, Onno Ripperda, Emo Tammen, Rinko Ellema, Eppo Bauckens, Johan Winbrugges rentemester, sindicus Johan de Mepsche. Die anderen hebben recusiert offte niet vertrouwen willen. Christoffer van Ewsum[1] overst was van Godt gewundet[2] nu lange tijdt, dat men sijner niet verwachten durffde, den 9 Aprilis daerna gestorven. Hayo Manniga worden sijner saken becommert. Alsoe dat dusse weinicheit van personen nene resolutie geven konde offte behoerde. Evenwol is die syndicus vortgevaeren myt sijn mundtlicke propositie, neene scrifftelicke commissie tonende. Um Ewsum und Entens endtlicken to becrefftigen myt eendracht in den[+] anslach, die reede myt rumoer lopenden was, meer als van die Landtscap versocht und to vertrouwen, want Landtscap heel to swack und arm weere und die vijandt alnoch besedt hadde myt scanzen. Daermede die schulde groet gemaekt und cloesteren guederen versettet solden worden. Soe des van sommigen tegengesproken, is nochtans endtlicken consentiert und ondertekent worden, um sijn ontloesinge sulven tsoeken und antotasten. Waermede den 3 Aprilis die sindicus weder vertogen na Westerlant. Und wordt aldoe gehort, dat Entens in Westerlant solde knechten annemen und Ewsum to Campen in groten ansiendt weer ingecomen. Dit geruchte hefft ock seer

[+]fol. 194[v].

1) Een jongere broeder van Wigbold. Hij stierf, zooals ook uit den zin blijkt, den 9 April 1583.
2) H.S.: gevundet.

mysvallen den uthgewekenen uth Gronnigen, want sie niet guedes van den adel verwachteden, und die Stadt overmodyger worden solde, und wolden wol dat een vremder voer overster bestellet hadde worden. Onder des wordt ock gehort, dat juncker Adriaen Ripperda, hoveling to Witwert, Holwirda und Delffziel, to Deventer si verstorven den 9 Martij, meede een trouwe vorstander des gemeentes und hoeff van die oesterhorne in Fywelinge, dan den dronck togedaen und neit ordentlick sick holden, was van swacke lichaem, umtrent 35 olt siende. Dit ys die anfang des yaers 83 na ansiendt und loep der Staten[1)].

In Oestvreslant was lange tijdt die wolstant suspect, want twist der 2 broderen, verscheiden religie myt onderholt voeler secten, daerto die loep des Emses uth hoeren rechten goet, myt der junckeren onghedult sampt des meentes clagen van scatten und hoeffdiensten worden nu daegelickes ruchtbaerlickeren. Want den predicanten to Embden, als Calvinsche leer bekennende, worde van den grave Edzart hoer maendagesche coetus upgesecht sick tontholden up den 10 Martij ter tijdt sie hoer leer becandt hadden tegens den Luterschen, als men sie nomet, van die allenthalvenheit des lichaems Christi offte van den sacramente des brodes und wijnnes, welcke vermeent worden tscheden solen up Paesschenachten anno 83[2)]. Hoewol die leer openlicken geprediget, in cathechismo vervatet, in coetu der predigeren disputiert was wol 30 yaren lanck und nene twist omme was, behalven dat grave Edzart Luthersche predigers instellende in die verstorven Calvinschen, daer dan en yder meer quaets uth vermode dan gudt verhoepede etc. Daeromme up sulvygen[+] tijdt vasteldach over heele graffscap ys angestemmet und geholden worden Sondages nae Paesschen und aventmael uthgedielt, daer sick weinich der oldeste und rickeste

[+]fol. 195.

1) Wat Eppens daarmede bedoelt, is niet duidelijk.
2) Vgl. boven blz. 382 en 410. Paschen viel in 1583 op 31 Maart, Paaschachten dus op 7 April.

borgeren mede in erkennen lieten und niet voele geveden wijders. Dit gespreck worde in tijdt und plaetse und ock van anhoerers verdecket geholden, alsoffte Sijn Genade myt die junckeren alleen solde presideren und tom lesten um verenigen gebeden. Overst onder des kumpt daer een mandaet up den 2 Aprilis van Spier an beyde broderen dorch Uncko Manniga vercregen in naem des landtscaps, welcke ock een syndicum hadde angenomen, die onderwegen gestorven ys[1] in Westvaelen to Oesenbrugge[2], clagende over die lasten, egendomen und slaverien des gemeentes und verdruckinge des adels, dat sie ock neet een winthunt muchten holden eder hebben, myt andere landen becortinge in die nije anwassende landen, welcke grave Edzart Hayo Manninga[3] ontogen hadde in verleden yaer etc.; daerup sie den 10 Maij to Spier sick verantworden solden voer hoeffgerichte und Keyserlicke Majestaet als van hem citiert. Voer dat dusse citatie uthgebracht und getonet worde, weren die junckeren verschreven bynnen Embden na Paesscheachten to erschijnen um dat gesprecks halven, daer nochtans nemant willicken to was. Overst die predicanten weren bereydt rekenscap tgeven hoeres leeres und openbaere bekentenisse tdoen. Johan Ligarius[4] als Sijn Genaden hoffprediger

1) Een vasten syndicus hadden de Oost-Friesche Stenden (ridders, steden en boeren) in 1583 nog niet. De eerste bekende syndicus der Ridderschap was dr. Tilemann Zernemann uit Bremen, sedert 1587. Vóór dien tijd verzekerden de Stenden zich in den regel van de diensten van een der te Emden resideerende notarissen. Zulk een notaris zal waarschijnlijk ook de in 1583 op weg naar den Rijksdag van Spiers te Osnabrück gestorven syndicus zijn geweest. Vriendelijke mededeeling van prof. F. Ritter te Emden.
2) Osnabrück.
3) Een broeder van Unico Manninga.
4) Johannes Ligarius, geboren te Nesse, speelde een zeer belangrijke rol in de Oost-Friesche kerkgeschiedenis. Op kosten der kerk van Emden studeerde hij te Wittenberg, waar hij een leerling van Melanchthon was. In West-Friesland nam hij op verschillende plaatsen het predikambt waar. In 1566 vinden wij hem te Antwerpen, in 1568 als veldprediker in het leger van Oranje. Kort daarna riep graaf Edzard II van Oost-Friesland hem als hofprediker tot zich. Dat ambt, waarin hij ook blijkens de kroniek van Eppens een grooten invloed uitoefende, gaf hij echter in 1586 op, toen hij als Luthersch predikant te Woerden werd beroepen. Reeds in 1591 werd hij daar afgezet, omdat hij zich met kracht verzette tegen de poging der regeering om met zachten dwang de Lutherschen in de Gereformeerde Kerk te brengen. Hij begaf zich toen naar Emden, maar werd ook daar in 1595 verdreven, toen de Gereformeerde leer daar werd aangenomen. In het begin van 1596 is hij gestorven. Vgl. Glasius in voce en de daar aangehaalde bronnen.

worde[1] meer ongunstiger dan roemachtich, daer grave Johan dat stylswijgent bisheer vertoende und hadde een mysvallen hieran.

Soe voerhen die teynde pennick van alle huyshueren und camerhueren bynnen Embden und Valderen versamelt worden, wort ock het water tusschen Paygehoerne und Nesserlant affbaecket und gemeten. Wort gesecht, dat men solden hebben moten hundertduysent balcken und twintichduysent tusschen beiden, welckes dan wol noch meer dan 3 teynde pennick kosten solde. Nochtans was die meente gewillicken um[2] den stroem tbeteren und iserwerck solde rede to[3] bestediget worden tmaken tot grote kosten.

[+] Die Nederlandtsche armoet bij den Reformierden, sonderling to Brussel, was so groet, overmyts die grote scattinge und imposten und affsnidinge van alle contracten in dusse winter, dat die borgeren hoeres lijves noedrufft mysteden. Dan ock die kerckenscoelen ock vervallende nene dieneren meer hebben muchten. Want die incompsten up den landen affgesneden und vernichtiget, und dat noch reede meer tot stuer des crijchts angelecht als tot noedrufft der kerckendieneren, hebben daeromme die vorstanderen der gemeente to Brussell hoeren groten noet und benoutheit to Embden overgescreven, dat sie nu langes heel uthgesoegen hoer [+]fol. 195[v].

1) H.S.: worder.
2) H.S.: und.
3) Hier heeft gestaan, later doorgestreept: Dansick, Vgl. boven blz. 406 vlg.

kercken solden ledich laten blijven van predigers, soe ock vremde provintien nene broderlicke hulpe versien koenden. Dusse boetscap ys bij consistorie to Embden erenstlicken nagedacht und myt vorsorge behartiget, dat dusse noet den vijanden grote moet makede und die gemene sake voel affbroeke gedaen solde worden. Daeruth dan verorsaket neet allene hemelicken goede patrioten und rijcke gudtwillige borgeren antsprekende, dan ock ilendt versammelende umtrent 400 gld., sende des myt den eersten gelegenheit na den vorst den gemene to Brussel[1]. Welckes dan nochtans niet lange hemelicken gebleven ys. Want van voelen gesammelt worde und die orsake swaer was, hefft die droste Ocko Vrese sulckes in onweerde verstaen gedaen twesen, dat men buyten consendt Sijner Genade soedanigen hulpe tosanden, die hoeren heeren niet hoersamen wolden und alsoe sick andielick makeden myt dat Nederlandtsche quaet, als krijch und uproer. Und ys ock den grave Edzart geclaget und voergedragen, die reede in dusse disputatie sick verclaerde niet seer gunstelicken up den Calvinsche sijdt, hetsij dorch sijn gemaels stoepent und blasent[2], die Johan Ligarium seer bemynde und gelovende was, offte dat men den Spangerschen seer favorisierden. Soe worden die vier predicanten to Embden, D. Menso Alting[3], Oegorius, Johannes Petri van Larlert und Johan van Peelsum voer den droste up den raedthuyse voer den Raedt aldaer present verwittiget und beschuldiget dusses stuers[4] halven, als buyten Sijn Genaden wille und consent gedaen, die sijn armen alhier wolde versorgen, und dusse ordinantie geholden hebben.

Daerup Menso geantwort, dat dusse gemene hadde wol ertijdes uth Brabant almosen genoten und ontfangen,

1) Brussel werd in 1583 reeds ernstig bedreigd; toch heeft het zich eerst in Maart 1585 aan Parma overgegeven.
2) Edzard's gemalin was de goed Luthersche Katharina van Zweden, de dochter van Gustaaf Wasa. Vgl. boven blz. 135.
3) Vgl. boven blz. 177 en 302.
4) Het zenden van onderstand naar Brussel.

weer ock neit tegens die olde kercke, und solde meer[+] dan een Wephaelsche[1)] slaverie wesen, soe men sijn gudt niet solde vrij und recht gebrucken mogen buyten overicheits consent, dit gelt was niet van die armen genomen, daer M. Lucas und Johan van Commen het hen genomen hadden und gestolen, dan van vrijwillige borgeren gheerne ingelecht und ghegeven uth broderlicke lieffte, die men Nederlant om die gemene sake schuldich was. Hier ys den vier predicanten beantwoerdet woerden van Claes Hoeren als borgemester mede und Jacob Alricks[2)] tegens den droste, dat sie in soedanigen egendoem neit vermeende tsitten, dat men myt sijn gudt neit solden doen mogen buyten und bynnen landes als hoer gelevede tot hoeren naesten besten, und weren sie daeromme gevraget und des geweten hadden, wolde sulven mede contribuert hebben. Welcke antwordt den droste Ocko Vrese ovel gevallende, secht wijders: En yder, die wasschet nu sijn handen und will hier niet van weten, soe doch Sijn Genaden des angebrocht was und neit widers wolde scheden laten, und solde nu up hem alleen ancomen, die men[3)] Sijn Genaden dieneren nochtans weren. Und dusse quaestie hefft yder seer mysvallen, hetsij dat men sochten orsake um die Calvinschen thoe versaegen und ergens verdacht tmaken etc. Dit ys gescheden vijff dagen, vordat men vermeende, dat die disputatie solde angaen, die nochtans seer ontraden ys worden und verbleven. [+]fol. 196.

Alnoch worde niet allene disputiert dan ock diffidiert overalle, bij alle Staten, over den here Alason um weder

1) Zoo staat er in het H.S. Men zou geneigd zijn ‘Westphaelsche’ te lezen; maar dan rijst de vraag, wat het in dit geval beteekent. In Westfalen bestond nog een soort lijfeigenschap. Naar den zin zou men echter eerder een woord als ‘paepsche’ verwachten.
2) Johan Aeldriks behoorde volgens een ‘Officianten-Liste’ in 1580 tot de bestuurders der weldadige stichting van de ‘Kornvorrat’, was dus ‘Voorrahtsheer’ te Emden. In 1589 behoorde hij tot de ‘veertigmannen’ te Emden, een college, vertegenwoordigende de Emder burgerij tegenover den Raad. Vriendelijke mededeeling van prof. F. Ritter te Emden.
3) Slechts.

thulden, daermede nichtes ys verweret worden. Dat Enhoeven[1] verloren worde up den 13 Aprilis dorch hunger und benoutheit der soldaten, die hoer heemden tot lunten versmelt hadden und hongersnoet niet holden muchten, nochtans myt compositie uthgelaten worden, vrijgeleyde holdende myt het hoere. Want Parma presentierde alle lindicheit um anhang tcrijgen onder anderen steden und vesten und den Alason tverlaten, gelick ock myt Lochum gedaen worde und vrijwillicken verlaten worde van Verdugo und Taxio, die in Twent sick verleeden. Und in solvyge manier verleesen ock die Staten Diest[2] durch upgevendt tot grote ongedult der ondersaten,[+] dat men scattende nichtes verdende. Um dussen voerspoet van Parma und aller Staten demoet hoevoel geropen worde und gewachtet up Casmiro in den Kolsche handel bijvall tdoen, soe worde des myt voele manieren gelettet, dat het Capittel myt Parma enich wesende den Gronnigers noch stolter makede. Daeromme niet allene die geestelicken sick bewijsen um die olde ceremonien und kerckendiensten to starcken und to waeren, als die cresum[3] uth tdielen na Paesschen, die Mennonisten uth tdriven als reede myt hoer bisscop gedaen Brixio, ock verbanneden, die enich belde in die stortinge to S. Meerten staende anteelde[4] und geschoten hadde; und int landt den redgers gebeeden, dat sie die Wederdopers to kercken dwingen solden und hoer kinderen doepen laten. Und alsoe die tsamen soekende ter doepe in Uthhuysen gebrocht, twe daleren ider hebben geven moeten Johan Arens[5] redger. Dat ock Abel Itens

[+] fol. 196[v].

1) Eindhoven. Eppens' datum is juist, maar moet als oude stijl worden gelezen. Niet vóór 1629 werd Eindhoven door de Staten weer heroverd.
2) Behalve Diest bezette Mansfelt in dezen tijd nog Turnhout, Hoogstraten, Loenhout en Westerloo.
3) De gewijde olie.
4) D. i. die bij den beeldenstorm in de Martinikerk zich eenige beelden hadden toegeeigend.
5) Dit is Johan Arens van de Cruystee, een bekende Spaanschgezinde redger.

seede, he wolde sijn broke um nene duysent gld. geven und verlaten uth dusse commissie. Dan ock die borgeren uth Gronnigen vrijmodich worden als gewonnen thebben, sonderling want Jochum Ubben vorhanden was myt vullecomende previlegien, vrijheiden und andere vertrostinge, als des groet geromet und in sekerste gelovet ys worden. Daeromme koepen nu up nije ossen to Audryck[1], beslaen die weiden[2], die landen worden verhuert, als men nu meer scanzen makeden up Adwerde, Steentyl[3] und anders tegens den Nijeziel. Und nemen ock volck an to Lier, um sick to starcken. Daermede dan voele vertogenen die landen weder beslaen und sitten in vrede, umdat die scattinge grote gemaket muchte worden uth die verlopene landen. Die monneken van Adwert und Zelwert verhueren ock alsoe hoer landen weder und holden een styl[4] besydt den meesten sommer alnoch tot S. Jacob[5]. Want men nu lange verwachteden der Staten bijkumpst to Utert, als landtraedt van alle provintien, den men nu langsammer raedt noemden und puntdeneren, want sie weinich bestuereden und sluyten tot gemene besten und dages een punt groet geneteden. Daer Ewsum und Asinge Entens ock solicitierden[6] um hulpe offte tmynste egene commissie um onse Ommelanden to bevrijen, welcke gans die vijandt inhilden, dan ock niet hebben erhoeret und verrichten moegen in sulcke onsekerheit van alle saken. Waerto die orlichscepen hoer commissie van overvart verstrengen, dat die mensche nu meer gelettet worden[+] dan die waeren, welcke sie niet keren wolden offte kunden. Doch alsoe als ener vier daleren solde geven, welckes daerna up twe daleren gelaten, und voer maerscap suvels [+]fol. 197.

1) Aurich.
2) Beslaen die weiden = de weiden met vee bezetten, vee in de weiden drijven.
3) Bedoeld kan zijn te Aduard en te Steentil of te Aduardersteentil. Steentil is een nog bestaande gemetselde steenen brug of boog over het Aduarderdiep, een kwartier ten noordoosten van Aduard.
4) Ongestoord.
5) 22 Juli.
6) H.S.: solitierden.

ock 4 daleren, soe muchte aldinck wol uthvaeren, daermede dat suvel gesettet ys worden tcopen up 30 daleren, to Embden up 33 offt 34 daleren, 2 daleren in die munte onderscheet. Want rijcksdaler to Embden 43 stuver, to Gronnigen 45 stuver, koninckdaler to Embden 47 stuver, to Gronnigen 50 stuver und soe volgens, Hollandsche daler to Embden 33 stuver, to Gronnigen 35 stuver. Bij der Staten tijden muchte die upsettinge int Lant togelaten und upgeboden, in den stadt Gronnigen nene plaetse crijgen. Dyt ys aldus strengelicken geholden, als die amirael uth Hollandt, junker Johan van Devort[1)], een edelman, sulven up den 6 Maij kumpt, und daetlicken die Zielster vrijbuyteren nasoekende, overcompt up Norderwat und nempt dre jachten, slacht 28 doet, wenich van den sijnen verleesende, und dat in den morgen, ert onversiens den anderen ancomende, up den 7 Maij. Waermede die Emse bevrijet ys worden, dat sie niet weder torusteden. Die amirael schencket sijn soldaten boven den buyte, die neit groet was van werdije, 100 cronen. Berendt Kater[2)], komende uth Westerlandt myt den amirael aen, vertielt ock, dat in Westerlandt die steeden, nu meer gevrijet van hoer vaste huysen und verstarcket dorch gemene hulpe, tegens die Staten in Westerlant disputierden und dissidierden um die eminentie und hoecheit, als niet meer achtende die gemeente und egenarffden, dan ock den adell, dat sie boven den adel wolden stemmen und regeren[3)]. Daertegen die Staten antwoerden,

1) Johan van Wassenaer-Duivenvoorde, geb. in 1547, veroverde met de Watergeuzen den Briel, streed in 1574 voor Leiden en werd in 1576 in Treslong's plaats admiraal van Holland. Als zoodanig bestreed hij mede de Armada en was hij onder de veroveraars van Cadix; in 1600 lag hij met de vloot voor Nieuwpoort. Ook in diplomatieke ambten was hij werkzaam. Hij stierf den 15 April 1610.
2) Berent Kater, een hopman der geuzen, in dezen tijd herhaaldelijk voorkomende. Zijne relatie tot het bekende Ommelander geslacht Cater is onbekend.
3) De Friesche steden hebben door den opstand een zelfstandige positie verworven. Terwijl zij vroeger mede stemden in het kwartier, waarin zij lagen, vergunde Rennenberg haar den 4 Maart 1579 voor één jaar een afzonderlijk kwartier te vormen; zij boden daarvoor aan een negende der geheele quote van Friesland op te brengen. Den 15 Augustus 1579 werd het vierde kwartier der steden voor den tijd der troebelen gecontinueerd; het is tot 1795 blijven bestaan.

dat die steden weren van hoer bevestiget und kunden die gemeente neit bescutten, und die meente brach up die scattinghe, wat vorsorge und ontsedt dan van die steden toe wachten was, als men in die landen niet hulpen solden worden und sulven raeden. Soe verleden in den intoch und plunderen erfaren was, dat men die landen verleten und hielden die steden to, soe moesten die landen andere bijstandt und raedt soecken. Und ys tom laesten, nae leer hoer nabueren des leggen tlaten, und worden eendrachtich, dat die Staten twe stemmen hebben, die steden ener, und hoer besettinge sulven mede besolden. Want men alnoch nene steden ontbloten und vrijen muchten van besettinge, daer nene enicheit gemarcket worde, und die vijandt alle partie seygede[1)],[+] sonderling want uth den hove nene ordinantie up enich religie gemaket und gesloten worde, und benae openbaer was, dat Swenckevelts geest bij sommigen to hove regierde und inplantet worde offte tom diel tot vrijgeesterije sick begevenden, soe men bij der regenten levent und manier allenthalven sporeden[2)]. Want Wigbolt van Ewsum und Asinga Entens levenden in alle overvloet, suyperije und andere ontucht, und liet sijn huysfrouwe[3)] to Rysum[4)]

[+]fol. 197[v].

1) Zaaide.
2) Door Eppens wordt bedoeld Kaspar Schwenckfeld (1489-1561), een der eersten, die zich aan de zijde van Luther schaarde, maar die sedert 1524 zijn eigen weg zelfstandig ging. Hij verkondigde een avondmaalsleer van eigen vinding en week ook in andere leerstukken van Luther af. Hij ging weldra in Duitschland voor een groot ketter door en moest daarom zijn vaderland Silezië in 1529 verlaten. Sedert leidde hij een zwervend leven, overal predikend en overal vervolgd en verdreven. Toch vond hij warme verdedigers, meer onder vorsten en andere leeken dan onder theologen. Hoewel hij meer tot Zwingli en Calvijn dan tot Luther naderde in zijn denkbeelden, werd hij ook door Zwinglianen en Calvinisten eerder gemeden dan gezocht. In 1561 stierf hij te Ulm.
3) Vermoedelijk de vrouw van Wigbolt van Ewsum, geheeten Gertrud van Wilich, uit Oostfriesland geboortig. De vrouw van Azinga Entens is onbekend.
4) Aan de westkust van Oostfriesland.

sitten, und hem tom laesten gevolget ys. Dat overst Marroda[1] een lidtmate der gemene Goedes sick vertoende, worde hem meer tot ongunst gedudet, dan in vertrouwent genomen. Und dusse besorgede allene, woe he die steden muchte yn und verwaert holden und leet die landen open blijven vor den vijandt, als reede bewesen die roeven und brandt voer und nae gedaen in Junio. Waerna sick balde wederkerende na Twent, sint bij den Kuner up een besunder plaetse tscanzen rades worden. Onder des nemen die uth Lochum Berendt Zijsinck captein, een jungelinck, dapper, stolter helt, een huysmans soen in Gelderlant, Delden yn up den 18 Junij smorgens to 6 uren, als een vur hoys in die porte ummesmeten worde[2] und myt 60 ruyteren und 60 scutten und anders nene anslach, dat Verdugo und captein Thomas daer vertoveden, dan nu verreden weren. Plunderen derhalven dit steetgijn und verbrannen alle myt kercke und huyssen, daer twe vendelen besettinge in weren. Und die gevangenen uth Westerlandt corts daer gebrocht, als men seeden 400, junck, olt, knecht, maget, rijck und arm, worden daerdoer bevrijet und gereddet. Dusse intocht up Vreslandt worde meest verorsaket doer der Vresen disputatie, want willens sijnde die Palen[3] tbesetten, senden 300 eder 400 soldaten na Kusemercloester und Gerrytscloester[4]. Daermede geropen worde, dat daer een loepplaetse solde wesen van Entens und Ewsum, soe trecken daertegens Taxius up den 15 Junij up Roen[5] und worden nene vijandt gewaer, dan doen een vrij intoch

1) Bernard van Merode. Vgl. boven, blz. 338, noot 2.
2) Bekend is ditzelfde verhaal in de geschiedenis van Lochem; maar daar is het een list der Spanjaarden, die bovendien mislukte, wel bekend door het gedicht van Staring.
3) Vermoedelijk wordt hier bedoeld de schans gelegen bij de Friesche Palen, op de grens tusschen Groningen en Friesland ten z.w. van Marum.
4) Kusemerklooster, 3½ uur ten westen van Groningen in de gemeente Oldekerk. Gerritsklooster, beter Gerkesklooster, op de grens van Groningen en Friesland ten n.o. van Buitenpost.
5) Roden.

sonder emants letsel tot an Bijlen, und dat allene myt 800 mannen und weinich peerden offte ruyteren. Und in dusse tijdt was heet weeder, droge und durre, want in twe maent niet sonders reegede, dan grote drochte und kummer was overalle, dat men veel meer wegen und stegen brucken muchten Maio und Junio etc. Waertegens die Vresen genodiget sick sulven torusten, nemen an uth elcke gretenije 50 soldaten

und dan beloven sulven mede bijstandt tdoen, als nodich in scanzen.[+] Marroda[1)] als
lutenandt van den Prince vertrecket nu [+]fol. 200.

1) Tusschen fol. 197 en 200 zijn ingebonden vier bladen, beschreven met de hand van Eppens. Zij bevatten: 1°. Afschrift van een niet onderteekenden brief d.d. 24 Juni 1583 over het beleg van Bonn (1583); 2°. Een dito brief d.d. 9 Juli 1583 betreffende de bewegingen der protestantsche troepen in Duitschland, de inmenging van Jan van Nassau, Johan Casimir en anderen met de Keulsche zaken, den nieuwen keurvorst en aartsbisschop Ernst van Beieren en de regeling der kerkelijke zaken in het aartsbisdom Keulen door den Paus; 3°. Contract van Wigbolt van Ewsum c.s. met Niclaes Erix d.d. 24 April 1581, luidende als volgt:
Copien van den handel to Winsum.
Wigbolt van Ewsum ridder, her to Nijenort und Vredewolt, overster, Adriaen Ripperda tot Witweert, Uthwirda, Holwirda, Delffziel hoeffling, Eyso Jarges to Saxum hoveling und crijgescommissarius, doen kundt und bekennen vor idermenlick, dat wij uth den naem und van wegen der Vressche Ommelanden tusschen der Emse und Lauwers van den erbaren Niclaes Erix gecofft hebben und tot onsen wille ontfangen een scip groet ongefeerlick 50 last, myt alle sijne tuych und tobehoer, so idt uth der zee genomen ys, mit een vast bovenneet und een kettingsbovennet, myt 2 barssen, 8 goetelingen, ider van 800 pont, waervan wij hem schuldich blijven de summa van 1200 Karoli gulden current, die wij hem beloven inner halff een yaer na datum van desen in vrijen scadelosen gelde to betalen, darover to onderpande stellende tgemelte scip und in mangel van betalinge tselve up alle haven und stromen weder an to spreken. Vort alle onser und der vorscreven yngesetenen der Ommelanden, personen und guederen bij gebreke van betalinge die bovengemelte summa mit allen scaden, costen und interessen daervan tmogen manen, tot welcken eende wij ons und dersulver allen rechten und richteren submitteren. Alles one gefaerde[a)]. Orkunde unser handen und namen hieronder gescreven. Actum et datum Winsum in onsen veltleger den 24 Aprilis anno 1581. Understont: Wigbolt van Ewsum, ridder, Adriaen Ripperda, Eysso Jarges. Hieronder stont: na collatie van desen myt den principael to accorderen bevonden bij mij der stadt Harlingen secretarius, undertekent H. Baert[a)]. Noch onderstont: gecollationiert tegens copie authentique und is daermede bevonden accorderende bij mij W. van Zuylen.
4. 'Copien der resolution uth protocollen der Ommelanden, sindici handt, bij Johan Hoenkens'.

Up den 2 Aprilis anno 1580 binnen Winsum is bij den Staten der Vressche Ummelanden up eenen gemenen landtsdach geresolviert, dat men in der plaetse van den honderste pennick solen upbrengen 8 yaer taxten bynnen die tijdt van 16 maent, van welcke 8 taxten die meygerman sinen landtheren sal in sijn huere devolvieren die 7 jaertaxten, und die 8 taxten sels dragen. Hierbenevens solen alle die meygerhuysen off scathuysen, sampt alle drivende und dragende guederen, hier in den Ommelanden getaxiert offte geestimiert und darvan den honderste pennick in glicke termijnen als boven betaelt worden. Und dit alles is van den 2 dielen der Ommelanden, naemplick den van Fywelinge und het Westerquartier, mit den beschede und niet anders bewilliget, alsdat men vorall und sonder vertoch solden vortvaeren mit die annotatie und publicatie van guederen dene van Gronningen (seit vianden) sampt den guederen van den conventen und cloesteren, daervan die hoeffden eder prelaten in de Stadt und also tot den vijandt sick begeven hebben. Und vorts van alle andere, wes qualitiets die ock mogen wesen, die myt den vijandt correspondentie holden. Die van Hunsingelande (Christoffer Ewsum autore) overst, nademe van die annotatie und publicatie der vorscreven guederen niet was proponiert, dan alleen van die vorscreven contributie, hebben samplicher upt punct van contributie geantwordt und dieselve bewilliget sonder van die publicatie der guederen to mentionieren.
Copia.
Also die heren deputierden bestendelicken voergecomen, dat enige der Ommelander ingesetenen sick solden verforderen replicke guederen an anderen oerden, daer sie dieselven beter als in hoer egen huysen und woenplaetsen vertrouwen, to vervueren, welcke een sake van quaden consequentie und opentlick vordert tot diffidentie, niet sonder gefaer der goederen und getrouwen patrioten, die sick tovoer eerst an die Generalitiet der Nader Unie und religioensvrede verbonden, marckelicke affbroke und krenckunghe der gemene saken, waerdorch ock die gudthartegen und getrouwen patrioten neit allene offendiert dan ock quaden vermoden in sulcke vorfluchtige sceppen, dat ock enige der landes ingesetenen beruchtiget, alsoffte sie niet alleen correspondentie myt den generale vijandt dragen, dan ock andere van den gelicken conditien uth andere landen veryageden und uthgewekenen personen herberge und underslijfft geven, de sick solden vervorderen, die goethertigen tot defectioen

uth sijn regerunghe, und wort to Utert geraden um een ander stadtholder thebben.

und aff to inducieren, soe ys dat die heren gedeputierden vermidts und in crafft deses wol erenstlicken gebeden, dat alle des landes ingesetenen, soe wol geestelick als weerlick, daetlick hoer guederen, van hen luyden verfuert, wederbrengen und en vorder onverfuert, sonder voel meer daer sie horen personen vertrouwen, ock hoer guederen laten. Und off enige van deselve in persona vertogen und an anderen suspecten plaetsen sick mitter wonunge begeven, dat diesolvige daetlick vormidts desen weder inropen. Ordineren vorts, dat na publicatie van diesen nemant sal verforderen enige fremdelingen, verdachte oder vorfluchtige personen to huysen noch herbergen, bij soe lieff enen yder ys die Generalitiet und die Naerder Unie vorbliven und darbij defendiert tworden. Soe diejenen, die dartegens gedaen hebben bevonden als opentlicke afftronningen[a)], die sick mit den gemene vijandt verbonden und darmit correspondentie holden solen geacht worden. Den boden gevet den breff weder. Actum den 28 Februarij anno 1580. Allen abten, prelaten, ridderen, junckeren, hovelingen, ingesetenen eigenarffden, gretmannen, redgeren, pastoren, prebendaten und vorts alle gemene ingesetenen deser Ommelanden samptlick und elck besunder. Onderstont mit Hans Lijffars hant: ter ordinantie van die heren deputierden: Johan Lijffart. Und dit principael is bij Johan Hoenkens west anno 83.

Copia van extracten anno 83 per me Johan Rengers ten Post, undertekent: Harderwick[b)] anno 83 autentike copien.

An den deputierden der Staten van Vreslant.

Nicht een mensche van buyten off anders soe voele gedaen und uns gewaerscouwet, ock niet gesecht woe starck dat sie (zielicet die vijant) synt, voel weiniger dat sie enige clockenslach gedaen hebben. Ick hebbe dus lange die huysen versconet to brannen um den huysman sijn scade to vermiden etc. Ingelicken ducht mij geraden, dat men den Nijenziel verstarcket hadde und een infal gedaen in de Marne, brannende voervoerts[a)] all aff wat men becomen can. Soe soelen dusse gedrongen worden weder torugge to trecken. Uth Oldenborn den 24 Januarij anno 1582. Undertekent: Wigbolt van Ewsum, ridder.

Per Johan Rengers eodem tempore ex copia authentica Harderwick secretarii.

An den wolgeboern heren de edelen heer Barnehert vrijheer van Merode, her to Ruymen, Ramsdorp und Capellen, stadtholder und captein-general van Vreslant. Alsoe ick ock an den heren Staten gescreven um in den Ummelanden enich volck to senden und voervoets de dorperen bij Gronnigen mit een ruckreise in brant to steken etc. Datum Oldenboern den 25 Januarij anno 1582. Ed. Ern. underdenige Wigbolt van Ewsum.

Extract copia Hardewyci.

An den heren deputierden van Vreslant. Kunde men etwes in die Marne myt roven und brannen uthrichten, mij solde beduncken, dat die van Gronnigen desse wol balde torugge solden verscriven und dat daerdoer dit landt wol onbescadiget muchte blijven, und solde verhopen soe sie hier myt konden uthrichten, dat sie het alheel wol solden verlopen[b)]. Godt mit jw l(ieve); uth Oldeboern den 24 Januarij anno 1582. Jw. l(ieve) dienstwil. Wigbolt van Ewsem ritter. De post: den vijandt achte ick nu 17 vendel, als to weten men 1000 weerafftige mannen und 150 ruyteren. Kunde men derhalven uth de steden lichten soe vole ummers mogelicken und die beste huysluyden up die benen brengen, dusse provintie sal befrijet mogen worden etc. Wigbolt van Ewsum, ridder.

a) Alles zonder argelist.Deze is Hobbe van Baerdt, in 1582 en volgende jaren secretaris, later burgemeester van Harlingen.Afvalligen.Waarschijnlijk Dirk Harderwick te Leeroort, van wien een aantal brieven tusschen 1573 en 1585 in het Rijksarchief te Groningen berusten.Terstond, voor zich uit.Spoedig verlaten, in de steek laten.

Up den 9 Junij trecket graeff Edzart myt sijn soen grave Enno na den Pals und vermalet sijn dochter an

den kurfurst Ludewig[1)], een swager van den hartoch Augusto, tot grotmakinghe des graven toe Oestvreslant. Und voer den afftoch laet Sijn Genade verbeden endtlicken niet tholden dat coetum, dat ys die bijkumpst der predigeren up alle maendagen bynnen Embden in het gasthuys, daer en yder sijn leer muste bekennen, daerup antwoerden, und wroge[2)] geholden over alle onordentlicheit, onenicheit und tucht des kerckes, und was van die heren tvoeren alsoe ordiniert und geholden.

1) Lodewijk VI, keurvorst van de Paltz (1576-1583). Met hertog August is keurvorst August van Saksen bedoeld (1553-1586).
2) Gerechtelijke aanklacht, onderzoek.

Overst Ligarius[1] und Luterschen haeteden des, als een bandt des enicheits, und maken des verdach bij Sijn Genade, die nu in dusse affwesent turbatie und meer onenicheit overmydts der voergedachte disputatie bevresede. Hier worden alle vromen seer mede beanxtiget, die sommigen der predicanten ontholden sick und wicken an Ligario, verclarende dat sie neit wolden rebelleren noch myt die predigers tdoen hebben. Daer sick meer to wenden als men geloveden, die tvoeren pilaren solden west sijn, nu vreseden voer hoer leven und achten dusse coetum onnodich, want men vrijheit sochten, und nie predigers niet meer alsoe daer verhoeren und probieren muchten. Dan solde tom laesten an Ligario und den Grave verbliven predigers to wrogen und to commenderen, dat bisheer dusse coetus erholden hadde und van sick betuygede, wel hoer leer gelick was. Hier hebben die olderingen[2] mede to consentiert, dat men styl holden solden ter tijdt Sijn Genade wederomme queme.

Van der Spansche reyse kumpt Jochum Ubben myt den syndico Johan van den Wou[3] weder to Gronnigen den 19 Junij, dat ys Sacramentsavendt, myt alle die bullen, breven, privilegien und alle vrijheiden, die in teyn bladen niet bescreven mogen worden, und tho Lisseboen up den 18 Octobris[4] anno 82 versegelt myt golden passement anhangick; und voele romens gemaket hebben[+] bij den enen sijdt, den anderen enes verachtens, alsoffte hoer priviliegen nu eerst dochtich solden maket sijn, die sie vermeenden lange tijdt gehadt thebben. Hoewol die eerste und oldeste gylde der knokenhouwers erst hoer

[+]fol. 200[v].

1) Vgl. boven, blz. 427, noot 4.
2) Ouderlingen.
3) De stadssyndicus Dr. Johan de of van Gouda.
4) Het stuk zelf heeft: ‘den lesten dach der maent van October’, d.i. dus 31 October. Eppens heeft dien datum van den nieuwen of Gregoriaanschen stijl tot den ouden of Juliaanschen stijl teruggeleid. Het stuk, in het archief der stad Groningen bewaard (Reg. Arch. Gron. 1582 n° 6) is. zooals Eppens terecht opmerkt, van gouden koorden voorzien.

stadtbreff ontfangen solde hebben int yaer 1436[1)], und alsoe die anderen nae, als borgeren sulven betuygen, die dusse breff bij sick hebben. Want men destijdes die rechticheit van Zelwart den bisscop tho Utert affgecofft offt beleent hadden int yaer 1424[2)]. Und is in dusse gildebreff, dat wat 3 dagen borget is, mach myt hoffart invordert worden[3)]; dat is des droste rechte offte als magegenoet. Dusse lange bullen und privilegien worden up Viti dach van den raedthuyse gepubliciert[4)], tot versaginge der Ommelanden, die nu tot des Stadts egen behaegen van alle vrijheit geblotet worden, dat noch voercoep van enich dinck offte waer meer blijven solde in die Lande noch ampten[5)] wonen, dan enigen tot des Stadts behaech, ock van alle vremde waren to Gronnigen die last broken[6)] solden worden und nergens anders; wes men ter nodrufft bedarvede, solde alleen uth den Stadt gehaelt moeten worden. Alsoe dat nu die meente oogen und munden opengedaen, des myt worden scheldeden, dan in kleiniste neit letten und tegenstaen konden offte muchten, myt den enige conditie dat sie solden Romisch Katholische religie verdedigen stedes.

Up den sulvyge tijdt und dach als Jochum Ubbens van die roskammen[7)] worde ingehaelt, als myt 50 perden van Hilligerleer und twe vendelen borgeren ontfangen toe Hoegerbrugge[8)] (want het ys die ehere, die die Gronnigers

1) Dit moet zijn 1434 (zie Bos t.a.p., blz. 29, noot 3). De knokenhouwers zijn echter bij lange niet het oudste gilde te Groningen; er waren er onderscheidene reeds in de 14e eeuw.
2) Dit moet zijn 1460. Het is niet duidelijk, wat Eppens met dezen geheelen zin in dit verband bedoelt.
3) Het hier bedoelde artikel in den knokenhouwersgildebrief luidt: ‘soo staen wij toe den voorss. gildebroeders, wat se van vleisch verkopen op borch, dat sullen se mogen winnen met hoffart.’
4) Vgl. Bos t.a.p., blz. 324, die mede in de volgende bladzijden de bepalingen van het privilege behandelt.
5) Ampten, hier gelijk amptsluden, ambachtslieden.
6) Die last breken = overladen in kleinere schepen.
7) Bijnaam voor de paardekoopers.
8) Waarschijnlijk Oosterhoogebrug. Hier werd ook graaf Edzard in 1506 ontvangen.

hoer heren plegen to doen) und tegens den avendt wederomme na den Stadt yntrecken to 8 uren, soe wort noch roechloesiger van kinderen Egbert Alberda huys ant Bredemarcket dorch[1] een pijpe pulvers, den Taxio tocomende, angesteken und gesprenget. Daer die corneel Belly sijn loesement yn plege thebben, Johan Knijff und Mepsche mennich raedtslach mede geholden hebben und hoer specula hielden, als men die gevangenen up den marcket aldaer newens coppen und martelen liet bij den Corneels tijden. Dit huys worde gesprenget roeckloeser dan als die toren verbrande, doe die Walen uth Gronnigen vertoegen[2]. Dat men destijdes myt raedt und wisheit des Stadt dede tot een triump als van hoer grotste quaet der besettinge und tyrannie gevrijet. Nu overst dusse kinderen sien und hoeren, dat men den Jochum Ubben myt geschut und wapenen solden anhaelen, soe maken die sulvigen kinderen lopent vuer up dat floer, als die anderen[+] up die straten, umtrent 4 uren naemiddach; und blijven doet Jochum Ubbens soens kindt, myt Fijege Sickinge[3] kindt und vort alle, die in den kelder woenden und daerna anlopen um to redden, tot 15 personen, als men seede. Want Egbert Alberda myt sijn huysfrouwe was uthgetogen na Helpen offte ergens, und dienstboden weren uthgegaen, die kinderen dat huys holden laten. Welcke huys[4] soe geweldich und starck geachtet ys worden, dat sijner niet voel gelicken weren van mueren und welfften, und ys alles gesprenget und ynvallen. Jae vrow in den kelder in kindes noeden versmoert und verbrant, und die mueren van die plaetse verrucket tot het achterhuys to. Und huys worde weerderyget wol up 6000 gld., dat to Embden wol 12.000 wert solde west hebben. Wat Gronnigen na den brant in den S. Mertenstoren gecomen und beyegent sij, ys nochsaem erfaeren.

[+] fol. 201.

1) H.S.: doch.
2) In 1577. Vgl. boven, blz. 240.
3) Fijege Sickinge, gewoonlijk Feije Sickinge.
4) Welk huis dit is geweest, is nog niet vastgesteld kunnen worden alleen, dat het aan de noordzijde van de Groote Markt stond tusschen de Ebbinge- en Boteringestraten. Vgl. boven, blz. 233.

Also kan gedacht worden dusse intoch van Ubben. Want reede die sonne up Heren hemelvartsdach tvoeren ock sick boven Gronnigen selsam hadde sien laeten in verscheyden warven[1] und myt soven manen, dat des sick verwonderde ene yder, als ydermenlicken siende. Und ock wonderlicken vertellet worde van Winsum in die Ommelanden, dat tvoeren up Meyavendt noch sommigen luyden to Wynsum wonende ock een meyboem setten na manier des landes in werelts sorchlosicheit. In dusse meyboem hefft des sulvygen nachtes, hoewol niet hoech, een axster sijn nuste gemaket, und smorgens een ey gelecht tot 7 eygeren to. Welcke die van Baffelt[2] den boem haelende terbroeken, ys die ayxter gevolget sijn nust; alsoffte Winsum niet noch verlopen[3] solde worden int yaer 83.

Voer dussen tijdt und staltenisse des vaderlants up den 1 Junij verstarfft Ringe Ellema tho Uthhuysen, een mede deputeerde, bynnen Wolthuysen[4], und wort to Embden in gasthuys myt consent des junckers bestediget. Een vader west van 24 kinderen, daer idtsondes 12 van leven, twe soens Popco Ellema und Zierp[5], een man van starcker memorie der olde antiquiteten, 73 yaeren olt, nu overst in hardtseer und ballinscap van huys und gudt dre yaer affgewest, hadde niet allene grote scade van deyren geleden, dan ock Anna Allersma hoenlicken tractiert myt vangen[6], moet ten laesten sien, dat twe dochteren an[+] soldaten van beiden partien sick verenigen tegens sijn wille und wetent. Want die en tijdt lanck huysholdinge doen solden, doch die [+]fol. 201[v].
ene in Westerlant an een vende-

1) Hier vermoedelijk = kringen.
2) Bafloo.
3) Verlaten.
4) Ten oosten nabij Emden.
5) Door zijne vrouw, de een paar regels verder genoemde Anna Allersma, werd de genoemde zoon Seerp heer van Allersma bij Ezinge. Zie over hem: Mr. J.A. Feith, Allersma, in Gron. Volks-Alm. 1901, blz. 55. Vgl. ook in het algemeen de genealogie boven blz. 394 vlg.
6) Dit duidt op de gevangenneming van Anna Allersma in 1581. Vgl. boven, blz. 294.

liker[1)], die ander an een Wale. Welckes hem een grote hardtseer und doet worde, soe voele Godt alles den menschen toschicket als middelen um onse sonden tstraffen. Doch wes Popco Ellema buyten landes geachtet sij, ys niet nodich tscriven, die aller geleerden vrundt genoempt und holden worde, als sulven niet ongelert. Gelick ock onse salige moder, suster van Ringe Ellema, sick seer hoerer kinderen to vrouwen hadde, soe sie tsamen tot horen older hadden mogen comen. Want Waelke to Petkum verstorve, Popco to Enselense vor alle moyte wechgenomen, een grote hoepe make van sijn geleertheit und fromicheit, dat die tijden niet hebben lijden konen, gelick ock van Jurge Heren ter Muyde[2)], een swager to Enselense. Und vort wes anderen kindt kinderen to verwachten sindt west, als Sicco Popken to Merum, to Marburch gestorven, und alsoe vort. Dat dusse twe personen wat grotes und swaeres an hoer kinderen hebben gesien und to wachten hadt in sulcke vaerlicke tijden, als sie belevet hebben in hoer beyder laeste older, daer die suster dre dochteren in een nabuerscap hefft uthgeven, die sonen die heert beholden und ener to Gronnigen gewonet. Welckes alnoch dan den broder Ringe Elema niet hefft mogen geven worden van Godt, dan des gewyss genoteden dorch dusse ballinscap, dat sie in waere gelove, toversicht an Godt als vader, myt rechte erkentenisse begavet worden dorch het gehoer Goedes woerdes und gebruck der sacramenten. Alsoe dat olde mannen und vrouwen van 40, 50, 60 yaeren nu eerst sick an die waere gemene Goedes ynlijveden, soe uth den Stadt als het Landt, die anders als neutralen und pagani[3)] nene gemeenten konden und wysten to onderscheiden; und die meesten quemen geleerder weder bij den hoeren, als voer 5 yaeren beyegent was, und ock erfaren, dat het gudt was, dat soe vole olde borgeren verdreven worden, die sick tot die gemene

1) Vaandrig.
2) Muyde of Mude, een gehucht aan het Damsterdiep bij Ten Post, naar hetwelk zich een geslacht ter Mude heeft genoemd.
3) Hier heeft dit woord zijn gewone beteekenis van ongeloovigen.

begeven hebben und anders niet solden hebben weten to onderscheiden, und die kercke helpen upbouwen, dat alsoe myt veryagen dat pawstdoem upgebouwet vermeent, vernichtiget worde, offte tminsten den jungen leerden, dat sie een rechte sake bekenneden, daer Hermen Koenick, Luleff Roleffs, raedtheren uth Gronnigen, vorgangers van weren, tot 20 eder 30 personen allene uth 200. Alsoe ock bij den onsen, die sick ock volden na den tijdt, myt den vijanden simulierden, contractierden, versoenden und vrij conversieren muchten, als sommigen uth den Dam, de bena palenodien wolden singen[1)], onder een schijn van borgelicke offte coepmans handelvrijheyt, die tvoeren diaconen und olderingen ten Dam west weren,[+] soe sie neit van D. Menso und anderen waernet und vermaendt weren tegens soedanich placidierent und strackent, als sommygen van hoege naems sich niet ontsegen tspreken, dat men neit alsoe scarp up den anderen als inimici richten solden. Und sulven seer affsient weren in hoer stolte practijge, hoemodige levent und ummeganck onder den hoeren und bena myt nemant enich konde sijn, soe men neit ad placidum spreken und richten wolden. Alsoe dat die libertinersche geest ock in soedanigen als an dengenen, die noch buten ons weren, und regenten van ons niet uthblijvende was. Daer Christelicke demoet allene behoerde twonen. Dit scrive ick allene derhalven, dat der onsen eendracht und iver tot die Christelicke waerheit weinich an die groten und gemeente gesporet muchte worden, derhalven onse verlussinghe ock soe langsaem und seer periculoes uptoegen und gelettet worden, dat voeler der onsen in dusse ballinscap ontslapen sint; tom diel myt den vijanden heelende, perdonen becomen van den hartoch van Parma offte Verdugo, offte bij den Stadt, nadat en yder een ansiendt hadde, als daer sint Jurge Leuwe to Zandtwer, Joest Leuwe vader sulven, Hermen Sickinge swager, Wigbolt Iselmuyden, Roleff Gruys, Wilte

[+]fol. 202.

1) Palinodie is tegenzang, tegenkeer. Eppens bedoelt hier blijkbaar, dat zij terugkwamen van hun vroegere gevoelens.

Rolteman, und andere meer. Daer Johan Huysman uth den Dam, Focko Aepkens und andere voele mogen to gerekent worden, soe sick neit an die gemene Godes myt gebruck der sacramenten hebben verbinden willen, dan het gehoer des woerdes Goedes allene gevallen laten. Van den abt van Thesinga is neit seggen, want he sijn professie niet affstaende[1)], bij den Parma alnoch sijn perdoen und bevrijunge becomen tegens den stadt Gronnigen und gemeente aldaer. Welcke Jochum Ubben seer vervremdet hefft, dat men alsoe een Catholice religioes heer hadden weder uth kloster verjaget und um die Umlansche sake belastiget, die doch bij den Landen verloren und den Stadt ghegeven was van den Konick, und he rickelicken becomen hadde. Tom diel van den onsen stelden sick den saeke togedaen, dan yn verdegunghe und bewerunghe wolde sick nemant seer benomen laten, als Johan Rengers to Helm, den Dampsteren grote dingen belovende tegen die nije richteren ten Dam, sin intercessie und[+] protestatie scryfftelick ghegeven, Gert Smyt und Johan Oltgers hefft diesulvyge ilendt laten weder eysschen van D. Auckuma to Lier um bij grave Johan sijn naem neit overtgeven, welckes he tvoeren niet besorgede myt den mundt. Waeruth tho marcken ys, dat soe enich stillestandt[2)] tusschen den Stadt und Ommelanden geraecket hadde konen worden, die getrouweste des Landes van adel, deputierden und reformierden tot een kienen getall solden affkorttet[3)] worden hebben, soe noch overich worden bleven yn levendt. Hoe wol oepentlicken in dusser luyden versoeck bij den stadt Gronnigen um geleijden to geneeten van den lutenandt Mepsche gefraget worde, wat sie gedaen hadde, dat sie neit uth sick wolden wederynne komen. Want sie hadden tom diel die predicatie ten Dam und ergens gehort und myt den budel ommegaen in den

[+]fol. 202[v].

1) Met een anderen inkt is hier tusschen de regels ingevoegd: ‘van den Corneel ontfangen, seggende: wie ist nu in jw landt.’
2) Overeenkomst, vrede.
3) Ingekort.

kercken als diaconen. Antworde Mepsche: dat ys het sweert sijn recht, item dat Peter Cornelis und anderen up den camer[1] hadden geseten in konicks recht, weer ock am halse to straffen, und myt nichtes aldaer to dulden. Soe voele overst die handelinge der deputierden tegens den Stadt und tegens hartoch van Parma myt den Unie gemaket anginck, und allene nene Catholische keercke affvallich weren, worde gans gunstelicken vergeven und quijt gelaten, als den Leuwen[2] vorscreven beyegent und Albert Knotte mede genoten hefft, hoewol gevanckelicken begrepen und angeholden worden, worde nochtans van den Stadt begunstiget und verdediget, dat he up sijn eedt bynnen der stadt Gronnigen vrij gaen muchte. Welckes die lutenant Mepsche hem afsloech, umdat he beschuldiget worde, dat he die autoer solde west hebben um Loppersumer kercke to purgeren. Welckes Roleff Grous, Hilbrant Grous[3] soen, van Bartelt Entens committiert worde und nemant privaet geweten muchte worden, het weer dat men het verdarven voercomen wolde. Daermede dan ock anderen als kerckevoegeden tom laesten beschuldiget worden, sonderling soe sie buyten landes to Embden sick onderholden wolden, gelick Havick Louwens erfaren ys van den Lutenant, dat hem sijn guederen togeslagen[4] worden, und dem Mepsche hefft moeten smeken, und sick tot verdedunge erbeeden. Soedanighen staltenisse wast myt die ganse gemeente bynnen und buiten landes van gunst, ongunst tdreigen und sick intholden ter tijdt Kasmyrus kundich worde ontsettet und Alason ontsettet[+] worde, daer dusse tijdinghe van meldende is: [+]fol. 203.

(Volgt de kopie van een uitvoerig schrijven uit Pourcourt d.d. 8 Juni 1583 over de Duitsche, vooral de Keulsche zaken.)

[+] Dan wes alles gehandelt und geraden worde, ys meer

[+]fol. 204[v].

1) De rechtszaal.
2) De heeren Lewe. Vgl. boven, blz. 445.
3) Grous, gewoonlijk Gruys.
4) Beslag leggen op.

tot ontlosinge van Alason dan anneminghe gewendet, soe allene sonder onvrede muchte gedaen worden. Want niet allene alle provintien dan ock idermenlicken was vervremdet van dusse huyse uth Franrijcke. Alnoch worde die conspiratie des van Parma und Alasons niet gemarcket, want Alason Duynkercke verlatende, als Parma beleggen wolde, trecket weder na Franrijck und Duynkercke wort upgeven, de soldaten vrij gelaten myt geweer gaen laten nae een kort belecht, want men even gudt achteden, welcker van beyden Duynkercke inhadde, als men den ener niet meer vertrouwen konden als den anderen und evenvoel perikels to wachten hadden[1]. Woe die Ommelanden alnu hoer huldinge[2] verswegen und underdruckeden, dat leerde nu tijdt und staltenisse der saken, dat men wol ramen und duncken muchten, dat Radboti wapen van 11 harten als nije wapenen der Ommelanden in des Hartochs wapen niet ingesloten worden; und tmeer tsamen hadden und neit verdecken hadde konen.

Der Staten bijkumpst to Utert in den maent Junio van den landtraedt, die men langeraedt alsoe noemde, geholden, als waer ock die onsen sick voegeden um Ewsums und Entens commissie, makede die bijstandt kleine und swack, want die Overijsel, Westerlandt und Ommelanden sick sulven redden solden, soe men Verdugo wolden keren van sijn rovent und plunderen uth nabueren provintien. Soenderling want die van Gronnigen in alle sekerheit myt executie tegens der uthverwekenen guederen, der schulde halven, daetlicken voertvueren, und recht sprekende, bynnen und buyten Stadts. Onangesien und geacht, dat Casmyrus torustede, Bunne[3] van den grave van Moers miraculose onsedt was myt 60 mannen und wenich volck, dorch anxte verlopende uth den leger. Und Alason benae suspectiert in alle hemelicke verbuntenisse begrepen worde,

1) Anjou vertrok den 28 Juni 1583 van Duinkerken naar Calais en verliet daarmede voor goed de Nederlanden. Reeds den 16 Juli d.a.v. werd Duinkerken bij verdrag aan Parma overgegeven.
2) Namelijk de inhuldiging van Anjou door de Ommelanden.
3) Bonn.

dat het rijck sick des to besorgen hadde, soe Spanschen, Fransosen Nederlant myt den Keyser vrij worden solden. Daer dat veltgescrij[1] opentlick van drucket worde.

[+] Soe gesecht van der meentes lasten van den adel angedrongen, des wort ock in andere plaetsen meer gehoert und erfaeren. Want die grave van Oldenborch, grave Johan, als idtsondes verwalder to Jeveren tegen den grave to Oestvreslandt, lat van alle onderdanen des herscapie van Jeveren anno 1583 in den laesten Julij alle die querens[2], daer men gorte eder koren up malen muchte, welcke elck huysman bisheer voel und idermentlicken hadde und gebrucket hadde stedes und vrij, onthaelen und affnemen und to Jever up huys gebrocht tot welcke hunderde quarnestenen, myt verwonderen und ongedult der onderdanen und egeners, die myt dusse seer ontrijvet worden, want die windemollens weinich und ongelegen weren. Niet anders gesocht dat maelgelt to geneten van den huysman, die nu tot den tijdt van 5 yaeren roggegelt upbrochten um een scyp offte twe eder 3 tlossen, welcke aldaer bisheer up gemene bonen[3] gelecht, nu op sloet to Jever bewaeret worde, waerto men dusse vorraedt meer sochten, welckes die juncker van Knijps[4] ock voer die yaeren van dre dorperen ontnomen hadde, gelick ock die juncker to Oldersum lange tijdt gepleget und alsoe stedes die sesteynde part van alle koeren und granen ter mullen gebrocht genetende und beholdende, vermerende die ene last up den anderen. Alsoe doen dusse twe broderen graven to Oldenburch, grave Christoffer und grave Johan, gelick gesynnet und vrunden tsamen, daer die twe broderen graven to Oestvreslandt, grave Edzart und grave Johan, um die regerunge twisteden, dusses saekes wol eendrachtich, an hoeffdiensten und scattinge to vorderen und to vermeren. [+]fol. 205.

1) Eppens doelt blijkbaar op een pamflet van dien naam.
2) Querne = handmolen voor gortbereiding, ons karn(molen).
3) bone of beune = zolder.
4) Knijps = Knipense of Knijphuisen.

Thoe Gronnigen was een tijdtlanck geruchte gemaket, dat Azinghe Entens sij to Amsterdam doersteken worden, umdat men sijn huys en heerlicheit myt die landen, Mentheda genoempt to Middelstum, wolden und solden vercoepen der creditoren halven, die nene hueren boerden und betaelt worden. Welckes dan een privaet borgers soen, Garbrant Heynens soen, uth den Dam gebortich, gecofft, die heerlicheit, borch und grafften Mentheda voer 1000 gld., ider g(r)as landes voer 35 gl., seer gudtcoep und gringe weerderiget, dat die graff meer weert achtet worde. Dit gelt moet stedes bynnen 6 weken in rechts handen gelecht worden na luydt und recht enes kersescoep. Offte dit und alles alsoe solden und behoren tgeschieden in dusse tijden over sulcke personen und um sulcke saeken, mach tijdt und beter recht noch richten. Ock worde in Gronnigen spotwijs in gasboten[1)] geredet[+] und gespottet over Ubben[2)] persoen, legaetscaep und praevilegien van ener die Konstgijn genoempt worde, omdat he lachen en yder sijn gebreck seggen konde in personage spolende. Fraget sijn Konstgijn: Is Jochum Ubbens ock wedercomen? Antwort Konstgijn: Neen! Want het ys een cardinael uth Spannyen. Waeromme? Want he druch een Spansche cappe und Spansche hoet. Waer ys die kette hencomen? Die hebben die Landen betaelt. Wat hefft he mede gebrocht? Privilegien, dat die borgeren niet mogen uthloepen und hoer scoen vulmaken to lande. Woe soo? Die huysman wil sie doet slaen, dat die ampte[3)] uth Landt soelen genomen worden und allene to Gronnigen coepen und vercopen. Daermede hadde die borgeren hoer kortewijle. [+]fol. 205[v].

Ock up sulvyghe tijdt van Julio makeden die Gronnigers dorch Hindrick van Delden und Wybe van Gouten nije scanzen na den Nijeziel um die uthloep to weren und keren, dat vormetelicken geschach, und dat up ver-

1) Gastmalen.
2) Joachim Ubbena.
3) Ambachten.

scheiden plaetsen, Northorn, Emetyll[1] und andere plaetsen, daer noch ener hopman Prenger in gelecht worde. Dusse soldaten in den antoch lopen na Eysse Yarges huys[2], um dat tbreken und to beroven, soe daer noch etwes verbleven was van iserwerck. Welckes die Nijezielsters gewaer worden, maken hemelicke anslach daer 4 scutten seggen: Sie sindt Deldens volcken, wat sie dar tdoen hebben in hoer quartier. Ansiende die gelegenheit und mennichte, die schieten 4 doer und laeten hoer hinderhalt comen, slaen die meesten tot 40 personen und 18 gevanckelicken ingebrocht.

Niet weiniger worde een anslach up Doetkum versocht uth Oldenziel, um dat hemelicken intnemen, als[3] men Stenwijck eroevert hadde. Dan wort gemeldet, und laten yncomen soe voele sie mechtich, und besettet, worden tsamen geslagen tot een 100 offte meer. Item Delden wort ock alsoe geplundert als gesecht, des wort daerna an Nahuys[4] ock versocht, onder den byssdoem van Munster gelegen, daer sommigen gevangen up weren, myt een temelicke scat van gelt und dat dorch den sulvyghen Berendt Seissinck, die des myt scepen angevaeren und beclommen, ingenomen, die gevangenen gevrijet, und groet roff affgenomen, tot den sijnen weder gekeret. Gelick ock die Nijezielsters noch weder den Egbert Alberda vorbij vorscreven scanzen in der nach haelen van Potterwolda[5], wens huys tvoeren gesprenget was in Gronnigen, een turbulentur tegens die Reformierden. Nu andermael gevangen, soe voerhen in den Dam van Bartelt Entens, hoewol Duert Alberda und Derck Alberda gebroderen ock niet anders achtet worden, als upraden der gemeenten, Duert Alberda borgemester van schlemenneren und scutenscuveren[6] etc. Tegens

1) Enumatil.
2) De Heralmaborg bij Saaksum. Zie Feith, Ommelander borgen, blz. 115.
3) Evenals.
4) Ahaus.
5) Paterswolde, ruim een uur ten zuidwesten van Groningen.
6) Voerlieden en schippers.

+ die scanzen to Northorn maken die Westvresen een nije dijck van Dockum na Leverden bij den Ehe langes, um myt water to belopen laten conen, soe noedich und landtweringe tholden voer Dungerdiell. Daertho worden dre vendelen gestaltet, tot 200 hoveden ider vendel, und myt lang geweer vorsien, soe men in Oestvreslandt upgesocht und versammelt hefft myt stillswijgent annement. Daertho gaet des hern van Nijenorts und Azinge Entens bestellinge an myt annemyngen van 12 vendelen knechten, ider sees trichten, daer Hindrick Kasgijns und Lutgijn Hyddinck to verordent ock in Oestvreslandt versammeleden; gelick ock Coppen Jarges doende was, die in Steenwick mede belecht hadde west und swaer gescoten, als den een vendeliker bij Bartelt Entens tijden, nu hopman bij Ewsum gestelt, und schicken hoer volck na Westerlandt. Dusse bestellinge worde alnoch ongunstiget tegens Ewsum, sonderlingen als nene macht solde hebben noch disciplin holden conen, allene up kleine lant ancomen, als men nene ander bijstandt wisten. Soe moeten daer wol 500 mannen sijn myt ruyteren. Und het landt seer bescanzet worde und in wacht geholden dorch die wachmesteren als Wrytzer ten Holte, Fecko Umpteda, Willum to Bierum, Alyko[1)] Winckens, den huysman alsoe versekerende, dat yder overste allene solde hebben offte conen becomen 200 mannen und niet meer, und sie solden sick niet vresen voer 3000 eder 4000, want Verdugo worde sick upmaken und starcken, die desvals reede vermaent was tot dusse onsedt tdoen und voersienunge tholden van gelt und ander noetdrufft, soe het landt muchte inlopen worden. Daerto worde die meente verschrecket, datt allene myt roven und brannen solden affgaen, soe die droeste Ocko Vrese ock sick horen liet und nene versammelinge dulden wolde noch foerunge ter tijdt die scepen veerdich worden. Daerto seden sommigen hopluyden, dat als daer teyn offitieren genomen worden uth een vendel der vijanden, soe weren die anderen noch soe wol verwaret myt regenten als die Statenvolck, +fol. 206.

1) Schrijffout voor Aylko.

umdat die anderen olde erfaren offitieren stelden, und dusse lieten sick myt junge benogen. Und ys een gemene rede: Een hopman voer een leuwe thebben ys beter dan voel krijchluyden tot leuwen, dat welcke scapen hoeren twesen um vredelicken myt den ondersaten tlieven und den leuwen tweten to folgen und niet to verlaten.

[+] Nochtans dusse rustinge maket den van Gronnigen alsoe vorsichtich und vresich, dat sie myt mandaten laten publicieren, woe nener der uthgewekenen hoer vrouwen, kinderen und sonen solden oversenden in die Landen offte bynnen Gronnigen comen laten sonder orloff des overicheits. Daer dan sommigen up ingesloten sint west der vrouwen uth Embden. Ock wort onder des meede ruchbaer, dat Casmirus gewisselicken affcomende was und to Coln die poerten togemuert worden. Hoewol hartoch van Parma na Alazon vertreck uth Duynkercken, dat ingenomen, Nijeporte[1] ummecofft, Ostende verlaten muste overmydts watersnoet, daer Westflanderen mede befloegede. Alsoe was ock van Geneve gescreven to Embden voer 2 maendt, dat die Pawest myt sijn soen sij myt uploep geleden worden um enes edelmans handel, want he vlees geëten und gebannet worden, welcker een ander her ontbannede. Tegens dusse wolde die Pawest procederen, procediert ock myt 300 mannen um hem tvangen, waertegens sick anderen upstellen uth ander ongunst, dat daer duiere tijdt was, als 1 wittebroet konde gelden 1 stuver, welckes veroersakede die Pawest myt sijn soen, dat sie allent koeren upcofften und verfuerden up huysen und sloten, um neit to vercopen tot grote onwerde und ongedult des meentes, die nu achteden die hylichdoem des Pawst in woeckerije verandert. Und laeten hoer gunst an dussen uthtoch des Pawst sien und gewaer worden um die tkeren van hoer vornement. Daerover sommigen der borgeren geslagen uth Roem, slaen die 300 tsamen und verndelen den captein in 4 stucken, [+fol. 206v.]

1) Nieuwpoort ging den 24 Juli 1583 aan Parma over. Nog in dezelfde maand trachtte hij Oostende te veroveren, maar nog vóór het einde daarvan brak hij het beleg op.

vallen to und pijnigen den Pawst up Engelsborch[1)]. Und alsoe hadde noch gestanden, als twe Hollanders up Mey van Embden reyseden und nu den 3 Augusti weder to Embden quemen, die des gesien und vertellet hebben, und men ock die kercken inbroken, want ock alle ballingen van den Pawst verdreven nu weder inquemen, und stont alsoe dat sie van dar ileden[1)].

Uth Spannien offt Portugael van Lyssebon worde verkundiget, dat die Konick noch een uthtoch makede na die Indische eylanden, sonderling Thesseram, myt 25000 tvoet und 120 scepen, dat men nae menschen ordel niet anders achtede, offte die Konick wordet het nu eroveren tegens don Anto(nio), die dusse eylanden noden inhadde na dusse 2 yaren, dat Portugal verloren was, und verleden yaer ock niet gelucket hadde. Soe ock nu affginck,[+] worde he nimmer becomen und ock meer vijanden crijgen, niet allene dat die Indsche vaert mede gelettet worde, als daer nies wateringe und privande sokende, dan ock die Nederlanden verloren gaen als van gelt geblodt und die macht gecrencket. Soe ock erovert worde, wort gesecht, dat die armey van dar nae Hollandt und Zeelant to solden, welckes dan van Ocko Vrese droste und Johan Wilcken raedtsheer und andere voel up vlitichste und gunstichste worde overgescreven und mundtlicken vaeken kundiget[2)].

[+]fol. 207.

1) Dit verhaal van de gebeurtenissen te Rome in 1583 is door Eppens' zegslieden sterk gekleurd. Inderdaad had paus Gregorius XIII (1572-1585) uit zijn leekentijd een natuurlijken zoon overgehouden. Voor zijn rustelooze werkzaamheid ten bate der kerk en de bestrijding van het Protestantisme had de Paus zeer veel geld noodig. Daardoor geraakte het financiewezen van den Heiligen Stoel in de war en moesten steeds zwaarder belastingen worden opgelegd. Een gevolg daarvan was een steeds toenemende gisting en steeds sterker verzet der bevolking van Rome en den Kerkelijken Staat, waardoor de onveiligheid onrustbarend werd. Ook in 1583 was het te Rome zeer woelig. Eerst de maatregelen van Gregorius' opvolger Sixtus V herstelden de orde in den Kerkelijken Staat.

1) Dit verhaal van de gebeurtenissen te Rome in 1583 is door Eppens' zegslieden sterk gekleurd. Inderdaad had paus Gregorius XIII (1572-1585) uit zijn leekentijd een natuurlijken zoon overgehouden. Voor zijn rustelooze werkzaamheid ten bate der kerk en de bestrijding van het Protestantisme had de Paus zeer veel geld noodig. Daardoor geraakte het financiewezen van den Heiligen Stoel in de war en moesten steeds zwaarder belastingen worden opgelegd. Een gevolg daarvan was een steeds toenemende gisting en steeds sterker verzet der bevolking van Rome en den Kerkelijken Staat, waardoor de onveiligheid onrustbarend werd. Ook in 1583 was het te Rome zeer woelig. Eerst de maatregelen van Gregorius' opvolger Sixtus V herstelden de orde in den Kerkelijken Staat.

2) Met Thessera bedoelt Eppens Terceira, het hoofdeiland der Azoren, waar don Antonio zich in den eersten tijd nog handhaafde. Wat Eppens opmerkt over de waarde der Azoren, was ook de meening van Catharina de Medici, die den Engelschen gezant eens deed opmerken, dat Philips II noch van zijn eigen noch van de Portugeesche koloniën eenig voordeel kon hebben, zoo hij de Azoren niet bezat. Vandaar, dat hij ook al zijn krachten inspande om ze te veroveren en Frankrijk zijn best deed ze voor Antonio te behouden. De Fransche vloot werd echter door de Spaansche in Juli 1582 verslagen. Kort daarna veroverde Philips II dan ook de Azoren en daarmede was de macht van Antonio ten einde. Hij zwierf sedert door Europa rond, hulp vragende in Engeland, Frankrijk en de Nederlanden, en stierf te Parijs in 1595.

Dan die stadt Gronnigen ganslicken inter spem metumque swevede. Want men nu Ewsum und Entens myt hoer anhang na het Ommelandt to verwachteden. Daeromme int Landt ider dorp bij den dijcken den huysman tot wachten dwingende dorch de gestalte commissarien offte wachtmesteren, Wrytzer ten Holte in de Zierup, Fecko Umpteda upt Sandt, tvoeren gesworen deputierder, Willum to Bierum und Alyko Winckens als vorseit, welcke die meente seer myt gude woerden voededen, und neit orsaken solden wesen meer volck thaelen. Daer nochtans Verdugo um vertogen van Gronnigen und nu rede volck verdielet worde to Fymserwolde, Midtwolde, Reide, Oterdum, Ziel und Watum um die wacht to besetten, up alle plaetsen to water offte ten lande den vijandt to verwachten. Und solde meer gesocht und bevlijtiget worden, hadde Verdugo een besettinge in Gronnigen mogen crigen, daer men ganslicken na trachteden. Waertegens die borgeren, sonderling Derck Robers soen als hopman, dat bisscopshoff liet tomueren die achtergangen, daer men plegede de hemelicke togangen[1] holden bij Laleins tijden, und alsoe bij plancketten, dat men allene na S. Mertens kerckhoff uth bisscops- offt herenhoff gaen muchten und sulden, daer dan noch wach gestalt worde. Alsoe dat Verdugo niet allene myt onweerde[2] dan ock sijn huysfrouwe hefft vorttrecken laten myt alle bagage uth Gron-

1) Het Bisschopshof, aan de noordzijde van het St. Walburgs- of St. Maartenskerkhof, grensde destijds met zijn tuin of hof aan de noordzijde aan den vestingmuur, waarin onderscheidene uitgangen over de stadsgracht leiden.
2) Verontwaardiging, onwil.

nigen na Oldenziel. Und die captein uth Steenwick solde ock vertogen sijn, want die privande quam allene uth Gronnigen tot hoer onderholt. Waerto noch meer die borgeren onduldich worden, schelden den Verdugo und wenschen hem bynnen den Nijeziel, als offt sie sulven reyn konden wesen van alle handel, daden und affval, soe veranderlijck is het plebs, belua multorum capitum.[+] Dit ys gescheden umtrent den 1 Augusti. Middelertijdt worde Ewsum noch int landt, noch buyten landes neit voele machts und vorspoets togescreven, um die vorige ongeltheit[1)] der soldaten. Und Azinge Entens solde niet wantrouwet worden, dan erfarenheit worde ock gewenschet, und dronckenscap gehatet, hoewol dusse 2 myt handt und mundt malcanderen in dusse intocht und commissie alle trow, gelove, lieffte, wolmeninge togesecht up den 29 Junii to Utert. Evenwol myt Godt, dat ys in Goedes saken kan men grote daden doen, als bij Bartelt Entens erfaren ys, die, den sake gans trow dienende ock sulven tot een boetveerdich levendt vermaendt worde, antwoerde: Byn yck nene Christen, noch holde mij niet als een Christen tobehort, soe wil ick nochtans Christi sake driven und bedenen und mijn vaderlant erredden myt lijff und bloet. Verclaerde wijders: Nochtans sindt daer in een cruytgaerde voele verscheiden cruderen, niet even ruckende und gudt in die medisijn. Byn ick neit der cruyderen ener, soe sin ick doch der hagedoerne und heege mede, die soedanigen cruydtgarde bewaeret, und behoere noetwendich ock tot het cruytgarde. Welckes van Ewsum und Azinge Entens ock verhoepen und lonen sal wesen, die sick in dusse uterste verderff des vaderlants niet laten verdreten hoer lijff und bloet to wagen, als reede olde erfaren wijse mannen dat vaderlant uth den elendige ja swaerer als Spansche slaverije und boesheit to erredden und weder to bevrijen, daer en yder myt sijn uterster verdarff geleret und erfaren hefft, wat het ys, partijen to maken, sijn overicheit to onge-

[+] fol. 207[v].

1) Vermoedelijk bedoelt Eppens daarmede de slechte betaling der soldaten.

hoersamen, und gemene beste vergeten thebben, sijn egen profijt und gemack allene gesocht thebben.

Die antocht van Casmiro ginck langsam vort na Collen tot den maent Augusto. Voel langsamer sijn gerustet worden here van Nijenort und Azinge Entens, die hoer loepplaetse lange tijdt geholden hebben up die Schellinck[1)], ter tijdt uth Hollandt und Oestvreslandt, jae van Hamborch und Bremen, het volck versammelt muchte worden dorch Coppen Jarges und anderen, die weinich van die overicheiden begunstiget und gehulpen worden, soe het volck niet vort konde offte wolde. Hoewol het Capittel to Coln den Curfurst nene affbrock dede noch werede, dat he kercken und kloesteren reformierde und veranderde, den Stuper ritmester to Bon gevangen crege[2)+] und Arenborch soen[3)] ock becomen, dan onwetent verlaten, daerto Dueys[4)] verbrant und andere dingen daen. Nochtans staen het Capittel niet aff, soeken hulpe, vorderen und delen van gelt, van buyten, mueren die poerten to Coln tho, want die borgeren niet alle eens weren, noch ock wijders handttieren konden, soe doch 24 borgeren uth Nuys ock anholden worden van den Furst um die hoeffden[5)] darvor thebben. Soe wort dat geruchte grot van Casmiri ancompst ock mede up die Nederlanden, dat hartoch van Parma, Vlanderen verlatende myt die meeste

[+]fol. 208.

1) Het eiland Terschelling.
2) Crege staat er eigenlijk niet, wel creda of trede, doch het is zeer onduidelijk.
3) Aremberg's zoon was Charles de Ligne, graaf van Aremberg (1550-1616). Hij deed zich al spoedig als trouw aanhanger van den Koning en zoo ook van don Jan en Parma kennen. In 1582 vertegenwoordigde hij den Bourgondischen Kreits op den Rijksdag van Augsburg. Het volgende jaar zond Parma hem met een leger naar het Keulsche tot steun van het Domkapittel. Hij nam deel aan den veldtocht tegen Gebhard en verhinderde bovendien Hohenlohe om Zutfen te heroveren. Ook hij Parma's latere krijgsbedrijven was hij veelal tegenwoordig. Nog onder Albert en Isabella bekleedde hij hooge staatsambten; o.a. sloot hij namens hen in 1604 den vrede met Engeland.
4) Deutz tegenover Keulen.
5) Als gijzelaars.

mach, Iperen evenwol belecht latet myt dre legeren[1], want he worde starck achtet van 8000 perden und 20.000 tvoeten. Und solde na landt to Luck tmoete getogen sijn, um vrese van Casmiro na Bonne comende. Omme dusse tijdt was ock Idel Hindrick bij grave Johan to Oestvreslant, und comen breven to Embden van den Curfursten[2] wegen. Wat inholdes was neit openbaer, dan allene, dat die orlichscepen nu vrij muchten letten to water und to lande die tovaert na Gronnigen, dat tvoeren gelettet worde to lande van beyde graven. Ocko Vrese overst, droste, wapent evenwol sijn huysluyden myt lang geweer, als spietsen, die en yder togesandt myt rijcksdaler betaelt worden und tom diel up raedthuys in den rustcamer gelecht. Und tegens dat die grave Edzart weder verwachtet worde und to huys quam, de 22 Augustus, uth Pfals van den bruytlach des dochters, daer Casmirus dre dagen bij gewest was[3]. Und aldaer ys ock west grote onderredent und fragent over die quaestie und twist des aventmaels offte allenthalvenheit[4], dat die heren des ganslicken affspraken als een uprorigen geestes. Ock sint daermede west sommigen der junckeren uth Oestvreslant, als Knijphuysen myt 5 swarte perden und die Grave 18 perden sunder sadels, die tsamen verschencket. Overst des junckers perden konden gelden 100 rijckdaleren ider, die sint Casmiro geschencket. Bennelief, die suster van Knypes, to Middelsterweer[5] voer een jaer gecoff hebbende van den juncker Tydo to Uplewerden[6] bena drehondert grasen landes myt een

1) Parma sloeg in Augustus 1583 het beleg voor Yperen. Na een langdurige insluiting ging de stad den 9 April 1584 bij verdrag aan Parma over.
2) Welken keurvorst Eppens bedoelt, is niet duidelijk. Gebhard Truchsess? Of misschien Johan Casimir, hoewel deze slechts regent was voor keurvorst Frederik IV van de Paltz? Of wellicht beide?
3) Vgl. boven, blz. 438 vlg.
4) Vgl. boven, blz. 382, noot 2, en 410, noot 2.
5) Ten noorden van Emden nabij Greetzijl.
6) Ten noordwesten van Emden aan de westkust. Hij heette Tido Beninga to Uplewerd.

borch und scathuys und scure voer 10320 daleren und een pottegloser[1], und betaelt, wort nu ock verhilcket und lat een golden kette maken van 3½ punt goldes[+] tsmelten, und worde hoer egene gudt wol achtet wol hundert duysent daleren van den broderen affgecofft. Dit weren die meesten to hove und die staet wort groet holden, die buyren seer egen gemaket myt den voercoep sunder der ossen, die nemant mach vercopen, soe die juncker to Cnijphuysen daer nene gelt voer boden hefft, und dat vake na sijn appetijdt. [+]fol. 208[v].

Overst die stadt Gronnigen myt die ingesetenen des Landes vresen noch achten Ewsum und Entens myt hoer mach weinich, maken soldaten uth[2] onder densulvigen und loepen aff, seggen dat sie weinich weren und noch ongeweert[3], maken derhalven scepen to um die to verstroygen, dan comen up het wat, keren weder, dat het geroep groet was, mer als die daet. Evenwol soe versorgen sie hoer stadt und besetten het landt bij den dijcken, haelen und laten comen die rogge uth Westphalen, laten uthkundigen, dat nemant nije tijdinghe verbreide, nener 3 borgeren myt den anderen lange raeden[4] und staen solden. Wolden ock noch meer suspecte personen verbannen und uthleggen, daer die 1 van ys west Luert Huynge, die olde, Wolter Huynge broder. Die anderen sint gebleven noch, want die borgeren sulckes niet lijden und raden wolden, dan die Mennonisten vertogen noch tom diell, want D. Elts pastoer seer andringende was. Ock worden die jufferen up Broderkerckhoff[5] angesocht um sich conform to holden in alle ceremonien, offte sie solden to stadt uth. Daer dan die abt van Zelweert in gestalt solde worden,

1) Portugaloser, een gouden portugeesch muntstuk.
2) Uitrusten, aanwerven.
3) Ongewapend.
4) Met elkander spreken.
5) Op het Broerkerkhof te Groningen lagen twee begijnenconventen, het Vrouw Menoldaconvent en het Vrouw Sywenconvent.

dan verblijdt noch[1]. Dat geschut wort tom bolwerck gevuert to 100 metalen stucken, daer allene umtrent 47 plegen twesen, beholden het iseren gescut; und maken strenge ordinantie in die Landen onder den huysman myt wapenen und to wacht to perde und tvoete bij den dijcke. Verdugo und Taxius senden hoer volck int Lant; Northorn wort nie scanze gelecht, daer Ulfert Prenger[2] ingelecht, up Nijenort Hindrich van Deldens volck, ten Dam und Winsum[3] Tammigen und anderen Westfriesen, totdat daer leggen 120 ruyteren als twe bende, und 120 knechten twe vendelen gerekent. Vorderen haver und hoy und scattinge overvlodich, dat een weeke 5 yaer taxt betaelt sij, dan garden und troven wordt noch upholden und gesparet, dat die meyger noch huer betaelde, noch sijn gewas geneetede. Evenwol vulharde die buer,[+] die ene dus, die ander soe, dat soe die stadt Gronnigen de Spansche privilegien der ampten und voercoep niet updringede, solde die meente sonder clagent blijven und niet na den adel hoepen. Um religie worde dusse dre yaer niet gedacht, dan die kercken worden vrij na die olde manier weder togemaket, dan weinich versocht[4], und levede en yder int wilde sonder Godes dienste, sonder dat die Wederdoeperen towonnen seer. Want van S. Jacob[4] aff ock den maent Augusto het weder sick seer veranderde uth die grote drochte[5] in grote natticheit und regen, storm, so hebben de huysluyden allenhalven hoer vruchten langsam mogen winnen, und ock neit na Gronnigen ilendet vueren, na noedrufft der scattinge. Daermede die meente in grote arbeit und kosten onder

[+]fol. 209[v].

1) Vermoedelijk is ‘verblijdt’ een schrijffout voor ‘verblijft’, blijft achterwege. Dat is evenwel geschied in 1584, toen de nonnen van Selwerd, wier klooster was verwoest, verlof kregen zich in het Vrouw Sywenconvent te vestigen. Uitvoeriger hierover Hofstede de Groot, Geschiedenis der Broederenkerk te Groningen (Gron. 1832), blz. 124 vlg.
2) Meer bekend als Wolfert Prenger.
3) Er staat een onduidelijk afgekort woord, beginnende met Win of Wa.
4) Bezocht.
4) Bezocht.
5) 25 Juli.

dusse besettynge geraken. Dat noch nemant sick hefft onwillich holden. Dan roepen noch sommigen over die Goesen und uthgewekenen, dat die solden men in hor huysen beletten und scatten. Waerto grote stolticheit makede die intoch des abts van Thesinge[1)], die Verdugo tvoeren to gaste hadde, und levede weder int cloester, dan vermaent, he mochte niet in Gronnigen comen offte die scutenscuvers slogen hem doet, want die noemden dit alnoch der deputierden crijcht. Item Jurgen Leuwe toe Zandtweer, Wigbolt Iselmuyden to Beem[2)] weren ock bij den hoeren, Hermen Sickinge worde ock vrij geacht und wolde neit bij Landtscap buyten raden offte doen, und belachede benae meer Ewsums und Entens vornement. Want men hoer niet vertrouwen muchten, die in voertijden onder decksel van landt den Upslach[3)] up landes kosten besetteden und to hove reyseden um hoer egene saken traden. Entens nu sijn landen vercofft, een wilt roeckloes levendt solde vueren, und hadde nene groter voerraedt dan uth landt solde gehaelet worden, geloveden het gemene geroept, dat het landt solde verbrannet worden, soe veer sie komen muchten, und niet lant inholden, onangesien dat Westvreslant grote hulpe torichtede van 2000 mannen, und Stycht 500 perden, und ock uth Hollandt bijstandt solde volgen und nu reede een maent solt verstrecket worde. Voel weiniger, dat dar geromet worde, dat men nu neit krijch vuerde um landt, luyden, steden und gelt, dan allene tegens des anthechristi bloetdrostige verfolg und tirannie over die Evangelissche leer und bekentenisse, dat men ock wol sick[+] vervrouwen muchte, dat nu die tijdt gecomen was, dat heren und vorsten und die hoege overicheit het vendel an den stange brochten, und to wonschen, dat daer niet affgedaen voer dat pawstdoen gestortet. Gelick doch in dusse yaere gescreven van Geneve umtrent Mey, dat tegens den Paws to Roem een tegenstandt gemaket und up den

[+]fol. 209[v].

1) Vgl. boven, blz. 355.
2) Bedum.
3) Schans bij Zoutkamp.

Engelborch gedreven sij um sijn tyrannie und schinderije des meentes. Und nu van dre mannen uth Italien comende, Hollanders wesende, ock betuygeden waerafftich twesen[1]. Und Alasoen, to Parijs weder gecomende Nederlant verlatende, in grote onacht was und to Parijs enich onlust sij west. Daeromme men eendrachtich dusse rustenge solden behoeren handthaven, verstarcken und bijwesen, gelick die vorvaderen in andere saken gedaen hadden, und nemant in dusse ballinscap bynnen und buyten scadeloes bleeff, und in die elendichste slaverie solde anders moeten versmoeren. Allwaer die van Gronnigen die bitterste vijanden weren over die Ommelanden, den adel, Reformierden und vorstanderen. Coppen Jarges derhalven up den 17 Augusti weder van Oesten to Lier comende um na den anderen tscepen myt sijner versamelde knechten tot 70 offte 80, daer nu sommigen uth Gronnigen und die Landen sick begeven in soldie, als Here in den Ham, Evert Vierholt, juncker Isbrant, Hindrick Karsgys und anderen; ys noch over achte dagen up die scepen vertovet worden um die stormwinden. Dusse krijchtrustinge ys nu ordinert mede up lang geweer, 200 hoveden under ider vendel. Die overste beloven ock disciplina tholden, den huysman tsparen und andere manier stellen um erfaren olde hopluyden thebben, want alsoe konde die vijandt het landt inholden und vrij gebrucken und hadden grote hulpe uth die landen van gelt und privandes.

Umtrent den 18 Augusti haelen die uth Stych hoer weder bij Coverden biesten, huysluyden und anderen roff; brannen mede. Daerto wort Nijenort van den Vresen beronnet myt ruyteren und knechten. Waeromme die uth den Dam und Oesterhorn verscreven worden um den vijant to moten, dan eysschen eerst gelt, hoewol hoer lenunge wekes und dages servyts[2] gegeven worden, dat sie sulven van die dorperen vorderden und anders betaelt

1) Vgl. boven, blz. 454.
2) Servitium is schatting, belasting, ongeveer hetzelfde, dat in denzelfden zin door ‘lenunge’ wordt weergegeven.

worde. Wat overst orsake sij, dat Ewsum und Entens aldus lettedet worden, want sie noch styll bleven, worden[+] niet gesporet, het weer dat...[1)], dat die dach to

[+]fol. 210.

1) De tekst van fol. 209 eindigt met ‘dat’, die van 210 begint met ‘dat’, maar de zin loopt niet door, zoodat hier een blad of een zin ontbreekt. Evenwel is hier tusschen fol. 209 en 210 een vel ingebonden, waarop met een andere gelijktijdige hand een brief van den kerkeraad (?) van Emden aan een hooggeplaatst Nederlander, luidende als volgt:
Erentfeste hoochgeleerthe heer, negest unsser frundtliche gruethe und wuynschinghe alles guetz, iss unsse vlijtich und eerenstlich begeer, U hoochgel. U.E. will nhae unsser thoegeschickte commissioen niet naelaeten, noch lange vertrecken, om wegen dess landtz unde bekleedunghe derselbigen plaetze, mitt den eersten bij die Generale Staeten in Hollandt thoe reysen, unde aldaer negest befoerdringhe der gemeene saecke, alst tijtt unde gelegenheit geven sall (soe voele moegelich) oick der alhijr Ummelandtsche uthgeweken beswaeringhe (daervan eenige van unss unlanges an jw hoochgel. U.E. geschreven) thom besten vermaenen unde gedencken. Daermit bij die Generale Staten haere admiralen, capiteinen und krijchsvolck, thoe waeter unde lande, henforder die voersieninghe in hoere commissioen oder anders expres bevell worde gedaen, datt die selvige uthgewecken (voer hoere huysfrouwen, kinder unde getrouwe booden, in unde uth den Ummelanden te passieren unde vrij te moegen repassieren, oick om hoere aermoett unde bijhebbende guett sunder eenige in offte thoevoer nochtans thoe doen) uth gemelte lande thoe haelen, mitt oeverbrengen unde uth thoe voeren vrije passboert moege vergunt worden, updatt die bedruckte, elendige unde beswaerde nieth noch mheer unde bovenmhaeten worden verdrucktt.
Want alhijr unde elders alss jw hoochgel. wall bekandt eenige van aedell unde anders sijn, die daegelickx (thoe eerholdinge oere arve, grunden unde gueder, waerunghe und huedinghe hoeres grontlichen verdarffs, oick onwedderbrenglichen schaeden) hoere verwanten, densten und boeden genootdrengett worden oever thoe senden. Oick bent hijr eenige, die dorch hoere huysfrouwen, kinder unde densten, eetz van hoere gueder, all ist klein, hebben unde genieten, diewelcke wennitz sie onroerlich, sie doer die haestige gewalt unde oevervall des viandtz niet vermochten thoe gelde toe maecken offte mitt sich daer uth unde van thoebrengen, daervan sie sich nochtans, nu voer desse tijtt, in desse langduyrige ballinckschap mitt wijff unde kinder, ter eehren unde nodrufft moeten eerholden. Dan hett is mannich redelich man, die kan niet graeven unde untsiett sich thoe bidden, soe wanneer den selvigen dan desse geringe middelen (den viandt mheer schedelich dan foerderlich) van unssen bondtgenooten (daervan sie mitt recht unde reden ther billicheit alle troost unde meedelijdige hulpe in hoer elendt vermoeden) boven thoevoersicht weigerlich worden affgeslaegen, soelen sullicke guede luyde een deel niet alleene bekommert jae onweten zijn watt toe beginnen, dan sich grotelick tot God unde alle menschen hebben te beclaegen, unde oever sullicke beswaeringhe thoe suchten. Weer derhalven noch unsse zeer frundtliche begeer, datt U. hoochgel. gelieven muchte (alle froemen thoe guede unde besten) alle moegelicke vlijdt dessen angaende an thoe wenden, unde soe moegelich bij die Generale Staeten befoerderen, datt die voelgedachte admirael unde capiteinen sullickz (soe niet absoluitt unde continuuelick, then minsten voer een tijttlanck) worde committiert unde express bevoelen, ordinierende alhijr een guett froem unde wollbekandt uthgewecken patrioot, die aller inlantsche unde uthgewecken luyde guett kentenisse draegende unde hebbende, uth die nhame der Generale Staeten mitt die selvige pasbrieven een ider dess van doen unde noedich zijnde muchte gerijven, diewelcke dan uth der heeren Staeten bevell bij voergedachte admirael, capiteinen unde soldaten, thoe waeter und lande muchten gelden unde sunder wedderseggen angenomen worden, updatt alle froeme luyden desen angaende niet wijder beschaedicht und beswaert muchten worden.
Wij achten idt oick daervoer, soe die uthvoer uth den lande niet alleen den uthgewecken, sunder oick den ingeseten vrij bij den unssen worde geguntt, datt daerdoer, vermits desse langduyrige unde verderffliche oerlooch mannich unde voele, tot grooten unde marckelicken affbrueck dess viantz, mett hett hoere sich daervan maecken unde vertrecken sollen. Oick sal men doer desse middell daegelickz unde stedich kundtschap und secker bescheit uth den lande unde van den viandt moegen hebben, daervan dan niet weinich unss gelegen, gelijck U Erentf. 1. weeten. Willen unss derhalven sluytelick desen angaende, alles guedes thot U

Middelborch[1)] wat sonderlinges sluytede; want het Staten volck was niet to velde, lecht styl in besettinge van Mey bisheer, und die Prince worde meer gehatet dan ver-

hoochgel. W.h. voersien, niet twijvelende U hoochgel. worden unss alle ther frundtschap unde gevalle, alle moegelicke vlijtt, unde befordringhe om deser saecken, soewall bij die Generale Staeten in Hollandt, als bij unsser Gn. heeren Stadtholder sampt die Westfriesche Staeten unde waer sunst geboert unde noedich befonden, doen, unss hijrvan oick een thoeverlatich bescheit ther eerster gelegenheit laeten thoekoemen. Dess wij alle sampt unde bijsunder jeder tijtt tegens U hoochgel. U.E. danckbaerlich thoe eerkennen van herten geneight, kennet der Almechtige, den wij U Erentfeste hoochgeleerden U.E. hijrmitt in genedige schutz doen emphelen. Datum Embden.

1) Eppens doelt hier op de vergadering der Staten Generaal, die in Juli 1583 te Middelburg was beschreven en daar tot September d.a.v. is bijeen geweest.

trouwet um des Alazons willens[1)], und die meente inclinierde na het Rijck[2)], hoewol die breven an den Keyser, van Saxen und Brandenburch gescreven, vermelden, dat Keyserlicke Majestaet solde doen vermaen(en), dat hartoch van Parma sick onthilde der Duytscher saken, gelick sie bisheer der Spanschen[3)], und wolden niet lijden, dat die Pauwest die Duytschen myt sijn ban solde dwingen. Des worden die Staten ock van D. Besa van Geneve angescreven, dat sie solden hoer regerunge na goeden ehere wenden und niet up menschen sien und sommigen neit tvoel gelove to stellen; daermede die Prince verstaen worde[4)]. Wat tom laeste dusse vertoch geve(n) worde, moet die tijdt geven; alle luyden harten staen idtsondes in verwachten. Uth Portugal ys ock noch nene kundtscap over Tessera gewonnen offte verloren[5)]. Want Sywert Vechter kumpt weder doet to Embden, up den reyse gestorven onder Engelant, die anders meer geweten und gesecht solde hebben. Und men besorgeden des Konicks armeyge up Hollandt und Zeelant anders. Dat gespenss offte spoeckerije worde nu ock voel geropen to Gronnigen und int landt. Dat to Gronnigen voer 3 weken des daechs gehort sij dat geschrey und wapengeruchte in der nach van een stortinge des huyses, und is daerna gescheden. Dan up Marcket hadde noch meer tdoen west van ruyteren und knechten. Overst die ruyteren, na den Dam treckende, worden ock tvoeren gesien; und was lange

1) Inderdaad wantrouwde men te Antwerpen den Prins algemeen wegens zijn houding tegenover Anjou. Dat was dan ook de reden, waarom hij den 22 Juli 1583 de stad verliet en zich naar Middelburg begaf, waar ook de Staten Generaal bijeen waren.
2) Dit is stellig juist. Men wilde liever onder het Rijk dan onder Frankrijk staan.
3) Veel meer dan brieven schrijven hebben de keurvorsten van Saksen en Brandenburg in de Keulsche zaak niet gedaan. Vgl. Ritter, t.a.p. I, 599 vlg.
4) Een andere brief van Beza met uitvoerig advies over de Nederlandsche zaken, d.d. 7 Maart 1580, is gedrukt bij Groen, Archives, VII, 248 vlg.
5) Vgl. boven, blz. 454 noot 2.

gesecht, dat het verlop solde noch gescheden, dat die boenhacken[1] stonden und andere dingen meer. Des worde ock vertellet van Wilte Detleffs to Oesterhuysen[2], woe Wyart Mammen sijn lecke daet in sijn egen huys begaen, myt den meyger und varwer[3], die sijn huys gemeniet hadde und dael geslagen van hem, sulven die daet und torichtinge des huysholdes[4] gehort hadde und kumpt daervan tot Swagers huys, moet huys und gudt ruymen und solde groet achtet worden bij den Graven, hoewol het bloet gestillet solde worden. Dusse daden[+] worden voel in dusse landen, als to Suurhuysen[5] myt een lansknecht van een veenekeler aldaer, dan worde vernenet als niet gedaen, want die rotgeselle muste vort und worde duydet up juncker Johan Starckenborch, want sijn Erbare was den anderen venelekar gelick. Dan onwaerafftich, dit konde Ocko Vrese niet verstaen und weten; dorch conniventie. [+]fol. 210[v].

Christoffer van Diest[6], rentemester, van kleiner staet, starfft ock in eerste van Augusto in vulhardinge des partijes, daer he een besunder mester van was, und hadde duyseden geposscerіert van nichtes. Dat alsoe die olsten mede wechcomen. Die ongunst tusschen Ewsum und Egbert Clant to Stedum wort nu ock versonet myt verhilkunghe des dochters, seer rijck wesende, an Ulrich van Ewsum to Gennelt[7], daer Christoffer van Ewsum kort overlevede, myt een sobere vergastunghe myt weinich vrunden. Want to Lusseburch Unico Manninga dochter gehilcket, een enichste dochter und kint, an soen van Knipes[8],

1) Zolderhaken?
2) Twee uur ten noorden van Emden.
3) H.S.: varman.
4) Doodkist.
5) Twee uur ten noorden van Emden.
6) Hij was rentmeester der stad Groningen en in 1583 tot burgemeester gekozen; hij stierf 15 Augustus 1583, over de 80 jaren oud.
7) Ulrich van Ewsum to Jennelt, zoon van Christoffer van Ewsum, huwde in eerste huwelijk Sophia Clant.
8) Hima Manninga was gehuwd met Wilhelmus von Inn- und Knyphausen.

holt dat eerste natalitium[1] und up sulvyghe tijdt wort diese twe junge eeluyden tsamen int bedde gesedt, na den heren wijse; gelick ock daerna gedaen ys myt die dochter van Knypes, Bennelieffft, tegens een juncker uth Cleve[2] ock int bedde gesedt was; die bestedunghe des echtes van den prediger tsamen gesproken eerst und den Heren bevoelen. Dusse Bennelieffft hadde reede Myddelsteweer van juncker Tydo van Upleverden[3] gecofft, heel verandert und nijes doen uptimmeren und repareren, daer Conradus van Rense myt sijn huysfrouwe uth dusse ballingscap verwachter[4] gestalt is worden, und die eeluyden sint myt den anderen tsamen vertogen up sijn woenplaetse.

Dusses langes vertochts und vrijheits in die Ommelanden, dat het schene woe Gronnigen gans boven solde blijven, wort Borgemester und Raedt van verscheiden personen myt notarien und getuygen versocht um betalinghe der gedane und geleden scaden, als an huysen und landen bewesen was, und ock an personen, als den Ovelgunne[5] ertijdes verbrant, und in Bremen enich dochter van Scaffer toquam, als onparthijghe. Item van den konick van Denemarck vor sin ondersaten, die up den Emse scade geleden hadden van Niessen, den Gronniger vrijbuyter. Item Azinge Entens in gelicken an den Camer over sijne vercoffte landen to Middelstum doet ock protest. Overst dusse alle worden weinich geacht noch gehort, dan scriven den Koninckliken Majestaet van Denemarcken een scryflick antwordt: Sie wolde daer nene notarien und tuygen meer hoeren, die personen solden sulven spreken. Daer dan die personen reponsalien ver-

1) Natalitium is verjaringsfeest. Eppens schijnt hier te doelen op het gebruik om zeer jonge kinderen door den echt te verbinden.
2) Bennelef von Inn- und Knyphausen huwde met Everhard von Dieffenbruch (Diepenbruck) uit Kleef.
3) Vgl. boven, blz. 458 noot 6.
4) Bewaarder, opzichter.
5) De Ovelgunne, een huis of borg op een half uur afstand ten oosten van Groningen, waar thans het gehucht van dien naam is gelegen. Zie J.A. Feith, in Gron. Volks Alm. 1910.

sochten an hoeren heren, gelick ock enich borge uth[+] Gronnigen, Gerrit Kloet, van Willum Sonderziel in Cleve angeholden is worden um 14.000 gld. int principael myt die renten, 12 des yaers van 100 gld., bij tijden der Walen upgenomen. Want sick die van Gronnigen in tractaet to Winsum verbonden hadden onder alle nabuerheren. Soe ys dit aldus het begyn west, wat hoer borgeren noch to wachten was. [+]fol. 211.

Die pastoer to Westerembden Johannis van Lingen was bij den van Ewsum seer geleden und dienstlick in ampt van rentemester offte practiker over die meygeren, nier dan int ampt van pastoerscap. Was nu wol een yaer vrij int landt geseten, wende sick heel na den wint, myt den Lutenant familiaer und bij ider angesien, und ock alsoe bedacht, dat he muste meer doen als een ander, offte muste Ewsum gegunnet worden um hoer hueren und schulden to verlicken. Want dusser und dergelicken renten worden niet geboeret van die Gronnigers, als[1)] Melle Broessema, Ringe Ellema, Corth Borchers to Fermsum, Abel Eppens to Equert, item Hermen Sickinge, ter tijdt Joest Leuwe und Jurgen Leuwe versonet, Wigbolt Iselmuyden gemijdet, Egbert Clant to Schermer niet bescadiget worden und die borgeren ten Dam becortet, myt anderen hovelingen guederen als Egbert Clants to Stedum, Johan Rengers to Post togeslagen worden. Dusse pastor kumpt nu in Augusto weder to Embden, blijff Claes ten Buer familiaer, tot verwonderinge und ongedult van adel und onadel, alsoe dat juncker Johan Starckenborch den Claes beschuldigede niet beter twesen dan die pastoer, want he muste een schelme sijn und weren nu ock reede verraden, diewijle die pastoer van hier alles verstaen weder overdragen konde, und het geruchte openbaer was, dat he solde de respondentie

1) Eppens drukt zich hier weer zeer onduidelijk uit. De volgende personen zijn juist geen Groningers. Vermoedelijk wil hij zeggen, dat deze renten niet van de Groningers, maar van de Ommelanders werden geheven, met uitzondering van enkelen, die om bizondere redenen de vriendschap der Groningers genoten.

myt gryfier to Leverden gevuerdet hebben myt Verdugo um Leverden to verraden, uth sodanigen breven van den pastoer overgesandt bij sijn koster an des pastoer broder, onder schijn van Claes Kater und Aepco van Ewsum to bestellen. Und dusse grifier was orsake, dat die winterintoch neit gekeret worde van Marroda, sulckes merckende, und neit alles trouwende. Sulckes muste myt Lutenandt raedt und daet in des pastoers dienst bedreven sijn, worde van nemant anders verstaen. Want die pastoer evenwol sick aldaer verhilde und sick neit bij emant alhier vertonen muchte, hoewol he een capelaen stellede, umdat he die kerckedienste niet doen bedwongen, die renten[+] geneten muchte. Dit makede die gunst, vertrouwen und enicheit tusschen den Ewsummers und andere Staten seer gringe, diewijle men alnoch niet verclaerden openlicken die orsake des ballinscap, krijcht, verdarffs und lijdens der uthgewekenen, tweten die religioens executie, Spansche tirannie und pawslicke affgoderije, und niet die inlandtsche vrijheit van stapel und stapelrecht und vijantscap der stadt Gronnigen, die sick doch der Spangerden overgeven hadde um die Spansche privilegien to genieten over die Landen. Daeruth Johan Rengers to Helm verorsaket in dusse torustingen een vermaen tdoen, dat men gelick to wapenen solden lopen um vaderlant to redden van den Gronniger slaverie, dan des religioens weinich gedacht, und ys den 1 Septembris myt Claes ten Buer und Eppe Bauckens tot Ewsum vertogen, buyten weten und todunt der anderen alle. Want dusse gelevede alsoe neit tvolgen up sodanigen ongewisse intocht, daer man die krijch onse lande solden upleggen des maents 40.000 gld. und nemant staetswijs consentiert und raedtsam befonden, hoewol Westerlandt, Stycht, Overijsel die hoeren wol besolden konden und men ock noch nene seker hoff offte stadtholder hadden und wisten. Het weer dat Rijck onsedt[1)] verwachtet worde uth Sticht van Kollen, daer Casmirus nu den Bartolemei dach[2)] 12.000 to perde und

[+]fol. 211[v].

1) D. i. ontzet van wege het Rijk.
2) 24 Augustus.

16.000 to voete gemulstert hadde und die Kurvurst het capittel wol mechtich was, want he alle des capittels clenoden becomen hadde und vermunten liet und hartoch van Parma myt capittel des geldes mangelde. Dat hartoch van Parma affgetogen sint 27 vendelen und meer affgelopen, umdat daer sommigen geknevelt worden in der nacht, die um gelt geropen hadden, welckes die anderen ock bevreseden hoer soldinge solde worden. Daeromme Casimirus wol mester benae verhoepet worde. Daeromme die stadt Gronnigen, alnoch overmodiger, verclaert Hollandt, Zelandt myt den Kuerfurst to Coln und Casmirum voer vijant und eysken aff bij confiscatie van guederen, soe aldaer dieneden und anhengig weren. Verwachten stoltelicken die intocht int landt van Ewsum, hoewol sommigen rede weder uth den Dam vertogen, dat rode vane[1] na Doesborch, um dat myt anderen in der nach over to vallen. Dan gewaeret, sint meest verstroyget worden van die, soe in besettinge to Doeckum und Lochum mede weren. Des beschuldigede Verdugo ock den Gronnigers[+] van wantrouwcheit tegens den Konick, dat sie nene ontsedt weerdich, diewijle sie die Goesen guederen in Stadt und Landen niet confiscierden und inclinierden weder na den Staten, soe als Ballen[2] tom andtwordt geworden ys. Die borgeren worden ock waerscouwet voer den inval um hoer ossen to versekeren, dan tom laesten worde gelt van die borgeren begert, welcke myt ongedult geweigert, worde geropen: Men solde die Goesen guederen vercopen, die die orsake weren van dusse krijcht; tvoeren hadden sie protestiert, dat men nene confiscatie in Stadt und Landen doen muchten. Na luydt die privilegien, und ys ock nichtes in die privilegien uth Spannien begrepen off geboden, dan allene dat die lutenandt Mepsche sommige guederen uthdielde und sick anmetige dorch Kempis. [+]fol. 212.

Nadat die grave Edzart toe Oestvreslant weder to landen

1) Vane = vendel.
2) D. i. Johan van Ballen, een bekend regeeringspersoon te Groningen in deze dagen, in 1583, hoofdman.

comende und myt grote verlangent des meentes ontfangen, kumpt myt sin hoeffgesin to Embden den 3 Septembris sonder enich triumph holdende. Dan 4 Septembris worden smorgens 100 borgeren verordent myt den heren to trecken na dat hoeff to versichtigen an den Dullert. In dusse uthtoch doen die Engelschen meest die eerscoten. Overst up Westerlant wordt den borger 6 daler prijs stellet van den Grave und ys seer frundtlick myt den borgeren, de Raedt schencket wijn und bier, dat die borgeren sick ock curioser hilden als sie gewonet offte waeren konden, sceten myt scarp, sceten ener hoer medeborgeren, Hindrick Backer een ansiender man, doer, sonder autoer wetende. Daer dan grote droffenisse uth volgede und wol meer to bevresen was, soe men alsoe sijn wrake soecken wolden.

Up dusse dach wort die junge predicant onderhort van den canselar, wel hem beropen hadde, wat sijn ampt were, waeromme neit sijn vaderlant bedenede. Daerup Sybrandus[1)] antwoerde: He wer van D. Artopeio[2)] hier

1) Sibrandus is de welbekende Sibrandus Lubbertus. Geboren in 1556 of 1567 te Langwarden in Butjadingerland, genoot hij zijn eerste opleiding te Bremen onder den rector Molanus. Vervolgens studeerde hij te Wittenberg, Marburg, Genève (onder Beza), Neustadt en Heidelberg (onder Ursinus). Gelijk ook Eppens bericht, werd hij in 1582 te Emden als krankbezoeker aangesteld. Als Calvinist werd hij evenwel in 1583 door graaf Edzard II verbannen. Gaarne werd hij nu door Willem Lodewijk en de Staten van Friesland uitgenoodigd zich in hun gewest te komen vestigen; in 1585 werd hij een der eerste hoogleeraren te Franeker. Zijn verdere loopbaan als wakker kampioen der Gereformeerde beginselen is bekend. Hij stierf in Januari 1625. Vgl. Boeles, Frieslands Hoogeschool, II, 29 vlg. en de daar aangehaalde bronnen; voor zijn leven in Oost-Friesland vooral Meiners, Oostvrieschlandts Kerkelicke geschiedenis, II, 425 vlg., die over zijn verbanning het volgende zegt: (Lubbertus) ‘liep het Hof en voornamelijk Ligarius te zeer in 't oog, omdat hij schrander, geleert en veerdig in 't redentwisten was, waarvan hij in 't coetus meermalen blijken gaf, en dus een bequaem medehelper van Alting konde zijn. Daarom quam een bevel van den graaf, dat men Sibrandus den dienst moest opzeggen’.
2) Rudolphus Artopaeus, geboren te Emden, was daar, gelijk uit Eppens' berichten blijkt, predikant. Later schijnt hij te Bingum te hebben gestaan; vandaar werd hij ten minste in 1594 naar Appingedam beroepen. Twee jaar daarna ging hij naar Delfzijl en in 1604 naar Franeker. In 1609 schijnt hij te Amsterdam te zijn beroepen, maar daarheen is hij niet vertrokken. In 1619 keerde hij naar Delfzijl terug; later schijnt hij ook te Dokkum te hebben gestaan. Hij stierf in 1642. Vgl. Wtenbogaert, Kerkelicke Historie, 403 vlg., Brucherus, Gesch. van de opkomst der kerkhervorming in de prov. Groningen, 283.

beropen und neit sulven ingecomen, sijn ampt wer die krancken to versoecken und oeffende sick int predichampt na sijn gave. Dusse ys een junge man, seer geleert in hebreeuwsch, latin, griecks und wol verstandich tegen den Ubiquisten[1], van den borgeren believet, to verwachten als successoren in emants affganck der predigeren. D. Artopeius wort ock befraget. Antwordet den canselar, dat he hadde dusse junge man van Heildeberge gehaelt und geleydet up sijne onkosten als hem commendiert van anderen geleerden, dat he die meente dienstlicken sijn konde, und hadde des van wegen des gansen consistorien to Embden gedaen. Daerup die predigers gefraget, waeromme sie predigeren stelleden buyten des heren wille und weten, dat men neit also lijden wolden. Daer dan meer disputierens uth erresen, dan weinich geacht. Dat endtlicken dem Sybrando dat predigen und dienst des visitatie upgesecht und Michaelis[2] verboden tot verwonderinge des meentes. Want soedanigen in dusse tijdt doch myt sorchvoldicheit to soeken weren. Die doctor van Bremen, Christopherus Pezelius[3], een ge-

1) Vgl. boven, blz. 382, noot 2.
2) 29 September.
3) Christophorus Pezelius (1539-1604), werd in 1567 hoogleeraar in de philosophie, twee jaar later in de theologie te Wittenberg. Als aanhanger van Melanchthon werd hij in 1574 van zoogenaamd Crypto-Calvinisme beschuldigd, gevangen genomen, van zijn professoraat ontzet en in 1576 uit Saksen gebannen. Het volgende jaar riep Jan van Nassau hem tot zich te Dillenburg; hij voerde op diens last de Calvinistische kerkorde, liturgie en belijdenis in Nassau in en stond bij den graaf en zijn moeder Juliana van Stolberg in hooge gunst. In 1581 werd hij naar Bremen beroepen, aan welke roepstem hij gehoor gaf; in 1584 werd hij daar superintendent en ook hoogleeraar in de theologie, de moraal en de geschiedenis. Ook hier nam de kerk door zijn invloed steeds meer een Calvinistisch karakter aan. Hij stierf te Bremen in 1604.

leerder und verwerder des waerheits van beiden natueren in Christo bij den aventmael, und ock Caspar Cruciger[1)], Georg Cruciger soen, van Wittenborch, nu langer van daer beiden verdreven, nu to Bremen in Molani[2)] plaetse beropen tot rectoer des scoels, weren ock up dusse tijdt achte dagen lanck to Embden und bedroveden sick seer des sakes. Dan worden nochtans van die stadt credents(t) und ontfangen, und weren alhier gecomen um nabuerscap, und ogenschijndtlicke erfarenheit tnemen over die ceremonien und uthdielunghe des avendtmaels to Embden, dat aldaer seer styl, eendrachtich und ordentlicken uthgedielet worde, und myt lange gebruck kundich, daer noch in andere plaetsen Pawslicke schijn und vermeende Lutersche exempelen overbleven weren. Overst die borgeren to Embden in tegenwordicheit des Graven ordineren und deputierden den 12 Septembris, dat men Sijn Genade solden anseggen, dat Sijn Genade wolde die borgerije bij olde gewoentlicke kerckenordinantie blijven laten und die meente laten hoeren stemmen holden um predigers to kiesen, want den meente toquem, niet enich hoecheit. Und dat men een beter myddel um gelt tsamen tbrengen solden vynden um het hoeff voert vort to veerdigen, und nu van twe mael in een halff yaer teynde pennick collectiert rekenscap begeerden, demnach dat die munte muchte geholpen worden. Waermede die arme meente heel ver-

1) Caspar Cruciger Jr. (1525-1597) werd in 1560 de opvolger van Melanchthon te Wittenberg. Evenals Pezelius werd hij in 1574 wegens Crypto-Calvinisme afgezet en verbannen; evenals deze was hij ook in Nassau en later in Hessen werkzaam, waar hij te Kassel predikant werd. Uit Eppens blijkt, dat hij in 1583 tot rector der school te Bremen werd benoemd. Zijn vader was niet, zooals Eppens zegt, George, maar Caspar Cruciger (1504-1548), die in 1528 hoogleeraar in de theologie en predikant der Slotkerk te Wittenberg werd.

2) Johannes Molanus, geboren in Vlaanderen, studeerde te Leuven en werd rector te Diest, vanwaar hij in 1553 als zoodanig te Bremen werd benoemd. In 1559 moest hij vandaar wegens de ubiquitistische twisten wijken naar Duisburg. Maar reeds het volgende jaar kwam hij weer als rector van het paedagogium terug. In 1585 is hij gestorven. Blijkens Eppens heeft hij in 1583 zijn ambt neergelegd. Vgl. verder de door van der Aa in voce aangehaalde bronnen.

teret worden und in een heren landt neit behoerden twe munten gebrucket tworden. Voer ys dit Sijn Genade[1] mundtlicken angesocht, dan verachtelicken geantwordet, dat soe dar duysent niet blijven wolden, solden wolden 1000 weder yncomen etc.

Onder dussen tijdt was in vorwachtinge van Ewsum und Entens die Dam heel besettet myt ruyteren und knechten tot 200 eder 300 und die scanzen wel verwaeret.[+] Daer Hans Spirata nu ilendt bijcomen was uth Westerlant uth sijn anholdinge, und deden den huysman grote afftocht van hoer gewas und koeren, dat men myt scattinge und servysen dat gardysonen daer holden musten, daer wachtmesters to ordiniert, Wrytzeer ten Holte, die nener tijdt bij den Staten wolde sijn, Willum Ubbens to Lermes, Coppen Mepsche, Aylco Winckens und Remmert to Bierum, Berent Reiners, welcke alle dorperen quartierden tot hoy und haver ten Dam; als Wirdum 14 mudde havers und 2 voder hoys und 2 voeder stroes etc., tot 18 dorper, to Loppersum 4 vuerder und 4 mudde havers dagelickes. Dusse betaelden dusse tijdts nene scattinge, dan dat garden[2] was swaer und groet, ter tijdt Ewsum und Entens to lande incomen. Under des worden daer 12 van ruyteren und knechten ten Dam gevangen na Gronnigen gebrocht, omdat sie (um) gelt geropen hadden und uproer tmaken beschuldiget worden, alsoff sie respondentie solden hebben myt Ewsum und Entens, offte dat men den anderen in gehorsamheit des meer tholden hadden. Die nochtans in alle garden den huysman nene gewalt deden bij teynen und 20 tlopen, dan myt een ortgyn[3] affgewesen worden. Up den 6 Septembris compt Johan Rengers ten Post uth Hollandt und van Schellinck[4] weder to Embden und hadde Ewsum und Entens gesproken und ilendt na Bremen vertogen tot Egbert Clant, sijn swager. Und verclaert hemelicken die gelegenheit,

[+] fol. 213.

1) Het woord ‘Genade’ staat er niet, is door ons ingevoegd.
2) Bedelend het land afloopen.
3) Oortje.
4) Terschelling.

dat Ewsum und Entens uth sick allene radende und doende weren und niet voel ontsedts hadden van den nabueren, hoewol die Staten dat wol anders gewillet; allene was dit die mangel, dat men nene stadholder[1] hadden und hoefft over dussen onsen diel. Und Entens und Ewsum vertrouden malcanderen; yder wolde die scattinge ontfangen tot gelicken diel, und daer die Staten in die Ommelanden erkennen, die nu seer verstroyget und vervremdet weren van den anderen. Und die Syndicus bij Entens in nene gunst noch vertrouwent was, als Ewsum meeste togedaen, voer welcken he sijn scade solde verworven hebben to becomen uth die Ommelanden eder Oltampt tot 80.000 gld. to, und hem heel vergeten hadde als meer geleden dan ener. Dit alles makede mystrostunghe bij den anderen, und wolden dat men nu niet[+] anders solden soeken dan gemene beste, nadem het vaderlant in die grotste noet und verdarff gerakede, niet allene van wegen de Spansche privilegien, dan ock want nu twe partijen sick weder in dat overgebleven diel weder an den anderen steken worden, und men van Casmiro een lange vertoch hoerden und gewaerden, dat Nederlandt niet helpen worde balde, und Iperen alnoch besedt[2] und Sutphen nu ummeghegaen was an den vijanden[3], und alle provintien sick sulven redden solden. Und die vijandt landt beset hadde myt 10 eder twalff scanzen und die darde man bij sick int geweer gedwongen hadden, und makeden Ewsum und Entens niet allene verachtelicken dan ock onmenslicken, dat sie hoer vaderlant verderven, verbrannen und verneelen solden. Und nu up den 12 Septembris gewaer worden, dat sie to scepe ghegaen van eylant Scellinck myt 40 scepen und meer und to Oestumhoerne van Westerlant dat ontsedt noede verwachtende myt alle datelerije und resscap. Dat tall der scepen sij worden over tachtentich scepen, daer ock

[+] fol. 213[v].

1) D.w.z. geen stadhouder van wege de Staten-Generaal. Billy was natuurlijk stadhouder namens den Koning.
2) Vgl. boven, blz 368.
3) Zutfen werd in September 1583 door Tassis verrast.

peerden sijn bij gewest, und 18 Septembris up den Emse comende nemen het landt nevens Heveskens und Weywart yn. Een besonder oert, dat men daer ant over[1] anleggen muchten, und dat tusschen 9 und 10 uren bij lichte scone dage, in het vulle water, in ansient van alle menschen in Oestvreslant. Und Ocko Vrese, die sijn huysluyden to wapen geropen hadde bij den dijck, und nene ure lanck torededen[2]. Dusse plaetse was dar mede dienstelicken als myt den Ziel affsondert van die hoege dorperen na Watum, daer nu die meente meest myt die wachtmesteren hoer verwachteden. Dusse plaetse ys van Eppe Bauckens, Claes ten Buer, Johan Rengers to Helm meest verkundtscap(t). Want men secht hefft, dat daer over 10 yaren all sodanigen antocht gesien hadden und aldoe niet gelovet, dat den personen sulven beyegenen solde, die des tijdes meest vertelleden etc. Soe lange die slachorde gestalt worde dorch Entens, keren die orlichscepen den vijandt bynnen dijckes, und wat over den dijck kumpt muste weder wijken, daer capteinen Derck Scoen und Kloeger sick trouwelicken und manlicken in bewesen hebben, alsoe dat onse diel weinich scaden geleden, sommigen wol gewondet, den vijandt hebben doen wijcken na Fermsum, Dam, und tom diel verlopen, dat[+] dergenen sees allene doet gebleven sint myt twe perden, die huysman heel voervluchtech, und worden gemijdet, dat sie staen solden, und den 19 dach componierden sommige caspelen up lenunghe. Nene suderlaer muchte nene gudt verbuyten[3] bij verluss des scip und guedes, daer yn vonden; worde wat genomen, worde weder langet vor klein gelt etc. Dan dusse oversten en hadden nene gehor over die soldaten, want sie weren in die wapenen befunden und verleeten huys und hoeff myt alles hoeren, want dusse intocht quam boeven enich vermodent, soe seker weren die inwoneren gemaket van die Gronnigers. Der oversten sijn volck ys gerekent up 2500 mannen,

[+]fol. 214.

1) Oever, kust.
2) Uitrusten, in gereedheid brengen.
3) Verruilen.

daer die Westvresen 4 vendel onder hadden offte 3000 gerekent. Daer der Vresen hopluyden hadden ener dapperen, enen Steven Molten, ener Dener[1)], die die eerste was to lande daer na Entens und Ewsum. Nadat die vijandt die vlucht genomen hefft und nemant wijders folgede, sint to Loppersum tsamen gecomen, und die luyden sint uth alle dorperen verlopen, die huysen geplundert van die ene soe wol als den anderen, dat up enen dach van Reyde tot Post to nener mensche bena bij sin huys blivende was offte verdedigen muchten, dan sommigen mannen und knechten. Und also heel Oltampt vluchtiget ock na Reiderlant, die anderen alle na Gronnigen. Overst den 19/20 Septembris keren het hoeff weder na Fermsum, und besetten Grijsemoneken[2)] und holden yn Reyde und scarmusselen myt den anderen voer Oterdum. Welckes up den eersten dach van alle soldaten bescanzet nach und dach den vijandt hefft verwachtet, die nu allenhalven hoer bijstandt an Verdugo und anderen und captein Thomas verscreven, totdat daer wol 600 bij den anderen comen sindt. Den 20 Septembris, dat ys twe dagen na dusse geluckelicke und miraculose intocht, kompt daer een vlegende storm, dat, soe die scepen neit an landt west weren, solden in grote gevaer gecomen hebben und nimmer dusse plaetse intrecken hebben konen. Woe groten ongedult die stadt Gronnigen gehadt heff, dat die huysluyden nene tegenstandt gedaen, die ruyteren und knechten sonder slach geweken weren, hebben sie meer geropen und hemelicken gepractiziert um den overster to benouwen und uth landt tsluyten, dan myt mach(t) konen doen. Want Verdugo komende, antworde: he konde die vijandt daer neit uth krijgen in dusse harvest und natte tijdt myt soe weinich[+] volck. Daeromme het volck verlecht in vorscreven plaetsen sint gewaer worden, dat Ewsum und Entens niet anders mistede dan gelt und het volck ongemulsterst

[+]fol. 214[v].

1) Vermoedelijk = een Deen. Eppens schrijft het woord met een hoofdletter. Aan een ‘dener’ = dienaar is toch bezwaarlijk te denken.
2) Het Grijzemonnikenklooster Menterne bij Termunten.

hier gevuert weren up commissie, broet langende als herrinck, broet, kees und bier. Und vermeenden daetlicken uth landt het gelt to versamelen, laten daetlicken weten bij den brant, dat sie solden upbrengen scattinge. Welcke voel strenger van die Gronnigers verboden worden nichtes to geven noch to accorderen vor gelt, noch pigniereers[1] to senden. Overst hadden die oversten den vijandt vervolcht, solde in alles niet gelettet hebben. Want die gunst was meest hier hen und solden heele landt hebben mogen dwingen und daerna Oterdum bescanzen laten. Welckes die oversten voereerst achten versekert tholden um die scepen to verwaeren und landt mynner tscadigen. Nu overst benodiget um screken tmaken onder den ingesetenen, dat se gelt solden brengen und gravers senden. Want die soldaten verdroet het graven balde, sunderling want sie nene 10 stuver dages ontfingen, soe wort Oesterwyrummer vorwarck, nije huys Tiddo Bawtes tocomende, myt grote onwille van alle menschen in den brandt gestecken, myt kloester Oesterwyrum[2], vull koeren und hoey und alles in verbleven was in een sorchlosicheit, die biesten geslachtet und wechgevuert. Den 22 wort Wilke Eltkens huys ock gebrant, den 23 2 huysen to Heveskens, als Berendt Koeps und Ocko Tjackens, daer Berent Reiners huys staen blefft. Den 24 ys Wartum ock brant, hoewol Claes ten Buer myt Johan Rengers und Eppe Bauckens int leger weren, und alsoe vort ys Borchsweer und Lalleweer ock heel verbrant, dat men dusse brant wol sal konen rekenen up 100.000 gld. und wol over 130 last koren vernichtiget, wol 1500 biesten verdreven und gerovet, daer het leger lange solde van onderholt hadt hebben als hoer naeste gelegen. Und nu van Embden alles musten geneten voer gelt, dat nu der beiden parten spijscamer bevonden worde und den ingesetenen verorsakede alles hore na Gronnigen to senden, den vijanden bijvallich tsijn und nu langer in elende verblijven, als ock sick

1) Gijzelaars.
2) Een commanderij der Johannieters nabij Heveskes.

sulven neit erredden mogen van den Malecontenten gewalt, die alles plunderden und inhaelden, wat sie becomen muchten in den Ziel und Fermsum. Dusse verscreckunge was groet over het hele landt und Oltampt, ja die uthtoch na Reiderlandt was ock neit velich dorch die orlichscepen alnoch. Dat dusse noet groet was sonder enich bedenckent, wat daer wijders erstaen solde. Soe men nene gelt anders konden vinden[1] dan uth die Ommelanden, dat Westerlandt und Hollandt die sake muste bevoelen worden, offte dusse scanze weder verlaten. Daeromme Entens[+] na Oldersum[2] trecket um sijn klenodien to lichten. Die Amirael van die scepen wort versocht um gelt [+]fol. 215.
und alles wort nu tentiert, dat men het leger muchte inholden. Want in den tijdt van 14 dagen worde vaken scarmusselt, daer die Gronnigers sommigen vangen, sonderling ener, die van hoer ontlopen, alnoch ongemolstert, niet rantsoent worde, wort up den 2 Octobris voer an den scanze gehangen und geruchte maket, dat het noch ongemulsterde knechten weren, men solden sie alle so richten. Daer dan noch meer um gelt und mulsteringe geropen ys etc. Dusse wretheit worde noch ann dusse elendige mensche gedaen, dat he tvoeren enes hopmannen jungen, daer gevangen, ock sulven hefft moten stupen und alsoe lopen laten weder na Oterdum uth Fermsum, dar Verdugo to Fermsum up huys lach. Den 24 Septembris wort een sware scarmussel geholden vor Fermsum, daer over die 20 doet gebleven, under welcke mede bevonden Berendt Hoeck bij Adwert, een lutenandt in druncken mode uthgereden. Dar Azinge Entens sulven in gevaer myt den vijandt handt myt handt vechtet in grote ripicheit. Also Onno van Ewsum, zaliger juncker Christoffer soen, ertijdes to Winsum um orsaken affgedancket, kumpt alhier weder in dienst, bearbeidet, dat Grijsemoneken die porten opent worden, naeckent doer die graff komende, dan konen cloester neit doen, als myt 40 soldaten beset. Krijcht tom laesten dre huysluyden uth hammerick ge-

1) H.S. heeft onduidelijk: raden.
2) In Oostfriesland ten zuidoosten van Emden.

vanckelicken bij Bruck[1)], eysschet 2000 gld. tom ransoen in sijn egen gewyn als ongemulstert. In soedanigen uthtoch worden sommigen gevangen, sommigen geslagen, sommigen verlopen, sonderling uth Lutgijn Hiddinck vendel, want sie wolden niet meer leggen up commissie und tegens den vijandt strijden, offte dat nu nene buyte sonder bloet meer tcrijgen were.

Gelick andere kaspelen wol componiert und belovet hadden scattinge tbrengen und gravers to senden, so sint nochtans die Oltampsters allene willicken um to senden int gehemelicken hoer scattinge dorch Bunne Hayens to Woldendorp, boven verbodt der Gronnigers, dan konden niet alles upbrengen, tot 70.000 gld. mit 1900 gld. inbrengende. Daerto weren ock nene andere gravers to becomen, dan als Scerhagen to Lier in Reiderlandt hadde angenomen voer gelt dagelickes tot 150 personen. Die bedrouwinge was soe groet, dat die lutenandt Mepsche beruchteget wort sijn nabuers huys salige Johan in den Hams huys[2)] twillen verbrannen, den sonen tom troess[3)], als Here, die nu bij regement ys, und Tamme, daer Sicco[+] inlandts was, um sijn erenst bewijsende tegens dusse sake, offte dat he allene sick die naem van Ham toegenen muchte und sijn banderscap bevestigen, soe en Ham een clawe und heele kluyfft ys[4)]. Dusse brant ys ock gedichtet in visioen voer welcke yaren und des ys nu verleden yaer gesecht in Mepsche egene twesen een gardener[5)], alsoe versaget gemaket, dat he in sijn werck niet hefft dueren mogen und sijn dachhuer verlopen und reschap[6)] verlaten und opentlick seggende, dat daer meer worde tdoen vallen, als he verwachten wolde. Und ys men betuyget nu, dat des Mepschen huys den andermael

[+]fol. 215[v].

1) Vermoedelijk = Noordbroeksterhamrik.
2) Te Loppersum.
3) Ten spijt van.
4) Eppens plaatst hier een woordspeling. Hij wil zeggen, dat zulk een ham (het slot den Ham) een heele kluif is.
5) Tuinier.
6) Gereedschap.

brannen solden. Alsoe verorsaket Mepsche nu sulven sijne egene fata, soe he sijn egene nabuers huys ansteken gebudt myt hoy, koren und alles etc.

Wat noch wijders an alle Reformierden bedreven wordt, hebben die placaten betuyget, dat nene meyger enich uthgeweken enich huere meer solde betalen, als Starckenborch to Garsthuysen. Item den onderscriver uth den stadtcamer[1] gelecht und verwesen, dat he solde den Reformierden wat tocopiert[2] hebben und hemelicke dingen geopent hebben, welckes Spirata in sijn venckenisse to Leverden gewaer geworden. Dan neit hart hem androngen hebben. Daerto Johan Eyssinck, een borger, wort ock verwesen uth den stadt tom andermael. Und alle, die den pastoeren niet wolden bichten, soelden als suspecten vertrecken uth hoeren stadt, und[3] vermeende de confiscatie van alle Reformierde guederen to geneten. Die gewesen pastoer to Westerembden, Johannes Lingius, wort ock in persoen van den Lutenandt uth landt verwesen, bij sonnen onderganck up den 19 Septembris, dan lat sitten die huysfrouwe um sijn gewass to geneten tot 500 mudde koren, als he sede. Dusse verclaerde daetlicken, dat he bij den Lutenandt niet gewest, hem neit gesien noch toscreven, voel weiniger hem familiaer, und hadde nene kerckendienst gedaen, dan hielt een vicarium und bediende den van Ewsum und Kater allene in hoere renten und schulden und were nene ontrouwer des vaderlants, als men hem bedacht hadden, dat men neit conden waer maken. Ock weer he een paep, wel[4] des anging, he hadde nene eedt noch dienst des landes an sick, dan weer ten achteren wol 500[5] gld. van Ewsum, daer

1) Stedelijke secretarie. De bedoelde ‘onderscriver’ is Johan Julsing, die dit ambt evenals later dat van secretaris der stad Groningen jaren lang heeft vervuld. Hij was hervormingsgezind. Zie over hem Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheidkunde der prov. Groningen, dl. III, blz. 1 vlg., waar ook de door hem nagelaten Kroniek (1589-1594) is afgedrukt.
2) Afschriften gegeven van belangrijke stukken.
3) Nl. De Mepsche.
4) Wien.
5) Hierboven staat met anderen inkt: 2000.

hem sijn koygen vor affgerovet; nochtans weer he vijandt des Pauwest, hadde nene misse gedaen, muste mede vole lijden, und meer, als nu reede int landt weren und in eedt gewest, verstaende Leuwen, Iselmuyden, Sickinge und anderen. Ulryck van Ewsum was besproken van[+] juncker Johan Starckenborch, dat sie solden onbesproken personen gebrucken in hoer gescefften und neit alsodanigen suspecten. Welckes [+]fol. 216.
Ulrich van Ewsum an hem[1)] neit verwachtede, und wer hoer dener lange tijdt gewest. Nochtans ys dit waerafftich, dat he nene vrundt und litmate des religioens aldaer muchte blijven, als een pastoer, und dede grote argenisse und weer in groter edt als een ander, dat he die affgoderije muste straffen und neit darvan leven und bedenen laten van en ander. Albert Knotte was myt hem uth landt comen, seggende dat die pastoer beschuldige Abel Eppens und Starckenborch dusses sakes. Daerup he geantwordt: Abel Eppens ys neit van mij genoempt. Dan Knotte seede: Abel Eppens gyfft die raedt, een ander die daedt, und hefft myt hem neit to beduyden. Soe Knotte mij in een yaer niet gesproken hadde, alsoe lichtveerdich van worden als he ock in alle andere saeken bevonden, und blicken[2)] sijn process gevaer wachten wordt tegens den Mepsche, die nu myt den brant wol betuyget, wat vrundt he hem worde sijn.

Der Gronniger borgeren gesande Joest van Cleve compt weder to Embden, dan niet voele bijstandts brengende. Want eendrachtich worden Ewsum und Entens niet gelevet noch groet geachtet tot dusse intocht, als nene repartitie uth andere provintien hebbende, noch ock een seker hoefft hebbende vor stadtholder tot ydermans verwonderinghe. Daerto worde dusse plaetse, soe sie muchte beveerdiget worden, myt ongunstige naem benijdet: O tardum[3)], quasi longa miseria, offte dat sonder den Hollansche scepen und warnunge nichtes voell ontrichten solde konen. Daer nu reede tom Ziel, Watum

1) Nl. Johan van Lingen.
2) Blijkens.
3) Zinspeling op Oterdum.

und na Werfum und Sandt rogge, solt, scepen ingevueret worde, sonder besperinge[1] und myt conniventie, und to Gronnigen 1 tunne solts over 5 daleren gelden muchte. Ock bleff die mulsteringe staen wol 3 weken vordat daer gelt gesocht, und voel reede weder afliepen, die vienelen niet vull tot 1200[2] hoveden bevonden. Daerto soe worde ock ruchbaer, dat dusse twe oversten, Ewsum und Entens, ondertijden verscheiden van raeden und daden weren, ock tot groter ongedult und besorgunge van twidracht, dat ock alsoe dusse regerunge niet standafftich besorget worde und dat graven langsaem vortginck, sonder niet[+] voer een scanze angelecht, dan eenes sekere vestenisse des landes. Daerto worden die Staten des Landes ock niet to regerunge geropen, noch konden ock neit etwes berechten, vordat die voet vordet anthoren gesettet worde. Und dan so was het getall seer weinich und neit eensgesynt und tom diel ock junck, onerfaren mannen, die wol die rijxsten weren und niet seer populares[3], want men achten weinigen die sake to vertrouwen. Dusse sint west: Eysse Yarges, Johan Rengers to Helm, Claes ten Buer uth den Dam, Eppe Bauckens Ewsums sijdt dragende, Johan Rengers ten Post, jonge Johan Mepsche, Johan Starckenborch Entens meer begunstigeden, nochtans beyde oversten tot enicheit biddende, radende und vermanende. Want den vijandt een lust was hoerer twidracht. [+]fol. 216[v].

Onder des was Entens daegelick sulven in schermusseringe, harde den brant meest gestopet und togelaten tegens Ewsum wille, die sick bynnen hielt und niet balde sick wolde anders raden und leyden laten. Die rentemester Johan Winbrugges worde noch neit in alles getruet[4], hoewol he sijn rekenscap daegelicken gesloten, uth sijne verlecht[5], myt Rengersen familiaer, den syndico und Ewsum favorizierde und sick tom gemene Christi

1) Uitstel.
2) Op het eerste cijfer ligt in het H.S. een klad; er kan 1200, doch ook 200 staan.
3) Niet uit de lagere volksklassen.
4) Kan ook gelezen worden: gelevet.
5) Voorschot.

belovede intlaten. Van die egenarffden weren noch nene bij dusse sake, noch daer voel in befraget, als Abel Eppens, Eysse Bauckens, Cort Borchers, die noch respectiert worden als deputierden; die anderen als Wigbolt Iselmuyden, Egbert Clant, Here Broesma, Hermen Sickinge, Melle Brossema onthilden sick van alle handel und beanxtigeden het laeste eende. Egbert Clant to Stedum verbleeff to Bremen. Ulrick van Ewsum contrarieerde Starckenborch, die den sake wol duytlicken nadachte.

Die overste Entens erlangede ontsedt van gelt uth Oldersum van sijn broder Bartelt Entens, klenodien der kercken noch restandich, und was to Embden den 5 Octobris, daer Ocko Vrese hem beyegende und sekere geschillen van vertogen guederen verclaerde, und een[+] frundtlick affscheet malcanderen bewesen. Nochtans stellet die Droeste scarpe wacht bij alle porten, dat nener uth leger muchte ingaen offt vaeren an stycht, boem, poerte[1)], sonder genochsam cautie und bescheet. Daer worde angehangen an porten, raedthuysen, dat die borgeren solden hoer wapenen wol veerdich holden und weten die to gebrucken, als die trom slaen worde etc., dat dan voele ongerne seegen. [+]fol. 217.

Daerto soe worde die junge prediger Sybrandus[2)] den borger den 5 Octobris ontholden van den predichstoell, die van voele gelevet und volget worde. Evenwol worden die borgeren weder belastiget myt contributien tot het hoefft[3)], als dremael den teyn pennick van alle huyshueren und cameren soeckende in een halff yaer, dat doch die duerste penninck was in sodanigen populosen stadt; und het hoeff nene versekeringe des stroems makede, het weer dat heel doerslagen worden van Nesserlant an Reyderlant, welckes noch wol 4 mael soe voel kostegen solde etc. Daerto vyllen die bruggen tusschen Valderen und Embden neder up den 4 Octobris und

1) Vermoedelijk is te lezen: langs steeg, boom en poort.
2) Vgl. boven blz. 471, noot 1.
3) N.l. het landingshoofd in de Eems.

alsnu die nije puntcamer myt grote zyragie getimmert worde, und andere nodiger dingen lieten staen. Item worden ock ongelucken gewaer, dat beholden des borgers doet up Nesserlandt sonder autor, ock in ansielendt vort ock enich scipper sulven verongeluckede myt anvueringe des gescuts, welckes onspranck und hem allene dodede. Dit dan alles in corte dagen seer screckelicke praesagia makede, dat die rijckdoem und hoecheit des stadt Embden wol solden mogen gringer worden. Diewijle die coetus[1] noch upholden worde und die predigers van die overicheit mynner begunstiget worden.

Die ongemulsterde knechten in Oterdum weigerden nene uttocht noch scermutselinge myt Entens, die dat perikel benae anlip und neit scouwede, als vor Fermsum van den ruyteren benae beset und begrepen, wort dorch sijnen ontloeset. Alsoe ock up den Knock benachtende myt Rengers thoe Helm, solde van den Zielsters vereylet[2] worden hebben, die tot 25 aldaer comende onversiens dorch die wacht gekeret worden des nacht to 10 uren, und slaen die vensteren alle yn und bedijen[3] niet, daer die meesten gudt zier makeden und beschencket worden.[+] Also worden ock voele gevangen to Fermsum und Reyde, daer ock mede was ener Crabbe genoempt, borger uth Gronnigen, die wol solden loss und vrij worden, soe sie een maent solts upbrochten, des sie noch neit versekert weren; worden derhalven holden als vagabunden und versageden voele, die onwillicken worden und verlipen offte verroecloeseden sick myt uthloep. Dit was die staltenisse des legers und regements in Oterdum bys 8[4] weken lanck. Und Westvresen 1[5] vendelen weder vertogen na Westerlant. Und die ruyteren uth Fermsum muchten hoer peerden weder nemen van den huysman, want sie wol eenmael 25 perden verloren, die darna

[+] fol. 217v.

1) Kerkeraad.
2) Achterhaald.
3) Tot een goed einde brengen, slagen.
4) Het getal is onduidelijk. Er kan ook worden gelezen: 9.
5) Er stond een 3, later verbeterd in 1.

gestorven sint an all wondinge. Niet allene dorch vertoch der mulsteringe worde het leger ansocht, dan ock dorch breven van den vijanden gesonden, als dat sie solden den oversten verlaten als landtvreders und verdarvers, die sick tot wraecke und eheregyricheit sulven upfueren, nene betalinge doen konden. Soe, welcker afftreden worden, soelden geleyde hebben offte dienst als onder den konick van Spannien, off pasbort na den horen trecken geven worden. Soe ock niet, wolden sie strenger vortvaeren myt hangen und drencken; als reede gedaen was, dat vijff gevangenen die vijfste die vier hefft in den muyde[1] bij Fermsum ter drencke gestot. Daer ener van to lande comende, to Oterdum des verkundiget und alsoe an meer gedrouwet to gescheden laten. Und die van Oterdum nemant gevangen krijgen, overmydts der ontsedt der ruyteren, die den horen verdegeden, und den anderen besetteden, sonder in het uthlopen und muysecoppen[2]. Dit duerede noch wol over die twe weken, dat alsoe vijff, sees weken die mulsteringe bestaen blijfft tot grote verwonderinge van alle mensche. Soe doch dusse vestenisse bij vijandt und vrunden seer starck gelegen, dienstelicken und grote versekeringe worde geacht, voer alle nabueren und Hollandt und Zeelant ock, bij welcke die amirael juncker Johan van Duvoert[3] aldus gelettet worde, gelick ock die overster der Westvresen, Steven Molten, upholden worde, dat men nene gelt versonden offte anbrochten, als sie in 14 dagen gelovet hadden tdoen. Tot benae een wanhopinge van alle menschen und verlopinge der soldaten. Hoewol Michael Hovelicker alnoch meer volck affsende van Saxen und die vestenisse seer bebolwercket worde, dat ock die borgeren to Embden gedachtich worden, dat men den Eemse myt Oterdum bedwingen konden[+] und men neit noch konde seggen, wat die Staten daermede worden soecken und uthrichten konen. [+]fol. 218.

(Volgt de korte inhoud van ‘Een oetmodich vertoch

1) H.S.: mynde.
2) Ravotten, onderling vechten.
3) Duvenvoorde. Vgl. boven blz. 433, noot 1.

und eenvoldige verclaringe to Antwerpen an den Staten gedaen in Augusto (1583) gescreven van een onbekanden vrundt und lidtmate des gemeente Godes'[1].

(Volgt de korte inhoud van 'Een ander consultatie den gemene Christenheyt treffende van een Duytsche edelman gemaket, liefhebber des vaderlants, in Duys, Latijn und Fransoes uthgegaen'[2].

[+] Niet lange na dusse warnungen worden men gewaer, dat Gent solde verraden worden hebben myt Brugge, daer nu Sass ingenomen um die waterstroem tbewaren tegens Gent, weer Ambyses[3] niet gecomen und borgemester gemaket, uth Duyslant geropen, die eertijdes tegens den Fransose geraden, van den Prince gevangen holden worden, und nu tom mester gemaeckt over Gent und Vlanderschen tegens den indringende vijandt van Iperen upbroeken tom diel, dit alsoe gedreven hebben myt verraedt bys den doet van Alason begaen to Antwerpen[4]. Overst int laeste van Octobris laet Casmirus sijn volck gaen van den Keyserlicken Raden bij acht [+]fol. 219[v].

1) Dit boekje is in druk verschenen. Vgl. Knuttel, n[o] 658. Den korten inhoud geeft ook Bor, dl. II, blz. 396.
2) Ook dit boekje is in druk verschenen. Knuttel n[o] 627. Den korten inhoud geeft ook Bor, dl. II, blz. 396.
3) Hembyze.
4) Den 22 October 1583 werd Sas van Gent door de Spanjaarden veroverd. De door Eppens genoemde burgemeester Hembyze was in Augustus 1579 met Dathenus door den Prins naar de Paltz gezonden in ballingschap, omdat hun heftige Calvinistische agitatie te Gent de Staatsche zaak meer en meer compromitteerde. Maar in Augustus 1583 werd hij onder den indruk van het gevaar, dat Gent van Parma dreigde, weer teruggeroepen. Hij heeft dus niet de rol kunnen spelen, die Eppens hem toedicht, daar hij in Anjou's tijd buitenslands was. Evenmin heeft hij, de felle tegenstander van Oranje, veel gedaan om Gent te redden. Integendeel, als zoovelen te Gent, trad ook Hembyze in het voorjaar van 1584 met Parma in onderhandeling over overgave en onderwerping. Dit laatste bracht hem evenwel den dood. De medestander van Dathenus, nu het hoofd der Spaansche partij geworden, werd door de tegenpartij in den zomer van 1584 van verraad beschuldigd, veroordeeld en den 4 Augustus ter dood gebracht. In September daarna sloot eindelijk Gent vrede met Parma, wat Brugge reeds vroeger had gedaan.

over acht geboden, dat Beyger und die vorst solden myt den Coervorst Trucses styll holden tegens den Beyger[1] und na rechte laten rychten up den eersten bijkumpst der vorsten. Daermede die grote hoepe und ider ropet van Casmiri und des Rijckes bijstant vergaen ys und den Nederlant in bedrovenisse gebrocht hefft und den Parma doen starcken. Und het volck hefft ongemulstert gelegen den heele sommer lanck, allene arme luyden gemaket, und Lazarus Muller tot grote nadiel geraden ys dorch sijn regementen, daer geholden up sijn egene costen. Und hebben moten bij rotten und niet bij vendelen vertrecken, die vendelen van den stangen gereten. Casmyrus in hemelicken bij nachte affrijdende und Truckes solde geacht worde vor corvorst tot naeste Rijckes verclaringe.

Soe gesecht, dat het leger to Oterdum niet allene dre und meer weken, dan over die soven weken onseker was, wat men wijders versoken solden, want daer nene gelt was und quam uth Oltampt allene weinich, uth Ommelanden nichtes in grote verschreckunge der Gronnigers, wantrouwent der inwoneren. Desgelicken wordt alle hemelicke ongunst ock to Embden gesporet durch den droste Ocko Vrese, raedt und den graven Edzart, dat die weerden worden warnet nene raedtslagen to holden laten in hoer huyssen tuysschen den oversten Entens, amirael, capteinen, die doch allene personelicken intogen. Und die borgeren worden antekent, welcker na den scanze[+] Oterdum reyseden, die zudelaers verboden, dat sie daer neit vueren solden, soe sie borgeren weren, noch myt Embder scepen, dan allene Oterdumer scepen halen laten. Soe ock Gert Smyt sijn huyringe van 3 yaer huyshuere upgesecht ys, als dat he contributie solde gedaen hebben. Und doch nichtes was. Gelick Klant ock to Gronnigen up den porte gesettet, want die Embdeners up Oterdum tovuert deden, mochten daer niet duldet worden, nochtans meest besorgende, dat Clant breven offt botscappen inbrochte, worde ter stadt verwesen. Soe kumpt nochtans tom laesten het ontsedt van gelt up Allerhilligendach,

[+]fol. 220.

1) De nieuwbenoemde aartsbisschop van Keulen: Ernst van Beieren.

1 Novembris, uth Westvreslant, Hollandt und Utricht, die den eersten maent solts[1] erleggen, als Westvresen 6000, Hollant 8000, Utricht 2000 und die mulsteringe wort gestalt up 1800 mannen. Dan verwachten noch 600 mannen bij Michael Hovelker uth Saxen, die ock comen, und twe vendelen Westvresen blijven daer mede yn den scanze. Wat gelt dat men hefft sulven raden, ys verspildet an scanzen und lenunge, want die knechten vaken verdroetsaem worden und sulven graven musten in een stedige regentweeder, dat die scanze, gemeten up 6000 voeten, groet gelt kostede und niet heel voert quam. Nochtans worde dar stedes scarmusziert myt den vijanden, die to Reyde, Grijsemoneken, Fermsum und Wagenborgen leegen, tot 400 hoveden allene. Want die ruyteren weren vertogen tot 40, die in Fermsum vertoveden und Fermsum bewaereden, up den Ziel und alle wegen. Und myt die gevangenen worde seer tyranniziert, die overlopers blijde ontfangende und voel lovende. Want sie den Crabbe, backer, hoeren egen borger, myt Tamme Renckens uth Wagenborgen myt anderen up Fermsumziel drenckeden, 4 Spangerden to Gronnigen worgeden up Nije zael[2] genaempt und daerna up Mercket gelecht, umdat sie tot den anderen sijdt wolden overgaen myt hoer captein und vermeende anslach up Stenwick gemaecket hebben. Dan niet gelinget, beholden dat die uth Vreslant koygen, perden und wagens van Drente anhaelden myt sommigen gevangen uth Gronnigen, die neit alsoe gehandelt, als dusse sidts gevangen. Woe ock myt Oetmersum sij gehandelt und geplundert in der ile, und[3] weder daeruth vertogen up Symon und Judae dach[4] up den marcket, dat dat hefft die wretheit verorsaket van dat drenckent und worgent. Und ock vort der fugitiven und vorwekenen borgeren guederen willen

1) Soldij.
2) Een der vertrekken van het op de Markt staande raadhuis te Groningen. Zie boven blz. 47, noot 3.
3) H.S.: uth.
4) 28 October.

confiscieren und antasten, soe sie vermeenden, dat den handel in Oterdum handthavenden myt contributie und[+] tovueringhe ynt leger, dan entlicken die wijse die Stadt und Landen gescreven hadden an Parma um volck, gelt und minutie tegens den vijandt, als den 12 Septembris datiert, dat sie sick niet verdedigen konden tegens soe vole provintien, die nu myt 30 vendelen van die eylanden antogen. Und alnoch allene 3 weken lenunge genoten hadden, soe musten sie sick sulven myt gelt vorsorgen, offte tmynste myt confiscatie hoer schuldige deboer doen. Dusser breven weren die autoren eerst die Stadt vorsicht[1)] um hulpe dan neit um een stadtholde(r). Daervan Johan Crite[2)] pensionarius, scrijfft an Billy, Caspar Robles, um stadtholder twesen, den Stadt neit begert, noch neit genoempt was van Parma. Und die Landtscap, tweten die abt van Adwert[3)] und abt van Zelwert, Erenst Iselmuyden und Allert Tammen[4)], myt Jacob van Echten und Herman van Wormes[5)], Staten des Landes, myt egener handen onderteken. Welcke breven die Amirael solde medebrocht hebben van den Prince, bij Hermen Pelles

[+]fol. 220[v].

1) Vorsicht sijn um = bedacht zijn op.
2) Dr. Johannes Krithe of Krijthe had onderscheidene geestelijke ambten in de Ommelanden bekleed, het laatst dat van officiaal van den bisschop van Munster in de Ommelanden. Wat hier met den titel pensionaris wordt bedoeld, is niet duidelijk. Dezen titel kent men in Groningen en de Ommelanden niet. Een enkele maal wordt hij door een uitlander voor syndicus gebruikt, doch ook dit ambt heeft Krithe niet bekleed. Toch zal dit laatste hier zijn bedoeld, immers Rengers (dl. II, blz. 260) heeft eene mededeeling, dat Krithe als syndicus van een deel, nl. het stadsgezinde deel, der Ommelander Staten bij onderhandelingen in 1583 is opgetreden, hij noemt hem daar zelfs vicesyndicus. Ook in 1578, tijdens de gevangenschap van Verrucius, heeft Krithe een tijd lang als syndicus der Ommelanden gefungeerd. Vgl. Bos, t.a.p. blz. 292.
3) Aduard was in September 1580 verbrand. Maar de in 1578 verkozen abt Johannes Greven bleef het refugium op het Munnekeholm te Groningen bewonen en de goederen der abdij zooveel mogelijk besturen. Vgl. Bijdr. en Med. van het Hist. Gen. XXIII, 112.
4) Rengers noemt hem juister Allert Tamminga.
5) Jacob van Echten en Herman van Wormes, schulte van Peize, zijn Drenthen.

upgenomen. Overst Egbert Clant to Uthhuysen gefraget over die confiscatie, want he ock ongerne darbij was, antwoerdt den Lutenant: Is dar beveel van den hartoch Parma, soe konde he neit letten; weert ock sijn wille neit; wat he dan daerumme doen solde.

Die overste Wigbolt van Ewsum, ridder, verclaerde sick duytlicken, dat die verbranninghe van soe vele huysen, dorperen und koeren ganslicken hem mishalicken hadde west, dan neit letten konde tegens den Westvresen, die een buyte hebben wolden, mede gelick hoer onthaelet was, und volck ongemulstert was noch gelt mystede um betalingen. To desen weren die Stadts uthgeweken heel onwillicken, dat sie niene stemme hadden noch gehort worden und tom laesten verachtet, wolden mede reputiert worden als raedt des landes, und vermeende voele tdoen konen bynnen hoeren stadt und in die Oltampten. Daer Ewsum noch wijders up verclaerde, soe men wiste und konde enich accordt myt der stadt Gronnigen maken, den wolde he wol hoeren, all wert die duvel sulven, he weer neit um twidracht dan enicheit tmaken komen. Sonderling want dat vertoch[1] des geldes den krijchsman vaken verweckede tot uproer, als het drovich scrivendt van den oversten Ewsum, Eyse Jarges, Claes ten Buer und Eppe Bauckens und anderen meldet. Soe versoken und raeden die Amirael, commissarien uth Westerlant, dat men enich accordt tusschen Stadt und Landen solden ingaen um dusse sake gelick to bevorderen, affsnijdende alle andere vorige quaestien. Soe ock niet, wolden sie[+] nene gelden verscheten, want wij alnoch de lana caprina[2] twisteden und tot onvrede geneget, daer die Stadt noch raedt und hulpe wisten tot gelt tot 3000 gld. Daer Reyndt Alberda, Wilum Ubbena, Joest van Cleve, Asswerus Munster und anderen mesteren van weren und wolden entlicken in dusse noet mede in raedt wesen, und tot alle versammelinge erschijnen als trouwe vrunden, offte

[+]fol. 221.

1) Het uitblijven.
2) Rixari de lana caprina (Horatius) beteekent twisten om 's Keizers baard.

wolden nene gelden verscheten. Und dat dorch todoen der commissaren, daer de deputierden als Hayo Manniga, Starckenborch, Rengers to Post, olde Mepsche, Abel Eppens, Emo Tammen antworden, dat men sulcke indutias und provisionale temporale accordt onder sick allene solden upnemen um to vermiden die nasage van hartneckicheit, want die Landtscap sulckes stedes gepresenteert hadden. Overst die oversten Ewsum, Entens, Jarges tekenen het onder van wegen dit tusschensprecken der commissarien up den laesten Octobris anni 83. Overst der Gronniger pennygen sint neit gebrucket worden, und sint meesten gelden west uth Oltampt upgebrocht, die sie vermeenden an hoer behorende und ock verholden worden tot der oversten grote benoutheit und tot dwanck, dat die uth die Landen ock solden 1000 gld. toleggen; und nochtans ock neit vermuchten uth hoer swacheit und affwesenden heren und Staten. Wes dit accordt wijders helpen sal konen um in den Stadt wat to tentieren und hulpe tdoen, sal die tijden leren. Wat buyten die Stadt ys, hoert den Unie verbonden twesen, neit den uthgewekenen borgemesteren und raedt, die nu 3 yaren west weren uth hoeren dienst.

To Embden was to dusser tijdt der borgeren onwille groet, dat hoer dre teynde pennyck van huyshueren affdrongen worde van Ocko Vrese, die allene eenmael consentiert was tot het hoefft, dat ock noch nichtes batede to hulpe des stroems, het weer dat het heel doerslagen worde und noch wol 4 mael soe vole kostigen solde. Daerto den borgeren genomen worde die koer um predigeren to stellen, als myt den junge prediger bewesen worden, die bis Michaelis[1] predigen verboden was. Und nene prediger in leger trecken dorstte noch raedtslach holden. Dan drongen heel na een ander form des kerckes, die men uth die 4 speties praeherisi: voclysi, doxa, physi, volysi Lutheranorum noempt um die ubiquitiet den Papist naest[2]. Want die swager Ludevicus

1) 29 September. Vgl. boven, blz. 471.
2) Wat Eppens met deze geleerdheid bedoelt, bleef ons verborgen; vgl. echter boven, blz. 382, 410, 426 en 458.

corvorst[1)] des verandert hadde, die nu up den 9 dach[+] Octobris anno 83 in den Heren verstorven ys, und Casmyrus tutor ingestelt, want die sone allene 10 yaren olt muchte wesen. Daer dan grote drov(en)isse west ys bij dusse graven Edzart, und ys dre dagen lanck myt klockenclanck verluyt und up nene orgel mogen spelen laten up der Pawsche wijse. Die canzeler van Hamborch was nu rede weder to Embden und solde darwars reysen, niet in sulcker acht to hove als tvoeren um die geruchten, und ock tot ener Jacob Boelsz geantwordt: Ys dit mijn danck, dat eniger 4000 riksdaleren van den Spangerden ontfangen noch jaerlickes. [+]fol. 221[v].

Overst die Amirael uth Zeelant van wegen den Prince myt Eysse Jarges versoeken up den 8 Novembris up alle de letselen des drosten van anvueringe een antwordt, waeromme men hoer nene tovort wolden gunnen, gelick den vijant gedaen was bij nachte und dage van hoer borgeren, und sie sulven und myt hoer egene scepen, diewijle sie doch mede lidtmaten weren des religioens, und die stadt Embden des Hilligen Rijckes were in dese sake onpartijch to achten. Wat men to hoer dan versien solden, diewijle grave Eidzart nu tegenwordich was, und hierup antworden solde moeten? Daermede kentlicken ys, woe verscheiden dusse onse ballinscap to holden ys bij dengenen, die voer 10 yaeren west was, doe men die uthgewekenen handthaveden und verschoneden in alles. Die Grave hefft dorch den droste up den raedthuyse den commissarien laten antwoerden, dat sie als onpartijgen den enen neit anders lieten hoeren stadt open to comen varen und vloeten; und wes die borgeren up Gronnigen brachten, weer hoer beveel neit, dan worde gedaen in hoer tegengeweer, und wolden nabuerscap holden als des behoerde. Des worden de commissarien up den raedthuyse eherlicken tractiert, und alle vrundtlicheit bewesen, die wijn geschencket und guede collatie geholden up den

1) Keurvorst Lodewijk VI van de Paltz (1576-1583), de schoonvader van den zoon van Edzard II van Oost-Friesland. Zijn zoon Frederik IV volgde hem op onder voogdij van zijn oom Johan Casimir.

10 Novembris. Daermede dan daetlicken die tovuer gedaen und opentlicken togestaen.

Den 12 Novembris verclaert sick grave Edzart up den supplicatie der borgeren overgegeven um den junge prediger Sybranden to continueren laten in sijn predigen. Want he nu up anderen plaetsen guede beropinge annemen konde, dat he derhalven muchte weten, waeromme he verwesen worde offte niet sonder orsake wolde vertrecken, und die borgeren ock weten muchten, wat recht dat die gemene wijder hebben solde um predigers to beropen,[+] als bisheer gedaen; und dusse Sybrandus noch niet was beropen offte verordent als ordinarys dan allene als visitator[1)], um sick to oeffenen int predigen, und den borgeren seer gevellich was, als doch een uthgeleerde junge persoen tot groten hope to verwachten. Soe laet Sijn Genaden alsoe van den huyse den omstaende borgeren beantwoerden, dat naedem dusse Sybrandus tot een visitator beropen was, neit als een prediger, soe he sulven bekennet hadde, und in sijn leer neit straffbaer, noch an levent, soe weer he tegens consendt und wille van Sijn Hoecheit ant predigen getreden, und weer Sijn Genaden hoecheit daermede to korte gedaen, welcke he neit lijden wolde. Niettmyn wolde he den religioen neit veranderen, dan hoer wol een prediger stedigen, als ener genoempt und van noeden solden sijn, dan neit dussen Sybrandus. Die supplicatie, van Mensone in den Grote Kerck den borgeren eerst voergelesen, wort van sommigen vulmechtigen Sijn Genade beantwordet, und geven dussen affscheet weder, dat die borger niet wijders sick solden um dussen tsamen ropen. Und alsoe ys myt stylswijgent und hemelicke ongunst van den anderen ontscheiden, seggende: Ys hier die doer gesloten des vrijen religioens, soe geve Godt, dat in Gronnigerlant die doer opengedaen muchte worden. Daer idtsondes soe grote vergaderinge van knechten gedaen worden und nu tot 8 weken miraculoes sonder gelt bij den anderen

[+]fol. 222.

1) Krankenbezoeker. Vgl. boven, blz. 343, noot 1.

verbleven weren sonder die molsteringe geholden, dapper nochtans tegens den vijanden; und nu gemolstert noch stolter worden sijn. Up dussen sulvygen dach worde des gravynnen broder konick Johan van Sweden[1] huysfrouwe to Embden verluyt[2], gelick die Korvorst tvoeren, und hartoch Hans van Fynlandt[3] worde nae huys beropen. Des anderen dages grave Edzart die supplicatie wijders nadenckende und den Johannis Ligari[4] raedt niet genoechsaem vertrouwende, wolde ten eersten gerne weten, woe die borgeren tot sulcken groten antall voer den huyse gecomen were und in die kercke versammelt. Is den Cancelar geantwoerdt up den raedthuyse, dat die ene den anderen hadde sulckes angesecht und weren gecomen um myt beede to erholden dat recht des kerckes und daer ock dat het coetus[5] weder muchte ingestellet worden, daer alle vremdelingen und geleerden een behagent an hadden und vruchtbar den kercke weer. Des dan noch ock tot antwordt verwacht worde. Want Sijn Genade[+] sien hadde, wat tot onwille wol solde koenen erstaen, soe die meente verhonet worde, all weert dat Sijn Genade het pat neit buyten gaen hadde, sijn hoecheit offte mayestaet boven predicampt und sijn weerdicheit to erheven, und alnoch Sybrandus tot nene prediger verordent was, dan sijn prove gedaen hadde als alle visitatoren gedaen hadden tvoeren. Tom laesten nempt die juncker van Knypes, als medelidtmate des stadts Embden up den Klunderborch[6], ock an vor den borgeren van Sybrando entlick affscheet to ontfangen van den grave Edzart, als dat Sijn Genade den borger sulckes niet weigeren wolde. Dan Sijn Genade blijfft onwillich, dat sie muchten keesen und soeken een Calvinschen Swingnilaner prediger; want sie ener van doende hadde, den wolde

[+]fol. 222[v].

1) Johan III van Zweden, 1569-1592.
2) Overluid ter zake van de begrafenis.
3) Zoon van Johan III van Zweden.
4) Vgl. boven, blz. 427, noot 4.
5) Kerkeraad.
6) Zie boven, blz. 104, noot 4.

he confirmieren, dan niet Sybranden, und drouwede alnoch die gasthuyseskercke den requiranten der Lutherschen topenen. Daer Knypes antwoerde: Sijn Genade wolde des neit versoken tegens den borgeren; predigede Ligarius daer eenmael, he predigede daer neit bet und Sijn Genade hadde des nene recht, want die kercke weer vor een prochkercke[1] gecofft van sijn vrow moder na ontsedt der monneken. Die requiranten weren slichte gemene borgeren, mede incomelingen van Hamborch und Saxen, und worde niet suspectiert gelick die ander partije, die des niet weinich in getall gelinget hadde. Onder des versoeken und beproven die borgeren sommige predigers um in Sybrandi plaetse to beropen als ordinaris diener, tweten ener van Eylsum[2] und uth des graven Johans gebiede. Und Ligarius versellet sick myt den sijnen to Hinte[3] bij Wichero[4] und Gellio[5], die nu den kercke to Embden afftreden myt grote lichtveerdicheit, und verwilligen aldaer wederomme to vyren alle Aposteledagen, daer S. Andreasdach[6] die eerste van ys, veranderende die dach up den apostel, die Godt tokumpt. Waer dan na volgen worden die belden der apostelen, als reede van sommigen begeert als to Wolthuysen, daer die Luterschen meest tor predicatie und aventmael erschenen. Grave Edzart achtede nu reede weinich den adel als myt hoer in den Rijckscamer[7] twistenden um gelt, schulde,

1) Parochiekerk.
2) Twee uur ten n.w. van Emden.
3) Een uur ten n. van Emden.
4) Wicherus Millesius was predikant te Norden en predikte in 1560, 1566 en 1579 te Helpman en Groningen. Hoewel hij herhaaldelijk een beroep naar Emden ontving, bleef hij later te Hinte als predikant, waar hij in 1584 is gestorven. Vgl. Meiners, I, 460; II, 390 vlg.; Brucherus, 142, 220, 224; Gedenkboek der Reductie, 173 vlg. Beneden blijkt, dat hij den 17 Juli 1584 is gestorven.
5) Deze Gellius is niet de bekende Gellius Snecanus, over wien vgl. Reitsma, Een verstooteling van de Kerk, in Vrije Fries, XVI, 59 vlg. Beneden wordt hij Petrus Gellius genoemd.
6) St. Andreas is 30 November.
7) Het Rijkskamergerecht.

vrijheit und grote hoenunghe. Als Uncko Manninga to Rysum, Oldersum und Grimmersum, welcke die Grave grote pennygen van 12000 und 21000 gld. schuldich ys und den van Oldersum voer valschener, lochener, maneediger und bedreger beschulden worde, des men to hove[+] neit bestaen wolden nochtans. Claes Vrese to Lier veracht; myt den grave Maximiliaen to Valkenborch alnoch ten achteren van den grave Johan arfnisse und sijn interesse und clagende vercortet twesen in alle guederen over die helffte, daer die verwalter up Coldenborch[1] um betalinge ersochte etc. [+]fol. 223.

Den Borgunschen und Spangerden worde alle dienst, vruntscap und kundtscap bewesen und geholden. Daer Ocko Vrese droste und die cancelar van Hamborch Muller seer to dienstlicken weren, als heel vervremdet van die Reformierde und Staten. Und want nu verleden harvest sommige pennygen den uth Embden benomen worden um als hoytevarers geacht, als men nu Oterdum ingenomen hadden tot 2000 gld. offte meer, versochte die borgeren hoer betalinge dorch todoent des drosten und laeten Derck Huygen, als medehopman to Oterdum, bij Larrelt to Embden anholden in den maent Decembri. Daerna wort Azinge Entens overste ock to Oldersum versocht um to setten[2], daer die droste ener sijner deneren Jasparen affsendet tegens den oversten tsetten. Welckes die overste niet gudt noch achtende als nene edelman, vertreckt na Lier, und blijfft lange tijdt uth die scanze to Oterdum. Welcke Ewsum myt die Westvresen bewaerde und in nene grote voeraedt weren van gelt, privande, munitie und geschut, und dagelickes seer versocht und gedrouwet worde van den vijandt, soe die vorst hart und duerende solde blijven. Und die Gronnigers nu seer stolt weren um den verloep to Winscote; und ock benoutheit van solt sick sulven helpen musten, diewijle een tunne solts rede gegulden hadde 15 daleren und nu bij 8 daleren

1) Een slot aan de linkerzijde van de Eems pl. m. 2 uur van den mond verwijderd.
2) Iemand aan te wijzen om mede te onderhandelen.

verbleff, soe men Oterdum niet bedwingen worde und den overvart geneten muchten, nadat die Hollandtsche scepen vertogen weren up den 19 Novembris. Und evenwol captein Evert Lutgens myt 2 eder 2 potten[1)] verblivende die tovart lettede tot grot leetwesent des overicheits und hoytevarers to Embden.

Den 14 Novembris[2)] worden die oversten beyde benodiget sick uth den scanze to Oterdum to begeven um sick to starcken myt gelt, privande, brant, munitie, und tentieren to eersten up den 9 dach Novembris Reyderscanze myt 5 vendelen. Dan die vijandt des wachtende verbrant alle sijne hutten und omstaende huysen to Reyde, dat het volck nene verblijff holden konden, und muchten anders het kerckhoff to Reyde tegens den kercke beholden hebben. Daer dan na die vijant een vorscanze gemaket, um bet an water tblijven und neit affkeeret tworden. Daermede die oversten um des regens halven weder vertogen, laeten alle scanzen om sick heer,[+] to Fermsum, Heveskens, Grijsemonneken und Reyde, achter sick leggen und trecken den 14 dach Novembris nae Wagenborgen den 1 dages, alwaer ock hopman Cammen Westvrese twe scanzen belecht, und benachten[3)] aldaer, sonder den vijant anrorende, die nochtans een tromslager hoer affschoet, und trecken den 15 Novembris to Slochteren, als triumpherende hoer pulver, loet, lunten verquistende, noch voel dragende, comen den 16 to Winscote tegens den avendt, verdielen sich daerna smorges, dat Ewsum trecket na Wedde, Entens blijfft to Winscote und Hindrick Karsgens nempt yn cloester Hilligerlee, wol beseet und vervullet myt huyses nodrufft. Scrijven uth 10000 keysers gld., uth Bellingewolde 1200 gld., myt sekere maten torves na Oterdum to leveren, myt des wekes daerna 1 yaer scattinge to betalen; vermeende ock 12 tunne botters to geneten. Und scriven pasborten uth up den 16 Novembris, dat en yder bij

[+] fol. 223[v].

1) Een soort schip.
2) Er stond 18 Novembris, met anderen inkt verbeterd tot 14 Novembris.
3) Overnachten.

sijnen comen und blijven solde. Welcke brantscat die vulmechtigen und deputierden tot 12 personen, daer Alryck Wyarts mede was, wal beloveden na twe dagen to betalen, als volgende Donderdages, und worden des nachtes van den oversten Entens uthgeleydet myt Doede Tyarcks. Dan, want reede dat volck meest getellet was, sonderling die na Wedde vertogen myt Ewsum, tot 290 personen wesende, nochtans 4 vendelen laten vlegen und 6 vendelen verbleven weren to Winscote, die nu reede pulver, lott, lonten mysteden und eerst van Embden verwachteden dorch Entens scriver als 2 tunnen; und 1 tunne lonten kompt hoer to laete ter handt. Want Spirata, des verstaende, maket sick uth Fermsum und alle scanzen myt den sijne up to Wagenborch up den 18 Novembris und sindt den 19 to Winscote tegens den avendt myt 400 mannen und sommige ruyteren gecomen. Welcke Ewsum angescreven vertovet tlange, wordt eerst tusschen Winscote und Blijham angesocht, und worden na den Nie Wech gedreven sonder geweer gedaen. Daer Ewsum sulven gescoten und sijn soen, und 1 venneleken gebleven ys, und van Entens ontsettet worde, dat die soldaten dorch sloten und leechten[1] gedrongen und gelopen to Winscote bloet und nat ynquemen, und des avendts styl geholden. Und overgesien, dat het pulver noch neit gecomen was und weinich privande vorhanden was, noch wetende, dat die vijandt swack was, allene van 400 eder 500 mannen myt weinich ruyteren, want men noch uth Fermsum den scanze ansochten, sint die beyde oversten in der nacht vertogen na Hoege Bunne[2] und laten die sciltwacht staen, die ock geslagen. Und die vijandt verhilt sick in het tichelwerck, niet wetende, dat die oversten vertogen weren und was twibreck, dat[+] die loep seer elendich und jammerlicken was myt den soldaten an voeten, handen, die vercolden und versmachteden onderwegens und myt alle hardicheit beyegent

[+]fol. 224.

1) Greppels.
2) Bunde, een uur ten oosten van de tegenwoordige grens.

worden van die huysluyden und Reyder bueren, seggende: Sie solden sick holden und generen und warnen, dat sie nu in die Oesterhorne verbarnet hadden und to Winscote ock 4 huysen sonder grote noet verbrant hadden myt het vee. Want die luyden, wijff und kinderen alle verlopen weren und niet vertoneden, want men gedachte die wretheit to Oterdum van vangen und spannen, daer alnoch die verlopenen tegenwordich sick meest int Oltampt verhilden und seer clageden over hoer eelende und scade geleden. Syndt nochtans in dusse verlop niet geslagen worden over die 20 personen, dan voel verlopen und vervroren, die daerna gestorven und lange cranck gebleven sint. Overst die in Hilligerlee sick werenden, des anderen dages geloven dusse verloepen neit, worden hardt angesocht van Hans Spirata tot 1 und 2 mael, dat daer wol solden 30 gebleven sijn und nener int closter geseriget. Moeten ock des upgeven overmydts commer van pulver und lunten und gaen daeruth myt witte roeden, moeten Hindrick Karsgens aldaer overleveren myt den Ewsum wachmester, und nener der 65 muchte in 3 maent dienen. Und weren vole borgeren kinder daeronder, welckes, soe die vijandt geweten, niet also angenomen hadden, dan, want gesecht was, solde het geholden worden. Und Hindrick Karsgens wort na Fermsum geleydet und to Gronnigen gebracht voer Borgemesteren und Raedt und Verdugo. Voer dusse uptoch versetteden sick die borgeren, dan die verloep verhevede hoer[1] balde, ropende: Men solden verndelen und hangen und doen als myt Crabbe gedaen was[2]. Dan Hindrick Karsgyns was togesecht van Hans Spyrata geransoent tworden. Uth Oltampt worden den huysman benomen hoeren bueren vendelen und to Oterdum gebrocht. Overst die oversten becomen nene gelt und verleesen alle gunst und autoritiet bij den inlandtschen und uthlandtschen, dat sie aldinck neit vorsichtiger anstelleden und kundtscap hielden, howol die huysman seer gesparet was.

1) Zich verheven: overmoedig worden.
2) Vgl. boven, blz. 489.

Den 21 Novembris weder uth Reiderlandt van Bunne und Dytsum affvaerende, conen benae noch scepen noch dienst becomen, und moeten vole swacken leggen laten,[+] daer ovel mede levedt ys, want gelt up was. Und die oversten sint onwilliger tegens den anderen um dusse verloep, und, soe sie also den vijandt mechtich myt 1200 mannen worden hadden, muchten mester reede over landt west sijn, gelick ock in die eerste antocht, want die gelegenheit neit verkundtscap(t) noch gevolget worde, daer die vijandt in gringer antall was van 500 mannen alleen. Ock verlopen sommigen na den vijandt und allene bleven die 2 vendelen Westvresen vast und worden vaeken angesocht; und was to bevresen, soe die vorst langer duyrdt hadde, solde an gelt und privande mangelt hebben, want die Westvresen mysteden ock lenunge over 6 eder 7 weken und worden uth Embden onderholden. Alsoe versochte Eysse Jarges ock van die Ommelanden thebben 18 last rogges, 15 last molts, 60 scutte torffs, 30000 punt keeses tot munitie, 700 daleren, 10000 punt pulvers, 600 punt luntes, solde maken 4460 daleren. Daer die uthgeweken uth Ommelanden und Stadt weinich hulpe to geven konden und wantrouweden nu ock die sake sulven; want die oversten ock nene repartitie hadden, soe lange die scanze an hoer oversten allene blefft. Nochtans wordt up credyt becomen vor eerste nodrufft tot een corte tijdt, und verwachten troest uth Hollandt und Westerlandt, want men solden die scanze niet verlaten. Des worde ock enich buyte becomen, want die overvart worde starcker na Reyde gemaket dan na Oterdum, dat ock Ocko Vrese, Jacob Alrijck gesecht worden een boyger geredet[1)] thebben als na Vranrijck mit 3 broden, 1 tunne biers und dat in 6 dagen, buyten weten der rederen, welckes vor den Ziel gesettet und ontvrachtet ys worden. Want Evert Luytgens um den vorst sick achter hoeff gelecht, und die potten niet varen konden, des ock niet affkeren konden offte wolden.

[+]fol. 224[v].

1) Uitgerust.

Ock up den 19 Novembris scrijff H. Gerardus Werninck[1] uth Gronnigen, dat soe dar nene vrede gesocht worde, solde Mars een ander koeken soeken, daer die koeck niet om lachen worde, verstaende Oestvreslant, um alsoe Oterdum beter to bedwingen, welckes doch grave Edzart seer en tegens bevestiget worde und den Staten mistrouwede. Ock worde des meer gehoepet, want men niet geloveden, dat ontsedt van hartoch van Parma solde gesandt worden. Want bij Ulfft am Rijn die Corfurst myt den grave van Muers dat capittel und Beyger grote affbroke gedaen hadde, dat dar wol 2000 geslagen und gevangen, 400[+] rustwagens becomen, die anderen verlopen tot 6000 mannen ruyteren und knechten[2]. Daerto worde die grave van den Bergen, [+]fol. 225. stadholder van Gelderlandt, gevangen, want he hartoch van Parma het Gelderlandt worde overgeven hebben. Daeromme hartoch van Parma gesecht: he hadde wel wilt, Sutphen onangetastet, want men het heele solden becomen hebben[3], dae nu wol die steden worden upwaecken. Und dusse vrederrije begrepen ys worden und men ock vermode Sutphen weder to becomen dorch commer und honger, als daetlicken weder belecht und nu het ontsedt verstroyget solde wesen. Dan men verwachtede nu den Corneel und heer van Arenborch[4], und anderen, myt 40 vendelen. Overst het solde om Gelderlant weddet west hebben. Und die van Gronnigen weigerden alnoch besettinge intnemen, sonder welcke die borgeren neit to vertrouwen was. Und musten sick alnoch

1) De vroegere officiaal en pastoor te Middelstum.
2) Eppens vergist zich. Tot een slag is het eigenlijk aan den Rijn niet gekomen. In het najaar van 1583 trok Johan Casimlr na den dood van zijn broeder Lodewijk VI terug naar de Paltz, waar hij het regentschap aanvaardde. Daarmede moest Gebhard zijn beste troepen missen en was zijn zaak feitelijk verloren.
3) In November 1583 werd een zeer intieme correspondentie ontdekt tusschen graaf Willem van den Bergh, zwager van Oranje en stadhouder van Gelderland, en Parma. Hij werd met zijn gezin gevangen genomen, naar Holland gebracht en een jaar lang gevangen gehouden. Hij werd als stadhouder vervangen door den graaf van Nieuwenaar en stierf in 1586. Over Zutphen vgl. boven, blz. 475.
4) De zoon van Aremberg. Vgl. boven, blz. 457, noot 3.

sulven redden und helpen, scatten und villen den huysman gans uth, und willen nu noch confiscieren der fugiteven und uthgewekenen borgeren guederen, und eysschen yn alle meygeren van den hovelingen buyten landes und mit dusse sake tdoen hadden, dat anders die commissarien van Parma doen wolden und uth hoeren handen trecken. Overst Sicko Wyferinck blijff vulhardich in mijnen to boeren und alsoe wort die senioer Brorsma ock molestiert. Des Godt enmael beteren wordt, tot onser ontloesinge und der vijanden Christi scande.

Dat den oversten soe ovel gerade dusse intocht to Oterdum und niet vort wonnen, was orsake der oversten onenicheit, sonder raedt nemende myt den anderen noch den hopluyden, noch ock emant uth den Landen willen hoeren und folgen, soe voele der weren, die des anboden bij twesen, als Starkenborch, Rengers ten Post, Hayo Manninga, Unsta, Claes ten Buer, Eppe Bauckens, Gert Smyt ten Dam; die anderen absentieren ock, als noch niet wijders doen mogen und nene anslagen versocht worden. Alsoe worden noch weinigher die uth der Stadt gelovet und trouwet, um daerbij tsijn. Daerto worde daer gelevet int leger als men wat hadden, off daer nene vijandt was und landt reede gewonnen, dat alleen die krijchsman sick sulven willicken stellede, daer Entens meest bij uthtoch tot scermutselen sonder grote vordel tdoen. Und die kundtscap weinich gesocht worde. Wat overst van slichte und dagelicke dieneren geropen worde,[+] was gehort, und als emant der adel bij was, worde daer droncken und gedanset in vrouwenhousen, bij Entens meest, Ewsum blijff in sijn losement. Hadden weinich sorge um den crijchsman, woe he levede und waerom he aldaer, und die meesten der adel als men die dranck wolden bijwesen, weren hoeres verstants berovet tot argenisse van alle Reformierden. Daer mede alle anderen affbleven und sick ock neit genoch achteden tot sulcken handel. Diewijle ock weinich to Embden in den Golden Romer[1)] bij den anderen erschijnen, die etwes doen eder

[+]fol. 225[v].

1) Blijkbaar een logement te Emden.

raden conden tot dusse sake, dan dreven meest kortwijlen, ter tijdt die noet anders vorderde; und nochtans niet uth hoeren bijleggen konden und wolden, die wol konden, als her Sickinghe, die worde invisibilis verholden van Gert van Heesups schulde van 1000 daler allene. Wigbort Iselmuyde was dusse sake ongunstich, alsoe ock Egbert Clant to Schermer; die ene mijdede vor den ander bijtwesen, behalven weinigen, soe vaken genoempt, die gerne meer wolden als sie konden und grote scade neit dragen konden noch versekeringhe wusten bij emant, soe verloren worde Oterdum und niet an die Staten und Generaliteit[1] gegeven, die dan nae hoer raedt doen worden. Und reede een spreckwort makeden, dat die uthgeweken uth Ommelanden und Gronnigen deden als die katte, wolden wol in hoer lant weder wesen, dan daer neit ummedoen sulven, gelick die katte nene voeten wolde nat maken, soe sie vyss eten solde. Juncker Egbert Clant verblefft alnoch to Bremen, en yder int sijnen. Johan Rengers to Helm was ock weinich geacht um sijn stolticheit und ladunckent bij Ewsum, Entens und idermeentlicken, alsoffte he allene raden konde und niet doen anders dan uth der bueren budel, die men wol sulven bloet holden konden und niet ann die Deputierden handen alnoch gelecht, dan der oversten sulven. Sonder ende und mate holdende und wetende, gelick des derhalven alnoch weinich ter handt gecomen was, behalven wes hemelicken tot brantscat offte sauvegarden angebrocht. Dan weinich beschuts geneteden als alnoch rontsomme belecht sijnde, und het winterweder ock lettede neit widers tcomen. Des trecken die ruyteren ock uth landt van Fermsum dorch Holwirda na Loppersum, Stedum[+] up Gronnigen, want die vorst nu noch overdragen dede up wegen, und worde nu gesecht, woe dat hartoch van Parma nederwars sende 36 vendelen tot ontsedt up Gronnigen solde doen comen[2], dat soe men sick anders int leger holden hadden, solde nu het landt myt gunst und

[+]fol. 226.

1) H.S.: Generalitert.
2) H.S.: conen.

wille van voelen ingenomen mogen worden. Daer die inlandtschen nu vor grouwelde und die uthgeweken sulven wantrouweden an dusse regerunghe, um reden und orsaken vole gesecht.

Den 9 Decembris kumpt voer den Westvresen gelt, laken tot hoer lenunge, und den onsen worde ock tosage tdoen um in leninge tholden uth Hollandt, want men die scanze niet dachten to verlaten, als mundtsloet van Gronnigen niet allene, dan up alle anderen landen van Drent, Twent, Steenwick. Daer die vijandt nene leger solden konen holden um gebreck der tovaert, und Westerlandt soe lange bevrijet bleff, hoewol des wee doet den grave Edzart, dat hem die Emse mede gesloten solde conen worden soe nodich, und die Spangerden des ock neit vergeten worden tot hoeren vordel. Und bynnen Gronnigen reede een tunne solts gelden muchte 15 daler, 12, 8 punt seepe 9 stuver, last rogge 100 daler. Und sommigen ock Gronnigen dachten tverlaten und die gilden den Raedt vorstellen, soe men Oterdum niet wech doen worden, weer myt hoer stadt gedaen. Sonderling want ontsedt der 36 vendelen[1] verstroyget was bij den Rijn van Truczes und grave van Moers, die myt dussen den hartoch van Parma angetastet und vijandt verclaerden, als na Gelderland indringende[2], dat men nu wol hoepeden um den scanze to holden und beter vortsien myt victualien und brant, welckes die meste commer was, und nu myt het open weer gedienet worde. Und hoer meel to Rysum[3] konden malen laten, des vole und ock der overicheit verdroetsam was, dan ys een juncker heerlicheit, dar die droeste Ocko Vrese neit gebeden und verbeden konde.

Um dusse tijdt wort Johan Rengers to Helm hoveling

1) De troepen van Parma. Vgl. boven, blz. 457.
2) Met lateren inkt is hier tusschen de regels ingevoegd: ‘soe men seeden und niet waerafftich.’ Deze invoeging is volkomen juist. Niet Gebhard, maar zijn tegenpartij had de overwinning behaald.
3) Rysum ligt aan de westkust van Oostfriesland tegenover Delfzijl. Het vormde een heerlijkheid op zich zelf.

up der reyse uth Westphalen na Reyderlant umtrent Reenen[1] up Papenborch van die Weddtsche knechten vorwachtet und to Wedde verwaret und was bys den intoch in Oterdum vertogen west und der sake neit wijders bij. Want men sijner niet annam noch dienst wiste und sulven anders versien hadde. Dusse hadde nu lange yaren to hove bij den Staten allene de commissie expediert und[+] mester west overal und darum ock becomen die rentemesterscap van Coverden, daer salige Jacob Hilbrans[2] ock [+]fol. 226[v]. mede belenet was. Und vort wat raedt und staltenisse to hove myt Alason sij gemaket, ys Johan Rengers mest kundich und die lutenandt Mepsche hefft nener meer respectiert um sijner erfarenheit, geleertheit, koenheit, wolsprekent, als mester meest van alle Deputierden, soe men des hadden willen vertrouwen und aristrocriam[3] veranderen in olycherchiam[3], daer nu die adel meest na inclinierde. Dacromme Johan Rengers tot sijner grote ongeluck und nadenckent der gemene sake alhier ys angeholden, und tot lange bewaerunghe blijven wort. Alsoe wort noch ener, Grebber Jochums genoempt, stedes mede bij alle handel voel gebrucket und vertrouwet, to Embden van den Knock[4] verwachtet, ingebrocht bij Derck Huygen um derselvyge sake, als sonder commissie to Larrelt des graven onderdanen overvallen thebben, und stedes myt spotsche worden den Droeste laeten beantwoerden. Alsoe ock Evert Lutgens, captein van den oversten, up den Emse gebleven myt sijn scyp und to Knocke angelecht, als ock sonder genoechsame commissie solden torusten und den stroem becorten und beleggen tegens des Graven verbot. Und nochtans sijn commissie vertonende, ys neit gaen laten. Want uth Embden een gunstige tovuer den stadt Gronnigen bewesen worde myt toredunge van en boyger na Vranrick, in corte tijdt und

1) Vermoedelijk het tegenwoordige Rheine; of is het Rheda of Rheden, niet ver van Papenborg?
2) De burgemeester van Groningen, die bij het verraad van Rennenberg in Maart 1580 was omgekomen.
3) Sic.
3) Sic.
4) Vgl. boven, blz. 211, noot 6.

winters tijdt, und brenget wol 20 tunne pulvers und vort rogge in den Ziel, welcke Evert Lutgens neit konde, overmydt die vorst des tijdes, noch hefft dorven versuken und anholden als onseker, ter tijdt die uth Delffziel des vorwachteden, myt hoer volck innamen, besetten und inhaelen. Ock worde gemeent, dat daer ock conniventie mede gebrucket was, gelick die Hollanders gewonet. Und hiermyt was die borgerije to Embden gans onduldich, verdroetsaem, bevreset und in verwachtinge, wat uth dusse partijscap erstaen muchte. Want die Droste daermede reede yn was, und der onwetende borgeren clagent und protestierendt ongunstich was, und doet tegens Cort Borchers in gelicken protestatie, dat soe sijn part scepes scadiget worde, wolde up hem und anderen versoeken. Und dusse boyger bleff to Ziel um togerustet tworden myt anderen yachten um to caveren den copvart van Embden na den Ziel tegens den van Oterdum, soe die noet eysschede, als men in gewisse verwachtenden. Daer dan ock een trometer van Verdugo an beide graven gesonden ys, um orsaken, die men vermoden twesen um[+] die Emse to bevrijen offte lijden, dat hoer gunet worde offte hoer scepen to caveren laten offte die verwekenen to verdriven und antasten to laten offte 400 mannen to Cnocke to scanzen laten tegens Oterdum als enichste middel um Oterdum to bedwingen, und sal myt wille offte onwille versocht worden. Want die Droste vaken romede: Sie worden Oterdum neit holden dan verlopen yaer und 4 weken, und konen neit uthrichten. Und des gewarnet, wolde des niet gerne hoeren, als niet gedacht solde worden; und vole inlandtsche um besorget weren voer dat gescheden muchte, want gescheden konde balde.

[+]fol. 227.

Bys den verlop van Wynscote uth Reyderlandt den 21 Novembris, tom diel van Bonne, tom diel van Dytsum und Gemnygen und ock Wener affgetogen und gescepet ilendt up Oterdum, is nichtes sonderlinges widers tentiert geworden, overmydts dat het volck affliep und wechbleff om sick weder to kleden an hoesen, sconen und anders und tmesteren[1)] laten, gelick ock Ewsum sulven myt

1) Mesteren = genees- of heelkundig behandelen.

sijn soen, seer geswacket dorch die wondinghe, wort die heer van Nijenort noch sonderling myt swacheit befangen tot wanhoepe des levents und ock sommiger vrolockunge, omdat men dorch sulcken regerunghe nichtes vortwynnen solden konen, als nergens nu ontsedt und hulpe verwachtende und daetlicken belecht worden up alle oerden van den vijandt, als Fermsum, Heveskens, Grijsemonneken, Wagenborgen und Reyde. Und dagelickes meer an den scanze solde versocht worden, soe die vorst niet daetlicken upbrocken hadde und Oterdum dede weder verstarcken an privande und andere tovart, die niet sees dagen meer over was, als allene van Geert Smyt, Popco Bouwens und Claes ten Buer myt 3000 broden, van Winscote togebrocht, vorsien weren und wedercregen hadden myt die eerste tovorst. Waerna die vorst benae 14 dagen staen bleff und van Knocke niet voele muchte togesonden worden om het ijss und perikel uth den Ziel, die alhier vaken versokunge deeden. Dat alsoe die Westvresen 2 vendelen ock benouwet worden, als die oversten sulven, und nu ock reede het gelt myt den hopluyden up was, und die oversten nene lenunge doen konden und ock alnoch den hoepluyden und bevelhebberen nichtes[+] betaelt was up die eerste besoldinge, want men dat gemene volck alle na 9 weken contendieren musten. Dat alsoe Ewsum kranck wesende in den scanze verbleefft und Entens na Oldersum vertogen was als hulpe soeckende; soe Berent Roerde commissarius niet up den 11 Decembris gecomen was um belenunge tdoen sijner vendelen und up den scanze alle nodrufft to vervullen, die seer voele eysschede an pulver, loet, privande, klederen, gelt und anders. Soe dan van Embden, Oldersum bestellet ys worden tot dre maenden tijdts, als men hoepeden. Daeronder voele oestvaeten[1)] gewest um die scanze in den vorst to begeeten und alnoch to bescanzen van die soldaten sulven. Dusse Roerde vermeende voele hulpe und bijstandts thebben van die uthgewekenen der Omme-

[+]fol. 227.[v]

1) Oestvat = osevat = schepvat, voorwerp om water uit te hoozen, veelal een lederen emmer.

landen, die langsam bij hem quemen, als nener to Embden wonende und weinich vermogende. Doch van allen erschijnen bij hem Johan Rengers ten Post, Johan Starckenborch, Hayo Manninga, Aylco Unste, Johan Winbrugges, Ulryck van Ewsum, Egbert Clant van Stedum, nu van Bremen eerst comende. Worden ansocht um 4000 gulden to becomen up der commissarissen offte hore credyt (want he nene gelt vole mede brochte uth Westerlant) tot betalinge der hopluyden, dan swalicken tdoen was; want men swack und weinich int getall dusse sake besorgeden. Daeromme die oversten, in grote benoutheit gestalt, worden benae trostloes um die scanze to verlaten und allene die Westvresen to bewaren laten; diewijle doch Ewsum eerst den 21 Novembris sijn eedt gedaen hefft den Hollanders tegens den Konick, myt grote swaricheit und verwonderinge van allen. Und die Amirael anders nene onsedt wist to beloven und bys den tijdt in Hollandt verbleff.

Van dat ontsedt der Gronnigers was lange tijdt verscheiden geroep und komen nochtans over den Rijn. Worden geacht 27 vendel (22000) und 400 ruyteren, daer Monteni[1)], Holtepenne[2)] off don Pedro[3)] oversten over solden sijn und anderen. Dan comen an Coverden, senden 4 vendelen Walen tot 250 hoveden na Fermsum, laten

1) Montigny is Emanuel Philibert de Lalaing, heer van Montigny (1557-1590), de jongere broeder van den graaf van Lalaing; hij was een der hoofden der Malcontenten, die in October 1578 van de Staten-Generaal afviel en zich weldra met den Koning verzoende, wat eigenlijk niet zijn bedoeling was geweest. Sedert was hij in diplomatieken en militairen dienst van Parma; hij stierf in 1590 aan een opgedane wonde.
2) Claude de Barlaymont, heer van Haultepenne (1555-1587) was de zevende zoon van den bekenden Barlaymont. Hij bleef aan don Jan en Parma getrouw, bezette in 1581 Breda, waarvan hij commandant werd, veroverde in 1582 Leer en Eindhoven, deed vervolgens een aanval in Friesland, bezette in 1583 Steenbergen en verdedigde in 1584 den Bosch. Hij streed vervolgens voor Antwerpen, in het Keulsche en in Gelderland, maar sneuvelde in 1587 in een gevecht bij Engelen in Brabant.
3) Deze don Pedro is niet nader aan te wijzen.

2 vendelen der olden weder in hoer scanzen trecken, doen den huysman grote scade, dat nemant bij den sijnen blijven muchte, und tegens vrouwen und vrouwes personen. Dussen weren nakent und bloet, worden alhier beleent. Die anderen sint weder upwars vertogen um Sticht offte Gelderlant to overtrecken myt verraderije, als to Horn, Enhuysen[1] tentiert solde worden hebben offte anders, want des worde allenthalven besorget. Sonderling want in den Hage den 5 Decembris der Staten versammeling[+] was um den hartoch Alason weder to hulden[2], daer die ene uth noet to gedwongen, [+]fol. 228. als Flanderen, Brabant, Gelderlant, Hollant, Zeelant, und anderen seer diffideren und sommigen weigerden tdoen, dat ock die syndicus Verrutius den onsen retardierde um na anderen eerst tsien und niet wijders als die deden, weens hulpe sie nu meest van noden hadden. Soe die oversten allene guede respondentie wolden holden myt Westvresche

1) Eppens doelt hier vermoedelijk op de pogingen, die in 1581 en volgende jaren zijn aangewend om Enkhuizen tot afval te bewegen. Vgl. daarover Bor, bk. XVII, fol. 19 vlg.

2) Dit is niet geheel juist. Na het vertrek van Anjou uit Duinkerken naar Frankrijk in Juni 1583 waren de onderhandelingen tusschen hem en de Staten-Generaal voortgegaan. De Staten, in Augustus en September te Middelburg vergaderd, hadden zich daarmede herhaaldelijk bezig gehouden. Ook later, in November, is daarover op de Statenvergadering te Dordrecht gehandeld. Den 15 November keurden de Staten-Generaal goed, dat een brief zou worden gezonden aan Anjou, waarin zij hem kennis gaven van hun voornemen om een nader verdrag met hem te sluiten, maar tevens mededeelden, dat alle afgevaardigden daartoe nog niet voldoende waren gemachtigd. Daarna werd de instructie vastgesteld voor de te benoemen gezanten, die zelve ook werden aangewezen; het waren Mouillerie en Asseliers, die in December naar Frankrijk vertrokken. Het blijkt niet, dat in de Statenvergadering, die in December in den Haag werd gehouden over de zaak van Anjou is gehandeld. Eerst te Delft, waar de Staten-Generaal sedert 31 Januari 1584 bijeenkwamen, werden de besprekingen naar aanleiding der van de gezanten ontvangen brieven hervat. Daar is in April een tractaat opgesteld, dat echter niet door alle gewesten is goedgekeurd en ook niet door Anjou is aangenomen. Met diens dood, den 10 Juni 1584, vervielen natuurlijk al deze onderhandelingen. Vgl. P.L. Muller in Nijhoff's Bijdragen, Vierde Reeks, IV, 14 vlg.

Staten[1] und ontsedt begerden, dan worden geacht na hoer olden manier, alsoffte sie allene mesters solden worden, alles vermochten und up een momente gehulpen conden worden, als die noet groet ys. Overst die Westvresen solden absolutelicken resolveren up Alasons anneminge; die onsen doen dat swijgent hier noch to[2]. Hoewol die Gronnigers dusse scanze seer ansochten und vermeenden up een harde vorst to bestormen, dat nu heel anders geboerde myt regen und watersnoet tot nije yaer to, soe wort nochtans grote tovart na Gronnigen gemaket uth den Greet, Norden, van Rysum und anderen zielen und havens. Daer die Droste und anderen seer to hulpeden und den van Oterdum vercorteden, als den backeren und brouweren affraden van tdienen. Soe worden daer evenwol weinigen hoytevaerers[3] angeholden und becomen, offte sie comen meest in den Ziel, hetsij dorch onmacht[4], onnachsaemheit offte conniventie der capteinen, die na gelt meest siegen int gewys. Und den soldaten die buyten niet gegunnet worde. Doch up wat watt[5] Symon Rijser myt 22 personen overtogen und myt 16 to Oestumhorne gevanckelicken ingebrocht. Myddelertijdt wordt Gronnigen gestarcket und becomen alnoch hoer noedrufft, welcke sie vermeent hadden meer thebben als die scepen weren vertogen, und overst wol solden konen hebben worden gekeret dorch Oterdum, soe die capteinen trow und die bijstandt van scepen ter handt hadden und to Oterdum een haven gemaket hadden, und niet achter hoeff sick bargen solden moten als ongelegen up Delffziel to wachten. Welcke haven aldaer wol to maken west hadde, soe men sick hadde tijdtlicken bevestiget, diewijle het water dorch Gardingehorne[6] und bij den scanze

1) De Staten van Friesland.
2) Inderdaad hebben noch Friesland noch de Ommelanden zich ooit veel met de onderhandelingen met Anjou ingelaten.
3) H.S.: houtevaeres.
4) H S.: omacht.
5) Op eene plaats in het wad.
6) Beter: Gaddingehorn, nabij Termunten in den dijk.

Oterdum geweldich doerliep und die ziel van hoer doren ontloeset nene dwanck up water holden konde, als[+] soe sie ganckafftich[1] hadde worden holden. Nu overst nichtes havens makende, mogen nene scepen alnoch bargen und verdedigen tegens den vijandt ock in open weer, als int drivende ys. Want die uth Dielffziel vaken den Knock versochten und ock vor Oterdum quemen myt scuten und yachten umme to begripen wat wachloes was. Ock hadde men van Papesandt[2] mogen Oterdum versien myt zandt, dat hadde die natticheit des weders konen lichten. Item torff und holt was meest commer in den scanze und muchten nene torffscuten und brantholt anvueren, dan van buyten laten uthscepen und bewaecken. Dusse slappicheit und onordentlicheit bedrovede alle uthgewekenen seer, want men nichtes vort wonnen und den vijandt affbreck doen kunden. Dan worde boven alles, tot een landurige clage um commer des brants, all dat holt[3] voer die Oestersche dijcken affgebroken und verhouwen, und iserwerck vercofft, dat nu niet allene die doersteken dijcken het water overall doer Gardyngehorne und anders inleet, dan bynnen corten die ganse Oestersche dijcken wechlopen worden, und daer men lange vor sorget hadde, een nije Dullert worde hebben, als van Oesterwirum aff doer die lege landen, Tuychen[4], Wolt[5], Meeden[6] und Heidenscap[7] tot an Hoegebrugge[8] thoe. Daer dan soe voele meeren und Schilt rede weren und een darggrundt[9] in alles

[+] fol. 228[v].

1) Gangbaar.
2) Papezand of de Paap is een zandplaat in den mond van de Eems tegenover de haven van Delfzijl.
3) Dit is het paalwerk, dat tot golfbreking aan de buitenhelling der dijken was aangebracht.
4) Tjuchem.
5) Het Wold, verkorte naam voor de landstreek Duurswold.
6) De lage landen ten westen van het Schildmeer.
7) Een landstreek ten oosten van het Damsterdiep en Garmerwolde ten zuiden van Ten Boer.
8) Oosterhoogebrug, een half uur ten oosten van Groningen.
9) Darg, derrie, waaruit turf gemaakt werd.

befunden, nene dicke weder to maken solden sijn, dan bij den Damsterwech[1)], daer men tvoeren nene hulpe to wolden doen offte helpen maken solde nu doen verleesen alle landen und dan voer die reste dijcken, soe men yn tijdes alhier in den Oesterhorne nene hulpe weder sochten; sonderling want nu die luyden vertogen und verbrant, arm geworden, hoer landen niet weder gebrucken solden conen, voel weiniger den dijck weder maken myt sulcken onkosten van holt, iser und arbeitsloen, tot welcke dingen, soe die Landtscap hadde willen versienunge doen, wolden die Oesterschen um die dijcke tmaken neit bedacht west hebben. Solde overst um dusse commer van brant und onordentlicheit der oversten dees heel verneelet und verdelget worden. Naedat die dorperen[+] verbrant weren myt alles datgene, welckes den scanze wol een yaer solde genoch west hebben an brant, koeren, speck und vlees und anderen ingudt, nu alles commer, sall ock die dijck weder holpen worden, soe moet Gronnigen bedwongen offte Oterdum boven sijn an der ene sidt, offte heel vrede gemaket sijn, dat dan noch niet to hoepen dan to bidden staet van Godt. Und sal tot perikel des landes alsoe ongehulpen blijven. Um dusse Oestersche dijcken erreest eerst die twist tusschen den stadt Gronnigen und Landtscap, dat die spade worde gescoten van Fymel an Reyde, und die dijcken bleven ongemaket van der Stadt. Nu overst van Oterdum tot Fymel in vaerlicheit gebrocht, want die uth Vredewolt, Langewolt, over Reydeip weren hieryn niet begrepen. Evenwol worde gelettet, dat nemant hier hulpe to doen solde, offte men solden ock van dusse landen die spade sceten und up landt setten offte worden van den Corneel durch autoritiet anno 70 daerto gedwongen thelpen[2)].

[+]fol. 229.

Eysse Yarges kumpt in laeste van Decembri to Embden, versocht hulpe van die uthgewekenen tot 4000 gulden

1) Dit is de thans nog als Stadsweg bekende weg van Groningen naar Appingedam, meerendeels op eenigen afstand ten westen van het later gegraven Damsterdiep.
2) Vgl. boven blz. 216, waar dit op het jaar 1574 wordt vermeld.

und laesten 200 tot betalinge der hopluyden und verwachtinge uth Hollandt offte Vreslant, die dusse noet und commer niet en wisten, overmydts dat die oversten weinich scrivende sint um hulpe an die Staten, die des gerne solden beteren und ongerne hoerden, dat bisheer die knechten niet gekledet, niet belenet, tot water und broet gecomen weren, yae nene 4 dagen langer hadden mogen blijven und inholden den scanze up den vorste als gesecht, misteden daerto hoesen und sconen, weren verfroren an voeten, handen, verstorven und verlipen, dat daer benae nene 600 mannen gebleven weren onder dusse twe regementen. Dit scriff die syndicus. Dit screff Claes Cater uth Westerlant, dat men des niet geloven noch verwonderen konden deses vertochs, diewijle idermentlicken openbaer was, wat an die scanze Oterdum als die mont van Gronnigen uth Embden gelegen sij, tweten dat allene die twist tusschen stadt Gronnigen und Landtscap erresen was, de hovelinge huysen omme gesmeten, sommigen onthovet to Gronnigen, sommigen[+] gevangen geholden, umdat men nene vestenisse int landt noch to water hadden gelecht tot een tovlucht tegens Gronnigen. [+]fol. 229[v]. Daeromme Gronnigen stedes hadde vremde heren gehuldet und weder uthgesloten, als den bysscop van Utrich, den vorst van Sassen, grave van Embden, vorst van Gelder und nu den Generalitiet eerst togevallen, den Konich aff, und weder verlaten, het heele landt tot verwoestunge gebrocht, und alnoch allene arbeidede, dat daer nene ander vestenisse gelecht offte erholden worde, als die olde historien van den Dam und dusse elendige ansiendt van den Dam bewijset. Dat die privilegien, to Upstalsboem anno 1327 stadt Dam gegeven[1)] (welcke Upstalsboem in Oestvreslant[2)] bij Aurick een uuer gaens

1) De zoogenaamde Appingedammer buurbrief van 7 Juni 1327, gedrukt Oorkondenboek van Groningen en Drente, I, n° 309.
2) De volgende historische beschouwingen over den Upstalboom hebben op zichzelf geen waarde; maar van groote beteekenis is het verhaal van Eppens' bezoek aan deze historische plek, die zich destijds blijkbaar in verwaarloosden staat bevond.

aff na Embden gelegen, der Vresen bijkumpst wachtede in een bussche bij oldes, nu overst anno 1589 den 6 Septembris van mij sulven betreden und gesien, ys befonden een kleine platse van 3 roeden lanck 2 roeden bret up een kleine hoechte, dar allene dre bomen staen hadden van 7 overghebleven, heel versoeret[1] und vernichtiget, sonderling twe staende weren langes eerst versoeret, die laeste groenste lach neder und in twe stucken gesaeget. Worden tsamen um hoer durricheit van anderen boemen up een gemene bowlant onderscheiden und in vergetinge geholden, als neit anders vertonende soedanigen twe sore bomen, die nu ock neit lange staen worden. Und wort die plaetse hoer naem verleesen offte niet meer gewesen mogen worden. Dan in dusse mijne ballinscap allene soe voele gesien und befunden, dat die luyden daer ock weinich meer up achteden, und van den graven niet en waret worde, want sijn edeldoem darmede neit olt betuyget worde, als anno 1461 tot een grave eerst gemaket; welckes allene genoch ys gesecht van Upstallesboem, daer die upstallingen van genoempt sint alle rechteren und redgeren, den Dam benomen sint worden, und het heele landt in egendoem gebrocht ys onder de ene stadt Gronnigen. Welcke soedanige dominatie nu becomen, als nener stadt in Christenheit hefft erwonschen mogen, und dat in Spannien anno 1582 den laesten Octobris[2], dat sie ock alnu vermeent den konick van Spannien neit intlaten und hoer oldermansboeck to bescermen, daeromme die Spangerden nu ock meer om Oterdum besorget und benouwet worden als myt Gronnigen, soe[+] daer een haven gelecht beter als Delffziel ys, unbeleggelick up den Emse, vrij antocht und uthvart holdende, myt inlandsche tochten beter versien can worden dorch die lege landen, responderende up Oltampt, Duyrswolt, die niet na Embden solen widers trecken. Und die Emsse aldaer up engiste tegens Oterdum ys und Emden navolgen can und den inlandtsche vrijheit allene geven und be-

[+]fol. 230.

1) Verdord.
2) Dit slaat op den bekenden privilegiebrief. Zie boven, blz. 440, noot 4.

holden can, als verscheiden marckeden to versoecken, noch wijders disputieren maken, jae den Spangerden den Emse veregent maken offte ock uthsluyten. Dit alles up Oterdum to wachten, worden dusse versienunghe langsam, spotlicken, onordentlicken, onwisselicken, und slaperich gedreven tot nene kleine verwonderinge der verstandigen und getrouwen des vaderlants. Want alnoch nene geschut ingevuert was, noch up enich storm versien und togerichtet, ja bena noch ongesloten, soe tijdt, weder und water myt die weke winter des an Nije yaer und vort niet versekert hadde. Allene myt verwachtent und roment van den Amirael die harten upgeholden, ter tijdt dat 3000 kuygels myt pulver gesandt worde uth Hollandt, und gescut to verwachten was, offte van scepen tnemen, die sick bij hoeff bargen musten.

In laesten ock van Decembri wordt daer een boede eder trometer uth Gronnigen gesandt an beiden graven[1)], um die Emse to bevrijen, eder tovaert tgunnen und halen tlaten, offte die verwekenen to verdriven und to bedwingen, offte to Knockke een jegenscanse to leggen buyten der graven kosten. Dan graef Johan hefft sick des nener inlaten willen und grave Edzart sijne junckeren to Embden verscrivede, laet dusse sake rusten und versocht welcke duyseden tot 20 eder meer, als 24000 gulden tot Turckenstuer, creessdagencosten[2)] und sijnes dochters boelnisse[3)]. Waerop geantwort van die junckeren als Knypes, Oldersum, Upleverden, Rysum, Gennelt, dat soe graeff Johan des mede consentierde, wolden sie wol inwilligen, dan alsoe, dat men een landtskyste dusse und alle anderen pennygen solden insluyten, und daer twe to deputieren uth landt und stadt, welckes des allene bevoelen solden worden tot landes besten. Want brochten groten stuer tsamen, und worde nichtes betalet offte uthgericht. Und[+] dit to waren bij yaerlicke rekenscap, sonder Sijn Genade daeromme to bemoygen und belastigen van sorge und

[+]fol. 230[v].

1) Van Oost-Friesland.
2) De kosten tot het bezoeken van den kreitsdag.
3) Bruidschat.

vuldaet der landes lasten und schulden. Bij sulcke landsdagen worden nene egenarffden noch gemene edelingen geropen, dan weren reede uthgesloten in Oestvreslant und worde die meente niet meer gevraget um scattinge to betalen. Jaerlickes benae 1 daler ordinarys myt dickgelt, wachtgelt und hoeffdienst etc.

Und dit ys alles west, dat men in dusse yaere 1583 hefft erfaren und erlevet, Godt geve een beter nije yaer tot enicheit. Gelick to Heidelberch die Reformierde keercke weder geopent ys van hartoge Casmiro na sijn broders doet hartog Lodewick[1], alsoe to Embde ewich blijve und wijders ingevueret und upgericht mach worden.

Tom laesten den 29 Decembris starff die weduwe[2] van Jacob Ripperda in grote elende und swacheit hoeres verstandes, den enigen soen Jochum voele und grote klenodien myt duyseden nalatende, welcke sie in grote vorraedt beholden hefft und seer sparick gelevet. Wort van Embden na Fermsum gevueret van sommegen hoerer ondersaten uth Fermsum, nochtans nemant natreckede und ock nene geladen, und was stedes der gemene sake ongunstich.

[1584]

Anno 1584 up Nieyaersdach starff ock Johan Mepsche des Lutenants broder, mijn gude vrundt und rijck in de Here, und dat in 6 eder 7 uren doet; laet na 7 kinderen, de weduwe van 8 dragent, Peter Entens dochter to Harsens, nu de anderde ballinscap standafftelick uthhardende; worde noch molestiert als commissarius der landen van den abt to Oldencloester um de claw, die als Here Brosema und hem vertrouwet weren to publicieren. In dussen verleeden yaer anno 83 was uth die overighe dorperen gescattet wol 40 yaer scattinge bys dat Oterdum ingenomen was, als van Michaelis[3] tot Nije yaer wol 13 yaer scattinge, boven alle dat plunderent und gardent geleden in verscheiden tochten vaken gedaen. Solde wol mogen gerekent worden up dre tunne golts.

1) Vgl. boven, blz. 493.
2) Margaretha van Wisch.
3) 29 September.

Hindrick Castgijns na lange vertoch wort na Steenwijck gevuert myt seke(re) ruyteren um Hermen Pelles als lutenant van Delden to ontloesen, to Harlum begrepen myt die gedachte breven van Stadt und Landen etc. Und was seer hoenlicken ontfangen to Gronnigen, niet anders verwachtende dan onthovet tworden, die doch Alting suster soen meer vrunden hadde, ock to Embden den heren[+] Mensonem prediger. Nadat Johan Rengers van Helm up den Papenborch begrepen und to Wedde geholden, [+]fol. 231. sint noch sommigen ruyteren to Wener gecomen, seggende, dat hoe(r) commissie wer hoer vijanden to verfolgen, tweten uthwekenen, und pluysteren aldaer Wilrick Dockens, nu jongst van Fermsum vertogen, Lellens und Clant und anderen verborgen und wijken van dar. Want die hopman Hanssche Holthuysen sick hoerer neit wolde annemen und die meente ock neit becronede, wat scaden den toqueme, als sie onbescadigt muchten blijven, vresen myt Heroden die van Jezus dat Christus boeren, want daer versoch uth comen worde[1)]. Overat Grave solde sick verclaert hebben, dat he alle sijn ingesetenen, jonges offte olds ingecomen, wolde verdedigen und scadeloes wachten. Want ock die trometer an Sijn Genade gesandt was uth Gronnigen und na Audryck und Westphalen sijn afftocht makede.

Die scanse to Oterdum was in die voryge vorsten meer godtlicker wijse, dan myt menschen todoent bisheer erholden. Want als die noedt up het grotste worde, soe was die ontlatinghe aldernaest, dat alsoe niet allene die soldaten myt scone hoesen dan ock myt broet, kees, herinck und dalersbier ter noedrufft versien worden, allene als dages ontfangende 75 personen 1 tunne biers. Daerto weren alle hoepluyden noch onbetaelt und dat hele leger miste meest gelt, welcke in wintertijdt niet uth Hollandt und Westerlant to becomen. Daeromme die uthgewekenen uth Landen und Stadt die 4000 gulden versammelen,

1) Blijkbaar doelt Eppens op de vrees van Herodes voor de geboorte van Christus, die de Koning der Joden zou worden. De zin is evenwel niet geheel duidelijk.

dan langsaem angebrocht, ter tijdt, dat die darde vorst, hoewol niet lange, dan strenge, sick erhefft, dat van den 4. 5. 6. 7. 8. 9. Januarij niet allene de Emse togesadt, dan die scepen myt iss verdreven und overweldigt an Watum overgesadt, dat volck in der vijanden handen gecomen und vier pot[1] verbrant, dre anderen na Borckum verdreven sindt. Want sie verwachteden die hoytevarers uth Embden tot dat uterste noet, die reede veerdich weren up Reyde to scepen, want die rogge to Gronnigen 110 daleren gelden muchte und het molten den brouweren verboden worde, und nichtes uth wolden laten. Dan die in de Landen solden und muchten backen und brouwen, soe voele sie koeren hadden und vermochten, welckes weinich was reede overich um der scattinge und anxt van plunderinge overgebleven. Und dusse vorst ys soe ilendt erstanden, dat in een ure regen und harde vorst erfaren worde. Und die nodrufft van bier niet genochsam,[+] hoewol bestellet niet affveerdiget konde worden und sindt balde weder gedwongen worden tot water und broet geraken; welckes dan weinich konde starcken die krancken, soe seer voele weren, und ock verstorven, und den sonden[2] bewaeren, die nene 800 vermodet worden tOterdum twesen. Des was here van Nijenort myt sijn soen Melchior ock noch swack und kranck, und regerunge was allene an Entens und den Westvresen. Und worden in dusse vorst van den uth Fermsum vaken meer upwecket dan gevreset an hoeren scanze. Want si mede swack und ock onwillich, ock sonder pasboren, weinigen[3] verliepen und doer Oterdum doerlaten worden. Hoewol die voernempste hopman to Oterdum, Reynewelt, an den heren van Nijenort sick frundtlicken stellede, myt enige specerije hem totsendende in sijne krancheit, hem beclagende, dat he soedanigen edelman in soedanigen commer geraden und ongeluck gevallen was. Evenwol besocht he vaken het leger an die eene sidt und Spyrata an die ander sidt;

[+] fol. 231[v].

1) Open schuit of schouw.
2) Gezonden.
3) Dit woord is er later tusschen de regels bijgevoegd.

dat daer voele gevangen worden, die alnoch het holt van den dijcken affbracken und tom brant in die scanze inbrochten, want torff und holt tom vuer mistede[1] meest in soedanigen hardden vorst. Die den vijanden seer ongelegen und scadelicken was und myt alle practiken nagedacht worde, hetsij myt roek off smoeck, offte to water myt scepen, soe men die sijelen koenden sluyten und dat water, soe reede over den Stadtwech[2] upgelopen, noch groter makeden. Dan alles vorgeves. Want den 10 dach Januarij wort ontlaten weder, und gewinnen die in Oterdum weder ontsedt van privande und bier, und verlangen noch na gelt und becomen up den 15 Januarij uth Logenerkercke[3] een guede buyte van specerije, soepe[4], soe men achte weert twesen 2000[5] guldens, daer sie twemael om to landen van die huysluyden gekeret. Und Ocko Vrese sijn borchknechten tom tegenweer gesonden hefft dan to laete erschenen sindt. Alsoe uth den Grede, Norden und die vorgedachte scepen to Embden vermeenden alnoch na Gronnigen tgeraken. Dan twe potten[6] weren reede weder veerdich voer Oterdum, und was dat convoy ock gecomen van Oestumhoerne, daer het iss noch vor Embden lach, dat men den tovuer wol letten muchten. Middelertijdt wort Heveskens noch versocht van Azinge Entens und worden sommigen huysen verbrant. Glick Onno van Ewsum Weywart ock was ingelopen myt 8 personen, hoewol dusse caspelen onder de sauvegarde van den Oversten stonden. Worden sommigen geslagen und verbrant evenwoll. Die canzelar Moller trecket in dusse vorst weder na Hamborch, want he denede twe heren und worde gesecht, dat die neve van Vonck reede to Hamborch hem vertonede, uth Spangen[+] comende, gesandt an steden und stenden, gelick ock die gesande des Konicks van Navarren uth Franrick ock [+]fol. 232.

1) H.S.: meestede.
2) Vgl. boven, blz. 513, noot 1.
3) Loge aan den mond van de Eems ten z.w. van Emden.
4) Soepe beteekent hier niet soep, maar sterke drank.
5) Het cijfer is onduidelijk; het kan ook 230 zijn.
6) Vgl. boven, blz. 519, noot 1.

an steden und vorsten des rickes doertoch um guede respondentie tholden myt der gemene sake tegens den Spangerden und Pauwest. Und was bij den hartoch Julio van Bruynswick[1] wol ontfangen und alsoe vort doer Sassen und Hessen doertogen.

Die Gronnigers, hoer scanze wol wachtende und achte nemende up alle gelegenheit van tijden und staltenisse, becomen up den 15 Januarij 7 scepen uth den Grede myt koeren und waeren, hoere voereerst dienstlicken. Want die borger na tovuer und koeren verlangeden, und achteden hoer wachten und tochten vorgeves, soe men rogge myste. Dusse anvuer worde wol 60 lasten geropen, soe doch nauwelick twintich sinnen, daer Berendt Muller wol 7 onder hadde als mester van alle tovuer. Und worde van een last to vracht geven 12 und 20 daleren, muchte gelden 120 daleren und meer, soe men die vloete uth Embden niet becomen solden konen. Dyt ys gesceden myt dat eerste open water, als to Embden die Emse noch stijff lach. Daer worde derhalven lange geroepen, woe in den Ziel scepen als die boyger van den droeste Ocko Vrese gesandt und die ander uth Hollandt benomen myt noch anderen jachten und scepen und galley gerichtet solden worden. Welckes, soe tijdtlick gedaen hadde worden, tegen den eerste open water veerdich gemaket, solden und konden die vloete uth Embden becomen hebben. Want Johan Menista potte allene beholden und gebleven was, dat raysel[2] upgelecht, ongeredt verbleff, myste takelen und touwen und vresede noch weder harde vorste. Captein Noess was myt iss in den zee verdreven, kumpt up den 23 Januarij eerst weder. Daerto was gelt, privande, sonderling bier commer in die scanze Oterdum, als bevroren to Embden, und muchten in alles nene grote gewalt wederstaen to lande offte to water. Soe doch reede myt dusse doyge den 18 Januarij wol 300 lasten koeren gescepet worden. Daerenboven sindt reede de malecontenten to Knocke an lande up den 19

1) Vgl. boven, blz. 216.
2) Razeil.

und 20 Januarij, in der nach comende uth Delffzel, daer Azinge Entens ock des dages west was, und becomen daer koepluyden, boeden und groet gelt der borgeren to Embden, tot 3000 eder 4000 gulden myt een pot und scutten, daer wol 30 soldaten upgelecht nene scarpe wacht hilden. Worden 7 eder 8 geslagen und up der Ziel 6 personen noch gedrencket, und sommigen gaen laten, weinige ontkomende. Und dusse pot ock torichtende, maken ilendt umtrent den 20 Januarij dusse scepen veerdich myt volck und weinich gescuts, als vast vertrouwende den Emse interijgen. Dan captein Noes weder[+] uth der zee van Ostumhorne comende bij Johan Menniste myt sijn scutte und dat raysel ilendt affgelecht und beveerdiget myt noch enigen scuten. [+]fol. 232. Des Azinge Entens in egen persoen bij und an was in Ewsums krancheit und onmacht, doet des boven aller luyden toversicht letten und keren.

Soe dan noch enich scute uth Hollandt myt Embder guederen upgenomen was in Warfummerrijdt ingehaelt, daer ock 4 last broets myt lonten und kruyt in was tot bijstandt in der scanze, wordt Hindricus Paulinus, secretarius van Embden, na Reinevelt[1)] to Fermsum gesandt um dat gelt, to Knocke benomen, den borgeren to verdedigen und weder thebben und vrij tmaken. Des Reynevelt weigerde, als na recht hem vervallen sijnde, soe bij und onder den vijandt befunden, sie solden sick sulven holden hebben als vrij luyden, he wolde des verdedigen und geneten, all weert des graven egen gudt, und wolde entlick daer ritis[2)] recht over holden hebben. Derhalven Paulinus na Gronnigen getogen um daer wijders tdoen, als die der Embder gunst niet mysten konden und groete bijstandt hadden, soe wort het Gronniger gudt reede to scepe gebrocht und veerdich arestiert und angeholden. Und strecket dusse sake bena tot een uploep, dat die hoytvaere(r)s allene den vijandt tovuer deden und makeden

1) De voornaamste hopman van de bezetting van Oterdum. Vgl. boven, blz. 519.
2) Eppens bedoelt vermoedelijk ‘rite’, volgens de wet.

der borgeren guederen tsamen prijs an beyden sijden. Die droste makede des, dat men up den sommer myt die scepen muchte to huys blijven und muchte reede nichtes den Emse upvueret worde. Overst Paulinus kompt weder to Fermsum myt Gert Mepsche und Egbert Upkena[1)] und anderen und sindt dusse sake in der toversicht, dat men nu myt de togeruste scepen den Emse solde innemen konen.

Die scanze Oterdum worde myt bier und privande weder versorget uth bijstandt der Staten uth Westerlandt, allene dorch Berendt Roerde commissaris, als committiert, dat he alles solde versorgen, wes den scanze buyten und bynnen van nodich hadde. Want dorch dusse scanze worden die Vresen gewaer, dat hoer landt vrij und onbescadiget konde blijven, als die vijandt die privande mystede. Daeromme die gemene verwilliget van den gulden rente 21 stuver tot scattinge, up hoer manier 1 stuver, plegede tmaken 6000 gulden, welckes sie an den scanze wolde anleggen. Welckes als kundich worde, ys Geert Smyt uth den Dam weder molestiert worden van den droeste Onno Tyabberen und ganse raedt, um nene ander orsake, dan dat he sommigen pennygen, voer rogge incofft tot der commissarien dienste, an sick hadde um in die scanze to bestellen. Daer men weten wolden, wel die pennigen verlecht und togeleent solden hebben, soe doch cophandel west was van rogge in een vrijcoep,[+] doch den makelar vercofft van Egbert Clant, Ulrich van Ewsum, Johan Rengers und Manninga etc., alsoffte emant up dusse pennigen tclagen hadde. Daer Geert Smyt up antworde: Het weere vrij gelt uth vrij copenscap in een copstadt verhandelt tot der commissarien besten, hadde daer nemant mede tcorte gedaen und van nene borgeren geleent; noch dede hier niet tegens recht und cophandel, noch onderstondt niet, offte he muchte des openlicken verdedigen voer idermenlicken. Daer Onno Tiabberen up antwoerde: Men hadden dom regiert und weren alto

[+] fol. 233.

1) Egbert Upkena was in deze jaren raadsheer, later ook burgemeester te Groningen.

forse, men solden sick wol voersien, het muchte nu niet hier so sijn, und weren voel uth um die gelove; dan weer beter west gebleven thebben. Welckes Geert ter eheren beantwoerde, dat, soe he onrecht dede, muchte sie recht brucken. Daermede die sake verbleven und Gert affgewesen. Daermede die vorseide 4000 den 24 Januarij eerst in die scanze uthgedielt up die hopluyden, als die eerste betalinge des gansen tijdts. Desgelicken doet die droeste Ocko Vrese allene sonder der radts weten ock besperinghe over een takel myt twe gotinghe[1)], soe up het raysel solde gelecht worden den 26 Januarij, nichtes seggende myt reden. Daer die commissarius myt Remberte over protesterende muchten nene notarien becomen, dan solden des anderen dages wijder bescheet becomen. Soe doch den 25 Januarij gescreven, dat men tegens den 27 dat convoy wolden uthvueren und alle tovuer wolden anhaelden, soe veerdich befunden und daerna wider muchte onverdyget worden und leggen sick die scepen uth den Ziel up den Emse, als twe boeygeren vorscreven myt scuten und een pott. Desgelicken worde het gescut ock to Embden gevullet myt scarpe in ansiendt van alle menschen, alsoffte die vijandt voer die stadt reede legerde, anders niet vermodende der Staten onderlage.

Overst Azinge Entens myt den captein Jacob Jansens up het rayseyl vorderen evenwol alle middelen to slach, und den vijandt erenstlicken verwachtende, und groet achtende als van scepen, gescut und volck gemaket, laten achter dusse 2 gedachte godtlicken[1)] und takel van Roerde betaelt, und trecken den 28 Januarij in een styl, scoen, claer weder myt der ebbe smorgens um 7 uren aff van Logen und beyegenen den twe boygeren nevens Heveskens und dat sonder enich scroment; want sie dachten myt hoer tslaen. Welckes die boygers vernemende und dat[+] raysel gewaer worden, wijken ilendt weder na Delffziel und sommigen blijven bynnen, dat allene 5 scepen up den stroem gewaget hadden. Dusse sulvygen volgt daetlicken Johan Mennista myt der grote pot, daer 12 gotlingen

[+]fol. 233[v].

1) Gotelingen, een soort kanonnen.

1) Gotelingen, een soort kanonnen.

upleggen, und sceten kuygelen van 10 punt, myt captein Noes und drijven den sulvygen heel weder in den muyden, sonder grote tegenweer doende, dat Mennista in den muyde under gescut van Delffziel kumpt, waget up utherste. Want die boygers hadden mer volcks als gescut up, als tweten 6 barsen, 3 gotelingen, daer ener, up den pot van der Knock becomen, ontsprongen ys und den busscutte gedodet offte been in stucken gesprongen etc. Welcke twe borgemesteren und anderen uth der Stadt angesien hebben in bijwesent Paulini myt drovigen gemoet, den hoepe to water mester to worden up den Emse verlatende. Und dusse skarmusselinge ys benae wal 3 uren lanck gedreven. Dan neit sonderling getroffen, want die scepen an wal leepen, die soldaten uthsprongen. Myt gescut uth Delffziel affkeret worden. Van der Staten sidt ys nemandt geseriget und Azinge Entens ys daetlicken angedrongen, soe hoech als men ymmer konden. Und sint die kuygelen in den Ziel gescoten worden.

Welcke scermussel und voerwijckunge, soe den onsen alsoe tokomen hadde, solde die Emse den Gronnigers geopent, de tovuer togelaten uth Embden, Oterdum belecht und yndwongen hebben, und hadden doen verwachten und comen nije ontsedt uth Westerlandt offte Hollandt, dat dan langsaem gescheden, den scanze Oterdum benouwet solde hebben, den oversten verachtelicken gemaket hij alle menschen. Dat ock alsoe godtelicker wijse dusse anstot wederstanden ys und den vijandt een grote affbroke gedaen ys. Und weer die sulvyghe 28 dach niet alsoe styl und claer gewest, des anderen dages yss het stoermweder und wint gewest und hadde niet mogen alsoe affgaen, daer die sake an onse sidt in die laeste gefaer gestalt was, als myt weinich scepen versien. Und alnoch vro was in der tijdt, daer dan dusse natte, weke, corte winter orsake to ghegeven hefft. Die hoytevarers hebben daetlicken hoer uthvlucht gesocht na den Grede in dusse dre dagen, want die scepen nu tsamen sick niet verdielen konden off wolden, um voer den Greet alleen to leggen, ter tijdt daer meer scepen togericht off comen worden. Johan Wilken raedtheer ilede ock myt alle macht na den Grete myt sijn rogge. Die anderen

sindt drovich, moten die halve vracht upleggen, soe sie uthscepen moeten.

Die arme gemene ingesetenen der kaspelen worden nu late gewaer, woe sie tot der stadt Gronnigen hoepeden und den adel niet vertrouweden noch gehorsameden und hielden sick twispaldich myt der contrarie part van moniken und edelingen destijdes, want sie nu niet tot[+] impost gedwongen, dann alle hoere musten mysten und verlaten, soe in scattinge als plunderinge, rovunghe und verbrannunge van huys und gudt. Und weten neit, woe sie dusse winter werden uthharden, want Reinevelt die naeste kaspelen um den Dam up den verleden vorst myt die closteren Olden- und Nijecloster hadde tovoeren ghegeven und alles nemen laten, wes sie van privande und anders hadden conen becomen und wechdragen. Dat nu die van Lermsum und Wirdum ock sommige soldaten daelslogen und affkeren musten und in nene kercken etwes bargen muchten. Egbert Clant to Stedum vermeende, den buer schach recht, und weer soe gudt, dat sie verdorven worden als hoer landtheer offte juncker, want sie nene huere betaelden und den adel de orsake weten[1)], alsoffte alle ingesetenen sulckes upgelecht muchte worden und niet liever den partijsche adel, die nene religie begeerden noch verbundtnisse maken und holden wolden, und nu die plage mede dragen moten, soewol buyten als die bynnen synnen, und sommigen uth den deputierden eedt verweken sint tot den vijandt.

[+]fol. 234.

Den 30 Januarij na den twe dagen storm, als rayseyl dorch vremde touwen was erholden worden, wordt die takel van den droste gelettet sonder orsake (dan allene, want he gescreven hadde, dat het raysel vast lach onveerdich und niet to vresen was, worde voer een lochenar up den Ziel gescholden), van 10 boetsluyden uthgebrocht in den storm achter Nesserlant na Logen. Want men vresede voer het scyp um sijn onraedt van takelen, und hebben verdient van soe corte reyse 10 daleren. Des weren ock gecofft die gotlingen und een grote lange

1) Toeschrijven, verwijten.

jachte, ock bisheer doe het perikel und slach doen[1] was verbleven und bynnen geholden, gelick als men den vechters de ene het geweer nempt, den ander langet, die ene holdet, den anderen boven helpet. Und alsoe hefft sick Ocko Vrese bewesen ter tijdt Oterdum bescanzet ys worden. Als tom eersten, die huysman int geweer gestalt, als men het lant intoch, daerna alle letteselen[2] insmijtede, soe he best kunde, ock sonder des heren und graven weten und wille, und sijn wijn und bier daermede drinckende, dat sie den scanze Oterdum nene twe maent holden, jae nene 6 dagen holden solden. Lat derhalven an poerten und wachthuysen seggen, dat nemant der borgeren solde na den scanze trecken, noch tovuer doen, noch daer west sijende, weder in der stadt Embden comen soender sijner voerweten. Daernae, dat daer noch scuten noch privande muchten gebrocht worden, dan allene wes sie sulven haelen konden. Daeromme Gert Smyt sijn huys upgesecht und uth die stadt tblijven, item den boyger myt sijn rogge ingevuert myt pulver und loet, und um ock to rusten sonder reders wille. Item Gert[+] Smyt noch voer gerichte gestalt um des geldes van rogge gemaket und nu dusse noet gestarcket[3], dat het scyp neit to water solde gebrocht worden, noch tegens vijandt tbrucken, myt ontholdunge der gotlingen und jachte. Ick swige, dat backeren und brouweren hemelicken angesecht, dat sie myt den loesen handel niet solden tdoen hebben. Und hadde ock alsoe Azinge Entens sulven nagestalt[4] tholden, gelick Evert Lutgens angeholden sonder orsake, nu wol muchte loss und vrij affgaen, dan begeerde orsake und clager tweten, waeromme he bovengestalt was. Und alsoe dede he ock Derck Huygen sitten myt Rebbert Jochums, allene dat sie emant um hoytevaren hadde angetastet up des Graven bodum bij Larlet bij lichte dagen in anwesent voeler menschen. Overst wat

[+]fol. 234[v].

1) Toen.
2) Hindernissen, versterkingen.
3) Een noodweer of noodleugen gebruiken.
4) Bevolen.

to Knocke beyegede myt huysvrede tbreken und doet tslaen dorch den Delffzielsters, was vrij sonder straffe und onwille, yae gesecht, sie solden Azinge Entens des werts huys over hoefft[1] verbrant hebben, soe konde he daer wal begrepen worden. Dit ys die gunst, die die van Oterdum van den droeste hebben moeten verwachten. Dat ock die herbererers[2] angesecht, woe sie nene capteinen und deputieren in hoer huys solden raedtslagen holden laten und hoer borgereedt wol betrachten tot waerscouwinghe enes ongenedigen heren tmaken etc. Jae voel meer ock noch enich der scipperen, soe na Oterdum vracht vuerende und den capteinen fameliaer up den borch gesettet, seggende, dat sie verspiers weren van die hoytevarers voer die porten, seggende, dat men alsoe een screckent wolden maken up het verspeen. Hoewol sie onschuldich lijden moesten sulckes.

Overst onder alle hoepluyden in der scanze was daer nemant meer mester und tosychtiger um den tovuer tletten na Norden, den Gret, als Onno van Ewsum to Jengelt, juncker Christoffers van Ewsums soen, anders gesindt als sijn broder Wigbolt van Ewsum, die sick stedes tom aventmaell tom Embden gaff myt sijn susteren und des heren van Nijenort dochter und maket alsoedanigen vrucht[3] onder die hoytevaerers, dat si screven na Gronnigen, woe dat men nu soe waereden, dat het van nene Hollanders alsoe gewaeret was, doe sie up het starckste aldaer legen up der Emse. Dusse overst allene myt 4 scepen, als Evert Lutgens van Entens wegen und Johan Menista, Hollander, myt twe scuten und een porte[4]. Daeromme Entens dusse Onno van Ewsum alsoe lovede, dat he dienstlicker weer als een veendel knechten. Daermede Onno van Ewsum als een ingesetenen und adel des landes, noch een jonger man sijnde van 22 yaeren, heel gehatet und verkleiniget worde bij den droste, overicheit,[+] gemeente, allene bij den scanze lieff geacht. Ginck dage-

[+]fol. 235.

1) Boven zijn hoofd.
2) Herbergiers.
3) Vrees.
4) Of pot, een open schuit.

lickes to Embden uth und yn, myt een junge, want anders worde hem niet voel ghegunnet. Und benempt ondertijden verscheiden scepen voer den Grede, dat ock he persoentlick in gefaer sijnes levens quam, in scyppers klederen gaende und sick ontbloeten muste.

Die heer van Nijenort, Wigbolt van Ewsum, myt sijn soen Melchior, een geleerde und vrom jungelinck, den vader stedes bijwesende, weren bisheer niet gesondt und juncker Melchior konde neit gemestert[1)] worden, want sijn scijve van knee heel gequestet und myt zeenwater[2)] verdorven, verdorrede heel dorch smeerte, pijn in groter ongedult. Die vader overst wol geheelet an sijn wonde, verginck in hardtseer und weemoet alsoe seer, dat he bys den Oeltampster ongelucke und anfangene ongeluck neit weder gaende was, offte bij sin regement comen muchte, dan leet Azinghe Entens die scanze waeren und bewachten. Die soe wol myt innerlicke commer und honger der krijchsluyden als alle listen und verraedt der vijanden van buyten, die samen voel und groet, to wachten weren. Dat Ewsum dorch D. Wrytzerum medicum lange tijdt bedenet, nene anddel und onderholt geneten konde in der scanze und nu heel und all die vorige overvloet, als benae die grave to Oestvreslant neit gewontlicken was, und to Nijenort[3)] in Vredewolt dagelickes gebrucket worde, in even soe groten commer, benoutheit, jae armoet, soe wol des geldes, als dat tot huyssnoedrufft van doende was und Claes ten Buer allene und meest uth sijn buydel meede hefft besorgen moeten myt vercopinghe der klockenspijse, heel und all verandert und omgekeert worden. Want die vader, here van Nijenort, und juncker Melchior samen in een camer sonder grote dienst, jae decksel und behoer, sick behelpen musten, soe als weer und wynt vaken die tovuer lettede und upholdende was. Daerto worde die ongeluckelicke und onwijse uthtoch na Oltampt meest und allene den here van Nijenort ge-

1) Geneeskundig behandeld.
2) Leewater.
3) H.S. Nijentorst.

weten, sonderling want he sick na Wedde allene upgaff van Entens. Des weygerde here van Nijenort alle scarmusselen myt Entens voer Fermsum tdoen, voel weiniger, dat men landt wijders solden intrecken. Ock worde in die raedtslagen der beyde oversten ommeganck ongunstiger, vijandtlicker und gans van den anderen vervremdet,[+] dat ock verorsaket hefft, dat nemant van adel, als Rengers, Starckenborch, Manninga, Unsta, jae andere uthgewekenen deputereden des landes, van erbaren und vrome egenarffden nener tusschen beyden personen raeden und inspreken muchten offte wolden, sonder verdenckunghe des enes. Dan bruckeden allene hoer scriveren und andere gemene guede borgeren als Claes ten Buer, Geert Smyt, Johan Oltgers etc.; die anderen bleven heel uth den scanze. Daermede die gemene sake none kleine verachtinge togebrocht ys, boven des dat men des lieven geldes, als cracht des orlochts, allene uth Westvreslant und niet uth sick sulven noch den Ommelanden to wachten offte to becomen hadden. Jae neit een gulden na den verloepen geneteden und ock welcker savergarde in Weywart und Fermsum ghegeven was vor gelt, worden eerst verbrant tegens guede tosage, want volck sonder disciplina levede. Des soe was die commissie boven alle toversicht anders gewendet, als die oversten vermenden, daer die heer van Nijenort sulven weiniger voerraedts to hadde dan Entens, die wol 8000 gulden daer angewendet und meer volcks becomen dan Ewsum und het volck heel in honger versmactede. Und buyten was die gelove um gelt tcrijgen niet groet geacht. Dit was die orsake, waeromme Nijenort meer und meer geswacket worde, und ys tom laesten up den 30 dach Januarij smorgens umtrent 8 uren in dusse ballingscap omtrent 60 yaeren[1)] olt van alle jammer und elende ontvrijet worden tot verscheiden ordelen van alle menschen. Daer die sommigen benae haer gemoet niet melden wolden, sommigen hem und sijn arffgenamen und boven alles sijn creditoren beclagende, want he dorch dat

[+]fol. 235[v].

1) Hij was in 1521 geboren, dus 62 jaren oud.

werck des veenes und compenije[1] seer verachtert und in schulde wal van vier tonne goldes gecomen und gebracht was, und tegens den van die companie in een grote ondrachtelicke process getogen was und van der Camer to Groningen vercortet, tot sijne eissche und sententie niet comen conde und beriep sick an alle hoege raden und hoven des Koninckrs, Lieverden[2], Mechelen[3], Hartochbuesch[4], und vermeende, hem solde niet allene sijn egen veenen und werck neit affdoemet[5] mogen worden, dan voel meer solde hem togerekent conen worden, twalff tunne golts offte tmynste neit heel ontrekenen[6], na luydt hoere egene rekenscap, daer die van companie allene hoer facit makeden up achte tunne goldes. Und dusse van die companie weren hem verbonden myt versegelinge van[+] 12 zegelen, ock myt der vrouwen handen ondertekent, und dit hebbe ick aldus uth en egen vrundt gehort to Winsum, als he [+]fol. 236.
des Landtscap vorscrytfft begeerde an den Staten, und was genegen[7], soe he onrecht hadde, so solde men hem myt der handt daeruth leyden offte ock anders mede handthaven als een lidmate des landes. Und alsoe het besidt des veenes uutholden, worden des tijdes die verlaten[8] alle affgehouwen und die vaert gelettet. Daer destijdes wol 70.000 gulden torffs stonde und in dusse krijch voer 2 yaeren heel verbrant ys worden myt die huysen to Nijenort, Upslacht[9], und alles dat sijnen was, tot die meeste naediel der creditoren. In dusse gestaltenisse der guederen van den levede schei-

1) Over de schulden, het beheer der veenen en de Keulsche compagnie, waarvan Ewsum een der oprichters was, zie Mr. H.S. Veldman, Wigbolt van Ewsum, in Gron. Volks-Alm. 1897, blz. 1-39.
2) Leeuwarden.
3) De Groote Raad.
4) Wat Eppens met dat hof bedoelt, is niet duidelijk: waarschijnlijk de Raad van Brabant, maar deze zetelde te Brussel.
5) Bij vonnis ontzegd.
6) Weg te rekenen, niet mede te rekenen.
7) H.S.: genagen.
8) Sluizen.
9) Aan de Lauwerzee, waar de compagnie zich met zoutbereiding bezig hield.

dende, was verstandich spreckelick tot den laesten minute tijdes und wonsche Azinge Entens bij sick te ropen hebben, die des nachtes bemoyget tom ruste sick gelecht, to laete gecomen ys. Mogelick voele myt hem to spreckende hoeres twistes, gemene sakes, sijnes voernemenst; und wat he van den vijandt achtede, die hem wolde schijnen seer favorisierende, als Reinevelt[1] to Fermsum sijner niet allene beclagede, dan ock grote speserijen tosande und achtede, dat he om nene andere sake dan der Gronniger und sijner lasten tot dussen handel gecomen weer, neit als vijandt des koninckx van Spannien, dat ys den Roemschen relegie vijandt. Soe als dit vaken gehort und van trouwen gesien und verhaelt ys worden. Overst here van Nijenort sijn testament langes gemaket hebbende, hefft sijn kinderen und saken dusse nabescreven bevolen: Aylco Unsta[2], Ulrick van Ewsum[3], Eyse Jarges[4], Jeronimus Verrutius[5], Hans Lijfrat[6], die allene sijn rekenscap verstonde und alles vertrouwet is. Van alle adel ys nener verstandiger, wolspreckender und des landes vrijheit roemdediger gewest, soe anders het allene um vaderlant tdoen ys west. Dan die gemene und gewisse gelove was dese, dat men noch vermeenden stadtholder und heer over Landt to worden als die affcompste ock des graven in Oestvreslant befonden ys[7]. Und daeromme bij voele een wantrouwent gefatet und geholden is

1) H.S.: Reivelt. Vgl. boven, blz. 522, noot 1.
2) Deze was een oomzegger, zoon van zijne zuster Gela van Ewsum, die gehuwd was met Aepko Onsta.
3) Deze was een oomzegger, zoon van zijn broeder Christoffer van Ewsum.
4) Deze was niet na verwant aan Wigbolt van Ewsum, doch zijn medestander in den strijd.
5) Syndicus der Ommelanden. Vgl. boven, blz. 392.
6) Hans of Johannes Lijphart was notaris en secretaris der Ommelanden. Vgl. boven, blz. 361 en 381.
7) De directe afstamming van Wigbolt van Ewsum van de graven is aan te toonen. Zijne grootmoeder Gela Manninga van Lutsborg was een volle nicht van graaf Edzard I; hare moeder was Adda Cirksena, een zuster van graaf Ulrich van Oostfriesland.

worden, want men vaken gesloten hefft um een stadtholder thebben, soe worde gesecht: het weer noch neit tijdt, weer best sulven to regeren und worde lange uthgestalt, daer die mene sake heel mede geswacket ys worden.[+] Dit ys een openbaer ordel west. Daer wordt lange tijdt over die plaetse van begraffenisse van die vrunden tractiert. Dan tom laesten wort het lichaem to Oterdum in die kercke gesettet um namaelts na Midtwolda[1)] in Vredewolt to senden bij sijn moder und huysfrouw. Alsoe wort ock die soen, juncker Melchior, ock vort uth vervueringe[2)] sijnes wondes, myt sijn vader in een graffenisse gesettet up den 8 Februarij anno 84. Und die scanze ys bewaeret worden tegens den vijanden van Azinge Entens und 2 vendelen Westvressche knechten. Up dusse begraffenisse ys nene grote toradinge[3)] gescheden, want die vrunden daer swarlicken comen konden offte wolden und men hoer oick weigerden ener der predigeren uth Embden, die van den droste wol consentiert toe gebrucken, dan van Onno Tyabberen als sittende borgemester geweygert ys worden, seggende, dat het solde hoer all to voel partijch maken, soe men doch van die Gronger bena voer vijandt achtet worden, dat men den Goese alles tovoerden und ynlieten, dat sie to Oterdum van noden hadden in dusse benouwde winterstijdt. Alsoffte die kercke Goedes und predicatie des Evangelii na den Spansche gebot ock in den Rijcke ynholden und neit verbreydet worden, daer men doch een religie myt den anderen bekenneden und die Spangerden neit ansien solden willen, soe men des Rijckes machtich eenmael solden konen worden. Alsoe vresich sint voele voer den Spangerden.

[+] fol. 236[v].

Overst na Ewsum doet was die grote adel weder gesint Aylco Unsta in Ewsums stede to substitueren, dat meer belachet ys um onse onmacht[4)] dan bij den Staten geacht nodich twesen. Ewsum hadde noch gehort die gelucke-

1) Hier zijn ook de andere heeren van den Nienoord begraven.
2) Verzwering, koud vuur.
3) Toeloop.
4) H.S.: amacht.

licke affkerunghe der scepen uth den Ziel dorch Azinge Entens und Johan Mennista. Dan na sijne doet den 8 Februarij komen die malecontenten vor der scanze und worden ommegedreven in Fermsum myt scade. Dan daerna wort openbaer, dat Bunne den koervorst Truysses sij affgevallen, verraden und genomen und sijn broder grave Caerl gevanckelicken beholden myt omkop van 2000 kronen, als in schijn van birnen van Truisses gesonden an sijn broder, middel[1] des geldes weigerden[2]. Item die scanze up der Velu voer Zutphen over den Isel wordt ock upgeven, als Verdugo up der Velu sijn antocht maket umme eenge steden intcrijgen, overst myt besettinge gewaeret, wijcket weder van daer, blijfft lange to Gronnigen. Als die Gronnigers niet meer scatten muchten offte[+] hoer net meer vertrouwet worde die lande scattinge to boeren, want ock bynnen Gronnigen het landes gelt onderblefft und die leninghe neit continuert worde. Daermede de kaspelen van gardent[3] und plunderen meer bescadiget, benae uthgemarget worden. Soe verdielet Reynevelt als lutenandt van Verdugo[4] alle kaspelen und ider vendel, dat he sick toegent, Loppersum, Wirdum und en yder soe vort, dat alle dre vrijdagen twe yaer taxt betaelt und upbrocht musten worden. Daer Wirdum um die tochten und dat landt mede int water lach up halffscattinge myt anderen caspelen gesettet ys worden up den maent Martii begynnende anno 84. Daermede ys dat garden upgeholden, umdat die landen weder bebouwet muchten worden.

[+]fol. 237.

Na Ewsums doetlicke affganck trecket Eysse Jarges na den Staten um myt den scanze Oterdum beter ordinantie

1) Door middel van. Weigeren zal hier beteekenen: zich overgeven.
2) Gebhard's broeder was Karl Truchsess von Waldburg, die een deel van zijn troepen aanvoerde. Bonn werd in Januari 1584 door verraad der slecht betaalde bezetting aan de troepen van den nieuwen aartsbisschop Ernst van Beieren overgegeven. Daardoor was het keurvorstendom zoo goed als geheel voor Gebhard verloren.
3) Landloopen, rondzwerven.
4) Vgl. over hem boven, blz. 519, 522 en 532. Uit het bovenstaande blijkt, dat Reinevelt een Spaansch hopman was, zoodat Eppens bewering op blz. 519 en de noot op blz. 522 onjuist is.

tmaken und des heren Nijenorts volck to veranderen und myt gelt to versien und uth alle honger und commer beter to versien eder to helpen, boven commissiebroet und bier gelanget etc. Soe hebben sommegen der adel Aylco Unsta willen substieren, welckes meer ys belachet, want wij neit enen stuver daerto brengen konden in besoldinge. Welckes noch voel mer den Gronnigers verdroten hefft, dat Joest van Cleve ock na korte dagen den 16 Februarij sij nagetogen um sulckes neit alle(ne) tletten, dan ock Entens uth die scanze tleyden. Daer Entens ock willicken yn west und Joest van Cleve, meer vertrouwent als myt emant uth die Landen, was geraedtslaget, daer dan meer to gestopet hebben, neit die overicheit uth Gronnigen, dan Asswerus van Munster, Johan Muller, Claes ter Borch, Hilbrant van Haren, die myt den anderen seer raden weren und die kosten drogen. Dit alles daitlicken up den 9 Februarij intentierende, wort lange in raede geholden. Hoewol die Gronnigers neit verhilden, dat sie des myt breven bestellet hadden und overgescreven. Die 2 vendelen der Westvresen wachteden nu meest den scanze Oterdum und die anderen leven in goede hoepe, um hoer grote noet und commers halven geleden. Item want Reinevelt benae alle dagen sijn boden uth Embden in den scanze sende und versochte practiken[1] und to Embden dusse diel heel vergunstiget worden und van Entens seer gewaeret und vorcomen worden, dat des[+] vijandts listen neit vermochten uthrichten, hoewol voele soldaten um commer overlepen tot den vijandt. Und weren die Westvresen allene in der scanze gewest, sonder soe voele inlandtschen uth Stadt und Landen, als Claes ten Buer, Coppen Jarges, Lutgijn Hyddinck myt anderen borgeren kinderen, item Berent Kater solde die scanze niet bestendich, noch in commer ingeholden mogen hebben worden. Nu overst was die scanze groet und wol besedt myt volck. Daeromme den jonge van Reinevelt opentlick to Embden twemael comende myt breven, verorsaket, dat sommige soldaten hoer noet openbaeren und

[+]fol. 237[v].

1) Beproefde allerlei streken of listen.

Entens den 12 Februarij uth sin krancheit sick to peerde gyfft und styllet het volck. Und compt ock captein Knop den 14 Februarij in den scanze noch myt 300 mannen, als men sede, und privande, daer die malecontenten seer over becommert weren, sonderling want daer commissarien van den malecontenten wegen nu lange tijdt to Embden erhilden, an welcke Reinevelts jonge sijn breven brochte, und tom laesten Embden verlaten moten als vorgeves hoer anslach verlatende.

Myt die eerste scepen uth Engelandt worde screckelicke verrederijen uth Spannien up de koningne verspreydet, dan tom laesten, dat ock Jesuyten solden west, die den meenten anristeden dem pawstdoem up to richten, gehorsamen und ock tegens alle overicheits verbodt. Want Evangelium moet boven alle machten bestaen, und Godt meer gehoeret dan menschen tontsien betamet. Alsoe zieren sick die vijanden Godes myt den kercken leer und dussen solden hengerichtet sijn als uproerers. Und ock adel, die um den verrederije weten hadde[1]. Alsoe worde gesecht, dat to Vlissingen den prince Wilhelmus van Nassauwe solde verraedt gelecht sijn myt een huys tsprengen laten, daer die Prince myt sijn hoff balde comen worden, als van ener Hans Hansen gepractiziert, een rijckel copman[2]. Aldus worde ock gesecht, dat to Ausburch um dat nije calendarium een grote twist erstanden ys tegen overicheit van den Catholicken. Soe ock to Munster ys verandert worden in dusse winter up Christi geboertes tijdt. Den grave Enno[3] wort up dusse tijdt

1) Eppens doelt hier op de samenzwering van Francis Throckmorton, in 1584 tegen het leven van Elizabeth gesmeed, maar tijdig ontdekt; de aanlegger werd ter dood gebracht. Daarmede begonnen de reeks aanslagen op het leven van Elizabeth, die tot de executie van Maria Stuart in 1587 hebben voortgeduurd.
2) In het begin van Maart 1584 ging inderdaad de Vlissingsche koopman Hans Hansz. met het plan om den Prius door een buskruitontploffing te dooden. Het plan werd ontdekt en de misdadiger onthoofd. Vgl. Bor, bk. XVIII, blz. 48.
3) Van Oost-Friesland.

die anderde arve geboren to Eesens, daer grave Edzart niet to gast hefft comen mogen um seker swacheit.

Onno van Ewsum hadde sick in dusse tijdt naemafftich gemaket um den hoytevaerers to keren und was Entens seer angenaem und dienstelicken. Dat ock bij Johan Wilken breven geleesen sint na Gronnigen gesonden[1] und to Oterdum geopent, dat men nu nene gudt muchten overvueren,[+] als noch neet gekeret was. Daeromme worde Onno van Ewsum seer gehaetet van volen, sonderling van der overicheit [+]fol. 238. und gaet dagelickes to Embden und scouwet nemant, ter tijdt he ener sijner knechten wil ingelaten hebben boven een junge, dat hem vrij was. Und kumpt myt die wach vor Boltenporte in gewyr[2], als he, een adel inlandtsche wesende, neit wolde gekeret sijn myt offte om een dener. Und tom laesten na der overicheit Onno Tyabberen gaen und aldaer ock vragende, waeromme he myt sijn dener niet muchte in die porte uth und ingaen. Antworde borgemester, als sijne pant wesende[3], dat des niet muchte nu gescheden. Antwordt weder Onno: die malecontenten stondt die porten open myt geweer intgaen und worden harbarget up Valderen, daer dan stadt und landen meer vor to wachten weer und wat erges uth erstaen. Antworde de borgemester: dat wer loegen, offte he dan een verredtder weer. Du overst, secht he, maechste ons hier voel moyte myt dijn rekels. Antworde Ewsum weder: Menschen sijn nene rekels und gij makent, dat men sick des verwonderen moet, und anderen etc. Daeruth sech die borgemeester: Du solste mijn gevangen sijn und lange mij dijn handt. Antworde Ewsum: Daer achte ick dij neit gudt over. Und die dieneren vallen hem an, und he weigert des. Ter tijdt aldaer gescheidet, gaet na sijn behuysinge, wort daetlicken savents besedt, smorgens to 9 uren up borch gesettet und ingesloten tot verwonderinge van vole menschen, als een

1) H.S.: ges.
2) Gehaspel, strijd.
3) Evenals te Groningen hadden te Emden de burgemeesters een vierde gedeelte des jaars hun ‘pant’; zij waren dan president-burgemeester.

lange vanckenisse vresende, gelick myt Derck Huyge und Rebbert Jochums noch gedaen. Dan na korten dagen tegens 9 uren savents den 5 Martii, als die wacht besettet worden, kumpt van den borch dorch een opene hemelicheit und swemet over die grafft tot vrolicheit van volen ock. Want die Grave worde hem ongunstich, dat he den jock des adel bedrefft[1] tot sijn onwille. Daer dan Uncko Manninga, Hayo Manninga die honden omme onthaelt syndt worden und ock tegens den Grave in recht stonden um anderen saken van nije landen in Nordener marsche und windemolens, die den Vresen plegen vrij tsijn und van adel den Vresen benomen, nu weder van den Grave ontwaeret solden worden, gelick die commissarien van Munster und Bremen bij Keyser ordiniert to Lusborch in dusse tijdt verhort und ingenomen hebben tusschen den Grave und adel vorscreven und sententie[+] verwachten, hoewol Sijn Genade dusse commissarien seer ongerne inlaten muste und vole huysluyden tegens den adel stopede, als dat sie neit consentiert hadde und ock neit geclaget. Dusse weder befraget, offte sie ock van emant weren upgemaket, antworden, dat sie sick wolden bespreken. Item befragt, offte zie die waerheit ock wol besweren wolden, soe nodich, antworden, dat sie conen tegens horen heren niet tuygen. Offte sie ock scade rekenen konden? Hier antworden sommigen: Wij vertrouwen Sijn Genade sal ons to rechte laten, dan soe niet, moeten wij noch ant Rijck ons beclagen. Hier verclaert graef Johan sick alsoe, dat he und sijn her broder allene 3 gras verdedingen van anwassen landen uth guede wille ingelaten; anders hoerde het den egenarffden to. Den moelens und jacht angaende vermeende he der hoecheit allene tohorich na rechtskentenisse als regalia. Hierbij worde dusse varsche anholdinge van Onno van Ewsum mede gerekent, dat he als ener des adels injurlicken was ingesloten und gevanckelicken gestalt. Daer men nene adel mach voer recht citieren sonder Sijn Genaden consendt, alsoe mach Sijn Genade nene adel

[+] fol. 238[v].

1) Den spot met den adel drijfft.

insluten dan bij handtastunge allene, als Aylt Vrese in groter daet toe Hinte beyegende.

Den 22 Februarij comen daer ilendt smorgens to 8 uren 40 soldaten van Wedde to Wolthuysen tot verwunderinge der borgeren und bena tot ongedult, dat men alsoe die malecontenten also favorizierde, und dat myt droste wille, want he gefragt, antwoerde het weer sonder noet, allene um sekere geschefften des Konicks, tweten, dat sie die twe commissarien geleiden uth Embden weder na Gronnigen, als lutenandt van Reinevelt und een Spanger. Onder des was het geruchte, dat men den adel wolden begripen und en yder, Johan Starckenborch, Rengers und anderen vertogen hemelicken. Dan tot 1 uren na middach varen aff na Adwerick[1] und worden van die voetknechten uthgeleidet. Und soe den dach over vertovet hadde worden, solde sonder onvrede neit affgaen hebben myt het graw und borger. Want men ganslicken onbehorlicken achteden, dat die droste so hemelicken die malecontenten onder hoer stadt liet comen, daer men den andere partie ganslicken uthsluytende weren und neit geerne bij ene eder twe dulden wolden.

Die Gronnigers bedachten nu noch wijders hoer palen to besetten, maken noch een scanze int Oltampt up den dijcke na Dunenbroke up den Ham[2]. Item in Drente und vermenen die landen na Adweert weder to besetten[+] und to wonen laten, als solden sie beide partien scattinge betalen, gelick voele uth Westelandt der malecontenten deden, daer de abt van Adewert in tovreden sin landen ock sonder huere to brucken laten, soe emant wat winnen konde und wonen muchte. Daer sick dan vermeenden to ontholden die uth die Oesterhorne, want hoer landen in water van Oterdum an Hogerbrugge sweveden bij Dampsterdiep langes, als alle hoge tijden invloygende doer die gaeten bij Termunte doergesteken und ock Oterdum, daer ock die dijcken desperiert worden als geblotet van het holt und heel invallen musten. Und die scanze wol starck

[+]fol. 239.

1) Aurich.
2) Dunebroek ligt even over de grens ten oosten van Bellingwolde.

besettet blefft van die Westvresen, als Entens daeruth vertrocken worden und dusse sommer myt den anderen tdoen crigen solden, als reede vaken scarmuszierende und een belecht drouweden.

Umtrent Martio bestaet ock Vrese, droste, knechten antnemen und lecht sie to Logen, Larrelt up den huysman, daer men alnoch nene ander orsake weten konden dan dat die hoytevaerers tvoele gelettet und upgenomen worden to landen, dat ock up wegen nemant na Bonne[1)], Lier und anders wanderen muchte. Daer die meente heel mede versaget, als benae arm gescattet, ock nene vijandt hadde offte wisten, noch bescadiget worden van emant, dat men den huysman dan neit meer beswaeren behoerden. Overst die droste antwoerde, dat Sijn Genade wolde sijn paelen besetten myt 200 knechten und niet van sijn bueren geleert wesen. Worde daeromme gesecht, dat yder gras landes solde geven ½ cyfert[2)], solden conen maken yder soldaet 4 daler des maents, die nu bij den huysman seer ontijdtlicken leveden etc. Hoewol die meente seer onwillicken was, muchte dit nemant tegenssprekken sonder ongunst. Voel weiniger die rijckesten, die men balde vynden konden na Embder wreetheit.

Doctor Wrytzerus[3)], medicus van Westerwijtwert, een seer geleerde medicus und ider angenaem, was seer vrunden den Ewsum, dat he ock all sijnen voer Ewsum verpandet hadde tot 8000 gulden, want he alnoch Ewsum in sijn krancheit neit trosloes leet und entlicken to winterstijdt na Oterdum reisede und lange in den scanze bij was, beswacket ock in sijn olderdoem van hardtseer und wederwille sijnes staets. Als na den tijdt niet seer gesundt, starff ock den 7 Martii. Lat na 1 soen und 1 dochter, die nu heel hore arffnisse onsekeren weren om Ewsums schulde halven; to Embden begraven in der Grote Kercke.

[+] Die disciplina der malecontensche soldaten, nadat sie

[+]fol. 239[v].

1) Bunde, even ten o. van de grens tusschen Nieuwe Schans en Leer.
2) Sifert is een kleine Oostfriesche pasmunt.
3) Deze is Dr. Writzerus Sandfoerth. Vgl. Mr. J.A. Feith, Inventaris van het Huisarchief van den Nienoord, nrs. 387, 681 en 684. Vgl. ook boven blz. 529.

versien worden uth die quartierde dorperen myt lenunghe, worde nu strenger und hilden sie bynnen van garden. Und Reinevelt myt den sijnen holden vitisrecht[1] und dat over verscheiden misdeders. Onder welcke ener uth Oterdum overgelopen, een Hollander, misbrucket sijn vrijheit offte vermetenheit und hadde een belde gestupet[2], seggende: Du byst mijn Godt, mijn duvel neit, mijn vader offte moder, suster eder broder, vijandt und vrundt; wat makestu dij dan? Wordt tom dode in Fermsem verordelt myt noch twe anderen up den 8 Mertii, de sick tegens hopman upsechtich gestalt und een de huysman bescadigt, und ener van een maget uth gerichte genomen[3]. Noch bekande dusse Reinevelt, dat dar een reformatie in der kercken van noden was, soe die Konick sulckes geboedt, und queme van het hoeff und neit van die voeten; die ondersaten behoerden neit uptstaen und ordinge tstellen tegens sijn heren offte konick, als offte men an den Koninck geloveden meer dan Godt. Item bij vitisrecht worden den Johan Wilcken affgekandt 45,000 gulden, want to Knocke in een orlichscyp um to convoyeren sodanigen gelt geaventuert was und sick neit in een egen scip verholden hadden. Und die borgeren mogen nene upsage doen weder up enigen borgeren guederen to Embden liggende. Alsoe worde ock in Oterdum, nadat men verwachtede gelt und betalinge uth Hollandt offte Westerlandt, enige forme van vitisrecht geholden over die verlopenen knechten, und soe ock neit weder yncomen wolden, dat daer benae 500 uptekent sint worden und wal 500 verstorven weren uth commer und honger. Daeronder ock getellet synt hopluyden, vendeleker, als Wilcke van Ween, die wol 800 gulden an sijn hopmanscap upgesettet hadde, starff to Embden myt sijn huysfrouwe, dat

1) Waarschijnlijk = halsrecht, hetgeen ook rechtspraak over soldaten kan beteekenen.
2) Gegeeseld.
3) Oudtijds had een maagd het recht een ter dood veroordeelde van het schavot te redden, zoo zij zich bereid verklaarde hem onmiddellijk te huwen. Daarop schijnt Eppens te zinspelen.

men die graffenisse niet wol betalen conde und die herberge vuldoen. Und alsoe ock anderen edelluyden soens. Item Entens hadde het sijnen daervoer upgesettet tot 8000 gulden, alsoe die uth Gronnigen Ludgijn Hiddinck, Johan Isbrans soens, und meer. Und nu weder na gelt hoepeden, als voer sodanige scanse verlecht und verstrecket, ik wil neit seggen van Claes ten Buer, Eppe Bauckens, Geert Smyts. Und anderen sick verborgeden, dat ock die des neit doen conde offte wolde niet gehort offte acht worden in den scanze.

Uth versoeck van Eysse Yarges und Joest van Cleve, den 16 Februarij nagesandt, was na lange anholdent und[+] disputierent over Ewsums und Entens commissie, als myt hor egene aventuer het landt intnemen und tot contrebutie tbrengen, erholden[1)], [+]fol. 240. dat men nene andere hulpe konden offte wolden doen van betalinge offte men solden die scanze Oterdum in der Staten handen overgeven. Daer die Gronnigers nu langen um gescreven, dat dusse twe oversten doch neit vermuchten uthtrichten noch daetlicken bestaen, die nemant to raedt hadden und annemen wolden uth Stadt offte Landen, dan an sick allene sonder gelt vertrouweden, worden meer gehatet als gelevet, sonderling want die stadt Gronnigen doch myt den adel niet worde accorderen, all solden sie die uterste noedt lijden und verwachten. Und weer beter van Hollanders offte Westvresen to besetten laten, dan van Entens offte Ewsum, all weer sie beyden tsamen eniger gewest. Und die Westvresen wonscheden ock neit levers, want sie dusse scanze een vorborch achteden vor hoer landt, weren ock willicken myt gelt to versorgen, want die vijandt niet muchte op hoer landt trecken, soe lange dusse scanze bewaret blefft, und mogelick dussen winter overtogen solden worden hebben. Und alsoe die Nije Ziel ant westen, kumpt Oterdum ock int oesten an den Westvresen myt consendt der Staten und Princen Excellentie, uth dat uth[2)] soedanigen unvruchbaer und

1) Bewaard. Kan ook zijn: vastgesteld.
2) Zoodat.

onripe vermeteliche commissie Entens und Ewsum ghegeven und sonder raedt gebrucket.

Daeromme soe senden die Westvresen twe commissarien, als borgemester uth Leverden und Wybe Onsteens. Und komen den 15 Martii to Norden an myt storm myt hopman Lazaro tot 200 mannen starck und, als vermeenden, myt vulle betallinge. Dan brengen mede scuffelen und kaeren um den scanze to klener hebben und to starcken, als offte aldaer een klene scanze und weinich volcks helpen muchte, welckes tegens Ewsums vornement verandert den Gronnigers wol lieff was, als vresende dat daer een haven solde gemaket worden und stadt gebouwet, dat alsoe Gronnigen nene jegener to vresen solde hebben und so lange tot dusse overmoet upgewassen und verstarcket ys worden. Dusse commissarien hebben myt die beveelhebberen voele raedts und doende; und solden meer gehadt hebben, soe Ewsum gelevet hadde, die Oterdum neit hadde verlaten. Dan overste Entens hadde myt haest ingewilliget, hetsij an sick despererende offte anders vermoet beloent tworden voer sijn trouwe wacht, arbeit, moyte, perikel und stolticheit tegens den vijandt buyten alles, wes he vermocht hadde to water und to lande.[+] Und die commissarien bescheiden hem eerst to Larrelt den 17 Martii um die molsteringe tdoen und hebben allene commissie van een maendt solts. Want die Staten hadde Ewsum und Entens allene up die Ommelanden quartiert und anders nene betalinge belovet und well den oversten Azinge Entens neit volgen wolden als bestalter overster dusser tweer regimenten tot 10 vendelen, solden neit to verwachten hebben, dan solden myt vorigen soldinge und servysen eder commissie tvreden sijn. Daermede voele tot Entens gedwongen sint worden. Onder alle wort Onno van Ewsum in Wylcke van Ween plaetse gestalt tot een hopman gemaket bij Azinge Entens, gelick Caspar van Ewsum onder den Westvresen ock hopman in den scanze verblifft.

[+]fol. 240[v].

Den 16 Martii wort die grave Willum van Nassauwen als lutenandt van den Prince tot stadtholder ontfangen in Westerlandt und die bijkumpst to Franiker verscreven und neit to Leverden um partije halven der borge-

ren[1]. Onder dussen stadholder solde Azinge Entens nu in dienst trecken uth Oterdum, und dat up der Velu na Zutphen, alwaer men Truckses, grave van Moers, Idel Hindrick ock verwachteden. Dan van den Beyger und Monstersche gekeret wordt weinich uthgericht, dan Idel Hindrick[2] gevangen myt 200 ruyteren, overijlet geworden van captein Thomas. Maket in laeste Martii die sake ganslicken bedacht und droefflicken. Und die vijanden to Gronnigen gauderen sier, starcken hor pawstfest to Paesschen[3] myt bichten und anders, die men des neit togemeten solden hebben. Ock was die vijandt doentde in Vlanderen, dat Ambyses[4], borgemester van Gendt, stedes den Alason contrarie, de religie seer togedaen und groet geacht bij hartoch Casmirus, vor een yaer weder ingeropen tot der regerunge, socht accordt myt den Spangerden weder up den gansche vredehandel, dan de Spangerden hemelicken anslagen maken up Gent und Dormunde[5], myt Iperen und Brugge als bestandt holdende, wordt Ambyses gevangen van den borgeren bynnen Gent, tot verwonderinge van alle menschen, dat men up nene menschen solden trouwen mogen. Daer Embyses togebrocht uth wantrouwent van Alazon und ansiendt des swacheits van den stadt und hoeren overicheit.

In den vasten worden noch der adel guederen bij den kerse vercofft um gringe werdije. Onder welcke ys ock Azinge Ripperda kinderen und Bauwe Katers guederen to Winsum, het gras landes voer 45 gulden, welcke plegede 5 daleren thuere doen. Und want die syndicus ock hoveling wolde wesen, begert dat nemant hem solde

1) Vgl. Wagenaar, Het leven van graaf Willem Lodewijk, blz. 42 vlg., waar ook meer te vinden is over de toenmalige politieke verhoudingen in Friesland, vooral over de ook door Eppens aangevoerde tegenstelling van Franeker en Leeuwarden. Wagenaar noemt 10 Maart als dag van aankomst van den nieuwen luitenant-stadhouder.
2) Het is niet gebleken, wie Idel (Eitel) Hendrick is; misschien Hendrik van Brunswijk?
3) Paschen viel in 1584 op 19 April.
4) Hembyze. Vgl. boven, blz. 487, noot 4.
5) Termonde, Dendermonde.

+ affkeren myt upbeeden, he wolde doch hebben. Daermede Johan van Gouw[1] mede Staet des landes vermeent tblijven. Dusse kinderen[2] weren ock myt des zaligen +fol. 241. heren van Nijenorts schulde becortet, want he, hoerer vormunder und oem, nene vuldaet wider becomen muchte, jae benae nene sluyt van rekenscap.

Den 24 Martii kumpt die Amirael uth Hollandt myt Merten Reygers und Broes up der Emse, bij den anderen, Johan Mennista, Evert Luytgens, Noes, Derck Scoen, Knop. Und als daetlicken ock inquemen die Spanische vloete tot 13 scepen myt solt den 26 Martii, worden upgeholden und moten nene solt invueren, welckes doch neit to Embden solde blijven, noch den Gronnigers dienstlicken. Und worde geacht alsoff men der stadt Embden wolvart letteden. Und na tusschenraden und reysent an den grave Edzart worde meest geduydet, dat men het olde verdrach weder wolden bestediget hebben van beyde graven ondertekent, dat nemant uth Embden solde tovuer doen up vijanden landen, dan halen laten van beyden partien; dat van Ocko Vrese sulven contrarie gedaen, den hoytevarers seer stopede und begunstigede. Und solden des bij den Staten verantworden laten, want die amirael Johan Garbrans niet disputierde, dan bleff bij sijne commissie, als solde sijn scyp to spaneren gescoten worden, daer de coepvart wol willick und mechtich to was, als anders niet to sorgen was.

Die mulsteringhe den 27 Mertii vuldaen, wort een maent solts den soldaten gelecht und die Gronnigers weigeren Entens horen dienst myt Coppen Jarges. Und den 1 Aprilis trecket Azinge Entens uth den scanze Oterdum myt 20 scepen, up 700 mannen gestalt, und scepet na Westerlant offte Velu. Daermede die Staten van Westerlandt mesteren worden over de beyde scanzen Nijenziel

1) Johan van Gouda, de syndicus der stad Groningen. Vgl. boven, blz. 440.
2) Dit zijn de even te voren genoemde kinderen van Azinge Ripperda. Deze was een zoon van Focco Ripperda van Winsum en Anna van Ewsum, eene zuster van Wigbolt van Ewsum, heer van Nijenoord. Wigbolt was dus de oud-oom dier kinderen.

und Oterdum, datwelcke de syndicus[1] vaken scrivende niet hefft letten conen offte willen, als Entens neit so gunstigede als Ewsum. Und worden in Oterdum vijff hopluyden gelecht, daer Tyart Hettinga overste gestalt und Symon Brouwer, Lazarus, Knop myt joncker Caspar van Ewsum ingelecht umtrent 1000 hoveden starck. Und daetlicken die scanze verandert und klener gemaket na der Gronniger wonsche und begeerdete, niet ansiende dat ende waerom und tot wat ende. Soe die hocheit des stadt Gronnigen hefft doen wassen und tonemen und niet mach verandert worden, soe die stadt Gronnigen allene[+] mester blijfft. Dar vole inredent und contra gevallen ys, dat die voeryge form verbleven ys, als natuerlicken vast und verstandich geordiniert myt vijff dwengers; allene dat een opene haven to maken und to holden die meeste sorge solde sijn, sonder welcke die plaetse nichtes to achten. Overst woe licht des tdoen sij, hebben vaken olde erfaren mannen als Aylko Herens und andere ingesetenen wol betuyget. Want Dielffzielster scepperscup[2] myt die van Fermsum deden den landen gewalt und nene kleine scaden, dat alle wateren van die Heydenscap, nae Thessinge und Buer[3] gelegen, myt die Woltlanden, Tuychen[4] und Meede[5] tot an den Dampsterwech und dijck bij Dampsterdiep langes gedwongen worden doer die hoechste landen doer den Post na den Dam up den Delffziel, und dat sick Fermsum hammerick affsonderde van andere lege landen und neit konde lijden, gelick in Oestvreslant alle wateren togelick up alle zijelen und tochten konen und mogen vallen. Want van Oterdum tot Dampsterdiep ys een even leger landt dan nortwert over Dampsterdiep ys. Soe behoerde des dan sijn leechte to holden und volgen, daer nu achte ynlandtsche zielen in den Dampsterwech geholden worden, dat allene die lege landen van Oterdum aff an Dampsterdiep niet up die

[+]fol. 241[v].

1) Der Ommelanden.
2) D. i. de scheppers of het bestuur van het Zijlvest der Drie Delfzijlen.
3) Ten Boer.
4) Tjuchem, aan de oostzijde van het Schildmeer.
5) De landen bij het Meedhuizermeer.

eerste ebbe, dan up ebbe van ebbe moeten ontloeset worden van hoer wateren, tweten als die hoege landen niet allene hoer wateren doer den Post verlaten[1)] eerst, dan daerna ock eerst weder uthvloygen, voerdat die bynnenste zielen hoer ingesloten wateren up den naebbe uthlaten mogen yn Dampsterdiep. Welcker diep doch ock myt een dijcke van oldes, und alnoch myt een waterkaynghe bepennet[2)] blijfft. Soe derhalven dusse ingeslotene wateren die lege landen allene na Fermsum und Oterdum muchten und konden bevloygen, solden die leege landen niet allene van wateren konen beter und vroer, dan ock even gelick myt de hoege landen ontloeset worden, dan ock die haven tho Oterdum dorch die inlandtsche bynnenwateren gegrotet, gediepet und open geholden worden. Und des to meer, soevole die Heydenscap na den Schylt[3)] und die Schilt up Midthuyster meer und vorts up Wagenborger meer hoer ontloesinge myt corte und weinich arbeits erlangen mogen. Sonderling als thoe Post bij Rengers huys in het voerjaer offte natte yaeren verlaten[1)] gesloten offte anders pendunghe[4)] gemaket worden tegens die hoege landtsche wateren.

Uth dusse ordinantie enes havens voer und doer Oterdum myt tovloet van inlandtsche wateren to maken[+] solde Oterdum niet allene sijn gelegen plaetse uth naertuers halven den Ommelanden een gelegen haven, vestenisse und [+]fol. 242.
beschermínghe wesen voer hoer vijanden, want in die hele ommeleggende landen nener dergelicken plaetsen synnen, die alsoe to water gebrucket can worden als Oterdum, dan solde ock myt corten die heele indtlandtsche twist van stapel und stapelrecht, vrijheit, gerechticheit mogen endigen und doeden tegens den stadt Gronnigen, die allene um dusse enighe orsake willen sick stedes myt hoer nabueren, hovelingen und ingesetenen der landen hefft tom strijdt begeven und hoeren

1) Sluizen.
2) Door dammen afsluiten.
3) Het Schildmeer.
1) Sluizen.
4) Aarden dam.

nabuerheren und landtheren bescadiget und affgetreden daeromme, dat nevens den stadt Gronnigen nene medevestenisse gelecht und erholden konde worden, die der Gronniger gewalt hefft mogen tegensstaen und tegensholden. Und hefft stedes myt alle nabueren na hoeren egene gevallen gespolet[1] myt huldinge tdoen und onthuldinge. Welckes hoer dat kleine vruchbaere Vreslant, die Ommelanden, niet hefft mogen weren und keren, als sick in opene platte landen erholdende, und vermeende meer myt ener stadt vrundt tmogen blijven dan myt voelen. Welckes tom laesten niet anders ys erfaren, dat gelick een enichste kyndt und soen, sijnes vaders guederen alle bearffende, niet soe matich und vrundtlicken sick stellet als voele arffgenamen sick tsamen verbonden erkennen. Soe hefft sick Gronnigen ock dorch sijn rijckdoem verheven und duchten gemaket und die Ommelanden heel und all neit allene ingeslonden, dan ock vijandtlicken daermede ommeghegaen. Als alle indtlandtsche crijgen betuyghen, dat der hovelinge huysen sindt daelgesmeten van die Gronniger Scyrighe und Vettcopers partije erstanden, vremde heren ingehaelt, affgeset und ontsworen. Als myt den bysscop van Utricht ys erfaren, in wens eedt sie billicken alnoch to rekenen sindt. Item myt den vorst van Sassen[2], graeff van Embden[3], hartoch van Gelder[4], Burgunschen[5] und nu in dusse laeste tijden myt den Staten und malecontenten yamerlicken befunden ys. Dat wat die stadt Gronnigen allene gedacht hefft, heff sie ock allene mogen bedriven, noch edit noch recht, frundtscap noch nabuerscap wijders achtende, want daer nene vestenisse offte gewalt in de Ommelanden den stadt Gronnigen[+] tom wederstandt gelecht was. Daer den Dam soe blodich omme verstoereth und ontvestett ys geworden und verdrucket. Noch enich heer und vorst hefft stalt grijpen[6]

[+] fol. 242[v].

1) Gespeeld.
2) George van Saksen.
3) Edzard I van Oost-Friesland.
4) Karel van Gelder.
5) Tijdens Karel V.
6) Stand houden, macht verkrijgen.

mogen, hetsij up den Dielffziel offte anders waer, als die olde crijgen[1] opentlicken betuygen. Want die hartoch van Sassen ys myt den Dam neit vervaert[2] gebleven, gelick ock neit die vorst van Gelder, die den Dam und Delffziel tsamen bevestigt, balde verloren hefft, als to veere bynnenlandes gelegen. Und graef Lodewick ock neit mogen dienen, noch Azinge Entens in den yammerlicke vortoch anno 80 neit beschermen, gelick ock neit Wynsum[3] den heren van Nijenort Wigbolt van Ewsum hefft doen mogen, allene want sie van alle havens und wateren affgesondert und belegert nene ontsedt, tovuer van privande noch enich vrij uthkumpst geven konden. Dan sindt datlicken in hoer vijanden gewalt overgegeven worden und verbleven. Und die Ommelanden der stadt Gronnigen allene tom roefft gelaten.

Dussen scaden, verdarff, elende und onsekerheit kan allene dusse scanze Oterdum alles keren und weren, als alsoe to water gelegen. Soe lange die Emse hoer niet genomen mach worden myt gewalt offte harde vorsten, mach Oterdum niet belecht, benouwet, gesloten offte ingenomen mogen worden, woe groten gewalt daer ock tegens muchte gelecht worden. Jae, dat ock die Emse myt dusse plaetse mucht verwaltet blijven und die coephandel evenwol gedaen als to Embden, jae die Ol(t)ampten niet up Embden dan to lande bynnen Oterdum solen mogen verkeeren und hoeren waeren affsenden, und die Ommelanden nu niet meer een marcket solden mogen volgen, dan twe und meer, als ten Dam, Fermsum, Oterdum, Gronnigen und Nijenziel. Dusse plaetse sal van neene stadt mogen angesprenget worden, daer die malecontenten noch nene belegerunghe voer gemaket offte versocht hebben, daer sie anders alle andere scanze und vestenisse niet lange onversocht hebben laten. Und Verdugo ock sulven gesecht, he wiste Oterdum niet twynnen,

1) Misschien schrijffout voor: kroniken. Mogelijk ook bedoelt Eppens de oude krijgsverhalen.
2) Heeft den Dam niet kunnen behouden.
3) Zie boven, blz. 280 vlg.

all weer de Spansche mach daer geheel voer, soe sie sick in alles wolden vorsien. Und hadde men den graef van Oestvreslant mogen in verbintenisse brengen, solde die naeste middel wesen um Oterdum to bedwingen, soe men scepen up der Emse uthleede und den Knock ock gelick bescanzeden, daer rede, haven und verblijfft were[+] als die duypte hebbende und tegens Oterdum naest gelecht.

Dat nu dusse scanze Oterdum neit een klene scanze dan temelicke van grotheit behort geholden tworden, dat betuyget genoechsam erfaringe, dat een kleine schansse, noch weinich volcks bisheer daer niet gehulpen offte wercket hebbe, als myt den uthtoch na Oltampt geleret sijnde, die den vijandt neit starck genoch, noch den scanze niet hebben beholden mogen. Daer dan endtlicken moten veerdich geholden wesen dre eder vier duysent tvoete und ock sommigen to peerde, offte, soe sodanigen in den landen intrecken, in dusse plaetse to leger und verblijff mogen verwachten und beholden. Daer alle munitien, vittualia und tovuer mach uth und yn ontfangen und langen, jae ock to water ynnemen, und ock to water uthsetten und up alle plaetsen die Ommelanden innemen und verdedygen. Daermede dan entlicken kundich, dat dusse plaetse allene het middel ys Gronnigens gewalt to breken, vrijheit und vrede to beholden, dat landt to verdedigen und uth der vijanden handen to erredden. Und soe die Spangerden dusse plaetse alsoe geacht und gekennet hadden, solden niet lange myt den graven van Oestvreslant lieffcoesen um den Emse und gebruck des zees und mogelicken den Hollanders tdoen maken ock den Emse to beleggen. Soe dan dusse plaetse Oterdum in der Westvresen gewalt und beschermenisse uth der Ommelanden egendoem gecomen ys, und die dusse orlochen[1)] noch neit endigen dan groter und swaerer angaen worden; dat ock onse medegenoten des religioens den sake ongunstiger und affvallich worden, jae een yder sijn egene versonunghe soket, und men up nije an den hartoch van Alason vertrouwen sal moten und Vreslandt

[+]fol. 243.

1) HS.: orlingen.

myt graef Willum van Nassauwen, des Princen broders soen, tot stadtholder versien ys worden in hoepe van beter und wijdere regerunghe dusse provuntien, soe laet yck dusse boeckes eende hier verblijven und grijpe tom vijffte boecke dusses histories.

Dat vijffte boeck

dusses histories des stadts Gronnigen tegens den Westvresen und hoeren bundgenoten.

+ Alsoe Azinge Entens in des zaligen heren van Ewsum plaetse worde ingestalt, und nu up der Staten commissien, der Ommelanden deputierden niet sonderling onderworpen offte uth den Ommelanden bijstandt erlange, und Oterdum verlatende, daer Onno van Ewsum mede in dienst gecomen, als myt den droste Ocko Vrese ganslicken in vijandtscap geraden, und men Derck Huygen myt Robbert Jochums alnoch niet tot verhoer van rechte stelleden, dar sie sick up berepen und myt Evert Lutgens ock partijch gehandelt muchte wesen, overmydts enich rogge up der Emse angeholden, soe ys Onno van Ewsum sijnes hones und nadiels gedachtich und nemen bij Emseshoerne 5 scipperen und borgeren uth hoere scepen mede na Harlingen, niet anders versokende dan dat Derck Huyge und Robbert Jochums solden vrijgestalt und to verhoer van rechte gelaten worden, anders wiste sie der stadt Embden nichtes toe onwille. Die scepen worden weder vaeren laten und comen to Embden myt bedroeffenisse der borgeren, dat alsoe um hoytevaeres den zee mijden solden moten. Und Ocko Vrese nu sulven mede jechtich[1)] bevonden was myt weinigen tot hem und men wolden hiertegens nichtes up Oterdum volgen laten und sluyten alle der stadt vor thoe[2)], als suydelaeren und anderen, die der sake anhingen, weren, dat sie der borgerie sick ontholden solden. Die scipperen scriven daetlicken up den 5 Aprilis, daer Kort Borchers broders sone mede

+fol. 243v.

1) Schuldig, in het openbaar.
2) Misschien te lezen: thovoer.

bijgenomen was, Borchert genoempt, um Derck Huyge to ontloesen. Dan commissarium affgeveerdiget, Wyardum notarium, erlanget niene korten antwordt.

Entens in Westerlandt scepende, trecket tvoete doer het landt ilendt um Stenwick to verrasschen, dan die anslach gemeldet wort ijdel, want Staten raedt wordt niet trow offte versloten geacht. Na Entens afftoch worde dat stratenscenden meer und meer van den Westvresen pleget und Hans van Esens, lutenandt van juncker Caspar van Ewsum, grijpt Tamme Popkens, een lidmaten der relige, myt den sijnen und wort ransoent up 320 daler und soe[+] vort anderen allene, want men uth landt reyseden und up des Graven strate niet vrij muchte sijn. Alsoe ock Alryck Wijars, to [+]fol. 244.
Winscote wonende und vulmechtich des meentes, wort van Luert Huinghe up Evert Langens scyp verwaret, van Bunne gehaelt, betaelt 1100 gulden und die onkosten daerboven. Gybbe Frericks, Berent Hindricus, Hayo Stapert und Menno Frericks worden 195 ossen und perden benomen und to scepe gebrocht bij Oldersum, van Bachbant[1)] upgenomen und verdregen, crijgen umtrent 50 weder voer 200 daler und dit up den sulvegen tijdt, als Palmavendt[2)] die malecontenten to Askendorp und Reen[3)] up Oestvreslandt indringende weren, overmydts het stratenscenden hoeren borgeren und burgeren guederen angedaen und die tovuer gelettet worde, als den 13 Aprilis. Um dusse tijdt stellet sick juncker Aylco Unsta van Wessinghe als na Westerlandt reysende myt Aepko van Ewsum, den amirael Johan Garbrans ansokende um convoy, ock den Knop; dan weinich gelts beedende worden van Knop belachet und vaeren van den Knock sonder convoy na het wat, van den scipperen vermaent, dat het niet sonder perikel weer. Antworden weder: sie wolden wagen. Und loepen up het

1) H.S. heeft: Vlachbant. Bedoeld zal zijn Bagband, een dorp tusschen Aurich en Leer. Ook was er een familie van dien naam. Vriendelijke mededeeling van prof. F. Ritter te Emden.
2) 11 April.
3) Aschendorp en Rhede, dorpen rechts en links nabij de Eems ten oosten van Boertange.

droge, dat die van Warffum droeges voets hoer anhaelen mogen. Worden eerst geholden als gevangenen, dan myt een kleine ransoen vrijgelaten, blijven vrij in het landt, als allene een schijn soekende van intocht. Dit hefft voele nasage gemaket und verwonderinge, woe sodanige noch solden sick stellen als hoveden und oversten der saken. Daer mij endtlicken tom spot geantwoerdt ys van borger uth Gronnigen: dat wij wol eer konden versoent worden dan die borgeren, ja, Aylko Unsta ys reede voer yngetogen, die kan die wech wol veerdigen[1]. Dit bleff styl eerst bij den adel, als sick bedacht holdende, dan balde vergeten, als niet ovell gehandelt bij Hayo Manninga, Ulryck van Ewsum, des wetende als onwetende, daer die ene up antwoerde: dit sint die adel und hoveden, die ons regeren wolden und den sake doen, als oc Hermen Siccinge, Wigbelt Iselmuyde, Jurgen Leuwe etc.

[+] Bij graef Edzaert was nu lange tijdt to hove erholden een Spansche gesande, Hindrick Voncks neve, welckes den ingesetenen seer beducht makede. Overst als onversiens up Palmavendt umtrent ruyteren und knechten tot 800 to Askendorp und Reen comen, und Reyderlant vermenen inttrecken, kompt in stadt und landen een groter versagent, dat in Reyderlant wijff und kindt, myt beesten und huysraedt, over den Eemse iledt, alsoffte die vijandt landt inhadde, sonderling daer Occo Vrese lat uthkundigen, dat yder solde sick still holden, Sijn Genade hadde nene vijandt. Jae verboedt sick to reppen bij lijffsstraffe. Und wolde ock reede volck voerbij den Vreschen scepen senden in der nacht up Palmdach, dan worden gekert. Overst middeleertijdt waecket graef Johan myt sijn bueren to Wener, Lier und Bonne, daer die meente standafftichger was als Hansken Holthuyseren und beveelhebberen, ter tijdt die malecontenten hoer gesanden up den Oert[2] senden um[3] dortoch thebben na des broders gebeede, verhopende sijn meente solden sick still holden und niet

[+]fol. 244[v].

1) Gereed maken.
2) Leeroort, een schans bij Leer.
3) HS.: und.

allene sick wederstellen. Overst graef Johan seer beswaert, dat sijn broder nene vijandt wiste, die hem sijn landt wolde verdarven, holdet myt goede woerden die gesanden der malecontenten dre dagen bij sick und starcket syck myt sijn onderdanen, claget over des broders gevaerlicheit, daer he und sijn kinderen in geraden worden, soe die vijandt landt intoch und scanze makede to Dytsum[1], Knock offte anders, als sick balde mester gemaket van het landt; dat die graven dan weinich meer geacht solden worden, ter tijdt die juncker Hector to Oldersum und Jasper Lijsinck tusschen beyden treckende, den grave Edzart bewegen, dat he ock endtlicken gebudt up den 18 Aprilis Occo Vrese myt Gemmiger vendel up to trecken, die doch reede veerdich und all uptogen weren. Want sie wolden bij hoer nabueren blijven und sick sulven redden, graef Edzart wolde hoer neit weder geven. Desgelick trecket up het vendel van den Greet, van Hinte, sommige scutten. Und besetten den scanze to Velgen[2], Bunne und Overlegerenlandt[3] myt dre legeren, daer gerekent solden sijn wol 12000 bueren, wol gerust und gemoet myt sommigen soldaten daeronder. Des was Knop ock bij den Ort[4] und to Wener myt sijn scepen und 300 mannen van den Amirael upgesandt, niet sonder[+] tolaten van graef Johan. Myddelertijdt sendet graef Edzart den secretarium und Johan Wilken und Iserkremer twe mael na Gronnigen, dat die gesanden int leger sick bynnenhilden und tom laesten in verdrach to Duynbrocke[5] sindt geraden myt graef Edzart myt willunge van graef Johan. Daer Verdugo und Mepsche den anderen beyegent hebbent, niet sonder grote romens, dat die stadt Gronnigen ock den graven to Oestvreslandt wisten to bedwingen, dat sie vrij straten holden solden moten. Und

[+] fol. 245.

1) Nabij de uitmonding der Eems ten zuiden van Emden.
2) Nabij de westzijde der Eems ten oosten van Bellingewolde.
3) Overledingerland is het landschap ten oosten van de Eems en Reiderland.
4) Leeroort.
5) Het klooster Dunebroek, even aan gene zijde der grens ten oosten van Bellingwolde. Vgl. boven, blz. 539.

des worde gesecht: men wolden graef Edzart die regerunge alleen gelevert hebben, graef Johan solde junckers vrijheit allene beholden hebben. Overst die graef van Oldenborch was ock niet weiniger wachtende up den haspel, als men gewonlicken secht. Tho Gronnigen hadde Egbert Upkens[1] gesecht: die graven moegen hoeren junckeren bedwingen, dan den konick van Spannien to keeren ys nene graven werck; woe willicker ingelaten, hoe beter gedragen. Overst graef Johan, sulven bij sijn huysluyden treckende, maket hoer guede moet; men solden hoer ditmael konen keeren; he wolde vor sin vaderlant, religie und vrijheit het levendt laten. Welckes dan graef Johan een groten roem und loff gemaket in ander landen, dat he soe manlicken myt sijn ondersaten eendrachtelicken den vijandt hadde gekeret. Worde noch meer gelevet van den sijnen und worde naest Godt dusse tegenstandt den graef Johan allene bedancket. Want hadde sie ilendt ingetogen, die huysluyden mosten alle geweken hebben, diewijle die ene upbodet worde, die ander ingeholden. Overst to Antwerpen und Hollandt was geruchte geschullen, dat Oestvreslant was Spansche offte malecontents, Emden belecht, dat men ock des niet benenen dorsten offte muchten sonder gevaer des levendts. Daeromme Wyardus commissarius nene endtlicke resolutie up den angeholdene scip(p)eren erlangen muchte, als doch den grave Edzart suspect achtende und partijch bevindende. Dusse legerunghe to Askendorp hefft benae 3 weken geduert tot den 25 Aprilis. Overst die borgeren und meente weigeren myt gewalt offte waepenen der borgeren guederen to caveren offte tleyden, want sie noch to neit bescadiget weren und nene[+] vijanden maken wolden; gelick Ewsum und Entens gherne die naeste dorperen tot contributie verwilliget hadden und hoer savegarden uthboeden[2], dan nichtes vercregen. Want die Gronnigers de scattinge swaer makeden und

[+]fol. 245[v].

1) Egbert Upkena was in dit jaar gekozen tot burgemeester van Groningen. Vgl. boven, blz. 523.
2) Aanbieden.

ock verboden respondentie tmaken, versoken des ock dusse hopluyden uth den scanze Oterdum und holdent lange dragent. Dan niet erlangende, branden den 23 Aprilis Woldendorp und drouwen alsoe vort tvaeren Heveskens, Weiwert, Midthuysen, Amsweer, Tuckwert myt Fermsum, daermede die heerten meer vervremdet worden und alle vromen misprisen, sonderling want na Westerlandt die landen weder bewoent und tot contributie ingelaten worden ter beiden sijden. Dusse overst niet bescermet muchten worden, glick Johan die Mepsche up den Ham sijn egene landen weder besittende was, doch up een vertrouwe plaetse. Den 21 wort daer een roff bij Gronnigen wechgehaelt na Bolswordt. Nadat het gespreck to Duynebroecke geholden was up den 24 Aprilis, daer die Spansche gesande bij was und Knock ock myt bueren belecht was, als Sijn Genade leydet myt 100 borgeren, die in een ure veerdich und onwetich uth der kercke eysschet up musten, to Gemmygen styl hilden und weder ommekerende, wordt Derck Huyge up borge vrijgelaten to Embden van Ocko Vrese um juditio sisti et judicatum solvi, soe he overtuygt muchte worden, daer dan 4 borgen gestalt und wol 12 waerborgen erschenen vor recht der landtluyden up twe duysent daler, welckes ys den 28 Aprilis gedaen. Overst Rebbert blijft onverdediget. Den 4 Maii kompt graef Edzart weder to Embden und vertrecket van daer ilendt up Adrick na den Vredeborch[1)], nadat die adel nene handt holden wolde an het verdrach to Duynebroeke um Gronniger goet vrij to geleyden, hoewol juncker to Oldersum seer verslagen und beanxtiget was in dusse handel. Daeromme he myt alle anderen, Rysum, Grymmersum[2)], Bennelieff[3)] hoer guederen und clenodien rede na Bremen gesandt und verbrengen lieten, als wij gesien hebben, doe ick Leonem mijnen soen Meyavendt anno 84 na Bremen leydede ter studia und

1) Het machtige kasteel der graven van Oostfriesland in Ostringen, ten oosten van Aurich, tusschen deze plaats en de Jahde.
2) Hiermede zijn bedoeld de heeren van Rysum en Grimersum.
3) Nl. Bennelef van Inn- und Kniphausen. Vgl. boven, blz. 467, noot 2.

3 dagen daer vertovede. Alsoe deden ock sommigen borgeren.

Bisheer was die sake der graven in grote bedenckunghe des amiraels Johan Garbrans, und muchte niet meer alsoe straten roven, ter tijdt den 14 Maii Johan van den Wort[1] amirael des Ziel myt sijn egen geleyde sick settet[+] to Loegen und hefft bij sick andere commissarien als borgemesteren van Alcmar und Leverden, um persoenlicken van den angeholdene borgeren handel und myt den graven sulven to sluyten, wat men in alle dusse handel verwachten solden. [+]fol. 246.

Und des sindt die Gronnigers gans grimmich, dat ock Jacob Hilbrans[2] vrouwe und kinderen, item Berent Entens vrouwe myt hoer kinderen niet mogen hoer saken to Gronnigen handelen und vertoven, jae enen dach lanck, want sie reede 20 goldgulden gebroken[3] hadden. Und worden uth der Stadt und Landen verwesen, ock neit to harbergen laten buyten den porten offte bynnen, jae die ock daer citiert weren; und men hoer guederen bij der keerse dachten to vercoepen. Gelick Cornelis Kempis ock die confiscatie drivende was over alle uthgewekene guederen als rebelligen des Konicks und ick onder den Sicko Wijferinck verdinget[4] byn gebleven dusses yaers voer 30 Embder gulden und verleden yaer quijten myt hoege mandaten affgedwongen sonder wederredent.

Graef Willem doet in Westerlant aff die Raedt van Staten[5], holdet sijn egene luyden, als hem allene vertrouwet, um die grote ongerijff und verscheiden van menunge der Staten, dat he eenmael weder can gebeeden und verbeden, nochtans niet sonderlinges bedrivende in dusse tijdt.

Den 14 Maii myt des Amiraels ancompst wort die scip-

1) Johan van Duvenvoorde. Vgl. boven, blz. 433, noot 1.
2) De in 1580 bij het verraad van Rennenberg gedoode burgemeester.
3) Boete gekregen.
4) Losgekocht, onder borgtocht losgelaten.
5) Letterlijk is dat natuurlijk onjuist. Vermoedelijk doelt Eppens op de besnoeiing van de rechten van het Hof van Friesland door de Staten, in het voorjaar van 1584 te Franeker vergaderd. Vgl. Wagenaar, Het leven van Willem Lodewijk, blz. 46 vlg.

vart up die varsche[1] Emse noch nauwer gesloten und gekeret, als na Wener und Westphalen nichtes tvrachten. Und doet die Amirael sijn propositie an den Grave sulven up den huyse Embden und trecket andere dages ock na grave Johan, die des tijdes to Styckhuysen[2] was, allwaer myt scutten und wagens die Amirael geleydet ys und compt ilendt weder den 16 Maii to Embden. Onder des laet grave Edzart daetlicken die troem slaen up alle plaetsen in Embden, Aurick und landt, ya to Logen, Larrelt, in anhoren der orlichscepen und lecht sie up den huysman, als grave Johan reede in Reyderlandt gedaen hefft, und keret het roven, nympt den Hermen Prince uth den Dam gevangen, als sick up Entens bestellinge uthgevende to roven aldaer, want ock uth den scanze sparede benae nemant[3] Wessphelingen und uth die Ommelanden comende, als Tydde Bouwtes to Oterdum verbrant, in Oestvreslant sick holdende, wort ock bij Oldersum upgenomen van Knoep und Tyart Hettinga soldaten und in den scanze gevuert; mach niet verbeden, ontloeset[4], verdedigt[+] worden, dan sijnen quijt, wes he alnoch uthhaelde, moet den 29 Maii 200 gulden betalen. Alsoe dat die Amirael sulckes van Lier erfarende, wort van den juncker to Oldersum vermaent des to keren, dat ock Dampster und Gronniger wagenen myt speck angetastet, worden vrijgelaten um des Amiraels wille. Und wordt gesecht, dat het bestandt sij onder dusse verhandelinge, offte dat men Verdugo belovet hadde het landt vrij tholden. Welcke geruchte balde overal klingende, komen daerna alle dagen grote getal van wagenen[5] uth Gronnigen, Oltampt, Ommelanden vrachten vueren, wes sie mogen vrij und vranck tot 100, 200 dagelickes myt solt, scepe, rogge, holt, wijn. Want die Amirael geboedt des in Oterdum myt trommeslach styl tholden. Und solde benae uproer

[+]fol. 246[v].

1) Varsch = niet zout, dus hier het gedeelte van de Eems binnenslands, met zoet water.
2) Ruim drie uur ten oosten van Leer.
3) Hier zal het woordje ‘uth’ moeten worden ingevoegd.
4) H.S.: ontslouset. Ontloesen = bevrijden.
5) HS.: wegenen.

in Embden maket hebben, so slaff was die cophandel in Embden. Dat ock Ocko Vrese den Berendt Kater anriep up den strate: he wolde hem spreken in het rechthuyss vor der borch; als hem neit kennende, vrach: woe sin naem, wat sin handel und waer he sick erhilt. Antworde: soe he niet wolde weten sijn naem, soe weer he Kater wol becant, und vertierde sijn gelt und woende hier bij een borger, wens naem ock antekent worde. Wat he dan in die scanze Oterdum handelde? Antworde: Daer weer he neit west in 14 dagen und allene um enigen gevangen uth onse landt als Tamme Popkens wegen und anders neit. Overst wij worden nochtans anders bericht, dat gij die luyden mede ransonen und vercopen wilte; men kan sulcke stratenscenden niet meer lijden, men stellet sick off men die werelt dwingen wil und niet keret mach worden; dan dencket Staten und steden und Sijn Genade wordt des niet meer dulden und lijden. Waerup geantwordt: sulckes roerde hem neit und muste van hem gelogen sijn, want sijn olde egen dienstjonge in der scanze gevangen konde des anders betuygen, dat he van hem verdediget und gevrijet was van 100 gulden up 20 gulden tot ransoen, als een arme jonge; dat he uth beede gedaen, sijner niet kundich. Wal soe des soe ys, soe dancken wij juu.

Den 18 Maii wort juncker Johan up den raedthuysen gehalet und wort daerna up den Klonderborch[1)] genodiget und sindt dagelicken bij den ander in Blauwe Cruys.[+] Und men muchten niet anders vernemen, dan dat Amirael, van den Prince und Staten gesonden, solde van den Graven verstaen, woe sie sick myt Verdugo to Duynebroecke und Wedde hadde ingelaten, vijandt off vrunt. Want in Hollandt dat geruchte groet was, dat Reiderlant ingenomen, de Grave Spans und Embden belecht, gandslicken sick malecontens gemaket hadden. Und was dusse intentie allene, dat die Amirael solde dusse verdrach doen upholden, offte myt gewalt doen tegenstaen. Daeromme ock meer scepen togerustet und reede een grote geley gecomen ys to Loegen, und alle scepen van Embden bij

[+]fol. 247.

1) Zie boven, blz. 104, noot 4.

Logen angeholden ock tom orlich solden antastet worden hebben und niet Embden togelaten uptvaeren. Dit ys alsoe gehandelt und gedreven 14 dagen lanck, dat nemant der borgeren hiervan verstont, dan sick meer verwonderde, wat doch worden solde. Stellen hoer stadt in beter ordinantie van wachten, rotten, 14 huyssen 1 rot, und geven yder sijn wachplaetse, so nodich worde. Und tom laesten den 2 Junii trecken juncker van Oldersum und Hindrick Gerts secretarius und dominus Artopeius[1] myt den Amirael na den Prince, als Derck Huyge, tvoere uthgeborget[2] van ons tot rechte gestalt, bij den Graven to Adwerick verhandelt, vrijgelaten ys, und Rebbert Jochums ock lossgelaten, als hem het levent schenckende offte binnen corten dagen ter justitie verwachtet worde. In dusse heele handel wolde graef Edzart neit to Embden comen, dan die Amirael volgede hem to Adwerick, als Ocko Vrese bij hem to Vredeborch west was. Onder des wordt den landtscap upgelecht grote scattinghe van Turckenstuer und tot besoldinghe dusser angenomen knechten. Item bruytscat des dochters in den Palss verhilket[3] west, daer die moder bisheer bij gewest ys, und neit int landt. Hier worden die egenarffden noch mede up befraget tot verdroesaemheit des Graven und walbehagent des adels, die doch den egenarffden uthgesloten, nu weder inhaelden in hoer raeden. Want olycherchia vermuchte dusse monarchie niet verwaeren[4]. Dan nemant was sonderling gehort, dan die van Knypes[5] allene als meest bij den Grave geleden[6], hetsij um sijn wolspreckenheit offt authoritiet, offte gunste eder gewalts der[+] meentes, und wederspreck den nijen doctor, juncker Peter[7], sick vermetelicken verclarende, dat die Grave [+]fol. 247[v].

1) Vgl. boven, blz. 471, noot 2.
2) Tegen borgstelling vrijgelaten.
3) Vgl. boven, blz. 438.
4) Behoeden voor.
5) HS.: Krypes. Knypes = In- und Knyphausen.
6) Geduld.
7) Deze persoon wist men ook in Oost-Friesland niet terecht te brengen.

weer heer over juncker und meente, muchte gebeden als die juncker over hoer egene luyden, soe sie doch ock hoer husluyden scatteden. Antworde: dat he des niet verstondt noch wiste, sie beswaerden nemant, die landtscap hadde sijn stemme, und weren sommigen egenarffden, daer he voer strijcken solde moeten.

Die knechten wort een gulden up handt geven, eten bij den huysman lange tijdt, leven woest. Ock ys die meente weinich besorget um godtzalick levendt tleyden. Want to Lier sitten dre doetslagers, daer Garleff Uncken mede was, onnosel ener int veerscip doerstekende, want he hem anroerde up den voet, nat offte vull makede, als nene orsake hebbende. Dat predichampt was veracht in alle kaspelen, die hoveden hilden sick bij der kercke Christi, die ene Luttersch, die ander libertiners, und meest na den Graef omsiende. To Embden versoecht men noch een prediger, dan konden nummer den droste behagen, gelick van Petro Gellii[1] des predigers soen to Embden erfaren, die uth Sutphen ransoniert voer 800 leeuwendaler, een iveryger man, bij den borgeren angenaem, neit even gelevet wort. Graef Johan lat Duynbroecke noch tot dijel meer bescanzen als die utherste grense van Reyderlant, daer Michael Hovelicker bij gewest, een hopman uth Westerlant in des Graven waergelt staende. Hierdorch wort gestediget die landtstrate vrij tgebrucken na Gronnigen myt tovuer und alles, dat die scepen reede vorgeves gelecht sindt up der Emse. Evenwol willen sie nichtes uth landt laten, noch koeren noch botter, ja Johan Garbrans neit swigende, dat he nicht een stuver wolde volgen laten uth landt den uthgewekenen, all solden sie van honger starven. Dit ys Conradi van Rensen[2] soen beantwoerdet worden den 27 Maii und Melle Broesma ock weigert tot sijn koeckens nodrufft, des juncker Johan nochtans achtede billicken twesen. Dit makede die uthgeweken heel versaget und kleimodich und voele die dachten um middel van versonunge, soe

1) Vgl. boven, blz. 496, noot 5.
2) Deze was redger te Delfzijl en Uitwierda.

die ghegunnet muchte worden. Want nergens hulpe noch troest to erlangen was, und scheen alsoe dat Amirael allene gecomen was um Gronnigen to privanderen und vervullet tlaten worden und die Hollanders allene gelt verquisteden myt die scepen und den scanze, die nichtes uthrichteden, dan nu vrijgaven, dat Entens dusse winter over myt sulcken perikel und erenst gekeret hadde in den harde vorst myt 1 eder 3 scepen, dat laeten nu[+] vrij over die 10 scepen. Und konde een regement to lande neit soe vole costen, noch solde den Grave offte Embden alsoe scadelicken wesen. [+]fol. 248. Daer nu Embden meer besettet ys als Gronnigen. Want suvel to Gronnigen wol 50 gulden golden hefft und noch willich was voer 34 daler, to Embden 35 daler; dat solt 5 daler, to Embden 3 daler. Wat can dan berichtet worden, soe Gronnigen sijn ingewas dusses yaers mach geneten, dat seer groet und wol gedegen[1)] was, diewijle na Helpen alle kampen gebouwet worden, die in nener tijdt gebouwet sindt worden, und die wintergarst ock rijp worde. Und men nene ander ontsedt wisten dan idtsondes bij Zutphen upgeholden, den scanze up den Isel allene ingenomen, noch langer vertovet worden, umtrent den 22 Maii.

Den 24 Maii kompt Joest van Cleve, Claes ten Buer, die sindicus Jeronimus Verrutius myt Aylco Unsta uth Westerlant to Embden, die nu tsamen raeden und gemeenscap hielden. Und was expediert, dat Entens die scanze Oterdum verlaten, den Staten overgelevert worde und hebben ock sulven last und commissie um wijders tosicht tdoen. Dan myt dussen handel und verdrach myt den Grave gedaen onseker geworden. Und allnu verstaet Unsta, wat hem sij nagedacht, dat he alsoe in landt sij ingehaelt und vrijgelaten, dat die sindicus des hem beantwoerde: Soe he des willens gedaen, weer sijn adel myt sijn kinderen quijt, und dat gudt verbuert na luydt dat eerste verbondt der Staten. Und worde nu gelovet, dat neit willens gescheden weere, hoewol men die religie niet anhengig weren offte besorgeden die orsake des

1) Gedegen = uitgegroeid.

orloechs. Dan een yder worde hieryn diffidiert, die ander daeryn. Heer van Nijenort worde noch bedacht van respondentie myt den vijandt und gefragt, woe he uth den scanze solde gecomen hebben, dat die pastoeren to Beem und Westerembden wol om sijn saeken wisten, die anderen weren vercortet dorch groten sculden, Johan Hoe(r)nkens und Eysse Yarges hadden grote commissien, muchten meer geneten als van haer egen verwachten, Aepko van Ewsum myt sijn broderen conversierden to Gronnigen, worden geleden[1] und handthavet, als noch myt Johan die Mepsche lutenandt hilckende. Tom laesten blijff die sake hangen an weinigen vromen und eenvoldigen, die[+] sick sulven allene eherneren und verscheiden plaetsen upsoeken myt grote benoutheit etc. [+]fol. 248[v].

Um Oterdum to beknecken versagen die Gronnigers, und umdat men die lege landen an Dampsterdiep solden weder gebruckelicken maken, versoeken die ingeseten de kainghe van Weiwert an den overtocht to verhoegen voer den dagelicke vloet, diewijle het holt van den dijcken gebroeken, die Oestersche dijcken ganslicken sweckeden und een open lant makede, daer dan alle landen eendrachtich willich to weren, soe darmede bescadigen worden. Dusse kainghe was int yaer 70 ock gedrouwet to beteren, als een achterdijck und slaper[2] tholden, und wordt die Oesterhorn darmede buytendijcket[3], soelange men die Oesterdijcken niet weder maket, dat dan die egeners nummer worden doen. Daermede licht Oterdum nu idtsondes buyten dijckes, bevloyet[4] destmeer myt water, kan nen landen um sick droge holden. Want die dijcken alsoe vernielt sindt, und die ziel in Oterdum ongancbaer gelaten, und anders het water hadde dwingen mogen tot hoer bescermenghe, nu overst sulves landtloes geworden, als dusse dijck wech ys, und up een harde[5]

1) Geduld.
2) Slaperdijk, binnendijk.
3) Van een buitendijk voorzien.
4) HS.: bevroyet.
5) HS.: hadde.

vorst allene kan angelopen worden, dat sie dan niet weren konen und het perikel dan meer waeren moeten. Dit ys verwercket myt doersteken des dijckes und ontblotinge van holt und gebetert konde worde(n), soe men twe eder dre zielen voer Oterdum gelecht hadde, und alnoch sal maken moten.

Soe voerhen durch Bunne Hayens den oversten 1900 gulden togebracht was uth Oltampten und evenwol verbrant sindt und he sulven sijn geleyde neit holden muchte, want Entens het pasbort niet hadde ondertekent, dan Ewsum allene, alsoe accordieren alnoch die Oltampten up 1000 gulden up een sauwegarde, die graef Willum solde geven und van Eppe Bauckens erlangt solde worden. Und worden hem togesecht 50 gulden, welckes dorch Johan Eylers mede bedreven ys, nu verleden yaer uth Fermsum vertogen und to Embden sick holdende und nu reede 3 kinder in den pest verlesede und ock voer Heveskans und Weiwart, Fermsum gelt verscoten hadde myt Wilrick Elthens und hoer huysen evenwol verbrant sindt worden. Soe willicken weren die luyden um contributie tgeven und gedwongen to blijven, want nergens[+] benae verblijfft open stondt, in Oestvreslant myt benoutheit, in Westerlandt myt anxt van den vijandt und onsekerheit van bescherminge in den Westerhorne. [+]fol. 249.

Die graven van Oestvreslandt hebben stedes verbeden laten, dat nergendt in hoer landen offte marckeden muchte geroefft, gudt gebrocht und vercofft worden, soe uth die Ummelanden gehaelt. Nu overst wordt accordiert, soe die Gronnigers hoeren landen solden vrij pass geholden worden in sijne landen, dat ock den Staten in gelicken vrij strate blijven solden myt hoer waeren, soe up vijanden bodum gehaelt was. Als dan die partijen myt gewalt den anderen volgen worden, wel[1)] wort men dan bijvallen offte uthkeeren? Sal men hier wol konen sonder partije vrij blijven mogen? Dit heet vindictam privatam van legitimo bello in sick weten to scheiden und ys in Duyslandt woll gewoentlicken vrij straten tholden, dan allene

1) Wien.

voer stratenscenders und neit in orlichtstijden. Hieruth kan meer erstaen als Gemmyger nederlage, van hartoch van Alva geleden[1]. Evenwol wil die Graef sick beclagen, dat men hoer den Eemse und landen vrijlaten soll, um den Spangerden des meer hulpe tdoen, gelick ertijdes Harlum uth Embden ys gewonnen worden[2], alsoe ys Gronnigen bisheer erholden, und die naeste provintien verteret worden und die uthgewekenen uth hoer vaderlandt geweret. Und dat van die stadt und borgeren, die religioens lidtmaten, hoeren coephandel onendtlicken stellen, mogen gelt wynnen woe, waer und woevoele sij willen und koenen, hetsij tot der gemene vaderlandt verderff und open vijandts hulpe und hoere egene gewyn. Doch, want die Staten hoer licenten stediget hebben bisheer, soe kan men dergelicken coephandel van vrij Rickssteden[3] ock neit letten offte seer beschuldigen. Overst licenten gesloten und sijn conscientie bedacht, wat men myt den godtlosen und vijanden Goedes sal mogen gemeen hebben, solde dusse twist und elende van alle provintien wol gekeret mogen hebben. Dit hebben die Staten offte Prince doer den Staten niet eher mogen erkennen, voerdat Alason up nije inghedrongen und Nederlant an den Fransosen gedwongen und overghegaen hefft moeten[4], waervan up dusse tijdt die twist gestalt, Gent und Brugge wachtet und die hartoch van Parma sick verweren sal. Und rede in Hennegow 17 dorperen verbrant solde heb-

1) Natuurlijk bedoelt Eppens den slag bij Jemmingen, waar Alva in Juli 1568 Lodewijk van Nassau versloeg.
2) Wat Eppens daarmede bedoelt, is niet duidelijk. Uit den aard der zaak is Haarlem in 1573 niet van Emden uit door de Spanjaarden ingenomen. Of denkt onze kronickschrijver aan de herovering van Haarlem door de Staatschen in 1578, waarbij wellicht uitgewekenen uit Emden betrokken zijn geweest. Intusschen, wij wagen geen gissing.
3) Eppens beschouwt dus blijkbaar Groningen nog altijd eenigszins als een vrije Rijksstad.
4) Eppens spreekt hier natuurlijk alleen onderstellenderwijs. Inderdaad is Anjou natuurlijk nooit meer na 1583 in de Nederlanden teruggekeerd. Maar de tirade bewijst, hoezeer men zijn terugkomst en den invloed der Franschen vreesde.

+ ben, dat sin worden solde doer Alexander Magnus[1] geboedt tsparen, want sijn worden solde und in egendoem rekende, mogelicken daerna sijn onderholt nemende. +fol. 249v.

Den 4 Junii, nadat die passe van juncker Johan van den Vort[2] in des Graven landen open, vrij und vranck hefft gelaten hadt na Gronnigen, und Gronnigen niet ener wech vervullet worde, ock to lande nichtes gekeret konde worden, want Oterdum allene inholden worden, soe wort Oem Siers soen, Luert Oemkens huysfrouwe, uth Uthhuysen van Merten Zygers volck vanckelicken gehaelt up sijn scip, lovet sulven 200 daler 1 vat botters, daer den joncker to Rysum voel voer doende was; dan voergeves, hoewol die vrouwe bevruchtet was. Alsoe ock Tiddo Boutes betaelt Knop und Tyart Hetting 200 gulden und was wol 100 daler bij hem upgenomen und ock beholden, daer huys und hofft verloren, nichtes vrij hebben muchte. Item to Usquert Knop und Mertens Sygers volck bevallen die wacht an den dijck, slaen 5 eder 6 doet, sommigen gewondet, 1 huys gebrant, 9 personen gevanckelicken mede getogen und ock 1 pert, ock tot een groet ransoen. Dit worde myt die kleine jachten bedreven um den huysman to plunderen und tot contributie tbrengen, die anders myt servysen, contributien overtogen, nichtes overholden konden, dat ock de lutenandt 2 jaer scattinge van die overige dorpen den huysman myt roeff van peerden affdwingende was, gelick ertijdes die Corneel versochte und daerna sijn affganck bequam. Ock versumede die lutenandt neit sijn zeendtrecht[3] tholden in alle dorperen, daer Johan Crijt[4] sijn commissie van hadde und die offitiael, her Gert Werningius, pastor to Middelstum, myt anderen geestelicken bijsittende sint. Und romen alnoch concilium van Trent to onderholden in den kercken,

1) Met Alexander Magnus kan Eppens geen ander dan Parma bedoelen. Het is wellicht een spotnaam.
2) Johan van Duvenvoorde, admiraal van Holland. Vgl. boven, blz. 433, noot 1.
3) Zie boven, blz. 306, noot 5.
4) Vgl. boven, blz. 490, noot 2.

holden alsoe een strenge erenstelicke upsicht up den meente, dat ock nemant sick anders hefft mercken laten. Ock malcanderen verseren[1], dat soe men allene die scattinge betalen muchten, solde nene noet wesen. Want die wachten ock scerp geholden worden, dat Abel Itens ock Syrp Ellema gevangen nam, umdat he van Embden comende verdacht worde van den geleden scade to Uthhuysen um Luert Oemkens huysfrouwe.

Claes ten Buer, Joest van Cleve und Eysse Yarges[2] hadden commissie ontfangen over der Emse, dan, want[+] die landtstrate vrij invuer makede, worde hoer commissie meer belachet als unfruchbaer, dan up dusse tijdt seer dienstelicken. Und mogen soe ock niet bynnen Embden int werck stellen, dan moten sick buidten stadt und graffscap sick onderholden tot ongerijff der burgeren und coepluyden, die hoer stedes volgen musten. Want die Graven des neit stedigen wolden in hoer landt. Des verclaerde Albert Knotte, dat Philippus Hogendorp, een beveelhebber bij Ewsum gewest und overgelopen tot den vijandt, allnoch Ewsums gelt 50 daler hebbende, ock commissie ontfangen hadde und angenomen dusse commissarien und andere uthgeweken up tnemen und in Gronnigens handen tleveren. Als he wol gedacht was verleden winter ock die scanze Oterdum tleveren, soe men hem vertrouwet hadde. Und to Embden sick lange onderhilt in der Grote Strate bij Lambert Camholt, van den droest Ocko Vrese hem ingelecht, und 500 gulden schuldich gebleven, daer Ocko Vrese voer versekerede den weert, dat he wal betalen worde und was um sijn partije verweken und neit uth onmacht. Dit alles achte de Amirael niet, und scenkede evenwol de boyger vor den Ziel den droste weder, weren gueden vrunden myt den anderen, und kofft dusse boyger an sick van knechtborgers[3], offte he dachte die onvrijheit up hem to verhalen, daer Isbrant Goltsmyt ock na wachten muste. Dit verwonderde en yder und

[+] fol. 250.

1) Waarschijnlijk verschrijving voor: versekeren.
2) HS.: Yargerns.
3) Mindere burgers, kleine burgers, kleine luiden.

vermeenden, dat des Amiraels geleyde over het scyp niet geholden solde worden tot haet des drosten.

In dusse tijdt blijfft ock noch neit die gewesene abt van Rottum[1] onmolestiert dorch sijn convent, um hem alles tontholden, wat eenmael opentlicken to Norden vor rechts consendt accordiert was. Daer alnoch die Lutenandt und Verdugo an den grave Edzart scriven, dat men hem als een ontrouwe niet solden stedigen enigen benefitium etc., so he doch rekenschap gedaen den convente, in 7 yaeren 10.000 gulden schulden tot 6000 allene verlichtet hadde und hoer het hoeren ock uth Oestvreslant hadde volgen laten up hoer verdrach und niet muchte na rechte vercortet worden. Daeromme Jodocus sin verclaringe ock an den Grave overgefft als nichtes onbillicken gehandelt thebben.

[+] Den 7 Junij[2] starfft Derck Koners[3] van Helpen, dorch wens iver und vromicheit die predicatie aldaer handthavet worde, und um huys und hoff gebrocht, als to gronde gesleten[4], und sijn landen und guederen confisciert van der stadt Gronnigen, gelick ock Berent Entens behuysinge aldaer. Dusse Derck Koners worde een besunder erbar man geacht, gelick ock sijn soen Frerk Koners; werns suster[5] ock, an Reindt Alberda gehilcket, to Norden gestorven ys. Und ys Derck Koners wal olt achtet 70 yaeren, stedes der religion indachtich und sick blidelicken dusse cruyes dragende, myt en lange swacheit beswart, und to Lier in den Oestvreslandt ontslapen. Daer sijn soen nu myt der suster[6] van Claes Kater verhilcket worde, ock een man van 30 yaren[7]. [+]fol. 250[v].

1) Jodocus Oxius. Vgl. boven, blz. 399, noot 1.
2) Het Nobiliarium van Coenders (Uitg. Mr. H.O. Feith, in Alg. Ned. Familieblad, 1885/86, blz. 10) heeft 4 Juni.
3) Vgl. over Derk Coenders en zijn zoon Frederik: Reisjournaal van Jr. Frederik Coenders van Helpen, medegedeeld door Mr. H.O. Feith en Mr. J.A. Feith in Bijdragen en Mededeelingen v.h. Histor. Genootsch., dl. XIV, blz. 114 vlg.
4) Afgebroken.
5) Willempje.
6) Hille Cater.
7) Frederik was in 1584 drie en dertig jaar oud.

Tot wantrouwinge van Wigbolt van Ewsum ys in den winter niet eenmael erfaren, dat die vijande an den scanze Oterdum in der nach sick begaff, und men in den scanze buyten und binnen die wacht versochten. Und worde van Ewsum gestemmet und ordiniert, dat en yder in sijn quartier allene solde die ronde holden und garde stellen, welcke van Entens, Onno van Ewsum und Derck Huygen vaken versocht. Gaen ock doer alle ronden und garden, vinden bruggen leggen sonder wachten, buyten in swacheit; sommigen lopen uth den scanze an den vijandt, die sick balde liet sien, als beropen doer die lutenandt van hopman Wilcken, van ween ock uth vorscanze verlopen alleen 8 soldaten myt langgewer ingelecht hadde und van Derck Huygen myt 4 scutten versichtiget die vijant ontfangen hefft. Dit alles doende und befindende tegens des oversten Ewsums beveel, dat Entens und Westvresen des alleen myt stolticheit hebben keren moten, offte die scanze sol meermal verraden west hebben, want men die wachten vaken versochte buyten Ewsums wille und wetent. Dit worde alsoe van Ewsum geduydet, dat men den vijandt eenmael solden anlopen[1] laten um sijn hoeff tstoeten an den scanze, welckes van den anderen to onrijp verkeert worde, dorch alarm makende, und den vijandt waerscouwende. Soe doch die scanze den heele winter weinich gevlogen[2], dan benae openlach und nene gewalt tegenstaen konde, soe men daerup scoten hadde. Soe leech was die scanze sonder borswer, dat die heele scanze benae nene borsweer to achten was, als in den harvest und in groten regen upgesmeten und niet gevlogen konde worden. Wigbolt van Ewsum soens sindt west Hindrick, onder pert gestortet vor dusse turbelen, Melchior, myt den vader storven, Caspar, hopman, nu in Oterdum myt noch broder. Die suster an horen neeft Wigbolt gehilcket to Jenelt, we tvoren an Onno den broder.

[+] Uth ungedult und verdroetsaemheit tasten die soldaten uth Oterdum eerst weder to up den 11 Junij to Gemmi- [+]fol. 251.

1) Aangrijpen, bestormen.
2) Vlogen = in zekerheid brengen, verzekeren, versterken.

gen voer den muyde, want die tovuer soe groet und vrij was, dat ock die vijanden des verwonderden und vervrouweden seer, dat men den grave Edzart to Wedde myt 500 mannen hadden vermocht[1] sijn landt ock tegens den Hollanders wille open tholden, up Gronnigen tovuer tdoen myt vole honderden van wagenen als dagelicken wol 100 wagenen ladende und becomen aldaer 6 wagenen myt solt, seepe, rogge. Und worde een groete toll vor den Oert[2] ontfangen van alle wagenen. Und des hadde ock graef Johan eerst sijn soldaten under vendel gebrocht, ener sijner hoffjuncker hopman gemaket, und to Wener, Bunde und anders gelecht up sijn grenssen.

Tegens Derck Huyge und Rebbert Jochums worden weder vrijgelaten die angeholdene scipperen uth Embden, van Entens gedaen, und comen den 11 Junij ock to Embden weder myt blijtscap der borgeren, dan hoerer egene scaden. Want sie sulven groten scaden und wol 50 daler vertiert hadden und dragen musten, dat die droste verorsaket hadde, tot grote onwille der borgeren. Onder des wordt Claes ten Buer bij den Grave angesecht (want Joest van Cleve kranck worde und niet uth Embden vertrecken konde, und Eysse Jarges ock in den scanze Oterdum sick bijvoegede), dat he sodanigen commissie niet stedigen wolde in sijn stadt Embden, noch dat stratenscenden lijden, want ock Rijcksordninghe tegens weer; und men stelleden sick neit anders, alsoff men die werelt, keyser und konick dwingen wolden. Und daer worde een commissie to Oterdum gesandt, an alle poerten angeslagen, bij Coln concipiert den 1 Aprilis, van die kreessgesanden van den Westphaelschen und Nederlandtsche krees, dat nemant van den Colschen soldaten offte Beygers und Nederlandtsche legeren solde widers gewalt doen an die Rijcks onderdanen myt vangen, roven, ransonen, brantscatten, daermede sie in hoer huysen nacht offte dach niet vrij blijven muchten, offte men solden sie an den

1) Gedwongen.
2) Leeroort, een schans aan de Eems.

halsse straffen[1]. Dit meldede neit, dat die malecontenten vrijgeleyde openstaen solden up den Rijcksboemden[2] und niet versocht solden mogen worden. Und graef[+] Edzart ontfanget Claes ten Buer hoenlicken, als dat he een principaelste was over dusse dissorde, als nichtes achtede, dat en yder sijne vaderlandt dienen muste, sijn scade nacomen und van overicheit gestalt was. Sonderling want nu ock bij Theinghekloester[3] und anders to landen die wagenen angehaelt und Gronniger borger und vrouwen upgenomen worden tot groten onwille des graven Edzarts; als Lutgen van Campen soens, Johan Kampen, Gebbe Frecks swager, jae ock die allene to Gronnigen gereyset hadden und to Embden woenden, als Aepko Fockens swager, Helperich Bebinck; daermede groet gelt van eysscheden und lange besitten blijven. Item ock copluyden uth Westphalen und Hesschekaeren[4] niet sparden, ock sonder orsake und recht. Und alle dagen meer und meer, dat soe vrij die vuer gedaen begunde, soe balde ys sie weder keeret. Und hadde des neit geleden worden, bynnen Gronnigen solde groter benoutheit comen hebben. Hoewol S. Johannis marcket to Wener noch vrijgelaten worde um graef Johans soldaten, die die affvuer van Wener myt borgerbotter to Embden worde gelettet, alsoffte sie hoer potbotter[5] hadden misbrucket. Sonderling overst want Ocko Vrese 3 soldaten hadde van Uphuysen upnemen laten uth harbarge, als up coepluyden verwachteden. Daerto dan ock wol 11 borgeren weder sindt angeholden worden und up handttastinge moeten weder

[+] fol. 251[v].

1) Eppens wist dat natuurlijk alleen bij geruchte. Met den Nederlandschen kreits bedoelt hij den Nedersaksischen of den Nederrijnschen kreits. Aan de aan de Nederlanden grenzende kreitsen was op den Rijksdag van Augsburg in 1582 opgedragen te zorgen, dat de rechten van het Rijk door geen der oorlogvoerende partijen werden aangerand. Vgl. boven, blz. 381, noot 9.
2) Rijksbodem, het grondgebied van het Rijk.
3) Het klooster Syna te Thedingen, 1½ uur ten noorden van Leer.
4) De Hessenkarren, nog in de 19e eeuw in het oosten van ons land bekend, waren de groote overhuifde wagens, waarmede kooplieden uit Hessen ventende het land doortrokken.
5) H.S.: polbotten.

yncomen um die 3 soldaten to bevrijen. Soe Knop tostonde und nu uth Westerlandt anquam, als sijn lutenandt offte vendeleker mistede.

Um Oltampt to bedwingen tot scattinge wordt den 12 Junij Fynserwolt verbrandt und sommigen mede gevanckelicken getogen. Under des kumpt juncker Caspar van Ewsum eerst weder int leger und dat totasten, roven wordt wilder[1] gemaket. Den 15 Junij wort ingelicken Westernijlandt, Nandel[2] und Petersburen tom diel gebrannet, geplundert, dan dorch guede wacht trugge balde gedreven, dat sic ock hoer gerovede scapen weder uthsmeten, want allene 150 soldaten weren und solden betreden[3] worden hebben van Reinevelts volcke, hoer warende, die darna ock grote plunderinge doen myt den wederkerendt. Als daernae ock up den 1 Julij Adweert weder scoen gemaket ys van Berendt Sijsinck myt ruyteren und knechten, koygen, ossen wechdrivende und 37 gevangenen nemende na Leverden und weder vertogen. Ock worde tvoeren van Rolde Date Brosma soen, Michael[+] Brosma, na Leverden vanckelicken gevuert, onder die ruyteren denende, tegens den adell dienende und vaderlant in dusse sake, als stedes den adel tegens um den ongunst sijnes vaders bij Landtscap dragende. Tegens dusse worde bearbeidet den edelen Johan Rengers heer to Helm uth Lingen weder to bevrijen, gelick ock Hindrick Karstgijn uth Steenwick tegens den borgersoen Johan Campen, die doch dat slechte mede gedragen hadde. Dan lange verbleff dusse versoenunge und ontloesinge. Evenwol verwilligen die ingesetenen neit to contributie, als ter contrarie bedwongen und myt grote scattinge beswaert; ock neit konende, soe men hoer niet mechtich worden blijven. [+]fol. 252.

Als men nu gewaer worden, dat men des Graven bodum niet meer mijden wolden dorch ordinantie der Staten, als den 16 Junij ruchbaer, daer die gesanden alnoch van Embden aldaer weren, soe lat Ocko Vrese sijn soldaten

1) Er kan ook gelezen worden: milder.
2) Den Andel.
3) Aangetroffen, betrapt.

den 17 Junij mulsteren, tot 200 offte 250 mannen, und daerna van Hinte to Embden geeysschet voer den borch, und verdinck[1] myt die soldinge um 4, 6, 8 gulden ter maent. Daermede voele affwicken und nene 150 blijven, und lat die trom alnoch slaen um gelt tontfangen, dan worden niet starcker boven 200, worden na Oldersum und Gemmigen gevueret sonder hopman, vendel und commissie. Als sie van den uth den scanze befraget worden: hadde sie noch neit tegens den scanze tdoen und tletten. Vordat dusse knechten geweert worden, geboet Ocko Vrese huysluyden und borgeren up Valderen, dat sie solden alle wagenen und copluyden dienen und caveren. Dan die borger und huysman antworden: sie hadden myt hoytevaeren neit tdoen und sick nene vijanden maken, und hadden genoch tdoen myt scattinge to geven als die stadt tot hoefft, soe den 21 Junij wederangeheven tslaen, nadat het stille weder bena verbij was. Und die huysman 1 scaep[2] gaff tot dusse knechten und meer.

Der commissarien authoritiet worde van Dampster, Gronniger und den orlichscepen weinich geacht, alsoffte sie tvoele und to gringe lieten passeren, bys[3] die Hollanders dan weren dusser gunstigen, vijanden und calesen[4], die wat weder hebben wolden als armer hoveling, verjagede borgemester und raedtheer van Dam und Gronnigen. Daeromme die Amirael ock na Hollandt gereiset, sint noch meer commissarien gestalt worden, als juncker Johan van Duvorts[5] broder, up den scepen myt den scanze respondentie holdende tegens Eysse Yarges und Scelte Hessels uth Westerlandt myt Claes ten Buer up den scanze warende, um die to vorsien und alle disorder und defect an den Staten in Westerlandt to kundigen,

1) Sloot een contract.
2) Vermoedelijk het aldus genoemde muntstuk.
3) Totdat.
4) Bedelaars, kaalhansen.
5) Johan van Duvenvoorde; zie boven, blz. 433, noot 1. Zijn vader Jacob had negen kinderen, waaronder drie zoons. Welke van deze de hier bedoelde is, blijkt niet.

+ dat men niet alsoe waerloeseden, als uth amechticheit verleden winter geboret ys. Und dusse 5 hopluyden niet anders denckende roven, plunderen, slemmen und diven van[1] vijandt offt vrundt, meest up des Graven bodum. Daer Claes Becker to Hamborch als hoytevaerer up den Ziel mede geacht worde wol 28 vat witte botter uth Oldersum onthaelt twesen. Und dit duerte dagelickes soe voele, dat in den scanze wol ransoniert worde in twe maent tijdes 20.000 gulden offte meer und allene in weiniger luyden vordel vertogen und verbrocht worde, niet tot scanzes offte gemene Staten besten van betalinghe. +fol. 252v.

Die Gronnigers weren myddelertijdt stolt und modich, dwingen meer dan alle weken een jaer taxt den Landtscap afft, vaeren vort myt den kerscoep alnoch, vermenen Sutphen mede to ontsetten dorch hoer soldaten uth scanze myt 2 stucken gescuts na Oldenziel gesandt, to Coverden verbleven, want ontsedt van tovuer vaken gekeret worde. Wolden nener der uthweken vrouwen boden in hoer stadt laten, leyden Dode van Amsweer huysfrouwe, Date Brossema suster, to poerten uth, anderen borgeren vrouwen worden uthgesloten niet in rechte thoeren offte tlijden. Ock worde die huysman tot sijn scade und verdarff van die kinderen to Gronnigen up der straten bespottet: die buer moet upgeven und ys nu Johan Platvoet[2] und Cales.

Die stadt Embden worde in dusse tijden dorch dat gespreck to Wedde, van graef Edzart gedaen, daer wol die juncker van Knipes und van Rysum togeropen dan niet stedes bij gewest, seer becommert, woe men sick muchten verdedigen, daer cophandel gesloten, vor partien[3] geacht, myt soldaten worde gedrouwet und meer belettet worden dan Gronnigen, dat die borger die wapenen stercker antrecket; wil[4] die soldaten neit in der stadt lijden noch myt geweer up hor wacht inlaten tegens des droste beveel up Valderen. Dat men benae een anstoedt[5] to

1) H.S.: vant.
2) Blijkbaar een scheldnaam voor een schooier.
3) Als partijdig.
4) Nl. de stad Emden.
5) Aanval, oproer.

vresen hadde tot twe, dre malen, soe die soldaten hoer geweer niet hadden affgelecht und up landt vertogen. Daer dan voele verscheiden reden makeden, dat men des Graven knechten alsoe verhoenden, die ander achtede noch tweinich und tlange gewacht twesen, want dat pobel[+] und heer omnis[1)] und dat graw smeerte dusse sake meest, soe die cophandel gesloten solde worden und vermijden den droste neit tnomen und antspreken als orsake und wat he dan tom laesten myt die stadt wolde hebben. Und worde allene noch gedacht die thovuer up Delffziel gedaen, und men myt dusdanigen soldaten het convoy der vijanden wolden helpen. Und men ock noch nene antwordt uth Hollandt van den Prince en hadde ontfangen bij den gesanden juncker Hector van Oldersum und Hindrick Gerts secretarium, aldaer noch wesende und eerstdages verwachtende. Ock was graef Edzart seer affectioniert tegens der keercke offte consistorie to Embden, dat men den predigers nene consistorie noch cetum gunneden offte Lygarius[2)] solde mede mester wesen. Noch hoer den elechsie gunnende um enich prediger to keesen, daer men den uth Lier niet muchten genieten bij grave Johan, und Petrum Gellium[3)], predigers soen to Embden bij tijden der Gronnigers voer 25 yaren gewest, niet annemen muchten, want mogelicken he[4)] uth Sutphen myt 800 leuwendaler geloset to standtafftich wesen solde, und um sijn iver den borger gevallich offte behaechicken was. Und nene plaetse hier gunnet worden, dan weder vertogen ys na Westerlant, gelick Sybrandus[5)]. Soe wordt allene noch consendt to kiesen den uth Lier, als een olt bedaget man. Hoewol Sijn Genade duytlicken uthsede, he wolde die ene kercke an sick hebben und die borger versorgen myt Catholicke predigeren, welcke Luterschen verstaen waren. Hierto worde mede geacht, dat die sol-

[+]fol. 253.

1) Jan en alleman.
2) Vgl. boven, blz. 427 noot 4.
3) Vgl. boven, blz. 496, noot 4.
4) H.S.: het.
5) Vgl. boven, blz. 471, noot 1.

daten dienen solden up Valderen ingelecht. Ock worde to hove seer dissolatelicken gelevet, allene na hoecheit getrachtet. Daeromme graef Enno[1] myt sijn gemael ock in ongunste geraden ys, overmydts he een dienstjuffer van den hove, een suster van Frans Vrese, borchscriver to Embden, beslapen hefft und na Bremen gesonden ys worden. Dit ys der heren naem und hoer religions niet tegens gerekent worden noch to straffen, dat men allene[+] loss levendt vueren muchten. Wes den coetum angaet, holden die in graef Johans gebieden hor cetum to Eylsum[2] und anderswaer. [+]fol. 253[v].

Nadat Alason soen uth Vranckrijck sij verstorven, als men secht up 16 Aprilis[3], und lange niet gelovet ys worden, und men na sijn doet de prince offte konich van Navarre tot delphin[4] uthgropen hefft offte den konick succederende, daer nu Borboen ock ummecomen sij, und Condé die regerunge mede competierde und Gwisianer uthgesloten solden worden, soe was Nederlandt tom laesten an den kroen van Vranrijck gebrocht und worde an alle provintien gescreven um[5] raedt to stellen. Soe Jeronimus Verrutius ock versokende, worde bij Claes Kater gestemmet van ons als deputierden in Oestvreslandt up den 23 Junij, dae Eme Tammen, Mello Brossema, Ulrich van Ewsum, Clant und Rengers und wij onse stemme togesonden hebben in Westerlandt, daer Allert Gaykema ock uth Westerlandt mede bij grekent offte alhier sijn residentie genomen. Dat men nu vastelicken den kroen van Vranrijck onderworpen moten sijn, und men heel stoltelicken vertrouweden onse saken to helpen und boven tcrigen. Daeromme dan ock to Zutphen die legerunge continuert, men alle dagen tot upgevent hopeden und in gespreck gecomen ys myt den scanze up den Isel, dar Hollach meest to affectioniert ys west tegens den grave

1) Zoon van graaf Edzard II.
2) Ongeveer drie uur ten noorden van Emden.
3) Anjou stierf 10 Juni 1584.
4) Dauphin.
5) H.S.: und.

van Muers wille. Und reede grote benoutheit yn was und men darna up Gronnigen ilen solden. Daer Berendt Sysinck rede up gesonden und uth Oterdum ock meer doende und versoekende weren um landt in contributie tbrengen offte uthtbrannen. Daer wij vorscreven ock an den sindicum gescreven up den 5 Julij, dat men dath landt solden den Gronnigers affnemen und ons egen maecken, gelick die Staten-Generael nu alle licenten affgescaffet und to niet gedaen hebben und een nije placaet ordiniert in alle provintien uthgesonden, und ock alle nabuerheren die wete[1] darvan presentiert, als to Embden gedaen, und die gesanden van den Graven, den 3 Julij weder comende myt vroude der borgeren und verwachtinge hoeres reyses bescheet, wol verstandich sindt und die copie betuyget.

[+] Fundament der Nederlandtsche orlogen. Placaet und ordinantie van die Generale Staten, daerbij allen tovuer van liefftochten und copenscappen naer den steden und landen van den vijandt wordt verboden und mit derselven enige correspondentie te holdene. Thoe Delfft, Bij Albert Hindrickx., drucker ordinaris der Staten 's landts van Hollandt. Anno 1584. [+]fol. 254.

(Volgt het bovengenoemde placcaat van 22 Juni 1584, gedrukt in het Groot-Placaetboek, dl. I bk. V, blz. 1072.)

[+] Na twintich dagen na dussen, dat is den 30 Junij[2] Dinxdages to 2 uren, is die princelicke excellentie Wilhelmus de Nassaw dorscoten worden und die regerunge verlaten, allene soevoele seggende: O Here west mijn ziele genedich und bewaere die arme Nederlanden[3]. Dusse nederlage und droffelicke tijdinghe ys myt die gesanden[4] [+]fol. 256.

1) Kennisgeving.
2) 10 Juli N.S.
3) Eppens is een nieuwe getuige voor de echtheid van de laatste woorden van den Prins. Vgl. daarover Fruin, Verspreide Geschriften, III, 83 vlg. Blijkbaar heeft hij ze al spoedig na den moord aldus vernomen.
4) De gezanten naar den Prins van Oranje, waarover Eppens vroeger sprak. Vgl. boven, blz. 560 en 575.

to Embden volget, die nene langen dagen van den Prince affcomen weren und eherlicken ontfangen. Und men hoer ancompste seer lieff geholden hefft, want men den Grave heel und all suspectiert in verbonden, woerden, wercken und alles, wes he vermuchte, dat he den konick van Spannien muchte gevallen. Und an den Staten und Princen doende heel wantrouwende und misval hebbende, hetsij um die grote disorde der capteinen und bevelhebberen offte um sijn kinderen groet tmaken.

Dusse Wilhelmus, prince van Oranien, ys die laeste gewest van alle hoeffheren, die de inquisitie tegensgestanden, dre broders verloren hebbende, nu sulven yarmerlicken und vrederlicken dorschoten, an welcken sie stedes meer bevreset sint west als Egmont, Hoerne, Batenborgen, Brerode, Arenborch. Want hartoch van Alva gesecht: Men solden sick huyden vor den swigenden Willum[1]. Und Syvert Vechter duetlicken to Embden voer twe yaren verclaert, dat Hindrick Vonck president bij den Konick gesecht hadde: Men wolden und solden den Prince wol doersceten, all weert in sijn slaepkamer, an den dyssche,[+] bij sin gemael, dae worde nene gelt gespart noch arbeit gelaten um hem van levendt thelpen. Dat nu vervult ys, mogelick tot leedtwesen der contrarie partie. Want he wijser, verstandiger prince west ys, die des hoves kunst erfaren hadde und mit lindericheit, lancheit[2] die sake

[+]fol. 256[v].

1) Wat Eppens hier mededeelt, is blijkbaar niets dan een anecdote, op zich zelf zonder waarde; maar zij bewijst toch, dat er een dergelijke traditie van den zwijgenden, den sluwen Willem bestond. Eppens kan zijn verhaal niet ontleend hebben aan Van Meteren; deze schreef later en bovendien is daar de anecdote, waarin de naam voorkomt, van geheel anderen inhoud. Iets geheel anders is ook, wat wij in het pamflet 'Pandorae.... Anatomia' van 1574 lezen. Maar alle verhalen hebben dit met dat van Eppens gemeen, dat zij den naam 'den Zwijger' in ongunstigen zin, als den sluwen, den geveinsden opvatten. Stellig heeft er dus destijds een dergelijke bijnaam bestaan; de een schreef den oorsprong toe aan Titelman, de ander aan Granvelle, een derde - in casu Eppens - aan Alva. Vgl. Fruin, Willem de Zwijger, Verspr. Geschriften, VIII, 404 vlg., die blijkbaar het bericht van Eppens niet heeft gekend.
2) Beleid en voorzichtigheid.

sonder bloetstortinghe vermeende uthtvueren und nene diffidentie to hove gunnede tot sijne egen groten scade und nadiel van landen, luyden, steden und provintien, alsoe dat uth dusse vortoch benae een haet, ongunst und ongedult up dusse heer und prince bij alle Staten van menschen gesceppet worde. Und allene vermeende die partien noch tom laesten tosamen solderen solde konen. Und ys daeromme dat leedtlijn[1] van den Prince in twe yaren uth alle munden und handen der onderdanen weder verswonden und ondergaen. Godt geve dat het noch na sijn doet niet weder levendich gemaket worde, soe die regerunghe neit geluckerlicker bedenet worde, die nu myt meer erenst und vretheit gedreven mogelicken sal worden, als graef Willum voreerst in Westerlandt als stadtholder alle Konicks wapenen laten affhouwen in alle steden und plaetsen. Und wil derhalven hetsulvyge liet hiermede ingetogen nalaeten.

(Volgt het 'Wilhelmus van Nassauwen').

[+] Dusse prince ys sijnes gefaers niet onseker west, als sijn bloet verstortede. Want Syvert Vechter, scypper und borger uth Embden van Heveskes gebordtich, die eerste tusschenboode an den Hindrick Vonck, president to Lisseboen bij den Konicklicke Majestaet, is und des graven Edzart to Ostvreslandt, soe peerden und anders den Konick presentiert, hefft aldoe voer 2 yaren uth Vonck[+] mondt vertellet und meldet[2], dat men den Prince na sijn levendt trachtede, myt gelt, practiken, gewalt, noch gelt sparende offte arbeit nalatende, offte men worde dat prinsyn wol vellen und ommebrengen, all weert yn sijn gemaeck, camer, bij den dyssche offte gemael up den bedde. Soe nu van den dyssche upstaende gedaen ys van ener genoempt Baltazar, een edelman[3] uth Borgonnien.

[+]fol. 257.

[+]fol. 257[v].

1) Eppens bedoelt hiermede stellig het eenige regels verder door hem genoemde Wilhelmuslied. Zijn bericht is dus een kleine bijdrage tot de geschiedenis van het lied.
2) Hetzelfde verhaal boven, blz. 578.
3) Dit is natuurlijk onjuist. De familie is eerst geadeld na Gerards' daad ingevolge de belofte, in de ban gedaan.

Dan daetlicken begrepen voer den poerte to Delfft (want soe veere was he ontfaen und even moetwillicken sprekende). Scrijfft sijn bekentenisse sulven sonder pijn, van hartoch van Parma daerto gecofft myt 25.000 cronen ttellen, daer he nener van gesien hefft. Und 4 dagen daerna myt gloyende tangen toscoeret[1] ys worden, die handt eerst affgeknepen voer 3 dagen, daer he mede doer sijn egen mantel gescoten hadde, und daerna geverndelt. In onboetverdicheit gestorven als een verreder[2].

Na dussen ys den anderen dages hartoch Maurys, een soen der andere vrouwe van Sassen, Mauritii dochter, tho hoven in den vader plaetse gestalt, daer he van 4 vrouwen 10 kinderen hefft nagelaten. Die grave van Bueren in Spannien gevangen besonden....[3] myt sin ene suster, 6 van de dochter uth Francrijck, und een bij dusse laeste jegenwordighe gemael[4]. Ock reppet sick die hartoch van Parma daetlicken und bestormet die scanzen voer Antwerpen up den Schelde gemaket; Liefftenhoeck[5] overvalt he, vermoerdet wol 300 soldaten, daer Lilloe bestormet hem keret, und to Antwerpen grote versaecheit quam und Vlanderen benouwet. Evenwal solde die her Cambyses[6] Gent gevandelt[7] gewesen als autoer der malecontenterie und den Spangerden noech tovallende, und den Prince hart tegens wesende um den ongunst up den Franzose, die nu gehuldet solde worden. Dan myt Sutphen ys die belegerunge verstarcket, die stadt borgemesteren benouwet und van alle onsedt ontvaeret, alle vijandt anslagen verwachtende, daer captein Tomas, Taxius, Decuma und Tamminga und andere groste hovede alle in besloten weren, alleen Verdugo buyten verbleven,

1) Verscheurd.
2) Vgl. over al deze bizonderheden, die Eppens stellig van de bovengenoemde gezanten had, Fruin, t.a.p., III, 65 vlg.
3) Onleesbaar woord. Er staat iets als ‘furitus’, maar dat heeft geen zin.
4) Eigenaardig genoeg vergeet Eppens twee der kinderen van Anna van Saksen, nl. (behalve Maurits) Anna en Emilia. De Prins liet dan ook geen tien, maar twaalf echte kinderen na. Vgl. blz. 357 noot 9.
5) Liefkenshoek.
6) Hembyze.
7) Veranderd; H.S.: gevandel.

und om ontsedt arbeiden und van Parma und den Beyger hulpe verwachtende, blijfft lange ijdel und troesloes nagelaten. Dat ock Beygers volck verlop um commer des geldes, und van Parma ock ontbloetet van sijn hulpe, dat men sijner weinich mer achteden und Truxsem weder verheveden und achteden vor koervorst[1]. Daer die gestaltenisse van Sutphen een sonderlick bevorderinghe doen wordt, in wat manier het vallen wordt und van Godt gewendet.

Die graeve van Morys[2] wort in dusse tijdt na des[+] Princen doet stadtholder over Gelderlandt gehuldet. Voer Lillo solde die vijandt, daer Tragon[3] een Spanger overster was, 16 stormen gedaen hebben, als vermeende den hopman an sijn sijdt thebben, und dorste seggen: he wolde die scanze hebben in 5 dagen, offte Godt solde nene Godt sijn. Dan die hopman begrepen, ys myt scade und scande gekeret worden, wol omtrent 400 verloren myt grote hopluyden und oversten und Tragon ock gebleven. Dusse was die, welcke up sijn gelove uth Middelborch vrijgelaten, um sick tegens den heren van S. Allegonda to bevrijen, is sulven weder gekeret in sijn bewargerunge, want die Prince hem des ganslicken in sijn Spansche gemoet vertrouwede. Ock worde gesecht, dat men to Vlissinge upgenomen hadden 2 scepen myt cabelen 40 stuck und masten um den Schelde vor Antwerpen mede totleggen und Antwerpen to bedwingen na des Princen doet. Dan die gemoden sindt balde verstarcket geworden, und laten alle gevangenen in Hollandt und Zelandt henrichten tot een screck des Princen doet, gelick ock Tyart Rebbers ock sommige...[4] vrijbuyteren overcompt

[+]fol. 258.

1) Dit is stellig onjuist. In 1584 was de zaak van Gebhard als keurvorst van Keulen geheel verloren.
2) Meurs, d.i. Adolf, graaf van Nieuwenaar en Meurs. Hij was reeds vóór 's Prinsen dood, op het einde van 1583, stadhouder van Gelderland geworden.
3) Mondragon, na de verovering van Middelburg in 1574 gevangen genomen en daarna uitgewisseld tegen Marnix. Hij sneuvelde niet voor Zutphen, zooals Eppens schrijft, maar stierf in 1595.
4) Hier staat een onduidelijk woord, gno of zoo iets, misschien gron. voor Groninger.

um over boert settet bij Oestumhorne. Und men secht ock, dat die borgeren uth Antwerpen tot hoer beschermínghe alle soldaten annemen myt versekeringe van wijff und kinderen, soe sie gelemmet offte gescoten worden 100 gl. yaerlickes, und geven 15 gl. offte meer up handt, dat men in enen dach 3000 mannen in soldie gewonnen hefft, um den vijandt erenstlicken sijn tyrannie to keeren.

In onse Oterdum wort die huysman meer bescadiget und angesocht van buyten und bynnen, hier myt roeven, branden, daer myt grote ondrachtelicke scattinge, des wekes over een yaer scattingen, item dijcken, daermede die lege landen beholden sindt worden. Die stadt Gronnigen levet evenwol in sekerheit, want sie sick voele vertrouweden up des graven Edzart knechten tot geleyde angenomen, Tegens welcken sick die uth Oterdum meest leggen und verweren to lande und to water. Dat bena nener der ingesetenen myt enich waer uth off yn muchte wanderen, und men nochtans niet kondtlicken partijch wolden verclaren, dan allene die bodum to verdedigen. Daer nochtans die to Lier und Wener, Gronnigen und anderen die tusschenmaerscap[1] hilden myt den Gronnigers offte up Gronnigen. Dat men daeromme ock borger antasteden, ransoenden, als Eylert Pricker, Jasper Lijsinck und anderen, soe allene buyten Embden begrepen konden worden. Und tom laesten sommigen tho Oldersum uth den scanze begrepen und ock van Uphuysen gehaelet tot[+] 16 personen, worden sommige borgeren wider begrepen up Nesserlandt up een sondach, als den 14 Julij, to spansieren getogen, und sindt over die 14 dagen in den scanze geholden, ter tijdt die gesanden Hector van Oldersum und Hindrick Gerts in Westerlandt gereyset bij den Staten und grave Willum tot een onderscheet tholden verantwoerdet hebben. Und syndt die soldaten ock uth Embden genomen und to Larrelt gelecht, want die borger dusse partije buyten offte bynnen stadts niet vertrouwen wolde, und die Engelsche factoren[2] ock an grave Edzart

[+]fol. 258[v].

1) Tusschengezelschap, communicatie.
2) Handelsagenten. Eppens bedoelt de Merchants Adventurers.

versochten: wat men an dusse partije verwachten solden, sie hadden in Antwerpen 17 tunne golts verloren und dachten reede nene lakenen wijders tscepen, voerdat men hier anders versekert weren. Daer sick graef Edzart dan balde hefft gewendet und die soldaten uth Embden gelecht. Und daerto na vole solicitierent ys vergunnet geworden, den prediger van Lier to gebrucken und in die religie nene veranderinge tmaken. Dit ys tsamen van 4 gesanden uth Embden und Valderen gesecht geworden, und dat benae tot een seker uproer tegens den droste Ocko Vrese und den soldaten, die men bena in wachten und besettinge wolden stellen. Dan die borgeren sluyten sie stoltelicken van poerten und wachten und verwaren hoer stadt sulven. Und die neeringe worde seer slap, dat men ock dorch die gesanden onder anderen gewaer worden, dat men den Emse solden willen sluyten, soe men sick van den tovuer tdoen neit wolden ontholden. Daer dan de belegerunghe van Zutphen een myddel up verwachtet worde. Want Verdugo sick wol vaken reppede tot ontsettinghe tdoen und verwachtede nu van Parma, nu dorch den Beyger und grave van Aremberch hulpe[1]. Soe was die belegerunghe nochtans even vast und worde gesecht alle onsedt idel twesen. Und men grote benautheit hadden in der stadt, dan worde yngeholden, want captein Tomas, Taxuus, Decuma und Tamminga alle vertoch sochten um sick to verweren offte ontloeset tworden. Daer men dan in Oestvreslandt meest na sick stellen worden, sonderling want die neringhe slap worde und dat stratenrovent und upholdinghe van alle marckguederen, uth Wener 70 vat botteren genomen, item to Oldersum Hamborgers 28 vat und soe vortt, van Munsterschen[+] geclaget, bij ydermentlicken gehatet worde. Und in Westerlant bij den Staten gecandt ys worden sulckes onrecht gedaen und weder levert solde worden, hoewol meest vernichtiget was. Dat men ock sodanigen uth den scanze Oterdum nemen worden und nije inleggen, want bisheer was daer nemant in den scanze, die over alles konde offte

[+]fol. 259.

1) Vgl. boven, blz. 457.

muchte gebeeden offte respectiert worde ock in kleineste. Want Johan Garbrants amirael anmetigede sick die Emse und water, die hopluyden die scanze und landt; Eysse Jarges, Claes ten Buer myt Scelto Eyssinge solde hoer commissie van pasboerten und contributien myt kaspelen maken, worden van nener respectiert. Daer Joest van Cleve eerst dorch krancheit gelettet, daerna heel sick van ontholden hefft.

Den 8 Julij starfft Asswerus Munster to Embden, een geleerder man, dan een sonderlinge medepartije der stadts Gronnigen saken, meer tot twist geneget dan verlickunghe. Und to Noerden ock becant geworden ys, ock to Gronnigen uthgeleydet worden um sijn trossich sprekent, was alnoch die mester umme des Stadts saeken tegens den Landen to verweren, dat he ock bena den olden overicheit respectierde neit genoech twesen, want sie tot middelicheit mydt den Landen gesinnet solden sijn. Dusse betuygede ock opentlicken, dat Popco Everardi vader, Everardus secretarius, in sijn ontfangen van des landes gelden sij tegens D. Jeronimo[1] befunden ondergeholden thebben over die 18000 gulden; und welcke kaspelen daerna hoer recepissen niet hadden offte verloren hadden van upgebrochte scattinge, mussen tom laesten den achterstal vervullen, hoewol eenmael wol betaelt was, und sulcke summa uth weinich kaspelen nicht achterblijven muchte; dis betuygede Asswerus hem kundich und waerafftich twesen. Den 17 Julij starff ock Wycherus[2] prediger, een besonder leerer der Reformierde kercken to Gronnigen und anders, dan nu tom laesten myt Johan Ligario sick familiaer gemaket; maket den predigers und kercke to Embden grote moyte und ongunst bij grave Edzart myt sijn nabueren der 8 predigeren, dat het coetus gesloten worde und men Ligarium ock inlaten solden.[+] Und in lange krancheit geraden, hefft sick niet willen verlicken myt die predigers to Embden. [+]fol. 259[v].
Daer dan die

1) Verrutius.
2) Wicherus Milesius, die in 1566 en 1579 te Helpen en Groningen heeft gepredikt. Vgl. boven, blz. 496 noot 4.

twist up gestarcket ys worden tusschen den grave Edzart und den meente to Embden, als Ligarium niet annemende, die meer den Grave dienende als enicheit des kerckes soekende, voerdat he ener der kercken to Embden up der Ausbursche confessie ingenomen offte becomen hadde, dat men nu tot ingang van een nije pawstdoem suspectierde und in voertijden den vrede to guede leten verblijven. Beholden wat die Ubiquitisten[1] noch sochten und wercken worden.

Des 1 Augusti wordt die swagerscap van juncker Ulrick van Ewsum myt juncker Egbert Clant to Stedum weder ontloeset durch die droffelicke affganck des dochters van Clant[2] in hoer kinderbedde na 3 weken verlost. Und juncker Ulrick, een junger man, reede in sijn ballinscap meer bedrovet ys worden. Des was Aylco Unsta ock in grote swacheit geraden, dan sijn huysfrouwe, dochter van Hayo Manninga, weder gegeven to Uphuysen in het grashuys sick dusser tijdt verholdende.

In het uthlopen der uth Oterdum und soekende hoytevaeres, vyndende vake onschuldige copluyden, worden 4 to Holte[3] doetgeslagen van soldaten uth Wedde und 12 gevangen medegenomen, die sick verachterden und niet mede vorttogen na Oterdum myt ener pennickmester van Verdugo up Buertange begrepen. Uth dit stratenroven weren die uth Oterdum gans stoltelicken, trecken na Fermsum tegens Reinevelts volck um to scermusseren. Dan want sie beyegent worden myt ruyteren, worden sommigen geslagen und mede gevangen, welcke Reinevelt daetlicken des anderen dages lat uphangen, want sijn hopman niet hadde willen consentieren tot ransonunghe van knechten. Wat nochtans in Oterdum gevangen worden, ginck uth myt ransoen, als ener Westersche malecontent uth Embden begrepen, een scharmmester, die liever des duvels egen wolde sijn dan den konick van

1) Vgl. boven, blz. 382, noot 2.
2) Sophia Clant.
3) 10 K.M. ten Zuid-Westen van Leer. Vriendelijke mededeeling van prof. dr. F. Ritter te Emden.

Spannien verlaten, wort van Lazaro myt 160 gulden quijtgelaten. Johan Kampen, Goessen Luynge und Willum Luynge suster soen, wort gestalt up 800 gulden, een vrijgesel uth Gronnigen, die mede het flet[1] gedragen hadde. Dan solde Hindrick Karsgijn uth Steenwick vrijen dorch Gybbe Frerick und Popco Everardus, die sick des weinich annemen, hoewol bede hoer medeborgeren, daertegens Johan Rengers to Helm tegens Michael Broessema ansoekende niet gehort konde worden.

Die juncker to Oldersum in dusse twe legatien na Hollandt und Westerlandt hadde grote moyte gehadt. Nochtans wordt sijn heerlicheit beswaert myt soldaten und[+] trecken 12 gevangenen to Embden yn, gelick ock van Uphuysen gehaelt tot vercortinge der junckelicke vrijheit. Dit achte he, van Ocko Vrese hem gedaen, tot sijner tijdt geneten tlaten. Want he um sijnentwillen die moyte gedaen hadde und allene dusse partije und besettinge van knechten up den droste gelecht worde, als den konick van Spannien togedaen. In dusser tijdt verwachte die graef Edzart gunst bij den Spangerden, die nu den[2] grave in groter egendoem van contributie gebrocht hadde, hadde alle geestelicke und cloesterenguederen tot 23 closteren an sick myt die grote nije anwassende landen genomen[3], hadde lange vrede geholden. Noch was daer commer und benoutheit, dat sijn achte kinderen niet hoege noch solden verheven worden, daer sijn voervaderen grot krijgen vuereden und hoer ondersaten verdedigeden sonder die closterguederen, und worde van den keyser Maximiliaen groet geacht, jae een vorst twesen. Men sochten alle voerraedt bij borger und buer, noch bedorveden meer. Die stadt Valderen was sonder neringe und miste hoer poerten, worde alleen um mennichte des volcks bewarnet, solden evenwol die vesten bouwen und

[+]fol. 260.

1) Een flete kan een net beteekenen, maar de zin is toch niet duidelijk. Wellicht staat er iets anders; het woord is zeer onduidelijk geschreven.
2) H.S.: het.
3) Vgl. over de secularisatie der kloostergoederen in Oost-Friesland: Reimers, Die Säkularisation der Klöster in Ostfriesland (Aurich, 1906) passim.

alle kosten und wachten doen und niet myt stadt Embden gelick maket worden. Dit alles makede den inwoneren onwillicken und worde Ocko Vrese upgelecht, als Sijn Genade sulckes tot last der borgeren inbolldende. Ubbe Finssker, rentemester gewest, worde sijn rekenscap revidiert, muchte nene betalingen erlangen, dan voel meer worde die weduwe upgelecht noch 2000 gulden to verleggen up rekenscap. Und also worde ock voele landen angesproken, bij Volckersheem beseten in tijden des vaders, als cancelar und borgemester, updat men den Grave muchten tohaelen und den offitieren affnemen.

Die borgeren van Nesterlandt gehaelt tegens die gevangene soldaten bij Occo Vrese to Embden bewaeret, worden vrij und vranck vrijgecandt na 14 dagen in Westerlandt, dan die soldaten blijven langer besitten als myt andere boese daden beruchtiget, die men dan neit bewesen hefft, um die borgeren to stillen und andere uthgewekene to beschuldigen als verspeders, de des in Oterdum angeven hadden. Als Lutgijn Syggink willen vangen in sijn behuysinge in der nacht, die to Petkum sick verbargede ter tijdt he myt vorbede van Allegont Rypperda[1)+] onschuldich befunden. Evenwol van den droste affgewesen, seggende: Gij verreders makent hier, dat juu tsamen moet noch to stadt uthyaegen. Also ock een rotmester, opentlicken sprekende: Weren die Gronnigers hier neit gecomen als scelmen und dieven, wij weren in dusse verdorff neit gecomen, sie weten wat sie voer luyden sindt. Nochtans worden tom laesten die soldaten vrijgelaten, sonderling Knoeps lutenandt offte vendeleker gaet allene vrij in Embden over der straten. Dan het stratenscenden holt neit up; nemen hier und wort vaken gekeret offte caviert, dat to Gronnigen die tovuer voele was dorch hulpe der drosten knechten, want gudt worde bynnen landes vort brocht na Lier und dan to wagen und in ponten vort sonder insperinge. Daer mede die orlich- +fol. 260.v

1) Vgl. boven, blz. 200, noot 3. Allegonda Ripperda was gehuwd met George van Munster; zij zal waarschijnlijk echter hier niet zijn bedoeld. Vgl. Mr. C.P.L. Rutgers, Genealogie van het geslacht Ripperda, Wapenheraut, V, blz. 152 vlg.

scepen myt den scanze wenich vruchtet scaffeden[1)], soe lange die wagen vaeren moegen.

Nu was langes die roep der Gronniger borgeren, Westvresen und soldaten met ock sommigen der adel, die ene dusse ander soe, dat men die vruchten in die Ommelanden solden verneelen um Gronnigen to benouwen, want sie dat gewas genoten und des wekes grote scattinge gewonnen vor der soldie. Ock wolden und conden die Landen nene verdingen myt Oterdum maken, want sie niet verdegenen muchten. Die tvoeren der huysluyden versconeden, consentieren nu in dit verdarff, als Hayo Manniga, die junge Mepsche, Allert Gayckema, Starckenborch. Daertegens Aylco Unsta, Brosema und wij disswaderen des, dan dat men vor Gronnigen solden sick leggen und sulven geneten, want Gronnigen konde evenwol privandiert blijven, gelick andere steden sonder landtgebou noch inholden worden und dan nene knechten offte soldaten van noden hadden und men dan evenwol belegrunghe holden musten, dat dan myt een vull landt beter tdoen was. Gelick Bartelt Entens exempel betuyget hadde und, alle mach noch tsamen gebracht, wol tdoen was. Evenwol was dit alsoe gesloten bij den Staten landt to vernielen, und graef Willum angeboden sulckes tdoen, die nu langes ock ruyteren und knechten in den Nieziel affsonden hadde tot 1000 mannen und 100 ruyteren, waerbij den 2 Augusti sint uthgetogen noch 400 soldaten uth Oterdum. Dan in grote storm, winden und regen gelettet, sint in 14 dagen buyten Oterdum in Dongerdiel to Anym[2)] foreert[3)] worden; und an de Marne eenmael versokende, van soldaten des Wibe van Goutum und huysluyden gekeret worden und weder in den scanze gecomen vorgeves, als Godt des ganslicken kerende was, und van alle fromen voerbeden ys.[+] Dat onweer was wol 14 dagen und donder und blixum overmatich als lange niet gehort, dat konick Rabboti

[+]fol. 261.

1) H.S.: scraffeden. Eppens meent: weinig succes hadden, of misschien: weinig vrees inboezemden.
2) Anjum, in het noordoosten van Friesland bij de Lauwerszee.
3) Er kan ook ‘forcert’ staan.

wech[1] des Occo Vrese wringe[2] verslagen sij van den donder und die luyden sitterende maket hefft.

Onder des kumpt ontsedt van den Parma an Sutphen und doet den onsen dre dagen tvoren upbrecken tot versekerde plaetsen, want ontsedt worde achtet 7000 tvoete und 800 perden, daerto Verdugo regement. Und dit sonder stoet offte slach, daermede dan Gronnigen in versekerunghe meer gecomen ys. Nochtans nene triumph holdende, want en yder in geheel blefft. Und alsoe ys die sommer vor Sutphen gesleten, sonder etwes uthrichtende, tot den 4 Augusti und daer weinich sick reppende. Daer Azinge Entens tegens Edzert Grevinck alnoch moytende, malcander wonden, dat Entens een duym sij affgehouwen, und sijn broders gelt verquisset, nu sijn volck niet meer besolden konde, noch part an soldinge hadde, nadat he uth Oterdum vertogen was und verlaten muste.

Nu dusses tijdts was Oterdum seer ontsteken myt den pest, dat dages 7, 8, 10 doden uthbracht worden, uth dat onmatich levendt, gelick to winter het commer groet was. Daer dan mede gestorven sindt die commissarien van den privanden und soldinghe und verding tdoen offte pasborten tgeven. Als Schelto Hessels, een Westvrese, to winter allene bena den scanze na Berendt Roerde bewarende, nu die sake bijwesende und trouwelicken dienende, starff den 8 Augusti. Eysse Jarges, Saxum hovelinck ock commissarius, myt sulvige kranckte befangen, starfft den 19 Augusti, die bisher stedes des heren Nijenort raedt und vrunde den sake dienstlicken gewest, niet hefft endigen mogen. Also Claes ten Buer wort kranck, dan geneset weder. Dusse sommer ging doe noch een ander grote swacheit over alle menschen bena, daer dan voele in uthgaen sindt. Als die prediger

1) De Koning Radboudsweg, thans Konrebbersweg geheeten, leidt van Emden in zuiver rechte richting westwaarts naar de Knocke. Er is ook een Konrebbersweg van Leer noordwaarts naar Neermoor. Vriendelijke mededeeling van prof. dr. F. Ritter te Emden.
2) Landhek.

Ogerius[1] des gasthuyses to Embden den 18 Augusti, Berent Entens, hoveling van Helpen, myt sijn dochter den 2 Augusti. Ock Ebelo Havickes, Berendt van Swelen, als mester van hoytevaerer myt Berent Muller. Daerto ock graef Enno huysfrouwen suster, gravin van der Lippe. Daer dan het graefscap van Redbergen an grave Enno compt, als vulle susters diel gewest, tegens Esinge[2] und[+] Witmunde. Dan wort gesecht van 50.000 rijckesdaleren schulde. [+]fol. 261[v].

In Engelandt solde ock verraderije an der koninne versocht sijn und begrepen, dat ock um dusse besettinge den grave van Oestvrieslant is 3 maent die Engelschen nene scepen sanden myt lakenen, soe comen sie eerst den 12 Augusti weder up den stapel myt 5 scepen und daetlicken ys hoer gudt vertogen. Daer dan een gesande mede gecomen ys an grave Edzart, grave Johan und anderen steden und konick van Denemarcken um[3] die Evangelissche heren, steden, rijcken in een verbandt tholden tegens den Antechristum to Romen, offte sie ock hoer religie dachten to beholden, verdedigen und handthaven myt anderen. Daer graef Edzart sick wol myt vremde woerden beclagede over die ongereliertheit der Hollanderen und Westvresen in Oterdum boven alle sijne gedult und woldaet. Und wolde wol handt[4] und segel geven, dat he neet Spansche bundtgenoet were offte worden wolde. Und was hem reede togescreven den legaet van Navarre, to Bremen wesende, antholden, gelick ock andere steden und vorsten, dan dacht neit tdoen. Daer dan die gesande antwoerdt, Willam Herrinck[5] genoempt: offte ock indachtich weer, dat uth anholdinge van legaten

1) Van dezen predikant is niets verder bekend dan wat Eppens hier en elders van hem mededeelt.
2) Esens.
3) H.S.: und.
4) Volmacht.
5) William Herlle, die ook herhaaldelijk door Elizabeth naar de Nederlanden is gezonden. Vgl. Brugmans, Verslag van een onderzoek in Engeland naar archivalia, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland, register in voce.

die groste steden van der weren weren verstoeret worden, want tegens jus gentium gedaen worde. Daerto soe were dit een particulare egene edict des Keisers uth partije und haedt der Reformierden, tot wolgefallen des Pauwest. Dit ys den grave Edzart allene persoentlicken angedragen, soender bijwesendt der ridderscap und anderen, die des daerna solden betrachten um vrede der broderen.

Overst um alle dusse twivelaffticheit und inlopent up alle straten und havendt na der wedercompst der gesanden uth Westerlandt verscrijfft grave Edzart een landtsdach to Embden an ridderen, egenarffden, vulmechtigen (want dusse worden nu weder respectiert) myt die vlecken und stadt Embden als Staten des landes, daer graef Edzart die geestelicken an sick hadde tot 23 klosteren, und eysschet des olden gravinne[1] schulde afftdoen, daer to des dochters bruytscat, in den Pals[2] beraden gewest, myt bevrijunge tdoen des Emses und besoldinge idtsiger knechten tdoen. Dit ys alles affgeslagen, want schulde, soe sie niet tot landtscaps besten weere angelecht, behoerde heer und onderdaen sulven tbetalen, und bruytscat weer private handel; daertegens alle closterenrenten, den landtscap ontnomen, bij den heren rusteden; die renten solden daerto anleggen um den Emse to vrijen; were hoer macht neit als reede ongeweret tegens gewereden, und die den Konick vertornet hadden, die meer vermoch myt[+] gelt und mach als het graffscap heel weert solde wesen und in een maent neit genoechsaem solde sijn. Dan wolden ex precario wol 10.000 ricksdaleren [+]fol. 262. schencken bij wederlangent van reversbreven neit to prejudiceren und men alsdan ock dusse idtsige religie wolden stedes handthaven und blijven laten, und een rechtmetich forum und rechtstoel van justitie anstellen, dat men alsoe myt die commissarien den huysman niet uthmargeden. Welcke antwordt, scryfftelick gestalt, grave Edzart to hande gebrocht ys. Daer dan graef Johan noch eerst solde moten up consentieren.

1) Edzards moeder Anna.
2) Vgl. boven, blz. 438.

Den 20 Augusti brenget Occo Vrese het vendel an den stange[1] und gyfft den borgers soen Johan Hellinck, und verdielt sint soldaten tom diel na Oldersum und tom diel na den Knock um die tovuer thelpen, daer nu die van Oterdum het marckvolck letteden na Askendorp tvaeren und die amirael Johan Garbrans nichtes wolde uplaten[2] widers dan des Graven ondersaten. Dit worde van den landtscap bestediget, want to Wedde alsoe van grave Edzart togesecht was. Und men 3 maenten soldaten wolden holden, soe lange die wagens varen konden. Und men ock bij den Spanschen seggen konden sijn beste gedaen thebben und van inval solden bevrijet blijven. Also beveden men vor den Spangerden. Und dit vendel worde blijdelicken uth Embden gevueret na Larrelt van sommige anhang des drosten, und hoveren[3] to Larrelt in den harbarge, niet denckende dat die vendelen niet so affbonden[4] worden, soe sie daer ancomen. Und men worden nu indachtich, dat Johan Starckenborch gewaerscouwet worde to Loppersum vor invall der Spanschen, als[5] die to Askendorp erschenen. Dan daerna weder getroestet, maken enich accordt to Wedde als um landtpalen to bevrijen. Und doch nemandt clagede dan hoytevaeres, nu overst den plaetse besetteden Knoeck, welcke allene Oterdum tegens krencken kan und niet wol sal beholden worden, als dit alles noch den Spanschen tom dienst tdoen und daeryn tlaten. Want men sulckes doch handthaveden und den anderen keren hier myt vangen, uthsluyten und verhoenen und myt worden und wes mer bij den partie jechtich[6] geholden worde. Soe sindt die hopluyden uth Oterdum up den 22 dach Augusti des nachtes to 11 uren overtogen myt 300 mannen und Occo Vrese knechten (soe noempt men sie) overvallen, sommigen geslagen, Johan Helling vendelicker in den scanze

1) Ten teeken, dat het vendel is gevormd en uitrukt.
2) N.I. toelaten op zijne schepen.
3) Goede sier maken.
4) Ontbonden. Eigenlijk de vaandels van de stangen rukken.
5) H.S.: all.
6) In 't openbaar.

myt anderen gehaelt und mest to Embden wort verlopen, tot groten leedtwesen der vromen und schelden der[+] anderen. Dusse overval ys verorsaket dorch dat verholdent der 14 soldaten, soe lange geseten, tot nene justitie gestalt, neit vrijgelaten worden, und tvoeren myt boden utheysschet van den Westersche hopman Tyart Hettinga, edelman uth Westerlandt, und Lazaro, offte dat men den Knock niet wolden sien bescanzen tegens hoer. Overst die droste, tornich und rasendt, tastet an alle soldaten, soe uth den scanze Oterdum to Embden tegenwordich. Und die uthgewekenen conden van den scipperen neit vrij sijn up den straten, alsoffte die medeautoren gerekent konde worden. Und Harmannus Meyger trecket an grave Edzart, um endtlicken sick to ontsluten in dusse val und gewalt. Doch up sulvygen tijdt trecket die Engelsche gesande[1)] na graef Johan up den Ort, myt sijn peerden und cuerswagen[2)] gehaelt. Daer onse juncker Hayo Mannega bij gewest, sede tot mij: Hebben onse haenen gecrabbet. Die droste sendet anderdages sijn troemslager na Oterdum um tweten orsake deses vijandtlicken gewalts und muchten nene suydelaers[3)] vaeren. Dat doch tom schijn gedaen ys, want Johan Hillinck worde liberalicken up sijn eedt vrij erholden, ongesloten geholden und dagelickes to gaste geleydet bij alle hopluyden, und die soldaten ingesloten, myt noedrufft versorget bij die profasen[4)], um allene die gefangenen van Occo Vrese thebben. Und die borgeren dulden und roepen niet voel meer als benae des handels scamende und to onrecht den uthgewekenen beschuldigende.

[+]fol. 262[v].

Daetlicken na Ogirii doet eysschen die gemene den prediger van Lier, Gerardum Eobanum[5)], van grave

1) William Herlle. Vgl. boven, blz. 590, noot 5.
2) Koets.
3) Zoetelaars.
4) Provoosten, bevelhebbers.
5) Gerardus Eobanus Geldenhaurius, de zoon van den bekenden Gerardus Geldenhauer Noviomagus. Veel meer dan dat hij predikant te Emden was, schijnt niet van hem bekend te zijn. Vgl. Prinsen Ger. Geldenhauer Noviomagus ('s Grav. 1898), blz. 71. Glasius (in voce Ger. Geld. Nov.) vermeldt van hem een Epistola ad ecclesiae Emdanae ministros, Bibl. Brem. V, 2, 8, 316 vlg.

Edzart togelaten und van grave Johan vrijgelaten. Und stellen to Lier weder Petrum Gellii[1], fratris soen, welcke die borgeren wol behaechicken, dan niet gunnet worde, als een junger man und iverende in Goedes ampt, gelick ock Gerardus, dan in sprake vremder. Alnu verandert Occo Vrese sijn kerckenganck uth der Groten Kercke tot den Gasthuyses kercke[2], myt stoelte tdoen maken voer sick. Soe doch die keercke des tijdts verhoget und overstolet was. Als men dusse kercke affsonderen wolde van den anderen, want graef Edzart antwordt duytlicken, dat he die kercke an sick wolde hebben sonder contradictie und nene electie meer stedigen, dan hoer godsalige predigeren presentieren na dussen tijdt.

Ock mach yck neit verswijgen der uthgewekenen grote benautheit und drang, soe buyten und binnen landes hem bemoeten, bynnen: hoer guederen tom roeff ghegeven, die personen tom doet verwesen; buyten: luyden, die sie beschutten solden tot verachtinge und prijsen und nabueren tot verachtunge geworden. Want sick voele alnoch niet den Evangelio gelick stelleden, dan leveden wylt, vrech[3] und swijnes, vermeengeden sick myt hoytevaeren, um[+] gewin tsoecken ock myt der gemene sakes verdarff und aller vromen nadiel und hoen, die sick anders und conform stelleden, [+]fol. 263. und hoer cruys in gedult dragen musten. Waeruth verorsaket nu in dusse tijdt van 4 yaren ballinscap, sick myt clachscrylften to verweren an commissarien und hopluyden, capteinen und ock Staten. Want het respect van personen ganslicken wechgenomen worden myt den, dat die inlandtsche uth regerunghe gestalt offte verstorven, den vremdelingen alles in den handen lieten comen. Soe als myt volgende missiven erfaren ys. Sonderling daer Schelto Hessels und Eysse Yarges kranck

1) Vgl. boven, blz. 496, noot 5.
2) Vgl. boven, blz. 471 vlg.
3) Slecht.

und starvende weren und Claes ten Buer ock bevallen in den pest, und van hopluyden und capteynen Johan Garbrans niet achtet worden, ja van nene soldaten respectiert. Tot leedtwesent aller getrouwen, die sick van hoytvaren ontholden und het hoere in die Ommelanden verlaten misten musten, und weinich achterholden muchten buyten die confiscatie, dat muchte noch niet vrij overvuert offte uthvuert worden.

[1] Erbare vrome vorsichtige guede vrunden und heren commissarien und anderen, soe dusse unse clage tom vorschijn komen mach, onse dienstlicke und vrundtlicke grote myt alle erbedunge tvoeren. Erbare vrunden, het ys ruchbaer und ons liedt, dat die regenten to lande und to water malcanderen weinich respectieren in hoer ampten und commissien, daermede die geleydtsbreven gecassiert und onseker worden sint, und wij medelidtmaten onses vaderlandts erfaren dagelickes, dat onse ballincsap ons niet dorch die langheit des tijdes vermindert wordt, dan dubbelt und sware gemaket wordt, want onse hoepe idel wort, dat wij dorch inlandtsche egene becande regenten und verwalderen in scanzen und wachten gestalt, wol billicken van ontrouwen und guckgeleren[2] und partijghen solden onderscheyden mogen worden. Daer men nochtans den manafftigen amirael und verwalder des Eemses Peter Frerycks voer twe yaren alhier billicker und bescheidener in befunden hefft, want sin erbare sick niet anders tegens die onsen uthgewekenen ock sonder pasborten gevende verclaerde und bewees, dat he dachte die vromen to handthaven, helpen und bevorderen in het hore, soe voele in sijn erkentenisse und macht was. Daer onser enighe Conradi van Rensen soen van Johan Garbrans[+] verwalter des Eemses beantwoerdet ys, dat al solden die uthgeweken starven van honger, soe kunde und wolde he neit voer een stuver gudt van hoeren uth die landen overcomen und vorbij laten, onangesien in wat noedt, [+]fol. 263[v].

1) Alsnu volgen de eenige regels te voren vermelde missives.
2) Goochelaar, bedrieger.

scade und verdarff het onsen, myt den onsen bij den vijanden geholden und gewacht worde. Des men dan ock neit billicker in der scanze Oterdum ons tometiget[1)], als men ons offte den onsen sonder onderscheet alle pasboerten weigert tgeven, offte die gegeven sindt, niet achten offte annemen will. Dan moten lijden offte bevresen, dat die onsen offte wij sulven in egener personen soe wol solen ransoniert, bescadiget und gekeret worden, als die vijandt sulven, soe lange emandt noch wat overich to verwachten hefft, want dit die yegenwordige staltenisse ys myt ons uthgewekenen. Soe erfaren wij al to zeer, dat dusse ballingscap, in sick een lastich quaet, ons und den onsen wol dubbelt verswaert wordt. Des wij ondergescreven myt corten niet hebben willen noch behoeren natlaten juu erb. I. to ontdecken und to verstandigen, um soe mogelicken een beter und troestelicker onderscheet van vrunden und nene vrunden to stellen und to holden. Vrunden und nene vijanden achten wij die twesen, welcke um die gemene sake buyten offte bynnen landes die waere religioen anhengig und ingelijvet an gudt und bloet bij den vijanden verdrucket und vervolget worden, daerto die, soe nu vier yaren lanck van hoer guderen veryacht, und wes van hoeren can becomen worden onder die confiscatie und endtlicke verdarff begrepen ys myt gevaer lijves und levendts. Wij achten ock, dat die gemene sake behort onderscheet tmaken van personen und neit die plaetse des vaderlants allene, und dat men die wapenen tegens sijne vijanden solden behoeren twetten und neit tegens die buntgenoten, offte den verlatene huysman offte buersman, want wij een beter sake verdedigen, dan die vijanden romen coenen und sick verheven uth onse verkeerde regeringe, als men neen onderscheet holdt und als die uthgewekenen wol voer bundtgenoten geacht, evenwol dersulviger guederen vor prijs gestalt off geven worden. Wat hoepe und troest soelen die dan hieruth sluyten und ontfangen, soe nu ondersocht worden sick

1) Toemeten, behandelen.

myt contributie onder dusse beschermínghe te geven. Wij strijden um het onsen weder to becomen, und men sal off mach sijn egen neit bevrijen offte beholden. Is die gemene sake neit meer ehers und dienst weert als[+] soe en weinich gelts? Waerlicken des Grecken und heyderschen overster van Athenen, Thrasybolus und anderen meer, hebben des voel anders und wijser gedacht, want Thrasybolus ock van 30 tyrannen uth sijn vaderlandt veryacht, und myt gewalt dat vaderlandt wederomme ansoekende, lat alle sijne medeborgeren kundich doen, waeromme sie hem meer scouweden nu als een wynner, dan dat sie neit liever hulpen hem als een verdegener[1)] des gemene vrijheits (als bij ons waerlicken die rechte religioenssake behort ock geachtet tworden), die ingesetenen solden dencken, dat het der medeborgeren heertocht weere und neit der vijanden, und dat he neit die wapenen hadde angetogen, dat he dengene, die nu overwonnen off verdruckt weren, edtwes nemen und beswaren wolden, dan wes en yder genomen was, wedergeven, he hadde up und tegens die 30 tyrannen, und neit tegens sijne medeborgeren die crijch angeheven, etc. Und die lindricheit[2)] van Julio Caesare wordt noch geromet, miles parce civibus parce civibus, daermede die regerunghe des vaderlandt bestandich geworden ys. Dat overst dat artikel des placaets pretendiert worden solde, verschonet dussen onordentlicheit niet myt enich letter offte wordt, want soedanige handel allene van cophandel to verstaen ys, und neit um sin egen gudt den vijandt tontwaeren und to onthaelen[3)], soe die onerfarenheit der Hollandtscher und Westersche capteinen und oversten des allene verorsaket. So ys juu edele 1. die sake meer bewust, und behoeren also neit die ghegeven commissie sonder onderscheet van personen to enaruieren[4)] laten, tot sulc-

[+]fol. 264.

1) Verdediger.
2) Zachtheid, gematigdheid.
3) Ontnemen.
4) Ruineeren? Enerveeren? In ieder geval wordt bedoeld: te doen vervallen of iets dergelijks.

ken groten nadiel, hoen und scade, dat die trouwen meer vijanden worden hebben und lijden moten als onse egene vijanden, die hoeren erenstlicken bescutten und beschermen, und horen scade myt onse overgeblevene guederen vervullen und beteren, tot onser aller smade und der vijanden wolgevollen. Off dit ock sij die orsake, waeromme ons soe vole afvallende sindt, willen wij anderen reden laten, het ys to lange alles to verhaelen. Soe ys ondergescreven in naem und van wegen anderen onse bidde und begerendt van juu erbaeren, Claes ten Buer myt alle anderen commissarien dusser sake, dat doch in[+] nene manier dat onderscheet van voergedachte personen, vrunden und nene vrunden niet torugge stellen, dan dorch middel van pasboerten wij und die onsen dat overige muchten overcomen. Wij seggen dat onsen uth tcomen laten und neit soe hoenlicken onder die vijanden bepaelen laten, und wilt dusse onse lange scrivendt tom besten nemen na gelegentheit des tijdes und saken, und in gueder toversicht juu erbaren ter handt gestalt. Actum Embden den 4 Augusti anno 84. Van Melle Brosma[1)] und Abel Eppens ondertekent. [+]fol. 264[v].

Dan nemant meer voergedragen, want die autoriteet gringe was und Schelto[2)] verstorven und Eysse Jarges noch cranck und daerna ock verstorven. Daerumme van Claes ten Buer alsoe weder beantwordet ys.

Erbare und guede lieve vrunden, juwe scrivendt bin ick vor 5 eder 6 dagen becomen, und ock daetlicken solde beantwoerdt hebben, overst die almachtige Godt heff mij ock neit vergeten myt sijn roede, so allhier in den scanze ommegaet, alsoe dat ick tot des dodes noet gestreden hebbe, und na der genade Godes wat beter in beterhandt ys; die Here hebbe sijn prijs. Sus hebbe ick, na doersiendt juwer scrivendt, den gruntlicken verstandt

1) H.S. heeft: Bos. Uit het verdere verhaal blijkt, dat het Brosma of Broersema moet zijn.
2) Schelto Hessels. Vgl. boven, blz. 589.

wol ingenomen und uwe sampt uwer gelicke besweringe wol erwogen. Dan, guede heren und vrunden, dat juwer l. intentie ys, dat die Amirael sampt die commissarien, soe nu up der Eemse und in der scanze Oterdum regeren, juu l. und alle fromdelingen tcorte doen, die noch hoere nodrufft van den hoeren uth die Ommelanden becomen cunden, datwelcke juu l. alle voerighe amiralen, capiteinen niet geweygert. Und vermanen ock am hoechsten van voele ongeregeltheit des legers Oterdum und soe hieryn niet geremedieert worde, dat men juu und juu gelicken in u vorige vrijheit niet wolden stellen, gedachten u.l. samptlicken des an anderen orteren to versoecken na widere inholt van den (want dit was soe verduytschet myt ingelechte calffgijn[1] an Claes sulve). Soe yst, goede genadige heren und vrunden, dat wij van juu und alle, die in die menunghe sindt, neit weinich vremdet, dat gij all dat cruys und straffe unser sonden soe van den Almogende Meester willen affnemen und dryngen dat nu juest up die dieneren van die Generale Staten. Den doch een terminus gestalt wordt van hoere principalen up die straffe des maneedes, daer die galge het gringste van solde sijn, dar sie sick van artikell tot artikel moeten hebben up tletten, offte gefunden eherloes und lijffloes tsijn. Sus weten gij juu wal to berichten, woe scarpe placaten dat bij het levendt der Excellentie[+] und Generale Staten up ons und alle capteinen, mesteren sindt uthghegaen, daerover ons neit vergeten, dan galg und radt uns tot [+]fol. 265.
voerbelde gestalt, die sulvige nagecomen, und daerna noch na der Excellentie doet van die Generale Staten scarper und claerder placaet[2] uns thande gecomen neerstich totsien, dat jemants handel noch wandel, botscap noch breven, noch geen gelt up wyssel overtmaken, und dat in genere to verstaen over alle

1) Blijkbaar een briefje. Blijkbaar soortgelijke beteekenis als kelpsel, dat in de beteekenis van perkament en vervolgens van privilege, decreet, brief voorkomt.
2) Blijkbaar het bovengenoemde placaat van 22 Juni 1584. Vgl. boven blz. 577.

menschen. Weer wolde dan die sijn, die tegens die Generale Staten, als regerende heren der Nederlanden, placaten und befeel wolde doen? Vor mijn persoen ick nemants, noch vader, noch moder, noch wijff, noch kindt, tegens mijn eher und eedt pasboert solde geven. Myste ock vor mij und mijne dochter enich gelt, dat daer to ontfangen ys, und begere het ock neit to eysschen, noch over tscriven, umdat wij um een cleines nu tontfangen, hienae niet um lijff und gudt verclaget worden, soe wij onse egene goesen in handen muchten worden, dar sie dan ock na den placaten recht to hadden, und daer ock nemant yn gesparet sal worden, all hadde he ock een tunne gelts bij der sake verloren. Und onse crijch begeert ock nene liever gefangens, soe wol uthgeweken und frunden, die sie up dussen handel befinden muchten. Derhalven verlatet die dieners alle archgewaen. Dan diewijle u.l. scriven, soe men hierin neit anders doen will, dat gij tot juwen willen conen comen, soe wilt gij des an andere oerderen versoecken, daer dan ock niet beter voer u luyden up ys, dat gij dat doet woe eher woe beter, want sunst soe lange dusse placaten in ehere ganck onverandert blijven, sult gij neit een kindt oversenden, noch uth die landen een stroe geweerde crigen. Soe veere het kindt gecregen wordt, gij sult het moeten ransonen na u vermogen und gudt und wat juu noch die crijch upleggen worde, dat juu huysfrouwen daer sitten in hoere vulle possess, wynnen und warven alle dagen tot vordel van den vijandt, und neit een helder[1)] tot vordel van onse crijcht, muchten juuluyden dan befynden, wel in hoer handen vervalt, men can nemandt helpen, und soe gij begeert treysen, begeere ick dienstlicken, maket dat ick bij die Generale Staten cassiert worde, want ick hebbe soe voele myt mijn commissie verdient, dat ick Oestvreslant, wijff und kindt moet scouwen, und voer ditmael nene plaetse hebbe als in dit vuerige tempest in der scanze Oterdum mij to erholden. Daer ick rede tegens den doet gestreden hebbe, dat mijn arme wijff und kindt ovel solde

1) Heller, een kleine munt.

becomen hebben, und sijn ock noch mijnes levendts neit[+] seker. Dan tot noch to hebbe ick heller off pennick gesien, gelick ick ock van alle mijne vorige diensten gedaen. Dan mijn beste gewyn ys wol van die uthgewekenen, die sijn wille neit en hefft, ongunst. Nu dusse nije commissarien ynlandtschen gestalt sindt (dan niet acht), nu syndt wij vremdelinghen eerst verdorven. Dit und alles byn ick mode, want Godt die Here ist becant, woe ick het van harten wol anders mene. Derhalven soe gij reyset, soe maket mij ledich van mijne commissie, soe can ick nemant tcorte doen. Dan, guede vrundt, soe veere dese infall uth Vreslandt in onsen vaderlandt getroffen hadde, soe solde juu noch eerst myt mennigen yammer und eelende ingecomen hebben, want dussen dach solt gij niet een huys in die Ommelanden gefunden hebben van die Marne aff tot Delffziel toe. Und wowol mijn beste huys in den Damme geheel wech und die andere twe noch onder dack staen, hadden almede verbrandt west, und noch musten wij tfreden wesen, want het compt all van boven omme straffe onser sonden, und bedorven vort nene menschen int particulaer nene schult tgeven, und soe men menschen bedencken solden, soe bedencke men die stadt Gronnigen. Dat ys die fonteyn, daer roeff und brant uthgaet. Und boven dit can juu noch und mennich int corte overcomen, dat gij Oestvreslandt moten wijken, soe mij reede gescheen. Und noch achte ick, compt het all van den Heren. Voer mijn parte stelle ick die sake heim in den hemel und begere dar nemants onschuldich mede to bedencken. Soe wolde ick wal, dat elck des tijdtlickes gudes soe troesten wolde etc. Hiermede den Almechtigen in sijner scuts bevoelen uth der scanze Oterdum den 14 Augusti anno 84. Uwer lieve guede vrundt stedes Claews ten Buer.

[+]fol. 265[v].

Die Gronniger borgeren uthgewekene vrouwen werden ock to Gronnigen uthgesloten und verbannet und in dusse manier alhier geholden. Soe musten ock die bisitten van mij und Melle Brosma ingeholden worden, offte het worde alle confisciert und in Cempis handel gestalt, und alsoe wijff und kindt bedwongen noch persoenlicken,

noch myt enich gudt toe nodrufft uthcomen. Alsoe dat her Brosma vrowe na lange ansokent van pasbort na Adrijck und Lier, Wener to lande umtrecken muste bij nachttijden, und soe dede ider. Dan de hoytevaerers rusteden neit bij nachte offte dage gudt intscepen und vrachten myt des drosten soldaten, daer dan voele um naclageden und tegens malcanderen vangeden und spanneden, dat die hele borgerije bena malecontents bevonden worde, nu den droste beschuldigende, nu den uthgewekenen, nu den groten ondancbaerheit der uth Oterdum, die twinter in gasthuysen upgenomen, gespijsiget und onderholden worden, ock tegens den drosten wille und Graven. Daeromme wij, Melle Brosma und Abel Eppens, meeste nachdielet, des dan wijders to versoken hebben[+] in gelick form an den landtsyndico Jeronimo Verrutio ock gescreven, um bij den Staten in Westfreslandt off anders to remedieren, daer nu rede Eppe Bauckens gereyset was um in Scelto Hessels plaetse to committert tworden, und Claew(s) ten Buer ock volget ys um salige Eysse Yarges to succederen in die commissie, und meer authoriteets to gewinnen. Und sulcke onse scrivendt wol mede gedencken worden und bij Sindico verstaen worden uth volgende missive, van ons ondertekent in naem ock anderen:

[+]fol. 266.

Hoechge(lerde) und wolwijse D. Doctor und Syndicus. Wij ondergescreven sint verwilliget worden ock van wegen andere getrouwen meer uth dwingende noet und drofflicke clagent over onse ballingscap, dat men an juu, h(oechgeleerden) und erbaren, scriven moten, und niet allene onse staltenisse neit onwetich tlaten, dan ock soe mogelicken hulpe und bevorderinghe verwachtende, dat des an andere hoeffden kundich gedaen in enich manier muchte gemildert worden. Des dan myt corten to verstendigen, soe ys, dat tot allen tijden die tijdt alle hardtseer plegede to mynderen, welckes ons in dusse onse ballingscap nu verdubbelt wordt daermede, dat die wij verhoepet hadden, als van den onsen ingestalt tot commissarien um getrouwicheit tplegen und underscheet weten tholden van vrunden und vijanden, wij int onsen

solden handthavet worden tegens onse vijanden, wij, die nu vier yaren lanck van gudt und haven veryacht und allent hoeren onder des vijandts confiscatie und eendtlicke verdarff um aller gemene sake nagelaten hebben, nu ter tijdt contrarie nichtes van onse egene guederen mogen geneten und den vijandt onthaelen. Wel weiniger dat die, soe noch bynnen landes den waren religioen ingelijvet, an gudt und bloet bij den vijanden Goedes verdrucket und endtlicke onder die confiscatie getogen moten worden, nichtes van hoeren mogen bargen offte um Goedes diensten tplegen uthcomen off beleydet worden, dat gelick die personen wol samelicken bondtgenoten und nene vijanden to rekenen sindt. Soe worden nochtans hoer guederen und personen in nene bevrijunghe uyt die gardisonen myt ogenluckinge der hoepluyden niet anders geholden und genomen als prijsen, alsoffte die plaetse des vaderlandts allene vijanden maken konde, und niet die gemene sake, und dat sonder onderscheet van personen offte enige excuse. Dit verorsaket allene, dat die gestalte inlandtsche und getrouwe becande commissarien niet van die hoepluyden aldaer, noch van den[+] Amirael geachtet offte respectiert worden bij hoere ghegeven commissien van pasboerten und moten lijden, dat hoer geleydtsbreven verscoret worden. Und alsoe doen ock die hopluyden des Amiraels pasborten, welckes dan nemandt anders to corte kumpt, dan die het hoerne gherne uth der vijanden handen und gewalt onttrecken wolden, des dan voer twe yaeren van den manafftigen Peter Frerycks, verwalter des Eemses, niet besperet[1)], soe voel men vor den vijanden bevrijen konden, und nu stolteliken van idtsyger verwalter Johan Garbrans geweigert wort, die den onsen enige tom andtwoerdt ghegeven helft, dat al sulden die uthgewekenen van honger starven, soe wolde und konde he neit voer een stuver van onse guederen uth die Ummelanden uth offte vorbij laten, sonderling nu men die tovuer keren sall. Daermede dan die uthgewekenen twe vijanden gewynnen, tweten bynnen und

[+]fol. 266[v].

1) Verhinderd.

buyten landes, daer die vijanden noch der vrouwen guederen den huysfrouwen nalaten, offte anders verdecket blijfft, dan wordt bij den onsen tom prijs gestalt. Wij crijgen um het onsen weder to gewynnen van den vijanden und men sal het sijnen neit van den vijanden onthaelen moten. Wij wolden ock dat alle caspelen solen sick verenigen myt contributie, und men wil den bondtgenoten nene geleyde gunnen. Offte Thrasybolus Atheniensis sulckes hebbe den borgeren to Athenen bewesen, leret die historie anders, und Julius hefft ropen laten, miles parce civibus parce civibus[1]. Men mach nu wol seggen, dat alle soldaten sindt geworden wulven und baeren, und die hoepluyden[2] voer scaepen geacht, soe doch alle hopluyden guede regart behoeren tholden und sick manlicken sick tegens den vijanden tstellen, und des populaersche uproer weten tstyllen und to bedwingen tegens den vromen. Dat overst dusse onordentlicheit myt den placaet solde verdecket mogen worden als nene tovuer tdoen und all licenten aff[3], versconet des neit myt enich letter offte woerdt, want allene van coephandel to verstaen ys und neit um sijn egen gudt den vijandt to ontwaeren und to onthaelen. Hieruth ys onses dunckens mede erstanden, dat daer inlandtsche becande getrouwe commissarien gestalt sindt worden, die den onwetenheit der Hollandtschen und Westerschen tot der vromen trost und bescherminge an hoer personen und guederen verdedigen solden konen. Woe hoenlicken scadelicken dit dan ons togebracht wordt, ys niet nodich myt voelen to verhaelen,[+] dan dat allene enen quade retaliatie und besoldinge sij vor alle gedane diensten und verlech und in dussen noet uns updrongen wordt, dat men des neit geneten sall wes noch overich mach wesen aldaer. Dit ys dan, dat wij ondergescreven in naem ock anderen juu,

[+]fol. 267.

1) Eigenaardig is deze herhaling van dezelfde voorbeelden uit de oudheid, die ook in den brief aan Claes ten Buer voorkomen. Vgl. boven, blz. 597.
2) Men moet hier toch wel lezen: ‘koepluyden’; maar er staat duidelijk een ‘h’.
3) N.l. aff te doen.

hoechgeleerden und wijsen heren als Syndico, hebben moten verstandigen, biddende und begerende seer vrundtlicken und erenstlicken, dat in dusse sake und um sulcke personen enich onderscheet myt pasboerten tgeven upboeden muchte worden, hetsij myt verstarckunge der commissie, offte den verwalter des Eemses und hopluyden myt erenstlicke und vrundtlicke anscrivendt und vermaen, tot enich onderschet van personen und guederen um uth tbueren laten, geholden muchte worden. Des wij und anderen sonder twivel an juu, hoechgeleerden und erbaren heren Doctor und Syndico, ons dienstlicken, niet ter ondanck, dan ter hoechste dienst annemen und bedancken worden. Die ewige Godt starcke ons samelicken und beware sijne gemene, die up fundament getimmert ys. Gescreven Embden den 15 Augusti anno 84 stylo Christiano Juu g.g. altijdt dienstwillich: Mello Brosma, Abel Eppens.

Kalffgijn[1].

Dat clagent und suchtent lecht ons, die wij des ondertekent, niet allene up den hals, dan ock anderen hier tom diel benoempt, die onder versekerunghe van pasboerten allene het hoere uth die landen und nichtes intbrengen seer verlanget und benodiget, und myt nichtes ergens to beschuldigen, als dat sie rede den vijandt tom roff sindt. Wij mentionieren hier neit van grote adelicke personen, die des mede wee doet und neit sparet worden, here Mello Brossema, Jacob Froma, Dode van Amswer, die soens van Anna in den Ham, Corcht Borchers, sijn broder, Abel Eppens, Eysse Bauckens, Berent Koners, Hayo Sickens und anderen. Daerto ock familie, soe noch evenwol onder die confiscatie verdrucket worden um hoer olderen off huysheren, als Rinke Ellema huysfrouwe und kinderen, salige Ballo Froma huysfrouwe und kinderen. Daerto ock alle die, voer welcke het consistorium to Embden hoer gelove und authoritiet instellen konen, als ock mede van hoer geloeffgenoten und lidtmaten twesen und nu neit geacht offte gehort conen wor-

1) Vgl. boven, blz. 599, noot 1. Bedoeld is het volgende post-scriptum, dat waarschijnlijk in den brief was ingelegd.

+ den in sulcken rouwicheit und onordentlickheit dusser regerunge, den vijant sparende, den onnosel up straten plunderende. Woe sorgelicken het sij enich dinck van onse guederen uth die landen to water offte tlande voer der Gronniger besettinge uthtcrijgen offte tdrijven, is myt corten niet tscriven, soe dat monipolium soe ganslicken bij den gewaeret wordt, dat men des neit an offte vorbij can. Und wort myt dusse bepalinge noch meer bevestiget, alsoff die orlichscepen und scanze allene darto dienende syndt, dat sie die gewonschede stapel und stapelrecht allene to Gronnigen solen leggen, waren und holden und den van Gronnigen een guede usantie gemaket wordt, dat anders benae nemandt solde gedacht hebben, offte ock neit gescheden conde. Want Oltampsters ock wol die wech na Gronnigen geleert hebben hoer suvel tvueren, und moten hoer stapel to Embden und andere marckeden verlaten tot dusser groter onwille und der Gronniger lachent und behagent. Und alsoe wordt ons ock gedaen, dat wij niet allene onse vijanden spijsigen moten, dan allent onsen in die handen verblijven laten und sulven achter landes lopen bedelen tot danck der Unie off besoldinge der religie. Sulcken onderscheet wordt daer geholden und, soe het schijnt, ys Embden meer belecht als Gronnigen, want die wagenen neit rusten noch achterblijven, und neit betamet gelick myt den tsijn. Godt straffe den eenmaell, want sie den vijandt dat sweert in der handt doen holden und ons onsen ontnemen, daer dan ock vole mogen onder tellet worden, die onse sake niet to herten gaet. Vale. Actum ut supra, den Syndico ge[screven]. +fol. 267v.

Want die adel nu ganslicken exauthoriziert was van die regerunghe gesloten und en yder, um sijn verblijfft becommert, to Bremen und up verscheiden platsen sick verhilden, den Westvresen die scanze Oterdum verwaldende, hebben wij tegenwordigen uth naem andere goede luyden, myt een gemene clagent bewogen sijnde, dusse scrivendt an den here Syndico affgeveerdiget, nergens nene naest Godt hulpe off trost soekende; want die adel up hoer guederen soedanigen schulden und swaricheiden

hadden, dat sie jaerlicken nene renten offte hueren verwachten konden, all weer die confiscatie neit gedreven, als Ewsumers, Manninga, Unsta, Rengers, Clant. Allene Ripperda und Gensema[1] sick tvrijen hadden offte ock anderen, die onse sake neit bij wesen wolden. Und hoer gudt gherne vermeenden to bargen, als Jochum Ripperda to Fermsum, Hermen Sickinghe und Egbert Clant to[+] Scermer, Wigbolt Iselmuyde und anderen etc., onder welcken Hermen Sickunghe tegens Gert van Hesup als [+]fol. 268.
borge des landes na lange onadelicke uthvluchtinge tot executie in Gronnigen getogen, sijn pardoen an dach brocht hefft myt sijn egene tegenwordicheit, als den gemene sake neit trow gewest. Woe dan ock Johan Rengers to Helm, up Lingen ingesloten, sijn vangescap ontschuldige, dat he in nene wapenen sij gewest, noch neit tegens den konick van Spannien gedaen, laten wij an gene tijdt; want ock een suptylike verschuldinge een verlochunge geacht can worden, und wij neit uth synnen und blijven um den twist des stadt Gronnigen dan om den religioens sake und Spansche inquisitie, welcke voele niet vreseden, dan allene die vromen. Hoewol Johan Rengers sijn religioen bekennede, sick allene up den gemene placaet des heren Mathias van Ostenrijck und sijn permissie openlicken togelaten beropende was, daeromme neit gedaen tegens den Koninck.

Dat overvallendt up den Knock gedaen, daer 4 personen dot sindt gebleven und vole myt Johan Hilling gevangen in Oterdum bewaert[2], verorsaket dat Ocko Vrese up den 29 Augusti een mandaet lat in des graven Edzart naem affkundigen und voerhangen, daer dusse inhalt van mesten diel ys west: dat graef Edzart uth sekere opentlicke kundtscap genoechsam bericht, dat die soldatsche vrijbueteren uth Oterdum up des Graven stroem den Emse und to lande den ingesetenen und vremde copman binnen Embden handtierende an gudt beroveden und ock personlicken na Oterdum vanglicken ingevuereden, tegens

1) Gewoonlijk Jensema.
2) Vgl. boven, blz. 592 vlg,

alle rechten, Rijckesvrede, insinuerde mandaten uth Hollandt und van den Keiser gesandt; alsoe dat die des Graven vijandtscap sochten, und sijn noutraelheit niet meer dulden wolden. Daer dan ock somigen vanckelicken up des Graven bodum begrepen um sulcke daden und andere vrouwen scenden gevanckelicken verwaeret worden, und die onschuldich bevonden uthgelaten, dusse wol recht als ingesetenen ondersaten to straffen und alnoch um vrede des vaderlandts van Duytschen natioen verblijven lieten myt strengicheit to weren. Soe worde derhalven die leve und getrouwe vrundt Ocko Vrese, droste und borgmester, bevoelen seker antal soldaten tholden um yder copman in sekere antal myt soldaten to convoygeren laten an oerden und plaetsen, daer dan dienstlicken sij;[+] und welcker sulckes versumede, solde sijnes scades neit gehort worden; daer en yder sick worde na richten. Actum 29 Augusti anno 84. [+]fol. 268[v].

Onder des worde die cophandel heel gekeret na Askendorp und Reen. Dat het gudt genomen, na den scanze gevueret worde, tot 50 eder 60 wagenen und vole verdelget worde. Die uth Oterdum weren neit onduldich over des Graven eder Ocko Vresen drosten noutralitiet, dan partialiteit eder partijeschap. Und alsoe makede het een verscheiden ordel in der Stat van malcontenheit dergenen, die scaden leeden und den cophandel neit vuerden, der anderen makede het swijgen und gedult.

Onder des worden alle scandtsen in den Ommelanden gelichtet van soldaten und versammelen sick to Slochteren um na Vreslant een ynval tdoen offt dar uth tkeren, offte tdoen dat hoer was gedacht tdoen. Dan aleven gelick verkeret sick nu het droge weder und verblijven to Lettebart. Want die Vresen wol hoer geweert bereidt tegens stonden[1)], so lange niet meer ontsedt bij hoer gestalt worden. Overst die nijelichten des maents[2)] weren in dusse harvest seer stormich, onwedericht und regengick.

Ock ys notabel des drosten Ocko Vresen affectie tegens

1) Stonden toegerust om hun aanval af te slaan.
2) Nieuwe manen.

den vremdelinghen. Want to Embden sick lange verholden hadde een mester in alcumesterie[1] erfaren, dat he Focko to Larlers soen het levendt achtet worde beholden thebben, als van alle mesteren[2] verlaten, als hem het vuer[3] uth sijn gebroken arm van dussen gelesschet worde und gesondt gemaket. Und alsoe ock andere borgeren gelick ock idtsondes des Corch Borchers huysfrouwe angenomen to bevrijen van den crevet off cancker uth hoer borsten. Wens naem ock bij grave Edzart becant geworden, hadde geboden, den mester borgerrecht to schencken, myt een wonungh to versien und yaergelt tgeven. Und also hadde dusse sick geholden een tijdtlanck angenaem bij den boergeren und worde nu gedwongen borgerschap und gildtscap to wynnen offte to stadt uth. Des hem dan neit dienstlicken noch ock mechtich wesende tdoen. Wordt tot meermaelen van den droeste hierto genodiget, ter tijdt die droste des onwille und ongehorsamheit achtet, laet dusse mester up het huys[4] haelen und verwaert blijven, dat Corcht Borchers sijner mysten solden und anderen borgeren verdroetsam worde. Und des an droste wal 14 dagen supplicerende und verbiddende, wordt myt harde und durre worden affgewesen, als dat een landtloper weer und een loeser[+] bove, und nichtes hadde um- off anttrecken, soe he soe ene mester were, und was hem toe onwille und Sijn Genade rebellich, und den gilderecht ongehoersaem, [+]fol. 269. solde daerover straffbaer sijn. Welckes die borgeren sijner kundich, tot 16 personen, in een supplicatie an grave Edzart overgeven. Und wort daetlicken verhort, myt anscrivendt, dat men densulvigen mester solden vrijlaten und na rechte verhoeren. Des die droste hoenende, achtet Corcht Borchers heel partijch und secht: quemen dae 25 vrijbuyter in der stadt, dat solde juu wol gevallen, und he hadde to Fermsum und den Dam regeret, noch-

1) Alchemie.
2) Geneesheeren.
3) Koudvuur.
4) Slot.

tans solde he hier niet regeren. Dae Corcht up antworde: dat he nene vrijbuyter trow gewest were und were myt eheren uth Fermsum verscheiden, dat he nemant was schuldich gebleven, und ock hier nemant. Und die sestien persoenen, vor den raedt sick stellende als borgen, vercrigen myt kosten und arbeit hoere wille van dusse mester, die doch een borgelicke croen verdient hadde.

Dusse verleden yaer worde en dwarginne ummegevuert, niet langer als dardehalff voet lange, und gewonnen[1)] voele daermede die mester. Dusse dwarginne wordt swanger van ener der knechten und baeret tidlicken[2)] een kindgyn enes behoerlicken grotes und gedaantes, een dochter wesende. Und wort het kindt Onno Tyabberen to huys na dre dagen des geboertes van de vrome moder[3)] vertonet, seggende dat die moder seer mager sij und verhopende binnen weinich dagen hoer kindt solde soegen koenen, tegens aller hoepe. Want wonder was, woe soe kleene moder een groet kindt gedragen und gebaeret hadde und tot sulcke staet geraket were. Dit ys geschedet up den 27 Augusti und die knecht ys verlopen, daeromme dusse dwarginne noch meer ansiendts weert sal worden und gewin maken, olt wesende umtrent 50 yaeren.

Den 29 Augusti starff ock Gert Entens raedtsheer uth Gronnigen, myt Ackuma[4)] uthgesandt na Sticht in tijd des verraedt und apprehensie der borgeren[5)], een eensaem man, niet gehilcket, over de 50 yaren olt wesende, myt den Hermen und Egbert Koninck seer vrund, bij welcke Egbert Koninck he ock van Wolthuysen gehaelt to Embden in de Grote Kercke tot begraffenisse gestalt ys. Hielt sick erbarlicken, dan niet myt sacrament den avendtmael sick verbindende, an der kercke, als Hermen

1) Riepen daarbij, raadpleegden.
2) Op tijd.
3) Schrijffout voor: vrode moder = vroedvrouw.
4) Dr. Rembertus Ackema, secretaris der Hooftmannenkamer, daarna raadsheer te Groningen, in 1580 naar Oostfriesland uitgeweken, later drost van Leeroord.
5) Dit doelt op het verraad van Rennenberg in 1580.

+ Koninck gedaen, und ys in lange crancheit dorch teringe verstorven. Und dusse samelicken buyten den restandt tuchtelicken levende sindt malcanderen van kindesbenen vrunden und trow gewest und hoer staedt alsoe uthvueret. Dat ock tom diel Jochum Ubbens und Johan Thema hoer guederen geneten worden, die hoer daeruth ock geholden hebben und nene danck weten worden, offte anders ommecomen wort, gelick Duert Ubbena, reede bij Steenwick begrepen, na Franeker gevanckelicken gevuert, wol 2000 gl. geboden solde hebben und wol verwaert blijfft. +fol. 269v.

Eenes borgers soen uth Gronnigen hadde dusse tijdt to Antwerpen gedienet und mede aldaer uthgesandt na Lillo in den scanze up de Schelde tegens den invall der Spangerden und compt to Gronnigen, vertelt, dat he mede dre storm hadde affgeslagen und hadde myt den scanze nene noet, all quem die Turck daevoer. Dusse wort 5 dagen up de poerte gesettet und van sommigen gedrouwet in dieffskelder to setten. Wort van Jochum Ubbens tegens Egbert Ubkens[1], kostersoen uth Oestvreslandt, nu borgemester in Gronnigen, ontvrijet van sijn vanckenisse, daerna to stadt uthverwesen und niet weder in to keren, umdat he to voele van die wederpartie sprack myt den borgeren und compt to Embden in dusse tijdt.

Alnu up den 1 Septembris worde weder van Grave verschreven een landsdach an juncker, egenarffden offte vulmechtigen to Noerden to erschijnen, daer ock 2 raedtheren uth Embden, Johan Wilcken und Jacob Alrycks, ock hen gereyset synnen um noch to sluyten um voerige vorsuck an die landtscap gedaen. Und egenarffden und vulmechtigen worden gedachtich, dat men hoer gherne van den adel wolden afftrecken, daeromme verblijven sommigen aff. In dusse landtsdach worde openbaert die botscap des gesanden uth Engelandt[2], dat he van wegen der Majestaet uth Engelandt dusse twe broederen solde verenigen, als den vijandt orsaeck nemende hieruth niet

1) Egbertus Upkena.
2) William Herlle. Vgl. boven, blz. 590, noot 5.

meer gestarcket tworden und williger den gemene sake bij tsijn. Und hadde die broderen hardt und erenstlich vermaent tot verflovinge[1] des graven Johan, und solden malcanderen middelen voerstellen; und soe des neit geluckede, mochte niet sekers gesloten offte guedes verwachtet worden. Hoewol reede accordiert ys tusschen den van Oterdum die gevangenen an beyde sijdts vrij und ledich to laten gaen, want allene um ontloesinge der soldaten gedaen ys. Overst na den gedaene ynvall to Knocke uth Oterdum verboet Ocko Vrese droste nichtes na Oterdum to vrachten und privande tbrengen; volgens compt daer harde stormwindt und onweder, dat[+] ock nemant varen muchte offte wolde. Ock wast alsoe geacht, dat ock nemant uth Embden dorste [+]fol. 270. und wolde na Oterdum scepen offte trecken, ock int allerhemelickes, want tot des drosten ongunst gedaen worde und den vremdelingen seer suspect makede. Daermede niet allene geboeret ys, dat die in den scanze Oterdum nene kundtscap uth Embden gewaer worden van den gedane handel, dan ock benae commer und hongers halven den scanze balde verlaten und verlopen solden hebben moten. Und soe hoer to Oldersum broet und bier voer gelt geweigert hadde worden, solden des myt gewalt anhalen hebben moten, up gnade und ungnade, offte die scanze verlaten[2], soedanige voerraedt was daer in dusse tijdt und in sulcke daet in den scanze und der hopluyden nener dachte wijders als up buyten thaelen. Want die commissarien Eysse Yarges, Scelto Hessels doet weren und Claes ten Buer myt Eppe Bauckens in Westerlandt solicitierden. Und nemant anders der uthgewekenen daeryn bij was und blijven wolde, um die grote dissorde und overmoet, soe van die soldaten gepleget und die 5 hopluyden gebillicket worde. Dit alles daeromme, dat daer nene hoeff offte mester gestalt was uth Vreslandt in Oterdum und niet achtet muchte worden. Und die uthgewekenen neit gelevet, ock neit bijwesen wolden; sonder-

1) Waarschijnlijk verzoening.
2) Hierboven staat tusschen de regels: 1 September.

ling was alle adel van dusse als vervremdet. Beholden, dat Berendt Kater und Claes Kater den anderen die sake communicerden und bij graff Willem als stadtholder in wijdere besorgunghe brochten. Soe die vijandt den scanze Oterdum konde becomen, woe dienstelicken und sorchvoldich die des dan wol waren worden, tot leedtwesen des gansen Nederlandes und spijt des graven van Embden. Soe men den scanze alnu vergelickende bij een slapende hondt, voer welcke gewoentlicker emandt gherne slupet und neit wil verwecken. Alsoe worde dusse scanze ock van yder gemijdet und bena gevreset. Wat solde dan gescheden, soe die hunt blaffen worde, dat ys, dat men uth Duyslande alhier een loepplaetse makede, niet van 20 eder teynduyseden tsamelen, dan ock daetlicken to water und to lande ganse Vreslandt to bedwingen und den Emse to besetten und to verwaren versochte, daermede die doer van Duyslant gesloten offte geopent can worden, alsoffte men alhier Nederlandt solden konen wynnen offte verlesen. Kan Gronnigen nu alle nabueren allene to lande to onwille wesen, woe tmeer sal dusse plaetse, to water und to lande gelegen, meer verrichten[+] etc. Des droste onwille worde ock openbaer daermede, dat he den pastoer to Betteweer[1)] und Loegen beschuldigede, dat die ener wete solde hebben van den overvall uth Oterdum und niet den soldaten gewarnet, und den sijn leen upgesecht und niet will verhoeren sijn verandtwordinge. Und den anderen verbedende bij verluss sijnes leens nene gemeenscap offte gespreck myt vrijbuyteren und soldaten tholden. Want he sochte soedanigen soldaten bij hoer, die hem ontlopen weren na Oterdum, als niet willen geacht wesen als roederoede[2)] eder anders, Ocko Vresen knecht und neit des Graven. Und vercrigen nene buyte noch gelt ter nodrufft. Und sick tegens hoeren droste als hopman stellende, dat he solde bij hoer trecken und blijven und wolden neit convogeren um een

[+]fol. 270[v].

1) Op de zuidwestelijke punt van Oostfriesland bij de uitmonding van de Eems.
2) Roode roede, gerechtsbode.

klein gelt, ider persoen een dre eder 4 stuwer; als 35 nije daleren ontfangende.

Onder dusse bedwanckenisse und gefaerlicheit, dat nemant bena vrij muchte reysen eder trecken, voel weiniger sijnen geneten, overmydts dat aldinck verkeert gedaen worde, sint voele wol clagende wes(t), und verorsaket, sulckes an emant tscriven um in Westerlandt an die regenten tbrengen. Und dat in form wie volgt:

Edele und erentveste heer Claes Kater. In aller eherbedunghe und bewunschunghe alles guedes van den Heren, hebbe ick, meer uth vertrouwent juwes erentvesten vedders Berent Katers dan alnoch in enighe familiaritiet juwes erentvesten, dusse mijne scrivendt an juu edele lieve erdacht tdoen, verhopende sulckes dusses onse gemene ballingscap niet vremdt solde behoeren geacht tworden, nichtes anders sokende, dan dat die gemene sake onses lieven vaderlants muchte up enige manier beter und anders angestalt worden, die anders mirgens[1)] mede to niete gegaen ys, ya solebant sententias numerare et nunquam ponderare, daer worde niet geacht, wat daer gesecht worde, dan wel daer gesproken hadde, alsoffte in dusse tijden an een persoen meer gelegen sij (in private saken ist wol alsoe) dan an die sake sulven, niet denckende in alle anslagen tmaken et halitor[2)] interdum oportune locutus est. Und want die onsen alsoe hebben regeren willen, soe sint wij uth vaderlant gesettet, und conen neit so licht weder ynraden, offte weer, dat men alle saken anders nadencken wolden und groter wisheit soecken bij den olden und erfaren, offte ock nadencken und kesen, ho het onse vorvaderen ertijdes beyegent ys und ock gedaen hebben. Um des dan cortelicken to verhalen, hebbe ick vor ditmael tot mijne scrivendt an juu edele lieve willen scriven die olde handel van partijen onses landes, soe umtrent Oterdum,[+] Delffziel hebben togedragen hadt, und mij in gringste ys

[+]fol. 271.

1) Blijkbaar schrijffout, misschien voor ‘morgens’, binnen korten tijd, weldra, dadelijk daarna.
2) Waarschijnlijk te lezen: holitor of olitor = warmoezier.

becandt geworden, des neit in gelove stellende um mijns persoens halven offte ongelove, dan um die sake sulven. Wil juu edele lieve des trichten nalaten offte mysschen in dusse versturde regeringhe wat sekers muchte geven und trostes maken. Ick twivele neit, offte het sij bij volen kundich, dat Coppen Yarges partije hebbe regement gedreven in den yaere 1414 tot den yaere 1421, als he den stadt Gronnigen inhadde[1]. Und juncker Keno van Brockermerlandt in Oestvreslant was sijn vijandt und leede sick myt scepen up den Eemse, alsoffte he den invall aldaer wolde doen, waertegens Coppen Jarges besettede Reyderziel, Munterziel und Oterdummerziel myt alle macht uth Gronnigen und landen, gelick alnu ock die Gronnigers nene kleine besettinghe holden to Reyde, Termunten, Weywert, Fermsum und up Delffziel, dat die meeste und grotste vorsorge alhier geholden wordt, hoewol noch myt meer scanzen het heele landt bewaret wort, die men in alles wol 19 scanzen tellen can. Gelick destijdes ock voergedaen hefft Coppen Jarges, ock Bierum und Spick mede besettende tegens juncker Keno. Overst juncker Keno uth Broeckermarlandt, ock vernufftiger wesende, halt sick wol liggende myt sijn scepen up den Eemse na Fermsum und Oterdum, dan sendet sijn volck to lande na Drent yn to Eelde und gyngen Potterwoldesdijck langes und vyllen Gronnigen onversiens yn (neit soe starck als nu mogelicken) und lieten het vuerteken upgaen und sien. Waerdorch juncker Keno vernam, dat sijn anslach gelucket was, lat up die scepen sijn trometen

1) De opgegeven jaartallen zijn onjuist. Coppen Jarges, het hoofd der Schieringer partij, was van 1413 tot 1415 meester van Groningen. Keno ten Broke was zijn tegenstander als hoofd der Vetkoopers. Eppens' mededeelingen over den strijd der Schieringers en Vetkoopers komen vrij wel overeen met hetgeen de tijdgenoot Van Lemego in zijn kroniek (Uitg. Kroniek van Sicke Benninge, door Mr. J.A. Feith, in Werken Hist. Gen. Nieuwe Serie n° 48, blz. 65-71) daaromtrent uitvoeriger mededeelt; het blijkt evenwel niet, dat Eppens de genoemde kroniek heeft gekend. Hij geeft zelfs eenige kleine bijzonderheden, welke Van Lemego niet heeft en die misschien aan een ons onbekende bron zijn ontleend.

blasen und rustet sick tom anval to lande. Und Coppen Jarges allreede gewarnet und siende, dat he achter und voer besettet was, moet Gronnigen verlaten myt sijn partijesluyden und trecket myt golt und sulver uth die kercken gehaelt, tot 14 screnen gerekent, to lande uth. Und aldoe worden ock die edelinge huysen ommegesmeten, gelick Coppen Jarges tvoeren gedaen hadde. Aldus solde men nu ock wol handelen willen, dan neit myt enen gelicken wisheit offte geluck. Men sparet nu meer de partije und vernelet den huysman, und men vermeent myt 500 eder 600 mannen het ganse landt intnemen, und dan noch in onse scanzen blijven slapent leggen und conen den vijandt neit eenmael antasten[+] offte versoken, jae men weet neit, woe starck dat he ys. Mysten ock hoer hoeff und mester, dan en yder ys sulven mester, scilicet den buer tplagen, vangen, scatten und up den straten troven. Nu ys Oterdum hier neit to ingenomen, noch so groet bescanzet worden (want een cleine scanze aldaer ys nene scanze, want weinigen myt weinigen to keren sindt, offte het weer twonschen, dat Oterdum voertijdt erdacht und angelecht hadde worden; die vijandt sal na dussen wol weten, watt Oterdum recht gebrucket in orlorchstijden, und ock in vredehandel sal verrichten mogen, hier neit nodich tverhalen), um daer weinich volck intleggen laten, gelick ock juncker Keno niet myt weinigen hefft den Coppen Yarges beyegent und angetastet, dan hem to lande und to water hem versokende und overtreckende. Oterdum ys reede den onsen, die Eemse blijff yaer und yaer starck belecht. Weer die helffte onkosten allene eenmael myt volck to lande angelecht, mogelicken bynnen Gronnigen solde een ander brant ansteken worden hebben, die nu der onsen lachen, beholden dat men nu liever landt und buyersman verbrant, vernielet, dar men doch allene die crijch uthvueren moet, und reede sulven groten commer hebben und meer lijden worden. Aldus doet die vijandt, neit gedenckende: boni pastoris esse tondere non deglubere[1)] etc. Woe ock

[+]fol. 271[v].

1) Het bekende Latijnsche spreekwoord.

Oterdum sij graeve Edzart to Oestvreslandt gelegen west um Balle[1] overtvallen, als Fermsum verbrant ys worden, ys ock bna den olden indachtich. Wat den vurst van Sassen[2] hefft gedwongen Gronnigen und Ummelanden to verlaten, nadat Dam gewonnen und alles vermoerdet worde, ys nene ander orsake geacht, dan dat he nergens nene vestenisse gemaket und inholden conde, die hem to water und to lande dienstlicken wesen konden, gelick Oterdum alnu befunden wort al styll liggende. Wat wordt sijn als int werck gestalt worde niet anders dan gelick een slapende hondt van een blaffende dogge to onderscheiden sal wesen? Welckes noch meer uth naclagendt dan myt erfaringe gelert ys worden; want waeromme ys die furst van Gelder uth landt verweken und Dam anderdemael gewonnen worden, dat ock het bloeckhuys up Dielffziel neit gelegen noch was um den Dam to beschermen? Daeromme die wolgeboerne heer grave Lodewich, mild gedecht, niet alsoe versekert, na Gronnigen[+] hefft moten vertrecken. Voel ongelegener ys west Wynsum den here van Nijenort, und tom laesten den oversten Azinge Entens ock dusse sulvighe [+]fol. 272.
Delffziel ongeluckelicken affgenomen, want die papisten den Delffziel to lande allene rondtomme beleggen und vant water affkert hebben, und den muyde togepalet. Waeromme wort Oterdum nu neit belecht, bescoten, und palet hem het water aff, soe lange sie noch nene mesteren up den Eemse sindt? Het ys waer, dat Oterdum idtsondes bescanzet und tegensscanzet ys, dat doet und orsaket allene der onser swacheit, off meer onwetenheit eder onwille. Daer hort volck to und gemoet sijn vijandt anttasten, und neit alsoe swack in die scanze und ledich up den Eemse to leggen um Eembden meer to tribulieren dan

1) D. i. Johan van Ballen, in 1584 tot burgemeester van Groningen gekozen, vóór dien tijd ambtman van het Oldambt en monstercommissaris van Rennenberg.
2) George van Saksen. Eppens doelt op de gebeurtenissen van 1514 en 1515. In 1514 werd Appingedam ingenomen; het volgende jaar stond George van Saksen zijn rechten op Friesland aan Karel V af.

Gronnigen to beanxstigen, als hebbende twe mijlen vor den pijll. Tegens dat tovuer und sommige hoytevarers weren dusse besettinge wol genoechsaem west, hadde men des tvoeren niet sulven gestediget und sulven gescapen; want die best und meest hoytevaren wolde, was die beste vrundt an bort, gelick die ime[1] an die corff ys, und hebben des nemant anders tcorte gedaen dan den vromen und armen, tegens welcken den vijandt dyt sweert in die handen gelanget und geven ys worden, und ock alnoch niet weder genomen can worden, voerdat men die poerten van Gronnigen can sien, und alle andere wegen hen tosluyten. Want Gronnigen hefft meer towegen als over den Eemse. Men dencket het solde genoech sijn, dat men die Ommelanden eenmael vernielde, und men moet nochtans den stadt Embden nabuer und vrundt laten blijven etc. Dencket nemant woe und waer Oterdum gelegen ys? Het lycht up een zeedijck, helft soe soevoele kley- und hoge landen achter sick, als men myt een gescut affscheten can. Daerna volgen lege landen und sindt muerlanden[2] off darchgronden over twe, dre mijlen, tot an Hogerbrugge. Waerto des dienstlick sij, solden die olden und erfaren best weten. Daerto mach men den dijck wol ziedijck nomen, want uth die zee ancomende scepen nergens anders beyegent conen worden als hier, und van die Knocke noch beter. Soe die vijandt den Emse allene begert thebben, solde dan dusse plaetse van hem vergeten worden? Daermede he vermeent sick[+] een poerte van Duyslande geopent thebben. Ick vrese die tijdt sal noch gans Nederlant doen naclagen. Vaste huysen sint wal vestenisse van landen, dan worden gemeenlicken der leeuwen kuylen und roffnusten, daeruth men den meente, grote offte klein Hans, servituyt und tyrannie updragen can. Overst vestenisse to water maken vrijheit und versekeren alle ommeliggende plaetsen und ynwoneren. Dyt ys dat ick aldus, ick swige int lange, hebbe willen scriven, dan solde und behoerde in dusse

[+]fol. 272[v].

1) Bij.
2) Moerlanden, veenen.

orlichtstijden und um sulcke wichtigen sake bij alle capteinen, oversten und hopluyden beter erdacht und becandt sijn west offte, so becandt ys west, anders nagecomen thebben. Daeromme sommigen in vermetenheit meer lopende dan sie beropen worden, sint ock vaker geweken, all eher sie gevengen[1] worden, und men vor corte dagen alto seer ock gewaer worden solden hebben, um hoer dissorde und slappicheit van regerunghe, daer men alnoch nene begyn van hefft noch eende sien can, dan verdarff und onderganck, soe men niet anders tosien und leren will. Wat cant men alles verhalen? Allene wil ick den raedtslach stellen, soe die capteinen van des vorsten wegen van Gelder voerstelden um Gronnigen to bedwingen und alnoch onbedwongen ys gebleven, soe in een gedicht begrepen ys:

(Volgt een gedicht betreffende het beleg van Groningen in 1536, gedrukt in de Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheidkunde inz. v.d. prov. Groningen, dl. VI, blz. 237.)

[+] Woe die onsen nu vaken bancketieren und slaen doet, die neit gelevet hebben, und romen vake, daer sie neit gewest, dat anwijset die loep dusses onbestendigen regements, als een lichaem wesende sonder hoefft offte unie sonder verbandt. Ick dencke, dat ons alnoch eerst een Gideoen, Jehu offte Judas Machabeus sal geboren offte geven worden, want men mach niet van wisheit hoeren, woe salt dan noch worden um die kercke Godes, soe van godtlicke sake sal gehandelt worden, daer men eerst na solden behoeren ttrachten. Welckes alles in dusse drovighe ballinscap juu, edele erenveste, allene richten und nadencken worden, als tot onse inlandtsche vrijheit allene gedaen. Die ewige ware Godt wolde maken und richten sijn egene saken tot een bestendiger regerunghe, und ons eenmael een gewonschede und godtlicke vrede verlenen om sijnes naemes willen, die gelofft sij tot ewicheit. Gescreven ilendt na der tijdt gelegenheit, etc. [+]fol. 273.

Hetsij dat Claes ten Buer in rechter menunge hebbe

1) Gevangen genomen. Het woord is in het H.S. echter zeer onduidelijk.

gescreven offte die clachte verswarende um beter tot moderatie tcomen, soe ys Claes nochtans niet cassiert, dan hefft nije commissie in Eysse Jarges plaetse, um die scanze to versorgen, tom anderde mael van die Staten in Westerlandt becomen up dusse tijdt. Und compt dages voer die belegerunge weder in den scanze, dat ys den 15 Septembris. Und der Staten uth den Ommelanden gaet die scanze niet meer an, want daer nene contributie gedaen worde. Soe hefft nochtans die syndicus Jeronimus Verrutius onser beiden breff mildelicker beantwoerdet, an Melle Brossema und Abel Eppens gescreven myt dusse inholt und manier:

Edelfeste, erbare g.h. und guede frunden. Ick hebbe ulieder breff, gescreven uth Embden den 15 Augusti, eerst gysteren, tweten den IX Septembris, ontfangen und daeruth[+] myt leetwesen verstaen die ongeregeltheit, unor(de) und grote indiscretie dergener, den die verwaltinghe der saken up den Emse und daerumtrent Oterdum bevolen ys, diewelcke yck vermercke niet alleen den getrouwen und untrouwen, den bundtgenoten und vijanden, over een cam sceren und onder die riguer der placaten met onverstandt sonder onderscheet gelijckelicken willen beclemmen, overst ock voel lever myt den lordendrijvers[1)] und jegenpartijgien hoer oegheluckinghe, conniventien und boverijen sullen spolen um een schelmsche[2)] gewyn und handtsmeringe, als die ondervindinge dagelickes genoch leert, dan sie den goeden und getrouwen patrioten enighe favoier off gratiose accommodatie solden doen eder gelingen laten; um also vor den unwetende tschijnen uprechte getrouwe achterfolgers van placaten und ordinantien twesen. Welcke ongeregeltheit und untrow, hoewol tot meermalen so dorch mij, soe doer anderen geremonstriet sijnde, up verscheiden plaetsen, nochtans bisheer (leider), sijn vortganck alene wol hefft gehadt. Dan wen die gelegenheit der saken, darvan ulieden an mij scrivende synt, [+]fol. 273[v].

1) Lorrendraaiers, smokkelaars, kapers.
2) H.S.: schemsche.

als van die pasboerten vor enige unser uthgewekenen guederen uth die Ummelanden comende und waeraff ick neit tvoeren enige wetenscap offte bericht hebbe gehadt, trechte den Generale Staten offte den Raedt van State (die nu upgericht is[1)], vertoent und underrichtet weere, soe twivele ick neit, offte men solde daeryn wol enige provisionale remedie erlangen angaende die waren und guederen, de enighe guede getrouwe und becande personen uth den Ommelanden solden begeren thebben. Dan also wij bij den Generale Staten nemant van den onsen nu ter tijdt hebben, noch ock in den Raedt van State, und die landtraedt[2)] idtsondes aff ys und gecassiert, so sal men sulckes qualick sonder expresse besendinge konen bestellen. Und hier bij den Stadtholder[3)] und Vriesen ys sulckes niet to erholden, want de Hollandtsche capteynen up hoer niet passen. Doch sal ick myt Sijn Genaden und den deputierden van Vreslandt hier affspreken und hoer bewilligen soe veer mogelicken um hier off an den Generale Staten tot unsen favoer tscriven, daerbij ick dan ock die sake int lange worde scryfftelicken remonstreren. Overst hadden wij dar selffs enen, dat weer het sekerste. Hiermyt ulieden den Here bevolen. Ilendt uth Koverden den 10 Sept. anno 84, stilo novo. U. edele stedtwillige J. Verrutius, syndicus.

[+] Hieruth mach men verstaen, wat verstandigen ordelen. Daertegens anderen, die neit verwachten konen und egens[4)] hebben, sulckes verkeerden, sommigen soe hoech sick beswaerd hadden, dat hoer neit tohoerde und ock nemandt verleggen[5)] konen, dan stratenroven, prijsen[6)], offte sulven mede geneten. Daer sick dan sommigen om in dienst gegeven hebben. Onangesien dat myt dusse middel [+]fol. 274.

1) Bij besluit van 18 Augustus hadden de Staten-Generaal een nieuwen Raad van State opgericht en Maurits aan het hoofd daarvan gesteld.
2) De Landraad beoosten Maze.
3) Willem Lodewijk.
4) Bezittingen.
5) Veranderen.
6) Als goeden buit verklaren.

men noch kundtscap und vertrouden holden konden in die landen, die nu mest na Gronnigen weder verlangede, offte ynblijven musten om sulcke ongeregeltheit, ondiscretlicheit van personen, daer nochtans die capteinen, hopluyden myt soldaten nene orsake to hadden, want hoer vulle betalunge myt lenunge gedaen worde. Dan tot buyte gerekent worden: licet unde, semper bonus odor lucri.

Alsoe ys uth die unversichtige und verkeerde regerunge der Hollandersche capteinen up der Emse myt het leger in Oterdum, als alles prijs holdende, wat ock uth die landen van vrunt off vijandt gevueret worde, die gemene vrijheit van Oltampt verbroken und gekeret worden, um alles niet meer na Embden und Wener tvueren, als reede in voerryge dusse yaeren myt mandaten verboden worde van der stadt Gronnigen, dan allene alles na Gronnigen ter stapel brengen und vrachten, tot leetwesent der Oltampsters und grote vordel und gewyn des stadt Gronnigen. Want anno 1584 in der maent Septembris[1)], na lange voergaende vorsichtunge des raedts van Gronnigen, ys gesloten und die meente in die ganse landtscap Fywelingelande, Hunsinge sonder ansiendt van recht bedwongen geworden van een hondert gulden een gulden to senden und holden um een nije wateringhe und scipvaert van Slochteren na Broeck, Hilligerlee, Winschote to graven und to veerdigen, und ys in 14 dagen benae uthgegraven worden, rechts doer alle landen, wegen, steden; und wort nemants holt offte buskasie van Rengers[2)], closteren, keercken in Duerswolt sparende, um bruggen, verlaten tmaken laten, soe dienstelick solden wesen um

1) Dit besluit van den raad van Groningen is van elders niet bekend. In de korte aanteekeningen, welke er over deze jaren van de raadsbesluiten bestaan, wordt hieromtrent niets gezegd. Vermoedelijk moet de voorstelling van een vaart, door Eppens hier gegeven, zoo worden opgevat, dat het mogelijk werd gemaakt langs meren, wateringen enz. de turfschepen van Slochteren over Zuid- of Noordbroek naar Winschoten te voeren.
2) De bosschen, behoorende bij den borg Fraylemaborg te Slochteren, bewoond door Rengers.

alsoe alle torff uth Oltampt allene na Gronnigen tscepen (die nu hele sommer arestiert ys, die zielen myt ketten gesloten; und in Oterdum noch meer commers hadden, hoewol Gronnigers veen neit ghegraven, alleen sick an dusse brandt sick benoegen mosten laten) und nergens anders. Alsoe ock vort koeren, suvel, kees, speck und alle waren na Gronnigen ter stapel brengen und weder[+] vandaer haelen, wes hoer nodich ys, wes bisheer uth natuerlicke olde vrijheit allenthalven gecofft und vercofft muchte worden; sonderling want die Oltampsters an den Dullart myt zielen, havens verwaeret, alltijdt hoer passen hielden und na Gronnigen noch wech noch water vaken neit gebrucken conden. Alsoe hebben die Hollandtschen und Staten alle myt Ewsum und Entens den Gronniger rijckdoem tot een eende[1)] gehulpen dorch onerfarenheit. Daer sick doch die adel meest tegens Gronnigen umme upsettede, als des religioens saken. [+]fol. 274[v].

In Oestvreslandt worde die enicheit ock neit seer gesocht, want wat die grave Edzart up landtsdagen versocht hefft, wort myt verscheiden manier dorch Ocko Vrese gedreven um die meente van den adel afftrecken; laet 3 dagen voer den stemmede landtsdach alle scuttemesteren ilendt to Embden roepen, dorch lopent der voetknechten. Dan comen weinigen und worden vermaent sick den Grave anhengig tholden, wandt die adel sochte neit gemene beste, wolden vrij landen hebben, makeden nene dijcken und betaelden nene dickscot, als bij Jasper Lijsinck rekenscap blickede. Sijn Genade leet die olde huere staen und hadden guede beden, als sie dan to Norden den 4 Septembris widers horen worden, daer graef Edzart und graef Enno ansientlicken sindt erschenen. Dan die meente bleff noch bij den adel und antwordt to Embden geven und begeerden, dat men nene vijanden maken wolden noch scanzen to Knock uprichten, want men[2)] landt allenhalven inscepen und uthscepen konde. Alsoe beholden myt vole moytes und arbeits die erwelinge

1) Tot hooger bloei.
2) Vermoedelijk ontbreekt hier ‘te’.

des leereers Gerardi Eobani[1] uth Lier in Ogeri plaetse in den 10 Septembris. Dan coetus wort neit weder togelaten, een bunt van enicheit der pastoren und dwang die sulvigen tstudieren und tot verandtwordinghe up alle maendagen des sommers[2], als collegium seniorum holdende boven consistorium, welcke particulare saken besorgede. Und dusse twist konde alnoch neit gestillet worden, hoewol die predigers to Embden sick tot amnistien upboeden; overst Johannes Ligarius, hoeffprediger to Advrick, makede sijn partie groter und die to Hindte worde na andere verstandt genodiget.

Die grave van Moers wordt in Augusto[3] stadtholder mede over Stycht van Overijsel myt Gelderlandt gehuldiget to Deventer, gelick graef Willum in Westvreslandt angenomen und Drent, Lingen und Ommelanden gewinnen solde. Daer Stycht[4] nu eerst van absondert ys,[+] als myt Gelderlandt meer verbonden. Und uth dusse provintien worde ontsedt van Gendt to vrijen geeysschet, nadat Antwerpen myt scanzen up de Schelde belecht und beanxstiget worde; dan neit ontreddet ys, und hebben[5] sick den laesten Augusti Parma overgeven myt contracten, als men secht tom eersten uth hongersnoet, want die soldaten solt und broet ghegeten hadden alleen. Und vrij uthgelaten sint myt vulle betalinge und bij sick geleydende 17 predigers. Dan die borger sick still inholdende in twe yaeren niet besocht solden worden in religie, und alles vorige vergeven und vergeten, und 12 vendelen in besettinge innemen, und sees personen leveren uth hoer stadt niet an den lijff to bescadigen. Und worden reede die kercken weder upbouwet. Wat Brussel und Mechelen[6] darna sal beyegenen, kan die tijdt leren.

[+] fol. 275.

1) Vgl. boven, blz. 593, noot 5.
2) H.S.: sommes.
3) Met iets latere hand is hierboven geschreven: ‘17 Septembris anno 84’. Overijssel had Nieuwenaar reeds vroeger tot stadhouder verkozen.
4) H.S.: Styck.
5) D.w.z. Gent.
6) Brussel gaf zich in Maart 1585 aan Parma over, Mechelen in den zomer daarna.

Dan binnen stonden reede 1498 huysen ledich, und guederen vervueret nae Amsterdam. Die orsake worde geacht, dat die meente weinich evangelium achtede und tegens den Fransose affectioniert weren, und meest libertins geworden, dat is neen religioen noch superstitie hebbende[1]. Daerto worde dusse reformatie neit gelevet van die Lutersche evangelisschen, want sie alle papisschen religen affstelleden und den overicheit het sweert vor het evangelium ock bevolen und alle konigen, vorsten, heren onder hoeren staten stelleden, daer sie van gehuldet weren, als dat hoer sweert bevolen worde niet vor hoer alleen dan ock tegens heren, vorsten, konigen. Hans Lijfert[2] compt to Embden um heren van Nijenorts kinderen to besoecken, und spreck noch groet van sijn heren, und ys vrolick sijnes gesloten rekenscaps van vole duyseden, und gebrucket mede des Heren dysse to Embden.

Johan Hoenkens was meest west raedt van Staten in staet der Ommelanden[3] und hadde dages 3 gulden, versoch noch contentement van kosten, hoewol men neit konde weten van des landes reputatie offte bevorderinghe des landes, dan dat wij meer vergeten worden und in der Westvresen gewalt gecomen sindt, und Oterdum verlaten, sonder Entens offte Ewsums vuldoninge. Daer die uthgewekenen to Embden weinich in wisten to assignieren, want sie sulven soberlicken leveden und alles up hor egen bevelen deden vor vaderlant, dat sie deden[4]. Daeromme[+] die die munte weder angelecht van die weduwe des muntemesters[5] ten Dam in naem der Ommelanden, [+]fol. 275[v].

1) Daarmede bedoelt Eppens: noch Protestantsch noch Katholiek was.
2) Zie boven, blz. 532, noot 6.
3) Lid van den Raad van State namens de Ommelanden. Johan Hoenkens komt als afgevaardigde naar verschillende plaatsen voor de Ommelanden in onderscheiden Ommelander rekeningen voor.
4) Later is hier tusschen de regels ingevoegd: ‘Anno 84, 25 Octobris’.
5) De muntmeester der Ommelanden, Henrick Velthuysen, overleed in den zomer van 1584; aan zijne weduwe, Anna van Wissel, werd 5 Augustus 1584 op haar verzoek opgedragen met het munten door te gaan. Zie uitvoerig hierover: Mr. H.O. Feith, Het Muntregt der Ommelanden (Gron. 1857), blz. 25 vlg.

hoer profijt tot 1000 gulden trekenen, Hoenkens ontsegt ys worden. Und men achtede, dat des den Syndico solde assigniert worden als tot onkosten, soe sijn hoechgelerte[1] tot raedt van Staten ingelaten worden bij grave Mauritio, grave van Nassauwen, gubernoer van Nederlandt, in plaetse des princen van Iranien, sijnes vaders, gestalt in den maent Augusto anno 84[2]. Und die Ommelanden in meeste noet stonden, daer Hayo Manninga, Aylco Unsta, Melle Brosma, Eme Tammen allene gestemmet hebbe den 21[3] Septembris. Dusse graef Mauritius, gubernoer provisionaliter gestalt, sulde uprichten een veltleger bij Berg up den Zoem, daer graef Morys, dre regementen overster gestalt, solde maents hebben 3 tunne golts und 6000 gulden, um een grot antal knechten to vergaderen, dar nu rede van Bremen soldaten affsonden worden.

In dusse yaere ys een grote affganck van heren gewest, als die groetvorst van Moskovie[4] ys gestorven, tegens welcke die konick van Poln crigede. Item die koervorst Lodewick, palsgraef[5], des graven to Embden swager, Ausburgsche verwant. Item des landtgraven van Hessen broder[6]. Und hartoch Alason, broder uth Vranrick[7]. Item die jammerlicke doet des princen Wilhelms van Nassauwen. Daerto worden bena gelovet uth lijves swacheit

1) H.S.: hoechg.
2) Dit is niet geheel juist. Maurits werd bij besluit der Staten-Generaal van 18 Augustus 1584 aan het hoofd gesteld van den nieuwen Raad van State. Eerst den 1 November 1585 benoemden de Staten van Holland en Zeeland hem tot stadhouder. Het was er dus verre van af, dat Maurits zijn vader in al zijn waardigheden zou opvolgen. 'Gubernoer van Nederlandt' werd hij allerminst; dat was trouwens Oranje ook nooit geweest. Mogelijk denkt Eppens echter niet aan een bepaald ambt, maar bedoelt hij alleen den Prins als het hoofd van den opstand aan te duiden.
3) Dit cijfer is zeer onduidelijk.
4) Iwan de Verschrikkelijke stierf 17 Maart 1584.
5) Dit is niet juist. Paltsgraaf Lodewijk VI stierf reeds in 1583.
6) Waarschijnlijk bedoelt Eppens met hem Philips II van Nieder-Katzenellenbogen en Rheinfels, zoon van Philips den Grootmoedige, broeder van Willem IV van Hessen-Kassel, die in 1583 stierf.
7) Anjou stierf 10 Juni 1584.

die doet des konick van Vranrijck, daer prince offte konick van Navarren substituert sij, und die konick van Spannien Philippus Caroli soen doet suspitiert is worden. Offte emant substituert van wegen der minorennium[1] van den Vranrijckes gebloede.

Niet weiniger starfft ock Hayco Doeme myt 3 dochteren und huysfrouwen, Arent Westerwolts und Volckiers swager myt olde condiscipel und becanden. Daerto ock Ocko Vresen huysfrouwe bynnen 24 uren doet und gesundt west, gelick ock anderen voele. Item Ocko Valck hopman und droste, daer Ocko Vrese die begraffenisse bij den heren Graven bestedigen wolde, dan gelettet van grave Johan, und den 17 Septembris in Gasthuyskercke begraven, dar men den droste wol nawonscheden uth ongunst, gelick sijn voetknecht Craff ock 8 dagen tvoeren verstorven ys. Und vorts daerna Wichmannus borgemester, Philippi Melanchtonis grotste vrundt und laeste, die myt nene gaven muchte verkoret[2] worden, want hem ock van den uth Spannien gelt geboden was, dan affgeslagen und nochtans in Embden verbleven was, um die Spansche sake und sidt tdragen in dusse graffscap.

[+] Die konick van Navarren gesande offte legaet hefft dusse meeste sommer tho Bremen sick geholden hadt, und an alle konigen, vorsten, heren und steden gereyset offte getogen myt sekere credentsbreffven. Und na vuldane commissie myt juncker Egbert Clant to Stedum compt he to Embden den 9 Septembris, bij alle heren eerst geleyde soekende und myt Uncko Manniga wagen angevuert van Lutsborch, und 4 wagenen myt dieneren und anders hebbende. Und daetlicken dominum Mensonem Alting prediger myt die Walsche und Engelsche predi- [+]fol. 276.

1) Minderjarigheid. Wat Eppens hier bedoelt, is niet duidelijk. De troonopvolger in Frankrijk, Hendrik van Navarre, was niet minderjarig. De eenige zoon van Philips II, de latere Philips III, was wel in 1584 zes jaar oud en dus minderjarig, maar was niet ‘van den Vranrijckes gebloede’. Zijn moeder was Anna van Oostenrijk, dochter van Maximiliaan II. Misschien verwart Eppens haar met Philips' derde gemalin, Elizabeth van Valois, dochter van Hendrik II van Frankrijk.
2) Uitverkoren, onderscheiden.

gers bij sick vorderden, sonderling allene sin conversatie holdende myt den Engelische gesande Willum Herlingium[1)], die uth Engellant allene was gesonden van der Majestaet um die broderen to reconcilieren. Und den 11 dach Septembris wordt hem die wijn schencket und brocht van 4 dieneren; und Claes Haren und Onno Tyabberen to gast gehadt und den 13 vorts na Hollandt gereyset offte Engelandt, dae Egbert Clant sijn soen mede uthgesonden hefft. Die credensbrefft vermaende dussen legaet, Jacobus Segurius Pardelianus genoempt, dat he van des Konicks wegen alle koervorsten, konigen und stenden, den Evangelissche waerheit togedaen in den Duytsche rijck, des Konicks guede gunst und vrundtscap sol anbeden und commenderen und endtlicken myt den vorsten in vrundtscap und bundtnisse ttreden om des Evangelii willen, und daertegens openbaeren die verdorven staet der Christenheit, soe uth Pauwest bedroch erstanden were. Und vorts, dat alle landen und volckeren, soe um die religie suspecte achtet worden, der Spangerden und Romsche Pauwest tyrannie onderworpen solden worden. Soe worde concilium van Trent in Vranrijck upboden van den Pauwest; dorch der Jesuiten practiek worden die ondersaten van der Koninnige in Engelandt affgewendet. In Scotlandt ys ock twidracht gemaket und die vredelieffsten uth den landen verdreven. In Nederlandt moet die kercke ondergaen dorch gewalt der Spangerden, soe nene vremde hulpe geneten wort. In Switzerlandt ys benae en uproer geresen uth gyffte des Pauwest und myt der Jesuiten konst. In Sweden gaen die Jesuiten to hove und verkeren des Konicks[2)] gemoet van die Evangelisschen leren und vueren die papissche ceremonien weder yn. In Duyslandt can ock bena die kercke nene harbarge holden. Dat stycht van Coln staet in een onrouwigen[+] staltenisse tot Duysschen landes verdarff. Daeruth openbaer ys, dat in die heele Europa nene landtscap

[+]fol. 476[v].

1) Herlle. Vgl. boven, blz. 590, noot 5.
2) Johan III (1569-1592), die inderdaad de Jezuiëten begunstigde en met de Katholieke Poolsche prinses Katharina Jagello was gehuwd.

in des Evangelii bekentenisse sonder anstoet sal blijven koenen. Want hierto die Pauwest uth sijner bundgenoten, vorsten, raeden een collegium to Romae gestediget hefft, daer he allene mester ys um den pawsdoem to vermeren und starcken over die ganse werelt[1].

Welckes want van den konick van Navarren voele nagedacht, hefft Sijn Majestaet sulckes den Duysschen vorsten willen niet verholden, dan van Jacobo Zegurio Pardeliano laten warnen, dat sie ock tijdtlicken upwaecken solden myt die Majestaeten van Denemarcket und Engelant het Evangelium neit to verlaeten. Daer dan Navarreus ock sijn hulpe mede to belovede, um eendrachtich, neit particulaer den Pauwest to verweren. Daer dan die twe bisscoppen Hermannus und Trucxses van Collen[2] grote gelegenheit to vertonet hadden, soe men sie neit tot scande der coervu(r)sten verlaten und myt desperaetie der vromen geswacket hadden, die soe swerich die religie recht bekandt hadden, dat men nene beter gelegenheit to wachten hadde. Wolde dan alnoch alle Duyssche potentaten vermaent und gebeden hebben, dat sie wolden nadencken woe groten affbroeck het wesen solde, dat die keercken in Vrancrich und Nederlandt van der Duytscher keercken und bekentenisse des Evangelii affgescoret worden. Daer Navarreus sick heel over bedrovede, als veer van Nederlandt geseten und hadde reede myt dussen legaet een marckelicke scat in Duyslandt deponirt, um die sake to dienen. Soe nu in gelicken die Duytsche

1) Eppens bedoelt daarmede vermoedelijk het Collegium Germanicum, dat als Jezuïetencollege door Paus Gregorius XIII in 1573 werd gereorganiseerd voor de opleiding van jonge Duitschers tot goede Katholieke geestelijken. Of denkt hij meer aan de vele collegiën in het algemeen, door dezen Paus over geheel Europa gesticht? Niet minder dan 32 Jezuiëten-colleges heeft hij opgericht en nog meer gesteund en beschermd. Behalve het Collegium Germanicum hervormde hij te Rome zelf het Collegium Romanum en tal van andere collegia nationalia, voor Engeland, Griekenland, Hongarije enz. Vgl. Droysen, Geschichte der Gegenreformation, 252 vlg.

2) Zeker bedoelt Eppens met Herman, Herman van Wied, aartsbisschop van Keulen. Vgl. boven, blz. 398, noot 3.

Evangelissche heren ock des besorgeden und in gelicken anbrochten, wolde Sijn Majestaet daer noch wijders to doen, ock het levendt twagen; und daeromme alle potentaten vermanende, dat sie des rippelicken und myt wijsen raedt under den anderen wolden vorthelpen und beschicken, daer dan Sijn Majestaet ock neit affwesen wolde myt gelicken doende. Und laten dussen sijnen legaet hoer in alles gevolgen und tot sijnen versekerunge bevordert worden soe myt breven und vrij geleyden. Datum Neraci 18 die Julij anno 1583. Uth Jacobi Segurius Pardeliani[1] pre...[2] affgescreven. 12 Januari anno 1584, stilo novo.

1) De Ségur werd in 1584 door Hendrik van Navarre naar Duitschland en Denemarken gezonden om daar bondgenooten voor zijn Koning en de Hugenooten te winnen. Hij stond toen en later ook in voortdurende correspondentie met de Engelsche regeering. Vgl. Brugmans, Verslag van een onderzoek in Engeland naar archivalia, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland ('s Grav. 1895), blz. 75, 79, 83, 90, 344, 458.
2) Onduidelijk woord, beginnende met pre of iets dergelijks. Misschien protocol?

[Deel II]

Dat seeste boeck

dusses historie der Westvresen tegens Gronnigen uth Oterdum gevueret.

+ Nae des Princen doet die regerunghe van Nederlant an den soen, grave Mauris van Nassouwen, van der Sasschen vrouwe geboeren, gubernuer gestalt, yunck van yaeren umtrent 20 yaren olt[1]. Und Stycht und Gelderlandt onder grave van Moers, soe Vreslandt myt Drente und Lingen onder grave Willum van Nassouwen in stadtholderscap geordinert[2]. Und bij grave Maurijs 18 personen absolutelicken authoritiets gestalt[3], daer die Ommelanden uth vergeten, hetsij um getal offte kleinachtinge hoerer[4]. Soe sindt die Staten van die Ommelanden int warven neit geroepen, want Johan Hornekens cassiert, Eysse Jarges doet, Claes ten Buer, soe ock Jarges hoer commissioenen allene van die Staten uth Westvreslant ontfangende, ys die regerunghe, besettinge, besoldinghe und verwaldinge allene an die Westvresen gebleven, die daer tom diel vier hopluyden yn gestalt hebben na hoer egene wolgefallen tdoen und tlaeten. Daermede uth grote onordentlicheit die stadt Embden wol seer tribuliert in

+fol. 277.

1) Maurits was bij den dood van zijn vader 17 jaar oud.
2) Utrecht koos in 1584 Villiers tot stadhouder en eerst na diens gevangenneming in 1585 Nieuwenaar, sedert 1584 stadhouder van Gelderland.
3) Dit is de nieuw benoemde Raad van State, aan welks hoofd Maurits werd gesteld.
4) De reden van de uitsluiting van de Ommelanden was, dat zij grootendeels in de handen van den vijand waren. Ook Overijsel en Gelderland hadden geen zitting in dezen Raad van State om dezelfde reden en wegens de daar heerschende verdeeldheid.

hoer uthvuer, tot grote ongunst, haett[1] und partije gewendet ys. Gelick ock Occo Vrese droste myt sijn soldaten benae verwiret[2] worde und nene uthkumpst muchte nemen, soe men niet erdacht hadde Oterdum anders to beyegenen. Und men langes tvoeren seer vermetelicken uthgaven[3], Oterdum solden neit tot Michaelis[4] inholden worden, und gelt uthstellenden[5]. Niet allene want die peste in Oterdum vole wechnam, nene vorraedt makeden an vesten, torff, privande tegens den winter, sick allene an vrijbuyten und stratenroven erhilden, weinich volcks in den scanze latende. Daer Tyacke Hettinge und Caspar van Ewsum hopluyden allene bij weren und Knop und Lazarus in Westerlant vertoveden, dan ock dat Ocko Vrese sijn soldaten weder to Valderen und Oldersum ingelecht, und tovuer swalicken vermochte und die wegen van regen onbruckelick worden, sindt die Gronniger angestopet und vermaent worden hor vijanden[+] sulven tdoen maken, updat van des Graven bodum worden affgetogen in den scanze tblijven, daer sie weinich in hadden und nene anstoet verwachten worden. Jae men geloveden to Gronnigen, men solden nene 3 dagen daervoer liggen noch 50 mannen spilden. Und alzoe hopeden die Embder dat spyl nu een ende nemen, und musten straffet worden als deven, stratenscenders, loese boven, daer nene erbarheit yn were. Und alle danck, almosen und hulpe, uth Embden gedaen und gelanget, vergetenden; und die sulckes bij und over was, muchte neit beter achtet worden tot vrolockinghe der malecontenten und leedtwesent der vromen. Sonderling to Gent[6], Vulvort, Dermuyden[7] in Vlanderen verloren worden

[+]fol. 277[v].

1) H.S.: haetst.
2) Verhinderd.
3) Voorgeven, het gerucht verspreiden.
4) 29 September.
5) Wat Eppens hier bedoelt, is niet zeker. Van het uitstellen van betaling kan moeilijk sprake zijn. Misschien bedoelt hij geld beschikbaar stellen voor de verdediging van Oterdum.
6) Gent onderwierp zich in September 1584 aan Parma.
7) Dendermonde, dat zich in den zomer van 1584 onderwierp.

und Berendt Syssinck in Westerlandt myt sijn mederydtmester, een Fransoese, sij myt sijn ruyter verstroyget, geslagen und he to Leverden angeholden, die ander to Stenwick ingehaelt und gevangen. Daeromme Verdugo sick niet lange beradende richtet to alle munitie tot belegerunghe, vlaecken[1)], scanskorven int Oltampt und Duerswolt to verdigen, ordiniert pigoniers uth alle kaspelen, sendet uth geschut van Gronnigen na Fermsum und uth Reidener scants. Versocht[2)] also in der nacht Oterdum tot 11 uren myt grot gescrey; und weren reede 2 soldaten overgelopen van Knoeps vendel und komen vorts den 16 dach Septembris over het gat in den dijcke nevens Termunten. Holden dapper scarmusselingen (want die in Oterdum weren in alles gewarnet) und Claes ten Buer kumpt den 15, dages tvoeren, in den scanze, hefft guede tosage van die Staten und maket die 2 hopluyden versekert. Und die eerste schermusselinge gluck wol, wandt die vijant wijcken most; und blijven vele gravers doet uth alle caspelen, doet und meer gewondet, uth Loppersum, Rijp[3)], Stedum; worden in den scanzen mede begraven tot groet geschrey und versaginge der armen meentes, die alles myt wagen, scepen, perden verrichten musten boven die sware scattinge. Und hadden in Oterdum die goetlingen gewest eersten dages, als darna van die scepen geleent worden, dat volck solde jammerlicken geseriget worden hebben. Die amirael was sulven mede in den scanze und Merten Phemes[4)] wachtede up het vorscreven gat und kerede den vijandt. Aldoe docht men um privande und munitie und verbeteringhe des scanzes Oterdum. Und dit hefft alsoe geduert ten eersten[+] vierteyn dagen und scrijff(t) Claes ten Buer, dat die vijandt wol 60, 70 scoten dede, und dede nene 10 gulden scade, dan in de huysen. Und worde een vrouwe gescoten, sittende in hoer doer und weinich anderen, die sick meest

[+]fol. 278.

1) Horden, rijswerk.
2) Waagde een aanslag op Oterdum, trachtte de schans te verrassen.
3) Zeerijp.
4) Deze is van elders onbekend.

verrockloesenden. Und daer scrijfft Claes ten Buer, dat sie even wolgemoet den vijant wal gewogen, nichtes sonderlinges misteden, want Lazarus was myt nodrufft gecomen und 60 mannen medebrengede. Tot commissaren vor Oterdum weren commissarien over die huysluyden Hens Hind[1)], Popco Uffkens, und Aysse to Wartum amptman. Die hopluyden worden geteelt Reinevelt, Hindrick van Delden, Wijbe van Gouten, Ulfert Prenger, Taminga, Hans Spirata und anderen uth anderen scanzen gelichtet, Tijs van Oert. Dat ock het stormen neit to verwachten was, hadden sie anders uth Oterdum verlopen willen; dat nu tegens der borgeren groten hoepe und vermodent des stadt Gronnigen beyegende, tot ongedult der Graven to Embden und Ocko Vreses drostes, die Oterdum niet mynner vijandt weren als die vijandt sulven. Soe dit und dat alles lettende und ten anderde mael die soldaten to Knoch leggende und gescut vuerende als 6 grote barsen up raeden. Daerto die vendelen bueren van Larrelt und Hindte upbedende, die nochtans van grave Edzart aldaer vor Pewsum sick verlustigende, weder to huys gesonden sindt und het gescut affgebrocht tegens des drosten upbredent[2)], seggende: yck byn noch graef und neit Ocko Vrese, trecket thuys. Overst de Grave dachte Knoch to bescanzen, dan ys van den adel ontraden und den meente als seggende: Sie en hadden nene vijanden, wolden ock nener maken um die hoytevaeres halven; und konden landt lickwol yntrecken to Larrelt, Loegen und anders und die meeste duypte des Emses gaet an Oterdum verbij. Den 26 Septembris vallen die uth Westerscanze an een boyger uth Embden na Engelant menende, daer 2 borgeren und scipper sulven up, und scip egen hadden, Ulfert und Claes van Gemmygen genoempt; beiden jammerlicken doerscoten, steken und thouwen worden, und geplundert und van den amirael

1) De voornaam kan worden opgemerkt uit blz. 12 hierachter. Hier ter plaatse staat een onleesbaar doorgestreept woord en vervolgens Hind, als afkorting, wellicht voor Hendrick of Hindricks. Geheel zeker is de naam dus niet.
2) Tegenspraak, bevel.

weder gevrijet sindt. Dit ys alles van den borger to Embden voer gudt upgheeten und den Spangerden to[+] gueden geduydet, dat men den moste mijden und neit vertornigen, und ys een breff allene na Gronnigen gaen den 29 September. Also worden ock angesocht aldaer Berendt Alberti und Willum van Borsum uth Spannien comende, nichtes quades vermodende, worden hofftouwen[1)] affscoten und in de galgere[2)] und an scip van beyden. Daer dan ock niet over geclaget ys, als gedaen worde over die 4 soldaten to Knoch geslagen van die uth Oterdum um hoer 12 gevangenen vrij thebben. Waeromme die malecontenten dusse Embder scepen antogen, worde geacht orsake twesen, soe men soedanigen scepen hadden konen innemen, dat men alsdan den amirael wol mechtich gewest were, und den hele Embden bedwingen muchten und Oterdum wol muste overgaen. Und reede gesecht worde to Gronnigen: Weer Oterdum onse, solde Embden neit gebeden worden. Want den Grave hebben de orlichscepen an tvoele ingelaten und meer scade gedaen dan twe graefscape weert sint. Und allene hieruth die tovart up den legeren to verhopen was. Gelick men ock vrede in Westfalen hefft versocht, als Sutphen[3)] spisgen solden, um Westphalen thebben, welckes uth Embden gestarcket worde. Dit worde alles niet to Embden geachtet, soe men allene die handttierunge driven muchten myt beyde parten. [+]fol. 278[v].

Voer Oterdum sindt van Tijs Oerts soldaten gescoten worden wol 18, van Hans Spiraets 29 und anderen voele, dat men niet weten konden. Daer Hindrick van Delden in sijn hacksenen[4)] ys gescoten und Wybbe van Gouten doet gebleven myt goetlingen uth Oterdum gescoten, als Berent Alberti scyp anstormet worde. Dusse hadde sick vast settet in die Marne als huysman.

1) Waarschijnlijk een verkorting (het woord staat in het H.S. onduidelijk aan het eind van den regel) voor halve cartouwen.
2) Vermoedelijk een roeiboot.
3) Zutphen was sedert 1583 in de handen der Spanjaarden.
4) Hakspieren.

Um legerunge tmaken wordt uth Dam up houwen, hoven, boemte und alles gehaelt, wat in Dam neit bewoent ys worden, jae huysen affgebroken und up Ziel gevuert und daervan tymmert die commissie huysen. Daer dan Claes ten Buers huys und Gert Smyts um vernelet sindt worden, und alle anderen, soe ledich stonden und suspecte persone tohoerden. Up dusse tijdt laet Dode van Amsweer[1], Aylco van Amsweers soen bij Dam, des Ringe van Amsweers Galte und Ubbe vader broders, sijn boeck in druck uthgaent: Spegel der anvechtunge, myt clachreden vuer onse arme vaderlandt, und dediciert der gemene und kercke ten Dam tho, soe noch buyten offte bynnen landen sick erholden. Want he als richter van den Dam myt Claes ten Buer der meente sijn sorge noch schuldich achtede. Und sijn broder Melchior van Amsweer[+] ys prediger bynnen Antwerpen erwelet bij den vermeenden Lutterschen, daer dusse nochtans den Ubiquitatem[2] niet wiste offte konde verdedigen, dan der Ausbuersche confescie wolde gemes[3] sijn, daer neit tegens wordt Godes geleret worde und overtuyget[4]. Und ys idtsondes aldaer in die benoutheit gestalt, nadat het heren hoff hem mishagede, bij Allegonda[5] und anderen, die sijner als een jung geleerde edelman annamen und wol onderholden wolden. Tom laesten worden die soldaten uth Oterdum tegens Johan Hillinck vendeliker up den 24 Septembris uthgelaten uth beveel grave Edzarts, dar

[+]fol. 279.

1) Bekend protestantsch theologisch schrijver en burgemeester van Appingedam. Het hier bedoelde boek is zijn eerste werk, in 1583 te Emden verschenen, getiteld: Spieghel der aenvechtinge des Satans enz. en een trouwhertighe ende droevighe vermaninghe aan de verstrooyde uitgewekene Ingesetenen. Zie over hem o.a. Dr. L.A. van Langeraad, in Stemmen voor Waarheid en Vrede, 1902, afl. 2.
2) Vgl. boven dl. I, blz. 382, noot 2.
3) Gemäsz, overeenkomstig.
4) Vgl. over de Luthersche gemeente te Antwerpen: Pont, Nieuwe Bijdragen tot kennis van de geschiedenis en het wezen van het Lutheranisme in de Nederlanden, I (1907), 121 vlg. Melchior van Amsweer wordt daar evenwel niet genoemd.
5) Marnix was op het einde van 1583 door Oranje tot buiten-burgemeester van Antwerpen benoemd.

bisheer Occo Vrese stedes een insage[1] up makede und to Knocke malcanderen beyegent. Und sindt die costen compensiert, und nene oervee[2] tdoen schuldich, noch nener daet overtuyget. Daer nochtens bynnen Embden opentlicken anslagen worden grote daden und van borgeren geropen, neit billickenden dat men dieven und stratenscinders spijsigen solden und hoer neit wolgaen muchte, und worde Oterdum neit wonnen, soe weer Godt niet rechtveerdich. Antworde een ander: Godt gerichtet neit na onse duncken. Item juncker Assa van Middelum[3] secht: Die Oterdum g. Gr.[4], die swijge styll, want he gundt mijn here neit gudt, men solden liever starven dan bij Spangerden wonen. Antworde: ock bij dieven? Antworde: Dat ys van die Spangerden geleert in Reyderlandt, und worde gelt uthdaen[5], bynnen maent Oterdum ingenomen. Antworde: Die Konick kan sijn mach(t) noch hier breken. Hoewol anderen seden: Myt ansien can he sijn vijanden onder die voeten treden, jae[6], Duyslant bevede vor den konick van Spannien, und die gesande van Navarren was sonder grote tosage vertogen, van den Keyser in acht[7] gestalt als crijch und uproer soekende[8]. Und dergelicke worden meer. Die droste liet den pastoer to Betteweer sijn leen[9] upseggen, als offte he geweten hadde und neit den overvall gewarnet. Item ock den pastoer to Logen geboden myt nene Goesen to conversieren offte handelen bij verluss sijn leen, und doen in sijn huys huyssokinge. Nu die soldaten weder to Knoch liggen, sparen sie nene huysmans haven, scapen,

1) Tegenspraak.
2) Oervede, afzwering van vijandschap.
3) Meer bekend als Ast van Midlum (ten n.w. van Emden). Hij verkocht in 1565 zijn burcht te Groot-Midlum aan de weduwe van Otto van Diepholt Vgl. Emder Jahrbuch, XIV, 204. Vriendelijke mededeeling van prof. Dr. F. Ritter te Emden.
4) G. Gr., misschien voor: gevet Groningen.
5) Uitgegeven.
6) H.S.: jaer.
7) Ban.
8) Bedoeld wordt de Ségur. Vgl. boven dl. I, blz. 630.
9) Ambt.

eynden, gansen, honeren und leven moetwillicken, sonder[+] clachten tverhoren. Nu tom laesten wort openbaer, dat Hindrick Karsgijns, een borgerkint van goede olderen und vrunden, to Steenwick sij gestorven in die vanckenisse dorch honger, commer und in elende. Want he van Paesschen aff nene soen offte maen hefft sien mogen; doen doet die ein borger bij den anderen[1)], want he neit affvallen konde und sick schuldich geven, soeals sijn ghedichte[2)] van het verraedt uthwijset in voele versen begrepen, weer hierbij tholden. [+]fol. 279[v].

In dusse maent worden to Lubich und Hamborch begrepen muntemesters myt hoer factoren, die 4 rijckssteden daleren hebben nagemuntet als Lubick, Hamborch, Brunswick und Campen, Deventer, Swols daleren. Seer ansientlicken gemaket, in die kanten dick und midden alleen weinich hebbende, myt verwisselinge erkant to Lubick, in een edelmans herscapie arbeidende, die hoer vor goltsmeden geacht hefft, und hebben up vele plaetsen gedaen, und solden tom olij[3)] verwesen worden und wolde sick sulven in die apprehensie verdoen[4)], dan niet vort ginck.

Die droste Ocko Vrese genoempt was nu benae gevrijet van der soldaten molestatie, want die straten nu open waren, soe Oterdum belecht. Und ys sijn raedtslach alhier hem meest dienstlicken west. Want he nu neit vor den Gronniger strijdende, dan hefft die partijen sulven an den anderen gebrocht, tot der Gronniger beschaempheit und grote versekeringhe des scanzes, die nu rede in 14 daegen hoer effect betoonde in verweer und tegenweer, alsdat sie allene up die dijcken belecht ys worden und niet tgroet gemaket, dan allene en haven noch mistede, waer men sick buyten den scanze neit bargen conden voer gescut, soe nodich were, und allene des nachtes

1) Vermoedelijk bedoelt Eppens, dat zoo de burger zijn medeburger doodt (‘doen doet).
2) Dit ‘ghedichte van het verraedt’ is ons onbekend gebleven.
3) Het verbranden in kokende olie was de gewone straf voor valsche munters.
4) Van kant maken.

solden anvoeren moeten, soe de legerunghe konde verbliven up den dicken, die alnoch nene stormen verwachtet, daer grote regen twe nachten lanck gewaer worden weren. Dat men ock wol geleret worden nene legerunghe in den hervest tmogen holden vor Oterdum, dan up een harde vorst solde beter gelingen, doch myt meer gewalt als idtsondes vertonet ys. Woe dan ock veltleger in den winter und up den harden ise sij tholden, muchte de erfaringhe leren, soe daertegens vorraedt scaffet worde. Alsoe,[+] dat nu het ongedult und roepen bynnen Embden sij gestillet worden, ock bij Ocko Vrese, overicheit und grave Edzart zulven, myt den ock dat hoer egen borgeren myt den blode betaelt hadden und nemant gesparet solde worden, soe men den Eemse mechtich worde. Nochtans laet Occo Vrese niet aff to ondersoecken kundtscap bij den uthgewekene Gronniger borgeren, off men mogelicken enige raedtslach gewar worden konde. Bij salige Assweri Munsters[1)] boecken und breven, die den 18 Septembris up raedthuys gehaelt sin alle, sonder enich inventaris tgeven, und nene actionem makende. Want Asswerus een verstandiger, und meest mester van scriven, raden und spreken was onder die uth Gronnigen, die Joest van Cleve stopede und starckede myt raedt und scryfft, dat men voer een canceler offte secretarium gewisselicken to Gronnigen verwachtede, als men die stadt mechtig muchte worden. Hierto worde ock Petrus Cornelis gedaget mogelicken um dusse scrifft to versichtigen, offte hem ock anders gebededе. Want he voele mede diende den gesanden van den Koninck uth Engelandt Willum[2)].

[+]fol. 280.

Dan ys verbleven um die haestige affganck van drosten huysfrow tho Gronnigen. Want die droste aldus sick mester stellede over alle staten und saecken, respectierde nemant, edel noch onedel, und een groet gudt tsamen

1) Assuerus Munsterus was een Latijnsch schoolmeester te Groningen, die in de dagen der Hervorming aldaar (1566-68) de nieuwe leer heeft gepredikt en daarna is uitgeweken naar Emden. Vgl. het over hem medegedeelde in de Kroniek van Rengers van ten Post, dl. II; blz. 262.

2) Waarschijnlijk bedoelt Eppens daarmede William Herlle. Vgl. dl. I, blz. 590, noot 5.

gebrocht hefft, nochtans nene kinderen gewonnen. Soe betamet etwas van sijn affkumpst to verhaelen und ock des huysfrouwes, die vor Jesabels[1] vrouwe mede achtet worde und ock in hoer dienstboden dat regement scarp vuerde. Dusse Ocko, soe hem alnoch noempt juncker Claes Vrese to Lier, ys to Loppersum[2] gebortich enes huysmans soen, doch egenarffnich, und hefft sijn naem Vrese gewonnen, want he als een junge dienede bij den juncker Aylt Vrese to Ottum, Claes Vresen broder. Ock sonder kinder verstorven, sijn gudt den armen makende in testament, want Claes Vrese een egen Westphaelsche maget tot sijn kock und darna tot sijn huysfrouwe genomen und geholden hefft, die nu ock anno 84 gestorven ys, nicht scoen, noch sonderling maniert, 3 soenen moder, dan om moders willen gringer geacht und ock weinich versocht, noch den vader gelick van verstandt. Dusse juncker to Ottum trecket in den krijcht und dienet under Carel V in den Duyslant anno 46 und holt dusse Occo voer sijn lijffknecht, und wort vendeliker gestalt onder Aylts Vresen rydtmester um des junckers willen und gewynt[+] allsoe die naem Vrese als Aylt Vresen vendeliker. Und uth dusse dienst affgesoldet[3] myt sijn juncker, erholt sick to Embden und settet sick als borger tworden und coepman, meer als een huysman. Under des soe ys dusse Margreta weduwe geworden van hoeren man, Berent Cremer genoempt, die hoer als dienstmaget beholden hefft na affstarvendt sijnes huysfrouwe. Want he gebreckelicken was und grote hemelicke dienste bedarvede, welcke dusse maget reede gewennet tdoen, als uth Westphalen to Embden arm offte soberstaets uth Meppen gebrocht was ter dienst voer een vroumoder[4] upgevoedet. Dusse Berent Cremer begavet hoer rijckelicken in testament, dat sie copen und handtieren konde und het grote menschap[5] hadde, und ydermentlicken genoech doen van

[+]fol. 280[v].

1) Izebel, de vrouw van koning Achab, bekend om haar boosheid.
2) Dorp in Oostfriesland.
3) Ontslagen.
4) Vroedvrouw.
5) Gemeenschap.

reeden und verstandt. Alsoe dat dusse Occo van Loppersum sick an hoer begyfft ter ehes um hoer goedts halven und he sick sijnes names onder der borger ock naemafftich stellede. Soe ys dat die olde graiffinne niet weinich beduch(t) was over dat lange vertoch hoeres sonen und juncker in die vermalinge in Sweden, idtsiger graffinne thaelen anno 61 um sekere kuntscap tnemen. Daer dan dusse Occo Vrese to versien worde sulckes am besten conen doen als copman und erfaren van anderen saken. Und doet willicken, daeromme to Lubick reysende, kumpt kundtscap reede, dat die graven und nije graffinne up comende wegen sijndt gesien und wol, und ilet alsoe daetlicken wederomme und brenget den vrouwe moder graeffinne van Oestvreslant dusse blijde kundtscap und wordt hem togesecht dat eerste ampt, dat dar verviel, solde sijn worden. Welckes dan op Lierort gevallen ys und aldaer droste gemaket. Dan niet myt gunst des adels. Und worde up huyse niet gelevet noch seer bedancket in sijn ampt und gewindt aldaer een groet besidt, Ayssevelt genoempt, welcke he tymmert, begraff[1)] und sijn huysfrouwe aldaer verwalder gelaten, ter tijdt he van grave Johan affdancket wordt und sick als privaet willen stellen. Sweret tom laesten grave Edzart allene, wort droste und borgemester to Embden gestalt und levet myt dusse huysfrouwe 33 yaeren, und ys mester over alles und frundt des lutenants Mepsche to Gronnigen.

In dusse sommer worde die meente heel und all overtogen myt scatten, wachten, graven und arbeiden van der stadt Gronnigen wegen und dwanck. Daer dan Aylco Winken, Remmert to Bierum und Fecko[2)] Umpteda die versumede wacht upsandt an 12 personen mulcteren[3)+] myt 24 daleren, des wekes myt nene yaertaxt vrij worden, scandsen und graven hebben moten; daer in Oltampt die abt van Oldencloester, [+]fol. 281. Hermannus Dockum, wort

1) Met grachten omgeven.
2) H.S.: Feito.
3) Beboeten, straffen.

verweten, dat he, bij die deputierden sittende, alles hebbe overgescreven und verandert niet anders, dat he hebbe um sijn convent allene tholden ghegoeset[1]. Und hoewol sijn broder Jodocus Occius, Joest Zuer nu genoempt, abt van Rottum gewest, beschuldigt worde, dat die misdeder, to Enim gerichtet van Willum Ubbena, van Joest sij besandt um closter tbranden, nempt he des neit an. To Loppersum wort Ebele Luddens doet slagen van Derck to Hochsmeer[2], und Focko Peters van een huysmansknecht, want he overmodich sick anstellede in enes weduwen gewas to verkeren und to verdarven in drunckenheit. Des wort to Hollwirda bloetscande gedreven, und leven die huysluyden in harbergen sonder erbarheit und ontsicht van menschen. Die crogers[3] worden nu samelicken rijck, die naest an bedelsack seeten, vermochten gelt uthdoen up renten, want wat soldaet vertierde und to handelen was, moste die meente betalen. Des worde van ener, Hebe genoempt, gesecht den 17 September to Embden, dat he gehort und gesien hadde myt Hans Hind[4], woe daer grot geschrey, brant, noet und andere screckelicke spectra van hoer voer[5] corte tijden erfaren weren und ock bij ider vernomen sij; des huysmans peerden, wagenen worden noch dach noch nach gesparet van hopman offte commissarien sonder ansien van emant.

Menno Tiddinga to Midwolde, ener der principalen commissarien in Oltampt, inclinierde wol na der Staten sidt, soe men allene civiliter myt hoer wolde handelen, und dede Oltampt contributie tgeven in den scanze, ock tegens verbodt des Stadts, und dorste die onwilligen ock dwingen, die teges stonden hoer accordt. Dan int laest Septembris gaet he doetlicken aff, alsoe Evert Luytgens, Azinge Entens captein, uth Gronnigen geboren. Nu wort weder stellet Hermen die Price[6] uth den Dam, een over-

1) Met de Geuzen geheuld.
2) Hoeksmeer.
3) Kroeghouders.
4) Vgl. boven blz. 4 noot 1.
5) H.S.: voerts.
6) Misschien; die Prote. Zeer onduidelijk in het H.S.

modich bove, alsoe ock Wigger borger uth Embden[1], die het reeders gelt und scyp verdominiert hefft, und an dusse sake sick gyfft in dienst tot hangen thoe. Dusse benempt reede een scip myt keesen up der Emse und maket water unveelich tegens des amiraels Johan Garbrans geleyde und tolatinge, daermede het hoytevaren weder upholden sal worden.

Die doet van Azinge Entens was voele niet leet, als den droste, Gronnigen und anderen, Ewsums kinderen, dan[+] allene den sijnen; want he to Utrecht dre dagen na Evert Lutgens affganck, soe to Amsterdam cranck lach wol 5, 6 weken, und rede weder committiert up den Emse tblijven tegens den winter, in den Heren gerustet ys, in een versmadt[2] krancheit uth sijn ontuchtich levendt erstanden. Und niet allene sijne egene vorraedt, dan des broders arffenisse verteret, verbrocht und verloren in sijne angenomen commissie, to Oterdum onfruchbaer bedreven, in die partije, vijandtscap und wilt levendt geholden. Dat, hadden die Gronniger vorleden yaer alsoe Oterdum angetastet, belecht, bescoten, wis[3] nu gedaen, muchte hoer niet anstaen hebben ock in corten dagen. In sijn nuchtericheit und bij verstandt was he alles bena Bartelt Entens gelick, dan die erfarenheit was noch neit geleert, und solden ock vruchbar worden hebben, want men sick meer sochten als den mene sake. Und ock reede sijn huysinghe Mentheda und landen to Middelstum in der Gronniger borgren handen Garbrant Heynens soens verhandelt weren voer klein coepscat in dusse ballingscap, orlichstijden, benoutheit van gelt und partije. Und worde gesecht, dat up die graffenisse nene kosten verrichten konden worden, daer die vrouwe wol gecomen ys, dan tlaete. In Oterdum hadde Azinge Entens wol 7000 gulden verspildet und dede meeste volck blijven bij hem, meer als bij Ewsum. Und vor Sutphen hefft sijn

[+]fol. 281[v].

1) H.S.: En. Vast staat de oplossing dus niet.
2) Verachte.
3) Wis voor: wie es, zooals het.

volck seer commerlicken gelegen und tom laesten verlopen, tot dat Azinge Entens den 28 Septembris anno 84 gerustet ys.

Die belegerunghe voer Oterdum worde eerentlicken van die Gronniger durch Verdugo overste und Reynevelt lutenant myt alle toraedes des stadt Gronnigen und lutenant Mepsche gevueret, bedreven und verrichtet dorch inlandtsche commissarien over den huysman und mene meente to heerschen, und dat allene noch myt die 7 vendelen knechten dre weken lanck. Want sie wagenen, scepen, gravers sonder antal upboeden bij den hals[1] terschijnen und tscanzen und vueren und graven, houwen aff alle geboemte ten Dam van wilgen und anders um to specken[2], scanzen tmaken und begraven, und dat die dijcken allene, want platte lande onder was; heet weer, dat men die doergegraven gaeten und verbroecken dijcken in den Oesterhorn bekayn[3] muchte. Welcke gefaerlicken ys west, want daer voele huysluyden gebleven und gescoten sindt worden van die soldaten voer[+] an gedreven, und benae halffdoet mede in die scanze begraven sindt worden, als men seede dat ener drove[4] Claes uth Loppersum gedaen sij, een arbeider, nalatende wijff und kinderen, und alsoe ock in Rip, Stedum. Und solden dages dalers, jae twe mogen verdenen, dan die meente seer gedwongen is worden; want ant perd en wagen niet weinigen ock wechbleven, dorchsceten uth Oterdum. Und hadden die in Oterdum die goetlingen tvoeren gehadt in den scanze van den scepen geleent, als na anderhalff eedtmael eerst ontfangende, die scade und jammer solde groter vallen hebben und niet also dicht anscanzet hebben. Und dat gescut uth Gronnigen angevuert tot 7 grotste stucken, die 24 punt isers sceten und ock 4 punt.

[+]fol. 282.

Die scanze Oterdum worde eerst weinich geacht und besorget, jae vergeten dussen sommer lanck. Want die

1) Op halsstraf.
2) Dammen maken.
3) Bekaden.
4) Somber, gek.

Westvresen ongherne die kosten deden. Dan graef Willum van Nassauwen stadtholder over Vreslandt nempt soe an[1] und will sie erholden hebben. Want der Westvresen voerborch befunden worden und nene krijch konden maken, soe lange dusse scanze niet an den Spansche sidt gebrocht worde. Daeromme so wordt eerst Lasarus myt 60 soldaten und gescut gesandt, und tom laesten kumpt ock Stein Malter ock als lutenandt van den stadtholder den 5 Octobris myt 200 mannen, gescut und privande und gelt in Oterdum bij Tyacke Hettunga, Caspar van Ewsum, Lazarum, hopluyden. Und wort nu eerst die scanze Oterdum gemeent und to beholden voergenomen. Und hadde reede vole scoten gewachtet, dat ock die scepen bij dage niet wol in off an muchten vaeren myt victualien, volck, torff und anders, want daer nene haven noch gemaket offte ordiniert was und hoer gravers mysteden, dan allene dat die soldaten het bolwerck musten starcken, beteren, verhoegen und dapper arbeiden. Des ock gedaen um hoer scade tmijden, want een vrouwe gescoten worde myt wenich soldaten, dan die huysen seer tbroken. Myt antoch des belegerunghe weren reede twe adelbursen ontloepen und een tromslager ilede ock na und makede grote suspitie van verraederie offte uproer, dan ys bij den tromslager, een Wale, verbleven und ys doerscoten worden daer bynnen, und darna wolgemoet gebleven[2].

[+] Daer Claes ten Buer, die enichste commissarius van den Vreesen wegen, die sake verwaerde und ontrichte[3] myt die commissie guederen und bier, broet und speck und anders uth Embden mede ontfangende was; want die Embder wolden nochtans niet heel sick vijandt stellen, daer men die ware voer gelt begeerden wolden und hebben musten. Soe sie doch reede erfarenden, dat die Papisten hoer neit verscoenegeden, als myt den boyger [+]fol. 282[v].

1) Ging de zaak ter harte; hij begreep het belang daarvan.
2) Natuurlijk niet de doodgeschoten tamboer, maar de geheele bezetting.
3) In orde bracht.

gedaen und daerna noch weder myt Hilbrants Jaspers[1] soen versocht ys worden, die in een styl und nevelich weder an gront geseylet voer Termunten van die Papisten wordt ingenomen und spolieert und die Goesen daeruth verjacht und daerna myt starcker handt weder bevrijet ys worden. Daermede der borgeren ongedult over der soldaten onordentlicheit gestommet und verdrucket ys worden. Wat sal worden, soe Oterdum an der Papisten Gronniger gewalt erovert worden?

Want Oterdum dan niet alsoe na der Gronniger versekerunge noch des drosten Ocko Vrese raedtslach overcomen konde worden, und rede dre weken belegert was und tot lange belegerunge gedijen solde. Und Ocko Vrese allene soe voele bedijet[2] und gewonnen hadde, dat sijn soldaten niet meer worden in des Graven landt alsoe overtogen und gekeret, soe laet graef Johan sijn knechten in begyn van Septembri affdancken und worden to Lier weder angenomen na Hollandt to senden tot den grave van Moers. Overst Ocko Vrese hadde sijnen ock niet langer angenomen dan up Michaelis[3], und deden den huysman overlast in gansen, hoeneren, scapen, und worden niet gelevet, dan hadden meer gewyns van die uth Oterdum voer melck, supen[4], botter, scaepen und anderen dingen und worde wol betaelt van hoer, dan worde nu neit gunnet um den overvall. Daeromme worden dusse alnoch twe maent weder van Occo Vrese van grave Edzarts wegen angeholden in soldie und up den Knoch gelecht bij den huysman. Alnu noch worde die verenunghe der broderen over die regerunghe van Oestvreslandt seer eerenstlicken van den gesande uth Engelandt gedreven, Willum Harleus[5] genoempt, als secreten raedt des Majestaet van Engelandt. Und van ydermenlicken gehoepet, um den Papisten die orsaken wecht tnemen. Und ys

1) H.S. heeft: Jespers.
2) Gelukken, tot goeden uitslag brengen.
3) 29 September.
4) Karnemelk.
5) William Herlle. Vgl. boven dl. I, blz. 590, noot 5.

daeromme een gemene bedeldach[1] angestemmet tegens den 17 Octobris. Godt wenne aldinck ten besten, dat die verstroygeden noch enich verblijff und harbarge beholden muchten, daer anders die partije groter und vreder gemaket worde over alle uthgewekenen, sonderlingen der uth Gronnigen.

+ Die grave Maurys van Nassauwe gubernuer solde bij sick hebben 18 personen toe rade uth Hollandt, Zeelandt, Gelderlandt, Brabant und Vreslandt, daer die Ommelanden vergeten worden. Des dan tot grote nadiel der onsen gerekent, als het vuer naest wesende, und allene myt perikel van anderen inholden worden[2]. Soe raedtslaen sommigen der uth Ommelanden, de juncker Hayo Manninga, Egbert Clant to Stedum, nu to Embden presendt, Aylco Unsta, Ulrich van Ewsum, Melle Brosscma, Ewe Tammen, Eysse Bauckens, Abel Eppens, als adel und egenarffden in Oestvreslandt wesende, um den syndicum Jeronymum Verrutium ock daerbij tstellen, up der provintien oncosten offte der profijten des muntes to Gorckum[3] an tleggen bij den olden muntemester ten Dam arbeidende, und dan vorts an den in Westerlandt tdoen committeren, daer Hayo Manninga die commissie versegelt in plaetse enes landes zegel, want die landen nene gemene zegel gebrucken. +fol. 283.

Want die Staten van Nederlandt in dusse benoutheit und gewalt des vijandts gherne ileden na den croen van Vranrijck, daer die prince Wilhelm van Nassauwe myt den horen neit hen trecken konden, soe wort die ongunst des Fransoes soe groet befunden, dat voele noch inclineerden na den Spangerden und men in Westerlandt een wroge gestalt hefft over alle suspecte personen tot den Spangerden inclinierderende und affectioniert, die dan vertrecken moten offte bynnen blijven. Nu was rede het gewalt der Papisten groet in die meeste provintien an

1) Biddag.
2) Vgl. boven, blz. 1, noot 4.
3) H.S. heeft Worckum. Zie over deze munt der Ommelanden: Mr. H.O. Feith, Het Muntregt der Ommelanden (Gron. 1857), blz. 22 vlg.

Artois, Hennegouwen, Flanderen, Brabant, Twent, Drent, Ommelanden; daer dan in getellet worden van Papisten an hoer sidt twesen 170 steden und 4000 doerperen. Und die Staten allene inholden Antwerpen, Brusel, Mechelen, Hollandt, Zeelant, Westerlandt, Gelderlandt und Stycht, hebbende 70 steden und 2000 doerperen[1]. Vranrijcke hebbe overst vaste steden 1700 steden. Evenwol wort ruchtbaer, dat die Fransoe(s) hebbe Nederlandt angenoemen und onder sijne krone to beholden und to verdedigen tegens den konick van Spannien, in de maent Septembri[+] anno 84, und sijn rustinghe solde rede dar und na Nederlandt to willen, daer Navarreus reede als substituyt die regerunghe solde verwachten offte annemen[2], die van des hartoch van Gelre und Gulich gemael vertrouwet und genen gehoren, sijne moder hefft repudiert und Ferdinande dochter uth Carol V raedt weder gemalet und in....[3] gehilket ys. Soe hefft huys van Burgundien sick na Nederlandt indrongen. Daeruth nu actie und gewalt weder angelecht wordt. [+]fol. 283[v].

In dussen tijdt besidt[4] Johan Rengers to Helm hovelinck alnoch Lingen bij Muylert droste, mach tot nene ransoen comen, noch myt Michael Broesma verwisselt worden in Westerlandt und ys seer demodich, kan nene gelt up landen becomen, vermeent sick up voergestalte[5] articulen 52 to verantwoerden, dat dan swaer tdoen sal

1) Deze omschrijving van het gebied van den Koning en van de Staten-Generaal is vrij wel juist. Alleen moet men bij het Sticht Overijsel en Drente voegen en bij Friesland (Westerlandt) de Ommelanden. Zoo bedoelt Eppens het blijkens de voorafgaande opsomming echter niet.
2) Dit gerucht was stellig onjuist en in ieder geval overdreven. Maar wel heeft Hendrik III in den zomer en het najaar van 1584 er ernstig aan gedacht de Nederlanden vaster aan zich te verbinden. In verband daarmede werd ook Des Pruneaux in Augustus 1584 naar Holland gezonden.
3) Er staat hier een onleesbaar woord, zoo iets als Namen. Vgl. over Willem II van Gelre en Gulik en zijn huwelijk met de dochter van keizer Ferdinand I, boven dl. I, blz. 39, noot 4, blz. 75, noot 3. Eppens drukt zich weer zeer onduidelijk uit; wat hij eigenlijk bedoelt, is moeilijk te zeggen.
4) Bleef zitten, zat gevangen.
5) Hem voorgelegde.

wesen in dusse sake sonder verlochunge van Goedes kercke und wordt. Johan overst bekennede und verlochende neit. Daer wort geacht, dat die Gronniger noch hartoch van Parma hem ontloesen worden laten. O mensche waer kanstu to comen als Godt affwijcket und ons allene lat staen, die men den doet niet dachte to mijden in vermetenheit. Doch worde mede van loffwerdigen borgeren uth Gronnigen betuyget, dat die regenten van Gronnigen nu sick diepper bedachten over dusse vanckenisse. Johan Rengers[1)], tot verdedinge gelaten, dede openbaer myt guede bewijsreden, dat die adel allene uth ongedult tegens der stadt Gronnigen in orlich geraden weer und hulpe gesocht bij Generale Staten. Want sie die besettunge myt weinichste diel uth hoer upbrocht[2)], meest van den Landen betaelt tot Stadt uthkofft hadden, tegens den adel sick gemaket, het huys[3)] dael gesmeten. Dan Johan vijandt affkundet[4)], sick an den Staten verbonden, die religie ingelaten und gebrucket, hoer egene borgeren gevangen, tegens eher und edt, breff, segel und verdragen to Winsum gesloten, dat die regenten solden seggen, dat men Rengers wol um duyseden hadden gaen laten, want he Verdugo alles kundt gedaen hadde und der stadt Gronnigen wantrouwede meer als lievede. Sonderling nu Oterdum neit gewonnen worde als sie myt den besten und sekersten sick vermeten.

Die van Gronnigen sparen nene cruyt noch lot um Oterdum to besceten, soe in den scanze als na het water um den tovuer tletten. Daer dan den 9 Octobris eerst 3 menschen gescoten worden, tot voler geluck die vorgedachte Wicher, een borgersoen uth Gronnigen, und to Embden den reeders het scyp uth handen bracht, niet anders sokende dan wat he halen muchte, dar nemant

1) Het is wel eigenaardig, dat Johan Rengers van ten Post, zijn neef, de kroniekschrijver, over deze dingen in zijn werk zoo goed als niet spreekt.
2) Opbrengst.
3) Bedoeld wordt het door Alva te Groningen opgerichte kasteel. Over het afbreken daarvan in 1577 vgl. Gron. Volks-Alm. 1897, blz. 139 vlg.
4) Tot vijand verklaard.

+ anders hen wolde, um straten unveelich tholden und reyse(n)den uptnemen. Alsoe
een vrow, die doch reede in den scanze die voten aff weren gescoten, myt noch +fol. 284.
een man, gelick daerna ener sijn hoeff verloren, als he den vleespot waere[1)], und ock anderen weinigen, die sick sulven meest verachtloseden in dronckenheit. Overst uth den scanze worde groter scade gedaen an gravers, soldaten, beholden des Wybe van Goutum doet und Hindrick van Delden hopluyden seringe[2)]; dat ock Hans Spirata sijn scottel myt der scincke und beker van den tafel sij gescoten, und anderen hopluyden den kuygel an hoff verbij gaen sij. Und begynnen die Gronniger ock myt gloygende kuygelen tsceten, dan balde gelesschet. Und sindt gefraget, offte sie nu wech wolden und versaken[3)] hoer neyt, secht Tyacke Hettinga: sie solden den man doen und brannen hoer die kley hart, dat sie stenen cregen. Under des kompt Stein Maltes myt sommige soldaten als lutenant van grave Willum, versicht die scanze und belovet alle dienst und hulpe van grave Willums wegen und der Staten und in 14 dagen weder bij hoer tsijn. Overst kumt neit weder, dan wort affdancket, als dat Stenwijck dorch hem sij neit erovert worden myt sijn onwillicheit und den huysman ock overlastich were gewest tot sijn behelp allene. Und Michael Hovelicker wort in sin plaetse gestalt als lutenandt; ock meer myt worden dan wercken vermogende, trecket den 18 October na Oesten um soldaten tsoecken.

Als die Hollanders hoer amiraelsscip myt den galley wederomme van der Emse affeysschen dorch een gesanden pyloet up den 10 Octobris, soe vertrecken dusse 2 scepen den 14 Octobris und Johan Garbrans amirael verblijfft myt die anderen capteinen und 7 orlichscepen; holden hoer jachten veerdich. Want die van Termuntersile scanze nemen den Oterdum hoer vier privandescepen 13 Octobris myt geweer, scipper und anderen gevangen, onder welcke

1) Verzorgde.
2) Verwonding.
3) Afstand doen, zich overgeven.

ys die smyt, soe in Oterdum rescap verdigede, een borger uth Gronnigen, waer ock Berent Katers breven van kundtscap weren, myt anderer hopluyden guederen. Um dusses to bevrijen, wort tussche Hans Spiradt und Tyart Hettinga accordiert, dat alle gevangene soldaten solden myt maent solts vrijet worden. Und holden crijchsgebruck so lange als hor paste und drincken dit malcanderen to in pijlvrede[1] buyten den scanze up den dijck tusschen beiden andragende. Und Caspar van Ewsum worde een medcijns[+] dranck togesandt offte weder langet uth die angehaelde scepen, seggende: He wolde Ewsums crancheit neit letten, sie weere ongeopent und smakede sie sulven. [+]fol. 284[v].

Um die genomen scepen was die amirael weinich becommert myt convoy tleyden. Want die Hollanders den Westvresen dusse scanze benijden und an sick hebben wolden, und[2] was vaken tusschen beyden twist, alsoff sie nene ene sake meenden. Und die Hollanders wolden allene mester wesen vant water. Dan dat daer scepen myt botter und kees up den 11 Octobris van Borchert Barels uth Delffziel varen vorbij alle orlichscepen myt een gaende wint, dat kereden sie neit um hoer vordel, daer dan Johan Garbrans wol myt den borgeren doende was. Want sie to Embden dusse scepen verdedigeden myt gescut und sijnen affdrongen und kereden. Want hierbij weren 16 soldaten van den Ziel, worden to Hoegebunne[3] onderlopen, 4 doet geslagen und anderen spoliert gaen laten den 12 Octobris. Und soe dusse enigen soldaten begrepen hadden to Dytsum uth den harbarge, worden weder ontloeset, seggende die Hollanders: Also solden sie ock doen.

Des drosten Ocko Vresen crijcht crijcht een ende up den 13 Octobris, als allene 60 soldaten myt Johan Hetlinck affdanckende, niet anders verrichtet dan die straten onveeliger gemaket, dar nemant sijn waren wolde convoygeren

1) Vrij en veilig terrein op een pijlschot afstands.
2) H.S.: um.
3) Hogebunde, thans Bunde bij Nieuwe Schans. Vriend, meded. van prof. dr. F. Ritter te Emden.

laten, dan myt scade. Und dusse und anderen sint na Hollandt verschicket offte na die Papisten gelopen. Nochtans wat van Bremen antoch, worde to Lier, Oldersum und Borsum to scepe gebrocht myt ongedult des drosten. Die corporael van Knopen was nu ock weder to Embden comen, dan muchte neit incomen, dan eerst bij den droste erschijnen. Hort daer hoenlicken worden: wat he hier tdoen hadde, cruyt und loet solde neit uth, und die in Oterdum weren ontrouwe, lose, boese boven, und weren, daer sie blijven musten, und soe neit bleven weren, neit weert bij redelicke luyden hoer hoeff upslaen, und he solde sick des handels ontholden offte he solde hier ock blijven, alnoch sijn hoen denckende van den overval to Oterdum, hoewol he neit um sulckes tropen quam, dan um sijn egen saken und hopmans Knopen, als in een coepstadt und wolde des sijn hopluyden kundich doen, den meer anginck, und verantworden wolde laten.

Captein Knop kumpt den 19 Octobris vor Steine Malts weder als mede-commissarius over den scanze um nodrufft to bestellen: bier, broet, sonderling torff, want dit seer commer was. Und sendet daryn 7 scepen voll, dat ys[+] 20 lasten torffs, ider last 140 mande eder korff vull und dat up den 22 Octobris. Hieromme doen die Gronniger Papisten wol 50 ja 100 scoten na den anderen up den scanze, want nu daer een haven gemaekt was dor den dijck, daer 10, 20 scepen inleggen conden und ock alle hoer jachten und orlichscepen inwaren up hoech water. Daer Claes ten Buer mester van gewest.

[+]fol. 285.

Overst Knop verholt sick des avents up den Knock myt sommige soldaten, dan hopman Tyarts Hettinga volck sindt soerlosick[1)] und blijven, dat nu echters, als mennichmael van Termunten, Knock besocht, wol benae 12 soldaten gevangen, die scepen pluystert[2)], und Knop neit een verndel uren van dar ontcomen was tvoeren, offte men solden hier alles verloren hebben. Soe sorvoldich[3)]

1) Zorgeloos,
2) Plunderen.
3) Zorgvuldig, d.i. vol zorg en vrees.

sindt sie van den scanze, daer dorst gebrouwen, kolde geleden und alles in privande neit versien was, dat en yder verdroetsaem worde. Und ock privandescepen to Embden arestiert worden um betalunge, so tvoeren lange borget, van nene commissaris reedt gelt ontfangen hadden, hetsij dat die Staten nene gelt senden, dan commissie uthdeelen sonder bewijs. Und worde uth dit hefftich sceten bevreset, dat men die scanze bynnen corten dagen uth hongersnoet[1] solde moten verlaten und upgeven, want die vijandt alnu die commer verstaen hadde uth breven und boden.

Nadat Gent um ungunst tot den Fransoes na den Spangerden weder ilede, worde die Scelde boven die 7 gelechte scanze noch anders benouwet myt een vloet gemaket van balcken, masten und ander holtwerck und ketten tsamen gesloten, 4 balcken dick, um over de Scelde to spannen, daer voele ketten uth Gent van die straten genomen myt anckeren bevestiget den Scelde tospanneden, daer dan tijdtlick sick to hefft ummecopen laten die amirael van Antwerpen up den Scelde die convoymester, dat he den vijandt ynruymen lat und sluyt die Scelde to. Dan niet langer duerende als maket worde, verdrijfft, tobrockt und verstroygt het vloet myt anckeren ketten und nimpt mede het hoeff, daeran stoten worde, want tom eersten was tdicke van balcken gemaket[2], und die scepen myt gescut und volck driven daerup und makent loss, vergaet alles und wort in Zeelandt ontfangen, alsoff[+] Godt niet alles noch tolatende is. Hiertegens worde to Antwerpen een blockhuys scepswijs van 700 balcken, tunnen myt corck gevult und iser verbonden, dat 14 voet boerts[3] solde hebben in die dyckte, und dragen 50 kartouwen myt volck, um die scanzen tsluyten und to verweren und bovengalgelerye[4] affgericht, sonder zeilen nochtans, als een borger van Antwerpen verclaerde, die

[+]fol. 285[v].

1) H.S.: hondgersnoet.
2) Het vlot was te dik gemaakt van balken enz.
3) Een rand van 14 voeten dikte.
4) Bovengalerij.

darup ghegaen hadde und nu to water sij van Michaeels kerckehoff gesedt. Wonderlicken van een Italianer erdacht und practiziert und makede vole fragent und worden onder alle menschen, und die borger van Antwerpen betuygede, dat allene een edelman bynnen Antwerpen autoer sij um dusse benoutheit vor Antwerpen, want diewijle he gudt konings mede sick verclaerde, worde hem geboden to vertrecken und mach sijn gudt vercopen. Des dan vor sijn heerlicheit 14000 gl. genetende, trecket an Parma, gyfft dusse gelegenheit to kennen um Lillo to bedwingen, want dar sin heerlicheit licht und maken alsoe die scanzen up den Scelde. Und sijn heerlicheit mach neit gebrucket worden. Nu worden weder yneysschet alle vorwekenen bij confiscatie van hoer guederen, die meestall verschicket weren, und tolate nagedachtet worde[1].

Soe dusse benoutheit niet erenstlicken und tijdtlicken van den croen van Franrijck hulpen und medieert worde, solde Bruysel und Mechelen[2] myt Antwerpen niet bestaen mogen, want ock die vertoch van des princen suster

1) Eppens is hier weer zeer verward en combineert blijkbaar allerlei berichten, die hij van hooren zeggen had. Het groote drijvende kasteel, dat hij niet geheel nauwkeurig beschrijft, is de welbekende 'Fin de la guerre', het monsterschip, waarvan men te Antwerpen zooveel verwachtte en waaraan men dan ook schatten heeft besteed. Einde Mei 1585 is het uitgezonden, maar is zonder veel strijd door de Spanjaarden buitgemaakt. Met den Italiaan bedoelt Eppens ongetwijfeld den bekenden Gianibelli; maar deze was juist niet bij het monsterschip betrokken, maar bij de vuurschepen, die den 5 April de beroemde ontploffing bij de brug veroorzaakten. Van Gianibelli is verder niet bekend, dat hij Antwerpen heeft moeten verlaten. Maar misschien heeft Eppens van een ander geval gehoord. De heer van Kouwenstein, wiens kasteel lag op den daarnaar genoemden Kouwensteinschen dijk, had reeds lang vóór het beleg de regeering van Antwerpen aangeraden dezen dijk door te steken. Zijn raad werd niet opgevolgd en in arren moede ging de heer van Kouwenstein over naar de Spaansche zijde. Vgl. over dit alles Bor, II, boek XX, fol. 590 vlg. en de verdere litteratuur over het beleg van Antwerpen.

2) Brussel gaf zich 13 Maart 1585 aan Parma over, Mechelen in Juli van dat jaar.

gemaell, van Guntheri Swarsenburch[1], uth Brabant een voerbode worde geacht, als myt des princen dochter van 5 yaren voertreckende to Embden in Blauwe Cruys[2] und vort na Duyslandt. Und die soen des princen grave Mauritius, gubernuer van Nederlandt, myt sijn veltleger bij Bergen up den Zoem nu in Octobri seer bemoyget worde, soe anders neit to laete als in den winter, und Vlanderen verloren was. Und uth Engelant welcke[3] duyseden overscepet worden, soe uth Saxen gehaelet, und men uth Duyslandt ock vermoden den koning van Naverren ter dienst tcomen um Nederlandt to erredden. Daer idtsondes die cophandel und havens gesloten worden in Vranrijck um neit in Hennegouwe und Artoes to handelen als uth Rowaen verbotscap ys worden, und men ganslicken an den croen van Franrijck tem besten und ontlosinge hoepende weren, hoewol die Parijssche moert und Antwerpsche verraedt seer misdachtich makeden alle menschen[4].

Onder die belegerunghe van Oterdum vallen die uth Nijeziel und haelen een roff bij Adwert hen van koygen, perden und 7 huysluyden und dwingen den Gronnigers Wijbe van Gouten veendel weder aff to trecken laten in hoer scanzen und ontfangen sommigen Walen tot 150 hoffden. In den scanze Oterdum was commer um die vaerlicke offte beanxtigede tovuer, um die duerte und[+] grote kosten. Soe was in der vijanden leger niet mynner

[+]fol. 286.

1) Gunther van Schwarzburg was gehuwd met Catharina van Nassau, de zuster van Willem van Oranje. Bij haar vond haar peetekind, de kleine Catharina Belgica, een der dochters van prins Willem en Charlotte van Bourbon, na den dood van haar vader een vriendelijk tehuis. Vgl. Joh. W.A. Naber en L. de Neve, De vorstinnen van het huis van Oranje-Nassau (Haarlem, 1898), blz. 54.
2) Een herberg te Emden.
3) Eenige.
4) Eppens bedoelt, dat de handel van Frankrijk op de Spaansche Nederlanden was verboden. Uitnemend geeft hij de stemming weer, die in de Nederlanden tegenover Frankrijk bestond; men hoopte van den Koning hulp en redding, maar vreesde hem tegelijk, gedachtig aan de Bloedbruiloft en de Fransche Furie.

commer und honger, want sie myt nene lenunghe tocomen konden. Und die huysman ock niet meer vermochte tgeven offte to erleggen myt scattinge, want sie myt nene arbeit und gewas conden uthcomen tot scattinge, als wekes 2 yaer scattinge betalende. Und die scanzegravers dages verdienden 1½ daler und noch wijders arbeden wolden, ter tijdt ener, myt namen Waelke Lutgens eder Herens, Lutgen Heren soen to Midthuysen[1], scanzemester gemaket, het scanzen an den soldaten bestediget dages up ½ daler ider soldaet. Und geneten sulven handtpennigen van die dorperen um in getal verlicht twesen, offte neit hoger gedrongen tworden. Dusse Waelke Herens hefft commissie, dat he sick uthscrijfft als scansmester van wegen konick van Spannien, borgemester und raedt, sampt verordenen van Stadt und Landen, dat en yder sijn scan(s)graver sende offte het gelt upbrochte, offte he dachte myt executie voert tvaeren und die ongehorsamen to roven, dat die ingesetenen in grote benoutheit geraden weren und benae nene wonplaetse meer holden conden, daer to Steem[2] reede die eerste noet und commer vallen ys. Summa die vijanden sceren alle scapen und hebben noedrufft; die Staten uth moetwille verslindet wat sie becomen, und hebben stedes mangel und commer in alles uth die grote onordentlicheit und wrevelheit tegens alle regenten, dat alle vromen sick van daer ontholden musten, und die ampten becofft worden und neit uthgedielet up weerdigen und getrouwen, soeals die vijandt doende was.

Johan Volckiers, een borger und brouwer bynnen Gronnigen gewest, een besunder groetspreker, die ock gesecht, dat wij sulven up den raedthuysen stonden angescreven, als dat wij dachten die bolwercken to Gronnigen noch myt roevesaedt[3] und haver to seygen und umtplogen. Datwelcke ons nener tijdt in sulcken verstandt gedromet can hebben, hoewol wal groten steden beyegent ys, und

1) Midhuizen of Meedhuizen, een dorpje een uur ten westen van Oterdum.
2) Stedum.
3) Knollenzaad.

weer die meeste actie, die men van mij hadden tseggen. Doch ys ons om sulcke saken neit tdoen west, dan hebben alleen die ene enige sake angesien. Ock achte alleen van een lichtveerdiger geredet, die anders niet hefft weten tdichten. Und nu up Delffziel een scriver onder Watertaps vendel gemaket, want he sijnes vaders und moders arff verdaen hadde. Dusse ys nu die geworden, die int eerste Octobris Popko Bouwens huys ten Dam bij den[+] Monneketyl hefft gesleten[1)], wech gefuert und up Dielffziel vertimmert, als daer sijn wonunghe tholden. Daer nener der frunden hem yn ontraden mogen, als Jasper in die Kroen swager, die sick sulven ock neit versumede in dusse tijdt, daer Popco Bouwens wol 1000 gulden tcorte gecomen, und vole anderen myt hem. [+]fol. 286[v].

Die gesande uth Engelandt[2)] verbleff und arbeide tusschen beyde broderen tot vrundtscap in naem der Majestaet uth Engelandt, want die stapel van Engelsche lakenen to Embden sick neit seer vertrouwe(de) sonder enicheit, und die Hense des ock behaetede[3)]. Soe to Lubich de Hense versammelt worde in Octobri. Daeromme ock een bedeldach van den heren und graven to Oestvreslandt in alle kercken upboden und bestemmet ys up den 18 Octobris, waerto die bedienunge des avendtmaels achte dagen langer vertogen ys, die ordentlicke wijes des eerste Sondages in dat licht yder nije maents wort bedenet wordt[4)]. Und to Embden van die predigers die borgeren

1) Afgebroken.
2) William Herlle. Vgl. boven dl. I, blz. 590, noot 6.
3) In 1580, toen het te Antwerpen onveilig begon te worden, was het grootste gedeelte (2/3) van de Court der Merchants Adventurers verplaatst naar Emden. Twee jaren daarna gingen de nog in Antwerpen overgebleven Engelschen naar Middelburg. In Emden werden zij echter voortdurend tegengewerkt door de Hanze, die gesteund werd door Philips II en Parma. In 1597 wist zij zelfs van den Keizer een verbanningsdecreet te verkrijgen; daardoor verliet de Court Emden en vereenigde zich met de filiaal te Middelburg, die van de Staten-Generaal ruime privilegiën kreeg. Vgl. Te Lintum, De Merchants Adverturers in de Nederlanden ('s Gravenhage, 1905), 12 vlg.
4) Vermoedelijk bedoelt Eppens, dat er met iedere nieuwe maan avondmaal werd gehouden.

erenstlicken vermaent worden tot boete und beeden, want die noet groet und nabij was. Um des na idtsyger tijdtverlop to verhaelen: woerde dusse forma geholden, dat Saterdags to 9 uren die Cathechismus heel und all verhaelt worde, tot die leer van sacramenten; over die sacramenten worde gehandelt van 2 uren tot 3 uren. Alsoe dat to 9 uren die nije communicanten examiniert, verhort offte myt weinich fragen beprovet worden, hoewol sie van den predigers to huys meer ondersocht worden und dan tot 3 uren affgenomet worden, offte ock emant insage wiste. Und alsoe des Sondages to 6 uren noch een vorbereydinge gholden int gemeen, und dan to 10 uren die ganse leer der sacramenten uth scryfft verhaelt, wort het aventmael van 4 predigers to gelick uthgedielt. Und duyert tot 11 eder over 12 uren. Overst in dusse bedeldach worde verlanget tot 1 uren namiddach mit vasten und beden und die nije prediger Gerardus Eobanus[1] worde eerst confirmiert. Des Saterdages komen daer weinigen bij examen, des namiddages niet voel meer, des morgens ys antall groter, dan to 9 uren aldermiest. Van der overicheit gaet daer bena nemandt mede to aventmael dan allene secretarius Hindrick Gerts Paulinus[2] und sommigen der olden, dan idtsyger sittende nemant anders. Daer blijven aff die meeste, principaleste, oldeste borgeren, und grote antall gaet na predicatie to huys, die anderen verwachten het ende ock neit des danckseggingе, soe die prediger uth sulvige scryff lest. Namiddages wort die Catechismus weder geprediget. Daer kumpt een kleine getall der borgeren und communicanten, dan gaen vaken toe wanderen in hoer hoven offte blijven thuys. Und die eenmael examinert, wort niet weder verhort[+] dan mach altijdt tom aventmael comen, soe lange sijn levendt neit besproken wordt und gewonlicken erschijnen niet meer alle maents als 200, 300 borger und 400 eder 500 vrouwen. Bij oldes plegeden die predigers

[+] fol. 287.

1) Geldenhauer. Vgl. boven, dl. I, blz. 593, noot 5.
2) Er staat een komma tusschen Gerts en Paulimus, maar blijkbaar is alleen de secretaris van Emden, Hendrik Paulinus, bedoeld.

alle borgers to huyse versoken, hiervor sindt nu visitatores der krancken verordent und togelaten van die overicheit um in pestilentietijden den predigers neit to seer tbeladen. Dan de gesonden worden weinich van emant besocht und onderfraget. Alsoe dat die cophandel meer besorch(t) worde dan die scryfftuer doergesocht. Daeruth dan vaken onder die borger voele wansinnigen, mistrostingen, kleimodigen, versageden und als desperanten erfonden worden, die neit tom aventmael gewest offte neit wol gefundiert weren, dat ock olderingen, diaconen van nene predestinatione offte electione wolden offte conden reeden eder spreken, als to hoech gedisputiert. Und die predigers mijden och sulckes in hoer predicatien. Daeromme ock vake vor sulcke luyden vorbeeden gescheden um gestarcket tworden in den gelove, und men hoer weinigen, die myt vrolicken gemoede hoeren ziel den Heren bevolen, gelick sommigen der uthwekenen uth Gronnigen Godt loveden vor sijnes soens erkentenisse und psalm singende den geest Godt upofferden. Dat iver was benae uth Embden und van den borgeren, dat Evangelium hadde hoer rijck gemaket, nu vertierde die rijckdoem het Evangelium, als dominus Menso predigede. Und ider achte[1)] up den Heren und Graven und seegen na der overicheit. Die kerckvogeden und die in eedt und dienst weren wolden sick hier niet sien laten, als Hans Evers kerckvoget, die orgelist, Jasper Lijsinck dijckrychter offte rentemester und soe vort. Nochtans worde en yder respectiert van den predigers, und gingen sonder onderscheet bij yder tgast und spraken weinich van godtlicke saken. Dit ys die staltenisse west des politie und gemeenscap der borgeren, dan als men nochtans um die kercke tdoen hadden, soe liep en yder mede to. Woe overst voele in perikel solden staen, ys noch neit ersocht. Dan die malecontenten, libertineren, Daviten[2)] wenden sick stedes na den tijdt. Und die Joden worden wol geleden, muchten mydt yn der stadt

1) H.S.: achte achte.
2) Aanhangers van David Joris.

wonen. Alles was um gelt vrij gelaten, dan die uthgewekenen worden weinich faveur bewezen van die overicheit.

+ Nochtans was daer een sonderlinge vorsorge over alle armen, dat nemant muchte bedelen gaen bij der straten, het sij woet ock weer, dan worde verboden niet tgeven. Soe vole worde daer collectiert 4 mael des yaers, in kercke dagelicken van krancken ghegeven, und arme armptjungen[1] ingenomen bij die burgeren, dat men die uthgaven wol stelleden up twintich duysent gulden und over, dat die armen yaerlicken costeden, und nemant beswaert worde in sijn armoet. Woe dan die verhandelinge tusschen broderen sal gedijen, can die tijdt leren. Gewyslicken Johan Ligarius[2] myt sijn anhang dede nene cleine beroerde in Embder Reformierde kercke und makede bij den Grave die Reformierden seer verdechtich. Dan die predigers onthilden sick van alle schelden und lasteren derer partije. +fol. 287v.

Up den 23 Octobris ys Corcht Borchers huysfrouwe gestorven, myt den crefft[3] in der borste befangen und qualicken gemestert[4] offt tlange getoefft. Alsoe ene cruys up ander volgende, Elt Amsens dochter to Weywert gelick ock Cornelis Boelsen, Andreas Boelsen soen, sijn huysfrouwe, Brant Jacobs dochter uth Gronnigen, Luersema dochter to Liens, in den pest verloren und sulven in mismodicheit geraden, nene troest hefft hoeren willen noch predigers tolaten, sick erbarmelicken stellende und screckelicken ropende: O mijn wijff, wat sal ick begynnen. Soe sin gudt voele duysenden was, uth Hollandt vertogen um die moyte, to Gronnigen gevangen mede west und ontloeset worde, voer een dapper und erbar man geacht und sonderling begaeft myt verstandt und vromicheit, als ick hem ock erkenne und befunden hebbe. Dat Godt uthwen- und inwendich ancloppende ys; Godt geve den sijnen sijn troest und erholde myt sijnen geest. Und

1) Waarschijnlijk ambachtsjongens, leerjongens.
2) Vgl. boven dl. 1 blz. 427, noot 4.
3) Kanker.
4) Geneeskundig behandeld.

sindt waginge[1] vor anderen, die neit kolt und warm befunden worden. Up den 26 gestorven, doch sick weder erkennende[2], und discretelicken sick holdende, lat nae een kindt van Brandt Jacob grotevader und Hindrick Luersma overgrotevader to Leens, een dapper egenarff man, wens suster an Here Itens to Oldenziel gehilcket ys, in hoer stam godtloes worden und an Hollanders gearvet. Andreas Boelsen hadde sijn kinderen Cornelis, Jacob, Johan etc. gearvet in gelt twemael hundert duysent gulden, want het sijnen voer der confiscatie uth Amsterdam gekocht anno 68, buytenlandes sick verwisset hadde; alsoe ock dusses Cornelis Boelsen gelden ock geacht over die 40.000 gulden beholden alle landen, heerden, und smijden[3], klenodien besonder affgetogen, die dit kindt allene tocomen, offte des Askendorps Hindricks naglatene kindt tovallen conen, die Brant Jacobs weduwe tot ehe genomen, dat browampt in Gronnigen mesterlicken dreff,[+] van slichte Drenten affcomende, soe sie ons int 1555 wol becant sindt west bij Drakerckhoff wonende und die huysinge bouwende. [+]fol. 288.

Die religioenssake worde van die uthgewekenen niet sonderling gemeent allnoch, dan sochten hoecheit, daer alles uth hoer handen, van nemant geholpen worden, und sulven neit enich. Want die deputierden van den ander verstroyget, sindt van die 36 personen weinigen den vaderlant dienstlick, want ock hoer commissie neit also ys, dan privaten personen und meddestaten to achten; die syndicus wort suspectiert und diende[4] sommighe van adel alleen, becommeren sick neit um den religion, als Unsta, Ewsum, Manninga myt Jodocus Occio eder Zuer, Wigbolt van Ewsum, Christoffer van Ewsum, Eysse Yarges, Rempt Gensema, Heyne Sijwers, Rinke Elema tsamen verstorven, myt Jacob Ripperda, Azinge Entens, Corcht Borchers borger to Embden geworden. Die 4 abten

1) Er is in dit woord geschrapt; misschien staat er ‘warnunge’.
2) Wellicht bedoelt Eppens: zich bekeerd hebbende.
3) Sieraden.
4) H.S.: dien.

Adwert, Zelwert, Thesinge und Oldencloster bij den vijandt verbleven[1] und ingetogen, myt Jurgen Leuwe, Wigbolt Iselmuyden, Hermen Sickinghe und Albert Knotte. Daerto Egbert Clant und Rengers ten Post to Bremen verbleven, und Rengers to Helm gevangen alnoch. Sommigen olt und amechtich als Brossema to Zandweer, Eysse Bauckens, Emen Tammen und wij allene in Oestvreslandt overich weren. Die anderen in Westerlandt tot 9 personen heel verstroyget weren und nene bijcompst holden conden. Und vaderlant myt 2 scanzen Nijeziel und Oterdum in der Westvresen gewalt stonde. Und sick neit weinich becommerden um die huldinge van der Majestaet van Vranrijck, die myt landes zegelen wolde gehuldet worden und neit van private edelen, als sijn broder gescheden. Dat niet van weinigen gedaen solde mogen worden, daer men alle aristocratici to achten weren. Und men die zegelen uth quartieren, als Vredewolt, Humsterlandt, Hunsinge, Fywelunghelandes zegelen ant verbondt gehangen, up munte geslagen, und die 11 harten ontkennet hadden. Und men nu nodich achten een egen zegel off schilt[2] an enige commissie to hangen, soe die sindicus, affgesonden myt den Westerschen Hesselus Eyssinga[3] und Jelger Seysema um sick in huldinge to presentieren, ghegeve(n) solde worden. So sindt die segelen wol bij den uthgeweken, dan in een schilt to stellen, und also tgebrucken. Verorsakede verscheiden ordel und makede vorsorge, dat men des niet solden gebrucken myt gemene consendt, und ock niet muchte buyten landes vulmechtiget worden. Und die syndicus wolde noch beschuldigen, dat men dat zegel mij[4] Alason neit hadden

1) D.w.z. zij woonden in de stad Groningen in hun refugia, nu hun kloosters verwoest waren. Dat is ten minste van den Aduarder abt Johannes Greven bekend. Vgl. Bijdr. en Med. v.h. Hist. Gen. XXIII, blz. 112, noot. Over de refugia zie Gron. Volksalmanak, 1890, blz. 98 vlg.
2) Over dat eigen wapen der Ommelanden vgl. Dr. G. Acker Stratingh in Bijdr. v. Gesch. en Oudhk. der prov. Gron., dl. VII, blz. 200 vlg. en dl. X, blz. 48 vlg.
3) Hessel Aysma.
4) Te lezen zal zijn: myt = met.

inlaten und authoriziert, soe hadde men nu ock gebrucket.[+] Welckes Johan Rengers dan eerst in sijn uplage[1)] to verdedigen hadde hadt, als van hem und syndico allen overgegeven, und sick nochtans vermeende to verschuldigen in alle die 52 punten. Und in dit an beyden sijden reedtloes bestaen muste, wat neit van gemene quartieren des landes up gemene landtsdach consendt wordt, kan den landtscap neit verwilligen. Soe sint die huldinge des keysers Caroli, regis Philippi und hartoch van Gelder und grave to Embden niet myt een zegel versegelt, dan edelingen und conventen zegelen gebrucket. Want Landt alsoe consentierde und authorizie(r)de. Nu wil men nije dingen anrichten und an weinigen die regierunghe stellen. Soe als up landtsdagen gedaen und noch meer up deputierde dagen erfaren ys, dat men onder 12 offte 16 personen van 36 niet een mael stemmeden, jae ock munten lieten sonder emant weten und stemme tot des muntemesters egene prove und weinich profijt des landes, alsoe dach men nu noch tdoen. Dan dusse enige schilt des landes ys uthstellet tot gemene landes consendt, und nu neit tgebrucken noch maken tlaten. Als des to Embden onder die weinigen niet weinich twidracht offte clagens gemaket hefft. Hadde men die religie soe besorget, men solden alhier den anderen meer vertrouwen hebben mogen. Ock was dar nener van adel, die enige raedt, daet, respondentie um den scanze Oterdum besorgede, dat wes sie sulven niet vermochten an den Westvresen verkundigen, die nu reede gesynnet weren die scanze to verlaten. Und was reede in twe maent eder dre niet versorget, dat ock niet eenmael in dat starcke besceten der Papisten und beleygent myt 2 leggeren[2)], die 600 mannen tot water und broet, jae korsken van ongemalen rogge teeten

[+] fol. 288[v].

1) Beschuldiging, ten laste legging. Rengers zelf spreekt in zijn eigen kroniek daarvan evenwel niet.
2) Leggerschepen. Welke schepen Eppens juist bedoelt, is niet duidelijk. Met de 600 man, die volgen, is niet de bemanning der schepen, maar de bezetting van Oterdum bedoeld, die door de genoemde schepen tot een leven op water en brood werd gedwongen.

welcke dagen lanck gedrongen worden, und evenwal sick verweerden manlicken und trowlicken, hoewol ener off ander affliep. Und dusse kundtscap myt vrolockinghe overscreven worde van Occo Vrese, borgeren und malecontenten und partijen, ter tijdt van Berendt Kater bij Claes Kater juncker to Fraem[1] myt den sindico gelove maket bij grave Willum und Staeten aldaer, dat eerst int laeste van October een commissarius gesandt ys worden myt 10.000 gulden um den scanze to privanderen. Dan myt onweder lange vertogen worde, und 4 scepen van Spirata upgenomen worden, wal 3000 gulden werd. Und daerna ys daer noch alles gecomen tot 50 last rogge, molt, meel, twiback, cruyt, lot, gescut und 1 galley myt 3 yachten, daerbij dat rayseyl[2] van zalige Azinge Entens verblijven solde, na der Hollandische scepen afftoch van der Emse. Die Papisten spareden nene cruyt noch loet myt sceten, versoken alles wes sie vermochten, verbrannen een scyp vor Oterdum, dat uth Westerlant quam up den[+] 28 Octobris, waerbij voele gewondet und sommigen doet bleven tot 30 personen. Und upt wat worde wol 20 ock geslagen, die den convoger anvillen. Und worde ock hoytevaerers van den Grede upgenomen, soe in den Ziel und to Uthhuysen an wolden. In den scanze muste graven worden um haven to veerdigen. Dusse ys ock langsam vortgaen, want die soldaten commer lijden musten und nemant uth Oestvreslandt in wolde offte muchte um het sceten und perikel, myt ock ongunst des drostes, die neit lijden muchte, dat emant aldaer solde handtieren, offte dwang den uthgewekenen borgereedt tdoen. Howal men niet verbodt aldaer to handelen und den Staten vijandt achten wolden, dan allene um ungunst tot den scanze Oterdum. Daer[3] ock Knoep tromslager 3 dagen gevangen gesettet als in der stadt comende sonder tosiendt des wachtes up den boem. Item Occo Vrese vercofft Hermanno Meyger een osse up St. Merten die scanze

[+] fol. 289.

1) Een kasteel ten z.w. van Middelstum.
2) Het razeil, maar hier dan als schip met razeil bedoeld.
3) D. i. te Emden, niet te Oterdum.

Papissche[1]. Overst die torffscepen worden middelertijdt na Oterdum gedwongen, dat die torfft to Embden durer woerde van 8 tot up 10 daler, und weigerden tcomen. Dis worde geacht wol over 1000 scoten gedaen thebben, und nene 12 personen geseriget off gedodet, und die kosten gerekent tot dusse 9 weken belegerunge up 36000 gulden. Evenwol clageden sie over geltsaken, die des maents scattenden 6 yaer taxt, ider yaertaxt up 8000 gulden und meer, dat alles an den scanze gelecht worde. Die huysman versaget, worde alles quijt, die rijcken mosten den armesten vrijen, als to Steem van Hans Spirata wol 8 gevangen um executie der scattinghe. Anders worden sie niet overlopen offte becortet myt garden[2] der soldaten, want myt magerman[3] musten sie tovreden sijn. Die vijanden bekenneden, dat die soldaten in Oterdum stribaere soldaten weren, want sie even gelic uthdielden als men hem tometeden, dat nemant muchte bloet staen offte gaen, als Hans Spirata bena treffende, sijn lutenandt rakende allene in hoer scanzen und in den dijck begraven inholden musten. Und nu worde eerst die dijck uthgraven und verhaelet als knijnesgaten und geswacket gelick tvoeren, myt het holt affhalende tot brandt. Gelick dat geslagen gat in Gaddingehorne[4] ock den laesten Octobris weder ingaet und overlop, dat die scanze in een zee schijnede staen. Und die Gronnigers begunneden to wanhopen, bes tot den winter, dar Ocko Vrese sick anders to versien und hoepet hadde, seggende: Sie sint all, dar sie blijven worden, offt vor onredelicken to achten. Und ock den gevangenen scipper to Reide neit lossen wolde, dan laet scriven, dat men hoer straffen solde umdat sulcke[+] loese boven tovuer deden. Und worden wol 3 weken gevangen holden, den anderen tot warnunghe und onwilliger tmaken, ter tijdt alles uth Westerlant ancompt, soe

[+]fol. 289[v].

1) Dus een soort weddenschap; als de schans Oterdum met St. Maarten Paapsch, d.i. Spaansch werd. Vgl. beneden, blz. 41.
2) Bedelend rondtrekken.
3) Een Groninger muntje van zeer geringe waarde.
4) Vgl. boven, dl. I, blz. 511, noot 6.

gesecht, ock brouwers, backers, torff, als entlicken gesynnet den scanze tholden und knechten to versorgen; verwachten noch dagelickes Michael Hoveleker myt 6 vendelen uth Saxenlandt. Daer Roleff Gruys, die ertijdes van Bartelt Entens committiert die kercken to purgieren tegen Ewsums und monneken wille und ock vendeleker west in Hollandt und twemael gevangen bynnen Gronnigen, uth der vijanden landen ontloset was. Des hoert men, dat die Fransoes sick rustede gelick ock uth Engelandt overscepet worde, und Antwerpen gevrijet, die vijandt van die Scelde verweken, Bruysel benout maken myt tovuer tletten, und sulven mede commer lijdende, und uth Gendt alle voerraedt halende[1], und over die inwoneren tractiert boven tosage, dat daer een elendige tijdt und bannicheit[2] erstaen ys, als daer meente tegens die overicheit upstaet und onwillicken stellet.

Die amirael Johan Garbrans was dusses sijnes uthleggens seer ongunstich myt die hopluyden in den scanze um sijn pasboerten, voer gudt den veerschen Eemse[3] up na Wesphalen, und quam den vijandt to vor Sutphen, Oldenzeel, Oetmersum. Overst ener myt namen Johan Corte uth Twent, een notarius, een vrijgesell van erbaren luyden und befrunden in Embden, hefft sick bevlijtiget des amiraels pasboerten natscriven und den copman gerijvet, want he bij den Johan Garbrans wol gelevet worde, und van der stadt stedes besendet worde um borgeren und copmans saken. Und gewint dit vordel sulven 25 daleren tot pasboerte, seggende to boerte[4] bestediget thebben. Soe nu enigen copluyden van Munstur hoer gudt scepen upwaert und wort vrij gelaten, dan an die soldaten comende uth den scanze, wordt niet anders angeholden, dan dat botter und kees in den scanze vernoden was in die tegenwordige commer und benautheit,

1) Deze geruchten waren voor het grootste gedeelte onwaar.
2) Bangheid.
3) De versche Eems is het gedeelte van deze rivier, waarin zoet water is. Vgl. boven, dl. I, blz. 64, noot.
4) In scherts. Natuurlijke woordspeling van boerte en pasboerte.

die commissarius soldet betalen, soe het vrij gudt were. Des die copluyden an den amirael sick beclagen, offte sijn pasboerten niet solden vrij gelden bij den scanze. Antwoerde: Jae, men solden het gudt daer stellen myt die pasboerten, het solde niet vercort worden. Dan sijn boeck daeromme opende, vyndt nene exemplaer daer und begynt eerst to twivelen an sijn handt und eysschet den scriver daer off gudt prijs gecandt. De copluyden heel trurich wesende, versoken an den droste, Johan Corte sijnes pasboertes verclaringe doe. Des hem onversiens angesecht compt boven op den raedthuyse, wort van[+] den copluyden daer ingeholden rechtelicken, ter tijdt sij hoer gudt weder vrij hadden. Hier worden borgen Jasper Lijsinck, Wijbbe Lijsinck [+]fol. 290. und anderen und achtent weinich, ter tijdt overal compt, soe wort Johan Corte notarius weder instellet[1)] up den raedthuyse und up 7 Novembris up den borch ingesloten als een valschener und wort van den amirael ter straffe sijnes handts und ogen uthgeeysschet. Daermede Johan Garbrans sick nu heel ontvrijet hefft van gedaene tovuer.

Die prediger Johan Aerarius[2)] ten Dam, to Deventer beropen und in ansien geholden um sijn gaven und gehilcket an een rijcke weduwe, starfft ock in Octobri tot droeffenisse der beyder gementen, dusser dat sie sijner ontwaeret musten blijven, den dat sie sijner niet meer geneeten konden, und bij den borgeren erenstlicken befunden worde, gelick he sick ock ten Dam bewesen, een jungeman van 32 yaren. Die annemunghe des croens van Vranrich worde ock den Ommelanden ingebeldet als meest verlaten tsijn und myt die twe scanzen Oterdum und Nijeziel in der Westfresen gewalt gestalt und die eerste hulpe van noden hebbende. Soe kan men nemandt affsenden noch bewilligen dan den sindicum Jeronimum Verrutium, die des up anderen landen costen mede solde verrichten, sonderling bij den Westvresen uth grave Willums begerendt, als stadtholder van beyden provintien

1) Ontbieden.
2) Vgl. boven, dl. I, blz, 30, noot 3.

gestalt. Onse adel was der onkosten niet gewegen und seer van den anderen verstroyget und wantrouwich, dat allene winigen dusse commissie affveerdigen musten in grote vertrouwen und swijgent, dat doch aller Staten inwillinge tobehoerde, und niet weinigen personen, als allene Staten to achten und niet deputierden. Daeromme soe worden to Embden in den Golden Romer up verscheiden tijden beropen wol meer (17 Novembris), dan erschijnen allene Johan Starckenborch, Aylco Unsta, Hayo Manninga, Melle Brossema, Abel Eppens, Eysse Baucken, Eme Tammen uth den Dam, Gert Smyt uth den Dam. Ulryck van Ewsum belovet to ondertekenen mede, gelick men ock an Johan Rengers ten Post und Egbert Clant to Stedum in Bremen verscreven worde, allene in sodanigen manier als Carolus rex gehuldet was in sijn tractaet, und men vrij executie des religioens und vestenisse in den landen holden und hebben sulden, daer landes zegelen van to tonen. Want die Majestaet worde nene private hovelingen zegelen in dusse huldinghe[+] erkennen. Daer dan in Westerlandt gescreven ys die zegelen to gebrucken, daer dan Hayo Manninga und Melle Brossema myt hoer versegelunge certificatie ghegeven hebben in naem dusse vorscreven personen an den sindicum, offte Starkenborch darto mede vulmechtiget to beveerdigen. Die sindicus worde des dages togesecht 2½ daler uth die Landes munte to Gorckum[1)], upsettet van zalige muntemesters weduwe uth den Dam. Dar he van sal geneten ter tijdt die reyse anginck und commissie vuldaen worde. Dan dusse reyse ys lange tijdt upholden worden, want die sake niet eendrachtich daen worde. Die

[+]fol. 290[v].

1) H.S. heeft Worckum. Zie boven, blz. 17, noot 3. In het gezantschap, dat in Januari 1585 naar Frankrijk ging om aan Hendrik III de souvereiniteit over de Nederlanden aan te bieden, was wel Friesland vertegenwoordigd door Jelger Feitsma en Hessel Aysma, maar niet de Ommelanden. Dat is wel opmerkelijk, daar b.v. Mechelen, dat ieder oogenblik dreigde in Spaansche handen te vallen, wel vertegenwoordigd was. De oorzaak lag vermoedelijk in de door Eppens aangeduide oneenigheid der Ommelander jonkers en eigenerfden en de daardoor veroorzaakte ongeregeldheid in de Staten en het bestuur.

van Overijsel weigerden lange tijdt treysen und worden noempt keyserlicke koninclicke vrijsteden[1]. Hieromme worden voele steden tentiert tot desertie, als Nimwegen in Novembri van Scenck angesocht ys worden, daer Verdugo sijn Walen to uthsendede, dan vorgeves was, Antwerpen myt breven und belofftenisse angesocht, Bruysel neit vergeten ys worden etc.[2]. Ock pretendierden nu voele orsake, waeromme sick affsonderden van consultatie und togen an den ander sijdt, dat sie bisheer neit tegens konick van Spannien gedaen hadden, als Johan van Ewsum zoens Aepco van Ewsum, die to Gronnigen gelevet worde und up den raedthuyse geropen tot landes raedt; Joest van Ewsum[3] verblefft to hove bij grave Johan in Oestvreslandt. Aepco Fockens wolde ock niet ondertekenen, dan verwachtede vrijgeleyde und alsoe vole uth Stadt und Landen.

Overst het geruchte van anneminghe des kroens van Vranrich blijfft bij vole sonderling in Embden ongunstich und wangelovich[4], als blijcket bij openbaere reeden van Occo Vrese, die daeromme den Spangerde achte to vertrouwen. Want he[5] een arffheer were, ock discretelicken raden hilde, die wol beter wisten um den religie, und men niet heel wantrouwen musten, noch so stolt den landtsheren ontsetten, verstaende Johan Starckenborch, Johan Mepsche up Ham. Die des anders beantwoerden up Johan Braemsche gasbodt[6], dat die Fransoes

1) Van deze weigering van Overijsel is van elders niets bekend. Het blijkt niet, dat de landprovinciën bezwaar hebben gemaakt. Het verzet kwam integendeel uit Holland en Zeeland.
2) De gewisselde correspondentie van Parma en de regeering van Antwerpen bij Bor, II, fol. 502 vlg. Aldaar ook over de pogingen om de andere door Eppens genoemde steden door list of geweld te bemachtigen.
3) Deze was ook een zoon van Johan van Ewsum.
4) Dit gerucht was dan ook onjuist.
5) Eppens bedoelt met ‘he’ natuurlijk niet Occo Vrese, maar den Koning, den wettigen heer der Nederlanden, dien men gerust kon vertrouwen en dien men in geen geval mocht afzetten.
6) Maaltijd.

nene inquisitie gebruckede und liet vrij die religie[1)] und men muchte neit anders richten dan men verstonden sulven, off weren schelmen und guckelaers, die licht verdempten.

Ock weigerde die droste up verscheiden tijden privande na Oterdum tscepen, als Wijbe Backer den 16 Novembris sijn broet onthalet, dan daerna weder halen laten. Item verboden nene molt noch rogge uth tscepen, dat doch na den Greet niet keret worde. Item den 1 Adventus[2)] predich wordt Johannis van Pilsum angesecht, dat he solde sick noutrael stellen in sijn predigen und nemant tom exempel nomen, als dat die stadt Gronnigen nu twemael hadden Christum inrijden laten und weder verdreven, des die overicheit neit horen wolde. Und die droste mijde die predicatien, want dominus Menso Alting lange tidt cranck was. Item scoeret die pasboerten in stucken, soe borgeren to Lier van Claes ten Buer gewonnen hadden up grave Johan vorscryfft. Item wil neit vorscinen und lossen laten enige scipperen van Spyrata gevangen, umdat sie na Oterdum scepeden. Item Michael Hovelekers lutenandt moten niet ingelaten worden um privande tcopen um na Vreslandt sijn volck tscepen. Dit alles, dat men den partien dienen und tegens stonden.[+] Nu worde gelettet und verboden onder ander decksel, dat die scepen niet solden vaeren na Oterdum. Den [+]fol. 291.

1) Dat was inderdaad grootendeels juist. Sedert den vrede van Fleix in November 1580 had Frankrijk geen godsdienstoorlog meer gekend. Die vrede bevestigde den vroegeren toestand, namelijk dien, welke was geschapen door den vrede van Beaulieu (la paix de Monsieur) van Maart 1576. Daardoor verkregen de Hugenoten overal vrijheid van godsdienst behalve te Parijs, aanspraak op alle ambten, toegang tot de Parlementen, waarbij Protestantsche Kamers werden opgericht, eindelijk elf vrije steden. De groote vrijheden, die de Hugenooten in Frankrijk genoten, deden in Nederland den Franschen Koning in een geheel ander licht zien dan Philips II. Maar aan den anderen kant was het reeds in 1584 de vraag, die men ook in de Nederlanden stelde, hoe lang die vrijheden nog zouden blijven bestaan, nu de Ligue meer en meer veld won.

2) De vierde Zondag vóór den geboortedag van Christus, in 1584 dus 29 November.

4 Decembris wordt den verman to Knock geboden den toner van drosten handt Ocko Vrese over to setten in Oterdum bij pene van 20 goudgulden[1], dit onder schijn van dienst van borgeren, dan kundtscap thebben gewisser. Gelick ock van den 26 December tot den 30 upgeholden sindt alle waeren, soe betaelt und vertollet, dat sie niet uthmuchten noch enich orlichscepen angevuert, seggende: men solden nae 4 dagen weder spreken. Want die vorst was nu vergaen na 2 dagen und die malecontentsche scepen verbleven noch in Warfummerrijdt und worden gelettet dorch oestenwint und den doet van Johan Mets[2], dat die alnoch niet weder up den Emse comen muchten und den scanse inkeren, diewijle dat der Staten ene scip allene up den Emse gebleven was, und sick achter Nije Hoefft[3] gelecht voer het ijss. Dan uth den Gret sindt die waren vrij inhaelt in Delffziel und worde weder gescepet, daer 30 soldaten voer 30 dagen tgudt cavierden und alsoe ock uth Embden anhaelt solden worden. Waertegens die Staten jachten den 28 Decembris myt gescut van den borcht affwesen worden, und hilden het tunnescip myt 16 stucken veerdich leggen vor den boem. Dit was alnoch noutraelheit des drosten, die anders myt Hermannus Meyger een vette osse verweddet hefft neit to betalen, so Oterdam niet voer Sint Merten ja Midtwinter ingewonnen weere[4]. Und men muchten anders niet dencken, offte Ocko Vrese was der Gronniger bundtgenoet, die van daer sijn respondentie haelde und gaff. Dit solde hebben middelt mogen worden, soe men die scanze Oterdum tijdtlicken hadden versorget, niet allene myt noedrufft und havens, dan ock myt meer volck, dat men ock uthvall muchten wagen und landt sick anhengick und scatbaer maken, dat myt nene klene scanze noch weinich volcks to becomen was. Daeromme die ziel langes onbelecht ys gebleven na des amiraels

1) H.S.: g.g.
2) Zie over hem beneden, blz. 45.
3) Waarschijnlijk bij Emden.
4) Vgl. boven, blz. 35, noot 1.

vertreck van der Emse myt alle orlichscepen den 22 Decembris affvaerende. Die commissie den Joest van Cleve und Claes ten Buer bevolen van pasboerten tgeven up vrij guederen, welckes den droste verdroetsaem und den uthgewekenen ganslicken verdachtich geholden wordt; want de nu meest to boerte bij den amirael angenaem was. Johannes Erasmus was nu och daetlicken Joest[+] van Cleve familiaer, niet sonder verwachtinge van profijt. Dat men sommigen laste heringhe doerch captein Noes den 19 Decembris lieten up upwars caveren voer 50 gulden und 30 gulden den mesteren und daerboven die commissarien niet vergeten, tot dienst enes Hollanders, die des belovet niet na vijanden landen to scepen, onangesien die besten uth Stadt und Landen to solt meeten[1)] gestalt solden sijn. [+]fol. 291[v].

Dusse 4 yaeren ballinscap was niet allene swaer und benout, dan worde berekendt, dat allene uth een kaspel Fermsum 131 elicke[2)] personen boven kinderen und ander vrij luyden verstorven weren. Waeronder nu den 2 Decembris to rekenen sindt Hindrick Peters und sijn huysfrouw to Petkum, in 1 ure tsamen rustende, und vort acht dagen daerna Johan Borchers und sijn huysfrouwe myt sommigen kinderen, dat in 3 weken 8 personen verstorven sindt. Dusse Hindrick Peters ys die west, welcke den copenscap tegen den stadt Gronnigen van wegen den Landtscap bedrefft tot sijner grote scade. Wat nu in andere dorperen geschede hadde ock sijn getall wal. Want Aepko Focken, ten Dam borgemester west lange tijdt, ock mededeputierde des landes, van Amsweer eerst gebortich, hilcket an een weduwe van ener, die een kuper was und uth der dodenkisten een besunder gewin becomen hadde, daerna an Katrina Nijemans, lat 4 kinderen na, 2 soenen, 2 dochteren, welcker yder solde mogen geneten wol 7000, und tom darden an Katrina Reiners verhilcket, verstorven ock den 9 Decembris, 10

1) Zout meten, blijkbaar een spreekwoord voor niets doen.
2) Gehuwde.

dagen na der Katrinen affganck. Dusse Aepko Fockens verblefft anno 1568 in den Dam und Sebastiaen Wabbens sin hulper muste balling blijven. Nu overst anno 1581 worde als noutrael van Wigbolt[1] van Ewsum heer van Nijenort up Midwinters nacht nagesocht. Want he hem sommigen duysenden schuldich was und sick to Embden gesettet, und verwachtede een vrijgeleyde, daer sijn guederen ock neit confisciert worden. Dit ys die oldste und vornemste uth den Dam, die in so corten yaren van yaer 1538 staetlicke guederen allene in den Dam myt zeevaert und inlandtsche handtierunge an suvel und koren becomen hadde, soe lange dusse handel vrij was und alsoe plegede to seggen, dat he meer to Gronnigen up den stapel gewonnen hadde dan to Bremen offte Hamborch, soe lange die uthscepinge vrij was und men voercop doen muchten in die Landen.

Overst dusse tijdt[2] worden die Spansche articulen den landen updrongen van ampten to verlaten, nene vorcoep tdoen, dan to Gronnigen tvercopen alleen, noch anders to vercopen, dan uth Gronnigen gehaelt. Daeromme[+] vensteren und casten van lakene[3] verbedende und broecklick[4] holdende ten Dam und anderen plaetsen, dat en yder na Gronnigen offte to lande uth muste. Die huysluyden worden niet gesparet myt scattinge, lenunge, servysen, graven, scanzen, dat in Wirdum van Bartolemio[5] afft tot den 1 Decembris 27 yaertaxt betaelt und bereket sij, des wekes ordinaris 1 yaer taxt, offt 14 dagen 3 yaer taxt. Alsoe dat Aylko Winkens, commissarius over torff

[+]fol. 292.

1) H.S.: Wigbort.
2) Eppens denkt hier aan de verschillende decreten, waardoor in den Spaanschen tijd het stapelrecht der stad werd bevestigd, o.a. de uitspraak van Alva van 7 Augustus 1571, het provisioneele vonnis van Parma van 15 April 1581 en het octrooi van den Koning van 31 October 1582. Vgl. Bos, Het Groningsche gild- en stapelrecht (Gron. 1904), blz. 273 vlg., 321 vlg, 323 vlg.
3) Lakenwinkels.
4) Strafbaar.
5) 24 Augustus.

und brant in Fermsum und legeren vor Oterdum, muste in 50 dagen bestellen und anleggen voer 18500 gulden van kaspelen to scatten. Dat noch huer noch schulde betaelt muchte worden van de meygeren, dan voele, arm blot gemaket, huys und alles verleten, want koren nu neit soe gewasse und voele was als anderen yaeren gewest. Evenwol sindt vole uthgewekenen landen, heerden, der heren van Nijenort, Aepko Unsta und anderen, an den kerscoep[1] gestalt, um kleine wedye[2] die landen vercoepende, als Scelffors[3] den doctori Wrytseri[4] tohorich, ertijdes der vrou van Hinte tohorich, voer 1200 Bartolomeus Tyars togewesen myt een hele heert landes van bowte und weydtlanden, daer huys und hoff meer gelden solde konen up andere tiden. Daerto soe worden in Fermsum, Dam der borgeren huysen affgebroken und in den Delffziel und voer Oterdum vertimmert, uth Heveskens, Weiwart nichtes nalaetende, gelick ock westerwart alle ledyghe huyssen affgesleten, van die soldaten to Gronnigen vercofft und balcken, latten den brouweren leverende voer bier.

Tho Gronnigen worde en tijdtlanck van Verdugo, Taxio, Scenck geraedtslaget, woe men mit der scanze Oterdum doen solden, welckes wort uthstellet tot een harde vorst. Under des wort verspeet van Oestumhoern, dat alle munitie und gelt na den scanze gebracht solde worden, als 4 gotlingen, kuygelen, cruyt, lonten, morgensternen

1) Keerskoop, verkoop bij brandender keerse, gerechtelijke verkoop.
2) Waardij, waarde, hier koopsom, kooppenningen.
3) De Schelfhorst ten noorden van Eelde, nabij de grens van Groningen en Drenthe.
4) Dat is stellig Dr. med. Writzerus Sandfoerth. Vgl. boven, dl. I, blz. 529 en 540. Immers deze komt herhaaldelijk voor als geldschieter of als borg van Wigbolt van Ewsum. Vgl. Inventaris Archief Nienoord, n°. 387, 681, 684). Uit dorsale aanteekeningen op rentebrieven van de Schelfhorst blijkt, dat Wigbolt van Ewsum eigenaar van de Schelfhorst is geweest, welk goed o.a. in 1565 aan Clara van Ewsum, wed. Ripperda, vrouwe tot Hinte, toebehoorde. Vgl. Reg. Archief van Groningen, 1565, n°. 93. Het goed werd in 1583 gerechtelijk verkocht.

myt andere allerhande dingen und noetdrufft toe bestorminghe nodich, sonderlingen voer 3 maent lenunghe tdoen. Hierup worden uth den Ziel bestellet 7 scutten und 1 pott[1] und myt 300 soldaten belecht und wachten vor den convoyger myt sijn copvart van 11 scepen und hefft up 40 soldaten. Und beyegenen den anderen upt[+] wat na Uthhuysen up 22 Decembris, als dages daerna alle Hollansche orlichscepen myt een oestwindt van der Emsen afftogen und die malecontenten myt hoer 9 scepen sonderlingen den pot na den convoyger sick leggende und besingelende, als allene wesende die forse[2] van die 11 scepen. Soe wordt die convoyger benodiget to strien[3] und lat sick tegen den wyndt wenden und gebudt daetlicken den pot het hoeff recht an sonder sceten, ter tijdt sie geclemmet weren. Captein Johan Mets, sick manlicken stellende, drouwen gewaldich ter tijdt sie an den anderen gevoelen, die pot inlopen wordt und die fock reedtloes gemaket, een godtlinck myt hagel geladen gevuert wordt, und treft dar den pot und wicket daetlicken und moet hulpe soeken; daer Johan Mets dat hoeff affgescoten myt meer doet gebleven sindt. In den convoger overst ys Hans Lijffarts soen doer sijn hals gescoten, ock twe doet und sommigen gewondet. Johan Mets is to Gronnigen gebrocht und in Brodercloster begraven. Van den copvaert sint daer 6 scepen ingenomen worden myt bier, win, broet, kees und weiniger der dingen, soe den scanze belangede. Was meest copenmansgudt, daer sommigen mede gevangen sindt west, borgeren uth Leverden und des borgers frouwe und kinderen, soe in Oterdum brouwer wesen solde. Daer ock somigen privaten in den scanze hoer guederen in hadden, und worde die scade gerekent myt ransonen wol 30.000 gulden.

[+]fol. 292[v].

Hartoch Eriche van Brunswick[4] ys ock in dusse yaer

1) Een soort schip.
2) Kracht.
3) Men kan ook lezen strim of strom.
4) Erik II van Brunswijk, die herhaaldelijk in de Nederlandsche aangelegenheden heeft ingegrepen, stierf in 1584.

verstorven, een sonderling dener des konicks van Spanien gewest und solde de inquisitie bij Carol 5 tijden ingevuert hebben und soedanigen nije bisscopen setten. Dan des tijdes to Antwerpen versocht, hefft landen versettet und in Spanien een concubine geholden myt sijn kinderen und her Julio[1] de landen overlaten myt groten lasten. Dusse worde alle yaren weder gevreeset.

Mello Brossema[2], hoveling to Zandweer, een older zenior, mede deputeerde des Landes und stedes zielvest to Winsum, den meente seer gunstich, verbleff alnoch to Embden und warede sijn besidt wie een ander huysman, meer als ener ander hovelinck, dorch de huysfrouwe und kinderen. Wort up den 22 Decembris wedener van sijn huysfrouwe Clara Coners[3], daer he 45 yaren mede gelevet hefft und[+] 4 kinderen beholden, 1 sone Tyacke Brossema myt 3 dochteren, daer de olste, Eyske genoempt, in hoer synnen gevundet[4], ock onses blodes van oldes ancompstich ys, uth huys to Loppersum Haycoheert, daer ock Sicco Tammens moder uth ersproten ys. Dusse Broessema ys wol begoedet, dan allene van sin swager to Noerdick in borchtoch gestalt tot 6000 gl., was des tot 1500 gl. ontvrijet, und wolde liever buyten landes dan bij Jurgen Leuwe sick inlandts stellen[5] tot des landes slaverije und nadel und sijner kinderen hoen und scande. [+]fol. 293.

Den 29 Decembris tot uthganck des 84 yaers vermaent Occo Vrese noch eenmael den verwekenen uth Gronnigen, dat sie borgereedt und borgerrecht solden holden und myt die scanze Oterdum niet tdoen thebben, offte daetlicken to stadt Embden verwesen sijn. Want Sijn Genade um moyte und perikel to ontgaen, hoer niet wijders dulden wolde und hoer alsoe muchte verwijsen, gelick een weert sijn gasten mach doen, alsie hem niet meer gevallen, sonder reeden und disputierent tmaken, und

1) Julius van Brunswijk, neef en opvolger van den bovengenoemden Erik II.
2) Broersema.
3) Coenders.
4) Gewond, gekwetst, dus krankzinnig.
5) Zich borg stellen voor Jurgen Lewe.

solden hoer genoech sijn, noch acta gevende. Dusse borgeren weren daer 12 offte 13: Joest van Cleve, sijn soen, Johan Muller, Reiner Broys, Isbrans soens 2, und anderen, daer bij ock gedaget weren Gert Smyt uth den Dam und Berent Kater, onder welcke sommigen nochtans borgeren sindt. Dit was wol vor halff yaer to Gronnigen und voer yaer to Embden ruchbaer, dan worde vermeent, dat uth Gronnigen sij overgescreven und men nu vor Sint Jurgen[1] versekert wolden sijn tegens exceptie van buyten tides twesen um to vertrecken. Want sommigen voel geroeps und gebeerdes up den Delff[2] makeden, mer als anderen borgeren und andere vremdelingen deden, niet seer becommert um die kercke Godes, noch lidmaten van den, dan worden geacht verspieders und kundtscherscaps nae den scanze, hoewol den Vresche malecontenten des vrij gelaten worde. Overst die borgeren sick tot purgatie erbedende, wordt niet anders gesecht, sie solden sick myt supplicatie vorstellen tot tijdt van Sint Jurgen und kentenisse van den Grave, die nu reede na Brunswick und anders buyten landes was vertogen, und sick niet wiste to beschermen, umdat men sijn landt alsoe inliep und den Emse besettede. Und die scepen achter Nie Hoeff[3]+ upleeden in den vorst und men vuer[4] dachten daer yntbrengen, soe die malecontenten niet doen konden. Hieromme muchte ock alnoch nene privande uthvaren na Oterdum, daer die hopluyden scrifftelicken antwordt van begeerden tweten, als een vrij copstadt, und na den Greet sulven tovuer deden. Hier hefft die droste geantwordt: he dachte den hopluyden up hoer breven antworden, darna van tovuer bescheet geven, als vorst offte convoy uth den Zijl verwachtende up den Emse, tegens dat enige scip der Staten, dat men wol konde mechtich worden, soe men nene anderen tosendet, die sick verdedigen konen altijdt, und den Emse inholden. +fol. 293v.

1) 23 April.
2) De breede gracht midden door Emden, aan welke ook het raadhuis staat.
3) Vgl. boven, blz. 41, noot 3.
4) D. i. toevuer, proviand.

Den 8 Decembris trecken die gesanden van Nederlandt uth den Hage na den Bryll und scepen eerste mael aff, dan worden niet gedient myt den windt und den 18 weder affsleyterden[1]; worden tegens den Vasten weder verwachtet uth Vranrick. Onder des worden vole steden, Nimwegen, Venlo, Swol, Deventer, Hasselt, Lochum, Dockum myt verraskunge versocht van den vijandt dan vorgeves[2]. Und to Bruysel worden 5 grote capteinen um verrederije wech richtet[3], dat men an die regenten grote ontrow befunden tegens die gemene.

Dusses verleden yaers scattingen sindt des wekes west over 1 yaer scattinge, und die kosten daerboven wol hoeger gerekent, dat die Gronniger tot Oterdum to beleggen wol genoten, gescattet und der meente affdrongen hebben wol 600.000 gulden; dat die arme meyger desperaedt gemaect, verlopen muste, dan nergens plaetse vynden muchte, want koren neit wol gewassen, gedegen und in weerde vercofft muchte worden.

Anno 85. Januarii 85.

Den 2 Januarii, diewijle suydelaren[4] myt hoer waeren, soe vole dagen to scope gevuert und seylreede lach um na Oterdum tvueren, upgeholden weren worden van Ocko Vrese, und den tunneboyger[5] Embden orlichscepent veerdich gelecht an den boem, als tegens den scanze Oterdum wakende, soe voer hen die hopluyden an borgemester und raedt gescreven hadden, scriven we noch anderen mael, wat die orsake sij, dat in hoere open copstadt des scanzes guederen meer angeholden worden, als

1) Eerst den 3 Januari 1585 vertrokken de Nederlandsche gezanten uit den Briel naar Frankrijk. Zij keerden den 17 Maart terug en deden den 9 April verslag van hun daden en bevindingen in de Staten Generaal. Het is eigenaardig, dat een Calvinist als Eppens nog met de Vasten rekent.
2) Vgl. boven, blz. 39.
3) Hingerichtet, ter dood gebracht.
4) Zoetelaars.
5) Er staat eigenlijk tunneborger, doch bedoeld wordt tunneboyger, het schip, dat bij de ton ligt, beneden ook het ‘tunnescip’ genoemd.

dat na Gronnigen gevuert worde, soe doch alle waren betaelt und vertollet weren, dat men sick meer voer een hemelicken vijandt besorgen musten dan die openbaere gewalt bewesen; und die scanze uth dusse vertoch in winterstijdt niet dan perikel to wachten hadde. Soe versochten[+] die hopluyden bij notarien und getuygen endtlicken und opentlicken een andtwordt van vijandt offte vrundt twesen, offte enigen orsake des vertoch der waren, die sie an hoeren mesteren muchten verandtworden und neit wijders dulden wolden. Soe erenstlick dit versocht worde, alsoe spottelicken wordt het beantwoerdet. Want niet des gansen raedts weten und wille was, soe fragede men, wel gelettet hadde und wes des drosten verstandt allene. Und Jaspar Lijsinck hefft den commissario die vrij uthvuer angesecht, als seggende, dat he dem droste erenstlicken gestraffet hadde, van der borgeren wegen, die des ontghelden musten. Alsoe yst ock befunden myt die verwijsunghe der sommige vremdelingen uth Gronnigen, van Johan Wilken und Ocko Vrese allene erdacht und angerichtet, sonder beveel des Graven und anderen raedtmannen. [+]fol. 294.

Der Gronniger wreetheit laet sick nu noch widers sien, behalven dat die arme huysman uthgescattet worde, des weekes wol 1½ yaertaxt, als tvoeren gesecht, een yaertaxt tot 8000 gulden gerekent. Und up alle dorperen die ampten[1)] verboden, vensterneringe gesloten und broke genomen, all weert um een veet swijn to lande gecofft; und ordinerden ock, dat bis yaer 81, 82 die meyger 3 part huere solden immer geven den landtheer und den renteners cortet worden den yaere 83, 84, und vort die vierde diel affrekent solde worden. Dan laeten ock 5 soldaten uth Westerlandt, up laeste convoy begrepen, voer Oterdum onthoveden; daer 2 anderen die pinnen hebben dragen moten und ansien, dat die hoveden daerup gesettet worden vor Oterdum. Tot een vrachgyricheit, dat enigen in Westerlandt to ontijden begrepen van Hindrick van Deldens soldaten, sonder des hopmans beveel den

1) Ambachten.

huysman wolden van die bedden haelen, onthoevet weren worden. Und alsoe ock uth Steenwick sommigen in der Staten scans begrepen ock gestraffet weren; des Hindrick van Delden hefft myt vytsrecht[1] gedaen up den 27 Decembris anno 84.

Up hillige 3 Konigen dach[2] wort Hans van Esens, des Caspar van Ewsums lutenandt und dapper soldaet, tegens sijn vijandt voer Oterdum in een scyp gescoten myt groft stuck. Want he een nije scyp inhaelde to Gronnigen getimmert, uth den Ziel comende myt een pasboert van Claes ten Buer gegeven, daer heele leger van den Hans doet, trurich und geswacket was. Mogelicken, want he koen was und nemandt sparede, als gelt gelden solde, als myt N. Tamme erfaren worde, und ock mij drouwende was, soe ick allene uth landt queme, want he neit vole[+] verlaten hadde. Alnu was die scanze Oterdum gestarcket myt dubbelde bollwerck und grafften, was versien myt alle nodrufft, munitie, privande und nodrufft; ock een haven dor den dick gemaket, daer men in und uthvaeren muchten, und myt 4 vendelen Westvresen besettet. Worde in sick onwinlicken geacht, all weert up een harde vorst. Dan, want daer kleine besettinge yn was und ock bynnen keret worde, noch enich onsedt in sulcke weke winter uth Westerlandt uptrecken konde, daer dan 12 vendelen up wachteden up een harde vorst. Soe ys Delffziel open und halen yn uth den Greet und van Pilsum, wat sie willen. Und mogen neit gekeret worden van und dorch dat enige Staten scip, daer Willum Ahuys captein gestalt het scip upgelecht hadde achter het Nije Hoeff. Soe sendet Hans Spirata dre jachten vor Embden an duca de alva[3] myt 70 soldaten und laet convogeren 17 scepen, geladen myt allerhande guederen, sonderling pulver und kugels, in ansiendt des drosten und Johan Wilcken, die dusse convoy neit kereden. Und varen vrij und vranc an Termunten und benachten aldaer twe edtmalen lanck.

[+]fol. 294[v].

1) Voor malefizrecht = krijgsraad.
2) 6 Januari.
3) Aan de ducdalven.

Daer die captein Ahuys und Knop van Borsum sick upmakeden neit vroer, dan als die scepen sick gesettet hadden, to 3 uren van Embden bij lichte dagen affvaerende und des darden dages in den Ziel vorbij Oterdum varende, alsofft nene erenst was, noch letten begeerden, daer sie sees jachten to laete verdigeden und het scip up slick gesettet hadden. Under des was Berendt Muller reede over und verwachtede het gudt, und konde wol van Logen up Reyde overvaeren. Daer dan Johan van Warphum und sijn huysfrouwe na Oterdum gevueret myt M. Reyndts sone, als dusse sake Hans vijandt und der anderen partien togedaen, dat ock die inwoneren to Fermsum vor Johan van Warphum scouweden und sijnes verklickens vreseden; want he bij Jochum Ubbens wol geleden nene scade dan gewin hadde van sijn holten[1]. Welcke Johan Eylers und Corch Borchers misten musten, als ock Geert Hermens togesecht worde. Weert he allene, soe were daer raedt van betalinge, dan dar sindt anderen ouderen[2], und Popco Everardus duytlicken antworde: solde he die betalingen behelpen, solden sie die rekenscap sluyten, dat daer 100 daleren affmuchten buyten horen scade.

Den 11 Januarii valt Carel Hiddinge[3] huysfrouwe tom venster uth up die strate bij den Delfft und starfft ilendt, borger und raedtheer gewest in Gronnigen. Up sulvyge tijdt starff ock j(uncker) None, een man van 35 yaren, enes[+] borgemesters soen vor 35 yaren in Embden, ock None genoempt, een inlandtsche geboeren dan wol verrucket[4] in der tijdt bij het ampt, dat die sone sick adelen laten, gelick ock Folckersheim, und hadde bij Scouwenborch[5] 10 perden geholden voer 7 jaeren. Was soe dick und swaere man, als nener anders wesen conde, neit wenich dicker als een tunne und vermochte dre mannen cost

[+]fol. 295.

1) Houding.
2) Of: onderen.
3) H.S.: Hindinge.
4) Veranderd.
5) Graaf Joost van Schaumburg (Schouwenborch), in 1572 stadhouder van Friesland.

eten und drincken, niet in gulsicheit, und ys ock in een edtmael doet. Hadde verlevet[1] 1 vrouwe, welcke wal gewest sijnes steeffvaders huysfrouwe Dorp genoempt, nadat he[2] den moder overlevet hadde und to echte gehadt die eerste huysfrouwe van j(unker) None gewest und tom anderen verhilcket. Lat na een dochter allene und wort in gasthuys in een kelder gesettet, myt 20 personen to kercken gedragen, daer en besunder barwe[3] to gemaket ys worden, tot verwonderen aller menschen. Nochtans die gemene sake heel togedaen und vor lidtmate der kercken geholden und in dussen niet bestraffet ys worden.

Ock wordt gehort dat Gert van Hesup sij jamerlicken verdrencket, sin mantel van sick leggende und uth een ponte gestortt, als mismodich um die wanbetalinge van Hermen Sickinghe der landen halven van 1000 daler, daer dorch he heel ten achteren gecomen was und vier yaren lanck manende, daer Hermen Sickinghe sick eerst buyten landes verborgede und bynnen landes nene betalinge stedigede ofte doen wolde, tegens sijn handt, ehere, gelove und adelicheit.

Dusse verleden jaer 84 dorch het quartieren des landtscaps onder dusse hopluyden, wort landt heel und all uthscattet, als wekes tot lenunghe upbrengende een yaer scattinge boven andere laste und garden[4], dat tot 3500 meygeren die landen upseggen den landtheren und dencken nene landen to gebrucken, offte sonder huier to sitten. Welckes beide die tijdt woll wenden solde, als dussen de lenunge neit mogen weigeren sonder plunderinge, noch den landtheren geleveden, die dusse turannie niet inwilligeden und evenwol manende, soe die meyger alleen soe vole overich hielt an sijn huys und hoven. Overst up Poltiaen[5] ys die verantwordinghe uthgestellet worden und tom laesten van den Hoffmannen uth Konick naem

1) Overleefd.
2) D. i. de stiefvader.
3) Doodbaar, draagbaar.
4) Landloopen, het land bedelend afloopen.
5) Pontiaan, d.i. 19 November.

gekent, dat en yder solde sijn landen besitten und gebrucken, offte men solden die huysen plunderen und den soldaten overgeven und verheten 2 maent vrijheit van lenunge tdoen. Und die graeff van Oestvreslandt, die beloeffde den Emse to bevrijen und Oterdum niet to privanderen, und den graven weer Vreslandt beleent van den Konick tot een stadtholderscap[1)], und alsoe solde sick die meente dulden.

[+] Under des soe wordt openbaer do(r)ch scipperen van Rowaen comende, dat die gesanden van Nederlandt in laesten Decembris in Franrick wal ontfangen weren und die landen overdrogen.[2)] Welckes men to Embden niet gherne horen muchten, noch alman niet angenaem. Und onder dussen tijdt was graef Edzart buyten landes na den hartoch Julius[3)] vertogen um het graffscap van Redbergen to belenen vor grave Enno[4)]. Und ys aldaer ock dusse huldinge verongunstiget, dat die Staten an den Rijcke sick hadde willen begeven, dan nemandt dachte hoer tegens den Spangerden antenemen und weere een rebellich volk. Und bij enich orsake vermaent he[5)] sijn hoeffprediger, dat he solde sick bevlitigen in enicheit des religioens und stedes gemees[6)] wesen der Ausburchsche confessioen, und sick wol weten to verweren tegens den duvelsche vervuersche[7)] Calvinsche secte, als hoer keercken vijandt. Die hartoch Augustus[8)] hadde ock up verleden rijckdach niet weiniger die gemene sake tegens gesproken, dat die Goesen weren voegelen van lichte veederen, [+]fol. 295[v].

1) Eppens schijnt te bedoelen, dat de graaf van Oost-Friesland door den Koning tot stadhouder van Friesland zou zijn benoemd. Zulk een benoeming heeft echter niet plaats gehad, al was er sprake van.
2) Dit is onjuist. De Nederlandsche gezanten kwamen den 24 Januari te Senlis aan, waar de Koning hen den 13 Februari audientie verleende.
3) Van Brunswijk.
4) Enno III van Oostfriesland was gehuwd met Walpurgis, gravin van Rietberg, waardoor hij in 1584 dit graafschap verwierf.
5) Graaf Edzard II.
6) In overeenstemming met.
7) Verleidelijk, gevaarlijk.
8) Keurvorst August van Saksen.

soe eniger der hoeffsdieneren mij verhaelet hefft. Alsoe was die gemene sake bij den Duysschen geleden. Graef Edzart, weder to Embden comende, gyfft last Ocko Vrese, dat die burgeren solden 2 eder 3 orlichscepen torichten bij het tunnescip[1] um den versche Emse to bevrijen na Westvaelen, daer die uth den scanze nu alle uthvaert letteden sonder onderscheet van guederen und tegen pabsborten. Daer dan sommige borgeren willicken to weren, sonderlinge die nu 18 scepen myt listicheit na Reyde hadden overbrocht, tegens dat ene raseyl up den Emse gelecht, und daerna noch 40 scepen overbrochten an den Delffziel. Daer Jochum Ubbens, Hermen Sickinge, Onno Tamminga weduwe grote scatten und clenodien bij hadden, als offte die sake int gewisse weere, offte dat Emden meer solde besettet worden und die Gronniger guederen solden uthgeven moten. Overst die meeste und principaelste borgeren hebben sulcken torustenge tegens den Hollanderen affgeslagen, niet sonder onwille des drostes. Daer onder anderen Jacob Dinckelaw des uthsprekende, daerna genoempt worde, dat men hem to rade nemen solde, um den Emse to bevrijen. Und hoewol an den hoytevaren nene grote gewyn was tverhopen, soe worde dit nochtans seer bevlitiget und screckede neit, dat sommige scepen in den gront gescoten worden, ock in stormwindt vor Delffziel tobrocken, und sommigen die waren[+] vor den vrachten und tollen lieten achterblijven, und worden gedwongen 2 daleren van ider last gudt tot convoygelt to betalen den Hans Spirata und Reinevelt. Dat doch allene myt 50 eder 60 mannen in twe uren myt 3 jachten van Reyde uth Embden verdient und gehaelt worde, und daernae vrij na den Ziel gescepet, daer nu nemandt vorlach, dan voeren uth und yn na Rysum tot allen tijden. Want daer allene een raysel myt weinich yachten van Willum Ahuys in der hopluyden naem in Oterdum in dusse weeke winter geregeert worde, niet sonder conniventie myt den vijanden holdende, als sick

[+] fol. 296.

1) De bovengenoemde ‘tunneboyger’. Vgl. blz. 49, noot 5.

achter Hoeff[1] leggende, offte tvoeren van Logen affleggende, geven den passe vrij an Reyda. Daer Ocko Vrese opentlicken to Embden liet uthropen, dat die hoytevaerers sick uth den Delff[2] solden leggen bij tein gulden to broke, dan des anderen dages vrij na Reyde varende, als hopman Lazarus und Caspar van Ewsum van Larrelt den 22 afftogen myt 6 scuten torffs na Oterdum, als hierto ommegecofft. Hiermede ys die raedtslach van Embder convoy und torustunghe van orlichscepen gestillet und achtergebleven, als onnodich, niet sonder verdachteheit van ontrouwe der hopluyden uth Oterdum und Willum Ahuys, tsamen na gewin wachtende.

Den 25 Januarii smorgens to 4 uren rustet de hovelinck van Sandweer Mello Brossema, 74 yaer olt, 44 myt sijn huysfrouwe gelevet, die ock vor 8 weken verstorven[3], waeruth he van droffenisse beswacket, buyten landes to Embden buyten Boltenpoerte gestorven, alsmede deputierde des Landes und landtrichter gestalt, niet begeerde weder in to trecken, soe he wol hadde becomen konen. Und vermaende sijn soen Tyaecke Brossema, he solde sick sijner niet hebben tscamen noch hoeff daeltslaen[4] als sijn naem genoempt worde, want he haddent recht gemeendt vor die meente und were onschuldich an sulcke tyrannie. Dan van hoeren ingeschoten[5]. Und des worden die vrunden des upsaedts[6] het lichaem to Sandweer to vueren tot begraffenisse, als aldaer die oldste und enich soen nalatende, umdat die kinderen aldaer huysholdende sint myt het heele besidt, meer als een ander hoveling, und men ock overall vermeende, dat de adel um schulde meer verweken weren dan um die gemene sake und hoer gudt verlaten hadden, und die kinderen des ock verrichten[+] wolden, want sijn schulde niet tot 2000 gl. bevonden

[+]fol. 296[v].

1) Het boven meermalen genoemde Nijehoeff.
2) Vgl. boven, blz. 47, noot 2.
3) Vgl. boven blz. 46.
4) Neerslaan, buigen.
5) Misschien = ingesloten.
6) Van plan.

konde worden, dar he 6000 vor sijn swager Roltman borge geworden was und betalet. Und alle meygeren nene hueren betalen konden und die renten upclommen, soe worden daer der Ewsumer, Onsten und Enthens landen und guederen vercofft, offte in Kempis handen versloten, dat nemant der uthgewekenen sijn huyren ontfangen noch renten betalen muchte, gelick ock Brossema landen myt 100 daleren yalickes randtsoen worden. Und alsoe het lick to Uthhuysen anfuerende, wordt van den pastoer aldaer und den commissarius to O(l)denziel und D. Eelt[1] to St. Meerten in alles verboden, nene ketter in de kercke toe eerden to bestedigen. Dan die kinderen moten het lick weder affvueren und wort to Rijsum in de kercke bestediget. Daer nochtans Jacob Ripperda to Fermsum upgegraven in Fermsum van Rijsum gebrocht worde und sijn huysfrouwe uth Embden na Fermsum neit gekeret worde bij het ganse leger to Fermsum und Reynevelts besettinge.

In tlaesten van Januarij soe maket Holloch und die Gelderschen een anslach up Hartochbuss und sindt benae die stadt mechtich dorch verraskunghe ingenomen. Dan hoer hinderholt neit ter handt hebbende, worden die scotdoeren vallen laten, und worden uthgeslagen offte verdrencket; daer dan ock sommigen hoveden mede gebleven sindt[2]. Und worde ock gesecht, dat 4 scanze up der Velu syndt oovervallen van Taxio uth Sutphen, dat de malecon(ten)ten min scade dan geluck becomen hebben, und to Gronnigen triumphiert worde myt geschut to laten affgaen.

Den 3 Februarij kumpt daer een grote storm und unweder uth den zee up, daermede de dijcken ter Munten[3] heel und all vergaen, die scanze geswacket und gans

1) Eelts, de pastoor der St. Maartenskerk te Groningen. Vgl. over hem dl. I, blz. 178, noot 3.
2) Vgl. daarover Bor II, fol. 358 en de verdere litteratuur van dezen tijd. De zaak was van veel belang; was Den Bosch in handen der Staten gebleven, dan had Parma het beleg van Antwerpen moeten opbreken.
3) H.S.: Munyten.

craffloes gemaket. Und worden 12 soldaten in Oterdum uth der malecontenten lopscanzen geborget und die anderen verblijven myt grote swaricheit, want sie den scanzen boven up den dijck gelecht hadden und gescut gestalt. Daerto soe ys doer Valderen dusse watervloet soe hoech ghegaen, als sie anno 70[1] gewest weere, und hefft enige ontlosunge becomen bij Tijentoeren, die myt een stuck bolwercks gestortet ys in die stadtgrafft, myt gescut und alles, wat daeryn was van coluerens[2], die in Embden verwaret worden tot tijdt van belegerunghe. Dusse vloet ys over onse landt gelopen, und Oestvreslandt ock belopen durch Greterziel und ock in Oltampt, dat die huysluyden nu dusse scade benae voer bate achteden, als dat sie van die scattinge und gewalt der Gronniger ontvrijet[+] solden worden, und van dusse crijcht bevrijet, soe in Westerlandt den heele winter togericht was het landt intnemen. Up den 4 Februarij lat Ocko Vrese 2 soldaten onthoveden, die ene een corporael van Caspar van Ewsum, die ander des drosten soldaet gewest, umdat sie up Graven bodum gestrayffet[3] hadden, sonderling want die corporael enich scipper hadde vangen und gebonden na Oterdum vueren willen um hoytevaerije, und up 20 daleren accorduert worde to Larrelt, und wordt middeler tijdt verspeet[4] bij Occo Vrese, und na lange tijdt beschuldiget, dat he den Spangerde gesande mede solde vorwachtet hebben, bys[5] Sijn Genade und die Gronniger ossen genomen. Soe in sin sententе des dodes gescreven, wort uthgedaen und ontkennet und evenwol hengericht up Merck, sijn onschult uthropende. Onder des wordt het water sijn inbroke gelaten in Valderen, daer alle straten und huysen und kelderen overvlogeden und scaden lijden musten, dorch die opene Valderenmuyde sonder ziel water inlatende. Overst gelick dusse twe soldaten,

[+]fol. 297.

1) De bekende Allerheiligenvloed.
2) Kleine kanonnen: couleuvres.
3) Geplunderd.
4) Verraden.
5) H.S. bye of byr.

daer die ener bij Hermen van Cron, anders Prins genoempt, een lichtveerdiger captein, van grave Willum und Staten uth Westerlandt bestellinge hebbende, dan meer up copmansguederen warende als der vijanden overvuer, gedenet hadde, und allene 24 daleren genoten hadde van enich copman, alhier to Embden muste starven und die coppen up stacken[1] gesettet synnen. Alsoe worde uth Westerlandt up Drente niet weiniger vrijbuytet und vaken copluyden affgesettet und inwoneren geplundert, gelick Jochum Ubbens soen alsoe begrepen worde up der jacht. Van soedanigen worden up Drente 13 soldaten begrepen und to Gronnigen ingevuert, daer ener een Gronniger was und leydtman. Dusse wordt dorsteken, die andere 13 worden gerichtet: 9 personen an Gronniger galge gehangen sonder ketten, 3 onthovet up sulvigen galgenberch[2]. Welckes die Caspar de Robelis corneel niet gedaen hadde, dan wes he upgerichtet hadde, hadde die Gronniger daelgelecht[3]. Nu overst verdubbelen sie dusse tyrannie und worden alsoe in laeste Januarij noch dusse 12 soldaten uth Westerlandt hengericht, als van veenel afflopende. Dusveere worde die krijchordene vergeten und straffbaer. Want dit gerichte gesnellet worde, als den ene dach gevangen van Coverden ingebrocht, worden des anderen dages na middage gerichtet tot 3 uren. Soe men seeden tegens der borgeren und soldaten wille, dan uth dwanck des captein Verdugo, uth trossicheit, dat die Gronniger hem nichtes weigeren muchten. Na[+] luyt Jochum Ubbens[4] previlegies brefft, nergens den Catholicken to weren, offte dat men allenthalven verkundigeden, dat die Staten bij den kroen van Vranrick niet worden angenomen, dan een inlandtsche krijch to

[+]fol. 297[v].

1) H.S. starcken.
2) De Galgenberg was een der hoogten tusschen de Heere- en Oosterweg, waar thans het Sterrebosch zich bevindt. Hier hadden meestal de executiën plaats. Soms echter ook buiten de Steentilpoort.
3) De wipgalg. Vgl. dl. I, blz. 232, noot 2.
4) Joachim Ubbena, destijds hoofdman, later burgemeester van Groningen, een ijverig Spaanschgezinde.

verwachten hadden in Vranrick[1)], offte dat men een screcken wolden maken um het stratenroven. Und men Oterdum neit wynnen muchten, soe lange die Vresen die besettinge holden konden, die nu ock in 8 weken nene convoy uthgesandt hadden, noch uth Hollandt offte Zelandt emant reysende was in sulcken weke und milde winter. Und men uth Ommelandt nene scattunge meer raden und uthbrengen muchte, noch Gronnigen contributie upbrachte offte besettinge inlatende was. Dan die stadt Gronnigen worde seer verdacht geholden, dat sie niet um des Konick wille krijgeden, dan um backen und brouwen, und landt in egendoem verdruckeden[2)], welckes Mepsche lutenandt, Verdugo und alle hopluyden seer mishagede. Dit was nu in dusse tijdt und voel meer um dusse watervloet der Ommelanden benoulicke staet und staltenisse, daer Gronnigen meer om lachede dan seer beducht was. Overst woe salt sijn, als men nu dijcken, die omme hele landt in 5 yaren niet repariert, nu overst heel verbroken liggen, myt zielen, die ingaen[3)] sint und staff liggen, weder uprichten sal moten? Daer die meeste dorperen in Vredewolt, Humpsterlandt, Langwolt verbrant und verwoestet, die meente in Humsinge und Fymellandt bloetarm gemaket was. Waermyt sal verrichtet worden des Landes und Stadts schulden van die hundertduysent gulden bij des corneels tijden tot betalinghe der soldaten[4)] upgenomen und noch restandich? Item der seesunddartichduysendt gulden, soe den Fockeren[5)] van Ausburch restandich van 3 yaertaxten to hove vercofft offte versettet? Item die grote kosten wederssijdts an Stadt und Landen gedaen ter tijdt der inlandtsche

1) Dit was inderdaad een der motieven, waarom Hendrik III de souvereiniteit over de Nederlanden weigerde.
2) Inderdaad was het stapelrecht een der gewichtige motieven voor Groningen om den Koning getrouw te blijven.
3) Te gronde gegaan.
4) De Walen, die in 1577 moesten worden afbetaald.
5) De bekende Augsburger bankiers Fugger, die aan de Ommelanden geld hadden geleend.

twisten, plechten[1] und uproeren? Is ock neit to rekenen woe der deputierden kosten und scaden van der Landtscap solen vervullet mogen worden. Jae die dorperen und huysluyden huysen, soe weder repariert und getymmert worden, und dan an dijcken, zielen, bruggen und watertochten guede ordinantie gestellet, daer alnoch die twe scanzen Nijeziel und Oterdum in den Staten van Westphesslandt[2] gewalt und bewaer geholden worden, niet sonder affsoldunghe der grote gedaene kosten und gelden, tot welcke tunne goldes gerekent, und noch widers to rekenen sall. Soelen dussen niet eerst affdancket wesen willen, vordat die Ommelanden to politsche regerunge ingelaten mogen worden? Onder des solen die ingesetenen neit ongemolestiert blijven um alle die restande schulden[+] offte onder repressalia in andere provintien getogen worden, dat nemandt sal handelen und reysen mogen, sonder gevaer sijnes lijves und guedes. Dit sal to verwachten sijn, soe wij ock een anderen heren erlangen, und ock gescheden, soe wij den verwalders egen blijven, die ons doch an gudt und bloet gevangen holden. In dusse staet und qualiteit is dat landt in dusse yare geraden und myt die inbruck der dijcken to bevresen, daer die stadt Gronnigen niet over bemoyget muchte worden, dan harder und wreeder sick stellede myt confiscatie und affwisinge der vorwekenen guederen und personen. Dit ys van den Gronniger in vijff yaeren aldus bedreven, daer wij tvoeren in 13 yaeren ons wol to spegelen hadden an anderen provintien. Und nener tijdt van bestandige vrehandel gehandelt ys worden, daer dan die ingenomen steden den anderen waerscouwinge sindt, dat die Spangerden niet to versonen, noch to vertrouwen solen sijn, wat belofftenisse sie ock doen. Want die religions exercitie stedes verboden und straffbaer geholden wordt. [+]fol. 298.

Nu voer corten dagen vertreck Johannes Ligarius, hoffprediger to Adwerick[3], uth den hove und settet sick

1) Processen.
2) Schrijffout voor Westfriesland (Friesland).
3) Aurich.

tho Norden und wordt een ander yunger van Margenhove[1] beropen to Adwerick bij grave Edzart. Dusse Ligarius[2], soe reede coetus gebroken und consistorium weinich achtet worde, worden de kercke to Compen[3] und to Hinde[4] van sulcke predigers besettet, die uth Pawsdoem verweken, ongevroget het evangelium romeden, offte nene tuchnisse hadden, dan als van vrunden und becanden vor den droste Ocko Vrese angenomen und behagelicken weren. Die den van Compen vrage, waer Christus were, und worde hem antwoerdt van Roleff Keteler: He sete to rechterhandt sijnes vaders. Offte dan ock niet weer up weerden[5]? Na sijn Godtheit wol alsoe, dan sijn mensheit solde comen to richten levendigen und doden. To Hindte even alsoe. Daer men het leengudt den todielden, die sulcken prediger instelleden und van Bremen uth der scolen sonder tuchnisse genomen, was van Ditsum[6] een predigers Kerckmanni soen. Hiermede worde het landt und stadt heel vervullet myt secten und rouwe Christenen, dat ock vole trosloese bevonden worden und in gemene gebedt bedacht worden, sommigen sick verdrenckeden, ock een boessgesel den hals affstack sulven, die onder den galge begraven ys den 15 Martii anno 85. Het predichampt wordt weinich geacht, die predigers neit gelevet, sacramenten vergeten.

[+] Nadem dat convoye laestemael angevochtet worde, quemen in 10 eder meer weken nene scepen uth Westerlandt in sulcke weeke winter. Dan allene die eerste sindt west dre potten[7] uth Westerlandt, den 22 Februarii gecomen bij het raysel, daer Tyaert Tyebbes amirael up und Peter van Nijeland und noch ener ander Westvrese capteinen up weren. Und in dusse tijden worde vole [+]fol. 298[v].

1) Marienhave, in 't noordoosten van Oostfriesland.
2) Zie boven dl. I, blz. 427, noot 4.
3) Nabij de westkust van Oostfriesland.
4) Hinte, een uur ten noorden van Emden.
5) Vermoedelijk = naar waarde, op de hem toekomende plaats; mogelijk ook schrijffout voor ‘up eerden’.
6) Misschien Dusum. Ditsum ligt aan den Dollard.
7) Vgl. boven, blz. 45, noot 1.

tijdinge gespreydet, als dat die Velu verlaten und upslagen worde van Taxio uth Sutphen und vole steden tentiert worden up beiden sijden tot ommeval. Als Hartochbussche van grave van Holloe ingenomen myt 300 perden und soldaten, wordt daeryn geslagen und geblotet van den sijnen, als enich monnick die scottepoerten worden vallen laten, und wijdere unsedt buyten blijven muste[1]. Tegens den was die Schelde tovloetet, Antwerpen, Mechelen, Bruysel benouwet und benae wanhoepet, daer die amirael Ter Longe[2] respondentie togedaen hadde um nene scepen to verdigen und ontsedt to senden, voerdat sulckes verrichtet was. Daerover Ter Longe angrepen, als verreder gestrafft, die tvoeren allen Zielandt regierde und alles vertrouwet worde, und ock tovoren sulven to Emden ballinck gewest, in commer levede und de dochter van Upleverden[3] um eher und gudt brochte als getrouwede besitten laten. Ock worde in Engelandt de Koninne myt busse und sweert versocht van enich hoves physier, die tRoem gewest myt vrundtlicheit des Majestaets was bescenket worden und genade sijnes lijves begeerde van den Majestaet, doe het feyt solde versocht worden, welckes van Godt alsoe gemercket ys sonder twivel, gelick het van den Prince ock vaken affkeret was[4]. Men dorste ock to Embden romen, dat Oterdum balde malecontents

1) Vgl. boven, blz. 56. De monnik, door Eppens genoemd, was in werkelijkheid de oude portier, die stervende de valdeur liet zakken en zoo de binnengedrongen Staatsche troepen den terugtocht afsneed.
2) Treslong, de beroemde Watergeus, de held van den Briel, heeft inderdaad bij het beleg van Antwerpen zijn plicht niet gedaan. Misschien onder den indruk van aanbiedingen van Parma, voorzag hij Antwerpen, gelijk hem was bevolen, niet tijdig van proviand. Daarom op bevel der Staten-Generaal te Middelburg gevangen gezet, is hij eerst op verzoek van Elizabeth ontslagen. Zijn commando kreeg hij echter niet terug; in 1597 is hij gestorven.
3) Een dorp aan de westkust van Oostfriesland, alwaar destijds een borg, waarnaar het geslacht van Uplewerd is genoemd.
4) Eppens doelt hier waarschijnlijk op de mislukte samenzwering van Francis Throgmorton tegen het leven van Elizabeth; in 1584 is hij daarom onthoofd. Mogelijk ook denkt hij aan den mislukten aanslag van Parry in 1585.

solde sijn, die Goese dem Emse uth. Want nene captein up rasel gestalt dan Willum Ahuys, die nichtes vertrouwet myt sommigen hopluys als Lasaro und Caspar van Ewsum, die twemael sulcke overvaert willicken stedigenden und ansegen, seggende: sie konden neit als keeren und weren. Und Ocko Vrese ock ener to pijne treckende was, umdat he gesecht hadde: het ys all verbodet, dat die uthvares uth willen, dan he hadde die brefft niet gelesen, noch geweten. Uth sulcke regerunghe worde to Gronnigen van vrede geropen, tweten soe men aldus alles hadden tot verraedt brengen konen. Daer dan myt ankumpsten der potten anders gehort und bespoeret worde, dat die Fransoes die gesanden den 11 Januarij[1] hoechlicken ontfangen hadde und nu reede int velt toch und allenthalven ruyteren und knechten tsamen brochte uth Duyslandt. Und worden die hinxten und perden seer[+] gesocht, tot groten gewine der roscamen[2] und huysluyden. Daerto worde ock gehort, dat Majestaet uth Engelandt [+]fol. 299.
3½ tunne goldes den korvurst Trucksen[3] togesandt hadde, und grave van Moers Nimmegen ingenomen und beholden hadde voer verraedt, und van enich borger myt een bijll up sin borst gehouwen worde dan niet treffende als gehardet under sijne klederen[4]. Alsoe worde ock Vlissinge ener geverndelt, die uth Ter Longen raedt den stadt solde ansteken[5]. Um die sulvige tijdt wordt Hermen Sickinge, Johan Scaffer ter Wolde[6] myt twe

1) Dit is onjuist; eerst 13 Februari 1585 ontving Hendrik III de Nederlandsche gezanten voor het eerst.
2) Scheldwoord voor paardekoopers.
3) Zie boven dl. I, blz. 410, noot 4 en blz. 418, noot 2.
4) De zaak liep eenigszins anders dan Eppens ze voorstelt. Uit vrees voor afval van het sterk Katholieke Nijmegen wilde Nieuwenaar in het begin van 1585 een grooter garnizoen in de stad leggen. Maar regeering en burgerij weigerden. De Stadhouder kwam toen zelf in de stad om den dreigenden afval te keeren. Maar alles mislukte; hij moest zelfs om zijn leven te redden Nijmegen haastig verlaten. In Maart 1585 werd het kleine Staatsche garnizoen verdreven; den 15den April verzoende Nijmegen zich met den Koning.
5) Dit verhaal is stellig onwaar.
6) D. i. van Kropswolde, waar de Schaffer's hun kasteel hadden.

sonen van Johan Ewsum to Roen[1] uth Gronnigen verwesen, als ontrouwen, hoewol se myt anderen pardonen hadden van den hartoch van Parma. Und worden alsoe hoeres eheres und eedes den Landtschap schuldich vermaent, und die gemene sake ock bij den vijandt ontrow geachtet. Hoewol Hermen Sickinge um Landes schulde van salige Gert van Hesup, der roeren halven[2] up redgeren uthgedielt, tegens Bartelt Entens anno 77 gedaen, sick to purgeren onderstont, soe worde he ock alhier neit bevrijet, dan solde sijn mesteren myt reconventie versoken, alsmede deputierden, die des sonder Stadts consendt hadde bewilliget in die sake, die Stadt und Landen thogelick anginck. Sochte daerumme het protocol, naem der deputierden und orsake van inwillinge, offte solde myddelartijdt die rente van sulcke 1000 daleren allene den arffgenamen betalen, und neit up Landtscap mogen spreken offte betalinge soeken.

Under dusse tijdt hilleket Berendt Kater, Luert Katers basters soen, weder an Evert Lutgens capteins zaliger weduwe, und lecht sick up het rayseyl in Willum Ahuys plaetse, die suspect verlopen muste. Und mach sijn echtlicke verbundtnisse niet to Embden bestedigen, dan trecket to Leverden, want die droste sijner mistgunstige und seer verdacht hielde um respondentie myt Oterdum tegens den hoytevarers. Dan tot sijne geluck up orlichscip wesende, begrip he ener sijner debitoersche[3], Anna van Coverden, in den overtoch na den Ziel myt pasboerte versekert. Und holdet hoer evenwol an um sijn schulde und achterstallinge renten to hebben, die he to Gronnigen niet manen konde, und droste Ocko Vrese nene recht spreken wolde, hoewol dusse Anna ock to Gronnigen woenafftig seer mede tusschenhantierede und hoytevaerers[+] starcke. Daer dan ock die admirael Tyart Tyebbes sulcke pasborten verdacht hielde tegens Joest van Cleve, die des

[+]fol. 299[v].

1) Roden.
2) Ter zake van de geweren, aan redgeren (rechters in de Ommelanden) uitgereikt. Vgl. boven, blz. 52.
3) H.S. heeft duidelijk: creditoersche; doch dat is in verband met het verder medegedeelde onjuist.

uthgeven hadde und nu mede swager achtet worde. So wil nochtans Berendt Kater hoer alhier niet vrij en laten, voerdat he betaelt was und sie borge stellede den amirael, offte tbewijsen, dat sie vrije persoen weere na het placaet. Und alsoe Cater sick sulven richtende bewijset, wat die confiscatie to Gronnigen noch den besitters buyten landes comende tobrengen solde konen. Und can in dusse tijdt van nemandt missproken worden.

Ock die potten ancomende setten sich ter Knocke. Und kumpt myt hoer Jodocus Zuer, ertijdes abbas in Rottum, gehilcket an edele juffer van Langen to Rottum, mede begenen[1)], daer he sijnes abstijdt wol mede gestaen hadde, als he sick van een pastoer to Bierum tot een abt hadde bewijen laten dorch raedt sijnes broders Hermanno van Dockum, abt to Oldencloester bij den Dam. Und als dusse Joest Suer solde afftrecken myt Hayo Mannunga soen und Doctor Mol medico, und ter eheren gescoten worde, wordt dusse Joest myt 3 anderen mannen an hoer benen gescoten und geseeriget tot 5 benen. Daer twe myt Joest Zuer balde na sees dagen sint in den Heren gestorven. Daer sick Joest Zuer wol to begeven hefft konen und christelicken den 2 Martii gestorven, to Embden up Gaisthuyskerckhoeff begraven, meer als men meende uth onwetenheit der mesteren[2)] als perikel des scades. Want sijn sceenbenen in stuck weren noch hack und tonen reppen muchten, und to Embden nemant verbant muchte doen, offte he muste den gelde[3)] denen. Daer doch een ander seede, dat he na sees dagen niet bij sulcke mesteren overleven konde. Und tom laesten to late daerto geropen worde myt orleff des drosten und raedts to Embden, dat dan bij vole mysbrucket ys worden. Alnu worden daer allene van der 36 deputierden, daer Joest mede to gerekent und gestalt als abt und verstandichste van alle geestelicken, 14 mede gerekent und getelt, die

1) Begijn. Van den Rottumschen abt en zijn huwelijk is niets verder bekend.
2) Geneesheeren.
3) Gilde.

noch leveden und neit overich vallen weren tot den ander sidt und vijanden, als juncker Johan Starckenborch to Garshuysen, juncker Egbert Clant to Stedum, Johan Rengers to Post, idtsondes beide to Bremen, Hindrick Clant, Hayo Manninga, Aylco Unsta, Emo Tammen, Eysse Bauckens, Abel Eppens, Tomas Crabbe, Awema,[+] Johan Hornekens etc. Noch worde wijders gehort, dat Ernestus hartoch van Beyger, [+]fol. 300. bisscop to Utricht, Colm, Hilderheim und koervorst, des keysers Rodolphi und Philippi konick to Spannien neeff, sij geropen in Italiam und seer geromet sijner daden tegens Trucsen, dat he archicardinaal und pawest sij gekoren und gemaket in des doden plaetse, die vrede lievede und seer olt was, den beyden potentaten Spangen und Fransoes niet contrarie wolde wesen. Und nu voer den Fransoes vresen musten und hem anropen als alterum Achillem, die bij den diel alleen mester achtet worde. Daermede vole luyden in verwachtinge getogen worden[1)].

Under des sech(t) graef Willum den Steenwick und Gronniger die lenunge aff in Westerlandt und Sovenwolden (want die huysluyden nu een yaer lanck beiden sijden updragen musten) up und lecht een scanze offte leger na Drent und sloet den tovuer up Stenwick in Scoeten Bueren genoempt. Waertegen Verdugo mit Reinevelt upeysschet und veerdich myt 6 vendelen uth Fermsum den 5 Martii. Dan worden gekeret und setten sick weder to Nijenort; dat Oterdum myt weinich volck belecht blefft und nichtes tegens den anderen versochten. Dan makeden hoer scanzen starck, soe vant water ver-

1) Ernst van Beieren is de kerkvorst, die in 1583 als aartsbisschop van Keulen de plaats innam van den afgezetten Gebhard Truchsesz. Geboren in 1554, was hij reeds in 1566 bisschop van Freising, in 1573 van Hildesheim, in 1581 van Luik, eindelijk in 1584 van Munster. Bisschop van Utrecht, zooals Eppens wil, is hij zelfs in partibus nooit geweest, al was natuurlijk Utrecht hem als aartsbisschop van Keulen ondergeschikt. Paus is hij evenwel nooit geweest. Als opvolger van Gregorius XIII, ‘die vrede lievede ende seer olt was’ en 10 April 1585 stierf, werd reeds na veertien dagen Sixtus V (1585-1590) gekozen.

broken was. Und die uth den scanze sochten meer an den copman, und up straten worde mennich affstrecken[1], die uth Westphalen quemen myt gelt. Dat ock alman verdretsam[2] was und nemant prijsede, und Ocko Vrese lovede, dat he alsoe twe hadde henrichten laten tom exempel den stratenrovers. Daer men den uth Oterdum voer achteden, ter tijdt dat twe eder dre capteinen, als captein Kees Pryns, eder van Coln, und Jochum van Hamborch, nene pasboerten achtende, van Joest van Cleve beschuldiget, myt den Willum Ahuys na Westerlandt gebrocht worden den 10 Martii, soe wort Joest van Cleve ock van grave Willum verschreven, um in Westerlandt to comen. Die sijn commissie weinich achnemende to Embden verbleff, want sijn authoriteit niet gelden muchte bij den hopluyden und van hoer neit ongemestert konde blijven, gelick Klaes ten Buer, die bena voer een onnutter man achtet worde van en yder soldaet, und myt pasborten mennich vercortet, niet ontvrijen konde, sonder scade und hoen beyder sijdt.

In den Landen yammerden die huysluyden um den scattinge; dan in Gronnigen worde vastelavendtlevedt[3]+ also geholden, dat die roskammen in Peperstraten, dat is Perdenstraten[4], onder hoer gildenbroders (want sie die huysman nu in dusse twintich yaeren eerst begunden to beriven myt yunge perden, volen und allene die perden copen muchten, und den hinxten uthvuerden tot groten bescattinge des huysmans, sonderling in dusse tijdt) und nu seer vermetelicken sick stelleden, we die gemestede perden doen, daer sie mede ommegaen allene. Und hoer vrouwen ock tom gildenhuys vueren und seer onbehoerlicken sick voerdoen. Soe wordt onder den vrouwen gelottet, welcker der vrouwen als vastelaventskonninne eder hoer sick ter peerde solde stellen, und

+fol. 300v.

1) Geplunderd.
2) H.S.: verdoitsam.
3) Vastenavond viel in 1585 op 23 Februari.
4) Hieruit blijkt dus, dat de paardenkoopers meest in de Peperstraat woonden. Vgl. Feith, in Gron. Volksalmanak voor 1891, blz. 201 vlg. en boven, blz. 63.

den stadt Gronnigen ommeheer rijden myt 10 eder 12 helberdiers; und die des in persoen niet doen wolde, muchte en ander verwilligen. Welckes alsoe gedaen und rijden den stadt doer und vueren sie um Marck um den kaeck[1] heer, dat die hele stadt in ontucht, scande und gulsicheit begraven stonde. Dit was roemdadich, seer Roemsche Catholicke, und hoer bespottent over den armen huysman, und dusse benoude tijden. Want die Gronniger sonder besettinghe deden und richteden wat sie wolden, und tot stuer des crijges nicht tobrochten. Daer men ock niet omme spreken dorsten bij den overicheit und krijchsoversten. Woe dan myt den staten der borgeren und gilden gelevet ys, mach men uth dusses richten, die het ansien hebben. Und ten Dam muste ock een vastelaventshuys geholden wesen in Aepke Fockens huys van die richteren und regenten in den Dam, daer doch die meeste huysen woest und geplundert stonden und vole tobroken leggen, und alleen myt bierkrogen die inwoneren sick eerneerden, als gerovede gudt genietende van den soldaten.

To Embden in die politsche handel tusschen heren und meente[2] slichte die onenicheit noch niet. Want graef Edzart nu noch meer myt Redbergen und Esens verstarcket und bij anderen heren groet geacht um sijnes dochters hilckunge an den Palsgen korvorst[3], was bij hartoch Julio[4] to Brunswick seer wol geacht und tractiert, malcanderen gaven tobrengende, als den Graven curswagen myt perden overgeven, ontfanget weder loeden[5], goettelingen, kisten und casten, van loet, dat sijn rickdoem besonder ys. Welcke gotlingen allene het geeten myt weinich vuers kosten, und na 3 scoten sick versetten, soe sie heet worden. Wil ock dat die adel hem neit solde mesteren offte letten myt sijn broder, um scattinge van sijn ondersaten to vorderen na sijn belevendt, sie

1) Deze stond in den noordoostelijken hoek der markt vóór het oude rechthuis. Vgl. Feith, Gron. Volksalm. voor 1891, blz. 194.
2) H.S.: meete.
3) Vgl. boven, dl. I, blz. 493, noot 1.
4) Vgl. boven, blz. 46, noot 1.
5) Looden kogels.

solden myt haren leven, he dachte na sijn wille tdoen[+] und nener der egenarffden offte vulmechtigen meer to verscriven und to bidden, und solden sick ontholden van verscreven landtsdagen. Myt den adel wolde he raden, die doch reede weinich weren und swack van namen und guederen, beholden. Knypes[1)] allene, die verstandichste und vornempste. Die anderen myserum[2)] und bevruchtet, ansiende woe het in die Ommelanden myt der stadt Gronnigen was tot verdarff des landes was affgegaen, als uth en kleine orsake de voercoep und hoecheit erstanden und gewassen. Daeromme ock Ulryck van Ewsum to Gennelt ock heel suspectiert[3)] worde, dat he bij den Ommelandtsche raedt und bijkumpsten noch hoer verschrivunghe niet dorste offte wolde comen. Want graef Edzart des in alles niet lijden wolde, und benae alle woerden onderhoeren liet bij emant. Hoewol nichtes tegens het graeffscap gehandelt konde worden, und die drost ock seggen dorste: Men solde Ulrich van Ewsum des Graven und landes solutien niet in die handen comen laten. Des dan Ulrick van Ewsum manlicken affdoende, muste bena sijnen broder Onno van Ewsum onkennen offte versaken, soe he als captein offte amirael up der Eemse solde gelecht worde up orlichscepen. Des he hem ock gherne ontraden wolde, offte weer men[4)] meer bijstandts uth Vranrick verwachtende und siende worden. Und Ocko Vrese was ock heel und all uth des Graven beveel bedacht den Emse in tnemen und sick in possess to holden myt orlichscepen, vor dat Wesstvresche offte Hollandtsche scepen uthcomen muchten. Welcke die borgeren und adel myt die landtscap heel ontraden und nalaten deden. Want het beter was een yaer tlijden dan twe to strijden, und anderen provintien voel meer bescadiget worden, hoewol Embden meer gesloten worde, dan Gronnigen benouwet ys worden van die Hollanders. Sonder-

[+] fol. 301.

1) Inn- und Kniphausen.
2) Bedoeld zal zijn: misère.
3) H.S.: suspectectiert.
4) H.S.: meen. Of is het een schrijffout voor: geen?

ling worde die scanse Oterdum myt den Westvresen seer verongunstiget to Embden, alsoffte sie die sake besonder bedreven, und to lande roveden up alle copman sonder grot respect van vrijen offte vijanden, umdat men nene oversten in den scanze stelleden myt authoritiet und strengicheit tegens den overtreders des placaets; als orsake wesende van alle onordentlicheit up der Emse und des Graven landt etc. Onder des is graef Johan styl und[+] Ewsum mede kranck van lichaem, holdet twe doctoren Doctor Bernardum van Loppersum und Doctor Moel, und bedinget ock een tijdtlanck Doctor Rembertum Ackuma[1] tot secreten raedt, soe lange de Ommelanden muchten erreddet[2] worden. Und he[3] tot secretarium weder ingestalt, daer he van Popko Everardi uthgestalt, van Stadt und Landen uthgesettet und balling gemaket etc. Sijn Genade sochte des adels und meentes gunst und verlichtunghe offte ock sijne quota mede to hebben. Die vorwekenen dede he schuttinge und verdedunghe. [+]fol. 301[v].

Het worde weinich geacht to Embden, dat to Gent over die religioens bundtgenoten seer tyrannisiert worde und die soldaten hoer moetwille myt vrouwen und dochteren dreven, und alle steden, soe in Vlanderen und den konick van Spannien in gehoersaemheit annemende, een sonderlinge eedt van getrouwicheit doen musten, wie hierna volget:

Ick swere und gelove, dat die hillige Catholicke Roemsche kercke noch huyden wesende ys die olste van alle kercken Goedes, buyten diewelcke onmogelicken ys zalich tworden.

Belove daeromme unsen hilligen vader den Pawst van Roem als upperste stadtholder Christi ewige und getrouwe obedientie und onderdanicheit. Und swere daeromme alle secten und haeresien (besonder Calvinisten, Martinisten, Mennonisten offte Wederdopers) wedertstaen myt gudt und bloet.

1) Zie boven, dl. I, blz. 610, noot 4.
2) Namelijk: uit de handen der Spanjaarden.
3) Nl. Ackema.

Boven den swere ick mede guede onderdanicheit onsen genedichsten heren den koninck van Spannien als ock grave van Vlanderen. Und verswere und verlochene alle banden und alienantien myt die prince van Orannien und sijnen anhang myt anderen rebelligen van Sijn Maiestaet gedaen.

Tom laesten swere ick mijn heren und wethoulderen deser stadt guede und getrouwe twesen, die ruste, welvart und bewaernisse derselven, und obedientie der Roemsche kercke in onsen Catholicke religio voertstaen, und tdoen, als een gudt borger offte inwoner deser stadt schuldich ys. Soe moet mij Godt helpen und alle sijne hilligen[1].

Daermede dan der Spansche intentie und tyransche[+] inquisitie wol openbaer is. Evenwol sindt die menschen doer verwerunghe ongunstich um langheit und verdarff van alles. Daer men ock Godes wordt brucken und hebben mach meer in den mont als in het harte. Daer Gent sick beclaget liever und beter west weere tsturmen dan alsoe in bitter lijden versmoret tworden, des Godt helpen moet etc. Daer Ocko Vrese aldusdanig mandaet lat to Loghen kundigen und in anderen dorperen, dan neit to Embden: Uth beveel des wolgeboren heren Edzart, heren und graven zu Oestvreslandt, mijnes guedigen heren, late ick en yder weten und alle mijnes befolen ampts inwoneren, dat nemant sal enighe soldaten, vribuyteren huysen oder herbergen. Ock nene handelinghen eder wandelinge myt sie plegen oder driven, bij poene mijnes gnedigen heren wolgedachtes gnedigen heren ongenade[2] und een arbitrale straffe. Daerna en yder sick tho richten und voer scaden to waeren sal und mach. Datum Embden den 20 Februarij anno 85. Occo Vrese. [+]fol. 302.

In de maent Martii wort Brussel weder onder den hartoch van Parma bedwongen dorch kummer, und Nimwegen contrarieren ock den grave van Muers grave Adolff stadt-

1) Vgl. over de gereformeerden te Gent: W. te Water, Historie der Hervormde Gemeente te Gent (Utrecht, 1756).
2) H.S.: ongaende.

holder van Gelderlandt, willen nene besettinge dulden und inlaten[1]. Und onder des was die Scelde voer Antwerpen togevloetet myt een screckelick warck, dat voele duyseden costiget hadde, dorch conniventie des admiraels der zees in Zeelandt, Terlonge genoempt, und grote verraedt intendiert, dan he begrepen, alle dat roment der malecontenten hefft idel[2] gemaket. Und ys meest geschen den 3 und 6 Martii.

Den 12 Martii worden die inwoneren in den Marne versocht myt 9 vendelen knechten uth Westerlant um contributie thebben, daer niet anders verrichtet wordt dan wat huysen und dorperen verbrandet bet to Enerum thoe. Daer Mello Hayens und Piter Meus leydesluyden bij weren myt anderen inlandtschen, bij Steven Maltes und Michael Hoveker uth grave Willums bevell. Dan na twe dagen weder vertogen, ys Peter Meus voer Gert Leuwen huys to Ulrum gescoten worden, sulven anderdt[3], want daer soldaten up geweten weren. Und Reinevelt myt 300 mannen die scanze verliep und voer wech. Die biesten und koygen worden eerst affgebonden und worden nene roeff sonderling medegenomen. Dan Reinevelt volck roveden und slachteden wat hoer lustede, und spareden[+] den huysman neit voell. Als nu myt den uthtocht na Stenwick na Nienort sick rustende und verblivende; Oterdum verlatende myt weiniger soldaten belecht to Fermsum und Reyda, myt Delffziel, und maken nije waterkaunghe um Oterdum, um die landen to gebrucken und to bewonen. [+]fol. 302[v].

Dusse maent Martius was na des yaers loep boven maten vrorijp myt alle gewas und gedierte, dat juncker Johan Starckenborch, uth Westerlandt comende, betuygede aldaer junge spraen[4] und duven gesien thebben, und bonen bloygen, soe van den harvest verbleven weren, und ys het grass nener tijdt verstorven west. Des ys ock

1) Vgl. boven, blz. 63, noot 4.
2) Parma's Scheldebrug was 25 Februari 1585 voltooid. Vgl. over Treslong boven, blz. 62, noot 2.
3) Met zijn tweeën.
4) Spreeuwen.

gesien, dat die roggearent uth Westphalen sint gebrocht in den 15 Aprilis. Hiertegens ys daer der grasworm soe voele, dyck und swaer geworden, dat die landen in Oestvreslandt swarter worden und niet groneden, und um die weyde becommert worden in die meeste dorperen. Evenwol worden die landen up 4 und 5 daleren to huere geholden, soe nene heerdtlanden weren. In die Ommelanden was dusse plage niet soe swaer und scadelicken, dan dat die sprinckhanen[1] uth alle scanzen daer alles vertereden, wat daer wassen konde.

Die Hollanders und Zeelanders myt vulldaet des stadts Antwerpen doen alle list und kunst um die Schelde to bevrijen van het vloet und rusten scepen to, vullen sommigen myt pulver, um de scanze Callo[2] und den brugge to springen laten. Dan neit in alles glucket ys, we men verhopet hadde, allene Callo bescadiget, dat daer wol 500 soldaten solden ommecomen sijn. Daeronder ock solde getroffen wesen Caspar de Robles, corneel van Vreeslandt. Item ene Content de Gent, item marquys de Pruna und andere heren, die men noch niet weten konden. Und tot meerder mael gescreven worde, alsoffte hartoch van Parma eder sijne naeste raedt daer mede gebleven sij. Daerto ys die dijck in Vlanderen doersteken worden, dat men myt scepen van 3 eder 4 last in Antwerpen varen muchten vrij van eder vijanden[3]. Alsoe worde die Velu dorch den grave van Muers van den oversten Scenckes ruyteren weder bevrijet, dat he seer

1) Eppens bedoelt natuurlijk schertsende de Spaansche soldaten.
2) Daar was Parma's hoofdkwartier.
3) Bij de beroemde ontploffing op 5 April 1585 bedroeg het aantal slachtoffers ongeveer vijfhonderd, zooals Eppens opgeeft. Onder de gedooden was ook Caspar de Robles, zooals onze kroniek terecht vermeldt. Wie Eppens bedoelt met ‘ene Content de Gent, item marquys de Pruna’, is onzeker. Mogen wij een gissing wagen, dan steekt in deze twee dezelfde persoon, namelijk de burggraaf (vicomte) van Gent, die in 1585 markgraaf van Roubaix en Rijsburg was en in den regel met zijn laatsten naam werd genoemd. De dijk bij Saaftingen is wel doorgestoken, waardoor een deel van den Vlaamschen oever der Schelde werd overstroomd, maar daarmede was Antwerpen toch niet bereikt, zooals Eppens zegt.

gescoten und eerst gevangen vermeent worde[1]. Und allnu vermeende men die wedercompst uth Franrick weder, daer vole verscheide ordelen up vallen und ganslicken still bleff, alsoffte die Fransoes die Nederlanden niet angenomen hadde offte begeerte. Evenwol worde grot tsamenloep geholden uth Duyslandt na Franrijck, dat sie in Aprili solden anrijden. Daer Lamotte nu ock voer Enhoven in Vlanderen geslagen worde myt 500 malecontenten[2].

Overst die scanze Oterdum becommerde sick meest myt ruyten und roven up den Eemse und in Reyderlandt. Becregen over die 30.000 specks uth Gronnigen, welckes mest worde onnuttelicken verteret. Spareden ock nener voetganger to lande, als student van Noerden, die up Gronnigen rijsen muste und na Heidelberch besonden[+] solde worden, und myt des predigers soenen uth Embden swalicken lossquam [+]fol. 303. sonder scade. Alsoe ock huysluyden gemartelt, die sie myt solte heringen und nene drinckent penigeden und gelt upbrochten, ener ter doet geraecket ys. Und ys ock die pastoer thoe Bettheweer niet vrijgelaten, dan uth sijn huys gehaelt, sijn scapen geslachtet, alsoffte he verspeunge gedaen hadde myt een licht van den toren, soe he doch een vrom, godzalich prediger ys. Und wort Claes ten Buer als commissarius seer suspectiert in sin ampt van pasborten vrij luyden und guederen tdielen, welcke van hopluyden gescuwet[3] und Tyaert Tyebbers verachtet, maken alle dinck onseker, achten der luyden gunst nichtes, sien nemant an, dat ock nener der uthgewekenen muchte bevrijet sijn, soe men neit private gunst hadden. Tyaert Tyebbers hadde des tot sijne roem, dat he een enich soldaet hadde, die in 13 uren belovede 1 tunne biers uth tdrincken und in 11 uren gedaen hadde, alleen willen seggen in 11 dagen, dages een ure lanck drinckende 11 kroes. Ock ys neit lof-

1) Maarten Schenck ging in het voorjaar 1585 naar de Staatsche zijde over.
2) Eppens bedoelt den aanval van Lamotte op Oostende, die in den nacht van 29 Maart 1585 werd gedaan, maar geheel mislukte.
3) Dit woord is niet geheel duidelijk. Er kan ook gescueret staan. Maar gescuwet heeft in verband met het volgende verachtet beter zin.

werdiger, dat in Embder marcket to Midvasten een junge cremer een open craem upsloech und stellede alle sijne waren up prijsen van 1½ tot 30 rijckdaleren, myt sees blynde stenen[1]. Und wort van een borgers junge dat hoechste lot getroffen myt een smet. Des plegeden nu dochter, vrouwen und jungelinck vole, tot des cremers groet gewin, hoewol he ock vor een blinde worp 1½ stuver weder gaff, up 3 stuver het lot gesettet.

Die droste Occo Vrese was noch niet sumich um die uthgeweken to hoenen und verbiit 10 personen eerst die wonunge in Valderen und Embden, als Gert Smyt uth den Dam, Berent Kater van Winsum, Johan Isbrans beide soens, Reiner Broyls, Joest van Cleve, Claes Cannegeter, Harcke Boesma, Johan Abringa, Lambert Ruchhouwer, sonder enige schijnende orsake. Dit maket, dat Gert Smyt in Westerlandt um commissie solicitiert als lutenandt van Onno van Ewsum up den Emse tcomen, daer doch Valderen gemijdet worde, overmydts die costen van bolwercken und vestenisse tmaken, dat doch wol 40 familien vertogen und anderde huys to huere blefft offte cameren vrij hilde, und meenden evenwol gelt tsoecken van dusse borgeren, daer nu ock die stadt und landen tot een nije contributie gedrongen worden, um der dochter in den Palsgrave beraden hoer bruytscat intbrengen[2], als muchte sie nene morgengave geneten, und verhopen beter.

Het artikel des laesten placaets van hoytevaeres gedencken die amirael, capteinen und hopluyden to executieren over die scipper, nadat Casper van Ewsum weder uth Westerlandt gecomen was myt den scipper Hermen van Gronnigen, und holden sommigen an, maken die[+] anderen alle onvrij um up den Emse to vaeren. Daermede dusse alle (want sie antekent weren bij den amirael) overtrecken na Hans Spirata um daer to water tdienen. Want an zievarende luyden den Gronniger mistede und trecken wol over die 100 over. Overst die droste verbudt

[+]fol. 303[v].

1) Dobbelsteenen.
2) Vgl. boven, blz. 68, noot 3.

des den borgeren bij verluss borgerereedt, daer nu die Emse noch meer vaerlicheits mede gewint vor Hollanders und copvart, und dat tovuer gemaket worde. Und alnu was Berendt Kater up Evert Lutgijns scyp captein gestalt myt sijn huysfrouwe Talle, weduwe van Evert Lutgens, und lecht voer den Delffziel. Und wort verwacht Onno van Ewsum myt meer scepen, datwelcke en yder een screcken makede um sijne roechloesicheit.

In laesten van Aprilis[1] comen die gesanden weder, als Asselus Eyssinga, cancelar in Westerlandt, und holden alnoch hoer legaetscap styl und bynnen, seggende, dat aldinck was wal beter als die men man geloven solde, und men hoepede een verlossinge. Die Ommelanden hebben nemandt gesonden hadt, dan vermenen allnoch na te senden und beschuldigen den anderen, die des anraden hadden, offte nene orsake gemeldet, daeromme sulckes alnoch den 25 Martii oversendende myt Ulryck van Ewsum, Aylcko Unsta, Manninga myt consent und bijwesen Eme Tammen, Abel Eppens. Und worde juncker Johan Starckenborch meest beongunstiget, van den sindico beschuldiget, soe het schene. Und alnu vertreck Starckenborch na Oestvreslandt uth Westerlandt, wort dusse raedt neit wetich offte vuldedich[2].

Tho Gronnigen worden alle mollensbargen[3] geslichtiget buyten die poerten und die borgeren sindt stolt und modich, und dwingen den huysman tot scattinge, dijcken und arbeidt. Und soe die landen verlaten wolden, solden nichtes meer uthdragen dan hoer huysraedt, und laten wat tot landes gebow behoerde, offte 3 pennick mynner setten in hoer hueren und alsoe nene landen verlaten moten. Aldus radende trecket Johan de Mepsche lutenandt uth Gronnigen in Loppersum up den Ham up

1) Eppens bedoelt waarschijnlijk, dat Hessel Aysma op het einde van April weer in Friesland terug was. Reeds 9 April hadden de gezanten hun verslag bij de Staten-Generaal ingediend. Aysma was geen kanselier, maar president van het Hof van Friesland; in den Saksischen tijd heette dit ‘kanselier’.
2) Voldoende.
3) Molenbergen.

Palmavendt[1] und was een tijdtlanck swack west und aldaer 2 dagen noch gaende, wort den 5 Aprilis cranck und starff den 7 Aprilis tusschen Dinxdach und Wonsdach in die pest. Und ys terstont van verstandt, spreckt niet anders als: Jae, Jae. Als he noch den 1 Aprilis den droste sijn breff togesonden hadde, die sijn doet niet geloven conde, und meende men wolden alsoe hebben. Und ys up den 3 dach, dat ys Paesscheavendt[2], begraven worden to Loppersum, nadat he 26 yaeren dit ampt bedenet hadde und den Konick stedes trow gebleven, niet achte nemende sijnes vaderlants. Gelick sijner vader Evert Mepsche den stadtholder Arenborch gewallende, in een drunck dat levendt wagede und in 3 dagen verstarff, um to hove angenaem twesen[3]. Dit ampt wort myt Stadt und Landes wilkoer uthgeven myt 2 stemmen den hoeft[4]. Daeromme Mepsche sijn commissie geweigert,[+] myt protestatie ingelaten, niet hefft moten die hoffluydendeneren an sick nemen, dat des verrichtet weer, die hie eerst dede volgen na den raedthuyse in sin eerste sitzel, dan niet weder folgen musten. Woe groet sijn raedt und authoritiet was over hele landt, want he een inlandtsche was und en yder bij geslechte und ock namen kundich was, dat hefft die erfaringe meer to wall leert. Want tegens hem niet statuert worde, noch emandt wat anraden wolde um des Koninckklicke Majestaets naem halven. Welcker stedes sin schilt und titel was in alles tdoen und to laten, sonders emants daermede to ontsien. Dat ock Ripperda plegede tseggen: he solde gedencken, dat sijn kinderen nene lutenandt solden sijn und blijven und sijn vaderlandt mede leven solde. Sonderling een wederwilliger over die Reformierden, seggende: huyde dich, du lammer gans, die vosse hadt een langer swans. Alle sijne stoltheit und wretheit konde he bedecken myt een sonderlinge soeticheit van wolsprekenheit und mylde reedent.

[+] fol. 304.

1) In 1585 viel Palmavond op 3 April.
2) 10 April.
3) Deze geschiedenis van Evert de Mepsche is van elders niet bekend.
4) Per hoofd, ieder.

Na ontlopent[1] der scipperen an Hans Spirata, laet Hans Spirata anhaelen up den 7 Aprilis 3 Hamborger scepen offte copvart myt laken van Hamborgeren borgeren und Lubick und Luneborch geladen, to Embden gecofft und tom diel geborget; allene der Hamborger lakenen sint west 1200 lakenen, weerdich aestimiert tom grinsten up 40.000 rijckdaleren, als elck lakens ellen 3 gulden weert were. Der anderen sint vrij gelaten tot verwonderen van alle menschen dusses daets und koenheits; want Spirata eerstemael sede hem allene ter last gelecht scepen an thalen, niet wetende waeromme, tom laesten seggende, dat die van Hamborch hadden van sijn soldaten 20 und meer begrepen up der Emse und aldaer gecoppen[2] laten, sonder orsake hem verstandigende, als he daer vaiken om gescreven hadde. Des und anders wolde he alsoe weder nacomen und verhaelen van wegen den hoen, gewalt und scade. Dit alsoe doende, vermogen die Hamborgers uth hoer previlegien up der Eemse: die aldaer 1 schillinck emant ontweldiget, moet den doet starven. Alsoe ys Johan Brochgijn voer 17 yaren bejegent tot groten scade der stadt borgeren, want die Hollander 3 scepen hoer affnamen und scipperen overboerte setteden und tom laesten verdragen musten. Want he meer genomen hadde, sonderling weert, und in een perdestall onthovet worde hemelicken myt 2 lantternen, allene, dat sie den Koninck van Spannien gevallen muchten, und alnoch seer contrarierden den Reformierden und der Staten handel als rebelligen uthropende.

[+] Nu overst an dusse soldaten sick leggende in gelicken, worden alsoe hoeres stolticheits und strengicheits myt dussen anholdinghe und inneminge van guederen tom anderen mael versocht und int werck mede getogen. Daer dan ock voele in Emden even alsulcken lust to hadden um den Emse to verdedigen und to bevrijen, dan die borgerije konde des beter ynsien und worde nu daet- [+]fol. 304[v].

1) H.S.: onlopent.
2) Onthoofden.

licken gewaer, wat dat ys lindericheit tgebrucken und neit alles to vreken na den strengen rechten.

Die droste Occo Vrese buyget und wendet die politie van die nije stadt Valderen na sin hoefft und loep des tijdts. Nu dusse tijdt worde publiciert, dat die goltsmeden up dorperen to Wolhuysen und Uphuysen und anders, solden nene sulver offte golt verarbeiden sonder offte anders die prove to Embden lijden konde, bij verlus des stuck werck und arbitrale straffe, all um die ampten to vercorten up dorperen[1]. Want sie geriveden en yder na sin waere und wille, want die gilden nu seer verscheyden weren. Nu wijders den 17 Aprilis wort noch publiciert: nener amptman[2] uth der stadt Embden und Valderen solde sick setten up die naeste dorperen to Wolhuysen, noch enigen stucken maken van golt, sulver, weven, scoren[3], scoenmaken und anders bij verluss der waeren und arbitralicke straffe. Want die stadt Valderen myt arbedt und scattinge onderholden muste worden. Daer nu soevole ampsluyden uth vertogen, und die vorscreven borgeren die wonunge verboden und upsecht worden. Und des hadde Valderen niet meer vrijheits als enich dorp int landt, myt heren werck, scattingen und sonder marcket, vrijheit, gylden, tegens alle tosage van beiden heren. Und aldus worde der stadts Gronnigen vonde[4] tegens den Ommelanden ock van Ocko Vrese int werck gebrocht um steden to vermeren und dorperen to vernederigen und eygen maken ock der junckeren heerlicheiden, die sodanigen ampten vrij inleten und hilden.

Derck Scaffer, een senioer und swacker borgemester

1) Dezelfde politiek, die ook in de Nederlanden alom geleid had tot het verbieden van de industrie op het platteland. Men denke aan de Hollandsche Ordre op de Buitenneringe van 1531 en vooral aan den strijd van Groningen en de Ommelanden daarover. Eppens zelf maakt eenige regels verder dezelfde vergelijking.
2) Ambachtsman.
3) Kleederen maken.
4) Vonnis. Hier echter waarschijnlijk in de beteekenis van streek, slimme zet.

van Gronnigen, trecket in dusse tijdt van Aprilis in dien Ommelanden up Sandt bij Fecke Oempteda sijnen swager[1)], alsdat die dochter seer swack solde sijn und den vader begeerde to sien; und dat myt des stadts Gronnigen consendt und geleyde, niet sonder suspitie van correspondentie und kleinachtunge onser gemener saken, daer men tvoeren voel und meest van romeden een standtafftiger twesen, und neit populaer, wie Reindt Alberda ock borgemester und raedtheer Joest van Cleve myt Luleeff Roleffs, die den meente meest behagen wolden. Soe des tijdes myt scrivendt an stadtholder Georg van Lalein um die stadt Gronnigen in gueder bewarnunge tnemen, van Luleff tegens dussen anderen twe onderscheiden ys worden. Want Luleff des togesloten und affgesonden brefft uth Gronnigen opende und bij sick beholdende, doet die selvige copieren an alle gylden und gemene hoveden des stadts, alsoffte hoer sulcke versekerunghe to wille were gesonden. Und verwecket die meente ganslicken tegen[+] die Reformierde overicheit, alsoffte sie besettinge inlaten wolden tegens den gedaene eedt van des corneels soldaten. Daeruth die heele stadt commoviert und wederspannich ys worden den Reformierden, und gemaket, dat de Spansche hoveden, Popco Everardus secretarius, Derck Robers, Evert Sijmens und anderen, meer anhang vercregen. Und nu orsake genoech hadden um die Reformierden to begripen[2)]. Alsoe ys Derck Scaffer bisheer buyten landes verbleven und die gemene sake besueret, alsoffte he nu ock bewogen solde worden[3)].

[+]fol. 305.

Overst anderen worde dusse vrijheit weinich ghegunnet, want onder anderen vole worde Johan Abbering, des G. Abbering soen, pastoer und secretarius to Gronnigen, voer 30 yaeren besunder raedt des stadt Gronnigen myt

1) Swager is hier gebruikt in de beteekenis van schoonvader.
2) Overvallen, aantasten.
3) Van elders is niets bekend over dit aandeel van Luleff Roleffs aan het verraad van Rennenberg. Trosée, Het verraad van Rennenburg, heeft de plaats van Eppens ook blijkbaar niet gekend, ten minste niet voor zijn verhaal gebruikt.

D. Jeronimo rentemester, und en verstandiger; was des tijdes ock alleen des lutenandts Mepsche commissie contrarie. Deses soen muchte neit to Gronnigen incomen um sijnes moders Anna Abberinghe arffnisse to geneten, dan muste buyten der poerte up Scutendiep[1] verbliven und die arffnisse misten tegens den gewesen abt Cornelis Hermanni to Wittewyrum, die eerst als vormundert der kinderen gestalt, die moder an sick een tijdtlanck hilde und weder affsloch, nu tvoeren verstorven, benae die guederen vervremdet hadde, dat ock die 4 kinderen tot armoet geraeden weren. Und dussen worde angesecht ock uth den vorstadt to vertrecken. Und alsoe worden vole uthgewekenen tribuliert. Doctor Abbering hadde dusse Anna tot ehe bestediget, hoewol pastoer; dan die persoen verliet hem to vro und was groet wiltijdts myt den abt und hadde die guederen gemeen gemaket. Overst die gewesen abt dede dusse kinderen vercoren vrij und openbaer; want he uth sijn staet groet gemaket hadde van rijvermakers[2] soen tot en abt, van abt tot een rentener geworden und mede raedt van die Landen, als zielen und dijcken angaende. Bisheer muchte die geisteliken[+] also leven. In Utricht worden begrepen 7 doemheren und 6 uth den raedt myt 9 borgeren, die correspondentie makeden myt den Spangerden; und hoere bode begrepen meldet, dat men up Paesschendach[3] die Reformierden wolden besetten in den kercken und den stadt leveren. Dan ys voergecomen und die partien ter stadt uth verwesen[4], gelick ock up andere plaetsen verorsaket hefft. Die luyden vertrouweden nu gans an den Fransoes und die ganse handel worde seer verdeck(t) geholden, dat Asselus Ayssinga, president to Leverden, geantwoerdet: het were den hals verboert den raedtslach to melden, dan men solde guede moet hebben. Item graef Willum

[+]fol. 305[v].

1) Een voorstad ten oosten van Groningen.
2) Maker van rijven, hooiharken.
3) 11 April.
4) Dergelijke maatregelen zijn destijds ook elders, o.a. te Amersfoort, genomen in verband met de voortdurende invallen van Tassis van Zutphen uit in de Veluwe, in het Sticht en zelfs in het Gooi.

van Nassow seede: het weer beter gestalt, dan dat allman behoerde tweten. Daertegens worde die Scelde voer Antwerpen seer besettet, gesloten und verwaeret myt vloten, die nu wol 9 solden sijn, dat men an die ontlosinge to water disperee(r)den. Und men int velt niet vermochten tegens Parma groten gewalt, die alles wereden um dijcken doer to steken, und sijn ganse macht voer Antwerpen vuerde uth Gent und alle steden. Und die Staten nemen noch knechten noch ruyteren an, dan holden sick meest to water na Antwerpen. Und die Westvreesen wordt die Eemse ingelaten myt 3 potten und 1 boyger und anderen yachten die tovuer to weren, na luydt placaet. Und sindt capteinen onder anderen Tyaert Tyebbens, Onno van Ewsum, Gert Smyt, ock mede Berent Kater. Dan to lande worde nichtes offte weinich tentiert, dat die gemene sake helpen muchte. Daertegens die Gronniger alles in sekerheit stellende und leggen sick to Fermsum und voer Oterdum tegens een invall offte uploep. Want Tyaert Hettinck, Lazarus und Caspar van Ewsum uth den scanse trecken, und succedert Michael Hovekerr, sulven 2 vendelen anvuerende, want die voerigen soe gerovet und spoliert hadden en yder to lande und to water sonder onderschet, dat alle menschen gemoten verandert worden, und men allnu den hoytevaerers allene waeren solden. Daeromme den 20 Aprilis up und uth treckende, versocht Tyart Hettinge sijn gevangen junge van den droeste thebben, die vole bovenstucken gedaen, ock to Knocke mede gewest, een soldaet doersteken hadde, als Johan Hilliger seede gesien thebben, und was sijnes overmoets seer beruchtigt, olt van 16 yaeren, een stutvoet[1] hebbende.

Overst die droste achte het drouwent neit. Dusse Michael Hoeckar[2] was lutenant bij graef Willum, van Lubick, een[+] beschedene hopman, meer als der anderen eniger. Sijn eerste daet ys, dat he 8 perden lat dorch Aylt Edsema soen van Heveskens in Oterdum halen, und lat sie up

[+]fol. 306.

1) Een dikke voet, vermoedelijk een horrelvoet.
2) Hoeckar, dezelfde als Hoveker, Hoveliker, zooals Eppens hem gewoonlijk noemt.

den borstweringhe umheer trijden, daer dan seer um gevuert worde sonder scade den 25 Aprilis. Overst Onno van Ewsum worde seer ongunstiget um sijn joncheit, vermetenheit, und der partie halven myt der overicheit to Embden, alsoffte des tot tross und wederwille gedaen worde und men anders niet wolden dan overmodicheit tdriven. Des solde Tyaert Tyebbens overster und als amirael erkandt worden, die ock dagelickes to Larrelt sick hilt, myt vrouwen und overdaet sick meest becandt makede. Wolde benae nemandt der uthgewekenen respectieren um to geleyden in die Ommelanden hoere egene guederen, renten, saken to verrichten. Soe doch soe vole familien uth Dam, Fermsum, Winsum und lant verweken bleven to Embden und hoeren verterende bena trostloes gemaket worden, beholden der Gronniger borgeren, soe gevangen west weren und hoere guederen confisciert worden, und dusse worden up straten und wegen voer prijsen geachtet bij der scanze Oterdum und den voerigen hopluyden. Bij welcken Claes ten Buer commissarius gestalt nene gehoer, authoritiet, gelove und raedt helpen muchte, dan scentlicken overreedet und defamiert als een ontrouwer und onman, dat he vole scepen, guederen stedigede na den versche Emse up und nemant muchte der uthgeweken gudt spreken, sonder der hopluyden eerste gunst hebbende. Dit worde geduldet van onse adel, want weinigen van het hoeren to geneeten hadden und benijden den, die het beholden hadden. Und sommigen weren ock die als hoytevaerers bevonden, niet muchten geleyde hebben. Alsoe yst den vroemsten und armste tom laste und naediel gekeret worden. Und aldinck was to Gronnigen gudtcoep und die landen worden tot der meygeren gevallen gebrucket sonder seker huere betalende, soe sie die scattinge betaleden. Ock was die grasworm seer in die landen scadelicken an gras und koeren, dat men meermalen seygen musten. Men geloveden neit anders, offte dusse graswormen wassen und comen van die lange startte meygers[1)], die des harvest

1) Meyger = maaier; hier is met langstaartige maaiers blijkbaar een soort vliegen bedoeld.

up sommige landen verbleven, dorch den weke winter[+] und bosen nevel in sodanigen Egypschen plage verandert sindt worden, doch meer in Oestvreslandt dan den Ommelanden, dat men an vole weydtlanden und hoylanden wanhoepeden gewass to geneeten. Dusse woerm was niet overall, offte kunde in sommige guede landen niet evenvoel scade doen. Want in alle dorperen was die ene venne gudt offte matich, die ander gans vernelet. Jae in sommige landen die hoechten meest und wallen sonder grasspier, in anderen die leechten und wallen an best bewassen. Und die wormen worden up huysen und in die goeten bevonden, dat men noch twiveleden, waer heer gewassen offte worden weren up sulcke verscheide plaetsen. Dat men ock alsoe in die bowlanden befonden hefft, daerum[1)] sommige an koeren, gras und suvel despereren musten, sommigen groten gewyn verhoepeden. Want to Gronnigen und Embden een tunne roede botter gelden muchte 28 und ock 32 daleren, die nije maerscappen[2)] 33 daleren. Und meeren bevreset worde uth orsake van dusse woerm, die de Oestvresen amelt nomen, dat doch anderen creatueren sindt, pysymkens[3)], formicae. Doch nene andere remedium muchte emandt weten, dan wat landen onder water west weren, die worden gudt an gewas. Offte soe men die zielen upsperet hadde, und het water over alle landen hadden lopen laten, solde niet seer gescadiget hebben den vruchten, als nu die woerm. Ock gingen[4)] sommigen luyden des nachtes voer sunne und veegeden den worm tsamen, und smeten sie bij vaten vul in die sloten. Want sie des nachtes sick blotet und het gras und koeren verteret. Arme luyden, die een enich venneken hadden, prickeden sie myt voele tanden, als een heekels tanden van spijgeken gescappet[5)], und doden sie, want die worm neit diep licht, even an den wortell. Na hoege wateren und natte yaeren wisten neit van dusse

[+]fol. 306[v].

1) H.S.: daeran.
2) Een verzamelmaat, ter grootte van ± 300 à 320 pond.
3) Nog heeten in het Groningsch deze diertjes ‘pisiemkens’.
4) H.S: gringen.
5) Als de tanden van een hekel van spijkers gemaakt.

woerm, dan in droge, hettige yaeren und in weke winteren. Ock gelicke plage was vole onder die beestens als koygen und enteren, die myt koeve[1] offte longen und leveren swellinge in water dick und breet versmoreden, bij den ene meer als den andere huysman, bij 20 yae 30 koygen; und dit in Oestvreslandt als den Ommelanden, daer dusse verleden yaer 84 und 85 seer mede gedacht sal worden.

Die annemunge und huldinge des konicks van Vranrick worde even soe suspect geholden als alle raedtslagen hemelicken und verdeckt bleven[2]. Und die stadt Antwerpen hiel belecht und bena desperaet bleff. Und yn Vreslandt landsdagen besworen woren tot swijgent. Daeruth ys dusse consultatie weder vorcomen und bij sommigen uthgesonden.

[+] *Aristocratica ordinantie um een ewige unie tstellen enes getrouwen der Nederlander raedts.* 1584.

[+]fol. 307.

Nadem wij in die vorige handelunge gaer weinich gesproken hebben van den hartoch van Aniou und dat Hoechduytsche verbunt, und wij dan noch niet twivelen offte voele solen sick derhalven verwonderen, soe hebben wij nodich geacht wijders to verclaren, wat domaels unse vornement gewest is, als naemplick, dat wij neit solen berichten, welcken van tween den landen nuttest were, dan allene to bewijsen, dat wij ons sulvest myt enen gueden eenhellige ordtninge moet versekeren. Want yst het den overwonnen hoere beholdenisse, und gene beholdenisse to wachten, voel meer sal het den onoverwonnen hoere beholdenisse wesen, up gene beholdenisse dan van hem sulven to hoepen, uth oersaken, dat die nooth dwinget moet to gripen und een bestendige resolutie tnemen. Daerentegens, die toverlaet van vremde

1) Koeve, kove of koge, een Oostfriesch woord voor longziekte van het vee.
2) Het is eigenaardig, dat Eppens nog steeds vreest voor de Fransche souvereiniteit, hoewel Hendrik III de Nederlanden reeds in Maart had afgewezen.

hulpe und desgelicken voerslagen ons in die sorchvoldicheit van onsere selvest inlandtsche bescherminge slaperich und onnachsaem maken, tot grote vordele van onsen vijanden, gelick dan (Godt betert) bij voele exempelen in desen landen openbaere geworden ys. Wij verstaen die sake alsoe, dat offt alschoen unse macht und middelen klein synnen, soe wij dannoch deselvige eenhellicken myt guede ordtnunghe beleyden, dat wij des tmeer die bijstandt der uthlandtscheer verwerven solen. Ten weinichsten sal die vijandt middelartidt, dat wij dusse hulpe vorderen und anbrengen, ons niet soe lichtelick als tot noch toe bescadigen.

Alles gevallens hebben wij nodich geacht den prince to Uranien dat gewalt in die crijchshandel offte dictaturam over alle die Naerder Geunieerde provintien in handen tstellen, twelck soe mochte verhindert worden doer die ongunst dergenen, die sijne Furstlike Genade nareden, dat he annemen solde[1)] die graeffscap van Hollandt und Zielandt, soe ys het, dat wij myt vole reden hebben bewesen, dat sulckes ongeloeffelicken ys, dan he nummermeer tot ehergyricheit geneget is. Ummers woe groten overwynner he van sijn vijanden ys west, noch voel meer hefft he sick sulvest overwonnen. Und offte alreede die Hollanders hem daerto hadden konen bewegen, und die saken under die regerunghe van den hartoch van Aniou sulckes lijden conden, und he sege, dat het doer die[+] navolgende veranderinghe die landen oevel voergaen wolde, soe ys he doch soe een grootmodich vorst, dat he gene ehere sal annemen tegen dat gemene wolvaren, want sijn geboerte, sijn doechde, sijn heerlicke daden hebben hem ehere genoech thogestelt, doch offte he sijne naem am hoegesten vermeren wolde, soe can he ya doch up aerden hoeger ehere neit becomen, als dat he ys een vader des vaderlants. Die wijthberoemde Publicola[2)], wat voor een heerlicke roem hefft he becomen, dat he sijne behuysinghe offte koninclicke pallass ylendes up enen morgentijdt

[+]fol. 307[v].

1) H.S.: soldie.
2) De bekende consul P. Valerius Publicola.

tot an den gront hefft doen afwerpen, umdat sulcken vorstlicken pracht den borgeren tho Roem neit wol gevyl. Solde dan die prince tho Uranien sijn roem und heerlicke naem niet voel vorder doer die ganse werelt verbreyden, soe he umme dat gemene nutte neit een pallass underworpen, maer twe scone vaste und vermogende landtscappen affgeslagen hefft? Salt hem neit tot wisheit und bescheidenheit gerekendt worden, dat he die medicamenta na die gestalte des crancken lives hefft weten to veranderen.

Overst daer wij jegenwordelick am meesten mede becommert synnen, ys die raedt (ordineren), dan sonder trouwe raedtsluyden ys der heren und vorsten conditie die alderslimste up aerden, want nu nimmermeer noch so guede, wijse und kloecke vorsten gewest synnen, die neit doer boesen raedt vorvuert syndt. Soe dan die grotste swaricheit in die verkiesunghe van vrome raedtsluyden gelegen, die ock tot beholdinge und bescherminge onser gemener vrijheit (und waere exercitie des religioens) gecoren und gestalt worden. Soe hefft sick nemandt to verwonderen, dat wij den Prince deses gevaerlicken lastes ontlediget, und den Generale Staten (die dat gehort) ten last gelecht hebben. Bovendat hebben wij een gans noetwendich onderscheet tusschen die Staten van en ydere provintie, den Staten-Generael und den Raedt bij den Generale Staten tot der landen bescherminghe verordiniert. Als ock nodich to onderscheiden die politsche raden und die raden des gerichtes. Dan daer synnen tweerleye regerunge, die ene politsche, die ander van die gerichtssaken. Die politsche regerunge sicht up het wolvarent van die[+] gansche burgerschafft to gelicke. Overst dat gerichte up een yders gerechticheit offte ongerechticheit int besonder. Und hier sien wij een schone heerlicke gelickenisse offte harmonia. Dan gelick wij hebben besonder steden und provintien, und die generalitiet van voele bij den andere geuniert, alsoe hebben wij ock verscheiden raeden der justitie, particuliere, provintionale und generale, particulare bij die magistraet in enen stadt, provintiale bij cantzelaers off presidenten und raden in idere provintie, generale van vole provintien tho samen, hetsij dan in ordinarys parlementen, offte extraordinarys revisien. Even

[+]fol. 308.

also hebben wij ock politsche regerunge, particulare, provintiale und generale, particulare bij die overicheit van den steden, hoere raeden offte vroethscappen, provintiale bij die Staten van een ydere provintie offte hoeren committierden, generale van voele provintien to samen doer vergaderinghe desnoeths myt een verbont verenicht.

Welcker onderscheet en yderman sal anwijsen, wat dese raden yder in sijn beropinghe hebben to doen, ten eende die politsche myth die van gerichte, und die van gerichte myth de politsche sick neet bemoyen, ock dat die van ener art und gestalt synnen van regeringe (hetsij politsche. offte des gerichtes) sick den under anderen niet vermengen. Als wij hier bevoerens verhaelt hebben, dat tusschen den Staten in yder provintie, den Generale Staten, und hoer Raeden myt grote onordunghe gescheet is, und conen ock neit swijgen, dat an ytlicke oerden de provintiale raden des gerichtes sick niet vermidet hebben, de politsche regerunge der Staten van hoere provintie anthonemen und in plaetse van richtsbedenunge na horendt gevallent over des landes penningen to disponeren.

Dan het moet gewisselicken in die regerunge van landen und luyden alleens togaen, als in die regerunghe van een goeth huy(s)gesinne, daer die huysvader enen ideren sijn werck und ampt bestemmet, und nummermeer tolaten[+] sal, dat die ene des anderen beveel understae, want so daerentegens geschede, sal sijn huysgesin vort in onordunghe, van onordtnunghe tot armoet und ten laesten van armoet gheheelicken undergaen; hoe voele meer die gemene regerunghe, die van so voele duysent huysgesinnen vergadert synnen. [+]fol. 308[v].

Soe weinich overst hebben die provintiale raden, die justitie bevolen ys, myt die politsche raden sick to bemoygen, dat het ock die Staten van hoere provintien (so lange daer gene overheer en ys) tostaet up hoere handel guede acht tnemen, de personen na gelegenheit der saken to veranderen und in plaetse van den verstorven off affgesetteden anderen to stellen.

Daerneffens hebben die Staten to bedencken, dat die raeden des gerichts to horer versammelinge neit en gehoeren, maer daeruth moten geholden worden, gelick in

Vrancrijck dickwijels geschiet ys. Wandt dat in Vranrijck die authoritiet van die Staten to niete gemaeckt, und hoer regerunge in tyrannie genoechsaem verandert ys, dat hebben die parlamenten doer hoere listighe practiquen, die sie uth hoere listige legisten gesogen, tegens den van den adel (dewijle sie myt den krijch doende weren) lichtelicken to wege brachten[1].

Doch als wij marcken die rechte orsake van die dicke verhaelde unordunge, so soelen ock wol verstaen wat remedia darto bequaemst om to gebrucken synnen. Die orsake van alsulcke onordunghe ys: an die ene sidt entweders die onwetenheit off die cleynmodicheit van degene, die hoeren bevolen ampt neit to rechte uthvueren, up die ander sijdt ys die orsake van onordunghe die schalcheit und ehergyricheit van diegene, die up sulck weten to wachten und alles tot hoeren vordeel to wenden. Daeromme yst vor alle dingen nodich, vrome, verstandige und standafftige radesluyden to kesen, soe wol in politsche, als in gerichtssaken, die de palen und limiten hoeres upgelechten ampts weten und kennen, wat hoer tostaet[+] off neit tostaet, und sick binnen dieselve palen alsoe weten to holden, dat sie noch doer ehergyricheit, noch doer kleynmodicheit, noch dor geltgyricheit, noch doer onerfarenheit daer en buyten niet wijcken, noch an die rechter, noch an die luchterhandt, gelick en yder bekendt ys, dat ydtlicke politsche raden myt waerheit neet recht geweten en hebben die name hoeres ampts, doe sie sick hebben nomen laten Raedt van Staten, na gebruckelicke wijse van die vorighe monarchen, daer sij gecoren und gestalt weren als raedt van die landen, neffens die angenomene prince. Waeruth ock geene cleine onlusten gevolget synnen, want men ten eersten in bedencken hefft gebracht, dat die Prince dese Raedt, als alle andere princen hoeren raedt van staten sells keesen und committeren musten. Ten anderen hefft sick begeven, dat na des Princen ungeluckelicke affscheidinge die Raedt ock gelickelicken uth hoeren bevolen last und dienst van den landen gescheyden ys. Effen alsoe, off die Raedt den

[+] fol. 309.

1) Lees: to wege gebracht.

Prince als den landen (darto he nochtans gestellet was) gedient hefft, waerdoer dan die van Brabant und Flanderen in een ganslick verloep van hoere saken gecomen sindt. Und soe die Raedt up die ander sidt van Maese (het were doer geledene trotz offte kleinmodicheit) van gelicken gedaen, und daermede vuldaen hadde die menunge van diegenen, die hoer als belettinge van hoer scadelicken vornemendt gans neit vermogen, soe weren doch hoer saecken in gelicken off in groter verlop geraden. Wij swijgen myt wat onbestendicheit men thogelaten hefft, dat tegens het besworen verdrach die uthlandtsche gardisonen in steden und starckten gelecht, dat men myt ydtlicke van den Rade dages hemelicke achterraden in des Princen slaepkamer geholden, und dergelicken meer.[+] Doch onse vornement ys neit anders dan to bewijsen, dat het alles an die vroemheit, verstandicheit und bestendicheit van die radesluyden gelegen ys, die de kentenisse hebben van hoere ampte und bynnen de limiten desselves weten tblijven, die het ansichte, tegenwoerdicheit, sprake und handtierunge van princen und vorsten gewoentlick synnen, sick daeromme buyten horen plycht ten eneren noch ten anderen bewegen laten. Dan hoe voele heerlicke scone conditien daer synnen, als die beschermers und behoeders derselviger neet vroem noch standtafftich synnen, so binnen sie niet anders als bespotters und stricken der tyrannen.

[+]fol. 309[v].

Het ys to beclagen, dat vast alle vorsten besettet und ommeringet sinnen myt die verderffelicke arth der glysnaren und buyckdieneren, ock der gestalt, dat vrome, guede raedtsluyden geen gehoer hebben, jae gans verachtet und gehatet worden. Dieser glyssenars neringhe und handterunge ys allenthalven volle neuwe radesslagen vor to brengen, daermede die synnen der gemene vorstroyget und verhindert worden een guede und bestendige resolutie to nemen. Und so se dan den vorsten edtwes overreden, daerto dat gemene volck niet to bewegen en ys, so arbeyden se vlijtich, dat die saken doer andere mannichfoldige raedtslagen (sonder edtwes to besluyten) totdat utherste verloepen, daermede dat arme volck uth dwingende noedt neet allene bewilligen, maer ock sulvest

demoetlicken begeren, dat sij nummermeer anders solden gedaen hebben.

Up dusse wijse hefft men die Naerder Uthersche Unie ja van anvanck myt hemelicke hinderlisten to onderdrucken betracht, die Raedt daerna bij die Generale Staten upgerichtet, sijn macht, authoritiet und middelen (sonder welcken hoer onmogelicken wol to regeeren) an allen oerden gesocht to becorten, gelick dieselve in bevorderunge van chrijchdisciplin neit allene ys belettet worden, dan ock tegens hoer die hoepluyden und rentemesters[+] angerisset und in hoer wrevelicheit gestuert sijn. Jae sommige guede raedtsluyden, neet van die gringste provintie, conen sick wol erynneren, wat sie cortelicken in den landen van Overijssel und up andere plaetsen tot den eende vorgenomen hebben, daermede die Raedt neit allene in kleinachtinge, maer ock in gevaer hoeres lijves to brengen. Deser orsaken halven ys die krijch sonder beleydunghe, dat chrichsvolck sonder veltheren und die hopluyden sonder betalinghe gebleven, und men hefft die beschermínghe deses so heerlicker landtscappen an edtlicke oerden onvervaeren jungen luyden, jae onderwijlen den sotten moten beveelen. Eijliever, tot wat ende meenstu, dat die vijandt sonder slach offte stoet cortelingen over twe grote lopende wateren bet in die Veleuwe ten anscouwe van onse chrichvolck gecomen ys? Hefft men neit ruyteren und knechten in Amssfort um hoer nabueren to beanxtigen gesonden, doe die vijandt sick rustede um over tcomen? Hefft men dengenen, die deselve tijdt hoere hulpe anboden, um den vijandt to weren, niet affgeslagen? [+]fol. 310.

Doch dese und dergelicke raedtsluyden, die daer een onordtlick voerloep der saken ex aristocratia in anarchiam, ex anarchia monarchiam menen to verrichten, die weten endtweders neit, met wat groter gevaer sulckes vor den ogen onser vijanden geschee, offte se synnen onse vijanden verplichtede pensonarii, want soe sie den konick Philippo dese landen to overantwoerden gesworen hadden, so konden sie dat noch sekerer, noch behendyger doen.

Dit hebben sie alreede darmede to wege gebracht, dat allenthalven voele luyden, ock ydtlicke van grote anseen doer dese onseckerheit in sulcken vertwivelinge geraden

sindt, dat sie dorven onderstaen uns to bereeden tot die versonunghe myt den konick van Spannien, welcke[+] crancheit als die krefft[1)] dat ganse lijff haest wordt vergyfftigen, eher dat men sick hoden sal, het weer dat men ilendes daerynne voersehe. [+]fol. 310[v].

Hieromme ys het, dat wij tot een noetwendighe artzenie uth dringende noet die gansche landtscappen beropen hebben tot die Naerder Utersche Unieon, versekert siende, soe die vast geholden were, soe weren wij lange tijdt van onse vijanden verlost und gereddet gewest.

Overst men hefft sie mennigerley wijse verstoret, ya van hoeren anvanck, soe vroe die onrouwighe geesten in hoer gemoet begrepen hebben doer verwijringhe van dese aristocratie de Hispanische monarchie in die Fransossche, off so die saken nu laten insien, in die Batavissche to veranderen; doch were het ongeraden gewest van stonden an und vorts sulckes to vullenbrengen, diewijle men sulcke van dergelicke veranderinghe myt gemack doen, und daerentusschen evenwol voer een weinich tijdts die schijn van vorighe regerunghe beholden muste. Wordt daeromme die Lantraedt, alsnoch den schijn van die vorighe aristocratie dragende, na lange erwegunghe upgerichtet, doch neit myt der menunghe, dat dieselve so lange blijven solde, dan se hadden hoeres bedunckens weegen genoech um dieselve to dringen, dat sie niet verharren conden, soe dieselve doer die boven voergebrachte swaricheiden ock tot deser tijdt nummermeer solden verharret hebben, het weer dat tot hoer bestendicheit doer Goedes genade allen onvall onverhoepter wijse hadden overwonnen.

Wijders hefft sick begeven (diewijle men desen Raedt hierdoer niet hefft underdrucken conen), dat men alleen myt dre provintien, als Hollandt, Seelandt und Utrecht, een nouwer besonder verbondt antogripen voergenomen hefft, der menunghen soe die Uterschen sick datselve tegenraden lieten, dat men sie gans und gaer verlaten wolde. Bovendat comen wij in ehervaeringhe, dat die[+] minste verdorven landtscappen, hoere umliggende bondt- [+]fol. 311.

1) Krebs, kanker.

genoten (die hoer tot een voerscants gelegen, und die ganse anstoet lijden moten) wijders gene off gans geringe hulpe doen willen, hetsij dan dat se hoere steden und vesten hem in die handen stellen.

Endtlicken spoert men allenthalven, welcker gestalt getrachtet wordt dat overste gebeet bet up den greensen des groten meers to brengen, und den prince van Uranien (soe he deser raedtsluyden begeerte nacomen wolde) datselve to overandtwoerden.

Welcke beleydunghe die hartoch van Aniou vaken int verborgen sick beclaget hefft und betuyget, dat he all to voele bedrogen was, daerover he ock gewisselicken tot die ongeluckelicke daeth van den soventeynde Januarij, als doer verdreet und mystroest verwecket ys west.

Soe nu alle dese saken ganslicken wederstrijden neit allene die Naerder Utersche Union, mar ock der landen vrijheit (waeromme wij die wapenen tegens den konick Philippo angenomen hebben), und soe wij dan jemandt (he sij wel he wyll) sulckes waeromme wij desen crijch vueren, tolieten offte vergunden, solden wij daerdoer niet alleen tot een neuwe tyrannie geraden, maer ock bij alle vorsten und gewaldigen dat recht und die gunst van onse angenomen wapenen verleesen, jae voer uproeryge, wederspannigen und affelligen geholden worden. Daeromme is het vast, dat wij gedrongen worden tot deses verbondes wederropinge.

Dan daer sulcke glysenars angenaem syndt, die alle hoere raedtslagen daerhen driven, graffscappen stifften, abdijen to overcomen[1)], daer sulcke tellnerlickers gehoer hebben, dat die convoygen van die ganse provintien dergestalt to ontfangen verordiniert worden, dat die Staten van dieselve offte hoere Deputierde Raden noch huydigen dages niet weten, woe voele hoer egene convoygen ynbrengen, voel mynner is het, dat dese pennigen den[+] gemene buydel erlangen conen. Daer sulcke buyckdenars angenaem synnen, dat doer hoer die vorstelicke tynden, tollen und dergelicke gerechticheiden (lasten) den gemene standt ener landtscap affgenomen und die ene offte die [+]fol. 311[v].

1) In handen krijgen.

ander stadt geschencket worden, daermede die staten und steden tegens den anderen in twist, twidracht to holden.

Daer sulcke oerenblaseers in groten ansient synnen, die doer hoer voergevent die treefflickste meer- und stroemsteden dermaten besettet connen holden, dat noch die Generale Staten, noch hoere Raeden geen authoritiet hebben die gardisonen to doen veranderen.

Daer sulcke valsche raedtsluyden gelove und gewalt hebben die versammelinghe van ganse provintien tegen hoeren geweten to overreden, dat se om hoere macht tsamen in 't corte getogen des to starcker to maken (noemplick um dat ganse gebeede under hoer clauwen to vangen) up dat verluss hoerer nabuer bundtgenoten teyn off twalff steden weinich achten musten.

Daer sulcke lieffkosers in walachtinge bynnen, die dat verliess van hoerder bondtgenoten landen und luyden (doer voergemelde utherste verloep) voer gewyn rekenen, updat dieselvige weder verovert siende voer conquest muchten geholden worden.

Daer men endtlick siet, dat wij tegens den konick Philippo soe enen swaren crijch vor onsen vrijheit (und religioens exercitie) solden angevangen hebben, umme in plaetze van die Spansche tyrannie, enes soe geweldigen vorsten, die tyrannie van een so geringen halven insula to erlangen, doch dat in alle dese handelinghe sulcke tellnerlickers (ipsa corruptione corruptiores) die angeboeren genedicheit des princen tho Uranien misbrucken, und sick myt den mantel sijnes geloves, authoritiets, heerlichen romes und naems bedecken soelen, uns under dat screckelicke juck van die ewige egendoem, und sijne Vorstlicke Genaden um lijff und levendt, gudt und bloet, eher und glimp tho brengen. Liever, sindt dit neit reden[+] genoech um die versammelinge van die Naerder Unie to bestemmen? Is ten eersten die ynbroeck neit daer, is ten anderen die generalicke noeth van alle dese landen neit nabij de doere? Hebben ten darden die van Vlanderen in Decembri laestleden datselvige niet myt allen vlijt gevordert? Is dat verbondt offte Unie niet ewich, unwederroepelick und onbrekelick? Hebben die provintien ene den andere neit gesworen in ewicheit bij den andere to

[+]fol. 312.

blijven, al weren sie alle man een provintie? Dracht dan dess verbuntenisse niet daeromme die name van die Naerder Unie, umdat sie doer die hoechste noet naerder und vaster besloten ys und in dese gevaerlicke tijden uns voer een gewisse thovlucht denen moeth? Is het daeromme ock niet, dat een provintie alleen die uthscrivinghe van die unieerde provintien versoecken mach, dat wij ock hoer niet sonder quade menunghe affstaen connen? Kortelicken um to besluyten, soelen wij diegene, die dusse versammelinge gherne belettet segen, even so vroem achten moeten, als sochte he die bijeencompst van die Staten to verstoeren? Dat ys, als were he een vorstander van die Hispannische tyrannie.

Niemandt ordele nu, dat die voergestalte remedia ungebruckelick synnen, diewijle sie recht wederstreven dat boese, welcke doch duslange duert und gebruckelick ys bevonden. Nemandt vercleine ock die middelen unses vermogens, gelick dan doer idtlicke underdanen meer gescheet ys, dan doer onse vijanden. Tot wat eende, weten sie gaer woll, als naemplick um ons doer kleinmodicheit an dat gewalt van een neuwe monarchie to brengen, bij diewelcke sie meer ansiens und gewyns becomen muchten, dan sie bij dese jegenwordige regerunge weten verdient thebben. Het ys ons neit vergeten, hoevoele die convoën dem Hartoge voer jaerlicke upkumpste[+] gelden muchten, daeruth wij hebben dan wol to erkennen conen, hoevoel meer die generale middelen nae verglicknunghe worden doen. Wy synnen ock neit soe but, dat men ons darve bestaen to overreden, als were het niet so wol doentlick die generale middelen van die incomende und uthgaende waeren up die utherste paelen van die ganse landtscap to ontfangen, gelick het die Hollander und Zeelander up hoere egene palen doentlick is.

[+]fol. 312[v].

Wat wij van die munte gesecht hebben, dat is den Generale Staten dikwijls claer genoech vertoent gewest, dat het ongelick meer den landen solde anbrengen, soe men ydtlicke unrechte munte affdoen und niet langer gedulden wolde, dat men doer egene baete myt schande und schade van die generalitiet hoer verdedingers tho hove to coep vinde.

Die brandtscatten und confiscatien in Brabant, Gelderlandt, Vlanderen, Overijssel und die Vresche Ummelanden soelen neit weiniger upbrengen als die convoyen, jae solen ongelick meer doen, soe vro dat wij een veltleger hebben. Und die straffe der overtrederen sonder waerscouwinghe (anders dan tot noch thoe) die rechtveerdighe justitie to rychten bevolen. Liever, ys dat neit dat enichste und voernempste stuer, daermede unse vijanden uns becrijgen? Sie overst vermogen sulckes und wij neit? Hoer compt het in hoeren crijch to hulpe, und an deser sijdt ys het der bueren knevelars rente, hoe kunde het anders tot het utherste comen?

Nu vragen wij die Staten van een yder provintie, offt sie in hoere geweten neit bekennen moeten, soe alle dese pennygen to samen in des generalitiets scatcamer gebracht worden, und sie gelicke vlijticheit anwendeden tom eende dieselve pennygen (ider in sijn gebede) worden upgebrocht,[+] gelick sie tot noch voer hoer nutte gedaen hebben, soe sal ons gans niet ontbreken, maer sal voel overblijven. [+]fol. 313.

Die convoyen conen wij neit gringer achten, als up hundert und vijff-und-twintich duysent guldens ter maendt, die munte und brantscattinghe up twe hundert duysent gulden ter maendt. Voer vijffundtwintich duysent voeder wijns, off hundert vijfftich duysent Nederlandtsche amen, ider aem teyn gulden van generale middelen, coenen alle maendt hundert vijffundtwintich duysent gulden upbrengen. Als nu up een yaer doer alle dese landen allenich sesteynhundert duysent aem byers gedroncken worden, dat eene halve diel up teyn, dat ander up twintich stuvers an gelt gerekendt, soe were het ock alle maent hundert duysent gulden, uthgenomen die generale middelen van solt, smeer, seepe, keess, und van droge waren, welcke tom diele ingew... let[1)] licht sinnen tegens datgene, dat an die andere middelen mochte gebreken. Solen wij noch alle maent beholden bij die sesshundert duysendt und alle sees weken bij die negenhondert duysent guldens.

Bovenden dat wij den vijandt den cop boeden und

1) Dit woord is door een inktklad niet geheel leesbaar.

hem affbroecke doen konden myt dat halve diell gelicker heerkrachten, als he to velde brengen moet. Orsake, dat wij alle tijdt unse starcke steden und tovluchten hebben, de vijandt sijn pas over die stroemen beletten, off hem ten halve overcompste angripen, off dat van een gudt leeger (hem die privande allenthalven aff to snijden) vorhen affnemen konden.

Ock ys die victorie neet gestelt in de mennichste van crijchtsvolck, overst (naest Goedes genaden und zegen) in guede wapenen, hefftige oefftinghe und vorsichtige beleydunge. Dan wij sporen, dat alletijdt diegene, die sick up hoere grote krafften verlaten, daermede bedrogen und overwonnen synnen. Dan grote mennichte brenget[+] grote onordunghe und doet die menschen vertrouwen up hoer egen crafften (darmede he die torne Goedes up sich verwecket) und verslindet (umsunst) die heerlicheit und rickdoem van den landen, gelick dan cortelick unss wedervaren ys, die wij vole duyseden reysigers und een groten hoep voetvolckx int velt gehadt, dan neit anders uthgerichtet hebben dan onse bedorvenisse sulvest. Even alleens off sulckes to sulcken eende bij degene, die uns wederomme tho de Hispannische off andere gelicke geweldige regerunge voeren wollen, under den schijn off deckmantel van die gemene erreddinge voerbedectelicken gevordert und vullenbracht were. [+]fol. 313.[v]

Umsunsst mogen wij wol seggen, diewijle het tot onser tijdt neit gescheen, dat die crijchsluyden niet die vlucht genomen hebben, soe balde dat die dre offte veer eerste geleder geslagen sindt west. Jae soe dat het mererdiel van die overentzige hoep, die ene doer den anderen up die vlucht gedreven sinnen worden, eerdat se de vijandt recht onder oegen geseen hebben. Nochtans willen wij neit weinigher int velt brengen als dreduysent lancieren und vijffteinhundert reysigers myt lange und corte bussen, seesduysent spiesen, veerduysent schutten, tweduysent musquettierers und een temelicke getall pionieren. Overst geen dinck hefft ons meer gemangelt als een gudt krijgesoverste offte veltheer. Wij hebben alle tijdt in dienste gehadt over de tweduysent peerden, naemplick up het minste in Vlanderen achthundert, in Brabandt bij die

sovenhundert, in Hollandt, Gelderlandt und Vreslandt tusschen soven und achtehundert. Daerto gevoeget uth die besettinge ten weynichsten vierduysent voetknechten. Daermede solde men den vijandt vaken und in voele plaetsen sijn anslage verstoeret und affgewendet hebben. Dat neet gescheet is, dat compt allene bij mangel van een hoefft offte veltheer. Dor desen mangel unse sake benae tot het utherste gedreven, und die tucht off crijgesdiscipline soe ovel verkiert, dat die crijchsluyden sick begeven hebben tot allerleye roverijen, lasterende growlicheiden[+] vor Godt und den menschen, sulcke tot gene tijden bij den heydenen, Turcken off [+]fol. 314. Spangerden gehort, wij swijgen gebrucket ys. Daeromme sie ock allenthalven voer hoeren vijanden veltvluchtich geworden, als diegene, die, in hoere geweten geslagen, den torn Goedes und die screckelicke straffe der untellicke helsche duyvelen voer hoeren ogen hebben geseen. Daermede dan die unschuldige vrome guede gesellen eedtwes in schanden off gemeentlicken geboert ummehals comen. Daeromme die crijchsdispline den soldaten meest van noden ys.

Doch muchte men vragen, off wij neit alletijdt enen Raedt in den landen gehadt hebben, die sulckes behort voer tcoemen und to straffen, daerentegens hebben wij bevoerens genoch verhaelt, ho men die hoepluyden tegens den Raedt gestijvet, angesporet, und darneffens hem van alle middelen (sonder diewelcke geene disciplin to holden ys) berovet hefft. Umme dese orsaken holden wij soe hart an, dat men die prince tho Uranien de regerunghe (offte dictaturam) in de handen stellen wolden van den landen, daermede he beweget worde sick int velt tbegeven, gelick dat ampt van hem sulvest medebrenget, und van anvanck, dat up aerde enighe regerunge gewest, stedes gebruckt ys. Alsoock dat wij dengenen onbequaem achten tot die regerunghe, die sick int velt bij sijn crijchtsvolck neit vynden lath.

Waerheer ys die loffelicke roem der Greeckschen und Roemschen vorsten gecomen, dat se uth hoere pallasen off raedtcameren, als die arme Sardanapalus den crijcht beleydet hebben? Gaer neet. Waerheer dan? Dat sie hoer hoff int leger bij hoere krijgesvolck geholden und lust

gehadt hebben, die bloem van hoeren onderdanen (dat nu schuym ys) int velt to regeren, myt deselve, als trouwe heerders gebort, tot hoere gemene bescherminghe lijff und levendt to wagen. Dan wat ys daer lofflicker, lustiger, heerlicker under de sonnen, als dagelickes vor+ dijnen ogen to sehen de voernempsten, dappersten und trowsten dijner onderdanen veerdich, gerustet und modich myt dij to leven und to starven? Als du lust hefft to gebeeden (als dat allen groethmodigen vorsten angeboeren), waer ys dat gebeet heerlicher, kunstrijcker, vruchbaeriger als in den velde? Dit seggen wij daeromme toe hefftiger, updat iderman sick ehrinnere, wat voer onrecht sie hebben, de den prince to Uranien uth het velt und veere vant krijgesvolck ontholden. Daer geen heer up eerden bequamer, als die van het soeventeynde yaere sijnes olderdoems over het ganse leger des keysers Caroli V veltheer gewest is und van sijn joeget up daerynne geoeffent ys. Geener ys daer, de dat crijchtsvolck meer gelovens und vertrouwens tostellen, gener die meer versocht hefft und meer bewaert ys, gener is der, die unse wolvaert meer antrefft. Wij hebben gewisselicken die saken wol to behartigen, dan doer sulcke und dergelicke personen moeten onse crijchsluyden wederomme to rechte und guede crijchsdiscipline gebracht worden. +fol. 314v.

Overst voele luyden seggen, het sij neit geraden, dat wij sijn vorstlicke[1)] persoen in gevaer stellen, die konick Philippus compt ock selver neit int velt. Eyliever, bewaert dan Godt neet allenthalven, jae den vromen vorsten als den appel sijner ogen, wente sie hem vruchten und anroepen? Hefft die prince van Conde daeromme gelaten persoentlick int velt tcomen, umdat die konick Carolus daer neet erschene? Hebben dan die modenars den sael des princen to Uranien niet evenwol vynden conen? Egent het neit, dat die veltheer int leger een gudt diel travanten und lijffscutten gebrucke, daer het in steden und buten leeger tyrannisch holden wort? Is dan Godt neit soe mechtich in het velt als yn die pallass? Ho yst het

1) H.S. heeft enkel V.

Moyse, Josue, Davidi, Alexandro, Pericli, Camilli, Fabio, Pelopede, Scipioni, Caesari und alle victorieusen vorsten voergaen, die hoeren naem in veltslachten und anders nergent onsterfflick gemaeckt hebben.

Doch dusse guede radesluyden thonent allenthalven horen voerigen art; sie weten wol, dat int velt prijs und[+] ehere to erlangen ys. Beveelet men dan dat leger een ander veltheren, is he een gringer, soe sal he neit uthrichten. Is he een treffelicker, soe voele prijs, ehere und gunst deselve sal gewynnen, soe vole sal die prince van Uranien verliesen. Evenwol raden se hem aff int velt tcomen, wat raden sie dan anders, dan der landen verdarffenisse doer die gevaerlick utherste noeth? [+]fol. 315.

Overst sijn V.G. sal hoer geen meerder gelove thostellen, allene dat wij myt de vernouweringe des boven gemelden verbonts de middelen van onse beholdenisse vlijtich behartigen, diewijle sie daerto genoechsaem solden bevonden worden und niet ondoentlickes in sick hebben, dan dat wij neit doen willen. Wente ys het mogelick gewest, dat en yder provintie dese myddelen tot hoeren egene nutte to wege gebracht hebben, tegens dat alle gemene verbondt und tot vordernisse des geleveden vaderlandts, solde het dan neit mogelicken wesen, dat se deselve voertan to wege brengen tot voldonunge hoeres plichtes und verquickunge hoeres geleveden vaderlants? Het weere ummer eherbarmelicken, dat een vromer dat boese doentlick und dat guede ondoentlick achten solde, jae als sulcke raedtslagen bestaen muchten, so solde men die verraders niet koenen kennen.

Doch wij hebben den vorstandigen genoech untdecket und ingebeldet die hemelicke listen van die raedtsluyden, die allenthalven hoer egen nutte soecken, daertegens wat uns an gueden vromen und godtvruchtigen mannen gelegen. Ock hebben wij tegens die onordnunghe gestalt die remedia van beter ordnunge, tegens die neuwe vonden bedacht tegens unsere disunion die artznie der voriger Naerder Union, tegens onsen onmacht (d'welcke dan uth[+] onse disunion hadt moten volgen) die sekere middelen van onse eenhillige macht. [+]fol. 315[v].

Wyllen men noch neet tohoren und sick naerder ver-

binden und bedencken, wil men gelicke wol tot nutte van die Generalitiet voer undoentlick holden datgene, dat yder provintie tot sijnen egen nutte gaer wol doen can, laet se dan verloren gaen, die sick selvest geerne und niet wetende waeromme verdoen willen; die bestendige und vrome, de sal desneittomin gans und onbevlecket blijven. Und Godt sal het alsoe voegen, dat die standtafftige van hoere vijanden meer als die unvrome lichtveerdige huychlaers soelen verschonet worden.

Dan het ys allene die Godt der heerscaren, die voer ons strijdt. Hij ys allene, die wonbaerlicke weret, dat dese grote unordnunge unser vijanden na hoeren lust tot noch to niet hefft gedenet, daermede sie selvest in hoere geweten sick verscricken und hoeren Godt dyckwijls lasteren, als were he sulvest een ketter geworden. Daeromme yst ock, dat wij Godt des hemels und eerdtrijckes allene die ehere thoscriven und hem vastelicken vertrouwen, he sal niet onse sake, dan sijn sake, tegens alle menschen hoepeninge (gelick allenthalven gedaen) heerlichken uthvoeren dermathen, dat wij ons vervrouwen, daer die godtlosen sick bedroven sollen, umdat wij weten, dat onse verlossinge voer die doere ys. Wij musten jae unsalige, undancbaere, onreedelicke creaturen wesen, diewijle wij soe dyckwijels in onse tijdt die wonderwercken Goedes over ons als voerhenn over sijn volck Israel gesien hebben, dat wij hem neit vertrouwen und daermede sijn naem groet maken solden. Die heerder Israels sal neit slapen, dat die vorsten sijnes volcks niet vergeten, gelick sie ungeloffelicker wijse dyckwijls krafftich van hem geholpen synnen, daer sie van alle menschen hulpe verlaten weren, als sie ock daerentegens menichmael in groet[+] gevaer und angest gewest synnen, dar sie sick up menschen hulpe alleen sick verlaten hebben. [+]fol. 316.

Hiermede weren wij gemeent onse reeden to sluyten. Overst dewijle en yder vorder sal willen affvorderen unse menunghe van den hartoch tho Aniou und verbyntenisse des Duytschen rijckes, soe wyllen wij den gansen landen wol vrijmodichlick angeven, hoe het voeral nodich tot vernouweringe van die Naerder Union (als gesecht is) enen generale vergaderinge to bestemmen, updat wij

eenmael deselve middelen, die ons noch voerhanden synnen, alsoe vlijtich angrijpen, als hadden wij ons up gene andere vertrostinge to verlaten. Dan diewijle die uthlandtsche middelen nagetracht worden, soe sien wij claerlicken, dat men die inlandtschen versumet, waermede wij dagelickes meer landen und luyden verliesen, dan wij doer uthheemschen hulpe in lange tijdt wederomme becomen sollen. Doch sal men uns hierentegens voerwarpen, hodat men tho sulcken und cortlick een Naerder Union met dre provintien angevangen hefft, naemplick myt Hollandt, Zeelandt, Utrecht. Maer waeromme myt dre? Ummedat men den vijandt met een corte betogene crafft wederstaen muste, und dan die gringste den mechtichsten tot een bastey off voerschans denen sollen. Offte umdat dese dre den hartoch tho Aniou minst verplichtet synnen? Daermede dan die andere provintien vast todringen, dat sie entweders hoer thovlucht nemen tot die Fransoessche regerunghe, offte sick under de raden deser nijer union und regerunghe der meers onderwarpen. Neen seggen sie, maer daeromme, dat men die verstroegede scapen myt gelicker handt, dan dat ener voer dat ander na, versammelen und thoe die scaepstal brengen[+] moet. Uthgenomen dat die Generale Staten in hoer raedtslagen all to langsaem sinnen. Waer ys dan die scaepstall um dusse voerstroygede landtscappen? In dat gemene verbondt van alle die provintien, off allene van Hollandt, Zeelandt und Utrecht, und wel ys die orsake van der Generale Staten langsaemheit? Sint neit sulcke, de hoere versammelunge van maent tot maent vertoegen, van stadt tot stadt verlecht und verandert hebben. Gelderlandt, Vlanderen, Vreslandt, ja Utrecht sulvest wonschen neit lievers, dan dat men die bovengemelte union vernouwe, hebben myt den van Vlanderen sulckes in vergangen Decembri 84 myt groten erenst versocht. Soe nu die scapen sulvest vast begeren tot hoeren rechten scaepstall to lopen, sal men die dan hoer thosluyten, und se tot een ander keeren? Maer wel hefft dese scapen van hoere rechte scaepstall de Naerder Union verstoret? Wel ys die orsake darvan gewest, doe men to Utricht in vergangen Junio 84 to de crijch genoechsame middelen

[+]fol. 316[v].

voer negen maendt eenhillicken bewilliget hadde, dat men also balde deselve wederropen und up de tijdt van dre maent vercortet hefft? Het synnen waerlicken nene anderen gewest als diegene, die dese besundere union van die dre provintien in de cop gehadt und vast voergenomen hebben to driven. Maer wat voer vruchten hebben sie hiermede gescafft? Mistrouwe, ontvremdigunghe der harten, verleess van landen und luyden, vertwivelinge der onderdanen, und vorts alles wat na soe onverstandige veranderinge plege tvolgen. Tom anderen als wij onse bovengemelde verbondt vernouwert und middel int werck gebracht hebben, dan solen wij na der zaken gelegenheit[+] beter erwegen connen, wel van tween de landen nuttelicker wesen sal. Up het minste solde so treffelicke zake myt rijpen raedt sonder bedroch offte onenicheit besloten worden, datwelcke dan ons und den heren, den wij kiesen, beter dan voerhen gelucken wille. Immers solen wij alsdan in die dagelicksche raedtslagen van gene provintie (die sunst myt hemelicke renversalen muchten versekert wesen, dat hoer hoere stemme niet scaden solde) niet overstemmet noch overdrongen worden. [+]fol. 317.

Sulckes seggen wij neit vorgeves, dan van anvanck des werelts is het in gene historien bevonden worden, dat verscheiden landtscappen soe vast als dese tsamen verbonden (als weren sie man een provintie) gelickerhandt enen heren hebben angenomen und gesworen. Doch ytlicke under dieselve tegens verbontenisse sulckes eedes sick int verborgen myt besondere quitantie versien, maer destomyn myt hoere stemme in gemene raedtslagen na des angenomen heren wolgevallen allenthalven gegeven hebben, um hiermede die anderen hoer bontgenoten sulckes over to dringen, daerynne se selvest neit geholden weren. Daeromme ock die gerechte Godt den Hertoch (die sulckes togestaen) swaerlicken gestraffet und hem gewaerscouwet hefft voertan myt dese landtscappen geen verdrach anders dan up enen gelickmatigen voet an to gaen.

Die, welcke nu (updat wij weder tot onse vornement comen) een uthlandtsche verbondt sonder gevaer anvangen willen, die moten in betrachtunge nemen, dat sie sick[+] verbinden myt diegene, die hoer saken vrunden synnen

[+]fol. 317[v].

und gelick tot enen eende trachten, hebben ock wol bedachtelicken over to leggen, offt dieselve bequaem und gewoenet synnen anders van koenlickerwijse tho regeren. Dan daer synnen voele heren, die de onderdanen gesetten niet lijden conen, overst willen dat overste gebeet na hoeren gevalle alleen voeren.

Men hefft uns alletijdt die noeth groet und daertegens unse middelen klein gemaket, daermede onse synnen soe verstroyget und verdonckert bint gewest, dat wij onse egen nutte niet hebben conen onderscheiden. Als overst na beter ordnunghe die noet mindert und unse macht tonempt, so sal dat onderscheet sick claerlick openbaeren. Het sij uns dese mael genoech, dat wij van die provintien (die uns tot den Fransosen geraden, maer sick sulvest tegens hoere inwillinge myt hemelicke quitantien to voeren bewaeret hadden) gaer duytlick berichtet worden, wat wij voertan doen moeten, noemplick, dat wij uns neet vorder dan se, dat is offte neet, offte tho gelicke den Fransoeschen heren underworpen sonder onderscheet.

Die Hartoch sal sick ock wal weten to bedencken, dat he hem geluckelick tho regeren sonder den gemene gunst und hertelicke lieffte gans onmogelicken ys, welcke dan anders neit dan myt woeldoen to gewynnen und to erlangen ys, dat he dan die vijandt in Artoys und Hennegouwen myt erenst angrijpe. Gelick die woldaden die eerste orsake gewest synnen, dat die menschen beschermers tot hoeren vorsten und heren angenomen hebben, also sal ock dese woldaeth die enige orsake wesen, dat wij ons myt sijn Hocheit[1)] in die lieffte versonen und geboerlicke onderdanicheit verenigen worden, daermede he dan dese loffwerdighe und vorstelicke roem sal becomen, dat he allene doer sijne heerlicke woldaden die landen veroervert, und togelick die harten der ynwoneren gewonnen hefft.

[+] Niemant stote sick daeran, dat wij onse naem verswigen, dan hoewol wij ingeboeren landtsaten synnen, soe [+]fol. 318.

1) H.S.: hoch.

synnen wij doch in uthheemscher heren dienst. Derhalven wij wol gheene mangel[1] hebben van guede respondentie, doch tom diele verorsaket worden unse naem noch niet to melden. Tom diel ock neit wyllen, dat jemandt achte, als hadden wij hiermede gesocht unse eegen nutte bij die landtscap und die gemeente to vorderen, den wij nemen den almechtigen Godt tom getuyge, dat wij sonder enighe onredelicke bewegunghe unses gemoets dese gringe raedt unse vrome medeborgeren trouwelick und vrijlick sonder ansehendt van personen medegedielt hebben, der vertrouder menunge, soe sie moet gripen sick daerna to richten, wij solden doer Goedes genaden und hulpe noch idtlicker heren und vorsten verwecken, die de sake myt meerder iver dan tho noch to solden behartigen.

Explicit anno millesimo quingentesimo octuagesimo quarto, anno 84. Describ. 85 27 Aprilis[2].

[1585]

[+] Dan die noet des gemene sakes muchte niet lijden, dat dusse beredunghe muchte int werck gebrocht, und hoepeden und wachteden meer up uthheemsche hulpe [+]fol. 319[3]. und bijstandt uth Vranrijck, daer meer partije der Gwisianer geroepen worden dan gelovet, und voele duyseden van ruyteren und knechten sick sameleden, Vranrick intogen niet wetende waerhen. Uth Engelandt ock, daer Nortfock voer een verreder up nijes begrepen[4], die annemunge van knechten ock verdecket makede. Nochtans ys die besloten und besworen landtsdach in Westvreslandt den laesten Aprilis geëndiget worden und sindt daer gesanden na Engelandt uth Vreslandt gesonden, alsoffte Hollandt,

1) H.S.: mandel.
2) Wij hebben ons onthouden van het geven van een uitgebreide toelichting op dit pamflet, omdat wij meenen, dat het ruimschoots een afzonderlijke studie verdient; maar daarvoor scheen het ons hier minder de geschikte plaats. De laatste zin is van Eppens; hij heeft het pamflet dus 27 April 1585 overgeschreven.
3) De helft van fol. 318 en fol. 318v. geheel zijn onbeschreven.
4) Het maakt den indruk, alsof Eppens meent, dat de executie van Norfolk in dezen tijd heeft plaats gehad. Het kan evenwel ook zijn, dat de geheele tirade niets anders is dan een herinnering aan het proces van 1572.

Zeelandt, Vreslandt, Stycht, Gelderlandt an den kroen van Engelandt verdielt[1] solde sijn, het ander an Franrijck, und alsoe gemener handt die sake helpen een mael[2]. Und worde seer verdeck(t) gemaket, alsoff men neit dencken solden konen, daer men sekere rustinge siende was.

Onder des was to Gronnigen nene sorge, dan stelleden sick offte sie een heel konnickrijck gewonnen hadden, und die sake niet to besorgen als myt suysen und bruysen, sick des 3 Vrijdachts na Paesschen[3] voer hoer Sacraments dracht und bilden in processie bewijsende, droncken und vull myt 3 vendelen borgeren in der stadt ommegaende. Daer Verdugo, hoffluyden, borgemesteren, pastoren, papen, monneken alle myt 2 scolen navolgen moet, bij welcke processie ock gesecht west thebben die graven van Bergen etc. Die lutenandt Mepsche worde vergeten und men vermoden Jochum Ubbena als konick van Gronnigen, want he Gronnigen[4] ontsettede anno 83 19 Junij[5] und die privilegien in Spangien gewonnen hadde anno 82, voer een lutenandt weder to stellen, daer tvoeren een landtsdach um uthgescreven worde. Und ock mede, dat men een nije Oestersche dijcke slaen solden nae Oesterwyrum und Oterdum myt vole landen buyten dijckes tom tijdt-

1) H.S.: verdiel.
2) Deze voorstelling is natuurlijk geheel onjuist. Er is, voor zoover wij weten, nooit sprake geweest van een verdeeling van de Nederlanden tusschen Engeland en Frankrijk. De Staten-Generaal hebben de souvereiniteit eerst aangeboden aan Frankrijk en vervolgens na weigering van Frankrijk aan Engeland. Het gezantschap naar Engeland vertrok den 18den Juni 1585; voor Friesland gingen Jelger Feitsma, Hessel Aysma en Klaas Jongema mede; evenmin als in het gezantschap naar Frankrijk waren hier de Ommelanden vertegenwoordigd.
3) 30 April.
4) H.S. heeft achter Groningen het o.i. overtollige woordje *een.*
5) Ontsettede heeft hier niet de engere beteekenis van een beleg doen opheffen, doch de ruimere van uit benarde omstandigheden verlossen. Immers op 19 Juni 1583 hebben de burgemeester Joachim Ubbena en de syndicus Johan de Gouda, den vorigen dag van een reis naar Spanje te Groningen teruggekeerd, rapport over hun tocht uitgebracht en de van den Koning verworven privilegiën over het stapelrecht enz. bekend gemaakt. Vgl. Bijdr. v. Gesch. en Oudhk. d. prov. Gron., dl. V, blz. 50.

lanck, und die bynnelanden in gebruck und versekerunghe tbrengen. Und worde gesecht, sulickes den Hans Spirata hopman to bestedigen voer welcke duyseden, updat die huysman bij sijn werck blijven solde, mogelicken ock buyten perikel und alleen alles in gelt upbrengen. Want men noch anders nene trost van gelt to wachten hadden, offte weer dat Antwerpen noch weder geplundert muchte worden.

Die lutenandts Mepsche raedt und authoritiet worde myt dussen noch gedacht. Want he benae achte dagen voer sijn doet, to Scermer[1] in sijn uthhoff wesende, vracht enich Embder boede, offte die wech ock temelicken vrij were in Oestvreslandt. Antworde die bode: neenerleye wijs, men moet sick all seer now wachten, sal men daer doercomen. Jae, secht Mepsche, het ys nochtans anders aldaer gelovet. Item men hefft geseen und getastet Mepsche breven an den droste Ocko Vreese myt[+] egener handt ondertekendt, daer die upscryfft was: An den Erbaren wijsen Kon. Mat.[2] raedt Ocko Vrese etc., aldus doergedaen als quasi. Woe daeromme die breven uth Westerlandt van graef Willum und die Staten gescreven an den grave Edzart, droste, borgemesteren und deputieren der stadt Embden sindt verdrucket worden und niet voergecomen, ys uth dussen to verstaen. Want men nabuerscap versochten und alle ongeregeltheit wolden sick ontholden und eernstlicken straffen offte straffen laten, als nu reede van droste gedaen was. Soe men sick ock den vijanden niet wolden gemeen holden und maken daer die mene sake und hoer sulven to Embden to corte doen worden, offte men wolde gherne weten, wat men tot hoer versien solden. Dit ys myt bitter swijgent und onduldelicken benae nochtans bynnenholden, want die capteinen Onno van Ewsum, Hermen van Cl....[3] und anderen spareden den copman nergens to lande und to water, dat en yder genoech bequam to Lier, Oldersum

[+] fol. 319[v].

1) Scharmer.
2) De woorden: Kon. Mat. zijn doorgehaald, met opzet, zooals uit den zin verder blijkt.
3) Onleesbaar.

und anders an vole lasten van schullen, lakenen und andere guederen, dat to Embden die cophandel styl bleff und benae nene persoen overgelaten worden na die Ommelanden noch pasboerten geven offte gelden muchten. Dan allene vrouwespersonen etdwes gunet worde bij den amirael Tyart Tyebbers. Ock die gudt overvueret hadden in hoere scepen, daer worden die arme scipperen um ingesloten und van der Eemse gekeeret. Die uthgewekenen hadden ock nener groter vrijheits um edtwes hoerer guederen, renten und patrimonialen uththaelen, daer die Gronniger doch meest die handen dorch Cornelis Kempis fiscaell uplegeden. Jae, die Hamborgeren gesanden myt Hindricus Gerts secretario to Embden muchten allene myt een diener overtrecken, die anderen musten torugge blijven, want die Hamborgers hadden vole deneren, als die cancelar und eyner van den raedt. Hilbrant Rolteman, een borgemesters soen[1)], worde sijn intocht ock geweigert, hoewol 16 yaeren[2)] landt gerumet, sijn guderen confisciert weren und der religie sonderling togedan. Welckes Onno van Ewsum allene keren kunde uth sijn egene affecte. Arme scipperen muchten nene potaerde uth den Dullart van Fynsterwolde haelen. Den 5 May wort Hermen, die voetknecht in Reyderlant, gekeret niet overtvaeren um des graven Edzart willen enige peerden in die Ommelanden to copen und overthaelen. Jae die Engelsche scepen worden bedwongen hoere vlacgen to strijcken voer een enich potscyp, in droucheit und susicheit[3)], und darna niet wijders, daer men die Koninginne mede tot verlossinge verwachteden. Alsoe worde allenthalven gelevet up der Emse, dat ock Onno van Ewsum den grave Edzart tom trot[4)] van Loegen na Boersum[+] voerbij den borch[5)] myt een jacht voerbij vuer, und die [+]fol. 320.

1) Zoon van den Groninger burgemeester Albert Rolteman.
2) Hij was dus nog een der ballingen uit Alva's tijd.
3) Brasserij, - het duitsche saus und braus.
4) Om hem te trotseeren.
5) Bedoeld wordt het kasteel of de borg van de Oostfriesche graven bij Emden.

graef Edzart to laete gewaer worde, sijn gescut niet konde anvueren. Onno overst vuerede overmodich den 1 May. Onno van Ewsum und Gert Smyt worde balde ock ontscheiden, want die ene den anderen niet respectierde noch verstaen konde und wolde; und wat sie deden, dat worde myt heffticheit gedaen. Als een copman up wat[1] allene sluytende und sijn gelt hem affnemende, want he nene pasbort uth Jeveren hadde, muste een schelm offte verreder heeten. To Oldersum worde ock ener doerstecken van Ewsum, und ys benae synloes, dwinget en yder, dat he ock een screcken makede bij alle menschen und sick balde verrocklosen worde, seggende: he worde doch een plage der menschen sijn. Allsoe were he west van joeget up, dat men hem Onlust noempde und scarsswoerden maekeden: Nobilis est Onno, non vocetur □νος. Daeromme die droste Ocko Vrese dem Gert Smyt liet seggen: Sie solden in den pot koecken alsoe dat sie niet overlopen worde und vergaen.

Dusse upsicht der Westvresche besettinge up den Eemse makede dusse onderscheet, dat soe verleden yaren allene die neit an boerte brochten noch versochten overvaert und uthvaert van guederen an den vijandt, voer gelt den Hollanders to geven, dan allene hoere private sake, und edtwes overgeblevens wolden geneeten und beholden, vaken musten niet gehort noch togelaten worden. Alsoe clagen nu beyde hoytevaerers und die getrouwen tsamen, dat men nene discretelicheit der vromen und unschuldigen maken wolden, die nu noch meer ingekeeret und in hoeren benouwet worden. Dit worde ter orsake gelecht sommigen onser adel, die neit boeren kunden van horen und niet geerne lijden conden, dat en ander het sijnen geneten; offte anderen, die in alles nichtes to verwachten hadden und meenden, soe men neit hadden noch egens, so solden men ock bij dusse verdorven regerunge mede handtholden. Und wort Hindrick Clant bedocht, dat die westersijdt des Dieps[2] niet bewonet worde

1) D. i. op het Wad.
2) Het Diep is het Reitdiep; de westerzijde is dus het Westerkwartier.

up beyder tribuyt, daer Verdugo wal to verstaen wolde, want sijn landen mede wuste weren und nene huysinge hadden noch sulven gebrucken muchte, und boven die scattinge niet geneten muchte. Und worde noch van ener[+] gesecht, die noch buyten hadde, soe sie hoeren muchten ontfangen, dat doch nu anderen boerden und tom diel noch genoten. Soe wolde die vrouwe niet overtrecken und dat halen. So doch bij des hartochs van Alva und corneels tijden een yder vrij behilt, dat verdecket und ongeconfisciert gebleven was. Alsoe worde die huysman des to vrijer in brandt und roeff overgeven van den adel, und worden sulven mysten moeten dat nu anderen inholden, diewijle sie een bloet landt gemaket hebben. [+]fol. 320[v].

Woe die inwoneren ock leveden und tot desperatie gebrocht worden overmidts het voele, lange scatten und vernelunge der landen und verteringhe der gewassen, dat ock die hopluyden und beveelhebben und Delfziel Watertap, Jasper in den Croen als broders privaten, graffen, boenen und kisten versochten, und eysscheden wat hem behagede. Als Jasper in mijn graff und bij Christoffer Ripperda boene versocht hefft um varsche vyssche und duyven die lust thebben, und vort to planten in nije vyssche dijcken[1)], dat gemene man hoer huysen verwanscheden um vrede thebben und mijn vrunden und swageren desvals noch wordt, noch andtwordt dorsten geven und middel soecken, um sulckes tstyllen, offte solde hoer gelick gaen. Und en yder sorgede, dat tot hem ock komen worde. Dit hefft Jasper dorven in Aprilis bestaen, und seggende: het weer sijnen und mijnen landen um anderen disputie mede an den keerse to brengen, tegens Bastiaen Wabbens to Embden, daer he swager van west was an des zaligen soens wijff Katrin.

Ock ys vertellens wert, dat graef Edzart um verhilckunghe sijnes dochters an den palsgrave Lodewick[2)] het bruytscat niet erlangen conde van sijn ondersaten. Und weet, dat onder hem syndt rijcke joeden, soender een

1) Wat Eppens hier bedoelt, is niet duidelijk.
2) Vgl. boven dl. I, blz. 493, noot 1, dl. II, blz. 68.

naemafftiger, Israel genoempt, seer bequaem myt alle borgeren to Embden. Dusse leenet und verlecht den grave Edzart 12000 gulden sonder intresse offte renten, soe he sie muchte tijdtlicken und gewisse wedercrijgen[1]. Overst die tijden sijnde van betalinge, will graef Edzart den joede Israel verplichten und schuldich achten, hem noch 20.000 daleren to verleggen, ter tijdt he die ondersaten muchte to betalinge nodigen. Welckes die joede van sick myt handscrylfft belovende, woert daerna weigerich und secht niet thebben offte to vermogen und trecket to Embden uth und lat sijn gelden blijven. Des graef Edzart gewaer wordende, lat alle des joden gudt und gelt besluyten[2] und besettet het huys myt bewarnisse, und worde in gelt bevonden over 80000 stucken goldes, een groet gelt, to rekenen up drehondert duysent gulden und meer. Dusse joeden weren lieff und weert to Embden und hadden grote vrijheit, dat die predigers des vaken niet myt vermanen richten muchten offte duesten[3]. Dit ys gescheden umtrent Mey. Wil die jode sijn gelt geneten, moet he sijn lofftenisse holden, grave Edzart gedaen.

Scenck[4], een vrijheer van de Staten affdancket eertijdes[+] und nu neit tot sijn contement betaelt und geloset uth die anholdinghe, was to Vastelavent[5] lange to Gronnigen, und hadde myt Nimwegen respondente tmaken van den Staten tdoen wijcken, wehr sie uth sick doende maken hatten prince guvernuer aldar, welckes alles Scenck[4] onduldich nemende, maket sijn versonunghe myt den grave van Muers, stadtholder van Gelderlandt, levert over Blijenbeeke[6], Stralenhorst, twe scansen, daerna een anslach versocht up Nuys, des bisscopsdoems van Coln und rijcks- [+]fol. 321.

1) H.S: crijgen muchte.
2) Insluiten, opsluiten, in beslag nemen.
3) Durfden.
4) H.S.: Scneck.
5) 23 Februari.
4) H.S.: Scneck.
6) Bleijenbeek was een slot van Schenck zelf; als vergoeding verkreeg hij van de Staten-Generaal Overasselt bij Grave. Waar Stralenhorst ligt, bleef ons onbekend; het zal in de buurt van Stralen liggen.

stadt, groet und gewaldich, daer neit weinich guederen und clenodien in gevluchtiget synnen und bewaert worden. Dusse stadt wordt van Scenck und graff van Muers, stadtholder in Gelderlandt, myt 900 perden und 1500 scutten voerbij Wesel treckende, angesocht, dat Scenck een dach reysens tvoeren myt weinich ruyteren, 7 eder 8 perden, up den 28 Aprilis alleen to Nuys ys bynnen gecomen und myt den borgemester vergastet, sijn sake um een anslach to verrichten ontdecket. Und hadde den toversicht enige gevangenen daerto verwaren laten, und sick alsoe tegens den nachte een port begeret geopent, um sick wijders in anslach to bewijsen. Des die borgemester lichtelicken gelovende, doet des nachtes daerna die poerte open, und Scenck holdet den borgemester in gespreck und secht: rijdt vort, daer gij bestellet syndt. Des doende vertreckt niet lange, offt die graeff van Muers ys daer myt sin hinderhalt und aastocht, dat die borgemester secht: her overste, daer comen meer ruijters. Antwoerdt: dat sint die mijnen. Und rijden alsoe daetlicken den geopende poerte yn und bewinnen den anslach, dat Nuyss hoeren wordt sonder slach offte bloet. Und des anderen dages myt den borgeren componiert, wordt die stadt verwaert geholden und die ruyteren rijden vort voer Coln und becomen 16 Spangeren myt privande van huys to Carpen van Ferdinand Loeps[1] und slaen die 16 doet und de privande to Nuys angebracht. Ock ys up sulvyge tijdt to Andernacht gemulstert die ruyteren uth Duyslandt[+] angetogen tot 6000 perden, den koninck van Vranrich to scaden, als men opentlicken seeden. Die borgemester van Nuys valt und vlucht voert und breck sijn been in twe[2]. Hiermede worden die tegenwordige

[+]fol. 321[v].

1) Lopez.
2) Dit verhaal is nergens op deze wijze te vinden. De gewone voorstelling, die wel juist schijnt, is deze, dat Nieuwenaar den 10den Mei 1585 Neuss bij verrassing innam. Terwijl hij zich nog in de stad bevond, kwam Schenck met de bekende aanbieding tot hem, die vervolgens werd aangenomen. In dat geval heeft Schenck dus niet, zooals Eppens het voorstelt, bij de verovering van Neuss de voornaamste rol, die van den verrader, gespeeld.

vrouwen der uthgewekenen uth Gronnigen van Scutendiep verweesen tot Hogenbrugge[1] to vertoven und niet bynnen twesen.

Overst die innemynge des stadts Nuys tom laeste besunder gescheden myt insendunghe sommiger reijseigeren[2], die aldaer hebben voele gecofft und maken laten und wol betalende der amptluyden und knechten gunst becomen und ock geduldet to wanderen und gaen na hoeren gevallen vind doen die diffidenten versekeren, alsdat het guede luyden weren hoer becandt, tom diel holden sick in stillicheit ter tijdt die dach und ure bestemmet grave van Moers, grave Hindrick[3] myt sijn volck niet wijedt aff ys. Und die bynnesten uth een smytshuys hameren und resscap becomen, daermede die sloten der poerten slaen und openen, de wacht mechtich wesende offte reede affgaende, und sindt die ruyteren veerdich rijden yn straet up und daetlicken maken allarm, dat nemandt der borgeren sick hefft dorven zien laten. Und die plunderinge ys eerst angaen dan gestillet, want hier aller geestelicke scatten uth closteren, kercken, capittelen, edelingen partijen hierin besloten, wes in teyn mijle bevreset was und wort scat geacht vijfftich tunne golts, daer St. Quirijn patroen[4] van sulver und golt gesmeet van 4 mannen plegende gedragen tworden; een vrouwencloster wort secht to ransoen tgeven 3 tonne golts. Des vorsten van Cleve lackey warde gesonden in Nuys an graeff Mort[5], wort myt golt behangen an sijn armen, weder uthgesandt an sijnen vorsten und soe dit scat wisselicken, wordt angelecht, is Truckses den Beijger[6] mechtich und rede vulle

1) Een gehucht, alwaar destijds mede een schans was, op een half uur afstand ten oosten van Groningen, oostelijk dus van de schans het Schuitendiep.
2) Reizigers.
3) Misschien Hendrik van den Bergh. Maar het is ook mogelijk, dat Eppens Maarten Schenck bedoelt, dien hij hierachter (blz. 135) Hindrick noemt.
4) De patroon van Meurs.
5) Schrijffout voor Mors of Moers (Nieuwenaar).
6) De nieuwe aartsbisschop Ernst van Beieren.

in het sijne. Dusse stalt hadde Beijger vulcommen angenomen den Truyckses affgestalt.

Dat versoeck die legatie an den Majestaet van Vranrijck compt nu alsoe an dach, dat Sijn Majestaet hebbe der Nederlanden uthhoert alle hoere secreten van macht, volck, gelt, wille, anslagen gedaen und tdoen willen. Dan neit anders resolvierende, dat he om des Gwisianer partie niet vermochte hulpe tdoen dan dusse orloch gestillet, soldet het an gelt und volck neit feijlen und wolde hoer legatie ewich gedacht und bedancket hebben. Soe wort die Majestaet van ener gevraget: Sal Majestaet ock lijden konen und tovrede wesen, dat men den Majestaet van Engelandt versocht und myt den hande lede? Antwoerdt: Ja van harten und stedes mede helpen. Dit ys allene in actis scryfftelicken gestalt und ghegeven und den legaet uth Engelandt medegelanget[1]. Des ys het torusten groet in Vranrijck und seer omwelich, dat ook Choert Borchers neve, Borchert des broders soen, sij vermodet geworden uth Rowaen up naeste steden to reysen. Und die Duytsche ruyteren in naem des Konicks angenomen, und to den[+] Gwisianer vueren weigeren tdoen als gesworen thebben neit tegens die religie tdienen. Und comen to diel van Andernacht bij Muers tot 5000, und worden noch 6000 bij Straetburch verwacht, als men secht. Nu was die[2] Beyger bisscop na Roem getogen und tot cardinael gemaket over die bisscopen in Nederlandt, und Granvellus weder tot Pawest gemaket[3], die in Nederlant die inquisitie gelick die Gwise in Vranrick solde togelicke invueren. Dusse Beyger ys lange int verborgen als gestorven gesecht[4]. Ock in sijn affwesent tot bisscop over Munster gekoren, van capittel alleen 7 stemmen buyten die 7 steden und den adel und noch 7 stemmen des capittels[5].

[+] fol. 322.

1) Hieruit blijkt, dat Eppens van officieele stukken kennis kon bekomen.
2) H.S.: die die.
3) Dit alles is natuurlijk alleen een valsch gerucht.
4) Hij stierf inderdaad eerst in 1612.
5) Vgl. boven, dl. II, blz. 66, noot.

Daermede stycht van Munster to vrijbuyte gelaten van den graeff van Muers, und Buchholt bescadiget und die maerschalck[1] myt 26 ruyteren sijn landen berijden liet, und myt vendelen die wachte in Munster holden worde. Und men meende die Beyger worde den vorst van Gulick sijn gemael des marckgraeff van Baden tovueren, und van daer gevueret und ingestellet worden als bisscop van Munster, alsoe 3 bissdommen, Luck, Coln und Munster, besittende um Halberstadt tegens her Julium denckende. Overst die hoechtijdt ys geholden den 10 Junij, niet myt wille van anderen heren um die grote affectie des papistrie, und was tvoeren an her Julii dochter benae verbonden geworden. Hieruth worde die varsche Emse[2] gesloten, van Oldenborch myt wagen upvueret, dat Munster geneten solde. Overst die vruchten den veldes in Westphalen, Drente und Vreslandt weren bovenmate groet und gudt, dan dat up sommige plaetsen hagelen gevallen weren, swaer 5 verdel punt swaer, als uth tornicheit Goedes hercomende der ondancbaerheit.

Ghelick Onno van Ewsum meer als die amirael Tyart Tiebbers den Emse wachtede boven Lier, to Oldersum und to lande mede, und benomen vole lakenen, soe na Coln solden, und Onno van Ewsum ock pasboeten uthleet over nije[3] guederen, die den amirael hatede, soe worden dusse capteinen seer ongunstich up den anderen und hilden an der copluyden guederen, dat daer grote clachten, suchten und scade gesporet worde. Ock enich vendel begrepen, dat der Princen varwen buyten kondts[4] hadde, bynnen der Borgunschen[5], als daermede in letteren sprekende: Uranien uth der Spangeren buyte[6]. Und ys up Onno van Ewsum pot vlegen laten. Um dusse guderen to verdedigen wort affsonden Leuwe in Sommer offte Blawe Cruyse, een principaleste harbarge in Emden.

1) Schenck.
2) De items binnengaats, versch of zoet water bevattende.
3) H.S.: vrije.
4) Aankondiging, bekendmaking.
5) Namelijk de Bourgondische kleuren.
6) Oranje leeft van de buit der Spanjaarden.

Dusse ancomende myt den amirael, sech Onno: Sie solden sick van sijn bort ontholden. Overst Leuwe begert an; die amirael vertrecket weder. Drietlicken wordt Leuwe[+] ingesloten en handen und voeten, boven up scip in rege[1)] gesettet een eedtmaell, ter tijdt ener quam hem to verbidden, doch niet marcken liet. Und die breder Wigbolt van Ewsum hem bevrijet up 1200 gulden ter borge; want he achte Leuwe part sulckes van hem mede verhandelt, offte wetich, ock sijn hoen an dusse berger bewijsende. Daer dan grote insage upgevallen, dat men dussen haedt makeden. Und die guederen lange upholden worden und in Westerlandt verclaert worde, als ock die amirael over Ewsums pasborten clagede, und men to vuysslagen quemen, daermede des amiraels onordentlick levend tolaetet myt hoeren und bancketeren ook tegen sijn lutenandt. Als Ewsum myt Gert Smyt an dach brocht worde, und aldaer rechtelicken procederen musten, hoer scepen verlaten, Gert Smyt van Ewsum gescheiden, Albert Koners weder ingestalt tot lutenandt, die gemene sake seer onordentlicken staen blefft. Und die copluyden hoor gueder mysten. Und Knop weder ingestalt up amiraels boyger, wie dusse capteinen an die ene sidt to tasten und clagent gevendt. [+]fol. 322[v].

Alsoe doet Hans Spirata uth den scanze Reyda den Hamborger copluyden, benempt 3 scepen myt 1200 lakenen, estimiert up 4 tunne golts. Daer dan die copluyden und Engelschen seer omme verslagen, want die summa groet was und geborget, na Hamburch ilen. Und worden gesonden die cancelar Mullar und enich raedtheer van Hamborch, und becommen[2)] pasbort van den amirael na Reyde myt den secretario Hindrick Gerts to Embden, um dusse sake tegens den stadt Gronnigen ofte Verdugo eder Hans Spirata to verlicken; want repressalia solden sijn um der gerichte vributeren up der Elve des Spirates volck to Hamborch gedaen. Dit alles een tijdt van 14 dagen dragende, worden die lakenen vrijgelaten, soe men secht voer 2000 rickdaleren, und die gesanden seer trac-

1) In de ra.
2) H.S.: becommern.

tiert und hoech ontfangen bij Jochum Ubbens und anderen des Stadts, jae to Reyde boven maten banckettet, ock dat enich gerichte 50 gulden solde gekostiget hebben. Und comen alsoe vrij weder to Embden. Dan die amiral wil die gueder noch tollen und sijnen geneten und vermeent hem an den cancelar Moller to setten, dat sie niet solden to Gronnigen vertogen hebben sonder sijn weten. Daerto hadde sie daer meer gehandelt als die hoer saken aalacht, niet sonder bedenckent des gemene sakes und wolde hem beholden na Westerlandt besenden als een openbaere partijger. Want he sick soe hadde voerdaen, als myt verlangen daer gecomen um hoer ordinantie tsien und was niet die den koninck van Spannien ongunstich harte todroch und dat voel und meer. Daerup articulen gescreven[+] und bij borge belovet sick to bevrijen in tusschenspreken des Hindrick Gerts. Dat Moller in aller manier bedacht was, seggende: Wat solde ick een arm man west sijn, als grave Edzarts drostes, myt Mepsche, stadt Gronnigen und Spangerschen respondentie gertich[1] hebbende. Overst amirael, des meer myt koenheit dan wisheit bestaende, wordt nichtes verrichtet. [+]fol. 323.

In dusse jaers[2] wort closter Selwart gesleten und uthgerodet und in Gronnigen gevuert, allenthalven die steen vercofft; und gewynnen nu und besitten het Jufferencloester up Broderkerckhofft, voer 120 gulden uthdielende den jufferen und 600 rente holdende[3]; die olsten jufferen voederen und versorgen int naeste Juffercloester. Dusse abt, um dusse to becomen bij der Stadt und den Verdugo dorch des hartoch van Parma consendt, holdet und maket grote gasboeten, dat des meer als 2000 gulden gecostiget hebbe; want die ossenweiden weren beslagen[4] und deer verhuert voer Gronnigen, betaelden ock nene scattinge gelick die dorperen doen musten, want sie bynnen tochten und wachten der Koninckclicken Majestaet van Spangerden

1) De lezing staat niet vast. Gertich zou kunnen beteekenen = begeerende. Er zou misschien kunnen staan geplecht = gepleegd.
2) H.S.: Waers.
3) Vgl. boven, dl. I, blz. 460, noot 1.
4) Met vee bezet.

hilden ter dienst, und nochtans den Stadt allene verwaerden ock vor Verdugo volck.

Dusses tijdes weren daer bij Middelstum monstrose calveren gesien, die tasschen und lobben[1] solden hadt hebben, und Wrytser ten Holte hefft up Spickster uterdick gehetseget[2] een hinde, gaede van een harte, und Garsthuysen in een sloet becregen levendich. Dyt ys uthdielet up des lutenandts Mepsche utichste[3] und to Gronnigen versonden worden tom roem und gedachtenisse, nemandt wetende waer het her sij gecomen; doch het wiltwerck als haesen und anderen was nu voel geworden in die Ommelanden, want voele landen, dorperen, huysen und junckers huysen verstoeret legen und niet inwonet worden, nu bena vijff yaeren lanck tusschen beyde partijen verbranden und gesleten, als ock hoven, gaerden, boemten en yder tom roff gelaten.

Des graven Edzart uthtoch an den hartoch Julio[4] wordt nu myt dussen openbaer, dat des Graven canzelar Muller an andere vorsten des Rijckes gesonden, hartoch Augusto[5], Hessen[6] und vort an keiser Rodolpho, um den Emse to bevrijen mytsampt den uplop des landes to keren myt Rijcks bijstandt. Und wort den adel allene to geven[7] myt sommigen uth der stadt, dat het Rijck des mede gudtwillich hadden, myt 12 scepen up den[+] Eemse to brengen und holden und wordt des besonden an Westerlandt. Dan sommigen seede, daer solde meer tohoren als Keysers mandamenten, und ock were den graefscap die zee niet bevrijet; waer men dan uth solden die Hollandt und Zeelandt[8], yder stadt[9] hadde meer scepen dan Embden, vertornigeden den hoech potentaten

[+]fol. 323[v].

1) Beide woorden beteekenen: kwabben, zakken, uitwassen.
2) Jacht gemaakt op.
3) Begrafenismaal.
4) Van Brunswijk.
5) Van Saksen.
6) Landgraaf Willem IV (1567-1592).
7) H.S.: Geven geven.
8) De Hollandsche en Zeeuwsche schepen.
9) Namelijk Hollandsche of Zeeuwsche stad.

und koningen, und men verstonde, dat die Majestaet uth Engelandt Hollandt und Zeelandt myt Vreslandt in protectie annam. Soe weert beter een yaer lijden dan lange crijgen. Hiermede was die hele stadt Emden gestillet und musten voel lijden und overgaen laten, dat dan tvoeren ongelovich sceen twesen, als dat die Swede sulckes wal vermochte to beteren myt Rijck, niet sonder der inwoneres gelt.

Overst graef Willum van Nassauw stadtholder myt sijn reeden und Staten hadde reede dusse sorge voergecomen myt 3 eder 4 breven scrivende an den grave Edzart, raedt und andere lidtmaten, die neit vorcomen sint, dan in Westerlandt gelesen seer erenstlicken und genoch bewijsende, dat sie nene nabuerseap breken wolden dan starcken und overtreders straffen offte gerne straffen laten. Soe men den gemene vijandt neit starckeden und stoepeden myt een valsche naem van noutraelheit, scadelicker dan vijandtscap, und ock des Graven neit mynner gedacht worde, waer den Spannier dusse turbatie uth erstandt was, und in Reyderlandt anno 1568 wol bewesen[1)], to Spier vor Stonden des Rijcks[2)] geclaget, und ock daeromme niet vrij solden blijven, all weert dat sick sommigen Hans[3)] den Spangerden egen maket hadden. Und soe neit anders wolde sijn und men des voran alsoe doende bleven, begerende sie vijandt off vrundt to weten, het weer hoer even gudt, doch in dussen standt liever vijandt dan vrundt. Dat sie niet verorsaket hadden.

Den 24 May wordt van Hollandt und Zeelandt, als ock besunder uth Antwerpen, die Schelde und hartoch van Parma scanzen angesocht myt grot erenst und daeperheit, dat ock 800 vrijgesellen uth Antwerpen in vrijwille ter dienst genomen und sick dapper beweren, dat daer nene 300 sint overgebleven als ock van die Engelschen und Scotten, die ock meest gebleven. Und noch anderen, dat sie die scanze ingenomen, 4 eder 5 porten affgeslagen, 7 stonden den dijck beholden, myt vallende water ge-

1) Door Alva's veldtocht.
2) Op den Rijksdag aldaar in 1570.
3) Hans Spirata.

swacket worden und hoer scepen affleggen musten und[+] neit gebrucken weder afftrecken musten, dat men wal reken solde 6000 geslagen twesen. Meest den vijanden affbroch uth die scepen gedaen myt ketten, daer Johan Mennista captein ook gebleven ys. Und tvoeren was een scip myt pulver angebrocht, vull stenen und stucken gevuert, brenget 23 heren umme an der Spangerden sidt, daer Caspar de Robles nu endtlicken gebleven; und nu noch anders bedacht und versocht sall worden, myt scepen over die hondert lasten groet, daerto myt roeck daer in scepen angesteken[1)]. [+]fol. 324.

Grave Willum stadtholder trecket ilendt o(n)versiens up na Slickenborch in den Cuner, gewyndt daetlicken myt 4 stucken stilleden[2)], wandt daer was nene cruyt yn[3)] und gevendt up und worden gaen laten myt hoer sijdtgeweer. Hiermede worde den vijandt in Stenwick ontogen des maents wol 12000 gulden uth hoeren besoldingen, den Westvresen anwassende. Als nu die malecontenten sick upmakeden uth die Ummelanden, uth Oldenziel, Sutphen, soe was reede gescheden und to late. Und graef Willum ilet weder in Westerlandt, sijn palen inholdende, und neit anders versukende myt 3000 mannen und 200 ruyteren[4)].

Hiertegens wort Sculenborch in Stycht verloren und van Taxio uth Sutphen ingenomen und een scanze up den Isel gelecht, dat Stycht bescadiget hefft. Und wort ock onder des Gert van Limborch, een borger uth Deventer

1) Deze berichten van Eppens over het beleg van Antwerpen zijn zeer verward. Bij den overvloed van berichten van ooggetuigen hebben zij ook geen de minste waarde; alleen is het van belang te zien, wat men in Oost-Friesland van deze dingen vernam. Het groote, door Eppens beschreven gevecht, dat hij stelt op den 24sten Mei, is de beroemde aanval op den Kouwensteinschen dijk op 26sten Mei, die door de Spanjaarden werd afgeslagen. Eigenaardig is het, dat Eppens daarna nog even melding maakt van de geschiedenis van Gianibelli's vuurschepen en den dood van Caspar de Robles, door hem zelf vroeger (dl. II, blz. 73, noot 3) reeds gememoreerd.
2) Stillekens.
3) H.S.: ys.
4) Vgl. over de verovering van Slijkenburg: Wagenaar, Het leven van graaf Willem Lodewijk, blz. 60 vlg.

seer[1] noutrael, van Taxio to Zutphen ingetogen, seer gewondet, een dapper ricker wijnheer, die den Spangerden seer lovede und hoer belieffheit und gans Koninckx gesinnet. Solde noch wol moten 3000 gulden to ransoen upgeven. Alsoe wort nu ock tom laesten uth billicheit van Verdugo tot ondanck des stadt Gronnigen ontlediget Johan Rengers to Helm uth Lingen, bij Mulert wol geholden und tractiert, tegens Michael Brossema loss gegeven. Gelick ock Jochum Ubbens soen, Duert Ubbens, tegens een vendelikar van den Bijl vor 2 yaren gevangen, niet sonder grote kosten und lasten des Rengers sobere staet.

Den 29 May scrijfft und sendet die sindicus myt consendt van sommigen und weinigen an weinigen in Oestvreslandt als Aylko Unsta, Hayo Manninga, Ulryck van Ewsum, Eme Tammen, Eysse Baucken, Abel Eppens, die des allene van Johan Winbrugges vertrouwet worde, um ock myt anderen staetwijse an den Majestaet in Engelandt to senden. Want tvoeren na versumet und nu ock[+] bena post festum was, noch nene gelt hadde tom terunge, dair de sindicus Jr. Verritius allene uth landes munte, die doch suspect und onseker was, offte closterguederen van Aduert in Westerlandt gelegen, to soecken als onderpant, als he verlech[2] doen wolde. Dat dan van anderen als Mepsche, Hoenkens, Starckenborch und anderen ontraden und bij Staten neit gelovet ys, want men een ingesetene edelman meer leveden. Soe wordt dusse legaetscap ock upholden[3], soe doch to Embden mede up een edelman als Ulrich van Ewsum gestemmet und he geweigert hefft um grave Edzart wegen, sijn onderdaen wesende. Daermede die Ommelanden in der Westvresen gewalt und raedt besloten blijven, want sie die Nijeziel und Oterdum myt den Emse up grote onkosten inhilden. Nochtans vermeende die Ommelanden ock gehort tworden und willen uth landes kiste Fywelinge segel gebrucken, welckes noch den syndico vertrouwet, besloten to Embden, myt alle

[+]fol. 324[v].

1) H.S.: sen.
2) Voorschot.
3) Inderdaad waren er geen gedeputeerden der Ommelanden bij het gezantschap, dat in Juni 1585 naar Engeland ging.

bescheet des landes. Daer die sindicus nu sijn yaren des dinst tom eende gebrocht, van den anderen neit seer gelevet offt trouwet worde, want he den Ewsum, Manninga, Unsta alleen meest dienende was onder des landes besoldunge, want dussen geslachten meer oboeriert und van guederen geblotet worden niet um landes saken, dan gebrucken die landes saken tot hoeren versconunge und verlichtunge, als noch openbaer wordt mit die versettinge van alle scattinge, tollen, soe die sonder des gemene landes stemmen hebben gelovet und gedaen.

Hayo Manninga soen[1] hilcket in Aprili anno 85 in Hollandt an captein Snoes dochter und wort geropen den bruytscat 100.000 daleren und een wonderlick costel hoechziet geholden, alsoffte myt verteren to verbeteren weer, dat daer ten achteren was etc.

Die van Gronnigen bidden und supplicieren niet meer um die Oesterdijck tmaken, dan gebeden hele landt ant Reydediep[2] een nije dijck tslaen van Hevenskens tot Termunten na die beyden scanzen over des Nijenhuijs, vorwerck van Oesterwyrum, heminge[3], daer dan ock een scanze upgelecht ys niet allene[4] um Oterdum in to keren, dan buyten to dicken, und niet meer to wachten als in 3 scanzen. Dit willen de huysluyden niet doen offte bearbeiden, want hoer noch grouwelt vor dat anscanzen vor Oterdum, van die soldaten bedwongen, dan moeten des becostigen myt scattingen bij Hans Spirata onder sin knechten offte gewonnen arbeideren. Daer Popko Uffkens ertijdes commissarius over Essingecloster[5], und abt van Wittewirum, Hermannus Rivermakers soen[6] uth Gronnigen, rentemester noch van Wittewirum und overster

1) Luurt Manninga huwde Emerentina Sonoy, de eenige dochter van Diderik Sonoy. Zie Feith, Ommelander borgen, blz. 5.
2) Reydediep is hier het vaarwater, de zee bij Reyde en dus niet te verwarren met het Reiddiep of Reitdiep, zooals de vereenigde rivieren Hunze en A. ten noordwesten van Groningen heeten.
3) Erf.
4) H.S.: alle.
5) Bedoeld wordt het Thesinger klooster.
6) Gewoonlijk bekend als Cornelis Hermanni.

[+] scepper over Delffziel, die deputierden und commissarien to gestalt sindt und gedenet hebben. [+]fol. 325.

Nadat grave van Muers als stadtholder mede over Gelderlandt den stadt Nuys myt Merten Scencks rydtmester raedt und daet, daer captein Tomas ock bij solde sijn, erovert hadde und een grot scat becomen, tot 50 tunne golt, und wol 17 tunne golts in reede gelde were und alle sijn soldaten rijck weren und groet tolop bequam, lecht he sick in een veltleger an de Brabantse sidt bij Graven, een stadt tusschen Nimwegen und Hartogbosch. Dar dan nu grote benoutheit und berow in Nimwegen erstanden is und de hartoch van Parma den tovuer affkeret can worden in den leger und scanze voer Antwerpen, und die Hollanders in Bergen up den Zoem sick hilden tot gelegener tijdt des ontsedts, soe wort allnu weder geraedtslaget um myt gelicker handt Antwerpen to bevrijen und den Scelde topenen. Daer men alnu hoerde grote rustinghe in Engelandt, und in Vranrick die Gwisianer myt den Konicklicke Majestaet accordiert weren, Navarreus Delphin genoempt, ock dusse sake solde to hulpe comen, want an Antwerpen die heele sake vermeent worde gelegen to wesen und hartoch van Parma niet achterliedt tromen, dat die stadt Antwerpen weer sin all und muchte neit onsedt worden. Daer die van Gronnigen stoltelicken up triumphierden in Delffziel und Reyde, und Gronnigen van bolwerck, um ock den hoeren groten moet maken, want sie grote scattinge des wekes upbrengen musten.

Den 1 Junij waket Hans Spirata meer dan Tyart Tiebbers, die uth sin lange und vaken sitten to Larrelt myt sijn huysfrouwe und anderen guederen verspiet, myt 80 soldaten to Logen angesettet, Larrelt versocht in den nacht 11 uren, vindt hem neit myt den sijnen, want he to 9 uren ant scip vertogen was und konde offte wolde sick neit tegenstellen, dan lat sie opentlicken weder afftrecken. Doen nemandt nene scade, ock in den harbarge, daer sulver scalen und clederen openlegen. Dan dre soldaten, die achterbleven weren, worden medegetogen und bij anderen gesettet to Reyde van Knops volck, die begrepen weren als vuerstoeckers in Oltampt und myt maent solts weder geeysschet worden. Alsoe wort een scip van

Hamborch myt 17 last solts ingevuert tot Delffziel myt conniventie.

[+] Want Oterdum niet overweldiget konde worden van die Gronniger overste Verdugo. Daer allene 3 hopluyden in weren und kleiner gemaket van Michael Hovelicker, Gerrydt die Junge und Cnop, hopluyden der Vresen, meer daer liggende dan werende, noch sick to water offte lande gevende myt die orlichscepen, Tyart Tyebbers amirael, dan allene in des Graven landt. Dat dan den Grave seer verdroitsam und Embden seer scadelicken was, als heel und meer gesloten dan Gronnigen. Soe worden Aylt to Wartum, Popko Uffkens, Cornelius Hermannus, wesener abt to Wittewirum, commissarien gestadt van Stadt und Landen, Oterdum buyten to dicken und nie scanzen tleggen up Nieërhuyster vorwerck van Osterwyrum hemingen, um het landt to bedicken voer het water. Und want die huysluyden niet graven wolden offte dorsten als soe na under den scanze, soe wordt dusse dijckunge, scanzunghe und gravendt van dre commissarien an arbeiders bestediget, des dages up een roede uthtgraven ½ leuwendalers, up graestalen uthgedielet van Aylt to Wartum und Popko Uffkens und Cornelius Hermanni, wesener abt to Wittewerum, zielvest van Delffziel, welckes die van Oterdum dulden musten. Und die Emse worde nu van verscheiden capteinen bewaeret (want Onno van Ewsum tegens Tyart Tebbers und beiden tegen hoeren lutenandt twisteden und in Westerlanden den anderen verclageden van gewalt und verkertheit), dat die van Gronnigen na Bremen myt wagenen und uth Oldenborch hoer nodichste waren, als solt, seepe, lieten to lande vrachten na[1)] Haeselunne[2)] und Lingen bynnen Gronnigen, want die marckenden to Wener gevaerlicken weren, daer uth Wedde und Munster het convoy geholden worde. Des was nu Knop mester vor den anderen up den Emse, stedigede

[+]fol. 325[v].

1) De zin wordt duidelijker, indien men voor *na* het woordje *over* leest. Vgl. evenwel Schiller und Lübben, in voce.
2) Een stad aan de Hase, een zijtak van de Eems. In de 14e tot 16e eeuw was er een groot handelsverkeer tusschen Haselunne en Groningen.

nene gudt upwars, und was Claes ten Buer commissie craffloes und hem verdroitsam.

Den 10 Junij worden alle Mennisten in Embder voedije[1] in person to Embden upeysschet und hoer ock gevraget, wat sie bij Sijn Genade doen wolden, soen hoerer bedarvede. Gelick ock landt antsecht worde sick veerdich tholden in geweer um die vrijbuyteren to keren und to weren van het landt. Als graef Johan ock liet in Reyderlandt verbeden, daer nemant to lijden, offte he wolde ruyter und knechten leggen tot der huysluyden lasten und costen. Daer die Wederdoperen: sie wolden gerne gehoersamen dat hoer vrij was tdoen, wat neit, wolde sie gelt geven offte emandt stellen. Dit gelt worde vermeent meer twesen tot tribuyt hoerer secte halven, want men hoer doch soe gherne duldeden und meer leveden als Reformierden, offte niet lutteren[2] wolden. Und worde[+] die kercke seer tscoeret und verlaten, dat men ock enich vertogen papist to Compen[3] instellede tom prediger sonder wrake van der kercke gedaen und worden van sommigen verordent gevraget: Wat die rechterhandt Godes weer und offte die ock allenthalven weer, und het broet des aventmaels het lichaem Christi sij; und wijders neit. Und coetus wolde alleen in graven Johans gebeede geholden onder den Ort und den Greede. [+]fol. 326.

Onder des wort die Beyger noch ock gekoren bisscop to Munster van het capittel van 7 stemmen, tegens den anderen tot 14 steden 7 und den adel[4], hoewol men sijner mysteden und vermeenden doet twesen offte waekede up Nuys, die wol 18 tunne golts yn becomen was in reedt gelt und an die 20 duysent voerder wijns begrepen was. Und nu een gudt wijnyaer weder was, dat het an vaten mangelen solde und die huysman armer makede.

Onno van Ewsum kumpt ilendt uth Westerlandt, trecket

1) D. i. onder de Emder kerkvoogdij behoorende, in het kerkelijk gebied van Emden.
2) Het gewone woord voor Luthersch maken of worden.
3) Dorp ten westen van Emden nabij de Oostfriesche kust.
4) Vgl. boven, dl. II, blz. 114.

na Holte[1] um Johan Clants soen to besetten, die dar gecomen uth Ommelanden sin vaders landen bij den kers gecofft hadde, dan Holthuysen met 7 bussen und 2 deneren, dat daer 3 doet blijven, und niet gelingede na sijn wonsche. Onder des vermeende Ocko Vrese, dat Onno van Ewsum bynnen Embden gecomen was in sijn vaders huys, welcke was Wigbolt die broder, um communiceren bij die gemene. Und dat huys wort besettet ter tijdt men beter bericht hadde, des dan wol tom hoene genomen, dan niet wroken konde worden. Dan muchte verstaen, wat die droste an Onno versoecken worde, soe he sijner mechtich; und ys gescheden den 11 Junij.

Den 13 dach Junij wort Hans Spirata, hopman van Reyde, een Wale, seer mannelicken tegens sijne vijanden, een pasteybacker sijnes ampts gewest, des Laleins lutenandt geworden und seer verricket und modich, uth Oterdum gescoten ant Olde Hoeff vor Oterdum myt een eugel van 1½ punt uth gotlinck, dat die kugel twemalen to water gewest, hem van achteren doer den longen geraket in sijn klederen verbleven ys. Daer he seede, offte men neit een eher scot hebben sal und wil een muskette laden; und myt des valt he neder und helpet sick sulven myt sijn gedaempte[2], und wendet weder na den Oestersche scanze, want he na den Ziel wolde. Und levet noch 11 uren, bescrijff sijn dingen, lat 2 papen comen uth Fynserwolt und Midtwolde bij sick. Spreck datlicken die gevangen alle loss, want he wol 11 hadde van Knop volck. Den armen gyfft he 1000 gulden, twe concubinen ider 500 gulden, den papen ider 100 gulden, sin vader 4000; dat ander solde blijven sijnes broder als vendeleker bij hem. Und solde onder anderen gesecht hebben: Ick[+] hebbe den koninck van Spannien trouwe gedenedt, dan tegens Godt und sijn wordt, soe solen daer vole noch varen, als mij beyegent ys. Und ys myt grote solennelicheit to Gronnigen in Jacobijnerconvent bestedigt worden

[+]fol. 326[v].

1) In margine staat: Holte in Reyderlant. Holte en Holthusen liggen aan de westzijde der Eems bij Weener.
2) Gedaante, gestalte, lichaam.

in ansiendt van Verdugo und anderen, seer curioes wesende. Und ys van die adelbursse uthdragen, daer onder mede west Here in den Ham, die langen tijdt Ewsum gedenet und onder Entens gereden hadde und nu vandaer geweken, aldus vermiende hoer guederen to bevrijen in den Ham[1)], die bij den keerse solden und muste vercofft worden als Tamme in den Hams guederen gedaen, des vader broders, daer 10.000 gulden up tom schulde weren, myt 596 gulden und hier niet weiniger. Dusse begraffenisse ys gescheden den 16 Junij anno 85.

Den 12 Junij maken Taxius und Haltepenne[2)] myt alle hoer macht een anslach up enich stadt offte scanze myt scepen, wagenen und ledderen, hetsij up den Grave, een gelegen plaetse tegens Stycht, welckes die grave van Muers gewurden myt Marten Scenck und den overster uth Utricht Valter, vermenen den vijandt savendts an to vallen, welcke Valters ontradende tot vro morgen. Soe compt die vijandt to hoer und holt en wagenborche und worden wol 600 geslagen offte verstroget van den Graef wegen. Muers kumpt in Amesfort, Scenck in Wick wijkende gewondet. An der vijanden siedt sindt die ruyteren meest geslagen, daer dan noch to Gronnigen und in die scanzen van triumphiert ys worden[3)].

Onder dusse tijdt worde daer verscheiden gereedet van die stadt Antwerpen und belegerunge, eendiels, dat men noch van Junio 4 maent privande genoch hadde cregen noch yn koygen, ossen, scapen, und dat Mechelen die raedt gevangen worde van die soldaten[4)], anderdiels, dat het vloet onverbreckelicken were und boven alle gewalt

1) Bij Loppersum.
2) Claude van Berlaymont, heer van Haultepenne.
3) Wat Eppens hier eenigszins verward beschrijft, is de slag bij Amerongen, waar Tassis en Haultepenne den 23sten Mei 1585 de Staatschen versloegen. Zooals Eppens zegt, ontkwam Nieuwenaar naar Amersfoort, Schenck naar Wijk-bij-Duurstede. Villers, de stadhouder van Utrecht, werd hier gewond en gevangen genomen. Vgl. Bor, II, boek XX, fol. 624.
4) H.S.: solden.

myt 400 metalen stucken belecht in scanzen und scepen. Item dat het nije blockhuys Orlichseende offte Duvelsmoer in Antwerpen myt vole duyseden, ja hondertduysent geveerdich, daer 24 cartouwen upstonden, was an gront gecomen und in hartoch van Parma handen offt gewalt gecomen, hem seer dienstelicken[1]. Und die heertoch und vloet scepen lach veerdich, uth Hollandt, Zeelandt und Vreslandt tsamen getogen tot 300 scepen, 3 sprengers, 8 roeckers. Und hoewol wint water diende, verblefft het noch dat men nu seede den dijcke inthebben, nu overst dat die heer Allegunda sij uthgetogen na Hollandt und Zelandt um to hulpe wesen offte tmoten permutieren. Die anderen seiden, het weer nene noet und men solden sick wol versekert maken, sie hadde[+] gelts genoch. Und ys hierto vrijwillicken in Hollandt und Zelandt gegeven und belovet to betalen in 3 maent 8 tunne golts, dat ock een ongunstiger sick niet onwillick stellede, want diewille was een prove und sommigen, die men niet vermoden nichtes tgeven, gaven 50, die vrouwe gefraget offt hoer wille were, boet noch hoger, soe gudt worde. Und dusse pennygen sint in 8 besonderde commissarien gelecht, die dar nichtes van eysscheden und den weduwen und kinderen to versorgen, die hierdorch van olderen berovet worden offte overich hoer soldingen versekert weren, so die Staten niet vermochten vuldoen[2].

[+]fol. 327.

Alnu wort gehort dat eerst alle Hollandtsche, Zelanders und Nederlanders scepen in Spannien worden anholden und belecht myt volck tom dienst. Welckes enich Engelsche ock angelecht, myt 500 mannen in tnemen tot pack breven over to caveren na Nederlandt. Verhort die commissarien und weigert het volck in tnemen. Die commissarien bynnen borts comende, wont die scipper het ancker und brenget sie in Engelant. Und alsoe vort worden die Engelsche scepen in Engelandt arestiert, und

1) Vgl. boven, dl. II, blz. 23 vlg. en 82.
2) Inderdaad heeft Holland in deze dagen zeer veel opgebracht om Antwerpen te redden.

wort neit gestediget na Spannien to varen uth Nederlandt offte ergens heer. Und in Vranrick wiste men ock noch neit wat crijch offte bijstandt dar was, want 6000 ruyteren nene sick keren wusten. Und die Gwisianer sick selsam stellede und volck in Engelandt ock styl leggen blef.

Uth Amsterdam worden 200 borgeren als suspecten verwesen und comen to Eembden, worden wol ontfangen sonder versekeringe, und anderen ys geweer affgenomen in Amsterdam, und soe ock in Vreslant ys uthgewesen Bollewert een scriver offte secretarius myt Verdugo responderende, Joest van Cleve daer und hier familiaer, gelick den swager Frerick Ryne banckeruter, een onbescaemde upgever, van nemant seer gelovet dan bij Hans Roerde und den Westersche malecontenten, nochtans sick trou romende. Alsoe worde die abt van Clarekampe ondersocht[1)] myt practiken um sin sobere stadt des alimentatie, dat noch bij hem gevonden worde in lutter golt 14 punt beholden anderen sulveren stucken, daer hem yarlickes was belovet 300 gl., und dit verleesende, wordt in anderen heel ontloset und an grave Willum gebracht.

In dussen tijdt worden Berent Coners und Derck Koners, Frerick Coners vader, myt den borgemester Derck Scaffer hoer guederen quijt gelaten van Parma uth die confiscatie, welcke die eerste, standafftighste und vernomde[2)+] weren in die Reformierde kercke und alnoch vrom und lidtmaten van den to holden; und mogen weder intrecken, als Scaffer gedaen[3)]. Dat dan tot verwonderinge geholden ys und ock anderen enige hope makede, sijnen to geniten und die gemene sake musten affblijven und neit meer handthaven, dan in sick enich sijn und blijven. Woe dit nu myt die openlicke bekentenisse sal stemmen, mach die tijdt leren: onder hartoch van Alva was: humiliatio, renuntiatio et abjuratio. +fol. 327v.

1) H.S.: ondersoch.
2) Voornaamste.
3) Derk Coenders kon dat ook bezwaarlijk doen; immers hij was 4 Juni 1584 te Leer gestorven. Zie H.O. en J.A. Feith, Het reisjournaal van Jr. Frederik Coenders van Helpen, Bijdr. en Meded. v.h. Hist. Gen. te Utrecht, dl. XIV, blz. 205.

In Junio wort openbaer, dat die Stadt-syndicus Johan van der Gow, doctor juris, in Westerdorps plaetse gestalt van Stadts wegen und van Joest van Cleven gehatet, wesende die 3 syndicus na Albada affdanckunge uth Stadt und Lande, um Stadts partie to holden, een seer Catolicker, Spanscher geblodes und onbescaempt in redent und doen, in Johan de Mepsche plaetse sij ingestalt und angenomen tot een lutenandt, als nu 3 persoen na Mertens Eherens[1] und Mepsche bedienunghe onder het huys van Borgondien. Daer Verdugo veltoverste voer stadtholder geacht worde. Dan graef Willum van Nassow in Westerlandt und bij den uthgewekenen der Ommelanden over Vreslandt, Drent und Lingen gehuldet und geholden worde als die 6e stadtholder na Jurgen Scenck, Johan van Lingen, Megen, Belli und Lalein[2]. Daer Mepsche nu 24 yaeren recht seeten hadde und hoechste recht gesproken, het landt den Borgunschen egen gemaket, boven landrechte up den Camer treckende, wat landes warven behort tordelen. Onderdes Landes gesworen hovelingen und anders niet appellieren muchten in die ordentlicke landes warffdagen, die men weinich holdende was.

Die handel up der Emse und in Oterdum worde dusse tijdt over onnachsam tegens den vijandt gewaeret, dan dapper up straten, wegen, stromen gepleget van scepen uth scanze und anderen convoygers. Dat Onno van Ewsum uth Westerlant comende, to Holte den 10 Junij Johan Clants soen versocht up sijn huys uth die Ommelanden comende und dat he van Ewsums landen gecofft hadde, dan, 2 off 3 gescoten, ys affkeret worden myt sijn 80 mannen, want die clocken ock ludet worden up Sondach. Und also guederen anholdende na Westerlandt gevuert tot ongunst der gemene sake, sonderling want die capteinen den anderen schulden[3] und beclageden und gans

1) Maarten van Naerden. Zie boven, dl. I, blz. 77, noot 4.
2) Dit is niet volkomen juist. Eppens vergeet Maximiliaan van Egmond, graaf van Buren, die in 1540 stadhouder werd en in 1549 werd opgevolgd door Johan van Ligne, graaf van Aremberg.
3) Beschuldigden.

nene vertrouwent was. Ock worde vermoet, dat Onno van Ewsum, in Embden sick dringende, in vaders huys besettet solde sijn. Dan weren sijn 2 broders, Ulryck und Wigbolt van Ewsum, die des seer hoenlicken sick antogen. Dan, want error facti was, musten nu gedencken wat recht Onno van Ewsum to Embden solde hebben. Gelick ock sommigen soldaten beyegent ys, die ingesloten myt upneminge van borgen niet konden loset worden.

Dusse grote onordentlicheit makede vole seer verdroetsam und worden sommigen geneget um enige versoenunge to versoecken als volgt:

[+] Edele gestrenge, hoechwerde her und burgemester Jochum Ubbena, nach dienstwillige eherbedunge und bewonschunghe alles guedes van den Heren, stedes tvoeren. Soe yck dorch het anwesendt und gespreck mijnes swaegers Bastiaen Wabbens in sijn noetlicke verhandelinge aldaer alsoe worde eherynnert und versekert, dat Jw Edele solde tot enige insiendt und dienstwillicheit tegens mij ondergescreven bewogen sijn, waerdorch ock yck und die mijnen verhoepeden gewisselicken, dat dusse mijne langdueryghe ballingscap und soe onbillicke publicatie mijner guederen muchte gelyndert offte cassiert worden, daeruth yck noch thoe vrijwilliger und begeerlicker geworden byn Jw. Edele myt corten sulcke sake halven to communicieren und an to scriven, uth nene andere orsake, dat Jw. Edele ock mijner persoens und wesens tom diel mede indachtich synnen, soe men een weinich dusses eelendigen standts orspronck und begyn mede wolden nadencken. Als yck van Jw. Erbare Lieve anno 78 in den Vastelavendt[1)] na den Dam uth Eembden overreysede, um die verdarfflicke invall, jae uptocht uth den landen, und daernae in die vrundtlicke gespreck van Stadt und Landen mede ingetogen, und gedwongen niet allene myt des landes stemme, dan ock heren mandaten niet eenmael becomen, als die acta uthwijsen, tot den eende, dat men een vredehandel hadde mogen hebben und holden, waerto yck ock bys den tijdt und noch stedes geneget

[+]fol. 328.

1) Vastenavond viel in 1578 op 11 Februari.

byn west und blijven worde, und worde aldaer genoempt magna pars fuit, dat yck ock bij den wederdiel nene danck muchte beholden, want het quaet all to ilendt und to nae tegenwordich was. Dit ys die eerste orsake, waeromme yck mede in die gemene sake byn ingebonden worden, daer mij mijne conscientie alsoe tuyget, dat nemandt in Stadt en Landen van mij sij vercortet, nadielet und to clagen ghegeven, welckes ock am besten, und meer als to wol wal wetende, Sycko Wijferinck hefft sick evenwol myt mijnes guederen belenen laten. Und uth private affectie hem dorch Johan die Mepsche, niet als lutenandt, als in een onverhoerde sake ingewesen ys, anders dan ick den Sicko vertrouwet hadde um onse familiariteit, communicatie und gemeenscap in trowste, und ock mijn onschult niet hefft straffen willen, gelick ock anderen, daer yck an gescreven hebbe ehertijdes, want in alle raedtslagen onderscheet ys, die het gemene beste meer leveden, dan sick[1] sulven sochten und dienen wolden. Want ick konde myt mijnen wol thoevreede blijven, woe swaer daeruth dan mijn standt geworden[+] sij, und tom verdarff onschuldich gebracht byn. Dat wijset uth die elendige standt des vaderlandts, daer die mynste und meesten in enen standt getogen sindt und het mijnen daerboven Sicko Wijfferinck inghegeven ys offte een ander gelaten can worden, [+]fol. 328[v].

Dat segge yck, Edele Erentveste und gestrenge her, hebbe yck des to vrijmodiger conen und mogen Jw Edele toscriven, dat yck Jw Edele und alle andre becanden, hoeges und nedrigen standts, in alles tom tuyghe roepe, neme und holde, daermyt mijn onschult niet verdacht behoert tblijven, dan ock in persoen behoerde ontvrijet und ledich gecandt tworden.

Dat overst wijders can und mach geantwoerdet worden, dat men die reformatie des religioens mede ingelijvet syndt und dorch Goedes genade versekert, dat vernenen wij neit, want die ganse Christenheit und en yder wol reformatie van noden hefft, und ys daeromme nene private

1) H.S.: dick.

persoen to beschuldigen, dat he uth sijnes overicheits ampt, beveel, authoritiet, zegel und mandamenten alle guede ordinantie willicken ys antnemen, die myt Goedes wordt mede stemmen. Want en yder ander sake ys daer weinich angelegen, dat he sijn landtheren, vorst offt koninck ansocht, soe he allene sijn offitieren, sijn segel, und mandaten achtet, volget und gehorsamen moet, welckes ons in die Ommelanden alsoe van Koninckliken Majestaet gubernuer, eertshartoch Mathias van Oestenrijck, dorch Georg van Lalein stadtholder niet allene togelaten dan ock geboden ys vrij tdoen und ergens myt clocken affgeluydet und eendrachtich destijdes angenomen worde. Soeals placaten den 14 Julij anno 78 und vort den 19 Octobris volgens confirmiert ys worden onder Konings zegel und Sijn Majestaets naem, wat sal und can hier een privaet weren und keren, soe doch wedersijdts gelaten worde. Daeromme mogen myt tuchtes deshalven als rebelligen wij beschuldiget worden und wij sint ock in nene wapenen west. Wij hebben benae die legeren[+] neit gesien und ongherne is gehort dat veltgeschrey. Und alsoe ons bisheer vredelicken erholden und gedragen, dat alnoch nemandt over ons to clagen hefft und ongherne emandt bescadigen worden, gelick wij gherne onverdorven wolden wesen und blijven. Dat overst dusse onse onschult und defensie wijders tho hove ergenswaer bij den Hartoch solde moeten verrichtet und intendiert worden, des achten wij ganslicken onbehoerlicken, want het tegens Stadts und Landes vrijheit und privilegien gescheden moet und dusse sake bynnen landes van onse egene verordenen alsoe verlopen und over ons gelecht ys, und nemandt ys, die ons beclagen offte beschuldigen sal konen offte mogen, soe wij in onse conscientie versekert bynnen, die niet meer behoert geseriget tworden dan een oge lijden sal mogen.

[+]fol. 329.

Derhalven in dusses allen Jw. Edele Erentveste heer g.g.[1)] tovorsicht ansoekende vor mij und den mijnen desvals tmogen angesien und bevrijet worden dorch juwen

1) Waarschijnlijk op te lossen als: goetgunstich.

raedt und hulpe, des yck stedes dancbaerlicken verschuldigen willicken. Gescreven Embden den 23 Junij stilo solito anno 1585.

Jw. stedes g.g. williger

ABEL EPPENS DE EQUART Scripsit.

Dusse breff an den borgemester gebrocht dorch Bastiaen[1], als niet gelovende, dat men des solden doen willen, hefft die borgemester voele guede tosage gedaen, soe voel in hem, dan men sulden den an den stadtholder Verdugo bij requeste overgeven. Vandaer gewesen an den Kamer[2], als hoer gewoente ys, und aldaer ock van Popco Everardi gudt antwordt crigende, worde gewesen an Cornelis Kempis, koninckklick mummer[3] offte fiscus, die cortelicken antwoerdede: Dusse sonde weere niet mogelicken hier to vergeven na luydt hoer bulla anno 82[4] vercregen, offte men muste an den hartoch van Parma suppliceren. Soe worde ock Hermen Konick, een borger, geantwordet. Dat dan alsoe Melle Brossema, salige Ballo Froma und salige Ringe Ellema arffgenamen tdoen onderstonden myt anderen to 12 partien buyten binnen landes wesende[5]. Dan van mij ys niet widers versocht. Want men die[+] religie neit lijden can. Under des wordt myt Mechelen und Antwerpen anders vermodet, waermede die papisti sick verstolteden und anderen verflaueden, und uth noedt gedrongen sint enich mispaep aff te senden an Parma, die vole nagaff, soe men die religie wolden affstaen[6], Und die menschen vermeende nu alles benae verhert[7]

[+]fol. 329[v].

1) Eppens' zwager Sebastiaan Wabben, de vroegere burgemeester van Appingedam.
2) De Hoofdmannenkamer.
3) Momber. Tenzij men in verband met het volgende fiscus ‘numerer’ zou willen lezen.
4) Het privilegie van koning Philips aan Groningen in zake het stapelrecht enz. d.d. 31 October.
5) Tusschen de regels is hier met lateren inkt ingevoegd: Derck Scaffer.
6) Inderdaad kon Parma aan Mechelen en Antwerpen gunstige voorwaarden schenken, ‘soe men die religie wolden affstaen’.
7) Verdorven, verwoest.

twesen. Want men na sulcke lange hoepe und twivelachtige trost uth Franrick nu heel despereren musten, als dat Gwisianer und die Majestaet conspirierden hemelicken tegens den Hugenoten und Naverreum[1]. Und alle Christelicke gemene versagede und tot opene gebeede bewogen hefft, sijn gemeinte tegens den vijanden Christi to behuyden.

Daeromme die Staten uth Vranrick comende, worden daetlicken bewogen to beraedtslagen um an der Majestaet in Engelant hulpe bijstandt to erlangen. Dat dan ock lange upgeholden ys und verscheden ordelen ghegeven hefft. Dat die uth Westerlant sick upmakende na Zeelandt, den uthgewekenen der Ommelanden nu dusses verstandts, nu anderen vornements makende, heel verbleven und upholden sindt worden, niet wetende woe ock alhier affgaen muchte und Antwerpen verloren ginck; sonderling want graef van Muers und Hindrick Scenck[2] up den Velu grote scade geleden hefft dorch verraskunge des oversten Taxi uth Sutphen, als wol 400 geslagen, und der vijanden ruyter nederlage lijdende[3]. Hind. Scencks naem wort to Gronnigen an den kake geslagen, als dat he hoer verlatende, sijn honunge und quade lonunge niet dulden konde. Want dan dit alles tot een nije staet und grote veranderinge sick wenden worde, und in die Ommelanden alles na des vijandt wille und behaech sick wendede, als myt gewass, stillicheit und guede betalinge, soe die huysman upbrengen konde des wekes over een jaertaxt. Und Oterdum myt nie dijcke buyten gedijcket worden und myt meer scansen bynnen gekeeret, dat landt bena versekert worde voer watersnoedt in den oesthoern[4]. Soe wil sick betamen dit alles wijders to gedencken, dat seeste boeck hier mede

1) Dit is niet geheel juist. Hendrik III heeft zich nooit geheel aan de Ligue aangesloten, maar trachtte steeds zijn zelfstandigheid te bewaren.
2) H.S.: Sneuck. Schenk heet evenwel niet Hendrik, maar Maarten.
3) Eppens doelt hier weer op den slag bij Amerongen, waarover hij reeds op blz. 127 heeft gesproken.
4) De oostelijke hoek der Ommelanden.

sluytende, dat sovende volgens daerbij doende. Wolde Godt, dat die sake eenmael muchte tom salich eende gebracht worden und dusse elendige standt gebetert, daer Rijck, vorsten, Keyser und anderen staten slaperich blijven und an horen palen komen wordt.

Dat sovende boeck

+ *dusses historie der Westvresen tegens den stadt Gronnigen myt hoerer beyder regenten.*

+fol. 330.

Thoe gedencken de besendunghe und raedtslach in Engellandt, wort to Embden opentlicken van den cancel een gemene gebedt gedaen an Godt, um een christelicke vrede to erlangen und die gemene to bewaeren in Franrijck, Engelandt, Scotlandt, Nederlandt und in die belegerde und benouwede stadt Antwerpen, und Godt daer wisheit to geven wolde in die versamelinge in Engelandt[1]. Daer nu reede die Majestaet van Denemarcket, ock her Augustus[2] und her Hans Casmirus[3] myt den uth Naverra und Scotlandt hoer gesanden hadden, und Hollandt, Zielandt, Vreslandt tom verhoer ingelaten sindt worden. Dit ys aldus gescheden den 27 Junij[4], dat nu alhier grote verwachtent was bij idermentlicken. Sonderling, soe des graven Edzart clagent niet onverhort gebleven was bij den Keyser und vorsten, um een gesande to senden an die Staten van den vorst van Brunswick, dat men den Emse solde vrij geven, des Graven bodum und ondersaten onbescadiget laten, und sick an Rijcke niet vertasten, die na den Wedzer[5] sick holden musten. Und van Embden myt 2 notarien Bernardo Roedevorwerck und Casparo affgetogen ys dorch Vreslandt na

1) Eppens bedoelt waarschijnlijk de onderhandelingen der Nederlandsche gezanten.
2) Keurvorst August van Saksen.
3) Johan Casimir van de Paltz.
4) Eerst den 6den Juli 1585 kwamen de Nederlandsche gezanten, door tegenwind opgehouden, te Londen aan. Misschien bedoelt Eppens ouden stijl.
5) De Wezer. Vgl. beneden, blz. 139.

Hollandt. 4 Julij[1]. To Gronnigen wordt ock een grote processie geholden, umdat Antwerpen muchte erovert[2] worden und in Vranricke hoer partie gestarcket und die Spangerden tot hoere regerunge wedercomen. Daer dan witte wijven[3] mede gelopen hebben und die overicheit bloethoeffdes ghegaen, dat men dusses lichveerdicheits niet wol verwonderen konden, want ener den wytte wijven bespottende offte onbehorlicken antastede, solde om sijn levendt gebrocht sijn, soe he neit verweken weere, howol anders nemandt tot affgoderije gedrongen worde. Dan en yder dede dyt vrijwillicken, dat he anders gedrongen solde laten willen, und meenden sich alsoe sulven angenaem tmaken als getrouwen des Konicks, und darnae erenstlicken upbeeden worden, als gewalt groter wort.

[+] Die grote clachten van roven und upholdent up der Emse an vrije personen, guederen und ock der uthgewekenen renten, huyren und andere noitlicheit, worde vole an den Staten in Westerlandt und grave Willum stadtholder gedaen. Dan niet seer gebetert, overmydts dat men nene erbare, standafftige commissarien bijstelleden bij die capteinen, want die ene respectierde die ander neit. Soe wordt die erenwerdige Johan Starckenborch committiert, dan balde sick bedenckende, dat daer weinich eheres to halen was, in sulcke grote cirkel onder verscheiden sorten van landen und steden to geriven sonder nasage, laet dusse commissie verbliven. Und wort den erbaren Johan Rengers to Helm gegunnet myt des sindici raedt. Dan verblijfft ock, want men seer na Antwerpen ommezegen und uth Engelandt noch nene trost volgede. Dat alsoe captein Knop, Michael Hovelicker und Claes ten Buer wol genoempt oversten, dan niet seer achtet und gelevet worden, und wolden nemant ter noet overpasseren laten. Dan hoytevaerers hadden geleyde genoech voer gelt. [+]fol. 330[v].

Die gesanden uth Nederlandt trecken van Vlissinge

1) Het is niet uit te maken, of deze datum bij den vorigen of bij den volgenden zin behoort.
2) H.S.: erhovet.
3) Wat Eppens daarmede bedoelt, is niet duidelijk. Misschien nonnen?

over na[1] Engelandt. Daer mede die sindicus Jeronimus Verrutius, gestemmet in Oestvreslant van 9 personen, worde den 19 Julij retractiert als 1 eder 2 edelluyden mede to senden[2]. Dan miste an gest[3], und worde honlicker geacht, dat men alsoe een pensionarium senden wolden. Ock wantrouweden sie hem als den adel meest dienende, und men hem to rijp die profijten van die munte to Worckum[4] togestaen hadden, und andere andweerde[5] landen versettet tot teringe. Und ys tot een altercatie gedegen, neit eher to senden, dan als die anderen hoer commissie gedaen offte hulpe vercregen hadden, als dat die uthgewekenen myt consorten sick ontschuldigen konden. Dat die tijdt leren mach woe wol. In Oestvreslandt weren to rade: Hayo Manniga, Aylco Unsta, Ulrick van Ewsum, Emo Tammen, Abel Eppens, Eysse Baucken, in Westerlandt: Johan Starckenborch, Johan Hoenkens, Mepsche, Hindrick Clant, Auyma[6], Eppe Bauckens, Claes Kater in absentia. Overst die munte was den 25 Octobris anno 84 weder anstemmet bij der weduwe des muntemesters[7] ten Dam van 9 personen, howol int landt niet seer vulmechtiget was. Dan men sick die profijten wolden anegenen und den sindicum[+] neit tostaen, und makeden clachten van valsche munt und een ander to soeken. [+]fol. 331.

Occo Vrese droste worde den grave to Oestvreslandt beswargert[8] an den graven zaliger Christoffers dochter van 20 yaren. Daer he wol 70 yaren olt, meer um sijn groete gudt getrouwet worde dan um bloet, want van

1) *Na* ingevoegd.
2) Verrutius is dan ook niet als gezant namens de Ommelanden beschouwd.
3) Geest? Maar daaraan ontbrak het Verrutius geenszins. Of moet men lezen ‘gestes’ = manieren. Maar manieren zal hij ook wel hebben gehad; hij had daartoe althans genoeg in den vreemde onder allerlei menschen verkeerd. Mogelijk moet worden gelezen: ‘gelt’.
4) Dit moet zijn Gorckum. Vgl. boven, dl. II, blz. 17, noot 3.
5) Overgeleverde.
6) Misschien Auwema.
7) H.S.: Muntemersters.
8) Zie beneden fol. 337.

meente gewonnen dusse to bodel[1] gedijen konde. Und sijn 3 huijssvrouwen nene grote diel tolach, want sie doch nene kinderen gewonnen hadden, und worde sin gudt wol groet achtet. Wie ock des drosten Hans van Gronnigen to Widtmunde onder grave Enno sijn gudt gerekent worde wol up 40.000 gulden und vrij und vranck sijnen broder Hermen Piper anarvet ys, een musgadener[2] to Gronnigen; die soe he dusse rijckdoem alsoe wiste to brucken, als he sijn armoet hadde gedragen, solde een geluckelicke man geacht worden. Und dusse Hans ys verstorven in Maio anno 85 und die arffgenamen ys anboden aldaer tcomen und daer twonen. Und was een slicht hinckede man van persoen, eenvoldich und vroem. Die droste hadde van borchknechte tot borchgraef und vort droste upgeclommen bet in die 40 yaren und was seer lieff und angenaem den onderdanen, niet geleert, dan bescheiden in recht. Ocko Vrese hilt sijn fest buyten Embden und wil neit der predicanten diensten gebrucken, dan moet hove blijven.

Die angenomen scipperen und boetvolck uth Embden als hoytevarers worden uth Delffziel gesandt na den Wedtzer[3] um Hollandtsche scepen to begripen, und becomen 3 scepen myt kees und andere waren up den 5 Julij, daer Johan Tijen und anderen capteinen myt soldaten to verordenet. Und wort hoer nagesonden van Knop een convoyscip und pot myt 2 yachten. Dan komende weder up Emse to Watum wort een scip verbrannet, ener geplundert und dat darde gebarget, worden 11 gevangen, sommigen ock geslagen, daeronder Johan Tijen, myt een ander to Loegen over boert gesmeten, drencket worde uth beveel van Knop. Want he Johan Eekes huysfrouwe to lande geplundert hadde und hoer geblotet boven vrouwen[+] erbarheit und 400 gulden ontnomen to Winscoten, dar hoer geleyde gunnet was to Gronnigen und ock egene [+]fol. 331[v].

1) Bodel, hetzelfde woord als pedel en met samentrekking beul, beteekent dienaar.
2) Moesker, warmoezenier.
3) De Wezer.

vrundtscap was. Und ock een scipper up den Wedtzeer overboert geworpen, dan to lande swemmende weder gehalet. Dat alsoe des Johanes Tijes overmoet groet was, uth Gronnigen geborchtich, 7 kinderen vader, uth armoet gedrongen over tdienen und gesworen alle anderen so tdoen boven crijchordinantie.

Den 26 Julij was to Embden groet onweder van donder, regen, blixum, dat hagelstenen gecregen sindt van 4 loet swaer. Und ys sulcke vrese worden, dat opperen[1] sindt verbrannet, menschen, biesten geslagen und ock sceppen geraket; soe die hoer zeylen niet natteden und onder voten legen, solde grote scade gescheden. Anders ys dit yaer soe natuerlicken gewest und daeromme vruchbaerlicken, dat die worm overweldiget und vergeten, nu dre vruchten to geneten hadden, daer men tvoeren nichtes vermoden, want weidtlandt gaff weide und voer, dat men ock meygen musten, und die eetgro[2] worde noch guede dubbelde naweide. Also wast ock myt alle koren und granen, dat men des neit to gedencken hadde. Ock worde gesecht, dat in Duyslandt die huysman arm moste worden van overvloet des wijns, want sie vermochten die costen neit tdoen tot alle wijnnen, die nu twe yaer und die 3 seer voele gewassen was, alsoe dat dusse overvloet seer wonderlicken und bedenckentweert was[3]. Die arbeider konden men neit wol hebben, und eysscheden 1 gulden des dages to meygen, 8 stuver tot ander werck boven kost und bier.

Nadat nu Antwerpen over een yaer[4] belecht bleff und besettet myt die scanze up den Scelde, und dorch dat onverbreckelicke vloet alle tovart genomen was, worde nu alle hoepe uth Vranrick niet allene idel und despe-

1) Hooioppers.
2) Etgroen.
3) Een soortgelijke wijncrisis dus als in 1907 in Zuid-Frankrijk.
4) Men kan rekenen, dat het beleg begint met de verovering van Liefkenshoek door de Spanjaarden den 10den Juli 1584, den doodsdag van Oranje. Den 17den Augustus 1585 werd het verdrag van overgave geteekend.

riert, dan ock tot een schrecken[1] gewendet. Want alles tegens die Hugenoten gedacht worde und alsoe Nederlandt myt Antwerpen verlaten stont und vaken verscheiden tijdunghe uthbrocht, als myt den hartoch van Parma to componeren, Mechelen verloren weere[2], Allagonda tot den vijandt geboegen; nu overst dat men neine genade geven konden, dan solden staen in genade und ongenade, nene exercitie geneten des reformierde religioens, twe castelen to bouwen, die besoldunghe tdoen in tijdt der belegerunge, und 12 tunne golts in gelt upbrengen, boven uptimmeringe der gebrocken kercken und closteren, dat[+] dan onmogelicke dingen weren den stadt Antwerpen tdragen. Alsoe wolde Parma neit togeven enige kercken noch sonder besettinge den stadt vertrouwen. Noch worde widers gesecht, dat die besettunge solde wesen allene van 20 vendelen, ider 100 hoveden, und weren vermeret tot 300 hoveden, voer Duytschen Spangerden ingesteken. Welckes erfaren, solden 9 vendelen geslagen sijn und verdrach to niete gemakct[3]. Woe dit nu alles verspreydet worde, soe was Allegonda tom verdrach bedacht und bij Parma gesandt ter tijdt die partien sick binnen den stadt Antwerpen erheven, soe to Pinxteren[4] ock geboret hadde, und nu den 19 July[5] vermeende den stadt overtlaten. Daermede 9 vendelen borgeren, papisten, libertineren und luteranen uthgedreven sindt und verdrach affgesecht niet sonder bose naredent over den her van Allegonda, als na den vijandt inclinierende, und na landt to Walcheren sick wendende ter tijdt dat noch andere trostunge uth Engelandt ingesonden worde, soe men neit accordierende, solde in maent onsedt vorhanden sijn und sulckes worde an graef Maurys gubernuer, graef Philips van Honloe, und Statenraedt gescreven. Daermede Parma

[+] fol. 332.

1) H.S.: Schrencken.
2) Mechelen gaf zich 19 Juli 1585 bij verdrag aan Parma over.
3) Het tractaat bij Bor II, fol. 610 vlg. Ook bij Knuttel n°. 737 vlg.
4) Pinksteren viel in 1585 op 30 Mei. Vgl. Bor, II, fol. 605 vlg.
5) De onderhandelingen vingen echter reeds aan in het begin van Juni. Den loop daarvan geeft Eppens zeer oppervlakkig en voor een deel ook onjuist.

van verdrach ontwaeret een nije hopinge makede. Soe anders noch privande in Antwerpen vorhande worde sijn, als men vermeende tot 4 maent twesen, und men van Bargen up den Soem overlandt noch temelicker wijs myt geleyde ingevuer doen muchten. Soe die noet groeter worde und Borgerholt[1] bewaret bleff uth Antwerpen, und anders worde niet togerustet enich ontsedt tegens den vijandt an den Scelde to brengen, alsoffte men an den Majestaet van Engellandt niet twivelen muchten. Und in Spannien reede alle scipvart uth Hollandt, Zeelandt, Engellandt und oesten anholden worden, nu vrijgelaten, dan weder arestiert, ter tijdt Engelsche guederen beholden worden myt der uth Hollandt, dat daer een groet getal van scepen in Spangien sij angeholden und grodt gudt becomen. Dat ock hiermede die Spansche vart heel[+] gekeret und upholden worde, die havenen gesloten, und myt den maent Augusti 85 nene ynvart gegunet ys. Daer Willum van Borsum, Berent Albertus, Thomas van Ditsum, Peter Hilligerlander ock 7 weken arestiert tusschen beyden bevrijet sindt worden und to Embden gecomen myt grote blijtscap. Des worde ock gesecht, dat die Hollanders 15 scepen rusteden na den Spansche zie tegens den Indische vart, und die Engelsche noch meer veerdich hadden tot 40 scepen und anhilden tom orlich dienstelicken, daer men dan ock den Majestaet van Dennemarck hulpe bij verwachteden myt twintich duysent mannen und 15 scepen tom orlich, welckes alles tom begyn und voerbereydunge geacht worde, um Nederlandt to bevrijen van den Spansche tyrannie und gewalt. Woe ock um Vranrick worde muchte, dat die Hugenoten niet verdrucket konden worden, want aldus die krijch in 3 eder 4 konickrijcken verspreydet worde. Die gesanden van Hollandt, Zelandt und Vreslandt sindt allen bij den Majestaet warvende und sick presentierende dan nichtes van alles uthscrivende, woe die articulen weren. Dan die noet was overgroet, daermede wij Ommelanden tom diel vergeten, und onder ons verscheiden gesinnet dat ende wachtende bleven,

[+] fol. 332[v].

1) Dorp bij Antwerpen.

sonder grote roem offte autoritiet hebbende. Und alsoe stonde in alle provintien in hoepe und anxte und wol overalle benae een stillestand. Sonderling in Vreslant ter tijdt sick openbaerde, waeromme men alle sauegarden in den Marna und Drente hadde upgesecht, niet soe seer myt gewalt als myt verraskunghe eenmael und eerste mael etwes to tentieren up und tegens den stadt Gronnigen, als sonder besettinge wesende, wol to verrasken solde sijn, voerdat men sie lange beleggen und myt grote kosten ynwynnen solden. Daervan dan wat beraedtslaget, meer gehoepet dan gelucket hefft.

Die burger in Gronnigen hadden sick vaken versworen nene besettinge intlaten uth verscreckunghe des Bellys regement[1]. Und alsoe verbleven sie alnoch in sulcke vornement und bewaerden hoeren stadt myt 8 off 9 vendelen borgeren. Daer die raedt und borgemesteren und hoeffluyden niet tegens raden muchten, wat des borgers regements und krijchorde anginck, als hoeren stadts wol versekert und mechtich wesende. Dat ock nene stadtholder des ter contrarie versoeken offt wantrouwen muchte off dorste, all weert dat die hoveden wol anders bedacht[+] weren, als den meente tvoele ingelaten und vertrouwet hebbende. Daeromme soe maket sick die [+]fol. 333. borgerije und die papisten gans conform der Spansche ordinantien, dat wes men myt dwanck tvoren niet hefft konen verrichten dorch den bisscop Knijff, nu sulven vullenbrochten, dat sick nemant ter contrarie muchte horen laten, offte meldinge doen, dan dat sie nene ondersokunge noch anwenden in Stadt und Landen. Und dit alles myt sulcken gudtwillicheit, ter tijdt die borger nene scattinge, contributie und ongelden inleeden tot dussen lasten des orloch, dan allene van den huysman haelden und betaeldt worde des yaers myt 50, ja 60 yaertaxten. Und hoer neringe grot hadden, als alle voercoep uth die Landen genomen und den overtreders uth den Dam, Willum Scroer und Johan Kuper, van bedde halende, inslutende und van den olderman Sicko Wijfferinck bepenet, nu laesteleden

1) De beruchte Walen, in 1577 afgekocht.

maent Julio. Dat ock die vremde waren hoer tovuert worden van Bremen, Oldenborch, tot horen gewyn und der coepluyden nadiell. Dat Embden niet alsoe prosperierde in dusse tijdt, als Gronnigen florerende was. Dat ock verdroetsaem worde alle menschen, stadten[1], uthgewekenen und anderen, dat men sulckes soe stedigeden und soe onbillicken verkeerden ordinantien gebruckeden, alsoff men Gronnigen niet meenden offte wolden. Welckes dan wol 5 yaren lanck seer spotlicken erfaren worde, alsoffte men Gronnigen konden beleggen achter twe mijlen bolwercks up der Emse nalatende und sulcke vruchbaerlicken landtscap to gebrucken tolatende weren, und den Staten niet nutten muchte. Dit worde nu anders bedacht, und na voele beraedtslagunge meest onder die uthgewekenen to Embden sijnde, an den stadtholder grave Willum gebrocht um eenmaell int werck to stellen. Als up sekerste gesloten tmogen gescheden, diewijle die stadt Nuys van graef van Muers soe lichtelicken sonder bloetstortinghe erovert was, und men wat groters myt Gronnigen worden becomen, als den Spangerden tot den Maese verbroecken thebben, woe vole scanzen he ock hebben muchte und plaetsen besettet holden, so Gronnigen hem[+] ontnomen worde. In sulcke staltenisse und tot erreddunge des vaderlandts ys ener thoe Embden voer 6 eder 7 jaeren woenafftich, van Swol gebortich, myt namen Roleff Ketteler[2], um des vaders ampts alsoe genoempt, an een juffer der Clanten ghehilickket, sick vrom, styl und als lidtmate des gemene Goedes holdende tot groet achtunghe van alle bekanden, die ock in coephandel mede erfaren, und mede in besettinge belecht des krijchshandel romede. Nadem sijn gemoet stoltlicken und eher gyrichlicken gemarcket, schuwede niet to spreken van anslagen

[+]fol. 333[v].

1) Vermoedelijk voor Staten.
2) Hij wordt in de stukken van dien tijd gewoonlijk Ketel genoemd. Vgl. over zijn aanslag van Reydt, bk. IV, blz. 67 vlg. Wagenaar (Het leven van Willem Lodewijk, blz. 62) noemt hem ‘een aanzienlijk Groninger burger, Roelof Van Kessel - platweg naar de rede dier dagen Roel Ketel genoemd’. Deze opmerking is onjuist. Een geslacht van Kessel is te Groningen geheel onbekend.

tmaken up Gronnigen, soe men des allene wolden versoeken. Welckes die uthgewekenen meer an hem verwondereden dan geloveden, ter tijdt sulckes dorch die, soe bij grave Willum, stadtholder in Westerlandt, an und aff reyseden und in dienst angenomen weren, anghegeven und geromet worde. Und Rolefft Keteler daeromme verboedet worde um sijn guede menunghe int werck tstellen. Dat dan wol voele der uthgelechte borgeren sonder groet[1], angenaem und gewiss duchte twesen, soe Sijn Genade die myddelen daerto wolde scaffen und raeden, welckes soe in den Junio beraedtslaget. Bij Sijn Genade wort alsoe bestemmet dach und tijdt to wachten um Gronnigen onversiens inttrecken und to besetten. Sijn wederkumpst uth Westerlandt worde desvals bedach[2] gemaket, dat he sick een commissarius liet nomen. Und to Oestumhorne[3] het convoy wol over 8 dagen was lettende[4] tot onwille und scade der copluyden, hem hoenlicken tosprekende, dat he comende beschencket sijnes amptes nene rome muchte hebben, soe he anders wat grotes bestellen solde. Und ock up den uthtoch enich Gronniger vor hoytevarer beschuldigende, wort 2 dagen ingesloten bij den convoyger. Dan van Gert Smyt weder ontvrijet ys worden, als hem onkennende, nochtans kennende. Dit sulvige wordt ock Keteler voergeworpen to Winscote: Wat recht he darto hadde, he konde hem des nu weder betalen. Antwoerdt Keteler: He hadde daer nene schuldt an, dan Hilbrans van Haren hadde die orsake west. Antworde: He wol, dat sal ick hem gedencken toe Embden. Aldus Keteler to Embden comende myt gelt und bestellinge, koefft twe wagenen und 4 perden, und noch sommigen gehueret um tvrachten na Gronnigen[+] myt soepe[5] und anders. Dit gelt verbargede he [+]fol. 334.

1) Bijzonder groot. Een schrijffout voor ‘goet’ is niet aan te nemen. Eppens spelt altijd ‘gudt’.
2) Bekend.
3) Oostmahorn, aan den noordoosthoek van Friesland, aan de Lauwerzee.
4) Belettende. Misschien schrijffout voor ‘leggende’.
5) Karnemelk.

neit, dan liet mer luyden sien, um die koer daeruth tnemen, kofft ock lakenen vor sick und sijn huysfrouwe; betalet tom diel, anderdiel borget he bij Hermen Vrolick, vragende: Waer heer doch sulcken gelt? Antworde: dat is niet to seggen. Dit ys noch alles ongemarcket bleven voer den daet, dan daerna beter bedacht. Want men an sijn persoen nichtes grotes offte besonders verwachteden. Und kumpt also to Gronnigen yn, myt sick hebbende welcke soldaten van die scepen tot voerluyden, daer die mester van was Onno van Ewsum, sick neit allene in klederen dan ock in warve vermalen laten[1]. Und twe dagen to Gronnigen verblivende ter tijden, dat graef Willum sulven in persoen den 27 Julij uptrecket uth Vreslant myt 2000 tvoet und 200 perden na Drent tot an den scanze Norch, daer die malecontenten hoer besettingen hilden und dar ock verstarcket worden. Want die uptoch openbaer was und men den scanze beranden und inkeren solden, dat die orde voerbijtrecken muchte, die ronbomen[2] to Haren und Helpen ontsloten, und volck verlecht den port solden daetlicken innemen, als Keteler verdich wer myt 3 last botters weder uth tvoeren, und die wagen worde upholden und doen letten. Diewijle die antoch openbaer na Gronnigen gewar was, die scanze neit beranden worde und die wachten starcket worde, sendet Keteler 2 boden na Stenwick an sijn vedder aldaer borgemester, dan solden an grave Willum gaen. Dusse to Haren und Norch uthgelaten, worden gevraget: Waerhen, soe die vijandt daer weer. Antworden: Sie wolden na Stenwick und wiste andere paeden, und worden nagewachtet und beyacht, dat sie na den vijandt ileden. Dit aldus na Gronnigen angescreven an borgemester Jochum Ubbens, laet dusse Keteler umtrent 2 uren na middach bij sick invorderen, fragende, off sijn breff all na Stenwick

1) Het gezicht laten besmeren of beschilderen om niet herkend te worden. Vgl. Wagenaar t.a.p.
2) Ronboom of runneboom = afsluitboom, slagboom. Even ten zuiden van de Kamp aan den Heereweg tusschen Haren en Helpen stond een runneboom, welke naam nog daar ter plaatse bewaard is gebleven.

gecomen weer. Und men vermode een ander an hem, als dat he respondentie myt den vijandt hadde und neit sijn handtierunghe doen woerde. Dit verandtwoerde he rijckelicken, als doch wol sprekendt: Offte men hem daer achten und holden wolden, he hadde sijn gescheffen[1] tdoen ock um die gueder van sijn swager salige Teese Clant. Dat he alsoe van den borgemester gelaten, sick[+] nichtes vermode. Dan Onno van Ewsum und andere bijwesende als voerluyden seggen hem to: Keteler, het ys verloren werck, wij trecken daraff. Antwoerdet he: Sijn gij veech, we salmen dan bestaen? Alsoe gescheiden, wort Keteler des nachtes vanckelicken up Rosendael[2] ingesloten den 29[3] Julij und daetlicken scarpelicken verhort und als sommegen meenden wredelicken. Dan tom laesten bekennede uth sijn egene handt und boden[4]. Wordt niet lange geradet, dan den 7 Augusti onthoevet eerst, und die twe boden uthstupet und daerna geverndelt und buyten 4 porten gesettet, dat hoeff up bollwerck bij Heerporte. Dat dan voele verscheyden ordelen und ongedult makede, als tegens krijchordinantie gedaen, und sick sulven meer als manedigen und ontrouwen den sententie ghegeven, daer dusse in grave Willums dienst und commissie een vrij man den sake gedenet hadde, allene um vaderlandt to redden van den Spangerden. Als he ock uthgaende[5], ongebonden myt sijn mantel, den borgeren niet anders antwoerde, dat tot hoer verlossinge gemeent was van die Spansche tyrannie, he weere neit beter als Egmont und Horn west weren, und rouwede hem neit dusse anslaechts, anders wol een sundich mensche. Den monnick und paep van sick wijsende, als hoer niet begerende, und nener west van vrunden, die hem hefft darven bekennen offte vorbidden, hoewol Jochum Ubbens

[+]fol. 334[v].

1) Zaken.
2) Een gevangenis op den zolder van het raadhuis.
3) Boven de 9 staat een 8. Uit andere bronnen is bekend, dat 29 juist is.
4) D. i. vrijwillig voor zich en zijne boden.
5) Uit de gevangenis naar het schavot.

gemeent worde und langer sitten[1] geraden thebben. Ock was sijn soen noch in Westerlandt gevangen.

Den 11 Augusti comen Reyner Broylls und Hilbrant van Haren to Embden uth Westerlandt. Als die droste het scrivendt hadde ontfangen, woe dat Geert Smyt und Joest van Cleve mede dusse sake gestopet und geraden hadden myt die anderen, soe worden sie den 12 Augusti daetlicken myt wijff und kinderen bij sonnenschijn uth Embden verwesen und moten vertrecken, daer die mannen noch in Vreslandt weren und meenden heerwars tcomen.

Doch die sake worde soe affectuose gerichtet, dat ock vernoempste borgeren der Reformierden dorsten seggen, Willem Drewes und meer: Het weer neit gudt west myt den anslach, wandt het solde over guede und quaden gegaen hebben, und die Stadt solde hoer privilegien quyt geworden hebben. Und hadden nene kleine dan hemelicke wolgevallen an die Spansche bulla, woe onbillicken[+] und onrecht, ya onwaerafftich sie vercregen was van Jochum Ubbena. Alsoe hadde die Gronniger hoer affecten gestalt boven die walfart des gemene sakes. [+]fol. 335.

Den 8 Augusti starfft ock Sijger Sijgers borger und raedtsheer[2] uth Gronnigen, mede gevangen west, een sachmodiger, vredelevende man, niet anders seggende: Die Gronniger sindt boven und Stadt und Landen hadde beyde genoch gehadt, wolden sie tovreeden sijn west, wie onse voervaderen malcander versoenden und verstonden. Dusse hadde myt Johan a Lasco ummegetogen uth Engelandt, in Dennemarcket in den winter, als Philips koninck van Spannien in Engelandt die religie dede veranderen, und destijdes vole erfaren[3], siende und mede geleden hadde, und tom eende bestandich, mijner gueder becander und familiaer, gelick ock aller vromen. Dat die vromen uthrucket worden.

1) In de gevangenis.
2) Hij was slechts raadsheer van 8 Febr. 1579 - 3 Maart 1580.
3) Hier is tusschen de regels geschreven: To Embden gecomen, die kercke reformirede, wie nu ys. Vgl. de litteratuur over a Lasco bij Reitsma, Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde kerk der Nederlanden (2e druk, Gron. 1899), blz. 93.

Die Brunswicksche gesande, van hartoch Julius in naem des Saxschen corfursten na Hollandt gesandt an die Staten und andere stenden, kumpt wederomme to Embden myt notariis Bernardo Rodevorwerck und Wyardo, den 13 Augusti, als he in den Haege sijn mandaet hadde in den collegio overgegheven, dat myt ansiendt deses uth keyserlicke beveel die scepen van die rijcksstromen solden afftogen worden, und Rijckes bodum onbescadiget laten. Dit bynnen verstaende, wordt upgeholden tot welcke malen und lange dagen, seggende: Sie weren neit starcke genoech und verdielden sick van den anderen, wolden ock nene notarien inlaten, dan muchte mundelicken seggen sijn beveel. Und alsoe die tijdt gesleten und ongehort vertogen, alsoe, dat Bernardus in den doer staende hoer genacht[1] sede und wolde vertrecken, welckes sie lachendt anhoerden. Daeromme die gesande sick verwonderde der slichtheit und grovicheit, als van pelsers und scoenmakers beter to verantwordet sijn solde. Vandaer nae Amsterdam gereyset, ys het mandaet wol behoerlicken geopent, dan nene ander antwordt ghegeven, dat sie weren een particulaer lidt, nene generale, und hadde verhoept Keyserlicke Majestaet und vorsten solden myt hoer medelijden hadt hebben und den Spanger den vrede geboden, want het konde noch an hoeren doeren comen. Sie wolden sick myt die generalitiet beraden, und doen als behoerde, wijders vorttrecken na Vreslandt bij graeff Willum to Lewerden. Dusse ontfang het mandaet myt behoer als van Keyser gesandt, dan konde des niet beantworden als een persoen wesende, die Raedt und Staten van Westerlandt weren to Franeker, die muste[+] he besoecken, daer hoer raedt wolde nacomen als he vermochte. Dan secht he tot den gesande Laurentio, een mulsterscriver gewest bij hartoch Erich: Het schijndt dat die mandaet sij uthgebracht und vercregen van den up den 23 Aprilis, die uth het verdarff und onderganck van arme Nederlandt gheerne grote willen wesen und profijt hebben, und reede hoer yaergelt geneten van den hungerden,

[+] fol. 335[v].

1) Goede nacht.

men hadde sick anders an die nabueren versien und gehoepet. Und to Franeker ock alles vorgebracht, wordt behorlicken gehort, daer 4 doctoren seten myt anderen erbaren mannen, die alsoe tom andtwordt geven: Die gesande moste een 8 offte 14 dagen wachten up die resolutie, want sie myt der Generalitiet resolvieren musten, und weren een provintie alleen, offte wolden hem hoer antwordt wol scryfftelicken nasenden. Daermede gekeret na Gronnigen bij Verdugo, tonet des ock alsoe het mandaet. Welckes Verdugo, nu stadtholder gestalt, groet achtede und begerede, dat doch des erenstlicken muchte van den Rijcke executiert worden, he wolde sick gerne ondergeven, und hadde sijne soldaten an des Rijcks lidtmaten vertusset[1], die wolde he daetlicken straffen, und myt Rijck gheerne keren myt gudt und bloet van koninckx wegen van Spannien. Und to Embden comende ys geachtet, offte die Hollanders sijner gespottet hadden, und sommigen riepen hoech. Die Graef versoechte daetlicken myt 4 eder 5 scepen[2] die varsche Emse to beleggen, dan die borger stemmet aff[3]. Dat lijden weer beter dan strijden und weren gedielt myt heren, adel, und vermuchten die costen neit, solden daer an comen niet balde aff, und die zee daernae mysten und scouwen. Dit konden stoefferen[4] die muntemesters, offitieren, loese borgeren, die nene religie achteden. Und des holdet noch an und begrijp Onno van Ewsum twe, dre borgeren uth Embden buyten den porten van den dijck und wegen upnemen: Wybbe Lijsick, Derck Tichelar vor Nijeporte, und anderen, um sijn gevangenen soldaten to onloesen, offte ter justitie gestalt, soe sie ergens schuldich weren. Dat noch niet helpen muchte. Dan tom laesten verborget, tusschen beyden gegloyget und gebrandet hefft, ter tijdt men Onno van Ewsum mochte verrasket worden, als reede to Gemmygen van 40 soldaten angesocht een scip up den

1) Misschien schrijffout voor: vermisset.
2) H.S.: sepen.
3) Hier is wellicht uitgevallen het woord: zeggende.
4) Aanrichten.

Emse verbrannen und styl gestanden, want Onno van Ewsum und Mathias Knop na Westerlandt ineysschet worden.

Ock alnu worde die anslach up Gronnigen an die[+] vrouwen dergenen, die bij Keteler to rade west weren, mede gewroken to Embden, dat hoer angesecht worde uth die stadt to vertrecken tegens sonnen onderganck. Und Hilbrant van Haren myt Reyner Broyls daetlicken vertrecken musten, gelick Gerts Smyts huysfrouwe hoer gudt verbrenggen, soe sie neit wolden up den borch hebben van Graven dieneren angesecht. Und den droste sulven geantwordet worde: Sie[1] niet myt lieve, soe moest wesen myt lee. Und ys nochtans styl verbleven myt weinich gudts hemelicken. [+]fol. 336.

Den 11 Augusti kumpt ock weder die legaet Jacobus Segurius[2] van koninck Navarren wegen. Nodiget des avendts die predigers bij sick und ilet vort na Brunswick und Denemarcket. Daer ock ommetogen die Engelsche gesande dan weinich gehort worden. Und alsoe ys ock wederkeret die gesande uth Denemarcket uth Engelandt van Embden na sijnen Koninck up den 8 Septembris. Overst het bestuer was neit openbaer. Dan allene, want Antwerpen den 10 Augusti[3] verloren, een grote besorgunge makede, soe die Engelschen alle steden niet hadden ingenomen und besettinge gelecht, daer die corneel Norijs[4] die captein und eerste van ys west, und daetlicken mer wolden, die men reken wolden tot 23000 tvoete.

Woe und up wat manier Antwerpen sij ommeghegaen sonder noet, uth partien der secten, noutralen und gemene pobel, ys licht uth die articulen[5] to verstaen. Want alles vrij geven ys beholden die religie, und sonder argenisse to wonen blijven. Tot verwonderen van alle menschen und Goedes grote torne und straffe over alle ondancbaere, want sie van Majestaet uth Engelandt ver-

1) Zij het.
2) Jacques de Ségur. Vgl. dl. I, blz. 630, dl. II, blz. 7.
3) Den 17den Augustus 1585 werd het tractaat geteekend.
4) De welbekende John Norris.
5) Van het tractaat van overgave, dat Eppens dus vóór zich had.

trostunghe[1] hadden dat vloet wol to breken was, und reede sulven open worden und an privande niet mangelde tot an Januario, soe men hadde lick[2] dielen willen, und die vijandt neit harden[3] muchte noch vloet bewaeren van iss halven. Daer her van Allegonda neit weinich mede bedacht worde, als to lichveerdich geraden thebben, worde voer Ambyse[4] mede gescholden, hoewol he sick an sijn sijdt vrij bedinget hefft. Die breff uth Engelandt luydt alsoe:

(Volgt de brief van 10 Juli 1585 door de koningin van Engeland gezonden aan de regeering der stad Antwerpen. Gedrukt bij Bor, Vervolgh der Nederlantsche Oorlogen, bk. XX, fol. 42).

+ Men secht waerafftich, dat hartoch van Parma sol trurich und wenendt west sijn, als he sacht, dat sulcke meenichte van borgeren vertogen uth diffidentie, die gedielt sindt in Hollandt, Zelandt, Vreslandt, Bremen und Hamborch, dat ock olde mannen van 70, 80 yaren in pawstdoem upgevoedet uth Gendt und Antwerpen het vaderlant om religie verlaten, seer iverlicken to Embden sick bewesen hebben, andere menschen tom exempel. Daer dan Melchior Clant, pastoers soen to Larrelts und van Beem[5], een prediger gewest to Antwerpen myt Melchior Amsweer[6] vertogen, die ene bij sijn vader gecomen und soldinge tot 400 gulden bij der stadt staen laten. Dat sie noch solen manen mogen in vier yaeren,+ dan myt dusse ontrichten der Engelschen und upgevendt van Antwerpen sindt alle lycenten off alle ryveren und havens in Hollandt und anders gesloten, nichtes uth und den vijandt to tlaten vueren. Dat dan Embden noch verdroetsaem worden ys, dat sie ock bedrouwet worden niet na Bremen, Oldenborch tscepen.

+fol. 336v.

+fol. 337.

Des drostes Occo Vresen bestedinge des ehestaets myt

1) H.S.: verstrostunghe.
2) Gelijk.
3) Uithouden.
4) Hembyse. Vgl. boven, dl. I, blz. 487, noot 4.
5) Bedum.
6) Vgl. boven, dl. I, blz. 50.

graef Christoffers natuerlicke dochter, daer die moder bynnen Awryck wonende, Philip Barbierers dochter, ock wol achtet worde, worde daer mede to Embden up den borch up grave Edzarts kosten vermeert geholden. Dat des Tilemanni Hesshusii soen[1] to hove in Joh. Ligarii plaetse ter dienst angenomen to hove voor 400 rijckdaler und andere tohaecken, (want he anders neit denen wolde) sijn predicatie daer makede und dusse personen bestedigede up den 15 Augusti, als Evangelium was van den ontrouwen rentemester. Vermaent dapperlicken, dat men dusse tijden wol erenstlicken musten bedencken und die orsaken behartigen, als dat soe voele secterijen erstanden, und uproeren geboerden tegens den overicheiden, daer dit graffscap meest mede verhafftet were, als myt Wederdoperen, Libertineren, Daviden, Calvinisten und anderen swarmerijen[2], dat die overicheit behoerde ock iverich twesen um sulcken geesten to stueren und to weren, daer men nu mede venseden[3], gelick men myt die Joden deden. Daer vole der borgeren bij geropen und in die versamelinge und predicatie sulckes anhoeren musten, dat ock sommigen des hoves verdrotsam worden. Dusse Heshuysius ys mede to gast west tot des drosten huys, dan allene gelaten in gespreck, dat hem ock misduchte Calvinsche catechismum to leren in der kercken als een bose sake vor der joeget, tot Wigbolt Clandt gesecht. Dan niemandt der predicanten ansprekende noch gemeenscap makende und worde vermeent, dat he monstrosas opiniones voede over die ubiquities[4] in avendtmael. Dit was een roem to hove, dat men die Ausbursche confessioen vorstunden und to sulcke predigers gesinnet weren, und benae den Pawsdoem solden lieffkosen voer die Reformierde kercke. Und men lichtelicken van dussen tot die Roemsche wederkeren sal konen, soe sie den ander die[+] handen langen. Hiermede was Johan Ligarius to Norden

[+]fol. 337[v].

1) Over Tileman Heshusius: Reitsma, Gesch. der Hervorming, blz. 89.
2) Dweperijen.
3) Veinsde.
4) Vgl. boven, dl. I, blz. 382, noot 2.

als privaete uth hoeff gestoten, umdat he den Graven tvole straffede um vercortinge der geestelicke guederen.

Roleff Ketels was in sijn laeste driftich tegens den mispapen van Sunte Merten. Wat sie bij hem doen wolden, die sulven to leren weren? Sie antworden: Woe he soe stoltelicken sprack als nu stervende. Dat weet ick wol, secht he, dan gij konen mij neit trosten, want gij conen neit beden. Dat hoer verwonderde. Ja, segget juw Vader onse, die du bist in den hemel; gij seggen, dat he besloten in kerckencaste und monstrantie sij und in het broet um daer an to beden, eheren, und keersen uptsteecken und scellen tdragen, soe ys he yae neit in den hemel upgevaren und vandaer wedercomende to richtende levendigen und doeden, und daeromme soe blijfft van mij. Und sie hebben hem alleen gevolget, alsoe ock den borgeren niet anders ansiende dan hoer to verlossen. Was hem verheten myt den sweerde alleen richtet tworden, und neit up banck gebonden levendich to verndelen. Dat na een ure gedaen uth grimmicheit der borgeren. Want Verdugo hadde sulckes neit eysschet, dan geboedt die verndelen up bolwerck tstellen an die borgeren wachhuysen, dat sie vor ogen sien muchten seer nederich gehangen, als daer in spegelenden. Want hoer soe gelevede thebben, offte dat sie schuldich weren, dat he onderstaen wolde tdoen, ock uth ongedult van Verdugo. Want he gerne besettinge in Gronnigen begeerde tegens sulcke anslagen meer, offte den Dam to bevestigen und den Ziel an sick tnemen, daer die Stadt hoere besettinge up hadde, daer den borgeren weinich um was und Verdugo die Stadt niet mechtich was, soe he ansocht worde. Na dussen doet van Ketel trecket up Verdugo na Collum und anders in Westerlandt. Dan graef Willum gekeret, sindt dre perden genomen und dre der malecontenten geslagen, want sie verholen legen um sees ruyteren to besetten und widers nichtes. Overst want graef van Moers und Scenck een veltleger worden slaen up den Velu bij Nijekeercke een dorp, trecken alle vendelen up uth Vreslant und Twent myt andere besettinge um sulckes to verstoren in den 1 Septembris, dar Parma worde hulpe senden. Dan, want Moers und

Scenck die plaetse inhadden, muegen daer niet lichtlicken uthdreven worden um des weders und waters[+] halven, und sie sick stedes to water starcken konen, nu rede alle steden myt Engelschen sindt besedt und verwaert blijven. Dan in Vreslandt was noch niet ingelecht. Daer D. Hesselus, mede in Engelandt to hove gesandt, bij Majestaet ansittende was bij andere provintien, raden und vulmechtigen. Daer nu die Ommelanden, ganslicken vergeten, nemant hadden gesonden offte in der Westvresen gewalt overlaten worden, die doch landt myt 2 scanzen, Oterdum und Nijeziel, besettet hilden, und die uthgeweken nichtes anders konden dan klagen und suppliceren. Und dat om die partije, dat somegen van hoege adel myt den syndico Jeronimo Verrutio sick allene mesteren wolden maken laten, und egenarffden niet allene, dan ock die anderen alle uthsluyten. Daer Johan Rengers to Helm ock vermeende amiraell tworden in Johan Starckenborchs plaetse, die des affsloech um sijn onderholdt erbarlicken thebben und trouwelicken to handelen, den anderen geweigert ys worden. Alsoe worde Joest van Cleve voerbij gesien ter tijdt dat daer een Hoechduytsche, myt namen Michael Hoeg[1)], een generael wachmester over Westvresche regemendt, overst to scepe gesonden ys bij Logen up Mathias Knoeps scip. Dat die onsen allenthalven uthsloten worden und neit in raden angenomen, gelick Eppe Bauckens tot een gringe ampt sick gerne begeven solde und Claes ten Buer in stillicheit bliven muste und Gert Smyt ock neit seer angetogen worde, daer Hayo Reiners, een scriver onder een veendel, ock verstorven ys in Westerlandt. [+]fol. 338.

Die commissarius uth Oterdum, soe bij Claes ten Buer mede gestalt was, Mathias genoempt, als he alle victualia und torff na Oterdum bestellede, wordt up der Emse onderscheppet tusschen Ewsums pot und Oterdum, als Ewsum een yach vor uthsende und alldinck to versien, comen anderen uth den muyden van Delffziel und besetten den commissarium, die anders neit vermeende dan Ewsum volck to sijn. Und also overtogen myt een arme

1) H.S.: Hoeg of Haeg.

borger, steenmestelar Willum genoempt, worden to Reide[+] angebrocht und to Ziel gevueret, na Gronnigen gesonden, up die porte den commissarium settende, den borger als een kerckenbreker in scoenmakersgat[1] settende, und roepen crucifige over hem, um bij Keteler tsetten. Daer sie benae alle borger van Embden mede hoenden, als offte borgeren und predigers des hem hadden geraden und angestopet, und D. Menso neit ongetaddelt konde blijven. [+]fol. 338[v].

Bys datt Antwerpen over was, nene bestendige lucht, dan regen und unweder dach und nacht, dat hoy und koeren, soe buyten, alles verginck und makede den menschen seer verslagen und desperaet, want die landen onderregeden und koeren uthwossen und niet borgen muchten. Sonderling daer men sulcke scattinge betaelden, und doch arbeidt verloren ginck myt contributien des weeckscattinge und tom diel niet meer geven conden, up den laesten und rijcksten ancomen worde. Dit was alles boven menschen hoechnisse und wetent niet voel erfaren. Daeromme ock die Gronniger, ock van dusse ontsedt van privanden becortet, worden nu myt tovuer noch besloten und in Oterdum Mathias Knop van Embden vendel verandert, kumpt een nije vendel weder bij Michael Hovelker, den 9 September uth Westerlandt, die hopman genoempt Wederspan. Blijfft alsoe een swacke besettinge um die landen niet to bestrijden, dan int lijden tholden. Ock was buyten landes die olde wantrouwicheit des adels niet weggenomen dorch verstarff der olden Ewsums, Jarges und anderen, dan die jungen vulharden noch sick groet tmaken und bij eheren tblijven, want nu aller hoer gudt alle vercofft offte verslaen was in schulde, dat sie hoer naem mede verlesen und weinich achtet solden worden. Jae Christoffers[2] gudt to Gennelt worde ock gedrouwet bij den Grave und Onno die sone verhessede[3] den Grave neit weinig. Soe onderstaen sick Aylco Unsta, Ewsums kinderen, Ulryck van Ewsum, Hayo Manniga

1) Naam van een gevangeniskelder onder het raadhuis.
2) Christoffel van Ewsum.
3) Haatte.

sick alleen bij der koninne van Engelandt, gelick tvoeren bij Alason und ock den konick van Vranrick, to versoken. Daer Johan Rengers to Helm medestemmede um dorch den syndicum Jeronimum Verrutium allene sonder emant bij hem tstellen und inlatende, als nene gelt hebbende, na der Koninne to senden, als onse landt presentierende, daer wij doch nene were[1] in verdedigen konden, dan den Vresen veregent was und reede mede presentiert hadden, neffens het hoeren. Dat dit meer supplicieren[+] muchte heeten, dan presentieren. Daertho was die syndicus, als pensionarius und meest voer private personen doende to hove, um sijn onscamelheit [+]fol. 339. seer verachtet und bij nemandt gelevet, und die andere adel worde ock weinich myt egenarffden van hem angesien als Staten seggende: He achtede meer een Ewsum dan teyn anderen und in Oestvreslant weren ock, die stemmen hadden und meer weren als sie, Onsta, Manninga, Ewsum, die hem sulcke commissie togesonden, he wolde allene offte myt nemandt reysen. Daeruth die Staten ock sluytende weren, dat wij musten slichte luyden sijn, dat wij nemant anders senden konden dan onse pensionarium. Dit alles hefft juncker Johan Starckenborch to Garshuysen, Johan die Mepsche up den Ham, Johan Hornkens, Clant, Ewma, Gensema ganslicken mishaget, und doen die commissie revocieren, up den syndicum ghegeven alleen, und achten onnodich offte noch bequaem twesen als die gesanden wederquemen an der Majestaet sick to presenteren. Daer nu alle steden in Hollandt und Zeelandt mit Engelsche besettet worden. Und wordt die syndicus bedacht gemaket, dat he valslicken myt den munte gespolet solde hebben, myt der muntemerstersche weduiwe gemunttet pennigen van rijckdaler, die nene 1 gulden wert, tot 30.000 daler[2]. Und hadde die syndicus gesecht to Starckenborch, men solden die pennygen so wydt senden, dat sie neit wedercomen worden. Dit ys van Johan Mepsche nagesocht um die munte to sluyten, rekenscap

1) Nene were = nooit.
2) Vgl. boven, dl. II, blz. 17, 38.

tontfangen und bedroch to laten rechtveerdigen. Onder des soe beholt die syndicus die slotelen van landes kiste und bescheet, soe hem allene van Ewsum vertrouwet worden und gelevert weren int landt, nu hem gerne affnemen wolden, dan niet weten an wel anders to belaten[1]; want men nu alle private personen weren und balde begrepen konden worden. Aldus sindt die Ommelanden ganslicken in onmacht gecomen und vole tom spott geworden, und onse saken to scande um des adels partije und des meentes twidrachts willen. Und dusse partie konde ock neit verswigen, diewijle sie sulven het hoeren niet meer egenherich weren und blijven konden, dat sie het vermeende hoeren der herelecheiden, gerechtichieden (soe sie nu noempden), an des landes heren wolden geven und brengen und ter leen alleen weder bedienen und annemen, updat sie groet muchten blijven. Daer Rengers to Helm die roemdedichste, und Ewsum, Onsta niet[+] scromeden, seggende: Wibe van Goutum hopman, die can die bueren nu in die Marne soe to wercke und hoffdienste driven, dat mij des darna niet geweigert can worden; want mijn egen ys[2]. Und hem meer om sijn gewalt als hopman to wille weren, niet als plicht. Soe ys sonder twivel eerst die egen slaverie in Oestvreslandt worden. Doch Rengers hefft myt sijn vermetenheit dit gewonnen, dat graef Willum hem niet begunstigede, noch bij die Staten in Westerlandt enich ampt geneten conde, daer het nu to gecomen was und ock verwachtende, als die amiraelscap up der Emse, welcke na Mathias Knops vertoch und yneysschunghe van graef Willum gedaen, bisheer an ener myt namen Michael Haeg[3], een Hoechduytscher, die in Sweden, Polen und Nederlandt vole yaren gedienet hadde, verbleven ys, als upperste wachtmester des Vreschen regements und captein gemaket der orlichscepen up der Emse. Dusse makede temelicke

[+] fol. 339[v].

1) Achterlaten.
2) Onsta was heer van Verhildersum te Wehe in de Marne; hij kon met eenigen grond de Marne als zijn heerlijkheid beschouwen.
3) Vgl. boven, blz. 155.

onderscheet, dat he ledige personen leet overvaeren an den Ziel up sijn pasborten und nene pasborten widers uthgaff dan des Graven bodum. Und worde hem gelt presentiert um wat meer tdulden, nam het myt onwyl, als dat sie die vorigen alsoe becofft hadden, he was um hoer gelt neit gecomen; hefft een mael onangesien over bort den Emse hen yn gewijet[1]: Daer legge juw gelt, eher ick eherloss sij.

Gewesener lutenandt Johan de Mepsche hadde sick het kaspel Loppersum myt den rechtstoel und der kerckenrecht heel toegenet, soe lange he levede, stellede wedmans[2] na sijn egen wille und achte sijn redger twesen nemandt anders sonder ansprack van clauwen und buyten meenten erkesunge, alsoe alleen kercken rekenscap ontfangende, kerckvogeden stellende sonder des meentes offte collatoren wetent[3]. Dit sulvige dachte die vrouwe Agnes van Munster to continueren und voer egen hoeren kinderen to arven. Und want die pastoer Timannus Petri, een seer olt senior van 80 eder 90 yaeren, een commissarius der geesteliken stuels[4], soe to Loppersum stedes valt, nu anno 85 in laeste van Julio verstorven was, soe erwelet vrouwe Agnes uth sick sulven sonder weten van alle collatoren tot successorem enich der Westvresche verlopene papen tot pastoer und commissarium und dencket hem to bestedigen. Hiertegens stellen sick die egenarffden in Loppersum und beropen alle collatoren um sick dusse vrijheit neit tlaten nemen und nomen enich ander in Gronnigen, Antonium genoempt to S. Merten, und laten dusse sake to Gronnigen voer Hoeffluyden[+] verhoeren und ordelen, welcke dusse sake ter vrundtscap wijsen eerst, offte darna to rechte laten ontscheden. Die collatoren waren heel gesynnet dit neit to [+]fol. 340.

1) Het geld gewijd aan de Eems door het erin te werpen.
2) Wedman is een gerechtelijk ambtenaar, die de wete doet, dus ongeveer gelijk aan den tegenwoordigen deurwaarder.
3) Hij wilde er dus een staanden rechtstoel en een unieke collatie van maken.
4) Hij was commissarius generalis van den bisschop van Munster. Zie boven dl. I, blz. 165, noot 3 en 181, noot 4.

stedigen buyten hoeren wille und achteden hoer neit anders dan een medecollatoersche und dachten bij gemene stemmen ener to erwelen. Hieruth wort Verdugo van Agnes als stadtholder idtsondts bewogen und verwilliget als intercessor hoer dusse stemme to laten geneten, um den trouwen groten dienst hores huysheren, die des an Stadt und Landen, ja kaspel all tmeer verdient hadde, und nu een kleines weer. Overst als die egenarffden den Verdugo alleen seegen offte bena neit uthhoerden, verlaten sie hoer intentie und gunnen Agnes die stemme um den pastoer und commissarium in to leiden; die gyff wijn und bier to drincken den meente. Die egenarffden sint west Havick Louwens to Enselense kerckvoget, Atho to Merum, Here in den Ham, jungest versonet myt den geestelick(en), Evert Peters in den Ham und Albert Knotte to Loppersum op Tyasse Hayens plaetse, daer dre van den Staten und gemene sake weren afftreden und weder hier versonet. Onder allen ys Ato to Merum meest scobiert[1] und ongunstiget, want he den Lutenandt plege to wille twesen, und sijn vorolderen der moers halven een snijder gewest sij.

Om dusse sulvyge tijdt vervloecket und verdoet sick Jimme Abels in grote onsinnicheit und dronckenscap myt sweren, swogen[2], schelden und vloecken, dat he up hoeff in een sloet in die mudder vor sijn huys versmoret, dat men bij hem niet konden offte wolden comen, alleen want he een vremt biest in sijn landt sach gaen und to Loppersum myt die papen in sanck[3] west was, und doch een overmodich bister[4] kerel was van voelen. Dit was die darde die myt der messe und sick sulven ummebrochten. Daer to Hoechmeer[5] Derk, des commelduers[6] meyger to Oesterwyrum, des Ebele Luddens soen

1) Tot schande gemaakt.
2) Vloeken.
3) Twist.
4) Slecht, ontuchtig.
5) Hoeksmeer.
6) De commandeur van het St. Jansklooster te Oosterwierum.

Luck genoempt, seer oneherlick daelsloech in die harberge und Focko Peters als nabuer int landt geslagen worden ock als rasende, und enes anderen mans koren ummesmijdent um sijn huyssg.[1] offte vrouwe tsoecken. Daeruth[+] levent der kaspelen to rekenen ys, und ys alles myt gelt to boten west. Jae nergens vor wickende, [+]fol. 340[v]. behalven dat die huysknecht to Enum na Embden vertoch und niet meer versocht worde als benae seer irritiert um sijnes brotvrouwens wille, to Enim und Randelweer[2] wonende.

Die anneminghe des Majestaets van Engelandt worde alnoch sonder naem und titel meer geropen dan gelovet[3], nochtans bij duyseden het volck oversendende, und besettende alle steden myt gunst der inwoneren und grote vertrostinge. Und die gesanden residieren in Engelandt, niet anders pretendierende, dat die Majestaet niet solde geacht worden als vijandt der Spangerden, dan als bescuttersche hoerer bundtgenoten des religioens, den konick van Spannien tot vrede und vrije exercitie des waren religioens to raden, tot sijnen besten die landen to verwaeren, und des versekert die landen over tlaten myt repens der gedaene costen, und sommige steden wol verwarende, ock Oesteende in Flanderen. Alsoe dede de Navarreus ock, liet publicieren bescherminge des vaderlicke vrijheits tegens den Spansche Catholiken. Conde als verwalder des Evangelischen religioens und alle elendigen to verdedigen. Daertegens die Gwisianer alle vremde natieënn[4] uth die landen, olde gesetten to verdegenen, een catolicke konick to verkesen. Und alsoe sindt die Engelschen bij Utricht ingevuert gemulstert tot 30.000[5],

1) Huyssg., misschien afkorting voor huyssgesin.
2) Vroeger een bewoonde wierde onmiddellijk ten zuidwesten van Eenum.
3) Het is bekend, dat inderdaad Elizabeth de souvereiniteit over de Nederlanden heeft afgeslagen.
4) Het werkwoord ontbreekt; maar het zal verbannen, verdrijven moeten zijn.
5) Dit getal is stellig veel te hoog. Het tractaat van 20 Augustus 1585 bepaalde, dat het Engelsche hulpcorps 5000 man groot zou zijn. Veel hooger is het ook stellig nooit geweest. Rekent men de bezettingen der pandsteden Vlissingen en den Briel en de Schotsche brigade mede, dan komt men toch nog niet hooger dan tot 8 à 9000 man.

Ockfort veltheer, Noris corneel[1]. Onder des hartoch van Parma wachtet noch bij Antwerpen, hefft grote duerte, beclaget het vertreck der borgeren, wil neit diffidiert sijn, dan duerte was groet, want die licenten gesloten weren, und die hoveden belecht niet na Spannien tscepen.

Want nu die raedt to Antwerpen verandert worde und religie niet geduldet worde, is Melchior Amsweer, prediger uth Antwerpen, to Embden bij sijn broder Doede van Amsweer[2] gecomen, sick wol verclarende nene ubiquitarius dan confessionista twesen; vermeende enicheit to Antwerpen tmaken, dat ock Jeronimus Bassinck hem vor broder lievede, und wol meende, gelick ock Melchior Clant, Johan Clant soen, pastoer to Larrelt. Dan Amswer worde des neit alles billicket als een lidtmate und disgenoet gewest to Embden. Daer he up antworde: Offte men dan die confessionisten konden uthsluyteu van gemene Godes und neit dulden den confessie van Ausburg, daer sie myt Godes wordt eens were. Want die autoer sulven und sijn boecken hadde he onder den ordel des kercken ghegeven, daer he sick to beriep. Overst die naem van[+] confessie weer older dan die reformierde titel. Overst dit was den predigers neit genoech, dan vreseden, dat men een grote naem meer sochten dan enicheit des kercken. Und makede vole woerden van nene imaginarie lichaem offte Christus in het aventmael, dat dan captiosum was. Doch die meente to Antwerpen was gelindert und niet meer grimmich, wie wol tvoeren seer bitter bevonden. [+]fol. 341.

Den 11 Septembris betert sick het lange onweder, dat hoy und koeren tom diel geborget worden, dan seer commerlicken geworden. Daer Claes Scaffer to Griemersum duer huerende het clagent to comen ys, als bena alle, die sick up landen setteden uth onsen uthgewekenen, want men nu ock grote scattinge vorderden, uth Wolthuysen 800 gulden van 1023 gras landen, uth Suerhuysen 1300 gulden van 1800 gras, boven alle ordinarise, dat

1) Vermoedelijk bedoelt Eppens met Ockfort (Oxford) Pelham, die veldmaarschalk was. Noris is natuurlijk de bekende John Norris.
2) Vgl. boven, blz. 6, noot 1 en 4, 152.

gras nu gebrocht worde up een dalerscot, boven dijck, dijckgelt und andere lasten vole, want daer was van noden 60.000 gulden, als 24.000 tot verleden onkosten der dicken anno 42 upgenomen[1], nu noch 20.000 an den Baden[2] to bestedigen, 10.000 vertiert um den Emsse to bevrijen an Keiser und Rijck, und 4000 to stuer den grave Carel[3] tstudieren laten. Doch het morren der meente muchte niet helpen. Die lopen wolden, solden beter soecken, die landen bleven hier, worde van den cancelar Muller antwordet.

Onder des doen die uth Oterdum und uth die scepen onder Onno van Ewsum landtsokinghe up alle tovuer na den vijandt bynnen landes tentiert myt Gronniger soldaten tot 16, die voer Nieporte logiert worden, und woll geleden van den droeste, ter tijdt sie vandaer to Larrelt ener der soldaten nachtes becomen und gebonden doersteken. Gelick ock graef Johans voetknechten dre ock bij Lier doetslaen und bevrijen het copmans gudt vor dit mael. Hiertegens sendet Michael Haeg[4] die sijnen voer den Nijeporte und wordt ener gescoten myt een kleine jungkene in huys. Und drouweden het huys to barnen, dan van den voerder gelettet ys. Alsoe ock Onno van Ewsum to Lier myt 200 mannen versocht huysen, becompt alle gudt to water und to lande, verdarfft dat he niet medecrijgen muchte. Daerna die sulvige malecontenten weder[+] doer Lier wechtrecken, becomen des Onno van Ewsums stuerman sijnes pottes und een soldaet. Daer Reyner Broyls mede bestuerer was, dan onbecandt, ontwijket hoer tot sijner grote geluck, want he um Ketels sake van [+]fol. 341[v].

1) Vermoedelijk slaat dat op een leening, in 1542 aangegaan.
2) Anna, de dochter van graaf Edzard II, huwde in 1585 na den dood van haar eersten echtgenoot, den keurvorst van de Paltz, in tweeden echt den markgraaf Ernst Frederik van Baden. Daartoe moesten de Oost-Friesche stenden 20,000 gulden als bruidschat opbrengen. Vgl. Wiarda, Ostfriesische geschichte III, 165 en 170. Vriendelijke mededeeling van prof. dr. F. Ritter te Emden.
3) Eppens bedoelt Karel Otto, een zoon van graaf Edzard II, kinderloos overleden. Mededeeling als voren.
4) Vgl. boven, blz. 155, 158.

Embden verwesen was[1]. Dit ys gescheden den 19, 22 Septembris. Daermede ys het tovuer upgeholden und het molt, soepe, solt was to Gronnigen duer und mosten myt inlandtsche sick behelpen, dat sie wol viel hielden, want niet uth muchte; die rogge 80 daler, het molt 60 daler, 1 tunne solts 7 daler, 1 tunne botters 30 daler, to Embden 28 daleren, want het was daer niet meer und genoechsaem.

Die Oestersche scanze vor Oterdum ys in Septembri meer verlopen und verlaten uth vrese der Vresen die nije volck in Oterdum voerden und noet des waters, dan dat sie veryaget worden und die dijcke geslichteget, hefft Michael Hovelicker sulven een scanze laten maken und den sidt open maket um vrij intvoeren. Want de malevoli[2] to Termunten sick legerden und hadde die scanze gerne weder hadt, dan to laete, und worde Oterdum onwinlicken geacht. Onno van Ewsum mijdet kruyt noch loet, want an Reyde vaerende, spottet den vijandt und wordt sijn knecht het hoff affscoten, und die mast myt hofftow in stucken, und compt nochtans daervan. Dit was sin manier. Wel neit myt hem veerdich was, achte he een ontrouwer, daarom Roleff Gruys bena doerstekende, dat he umsunst niet mede up wolde.

Diewijle hartoch van Parma styl verbleff und betalinghe makede sijnes legers, worde to Antwerpen myt processie ingehaelt[3], achtet nene clagent van benoutheit to Brugge und Hennegow, dan bedwinck sie myt starcker besettinge. Onder des gelt die rogge to Antwerpen 150 daler, 1 punt 5 ortgens, 1 punt vlees 4 stuver, 1 punt botters 10 stuver. To Brugge, Gent 1 last 500 gl. Doet ock upscriven alle nije geboren kinderen bij den wijse moders[4], um daerna alle gedopet tworden up der papissche manier, und men sede ock, dat Parma bestandt up 1½ yaer solde begeren, want in Franrick het Koninckx edictum renovert worde und misverstandt geachtet worde.

1) Vgl. boven, blz. 151.
2) De Spaanschgezinden.
3) Parma deed den 27sten Augustus 1585 zijn triomfantelijken intocht binnen Antwerpen.
4) Vroedvrouwen.

Onder des sint die Staten und heren van Nederlandt in den Hage tsamen bij den Engels gesande verwalter up den 15 September[1], alwaer ock graef Willum, stadtholder in Vreslandt, gereyset, und worde aldinck wedersidts styll geholden und die cophandel seer staff, und worde gehort, dat tollen, accijsen worden in des Majestaets[+] van Engelandt naems verhuieret in Hollandt und Zelandt und pasborten gescreven van wegen Elisabeth koninne van Engelandt, sommigen sede vrouwe Elisabeth, alsoffte men spotten wolden, des to Gronnigen een vermetenheit was und noch niet gelovet worde. [+]fol. 342.

Anno 1584 und 85 was in Oestvreslandt und Ommelanden een grote starffte onder die koygen besonder, gelick als een pest onder die menschen, dat mennich huysman sijn beesten up die stallen und in die weyden haestich und onversiens tot 10, 20 und meer tsamen vervulden[2] an hoer leveren und longen, ongeneesselick, woe men ock versochten; dan tijdtlicken latende was het sekerste, und worde die huysman seer mistrostich. Soe die droechte des yaers noch die vruchbaerlicheit des volgende yaers nene orsake wesen konde, offte dar weren wol swaerder yaeren gewest und evenwol gesondheit geholden. Offte up een gallich[3] yaer gerekendt worde. Overst aldus was niet voel erfaren. Doch ick weet sulven wol, dat des onder mijn biesten wol 20 yaren gewest, niet hebbe beteren conen, want in een dach van melck, vlees und gesondtheit ontwaeret, musten alle starven, und konde niet overbliven, offte weer dat men sie gusten[4] und vaessel[5] makeden, dan voer nene copwaer to achten weren. Und worde een nije besunder plage der menschen geacht, lungensieckte genoempt.

1) Eppens bedoelt de vergadering der Staten-Generaal van September en October 1585, waar over de bekrachtiging van het tractaat met Engeland is gehandeld. Met den ‘Engels gesande verwalter’ moet Eppens Davison bedoelen.
2) Vervuilden, verrotten, ontstoken waren.
3) Ellendig, slecht.
4) Droog, melkvrij.
5) Mager.

Den 29 Septembris kumpt convoy uth Westerlandt, want die cophandel seer van Embden gekeret worden, dat na Hamborch, Bremen und Oldenborch nene scepen affvaren noch upcomen muchten und die licenten gesloten in Hollandt, tollen, accijsen in der koninne van Engellandt (naem)[1] verhuert worden und worden benoempt oversten in Nederlandt sonder der Staten raedt, uth Engellandt: Milort Robert Dudeleus.

Dusse sindt vrij bedinget myt graef Maurys van die tollen, accijsen in Hollandt, Zeelandt, beding.

Edele die lest Philips Zidre[2], graeff van Ockfort[3], monsuer Damur, monsuer Norys cornel,

bij Ewsums tijden mede captein, daermede aldinck in veranderinge stondt und to Embden nichtes ondrachtelicke was dan aldus van neringe becortet tworden. Dat ock solt, soepe, bier thoe Loegen voer Embden van den[+] captein Michael Haeg angeholden worde, und niet ock verdedigen konde voer den van Reyde, die daer affhalen een Hollants scip myt iser, tyn, soepe und ander waren geladen, tot nadiel der borgeren, want vijandt gudt was uth Hollandt comen. Claes ten Burch verlust daer in iser 1000 gulden, anderen in tyn ock honderden. Und Michael des beschuldiget, antwordt dat hem soe liefft was den vijandt thebben dan to Embden intlaten; ock was sijn commissie soe, he konde niet anders, sie solden sijn mesters ansoeken. Alsoe dede Onno van Ewsum, haelde ossen uth die weide, want sie vermeendt worden na den vijandt tdriven van Lier, dan na sommigen dagen to Embden ingelaten und vercoft. Waertegens die stadt Embden uth grote murmuratie der borgeren sendet Paulinum[4] an den amirael myt Gert Bolardes und Jacob Dinckclaw und dan myt anderen tot meer malen. Vercrigen nene ander andtwordt: He muchte niet van sijn commissie

[+]fol. 342[v].

1) Het woordje ‘naam’ ingevoegd. Vgl. de vorige blz. 165.
2) Natuurlijk Sir Philip Sidney. Lest is mogelijk een schrijffout voor lord, of is Leycester bedoeld?
3) Vgl. boven, blz. 162. Wie monsuer Damur is, blijkt niet; misschien lord North?
4) Henricus Paulinus, secretaris der stad Emden.

nalaten, dan alle gewalt konde he niet weren, und weren wol sijner machtich, doch he wolde sijn cop daeran hangen und niet wesen als een schemmel[1] um natlaten. Und alsoe compt graef Edzart den 15 Septembris to Embden, beropet scepper, borgeren und raedt, laet na graef Johan besenden dorch Bernard Rodevorwerck die keyserlijcke placaten van den Emse to bevrijen, gelick graef Johan 100 soldaten, 15 ruyter ock und die straten und merckten to bevrijen angenomen hefft. Und wort den 16 Septembris ruchbaer 8 scepen tot orloch trusten um die copvart tbevrijen und den amirael to weren, als Berendt Albertus scip van 200 last, Piper Reiners scyp und wijdtscepen[2], tonnescip, in der mate: scut die amirael, solen die weder sceten. Dit aldus slutende, sonder grote raedt holdende myt junckeren und olsten des landes und stadts, noch beantwoerdende die inconvenienten, so volgen worden. Want men des van hoytevarers verorsaket hadden und den anderen part heel dienstlicken weren, dat sie muchten vangen, haelen und nemen, wes sie konden, als noch den 14 Septembris van Gemmygen nasokende, een vrouwe upnemen ener hoer soldaten, doer 26 uth Wedde und to Lier uth der herberge gehaelet. Daer die borchgraef to antwoerde: Tvoeren hadde Onno regeret, sie muchten ock vortvaren, het weren uthheemschen und nene ondersaten. Wat die predigers vermaenden, warneden und up die nabueren anwesen, was alles niet gehort. Het ys neit tlijden noch to dulden van sulcke rovers, deven, umme den copman plunderende, niet den vijandt[+] ansokende. Die Staten hebben hoer handel to Bremen, Oldenborch vrij, wij mogen to Lier niet trecken und reysen to marcket. Men solde sie alle hangen, overboert setten und ummebrengen, jae alles darbij upsetten. Und alsoe roepen die meest, welcke uth Westphalen nijes ingecomen und eerst groet worden weren. Ock Bartolemeus Tyaers, een bestelder commissarius uth Gronnigen, sumede ock neit antvueren bij die overicheit, als dat

[+] fol. 343.

1) Schandelijk persoon.
2) Schepen, met tarwe beladen of voor vervoer van tarwe bestemd.

scande weer sulckes tdulden. Summe, die meente myt die hoveden weren gaende[1], soe vroe[2] die graef Edzart des mede amede und wreken wolde. Alnu konde 1 tonne solts to Gronnigen gelden 10 daler, 1 mudde gastes 7 arens gulden, rogge 3 daleren; und an molt mistet meest. Die gemene sake worde to Embden veracht und behatet, jae solden Konicks off papist sijn, soe die neringe blijven muchte. Dat die verwekenen in beydes wanhoepich worden, die men ment wol 500 familien twesen, und den Barenborch[3] wolden towijsen und bevestigen laten, wol groter dan Embden und Valder beyde sij, soe die handtierunge lucken solde. Daer die huysman het werck solde todoen, die nu in Embder voegdie 7 scaep betalen musten van 1 gras landes over den dicken, anno 40 upgenomen soe vorscreven.

Um dusse tijdt die Engelsche overcomende, myt 16 vendelen na Bergen up den Zoem vertreckende van Utricht, besettende Hollandtsche, Zeelandtsche steden, wort een grote mennichte van lonten, geweer to Embden beveerdiget van die Engelschen. Und graeff van Muers uth Gelder und anderen steden benumpt het convoy van Coln, na Antwerpen van Italianeren uth Franckfort gesonden, und gelandet myt 300 ruyter und sommigen knechten und doen scharmusselinge een dach lanck, een grote geweldige buyte becomende, daer Scenck mede mester gewest.

Toe Embden wordt in Septembri seer disputiert um appelmarck, welckes van Olde marck und Vysmarck geleydet van den Raedt up een ander plaetsch vor Onno Tyabberen huys; worde mit verscheden und contrarie resolutien van graef Edzart gedielt up boerten van der anderen weke up sijn plaetse, daer die up Olde marck nene cleine gelt um verspildeden und die Raedt anders

1) Samengaande.
2) In zoo verre.
3) De Barenborg was een huis in of dicht bij Emden aan de Noordzijde der stad. Ook eenvoudige huizen werden soms burg genoemd. Vriendelijke mededeeling van prof. dr. F. Ritter te Emden.

+ bevolen ys. Michael Hoelker[1)], overste in Oterdum, nadat die Oestersche scanze up den dijck verlopen worde, scamede sick neit die anwonende huysluyden tplunderen und beroven, haelde perden, koygen van Fermsum und Woldendorp, verbrandt aldaer ock een huysmans huys, dat[2)] die van Klein Oltampt benodiget worden sick to Gronnigen vor Borgemester und Raedt to beclagen um entlosinge, dat die van Oeterdum myt een scanze muchte weder ynkeret worden offte sick myt contributie vrijcopen, offte musten alle vandaer verlopen und vertrecken, want die vijandt overall comen konde. Die biesten weren doch waterslachtich[3)], dat sie stedes na droge swemmeden, want water overall vloygede. Hier ys nichtes in alles upvolget noch, dan die van Oterdum versorgeden sick myt brandt und privande uth Westerlandt meer dan uth Embden und hadden hoer vart vrij in Oterdum. Die commissarius Mathias was allnoch to Gronnigen in bewarunghe; van den Wilhelm Steinmesseler worde gespreydet, dat he gedrencket sij bij den Ziel. +fol. 343v.

Alnoch den 16 Septembris toradende und uthleggende die scepen und veerdighende, worden die busscutten ock bestellet alles to traeden, brengen sulven grote hoepe lunten tscepe. Johan Wilcken bestellet alles. Hans Willums in Pelsterstrate, Johan Hilger und Crijn Sculte sindt capteinen und verordenen aldinck. Jae, secht Hans Willums, het ys noch gudt weder um na Oesten to tmaken; umdat men niet alles mercken solden. Und dit worde bij nachte und ontijde togedreven. Alsoe dat vole borgeren suchteden, als eende ansiende, und vrede voer orlich levende. Dan muchten niet gehoert worden und gepresen, soe tumultuose was die meente, ja furioess, ilenden tom ongeluck myt vrolockunghe. Want graef Edzart hoerde nemandt dan dat sijn egene creaturen weren, die he van den ploech, van scepen grot gemaket hadde und voer raedtmannen gestalt. Die adel muste

1) Hovelicker.
2) Zoodat.
3) Aan het water gewoon.

swijgen, die borger mijden, die landtman lijden. Die wille des heren ginck boven reeden und saeke. Graef Edzart was konick und keyser. Des graven Johans raedt worde niet verwachtet. Hindrick Paulinus secretarius contrarierde Hindrico Gerts, die anderen stemmeden tsamen. Occo Vrese droste und borgemester, Onno Tyabberen borgemester, Claes Hoerne borgemester, Johan Wilken, Jacob Alrycks, Derck Isercremer, Sybe Aukes myt noch 2 radtheren weren jaebroeders meer dan mannen van verstandt; offte gudt konicks, der Nederlandtsche sake misgunstich. Die 19[1)], Sondach, worde neit gevyret, van den morgen tot den avendt[2)] myt torustinghe der[+] scepen und den troeme tslaen tot dienst up die orlichscepen, eerst gelt weigerende, [+]fol. 344. dan sonder gelt wolde nemandt dienen. Die predigers vermaenden tot vrede tholden. D. Menso intendierde, dat die quackelen[3)] het Israelitsche volck tom vloeck van den Heren ghegeven worden, want sie sadt worden tegens den Heren murreden, alsoe rijckdoem, gesondtheit, hoewol guede gaven Godes, dieneden tot straffe und vermalediunge over ons, als die misbrucket worden. Und die godtlosen genoten sulcke gaven neit uth hoer gelove, dan um der vromen wille. Gelick Paulus behilt die menichte der scipbreckunge[4)], Sodoma um teyn rechtveerdigen gesparet worden[5)], ingelicken die legio Christiana onder Commodo vercricht den regen[6)], und soe alle tijdtlicken gaven, tot dussen levendt

1) September.
2) Hier schijnt het woordje ‘dan’ uitgevallen te zijn.
3) Dit slaat op Exodus, XVI, 13 vlg., waar wordt verhaald, hoe kwakkelen het leger der Israelieten in de woestijn tot spijs dienden.
4) Handelingen, XXVII.
5) Genesis, XVIII, 32.
6) Dit slaat op de zoogenaamde legio fulminatrix, die voor het grootste gedeelte uit Christenen zou hebben bestaan. Onder Marcus Aurelius (en dus niet onder zijn zoon Commodus) streed dit legioen in 174 n. C. tegen de Quaden aan den Donau. Het kwam in een warme streek en dreigde te versmachten. Toen begon het door goddelijke beschikking te regenen en het legioen werd aldus gered. Hetzelfde onweer bracht de Quaden donder en bliksem, waardoor hun leger grootendeels werd vernield.

dienstlick, mogen ons dorch anderen tocomen und gebrocht worden myt den gebede und vremde gelove, dan vergevunge der sonden alleen dorch en yders besunder egene gelove, und alsoe behoerde dit eerst bedacht tworden, soe men der tijdtlicke segninghe wolden gewyss wesen. Daer vole weinich um becommert weren, sochten dat tijdtlicke alleen sonder Godt, sonder gelove, daeromme verdarff anstont. Dit verstonden vole niet, und nener der Raedt was nu in der kercken, dan up den raedthuysen. Des ock Cort Borchers meer als anderen angesecht[1] ys, dat he het boedtscyp[2] solde weder inleggen und van den vijanden ontholden, soe rede doer[3] was und to Knocke vorbijsegelde, und ock niet konde bij den amirael verhoeret worden, offte het scyp myt gudt solde den heren verbort wesen und arbitralicken straffet worden, meer an Cort versocht dan emandt anders. Daer Cort niet anders op antwoerde: sij onmogentheit twesen, und neit behoerde tot onmogentheit gedrongen tworden niet uth Sijner Genade dan van rechtampts wegen, um hem sijn armoet to vercorten; het scyp was rede und vrachtet um sijn neringe und broet twynnen. Vragede wijders, offte he ock bij captein Knop gewest were, und wanneer laestemael, want wij weten des wol. Antworde: Ja, mijn heren, tot nemandts nadiel und scade, dan ter eheren to verdedigen, wol, wij settent tot sijne plaetse. Und aldus worden die uthgewekenen meest na gewachtet und bitterlicken bedacht.

[+] Den 18 Octobris wort gescut tsamen angevuert und 5 scepen verordenet, die soldaten willicken gemaket myt gelt offte lofftenisse, want sie dachten niet tdienen sonder besoldinge. Jae, die borger worde idtsondes bedencket, watt vrede were myt scade und krijch myt gevaer, und ontreeden nu ganslicken dusse torustinge. Want men konden des myt gesanden affwenden und ock bij het hoechste hoefft eerst versoken tot het voryaer, men mosten [+]fol. 344[v].

1) H.S.: angelecht.
2) Wat Eppens daarmede bedoelt, is niet duidelijk. Vgl. echter beneden, fol. 367.
3) Voorbijgevaren.

alnoch die zee gebrucken und meer doen dan hoytevaren, Gronnigen privanderen, die hieryn seer sick trosteden und rede vor vijandts gudt achteden, wat die amirael anhilt, als Claes ter Borch myt sijn iser beyegende. Michael Haeg overst vorderde alle orlichscepen tot sick bij Logen, und bewaerde den copvart des to meer noch, als sick tom strijdt stellende, und lat dusse dach weten in Embden, dat soe sie dachten voertcomen, wie sie nu voerhadden, soe wolde he in twe dagen sick soe bewijsen, dat wijff und kinderen daeromme screyen worde. Und stellede sick als hierna hopende. Daer Michael Huylker[1] uth Oterdum to hulpe balde bij wesen konde myt 300 mannen und sijn scanze evenwol besetten, hoewol men vermoden, dat die malecontenten in Delffziel und Reyde ock niet styl worden sijn, dan endtlick mede und meest bij sijn. Soe anders niet van hartoch van Parma aldus gemaket werck angelecht sij worden, um Gronnigen to privanderen und alsoe die steden to starcken und sijn leger to privanderen, want dit die naeste und veerdichste strate was um vort tovuer tdoen up des vijandts leger, die nu seer benouwet worden myt slutinge der licenten und cophandel to behinderen.

Den 19 Octobris noch torustende und nene willige soldaten inscrivende als sackendragers, tunnedragers, scutteboven[2] und sonder gelt, die dusse sake und last den hoytevares tometigeden und benae ener der Gronnigers, Johan.....[3] dusser handel schuldich geslagen solden hebben, soe wordt den klufften[4] angesecht up den raedthuyse die teynde man sick to rusten offte ener to winnen in sijn plaetse, und up orlichscepen sick gebrucken tlaten. Dat dan sommigen onwillicken, sommigen myt scaemte niet dorsten weigeren, die sake noch meer lettende. Ter tijdt die tijdunge compt an den droste, dat die amiraell myt die copvart van Logen wolde na den scanze to Oestumhoerne, und die orlichscepen hem tstarck niet

1) Michael Hoveliker, boven meermalen genoemd.
2) Schippersknechts.
3) In het H.S. is hier een woord opengelaten.
4) Wijken.

wolden verwachten, noch ock beveel hadde mit der stadt Embden to slaen. Waermede die droste verslagen brenget[+] des daetlicken boven[1)] an den grave Edzart, welcke umtrent 4 uren myt een oestenwint moten anseen, dat hoer borgerscepen vor der stadt Embden ontfueret worden, dat dan sommigen tom besten duydeden, sommigen onduldich verstaen konden. Want sie, den chrich onerfaren, het perikel leveden und vermeenden het worde niet wijders gelden dan den coepvart inthalen, und niet gewalt tgebrucken, het weer die amirael die eerste worde sijn und anvuerede, alsdan solden sie weder vuer affgeven. Overst der scipperen gemoden und overicheiden[2)] weren seer verhetset und grimmich, dat het niet konde sonder bloet affgaen, und bestellet worden hebben, want men anders niet riep dan doetslaen, hangen und drencken. Nu overst die wieste raedt noch volgen worden, dat men ander und alle middel soke dan gewalt lieve. Na der borgeren ordel und wonsche, dat men gesanden solden senden an die Staten offte den verwachte guberneur uth Engelandt, wandt die Neiderlanden een ander hoefft vercregen hadden den koninne van Engelandt Elisabeth. Overst des Rijcks mandaet worde meer verwondert und bij sommigen angesien, dat men sick dusse demoets scameden. Under des woerde gescrey groet und vole, dat men dit alles um welcke hoytevarers tdragen hadden, sonderlingen der Gronniger borgeren und uth den Dam und Fermsum, die nene dinck anders sochten dan gewyn myt gemene scade und der religie vervremdet worden, offte als roepers to achten, die hoyke na den wint und alles veil hadden voer gelt, die sick in dusse dagen niet dorsten sien und hoeren laeten up den straten. Ider konde sick neit verstaen dusse strenheit und koenheit der Staten tegens den grave to Oestvreslandt, als Rijks lidtmaten und den die Emse alleenige geven was van den keyser Frederico anno 1464[3)].

[+] fol. 345.

1) Op het grafelijk slot.
2) H.S.: overichenden.
3) Bij de beleening van Ulrich I met Oost-Friesland door keizer Frederik III.

Den 20 Octobris die borgeren dorch cedelen angesecht, dat sees wachten uth der huysen, het weren rijcken offte armen, solden ener uth sick offte tsamen eenen soldaet stellen myt sijn geweer, cruyt und lot, um to scepen tdienen. Dusse gringe getall van sees makede, dat nemandt sick dorste uthsonderen offte contrarie disputieren, want anderen balde hem overstemmeden und doch een gemene reeden was: Ick doe, als mijne nabuer doet, und laet gescheden vor dit mael. Weinich de anders sprecken wolden, offte solden Hayo Siene[1] ganck volgen, die vor die gemene to Osterhuysen und Hinte vulmechtiget was sprekende, als der 7 scaep scattinge to vole beswaert[+] twesen, offte to anders quitiert solden sijn. Wort to Embden in stene ingesloten een olt graw man van 70 yaren, des Eysse Baucken huysfrouwen vader, und van die meente betuyget alles van hoer intendiert twesen, als sulven alnoch so spreckende, muchte neit gehort worden, und also muste en yder bynnenholden. Welckes die borger verstaende disputieren niet meer, offte men dusse verwerunge noetwendich musten anleggen, dan moeten doen, dat die scepen verdiget und myt soldaten belecht worden, als Tonnys Huysgen scip, daer Crijn Sculte captein, Willum van Borsum und[2] Seper Remers, Hans Willums up een boyger, und het tunnescip myt Berendt Albertus als amirael van allen. Dat dusse vijff scepen behangen worden myt 80 stucken gotlingen, metalen barsen[3] und anderen stucken. Alnu was die amirael verbleven bij Oterdum und den Knocke, leeden soldaten up alle scepen, versorgede sick myt seylen, gescut und privande van den copvart, daer ock molt, bier in den scanze Oterdum ingevueret worde, tot noch grote ongedult der stadts Embden. Alsoe was die Wedzer[4] ock belecht van enich Hollanders scip, daer die Bremer ock

[+] fol. 345[v].

1) Hierboven staat tusschen de regels: Ubbo to Canum. Vgl. beneden, blz. 176 en fol. 351.
2) H.S.: up.
3) Een soort kleine scheepskanonnen.
4) De Wezer.

een orlichscyp bij gelecht hebben und wol tovreden myt den anderen[1]. Die Hollander kerede alle onvrije guederen, die Bremers waerden hoer stroem und borgeren guederen. Diewijle die amirael aldus myt alle orlichscepen to dienst beropen, bij sick beholt, ys Delffziel onbelecht und varen yn Hamborgers myt bier und solt, 4 stuck, der Embder borgeren wonsche nae. Daer Merten Zeygers, der Hollander wegen bij Emsehorne[2] blivende, niet wijders umme sorgede, want Onno van Ewsum niet up den Eemse dan in Westerlandt vertogen was.

Den 21[3] die scepen veerdich und uthgelecht, die soldaten verwilliget myt die erkesunghe der wachten, und gewert und gelt up handt gegeven, des maents gelonet 10, 12, 15 gulden. Tsamen ongeofent volck, ampsluyden, knechten und alle boetsluyden mede to scepe genodiget, soe nene borgeren weren, want borgeren wolden in hoer stadt blijven. Soe worde dit een besonder borgercrijch offte torustinge genoempt und neit des Graven. Want graef Johan, die junckeren und alle reden des landes worden niet seer gefraget und wolden ock niet consentieren. Soe sindt die soldaten vrolick und stolt in groter antall, die borger tom diel hopende und mieste diel vresende, dat hier een crijch uth worden solde. Soe sendet ock noch die graef Edzart ener sijner secretarien myt enige getuygen und notario an den amirael und besonder an Michael Hoelker[4], captein in den scanze[+] Oterdum und aller hopluyden, um hoer endtlick antwordt thebben, offte sie die angheholden scepen und borgeren [+]fol. 346. guederen und na des Rijcks mandaet wolden volgen laten, und nene wijder scade geven up den Emse, offte solden weten, dat die Graef hierna van alle onval und scade wolde protestert hebben. Die amirael hadde des dages tvoeren geantwordt: He hadde sijn commissie um die scepen to beholden, konde und wolde die neit

1) Met elkander.
2) H.S.: Ennsehorne.
3) October.
4) Vgl. boven, blz. 172, noot 1.

afflaten, dan weer willicken myt een convoy hoer tdienen an sijne mesteren to trecken, offte men solden hem die tijdt vergunnen; soe ock anders myt gewalt versocht worde, worde he ock neit sijn gewalt inholden. Und belecht alsoe alle coepvart. Und sommige soldaten trecken to Knocke tlande, haelen vlees, speck, botter uth tunnen und koecken[1] der huysluyden huysen, seggende: Dit weer het begyn, daernae die rode haen. Des alnu die overicheit claget worde und den ingesetenen seer verslagen makede, als scattinge betalende, noch sulven bij den dijcken waecken solden moten, und tom verdarff geraken, und soe sie to vrij clageden und dorch hoere vulmechtigen sick verantwoerden lieten, worde Hays Sijen und Keno to Frebsum gevangen ingesloten, we gesecht olde egenarffden vreesen van vrijheit to spreken, vor hoer gemeente berovet. Alsoe worde den egeners und redeners der scepen angesecht, die scepen solden und musten dienen, sonder beradunghe, die stadt stonde voer die scade. Daer ener sijn reyse nae Munsterlandt gebroken, van 1400 gulden to vracht vercortet worden. Und die wachten der huysen hebben daetlicken togelecht yder 15½ scaep[2] die eerste besoldinge tot lopgelt. Und nu was het rumoer[3], dat Bremen, Hamborch, Lubich ock to hulpe quemen myt hoer scepen. Overst uth Delffziel verwachten sie ock orlichscepen, daermede die sommigen gewaer worden, dat sie den papisten meer dieneden dan hoer vrijheit des stroems verdedigen worden; alsnoch solden men noutrael heeten und neit spannisieren. Nu worde die droge vys gecrippet[4] und ingeslagen, solt gescepet, rogge gevrachtet, dan Occo Vrese liet havens und porten wachten, dat nichtes daeruth solde, ock neit in landt tot den huysluyden to geneten laten dan broet allene.

Den 22[5] die rustunghe der scepen myt volck to besetten,

1) Keuken.
2) Een schaap = 15 à 18 duiten.
3) Gerucht.
4) Vermoedelijk = gecrimpet.
5) October.

worden 2 mael to scepe eysschet und ilen ock vrolicken[+] am bort up 6 scepen tot 250 hoveden gemaect, daer die burgerie und anderen seer over becommert worden aldus sonder noet und eherlicke orsake allene, want Gerlorff Pheme des den Grave togestalt hadde myt billicke middelen die anholdinghe der scepen to ontloesen, die borge wolde daer het horen tdoen. Welckes nu geacht wordt all to rijp und wijdt den Grave togestalt twesen und niet alsoe gemeent was, dan dat men an den Staten besanden solden und hoer intentie verstaen, waeromme des der stadt gedaen worde. Alsoe liggen die scepen up den stroem und worde seer duyster van nevel, dat men Westerlandt niet konden sien, want hart gerijpet hadde. Alnu weren die orlichscepen voer die gaeten und die ebbe was verlopen to 12 uren. Daermede alnoch Hindricus Paulinus und Bernardus Rodevorwerck des smorgens ilendt na Westerlandt besonden an den Staten um tweten orsaken dusse anholdunge und ontfueringe der sceepen, daer sie nu grote kosten to gedaen und noch doen worden um weder to crigen und dusse gewalden neit wijders lijden worden. Hiermede vertreck weder graef Edzart uth Embden na Audwerick[1)]. Und Ocko Vrese droste myt Claes Horne besoecken alle scepen up den Emse und geven den capteinen Berent Albertus und Willum van Borsum, Tonnys Huygen, Crijn van Loppersum, sculte Hans Willums und den wonder[2)] van den tonneboyger bestellinge, ordineren die beveelhebberen, triumpheren dapper myt sceeten. Allnu bleff nener der soldaten to lande offte in den stadt, als reede den orlichscepen als vijanden tvervolgen, die nu 1 edtmael vorweken myt hoer pottscepen, boyger und anderen scepen, als niet mechtich den Embder to verwachten, hebben bij sick wol 50 copvaerder, die alle myt soldaten besettet worden und na Westerlandt gevuert worden. Idermendtlicken verwonderende wat het eende worde sijn van sodanigen haestige torustinge als tom orlich. Oportet sapientem prins omnia

[+]fol. 346[v].

1) Aurich.
2) Den zonderlingen bevelhebber.

experiri, quam arduis quid tentare; qui periculum amat peribit in eo; dulce est bellum inexpertis. Willum van Borsum, Crijn Schulte und anderen weigeren hoer tocht und beden gelt 300 gulden, want sie olt weren und den handel ongerne bij weren. Dan graef Edzart wolde niet geweigert wesen vor dusse tocht, alsoe worden die scutten angesecht, dat sie neit ongewert solden uthgaen. Die vremdelingen uth Westerlandt worden nafraget und bescreven.

Den 23[1] die 5 scepen uthvarende blijff Berendt Albertus bij Loegerhoerne in des amiraels plaetse, allnoch blijff[+] Embden sloten ock voer den ingesetenen und huysluyden, dat daer noch rogge, noch molt, solt uth muchte. Und soe van Lier eder Oldersum nu reede 2 scepen na Reyda ileden, worden van Berendt Albertus angehaelt, want sie het hoytevaren driven und heren toll vorbijvaeren, den Emse aff. Soe men aldus doen und holden worden, solde dusse torustinge ondienstlick sijn, und het anholden nene orsake gehadt. Soe anders in dusse tijdt und na vertoch der orlichscepen nene kleine getal van scepen na den Delziel und Gronnigen gesandt worden, daer men alnoch gedenckt des Trowanschen[2] borgers und anderen tot 40, 50 scepen, daer Johan Wilken, ock Vrese raedmannen myt Ulleff Gijsbers, Berendt Muller, Eyllert Pricker, Hindrick Menseborch, Johan Claesens, Christoffer Crudenar, jonge Johan Cloet und anderen mesteren van weren, to swigen borgeren und ontellicke, die dusse handtierunge allene myt ongunst der borger voeruthdreven; alsoe dat in dusse tijdt vor die Nijeporte een scyp myt solt to gronde gegaen, den hoytevarer als een schelm den scade billicken towonschet worde. Aldus was ider alnoch umme een gudt eende becommert, dat het doch niet tom orloch gedien muchte, dan myt billicken verdrach affgaen. Men romeden: het weer der Westvresen koenheit allene, ja, graef Willum hadde het niet ondertekent, was allene myt een missive den amirael Michael Haeg togescreven und bevolen, soe doch die Emse allene

[+]fol. 347.

1) October.
2) Uit Thérouanne? Eppens' bedoeling is weer niet duidelijk.

den Vresen beleent was van die Hollanderen um den scanze Oterdum in respondentie tholden, und ock in een verbundt stonden, die ene sonder den anderen niet raden muchten, als ock den gesanden myt keiserlicke mandaten verstaen hebben und alle lycenten gesloten niet dulden worden, dat die Eemse allene myt den Wedtzer solde tovuer doen. Daer sick nu alle cophandel uth Hollandt, Zeelandt, Vreslandt hendronge um den vijandt tovuer tdoen, und wol tvoeren an den stadt Embden und Grave gescreven was, dat sie den vijandt voer een vijandt der Christenheit mede achten wolden, und niet na verluss van Nederlandt gesparet muchte worden, alsoe dede die Landtgrave[1] ock sijn vermaen an den vorsten und stenden des Rijckes. Overst sulckes muchte men niet voel reeden to Embden, daer die overicheit die religie weinich achtede und neit een partie daer opentlick gevordet worden.

[+] Den 24 Octobris, diewijle Paulinus und Bernardus gesanden noch niet verrichtet hadden und die scepen tegens den anderen legen in die ziegaeten, myt alle die coepvart wol 65 scepen getelt, soe twivel die borger an een gudt ende, und wijtet[2] allene 6 personen, die dit ilendt den borgeren hadden affgenomen und an den Grave gebrocht, und neit gedacht, dat het torustinge van orlichscepen solde eerst maken, vordat men besonden hadden, gelick men nu noch doen musten myt een kleine legaetscaep, daer men reede die gedane costen tot een troemafftiger[3] vruchbaerlicken hadden anleggen konen. Daer Garloff Pheme und Artopeius seer to geraden hadden und niet tom orlich, daer vendel angebonden was[4], dan wetende, woe men weder worden affbinden. Want die harness affecht, can sick allene romen und niet die eerst

[+]fol. 347[v].

1) Van Hessen, Willem IV.
2) Beschuldigen.
3) Er kan ook gelezen worden: traamafftiger.
4) Bij het indienstnemen der soldaten werd het vaandel aan den stok gebonden of genageld; werd de troep afgedankt, dan werd het weer van den stok gereten.

antrecket. Und worde des Paulini besandunghe weinich vruchtes tovertrouwet, het weer men die hoytevarers konden offte wolden inholden, int hemelick ock als int openbaer, und die Emsse stroem den Staten vrij und open laten. Und vreseden reede, dat men een nije impost solden erdencken in Embden, die nimmer endigen worden.

Den 25 Octobris wordt dit werck to Embden wat lindert, dat men hoerde, woe die guberner uth Engelant in Nederlandt niet allene gecomen sij, dan ock up de Velu die scanze voer Zutphen hebbe overvallen und wol 300 geslagen, und ock scade geleden, und vort noch 2 scanzen ingenomen[1]. Und ys ock een prente uth Masterich gelesen, woe dat in Septembri na den 21 dach to Antwerpen een wonderlick gespens gesien sie worden, myt een groet gescrey gehort, alsoffte borger und soldaten tegens den anderen in geweer stonden, dat Parma sick zegende, crusengende uth sijn palleyse sij vortgecomen und seer versaget, alsoffte die stadt sij verloren gaen, want men sach vendelen van verscheiden varven und een kilck myt een kindtshoefft nedersmitende in den blode verscoret. Und des druckers naem was darbij gestalt[2].

Men hoerden ock, dat Knop und Onno van Ewsum noch mit anderen scepen bij den orlichscepen thulpe comen weren, und to Embden worden noch 2 scepen togerichtet. Und dusse scepen hadden sick gelecht upt wat in die balgen[3], daer die Embder scepen niet volgen konden. Doch Paulinus hadde hoeren affscheet noch niet,[+] daeromme die stillestandt geholden is worden. Onder des soe hebben die uth den Greet hoer vrij anvart na Embden up den Emse und ys die hele Eemse bevrijet, onder und

[+]fol. 348.

1) Eppens kan onmogelijk den 25sten October 1585 de komst van Leycester hebben vernomen; deze immers zette eerst den 20sten December te Vlissingen den voet op Nederlandschen bodem. Waarschijnlijk denkt Eppens aan de Engelsche hulptroepen, die reeds in den herfst waren aangekomen en al dadelijk Nieuwenaar hebben geholpen bij de verovering van de schansen bij Yseloord en het Bergsche Hoofd in de Betuwe. Vgl. Bor, II fol. 648 vlg. Een bewijs ook, dat Eppens later opstelde.
2) Dit prentje of boekje is van elders niet bekend.
3) Stroompjes in het wad.

boven. Dan die haven blijfft gesloten um nichtes uthtlaten, niet meer dan een vierdup[1] broets ten hoechsten to landen tvueren, um tmiden die clanck van den vijandt tovuer tdoen. Und hadde des mogen gescheden, men solden all uth den Ziel to Embden west sijn. Daer die van Gronnigen sick in beducht maken, wat het worden solde, soe Embden sloten worde, want 1 mudde rogges muchte gelden 13 arens guldens. Die borgeren, sonderling de scutten, musten alle myt geweer gaen alsoffte die vijandt vor der porte lach und sulven die wach besetten na des graven Edzarts beveel. Graef Johan nam sick dusses niet an. Onder die scutten worde mede geweert alle junge borgeren der uthgewekenen uth Gronnigen und ock sommighe Westvreesen malecontenten, und alsoe nadat die humoren van effecten bij den menschen was. Dusses nachtes verleden und volgens was daer to Embden een sulcken onweder van wyndt und regen, dat die menschen bedeneden[2] uth die bewegenusse der huysen und gebouwen des stadts, alsoffte een eerdtbevunge were west, soe gewaldich was die windt. Daeruth dan nene kleine scade und besorgunghe voer die beydersidts orlichscepen und der coepvaert erstondt und to bevresen was, und sonder scade niet affgan ys. Ock worde nu openbaer, dat droste Mulert up Lynghen in verleeden maent hemelicken uth stycht van Bremen (want daer nu een grote cophandel und tolop was) twe klarcken offte studenten uth Bremen to landen, um den grote pest vorwickende[3], in een cloester offte vleck hebbe doen verwaeren und gevanckelicken ingehaelt to Lingen myt die hantdadigen van Heppenrijck gesellen. Want die vader een mede staet[4] was und in besondinge des annemunghe des Majestaets werckede. Dat niet allene graefscap van Oestvreslandt onveelich maket worde, dan ock die nabueren neet versekert weren voer die malecontenten, noch niet achte-

1) ¼ ton.
2) Vermoedelijk een schrijffout voor beveden.
3) Uitwijkende.
4) Lid der Staten.

den wat Rijcks onderdanen und palen weren. Hoewol het Keysers mandaet anders beveelende was, dan mogelicken allene up den Staeten sidt gedwongen worden tholden. Dit worde to Eembden niet seer bedacht, dan makede een grote besorgunge to Bremen, want men lange tijdt neit weten muchten van wel.

+ Den 26 Octobris ys het onweder vor een aerdtbevinge geachtet worden, want het van 11 uren tot 1 na middernach boven natueren sick anstottede an torens, huysen und scepen, dat Berendt Albertus grote holt sij affgeslagen worden bij Logumhorne und Willum van Borsums scip ys over palen to boem yndreven[1]. Die orlichscepen weren tegen den anderen in den balgen besettet, dat die copvart nergens uth muchte sonder consent der orlichscepen tot wederwille der Embder, und halen alnoch ener eder meer yn, alsoe dat nene privande solde gevueret offte scepet wer den Emse up. Soe worden nu daetlicken noch 2 scepen togerustet tom orlorch und die troem geslagen des savents um tdienen, die solden smorgens gelt halen van borgemester und raedt. Und umdat die vremdelingen des to ongunstiger wesen solden, worden noch 4 Gronniger borger Hermen van Northorm und Johan Muller, Johanes Erasmus und Sconinck uth Embden verwesen, sonder enigen orsake meldende. Gelick wol Berendt Muller nu condtlicken Dode van Amswer hefft dorven toseggen: Hadden gij und anderen juw goesen[2] gelaten, soe hadden wij hier niet behoeven tgaen. Want hem het tijdtlick gewyn allene sijn levendt und wonsche was und bij den droste grote makede, als vor factoer gebrucket. Die orsake was niet anders, dan dat enich wordt to luydt und to vrij tegens borgeren uthsproken worde, waeromme men dusse handel niet prisen konden und een verdarff des stadt worden sijn, sie wonnen offte sie verloren. Onder des ys die invart tot Delffziel van Hamborgen vrij und open und varen alle yn. +fol. 348v.

1) Tegen den boom aangedreven.
2) Geus zijn.

Den 27 Octobris kundtscap becomen, woe dat Godt myt vergangen onweder onder dusse orlichscepen hebbe sick bewesen, dat alle scepen bena rodiert[1] und onbruckelicken gemaket, want der Westvresen boyger ys to sincke gegaen, die jacten verdreven und verloren, dat volck in grote noden gewest, soe neit gedroncken sindt, dat Michael Haeg amirael und Mathias Knop als convoyger sij verdruncken, dan nochtans geborget an eylandt, dat takel, touwen, ancker, roren verdreven und sitten bleven. Der Embder scepen die amirael sijn mast gehouwen, een boyger an strandt gesettet, die tunneboyger und wijtscip[2] meest heel gebleven. Soe sie des dages tvoren seer trossich an den anderen hoveerden myt sceeten, ter tijdt Onno van Ewsum an den Embder amirael getogen een bestandt gemaket ter tijdt Hindrick Paulinus bij den[+] Staten sijn commissie hadde affgefardiget, um den copvart vrij thebben, die nu myt die orlichscepen van die Embders van der Eemse weren affdreven. Welckes die Staten hoenlicken verstonden gedaen twesen tot nadiel der gemene sake. Und allnu was graff Willum noch in den Haeg bij den gubernuer uth Engelandt[3], die men ock in Vreslandt verwachteden, want der Staten regerunge affginck und nije orde gestalt worde op die soldien und crijchsoversten. Dat alsoe Paulinus nene corte bescheet ontfangen worde und reede to Oestumhorne ancomende, sach noch meer soldaten, meer scepen torusten und trecken na den Emse, seggende: Woe rust men sick dus? Wij Embder sindt nene vijandt, und willen ock neit slaen. Hieromme worden nu die scepen vulveerdiget to Embden tot 4 stuck, um die anderen bij tsijn, und capteinen gesettet, gescut upgevueret na grotheit der scepen als scuten, die ock over wat varen solden mogen. Und allnu hadden die Embder scepen den balge belecht, daer die Westvresen myt den copvart inlegen, die alnoch

[+] fol. 349.

1) Vernield.
2) Vgl. boven, blz. 167, noot 2.
3) Eppens is hier weer in de war. Vgl. boven, blz. 180, noot 1.

vor den storm modich weren um tslaen, dan myt Paulino gestillet worde. Und die amirael wolde sick neit sien off marcken laten alsoffte he ansocht worde, offte die Embder solden die eerste wesen, die gewalt ansochten. Woe ock up den Velu die Engelschen an scanzen gewest und overvallen den malecontenten, und up den Suydersee 4 scepen genomen myt copluyden, copluyden guederen, daer ock 4 Engelsche capteinen mede sint gevangen worden, die 48 duysent gulden randsoent solden worden, dan dorch juncker Johan van Duvort[1] amirael balde ja ilendt nagejacht sindt. Dusse malecontenten meest ommegecomen, gedrencket und 34 to Amsterdem ingebrocht, und die buyte bevrijet. Dit ys ock myt dusse kundtscap openbaer worden, daermede to Embden een stillicheit worde, howol die Gronniger overquemen um overtohalen uth den Ziel an Rysum. Dan dar worde een nije impost to Embden gestalt up alle waren, als 1 last rog 2 daler, 1 tonne solts 6 stuver, 1 vat botters 1 daler etc., daermede die tovuer upholden worde und solde dusse costen[+] verrichten. Soe Gronnigen alnu neit tovuer bequeme, was to Gronnigen heel kommer west, sonderling an solt, molt. Want 1 spynt solts golde 18 stuver und was niet to becomen, die biesten bleven ongeslachtet um soltes halven. Die brouwers hadde nene molt und dat eerste gewas to marcket gebrocht worde all vor Michaelis[2] tcuype geslagen und gemoltet, und hadden anders niet in voerraedt dan van den landtman inscepet worde. Nochtans na hoer wille betalende myt 6 arensguldens die garst, die haver 1 Embder gulden, soe die rogge wol 13 arensguldens gelden muchte. Want die olderman bedwanck nene voercoep tdoen onder den huysman myt koren offte anders, offte he was broeckvellich[3], het sij wat men cofft hadden, dat men niet to sijn huys und landt tbesetten van noden hadden. Dusse benoutheit ys ontlichtet. worden dorch dusse turbatie der Westvresen und der

[+]fol. 349[v].

1) Duvenvoorde. Vgl. boven, dl. I, blz. 433, noot 1 en 573, noot 5.
2) St. Michiel is 29 September.
3) Verviel in boete.

Embderen, dat die Ziel und Emse nu vrij und open was, soe men die impost vorscreven betalende.

Den 28 die borgeren na Adwerick treckende um onschult tdoen offte orsake tweten hores verwijsinghe, dat dan neene ander was dan dat sie to gemeen weren myt den borgeren, hoer uprijseden over dusse nije vonden offte mede inwetich[1] aller borgeren handel des tovuerens, und kundtscap hadden uth Westerlant; somma des borgeren eedts verschonede dusse neit, und sonder des worde nemandt geduldet umme gelts halven. Soe als Willum Maler vor sijn dienst noch gelt noch borgerrecht geneten muchte, want he Gronniger und een groet goes were, und gefraget, wat he dan van die Gronniger turbatie der kercken hilt myt den Swingerschen[2] und Calvinisten offte die Luterschen vor den duvel to solden. Antwordt: Dat ys mij tvoel tantworden, want ick hebbe myt belden neit tdoen noch tmijnen, doch want wij hier to Embden vaken quemen, soe behagen ons dusse manier, alsoe wolden wij ock hebben, overst yck holdet myt een gudt stuck van kalffvlees, myt irannienappel-juchen[3] overgegoten, dat can wol smaken. Hiermede worde graef Edzart und die Gravinne die mondt gestoppet, und weren sijner[4] muyde, soe sijner arbeidt und conste niet gelevedt worde sonder gelt, noch mogen vor borgen inscreven worden. Um sulcke orsake worde Derck Huyge an Claes ten Buers dochter nu gehilcket up Valderen wonende, und nu die vorscreven kundtscap an den raedt brengende, up dusse dach angesecht bynnen huyses tbliven, nene gespreck[+] myt borgeren tholden. Want he meer solden weten als die borgeren muchten hoeren. Want die gubernuer uth Engelandt den 12 Octobris[5] van die Majestaet in Engelandt sijn commissie und affscheet becomen hadde, und veerdich noch myt meer volcks. Dat ock die captein

[+]fol. 350.

1) Kennis dragende van.
2) Zwinglianen.
3) Oranjeappelsaus.
4) N.l. Willem Maler.
5) Dit is weer veel te vroeg gesteld. Vgl. boven, blz. 180, noot 1.

Draco[1] in Spannien[2] to lande gewest were und gerovet, gebrandet, jae papen und monneken in kercken und closteren vernielet weren, und een groet roff mede gebracht in Embder scepen beladen, und was die konick van Spannien over heel Engelandt, Irlandt vijandt affblasen, welckes alles to hove niet muste gesecht worden. Evenwol worde die scepen togerustet und die borchknechten uthgesandt, um enige uth den scanze offte orlichscepen to verrasschen, soe to Oldersum offte ergens muchte to lande offte to water befonden worden. Hier muste die borge nu to swijgen offte mede behagen laten. Godt geve een gudt ende, als die prediger biddende was. Soe Godt neit wolde sparen dusse borgeren und inwoneren um hoer grote ondancbaerheit tegens wordt Goedes, soe solde he het doch doen um die vremdelingen, verdrevelingen, die hier hoer harbarge sochten und trost verwachteden, want Sodoma und Gomorra worden um weinigen gevrijet; soe sie dar west weren, hier weren nu soe vole noch, die dij Vader anroepen und recht erkennen. Alsoe ock up anderen tijden, dat die predigers clageden, dat sie vor 20 offte 30 personen predigen musten, dat dan noch mest vremdelingen weren. Die anderen gingen ledich um den Delfft[3], ja up kerckhofft, als Westvresche malecontenten, libertineren, Daviten, und spotteden der kercken diensten, tot groten getall, ick swijge der vermeende Lutherschen.

Den 29 Octobris die orlichscepen uth Embden uthgelecht up den varsche Eemse und na zee gesonden, myt dusse die Emse to besetten und intoholden, soe all in Maio versocht worde, dan van den borgeren ontraden worde. Daerto soe wordt die vorgedachte licent offte impost betaelt van alle uthgaende waeren ock 1 sparre 1 witte[4] betalende, myt dusse onderscheet dat wes na

1) De welbekende Sir Francis Drake, die in dit jaar op de Spaansche kusten plunderde of, zooals men toen zeide, 's Konings baard kwam zengen.
2) Hier staat boven tusschen de regels: Bononie.
3) De hoofdgracht, het middelpunt van het verkeer te Emden.
4) Een klein zilveren muntje ter waarde van een plak.

Oltampt, Oterdum, Vreslandt, Hollandt, Zeelandt solde gescepet worde, niet van hoer solde verdediget offte beschermet worden, als buyten den boem gevaren weren, want men sick des niet annemen. Dan allene wes na Bremen, Hamborch und Westphaler vrijplaetsen scepet[+] worde, dat wolden sie convogeren und overvueren. Dat ander solden die partien sulven mogen halen, gelick reede tusschen Ziel und Knocke een vrije overvart gemaket worde, sonder des van Oterdums verweere, want dar nu nene orlichscepen up der Emse weren, noch uth Oterdum jachten veerdich weren. Ock komen up dusse dach die scepen uth den balgen to Embden, und ys dusse uthtoch geslichtet[1)] dorch des Paulini verhandelinge. Und want die Westvresche scepen seer ongeweret[2)] worden weren dorch den storm und niet verdedigen wijders ock konden, und Mathias Knop was weder in Vreslandt ingetogen. Onno van Ewsum, an den Embder amirael bij Willum van Borsum komende, wordt angeholden boven togesechte gelove. Daer men to Embden seer omme gaudierden, als sijn commissioen bovengegaen. Dan Paulinus was noch niet weder uth Westerlandt to Embden angecomen, daer dusse anholdinge up vertoevet worde. [+]fol. 350[v].

Den 30[3)] het vorige licendt offte impost, soe allene van den droste und raedt sonder consendt der deputierden, reden und adel des landes bynnen Embden ock voer dusse vogdije allene sonder wetent van grave Johan ingedrongen worde und geboden, nu betalende und die scepen ladende, dat die Delff heel verstoppet worde, soe wordt dit van sommigen willicken, van die meesten ongerne upbrocht und vallet grote criminatie onder borger und huysman, alsoffte dusse vodije und stadt allene die lasten konden dragen, und nu sulven een doeven stroem makeden. Want Embden hadde het landt alsoe noch niet in bedwanck wie Gronnigen het Ommelandt, dat men allene een marcket hielden und wagen hadden, daer die Greet,

1) Gemakkelijk gemaakt.
2) Beschadigd.
3) October.

Norden, Oldersum, Lier, Gemmigen, Wener ock wagen und wichten bruckeden und marckeden hadden, vercofften und cofften, dat die ingesetenen niet to Embden hoer waren brengen worden und tot sulcken lasten horen nodrufft uthvueren, als een broet 2 witten, soepe, bier, win und alles alsoe, dat die vogdije sick seer beclagede, gelick die borger ock, dat sie allene nene marcket konden stellen myt vlas und anderen dingen, daer sie, die 8 pennyck als van 100 vlas 2 gulden to betalen, nene handel dan verlus to wachten hadden. Daermede evenwol alle scepen noch upholden worden, sonderling die na Westphalen scepeden und geld betaelt hadden. Want die potten und convoy der Vreesen lach nu weder voer Oterdum, und die Embderen bij Watum, daermede die Emse rede weder onvelich geacht worden.

Den 31[1] die Raedt weder uth den kercke up den radthuyse verbodet worden, noch seer myt dusse sake[+] becommert; want men den 24 deputierden in Embden niet befraget hadden. Und so befraget, worde Geert Boellardus spotlicken affwesen, want he noesswijsich sick bereep up sijn meede-eedtgenoten: solde man thuys blijven, ter tijdt men hem wijders upbodeden, men solde noch wol raden. Alsoe worde Hayo Sijen myt Ulbe Folckens van Canum ock beholden up den borch, want sie, vulmechtiget van die meente, to vrij gesproken solden hebben, daer Boellardus sick ock bereep up wijde beraedt. Die gemeente was soe vresich vor des overicheits upbot, dat nener sick myt worden muchte hoeren laten noch die committierde vrijheit hadden alles to spreken. Want men daetlicken myt executie die mandaten uthvuerden, und myt geltstraffe alle commissioen des Graven updwingende was. Dat men niet weigert wolden wesen, noch ock hebben dat men die meente befragen solden offte muchten, offte het heetede die gemeente up to ryssen tegens hoeren heren. Und Paulinus ock dorste seggen: Men sol darvor tosien, dat die gemeente niet boven ons heersche. Daer die Gronniger borgeren mede meest to

[+]fol. 351.

1) October.

Embden suspect und ongustich sick stelleden. Want to Gronnigen scamet sick nemandt to seggen, wat he will und dencket, soe he in nemandt ehere redet. Die meente worde nu weder gestyllet myt die inbrenginge des Onno van Ewsum captein. Eerst in droste haven ingescepet, dan vandaer myt Crijn den sculte to huys gebrocht an Valdermuyde, wort savendts to 5 uren up den borch ingesloten. Soe he doch an handen und beenen die bolten droech, und liever gestorven hadde dan to Embden in drosten und Graven handen twesen. Und het grow, gemene volck drouwede hem opentlick tstenigen. Die anderen achteden hem eer erloser und overghegeve[1] moetwilliger. Want he myt nemandt simulierde um gelt, gunst eder gaven, um die gemene sake tbevorderen, daer he allene meer sick in bewesen hefft dan alle vorige capteinen up der Emse. Hiermede vervrouweden sick seer die van Gronnigen und hem alleen voer vijandt rekende und vresende. Woe nu die adel alle, weens geblode die van Ewsum und sonderling die moder....[2] sick rekende und ock ys, dusse sake worden verstaen und dragen moten, mach die tijdt leren. Overst Hindrick Paulinus is uth Westerlandt myt Bernardo Rodevorwerck und dusse dach to Embden neit weder gecomen. Alnu[+] worden die 4 borgeren, Johan Muller, Johan Erasmus und Schoninck myt Harmen van Northorm, ontvrijet hoeres uthleggens buyten Stadt und Landt bij sonnenscijn, und dat sonder anwisinge van enighe orsake, dan het was des Graven wille also, sonder den droste to bedencken, die nochtans den Muller antwoerde: He wiste sijn orsake niet waeromme he und sijnes gelicken uth Gronnigen verbannen weren, dusse konden sie hem niet anseggen. Erasmus fragede ock, off hem ock uplecht sij, die 12 yaer borger west were. Sconick verclaerde sick onpartijich, als he wolde, muchte he wol weder to

[+]fol. 351.[v]

1) In de hoogste mate.
2) Hier is een woord opengelaten voor den naam van de moeder van Onno van Ewsum. Deze heette Margareta van Dornum.

Gronnigen wonen. Dit alles uth hemelicke angevendt, dat se[1)] vrij luyden weren van spreken onder den borgeren.

Den 1 Novembris Alderhilligendach vermeende men, dat Onno van Ewsum na Adwerick solde gesonden worden, daer he sick up bereep und den droste Ocko Vrese niet achtede die twesen, die hem solde verweldigen, nae des adels rechte in Oestvreslandt, die allene onder den Grave staen. Soe wort he hiertegens niet anders als een boesdader in hoenlickste venckenisse besloten an handen und voeten, niet weiniger, dan voer edelman und captein geachtet. Und vermeenden ock sijn pot van Oterdum anthalen dorch den Crijn Sculte und die Emse heel to bevrijen. Onder des bliven alle scepen noch bynnen boms und wort die rogge bescreven in Embden, offte sie ock misten muchten, die wat vole van noden hadden und to Gronnigen seer uphopeden, alsofft dusse turbatie up der Emse daeromme gesocht und gemaket worde, dat men Gronnigen noch 1 yaer spijsigen solden. Daer men nu 6 punt broets um 5 stuver copen musten, und sommige backeren nene broet to backen offte tcoep hadden, soe men roggenbroet soecken solden. Und noch voel meer solde het molt ontbreken und solt. Hiertegens was die Delff to Embden soe seer belecht myt scepen, dat men des niet hadde anders weten, tsamen beladen myt alle guederen, dan nene rogge, soe na Westphalen, Bremen und Gronnigen solde, welckes men alles na Reyde solde mogen scepen, want die orlichscepen van der Emse gekeret worden dorch die Embder scepen bij Loegen leggende. Dat ock Verdugo lutenandt twe Spangerden oversendede myt een scip vull malecontentsche soldaten to Embden bynnen den boem. Und sijnen dochter, bisheer in Embden verbleven bij Claes den Wael, nu uth Bastiaen Wabbens huys gehaelet, vrij und vranck hefft overvaeren mogen an Reyde und alsoe van Gronnigen und uth Fermsum overgesonden sindt worden bij ansiendt van alle menschen, die des nu een behagendt hadden und an den Goesen niet solden geduldet hebben, dat

1) H.S.: He.

[+] alles myt dusse anholdinge der scepen und inslutinge der hantieringe verdient was. Summa men wus niet anders offte het open orlich mede ock to Embden was tegens [+]fol. 352. den Vresen, die dit alles to last gelecht worde. Nemant dorste enich wort hierup antworden, offte het weer to porten uth. Overst Mathias Knop in Westerlandt, die anholdinge van Ewsum kundt doende, worde myt meer bescheets verwachtet. Und Hindrick Paulinus myt Bernardo und stadtdener worden daer ock upholden, mogelicken neit so tractiert wie Onno van Ewsum beegende[1]. Hieromme sindt alle Westvresen myt hoer guederen to Embden besadiget[2] und angeholden worden um neit tmogen uthscepen.

Den 2 Novembris worde Johan Wilken raedtsman, Davidt[3], den Spansche Gronniger malecontenten sonderling dienstelicken, van graef Edzart weder verwachtet, woe men myt den uthvaert doen solden, die nu zielreede weren na Bremen und allenthalven tvaren. Ock woe men Onno van Ewsum bejegenen solden und Paulinum to verwachten hadden. Daer ock die Embder scepen arestiert worden in Westerlandt, dat men ock noch drouweden Ewsums pot up thalen voer Oterdum hen, die reede nene captein hadde, want Knop noch in Westerlandt was. Daermede nu die Ziele onbelecht, enige Hollansche scepen ingehalet syndt worden und vor buyte to achten, daer dusse verstroygunge der orlichscepen van der Emse orsake van was. Die meente smeet alle schult up Ewsum und wonschede hem den devenkelder to, als een lakencoper, ossendriver und botterhaeler. Und aldus worde die boem gesloten, dat daer nichtes uth muchte, dat men weten konde, doch die malecontenten to Reyde worde nichtes weigert van bier, broet, soe oversijdt in Valderen bij den lijnbaen inscepet ys. Und alsoe worde nu vermeent des anderen dages tscepen mogen.

Den 3 Novembris worden sees Embder scepen affgesonden na den Ziel, soe men meenden umme die Ewsums

1) Waarschijnlijk voor: bejegend.
2) Besadigen = arrest leggen op.
3) Volgeling van David Joris.

pot thaelen offte tsamen to verdriven van der Emse. Want die borger seede: Sie hadden lange genoeg regieret[1)], dat men die mynste ock smeeken musten, offte vreesen myt der daet, als graef Edzart und Johan Wilken to Embden intogen. Under des vertogen die Vresche scepen aff und ontweken. Hoe Paulinus sijn breven nu opent worden, alnoch in Westerlandt blevede. Alnu worde eerst gelovet die anneminge des Konicklicken Majestaets van Engelandt uth een Engelsche gedruck van 9 bogen, meldende die billicke wichtige orsake hoeres torustinge, myt hoer bondtgenoten, und parlement des Rickes[2)]. Die[+] borger clagede nu over den nije impost, die alles verduerde und die winst benam, uth und invarende guederen, worde noch alles to water gescepet up hoepe um vrij uth tvaeren, want men to Gronnigen rogge, molt, soepe, solt wol van noden hadden und reede die winter anstondt. Dat die Velu myt Engelschen besettet und Nimwegen reede ingenomen offt versocht was[3)], daer Verdugo over desperede, hartoch van Parma to Antwerpen styl sick hilt um to ontsetten, soe men nu seeden. Woe die breven van Paulino inhilden und myt Onno handelt nu worde, was niet ruchbaer, dan alles verdeckt. [+]fol. 352[v].

Aldus ys graef Edzart myt sijn droeste Ocke Vrese und borgemesteren und raedt Claes Hoerne, D. Onno Tyabberen, die der malecontenten to Fermsum vrundt, niet onverheret bleve(n) van Reynevelt. Gelick die droste sijn tytel toscreven worde van Johan de Mepsche lutenandt zaliger: Der erbaren wijsen Ocko Vrese Konick Majestaets raedt, droeste to Embden, als mij van Lucas bockebinder

1) H.S.: regeriet.
2) Bedoeld wordt Elizabeth's Declaratie (A Declaration of the causes mooving the queene of England to give aide to the Defence of the People afflicted and oppressed in the lowe Countries), die in den herfst van 1585 gelijktijdig in het Engelsch, Fransch, Nederlandsch, Italiaansch en Duitsch werd uitgegeven. Vgl. Knuttel, n°. 748 vlg. en Bor II, fol. 667 vlg.
3) Van een inneming van Nijmegen is niets gekomen; het eenige, wat Nieuwenaar kon doen, was het opwerpen van een schans bij Lent tegenover de stad.

vertonet ys, myt Mepsche egene handt ondertekent. Dan den inholt niet gewaer worden. Johan Wilken, Derck Isercremer, Jacob Alrycks, Derck Joest und Sybrando, meer jaebroders dan raedtgevers in dusse und vole sake, dat sie allene den grave Edzart behaegen mosten als in uthleggunge der 4 Gronniger borgeren, und Derck Huygen bynnen huyses leggende van hoer sulven beantwordet worden. An dusse ersochte und begeerde krijchshandel, nije imposten, beswaringhe der meenten, lopens[1] sonder noetdwanck offte sware orsaken gecomen, sonder des graven Johan wille, wetent, consent, noch emandt der junckeren befragende, offte beraedtslach der borgeren nemende. Dan allene, want die upholdinge der Embder scepen van Michael Haeg, an die meente offte heer omnis[2] gewendet, een gemene geschrey, roep, clagent und ongedult verorsake um Sijn Genades handt und hulpe to begeren, die tvoeren in Mey des gedacht was tdoen, als ock in Augusto, als van emandt gestopet, dan alldoe van die deputierden affslagen worden. Soe doch voer 2 yaren, den juncker to Oldersum und Hindrick Gert gesanden all angesecht worde Embden tsluten, und daerna anno 84 in Mey an Spansche solt bewesen worde und ock sulvige harvest darna gedrouwet worde, und nu anno 85 in Octobri vulbroch ys worden. Soe ys dit die tastelicke orsake waeromme het graffscap in grote verdarff geraken sal moten und moet hier gedachtich wesen der olden prophetien bij olden luyden gedacht, woe het noch in Vreslandt myt Gronnigen, Embden und oeck Westvreslant solde togaen. Wie na folget.

[+] Olde prophetie offte memoriael uth een misboeck bij den Franciscaner closter in Embden gevonden, uth een prente affgescreven. [+]fol. 353.

Die Oestvresen worden over hoer landt twe heren hebben, Enno genoempt, die drudde des names weert neit regeren, daeromme worden sie comen in truyren. Als onlant wordt to landt und guedt landt wordt to scande,

1) Uittrekken, krijgsdienst zonder noodzakelijkheid.
2) Het volk.

als die vloeden worden groet und dijcken worden quaet, als unmanne to manne wordt und men vole clagens hoert, als die huyrlinge und iderman vrijheit niet langer holden can, als die heren voele worden und uth sindt die geleerden, als die vremden raden, wert men seggen van vole quaden, alsdan soelen wij arme Vreesen, unse recht und vrijheit verliesen. Daerna sollen vremde heren over onse landt regeren. Als dit ys gescheen, so sal men den eende sehen. O gij Oestvreesen mogen wol trouwen, die seste heer sal ju niet regeren.

> Noch een ander over Oestvreslandt bij een olt man, Aepko ter Munten genamdt.

Wan die kercke tho Bussmunneken[1] wech ys, und dat cruys to Margenhave[2], und een rave to Norden in die Kersshillige dagen jungen up den torn hefft, soe sal Vreslandt in soedanige last sijn, als het vorhen niet gewest. Hierbij wordt gesecht van een witte arent buyten Oesteel[3] witte jungen teet, und wen unlandt to lande compt, daerna sal sulckes gescheen.

Noch ys gescheen, wen die eickenboem to Awrick voer den stall wechnomen wordt, soe salt myt den huysman up hoechste sijn. (Ist to verstaen van Upstalsboem, soe yst vervult anno 1584, want aldo hebbe twe gelegen und tosneden myt sagen, die darde ock antastet, tsamen doet foerlange west. Wen die poerte to Awrick nijes getimmert wordt, soe sal die adel in soe groten verachtunghe sijn (datum ys 1523), als he vorhen niet gewesen ys, und wen een ongeachte weder to eheren gefordert als vorhen gewesen, alsdan sal die weduwe soen een slach up den Rispel[4] doen, und dat klene heer van oesten van Witmundt und over den upschot[5] tsamen kumpt, sal eerst den hoep van westen slaen. Overst wanneer ener een bruyn pert und een witte vedder up

1) Een klooster ten zuiden van Witmund in Harlingerland.
2) Marienhave, een klooster tusschen Norden en Aurich in Brockmerland.
3) Een dorp even ten noorden van Marienhave.
4) Rispel in Oostringen ten zuiden van Witmund.
5) Dam.

den helm settet, weert den prijs beholden, und die Fresen eher olde vrijheit vermanen, und voeren bij den Upstalsboem als bij olts rechtplaetse to vueren und myt een witte roede daeran slaen, sprekende: Gij Vreesen, siet nu wol thoe, wat gij doen, nu sindt gij alle weder vrij. Dieser sal sijn ener myt geel cruys haer, ick dencke affgescoren. Alsnu maren und diepen in den anderen sindt gegraven, soe sal Esens, Witmunde und Jever enen heren hebben.

Een weduwe die myt guldene wagene worde int lant gevuert, sal myt een myswagen weder uthvuert worden etc.

Van Onno van Ewsum.

Woe Onno van Ewsum, des zaligen junckers Christoffers van Ewsum soen, to Gennelt sij in ongunst gecomen myt des graven Edzart droste, Onno Tyabberen, und daeromme ingesloten, ys tvoeren angetekent. Und myt gelucklicke ontlopinge bevrijet nu sij boven gelove, krijges gebruck, als myt een trompet dremael blasen laten, und gelove togesecht van Willum van Borsum Embder amirael, dan van Crijn Sculte uth hemelicke bestellinge angeholden und bewaeret, weder to Embden tegens behoer ingesloten und tractiert myt worden, wercken und geschrey nageropen und gelastert, ys ock tom diel angeroert. Want dan Onno van Ewsum, des gansen adels bloetverwant als den to Oldersum, Vresen, Grymmersum, Dornum, jae mede van des Graven linie wesende, worde sijn persoen een middel geacht, waeruth voele onlustes erstaen sal moten. Want he noch een junger, stolter helt van 29 yaren, in krijgeshandel mannelicken sick bewijsende, bij Staten, graef Willum gunst und ehere verdient, ja dat sijne medecapteinen und hopluyden sijner hoen niet worden vergeten offte ongewroken laten, wijders an die borgeren to Embden und graven Edzart ondersaten to verhalen. Soe hefft men alhier to bevresen, woe sick die vorige und andere volgende prophetien worden over Oestvreslandt ansnellen. Daer doch soedanige onenicheit des religioens gestopet worde, alle secten ingelaten, die vijanden der waerheit favorisiret und nene den anderen

vertrouwen muchte, alsoffte nene borgerrecht meer in Embden was, jae het predigers neit vrij was dusse sake to onderscheiden und warnunge tdoen. Dan stelle hier noch een ander prophetie in Vreslant.

+ Enes olden mans van 90 yaeren over Westvreeslandt, dat gescheden sall tusschen 79 yaren und 88. +fol. 354.

Tusschen Balck und Staveren sal een slach gesceen bij de blos, een slach bij Balcum bij die mole, noch een slach bij Scoleweme[1]. Die meest die roede benetten up hebben, die soelen die laesten in Westvreslandt sijn und die overste sal 4 witte perden vor die wagen hebben und sal darmyt na Hardinge eder Gardinge yagen, als die slach gescheen ys. Item die Juwer sal verbrandt worden.

Die Staten in Westerlandt solen uthgerodet worden und die borgers und inwoners solen malcanderen vermoerden, dan die Goesen solen dat landt inholden. Umtrent Pinxsteren soelen uth Hollandt und Amsterdam faeren 100 scepen, die solen vremde natye van crijchvolck inhalen und dat nije incomende volck sal aldermeest rode benetten dragen. Und na enen kleinen tijdt solen sie uth Westerlandt na Gronnigen und Oestvreslandt trecken und sal up enen dach gewonnen worden, die ener uren sal Gronnigen nertgent van weten, die ander ure sal die grafft myt masten, vueren dielen overbrugget worden und ingenomen, terstondt die halve stadt in brant gesteken. Die boden, die die tijdingen brengen, solen malcanderen up den Delffziel doden.

Der beyder parten orlichscepen setteden sick nu up dach vorscreven den 3 Novembris voer Oterdum ter eenre, und ter Knoch ter anderen, alsoffte men den Gronniger den tovuer wolden veerdich maken. Soe sie allene uthquemen thalen, diewijle de Vresche scepen geswecket weren myt verluss und versenckunghe[2] des amiraels boeyger

1) Het is misschien onnoodig na te gaan, wat in een profetie met bepaalde plaatsen wordt bedoeld. Toch moge worden geconstateerd, dat ‘de blos’ tusschen Balk en Staveren ons onbekend is, evenals Scoleweme. Met Balcum zal Berlikum bedoeld zijn, met Hardinge of Gardinge Harlingen. Die Juwer is natuurlijk Joure.
2) H.S.: versecknunghe.

und inslutinghe des Onno van Ewsums, und die Delffziel open was um anthaelen und yntvaeren. Daer dan soe grote vloet to Embden alnoch up wachtede und meer und meer inscepeden, dat die sluytinge des boems den Embdern benae verdroetsam und suspect worde.

Den 4 Novembris wordt openbaeret die justificatie des Majestaets van Engelandt van anneminge der Nederlanden in Engelsche sprake, dan overgesettet den grave Edzart to leesen gegeven, 9 quaternen groet, als allene umme die verdruckede[1] Evangelischen to erholden und to bevrijen, die van alle potentaten verlaten weren etc.[2] Sommigen[+] der raedt: Jae het sindt wat logenen tsamen gesocht, ja het ys den Majestaet tdoen um hoer scatten weder to hebben, sal tegen den Spangerden neit vulharden mogen. Overst nochtans die dat[3] in Spannien und grote roven to water angehalet, myt der Velu vrij gemaket und alle steden besettet und vort den Gubernuer in Nederlandt verwachtende, soe den 12 Octobris in Engelandt committiert, nu Brugge uth commer overghegaen was und Gent niet solde lange inholden worden an hartoch van Parma sidt[4]. Soe wordt diese krijchrustinge daetlicken slapper und linderiger gestalt und dusse beyder partijen orlichscepen holden stall vor Oterdum. Alsoe dat die Hamburger vaert und Bremer vaert convogiert worden den Emse afft, und niet gelettet ys, noch ock wes to Reyda und int Oltampt anscepet worde. Daermede die nije licenten hoer vuldaet bequemen. Und was niet anders offte die Gronniger hierto den Embderen to becofft hadden und worden hoer soldaten tom boem ingelaten, yngeropen, und vrij intocht dagelicken geven. Und so rogge und molt hadden moegen vrij uthlaten worden, Gronnigen konde in een dach vervullet worden hebben. Soe worde daer gescepet, gevrachtet und tsamen geruckt.

[+]fol. 354[v].

1) H.S.: verduckede.
2) Vgl. boven, blz. 192 noot 2.
3) In dit woord is gekrabbeld, zoodat de lezing niet geheel zeker is.
4) Eppens stelt blijkbaar Leycester's komst weer in October. Men hoopte inderdaad Brugge en Gent weer te herwinnen.

Den 5 Novembris leggen sick alle die 9 Embder scepen weder bij Loegenerhorne und laten varen wel will und can. Sonderling die Hollanderen solden nergens lettet worden, die Vresen musten noch 3 eder 4 dagen gedult dragen, want men hadde Paulinum noch niet weder to Embden, daeruth men een beswaringe besorgede. Ock worde nu het geroep van Onno van Ewsum gestillet onder die borger. Die vromesten besorgeden en quader uthganck, dat men die guede dagen niet wol konden dragen, als dominus[1] Menso predigede. Nu verwachtede men noch die Engelsche copvart myt lakenen, myt Engelsche convoy tot 300 mannen up twe orlichscepen gelecht, seer wonderlick und strijdtbaerlick togerichtet. Soe men doch noch seggen wolden, dat daer wol 150 orlichscepen[2] der Engelschen in die Spansche zee weren und wareden up den Spangerden. Daer don Antonius, arffgenaem van Portugal, und captein Draco mesteren van weren. Und nu ock in Vranrick die konick van Navarren nene vrede wolde inlaten tegen het huys van Gwise, dan solde to lande uth, want Sijn Majestaet voer een ketter und godtloser geschulden, van die successie des croens verwesen und affkeret solde worden. Daervan allnoch die gesande in Duyslant sonderling an den Majestaet van Dennemark was, und dusse sake beschickede, als uth bijgelechte breven to sien ys[3].

[+] Jocobi Brocardi Itali vaticinium Braemae agentis anno 84, 85.

Coniuratio papistica ex principibus Italis, Hispanis, imperialibus electoribus papeis cum Turcicis copiis aggressura est Evangelicos, ut uno tempore perdantur. Ubique fient caedes et incendia in his, qui sibi non caverint, multi timore perculsi defitient a Christo. Libertini adiungent se his, quos vident maioribus niti copiis, papistae papistis adhaerebunt, etiam Flandri se adiungent papistis, et ipsi Antverpienses ingredientur societatem coniuratorum, [+]fol. 355.

1) H.S. enkel: D.
2) De kaperschepen natuurlijk medegerekend. Maar ook dan is het getal wel heel hoog.
3) Vgl. beneden, blz. 200 vlg.

propterea omnes Evangelici vigilent magni et parvi, ne in coniurationibus, proditionibus et defectionibus futuris intercipiantur, neve in subitis caedibus pereant. Quisque sit in custodia, dum pertransibit indignatio, quia post illas caedes, post multos conflictus bellicos, post percussum magnum exercitum pharaonicum Christus in Belgio et alibi dabit victoriam suis. Perdet adversarios, eversis magnis civitatibus. Haec ego video in prophetia nunc factitata. Saepe et saepius metuo, Christus me haec videntem et tacentem perdat. In Hollandia et Selandia videtur tutior futurus locus, alibi caedes et incendia.

Germani non erunt in tempore parati contra papatum se invadentem, quin unus ex electoribus secularibus fiat captivus et vitam amittat, tunc exulabuntur. Coniuratos dicit fore Hispaniarum regem, Romanorum pontificem, Imperatorem, Poloniae regem, Francorum tirannum ducem coniurationis totius. Sed sicut Pharaoni evenit ad Mare Rubrum, totam hanc potentiam a parva Evangelicorum manu, una cum duce, magno prelio ad Rhenum esse delendam, tantam hanc afflictionem futuram et in tantas angustias ecclesiam in Belgio reductam iri denuntiat ut vix Hollandia et Zelandia receptaculi loco suffitiant.

Galliam totam misere vastandam iri et ipsos fideles crudeliter trucidandos, Rhetiam, Helvetiamque totam simul cum Allobrogis ingentibus bellorum motibus turbandos[+] esse. Totum Germaniae tractum ad Rhenum etiam, Italiam totam bello gravissimo arsuram et calutosissime vastandam, Antverpiam diruendam esse, Venetias menses tredecem obsessas tandem capiendas et perdandas. His calamitatibus exactis ecclesia quietem aliquam consecutura est, quia liberata erit ex antichristi tyrannide, ut ipse Jesus[1)] refert. Ac primum quidem Belgium, deinde Gallias, Hispanias vinci, postidea eam Italiae partem, quae sub Venetorum est ditione.

[+]fol. 355[v].

Tandem Deus singulis provintiis duces suffecturus est, qui ecclesias tueantur et ducem unum creandum esse, qui toti ecclesiae presit. Singulis vero provintiis ex

1) H.S.: Ju.

antichristi tyrannide ereptis, generale totius ecclesiae concilium vere liberum, vereque Christianum congregatum iri ubi de religionis dogmate ex Dei verbo solo disceptabitur. Post Belgium, Gallias, Hispanias Germaniae ditione ex antichristi tyrannide erepta, ingentes clades imminent propter predicati Evangelii contemptum.

Aliud cuiusdam mathematici Dantiscani anno 84 mirocaci.

Cum rex Henricus regnabit origine natus
Hic rex bis factus, tam re quam nomine gratus
Lilia, vir fortis, propriis evellet ab hortis.
Rex cadet et vulgus, militia, Francia, clerus
Ferro, flamma, fame, fastu sitique peribunt.

+ Extract des Majestaets weduwes in Engelant[1] breff. Soe die konicklicke Majestaet weduwe van Engelandt Elisabet anno 85 den 4 Julii gesanden in Duyslandt und besonder an den konicklicke Majestaet van Denemarcket Fredericum[2] hadde uthgesonden, demonstrerende die noet und anstaende perikel voer die Reformierde Evangelissche kercke, und hoeren gueden gunst vertonende, soe bewijsen die gesanden, dat die Pawest van Roem myt die Gwisianer den konick Navereum will uthsluyten van bearvinge des kroens van Franrick daeromme, want he een ketter sij, und doet daerto invueren het concilium Tridentium anno 51 gesmedet tot nadiel der Evangelisschen. Derhalven die konicklicke weduwe vermaent die Dusschen und Sijn Majestaet um een rijcksdach tholden, woe men myt gemeene raedt dusse noet muchten helpen. Hoerer Majestaet werd wolde hie to hulpe und bijstandt doen, niet um enich privaet vordel offte hoepe, dan allene um[3] het evangelions und Christenheits willen. Begheret derhalven, dat die Majestaet van Denemarcket van sulcke vergaderinge niet wolde affbliven, und doen bij den sijnen und ock des rijcksvorsten, dat nemant tot den Gwisianer

+fol. 356.

1) Zonderling is het, dat Elizabeth hier Koningin-weduwe van Engeland wordt genoemd.
2) Frederik II (1559-1588).
3) H.S.: und.

intoch und, soe intogen weren, affeysschet worden, noch ock anderen volckeren niet wolden stedigen enige doertochten, noch versammelinge tdoen um vole orsaken, want concilium van Trident niet allene tegens Naverreum worde indrongen und Fransoessche gementen, dan ock treffen worde den Duyssche Evangelissche vorsten und alle, die neit Roemsche religions sint, worden van Pawest vor ketteren verdampt und ock sulvige lijden moten Derhalven die Pawst to Roem een gemene vijandt geacht, onder sick die religioens twist onder reformierde gestillet, solden men myt gelicker mach weren, nu men noch macht hebbe, und neit als die muyss und vorsche overtogen worden. Und hoewol men weinich an den bijkumpst der vorsten hoepen can, soe wolden sie nochtans dusse sake myt vlijt bijwesen und helpen, um hoer ampts und frundtscap halven des kercke und gemene beste schuldich.[+] Hoer Majestaet weduwe worde neit sumen. Hieromme ys die landtgraven van Hessen Wilhelmus[1)] verorsaket wijders um gemene sake an den Majestaet van Denemarckt den 4 Julij gescreven, we folget: Dorchluchtiger konig, Eure koninckliche Majesteit frundtlicke lieb. etc. E.K.M. vertroulick und wolmeendes scriben haben wir ontfangen, gelesen, und was der hoechlobliche Konig[2)] van Engelandt bij derselbige verschreve[3)], und idt niet meer heimlicken Roms practiken halben. Soe der Pawst sampt etlicken sijn adherenten zu vertilgen der ware Christlicke religioen und idermendtlich weder onder sijn tyransche juck to dwingen vorhadt. Sonderling aber[4)] was er zu den ende vor geswint gyfftige practiken jegen den konick van Navarren angestellet, werben und anbrengen lassen, daer uns gueder massen verstanden. Nu twivelt ons niet, es wirt jeder der zeit E.K.M. bericht ontfangen haben, welcker massen der konick van Franrick sick uber allerzuversicht hat daerhen brengen lassen, dat sijn K.M.

[+] fol. 356[v].

1) Willem IV.
2) Zonderling, dat hier van den koning van Engeland wordt gesproken.
3) H.S.: Verschene.
4) H.S.: Abel.

alle vorige der religioen halben ausgangen edicta und pacificationes ganslick auffgehaben, und sick offentlick verclaert und resolviert hadt, niet alleen der pawstlicke religioen in sijnen konigrick zuerstaden; und das alle diejenigen, soe der reformierde religioen sindt, aller ampter und digniteten onder der kron Vranckrijck undervich[1] sindt, und das sie innerhalff sees maenten wederruffen, und der pawstkircke sick onderwerffen, oder dat landt und koninkrick Franrijk roumen und mijden solen. In massen Jw. K.M. aussgekundiget edickt wijders mytbringet. Ob nu J.K.M. wider und ane jehenwillen solcken decreet sij aufgetragen, lassen wij andere luyten richten. Das ys aber gewiss, das der konick van Navarren sampt sijne religioens verwanten auff des konick van Vranrick vielfeltiges bitten, bis auff weinich tage, dat solke edict publiciert worden, sick zu kener jegenweer gefast gemacht, sonder den Konig getrouwet, dat J.K.M. sie verdedigen worde. Was nu aber der Konig ihn[2] entboden, daerauff haben uns geloffwerdig personen aus Franckrijck berichtet. Hierauss sich men den process gans vor ogen, soe der Pawst und sijn anhang aber corts eder lang, wan sie iher sache in Francrick und Nederlandt ausrichtet, niet alleen myt Engelandt, sonderen auch in Roms rijck und anderswaer zu ommestortzen des religioensvrede, sonder twivel[+] wirdt vornemen. Dan can eher soe een gewaldige potentaet, als der konick zu Franrick ys, dorch ein sulcken heren, der weder landt oder luyden hadt, alsoe dorch den forheer, idtziges spyls anfanger und sijn anhang dar hindringen, datjenig, was myt hoger bedacht myt soe guter beraetslagen und betrachten beslossen gelobt und gesworen, zu widerruffen und zu verrichten. Soe can eher auch dorch grossere heren der landt und luyden meher als zu viel haben. Die papstlicke stant des richts, der enesdiels gar fluxs dar zu sint zu gelick furnemen und auffsagen des religioensfredens und das man in rijck

[+]fol. 357.

1) Verliezen of iets dergelijks.
2) Wat hier staat is niet geheel duidelijk.

in ganser Christenheit geen ander religioen dan sijn vervluchte corruption halten oder tolerieren sal, seinen discordes noch lichtelick brengen, in massen dan die Pawst idtziger sijdt dorch hem wonderbaerlicke practiken ihren gewalt wider als jemaels vor Lutheri zeiten über die geestelicken in rijck ausgebreidet, und ys daer hingebracht, dat fursten in alle styfften niet alleen die predicanten, sondern auch die geheimste reede und van adel, soe der Ausbursch confessioen zugethan, und uber 30 eder 40 yaren geduldet und wert gehalten, abgescaffet[1] und vertrieben, und an der staet Jesueter und deren gescheiss anhengig annemen werden. Nu yst nicht ohne, dat hoechgedachte koning van Engelandt deses des Pawst und sijnes anhanges practijcken fur lengest gemercket, und niet allene idts, sonder hierbevoer zu etlicke malen gudts trouwelick gewarnet und vermaent, dere achtunge zu haben, sick zu ekeinen güthen und ehelaub jegenweer, darzu sie sick dan gans milthefflick erboeden, gefast gemaeckt. Wir wissen aber neit, quo fatali modo es zugheet, das man sulcke J.K.W. trowhertlich erbeden und ermanen neit allein mit geburender dancksagunge niet angenomen, sonder an jenen ort gesedts, und sick darauff niet inlassen wollen. Dan obwol hierzu der onzelige hass und verbitteringhe, soe etlicke den Ubiquitismo[2] zugethaen theologen uber die geborender maess Christelicke liebe jegen den Fransoesche kirche dragen, und[+] darmit auch ihren heren, meher dan es gudt ys, eynnehemen, niet gringe orsake geben mach, und darher dese sache und soeviele meher verfrembt und darzu gericht, das sie uns in Christus rijck, die wir myt einen gelicken religioensvrede wol verwaret werden, neit anging. Soe urtelen aber J.K.W. viel besser, christelicker und godtlicker van desen dingen, das zwaer sulcke sake neit verfrembt, sonder vor gewin und daerfur zu halten, das sie uns eben to tieff, weit und ferne als des Evangelisschen

[+]fol. 357[v].

1) H.S.: abgescraffet.
2) Vgl. boven, dl. I, blz. 382, noot 2.

in Francrijk per consequentiam treffen kan, sintemael des Pawst intentie und furnement dat Tridensche concilium zu exequeren und dat Romsche religioen zu gestaten, soe wal wider ons als die Fransosche unde alle andere nationen gerichtet, und sindt alle die, soe van solcher Romscheer religioen abtretten in sijn des Pawst ogen in gelicke veranderunge und keiner um een gradt besser als der ander. Und nachdem de religioens verwanten in Franrick mit einer so stadtlicken gelobten und gesworen koniglicken religioens oder pacificationis edict weiniger nicht dan auch wir Tuysschen versien, weis dan daerdorch der Pawst een loch zu machen, soe wirdt ihnen neit sweer sijn, wan eher sijn fortheel ersicht, ebenmessiger konst auch jegen ons religioensvrede zu gebrüchen. Daerin wir myt E.K.W. licht und bald enich, dat bij idtziger gelegenheit viel besser und geraden weer des nachbaren brannende wandt dorch goede middel lesschen und helffen etc. Daeromme E.K.W. benewens K.W. van Engelant besonder rohms und aller eheren weerdich, die sie sick der armen betrauden Christen noet und anliggent myt solchen christelicken erenst und ifer angelegen sijn lassen, und sick so richtich erklaren, daeryn der Almechtige Godt Uwer allersijdts K.W. stercken und zu gelicker vortsettinge krafft, maght sey genechdichlich vorlesen, auch deser guther hiernegest reichlick belonen wollen. Und diewijle wij vernemen, dat Ew Ko. Wer. dese sache ebenmessich an idtliche andere furnemen (heren und fursten) gelangen lassen, soe bidden wir Ew. K.W. gans denstlicken und frundtlicken, sie wollen die handt van desen einmael angefangen wercke neit abthuen, sonder um der eher Godes willen und der arme betrugene Christenen, die waerlicken in merckelicke gefaer ihers lebens, iherer gudt und bloets abermaels steken, zu sonder trost[+] anhalten und den begeren conventum und zusamenordunghe, woe neit alles jedoch der vornempster stenden zint noetwendich, dieser wichtigen sache beraedtslagunge befurderen, in massen we auch vor unser persoen. Dan ons neit zwivelt, wie der tag anstellet und soe viele potentaten und steden der reformierde religioen hoer gesanden daerhen schicken werden, es muchte edtwes und zom

[+]fol. 358.

weinichsten soeviel mogen[1)], dat ein sweert das ander in der scheiden hielte. Vor unser persoen und nach unserer geringunge vermogen sal, als God wil, van ons nicht nagelaten was zu beforderunghe sulcke hoechnoetwendich werckes wir immer thun oder lesten konden, wolden wir E.K.W. hinwider frij niet verhalten etc. Datum den 7 Augusti anno 1585.

Des landtgraven Wilhelmi an den furst zu Brandenburch.

Hoechgeborner furst, up was E.L. auff unseren gesandten warbung, dien van der K.W. zu Engelandt voergeslagen conventum betreffendt, zur antwordt gegeben, daervan sindt wir van ihnen umstendich bericht worden. Sehen daerauss, das E.L. diesen hoechwichtich werck und was hieryn zu doen oder zu lassen zu beiden zeiten gans vernufftich und ausfuerlich nachgedacht und ihr gerne nach alle mogentlicheit vorkomen sehen. Das das geliebte vaderlandt Duytsches natioen myt krieg und bloet vorgesen, und andere daerheer flesenden nachtiel und scaden niet muchte beswaret oder beladen worden. Nu sollen uns E.L. ons gewislick vertrouwen, das ons nicht hoges angelegen, als das neben eherhaltunge der reyne leere des hilligen evangelien, welcke der voernempste scat ys, der wir haben oder begeren muegen, frede, ruhe, und enigheit in h(et) rick mag bestendtlick erhalten und bis auff onseren nachcomelingen propagiert worden, dan ons incommoda bellorum, und was voer een perturbatioen aller Goedesfrucht, guter politie und ordnunge der leidighe krig mit sick plegede to brengen, genoechsaem becandt und wir mit onsen scaden erfaren. Soe sindt wir nu auch mer mit solchen alter und daeraus volgende liebs besweringe[+] beladen, das aus onses verhassens niemandt je[2)] verlicht fassen wirdt, das wir lust [+]fol. 358[v]. zu krijg und dergelichen onrhu haben solten, sonder es wirt viel meer onser notdrüfft erforderen, hinfuer wie bisheer alle occasiones bellorum mit hoechsten vlijs zu vermijden, und darhin

1) Vermogen.
2) Misschien moeten wij hier ‘zu’ lezen.

zu trachten, das wir onser grauwe har, wen ons Godt nu meher taglick abforderen wirdt, mit ruhen onder die aerde bringen konden. Nu ist neit ohn, das ons beide ons historien und auch eigener erfarunge genoechsam becant, was die bundtnissen voer molestien, beswernisse und dergelicken unhult und verdrusticheit auff sick tragen, wie balt auch dadorch zu jegenbondt rijsen, schedlich und zunemenden mistrouwen, endtlick auch zu krig und verderbunge landt und luyte mach orsaeck gegeben worden. Derhalven und daer enige bestendige hoeffnunge were, das daerdorch andere mittel die reine religioen, daerzu auch frede und ruhe in rick zu erhalten, sollen uns E.L. gewisselicken zuglauben, das wir ungerne zu einen convocatioen, zu geswigen bondtnisse zu machen wolten rathen oder forderen, idtsonder aus denen Jw Ed. widerantwordt gans staetlick aufgefüerten ursaken und motiven. Wie wol nu die hoechberoemde religioenfrede, das een lange tidt[1)] kein crijch oder emporinge zwisschen dem stenden beidersidts religioen erstanden, een gudt middel gewesen und, wo der geholden weerden moge, noch ist, soe sehen doch E.L. ons allen ehin zeit heer ergangen handelen und umstenden, das des Bapsts und sijnes anhangs intent und furnement auff dis executioen des Tridentss concilium und darhin gericht sij, kein ander als die Roemsche religioen zu dulden, und das sick grotse potentaten aus Pawsts genus[2)]: Haereticis non esse fidem servandam, soe weit brengen und verleiden lassen, das sie iher selbs soe hoech befunderen sien, und den allen mit oeffener krijchsgewalt zuwider handelen, wie[+] dan die idtzige exempel in Francrijck zu sehen. Soe verorsaket das selbyge bij ons allerhandt beswerliche gedancken, nemplick ob auch wir die stende Ausburgische confess in erwegunge unsers vor Godt den Heren auffgelechtes amptes, standes und christelicke gewissens recht doen, indem wir nicht allein zu allen dessen dingen styl-

[+]fol. 359.

1) H.S.: sidt.
2) Dit woord is niet duidelijk. Het zal zoo iets als uitspraak, woord, moeten beteekenen.

swijgen, sonder auch mit deser unser zuvielen sicherheit dem Bawpst und sijnen anhang ursaeck geben in ihren besynnen des to dryfftyger und mudyger zu werden, in massen solches die zu Coln der K.M.E.L. und ihrer midtchorffursten unbegroest vorgenomen bepstblicke degradation enes rechmessigen eherwelten und in die churft verornte, auffgenomen churfurst[1]. Item die schimpffliche vernichtunge weilandt keyser Ferdinandi, in auffrichtunge des religioensfredes unter Iherer Majestaet keyserlich insegelt und handtsiechen gegeben, neben die location und derselbiger starcks[2] zu weder fuhergenomen aussmulsterunge unserer, bij vielen orten een lange ziet her in kundtlich brauch gewesener christelicher religioen, wie auch de van ethlich christelick angefangene mit verlaubunghe weltlicher rechte, soe nicht bapstlick sein, und dergelicken exempel guder massen bezueg zu geswigen, was sick ethlicke der ihren auff rickstag und sons der religioensfreden halben, das der nur ein interim oder tolerantie sey, underhalen verluden lassen. Das auch auff K. Camericht nicht allein die cantzlei nur mit papissche personen besedts, sonder wes auch der bijsitzer halben darhin practiziert werden will, das schier keiner, der nicht papisches, des orts meher gelden muss, das man auch in religoens sachen kein process meer rekenen derff. Ob wir nu wol der mehrentheil der papissche stenden, in ansienihunge[3] iherer vanwegen styffter und vest erhaltunghe des religioensvredens meher gefeltig gethaen verplichtunge, nicht zutrouwen wollen, das sie fur ihre persoen denselben zu brechten, und den zu wider uns der stende Ausburgische confessioen mit der doet zu besweren sick underwinden werden, soe ist doch ausdem[+] dagelick etzlichs der christelicke stende sick idtziger ziet erbeten, vielicht auch der mennung sindt, den religioensfrede gelick stijff und fest zu halten, das doch van wegen

[+]fol. 359[v].

1) Bedoeld wordt natuurlijk Gebhard Truchsesz, de aartsbisschop van Keulen.
2) H.S.: Strarcks.
3) Lettende op.

des hoegen eedts, darmit sie dem Bapst verstrickt und verbunden, welcker auch bij ihnen hoeger als alle obligationes, daermede sie anders verwandt, gehalten wirt, soe derselben nicht langer halten kunnen dan der Bapst gefallig, und daer es den Bapst ihnen werde befehelen, denselben auffzuseggen, ja jegen ons zu handelen, sey by vermeidunge meineedts und des bans ihme gehorsamen musten. Ob wir nu bij desen geswinden lauff uns auff solcher religioensfreden so vast verlassen dorfften, den haben E.L. vernufften mach[1)] zu nadencken, das wir auch soe lange solten sicheren und den dingen zusehen, bis das zie in ihren und idtliche omliggende krijche mit der religioens verwandten den garaus gemacht, dar sie Godt voerbehoerde, auch nicht eher zu zachen than[2)], oder ons onder ein ander verglicken solten, bis das sie etdwaen van viel oter herauff einmael uber ons gefallen und heraussen komen, wir vorwaer auch nicht gudt finden. Dan auff dem fall eher man sick verglicket, wes die ene den andere zuhelff komen und endtsetsen sulde, moegt besorgelick den meertheil der strick uber den horner gebracht und soe viel verloren sijn, als bey menschen gedencken recuperiert can worden. Also auch das wir uns van Ausburgische potentaten aller dingen absonderen, und alle erspriesslicke middelen, so ons und ihnen zu Godt gereichen muchte, negligeren solten, konen wir gelickvals in unsere einfuldigen verstandt nicht raedtsam oder gudt finden, dan soe lange sie ungeswongen blijken, dorff man sick zur reich keines krijges van Pabst besorgen, wan sie aber darhin sein, ist des Bapst macht so viel grosser, und darjegen unser macht gudt diell zwecker worden, zudem auch das man die gemelte alle van Godt anghebodene middel dermaessen crachtelicken ausslagen wolden. Ist vorwaer niet viel anders als een versuchunge Goedes, und das man sijn[+] vacatioen zu beschermunge der armer Christgeloubigen um

[+]fol. 360.

1) Dit woord is niet duidelijk; er is in gekrabbeld; misschien is te lezen ‘noch’.
2) Veroorzaken.

+ privaet gefars und considerationen wille geerne entzehen wolte, zu achten, und konden uns waerlich hiernegest gerowen. Und der ruehe denjhenigen, soe its +fol. 360.
vermenen sie sitzsen des gefaher am weitesten, viellicht eher als een ander zu hauss wachsen. Und obgelick der besorgede krijch in Tuytschen landes Euwer L. menunge nach, dorch sulcken zusehen wol ein zeitlang uffzuhalten, was wirt damit anders auszurichten sein, als das ihr dorch die jegendiel immer mechtiger, wir aber zwecker gemacht. Hieltens derwegen (doch E.L. wie auch des churfursten zu Sachsen L. und andere vornehme heren bedenckens, soe es mit den vaderlandt gudt menen, undergriffen) in onser einfolt darfur, es solte der Convent und zusamenkumpst der stende Ausburscher confession, woe nicht aller jedoch der vornempsten zum weinichsten daerzu nuth sijn, das der jegendiell sie, man neme zum weinichsten auch an dieser sieten der sachen war, und wordt sick nicht also in sack scheeben lassen, daerheer ener geswert das ander soe viele meer in der scheeden behalten weert. Und dieweil die papissche steenden onder sick wacker syndt ihren landes bewarbunghe und desgelicken vorstendtnisse haben, auch die geistelicke churfursten, laut bei verwarter zeitunge, willens sein solten in curiam zusamen zucomen, soe kondt men uns die stende Ausburgersche confession dissen auch soe viel weiniger verdencken, wie man auch alsdan orsache hette solches teegen der K.M. und sonssen zum besten zu ontschuldigen, men darff je daerumb den duerkoufften religionsvrede nicht brechen, oder sunst in geringste violeren, welches auch in ausscriben und verfasunge der verstandtnusse will und genoechsam kan caviert wurden. Sonder dieser convent solte unses ehrachtens auch ad eum finem anleidet werden, das wan der Pabst oder ausleendissche potentaten+ einmael mit sulcke bellis under habender gewalt walten heer domineren[1)], wie itst in Francrijck geschicht, des den neest men wuste, wie +fol. 360v.
ener den andere myt helff-

1) H.S.: domieren.

licher handt zusien, weer oberster und befellichhaber sein, und wie man die sache solte oeder wolde angriffen, das man sich van iherer tyrannie konden auffhalten. Dan wo men daervan eher nicht will reden oder raedtslaen und slutsen, als wan die noet vorhanden, eher man sick dan verlicket, was man doen oder lassen will, soe sindt die meesten gefressen und wirdt den uberigen die last allein zu halten sweer, woe nicht gar onmogelick vallen. War ist es, wie E.L. christelick daervan melden, das man zu zulcken vallen zum eersten und voer allen dingen dat gebet an der handt nemen, und Godt zu fussen vallen und mit waerer boete yn um hulffe und reddunge anschrein salten. Daerneben aber most man niet underlassen der zeitlich mittel, soe ons van Godt zu beschutten und erreddunge vor onbillich gewalt genedichlicken gegeben, ordentlicke wijse noch zu gebrucken, dan wir neit allene aus vielen exempelen der heilige scryfft, sonder aus ecclesiastica und unser zeithistorien, sonderling dorch den geluckelicke zoecht hartzighen Maurys selig anno 52 wol für het genoechsam onderrichtet, das sulcke ausserlicke middel des swerdes offtmael viel gutes gethaen, und der kirche Goedes gueten vreden gescaffet hadt, das sie hiernaemaels haedt mogen zunemen und wassen. Zudeme yst noch niet unerhort, dat ein sweert das ander in die scheide zu behalten, und wand der fijandt west[1], das man sich nicht verzagt oder weherloss stelt, er auch in sijnen wuten abzulassen und fredsamer gedancken zu nehemen pflegt, als hielten wir auch, wan das jegendiell wurde sehen. Das wir ons der ehere Goedes myt erenst annemen, und ihre tyrannissen wuten nicht worden gudt heissen oder leyden wolden, soe muchten sick auch auff midler wegen[+] wijsen lassen, und alsoe der geliebte frede offt[2], als bij deser onser somnolentiën und unwarsamheit erhalten weerden, welckes alles uwer E.L. als [+]fol. 361.
unseren vertrouden heren und broderen zu guyten vertrouwen der zake wichticheit nach, doch we gehort, Erb. und anderen

1) Weet.
2) H.S.: efft.

walmeendes bedencken undergriffen, vor onse eenfoldicheit gudtachtunge nicht wolden verhalten, mit abermaels frundtlicke erinnerunghe, sie wolden der K.W. zu Dennemarcket soe wolmeneden vorslach und erbirten nicht gar in windt slaen, sonder des voerslagens convents halben der maess ihr sick ercleren, das beide J.K.W. die ware Godt verlene, etc. Den 13 Augusti anno 85.

Wilhelmus landtgraven zu Hessen am churfurst Brandenburg.

Den 6 Novembris comen coepvaert, scryfften und borgeren uth Engelandt, myt namen ener Johan Geert, een besonder kunstener steen tsnijden und anderen recepten tstellen, enich dochtor gelick, dan nu den cophandel drivende. Wort in persoen bij den grave Edzart ilendt verbodet um kundtscap uth Engelandt, welckes Johan Geert alsoe verclaert als he gesien und gehoert und befaren hadde. Dat sie Majestaet Lisabet weer heere van Nederlandt, nam sie niet an we een konine offte vrouwe, dan als een keyser offte monarcha myt het parlement des gansen Rijckes, und verbuntenisse ock rijcksheren, vorsten, konigen, um to water und to lande in Spannien und Nederlandt, wie Navarrus in Gallia, die herscapie to beholden, und muchte niet lettet worden, soe Godt mede helpet als allene die Evangelissche kercke to bescutten und to beschermen, na luydt het veltteken: Non pudet me Evangelii. Und worden die Engelsche vlachgen verandert myt een swart velt und wit, wes tvoeren allene wit was myt een roet cruyse, dat alnoch blijfft, als waerheit und logens, duersternisse, licht, Christum van den antechriste myt 2 varwen onderscheydende. Gelick die Saxsche wapenen ock 2 sweerden in een swart velt stellen. Die Engelschen sindt uth Saxsen erstanden. Dan voer dusse tijdt dit onderscheet neit geholden. Ock was Hindrick Paulinus in Vreslandt noch und hadde Gerydt Kloet[+] een mundtlick boetscap bevolen an den droeste Ocko Vrese, die men niet weten noch muchten. Und ock worde noch een notarius an die Vresche orlichscepen vor den Ziel leggende gesonden uth Embden und men cavierden alle scepen na Bremen und Hamborch myt suvel und anderen waren, die nu to Bremen und Oldenborch

[+]fol. 361[v].

seer verwachtet worden und aldaer ock bij die meente een ongedult makede der slappe neringhe halven, und loven den graven Edzart sijnes werckes seer. Doch die overicheit kerede sick hier neit an. Onno van Ewsum worde noch niet linderiger geholden in sijn hoenlicke und sware venckenisse, dat he sick niet dulden konde. Wort hem nu eerst een bedde und keersen bestellet van die vrunden. Overst want die vart open was allenthalven, soe was het geroep nu to Embden gestillet, und en yder jagede geweldich na to scepe. Beholden dat rogge und molt niet uth muchte, und die Spansche vart liggen bleff und weder uthscepen liet, want nemandt na Spannien dorgelaten solde worden doer die hoveden onder Engelandt. Und die rogge worde weder van 61 tot 58 gestellet. Und weren dusse orlichscepen niet togerustet, worde wol nagebleven hebben, want die graef Edzart gesecht solde hebben: Het ys myt den koninck van Spannien all gedaen, he ys die landen quijt.

Woe overst grundtlicke dusse torustinge sij verorsaket, hefft men alnu mogen verstaen, dat men alnoch gedachten des tsamenkumpst des graven Edzart myt den Verdugo to Wedde und dat Verdugo ock sulven in dusse tijdt bij den grave Edzart to Embden solde gewest sijn und men die brefft sien hadde, dat Ocko Vrese Konicklicke Majestaet radt[1)] genoempt ys und togescreven. Daeruth men verstaen muchten, alsoffte Golden Vluys ontfangen were, und men die stadtholderscap over Vreslandt verwachtenden. Evenwol wol men gesien und achtet wesen als noutralen, soe men doch meer vijandtlicken verclaerden und vijandt wercken und gunst bewesen, und allrede opentlicken lieten kercksprake gescheden in Octobri, dat nemandt solden up wachten gestalt worden, offte he solde borger eder gesworen wesen den rotmester, um alsoe een partije tstarcken. Hiertegens die Staten langer niet twivelende, dan experimentum sokende, willen endtlick den padde treden, dat he pijpen muste, und doen letten, anholden alle scepen na Embden und van Embden varende

1) Raad. Vgl. boven, blz. 192.

+ up Hamborch, Bremen, Oldenburch. Welckes hoewol hoenlicken, soe wast ock roemlicken bij den Spangerden, dat die graef Edzart sick nu sijnes partijes mede +fol. 362.
muste maken und verclaren, offte het weer openbaer, dat he den Staten hoverede und meer vresede dan den Spangeren levede, daermede die Staten die noutraelheitscap ontkennen muchten und nu to richten hadden. Hieruth weren die ingesetenen des landes wol ongunstich tegens den borgeren, dat sie des verwerckeden um hoer hoytevarent und tom orlich ilenden und nu een nije impost dragen musten. Dan het worde neit gehort, offte men worden Hayo Sijen und Ubbo[1] Focken to Canum ordel geneten um 200 daleren, umdat sie sick to vrij hadden horen laten voer die meente. Als ock die 4 uthgelechte Gronniger borgeren myt biddent het swijgent bevolen worde, niet van borgerlicke handel dusses sakes to reden[2]. Hoewel men nu der Engelsche vortganck groet makede van Brugge overgegaen, Gent in benoutheit, Nimwegen yngenomen weder, Sutphen berunnen[3], und graef Willum myt 3000 in Westerlandt uth Hollandt weder intoch. Und men Gronnigen druweden myt belegerunghe und Mathias Knop ock verwachtet worde myt meer scepen up den Emse tcomen.

Den 7 Novembris wort ingeholden alle geroep van orlich, dan men wolden gelick camp geven und guede nabueren wesen und die handtierunge holden mit die Vresen. Des solde men en yder verkundigen, die Vresen solden hoer commission volgen up den vijanden. Des namen sie sick niet an, secht Derck Isercremer, raedtsman und ontfanger van convoygelt, 13 stuver van een sachvoel to betalen, als Derck Abels affgeeysschet ys, sonder dienst offte hulpe uth Vreslandt gescepet. Item graef Edzart seede: het weer myt den Konick verloren und landen quijt. Onder des wort Onno van Ewsum be-

1) In het H.S. een ruimte opengelaten. Zie echter boven, blz. 174 en 188.
2) H.S.: redden.
3) Dat alles is natuurlijk onjuist; Eppens zelf geeft het trouwens alleen als geruchten. Vgl. boven, blz. 197.

sloten geholden sonder van emant besocht, daer ock sijn scriver bijgestalt ys worden tegens Hindrick Paulinum und Bernardum in Westerlandt besadiget[1]. Und men verwachteden noch anderen scepen meer van Harling up den Emse, want Knop na graef Willum getogen und nu die Engelschen na Vreslandt gevueret worden.

Um noch to gedencken des scades der borgeren und copluyden, jae Antwerperen ballingen, soe myt het scip van Logen, bij den amirael Michael Haeg wechgenomen, gedaen worden dorch dat ontijdtlick und onbehoerlick anholdent der scepen, soe ys des wonderlicken geboeret,[+] want allene 6 eder 7 soldaten, welcke mede syndt west der Embder scipperen to Reyde denende, dat sie onversiens van Reyde uthvarende up buyte comen van Borsummerhoerne in der nacht vorbij Ewsums pot tot vor Embden an Willum van Borsums scip. Und aldaer gewaer wordende, dat Merten Zygers jacht an Nesserlandt lacht voer die zoltbode[2] sonder wacht, verbuten[3] aldaer hoer scip myt den jacht myt gescut belecht und befynden ock sommigen scipperen pijen[4], waermede sie dorch gewalt des ebbes affdrivende comen endtlick an dusse scutte, daer iser, tyn, soepe, tilber guederen, kisten, bedden, touwent tot grote weerdije myt noch sekere clenodie in was, und nu over die dre dagen gelegen hadde und na Embden niet varen muchte, offte solde buyten alle reeden, daer die scipper van in der stadt afftogen was, noch emandt gelaten hefft, des sie gewaer worden. Houwen hoer anckertow und driven vorbij den amirael und vueren dit scyp an Reyde sonder enige tegenweer. Aldaer comen, bevinden een groet scat daryn van vijfftich duysent gulden. Des graven van Bergen soen, hopman, an Verdugo scrivende, lat het gudt up 700 gulden ransonen. Welcke soe accordiert, worden evenwol die guederen ge-

[+]fol. 362[v].

1) Eppens bedoelt vermoedelijk besandiget = gezonden.
2) Zouthuisje, zoutbewaarplaats, misschien zoutkeet.
3) Verruilen.
4) De lezing is niet geheel zeker. Maar ‘pijen’ geeft wel een goeden zin.

buytet und partet[1] und to Gronnigen yder togedielet, soe in raedt und ampt weren. Und Claes ten Borch hefft voer sijn iser myt weinich anderen die 700 gulden moten betalen und iser to Gronnigen vercopen laten, van Namen affgesonden, und hefft yder 100 gulden 70 gulden to ransoen betalen moten, hoewol all vrij guederen weren van Parma in accordt bevrijet, offte to Embder borgeren veregent. Daer nochtans die droste und overicheit to Embden niet over richten wolden, und lieten die handadigen vrij und onbesproken to Embden uth und yngaen und vertrecken. Daertegens die ander partie sonder anclager ingesloten und swaerlicken tractiert worden. Und sommigen onthovet syndt worden, soe dit bij den stroem bij[2] Logen affhalet worde.

Den 8 Novembris wort ruchbaer, woe die droste Mulart up Linge, den Spansche sake stedes myt Jacob Huysinck bij gewest onder den stadtholder Arenborch, een Stichsche juncker, dan klein van guederen, sij begrepen up der reyse van Parma comende und to Nuyst ingebrocht, myt noch een groter roff van suvel und ossen, welcke die Baetenborsche heren deden angripen und vangen, und mennich roeff den copman affgehaelt, und die ondersaten dapper bescoren hefft und een groet scat versammelt und alle landen up Drente und Twent angecofft tot groter rijckdoem van vole duyseden.

Alsoe worde ock gehort den hartoch van Parma solde resignieren und verlaten sijn gubernoerscap over Nederlandt in dusse sijn linderinge regerunge und lopende herscapie, und den h(ere) van Honoegen[3] overdragen und uth Brabant vertrecken sonder betalinge doende. Daermede die Spangerden und Walen sommige dorpen plunderende in Flanderen und den stadt Antwerpen ock drouwende, doet hartoch van Parma den borgeren wapenen myt die Duytschen um sick to verweeren. Daer mede gesecht, dat Parma gewondet offte bewaret sij worden.

1) Verdeeld.
2) H.S.: byn.
3) Wien Eppens daarmede bedoelt, is niet zeker.

+ Soe ock disputiert hadden die potten anthaelen und de soldaten intsluten, wort myt graef Edzarts raedt een notarius affgesant, dat sie sick van den Emse solden +fol. 363. ontholden und den Emse ruymen tegens den convoygers. Under des varen die scepen uth Embden vrij und openlick na Reyda, Oltampt und den Emse up, und die lutenandt und veneleker van Reyda worden logisirt und myt soldaten ingelaten sonder besperinghe. Daertegens die andere partije niet geduldet noch ingelaten muchte worden und nemandt worde enige waeren rogge, molt uthtvueren geweigert.

Den 9 Novembris worde ordiniert, dat nene borger, inwoner noch scipper myt sijn scepen solde na partijge plaetsen varen, dan solden die waren sulven haelen moegen nu sonderling, want die potten van der Eemse vorweken weren na der Eemsehorne und die baen open was allenthalven tvaeren. Niettmyn wort Onno van Ewsum evenwol ingeholden. Daertegens Hindrick Paulinus in Westerlandt verbliven muste, ter tijdt Onno ontlediget worde. Und bleven sijn credens noch ongeopent, soe als die stadtdener Freck dusse dach myt breven wijders verclaerde, van Westerlandt vrijgelaten. Und Willum van Borssum ock openlicken betuygede, dat he als amirael den Onno van Ewsum geleyden togesecht hadde und van Crijn Schulte weer opgeholden worden. Waermede ock Claes Horne, dusse handel van anbegyn ontradende[1], ock dusse venckenisse misprisende was. Alsoe ys Gronnigen und Twent, Lingen gespijseget und vervullet worden van alle dingen, dat die krijch noch een yaer angewassen ys, und myt vole duyseden niet to becomen ys, dat Gronnigen also weder benouwet solde worde, als nu rede west ys an rogge, molt und solt.

Up sulvige dach wordt ruchbaer, dat Thessera[2] sij

1) H.S.: oradende.
2) Terceira. Vgl. boven, dl. I, blz. 454, noot 2. Eppens doelt hier op de verovering van de Azoren door Philips II in 1584, maar heeft de zaak niet goed begrepen. Vgl. pamflet Knuttel, n°. 914. Wat Eppens met Brononië bedoelt, is niet zeker. In het bedoelde pamflet worden genoemd de eilanden ‘Terceren, Sanct Georgen, Gratiosa’, de stad ‘Angera’ en het kasteel ‘della Mijma’.

weder yngenomen und Brononie hart bescoten und sestich mael hundertduysent gulden sij becomen in gelt myt voele golden und sulveren koecken uth die nije eylanden myt 25 scepen und in Engelant angevueret, soe uth Westerlandt van Sybrando und uth Engelandt verblevet ys worden. Van Sutphen heff men ock willen spreken als ummeghegaen dorch enige nederlage des Verdugo und Taxis.

Um sulvige tijdt und dusser nije convoygelt wort ock die juncker Victor to Oldersum und juncker Wenge[1] clagent, dat sie meer becortet worden dan anderen onderdanen, want Oldersummer bier convoygelt und tol betaelde van bier und molt, soe worde Oldersummer besettet tblijven up 6 witten und niet hoger als tvoeren gerekent. Daervan die juncker dachten to protesteren.

Overst die junckeren worden niet bij den Grave verhort,[+] dan myt tusschenspreken beantwordt: Die wage to Oldersum was een dwanckwage voer sijn ondersaten. [+]fol. 363[v]. Daerto slaet he den herenwech vor Oldersum up der brugge myt een ronbome[2], welckes Sijn Hoecheit und graefficke herscapie to corte was. Is weder antwordt: Sulckes und meer hadden sijn vorvaderen gehadt, all und voer des Graven olderen graven weren erkoeren und worden. Alsoe die ander adell, hoerende des Onno van Ewsums hoenlicke vanckenisse, hadde noch mate noch mach hem voertstaen, dan sochten andere middelen bij die Staten und musten dit alles dragen, jae nener muchte bij hem ingelaten worden.

Alsoe worde Johan Wilken befunden, die stedes den Gronnigern bij den Grave myt grote anclagent verdacht makede, waervan men nener tijdt clager und orsake van weten muchten, und nu bena van ider mensche daeromme behatet worde, als uth Gronnigen sulckes angestopet tdoen. Want anders worde die respondentie gelettet und die anslagen openbaer, want sulcke borgeren voel onder

1) Caspar van der Wenghe, gehuwd met de weduwe van Boyocko van Oldersum.
2) Of runneboom, tolboom, eigenlijk slagboom. Vgl. boven, blz. 146, noot 2.

den borgeren eder ingesetenen to Embden conversierden. Und Johan Mullar begerde bij den Grave sulven twesen und dussen sijnen jegener to weten. Dan wes he myt simulieren verdecken muchte, worde vor Judascusse geholden, und ock alsoe dede he onder den raedtmannen. Wes disputiert was, dat seede he het weer concludiert.

Den 10 voren die scepen uth Delffziel und van Embden na den Ziel, ys die scriver van Reyde bij den droste myt vole breven und secht rontuth: Wij hopen balde juw nabuer mede tworden, dat die borger sick mit verstonden, dan mogen scepen, gudt, rogge, solt, wes sie willen. Des die van Oterdum lettende, becomen een scip off 2. Dan worden ontsedt van Embder orlichscepen und crigen 6 soldaten gevangen, gelick die in Oterdum den scipper beholden und scepen dapper tegens den anderen myt 12 eder 13 scoten des groten gescuts. Overst die Hollanders wolden ock gerne uthleggen. Dan verstaende van die malecontensche soldaten, dat sie up hoer verwachten wolden tusschen Larrelt und Embden, leggen weder yn, und soldaten wort ock neit geweigert die intocht. Overst die Westvresen moten neit uth, uth beveel des drosten, dan hoer gudt weder uthlossen ter tijdt Paulinus myt die arestierde guederen weder loss were. Und were tmale ongelick und ovel gedaen, secht die droste up den huyse, dat men sodanigen secretarium tegens sulcke overgeven boese mensche, Onno van Ewsum, solden lossgeven, die soe vole boese daden gedaen hadde, myt mannen doet pijnygende und sluytende, ja onnatuerlicken handelende an sekere litmaten hangende, roff remmede[1)], in iseren verlammende gedodet hadde, und rovende to lande und water sonder onderscheet. Wolden die Vresen crijgen, sie solden to orlogen crijgen. Dit ys die eerste daetlicheit der partijen myt sceten tegens den anderen gedaen uth Oterdum, und soldaten gevangen.

[+] Den 11 Novembris vorsoch die prediger Johan van Pylsum bij Onno van Ewsum gelaten twesen, um hem [+]fol. 364.

1) Blijkbaar een pijniging.

to vermanen und sick erkennen[1], wort neit gestediget, dan antwordet: Het sal tijdtlick vro juw to weten gedaen worden, als tijdt ys. Und nu wast kundich bij den borgeren, dat he boven krijchsgebruck und gelove upgenomen was van Crijn und vermeenden hem beter vanckenisse tworden laten. Overst verblijfft alnoch in dievengat. Daer die borger liefft to was, als boser geacht dan enich oveldeder um daden, die men noch upleeden. Die broderen, vrunden, junckeren dorsten niet supplicieren. Want sie neit gehort noch helpen solden konen, achten hem een Heren bestelder[2] twesen ock, die hem dan wol bevrijen worden, dan offte he een privaet achtet worden. Alnu worde ock gehort, woe graef Edzart wolde schicken Johan Wilken und Johan Gerts borger an den Majestaet to Engelandt um sick to purgieren, dat he nene Spansche bundtgenoet were und ovel beschuldiget worde, als Johan Gerts hem hadde openbaeret, dat men niet anders geloveden buyten landes.

Overst dusse uplosinge des Emse dede den vijandt sulcken hulpe und ontsedt, dat die borgeren uth Gronnigen opentlicken bekenneden myt hoer solde moten gedaen sijn west, soe het bleven wer, wie tvoeren was myt den tovuer, want sie rogge van 4 yaren, verlegen und bedragen[3] myt rotten und muysen, hadden backen laten und gheeten. Und weren tho Holte gesien 60 scepen, ock 40 na Lingen, Oldenziel und anders tvrachten und vervulden alles, dat die elendigen und verdrevingelen noch hoer ballingscap over yaer verlanget ys worden und men nene middel uth Hollandt offte Vreslandt nu gebrucken muchten, alsofft dus gepasset solde wesen, offte tminsten Oestvreslandt vijandt wonscheden. Und die orlichscepen bleven nu van den Emse und was die scipvart vrij, daer die van Oterdum weinich tegens konden.

Allnu stelt sick graef Johan die varsche Emsse to

1) Schuld bekennen.
2) Een, wiens lot alleen in Gods hand was, dien God alleen nog kon redden.
3) Bevuild met de uitwerpselen van.

sluyten[1)], nu alles genoechsaem upwars was gescepet, und to Embden groet gelt ontfangen was, dat Sijn Genade ock die gelden mededielliche wolde wesen, als een gemene herscapie noch hebbende, noch hierum gevraget was, und grote clagent makeden den inlandtschen. Die hoytevarers betaelden gherne, sonder hoere scade. Johan Wilker halffbroder, Ulff Gijsbers, quam idtsondes an die tollcamer mede, een David sonderling, die men meest respectierden.

Den 12 wort openbaer, woe die Graef sulven den Onno van Ewsum verlichtet van sijne sware vanckenisse und wort in een camer besloten und bevraget, want die capteinen verclaerden, dat he boven gelove was angeholden. Ock comen dusse dach breven uth Westerlandt dorch des Merten Seygers lutenandt an den grave Edzart und raedt[+] to Embden und ock an graef Johan to Lierort. Die inholt bleff noch verdecket. Overst die vrije intoch und geleyde de malecontenten uth Reyda was dagelickes openbaer, warende und horende, wat daer scepet offt anquam van Westerlandt, soedat sie myt enich jacht uth Embden affvarende und die Westersche coepvaert warende, nemen ener vor der stadt tusschen Logen und Embden, daer die Embder orlichscepen alle bij Loegen sich verhilden, slaen, steken den scipper und den jungen. Und alsoe na Reyde denckende[2)] vermeenen die Embder worden sulckes tosien und dragen, alsoffte sie die scepen vorgeves torichtet hadden und den Emse ock an der stadt niet konen verdedigen, dan worden dar 3 der Embder scepenen onder erkendt als Mewes, Tijs Gulcker van Fermsum und Tewes, daer die ener corts to Embden angeholden om Johan Eecks huysfrouwe wille, und hoen gedaen und daerna den doet to Larrelt an den gevangen doertsteken begaen und to Lier die gevangenen medenam, all to becandt was van overmoet. Und to Embden van Crijn ingebrocht und savents to 5 uren up raedthuys gestalt voer die overicheit uth graef Edzarts beveel und boven ingesloten. Welckes,

[+]fol. 364[v].

1) H.S.: sluchten.
2) Misschien schrijffout voor ‘treckende’ of ‘denckende to trecken’.

soe die andere partie onderstonden, solden niet mogen hebben geleden worden. Soe ock die buyte overgevueret hadden, solden den Grave noch meer suspectiert hebben und bij den Vreesen beschuldicht sijn worden. Want die scipper van Harlingen was gevrachtet myt Embder guederen und in den haven bena gecomen. Overst dusse soldaten vermeenden, het weer hoer vrij, all weert voer Embder boem, dar die Vresen nu den Eemse gerumet weren, dat die Graef nu an beyde sijden to sorgen solde hebben, die partijen in tdwingen. Overst hadde die stadt Embden dusse hervest gedult dragen, sie konden dusse moyte, scade, oosten wol aff west sijn, und die wijsesten moeten achtet worden, als beyde parten wonsche tom spot gemaket, die nu der Embderen raedt belacheden.

Den 13 varen openlicken na Delffziel wol 20 geladen scepen und comen ock weder uth to Embden, soe die Embder tunnescip na Reyde convogierde und vandar na den Ziel geleydet solde worden, want die orlichscepen den Emse open laten hadden und afftogen weren. Dit worde nu geheten niet uthscepen, dan van die Gronniger gehaelet, und worde geholden dat Gronnigen heel uth noet erreddet dorch Embden ontsedt worde, alsoff die anholdinghe hieromme gemaket was, die crijch noch to verlangen. Ock Berendt Albertus scip worde nu ingelecht und worde die amiraelscap ontsloten. Wolde ock na Spannien myt weyte tomaket hebben, dan die Engelschen stedigeden des niet, want die ingevaren vloet noch nene wedercompst stediget worde. Soe Nimwegen van die Engelschen ingenomen[1] und die scanzen voer Deventer verlopen, gelick ock die groete scanze vor Suphen, soe wordt Gronnigen endtlick van Parma upgelecht und geboden besettinge in tnemen, welckes sie weygeren tdoen, als[+] neit Konicks bevel twesen, tegens hoer vrijheit strijdende. [+]fol. 365.

Den 14 Novembris alnoch vrij varende und scepende uth und yn na Delffziel, hefft die borger een groet behaegen hoeres daets, dat die orlichscepen noch geyacht

1) Dit gerucht was onwaar.

dan geweken, noch slagen dan verweeret weren van den Emse weken. Und aldinck hadde nu sijne ganck und golt woll und geloveden niet anders, offte het weer een Spangers vrundt und Staten vijandt gewest, die dusse sluytinge des Emses geraden hadde, alsofft men alles dulden und dragen musten, woe hoenlicken ock gemaket worde. Nu solden beyde parten sick inholden moten van roeven und nemen. Gelick Berendt Albertus scip nu weder upgelecht und uthgedenet vermeent thebben, alsoe worden die anderen ock rusten und tosien mogen. Want nu winter und to late worde, und men vermeende allene der Vresen raedt sij west. Doch die gesanden breven worden noch neit openbaer onder den borgeren, van Merten Seijgers oversonden an den dre orden, beyden Graven und stadt. Ock was Hindrick Paulinus noch niet weder uth Westerlandt ontledyget tegens Onno van Ewsum. Woe lichtveerdich dit aldus geachtet worde, soe nam sick des nochtans meer an die gemene Christi myt beden und vasten, und worde heilich avendtmael onder groter getall als anders uthgedielt. Dat Godt dusse sake worde um die vromen noch stueren und tom besten wenden, hoewol voele dersulvygen het gewyn, tot verdarff des naesten und nadiel des gemene sakes, meest levende und upnemende weren.

Den 15 Novembris wort niet anders gehort, dan dat Embder convoy beyden legeren guederen bij muchte sijn na Oterdum ock als na den Ziel tvrachten. Soe men hefft angesien. Und die geleyde was vrij, alsofft hiermede die noutralheit to beholden were und men kindeswijse spolen muchten. Overst die Hollandtsche breven deden warninge, dat men solden sick der sake wol bedencken und niet twijt myt den vijand inlaten. Want sie lieten des an den generale Gubernuer uth Engelandt verbliven to resolvieren. Daerto soe screven die uth Oterdum an den droste und grave Edzart, dat sie uth genochsame erfaringe verstonden, dat die stadt Embden hoer een gemene vijandt were, diewijle sie hoer vijanden convogierden und daertegens den horen kerenden und gevanckelicken insloten, waertegens sie die scipperen ock behilden in Oterdum. Ock worde gehort, dat Gronniger

roscammen[1)], sonderling Hodenborch in Cleve wonende, uth Gronnigen vertogen, na der Lyp[2)] myt vole coppelen van peerden weren upgenomen dorch die Engelschen.[+] Und Hayo Staepert dorscoten, des rentemester Frytema dener gewest bij Alva tijden, und sick wol gesegenet hadde. Ock 700 ossen benomen[3)]. Ock wort gescreven uth Gronnigen, dat die mombers offte confiscatores als Cornelis Kempis myt Koninck und[4)] ... solde nu to Gronnigen affgesettet und exautorisiert sijn, um nene guederen meer to confiscieren, noch den vorwekenen het hoeren to vercorten. Und ock woe Nymwegen wol wolde accorderen, dan niet ingelaten worde sonder sick absolutelicken sick overtgeven, und seer tscoten were, dat des Parma ontsedt van 30 vendelen knechten niet helpen solden mogen, noch ock privande hadde. Des wort ock gescreven, dat die kuervorsten Augustus, hartoch Casmirus, landtgraef myt den Narvarreo solden van den Pauwest in den ban geslagen sijn, und den Beyger met den hartoch van Saphogen in hoer plaetsen gestalt, soe als sijn manier plegede twesen in der tijdt der Henricken[5)]. Doch nu to laete. Die gevangene soldaten up den Suyderzee rovende und to Amsterdam ingebrocht als Lamotht[6)] bestellinge hebbende, worden uth beveel des Engelschen beveelt tot 27 gehangen, und hoytevarers overboert, geboden um den tovuer tletten.

[+]fol. 365[v].

1) Scheldwoord voor paardekoopers.
2) De Lippe.
3) Deze vier woorden met anderen inkt tusschen de regels ingevoegd.
4) Hier is een woordje opengelaten.
5) Inderdaad is Hendrik van Navarre in den zomer van 1585 door Paus Sixtus V met den banvloek getroffen. Van August van Saksen en Johan Casimir van de Paltz is het niet bekend. In ieder geval had de Paus natuurlijk geen recht de hertogen van Beieren en Savoye in hun plaats te stellen. Met den tijd der Hendrikken zal Eppens dien der oude Duitsche Keizers bedoelen, met name dien der Saliërs; wellicht denkt hij aan den beroemden ban van Hendrik IV.
6) Lamotte, welbekend uit de woelingen der Malcontenten, was destijds commandant van Duinkerken. Wij hebben hier dus met het begin der Duinkerker kaperij te doen.

Den 16 Novembris Berendt Hondebeke[1] vertollet 100 last rogge, soe noch ener 40 last myt noch anderen alles na Gronnigen tscepen und to convogeren myt der Embder scepen, soe ock den to Oterdum gestediget. Soe vermelden nochtans die breven, dat men gherne wolden weten offte graef Edzart sick vijandt dan vrundt bij den Staten wolde verclaren. Und vertrecken nu die Engelsche und Navarresche gesanden tsamen na Engelandt myt die Engelsche convoyscepen und bij den copvart nu eerst gesien. Welckes die droste Occo Vrese neit will verstaen, dat het der Majestaet erenst sij myt die Nederlanden to beschermen, want sie hor gelden weder socht, und betaelde hoer soldaten qualicken dan leveden van roven und vrijbuyten. Worden den Parma ock niet tegenstaen mogen, die nu myt 17000 Nimwegen worde ontsetten, soe he doch sick neit reppede van Antwerpen, noch gelt hadde und privande mystede, noch ock Nymwegen ontsetten solde mogen[2]. Des dachte sie den Emse to verdedigen und Ewsum solde onder den blauwen hemel starven. Alsoe dat graef Edzart dorch dussen seer upgerisset worden und mogelick um landen und luyden gebrocht sal worden. Und men niet anders verstaen mach dan opentlicke vijandt. Nochtans worde juncker Johan Starkenborch vermaent, he wolde die sake in Westerlandt tom besten verleggen bij graef Willum und Staten, um Paulinum ontloeset thebben, daer noch wijders up gescreven ys.

Den 17 Novembris wort graef Edzart myt Occo Vrese tlaet indachtich, woe Embden am besten myt koeren behoerde bewaert tbliven. Daeromme wort up den tollcamer Johan Wilken und Derck Isercremer collectoren angesecht nene granen meer uthtstedigen und varen tlaten ergens hen voer convoygelt. Dan wes betaelt hadde muchte passieren. Soe doch bisheer des wol up den straten[+] gesecht worde, dan nichtes in effectu hadde ter tijdt [+]fol. 366.

1) De Hondebeke's waren een oud Groningsch geslacht. Aan hen herinnert nog een gevelsteen met wapen in het Groningsch Museum.
2) Dat was ook niet noodig, daar Nijmegen zich zonder veel moeite kon verdedigen tegen de aanslagen van Nieuwenaar, later van Schenck.

+ Occo Vrese und Johan Wilcken myt anderen het hoere overscepeden na Gronnigen. Welckes dan een hemelicke criminatie makede onder die borgeren und soe men alsoe hadde doen willen, die koeren intholden, solden an dusse torustinge neit gecomen hebben. Nu overst achtede Occo Vrese am behoerlickste twesen die koeren intholden, dan weder[1] van Gronnigen to verscriven. Jae hadde men een yaer, dat gringer ys ock dusse hervest, geslapen und den kophandel upgeholden, mogelick conde die stadt Embden und gravesscap neit gerouen hebben. Daer men nu swaerder bevreseden, offte, so men het convogeren hadden nagelaten, die scepen weder upgelecht, doe men de copvart hadde vrij gemaket. Dan graef Edzart, Occo Vrese, Johan Wilken ilenden tot die wapen und scepen to rusten, want men lange daerup gepasset und gelegenheit gesocht hadde, dan niet konde bevordert worden, vordat her omnis[2] antastet und bescadiget worde, myts dat men den Emse soe sluytende was sonder onderscheet van waren, scepen und orsake meldende. Alsofft alsoe in Westerlandt to moete gebrocht worde, dat men den grave Edzart muchten in die wapenen brengen und Gronnigen noch eenmael dapper ontsettet. Want doch die Emse meer bewaer was dorch dusse Vresen, sonder myt des Onno van Ewsums getrouwicheit als nener der vorige yaren gedaen was van die Hollanderen, als die to Gronnigen sulven opentlicken bekenneden duytlicken, dat sie neit solden hebben mogen holden um commer des molts, solts und rogges. Daer men nu uth Gronnigen kundtscap brochten, woe hartoch van Parma an stadt Gronnigen gescreven, dat sie sick na privande und nodrufft des legers solden stellen, want he in Gelderlandt sijn leger anvueren wolde um Nimwegen to ontsetten voer den grave van Muers und den Engelschen[3], offte dat men des meer uthspreyden dan geloven mach. Want die Gubernuer reede myt vole duyseden doch verwachtet worde uth

+fol. 366.

1) H.S.: werder.
2) Het volk.
3) Vgl. boven, blz. 224, noot 2.

Engelandt, an welcken nu die regerunghe stondt und die Vreesen und Hollanders sick bereepen um den grave Edzart myt sijne Keysers mandaet und gedaene defensie to beantworden laten, und sick wol solden weten to verschuldigen. Onder des wordt alle kundtscap des overdaets und mishandelingen van Onno van Ewsum begangen, bij vole upgesocht und ingenomen. Und wort hart besloten und verwart sonder tstedigen myt emandt tspreken.

Myt corten moet men gedencken hier, woe Focko Mennens to Borchsweer[1] een older egenarffde Vrese, rijck, dan een besonder wertlick mensche myt spolen, romen und hoveren in den Oesterhorne, mede seer olt dan starck van licham tom laesten olderdoem van 70 eder 80 iaren nu voer welcke dagen to Wener ys verstorven, niet um religie denckende, dan het perikel scouwende,[+] noch de scade volende. Lat na twe scamele susteren, Aylko Herens to Midhuysen[2] und to...[3], wens gueder und landen alle bij den kersse vercofft den schulderen niet betaelen muchten, becomen nu weder tdielen 100 gras landes, dan myt den scanse Oterdum sonder yarlicke vruchten onduchtich gemaket. Dusse Focko Mennens was over landt wol becandt, dan niet myt enyghe handel, dan sijnes besidts benoempt und mede vrijheit hebbende tspreken und gehort tworden um sijn olderdoem. Een vornempste mede in die Oesterhorne, sijn bijwordt stedes holdende eherlick, eherlick, und sach vor gudt die Osterdick intsetten an olde Maertwall, starff cristelicken, beclagende sijn vorige leven, sech dat tijt twesen van Gronnigen und....[4] van nije anwas van den Paep[5].

[+]fol. 366[v].

Up 18 Novembris ys gecomen een Hollandtsche orlichscip und breff, vragende den Embder amirael, wat und woe sijn bestellinge hem ghegeven was; dat he den open vijandt der christenheit und hoere wrede partije alle victualia tovuier convogeerde tom Delffziel yn, und ergens

1) Ten zuidoosten van Delfzijl.
2) Ten zuiden van Delfzijl.
3) In H.S. een woord opengelaten.
4) Hier staat een onleesbaar woord.
5) Een plaat tegenover de haven van Delfzijl.

anders, und lecht sick daetlicken voer den Ziel. Daer die amirael Willum van Borsum up Reiner Pipers scip niet anders hefft antwordt: Dat he hem niet achtede die twesen, den he sie wolde vertonen, he was dar van sijnen here graef Edzart up des heren stroem. Daermede die captein sijn scriver to Embden an den Grave sulven hefft gesonden um reeden tweten waeromme men den vijandt tovuer deden und ock convogierden. Hoewol nu die uthvuer van koren gesloten was, soe bevandt noch Hans up Delffziel, Bartelt Entens dener gewest, wech und middel umme sijn nodrufft to mogen uthscepen. Want he den droste een stuck golts offte 2 in der handt stack, vor dit mael gerijfft twesen. Des ock noch ener van hem geleert, ock vercrijget, und antwordt die droste: Ja, ja, gij mogen des nu noch hebben van 2½ last, wij sindt nu ock gudt malecontensche. Die Hollandtsche capteinen to Embden ingevuert weigerden tusschen tween tgaen, dan begeerden den grave Edzart sulven horen commissie to vertonen und den orsake van convogeren tweten. Middelartijdt besetten die Embder scepen die Hollandtsche scepen und moten noch lijden tom Ziel vrij tvaren. Und wordt den capteinen van grave Edzart geboden, sie solden sick niet tegen die Hollandtsche orlichscepen leggen, dan laten sie den vijandt wachten. Und sindt der Hollandtsche scepen 3 boets[1]. Middelartijdt ys die varsche Emse noch vrij und wort dapper gespoedet myt upvrachten. Onder des blijff Onno van Ewsum in een caste bewaert in den peerdestal sonder vuer und nemandt mach hem[+] ancomen, noch suster, noch broder eder vrundt. [+]fol. 367.

Ock wordt bekundtscap(t), dat D. Johan Vonck president bij den konick Philippo in Spannien nu langes hefft wachtet up ehoveringe der steden Brusel und Antwerpen, um daer tsytten als viceroy, generael gubernuer boven den veltoversten hartoch van Parma. Dan comende to Antwerpen in den maent Novembri starff daetlicken na 3 dagen. Gelick sijn broder Hindrick Vonck van Spier comende balde overlevet und Cornelis Vonck to Gronnigen

1) Boot kan een inhoudsmaat zijn. Vgl. boven, blz. 171, noot 2.

verstarvet bynnen yaers, dat men verhengkelicken achtede und graef Edzart seer onluckelicken achtede um vole tosage bij Zijvert Vechter und den neve over twe yaren consentiert, soe die Graef sick dienstlick bewijsede, als Sijn Genade und gravelicken arven to versien myt meerer herscapie. Welckes nu alles vorgeves solde wesen, want up dusse voncken voel stovet worde[1]. Nochtans borgeren uth Stycht.

Den 19 Novembris worde die uthvuer weder sorgelick na Gronnigen und hadden een groter ontlatinge des commers verhopet, doch die Hollanders versetten die Vreesen weder van den Emse und wordt die scanse Oterdum und orlichscepen weder gedielt. Dusse dach wordt weder moniert onder die deputierden der monte halven, allnoch strijdich tusschen Johan Mepsche vader und soen, Johan Hoenkens, daer Johan Starckenborch ock onder begrepen ys, tegens den sindicum und anderen, Onsta, Manninga, Ewsum und anderen meer, dat die stempelen[2] weder ingenomen und versloten solde worde, want men in 10 uren wol nabelden konden, diewijle die montemestersche[3] nu gestorven was uth orsake, dat sie voer falsaria solde ingesloten worden hebben, tegens hoer anclageren. Daerna dat, soe men munten solden, solden die muntemester noch 1½ yaer allene continueren golden und sulveren munten den anderen Staten gelick up sijn egene perikel van ontrow, um to erleggen 700 gulden. Noch worde nu absolutelicken verwilliget to besenden juncker Egbert Clandt und den sindicum an den Engels gubernuer Marcesser[+4], die allene vulmechtiget was um die huldinge der Nederlanden to vulstan in der Koninne naem als nabuerlicke defensie erbedende, niet vijandtlicke gemoet tegens der Majestaet van Spannien dan tegens sijn quaede raden, und ock to versoeken vrundtlicke intercessie bij

[+]fol. 367[v].

1) Een woordspeling, zooals Eppens ze enkele meer heeft.
2) De muntstempels.
3) De muntmeesteres. Vgl. boven, dl. I, blz. 625, noot 5.
4) Leycester. Een bewijs te meer, hoe Eppens met de eigennamen haspelt.

den juncker Derck Snoe[1], um bij den Gubernuer de Ommelanden to commendieren. Want dusse nu sijn dochter an Hayo Manninga soen ter ehe begeven hadde[2], daer men reede die adel vermodeden to verschulen. Dit hebben eerst ondertekent Eme Tammen, Abel Eppens in der besendunge an den Gubernuer allene, Dode van Amsweer ock alsoe um besendingen, niet in der munte consentierende. Daer Unsta, Ewsum, Ulrick Clant to Stedum dan volgen solden, verscheiden umme cortheit des tijdt, want sijn[3] ancompst nu verwachtet worde in die vergaderinge der Staten und niet nodich was in Engelandt to trecken an den Majestaet.

Den 20 Novembris becomen die capteinen den affscheet hoeres bestellinge um die Emse to beleggen, daer die Westvreesen wider bijcomen nu als men die Emse plegede to verlaten up Allerhilligen, wort ock Embden gesloten, van Graven uthlaten[4]: Jae, neit een handtvull den Emse up tgaen laten, als den ingesetenen ter nodrufft. Und beyegenen den borgeren ganslick boven vermodent, dat men die Emse nimmer solden weder beleggen und nu alle corencoep verboden worde, und hoere egene scepen moten intrecken und upleggen, nichtes verrichtet, dan an die twintich duysent gulden verspildet vorgeves. Dat die ropers sick scameden, die vijanden versageden, ongunstigen bedroveden, die vromen meer hopeden. Hoewol die graef Edzart an der Koninclicke Majestaet in Engelandt scrijfft, clagende over der Vresen ongeregeltheit van roven, vangen, straten scenden to water und to lande, meer als Juden offte Turck doen worden, sonderling van des Onno van Ewsum geleiden. Onder des leggen daer 2 Engelsche capteinen und sien alle dusse tovuer convogeren na den vijandt, meer als tvoell, welcke die claghten conen na ogenschijn betuygen. Und dit allene myt brefft dusse tijdt overgesandt, dorch en boden soude gesanden[5],

1) Sonoy.
2) Zie boven, blz. 122, noot 1.
3) Nam. van Leycester.
4) De Graaf liet zich uit.
5) Er kan ook staan: sonde gesonden.

welckes den Vresen to vertonen, wort sijn verantwordinge bevorderen.

Den 21 trecken die Hollandtsche capteinen uth Embden an hoer scepen und doen reede sluyten den Ziel, Watum, Reyda, daer nu die Vresen bij verwachtet, dat die herscapie des Embses an den Hollanders weder ingelaten muste worden. Nu was die Gubernuer all overcomen[1] uth Engelandt myt volck und worde hartoch van Parma wol vermeent na Gelderlandt tcomen, dan van den Engelsche gelettet niet to ontsetten Nimwegen. Und wort meer in commer und dure tijdt bedwongen.

[+] Die uth Gronnigen, Thomas Hodenborch, hadde verloren bij Nuysst 37 perden, Menko Backer 66 ossen, die den droste Ocko Vrese und Berendt Muller tohoren [+]fol. 368. solden, myt anderen meer, tho Nuysst dorch die starcke besettinghe ingehalet ock voer Coln hen.

Den 22 ys die Emse noch open und vrij na Reyde und Oltampster zielen myt alle scepen und vrachten, beholden rogge und molt. Nochtans uth Delfziel scepen die Gronniger na Embden myt gelt und anderen dingen um to Embden uptcopen alle guederen na Gronnigen tscepen, want die Hollanders alnoch neit int werck sick stelleden, und worde die Embder scepen gemijdet, an beyden sijden, vrij alnoch to vrachten. Daermede dusse Hollandtsche capteinen myt der Embderen vergasset[2], seylen dussen dach weder van Emse, tot verwonderinge aller borgeren, alsoffte myt die commissie gespolet und versoeck gedaen was, wat die graef Edzart solde willen tolaten offte niet up der Emse to gescheden. Die dusse ock geschenck anhangen solde hebben.

Den 23 vaeren die scepen noch vrijer over und die Ziel kan becomen, wes van buyten ancompt, want alles vrij was, beholden rogge, molt alnoch. Dusse waren golden beyde sijdt 60 offte 90 gulden. Nu wordt gehort, dat Philip Signi[3] als lutenandt des Gubernuers und captein

1) Leycester kwam eerst 20 December.
2) Misschien vergastet, elkander onthaald hebbende.
3) Sidney, die commandant van Vlissingen werd.

der ruyter sijn overcomen myt 2000 ruyter. Und Reinevelt trecket up van Delffziel und Fermsum myt 3 vendelen Walen na den Velu, want Sutphen versocht worde van den grave Mors, nadat Nimwegen erovert sij[1].

Am 24 Novembris doet den borgeren weten, dat men nene koren uthscepen muchten, und wort Claes Hoerne, borgemester, van Johan Pricker bij den Delff[2] angesproken: offte daer nene koren uthmuchte. Antwordt Claes: Neen. Jae het ys, antwordt Johan Pricker: het ys een gude ordinantie, nu Occo Vrese, droste, 60 last rogge to Gronnigen ingescepet hefft, soe sal und moet den borgeren des geweigert sijn. Antwordt Claes Hoerne: Ick wollt neit um 50 last gedaen thebben. Jae, men cant dar gudt doen, secht Johan Pricker. Hierup versoken die borger an den Raedt, waeromme men hoer den uthvuer weigerden und wo lange. Is geantwordt, dat dar nu bynnen weer, moste bynnen blijven, dan wes meer anscepet worde, solde weder mogen verscepet worden. Und aldus worde ock um den sware impost geclaget, dat men tvole gelts sameleden tegens soe weinich volck, sonder orsake[+] angenomen, daer men alnoch neit tclagen hadden, dan um welcke hoytevarers. Ock worde nu openbaer, dat Parma 36 vendelen und 8 bende ruyter gesonden hadde voer Nimwegen, und graef van Mors und Engelsche cornel legen over water an den ander sidt[3]. Daeromme allnu die Embder uthvart den Spangerden seer dienstlick worde, also tijdtlick practiziert und den Emse open makeden, dat die Gronniger nene tovuer weigeren konden, dan alles overvlodich becomen hadden. [+]fol. 368[v].

Den 25 Novembris comen 2 potten weder vor Oterdum und convogeren up den scanze vorbij den Embderen orlichscepen und brengen kundtscap, dat Paulinus und Bernardus myt soldaten verwaret worden bynnen huyses tblijven. Ock worde gesecht, dat sie up den reyse solden west sijn tot Collum, und weder yngeeysschet. Offte sick

1) D.w.z. veroverd zou zijn, wat niet het geval was.
2) De Delft is het kanaal, destijds de haven, binnen Emden. Vgl. boven, blz. 186, noot 3.
3) Bij Lent, waar een schans werd opgeworpen.

beclagende onbillicken antholden wesen als een gesande des Graven, worde hem antwoerdet: Waermede sijn gesandtscap bestonde, diewijle onder den tijdt die capteinen vijandtlicken sick an Onno van Ewsum vertasteden tegens crijges gebruck, dan muchte geholden worden vor een verstoerer des landes. Daermede Bernardus, des overscrivende an Popco Bouwens in een open zedel, wordt van den droste upgeholden und benomen. Jae ock Johan Korte notarium mede an Popko Bouwens sendende, myt Hubert um sijn worden anthoeren. Dusse notarius was nu neit openbaer, dan ock weder in dienst des drostes.

Den 26 Novembris wordt die soldunghe der soldaten gemoderiert, soe van den borgeren angenomen weren, dat men solden 6 stuver coestpennich in groter besoldunghe dan 6 gulden des maents affcorten des dages, offte 6 gulden vrij hebben myt den privande. Welckes een grote criminatie makede tegens die gedane thosaghe der borgeren, vervloeck den droste dapper, in gelick criminerende borgeren um uthvart, dat sommigen sulckes vergunnet was, niet idermentlick. Und dusse uthvuer was soe voel und groet an dusse tijdt, als in nene 2 yaer west was na Westphalen und Gronnigen, dat alnoch die malecontenten versmachteden: Wat solde sijn, soe des neit gemaket hadde worden? Doch die koeren worden besundert tblijven, soe anders hemelick gescepet worde, myt conniventie des droste, dat noch Gronnigen wol 100 last ingecregen hadde an den Ziel myt hulpe der Embder scepen tegens den Oterdum.

Den 27 Novembris, want sick die winter sien liet, worde alnoch heel vloet scepen na den Ziel gecaviert myt holt und vole tilber guederen. Jae allnu seylde aff die 1 ever[1] myt volck, na den Ziel myt soldaten upgelecht.[+] Datwelcke voele ansien hebben und seer verwondert, wat noch hieruth solde worden mogen. Up dussen dach worde Hayo Manninga und Aylco Unsta dorch ener van Parma bestellet den uthgewekenen und deputierden der Ommelanden antseggen, dat die Excellentie hoere ballingsam

[+]fol. 369.

1) Een vlak vaartuig, op de Wadden in gebruik.

ganslicken verwonderde; waeromme nener sick beclagede over hoer gewalt des stadts Gronnigen, die meer als overmodich sick over landt, ja tegens den Koninck upstellede, niet achtende, wes die Excellentie hoer anbeedende weer, und sonder ansiendt die uthgewekenen vercorteden an hoer guederen. Myt meer andere woerden, welckes men niet alle verstaen konden, alsoffte etwes anders sochten, und den stadt Gronnigen ongunstegeden, umdat sie des Hartochs besettingen neit wolden ynlaten, seggende: Die Koninck hadde hoer anders belovet, und weren ongeholden. Nochtans nene commissie vertonende, dan allene mundtlicken kundt gedaen. Dusse woende bynnen Gronnigen, was committiert um privande thalen een[1] borgemester uth Amsterdam. Hoewol die Embder scepen up den Emse cavierden, worden 2 scepen an Oterdum anhalet, und die anderen worden caviert dorch Embder tonneboyger. Hiermede worden die soldaten affdancket wie gesecht. Die scepen worden om des vorste halven weder ingetogen.

Den 28 Novembris wort openbaer, dat ock die Hollanders Embder guederen anhilden als bundtgenoten der vijanden, und mach nene gudt up Embden scepet worden. Allnu was openbaer, dat Nimwegen van den grave van Muers na groet verdarff sij ingenomen und den Engelsche het regement tostondt[2]. Daeromme een tromslager uth Zielandt gesonden an den graven Edzart in naem der koninne van Engelant, hartoch Maurys, graef Willum und Generale Staten, um thebben openbaringe, verclaringe tdoen: vijandt offte vrundt. Want men het sijnen neit allene hadde weder ingehaelt, dan ock den vijandt tovuer und convoy mede gedaen und den Emse an sick heel genomen to verdedigen tot nadiel der gemene sake. Des sie niet dulden konden, als den Emse een hartader achtende up Nederlandt, als andere stromen gesloten weren. Und dusse tromslager verdroet, vertoch[3] de antwordt,

1) Voor een.
2) Dit gerucht was onjuist.
3) Vertraagde.

begeerde genedigen Graven sulven to spreken offte to vertrecken, seer koen myt sijn commissie, dat he Hindrick[+] Paulinus vrou nene breff langen wolde sonder gelt; want Hindrick Gert hem nichtes betaelde. Hiermede worde die borger ganslicken cleimodich und vreseden groter ongeluck. Und Onno van Ewsum worde ock reede vor vrij geachtet und musten het schelden upholden. Daermede die scepen alle ock weder upgelecht, die meeste soldaten affdancket myt 6 gulden und die convoygelden, daerna licenten geheeten[1)], evenwol boerende myt groet gewyn. Hoewol dusse maent solts wol gerekendt worde up twintich duysent gulden. Daermede nu dusse tijdt niet anders sommigen dagen gehort ys to Embden, dan dat die Engelsche Gubernuer to Vlissinge sij intogen woll myt 16000 to voete und to perde[2)]. [+]fol. 369[v].

To Gronnigen worde upsicht geholden voer alle uthgewekenen dochteren, kinderen und huysfrouwen, dat nener hoer muchte hemelicken eder openbaer in der stadt ingelaten worden. Jae die moeder muchte hoere dochter niet herbergen, noch emandt sijn vrundt eder nabuer, offte muste broke wesen 10 goltgulden. Soe van Assweri weduwe erlecht sindt und ock van den wert, want sie hemelicken ingeraket was. Und ock neit up Scutendiep[3)] benachten, wie ock Gert Clant, D. Joh. Clant pastoers soen, beyegent ys. Nene der vorspraken wolde den uthgewekenen bedenen vor recht. Und pastoer Eelts to S. Meerten scamede neit tseggen: men weer neit schuldich sulcke luyden betalinge tdoen. Dat nene sodanige upsicht geholden ys, we nu, um orsake dat men nene kundtscap van den Engelschen solden spreyden onder den borgeren, die des allnoch weinich achteden und belachteden. Ock

1) Dat is natuurlijk onjuist; convoyen zijn nooit licenten genoemd, maar daar het ten slotte samen één heffing werd, werden zij veelal met elkander verward.
2) Dat alles was natuurlijk een valsch gerucht. Met den Engelschen gouverneur zal Sidney bedoeld zijn, maar dan is nog het getal troepen veel te hoog.
3) Omschanste voorstad ten oosten van Groningen.

worde gesecht, dat Jochum Ubbens, Jarges, Popco Uffkens und Johan Crijt[1] pensionarius an Parma solden afftrecken um ontsedt van gelt to bevorderen, want Landt niet vermuchte den crijch tverrichten und nu arm und bloet bescattet was, als wekes een yaer scattinge betalende, ongeveerlicken 8000 gulden, tot 52 mael dubbelt sint dre tonne golts. Daer die stadt Gronnigen van huys und haven neet een stuver an betalende, dan allene uth Landt scatteden. Ock worde Hero in den Ham to Loppersum besoldet over sijne nije gedaene versonunghe bij Parma, offte Hans Spirata in dienst angenomen, na crijchsgebruck van overlopers, dat hem die stadt Gronnigen verboden worde na Ketelers anslach[2], niet sonder consendt van borgemesteren und raedt ingelaten tworden und he nu um sijn geschefften inslippende, wordt up der porte ingesloten und verwaert geholden. Mogelicken, want he sick mede tegens des lutenandts weduwe Johan de Mepsche[+] Agnes upstellede um den pastoer to Loppersum intleyden offte keesen. Daer Ato to Merum allene die standtaffticheit bevonden tworden, als die anderen egenarffden den Verdugo balde consentierden, welcke beyden alnoch voer Goesen geachtet worden und meest beclachet. [+]fol. 370.

December.

Die torustinghe der Embder scepen verblefft neit heel und all, dan verordende egene angecoffte scepen tom orloch togericht, die stedes in dienst blijven solden und laet 2 eder 3 der kleinsten tusschen den Delfziel und Embden uthleggen und convoygeren alle den copman na Gronnigen und na Westphalen. Ja, laeten bij nacht den boem openen myt rogge und munitien, to wederwille der uth Oterdum, dat die Westvresen und Hollanders nene havens hebbende den Emse verlaten musten, und Gronnigen heel vervullet worde. Und Onno van Ewsum besitten bleff, onverhoerder sake, dan schendtlick defa-

1) Johannes Krijthe, vroeger pastor te Usquert en officiaal van den bisschop van Munster in de Ommelanden. Pensionarius is een minder gebruikelijke titel voor syndicus.
2) Vgl. boven, blz. 144 vlg.

miert myt breven, worden und geruchten, dat ock die tromslager uth Westerlandt sijner niet muchte kundiger worden. Dan worde den 4 Decembris myt een scip weder affsonden dorch een egene bode, die het affscheet und breven alleen vertrouwet worde, buyten emants der borgeren weten und radent. Daer dan none cleine ongedult uth erwassende ys, seggende: Soe men onse scepen to sommer weder ynkeret, men sal dan sien, waer und wel die sindt, die nu allene uthvueren und cophandel driven und den anderen sulckes verbeden, ja willen, dat de borger sick vor een yaer myt rogge und molt versorgen. Dat dan meer to schijn gedaen worde, als in warheit gemeent. Und alsoe stondt een lange tijdt to Embden, soe lange het open weer was, dat in twe yaer sulcke lop und offtoch niet gesien was, und worden tusschen Ziel und Embden die vrij overvart geholden. Vorts na dussen, up den 5 Novembris up een Sondach, bedencket sick Onno van Ewsum over sijn duyrige und hoenlicke vanckenscap onder sijn egene partie und maket sick der sloten loss, soch een uthkumpst doer een bussgat na den noerden und lat sick dorch gesneden bedlakenen daelwars[1] up den ebbe und onkumpt nach[2] Westhuysen[3] up een huysmans huys, Circkwirum[4], meest bloet und naket in een grote kolde, dat het meer als wonder was sijnes gelvaers.[+] Dit worde smorgens verscheiden gericht tot gunst offte ongunst, myt wille gescheden dan ter onwille, und meenden Paulinum ock bevrijet twesen. [+]fol. 370[v]. Dan Occo Vrese droste, des gewaer wordende, sendet uth alle voetknechten und anderen up natyagen. Want he was gesien und bekandt des morgens, als sick in huysmans cleederen stekende und vercledende. Undt wordt erfonden gemeldet eerst dorch ansceten van honden, als he na Gennelt wolde und weder des avents ingebracht. Und soe he in der stadt hadde geleydet worden, solde neit sonder perikel

1) Naar beneden. H.S.: daerlwars.
2) H.S.: ach.
3) Westerhusen, ten noorden van Emden.
4) Een dorpje even ten noorden van Westerhusen.

west sijn des pobels und scipperen um hem to stenigen, soe wordt he buytenomme ingevuert over Ziel, und harder bewaert. Nochtans in sijn gemoet noch manlicken sick holdende tegens den deneren, als sick neit ovels bewust, dan hadde sijn beste gedaen als alle gevangenen doen. Daer nu die borchgraef tom anderde mael gewarnet worde und nu ìn gevaer van gevanckenisse und handttastinge inholden solde tot resolutie des Graven. Die droste Ocko Vrese van den D. Hindrico Ewsummano gebeden und angesocht um behoerlicke und guede venckenisse voer Onno thebben, jae den broder Wigbolt tom gijselar instellende, wort beantwordt van den droste: Onno van Ewsum ginck myt den duvel umme und konde die sloten loss spreken; die duvel weer in hem, he wolde hem daeruth verbannen und muste an handen, voten in sijn vulle natte klederen ingesloten blijven und in der kolde verdarven. Als he en ander gedaen hadde, soe solde hem gescheden, als an den weert in Blaw cruys to Lier erfaren hadde.

Onno van Ewsum in sijn uthvlucht was van 5 uren tot 7 uren in ijss in den Emse gemartelt und myt handen die eerde onder homeyge[1] doergravende was seer vercoldet und geseriget an sijn benen und lichaem, dat he wol een preste(r) begeerde, dan bena geweigert worde und was wat kranck[2]. Hieruth erstaedt een geruchte over der stadt und buyten, dat Onno van Ewsum doet were gevonden in sijn sloten und vulle vanckenisse. Daermede voele der borgeren versageden, enes groten perikels vresende und den droste den schult witende. Sommigen liet sick hemelicken gevallen, want Onno doch niet gudts verrichten solde mogen. Dit was des Wonsdages vormiddach, dan darna balde gestillet und gehort, dat he noch nene onrecht bekende, dan den droste sijn vijandt achte. Waertegens Paulini broder hoenlicken van den droste affwesen worde, und die huysfrouwe seer suchtede und[+] wenende was. Und wes sie voer hoer huysheren soliciertde om Onno to onledigen, worde niet achtet, alsoff [+]fol. 371.

1) Hamei.
2) Zeer ziek.

men Paulinum weinich reputierden voer sijn commissioen und meer tom schijn affgesonden, dan om edtwes to verrichten, diewijle die orlichscepen myt daetlicke angrip den Onno anhilden und die scepen anhaelden. Daer dan Willum van Borsum als amirael to lichtveerdich gewest beschuldich worde van die borgeren, meer als die captein Crijn.

Den 7 Novembris ys die Hollandtsche captein Lanckhaer myt 4 scepen weder up den Emse, benempt 1 scip myt keesen den Weesel[1)] tvrachten uth Embden gescepet und noch een scip na den Ziel scependen. Daermede het kopen na den Dam und convogeren uth Embden upholden hefft. Und wort hem angesonden een notarium uth Embden um sijn bestelling tweten. Onder des leggen sick twe Embder orlichscepen to Borsumhorn, als Tonnys Huyge und Johan Jansens myt een wijdtscip.

Woe onder dusse tijdt up Bommelwert 5000 Spangerden sindt besettet worden und hoer geweer verlaten, sampt Holtenpenne myt den grave van Manfelt hebben moten overleveren myt alle capteinen gevanckelicken den grave Mors veregent, hefft dusse sake seer roemdedich gemaket[2)]. Van den Engelsche gubernament, daermede Reinevelt van Fermsum vertogen, wort graef Hermen van Bergen in sijn plaetse gestalt und die broder Osewolt[3)], graef van Bergen, to Gronnigen als raedt des Verdugo benoempt geworden. Daermede dusse twe broderen, in regement ingelaten onder Verdugo, gherne dienen als hopluyden und capteinen uth benoutheit hores staedts, und hoer

1) Vermoedelijk is de Wezer bedoeld, hoewel Eppens deze rivier doorgaans Wedzer noemt.
2) Ook deze zaak heeft zich eenigszins anders toegedragen dan Eppens vertelt. In het begin van December 1585 viel Karel van Mansfeld met 4 à 5000 man in de Bommelerwaard. Hohenlohe liet evenwel de dijken doorsteken, waardoor de Spanjaarden zich door het overal opzettende water bedreigd zagen. Maar een felle vorst gaf hun gelegenheid weer naar den Bosch te ontkomen, terwijl juist daardoor Hohenlohe zich genoodzaakt zag met zijn vloot de rivier af te zakken. Vgl. Bor, II, fol. 966.
3) Oswald, graaf van Borgh.

vaderlandt bestridende newens den Spangerden, inquis i toren und hoere bestellingen.

Den 10 Novembris die Hollanders bij Logen leggende myt 4 orlichscepen und meer verwachtende, laten den Delffziel open, daermede Watertappe[1] hopman een Hollandtsche boet lat inhalen, geladen myt 30 last heerincks, voer prijs, die scipper als pylot doerscoten, als sonder convoy comende, den Gronniger grote onsedt gedaen myt herinck. Des Langhaer niet uth sijn plaetse were hefft, dan darna den Sijell besettet. Des worde die varsche[+] Embse alles upgescepet, dat men bena scepen kommer hadde in ansiendt van Langhaer, als sijn bestellinge neit opende und den tovuer up Delffziel allene wachtende, waervan het convogeren der Embder den Hollanders niet suspect was, dan ock achteden Embden Spansche bondtgenoten. Waervan he meer bescheets wachtede. Onder des blijven Onno van Ewsum und Bernardus Rodervorwerck tegens den anderen besitten. Ewsum gebrocht in sijn olde camer, daer he uthbrocken was, voer cranck geacht, und van alle menschen bewaert. Welckes die tromslager, nu na Westerlandt tom andermael uthseylende, wol worde overbrengen. Want Wigbolt van Ewsum, vor den broder sick instellende, niet angenomen worde und vorgeves to Embden solicierde. Dusse bruckede het avenmaell mede den 12 Novembris to Embden. Des worden nu ock den borgeren hoer geleende roeren weder gebrocht van die soldaten und anderen up raedthuys verwaeret, daer sie hen nomen weren. Die borger leveden in sorgen. Graef Johan blefft vrij van dusse rustingen, die adel mispress alle, die ingesetenen weren ongu(n)stich den raedtgevers, dat alsoe up Embder borger stondt, und nene ander gelt hadden, dan die nije licenten und borgeren gelt. [+]fol. 371[v].

Nadat convoy uth Vreslandt gecomen was myt privande in Oterdum to starcken, tot 14 scepen, daer ock die Vresche potten bij sint, dat sick 10 setten weder bij Logen. Daer Bernardus Rodevorwerck van Hindrick Paulinus

1) Vgl. boven, dl. I, blz. 412, noot 2.

affgesonden und vrijgelaten und verscrivunghe van wederkumpst. Soe wort nu eerst up dusse dach, den 13 Decembris, smorgens, anhangen graef Edzarts mandaet, to Auwerick datiert anno 85 den 28 Octobris, nu bena 7 weken vergaen, dat nener der onderdanen enigen victualia solde vueren und vrachten uth Embden up Gronnigen, Delffziel, Oterdum, Reyde, Oltampt und aldaer, die havens worden neit genoempt, bij des Graven ongenade und straffe tot widere anordnunge. Dan wes die vijandtlicke partijen konden und wolden anhaelen, sol hoer beyden vrij sijn. Welckes, soe up dato were publiciert, weer mogelicken dusse hader niet erstanden tusschen den Hollanders, Vresen und den Grave, noch sulcke gelt niet der meente affscattet, noch torustinge gedaen und dat convoegeren bestaen. Daeruth dan openbaer, dat die graef Edzart van die offitieren geapet[1] ys worden, offte he palinodiam[2]+ hefft uthscriven moten, diewijle die Staten Generalen hoer boden und breven boven affgesonden +fol. 372.
tromslager nu an den graef Edzart raedt und burgemesteren samen, boumesteren, deputierden des stadts ansonden, des inholts, dat men het convogeren tot den vijandt niet tot guede nabuerscap und vrundtscap verstaen konden, noch ock eherlicken gedaen, dat Onno van Ewsum boven eedt und gelove sij angeholden und hoenlicken tractiert. Daer Bernardus sijn reportet makede: Men soldent neit to sorchlosich upnemen, want men wolden neit alsoe in Hollandt verstaen. Hiermede worde die droste bescamet sijnes overvaerens gedaen. Und anderen geweigert tdoen. Und was Gronnigen rijckelicken voersien, dat sie ock romen, woe hartoch van Parma 60 vendelen knechten in Vreslandt worde senden um privande thebben. Daer Wolff Prenger vor Reinevelt myt sijnen succedereden.

Noch up sulvighe tijdt und dach graef Edzart to Embden comende, wort Onno van Ewsum togelaten die ansoeck sijner vrunden, dat sie solden und muchten bij hem comen. Und die droste seer erenstlicken verschuldige niet to

1) Voor den gek gehouden, bespot.
2) Herroeping.

consentieren, want he cranck, als Bernardus als notarius belovet hadde myt hem to eten und to drincken und na dre weken weder intcomen. Und nu rede in besorgen was, dat Paulinus harder solde holden worden, want die Hollanders hadden nu den slotel gevonden, dat die vijandt dorch den Grave in Oestvreslandt in Gelderlandt weer gelocket worden um unsedt der pryvande. Nu overst was ter contrarie angeslagen to Embden een mandaet, woe graef Edzart wol erenstelicken und bij ongnade liet den borgeren und inwoneren weten, dat nemandt enige victualia offte andere waren, woe die benoempt mogen worden, niet na Gronnigen offte scanzen als Delffziel und Oterdum solen vueren, uthscepen, dan allene wes sie myt hoer egene pennygen offte up egene aventuer als gedielde vijanden anhalen und uth Embden vrachten worden tot wijder insiendt und anordninghe van Sijn Genade, den 28 Octobris datiert wie vorscreven. Ock alsoe geschut noch een wonderlick ongeluck onder die Embder orlichscepen,[+] dat ener der capteinen, lange Johan genoempt, bij Borsummerhorn liggende up een boyger myt sijn huysfrouwe, soen und swager und meer als 30 soldaten, wort dorch sprengen des pulvers balde in een ogenblick jammerlicken verbrant, geseriget, sommigen doet, gedrencket und verflogen, dat scyp gesoncken und in alles vergaen. To Embden myt grote yammer savents ingebracht synt worden, als des hogen roems und onnodigen orlichts een affwijsinghe gedaen. Soe sie doch niet wisten, waerom dusse torustungh gedaen worde, het weer dat men Godt, sijn wordt, kercke und glovesnodten wolden helpen dempen und verdrucken, und den Spangerden dienstlicken wesen, onder het schijn sijner vrijheit und hoecheit van Embden. Daer die Hollanders nu endtlicken affschet van weten und hebben wolden.

[+]fol. 372[v].

Alnu was Asselus Eissinga, president van Vreslandt, weder uth Engelandt gecomen in Hollandt, daer men in den Hage den Gubernuer verwachteden, dat 300 bedden tot sijn hoffgesyn verordent worden tegen den overkumpst um Midtwinter. Und die Koninckynne belove alle hulpe und bijstandt tot sijne verwerunghe over Nederlandt, daer nu sulcke benoutheit gesporet, dat men myt honderden

und duyseden uth Antwerpen und Brugge vertrecken musten umme commer van privande[1]. Want die soldaten bedelen musten und 1 vierdiep offte halmudde rogge gelden konde to Antwerpen 12 keysersgulden, to Brugge 24 keysersgulden und nene handetierunge offte enige neringe gedreven worde und uth honger, commer verlopen musten. Daeromme Embden ock gesloten muste worden um den Emse als hartader van Nederlandt to besetten, dat bisheer den stadt Embden hadde rijck gemaket, nu endtlicken lijden worden offte weder vertrecken um die hoge hueren van landen und huysen. Dat een swijnhoeck konde thueren doen 3 daler, enes bedstedes groet, buyten den Nieporte in Philips Hoytkens cameren. Des was nu die torff soe duer to Embden, dat 1 corffvull konde gelden 6 sestelingen, dat ys 5 torven een sees witten, die last 14 daler.

Den 16 Decembris worden die Hollandtsche capteinen Lanckhaer myt anderen twe to Embden ingebodet durch notarium Feycko Weemhoff. Und blasen hoer trompetten dremael voer den stadt, worden in Blauwe Cruys ingevueret, daer hoer beyegenen die deputieren des stadts,[+] Johan Pricker und anderen, und up den raedthuyse myt der stadt te tspreken, over den breven uth den Hage gesonden, [+]fol. 373. meldende dusses tijdts staltenisse, daeromme die Staten alnoch nabuerscap und vrundtscap myt den Grave und stadt Embden dachten tholden und to geneten, und biddende, men wolden myt den vijandt der Christenheit nene tgroten gemeenscap maken, sie hadden die vendelen an den stange gebrocht[2] und dachten so tvieren, dat die vrundtscap und nabuerscap naerder worden solde und verstarcket meer als tvoeren gescheden, solden ock myt hoer den gemene copenscap holden und daeryn gestarcket sijn. Und, wandt die captein Onno van Ewsum tegens recht und boven gelove was angeholden, solde men up vrijheit stellen, offte verorsaket sulckes an enigen weder to vergelden laten, tweten Paulinum. Daer Bernardus all tvoele in bedrovet was, als hie hoerde, woe

1) Eigenaardig, dat Eppens dit motief en niet het godsdienstige opgeeft.
2) Vgl. boven, dl. I, blz. 592, noot 1.

Onno getribuliert was van Occo Vrese, dat Onno hem noemde sijn boedel[1] und modenar twesen, soe he noch 2 dagen in den stinckende vanckenisse hadde verbliven moten. Des worde nu Ocko Vrese van den grave Edzart beropen in torn und iver, wel hoer het convoygeren alsoe bevolen hadde na den Ziell. Ock onthilt Crin Schulte sick van die strate um des anholdens willen van Ewsum. Und Willum van Borsum hadde weinich roems van sijn amiraelscap, dat he den Crijn meer ontsach dan hie sin ehere bedacht hadde. Wes Onno van Ewsum myt sijn suster und broder eerstmael versprekende was, worde van des Graven notario und secretario alles betekendt. Allwaer niet anders befunden ys, dan dat he nichtes hadde gedaen tegens sijne commissie und bodt sick trechte und vultdoen etc. Daermede ock daetlicken gevolget, dat men den Ewsum gherne ontlediget hadden west und meer sorge makede, dan in antgripen bejegent was. Want he nene oervee[2] doen wolde offte schuldich was und sick an sijn mesteren bereep. Und hoewol men romeden die Emse to beleggen myt Embder boyger, soe was nochtans niet gelovich, want men dusse sake niet meer den Vresen bedanckeden, dan die Generale Staten nemen sick des an, um dat die vijandt dorch uthvuer des stadts Embden in landt to Gelder gelocket was. Und nu van Bommeleweert[+] weren weder ontcomen die 5000 Spangerden, van Parma gesonden tot onsedt van Nimwegen[3]. Und die Vresche capteinen reede de Embderen boygeren van den varsche Emse wolden affdringen, so Lanckhaer des hadde willen consentieren und inlaten. Daervan nu to Embden die verlickunghe gedaen worde. Sonderling want die Majestaet uth Engelandt belovede und iverde goedt und bloet bij den Nederlanden uptsetten und een beter crijchordnunghe tstellen und vrese niet Pawst noch Koninck noch prince, dan wolde die sake bijwesen myt hoeren bruytgom Christo, die hoer und sijn sake helpen worde, als Asselus dener uth Engelandt comende to Embden

[+]fol. 373[v].

1) Beul.
2) Eed, waarbij alle wederwraak wordt afgezworen.
3) Vgl. boven, blz. 192 noot 3, blz. 238, noot 2.

scrivende was. Waermede nu reede ener capteinen overcomen was den 28 Novembris, und die Gubernuer volgen worde up den 14 Decembris myt 500 edelingen und vort an ruyter und knechten niet ontbreken solde, um den vijandt an to tasten.

Des scrijfft Johan Rengers van Bremen, woe D. Caspar Peucerus[1] sij[2] ontloset sijner langduirige vanckenisse, want die gemael des korvorsten Augusti[3] was gestorven in den harvest 1 October anno 85 und die Hartoch solde hilcken an huys Anholt, die der Reformierde kercke vrundt, Ubiquitiert[4] vijandt, den vreede meer leveden in Serwerst[5] und Anholt, gelick die heren sulven predigers gewest. Myt welcken sick die Saxsche predigers solden veregenen und consent doen, all solder nener der sijnen in lande blijven. Des was hartoch Casmirus[6] ock een arffgenaem geboren, daer Augustus tom kinderdope gebeden worde. Daermede nu int licht kumpt een scriptum genoempt Testamentum ubiqitatis Brentz Andreanae[7], alsoffte die pretense Luteranen der Ubiqitiert scutheren hoer strijdt und disputatie tegens den van Bremen musten und wolden vallen laten und verloren geven, alsoffte sie sick sulven scameden hoeres gedreven handels und bouwlosen grondt, dat het onnodich was to argueren offte

1) Caspar Peucer (1525-1602), de schoonzoon van Melanchthon, was sedert 1554 hoogleeraar in de wiskunde te Wittenberg, daarna lijfarts van keurvorst August van Saksen. Hij werd als Cryptocalvinist in 1574 gevangen genomen en moest tot 1585 in den kerker te Leipzig zuchten. Daarna werd hij lijfarts van den vorst van Anhalt-Dessau en stierf in Dessau in 1602.
2) H.S.: sijn.
3) Van Saksen. Zijn gemalin was de zeer orthodoxe Anna van Denemarken; onder haar invloed vervolgde hij ook de zoogenaamde Cryptocalvinisten en gaf blijken van toenadering tot de Katholieken.
4) Vgl. boven, dl. I, blz. 382, noot 2.
5) Zerbst, de hoofdstad van Anhalt.
6) Johan Casimir was sedert 1583 regent voor zijn neef Frederik IV.
7) Over Jacobus Andreae, den man der Formula concordiae, vgl. boven, dl. I, blz. 411, noot 2. Hij was een leerling van Brentius (Vgl. boven, dl. I, blz. 168, noot 6) en gaf verscheiden boekjes uit ter verdediging van de ubiquiteit. Welk van die boekjes Eppens bedoelt, is niet geheel duidelijk; waarschijnlijk citeert hij uit het hoofd.

Christi lichaem in und mit den brode solde geeten worden, soe het allenhalven were, wat in alles ys, dat can daer niet nijes incomen offte blijven. Welckes die kinder wol onderscheiden muchten und dusse crancheit meer antidotis gebruckede, woe die beswaringe groet were und worden, dat starven best were, soe men allene sijn erbaren naem muchten beholden und waren etc.

[+] Den 17 Novembris na geholdene gespreck myt den raedt und droste up den raedthuyse, was die besonder propositie des Lanckhaer, dat die Staten weren in sulcken verstandt und sorge, dat die graef Edzart myt den raedt musten wesen in bundt, eedt und dienst der Spangerden, als dat sijn soen stadtholder worde sijn over Vreslandt. Welckes, hoe wol niet in werck gebrocht was, konden men niet geloven noch bewijsen. Dan die Staten vorsorge hadde hoer hier up den Emse affgeveerdiget daervan versekert twesen, diewijle den vijandt soe staetlicken den tovuer gedaen und mede cavirt was myt hoer orlichscepen, daer dan marckelicken angelegen was dusse generale saken. Dat antwordt was neit ruchbaer, dan Lanckhar trecket weder to bort uth Embden na Loegen up sijn scepen. Onder des wort een scip myt 51 lasten molts in Delffziel inhaelet sonder emandts tegenweer. Daer men nu seer lasterden, dat men Embden meer nadachten dan die vijandt bescadiget worde. Die scipper was Luppe Lanckens van Uthhuysen geboertich, kumpt sulven to Embden an sijn rederen. [+fol. 374.]

Onder des lat sick to Embden ener benomen commissarius des konicks van Spannien, nochtans sonder commissie, und romet grote autoritiet thebben bij den hartoch van Parma. Gaet den 12 Decembris to middage an droste Ocko Vrese und maket sick openbaer in der manier, waerbij Johan Cruydenar in Grote Strate, bij den droste to gast, secht he sij uth Vlanderen, we dese. Daeromme van den droste verstaen und uthgehort, lat[1)] dusse Crudenar als landtman tegens den avendt to gaste. Onder des kumpt die schulte und lat sie die maeltijdt doen und eysschet sie up, um bij den droste tcomen, daer ein

1) Noodigt uit.

ander doch bij was, dan die ys ontlediget. Overst dusse sendet breven in Oterdum dorch ener uth Embden an Michael Hoveliker, die gyfft to teergelt ½ daler und ontfanget ½ daler, dan, des suspect holdende, weigert meer tdoen. Soe wordt des predigers soen Gerardi in Gasthuyskercke nije predigers misbrucket, gaet in Oterdum, kumpt weder uth Embden, hefft twe breven, enes sijnes vaders an Johan Clant pastoer to Larrelt, die ander an enich adelburse uth Oterdum, die daer up wachtede to Larrelt.[+] Und na dusse insettinge vertreckt die adelbursse na Oterdum, waermede pastoer Clant seer befaren ys worden und Gerardus in suspitie gecomen, want men niet weten konden, waerom dit tdoen was. Und een respondentie makeden, dar die scarprichter seer up ys presentiert, offte het geroep worde, dat men die stadt verraden wolden offte drosten eder malecontenten uthleyden, bij welcke sulcke commissie credit makede und reede 20 daler genoten hadde. Und worde befonden, dat he en ruyter gewest und enich hopman sijn dener, die ock in Embden woenafftich.

[+]fol. 374[v].

Alnu was Oterdum myt 30 scepen uth Westerlandt privandiert, hoewol doch wol versien was tot den maend Mey, dat men hieruth swermen worden over landt und was reede to Embden consendt tom andtwort den Langhar, die scepen van den Emse to laten incomen und den Hollanders laten beleggen, sonder landt to beanxstigen. Daer Johan Rengers to Helm als commissarius und amiral up den Emse van grave Willum endtlicken solden bij voegen tcomen, daer men duslange van geropen hefft und alsoe den graven Edzart uthgehort, wat he tom laesten myt den droste tegens die Generalicke Staten solden[1)] mogen offte willen bestaen. Dat den droste seer verdroten hefft, als men horen musten, und den borgeren seer mishagede.

Den 18 Decembris Onno van Ewsum weder int vrije gestalt, van den borch gaende in sijn behuysinghe, wort van volen meer bewondert deses anholdens, und Onno gelovet als um sijne getrouwicheit und erenstlicke dienst

1) H.S.: Generalicken solden solden.

in der gemene sake een groter capteinscap weerdich. Want he allene den Emse meer verdedyget hadde, dan enich Hollander und Vrese. Beclagede sijn hoen und scade neit, dan dat nu die gemene sake niet gedienet worde und van hem niet wol gedreven solde worden. Want he int ijss staende 2 offte 3 uren und vort in der eerde crabbende onder den hoymeyge[1] komende, was seer geseriget, gemoyget, vercoldet, dat he des neit balde conde verwinnen, sonderling want he soe hoenlicken ingesloten was, dat nene mordenar alsoe behorde bewart und ingesettet twesen, daer Ocko Vrese hem als modenar und boel tractiert hadde. Und men wolden hem gerne tot een oervee[2] gedwongen hebben, dan weigerde des stoltelicken. Alsoe worde Hindrick Paulinus nu ock weder verwachtet dorch scrivendt reede affgesonden, und dat Bernardus Rodevorwerck ock volgen solde, die bisheer geweigert worde bij den Grave tcomen, noch Ewsum to[+] spreken, umdat men alles niet wolden kundich maken. Onder des worden de capteinen myt Langhaer wol tractiert to Embden in Blauwe Cruys up stadts oncosten, und ock bij graef Edzart boven[3] geladen to gaste, und andere borgeren. Daermede de Embder scepen weder ingehaelt, ontblotet van geschut, hoer armoyde verdroe(t)saem und vorgeves angelecht. Hadden den borgeren grote convoygelden offte licenten affscattet tot 20 offt 30 duyseden gulden und den burgeren tot besoldinge gedrongen tot ondanck der soldaten. Soe vole verrichtet, dat lange Johan Jansens myt sijn soengijn, huysfrouwe und 2 eder 3 soldaten, busscutte, sindt myt scip gesprenget und to niet gecomen. Und die soldaten een arm borger umbrochten, als he sin torff neit mysten woll tot hoeren moetwille. Dit ys alles verdragen na luydt idtsiger bestellinge, dat de Hollanders den Emse solden mogen beleggen und upleggen achter het hoefft in den Duldert, dan to lande nene gewalt plegende noch den borgeren

[+]fol. 375.

1) Hamei.
2) Vgl. boven II blz. 243, noot 2.
3) Op het grafelijk slot.

lettende uth und in tvaren, daer men mede verstaende weren ock vrije personen overvaeren tlaten. Duss licht wast to Embden intsluyten, vrijtgeven, voer dieff, schelm und modenars, stratenscenders uthgeropen tworden und niet verdediget muchte werden, alsofft neit gesecht worde, noch to achten was. Dit alles in ansiendt des capteins Langhart, secretarius Gerrydt Claessens, die sick des savens seer vermaket in sijn bancket, myt de dwarynne[1] alldar dansende, hoverende und ock hoer willen naeket besien. Des sie antwordt, dat sulckes buerenspyl was und he were een plumpert myt hoer tdansen. Und lachet sijner int drincken und vortdoen, sie hadde nu een daler wol verdient etc. Nu smorgens vertoch graef Edzart uth Embden, worde van den capteinen bedancket, dan worde van plumpe, onverstandige, lichtveerdige luyden geraden und verleidet, seeden die capteinen. Want he hadde nene gelt um to orlogen, was ock niet sick uth den Ricke affsonderde und Spansgenoedt wolde sijn. Weer sijn mandaet und commissarius mishandelt, soe weer die droste wol sijn amptman, dan niet sijn Godt. Des Langhar antworden billicken to straffen stondt. Overst die malecontentsche 4 soldaten worden nu ock ontlediget und ongestraffet uthlaten des gewalts vor Embden. Und Onno in sijn vaders huys logeren laten, tot Hindrick Paulini ancompst und sijne curatie etc.

Alnu was Nimwegen van Parma ontsedt, die Engelsche myt graef Moers vertogen, de furst van Cleve to Munster[+] beschermheer angenomen, Beyger bisscop[2] affgestelt und ock des verlatende, daermede Taxius und Verdugo volck den Munsterschen een roff anthalen, brannen und verdarven, daer die furst sick verclaert die scade tontsettet thebben, offte nichtes den malecontenten to stedigen uth sijn landt. Ock worde beruchtiget, die furstinne[3] bevruchtet twesen van Beyger, als he sie tovuerde und nu

[+] fol. 375[v].

1) Dwergin.
2) D.w.z. te Munster. Deze woelingen liepen ten slotte uit op het herstel van het gezag van bisschop Ernst van Beieren.
3) De gravin van Kleef.

van den furst repudiert dachte tworden, soe men in geruchte hadde.

Den 20 Decembris, als Langhaer myt Ewsum hadde sick vergasten laten in sijn vaders huys, daer he up gelove und ehere was ter tijdt Paulinus gevrijet und he ontloeset worde, trecket weder to scepe myt die capteinen und seylet den Emse aff, want nu 2 dagen gerijpet und to vresen begonde, und ys die Emse open, dar nu wol 30 scepen vull gudt up wachteden na den Ziel tvrachten. Und was een groet uthsiendt, lopent und verlangent dusses afftochts, ock des nachtes sick reppeden, onangesien des graven Edzarts mandaet den 20 Octobris datiert. Und nu anders accordiert was, als dat sie halen solden und die borger des sick ontholden. Welckes die Vresen verleden winter myt vulharden up den Emse und Oterdum seer neerstelicken keereden und uphilden. Waertegens Langhaer, sick sommigen dagen lanck to Knocke in den muyden leggende und verholdende, haelen die van Reyde den 21 Decembris 1 scip vul gudts over myt hoer soldaten, und scicken Verdugo een trommeter, an grave Edzart ock, und ock hoer consendt und wille thebben tegens den Hollanderen. Und dussen was Occo Vrese sier dienstlicken, want daetlicken den 24 Decembris van Johan Wilcken, Jacob Alrycks und Claes Hoerne, Hermen Aricks boeven die roge ilendt affscepet worde, als men van twe wol hefft weten mogen tot 47 lasten, und wol 80 last tgeloven was, in 16 scepen ingescepet na Reyde ingevuert ys und myt tonneboyger dorch Tonnys Huyghe ys gecaviert worden tot an Nije Hoefft. Want die Emse nu vrij was und Langhaer ter Knochke lach und up dusse uthvart weinich passede, alsoffte he myt sijn bancketten und vergasten to Embden soe vole versecht hadde und den Embderen in alles guede gunst belovet hadde to bewijsen, dat men nu opentlicken erkenden, woe men twe jae ene Onno van Ewsum allene to water hadden, solden men des niet hebben mogen bestaen und overscepen. Hier worde nu niet geachtet up des Graven mandat, zegel, bevel, handt, wordt und gedaene lofftenisse, dat die vijandtlicke delen alle vor hoer pennick und up hoer aventuer solden mogen halen. Dan nener

der ondersaten solde uthvueren bij erenstlicke straffe und des Graven ongnade. Daer nu die sulcke 16 scepen bevrachteden,[+] die ock den tonneboyger togebeden hadden um gudt over to cavieren bij soe vole tlasten, dae en ander borger niet een halve last muchte uthsceepen tot murmuratie des gemeentes. Dan an den graven Edzart nemandt hefft dorven verclagen, want men den droste Occo Vrese meer vreseden dan den Graven sulven und weren meerdielen den malecontenten gunstich dan der gemene sake, um gewyn, und die grote partije to Embden van den verlopenen Vresen und anderen vijanden der gemene sake. Aldus worde Gronnigen vorsorget in ansiendt van Langhar, und soe dusse upruckunge niet gecomen weer myt anholdinge der Embder scepen, solde het reede myt Gronnigen commer west sijn, want die garst rede 2 daler gelden muchte, dat molt nevens die rogge stondt van 75 daler, gelick to Coln 1 tunne sols 30 leuwendaleren, to Masterich over 40 gecofft worde und uth commer niet holden muchten. Want Scenck den Rijn besettet to Barck[1)] und voer Nuyst den scanze erovert hadde den 9 Decembris, dat ock die alle coepguederen niet vort muchten, soe nu rede den Emse upscepet weren, offte uth Bremen, Oldenborch gevueret. Occo Vrese liet daetlicken den Langhar myt notario anseggen, dat he solde sick uth den Knocke ontholden und niet winteren tegen des Graven danck, daer men tvoeren vermeenden hem georlefft twesen offt myt profors[2)] willen doen. Want die Staten ock gescreven hadden an den Graven, dat Sijn Genade sick den Emse neit allene konde toëgenen. Want Carolus 5 und Phillippus Koninck haddes des noch neit gestendiget und achteden die beleninge des Emses onrecht[3)].

[+]fol. 376.

Den 25 Decembris lecht sick Lanckhaer myt sijn scepen, als 5 boets und yachten, achter Nije Hoefft umtrent 11 uren, als smorgens reede noch enigen scepen an Reyde

1) Rijnberk.
2) Par force.
3) De Eems zou dus óf een Rijksrivier zijn, of voor de helft aan Stad en Lande behooren.

gesteken weren myt copgudt. Dit achtede die borger bynnen Eembden, dat het die interpretatie van Langhaers comissie were, die he neit medebrengen solde, dan uth Embden verwachte. Woe sie sick stelleden und hielden in die uthvuer, daer solde he sick na leggen und regulieren myt den Eemse tsluyten und uptholden die scepen. Soe men neit sick onthilden van uthvueren, solde he ock woll tosien moten, um nichtes offte weinich to stedigen. Soe ock niet uthvuerden na den vijanden, worde he nene orsake konen hebben um enige borgeren guederen to letten. Daeromme die Graef myt den raedt, tot guede ordinantie vermaent, meer up den steen segen, daer sie mede gesmeten offte drouwet worden, dan up die handt offte orsake waerom. Dat die borger dan ganslicken wolden: die hoytevarers solden bynnen blijven und upholden,[+] gelick Berent Muller desvals benae solde den kodde[1)] erfaren hebben und geyachet[2)] worden und sick binnen holden muste van der borgeren gemeenscap, [+]fol. 376[v]. woe grote factoer he ock was bij den droste.

Onno van Ewsum worde nu weder gesundt und verhaelde sijn anholdent, als wol dre mael maneedich, 1. boven krijchgelove upgeholden, daerna neit tsluyten und ock neit tom droste intvueren, dan tot den grave Edzart, und vann Willum bedrongen up Crijns scip to varen in een jach des myt Crijns respondent, all weert, dat hem leet scheen to wesen. Dan hemelicke commissie hebbende, aldaer van Crijn ingesloten, naecket in duyster besettet, dat enich pije hem neit gunnet worde, dan geboden den boesman[3)] weder hem afftnemen, myt twe bolten alsoe ingesloten to Embden ingevuert, myt ketten geleydet over der strate na den borch und starck und now bewaert. Want he ganslicken gesinnet sick buiten bors[4)] tgeven und up den doet twagen. Alsoe int uthbreken twe uren in ijss und water arbeidende, compt 5 schiltwachten

1) Knuppel.
2) Vervolgd.
3) Bootsman.
4) Buiten den borg of buiten boord (figuurlijk).

vorbij; spreekt dre malecontensche yachten an, dat he een gevangen van huys uthgebroken, als een malecontent muchte an den dick settet worden, he wolde 10 daler geven; dan weigerden des, und alsoe an den homey comende, ys craffloes, ondergrafft den homey mit swaricheit, can neit gaen off staen benae, nergens sick bergende. Nochtans een bena an Gennelt geraket des sulvigen dages na middach. Als he sulven vertellet hefft, ock den droste logenachtich nomende yn tichten und anclagen, soe hem to last gelecht worden, als voer den Nije Poerte, want he des tijdes in Westerlandt was. Und twivelde neit an sijn ontloesinge, all weer Paulinus vrijgelaten, und dachte sijn scade noch wol verset tcrijgen.

Den 25 Decembris compt die trommeter weder van Aurich to Embden myt inholdent sijnes bestuers offte besendunghe. Onder des wort openbaer nene scepen van Embden tlaten affvaren na Franricke offte Spannien, daer die borger hoer aventuer up wagen wolden. Dan Sijn Genade antwoerde: Die borger wiste noch niet woe luyden solde daer, he weer des anders versekert, sie musten alle thuys blijven. Welckes sommigen duyden wolden, alsoffte sie den Spangerden solden to wille bewaert worden, die uth noet een haven solde soeken moten. In sulcke commer und duertijden in Brabant, Vlanderen und Coln, als tonne solts 37 leuwendaler, die last rogge to Antwerpen 420 gulden. Overst smorgens to vier uren wordt die tromslager und een scip, geladen als men vermodet myt cruyt[+] und loet, na Reyde caviert myt den tunneboyger und compt to 9 uren weder binnen Embden int openbaer. Nochtans wort den 26 Decembris van der cansel aff publiciert, dat uth beveel hoge overicheits idermentlicken der inwoneren to Embden woerde to weten gedaen, woe nene scepen klein offte grote solden uth ter seewart vaeren sonder vuile consendt und wetent des raedts und overicheits to Embden. Daer Derck Isercremer und Johan Wilken um lacheten und Johan Wilken betuygede, dat he van sodanigen geboedt niet geweten hadde. Nu up dussen dach wort openbaer und gelovet, dat Majestaet niet allene de Nederlanden hadde angenomen, dan die gubernuer Licester weer in persoen myt 700 ruyteren

[+]fol. 377.

und 5000 to voete in 100 scepen was overcomen in Hollandt und men solden nu het gubernement anheven[1]. Daer die Terlongen[2] up beholden und heer van Allegonda bewaeret worden tot verantwordinge[3]. Onder des wort daer een geruchte van een rijcksdach to Worms tholden, als men plegeden, als men der Nederlandtsche saken wolden upholden und letten, daer men dan wijders van[4]. Die grave Philips van Hoenloe wort dorch huldinge des Majestaets van Engelant versaget und beruchtiget, als wendede sick tot den hartoch van Parma und was ontrow geacht yn ontsedt voer Antwerpen myt den heer van Sint Allegonda, dan niet widers gebrucket[5].

Engelant wort gerekent thebben 77 duysent kercken offte dorperen, seer populoese.

Dennmarcket thebben 80 duysent kercken die van Christiano[6] koninck myt 80000 bijbelen sint begavet und be-

1) Inderdaad is Leycester 20 December 1585 te Vlissingen aangekomen. De vloot, waarmede hij overvoer, was niet 100, maar 50 schepen groot. Hij werd vergezeld door eenige honderden edelen en een aantal troepen, maar stellig niet zooveel als Eppens zegt; de meeste Engelsche troepen - en hun getal bedroeg volgens het tractaat hoogstens 5000 man - waren hem reeds naar de Nederlanden vooruitgegaan.
2) Treslong. Vgl. boven, blz. 62, noot 2.
3) Voor Marnix, die zeer hard werd gevallen over de overgave van Antwerpen en die zich in een 'Bref Récit de l'estat de la ville d'Anvers' trachtte te rechtvaardigen, deed Leycester niets. Voor dezen was de val der stad, die hij had willen redden, ook een te zware slag.
4) Hier eindigt de zin. Men verwacht de woorden: *van hooren zal*, of iets dergelijks.
5) Wat Eppens precies zeggen wil, is niet duidelijk. Een feit is het, dat Hohenlohe zich bij den aanval op den Kouwensteinschen dijk niet door beleid had onderscheiden en grootendeels verantwoordelijk kan worden gesteld voor het mislukken van deze onderneming en dus voor het verlies van Antwerpen. Maar Leycester vond in hem een warm voorstander van Engeland en steunde en handhaafde hem dus. Hij was bovendien getrouw aan de zaak der Staten en had nog onlangs zeer voordeelige aanbiedingen van Spanje afgeslagen. Hij weigerde evenwel als luitenant-generaal onder Leycester te dienen en bezorgde ook verder door zijn driftige onstuimigheid, veelal een gevolg van dronkenschap, dezen zeer veel last.
6) Christiaan III, 1534-1559.

lecht worden up Deensche sprake, to Rostich[1] gedruck ertijdes.

Die voerighe gedachte commissarius, als he sick nomede, een Wale offte Vlamick, worde des tychts van voerraedt ontvrijet und gaen laten, dan weder ingetogen, wort to Stadt und Landen onverhoerde sake verwesen, uthgebandet. Hiermede was die borger gestillet.

Die Hollanders setten sick achter Nije Hoeff, laten passeren vaeren, wat daer will und can, und siendt an. Alsoe die scanze Oterdum weret ock nichtes. Und ys een an- und affvart van Delffziel up Rysum, want nu winter und vorst was.

Des verblijfft Onno van Ewsum up eher und edt in Embden in sijn vaders huys, und geneset weder, blijfft stolt und modich, waertegens Hindrick Paulinus demodelicken schrijfft om ontloeset tworden, soe neit bij den droste und overicheit to Embden, doch an den grave Edzart sulven to bearbeiden dorch Bernardum Rodevorwerck, die weinich verhoret und neit bij den Grave erschijnen muchte. Und daerna kranck siende, myt deneren boven eysschet und van notarien versichtiget[+] den 28 Decembris, sal myt breven ontschuldich worden und Paulinum to eysschen, welcke doch niet ontloset muchte worden, vordat Ewsum aldaer sij und betale alle scade, kosten. Want Ewsum tegens gelove upholden was van den vice-amirael Crijn Michaels up egene commissie tegens Willum van Borsums beveel als upperste amirael. Alnu liet Occo Vrese sick marcken, dat he nene ossen wolde weiden noch maerscappie[2] holden, want doch up sommer niet vredelicken affgaen worde, vercoffte ock sijn ossen, soe he noch overich hadde, als sick allene bevrijende, makede den Hollanders und Vresen orsake myt het uthvoeren tegen egene mandaten, die se stondt an den Gubernuer to beclagen und richten tlaten, welckes sie nu dulden musten als myt 4 boeten niet starck genoch to keren noch ontsedt tmogen hebben.

[+] fol. 377[v].

1) Rostock.
2) Gemeenschappelijk bezit?

Onder des soe kompt Reinevelt weder to Fermsum und wort landt tot ondrachtelicke scattinge bedwongen. Want ock winter und vorst was, worde die huysen niet meer gesparet, ja Heveskens kercke worde affbroken und in den Westersche scanze vor Oterdum verbrant, daer nochtans groet gelt in torff to coste gelecht worde. Hiermit dit yaer tachtentichvijff sluytende boven 1500. Und tot der Engelschen regerunge gebrocht, daer die Mayestaet dat rechte ende romende, vrede und vrije executie des religioens presentierende, nu niet meer wolde vresen Pauwest, Konick offte prince, dan horen bruytgom Christo sick als een swack instrument bevelende. Daervan volgens.

Dat achte boeck

des Vreschen historie der Engelschen[1] *und Staten tegens den stadt Gronnigen.*

Bys heer ys der Staten raedt und daet niet anders befonden, dan dat sie sick vermeenden allene to defenderen und neit achteden, dat sie ock leederen[2] musten, soe sie beholden wolden blijven. Daeromme den Spangerden und hoer adherenten dorch den hartoch van Parma, guberneur, het velt inlatende, verlesen steden, landen, und worden tot kleine und weinige provintien getelt, die nu molem belli solden moten dragen, offte sick in der Spansche inquisitie overtlaten, daer Verdugo in Vreslandt, Taxius in Gelderlandt sick wakende und vlitich nastellende tegens den grave van Muers, Scenck[3] und grave Willem in Westerlant, dat dusse tot grote benoutheit und die meente tot desperatie gebracht worden. Alsoe dat die Spansche intentie hoer voerganck balde solde nemen, dat des konick van Spannien Philippi gehoersamheit allene orsakes genoech weer, waermede alle provintien in abso-

1) Eppens bedoelt natuurlijk Leycester's Engelsche troepen.
2) Aanvallen.
3) H.S.: Schneck.

+ lutelicke onderdanicheit verbliven musten, sonder enige inredent, offte wederstandt van steden, landen, offte hoerer Staten. Want die landen weren myt lijff und gudt +fol. 378. den Konicklicke Majestaet vervallen und egen geworden, dat ock die exercitie des religioens nene ander ansiendt solde und muchte hebben, dan als die inquisitie uth Spannien upbeden worden, daermede die gehoersaemheit Goedes onder des Koninckss tyrannie gestalt solde worden.

Als nu opentlicken befunden worden in der stadt Gronnigen und Ummelanden, die nu bisheer lijden konden, dat daer nene religie, dat ys die pawslicke, bespottet worde, meer niet gebrucket worde[1)], dan dat enich prediger solde ingelaten worden, predicatien hemelicken geholden, enige ingesetenen het evangelium Christi muchten bekennen, offte naem daervan dragen, offte het wer upruer, ongehorsamheit und schelmesche goeserije angericht. Jae voer gerichten und overicheiden worden sulcke luyden als suspecten niet gehoert, dan in hoer saken condemniert, beswaert und truggegestalt. Als men solden den Goesen niet recht sprecken, recht gunnen, dan beswaren und dulden, ter tijdt sie noch geven konden und men nene gelegenheit noch hadden vulcomene gehoersaemheit tvorderen. Alsoe ys Aepko van Ewsum und Joest gebrodern beyegent van Garbrant Heynens soens: Wat hoer adel nu weer, diewijle sie hoer heerlicheiden und borgen, landen, sanden an sick cofften voer een snodes gelt[2)]. Item Albert Tamminga bij Winsum worden sijn woerden verstaen als tegens den justitie geredet, als he seede: Dorch uwe keerscoep worden gij nene egendoem van landen beholden, dan sie solen juu geleent sijn. Dit sint politsche mannen und reeden west. Overst Hermen Sickinge, Wigbolt Iselmuyden und anderen, als deputierden gewest myt den abt van Thesinga, muchte in der stadt Gronnigen neit erschenen, noch up landtsdagen

1) D. i. maar geen gebruik geweest.
2) Hiermede wordt bedoeld de koop van de borg Mentheda door Garbrant Heynens. Zie boven, dl. I, blz. 450.

offte ander bijkumpsten spreken. Soe als to Loppersum erfaren worde, dat die meente sick an hoer anwesende hovelingen und egenarffden beclageden over die grote ondrachtelicke scattingen, als wekes een yaer taxt und meer dragende, um sulckens voer hoeffluyden voertdragen, eder an Verdugo to versoecken eder an hartoch van Parma sulven to besenden, wordt des die vulmechtigen in laeste van Decembri tom antwordt dorch Johan[+] Crijt, landes pensionarum offte sindicum, ghegeven: Men solden sick des supplicierents ontholden, offte sie worden hoenlicken affwesen worden. Want die Stadt wolde daer neit yn verlichten. Und Jochum Ubbens und Johan van Ballen[1)] antwoorden: Sie wisten wol, wat Landt vermuchte, und was doch alles an den Koninck verboert. Ja, Jurgen Holtinck worde voer een landesmoytemaker geacht van Popco Everardi, want he den cophandel mede voerstaen hadde. Daermede den meente het swijgen uplecht worde, und tot desperatie gebrocht worden. Want die Grunnigeren als Mepsche, Johan Thema, Popco Everardi und anderen hoer meygeren vrije landen in Loppersum verhuerden tot 1024 gulden, waervoer die meente verhoeget worde. Und alsoe geboerde in anderen caspelen vole. Soe sie Popco allene to vrunde und to wille hadden myt gelt, seggende: Helpet juw sulven. Daervan in spetie tscriven solde verdroetsam worden. Want die mynste worden nu die grotsten, und armsten die rijcksten, soe sie alleen den Spangerden und der beveel wolden gelick sijn. Und soe die Staten allnu ock een ander form van orloch solden willen anheven um den vijandt int velt to beyegenen, soe weren sie nu reede to swack geworden und wantrouweden an hoer regenten. Daer TerLonge in Hollandt gevarndelt worde[2)] und die here van S. Allegondt gevangen tot verantwordinge gestalt worde[3)], dat dorch hem Antwerpen sij overgebrocht. Und alsoe vermuchte

[+]fol. 378[v].

1) Beiden waren in dit jaar Hoofdlieden.
2) Dit is natuurlijk onjuist; Treslong is niet gevierendeeld, maar alleen gevangen gezet. Vgl. boven, blz. 62, noot 2; 253.
3) Marnix is niet gevangen genomen, maar alleen door de Staten ter verantwoording geroepen.

graef Willum ock niet Westvreslandt tverdedigen myt weinich volcks, die in steden, scanzen und forten tot besettinge blijven musten dorch der Deputieren raedt und laeten het landt open, dat doch ontsloten ys bij harde winters tijden, dat alsoe Oterdum, Nijenziel nene verwerunghe doen konden. Daeromme segge ick, dat die Staten myt hoere verweringe balde ondergebrocht solden worden, soe sie niet an andere onsedt und andere gebeedt sick begeven worden. Welckes die Konicklicke Majestaet vrouwe koninne Elisabet uth Engelandt, die koneste wesende, allene onderstaet tdoen und schicket hoeren hoechsten trouwsten raedt, millort Robort Dudelen[1], up den 3 Januarij[2] uth Engelant over in Zeelandt, myt 80 scepen, myt 500 edelingen, 1200 peerden, 500 soldaten, gescut, vole tunne golts, und andere pallunen[3], dingen tom orlich dienende, ener van sulcker autoritiet, die ock voer konick und eheman der Konicklicke Majestaet vrouwe konde worden hebben, soe het Parlament in Engelant[+] tolaten wolde. Dusse hefft dese commissie van Konicklicke Majestaet vrouwe: [+]fol. 379.
doet alsoe als ick juu gesecht und scriven, alsoffte ick aldar tegenwordich were; wordt beleydet dorch Amsterdam, Harlum na den Hage, und to Utrich sijn hoeff settende[4], wort van den Overijselsche steden ansocht eerst um hulpe, want sie sier und meer als anderen van den vijanden verdorven worden, wort geven tom antwordt: Sie solden sick een corte tijdt dulden, het solde an ruyteren und knechten niet mangelen. Ock weren to Embden Engelsche copluyden, die grote packen lakens uthstelleden voergeves offte dubbelt, soe niet na Januario in twe maent 30.000 mannen und 10.000 peerden int velt quemen[5]. Des worde gehort, dat uth Denemarcket, Holstein, Saxen, Mijsen, een grote versammelige van

1) Dudley.
2) Boven tusschen de regels staat: 17 Decembris anno 85. De juiste datum is 19 December.
3) Palluren, wapenrokken.
4) Dit gebeurde eerst later.
5) Deze getallen zijn natuurlijk veel te hoog.

ruyteren und knechten geschede van wege den Majestaet uth Engelandt und alsoe was die gesande graef Peregrinus Wilbe[1] to Embden um na Hollandt treysen ock gerust myt 200 peerden in Denemarcket vor sijn persoen und betuygede ock ingelicken, dan worde um den vorst upgeholden tot den 16 Februarii. Die koninck van Denemarcket hadde vijff orlichscepen veerdich, in Hollandt 22, in Engelant 14, seer groet van lasten tot 500 lasten, 3 lagen gescuts uplecht um na den Spansche Zee to keeren den tovart. Des alsoe in die zeesteden verkundich, solden sick ontholden na Spannien tscepen niet anders als ballast und holt, niet granen, koren und solt weder tladen, dat men niet misten muchten[2]. Alsoe worden myt verscheiden mandaten to Embden die scipperen, grote scepen arestiert, und den zeevart verboden. Doch niet alles um sulcke intentie, want graef Edzart sulven die scepen brucken wolde. Overst der Staten regerunghe worde dorch dussen gubernuer[3] ganslicken gehaetet und up

1) Met Peregrinus Wilbe bedoelt Eppens Peregrine Bertie lord Willoughby de Eresby. Geboren 12 October 1555, kwam hij in Februari 1582 met Anjou uit Engeland in de Nederlanden. In datzelfde jaar vervulde hij van Juli tot September een zending naar Kopenhagen tot regeling van de handelsbetrekkingen tusschen Engeland en Denemarken. In October 1585 werd hij nogmaals naar Denemarken gezonden om Frederik II te bewegen Engeland ter zijde te staan in den strijd in de Nederlanden en in Frankrijk. Hij kon evenwel alleen vage beloften verkrijgen en reisde in het begin van 1586 over Hamburg terug. Den 29sten Jan. 1586 was hij te Emden - Eppens spreckt herhaaldelijk van zijn verblijf aldaar - den 12den Maart te Amsterdam. Sedert bleef hij in de Nederlanden, werd gouverneur van Bergen-op-Zoom, onderscheidde zich bij verschillende gelegenheden en volgde den 4den December 1587 Leycester op als commandant-generaal der Engelsche troepen in de Nederlanden. Hij nam deel aan de bestrijding der Armada en verdedigde in 1588 Bergen-op-Zoom met succes. In Maart 1589 werd hij uitgeput door eenige jaren zwaren arbeid, op zijn verzoek teruggeroepen. Zijn ziekte belette hem evenwel niet van September 1589 tot Januari 1590 Hendrik IV bij verschillende krijgsbedrijven ter zijde te staan. Den 25sten Juni 1601 stierf hij als gouverneur van Berwick. Vgl. Dict. of nat. biography in voce en de daar aangehaalde bronnen.
2) Eppens denkt hier vermoedelijk aan het plakaat van Leycester van April 1586, houdende verbod van handel op 's vijands land.
3) Leycester.

sijn geboedt seer gehoepet[1]. Dat ock die vijandt nu alles versocht, wes he vermuchte.

Waervan het eerste ys, dat Jochum Ubbens uth Gronnigen na Sutphen trecket in laeste Decembris, um die Spansche capteinen to institueren van inval over Vreslandt[2] up een vorst, want daer die paelen und landen open weren sonder tegenweer. Die balde sin sake gelovich gemaket, doet volgen Spangerden, Walen, Albanisers. Und, want die vorst myt Januarij beginnede, comen 4 benden to Metelen[3], vort to Coverden und versammelen sick den 13 Januari to Nieort[4] uth alle plaetsen. Dat getal wordt 3000, daronder sindt 700 perden. Trecken 3 dagen lanck dor Westerlandt, ruyten, roveren, moerden wijff, kindt, dochteren und junligen[5], sparen nichtes,[+] wat sie in den intocht vinden und overcomen. Junge kinder vermorden sie, steken sie onder [+]fol. 379.
ijss to houwen, craemvrouwen myt die vruchte verscueret; wat niet gaen kunde, doer steden offte up peerden und wagens in die kolde uthgevueret und dit alles na Sneck, Bolswart[6], Franeker, in het dorp Worckum[7] in den dijck gelegen, tot an Harlingen und weder na Leverden, kercken und huysen, daer volck up gevloden was, gebrannet und uthsmoecket, dat men des van Joeden, Turcken, Moscoviteren[8] niet hefft hoeren offte geloven konen. Sindt vrouwen to torens uthsprongen myt hoer kinderen, dat der gevangen vrouwen, mageden, kinderen een grote getal sij van vermordet und uthgevueret. Und also to Boxum komende bij Leverden, overijlen der Staten volck, die umtrent 1200 soldaten, 500 huysluyden myt hondert-

1) D.w.z. Leycester had groote verwachtingen van zijn plakkaat.
2) H.S.: Westlandt, doch in margine staat Vreslandt.
3) In Munsterland.
4) Vermoedelijk de Nienoord. Bor noch Rengers geven een verzamelplaats op, maar uit de kroniek van den laatste (II, 267) zou men kunnen opmaken, dat toch de Nienoord is bedoeld.
5) Jongelingen.
6) H.S.: Borwart.
7) Workum was geen dorp, maar een der elf Friesche steden.
8) Karakteristiek is deze gelijkstelling van Joden, Turken en Russen als barbaren.

lichte perden. Daerbij sindt Steven Malts, Meckema, Michael Haeg und andere hopluyden, Groffsteins[1], hoewal sick dapper werende, worden alle geslagen; weinigen gevangen offte ontlopen, dat die walplaets sij west over ½ uren gans breet myt doden belecht, 3 kercken myt volck verbrant. Allene Steven Malts myt sijn ene broder wort van Taxio gevangen, und 75 soldaten vrijgeven van Taxio, want sie sick dapper weret hadden. Die anderen, howal gevangen, evenwal doersteken van den Onduytschen[2], Waelen und Albanesers, Spangerden. An der Papisten sidt vallen daer ock omtrent 500 (in een cuyl van 18 voet in 4cant begraven dar[3], wes myt den eerste stoet geraket worde. Wat neit vill, dat overvill den vijant. Und sindt mede gebleven Hindrick van Delden, graef Osewolt van den Bergen[4], hopluyden, daer die broder graef Hermen seer over verstoret, doet noch groter moert, tot over 20 personen. Dat die Duytschen nene gevangenen verschonnigen konden. Steven Malts na Gronnigen myt sijn broder gevueret und na weinich dagen vrij ghegeven als een Dene und van der Koninclicke Majestaet upgescreven, van den Staten affgedancket, van graef Willum alleen upgeholden, soe lange Sijn Genade bij den Gubernuer buyten landes in Hollandt uth was. Datwelcke yder verwonderde, dat des sonder gelt gescheden konde, und die broder 400 daler erlede. Na dussen daet ilendt weder uth landt vertogen um den anstaende doyge. Anders solde het hele landt alsoe overtogen worden hebben[5]. Hier ys meeste roeff staen gebleven, die ruyteren doergebroeken, dat gescut nagelaten,

1) Deze naam is later tusschen de regels geschreven. Bedoeld is Grovestins.
2) Niet-Duitschers, de Walen enz.
3) Het tusschen haakjes geplaatste is met latere hand tusschen de regels ingevoegd.
4) Oswald van den Bergh, zusterszoon van den Prins van Oranje.
5) Vgl. over dezen plundertocht en den slag bij Boxum: Wagenaar, Het leven van graaf Willem Lodewijk (Amsterdam, z.j.) 72 vlg., de daar aangehaalde bronnen en het Jaarverslag van het Krijgsgeschiedkundig Archief over 1906.

soe die Vresen 2 stucken hadden. Overst die arme gevangene kinderen, vrouwen, mageden, junlingen sindt medegevuert doer Gronnigen na Fermsum, Coverden, Oldenziel, Sutphen, Schulenborch[1)], Eysscheda[2)] und Stenwick und allenhalven vercofft voer 3, 6 daler, ock 10 personen um 8 daler und wes hemelick konde ontogen[+] worde offte niet volgede, weren in doetsnoden und worden gescendet und [+]fol. 380. verbuytet, dat des niet to horen was van clagen und scrijgen. To Ulsen, dorp bij Benthum, worde die scole vull kinderen, die olste bena 12 yaeren, vul gestalt, myt water und broet allene gespijget, daer de huysluyden noch bier togeven um tlaven. Ener van 7 tot gijselar geholden, starfft aldaer, wordt myt spelden gepricket und darna up stoel geset in buchten, laten vercolden, alsoffte he so gestorven were. Alsoe was nu heele Westerlandt in die uterste desperatie und verwoestheit, so Godt Almachtich nene balde doyge geven hadde. Want dit ys alles gesceden van den 13 tot den 16 Januarii anno 86 und was lange yaren tvoeren gesecht und gesien, dat daer alnoch sulcken invall muste sijn; daerna solde ontlosinge worden. Alsoe dede de corneel Belly to Gronnigen, liet dode coppen up staecken van gevangen indragen, die daerna ock onthovet worden, waerna sijn vall volgede.

Dusse uptocht und inval up Westerlandt worde eerst geduydet und gewesen na Lanckhaers 4 orlichscepen, bij Nije Hoeff onder Nesserlandt leggende int ijss, dat men ock gescut to Reyde wolde setten, want daer selden tovresende ys. Daer men ock to Embden een alarm vermeende thebben und graef Edzart myt graef Enno sulven to Embden quemen um antsien. Und lieten den Emse vor Eemden open ijsen und Langehaer anseggen, sick der scaden solde weten an sijn mesteren to erynneren. Overst Langhaer muste blijven und was den vijandt gewegen[3)], want he wal versien was und konde 42 mael

1) Er zijn onderscheidene plaatsnamen Schuilenborg of-burg in ons land. Bedoeld zal hier zijn de havezate Schuylenborg ten n.o. van Hellendoorn.
2) Enschedé.
3) Gunstig gezind.

sceten, yae over Nesserlandt, vorder nu to Embden benae uthgesloten. Daer he sick niet anders up verclaerde. Sijn commissie solde balde weder gelden, sie muchten nu doen wes sie konden.

[1586]

Den 10 Januarii starff Bernardus Rodevorwerck notarius, myt crancheit beladen uth sijn moygelicke colde reysen uth Hollant und nu uth Vreslandt van Paulino[1] affgesandt, die all sijn ontlosinge up Bernardo stellede tegens Onno van Ewsum, dan alles vorgeves, want Onno van Ewsum aldaer in vrijheit eerst wesen muste. Dusse notarius hadde neene besoldingen genoten van 7 weken affwesen, dages 1 daler vrij gelts, und was rede wol 1000 gulden vertiert in Westerlandt. Daer droste Ocko Vrese noch to spottede: Die stadt ys rijcke noech, Paulinus drincke die wijn myt sucker und myt vrouwen. Und blijfft alsoe den winter besetten.

Die commissarius Mathias uth Oterdum myt den steenmestelar worden nu in Jaenuwarij verransoent tot groten[+] kosten van 19 weken. Dusse Willum worde beschuldiget, want he uth beveel van der overicheit het sacramentshuysken tbroken hadde in Walbruggeskercke[2], daer die mesteren[3] noch sulven tegenwordich seeten, als Johan Tema, Roltman; worde geachtet wol 20 doden wert. Johan Tema smyt sin signet over den tafel uth ungedult. Overst sijn costen moet he sammelen und bidden. Mathias betaelt 500 gulden. [+]fol. 380[v].

Dusse vorst doerde 5 weken und duegede[4] langsam, makede grote duierte in brant, 1 korff vul torffs muste gelden 8 stuver, 100 sparen[5] 6 gulden, worde to brant verhouwen bij rijcken und armen, een last gereken up 20 daler, int uthsliten up 35 daler. To Fermsum drincken die Walen water, houwen aff bomen, hoven, als Ripperda hofft, huysen ten Dam, Fermsum, dat men sulcke commer

1) Vgl. boven, blz. 166, noot 4.
2) Te Groningen.
3) D. i. borgemesteren (van Groningen).
4) Dooide.
5) Sparren.

van brant niet belevet hefft. In Oterdum was aldinck versorget und leggen stille, allene dat sie enigen huysluyden inhaelen van Bamsum[1] und brannen huysen und worden 7 gevangen, to Ziel gebrocht, daer nu borgeren inlecht weren, want sie alle na Westerlandt mede intogen weren. Philips Hoykens, Bernardi oem, starfft ock den 13 Januarii, maket sijn huysfrouw, Goesen Scaffers dochter, een juffer van Broderkerckhofft[2], 120 yaerlicken und 600 gulden in gelt boven horen, dat weinich was, und sluytet uth van arffniss sijn broder und suster twe kinderen. Soe gelden die testamenten to Embden.

Int laetste van Januario wort to Embden ruchbaer, als daer 2 tunne golts sij gecomen van den keyser Rodolpho 2, dat men meer geloveden Spans gelt twesen um den Emse to bevrijen tegens Vresen und Hollanders und dat also die scepen upholden worden tor dienst. Und worden up inganck van Februarii soldaten angenomen in Hinter vogedij, up den huysman gelecht, und tversammelen tot 500 und die Knock to bescanzen. Und hadden ock gerne besettinge in Embden, daer die borger wol onwillicken to, dan neit sal keren mogen. Und worden die 4 Gronniger borgeren to poerten uthwesen tot exempel van anderen, dan verbliven tot anclage und bewijss van orsake, niet also voer oneherlicken twillen wicken.

Sonder regen offte windt blefft het ijss voer Embden leggen und was een uthermaten loyge[3] lange vorst, und verorsakede, dat die Emse na Logen upijset worde van 10 mannen voer 40 gulden dorch kosten van borger Hindrick Geerts, um orsake dat men na Engelandt wolden scepen myt herynck und bier inhalen, want die bieren seer commer weren to Embden. Und dat die Engelsche grave De Wilbe[4] ock na Hollandt ilede, dan up die

1) Baamsum, een gehucht tusschen Oterdum en Woldendorp.
2) D. i. een voormalige non of begijn uit een der beide vrouwenconventen, welke op het Minderbroederkerkhof te Groningen hebben gelegen.
3) Trage.
4) Vgl. boven, blz. 259, noot 1.

eylanden voerwachtet blijfft noch tot den 17 Februarij,[+] wort myt 4 Embder orlichsciepen und van Langhaers soldaten caviert und die wint was gudt. Dit allene dorch het isen vercreegen, want na Borsum verblefft het iss vast, dat die scepen van Langhaer tot 5 Martii beseten bleven und nichtes weren muchten. Derhalven geneten die uth Reyde dussen dienst mede und trecken in Embden myt jachten, haelen alles wes sie willen und wort de varsche Emse[1] upscepet und convogiert van die Embderen. Hier lat sick mede zien graef Hermen[2], hopman to Reyde in sijn broders plaetse, und worden voer vrouwen-, kinderen-mordenaren anroepen. Daeromme ock die soldaten onder und in den stadt sceteden, wort een borgers soen doergescoten, und verorsaket ener der capteinen, dat he dusse ongelicheit van partijen niet dulden konde, vechtet den droste Ocko Vrese an myt punger[3] und sweert in sijn behuysinge. Dan geweret, wordt allene in sijn herberge ingelecht. Want soe hem harder hadde beyegent, weert het doch partije[4], seede Occo Vrese. [+]fol. 357.

Die Vresen, Staten und graef Willum sumen den 6 Februarii alnoch niet tscriven um Onno van Ewsum tontloesen, all yst dat Paulinus vergeten muchte worden, und wolden sijner besorgen. Jae die Engelsche gubernuer nam sijn ock an, alsdat sulcke den Majestaet werden dienen und gevallen solden. Daeromme die graef Edzart, to Embden comende myt sommige junckeren und den borgeren to Embden, sluyten endtlicken nene orlich twillen noch den Emse verdedigen und den zee troumen, hadden hoeren gudt wol verhandelt all buyten den Emse, und wolden liever een yaer tosien, dan om weinigen in orlich raken. Daer Gert Bolardus die koneste over was tspreken und wolde ock weten, wel die weren, die allene

1) Het gedeelte Eems binnenslands, dat zoet water bevat.
2) Van den Bergh, in plaats van zijn broeder Oswald. Vgl. boven blz. 261, noot 4.
3) Ponjaard.
4) Zou het toch strijd gegeven hebben.

gudt scepeden, dat den gemene borgeren weygert worde, dan neit meldet wolde sijn. Onno van Ewsum worde bij den adel gekent, als wol 3 mael boven edt und gelove angeholden, ingevuert und gelevert in drosten sijner vijandts handen, die 1 daler to boemgelt uthgaff, seggende: Den grave Edzart und hem weer een grote dienst gedaen, nu overst worde hem alles quijtet, dan solde sijn actie niet anders dan to Embden vorstellen van gewalt, hoen und nadiell. Overst tom laesten up den 7 Martii compt die broder juncker Wigbolt van Ewsum weder uth Vreslant to Embden myt Steven Maltes und die arestierde Embder scepen, dat nu endtlicken Onno[+] ontloeset, vrij, sonder conditie, scadeloes vertrecken muchte und Paulini kosten daerto dragen tot stadt lasten. Steven Malta ilendt na sijnen koninck, den Majestaet van Denemarcket. Hiermede was den borger to Embden die mundt gestoppet, laten hoer convogeren anstaen[1)], und besorgen wat swarders offte hoer ock den Emse solde gunnet worden, want die gubernuer Licester alle hoytevarers und lordendreygers myt den galge[2)] straffede, soe to Amsterdam 14 ontrichtet[3)] synnen. Und ys het regement allene an den Gubernuer van den Staten weder gewendet, uth aristocratia in monarchien weder gebrocht[4)]. Alnu was die vorst geendiget, dat men water und rivieren gebrucken muchten, und sindt dusse vorscreven van Vresen convogiert worden und komen noch Engelsche Hollandtsche scepen up den Emse bij Langhaer, die bisheer nene uthvuer keerde. Dan worden den 3 Martii in Embden genodiget, als den 4, die uth Reyde anhaelden uth Embden wes sie begeerden, doch weinich rogges. Jae Tonnys Huygen tunnescip benimpt den soldaten enich scip uth Reyde comende und dwinget sie weder tom boerte. Overst

[+]fol. 381[v].

1) Beginnen.
2) H.S.: galde.
3) Ter dood gebracht.
4) Eppens denkt hier aan de opdracht van de algemeene landvoogdij aan Leycester bij besluit der Staten-Generaal van 11 Januari 1586. Den 4den Februari was de nieuwe gouverneur-generaal als zoodanig beëedigd.

die uth Oterdum geneten hoeren buyte, als sie to Logen, Knocke und Rysum die havens verspieden, becomen aldaer den 22 Februarii Wybe Gijsbers myt sijn huysfrouw, moder und suster Tielp. Dan he allene mede gevueret tom Knock, wort wonderlicken ontvrijet, als die lange yacht uth Dielfsielt, in den muyde besettet, nene cleine ransoen anbrachte van 26 soldaten, sommigen huysluyden van Holwirda, Bierum und Uthhuysen, daer sommigen 800 gulden upbrengen musten, sommigen doet gebleven und gescoten, die weder overgesandt sindt. Ock ys die wert to Knocke mede gescoten, unversiens anlopende, vermeende sijn huysfrouwe dar twesen, die van Berent Muller bedwongen worde um landes gebruck an den convendt to Grijsemonneken[1] to versaken, welcke he anderen verhuiert hadde, offte groet gelt eysschede. Dit alles sonder des gemene sakes verstarckunghe.

Den 23 Februarii wort die Lutersche predicatie opentlicken up die olde munte[2] onder borgeren und anderen van den hoeffprediger Heshuysio, als Mathias fest bestedigende, angeheven und gepleget, tot des consistorii wederwille, der borgeren besorgunghe, und vermereden sick dagelickes onder die vremdelingen malecontenten und Hamborgeren. Und men vermeende het vleeshuys solde open worden, eertijdes een gasthuys gewest. Die prediger vermaent: Nemant solde sick int disputierent stellen, dat daer van hoer nene uproer worde. Die doet[3] worde neit achtet als ongeropen noch gewroget, stelt sick in des anderen wingart to arbeiden uth graef Edzart beveell. Die beyde graven, graef Edzart und graef Johan van Oestvreslandt,[+] solden den 6 Martii to Luneborch erschijnen om tversoen und gelicket tworden van den hartoch Julius[4] und hartoch Augusto[5]. Overst ys verbleven dorch die

[+] fol. 382.

1) Klooster Menterne of Termunten.
2) Het oude munthuis te Emden.
3) Er kan ook staan: ‘daet’; maer ‘doet’ geeft een beteren, hoewel nog niet geheel duidelijken zin.
4) Van Brunswijk.
5) Van Saksen.

doet van hartoch Augusto, 59 olt[1], nijes gehilcket an Anhalts hartichinne, van 18 yaren een dochter, als sijn vorige huysfrouw[2] in laeste Octobri ontslapen was, een suster der Majestaet van Denemarcket. Um dusse tbeter tbehagen worde geachtet, dat dusse predicatie ingelaten worde. Aldus hadden sick ock twe Jesuyten in Engelandt to Evangelisschen gevenset und partije gesocht, um den Majestaet to verraden. Worden beide onthovet. Alsoe vermodet men ock, dat des die Gubernuer ock nagetrachtet solde worden, die nu sijn volck verwachtet, als Iheren, Engelschen, Scotten, Denen, Duytschen tot 40.000 tvoete und 10.000 to perde[3].

Under des nempt Scenck yn in sticht van Coln Warloe[4], een saltborne, und Gesick, slacht 200 borgeren, daerna verstroget he 90.000 bueren und wal 1000 geslagen, becumpt een grote buyte und bescadiget den vijandt, want 1 tunne salt nu boven die 26 leuwendaleren gelden muste, und verdarff die saltketelen to Warloe. Und hartoch van Parma ilet weder na Vlanderen tegen den Engelschen und wort die Gubernuer in Vreslandt verwachtet und sijn intocht na die Ommelanden tmaken, hetsij darvan graef Willum van Nassauwen offte de graef Peregrinus Wilbe[5] tot oversten gestalt, soe nu reede myt kundtscap uthbrocht worde.

Verdugo to Gronnigen sendet allnoch weder sijn tromslager an graef Edzart na die resolutie um convogerendt tlaten blijven, und verment bijstandt van den Grave to geneten und sijn tovuer vrij thebben, und romede reede seer, dat Rijck und graef Edzart hoer bijvallich worde. Und Steven Malts worde ock nergens anders om inge-

1) Keurvorst August van Saksen stierf 12 Februari 1586. Hij was 31 Juli 1526 geboren en dus, zooals Eppens terecht opmerkt, 59 jaar oud.
2) Anna van Denemarken.
3) Deze getallen zijn veel te hoog. Volgens het tractaat van 20 Augustus 1585 zouden slechts 5000 man Engelsche troepen naar de Nederlanden gaan.
4) Eppens bedoelt Werl in Westfalen.
5) Vgl. boven, blz. 259, noot 1.

eysschet, dan die Mayestaet van Denemarcket solde niet willen tegens den koninck van Spannyen vijandt wesen und hulpe doen. Und also comen nu noch ock weder breven an graef Edzart van den gubernuer Licester, graef Willum, um tweten, woe het myt hem tholden solde sijn. Want he sick myt soldaten versorgede und die Gronniger verswegen neit, offte weren hoer knechten, als ock sommigen soldaten rippelicken romeden: Sie deneden[+] graef Edzart und den koninck van Spannien und men solden hoer den poerte niet sluyten voer duyseden, soe sie nu ener weigerden. [+]fol. 382[v].
Onder des, soelange die trommeter over was bij graef Edzart, worden to Gronnigen, Fermsum, Ziel und Reyda arrestiert und beholden alle scipperen, scepen, soe daer incomen weren myt vracht und in den winter gelegen hadden, dat sie neit vandaer solden, voerdat graef Edzart sick verclaerde, offte he sijn stroem, water und Emse wolde bevrijen van hoer vijandt, want, soelange die vijant up den Eemse geduldet worde, konden sie den graven to Oestvreslandt niet voer vrundt achten, soe doch die Majestaet van Spannien die Hollanders muste mester blijven laten ock van die heele zee und die leuwe muchte niet weder in den tuyn gedreven worden. Dit worde den grave Edzart vergolden in sijn noutraelscap offte meer partijscap. Nochtans wordt die trommeter weder myt haeckscutten van Auwerick bynnen Embden caviert und beleydet tegens den Hollanders offte anderen uth den scanze Oterdum, die sick van Rysum, Knock und andere plaetsen neit onthilden.

Den 7 Martii kumpt ock uth Engelandt die cortmester der Engelschen um to verlicken und to versekeren den stapel to Embden tlaten offte na Holsten to Istehoe eder Hamborch tvertrecken[1)], want die tijdt to Embden uth

1) De ‘cortmester’ is de courtmaster van het kantoor der Engelsche Merchant-Adventurers. Deze vormden het genootschap der Engelsche kooplieden, die laken uit Engeland uitvoerden naar het vaste land, en waren sedert het begin der vijftiende eeuw te Antwerpen gevestigd. In 1564 werden zij evenwel in verband met de gespannen verhouding tusschen Engeland en de Nederlanden uit dit laatste gebied verbannen. Zij verhuisden toen voor een deel naar Emden, waar zij bleven, niet tegenstaande de Keizer hen in 1577 uit het Duitsche Rijk verbande. In 1579 onderhandelden zij met den graaf van Oost-Friesland over de verlenging van hun verblijf in Emden met tien jaar. Of deze overeenkomst is tot stand gekomen, blijve in het midden, maar in 1580 besloten de Merchant-Adventurers hun bedrijf voor twee derde van Antwerpen naar Emden te verplaatsen; het overige gedeelte kwam te Middelburg; ook te Stade waren eenige broeders gevestigd. Zoo is het gebleven tot 1598, toen de groote Court der Merchant-Adventurers van Emden naar Middelburg werd verplaatst. Uit Eppens blijkt, dat in 1586 reeds over verplaatsing is gedacht naar Itzehoe in Holstein of naar Hamburg, waar de Engelschen reeds vroeger een tijdlang gevestigd waren geweest. Vgl. te Lintum, De Merchant-Adventurers in de Nederlanden ('s-Gravenhage, 1905), passim.

was. Und nene kleine affbroeck van neringe orsaken solde bynnen Embden als scipperen, dragers, packers, lakenbereyders und meest die huyshueren vergringeren worden. Up dusse dach wort placaet ummegedragen der huldinghe und annemynghe des gubernuer Licester over die Nederlanden, den 6 Februarii anno 86 in den Hage publiciert[1]. Alsoe ock vertoent die ordinantie van een besonder scone krijchsdisciplin, die bisheer heel vergeten was und die meeste orsake was ock, dat alle regerunge myspresen, und seer scadelicken was meer over vrunden dan vijanden. Und worde reede justitie gestalt, dat verreders opentlicken ommevuert worden tot een spectakel und scow van alle menschen und daerna quartiert worden. Als ener uth des Graven und ock graef Hollochs secretarius, die twe yaren myt hartoch van Parma respondentie geholden hadden. Ock laet he sijn capteinen hangen, want sie des heren gelt verspolet hadden und den soldaten hadden commer lijden laten. In Westerlandt doet graef Willum versegelen alle cantoren und geltcameren bij die ontfangers und rentemesters, ter tijdt die Gubernuer ock in Westerlandt comen worde und ock daer huldinge doen. Allwaer eerst onse deputierden der Ommelanden in naem onser aller, als syndicus Verrutius und Johan Rengers to Helm, ock onse Ommelanden den Gubernuer bevielen und um hulpe ansoeken. Daer nu Johan Hoenkens bij

1) Leycester is den 4den Februari 1586 in de Groote Zaal op het Binnenhof in den Haag ingehuldigd.

graef Moers, Johan de Mepsche, Gensema, Starckenborch, Clant, ten Post, Kater und anderen, Claes ten Buer, Gert Smyt uth den Dam bij graef Willum in Westerlandt,[+] gelick ock Joest van Cleve, raedtsheer gewest to Gronnigen, des stadts und uthgewekenen uth Gronnigen halven mede bij was. Und niet anders versochten dan Gronnigen myt den eersten to beleggen, dat exempel van graef Loidewicks volgende[1)], soe Luleff Roleffs den Engelschen graef Wilbe ock vertonet hadde am voegelicksten twesen. Und ock niet anders van Onno van Ewsum und anderen edelingen, Aylko Unsta, Hayo Manninga, Eme Tamme und ons betuyget ys. Dit alles worde to Embden bisheer und noch meer to Gronnigen verdecket geholden bij der gemeente. Jae romeden noch ossen to weiden und van Auwerick thaelen, nomende de Majestaet van Engelandt vrow Elisabet myt den pels und dussen Gubernuer een armer heer, wie der Prince gewest, die allene een titel gebruckede und niet sonder den Staten vermochte, und balde vallen solde, tot grote sorchloesicheit[2)] des gemeentes. Overst het placaet van huldinghe, in den Hage 6 Februarii gedaen, und ordinantie der crijchsorden betuygeden die sake myt erenst, als men wol verwachteden uth Engelandt 40.000 tvoet und 10.000 tpeerde und 20.000 uth Denemarcket[3)], tot ontsedt der Nederlanden, als balde comende. Waertegens to Antwerpen und anders grote duere tijdt was und groter worde, 1 last rogge 300 gulden, und volck verliep, lieten alles achter, dat daer wol 8000 huysen solden ledich staen.

[+]fol. 383.

Dusse winter was memorabel, dat nene olden des dencken muchten, dat die vorst in 13 weken myt slapicheit

1) Eppens denkt hier vermoedelijk aan het beleg van Groningen in het voorjaar van 1580 onder Hohenlohe, waarbij Willem Lodewijk tegenwoordig was en zich onderscheidde. Maar daar hij Willem Lodewijk in den regel niet Lodewijk, maar Willem noemt, is het ook mogelijk, dat hij denkt aan den inval van Lodewijk van Nassau in Groningerland en het korte beleg van Groningen in 1568.
2) Onverschilligheid.
3) Vgl. boven, blz. 268, noot 3.

niet ontdoygede eenmael; men muchten neit twater noch tlande over, bis tot Gregoir[1], und snijde[2] noch seer und was seer colt, dat een waem[3] holt noch gelden conde 4 eder 5 gulden, dat 2 gulden plegede; 1 corff vull torfft 5 stuver und 4 witte, daer 140 corven vull to Embden up last rekendt worden. Und allnu den 11 Martii worde eerst die haven open to Embden und comen twater wol 100 scepen, die na Hollandt, Vreslandt, Bremen, Hamborch, Korenlandt[4] seylden und was die Elve noch gesloten myt ijss. Anders solde die scepen vandaer in Delffziel sick ontloset hebben, soe daerto den winter geredt gelegen hadden, und makede to Gronnigen duere tijdt van commer, 1 last rogges 100 daler, 1 mudde 13 arensguldens und in molt grote benoutheit.

To Rowaen muchte nichtes uth, noch solt ofte waer, und worde na luydt des Gwysianesche koniks[5] placcaet, dat alle Evangelisschen solden bynnen 3 maent vertrecken, een olt prediger 108 yaren olt, in swacheit verbleven, gehangen, hoewol to Worms een rijcksdach geholden und uthgesonden sindt gesanden an den konick van Franrick um[+] stillestandt tholden offte Rijck worde sick middelars stellen, uth cracht der gesloten vredehandel, soe an den Rijcke beropen was in den laesten accordt. Overst die keyser Rodolphus versochte den Majestaet van Engelandt vor vijandt tverclaren, want sie sick tegens konick van Spannien rustede und ock solde men den Beyger[6] sijn biscopdome bevrijen. Dit alles geweigert, soe plundert Scenck uth wrake[7] und geseth und beholdt gevangen die rijckste borgeren, dat sijn scat gerekent worde tot welcke[8] tunne

[+]fol. 383[v].

1) 12 Maart.
2) Sneeuwde.
3) Vaam.
4) Koerland? Vermoedelijk bedoelt Eppens alle Oostzee-landen.
5) Niet onjuist betitelt Eppens aldus Hendrik III. Met zijn plakkaat doelt hij vermoedelijk op het scherpe edict tegen de Hugenoten van 28 Juli 1585. Vgl. Ranke, Franz. Geschichte, I, 414 vlg.
6) Ernst van Beieren. Vgl. boven, blz. 66, noot.
7) H.S.: wake.
8) Eenige.

scats. Onder des was die Gubernuer alnoch in den Hage myt alle staten, heren, graven und ock don Antoni soen van Portugall. Und liet sick hulden alle provintien.

Under des lat graef Edzart den trommeter van Verdugo myt sijn borchknechten uth Embden in Rysum cavieren und stelt sick duldich, dat sijn scipperen und scepen anholden worden, und wolde die sake wijders bijvallich sijn, so het Vreesen handel gewest weere die Eemse to beleggen[1)], daer nu groter potentaten sick bijstelleden und hem tmachtich worden. Onder des holt graef Edzart die soldaten up den huysman liggen und nympt dagelickes meer an sonder achtinge des clagens des huysmans, als die droste Ocko Vrese antwoerde: Offt het alreede to swaer were; wat noch worden solde, want men meer annemen worden und dan licheit[2)] plegen. Die van Harswegen[3)], een vorwerck des Graven, meygeren geven rekenscap over een hopman Lepel genoempt van 500 keysersgulden, doch het was niet achtet, want die droste regert alleen in stadt und landen, die junckeren heerlicheit blijven vrij. Alnu kumpt des olden corneels soen Belli to Gronnigen in grote ansiendt und achtunge, und men secht van knechten antnemen und in den stadt tleggen.

Onder des wort die ingeseten huysman[4)] und landtheren tot een versekerde contributie bepenet und geholden umme ordinarys scattinge eder lasten tdragen in dusse manier, daer anderen alle sick na richten solden moten, het sindt vrij landen eder noch bewonet eder behuyset. Johan Arens van die Cruysstede[5)], redger in die Marna, daer beneffens Koninckliche Majestaets commissarius mede in de Ommelanden van Gronnigen etc., doe juu hier ondergescreven myt dese mijne wetenbreff gerechtelicken to weten, dat gij binnen die tijdt van achte und twintich dagen nae insinuatie van desen, als diese u wetenbreff

1) H.S. belleggen.
2) Gelijkheid.
3) Hertzwegen, even ten noorden van Emden.
4) H.S. huyman.
5) Een heerd bij Usquert.

gerechtelicken juu vertoont sal worden, tho Horahuysen[1] bij juu landen erschijnen und nemen die selve landen weder an juu, diewijle daer nemandt ys, diewelcke[+] Koninckliche Majestaets scattinghe dae langer van begeert tbetalen, und die dijcken darvan tonderholden; myt sulcke comunicatie und gerechtelicke intimatie: gij dese mijne affgesande wetenbrefft nicht na en quemen, solde ick rechtswegen verorsaket und benodiget worden darvan soevoele landes bij decreet laten vercopen, daer men Koninckliche Majestaet scattinghe verner soelen mogen mede betalen, ock darmede dijcken und dammen darvan to onderholden. Welcke vorscreven 28 dagen ick u midts desen to assigniere, als soven dagen vor den eersten, soven vor den anderen und soven vor den darden, soven vor den vierden in suprabundanti per temporale terminen; gij comen alsdan, offte gij komen neit, sal evenwoll in der sake vort gevaeren und executiert worden, als die gelegenheit und occasie van dien des eysscheden sal worden. Dar gij juu in allerbesten na solen mogen weten trichten. Om hier naemaels gene ygnorantie eder onwetenheit tpretentieren, den boede gevet dese insinuatie eder wetebreff weder bij soe hoege poena, als ick daer na landtrechte uprekenen can. Des orkunde ick myt egener handt und christelicken names onderscrivunghe und mede mijn casschet (dicas pytzier) hieronder up spatie deses gestalt. Actum den 2 Martii stylo novo. Den erbaren Joh. Oltg.[2] Johan Arens getoent to Embden den 12 Martii stilo solito. [+]fol. 384.

Die intocht des gubernuers Licester, myt den don Antonii soen, des Princen soen hartoch Maurys, des bysscops Truckses van Colln, myt grave Holloch, die nu meest to hove volgede, worde niet allene groet und myt heerlicheit geromet bynnen Amsterdam, dan gaet daer in egener persoen myt den Truckses up den 13 Martii tom hilligen aventmael, doen daer opentlicke hoeres geloves bekentenisse myt munde und daet tot vrolockunghe

1) Hornhuizen.
2) Vermoedelijk Johan Oltgers, die in dezen tijd voorkomt.

aller vromen. Lat ock uthgaen een krijchsordinantie, die bisheer heel vergeten was, daer men nu allenhalven die exemplaren van ommedragen. Alsoe worde ock een placaet gestalt van victualien niet na den vijandt tvoeren, jae ock ganslicken to bynnen holden[1]. Daeruth men reede hoerden in Brabant, Flanderen und ander plaetsen grote duyre tijdt, benoutheit, dat die menschen verstorven van honger bij duyseden, soe die betuygeden, soe to Embden anquemen, dat een punt broets gelden muchte 7 stuver brabantsch, botter 9 stuver, 1 hennik[2] 1 ey 1 stuver. Daertegens worde botter, kees in Hollandt, Vreslandt het punt gecofft voer 3 ortgens 1½ stuver und halve[+] stuver, waertegens die copman offte hoytevarers voer weinich het gemene walfart vercopende versoken de uthvaert. Wort tom andtwort ghegeven: konden sie van 100 punt keeses to licent betalen 11 gl., van 1 vat botters 36 eder 40 gl., alsdan to consideren welckes best were. Under des wort gehort dat Gertruyt ten Bargen[3] und Bergen up den Soem tot plaetsen des veltlegers verordent und togerichtet worden, myt stallinge tstellen, vueringe hoy, haver antvueren, und worde het volck noch langsaem overvuert uth Engellandt, versameleden eerst in Hollandt nie volck, und nemen den olden an in des Gubernuers eedt. Under des was die heele maent Martius seer kolt, regenafftich und seer variabel, onbequaem in den velde twesen. [+]fol. 384[v].

Wat graeff Edzart to Embden myt sijn soldaten alnoch versoeckende was, bleff verborgen. Und noch dagelick angenomen worden und up den huysman ingelecht myt grote beswaringe und dwanck des drosten Occo Vrese. Alsoe ock die graven van Oldenborch versammeleden niet weinigeren, und dese besat nu reede Jeverenlandt tegens graef Edzart, die des van den Spangeren to leene begeerde, gelick he ock Eesens hadde.

Onder des soe continuerde die hoffprediger sijn predicatie

1) Vgl. boven, blz. 259, noot 2.
2) Een soort visch.
3) Zonderlinge spelling van Geertruidenberg.

up den olde munte bynnen Embden[1] und dielde het nachmael uth und doepede kinderen up der Saxenschen, Luterschen, Ubiquitisten[2] manier und lier. Daer nochtans weinig borgeren an hielden, dan meer vremdelingen, Hamborgeren, libertineren, malecontenten und anderen vleslicken menschen. Daer Heshuysius den 26 Martii seer kundlicken argumentierde van des Godes almogenheit, des waterganck[3] Christi, und makede Christi lichaem wesentlick daer voer gelovigen, ongelovigen, hilligen offte sonderen, gelovigen offte ongelovigen. Want het weren alleene sees woerden: broet, wijn, vleess, bloet, etet, drincket; dat ock een onverstandige weten konde, wat die woerden heeten und sindt. Daer doch die questie neit van ys, dan want sacramentliche waertekenen sindt, soe sindt niet allene letteren und woerden, dan eysschen een verstandt und onderscheet[4]. Hier gaen mede yn der Reformierde kerckes verwanten um thoeren und to ordelen und worde alnoch styl und lijdtsaem gedragen und geholden. Tot verwonderinge, want men alrede van Dansich gescreven hadde, dat die borgeren myt den anderen tom blode gevochten hadden, und die stadt myt soldaten besettet und malicontens geworden was und myt Hollandt vijandt geworden.

Dusdanige veranderinge worde niet allene to Embden ingedrongen, dan graef Edzart stellede in alle dorperen predicanten, die ock uth Pawstdoem eerste afftogen sonder[+] bekentenisse doende, soe sie to hove allene voer Luterschen muchten geholden worden, als nu to Gemnigen, to Canum openlicken erfaren. Und to Hinte in Gellii und Wicheri plaetsen muchte und konden die gemene nene anderen weeder keesen offte begeren, offte het solden und moesten ock wesen soedanigen, die men thove lieveden. [+]fol. 385.

1) Vgl. boven, blz. 267, noot 2.
2) Vgl. boven, dl. I, blz. 382, noot 2.
3) Misschien wordt bedoeld het wandelen van Christus over de zee. Waarschijnlijk echter heeft ds. Heshusius gesproken over Christus' doop in den Jordaan.
4) Natuurlijk plaatst Eppens hier de Gereformeerde opvatting van het Avondmaal tegenover de Luthersche.

Dat ock Johannes Ligarius hier bij graef Edzart und gemeente solicieterde, dan niet gehort noch getrouwet worde, als thove uthwesen, nu op dorperen nene plaetse vergunnet worde. Ock wast in gelicken myt alle scoelmesteren, daer pastoeren, voegeden, gemeenten over clageden und gerne affdancken wolden um dronckenscap, quade bedienunghe van diensten, almosen, pennigen des buydes[1] und andere, lakenen van begraffenissen, als to Larrelt, nu ock to Hinte erfaren ys. Daer Occo Vrese tegens der gemeente wille diesulvigen instellede und erhilt, seggende: sie als kerels mogen nene scamelen lijden, dan verdrucken wijff und kinderen; mijn heer Sijn Genade behort alle hoecheit, ampten tvergeven und jus patronatus allene thoe, und nemandt anders. Dit hebben die Vresen gewonnen uth hoeren graeffscap und veranderinghe des aristocratysche vlessche[2] administratie, daermede nu kercken, closteren und hoer guederen mede vertieret und vercortet sindt.

Die hoeffprediger sumede niet und scouwede niet der Embder kercke to beschuldigen van valsche, onrechte und affvuerische[3] leer, als van den Augburschen affgewendet und up menschenvernufft gegrundet. Doepet alsoe, dat he vadderen[4] eysschede, een tafel settede, myt een doeck deckede, vragede offte sie vor kindt stonden, offt doepet begert twesen, off sie den duvel versakeden und geloveden. Alsoe nachmael myt ostien, oblaten uthdielende, over broet und win onder alle vernijeunge und ingetunge seke worden, mummelende[5] und die kelcke sulven holdende, dielet tom eerstenmael 40 mannen uth und ock vrouwen. Verhoert dages tvoeren die hemelicke bychte. Under des soe ys daerbij om tsien

1) Buidel, kerkezakje.
2) Eppens bedoelt daarmede stellig een woord van lof; de monarchie, sedert 1454 in Oost-Friesland opgericht, acht Eppens blijkbaar een ongeluk; hij verkiest de aristocratische regeering.
3) Afvallig, kettersch.
4) Doopgetuigen.
5) Prevelende.

offte anders des Mensonis Alting soen[1], vracht hem, offte he Mensonis soen sij: Segge dijn vader, soe he soe leeren wordt als ick, sal he vrome luyden maken, dat Paulus secht, Godt tocome. Und alsoe onder sijn sermoen: Wij kennen sie wol, die neit van ons sindt und hier comen um thoren, neit tlieren, dan mijn volck will sick[+] neit argeren dan styll holden und nene uproer anrichten; het hefft hier eertijdes anders west, het can noch weder comen; die hoege overicheit sal juu wol bescutten und den anderen wol fynden. Dit alles up Palmdach[2] in sijn eerste celebratie. Nu weder to hove blijvende, wordt gesecht van een ander verscreven twesen uth Saxenlandt. [+]fol. 385[v].

Soe Onno van Ewsum in der vijanden und Gronniger Spansche handen und gewalt gewest were bys dusse tijdt, soe konde hem nichtes swaerders, onbillickers, valslickers, verdeckelickers beyegent hebben konen, soe he den halsstrafft muchte ontgaen hebben, als hem van Occo Vrese, Onno Tyabberen, Johan Wilken und D. Juncker[3] beyegent und angedaen ys. Ick swige nu die gefaerlicheiden des uthbrekens van huys to Embden, daer een man wol dre doden in gestorven hadde offte dre mannen ommegecomen konden hebben, als in den winter und vorst dorch den Emse, doer des drosten muyde[4] und onder den hoemeyge doerboeret und daerna achter Westerhuysen doer wateren slaende, van honden dorch Johan Kenneners knechten upholden ys worden und alsoe weder yngetogen,

1) Met dezen zoon van Menso Alting zal een der twee oudste bedoeld zijn, Basilius, de latere raadsheer te Emden, of Daniel, de latere burgemeester aldaar. De derde zoon Hendrik, de latere hoogleeraar te Heidelberg en Groningen, kan niet bedoeld zijn; hij is in 1583 geboren. Daar Altings huwelijk in 1572 is gesloten, moeten dus Basilius en Daniel tusschen dat jaar en 1583 zijn geboren; althans de eerste kan in 1586 een leeftijd hebben gehad, dat men tot hem het door Eppens medegedeelde kon zeggen.
2) Palmzondag viel in 1586 op 27 Maart.
3) Of dit een eigennaam of een appellativum is, is niet duidelijk, en evenmin, welken jonker Eppens in het laatste geval zou hebben bedoeld.
4) De uitmonding of uitloop van het water uit het kasteel van den drost naar de Eems.

als tvoeren gesecht ys[1]. Evenwol wol Onno van den adel erkandt onrecht[2] ingetogen, tegens recht beholden, und Hindrick Paulinus oneherlick vergeten tsijn, van graef Edzart tot meermaelen vrijgecandt, wordt den 2 Aprilis als Paesschenavendt sonder enigen verbandt tot verwonderinge voeler, scaemte des partijes, ontvrijet. Und trecket daetlicken up des amiraels Langhaer scyp, myt wacht uthgeleydet, und ilet na Vreslandt, mach sijn injurien myt recht und gewalt bevorderen tegens den personen, die des handtdadich gewest weren. Und sijn broder Wigbolt ys borge, dat Paulinus niet solde lettet worden van hem, die nu wol 3000 gulden vertiert solde hebben. Und die torustinge aldus affslichtiget ys. Daer Bernardi zaliger[3] vrunden hoer salarium to misten musten, 60 daler van 1020, und to Worms[4] den Grave geantwordt worde: He solde sick inholden myt sijn partie und niet meer bestaen, als he vermochte, und spegelen sick an andere nabueren, sie wisten hem nene ontsedt to wille. Daermede die huysman bisher myt soldaten belecht bleven, ongemolstert myt den huysman terende. Onder des lat graef van Oldenborch sijnen soldaten mulsteren tot 1500, dan niet wetende waerto, doch tot dienst des Konicklicke Majestaet van Denemarcket.

Onno van Ewsum to boerte ontfangen myt triumph scetende, dan ongeluckelicken affghegaen, springet enich[+] stuck und seerryget niet allene sommigen, dan to snit den snijder und borger uth Embden sijne dener, und van hem warnet to huys tblijven, sijn been aff, bij Onno naest staende. Dan niet sulven neit geraket und vertreckt Onno daetlicken na Oterdum, alwaer up sulvyghe ure ancomen Johan Rengers to Helm als commissarius up den Emse, scanse Oterdum, van den gubernuer Licester gestalt, daer ock Gert Smyt captein worde bijcomen und Berendt Kater convoymester uth die Ommelanden ver-

[+]fol. 386.

1) Vgl. boven, blz. 195 vlg., 237 vlg., 246 vlg.
2) D. i. ten onrechte.
3) Bernardus Rodevorwerck. Zie boven, blz. 263.
4) Op den Rijksdag.

ordenet syndt worden. Als Johan Rengers und syndicus Jeronimus Verrutius hoer legatie balde vuldaen hadden und vercregen in den Hage, wes van den Ommelanden was hoer committiert, sonder der uth stadts Gronnigen uthgewekenen bijwesent. Des gubernuers Licester uth Engelandt vuile regerunge worde geacht antgaen up den 8 dach Aprilis und sijn 1[1)] ordinantie twesen, dat pawslicke calendarium afftdoen und up den olde stijl dat yaer weder gestalt[2)].

Onno Ripperda van Winsum hovelinck, des Wibbolt Ripperdas soen, een junger man, starff to Oldersum int water verswacket, daermede die stamme uthginck[3)] und die stadt Gronnigen hoer recht behilt van huys in Winsum, und sijn actie vermeende tverdedigen. Alsoe was Azinge Ripperda soen in Westerlandt in den slach up sulvige yaer[4)] geslagen.

Den 5 Martii solde balde een uproer geworden hebben to Embden des savents in den wacht van gemene luyden. Want aldaer verscheiden partijen dieneden vor den borgeren, soe worde daer enich onwille und wordt verstarcket dorch dat die ene in die olde munte des Paesschen[5)] hadde aventmael mede geholden. Daeromme voer schelm, vreder[6)] gescholden, een Christumvreter und modenar; als den Christum gevreten heffste, wat solen wij dan holden? Und malcanderen na den lijff geslagen, daer die

1) Eerste.
2) Bij besluit van Anjou was in de Nederlanden met 1 Januari 1583 de nieuwe Gregoriaansche kalender ingevoerd. Het is te begrijpen, dat men deze hervorming als van Pauselijken oorsprong in de Noordelijke Nederlanden niet handhaafde.
3) Dit is niet geheel juist. De stam der Ripperda's, ook die van Winsum, bleef nog jaren bestaan. Er waren echter te Winsum twee of drie borgen der Ripperda's en op één dier borgen heeft het door Eppens medegedeelde betrekking. Zie Feith, Ommelander borgen, blz. 150.
4) Eppens bedoelt den slag bij Boxum. Vgl. boven, blz. 261.
5) Paschen viel in 1586 op 3 April. In plaats van 5 Martii zal dus te lezen zijn 5 Aprilis.
6) Verrader.

ganse wacht mede becommert worden tstyllen, und groter gefaer gestillet thebben.

Want graef van Oldenborch sijn soldaten mulsterde, soe wolden die to Oestvreslandt ock bewogen niet tleggen up huysmans cost, dan nichtes bedijende[1)], sint ganslicken onwillicken worden, toe Embden van scipper um overmoet in dronckenheit geslagen und gestot. Und was to Worms[2)] den grave Edzart alle hulpe affgesecht van Rijck: He solde niet meer anrichten dan he sulven uthvueren konde, spegelen sick an sijn nabueren. Alnu solde nichtes to Embden uthvrachtet worden an den nabueren, dan solden sulven halen.

[+] Des Gubernuers regerunghe worde nu wijders ruchbaer daermede, dat he nene steden in wantrouwent wolde besetten, dan den partije verwijsen; alle lycenten aff[3)], makede den meente gudtcoep[4)], sparede nemandt, die der disciplin wederspannich worde, solde 2 edelingen laten hebben onthoveden, want sie hoer losemendt belastiget hadden, und 8 laten hangen, want enich edelman versteken hadden und verborget um een doetslach gedaen[5)]. Den grave Peregrinum de Wilbe[6)] sendet he ilendt weder na Denemarcket, und stediget neit, dat 1 edtmael vertovede, dan solde hem dienen in alles bij sijn ongenaede. Daermede die Staten ontsettet, und in Westerlandt in Aprilis een landtsdach gestemmet to Leverden um gelicken ordinantie tdoen. Die van Overijsel weren ock balde contentiert, gelick die Ommelanden, dat men up Mey worden veerdich sijn. Und to Embden comen breven uth Wester- [+]fol. 386[v].

1) Gelukt.
2) Vgl. boven, blz. 279, noot 4.
3) Te lezen: afschafte. Licenten in den letterlijken zin van verlofbrieven om handel te drijven op 's vijands land.
4) Waarschijnlijk beteekent dit: maakte alles goedkoop voor de gemeente.
5) Tusschen de regels is hier later ingevoegd: ‘den grave van Hoenloe voor een backo geholden neit een ampt.’ Wat Eppens met dat alles bedoelt, is niet duidelijk.
6) Vgl. boven, blz. 259, noot 1. Willoughby is evenwel niet weer naar Denemarken gegaan, maar in de Nederlanden gebleven.

landt, die niet angenaem weren, als men up den straten seeden 5 Aprilis. Anno 86 up Paesavendt den 2 Aprilis wordt twe predigeren to Norden hoer dienst upsecht und kercke verboden, want sie myt ja offte neen Lutherum und sijn leere niet wolden bekennen und Swinglium myt sijn leer ontkennen und versaken, und dat dorch anstopendt des hoeffpredigers Heshusii, die dusse vrage stellede. Und ys avendtmael niet geholden worden, und andere Lutterschen, rouwe, wilde luyden, weder ingestalt, als ock in andere plaetsen ingedrongen worden. Aldus tumultueerde graef Edzart in die religioens saken, dat sijn naem meer indrongen dan des Heren wordt worde. Und alnoch bleven die soldaten up meente liggen, und weren overmodich, begeerden gelt, noemden sick den Spangeren ter dienst twesen. Want sie ock mede in Westerlandt die mort begangen hadden und hoer hopman Lepel, genoempt den Sculenborch[1)], verlopen und upgeven hadde in Taxien handden.

Den 8 Aprilis vertrecket Onno van Ewsum van den Eemse na Westerlandt, als he reede sommige hoytevaerers van Lier van hoer bedden und anders hadde begrepen, want sie screven, dat na Ewsums ontlosinge des niet overvueren konden. Daer Langhaer vermeende hem tcorte tdoen, und worde gesecht, dat he overste solde sijn over 10 vendelen to lande und scrifft duytlicken: Bynnen maent solt gij sien Gronnigen myt duyseden besingelt twesen. Soe men nu ock uth Duyslandt torustinge hoerden, alles tegens den malecontenten. Soe ock niet anders van den grave to Oldenborch, die ock galeijen nijes tymmeren liet, gedacht worde. Und worde die scipvart gelettet edtwes uthvueren na Bremen und ock den Eemse up nae Westphalen. Hiermede wordt Paulinus weder to Embden uth Westerlandt verwachtet, daer Wygbolt van Ewsum, Onno broder, borge sick vor ingestalt hadde, dat[+] he niet solde dorch Onno gelettet worden und ock sulven na Westerlandt reyset. Und begrip to Knock Eylart Alma alsnoch een hoytevarer und mede na Westerlandt

[+]fol. 387.

1) Vgl. boven, blz. 262, noot 1.

gevueret tot verscrickunghe des stadts Embden und vrese der vijanden, want men hem meer vreseden dan alle Hollander orlichscepen. Ock Langhaer sulven gestraffet des nalaticheit, dat he ock solde den 7 Aprilis doersteken worden hebben, soe die scriver neit weret hadde. Daermede noch het perikel weder ontcomen.

Soe vorleeden yaer een wonderlick yaer was in sijn vruchten und gewassen, welcke nu ganslicken niet schenen twesen um den worm, und orsakede een sware grote krancheit, ja starffte als een pestilentie onder die biesten, sonderling der hoernde biesten offte koygen. Und dat jaer overmidts des natticheit ock overvloet onnutte makede, als men ock in torff und brant hefft erfaren, dat alnoch een corff vuil to Embden gecofft worde 6 stuver, und 1 waem holts[1] 3½ daler und die winter lang und slap duyrde. Soe ys ock dit sulvyge yaer 86 vorts myt den worms mit sucke regen, natticheit und stedige drupent und sne mede seer sorchlicken geworden, dat bys Gregorii[2] tot Mey nene droge dach 2 eder 3 sindt west, dat die acker solden mogen bearbeidet worden und enich coren geseyget ys worden. Jae die biesten muchten 8 dagen voer Mey niet over die weyde gaen. Die Wedtzeer, Rijn und Emse breken doer und doen allenthalven groten scaden. Nochtans sumen die Gronniger borgers niet um ossen tcoepen to Adwerick und voer Gronnigen tweyden. Und dat uth orsake, want die Engelsche regerunghe niet seer gevreset worde und alle anslagen heel styll verbleven und men nene torustinge hoerden, dan to Oldenborch. Und men gewaer worden, dat heren konigen boecken duyster tleesen weren, und alle scoerteldoeckheren[3], dat ys Staten, affgestalt, und allene den Leycester bevolen was alle regerunge. Und an den Velu een leger langsaem versammelede myt Engelschen und inlandtschen, und leedt den vijandt voer den Grave,

1) Vgl. boven, blz. 272, noot 3.
2) 12 Maart.
3) Scorteldoeckheren zijn vermoedelijk heeren, die aan den leiband van een ander loopen. Men denke aan het Duitsche spreekwoord: am Schürzelband herumführen.

een stadt an Brabant, leggen myt 11 scanzen und den Mase twemael topalet. Soe worde nu neit allene bevreset een duyre tijdt, dan ock een ganslick wonderlick sommer. Dat meer to besorgen solde sijn dan het vorige geacht muchte worden. Men hoerden nu, dat ock bij den vijanden die landen ongebouwet musten blijven, want daer een grote starffte was onder alle peerden. Uth noedt und[+] hoechste becommernisse der huysman wordt die stadt Gronnigen bewogen, niet allene uth Popko Everardi autoriteit und verordnunghe, het onderschet der arme huysluyden, last und armoet myt ontlichtunge van scattunghe to holden und to bevrijen und anderen rijckeren personen eder dorperen weder to beswaren, neit sonder sijne grote gewyn, gescencken und gaven. Dan daer worden uth alle quartieren geestelicken, edelingen und huysluyden gekoren tot wol 30 personen, welcke dusse onderscheet solde bevolen sijn tstellen. Und sindt in Fywelinge genoempt van die adel Bunne Herens upt Sandt und Claes Eenkens ten Post und van die meente Aylko Wincken und Wrytseer ten Holte, daerto abt van Oldencloster Hermannus van Dockum und commelduer to Oesterwirum Jeronimus[1)] und dit in verscriunge to Loppersum gedaen, daer die Stadt ock vier bij stellede. Dusse to Gronnigen comende, vracht Verdugo offte men sulven weder scattinge verordende weren, diewile tot verlichtunge der meente twe maendt betalinge uthdielet worde und Taxius to Gronnigen anquam um des to verrichten. Overst het worde tot die achterstallinge geduydet, um die to verlichteken und mogen nichtes widers verrichten. Hiermede worde die meente gestillet, getrostet und weder tot arbeit bemodiget[2)], daer nochtans Wigbolt Iselmuyde to Beem eder Schultinck[3)] alle sijn koygen vercoffte und landen verhuerde, umdat alles verscattet worde und enige inval bevresede. Want die biesten seer duer weren um die grote starffte und krancheit der longen, die alnoch in

[+]fol. 387[v].

1) Hieronymus Eysinga.
2) H.S.: benodiget.
3) Wigbolt van Iselmuden, heer op Schultinga te Bedum.

Oestvreslant ock swevede, und muchte een koe gelden 18, 20, 24 daleren. Die perden nae advenandt van 60, 70 daleren, die niet edelingen weren.

Den 4 Aprilis wort publice ommegedragen, dat 1 placaet des graven van Lycester over alle cophandel, hoytevaerers, handel und wandel myt den vijandt verboden, in alles affgesecht, den ingesetenen und onderdanen myt lijff und gudt tverleesen, anderen und vremden myt verboerte van scyp, gudt, karen, wagen, wissel und gelt. Soe na den vijandt begrepen worden die personen alleen vrij gaen laten, ock na Spannien und Portugal niet trachten, wat tot victualia und scepen dienstlicken wesen konde. Waermede to Embden die scipvart slap worde und noemeden den Engelschen allen hoytevaerers, want sie hoeren[+] waren vrachten na Spannien, behalven granen und weder beladen worden tot ongedult van anderen steden[1)]. [+]fol. 388.

Nyet weinigher wonderlick als geluckelick, dorch Godt allene gelinget die eerste anstoedt der Engelschen tegens den Spangerden voer den stadt Grave in Brabandt, van hartoch van Parma hart belecht und gesloten twater, und dat alsoe 1100 mannen und 80 ruyteren niet allene affkeren 3000 tvoete und 40 tpeerde, als in een broken waterich landt wesende, dan gewynnen ock twe scanzen und ontsetten, doen vrij worden den stadt Grave van die belegerunge, want grave van Muers und die cornel Norwys allene myt 300 mannen in der nacht den vijandt versoeken und maken omtrent een nije scanze, velitieren und scermusselen dapper und lange tijdt tegens den vijandt, die seer onduldich was um den vijandt soe nae tlijden. Alsoe dat die Engelschen seer moede worden und wanhopeden und dachten van accorderen und niet tstrijden, des den overste seer myshagede und smecken und dwingen to vulharden, want sie wysten een seker ondtsedt van und dorch den graven van Hoenloe, die dan na den middach umtrent myt 800 tvoete und 80 peerden den vijandt onversiens antastet, die nu sick tot ontsedt der sijnen myt 3000 doer een waterych landt tvoete hadden

1) Vgl. boven, blz. 259, noot 2.

begeven. Und weren daerbij des heren van Arenborchs soen und Holtepenne, myt andere Spansche capteinen und oversten, die alhier een naem maken wolden und ock vornempsten bij den hartoch van Parma volck. Alsoe die andruck hefftich was, soe was die plaetse becommerlicken up een dijck, an den Maese enersidts und anderssijdts het hoege water over landt. Daermede geslagen worden 1300 van den vijandt und worden gecregen 13 golden ketten und die anderen meest verdruncken, daer Norwys wol gewondet ys worden, und ock sommigen sijner verloren, het velt ingeholden, und ys die vijandt verweken van de stadt, want daer ock twe scanzen ingenomen worden und geopent. Dusse anslach ys onder dusse 3 capteinen hemelicken geholden, want Lycester bij den grave van Muers in Utricht to gaste geladen und wol tractiert, und daerna die hoepluyden up overblijffsel genodiget, ys die Grave und dusse 2 capteinen ilendt up hoer plaetsen an hoer volck vertogen und den gevolget und wordt geholden, waermede grave Hoelloe seer vermaret ys worden, und die anderen geromet, und Godt[+] die ehere tobehoert[1)]. Dusse Arenburch soen verwachtede hoecheit bij dusse sake und Spangerden, die moder was in voertijden seer den religioen togedaen. Overst nae Arensborch doet Johan Linge[2)] worde des vergeten und toch na den Pauwest to Roem und worde vor hartochynne verhoeget, um dussen soene tverheven und men vermeende stedes he solde weder stadtholder over Vreslandt gestalt worden, daer Verdugo nu den titel to Gronnigen alleen behilt. [+]fol. 388[v].

Dusse den vorscreven nederlage gedachte Verdugo woll besettingen in Gronnigen thebben, versocht die sloetelen van den porten und begaet die ronde, will die wacht verordenen. Overst die gilden setten sick daer dapper tegens, weigeren besettinghe, dulden sijn gebeede weinich,

1) Vgl. over het beleg van Grave: Bor, II, 707 vlg. en de verdere bronnen over dezen tijd.
2) Johan van Ligne, graaf van Aremberg, sneuvelde in 1568 in den slag bij Heiligerlee.

want hoer vrijheit belovet was in Jochum Ubbena tractaeit, in Spannien ghegeven[1]. Des worde gedrouwet Dam weder to bevestigen tegens den invall der Engelschen, die alle hoer anslagen nu konden verdecken, want die Staten, scorteldoeckheren[2] als voele regenten, weren nu aff. Hieromme worden die soldaten nu int landt geleydet als Prenger, nu weder uthgevueret dorch Taxium. Dan alles voergeves gebleven bys tot den Mey. Als die nederlage geschede in Paesschesdagen, den 4 Aprilis[3]. Ock worden die soldaten betaelt van Verdugo, want Omlandt niet meer vermochte, als van 70 gulden 500 gulden to scattinge betaelt was in dit verleden yaer 85 tot Ludgeri[4] anno 86; und worde gesecht lenunge twesen van 2 maent, mogelicken um williger tegens den vijandt tvueren.

Die vorige ontsettinghe des stadts Grave up den 8 Aprilis woerde noch meer geromet, dat daer nene 200 Engelschen gebleven solden sijn, dan Norwys wol bena gevangen weder ontsedt sij worden. Want Scenck sich uth een bussche in hinderholt gelecht den vijandt meest ingedrongen helft und doen verlopen und gekylet[5] hefft alles, tot dat daer 2000, anderen 1400 jae 4000, in diepe kuylen sijn begraven worden, gelt, golt, sulver becomen und sindt die Spangerden upsneden, want sie golt insloken hadden.

Uth deses worden die gilden to Gronnigen noch meer uproriger und stolter tegens Verdugo, dat eenich Spanger begrepen worde, die die loese[6] gewaer was, und all savents begrepen, umtrent 9 uren myt den sijnen to poerten uth musten, in alles nene besettinge inlatende, dan wonschen liever die Staten noch weder. Alnu laet Verdugo aff die Gronniger confiscatie over der Reformierde guederen und stellen sick tegens den incomende vrundt-

1) Het privilege van Philips van 1582.
2) Vgl. boven, blz. 283, noot 3.
3) Paaschmaandag.
4) 26 Maart.
5) In verband met het volgende te lezen: gekuylet.
6) Wachtwoord.

licken, vermeren hoeren wacht, hadden woll to Adwerick up den Elve vole ossen gecofft um tweyden, dat nu besorgunge[+] makede. Onder des lichtet Verdugo und Taxius hoer knechten uth die Ommelanden, laeten die scattinge aff twe maendt, als men beloveden. Hartoch van Parma verlat Nuyst weder und starcket sick weder voer den Grave, daer hem voel an gelegen was, soe an sijn sijdt queme. Nimwegen worde in benoutheit bevonden, als in 8 dagen nene broet bynnen vercopende. Und worde tovuer van Oldenborch und Bremen verwachtet, want die Emse nu seer bewaret worde dorch here Johan Rengers to Helm, superintendens des scanzes und orlichscepen. Daer Johan Garbrans myt ander twe ock comen was den 25 Aprilis und die Wedzert ock vermodet worde tsluyten. [+]fol. 389.

Die soldaten bisher up den huysman ingelecht sonder raedt van junckeren, gemeenten und raedt, worden Ocko Vrese knechten genoempt; den 21 Aprilis to Hinte gemulstert und 1 edtmael ingelecht aldaer, tot 250 hoveden, worden den 23 na den Knock weder gesandt sonder orsake, sonder gelt, in commissie privande scaffende. Dit verdruit den meente, junckeren und den burgeren, warnen den grave Edzart voer wijder onvrede, gelick ock die vremde predicatie geachtet worde und nu myt pasquillen bespottet worde.

Den 21 Aprilis compt Hindrick Paulinus secretarius, tegens juncker Onno angeholden, weder to Embden, niet sonder spoetreeden voeler luyden. Und worde benae een sprickwordt gemaket: Embder gelove, Embder trouwe, dat na dussen nemandt in commissie solde willen vertrecken, noch onseker sijn sijner besoldunge und ontvrijunghe. Trecket daetlicken na den graven Edzart, den droste meest bedacht holdende.

Alnu worden die hoytevaerers bij namen nasocht und sommigen begrepen, jae die scepen prijsen geacht, de vercofft weren und begrepen worden, daeronder Willem van Solwert ener als een kundtscapper tegens den orlichscepen uth Embden an den vijandt tbrengen, dusse an[1)]

1) D. i. tot halsstraf aangeklaagd.

den hals beclaget. Eylart Alma ilet na den Knock um[+] enich kleine sake, beyegent juncker Onno, wordt daer ingesloten, na Westerlandt gevuert, angeclaget und tot justitie gestalt, gelick anderen, die nu tom diel am den hals gerichtet worden to Hallum[1]. Und an Alma meest vorcoep in die Ommelanden und Oltampt gedaen bedacht worde, myt orleff der Hollandtsche und Wesfresche capteinen, und hem een grote scade nu brochte. Alnu musten die Spansche voert nene granen uth Embden verscepen, soe to Hamborch und Lubich tegens placaet gedaen und myt gewalt dachten tvaeren um Scotlandt und neit doer die Hoveden[2], um solt thalen, und was een grote vracht tverdienen. Dan van volen geacht worde niet sonder verluss van scip und gudt gesceden solde, want die thorustinge der Engelschen was noch eerst to water und neit to lande, dan worde nu ruchbaer uth Duyslant, Denemarcket. Und de graef van Oldenborch starckede sick noch in sijn landt sonder geruchte waerto. Daer dan wol 4 tonnen goldes to lopgelt verspildet worde. Und in Franrick die Hugenoten die overhandt behilden und Camerick ingenomen[3], tot vrede genodiget worden van den Koninck, die men noch neit vertrouweden, sonder Korvost und Protestanten vuldaet und anmetunge. Dit ys aldus noch vor Mey anno 86 gehoert und gescheden. [+]fol. 389[v].

Die predigers verbannen und uthgewesen uth Norden myt sulcke mandaet, dat nemandt solde sick hoere saeken annemen, gedencken offte nareden, bij sware pena, und sick voegen bij hoeres sectes genoten. Diesulvigen worden befraget, wat sie van der Ausbursche confessie hielden, van des D. Lutheri cathechismo, van ock het rottennust thoe Embden, als wesende een verdampte und uprorighe secte. Und mede sick vorts to lande uthwijsen laten uth enich orsake, want die ene prediger Bernardus dat vlees und bloet Christi allenthalven twesen geprediget hadde, welcke dusse anderen gestraffet hadden, und wort gehort,

1) Onduidelijk geschreven, misschien Halum of Holum.
2) Het Nauw van Calais.
3) April 1586.

dat men ock aldusdanigen process over den Embder predigers begeerden texecutieren, soe men schijne orsake crigen muchten offte der stadt mechtich worden, die men drouweden myt die soldaten, daer men nu een landtdroste[+] thoe yn eysscheden uth Sassenlandt, gelick men ock nije predigers vandaer liet komen. Und to Norden [+]fol. 390. nu indrongen tegens des meentes wille und begerendt, als: Compelle intrare, sede Hayo Ricken. Men musten den heren graven Edzart to wille wesen, die predigers musten und wolden predigen, soe Sijn Genade gebodt und behaegede. Hierto was het swijgendt der gemeente und borgeren to Embden. Jae die junckeren worden niet gehort, als dat alsoe ock in die Ommelanden myt een vendel dorch Hans van Meppen und Aylco Winckens het verdarff was angeheven, die to Winsum uthkeret, van Gronnigen gehatet, to Loppersum den hopman benae doetslagen hadde, soe he sick niet hadde verbarget. Alsoe wast hier ock balde to bevresen.

Berendt Kater als captein mede myt anderen und noch die men meer verwachteden myt orlichscepen up den Emse tcomen und ock den Wedtzeer, settede sick daetlicken voer Oldersum und soe vorts up alle plaetsen. Dit makede bynnen Embden een grote versaecheit onder der borgeren und muchten nichtes uthseggen, want die overicheit het hoytevaren gedreven hadden sulven, die stadt geblotet van koeren. Jae die Spansche vart solde ledich moten varen up Spannien, soe het anders noch alsoe worde verstaen nae het plaecaet van den 4 Aprilis[1)], und die orlichscepen myt den scanze seer scarpelicken wachteden nu dorch Rengers beveel, dat nene scepen an Embden muchten, voele als suspecten ingetogen worden, die guederen benomen worden, und endtlicken den coepvaert tosluytende, alsoffte Embden het hoechste marck geholden solde hebben und en yder bena wonschede van daer tsceyden. Want die graef Ezart und overicheit tegens die meente was, die kercke und gemeente Goedes verachtet worde und in partie getogen myt upsaedt[2)], und

1) Vgl. boven, blz. 285.
2) Met opzet, met voorbedachten rade.

die soldaten up den Knochke sonder orsake geholden als den stadt Embden to besetten, offt mysschen uth dit alles een upruer worden muchte. Daer dan die borgerije sick duldich yn makede, als alles an den sidt settende um groter quaet tmijden. Want sie hoer rijckdoem vreseden[+] und seer inbonden worden myt strengicheit des drostes, die hier to orsake sochte und sick sulven wol twachten hadde als daer buer, borger, adel, onadel und alle menschen een schow und haet todragen. Und een seer duere tijdt worde onder die meente um slapicheit der neringhe. Alsoe worde nu ock gehort, dat to Gronnigen een versaecheit erstondt um het ondtsedt des stadts Grave[1)], und den geleden scaden, dat men nu den landen und dorperen nene broet wolden tostedigen, dan allene in scanzen. Daer die mente hoer koren in Gronnigen vercofft, alles weder lenen musten und to lande nichtes ynkomen muchte. Und bisheer myt een stedighe natticheit het landt onbequem was tot nije bouwinghe und wegen onbruckelicken bleven. Nochtans alles uth Gronnigen to halen was, als het enichste marckstapel und spijscamer, ja tolcamer over landt. Daerto dan marckelicken der stadt Embden und Gronnigen hoende, dat van die orlichscepen nu die Emse gesloten worde, nichtes uplatende, dan alle tsamen bij sick verholdende, soe van Hamborch, Bremen und anders ock heerquemen, tot grote murmuratie der borgeren, jae den Emse so beleggende, dat ock to Bunde und voer Reyde scepen gelecht worden, und plunderden den Ulst[2)], des Stadt onderdaen, scoten koygen in Oltampt doet, makeden heel Reyderlandt onvelich. Want daer weren 5 potten, 3 boets, 4 raeseils[3)] up der Emse, daer Johan Garbrans als admirael noch bij verwachtet worde myt ock Onno van Ewsum up sijn egene commissioen (want he hoch lovet und achtet worde bij graef Willum und den Guberneur) die Emse

[+]fol. 390[v].

1) Grave werd den 16den April 1586 na hevigen strijd door Hohenlohe en Norris zoo al niet ontzet, dan toch geproviandeerd.
2) Het eiland Ulsda in den Dollard. Zie A.J. Smith, Het eiland Ulsda, Gron. Volks-Alm. 1901, blz. 196.
3) Verschillende soorten van schepen.

to bewaeren. Waertegens den 2 May twe voetknechten und een stadtdiener 6 eder 7 grote scepen buyten boems liggende, als Willum Borsums, Berendt Albertus, seylreede na Spannien und geweldich muntiert myt 24 stucken gescuts eder gotelingen, worden bescadiget neit tvaeren. Und alle andere scepen besloten bynnen boemts. Und boel luyden[1] upscrivende, alsoffte sie dienen solden und men sick weder rusten wolden, dat ock alnoch den borgeren mishagede und verscheiden raedes weren onder sick und meest vor besettinge vresden. Und die huysman reede seer clagede van scade, verdarff, welckes die droste[+] Occo Vrese hoer to scemp beantwoerde: Men claget nu, dan over die Goesen claget men niet, so doch dit vronden[2] sindt, men salt vorsien. Onder des ys die kercke und weem[3] bij den Knocke Betteweer heel geplundert, und verbrocken, dat die pastoer verwicken muste und sommige luyden verlopen etc. [+]fol. 391.

Den 17 Aprilis wort eerst gehort, dat die Majestaet van Denemarcket Fredericus den Majestaet van Engellandt tot hulpe affgescepen laten hefft 9 grote, wol togeruste scepen, myt volck seer belecht, um die tovaert van Spannien to beletten helpen offte den captein Draco[4] to helpe, die het eylandt Dominicam in Indien solde hebben ingenomen, besettet, bevrijet und het volck an sick gelocket tegens der Spansche tyrannie, willicken tot hem vallende, und 12 scepen upgenomen, in Engelandt angesonden tot vole milionen goldes weert, als nu allenthalven van Engellandt und Hollandt gescreven worde int yaer 1585 ingenomen[5].

Onno van Ewsum in Westerlandt myt vrouden und verlangent ontfangen bij graef Willum van Nassauwen stadtholder, wort newens anderen offitieren to maeltijdt

1) Zeer veel menschen.
2) Vrienden.
3) Pastorie.
4) Drake.
5) Drake veroverde in 1585 San Domingo, verwoestte de Spaansche forten op de kust van Florida en keerde daarna met rijken buit - men sprak van 600,000 pond - naar Engeland terug.

genodiget newens Hendrick Paulinus. Sicht onder anderen enige, die neit to seer trow und romdadich befunden was, und den Ewsum suspect eder ongunstich, secht rondtuth: Als Juw Genade myt schelmen willen eten, soe ist mijn gelegen neit tbliven; und gaet wech. Paulinus bedacht sijnde, vermeende sijner heren halven notiert[1] tsijn. Neit Pauline, het is een ander, Ewsums hoefft is soe. Want Sijn Genade den gasten nodigende myt der handt, laet den enen blijven und moet wechgaen[2]. Hier gedencket Ewsum niet, dat simulare ock bij regeren moet wesen, als in een plaetse, dar die executie cessierde[3]. Daeromme wol erestlicken to bedencken stondt, dat hoewol een onversichtiger vaken in sommigen saken nene raedt noch mate overmydts ongedult lijden can und maket, dat het myt naclagent anderen verhettiget, nochtans soe wanneer die raedt volget wordt, soe wordt die onwille gelindert offte upgeholden. Want als alman neit enes meninges ys, dan sommigen meer lieven und keesen dat beste und nuttelickes befonden sal worden, soe mach[+] men tegensprake doen. Wes ock hier to bedencken stondt. Want he ener, gevangen uth Lier gehalet, als onschuldich quijt geven muste, diewijle he allene wat gescreven hadde um tlaten doen van anderen neit sick[4], und secht noch lickewol: Mij gescut neit gelick, want 500 gulden, 1 aem wijns quemen mij to van den keerel. Wat onverstandt scade can doen, richten sommigen neit, und een blijde hoepe van gewin is wol angenaem um thebben, dan ongeluckelicken um tholden. Als sommigen gewin soeken, vynden sie scade und scande, verleesen het heele, waervan sie die naem hadden mogen beholden. Summigen mishagen hoer egen dingen um vordelshalven und willen alle dingen vernijen, umdat uth verstoringe gewin comen sall. Woe vorsichtich is die, welcker wijse radet folget und niet myt onrijpen und die sick sulven menen, [+]fol. 391[v].

1) Bedoeld.
2) Ewsum is bedoeld, natuurlijk niet Willem Lodewijk.
3) Waar de macht der regeering te kort schoot.
4) Misschien = niet voor zich zelf.

gelick ys, een onweder siende, den haven bynnen holden und anstaende periculis buyten blijven. Welcke, soe die van Ewsum bedacht hadden und die stadt Gronnigen gevolget, solder beider ongeluck gemijdet worden mogen hebben.

Die nederlage des hartochs van Parma voer den Grave myt inneminge des huyses Batenborch und Ravensteen in Cleve[1)], daer grote buyte up becomen und voele heren gevangen offte doet begrepen worden als Dragon[2)], graef Erenst van Mansfelt, Arenborchs zoen etc., welcke die eerste und een grote affbroke makede, worde to Gronnigen seer verdrucket und verswegen und makede hoer in een gemakede stolticheit alles noch roemdadich, maken hoer meygraven[3)] tot des meeste stadt tsamenstemminge van vole tunne biers, holden noch eerste myssen myt junge paepen, die gaen den 1 May als een brudtgam tusschen 2 abten. Raedt, borgeren, jufferen tot 7 paer in flueel all gekledet und behangen myt golden ketten. Daer Jochum Ubbens dochter meder was ene kette hebbende, die vijff mael ommeginck den hals. Und alsoe vort, tot vole scrijven volck to gaste geholden und offer gevende rijckelicken, dat men overal daervan hefft treden hadde. Onder des was het molt to Gronnigen weinich, die rogge niet vole, vermeende van Askendorp[4)] to ontfangen, alwaer nu die in Westphalen sulven hoer koeren behalden musten. Want men uth Embden nicht halen

1) Batenburg en Ravestein liggen niet in Kleef, maar het eerste in Gelderland, het tweede in Brabant; beide plaatsen werden op weg naar Grave door Hohenlohe en Norris in het begin van April genomen.
2) Eppens bedoelt Mondragon, die een deel der Spanjaarden aanvoerde. Maar noch deze noch Pieter Ernst van Mansfeld - zijn zoon Ernst kan hier niet in aanmerking komen - noch Charles van Aremberg, de zoon van den aan Eppens welbekenden te Heiligerlee gesneuvelden graaf, zijn bij Grave gesneuveld of gevangen genomen. Mondragon stierf den 3den Januari 1596, Mansfeld den 22sten Mei 1604, Aremberg den 18den Januari 1616.
3) Over de meygraven of meygreven te Groningen, vgl. Bos, Gron. Gild- en Stapelrecht, blz. 66, noot 1.
4) Aan de oostzijde van de Eems, ten oosten van Bourtange.

und utherigen muchten und die Embder scepen anholden worden noch in muchten, als lange hier upholden tot des amiraels Johan Garbrans ancompst. Die ock den[+] Wedtzer solden waren und beleggen, dat alsoe die copluyden den post na den Sundt senden musten, um alle scepen to warnen und anderen plaesen tsoecken. Des to Embden ock duerte makede als den last van 58 tot 63 daler brengende in Meymaent, und to Dansich 24 rickdaleren gecofft een guede coep maken solde. Ock niet weiniger worden Hollandt, Zeelandt und Vreslandt gesloten nichtes uthtlaten, dat alle cophandel styl stondt. Jae, die Spansche scepen tot 14 grote scepen weren reede und veerdich, muchten niet uth, solicitierden vaken und vermeende up hoer eventuer tvaeren myt ballast. Und benae een murmuratie make und uproer bevreset worde to Embden und nu allene den hutevarers uplecht worde; als raedt[1)] Ocko Vrese, Johan Wilken, Jacob Alrychts etc. Ock sloten hoer paelen die grave van Oldenborch und die stadt Bremen. Nu weren myt den winter alle nabueren landen uthkeret van den hartoch van Parma volck, die alles niet meer vermuchten tgeven offte tlienen, noch leger onderholden, als ock Camerick tot der Hugenoten sijdt getreden[2)], Artoes dede verwoesten und het gewas benemen. Noch was hartoch van Parma nichtes scadelicker dan dat der Staten regerunge verandert an den hartoch van Licester an raedt verbleeff, die alsoe plegede gesloten tworden, dat men alle anslagen tvoeren buyten wisten, lettende dat den vijandt scadelicken was, tolatende dat den muchte dienstlicken worden, als nu myt die licenten und uthvuer der victualien und munitien erfaren worde. Onder des moeten die burgeren to Gronnigen den Verdugo, als nu stadtholder, den wacht laten bevolen sijn und die loese ontfangen van sijn verwalder, want he na Lingen um vort na Parma treysen vermeent worde und nu in besorgunge stonde. Und weren die Engelschen alleen int velt und Licester was raedtsman

[+] fol. 392.

1) Terwijl de raad bestond uit.
2) Vgl. boven, blz. 287.

myt den graeff van Muers...[1] graef Philips van Hoenloe, Marten Scenck....[1] und overste Norys als veltoversten.

Die stadt Embden worde idtsondes den 10 Maii noch seer becommert und benout in hoer coephandel, want als graef Edzart nu bys den harvest hadde die scepen ingeholden und tot grote kosten gebrocht und alnoch leedt weder torusten na Spannien tvaeren, reedt wesende tot[+] 15 stuck, und vole duyseden verspildet in privande, touwen, anckeren und tymmeringe myt besoldunge der boesluyden, welckes in een scip bedroch 800 gulden 1500 und 2400 gulden, soe worde des weder affraden und gelettet durch den raedt, droste Occo Vrese, Johan Wilcken sonderling, die sulckes to Adwerick in tegenwordicheit der scipperen affreden. Bij graef Edzart wort besloten noch 8 dagen styl tleggen. Und wordt niet anders verstaen, als heel geweigert die grote scepen niet tmysten, und noch soe voele boetvolck van die stadt tlaten, soe men sie van noden hadden, all solden die borgeren den bedelstaff annemen und der borgeren lasten onmechtich worden tdragen. Soe worde nochtans bevreset, dat men besettinge in der stadt Embden begeerden intlaten, als die soldaten van den Knock, hetsij dat men vreseden voer des graven Johans doet, die swack was, offte den Parma wolden inlaten, die reede 2 bende ruyteren als roede und blauwe vanen to Askendorp und Reen[2] gesonden hadde, um alle die koeren und waren vandaer na Gronnigen to vrachten und convogeren. Daer sick die Gronniger up verlieten und hulpe setteden, soe sie den vijandt verwachten musten, die noch myt 7 scepen up den Eemse und 2000 mannen komen worde. Dat ock den stadt Embden ongherne dulden musten, als bevreseden noch een swarer quaet offte overlast van crijch eder besettinge jae upruer, want den raedt meest het hoytevaren geweten worde und gheerne solden tom straffe getogen worden van het pobel. [+]fol. 392[v].

Die raedtslagen to Embden um vorscreven staltenisse

1) Een woord opengelaten.
1) Een woord opengelaten.
2) Rheda of Rheden aan de Eems.

was middelar bedeckt, daer nu 4 borgeren als commissarien uth Gronnigen hem bevlitigende den tovuer to bestedigen, onder welcker was Landtslot und Jochum in den Paw[1)], myt todoen des Berendt Mullers. Dusse raden und holden tsamen, die ene holdt an bij den hopman van den Knock und versorget alles wol, als die anderen 3 tunnen als botter na Adwerick in cleine scepen vor den Nijenposte uthstedigen, soe anders neet een tunne rogge uth muchte, dan allene ½ tunne, und ock neit na Vreslandt reysen, trecken und scepen musten. Men vermenden, men solden den hopman na Reyderlandt senden tegens die ruyteren quasi. Under des wordt die geleyde und convoyge beveerdiget um den 4 borgeren myt hoer waren uthtvueren, want sie den droste und hopman seer familiaer und vrundt weren. Onder des soe hefft Verdugo sijn trommeter an graef Edzart um den stroem, als men meent, to doen bevrijen. Und ys up den 15 Maii een landsdach anstemmet, als men nu reede verwachteden den commissarien van Licester, den Engelschen voer 2 yaeren hier gewest bij den Grave, um twillen weten vrundt offte vijandt, anders solden nene scepen mogen[+] upcomen, daer men sick doch reede starckeden myt orlichscepen um den Emse intholden. [+]fol. 393.

Midderlertijdt laten niet afft die olde verharde hoytevarers tovuer tdoen na den vijandt, want die duere tijdt groet worde und gewyn geven konde. Dat in Hollandt tunnen myt spijckeren belecht, onder myt botter vervullet; in Vreslandt to Bolsweert een borgemester 100 vat botters scepede und scyp boven overbonet[2)] myt stoffkalck overladen worde. Und tho Embden botter, solt, rogge tho Nyepoerte uth ter moelen gesonden worde und in huyss versteecken, anderen rogge und solt up bonen buyten poertes voerende des nachtes na den vijandt tovuert worde. Daer Landtsloet mede dienet worde niet sonder des raedt weten und wille. Dit gaff sommigen hopluyden buyte,

1) De Pauw was een herberg, gebouwd tegen de zuidzijde van het Raad- en Wijnhuis te Groningen.
2) Overzolderd.

den autoren den galge in Hollandt, to Embden dat nu to Oesterhuysen die orlichscepen hoer soldaten uthleeden in die wacht und voer alle zielen, bet to Dornwort und Neess, die zielen bewaert worden. Alsoe doen und waeren ock die uth Nuys[1] den landtstrate na Antwerpen und slaen het convoy, becomen voer duyseden in sulver, golt und smijde, dat voele hondert duyseden wert was und to Coln een grote weeclagen makede. Daermede hartoch van Parma und Beyger[2] gewaer worden, wat an Nuyss gelegen, wat he vor den stadt Grave verloren, und nu sijn fortuyn misten muste, bys die Engelschen sick int velt gelecht hadden, noch alleen und swack wesende und van yder kleyn achtet worden, sonder Duytschen nichtes tvermogen, jae teyn Spangerden wolden 100 Engelschen jaegen. Alsoe verwachten die rode vaen to Askendorp und Rheen niet lange, uth vrese van Schenck, die in Stycht sick begeven hadde, und na Vreslandt verwachtet worde vor Gronnigen. Daer men nu guederen up vercofften, Gronnigen in dre maent, van Mey afft, Engelsche twesen, und die Ommelanden open twesen, als 100 punte suete keesen, die daer 4½ gl. keese gelden, myt 20 tbetalen, und andere dingen in gelick, ock up 3 yaeren.

Dit yaer 86, soe ock het yaer 85 van Augusto een gans verdarfflicke tijdt blefft tot den April, worde alnoch wol seer gedacht blijven om sijn grote kolde willen, dat noch gras eder loff, noch boemen sick tijdtlicken uthlieten, und dat ackerbow ganslick commerlicken vallen worde, want winterkoeren ovel dijde, het sommer qualicken bearbeidet[+] worde, die eckel wijn, boemvruchten vercoldeden, noch in den 15 May niet seer blossemeden, ganslicken contrarie des vorigen yaers. Daerto die scipvart seer gelettet, upholden und gekeret worde, na Spannien und Oesten, und grote perikel to zewaer to wachten was, und worden die Embder scepen vole over een maent bij

[+] fol. 393v.

1) Neuss was in het begin van 1585 door Nieuwenaar veroverd. Vgl. boven, blz. 112. Den 5den Augustus 1586 werd de stad na heldhaftige verdediging onder bevel van den jongen Herman Kloet door Parma zelf weer veroverd.
2) Keurvorst Ernst van Beieren, aartsbisschop van Keulen.

Loegen upholden, want die amirael Johan Garbrans und sijn hulpe nicht konden uth het Vlij ancomen. Een scip to Embden worde van Berent Albertus in sijn scade und liggent berekent, bys den verleden harvest, tot vijfftein duysent guldens in vrij gelt allene in solt, want eenhondert solts 7 last konde gelden 60 punt, dat ys 360 gulden. Und soe weren daer nu 15 scepen, die na Spangerden ileden, und lettet worden und alsoe ock die anderen na Oesten, want die rogge daer coefft konde worden um 24 rijcksdaler und golt nu 60 daler to Embden, licht geldes.

Hoewol to Embden een landtman niet een vulle tunne rogges muchte uthgestediget worden, soe scouwet nochtans die overicheit neit den 4 Gronniger, als den Landtslot, een spolmans soen, und Jacob in den Pauwe etc., 9 wagenen myt rogge geladen laten uthvueren up Heren Hemelvartsdach[1] in tunne voer botter gerekent. Und to Wirdum[2] besien und erfaren van den voetknecht sulven, dat yder wagen up hadde 5½ tunne, die daerna up 8 wagen geladen sint; want die wegen daer dichter sindt und tscepen gewaret worden, dan neit verwachtet. Dan na Hemelvartsdach[3] 3 wagenen to Hinte begrepen, die vierde ontreeden, sendet die droste Occo Vrese sijn borchknechten na um to wedernemen van die 4 orlichtscips soldaten uten den Gredt. Overst Onno van Ewsum worde noch verwacht myt 250 soldaten. Dit muste die hele borgerije vergelden und hoer scepen misten und die scipvarten laten still holden. Jae, onder des was to Lier, Wener und Jemmigen grote benoutheit in broet, rogge, molt und anders tot weclaget des meentes. Niettmyn worde die huysman thoe Knock myt omleggende kaspelen van die soldaten seer becommert und bescadiget und spareden nichtes an scapen, kalveren, suvel und anders, alsoe dat die meente und juncker tho Rysum daertegens myt wapenen upsetteden und alles clagens bij den droste niet angesien. Gelick ock die Ubiquitist prediger Hesshuysius

1) 12 Mei.
2) In Oost-Friesland.
3) H.S. heeft hier en eenige regels tevoren: Helmelvartsdach.

niet achterleet, die meente Goedes und kercke to Embden[+] myt Turcken, Juden to verlicken und tholden, alsoffte men sochte uproer und verstoringhe antrichten, als to Norden die predigers uthdrivende, den borgeren ganslicken tot placet bedwongen, niet voel anders dan die Spansche inquisitie gewonet was. Alnu um dusse orsaken worde het gasthuys swack um den armen tonderholden, alls alles voerige und tegenwordige vorraedt uthkerende und nije collectie doen musten na den anderen, die den voer Paesschen versammelt, nu den 18 Maii weder versochten an alle borgeren. Als van den cophandel gekeret und als Turcken geachtet den segen ock onwert was. Dit verglickede sick seer myt dreer luyden dromen in ener tijdt, nochtans verscheiden van plaetsen. Als een kindt van 6 yaren secht smorgens tot sijn vader: Lieve vader mij hefft soe qualicken gedromet, als dat wij alle van hier vertrecken musten na Bremen tot onse broder Leonem. Christus[1)] was geschenen in den tempel twesen und den predicatie verwachtende, kumpt Johan van Pilsum, seggende: Lieve broderen, gaet vanhier, het predigen ys ons verboden; und wenede seer. Ock mij sulven erfaren, dat die armeplegers hoer armen den borgeren to huys sendende, clageden, sie hadden nene vorraedt meer und musten het gasthuys sluyten. Dit ys geschen umtrent Januario anno 86, nu in dusse tijdt willen neit verswigen.

[+]fol. 394.

Onder des holt die gubernuer Lycester een strenge ordinantie van nene uthvuer tdoen, dat ock solicitieren suspect und criminael achtet worde, als horen naemen antekende, und hoer intentie vragende, seede: Sie weren verraders des vaderlants offte wolden worden. Und makede dat 1 punt botters 1 stuver golt. Als he eysschede twe tunne golt des maents uth Hollant, Zeelandt, Vreslandt, Gelderlandt, Stycht, worde hem 3 tunne golt boden. Antworde: Hebben gij so gelt, soe hebben gij qualicken regeret, ick begere neit meer[2)]. Und dit quotiziert over die provintien, sal Westerlandt des maents upbrengen

1) Dit woord staat er niet duidelijk. Men kan ook lezen: Ains (?).
2) Vanwaar Eppens dit vreemde verhaal heeft, is niet na te gaan.

+ 25,500[1] gulden, daer Amsterdam gestalt ys up 26,000 gulden. Dit worde in Westerlandt alsoe gesammelt, die huysman solde betalen 2 stuver Brabantsch van een ko[2], des maents ock twe stuver van pundemate bowlandes, und anders niet. Daerto alle kophandel solde betalen van het coepscat die twalffte pennygen, waerbij die bieren und wijnen accijss ingestelt, worde vermode(t) wol meer tmaken als dages een duysent gulden, dan wol twe. Daermede worde nu des Gubernuers regement verwachtet und een commissarius gesandt na Oterdum um to betalen und nije eedt tstellen. Und was up laesten landsdach besloten, waertegens die Ommelanden to die 3 pennick behorden gerekent tworden. +fol. 394v.

Captein Scenck sumet ock neit, holt guede kundtscap, wachtet up den vijandt, die nu allenthalven myt convoy sijn victualia halen muste, ock int leger vor den Grave, alsoe 117 ruyteren besettet hoer geweer affleggen moeten und het convoy verlaten, alle tot in Scencks gewalt overgaet. Dit sulvige worde ock van Onno van Ewsum verwachtet twaeren, want van Bremen, Oldenborch na Haeselungen[3] alle waeren, rogge, solt overvueret worden over den Buertange na Wedde, tot vole lasten, myt 30, 40 wagenen na den anderen gaende, want die Embse heel gesloten, nichtes uth Embden muchte gehalet worden. Overst Onno worde noch meer verwachtet dan tromen voer den doet, und worden soldaten van Johan Rengers angenomen tot sijnen dienst. Als der canonicorum und papen hoven, huysen und dorperen om Coln van die van Nuyst verbrannet worden und grote buyten den copman affgenomen, was to Coln nene kleine murmur omme die papen halven, in sulcke dueren tijdt, dat 1 maeltijdt gerekent worde 12 widtspennygen[4], myt wijn und broet die meeste luyden leveden und myt water

1) In dit cijfer is doorgehaald en opnieuw geschreven, zoodat het getal niet geheel zeker is.
2) Waarschijnlijk van een koe. Dan zou dus een belasting op het hoornvee zijn geheven.
3) Haselunne in Westfalen.
4) Witten of witjes, zilveren muntjes ter waarde van een plak of duit.

koleden; 1 broet van 10 punt 1 leuwendaler gelden muchte. Und vermodet, dat Parma nene 2 maent solde int velt vulharden konen, die alnoch vor den Grave sick erhilt und gescut 12 cartouwe vueren liet, als sijn hoen willen wreken. Nochtans sijner wol gewogen in starcke, besettinge[+] und privande. Onder des worde dat tolhuys up den Rijn[1)] und Mase bij Nimwegen ingenomen, des Beygers lutenandt gevangen und sommige scanzen verlopen van den sijnen etc. Dit uth kundtscap der breven uth Koln den 14 Maii. Nu was die eerste natuerlicke meyregen und warmte, tot hoepe enes godes tijdes, soe dar vrede were. [+]fol. 395.

Nu dusse tijdt worde bevreset die doedt van gravine thoe Eesens, des graven Enno gemaell, als int water beswacket[2)] und 3 kinderen moder, 2 dochteren enes soens, nu laesten verstorven[3)]. Overst meer worde besorget des graven Enno stolticheit und overmoedt tegens sijn onderdanen und den junckeren. Soe ener geloeffwerdich bekennede, als dat twe ingesetenen sijnes herscapies, die ene onder den juncker tho Dornum, die ander to Esens, tegens den anderen tclagen hebbende, solde na manier des rechts behoren voer den juncker angeclaget tworden. Dan sulckes affgestalt, wort voer den Grave to Esens gecitiert und peremptorie vociert in een mandaet. Welckes die beclagede an den juncker versokende, offte he des lijden und tolaten konde und he sijn scade und ongenade des heren mijden muchte, wort hem andtwoerdt: Neen, men wolden hem darvan bevrijen. Diesulvighe ghedagede up enich tijdt to Esens comende, worde aldaer anholden und 200 rijckdaleren moten erleggen, offte yaer und dach

1) Bij Lobith, welbekend in de veldtochten van 1572 en 1672.
2) Waterzuchtig.
3) Graaf Enno III huwde in 1581 Walpurgis van Rietberg, erfdochter van Harlingerland (Esens). Zij stierf den 20sten Mei 1586 kort na de geboorte van een zoon (Johan Edzard). Men mompelde, dat zij was vergiftigd. De echtgenoote van den burgemeester van Esens, Christina Euken, en hare beide dochters werden deswegen als toovenaressen den 27sten Juli 1586 na eene gruwelijke foltering verbrand. Vgl. T.D. Wiarda, Ostfriesische Geschichte III, S. 161 en 163.

gevangen sitten. Des bedwongen to betalen, want ock teyn junckeren hem niet bevrijen solden, sedde graef Enno. Claget des den juncker to Dornum, die, ock tot sick nemende ener der Knippesen[1)], versoken van graef Enno wederleggunge des geldes und verhoer der sake to dulden, und die heerlicheit to Dornum niet becorten. Ja, antworde graef Enno: Het ys duslange alsoe gedaen, dan niet vortmeer, want wij willen regeren und neit gij, ock hebben wij den konick van Spannien voer ons, den wij gesworen sindt in Esens als sijn leendtgudt, die kan ons wol beschermen. Daer nu sommigen up antwoerden: O hillyge graef Edzart. Und sulckes worde noch meer befunden in anderen stucken.

[+] Den 22 Maii wordt erfaren, dat des Koninckliche Majestaets van Denemarckets gesande in Vranckrijck sij nu wederomme doer Bremen gereyset, den konick van Vranrick sulven ock in den slaepcamer gesproken und, ilede seer na Denemarcket, betuygende, dat die vrede heel aff was und tom sware krijcht streckede. Und sommigen ridtmesteren an sick holdende und die frontieren warende in Lotteringe, worde allene van die Evangelissche ingcholden, als dat sie neit dienen solden als die graef van Barbi[2)]. Und die Keyser wolde weder nije rijcksdach stellen. Daer nu ock die cancelar van graef Edzart, Muller, an hartoch Julium[3)] und an den Keyser ilede uth des drosten worde to verstaen, dat graef Edzart alhier hulpe besochte und die Emse wolde bevrijen, dat men ock in Westerlandt wat tdoen solden crigen, als tot Starckenborch huysfrouwe seggende: Sie solde niet to vroe uth Oestvreslandt vertrecken. Daer men alnoch het vendel knechten to Knock sonder gelt uphielden, und seer riepen um gelt und van den droste nu voer den duvel wonschet worden, van den scanze Oterdum voer wantluysen bescempt worden, den huysman heel verterende. [+fol. 395v.]

Alnu was het tovuer uth Bremen, Oldenborch groet

1) Heeren van Knyphausen.
2) Wien Eppens met dezen graaf bedoelt, is niet duidelijk gebleken.
3) Van Brunswijk.

na Lingen und Gronnigen, konden in 4 dagen overtrecken und gaff een grote ondtsedt to Gronnigen. Nochtans was 1 stuver broet 1 punt swaer, 1 mudde 14 gulden arens. Und Cleve muste sijn steden und havens[1] sluyten um duere tijdt. Wat wordt sijn, soe die Wedzeer ock belecht worde myt Hollandtsce scepen, die duslange int Vlij verbleven weren um den tegenwint?

Ock alsoe kumpt to Embden an die amirael Johan Garbrans uth het Vlij, over wat, myt jachten, und die gesande commissarius Wilhelm Eherle[2], soe voer 2 yaeren hier an beyde Graven gesandt gewest, und nu to verglicken um den tovuier, scipvart und hoytevaren afftscaffen, dat sommigen verstonden als die neerungen den stadt Embden tonthaelen. Dan den 19 Maii up Klonderborch[3] intreckende, laet die heele raedt savents bij hem benodigen, dan erschijnen niet meer dan Claes Horne, Onno Tyabberen und Hindrick Paulinus. Und wort Frans Vrese ilendt an graef Edzart besonden, to Esens wesende bij den swacke gravinne van Esens, und kumpt weder des[+] anderen dages, dat Sijn Genade to Embden wolde comen. Alnu kumpt Johan Wilken in persoen, bij den commissario Wilhelm Eherlee voel vorwendende. [+]fol. 396. Wort beantwordet, he hadde myt hem noch droste neit tdoen und wolde ock hoerer niet verstaen, want ick verstae, dat gij die mesteren sindt van hoytevaren, ock libertineren, nene religie hebbende, daer landen und luyden mede verdorven worden. Nu was ruchbaer up der straten uth verscheiden breven und kundtscapen, dat die stadt Graeff niet allene up Paessche avendt und dach ontsettet und geprivandiert was, dan die vijandt geslagen, scanse ingenomen, und nu een scanze dorch Spansche overlopers gesprenget were dorch 80 tunne pulvers. Item die stadt Nimwegen, in uproer gestalt, een borgemester doet, van Licester sij berennet up den Betuw myt 4000 tvoet und 2500 tpeerde,

1) Rivierhavens natuurlijk.
2) William Herlle. Vgl. boven, dl. I, blz. 590, noot 5.
3) Vgl. boven, dl. I, blz. 104, noot 4.

und Sutphen in grote benoutheit sij, ja Carpen[1] verrasschet. Om Coln alle papen huysen, dorperen tot 26 verbrannet. Ock in America van captein Draco grote victorie in 4 eylanden, die he animierde und armeerde myt ontlichtunghe van der Spansche tyrannie, und sommige steden, havens reede besettet hadde, und noch hem 24 scepen togesonden worde uth Engelandt. Und die Spangerden van Indien eder America ontwaere to Cuba niet meer zegelen solden konen und alsoe die rickdoem verloren solden hebben. Dit anders meer worde voel gesecht, dan niet alles gelovet[2].

Daermede doet die amiraell Johan Garbrans noch daetlicken niet allene die angeholdene scepen verbliven, dan keret ock alle uthvaert, tovart up Embden, torff, holt, rogge, broet, daer Rengers up pasboerten vergunnet hadde, jae scaepen eder lammeren uth Reyderlant und marcketgudt na Norden tsenden, als up Pinxterenmarcket[3]. Dat nu alles reede verduerde to Embden, die torfft 1 corff vul van 2 stuver tot 3 stuver, 1 waem[4] holts van 2 daler tot 3 daleren. Und sommigen uth den raedt vorsorgeden sick myt 3, 6, 8 waem holts, alsoff langer weren solde.[+] Und Ocko Vrese rede gesecht: Die orlichscepen worden wol balde anderen mesteren gewaer worden und in Westerlandt niet seker genoch blijven, men solde soe niet na Westerlandt intrecken. Als Starckenborchs huysfrowe verstaen hefft. Ock neittmyn blijfft het vendel knechten sonder gelt myt ongedult up den Knochke geholden, voer wantluysen van den soldaten geachtet. Eysschen gelt, daer meente noch nichtes to wiste offte enich consentierde, und secht Ocko Vrese: Willen sie lopen, sie lopen voer den duvell. Ock leggen sick 1 bende ruyteren van Askendorp in Oltampt to Finzerwolde, hetsij tot verwerunghe offte to convogeren, als 80 perden voer jungen,

[+] fol. 396[v].

1) Of Kerpen, stad in Gulik.
2) Vgl. boven, blz. 292. Dat ‘niet alles gelovet’, was zeer verstandig van die Van Emden. Niet alles was ook waar, wat men van Drake's heldendaden hoorde.
3) Pinksteren viel in 1586 op 22 Mei.
4) Vgl. boven, blz. 272.

onvermodigen, bevonden. Den 23 Maij comen die grote scepen up den Eemse, setten sick bij Loegen, laeten het Engelsche vlagge vlegen, laten buyten verbliven 8 Engelsche coepvaerten tot tijdt der verhandelingen. Onder des blijfft die tovuer niet achter na Gronnigen uth Bremen und Oldenborch, soe die tovuer was na den Wedzert, wes ergens worde uth gestolen. Daer Onno van Ewsum uth Westerlandt komende begrijfft[1] botter onder torff verdecket, gelick die in Westerlandt 125 tunnen myt kalck belecht hadden to Bolswert und voer Sloten begrepen worden buyten zieles. Alnu worden vrij gecandt Eylart Alma van Onno van Ewsum und anderen uth Lier up een borge, ter tijdt beter bewijs voergebracht kunde worden.

Tho Delffziel worden uth den Dam ingetogen Derck Huygen huysfrouwe, Claes ten Buers dochter, uth anstopent des Aysse to Wartum swager, want die gunst neit groet was umme dit hilck[2]; daer ock bij was des Gert Potters huysfrouwe; hoe[3] Derck Huyge to Ottum[4] wonende nene dienst hadde, meer na den sidt inclinierde um sijn bedarff und geschefften, dan den onsen angenaem offte seer gunstich, und in grote verlopen getogen was.

Den 18 Maij sendet Verdugo uth Lingen sijn posten und boden um sijn huysfrouwe myt alle bagagie thalen laten uth Gronnigen, alwaer mogelicken dusse roede vaene[5] up affgesonden und verwachtede to Reen, Askendorp und nu to Fynserwolde. Dan wort doet befunden und van den levendt ontscheiden in sijn afftoch und affwesent, und die post weder gesandt, wort geboden, men solden[+] na behoer het lichaem ter aerde bestedigen. Die Stadtholder was daer niet, daeruth presumiert, dat he mede voer Graeff[6] were ommecomen offte na Parma verreyset. [+]fol. 397.

Den 21 Maij beyegenen die commissarius und amiraell den anderen up Nesterlandt, uth Embden myt een yacht

1) Wordt meester van.
2) Huwelijk.
3) Waarschijnlijk te lezen: ‘hoewol’.
4) Vermoedelijk Uttum, een dorp ten n.n.w. van Emden.
5) Zie boven, blz. 296.
6) Grave. Verdugo is inderdaad niet voor Grave gesneuveld.

gehaelt, die niet bynnen boems muchten comen, als wol die malecontenschen deden. Daer Eherlee[1] ser onwillich in was up den boemsluyter, die anders niet georlofft worde. Men verwachtede den graef Edzart nu to Embden. Somigen twivelden an sijn tocompst, und men seede, dat die commissarius allene 8 dagen bestemmet were to wachten offte solde weder vertrecken. Nu wolden reede die boesluyden varen na Spannien offte gelt hebben, und worden tot den Maendach upholden um die halve huere to geneten. Und drouwen den droste dapper, ja den doeren uptloepen und also die knechten up Valderen tleggen, die ock upsolden offt gelt eysscheden, eder verlopen musten.

Als graff Edzart to Embden Pinxteravendt den 21 Maii worde incomen, ys die gesande balde weder to Eembden van Nesterlandt, und blifft die anholdinge der scepen even strenge und die borgeren hopen und vresen seer, woe dit affgaen worde, soe die borger muchte gehort worden und tspreken georlofft. Myt den grave Edzart kumpt yn die hoeffprediger M. Godtfridus Hesshuysius, niet sonder ongedult der borgeren.

Up dusse dach, als die hopman bij den Grave west was, leggen sick die soldaten to Larrelt voer Embden und stellet sick die hopman und vendelekar, offte die soldaten overmodich het veindel an sick genomen hadden und weren sonder hoer beveel. Und gaen to Larrelt versien und spreken ten besten, dat men den huysman gerne wolden versconigen, die sick wol to weer stelleden. Dan ontwickende verlaten malcanderen und dencket en yder um sijn huys, und worden daer belettet 6 up 100 gras landes, daermede sie den stadt Embden aldernaest weren.[+] Tusschen Borsum und Embden wort ener uth die Ommelanden benomen 14 daler, twe handtscryfften gescoret van soldaten uth den scanze, soe men seede. Aldus worde en yder bevreset ock buyten Embden tgaen. Wat wort sijn, soe Onno van Ewsum sick ock wort sien laten, um sijn scade to versoecken tegen den jegendiel uth Embden, soe he nu den 22 Maii kumpt up den Eemse umtrent

[+]fol. 397[v].

1) William Herlle. Vgl. boven, blz. 304.

middach und settet sick up den varsche Eemse, soe men secht, myt 200 soldaten up 2 potten, een besonder commissie hebbende van den gubernuer Licester. Allnoch was die borgerije seer styl und duldich, clagende, dat men verleden harvest to vole onderstaen hadden myt die gedane torustinge. Sommygen dachten voel anders, und wol des hoytevarens niet dachtich noch schuldich wesen, jae die mesteren sulven. Dan het was um den stadt Embden die neringe, segninge und alle handttierunge to onthaelen, nemen und affdringen na Hollandt, niet wetende, dat die Spangerden een gemeen vijandt worde sijn, und alles onder inquisitie tbrengen.

Ubiquitische articulen, to Norden dor inquisitie ingestalt. Etlicke fragen, daerup sick de prediger zu Noerden in Oestvreslant cathegorice soelen erklaren.

(Volgen de tien geloofsvragen, gedrukt bij Reershemius, Ostfriesl. Prediger-Denkmal, 1765, S. 46.)

[+] Aldus stellede sick dusse Heshusius[1)], des Tilemanni soen, buyten raedt und consendt der junckeren, reeden und staten in Oestvreslant, jae tegens de burgeren, predigeren, deputierden in Embden, tot wolbehagent allene des graven Edzarts, sick romende twesen van der Auburschen confessioen. Soe doch de papisten gelick als van hoer bestellet. Und nomede die graef Edzart den predigers, dat sie weren Calvinisten, Swingelianeren, ock aller D. autoritiet verklinende und neit onderscheidende, waertegens dusse Heshusius stolt und wretlicken alle verdammede, die neit hem conform worden sijn, het consistorium verdacht makende. Daeromme hem ock vaders titel togewendt mach worden. Queritur Heshusius decima cur publicus ab urbe. In promptu causa est, seditiosus [+]fol. 398[v].

1) Gottfried Heshusius, luthersch hofprediker van graaf Edzard II, legde 30 Maart 1586 in naam van den graaf aan de van Calvinisme beschuldigde Norder predikanten Johan Oldewelt en Joachim Klarenborch de voornoemde 10 geloofsvragen voor, welke zij met Ja of Neen moesten beantwoorden. Aangezien zij dit weigerden, werden zij afgezet, evenals dit in het volgende jaar 1587 met Ubbo Emmius als rector te Norden geschiedde. Vriendelijke mededeeling van Prof. Dr. F. Ritter te Emden.

+ erat et de articulis statuebatur papatus repuerascit postrema prioribus deteriora audivit[1]. +fol. 399.

Woe seer onse adel verarmede und den anderen helpen amechtich befunden, is deses enes, dat die weduwe van Popco Uffkens up der heide[2] tegens Jochums Ubbens ontsedt ommegecomen, und die vrouwe in beswarnisse nagelaten, dat sie um hoer broders willen Eysse Jarges ingeborget und onderscreven hadde een obligatie van 200 gulden voer vlesken und vleskyliën[3] an Wigbolt van Ewsum, upgenomen to Utrecht. Und daeromme condemniert tot betalinge, moet versetten hoer smide[4], ketten, und versoch nu weder restitutie eder ontlosinghe an sommigen uthgeweken adel, onadel, als Ulryck van Ewsum, Aylco Unsta, Johan Renges to Helm, superintendens up der Emse, Claes ten Buer, die des reede ondertekent, und vort an anderen, Eme Tammen, Eysse Baucken, Johan Rengers, Egbert Clant und Galte van Amsweer und ock mij, Abel, dat sie des muchte bij den here syndicum uth Cuysmar[5] und Audweerder[6] landen hueren, den sindico assigniert, erlangen und mede geneten. Daerup mijn resolutie alsoe west: Abel Eppens lat des tot des sindici vermogen, und reste huere anno 86 verschenen tmogen ontfangen van Landtscaps wegen, tot affcortinge van desen. Actum Embden den 30 Maii. Hier hadde mede ondertekent in Westerlandt Claes Kater und Claes ten Buer myt den syndico Jeronimo Verrutio, mit Starckenborch, die sie ock ansoecken wolde. Sal men alsoe en yder contentieren, soe wil die schulde groet vallen, want Ewsum des uth sijn partije allene onderstaen hadde, sonder anweseden der adelen, und een grot gelt verscattet hadde, daer noch nene rekenschap erlecht, als

1) Geheel duidelijk is dit Latijn niet. Maar waarschijnlijk is het ook niet geheel juist.
2) Hier is een woord opengelaten, vermoedelijk de plaatsnaam: bij Hardenberg, waar Popco Ufkens is gedood.
3) Vlas (?)
4) Sieradiën.
5) Het klooster Kusemer bij Oldekerk.
6) Aduarder.

ock niet van Johan Mepsche, des Lutenants broder, und Here Brossema und Berent Kater, der wage und impost halven, welckes alles noch verlicket sal wesen, soe men landt erovert.

Den 1 Maii wort uth den stadt Hulsen[1] gescreven to Embden, dat in Vlanderen sij een sulcken commer und duere tijdt, dat die mate rogge 37 up last ener muchte gelden 25 gl., und worde daerna gesacht voer 30 und neit tcrigen, daeruth ock 6 personen sick verhangen hadden. Dat nije gewas worde dorch water und worm vertieret, het landt was vull van wilde swinen und wolven,[+] dat het sorgelicken was twanderen. Alsoe worde ock van den hartoch van Parma leger geredet, dat daer grote starffte was des hongers halven, und uth noet upbreken solde moten, hoewol dat uth Bremen, Oldenburch, Luneborch, Hamborch een grote anvuer gedaen worde up Coln, daer nu Nuys up dre passen wachtede, und Nimwegen, in groten benoutheit gestalt, niet lange solde erholden konen, sonder geschut und gewalt bedwongen, allene myt commer. [+]fol. 399[v].

Daertegens die meente to Gronnigen handtierde, hoverde und bacchierde in alle overvloet, allene meest myt suvel, kees, speck, daer sie allene een vrijpasse van hadden und hilden na Westphalen tvueren, soe vole Ommelanden uthgeven muchten. Het maerscap[2] voer 42 daler, die tunne 37 daler, keesen 4½ daler, daertegens een last rogge 120 daler, 1 tunne solts 7 daler, 1 punt soepes 7 stuver. Und welt so neit vermuchte tharden, solde tlande uthtrecken. Overst die oversten verstanden wol, wat het worden wol myt verstarckunge der Engelschen, benouwunge van steden und provintien und des Parma swacheit. Sonderling so dit sulvige vorige vruchbaer yaer[3], des tidtlicken warmtes und vuchticheit halven, sick seer leet vruchbaer ansien, und hoer benomen worde. Und Emb-

1) Hulst.
2) Vgl. boven, dl. I, blz. 125, noot 3.
3) Eppens bedoelt niet het vorige jaar 1585, dat naar zijn vroegere verklaringen zoo slecht was geweest. Hij bedoelt het vroege voorjaar van 1586.

den myt der Emse also besedt, belecht, dat nener der scipperen an off uth muchten und tot vole duyseden ten achteren quemen der togerustede scepen na Spannien, oestwart, und tom diel omheer sweveden, nicht muchten to Embden ancomen. Jae nichtes uth Embden muchten vervrachtet worden dan broet offte vierdiep rogges, und nener na Gronnigen offte uth Gronnigen muchte reysen, offte worden begrepen und ransoent. Daer Onno van Ewsum die upsich newens anderen bevolen was, begrepen 8 wage botters, 26 last solts uth Apen[1] uth Gemmigen. Wat wagenen uth Gemmigen hem niet dienden, die verbrande he, die anderen betaelde he hoer vracht. Dit alles van Onno van Ewsum bedreven und beyacht myt grote moyte und verscreckent des vijandt in 6 dagen, als van den 20 Maii tot den 25 Maii. Waermede sijn naem meer idermentlicken verscreckede dan aller capteinen gewalt van 18 scepen den tovuer weren und keren konde. Daeromme ock van idermentlicken seer gehatet und verdacht gemaket, ock die sijner neit to clagen hadden, want he allene trow upsicht dede.

+ Van des Engelsche gesande Willem Eherle verdrach myt den grave Edzart tho Embden angeheven, den 23 Maii und den 7 Junii myt mandaet gesloten. Van noutraelheit tegens partien.

+fol. 400.

Bij den stadt Embden und den adel was um dusse sake niemandt befraget, offte men myt gewalt dan myt verdrach den Emse wolden offte solden bevrijen van dusse orlichscepen, die nu tot meerder getal up den Emse sick gelecht hebben. Want men der Vresen macht neit achteden und alnu sick musten van beyden verclaren tegens Johan Garbrans amirael, den gesande, Johan Rengers to Helm, superintendent, myt alle capteinen tot 18 scepen, daer ock mede was Berent Kater, offte soedanigen grote mennichte van scepen van Embden misten, dat ock noch torff, holt eder edtwes neit na Embden up muchte und een doeve[2] stroem beholden, die reede een tijdtlanck

1) In Oost-Friesland.
2) Leeg.

van 5 eder 6 weken upgheholden worden, offte anderen up andere havens omsweveden. Hier worde nemant der deputierden uth der stadt noch adel togeropen, ter tijdt uth ungedult die van Knypens[1] myt enigen anderen van Rysum, Oldersum, Upleveerden sick sulven upmaken ock myt bedachte raedt des egenarffden uth sommige kaspelen. Nochtans in stillicheit allene laten den grave Edzart weten, dat men vreede begeerde tholden und nene orlich to verwecken um sulcke weinige personen und libertineren, den vijandt tostendich myt raedt und daet. Und als die gesande den Pinxsterenmaendage[2] des middages up den borch bij graef Edzart, den raedt, borgemesteren und sommigen deputierden to maeltijdt genodiget worde, 6 dagen na sijn ancompst, doet he daer sijn propositie allene myt den grave Edzart, die sake grontlicken vorstellende. Als:

Offte Sijn Genade graef Edzart ock een Evangelissche graef dachte tblijven und daeryn sijn onderdanen tbeholden;

Offte he ock den Spangerden myt die inquisitie und den Pauwest een arffvijandt achte tegens het Evangelium twesen;

Offte Sijn Genade densulvigen ock solde willen und mogen tegenstaen, als he daeromme angesocht und vervolch worde;

Und offte die sake myt die Nederlanden ter ergeste muchte raden, wat men tot hem solden versien und waermede men vertrouwen muchte. Want die vijandt sijn grote hulpe, bijstandt und tovuer in raedt und daet uth Embden meer erlangede dan van enich heer off vorst[+] des Rijckes hem bewesen muchte worden, tegens het wolfaert aller Evangelisschen stenden und landen. Des die Mayestaet van Engelandt Elisebeth niet alsoe, als die Nederlanden in schut und scherm angenomen hebbende, wijders konde tosien und dulden, dan versochte hierup een endtlicke resolutie. Und als Sijn Genade myt jae nicht allene konde purgeren, offte muste ock sijn neen verclaren, welcker diel he wolde und solde affseggen. [+]fol. 400[v].

Maket Sijn Genade grote uthvluchten als lidtmate des

1) Knyphuizen. H.S.: Krypens.
2) 23 Mei.

Rijcks, sijnes noutraelheits und grote dienst und gunstige harberges der vorwekenen aller, dat hem noch weinich bedancket was und nu tom verdarff getogen worde, und secht: Dit doet und maket mij het consistorium, het consistorium maket dit; die predigers sint Swigilianeren, Calvinisten, neit van der Ausburgsche confessioen, den ick allene stedes tostendich byn west. Gelove ock niet, dat mijn placaten synt veracht um noutrael tblijven, doe den ener als den ander. Hier treden to droste Ocko Vrese, Johan Wilken, erbeden sick und willen sick purgeren van hoytevaren, als so ock Claes Hoerne, doch die gesande des niet achtende versocht sijn resolutie thebben, um sick tverclaren, wat men solden doen willen in groter beswarnisse. Men solden des neit den vromen wijten und upleggen und alle leerars hoer acht und weerde laten, het weer um Evangelium tdoen. Daeromme solde he een keercke open geven, niet vole secten inlaten, Libertineren, Mennisten, jae den Ubiquitisten etc., Papisten, Malecontenten, dan ock trouwe eherlievende mannen to offutieren[1] stellen, die den gemene sake lieveden, niet sulcke libertineren, die nene religie achteden noch leer onderscheiden konden. Hieruth worde ruchbaer, dat men die Ubiquitisten und anderen solden affscaffen und den raedt veranderen, jae den stadt und landen den Engelschen inlaten. Item, dat die gesande nene commissie vertoende, dan, sijn credents van Licester hebbende, grote dingen eyschede. Jae die amirael wolde niet in Embden erschijnen, noch commissie vertonen, dan verbleff vast niet een scip uptlaten, jae gudt to verdarven laten, noch thandtieren voer gedane resolutie. Dat dan een grote criminatie makede onder den borgeren, des den hoytevaerers meest toscrivende. Anderen beschuldigen den uthgewekenen als upruerers und verstuerers des wolstandts.[+] Somma der borgeren humoren weren seer verscheiden und voele in grote anxste. [+]fol. 401.

Alnu worde gemarcket, waeromme die soldaten to Larrelt ingevuert sindt worden und daer up den stadt wach-

1) Officieren.

teden. Soe daer upruer erstanden hadde und des noch mer tom screck vor den borgeren tmaken, worden daer twe soldaten ter justitie gevueret. Daervan die ene den 25 Maii savents to 10 uren laten van huys uthfueren tom galge myt den upscryfft: Dusse hefft den tromslach versumet und int regement het vendel antastet und upruer verwecket, daeromme ys hie hier hangen. Na Larrelt tot nene kleine verscreckent der soldaten und borgeren, den ock ingelicken een mandaet voerleesen worde, dat niemant den anderen solde hoenen, dan clagen vor sijn overicheit bij hoegere erenstlicken straffe. Die ander worde doerscoten, als der huysluyden privande vertredende.

Den 27 Maii moet graef Edzart vertrecken na Esens[1)], want die gravinne, grave Enno huysfrouwe, in verscheiden lach, allene 2 dochteren nalatende und die jungeste soen reede verstorven was, die Gravinne in water vercomede. Und compt graef Edzart nochtans weder den 29 Maii, want de gesande und amirael drongen an up een antwordt, als die wolfart treffende. Und alsoe het gespreck verlangende und verdeckende, wordt sommigen dagen up Nesterlandt myt den amiraell gehandelt an und aff tvaeren, tot den 7 jae 12 Junii. Noch dede dusse sake letten und beswaere die verraderlicke und twispaldige upgevunghe des stadt Grave den 27 Maii, den Parma overlaten van Walschen tegens Duytschen und Engelschen[2)]. Daerto ock des Onno van Ewsums doet up den 3 Junij, voer Wener to 7 uren van graef Johans soldaten und Hansken Holthuysen gekeret und geslagen in sijn anslach na den vijandt. Gelick ock Verdugo vrouwe to Gronnigen to eerde bestediget ys van Verdugo myt grote solennelicheit. Und[3)] sijn raedt to Embden mede gebruckede, allnu worde ock broet geweigert den orlichscepen vordat men rogge inleeten und muchte benae nene broet offte rogge uth Embden, dat openbaer was. Anders worde noch niet

1) Vgl. boven, blz. 302.
2) Grave werd 17 Juni 1586 door den onervaren bevelhebber Van Hemert lafhartig aan Parma overgegeven. Hij werd deswege voor een krijgsraad gebracht, ter dood veroordeeld en den 28sten Juni geëxecuteerd.
3) N.l. graaf Edzard.

vole upholden van uthvuer, soe men alle noch hadden tvueren offte tvercoepen. Ock worden den smeden 150 scuffelen geweigert tmaken in Oterdum. Dat alles van[+] Qcko Vrese und anderen bescicket worde. Alnoch verbleff die ongunst des graven Edzarts tegens den predigeren van Norden verdreven, to Embden sick erholdende, dat sie sol wesen indachtich hoeres beveels, dat sie, van Norden ontsedt, niet solden sick vinden laten in sijn religioensverwanten platsen, welckes hoer bisheer ten gueden geholden were; nu overst den 8 Junii solden sie sick uth stadt und landen versien, offte boven[1)] ingetogen worden, onangesien sie neit verhort noch orsake horen muchten, waeromme sie vandaer wijcken musten, daer sick nemandt hefft tegens instellen mogen. Jae die prediger Godtfridus befraget van den grave Edzart, offte ock sijn gemeente und tohoerders meerder worden, antworde: Gnedige Her und Graef, woe solde het sick vermeren, die droste ys eenmael bij ons gewest, der anderen nener, die meente volget den overicheit nae. Und des tmeer weren die raedt und borgemester myt droest samelicken eendrachtich up den raedtstol, soe lange die legaet to Embden vertovede und den borgeren alleen beloeffte dede, dat het solde vrede und verdragen sijn und die scepen thuys mogen verwachten. [+]fol. 401[v].

Als nu de soldaten weder van Larrelt verweken myt groten nadiel der inwoneren to Larrelt, to Twickselum, Logervorwarck, dat hoer kosten berekent sindt in 14 dagen 2800 gulden, und na den Knock gevueret und daer nene geringe verdarff verleden tijdt angelecht, worde vermeent den Knock to bescanzen. Overst van den amirael und Oterdum versocht, worden warnet als vijanden tversoeken und blijven aldaer liggen als nu eerst gelt ontfangende. Soe wordt het mandaet den 12 Junii anhangen, den 7 Junii datiert, in den effect und inholt als het vorige was, doch in sommigen puncten claerder uthstellet.

(Volgt een mandaat van graaf Edzard, beyelende aan zijne onderdanen eene strikte neutraliteit tusschen de oor-

1) D. i. boven in het kasteel van Edzard.

logvoerende partijen te bewaren en aan geen van beide levensmiddelen enz. te leveren. 7 Juni 1586.)

+ Aldus tot bevestinge des mandaets worden in Embden begrepen twee borgeren waren, in Holtenpoerte van der borgerenwacht, na Adwerich tvueren, als siepe, +fol. 402. voer prijsen bovengebracht und die copluyden 80 punt groet tot multum[1] affgenomen. Ock Brunswickers verboden nene botter und kees uthvueren sonder bewijs, waer het consumiert solde sijn. Als soe ock to Auwerick soepe[2] upgenomen, dat die offitieren ock nu begunnen tsmaken, wat vrijbuyten was und helpen konde. Woe overst het verdrach sulven wijders luydede tusschen graef Edzart+ und legaet myt amirael und capteinen, worde alnoch verdecket geholden um des Verdugo und Gronnigens +fol. 402v. wille, die gaer anders vermeenden und versochten.

Hier solde men nu balde des junckers Onno van Ewsum captein, to water und to lande up tovuier allene nach und dach wachtende, mogen weten tmisten sijn upsicht und voersorge. Die alto rijp und onnosel den 3 Junii myt 35 soldaten up een anslach voer Wener van graef Johan soldaten, doer den doerganck allene bij hoeges dages umtrent 6 uren na myddach treckende, gekeret ys worden, fragende alsoffte daer die vorwacht van den vijandt uth Wedde offte Vlachwedde geholden worde. Daer Hansken Holthuysen hopman, een Spansche dener tegens sijn vaderlandt bij Alva gewest, tot hopman gestalt, den juncker Onno den anslach affdringen will und also in onwille geraden. Und Hansken van Onno myt lanse geseriget, wort Onno doer sijn mont achteruth myt twe kuygelen gescoten, dat ock die tanden mede uthgingen und noch ener der soldaten treffende, ter doet gewondet, na twe dagen verscheiden. Und daernae Onno soldaten wol sick to weer stelleden, dan neit vueren konden alle, dat allene des Hansken lijffscutte offte lute-

1) Boete.
2) Soepe is karnemelk. Dat vervoer van karnemelk per schip is echter eenigszins vreemd. Men kan ook lezen scepe of seepe; boven staat ook siepe, zoodat men wel tot de gevolgtrekking moet komen, dat zeep zal bedoeld zijn.

nandt getroffen worden. Daermede verwickende worden vervolget und noch 5 geslagen und in die naeste landen begraven van die meente to Wener. Und Onno myt die anderen in den kercke gevueret, niet sonder hoen und verneelunge des doden naem und lichaem, und 4 gevangen beholden. Dat lichaem niet vandaer, noch soldaten noch vrunden und broderen nalatende, voerdat daer oerveede gedaen worde van niet to wreken. Welckes die minste soldaet niet solde vergeten. Bij graef Willum niet nagelaten noch van Lycester gubernuer vrijgeven solde worden, als allene die trouste geacht[1] und alnoch die meeste worde sijn, soe he niet soe balde hadde ommegecomen. Und alsoe idermenlicken sick des vervroude sijnes doets, soe was nu het sorgen und perikel benae vergeten um tmogen passeren, soe veer men het placcaet to Embden niet scarper holden worden. Overst des juncker Onno lutenant Albert Hoenkens deners myt Onno[+] broder Wigbolt van Ewsum weren idtsondes bij den Gubernuer. Ock het solt van Apen gehalet tot 25 last mede presentiert. Waertegens het kaspel [+]fol. 403. Wener[2] alnu sijnes overmoets und vermetenheit gedachtich, want daer ys een besonder wilde, dronckachtige gemene, und achte nichtes up hoer vrome predigers, maken scanzen an hoer dorp, vermenen het solde uth gemene gunst hoer tom roem gedijen. Want dit ys ock een plaetse den vijandt seer gelegen und dienstlick um tovuer up Bunne to geneten, und ys ock een open landt, dat men den vijandt ock gherne behagen musten. Alnu was dusse plaetse sijn vijanden behagelicken, want graef Johan die sake solde moten verrichten, die des heel sees dagen verborgt is worden, noch nemandt der vrunden hefft willen openbaren eder annemen, dan allene Hayo Manniga. Und aldoe geantwordt: Ick wolde lever ener mijner hinxten

1) Nam. Onno van Ewsum.
2) Aan den kant is door Eppens later bijgeschreven: Die upscrvfft sijnes graffs in Wener: Onno ab Ewsum in Rasquert, Baffelt et Gennelt capitalis pro libertate patriae contra hostem Hispanum terra marique strenuo militans ab iis, a quibus nihil sibi hostile metuit, mopinato ictui occubuit, aetatis suae 29, 3 Junii die.

den hals tbroken hebben. Van die doet Ewsums worde dre dagen tvoeren een geruchte to Embden gemaket als to Gemmigen doergeschoten. Sijnes olders was he allene 29 yaren, onversaget tegens sijn vijandt, tegens vrundt milde, beliefft, frundtlick und en yder gevellich, myt sonderlinge soeticheit van manieren, dan tegens den vijandt een onversoenlicker. Nochtans sijn soldaten sumen neit, becomen een Gronniger bode myt 2300 gulden. Alsoe wort tusschen Esens und Witmundt van den Rispel[1] een ander captein begrepen van die uth Oterdum, Jacob van Neerden, een Hamborger, up den Engelschen guederen wachtende dorch des Verdugo bestellinge, wordt myt vrow und dochter in Oterdum gevuert, die sone ontkumpt myt 7 perden und enich gelt. Und graef Enno nimpt sijner niet an, want he sonder hem sijn landt onrouwich[2] makede.

Thoe Gronnigen was aldinck middeler tijdt versekert, dat allene sommige huysluyden in Homsterlandt und den jegent de koygen, ossen onthalet worden up den 20 Maii,[+] soe niet onder contributie seten und uth den Heidenscap[3] und oesterwert des waters halven nene weyde hebben muchten. Dat dan weinich geacht was, want Parma alleen myt verraedt noch die vaste steden und grote hopluyden konde ommecopen und versagen, dat sie den stadt Graeff den 27 Maii myt alle scanzen Batenborch, Megen und anderen alle verlopen und upgeven musten, sonder noet, commer. Daer die heer van Hemmart[4], een Wale, myt sijn 2 vendelen wol mester over was, und nu evenwol tot den Gubernuer in Utricht[5] sick mede voegeden myt het gardisonen. Dan daetlicken gevangen, tot justitie gestalt, sint onthovet[6] worden, als die sake bisher weinich acht und voer vriheit geholden, steden, scanzen to ver-

[+]fol. 403[v].

1) Ten zuiden van Witmund.
2) Onrustig.
3) Een landstreek van lage landen ten oosten van Groningen, tusschen Garmerwolde en Harkstede.
4) Lubbrecht Turck, heer van Hemert. Vgl. boven, blz. 314, noot 2. Van Hemert was geen Waal, zooals Eppens zegt, maar een Gelderschman.
5) H.S.: Bommel; daarboven Utricht, wat juist is.
6) Boven onthovet staat in het H.S.: gevarndelt 4 personen.

laten, verlopen und uptgeven, sonder des Gubernuers consendt und wille. Dusse heer van Hemmart was mede to Gronnigen bij den Walschen bij Hinckert foriert, aldoe een edelburse[1] wesende, scriff uth Graff: Heyl und vroude, die vijandt can ons niet, die Gubernuer solde Nimwegen allene waren. Die ock nu ontsedt, anders nene 14 dagen holden muchte. Die orsake sines verdedinges was, dat he sijn verradt leedt myt borgemesteren und raedt als borger stemme sij bedwongen den Graeff uptgeven, daer 2 borgemesteren mit hem eens, die 3 ontkent, wort van hem vrijcandt, moet spectakel ansien. Die privande uth Graeff genomen is daetlicken vertieret und die duere tijdt niet mynnert, dat 4 stuver een punt botters duerer worden sij. Daermede die borgeren Duytsche und Engelschen tot 4 vendelen heel vercortet sindt worden, want daer niet gescoten noch gestormet was, dan allene 8 mannen in scermussel verloren hadden[2]. Hiermede wort de Gubernuer gedwongen sick to starcken myt ruyteren und knechten, die alnoch den 14 Junii wol verwachtet dan niet jegenwordich int velt weren und worden 4000 ruyter uth Duyslandt verwacht und in Engellandt alle scepen arestiert, brengen over volck und perden, Iren, Scotten und 300 ruyteren, tom diel myt gelt, tom diel willicken, tom diel bedwongen, angevueret na den Gubernuer. Hiermede worden die uthgewekenen van den gesande Wilhem Eherlee getrostet, als noch gereeddet und in lant twesen um Gronnigen to bedwingen. Daer Rengers to Helm und Jeronimus Verrutius syndicus ock tosage van Licester ontfangen hadden und hem vertrouwen musten und tijdt[+] verwachten, daermede nu ock die tovuer heel scarp wachtet worde, dat ock die uthgewekenen nene passe holden muchten und boden gelden, renten offte emandt in tsenden und tot sick tcomen laten. Daer op sonderlinge gratie van den Gubernuer to versoecken, gedringet

[+]fol. 404.

1) Adelborst.
2) De voorstelling van Eppens van de overgave van Grave wijkt in de onderdeelen af van de gewone. Hoewel hij alleen geruchten kan hebben vernomen, is het van belang zijn verhaal nader aan de van elders bekende feiten te toetsen.

sindt worden. Daer Dode van Amsweer und wij sulven die koensten to sindt west den 9 Junij anno 86, nae luydt volgende memoriaelscryfft, den legato Wilhelm Eherlee behendet an den Gubernuer.

Dem durchluchtigen und hoechgeboren fursten Roberto grave van Lycester, Koninclicke Majestaet werd[1]. Van Engellandts veltoverster und gubernuer generael der Nederlandtsche Unieerde provintien, der Evangelissche waerheits verwalter, uns genadige here, heyl und geluck und wolstandt van Godt almechtich. Wij verwekenen und ballingen des Vresschen Ommelandes tusschen die Lauwers und Eemse gelegen, in Oestvreslant ergens ons vor den gemene vijandt erholdende, und um die Evangelische waerheit dorch des stadts Gronnigen vretheit vervolcht, van huys, hoff, landt, sandt vercortet, sindt neit diegene, die tegens het placaet edtwes solden willen, jae behoren to supplicieren, soe anno 86 den 4 Aprilis to Utricht publiciert und over den tovuer na den vijandt gestalt ys.

Overst dit ys allene onse der vorscreven ballingen enige und seer oedtmoetlicke bidde und begerendt, dat allene bij des Gubernuers Excellentie, onsen genadigen heren, muchte angesien und verclaert worden dat 2 und 3 punct des vorgedachte placaets und an idtsigen amirael und super-intendent, up den Emse gestalt, gesonden worde, offte ock daeronder solden mede begrepen und verbonden sijn aller onser voergedachte verwekenen gelden, renten, hueren, als onse patrimonialia guederen, daer tom diel die vijandt de handt upgelecht hefft und confisciert sindt, und tom diel hemelicken verdecket und verborget worden,[+] und nu bij ansiendt des placaets mede verpenet und tverbliven moten achtet worden, noch erlangen mogen, tot nene kleine becommernisse der uthgewekenen alle. Voel weiniger dat daer enige versekerde pasborten erlanget und ghegeven worden. Welckes alles onses dunckens nae niet myt den tytel des placaets, meldende van allerhande liefftuchten, ammunitien van orlogen, item copscappen,

[+]fol. 404[v].

1) Wat dit beteekent, is niet duidelijk. Misschien werden = waardigen. Maar dan staat het op de verkeerde plaats. Vgl. echter het slot van dezen brief.

item na den vijandt tvueren, ock de specificierde waren, tot toerustinghe und tot verstarckunghe des vijandts dienende, vertogen behort tworden. Want wij vole ons in Oestvreslandt als nabuerscap sonder coephandel, sonder handtierunghe tdoen um in gueder conscientie tblijven, vertoven moten, daer noch anders weinich hulpes und trostes erlangen kan, anders dan wes en yder noch aldaer overich ys um ondertijden myt boeden, kinderen und vrunden can verrichten und becomen, um daervan tlieven eder onderholden. Daer bisheer die amirael und capteinen doch des ene tijdts meer als den ander discretelicken hebben pasborten upgeven, welckes nu um alle bedroch und list afftwenden ons vorscreven, ganslicken gelick copluyden, hantierers und hoytevarers, mede geweigert wordt van anwesende capitein, amirael, superintendent, daer die tegenwordigen nochtans lichtelicken het onderscheet und qualiteit van personen solden konen onderscheiden und den bundtgenoten dienstlicken wesen, soe allene des dorchluchtigen heren und Gubernuers autoritiet, tot grote wolbehagendt der uthgewekenen sonder nadiel nochtans des gemene sakes an idtsigen anwesende admirael und super-intendent muchte vertoent worden. Des wij ondergescreven tot voler uthgewekenen als bundgenoten und lidtmaten des gemene sakes myt alle eherbedunghe und gehoersamheit niet hebben myt dusse scryfften verholden und swigen mogen, und den edelen erentvesten Wilhelm Eherle, Konicklike Majestaet werd[1)] legato tegenwordich wesende medegeven. Bidden ganslicken demoetlicken sulckes gunstich muchte verstaen worden und die Here Godt geluckelicke weder segenen und helpen sall. Datum Embden den 8 Junii anno 86. Subscripsunt Abel Eppens, Dode van Amsweer. Eadem latine brevius concepta mutatis mutandis ipsi Gubernatori scripta tradenda ipse legatus suscepit in se et post 3 hebdomades respondit.

[+] Hoewol dusse vredehandel und accordt sonder gemene consendt des landes und stadt gesloten, die religie in [+]fol. 405.

1) Vgl. het begin van dezen brief.

voele partijen getogen, und alnoch dorch M. Godtfridum Heshuysium to hove up verbanninge solicitiert worde, und den tovuer vole seer lieff und wert was und cophandel seer staff worde sijn, und die amirael Voet noch alle andere scepen weder onder eder boven up den Emse dede upholden tot verclaringe des Gubernuers overgedaene verdrach, ock die coepwaren myt 6 weken liggent het verdarff naest was, und die meente den droste und anderen in der overicheit vergunstigeden als mesteren des hoytevarens, nochtans liet Claes Horne borgemester den koster, niet den voeget Hans Everts, weten dat he die ureklock myt raedthuysclock solde waeren up den gelick slach offte sijn dienst ontwaeret wesen, dat hem ondoenlicken, noch niet betamede; alsoffte hiermede des stadts Embden eendrach gestarcket were. Daer alnoch ock um het verstandt des placaets dubitiert und disputiert worde, offte die scipperen und scuteboven[1] up Oterdum ock solden varen, vrachten und vloeten. Und soe ock nu Verdugo myt een 1000 mannen 200 perden myt een grote getal van wagenen doer Reyderlandt offte ergens sijn nodrufft wolden anhalen, den orlichscepen to starck balde solde sijn, und het verdrach van nener weerden wesen und balde gunstich anhang gewinnen worde, daermede het perikel aldernaest und verdarfflicke noutralheit to bevinden solde sijn. Hoewol men den legato vole guede worden hefft geven, die wijn geschencket und woll tractiert geholden, soe iss he weder affgetogen uth Embden den 15 Junii und ock in Oterdum to gaste verwachtet, belovede den amirael een gudt antwordt van den Gubernuer tlaten scryfftelicken worden, want sijn commissie alnoch was nichtes twillen uplaten. Und achtede he nu nene staten werck twesen, daer het hangen het cortste rechte was over den, die hoer commissie overtreden und sonder consendt des Gubernuers etdtwes meer tolieten, als myt den stadt Graeff, scanzen, vestenissen mishandelt[+] was. Daeromme torff, holt voer Oldersum doen holdende, noch marktgudt na Lier uplatende, noch up Engellandt [+]fol. 405[v].

1) Schippersknechts. Vgl. boven, blz. 172, noot 2.

varen tlaten nae luydt placaet artikel, dat men noutraell tusschen krijgeden dielen styll solden sitten und die partijen sulven anhalen eder brengen. Daermede die scipvart rede seer gecortet worde ock up Hollandt. Dit ys des graven Edzart und droste beste roem west. Soe nu to Adwerick soldaten gelecht und van vendel 30 versonden weren, comen daer ock 14 soldaten van die scepen bij den Gret vor Adwerick. Die crijgen benae nene beter loen daer als juncker Onno to Wener ontfangen den 15 Junii, vier doet geslagen, sommigen wondet, die anderen verjacht, comen sonder geweer weder doer den Greet. Daermede die wacht to lande van tovuer geweret, und nochtans die ingesetenen het hoytvaren niet mijden worden, noch besloten sijn, als men reede up Lierder market den 19 Junii und vorts 8 dagen daernae to Wener erfaren worde, dat tegens der capteinen wille tlande und bynnendoer vole guederen gevrachtet worden und bynnen Embden nene orde makeden. Dan achteden het verdrach een affgedrongen wordt. Daer Claes Horne borgemester sick niet duytlicken bij den borgeren wolde verclaren, wat Johan Rengers an hem hadde verscreven um ordenghe tstellen myt vertroude deputierden und borgeren, die alle valscheit solden vorsorge dragen. Onder des soe verholden sick noch Verdugo 2 vane ruyteren in Westphalen bij Askendorp und Rheen um den convoy twachten van Oldenborch und Bremen. Nu was die rogge gecomen to Gronnigen up 4½ daler een mudde, 1 spint solt 15 stuver, 1 punt soepes 10 stuver.

Thoe Embden na ancompst der oestervart worde bij der overicheit to Embden practiziert des gasthuyses besten, niet sonder der borgeren onwille und ock des backers gilde clagent. Want het gasthuyse hadde yaerlickes niet to rente 7000 eder 8000 gulden und muste verrichten wol 18000 gulden; want nemant worde daer uthgesloten und musten ock die timmeringe doen uth egene costen. Soe gebudt die raedt, dat nemandt solde enige rogge uth Embden vrachten eder scepen, dan die van des gasthuyses voegeden gecofft worde voer 60 daler, daer die[+] borger vercoffte voer 58 daler. Hieruth worde gesloten, offte men den borgeren wolden dwingen tot onderholt

[+]fol. 406.

des gasthuyses, die doch mildelicken dielden, soe weert recht die handt tsluyten. Offte weer het noet, woe men des dan solden affdwingen und den borger die neringhe sluyten. Uth dusse wordt bedacht een beter vonde, dat men 70 last den gilde solden upleggen ock voer 60 daleren. Want gasthuys behoerde neit tverleesen, hoewol het koeren wol gudt was, nochtans myt den crabbe vercomen[1] und niet wol verwaret, dat dan den richtsten[2] und meeste backeren ondienstlick was, und den minsten neit vordelicken wesen conde. Soe wort hoer belovet, dat men dit hoge lot van 60 daler noch solden een maendt laten staen. Soe nu uth die scepen die cop was 54 daler. Daer men dan 10 van den gilde togestalt sulckes to accorderen, en yder etwes totdielen van sulcke rogge. Alsoe blijfft die uthvuer gesloten, voerdat des gasthuyses rogge vercofft sij offte up den gilde gelecht. Dit ys vor den raedt alsoe geordiniert und upboden.

Tho Lier was die prediger und des scoels rectoer Here Frayma midt den anderen twistich und oneens um dienst des scoles. Daer men wol een ander wolden instellen und dussen uthstellen, als niet soe begunstiget. Want he um enige landen to verhueren den gebruckeren die huere verhoegede offte ontheerden[3] wolde, und malcanderen hart versoekende, worden nu beyde hoeres dienstes ontwicken tegens Paesschen offte Michaelis[4] geboden. Dat men ock achteden, dat alles uth enighe van graven Edzarts partie twercken geachtet worde um alsoe ock bij graef Johans swacheit die saken weten to gebrucken. Alnu liet die hoffprediger niet aff to dwingen und to gebieden, dat sie musten leeren als he, offte konden nene pastoren blijven, als den to Marienhave, her Frans, beyegent, die 20 yaren aldaer diener gewest und niet wolde die waerheit veranderen um sijn dwanck offte[+] ock enich vrundts toradent, want die waerheit muste he

[+]fol. 406[v].

1) Door de crabbe bedorven. Crabbe is waarschijnlijk de naam eener graanziekte.
2) Rijksten.
3) Van de heerd of boerderij verwijderen.
4) 29 September.

beholden. Als ock den pastoer to Bedecaspel[1] Jilto myt sijn nabuer conferede van des Heren nachmael uth Philippi Melanthonis leer und vermaen versekert, gyfft sijn jegendel nene ander antwordt: Gij secht mij soe vaken, dat ys, dat ys, dat ys, mijn lijff etc.[2], und sindt claere letteren und worden; dat hoere und weet ick wol und ys onse questie neit, dan woe men die sacramentlicken sal und moet verstaen, dat ys die questie, neit um die letter. Gij licken den cuckuyck, die rop sijn worden wol teyn mael und blijff cuickuyck. Hieruth die jegendeel verstemmet, brenget an den Heshuysium den clage, dat Gilto Frisius gesecht solde hebben, dat die worden: dat ys, sindt cuyckuys worden; he konde in die nabuerscap nene vruchte scraffe[3], soe lange sulcke sacramentscenders und Calvinisten daer woneden und lereden dusse und alle anderen van der Heshuysii secte, levende myt den buer guedes ziers, wollevens in gasthuyss kindeleberen und warscop[4] um den meente tbehagen, daer sick die ander niet lieten sien eder lange beholden. Ock musten die klederen den man gelick sijn, want die prediger to Hinte ingestalt konde sijn personagie niet uthvueren offte he solde moten een predigersrock torichten und maken laten. Welcke to Embden bij M. Gerrydt in den Grote Strate snijder van 8 ellen lakens togericht myt wijde lange moywen, brede upslagen myt damast gestoffiert, daer nochtans een ellen lakens 2 gulden alleen gecostiget hadde, wesende packlaken. Woe sal dusse demoet und maticheit mogen straffen, daer die meente doch tot overvloet geneget was, als Menso straffede, dat 2 beddelaken 100 gulden gecostiget hadden tmaken, tot laster des meentes Goedes und wolstandts des huyssegens[5].

1) Of Bedekerk, ten zuidwesten van Aurich.
2) De bekende plaats uit het Johannes-Evangelie, waarop Luther zich reeds in de samenkomst met Zwingli te Marburg in 1529 beriep.
3) Vermoedelijk te lezen: scaffe, schaffen, oogsten.
4) Bruiloft. In gasthuizen te Groningen is nog heden ‘warschop’ het feest bij gelegenheid, dat een persoon daar zijne intrede doet.
5) Schrijffout voor ‘huysgesins’.

Noch weiniger verdeden ock sick die borgeren in tymmeringe van nije huysen, die geeffelen myt golt und anderen verdieleden stenen uthtekende, dat golt up die huysen blencken moste; und die vrouwen, dochteren, kinderen die sulveren gordelen musten dagelicken sien laten an hoer lijff und golt up die tassken. Welckes van cammeren, winckelen und wegen landen den verdrevenen[+] affscatteden, dat ock wegen to bleecken verhueret worden van droste Occo Vrese, scoenlapperswinckel van 3 voet breet, 7 voet lanck 14 gulden betaelt worden thuere und alles na advenandt. Woe sal dit alles mogen van sulcke predigeren mogen straffet eder betert worden, die des an sick und hoer vrouwen tom roem die meeste wolden wesen und worden? Ock was nu meer alto gewonlicken worden, dat borgeren, borgers vrouwen, kinderen, dochteren, soenen sick liet up het zierlickste myt clederen, gebeerden lieten affmalen boven hoeren staet offte dignitiet, dat men solde moten seggen: het weren alle heren, edelingen, borgemesteren und raedtheren gewest. Daer der kinderen hoemoet dorch erwassen, niet dogede vermeret kan worden. Wat sal men reden van die fluelen listen umme borsche vrouwenclederen, die nu heel gemeen dem adel boventreffeden, ja den mannen ock gewonlick worden. Tot sodanigen staet vogeden sick ock die Ubiquitissche predigeren.

[+]fol. 407.

Den 18 Junii wort publiciert und noviert die ordinantie des tolhuys van alle waeren antotekenen tlaten, voer gedane lastbrekunghe, und nichtes uth tvrachten sonder gelicke vrijzedelen to halen van der tolcamer tot versekerunghe der tovuer tweren und tweten, bij verlus der waeren alle. Ock quam die sulvighe tijdt des Verdugo trometer an beyde Graven und van Ort[1)] to Embden geforiert, und vort myt Derck Isercremer an graef Edzart getogen um nene ander orsake dan vrijpasse to geneten, daer men uth Oltampt myt wagen muchten comen um thaelen alle waren. Hier weren nu alle menschen niet scow voer, dan allene die landtman, doch wolden niet geloven als het worden sal mogen.

1) Leeroort.

Soe nu vorhen to Adwerick die soldaten sonder orsake geslagen, alsoe worden den 19 Junii to Marck in Overlegerlandt, newens Wener over, 6 soldaten gestoten van graef Johans soldaten uth Wener, sonder enich verhor der saken, want die Weners weren in grote bedwanck um Ewsum doet, nu scanzeden, nu soldaten holdende, nu sulven wakende, und niet tmogen na Lier ofte ergens gaen eder staen. Soe weren dusse allene uth Oterdum[+] affsonden sonder busse offte geweer, allene myt stocken, niet wetende, waeromme offte waerto, dan worde vermeent, dat sie solden vluchtich gudt uth Wener und anders nasoecken, soe doch ock die tovuer na Askendorp groet was. Hoewol het stratenscenden ider verdrouft und die vijandt niet versocht worde, noch die doet van Ewsum eyder gelick gevall, soe ys dusse daet seer bevreset worden. Als men nu in Oestvreslandt mede vijandt, sonderling to hove verandert worden, dat die meende sorge makeden. Ene ys allene ontcomen und van die huysluyden geborget worden und ener noch sprekende gehort und begraven worden in en ander kaspel. [+]fol. 407[v].

Des verreders heer van Hemmart doet myt den sijnen tot 3 personen stillede weder alle vrese van wijder affvall[1)]. Hoewol Venloe dorch borgeren lichtveerdicheit und ock benoutheit den vijandt inliedt balde[2)], den Scenck uthsloet, Johan Hoenekens commissarius und juncker Johan Mepsche mede uth leeten trecken myt soldaten, die het geweer genomen worde dorch hoer convoyge, soe ys Johan Hoenekens uth vrese, anxt offte swacheit, ja sommigen vermenen vergyff, noch peert noch wagens genetende[3)] ilendt verstorven. Mogelicken in water verladen gewest, als tvoete tvolgen vermoyget onder het convoyge, starff ilendt. Und die Gubernuer worde bedwongen und sampt die Staten sick to starcken, steden to besetten, die besettinge tmeeren. Dat nu ock Deventer 200 perden inlaten

1) Vgl. boven, blz. 314, noot 2 en 318, noot 4.
2) Venloo gaf zich nog in Juni 1586 aan Parma over.
3) Hiertusschen staat misschien: offte In het H.S. is hier zeer veel doorgehaald en tusschengevoegd.

muste und worden nu graef van Moers und Ranzow[1)] in des Konins naem und titel uthgesonden na Duyslandt, um ruyter und knechten antnemen. Soe doch uth Engelandt, Scotlandt, Irlandt meer volcks volgede bys in Julio, alsoffte S. Jacob[2)] die tijdt solde stellen um eerst in velt tmogen comen und dueren. Alnu musten die Staten niet meer genoempt worden regenten, dan provintiales raden. Und worde die Gubernuer absolutelicken het regement vertrouwet, dat bisheer seer twistich stond[3)]. Und bleven alle licenten sloten van victualia und cophandel, sonderling neit up Embden eder Eemse to scepen, die alnoch belecht was myt 17 scepen sonder ansoeck des vijandt, want die Emse den vijandt allene meest dienen konde, und graef Edzart seer suspect was den vijandt tdienen myt sijn soldaten tegens sijn broder graef Johan, nu bena van verstandt wesende und van den sijnen verlaten. Overst grote, grove keesen und herinck solde up Hamborch[+] und Bremen mogen scepet worden niet up Embden. Daermede alle scepen van Embden vertogen, lossen up andere stromen, doet het gudt to wagen gaen na alle landen und maket to Gronnigen beter coep, die rogge 97 daler, molt 90 daler, solt 1 tun 5 eder 6 daler. Dan die peerden und vuerluyden moet het vergelden myt

[+]fol. 408.

1) Wien Eppens met dezen Rantzau bedoelt, is niet duidelijk. Wel komt in dezen tijd een Rantzau in onze geschiedenis voor, maar onder andere verhoudingen. In Mei 1587 werd Cajus Rantzau, die namens den koning van Denemarken bemiddeling had aangeboden in den strijd tusschen Spanje en Engeland, tusschen Brussel en Namen door Staatsche troepen opgelicht en gevangen genomen. Zijn papieren werden onderzocht; hij werd naar den Haag vervoerd, maar spoedig weer in vrijheid gesteld. De koning van Denemarken legde daarom beslag op 700 Hollandsche schepen in de Sont, die hij eerst tegen betaling van 30,000 rijksdaalders weer losliet. Vgl. Wagenaar, VIII, 206 vlg. en de daar aangehaalde bronnen. Is deze Rantzau wellicht dezelfde, die in 1586 door Eppens wordt vermeld? Met den Koning, door hem genoemd, zou dan die van Denemarken bedoeld zijn, van wien men en met name Eppens in deze jaren hulp verwachtte.
2) 25 Juli.
3) Deze opmerking is zeker volkomen juist. Eppens geeft hier blijk van juist inzicht in de staatsrechtelijke verhoudingen.

moyte, arbeidt und costen, driven alle olde perden aff und doet, want die tijdt van 6 eder 8 weken tot Julium to seer droge und bequem was. Weer nu het gudt ingelaten up den Emse, to Embden worde bevreset, dat die vijant solde sick darwars voeget hebben, als des wol versekert myt graef Edzart meer als myt Bremen offte graef van Oldenborch, die doch Jewerenlandt den grave to Oestvreslandt onthilt und van den Staten verhopede to belenen tegens der Spangerden wille und gunst[1].

In Julio worden daer gesanden uth Denemarcket myt 7 scepen seer kostelick uthgesonden in Engelandt an der Majestaet koninne Elisabet, um den dochter van Denemarcket an den koninck van Scotlandt to vermalen und in den tosage konink twesen van Scotlandt, Engellandt, Ihrlandt, myt verbundtenisse des Denes tegens den Spangerden[2]. Und was seer triumphelick und vrundtlick ontfangen, als van D. Mensone broder, Evert Altinck, geseen ys in mense Junio anno 1586[3].

Het kaspel Wener worde myt juncker Onno doet und andere tegenstandt und hoeres handels nu soe bevreset, dat nener muchte widers gaen dan to Lier offte up sin landt. Daer Hansken Holhuysen nu die meente to Lier und in Reyderlandt mede an verbinden wolde, um myt tromslach in die wapenen twesen. Dan ongerne. Moeten hoer dorp nu myt 5 scanze besetten und bearbeiden, holden besettinge van vendel soldaten, die nodrufft moten sie langen, dan betalinge wort alle weken gedaen uth den Ort, uth contributie des meentes. Und woe men bij

1) Over dezen strijd tusschen Oostfriesland en Oldenburg om Jever tusschen 1575 en 1588, vgl. T.D. Wiarda, Ostfriesische Geschichte, III S. 125 u.f.
2) Jakob VI van Schotland had zich in April 1585 nauw verbonden met Elizabeth, welk verbond in Juli 1586 nog werd bevestigd. Daardoor koos hij partij tegen zijn moeder Maria Stuart, wier executie (8 Februari 1587) hij evenwel heeft trachten te verhinderen. Tegelijkertijd werden door Jakob en Elizabeth onderhandelingen met Frederik II over een huwelijk met een Deensche prinses aangeknoopt. Eerst 20 Augustus 1589 evenwel werd het huwelijk van den koning van Schotland met Anna van Denemarken gesloten.
3) Blijkbaar had dus Eppens van hem dit bericht.

den Gubernuer und graef Willum den doet worden achten, was noch onseker. Graef Willum hadde liever mistet 3 capteinen und amirael dan een Onno van Ewsum. Na Ewsums doet was daer nene, die to lande edtwes vermuchte offte bestaen konde. Want cort hierna 5 to Adwerick geslagen worden van Adwericke borchknechten, uth den Greete comende, tot 14, die reste ontlopende, in nene daet schuldich, dan men versierden[1] orsaken van[+] dit und soe. Alsoe ock to Widtmunde noch 8, 9 Juni geslagen uth beveel des graven Enno, up tovuer wachtende, int koren leggende. [+]fol. 408[v]. Dit musten nu arme reyseden ontgelden, die uth Oltampt um broet offt vierdiep[2] rogges reyseden. Item up Westphalingen, die myt gaeren handelende to Oldersum dorsteken worde in den nacht um weinich geldes[3] und die ander na Westerlandt gebrocht. Ock copluyden, die bij den amirael niet over muchten comen um sick to verschuldigen, myt lynnen handelende, und in den scanze anholden worden tot grote scade und costen van hoer. Jae Ocko Vrese wil neit, dat enich scepen hoer last moten breken up den Emse ock buyten den versteeken anslach, offt alnoch den tol betalende, daer die Graef den Emse neit mechtich noch van koepluyden to gebrucken was.

Den 21 Junii kompt daer een ander vendel soldaten onder den hopman Lambert Dyckbeen eder Smyt uth Westerlandt in Oterdum in Gerrydts Junge plaetse, want Michael Hovelekar solde daer uth und miste grote lenunge und verlech up den scanze gedaen tot 27 weken. Und weigede voer sijn vuldaet ontfangende und was doch nichtes uth den scanze bedreven, dan groet gelt verteret. Want men het voer slapende hondt holden muchten, die nimmer bijdt. Dan in dusse afftoch worden sie enich sick to bewijsen tegens horen vijanden, daer nemant was, und rusten ilendt 30 scutten, ballasters[4] myt jucken, setten daerin 300 soldaten uth scanze und orlichscepen,

1) Verzinnen.
2) Een korenmaat = ½ ton, in 't Oostfriesch ‘verdup’.
3) H.S.: geltdes.
4) Ballastschepen.

varen in der nacht uth in Westerwoldinghelandt up den Ham[1] den 24 Junii, und slaen 4 arme huysluyden offte knechten doet, haelen welcke koygen, perden, scaepen, verbrannen 6, 7 huysen, vertoven niet lange. Dan die Oltampster, sick rustende, vynden nemandt tot aller luyden ongunst und aller horer scande, want Michael Hovelekar, een Lubicker, deende alleen um gelt.

Diewijle Ocko Vrese soldaten in commer to Knoch geholden worden und soe sie vreseden vor den orlichscepen und scanze, in den men daer wolde scanzen, worden onduldich, willen gelt offt vendel to Hinte vuldaen hebben. Welckes die van Hinte gewaer worden, keren sie sommige dagen daerbuyten, scanzen daertegens, doen die soldaten blijven in Westerhuysen, Midlum und Phrebsum[2], tot suchten der ingesetenen; kosten meer als betalinge eysschede, ter tijdt den 3 Julii 1 crumstert scot des maentes[+] gekundiget wordt van 1 gras landes tot lenunghe des Rijcks und Westphaelschen Creys soldaten tdoen, daer gelecht van den Keyser, dan myt [+]fol. 409.
Oestvreslandt gelt to betalen. Dit ys die eerste een cleine scattinge tot den soldaten und wat nies gehandelt wort, eysschet nije scattinge in Oestvreslandt in stadt und landt. Hierover worden die hopman und droste twistich den 11 Julii, als dat die droste het gelt in sijn cophandel ommesloch und neit een vendel wolde betalen, in sulcke lange tijdt up den huysman terende, sonder sijne schult und regaerdt holdende. Worden die adelburse alleen beropen buyten den hopman gelt offte pasbort tnemen, und hoer kosten und teringe bij den huysman gedaen aff te rekenen. Und nu worden die soldaten up meer dorperen belettet, niet wetende waeromme.

Soe het doetslaep der soldaten uth den scanze Oterdum ock to Marck[3] in Overlegerlandt meer worde, daer 7 ock doersteken und doerscoten synnen van de soldaten uth Wener und ener ontlopen ys, sick eerst moten bloten

1) Vermoedelijk Blijham.
2) Freepsum.
3) Aan de oostzijde van de Eems even ten zuiden van Weener, in Overledingerland.

und nichtes gedaen, muchten niet gevangen worden, alsoffte des graven Johans beveel was, nemandt to lande tdulden. Und balde daerna den 6 Julii ock weder een voetknecht uth Lier myt sommige soldaten up den borgen betreden worde van soldaten uth Oterdum, wordt doetlicken weder geslagen, die ander ontlopen, alsoffte nu rede vijandt was. Dit alles sonder graef Johans wetent und consindt, dat die droste und hoeffreeden allene bij sick vermuchten, daer Rembertus Ackuma[1] mede bij muste sijn. Want graef Johan bij nene menschen erschijnen muchte, ja bij den droste neet, worde voer crancheit und onmachticheit als verstandtlos geacht und benae van sijn egen luyden tot graef Edzart sidt gewendet, ter tijdt dat he sick lat sien den 10 Julii, na Stickhuysen varende. Und mach van nemandt dan den dochtoren ansocht worden. Und also to hove bij graff Johan was gestalt, worde niet weineger graef Edzart bedwongen sick an den Gubernuer[2], des stadts neringe, slutinge des Embses, gedaene naderlagen und weren van soldaten und starckumghe des tovuers, veranderinghe des religioens und respondentie myt den vijandt und tegenwille des gemene sakes. Worden[+] affgesonden na den Gubernuer in Hollant die stadsecretarius Hindrick Gerts, D. Onno Tyabberen borgemester, myt den cuertmester, dat ys amptman der Engelschen copluyden to Embden[3], als asstipulatuer und middeler[4] der questien und angancks an den Gubernuer, und trecken den 23 Junii myt Berendt Kater convogerer na Westerlandt und Hollandt, daer men alnu geloveden des Majestaets sake twesen, und nene kleine besorgunge makede sick dusser saken mede anheggig[5] tworden, die reede een vendel knechten niet besolden konden. Under des was het geruchte openbaer, dat men ock an den hartoch van Parma der junger heren preceptorem und M. Thomam Causidicum notarium, een Westvrese, een spidtsvondiger,

[+]fol. 409[v].

1) Zie boven dl. I, blz. 610, noot 4.
2) Hier ontbreekt iets, vermoedelijk: to wenden.
3) Vgl. boven, blz. 269, noot 1.
4) Onderhandelaar; H.S.: midder.
5) Schrijffout voor anhengig.

ock uthsenden, um to beantwoerden des Verdugi trommeter, an graef Edzart na der Engelschendt verhandelinge um tovuer to hebben gesonden, und doen versekeringhe. Daer doch nu to Embden nene handel was, dan meer to Bremen, Oldenborch und anderen plaetsen, dorch Westphalen, Hessen na Wesel, Lingen, Oldenziel und Gronnigen und dat myt sulcke verglickunge, dat men waer myt waer musten verbuyten und vervullen, und die gelden seer hoech settet weren, als 1 golden konickdaler 51 stuver[1)], rijcksdaler 47 stuver, leuwendaler 36 stuver, konickdalers 50 stuver, copstucken 10 stuver. Ock worden daer breven uth Engelland van der Koninne gescreven an graef Edzart myt grote belieffheit, als vedder nomende, sick nenes verdarfft solde van hoer bevresen. Dusse den amirael angesonden, wil dien dieneren niet laten overcomen, dan den notarium alleen verhorende, antwordt: de Magestaet hadde hem nene commissie ghegeven, he achtede des in sijn weerde und verwachte beveel sijnes mesters. Und aldoe die breven den borgemester nagesandt in Hollant. Als nu dusse gesanden affgesonden worden, misten sie copie van Willum van Borsums und aller des handels bestellinge. Moet Willum sijn bestellinge overleveren und openbaert noch hemelicke scryfften van den droste hem behandet, woe men solden sick holden hebben anders als die commissie luydede. Daermyt Onno van Ewsum oick upholden worden, als Willum sulven sede, daer sick die meesten neit voer huydeden und tot sijner verdedunge bewaren muste. Want he nu den 5 Julii myt anderen scepen na Spangerden havens[+] seylde sonder coepwaren und nu twe reysen verlegen hadden und alnoch grote gewin sochten up het solt, als Spans solt 1 last up 70 gulden rekenden, und die van Hamborch een groten reyse scip und gudt vrij gewonnen hadden. Want sie um Engellandt, Scottlandt heer seylden und eventuerden myt grote perikel und het plaecaet ganslick alle natioen den scipvart verboedt up Spannien, sonderling myt granen und minutien. Dan dit dede den

[+]fol. 410.

1) H.S.: g., blijkbaar schrijffout voor st.

Engelschen, Hollanders und anderen in verscheiden naem niet letten um het grote gewins halven.

Onder des, want die uthgewekenen noch die voet in Vredewolt, Langewolt, Humsterlandt myt bescuttinge des Nijensijels scanze hadden und daeromme der landen gebrucken, hueren, schulden coppich[1] stonden, soe lieten de Westvresen den onsen het judicatuer vrij und openbaer tgebrucken dorch die redgeren und to appelleren mogen an die adel des landes, aldaer warffswijse tsytten und trichten[2]. Derhalven die syndicus myt Johan die Mepsche up den Ham[3] die olde, Hindrick Clant, Bocko Awma als warffheren alle saken und controversien berichten und slichten na onse landtrechten, ock die to Embden woenden und an hoer versochten, als Hindrick van Soltsborch beyegent ys.

Egbert Bijema, salige Sybolts Bijema soen, een tijdtlanck Spannien versocht, hefft gesien, dat omtrent Paesschen in Spannien van den inquisitoren sindt condemniert worden als ketters, umdat ener copman van Dansick voer 2 yaren een boeck testament hadde an strandt laten driven, daer die scipper um gevangen, an den coepman bevonden, alnu worde verbrant myt 2 Engelschen, die seer gemartelt, gepijniget, ja gebrannet an hoer mannichlicheit, tot wederroep und cussunge des cruyses, dat sie in handen dragen, gedwongen, eerst doet worget worden, die ander sonder pulver[4] offte nat pulver levendich in den vuere sindt verbrandt worden tsamen. Aldus spareden men nemandt um den religie. Wat sal sijn so men Nederlandt vermochte; dit worden to Embden benae niet gelovet[5].

Daeromme ock ter contrarie erfaren ys up den, dat[+] enich scade[6] huysman, na Upwirda int velt wonende [+]fol. 410[v].

1) Te koop.
2) In de warven recht te spreken.
3) Bij Aduard.
4) Bedoeld wordt het zakje buskruit, dat den veroordeelde soms op de borst werd gehangen en dat den ongelukkige door ontploffing doodde of door den rook deed stikken.
5) Opmerkelijk, hoe diep de vrees voor de Spaansche Inquisitie Eppens in het bloed zat.
6) Bedoeld zal zijn: schamel.

up een klein landtgijn van 8 koygen, sendet van sick uth 3 soens voer 30 yaren na Embden um sick sulven to erneren, myt namen Johan Tammens, een huysman to Logen, und Jacob Tammens und Pauwel Tammens. Dusse ys een rick wever, lat een soen, verdoet alle des vaders gudt als een abteker[1] und denet heren van Nijenort[2] to Winsum und ys nu orbarlicken to Embden noch als gewaer worden, wat het sij gudt twaren. Overst Jacob[3] lat na een dochter und een soene. Die dochter hilcket an Harmen Alrycks, wordt het gudt aestimiert teyn duysent keysergulden. Bestedigen hoer gastbot[4] in Julio in der Grote Strate to Anna Hayen huys, myt sulcke pracht, costen und torichtinge, als nene juncker, ja heer solde willen offte weten. Want an hoer klederen und der vrunden wort wechgeschencket een Engelsche laken van 7½ keysersgulden, 6 beddelaken, die solden 300 daleren kostiget hebben in linnen und werck, want een ellen 1 gulden to speldenwerck weert was, ock twe hemden van 100 daleren. Daerto soedanige pasteyden und allerhande waren uth sucker togericht, dat es wol 25 gulden kostiget hadde myt wes daerto behoerde. Hier was nodicht Raedt, Borgemester und meesten des stadts Embden und makede een groet geclange. Dit alles uth dusse orsake, dat men in voertijden, doe hartoch van Alva Hollant, Zeelandt und alle provintien inhadde und die sake tegens hem to water und up eylanden und bij andere heren worde erholden, was alleen to Embden het marck opentlick und hemelick van alle gerovede guederen, und worden verhandelt und muchten myt den vijanden verkeren, dat men die helffte niet achteden twinnen, dan scuten roggen over in scepen van 15 last tot 10 lasten gerekent, so den sampt, laken, specerije na advenandt und andere clenodien alles to Embden verhandelt; hefft den stadt und inwoneren rijckent und merent. Und weren die verdrevinge

1) Of deze zoon apotheker was, is onbekend. Misschien stonden in Eppens' dagen apothekers als verkwisters bekend.
2) Johan van Ewsum.
3) De genoemde Jacob Tammens.
4) Gastmaal.

seer wert und lieff. Nu overst moet het vertiert sijn und kennen sick sulven neit in alle hoere doendt, und achten den kercke neit, dat ock die predigers des van den cansel uthriepen: woe het noch worden solden, als men nu van huys[1] 2 daleren tot stadtsverbeteringe geven solden, dat was last und noet; men konde benae nene vesten verdigen, men solden den heren to wille uptrecken um[+] botter uth Reyderlandt thalen, und wat men an straten, bruggen maken solden, alles wast nu tswaer. Want die hantieringe was staff, die scepen voel[2], die verdeninge all tvoel, die amiraell konde hoer alles affsniden und becorten, dat ock torff, holt nu in Julio twedubbelt muste coff worden, und nene bier bena genoten. Moten hoer scepen up anderen riveren und steden ancomen und lossen. Dit was nu die staltenisse des stadts Embden. [+]fol. 411.

Die Gubernuer lat in den Hage in den maent Junio[3] een conventus holden der geestelicke saken halven, um eendracht in religioen und onder die predigers vrede und disciplin tstellen, want die meente noch seer vremdt und verdielt was in Mennonisten, Papisten, Libertineren, Martinisten und tom reformatie onverstandich ock die meeste hoveden in raden und steden. Daer die Excellentie sulven mede worde bij sin und fundament des regerens leggen, gelick ock die Papisten nemant dulden, die sick tegens hoer upstelleden und muste en yder sick dulden, ter tijdt men hoer mechtiger worden. We men in Antwerpen, Gent und andere steden erfaret, daer men alnoch versammelingen holdet, niet sonder simulatie des vijandts, als niet topenbaer wort[4]. Daer men nu rede hoeret, woe yammerlicken dat man, wijff, kindt uth Gent ver-

1) Per huis.
2) In treurigen toestand, ellendig.
3) Deze nationale synode, door Leycester bijeengeroepen, kwam den 20sten Juni 1586 in den Haag bijeen. Zij stelde een kerkorde vast, die door den Landvoogd dadelijk werd goedgekeurd, maar die nooit is ingevoerd.
4) Inderdaad zijn in Antwerpen, Gent, Brugge en andere Zuid-Nederlandsche steden aanvankelijk nog meer Protestanten onder het Spaansche bestuur blijven wonen dan men zich gewoonlijk voorstelt.

treckende ock um commer hefft doen vermoerden bij Koln durch des Beygeren gardisonen. Want sie gelt bij sick vermodet medegenomen thebben und ys alsoe gescheden, dat omtrent 1000 eder 900 personen myt 50 soldaten van Parma volck convogerende, worden angesocht van 200 ruyteren und 300 soldaten des Beygers partien, worden geslagen, vermordet und geplundert und 300 to Coln gewondet ingevuert tot erbarmelicke clagent und jammer des, die hoerden und sagen. Und bewest[1], wes die intentie was niet wijff, kindt, swangeren tsparen, als men nu die partije mechtich was und disciplin eder executie stellen.

Dat negende boeck

des Vresschen historie der Engelschen und Staten tegens der stad Gronnigen.

[+] Die regerunghe der Staten was uth twe orsaken ongeluckelicken alleen. Dat die hoeffden, regenten und capteinen niet enich, niet trow, niet die gemene sake der religie ingelijvet noch behartigeden. Daeromme sie vaken bewogen, als een huys up een sandtduyn getimmert myt den vloet stortet, soe lieten sick uth vesten ock scanzen, steden myt lose lofften des vijandt uthleyden und overgaen und wolden vaken niet sien, und raden dat noedichst was, dan dreven onnodige raden. Die andere orsake was, die voelheit[2], gelicheit[3] des raedts, dat die ene den anderen niet respectierde noch vresede, dan hateden, nijdeden und verachteden. Daeromme nemandt die disciplin waerede und alles bleff onder groet und kleinen ongestraffet; soe die soldaten was, was ock die captein, scaep was over die wolven, die wolven vermochten alle scapen ter tijdt die graef van Licester het sweert gebruckede und nemant dachte tsparen und sulven an und over wesen wolde und alle steden myt besettinghe starckede

[+]fol. 411[v].

1) Bewijst.
2) Traagheid, slapheid.
3) Onverschilligheid.

tegens der Staten vermodent. Und niet meer biddent regeren wolde, und wolde reede, dat men die religie eendrachtich holden solden. Alnu liet sick sien, dat der Staten regerunge bestandiger und der Spangerden anslagen onseker worden solden. Na des stadts Graven verraedt versocht hartoch van Parma den stadt Nuyst myt sijn heertoch tbeleggen soe van den 17 Junii soe 4 weken lanck, want daer capteyn Kluyt van graef van Moers wegen myt 200 perden und 1600 soldaten tswack voer sulcken stadt to verdedigen, clacht hie tom laesten te swack solde worden tegens een grote macht. Soe verenigen sick hartoch van Parma und die Beyger myt beide hertochten tot 24000 tvoete und 30 stucken groff geschuts voer den stadt[1].

Die Emse und Embden was uth die torustinge verleden harvest tegens den Vrese gedaen alsoe nu geacht, dat die uthvart lange upgeholden, die tovart heel van Mey gesloten, bena nene scip meer vor der stadt hadden, die straten ledich, die cophandel up andere stromen, havens und steden, Bremen, Oldenborch meest, verlecht worde uth Embden und van der Emse. Und die gesanden to Utricht comende den Gubernuer gherne volgen. Waertegens Johan Rengers to Helm, superintendens, van den Gubernuer den 14 Julii verscreven cito cito citissimo[+] tegens den gesande, und van Johan Garbrans stolte gemoet tom verantwordinge beropen ys worden. [+]fol. 412.

Alsoe worde een bijcompst der princen, vorsten, heren to Lunenborch den 18 Julio geholden, daer die heren persoenlicken, konick van Denemarcket, vorst van Brandenburch[2], vorst van Saxen des St.[3] Augusti sone[4], heer Casmirus[5], landtgraef van Hesse[6], heer van Brunswick[7], myt gesanden uth Vrancrick, Engellandt, und

1) Neuss, dat door Kloet dapper was verdedigd, werd den 17den Juli 1586 door Parma veroverd en door zijn soldaten uitgemoord.
2) Johan George, keurvorst van Brandenburg.
3) St. vermoedelijk voor Sl. = salige.
4) Christiaan I.
5) Johan Casimir van de Paltz.
6) Willem IV.
7) Julius.

van Parma, want men des besendinghe an clanck Spannien niet voele achteden und evenwol bleff[1] vortvoren in Vranrick und Nederlandt[2]. Daeromme nu eerst ruchbaer worde van upsitten der ruyter 4000 uth Duyslandt und 2000 uth Denemarckt, myt voetgangers na Mel bij Mynden sick to vergaderen. Ock secht graef Willum den in Drent und anders die savegarden up und ontfang nije volck in Westerlandt. Niet weiniger worde befunden, dat die koninck van Polen[3] den raedt to Ryga verordenede, die Jesuiten intleyden und in openlicken dienst tstellen. Daeromme 7 personen, sculte, een borgemester myt enigen der raedt und rechtoer des scoles, ontsloten alle principaeleste verstandigeste borgeren tot sick ttrecken, beropen sie in enich versekerde plaetse und huys, vertonen dae des Konichs beveel und hoer erenstelicke wille, myt anwissinge des scarprichters aldaer tegenwordich in sijn gemaeck daetlicken tcoppen. Overst die borgeren, des niet ansiende, bliven vulstandich und die meene borgeren het huys besettende, begrippen sulcke 7 personen alle, und worden gevarndelt[4] daetlicken. Graeff Edzart ys beladen myt weinich soldaten, gyff nene gelt, belastiget den huysman, lat den Knoch vrij und rekent myt den soldaten der huysluyden costen dages 5 stuver, lat sie to Hinte, Suerhuysen und Loppersum verbliven sonder orsake. Alsoe graef Johan die sijnen to Wener ingelecht, laet die officieren mest raden, wie Occo Vrese to Embden. Dit ys die staltenisse in Vreslandt und gemene sakes idtsondes. Waeruth dit negende boeck sijn volge nemen sal. Soe des ock an Gronnigen muchte versocht worden, als nu vole hopeden. Dat ock die rentemester Johan Winbrugges scryfftelicken overgaff uth weiniger edelingen naem die Ommelanden

1) H.S.: wreff.
2) Deze bijeenkomst diende om meer eenheid te brengen in de samenwerking der Duitsche Protestantsche vorsten. Maar dit doel werd niet bereikt, vooral omdat als van oudsher Saksen en de Paltz vrij scherp tegenover elkander stonden.
3) Lijfland behoorde tot 1629 tot Polen.
4) H.S.: gevandelt.

inttrecken, Gronnigen to versoeken, soe niet to erwinninge, gewisselick tot een verdarff um landt den stadt afftsnijden, als wisheit gheacht, sick sulven to verdarven, um anderen thoenen offte to verhessen.

+ (Volgen eenige mededeelingen en bespiegelingen betreffende de Bijbelsche geschiedenis, de oudste Friesche geschiedenis, Karel den Groote enz.). +fol. 412v.

+ Daer die conventus to Luneborch nu den 18 Julij ys radende und den Engelschen bijvallende, tot wederwille des keysers Rodolphi 2, Pauwest, Jesuiten und andere secten. Welckes alsoe uth den bijbelsche historie mystice to leesen, wordt dorch den astronomen beduydet dorch vier trigonen, waervan elcke trigonus operiert 200 yaren. Wort die vuerige igneus trigonus den religioen und politie togescreven, und ys alsoe van begyn des werelts circuliert und nu up yaer 83 nijes berekent worden, daervan nu ock die religie in grote commotie und alle rijcken in den vall und veranderinge schijnen twenden, daer men nu den Turqen[1], Moscoviteren und den Polen myt Swesen keyser[2], Pauwest und anderen tot wederpartijen erholt und bevindende syndt. +fol. 413.

Diewijle die gesanden uth Embden, Onno Tyabberen und Hindricus Gerts secretarius, to Utricht den Gubernuer beyegenen, wort woll ontfangen, tgaste gladen und angesecht in den Hage tvolgen myt twe hoeffheren; als nu ock Johan Rengers to Helm hoer en tegens was komen und ock vrundtlicken begrotet. Und het scrivendt van der Majestaet uth Engelandt an graef Edzart, den gesanden togesandt, worde vermeendt myt post van der Majestaet een andtwordt eerst tlangen. Und vertonen hier hoer[3] tho hove. Alsdan dancket graef Edzart 2 sijner hoeffdieneren und scriveren, als M. Oessewolt und Johannes[4],

1) H.S.: Turqcam.
2) De koning van Zweden.
3) H.S.: Heer.
4) Met Oessewolt bedoelt Eppens den predikant Oldewelt, die te Wittenberg had gestudeerd, maar als Zwingliaansch bekend stond. Hij was evenwel geen Sakser, evenmin als Ligarius, dien Eppens met Johannes schijnt te bedoelen. Maar dan moet men aannemen, dat hij zich vergist; immers Ligarius was een streng Lutheraan. Ook kan hij niet in één adem met Heshusius genoemd worden, daar zij niet gelijktijdig hofprediker waren; integendeel volgde Heshusius Ligarius in 1585 als zoodanig op. Vgl. boven, blz. 153, noot 3.

aff und verwiset hoer ten hove, want sie neit bychten und mede to hove sick stelleden myt Heshuysio gelick in avendtmael tgebrucken, beyde geleerde und vrome mannen uth Saxenlande geboren als Oessewolt. Also ock to Hinte den 17 Julii een prediger indringende, wort van der meente antwoerdt eendrachtelicken: Sie musten des lijden, dan sie verclaerden, dat he hoer mishagede. Was van Luneborch dorch den halmester banckeruyt verscreven und commendiert thalve. Und allnu mocht men hoeren, dat graef Edzart solde willen stedigen, dat die van die munte[1] myt Hesshuysio up Valderen een nije kercke solden mogen tymmeren, daer alle dorperen Lutters die[+] kosten mededragen solden moten, als men seeden in sulcke tijdt, daer nu Emse, [+]fol. 413[v]. Embden gesloten, die scepen alle quijt, nene cophandel hadde und alles buyten landes verhandeleden, jae ock dat herinck myt licentgelt groter onkosten dragen muste myt 24 gulden van die last, daer to Bremen 16 gulden, to Hamborch 12 gulden allene betalet worden. Want Embden den vijandt naest und meest denede van sijn overvloet, dat nu niet voell was to Embden. Daeromme die gesanden anstaende um verhort tworden, wort Johan Garbrans admirael den 17 Julii verscreven, trecket den 20 Julii na den Gubernuer. Dusse admirael dede inhibitie na sijn commissie tegens was Rengers tolatende was, ock graef Willum vrijgeven hadde, als pannen uth Oltampt tvrachten, bij Corth Borcherts consentiert. Item torff, holt, bier und alles, wes der Emse brucken solde, ock vrij luyden pasborten na Gronnigen und edtwes van den vijandt tonthalen; und dat myt hoenlicke, spotsche reeden: Sin mesteren hadden hem sulckes noch niet verboden offte upscreven, daeromme des Koninckclicke Majestaet scrivent des vals niet ansiende.

Altijdt was die biscop van Coln, die Beyger, niet allene een gemene pijler des pawstdoem, dan myt hartoch van

1) Heshusius predikte in het oude muntgebouw te Emden.

Parma in gelicke raedt van orloch, hadde nu sick starcket myt gelt, sammelde uth Luck, Coln, Munster und anders[1]. Daermede he sijn und des Parma volck voer Nuyss lecht und holt, dat nu Parma verdelende sijn hertoch[2] na Vlanderen sick verweren moste um den invall und verdarff aldaer. Want die Gubernuer sick in den steden versorgede ter tijdt die ruyteren muchten verdich worden und steden in versekeringhe blijven, wes he overich hadde buyten den tocht na Vlanderen. Overst onder des und um des worden und sindt die steden, adel van Westphalen[3] niet genegen tot den Beyger. Dan die hartoch Julius soen van Brunswick stellet sijn jungeste soen to Minden yn voer bisscop, verwachtet ock Osenbrug[4], und verment ock to Munster regent tworden tegens den Beyger, die doch up Hildersum[5] dochte myt Brunswick to versoeken. Welckes nu alles to Luneborch[6] mede geraden can worden, soe die verscheidenheit des religioens myt den naem des Ausbursche confessioen, Evangelisschen und Reformirden tegens den Westerschen und Switzerschen sick allene rijmen worde, allwaer D. Menso Alting na Bremen an D. Pezelium[7] der beyder kercken und waere Evangelisschen Reformierden sick vor den hartoch to Luneborch versammelt, den 18 Julii worde presentieren und tot verandtwordinghe wol willicken solde sijn, als men vermeende dusse reyses orsake twesen buyten radt, wille graef Edzarts, die dit wol anders intendierde, als gesecht is.

[+] Ransow[8] ridtmester was nu ilendt van den Gubernuer dorch Embden na Saxen gereyset um ruyteren tsamelen, dan den versammelinge der heren to Luneborch [+]fol. 414. verwach-

1) Dus uit zijn andere bisdommen.
2) Heertocht, leger.
3) Het hertogdom Westfalen, dat aan den keurvorst van Keulen behoorde.
4) Osnabrück.
5) Hildesheim.
6) Vgl. boven, blz. 338.
7) Vgl. boven, dl. I, blz. 472, noot 3.
8) Vgl. boven, blz. 328, noot 1.

tende, worde meest ruchbaer van ruyteren tsammelen. Welckes van enigen der Staten, bij den Gubernuer wesende, solde wesen upgeholden und gelettet myt hemelicken inradent. Daervan Pauwel Buys, een kistenmakers soen tho Uthricht[1] und advocaet gewest[2], van kleiner staedt tot hoege raedt und staedt gebrocht, den 8 Julij[3] wort angrepen myt anderen, handen, voeten gebonden, up wagen gevuert na Utricht[4], als een principalicke vreder[5] in die gemene sake, die vole respondenten gebruckede und kennede um alle guede anslagen tletten. Dat ock die meente sulcker overdroetsaem[6] myt requesten an den Gubernuer overgaven: Wolde Sijn Genade neit allene und suvereyn gubernieren, soe moeste he verraden worden, und sie dachten alle Staten doet tslaen, want sie sick allenne sochten und bij ontellicke duyseden verrijckeden uth des landes und meente geldes. Waeruth nu een grote geschrey erstondt, dat men den verraderije nu ontlastiget konde worden und beter standt verhopeden.

Anno 86 den 5 Julii wort to Utricht publiciert een placaet van alle savegarden und verdragen, myt den vijanden over landtluyden und naeste grensen bisheer geholden in Vlanderen, Gelderlandt, Twent, Stycht, Stenwick, Drent, Goederycht[7], Oltampt und alle Ommelanden, niet meer tmogen geneeten, dan yder solde vertrecken, verdriven, upbrecken und intrecken in alle naeste

1) Dit is niet juist. Buys was de zoon van een molenaar te Amersfoort, maar zijn vader was gegoed genoeg om zijn zoon een geleerde opvoeding buitenslands te doen geven. De familie zat ook te Amersfoort in de regeering. Vgl. Van Everdingen, Het leven van Mr. Paulus Buys (Leiden, 1895), 1 vlg.
2) Buys was 1572 tot 1584 advocaat van den lande van Holland.
3) Buys' gevangenneming gebeurde niet den 8sten, maar den 10den Juli 1586. Vgl. van Everdingen, t.a.p. 146 vlg.
4) Buys werd te Utrecht gevangen genomen en is daar ook gevangen gebleven tot 24 Januari 1587, toen hij op bevel der Staten-Generaal werd vrij gelaten. Vgl. t.a.p. 156 vlg.
5) Verrader.
6) Daarvan een afkeer hebbende.
7) Goorecht.

steden van beyde partijen, want men nemant daerna versconigen eder horen wolden, noch sparen, dan alles tom prijs uthdielen laten. Dit was een screckelick mandament, dan men hoerde alnoch nemandt, die sick daeran liet bewegen. Want nemandt konde sick bargen offte ergens hen maken[1] und verblijven myt haven, gudt, wijfft und kinderen. Dit und sulckes hadde Johan Rengers to Helm an eniger sijner becanden huysluyden gescreven und worde to Gronnigen vertonet. Achteden des niet anders als barnbreven, dat men het volck daermede verharden und stolt makeden, um sick niet tlaten bewegen, und uth desperaedt gedaen worde. Und was over hele landt een grote sorloesicheit; ock scrivende, dat die strate solde balde open sijn, off Godt wolde, soe dachten sommigen vrij na Embden uth Gronnigen treysen.

[+] Den 16 Julii wort Nuyss myt vole scetens tobroecken und die mueren gestortet und 5 mael bestormet van den Beyger und hartoch van Parma tegens den captein Kluyt, die dae in was allene myt 1600 tvoete und 200 perden, tswack sulcke stadt to verdedigen, daer alle borgeren uth verlopen weren[2] und ertijdes den hartoch van Burgundien Carolum audacem een jaer lanck gekeret hadde und daeraft vertrecken muste[3]. Daer hartoch van Parma wol 5000 mannen solde verloren hebben und den stadt tom prijs uthboden. Und gewaer worden, dat die overste geseriget was und het volck mode und versaget geworden, socht des to dapper an, waertegens die bynnensten, hoer noet bedenckende, doen pulver und pruppen allenthalve doer de stadt in huysen und straten bereyden und doen springen, verbranden, verneelen de heele stadt, dat daer nene 50 huysen over solden gebleven sijn, den Parma grote scade doende in sijn volck und den prijs[4] vernelende. Nochtans captein Cluyt noch levendich tom [+]fol. 414[v].

1) Zich bergen of ergens heen verwijderen.
2) Vgl. boven, blz. 338, noot 1.
3) Het beroemde beleg van Neuss door Karel den Stoute in 1474 en 1475.
4) Buit.

venster uthhangende myt enigher der prediger[1]. Wenigen der soldaten ontloeset und ontloepen.

Onder des was die grave van Moers in Flanderen to verwosten, to verbranden dorperen, gewassen und alle vruchten, daer men enighe vrijbuyteren to angenomen solden hebben tot 5000, die allene 20, 30, 50 gulden van een Antwerper copman up handt ontfangen, daerna sick sulven redden und besolden musten.

Den 23 Julii die dach to Luneborch der heren vorsten, kuervorsten myt andere heren wort ontsloten und treck de konick van Denemarcket to Hamborch yn, als Roemsch konick erwelet[2] nevens den Rodolphum 2, und sick der Nederlandtsche saken to bevlijtigen. Daer Truxses voer legitimus kuervorst van Coln geacht sijn stemme mede ghegeven hefft. Und nu worde die belden to Bremen affgesettet onder dusse versammelinge van 18 heren und vorsten.

Den 28 Julii kompt noch een ander hopman Ferveda in Oterdum, und worde Oterdum versorget myt invuer van brant und alle andere nodruyfft, alsoffte het noch ynsen[3] wat wercken solde, meer als den plaetse verdedigeden, soe men anders niet vermochten, dan den huysen, dorperen tverbranden, biesten thaelen und tslachten, sommigen arme huysluyden to vangen und to ransonen. Daer die hopmannen und soldaten van demmeden[4] und leveden als nene menschen betamede. Aldus dede nu die Gubernuer alle steden beleggen myt sijn nije Engelschen[+] und die Duytschen to velde tgebrucken. Und Merten Scenck, die stolte helt, lecht sick in Barck[5] und starcket sick myt 3000 tegens Parma, want he naest an Nuys hem verwachten wolde, als Parma die soldaten worde betaelt hebben, die nu tumultuierden um betalinge und den verloren prijs.

[+]fol. 415.

1) Inderdaad werd de bevelhebber Kloet, hoewel zwaar gewond, uit het venster van zijn eigen woning opgehangen. Evenzoo de predikant Fosserus en de diakenen. Vgl. Bor, II, fol. 738.
2) Dit is stellig onjuist; daarvan is nooit sprake geweest. Over de bijeenkomst te Luneburg, vgl. boven, blz. 338 en 342.
3) Eenmaal, eens.
4) Zwelgden, brasten.
5) Rijnberk.

Soe tvoeren geroert[1] dat Grave[2] een junge sone sij affstorven und daerna ock sijn gemael dorch doetlick affganck ock mysten muste, worde dit nu meer den duvel und boese menschen als toverschen togescreven, dan natuerlicken gescheden nae menslicker swacheit in dusse verdorven natuer. Daerom Anna Johanna[3] Paulwes, een rijck benoemde achbare vrouwe, myt twe dochteren in pijn verhort und dorch rechtsgeleerden vor recht aldaer in gerichte to Esens in der stadt betijet und verordelt dorch die juncker und adel in lande, solde dusse beyde myt fnijn vergeven hebben, alsoe lieff thove, dat sie und hie in die naeste raedt sij stedes bij den Grave und graef Enno vertrouwet west. Und daeromme den 28 Julii ock alle dre, 2 dochter 1 moder, verbrant worden; ener allene onwetich geacht dusses daets, dan der toverie niet onschuldich. Dit verweckede vole kallens und bedenckens. Want to Osenbrugge anno 85 seer voele justificiert worden, woe den duvel sulckes dorch menschen vermochte, offte die menschen myt den duvel. Soe yst nochtans, dat Godt almechtich sij, und die geest nene lichaem hebben, wat can dan emant buyten Godt, wat gemeenscap hefft die duvel dan myt den menschen, dan dat Godt den geest tolat ock godtlose ongelovighen menschen to versoeken, hoer misbrucken und in elende tbrengen laten, und alsoe ock anderen tom straffe in verlatinghe stellende. Daeromme die menschen sick wol dagelickes to segenen und in Goedes genaden to bevelen hebben und alles den Heren Christo toscriven, alsdan kan die geest nene macht hebben over menschen eder sijn haven, als Tobias exempel und Jobs anwiset und anders openbaer. Dusse misdadigers sindt thoe Spier in gerichte condemniert und allene in persoen daer beseten bleven und in swarer sententie gevallen, als myt vuerige tangen totogen tworden, dan na landtrechte gestraffet, up een stede uthgevuert.

Johan Pauwels was verborget, nu overst bewaert, wort tot rekenscap bedwongen und Occo Vrese worde tegens

1) Vgl. boven, blz. 302.
2) Graaf Enno III.
3) Of Johans; H.S.: Joh.

hem verlicket van die reden des landesdaeges, als dat die den Heren misbrucken und den meente verdruckeden.[+] Horen hulde[1] arvet niet. Dusse sententie ys gelesen myt egene belijunghe voer den misdadigers in bijwesent aller vrunden, bewanten und andere getuygen des Johan Pauwels, als droste daer geacht, und sint seer rijck und geweldich, even starck myt besitten und ossen tweyden als die Grave sulven. Sijn huys solde demoliert worden, want die Gravinne daerin vorgeven was, to gaste genoget. Und die Anna miste een oege, welckes hoer was uthgedaen van een leeser[2] voer 25 yaren to Vressute[3] wonende, die seer becandt und dedich was myt sijn leesen. Uth Jewer wort een suster ock ineysschet und to Esens gevanckelijken beholden, als besecht van dussen. Aldus kan die duvel myt godtlose menschen sick verenigen und die in elende vervueren, als he sie misbrucket hefft. Und van beyden dielen tholden ys, als Jeremias secht 49 capittel vs. 9: Wijnleesers soelen over u comen, die juu neen naeleesen laten. Und dieven des nachtes sullen over u comen, die sullen hem genoech verdarven; die neit verdient hebben den kelck drincken, die moten drincken[4]. Und voer den vall gaet hoemoet und tyranie, gewalt, onrecht, daeromme blijfft nemandt ongestraffet. [+]fol. 415[v].

Na lange berekunghe des secretarii des huyses Embden, Ubbe Finkes[5], als he myt sijn egen handt hadde bescreven 37 yaren lanck, worde nu eerst na 50 yaren die rekenscap gesloten, dat die weduwe den heren schuldich was sovendartichduysent gulden, daermede tcorte gelevert weren 900 vat botters uth Reyderlandt, daer een koe 4 punt den heren tobrenget. Welcke weduwe was een suster van Ulrich Folckerheem[6], landtrichtes sone in

1) Genegenheid, genade. Maar de zin is toch niet geheel duidelijk.
2) Leeraar, prediker.
3) Friesoyte, ten zuidwesten van Oldenburg.
4) Deze laatste regel is uit Jeremia 49, vs. 12.
5) H.S: U.B.B.; vlg. echter hierachter, fol. 505v.
6) Ulrich Folckersheem was een kleinzoon van den rentmeester Johan Folckersheem, zie boven, dl. I, blz. 91, noot 1.

der tijdt. Dusse kinderen worden seer rijck geacht, dan stedes bij den heren in ongunst gebleven. Wort Ulrick Folckersheem tegens Johan Kannegeter, van Bramsche borgemesters[1] huysfrouwe wegen, ock in pleyt gebrocht umme licke, rechte scheidunge der arffnisse to geneten, als Folckersheem romede van Johan Cannegeter vier eder vijffduysent gulden willen thebben. Wort he sulven condemniet tot meermalen und ock bij contumatie und versumenisse sijnes advocates M. Thomas, een Westvrese, sijn yaergelt genetende, dat Folckersheem schuldich sij soventeynduysent gulden, welcke summen tsamen getogen[2] tot 54 duysent gulden, nu uth ener arffnisse nagesocht, het heele geslechte to niete brengen worde. Daer Wibbolt Clant mede an gehilcket ys und benae voer nene swager achtet worde van Folckersheem. Want he levede[3] niet noch achte emandt tegens sick dan die op het onnuttelicken leveden, und verterede yaerlickes susteren und alle sijne renten und vruchten, welckes he den meygeren[+] affscattede, 1 gras 5 daleren tom huere eysschende, bena den susteren die huysholdinge niet gunnende, tsamen in des [+]fol. 416.
rentemesters huys to Embden sick erholden myt verscheyden tafelen, und besonder bedient uth den koecken. Aldus ginck myt ock anderen offitieren to, soe in vorige yaren die meeste mesteren bij der Graven hove west weren. Und Philips Haykens arffgenamen muchten ock nene rekenscap erlangen, soe sie vermee(n)den hoer noch solde tokomen. Alsoe worde nu ock to Esinge[4] myt Johan Pauwels verwachtet to gescheden, dat so he nene rekenscap konde doen, solde sijn huys niet allene wechsleten worden, dan ock balcken genomen om hem daeran thangen laten. Want in sijn huys solde die Gravine vergeven sijn und het huys was verdroesaem den graven Enno antsien.

Den 29 Julii Petrus Cornelius notarius myt Gronniger

1) H.S.: Bransche. Bedoeld wordt Johan Bramsche of Braemsche, burgemeester van Emden.
2) Opgeteld.
3) H.S. hevede, maar zeer onduidelijk.
4) Niet Ezinge in de Groninger Ommelanden, doch Esens in Oostfriesland.

pasborte und der vrunden breven verscreven um int landt to erschinen um sijne kinderen guederen tscheyden, und sulckes beslichtende was vrij weder to Bunne gecomen, wordt aldaer van die Embder scipperen und vrijbuyter bij den vijandt denende erkendt, begrepen und na den Dam gevuert und sijn gelt ontwaeret. Dusse weren nu dorch Wener, van Eyssens comende und hoer scyp achterlatende, myt 3 gevangen vrij dorchgelaten, sonder to Lier bij den Oer[1] offte tWener hoer werende offte vragende, waerhen und waerom die gevangenen sindt dorchgeleydet worden. Alsoe voele hadde Onno van Ewsum neit versocht noch verorsaket und worde gekeret und geslagen. Und alnu muchten alle waeren, wagenen vrachten und reysigers na Wener und dorch Wener up na Gronnigen reysen, varen und trecken sonder perikel, want daer nemandt uth den scanze Oterdum komen muchte, offte he worde van die orlichscepen ock keret eder van die soldaten to Wener geslagen. Nochtans weren alnoch Onno Tyabberen und Hindrick Gerts to hove in Hollandt um noutraelscaep to bewijsen. Daerup den 31 Julii een placaet affgelesen, dat alle borgeren und inwoneren, bij andere heren dieneden, solden in 3 dagen weder yncomen eder wijff und kinderen van hier laten scheiden und alle recht ontwaeret sijn. Die coephandel vermeerde sick to Lier hieromme seer, dat die inwoneren ock suvel upcofften in Embder vogdije und die tol, waechgelt betalende na Lier tovueren uth Embden. Dit worde van Ocko Vrese vor prijs up huys gevuert, want men[+] den Gronniger stapel nu niet weder to Embden den borgeren vercofft hadden, hoewol dusse noch wol in dese vodije den handel drijven muchten. Waertegens die droste to Lierort ock weder doen arestieren und upholden die Embder guederen, soe daer gebrocht und niet gecofft worden. Aldus dingen die steden na alle landes vrijheiden und sluyten alle commertia an besonder plaetsen.

[+]fol. 416[v].

Anno 86 in den maent Julio wort die stadt Ausburch myt Jesuyten besettet, und nemen die Papisten die over-

1) Oert, Leeroort.

hant[1)], verdriven alle de van der Ausburgsche weren als Lutheran to stadt uth. Und die keyser Rodolphus laet daer 4000 soldaten inleggen, beweget sick tegens den Reformierden, tegens Protestanten und confessionis verwanten und den, die bisheer ganslicken sorchlosich sick stellenden, want die Spangerden allene de Calvinisten worden vermeent tverdriven, den rebelligen to bedwingen, welcke bisheer den Confessionisten und Ubiquisteten seer lieff und angenaem holden worden. Nu overst valt hoer den steen sulven up den cop, want sie verleden yaer sick conform stelleden den Pawschen calendario und niet wenig destijdes bedrouwet worden, und evenwol den Jesuyten het gewalt toleten.

In dusse stadt soedanige kunstrijcke goltsmyt, die over Duyslandt verwondert und versocht worde, ock van keyser, konick, vorsten, bij centeneren van sulver und golt to arbeiden togesandt worde. Was und ys een Gronniger borgers soen, eenes kalckmakers, myt namen genoempt Andreas Adamsstede, onder Isbrandt[2)] goltsmyt sijn ampt eerst angeleert, und wes he allene in poteerde makede na enes menschen lichaems van 3 handtbreck lanck, myt holten styckeren[3)] des werckende, muchte 20 gulden gelden und tobroeken hefft het alnoch gelt golden. Dusse arbeide den Beyger sodanigen klenodien van golt, dat ock alle sijne scatten daeran becostiget worden. Und neit tspreken was, woe dusse nu den Jesuiten hefft behaget myt sijn Italiaensche conversatie, ys to dencken.

Bisheer was die predicatie in die Ommelanden heel gesloten, waertegens die Wederdopers hoer predigers vodeden, inhaelden und voele anhangs makeden. Und die vijanden Papisten muchten des dulden, als neit topenbaer worde und die lasten dragen worden van scattinghe und ondertijdes den redgeren broke tobrochten. Overst die Reformierde kercke muste deneren misten, predicatie

1) Augsburg bleef evenwel tot 1806 een vrije Rijksstad, evenals Aken, waar ook de Katholieken in dezen tijd zegevierden.
2) Vermoedelijk Isbrandt Krijt, die in 1563/4 in het bestuur van het goudsmeden-gilde te Groningen zat.
3) Staafjes of stiften.

+ allene private gespreck blefft bij weinigen und worden selden versocht myt volen. Want dusse ock van meente hatet worden, als den predicatie het ongeluck +fol. 417. toscrivende, hateden die sulcke noch anhengig offte suspect weren. Und to Embden over(r)eijseden, als die orlichscepen wech weren, die nemant respectereden. Dit alles ys an onsen prediger Johan Milio[1] to Delfft verkundigt worden, daerom he myt erenste dusse brefft ten Dam over doen senden, trostende alle verlatene Christenen, wert om to gedencken. We folget:

Genade und vrede van Godt dem Vader sij ju vermennichfoldicht dorch Christum sijnen soen onsen zalichmaker.

Ersame und seer gelevede broders in den Here, negest erbedunghe mijnes frundtlicken dienstes und wonschunge alles guedes, hebbe ick neit mogen laten ju l. tscriven, woe dat ick uth enige broders uth den Dam verstaen hebbe, dat dar noch enige frome und godtlevende Christene, lidtmaten onser gemeente, in den Dam overgebleven sindt, die sick van den Romschen affgoderien neit allene ontholden, sonder ock van andere valsche leer und secten ontholden, sick standtvastich in der waere Christelicke religie und reyne leere des Evangelii, daeryn sie sick dagelickx und to den eende bijwijlen sick in enige huysen versammelen, und also den anderen myt des Heren wordt to lesen und guede vermanunghen trosten und starcken. Daeruth ick sulcke vroede mijnes harten ontfangen hebbe, dat ick neit genoechsaem daervan kan scriven, danckende den goden Godt und den vader onses Heren Jesu Christi, dat hem belevet hefft aldaer in die verstroyde kercke sick noch een saet tho beholden, daeruth noch meer vruchten und wasdom tot sijner tijdt dorch sijne genade sal mogen comen.

Ick verblide mij ock van harten, dat ju l. midden manck die wolven sick so fromelicken dragen und Christum den zalichmaker so vrijmodich bekennen. Daran ick+ ock marcken mach, dat mijn gringe arbeyt, die ick na mijnen swacheit een tijdtlanck manck ju in mijnen dienst +fol. 417v.

1) Vgl. boven, dl. I, blz. 30, noot 3.

gedaen hebbe, neit verloren sij, gelick ik dan ock verstaen hebbe, datter voel van den lidtmaten uth den Dam und anderen, die idt wordt manck ons gehort hebben, in Oestvreslandt hen und weder oer wonunge hebben und sick aldaer ock stichlick und christelick dragen. Nu mij lieve und gewonschede broders, ick en wonsche anders neit, dan dat gij tsamen in dussen gueden iver und in alle godtzalicheit bestandich to dem eende willen vortgaen, gelick ick dan ganslick betrouwe, dat die Here unse Godt und Hemelsche Vader dit guede werck, dat he in ju angefangen hefft, durch crafft sijnes hilligen geestes in ju allen sal vulbrengen to den dach und verschenunge onses zalichmaker Jesu Christi. Daeromme ick ock den Here dagelickx bidde. Want al yst, dat wij na den lichaem wat wijt van malcanderen sitten, soe ys nochtans mijn harte und mijn geest bij ju allen. Gaet dan dapper vort, mijn lieve broders, in het werck des Heren, und laet ju niet affscrecken eder bewegen dorch tyrannie, dreygementen, secten eder vremde geesten, waerdorch gij van der waerheit enichsins solt torugge geholden (ick segge neit affgetogen) worden, sonder holt an in den gebede, und laet ju bijeencumpsten nicht achterwegen, sonderen laet ju bij den andere vijanden, soe vaken als gij enichsins gelegenheit vynden kundt um malcanderen to vermaenen, to trosten und to starcken in den geloven. Und soe daer enige sindt, die enige smaeck van het wordt Godes hebben und daer een vonxken kentenisse bij ys, laet ju neit verdreten die an to spreken, und spart nene arbeidt, um diesulvige to die kudde tbrengen. Und soe gij van den vijanden des Evangelii angefochten wordt, so wilt u vromelicken daertegens wapenen, und myt gesonde leer und dapperheit des gemoets ehere dwalinge tegentstaen, und die Here sal overwinninge geven. Hierto wilt u oeffenen int neerstich leesen der hilliger bijbelsche scryfft. Idt weer ock neit[+] quaet, dat manck ju in ju versammelinge idt huysboeck Bullingeri gelesen worde [+]fol. 418. um der hoeffstucken der Christelicker leer wol ghegrundet tsijn, updat gij voereerst den andere int gelove starcket, und daerbeneven den secten bequamelicken mucht tegenstaen.

Und alsoe ick verstaen hebbe, dat Elperich, Abel und Zusewint, onse lieve broders, in dit hillich werck seer iverich sindt und dese versammelinge seer neerstich onderholden, soe wil ick die gebeden hebben um Christi willen (und soe daer noch enige meer sindt), dat sie guede upsicht up die ganse kudde wolden hebben, updat dit sulvighe werck fruchbaerlicken mach in swange gaen. Und soe daer enige sindt, die dorch enige secte solden mogen van der waerheit affgeweken sijn, die wilt doch soecken weder to rechte tbrengen, soe ju mogelicken ys. Soe niet, laet mij weten, we sie sindt, und scrijfft mij die puncten over, daerin sie verstricket sindt, ick hoepe hoer tscriven und uth Godes wordt to vermanen.

Wijders, mijn alderlieffste broders, laet ju neit verdreten, dat gij nu under dit cruys moten suchten, dat ju neringe, wolfart na den vlessche neit soe gudt en ys, dat gij manck die vijanden onder voel perikels und swaricheits moet leven, voel haters und spotters dagelickx vor den ogen moten sien, und also alls in vuer versocht worden. Sonder stellet ju sulven voer ogen die heerlicke belonunghe, die gij na dussen strijdt uth genade in Christo sult geneten, und wat belofftenisse den overwinneren gedaen wort in den Evangelio Matth. 10, Marci 8, Luce 9 etc. 22, vornemplicken in die openbaringe Johannis, daer die Here secht: Die daer wint, sal myt witte clederen becledet worden, und ick sal sijn naem niet uth den boeck des levents uthdoen, und soe daer vort volget. Apoc. 3[1)].

Hiermydt, mijn leve und gewonschede, sijdt den Heren[+] bevolen, und idt wordt sijner genaden, den ick bidde, dat he ju allen myt sijnen geest becrefftige und vulmake ju in alle guede wercken um tdoen sijnen wille, und straffen in ju tdoen, dat hem behaegelick is dorch Jesum Christum unsen Heren. Amen. [+]fol. 418[v].

Grutet doch mij alle broders und susters und alle becande in den Here, insonderheit ju leve huysfrouwe. Mijn huysfrouwe doet ju tsamen hartlicken groten. Scrijfft mij doch ynsen over van ju aller gelegenheit. Datum Delfft den XI Augusti anno 1586, na den nijen stijl. Ju

1) Niet duidelijk.

leven aller dienstwilliger broder Johannes van der Mijll, dener des Heren evangelii in qlt.

Onderstont: Ick solde, lieve broders, ju over lange alle hebben gescreven, dan ick hebbe niet geweten, dat in den Dam van den onsen iemandt overgebleven was, dan dat mij gisteren Gert Smyt (nu captein mede up den Emse in Balge[1)] offte Lauwers leggende myt een scip) die bij mij to Delfft quam, datsulvige erst to kennen gegeven hefft. Daeromme ick ock niet hebbe mogen laten terstont tscriven.

Sulckes und dergelicken hebben die dieneren to Embden und die gemene niet dorven bestaen tscriven eder tsenden, want het den graeff Edzart solde verorsaket hebben den deneren to verwarpen, die kercke in uproer stellen, daer he alle middelen to verwachtede. Ock weren die deneren gans kleinmodich und ock gebeden wisten nene middelen to wisen, diewijle die orlichscepen tvoeren und nu Johan Rengers to Helm und Berent Cater nene grote onderscheet makeden up verwanten des religioens. Dan lurdendreygers[2)] muchten meer geluck vaken geneten und vrij reysen, dat ock die communie niet muchte to Embden vrij gebrucket worden.

Die[3)] upscrylfft was: Dem erbaren und fromen Elperich Glasemaker, wonende in Appingedam, mijn g.g. vrundt.

Verdugo, seer becommert wesende um Gronnigen in sijn gewalt uth der 8 vendelen borgeren handen thebben, versoek enige bruggen thebben an sijn hofft bij Wolbrugge[4)] over den grafft, nu den loese gevende und ronde holdende. Dan die borgeren stellen hem die wacht, also opentlicken ock besettinghe begerende; want die vijandt sick starckede und uth Westerlandt edtwes to wachten was, wordt hem des niet allene geweigert, als hores stadts mechtich, dan ock van den Konick gevrijet, niet besettet tworden. Dan Verdugo hilt sick niet we een chrijsman

1) De Scholbalg, de vaarstroom door de Lauwerszee.
2) Lorrendraaiers: naam van hen, die tegen de plakaten handel dreven, met name met den vijand. Ongeveer dus gelijk aan de ‘hoytevaerers.’
3) Deze twee regels behoorden eigenlijk een alinea hooger te staan.
4) Het stadhoudershof bij de St. Walburgskerk.

um landt to verdedigen, dan muchte ock Westerlandt wol[+] bedwongen hebben, als alnoch in partie gestalt. Overst Verdugo antwoerde: Wat he vermochte, wiste he wol, dan die Gronniger versochte niet den Konicklijcke Majestaet van Spanniën to behagen, dan dat arme landt in egendoem to holden myt hoer oldermansboecke und broke, daer nu alle voercopers to Uthhuysen, Meden, Sandt und allenthalven mosten affcomen in broeke, dat sie clapholt, bandtholt, coel und andere anders gecofft hadden dan to Gronnigen gehaelt. Offte die stadt noch niet vijanden genoch hadde. He wolde die adel alle und uthgewekenen weder ineysschen, die sie myt gewalt veryacht hadde um der vrijheits halven. Und alsdan so hadde sie vrede und solden niet sorgen, dat die uthgewekenen an heren um hulpe worden anholden und tom laesten myt gewalt landt weder ynnemen und alles to verwoesten, soe noch overich was, als men doch die weecktaxten niet upbrengen konden. Overst die stadt antworde: Sie wolden nener der uthgewekenen weder yn lijden offte dulden. Alsoe des Verdugo versoeck ijdell geworden, wordt an[1)] Parma verscreven, trecket myt ongedult uth Gronnigen myt alle sijn bagage und kinderen und versammelt 600 tvoete und 2 bende ruyteren um na Lingen und Westphalen sick tleggen tegens des juncker Pletteberch versammelinge, den rede an gescreven worde van Osenbrugge dorch hartoch van Parma trometer, dat nener der adel myt Pletteberch solde sick rusten tegen den konick van Spannien, offte men woldet het rede wreken offte gedencken, alsoffte men Pletteberch huysinge wolden destrueren. Overst Pletteberch, des niet achtende, versammelt den sijnen und verwachtet anderen tot hem. Und Verdugo vermeent Lochum to overtrecken, dan vorgeves und tot sijner scade; verdarfft alles waer he trecket.

[+]fol. 419.

Onder des maket grave Willum van Nassaw een antoch in den Nije Ziel myt 3000 mannen und 200 ruyteren und lat hemelicken torichten bruggen und alle scepswerck, alsoffte men die Ommelanden wolde innemen. Daeruth to Gronnigen des nachtes die poerten geopent, die ossen,

1) H.S.: Van.

koygen anhalet, Sickunge, Jurgen Leuwe und andere adel und gemene luyden vluchten und trecken na Gronnigen, alsoff landt rede ingenomen was. Dan grave Willum worde ock bij den Gubernuer verwetiget myt 7 vendelen tvoete und 200 perden und nimpt mede het getimmerde[+] werck van bruggen und wordt dusse sorge in die Ommelanden in groter sorchlosicheit verandert, als ganslicken buyten noet twesen. [+]fol. 419[v]. Want hartoch van Parma den stadt Nuys erovert, howol heel verbrandt, nu ock Berch beleede. Daer Merten Scenck yn was in persoen und ock niet onstaen solden, als he myt die 40 stucken worde anvueren[1]. Overst die Gubernuer, hoewol wachtende na den Duytsche ruyteren, reppet sick ock und trecket na den Velu bij Arnum int velt myt 2225[2] wagenen und 2 pigniers[3] bij ider wagen. Nimpt bij sick 12 Engelsche heren und graven und 6 Nederlandtsche graven, grave Maurys, Princen soen, grave van Moers, grave Willum van Nassauwen, grave Holloe und anderen heeren meer, dartoe sijn Engelschen, Scotten, Iheren und Nederlandtschen tot 40,000 tvoete und 4500 tperde[4], sonder die Duytschen, die tom diel gelettet van den vorsten und Keyser niet uth den landen to trecken, ock wolden verwisset[5] wesen an den Majestaet in Engellandt der betalinge und niet up den grave van Muers allene staen. Welckes to Luneborch ontsloten, sindt na den 23 Julii gerustet worden[6].

Den 1 Augusti kumpt Wilke van Alandt scipper uth Spannien verkundtscapen, dat captein Draco sij gecomen myt 17 scepen uth Indien und die landen versekert, een groet ontellick scat in Engellandt angebrocht, sijn medecapteinen myt golden ketten gesyret, und den Majestaet seer weert sij, als den Spangerden meest roffloes gemaket van de Indische eylanden affgekeret.

1) Vgl. boven, blz. 345.
2) Dit getal is niet duidelijk en stellig te hoog; er is in het H.S. door de cijfers heen geschreven.
3) Pioniers, schansgravers.
4) Deze getallen zijn wederom veel te hoog.
5) Verzekerd.
6) Vgl. boven, blz. 338 vlg., 342.

Den 4 Augusti kumpt D. Menso prediger myt Artopeio[1] weder van Bremen myt grote verswigent hoeres reyses, und van den raedt und graef Edzart befraget, antwoerden: Off hoer niet vrij weer treysen, daer sie tdoen hadden. Und weren den Majestaet van Denemarcket bynnen Hamborch myt Pezelio[2] to worde[3] gewest, und guede troest ontfangen, dat men in die religie neit anders wolden dan to Embden und Bremen geleret. Hoewol die prediger to Hamborch all onscamel[4] den Reformierden perstringeerden, noch den predigers salutierden, tot den Majestaet van Denemarcket onwille, want die Majestaet stedes den Ubiquitisten niet alsoe achtede, wie anderen vorsten und nu meer ongustich worden. Hoewol Theodoricus Heshuysius, hoffprediger to Embden, myt sijn anhangers stolt und moedich sick stelleden und den gemeenten den prediger indrongen, und soe rede weren wolden affdringen und benemen den scoelmester ock.[+] Overst woe seer Embden benouwet worde durch upholdent der scepen und slutinge des Emses, affwendinge des stapels, daerto ock het vertoech der gesanden D. Onno Tyabberen borgemester und Hindrick Gerts, dat was groter dan men geloven muchten, want rogge, molt bescrivende muchte nu nichtes uth der stadt, und solden Embden nene 4 maent versorget sijn west myt rogge offte molt, jae bieren, inlandtsche und vremde bieren, jae die wijnen weren uthtappet, und to hove was lange tijdt nene auditientie offte musten groter tosage doen. Onder des summet grave Edzart neit und Occo Vrese die Knocke to versichtigen den 5 Augusti und ock anderen plaetsen, alsofft men daer wolde scanzen leggen tegens Oterdum und tom laesten den vijandt inlaten, als dan weert myt Oterdum verloren. Dit muchte nemandt ontraden noch worde befraget, daeromme wonscheden die verstandichste borgeren und deputierden des stadts, dat die scepe van

[+] fol. 420.

1) Vgl. boven, dl. I, blz. 471, noot 2.
2) Vgl. boven, dl. I, blz. 472, noot 3.
3) In gesprek.
4) Oneerbiedig, schaamteloos.

den Emse muchten affholden worden, sie[1] hadden die myddelen neit um sick to verweren myt der daet, daer woerden und reeden niet helpen konden, und men niet allene nije scattinge den borgeren instelleden, dan ock gebeden worden, dat men solden scepen torusten und die soldaten betalinge toseggen, als Corth Borchers beyegent ys, und men den huysman ock meer lastes upleeden myt scattinge, upbrengenge der vette swijnen, hoeneren, eygeren und koeren na yders landt und groetheit, und niet wol solen affkeren mogen. Want gelick men het Turckenstuer[2], umtrent 900 guldens wesende, tot welcke duyseden rekende, alsoe muste men ock to Spier in camerick[3] den dochtoren besolden, die bena der heren halven alle saken tegens den Munstersche inlandtsche pertien verloren und condemniert worden. Daerto kumpt Corcht Borchers densulvigen 5 Augusti, brenget noch nene bescheet, dan dat men seer an den stadt und grave Edzart wantrouweden und meer versekeringe solden moten doen, solden die scepen weder to Embden inlaten worden, daer dan die cortmester der Engelschen[4] des cophandels und stapels myt de gesande Willum Eherlee[5] seer behulpelick to west synt. Und Johan Rengers ock over die[+] onordentlicheit up den Eemse, meest uth den scanze und orlichscepen bedreven, attestierde und in sijn commissie confirmirt worde tegens Johan Garbrans admiraell, die strenge was um nichtes uptlaten.

[+]fol. 420[v].

Alnu na verscheiden boerten wordt Oterdum besettinge verandert. Michael Hovelicker trecket myt den sijnen na grave Willum, und Philips Vervada myt Lambert Smyt eder Dyckbeen und Casper van Ewsum besetten Oterdum weder myt meer vrijbuyteren to landen dan die vorigen wolden stedigen und die amirael niet gherne wolde billicken. Hiermede worden sommige boden myt die breven na Gronnigen begrepen, onder welcken Berent

1) H.S.: Soe.
2) Turkenbelasting.
3) Rijkskamergoricht.
4) Vgl. boven, blz. 269, noot.
5) William Herlle; vgl. boven, dl. I, blz. 590, noot 5.

Kater, openen Berent Muellers breff an den munneken und abt te Grijsemoneken[1], weens factor he was: Dat[2] grave Edzart all to onbillicken gaven und gescenck hadde ontfangen van convent, als een pastijff[3] voer neene gelt tcoep, daerto een gudt pert myt 80 daleren, und het onderschet van heren und horen was an een letter gelegen; dat het convendt muchte hoer landen to Knock voer vrije landen verhueren und groter huere maken als anderen, de egen weren na die ordinantie up 1 gulder eder ½ daler gestalt, als Rodevorwerck und anderen, welcke die droste und Berendt reede bruckeden und meeden gebrucken wolden, und die weduwe up den Knock misten solde, die ock hoer man daerover verloren hadde um Berendt wille; und soe men des niet muchten erholden bij den Graven, so solde die abt des an Verdugo und den Hartoch clagent und aldaer hulpe soecken myt breven offte anders, want het convendt sijn meeste upcompst nu uth Oestvreslandt soeken muste, und grave Edzart doch die closterguederen heel onderslagen hadde. Dusse breff worde eerst bij den straten dragen und enigen sien laten und tom laesten an den grave Edzart gesonden, die wol balde gebudt Berendt Muller intsluyten. Dan myt borgen gevrijet, blijfft in ruste sitten, und die guederen bescreven wol lossen mogen. Soe overst die 4 borgeren also hadden begrepen worden, solde an den hals gestraffet moten west sijn. Nu was het geroep balde stillet und niet groet geacht, dan myt gelt afftcopen, daer Kater in swijgen wal van worden konde hebben.

Den 14 Augusti komen weder die gesanden uth Hollant myt vroude der gemene borgeren, loven und prijsen Johan Rengers to Helm, die nu die Emse mede und meest waren solde und niet Johan Garbrans to bidden solde hebben. Hindrick Gerts was een sulveren stoep[4]+ geschencket und hadde daer voele moten verantworden,

+fol. 421.

1) Het Cistercienser klooster Menterne te Termunten.
2) Hier volgt de inhoud van den brief.
3) Schrijffout voor ‘pastije’? Maar een pastei schijnt wat nietig in dit geval.
4) Stoop, beker.

wat dagelicken to Embden was bedreven tegens den gemene sake, alsoe dat men sick wal musten verclaren, dat men niet Spans wilden blijven. Overst Johan Garbrans holt sijn raedt achte dagen lanck myt alle capteinen, maket verscheiden ontschuldinghe, secht tot den cortmester: Die gesande het den golden kette verdient bij grave Edzart, gij soecken het juwe, dat ander sal mijnnen worden, die gemene saken worden na idermans profijt getogen. Gelick ock Cort Borchers een geleyde becomen, dat he mach pannen uth Oltampt bij voele duyseden uthhaelen, und die uthgewekenen mogen hoer renten, hueren und egene guederen under der confiscatie staende niet becomen myt pasborten offte vrije personen insenden, offte het moet prijsen sijn der soldaten. Alwaer Johan Rengers sulven nene middel versoechte bij den Gubernuer, daer Willem Eherle, die gesander, die instructie van hadde, dan nene handtpennick van ons ontfangen. Daeromme alles vorgeves, wat niet myt gelt cofft muchte worden. Under des wordt Johan Rengers die wijn gesonden in Embden in den Golden Romer. Maket die scepen vrij und comen myt groten getal yn den haven, dat ock 40 scepen togelick lostet worden und alle bonen[1] vervullet worden, die last up 60 daleren geholden. Und wolden sick nu beter versorgen, daer ock die van Gronnigen up hopeden up den harvest, want die rogge nu 130 daler gelden reede muchte. Und Johan Rengers beginnede reede pasboerten tscriven, tot verwonderinge voler bynnen Embden, dat Claes ten Buer und Joest van Cleve niet tolaten konde worden offt ten stadt uth.

Onder des erstondt und dueret een tijdtlanck die twist des stapels tusschen Lier und Embden van der keesen und botter, dat grave Johan nene torff, holt, heyde[2] wolde stedigen up Embden, offt he wolde des vrijheits geneten und de nije convoygelt aff hebben, und ys myt tusschenspreken accordiert. Nochtans weren twe soens van grave Edzart to Stickhuysen um hoeren heren und

1) Zolders.
2) Heiden bezems.

oem to versoeken, mogen neit boven[1] comen dan verbliven in den harberge und vertrecken weder.

+ In Hollandt, Zeelandt, Vreslandt tot den landen belastunge und overvloet weren ingeholden alle vette waren; die worden nu in Augusto togelaten up Hamborch, Bremen, Embden tmogen gescepet worden. Het vat botters tot 8 daler licentgelt, 100 keesen 45 stuver, want men den vijandt niet soe konden scaden als men sulven verdorven worden. In andere gewassen weren benae alle landen clagende in koeren, behalven het hoy und gras und weide sampt vette beesten, dat die landen sick sulven niet generen muchten om die lange duyrige natte winterregen tot up den Maers[2]. Und soe ock in onse Ommelanden, dat alsoe uth Embden een grote handel worden sal moten, doch sommigen hadden beter als anderen, des wij ock Godt dancken moten, soe sijn gudicheit ons will geneten und gebrucken laten, sonder het verteren der vremden und uthscatting. +fol. 421v.

Wes van Heshusio gesacht, dat worde nu ock to Embden in den raedt an Hans Everts versocht, dat men hem solden besolden gelick anderen, die up den munte den Ausbursche confessie conform predigeden, want men meenden die kercke seer vermogent twesen um het timmeren, welckes Hans Everts vole dede. Doch want Hans Everts yaerlicken 2000 gulden muste uthkeren ordinarys, was dar neit overich voer Heshusii substituit.

Alsoe worde pastoer Johan Clant to Larrelt niet gunnet 3 grasen landes tplogen grede[3] sonder consent des drosten Ocko Vrese, daer nu goet koren wassen was und Egbert Sijbens also anbrochte, dat die meente neit befraget was, want een pastoer in Oestvreslant voer en meyger achtet worde und niet vermuchte buten consent des overicheits. Daer Clant up beropen, vermeende heer twesen des landes und neit onrecht gedaen, want he landt verbeterde myt dungen[4], doch solden myt rechte determiniert worden.

1) Op het kasteel.
2) H.S.: waers.
3) Greidlanden, graslanden.
4) Mest.

Alsoe die pastoer to Logen worde beschuldiget in hoecheit des huyses Embden vertastet thebben, want he twe private luyden enige attestatie van die gecoffte kesen hadde gescreven und onder hoer egene handen vertekenen laten, dat het vrij onversechte waren weren und nemandt gelt vor boden offte up geven hadde, daermede sie wol ider muchten vercofft worden und alsoe die quaestie[1] tusschen Lier und Embder stapel verclaret worde. Dit was geholden, alsoff men tuygen hadden tegens recht examinert, und solde ock widers verrichtet worden. Volget nu enige copie des Majestaet uth Engellant an graef Edzart.

[+2] Elisabeta Dei gratia Angliae, Franciae et Hyberniae regina, fidei defensatrix, illustrissimo principi ac domino Edzardo Frisiae Orientalis comiti consanguineo [+]fol. 422. et amico nostro charissimo salutem. Illustrissime princeps, consanguinie charissime, prioribus nostris literis Excellentiae vestrae significavimus dedisse nos comiti Leycestriensi consanguineo nostro charissimo in praecipuis mandatis, ut iniuriae et direptiones per Unitarum in Inferiori Germania provintiarum naves per flumen Amasim vicinosque tractus subditis vestris aliisque ad Embdae civitatem negotia exercentibus, illatae reprimerentur et in reliquum tempus penitus cessarent. Qua in re eundem comitem ita cum Statibus elaborasse pro mandati nostri ratione, non dubitamus, ut autemque hae literae ad manus vestras venerint, illae exactiones ex aequo et bono satis sint compositae. Id nobis tantae curae fuit, ut certum nuntium ea ipsa de causa a comite ad vos mitti iusserimus, quo de iis rebus transigetur commodius.

Cupimus enim non leviter optimum amicitiae cursum inter Excellentiam vestram et Unitarum provinciarum Status institui, quod utrisque nostro judicio erit summa fructuosa.

Cum vero nuper intellexerimus concessa ante hac Mercatorum nostrorum Adventurariorum societati in urbe

1) H.S.: quaeste.
2) Deze brief berust in het archief te Emden en is gedeeltelijk afgedrukt bij T.D. Wiarda, Ostfriesische Geschichte, X, S. 148.

vestra praevilegia nondum renovari, eiusque rei causam esse, quod Caesaris animum aliorumque Germaniae principum ea concessio[1] offensura sit, ex eoque rebus vestris periculum creari posse, nisi nos id factum nostris opibus tueri velimus, scire Excellentiam vestram plane volumus, si quid contra statutum vestrum pro talium praevilegiorum concessione attentari contigerit, quod nos quidem, quoniam parum id honorificum et injustum esset, futurum non auguramur, nihil nos omissuras, quo id factum tam nostri[+] quam foederatorum nostrorum respectu omnibus opibus tueamur et Excellentiam vestram ab inimicorum iniuriis vindicemus. [+]fol. 422[v].

Quod uti nos firmiter hisce literis pollicemur, ita praevilegia nostris quidem competenter concedi sive ulteriori dilatione expectamus, praesertim cum id haud dubio utriusque partis summae utilitati cessurum sit.

Quoniam vero praeter haec comperimus Excellentiam vestram in mercatores nostros commoveri nonnihil, quod parum gratis animis pro vestris in illos beneficiis se gesserint, consiliariis nostris quibusdam negotium dedimus, ut eos de hoc crimine graviter incusarent, cogerentque se apud Excellentiam vestram perpurgare et gratos ostendere.

Quod certe illos facere non honestas solum et gratitudo suadet sed summa etiam vestra in nos benevolentia et observantia, cuius nos nunquam immemores futurae sumus, si rebus vestris commodandam occasionem ullam nancisci poterimus. Bene et feliciter valeas. Datum in regia nostra Grinvici die mensis Junii XIma anno Domini 1586, regni vero nostri XXVIII. Excellentiae vestrae bona consanguinea Elisabet Angliae regina.

In laesten van Augusto worden nu alle soldaten affdancket, verlopen na verscheiden partijen, und kumpt den 26 Augusti die post to Embden um vorts na den Gubernuer van den amirael afftoveerdigen, dat[2] die Duytsche ruyteren und knechten geredt sindt, trecken an und worden sick gebrucken laten, hebben bij sick

1) H.S.: Concessa.
2) In het H.S. begint hier een nieuwe zin.

pignirers[1] und anderen nodrufft, graef van Muers die leydsman. Und weren bisheer bena wanhopet, als to laete in den tijden upgeholden, daer ener Pauwel Buys, een upperste staet, mede begrepen in venckenisse gesloten van den Gubernuer, alle sijne naem und faem bena verloren und up aller Staten ontrouwicheit getogen worden, alsoffte van hem die ridtmesteren upholden weren worden. Dit was een borgers soen in Uthricht, een kistemakers kind, een causidicus und licentiaet in rechten, bij den Prince die vornemeste mede geacht west und sijnes geldes hoech besproken worde[2].

[+] Overst des Keysers und vorsten verbodt was die orsake des vertocht. Want nemandt solde den Papisten to trecken, alsoe ock den anderen. Daerto was die [+]fol. 423. bestellinge niet genoichsam up den Majestaet van Engellandt verwisset um betalinge, daer nener der Duytscher vorsten bij was und up Ransow[3], Plettenborch noch graef van Muers niet versekert konden wesen.

Der dre hoepluyden in Oterdum, Philips Vervada, Lambert Dyckbeen und Casper van Ewsum, was onder andere onordentlickhieden van koygen stelen, knevelen und bij nachte die Oestvresen to moygen, dusse noch ener und die eerste na hoer ancompt in Augusto, dat sie tegens placaet, tegens Majestaet vorscreven breff und widere commissie, nemandt sparede, vrundt eder vijandt, partie eder onpartie, ballingen und geen ballingen, die sie to Bunne up den Emse muchte becomen na die Ommelanden to reysen. Want Rengers alnoch nene pasborte tegens sijn egene consciente um dusser halven dorste gheven und emandt verdedigen. Dat Eppo Bauckens und Eysse Bauckens suster Ide, uth noetsake vor sick na Gronnigen und an horen broeder Hilbrant Bauckens to Fermsum verscreven und treckende, myt Ulirichts van Ewsums vorscreven versien, wordt van Hilbrants van Harens soen upgenomen bij Bonne. Doch eerst onbecandt und in

1) Vgl. boven, blz. 356, noot 3.
2) Vgl. boven, blz. 343.
3) Vgl. boven, blz. 328, 342 vlg.

Oterdum gevuert, na placaet voer vijandt geacht, in des profaes[1] handen tstellen, und up 500 guldens to ransonen, soe Johan Rengers, die swager D. Hindrick myt Caspar van Ewsum niet hadde hoer voertreden um der broderen halven, hoeres geslechtes, und alles wes sie mede leeden hadde, dat men hoer hadde behoren tbevorderen und to erredden uth den noetscade und vercortinge aller hoerer vaderlicke arff, die myt den kersecoep to Holwirda musten alieniert worden. Evenwol was der hopluyden resolutie, dat men hoer uth genaden und gunst vrij laten wolden, und verstonden placaet nae sijn letter und worden, als handelende myt den vijandt. Und hefft van 8 dagen costen 10 guldens betalen moten, 20 eysscheden um der soldaten moyten und onwille. Und alsoe den 28 Augusti to Embden wedergecomen. Wat sal dan hier worden van anderen vrije luyden int landt wonende, und hier het horen misten moten? Noch was dar nemandt, die hieromme solicitieren wolde thove, want Johan Rengers des neit behartigen wolde.

[+] Aldus worden die schuldigen myt pasboerten over coephandel na den vijandt bevrijet, die onschuldigen myt weigeringe[2] der pasborten verdrucket und bescadiget, und vole gunstigen affkericht gemaket. Malecontenten worden niet geboren, dan gemaket, daer men die sake neit tvast versekert findt. In Hollant und Zeelandt, Vreslandt worden allnu uth des Gubernuers bevel alle Papisten, suspecten und noutralen uth steden, landen verwesen in noutrale plaetsen, myt bevrijunge der guederen, soe sie sick van den vijandt onthilden myt communicatie und conversatie. Die uthgewekenen overst und bundtgenoten worden hoer guederen voer buyten in Oterdum geholden, soe sie personen offte gelden van hueren und renten verwachteden und hoepeden onderdhen vijandts gewalt to bevrijen offte to verhelen. [+fol. 423v.]

In gelicken Petrus Cornelius notarius verblijfft ock noch to Fermsum in sware venckenisse, als he scrijfft,

1) Provoost.
2) H.S.: weireginge.

und up grote onkosten besitten in der vrijbuyteren uth Embden bewaer besitten, in profaes handen, als reede twemaell up sijn hebbende geleydtsbrefft van Konicklicke kamer ghegeven vrij gecandt. Dan, want dusse scipperen neit in des stadts Gronnigen dienst weren, dan in des Verdugo eedt stonden, worde die orsake und anholdinge an Verdugo gescreven und gestalt. Und eysscheden 1500 guldens van hem, daer nene 300 to solde vermogen uptbrengen. Aldus ys geleyde und gelove nene geleyde und vrijheit. Dusse sulvigen gaen in Embden in het landt, soecken alnoch uthgewekenen capteinen, bevelhebberen van die scepen to begripen. To Larrelt benemen sie den van des amiraels scepen hoer gewasschen linnen und waren allenthalven up hoer partie. Hiertegens solde nener der scepen noch uth Oterdum to lande geleidet worden, offte daetlicken to vervolgen. Want Onno van Ewsums doet myt die anderen 30 soldaten geslagen weren rede vergeten und myt recht geslagen geordelt, offte tminsten bij den Gubernuer niet ene nafragent seer gestalt tegens Onno Tyabberen und Hindrick Gerts, myt hoer gescencken versonet als brecken[1] van 80 loet und 120 lot. Nochtans scuwen sommige soldaten niet, becomen enigen waren to Uphuysen, jah Ten Buer, to Hornhuysen, dat na Gronnigen solde, und in Reyderlandt wort ener der scipperen Willem Ghoesevoet, offte enich overloper, sulven 3, begrepen myt sulcke bestellinge. Laet passeren, repasseren dussen jegenwordigen van wegen Konicklicke Majestaet tot dienst des stadts Gronnigen und landen, daer merckelicken an gelegen was. Daermede was hoer heel Ostvreslandt open und vrij twanderen. Myt ener van dussen vermeende men Petrum Cornelium to ontloesen und vrij tcrijgen, soe anders niet nene hulpe was; anders solden die onsen bij den vijanden het hangen neit missen.

[+] Verleden yaer was to hove een doctor in Engellandt bij den koninne Elysabet, die sick verbonden die Majestaet to verdoen[2]. Van dussen was ener na Vranrijck [+]fol. 424.

1) Breuken, boeten.
2) Vermoorden.

ontvloden und dencket alnu sijn hoen beter to wreken dorch angevendt des vijandts in Vranrijck um Lunden in vole plaetsen antsteken und to sprengen und de Majestaet werde om to brengen. Dusse hefft vole partie gemaket, sick vervremdet in klederen und an sijn lichaem, wort nochtans van enich hoeffheer erkandt, betuyget die verlopene vijandt twesen, ter tijdt hem die varwe verandert, und lat hem antasten und bewaren van Majestaet wegen. Uth dusse worde die verraderie myt 60 medewetigen ock uth den hove openbaert und begrepen. Daerto dat reede in Vranrijck een mennichte to scepe gelecht up Engellandt und dusse verraedt wachteden[1]. Want die Majestaet van Engellandt idtsondes naest Godt die pylaer was van die christenheit und Evangelissche waerheit, daervoer Spannien, Italien, Vranckrijck voer bevede und to swack worden musten, soe men die ene verraderije niet up den anderen an hoer Majestaet versochten und vullenbrengen understonden.

Umtrent sulvige tijdt in Augusto wordt uth Vlanderen und Gent gescreven, dat die donder hadde bynnen Gent wol 300 huysen gemalmosiert und to niet geslagen als in een erdbevinghe, und in Brabandt weren gevallen bij Mechelen sulcke hagellstenen, die dreverndels punt overall wegeden, als myt vole scrivent betuyget ys worden, und die luyden tot alle affgoderije weder bedwongen und ock sulven sick gemeen makeden. We ock in Clevessche landen, Westphalen ock die hagel het gewas verdorven hadde und anders dach commer gewas vallen was. Welckes alles een betekunghe van groter elende tvolgen, na gedacht worde.

In Engellandt wordt bedeldach geholden in danckseggingh Godt den Heren voer die geluckelicke openbaringhe des verraedts. In Hollandt, Zeelandt ock bedeldagen, dat Godt Almechtich den Gubernuer wolde bijsijn to velde und victorie geven tegens sijne vijanden, und bewaeren voer ongeluck und verraedt, want myt Godt strijden can men grote daden uthrichten und ys starck

1) Eppens doelt hier stellig op de samenzwering van Babington c.s. die in dezen tijd ontdekt werd.

[+] myt weinigen. So nochtans sijn heertoch 20.000 tvoete reket is und verwachtede die Duytschen den 29 Augusti rede bij Osenbrugge anrijdende, waertegens hartoch van Parma van Barck[1] 18000 geachtet worde starck. Gubernuer lecht tho Elden[2] bij Arnum. [+]fol. 424[v].

Petrus Cornelius notarius ontledich[3] dorch Verdugo als stadtholder, des Konicks camers[4] autoritiet niet geacht, hefft erfaren, dat soe up emant wat straffbaer weer gewest, ock des Conicks camers geleyde, van Popco Everardi hebbende uth hoeffmannen beveel, niet solde geachtet worden hebben, indem des Stadtholders consent niet mede versekert becomen. Want Verdugo dusse gevangene sick anmetigede und up sijn resolutie 5 weken vertovet was, tot nene kleine onkosten gedwongen, tot 100 daler, und noch borge ingestalt, wat men na rechte muchte sluten vultdoen. Und alsoe den 10 Septembris weder bij sijn kinderen tcomen vrijgelaten, van weens wegen he als vader dorch die vrunden verscreven und geleydet vermeende twesen. Alsnu een request versocht, uptekent was bij Koninckliche hoege overicheits notario, daer nochtans anderen vrij up beleydet und aldaer vertoven und wonen muchten. Bij vorige vrijheit konden Conicks placaten up den Camer noch bij redgeren plaetse gripen voer deliberatie des landes.

Up sulvighe tijdt die soldaten und scanzen tegens den Nije Ziel in wacht gebleven, versoecken die Nije Ziel in den nacht an myt een groet getall, in sloten, strucken sick verbargende, maken alarm und vermenen den scanze tbloten van volck und dan tovervallen. Welckes tot nadiel der vornstaende versocht, worden namentlicken gekeret und die porten sloten, affkeret myt gescudt, als vermenende, dat myt graef Willum die scanze geswacket sij offte sorchlosich bewaret, hoewol ock Verdugo die meesten myt sick uthvueret hadde, und evenwol wakende bleven.

Alnu was to Gronnigen int landt allenhalven, wie ock

1) Rijnberk.
2) Tusschen Arnhem en Nijmegen.
3) Vrijgelaten.
4) De Hoofdmannenkamer.

in andere landen, grote benoutheit und sorge van duere tijdt. Want winterkoren und sommervruchten ovel und weinich geraden, nene toevuer und uthlatinge billickeden. Ock die wegen doerch regen verdorven und to Embden allene een vloet angelaten, het graeffscaep und stadt bedorvede. Soe dede Johan Rengers to Helm superintendens den toversicht, dat men allene in den graeffscap und nabueren solden uthvuer stedigen, hoewol na Lier, Wener, Reen grote bedroch bedreven worde, daer die van den scanze Oterdum und die amirael Johan Garbrans up wachteden becomen, ock daer nene pasborten bij weren. Soe sindt die Gronnigers in grote getall noetwendich gedwongen und benodiget na Bremen to reysen um rogge meest und andere waren na Gronnigen to vrachten. Een laste kostigede 26 daler und konde to[+] Gronnigen gelden nu in Septembri 150 daler, het mudde 4½ daler, die garste 104 daleren bij brouwer gecofft. Hoewol in andere landen de garste ock duer worde, die last van 46 daleren und soe vort. Daeruth der Gronniger borgeren haedt, ongunst und lasteringhe noch meerder und apert worde, dat men allene den Goesen wijten solden und den Delffgoesen[1] wol solden vynden, dat men sie solden upnemen und to Gronnigen den cop affhouwen. Sie hadden den huysman in bedwanck, den gevede sie voer hoer waren, soe hoer gudt duchte, und moesten hoer dienen. Men soldent ock myt verdrevelingen wol raedt vinden und scameden des niet opentlick tromen in den harberge Calsenborch[2] in anwesendt voler und erbaren luyden. Dusse verhardunge muchte niet keren der ruyteren torijdinge na Lycester, noch des winters ansiendt und sulcke veere reysen. Hoewol in beter vrijheit na Haselunnen tvrachten was als van Embden, und dorch slutinghe des Emses die vijandt gedenet ys worden, als tusschen dem Elve und Wedzer alle vrachten uthscepeden, upslaende, und die vijandt to moete in vrijheit

[+] fol. 425.

1) Vermoedelijk bedoelt Eppens hiermede de Geuzen in Delfzijl wonende, hoewel deze sterkte niet vóór 1592 in handen der Staten is gekomen.
2) Of Calfenborch.

gebrocht, daer men to Embden buyte van maket hadde, und in besloten plase beholden. Als beyde pertijen noutrael willen wesen und vol dragen dulden musten, und nochtans tegens den winter hoer scepen weder to Embden verwachteden. Und alsdan salt tusschen Gronnigen und Embden versocht worden up het konstelicksten, want men to Gronnigen tovuer hebben musten, und die scepen na S. Merten[1] niet alles weren offte overbliven leggen om het is[2] halven, offte Gronnigen moet noedtwendich belecht, gesloten und ingedwongen worden.

Alnu was die hartoch van Parma um Wesel myt sijn heertocht[3] an dusse sijdt des Rijns in commer und honger gedreven. Nochtans tegens Lycester antreckende und den Saxsche ruyteren to weren nu anreden und to Osenbrug den anderen verwachteden myt ongedult van alle menschen, daer graef van Muers, Iselstein und anderen posten vole bedienende, nichtes spodelicken uthrichteden tot den laeten harffst. Daer Ocko Vrese ock niet weinich[+] mede spottede als vergeves gewachtet hebben. Want was Keysers onwille, onseker versekeringe van betalinge, und commissioen an den Majestaet van Engellandt, niet up Lycester twachtende, und eertijdes in scade gebrocht und heel wantrouwich gemaket up den Staten tsien. Die graef Lycester van Hoege Elten uptreckende nempt in na 16 scoten gedaen den eersten stadt Doesborch[4], laet daeruth 1 vane ruyteren, 2 vendelen soldaten, sonder pert, harnichs, geweer und in 3 maent neit to dienen na crijchsrecht, und in Nimwegen getogen, worden van hartoch Parma ineysschet tom galgen. Und vorer Sutphen een scanze overvallen, belecht Sutphen. Daer hartoch van Parma myt 7 personen allene yn Wesel muchte verseren und myt besloten porten hoer stadt waereden, stedigeden nene privande daeruth. Die graef Lycester worde achtet starck tvoete 33000 und 3000 perden, solde verwachten 6000 uth Saxschen und 9000 tvoete, soe anders niet to

[+] fol. 425[v].

1) 11 November.
2) IJs.
3) Leger.
4) Doesburg werd den 2den September 1586 door Leycester genomen.

hopede. Nu ys Sutphen und Wesel allene 10 mijlen van den anderen und beyden heertochten up enen bodum, die ene in commer, die ander in overvloet und wolcoep.

Tusschen amirael und graef Johan und sijn droeste to Lier erstondt alnoch die twist myt vangen, anholden der inwoneren uth Lier, um 3 soldaten to Lier ingetogen. Want sie solt na Reen upholden, und verlaten musten, und hoewol twe vrijgelaten und bepenet niet to straffen up des Graven bodum, soe wil de amiral des niet dulden und des eedt[1] ontvrijet eysschede den 3 ock als sijn soldaet und neit achteden dat he gevangen gewest, ock gelovet neit straffen. Daerto eysschet he het solt tot welcke lasten, myt ock den coepluyden dabij offte die weerde van alles, eder nichtes na Lier to stedigen und noch anderen antholden. Dit worde soe geacht als buyten des graven wille weten to gescheden. Gelick Onno van Ewsums doet verborget worde und seer verklenet als des sulven sick anhaelet. Ock soe der soldaten nederlagen to Uplegerlandt[2] van Hansken Holthuysen und sijn soldaten to Wener bitterlicken bedreven. Alsoe dat men nu meer up graef Johan suspectierden dan tvoeren up graef Edzart clageden, want men uth Lier voel na den vijandt konden uthpractizieren, hoewol die scuttemesteren to Lier voel getrouwicheits beloveden, dan neit alles holden konden offte wolden, und Eme Popkens des weken twe mael gerijmt[3], antwoerde: Als mij Rengers alsoe will denen, sal ick mijne scade mogen quyten to juncker Eyl[4].[+] Enes ys den graven Lycester to ongeluck gedijet: Dat die Majestaet van Engellandt myt commissarie hem tosandt die huldinghe myt golden letteren versegelt und gescreven in een iseren kistgijn voer Utricht wordt gevangen und upgenomen van 10 eder 11 soldaten, in hemelicken sick gelecht an den wech, als die ruyteren und convoy reede vorbij rijdende und wijders speculierende tot de achtersten

[+]fol. 426.

1) H.S.: oedt.
2) Overledingerland.
3) Misschien: gerijvet, in de beteekenis van aangeklampt.
4) Vermoedelijk afkorting voor Eylart.

niet warende weren. Und de commissarien in Sutphen gevuert, die huldinghe na Spannien gesonden tot waere tuchnisse und versekerunge der annemunge und huldinge der Nederlanden, welckes an den Majestaet neit vertrouwet worde, dan anders up Lycester eder bij conditie geacht worde, nu overst myt handen namen ondertekendt und in alle gewisheit. Daermede die Hollanders, Zeelanders, Engelschen in Spannien in gevaer gestalt daer wesende und nu dat twivelen van affval der Nederlanden ganslicken ock in Spannien vor ogen stoendt. Dusse commissarien und ruyteren hiermede benae lieffloes geacht und niet tmogen weder angenomen worden in Engellandt, doch an het instrument ys neit gelegen, dan die kundtscap allene[1)].

Under des wordt ommegedragen des Pauwes van Romen affgesonden breff an den hartoch van Parma.

(Volgt een latijnsche brief van paus Sixtus V aan Parma d.d. 21 Mei 1586, welke brief in nederlandsche vertaling en met den datum 25 Mei 1586 is gedrukt bij Bor, Vervolgh van de Nederlandtsche Oorlogen, dl. III bk. XXI fol. 44).

[+] Het betamet ock hier niet to vergeten, woe die konick van Spannien van alle sijne Catholicken geromet worde, dat men sijner meer solden vreesen als Godt sulven, und gemene reden was: Ick solde mij laten leeren, wert dat die Konick lijden und tolaten wolde. Daeromme sijn titel und naem aldus van enige pluymstricker to hove, Abrahamus Ortelius Antverpianus geographus genoempt, bescreven ys in sin geographia und historia van die Nederlanden und Europe, bescreven anno 72[2)]: [+]fol. 426[v].

1) Vermoedelijk is dit alles niet anders dan een vaag gerucht geweest.
2) Daarmede bedoelt (Eppens Ortelius' (1527-1598) Theatrum orbis terrarum, dat voor het eerst te Antwerpen in 1570 in folio verscheen. De volgende, steeds vermeerderde uitgaven zijn van 1571, 1573 en 1595. Ook bestaat er een Nederlandsche uitgave: Theater of Toonneel des Aertbodems, Antwerpen 1571, en verder Engelsche, Fransche en Italiaansche uitgaven. Blijkens de titulatuur van Philips II bedoelt Eppens een der Latijnsche uitgaven; maar dan is zijn jaartal 1572 onjuist en moeten wij 1570, 1571 of 1573 lezen. Voor dit werk werd Ortelius officieel geograaf van den Koning.

[+] Divus Philippus Austriacensis Caroli V augusti Romani imperii filius, Indiarum, Hispaniarum etc. rex, omnium aetatum et totius orbis amplissimi imperii monarcha etc., alsoffte die Spansche tyrannie die 5 monarchia to rekenen sij, boven des propheten Danielis bescrivinge und aller historien inholt etc.[1)]. [+]fol. 427.

Komende weder tot des Emses handel, want in die Ommelanden gude stillestandt gewaeret worde van die Gronnigers und bevreseden sick niet, soe gaet nu up den Emse alsoe thoe, dat Johan Rengers tho Helm superintendent al to liberaell sijn pasboerten uthdielede den copluyden, die des dan daerna vervuerden na hoer beleven vorder als Graven bodum. Overst die uthwekenen muchten nene pasborten geneten na die Ommelanden um hoer egen guederen to geneten offte van den vijandt tonthalen offte het weer prijs und ransoen. Dit bedreven meest die hopluyden uth Oterdum Frys Varvo[2)], Lambert Berens, Westvresen, und Caspar van Ewsum, in welckeren dienst angenomen weren Albert van Haren, Hilbrant van Harens soen, borger uth Gronnigen, und Bauwe Lippens van Woldendorp, een verarmede huysman und to Lier uthgevaeren. Dusse besetteden wegen, stegen to water und lande, wachteden up die, soe wat hadden, sonder onderscheet van persoenen, als mijn leve huysfrouwe und salige Havicks[3)] ock erfaren hebben den 17 Septembris anno 86 up Lierder mercket myt lange verwachtent und nasoekent, alsofft hiermede die vijandt verswacket worde. Waerto seer bequem was Gaycko

1) Bij Daniël II, 37 vlg. en VII, 3 vlg. komen de bekende droomen voor van het beeld met het gouden hoofd en de leemen voeten en van de vier dieren, die door Hieronymus en op zijn voorbeeld door anderen werden verklaard als beteekenende de vier wereldmonarchieën (Babylonië, Perzië, Macedonië, Rome). Nu wil Eppens zeggen, dat Ortelius Spanje zoo machtig vindt, dat hij het wel voor de vijfde wereldmonarchie zou willen houden hoewel de historie er geen melding van maakt.
2) Frederik van Vervou, geb. 1557 te Franeker, diende vele jaren onder graaf Willem Lodewijk; hij was de schrijver van de ‘Gedenkwaardige geschiedenissen van 1568-1610,’ uitg. door het Friesch Genootschap, Leeuwarden, 1841.
3) Een familielid van Eppens. Vgl. boven, dl, I, blz. 385.

Duerss., salige Johan Gerts kindtskindt to Loppersum, dat sie hoer egen bundtgenoten, vrunden und bekanden niet vorbij saegen, und ock salige Popco Entens kindts kindt Bouwe Bouwe huysfroude Edze Luddens dochter sick dapper ingebrickede myt verspeen tusschen Embden und Lier, alsoffte het placaet to Utricht den 4 Aprilis anno 86[1] publiciert sulckes vrijstellede tdoen, doch bij alle menschen die gemene sake in ongunst brengende. Dit konde offte wolde Johan Rengers niet weren, en yder sochte het sijnen.

Wes van die Duytsche ruyteren to wachten was, daer graef van Muers sulven bij was und die voernempste ridtmesteren weren juncker Plettenborch bij Osenbrug, Ransow in Holsten, Joest van Weerden und anderen, ys[+] alles um geldes kommer toniete und ijdel geworden uth upholdent des geldes bij den Staten. Want sie meer als 2 maent in untiden[2] togebracht in graefscap van Hoy und Dieffholt liggende, ys nergens gelt gefolget tot perikel des Gubernuers, scande der Staten und nene cleine anstoetes des graven van Muers, die ehere und edt upsettende als gevangen bewaret worde und nu alle costen tot tunne golt verspildet hadde und twe tunne goldes hebben muste. Welcks nu to Oestumhorne, dan to Hallingen[3], weder to Bremen, to Embden und up den amiraelsscip solden wesen und nergens was, bet dat die ruyteren vertogen in Westerlandt eerst anquam. Onder des swevede die graef van Muers ummeheer in hemelicken, lenet, borget gelt to Bremen tot sijn teringe, trecket Embden verbij up die scepen, vorts na Norden, daer wordt hem harberge weigert, dat raedthuys gesloten, die strate verboden van Lomick und Spekerman D.D.[4] daer regenten, vertovet 3 nachten tho Luysborch[5], vandaer na Vreslandt und Hollandt caviert tot den Gubernuer, an hem versokende dusses onraedts straffe, offte am besten geraden

[+]fol. 427[v].

1) Vgl. boven, blz. 285.
2) In moeilijke omstandigheden.
3) Harlingen.
4) Waarschijnlijk: de dato.
5) Lützborch, het kasteel en de woonplaats van Unico Manninga.

to lande uth und landen to verlaten, want verraders noch vole in rade weren, die den Spangerden meenden und dienden. Daerto hartoch van Parma, sick seer vruchtende voer dusse antocht der 4000 ruyteren und 4000 soldaten, nadat he Sutphen privandierde, ilet na Lingen und trecket up 6 mijlen an dusse ruyteren. Overst he wendede balde, dorch dat Licester over den Isel ilede und scanzede starcker vor Sutphen. Soe vertrecken die ruyteren ock daetlicken. Alnu was Johan Garbrans ontblotet van sijn grote scepen und wort sulven affeyschet van den Emse, daer Iselstein nu tusschen bede[1] het gelt tot die ruyteren sochte. Und nu hartoch van Parma Haselunne den 29 Septembris verlatende, allene privande und koeren uth Benthum, Gronow[2] sochte und eysschede um Sutphen to privanderen, dat alnoch allene an den Velu belecht an de Stichste sijdt open was, ter tijdt die grote scanze becomen, sommigen verlopen, het leger over den Isel gelecht ys van den Gubernuer wat to late in den winter und nu twemaell privandiert, Parma in Wesel und anders sick leggende.

Die gesanden uth Gronnigen, abt van Aedwert[3], Jochum Ubbena, Aylko Winken und Wijferinck, weder van den hartoch van Parma comende to Gronnigen den 19 Septembris, hebben sick neit allene myt Verdugo weder versonet, dan ock gestraffet worden hoeres ontrouheits und partijes van ketterijen, secterijen[4], Libertineren, Menisten, Calvinisten, daer die Raedt ock neit vrij van solde sijn,[+] und solden guede orde stellen over die geestelicken und sick sulven purgeren van ontrouwen. Daer men ook van Jesuiten dachten intvueren in fraterhuys, als Petrum Timanni des pastoers und commissarii soen to Loppersum, een Jesuite, welcke van die vader was exherediert, soe lange he dusse secte anhengig were; mogelicken ricker

[+]fol. 428.

1) H.S.: bode.
2) Er staat Gron, wat natuurlijk niet als in den regel als Groningen kan worden opgelost.
3) Willem Emmen, de laatste abt, wiens abdij eenige jaren tevoren was verwoest.
4) H.S. setterijen.

als die vader und des neit bedarvende[1]. Daerto wolde die Hartoch insenden 12 vendelen knechten tom winterleger bij Gronnigen und besettenge hebben eder vast huys, dat dan den borgeren ovel anstondt. Under des volget balde und kumpt to Gronnigen Verdugo, wort triumphelicken ingehaelt und dapper gescoten. Overst dar compt nene gelt, het landt moet alles dragen, daer het gewas ovel geraden, het water ingelopen, een grote duere tidt anstondt, die last rogge nu 165 daler, 1 mudde garst 3 daler etc. Alnu hadde het tijdt west, Gronnigen to beleggen, want daer nene koren yn was und alle provintien ledich. Tho Embden ock gans die bonen[2] alle benae ledich weren, und doch sick sulven versorgen musten und up wegen inkeret worde die uthvuer.

Welckes woe verdroetsaem den droste Ocko Vrese achtede, hefft sick up den 24 Septembris laten sien. Want Merten Phemes, captein und lutenandt van Johan Garbrans, to Uphuysen achte soldaten uthsendede um to wachten den uthvuer, becomen enige wagenen. Des die droste verkundiget, sendet smorgens uth sijn egen autoritiet 30 soldaten van den borch, laet daetlicken 3 doet slaen, twe gewondet, 2 gevangen geholden und alsoe wret gehandelt, dat ock alle mensche verdroten hefft. Die Raedt heel sick onschuldigeden, und benae en uproer solde maket hebben, soe wol onder der borgeren als den orlichscepen. Want men nu den vloet scepen van Dansich verwachteden to Embden und dit allene um den hoytevarers tlijden stondt. Und men doch heel und all verdragen weren nene uthvuer sonder pasboerten van Johan Rengers totstedigen. Und nu aldus ingebroken worde. Overst die droste hefft des up sick genomen und woldt verdedigen buyten borgeren und Raedts todoen, eder den doden vergelden.

Den 3 Octobris, gelick daerna den 10 ock, erstaet een groet onweder myt wint und storm, dat men to water

1) Vgl. over de vestiging der Jezuieten te Groningen de studie van pater H.W. Spijker S.J. in den Gron. Volksalmanak voor 1908, 128 vlg.
2) Zelders.

+ und lande verscreckeden. Hiermede ys wederomme ingebroken die nije kaunghe offte dijck, soe bij Oesterwyrum tegens dat oesterwater geslagen was und den scanze Oterdum int water bedijcket helt, und myt weinich scanze inkeret conde worden. Woe groten arbeit, gelt und nadiel den land tusschen Damsterdiep gelegen hiermede ter achteren sindt comen und weinich bates beholden, hebben die dijckmesteren erfaren, die het werck to swack gemaket, niet gewaret, hoer gewin beholden hebben. Daeromme die van lege landt van Garmerwolda und Beem den Dampsterwal dapper hebben moten dijcken, hogen und starcken tegens het oestersche water, want water an die osseweyde[1] upgelopen was. Ock bena gescapen, dat in Oestvreslandt Logumhorne solde ingebroken hebben und verloren gaen. Want die hoechste[2], heel vergaende, worde sonder holtinge[3] versumet und als niet willens to beholden, dat nu wol up een ebbe 18 voet hoech was, und daernae in leechte weder updijcket muste worden myt grote costen und arbeit. Des alleen den droste Jasper Lijsinck als dickgrave to wijten is, want nemant van egenarffden und anderen enige auditien offte raedt muchte brucken um die dijcken tholden, hoewol het dijckgelt van 2, 3, 6 scaep[4] yaerlickes betaelt worde und niet een duysent guldens an holtinge becostiget worden, daer men 30000 guldens yaerlicken den heren tobrachten und neit den dijcken. Jae en yder wolde nu gerne sijn egen holten becostigen, muchte he sijn dickgelt inholden. Soe egen sindt die Oestvresen geworden. + fol. 428v.

Graef Johan to Lier was dusser tijdt swack und in verstande berovet, dat sijn officieren het velt bewaerden, legerden sick myt 200 soldaten to Wener dusse sommer lanck. Holden een orlichscip bij den Ort, laten den tovuer passeren na Westphalen und Gronnigen, ter tijdt Rengers die pasboerten weigert, und moten publiceren

1) De osseweiden zijn de groenlanden ten noorden en oosten van Groningen.
2) Hier is een woord vergeten, vermoedelijk: dijck.
3) Paalwerk.
4) De bekende munt.

laten nene waren uth graeffscap tvueren, bij verboerte der guederen. Soe worden nu die soldaten affdancket, alsoffte Ewsums doet vergeten sij, myt alle anderen soldaten der Staten, soe daer vermort weren, und nemant sparen wolden. Welckes bewesen an den D. Helmich Duercken, en borgemeester gewest to Embden, tho Gronnigen verstorven[1)], worde doet van daer gevueret und[+] to Wener van enige soldaten uth den kiste genomen, up den straten gesmetten und ovel[2)] tractiert; het lichaem hefft der losen boesen menschen gewalt und hoen moten lijden und ys uth den vulnisse bij nachte upgesocht, omdat men gelt besochten in den kiste, und nemant gerne ongescoferet wolden voerbijgaen. Dit bleff onbecant und niet gestraffet, dat is des geleerden D. valete[3)] west, die beyde heren gedenet hadde. [+]fol. 429.

In gelicken ys allene Amse Etkens to Holwirda die west, welckes sijn olste soen Eltke genoempt van Norden myt den broder na Heydelberch heff affgesonden als een jungelinek eenes groten hopes voer het vaderlant van verstandt und gelertheit. Wort aldaer in Septimbri na 3 maent sijnes ancompst doet geslagen van enigen der borgeren in een uploep tusschen den borgeren und studenten, daer Eltko allene um boeck tlienen uthgegaen was, een junglinck van 20 yaren. Allso hefft die disciplina nergens plaetse meer.

Des Lycesters geluck was alnoch niet groet, dan sijn wisheit seer romdadich, doet een gewaldige scarmussel[4)] voer Sutphen myt Parma ruyteren und 1000 scutten, daer twe vanen van geslagen, die capteinen gevangen. Soe wordt hier geseriget des Licesters suster soen, die heer van Cygni[5)], gubernuer van Zeelandt[6)] gestalt, und starvet na weinich dagen[7)] eenes groten names, want he

1) Dr. jur. Helmich of Helmer Duircken was burgemeester van Emden 1571-1573; hij stierf 29 September 1586.
2) H.S.: over.
3) Des geleerden heeren afscheid.
4) Eppens bedoelt den slag bij Warnsveld, 2 October 1586.
5) Sydney.
6) Eigenlijk van Vlissingen.
7) Te Arnhem, waarheen hij was vervoerd, 19 October 1586.

gewaldich was und grote heren landen to bearven hadde, und des Lycesters enichste arffgenaem solde west sijn. Alsoe worde ock in Engelandt de verraedt nasocht und sint 17 personen onthovet worden, daer ock die koninne van Scotlant mede betuyget, tom ordel in parlement getogen solde worden. Lycester overst lat ock een borgemester van Brusel hangen, als een affgesande van Parma um twispalt tmaken, myt noch ener in dienste der Staten gewest. Hieruth worde ruchbaer, dat he die Staten, als suspecten und begrepen des upholdens van ruyteren schuldich, liet uphangen. Doch des graven van Muers[+] anclage was noch niet gesceden, allene het scrivendt uthgegeven, dat he wonderlick was bevrijet und noch in 12 dagen naer bespreck myt Lycester geholden, die ruyteren solde versekert blijven. Overst die voetgangers weren verlopen, konden sick niet onderholden sonder gelt.

[+]fol. 429[v].

Diewijle die beyde veltoversten, hartoch van Parma bij Wesel, und Lycester in Gelderlandt, dachten um hoer winterlegeren hebben, und die Hollanders alles overvlodich hadden dorch den vrijen zeevart, hartoch van Parma in grote commer und duere tijden die sijnen niet verborgen muchte, het weer hem uth Hamborch, Bremen, Oldenborch und Embden tovuer gedaen worde, niet allene up leger, dan ock in sticht van Munster, Coln, Brabant, sonderling Vlanderen, sendet he sijn brevenposten, boden allenthalven uth, um in sulckes gedenet twesen eder verorsaket tworden thaelen. Dit doet die waeren upslaen, dat to Embden 1 last rogge up 80 daler, to Bremen 70 Bremer daleren, und soe vort, 1 tunne botters 40 daler, 100 punt keeses 9 gulden, 1 tunne arwten 8 daler, 1 bonen 4 daler, und tGronnigen noch duerer up 140 daler die garste, 1 mudde 7 daleren, 20 maerscapen 100 gl. gestalt und vercofft worden, und in die bovenlanden altmeer verdueret worden, 1 mate van 25 up 1 last koerens to Wesel gelden muchte 10 daler, sonderling worden die lichten und keersen ungel verdueret to Embden, 1 punt ungels 3 stuver Brabants, keersen 4 stuver to Wesel meer tduer to costen, voerder holts 3 daler. Soe doet Lycester und Staten van den Emse vertrecken die grotste orlichscepen na den Elve, um die to besetten, dat die Duynkerckers

hoer vloetscepen niet solden uthvrachten tot vole lasten upgecofft. Dit was den Hamborgers ongewoenliken, want die Elve myt een halsstraffe bescuttet wordt, soe daer emant 3 s..[1] up emandt bescadiget. Die Hollansche scepen setten sick onder tot 11 scepen, den 20 Octobris, worden myt hoer commissioen upeysschet. Die capteinen, sonderling die amirael Luirt, weigert tcomen, dan antwoerdt allene, dat he um sijn vijanden tsoeken und to krencken, so mogelicken, gecomen was, niet um den stadt to bescadigen. Tom andermael angesocht myt des stadt tunnescip up christelicke geleyde uth und yn tvaeren, erschijnen die amirael Luert und capteinen up den raedthuyse. Wort geleesen stadtboeck van vrijeheit des Elves. Daer antworden sie, dat sie des wol geloveden und wetich weren tom diel, dan hoer mesteren noch wol beter, die hoer daer gesandt hadden, men solden ock die bestellinge nasien und leesen, alsdat sie den Elve solden innemen, beleggen tegens den Duynkerckers und hoere vijanden, ter tijdt hoer winter, iss und onweder verdriven worde, und niet eer van daer affscheiden. Daertegens die gesanden van Parma und copluyden der Duynkerckers den stadt vermanende, hoeres hebbende rechts up den Elve[+] solde hoer den stroem vrijen, und beyde andienen. Is hoer affschedet worden, dat die Elve [+]fol. 430.
konden sie tegens rovers und strobbers verdedigen, dan neit tegens heren, konigen und vorsten, und wolden sick der sake ontholden als noutralen, een vrije koepstadt. Dit verwonderden sick alle steden und landen, dat die Hamborgers des nagaven, want sie den grave Edzart destmeer belacht hadden, sulckes in sijn staedt neit lijden. Daer mede myt den capteinen gastbot geholden und weder in hoer scepen gesonden. Die meente behagede dit ock woll, want die rogge seer upsloch, nu weder uthladende die duyr tijdt dede mynneren, und sindt die scepen tot 21 Novembris up den Elve verbleven, den heel sluytende voer hoer vijanden, und tegens den vorst in haven sick gelecht. Daermede nu Vlanderen, Hennegow, Artoys in groter

1) Hier volgt een afgekort woord, beginnende met s; stuver is het niet.

commer bedwongen worde, und to Antwerpen seer verwachtet worde, daer nu die meeste stadt onbewondt, die borgeren alle vertogen etc., het casteel meest versorget was. Soe ock to Gent und Brugge und alle steden.

Embden dachte ock sick to versorgen, verbudt den utvuer buyten des Graven landt, alsoe doet ock graef Johan to Lierort und Grete. Doch Johan Rengers worde niet weinich verdacht geholden myt die voelheit van pasboerten up des Graven dorperen, want men niet allene stedigede tunnen, quartieren van lasten, dan ock 10, 8 lasten togelick voer den gunstigen. Daerto die kleine parcelen tsamen gebrocht dede den vijandt crigen meer als emant tvoeren hadde passeren laten. Ock diewijle die Emse na Allerhilligen geblotet was van die grote scepen, was Dielffziel open, becomen wol 9 scepen, benemen ock Hollanders, Engelschen und vueren tom Ziel hen yn. Die garste konde vor den Ziel gelden 80 daleren, und Verdugo nodigede alle coepluyden an tbrengen up een vrij marcket und duertste coep, nu was die rogge gevallen 1 mudde van 7 Embder gulden tot 6 Embder gulden. Daerto was Johan Rengers bedacht, dat he bij den droste und Raedt wol geleden, vrij intocht hadde, nene borger dede clagen, und wes man uth muchte, dat konde ock vort comen, niet sonder suspitie van grote gaven und allermangunst to geneten. Daer Jaspar Lysinck, Wibbe Lysinck, Hindrick Slichte und andere vole und niet weiniger to Lier[1)] und anders niet onbecandt weren. Overst den ampstman dede he weinichste und vaken allene thocomen. Des worde uth Bremen und Oldenborch ock niet weinich overvueret na Gronnigen, dat 27 lasten roggen van Bremen hebben tot Wedde tbrengen gecostiget to vracht 1200 daleren, und over den Buertange yder wagen met 6 perden overdreven, deden de wech spicken[2)] van die Westerwoldigen und Oltampten.

1) H.S.: Leur.
2) Misschien schrijffout voor spricken, van sprikken of rijsholt voorzien, hetgeen zeker wel noodig was voor den weg door het moeras bij Bourtange.

+ Lycester hadde onse Ommelanden niet angenomen, dan beloeffde die to ontlossen van den vijandt, bisheer verwachtet. Want onse uthgeweken edelingen und deputierden weren niet mede erschenen in Engellandt up die annemynge[1]. Ock worde seer gehandelt den Lycester van Majestaets wegen absolutelicken to regeren laten. Want die Staten seer beschuldiget worden um partien onordentlicheit und groter beswaringe nimmer ontloesinge thebben, alsoe dat die graef Lycester in oncrafft gestalt tot verlatinge benae bedwongen worde, uth den velde vertoch, in alle steden sick leggende, ock na Engellandt up parlamentsdach treysen, myt leedtwesendt der landen, provintien und aller gemeenten. Sulckes dede onse uthgewekenen benae ock versagen, want die Ommelanden hoer authocratiam niet solden willen verleesen, dan onder Carel V beholden was. Sonderling want men nu die closterenguederen solden publicieren und tot landtscaps besten anleggen oder beholden, und neit die landtrechten, heerlicheiden, jus patronatus[2] affstaen. Des dan andere landen niet so vrij noch beholden hadden und nu van syndico Jeronimo Verrutio wol nagedacht wort, erynnert und warnet. Dat ener Frerick Rijcken, Joest van Cleven swager, een Gronniger banckeruyter[3], ock suspectier van quader humoren, meer um sijn doerheit[4] to hove geledet dan erfarenheit, niet weinich onscamel[5] van spreken, bij den grave van Lycester hebbe vercregen, uthgebracht, die commissioen van alle geestelicke guederen, confiscierde guederen in die Ommelanden und Drente, und dat dorch tusschensprekent des graven van Hoenloe, die sijner gunstich was niet uth daegelicke roem, dan des huysfrouwen halven van Frerick Rijcken. Als ock verwerende, dat die adel, verarmet, die closterguederen an sick doch solde willen trecken, sonder hulpe

+fol. 430v.

1) Dit is juist. Vgl. boven, blz. 270.
2) H.S.: pratonatus.
3) Bankroetier.
4) Dwaasheid.
5) Onbehoorlijk.

van Landen dae uth to geneten und den stadt Gronnigen to bedwingen. Dit myshagede graef Willum ock om sijns persoens halven seer, als famoes wesende, und wort tom eerste mael hem commissie ontnomen und verholden. Daeromme ten anderen mael gesolicitiert, want hem nemandt tegen was uth die Landen, vermeent Frerick Rijcken myt den sijnen die saken gewiss thebben und tegens den adel und deputierden sick in die boringe van Cusumar[1] und Adwerder landen und hueren tboeren. Wort des in Westerlandt beraedslaget und to Embden an Hayo Manninga, Aylco Unsta, Emo Tammen, Abel Eppens, ock Jacob Froma und Dode van Amsweer eenmael und andermael, soe ock Wigbolt van Ewsum to Gennelt juncker mede bij was und die breven den 23 Octobris brochte, resolviert up den 12 Novembris, dat men Aylco Unsta wolde committeren an Lycester myt den syndico, offte ock in Engellandt to reysen um sick noch to conformieren[+] myt andere landen, all weert tot absolute anneminge. Nochtans nener alsoe tstellen wie Frerick Rijcken; item ock die landtsmunten[2] to verdedigen und bijstandt endtlicken to erlangen, doch tot beter insiendt der in Westerlandt; die gelden und onkosten tlichten van die cloesterenhueren, jae die landen ock to versetten, all yst dat Rijcke myt lantenrecht drouwede sick intsetten laten. [+]fol. 431.

Hartoch van Parma vertoch uth Sticht na Brabant um die meente ttrosten um des duere tijdts halven offte enich middel traden, anders solden sie uth noet und doetlicke verdarff die partije verlaten, offte dat wolde vertrecken na Italien, daer sijn vader, hartoch[3] van Parma Caroli V dochters gemael, verstorven myt nene name benoempt was in die regerunghe. Ock solde Granveel up sulvige tijdt verstorven wesen[4]. Gelick ock ys die hartoch Aloff

1) Klooster in het Westerkwartier.
2) H.S.: landsminten.
3) H.S.: Hartoch en daarboven tusschen de regels: inne. Margareta van Parma stierf te Ortona in de Abruzzen den 18den Januari 1586. Haar gemaal, de hertog van Parma, volgde haar reeds den 18den September in den dood.
4) Inderdaad is Granvelle den 21sten September 1586 te Madrid gestorven.

van Holsten, weens soen bisscop to Bremen. Gelick ock graef van Hoenloe tijdtlick ontrucket gesecht ys uth sijn wilde benevel, gewondet, dan weder gesont[1]. Ock worde gesecht de hartoch van Savoegen[2], van Geneven affgedreven, in Nederlandt gubernuer des konicks van Spangen swager und arffheer gestalt twesen, woe vole ock Parma verrichtet hadde.

Het nije licht des maents in Novembri brocht mede na den groten storm, daer vole scepen mede uth Embden verloren sindt worden und het ommelandt mede onderlopen was, niet allene die olde dijcken doervallende dan ock die nije kaunge doerbreckende, doet den Delffziel seer bevresen yngaen, dan up een oestenwyndt gedijende doet ten eersten 3 weken vreesens niet sonder grote noet und gefaer van alle landen vernelunghe uth die winterlegeren tdoen, dan den 23 Novembris verandert sick die lucht weder.

Die stadt Deventur myt gewalt uth partije ingedrongen und besettet myt 1800 soldaten, 16 vendelen und 500 perden. Alsoe ock Bummel, want sie captein Knoger na vijandt gevangen wolden uth ongunst der Engelschen und kleinachtinge des Evangelii, und daer begrepen is myt groet gudt up de Velu[3].

Tho Gronnigen worden die wertlicke jufferen up Broderkerckhoff[4] sick tot hoer professie tstellen van Verdugo, hoer junge jufferen sick tontslaen eder to kloster uthgaen; als ock worde geraedtslaget um een Jesuietische rectoer in den scole tstellen. Die confiscatie der uthgewekene guederen was wat gelindert, worde vermeent aff tsijn, dan Cempis[5], sijn rekenscap doende vor Stadt und Landen, kan nene willige gunst becomen.

1) Hohenlohe was eenige dagen voor den slag bij Warnsveld zwaar aan het hoofd verwond, maar herstelde.
2) Karel Emanuel I.
3) Blijkbaar zijn hier twee zinnen door elkander geschoven.
4) Dit zijn de begijnen van het Vrouw Menolda en Vrouw Sywenonvent op het Broerkerkhof te Groningen. Vgl. J.A. Feith, Uit het leven der jufferen op 't Broerkerkhof, Gron. Volks-Alm. 1910, blz. 16 vlg.
5) Cornelis Kempis. Zie boven, dl. I, blz. 207, noot 2.

Tot wrake van Onno van Ewsums doet wort Caspar van Ewsum bewogen myt 56 soldaten to Wener Hansken[+] Holthuysen to versoeken smorgens um 6 uren, dan he mystet[1)] in het huys des voetknechtes. Daermede ontgaet Hansken Holthuysen; [+]fol. 431[v]. wort sijn huys geplundert, gherovet den 4 Novembris, sijn klenodien, gelt hem onthaalt und alles in huys tbroken geslagen und verneelet, wes die sold(at)en all neit mededragen konden van linnen, potten, ketelen und tynnen[2)], jae huys to barnen, soe neit die meente verbeden und versconet. Dit alles in ansiendt des kaspels, die sick daervan onschuldich bewereden und nu ock weder tovuer vercregen hadden van Johan Rengers to Helm.

In dusse sommer ys Ausburch van die papissche Jesuiten ingenomen besettet[3)], die leer verandert, und partie verdreven, daermede die Luterschen und Confessionisten ock hoer trouwe und gelove erfaren hebben, so Pauwest und Keyser hoer holden wordt. Und graef Edzart een sonderlinge predicatie up den Munte anstemmede tegens der borgeren wille, onerhorde sake den predigeren ongunstigede, dat ock den 11 Novembris het consistorium, das ys presbyterium, hoer misgunnet worde, offt men wolden daer emants uth den Raedt bijstellen, umdat men nene conspiratie maken solden konen, als in Nederlandt na sijn ordel erfaren was, dat dan ock neit geweigert ys worden. Daerto musten nu weder alle vremdelingen up Valderen, ock op cameren sittende, myt 8 daleren het borgerrecht wynnen offte tstadt uth.

Het parlament in Engellandt[4)] solde 4 puncten sluyten: 1, van successie des rijcks und croen na Konicklicke Majestaet Elisabets doet; 2, die straffe over de Scottische koninne des verraedt halven als een ewige venckenisse to genoten; 3, die anneminghe der Nederlanden; 4, rustinge und tegenweer tdoen tegens de armije in Spannien gerustet up

1) Vergist zich.
2) Tinen of vaten.
3) Vgl. boven, blz. 849, noot 1.
4) In het najaar van 1586 kwam het Parlement bijeen.

Engellandt, Scotlandt offte Irlandt eder Nederland uth tcomen.

Den 19 Novembris kumpt Berendt Kater weder myt die verwachtede potten[1] up den Emse uth Westerlant myt ock privande vor Oterdum in den vorst leggen und setten sick weder achter Nijehoeff van Nesserlandt voer het gewalt des ises, und mogen nichtes verrichten. Daermede Johan nu het placaet anders verstondt dan in voeryaer, dat men vrije persone solden mogen passeren laten. Dan Reyderlandt was allenthalven ontvrij twanderen uth den scanze und ock vor scepen um roeff van arme luyden thebben. Overst to Lier muchte nemandt sick bewijsen, want graef Johan aldaer sijn soldaten verlecht hadde, offte dat hartoch van Haerborch myt sijn 2 sonen die sake[+] anders meende, die nu to hove bij graef Johan sick verhilden, tot nene kleine bedencken van graef Edzart und aller ondersaten. [+]fol. 432.

Den 23 Novembris versoken die van Reyde myt enige horer gunstigen, soe men meent Jasper und Wybbe Lijsinck gudt gewest, het uthvuer bij nachte buyten boems tversoeken, laden 3 scutten, ider van 5 eder 7 lasten, leggen buyten boems in ansiendt van vole borgeren, varen myt nachtijde to 5 uren over an Reide, daer enige der van Reyda yn weren, als copluyden geacht, dan die sciperen uth Embden. Daer Johan Rengers, Merten Zyegers, Marcus Piel, Berent Kater, Gert Smyt, Nues, Johan Claessens, Aucko Tjebbers, als capteinen bij het hoefft tsamen liggende, nergens up wachten, jae laten die jachten uth Reyde to Loegen aff und anvaren, haelen broet und andere waren tot horen wolgevallen. Dit hoytevaren was den borgeren verdroetsaem, als ock den Engelschen cuertmester[2], umdat men hiermede die scepen worden anholden. Dat connivieren und versumendt der capteinen worde wal dubbelt beschuldich, dat Johan Rengers und nu die uthgeweken sulven niet wakende weren tegens hoeren vijanden, jae lieten ock vor sick

1) Vgl. boven, blz. 291, noot 3.
2) Vgl. boven, blz. 269, noot.

scepen anhalen an Reyde und in Delffziel, dies sie wol keren konden, soe sie des hadden bevlitiget. Overst den coepman to beschrobben[1], den vysschers to beroven was myner[2] perikel, als Gert Smyt myt 1 tunne biers und scipper van Logen tot dienst dwingende, nene gelt erlegede, het na clagen makede. Jae, die van Reyde onderstonden het volck over und wider over to caveren an Loegen offte Wymelsum, ider mensche vor 1 daler, daer Johan Rengers sick in beswaerde pasborten van tgeven, noch den scipper tolaten wolde hoer dachhuer daeran to verdenen, want tusschen Logen und Reyde stedes open water sonder iss gebrucket konde worden.

Uth grote onordentlickheit und ontrow der regenten in alle provintien und steden, soe dorch die verordene Staten in plaetse des Keysers und Konicks offitieren gestalt weren und dorch den Unie in regiment bekrefftiget weren und het hoechste gewalt hadden, als van die leeden und Staten der provintien geautoriziert und ingestalt, worden nu langes tvoeren, als nu besonder voer den gubernuer Lycester soedanigen verkoesene und erwelede Staten eder Raedt van Staten seer gehatet und verachtet, als nichtes voer den meente besorgende dan sick sulven meer denende, noch den kercke Godes seer achtende, voel meer myt den Spangerden conniverende, want men alnoch nene edtlick titel des orlochs tegens den Spangerden eendrachtich bekenneden. Die Spangerden verfolgede die neit[+] Catolick weren. Die Staten dochten hoer vrijheiden und gerechticheiden sampt privilegien allene to bescermen. Want die meeste ordenstheren[3] weder uth die landen verweeken, die adel na den vijandt inclinierde, worde sulcke verordene Staten uth den popel[4] meest gesocht, soe roem und het loff des volckes hadden, niet die hoveden des landes und lidtmaten des religioens befunden worden. Daeromme sie ock van den Spangerden balde

[+]fol. 432[v].

1) Schoonmaken, uitplunderen.
2) Minder.
3) Ridders van de Orde van het Gulden Vlies.
4) Eppens overdrijft hier natuurlijk, al zaten in de regeering destijds vele parvenus.

ommegewendet, leverden steden, landen in des vijandes handen. Und solde het ganse Nederlandt benae an den vijandt weder moten gebrocht worden, want sie[1] ock graef van Lycester wolden voerscriven und boven wesen, sijn placaten niet acht nemende. Daeruth worden die Staten in Gelderlandt, Utricht eerst cassiert, nemen Lycester absolutelicken an[2], und populus dencket ock in alle provintien gelick tdoen, wie dan ock in Westerlandt nene kleine commotie und een grote besorgunge anstondt uth dusse partie, dat die adel, gemeente den raedt endtlicken wolden ontsettet hebben und den Majestaet van Engellandt annemen voer arffheer, niet als beschermheer, langer na wachten, und hoeren perikel voercomen[3]. Holden derhalven in Novembri anno 86 den landtsdach und wort gesecht, dat die partijen konick van Spannien wolden affsweren, offte dat men nu solden den Majestaet van Engellandt annemen und hulden. Gelick die stadt Deventur myt den vijandt respondentie holdende nene besettunge van den Gubernuer wolde inlaten und daeromme dorch des meentes todoendt die poerten openen musten[4]. Solden sie beholden Harlum[5] in Westerlandt nadat konicklicke huysen weren dael gelecht, hadden die Staten hoer regement nochtans temelicken bedenet, want sie alle klosteren hadden publiciert und den meente ten besten gelaten. Overst onder des worden daer nene landtsdagen meer geacht offte geholden, hadden alle Staten ad ordinem gebrocht. We men nu in Oestvreslandt ock in die Ommelanden onder Gronniger gebeede wol erfaren hefft, dat graef Edzart benae nene junckeren, dan alle Knypes,

1) Namelijk: de Staten.
2) Dit is onjuist; alleen bestond in deze provinciën een dergelijk streven. Leycester was gouverneur-generaal namens de Staten-Generaal. Daarnaast hadden ook Utrecht en Gelderland hun eigen stadhouder, Nieuwenaer.
3) In Friesland wilden de Calvinisten inderdaad aan Elizabeth de souvereiniteit over de Nederlanden aanbieden. Hessel Aysma wist Oostergoo te bewegen dit aanbod te doen. Utrecht was reeds voorgegaan. Vgl. Motley, History, II, 134.
4) Inderdaad kreeg Deventer een garnizoen van 1200 Ieren.
5) Harlingen.

Oldersum, Rysum und Upleverden wolde respectieren, dan nener der egenarffden offte kaspelenvulmechtigen. Und dede dan noch wal wat hem geviel und to hove gesloten worde, dat ock nene olycherchia meer muchte nomet worden. Hieruth bedencket Sijn Genade een hoeffraedt tstellen, die landtrechten to corrigeren, we men ock in die Ommelanden vor dusse turberlen gedaen hefft[1], und balde een grote veranderinge gefolget ys und benae nene recht ys gepleget worden. Alsoe solde het ock geboeret hebben myt die 36 deputierden in die Ommelanden, die alle um speciale sake worden gestellet, als in rechtsprocess tegens Stad und Landen traden, worden daerna raedt des landes genoempt, deden wes sie wolden sonders landes stemme und wilkoer. Daeromme die sulvigen deputierden ock gedielet, sick sulven bynnen yaers wolden ontloeset hebben, soe men int landt verbleven.

[+] In Deventur die gesworen des stadt ys um wantrouwicheit verandert, blijven besitten 52 personen, onder den van 24 raedsmannen blijven 8, und worde het getal vervullet myt die openlicken van den religie weren. Welckes alsoe den Gubernuer tot versekeringe diende, sonderling want Sutphen alnoch hart strevede und vaker privandiert worde. Hoewol die Gubernuer der verordene Staten verdroetsaem was, simulierde he meer den vertoch[2], dan die landen to verlaten; wort nochtans vermeent vertogen twesen up den 16 Novembris[3], offt legeren sendende, ock die here van Allegonde medenemende, als men die Duytsche ruyteren weder solden in wart offt wachtgelt upholden up den dienst und hartoch van Parma vertreckende was, de hartoch van Savoegen[4] subaudive[5] weder verordenet was van den konick van Spannien. [+]fol. 433.

1) Eppens doelt hier op de pogingen tot herziening der Ommelander landrechten in 1550, toen een concept van een nieuw Ommelander landrecht is opgesteld. Eerst in 1601 kwam het nieuwe landrecht tot stand.
2) Vertrek, maar dan tijdelijk, in tegenstelling van het definitief verlaten van deze landen.
3) Leycester vertrok den 25sten November 1586 uit den Haag naar Vlissingen, waar hij nog 14 dagen door tegenwind gedwongen werd te blijven.
4) Vgl. boven blz. 384, noot 3.
5) Eppens bedoelt daarmede vermoedelijk: in het geheim.

Die winter dusses yaers hevede sick vroe und starck an voer S. Merten[1], duerede tot den December, soe strenge alsoff alles solde doet vresen. Daermede leggen sick 8 orlichscepen an Borsum hoefft, als Merten Zyegers, Claes Jansen, Aucke Tjebbers, Nuess, Gert Smyt, Berendt Kater, Marcus Piel etc. Und wort Oterdum myt edwes privandiert uth Westerlandt, want aldinck daer gudt coeps was, 1 vat botter 26 gulden, kees 6 gulden, rogge, molt beter dan to Embden, die ock nu die waren binnen holden musten, want alle landen ledich weren um het graeffscap tversorgen, jae worden gedrouwet thalen laten in Gronnigen, wie men dan to Loegen und to Knock versochten van die dorperen uptcoepen. Des van die uth Oterdum, vorwacht doende, worden die uth Reyde und Delfziel[2] gekeret, alsoe dat 50 soldaten dorch den vorst in Oestvreslandt beweret to Rysum und ergens sick ontholden, hoeren gevangenen ganslicken onseker weren. Onderstaen ock to Uphuysen 24 wagenen myt vrije lakenen anthalen, den 2 Decembris. Overst die droste ilet myt 30 soldaten na und beholt die wagenen, maket sie alle verlopen, ter tijdt dusse vorste sick linderde. Und nu 240 soldaten uth Fermsum, Reyde over den Dullart ommetreckende, als verwittiget, trecken an Embden vor den poerte na Larrelt, den 4 Decembris, worden dan foriert[3] van den droste, dorch den uthkundiger, seggende daer 3, 4, 6, 8. Den 5 Decembris vort ilende na den Knocke, sindt die soldaten uth Oterdum reede tscepe und ontvloen myt nene klene gevaer des levens, soe men des avents hadden vorttogen, verbrannen aldae Oterdummer waterscepen, blijven bij den huysman liggen 2 dagen lanck to Risum, daer dien droste bij was, und to Oldersum enich weert geplundert hebben, dat daer scipsvolck sick onderholden hadde. Onder des mogen die van die scepen niet an den boem vor Embden ancomen, um hoer capteinen daeruth thalen, dan worden gekeret myt sceten van het

1) 11 November.
2) H.S.: Dielziel.
3) Favorisiert, begunstigd.

paelhuys. Ock muchten die uth Oterdum niet ingelaten worden. Sulcken onderscheet was daer an sodanigen[+] partijen, enes tijdts vor Embden wesende. Und den capteinen Gert Smyt uth den Dam und Marcus Pyell personlicken beyegendt ys. Were die doyge niet myt den Decembri und nije maen neit myt regen gevolget, worde gelovet, dat men alhier to Knock Oterdum solden angekeret[1)] hebben up den vorige harde vorst. Binnen landes muchten men Oterdum neit bedwingen. Dat, diewijle die raedt in Vreslandt niet enich, die scanze myt privande warloseden, jae die commissarius Mathias in Westerlandt upholden worde, tot water tdrincken balde bedwongen worden, solden noch enigen anderen van Parma bij Lingen vertoven, um ock die orlichscepen to beleggen up Nesserlandt und Borsum, und uth commer intnemen. Overst die doyge doet dusse 250 soldaten, daer hopman Groetvelt myt 2 vendelekars bij weren, den sovende Decembris van Rysum vertrecken na Uphuysen den Konicks-Rebberswecht[2)] na den Joedenkerckhoff und benachten aldaer. Und uptreckende na die Ripen[3)] um den harde[4)] tsoecken na Stickhuesen, Askendorp, Reen, Buertange, worden sie gedrouwet van den droste myt den buren uth Hinte und Larrelt to vervolgen, wo men hierna ock den goesen doen solden. Overst balde bij het Gronewolt den uptocht wetende, laet die huysluyden in hoer geweer weder na huys vertrecken, woe grote onweder het nu was und doch nene erenst was. Soe gehorsaem muste die onderdanen alle wesen den droste twille.

[+]fol. 433[v].

Onlanx was to Embden verordenet een hall, dae men myt den ellen meteden alle lakenen und lynnen uth Westphalen ingebrocht tvercopen, het stuck up 1 stuver gestalt tot Graven besten und gewin. Die eerste hallmester was ener uth Luneborger myt vole duyseden

1) Aangevallen.
2) Koning Radboudsweg, een weg ten noorden van Emden langs Midlum.
3) Ten zuidwesten van Aurich.
4) De harde, droge bodem.

backeruytiert[1], Freck Deyger genoempt, seer listich und gunstich den overicheit, sonderling want he die predicatie up den Munte meest starckede und totoch van sijn landesluyden. Den borgeren seer onwert nochtans, worde vor den overicheit um schulde besocht nene cessie[2] bevoren gedaen thebben na recht, als blote hovedes, bloet beens myt een kleet becledet sonder gordel und mess, up demodelickste het recht um gedult biddende und sijnen renuntierende, solde anders niet erlicken gekandt mogen worden. Dusse was stedes bij den droste thuyse, clagende offte anbrengende, gaet myt hem den 22 Decembris na het huys, wort in de Grote Strate alle lidtmaten und tonge geruert, dat he na corte dagen sprakeloes[3]. Den 7 Decembris sij an gasthuys van droste, Raedt, Borgemester und alle anhangeren des Muntes to aerden bestediget geworden, die hoeffprediger Heshuysius und sijn cappellaen mede anwesende, dan niet predigeden, want men sulckes hadde vermeent, dat men alsoe die gasthuyskercke solden gebrucket hebben, die eerst togeholden worde tot 9 uren, dan opentstaet und bewaert die 4[4] prediger Gerardus die cansel, dan wort in ruste gelaten,[+] want die borgeren daerup worden bevreset in dusse twispalt des tijdes. Dusse halmester hadde cort dagen vor sin doet an Sijn Genade demodelicken suppliciert um sijn levendt lanck continuert und versekert tworden up den hal tot onderholt sijn vrouwes und kleine kinderen, want he een sonderling fautoer und medearbeider was der nije angestyffte gemene up den Munte, und die niet dachte afftstaen, dae Sijn Genade voel mede muchte gedenet worden. Sulckes an Onno Tyabberen borgemester gesonden, worde myt sijn affganck[5] ganslicken cassiert, alsoff Godt an dusse sijn handt gelecht hadde, und dat an die sidt des drosten, wie ock sijn verstorvene vrouwe beyegent was.

[+]fol. 434.

Hayo Reiners uth den Dam, collectuer bij Claes ten

1) Bankroet geweest.
2) Overgave van goederen.
3) H.S.: spakeloes.
4) Vierde.
5) Dood.

Buer, was um sijn swacheit van Johan Rengers to Helm affdancket myt tolatinge enes pasboerts, daer men 40 gulden van geneten konden um uthvuer tdoen up Westphalen und tot sijne besoldinge muchte geneten. Vertrecket na Leweerden bij sijn huysfrouwe und starff balde wech in Novembri anno 86, was den Landtscap schuldich 500 gulden.

Den 9 Decembris senden die capteinen een breff an den overicheit to Embden, dat men hoer niet alle privande wolde tostedigen, vrij harbarge gunnen, dan ock na dusse dach vrij laten passeren, nene verfolgen doen, we men den malecontenten hadde foriert[1)], bij gewest, hoer breven ontfangen, handen gecusset und wijn gescencket und hoer posten tmoyte gesonden, und daerto ock in acht holden, dat men hoer capteinen niet hadde willen to boem uth off instedigen, dan togescoten und gekeret, wesende ongeweerde soldaten. Dit ys van Berendt Cater overlanget worden.

Den 7 Decembris anno 86 ys die langduirige, drovige, onbroderlicke twist der beider graven Edzart und graef Johan in enige hope gecomen van enicheit dorch tusschen sprekent den hartogen van Harborch, swager des sulvigen heren und graven, dat ock graef Enno sij to Lierort benachtet bij graef Johan und die junckeren und adel, to Tenunge[2)] in closter verscreven, die sake hebben mede doen richten. Want beide heren und graven seer swack weren van lichamen und het lant der vijandtlicke partijen bena tom prijs worde offte hoger noedt to besorgen was, offte van den Keyser Rijcks affscheet des process verwachtet worde myt executie. Dan landt reede beswacket[+] was myt scatten, jae landt in partijen getogen worde dorch veranderinge und indringent der predigers to Westerhuysen, Hinte, Twickselum, Canum, den meente nene stemme latende noch um dusse sake eder anders emandt van den meente beropende, noch junckeren hoech achtende, die nu ock to Embden verscreven worden den

[+]fol. 434[v].

1) Voor: favorisiert of forniert. Vgl. boven, blz. 390, noot 3.
2) Thedingen, ten noorden van Leer.

12 Decembris anno 86 bij der hartoge van Harborch, swager.

Tho Dockum, allwaer Obelius[1], prediger van Obergum und Winsum, eerst gecoren was uth die Rypen[2], nae sijne gedane predicatie, over een ure, valt het gewelfft des kerckes neder sonder scade van menschen, uth Goedes gudicheit und bewarende handt. Soe worden nu die kercken in horen gebouwen versumet[3]. Jae ock sommigen in Westerlant mismaket um die uvelheit der Mennonisten und Libertineren eder Epicueren[4]. Alsoe ock to Leens in den Marne verbrant die toren dorch wachtholdent 2 knechten van huysluyden, die het vuer versumet und geslapen mede verbrant sindt.

Die Gubernuer hadde een coepman tot sijne kundtscap tdragen uth hartoch van Parma leger georlofft boter und privande afftvueren na Wesel, und ock soe in gelove[5] gecomen bij den Hartoch, dat he bij nachte und dage doer scanzen, leger, steden solde und muchte passeren, und vernimpt to hove, dat die uth Hennegow, Artoes myt voetvall demoetlicken suppliceren um middelen van privande offte um vrede thandelen, eder sie und anderen musten weder overgaen. Ock was Parma seer vertornet tegens M. Scenck, sendet 15 wegen uth sij(n) hertoch[6] um up een plaetse den Scenck voertwachten. Dit dusse coepman verstaende, versteck sick uth wesen[7] und doet den Scenck warnen, bevrijet Scenck. Daerna up enige Engelschen treckende, worden ock van sulvige waerscouwet, tom laesten Sutphen willen privanderen, worden gekeret, geslagen, und heel verstroyget, dat Parma solde gesecht hebben: Dus lange hebbe ick myt vrunden to doen hadt, nu beyegenen ons mannen und vijanden, want

1) Vgl. boven, dl. I, blz. 31, noot 2.
2) Ten z.w. van Aurich.
3) Verwaarloosd.
4) Iets dergelijks staat er. Epicuristen kan Eppens natuurlijk in ongunstigen zin gebruiken.
5) Vertrouwen.
6) Leger.
7) Mogelijk moet hier Wesel worden gelezen.

die Engelschen sindt rasent int striden. Dat daerna gehort und betuyget ys van Italianeren, dat sie niet allene myt duere tijdt overlegen, geswacket worde und in krancheit verstorven, dan ock 1200 capteinen, befelhebberen, grote hoveden, adelburssen hadde in dusse yaere voer Nuys, Barck, Sutphen, und anders myt convogeren verloren. Daermede hartoch van Parma afftreckende na Spannien[1] het regement den jungen heren und swaeger, hartoch van Savogen, het regement overgelaten, als he sijn naem hadde groet beholden und perikel scouwede, den duere tijdt bevresede, uthslutinge van die rivieren Elve, Wedzeer und Emse, und felt solden rumen moeten, bekendt die vijandt sulven.

[+] Die grave van Graeffbargen[2], soe sick eerst met den Staten saken verenigede, voeler kinder vaeder, daer die soens bij Verdugo solt verdenende als graef Herman, [+]fol. 435 hopman to Reyda in den scanze, etc. in Osewolt[3] plaetse, und sick gemuntet hadde daleren voer rijcksmunte, nene 14 stuver alloyges, daeruth ock verboden, bisheer in stillicheit sick holdende und sijner upcompsten ontblotet yaerlickes 80000 daleren in tijden des vredes. Die sulvige verstarvet nu in Novembri anno 86 sijnes gueden olders, die erste des Reformatie in sijn gebede und huys Ulfft[4].

Dusse verleden maent November des harden vorstes halven solden den van Byll[5] gebrocht hebben tot contributie an den stadtholder Verdugo, gelick we Drent den graef Willum doen muste van een huys 5 stuver, 1 koe ½ stuver des maents contribueren, und ock guede weiden hadden up alle vrije landen und ackeren, soe onbewoent weren. Daermede die Drente uth Westerlandt

1) Dit is natuurlijk onjuist; Parma is in 1586 niet naar Spanje vertrokken.
2) Eppens bedoelt graaf Willem IV van den Bergh.
3) Osewolt is Oswald van den Bergh, een der zoons van Willem; hij sneuvelde den 23sten Januari 1586 bij Boxum; vlg. boven, blz. 261, noot 4.
4) Willem IV van den Bergh stierf in November 1586. De juiste datum schijnt onbekend. Hij was geboren in 1538 en dus slechts 48 jaar oud en nog niet, zooals Eppens zegt: ‘sines guden olders’.
5) Vermoedelijk afkorting voor Billing- of Bellingwolde.

hoer waren verhandelen muchten, und Gronnigen neit uthlieten. Na dussen vorst overst weren in die balgen[1] 4 scepen myt rogge und andere waren geladen, und konden Gronnigen seer onsettet hebben; daeromme die jachten und scepen uth Delffziel, sick an dussen scepen leggende, worden dorch een pott uth Westerlant, daerbij wesende, bescarmet, und laten die verbliven tot vermeringe des dueren tijdts, want Embden heel gesloten was. Und die achte scepen noch an hoeff verbleven in vrijheit des doyges halven. Anders gedrouwet worden dorch dusse 250 soldaten und soe hoer uth Westphalen volgen worden myt wolsacken reede hebbende, und uth Embden alle waren und koeren utheysschet und onthalet solden hebben, und Oterdum inkeret. Ock sindt die scepen van ijss achter hoefft neit onbescadiget gebleven, want die amirael ter gront und andere bescadiget sindt worden, und tho Embden niet vergunnet ys to repareren laten. Onder des wordt Oterdum myt 6 scepen privandiert uth Westerlandt up den 16 Decembris na den doyge. Dat ock up den 14 Decembris die vorscreven soldaten van Johan Roerda und droste verscreven und bestemmet uth den Rijpen in Oestvreslandt vorbij Stickhuysen geleydet na Deteren, Bassel[2], Harckebrugge, vorts over 2 mijlen mueres na Askendorp, Reen und den Buertange lange, weder int Oltampen gekeret synnen, heel hoeres voernemens mystet, in ongedult den raedtgevers scheldende. Neit sonder Godts wonderbaerlicke bescuttinge der in Reiderlandt und daeromtrent in sulcke harden vorst.

Onder des verbrant die kercke to Finserwolda, een scanze der soldaten uth Reida, 40 hoveden, soe hoer hutten und leger neit buten den kercke dan daerin hilden, und van ener versumet ys geworden, daermede de soldaten ontblotet, alle redutste[3] verloren hebben. Die borgeren[+] tho Gronnigen was dusse winter neit to kolt, noch duere tijdt tswaer, dan hoer 8 vendelen hadde alle 4 nachte [+]fol. 435[v].

1) Kreeken, bevaarbare geulen in het wad.
2) Vermoedelijk Barsel, ten zuidoosten van Stickhusen.
3) Redoute, schans, schuilplaats.

die wachten, bedwongen borger myt borger twaecken und scameden sick neit bij rosennobel tbroeke na den uneere in vrouwenhuysen tvervueren um to versoecken offte ock noch erbarheit und bedenckent bij emandt overich was. Daeruth folgede, dat ock borgeren soen, niet allene sijn bruydt tvroe bijwonende, dan ock twe mageden myt den bruyt to gelick in krambedde erholden muste, benae scandtloes. Want ener destijdes aldaer tegenwordich uth Embden belachtet worde, offte men nu ock weder wolden singen: Nu lovet mijn ziel den Heren. Ock solden men ju, seggen sie, mogen dulden, weret gij Catholick man[1] mede, verstaende Tamme Koners[2]. Dusse vermetenheit erstondt uth die roven, soe up den zee Hollanders benomen tom Ziel ingebrocht, to Gronnigen vercofft worde, an Verdugo verscencket, bij Watertappe[3], hopman des Ziels, verbleeff und ider soldaet wol 1100 gulden tom ransoen genoten. Daeronder ys mede west Homme Haykens und mester Reints soen, die horen vertert hadde und dapper weder spelede und terende, dat die buyt wal up 70.000 guldens gerekent worde, und in Gronnigen overtogen is worden in lauwent[4], sijde und andere costelicke waeren, soe als Duynkerckers gudt ansocht was und die scipper duytlicken beneenede.

Den 22 Decembris was die Emse niet allene weder sceppelicken[5], dan Johan Rengers to Helm als superintendent liet sick overreden, mogelicken ock becopen, dat daer 8 scepen myt rogge, botter, speck, vyssche, jae huyden geladen worden na Westphalen, Wesel, Coln und Masterich tvrachten. Tot verwonderinge aller menschen, want boven Lier nene guederen gescepet muchten worden myt pasborten, und ock in tegensstandt der uth Oterdum und Gerts Smyts, Katers, die des dulden musten. Overst Albert van Haren holdet kees, botter und speck an,

1) Slechts.
2) Hoe dit alles op Tammo Coenders kan slaan, is niet duidelijk.
3) Vgl. boven, dl. I, blz. 412, noot 2.
4) Fijn linnen.
5) Voor schepen bevaarbaar.

scheldet den Rengers voer een landesvreder[1)], brenget sie van Jemmigen na Oterdum tot groete naclagent der copluyden van Herverden[2)] und aldaer wonende, alwaer sick die vijandt in grote commer und duere tijdt noulicken borgen muchte, als in den Marck, um Ham, Munster, plaetsen sijnes winterlegers. Und alsoe sach men noch dagelickes scepen und vrachten myt pasborten, daer men 60 daleren und 11 daleren van 1½ last solden Rengers tolecht hebben, und sommigen to coep gedragen worden, daer Johan Eeck to Lier sede bij gewest tsijn. Enes was antekens weert, dat Hindrick Slichte, borger to Embden, des Rengers egener familiaere vrundt, we ock Johan Huysman und andere stedige hoytevaerers, daermede ock gedacht worde Berendt Katers dochter und Eysse Jacob, weert van Kater, tminsten up Lier 20 daleren gewinnen muchten[+] van 1 last rogges etc. Myt dusse manier an Rengers accordiert, dat he 2 broderen hadde in graeffscap van Benthum wonende und mistende enige hondert guldens van kloester Vrenswegen[3)] in staende renten to betalen allene, dusse begeerden sie in last thebben, dat Rengers hoer alldaer wolde mede in bedenen, daer konde een guede ransoen van den munniken upbracht worden. Daeromme dusse 2 broderen myt enige soldaten sick an closter voer copluyden leggende, wachten den oversten uth kloster tbegripen und up die scepen tbrengen. Und die overste sick alles guedes versiende, trecket myt hoer buyten cloester, worde gebonden und bedwongen die renten gherne afftlossen daetlicken, so men hem wolde bevrijen. Die soldaten ock ransoen eysscheden, worden die meygeren van closter dusses geschals gewaer, rusten sick und sceten ener der soldaten doet, wie ock ener der meygeren ommecompt. Daermede die overste ontvrijet. Die 2 broderen to Embden sick erholden, hoeres anslach gemistet hebben. Dit was strate meer[4)], woe ock myt Bruin Scoer borger to Embden becandt geworden, dat Hayo Reyners, sijnes

[+] fol. 436.

1) Landverrader.
2) Herfort.
3) Ten noorden van Bentheim. Vgl. Acquoy, Windesheim, III, 28 vlg.
4) Mare, gerucht op de straten.

dienstes loen van Rengers biddende dorch brefft, wordt beantwordet: Die neit arbeide, solde ock neit eten. Hoewol he cranck, daerna verstorven ys, we gesecht. Nochtans up vrijheit enes pasboerts van 4 last rogges, 2 last moltes, 4 tunnen solts, 4 vat siepes[1] up Lier offte Wener, solde enich gelt mogen maken, als 20 daleren erleggende den Hayo Reiners myt den gedinge, soe Rengers des consentierde. Rengers des lesende secht: Het ys tvole. Doch laet het passeren und tekent neit onder, seggende: Lat hem lopen, het ys all een capteins knecht. Bruin Scoer sulcke waeren up leverantie uthbedende, wort dorch vorst und des uploeps der waren upholden. Dat Hayo verstorven, Rengers weigert onderttekenen, myt vole nalopens, dat ock 8 daleren kostigede, sijn pasboerte niet muchte gebrucken, clagede dusse onbestandicheit allenthalven. Alsoe ock Rengers to Oldersum, enige capteinen to Embden offte up Nesserlandt in den harberge vertovende, wort an Reyda een Husumer scip myt herinck anhalet sonder tegenweer der capteinen, soe vor den Ziel des tijdes yn Midtwinters dagen 24 Decembris sick gelecht hadden. In Westerhuysen lat graef Edzart een prediger Enno genoempt, een papist gewest to Weiwart, uth Hollandt verbannet, van Heshuysio angenomen, tegens wille und consendt des meentes instellen myt sijn borchknechten und voetknechten. Und den principal voget Peter Jansens wort angesecht den 20 Decembris, dat he den heren vervallen was in 200 daleren, want he wiser wolde wesen als Sijn Genade und den prediger hadde geweret und beruchtiget und die meente uprisset. Dat nochtans in Pawsdoem vrij ys nemant intstellen tegens meente wilkoer.

Dat teinde boeck

des Vreeschen historie, de Engelschen tegens den stadt Grunnigen.

[+] Die stadt Gronnigen is bisheer onangesocht, onbevochten gebleven van crijchtshandel, die Ommelanden soe myt[2] [+]fol. 436[v].

1) Zeep.
2) Opruien.

den gyltrechte dorch Sicco Wijfferinck olderman, als myt weeckscattinge, servysen, scanzen, dijcken, graven overladende, dat men ock gelovich holden can, woe die stadt Gronnigen uth die scattinge gelt overholden, boven besoldinge eder lenunge der soldaten. Want men des wekes een jaer tax hefft upbrengen moten in Johan van Deest handen, rentemester, na Popco Everardi dienst, die, verricket myt 50 heerden landes, ider kint hondertduysent guldens vermeendt to bearven. Want een rentemester ock een besoldinge hadde uth ider venel[1], in stadts naem dienende. Sulcke taxt worde des wekes gerekent up 8000 guldens. Waertegens die Nije Siel und Oterdum het landt niet anroerende, die Westvressche soldie allene verwachtede, myt tegenscanzen ingekeret, soe int landt wol 20 gerekent worden.

Niettmyn worde die Emse besettet myt Hollandsche scepen, die des maents costigeden 30.000 guldens, soe lange Johan Garbrans amirael tegenwordich was, und ock het landt off stadt Gronnigen niet ansochten, uth nene ander orsake, dat men den stadt Gronnigen tom verstande und ondanicheit brengende, dem Emse evenwol tegens den vijandt und cophandel musten beleggen und nu myt titel des convoys eder licent worden ingeholden. Daermede die uthgewekenen alle, als vergetenen, tot verlossinge nene hope gemaket worde. Wes nu overst in dusse volgende tijdt des yaers 1587 sick wort bewijsen, diewijle graef van Lycester in Engellandt overtogen sij, een absolutelicke regerunge erwachtende, ock in Vreslandt und Ommelanden, willen wij vorts cortelicken kundt doen. Want nu grote wonderlicke daden allenthalven gehort worden, alsdat in Engellandt 14 verraders van adel und hoffheren sindt gehangen, gecoppet, gevarndelt[2], die harten verbrant, und hoveden up galgen gestalt, an staecken die quartieren in Londen verdielt[3]. Daermede ock solde west sijn die konicx

1) Vendel.
2) H.S.: Gevandelt.
3) Ook hier doelt Eppens weer op de samenzwering van Babington c.s.

gemaket den Scotsche konick weder instellet solde hebben, Majestaet Elisabet ummegebrocht, und den soen Jacob, die 6 uth den stam van Engellant, die 3 des huyses Guyses[1] und Franrick, konick in Scotland, van Scotlandt anstelt, sijn egen moder nu tom doede verwijsen laten van parlement in Engellandt, in verleden December anno 86[2].

In Sweden die junge konick Sygismundus van hartoch Carolo sij begrepen um der Jesuiten leer wille[3].

+ Riga van den konick van Polen belecht um uthslutinghe der Jesuiten[4].

Die konick van Denemarcket myt sijn dochter in Scotlandt worde hilicken nae Elisabets affganck[5]. +fol. 437.

Und een grote duere tijdt overall was, behalven in Zeelandt, Hollandt, Vreslant, soe allenthalve Engelsche besettinge in steden gelecht den Spangerden uthkereden. Daervan men ock van vrede presumeerden und to Amsterdam bier up vercofft is worden, und van Keiser graef Edzart togescreven. Dit, segge ick, ys die staltenisse der gemene Nederlansche sake, als ock in Franrick die orloge durenden in enen groten dueren tijdt, dat men niet gudes can erwachten.

In affwesendt des Gubernuers worde gehort van der Saxsche ruyteren dienst, und tobrengent des geldes uth Engellant um den vijandt in sijn commer tijdtlicken antgripen. Evenwol wort die Emse neit soe seer bewaeret, offte wat Johan Rengers to milde liet passeren, worde van den uth den scanze Oterdum myt ransoen ontloeset

1) Zijn grootmoeder, de moeder van Maria Stuart, was Maria de Guise.
2) Reeds den 25sten October 1586 was Maria Stuart ter dood veroordeeld.
3) In Zweden regeerde in 1586 nog steeds Johan III, de tweede zoon van Gustaaf Wasa. Diens zoon Sigismund werd in 1586 tot koning van Polen verkozen; in 1592 volgde hij zijn vader ook in Zweden op. Daar hij roomsch-katholiek was en zijn geloof in Zweden trachtte te propageeren, werd hij in 1600 afgezet; zijn oom, de door Eppens genoemde Karel van Södermannland, werd als Karel IX koning van Zweden. Vermoedelijk bedoelt Eppens, dat Karel reeds in 1586 tegen Sigismund intrigeerde.
4) Vgl. boven, blz. 339.
5) Dit is onjuist. Jakob VI huwde Anna van Denemarken reeds in 1589, dus niet na Elizabeths dood. Vgl. boven, blz. 329, noot 2.

den vijandt togebrocht. Want Albert van Haren myt den sijnen liet weder vrij coepen 62000 punt keeses, 12 vat botters, 2000 speckes voer 2200 gulden. Und uth een scip myt lakenen angeholden 2 lakenen beholden, und alsoe na Wesel vrijghegeven; actum den 26 Decembris 86. Aldus strecket sick het schelden van landtvrederije neit wijders, dan als beide pertien mogen gelt winnen.

Woe onredelicken biestelicken die soldaten sick ock to Gemmigen myt dusses copmansgudt hebben anstellet, scameden sick vole treeden[1]. Want sie die keesen niet in den dreck und slick ommekereden, dan ock in stucken sneden, hebben myt botter overgedaen, an den mueren gesmeten und verdelget; daerto 6 tunne Engels bier uthgesopen myt aem wijns, und geteret, geslemmet. Welckes die coepman hefft ten besten dulden und daerboven betalen moeten und niet bekomen, wes he vor pasbort betaelt hadde. Aldus worde daer in Oterdum gelevet, daer bisher nene hopman offte overste enige prediger besolde offte godesdienst warenden, dan up straten und wegen den copman afftstecken, was die hoechste roem. We men nu ock up den Jae[2] het veerwater wachteden und Hollanders begrepen, soe sonder licent vette waren up Bremen eder Oldenborch hemelicken overscepeden na den vijandt, want allenthalven worde die duere tijdt um gelt gedenet, soe to brengent, als myt geding van captein[3] soldaten.

[1587]

Dusse jaere 1587 worden die landen und meygerluyden, soe den closteren, sonderling Aedtweert, thostanden, up een nije manier van rechte an offte van gebruck der[+] landen, huysen gesettet, onangesien wat scaden die meygeren up landen geleden hadden und sulcke grote scattinge gedragen als des wekes meer dan een yaertaxt betalende. Dat den convendt van Adwert ghegunnet solde worden, alle hoer landen to verhueren up den duerste pennick, wes rede die landen van Gronnigen na Winsum[4]

[+]fol. 437[v].

1) Te zeggen.
2) De Jahde.
3) Hier zal ‘und’ moeten worden ingevoegd.
4) Hier lagen en liggen de beste weilanden van de prov. Groningen. Het klooster Aduard bezat daar een gedeelte van, welke in huur waren bij Groninger burgers, die zich met het zoogenaamde vetweiden bezig hielden. Vgl. De kroniek van het klooster Aduard, uitg. Brugmans, Bijdr. en Med. v.h. Hist. Gen. XXIII, blz. 164 vlg.

het gras voer 5 eder 6 daleren verhueret worden tot osseund koeweiden in Gronnigen, und niet geholden wesen enige meygeren die huysen afftcoepen, soe sie niet hueren wolden und konden und evenwol scattinge tgeven. Hoewol die borgeren nene scattinge dan up S. Jacobi[1] und Lichmissen[2] vermeenden schuldich twesen, want het convent niet allene desolaet und verwoestet was, dan ock in sekere twintich duyseden daleren geraden weren und in commer sick onderholden musten bynnen Gronnigen op den Scoelholm[3], benae closter gelick van timmeringe. We dan die van Zelwart[4] alsoe sijn landen tot osseweiden verhuert hadden, aldus weren die borgeren und stadt Gronnigen seer versekert in hoeren vrijheit und, want het suvel voel gelden muchte, ock een grote mennichte van huysluyden sick alhier onderhilden. Alsoe doet Sicko Wijfferingh myt ons und onse besadt[5], lat die landen voer Nije yaer upseggen und Vrijdages na Pontiaen[6] to verantwoerden myt sijn tegenreeden, jae lat ock wedereysschen sijn recepissen van 4 yaren huere hem betaelt. We dan ock Luleff Roleffs die weete gedaen ys, sekere 600 guldens tom gelovede ransoen tbetalen, eder soe vole uth sijn landen tvercopen myt des keersses uthganck, als hem van Johan van Diest rentemester angescreven ys. Bij andere meygeren was het clagent und suchtent swaer, dat sie noch huere noch scattinge betalen konden und

1) 25 Juli.
2) 2 Februari.
3) Dit is onjuist. De kloosterlingen van Aduard vertoefden destijds in hun groote refugium, gelegen op de Munnekeholm te Groningen. Op de nabijgelegen Schoolholm was ook een refugium, nl. van Gerkesklooster, waarheen destijds de monniken van dit klooster waren gevlucht. Vgl. J.A. Feith, De refugia of kloosterhuizen in de stad Gronnigen, Gron. Volks-Alm. 1890, blz. 98 vlg.
4) Klooster ten noorden van Groningen.
5) Bezitting.
6) Pontiaen is 14 Januari.

liever die landen ontwaeret myt upseggunge begeerden twesen und niet gehoeret worden.

Wie der Gronniger dartenheit und vermetenheit uth dusse egene verordunghe tegens landes rechten groet und voele worde, alsoe worde ock gewaer, dat ock die rijcksten in grote mistrostunge und myt ilende doet wechgenomen worden. We dan in laeste Decembris ock Berendt Symens, Evert Symens weduwe, in een ure gesondt und doet up een stoel sittende verscheiden ys[1], wie ock hoer man Evert Symens, Derck Robers und anderen beyegent, als alle mesteren van der stadt Gronnigen tegens den Ommelanden myt hoeren olderman.

Wie dan nu dusse Sicco Wifferingh olderman[2] sijn ampt niet versumet hefft, dan alle hanteringe, cophandel uth die Ommelanden, yae ock den ampten nene waren togelaten tverarbeiden, dan uth Gronnigen gehaelt und gecofft, bedwongen, uth alle kaspelen verdagende sick myt eede te purgeren, dat sie niet hantieret noch gecofft hadden,[+] dan to Gronnigen allene offte in marck golts ter broke vervallen weren, het weer pert, voel[3], koe, osse, swijn, botter, speck, suvel, kees, weinich offte voel, [+]fol. 438. ergens anders gehaelt dan to Gronnigen, na luydt der Spansche bulle[4], sonder emants tegenweer offte reeden thoeren, want sie vor rebelligen geholden worden und den uthgeweken adel und deputierden nasolden offte myt perikel des levents bynnen Gronnigen ansocht worden und nu sulcke yaren lanck in besidt verbleven sindt.

Want wij dan ock sulckes mede hebben moten verweren als gesworen des landes, hebbe ick der Gronniger ongunst und gewalt noch dusser tijdt myt confiscatie eder

1) Hier staat aan den kant met een inlasschingsteeken: myt een buer in Drent verkerende um 100 guldens yaertakses 5 mudde rogges, 6 yaren uplopen, eysschede nu vor ider mudde 5 daler, daerover tracterende terstundt ontscheidet.
2) Van het Gildrecht.
3) Veulen.
4) Bedoeld wordt de zoogenaamde gouden bul, de bevestiging door Philips II van het stapelrecht van Groningen d.d. 31 October 1582 Vgl. Bos, Het Groningsche Gild- en Stapelrecht, blz. 323 vlg.

assignatie mijner guederen und landen an Sicco Wijfferingh verransonet in 4 yaren myt 90 Embder guldens, ongheacht alle het verdarff van den huysman und die scattinghe, dat mijn huysfrouwe hebbe van yaer 80 in kaspels scattinge betaelt umtrent 3024 daleren munte[1]. Und Sicko Wifferingk alnu die landen lat upseggen, als meer huyrs offte gewisse summa to geneten. Soe byn ick genoedtdrungen een verantwordinge tstellen tegens Sicko Wijffringk und justificatie des landes saken und onsen persoen, wie volget. Jochum Ubbena hoffman principael.

Edele erentveste hoechwijse heren, hoffmannen van weghen Konicklicke Majestaet van Spannien, onsen genedigen heren und konick etc., gebedende heren etc.

Soe allene dusse swarlicke, becommerlicke und duere tijdt den huysfrouwe van Abel Eppens to Equart neit meer bedrengeden und tot dagen nodigeden dan emant anders, wolde sie liever in gedult hoeren scaden dragen, und in Godt die ontlosinghe hopen, dan sick voer die hoechwijsen heren clagelicken voerstellen. Overst diewijle die erbare Sicco Wijffringk bys den yaere 82 sick in die hueren van Abel Eppens landen hefft inwijsen laten, daerto ock nu myt heren mandaet die landen upseggen laten, is die huysfrouwe van Abel Eppens voell meer benodiget und verorsaket demoetlicken to versoecken und to bidden, dat die hoechwijsen heren sodanighen inwijsinghe der hueren und upseggunghe der landen van hoer als huysfrouwe wolden affwijsen, und den Sicko Wijffringk het manen verbeden. Want die huysfrouwe van Abel Eppens niet allene in sulcke sware becommerlicke tijdt der volerhande scattinge und laesten balde van hoer egene renten und hueren, yae landen sal ontblotet woerden, dan ock ganslicken, ja ock insufficient gemaket, noch scattinghe, noch dem Sicco Wijffringk eder anderen enige hueren wijders tkonen erleggen. Want die heele heert to Equart, daer die offitiael to Middelstum mede yngelandet ys, und Sebastiaen Wabbens kindt sijn arffdiel beholdet, niet soe

1) H.S.: enkel d.m.

voele renten kan, dat men daer huer und scattinge van betalen sal konen, men swige indebita debita to erleggen. Ja men solde nowlicken enich meygerman vynden, soe he die last der huysinge mede besorgen solde, die hert voer yaerlicke scattinge und lasten tdragen worde annemen to gebrucken, want het kaspel Wyrdum voel meer myt die grote voelheit der scattinghe, lenunghe, servysen, wachten bij den dijcke, garden, tochten und teeringhe van soldaten beswaert wordt, als enich ander kaspel, die wijders van scanzen affleggen. Dat yaerlickes die hert to Equart, wie ock anderen mede, in dusse verleden 6 eder 7 yaren der trubbelen niet honderden, dan ock duysenden daleren hefft erlecht und upgebracht, want men over 50 yaren, yae 70 yaren scattinghe in den kaspel Wyrdum hefft berekenen moeten up een yaer, daeran die heert vormelt over die 4 daleren. Evenwol moet die huysfrouwe van Abel Eppens die huysholdinge becostigen, sick myt hoer achte kinderen generen, erholden, und alsoe genoetdwongen[+] tworden gelden up renten tnemen, we sie rede gedaen hefft, und soe des alsoe voert gedueren wort, ock tom laesten hoere landen an den keerskoep gebrocht und gedrongen moten worden. Und alsdan solde Sicco Wijffrinck wol sick moten des manen der hueren, insettinghe der landen und upseggunghe ontholden. Des die huysfrouwe verhopt die hoechwerde heren anders worden vynden, hoer behoerden und Sicco Wijfferinck niet totlaten den huysfrouwe um sulcke hueren anders to molesteren und tmanen laten. Waerto sick ock die erbare Sicco Wijfferinck behoerde to bewegen und to bemoerwen laten und gherne affstael doen, diewijle Sicco Wijffringk und en yder ock indachtich ys dusser vorigher onfruchbaere yaeren, der vuchticheiden, drochten, wormen, quade gewassen der landen vruchten, und daer die landen nu idtsondes in den water sonder dijcken swevende sindt.

[+]fol. 439.

Niet weiniger ys Sicco Wijfferinck wol becandt und indachtich, dat die huysfrouwe van Abel Eppens myt verscheiden manieren ys ontblotet west van koygen, peerden, vette swijnen und gewassen der landen, als hoer 3 perden uth den ploech sindt ontspannet worden van den ruyteren und twe perden weder myt gelt hefft ontlosen

moten, jae hoer vysschedijck[1] ys niet gesparet worden. Alsoe ys die huysfrouwe vorscreven benae en yder tom buyte geworden, und noch andere dingen tswijgen van apprehensie und uthdrivenghe van huys und gudt gedaen.

Want nu ock andere meygeren an hoer hueren ontlichtet worden, woe solde dan alhier enige hueren gemaent mogen worden, die men niet schuldich syndt, und meer dorch valsche calumnien und anclagent den huysheren Abel Eppens onverhoerde sake sindt upgedrongen worden und hem buyten landes holdende und verblivende is.

Is ock die huyshere Abel Eppens dem Sicco Wijffringk onbecandt, eder ergens hinderlicken gewest? Voer und in dusse trubbelen sindt sie guede vrunden gewest, und to Bastiaen Wabbens huys myt den anderen een halff yaer lanck in trouwe und lieffte gelevet. Gelick wie sick Abel Eppens aldaer noch to Embden in stillicheit und enicheit erholdet und stedes erholden hefft, noch buyten eder bynnen landes myt enighe handel kan offte mach beschuldiget worden, ja overtuyget. Wat orsake dan daer sij, dat Sicco Wijffringk alsoe an Abel Eppens landen und hueren sick hefft insetten laten, wyll die huysfrouwe an des overicheits kentenisse laten verbliven, want Abel Eppens in het gespreck tusschen Stadt und Landen wol becandt gewest und vole weken van huys und hofft up sijn egene costen alhier myt mandaten und stemminge des gemeentes ys beropen und geholden worden. Und want die huysfrouwe[+] niet alles kan verandtwoerden, wat die mannen in politsche saeken verrichten und tdoen georlofft ys. Soe ys nochtans, dat die hoege overicheit in naem und authoritiet des konicks die religioensvrede hebben affleesen, publicieren und gebrucken laten, und daeromme nemant voer rebellich to ordelen sij, die sick neit in die wapenen begeven hefft, und van den heren Excellentie in upgevent der steden verweten und die borgeren hoer guederen gebrucken laten[2] als van Abel Eppens neit gesecht kan worden, noch to bewijsen mogelicken.

[+]fol. 439[v].

1) Fischteich, vischvijver.
2) De tekst is hier door verbeteringen en tusschen de regels schrijven eenigszins onduidelijk.

Soe ys derhalven uth dusse und voele meere reeden und orsaken die huysfrouwe van Abel Eppens seer demoetlicken biddende und begerende, dat die hoechwijsen heren hoffmannen van Konickl. Majestaet wegen dem Sicco Wijfferinck alsoe wolden wijsen, kennen und holden, dat he sick der sulvighen Abel Eppens landen und hoeren henvorders worde ontholden noch sick totegenen noch den huysfrouwe myt affmanunge der hueren meer beswarlicken und verdarffelick wesen, und die upseggunge der landen tot ewich swijgent affdoen und gebeden. Des die huysfrouwe van Abel Eppens myt onderdenichste, schuldichste diensten na hoeren vermogen to verdienen und Godt almechtich hoechlicken to dancken erkennet, und bedancken wordt etc. Actum den 5 Januarii anno 87.

Johan Rengers to Helm in sijn commissioen eerst strenge und upsichtich, soe lange Johan Garbrans amirael hem upwachtede, und Onno van Ewsum nasochte to lande, und sekere soldaten vermoerdet worden, dan gestraffet, hefft sick balde milde und angenaem gemaket bij den overicheit und borgeren to Embden, dat soe daer meer uth muchte scepet worden na den Emse, up nene clagent gehoert worde. Dan worde van die ovel nageredet, die die sake gudt meneden und nene cophandel weren doende. Daeromme enigen die voele affvart der waren na Westphalen, in Hollandt, na Westerlandt an graef Willum gescreven und bekundtscap, maken niet allene sijn commissioen suspect, dan ock den persoen sulven myt grote verachtunge beladende, und tom eerste aller menschen tuchnisse und ogenschende daer antreckende. Wort hem van graef Willum und den substituit und lutenandt van Lycester togescreven, dat he der commissioen solde weten rekenscap tgeven und den vijandt nichtes tostedigen. Daerto, dat die uth den scanze Oterdum und scepen alles vor prijs upnemen, wes den varsche Emse na Westphalen sal gescepet worden. Und daermede solde die commissioen ingetogen wesen, dat die discretelicheit hem benomen, alles solde opholden und niet uth Embden laten. Daer men nu nachtes und dages bij achte und meer scepen vrij uthvuerden up Rengers pasboerten, und dat myt sijn gewyn. Want een pasboert van een ledich persoen na

die Ommelanden und Gronnigen 1 daler betalen musten den scriver. Und evenwal was Gert Potter uthgesandt[+] na Hollandt to Utricht um sijn maentgelt und soldie van 1200 guldens. Und dorste sick horen laten, woe he to Helm sijn vaders[1)] huysinge worde uptimmeren, als sijn arfflicke gerechticheit, welckes men in den landen niet plegen to weten, dan wijders, als hoer verbroken worde na landtrechte. Sin suster Lijsebet verhilt sick to Embden in den costelicken harberge, alwaer men Rengers wapenen op een groet bredt hadden upgehangen, na der heren manier. Daerto worde gesecht und betuyget, dat he costelicken levede up sijn scip bij Borsum, ider maeltijdt 25 scottelen hebbende myt gerichten, want hem haesen, hinden, hoeneren, scincken, pasteyden, vysschen die vulheit worde togedragen, soe wat vrij hebben wolden boven die bedinge der waren. Daer dan meer onder bedecket worde dan georlofft, soe men die scepen vul parseden, und neit wol nasocht konde worden. Hieromme worde Johan Garbrants amirael weder verwachtet, an welcken die Embders niet to bewegen hadden myt reeden offte woerden, und seer ontlievet worde. Wie ock alle, die uth die scanze gehalet, niet to Embden muchten inlaten worden, noch hoer waren copen und uthvueren, soe men na Reyde bij nachte tijden lieten tobrengen. Sic virtus post nummos, nemo gratis bonus. Worde van Caspar van Ewsum gescholden voer een landtvreder, ontrouwer und bij ider geachtet. Hiervoer vresede Johan Starckenborch und wolde dusse commissie niet annemen offte bedenen, eder wolde guede, beter besoldinge hebben, daer he sick van erholden konde, und dan trow wesen und blijven. Den 3 Januarii anno 87 ener, wie ock den 4 Januarii worden daer 4 scepen offte scuten myt rogge geladen, savents myt boemstosluytinge uthgelaten um na Reyde tscepen, und komen in een nevel offte duyster nacht vorbij Berendt Kater to Logen liggende. Gert Smyt was reede in die balge versonden tleggen, want he neit simulieren wolde, und to voel woerden makede over

[+]fol. 440.

1) D. i. de vader van Johan Rengers.

die scepen, soe myt pasborten van Reide und Ziel overquemen, ingehaelt willens eder onwillens, und daeromme ingesloten worde een edtmael. Und alsoe was to Reen in Westphalen van rogge, molt, solt een vrijmarcket. Reiner Frickx in Gronnigen hadde int laeste Decembris ontfangen 50 last rogge, und alsoe ging dagelicker over voerbij Johan Rengers up Lier, und anders vrij ghegeven. Alsoe dat Johan Rengers ten Post scrijfft tot Winbrugges, woe nu die naem Rengers wol to Gronnigen geleden worde. Ock een Bremer borger betuygede, dat he gehort hadde van een Gronniger borger, dat nee erbarlicker und[+] beschedener man up den Emse gewest weer dan dusse Johan Rengers to Helm. Und alsoe lovede Ocko Vrese den Rengers ock voer een redelick edelman, als men nu den van Oterdum niet wolden in den poerten inlaten, noch gudt uthlaten. Und nemant der hoytevarers was clagende, dan cofften ock 4, 2 ellen lakens, ider ellen voer 5 eder 6 daler, seggende: offte Sijn Edelen vermeende, dat dorch hem allene solde konen die vijandt bedwongen und uthhongert worden; die capteinen uth Hollandt und Vreslandt hadden des gebrucket, he solde sie nu ock geneten, sie queme neit weder. Alsoe hefft Derck Dijckhuysen, een borgers soen uth Deventur, mij sulven den 4 Januarii to Bastiaens[1)] betuyget, dat he den Rengers hebbe sien laten dorch interposite persoen een costelicke rinck myt edelstente van 100 daler, hadde hem angesocht die sulvige thebben (doch dusse rinck ys Verdugo egen worden vor 100 daler und vrij pasboert van Verdugo), soe he wolde 10 last roggen na Westphalen upscepen, he overst hadde 20 last daevor eysschet, und alsoe worden die pasboerten tcoep geholden. Daeruth die scipperen antwoerden, dat daer nener groter schelme west were up den Emse, und was Claes ten Buer een hillich man tachten. Dit worde alsoe ock verlecht[2)], dat Marcus Piel, Merten Sygers enige pasboerten hadden vercofft weder, soe eenmael hadden vertonet west, alsoffte

[+]fol. 440[v].

1) In het huis van Sebastiaan Wabbens. Vgl. boven, blz. 407; vgl. verder register, in voce.
2) Verteld.

Rengers bedrogen worde van die capteinen. Overst die neit swijgen wolden, worden na Watum und den balgen gewesen tleggen; wat sie niet siegen[1], konden sie neit betuygen, und het betuygen was to Embden vull perikels, und het mandaet graef Edzarts null, dat men niet uth solden scepen noch sulven vrachten, dan en yder allene halen laten. Wie to hove ock gelovet was und niet geholden, dan reede voele grote scepen radtseils na Rowaen to myt honderden lasten, und up Duynkercke gemeent worden, soe up den Elve geweret worde all vorgeves.

Des hartoch van Parma volck sochte myt grote commer und verdarff hoer winterleger in sticht van Munster und hartochdoem van Cleve, soe ruyteren und knechten, die up een vorst na Oestvreslandt und Jeverdenlandt een anslach solde vor graef Edzart gemaket hebben. Und alsoe den arme Westphalsche bueren plunderende, kinderen und olde mannen pijnigende, brandende und braedende an vuer um gelts scattinghe, worde die overicheit myt die meente verorsaket sodanigen ruyteren und knechten uth den landen to verdriven, slaen doet wat sie becomen konen tot 200 eder 300. Und want die doemheren to Munster als Raesfelt overste deken myt hoer 5 stemmen tegens 19 stemmen den Beyger gekoren hadden, tegens den adel und steden, und verstorven alsoe dat ener van den myt het gewoermte[2] und lusen wee Herodes sij vertiert worden, soe wort des hartochs van Brunswick hartoch Julius soen tot bisscop van die steden und adel[+] gekoren, soe reede bisscopdoem Osenbrugge, Minden, Hildersum an sick hadde, und doen den meente wapenen und in stedige wacht tstaen tegens des Beygers und Spansche ruyteren und knechten, und nu na de Suersche[3] bueren sindt vertogen. Myt verdarff der inwoneren[4].

[+]fol. 441.

1) Zien.
2) H.S.: gewoerte.
3) In het Sauerland aan den Rijn.
4) Eppens doelt hier op de Munstersche verwikkelingen. Den 28sten April 1574 stierf bisschop Johan van Munster, Osnabrück en Paderborn. Een der candidaten was de twaalfjarige Johan Willem van Kleef, de tweede zoon van Willem IV. Daar diens oudste zoon Karel Frederik evenwel in het begin van 1575 stierf, moest Johan Willem in Kleef opvolgen en dus als candidaat voor den Munsterschen stoel zijn plaats inruimen aan Ernst van Beieren, sedert 1566 bisschop van Freising, en sedert 1573 van Hildesheim. Zijn tegencandidaat, door Eppens ook genoemd, was Hendrik van Brunswijk, Protestantsch aartsbisschop van Bremen. Een keuze werd echter voorloopig niet gedaan; alleen werd Johan Willem van Kleef wereldlijk administrateur van de genoemde bisdommen. Evenmin werd Ernst in 1580 tot aartsbisschop van Keulen verkozen; wel verkreeg hij in 1581 Luik. Eindelijk gelukte het hem in 1583 Gebhard Truchsesz uit den aartsbisschoppelijken stoel van Keulen te verdringen. En nadat Hendrik van Brunswijk in 1585 was gestorven en Johan Willem van Kleef zijn administratie had neergelegd, werd Ernst in Mei 1585 ten overvloede ook nog tot bisschop van Munster verkozen. Vgl. Ritter, Deutsche geschichte im Zeitalter der Gegenreformation, I, blz. 562 vlg., 572 vlg., 607 vlg., 612 vlg.

Und worde die commer groter, wee ock uth Sutphen die borgeren, soldaten bij 30 eder 50 verliepen, und ock in die Ommelanden bidden[1] musten offte solen roven um tleven. Alnu golt to Gronnigen een mudde rogges weder 21 arens guldens und sindt den 9 Januarii wol 50 borgeren to Embden gecomen um koren tcopen, soe daer uthlaten worde, wie men dan des nachtes uthhoytevaerden. Und 2 scepen myt koelen und glas sindt upgenomen und hillige Dre Konigen[2] nach 2 scipperen gedrencket, verleesen molt, weytes, broet und scip to Loegen an den strandt umgekeret und die scipperen verloren.

+ Den 8 Januarii komen breven van den captein Luydt, to Hamborch gevangen, an Johan Rengers cito cito, dat men sijner wolde achten, und na Hollandt besenden an den Raedt um hulpe. Want men ant levendt anclageden, dat he up den Elve sijn vijandt antastet, offte in Hollandt Hamborger gudt up Duenkercke gescepet uth de breven bekendt voer buyte gedelet worde, und niet dulden wolde sulcke armije up den Elve. Daermede up den Emse alle Hamborger gudt worde angeholden und to Oterdum ingetogen um den Luts halven bevrijunghe tdoen. Sendet ock Johan Rengers sijn scriver Cort na Hollandt um to verkundigen dusse gestaltenisse van capteyn Ludt, die gewondt und geslagen in die apprehensie in +fol. 441.

1) Bedelen.
2) 6 Januari.

de buelije[1] ingesloten was, als he to Hamborch 3 dagen hadde conversiert. Alnu verdreven die Hamborgers ock die huysgesynnen, soe niet den Lutersche ubiquitiet wolden bekennen, dan voer Calvinisten uthdreven worden. Welcke soe to Embden geharbarget worden, hefft Embden vermaert gemaket tot een coepstadt van ganse Duyslandt, und alnoch anwassende was, soe lange men die religie niet veranderde und in enicheit sick hilde.

Dusse beyder heren[2] hadde mogelicken een intentie uth Pawstdoem groter und gewaldiger tworden; hartoch Julius, want he reede 4 bisdommen[3] an sick genomen hadde, den Pawstdoem upsetsich was, dan in den kerckenordnunge niet wijdt van dersulvige Pawsdoem ontscheiden, und to hove een wilt levendt vuerende, den Calvinschen hatende, seggende: Du graef Edzart byst neit tloven, dat du myt den Calvinisten soe vole besmettet byste und den Spangerden tvoele anhangest. Want graef Edzart verwachtede benefitia voer sijn vole kinderen, stadtholderscap und herscapie, soe die Spangerden boven quemen tegens den Nederlanden, waerna alle offitieren sick sichbaerlicken inclinierden und openlicken favorisierde, jae die[+] Spangerden cusseden pasboerten, soe enigen verspurders[4] uth Embden den Spangerden vertoenden, want men hadde sijn enichste voetseel uth Embden in Westphalen und upwarts, soe vele ginck daer den Emse up vorbij Rengers. Und hartochs van Parma sampt Verdugo breven uth Gronnigen und boden worden vaken an graef Edzart gesonden, alsoff een respondentie solde sijn, und worden wall ontfangen und tractiert. Alsoe niet der Staten commissarien. [+]fol. 441[v].

In dussen tijdt und staltenisse der verlatene und overtogen Ommelanden dorch den stadt Gronnigen und ock den olderman, die ene het landt uthscattende, die ander alle cophandel verbedende, sindt dusse naemafftigen bij den stadt Gronnigen mede tom rade ingelaten: Allert

1) Beulswoning, gewoonlijk ook dienende tot gevangenis.
2) Nl. Julius van Brunswijk en graaf Edzard.
3) Osnabrück, Minden, Hildesheim en voor een deel Munster.
4) Verspieders.

Tamminga bij Tijum[1], Georgen Iselmuyden, Jorgen Leuwen, Harmen Siccinghe, sijn egen rechtunge wider to Uthhuysen bedenende, Wrytzer ten Holten in den Zierijp, Fecco Umpteda up Zandt, Remmert to Bierum und Aylco Winken und weinige anderen, die egenarffden weren daer weinigen und neit tom rade geropen, dorsten alle nichtes der landen saken gedencken. Daertegens leveden alnoch buyten landes uth westersijdt des diepes[2] juncker Gensema, Mepsche ten Ham, junge und olde, Hindrick Clant, Awma Bocke[3], an oestersidt Aylko Unsta, Hayo Manninga, die kinderen van Ewsum, neit Aepko und Joest, Johan van Ewsums soen, (dusse weren hoer guederen bena alle ontsedt myt den keerscoep[4] ter tijdt der ballingscap), Johan Starckenborch, Tyaert Starkenborch soen, muchte to Gronnigen uth und in conversieren bij Verdugo, dan neit gewroget in enighe saken. Johan Rengers tom Post, ock to Helm, Egbert Clant to Stedum, Jacob Froma van Wirdum, Dode van Amsweer, Emo Tammen uth den Dam, dusse alle myt anderen bleven bestanden in hoer saken tegens den Landen und verwachteden hulpe van Godt und menschen, der egenarffden Eysse Bauckens, Abell Eppens allene, de meente[5] een groter getall, doch voler noutralen, den cophandel warende um gewyn van beyden sijden.

Des Sicco Wijffringk upseggunge tegens Abel Eppens huysfrouwe van den heert to Equart hadde dit ansiendt, alsoffte he up Vrijdage na Pontiaen[6] myt sijn affblijvendt die landen und insettinge verliet und sulcke confiscatie renuntierde, daer Jochum Ubbena causierde sijn ongeschicheit van hem solde gestuert worden und an hem hulpe soecken, und daermede thuys blijven tot wijdere verscrivunge. Alsoe worden ock anderen ingelaten um

1) Ten zuiden van Winsum, waar de Tamminga's het huis Bellingeweer bezaten.
2) D. i. ten westen van het Reitdiep.
3) D. i. Bocko Auwema.
4) H.S.: keescoep.
5) H.S.: meete.
6) 14 Januari. Vgl. boven, blz. 403.

[+] hueren und renten tboeren van huysen, und hefft Sicco Wijffringk genoten an 100 gulden myt mandaten affgedrongen. Alnu worde het nije calendarium in Hollandt [+]fol. 442. verboden thebben, und rijden die posten na Engellandt, als um vredehandel dorch Pemont unde Schimpciu thandelen[1)], doch suspect uth noedt affdrongen und nadeel des kercke Godes, we men ock in Franrijck tusschen Gwisianer und Naverensem Henricum ock ruchbaer hoerden.

Die Luterscap dronge also yn to Embden und Hinte, Westerhuysen, dat men vlesshuys, wesende een capelle, solden purgeren tot een kercke weder, und an den hal het vleeshuys verordenen tegens Paesschen. Nijejaersdach to Hinte avendtmal uthdielet, staet die prediger allene myt sijn koster, een olde vrouwe und junge dochter van Osterhuysen, in ansiendt een grote mennichte van tohorers etc. uth andere caspelen. Dat myt marckelicke ongedult des pastoers, und sijn oblaten bij sick hebbende, van den Heshuyse smorgens togesandt, scede he, als onwillens gemeente broet verlatende, offte soe nae den meente upholdende, hadde grote sme[2)] worden gebrucket, van idele tekenen bij den Reformierden wesende gebruckelicken, des he anders wiste und neit betuygen kon. Die van Westerhuysen worden van graef Edzart absolviert van die 200 daleren, want men wolden den meente het swijgen indrucken. Und die pastor claget sijn noet den droste, sijn wille worde voer reeden und recht gevolget.

Des Pauwest partije und Jesuitscap worde in dusse maendt mede geswecket, dat Stephanus conick in Polen, van sijn adel gehatet vor Riga den Jesuiten indringende, alnu 13 Septembris anno 86 verstorven ys, Riga ontlastiget, nene arve hefft nagelaten. Dan een koer weder hefft orsaket, mogelicken beter dan uthheemschen in

1) Kunnen met deze zonderlinge namen ook Bodman en Grasigny zijn bedoeld, die namens of althans met voorweten van Parma in het voorjaar van 1586 te Greenwich met de Engelsche regeering over een eventueelen vrede hebben onderhandeld? Vgl. Motley, History, II, 115 vlg.

2) Smadelijke.

Franrick offte wewoda[1] uth Sevenborgen gekoren, halff Mahomets offte Papissches gemoets[2]. Allwaer nu Erasmus Johannis, rectoer to Embden gewest voer 6 yaren, sijn Aryanisme[3] ock verbreide, van Antwerpen verdreven.

Den 13 Januarii dielet Johan Rengers sijn pasboerten uth na Westphalen, Osenbrugsche myt voele certificationibus[+] und grotsse borgen, als he meende dat men die guederen neit na den vijandt solden uthvueren laten, howal uth Westphalen verdreven Walingen ingetogen. Die uth Oterdum myt voler ongedult des lettende, lat Johan Rengers die guederen upconvogeren, und worden strijdich tegens den anderen bij Gemigen, dat enigen doet und wondet, het Rijck een todielt rijck bespottet worde, um die vermetenheit van Johan Rengers, und niet lange regeren worde, die nu meer gehatet dan eniger tijdt geromet is worden. Und Johan Oltigers van Gronnigen, Engels, affveerdiget an graff Willum des betuygen worde, als des gewaret dan emant. [+]fol. 442[v].

Den 27 December 86 scriven Johan Starckenborch, Hindrick Clant, Rembt Gensema, Allert Gaykinga, Boeko Awma, deputierden in Oestvreslandt, um to stellen[4] den besendunge an den Majestaet van Engellant offte Licestrum myt instructie over der Ommelanden privilegien, die men roemden, dan hem Licester niet bewesen. Soe vor yaer reede in Oestvreslant gestemmet, van dusse ontsloten upholden was, und alsoe van Freck Rijcken und Joest van Cleve overtogen solden worden in die upborunge der closterenguederen, dem Landtscap tohorich, die alnoch buyten landes bestandich bleven an den Generalitiet. Daerup Aylko Unsta myt den sindico und an sick

1) Woiwode.
2) De door Eppens bedoelde koning is Stephanus Bathori. Na hem werd de bovengenoemde (blz. 401) Sigismund van Zweden verkozen. Eppens heeft dus gelijk gehad, toen hij vermoedde, dat men in Polen niet weer een Franschen prins als Hendrik van Valois of een woiwode als Stephanus Bathori tot koning van Polen zou verkiezen.
3) H.S.: aryaniss. Arianisme was ook destijds een vrij gewone beschuldiging tegen afwijkende predikanten.
4) H.S.: snellen.

die 3 nemende nu vort solden. Want men nu den Engelsen die landen heel vertrouweden und na Duyslandt nu den 12 Januarii warveden um ruyteren und knechten. Die koninck van Denemarcket ock sick rustede to water und tlande, tHamborch tromslach laten doen, dan waerhen was onseker. Alsoe die van Munster und Westphalen moten sick starcken tegens des Taxii ruyteren, want die roede vane und blauwe vane den huysman plunderende, pinegende, bradende, vrouwen und kinderen ontherlicke handelende, als gedwongen slaen, daer 150 ruyteren laten sie in iseren eyden rijden, sparen nemant. Doer Ocko Vrese hopman Lepel ock na sijn doet meermalen doorscoten is worden. Becomen die huysluyden grote gelt, golt und buyte und peerden, 130 in Munster brengende, want sie sick tijdtlicke dachten to weren myt Lepel consent. Corts hierna, wort noch Taxius volck bij Sutphen und Lochum van die besettinge uth Deventur und Dockum[1] ock geslagen, und grote goderen und privande hoer ontnomen[2]. Alsoe dat die van Munster dorch den doemdecken und doemprovest dorch 5 stemmen bedwongen tegens 19 stemmen den Beygerschen hadden moten gehoeren, und nu beyde verstorven den hartoch van Brunswick Julii soen tot horen heren ansochten und den Beygerschen uthkereren myt egene soldaten[3].

Die stadt Gronnigen was dorch boese gewas des landes und slutinge des Emses in koren commer besloten, dat die rogge nu 6 daler solde gelden und die arme meente grote comme(r) muste lijden und enich familie draff teten befonden is worden in Gronnigen. Soe komen nu in Januario den 8 dach over uth Delziel wall 40 borgeren up Rysum over um rogge tcoepen, soe men meent scepen 200 last. Want Embden uthleet[4] wes en yder muchte halen und van Johan Rengers und orlichscepen konde

1) Stellig bedoelt Eppens Doetinchem. Beneden, blz. 421, schrijft hij Doetkum.
2) Aan den kant staat, vermoedelijk om hier tusschen te voegen: daer Joh. Tesug gevangen, Taxius entilet in Enscheda met 20 perden.
3) Vgl. boven, blz. 411, noot 4.
4) H.S.: Uthieet.

togelaten worden. Laten to scepe dragen up een vorst[1] und inbrengen, wes sie willen, hetsij dat men uth den[+] Ziel und van Reyda wolden caveren, eder hoer belovet uth Duynkercke 8 boetes to verwachten up den Emse uth Flanderen, um sulcke scepen tegens die Hollandtsche 8 orlichscepen bij hoeff liggende to verweren und afftkeren, offte het worde tGronnigen bedwongen werck sijn. Alnu Albert Rolteman, een older swacke borgemester, resigniert und wordt successor gestalt Frick Moysteen, raedtman van Gronger staedt, ertides in den doperie uthgewesen dusses landts, dan suptiel und g.[2] konicks man, und dat buyten tijdes der kesinge, to Gronnigen een recht, als up S. Peter[3] to verwachten was. [+]fol. 443.

Die orlichscepen und die Oterdummers hadde gerne contributie uth die naeste caspelen an den dijck gelegen. Daeromme onder tijden die huysluyden van hoer bedden onthaelet to Midthuysen und ock Holwirda. Alsoe versocht Rebbert Jochums ock myt weinige soldaten in den Marne een buyte und gevangenen thalen, Berent Eppens, dan wort van die wacht besettet und doet geslagen[4], und ys nichtes verrichtet dan gevangenen in Nije Siel gebracht. Daer nu ock meer soldaten Prenger myt sijn vendel in de Marne ingelecht, bedwanck nene contributie tdoen, den up Oestumhorn, Oterdum offte scepen, myt die vielvoldige scanzen an den dick tot 20 gelecht und besedt, waervan Reyda, Delffsiel, Soltcamp die hoeffscanzen sindt. Und holden lant in contributie myt scattende in 18 dagen een yaer, und tot servyes in 10 dagen ock yaer taxt, und dan caspels scattinge der onkosten van teringe, scanzen, wachten etc., makede yder heert yaerlickes 12 daleren[5]. Daermede een yaers scattinge geholden

1) Op een vorstigen dag.
2) Hoe deze g. aan te vullen? ‘Geen’ gaat niet, omdat Frederik Moysteen als koningsgezind bekend is. Misschien ‘groet.’
3) De jaarlijksche verkiezing van burgemeesteren en raad te Groningen had op St. Petrus ad Cathedram, d.i. 22 Februari, plaats.
4) Aan den kant en tusschen de regels staat nog: myt 15 personen in wederreise, uth Oterdum na Scaephalsterziel doert lant gevoret, 2 allene ontlepen in Adwerderziel ransoen.
5) Er staat d. Dit kan worden aangevuld tot dagen en tot daleren.

ys twesen umtrent 70 yaer scattinge, van den stadt Gronnigen uth den landen bescattet, onachtet huere offte schulde, die scattinge muste daer sijn.

Bartolomeus Trayess[1], ener der 40 soe eerst den partie verweckeden tegen die Reformierden to Gronnigen, des D. Writzeri[2] Schelffhorst[3] an sick gecofft, uth Ewsummer guederen, een older man, dan daglicken den buyck denende up den Winhuyse, kumpt droncken den 9 Januarii snachtes thuys, settet sick myt sijn dener voer sinen eegen huys, ter tijdt die doere geopent wordt, bestarvet aldaer doetlicken.

Die Gronniger copluyden und borgeren myt Landtsloet[4] scepeden vole guederen und 300 lasten roggen und vermeenden caviert to worden, want orlichscepen ant hoeff myt iss belecht. Dusse, soe sie to gelick gereedt und neit gelettet dorch scepen, in muyde buyten boems den vart upholdende solden hebben, mogen den 20 Januarii alles overscepet hebben; want 3 scepen myt soldaten smorgens vor Embden allene 5 scepen myt vlas, glas, kolen und weinich rogge overhaelden sonder tegenweer, want daer 3 capteinen in Embden beweret weren, und die scepen up droge in den ebbe besettet weren. Daer dan Gert Smyt die eerste was weder to water des sulvigen dages, um die buyte up den Dullart to bescepen, want die 5 scepen den gansen dach in iss verdreven und Reyde misteden. Onder[+] des wort die overicheit vermaent des verdrachs, dat die vijandt solde mogen halen; dan niet gerijvet worden myt Embder scepen und scipperen, und vor hoer sidt des lijden musten, dat neit een tunne biers muchte myt Embder scutten an boerte gebrocht worden. Alsoe worde nu neit den vijandt ontsecht hulpe und dienst. Des sie wol solden in acht holden, secht Gert Smyt tot Claes Hoerne, borgemester, etc. und den droste, welcke antwoerdet: Waerom sindt gij aldaer, wachtet und waret und keret ju beste, soe doen gij recht, wij doen den ener als den

[+] fol. 443[v].

1) Misschien: Troyess.
2) Dr. Writzerus Sandfoerth; vgl. boven, blz. 44, noot 3 en 4.
3) Een kasteel ten noorden van Eelde.
4) Vlg. beneden, blz. 434.

anderen, die wat halen willen; sie moten daer ock etc. Laet nochtans en yder neit sijn eyssche, dan tekent weinich zedelen onder, want nu onclaer was und wedercomen solde. Alnu versagen die Gronnigers, want den 21 Januarii die Emse belecht, worden die uth Reyda gekeret und die grote vracht ider last 17, 20, 21, 24 daleren bestediget und rede und ander costen gedaen, alles int onseker. Want allene 14 last was overcomen, solde die rogge daer stijgen tot 7 daleren. Overst up S. Pauli dach[1] die darde vorst sick hefftich dan cortlicken sommigen dagen lanck vertonende, orsaket dat Gert Smyt, captein uth den Dam, niet weder na hoefft ilet, dan lecht sick an Nesterlandt newens Logen over, up een plaetse, daer vloet noch ebbe ginck, dan allene up een nortwester storm to wachten was. Und captein Gert nu die eerste was van alle capteinen der orlichscepen, soe sulcken plaetse offte gevaer omme die gemene sake wolden uthsien und eventueren. Und den Gronniger copluyden alsoe versagede, dat sie wonscheden um 1000 gulden vandaer twesen offte hoer hoen an hem we an Kettelar[2] muchten bewijsen; want sie noch in den vorst noch daerna sick reppen muchten, diewijle captein Gert myt sijn post den Ort[3] muchte oversceten, und myt nene yachten uth Reyda hem wolden ansoecken, soe doch an Logen myt yachten volck ansetteden und affhaelden. Des lettet ock die uthvuer graef Edzarts tegenwordicheit to Embden, dat nene scipperen, borger, in Embder scepen eenige waren solden uthscepen, all weert ock myt droste und borgemesters zedel bevrijet, na den vrijen tbrengen; dan allene wes die Gronnigers myt hoer egene scepen konden halen, solde uthgelaten worden. Daerup die rogge den 4 Februarii upscreven worde bynnen Embden. Want wat dussen sommer myt scepen to Bremen, Oldenborch und Embden uth oesten offte westen gescepet was, was nu reede alles sonder clagent vertogen und vercofft. Dat Rengers com-

1) Bedoeld is vermoedelijk Conversio St. Pauli, 25 Januari.
2) Zie boven, blz. 144, noot 2.
3) Leeroort.

missioen nergens to diendt hadde, soe anders enich gewass in andere landen gewest weer, und meer to Bremen den vijandt gelegen was thalen dan to Embden, daer men to lande und up den Emse verwachten konden, we neit anderswaer boven Bremen und Oldenborch. Und die[+] van Gronnigen ock vandaer twagen anhaelden den heele sommer lanck und nu uth Embden vermeenden na olde manier to geneten. Und [+]fol. 444.
alsoe van Geert Smyt in Februario ys gekeret worden, alsoe dat men verhoepeden, soe Gronnigen allnu tegens den tijdt belecht worde, solde neit lange mogen verweren des commers halven, dan tonnen scats besparet hebben, als noch nene scepen hadden geweret, soe men nu in den Gret und Eylsummer ziel nene uthvuer stedigeden, und men achteden nene 100 last roggen to Gronnigen thebben, als die borgeren sulven bekenneden, dat sie uth commer musten weder Goesen, het weer uth het verraedt des stadt Deventur tovuer muchte twachten wesen, want die stadt seer was privandiert bovenmaten, um nabuersteden Lochum, Doetkum und andere scanzen daeruth tonderholden, und Sutphen nu erreddet was, und den Velu weder verloren.

Die stadt Deventur verbleff stedes in hoer egene partije we ock Gronnigen, dan sick des Reformatie annemende meer, als willen sick tot de Unie inlaten und anderen gelick sijn myt contributien, om hoer privilegien, als Keysers, Henses, Rijcks vrijstadt etc., neit den Konick, maer wol der Spangerden vijandt achten. Alsoe in partije staende myt Iren und Engelschen besettet, lat sick der Irschen captein als seer papistich myt den sijnen van Taxio ommewenden myt gelt, als men secht 24000 pistoletten, und verradt den 16 Januarii den stadt in den morgentijdt to 3 uren, als he sick stellede den vijandt affbreck tdoen und grote diel der soldaten uthleide. Und van Taxio besceiden, trecket myt 400 soldaten, 300 peerden newens Taxio tom stadt Deventur yn, alwaer die partije des olden raedts und borgeren den jegenweer ontraden, een vrije stadt weder beloven sonder bloet[1)].

1) Deze bijzonderheden van de overgave van Deventer zijn over het geheel juist. Alleen is de juiste datum 19 Januari 1587. De door Eppens niet genoemde Engelsche bevelhebber is natuurlijk Sir William Stanley.

Und alsoe wort Verdugo verscreven und maken een grote versagen, als van Engelschen, Irhen verraden, die den Papisten und Spangerden meer leveden dan Reformatie und gemene beste, alwaer to Gronnigen dapper triumphiert worde als grotes gewonnen.

In dusse yaere worden to Gronnigen und to Embden tgelick die leges sumptuarie weder vernijet, over lovel und warscoppen, kinder- und trorebieren[1]. To Embden dat men allene 4 scijven voer middele staetsborgeren offte 6 voer hoeger staedts solden decken, niet hoger dan 2 daleren handtgyfften geven, myt weinich gerichten, 2 dagen lanck dorch gesworen kocken und scencken to bedenen, soe niet lange angehangen ys. To Gronnigen[2] overst die gasten to bidden allene die naeste vrunden, als broderen, susteren und broderenkinderen. Ock twe dagen lanck allene 2 daleren handtgyffte erleggende. Tho Embden worde nu van Raedt unde predigers gestemmet, nene bruyden kerckganck tdoen laten dan smorgens na den vropredich to 7 uren, und niet namiddage na 1 offte 3 uren. Daerto up den Sondage nener totlaten, als men all 4 weken, dat is up den anderde Saterdach in der maent Januarii, Februarii etc. stedes ordentlicken avondtmael ys uthdielende.

[+] Wie dan to Embden nichtes mach den droste onbewust sijn, laet Ocko Vrese up den raedthuyse eysschen alle huyssittende armen, soe van bedelen ontholden worden van den diaconen, und men yaerlicken collecten sochten doer den stadt 4 eder 6 malen, und worde yarlickes berekent den armen uthgekeret twesen 9000 guldens. Um dusse summe geldes tweten woe und waeromme uthspendet worde, vermeende daer ock starcken und onbequemen [+]fol. 444[v].

1) Lovelbieren = feesten bij het geven der trouwbeloften; warscoppen = bruiloften; kinderbieren = doopmalen; trorebieren = begrafenismalen. Zie hierover Mr. J.A. Feith, De bestrijding der weelde te Groningen in vorige eeuwen. In ‘Uit Groningens Verleden’, blz. 122.
2) Ordonnantie van Burg. en Raad van Groningen van 11 Januari 1587; Feith, Reg. Archief, 1587, nr. 42.

tvynden, die neit arbeiden solden willen offte anders to gebrucken solden sijn in partije. Overst bevindt nene mangel, dan secht, dat he der diaconen arbeidt nu wal gelovede und nene guede ordnunge wolde hinderen eder tegens wesen, hoewol he sulven op den Munte to predig ging, und nichtes der sulvigen vermelde offte romen muchte.

To Gronnigen worde consentiert spoelluyden thebben und wijn tdrincken. Tho Embden overst spoelluyden und dansen verboden, solden ock nene wijn dan die voernempste staets mogen schencken. Waertegens to Gronnigen in gemene borger warscoppen den spoelluyden dages 15 Gronniger stuvers, den stadtspoelluyden 20 stuvers verordenent sindt worden, und anders nene spoelgelt tmogen ontfangen. Die Gronnigen makeden arme und blote luyden myt brant und roff, scatten, horen borgeren sparende. Tho Embden worden armen geneeret, onderholden, dielden myddelicken, dat daer nene bedelar gesien oder gehort is. Allene klene, voele heren in een klein mager landt laten den landtman neit gedijen, den sie alle dagen in koecken und kelder bescouwen. Wat die heren voerdoen, volgen die junckeren gelick myt scatten und dienst na.

Des graef Edzardts ongedult worde openbaer, diewijle die partijen sick nakeden voer den stadt myt yachten. Wat den malecontenten thogelaten worde myt vrijheit, namen sick daetlicken die orlichscepen tom volgen na. Overst graef Edzart und graef Enno tsamen van huys siende der Hollandtscher jachten voerbij Embden varende, versocht graef Enno sulven een stuck an te vueren, den busscutte een gulden belovende. Segt die vader: Neen soene, niet alsoe, men sal sie noch anders loss worden, will ons die krees[1] niet helpen und bijsijn, soe wordt ons die leenheer helpen, konick van Spannien[2], und uth Sweden[3] onse hulpe mede verwachten na den tosage,

1) De Westfaalsche kreits, waartoe Oost-Friesland behoorde.
2) Leenheer van den graaf van Oost-Friesland was natuurlijk de Keizer; men zal dus vóór ‘konick van Spannien’ moeten invoegen ‘ofte’.
3) De Oost-Friesche graven waren met het Zweedsche koningshuis verwant. Vgl. boven, dl. I, blz. 135.

men solden vrijlicken anheven tegens den Hollanderen um den Emse tvrijen. Daer men an hartoch Julium[1] nu sijn gesanden und boden versonden hadden, die doch ock sulven den Spangerden vresen muste, want he up Minden, Osenbrugge und Munster wachtede tegens den Beyger[2], waertegens ock ruyteren und knechten angenomen worde um Westphalen to verdedighen und den Buertange uptgraven und tsluyten, want men daer grote inval geleden hadde.

Den 5 Januarii komen die eerste Engelsche scepen to Embden an, brengen kundtscap, woe die gesande uth[+] Vranrick den Majestaet van Engellandt myt paer hanskens[3] solde willen hebben vergyfftigen, soe sie die geroert und behandelt hadde. Und gevangen worden, laet des an den konick van Franrijck verkundtscappen, off sijn wille sij. Daerto rustede sie alle hoer scepen tom orloch tegens Spannien, want men daer 500 scepen up Engellandt affveerdigeden[4], und in Engellandt sick to wachten hadden. Daerto worde gesecht, dat die koninck van Scottlandt sijn moder niet tom justitie wolde overlaten, dan bewaeret blijven, und wesen sulven successor uthgeropen nae Elisabeths affganck. Alsoe des konicks van Denemarcket torustinge alnoch onseker was, waerhen, diewijle de dochter in Scotlandt vermalet solde worden. Evenwol weren die Nederlanden angenomen van die Majestaet in Engellant dorch Lycestrum. [+]fol. 445.

Des graven Edzarts beveel, als he van Embden was vertogen, was reede vergeten myt den uthvuer, dat men des nachtes den boem openden, und sindt den 6 Januarii 2, den 7, 4 overvaeren na Borsum smorgens, voertijdes na den Blinck overgelecht, daer Johan Seegers sick onduldich over stelde des smorges, als sijn wille neit gewest. Und nu vertogen die Gronniger borgeren ock na Wolthuysen, und worden nachtes uthgelaten dorch boemen und wachten van die voetknechten. Overst Rengers

1) Van Brunswijk.
2) Vgl. boven, blz. 411, noot 4.
3) Handschoenen. Dit verhaal ging destijds.
4) De uitrusting der armada.

makede sick beswaert, dat he Johan tLellens, Tamme Coners, Hindrick Umpteda, Egbert Clant to Usquert solde pasboerten gunnen, um hoer saken to bestueren, seggende: sodanigen 4 personen weren to vele und he were daer neit um een feerscip tholden um overtvaeren laten, und konde ock den Egbert Clant neit van Usquert. Dat dan ider hoenlicken was und verwonderde sulcke verkeertheit, soe doch het gudt myt pasborten togelaten voele na den vijandt gebracht worde, daer Johan van Gennep, in Wolt[1] des Rengers verwalder, 5 last solden gegunnet sijn und ten Dam vercofft was. Und die suster van Rengers alle hoer egene saken in Wolt und anders bestuerde. Und Lysebet Rengers ten Post ock nichtes geweigert worde. Hieruth wort Rengers van D. Menso vermanet dapper als een lidtmate, dat he sulcker laster sick solde ontholden. Daer buydt he den voet up[2], und will sick verdedigen und doet sijn clagent bij Philips Pheme als ontschuldich twesen. Weer des twachten, men konde Gronnigen to groter benoutheit brengen, die nu in koren becommert worden, howol Heere in den Ham, Henrick Louwens, Egbert Jansens, 3 sonderlinge personen, een waerscap und 2 kindelbieren[3] costelicken hielden up ener tijdt bena in Februario. Als een arme vrouwe Engele bij Equerder tyll in gehoer und ansiendt van den nabuer Tamme Aylkens verdrenckede, in mijn behuysinge sick verholdende, een olde ingeboren van Equart, uth Enerum myt Engele van den Over gevolget.

Den 8 Februarii doet Johan Rengers sijn relatie und unschult bij predigers D. Mensone, Johan van Larlert,[+] D. Gerardo, Philips Pheme und Warner Boeckbinder, mij Abel Eppens, woe he dorch kundtscap und anscrivendt D. Mensonis gewarnet sick tpurgeren van den ontrouwen und onrechten handel des tovuers, als myt den libertineren, hoytevarers conniverende und den getrouwen weigerende sin nodrufft. Daerup Rengers antwordt, dat he den bro-

[+]fol. 445[v].

1) Vermoedelijk Duurswold, de landstreek, waarin Hellum, de woonplaats van Johan Rengers, was gelegen.
2) Dat belooft hij.
3) Vgl. boven, blz. 422.

deren wolde genoch doen myt een uprecht geweten vor Godt und menschen, we vor alle menschen onschuldich. Vor Godt muste een yder sick verantwoerden, den he sick soe woll vertrouwede als emandt der broederen. Wolde daeromme niet gelastert wesen van sijn broderen offte eerst Christ[1)] vermaent, des he dan wol wiste tdragen christelicken, sonderling soe men pacten, onderscrivinge hadden gemaecket tegens hem, verstaende Ulrick van Ewsum, Onsten und anderen, vermende ock mij Abel Eppens mede bewust. Waerup ick hem in tegenwordicheit der broderen geantwordt, neit tsijn dan meer sijner verdediget und wolde warnen, soe het niet meldet worde, wie tusschen Johan Huysman und Johan Winbrugge gescheden van hem, und des to Embden seer vaerlicken was, alsoe dat men hem musten onschuldich achten, diewijle he van capteinen bedrogen myt conniventie, myt onderholdinge der pasboerten und andere versumenisse van wachten als nu reede gedaen. Daeromme he begerde resignieren und vrij tsijn, bekennende, dat men aldus den vijandt niet muchten crencken sonder int velt twesen, und het gewas wal gedegen was.

Overst des anderen dages 9 Februarii dusse gespreck und presentatie bij vromen gehort, antworden, dat het wonder weer, dat die predigers bij Rengers tgaste conversierden, und hem hoerden und voel meer geloveden, die weert weere, dat he onverhorde sake uphangen worde. Want uth daetlicke erfarendtheit was openbaer, dat he alleen myt die argeste hoytevarers und vijandt der kercken Godes verhandelege und lieffkosede, als daer weren Berent Mullar, Jacob Toelens, Hindrick Slichte, Jasper, Wybbe Lijsinck, und bij den droste, Johan Notker, Jacob Alrick, meer als to wal gelevet worde. Dat voer sulcken nemant seer gehoeret worde, dan yder muste achterstaen, want sulcken brochten gelt bij summa, niet die hoer nodrufft thebben versochten int landt. Want Rengers ock als een superintendent wol sien und daetlick gewaer was, dat die gemene sake soe ovel gedenet worde

1) Waarschijnlijk is ‘Christelijk’ bedoeld.

myt tovuer, dat allene weinigen die handel dreven und die neringe des stadts staff stont, soe weer he arger als die capiteinen, um sulcken neit tremoveren offte tstraffen anstont, dan bijblivende was. Daeruth ock die vromen[+] wantrouwen und versagen musten und den vijanden Goedes orsake hadden myt den overicheit, den predigers, [+]fol. 446. leer, und gemene Goedes to lasteren und to verachten, jae tontsetten, dat sie sulcken commissarium tom gebruck des nachmaels tolieten, myt hem conversierden, alsoffte sie mede bondtgenoten weren dusses verdarfftes ontrouwes, an die gemene sake und den stadt Embden bewesen und daegelickes erfaren. Daeruth dan ongetwivelt was gecomen, dat ener uth den loese[1] raedt mede in consistorio muste sitten und instellet was van graef Edzart dusses tijdts, und alsoe die vrijheit des kerckes verloren was. We ock Philips Pheme dussen presentatie van Rengers niet hadde mogen opentlicken angeven, dan in topstaen und vertreck des raedtsheren allene versproken hadde. Dis ys aller vromen ordel west, soe onder den borgeren swevede.

Des verswech Rengers ock neit, dat captein Gert Smyt uth den Dam enich bode der Engelschen hadde affgenomen 100 rijcksdaleren und 10 hem wedergeven, als he hadde certificiert myt egener handt, dat neit Geert soldaten dan de malecontenten hem sulcken gelt hadden affsettet. Overst die bode anders meldende, wort Gert Smyt voer alle capteinen bevordert, secht niet meer, dat sulck gelt neit overgescreven was in breven, dan nene breven vertonende seggende: die some was van boerte wegen[2] bij hem versloten. Daeromme sulcke 100 rijcksdaleren den Engelschen weder toleggende, secht, dat he des als commissarius upgenomen, den Gert Smyt verdacht hilt und onrecht gedaen, dach tot Geert beter bewijss tot cautio, van den Engels mol[3] genoempt, als meer dan 20 in den Romer[4] anhoret hebben, den 9 Feb(r)uarii.

1) Vermoedelijk in de beteekenis van trouweloos, niet te vertrouwen.
2) Uit de grap. H.S.: weren.
3) Mogen wij hierin Eng. bail herkennen?
4) De Golden Romer, destijds een bekende herberg te Emden.

Up sulvyge tijdt worden Johan tLellens, Tamme Coners, Gert Clant van Usquert, Hindrick Umpteda, Wigbolt Clant pasborten geven na lange versocht und biddent, meer myt ongedult dan uth gunste van Johan Rengers, um nae lant tvaeren up Bunne und neit anders, seggende: Dusse overvart ys to voele und menichfoldich. Howol vrij luyden sonder suspitie. Waertegens Hermen Enens tot sijnes huyses nodrufft versocht ¼ last rogges, Henrick Gertum[1] enige ponden vyss in sin egen persoen up zedel gescreven. Des weigert Johan Rengers hem to tlaten, myt nene kleine ongunst, seggende: he wolde neit in Embden emant dienen, hoewol die vorscreven personen sulckes genoten. Und also musten 50, 60 personen eenmael andermael an boerte volgen, verscepen idermal 3 stuver, moten den profaes geven und scrijfftgelt betalen. Vremden uth andere plaetsen genoten vole, want men sie achteden groter scrijfftgelt tbeeden.

[+] Alnu up den 10 Februarii wort Midthuysen in savegarde angenomen voer ider koe des maents 1 stuver Brabants, want sie arm und in die grotste gevaer saten, und 3 gevangen, als 1 swangere vrouwe in Oterdum sittende ransonen musten myt hoer uterste armoet van Casper van Ewsum. Frys Varvo[2], Casper van Ewsum myt hoer lutenandt und anderen myt Johan Rengers hebben up Nesterlandt myt den pastoer to Midhuysen verhandelt, umdat men alsoe ock andere kaspelen solden to volge brengen offte solden vangen, spannen, brant moten vresen. Onder des staet de gemene sake in groter wantrouwent und gevaer in Engellandt und allenthalven. [+]fol. 446[v].

Alsoe wort ock het landt na Adwert, 18 dorperen, myt sauvegarden weder verhuert und gebrucket, dorch tolatinghe des stadtholders Verdugo, in wederwille des Raedts und Borgemesteren to Gronnigen. Daeromme dat alsoe die ossen niet solden ock vrij sijn sonder koescatt gelick und die porten des tmeer twaren weren voer beide dielen, als die stadt in te nemen, offte we Deventur verraden

1) Misschien staat er een andere naam. Het woord is sterk afgekort.
2) Frederik van Vervou.

twoerden, die rede den coep rouwede. Van 5 stuvers tot 7 stuvers broets coep. Und solen dusse dorperen des maents betalen 500 keiserguldens.

Gert Mepsche[1], des olden lutenandts broder, myt enich anderen borger, Varweer[2] genoempt, worden myt haestighe doet oversnellet. Als sie Saterdages noch in richtstoel sitten und Sondages up marcket wanderen, sindt des Maendages all ontscheiden uth desen levendt und ilendt tom gerichte[3] bevordert. Dit worde een gemene Godes straffe to Gronnigen, sine luce sine cruce hentvaren, als men plegede tseggen. Nu men an meesten up sulcke superstitien achten musten und Jesuiten invueren wolden up 1 van Februario anno 87.

Alnu worden die van Westphalen und Munster bedwongen sick tegens den Spangeren to verdedigen, soe sie niet lijden wolden, dat men dorperen, huysen plunderden, roveden und den huysman knevelden. Nemen an 2000 soldaten, 500 perden tot een roede roede[4], vangen und slaen doet an beyde sijden, wat sie vermogen, setten sie an bomen und sceten sie doer, als vijanden van hoer landen, besetten hoer poelen, bescanzen den Buertange, daermede Gronnigen und Lingen ontdielet und beide besloten, myt grote duerte und commer solden moten benouwet worden, soe men to waeter wachten wolden. Dit ys verorsaket dorch 5 mortbranners onder Beyger und Parma denende, ock indtlandtschen, die to Heendendorpe[5] enigen huysluyden kenden, 200 rijcksdaleren bij sick hebbende, bunden alle het huysgesinde und comen daer up een ander plaetse, worde heel huysgesyn vermordett. Daer 30 Spangerden weder versocht, slaen noch 9 huysluyden etc.

[+] In dusse bedrovede tijden des dueren tijdts halven und

[+]fol. 447.

1) Hij was bij zijn dood ambtman van het gericht van Selwerd en het Goorecht.
2) Claes Varwer was bij zijn dood lid van de Gezworen meente.
3) Het jongste gericht.
4) Roede roede = vurige roede, geeselroede. In later tijd beteekent roderoede gerechtsdienaar.
5) Waarschijnlijk het tegenwoordige Hegensdorf in Munster.

elendes des crijges, sonderling, want die verdrevelingen ock neit gelevet worden in alle plaetsen, umdat men den Ubiquitiet van menslicke nature Christi niet wolden billicken, we men to Hamborch erfaren ys, dat ock 170 familien tot vertrecken bedwongen, noch borgerrecht gunnen. Is allenthalven erfaren, dat daer selsame vuerige tekenen in lucht sindt gesien worden, tho Gronnigen een bloedige arm, tho Norden bloet geregent, dan voel meer in sticht van Bremen bij Voerden soedanige bloot, welcke soe hettich gewest, dat het holt sij verswartet und up den isse ingebrandet over handt breet, und tsamen in een vat besloten nae Hamborch gesandt, soe waerafftige luyden up den landtdrosten landt gesien und ock ener Dyrck Renner canonicus betuygede. Und vorts to Hamborch vuerige roede ys gesien over de stadt. Alwaer alnoch die Elve besettet, Luydt die captein angeholden und sijn jegener und anclager van daer ontweken was; want up sijn kosten wolde bedinget worden. Und men nu meer scepen to water verwachteden uth Hollandt, Zeelandt und Engellandt, sonderling tegens den Duynkerckers, die grote scade deden to water, und ock in Denemarcket rustet worde. Und niet weinich to besorgen was uth Spannien myt 500 seylen up Engellandt[1]. Und men reede to Dansich die rogge up den Wedzer bedingeden tscepen, soe daer nene scepen voer gelecht worden. Und nu rede nene scepen uth Embden muchten, ter tijdt Johan Garbrans geredt worde als amarael van scepen up der zee. Des solde Albert van Haren ock sijn commissie gebrucken tegens Rengers pasboerten, soe die guederen na die Ommelanden gevueret muchten worden.

Des worde nu den 12 Februarii tho Cassel een dach geholden van die Duytsche vorsten[2], und men alnoch warveden um den Saxsche ruyteren 2000 tpeerde, und ock voetgangers. Und ys ener der ridtmesteren, Ransow[3]

1) Het gerucht der naderende armada.
2) Als vervolg op de vergadering te Luneburg. Vgl. boven, blz. 338, 342, 345, 356.
3) Vgl. boven, dl. I, blz. 328, noot 1.

uth Hollandt, ilendt van Embden na den Ort weder vertogen na landt tHolsten, seggende: Die stellinge der ruyteren was nu gewyss, und seker van betalinghe.

Den 13 dach Februarii starfft ock Cornelis Ellema, een junge vrouw, ock beswangert neit verlost bij horen eheman Claes den Wael, soldaet in Oterdum, und daer begraven, soe des buyten wille des zaligen vaders Ringe Ellema gescheden, alsoe den vrunden een nije becommernisse geworden over het kindt, nagelaten sonder gudt und vrunden benae, die sick sulckes worden annemen offte medelijden dragen, daer men up Lambert Camholt to Embden, swager van Ellema, niet vele thoepen hadden, als wol an den vader bewesen is.

In begynne dusses yaers 87 versoecken ock die Gronnigers noch wijders hoer stapelrecht to verbreyden ock[+] over den Oltampsters, die myt dat daer ghegraven diep[1)] na Gronnigen konden geleydet worden, und nu reede dorch den orlichscepen uth Embden gesloten worden, daer sie meest hoer cophandel bedreven, und neit to Gronnigen, und hadden nu die Ommelanden ganslicken tot hoeren wille in egendoem bedwongen. Dit sulvige versochte die stadt Gronnigen myt hoer egene mandaten den Oltampsters afftdringen, tot nene kleine bewegunge des gemeentes und egenarffden aldaer, dat en yder vuldaet tot oncosten erboedt um tvoeren[2)] bij Verdugo, hartoch van Parma, ja an den Konick. Overst Verdugo wort intercessor und gebudt in dusse tijdt sick aller veranderinge tontholden, laet ock den Ommelanden thoe um den duere tijdts halven, dat die landen sick solden mogen versorgen myt vremde waren van buyten thaelen und alles tverhandelen, seggende: Het ys in Gronnigen doch niet um den Konick tdoen, dan allene um die Landen ondertdrucken. Daeromme die meeste adel ock uth den Landen vertogen weren. Doede Tyarcks, Wybkens, Uko Bennens sindt die gesanden west an Verdugo tegens den stadt Gronnigen, und gebrucken alsoe hoer vrijheit. [+]fol. 447[v].

Als daer nu up den 17 Feb(r)uarii van Embden affsce-

1) Zie boven, dl. I, blz. 622 en Mr. Bos t.a.p., blz. 328.
2) Proces te voeren.

peden 20 scepen na Engellandt, Rowaen und anders, onder welcken enige geladen hadden 500 last roggen, was dusse uthvaert niet suspecte als periculoes, in wilde harde vorst to water sick begevende, und den Duynkerckers tom buyte worden konden in hoere grote duere tijdt. Soe worden dusse scepen van Johan Rengers und den amirael Merten Zijgers tot dusse dach upgeholden, und musten beloven, dat sie tsamen solden in Engellandt invaeren und nergens anders. Daerup die Engelsche convoymester die wacht bevolen, dussen to convoygeren, eder worde geacht, dat men den stadt Embden allene wolden sluyten. Daerup Rengers to Embden erschijnende, will sijn hoen an Johan Winbrugge rentemester und Johan Oltgers wreken. Laet myt Johan Hayen, notarius, anfragen, offte sie gesien hadden und seggen konden, dat he den Emse upwars, na den Ziel und anderswaer scepen hadde convoygeren laten myt guederen, tegens inholt sijner commissioen und instructien. Antwordt: Jae offte neen. Daerup hoer de stadt Embden balde solde verboden worden. Item, offte sie hem scryfftelicken bij graef Willum in Westerlandt hadden verclaget. Dit was die danck tegens Winbrugge der dienst, doe he gevangen was, als die trouwste und enichste hulper in der noet, und die ene landtsman tegens den anderen, die doch dorch sulcke ontrouw tot die hoechste armoet gedrongen worden, und yder myt ogen gesien, van yder betuyget, an dussen[+] allene solde besproken worden, daer doch die uth Oterdum sick tegens gelecht hadden und het ransoen to Gemmigen ontfangen hadden. Allene die in commissioen was, konde die tijdt wol uthwachten myt maents 100 guldens tgeneten, und up enen dach 500 pasboerten tscriven tEmbden in den Roemer. Doch het simulieren was hier myt het vredelickste to Embden.

[+]fol. 448.

In dusse geluckezalige tijden und sake des Evangelii was een grote prophanatie bij den edelingen und regenten als den meente. Dusse leveden na den vlesche, die anderen weren verdelt und betovert myt secterien, sonderling der veelefoldige Wederdoperije, soe in Westvreslandt am meesten und opentlicken bedreven und geprediget worde in steden, een kleine versammelingen, in

dorperen nener erkandt worde, und weren die predigers ganslicken onweert und gehatet. Daerto was to Phranicker een hoegescole, een universitiet gelick myt 6 doctoren, waeronder Sijbrandus[1] uth Embden vertogen mede lector was, voer dre yaren upgerichtet und angelecht tot groten dienst der studenten, want men um 30, 40, yae 20 golt guldens aldaer muchten die dysche[2] coepen in collegio. Overst het ging den meente weinich ten harten. Daeruth men ock Goedes tekenen und wonderdaden tho Franeker hefft erfaren, dat die torn to Franeker myt blixum sij geslagen, den wachter hefft verbrannet und sijn voeten affsuengert sindt worden. We ock up anderen plaetsen het vuer uth den hemel in dusse wintertijdt ys gevallen und bloet geregenet hefft. Ock weren die gefangenen van verleden yaer noch neit geloset, und hadde Vreslandt wol 300 tunne golts costiget. Evenwol hopeden die meesten, jae ock Mennisten na den Spangerden und vijanden den Papisten, dat ock alle trouwe vermaninge ijdel worde. Alhier was nu ock Melchior van Amsweer bij Grave to Leverden, dusses staets heel verdroetsaem. In die Ommelanden was nene predicatie und worden wilder.

Die floet scepen, soe na Engellandt scepeden, worden neit weinich myt den harden strengen vorst in dusser tijdt up den 22 Februarii, dat ys S. Peters ad Cathedram dach, bedwongen sommigen uth den vloet achtertlaten, die mogelicken den reyse gerne solden vercortet hebben, an den Delffziel ontladende, dan die orlichscepen, hoer caverende, doen den Gronniger ock scepen torustenden up den Ziel, um inthaelen. Overst Gert Smyts pot und Berendt Kater holden hoer myt die jachten in hoer nije haven an Nesterlant, dat nener der geladen scepen myt noch idtlicke hondert lasten gudts daerdoer na Logen offte Borsum uthmuchten, noch van Reyde versocht[+] worde de overvaert, want die soldaten ock den coepvart bewachtenden und an sick hielden und, howol men nu

[+]fol. 448[v].

1) Sibrandus Lubbertus. Zie over hem: Boeles, Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker, dl. II, blz. 29 vlg.
2) De bursa of studententafel. Vgl. Boeles t.a.p. dl. I, blz. 381 vlg.

myt wagen und perden overall varen muchten, jae over den Emse bij den Ort[1]. Daermede dan niet weinich gudts uth Embden na Luts[2] uthgevueret worde, als daer stapellende. Daer nu Johan Rengers sin commissie onseker und verdroetsaem to Embden sick onderhilt, niet up den scepen in dusse vorst, meer dan to[3] lanck, soe was die Emsse nochtans onder[4] claer, und worde die Delffziel meest besettet myt iss. Dat ock die Gronnigers myt hoer scepen als 1 pot, 1 wydtscip und andere scepen myt vole yachten, daer men wol 20 tymmerluyden up leedt arbeiden und wol 800 mannen solden upleggen, myt die twe graven van Bergen und Prenger und enigen coepluyden bij verordenet hadden, overmydts het iss upgeholden worden um die waren uth Embden te convogeren und thalen, die nu wol 3 weken op sulcke manier gewachtet hadden, und tom geringsten hoer halve vracht versekert worden, soe die reyse niet gelucken worde. Hier was sulcken verlangent na, dat men reede den Gronnigers verwachteden und die orlichscepen in stedige upwachtent hielden. Und up Delffziel grote costen gedaen worden van Gijsbert Arents und Barelt Moltemaker atleryemesters to Gronnigen[5].

1) Leeroort.
2) De kapitein Luds of Luydt; zie register in voce.
3) Misschien: 10.
4) Verder naar beneden, naar de zee.
5) Alsnu volgen eenige regels in het H.S., later doorgehaald. Zij bevatten het volgende: Onder des kumpt toe Gronnigen yn die grote verrader van Deventur Wilhelm Stenlee myt den anderen captein des verraden scants vor Sutphen[a] und wort myt trommen und gepreng van den borgeren up den 19 Februarii ingehaelt, alnoch sijn personagie dragende, alsoffte het niet Majestaet sake were, dan allene den graef van Lycestere. Overst he worde mede conscius geacht des verraedts in Engellandt, want soe he allene 24000 pistolaten sijnes verraedts halven hadde genoten, was sijn yaerlickes incompst meer dan 24000 Keyserguldens, die he doch reede ontwaeret was, und nu also machte ummeheer sweven, dat die kinder hem ock voer een verrader narepen.

a) Sir Rowland York, die de schans voor Zutphen verried op denzelfden dag, dat Stanley Deventer aan de Spanjaarden overgaf.

Den 22 Feb(r)uarii wort Johan Rengers van D. Mensone und Dode van Amsweer persuadiert, dat he sick solde ontholden tegens den Johan Oltgers und Johan Winbrug to procederen sijnes quades administratie und geroepshalven, want men weren landtsluyden, bundtgenoten, lidtmaten myt den anderen, den ongunstigen tom spot gestalt, und dat in ingrato foro. Daer men doch niet horen wolden, dat men den cophandel tegens sprekenden, und doch reede soe wijdt uthberedet, dat ock up een persoen nicht muchte gedudet worden, und graef Wilhelm scrivendt und warninghe wol andere tuygen hadde, daer he sick op solde moten purgeren, hoe vrij dat ock sijn consientie were und sijn protocoll uthwijsen muchte. Dat he doch muste bekennen, dat he mennichmael bedrogen was, und ock nemant bewaren offte bedenen worde sonder[+] nasage, hoewol meer tvole gelovet worde, dat sijn pasborten wijders orloffden dan sie ludende weren up Lier allene, want men 40, 50 honderden up een pasboerte verspildeden, dat soe het vrij were, sonder gelt hadden behoeren to passeren laten. Und weren des Rengers reeden weiniger dan enige temerarie presumptiones, alsoffte die adel und deputierden an graef Wilhelm hem verclaget hadden, und Johan Oltgers sijnenthalven na Westerlandt sijn reyse gedan, dan was een private sake, den Winbrugge angaende, und meest myt juncker Johan Starckenborch communiciert hadde, soe daer edtwes was dusser sake geredet. [+]fol. 449.

Onder des was to Gronnigen nene overvloet van alle koren, dan wes men alnu to wagen und slede overvuerden na Gronnigen, dat was gewonnen gudt, anders muchte die armoet nene koren van den huysman becomen, diewijle die scattingen evenwol daer wesen muste. Die Gronnigers, want nu ock nije raedt gekoren was up S. Peter[1)], laeten up nijes weder verbeden, dat nener der uthgewekenen vrouwen, dochteren eder dergelicken uth Embden vor den stadt comende solden mogen bynnen yngelaten worden, in der voege, dat men nene nije tijdunghe und

1) 22 Februari.

rumoren in den stadt solden uthspreyden, want men den Majestaet van Engellandt worden annemen, und graef Lycestrum myt andere heren und vole volck worde verwachtet, und een vulcomene regerunge solde vertrouwet worden.

Die savegarden over Vredewolt, Langewolt und Humpsterlandt den arme huysman een versekeringe wederomme gevende um 18 dorperen weder to besetten und to gebrucken, onder koescat sittende, den Westerlandt des maents thodragende, worde den van Gronnigen niet alsoe dancbaerlick van den stadtholder Verdugo angedrongen, dan[1] wolden liever dulden und sien, dat die landen verwoestet bleven, die dijcken ongemaket, die zielen inrydtsche, want hoer ossen in perikel solden gewendet worden, offt ock mede den savegarde solden wynnen moten. Overst die overicheit, umdat sie die grote scattinge, servissen und wachten muchten bestedigen und uthvueren, des weekes meer dan een yaer scattinge dragende, laeten een ordinantie publiceren over renteners, landtheren tegens den meygerman, nochtans to dubbelde belastinge der uthgewekenen adel, als rebelligen geacht. Nochtans die offitieren als Popco Everardus, Mepsche und anderen worden hoeren hueren versekert sonder lasten offte vercortinge, alsoe dat in Loppersum 3300 guldens allene up 1800 grass in scattinge berekent worden, und laten dusse ordinantie publicieren:

Die heren hoeffmannen van wegen Konicklicke Majestaet[+] up gemene meygeren deser Ommelanden voer dit lopende yaer 87 gerichtelicke gedane upseggunghe der landen, soe myt huysinge beswart, alle gelegentheit und swaricheit derselver meygeren dorch die grote ordinaris und extra-ordinaris gaende scattinghen myt den anderen gecommuniciert, overgelecht, und wol erwogen hebbende, modereren generaliter und int gemeen derselver meygeren landthueren, soe voer den yaere 81 gehuert, und up hoer olde huere bysheer blijven sitten voer desen yare 87 den vierde pennick mynner. Waervan die landtheere die [+]fol. 449[v].

1) N.I. de Groningers.

helffte des vierde pennicks, als een achtendiel an die rentener (soe veer daer renten upstaen) gelicke helffte als een achtendiell dragen sullen. Indem die upgesachte landen myt nene renten beswaret, sal die meyer alleven wal den vierden part siner hueren korten und den landtheren afftogen worden. Onder welcker kortinge der renten vorscreven, der rebelligen noch hoer landthueren (so vieren men den renteners uth die dre dielen hueren hoeren renten betalen kan) niet gecompraehendiert noch begrepen solen sijn, offte ichtes densulven renteners daervan deducieren. Des solen ock onder dese moderatie und verlichtunge der hueren niet gemeent noch verstaen worden enige meygeren, soe in den yaere 81 und daerna nijes ingehueret hebben, die niet tegens hoere landtheren korten sullen, dan allene den rentener den achtendel affgetogen worden. Ock waer enich landthere und egener sijn egen landt sulvest gebrucket und myt renten beswart, daervan sal men den rentener gelicke achtendiel offte achtepart sijner renten yn denselve yaer 87 vor Nijejaersdach afftrekenen vorschenen offte verschijnende corten und afftrecken. 1587. Actum Gronnigen up Ko. Ma. gerichtscamer up den 16 dach Januarii.

Noch een ander ordinantie tvoeren gestalt, in pernotam personam:

Die heren hoefmannen van wegen Konicklicke Majestaet verordineren N. hueren int yaer 81, 82 verschenen, den darden part minder, und die huere in dat lopende yaere 84 verschenen und noch verschinende (soe veere daer gerichtelicke upseggunghe der landen gescheet), die[+] vierde part mynner. Daervan heer N. sijn achterstallinge renten (myt gelickvals als vorscreven) die darde und vierde part cortende, upleggen und betalen sall. Und wes die gedachte N.N. van renten in den anderen jaren verschenen wijders restet, dat sal de meyger sonder edtwes tcorten vulcomentlicken verrichten. Actum Gronnigen den 3 Novembris anno 1584. Onderstont: Popco Everardus. [+]fol. 450

Van 2 convoy up Embden uth na Gronnigen.

Wie ons uth den Ommelanden verdroetsam worde die sovenyarigche ballingscap, den Westphaelschen die nabuerlicke periculen und verdarff uth Cleve, alsoe behoerde

ock den graef Edzart dat nabuerlicke exempel tleren, dat he sick neit to wijdt myt den ene part inlaten worde, dat he ock tom laesten sick sulven solde verweren moten. Wie dan die van Munster hoere paelen myt een garde bescutteden tegens alle intochten und spolieringe der malecontenten, und graef Johan sick bewist tegens het convoy der Gronnigers van 600 mannen, daer die twe broderen und graef van Bergen, graef Hermen und graef Frederick[1], lutenandt van Verdugo, hopluyden bij weren, welcke he neet wolde geleyde gunnen, dan liet die bueren wapenen in Wener, Overlegerlant und Lier. Wie ock in Greder voegdije um den in Rysum juncker Delden tontsetten, welcke graef Edzart meer den junckeren als tOldersum, Petkum, Borsum, Jarsum und meer dorperen lieten beletten, dan sijn egen kaspelen. Daeruth dan dusse beyde partijen in Oestvreslandt nu tom anderden mael malcander hadden mogen antreffen, soe men des bij graef Edzart hadden vermodet, und sick verstarcket in Oterdum, und myt scepen up den Emse. Want die vorst boven vermodent sick nu tot den 14 dach, dat ys den 3 Martii, verstarckende, komend daer 500 soldaten van Winscote na Wener an den Oert over den Eemse tvoete, treckende bys in Oldersum up St. Petersdach[2], und benachten aldaer 2 nachten tot den 23 Februarii, ter tijdt die offitieren to Embden vor intrecken und van den droste Occo Vrese bij Habben huys buyten Boltenpoerte myt enige scutten, die breven und commissioen ontfanget, und 12 personen mede inconvogeren, daeronder enige borgeren uth Gronnigen. Sonderling ener genoempt Landtsloet[3], enes organistae soen in Gronnigen, voer commissaris gebrucket in privande tversorgen, offte ock des Occo[+] Vresen mede factoer van cophandel. Dusse hadden voer den vorst vole waren, roggen, molt, herinck, solt und anders genoecht tot 500 lasten in vole scepen bescepet um na Gronnigen tvrachten, und worde daer allene mede

[+]fol. 450[v].

1) Vgl. boven, blz. 261, 395.
2) 22 Februari.
3) Vgl. boven, blz. 419.

upgeholden und geweret, dat captein Geert Smyt uth den Dam sick an Nesterlandt tegens Logen over gesettet hadde, boven aller menschen vermodent, alwaer Berent Kater und Johan Claessen myt potten nu beyaeget hadden und in dusse vorst sick upgelecht. Waertegens die coepluyden, sonderling Landtsloet, des rades geworden sulcken geleyde uth Gronnigen tsolicitieren, um die up den coepvart tleggen und Nesterlandt to besetten, dat men myt den vracht solden mogen uthkumpst vynden, als men van den Delffziel ock worden myt 8 jachten und enige groter scepen den orlichscepen beyegenen. Overst Geert Smyts pot und Cater myt Johan Claessen leggen sick dorch iss twater, und dulden, dat uth Reyda die graef van Bargen[1] myt noch 60 soldaten overcomen to Logen. Onder des vertrecken die soldaten uth Oldersum up Rysum, und Occo Vrese, Johan Wilken, Claes Hoern bemoeten den Graven to Larrelt. Die borgeren bynnen Embden besetten hoer poerten, stellen starcken wachten, willen nener der soldaten inlaten. Waertegens die huysman in dusse grote duere kolde tijdt und winter bedwongen worde win, Hamborger bier vul totdragen, und alles tbescaffen 8 dagen lanck tot die 600 soldaten. Stellen sick alsoffte sie in hoer egen landt und bij hoer bueren weren. Und als sie den 24 Feb(r)uarij eerst na Embden trecken, beyegent hoer ener genoempt Evert Glasemaker, na Oldersum uth Borsum etwes vor den Hector[2] sick reputierende, ertijdes borger gewest in Embden, nu soldaet van wegen die scepen bij Johan Rengers we ock Hans van Hamborch, und Oterdum. Wort erkandt, dat he die wegen onvelich makede, wagenen, reysenden vaken affsettede und plunderde; roepen enigen, dat he neit weert were tleven. Wort bij Petkummermunneken[3] doerscoten, doersteken und gebloetet in velt een edtmael liggen laten, seggende: Heer droste, daer hebben wij enen affgenomen und ju

1) Herman van den Bergh. Vgl. boven, blz. 261, 395.
2) Nl. jonker Hector van Oldersum.
3) Een grangium of voorwerk van een klooster te Petkum. Zie Ostfr. Urkundenbuch, dl. II, n°. 1265.

quyt gemaket. Daer die droste lachende, sijn hoeff antastede achter oer, alsofft hem leet sij. Und romeden alsoe ock tdoen, welcker sie overcomen und weldich worden, offte neit levendich wederomme to keren, und solden voer hoer convoygeren verdienen 2000 guldens. Overst het ijss in den Emse worde myt oestewindt voer den Delffziel gedreven, und myt den noertwesten voer Embden geholden, dat nener der scepen uth beyde havens uthmuchten. Daerto weren die Hollandtsche potten stedes dryfftich und vreslicken dorch hoer oeffenunghe, daer die Gronnigers niet tegens solden konen bestaen. Und men Nesterlandt niet solden mogen innemen dorch die starcke[+] wachten upt landt des nachtes van die andere orlichscepen, bij hoefft na Borsum leggende, geholden. Daeromme versagen die koepluyden, leggen to [+]fol. 451. wagen, wat sie mogen und konen vrachten, dat Embden twe, dre dagen lanck vull myt wagen liet uthvrachten na Lier und andere plaetsen, wes men van vuerluyden becomen konden. Howal graef Edzart mandaet angehangen und Sijn Genade sulven to Embden sick voegede tegenwordich, liet die rogge bescrijven, meer tom schijn dan in erenst gemeent nene tovuer tdoen. Daeromme dan Occo Vrese, Johan Wilken, Claes Hoern 3 mael bij den graef van Bergen to Larrelt, sluyten weder to vertrecken, und den bueren nene langer meer scaden tdoen, in vrese van uproer thebben. Den 25 Feb(r)uarii vertrecket juncker Johan Rengers superintendent weder to scepe; dat gescut woert gevullet, die bussenscutten moeten nacht und dach bij geschut wachten.

Wat wagenen nu uth Embden varen myt specerijen, worden gedenet myt 200 soldaten den 28 Feb(r)arii, die sick 2 edtmalen to Borsum leggen up den huysman, und den 1, 2 Martii trecken die Graven na verblijven to Petkum und Oldersum weder. Den darden Martii vertrecken sie alle newens Solborch[1)] over den Emse, daer dat eylandt licht, na Gemmegen und vort na Bunne to, als die graven niet to Petkum bij Ripperda dan bij den

1) Aan de westzijde van de Eems, ten noorden van Leer.

pastoer heer Aybe inforiert worden, und an graef Johan passe und geleyde versochte, neit anders vercrech dan dat men niet weder an Lier dan to Saltborch solden overtrecken, und allnu stonden alle bueren weder in geweer van Lier, Overlegerlandt und Wener tot 2000 bueren. Dusse darde Vrijdach ys nu dat 7 yaer des elendes in die Ommelanden, daer so mennich man mede verdorven ys worden. Alnu noch to groter duerer tijdt bedwongen worden, jae commer gebrocht, want alle landen een quade gewas und nene koren inhadden, dan sulven beholden musten, und die havens und poerten sluyten. Die rogge konde nu gelden to Gronnigen 7 Embder guldens, punt witte botters 5 Gronniger stuvers, 1 herinck 1 stuver, 7 punt broets 11 stuvers, die garste 1 mudde 4 daleren, bonen 4 daleren, haver 1½ daler, und alsoe voert 1 tonne solts 8 daleren.

Alnu worde gehort, dat die vorsten[1] an graef Edzart gescreven, woe sie geloveden den verbuntenisse myt den Spangerden to Wedde gehandelt, als tegens dem Rijcke gehandelt; wolden hem des gedencken. Daeromme die van Saxen[2] ock weigerde compromissaris tsijn in sijnes vaders plaetse, Augusti milder gedechtenisse, tusschen den broderen, wolde die sake niet anmetigen als myt sijn landen und luyden beswaert. Evenwall worde die inlandtsche Evangelissche Hesshusii partie starcket tegens die[+] predigers und meente Godes to Embden. Overst up den junckeren lat Sijn Genade myt notarien fragen, offte sie van sulcke verbuntenisse wisten, want up laesten verscreven[3] nener present, myt andere orsaken verdecket worde. [+]fol. 451[v].

Die malecontenten, sonderling die borgeren copluyden uth Gronnigen na dussen afftocht, nomeden den graef Edzart een gudt heer, graef Johan hoer wederich, den droste Occo Vrese allene een eherlich man in Embden.

1) Vermoedelijk de te Kassel vergaderde Duitsche vorsten.
2) Christiaan I.
3) Men verwacht hier het woord landdag, bijeenkomst of iets dergelijks.

Daeruth Landtslocht[1] tot Boltenpoerten[2] van den voerbijtocht incomende, in ansiendt van vole uth den pobel, behatet, sijn persoen als mester des intochts und sijn gudt myt Embder wagenen latende uthvueren tegens des Graven mandaet myt des drosten consendt. Und roepen overall: haese[3] up malecontenten, slae doet, maeck een Johan van Gronnigen daervan. Verfolgen hem van den poerte an Occo Vresen d(r)osten huys, daer he sick lopende benae verborgede, und myt nene wort sick muchte horen laten. Noch Occo Vrese[4] inredent doen, dan die voetknecht drouwet den omstaenden, sulckes gestraffet solde worden, want daer recht was. Landtsloet overst heel gewarnet und seer beanxstigedet, drouwede dit twrecken an enigen, soe hem to Gronnigen uth die meente offte consistorie van Embden worden beyegenen, want die weren die orsake sijnes verdachtsaemheit. Und alsoe ander dages den 2 Martii myt garnisoen vortgetogen, laten sick foereren und belastigen den huysman und inwoneren to Oldersum meer dan soldaten, sonder gelt, um angedient worden.

Volgens, den 3 Martii, besetten die soldaten van de orlichscepen den kroech to Larrelt, laten sick tappen, teren ock van boven aff, und rekende seggen sie: Scrijfft dit alles ock bij der malecontensche rekenschap, Occo Vrese wort doch wol betalen. Alsoe sindt daer 10 soldaten volgen to Upgant up 3 Martii, holden wagenen an, besoecken den reyseden, als die malecontenten voer dre uren aldaer overgetogen weren, und onse vrunden S. Havick, neeff Tamme, Hayo Tyassens, mijn soen Eppo to Petkum up Ditsum overtogen, up Bunde intogen, waer ock die 600 marsereden. Up sulvighe tijdt ys ock versocht worden Wybe, onse swager, voer den Nijepoerte in den tuinen bij sijne moder, den he allene uth die Ommelanden in hoer olderdoem und swacheit versochte,

1) Lancelot. Vgl. boven, blz. 438.
2) H.S.: holten poerten.
3) Hasse, haat.
4) H.S.: Vrede.

komen over tuinen[1] und straketten in der nacht, ondersoecken alles, als he sick bij Oleff Gijsbers sijn broder in Embden erhilt. Aldus onveelich was worden myt dusse intocht und handel der malecontenten, die nu van Ditsum hoer waren overgebroch over ijss, tot halve Emse gewentelt und getogen van menschen up een ebbe myt wagenen voer sick hen lieten vrachten und voiren, und die scepen weder laten ontloesen, myt contentie over den vracht, als[+] wol 3 weke up uthvaert gelegen und gewacht, wie ock Loppersummer moelensteen[2], und nu allene myt practiken [+]fol. 452.
dencken worden bij nachte doertbrengen. Worde geacht, dat Landtsloet allene 8 last rogges to Loegen an Reida und vort twagen hadde overvueren laten, und alsoe een ander nene 50 lasten torekenen.

Die coepluyden uth Gronnigen hadden den graef van Bergen beschuldiget van versummenisse, und hadden ondanck verdient. Die broderen[3] dachten to beter tijdt des to gedencken an sulcke persoen, und worde to Gronnigen een grote bedenckent genomen, wat nu vort solde worden willen, daer nergens nene overvloet, dusse latere vorst voel lettede, und becommerlick yaer worde maken. Dussen 3 Martii ys die kyfft[4], een sommervoegel, eerst gesien und overgecomen, daer nergens nene gewormte errasket konde worden, und S. Mathias[5] nacht vorst een seker kolde van 40 dagen na olde marck geachtet worde.

Noch up sulvighe 3 dach Martii int overtrecken der 600 soldaten wort daer 4 mael van den Oert affgescoten, und laten daer 40 soldaten to Soltsborgen bij die coepluyden guederen, waertegens namiddage enige yachten myt 60 soldaten den wacht ansoeckede holden scutgeweer, worden an beiden siden enige gewonden. Van den malecontenten wordt daer die lutenandt doerscoten und in Gemmygen gevuert, alwaer die anderen ock benachtet

1) Hier in de beteekenis van heggen.
2) Vlg. hierachter, blz. 450.
3) N.l. de gebroeders van den Bergh.
4) Kievit.
5) 24 Februari.

synnen. Die jachten sindt vorts geijlet na Lier, um die vrachtede guederen antgripen und toverweldigen. Daermede vertrecket graef Edzart weder van Embden. Als Verdugo niet in Deventer dan to Oldenziel vertovede, want men alnoch an den Engelschen wantrouweden, so lange Deventer niet overlevert worde, daer die Engelsche die sluytelen behielt, und Taxius als bewaert achtet worde, und Lycester alnoch verwachtet worde, die stillicheit van tijdinghe verwondert worde, niet allene um den lange und late vorst, dan want nu[1] heren boecken niet tliesen weren. Und allene torustinge gehort worde in Denemarcket twater und to lande, waer men ook scuffelen und spaden beveerdigeden to scepe, und alle adel upbodet worde. Onder des beclagen sick die gebroderen und graven van Bargen, dat sie arme heren anderen denen musten, die uth kleine und gringe staedt, als een visscherssoen[2], tweten Verdugo, tot sulcken groten dignitiet verheven was. Van een payge tot een soldaet, van soldaet tot fuereer[3] und daerna profaes[4], ock hopman, nu stadtholder in Vreslandt gestalt, betuyget Claes Hoern borgemester. Wie Occo Vrese van een buer een junge ruyter, droste, borgemester, jae halff[+] graeff gemaket. Popco Everardus van een munnekenknechts zoen[5] Everado to Grissemunneken, mester meest to Gronnigen geacht, 50 heerden landen herich, ider kindt hondert duysent guldens vermeende to arven. Und also worden groet scipperen, ampsluyden und andere gringes affkumstes in dusse verstoringe van landen, steden und dorperen, daermede die olde geslachten, egenarffden tniete gebrocht und gringe personen verheven hefft, sonderling in dusse laeste teyn jaeren der Spansche partijen

[+]fol. 452[v].

1) Er kan ook staan ‘in’.
2) Elders wordt Verdugo een stalknecht genoemd. Vgl. Wagenaar, Willem Lodewijk, blz. 27. In ieder geval schijnt hij van geringe afkomst te zijn geweest.
3) Fourier.
4) Provoost.
5) H.S. alleen: z.

und inlandtsche Staten. Daer dan marckelicken mede to geholpen hefft die ontijdige, onrijpe, ongelicke und bedwongen keersenkoep bynnen Groningen, dat een gras vercofft sij worden voer 16, 26, 33, 40 guldens und nichtes daerover verhoget, welcke landen und heerden yder grass tminsten 50, 60, 70, 80 und 100 weert synnen und duerer ingecofft sindt worden. Daerto diewijle die landen bloet und woest gemaket, die landtheren buyten landes verdreven, verbleven und verstorven, nene renten offte schulden konden betalen offte upgebrocht worden. Daerto soe worden die uthgewekenen myt strenger recht sonder ansiendt condemniert, tegens die inlandts gebleven und als rebelligen die guederen confisciert, allene orsake socht um die guederen tlaten bij keersuthganck tmogen vercopen und hoer bundtgenoten daer weder yn tstellen. Und dat alsoe, dat men in nene 6 weken, dan over een yaer und langer die pennygen muchten achterholden sonder den creditoren to contentieren.

Nae vertreck und uthkerendt der 600 soldaten myt den beyde graven van Bergen, gebroderen, to Gemmigen den 3 Martii benachtet myt graef Edzart consendt und beveel, sindt daetlicken die wegen besettet und onveelich gemaket van die ander partije, na Oldersum und Lier, dat borger, reysende, wes staets he sij, niet onangesocht und vrij wolde laten passeren, als Goesen Peters ock beyegent und ontlopen muste. Und woe ongunstich dit genomen worde, soe stolt vermeende sie gerechtet twesen. Want die anderen soe gefuerert, beleydet und onderholden weren, dat ock nener gespart worde, offte men togen hem aff kostelicke hoeden, geweer und anders, und achteden het prijs. Und hefft die vorst bisheer gedient, dat sulcken tocht niet allene over den Emse gedaen worde und men evenwol tot Jemmigen in den Emse varen muchten, dan dat men alnoch den 3 Martii over den Dullart myt 50 wagenen geladen hefft overvueren muegen na Oltampt to[+] Fynserwolt Mydtwolda an. Und den 6 Martii ys die doyge eerst erenst gewest und het vueren upgeholden worden. Dit convoy worde geacht wol umtrent 60, 70 lasten angebrocht thebben van alderhande waren, dan weinich in koeren offte rogge, tom hoechsten 50 last ge-

[+]fol. 453.

rekent. Und dat allene dorch 3 orlichscepen und meest um den plaetse, die Gert Smyt nu erst myt wagunge sijnes scips versocht und gewaer ys worden die plaetse twesen, daer men Embden recht sluyten kan, soe lange Nesterlandt neit ys ingenomen. Und worde dusse haven Gert Smyts haven genoempt, hoewol Gert Smyt sulven in dusse tijden 3 weken lanck in Westerlandt ys verbleven. Hadden die Gronnigers soe vole wagenen upboedet als sie soldaten na Embden sendende, muchten alles convoygeret und onthaelet hebben, wes daer scepet was, und dat myt egene wagenen, daer nu die Embder scipperen nene vrachten musten manen. Want sie tegens graef Edzart mandat sick myt hoer scepen verhueret hadden und weren brockafftich geworden, want niet gelucket hefft.

Myt begyn Martii wort gehort und gedaen van graeff van Moers 4000 ruyteren und knechten uth Duyslandt laten antrecken, die een yaer lanck upgeholden und bisheer gewachtet hebben. Und alsoe rustede sick die konick Frederick in Denemarck to water und lande, und men lieten to alle licenten open, behalven granen und koeren to vertrecken laten na den vijandt. Des Merten Scenck seer adversierde und anradende was und men graeff van Lycester noch verwachteden. Middelartijdt vervrouwen sick die ingesetenen van Adwert, um die 18 kaspelen weder tmogen besitten und gebrucken den ontucht des landes myt vuer afftbrannen, myt kleine hutten an mueren in den velde sick to behelpen. Versoeken het holt und materie van olde huysen uth Drentlandt, aldaer men die busschen sonder onderscheet antasteden. Daerto wolden die meygeren alle landen bedingen up gewisse yaeren des gebruckes und eerste yaeren vorgevens, betalende die scattinge, vermeende alsoe een gewisse wonunge tmaken.[+] Om religioens exercitie worde weinich gedacht. Dat ook sommigen uth Oestvreslant wolden ontscheiden und overtrecken um daer wonunge tmaken. Jae vole van adel makeden sick over, und verhandelden hoer landen, und stelleden meygeren, diewelcke wol to Embden religioens verwanten, als daer vermeenden tvulharden; we dan ock reede gewonet sint, soe achter den Nijezell hoer landen gebruckeden onder contributie, myt kleinachtunghe des

[+]fol. 453[v].

religioens exercitie, behalven dat het popel myt wederdoperije ganslicken besmettet worde. Dat konden men in dusse tijden van beyde sijden dulden und dragen.

Nicht allene to Wirdum worde upgescreven die jaertaxt in dusse orlichstijden, dan worde mij ock togescreven uth Enerum, dat het yaer 85 tot 86 van Ludgeri[1] tot Ludgeri ys gerekent in heren scattinge und leenunghe 34 yaertaxt, yaerlickes 141 Keysersguldens van 1498[2] und 41½ juck landes, yder juck twe Gronningsche stuvers.

Alsoe in gelicken van yaer 86 tot 87 up Ludgeri ock niet weiniger dan 37 yaertaxt, und noch het garden[3] um placken und magermans[4], want dat was der bedelaren loen, und muchten neen gewalt doen. Ock up enigen yaertaxten gerekent van 10 yaren, makede 47 yaertaxt in Enerum. In Wirdum overst hefft mijn soen mij togescreven, die jaertaxten twesen des yaer 86 up 87 Ludgeri 41 yaertaxt, des yaers 80 Embder guldens van 1200 grass landen, het gras 2 Gronniger stuvers ock betalende. Dit yaerlickes wol myt 8000 viertichmaell offte meer ontfangen, maket in een yaer drehundert duysent guldens und twintich duysent Keysersguldens und meer over. Dit lat men den vijandt myt weinich volcks dan in vole scanzen geneten und doen des maents vole duyseden toncosten up den Emse, sonder vrucht offte dienst tom sake, um den vijandt tbedwingeu, want weer dit yaer een vulle gewas west, muchte die duere tijden Vreslandt niet bedwongen hebben, we men nu erfaret.

In Ostvreslandt worde myt inganck des yaers vordert tot scattinge van restande schulden und wachtgelt der soldaten up den borgeren 14 stuvers, daer niet to beswaert plegen tworden die pastoren. Overst nu solden sie betalen van een gras landts 5 stuvers Brabantsch. Dyt

1) 26 Maart.
2) H.S. onduidelijk. Misschien doch niet waarschijnlijk staat er ‘14 gras’.
3) Bedelend rondloopen.
4) Groningsche munten.

worde sonder fragent und weigerendt gemaent. Und was beiden Graven und broderen allene um gelt tdoen, nochtans nemant geerne betalende und quade munte upsettende.

+ Anna 86 in den harvest na den veranderunghen van synnen und verstandt des olden vorsten van Cleve Wilhelms, was die regerunge der landen onvredelick und onstedich myt partijescap des soens und heren Johannes myt den Beygeren, und nu verhilcket an huys tBaden seer papistich[1], daermede die steden sonderling stadt Wesel verlaten und anderen an den nabuerheren beschermunge soeken. Wie sick ock bisdoem van Munster sulven verdedigen muste und grote scade dragen. Sonderling want Deventur verraden myt Sutphen tvoeden weren, soe sie overich misten konden uth Westphalen. Nu overst worden die Duytsche vorsten wakent, scriven an graeff Edzart, dat he sick der Spangerden verbundtnisse solde ontholden und sick verdragen myt den anderen, dat alsoe het ansoeck um Ricke suspect was worden[2]. Und ock becommerden um den scipvart, diewijle die Elve noch belecht, captein Luyt gevrijet und 30 duysent marck, dat is 15000 rickdaleren, eysschede voer smaet und scade, worde 5000 upboden, wolde sulven sick richten nichtes na den vijandt tverhandelen. Alnu weren die korenlanden gesloten, Jade[3] Stade[4] und andre steden wolden nu lever koren verbuyten[5] dan verkopen. We ock uth Norden nene weyte na Embden gescepet solde worden, so men nene rogge uth Embden worden uthlaten. Soe vole was daer verhoytevart und verhandelt in Gronnigen. Nochtans wes noch in scepen vertollet lach, soe mogelicken konde tom boem bij nachte vertogen worden und wachtede up den dienste anno 87 in Martio in storm und wint. Den 8 Martii kumpt gewisse tijdunge, dat die koninne van Scot- +fol. 454.

1) Johan Willem van Kleef (1593-1609) was in 1584 gehuwd met de Katholieke prinses Jakoba van Baden-Baden.
2) Vgl. boven, blz. 441.
3) Ten noorden van Oldenburg.
4) Bij Hamburg.
5) Verruilen.

landt Maria sij den 8 Februarii onthovet worden van vr. und scok....[1].

Item dat die landen[2] sindt vast angenomen.

Item tegens Vranrick gewisse orlich[3] to verwachten. Wort een veltoverste gesandt. Lycester wort verwachtet als aldinck in Engellandt wol verordent was.

Item Konicklicke Majestaet van Dennemarcket rustet alle sijne grote scepen van 700 last groet, we ock in Engellandt starcke rustinghe, und evengelick in Hollandt, Zeelandt. Die Duynkerckers hadden 120 tunne bier in spolierunge enich Hamborger ontsettet, und kumpt to Embden yn.

Item graef van Muers ilet na den ruyteren. Wesel in grote benoutheit. We ock Deventur in besorginge van plunderinge, want die Scenk versochte sijn loen 7 yaren stadtholderscap over Sticht und grot gelt, welckes hem noch niet gelevert konde worden van Parma[4]. Daeromme he de stadt myt 800 soldaten tegens Taxii 400 beholdet, Nurenbarger porte besettet. Verdugo blijfft to Oldenzeel.

[+] Item in konrick Polen grote partijescap und beswaringe um een nijen konick tkeesen, daer die Pauwest seer arbeibende ys, ja die Turck[5] sijn gesande, die [+]fol. 454[v]. Duytschen waken musten, diewijle sie in Nederlandtsche saeken sleepende weren.

Item landt tHessen berovet word van Beygersche ruyteren und myt den van Munster Parma accordierde, dat men ock alle gardenaers[6] solden in gelick doet slaen, overst hie solde gewaer worden hebben, dat durch sluytinge und affvall van Munster sijn heele leger muste in commer raden und all voer een yaer het velt wijken. Nochtans vermeende Rengers[7] uth toscrivendt enige

1) Hoe deze afkorting is op te lossen, is moeilijk te zeggen. Mogelijk heeft Eppens zich geheel verschreven en heeft hij vrouwe Elisabeth willen schrijven. Of moet men Schotland lezen?
2) De Nederlanden.
3) Nl. van Engeland.
4) Schenck dreigde namelijk weer van de Staten of te vallen.
5) Bedoeld wordt natuurlijk de Sultan.
6) Landloopende, bedelende krijgslieden.
7) H.S.: Renges.

edelingen, Sticht van Munster worde den Beyger[1] uthsluyden, den Spangerden upsessich sijn und gemene sake bijvallen. Daer men nu ock die licenten opeden, myt verscheiden partijen radende.

Item dit syndt die redgeren in die Landen nu und tvoeren gewest:

Berendt Reyners in den Dam.

Bocke Awma to Holwirda, Cadtmys[2].

Hindricus Weck to Loppersum und Wirdum, Peter van Ziels dener.

Johan Arens[3] in die Marna.

Tonnys Gerryts to Middelstum.

Hermen Sickunga to Uthhuysen.

Aylko Winkens, wachtmester, brantmester, myt Hans Hindrickus, sijn junge dages 2 gulden, stellen sulven scattinge. Worden alle rijck und gewaldich.

Den 10 und 11 Martii des nachtes wort het hoytevaren van die Gronniger guederen versocht na Logen voerbij Kater, Johan Claessens und Gert Smyt, comen an Reida myt 11 lastes rogges und myt[4] VI moelensteen, up Loppersummer molen voer 102 daler gecofft, an, 30 daler tvracht voer een last gerekent, van Eppo Claessens uthgefueret myt sijn scip und to Embden wonende. Overst buyten Boltenpoert wordt een scip myt 2 last rogge, assche, siepe na den Greede tvrachten, begrepen und in die gront gehouwen; vernielen dat sie niet mede crigen konden up den Emse, dienden hoytvaerers duyster nachten, onweder, windt, liggen ant landt, worden uth den boem gelaten toe 7 uren in ansiendt voler, want vertolt gudt muchte uth. Daer en inwoner des landes allene een tunne rogges versekert worde und Elt Popkens up den tolcamer um hoensprake begrepen worde, dat men den Gronnigers tostedigeden als scelmen, daer sie tosien solden. Evenwol solde Wyardus, notarius, van stads wegen sijn eerste clagent an den Staten in Hollandt over-

1) H.S.: Beyder.
2) Katmis, een gehucht even ten zuiden van Holwierde.
3) Gewoonlijk bekend als Johan Arens van de Cruystee.
4) H.S.: nijt.

brengen, als niet tvoel[1] gedaen thebben myt het convogeren[+] der Gronnigers. Twater en konden sie niet, myt egene wagenen, want sie die neit medegebrocht hadden, [+]fol. 455. weren sie neit gehulpen, die inlandtsche verboden niet wider als Lier und Bunne.

Alnu was het stratenroven und upwachten up enige reyseden man, wijff eder dochter, uth den Ommelanden comende offt treckende sonder pasboerten, die alle inwoneren geweigert worden van juncker Johan Rengers, in sulcken gewoente, dat ener genoempt Hans van Dansich, die principaelste van des Rengers egene soldaten, wie ock des Fie Duers Gaiko soen allene up straten meest wachteden, to Gemmygen angrijpen 2 mannen uth den Dam myt een dochter Aelko genoempt, Derck Goltsmyts offt Oltgers dochter, daer Honneke Focken, Michael Fockens oems to weren, und mede to Baerte[2] solde gevuert worden. Biddet und begeret borge Johan Huysmans huysfrouwe, allwaer sie 7 weken vertovet tot betalinge des ransoens van 120 daleren voer die 3 personen, und niet betalet worde, worde gesinnet und geraden vandaer hemelicken to ontwicken na Hinte tot horen oems, und alsoe versteken. Hierup wort Johan Huysman und sijn huysfrouw Richel bedwongen die borchtoch tbetalen den Hans van Dansich, soe he to Oldersum wolde veylich sijn und handtieren sunder perikel sijnes levens. Allhier Johan Rengers meermalen up vermaent des onnoselen dochters halven: het weer een klein dinck 120 daleren to tellen, die soldaten wolden hebben, het weer accordiert, weer nu van hem. Die vrunden dochter verkeerden Johan Huysmans trow und dienst in ondanck, weigeren nichtes to betalen, laten hem sorgen, wisen hem na den Dam tot den moder, und holden den dochter verdecket in Embden um neit trechte noch tom vrundschap willen bestaen. Hieruth erstondt een hemelicken ongunst tussche dusse nabueren, mede causierende die orsake. Want Johan Rengers van emandt suspect meest gemaket was,

1) Dit woord staat er zeer onduidelijk.
2) Waarschijnlijk het klooster Barte, ten oosten nabij Hesel in Oostfriesland.

worde dat Johan Oltgers weder betalet sijnes nichtes halven. Alnu hadde graff Willum lutenandt Scisco[1], een Duytsche, bestellet informatie tnemen, woe men uth Oterdum up den Emse gelevet hadden und Rengers die guederen hadde vrij laeten convoegeren na Westphalen. We ock nu die lycenten up den Reijn na den vijandt solden gaen hebben, soe Schenck des neit allene tegens Staten, graef van Muers geweret hadde, die copluyden[+] hangende, scipperen overboert, de guederen prijs gemaket, we ock to Arnum, Vtrech sint gekeret worden. Want middelartijdt was interregnum[2], dat men niet was versekert van anneminge der Nederlanden in Engellandt und die Staten alle copluyden sulven weren und egene baete beneden. Ja meest na den Spangerden over wolden, wie Deventur gedaen. Overst den 9 Martii wort gescreven uth Engellandt, die landen absolutelicken angenomen van Parlament[3], daer nu die ridmesteren graef van Muers, Groffstein[4] und anderen na Bremen ileden um to lichten 4000 ruyteren, 6000 tvoete. Alsoe wort Aylko Unsta nu der Ommelanden und uthgewekenen halven veerdich na Westvreslandt to reysen um Lycestrum to wachten, die Landen to presenteren mede, und hulpe tegens Gronnigen to erlangen, die nu allene myt grote vordel des commercie tot gehorsamheit konde balde gebracht worden, soe het erenst worde sijn. [+]fol. 455[v].

Dusse mellorarten[5], dat ys heren, worden verwachtet uth Engellant na den parlamentsdach[6] ... graeff van Lycester, als raedtmellart Grey[7], veltoverster, myt andere heren,

1) Blz. 455 heet hij Scenisco. In de Gedenckweerdige Geschiedenissen van Fredrick van Vervou, blz. 40 vlg., heet hij Sednisck (Sednitzky).
2) Het tusschenbestuur in het Leycestersche tijdvak.
3) Dit is natuurlijk onjuist.
4) Grovestins.
5) Bedoeld zal zijn: mylords.
6) Achter ‘parlamentsdach’ is een open ruimte gelaten en een woord vergeten; vermoedelijk moet hier worden ingevoegd het woordje ‘van’.
7) Lord Grey is Arthur, 14de lord Grey de Wilton (1536-1593), die vooral in Ierland streed, in 1586 aanbood naar de Nederlanden te gaan, maar wiens aanbod niet werd aangenomen, of zijn zoon Thomas, die in 1593 zijn vader als lord Grey de Wilton opvolgde. Hij onderscheidde zich bij de verdelging der Armada, maar werd in 1603 als vijand van den nieuwen koning Jakob I gevangen genomen en in den Tower gezet, waar hij na elfjarige gevangenschap in 1614 stierf.

mellart Baroowees[1)], item Thomas Scryrle[2)] tresorier myt gelt van 1.025.000 punt sterlinges[3)], maket 11 tunne golts, dit myt sulcken erenst, dat die adel die costen des orlichs upboden buyten Konicklicken Majestaets lasten. Worden gerustet alle Konicklicke Majestaets orlichscepen van 700 eder 800 lasten groet, daer 1300 mannen up musten, wie ock in Denemarcket myt noch andere, grotste copvaert tot 30 stucken up soldie nemende, dat daer gescreven worde 3000 ossen in Engellandt geslacht twesen tot privande up den scepen.

Alnu worde gehort, dat die hartoch van Saxen, Augusti sone[4)], die D.[5)] in den religie veranderde und versettede und Philippi Melanthonis discipulen weder voertoch tho hove und den Ubiquisten affwess, Peucerum[6)] weder verhevede, und den lier van sacramente myt den Reformierde bekennede und wolde verdedigen tegens alle Ubiquisten, dat een wonderlicke werck Godes ys, und uth Denmarcket verorsaket worde, want konicklicke majestaet

1) Daarmede bedoelt Eppens lord Burroughs, die in December 1585 met Leycester naar de Nederlanden overkwam.
2) Daarmede bedoelt Eppens Sir Thomas Shirley (1542-1612), een gunsteling van Leycester, die in 1585 en 1586 in de Nederlanden commandeerde, den 1sten Februari 1587 treasurer at war werd en in dezen tijd ook voor diplomatieke zendingen werd gebruikt. Zijn gelijknamige zoon vergezelde hem destijds en streed ook later van 1593 tot 1598 in de Nederlanden. Vgl. Motley, History, II, passim.
3) H.S.: terlinges.
4) Christiaan I van Saksen (1586-1591) verliet de strenge kerkelijke politiek van zijn vader August I en keerde tot de gematigde beginselen van Melanchthon en de zijnen terug. Zoo werden de geestelijken ontheven van de verplichting de concordia-formule te aanvaarden. Ook in de politiek was toenadering van Saksen tot de andere Protestantsche vorsten het gevolg. Vgl. Ritter, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation, II, 6 vlg.
5) Deze D. aan te vullen als doctores, dominos, of wellicht doctrinam.
6) Vgl. boven, blz. 244, noot 1.

Frederick[1] sick nener tijdt deses twystes angenomen hadde und die belden ock ontsettede, want het waerafftich grouwerlicken worden solde dan het Pauwstdoem gewest were, want die natueren in Christo worden angetastet und verlochendt. Dat Pawstdoem neit doet. Dusse dichten een nije almogentheit Goedes buyten sin wort, setten in, myt, bij und onder antwordt Godes, dat ys etc. und anders mer. Daerup dan de Jesuiten bij den Papisten indrongen und dusse spaltunge to victorie rekende. We to Embden an Heshuys erfaren is, den[+] predigers lasterende, und open kercke versakende, dan verbliven noch in hoer rottennuste up den Munte. [+]fol. 456.

Alnu noch in Martio worde gehort, soe sick alle quaet beweget, dat het verbeyden offte lange beradunghe up den parlamentsdach in Engellandt um die Nederlanden antnemen offte bijtstaen, benae verorsaken solde hebben bij den ongunstigen und Papisten anhang bij enige raeden und hoveden, dat men sick sulven nochtans musten raeden um gelt ock um gubernuer. Soe wort die tromslach in Hollandt gedaen up den Princen soen, graeff Maurys, een jungelinck van 23 yaeren[2] olt, als overste, graeff van Honloe sijn lutenant, waertegens sick die meente und juncker Snoe[3] sick stellen und laten nergens yn to Memelinck[4] den Honloe, noch graeff Maurys, noch dulden den tromslach, dan protestieren, soe die Majestaet in Engellandt hieruth verorsakede worde die landen niet antnemen, wolden sie naest an den vijandt myt hoer macht, hoer ganslicken mede verdarven, konden ock niet tolaten die licenten. Allwaer Merten Scenck und raedt to Utricht sick dapper tegens stelleden. Alnu worde Pauwel Buyss ontloeset[5], vertrecket myt wijff und kinderen, gelt und gudt na Norwegen[6] over sidt und den Lycestrum

1) Frederik II.
2) Maurits was in 1587 twintig jaar oud.
3) Sonoy.
4) Medemblik.
5) Den 24sten Januari 1587. Vgl. boven, blz. 343, noot 3 en 4.
6) Dit bericht is stellig onjuist. Buys vestigde zich na zijn ontslag uit de gevangenis in zijn vroegere woonplaats Leiden. Van Everdingen, 156 vlg.

neit weder verwachtende, daermede balde dusse onraedt gestillet, het interregnum vercortet um ruyteren und knechten in Duyslandt ommesochten.

Als Parma volck sick van Wesel upmakede an den stadt und vestenisse tRoersoert[1] to beleggen, van Scenck laestmael ingenomen und seer bevestiget und starcket als een vestenisse up den Rijn, und starckede sick ock Parma uth Italien myt nije ruyteren und knechten, verblijfft gubernuer allnoch we voerhen over Nederlandt.

Graef Willum sende sijn lutenandt Scenisko[2] up den Emse und Oterdum um alle dachten in tegenwordicheit der hopluyden intnemen van vangen, anholden und rovent. Daermede worde nu swangere vrouwen van Midthuysen gehaelt, ontlost, die dorperen myt sauergarden begunstiget, vermenen die Oesterdijck nijes tslaen up een nije plaetse, und het hele landt daerto tdwingen, daer men sie plegen to tbidden, und Gronnigen nu alles vermochte. Daer nochtans bij olden Aedzart Rengers, Johan ten Holten,[+] D. Sickinge anders ontraden worde, dat men den Oesterdijcke niet versetten solden, want Edzart Rengers betuygede uth erfarenheit up een hoech solt water, [+]fol. 456[v]. dat die landen, sloten an die dijck hoger weren dan die bodum van alle landen to Post[3]. Item Johan ten Holte sede: soe men die voet des dijckes verleet, soe moeste water to Gronnigen voer den poerte tijdtlick vloygen. Und nu in dusse yaren ock gesien ys. Item ick hebbe gehort luyden seggen, dat sie awrten, bonen, garste buyten den Oestersche dijcken hebben sien wassen, daer nu die stroem hen gaet. Caspar Robeles wolde lever den dijck int water doen setten, dan water meer ruymte geven. Daeromme musten ock die heele landtscap die dick eenmael veerdigen und setten, daer ick mede to gehulpen hebbe gherne, und ock geraden, dat die landtscap die holtunge[4] solden becostigen, und reede eenmael

1) Ruhrort.
2) Vgl. blz. 452, noot 1.
3) Ten Post, aan het Damsterdiep, de woonplaats van Edzard Rengers.
4) Het paalwerk.

6000 guldens consentiert was ynt yaer 80, und myt verlopen der adel verbleven ys, und nu dorch Oterdum heel vernelet worden. Wat sal men neit clagen van costelicke landen, die men sal buytendijcken, und den dijcke konen holden, und uth den slicke die eerde stedes becomen. Laet dij niet der Oestvresen wijse gefallen, die alle hoere landen verdarven, enen quade dijcken hebben und nene raedt sulven moten plegen, die daer angelegen ys.

Voer den poerten to Embden versochten die partijen bij nachte uth horen harbargen, becomen aldaer den 17 Martii Jacob van Eerns soen sulven andert, die nicht muchten van Onno Tyabberen bynnen den porten duldet sijn, als openbaere stratenrovers up den Engelschen, und warnet sie van daer ttrecken, sie solden versocht worden. Des sie niet achtende, worden up die scepen to 10 uren geleydet, daer Occo Vrese verorsaket wordt daerbuyten den meente up wacht tstellen, alsoffte men mede partije solde sijn. Daer den anderen geleyde und harberge geven worde und benae Larrelt in den brant gebrocht solden hebben. Want die graven van Bergen in den uthtocht den 2 Martii sick to Larelt logerende, worden daer 61 scoten van 3 orlichscepen int kaspel gescoten, doer huysen, onder biesten, als des pastoers huys, daer men benae in den koeken soldaten solden gevelget[1] hebben und den overdaet gestraffet, want sie stelleden sick um to verneelen myt brandt und teringe. Jae een pot worde van Johan Claessens pot in Johan Claessens huys op caste doerscoten. Alsoe to Wybelsum verteren die graven bij Geede Hoykens in wijn, bier und specerije in 5 dagen over die 100 daleren. Dit muste die meente alles vorgeves dulden und dragen. Jae, die Graven vermochten den maget und knechten nene stuver tom drinckgelt tbetalen. Voer den van scepen solden men sick weren und wagen, und kumpt tom laesten up den Menisten, dat sie sick wapenen und nabuer gelick[+] sijn eder gelt erleggen, seggende: bekennet vrij uth wat gij gelovet, ick bekenne mij een Luteraen twesen, gij moet nabuer gelick doen, eder doen laten. [+]fol. 457.

1) Neergeveld, neergeschoten.

Graef Edzart consentiert und gebiedet, dat die hoffprediger Heshuysius mach den Lutersche catechismum laten drucken, und verbeden, dat men in 5 yaren na dussen 87 nene anderen sal invueren und vercopen dan dusse und hier gebrucket. Und will sie hieten hebben Embder catechismum, in kercken und scolen myt pene van 100 intdringen, und den olden uthtbanden, die men so lange tijdt onstraffelicken geleert hadden. Daer den boeckbinders up antwordet worde, offte sie horen heren wolden tegensstaen und doen in sin verbot contrarie, secht Heshuysius.

Also wordt nu eerst het kaspel Hinte na verstarfft der 2 predigeren Wicheri und Gelli[1], die ock eerst mede suppliciert in slutinghe des coetus hoer plaetsen tmogen beholden und den coetum twillen verlaten, myt dusse nije Lutterscap bedwongen, dat kerckmans[2] soen myt den scoelmester hoer dienst verboden, hoer meente solden verlaten. We ock den prediger to Westhuysen erfaren hefft, myt nije predigers und scoelmesters tot dusse catechismum bedwongen. Und nemandt van die meente hefft mogen reeden offte spreken, we ock Hayo Sygen beyegent ys, dat men hem um een vrij wort boven[3] halen wolden, want graef Edzart wolt soe hebben in dusse Embder voegdije. Und als die nije pastoer niet wijders konde antwoerden, was dit die laeste bewijss: Sijn Genade wilt perfoers soe hebben.

Alnu worde gehoert voer gewiss, dat die Elve gevrijet, die Hamborgers bij bortoch beloveden nene guederen na den vijanden tlaten uthspreken, und sick sulven willen richten. Daermyt capteyn Luydt niet allene bevrijet, dan ock contentiert myt sijn scepen tsamen in Vlij verscreven ys tcomen daetlicken. Alwaer hartoch[4] Maurys und juncker Johan van Duvoert[5] myt mer scepen tsamen ock to zeewart beyegenen worden, und den zee verdedigen

1) Vgl. boven, dl. I, blz. 496, noot 5.
2) Geestelijke.
3) Op het kasteel van den Graaf.
4) Graaf is Maurits' titel in dezen tijd. Hertog was hij niet.
5) Duvenvoorde.

myt alle scepen to convoegeren van Hollandt in den Zont und weder thuys, tegens den vijanden und Duynkerckers in den zee umdrivende. Und nu rede to Bremen nene rogge uth muchte und duer was voer 90 daleren, und Embden sick ontblotet nichtes missen muchte voer den nije vloet van Dansick.

Den 23 Martii wort Lutke Oltampt[1] van die huysluyden Pauwel bij den overtocht und anderen bedongen onder den sauvegarde van graef Willum dorch sijn lutenant Suecco[2] und Johan Rengers und Merten Seygers van den koe 1 stuver Brabants maents tbetalen, soe men die[+] nije dijck solden mogen slaen van Oterdum bys tom Fymell, alwaer nu die Dullars dijck nene cleine affbroeck geleden, den Oesterhoern onderganck drouwede, al solde men Oterdum buytendicken, und nene kleine diel van guede landen verlaten. Dit hadde Wigbolt van Ewsum und Azinge Entens bisheer verorsaket tegens den stadt Gronnigen und nichtes gewonnen, dan dat soe vole kaspelen und huysen weren verbrant und vernielt, und nu in sauegarden upsochten um een klein gelt und gewin voer capteinen offte dat men vermeendet het landt mechtich tworden und Gronnigen to beleggen. Hier solde graef Willum bynnen een maent sijn andtwordt und consendt up weten und gebeden laten. Up het insetten des dijckes contrarieren voele, und sien het tegenwordighe perikel des scanzes Oterdum. [+]fol. 457[v].

Alsoe um vangent und anhalendt der rickste huysman in die Marne begeren und erlangen sie ock een sauegarde van graef Willum, myt consendt van Verdugo, we ock over die 18 dorperen over Diep[3], welckes alles den stadt Gronnigen mishagede, und ock den abt van Zelwert[4], umdat hoer landen niet verhueret solden blijven voer 5

1) Lutke Oldampt, Klein Oldambt, ook Klei-Oldambt genoemd, het noordelijke der beide Oldambten, de streek waartoe de dorpen Wagenborgen, Woldendorp, Termunten en Borgsweer behooren.
2) Vgl. boven, blz. 452, noot 1.
3) Over het Reitdiep, dus de dorpen van het Westerkwartier.
4) Vgl. boven, blz. 403.

eder 6 daleren, und die ossen in vaerlicheit[1] comen. Overst Verdugo wijset den abt afft tot sijn closter twaeren niet sonder hoenlicheit van een voetstoet; tegens den Stadt trostet he den huysman, dat sie solden den Raedt guede worden geven, he wolde hoer holden, we gelovet hadde, und wolde niet vor graef Lalein[2] geacht worden, dan liever soldaten omher leggen und den Stadt myt den bueres hulpe bedwingen. Daerup die vulmechtigen, den zauegarde den Stadt tlangen weigerende, leveren sie den Verdugo, alwaer copie versocht, hebben sie hem balde laten blijven. Alnu was die commer to Gronnigen groter in duer coep des koren als boven 5½ daleren, die ga(r)ste 4 daleren ja 5 daleren, rogge 6 daleren und evenwol des maents voer yaertaxt in ledunge den meente affdwingende, ock confiscatie der borgeren huysen anspannede, als nichtes nagelatende tot horen bescerminge dienstlicken.

Tusschen Tynen[3] und Loven wort een convoy uth Antwerpen und Brusel geslagen van die uth Bergen up den Zoem, becomen wol 2 tunne scats in gelts und daerto 4 tunnen ziede und laken, datwelcke die graeff Peregrinus[4] in Bergen over 14 milen anhalet. Daerto worde Licester dagelickes verwachtet, die ruyteren worden in Duyslandt tsamen versammelt van graeff van Muers, Plettenborch und anderen ridtmesteren. Item die dienet, rustet sick. Die Engelsche armye was twater up Portugal mit don Antoni, Parma belecht Roeroert in Gelderlant offt an Cleve gelegen, soch up privande uth alle plaetsen,[+] graeff Edzart sende ock uth sijn boden an den hartoch van Parma. M. Thomas advocaet to hove, des duvels tromslager van Johan Kannegeter benoempt um sin listicheit van Folckersheims wegen, daer sententie tegens sententie tot meer mael um gelt uthdielet worde. [+]fol. 458.

We ock myt Gerardo van Tien, rentemester des klos-

1) Gevaar.
2) Rennenberg.
3) Tienen in Braband.
4) Willoughby. Vgl. boven, II, blz. 259, noot 1.

ters....[1], bij graef Johan tegens Rijcks mandat sonder clausula 2 mael ingesloten, in venckenisse van rotten, muysen[2] antastet, tyranlicken geholden und myt penalibus mandatis sijn hoen versocht tot grote und vole duyseden. Nu wolde men van sulckes niet weten. Sulcke justitie worde dae thove gepleget. Daeromme Gerardus in hove hadde laten anscriven:

Gelove, lieffte, trouwe und ehere, waerheit und gerechticheit hebben sick hier slapent gelecht.

Gewalt, rickdoem, gunst und gelt hebben dat regement nu in der welt.

Ick hebbe alle mijne dagen gehort, he moet warlicken am morgen vro upstaen, die aller menschen prijs und ehere wilt recht begaen.

Dat ys genoech, holdu dat harte reyn voer den menschen und Godt alleine.

In waren trow und toversicht synnen wij den waren Godt verplicht, dat nemant yder mensche behagen kan, daeromme mennich sijn arbeidt lat stille staen.

We dan ock Arent Smyt na vijff yaren sin scade der 10 ossen berovet, bij Staten angesocht, becompt nu repressalia, dat graef Edzart sal und moet naleggen und betalen 3000 guldens. Und wijtet nu sulckes Occo Vrese, als tvoele gedaen.

Alsoe van den corervorst Christiano in Saxen gehort, dat he niet dulden wolde den religioens strijdt van hillige avendtmael, soe die hartochinne van Anhalt, sijnes vaders weduwe[3], tvoeren besproken hadde, und D. Casparum Peucerum[4] dede ontledigen van den 20 yaren venckenisse uth Lipsick und nu des Philippi Melanthon discipulen weder vertogen worden, und to hove den voerganck gunnet ys. Soe scamet sick niet David Cythreus[5], doctor

1) Een woord opengelaten.
2) H.S.: myusen.
3) Vgl. boven, blz. 244.
4) Vgl. boven, blz. 244, noot 1.
5) David Chytraeus (1531-1600) werd in 1551 hoogleeraar te Rostock, eerst in de letteren, later in de theologie. Hij maakte zich vooral verdienstelijk door de organisatie der Luthersche Kerk op verschillende plaatsen. Hoewel leerling van Melanchton, was hij een vijand van Peucer en andere Melanchthonianen, maar steeds gematigd. Vgl. vooral Krabbe, David Chytraeus, Rostock, 1864.

to Rostich, sick anders to verclaren, und palinodiam[1] tsingen van hillige avendtmael, und den Ubiquitiet to verlochenen und tstraffen. Daeromme ock die hartoch Julius van Brunswick[2] in sijn vorstendoem alle predigers lat verbeden, up nene Evangelisschen predigers tspreken und twist tmoveren van hillige aventmael, und to Dandtsich onder den borgeren een uploep und twist erstanden ys, tot geweer gecomen um die leer van hillige avendmael, want dusse strijdt des aventmaels van die Jesuiten[+] misbrucket, meer dan Papist, tveranderunge uth die Ubiquitiert tot afgodere, yae van menstwordinge Christi und waere ontlossinge in sijne vlesche voer ons gedaen, getwivelt muste worden, und den rotterije in Embden up den Munte und in kercken ingedrongen dorch Godtfridum Heshuysium dede stillen und inholden. [+]fol. 458[v].

Onder des soe beneerstigen sick die van Gronnigen in hoer partije tegens den Ommelanden tstarcken und den Spangeren tbehagen und heren tworden over tLandt, niet allene want sie den meente int Landt uthscatteden und hoeren borgeren spareden als myt hoeren stadt tverwaren sonder besettinge, genoechsaem vuldoende uth Landt alle yaren 50 yaren taxt vorderende und affdwingende myt soldaten to foereren up den onmechtigen. Dan ock myt een beter titel van egendoem den adel, jae den groten adel, als Ewsummers, Unsten, Entens, Ripperda, Jarges, Jochum Panser und anderen ontallicken, van hoer landen, heerden, heerlicheiden, huysen und borgen tontsetten myt den keerscoep, und hoer borgeren und sick sulven als overicheit daer intsetten, als Popco Everardus, Askendorp, Garbrant Heinens, und voel gringer staets borgeren, die tvoeren onbecandt, onmechtich, nu hovelingen und staten des Landes sick achteden twesen. Soe wort nu ock juncker Hayo Manninga borch Dicksterhuys,

1) Herhaling.
2) Vgl. boven, blz. 46, noot 1.

daer die hoven[1] reede verneelet, die scatthuysen verstoret weren, meer dan 6000 guldens wert, wort die borch up 1500 guldens allene geset, und die landen up gringer prijs gestalt, wie tvoeren andere landen van 18, 25, 30 guldens upslagen und vercofft sindt worden und den borgeren myt den keerscoep togewesen, uth nene ander orsake, dat men also het Kleine Vreslant tusschen den Emse und Lauwers niet meer solden nomen und achten het Ommelandt, dan egentlick Gronnigerlant, alwaer sie[2] tvoeren nene lidtmaet offte staet konden wesen dan an Drente verbonden weren onder den bisscop van Utricht. Daerto worde folgen, dat die borger eendrachtich hoeren saken worde myt den overicheit uthvueren und nummer tot revolt sick bewilligen, die sick nu neit onschuldiger makenden als die mesteren sulven deden. Daeromme ock salige Jacob Everssoen, Willum Assweri Sandts broder, een openbaere Jesuit, tot hoeren syndicum[3] stellen, soe bij den Joest Louwensoen to Peyse upgetogen was. Nochtans ener hoeres Stadts bundtgenoet, Evert Ulger tho Noertdijck, want he ock 20000 guldens schuldich was, worden sijn landen vercofft, als osseweiden voer 175 guldens een gras, sommigen voer 160 guldens, welcke een behoerlicke weerde geacht worde na den vorigen tijden bij Gronnigen, we 50, 60, 80 guldens in den Landen ock up 100 guldens een gras landes plegede achtet tworden. Die adel was um twe orsaken in schulde geraden, tom[+] eersten, dat sie dorch den Saxschen orlogen[4] hoer besitten van landen verlatende, und daernae die landen in vrede voer 1 gulden, 2 guldens, [+]fol. 459.
yae 2 daleren verhuereden, und up hoeren borgen in ledicheit stelleden und hoeren

1) H.S. haven; vgl. echter blz. 474, noot 4.
2) Nl. Groningen of de Groningers.
3) Van eene benoeming van Willem Sandt of Zandt tot syndicus van Groningen is niets bekend; misschien heette Wilhelmus Hammonius, die omstreeks dezen tijd in 1587 tot syndicus der Stad werd benoemd, oorspronkelijk aldus, vòòrdat hij zijn naam tot Hammonius had verdeftigd. Maar deze was geen Jezuiet. Waarschijnlijk vat Eppens dat woord eenvoudig op als een scheldwoord voor een heftig Katholiek.
4) In het begin der zestiende eeuw.

staet niet affsettenden; dan den kinderen bearveden een hoege naem, myt hueren alle costen niet uthstrecken[1] konden, und alsoe in naedeel geraden sindt. Die anderde orsake ys, dat die grotste adel onder sick den verborgen[2] myt des heren van Nijenorts[3] veengravinge thoe Nijenort, die wal 4 tunne scats upgenomen, niet alles konde ontrichten[4], und nu 7 yaren lanck die landen verwoest, dat werck niet begaen, dan van Gronnigen verbrant, niet allene hueren manen und boeren muchten, dan evenwol renten musten betalen und vuldoen. Daer men konde hueren boeren, worden die hueren den landtheren tom darde pennynck und ock vierde pennick gecortet. Und so ballingen und rebelligen geholden, musten nene renten corten. Alsoe sindt des adels landen an den keerscoep angeslagen und den stadt Gronnigen in dusse ballingscap ingelivet[5] und egen worden. Dit verorsakede Wolter Huynge, swager van Hayo Manninga, tegens Manninga, und konde nochtans niet sekers[6] uth die preferentie geneten. Summa, wat geslachten nu niet ontsettedet worden uth hoer guederen, dat sint west ricke, geluckelicke personen, und nochtans buyten landes in ballingscap grotelicken ten achteren quemen und vercortet worden binnen landen.

Die hartoch van Parma sumet evenwol neit in die grote benoutheit und duere tijdt van privande und belecht, versocht und bestormpt weder Roeroert in Cleve, van Marten Scenck laest ingenomen, und na dre stormen affgeslagen, accorderen myt upgevynge, want ontsedt nergens vorhanden was, und bena myt verwachtent van Lycester interregnum was, und en yder sijn wech wolde und sick besorgede[7].

Alsoe ys die Stenlee, verrader van Deventur, in dusse

1) Voldoen.
2) Borgstellingen.
3) Wigbolt van Ewsum. Vgl. boven, dl. I, blz. 531, noot 1.
4) Betalen, in orde brengen.
5) H.S.: ingeluet.
6) H.S.: sekes.
7) Ruhrort ging in Maart 1587 aan Parma over.

tijdt Martii to Ossenbrugge bij den doemheren, lat sick misse doen, hefft weinich deneren bij sick holdende, van Deventur ontset[1] als men alle verraders besoldet, wort van den ruyteren vorwachtet, und ys groet gelt van die Majestaet upsettet um hem tlieveren, want men van hem hadde breven upgenomen an den koninne van Scotlandt Maria, dat he sin daet hadde ener myt Deventer bewesen und wol uthgevueret. Dat solde het gerichte over hoer hebben doen ilen.

Het verdrach tusschen den Munstersche Staten, edele[+] edelingen offte hoer landtwerunghe worde van die Spangerden niet langer geholden, dan als gelegenheit den wacht over den Lip gestalt offte die commer orsake gafft, um over den Lip tvallen myt 2000 tvoete und peerde, slaen enige buiren doet, brannen dorperen, roven was sie becomen mogen, maeken alsoe heel Westphalen tegens hem partijch und verwerich, want die duere tijdt was groet in die landen, wie ock to Gronnigen. Dat Wesel myt bidden und breven uth Bremen van stadts korenboen[2] 20 lasten overgelaten worden, wie ock to Embden versocht ys, in laesten van Martio anno 87[3].

[+]fol. 459[v].

Onder des heven weder an die Gronnigers uth grimmicheit over den uthgewekenen nije anslach und confiscatie in verhueringe van landen und huysen tdoen, als van Parma geboden tot betalinge des verreders Stenles loen van 42000 pistoletten[4], dat men uth alle steden musten weder ynsammelen. Und nu bena gelovich worde, dat die Majestaet van Engellandt die Nederlandt hadde angenomen und den graeff van Licester myt 40.000 mannen uth Engellandt noch verwachtende was, und die ruyteren in Duyslandt benae tsamen gebrocht solden

1) Ondersteund.
2) Korenzolder.
3) Het zou een nauwkeurig onderzoek eischen om na te gaan, of alles, wat Eppens hier over Stanley mededeelt, juist is. Vgl. Motley, History, II, 291 vlg. en de daar aangehaalde bronnen.
4) De som, waarvoor Stanley verraad pleegde, wordt, door Eppens zelf trouwens ook, verschillend opgegeven. Zij varieert tusschen 30,000 pond en 1500 pistoletten per jaar.

worden van Plettenborch, des graven van Muers lutenandt eder scriver, und Ransouw[1] eder merer ridtmesteren, und men nu den zee alsoe bewaerden, dat juncker Johan Duvort alle coepvart uth Hollandt na den Zont myt 10 boets dapper geweert muste caveren doer den zie, want die Duynkerckers und we ock Joh. Frans und anderen uth den Delffziel in den zee straffeden, wat sie vermuchten. Jae sparen nemant ock up den Emse, want sie een sulcke boet uth Hollandt becomen hadde, dat up wol tseylen nene gelicke hadde.

Wilcke van Alandt, borger to Embden und scipper, kumpt in Aprilis uth Spannien myt sijn scip, den Spangerden uth besaedt[2] ontseylt, want alle Engelsche scepen und guederen weren prijs, und den scipperen up geleygen gelecht. We ock Hollanders, wat nu myt sulcker guederen geladen, worde besadiget[3], und sindt alle scipperen, boetsluyden up Paesschen tom bichte bedwongen worden, offte gudt verloren und tom venckenisse verwesen. Dit was des hartoch van Parma raedt, dat men Hollandt niet bedwingen muchten, sonder alle hoere scepen hoer tontnemen, van de zee tontsluyten. Dit was begyn van orlich tusschen Magestaet van Engellandt und Spannien, Philippum und Elisabet koninne.

Hierentegens was tusschen Westvreslandt und Ommelanden alsulcken stillicheit, dat men sauegarden uthdielet hadden und wedersidts scutteden, men vrij uth Westerlandt dorch Ommelanden van Vredewolt, Langwolt, Humpsterlandt muchten und konden reysen na Embden, sonder befraget tworden van soldaten. Daerto arbeiden die huysluyden benae uth desperaedt in die verwilde, verwoeste landen um Adwert und in den Westersidt, die nu also[+] wilt weren van reydt[4] ock in die beste landen, dat daer allene voetpaeden doer geholden weren, und nergens van sick sien muchten. Ock soe die wegen verwildet, tochten,

[+]fol. 460.

1) Vgl. boven, blz. 328, noot 1.
2) Inbeslagneming.
3) In beslag genomen.
4) Rietgewas.

maren[1] togewassen, jae myt groten stanck vervullet, rede ruckende. Wat soldet in den hette worden? Dan pestilentie? Dit worde und muste affgebrandet sijn, solden die landen bewonet offte gebrucket worden. Daerto weren kercken verneelet, alle geboemte verhouwen, we noch van soldaten up Adwerdersiel tom brandt uthrodet worde. Alsoe bestonde daer niet een huys offte scure, jae nene mueren van die meeste beste huysen, die men kercken bena achteden. Und het beste diel van gronlandt, daer men sonder arbedt van plogen sick geneeren konden, soe men alleene een Adwerder meyger wesen muchte, und den abt und munneken van Adwert behagen, die men aldaer meer vreseden und ock achteden dan Godt sulven, want he[2] niet allene weerdiger heer, dan ock strenger und liever here was. Und alsoe worden alle moneken seer gesmeket und gheeret und dienst; dat gasten[3] hadden vaken nene ende. Hieromme worden alle dusse landen weder upsocht, verhuert und angenomen, tobereydet tom woninge, we men besten vermochten, hoe wol sommigen despereeden und liever der sauegarden solden willen missen, want doch vergeves arbedet solde sijn ter tijdt nene beter und bestandige vrede versekert worde. Overst men achteden daer, alsoffte het beyde partijen verdroetsaem worde. Dat ock graef Willum uth Dockum liet to een scipper myt iser und kolen tvrachten, Reydediep yn to Gronnigen und weder uthvaren und waeren to vercopen, (want he ranson muste betalen), dat die hopluyden des verwonderden to Dockum, wat sulcke

1) Slooten.
2) In 1587 was Johannes Greven abt van Aduard. Het is de vraag of hij ooit het klooster, dat in 1580 grootendeels was verwoest, heeft bewoond. Nanninga Uitterdijk, Geschiedenis der voormalige abdij der Bernardijnen te Aduard, Gron. 1870, blz. 166 en Brugmans, de Kroniek van het klooster Aduard, in Bijdragen en Mededeelingen v.h. Hist. Genootschap, dl. XXIII, blz. 112, nemen althans aan, dat de goederen van het klooster werden beheerd van uit het refugium te Groningen, werwaarts abt en monniken in 1580 waren gevlucht. Uit deze mededeeling van Eppens is geen gevolgtrekking ten dien opzichte te maken.
3) Gastmalen houden.

gemeenscap worden solde. Und, want die scipper Gronniger wit broet hadde uthbrocht, vertonet und roepet die hopman to Dockum sulven uth voer vole menschen: Sie, dit ys Gronniger broet um groet gelt, want die rogge gult nu 200 daleren. Evenwol worde torustet, worde Lycester verwachtet und Gronnigen gedrouwet. Die Gronniger sumeden niet ossen tcoepen, thaelen uth Denemarcket, van Adwerick, die minste myt die meesten um die landen to beslaen[1] na Selwart und an Winsum voer 5 eder 6 daleren een grass gehuert in grote versekeringhe. Overst Gronnigen nije Paesschen[2] was noch kael und bloet 3 weken voer het olde Paesschen, und alsoe was ock het olde Paesschen tot den 14 Aprilis sonder gras offte loeff, dat men een sulcken kolde durren Maers[3] niet wol gedencken muchten. Und daerto so groten swaere duere und becommerlicke tijdt in alle landen, Waslandt[4], Duyslandt, myt suchten van menschen. Nochtans vulharde und verbleff hartoch van Parma in velt myt ruyteren und knechten, verweeck neit, dan haelde und verterede, wes he overquam, und hoeren troest und hulpe van privande van Bremen und Lubick verwachtende und handelende, ter tijdt niet to lande und in velde geweret worde.

[+] In grote conniventie und besculdinge van volen, Marten Sijgers, amirael, und Johan Rengers, superintendent, myt alle hoere capteinen wanwaerden[5] niet allene den tovuer an den vijandt, dan lieten den vijandt vrij uth Delffziel varen myt verscheden partijen, als Johan Fransen, Cornelis Tinker[6], Derck Cloenborch, Hindrick Slipman. Laten hoer roven, nemen up wat und in der zee, wat bloet was, coepluyden van Bremen 1000 daleren, borgeren [+]fol. 460[v].

1) In bezit nemen; het kan ook zijn: afpalen, omheinen.
2) Paschen viel in 1587 op 16 April volgens de nieuwe of Gregoriaansche tijdrekening. Oud-Paschen was 14 dagen later en niet drie weken, zooals Eppens meent.
3) Letterlijk Maart, verder begin van het voorjaar.
4) Vermoedelijk het land van Waas.
5) Slecht bewaarden, hielden slecht toezicht op.
6) Of Tiuker, Tuiker.

van Embden Jacob Alrycks scip, redunghe eder ladunge, jae laten Casper van Hamborch doersceten ter tijdt een convoy uth Westerlandt den 7 Aprilis dusse capteinen, an droge sittende bij Rysum, gewaer wort; als sie slachsweerden seegen hoer doet, verlaten hoer scip und verbrannen, brengen to Embden flueel, zijde, passemen und grein, want sie wol 60 mannen to Hinte ansocht worden van Jacob Alrycks. Und die captein voer recht eisscheden, die soldaten na Petkum, vorts tlande uth na Fermsum ileden, van Verdugo bestellet to water und to lande den Konicks rebelligen tnemen. Dit was alsoe vrij, alsoffte Marten Segers noch Johan Rengers niet anginck. Jae hoytevarers und hoere vrouwen muchten geleydet worden myt pasboerten na Gronnigen und wederkeren, soe die Gronnigers allene de uthgewekenen wolden inlaten in hoeren stadt, jae voer den poerten niet dulden als Hermen Scutdorps vrouwe, Eppe van Cleve vrouwe myt Sconinck etc.

Verdugo hadde sick over Gronnigen gerne verseket myt 500 soldaten tot besettinge, soe he scrijfft, bynnen Gronnigen, offte een vast huys thebben, eder voer den poerten myt die Landtscap und bueren tleggen. Overst die gilden und meente wolden des niet verstaen, inlaten und laten gevallen, na luydt des Konincks van Spangen ghegeven vrijheit um die stadt tverweren[1]. Daeromme nu ock Oltampt to Gronnigen sijn handtieringhe doen solde, woe wee het ock den ingesetenen doen worde und misvallen, ja clagende an den Verdugo, dan niet geacht worde. We ock den huysman belovet bescuttinge tegens den stadt, seggende: Sie worden nene Lalein an mij vynden[2]. Alwaer nu reede in stycht van Munster die Spangerden ingetogen, ruyten, roven aldaer und brannen, wes haer tegens was, slaen doet und worden doet geslagen. Alnu weren die Gronniger borgeren in groten getall na den Elve in Denemarcket[3] uthgetogen um ossen; copen 5000 ossen, die men ock um Gronnigen onder graef Wyllums saue-

1) H.S.: Vermeren.
2) Vgl. boven, blz. 459.
3) Daarmede zal wel Holstein bedoeld zijn.

garde vermeende tweyden. Daer juncker Plettenborch, ridtmester, van gesecht: Laet copen und halen, wol weet, wel tom besten. Want he mede in Koninne van Engellandt dienst worde sijn, we Ransow und anderen. Dit was in laeste van Aprill, daer aldinck uth die grote onnatuerlicke kolde soer[1] und doet blefft sonder loff und grass, als men niet wol muchte dencken, jae neen Mertes[2] wer gelick, um den kolde noertsche wynden, dat die leere des huysmans wol to achten synt: Nae een vull yaer een vroe upsedt und late affslach wachte balde daer. Als men nu erfaret myt verwonderinge, wat dien somer solde mogen geven.

[+] Dit niet allene, dan ock vertoch van graeff Lycester, verdeckede handel der anneminge des Konicklicke Majestaet van Engellandt und torustinge tegens den vijandt, dede en yder noch meer verwonderen, sick myt verraedt van Engelschen in Deventur voedende, dat men nene Engelschen solden offte muchte vertrouwen, dan sick sulven versekeren, waervan het gewisse solde wesen, alle soldaten und besettinge van steden in der Staten und graeff Maurys, Princen soen, van 20 yaren olt, dienst und eedt mede thebben. Wort derhalven van Allegonda, graeff Hoelloe und enige anderen gesloten nije soldije antenemen[3]. Des an juncker Snoe ock versoeck als gubernuer van Hollandt, wort hem tem eersten am nodichsten wesen solde, dat men myt den Stenlee solden handelen um Deventur weder an sick terijgen, eder andere steden beter sick versekeren. Daerup bynnen Kampen up geleyde solde verhandelt worden. Des juncker Snoe benae willicken, wort hem van sijn lutenandt ontraden, want he sijn authoritiet daermede worde verliesen, als myt den vijandt handelende, und keret daeromme wederomme und blijfft thuys myt genoechsame orsake, dat men weren in huldinge myt den Majestaet van Engellandt und dienst

[+]fol. 461.

1) Dor.
2) Maart. Vgl. boven, blz. 467.
3) Opnieuw dienst te nemen, nl. uit den dienst van Leycester te gaan. Destijds eischten de Staten van Holland en Zeeland een nieuwen eed van het krijgsvolk.

des excellentie van Lycester. Waerup dan volgens an enige steden nije soldaten tot starckunge der besettunge up Paesschendach onder den dienst gesonden, dan niet ingelaten worden. Daermede ys een suspitie und dissidentie gedichtet, woe die naeste steden reede myt den vijandt solden moten accorderen. Overst daertegens een justificatie gedaen, worden tom laesten 34 articulen begrepen, daer Lycester mede konde beschuldich worden, alsofft he orsake sij des verraedt van Deventur, want he Steenle daeryn voer captein Norys hadde ingelecht und verwesen. Welckes an den Majestaet in Engellandt, hoer reden und volen[1)] worde gesonden in 25 bladen papiers begrepen[2)]. Dan die Majestaet, sulckes verstaende, will sulcke gesanden niet hoeren, dan wil dat sie sick myt graef van Lycester solden verdragen. Overst die gesanden, des nalatende, vertrecken stillicken uth Engellant und latent het anclagent liggen ter tijdt sulckes weder in Nederlandt overgesonden nene mester konde noch veranderworder vynden, dan allene den heer van Allegonda, graef van Hoenloe myt hoer anhang van 12 personen, durch millart Hoffart[3)] van Vlissinge gubernuer overantwordt, und guede bestendicheit van steden hadde erfaren. Daerup die Majestaet van Engellandt die gesanden van Nederlant togesacht, den Nederlandtsche kercke die handt tlangen, die landen to bescutten als hoer egene landen, myt 10.000 tvoet und 1000 tpeerde, und noch verdubbelt ys worden up 20.000 tvoete und 2000 tpeerde, jae dat 30.000 solde worden van Parlament[+] verordenet. Hier solde benae juncker Sno sijn worden verdach, die natie van enes daets wantrouwet, die Majestaet gespottet, die Nederlanden verlaten gemaket, een roff der Spangerden geworden, und den graeff Maurys

[+]fol. 461[v].

1) D. i. haar raadslieden en vele anderen.
2) Eppens doelt hier op den rondborstigen, maar scherpen brief, die den 4den Februari 1587 door de Staten-Generaal aan Leycester werd gezonden, met begeleidend schrijven van 6 Febr. aan Elizabeth. Vgl. Motley, II, 195 vlg.
3) Lord Howard; gouverneur van Vlissingen was evenwel na Sidney's dood sir William Russell.

myt lofftenisse to scande getogen hebben worden. Wie Antwerpen meer gelevert worde dan bedwongen, doch Allegonda und Hoenloe niet een guede radt gemeerd, um we Allason idel wordende, sijn broder konick van Franrick geslipet, van Engels Majestaet ontvremdet muchte worden.

Evenwol komen aff die mulsterheeren[1] van den Staten to Embden um die orlichscepsvolck tmolsteren, daer die schulte van Amsterdam die principaelste was. Logeren to Embden, worden tractiert myt raedtswijn, worden vrijbeden alle hoytevarers, und die angeholden scepen vrijgeven, myt tosage niet meer tdoen, mogelicken int openbaer neit, und solden des ondertekenen. Als soe licht was um straffe van Johan Rengers commisse tovertreden, alsoff jock was sulcke onkosten up den Emse tdoen tegens overvuer na den vijant. Hierup lat Occo Vrese een exempel sijnes strengicheit den 11 Aprilis sien, dat he een junge geselle van Gert Smyts soldaten begripet to lande, want he 3½ guldens hadde genoten, een ampsgeselle myt hoer 4 affgestrecken voer den stadt Embden na Hinte, dat he daeromme solde onthovet west sijn, een jungelinck van 17 yaren, die sijn gelove und teyn geboden niet wol konde. Daeromme die prediger Johannes van Pilsum hem verbiddende, wort doer Embden und Valderen van den borch aff an Boltenpoert[2] uthstupet[3]. Waertegens Jacob Alryck, meer dan hondert daler affgetrecken van sijn scipper, dorch den malecontenten worde in Embden besadiget, geven hoer gelt weder, soe gestolen, und beyegent nichtes anders. Und sulcke muchten hoer buyte in Embden verteren und verhandelen, ock van den Wedzeer yngehaelt.

Also sumede Occo Vrese niet myt die inwoneren van Hinte und Westerhuysen, soe tegens hoer Ubiquitische pastoren disputierden offte inreden maken, dat sie tdorpe uth solden. Eder tot Allart Cuper seede: Weert niet

1) Monsterheeren,
2) H.S.: Haltenpoert.
3) Gegeeseld.

tegens den hoechtijdt, du solste intogen worden und boven blijven, dat du den reformierste, die Sijn Genaden gestalt hefft, und worde dij wol na dat fest wol fynden. Daeromme, dat he gesecht, he leerde onrecht van Sacramente, dat he Christi genaden an die elementen verenigede, want sulcke Ubiquitisten predigers argumentierden allene myt Graven hoecheit und drosten strengicheit.

We strenge dat Occo Vrese was tegens de stratenschenders umtrent Embden myt het uthstupen, evenwol worden noch den 15 Aprilis 5 soldaten van den scepen belopen und ener doetgeslagen na Borsum, ener gevange balde gaen laeten, daeruth den anderen beclaget, want[+] ontlopen wolde myt die andere dre, orsake gaff um doerscoten tworden, blijft daer liggen ener eedtmael over, Paessche avvendt und dach. Dit dorch Warenborch voetknecht und 18 soldaten van den borch verrichtet smorgens. [+]fol. 462.

Den 18 Aprilis soe vierden die up den Monte hoer Paesschenfest[1)] allene, daer die van den borch alle erschenen und namiddach een bancket myt suyphen und bruysen hielden na der Duytschen und soldaten aert. Daervan 2 dsavents to 8 uren myt upvueringe des wachts in de Grote Strate voer den borch wilt und verkert sick stellen tegens ydermenlicken up den straten; roepen, crijten, houwen: O gij Goedtsche schelmen, men wort ju wol finden. Item dusse worden eerst myt worden besmeket, daerna gekeret myt stocken und stenen und ter eerden geslagen, dat ock noch 6 myt den scriver affquemen und Hindrick Bruns borgrave um den borger tstillen, die dan noch inhilden und niet voele erschenen. Want bena tot een uproer gestalt was, soe beter onder den borger west were. Und dusse twe sint gevanckelicken geholden, van borgemester Onno Tyabbe gecandt den doet werdich. Is dit bena alsoe geacht off Occo Vrese dit tom versoeck hadde geraden. Want men up den 19 dach Aprilis consultierde um vleshuys tveranderen in een kercke vor den Ubiquitisten und den hall tom vlees-

1) Paschen viel in 1587 op 16 April. Vgl. boven, blz. 467, noot 2.

huys, tegens der borgeren wille. Und daerto van den prediger gesecht: Men solde vortvaren, all solde men 3 eder 4 laten over den clinge springen. Und men tho Westerhuysen indrongen prediger, scoelmester. Want Sijn Genade also gelevede, muste en yder sick des laten gevallen, secht Occo Vrese, offte men worde den een off ander 300 eder 400 guldens affhalen, so myt den prediger wolden voel disputeren und na anderen liepen buyten doerpe tot predicatie; weer die Allart Cuper wol daeran, ick worde hem woll vynden.

Alnu stondt all dinck noch myt der Staten saken in een verwonderlicke stillicheit. Die konick van Denemarcket arestierde in den Sont wol 500 Hollandsche scepen tvaren na Dansick in desse gemene duere tijdt und groten honger, daer die rogge to Embden 96 daleren, to Gronnigen 200 daleren und in andere provintien 300 daleren gelden muchte, und dusse Maers[1] tijdt een seer kolde tijdt was, dat nene bomen knopeden und gras wassede. Daerto in Westphalen die Spangerden den huysman uptierde, 30.000 gulden in affcop upboeden worde, und noch 6 weken wolden vulharden, dar dan alles mede uthteret worde. Soe keren und weren die bueren, dan verrichten neit. Die Gronnigers slaen hoer 4000 ossen in de weide, laten hoer geleyde trecken doer Oestvreslant van 150 mannen na den Ripen den 20 Aprilis, um enige gelden, boden offte anders to geleiden eder thalen na Gronnigen. Dit was graeff Edzart niet tegens, den Staten duldich, verwachtende, staet die hoepe up ancompst des Lycesters und rustinge des Majestaets in Engellandt, als den landen angenomen, und den Staten ock myt onwille cassiert und in verachtunge und ongunst gebrocht, in die ontrow[+] van regerunghe und overdracht[2] an den Spangerden wedden, dat men die regenten tom galgen meest wonscheden und horeden verdommen. [+]fol. 462[v].

Alsulcke naem und geruchte hadde ock Johan Rengers to Helm sijn superintescap verdient, dat howol he nu

1) Vgl. boven, blz. 467 en 469.
2) H.S.: Ovverdracht.

tvoeren to Oldersum bij Feycko pastoer, we tvoeren to Embden, up den 16 Aprilis mede ingelaten tot des Heren dissche, und nu den 19 toe Embden inquam und aldaer van Hermen van Petkum to gaste geladen worde, daer ock die predigeren D. Menso, D. Johan van Larrelt und D. Johan van Pilsum geropen worden myt Jasper Lisynck, soe worde dit nochtans bij alle vromen verdacht geholden, als dat Rengers niet myt vromen dan myt sijn coepluyden terede, alwaer die predigers gewarnet worden, dat Judasgelt niet mede to helpen verteren, und Pilsumanus nicht hefft myt Rengers spreken willen, und na maeltijdt vergaende secht: Gij hebt mij nu hier verrasket und dancke ju niet. Und hadde Rengers tvoeren dapper angesproken, welckes alles beneende, dat he nemant stedigede meer dan kleine maten und Jasper Lisinck togelaten 5 last, die doch up ander tiden hem tractieret und in den doem[1] 30 daleren dsavents uthdeede vor Rengers credens, und seer plumstrickede, und Rengers duytlicke romede bij Carel Hidden und anderen, dat he neet wolde int landt resideren wider dan buyten in West[2] herscapie copen, die na sijn vangenscap het rasoen und costpenninck lenen muste. Nu overst worden sijn wapenen angestrecken und tflueel[3] angehangen bij den maler, um na Helm tsenden in sijn vaders begraffenysse. Noch was dat men alles vor Godt und in sijn geweten wolden reyn sijn.

Die kerskope sumede in dusse duere tijdt neit bynnen Gronnigen, dan vercopen juncker Hayo Mannige heerlicheit Dicksterhuys[4], landt und sandt, dat gras voer

1) Vermoedelijk moet voor dit woord iets anders worden gelezen. Het eenvoudigste is te lezen: in den Dam (te Emden). Ook zou men kunnen denken aan den Roemer, de bekende herberg te Emden.
2) In Friesland.
3) H S. plueel. Hier wordt bedoeld het zwart fluweel, dat tot teeken van rouw om het wapenschild werd gedrapeerd, dat voor het sterfhuis en later in de kerk werd opgehangen ter herinnering aan den overledene. Vgl. Feith, De Ommelander borgen, blz. 55 en 59.
4) Dijksterhuis of het huis Ten Dijke bij Pieterburen moge in 1587 gerechtelijk zijn verkocht, het huisarchief van Dijksterhuis vermeldt hiervan niets; in elk geval was het kasteel eenige jaren later, nl. in 1594, weder in het bezit van Luirt, den zoon van Hayo Manninga. Vgl. Feith, De Ommel. borgen, blz. 5 en boven, blz. 462.

53 guldens, dat huys vor 1500 guldens, daer sijn hoven, scathuys vernelet und verhauwen um nene grote pennygen tcopen was, die landen uthscattet ider gras tot 2½ daleren yaerlicken, nene hueren noch creditoren affkortinge gedaen worde an rente, dan alle scade vergeves an den debitoren verbleff[1]. Also worde to Fermsum vercofft Eppo Hessels landt voer 22 guldens, dat wol 60, 70 guldens wert was und die biertapper Gert Hermens alsoe egenarffde makede. Sulcke und dergelicken worden nu myt den Gronnigers Staten der Ommelanden.

We verleden jaer in Oestvreslandt tho Esens und up meer plaetsen niet allene geruchte erschal van toverschen, dan ock voele to Adwerick, Bierum ingetogen und to water laten swemmen tom prove etc., und nochtans graef Edzart myt sijn reden die straffe und nasoeck liet verbliven,[+] want die sake to wijdt und breet uthstreckede sonder nootwendich bewijss, we to Ossenbrugge meer dan 80 personen verbrant worden, rijcken und wol benoempt, tvole beruchtiget; und daerna is verbleven. Alsoe erhevede sick nu weder ten Dam und Fermsum[2] dorch een Waellinne van der soldaten vrouwen die ticht der toverije eder vergyfftunghe, soe sie an enich offitierer gewendet hadde, und die sick myt andere vrouwen raedt und anwijsinge let helpen, dat he solde ener begissen[3], und den van die gemakede dranck een schulp vull up die rugge onwetent geeten, tot een prove, daermede so sie schuldich bena onsinnich solde begrepen worden. Und wordt dorch Willum in den Hulcks[4] vrouwe gemaket und geschut

[+] fol. 463.

1) H.S. verbreff.
2) Vgl. hierover Mr. J.S.G. Koning, Oude aanteekeningen over heksenprocessen in de Ommelanden en het Oldambt; Bijdragen tot de Gesch. en Oudheidkunde der prov. Groningen, dl. VII, blz. 262 vlg., alwaar ook op blz. 318 het door Eppens in zijn kroniek medegedeelde staat afgedrukt. Vgl. mede Prof. Dr. J. Reitsma, Groninger duivelbanners in de 16de eeuw, in Gron. Volks-Alm. 1901, blz. 67.
3) Vermoeden, aanduiden.
4) Een bekende herberg te Appingedam destijds.

alsoe. Daeromme die Waellinne van Berent Reijners redger begrepen, verhort, bekent die daet und secht daer 300 twesen, onder welcken ock dusse mestersche mede solde sijn myt noch anderen ten Dam van die principaelsten, Jaspars, Johan Reiners, Gert Hommens vrouwen, erbare geacht und befonden. Onder des ys die Waellinne ter dode verordelt den 2 Aprilis anno 87 naer verhoer dusser sake bij den besechte personen, und dede nene kleine oproer, alsoff die duvel in den menschen domineerde myt bedroch, mort und logen. Uth nene ander orsake als blijket, want die menschen leveden daer niet als enige Christenen offte Papisten, dan heel vleslicken, sonder sorgen und bedenckent, noch Godt off affgodt hebbende, dan den duvel volgende myt haet, nijdt, ongunst, achterclap und pleytent. Nu ys die duvel crachtich in die kinderen des ongeloves. Bij den affgodtsche Papisten hefft die toverije mach gehadt. Myt den Evangelio was he ingehouden, nu over den vleslicken domineert he weder. Daeromme want vole den Evangelio vijandt unde den Antichristo und sijn anhangen um die hoecheit allene togevallen, gyfft sie Godt ock den duvel over, dat sie wetent offte onwetent, van sien naem berovet, in des duvel geselschap worden gerekent. Dat sie dan an sulcken Waellynne geordelt hebben, worden sie sulven beschuldiget als van Evangelio afftredende, tom duvel gecomen, die machtich is over den sijnen, we Godt handelt in cracht des Heilighen Geest myt den sijnen, und Job hefft laten versoecken und plaegen. Alsoe worde die orsake des verstarffs der veeler biesten dorch den longensueckede, die verrottede, vervuelde und myt water upliep und verswoll, in Oestvreslandt und Ommelanden een seer groet ovel, want 10, 20, yae 30 biesten een man affstorven. Worde ock up toeverschen gehangen sonder bewijs und buyten, tegens den scryfftuer. Want Godt versorgede aldinck, regen und droechte etc., und myt leserije tbehelpen laten. Overst die verstandigen hebben des niet billicket, hoewol die duvel dorch menschen[+] handelt und verbuntenisse schijnet tmaken, als myt bloet tverscriven, wee den Gerardo Loppersum, student to Loven beyegent ys myt vleddermoysen umtrent 12 uren

[+]fol. 463[v].

tscriven[1]. Und van M. Luther an een student befunden, wens handtscrygfft myt een gemene gebedt weder ineysschet und becomen ys. Und ock versocht myt den voerspraecke, soe een krijchsknech wolde an sick verbinden, daernae den weert hefft myt lijff und ziel dorch vervlockinge sijner wechgevuert und het verlochende depositum den overicheit hefft anwesen, und den dieffstal des werts bewesen. Und die vorspraeck was die duvel sulven myt pluemmasie[2] in gerichte staende und den gevangenen vaken beyegent. Sulcke verbundtenisse myt den duvel sindt na Godes wordt und alle rechten myt den vuere straffbaer. Daeromme die duvel ock vole myt gespensen[3] tom scande brenget, wetens offte onwillens in godtlosicheit und Pawslicke affgoderije, orsaken van toverye. Dusses sundt mesteren west in Saxschen lande bij M. Luthero und Ph. Melanchton tijden, Faustus, die Ciceronem ock vermeende tkonen verwecken um ener sijner oratien tseggen[4]: Ubi Lutherus solvit, non est favendum bonum ut eveniat malum. Tho Mechelen in Brabant

1) Wat Eppens met deze zonderlinge geschiedenis bedoelt is niet duidelijk.
2) Pluimage, veeren (vermoedelijk op den hoed).
3) Spokerijen, tooverijen.
4) Het is eigenaardig hier bij Eppens Faust genoemd te vinden. Juist in het jaar, waarin Eppens dit schreef, in 1587 verscheen het eerste Faustboek onder den titel: 'Historia van D. Johann Fausten, dem weitberuehmten Zauberern und Schwarzkünstlern'. Of Eppens dit boek, dat de grondslag werd van de Faust-traditie, heeft gekend, is zeer twijfelachtig. Maar natuurlijk deden vóór dien tijd reeds allerlei verhalen omtrent den zonderlingen man de ronde. De historische Faust komt het eerst voor in 1506 als wonderdoener en alchimist te Gelnhausen en Würzburg, het volgende jaar in Kreuznach. In 1513 was hij te Erfurt, later te Bazel; in 1529 was hij misschien, in 1548 zeker, reeds gestorven; dan worden allerlei wonderen van hem verteld, alsmede ook, dat de duivel hem in de gedaante van een hond vergezelde en hem ten slotte medenam naar de hel. In 1562 wordt hij in verband gebracht met Melanchton, die hem zou hebben ontmoet; in 1568 zijn de berichten nog uitvoeriger. Deze en dergelijke verhalen aangaande den grooten toovenaar, die groote sensatie schijnt te hebben gemaakt, kunnen Eppens ter oore zijn gekomen. Vgl. over den historischen Faust vooral Düntzer, Die Sage vom Doktor Faust (1846).

Cornelius Agrippa[1] myt boecken betuyget. Roemdadich beyden in hoere geschepten, myt wijnen uth Italien thalen laten.

Anno 87 alsnu ruchbaer worde, dat die Majestaet van Engellant hadde landen angenomen, und Lycesters sijn Excellentie worde verwachtet, und ruyteren und knechten wol gehoepet worden meer dan gesien worden uth Duyslant[2]. Und die vorsten sick alnoch die Nederlandtsche sake weinich anmetigeden und nu reede een Engelsche gesande, een Italianer, uth Duyslant dorch Embden wederkerende, genoempt Horatius Palatinus, prins van Basili[3], als des Majestaets getrouwer, und na Hollandt ilede. Is der Parma volck alnoch verstroyget gebleven in Westphalen, bij Wesel und overall, den duere tijdt profoes[4] duldende, als to Antwerpen een last rogges 400 daleren, to Embden 80 daleren tcoepen. We dan ock in Hollandt grote partie erstandt um anneminge des Engelschen regements. Soe turbierden niet weinich die gemene sake die Staten in Westvreslant, dorch Abelum Frans[5] und Cammiga[6], dat men den Engelsche und Spangerden even nae was und myt den Spangerden to versonen am besten. Daer graef van Overstein dorch Vreslandt reysende myt Cammiga gemoytet, die sake opentlicken ver-

1) Eppens bedoelt den mystieken humanist Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim, 1487-1535.
2) De Nederlanders hadden Elizabeth niet als souvereine angenomen, maar wel was besloten tot den terugkeer van Leycester.
3) Wien Eppens met dezen man bedoelt, is niet duidelijk. Eenige bladzijden verder komt hij nogmaals voor als Horatius Platinus, een Italiaan.
4) Vermoedelijk is ‘perforce’ bedoeld.
5) Eppens bedoelt dr. Abel Franckena, lid der Gedeputeerde Staten van Friesland, eerst de medestander, later de heftige tegenstander van Willem Lodewijk in de Friesche regeerings-colleges. Vgl. Wagenaar, Het leven van Willem Lodewijk, blz. 25, 66 vlg., 210, 416, 423, 428 en de daar aangehaalde litteratuur.
6) Van de vele Camminga's, die in dezen tijd voorkomen, zal Wytse van Camminga de door Eppens bedoelde zijn. Hij was destijds lid van den Raad van State. Vgl. Wagenaar, t.a.p., 50, 83, 100 vlg., 107 vlg. 189, 194 vlg, 213, 243, 424, 449, 458 vlg., 484 en de daar aangehaalde litteratuur.

claerde verdragen twesen, sindt de steden an den Majestaet gebleven und hoeren landtsdach in onsekerheit geholden, dat die president Hesselus Ayssinga[1)], ingelecht in sijn huys myt soldaten, daerna balde vertogen sij na Hollandt und men graef Willum als wanckelbaer overall hefft beruchtiget to Gronnigen, alsoff Vreslandt reede was Spansge worden, und Verdugo een dochter van graef van Bargen, graef Willum moygen[2)] dochter van Nassow, solde behilcken, und sick vermakede myt jachten na Roen an[+] Drente, als nichtes sorgende, und landt in sauegarden stondt wedersidts. Under des sumen die Gronnigers niet allnoch der uthgewekenen guederen, we dan mijn huysfrouwe den 17 Aprilis hefft erfaren. Is niet allene den kerscoep in sulcken tijdt tgebrucken over edelingen und andere landen und guederen, und des wekes een yaer scattinge den landen affdringende, dan ock andere vrije overyghe guederen der uthgewekenen als rebelligen to confiscieren, uthtroepen, up den Winhuyse tverhueren, mijn hert to Equert vor 150 guldens, to Oldenziel Johan Ubels heert 100 guldens. Overst nene upbeders weren, worde tsamen van mijn huysfrouwe anboden 86 guldens; des niet seer geacht, solde die vrouwen hoer gudt uthsonderen myt hilxvorwarden. Dusser confiscatie sindt mesteren west Cornelius Kempis, Evert Eelts, Johan Draper, seggende, dat Sicko Wifferings commissie uth was und alnu des hartoch van Parma beveel sij, wes tvoeren hadden die Gronnigers sulven anrichtet. Beyde tegens Stadt und Landes recht und vrijheit, als niet tmogen an landtheren tappellieren noch executie gunnen. Aldus worden die vromen up hoechste benouwet, dat ock vermeende, dat Hindrick Lutgens, onse bode, in Oterdum den 27 Aprilis ys ingevueret, berovet, wes den uthgewekenen solde thocomen uth die Ommelanden, ock juncker Johan Rengers pasbort hebbende. Up dusser tijdt weren daer in die Ommelanden 24 scanzen myt soldaten belecht, daervan 4 hopluyden den Gronnigers

[+]fol. 464.

1) Gewoonlijk Aysma geschreven. Vgl. boven, blz. 32, noot 3.
2) Moei of tante.

tostonden, myt den scanze Delffzielt; van den hartoch van Parma wegen legen daer die twe broderen und graven van Bargen, graef Hermen up Reyda, graef Frederick lutenandt to Gronnigen off Fermsum van Verdugo wegen, daer Ulfert Prenger, Groetvelt, Tyart Hernema, Reynevelt und 2 Walschen, welcke landt uthscatteden overall.

Allnu worde ock gehort, dat die Engelsche verreder van Deventur to Brusel sij gestorven, hetsij dorch hardtseer, we Lalein, offt vergyft, offte natrachtunge der Engelschen, want up hem was gestellet hondertduysent gulden levendes, offte 50.000 doet tleveren. Und Deventur heel in Parma handen gestalt onder Taxio und Verdugo, die den borgeren ganslick noch spareden und geleyde gunneden to vertrecken myt 100, jae 1000 huysgesinden. Overst Catholiecke Romsche religie und anders nene overall tgebrucken, lijden rede duere tijdt, een last rogge 200 daleren[1)].

Alnu worde gesecht ock dat captein Draco waerefftich myt 48 orlichscepen des Majestaet van Engellandt rede in den Spansche und to lande grassierde, brande, rovede, und den Spangerden antastede vijandtlicke van wegen der gedachte moert an Hoer Majestaet[2)].

[+] Alnoch liet Occo Vrese niet na um den Ubiquitisten tdenen um hoer festdagen tvyren, soe men in Pawsdoem [+fol. 464v].

1) De Staten waren minder royaal dan Eppens meent; de prijs, op het hoofd van Stanley gesteld, bedroeg slechts 3000 gulden. Er liep in dezen tijd het gerucht, dat de verrader krankzinnig gestorven was. Dat is evenwel niet juist. Na zijn verraad heeft Stanley nog jaren lang de Spaansche zaak in de Nederlanden en elders gediend. Wel trachtte hij na 1603 onder Jakob I naar Engeland terug te keeren, maar het werd hem niet vergund. In zijn latere jaren bedacht hij rijkelijk allerlei geestelijke gestichten. Hij stierf eerst in 1630 te Gent. Vermoedelijk heerschte over zijn dood een verwarring met zijn spitsbroeder York, die na zijn verraad kapitein in Spaanschen dienst werd. Deze stierf reeds in Februari 1588, misschien aan de pokken, maar naar men destijds geloofde, aan vergiftiging door de Spanjaarden, die van hem een nieuw verraad vreesden.
2) Drake vernielde in de lente van 1587 een groot aantal koopvaarders en oorlogsschepen in de havens van Cadix en Lissabon. Vgl. Motley, III 90 vlg.

gewonlicken und bisheer verbleven was, dan heel uth der Reformierde kerck versmeten, affgedaen und ontkennet myt Godes wordt taccorderen. Soe gebudt he erentstlicken van huys tot huys den ampsluyden up Valderen wonende, niet myt open winckelen arbeiden offte voertsitten. Want die dach Mey, Philippi und Jacobi apostelendach[1], solde men, und worde up die Olde Munte geprediget und fest geholden van den U(bi)quitisschen prediger. Dit musten die inwoneren van Valderen tolaten dorperen gelick, onder droste geseeten, und alsoe hierna to Embden ingedrongen. We men vor yaer den backeren ock up Sondagen den vensteren wolden sluyten sonder backen tlaten. Want die droste sulven und anderen liever varsche broet gebruckeden dan olt gebacken eeten. Und alsoe verbleff dyt, musten und weren die van Valderen gehorsaem, vierden den Meydach, gingen ledich. Die Munte vervullede sick myt nije toloep, die anderen verwonderen sick myt swijgent und murrent. 20 gulden solde die broke zijn, soe reede up werck wijders arbeideden, als scepstimmerluyden.

Die duere tijdt und benoutheit dede den armen vertrecken uth den Ommelanden, und worden van die soldaten uth Oterdum, rijck und arm, voergewacht. We den 27 Aprilis 6 begrepen to Bunne, daeronder mijn egen bode Hindrick Lutgens van Post, ock Rengers bode voer den private luyden, onder pasboert aldus ludende: Laet passeren na den Ommelanden deses idtsigeren Hindrick Lutgens vrij und unbelettet, want ick denselvigen in mijn selffs geschefften uthgesonden hebbe, den 2 Decembris anno 86. Johan Rengers to Helm. Spt.[2].

Overst evenwol we die anderen na Oterdum gevueret, ingesloten, 4 dagen[3] beholden, doerch der predigeren tuchnisse ontvrijet als lidtmate der gemene Goeds. Daerup die hopluyden Frys Varvo und Lambert Jansens gesecht,

1) Deze heiligedag valt op 1 Mei.
2) Superintendent.
3) Er staat: 4 d. Gewoonlijk wordt d. opgelost als daleren; hier moeten dagen bedoeld zijn.

dat he sick beter und claerder solde verwissen bij Rengers voer die guede luyden, soe religioens weren und nene coephandel bedreven. We volget: Laet passeren und repasseren Hindrick Lutgens, um sonderlinge, guede nodige orsaken van Abel Eppens tusschen sijn huysfrouwe und andere medelidtmaten van ons: Swane Scaffers[1], Jacob Froma, Hayo Sickens, Hayco Helmichs etc. to verhandelen und over tantwoerden myt breven allene, sonder enich coephandel tdriven offte verhandelen laten, dan allene die hoer egene renten und hueren uth die Ommelanden to verwachten hebben um daervan sick tmogen buytenlandes onderholden, des die capteinen und[+] hopluyden myt dussen ock hebben up besonder tijden und orsaken billicket und gudt gecant, [+]fol. 469. dem Hindrick Lutgens daerin to bevrijen und passeren laten. Datum den 2 Maii anno 87. Johan Rengers to Helm. Alnu muchte noch overtrecken Lysebet Rengers suster des juncker, um hoer broders halven die landen van confiscatie myt den hoeren tbevrijen.

(Tusschen fol. 464 en 469 zijn twee vellen (vier bladen) ingebonden, bevattende een uitvoerig gedicht, waarschijnlijk door Eppens naar een gedrukt exemplaar afgeschreven. De titel luidt: Van die stadt Westphaliae anno 1586 und 1587 tegens den Spangerden. De eerste regel begint: Die regerunghe ys up Hispansch gesindt[2].

Alnu in Mey worde Stycht van Munster in nene kleine gevaer gebroch, dat men nye raedt stelleden, die olde Papisschen cassierden und sick wapenen musten, Munster in perikel van 10 eder 16 moerbranders daer 6 begrepen, daeronder een mispaep mede ys, und tegens den anderen bij Metelen[3] to velde sick legerden in wagenborgen. Und allenhalven grote duyrte und commer was, nochtans to Gronnigen die rogge affsloeg up 5½ daleren, to Emb-

1) Door den naam is in het H.S. geschreven, zoodat het niet zeker en duidelijk is, of er Scaffers staat.
2) Dit gedicht is niet in deze uitgave opgenomen, als zijnde van zeer gering historisch belang, en van nog minder belang voor de vaderlandsche geschiedenis.
3) Metelen in Westfalen, tusschen Bentheim en Munster.

den up tot 90 weder van 82, und nu nene rogge uthmuste und de Emse gesloten tegens der Embder scepen; de Wedzer, ja Elven to waren voer vremde scepen, um enichste middel thebben den vijandt uth velt tdringen. Daer men to velde scouwede, und nije gewas seer gudt und groet hopet worde, und bisheer tot Mey kolde rijp het gras cort und commert hilt. Und allnu onder den biesten een sware longensuychte ommeginck. Aldus begunne die ganse lande beweget und in clagent gebrocht tworden, niet sonder haedt und vijandtscap des coepmans. Waertegens nu Majestaet van Denemarcket myt Majestaet van Engellant und Nederlant verbundtnisse gelovet offte vreset worde, und in Westerlant nene gringer twidrach erstundt[1] als in Hollandt um die suvereinscap tmisten, nu geduldet muste worden. Want die 600 Hollandsche scepen in den Sondt angeholden vrij passerden und scepen muchten nu in Mey. Tho Metelen worde gesecht des Parma volck starck twesen 25 veendelen und 11 bende ruyteren, und up verscheyden plaetsen mer verspreyden um privande und ock starffte. Daerto nije volck bij Masterick twesen 60 veindelen. Des was die olde Herman van Velen affgesettet, und nie radt gestalt. Daertegens worde gehort, dat nu tvoete und peerden versammelt worde in Brunswick.

Die malecontenten van Gronnigen, als die scutenboven[2] van Embden myt hoer anhang, rusten sick to water und tlande, becomen 2 boets, 1 wijtscip, 1 smackscip in den see, versoecken den convoger Scoeck voer den Jae[3] liggende, die Overstein caveret hadde, und varen den Peter Ehricks am Watum verbij, holden scarmusselinge, wort sijn vader gescoten, 7 gewonden tEmbden ingebrocht, und die buyte tom Delffziel ingevuert, 13 last moeite, 35 last rogge, 40 last moltes, 3 last solts. Alsoe ock den 6 Maii dragen 28 soldaten malecontenten aff een kostelicke

1) Vgl. daarover Wagenaar, Het leven van Willem Lodewijk, blz. 93 vlg.
2) Gering scheepsvolk.
3) Jahde.

buyte van sijde, smijde[1], kostelicke steendte, Franckerder[2] gudt bij breven uth scepen upgenomen und anders den reyseden antastende, und scepen voer den Ort myt[+] perfors over, wes sie dragen muchten. Daer Merten Sijgers amirall verwittiget nener tegens sendende was. [+]fol. 469[v].

Alnu ock den 5 Maii starfft die olde und vornempste juncker Hector thoe Oldersum, die bij graef Edzart die meeste authoritiet hadde, und wol sprekende was. Hoewol juncker van Knypens, wol geleerd, was myt sijn 3 broder in twist Hector[3] geraden, daer uth die heerscapie gedelet an graef Johan vervallen und daerna myt juncker Dwenger[4] des swagerschen in grote onvrede geraden, tot theringe und hartseer vercomen, wes dit geslechte meesten was gescheden und verstorven. Hoer ingesetenen in nene dapper beswerniss und slaverije holdende und bescattende, up mullens, krogen und andere begyfftinge. Dat noemden men aldaer heerlicheit und egendoem. Alsoe starfft ock op Meydach Luleff Coners, onse uthgewekenen ener, sick myt vee commerlicken onderholdende tho Zuerhuysen. Onder des sindt graef Edzart und graef Johan, beyde in swacke olderdoem hores lichaems, sonder yaren; ock Aggeus Albada[5], ertijdes syndicus van dien Ommelanden, een besunder fautoer van der Swengevelts[6] secte und leer, scrivende an alle adel in Vreslandt etc., verstarff ock to Spier, des D. Remberti Ackuma[7] grote vrundt und Mecenas gewest.

Graef Johan, grave to Oestvreslandt, laet in... erde[8] vogedije den 7 Maii weten und gebeden, dat nener der onderdanen solde wijder van huys vertrecken, als dat he bynnen 6 uren weder to huys solde trecken und comen

1) Gouden en zilveren sieraden.
2) Fransch.
3) H.S.: Victor. Vgl. boven, blz. 439, noot 2.
4) D. i. Von der Wenge.
5) Vgl. boven, dl. I, blz. 120, noot 4.
6) De leer van Schwenckfeldt.
7) Vgl. boven, dl. I, blz. 610, noot 4.
8) De twee eerste letters van dit woord, een eigennaam, zijn onleesbaar. Er staat misschien Leerder.

mogen. Die droste van Lier trecket myt enigen up den landtweer to Tyell[1] und die Grede voegedije was geboden up eersten clockenslach myt wapenen veerdich tsijn, want in bisdoem van Munster die adel tegens den malecontenten sick wapenen und anderen beschermheer hartoch van Brunswick soen[2] vermodeden tegens des landes verdarff, brant und roff und moert. Graef Edzart sittet styll, keret sick nergens an, dan claget, dat die scepen niet up muchten und solden, want alle belofftenisse ijdel was. Und enige 6 scepen na Hollandt gedreven worden van Johan Garbrans, amiraell, und also Embden sloten muste blijven. To Gronnigen plaudierden men seer, dat graef Willum van Nausu myt Verdugo respondente makede, geleyde to den Ort genetede tyagen, und inwoneren conversierden, jae na den Konick overwolden, und heel partijich stonden. Men dorsten to Embden reden, dat Taxius mit 15 vendelen den Nijeziel ingenomen und religie 15 yaren solde vrij sijn. Ock graef Willum und Verdugo swagerscappen[3] plegen worden und ganslicken myt landtdach na den Konick weder ileden in Westerlant. Onder des ys graef Edzart yn stillicheit, reppet sick nergens, als gudt vrede overall.

Na lange versoeck und disputierent myt juncker Rengers superintendent geholden, become ick sulven een pasboert voer enige uthgewekenen die nene coephandel drivende sindt in folge:

Alsoe mij to erkennen gegeven ys, woe dat Hindrick Lutgens tor denst und onderholdinge enige uthgewekenen uth den Vresche Ommelanden nu ter tijdt in Oestvreslandt[+] residerende darwars henn und weder reyset, und he der unveelicheit halven (soe van enigen den unseren gescheet) sick beclaget und derhalven enen vrijen pass van mij versocht hefft, diewijle dan mij und enen iegelicken syne vromicheit becandt is, hebbe ick hem sulckes nicht weten thoe weigeren, gelanget derhalven an allen

[+]fol. 470.

1) De Dijlerschans bij Dijle aan de Eems tegenover Papenborg.
2) Vgl. boven blz. 411, 424.
3) Vgl. boven blz. 444.

admiralen, capteinen, bevelhebberen und gemene soldaten, sij gemelten Hindrick Lutgens myt sijn bijhebbende bagasie, welckes he[1] tot profijt der uthgewekenen sal myt sick brengen, hen und weder vrij und onbescadiget willen passeren und repasseren laten. Sulckes byn ick tegens en yderen der geboer nach tho entschuldigen willich. Orkunde mijnes upgedruckten pitscaffs, names und thonames undertekunghe den 8 Maii anno 87 stilo veteri. Onderstont Johan Rengers to Helm.

Daerup ock mijn huysfrouwe een besonders erlanget: Men sal vrij und vranck na den Ommelanden passeren laten Froucke de huysfrouwe van Abel Eppens um noetwendige gescepfften, soe sie aldaer tdoende hefft, und ock wederomme repasseren. Den 8 Maii anno 87. Johan Rengers to Helm.

Nochtans was Hindrick Lutgens in Oterdum tvoeren 4 dagen angeholden und tot 6 guldens kosten gerekent van den prefaes Frijs Farvo[2], hopman und superintendent, dorch ons und Johan van Larrelt, prediger, vrij getuyget als lidtmate der gemene, welckes Rengers niet wil mentioneren. So vremdt was om die religie[3] in scanzen und scepen. Daeruth erwoss in Westerlandt onder die gemeente een gemene reden, dat daer een anderde Jurgen van Lalein[4] erstanden was, die Westerlandt niet anders an Parma leveren worde, als myt Gronnigen gescheden was. Want graef Willum gaff vrij myt sijn consorten, all wat van Lycester offte sijn raedt verboden worde, als peerden, koren, suvel. Daerto worden affwesen van landtsdagen, soe den Engelschen favoriersierden, und muchten die van Oestergo[5] nene Engelsche antwordt openbaren, dan meer geboden to verwicken uth die landen, als to Leverden und Harlingen erfaren is. Die andere steden verbleven bij die soldaten und besettinge, want

1) H.S.: het.
2) Vervou.
3) H.S.: regilie.
4) Vgl. boven, blz. 459.
5) Oostergoo had aan Elizabeth de souvereiniteit aangeboden. Vgl. boven, blz. 388, noot 3.

sie weren in Engelschen edt. Daer Michael Knop, hopman, gesecht: he wolde lever myt malecontenten wijn drincken dan Goesen heerschen. Alsoe was nu die Ziel open, vangen 5 Engelschen all up den Vegesack bij Bremen, sonder wederstandt van emandt, alsofft noch+ crijch noch erenst was. Niet weiniger worde juncker Johan Rengers suspectiert darmit, dat he sijn vaders wapenen liet to Embden affmalen und vorhangen, soe to Helm an het graff solde uphangen worden, anno 62 verstorven[1)], dat nu Borsummerhorn meer rentede dan die hele arffnisse to Helm vermochte, offte nu noch gunst hadde to Gronnigen des tdoen, dat men anders vijanden niet gunnen worden und sijn suster Lysebet Rengers vrij oversendede um des broders arffnisse van confiscatie to bevrijen. Aldus sint stedes grote luyden in idermans oge, und het hoemoet wil niet up tijdt wachten. Onder des sijn Aylco Unsta, juncker Johan Starckenborch myt syndico na Hollandt um den Lycestrum tverwachten um sick van wegen die Ommelandsche vorwekenen to presentieren und hulpe tbegeren, als he komen worde, offte dat men nu ock in Westerlandt sick niet vertrouwen muchten, umme graef Willum partie myt sijn vedder Mauritio, graef Van Honloe tegens captein Sno in Hollandt erwecket. Und nu in all mans naredent sweveden, uth nene ander orsake, dan dat die Staten die suverreynscap niet dachten tverlaten, und hoer inclinatie tot den vijant muchten bedecken, darmede alle provintien verloren weren, nene trouwe steden ontsettet worden. Daerup die scepen in den Sont arestiert tot dwanck an den Majestaet van Engellandt myt eendracht, und in Duyslant verboden nene ruyteren und knechten uthtlaten in der Staten naem, dan allene des Majestaets van Engel-

+fol. 470v.

1) De vader van Joh. Rengers van Hellum was volgens het Nobiliarium van Coenders (uitg. Mr. H.O. Feith), blz. 50, Frans Rengers toe Hellum, Schildwolde enz., overleden in 1568. Eppens komt hier terug op het door hem blz. 474 medegedeelde. Hier wordt dus het zeldzame geval medegedeeld, dat een wapenbord niet terstond na de begrafenis, doch 19 à 20 jaren later boven het graf in de kerk wordt gehangen.

landts beveel. Hieruth erstondt der Engelschen vertocht tot desperaet vor den vromen offte wederroep der ontrouwen, daer die vijandt Parma bestandich in sijn prepositio van muneringe der religie und confiscatie van guederen myt grote commer verblefft, verdruckede Westphalen, Cleve, rick van Aken, Coln und Luck, dat verwostinge overall, dat volck vertoch offte verstorff in grote armoet. Ock was graef Edzart onduldich, dat he gerne geweer und wapenen worde tegens den Hollanders up den Embse gebrucken, soe he scepen hadde, offte ock gelt buyten der borgeren buydel, die dit mede dragen und stemmen solden, dan in murmuratie dragen mosten, und myt breven in Hollandt antwordt versochten, um die Embder scepen vrij und up tlaten. Onder des wort Delffziel onbewaert und gyfft den Gronnigers betercoep in koren van 6 tot 5 daleren, alsofft men den vijandt wolden gedient hebben und nene hovetregent eder gubernuer noch order tholden meer was, ter tijdt alnoch die graef Lycester worde overcomen.

Dit weren die maximae, daerbij vorsten und volen na richtet worde:

Die onderdanen behoren neit trebbellieren tegen hoeren overicheit overall.

Um dem religie sal men nene orloech annemen offte vueren.

Alle ordines in provintien worden meer genoempt dan achtet, want vorsten, heren wolden behaget sijn, und hielden allene pensionarios etc.

Dat elfde boeck

der Engelschen tegens den stadt Gronnigen.

[+] Myt wachtent und thoradent van anneminge des Majestaet van Engellandt is bisheer meer verloren dan gewonnen worden, dorch onsekerheit van regerunge, in nene kleine partie der Spanschen und soe daertegens wantrouweden. Daerup hartoch van Parma alle lindericheit tot voerraedt gebruckede, als myt Deventur bewesen und allnu in Wes- [+]fol. 471.

terlandt blogede. Und nu heele Omlandt[1] in sauegardie verwachtet worde um myt intocht nene vernelinge tbillicken, offte die gemoderen weder to versonen. Dat ock die Gronniger hoer ossen vrij weideden in meer antall als in vredetijden, tot und over die vijffduysent ossen uth Holsten gedreven, und vrij becomen hadden. Und men Delffziel wanwaerden[2], dat die vrijbuyteren uth den zie den Vresen, Hollanders affhaelden grote buyten und Dielffziel inbrochten, als van den Rispel[3] coepvart upgenomen tot nene kleine ransoen, und allene myt Gert Smyts potscip solde gewaeret worden. Dat dan tom spot genomen worde und nochtans dem Emse sluyten wolden und nene scepen an Embden uplaten. Alwaer nu die meente in clagent und duercoep gebrocht, hoer nodrufft nicht muchte offte konde geneten sonder tolzedelen thebben, ock van een vierdiep[4] broets und vort molt und rogge, daer men alto voele hadde uthstediget overall. Want dan ock to Embden die Ubiquitisten um een kercke opentlicken intendierden, den Munte verdroetsaem geworden, versoeken die 2 predigers D. Menso und Gerardus in persoen und request nene turbatie twillen laten gesceden, vordat men hoer in hoer leer hadden gehort, und die jegendiel sick worde purgeren van valsheit. Overst Sijn Genade, to Embden wesende, vertrouwede sick des neit, liet des an sijn cancelar Mullar verstaen und ynnemen den 9 Maii und beloeffte guede dingen um vrede tholden, daer inlandtsche sake noetwendich periculiteerde tegens Pausdoem[5].

Ock worde juncker Johan Rengers voer graef Edzart und Raedt bevordert um anholdinge der scepen und sluytinge der Emse, woe die commissie so tbrucken verstaen sij. Dat hem niet tlijden stonde, solde antwordt van capteinen onderfraget worden, want Marten Sygers wolde

1) Misschien staat er: inlandt.
2) Slecht bewaakte.
3) Ten zuiden van Witmund.
4) Maat van een kwart ton.
5) Aan den kant staat, om hierachter te worden gevoegd, *inbrochte.* Dit geeft echter geen zin.

niet erschijnen. Kater, Gert Smyt worden hoer lasterworden beschuldich over Embden gedaen, dat sie bynnen wesende inhilden; den 11 Maii versoch. Alsoe worde nu ock die Wedtzeer gewaret und Jae[1] na Oldenborch. Doch die scipvart was lange upgeholden dorch 3 maent noerderwint und gaff een kolt durre voeryaert tot dusse dach Maii, dat nene blossem sick opende noch gras tonam. Dat dan ock alle bonen[2] ledich weren, soe vermochten nene steden und haven granen uthlaten, we ock die Elve. Daer captein Lut[3] nu to Amsterdam ilendt verstorven was, soe was upwaren ock langsam und slap, want men nu gewys graef Lycestrum verwachtede, verhopen derhalven die Embder scepen in dusse eerste reyse geleyde to geneten. Daerup juncker Johan Rengers myt capteinen sluyten solde.

[+] Overst onder des kumpt beveel und scryfften myt convoy uth Hollant van millort Buckhorst, lutenant van Lycestro[4], dat niet allene alle Statenregerunge cassiert und aff sij, dan ock entlicken gesloten Wedzeer, Jae[1] up scarpste tsluyten und ock den Emse tverdedigen myt meer orlichscepen. Want in Deventur grote commer worde, Sutphen armelicken stondt und in Vlanderen een kleine tunne [+]fol. 471[v].

1) De Jahde
2) Zolders.
3) Vgl. boven, blz. 434, noot 2.
4) Thomas Sackville, baron Buckhurst, sedert 1604 graaf van Dorset (1536-1608), was door de Boleyns verwant aan Elizabeth. Ook daardoor nam hij reeds vroeg een aanzienlijke plaats aan het Engelsche hof in en werd met belangrijke diplomatieke zendingen belast. Zoo werd hij in Maart 1587 in bizondere missie naar de Nederlanden gezonden om de hangende zwarigheden uit den weg te ruimen en de terugkomst van Leycester voor te bereiden. Hij bleef in de Nederlanden tot Leycesters terugkomst in Juli van dat jaar. Hoewel hij zijn zending getrouw had vervuld, was het hem niet gelukt de Staten ten opzichte van Leycester gerust te stellen. Daarom viel hij bij Elizabeth en Leycester in ongenade. Eerst na den dood van dezen laatste in 1588 werd hij weer in eere hersteld. In November 1589 was hij nogmaals gezant van Elizabeth bij de Staten. Hij volgde tien jaar later Burghley als lord-treasurer op en bleef ook bij Jakob I in hooge gunst. Vgl. over zijn zending in 1587: Motley, III, passim. Eppens noemt hem ten onrechte den luitenant van Leycester.

1) De Jahde

rogge 24 gulden muchte gelden, und alsoe up dusse sidt des Rijnes und Maese, die landen verwustet, een grote hunger erstondt, dat Parma niet solde mogen dueren in den velde van Westphalen, als men dusse havens tohilt und nene tovuer stedigede. Alwaer het geruchte rede schol, dat die capteinen een golden kette hadden genoten uth Gronnigen um den Ziel intlaten noch now twachten tlande. Daertegens die van Bombel[1] 44 scepen myt waren uth Hollandt na Masterick, Coln tbrengen theroveren[2], het convoy doetslaen, die copman hangen, die sciperen drencken und guederen prijs holden, als in teertunnen und andere middel brucket um kees, botter, koren tverdecken und den vijant totvueren. Dit allene up des graven van Honloe pasbort, gebrucket den 28 Aprilis, und alsoe worde graef Willum ock in Westerlant geacht als myt Hoenloe voer Memelinck[3] respondent. Und nu niet anders was als Engelsche regerunge, verwachteden uth Duyslant ruyter und knechten und den Lycestrum sulven uth Engellandt, makeden reede hoer leger voer Arnum, allwaer noch 18 tunne golts uth Engellant boven ordinaries togesandt was tot beter betalinge van ruyteren und knechten. Daer reede een generael collectuer in Hollandt gestalt was, und Grovestein to Bremen um krijchsvolck warvede. Dit dede wee um verluss des vijanden geldes, die sick niet wolden spiegelen an die landen, soe noch vrunden van den Pauwes, und sick meer bevresen musten, want sie den Pawsdoem uthgeveeget und neit dulden wolden.

Under des wort tusschen den 8 und 9 Maii, dat is up nije Pinxterennacht die Nijeziel angesocht myt haestige versammelinge uth alle scansen tsamen gebrocht, alsoffte die ziele wanwaret[4] worde, und die sauegarde orsake gafft van kunscap um des smorgens overtvallen. Dan

1) Bommel.
2) H.S.: eheroveren, oheroveren.
3) Medemblik, waar Sonoy het gezag van Leycester handhaafde tegenover Maurits en de Staten van Holland.
4) Vgl. boven, blz. 489, noot 2.

beter gewachtet, verliesen die malecontenten niet weiniger und comen de gewonden to Gronnigen yn. Als reede geropen hefft mer steden und scandsen myt Oterdum tot hoeren wille thebben. Als men in Westerlant seer up die landtsdagen und raedsdagen contendieren um regerunge tholden offte nije heren tkeesen, daer Oestergoe, steden, Harlingen und soldaten na den Engelschen hoepeden tegens de um den Spangerden sick weder becommerden, woe voele ock tegens den Pauwest gedaen, als alle vestenisse affgesmeten, kloesteren vernielet, kercken verandert und to Franicker hogescole upgericht. Soe verblint ys de werelt in hoer verbundtnisse maken. Overst balde palenodien[1] gesongen.

[+] Der Ommelandtsche uthgewekenen legatie an Lycestrum, Aylco Unsta, Johan Starckenborch myt den sindico Jeronimo Verutio is bisheer verholden worden in verwachtent, wat myt der Majestaet worden muchte over die restande provintien Hollandt, Zeelandt, diel van Gelderlandt, Overijsel, myt die uthgeweken van de Vresche Ommelanden, we ock geholden worden die uth Flanderen ballingen, um hoer directelicken antnemen und weder instellen. Soe sindt die vorscreven gesanden niet vorders gereyset dan den vicegubernuer offte lutenant van graef Licester, millort Buckhort[2], soe dusse winter inlandts gebleven, to begroten und sick in protectie tgeven willen, up des graven van Lycestri ancompst. Und voele ock belovet um die Ommelanden to verdedigen und den stadt Gronnigen to bedwingen, die als een middel des verdarffs van Drent, Twent, Sticht und Westerlant bisheer geleden, den vijandt ondientlicken geholden worde myt tovuer van die gewassen und treck uth Embden, Oldenborch, Bremen, und het landt bescatten laten, des wekes een yaer taxt van 8000 keysergulden uth die hoge dorperen[3] getogen van der stadt Gronnigen. [+]fol. 472.

1) Vgl. boven, dl. I, blz. 445, noot.
2) Vgl. boven, blz. 490, noot 4.
3) Vermoedelijk bedoelt Eppens daarmede de dorpen uit het zoogenaamde Hoogeland in Hunsingoo.

Alnu weren enige adel, wens goederen bij der keerse vercofft, gesynnet die jurisdictien offte rechstolen tot leen tgeneten van der Majestaet uth Engellandt, tegens den stadt Gronnigen, und restitutionem to versoeken, na luydt de constitutie anno 1525[1] und ock tho Upstalsboem in 3 und 23 artikel[2] landtrechtes begrepen, des Johan Rengers to Helm duytlicken pretendierde und anderen folgen worden um den huysman na Oestvresche manier tom dienstbaerheit tbrengen. Daer alnoch egenarffden het recht sulven egen hadden in hoere clauwen[3] und vercortet solen worden, soe niet vorcomen wort.

Uth Engellandt kumpt tijdunge, dat niet allene in Spanien sij nu duere tijdt, dan ock dat die Engelsche captein Draco van den Spansche orlichscepen 5 hebbe genomen. Daerto die Hollanders 3 Duenkerckers to sincke gescoten und 4 gevangen becomen in den hoveden und den tovuer benomen[4].

Dusse voeryge onnatuerlicke kolde und staende norderwindt meer dan 3 maent lanck makede alle gewassen langsam, die boemvruchten onseker, die winterkoren int sceten[5] veranderlicken. Want to Embden den 12 Maii sne und hagel des nachtes soe voel und dick lach tot den middach, dat men van kolde up straten niet dueren

1) Eppens bedoelt hier vermoedelijk een warfsconstitutie. Er is evenwel onder de warfsconstitutiën van 1525 geene, welke door hem kan zijn bedoeld. Men mag dus aannemen, dat het jaartal 1525 foutief is.
2) Terecht wordt hier door Eppens aangehaald art. 23 van de Upstalboomsche wetten van 1323 (gedrukt bij Von Richthofen, Friesische Rechtsquellen, Berlin 1840, blz. 107). De aanhaling van art. 3 is foutief; er kan geen ander artikel dan 23 zijn bedoeld.
3) Clauwen of kluften zijn onderdeelen der rechtstoelen of rechtsgebieden. De bediening van het rechtersambt ging jaarlijks uit de eene kluft in de andere over. De kluften waren weder verdeeld in gerechtigde heerden. Zie Feith, Ommelander borgen, blz. 35.
4) Drake had in den herfst van 1586 een reis naar den Haag gedaan, ter voorbereiding van den zeeoorlog. Vgl. Motley, History, II, blz. 241 vlg. Over zijn heldendaden in het voorjaar van 1587 op de Spaansche kust, t.a.p. III, blz. 90 vlg.
5) Opschieten, opkomen.

muchten als Vastelavendt worde sijn[1]. Dat men nu drochte, dan natticheit, noch wormte und nu kolde na der Egyptsche plagen yaerlickes erfarede, und een algemene duere tijdt beleveden. Evenwol vulharde die Papissche, Spansche, Inquisitische vijandt und tyranne, soe sijn egen bondtgenoten Luck, Coln, Gelder, Cleve, Westphalen erfaren, swaerlicken myt honger vergaende.

+ Der tweer broderen kinderen van Ewsum[2] na der vaderen doet und hoerer vaderlicker guederen upslach[3] bij der keerse thoe Gronnigen in sulcke nouwe, duere und periculosche orlichts partijes tijden in gerichte executiert, blotede hoer samelicken van alle landen, heerden, heerlicheiden in die Ommelanden, soe Christoffer van Ewsum to Baffelt[4] und anders voel beseten, und Wigbolt van Ewsum ridder und heer van Nijenort egenarfflicken tobehoerden. Dat van Wigbolts kinderen overich sindt Caspar van Ewsum, hopman in die scanze Oterdum, myt sijn broder Balsar, veneleker den 15 Maii sijnes broders gemaket, und noch die 3, niet wol bij synnen genoempt. Daerto een dochter offte suster myt b[5] Frerick to Genelt[6] bij Ulryck van Ewsum[7] hoeren vedder bijwoende, utlovet[8] myt die anderen vedderen[9] Onno

+fol. 462v.

1) Alsof het Vastenavond was.
2) Eenige der kinderen van Wigholt en Christoffer worden hier vervolgens genoemd. Mr. Rutgers geeft in zijn gedeeltelijke genealogie van het geslacht van Ewsum (Inventaris van het familiearchief Ewsum) enkel een stamboom, voor zoo verre deze noodig is tot verduidelijking van bedoelden Inventaris. Een volledige stamboom van dit geslacht ontbreekt, doch zoude uit de mededeelingen van Eppens hier en op andere plaatsen van zijn kroniek kunnen worden opgemaakt.
3) Waarschijnlijk beteekent het verkoop.
4) Nl. het huis te Raskwerd. Vlg. Feith, Ommelander borgen, blz. 145.
5) Hier staat een *b*, misschien = broeder. Bedoeld kan dan zijn de derde zoo juist genoemde krankzinnige broeder, die Frederik heette. Vgl. fol. 477 van het H.S. hierachter.
6) Jennelt. Christoffer van Ewsum († 1583) was heer van Jennelt; hij had een zoon Ulrich. Men leze dus: bij Ulrick van Ewsum to Genelt.
7) Ulrich was een zoon van Christoffer van Ewsum.
8) Verloofd. H.S.: utlo; de verdere letters zijn bij het inbinden afgesneden.
9) Onno was nl. een zoon van Christoffer.

[+] van Ewsum, verleden yaer geslagen, diewelcke alle sijne guederen dusse nichte hadde in testament togestelt uth gratie van eestyfftunge, soe wort die broder [+]fol. 444. Wigbolt van Ewsum in eelichtplicht myt die sulvyge nychte vereniget. Dat voele een verwonderinge makede und alsoe die geslechten weder verbonden sindt. Hindrick van Ewsum und Melchior van Ewsum sindt affgedaen, die eerste tpeerde gestortet und die ander myt den vader in Oterdum soe gesecht ontslapen. Und alsoe bij graef Lycester een gemene restitutie der guederen versoeckende und hulpe verwachtende na der landen privilegien und statuten.

Die vorighe bovennatuerlicke kolde und noderwint van 3 maent verandert sick den 14 Maii und wort een seer natuerlick voctich meyweder, seer gewonschet voer den huysman. Alsoe worde Embden privandiert myt 15 scepen rogges und moltes, dat men den meente neit myt veerdiepen allene bedorvede biddenswijse bevrijen, tot huyses onderholt buyten Embden, dat men tho Gronnigen niet alsoe voerwachteden den poerten, daer die rogge van 6 daleren tot V daleren affsloch, want men Delffziel open und vrij liet. Und captein Gert Smyts soen inhalet worde myt Berent Mullars waren. Und solde heten den Emse gesloten myt Jae und Wedzeer. Overst weinich geacht ys, dat ock die Gronniger vrijbuyter het geweer[1)] van den Wedzer upgenomen, tom Ziel ingehaelet den 15 Maii, und sick myt gescut tom water rusteden. Alnu worden daer legeren bij Arnum und Breda in Brabant van den Engelschen gelecht, daer die Parma volck, uth Sticht van Munster affgecofft, na closter Marienborg und Minden verweken in commer und krancheit, und verneelden alle plaetsen, dat nener der ingesetenen over 2 mijle anwachten muchten und in honger verstorven. Dit konde alle nabueren heren dulden und dragen tom screch vor der Spangerden. Wat worden sie erfaren, soe men hoer[+] mechtich worden als affgesechte vijanden des Pauwest, daer men alnu dusse Westphaelschen als medelidtmaten und bundtgenoten des [+]fol. 473. Roemschen Stoels alsoe onbarm-

1) De verdediging.

hartelicken tractierden und overtogen myt brandt und roeff, moert, und wol affkeren konden, dan niet musten, ock den clageden beteren und 18000 rickdaleren hebben moeten upbrengen um den tegenstandt gedaen. Want diese malecontenten aldus ummegedreven worden, als tom vorwacht dier versammelingen uth Saxen, offte des duere commer tijdts halven. Wordt Reyderlandt ock niet onbevreeset gelaten, dat graef Johan van den Ort[1] sijn huysluyden in den landtweer tho Thiel[2] tom wacht uthsendende und instellede den 17 Maii, want die malecontenten umtrent Grevelingen und Reen van Marienvelt ommeheer sweveden und Vreslandt drouweden. Und in Westvreslant grote partije, onenicheit und wantrouwent befonden worde und reede die Nijeziel angesoch was und als gewonnen to Gronnigen myt vroluckunghe uthriepen. Und Verdugo sick soe na Gronnigen inmakede und balde weder vertoch uth Gronnigen. Daer hem alnoch dappelicken die besettinge geweigert worde, als hoer stadt allene verdedigende und sick an Deventur, Sutphen spegelende, daer alle uth vertoch und in grote elende bestondt, dat ock die mesteren mede versageden voer het verdarff des landes und stadt.

Aldus was alldinck in een wonderlicke onsekerheit, stillicheit und lang verwachtens eder toradens des tokumpst und rustinge van graef Lycester uth Engellandt. Dat allene enige ruyteren und soldaten uth Engellandt tom prael seer gerustet und zieret myt flueel, roede rocken, guede peerden und wol gewapent als 300 na Amsfort durch Utricht myt 4 vendelen voetgangers in leger yntrecken und dagelickes sick starcken uth alle steden. Daertegens lat Parma versammelinge doen bij Deventur, hefft een brugge over den Isel gelecht up den Velu. Verdugo mulstert 600 to Steenwick, nadat het voer Nijenziel vorgeves und mislucket was, die ock na Deventur solden myt die uth Westphalen, soe anders niet up Westerlant versocht worde um den blogende partijen in den landen.

1) Leeroort.
2) Vgl. boven, blz. 485, noot 1.

Und alnu weren Elve, Wedzer, jae Emse seer gesloten in dusse brede allgemene commer und duere tijdt, dat men nu uth Poelen als een algemene spijscamer die Nederlandt,[+] Engellandt, Franckrijck een overvloet van koren uthgaff ock guedes coepes, die last to Dansick up 38 Polsche gulden gerekent, tho Embden 74 daler, tho Gronnigen 170 daleren, het maerscap suvels 50 daleren, und soe na advenant molt, haver ock bonen alles duercoep. Want die gelden hoech gesettet und gedreven worden to Embden, die rijckdaler van 32 stuver tot 48 stuver, die leuwen Hollansche daleren van 30 stuver tot 37 stuver, die krone 61 stuver, die ducaet van Portugall 7 keyser, 5 stuver. Und stondt nu die meeste gewalt in den vijandt die privande afftsniden up vorscreven riveren, und was nu Embden weder ontsettet, dat men het graffscap niet alsoe hongerich myt vierdiepen[1)] tometeden, alsoffte laeste vorhanden was. Soe hadde men passeren laten, dat juncker Johan Rengers superintendent alles durste vrijgeven, wat[2)] die tollcamer wolde und muchte uthlaten. Overst nu den 19 Maii wendede sick dusse sake, dat die tollcamer gherne wolde vrijgeven und uthlaten, wes juncker Rengers wolde uthstedigen, und ys het quatier up een tunne den ingesetenen van dorperen allene vrij geven worden. Welckes reede den borgeren mishagede und anderen wol geviel. [+]fol. 473[v].

Die ricksten huysluyden in Gronnigen off Ommelanden kereden sick weinich an dusse duere commerlicke tijden, want die waren und suvel seer voel gelden muchten; holden gasboeten, maken warscopen in groter overvloet und kostelheit. Alsoe dat den 14 Maii anno 87 Tyasse Hayens soen Hayo Tyassens huys und hoefft duer betaelt, sijn warscap up kostelickste geholden to Loppersum, sick in flueel cledenden, daer die huysfrouwe een dochter uth Gronnigen van Hille Knottes nene landes besedt gesien, niet meer als 1000 gulden tom bodel worde upbrengen. Und alsoe stelleden sick voele in die Ommelanden, liet

1) Vgl. boven, blz. 489, noot 4.
2) H.S.: want.

den arme gemeente um scatten sorgen und clagen. Daer Wrytzer ten Holte, commelduer van Osterwyrum[1], myt anderen die middelars worden geacht die scattinghe beter to verlicken; want vole sick onder Popco Everardi vrij bedongen, und der meente worde upgelecht des weekes meer dan een yaer scattinge in lenunge, servysen, kaspelscosten und wachten etc.

Under des worde in dit yaer dorch Cornelius Kempis, Johan Draper, Evert Elts, Johan van Ballen, hoffman, als commissarien van Hartoch commissie hebbende aller uthgewekenen guederen, landen, huysen to verhueren und to confiscieren, neit gesparet, um in orlorchs onkosten weder antleggen. Achten en yder als rebelligen, soe niet der Reformierde religie renuntierden und in Pawsdoem reconcilieerden, dorch des Hartochs permissie allene, niet dorch emant anders. Want men daer den clageden hen[+] weest und dwongede, als salige Ringe Elema, salige Ballo Froma to Wirdum und ons mede, eder hoer arffgenamen. Daer Verdugo den dochteren van zalige Mello Brossema to Zaweer[2] uth sick bevrijede allene, und dit alles sonder proclamatie, beschuldinge offte ineysschunge eder audientie gegunnet. Als men nu die meeste adel, Ewsums, Jarges, Manninga, Unsta guederen und borgen und Entens to Middelstum landen alles myt der kersecoep hadden vercofft voer gringe pennygen onder hor partien als richteren und coperen myt besloten poerten, in dusse orlorchtijden und verwoestunghe der dorperen und ondrachtelicke scattinge, teringe und andere tochten, dat men die schulden offte renten niet betalen muchten, und alsoe anslogen und heel confiscierden. Daermede die borgeren in Gronnigen benae heren der Ommelanden worden und niet allene egenarffden, dan ock hovelingen sick stelleden. Jae gringe geslechte worden verheven und die olsten vernedriget und arm gemaket. Want sie niet allene die landen mechtich weren, dan dorch hoeren olderman[3]

[+]fol. 474.

1) Van het huis der Johannieter Orde te Oosterwierum.
2) Zandeweer.
3) Van het gildrecht.

alle cophandel uth den Landen gekeret, ock den huyssman verboden het gewas van koren den anderen uet tmogen vercopen, soe um voerder meer gedaen worde dan den granen. Und van Sicko Wijffering bepenet worden, jae nene volen tcop dan to Gronnigen, um landen tbeslaen, hielden alle waren up een seker settede prijse, woe willicken dat het ock wesen muchte in dusse tijdt. Daer meer uth Gronnigen vervueret worde dan tho Embden vrijlaten.

In dusse sulvige maent wort Arnum in Gelderlant van Holtepenne doer verraedt enes naemafftigen borgemester aldaer tom verdarfft sijner und borgeren walfaert angesprenget, dat des smorgens die porte wort van den borgemester opengedaen, als Marten Scenck verwachtende myt ruyteren tot een anslach tmaken. Als nu rede Holtepennes voetvolck voer den stadt lach, und die ruyteren niet so balde anrijden konden, soe gaet die ronde omme und vindt den port open up des borgemesters trouwe, welcke daerup angesproken, sluyten sie die poerten niet allene, dan worden gewaer, dat die vijandt, neit Merten Scenck, aldaer een halve ure tlate anrijdet, und den borgemester angegrepen, wordt dusse anslach openbaer und die stadt beholden.

[+] Dusses yaers onnatuerlicke kolde und langdurende und weygende norderwindt ys tvoeren gedacht. Overst alnoch up Heren Hemelvartsdach[1], wesende den 24 Maii, und tvoeren den 23, und we ock den 25, ys daer niet allene een seer kolde regen erfaren, dan ock harde colde, rijpen befunden, dat biesten in den weyden sick niet wol bargen und die menschen neit sonder vuer und winterklederen muchten tvreden sijn, noch buyten in lucht sick vrijlicken sonder arbeidt erholden. Und die winterkoren verbleven staen niet boven voet lanck, nouwelicken scetende, daer sie anders muchten bloyget hebben und vulcomen sijn. Und also stonden alnu eerst alle bomen in hoer bloetsum[2] [+]fol. 474[v].

1) Hemelsvaartsdag viel in 1587 op 25 Mei. Eppens vergist zich dus in den datum.
2) Bloei.

und gedijgeden weinich. Alsulcken yaer bevindt men ock angetekent up yaer 1482[1)], dat daer sindt west onwederen, blyxum, donder, regen, vloden van wateren, storm, wint, dat men den sommer van den winter niet hefft onderscheden mogen. Het koren, wingaerden und andere vruchten sindt niet gecomen tot gueder rijpicheit. Und des tijdes was ock die munte upsettet, een gulden up 60 stuver, vuerijser 5 stuver, die anders allene deden 17 stuver und die vuerisers 5 stuver. We nu ock die rijckdaler to Embden 48 stuver, konick Philips 51 stuver, 1 Fransche croen 61 stuver[2)]. Overst dit yaer 87 was meer droege dan natte und seer kolt und het suvel konde gelden maerscaep in dusse maent 50 daleren, dat ys die tunne 42 und die keesen 8½ daler. Kleine wichte was mindercop, het pont 36 witten etc. Die rogge was to Dansick gudtcoep van 36 Polschgulden und overvlodich, und quam noch overvlodiger uth Polen, dat Dansick die rogge nit solde boven mogen, noch die scepen uth und yn den haven vart hadden, soe voelen weren daer, niet allene die 600 scepen uth Hollandt in Hollandt angeholden, dan ock anderen van Embden, Hamborch und Engelschen, die nu Dansick versoeken als horen spijsecamer. Anders muste Nederlandt versmachtet hebben. We rede allene provintien erfaren hebben, daer een punt broet to Gent gelden muchte 3 Brabantsche stuver und to Embden 8 punt um 3½ stuver gecofft worde. Die Majestaet hadde van den scepen becomen 30.000 rickdaleren vanwegen den Ransow sijner restanden van den Staten und ock den injurium den legato gedaen, an hartoch van Parma gesunden, und daer Nederlandt sonder pasbort angetastet und van clenodien spoliert. Dit worde[+] een orsake geacht van anholdinge der Hollandtsche scepen und torustinge sijner orlichscepen, die alnoch ongebrucket verbleven. [+]fol. 475.

Dusse ballingscap van 7 yaren worde idermenlicken

1) Namelijk bij Eggeric Beninga, Kroniek van Oostfriesland (Uitg. Harkenroht, 1723, blz. 381). Eppens zal deze kroniek gekend hebben.
2) Er staat d. en daar doorheen geschreven st.

verdroetsam ock um die ontrouwe und sorglosunge regerunghe der Raden van Staten, capteinen und oversten, int gemeen an der Evangelissche sidt, want die heren weinich um den religie achteden. Und conform hilden dan die meente, iverde meest ock in onverstandt tot die Wederdoperije, soe niet Reformiert, dan alle den Pawsdoem affseggende. Daermede voele huysgesinde, sick als noutralen stellende, reede weder onder den vijandt intogen. Want men overmydts den Pawsdoem niewe persecutie dapper und wreder instelleden, dan sick moeten conform und in stillicheit holden, dragende nabuer gelick. Onder sulcken worde nu ock befunden Derck Scaffer, borgemester in der tijdt des turbatie van Gronnigen[1)], een seer vermaerder man in sijner regerunghe der populaerheit und erenstaffticheit, ja discreteliche mede tusschen questie van Stadt und Landen, als ener der olsten, vernempste und beschedenerste, die ock borgemester in den yaer 1555 dede inscriven dat nije gesette van doetslach bynnen Gronnigen[2)]; dat die ock weder starven solde. Und konde, wolde ock sick niet affbidden laten van enigen uth den Raedt, voele matronen, voer een naemafftich borgers sone, die een dener up Windthuys[3)] in drunkenscap den hals uthsteken hadde, ontloeset muchte worden, dan hengericht. We dan ock in tijdt dusser Reformatie die sake wol voergestaen, bisheer die ballingscap gedragen, nochtans voer twe yaren uth sijnes naems gunst sijn guederen vrij gecregen bij den hartoch van Parma myt weinich supplicierent. Vertrecket nu weder yn na Gronnigen, stellet sijn woninge to Hoege

1) Derk Schaffer was burgemeester in 1564, 1565, 1568 tot 1575 en 1580. Met de turbatie zal Eppens het verraad van Rennenberg bedoelen.
2) Eppens is hier in zijn mededeelingen onjuist. De nieuwe ordonnantie van Burgemeesteren en Raad van Groningen in zake doodslag is van 23 Maart 1551; in dit jaar evenmin als in 1555 (zie noot 1) was Derk Schaffer burgemeester. Misschien beteekent de zin, dat op zijn aandrang de burgemeesters van Groningen deze ordonnantie hebben gemaakt.
3) Bedoeld zal zijn het Win- of Wijnhuis.

Brugge up Ovelgunne, dat ys Groneborch[1)], in een sommer- offte landthuyskijn, als privatus sin olderdoem daer starckende, dan dat he to Lier bij der kercke Godes, in gehoer Godtlickes woerdes, een beter verlossinge tijdtlicke offte ewige wolde verwachten. Welckes sijn persoen niet hadde betamet um der ehere halven, und den sake des religioens ganslicken argelicken worde, als dat die oldersten und meesten niet meer onderscheet makeden, waeromme sulcke elende was angerichtet, und des vijandts tyrannie nu sulven mede billickeden und gherne bijwonenden.

[+] Alsoe was nu niet allene die regerunghe der Staten in Westerlandt myt graef Willum van Nassouwen, des graven Johans soens van Nassauwen, princen Wilhelmi broders, vedder, die soe vole oems, graef Adolff van Nassouwe, graef Lodewick, graef Hindrick, graef Johan und den Prince sulven Wilhelm van Uranien, um die gemene sake verloren hadde, in grote suspitie gecomen. Want men wedersidt die landen in sauergarden stelleden und alle dorperen weder lieten bewonen, und conversieren onder den anderen, dan ock malcanderen hoer arsten und doctoren tosenden myt credentien, und ock guederen lieten passeren na Gronnigen. Ja graef Willum stellede sijn jach up na Drent yn voer Gronnigen na Roen, sonder grote geleyde offte sorge hebbende. Ock worde enige besettinge van soldaten uth die landen verschicket ter tijdt die Nijeziel angesocht van Verdugo, die steden myt Oestergoe sick heel na den croen van Engellandt begaven und verclaert hadden[2)]. Daer up Asselum Eyssinga[3)] president sijn report doende van graeff Willum myt enigen der Staten, Abel Frankena, Vogelsanck, Camminga etc. to huys besettende, inleggende und nene breven des Majestaets willen laten openen. Enigen to Stadt und Landen verwesen und soe na den Majestaet verlangede, van landt- [+fol. 475v.]

1) Ten N.O. van Groningen. Vgl. hierover J.A. Feith, Groenenberg - Euvelgunne, in Gron. Volks-Alm. 1910, blz. 158 vlg.
2) Vgl. boven, blz. 486, noot 5.
3) Hessel Aysma. Vgl. boven, blz. 76, noot 1.

dach versloten sindt. Dan den suspitie ys gevolget een openbaere geruchte, dat graef Willum myt sijn Staten an der Spangerden steden und landen hadden willen overdragen. Als Verdugo nu to Steenwick sijn mulsteringe makede van 600 mannen den 18 Maii und vort uth alle scanzen der Ommelanden, sonderlingen mede den hopman Watertappe[1] van Delffziel myt 100 soldaten, na Nijeort versamelede bij den anderen tot 1200 mannen, trecket Verdugo van Nijenort in den Juwer[2] in Sovenwoldingerlandt, alsoffte he enige restanden van sauegarden worde ynhalen. Onder des hadde graef Willum die slotelen van der stadt Leverden erlanget, sijn soldaten voer enich poerte gestalt, tegens wille der borgeren, soe reede in wacht stonden und des meer gewaer worden, maken overall alarm, versoeken graef Willum, sick verholdende nochtans erschinende, vragen die orsake, willen mede wetich sijn. He antwordt niet anders; Quades solden sie niet an hem, als van Nassouwe geboren, daer nene scelm gevonden, besorgen, dan muste in dusse tijdt enich gelegenheit offte vrijheit gebrucken tegens den vijandt. Overst het perickel was voer den doer, die meente verenigen sick myt den soldaten, holden starcken wacht, besetten gelick die poerten, ontfangen die slotelen tot der Engelschen dienst, laeten graff Wyllum in Leverden berusten, wort nichtes daetlickes bedreven. Up den 23+ Maii vertrecket Verdugo weder na sijn scanzen und in sijn besettinghe, als men rede to Embden hebbe gehort, und worde gescreven: Leverden, Dockum, Sneck etc., ock Oterdum weer over, worde van Verdugo besettet, bij also dat hartoch van Parma hadde die religie 15 yaren lanck vrij ghegeven, alle daden vergeven und vergeten. Overst woe partijech het hadde west, allnu was dar bena nemandt, die sick wolde marcken laten. Und alnu vorderde graef Willum die Majestaet breven um sick to verclaren, welcke myt hoere resolutie und nomunge van partijen weder overgesonden weren tot beter versekerunghe.

+fol. 476.

1) Vgl. boven, dl. I blz. 412, noot 2.
2) De Jourc.

Soe Eysselus Ayssinga, president, rede uth Hollandt wedercomende, guede trost und hulpe up graef van Lycesters ancompst belovede[1]. Daer men nu ock hoerden, dat ruyteren und knechten uth Duyslant versammelt 14 dagen na Pinxteren uptrecken worden na Vranrick an den konick van Navarren, und ock in Nederlandt. Und Wesel in hoer grote noet und commer van privande van Maerten Scenck, Norys und graef van Moers sindt ontsettet und privandiert worden tegens der Spangerden belegerunge, die bisheer den stadt hadde uthteret und nu vijandtlicken drouweden.

In Embden was ock alsoe geraden, dat voer ancompst eniger weinich scepen nene huysman meer konde uthcrigen off vrijgeven worde dan een vierdiep, und was juncker Johan Rengers versekert, wat uth Embden gelaten worde, muchte he ock wol vrijgeven. Overst na ancompst wendede sick dusse manier. Wat Rengers vrij liet, konden men nu ock uthlaten. Daeromme die scipvaert upgeholden blijff bij Logen verleggen tot antwordunge, offte men den Emse wolde verstaen in genere dan spetie, dat ys den varsche Emse twaren und niet onder[2]. Daer men nu Gert Smyts soen inhaelden und benemen wolde, doch van graef Edzart an Verdugo verscreven worde, sijn inwoner und borger twesen. Und men rede anders an Reyde over liet steken, als Rengers to Embden bij sin factoren Jasper Lysinck und Wybbe Lysinck und anderen wol tractiert und in haven ontfangen worden, tot grote naredent sijner eheren und persoen. Dat ock Lutgen Frerick gesecht worde, offte he ock Rengers secretarius weer worden, als he tot sijn huys 20 kanne wijns hadde vertiert myt sin anhang, Arent Smyt etc., den 22 May, und seer bescencket worde. Und recht west weer hem huys und geselscap tverbeden, als die die elendigen und gemene sake een verrader was. Overst Rengers

1) Vgl. over de Friesche zaken in het voorjaar van 1587 en de houding van Willem Lodewijk in dien tijd Wagenaar, Het Leven van Willem Lodewijk, blz. 93 vlg.
2) Lager naar zee.

achtede des weinich, up graef Lycester sick beropende.[+] Claes ten Buer worde nu gehort in Frerck Rijcken plaetse van collectuer twesen der geestelicke closteren und anderen guederen renten uptboeren, gestalt twesen in den Hage bij den millort Buckhorst, lutenandt van graef Lycester. Und dat in wederwille van onse meest adel, die des an sick wolden holden und up Johan Winbrugge vermeenden tbrengen als generael landts rentemester. Daer Claes ten Buer een older man, van alle guederen geblotet, und sijn huysen vernielet und destruert, wol grote scade tclagen hadde, und men doch onder den adel die geestelicke gueder verdielen solden willen sonder gemene bate, dan tot hoer egener vuldaet van scade.

[+]fol. 476[v].

Die van Bremen laeten ock horen gesanden den 24 Maij na Hollandt, den Gubernuer tmoyte, van Embden afftrecken om dem Wedzert vrij thebben van besettinge der Hollandtsche orlichscepen, we ock graef Edzart dorch notarium Wyardum dede versoecken. Nener van beyden wolde sijn profijt mysten um die gemene sake, soe die vijandt allene van Bremen und Oldenborch sijn voetsel verleden yaer gehadt und nu versoeken muste, sonder welckes he neit in velde solde mogen blijven.

In het ontsedten van Wesel ys niet allene Wesel privandiert, dan ock die brugge over den Rijn myt scepen geslagen in stucken tbroeken myt anvart van scepen, und die Spangerden voele geslagen und verstroget, sonderlinge soe in Westphalen gelegen hadden dusse winter und grote tyrannie und gewalt gepleget, dat daer meer als 1200 sindt geslagen, vole verlopen, und in commer verstroyget. Dit ys dan begyn west der Engelschen gewalt tegens den Spangerden, we dan in Westerlandt die anslach gemistet hefft, und graeff Willem in grote verachtunge gecomen, we Unko Manninga hem ock warnet, Starkenborch hem onderfraget, und pasboerten cassiert sinnen.

Egbert Clant to Scermer hadde ock des graven Willum egene pasbort um weder int landt twonen und tblijven, die der Gronniger vijantscap niet vresede, dan sijn arffgenamen in Vreslant vresede, soe van hem tosonden niet confisciert tworden. Doch um den religie nene achtunge

hielt, na den Franconisten[1] und Wederdoperie inclinirende, woe lange he ock myt sijn broder Johan Clant, to Larrelt pastoer, dusse ballingscap conversierde.

Nae gedaene slach vor Wesel und overgewonnen roff van koygen, peerden, uth Westphalen mededreven, liet Scenck weten und gebeden ider koe vor 1 gulden, het peert um daler tlossen und den huysman weder vrij tocomen[+] solde, und soe ock in alles wat die vijant gerovet. Daeromme die droste van Bevergerne in Munster warnet, wort voervluchtich, want he die Spangerden in den landen hadde inforet und geleyde gunnet tot verdarff der landen und gunst der malecontenten. [+]fol. 477.

Die uth Oterdum garden und wachten up straten und wegen, worden in Rysum besedt, und Albert Coners myt 5 begrepen in den yacht ter Knock gesettet und den Ziel ingefuert, gevangelicken als lutenandt van Onno van Ewsum und nu dienende under Caspar van Ewsum hopman, Balsar van Ewsum vendelekar, myt den broder Frederick van Ewsum[2] tsamen in den scanze Oterdum. Want graef Willum ganslicken in onacht voer graef Georg van Lalein gelick befunden, worde enich perdercoper nagesocht, die up graef Willums pasboert 60 perden hadde uthgevuert, we men ock befunden over ander waren dat Reydtdiep onbesocht tlaten upgaen, und angeholden sindt, jae prijsen gemaket.

Die meente was overall der Staten regerunghe niet allene verdroetsaem und haettich geworden, dan beschuldigeden ock die 4 Graven vann ambitie und wantrouwicheit, dat sulcke arme heren sick vermeenden mesteren tstellen und den Engelschen als uthheemschen verongunstigeden, daer

1) Franconisten zijn aanhangers en geestverwanten van Sebastiaan Franck (1499-1542), die een onsectarisch Christendom predikte en dus eenigermate verwant was aan de Wederdoopers. Hij was een vroom, waarheidlievend en verdraagzaam man, die in zijn tijd door alle partijen werd bestreden en gehoond. Zijn werken zijn ook in het Nederlandsch vertaald en werden tijdens den strijd tegen Spanje veel gelezen. Een tijdgenoot en geestverwant van hem was de door Eppens herhaaldelijk genoemde Schwenckfeld.

2) Vgl. boven, blz. 494 vlg.

sie sulven sonder landt, luyden um gelt meer sorgeden dan die gemene sake behartigeden, und sulven nene inlandtschen to holden weren, als graef Maurys, graef van Moers, graef Holloch, und graef Willum van Nassouwen in Vreslandt als persoen sick holdende, nichtes doende noch bewijsende myt hoerer aller anhangen[1]. Daeromme graef van Lycester van der Majestaet wegen myt groten verlangen gehoepet worde up den 28 Maij myt den eersten Westen, dan noch onbestandich windt, zielreede was, und gesecht myt 5000 perden, 12000 tvoete[2].

Ock up dusse sulvyge wordt die gewesene borgemester Reyndt Alberda[3] angesocht van den hartoch van Parma dorch een naemafftige myt gewisse commissie, dat hem sijn guederen solden vrij geven sijn und vrij incomen, soe he mede wolde und konde raden um des stadt Gronnigen onvermodige, onordentlicke, vijandtlicke regerunge over die Ommelanden, niet tot des Konicks besten offte dienst dan tot egene vermetenheit, to bedwingen und to remedieren myt enich beste middel sijnes raedts. Und solde alles guedes tot Sijn Excellentie vertrouwen. Daerup[+] die borgemester antwoerde: he were up sulcke raedt noch niet seer bedacht west, daerto soe were sijn conscientie tegens Godt alsoe gestalt, dat die vrij wonunge in sijn vaederlant hem swaerder worde vallen. Daerup resolviert, dat he und alle die het begerent weren, hoers gewetens solden vrij leven und blijven in guede versekerunghe uth des Koninckx authoritiet und beveel sulven, niet allene des Excellentie van Parma. [+]fol. 477[v].

Alsoe staet tgeloven, dat graef Willum, graef Maurys ock sindt angesocht und bena bewogen myt groter tosage und belofftenisse, soe men der Engelsen muchten uthsluyten[4]. Und in Vranrick die Hugenoten het velt innamen und nu reede enighe an den Majestaet in Engellandt ge-

1) Deze opmerkingen van Eppens over de stemming der bevolking in deze dagen verdienen de aandacht.
2) Leycester kwam den 6den Juli 1587 uit Engeland in Zeeland terug.
3) Hij was burgemeester van Groningen in 1564, 1565, 1577 1578 en 1580.
4) Daarvan is evenwel niets naders bekend.

screven, den graef van Lycestrum niet to senden, dan een anderen tsubstitueren, die dusse sake noch muchte onerfarener wesen. Wie dan Verdugo ock Albert Coners datlicken relaxiert sonder ransoen und dem Ewsum gescencket ys worden als conluderende. Evenwol lat Verdugo affsteken und meten het olde Geldersche blockhuys[1] an water gelegen voer het ander, um het water to bedwingen, ja het castiel to benouwen und Gronnigen tmogen sluyten, soe het nodich were, na Fermsum intscepen, eder een voerscanze tholden up sorge van nije belegerunghe. Dit ys up den 1 Junij alsoe gedaen um die arme gemeente tot werck dringende boven die grote sware scattinge, daer all scanzen van onderholden worden. Evenwol versochte Claes ten Buer, dat Johan Rengers den Oltampt solde upseggen het stuverscat van ider koe der maents, makende 50 gulden in Winbrugge handen gebrocht. He wolde na luydt sijn commissie myt brandt und andere strengicheit beter contentiert wesen. Daermede die meente neit weinich verslagen ys, als een onbedicket landt bruckende, in des vijandts gewalt sittende. Hieruth worde orsake genomen die geestelicker guederen ordinantie an den graef van Lycester twillen laten confirmieren um den Claes ten Buer und yder tmogen gebeden und alle commissien casseren, als tegens landes vrijheit becomen, dien doch die guederen behoerden to disponeren, na luydt die gestalte[+] ordinantie, dat nu Hayo Manninga, Johan Rengers Dode van Amsweer, Eme Tammen und Abel Eppens meest noetwendich worden versoecken und overscriven in Vreslandt. Alnu worde uth der stadt Ham betuyget van een borger, dat[2] juncker Johan Rengers uth sijn commissie soe vole hadde overgewonnen, van arffgudt vermocht he niet und nichtes, dat he binnen Ham een huys und

[+] fol. 478.

1) De hertog van Gelre heeft te Groningen nooit een blokhuis gebouwd; zelfs was het uitdrukkelijk door de Groningers bedongen, dat zulk een huis niet te Groningen mocht worden opgericht. Bedoeld zal zijn het blokhuis van graaf Edzard. Vgl. J.A. Feith, Wandelingen door het Oude Groningen, VI en VII, in Gron. Volks-Alm., 1896 en 1897.
2) H.S.: heeft dan.

heerlicheit Bevervuer an der Lippe[1] an sick gecofft solde hebben vor duyseden[2] rickdaleren. Welckes woe voer pasboerten van den coepman sij gewonnen, laten wij blijven, als boven sijn 1200 gulden yaerlickes sick to erholden hadde. Daeromme he wol over sijn menichfoldige pasborten beschuldiget, worden nochtans den 1 Junij 34 wagenen, als nene pasborten hebbende, van Marten Sygers amirael upgenomen tusschen Oldersum und Embden, und up Borsummerhorn to water gedreven, meer dan 10 last rogges to scepe gebrocht. Nu muchte rogge gelden weder to Embden 76 daler. Des verbleven die scepen myt rogge noch na Logen beleggen, want men alles uth Embden lieten gaen. Daer nu rede die Bremers hoer scepen an den stadt becomen hadden, myt profroes[3] uphalende sonder tegenweer der Hollansche capteinen und orlichscepen. Dit vermeenden die van Embden ock hoer tmogen vrijen, soe anders het hoytevaren niet topenbaer und gewoentlick was, dat ock die meente und alle anderen wonscheden, dat Merten Zygers alle uthvuer becomen hadde und noch antaste myt scepen, wagen, peerden und vuerluyden die onvrij[4] na den vijandt gevrachtet worden, soe sie hoer stroem muchte vrij hebben und scepen ontlossen und duerte linderen.

Alnu wort gehort allenthalven, dat die Duytsche ruyteren tot 12000 myt 6000 tvoete na Franrijck uptreckenden werden an den Hugenoten konick van Naverren, daermede die Nederlantsche sake in stillicheit verblefft, als heyl uth Vranrijck verwachtede. als middel waerdorch Spangien konde allene bedwongen worden. Daer nu captein Draco myt sijn orlichscepen 19 April den heele vloet van over die 40 Spansche scepen van privande onder Calis Malis[5] weren erovert, vernelet und verbrant

1) Van den aankoop van deze heerlijkheid aan de Lippe door Rengers is verder niets bekend. Of wij dus alleen op gezag van Eppens zulk een aankoop mogen aannemen, is twijfelachtig.
2) In het H.S. staat hierboven: 1100.
3) Eppens bedoelt waarschijnlijk par force.
4) Zonder paspoort.
5) Cadix.

eder gesoncken, als uth Engellandt gescreven, und vort den Indische vart solde vorwachtet worden. Dusse Draco hefft die 1 aleam geworpen des Spanschen und Engelschen orloges, daer die doet des Scotschen koninne die versegelunge van was. Und gelovet worde die Nederlanden[+] angenomen. Hiermede den 1 Junij worde die Engelsche stapel van Embden na Hamborch gelecht myt 6 scepen[1)], und verlaten Embden um het perikel des copvarts und vereninghe des konicks van Denemarcket myt den stadt van Hamborch, des keysers Rodolphum myt gunst achterstallunghe, daermede die packers, slemenners, arbeiders weenden, borger huysen myt tollen und accijsen der stadt verclenet und tom eersten affgenomen hebben. [+]fol. 478[v].

In voerleden 2 yaeren reyse worde nu gehort van erfarenen des sulves reyses, dat captein Draco hebbe gesegelt und gefonden voer den Engelsche koninne Elisabet een wonderlick groet rijck eylandt, 30 etdtmalen zeylens zeens boven eylandt Canarie nortost yn, waeruth he becomen 1 man allene van 5 personen, myt 1 vrouwen naket, allene vor hoer scaemes bedecket, und lang haer dragende, dar een belde van golt in gewest van vole punden swaer, und solde vull volcks sijn ock myt konigen, groter dan Engellant, Scotlandt, myt vole riveren, hoech van barchte antsien. Worden affdreven, ter tijdt een vestenisse gemaket und versekert worde, den vrouwe wol tractiert liet se gaen. Aldaer worde nu ingevuert int lant nije volck als colonien myt koygen, peerden, gansen, duyven und andere manieren, hefft alle koren in wilde eten allene rouwe spijse, leven in speluncen; haec Lutgen Frederickes den 3 Junij anno 87 narrat[2)].

Die kerckedisciplin tho Embden und over Oestvreslandt hadde bisheer wol 50 yaren lanck een grote naem und erbarheit in sick, dat men die gasboert soberlicken, clederen behorlicken, kerckendienst endrachtelicken sonder

1) De Engelsche Court. Vgl. boven, blz. 269, noot. Wat Eppens hier mededeelt, is niet geheel juist.
2) Het is stellig onnoodig na te gaan, welk land met dit wonderland kan bedoeld zijn. Misschien is San Domingo gemeend, dat Drake in 1586 had veroverd en gebrandschat.

idelheit up der straten; van der armen versorge ys niet seggen, want bena nene gelicken hadde, und vole duyseden uthdielet worden. Nu overst myt inmengunghe der vremde natioen und voelheit der Papisten, Malecontenten, Libertineren, samp den Ubiquitisten, soe alnoch up de Olde Munte hoer versamelingen hilden und up Pinxterendach[1] hoer aventmael als vier hochtijden na den Papisschen und Juditsche[2] gewoenten uthdieleden. Den 4 Junii soe worden daer van den predigeren D. Mensone und anderen dappere vermanunge gedaen, sick laten dorch des hilligen geestes wercken, niet des vlessches leyden und regeren, und allweert dat nene overicheit des wolde letten und straffen, soe behoerde en yder vrome, christelicke huysvader sijn kinderen, gesinde daervan des avents tontholden doen. Overst den 5 Junij worde daer voer die Olde Munte up Nije Marcket in die Grote Strate voer drosten Ocko Vresen doere, noch vorts up Valderen, dre[+] meybomen upgerichtet[3] myt cruyderen, kransen und meygen behangen, gesongen und gedanset bij in den nacht und ock voer die poerten, tot een eder 2 uren, van mageden, dochteren, knechten und gesellen, alsoffte des den predigers tom spot geschede, want nu meer gescheden ys dan ertijdes ys gehort offte gedacht. Und middelartidt worde het marcket offte karmes to Norden up Pinxterendach van borgeren und borgerschen uth Embden in groter dartenheit und overfloet van levent geholden, datwelcke den christenen niet so betamede. Doch alle die Lutersche Ubiquitisten pastoren straffeden des weinich und worde van Ocko Vrese droste gesecht: In der kroge kan juw pastoer ock wol leren. Und men doepeden die junge kinderen up den Munte myt bijstand vadderen und worde het kindt gefraget. N. gelovetstu ock dat onse gelove recht? Segget: Jae! Und den bosen

[+]fol. 479.

1) 4 Juni.
2) Joodsche (?).
3) In Oostfriesland, gelijk overal ook ten onzent, was het gebruik op of omstreeks Pinksteren, in verband met het oude Meifeest, meiboomen op te richten. Vgl. Maronier, Het Pinksterfeest, blz. 6 vlg. Zie Aug. Lübben, Mittel-Niederdeutsches Handwörterbuch, in voce.

geest worde myt den doepe uth den kinde tvaren geboden; soe dit gehort und gesien ys.

In des Graven hofft to Adverick wordt gehort, dat die landtgraeff van Hessen Lodewick[1] hebbe enich gesande van den keyser Rodolpho, een graeff uth Beemen[2], in sijn hoff ontfangen und to gaste gestalt und alsoe in altercatie gecomen van enigen gemene Duytscher saken. We dan bena alle korvorsten besonden sindt, dat men Keyserlicke Majestaet meer reputieren solde, noch den Spansche sake affseggen, daer men den Duytsche bodum, Coln, Cleve, Gulick und Westphalen hoer overgaff und up ricksdagen niet gesloten muchte worden und alsoe van den Landtgrave sulven sij doersteken worden[3]. Als men nu hoerden, dat die ruyteren tot 9000 und 9000 tvoete upmakeden und anrijden solden na Pinxteren und in Nederlandt benae diffidiert worde an die Staten dan niet an die meente, als de Engelschen verdroetsaem na den Spangerden int heemelicken overwolden[4], und den graef van Lycestrum seer verdacht hielden und makeden um verraedt van Deventur, daer men sick dapper mede plumden, und die Malecontenten uth Westphalen na Reyderlandt indringende weren. Und vole disputierens was um die angeholdene scepen myt koren und rogge bij Loegen liggende, daer Merten Seyger sick dapper in beswaert makede um sijn mesteren halven, dat hem up Lycesters gebodt neet gestendich was.

[+] Na 3 weken upholdens der 44 scepen bij Logen myt rogge, worde daer van den gubernuer Lycester togelaten die scepen uptlaten. Overst want die Staten suckes niet an Merten Sijgers verscreven hadden, weigert he des totlaten, woe voele besendunge, tusschen boeden uth Embden van grave Edzart hem ansonden worden. Want men die vorige vorworden myt nichtes hadde geholden. [+]fol. 479[v].

1) Landgraaf Willem IV van Hessen-Kassel (1567-1592). Blijkbaar bij vergissing noemt Eppens hem Lodewijk.
2) Bohemen.
3) Eppens is hier stellig onjuist ingelicht geweest.
4) Vermoedelijk had Eppens iets hooren verluiden van de vredesonderhandelingen tusschen Engeland en Spanje in den loop van 1587.

Waertegens die van Bremen die scepen uphalende, beloven 2 yaeren horen stadt tsluyten, soe men in Hollandt in gelicken deden und waerden, daer men meer uthleet dan hier to halen was. Up Embden solde nu neit stediget worden victualia uth Hollandt. Dan up Bremen vrij, dat men wol dapper tclagen hadden in sulcken populosen stadt und nu den 7 Junij een beter verdracht beloeven musten.

Den 7 Junij ock doen die uth Oterdum nasoeck up alle uthvart uth Embden sonder pasbort van Rengers offte hemelick van Merten Sygers gestediget, want Rengers to Oldersum bij juncker Dwenge[1] to gast uth was, und becomen een scip myt rogge na Westphalen, daer die vijandt sick erhilt in commer. Overst die captein ener van Merten Sygers nympt sulcken weder, wort een serayandt[2] doetlicken up scip dorscoten. Dit also in Oterdum gehort, ilen de hopman Lambert Dickbien eder Berens und Frys Varvo[3] na Nesterlandt na den harbarge myt 50 soldaten, becomen aldaer den captein Lenart myt den sijnen, wort die captein doersteken und staen alle als vijanden tegens den anderen in affwesent van Rengers und muchten die upwacht van den soldaten uth Oterdum niet dulden. Men wolde ock niet gerne Gert Smyt bij Borsum dulden offte laeger dan ander affsenden[4], want he ock niet sparede den Oltampsteren, die allene hoer koescat van 1 stuver Brabants des maentes betaelden, umdat sie meer myt ½ tunne rogges muchten und konden winnen dan die scattinge kostigede, und Claes ten Buers commissie niet achteden van sware scattinghe, want sie meer den vijant onderworden und ock graef Willum hem niet respectierde, dat onse adel dan wol gevill. Aldus stondt nu die regerunge in kleine saken[5]. Daer die adel nichtes herich was int lant nochtans klosterguederen wolden dispenseren und upboeren.

1) Von der Wenge. Vgl. boven, blz. 484.
2) Sergeant.
3) Frederik van Vervou. Vgl. boven, blz. 373, noot 2.
4) Misschien staat er: Loegen dan ander affsniden.
5) In geringe achting.

Alsoe juncker Johan Rengers bij Wybbe Lysinck worde geladen um in hoeren gaerde buyten Boltenpoerte[1] sick tvermeygen und woll tractiert. Daermede genodiget die gesande uth Engellandt, Italianer Horatius Platinus[2], vraget enich sijner vertrouden und becanden (want daer vole geladen weren): Welcker doch dusser borgeren sake were. Antwordt: Het weren die am meesten myt Rengers den handel bedreven, als Wybbe und Jasper Lysinck broderen. Wat make ick dan hier? und Rengers nagefraget,[+] wes die wert were, antworde Rengers: Dit sindt die guede luyden, welcke onse broderen in Wezel mede tovueren und spijsigen. Vrage: hebbe gij sulcke versekeringhe uth Wesell und over dussen, des wolde ick gherne weten und sien, want also kan men wol van volen roemen, dan nichtes bewijsen. [+]fol. 480.

Nach des junckeren doet Hectoche[3] to Oldersum verstarff ock Ewe van Jemmigen in dergelicke verteringe hoeres lichaem und worde weinich bij der meente bedancket, als to Norden den heren alles thodenende, daer he een dapper ricker man wol 2 eder dre landesbesitten erhilt und meer verterede als sie veroverden. Alsoe die juncker ock tho Eylsum, een older man, verstarven in corte dagen na den anderen uth den adel, wie ock in die Ommelanden geschach voer die turbelen. Daerto tho Canum und bij Wirdum slaen sick 2 partie in gringe sake ter dode, ock boeden des ongeluckes, we in die Ommelanden bij den Muyde[4] een junge frouwe Dever hoer mans moder vermoerdet und den mans vader doet wondet

1) Te Emden.
2) Vgl. boven, blz. 478. Bedoeld wordt Horatio Pallavicini. Deze was een Genueesch edelman, die te Londen was gevestigd en door de Engelsche regeering als diplomatiek agent in Duitschland gebruikt werd. Ook in de Nederlandsche zaken speelde hij tijdens Leycester een rol. In September 1588 deed hij aan Parma in overleg met de Engelsche regeering een voorstel, waarbij aan dezen in verbond met Engeland de Nederlanden in volle souvereiniteit werden aangeboden. Vgl. Motley, III, 315 vlg.
3) Hector, een verlatiniseering van Hicke, zooals deze jonker van Oldersum ook voorkomt. Vgl. boven, blz. 439 en 484.
4) Aan het Damsterdiep bij ten Post.

voer dusse turbelen anno 80. Nu overst verstarff ock die pastoer, offitiael, her Gert Werningius to Middelstum, des lutenants Mepsche stedige und van Ewsum vrundt, als sick der gestelicke jurisdictie van sticht van Munsters bisheer ontholdende, und privatus gelevet, und der religioens saken mede wetende, dan niet seer bekennende. Und lat sin kinderen die guederen erfflicken, als een vrouwe holdende, nadat he een olde vrouwe hadde affsonet[1]. Und het kloster Schermer voer munnick nalatende, tot die hoechste prelaet als offitiael gekoren is worden, und myt guederen wol verrijcket to Rheen in Westphalen egen huysen getymmert, gelt angelecht und mede bij vrouwen geholden und kinderen gewonnen, voer welcken he prebenden und lenen becomen bij den adel vorscreven van Ewsum, het leen to Loppersum over den brugge vor een studient genetende. Ock verstarff jonge Luert Huinge, Wolter Huynge soen, in Westerlandt als het sijnen heel verteret, een capteinscap verwachtede und vermeendt worde thebben. Dusses vader Wolter Huynge dede Dijcksterhuys[2] myt alle die landen vercopen bij den keerse, tegens sijn egen swager Hayo Manninga, und muchte nochtans niet geneten; want die schulden groeter dan uth het coepscat dusses tijdts halven muchte gemaket worden.

Umtrendt den 17 Maij maket Verdugo een anslach na Westerlandt myt 1500 mannen, daer nu die landen open, die steden allene besettet, myt graff Willum respondentie[+] bevreset worde uth sijn vole vrij ghegeven pasboerten myt guederen up Gronnigen. Item dat men die naetie benijdende die hoecheit, und den president Eysselum Aysinga als legaet van den Majestaet hadden ingelecht, sijn breven niet willen laten openen. Und landsdagen upgeholden und seer turbulent stonden. Und up dussen antoch versocht graef Willum die slotelen van die porte bynnen Leverden und besettede myt sijn gardisoen, tegens den borgeren und soldaten, die ene poerte hem miest

[+]fol. 480[v].

1) Afgescheept met geld.
2) Vgl. boven, blz. 474, noot 4.

dienstlick. Alsoe dat een hele gerucht overall schal, woe Westerlandt endtlicken sij overghegaen und malecontent[1)]

Overst Verdugo verblijfft to Nijenort, rucket vort myt weinigen und lat 7 huysluyden vangen um vuldat der contributie hoer sauergarden, und alsoe nichtes verrichtende, keeren weder den 23 Maii, en yder na sijne scanzen. Hoewol nu dussen Verdugo sick heff ingeholden myt bevorderunge der besettunge in Gronnigen eder Dam vast, eder nije scanzen tleggen, soe wol dit nochtans een lange argewaen van spotterije[2)]. Dat als men ten Dam weder scanzeden, solde het scanzen verstoret worden und intoch gesceden myt witte vendelen und roede cruysen[3)]. Daertho geboedt ock Verdugo, dat die Gronniger die gehalede und gerovede klocken anno 80[4)] nu weder doen solden veerdigen und brengen, ock uphangen laten. Overst die van Gronnigen achtens weinich und beropen sick vor Parma up den Koninckclicke previlegium und tosage[5)].

Daermede Verdugo weder uth Fermsum van junckers huys vertogen bynnen Gronnigen, und sindt eens, mach des oldermans boeck niet mesteren, woe commerlicken ock int landt stondt, dat men nichtes muchten uth die scepen an Reyda, Delffziel voer den huysman eder ampten[6)] uthdielen.

We verleden yaer die vorsten myt den konick van Denemarcket die rijcksdagen wantrouweden bij den Keyser und der Spansche raden, und to Luneborch in enige conventie secrete dingen handeleden[7)], alsoe nu ock tho Nimbrug tsamen wesende[8)], wort daernae um die Duytsche ruyteren handelt tsammelen tot 9000 und 3 regement voetvolckes uth Swysserlant, und dan noch

1) Vgl. boven, blz. 504 vlg.
2) H.S.: spokerij.
3) De Spaansche troepen hadden destijds, zooals op tal van historieprenten uit die dagen is te zien, witte vaandels, waarop het Bourgondische kruis in rood.
4) Zie boven, dl. I, blz. 279, noot 7.
5) Van 1582.
6) Ambachten, bedrijven.
7) Vgl. boven, blz. 338, 342.
8) Daarmede bedoelt Eppens Naumburg in Saksen.

uth Holsten und Denen 3000 ruyter und 3000 tvoete vanwegen der Engelschen, und wordt het versammelen[+] lange vertogen. Die Saxenschen und uth landt tMijsen trecken vort den 25 Junij na Francfort um in Vranrick twesen bij den konick van Naverre[1]. Die Holsters wort verwachtet in sticht van Bremen to Weerden[2], waermede die verwekenen weder tot hoepe verwecket synnen, die nu heel weinich worden dorch verstarff, wederkerunge tot den vijandt und andere affvall. Onder allen ys die borgemester Derck Scaffer, een naemafftige uth Gronnigen, versonet, sijn guederen vrij to Hoegenbrugge up Ovelgunne ingetogen[3], aldaer getimmert, und verbleven privatus, laet varen religie und kercke, woe hoeges naems he ock sij west. Alsoe vulhardt Popco Bouwens uth den Dam in sijn ballingscap als een diacen, wens huysen dael gesmeten, buyten in commer geraden, starffte sijner beesten geleden und tom laesten sijn huysfrouw den 12 Junij puerpera[4], een kloecke vrouwe, verloren und myt 4 kinderen besitten gebleven; wens huysfrouw, onses geblodes, van Ph. Hoyken 1500 gulden bearvet worde allene und niet den Popco. Alnu worde ock Albert Knotte vrij pasboert gunnet van Johan Rengers, die sick bij den vijandt erhilt und deputierde west na Westerlandt reysede, sijn landt nu Hayo Tyassens overgedragen voer 2600 gulden die huysinge und biesten, und nu romede weder overtwillen, dan vrij ingetogen und verblijff bynnen Gronnigen. Und alsoe worde ock handel in tovuer myt weinich borgeren, dan alles na Gronnigen vertogen worde. Daer die van Oterdum myt breven van graef Willum worden bij ongenade ingelecht und van Lycester ock geboden, umdat sie to wijdt sick vertasteden up enigen reyseden, und ock gevanckelicken intogen des graven Edzarts ondersaten bij Auwerick um die ge-

[+] fol. 481.

1) Deze Duitsche hulp is inderdaad voor Hendrik van Navarre van groote beteekenis geweest, al zijn de Duitschers ten slotte verslagen en teruggedrongen.
2) Verden.
3) Vgl. boven, blz. 502, noot 1.
4) Kraamvrouw.

slagenen soldaten verleden yaer to versoent hebben. Und Albert van Pewsum uth Wolthuysen umme rekenscap bedwongen, daer Rengers myt Peter Cornelio notario als parten tusschen beyden die sake hebben verhandelt, weinich tot des juncker Rengers loff und eheren, want he twilde handelde in het vuer, levede dagelicken een vastelavendtlevendt myt den amirael, kledede sick koster[1]. Und sijn suster Margreta Rengers worde to Gronnigen duldet und wol geleden, dat ock een uth den Raedt gesecht: Dat ys het scip, welckes juncker Rengers to Helm mede tohort in companie, behalven wes van Bremen, Oldenburch tovueret worde.

[+] Onderdes wort ener myt namen Johan Ommens, een armer trouwe scipper, begrepen van Dreen myt een 1000 loets, tot den pottebackeren ten Dam in sijn verdenunge verbarget, als he um pannen solde varen van Kort Borchers wegen. Dat sijn scip verbrannet und geplundert, in een lange venckenisse beseten, tot die grotste commer gebrocht ys dorch Rengers und den amirael Merten Zygers. Dit solde weder een schijn maken van justitie. Daer die van Oterdum den Lubbert Ulger notarium vanwegen der stadt Embden meer bespotteden dan achteden, dat men alsoe meer up hoer achteden als stratenscendes und rovers, die myt Rengers alles deden und die malecontenten logeerden, lieten passeren, und roven horen copluyden und allenthalven in Embden verransonen und ock tLieren[2] voer 5 gevangenen. Daer die junge heren die breyde hosen mede van drogen om hoer benen und hoer soldaten slogen, we nu ock gedaen van des amiraels volck, doer Lambert Dickbien hopman den captein...[3] sijnes doerscoten corporaels up Nesterlandt halven dorstack, dan noch geneset, um malcanderen die tovuer tbenemen. Want dan beyde partijen alsoe onverhindert dorch landt roveden und men het landt niet konden tegens den ener allene bevrijen, soe wort Alrycus Sluyter myt Johan

[+]fol. 481[v].

1) Waarschijnlijk voor kostelicken.
2) Leer.
3) In H.S. is een woord niet ingevuld.

Wilken an Verdugo gesonden van graef Edzart wegen, dat he sick des dorchtreckens solde ontholden offte muste een roederode[1] stellen up sijne straten, die men landtdroste worden nomen, sloten, havens, wegen to bevrijen, niet sonder groter belastinge des huysmans myt scattinge; want men 2 stuver scattinge vorderden voer 300 soldaten, daer nene 50 betalet worden in Esingunghelandt[2] und Widtmonde.

Voer der ancompst van Lycester verblijfft Parma volck noch bij Wesel tot grote benoutheit der stadt und lecht den Slus an[3] in Vlanderen, bescut und bestormet dapper, licht lage[4] up Geldersteden und wort hem dorch Engelschen captein verraden Gelder, und geplundert int eerste Julij in der nacht, als men een roefft van Scenck verwachteden, tot der natie grote verclenunghe und defaminge[5]. Und die Staten leggen hoer leger up den Langestrate myt 9000, und sommige ruyteren tot widerverwachtunge van Lycester. Und ock den ruyteren uth Saxen und die van Munster suveren hoer landen myt roede roede[6] und solden noch den soen van Brunswick verwachten myt ongunst der Papisten tot hoeren beschermheer. Die gewassen, hoewol langer onrip, nochtans seer overvlodich in die landen worden, de steden und Parma seer verstarcken[+] in sijn groten commer und benoutheit des volckes, sonder bewegunge tversmachten laten. [+]fol. 482.

Nadat dusse verraedt an Gelder gescheden, des anderen dages kumpt die graff Lycester over uth Engellandt den 23 Junij 't Dort und andere plaetsen, jae Sluys ock ver-

1) Rooderoede, een gerechtsdienaar.
2) Het land om en bij Esens in Harlingerland.
3) Belegert.
4) Hinderlaag.
5) Gelder werd einde Juni 1587 door den Schot Patton door verraad aan Haultepenne overgegeven. Het stadje werd de zetel van Maarten Schenck, die het tot zijn wapenplaats had gemaakt. Terecht merkte Leycester op, dat hem althans dit verlies niet kon geweten worden; Patton was geen Engelschman en door Hohenlohe tot commandant van Gelder aangesteld. Vgl. Motley, II, 312 vlg. en de daar aangehaalde bronnen.
6) Roede roede is hier een vurige, bloedige roede.

sichtiget[1]. Wil sick nene ehere bewesen hebben ergens, soe verordenet, dan dencket um onsedt van Sluys und andere dingen verrichten, soe heel langsaem dreven worden, we ock um den ruyteren, und vijandt allenthalven wakede myt practiken, anslagen, vorwachtent und tovuer. Die meente was blijde over dusse overcompst, die Staten worden verhatet und bespottet: Wat soelen die Staten hebben een groten, jae een groeten heyyae[2]. Men noemden die Staten Maurisschen, van den grave Maurys myt sijn anhang graeff Willum, graeff Holloe und graeff Moers, und ock also in Westerlandt gescreven, dat dusse sick scameden voer Lycesters overcompst. Und ys nochtans in Westerlandt graef Willum bynnen Leverden myt moert und brandt angesocht dorch Verdugo, D. Westendorp, Cammiga und den olden Westphresche president, daer ener over gevarndel(t)[3] und gevangen borgeren begrepen in kundtscap, myt ener Ringelbast, und Geist als to Embden, to Gronnigen und allenthalven sick stellende den parten[4] gelick, und meermalen bij juncker Johan Rengers conversiert und myt pasboerten vertrouwet worden. Dussen laten sick in sulcken verraedt gebrucken, dat alsoe tijdt und noet eysschede een hoefft als dictatorem und gubernuer thebben, als en yder vermeende mester twesen. Und juncker Johan Rengers dat kleine

1) Leycester kwam den 6den Juli 1587 in Zeeland terug. Hij verscheen daarna met een vloot van zestig schepen voor Sluis, maar zonder iets van belang uit te richten. Ook een poging om van Oostende uit Sluis te ontzetten, mislukte hem. Daarna vertrok hij weer naar Zeeland en vandaar naar Holland. Voor 23 Juni zal bij Eppens Juli moeten worden gelezen. Vgl. Bor, Bz. XXIII, fol. 5 vlg., 14 vlg.
2) Wat Eppens daarmede bedoelt, is niet duidelijk. ‘Heyaer’ is een heet jaar, maar dat verklaart hier niet veel.
3) Eppens doelt hier op een zekeren Lauterbeck, die verdacht werd een spion van Verdugo te zijn en daarom in Friesland was gevangen genomen. Hij bekende een moordaanslag op Willem Lodewijk in den zin te hebben gehad en werd ter dood veroordeeld en den 6den Juli 1587 onthoofd. Vgl. Wagenaar, Het leven van Willem Lodewijk, 111.
4) Misschien bedoelt Eppens, dat hij zich tot beschikking van beide partijen stelde. Er kan echter ook ‘den posten’ staan, wat den zin niet duidelijker maakt.

wal lettede, dan 20 daleren und 100 tboeren van lasten opwas[1], Dat gaff vrijheit, dat nu to Gronnigen 3½ daleren een mudde rogge gecofft worde und coepluyden het verluss clagededen, dat kostelick levendt up scip und sijn anhang verwondert worde, als stedes 8 personen stedes ter tafel und meer tijdtlicken tractierende. Hadde scrivers, Cort Israels, dener, veltenkoeck, graef Johans coeck gewest, nu hier costelick torichtende, des maent 17 gulden verdenende, myt anderen als Borchert Scoer, Gert Potter, als boeden und andragers, die niet weniger dan 3 stuver van naem[2] in pasboert genoten. Und mede sick zierlicken[3] stelleden myt ringen in hoer vyngeren. We hoeren juncker an klederen, daer an leerder wanboys und hoesen 50 gulden in passement becostiget worde, und 18 gulden van breyde nederhoesen berekent und betaelt worde, tot nene kleine argenisse voer den vromen.

Der Duytscher ruyteren, woe langsaem sie toreedt, soe onseker weren nu alle raden der vorsten voer die meente. Nadat verleden yaer to Luneborch die dach geholden[4],[+] was het geruchte um Romsche konick tkeesen, vermeenden den konick van Denemarcket Fredericum, offte die ruyteren voer den Evangelissche tlaten dienen, niet daertegens, hetsij den konick van Navarre thulpe in Vranckrijck, offte ock Lycestro in Nederlandt, offte ock den stadt Ausburch weder to reynegen van den Jesuiten[5], und den borgeren weder ontlastigen van keyser Rodolpho myt Jesuyten overtogen. Daeromme alnu to Nymburch in Mijssen[6] die vorsten Saxen, Brandenburch, Brunswick Hessen myt vole ruyteren up den 3 Julij versammelt, doen verdigen upsitten, und rijden 9000 na Franckrijck, und Ausburch berennet, und den 24 Julij noch 3000 na Lingen yn myt voetvolcks tot dienste der Nederlanden bij Lycestro, offte den Hollanders. Daeromme het gelt,

[+] fol. 482[v].

1) Te machtig was.
2) Voor ieder naam.
3) H.S.: zielicken.
4) Vgl. boven, blz. 338, 342.
5) Vgl. boven, blz. 349.
6) Vgl. boven, blz. 516, noot 8.

geweer, wapenen overflodich to Bremen uth Hollandt angevuert ys und alle rustinge veerdich solde sijn, niet anders als in Koninne naem und bestellinge Elysabets und niet der Staten. Die nochtans gelt meest scoten, (want der Staten naem was ongunstich, haetich und verdroetsam bij vorsten, steden, landen und alle steenden etc., want wort een rebellye geacht tegens hoege overicheit, woe tyransche ock sij de regerunghe, und wat privilegien daer ock weren, und potentaten schuldich sindt tholden). Onder des was in Polen een grote commotie um nije konick tkeesen in Stephani plaetse, sonder kinderen verstorven[1)], daer nu de Swede myt sijn soen, die Keyser myt syn broder hartoch Mathias[2)], des Turckes[3)] gesanden vanwege des Stephani suster eder broder soen versocht, die Moskoviter voer sick. Und wel van dussen worde erwelet, weren sie rede in legeren tsamen. Die inlandtschen dachten na den groten canzelar[4)], die meest mester gewest bij Stephano und tegens den Moscoviter in den tocht. Daeromme die pontcamer[5)] gesloten, die rogge

1) Steven Bathory is den 22sten December 1586 gestorven. Na een lange verkiezingscampagne is den 19den Augustus 1587 Sigismund van Zweden door de eene, den 22sten d.a.v. aartshertog Maximiliaan door de andere partij tot koning verkozen.
2) Eppens vergist zich hier. Niet keizer Rudolf's broeder Matthias, maar Maximiliaan was in 1587 de candidaat voor den Poolschen troon. Geboren den 12den October 1558, werd hij in 1585 grootmeester der Duitsche Orde in Oostenrijk. Hij werd in Polen verkozen door een minderheid, de partij van Zborowski, tegen Sigismund van Zweden, die de candidaat der aanhangers van Zamoyski (zie noot 4) was. Met onvoldoende macht viel Maximiliaan in 1587 in Polen, kon Krakau niet veroveren, werd geslagen en gevangen genomen door Zamoyski en bleef tot 1589 in gevangenschap. Eerst toen werd hij op aandrang van den Keizer ontslagen, maar hij bleef zich nog tot 1598 koning van Polen noemen. In 1602 werd hij keizerlijk stadhouder van Tirol; als zoodanig is hij den 2den November 1618 gestorven.
3) H.S.: Tuckes.
4) Eppens bedoelt den boven (noot 2) genoemden Johan Zamoyski, jaren lang de kanselier en vertrouwde raadsman van koning Steven Bathory. Hij was het, die de candidatuur van Sigismund van Zweden stelde en diens verkiezing wist te bewerken. Vgl. Schiemann, Russland, Polen und Livland bis im 17. Jahrhundert (Serie Oncken) II, 360 vlg.
5) Te Danzig.

seer duercoep makede tot 48 Polsche guldens, to Embden 88 daleren. Und doch seer affvueret was und nu eerst up Sint Jacobi[1] in Westphalen, Duytsche landen die koren rijpen worden um die kolde natte tijdt. Und een duere tijdt to vresen ys, soe in Polen orloch worden sal.

In onse Ommelanden gaet up den 7 Julij het water over doer den nije kaiunghe bij Oesterwyrum in den Oesterhorn als een bedicket landt; wort verloren alle het gewas in die lege landen an Dampsterdiep to, verdriven hoer biesten na westen bij Adweert up die wilde[2] landen, mogen die biesten und een koe bargen voer 1 daler, soe daer allene verblijff were van hutten, tenten und woninghe, die koeren dorch colde natte seer laet dan overvlodich up die hoege landen, soe sie gewonnen muchten worden und droge hervesste vergunnet war, und intoch verblijven muchte.

[+] Voer juu hoechwijsen heren Hoeffmannen van wegen Konicklicke Majestaet van Spannien, gebeden heren, Gheve ick ondergescreven als huysfrouwe van Abel Eppens democtlieken und claechlicken to erkennen, dat hoewol mijn huysheer Abels Eppens voer dusse turbelen, in Stadt und Landen des vredenhandels niet onbecandt gewest, und ock alnoch van nemandt anclaget eder myt reeden mach beclaget worden, dan voel meer in zijn affwesent van huys und gudt in aller stillicheit hefft geholden und gedragen, we sick in sulcke vrijplaetsen na des hilligen rijcksvrede behort und betamet, soe yst, dat die hoechwijsen heren ock wol indachtich synnen, dat yck, als huysfrouwe und moder mijner achter kinderen, een grote beswaringhe und lasten hebbe dusse soven yaeren lanck uthstaen und geleden, sulcke grote plunderinge, berovinghe van guederen gedragen, daerto sulcke swaere scattinghe erlecht und betaelt und wes noch meer ys, dem Sicco Wyfferinck in sulcker onverhoerde sake in yaerlicke contributie offte huyringhe overgewesen und veregent geworden, alsoe dat mij onmogelicken ys alsucken [+]fol. 483.

1) 25 Juli.
2) Woest.

scaden niet allene neit to verwynnen offte tvergeten, dan ock endtlicken van alles mijner sal moten ontblotet worden, und mijnen schulderen endtlicken in naclagen brengen. Soenderlingen soe die commissarien idtsiger tegenwordiger nijer confiscatie alsoe voert over mijnen huysheren Abel Eppens sonder orsake, sunder reeden, ock niet verclaget, noch ingheeysschet, vortvaren und executieren solen mogen, um mij tot ynhueringhe sijner landen tdwingen, diewijle mijn huyssheer nergens anders ys offte befunden ys west, dan daer die Hartoch sijn Excellentie een yder vrij und vranck myt hoer guederen lat passeren und geleyde gunnet und int getall niet weinige ballingen verblivende sindt. Und want mijn huysheere in nene wapenen noch gevaer gewest und sick also geholden, dat[+] he bena nene scanse gesien, noch sick eniger handel hefft gevallen laten, dan dat he als een deputierder des landes gekoren und beropen, den gemene sake muste bijsijn und blijven, mach und kan he voer nene rebelliger, noch Konick vijandt sonder anclage geacht eder executiert worden. Und wes daer meest in den landen gescheden ys, niet anders als dorch des Konicks offitieren und stadtholderen permittiert, publiciert, confirmiert, und vrij onder Konicklicke Majestaets segel togelaten ys, daermede en yder in sijn conscientie onbeseriget solde mogen blijven. Soelde billicken mijn huysheer meer to beclagen dan to besculdigen sijn om enighe overdaet eder mishandelinge an emandt, waervan noch nener anclager gehort ys. Soe ys, dat yck als huysfrouwe van Abel Eppens voer juu h.w.h. versoke und bidde, dat die gestalte commissarien mij alsoe niet solden behoeren tot sulcke scadelicke und ondrachtelicke inhuyringhe mijnes huysheren landen tdwingen, daermede ick reede in sulcke grote scaden und verluss mijner guederen byn gecomen und vort die schulderen vervallen worden, noch scattunghe eder schulden wijders sal und kan ontrichten und vuldoen, voel weiniger dat mijn egen landen, huysen und guederen solden moegen bevrijet und mij egen blijven, we dan andre vrouwen gegunnet und thogelaten. Verhoepende, dat mijnes huysheren onschult und sulcke mijne grote scaden und lasten der scattinge bij den h.w.h. solen geacht und gekandt

[+]fol. 483[v].

mij van der commissarien executie und eysschunge to bevrijen und ledich to erkennen eder doen upholden und verbliven, des tot allen tijden danckelicken voer Godt kan und sal vergolden worden. Den 27 Juny anno 87.

Mijn soen, mijn soen Eppo. Dat het dij alsoe an dijnen naem und ock conscientie staet, dat wij ons billicken moten bedroven und dusse sware tijden bena vergeten konen. Dat ys tmaken groete und swaere overtredunghe. Dan lever, woe hebben gij doch mogen dusse tijden onse ballingscap und die orsake des ballingscap vergeten, und uth den synne gestellen und dat in sulcken jammer und grote sorchlosicheit. Juw scoelgaen hebben gij vergeten, juwer Christelicke doepe niet gedacht noch geacht, die dagelicke naerlicheit, lasten, swaricheit, scatten und plunderunghe als straffen der sonde niet angemarcket. Die[+] scryfftuer und boecken hebben gij niet allene uth die handen gelecht, dan ock uth den synnen vergeten. Dit ys waerlicken godtlosich [+]fol. 484.
levendt und wandel wes. Is dit die besoldunghe onser kosten an juu gedaen, onser sorge, onser woldaet, dat wij idtsondes ons deser daets niet allene to beclagen und to besorgen, dan ock bescamen moten juwenthalven, daer alle kindtlicke gehorsaemheit, eherbedunghe ontweken ys und geweigert wordt? Wat rekenscap worden gij den waren Godt juwen schepper geven, den Heren Jesu Christi juwen verlosser danck sagen mogen, und der wercken des hilligen Geestes romen, die gij juu, und juw vaders huys hebben besmettet und een ewige moyte angebrocht, ick swijge scande. Gij hebben die bijbel jae gelesen, woe yst den soens Eli ghegaen und dat ganse vaderlicke huys, und het landt, daer 34000 mannen geslagen sindt um ontucht der soenen Eli halven und die arcke Goedes verloren geworden. Dat is, die dienste is Goedes verandert geworden, die werelt, het vlees offte blinde menschen achten dit weinich, dan die straffen gaen erenstlicken daeromme over allen, schuldigen und onschuldigen, als Rom, Athenen, Sodoma und Gomorra beyegent, die sintvloet um den hoerdoem gecomen sindt. Daeromme soe achtet niet voer een gringe misdaet noch stellet juu dusse art van menschen gelick, die nene Godt hebben offte vresen. Van junges up hebben gij juu ge-

holden und gedragen bij juu mynner und gringsten, we ock nu. Wat besoldunge hebbe gij nu anders dan scande und onehere gehalet? Alsoe hebben gij juu broder vaken beyegent niet thoeren willen. Wat moten gij dan nu wol dagelickes weder hoeren, wat konen gij daertegens seggen, eder doen? Alle luyden mispresent, scande konen gij ock neit verdegenen. Wat raedt dan? An Godt moten gij roepen, um genade bidden, bekennen juw swacheit und verdorvenheit, und nije mensche worden. Den olden Adam, dat ys sonde und lusten, doeden, und hulpe, gelove und bijstandt des Heren Godt anropen: Heer, ick gelove, kum mijn swacheit thulpe, Heer, helpe, wij vergaen anders. Daerna sick bij van die loese luyden und hoeren geselscap ontholden, sijn oheren stoppen voer boese clap und quade reeden, want sie verdarven guede seeden. Die myt eherlicken ommegaet, wort eherlicken, geleerder und wijser, wie die eerste psalm[1] secht, und den godtlosen drouwet, dat sie solen verstoywen und verswinden. Item die 101 psalm ock leret, den bosen to scouwen und[+] vijandt tsijn, niet myt vust undt handt sick daertegens to leggen, want dat solde heeten die sonde twillen verdedigen, und alsoe die sonde dubbelen und olye int vuer ingeten, und dat geruchte und quade naem groter und breder uthbreyden, und nummer vergeten solde worden. Het ys wol waer, dat vrome, verstandige luyden soelen juu neit wijten und ons torekenen, dan daermede prijsen sie het niet und achtent niet voer nene sonde, dan willent uth scaemroedt niet gedencken, und soldent liever beswijgen, daer die godtlosen umme lachen. Daeromme leret die sake verstaen, und doet die scande myt gedult begraven, haetet die sonde, wetet wat daer gesecht ys: sonder kuysheit kan Godt nemant sien eder anropen, een onbevlecket bedde hefft Godt lieff, horen verteren huys und gudt. Heer, wilt doch dusses niet meer gedencken, und vergyff uth barmharticheit um dynes Sones willen, den wij erkennen und bekennen onsen verlosser, als

[+]fol. 484[v].

1) H.S.: Psal.

wij an Hem geloven, und sijn wordt horen und gehorsamen sindt.

Hieromme dan, lieve soene Eppo, bedecket und bedencket sulven juw sonde und scande, holdet juu tot andere erbare vrome 'geselscap, reedet, leeset stedes wat guedes, dat godtlicken und eherbarlicken ys. Bewijset juu vrundtlicken, liefflicken und trow tegens die, die juu vermanen und leeren, und west sorchvoldich, wandert als die wijsen, folget ons ergens mede nae, soe behort. Und hebbent gueden acht up juu sulven, wat gescheden ys, kan niet ongedaen worden, soe moet ock gedaen worden, dat men wol hadden mogen voerbij wesen etc. Hierup juw antwoerdt eder demodelicken gehorsamicheit verwachtende. Datum Embden den 27 Junij anno 87. Des huyses sorge nempt waer myt Godes vrese und kentenisse, soe kan und will he ons segene, want godtzalicheit hefft een tosage des tijdtlicken und ewigen levendts. Des godtloesen huys vergaet und wort verteret, daeromme die krijgen comen, ter tijdt sick en yder sick bekennet und betert etc. Den 27 Junij.

Copia enes vrundt breff an Grave tEmbden van alle circumstantien dusser tijden und saken.

Angaende die sauegarden over Westerwoldinghelant wordt die dienst des borgers bevordert met dat sulvighe quartier und huys tWedde, want wisten sie, woe hoer uthblijvendt als an mijn mesteren wordt verstendicht, hoer[+] tot groet perikel und vrese sal gedijen, sie solden mijne warnunge wol in danck annemen, want dat exempel van den grave van Hoenloe behoerde hoer wol een warninge tsijn. Want die hefft voer die handt upgebrandt hen to Maestericht 400 dorperen. Dit Vresche quartier solde upbrengen tot die anneminge der 2000 ruyteren und 3000 voetvolck myt 1000 pigniers[1)] omtrent[2)] den 10 Junij sijn quotum, om over in Hollandt tsenden bij het ander daer gebracht und vort tsenden um volck tlichten, und

[+]fol. 485.

1) Pioniers, schansgravers.
2) Er staat zoo iets als ‘oestewint’ of ‘oestewent’, wat geen zin geeft. Is misschien bedoeld een woord als omtrent? Eppens is hier bizonder onduidelijk Vgl. noot 3 op de volgende bladzijde.

angesien dit quartier onder het huys tWedde sittet in het geheel und den eersten anstoet vresen moet, und die cornellen to ross eder voet alle niet lievers begeren, dan in sulcke quartieren in vijanden landen een doertocht tmaken, als sie in 14 dagen wol worden horen eder sien und dan willen accorderen, dan myt foege to late van den Excellentie sauegarden to behanden laten. Doch die neit en wil, niet en sal. Men hefft mijn presentatie uth die articulen bij Engele[1] wol verstaen; soe sie dan sulcke presentatie affslaen, solen mogen weten in wat predicament sie staen worden. Doch hoer pasbort kan tot 8 eder 10 dagen upholden worden, und wunsche hoer mijn breff um die arme luyden, ick solde doen, redelicken handelen. Nu den 15 Junij trecket een monsuer strack[2] doer na den ruyteren und knechten antwort up die breven[3] tbrengen und soe will ock alle dagen uth Engellandt angaen, und ick sende Rengers een starcken breff van die Exellentie, dat he vorten van contribueren und accorden sal upholden und daertegens alle hulpe doen. Dat sie bij mij moten komen myt sijn pasborten, und niet weygeren mach. In gelick soe emandt vorders van Hogelandt[4], Zandt, Spijck, Bierum etc. muchte comen, dat sie ock ileden, want ick beminde mijn vaderlandt und hoer staet een groet perikel an, als vijandtlick tdoen. Wes an Jacob Jargess[5] gescreven van mij der Oldampten[6]. Und hoer pasboert achte is olde sprickwort: anboden dienst ys onweert tot hoeren egen schuldt und schade. Als sie balde horen worden, want sonder den Excellentie sal nene pasboert noch sauegarden achtet worden, want mijn commissie cassiert alle particulare hopluyden, capteinen, admiralen, superintendenten vor

1) Ook dit is niet duidelijk. Engele kan Engeland zijn. Maar wat zijn dan de artikelen bij Engeland? Het tractaat met Engeland?
2) Bedoeld kan ook zijn Strack, als eigennaam.
3) H.S.: oertwert up die benen. Eppens is op dit folium bizonder slordig in zijn spelling.
4) Het noordelijk gedeelte van Fivelgoo.
5) Bedoeld zal zijn Albert Jarges, destijds drost der Oldambten.
6) H.S.: Olampten.

hen accordiert ys, und can nene betalinge verstrecken[+] dan allene in mijne handen. Sulckes an Rengers nu gesonden van den Excellentie. Des gij myt Abel Eppens mogen dielen. [+]fol. 485[v].

Alnu kumpt tijdunghe, dat graeff van Lycester sij over gecomen myt 170 scepen, daerin 9000 voetgangers und 1500 peerden van edelingen bij Lycester, myt ock 24 dubbelde cartouwen van 16 voet lanck, up Oesteende angevuert[1)]. Daer admirael mons. Fransoes Draco an den Majestaet gescreven uth den Spansche zee onder Calis Malis[2)], dat he hebbe den 19 Aprilis 32 Spansche scepen verbrant und gesuncken, ock mede Ragusier[3)] van 2000 tunnen wechgevuert, 4 victuliescepen becomen, noch ock 12 galeygen dael gelecht und verstroyget, und vorts getrocken na een onder Armage, und marcys de Cruyse[4)] gefangen becomen. Und alsoe trecken up die hoeffluyden na den Rijn, um in Franrijck bij konick Naverrum twesen myt 12000 tpeerde und 3 regement tvoete, beholden Holsters und Denen, tot Majestaet van Engellandts diensten. Des tmeer scrijff graeff Willem in Oterdum, und graef Lycester beveel ys, dat sie in Oestvreslandt sick solden ontholden van roven, haelen, vangen als an Albert van Pewsum to Wolthuysen, item en olde man van Auwerick, item van Pilsum koygen und peerden halende. Onangesien wat juncker Johan Rengers, Merten Zygers vrij gaven, und dusse sick richteren stelleden, soe emant wat miste, myt lantrecht thalen. Daertegens Albert van Haren to Lierort angeholden myt 3 punt gudt[5)] na Westphalen tvrachten, daer Borchart Barels copman den vijant tovuer dede.

1) Vgl. boven, blz. 520.
2) Cadix. Vgl. boven, blz. 509.
3) Schepen uit Ragusa, dus Turken of Albaneezen.
4) ‘Marcys de Cruyse’ is de markies van Santa Cruz, groot-admiraal van Spanje, met wien Drake te Lissabon onderhandelde over de uitwisseling van krijgsgevangenen. Hij zou opperbevelhebber worden van de groote Armada, die door Philips destijds werd uitgerust. Onder ‘Armage’, dien Eppens blijkbaar voor een persoon houdt, meenen wij de Armada te mogen verstaan. Vgl. over Drake's tocht: Motley, III, 90 vlg.
5) Onduidelijk geschreven. Misschien staat er: ymt of yndt.

Hierup Rengers und Petrus Cornelius na Oterdum myt breven und protest gesandt den 29 Junij anno 87.

(Volgen twee brieven van den graaf van Leycester van 31 Mei 1587 aan Burgemeesteren en Schepenen van Utrecht en aan den Burgemeester van Deventer, beide gedrukt bij Bor, bk. XXII, fol. 96.).

Niet alle dit scrivendt, dan ock andere kundtschap quam uth Spannien to Embden dorch ener Peter van Hilligelande[1] und Claes Mess, dat niet allene captein Draco een screcke in Spannien hadde gemaket und up den zee myt roven, brannen und voerwachtent up den Indisschen vaert, dan noch gestarcket worde uth Engellandt und nu endtlicken die sake van Nederlandt angenomen worde van den Majestaet und noch nije scepen getimmert und gerustet um den Sluys to ontsetten[2] arbeidet worde. Want Peter van Hilligelande betuygede als to Sint Lucas[3] west gevangen, dat nemant in den[+] zee uthmuchte und Claes Mess verbliven muste in elende und gelt verteren, daer een Hamborger scipper worde myt sijn verbrant um een befonden boecken, [+]fol. 486[v]. und die kinderen den Duytschen naropen: Flamingen[4] wanner wiltu brannen. Und die scipper antwoerde: Als sie vor holt in vuer solden. Und was grote benoutheit des geldes in Spannien, ja solden moten versagen, soe captein Draco de Indissche vaert upnam, und den Peter Hilligeland nene teergelt muchte geneten, daer sin scip mede verbrant was van captein Draco, die vole Duytsche bargede und noch bij sick hadde. Und worde alle dagen publiciert die Engelsche vijant die guederen prijs, alle handel horenthalven verboden. Alsoe ock ener van Norden myt namen Menart Hincke, een Jesuite, komt hoech van den Spansche rustinge[5] und sij gecomen myt consendt dorch Italien na Duyslandt, dat men den Draco wol solden stueren und den Indschen vart beschermen, und des Deenschen gesande

1) Helgoland.
2) H.S.: ontsettet.
3) Vermoedelijk San Lucas de Barrameda, een zeehaven bij Cadix.
4) De gewone naam der Nederlanders in Spanje.
5) Krijgsdienst.

voerbede were affgeslagen, alsdat die Konick niet een titel van den Roms religie wolde nalaten, als solet kronen und konricken kostigen, und worde an graeff Edzart besonden, soe den 12 Julij to Embden vertovede. Daeromme worde die stadt Gelder soe elendich tractiert in hoer verraedt des Scotsche captein, dat vole borgeren sindt geslagen myt die soldaten, und een prediger gehangen ys worden und ener over den wal ontquam, we Scencks huysfrouwe in blote hem. Und Scenck buyte worde verloren, we daerna ock weder gescheden ys in Enhoven und Triburch[1)], Loven und an Hartenbussche versoch in der belegeringhe. Und nu dagelickes den Saxsche ruyteren verwachteden antrijden[2)].

Onder des die uth Gronnigen als vrijbuyteren und roveren worden van Verdugo in Oestvreslandt uthgesonden na Awrick, Widtmunde, Eesens, Jewer und daerumtrent, up straten und havens twachten up der vijanden, reysyger und Engelsche personen und guederen uptnemen und tbegripen, we dan allenthalven gesceden is to Marienwer[3)], Bierum[4)], und to Embden voer den poerten twe Engelsche gesellen van het spyl[5)] medegetogen hebben. Und andere Vressche gefangenen und perden becomen in ansiendt des graven van Oestvreslandt und slapent der uth Oterdum und up den scepen, die bij den[+] Emse den coepman meer waerden, gelick die anderen na Bremen die goederen caveerden und reysyger ansochten und wapenen vermenden to [+]fol. 487.
begripen, und die vaste kundtscap der ruyteren waernemenden. Als Verdugo sulven, to Stenwick wesende, verwachte up verraedt van Vreslandt in Leverden, Dockum intnemen, graef Willum tdoersceten und partie anrichten myt moertbrant. Daer 8 borgeren sindt begrepen worden und meer vermodet dorch belijunge enes trometers. Den sake und verradt to

1) Tilburg.
2) Vgl. boven, blz. 519.
3) H.S.: Mariencoer. Marienwehr ligt ten noorden van Emden.
4) Berum, ten oosten van Norden.
5) Tooneelspelers. Engelsche tooneelspelers vertoefden in dien tijd dikwijls in deze streken.

stendich twesen, und Godt voerbehuydet hefft in maent Julio anno 87[1]. Want Lycester, noch aldinck onveerdich vyndende, meer sick torustede dan verweerde, und Vreslant in vergetunge stonde. Underdes juncker Johan Rengers, Merten Sygers und alle capteinen sindt milde in pasboerten tgeven und guederen tlaten passeren na Gronnigen. Dat ock Johan Onnens weder georlofft sijn scade tverwinnen, myt rogge na Gronnigen ys togelaten tvercopen und gebrocht hefft nu den 12 Julij. Und die rogge tot 14 arensguldens mudde vercofft worde, want van Bremen und hieruth grote dagelicke tovuer geschede, und alles myt den scepen und Oterdum kinderspyl und kostverluss was, und myt graef Johan twisteden und als Albert van Haren und sijn gelicken die straten onvelich maken, borgeren uth Lier anhielden, den hoeren vermeenden to bevrijen, daer Caspar van Ewsum mede verweerder aff was. Und alnu was het weder gudt und sommerlicken. Und die gewassen degen woll und worde up Sint Jacob[2] nije rogge gehoepet, tot gewisse ontlichtunge des commers und grote trosstinge des vijandt und sijner starcheit um int velt tmogen dueren.

Wie dan die Sluys alnoch van den hartoch van Parma belecht, bescoten und bestormet solde sijn 6 uren lanck, dan affgeslagen den 9 Julij. Und ock also den stadt Hartogenbussche van den Engelschen belecht tontsetten myt captein Holtenpenne dorch 40 vendelen tvoete und 14 corneet peerden, die ock van graeff Holloch, Moers und Merten Scenck gekeret, meest geslagen, tot 4000, und[+] Holtenpenne sulven myt sijn lutenandt sindt gebleven und in Hartochbusse begraven und[3] in den stadtgrafft meer verdrencket[4]. Want des Staten und Lycesters

[+]fol. 487[v].

1) Eppens doelt hier blijkbaar op hetzelfde feit als boven, blz. 520.
2) 25 Juli.
3) Hierboven staat tusschen de regels: graeff Hermen van Bergen, Carel van Mansfelt.
4) Eppens doelt hier op de verovering van de schans bij Engelen aan de Maas door Hohenlohe in Juli 1587. Haultepenne trachtte de verovering te beletten, maar sneuvelde bij deze poging, die ook overigens mislukte. De schans ging over, werd versterkt en herdoopt in Crèvecoeur. Daarna wilde Hohenlohe Den Bosch veroveren, maar was daartoe te zwak en trok daarom terug. Vgl. Bor, Bk. XXII, fol. 983, XXIII, 9.

volck in hoer vordel verweken, ontfangen den vijandt eerst myt 3 vendelen, die wol verstroyget, dan balde ontsettet und durch 9 stuck gescuts tot twe mael gevueret up den vijandt gekeret. Is dusse ontsedt die eerste victorie van Lycester tvelde. Und Hartochbuss in groter benoutheit gebrocht, die sick stedes we Gronnigen sonder besettinge vermeende to verdedigen, und nu 1 punt broets voer 5 stuver seeden tcopen moten. Ock ys daer doett gebleven Carel van Mansfelt, een lange overste bij den Spanschen[1]. Des solde Luet van Laer in den eersten anvall gevangen sijn. Und anderen dages Engelum upgegeven in de Kempen[2].

Onder des kumpt kundtscap uth Engellandt, dat captein Draco in den Spansche zee hebbe upgenomen up den Indische vart dat schip Philippum genoempt, geladen myt specerije, am meesten myt vierduysent bals, dat sindt sacken pepers[3], ider van 235 punt, ider pont 1 daler. Solde weert sijn twalff tunne golts und in Engellandt ingebrocht[4]. We ock andere scepen der Duynkerckers myt zijden stucken upgenomen. Uth dussen worde gehort, dat in Spannien des geldes solde commer sijn und die scatten vernichtiget, soe men den Indische vart worden onseker und Parma ock uth Nederlant um gelt vorderent was. Jae nije torusten troestlos[5] wort sijn und ock die scepen niet van Embden na Spannien vrijheit hadden und solt een 7 kost, 20[6] punt vercoff worden, jae myt rogge tverbuyten was.

We tvoeren gedacht ys der adels lasten und schulden, soe in dusse tijden worden executiert, waervan Wigbolt

1) Dit is onjuist.
2) Vgl. boven, blz. 532, noot 4.
3) H.S.: peters.
4) Eppens bedoelt de Indische kraak San Felipe, die door Drake werd genomen.
5) Onduidelijk, misschien: craerflos.
6) Door deze getallen is geschreven.

van Ewsum heer to Nijenort myt sijn veengraven niet allene die Unsten[1)], sijn broderen, suster und anderen, dan ock gemene luyden grote pennygen hadde affgeleent und myt sijn companie in onsekerheit gebroch, alles hoeren nu mistede und niet betaelt konde worden, also sindt nu noch anderen meer, die daermede, dat sie wol hoeren vaderen naem hebben willen vueren, als heerscapen und hovelingen twesen, dan neit der olden voetstappen nagingen und ploech, acker, koygen und besidt besorgeden und sick leerden to generen. Soe sie nu sick vermeerden in bloede und vergringerden in guederen, meer leenden, boergeden und verteerden dan sie overhadden des yaers van renten offte landen, soe vaken verarmeden und verdielet worden. Dusse, segge ick,[+] syndt ock an den keerscoep gebrocht in dusse orlichtijden, waervan salige Hayco Leuwens kinderen landen to Loppersum tot 70 gulden myt huys und heerlicheit vercofft worden voer 5000 gulden, daer 15000 schulde was, und den vremden veregent, als Johan Bramsche, gewesener canzelarssoen to Embden. Daerna sindt ock anslagen juncker Frans Clants heert to Oldersum[2)] und Hindrick Clants ten Post, allene 40 guldens. Und dussen hefft getroffen dat gemene Vresche spreckwordt:

[+]fol. 488.

‘Doe die buer droech grove rocken bij den ploech,
Doe hadde die buer gudt genoch,
Nu will die buer een edelman wesen,
Dan kan die ploech neit genesen;
Die meer verteren,
Als sijn ploech kan eherneren,
Die moet verdarven
Offte mogelicken elendich starven’.

Anno 87 den 7 Julij vertonet Johan Winbrugges scryfften und ondertekunghe van Starckenborch, Johan Rengers ten Post, Hindrick Clant, ock Gensema und Mepsche,

1) Gela van Ewsum, zuster van Wigbolt, was gehuwd met Aepko Onsta.
2) Bij Ten Post.

dat sie myt den syndico Jeronimo Verutio hadden gerekent und gesloten sijnes dienstes halven, und alsoe sijn loen consentiert (want he und anderen vor deneren holden worden bij den uthgewekenen als Staten des landes), dat hem van yaer 80 tot 84 toqueme 4000 gulden, daerna 600 gulden als vacatie und geleent verlecht gelt tot yaer 87. Solde wesen elven duysent twe hundert dre und neegentich gulden. Welckes ock hebben ondertekent Dode van Amsweer. Jacob Froma, Eme Tammen, Abel Eppens, to ontrichten als men inlandts worde, we dan ock Aylko Unsta, Hayo Manningen, Ulrick van Ewsum doen worden. Alsoe verwachtet Claes ten Buer sijn 800 gulden, Johan Winbrugges sijn reste, na gedane rekenscap etc., und die deputierden hoeren groten scade und verluss van guederen, soe nicht ingetogen sindt, und na den commissie tspreken hebben, als Godt will, und nene tegenpartie erstaedt. Alnu versochten die Oltampsters bij graef Willum in Westerlant den Oesterdijcken weder slaen und intsetten, und Oterdum buyten dijcken. Des soe ontraden is um Oterdum tverliesen myt waters stroem, verblijven die landen in water und slaen weder den Nije kaiunnghe und versoeken Uthhuysen, Sandt, Meeden, Nijelandt, Spijck, Bierum, Losdorp dorch Harcke Hebelens[+] van Uthhuysen een sauergarde bij Johan Rengers und capteinen van Oterdum, dat sie des maents solen upbrengen een verndel yaers taxt van ider gras landes tot erkentenisse van graef Willum; als raedtslagen ock die andere dorperen Loppersum, Stedum, Rijp etc. Dan van der stadt Gronnigen geweret, bys die geruchten van den Duytsche ruyteren und die slach voer Hartenbusche[1] den meente vresich makede um alsoe tmogen besitten blijven, hoewol des wekes myt yaertaxt geblotet worden und nu die hoylege landen[2] myt oesterwater[3] belopen weren und die biesten verdreven worden. Om dusse pennygen upboringhe hadde Claes ten Buer een sijn com-

[+] fol. 488[v].

1) Vgl. boven, blz. 532, noot 4.
2) D. i. lage hooilanden.
3) Van het Oosten komend water.

missie van Lycester tegens landes wille und consendt. Die rentemester Johan Winbrugge continuerde sijn diensten, ter tijdt die Staten bij Lycester die geestelicke guederen ordinantie gesien, worde confirmiren, soe die syndico Johan Starckenborch, Johan Rengers ten Post committiert was und reysen worden an Sijn Excellentie; anders solden die Staten der geestelicken guederen bedienunge ontwaert moten sijn tegens recht, statuten, gewoenten und heren huldinge, den Landtscap stedes vrijgelaten, und steden ock verdediget hebben als van den inlandtschen in piam causam ghegeven, vermenen ock stede twaeren.

Over kesunghe des konicks in Polen was een gemeine becommernisse und sorge over, daeruth wort uth Polen alssulck suffragium vertonet.

Cuiusdem de candidatis Polonici regni judicium.
Domus Austriaca vel dux Mathias[1].
Dudum ambit, multum expectat
Exigeret plura, sed quae paupercula,
Aut qualis esset defensio,
Turcae daretur pensio. Swecus 2[2].
Aetas juvenilis ad omnia habilis
Mores materni nostris similes
Si bonus miles, fiat rex. Piastus canzelarius. 3.
Obstant amici, ob hoc non vici. Moscus. 4.
Multa fert bona.
Si Dei dona haberet rationes.
Posset esse commodus Polonus. Parmensis. 5.
Practica multiplex, doli occulti
Venena, et sitis auri Italum odi[3].

[+] Hartoch van Parma na den nederlage voer Hartogenboss dorch den Engelschen geleden vermeent den Sluys, den slotel van Vlanderen up Brugge und Gendt, in twynnen myt storment. Stormet up Sint Jacobs dach[4] als [+]fol. 489.

1) Hierachter staat: Baloreus Weiwoda, Stephani sororis filius.
2) Achter deze regel staat in een accolade: Patriae conspiratio, Turcae commendatio, Gens insidiosa, Nobis damnosa, Procul sit a regno nec nominetur.
3) Wat met dat alles is bedoeld, blijkt boven, blz. 522.
4) 25 Juli. Santiago is de groote Spaansche heilige.

patroen der Spangerden up den 15 July[1] dremael, und gekeret, den vierde mael weygeren die soldaten, als sick gestodt hebbende, und solde Parma gesecht: Wijcke ick van den Sluys, soe ys myt ons wijken tijdt en yder sijn wech um provyande und vestenisse becommert[2].

Die graeff Lycester in egener persoen verlat Hertochbuss[3], lecht volck tscepe, vaert ock den 15 Julij aff myt 300 scepen und noch 70 scepen nagerust na Oesteende, um den Sluys tontsetten und Parma leger anttasten myt 30000 mannen, soe men secht die olste soldaten, die nije in steden gelaten. Des ys den 22 Julij to Bremen het geweer het voetvolck uthdielet und tsamen getogen, daer Plettenborch myt 1000 ruyteren, Ransow myt 1500 und Overstein myt 500 nu rede anrijdende weren, und men to Oesenbrugge voervluchtigen und na Lingen, ja Gronnigen den intocht verwachteden myt 3000 ruyteren, 4000 tvoete.

Van Petro Datheno prediger.

Die vermeerde man und loffweerdige prediger Petrus Dathenus, soe in Nederlandt und bij den Palsgraeff hartoch Hans Casmiro thove gedenet, und den prince Wilhelm, van Nasso und Ihranien heer, seer angenaem lange tijdt gewest, und to Gendt die Nederlansche kercke hebbe bedenet 34 yaeren, nu tom laesten anno 1578 sij in ongnade gevallen. Myt Ambyse beruchtiget, in Utricht angeholden, hefft moten vertrecken und nu anno 1587 to Dansich sick verholt; hefft van sick sulven die historie bescreven, und die orsaken des ongenades angetogen, alwaerom die prince van Iranien hem wolde vangen und vervolgen ock buyten landes, seggende: Denwelcke die Prince eenmael verongunstigede, muchte nimmer weder in genade comen. Soe ys, dat Petrus den Prince also hefft versekert und lieff weert west, dat he hem 34 yaeren becandt, ock anno 1566 in den verscreven turbel bijge-

1) Vgl. vorige noot.
2) Hierboven staat tusschen de regels: t'armoet gestoten.
3) D.w.z. het kamp voor Den Bosch, dat tot 1629 Spaansch bleef.

staen, geholden als raedt van secreten, myt blancketten[1] versekert und verscheiden legatien gedaen myt grote perikelen, warnet den Prince voer ener tho hove als een[+] Spangerder bondtgenoedt, die niet genoempt dan den Prince alleen meer levende. [+]fol. 489[v]. Dusse vermaen makede die eerste wantrouwen in den Datheno und ongunst in den Prince tegens Dathenum, want to Dodrech een coetus der prediger geholden anno 1578 den 22 Junij die supplicatie to hove gelanget worde um opene kercken thebben voer die Reformierden tegens den Pawsschen. Nam dit die Prince seer ongunstelicken als van Datheno allene gestifftet und seede Datheno tho, dat 25 eder 30 personen in huysen versumeden[2] tpredigen, weer die beste middel van vrede tholden. Und als die coetus allene eysschede die 10 diel der geestelicke guederen tot horen dieneren, daer die Prince sulven voele canonisijen und prostijen vertierde, worde dit den Datheno upgelecht als die geestelicken tverdriven und thessen und geestelicke guederen twillen verslinden. Daer Allegonde ock dapper myt Philiers[3] den Datheno tegensstont, und disputierde, daerup volgede, dat Datheno heel mishagede und verdroetsaem worde des hoeffliken heren levendts.

Daerna wordt die suspecte Spangerde commendiert und committiert gubernuer in Vlanderen twesen, welckes ontradunge und weigerunge den Datheno geweten. Und vorts myt beldenstormen beruchtiget, worden Ambyse und Dathenus als benae gevangenen van den borgeren bevrijet in Gent. Ock versochte die Prince weder uptstellent in kercken, pawsicke ceremonien eenmael affgedaen van Datheno ontraden. Daeromme to Antwerpen verbodet, schelt den Gentenars voer uprorygen, und hartoch Hans Casmirum warnende darwars treckende, hem bedacht makende, dat he sochte gubernuer van Vlanderen twesen, als nimmer gedacht was.

1) Vermoedelijk blanc-seigns.
2) Dit woord is zeer onduidelijk.
3) Pierre l'Oyseleur de Villiers, 's Prinsen hofprediker en raadsman, de schrijver der Apologie.

Die Prince, sulven in Gent treckende, will die kercken weder pawslicken torichtet hebben und myt den religioensvrede verlicken; soe worde die vijandt in corten dagen ruymen uth den landen. Daertegens die prediger den 2 tafel der geboden Godes indringende, stellet hoeren ordel trugge, wilt endtlicken hebben, welckes die predigers verantwoerden, dat men alsoe wol hadde mogen hoer laten, daer sie tvoeren west weren und Datheno upgelecht. Anno 1579 in Aprili worde befunden, dat die raeden nietdicheit und verswegen bleven dorch vertrouden Spangerden, wil die Prince, dat dar een hoeff als dictator gestelt worde sonder Staten bijwesent na den Venediger orde, daer allene twe van die meente bijsitten in den raedt um thoren allene, dan neit tstemmen, hoer dictator stellet aff und settet tom raedt, welcke he will nae die[+] gestalte und gesloten articulen und regeret wol. Daerup Dathenus geantwordt, dat Venedig verlickede sick niet myt die Nederlanden, want die meente weeren die Staten und stonden in gevaer, daeromme van nene raedt uthtsluyten. Wijders, want die van Gendt und Vlanderen in dre maent niet hadde contribuert, worde dat Datheno geweten van den Prince, die sick, Dathenus, der saken vremdt und onbewust wiste, und drouwet, dat he reede der stadt mechtich, sulcken den hals worde affsnijden laten. Als die Prince, uth gasterije, myt den Gronnigers geholden, upgestaen was in een camer den Datheno toseggende; tot grote bedroeffnisse sijner, als he nu 12 yaren gedenet hadde.

[+]fol. 490.

Nu volgen noch thove voele calumnen up Datheno, als sick den borgeren anhengig makende, myt Ambyse conspirerende, altoes den Prince wederwillicken, und tvangen bearbeidet. Daeromme Dathenus vertreckende, wordt nagescreven van den Prince, dat sijne armen weren lange, konde hem buyten landes niet ontvleden in sijn quade geweten, dar Dathenus, sick verschuldigende, begeert onpartijge richteren up vrije plaetsen.

Om den huldinge van Alason was Dathenus van....[1)] versekert, dat die moder hem hadde instituert tvensen

1) Onduidelijk woord, misschien Ambyses.

myt Hugenoten, Prince, graeff Lodewick, und was kundich ider vromer in Vranrick, an Datheno gewarnet voer Alasonio, des den Prince ganslicken mishagede, und also uth Vlanderen solde verstoten worden.

Die Prince to Gent comende, worden vijff articulen voergestalt, als dat he die Reformierde religie niet solde tegens invueren, die alimentatie uth die geestelicke guederen consentieren, van Alason nene mentie maken, und die dre leeden niet vercorten, myt upstellent van nijen raedt, noch beswaren myt gardisonen. Alsnu Ambyses mede vertogen, den Prince scuwede[1].

Die rydtmester Berendt Zysinck, een tijdtlanck seer beroempt sijner daden, wort nu in Julio begrepen in Swol, dat he myt Taxio und capteinen in Deventur hadde accordt gemaket, Swol und Hasselt tverraden in der nacht myt sijn intreckent und uthtreckent, ontfanget een golden kette in Deventur. Des allene enich guede vrundt van gemene beste an den scepen in Swol doet warnen, daerup[+] Syeysinck vor den Raedt befraget, bekendt balde als myt kundtscap overtuyget, dat he uth ongunst der Engelschen die sake wolde wenden, woe grote verdarff ock reede Deventur geleden hadden und bloet stondt, ganslicken uthscattet worde. Wort derhalven daetlicken quartiert[2] und hoeff to poerten uthsteken, een ingeboren huysmans soen in Landen[3]. Onder des bleff Marten Scenck trow und weert, und wonschen sijner gelicken meer. Overst dorch sijnen scade myt verraedt van Bergen[4] in

[+]fol. 490[v].

1) Het valt buiten ons bestek dit relaas over Dathenus te vergelijken met wat van elders bekend is. Wellicht schuilt er nog een en ander onder, dat het bekende aanvult. Over Dathenus vgl. Reitsma, Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden (2de druk, Gron. 1899), 101 vlg., 107 vlg., 117, 127 vlg., 133, 140 vlg., 152, 154 en de daar aangehaalde litteratuur, vooral Ter Haar, Petri Datheni vita (Utrecht, 1858), Janssen, Dathenus in zijn laatste jaren, (Archief voor Kerkgesch. VIII, 449 vlg.) en Werken der Marnix-Vereeniging, III, II, 8, 106 vlg.
2) Gevierendeeld.
3) Waarschijnlijk hier de Ommelanden, waar het geslacht Sissinck zeer bekend is geweest.
4) Eppens bedoeld vermoedelijk Gelder. Vgl. boven, blz. 519, 531.

wemoedt gevallen, worde bena an sijn levendt desperiert, und in synnen geswacket, als men benae wolden geloven vorgeven twesen, dan na corten geneeset het myt hem, und wort weer up hem gehoepet in Utricht, want die Staten sick tom diel als Amsterdam, Delff und in Westerlandt enigen, sick tegens Lycestrum upsettich makeden. Daeruth die stadt Sluys in Vlanderen niet ontsedt dan belecht, bescoten und bestormet, und tom laesten myt verdracht upgeven ys worden den 26 Julij[1)], und myt geweer und vendelen uthgetogen nae Oesteende, ock noch een waterhaven in Vlanderen, want Parma die stadt swaerlicken bescanzeget hadde, und graeff Lycester nene bijstandt muchte crigen, graeff van Honloe den uptoch na Zeelandt weigerde. In den Sluys allene 1800 mannen myt Norys broder captein[2)], van minutie, cruyt und loet ontblotet worden, und vole gewondet synt in belech van 10 weken lanck[3)]. Nochtans niet sonder Parma grote scaden und verliess van volck.

Onder des trecket Wilcke van Angeren, commissarius van Lycesters wegen, up den 28 Julij myt 30 soldaten und noch gelt na Bremen tot den ruyteren, die nu ganslicken weigerden den Staten tsweren, dan allene den koninne Elisabet. Dat ock also gemaket achtet worde um die Staten in ordinem weder tbrengen, und die meente heel ongunstich was tegens den Staten, versokende, dat men sie solden cassiert sijn offte men worde sie doet slaen als verreders und deven des vaderlant. Und worden verlicket een kremer, die enige grove[4)] saeden tvercoepen uthbeedt, genoempt Staet sonder raedt, die provintiën

1) Sluis gaf zich den 5den Augustus 1587 aan Parma over. Vgl. over dit beleg de uitvoerige beschrijving bij Motley, III, 70 vlg. en de daar aangehaalde bronnen.
2) De bezetting bestond uit 1600 man, waarvan de helft Engelschen. Kommandant van de stad was Groenevelt; bevelhebber der Engelschen Sir Roger Williams; onder hem dienden Huntley, Baskeville, Sir Francis Vere, Georges Hart e.a. Edward Norris wordt daarbij niet genoemd. Ongeveer de helft der bezetting sneuvelde.
3) Het beleg begon in den aanvang van Juni.
4) Er kan ook ‘grone’ staan. De bedoeling is niet duidelijk.

uthboedende, dan bij Spanger to hove als ontrouwer gestraffet worden. Uth dit und anders niet verbleff. Die[+] ruyter liggen, en yder in sijn egen plaetse, terende up wachtgelt, als Ransow, Plettenborch, Cloet, Hoexster des Ransow vedder in Holsten, daer graef van Overstein overste mede bij was, und in alles myt gelt, wapenen, minutie veerdich uth Bremen uthtdielen, alwaer hoer vrij intocht, uthtocht vergunnet und up den meente gelecht, lange tijdt sick verhilden, als vor gelt terende. Waertegens Bremen ock die stapel meer gegunnet und togelecht ys uth Hollandt, und Embden ontholden worde. Daer nu ock het vertreck der Engelschen lakenen na Hamborch den stadt Embden[1] woll die darde strenge van neringe geswacket hadde, und nu het clagen makede; und nu mede um een roede roede[2] sick becommerden tegens beyde partien. Datwelcke graef Edzart ganslicken geweigert ys van adel, deputierden des stadt. Und evenwol in junckerscap van Uphuysen und Wolthuysen den 14 Augusti sijn soldaten hefft ingelecht. Und worden eenige stratenrovers und mortbrevenscrivers to Embden onthovet, alsoffte sie mede tot het scipvolck hoerden, aver[3] sonder bestellinge deden, wat sie wolden. We dan ock die Embder scuteboven tot captiven gemaket, Tamme Leffers, Johan Ipen und anderen to Gronnigen und to Bevergerne[4] angetastet und gestraffet und ock wol 24 to water na Amsterdam gevueret. Und ock to Gronnigen gecassiert sindt worden als stratenscenders, den overicheit allenthalven ter onwille myt clockenslach in Oestvreslant verfolget worden, waervan Hindrick Fransen alleene to water nije bestellinge erlanget, want die borgeren mede als stratenscenders buyten landes der gesellen halven gescolden worden.

[+]fol. 491.

Die maent Augustus was myt hoer warmte, natuerlicke droechte alsoe bequaem, dat alle onripicheit sick wende tot een groet vulheit und vruchbaerheit des yaers, als

1) Vgl. boven, blz. 510.
2) Ook hier vermoedlijk in de beteekenis van strenge geesel of straf.
3) Aber, maar.
4) Ten noorden van Munster, aan de oostzijde van de Eems.

in keersen, appelen, pieren, die men nu in Augusto gebruckeden und vercofften gudtcoeps, punt keersen 1 stuver brabants. Die rogge wol droge inquam, garste wol rijp, die haver gudt worde und alle landen vul worde und gudtcoep makede. Nu Dansick weder gesloten[1], die rogge anders overduer worde holden und nu noch bleff tot 76 daleren to Embden, und in Brabant wol 400 daleren, 1 punt garstenbroet 5 stuver, to[+] Bruysel int Parma leger 7, 8 stuver. Overst myt eroveringhe des Sluys tot geringer coep geraden hefft, want men uth Hollandt het hoytevaren niet letten muchten. We ock to Embden niet gekeret ys, dat Kaspar van Ewsum bevonden sijn gerovede rogge up den Emse dorch sijn factoren in Rysum up den Delffziel uth Oterdum hebbe vueren laten, tot mande[2] profijt wol teyn mael; und alsoe die handadigen bekennen hebben, ter tijdt nu uth Oterdum vertoch up 9 Auguste myt sijn volck na Westerlandt, und die factoren uth Rysum gevangen deden up Peter Jansens scip captein. [+]fol. 491[v].

Alnoch tot torustinghe der ruyteren und knechten wort den 11 Augusti uth Embden myt een commissario na Bremen gevuert een grote mennichte van lonten, als nu balde veerdich twesen, und vermenen na Gronnigerlandt den toch tmaken. Waertegens Taxius und Verduygo sick ock upmaken na Lingen; und wort to Gronnigen geboden nene privande uth de stadt tlaten als een spijscamer, allene voerdat die suydelars vervullet worden. Overst Verdugo uth sekere kundtscap keret weder in sijn scanzen und dat landt wordt dapper gescattet tot servyse, lenunge der soldaten off hopluyden und onkosten, int Wolt[3] sowol als to Wirdum, van Ludgeri[4] tot S. Jacobi[5] sestein yaer scattinge. Ider yaertaxt een gras 2 stuver Gronnigsch, facit ongeveerlicken wol 8000 Keysersgulden, dat ys hondertduysent und viertienduysent gulden den

1) Vgl. boven, blz. 522.
2) Gemeenschappelijk, onderling.
3) Duurswold of de Woldstreek, het zuidoostelijk gedeelte van Fivelgoo.
4) 26 Maart.
5) 25 Juli.

huysman affgehalet, daer die stadt Gronnigen nichtes to gyfft dorch hoer borgeren, dan allene inpost und toll. Under des konde suvel to Gronnigen gelden 45 daleren, die gaste[1] mudde 1½ daler, mudde rogge 14 arensgulden, und was landt vull gewass, beholden die hoyge commerlicken dorch inlop des waters. Want overst die Oestersche ruyteren alnoch verbleven, worde gedacht, dat Taxius worde Westerlandt myt 800 corneet ruyteren und sijn voetgangeren, uth alle scanzen und Oldenziel gelichtet, intrecken, verneelen mogen. Daer Verdugo alnu tho Baffelt und in der Marnen die contributie liet verbeden graef Willum to geven, die alnoch sick still hilt und myt den jammerlicke partie tegens den Engelsche nu tontijde und hoer onmogentheit mede tosacht und verwachtede wat to Middelborch kunde verenicht worden. Alwaer onse gesanden, syndicus Jeronimus Verrutius, juncker[+] Johan Starckenborch myt Rengers ten Post hoveling, van der uthweken wegen hengetogen um die Landen to presentieren, soe die Engelschen die sake worden antasten und den jegenpartie der Staten stellen und int velt muchten komen. [+]fol. 492.

Onder des wort gehoert uth Duyslande, dat die ruyteren alnoch myt die bisscopen Mens, Trier[2], Wirtzenborch[3], als der Spangerden und Pawes bundtgenoten tegens den Protestanten, tdoen holden um to degraderen, tot wertlicke korstvorsten tstellen und een nije keyser offte romsche konick tmaken, want die korvorst Truyckses um sin ehestandt van den Beyger verdreven bleff, sticht van Munster verdorven, stadt Wesel overtogen myt Gelderlandt, Cleve, Gulick und rijck van Aken verdorven worden myt conniventie des keysers Rodolphi, und Nederlandt to roeff als Rijks lidtmaten overgaff. Waeromme wol billicken die vorsten upwakeden und hartoch Casmirum tot veltoversten stelleden, den men doch upsettich was van oldes, als der Fransosen und Pawes enichste

1) Gerst.
2) H.S.: Tier.
3) Würzburg.

jegenwer, vrij van die Ubiquisterije und Jesuwyterie, daer die Pauwest als up twe stutten rustede.

Den 15 Augusti als graef Edzart 60 soldaten annam und to Wolthuysen, Uphuysen, des Houwerden gebeede[1)], verlede 2 edtmael lanck und tho Lier van die junckeren und Staten des landes een landsdach um die twistsaken des landes myt junckeren und heren als een nije roede roede instellende, sonder consendt van die Staten und graef Johan wille. Was den Malecontenten gewontlick und open int landt troven und tvangen den reysenden Engelschen copman, und worden to Lier gevanckelick begrepen und angesecht sulckes wijders tlaten. Soe vallen Johan Tomas myt sijn soldaten uth Delffziel und nemen Johan Hubers boedt yn, myt 4 goetlingen belecht um den hoy bij Watum in den grondt tzeylen in der nacht tot 2 uren, und bevinden den wacht slapen sonder 2 mannen tlate gewarnet. Wort die hoy leck gemaket und treffet niet all, dat daer enigen gewondet und verdrencken van die Malecontenten in overtspringen, und verlaten het boedt weder. Kumpt myt clagent weder vor Embden, und orsaket die Malecontenten uth tkeeren, want Stycht van Munster nu rede tegen Plettenborch bij Wolthuysen[+] in wacht stonde um neit twillen doerlaten. Daer Taxius dan up den ander sijdt ock wachtede up Plettenborch, tegens den ruyteren und knechten na Nederlandt dringende und alnoch toreededen. Und die scuren nu op den 18 Augusti worden stoppet myt wintergewas, und sommerkoren begunne trijpen. Ock nemen die commissarien van Spier van wegen die Rijckscamer yn alle die beswarnisse und neuwicheiden van graef Edzart, den huysluyden nu bij Ocko Vrese tijden upgelecht und gelden affgenomen. Soe als die olste huysluyden uth dorperen doer heele landen kundich was und to Embden in die voegdije erfaren hadden. Und dat alles van wegen die junckeren und adel tegens den graef Edzart besonders. Und die gesanden van den landtsdach to Lier geholden trecken up sulvige dach 18 Augusti na graef Edzart. We

[+] fol. 492[v].

1) De jonkers Houwerda waren heeren van Up- en Wolthuisen.

die Ommelanden handelden tegens Johan de Mepsche und Popco Everardi myt informatie tnemen, und nichtes bedyngeden dan ongunst, twijdrachts, partije, und tom laesten verdarff; want hefftich worden angeheve, dan koelicken geëndiget.

Alsnu Taxius und Verdugo to Lingen wachteden up den Saxsche ruyteren und den Munstersche bueren hoer paelen[1] van Westphalen besetteden, sindt sie ilendt verscreven na hartoch van Parma, in landt tCleve wesende, myt sijn volck 2 mijlen van Wesel weder; want sick die Staten und Engelsch volck reppede und myt Lycester accordiert solden sijn, dat men nu endtlicken int Ommelandt sick bevreseden voer intocht. Soe trecken Jochum Ubbens und Johan Wyferinck, borgemester, uth Gronnigen in begyn van Augusto na Parma, um sick to versorgen und iveren uthcompst tmaken. In Oterdum wordt weder ingesonden in jonker Caspars plaets een ander Westvress veendel den 20 Augusti, Doecke Mertens[2] drostes lutenandt, Peter Folmar, een religueus man. Und die Oestersche dijcken tmaken wort ganslicken van de Staten affgesecht, als graef Willum den Oltampster consentierede um die landen tgebrucken laten. We perikulues um Oterdum worden sijn.

Up sulvige tijdt verstorven ock Wolter Huinge hoveling to Uthhuystermeeden und in Gorecht mede bij Helpen, up Wierde[3], die soe een besunder fautoer des Reformatie und lange buytenlandes to Embden sick verhilt, we ock die broder gevangen west, und sijn soen Luert Huinge tot captein gestalt, tsamen in armoet afgaen. Soe[+] temperierden sick alnoch na den religioen, dan togen in, und dreven processen tegens hoeren suster, een begijn

[+]fol. 493.

1) Grenzen.
2) Duco van Martena speelde een belangrijke rol in deze dagen in Friesland. Hij zat in het college van Gedeputeerde Staten en trad daarnaast als militair bevelhebber op. Het kan dus niet verwonderen, dat wij hem in Oterdum aantreffen. Vgl. Wagenaar, Willem Lodewijk, blz. 22, 25 vlg., 49, 94, 98, 183, 416, 444.
3) De Wijert, een kasteel even ten noorden van Helpman. Vgl. Mr. J.A. Feith, Uit Groningens verleden, blz. 21.

gewest, und juncker Hayo Manninga, dat soe hoer landen um schulden alieniert, ock der vrinden bij den kersse vervremdet worden. Als Wolter Huinge niet allene to Helpen een gewaldige, costelicke borch hadde getimmert und ock up vorscreven Uthhuystermeeden gewaldich getymmert, dan ock heren graffnisse in de kercke[1] angerichtet, meer als ee[2] gedach was in die landen. Daermede alle hoer guederen beswaert, dat geslechte vernichtiget, in armoet und verachtunge gecomen, een spot van alle menschen geworden sindt. Woe hoech dat sie oick bevrundet und gehilcket weren an Rengers und Buermannien, die ock reede affgaen weren. Want sie sick boven hoeren jaerlicke incumpsten verdeden und verheveden. Overst in dode vulstandich, wolden noch vrouwe noch dochter to graffnisse folgen, dan lieten gesceden na Pauwys wise, offte nergens mogen begraven worden. Daertegens Wilcko van Nansum to Ottum, des Tyade to Nansum soen, vulstandich in die erkentenisse Christi, verlaten van sijne vader, geraket tot die utherste armoet in honger und commer, dat ock een ider verwonderde, want he nemant beswaerde noch van die meente onderstottet[3] worde, dorch sijn verswigent. Und wort wedener nu den 21 Augusti, verhopende up die verlossinge, daer die meygeren nichtes an hueren betaellen und uthsenden konden um hoer last van scattinge, als die Gronnigers den meenten affdrongen.

Alnu in Augusto kumpt gewisse kundtscap, dat die Dueytsche ruyteren halff myt die voetgangeren na Frankrick ingetogen weren, waertegens die keyser Rodolphus myt mandamenten gebodt, dat nener tegens den kroen van Vranrick solde denen. Dan verhoepede, dat sijn broder hartoch Mathias myt todoent des konicks uth Spannien und den Pauwest konick erwelet solde worden

1) Bedoeld wordt de graftombe voor Rudolf Huinga, overleden 1574, in de kerk te Uithuizermeeden opgericht. Vgl. Feith, Ommelander borgen, blz. 166. Afbeelding in Feith, van Rhijn e.a., Grafschriften in Stad en Lande, blz. 362.
2) Ooit.
3) Ondersteund.

in Polen, dat den Turck ganslicken ontsede myt hundertduysent mannen twillen keren, um hem allene tweren als huys van Oestenrick und Burgundier. Daertho worde to Coln des Beygers commissarius myt 300 ruyteren und wapenen ter justitie uthgevueret, und onder den galge begraven[1], want he practizierde den stadt Coln den bisscop to verraden. Tho Bremen wordt die graeff van Overstein myt alle capteinen uthdreven, want daer een[+] van Taxio gesonden was van enich soldaeten uth stadt und landen tweren, daeruth die uthgewekenen in grote anxt und perikel weren. Die ruyteren van Plettenborch verbleven alsnoch, und solden een closter, Basselt[2] myt 400 ingenomen hebben, twe milen van Bremen, daer Taxius ock in voerwacht stondt, dat men alnoch an uprident wantrouweden, dorch den vijandt gepractiziert. Dat die commer tijdt over was und nu wol benae dre yaer gewas gewonnen was in rogge, koeren und gewonschet und dorch den droge Auguste incomen was seer natuerlicken. Und die Staten myt den Lycestro disputierden over die regerunge, und up sijn persoen gescoten solde sijn in Middelborch[3], und graeff Holloch gecassiert sij. Dat die Nederlandtsche sake seer onseker und elendich stondt, soe Godt niet vorsien worde. Daeromme juncker Johan Rengers ock seer beruchtiget, als den vijandt allene tmilde gedenet und sick wol gesegenet hadde, und costelicken voerdede myt wapenen, klederen und titel, dat he het copscat nu betalen konde van die heerlicheit in den stadt Ham[4], in Cleve, genoempt Lar. Bemmigen, voer 12.000 rijksdaleren, und nu overall ruchbar geworden, daerto die commerlicke tijdt gedenet und gescencken angebrocht. Und Joest van Cleve hem succederen worde und in den scanze Oterdum sick

[+]fol. 493[v].

1) De gewone begraafplaats voor misdadigers.
2) Op oude kaarten staat een klooster Barsem op korten afstand ten zuiden van Bremen. Vermoedelijk is dit hetzelfde als het door Eppens Basselt genoemde.
3) Daarvan is verder niets bekend; het gerucht zal dus wel onjuist zijn.
4) Aan de kant staat: of Bevervuer. Hamm ligt aan de Lippe, doch niet in het hertogdom Kleef, hoewel de Lippe ook door dit hertogdom stroomt. Vgl. boven, blz. 509, noot 1.

solde onderholden, wes Claes ten Buer gedaen, daer Rengers seer na verlangede; want he gerne resigneren begeerde, soe he anders sijn rekenscap worde verdedigen, den beschulderen muchte niet vuldoen. Daeromme juncker Hilbrant van Harens soen captin, een jungelinck, hem tegens warende up den Emse to Lier bij grave Johan gevangen um enich misdaet van mordt und stratenscenderije, ock van Rengers mede beschuldiget worde, hoewol een landtsman mede und in gemene dienst stedes gewest, dat am lijff solde straffet worden.

Tho Gronnigen overst was bisheer een gardiaen in Broderkloester gestalt, een Spangerder, den die steen van cloester to Appingedam geschencket was und vercopen liet tot sijn und convents besten. Gewest sulven een ruyter, und alnoch 2, 3 perden bij den Hartoch holdende, droech sijn golden ketten under den cappe. Was seer listich, verstandich und vijandt der Reformierde; anmerckende der borgeren humoren und synnelicheit in der religie, dat dar nene benae Papist was van harten, vertrecket na Roem, becompt commissie up alle menschen twachten und natsoecken, wel niet to kercken, ter misse,[+] to bicht und anders tom sacrament opentlicken ginck und alle ceremonien gehorsamede. Sonderlingen den Wederdoeperen, die solde he myt executie verbannen und an lijff und gudt vervallen wesen. Daer die borgeren seer over becommert worden, als dat wol erenstlicken um den religie tdoen was, daer sie bisheer gelevet hadden in hoer huysen, we en yder wolde, sonder inquisitie offte emandt upmerckent. Want die mispapen wareden hoer kercken allene, leeten de borgeren onbedwongen und weren gudt vrundt myt den anderen, in gastboerten, bijcomsten, warscappen, als tsamen guede gesellen behoerde, seggende: Wij leven hier vrij, als die Christenen onder den Turcken sitten. Nu overst vreseden voer dusse gardiaen als inquisiteur, daer rede Wederdoeperen uth den stadt verwesen worden van den Raedt und gudt worde versteken und verborget. Want die Raedt wolde nene bloet stortten. Daeromme verment ys, dat Jochum Ubbens, Johan Wyfferinck, borgemester, to hove an hartoch van Parma gesonden um dusse commissioens strengicheit to linderen,

[+]fol. 494.

als noch to ontijde und to vroe angestellef, offte dat sie vole noch muchten plaetse und tijdt gunnen, um to vertrecken und sick daervan tmaken[1]. Daermede ock sindt getogen Aepko van Ewsum myt enigen uth den Landen, ock um dit und den grote ondrachtelicke scattinge, soe die stadt Gronnigen sonder consendt und rekenscap den Landtscap yaer up yaer nu soven yaren lanck upgelecht und affgedrongen hadden, und myt oldermans boeck die meente bedwongen, van alle neringe, handtieringe berovende und blotende, in die uterste armoet vallende. Daertegens die borgeren nichtes contribuerden und an lasten verbonden worden, als nene besettinge inlatende und allene hoer wacht waerende, und allene den coephandel myt een gesettede und gedwongen marcket drivende weren myt groet gewyn, dat die armsten worden nu die rijcksten. Und Popko Everardi kinderen junckeren guederen[+] hadden van den vader, des stadts secretario[2], wie ock sijn vader gewest, to verwachten; nu[3] uth Franrick comende. [+]fol. 494[v].

De collectione militum et equitum tam dolosa quam tarda hucusque nihil boni aut certi quid constabat. Nu overst up den 22, 23 Augusti wordt erfaren, dat die grave van Overstein myt den mulsterheer Wilcko van Langen, daerto dan noch een gesande van Lycester bijquam, und den upperste ridtmeester juncker Johan van Plettenborch to Bremen verscriven und aldaer comende, vragen waeromme he verbleeff solcken langen tijdt myt sijn ruyteren, diewijle he seessen und twintich duysent gulden hadde ontfangen tot lopgelt, daer van andere commissarien wol twe tunne scats vorhanden und verspildet worde tot ruyteren und knechten. Sulckes ontfang van gelt bekennet Plettenborch, und secht: He weer veerdich myt sijnen 24 zaelen[4], dan hadde teynduysent

1) Vgl. boven, blz. 546.
2) Popko Everardi was een zoon van Everhardus d'Embda of van Emden. Vader en zoon zijn secretaris van de Hoofdmannenkamer geweest, de vader eveneens van de stad Groningen.
3) Er kan ook staan: ins.
4) Zadels; er kan echter ook zuelen staan.

gulden up andere junckeren, die und die, uthspreydet um ruyteren tverdigen, dan weren nu mede vertogen na Franrick und Strassburch, und hem bedrogen; dat konde he niet beteren, want sie vermeenden het Staten werck twesen, den sie niet wolden denen, und weren meer bij hoer ten achteren und bilden vor sick het gelt; he wolde evenwol sijne grauwe cop ansetten. Daerup geantwordt: Het herengelt was ontfangen; queme he neit starcker, he worde an sijn grauwe hals wol gehangen. He kondt niet beteren, dat he so bedrogen weer worden; hadde he nu 2000 rijckdaleren, he wiste noch tverdigen 600 ruyteren binnen 7 dagen myt die und bij den soe nu verhanden und geredt weren. Daerto was daer tegenwordich Andreas Pot van Bijlevelt, die overst solde sijn over 600 voetgangers. Dussen worden bij cloester Basselt[1] gemulstert, want sie worden affgetrocken[2] na den Malecontenten an Taxio und Verdugo bij Lingen liggende, wachtende und starckende tegens dussen versamelingen. Scriven daeromme an den stadt van Bremen und den junckeren in den landen, dat sie sijnen als Konicks vijanden niet solden harbargen, onderholden, starcken in hoer landt und stadt, offte he worde die koygen voer den poerte affhalen. Daerup die soldaten gemulstert tot 600[3] und meer angenommen, bij Basselt ontfangen voer 8 dagen lenunge 1 pistolet 2 und 2, und worden in Delmenhorst[4] und voer Bremen tot weinich dagen geforiert und onderholden, tot 2 dagen ten langsten, dat ys tot den 27 Augusti um[+] den antocht to verwachten. Uth sulcke scrivendt van Taxio wort grave van Overstein uth Bremen verwesen van den Raedt. Daerup he antwordt. Want he daer sonder soldaten in was als een gast und die soldaten vor gelt tereden, wat sie dan hem die stadt verboden? Und alsoe noch dat mael verbleven, wort all weder versocht, und muchte nener tot hem komen. Dan die breven vor

[+]fol. 495.

1) Zie boven, blz. 548, noot 2.
2) H.S.: affgetocken.
3) H.S.: 600 hundert.
4) In Oldenburg.

den poerte gelanget, worden hem todragen, ter tijdt de commissarius anquam den 23 Augusti van Lycesters wegen, die doch reede was gevangen west bij Stickhuysen van de Malecontenten und van grave Johan ontloeset worde. Want die adel aldaer was Willum van Knypens, Tydo van Upleverden myt die vulmechtigen, und ontsloten hoer landtpalen tegens beyde partien to vrijen myt gemene klockenslach. Daer grave Edzart 60 soldaten annam und up straten wanderen liet, und alsoe dusse commissarien bevrijgeden. Wat nu na dusse dach wort sijn midt den ruyteren und knechten, moet sick in 8 dagen openbaren, want men sie daer niet dulden und phorieren[1] wolden. Hierum was rede gevluchtiget to Vreesuth, und vreseden meer plaetsen. Die Gronnigers weren in versekeringe, dat daer niet van worden solde, lieten hoer ossen gaen und vet worden tot meer dan 5000, und het sommergewass worde nu gewonnen und vergadert[2].

Versocht[3] ock gelt uth Antwerpen van den rijcksten up interesse. Overst 30 ruyteren 40 soldaten nemen up 20 borgeren myt gelt, scat und besoldinge, und tsamen gevangen to Bergen ingebracht dorch den bussche voer Brusell[4]. Onder des sal grave Willum van Nassauwen sijn gemael, des Princen dochter sijnes oems offte vaders broders dochter, in laeste Augusti to Leverden in Westerlandt ontfangen ther eher[5]. Daer grave van Lycester mede verwachtet worde, und bisheer myt die Staten disputiert hadde. Und die vijandt die tijdt gewonnen und rick van gewass geworden, ganslicken verstarcket; daer nu to Gronnigen[+] een mudt rogges darde halff daler, die garste

[+]fol. 495[v].

1) Van voedsel voorzien.
2) Hierna zeven doorgehaalde regels over de bezending van Groningen naar Parma en het gerucht van diens overlijden.
3) Nl. de hertog van Parma.
4) Eppens bedoelt waarschijnlijk het Bois de la Cambre.
5) Het huwelijk van Willem Lodewijk en zijn nicht Anna werd eerst den 2den November 1587 te Leeuwarden voltrokken. Reeds den 13den Juni 1588 stierf de jonge gravin. Vgl. Wagenaar, Het huwelijk van Willem Lodewijk en Anna van Nassau, Je Maintiendrai, I, 205 vlg. en dezelfde, Het leven van Willem Lodewijk, 117 vlg.

anderhalff daler gecofft, to Antwerpen die mate[1] van 28 gld. tot 7 gecomen was, soe overvlodich was dusses yaers gewass. Want die sommer matich droge, dan seer kolt was, dat ock na den Hoensdagen rijpede, was het gras weinich. Daeruth suvel upsteget tot den coep van 50 den maerscaep, 1 punt botters 7 stuver Brabants, die keese 1 stuver Brabants, speck 4 stuver Brabants. Dit diende, dat die huysluyden konde die grote ondrachtelicke scattinge des weekes een yaertaxt betalen und dragen.

Die Hollanders hadden wol 19 up wat na Esens gevangen uphangen. Waertegens die van Delffziel ock enige coepluyden to lande und to water begripende, drouwen als Hollanders wederomme thangen. Daer ener, gast gewest bij Evert van Pewsum, uth Embden na Bremen verreysende, wort na Wedde gevuert dorch Evert van Pewsums soen und Johan van Vastenow, als sick copluyden stellende; dusse worde ock gedrouwet. Overst die soldaten uth die Ziel myt hoer capteinen weder twater gerust, maken sick onwillicken, dat sie neit wolden honden wesen, noch tom hangen vangen; weren die in Hollandt vervallen als overlopers offte boven commissie gedaen, sie weren sulcken niet, und wolden daer niet tegens geachtet sijn. Und alsoe ist geruchte[2] verbleven, het sij soe gemaket offte waer gewest. Overst dit worde gesecht, dat wat soldaten allene up den copman tasteden, und als vijandt, dan um gelt und gudt, solden alle sterven. Soe wolde he ock van den vijanden nagheven. Den 31 Augusti vart grave Hermen hopman up Reyde vort[3], richtet een grote gewaldige galge up, liet daeran hangen 5 personen, een scriver, een stuerman myt junge und 2 soldaten, und dat dorch beveel van Verdugo, die nu rasendt nener wolde sparen. Nochtans sindt die copluyden gesparet, umdat die Gronniger borgers vreseden up straten weder gelicken besoldunghe, und alsoe voerbede doende.

1) Dit woord is niet duidelijk geschreven.
2) H.S.: gerichte.
3) Optrekken naar.

Alsoe wordt to Gronnigen aflesen 15 Augusti tegens den Wederdoperen und suspecten[1] und um den gardiaen[2] tbehagen als inquisituer, dat die nene toch noch wach doen[3] wolden, noch bichten und sacrament gaen, solde sick van daer uth der stadt versien. Woe liedt dit den borgeren was, muchte doch an den gardiaen niet gekeret worden; want he hardtlicken drouwe na sijn afftoch, die ongehorsamen to bedwingen. Die andere borgeren vreseden den hoecheit, den sie niet muchten tegenspreken. Sommigen meenden een geltveede twesen, dan begyn van persecutie und breder confiscatie. Alnu weren Jochum Ubbens myt Johan Wyfferinck gesanden des stadts Gronnigen, und die provest tho Schilwolda[4], enes armen convents, medecommissarius over die Oestersche dijcken, wie tvoren die commelduer tho Oesterwyrum, gestalt, een listige geselle van verstande. Trecket myt Aepko van Ewsum bij Parma van der Landen wegen. Daer[+] orsake mede west ys dusse onrijpe inquisitie, landes noet des waters halven, und verwachten vor den vijandt alnoch in Sassen upgeholden, niet verliep up den 1 Septembris[5]. [+]fol. 496.

Den 29 Augusti wort Gert Smyt bij den Balge[6] angesocht uth Werffum myt jachten in der nacht, nadat men to Gronnigen geweddet hadde, bynnen corten Gert Smyt myt ener verdorven holt genoempt bynnen Gronnigen thebben, umdat men 7 soldaten becofft hadden hem myt scip und volck tleveren dorch swijgen wacht und het scipsluck totstellen, dat muchte ingenomen worden. Des alsoe benae vullenbrocht, kumpt een ander voer bij nachte, wort die jachten und remen gewaer, secht den sijnen an, komen weinigen vor und sceten; daermede ontwicket die

1) De tekst van dit plakaat tegen de Wederdoopers is onbekend.
2) Vgl. boven, blz. 549.
3) Niet mede wilden uittrekken en op wacht gaan.
4) Taco Haringius.
5) Eppens is hier weer zeer beknopt en daardoor onduidelijk. Vermoedelijk wil hij zeggen, dat men in Groningen den vijand verwachtte, maar dat deze in Saksen werd opgehouden, zoodat het aanhield tot 1 September, voordat hij optrok.
6) De Scholbalg in de Lauwerszee.

Malecontentsche vijandt. Die wacht angegrepen, bekennen den voerraedt. Alsoe solden Gert Smyt myt den sijnen bij sijn stuerman een besoldinge genoten hebben.

We tvoeren sommigen van adel persoenlick sint to den vijant ingetogen, als Hermen Sickunge, Wigbolt Iselmuyden, Jurgen Leuwe, Albert Knotte und anderen, alsoe worde Egbert Clant to Stedum bevrijet sijn gudt van die confiscatie, daer Johan Rengers ten Post myt sijn suster, Johan Rengers ock myt sijn suster[1] bij Verdugo um arbeideden dorch den pastoer, her Geert[2] to Middelstum, pastoer und offitiael. Und bliven evenwol buytenlandes to Bremen und anders, we dan een yder als Lellens ock intogen und hoer saeken verrichteden voer recht. Lieten die saken slapen, die men myt edt und conscientie schuldich weren. Daertegens Abel Eppens und anderen den confiscatie onderworpen bleven und tom roff gelaten worden.

Melchior van Amsweer, een groten hoepes um tdienen in het huys des Heren niet allene als een edelman, die sick des Evangelii niet scamede tpredigen, we to Antwerpen seer gelevet ys, dan ock to Bremen begeret worde, und in Westerlandt bij grave Willum wol angenaem, dan van enigen benijdet, vertrecket na Hollandt, reyset allenthalven tot nene kleine loff sijnes naems, wort balde cranck, geradet in febris, und geswecket verstarvet in Augusto anno 87 tho Dort, bij Johan Milio prediger ten Dam gewest[3], als he niet boven 30 yaren olt was, celebs. Und[+] iverde um Goedes wordt to predigen, und tom huyse domini Besten[4], prediger des wordts Goedes, verharbarget, alwaer onse gesanden juncker Johan Starckenborch, Johan Rengers ten Post myt den sindico Jeronimo Verutio hem in sijn krancheit versoeckende, tom laesten tom grave

[+]fol. 496[v].

1) Er zijn in dezen tijd twee Ommelander jonkers van dezen naam: Johan Rengers van ten Post, de schrijver der bekende kroniek, en zijn neef Johan Rengers van Hellum.
2) Gerhardus Werningius.
3) Vgl. over Milius boven, dl. I, blz. 30, noot 3 en 256, noot 3.
4) Ds. Besten was destijds predikant te Dordrecht.

gevolget hebben, als sie na den Gubernuer, grave van Lycester, hoer commissioen verrichteden. Und want dusse Melchior van Amsweer, wie ock Dode van Amsweer sijn broder, van twe grote geslachten sindt uthsproten, will ick die affkumpst myt corten stellen. Soe umtrent yaer 1500 offte tvoren wol benoempt sindt west, dat daer twe broederen der Rengersen hebben gewoent; ener genoempt Johan Rengers thoe Schermer, welcke sulven und sijn voervaderen tvoeren dat cloester Schermer uth hoer gudt gestyfftet hebben, die ander broder ys west Dytmar Rengers hovelingh ten Post. Dusse hefft nagelaten sees sonen, als Edzart Rengers ten Post, Seyne Rengers to Helm, Frans Rengers to Syddeburen und Helm, hovelingen, des idtsigen Rengers vader commissarys up den Emse, Dytmar Rengers, abt to Rottum, Swyer Rengers ten Post und Johan Rengers to Arenshorst[1]. Daerto enen suster Lyse Rengers[2], an Hendrick van Besten in Larwolt verhilcket onder den grave van Benthum.

Overst Johan Rengers tho Scermer hefft allene enen soen Melchior Rengers und dre dochteren, daervan die ene gehilcket ys an Hayo Manninga[3] to Dicksterhuys und die anderde an Abel Unsta, die darde an Wolter Huynge up den Wierde in Helpen und up den Meden sick arm tymmerden. Dusse dre susteren sulde yder an hoeren mannen gebracht hebben elvenhundert grass landes.

Dusser dreer susteren broder Melchior, die soene van Scermer, hadde allene enen soene Johan Rengers, was offitiael ten Dam, daerto dre dochteren. An den olsten ys to Schermer ingehilcket Otto Clant, daervan sint broders west Allert Clant in Gronnigen und Aylko Clant tho Stedum. Die ander dochter gehilcket an Luloff Pansar, wens soene sindt Jochum, Frans, Sicco und Mello Pansar. Die darde dochter ys gehilcket an Dode Amsweer, wens soen ys west Aylko van Amsweer, die die

1) H.S. Arensforst.
2) Het Nobiliarium van Coenders, blz. 48, noemt haar Buwe.
3) Tusschen de regels is hierboven geschreven; den vader, van Hayo Manninga huysfrouwe.

vader ys van Dode van Amsweer und dussen Melchior van Amsweer myt sijn susteren to Gronnigen noch sick holdende, die broderen in ballingscap um den Evangelii willen erholdende und myt boecken sich becant gemaket, und noch mer van Melchior to verwachten was. Want[+] die strijdt in dussen tijden van des Heren avendtmael konde he verdedigen ock bij den Ausburschen verwanten, daer he sick meest up romede, [+]fol. 497. wat Philippus Melanthon geleret hadde und den Reformierde konde genoech doen in sijn bekentenisse, soe den predigeren to Embden ys overlanget worden anno 1586 den 12 Martij, als he uth Antwerpen vertogen was prediger[1].

Ex dicto Irenaei. (Volgt de in het latijn gestelde belijdenis van Melchior van Amsweer, voornamelijk betreffende het Avondmaal[2].

[+] Dit ys sijne bekentenisse, welcke die predigers to Embden hebben billicket, und weet niet, dat daer edtwes vorgeves sij gesecht, dan dat hij gedencket des [+]fol. 498. almogentheit Godes, welckes die Ubiquitisten duden up wat besonders tegenwordich wesent. Soe he doch volgens secht sacramentaliter, per fidem, ore animae, localiter in coelo, etc., welckes alles den almogentheit neit vordert, noch richtet.

Dusse sulvighe bekentenisse is niet onderscheiden van D.D. Alberti Hardenbargii[3] to Bremen in den Doem hangende und noch ys, nadat Albertus to Embden superintendent, voer teyn jaren verstorven, aldus luydende: Broet und wijn, in den woerde Goedes vervatet, sijn (in rechten gebruck des avendtmaels) dat lijff und bloet Christi in een verborgen hilligen sacramente, daer ons dat myt allen sijnen verdiensten und genaden to enen testamente aller geven wordt, alsdat die artdt der sacra-

1) Eppens' genealogie blijkt, voor zoover zij gecontroleerd kan worden, in hoofdzaak juist; vooral zijn mededeelingen over de familie Rengers zijn betrouwbaar gebleken.
2) De korte inhoud van deze belijdenis, die wij niet hebben opgenomen, komt vrij wel overeen met die van Hardenberg op deze zelfde blz. vermeld. Irenaeus is natuurlijk de bekende kerkvader.
3) Vgl. over Hardenberg boven, dl. I, blz. 144, noot.

menten ys, dat ons myt sichbaerlicke teken die onsichbaerlicke gaven Godes mededelet worden, dorch den dener dienstlicker mate, dorch den Heren sulvest voernemelick. Dat bekennet alsoe die hillige Paulus, daer he dat broet brecken gemeenscap des lijves, die kelck die gemeenscap des blodes unses Heren noempt. 1 Corinth. 10 duydet und wijset also dat woerdeken Dat in den woerden des Heren, dat ys mijn lijff, up twe dingen, dem oge und den vernufft; upt broet, den geloven (soe up dat wordt siet), up waere natuerlicke lijff des Heren. Actum anno 1564 to Bremen, an den cansel in den Doem noch anhangende, und verblijff ongestraffet van die jegeners.

Van der intoch in Westphalen to Meppen.

Soe men verwachteden up die ruyteren und knechten bij Bremen uth Holsten dorch juncker Johan van Plettenburch[+] an den Gubernuer, graeff van Lycester, tvueren van den graeff van Overstein, bisher ock upgeholden na sijne overcompst myt het disputieren um die hoecheit tegens den Staten, und nichtes heff doen mogen, als ock die Duytsche ruyteren und Swytseren, als men secht 80.000 starck twesen, in Vranrick weren intogen tegens den Gwysianer, daertegens hartoch van Parma sijn meeste ruyteren hadde uthgesonden uth Vlanderen. Is die strijdtbaere und anslaghyge edele graeff van Muers up den 1 Septembris van Swol, uth Utricht sijn volcke vergaderende, myt 1500 ruyteren und 26 vendelen knechten onversiens, onverwachtet door Twent getogen na het stedtlin Meppen in Westphalen, tusschen den Hase und Emse liggende, een besunder passe und strate uth Duyslandt und van Embden up Deventur, Wesel, Twent und Gronnigen, daer alle waeren van Bremen, Oldenborch und Embden gestapelt worden, und groet gudt gevonden an molt, solt, saepe[1)], vyssche, behalven dat alle scueren vervullet weren und eerst versammelt myt het nije grote gewass. Und ys alsoe ghescheden bij lichten dage umtrent 9 uren voermiddage myt opene poerten, daer die

[+]fol. 498[v].

1) Misschien scaepe. Soepe, karnemelk is minder waarschijnlijk.

borgeren und koepluyden up het bolckwerck stonden um tsien den toch tvertrecken, als sie meenden up een ander anslach na Haselunne, niet up hoer stadt Meppen. Daer men allene weinige ruyteren hadden ingelaten um hoer peerden tbeslaen, und Berendt Scherhagen, des Entens prediger aldaer geboeren, und thove alnoch geleeden[1] um sijne lange erfarentheit bij dusse crijchthandel geleret, gaet in den stadt an den overicheit, offte men den Graeff allene myt weiniger personen als sijn deneren, nicht muchten voer gelt und guede woerden sijn maeltijdt doen laten in de stadt, want volck ilendt vort solde und reede voerbij was. Welckes ghegunnet, gaet die graeff van Muers myt weinigen in den port und aldar die loese gegeven van hopman uth den orde volgende, wordt die wacht geheten to verwicken uth den port, und loepen daetlick die soldaten alle to nemen und hebben die poerte yn, sonder tegenweer. Daer die coepluyden Jasper Lysinck, Wybbe Lysinck, Johan Huysman uth den Dam und andere borgeren meer uth Embden hoer guederen hadden ingevuert myt Rengers pasboerten, um aldaer tverhandelen,[+] worden mede besettet und bij graeff van Muers verbodet und tgaste geladen, wort balde ommegeslagen, nene borgeren to bescadigen, nene gewalt tdoen, nemant tserygen; wat daer scoten worde, worde in die lucht gescoten. Overst wat den vijandt tohoerde worde prijs stellet, dan ys balde versconet worden, want graeff van Moers bynnen 2 dagen liet to Embden weten, dat alle coepluyden solden bij hoer gudt comen, men solden hoer affcopen und betalen, als men gelt geve over een tijdt, want het muste daer blijven und genoten worden. Und alsoe sindt die copluyden Jasper Lysinck vandaer vrijgelaten, daer men hadde vermeent hoer myt hoer gudt voer prijs tholden und to ransonen. Onder des lach Taxius in ampt van Lingen, Verdugo was waeckende, droste to Wedde dede warnen voer den Duytsche ruyteren, und het worden Westerschen; Taxius vermeende Haselunne to besetten, dan die borgeren weygerden dat

[+] fol. 499.

1) Misschien voor gelevet, bemind.

vorsichtiger. Harmen van Veelen, marschalck van Munster, was willens Meppen up sulvige dach tbesetten, dan warnet, trecket na Haselunne, eysschet Taxium bij sick myt den sijnen. Sijn soen, die junge Hermen Veelen, ys bynnen Meppen, moet daer blijven bij Muers, want he bij Parma ock gedenet hadde.

Die eerste sorge was, die mullenstenen van den watermolens und allenthalven inthalen um rossmolens tstellen, halen ock in was 36 tymmerluyden to tymmeren, beschutten alle die scueren buyten de stadt staende myt een nije vestenighe; alle kaspelen brachten vette guste[1] biesten thoe, een man hadde bynnen Meppen gedreven 23[2] scapen. Dusse weren des avondts alle geslachtet. Soe worde ock in den eerste intocht tastet an kisten, casten, und vrouwen gelt affgenomen, soe sie meenden to bargen; wes niet anvuert worde, dat haelden die ruyteren in. Und alsoe enige ordtnunge gestalt, vertrecket graeff van Muers weder na vier dagen na Swol myt 1200 ruyteren, und lat blijven enige ruyteren und alle voetvolck myt alle bagage und waegenen; waeromme sal die tijdt leren. Die musterheer Wilcko van Angeren vertrecket[+] up sulvygen 4 Septembris voerbij Embden van Bremen na Hollandt an graeff Lycestrum, want die uptocht ganslicken onwillich was um den Staten tdienen, soe haessich was nu der Staten naem geworden und gemaket, myt die ontrouwe regerunghe und uthmargendt des volckes, wesende luyden van kleiner reputatie, die sick allene sochten to rijcken, und men ock up den Emse an capteinen und Rengers erfaren hefft. Niet lange hierna kumpt ock to Lier dorch Oldenburch die graeff van Overstein, van graeff Lycester tot veltoversten uthgesonden, nu sonder volck, ruyteren eder knechten, und eysschet juncker Johan Rengers den 6 Septembris van den scepen bij Borsum bij sick, die nu ock sijn pasboert dorch Arendt Smyt bij Lycester vercregen hadde, want nu die cophandel styll stondt overmydts nije gewas. Noch-

[+] fol. 499[v].

1) Onvruchtbaar, niet drachtig.
2) Door het eerste cijfer is heengeschreven; er kan ook staan 123.

tans worde Rengers angelanget to senden na Meppen gescut van die scepen myt pulver und andere noetwendige dingen, daer Berent Scerhagen van graeff van Muers um afgesonden was an Rengers, dan niet in Embden ys gecomen offte inlaten, want hemelicken bedreven worde.[1)]

Onderdes laet graeff Hermen vijfft soldaten, 1 scriver und scipper van Gert Smyts myt anderen up den lidder[2)] hangen, und dusse worden weder afftgesneden dorch die orlochsoldaten van de scepen und sint up Nesterlandt begraven.

Die Gronnigers laeten in Oltampt, Drent und overal weten und gebeden, dat men die koeren solden affdorsschen und in Gronnigen brengen. Wort gevluchtiget und geyaget, die borgeren sindt becommert um hoer 5000 ossen, die nu veet und in grote soerlosicheit geweydet weren, soe men sie na Koln solden mogen driven, und dat Meppen den strate onveeligen worde, wie die dan ock uth Lochum doen worde, und meer noch voer Merten Scenck nu weder gesondt to vresen hadden, als ock myt volck veerdich, daer Moers nu weder bij was myt sijn 1000 ruyteren. Waeromme dit also sij geraedtslaget bij grave Lycestrum, hadde voele gyssinge, dan nene sekerheit. Ten eersten weren die steden und adel onwillicken tegens den Beyger voer bysscop tholden und wereden und kereden ock uth horen paelen den Spangerden myt den roede roede[3)] sulven gestalt, und weren onseker um een beschermheer. Daerto was des grave van Muers sijn heele landt verdorven und ontwaeret van den Beyger. Daeromme hij Graeve recht und manier sochte sijn scade weder to vervullen, offte Sijn Genade mogelicken beschermheer[+] gestalt und gecoren muchte worden offte dat men hartoch van Parma uth Brabant wolden afflocken, offte dat men myt dusse plaetse und leger dat Stycht, Twent, Vreslandt konden sluyten und hier eerst den

[+]fol. 500.

1) Vgl. over de verovering van Meppen door Nieuwenaar: Van Reyd, blz. 121 vlg.
2) Ledder, galgenladder.
3) Vgl. boven, blz. 542, noot 2.

stadt Gronnigen benouwen und alle tovuer upholden. Gewysselicken Verdugo, Taxius und nemandt hefft dussen anslach gemarcket offte dromen mogen. Und sindt alle menschen deses verwonderende.

Daeromme hiertegens Verdugo den anderen dages Septembris sijn volck uth Fermsum und alle scanzen lichtende und na Coverden sendende, und Taxius sick starckende to Lingen und to Haselunnen[1], makeden Westphalen arm und bloet. Daer nu Harmen van Velen die marschalck bij was und ock sich starckede, und allenthalven versameleden um Meppen to besetten, bys tot den 10 Septembris und to Wedde scanzeden voer den Buertange, tHaeren, tBiesten, Haselunne und Lingen omheer besetteden.

Alnu was een seer regenachtich weder, und het koeren was swalicken rijp, und meest worde eerst arnedt[2]. Daerto was water weder yngelopen dorch den nije kaiunghe up den 2 Septembris, dat alle lege landen und wegen onderstonden, und an koren myt windt, regen, grote scade schach, hoewol daer wol voel gewassen was, commerlicken muste wonnen worden. Alsoe was ock in weydtlandt dat suvel heel duer worden, 1 tunne botters 40 daleren, 1 punt keeses 9 daleren, 100 speckx 10 gulden, und soe vort, die rogge 70 daleren.

In Oestvreslandt weren allenhalven nije vremde vermeende Luttersche predigeren ingedrongen to Hinte, Westerhuysen, Compen, Pewsum und allenthalven, die in leere und levendt niet gesondt weren; stelleden des Heren lichaem in die monstrantie des brodes, we die Papisten in die monstrantie des sulvers offte goldes. Dit konden die tohoerden noch niet dulden und annemen, woewol hoer levendt seer recht was, clageden over horen pastoren, maken raedtslagen an den droste Ocko Vrese, bleven uth, gingen in anderen kercken tom nachmaell. Voernemste was tschuldigen die pastoer to Westerhuysen als een doetslager, daerbij een droncker, worde gestarcket van den prediger up die Munte. Tegens dussen clagen

1) H.S.: Hagelunnen.
2) Geoogst.

die kaspeluyden bij Occo Vrese. Overst Occo Vrese warnet hoer, dat sie sick sulden still holden, laten hoer disputeren und den Heren sijn wille. Daeromme Alle Kuper, to driste[1] redende, wordt angeholden, tot scrick van den anderen, dan vor dat mael ontvrijet, solde he sick der saken ontholden, niet disputieren, offte swaerder straffet sijn.

+ Den laesten Augusti doet die syndicus Verutius myt junckeren Johan Starkenborch und Johan Rengers ten Post kundich het report van den grave van Lycestro in hoer besandunghe van die landtsoenen[2] und uthgewekenen, sonderling der geestelicke guederen administratie, dat der saken nichtes hefft mogen verrichtet worden, dan guede tosage[3] und belofften ontfangen up beter staltenysse der saken. Want die Generale Staten, sonderling van Hollandt und Freslandt, censierden niet twillen affstaen die civile administratie und den Lycestro allene crijchshandel wollen bevoelen laten sijn, dan seden sulckes niet openlicken uth, dat sie Sijn Excellentie gerne wolden quijt sijn, um die meente willen. Dan wenscheden van harten um hoer hoecheit und gewyn. Daer Lycester niet konde offte wolde to verstaen und niet wijcken van de contracten in verleden yaer myt den Majestaet gemaket[4], noch autoritiet verminderen laten. Und also onseker was wat tdoen, und worde beschuldiget dat die Magestaet und Sijn Excellentie um vrede handeleden myt den konick van Spannien, um die landen to leveren weder onder den Spangerden[5]. Und hadde Lycester gesecht, dat het openbaere logen weren[6]. Des sie myt droffenysse den +fol. 500v.

1) Driest, stoutmoedig.
2) H.S.: landts.; vroeger heeft Eppens reeds de uitdrukking landtsoenen gebruikt.
3) H S.: tosake.
4) Eppens bedoelt de tractaten van Augustus 1585.
5) Inderdaad onderhandelde Elizabeth het geheele jaar 1587 met Philips II en met Parma over den vrede. Vgl. over deze onderhandelingen uitvoerig Motley, III, blz. 95 vlg.
6) Eerst in het begin van Augustus 1587 deed Leycester officieel mededeeling der vredesonderhandelingen aan de Staten Generaal, maar maakte daardoor zijn eigen positie onmogelijk. Vgl. t.a.p. III, blz. 131 vlg.

uthgewekenen cortelicken deeden melden an Onsten und Ulrick van Ewsum, Doede Amsweer und ons. Onder des ys dusse anslach gemaket up vorscreven Meppen, und worde alsoe van den vredehandel mentioniert, dat gelick verleden yaren die konigen van Vranrick und Spannien weren vermaent van den koninck van Denemarck und vorsten in Dueslandt, um vrede tstellen, und daerup nu sulcken antall ruyteren, knechten in Vranrick den Navarreo thulpe tegen Gwysianer gesonden. Also worden die sulvigen Duytschen ock nu Nederlandt tot vrede brengen um myt hulpe des Magestaets van Engellandt tstarcken tegens den hartoch van Parma und die landen myt den anderen dielen in verscheyden herscapien und die Unie tbreken und die Staten uth den achten stellen[1]. Daeromme den 11 Septembris grave van Overstein uth Duyslandt ruyteren, knechten achterlatende, bij Rengers up den scepen vertovende, wort na Hollandt an Lycester gecaviert, tot verwonderinge und versagen van alle menschen.

Die stadt Gronnigen dorch dussen intocht van Meppen worde des twreder die Ommelanden tscatten und uthtsuygen tot besoldunge und costen des orlochs und uthkerunge[+] dussens anslachts, dat sie niet allene geboden alle grane afftdorsschen und in Gronnigen tbrengen, dan verboden ock, dat nemandt buyten die stadt [+]fol. 501. trecken solde, um enige waren voer offte uptcopen. Bynnen der stadt overst setteden sie den prijs und werdije van alle guederen, koren, granen, suvel, speck, biesten, und vercofften weder na hoeren egen wille. Want aldinck dorch overloep des waters becommerlicken worde, die huysluyden upbracken in den heele Oesterhorn, nene hoyge gewonnen, und so gewonnen, in water befloyget[2], die koeren buyten verbleven, myt die biesten verdriven musten und mysten um des vordes commer[3]. Evenwoll worde

1) Van hun gezag berooven.
2) Met water doorvloeid.
3) Vermoedelijk: om den treurigen toestand der voorden of doorwaadbare plaatsen.

die soldije eysschet van die overblevenen caspelen, dat men in Gronnigen musten brengen dre yaer taxt in 30 dagen und die lenunge doen darboven in die scanzen, sijnen hopluyden. Die rogge was nu weder in dusse corte tijdt weder gebrocht van 2½ daler tot 4 daler een mudde, woe vole dat daer ock wassen was. Uth Dansick worde nene rogge uthgelaten, kunde nu last gelden 60 Polsche gulden. Der moyte halven van kesunghe der konigen, den soen van Sweden und des Keysers broder hartoch Mathias benoempt, voer dussen intendierden enige weywoden; die Keyser stopede[1], Pauwest, Spangerde drouwede. Die Turck drouwede noch dapperlicker tegens dit huys van Oesten und Moscoviter, want he een swacken nabuer begeerde.[2]

In dusse dagen up den 11 Septembris worden noch to Embden tijdyge guede rijpe kersen vercofft, punt 1 scaep, dar arten und bonen noch groen und onrip, des wol nimmer gedacht is.

Der vierteyn dagen tijdts, dat Meppen ingenomen was und aldaer styll verbleven als Waelen, Scotten, Engelschen myt weinich Duytschen, daer Coppen Jarges und der broderen van Prenger ener, myt noch des olden syndicus soen Petri van den Ziel[3], die alle trow geacht; want sie neit sick versteken konden um der vremde sprake halven und die inlandtschen nene genaden hadden thoepen, was bij idermentlicken het verwonderen, waeromme und tot wat ende doch dusse intoch soe wijdt was gedaen und soe openlick Westphalen ingenomen, alwaer Taxius, Verdugo und Muler capteinen doch sochten myt den Beyger bisscop het sticht van Munster an sick to trecken, jae onder ampt van Lingen tbrengen. Erbeden[+] daeromme hoer hulpe und bijstandt den Munsterschen anbedende, nemen die reden van Munster des niet an, dan laten myt een tromslager Meppen upeysschen myt

[+]fol. 501[v].

1) Intrigeerde.
2) Vgl. boven, blz. 522.
3) Dr. Peter van Zijl was syndicus der Ommelanden geweest.

beholden lijff und gudt, und tweten van wegens[1] wegen het ingenomen weer. Antwordt: Van den grave van Lycesters, den men daeromme solden besenden. Middelertijdt als grave van Muers affreden was, wordt daer noch versammelinge der Staten ruyteren und knechten ilendt gemaket bij Hardewijck, niet wetende waer ock uth. We dan ock noch groter toloep in Meppe geschede. Verteerden wat daer was, kleden sick van lakenen, vluchtige guederen dieleden sie uth. Und offte Taxius, Verdugo und Mulart wol to Haren und Biesten, Lingen und Haselunge den horen uthspreyden, soe vermuchten sie doch an Meppen niet gewynnen. Und die mennichte van stolte soldaten und ruyteren in Meppen, woe seer ock bijstandt van hartoch van Parma verwachtet offte gesonden muchte worden. Onder des vertovede noch die grave van Overstein bij juncker Johan Rengers up Nesterlandt und up die scepen, 17 Septembris, quam niet in Embden, worde ock niet genodiget. Dan die wacht worde scarper gewaeret, dat nemandt incomen muchte sonder borgemesters consendt und wetent. Evenwol worden die vette biesten, ossen verdreven na Coln und weren seer duer, we ock alle waeren, als rogge 1 last 75 daler, tunne botters allene 39 daler 1 scippunt keses 10 daler, tunne Hamborger biers 6½ daler, 1 quarte wijns 12 stuver. Want die maent September gans regenrick und onsturich was, verbleff het gewas noch buyten, muchte niet droge worden sonder verdorven arveten[2] und bonen; die garste 1 last muchte gelden 55 daler, 1 last havers 25 daler, to Gronnigen 1 maerscaep koren 5, 6 daler, dat mudde rogge 5, 6 daler, 1 tunne botters 13 daler, die keese 8½ daleren.

Den 24, 25 und 27 Augusti up den olden stijll, eder na den nijen 6, 7 en 9 Septembris, kumpt heer voer die remonstrantie des graven van Lycester, Roberts, generael-gubernuers undt stadtholder over die ganse unieerde Nederlandt over die hele disputatie de gubernaments, suverenitiets, und vulcomene regerunghe der vorscreven landen in orlorchsaken als collectatie van pennygen, in

1) Wiens.
2) H.S.: aveten.

Engellanden Hoere Majestaet eendtlicken upghedragen, und Sijn Excellentie to Middeborch vast undt gudt togesecht und belovet to bevorderen. Dan na corten niet allene onweerdich is gebleven an gelt des maents 200 duysent gulden tsamen tbrengen, dan mysten daer 560.000 gulden und wolden hoer egene borgelicke soldien in afftrecken.[+] Daerto was daer nene volck veerdich umme twe maent veltleger tleggen ten den vijandt offensive, die in Duyslandt verbleven sindt myt die ganse onwillige dienst der capteinen, sonderling des graven van Hoenloe. Und hebben die Staten daernae een nije accordt vermenen Sijn Excellentie tot vercleinunghe sijner autoritiet und des Majestaet vuldaet van assistentie voertleggen und affdringen, myt groteste ondancbaerheit, und den Majestaet allene die kosten der orlogen tlaten dragen, die doch om voele orsaken tot grote onkosten worden gedrongen tegens den Spangerden, alsdat sie in Spannien scade liet, in Franrick scepen angeholden worden, Irlandt, Engellandt bewaren muste. Daerto Hoer Majestaet und Sijn Excellentie beschuldigeden valslicken, dat Majestaet und Sijn Excellentie die landen mechtich geworden myt den Spangerden vrede und overleveringe doen worde, dat doch endtlicken gelogen und gedichtet worde. Dan waren des vijandts lysten und der ontrouwen raedtslagen myt den vijandt taccorderen, die den exercitie des religions niet achteden, offte niet hopeden van den Spangerden, und alsoe arme gemeente tverraden und in den wreeder tyrannie tbrengen[1)]. Dit, segge ick, ys up dusse tijdt in prente in licht gebracht, um een cort antwordt thebben, offte men sulcke contributien und collectatie wolden und konden des maents upbrengen, offte het gubernament sulven beholden, Sijn Excellentie liever weder wolden vertrecken laten, dan meer tijdts slijten und Hoer Maje-

[+] fol. 502.

1) Eppens bedoelt met dit stuk de Remonstrance faite aux estats generaux des provinces confederees du pais bas assemblez en la ville de Dordrecht le 6. de Septembre 1587. En la presence du Conseil d'Estat. Par... Robert... Comte de Leicester... A Utrecht Chez Jan Corneille, imprimeur... de son Excellence... Anno MDLXXXVII. Pamflet Knuttel n° 783. In Ned. vertaling t.a.p. n° 784 en 785.

staet in versekerheit tholden. Overst in Utricht ys allene evulgiert, in anderen steden ys upcofft und onderdrucket van die Staten und Raedt Generaell, und erbeden sick tdoen hulpe, verbeden ock van nene vredehandel myt den vijandt tmogen spreken, soe doch een conspiratie was tot ruine streckende, want Parma des na eroveringe des Sluys hadde uthspreydet, und an den Majestaet besonden, als alle capteinen onwillich weren tontsetten und 100 duysent gulden niet telleden, dan allen darteyn duysent gulden overlevert hadden. Hierup ys Sijne Excellentie to Amsterdam und andere steden ingetogen, besettinge ingelecht, und dusse tijdt onwaeret gebleven tegens den vijandt[1].

[+] Den 13 Septembris antwoerden die steden und scepenen uth Utricht up des Graven demonstrantie, dat sie den graef Robert, graef van Lycester, banderheer van Denbigh etc., lutenandt van Hoer Majestaet van Engellandt, gubernuer und captein generael der verenichde Nederlandtsche provintien, bekanden myt vulle danckbaerheit an Hoer Majestaet voer hoere suvereyne gubernuer, weygerden neit und wolden neit letten alle gehoersaemheit, jae boven hoere almacht und verdarff des lands an beyden sijden gelegen horen quota continueren und voldoen, boven egene beswaringe, daerto lijff und gudt upsetten bij Sijn Excellentie, und alle valsche handel des vredes myt den vijandt, als die den vrede niet holden konde offte versekeren, myt lijffstraffe verbeden, und tegenstaen soe anders sochten, myt andere meer vulboerten[2]. Daermede die Staten bij alle gemeente in macht niet allene, dan ock in perikel gevallen, als des meentes verdarvers geholden, die nimmer vertrouwen wolden, dan sick und hoeren hoecheit und profijdt. Und aldus stondt nu in alle provintien, als Gelderlandt, Hollandt, Zeelandt, Westerlandt und myt den uthgewekenen deputierden der Ommelanden, die noch voel weiniger hadden to preten- [+]fol. 502[v].

1) Vgl. over het bezoek van Leycester aan Amsterdam van 2 tot 4 October 1587: Scheltema, De Graaf van Leicester te Amsterdam, passim.
2) De brief van stad en steden van Utrecht, bijkans de eenige, die aanmoedigend was voor Leycester, bij Bor, III, 54 vlg.

dieren, daer landt verloren, alles myt den sweerde twynnen was und den Westvresen tom roff stond. Und Sijn Excellentie den Claes ten Buer tom collectuer instellede over alle contributie, geestelicke und confiscierde guederen tegens Johan Winbrugges lands rentemester bisheer continuerende und van graef Willum committiert. Dit alles in den maent Septembris anno 87.

Up die anneminge und ter tijden des intocht van den graeff van Lycester, laet Frans Corenhardt myt Sijn Excellentie consent und wille up den 18 Martii anno 86 uthgaen in druck een scryfft in Duytscher sprake van Junium Brutum Scheltam concipiert in latin: Dat men niet behort tgeloven als sijn koninck, heer und vorst, dan als Godt in sijn wordt allene leret, und dat nene Staten myt die meenten een tyrannen behoerden tgehoersamen dan gewaldelicken tegenststaen. We nu opentlicken die koninck van Spannien twesen bevonden worde, want he Godt wordt verdruckede, affgoderije indronge, die Nederlandtsche gesanden in Spannien hadde gedodet int jaer 1565, und 30 hondertduysent gulden tom versoen niet achtede, dan Bisscop und Spangerden den landen overleverde, verneelde myt morden, brannen, roven und veryagen, sick boven Goedes orde verhevende, als he den Christenen tom dode verdoempt myt maledicto vestimento, dat ys daer die duvel de helle angestoect[1] den verdampten henwesen, antogen und dragen lieten in ure des dodes, und also bedwongen enen vremden heren gesocht und becomen, den konicklicke Majestaet van Engellandt[2].

[+] Die innemynghe van Meppen makede Westphalen niet

[+]fol. 503.

1) H.S. zeer onduidelijk.
2) Eppens bedoelt: Cort onderwijs eens Liefhebbers des welstants deser Nederlanden, waerinne... claerlijk bewesen wort, Dat het wel gheoorloft is tegen te staen een Coning ofte Here van de Landen... Ghedruckt tot Amstelredam, bij Cornelis Claeszoon... Anno 1586. Dit pamflet (Knuttel n° 767) was uit het Latijn van Junius Brutus Schelta vertaald en verkort door Frans Volkertsz. Coornhert, blijkens de opdracht aan Burgemeesteren van Amsterdam. Het privilege van Leycester is van 28 Maart 1586. Vgl. Bor, II, 707.

allene bloet und arm, dan ock die besettinge in Meppen verbranden ock up den 15 Septembris alle die koerenscueren voer Meppen, soe men niet konde beschermen, daer voel koeren yn vernichtiget ys worden. Und die vijandt vermeende den watermolen yntnemen, und erbeden sick tot schermurselingen, wachten up alle straten den vagebunden voer. Hierdorch worden sommigen geslagen van beyde sijden, und Staten mysten wol 18 peerden. Und waer die vijandt Verdugo und Taxius myt den hoeren sick legerden, worden den huysman sijn koren affgedorschet und na Gronnigen gesonden vercofft, want die huysluyden van huys und hoff ontweken, und die inwoneren van Meppen worden als medevijanden ransoendt. Daermede ock koepluyden uth Embden wol angeholden, dan bij Verdugo vrijgeven sindt, we dan Jasper Lysinck erfaren ys.

In dit affwesendt van Verdugho uth die Ommelanden waket grave Willum van Nassauwen up den 16 Septembris myt den sijnen um myt vole scepen van Oestumhoerne na Warffum tscepen myt 400 mannen alleen. Daer Michael Knoep, Caspar van Ewsum und Tyart Hettinga hopluyden den 17 Septembris smorgens to Warffum intrecken, verbranden twe kloesteren, Rottum und Wijdtwert, myt die wemen[1)] to Middelstum, Dornwert, und Cantes twe huysluyde huysen, sonderling mede Sunnugheheem, want sie nene contributie grave Willum deden, gelick hoer toch die Marne gherne ingewilliget hadde, und in nene scade gemenget worde. We dan die kloesterossen, koygen, und ock Claes Knoeck ossen mede to scepe gedreven syndt, und die kloesteren geplundert, wat niet verbrant ys. To Westerwijtweert worde bruydtlach to zalige Ebele Reners huys geholden myt Claes Knols soen in sulcken overdaet, dat die brogum in swart und roedt flueel eder sampt sij gekledet west. Daer vole Gronniger borgeren und overicheit geladen, Popco Everardus, Aysso to Watum etc. Dusse sindt des Maendages veracht und ontcomen na Gronnigen und alle muchten

1) Pastorieën.

betreden[1] hebben worden, soe men van Middelstum vorts togen hadden und die brandt nalaten. Und sulcken[+] verrassunghe solde alnoch groter verscrickunghe gemaket hebben, want reede die groetste und rijckesten und hoveden in Landen niet alle verscreckeden, als Aylko Wincken, Wrytser ten Holten, Fecko Ompteda, myt die geestelicke papen, monneken, daer die abt van Rottum ontreedt, die anderen monniken die steenhuysen verdedigen. Und to Wijdtwert een olde elendige begijn doersteken worde tegens captein Knop wille und verweringhe. Dan dusse und anderen ilen up ommewegen na Gronnigen, konden nichtes vervluchtigen. Die arme gemeente kaspelen senden posten tvoete und tperde uth und tmoete umme twachten und ock gelt und compositie antbeden. Jae, die kleine loepscanzen, soe seer vole daer sindt, worden verlaten, vertogen na horen hoeffscanzen, als Soltkampe[2], Delfziel und Reyde, daer Aelko Winckens den huysman des nachtes tom wachte dwonge. Summa, dusse intocht makede Landt und Gronnigen versaget, dat ock die poerten den gansen nacht open waret worden um intvluchtigen. Overst soe screckelicken als sie inquemen, soe spoetlicken sindt sie weder vertogen des sulvigen dages tsavents myt roff und buyte, ossen, koygen, bedden, kleederen, gevangenen. Doch wat in savegarde was, muste weder lossgeven sijn. Weer die toch myt gewalt und erenst van 300 mannen angelecht sonder brandt und rofft, solde heele land even licht beholden und gewonnen west sijn, gelick sie nu eendrachtich tom contributie getogen sindt, und solde Verdugo ock Gronnigen moten hebben verlaten. Die[3] alnoch nene besettinge innigen wolden und ock tom compositie bedwongen mogen worden. Want die korenbonen[4] sober weren und Meppen den strate dede sluyten, alwaer Verdugo, Taxius myt hoeren gardisonen upholden worden

[+] fol. 503[v].

1) Betrapt.
2) H.S. Soelkampe.
3) N.l. Groningen.
4) Korenzolders.

eder een nafolge vresen musten, soe grave Willum middelertijdt die Ommelanden bevestiget hadde myt scanzen. Daeromme hebben sommigen dussen intocht meer bespottet dan konnen loven, als dat grave Willum die Gronniger ossen muste hebben tot sijn brudtlacht myt sijnes omes dochter des princen Wilhelmi van Nassauwen und Iranien, sijnes vaders broder dochter, daer men het bruydtlach van worde balde holden to Leveerden[1]. Sommigen achteden, dat het gedijen solde, dat men den[+] vijandt na Westerlandt uth Westphalen solden mogen trecken, und dorch den [+]fol. 504. partie und disputatie der Staten myt Lycester den vijandt vrundtscap soecken, und grave van Lycester ontloset worden. Overst in Vranrick ginck die sake dapper an tusschen den koninck Navarreo und Gwisianer[2]. Daer wol 40.000 solden geslagen, synt die Gwisianer in Nansi gestorven, gewundet. Die koninck van Franrick myt sitteren in Parijs gevluchtiget, den Parma dede hulpe totsenden und Nederlandt nalaten widers to besoecken. Daer ock die Protestanten den Navarreum bijtogen myt 12.000 ruyteren und 15 regement Swytseren und den anderen verboden niet tegens Evangelium Godes tdienen, offte voer vijandt myt wijff und kinderen uth den landen verbannet twesen.

Overst na dussen afftoch, rustich sick balde weder die hopman uth den Soltkampe, up den 18 Septembris brandet in Donger[3] sommige huysen in Engerwyrum, soe evenwol onder savegardie van Verdugo geseten und tvoeren contributie betaelt hadden, und alsoe weder tot hoeren scanzen gekeret, onbehindert. Wie ock Verdugo Meppen offt Westphalen verlatende, weder tot sijne quartieren het volck sendet. Alnu lieten die Gronnigers in Oltampt

1) De bruiloft werd 2 November 1587 te Leeuwarden gevierd. Vgl. boven, blz. 552, noot 5.
2) Eppens denkt hier aan den slag bij Coutras den 20sten October 1587, waar Hendrik van Navarre een schitterende overwinning op het leger der Ligue behaalde; de aanvoerder, de hertog van Joyeuse, en zijn broeder sneuvelden.
3) Dongeradeel, het noordwesten van Friesland.

gebeden und verkondigen, dat een yder sijn waren, guederen in Gronnigen solde vluchtigen:

Grave Willum overst, want dusse vorige intoch soe gelucket was, vermeende die sake beter tdoen um Gronnigen to tentieren. Daeromme Sijn Genade sulven in persoen myt 1500 tvoete und sommige ruyteren myt wagenen, bruggen, ledderen na Collum voerbij den Nije Ziel over den Leeke sick rustende tom vorttocht, als he den 25 Septembris den brugge lat leggen over den Leeke dorch Gerrydt die Junge, daerto committiert, soe tobrecket die brogge myt anrijdent der ruyteren und doet den anslach nichtigen. Daer men[1] meenden Gronnigen heel mechtich west hebben dorch respondentie van bynnen, dan heel verswegen ys gebleven[2]. Dusse und dergelicken anslagen hadde grave van Lycester wol onse gesanden belovet, dan worden overmydts het disputieren der Staten vergeten, off aldus spotwijs openbaeret. Wie dan ock die commissioen van collectatie der brantscatten, den rentemester Johan Winbrugge van grave Willum committiert, hem ontnomen und Claes ten Buer bevolen ys tot grave[+] Lycestri ontfang, tot krijchs onderholt. Waernevens nochtans onse gesanden in hope weren na anneminge Sijner Excellentie mede gehulpen tworden, we anderen provintien, soe het antwordt was up den 14 und 15 Augusti to Dort. Und daeromme ys ener Herman van Dullum[3], klarck van den Kamer, an Winbrugges gesonden um hem den rekenscap afftvorderen. Soe ock gescheden up den 11 dach Octobris, dat Claes ten Buer sijn commissioen in werck kan stellen und die Ommelanden in vulle contributie annemen. Hoewol Verdugo und stadt Gronnigen des verboden scarpelicken, dan hemelicken verrichtet ys worden dorch vulmechtigen uth dorperen, als Egbert Jansens und Peter Peters to Wirdum vor sick tot 21 dorperen.

[+] fol. 504[v].

1) H.S.: meen.
2) Vgl. over dezen mislukten aanslag op Groningen: Wagenaar. Het leven van Willem Lodewijk, blz. 111.
3) Of van Dulmen.

Alsoe die ridderscap van sticht van Munster wol billicken tclagen hadden over den geleden scade bij Meppen und gherne vrijcopen wolden, offte myt gewalt weren, eder laten den Spangerden over tdoen, soe verbliven die soldaten nochtans beliggen in des graeff van Lycester naem in Meppen, daertegens graeff Edzart ock sijn gesanden bij Lycestrum als Wyardum van Langen den heele sommer geholden, clagende daer nene scade geleden, dan dat die koephandel gelettet worde, als nu ock reede die Engelsche natie[1] vertogen van Embden na Hamborch, to Stade hoer stapel gelecht hebben, umdat Oestvreslandt van den Spanschen overtogen worde die straten to beroven. Soe sendet graeff van Lycester twe gesanden an den graeff Edzart, den 2 Octobris, als D. Scarff, borgemester gewest van Deventur, und een secretarium. Dusse worden voer Delffziel verwachtet, daermede Johan Jansens genomen, Daniel Sywers dorchsteken, vole gevangen, und groet gelt van uthgewekenen Flamigen genomen, want die scipper sick verdristende van convoy affstack, daermede den gesanden gewarnet to Embden incomen um natsoecken die scaden und ongelicken, soe up den Emse und tlanden van den orlichscepen und Oterdum muchte bedreven wesen, und ock gebeden worden, dat die sulvigen sick van overmoedt[+] ontholden solden. Die gesanden comende, soe vertrecket Sijn Genade van Embden um niet twillen hoeren, und die gesanden worden ock warnet niet uthtrecken, want landt armelick was, daer men scipsvolck annam und gelt spilden um die orlichscepen to Hamborch, als Claes Pels scip myt noch 8, to gebrucken laten tot den Spansche dienst, und up den Emse to besorgen was, Oterdum to beleggen und Hollanders afftdriven. Soe sindt die sulvige commissarien van Lycester den 13 Octobris sonder openghe hoere commission weder vertogen. [+]fol. 505.

Die heele sommer van yaer 87 was nu rede myt disputierendt togebracht um die suverreyne regerunghe der provintien, sonderling der collectatie van pennygen und

1) De Engelsche court. Vgl. boven, blz. 269, noot.

instellinge van offitieren. Soe graef van Lycester myt demonstratie hadde laten in druck uthgaen tot sijnen verschuldinghe, soe sindt die stenden und raedt to Utricht die eersten um sick to verclaren den 14 Septembris, dat sie myt dancbaerheit Sijn Excellentie ontfingen und overdrogen die vullcomene regerunge, und hoewol sie myt den vijandt naest bescadigen worden und die gardisonen musten daertegens onderholden, wolden sie boven horen commer den gestalte quotum betalen, maentes und yaerlickes, und nene vrede vertrouwen bij den, die nene vrede geven offte holden worde[1]. Waermede ock Westvresen tom andtwordt versocht worden und den graeff Willum het regement ontnomen muste worden[2]. Soe was dat die Ommelanden niet anders vermochten, dan die collectatie den Claes ten Buer tlaten, ock over geestguederen, und sindt up den 12 Octobris resolviert wederomme an Lycestrum tsenden D. Jeronimum Verrutium, syndicum und juncker Remdt Gensema, want juncker Johan Starckeborch sommigen mishagede, und tegens den adels private hoecheit stondt und men hem nene hoecheit gunnede. Alsoe solde ock Amsterdam resolviert sijn. Daeromme versochten die Ommelanden alnoch weder reduchtie tot hoere vaderlandt und in die collectatie dispensatie to geneten, um hoer egene lasten und teringe der landen halven, alsoffte ock nodich weren an den Majestaet sulven treysen und mede in den Raedt van Staten ingestalt tmogen worden.

Die gardiaen to Broren in Gronnigen[3] lat sijn afflaetsbulla van den Pauwest anslaen an den kerckedoeren van 50 yaren afflaet der sonden und doet enige Wederdoeperen[+] uth den stadt verbannen, soe hoer conventus topenbaer makeden, offte naemafftich beruchtiget, niet gelick in wacht, tocht und borger gelick sick hielden, und tom laesten ock an den suspecten van der Reformierde kercke

[+]fol. 505[v].

1) Ongeveer hetzelfde deelt Eppens boven, blz. 568, mede.
2) Dit laatste is geheel onjuist. Vgl. over het antwoord van Friesland: Bor, III, 106.
3) Vgl. boven, blz. 549 vlg.

solde versocht worden, als die tijdt lijden worde. Welckes die borger samelicken in een onbedrongen disciplin gelevet dede versagen, dat het bij hoer sekerheit niet worde blijven, dan worden bedwongen den papen und monneken to behagen und sick demoetlicker ter kercken prange[1] dringen tlaten. Howol ener der papen, her Paulus, opentlicken in sijn predigen noch dorste seggen: Wat myt den afflaetsbrefft verkundiget wordt, dat mach emant geloven, offte niet, want niet daer weinich in gelegen ys. Alsoe ys die Evangelissche predicatie in Stadt und Ommelanden niet wechgenomen, dan ock soven yaren lanck niet eenmael weder versocht und gepleget worden. We dan ock ener Hermen Kistemaker, um sijn eestyfftinge to Embden geholden, balde uth Gronnigen verpenet[2] ys worden.

Van graff Enno des graven Edzart oltste soen, grave to Ezens und Redborgen, und sijne upsedticheit tegen sijn here oem grave Johan.

Grave Edzart was dorch den droste Occo Vrese nu langes meer dan twe yaren doende um geleyde offte roede roede[3] in landt tlaten wanderen, soe die adel des hadden willen consentieren myt raminge van scattinge, des maents tvorderen. Evenwol erhielt grave Edzart umtrent 100 soldaten in sijn gebeede umheer wanderende, nam die besoldingen uth sijn egen camer, manende van Ubbe Finsker weduwe[4] 9.000 gulden van achterstallinge broecken und botter, soe in die watervloden uth armoet niet weren upgemanet, und den weduwe die rekenscap benomen, sulcke pennygen myt die vrundtschap der rentemesters, als den broder Ulrick Folckerheem, erleggen moten. Onder des soe rouweden[5] die hoeffpredigers Heshuysius und die[+] up den olden Munte neit tegen den Reformierde kercke, scolen und kercken to Norden etc. veranderen, worden affstellet 2 mestern uth der scolen, und die twe D. Spicker-

[+]fol. 506.

1) Knellende band.
2) Verbannen.
3) Vgl. boven, blz. 519. Hier is eenvoudig een gerechtsdienaar bedoeld.
4) Vgl. boven, blz. 347, noot 5 en 6.
5) Rustten.

man und Lorinck uth hoeren ampt to Norden. Onangesien woe vaerlicken dusse tijden stonden, dat die meente to Embden niet in sorge was, und die borgeren heel myt swijgent inbonden worden over dusse veranderinge. Want die meente aldaer sonder hoveden und raedt leven muste und bij den consistorio ock ener van den Graven raedtheer geropen muste worden newens den predigeren, umdat daer nichtes konde gehandelt worden sonder des Graven medewetent.

Onder des grave Johan, mogelicken swacker van verstande dan van lichamen, worde niet voel van emandt gesien dan ingewaret[1] van sijn medycijns, doctoren Petrus Hindricus, Mol Stellingewarff, D. Bernardus Loppersum. Daerto Risleeff und die droste myt D. Ackuma[2] plegeden alle hoefsaeken, dat men ock to Lier praesumierden, und to Embden verbreyden und to hove bij grave Edzart gerne annamen und betrachten meer grave Johans doet dan sijn levendt. Want die langduere twist und broderlicke haet over die herscapie des landes muchte thove niet gesleten noch gestillet worden, dan worde geholden, dat die here van Harborch[3], als swager des graven Johans, successor worde sijn. Daerto was het hoffgesyn bij ider niet lofflicken um hoeren overvlodigen levent, quade justitie und sorchlosicheit up alle dre huysen, den Lierort und Stickhuysen myt den Gredt, van grave Johan besettet und beseten. Waer onder allen juncker Hayo Manniga van Dickersterhuys die meeste to hove und mester bij grave Johan geachtet worde, alsoff ock grave Johan nichtes buyten hem solde willen und konen. Daerto ock waeckede het private process der Mannigen van Lusseborch tegens grave Edzart om nijelanden, soe die juncker[+] benomen, weder eysscheden in Nordermaske[4]. Uth welcke [+]fol. 506[v].

1) Inwaren is gerechtelijk in bezit stellen; maar hier is stellig een geheel andere beteekenis noodig.
2) Vgl. beneden, blz. 579.
3) Otto, hertog van Lunenburg ‘zu der Harburg’, sedert 1562 gehuwd met Hedwig, een zuster der graven Edzard en Johan.
4) Nordermarsch, de marschlanden, ingedijkte nieuwe landen bij Norden.

orsaken und anderen meer, soe die beyde broderen tot guede older van 55 gecomen weren und beswacket, und grave Edzart vijff sonen myt 4 dochteren in sulcken gedelde graffscap to arven worde nalaten, daer grave Johan nener hadde, wordt grave Enno, die oltste soene, grave van Redbergen und to Ezens und Widtmonde heer, myt sijn broder grave Johan, niet sonder voerbedachte raedt sijnes vaders, verdrystet, gestarcket und upgemaket myt sees sijner hoeftjunckeren, dat sie allene sindt 8 personen, um hoeren olden oem onversiens dat huys und sloet Stickhuysen afftloepen und intenemen. Up den 11 dach Octobris anno 1587, als grave Enno twagen an het huys begeerde ingelaten twesen, seggende, dat he den droeste Casper Drile wolde spreken, die niet daer was, dan ergens to gaste gebleven. Dat daer een slappe wachte geholden, des smorgens vroe to 7 und 8 uren nene 10 personen voer weren, dan allene die wachmester myt 3 eder 4 soldaten. Diewelcke grave Enno den inganck niet balde opende, als up brugge verblivende, secht hem, des niet georlofft van sijn heren. Soe dringet grave Enno sulven tegens den wachmester an, stoet hem myt het rappier. Die junckeren verlaten horen peerden, sien om na bomen und stocken um den doeren in tbrecken und tslaen, drouwen den wachtmester tsceten. He antwordt und roep overluyt: Scieten sie, soe scetet als in vijanden, up und helpet, reddet van den Graven wegen. Daermede ys die broder grave Johan veerdich und sciet den wachtmester achter in sin hoeff, dat he stortet und doet sij. Daerto worden noch gescoten twe soldaten, die ene sijn arm in stucken und die ander dor sijn sijdt. Die junckeren breken die poerte yn und maken sie open, daer der anderen nener sick wereden, als die wachmester gescoten was. Want grave Enno nomede sick und drouwede dapper, dat he wolde weten, woe het um sijn here oem stondt,[+] woe sie huys holden, offte juncker Hayo Manninga sij graff, dan he rechte arffgenaem. Daermede huys myt 8 personen ingenomen, de borchknechten heeten sonder geweer laten wanderen, dat geschudt laten affgaen dorch den bussescut.

[+]fol. 507.

Dusse kundtscap und gehor des gescuts balde to Lierort

vernomen, worden D. Ackuma und Ressleff[1] myt het vendel borgeren to Lier daetlicken an grave Enno besonden und weten die orsake. Daer die borgeren tom diel willich, tom diel beduch in weren ttrecken, offte daer worden eerste 8 personen boven gelaten bij grave Johan tsien und thoeren sijn persoon, dat he waerafftich levendich, und verstandich[2] sij.

Grave Edzart kumpt den 13 Octobris to Embden. Die junckeren verscriven den anderen in den Grede. Die borgeren to Embden swijgen und mijden. Het landt quam in grote besorgunge, wat hieruth erstaen worde, daer men lange vorsorget hadden. Und men allenthalven die predigers veranderden und indrongen die, uth Pawsdoem upgenomen, een Luterschen naem romeden, meer dan dat sie Evangelysschen muchten befunden worden in levendt und leere, den Ubiquitiet myt Pawsdoem enen makende.

Verdugo, Meppen verlatende und int Ommelanden comende to Fermsum, was daer een breff onder die soldaten gelesen, uth Sudtven gescreven, dat men aldar langes na gelt gehopet hadde, und voele belovet was, dan ontfingen nichtes. Weren beducht offt onder hoer beter betalinge geschede, dat men hor vergeteden in hoer commer. Die hopluyden begripen den boden, die soldaten ontholden hem van des profaes[3] handen, ter tijdt Verdugo kumpt, und die boden verlopen. Darmede die soldaten wol verslagen gemaket, lat Verdugo 4 eder 5 angripen und des

1) Vgl. over Ackema boven, blz. 70. Hij stond tot na 1588 als ambtman in dienst van graaf Johan in Leer en was daar zeer bevriend met Emmius. Tegen 15 Augustus en 4 September 1587 riep graaf Johan tegen zijn broeder Edzard II een vergadering der Oost-Friesche stenden bijeen te Leer. Is misschien het vendel burgers bestemd geweest om dezen landdag tegen aanslagen, b.v. van Edzard, te beschermen? Daarbij kan dus Ackema betrokken zijn geweest. Wie Ressleff of Risleeff (blz. 577) is, schijnt onbekend. De naam Retzlaff, wat hetzelfde schijnt te zijn, komt evenwel niet in Oost-Friesland, maar in Oost-Pruisen voor. Vriendelijke mededeeling van prof. dr. F. Ritter te Emden.
2) Bij zijn verstand.
3) Provoost.

nachtes wordt ener up den borch an den porte myt groten jammer geworget, dar ock nene scar(p)richter was, und smorgens vor den poerte gelecht myt een zedel van uproer verwecket thebben tot sijner beschuldiging. Verdugo[+] weder na Gronnigen intreckende, verreyset ilendt na Oldenziel und up Deventur, alwaer die Willum Warlee[1)], Ihre, alnoch Deventur inholdende, versocht an den stadt thebben 17.000 kronen tot ranson voer sijn huysfrouwe und kinderen, in Lochum gevanckelicken ingetogen, und dat geleyde geslagen, und alle het smijde[2)] becomen, soe sie uth Engellandt verwesen und van alles horen ontsettet, na hoeren mann vermeenden ttrecken und convogiert worden. Daeromme die stadt des willen affeysschen, want he hoer bisheer hadde gesparet, slacht den borgemester up den raedhuyse und trecket dat affgelechte geweer uth den besloten plaetse an sick, dat men uproer to Deventur besorgede und reede nije verraderije uthriep. [+]fol. 507[v].

Onder des ys nu aldinck to Gronnigen betercoep, mudde rogge 3 daler, maerscap koren 3 Embder gld., alle vette ossen na Coln verdreven und vercofft. Die huysman up die hoge dorperen[3)] worde beswaert in scattinghe, want die lege landen, myt water onbruckelick geworden, nene leninge muchten betalen. Dit alles want koren wol gedegen und gewonnen was und um gelt raden musten, sonder was het wilde vogelt gudtcoep to Gronnigen, 10 waren[4)] voer een daler.

Grave Edzart den 15 Octobris weder van Embden geleydet myt enige borgeren und scaerwacht[5)] na Uphuysen, hadde to Embden doende verordenen scarpe wacht bij nachte und bij dage tholden up gaende, vaerende und alle reysigen; daerto nene levereynen[6)] tgebrucken dan

1) Hierin zal vermoedelijk William Stanley schuilen. Een Ier was hij evenwel niet; Eppens verwart hem denkelijk met York.
2) Gouden en zilveren smeedwerk.
3) De dorpen van het Hoogeland.
4) Vermoedelijk = waervogels, de eenden in een eendenkooi gevangen.
5) Lijfwacht.
6) Livreien, kleuren.

Embderen up Embder scepen. Ock alle huysluyden to Larrelt, Hinte myt hoer vendelen geboden veerdich twesen. Wie dan ock in des graven Johan voegdien angesecht und geboden myt nene kleine versagen des huysmans, dat sie tusschen twe broderen, horen heren, solden gewapent worden.

Die besettinghe in Meppen sumen neit myt roven und branden int ampt van Lingen, als Lengerick und andere dorperen, haelen biesten, nemen wes sie dragen und vlotten mogen, twage, peerden und voete. Onder dusse alle ys mede gewest die Scerhagen, des Bartelt Entens prediger, van vole bose daden bekandt, und die van Lingen hem besonders gewaer worden und tsamen tpeerde[+] hem nafolgende, verlaten anderen hem, doerscieten und doersteken hem in den velde sonder tvangen willen. Und howol he meer dan eenmael to Lierort und Wedde het gerichte ontbeden was, soe achteden die menschen hem geluckelick, dat he dusse doet gestorven, und voler daden tdoen gestueret[1)] was, sonderling soe men die Ommelanden noch eenmael worden intrecken, daer he sijn anslagen meest wist tgebrucken. Die anderen ruyteren des Scerhagens sijn meest vrij in Meppen wedergekeret, welckes des Scerhagens egen vaderlicke stadt was. [+]fol. 508.

In dusse tijdt was daer een gesande uth den Rijckscamer[2)] gesonden und committert up des adels claegent, dat sie altvoele vercortet worden van grave Edzart in hoer olde vrijheden, van hasen tyagen, wilt mede tvangen, welckes in die Ommelanden ock die mynste huysman noch neit worde verboden, ock um die sware scattinge und uthsluytinge van raden up landtsdagen der Staten, dat Occo Vrese droste alles allene konde verrichten und doen buyten emandt tvragen, voerdat het gesloten was. Dit worde van die olsten huysluyden ingenomen tho Norden, Lier und Embden und up alle caspelen. Evenwoll vart grave Edzart vort und stellet weder yn to Norden tot ampluyden juncker Mauriss Ripperda, uth Gelderlant

1) Verhinderd.
2) Het Rijkskamergericht.

van Zutphen[1] vertogen, als noutrael van der gemene sake, grave Edzart seer angenaem, de religioen onseker, derhalven droste to Bierum und amptman to Norden, myt Jurgen Swarte, een olde hoffmester, und grave Edzart gevallich, Johan Hillingck, amptscriver, bisheer een harbargerer to Embden, wens huysfrouwe in wederdoperije versumet, noch niet gedoepet was und die religie weinich achtede. Alsoe ock in die scole gedaen, ock vremdelingen ingestalt, bena Papist offte mede Ubiquitist myt Heshuysio hoffprediger. Dit muste die meente ock dulden und dat swijgendt daerto doen; all weert dat men noch groters wolden anheven, nemandt worde sick daertegens hoeren laten in openbaer. Dan myt murmuratie vertrouwede die ene den anderen neit. We dan ock volgens een nije besonder eedt van den stadt to Embden gevordert ys worden den 6 Novembris, dat grave Johan onkendt,[+] grave Edzart voer heer erkandt worde. Overst die deputierden des stadts clageden, dat ock hoer stadt in alle vrijheit becortet van keyser Frederick hoer belenet[2] eerst behoerde versekert twesen. [+]fol. 508[v].

Der Duytschen heertoch, in Vranrick tegens den Gwysianer Papisten voer konick Hindrick van Navarren ingevuert, worde lange tijdt seer geromet, dan myt verscheiden rumoren verbreydet, dat die Gwysianer solde geslagen und sijn volck heel verstroget wesen, daermede hartoch van Parma ock sijn volck na Vranrick gesonden und sommigen up den frontieren gelecht, makende dat Wesel ontvrijet worde, Westphalen verlaten, Meppen angesocht, tot verdrach bewilliget, gehoepet worde, sonderling to Embden um des Emses sluytinge, und alle handel uphielt, jae ock Twent syck becortede. Daertegens die Staten myt graeff van Lycester disputerende, lieten hoer volck meer affdancket worden, dan in sulcken gelegenheit den

1) Dit is Maurits Ripperda tot Vorden, hoofdling in half Farmsum, Petkum en Dornum. Hij werd drost te Norden. Zie over hem: Mr. C.P.L. Rutgers, Genealogie van het geslacht Ripperda, in De Wapenheraut, 5e jaargang (1901), blz. 174.

2) Eppens denkt hier aan de beleening der Circksena's met Oost-Friesland door keizer Frederik III in 1454.

vijandt to versoecken, we dan ock die duere tijdt und commer bij den vijandt niet acht ys worden, alsoffte die hartoch van Parma sijn raedt in Hollandt, Zeelandt, Vreslandt gesettet hadde, soe versekert worde het ontsedt na Vranrick ingevueret und die Staten und Engelschen niet gevreset. Jae die gemene sake worde geacht gebonden twesen an Vranrijck, soe men to Gronnigen, Deventur, und ander alle capteinen stelleden und bekenneden. Evenwol versochte Parma dorch den lutenandt Verdugo, dat men voer alles besettinghe in Gronnigen musten und wolden hebben und ynvueren, want aldaer noch voele suspecten in weren boven die Wederdoeperen; dat men sulcken frontierstadt niet muchten vertrouwen, soe die sake in Vranrick alsoe affgaen were. We dan ock allenthalven gelovet und verbreydet worde, dat Johan Volckiers, scriver und lutenandt des hopmans Watertappe[1)], tot den sijnen dorste seggen: Die koe was nu mager; hoer sake florede neit. Und muchten ock nene hoepe hebben tot vrede, we Jochum Ubbens gescreven. Und noch meer um gelt van 10.000 gld. thove begeerde. Daeromme worden die Mennistsche Wederdoperen, soe becandt to Gronnigen, uth verwesen und gedreven, alsoe dat sie hoer gudt muchten vercoepen und vrij uthvueren.[+] Onderdes ys mede verweesen Hermen Kistemaker[2)], die sick cort tho Embden in den ehestandt hadde bestedigen laten. Dusse versocht sijn anclager vor den Raedt, want he doch wacht, tochten mede becostigede, dan nicht sick den geestelicken onderwerpede. Wort hem geandtwordt, dat he sick myt D. Johan Elts, pastoer to Sint Merten[3)], muste verenigen, want dusse pastoer myt den gardiaen to Broren als inquisitoren geacht worden und dienende, dat Verdugo alsoe sijn besettinge in Gronnigen muchte invueren hemelick offte opentlicken. Wordt den Harmen Kistemaker van den pastoer beantwordet: He neme hem niet an als een ketter wesende, solde na den ketters

[+] fol. 509.

1) Vgl. boven, dl. I, blz. 412, dl. II, blz. 239.
2) Vgl. boven, blz. 576.
3) Vgl. boven, dl. I, blz. 178, noot 3, blz. 422, noot 3.

trecken to Embden an Mensonem und den sijnen. Und alsoe ock to Embden myt anderen gevluchtiget. Onder des versocht Verdugo voerscanzen voer Drae- und Cranepoerten, we ock voer Ebbinge- und Puellpoerte tleggen, um sijn volck daeryn tleggen und to versekeren, want sie in Gronnigen niet ingelaten worden. Dit doende wedersetten sick die gilden to Gronnigen samelicken den 4 Novembris und verbeden tscanzen, want men alsoe die stadt konden bedwingen offte verrasschen. Und worde mede vor orsake geacht, dat grave Willums anslach up enigen burgeren gefundiert was, offte hemelick den stadt vermeenden to beclimmen in der lange nachten. We dan corts een alarm in der nach gemaket worde, want aldaer voer Drae- und Craenpoerte soldaten een roff sochten, daerover die bleeksters an den poerten geropen hebben um hulpe. Und alsoe balde ys die heele stadt int geweer gewest, alsoffte die stadt verloren was. Und ys verordent, dat man voer man muste waecken, die 18 yaren olt weren, und stedes dre vendelen.

We commerlicken dat in Sticht unde anderen plaetsen die menschen geholden worden dorch die uth Meppen, soe noch niet voel uthtogen dan na Lingen, und nu ock up den 9 Novembris Oltampt und Westerwoldingelandt ansochten, soe gudtcoep was het evenwol to Gronnigen; wes sie vercofften, konde voel gelden, een maerscap suvels benae 60 daleren, het speck 10 daleren; wes sie ontfangen und inhaelden uth Delffziel, Reyda und uth die Ommelanden,[+] cofften die borgeren tot horen groten vordel, den landen nene coep noch lasbreckunghe gunnende; mudde rogge nu 2 ½ daler, mudde garstes 1 ½ daler, haver 3 arendgulden. Woe swaer het landt nu ock bescattet worde van beyde partijen, den inlandtschen gevende des wekes 1 yaer tax, grave Willum van Nassauwen des maents een halffyar taxt., soe den 13 Octobris angenomen und sijn savegarden overall up die hoege dorperen hebben ontfangen myt vrolockunge der gemeente. Want sie an lijff, huys undt gudt, haven und biesten bevrijet solden sijn und ock alsoe muchten na Oestvreslandt uth und yntrecken. Woe gefaerlicken ock het landt in den water swevede, und nu myt den koedijck bij Oesterwyrum, nijes

[+]fol. 509[v].

gemaket und yaerlickes inbreckende, niet konde erholden worden, und die van Oterdum nene dijck bij sick lijden wolden und ock niet geraden worde. Want die Gronnigers die scattinge gewonnen und der uthgewekenen guederen confiscierden, soe gebrucket worden. Daermede ys het landt van Emse an Dampsterdiep und Dampsterwal tot an Gronniger poerten in water bevloyeget, die biesten verdreven na westen bij Adwert, die huysen woeste gelaten. Dat daer wol vijff und twintich duysent grasen landes onbruckelicken geworden sindt, und voer slick geachtet solden worden, soe men niet weder de Oesterdijcken worden slaen und maken. Alnu batede hier nene disputeren um die Oestersche dijcken myt die Oltampster tmaken, soe het allene georloff worde, woe slichte und onfrucbaer dusse lege landen ock to achten sindt, tegens die Oestersche hoege landen, die tvoeren konden dijcken und beholden uth hoere private costen und hueren betalen, overst nu als achte dorperen heel verwuestet bleven, als Woldendorp, Termunten, Oesterwyrum, Hevenskens, Weiwert, Oterdum, Fermsum, Wagenborgen, Mydthuysen etc., daer neen hoy noch koe verbliven conde.

Den 22 Octobris holt grave Willum van Nassauwen sijn brudlach to Leverden myt des Princen dochter, sijnen oems Wilhelmi, grave Maurys suster[1]. Daerto die suster uth Duyslandt gecomen van Casmiro dorch Embden den 27 Octobris. Alwaer Lycester wol genodiget, dan neit gecomen. Want men die Graven als Maurys,[+] grave Willum, grave Hoenloe voer wederpartie achteden sonder macht, daer die Staten mester bij muchten wesen und blijven der Spangerden niet offensive ansoeckende etc.

[+]fol. 510.

Tho Leyden in Hollandt was durch het disputierent der Staten myt graeff Lycestro nene kleine ongunst er-

1) Dit huwelijk is 2 November 1587 te Leeuwarden voltrokken. Vgl. boven, blz. 572. Met de zuster uit Duitschland is Emilia van Nassau bedoeld, die destijds aan het Hessische hof vertoefde en die thans naar Friesland kwam; daar is zij nog geruimen tijd bij haar zuster en zwager gebleven. Zij werd op haar reis naar Friesland vergezeld door dr. Gerhard Voet, den vertegenwoordiger van Johan Casimir van de Paltz. Vgl. Wagenaar in: Je Maintiendrai, I, blz. 212.

standen tusschen enigen capteinen Cosmis[1] myt twe andere naemaftigen tegen den Raedt, und soecken anhang und partijen tot sick myt uthdielunge van gelt um enegen gardisonen intlaten und den overicheit antgripen, um den stadt Lycestro topenen. Als nu emandt to onrip die sake worde openbart und anbrochte, worden 3 gevangen befraget: Uth wens bestellinge des geschede. Antworden: Uth hoer egene raedt und verhopen bij den Gubernuer gehort tmogen worden. Overst graeff Hoenloe und Pauwel Buyss, des horende und daerto radende, worden sie affgehouwen, sonder verhoer und onschuldt tdoen, dat ock Lycesters breven neit geopent eder gelesen muchte worden, offte die executie weer gescheden, want nemant mach soldaten sammelen sonder heren und overicheit bestellinghe, und alsoe in Octobri gehandelt[2].

Hindrick Fransen, der Gronniger vribuyteren captein ener, want he myt stelen exautoriert was, und um nije commissie solicitierde, na den hopman Heringa in de Marne gaende, wort myt een roringe geslagen in velt, daer he doet daelstortet, sonder enich wedoem tvoren clagende, alsoffte die wrake Godes hore roerde, want sie sick nergens in scendtlick overmoet scameden tegens emant.

We dan ock Occo Vrese twe vagabunden up horen egen aventuer up straten totastendende, nochtans neit sonderlinges den doet weert, lat den 8 Novembris onthoveden, die hoer Vader Onse und Articulen des geloves niet konden beden eder reciteren, als die predigers betuygeden. Want nene disciplin und leringe up scepen und in scanzen geholden worde. Und nochtans lange tijden gedenet und sulven capteinen gewest, nu tot armoet geraden weren.

Alsoe ys mij ock beyegent up den 23 Novembris to Embden in den Golden Pot, tegens den scriver van Merten Seygers amirael, um een pasbort to erlangen, und gescreven, ondertekent was um het scrijffgelt.

1) Cosmo de Pescarengis. Vgl. Wagenaar, bk. XXX, blz. 259.
2) De drie geëxecuteerden waren Völmar, de Maulde en Pescarengis; zij werden 26 October 1587 te Leiden onthoofd. Vgl. Motley, III, blz. 137 vlg. en de daar aangehaalde bronnen.

Eysschede eerst 1 pont groet. Vermeende hem tgecken.[+] Noch gefragt, wat het wesen solde boven olde scrijffgelt, antwoert: Een croen, niet anders, want die ander deel (iuncker Johan Rengers weer doet, nu regeerde een ander, die muste ock daervan leven), dit wol gehort hebbende, dan neit gelovende, dat men daler eysscheden van een persoen ledich overtvaren und sturen den scriver dan an den scepen 3 stuver den soldaten. Soe vragede ick hem, offte des amiraels beveel und ordonnantie also nu was; des begeerde ick tweten um den heren amirael antspreken und gewyss tweten. Und he solde sijn pasborten beholden, want een verdrevunghe niet also cronen hadde. Overst wolde mij niet antworden und sendet mij het pasbort na dorch Borchart Scoer, hoeren dener und loper, voer 15 stuver, 2 stuver den Borchert. Und alsoe worden nu bescattet die ledich reysen musten. Soe overst waren, holt wolden scepen, boden gelt und weren vrij, we dan horen meer den potsche[1)] und Yde van Fermsum gegunnet ys, die weder wilt, vogel anbrochten myt een vrij pasbort; wij overst musten onse noedrufft mijden und mysten. Die overst in savegarden seeten in Oldampt, muchten vrij passeren voer hor personen und huyses noedrufft vor gelt geneten. Soe stondt alnu up den Emse. Berent Cater antwoerde: Die amirael stont onder hoer neit, dan sie onder hem, sie becronden hem des niet. [+]fol. 510[v].

We men nu langes up den Duytsche und Swytsersche intocht in Vranrijck hoepeden, und langes geweret und gekeret worden voer den tusschenriviert in Lotteringen tot den 25 Octobris[2)], soe bewijset sick nochtans dapper die konick van Navare tegens den Gwysianer, die in dre leger sick gelecht hilden, van wege den konick Gwisianer und Konicks swageren Jogunste[3)], die meest vertrouwet und starck sick tegens den Duytschen und Navareum waeckede, dat ock Parma hulpe togesandt, die sake in

1) Vermoedelijk de houder van een pot = schip.
2) Eppens denkt hier aan het terugdrijven van de Duitsche en Zwitsersche hulptroepen van Hendrik van Navarre door Mercier. Wat hij met die tusschenrivier bedoelt, is niet duidelijk.
3) Joyeuse, de bevelhebber van het Guise-leger, die bij Coutras viel.

Nederlandt myt disputieren konde upholden, und partie gewynnen. Soe ys nochtans die gewisse kundtscap gecomen, dat Navarreus die gemene sake een grote hulpe gedaen, want men doch uth Vranrick het heel verwachten musten, we die Prince[1] gedaen, Duytschen myt volck, die Majestaet van Engellandt myt gelt aldaer stoepeden[2], ter tijdt up den 15 Octobris Navarreus den Duytschen inthaelen und Gwysianer tkeren in velt antrecket. Alwaer[+] tegens Jogunste veltoverste het aventuer muste und solde wagen. Soe gewint Navarreus 2 uren ten besten een bussche myt een dorp tot sijn leger, voer den Fransoese Papissche Spangerden, stellet sijn geschut, stortet wegen myt boemen to, vestiget sick ilendt, stellet sick in verscheyden hoepen tegens des vijandts antoch und anvall. Und een gemene gebedt tot Godt gedaen, tasten smorgens to 8 ure tot 9 ure den anderen an, und bys tom 10 ure tom strijdt gestanden, daer konick Navarreus mede persoenlicken strijdende was. Ys die vyandt myt gescudt gevellet und dael gelecht uth den bussche, und daerna 3 uren lanck hem vervolget, und tom eersten den veltoverste sijn roem genomen, dat he den konick in Vranrijck wolde levendich leveren, den Navarreum, want he hem meest vijandt um den scade in volck und bagage geleden, und hadde bij sick 1000 Albanesers, welcke alle verstroyget und geslagen, Jogunste eerst wol gevangen, dan daernae doreschoten ys worden tusschen nayagendt. Dat daer gevallen sindt 4000 up den walplaetse, die daernae myt loeffsangen to Godt beholden ys gebleven. Want nener naemafftiger gemistet worde, noch nene 20 geslagen solden sijn. Und Navarreus onderscheydde den inlandtsche vijandt van den, die in Sancta liga van des Tridentsche concilio verbonden weren tot sweert, brandt, roff ghegeven. Soe ys daer des Jogunsten bagagie alle becomen, voel capteinen, heren, hartogen, graven gevangen[3]: die heer van Belligarde, die ock to Antwerpen

[+]fol. 511.

1) Willem I.
2) Steunden.
3) Naast Eppens' lijst van gevangenen in den slag bij Coutras stellen wij het relaas van Thuanus, die in zijn Historiae sui temporis (IV, 181 vlg.) het volgende zegt: ‘Ioüsa in vestigio cum Claudio Sansalvatoris fratre interfectus est, Ludovicus Campanus Susae comes, Robertus Halvinus Rossellus, Claudius Mallius Brezaeus, qui vexillum praetorium Joüsae gestabat, Anaugurius Gamelonis comes, Jacobus Ambrosius Albigei comes, Carolus Bellavilla Fumelius, Magdelenus Faiola Meletus, Neouius Bertrandi Neonii, qui partes Navarri sequebatur, grandior natu frater, Rupifortius Crosetus, Sanfortius, Joannes Montalambertus Vallius, Bordetus Salucii signifer, Rupifortius Pluuialis, alii a nobilitate, capti praeter Montinium, Sambucius, qui cum inter pugnandum hastae succussatione Condaeum equo deiecisset, statim ab ipso Condaeo captus et summa humanitate habitus est, Caesar Bellogardius Rogerii E.T. filius Santonum praefectus graviter vulneratus, quibus ex vulneribus postea decessit. Florimundus Halvinus Pionnae marchio Rosselli interfecti frater, Ioachimus Castronius stipatorum Regis praefectus, Franc. Dallonius Saltracus, Carolus Cambius Mousorelli comes, Prevotius Sansacus, Imbertus Marsilius Sipetra, Mammontius, Castellavius, Ioachimus Ferrerius Patrevius, Ville Comblinus, alii complures minores e nobilitate nominis.’ Verschillende van deze namen zijn bij Eppens terug te vinden. Daar wij evenwel niet weten van wien hij zijn bericht had, is niet na te gaan, in hoeverre het waarde heeft. Het spreekt bovendien van zelf, dat de namen der Fransche edelen sterk verhaspeld zijn door onzen Ommelander.

was, die heer van Sint Luc, van Sansake, van Cypers, van Gonteen, van Montigni, captein de la Port, van Vylle, lutenandt van Monsiur suverein van Casteaumeux van Casteleu, van Lalan, Verduere, van Broyl, die marckgraff van Pymeres, die graff van Mulereux Panise, die graff van de Commonen myt voele andere edelluyden, als alle gevangenen. Onder den doden sindt gevonden Jogunsten myt sijn broder, beyden Konicks swageren, hartogen gemaket. Item die heer van Scanaer broder, die Lapente,[+] die De Mayne, graff van Julle, heer van Fumel, van Banchau die junge, van Meuvy, van Pengoet die olste, van Briste, die sone des heren die la Rochefort, Crozelle van Zieselia, van Bonvrede, Verautongue, van Vaux, Tortellijn, veltmaerschalck de Cherell, primier captein De Plenant van Sifort, Thermes, die graff van Gevalle, van Dabiou, van Collion, broder des graven van Laliese und andere edelingen voele, tot 400 als men scrijfft. Der Koninges swageren lichamen, soe geeysschet worden, sindt myt een gevangen edelman togelaten thalen und

[+]fol. 511[v].

die anderen up den walplaetse begraven. Ener Verduyn genoempt gemistet, niet wetende waer he gebleven. Und alsoe die Duytschen ruyteren und 16000 Switzerschen overgehalet, grasseden Vranrick doer. Gwysianer, Fransoer leggen hoeren in steden und wijken het velt, beden noch nene soene, vermenen Navarreum uth tcrijgen van gelt[1].

Hieromme sume die hartoch van Parma niet, eyske sijn benden weder aff uth Franrijck, besettet Tournow[2], lat die anderen tsamenkomen up Menen in Vlanderen, we ock die pleyten[3] und scipsvolck na Duynkercken gevordert, daer he sulvest mede trecket, als he alnu gestalt und gemaket worde het hofft van die Sancta liga, dat ys h.g.[4] verbundt um pawstdoem na concilium van Trent to verdedigen myt gewalt, list und droch tom dode. Daerup de Pauwest den hartoch van Parma gesonden, we te voren een hoedt myt een swert, nu overst een golden septer und wapen myt des Pauwes sluytelen[5]. Des kledet hartoch van Parma sijn heerolten myt roedt sampt und laken myt golt ingewarcket, dat die kleden staen solden mogen, und hefft groete tholop van scypsvolck[6], krijchvolck, und gebudt tymmerluyden, handtwerckers 300 uth Brabrandt na Flanderen, nolentes volentes, tcomen um sadelen, tomen to bereyden. Die Spangerden alle kostelick gekledet, als die ganse werelt to screcken und to locken. Confisciert allenthalven alle, die soe niet in Papissche steden verbleven sindt, als nemandt noutrael achtende. Hiermede worde bevreset vor Engellandt uth

1) Het is eigenaardig, dat Eppens, hoewel hij den slag uitvoerig beschrijft, de plaats, waar hij is geleverd, niet aangeeft. Hij bedoelt natuurijk den slag bij Coutras; vgl. boven, blz. 572.
2) Therouanne.
3) Schepen met platte bodem.
4) Hoe deze afkorting op te lossen? Het eenvoudigst is zeker: hilge, heilige.
5) Vgl. over dit geschenk van den Paus aan Parma en in het algemeen over de andere door Eppens beschreven toebereidselen tot een aanval op Engeland de brieven bij Motley, III, blz. 128 vlg.
6) H.S.: scysvolck.

Scodtlandt, nu voer landt te...[1]. Dan in Engellandt rustede die torustinge van scepen ock neit tot 200 seylen,[+] we dan ock uth Spannien seer bevreset worde vor armije van scepen. [+]fol. 512.

Onder des staedt het rijck van Poelen in grote partie tusschen den Swede und Oestenrijck Maximiliaen um den croen.

Hieruth vorsorgen sick die Gronnigers, verdreven uth hoeren stadt Wederdoeperen, suspecten, und soe hoer tegenssprake, worden geboden voerscanzen tleggen voer hoer poerten, um die soldaten daeryn tdoen wijcken. Overst die gylden weygeren dussen und laten to voer Drapoerte, want die uth Nije Siel daer alarm makeden, 12 Novembris, branden huysen, biesen, und hoyen und bloten allene den armen huysluyden. Daeromme nije volck angenomen van stadtswegen daerin tleggen, und die voerscanzen vor sick geveerdiget in den maent Novembri anno 87.

Hetsij dan um die twivelafftige vredehandel myt Parma, offte um torustinge in Engellandt, trecket uth Hollandt dorch Embden des Magestaets gesande uth Engellanden an den konick van Denemarcket, wort van den droste up Awerick, van daer na Oldenburch und van daer na Bremen caviert ilendt, opentlicken als een Engelsche. Daer to Staden enige malecontenten ingesloten worden und onthovet um stratenscenderije, und Evert van Pewsums soen mede hengerichtet solde west sijn, soe he aldaer den Engelschen upgenomen hadde uth sijn vaders herberge, und na Gronnigen gebrach, und ransoent myt costen tot 400 gulden.

Onder des wort Meppen weder verlaten in Westphalen up 20 Novembris up Vridach dorch der Staten raedt, als tveere gelegen, ongeweert und grote coste eysschede, we gelegen het ock weer, und grave van Moers hadde nene danck verdiendt undt grave van Hoenloe myt sijnen verdiende gunste bij den vijandt. Alsoe handelede grave Willum ock in Westerlandt myt den president Hesselum

1) Er staat iets als ‘goes’. Maar wat het beteekent, is niet duidelijk.

Ayssinga, lat hem inleggen, want he myt Lycestro consultierde tot der borgeren murmuratie[1].

Die uthgelechte Wederdoperen uth Gronnigen muchten niet in Embden sonder des overicheits consendt, want enen Coep Scoenmaker hadde sijn edt bynnen Embden neit upgesecht und was na Gronnigen wedervaeren. Ock musten sie den heren tribuyt geven um hoer saeke halven. Die ontlosinghe uth Meppen kostede den Munsterschen 4 maendt solts in laken und gelt tot 15 vendelen und 300 ruyteren, und sindt van Malecontenten uth caviert.[+] Daer ys ock Haselunne vrijet worden. Dit alles tot grote verwonderinghe, soe men die orlogen solden willen offensive invueren up Gronnigen, tegens Stycht und ock des vijandts leger, dat hierdorch sijn tovuer allene hebbe konde, als dorch den Emse die enichste stroem und hartader uth Duyslandt up Nederlandt. Evenwol becomen die uth Lochum een grote buyte van sijde und smijde uth Koln comende na Gronnigen, daer die borgeren um trureden, und hoer roffgelt weder nageven musten tot 4.000 daler.

[+]fol. 512[v].

Den 17 und 16 Novembris erstondt sulcke storm in der zie, dat het Ommelandt, als bloet van Oesterdijcken, heel overvlogede, bena als die Alderhilligenvloet west was; nene 1 ½ voet mynner, dan dat het vorwachtet und bij dage gesien worde. Evenwal sindt ingebroken die sommerdijcken na Wagenborgen, Dullarsdijcken in Oltampt und biesten gedrencket. We ock Dampsterwal ingestortet, dat Drentsche water bij den Rodehaen[2] dorgebroecken,

1) Aysma werd niet alleen gevangen genomen, maar ook als president van het Hof van Friesland afgezet. Vgl. Wagenaar, Willem Lodewijk, blz. 114 vlg.

2) Er zijn twee oude herbergen de Roode Haan in de prov. Groningen, welke plaatsnamen zijn geworden. Beiden zijn aan de oude Hunze gelegen; één ter plaatse waar de Hunze in het Winschoterdiep komt, één aan het Reitdiep. Oogenschijnlijk is hier de eerste bedoeld, omdat de Hunze het Drentsche water aanvoert. Evenwel doen de daarop volgende eigennamen vermoeden, dat de Roode Haan aan het Reitdiep is bedoeld. Het uit noord-westelijk Drente komende water, dat grootendeels in het Reitdiep afstroomt, moet dan de dijken tegenover de Roode Haan hebben doorgebroken.

in die Marne, Barnegat[1)], het Reydiep, we ock Humpsterlandt sonder dijcken, alle die nije besettede landen und hotten[2)] hefft vernielet tot an Drapoerte. Und solde sonder twivel Embderlandt heel overlopen hebben die vloet, soe alle dusse dijcken niet hadden vernichtiget und open gewest, daer he to Embden in den stadt und dor Valderen vloygede in huysen und kelderen, we in den Allerhilligenvloet. Hieruth worde die sorge noch groter, dat dorch versuminge der dijcken und besperinghe der scanze Oterdum een nije Dullart solde moten worden. Want ock die nije kaiunghe bij Oesterwyrum niet konde geholden worden, overmydt den darchgrondt[3)], want water soewol onder doerbrack, als boven overginck, soe die Oestersche dijcken heel[4)] verloren weren myt alle die holtinge[5)], sonder welckes men nene dijcken aldaer holden mach. Noch ock grone soeden up een mijle thalen und tcrijgen sindt, want landt een slyck reede worde. Evenwol vermeenden die Oltampsters myt hulpe des landes up den Olde Ee[6)] nije dijcken tsetten, soe grave Willum den scanze Oterdum daerto consentierde und Oterdum tom gefaer wolde stellen. Hierto solden mede raden die uthgewekenen edelingen und egenarffden, want men sonder hoer advijs niet meer soliciteren solden und verhort worden. Want bij grave Willum nener ter rade weren dan die in Westerhorn gelandet weren und aldaer bedungen hadden, nene sauegarden to geneten mogen, sonder den uthgewekenen hoer landen und hueren vrij to geneten laten. Overst voel meer betrachteden die in Oestvreslandt[+] in ballingscap weren dusser sakes gelegenheit. Want hoer guederen geconfisciert worden und liever tlijden hadden het water over die landen tvloygen dan die vijandt die

[+]fol. 513.

1) Op korten afstand ten westen van de Roode Haan aan het Reitdiep.
2) Misschien hutten of holten; vgl. noot 5.
3) Veengrond.
4) H.S.: heer.
5) Post- en paalwerk.
6) H.S.: Olde EE. De Olde Ee is een door het Oldambt langs 't Waar in den Dollard uitvloeiend stroompje, langs welke een dijk is gelegd. Vgl. Stratingh en Venema, de Dollard, blz. 98 vlg.

hueren solden geneten. Daerto soe weren daer nene seer olden van yaeren van 60 und 70, die daer seden, dat sie noch dijck buyten den Oesterdijcken gecandt hadden myt uterdijcken, daer nu het water vloegede. Und hadden noch gekandt blyncken[1] van dorp Jansum und an Nesterlandt na Loegen een kerck gekandt, daer sie stichtsstenen[2] hadden an Logen gebracht, und ock Palmar een kloster in den Dullart betreden, als sie jungelingen west weren, und hadde vaken gehort, dat die Dullart niet was worden durch inbrake van dijcken, noch dat die inlandtschen neit dijcken wolden, want sie wol meer dan dremaell nije dijcken geslagen hadden. Dan daermede was die Dullart worden, dat men myt gelickerhandt und costen den olden dijckvoet niet hadden geholden, dan verlatende, den hoechste naesten gelegenheit gesocht, und die daerna weder ingebroken, want uthgraven und gespytset worde und alsoe tom darchgrondt gedrongen worden, und het water doen volgen. Daermede was die Dullart worden. Daerto geven die orsake, soe neit helpen wolden edelingen und conventen, offte solde tot hoer doeren komen, we het nu am Dampsterdiep und den wal alle tijden vlogen kan. Evenwol[3] weren hier sommigen inlandtschen uth ballingen, die niet wolden raden, waer men den dijck weder grijpen solden, offte woe men sie solden beholden und behalten mogen, dat dan grote kosten maken solde, als wesende meer dan 900 roede dijckes, ieder roede van 20 voet lanck van Oterdum na Fymel, daer holt alles wech und verbrandt was myt die belegerunge voer Oterdum. Want dat men dijcken musten und wol dijcken solde, was nu nene frage meer, noch disputerens wert. Soe anders het orlich lijden und die scattingen rumet muchte worden myt consendt van grave Willum als verwalter des scanzes Oterdum, dat men den dijck weder stelleden an den olden voet, daer sie anno 72 weder gesettet worde dorch des cornels Caspar de Robels beveel

1) Zandplaten of eilandjes in de zee, ook duinen.
2) Utrechtsche steenen?
3) H.S.: Even.

und authoritiet, die den olsten daer up verhoerde tegens des gemeentes roepent um intsetten, und geboedt, dat men sie meer up den slycke solden stellen, dan het water meer ruymte inlaten. Daer rede in so corten tijdt sulcken landt und ruymte verloren und verlopen was. Dusse disputatie[+] muchte bij sommigen niet gelden, offte men solden um dusse commer und noedt die dijck insetten, updat die landen muchten gebrucket, tot contributie getogen, dat overige beholden, und mogelicken gerne sien, dat Oterdum verloren muste gaen, soe doch nene vasticheit des dijckes muchte hoepet worden uth gebreck des holtes und grone landes. Dan uth den Dullart van blincken solden soeden halen moten. Und was vergeten der olden raedt, dat men die Oestersche dijckvoet neit muchten verlaten, offte water solden tGronnigen voer den poerte staen, und tscepe vaeren. Dit vermeenden die jungen, die den olden niet gehort und gekandt hadden. [+]fol. 513[v].

Den 21 Novembris die eerste und korte vorst verdrijfft und doet wijken Marten Zygers myt sijn capteinen Berent Kater, Gert Smyt, Nues und anderen van den Emse, und laten Oterdum vor sick sorgen sonder yachten offte scepen, und moet lange tijdt Hollands convoyen upholden um der Malecontenten uth Delffziels willen, die nu den Emse open und vrij hadden. Und gelick sick die in Oterdum uth die Embder scepen besorgeden na Embder marcket an rogge und bier, alsoe deden die Zielsters und dwongen den Embder sciperen daer tlossen na horen gesettede coep und egen marcket van haver, Engels bier. Und mystede die stede Embden hoer tollen und accijsen, daermede sich der Embderen gunst myt den Malecontenten veranderde in ongunst. Und doch den Emse myt egene scepenen to caveren hoer copluyden up borgeren costen, welckes des burgeren beswarlicken was.

Die scanze Oterdum was wol besorgt myt privande vor 3 vendelen soldaten, dan an varsche water was meeste commer und worden den soldaten alles duer togemeten up leninge des wekes 2 gulden 2 ½ stuver und ock dre gulden, dat dat to Embden gecofft worden voer 6 witten[1)],

1) Muntje ter waarde van een plak of duit.

worde doer den soldaten gedaen voer 10, van 3 witten bier 7 witten, merck: sciperen groet gelt[1]. Hiermede lopen voel over an des vijanden scanze. We dan Hilbrant van Harens soen Albert to Lier van die landtsluyden vrij gebeden und to Reyde in dienst was. Nener overst van den ander sidt ilenden an dussen, um die onbestendige und ongelicke regerunge der capteinen und hopluyden, die sick besorgeden und den soldaten lieten commer offte onrechtmetigen buyten halen und langsaem betaelden, dat bena martelaers to achten weren, soe sie hoer egen saeken mysten. Levenden sonder predicatie und lerunge in den scanze.

Den 6 Decembris kumpt convoy[2] uth Hollandt ock Vreslant, betuygen die orsake van hartoch van Parma, smijde, uptoch und kostelicke gewant, torustinge van[+] tomen, zalen, luchten, dat uth Spannien nije verrederije gestyfftet was in Scotlandt an den jungen Koninck[3] um den Majestaet Elisabet tonsetten ilendt und Scotland intnemen, und aldaer die peerden tvynden und die armije uth Spannien tverwachten. Daerup to Antwerpen gerustet und Duynkercke versamelt worden die Hamborgers, und tdienen bedwongen und als scipsvolck onderholden worde. Welcker een Catholicke Engelsche in Spansen angesocht den Majestaet hefft angesecht und kundt gedaen, van natuere nene vreder willen wesen. Daermede die hoveden openbaert und eenige begrepen worden. [+]fol. 514.

Hierto worde de confiscatie dapper to Gronnigen van Kempis, Draper und den anderen gedreven up alle uthgewekenen und sonderling Abel Eppens, Ballo Froma weduwe to Wirdum, Brossema, Ellema und anderen, dat men ock die schulden niet wolden erkennen und corten sonder breff und segel, und voer fingiert achtet worde,

1) Eppens laat zich hier vermoedelijk spottend uit; hij wil zeggen: Let wel, deze (nl. de witten) zijn het groote geld der schippers.
2) H.S.: conoyge, stellig convoy, zooals Eppens op andere plaatsen dit woord schrijft.
3) In deze dagen was Jakob VI van Schotland vast verbonden aan Engeland; in den strijd tegen de Armada stond hij ook trouw aan Elizabeth's zijde.

als ock gedichtet und gestalt worde, soe beter staltenisse weren. Onangesien alle landen in water sweveden, die dijcken verlopen, landt inrijdt[1] worde, umdat men gelt sochte, van den ock, die in Rijcke und neit bij Catholicken verbleven weren. Overst want die verraedt geopenbaert und dusse torustinge ider suspect was tvoeren. Ock disputierendt um den hoecheit, rusten sick dapper Hollandt, Zeelant tegens alle gewalt, dat daer torustet worden twater 300 kleine scepen myt 80 grote scepen, we dan ock in Engellandt alle scepen arestiert tom dienst verstarcket worden und nemant na Spannien scepen muchte. Daer reede 10 grote scepen voer Vlyssinge gecomen uth Engellandt, daer up ider 36 stucken upgelecht, dre lagen boven den anderen. Dit worde acht, dat neit allene tegenweer solde sijn, dan een torustinge up den waers[2] tegen armije uth Spannien. We die slach[3] in Franrijck vole hoepes makede, soe wast bij den overicheit to Embden und thove bena boven wonder, dat men myt een slach het eventuer gewaget hadden und wonderlicker wijse van Godt gestortet weren. Daer men den Malecontenten bena alles tolieten, myt inhalen in Delffziel, daer men dre orlichscepen up den Emse nu post festum torusteden up borgeren tollen. Und soe Doco Marten[4] niet in Oterdum gecomen was in dusse convoy, solde het gecoffte pulver niet uth Embden gelaten worden hebben.

[+] Overst juncker Johan Rengers van Helm mede uth Hollandt affcomende und up den raedthuese sijn bescheet van grave Lycestro voerdoende, dat Sijn Excellentie [+fol. 514v.] nu nene scepen up den Emse dachte tleggen, wort pulver uthgelaten na Oterdum, und Embder orlichscepen caveren wol to scepen myt botter, kees, molt, solt den varsche Emse upwars myt 2 orlichscepen und 50 soldaten und jachten togericht, als Cornelys Seykens scyp, bisheer up Hollandt gevaren. Und den 7 Decembris ys convoy weder

1) Blootgesteld aan aanvallen van de zee.
2) Toezicht, verzorging.
3) Van Contras. Vgl. boven, blz. 572, noot 2.
4) Duco van Martena. Vgl. boven, blz. 546, noot 2.

affgevaren, als Oterdum nu wol versorget was vor dusse winter. Daer Verdugo myt een jacht allene den 6 Decembris om Oterdum varende um to versichtigen eder die gebroken dijcken to besien, daermede lant heele ynrijdts was. Want dusse jachten vermeent worden up den coepvart twachten, um anthalen. Sulckes een boet Vranrick vresende[1)], solde benae dem Verdugo sulven getroffen hebben myt een gotlinck, wie Hans Spirata uth Oterdum. Und sick to Embden beclagede, dat men also koen handeleden, soe doch in den Ziel niet weinich scepen inhalet worden und den stadt Embden hoer tollen, accijsen vercorteden, dat marcket settenden, een Engelsche bier weder affvaeren liet, und alsoe der Embder convoy orsake was uth des graven Edzarts beveel tegens beyden sick to bevrijen.

Des graven Edzarts listige raedt um den coetum der predigers, up alle Mandagen bynnen erschijnende, uptheven, verbleff nu niet allene dorch der 9 pastoren subplicatie, als Hinte[2)], Suerhuysen, Loppersum, Westerhuysen, Middelum und Circkwerum, dorch Johan Ligarie anstopent den Grave presentiert, und dusse dorperen alle blotet van pastoren dorch verstarff, und nije Ubiquitistische Lutersche leer. Und den Ligarium uth den landen verbannet und nu to Worckum ingeslopen; we dan Hollant, Zeelandt, Vreslandt myt partijen der predigeren was gescoeret. Dan verorsakede ock, dat alle predigeren van Lygario, als superintendent[3)] und hoffprediger des tijdes uth gunst und gaven ingestalt, alnu dorch den Hesshusium verwesen und ontsettet worden, und meer tontsetten gedacht. Daermede to Embden die predigers ingebonden, benae nemant straffeden, dan alles connivierden, up den cancel alleen van veere roerden, makeden den vorige disciplin kraftloes und verachtelicken, dat die meente allene an[+] slichte, gringste borgeren und den vremdelingen bestaen bleff in suchten und clagent, wat balde worden solde. [+]fol. 515.

1) Wat Eppens daarmede wil zeggen, is niet duidelijk.
2) H.S.: Hinde.
3) H.S.: superintendt.

Want die van die kercke niet seer onderscheiden weren van des werelts kinderen in gastboten, klederen, und hantieren myt den vijandt, und den droste Ocko Vrese vijandt vresen musten, als den Munte anhengik, den borgeren tom scouw.

Alsoe in Poln, in sticht van Coln, daer die olde biscop ock exornatus[1] Salatinus[2] van vorsten tegen Beyger instellet und Monster ock to wachten hadde.

Van Polen is dit der 2 Konigen edt. (Volgt de in het latijn gestelde eed der koningen Sigismund en Maximiliaan d.d. 27 September 1587.)

[+] Dussen eedt, soe in rijcke van Polen gewoentlicken, wort durch partijen twe verscheiden konigen, Sigusmundo, soen uth Sweden, und Maximiliano[3], broder Rodolphi keysers, myt voele belofften in twe verscheiden vorscreven dagen voergeholden, waeruth een sware partije und orloch bevreset worde in die Nederlanden, die verleden sommer anno 87 Polen gebrucket und versocht hebben als hoeren spijscamer van Godt verlenet in die grote duere und commerlicke tijdt, dat ock die vijandt int velt erholden ys worden. Wat sol worden, soe dan dusse orlogen niet gestillet sindt, als ock Poln gesloten solde mogen worden, und den Turcam mede verwecken, die het huys van Oestenrijck vijandt, nene verhoegunge gunnen will. [+fol. 515v.]

We deses in Polen standt, alsoe worde noch gehort dat konick van Naverren, sijn Duytsche ruyteren bij sick hebbende, na den eersten slach des maendts Octobris den 20

1) H.S.: exoratus.
2) Aartsbisschop Salentin van Isenburg, geboren in 1532, was van 1567 tot 1577 keurvorst van Keulen. Hij had weinig aanleg voor geestelijke en liet zich zelfs niet tot priester en bisschop wijden. In 1577 legde hij zijn waardigheid neer en huwde Antonia Wilhelma de Ligne, de dochter van Aremberg; in zijn plaats werd Gebhard Truchsesz gekozen. Sedert leefde hij meest aan het Beiersche hof. In 1582, toen Gebhard was afgezet en door Ernst van Beieren was opgevolgd, werd hij door het domkapittel tot legercommandant en thesaurier benoemd. In 1587 was hij stadhouder van aartsbisschop Ernst, dien hij verder in allerlei functiën diende. In 1610 is hij gestorven.
3) Vgl. boven, blz. 522, noot 2.

dach, noch den anderde mael in Novembri up den 18 dach den Gwisianer uth den lande und velde verdreven, und in Oriens[1] belecht[2]. Ja to Parijs den Koninck sulven becommert gemaket, und worden die Nederlanden dapper beschuldichget hoeres onbestandicheits und lichtveerdicheits, dat sie dem Parma vrijheit geven sijn hulpe in Franrijck tgebrucken, soe sie een sake anders meenden und sick und hoer medebroderen bena verraden hadden, soe Godt almechtich niet dusse sake myt twe slagen gehulpen hadde, dat men nu dat heyl uth Franrijck gewisselicken hoepeden. Und evenwol het vertoch und disputierent in Nederlandt onfruchbaer worde, und graeff Lycester myt Lutgen Engelsteens, Claes ten Buers, Joest van Cleven commissioen heel ongunstich worde und men een gedichte vrede meer ondersochteden dan trouweden,[+] want men den Spangerden nene roem wolden holden laten, dat sie ter billicke presentatie niet gehort konden worden, we Carolus 5 den Duytschen vorsten beschuldigede als rebelligen, und men den religie niet bevechteden. [+]fol. 516.

Die pulvermullen in Embder grafft staende up een eylandeken tusschen Bolten und Niepoerten, myt peerden gedreven, hadde nu in 14 yaren sees mael gesprongen. Nu den 12 Decembris overst bevalt die mester onder een muere und wordt van bynnen gequestet und starvet savens. Daer die vrouwe, twe kinderen und knecht, 2 perden ongeseriget blijven, die neit in den stoeve[3] weren und komen daer aff. Daer 1 ½ tunne pulvers gesprenget, und noch anders besloten overich bleeff, und tvoeren meer gelevert ys worden. Myt dusse slach worden die huysen in Embden bewogen als een dorcheen geschudt, dat vensteren, doren ontsprongen smorgens to sees uren.

1) Orleans.
2) Dit is niet juist. Hendrik van Navarre heeft in 1587 na den slag bij Coutras geen tweede overwinning op de Guises behaald. Misschien is tot Eppens het gerucht doorgedrongen van de schermutseling van Auneau; maar daar overwon juist Guise de Duitsche en Zwitsersche troepen onder Dohna. Vgl. Ranke, Französische Geschichte, I, 425.
3) Vertrek, dat verwarmd kan worden, hier vermoedelijk de droogkamer.

Daer noch ener mullen up bolwerck in den stadt, howol neit stedich gaende, noch nimmer perikel gaff. Dusse malede myt den wint und drogede up een ander plaetse.

Van den 16 und 17 Novembris bisheer was die watervloet benae even hoech dagelickes und vlogede den Oesterhorn yn voerbij Oterdum, dat ock Oterdum in grote gevaer stondt um tvervloygen[1] dorch den vloet und wint, soe bynnenlandes als buyten ansloech. Daermede nu noch meer die soldaten van beyde partijen die butten und garden in groten overvloet nu 4 yaren lanck und nu dagelicker groter und meer vangen und inhalen muchten. We dan die vyssche up dat verdrenckede landt vole was, dat sie ock in den scepen sprongen, myt handen konden vangen worden. Hieruth erstondt die sorge, woe men die landen weder solden mogen bedijcken, soe lange Oterdum niet versonet eder erovert worde. Men meenden den superintendent juncker Doecke Merten myt sijn soldaten bij grave Willum daeruth tcoepen. Somigen meenden die dijcken intsetten und Oterdum buyten tdijcken;[+] want doch um holt und soeden nene voerradt was bys an Fermsum, und die voet des dijckes verlopen dorch Oterdum geweret worde, tot grote kosten der Vresen sonder daetlicken tplegen edtwes up den landen. Dan myt ongunst den coepvaert sorgelicken geholden als wesende die enichste plaetse van den Ommelanden up den Emse, daer men twater und tlande den vijanden verwachten muchten, meer als myt Delffziel und Reyderhorne, und den Gronnigers die grotse wederstandt solde doen und maken konen, soe men daeruth alle plaetsen ansochten. Overst myt het insetten des dijckes und uthdelinge des landes solde balde na dusse plaetse nene gront meer vynden wesen. Daeromme een ander nije Dullart besorget worde, want het water ock an dusse insettinge inrijten worde. We dan noch olden sindt, die een dijck buyten dussen gecandt, und aldoe noch uterdijcken sindt west. We dan ock die blincke van Jansum[2]

[+] fol. 516[v].

1) H.S.: vervroygen.
2) Vgl. blz. 594 en 595, waar ongeveer hetzelfde wordt medegedeeld

gesien is bynnen 50 eder 60 yaeren, daer 50, 100 scapen und junge biesten up geweidet und gebarget sindt des sommers, als Reydercloester van den vorsten van Gelder gesleten[1] und up Delffziel gevueret worde tom bloeckhuys aldaer, und nu een grote duypte hadde. Dit hebben mij[2] 4 olden mannen van 60, 70 yaren alsoe verhalet, als dessulven erfaren und gesien hebben, Merten Peters, Nanneke Walryckx, ock die arffgenamen van Eppe Anckens in den Oesterhorn wonende. Die onerfarenen und jungen besorgeden nu allene hoer huysen, landen, gebrucken, soe vorts onfruchtbaer worden, und die kosten mijdeden, niet hebbende buyten offte bynnen landes, daer men anders solden mogen van leven. Daer die olden noch ock hoveden voer die uterdijcken hadden in olde tijden geslagen, und men noch voer andere uterdijcken gedaen solden hebben, soe dusse orloegen niet erstanden und bynnen landes verbleven hadden tot eendrachtigen raedt.[+] We dan Oterdum destijdes versocht und myt 1000 versekert solde west sijn tot verstarckunghe dusser dijcken, welcker onderganck [+]fol. 517. van voelen dem heren van Nijenort, Wigbolt van Ewsum, Azinge Entens und mede Derck Huygen, destijdes mede mester in Oterdum, geweten worde, we die hondt den steen und knuppel vreset und bidt, und niet den handt, die des uthsmeten hefft. We die stadt Gronnigen durch hoeren angrip der deputieren, vangunge hoerer borgeren, affval van den Staten, dorch Spanghsche Pawsche partie, die orlogen angehaelt und landt desolaet gemaket hebben. Dit was alsoe beswaerlicken up den gemeente, die sulven plegen traden und trouwe vorstanderen erkosen. Daer die stadt Gronnigen nu commisarien stellede up hoer dachgelden und myt dwanck van broken tbevorderen, ock daer nichtes seer gebreckelicken bevonden worde. We dan niet eenmael, dan onder vole kaspelen het kaspel Loppersum niet allene

1) Bedoeld is natuurlijk Karel van Gelder. Over de ‘slijting’ of sloping van dit klooster in 1534 zie: Stratingh en Venema, de Dollard, blz. 57. De steenen van het klooster werden naar Delfzijl vervoerd.
2) H.S.: myt.

50 daler affpendet worden, umdat die nije kaunge edtwes ontvallen was. Dan daerbij ock bespottet worden van die 4 commissarien, Aysse Phebes to Wartum, Aylko Winken bij Delffziel, Popko Uffkens in Wolt[1] und den provest van Schilwolder cloester, die dusse 50 daleren in guede reede golde sick versonen[2] und vuldoen lieten. Daer die biesten uth Loppersum sick tot grote demodicheit vertonenden um dusse vaerlicke sware tijden, und daer niet mistede.

Dusse verloren caunge, und swaer van costen und vorgeves gemaket und bebrocket, worde Aysse Phebes meest geweten in dusse lechte und darchgront gelecht, hoewol van oldes een waterscheidunge gewest, als daeromme daer gelecht, want sie muchte bestaen und holden worden, als he solde weten hebben, dat sijn vorige und andere landen niet buyten solden onbedicket blijven, dan een nije dijck weder to faeten[3] orsake geven; anders solde men aldo wol hoeger und beter gront socht heben.[+] Bis den laesten vloet des maendts Novembris tot den 20 Decembris was het onweder als in een weeke winter sonder vorst even onstuerich, dat het water dor die gebroken dijcken na Gronnigen und het landt overvlogede up alle tijden, waermede Oestvreslandt allene ontvrijet ys worden, hoewol die dijcken seer tbroken, und den meente nu in winter tom arbeidt bedwongen. Makede den van Gronnigen und Ommelanden also besorget, dat men nu niet meer dachten to disputieren, wel[4] die Oesterdijcken maken solde und behoerde - want sie alle dapper bescadiget worden, - dan woe men weder to dijcken solden mogen togelaten worden, diewijle die scanze Oterdum van den Westfresen besettet ingeholden worde, und weret[5] worde. Daerto hadden sommigen wol eertijdes geromet um den stadt Gronnigen tot een zee und coepstadt twater tmaken, dat men uth

[+]fol. 517[v].

1) Nl. in Siddeburen, in het Wolt of Duurswold gelegen.
2) Misschien staat er: versenen.
3) Herstellen.
4) Wie.
5) H.S.: werer.

den Oesterhorn myt carveels noch solden an Gronniger poerten mogen scepen, wes men nu bena myt erfarenheit versekert worden solde. Want men nu die cabbelaw und schelvysschen in Dampsterdiep voer Hoege Brugge[1] sien muchte vangen und tmarcket brengen, we men bisheer die scullen, garden[2], budt up die verdrenckede landen bij Termunten, Woldendorp und Oterdum vangen muchten. Boven des, want die wateren weder na Dielziel uthvlogeden und die zielen olt und swack weren, we dan Schermersterziel[3] nu 18 yaren lanck staff und gedemmet gelegen hadde, damyt Slochter- und Dorpsterziel het water allene uthlaten mosten, ys daer een sulcke duypte und kolck voer den zielen geworden van 34 voet diep, dat die zielen bevreset worden tstorten und dem landen meer perikels to brengen und inrijdts tholden. Welckes die olden ertijdes voersiende, voele nu nadachtich worden, woe men dusse watersnoedt weder solden mogen helpen und beteren. Want Edzart Rengers ten Post, Johan ten Holten in Zierijp, D. Siccinge borgemester in Gronnigen und anderen olden meer nergens nene vaster grondt anwesen dan up den bodem, daer men nu den dijck hadden. Soe was alle dusse sorge ijdel und vorgeves, soe men niet myt consendt des vijandt und leger in Oterdum het werck solden mogen anheven und vulmaken. Dat ock die uthgewekenen egenarffden to Embden wol mede billicken. Daeromme diesulvygen, onder sick bedacht, geven den van Gronnigen an, dat sie die sake[+] doch wolden recht bedencken, woe men tot sulcken vuldaet solden raden und komen. Want die van Gronnigen so strengelicken der uthgewekenen guederen tot sick togen myt den onrechmetige confiscatie, und die landen soe elendich uthscatteden und bloet makeden myt der weeck yaertaxten, und hoer meygeren vole bevrijegen um die hueren thebben, soe solde het den uthgewekenen alsoe

[+]fol. 518.

1) Ten N.O. van Groningen.
2) Gewoonlijk gadden = asellus mollis.
3) De Scharmsterzijl is een der drie sluizen, welke het water uit het Zijlvest der Drie Delfzijlen te Delfzijl in zee loozen. De twee andere zijn de Slochter- en de Dorpsterzijl.

lieff sijn die wateren over die landen tvloeygen, dan dat die vijandt daerover solde gaen, und die fruchten to geneten. Daeromme die confiscatie eerst muste affgedaen sijn und die guederen in versekerunge weder gestalt, soe worde men bij grave Willum die sake mogen eendrachtich helpen ontraden. Dit ys allene van dre personen Abel Eppens to Equert, Dode van Amsweer und Johan Eylers tho Fermsum alsoe vorgestelt und an enigen der hoveden in die Landen und stadt Gronnigen openbaeret, als Wilryck Eltkens, Hilbrandt Bauckens, Popco Uffkens to Siddebueren, Aysse Phebes to Wartum, den commelduer Jeruonimus[1] van Osterwyrum und Aylko Winckens, diewelcke 24 kaspelen to Slochteren verscrivende, willen des myt eendracht an den stadt Gronnigen versoecken, dat men ten mynsten die confiscatie overall in Stadt und Landen solden affstellen, und myt die uthgewekenen raden um die Oestersche dijcken weder tfaeten[2]. Soe ock geweigert worde, were solckes een bewijs, dat men het landt alnoch dachten to vernielen und soe voele luyden, inwoneren van alle de leege dorperen, tot den uterste verdarff tbrengen, und der Stadt grimmicheit erkennen. Want ja nene sake were, die men in dusse landen niet behoerden to gebrucken. Und die uth den Stadt doch sich purgierden, dat neit hoer wille were, noch bate daervan hadden, dan Kempis, Ballen und Brake hadde sulckes tot hoeren gewyn uth des Parma beveel, als sie seeden. Even up dusse tijdt worde noch die Spansche inquisitie tlanden up alle dorperen ingestellet, dat men van den 23 Decembris, dat ys na nije yaer anno 1588, des maents eenmael solden bichten und sacramenten voer sijn pastoer, bij een daler tbroke, die darde diel den anbrenger, 3 diel den armen und 3 diel die redger to broke van yder yarich[3] persoen tbroecke, updat men alsoe onderscheet van der menschen conscientie solden mogen gewaer worden und den Pawstdoem doen ynvoeren

1) Hieronymus Eminga.
2) Herstellen.
3) Meerderjarig.

und starcken, soe bena vergeten und uth alle menschen harten vervallen was. Und die predicatie des Evangelii nu meer dan soven yaren lanck upgeholden und verbannet was, dat daer niet enich prediger muchte harbarget offte ommeganck bij emandt gewynnen.

+ Het disputerent der Staten myt den graeff Lycestro was nu hier heergebracht, dat die dre graven Maurys, Hoenloe, Willum myt horen anganck, der Engelsche regerunge niet anders achteden, dan van Lycesters wegen, und neit des Majestaets wegen, als niet die landen herich twillen wesen. So wordt die president Hesselus Eyssinga to Leverden affgesettet als Lycesters gunstiger[1]. Die ganse krijchshandel bleff leggen tegens den vijandt, die tovuer na den vijandt gestediget up den Eemse, die grote torustunge und armije in Hollandt und Zeelandt, we ock in Engellandt, worde dapper[2] gedreven, als 300 scepen in Nederlandt 80...[3] und 700 in Engellandt onder capteinen Draco und Vendt[4], waertegens hartoch van Parma ock niet sumede to Antwerpen, Duenkercke und verwachte uth Spannien hulpe myt der Nederlandtsche boesluyden und belovede den Nederlanden van vrede, wo sie wolden, als lindericheit des inquisitie dan nene exercitie[5], und scrijff uth, dat soe men wolden up exercitie dwingen, die vredehandel null solde sijn. Waertegens de Magestaet myt den Staten sonder exercitie nene orsaken hadden torlogen. Bis ter tijdt een gesander uthgemakeder Engelscher heer eder edeling uth Spannien an den jungen konick van Scotlandt sijn legatie an den Magestaet Elisabet opennt, dat men alle gewalt uth Spannien und Nederlandt in Scotlandt worden invueren, und den jongen

+fol. 518v.

1) Vgl. boven, blz. 67, noot 1, 502, noot 3.
2) H.S.: darper.
3) Onleesbaar woord.
4) Wien Eppens met dezen bedoelt, is niet duidelijk. De Engelsche vloot, die de Armada versloeg, stond onder bevel van Howard, Hawkins, Frobisher en Drake; een der eerste drie, wellicht Frobisher wordt bedoeld. Vgl. de eigenaardige verbastering der Engelsche namen bij Motley, III, blz. 261, noot 2.
5) Vrije uitoefening van den Gereformeerden godsdienst.

konick des Philippe konicks dochter vermalen und hem in Scotlandt, Engellandt intvueren, daer he in versekert solde sijn[1]. Daerup die vrede geromet worde in Nederlandt, overst nu affgesecht, und graeff Lycestrum doen overtrecken und andere weder ingestalt, daer men die besettingen in Hollandt, Zeelandt vasthilden, als Middelburg, Bryl, Vlissingen, Horn, Bergen up den Soem und andere steden meer. Dat nu niet meer een Nederlandtsche orloch, dan een Engelschen-Hollandtsche orgelich muste heeten und worden tegens den Spansche-Romsche inquisitien. Evenwol worde die keerck seer in Hollandt, Zeelandt, Vreslandt onrouwich holden, dat men neene gewisse bekentenisse volgeden, noch van Augsburgsche confesse eder Heydelberg catechismo. Dorven die Castolionis[2] discipulen uthscriven und romen: Liever[+] Spansche inquisitie dan Genevesche disciplien. Umdat men Michiel Servetum hadden als een ketter verdommet und den ketteren van overicheit wolden laten straffen, neit onderscheidende het Pawsche sweert van des rechte overicheit executie, und straffe miest des Francken[3], Swenckevelts[4] und Albadae redoem[5] drivende, allene het wordt Goedes tleesen sonder anleidunge, dan na idermans geest und syn, eder genade verlenet. Dat solde een katolicke consensus heeten.

[+] fol. 519.

Dat twalfte boeck

der Vresche Historie der Nederlandtsche Engelschen tegens den stadt Gronnigen.

Also graeff van Lycester in Engellandt tot gubernuer als vice-rex gestalt und andere capteinen weder gesant in Nederlandt, sumet Merten Scenck met twaken tegens den bisscop van Coln den Beyger, und verrastet sijn

1) Dat alles zijn niets dan vage geruchten.
2) Castiliaansche; Nederlandsche aanhangers van Spanje.
3) Vgl. boven, blz. 506, noot 1.
4) Vgl. boven, dl. I, blz. 434, noot 2 en dl. II, blz. 484, noot 6.
5) Vgl. beneden, blz. 610.

hoeffstadt Bunna 5 mijlen boven Coln des smorgens myt upganck der poerten up den 15 dach Decembris anno 1587 up Midwintersnacht, myt 2000 mannen aldar veerdich int velt holdende und 18 mannen darbynnen[1].

We dan ock to Jever een cuper, scraede[2] ampsman, aldaer wonende, wort begrepen, als van grave Enno daerto becofft vor 20 daleren, dar he 5 an ontfangen, Jever in den brant up tijdt eder vorst[3] antsteken, waerup grave Enno myt den sijnen wolde verdich wachten um Jever to beclimmen und intenemen als van den konick van Spannien hem belenet, nu van grave Johan to Oldenburch uprecht worde inholden. Daervan die climledderen up den Vredeborch veerdich van dussen gesien solden wesen und nu sonder pijn hadde bekennet voer den overicheyt und juncker in landt. Daer noch anderen meer als Raven, raedtsheer, und suspecten begrepen worden und die stadt wol bewaert hilden. Und daerto die voernempste huysluyden to Jever ingeropen, hoer dussen anslach ondecket, versochten, dat sie wolden trow und holt sijn, scencket hoer 4 tunne biers und 2 aem wijns, welckes die meente samelicken hebben uthgedroncken. Und grave Johan myt tranen sich beclagede dusses onraedt sijnes vedders grave Enno, wat hoer beyegenen muchte. Worde balde myt 50.000 mannen bij hoer sijn als een trouwe overicheyt bij sijn ondersaten behort[+] tdoen. Tho Adwerick overst, want daer 4 soldaten doer wanderden um na hoer vaderlant treysen, uth den scanze Oterdum van Docko Merten vrijheit erbiddende, worden van die borchknechten nageyaget, 3 gevangen und ener doersteken, in den water laten bloet leggen, daer men nene ander orsake hoerden, dan dat men den uth den scanze alsoe vijandt was. Die grave van Oldenborch worde angesocht myt notarien um scypbrekunghe van 50 eder 60 vat botters, welckes Sijn Genade voer drijffgudt egen behilt, daer copman und scipper tegenwordich hoer gudt

[+]fol. 519[v].

1) Vgl. Motley, III, blz. 151.
2) Armoedig, verloopen.
3) Bepaalde termijn.

bekenden und eysscheden na Keysersrecht in titulo de naufragiis und Caroli V Ricksordinantie[1)], und men to Spier[2)] Sijn Genade daeromme verclagen worden um recht to geneten. Want he die protestatie niet achtede, noch emandt daerto raden wolde eder insinuatie doen.

Erenst Mulart, droste to Lingen, die olste und eerste captein dusser orlogen, to Hasselt droste, daerna hopman to Harlingen onder Arenberch, waer he de heren van Batenborch[3)] twater begrepen, und also tom droste up Lingen gestalt und sick wol versekert, dat he ock 9 kinderen vader een dochter tom boedel medegaff 18.000 rijcksdaleren, in Gronnigen gehilcket[4)], und overall den grave van Benthum upsestich gewest, we dan groete roven vaken angehalet, als noch nene ander gedaen hadde, was nu in den maent December verschreven na hartoch van Parma eder na Deventer to trecken myt 12 perden. Wordt in den velde angetroffen van die uth Lochum und persoentlicken myt 9 doerscoten, dat allene 3 der deneren weder to Lingen incomen und Mulart doet ingehalet und alsoe uth sijn regement ontsedt.

Want nu die Emse den Gronnigers open was um thantieren, want die orlichscepen und capteinen in Hollandt affdancket worden, als Johan Claessens, Nues, Nuys,[5)] verdorven halt, Gert Smyt, Kater, weren die vornempste borgeren to Embden uth Gronnigen und laten caveren na den Ziel myt soldaten wol 20 scepen myt waren. Welcke soe die uth Oterdum niet mechtich weren up den Emse to keren, lat Docko Mertena 27 soldaten myt jachten uth Oterdum over landt varen na Post, Woltersum,[+] Buer um die waren und borgeren uptnemen up [+]fol. 520.

1) Bedoeld zullen zijn de Constitutiones criminales Carolinae van 1533, met name art. 218. Vgl. hierover Mr. J.A. Feith, Het Ommelander strandrecht, ‘Uit Groningens verleden’, blz. 94 en 106.
2) Voor het Rijkskamergericht.
3) In 1568.
4) Er zijn in dien tijd meer Groningers met een vrouwe Mulert gehuwd. Vermoedelijk word hier bedoeld het huwelijk van Evert Lewe en Willemina Mulert.
5) Dat is natuurlijk tweemaal dezelfde.

Dampsterdiep, we se dan tvoeren den 22 Decembris ock huysluyden hadden ingetogen und die kaspelen alle in sauegarden bedwongen, nu up den 25 Decembris in plaetse der borgeren verrasten 36 soldaten van Scoenvelts vendel to Fermsum, soe ten Buer in den harbarge benachtet weren, alle gevangen na Oterdum ingebrocht, sindt myt hoer jachten und 9 doetgeslagen, alwaer mede ys west mester Reynts soen Barbiers Otto, een mudtwilliger lose bowe. Want sie neit weiniger verwachteden dan hoer vijandt uth Oterdum, die overall nu muchte scepen in dussen waters noet und landt tot sauegarden bedwongen hielden. Die Gronnigers, vrijbuerten bisheer genoempt, nu vor soldaten willen geachtet sijn; was to Gronnigen een grote Hollandtsche buyte van den Embder scipperen dorch Johan Wilcken affgekendt bij Verdugo stadtholder, want vole duyseden wert was. Daeromme in ongedult geraden, verbinden und verspolen sick, dat die verloser solde in den Dam in der nacht offte avendt ancloppen der borgeren doeren. Wel[1] hoer opent die dueren, solden sie datlicken doersteken. Des doende wordt daer een vrouwe doersteken, und een burger verweret sick, dat het geruchte over den Dam gebracht een uploep der borgeren makede. Daer enigen ock geslagen und sommigen na den Ziel ingevueret to galgen verwesen sindt und dergelicken overmoet musten die inwoneren vaken dulden und dragen.

Die vermeende vredehandel worde nu onde(r) die torustinge der scepen myt hartoch van Parma versocht van wegen den Majestaet uth Engellandt, daer 4 gesanden uth Westerlandt we ock anders gesandt sindt worden[2], und vor alles die religioens executie to bedingen, myt versekerunghe van steden to becrefftigen und Spansche regerunge aff, eder nene vrede tstedigen, und alsoe sick verclaren vijandt eder vrundt myt clare orsake des orliges, sonder enige valsche decksel meer tbrucken, besonder ock dat huys van Nassouwen niet vercleinet dan verhoeget

1) Wie.
2) Naar Engeland, niet naar de vredesonderhandelingen te Bourbourg.

solde hieryn worden. Hartoch van Parma overst erboedt sijn puncten, dat 15 yaren lanck nene inquisitie solde oeffendt worden, want en yder in sijn huysinge onbesocht solde blijven, dan alle castelen solden weder uptymmert worden und die closteren repariert und overall Catholicke[+] regerunghe. Dit weren als onverhandelicke puncten, daer men nene vrede uth hopen konden. Overst die noutrales, libertini, [+]fol. 520[v]. Sweckfeldianer[1)] und Albadaisten[2)], die nene ministerium groet achten, weren die meesten in raede, und vornempste van steden, daruth dan twidrach besorget worde. Onder des sumen die Gronnigers niet, daer ock mumber Cornelis Kemps uth Westerlandt van Dockum, een smytssoen, myt sijn bijsitters niet van weten wolden, laten alle dengenen, die myt hoeren landen onder des Konicks mumbar gewesen weren, die landen voer Nije yaer myt den dener upseggen, die soe lange uth was, dat he to Wirdum Ballo Froma und Abel Eppens huysfrouwe up Heilige Konigendach[3)] het mandaet vertoende, und Kempis up Lichmissen[4)] sijn process uthstellede, niet meldende enige orsake. Onder des ock wordt gehort, dat Camerick sij van den Huugenoten konick Navarreo ingenomen van den Spansche konick Catolicken, beseten bij Alasons inneminge[5)].

Die gefangene 36 soldaten worden datlicken myt maentsolts gevrijet uth Oterdum van juncker Docko van Mertena overster. Die huysluyden overst, howol onder sauegarden besittende, worden tot groter contributie beholden, als Garbrant Frericks soen und Arys Evers bij Buerstertyl, dan van die uthgewekenen tot accordt verhandelt, want dorch onweder verbodt den Gronnigers, und versoeck an Winbrugge, was niet verwittiget in Oterdum. Die nochtans van 4 dorperen Garrelsweer, Post, Woltersum, Buer,

1) Aanhangers van Schwenckfeld. Vgl. boven, blz. 607.
2) Aanhangers van Aggaeus Albada. Vgl. boven, dl. I, blz. 120 noot 4, dl. II, blz. 484, 607.
3) 6 Januari.
4) 2 Februari.
5) Dit gerucht was onjuist. De koning van Navarre heeft Kamerijk in 1587 niet veroverd.

in water swevende, van 4 Novembris bedinget sint worden up den 23 Decembris, als sie gevangen worden den 22 und 25 Decembris, und moeten tot Mey betalen van 6 maenten 350 Keysers gulden, daer Johan Claessen, Wigbolt Clant borgen vor instellende.

Tho Embden nam die kerckendisciplin noch dagelickes meer aff durch die verscheiden predicatie der vermeende Lutterschen tegens den Euangelisschen Reformierden, soe onder den borgeren myt prachten[1)] und prale und den dochteren, als onder den gemene myt doetslaech und vechtendt tusschen die soldaten up den borch, als anderen borgeren, jae ock emannen[2)] horen vrouwen stotteten und wondeden, dat in 14 dagen wol 4 doetslagen bedreven worden und ontliepen. Die predicatie worde soe van grave Edzart, sijn gemael und grave Enno gestopet up den Munte, dat men myt lasteren und schelden den tijdt[+] meest tobrachten. Daeran die onderscoelmester Jacobus van Osenbrugge als muysicker van Hans Evers vaciert, [+]fol. 521. die aldaer gringer staets und naems bij een canonico myt sijn syngen als clarcken bij den straten die kost soeckende, voer sextae classis mester und in choer verordenet, wordt ontsettet up Pinxteren[3)] anno 87 uth choer um sijn onwijsicheit, daermede he 20 gulden vercortet in sijn diensten und ampt. Voeget sick daetlicken up den Munte tsyngen und provet sick mede um to predigen in huyse und up dorperen, daer men Lutterschen inlaten wolden, und hadde sick nu langes bij den Evangelissche gemeente erholden und verbonden myt gebruck der sacramenten. Hieromme sick nu bij den sijnen van sulcken suspitie willende bevrijen, wort he up Christi geboertes tijdt mede tom dienst up den Munte inlaten tpredigen, daernewens sick verclarende, dat he vervueret west were und die rechte leer vorstondt und mede bekennede tegen den, die Lutherum hoenlicken und onrecht narededen. Welckes an den consistorio gebracht, daer nu ock Jacob Alrycks,

1) H.S.: plachten.
2) Echtgenooten.
3) 4 Juni.

Alryck Sluyter raedtheren bij ingestelt weren van grave Edzart, wort Jacobus myt die ander predicker[1] beropen tot verantwordinge sijner leer und affval. Und van domine Mensone opentlicken befraget, hefft alles nu geloechent, nu stoltelicken geromet und myt sijn egen woerden gevangen, als Bileams gyricheit soekende und vor Juda befunden, was hem Eutychenam fidem habere openbare, antwordt nicht anders: Die vurstinne hadde hem sijn bekentenisse affvordert, und soe he ock up den canzel gesettet worde, sie solden moten lijden. Antwordt een burger weder: Kumpst du daer, want Sijn Genade sal ons onse zalicheit niet beroven, der Duvel wordt dij daer weder affvueren. En ander vermaende hem tot sijn grammaticam tleeren und sijn beropinge twaren, nene uproer tstyffen, uth den Euangelio: Ehere onse Godt, vrede up erden, den menschen wolgevallen, muchten ock nene lasterreeden gesocht worden. Daer sijn medehulpen swigende, niet anders antwoerde: Die gedachte gelickenissen nemen sie sick neit an und weren thart, he wolde Godt bidden um den rechte verstandt dusser sake. Grave Enno den 3 Januarii to Embden komende als anderen dages, laet dominum Mensonem bij sick komen und laet hem bij sick ter maeltijdt.[+] Die burgeren dulden sick. Nadat Bunna[2] ingenomen myt verrasskunge sonder bloetstortinge, allene 3 borgeren van scrick geslagen, soe sumet ock grave Wilbe[3] uth Bergen[4] neit myt sijn Engelschen und verbrandt Vulvoert, overvalt Herendal, becompt grote buyte, daer een copman gevangen myt 40 duysent gulden und 1000 (duysent) tom ranson upbrengen solde. Evenwol worde van den vredehandel geropen, dan weinich gehoepet. Sonderling in den stadt Gronnigen, die den prove uthstelleden over Menisten und anderen, soe niet bichten und tom sacrament gingen, und vole to Embden intogen. Dat landt evenwol bescutteden, in den water dijckloes und inrijdts

[+]fol. 521[v].

1) H.S.: predich.
2) Vgl. boven, blz. 581.
3) Willoughby. Vgl. boven, blz. 259, noot 1.
4) Bergen op Zoom, waar Willoughby commandeerde.

gemaket. Dencken sick neit an den partie tmorwen[1] laten. Trecken nu vrij und vranck over um sick in alles tversorgen, want die winter none vorst gaff, die Emse open, uth Oterdum und Delffziel myt geleyde bij boerten anhaelden, wes sie bedarveden, dan tot grote duerte. Een quarte barnewijn[2] 30 stuver, die Rinsche wijn 12 stuver to Embden und to Gronnigen. Daertegens to Gronnigen een rijckdaler 51 stuver Brabants, dat tusschen Embden und Gronnigen die gelden ider daler 2 stuver Brabants verhoget offte nedriget worde. Een hundert specks 11 daleren ider 30 stuver Brabants gerekent. Des wordt nu vertoent een figuer uth Maersterlandt[3] van een herinck, die een roede strijpe als sluyger und gressche[4] latinsche gotische letteren up hoer rogge hadde tot verwonderinge, wat des duden wordt in dit 88 yaer.

[1588]

Den anderden Januarii wordt Petrus Cornelius notarius van den Horn onse landsman van den Raedt to Embden ingelecht[5]. Want die van Harverden[6] gelt den stadt Embden verlecht[7] tot bouwunge des raedthuyses, nene betalinge deden. Dan vaken und lange vertoch makeden horen creditoren, welcke tot oncosten getogen, wolden hores scades und vertoch acten hebben vuer die gedaene affscheden und bewijs als die Raedt hoer meermalen hadde geven. Petrus des ongerne doende amptshalven, want sijn overicheit was, worde bij sin edt daerto vermaendt und gyfft der acten attestatie, dat die creditoren horen scaden worden rekenen und betaelt hebben. We dan ock Hindrick Paulinus, notarius und secretarius publicus, to

1) Te laten vermurwen, overhalen.
2) Brandewijn.
3) Vermoedelijk Ditmarscherland of Ditmarsen, ten oosten van de uitmonding der Elbe.
4) Grieksche.
5) Gevangen genomen.
6) Hier zijn bedoeld burgers van de stad Herford in Westfalen, die geld voor den bouw van het Emder raadhuis te leen hadden gegeven. De Emder Kämmerei-Rechnungen van 1585 gewagen hiervan. Zie mede Emder Jahrbuch, IX, 1, blz. 100. Vriendelijke mededeeling van Prof. Dr. F. Ritter te Emden.
7) Beloofd, toegezegd.

Haverden vuldoende, ock die kosten tot 400 eder 500 daler erleggen moet, daer Petrus attestatie van gedaen hadde. Sulckes vor den Raedt comende, worde sie hoeres tardi meminis[1] beschuldiget, und overtuiget, und beschuldigen[+] Petrum, dat he sulckes neit in hoer presentie als 2 parten hadde attestiert, dan den ene part to wille gedien, [+]fol. 522. weere daeromme an ehere und gudt hoer vervallen, want sie wol dienen muchten dan niet ener part allene. Dit verwonderden voele, dan beschuldinge weerdich. Nochtans mustet het myt voerbeden van erbaren vromen borgeren verschuldiget worden, dan niet verdediget, daer Alrick Sluyter und Artopeius[2] na rechte nichtes mishandelt twesen affirmierden. Dan men muchten sulcken niet mesteren, und die vremdelingen solden swigen. Weere he erschenen west myt partien, solde ock ongunst verdient hebben und tot tijdt die betalinge uthgestalt, und die costen vergrotet hebben.

In anfang des yaers 1588, als bij oldes myt een sprickwordt becandt: Dat yaer 88, dat is dat ick betrachte, schudt dan daeryn nene wonder, soe vergaet die werelt gaer onder; worden die predigeren to Embden myt den meente eenstemmich um een gemene vastelldach und gebeden intstellen und tholden up den 14 Januarii, als men doch up den Sondach het avenmael des maents uthdielden, wesende stedes die anderde Sondach des nije Juliaenschen[3] maents. Und dat uth grote marckelicke orsaken, soe buytengemeenten als inlandtschen betreffende. Want in Polen twe konigen gekoren weren, Sweden soen Sigismundus und Maximiliaen keysers Rodolphi broder, und myt wapenen tegens anderen tvelde stonden, in upwachtendt des Turken und Moscoviter. Daerto het blodige orlich in Vranrick tusschen den Gwisianer und konick van Navarren um successie des croens und bestedigunghe des Pawschen Spansche inquisitie, dar nu dappere slagen geromet worden dorch den Duytsche ruyteren van Godt verlenet voer den Narvarreo und religie.

1) Voor meminisse.
2) Vgl. boven dl. I, blz. 471, noot 2.
3) Dit was natuurlijk niet de nieuwe, maar de oude tijdrekening.

Ock die torustinghe van orlichscepen in Spannien, Flanderen, Antwerpen, tot honderden tegens den Engelschen, Hollandtschen, Zeelanders, daer reede die amirael uth Antwerpen myt 4 scepen an ener Hollandtsche den klock voer den scanze[1] up den Scelde allene gebleven, niet[+] allene affgekeret, dan ock mastloes und sulven het ene been mistede, hefft wijcken moeten. Und in Nederlandt een grote twidracht [+]fol. 522. stondt um die suverreyne regerunghe und annemunghe des Majestaets van Engellandt Elysabeths, daer graeff van Lycester nu rede weder vertogen was in Engellandt[2], und men to Brugge um vredehandel solden tusschen den Spangerden und Nederlanden dorch versoeck des Majestaets, als van den konick van Spannien beclaget bij keysers, vorsten, konigen, als orsake allene des rebellie sijner ondersaten, die tot hem inclinierden und myt nije tyrannie solden overtogen worden, als 13 yaren vrihiet[3] in ider huys gunnende, sonder nochtans exercitie holdende, um alsoe het vurstenverbundt tegens sancte Spansche ligae to brecken und den Majestaet van bijstandt tbloten, we dan ock die grote duere tijdt alle landen swaer gewest, und Vreslandt, Duyslandt drachtelicken gebleven was sonder peste und andere watersnoden, daer die Ommelanden nu dijckloes und raedtloes in stonden. Dit was der uthheemschen medelidtmaten der kercken noedt. Alsoe was der beider broderen und graven, als heren graven Edzart und grave Johans, twist vermeret myt inneminge van Stickhuysen, und grave Johan van Oldenburg wolde ock Jeveren beholden tegens grave Edzart und grave Enno, myt Spansche partijen ongemenget. Daeromme die kercke to Embden myt den Muntsche predicatie und instellinge vremde predicanten gescoret worde und alsoe het inlandtsche verdarff besorgeden. Soe ys die bedeldach[4] solennelicken geholden myt vasten, dat die dienst gedueret hefft van smorgens vijff uren tot den

1) Hier is in het H.S. een woord opengelaten.
2) Leycester vertrok 6 December 1587 van Vlissingen naar Engeland.
3) H.S.: vrihiert.
4) Biddag.

avendts 4 uren, in grote antall, dat beyde kercken het volck niet laten konden; in groter eendracht und iver; daer soe vole secten, partien und libertineren buyten weren. Und hefft dominus Menso Alting sijn lectie genomen uth anderde boeck Chronicorum in 20 capittel van Josaphats exempel, daermede anwijsende die gemene noet, voer welcken mede sorgen solden, als niet vijanden an hoer tom bloede, dan nochtans een gemene perikel twachten, tdragen hadden, daervan uth vremde landen verlopene munniken tot hoeren meente ingevallen weren sonder orsake scoringe, twidrach anstichtende, nene meenschap begeerden, noch gebruck der sacramenten makende[+] myt den kercke. Dan sochten nochtans der armen gelden tot hoeren besoldunge und onderholdinghe uth horen gemeente to Embden, die nergens nene orsake geven hadde, in guede orde stondt und lange tijd gefloreret hadde, ock myt neringe und scipvaert begavet was. Dit alles solden men myt inganck dusses yaers wol erenstlicken betrachten, want grote veranderinge voer ogen weren, und Godt tbidden was um een guede standt in kercken und politien, rijcken und landen terlangen. We dan to Meppen een grote peste grasseede na uthtocht des graven van Muers volck und ock to Dansick erfaren worde, van 100 personen des dages, und koren in groter weerden van 45 Polsche guldens. [+]fol. 523.

Popco Everardus hielt brudtlach van sijn soen an des Verlkers dochter[1)] myt groet pracht und praell, nodidigede und liet weten alle caspelen in die Ommelanden als secretarius und mede rentemester, we ock Dyeest[2)], alle ingesetenen becandt, dat een yder hem wolde und muste bedencken myt hoeneren, gansen, swanen und dergelicken, we ock myt wijn. Soe Fermsum een aem wijns tosende in dusse commer und watersnoet. Soe

1) Bedoeld wordt het huwelijk van Everhardus Everhardi d'Embda gehuwd aan Fossien Veelckers. Zie hierover Feith, Ommelander borgen, blz. 74.
2) Bedoeld zal zijn de toenmalige stadsrentmeester Johan van Diest of Deest.

overst commerlicken worden senden, wolde he weder gedachtich sijn; dat het kremeren myt halve aemen nicht baten solde; dat die borgeren na gedaene costen noch voer overighe waren, honeren, gansen und swanen wol 200 daleren wolden instellen, soe men to marcket brochten; dat nener der Raedt jae hoffluyden sodanigen profijt hores amptes genetede noch ansien hadde. Want Popco stellede sommigen vrij van scattinge und beswaerde anderen, sijn landen allenthalven gevrijet, und wat he boerde, worde sonder rekenscap doende verteret[1] wol dusse 8 jae teyn yaren lanck. Evenwol was daer nu nemant in den Landen, die hier tegens spreken muchte offte wolde, offte hadden alle hoere gaysyen[2] und gaven darvan myt scatloes eder commissioenen. We Aylco Winken nu 3 perden als hovelingen van konde voeden, Popco Uffkens, die provest van Schilwolda myt Aysso Phebes, over den[+] dijck committiert, den meente niet spareden myt lasten und scatten, dat men hoeren dienst verdroetsam, nene guede raedt gebrucken konden, die allene um hoer gewyn dachten. [+]fol. 523[v].

Onder dussen tijdt komen wederomme uth den hove van den Hartoch, Jochum Ubbena, Johan Wyfferinck, die provest van Schilwolda und Aepko van Ewsum als des Stadts unde Landes gesanden, und brengen mede den Johan van Gouda, gewesene syndicus des Stadts, nu tot lutenandt als successor van Johan de Mepsche to sittende, die lange tijdt bij Parma gelegen hadde. Daerup een landsdach uthscrivede um den commissioen anthoeren, doch niet tegenssproken solde moten worden. We hoer reyse gefaerlicken gewest, want sie angesocht up den wech, dat Aepco van Ewsum in sijn clederen gescoten, nochtans ongeseriget weder to Gronnigen gecomen. Alsoe hefft nochtans nene grote troest noch hoepe gehadt van alle hoere versoeck, der Landen ontlastinge und bijstandt, dat men meer dan 3 yaren scattinghe hadden vertiert, tot 24.000 gulden und nene gelt medebrochten,

1) H.S.: verkeret.
2) Gages.

voelmeer die scattinge musten continueren und verhoegen in sulcken watersnoet und dijckloesicheit des landes, in den water swevende. Dusse doctor Johan van Gouda was van Joest van Cleve ingehalet in des Westendorps[1] plaetse, een seer Catolicker, Roemscher, konigscher, wederpartijunge man. Howol olt, niet gehilcket, worde niet seer gelevet, dan bevreset, dat he den Stadt und Landen myt besettinge tot den inquisitie worde brengen und den stadtholder Verdugo dapper bijwesen. Want die Lutenandt presentiert den Konick meer als die 4 hoefmannen, die den Stadt verediget blijven stedes. Und dit ys die darde lutenant van yaer 1536 aff; na Merten van Eeren[2], Johan de Mepsche tot dusse yaere 1588[3]; we Popco Everardus die anderde secretarius na des fursten van Gelders tijden bisher, daer Everardus die vader onderscriver eerst gewest dat secretariusampt langes beseten, mannen van nener geleertheit, dan erfarenheit. Daer nu Petrus van Maerhuysen ock secretarius und Wilhelm van Sandt syndicus gebrucket worden. Und Johan Crijt pastoer to Westerwijdtweert pensionarius der Landen in raeden gebrucket worden.

[+] Van persoen tot persoen worde die stemme gesocht um alnoch an den Majestaet in Engellandt tsenden, um die landen tperspectieren tot huldinghe als landtsvrouwe, [+]fol. 524. die bisheer als socia die wapenen verdigede. Und ys to Bremen van Egbert Clant, Johan Rengers ten Post, Galte van Amsweer, in Oestvreslandt van Ulrick van Ewsum, Hayo Manninga, Aylko Unsta, Abel Eppens, wie ock tvoeren na des Caroli 5 huldinge, ondertekent an den syndicum tsenden. Actum den 17 Januarii anno 88, we dan noch Johan Rengers to Helm und Eme Tammen ondertekendt.

Anno 1588 voer Niejaer alle confiscatie[4] weder verniet

1) Vgl. boven, dl. I, blz. 122, noot 2.
2) Maarten van Naarden. Vgl. boven, dl. I, blz. 77, noot 4.
3) Dit is ten deele juist; Eppens vergeet echter den luitenant Gerardus Mulert, 1538-1540, zoodat Johan de Gouda de vierde luitenant na 1536 is geweest.
4) H.S.: conficatie.

und tot nie hueringe mijn huysfrouwe beropen, und nene reden angenomen van cortinge der schulden, want wij nene versegelunge hadden over onsen landen dan handtscrifften, worde des niet als collusie achtet sonder eedt doende, und Hermen Konick was nu sijnen to bove bevrijet, we ock salige Jacob Hilbrans arffgenamen und anderen, Derck Scaffer, borgemester to Gronnigen gewest; und tegens den anderen strengelicken executiert um gelt thebben. Daer men nu die scattinge verdubbelden und dem ampsluyden[1)], tapperen und scipperen mede instelleden und dwongen tot contributie van 10, 12 gulden na hoer guederen tot een halff yaer myt grote murmuratie. Dan gehorsamen musten. Alsoe ock in Gronnigen ider huys stellende up een Embder gulden scattinge, tot die nije strakettunge um hoer stadt dubbelt tmaken, tegens des graven Willums anslach[2)] nu openbaer, und den buytenscanzen onder den staedt van Verdugo gelecht. Daer Johan de Mepsche gewesene Lutenandts soen, Rolefft, hopman over 200 vrijgesellen gestalt worde, um die sake trouwelicken we sijn vader tdienen. Overst het report der heren uth den Hove bleff styl, als dat men die scanzen Oterdum, Nijeziel wolden overweldigen, dae noch nene tijdt und gelegentheit to was, und men den vrede niet trouweden. Want Scenck allene in Sticht van Coln, Bunda[3)], Andernach, Linst[4)] hadde ingenomen, und andere scepsrustinge anginck, we dan ock in Vranrick de Gwisianer geslagen offte doet geacht worde. In laesten Octobri anno 87 was to Brusel een edick als van den Koninck geordiniert over creditoren und debitoren myt[+] 19 articulen verordenet, woe die sick in dusse troebelen und in den vogelweydtsche und waterige landen jae verbrandt, verneelde guederen behoerden tholden, um niet tot executie tdriven den debitoren, soe inlandtsche weren offte versonet weren, dan stedes hoer guederen solden mogen weder antasten myt betalinge der gelden, sculden

[+]fol. 524[v].

1) Ambachtslieden.
2) Vgl. boven, blz. 355 vlg.
3) Bonn.
4) Linz.

und costen eder ock corten tegens horen scaden offte ongebruckede landen, welcke weder versoneden omme dusse genaden van den Koninck to genieten tot der overicheit kentenisse und tolatunge, und neit anders trichten solde wesen. Also ys dit edyck populaer gemaket und nije tabulen gestalt, daer men eerst den Staten mede beschuldigen, alsoff men geestelicke guederen allene sochten, niet den religie, tegens den tyrannie der Spangerden, die nu den renteners hoer buylen besnijden, in een partie und sake, soe um Pawstdoem erstanden ys. Dit achten weinich die Gronniger creditoren, die uth die landen nene renten wolden quijten, voel weiniger die confiscatoren, mombuer des Koninckx, als Cornelius Kempis uth Dockum, een smydts soen, in vole wateren gevysschet, Johan Hermens eder Draper, Hermen Peterssoen, een roeskam[1)], heel uthgecofft[2)], sijn naem van den moder dragende, Hindrick Suydewints huysfrouwe suster, dar he nu an Tyade to Nansum dochter verehet[3)] den meene sake vijandt um bate willen sick bewijsende, ock een Gronniger hopman van 8 gestalt west. Die darde ys Evert Eelts, des domini Johan Elts pastoers bloetvrundt und broder onder 4[4)].

In Oestvreslandt worden nije turbatien meer bevreset uth die twe gemeenten[5)] der Ubiquitisten und Reformierden, die uth den Hove stopedet worden und seer trosseden[6)] van den Grave wegen. Und ock Styckhuysen besettet bleve, tegens grave Johan, die nu up jacht sick liet sien und to Teunge[7)] in cloester den prediger Mensonem verwachtede den 22 Januarii und sijn onderredunghe geholden hefft. We dan ock grave Johan van Oldenborch vedderen sick tegens grave Enno, um Jeveren myt soldaten tbesetten, starckeden uth die belijunge eenes

1) Scheldwoord voor paardekooper.
2) Uitgekocht, failliet.
3) Gehuwd.
4) Nl. onder 4 broeders.
5) H.S.: gemeneenten.
6) Zich verhoovaardigden.
7) Thedingen.

cupers, als tot verraedt becofft und quartiert ys worden. Onder des worden 44 scepen myt volerhande waren uth Embden in Delffziel voerbij Oterdum vrij caviert van twe hopluyden, als Groetvelts lutenandt und Peter Rose und Watertappes volck, worden uth Embden privandiert und up Nesterlandt foriert, myt 5 jachten verstarcket, daer Oterdum nichtes jegens doen konde. Want nene scepen[+] bij hoer eder up den Emse verbleven weren. Onze Ommelanden overst weren allenhalven van hoer dijcken geblotet, sweveden in den wateren, beholden die hoge dorperen. Marne und Hompsterlandt hadde sick myt sauegarden vrijgecofft desmales een vierdell yaers taxt grave Willum betalende. Hiertegens myt verbedende die sauegarden ontfanget Verdugo uth den Marne, Halffampt[1)], Midagerlandt[2)] durch sijn hopman Prenger 2400 gulden und moten des wekes betalen een yaertaxt tot lenunghe, servysen, dat gras landes gerekent up 14 Gronniger stuver, daer die borgeren uth Gronnigen um spotteden, und ock um hoer osseweiden sauegarden winnen musten. Daermede dusse partijen benae in suspitie van respondentie geholden worden um den meente heel to vernielen. Gronnigen overst sumede neit sick to starcken, myt hoer nije straketten om den stadtsbolwercken tslaen; hebben den voercop allene to horen wille, versorgen sick myt alle waren und coephandel, soender edtwes thantieren in landen, offte van den olderman[3)] Sicco Wyfferinck executiert, die sijn slupers up alle dorperen instellede. Soe die boemsluyter vor Delffziel niet anbrochte, dan om gave oversach und rijck worde. [+]fol. 525.

Die rumoren uth Vranricke weren onseker, als die Duytsche ruyteren, ommegecofft eder besoldet van den Konick, tot vrede trachteden na nederlage der Gwisianer. Koniginne van Engellandt versochte affscheet myt Nederlandt, accordt myt den Spangerden, eder hoer verbundt vast, eder vijandt twesen, daerbij die grote armije der scepen beveerdiget, und men dit yaer 88 seer bevreseden.

1) Onderdeelen van Hunsingoo.
2) Onderdeel van het Westerkwartier.
3) Olderman van het Gildrecht.

Grave Edzart, grave Enno, myt die anderen broderen grave Johan, grave Gustave[1] etc., we ock die gemael, weren idtsondes niet weinich becommert myt het dispuet des Muntes predigen und der Reformierden ordinarissen[2] to Embden. Daerto ock sick vermeerde der broderlicke twist overmydts Stickhuysen overweldunge, we ock des verwerunge van Jewer myt den grave van Oldenborch, soe trecket hoff van Adwerick na Embden yn, und versekeren haer huysen myt offitieren niet intstellen. We men ock to Embden den Raedt dachten to veranderen, tot grave Edzart sidt meer geneget, und vole borgeren weigerden vensteren in den nije heren stallinge van 2 daler 5 stuver ider, tot honderden tgeven to Adwerick, dusse yaer 87 getymmert unde verdiget. Dan liever hoer armen besorgeden, dat daer nener bedelen solde offte[+] muste in Embden. Want men nu verleden yaer tot den huyssitten armen hadden uthdielet over die elvenduysent keisergulden und des wekes over twehundert gulden musten in den gasthuysen anleggen. Dit worde meest vor der borgeren doren gesammelt, 5 eder 6 mael ommegaende. Daerto was in bedenunghe des avendtmaels laestleden ghegeven 500 gulden und 80 gulden in den buydel dorch den dyaconen upgesloten. Und die up den Munte vermeenden ock hoer armen to generen, overst sindt tot dusse dyaconen overgeven worden up scryfften. Want die borgeren sich heel van daer onthilden.

[+]fol. 525[v].

To Gronnigen wort wechgerucket Albert Eelts, droste van Oltampt, domini Johan Eelts pastoers broder, in dusse tijdt dorch sulcke ampten, we ock Evert Eltes, in vetter standt gecomen, anders bena arm und bloet van guederen tot 6 broderen[3]. Dusse overst wolde sick neit in den keerskoep inmengen, mogelicken des geldes begerlicker, tsamen sonder kinderen behalven Evert, gelevet, nu in pest begrepen als die eerste mede; daer to Dansick bij hondert dagelickes verstorven. Onder

1) Jongere zoons van graaf Edzard II van Oost-Friesland.
2) De geordende predikanten.
3) Vgl. blz. 621, noot 4.

welcken mede solde west sijn Johan De Mepsche, de olde hovelinck up den Ham[1)], nu verleden harverst darwars vertogen tot sijne medeconsorte der Wederdoeperen, waermede he sonderlinck behafftet[2)], die disputierscap bedenet, legatien gedaen, tot onse reformatie nene bijstand makede, een guede older van 60 eder meer verstorven. Daervan die sone Johan de Mepsche die junger und 30 yaren, ongehilcket, onse reformatie standtafftich starckede, we ock Johan Houkens zalige swager dede, dan myt schulden beladen. In Westerlandt[3)] overst bedenede Johan Mepsche myt Awma, Hindrick Clant, Gensema, Syndico, het recht tusschen.....[4)] in ballingscap, we men warven[5)] hilt, soe vake greetmannen an hoer beropen worde.

Die verscheyden rumoren, soe uth Vranrick der Duytsche ruyteren halven verspreydet worden, we ock uth Hispanien van des konicks Philippi doet, die nu 61 yaren olt solde wesen, we dan noch van den vredehandel in Flanderen to Oldenburch in den Vrijen[6)] tusschen den Majestaet und Hollandt, Zeelandt, myt hartoch van Parma traden und thandelen, waerto men ock den hartoch van Oestenrijck, hartoch Ferdinand[7)], in Nederlant gubernuer thebben uthriep, sindt in dusse tijden soe verscheiden und onseker geholden, dat men bena van die hele sake[+] nichtes gewisses faten muchten, want die ruyteren in dre regementen gedielt, Duytschen, Swytsers, und Waelen. sindt die Duytschen 14000 tperde und 25000 tvoete, die Swytsers 20000 tvoete, und die Waelen 25000 ock tvoete tot 84000 gerekent, tot een seker scrickunge der Gwisianer

[+]fol. 526.

1) Dit is den Ham in het Westerkwartier bij Aduard. Deze Johan de Mepsche was een volle neef van den bekenden luitenant der Hoofdmannenkamer Johan de Mepsche, die het slot den Ham bij Loppersum heeft bewoond.
2) Besmet.
3) Westerkwartier.
4) Hier is een woord uitgevlakt en daardoor onleesbaar.
5) Warven zijn vergaderingen der redgers of grietmannen. Er was een Westerwarf of bijeenkomst der grietmannen van het Westerkwartier, een Oosterwarf voor de redgers van Hunsingoo en Fivelgoo.
6) Eppens bedoelt Aardenburg in het Vrije van Brugge.
7) Eppens bedoelt den tweeden zoon van keizer Ferdinand I.

und des konicks Hindrick, und victorie van den Navarreo soe sie overcomen weren. Overst die overste hartoch van de Donu[1] ommecofft und an des Konicks gemaels suster belovet und den sijnen 2 maent solts betaelt, hefft die versagunge bynnen Parijs in vroude verandert, als Cornelius Jochums betuyge, in 4 weken uth Parijs comende, den konick Hindrick siende als een sonder harde man, dat men nu den Navareum niet achteden, want die Waelschen sonder den Swytschen allene dienenden. So clinget des Konicks doet van Spannien overall, als orsake makende dusses vredehandels, daer huys van Oestenrijck mede tom regement sick naeste worde achten, diewijle des Konicks kinderen, als een soen van den Fransoesen dochter und 2 dochter van den Maximiliaen und Konicks suster Maria, noch junck weren[2]. Overst nichtes sekers wachten kunden um des religioens sake, inden die Majestaet uth Engellandt niet waeckede. Hiermede ys to Gronnigen die confiscatie to linderen uth den hove an dessen lutenandt D. Johan van Gouda und hoffman gewesen vor den, so supplicieren wolden. Und ys myt dit jaer up Februarij ruchbaer geworden anno 1588.

Den 6 Februarii ys eerst des lutenandts doctoris Johan van Gouda commissie voer Stadt und Landen up een uthgescreven landsdach geopent und gelesen worden[3]. Und aldoe sindt Aysse Phebes und Wilrick Eltkens to

1) Daarmede bedoelt Eppens vermoedelijk Fabian von Dohna, die in den herfst van 1587 aan het hoofd van Duitsche en Zwitsersche troepen in Frankrijk viel, om den koning van Navarre en de Hugenoten te hulp te komen. Hij moest zich ten slotte door de handige kunstgrepen van Hendrik III en de strategie van Guise terugtrekken; van omkooping was geen sprake. Vgl. Ranke, Franz. Geschichte I, 422 vlg.
2) Eppens vergist zich. Uit het huwelijk van Philips II en Elisabeth van Valois waren twee dochters gesproten, Catharina en de meer bekende Isabella; uit dat met Anna, de dochter van keizer Maximiliaan II en Philips' eigen zuster Maria, was geboren zijn eenige zoon en opvolger Philips III.
3) Hier volgen deze woorden, welke echter zijn doorgehaald: Sonderling aldoe die publicatie der uthgewekene guederen afgestottet und gecassiert uth den hove, und solden die gewekenen wegen koepmans gaswijs incomen und horen renten, hueren weder boeren.

Embden gecomen, um tversoeken mede raedt und daet der uthgewekenen egenarffden um den Oesterdijcken trepareren und landt uth den wateren tsluyten. Alwaer die confiscatie een grote wederwille makede, als die vijandt die fruchten solden willen geneten, we nu 7 yaren lanck van onsen und anderen genoten hebben, und alle soldije uth den landen gehalet des wekes, tot een yaer taxt tot 20 vendelen soldaten in soe vole scanzen, om het landt heer. Dusse lutenandtscap ys myt een groet gasbodt bestediget worden. Und sindt die uthgewekenen hiermede seer verfrouwet worden und noch beters verwachtende,[+] wowol men nene publicatie hiervan deden. Dan worde geacht een versonunghe twesen um landt uth den watersnoedt tredden. Dat alsoe van Johan Eylars tho Fermsum, van Doede van Amsweer und ons meest verstaende, worde an Gijsbart Arens und anderen in Gronnigen angegeven, und Dode Tyarckes und anderen in Oltampt ys in scryfften kundich worden. Overst Johan Rengers to Helm achte des niet directe dan oblique to versoeken an den Majestaet eder den Excellentie, meer als an grave Willum, um der Vresen ongunst, eder sijnen roem thebben offte gewynn te wachten, soe hem nagedacht worde, enich gelt gelovet twesen, soe daer bestandt myt Oterdum konde gemaket worden um die dijcken tmogen wederslaen up den olden voet, als het hoegeste landt Anders worde Johan Rengers tom Post hoveling up landes costen an grave Willum ttrecken bestemmet und vertrouwet to warven um bestandt. [+]fol. 526[v].

Den 18 Decembris anno 1587 ys Sygismundus konick van Polen bynnen Cracaw gecroniget worden und Maximilianus des Keysers broder uth Polen verdreven, und wijckende geslagen und, soe men secht, in een stadt belecht, bestormet, gewonnen, van den groten cancellar uth Poln mede doet geslagen[1)], daer Parma 2000 ruyteren to hulpe wolde gesandt hebben und men pawstdoem daer weder uprichtet und starcket solde hebben.

In Hollant verstarff daetlicken Abraham Wouters van

1) Vgl. boven, blz. 522, noot 4.

den Majestaet commissie hebbende an die uthgewekenen uth den Ommelanden und Gronnigen, um Gronnigen to reduceren myt practiken eder gewalt, und van Johan Rengers to Helm instituert, kan sijn legatie neit endigen, worde van Rengers und anderen geacht, want he een leerar und prediger buyten sijn beropinghe als curioselick getreden thebben, daeromme ock wenich effectuert. Overst Rengers anslach und raedt worden bij den raedt Sijner Excellentie voer gudt geholden um die Ommelanden intonemen na sijne raedt voergedragen. Und ys Abraham gestorven in den maent Novembri anno 87.

Anno 1588 den 20 Februarij laet grave Edzart Hayo Manninga dorch dominum Mylert und borgemester Claes Horn anseggen, dat om proces der nije landen he sick vorts uth stadt und landen van stegen und wegen uth sijn ogen und gebiede solde ontholden, want he to Spier[1] over hem hadde geclaget. Hierup Hayo Manninga cortelicken myt handtastinge bedinget, dat sie beyden wolden Sijn Genaden antworden: He was die, die alle sijnen bij hoer gewaget hadde und gevanget gewest, grote perikulen gedragen, niet soe behoerde beloent tworden, und wat he geclaget, wolde he kundt und waer doen, want over 200 yaren weren hoer geslachte die landen gewest.

[+] Uth voergedachte huldinghe des konicks van Polen Sigismundi soen uth Sweden, anders dan die Pawest, inquisitueren und Spangerden, Gwysianer gehopet hadden, want ock Maximiliaen, des Rodolphi keysers broder, een jungelinck van den Poln verfolget, belecht und gevangen ingetogen to Crakoy, und vervueret, worde die gemene sake des reformatie des Evangelisschen kerckes seer versekert geholden[2], und Sancta Liga geswacket, soe Duyslandt nu neit tvreesen hadde noch die Keyser gestarcket, die Navarreus und Nederland tegens hoeren vijanden bestaen solden konen. Soe anders gesecht worde, dat die Sancta Lyga den bundtheren tho Luneborch[3] [+]fol. 527.

1) Bij het Rijkskamergericht.
2) Deze verwachting in niet vervuld. Sigismund is Roomsch-katholiek geworden en gebleven en Polen bleef een bij uitstek Roomsch land.
3) Vgl. boven, blz. 338 vlg., 342.

vor twe yaren vereniget rontomme solde besingelt hadt hebben, und den Navarreum und Nederlanden hulploes gemaket dorch den Polen, die Duysschen ingebonden, van den Keyser affgeropen, den Pawschen hulpe togesonden. Daer nu reede die grote Duytsche rustunge, onduchtich gemaket myt verwachten, upholden, ummecopent, den Duytschen een grote smaetheit hebben angehangen in dusse yaere verleden. So screckelicken sulckes eerst was den Fransosen, alsoe spotlicken geworden, dat die veltoverster an den Gwisianer gecofft, die Swytseers hoeren capteinen onthoveden und den Gwisianer verstoltet synnen, ock Swytsers, Duytschen, tot an Mompelgart[1] etc. hebben versocht, over die 60 dorperen etc. verbrandt. Daeromme nu die Duytsche bundtheren sulven twaecken hebben. Hieruth worde gedacht dat het olde wordt vervullet solde worden, dat yaer 88 ys, dat wij betrachten, dat daerin sal gescheden voel wonder.[2]

Overst dusse winterstijdt was seer matich und natuerlick, und up den vorst worde die van Gronnigen gewarnet starcker wacht tholden bynnen hoeren stadt, daer sie doch ock willicken to weren, want sie noch besettinge leveden, noch den vijandt uth Westerlandt vertrouweden, sulven alarm makende, den Oltampsters verbedende nene sauegarden tgewynnen van grave Wyllum bij Winbrugge to Embden offte Claes ten Buer in Westerlandt, (want dusse solicitierende, worde die ene voer den anderen van grave Willum ontsettet), und den uth Oterdum verorsakede die kaspelen to besoecken enige gevangenen to ransonen, den borgeren uth die landen in den hoeren stadt kerende. Onder des grave Hermen[3], lutenandt[+] van Verdugo bynnen Deventur, wordt den 10 Februarii gewaer, dat een bende Engelscher ruyteren uth Utrecht na Swol affgeveerdich und in een dorp benachtende, solden mogen versnellet worden, trecket in den nacht

[+]fol. 527[v].

1) Montbéliard in den Elzas.
2) Reeds voor meer dan een eeuw hadden de Duitsche sterrenwichelaars vreeselijke dingen over het jaar 1588 voorspeld. Vgl. boven, blz. 615.
3) Van den Bergh.

sulven persoentlicken tot 11 uren uth myt 13 perden, 250 soldaten, begript 30 gevangenen, 60 perden und den vendeleker doet myt anderen geslagen, weinigen ontlopen. Daerbij den venlicker Junghe myt vendel ontcomen[1] ys. Daermede grave Hermen een vertrouwent meende thebben bij Spangerden. Thoe Amsterdam erstonden sick die partijen der Evangelisschen[2] topenbaren in spijckeren myt predigen, des overicheits consent niet soekende, welcke lijden konden, dat sie sick in stillicheit und vrede hilden bynnen hoeren huysen sonder opentlicke exercitien tdoen. Wie dan nu Johannes Ligarius ock to Worckum in dienst ingelaten, Oestvreslant verlatende, sin anhang sochte. Overst die overicheit sendet uth hoer soldaten, lat den versammelinge hoer uterste kleet[3] afftrecken und wa(r)net sie niet meer to erschijnen, soe lange sie in hoeren gebeden solden willen verblijven.

Myts dat die Oestersche dijcken ganslicken nu meer dan dre yaeren open gelegen und heel vervallen weren, dat inlandtschen und uthgeweken egenarffden ganslicken voer een nije Dullart sorgeden, sindt Aysse Phebes to Wartum und Wilrick Eltkens nu meermalen to Embden gewest, um tvernemen, wat hulpe, dienst men solden to gelick willen doen, und voegen sick den 20 Februarii allene bij Johan Rengers to Helm, als genoechsaem achtende um dusse legatie tbevorderen bij grave Willum in Westerlandt, eder ock vorder bij den Staten, dat men die Oestersche dijcken up den olden voet solden mogen anleggen, niettegenstaende den scanze Oterdum, soe myt woerden, breven, grote verhetunge geromet und gelovet worden. Onangesien Rengers ganslicken suspect und voer ontrow der gemene sake gefonden was in de verleden besettinge des Emses, dat sijn gudt niet confisciert, suster und broder to Helm des vaders wapenen, myt schildernissen van den Spansche heren sampt anderen hoffheren

1) H.S. heeft: oncomen.
2) De Lutherschen.
3) Opperste kleed. Het verbeuren van het opperste kleed is een bekende straf in de 16de eeuw.

van den anderen sidt, in hoer graffnisse und behuysinge uphingen[1]. Und die uthwekenen ock neit twiveleden, Rengers solde niet erhoret, dan ock niet dorven sulckes van den Landen wegen voergeven. Dan sulvighen hadden andere onbedachte vrij mannen myt scryfften daerto erwylliget, soe men die kosten wolden vorsorgen, sulcke up trouwelickste to versoeken were, hier uth Johan Rengers[+] ten Post scrivendts van reperatie des dijckes an Dode van Amsweer tsien ys: [+]fol. 528.

Komende tot den principael inholdent beyder juwer Dode und Abel Eppens scrivendt, angaende die reyse an Sijn Genade grave Willum in Westerlandt, wegen der Oestersche dijcken, worde ick hiermede angeraden. Debeo quidem patriae omnem quam possum piam speram, etsi me absentia a familia, hybernum tempus, itineris tum terra tum mari pericula et diversa itineris incommoda absterreant, attamen et ego cum proprio militio et bonorum nostratumque consilio haec vobis iudicanda esse opere pretium existimam. Tom eersten, soe ys mij niet doentlick treysen eher ick julieden scrivendt sie, dattet gelt tot teringe in julieden off Abel Eppens handen sij; dan die reise wil kosten, und men weet niet woe cort off lange die gescheen can. Mijn broder Clant[2] hefft annis superioribus[3] ad Alansonum treckende 200 gulden uth sijn buydel vertiert, weder up hope, ja up Hoerkens verscrivent, dat gelt all veerdich was, tot seker onderholt tontfanget, dan so eludiert, dat he noch voelet. Tom anderen, soe solen wij niet conen reysen dan myt versekertheit, tweten dat wij convoy hebben, dar wij ons up vertrouwen, off dat wij van Verdugo lutenandt, hoffmannen to Gronnigen sauegarde und pasbort van alle beide hebben voer soldaten und anderen versekert tsijn in hen und weder reysen, daeryn onse namen wol solen inspecificiert sijn; dat men mosten hebben eer ick reyse

1) Vgl. daarover boven, blz. 474, noot 3, 487, noot 1.
2) Egbert Clant, gehuwd in 1572 met Gratia Rengers, zuster van Johan Rengers van ten Post.
3) H.S.: superiori.

und hierum, dat ick dar niet lange upholden worde. Tom darden angaende mijn persoen, so julieden beyde dat geradest duncket und um redenen, dat ick solde medereysen, soe gefalt mij wol een off beyde van julieden off wel julieden gudt duncket. Als die oncosten dar weren, sol wol seer nutte sijn, dat mijn broder Clant die darde offte die vierde were, off dat mijn broder Clant vor mij toech. Haec proposita vobis dijudicanda relinquo, umdat des teergelts gebreck sal sijn. Ick sege ock gerne, dat[+] wij reyseden van onse samelicke Umlandtsche aldaer commissie hadden soe mogelicken; doch so niet mogelicken, dat wij dan van enighe voernempste in Fywelinge und Oltampten onse commissie und instructie hadden, welckes julieden daer vor mijn ancompst procureren und veerdich hebben, dat welcke beyde Ripperda mede muchte undertekenen. Die van Duerswolt solen doch up mijn vetter to Helm hoer dingen dirigeren, dar ick ock wol were myt tvreden, wen he dat recht driven wolde. Dan sijn gront is wat diep tvernemen und afftlangen. Mijn suster Elysabet Rengers is ten Post, die ock bij den van Fywelinge bynnen den Ommelanden voel doen can in deser sake bevorderinge, so julieden wes an hoer gelangen laten. Wolde julieden ock uth mijn begeerte bij Doeke Merten erlangen sijn advijs scryfflick in een opene zedel vor onse sake myt an Sijn Genade, dat solde voel helpen. Dan soe het niet vor ons were, salt voele scaden. Daerom moet men hem eerst proven und uthhoren sijne meninge; und die gudt is, versoken dan soedanigen scryfften. Interim forte pecunium ei dandum esset, ut hoc satiat. Julieden musten myt Abel Eppens und anderen dusse dingen communicieren und dat julieden dusse dingen tijdtlicken und wisselicken overdencken und beforderen, updat julieden eerst sekerheit van alle dinge hebben eer julieden mij verscriven, dat ick up geen scade und costen geyacht worde, dat mij in desen exilio niet drachlicken sal wesen. Dan als die dingen vast und gewisse sindt, ys daer balde gereyset van hier up Embden, so men vor den vrijbuters der Malecontenten ock gudt pasbort to water und to lande als vorscreven. Datum den 20 Februari anno 88, actum Bremen. Die Here sij myt ju. In heme-

[+]fol. 528[v].

licken ys mij togescreven, dat Johan Gennyp[1] an mijn vetter was west, und men suspicierde, dat hem Helm geschenck was belovet, so he to wege brengen kunde, dat die dijcken gemaecket worden, dat niet so geloven ys. Want Helm scencken hatet mijnes erachtens. Dit ys selve, waerom Helm ons beyden Dode van Amsweer und mij Abel Eppens antwordet vor corten dagen, men muste inderecte handelen und de 2 gesanden niet weghlaten.

+ Soe hebben die uthgewekenen hoeren trouwen dienst verblijven moten laten und neffens dusse Aylt to Wartum und Wilryck Eltkens ock dussen Johan Rengers to +fol. 529.
Helm gestemmet um die Oestersche dijcken to repareren mogen. Alwaer tot oncosten hem togelecht syndt tom eersten hundert Keysersgulden als teergelt van Johan Eylers to Fermsum. Und hefft hierto willen medegeleyden Johan Winbrugge, rentemester, um bij grave Willum tot die collectatie van sauegarden tmogen confirmiert tblijven. Overst onderdes verswicht Johan Rengers neit, dat he um sijn egen saken an den Gubernuer, jae den Majestaet sulven wolde reysen. Daermede stemmeden Onsta, Ewsum, Manninga, um hoer heerlicheden tot feuden[2] to presentieren und sick alsoe belenen laten, welcke hoer doch reede affgetogen und tom diel bij den keerscoep vervremdet weren. Daerto soe Abraham Wouters dusse Rengers hadde angesocht um kundtscap van die Ommelanden thebben an hoeren Majestaet, hefft Rengers sick neit gemijdet to vertonen, woe men den vijandt Parma allene myt inneminghe der Ommelanden und besettinge hoerer frontieren, als myt 3000 tvoete und 500 perden gestarcket, den gansen quartier onder den Maese worden affnemen konen und myt sodanigen costen, soe vergeeffs up den Emse myt convoyscepen verspildet und uth die Ommelanden gewonnen, myt ock der kosten van Oterdum und Nijeziel vruchbaerlicken solden angelecht worden und den vijandt ontogen, jae den passe affnemende, und we die vijandt van trap tot trape was harwars vortgecomen, alsoe solde

1) Hij was destijds secretaris der Ommelanden en notaris.
2) Leenen, dus van de Engelsche kroon.

ock moten weder trugge gesettet worden. Und dat up der Ommelandtschen Staten naem, soe die Majestaet hierto allene wolde verleggen und uthsceten twe tunne golts, um welck to versammelen, in orde tholden, die landen to versconigen van brandt, roefft und verdarff, daer men daerna sick uth solden konen besolden als vorscreven, und die dijcken mogen maken, sonder emant tbidden offte antsoecken. Welcke drevoldige voernement den commissioen[+] meer hefft commendiert, soe Rengers seede to hove reede approbiert twesen, und twivelede neit ock bij den Majestaet, soe nodich to beholden, indem die mede-Staten in Westerlandt ock alsoe stemmeden. Hierto hebben Luert Manninga, Ulrick van Ewsum, Aylco Unsta die kosten mede belovet, daer wij Emo Tammen, Dode van Amsweer, Abel Eppens ons van exempt hilden up den 23 Februarii anno 88, und ock van den to Bremen juncker Egbert Clant to Stedum, juncker Johan Rengers ten Post, Galto Amsweer, um alsoe voerttrecken. We dan ock an borgemester Onno Tyabberen erlanget worde den tonneboyger[1)] hem laten affcaveren. Overst die uth den Ziel doen Rengers noch blijven tot den 11 Martii und alsoe van Embden in Westerlandt affgetogen.

[+]fol. 529[v].

Alnu was noch het verdarff der dijcken groter geworden, dat ock den 22, 23, 24 Februarii stormede, to Embden up den straten water vloygede und den kaiunghe myt den sommerdijck ganslicken tobrack und vernielde. Daermede een yder noch verlangede um reperatie des dijckes, und voele uth dusse Oesterhorn vertogen na Adwert, und die landen in groter huere weder gebrocht hebben, want die sauegarden aldaer noch geholden worden. Die uthgewekenen vermeende uth dusse recompens und aequiteet der gemener besorgunghe voer vaderlandt und dijcken, dat tminsten die confiscatie solde cassiert worden, diewijle nu die nije lutenandt, D. Johan Gouda, Gronniger stadts syndicus gewest, dat hoechste recht an sick hadde und van sulcke saeke solde mogen dispensieren, soe en yder vermeende, Aysso to Wartum ock betuygede verstaen

1) Het tonschip.

thebben. Daeryn ys nichtes gehort, versocht und ock consentiert geworden, dan voelmeer sindt die commissarien voertgevaeren tot verhueringe der landen, und ons up den hilxvorworden gewesen, soe men daermede die halve guederen solden und wolden verdedigen, und den halve schulde ontslagen sijn, van Gouda alsoe gecandt, tusschen ons daerto doenende, dat he muste erscrecken, als he een Goese hoerde nomen. Daer enige anderen hoeren spot umme gedreven hebben, als dat he den[+] Mepsche gudt muste maken, denwelcke he doch seer ongelick in sijn personagie blijven worde, und sijn lutenandtscap in onweerde brengen worde, wes Mepsche myt der uthgewekene guederen hadde disponiert an enigen personen, als Sicco Wyfferinck onse hueren, Brosema anderen. Ock soe Verdugo bevrijen wolde, musten alle van den Kempis inhueren, want Mepsche tonrechte Koninckx guederen hadde dispensiert und darin gestraffet was van hem. Wat den gegeven was, muchte men beter holden hebben, we ons beantwoerdet ys up den 7 Martii up den camer tegens Kempis.

[+]fol. 530.

Up den 27 Februarii[1)] sindt in Vlanderen to Oesteende angescepet myt 8 orlichscepen die gesanden uth Engellandt als twe millors und een monsuer[2)], um den langes geromede vredehandel myt den hartoch van Parma over Nederlandt to versoecken, und am eersten ys Parma affeysschet sijn commissie van dusse saken, daer allene um den religioen solde tdoen wesen und enige versekerunghe hebben musten, meer als to Gent van 2 yaren, to Antwerpen van 4 yaeren sonder versammelinge tholden, nu vrijer solden wesen. Und sulckes eysschende wordt die commissie niet sufficient gevonden um den religioen tmogen tractieren, dan was generalicken gestalt und daeromme uth Spannien in des Konicks naem bynnen dre weken een spetiale vulcomenlicke commissie tmoten und

1) De gezanten kwamen iets vroeger; hun eerste brief is van 16/26 Februari.
2) De gezanten waren de graaf van Derby, lord Cobham, sir James Croft, dr. Valentine Dale en dr. Daniel Rogers. Hen vergezelde bovendien Robert Cecil.

belovet to vertonen. Daermede die sake van den dach aff in voele verscheden geruchten gevallen ys, als dat die vrede niet to verhopen noch to vertrouwen was, und ock an den Majestaet gesanden sindt Monsuer, Kees und anderen[1] um den vrede tontraden. Overst van den Majestaet soe bericht, dat sie die sake wol bedacht und versekert, horer sorge neit bedarvede und solden sick ock na den vredehandel stellen, so men an hoer niet versekert weere, sie dachte die provintien guede versekeringhe tmaken, meer als sie hoeren Majestaets gubernuer und capteinen gedaen hadden etc. Alnu erstondt ock die argelicke partie der Staten in naem des graven Maurys, Hoenloe und anderen, tegens captein Derck Snoe in Memmelinck[2] belecht to water und to lande, daeromme, als[+] dat captein Derck Sno[3] nu langes den graeff van Lycester alleen myt eede verbonden, den Majestaet van Engellandt die regerunghe boven den Staten hadde ingewilliget und daerna allene sick richtede, want die Staten den gemeente niet behageden, ock ganslicken een hoefft sochten um den vijandt tegenststaen, jae ock myt den vijandt vrede tsluyten, soe die Majestaet des versekeren worde als hoer egen konickrijck daeran gewaeget hebbende. Overst dusse partie ys na een maent eder anderhalfft alsoe gestillet, dat die Majestaet bij hoer eerste vorworden wolde blijven, und die Raedt van Staten solde neffens den graeff Wilbe[4] in graeff Lycesters plaetse als overste den krijchsaken waeren myt graeff Maurys und anderen[5]. Und worde geacht, dat het een Spansche vonde weere um Hollandt, Zelant in scoringe tbrengen, und den Majestaet tvervrem-

[+] fol. 530[v].

1) In Februari 1588 werden Leonard de Casembroot en Sebastiaan van Loosen, beide raadsheeren in het Hof van Holland, door de Staten-Generaal naar Engeland gezonden, teneinde aan de Koningin den vrede met Spanje af te raden. Vgl. Bor, III, 133 vlg., van Reidt, III vlg. Casembroot zal verborgen zijn in Eppens' 'Kees'.
2) Medemblik.
3) Sonoy gaf 29 April 1588 Medemblik over aan Maurits.
4) Willoughby.
5) Leycesters acte van afstand werd eerst in het begin van April 1588 in de Nederlanden afgekondigd.

den van die Nederlanden. Overst hoer besettinghe makede hoer versekert und veerdige hoer scepen, stellede ordinantie over heel rijck um den vijandt tweren, daer captein Draco to water und graeff Lycester to lande die sake bevoelen was.

Die superintendent Doeko Martena und hopluyden in Oterdum, alsoe sie allene hoere scanze wachteden, musten lijden und ansien, dat die van Delffziel den copvaert uth Embden an sick convogierden, want sie nene scepen to water brengen konden noch boven 400 mannen neit starck daerin legen. Alsoe wederomme lieten die uth Delffziel den van Oterdum anhalen uth Embden, wes sie myt hoer jachten, waterscip und 100 soldaten verdedigeden. Wes alsoe niet gehalet worde, makede den suydelaers het clagendt, to water und ock alsoe den huysluyden to lande, sampt reysigen, soe up Gronnigen up het ijss sick begaven. We dan enighen van Wittewyrum, Garbrant Frericks soen und Arys van den Buer und anderen uth hoeren huysen onthaelet sindt up den 19 Februarii to water; want sie hoer sauegarden versumeden und nu over 1000 gulden erleggen musten. Daer vier dorperen Garrelsweer, Post, Woltersum, Buer allene in 4 maent 400 Keysersgulden upbrengen solden. Up den vorst overst, want die Oltampsters uth den Gronniger verbodt nene sauegarden wynnen wolden, wort Nortbroeck myt 70 soldaten angesocht in der nacht, becomen enige arme luyden, niet die rijcksten, want die verlaten worden, umdat daer verspedet worden enige anderen uth Embden als Wigbolt[+] Clant, Nijevelt[1)] myt pasboerten versekert, alsoe dat die soldaten vermeenden een guede buyte erlanget thebben, soe lange dusse [+]fol. 531.
in Oterdum gebrocht, het pasbort vertonet worde, want in den afftoch die soldaten nene reeden horen noch antwordt geven wolden. Dan dwongen dusse gevangen alle up hoer hoesen, sonder skoen, bloetvoet

1) Welke van de vele van Zuylens van Nijevelt, die in dezen tijd leefden, hier is bedoeld, is moeilijk te zeggen; vermoedelijk een der zoons van Willem van Zuylen van Nijevelt (1538-1608), die onder allerlei omstandigheden zulk een belangrijke rol speelde in de geschiedenis van den opstand.

over ijss sick tveerdigen und nene sconen musten ommesoecken noch antrecken, dat onderweges myt doecken die voete togebonden, anderen des niet hebbende bloet daerdoer in Oterdum gevueret worden. We Clant sulven beyegent, hoer teergelt affgenomen, und, soe sij vrij hadden bekant worden, verswegen die soldaten niet, dat sie diesulvigen edelingen wolden geplundert und doersteken haddt hebben, all hadde die hopluyden daerover staen, dat sie alsoe uthgesonden myt pasborten worden frustiert und het heele kaspel muchten geplundert und die rijcksten vankelicken ingetogen hebben. Dat ock die hopluyden dusse edelingen uth den scanze musten geleyden und den soldaten myt noch enige vereheringhe stillen. Alsoe dat het swijgen hoer hier noch gewyn was vor hoer levendt, und uth dussen reyse van den arme Oltampsters meer dan 1000 gulden dorch Feycko Weemhofft notario erlangeden. We ock van een arm scipper, soe uth Delffziel na Embden upgenomen worde, wol 600 gulden hefft erlecht und ransonen moeten uth sijn armoet und verlech[1)].

Soe tot den principael dijck nene hope was, noch antwordt van Rengers gecomen uth Westerlandt, daer reede solde affstemmet sijn eder niet angegheven, als behorde, vermaende die tijdt und dwonge die noet het ganse landt Fywelinge, Hunsinge, Durswoldt[2)] und alle kaspelen, dat sie eendrachtich myt aller macht den nije kaunghe weder musten up den 27 Martii angripen, we die Oltampster ock den sommerdijck an sick beholden, um hoer van bynnenwater to bevrijden. Daer nu dusse kaunghe den kaspelen bevolen solde worden, sindt daerto tom eersten commissaren bij gestalt als Gerardus Ahuis abt in Thesinga, proest van Schilwolde, Wilrick Eltkens, Claes Eenkens ten Post, Popko Uffkens to Syddebueren,[+] Hilbrant Bauckens und anderen meer, welcke verordenet hebben, dat alle hundert gulden, als men seede, und licht [+fol. 531v].

1) Verlech beteekent het dragen van kosten. Vermoedelijk bedoelt Eppens hier het gevolg daarvan, namelijk schaarsheid van vermogen, dus ongeveer hetzelfde als het voorafgaande armoet.
2) H.S.: Durswordt.

was tdoen, dan allene myt 500 scepen und in yder scip 2 mannen myt scufflen und enden sparren, um in water den dijck mede tvangen, bij den kaunghe erschenen syndt, die eerde van Hoegeheminghe, Vennen, ja van Lasquart[1] und doer den sommerdijck gehaelet, und in corte dagen die kaunghe up een oestenwyndt boven water gestalt myt gemener handt und daerna den kaspelen togedielt und togemeten ys worden, um voert tdijcken und to hoegen voer soevole mogelicken up den sommerwater tsorgen solde wesen, dan sonder den olde dijck niet bestaen wordt. Aysso to Wartum, als dijckgrave van borgemester[2] committiert, doet versorgen und starcken dorch sijn Oltampsters den vorscreven sommerdick. Overst Docko Mertena laet dusse kaunghe up verscheiden plaetsen weder doersteken in den nacht myt uthgesteken brefft, dat men sonder sijn consendt und grave Willums beveel aldaer nene dijcken worden veerdigen, diewijle die kaspelen sonder sauegarden saten. Onder den partie der Staten voernemelinck und den verhoepede vredehandel erstaet ock een uploep der soldaten tegens horen hopluyden in stedlijn Horst[3], soe uth Hartorchbussche myt 16 maent solts worden angesocht overtgheven, uth den hopluyden raedt. Overst worden van den Staten myt vijff maent betaelt, bewaren horen stadt, scuppen den boden als een jungelinck wesende tot poerten uth, den brefft an een galgen geslagen. Die syndicus Yeronimus Verrutius und juncker tom Helm waren noch onversekert van enige costen an Alason gedaen myt upcopinghe van 8 tunne botters, als Gronnigen stadts[4] was tbetalen, offte een mon-

1) Gehuchten nabij de Oosterdijken in den omtrek van Oterdum bij de zee.
2) Nl. de burgemeesters van Groningen, als heeren van het Oldambt.
3) Vermoedelijk denkt Eppens aan het Limburgsche Horst. Maar juist deze plaats wordt nergens vermeld; wel kwamen onlusten onder de soldaten voor te Heusden, Hemert, Woudrichem, Bergen-op-Zoom en vooral te Geertruidenberg. Het schijnt, dat het door Eppens medegedeelde op Geertruidenberg slaat. Vgl. Arend, III, 1, blz. 338 vlg. en de daar aangehaalde bronnen.
4) H.S.: staets.

nickenlandt voer intstellen und sie sick voer obligiert hadden, versochten hieran ons hoer versekeringe in omnem eventum; ider vat vor 31 daler angenomen maket 250 daler. Dit hadde ondergescreven Luert Manninga, Aylko Unsta, Emo Tammen, Ulrick van Ewsum, und daerna ock wij, Dode van Amsweer, Abel Eppens, up den 14 Martii anno 88; myt dem bescheide: so anderen in Westerlandt des[+] mede cavierden van der Landen wegen vor hoer hoeffden tbetalen, soe sulckes den Starckenborch und anderen in gelicken geweigert was, und na Westerlandt van Winbrugge overgesonden is. [+]fol. 532.

In Vranrick wordt des olden Lodowici van Condé soen, die prince van Condé, des koninckes van Navarren vedder, vergeven, een besonder vijandt der Gwisianer und raedt van Navarreo, we ock des Navarrei[1)] lutenant.

Alsoe gebeeden die Gronniger tegens Paesschen[2)] tbichten und sacramenten tbrucken, tkercken comen. Als nu in Flanderen to Honskoten[3)] und to Roesden[4)] twe an paelen verbrant worden, als sonder uth Leyden incomende, in boecken leseden offte hoer geloves rekenscap geven musten. Daer die ener to Honskaten, een Reformierde religioens 2 dagen allene daer gewest, begrepen worde. Die ander een Wederdopers secte gesticht und to Gent[5)] myt trompetten affgeblasen, to kercken to bichten tgaen eder wijder nasoekent tdoen up den ongehorsamen; want die 2 yaren to Gent weren experiert, we ock to Antwerpen die 4 yaeren endigen worden[6)] und den inquisitueren plaetse geven. Evenwol solden men na

1) Hendrik, prins van Condé, de zoon van den beroemden aanvoerder der Hugenoten, die in 1569 bij Jarnac sneuvelde, vocht sedert zijn jeugd onder de vanen van Hendrik van Navarre. Hem vertrouwden de Hugenoten in den grond meer dan zijn neef, den koning van Navarre. Hij stierf den 5den Maart 1588; algemeen werd aan vergiftiging gedacht. Vgl. Duc d'Aumale, Histoire des princes de Condé, I, passim.
2) 7 April.
3) Hondschoote in Artois, thans in het Fransche departement Nord.
4) Bedoelt Eppens daarmede misschien Roesselare?
5) H.S.: Grent.
6) Eppens bedoelt de jaren, dat de Protestanten te Gent en te Antwerpen na de overgave nog mochten blijven wonen.

den vredehandel wachten, soe dusse tyrannie up den 27 Martii bedreven worde. Overst to Gronnigen allene in form alsoe geboden worde sonder expeditie noch verdigenden, als noch den stadt niet mechtich myt besettinghe.

Die Gronniger laet niet aff die Ommelanden in stedige scattinge tholden, woe groet die watersnoet ock was und die kosten van dijcken vallen worden. Dan solden alle 9 dagen een yaer scattinge erleggen, ordinarys die bisheer in 14 dagen opbracht worden boven enigen servisen und kaspelskosten, want alsoe worden die kaspelen beswaert myt 3 scattinghen. Grave Willum eysschet ock dorch Claes ten Buer van alle Auwerder[1] meygeren hoeger huer und verswaerdt die sauegarden, ock uth die Ommelanden. Daeromme ock sommigen nichtes betalenden. Aldus den Mert geëndiget in temelicke matige droechte. Die April meer nats, und soe die Mey van beiden wat, worde gesecht tvullen den sack. Item want nu een schaltyaer[2] was, so soldet het sijn een balt[3] yaer, dat ys vroe yaer, een gudt voeryaer doet sorgen het naeyaer. Overst van den 10 Aprilis meer dan achte dagen seer windich, stormich, regenafftich und kolt, daer die biesten uth, nu reede den 17 Aprilis een vat roede botters to Embden gelevert ys worden.

Die soldaten des Dinxdages voer Paesschen[4] uth Oterdum[+] tot enige getall myt 2 yachten van Oldersum, myt den tonneboyger van Embden in hoer jachten, daelwaers den 2 Aprilis affvarende, benachten to Knock und to Betteweer, daer die Embder captein Willum van Solwart voer den Delffziel sijn volck uthsettede, sonderling een vrouwe, als Bartelt Syssinck natuerlicke dochter, to Embden den predigers molesterende in hoer onsinnicheit und myt almosen onderholden, hoer vrunden weder togesant, und alsoe den up den Ziel und uth Reyda kundt geworden, waer die soldaten sick gelecht. Rusten sick

[+]fol. 532[v].

1) Aduarder.
2) Schrikkeljaar.
3) Snel, vroeg.
4) Paschen viel in 1588 op 7 April. Dinsdag vóór Paschen is dus 2 April.

balde den 3 Aprilis, Wonsdages voer Paesschen, na den Knock myt 300 soldaten. Alsoe, dat sie uth Oterdum myt gescut gewarnet, reede van onder und boven besettet worden, und soe ontsedt uth Oterdum gekeeret worde, und enige myt jachten overquemen tot 73 soldaten, waeronder mede west ys Bouwe Lippen van Woldendorp, een verdorven huysman uth Loppersum. Moeten sick myt hoer jachten na Betteweer onder den torn versekeren, dragen up wat privande, dat sie hadden, und wat daer int kaspel to gripen was tot 20 broden, 3 emmeren myt supen[1] und water. Haelen hoer scepen upt landt onder den torn, graven voer den kerckdoer, setten und leggen sick tegen den vijandt. Daertegens die vijant uth den Ziel dorch grave Frericks[2] beveel holden sick in huysen, an mueren, und wachten, woe sie emant muchten uth den kercke und torn gewaer worden; soe dat het geruchte to Embden an den droste erscallet, dat dusse partijen sick in des Graven landt legerden. Sendet sijn voetknechten vorts, dan vorgeves. Allnu was die post reede den 4 dach smorgens in Westerlandt an grave Willum uth den Gret gescepet, 20 gulden tvracht gevende. Docko Mertena sendet dre soldaten als in een landtscip offte boet an den torn myt pulver, dan neit leverende, verlopen daetlicken und laten boet drivende. Daermede die belegerden hoeres trostes onseker geworden, scieten und verweren sick dapper van den torn und uth den kercke, alsoe, dat sie niet dachten uptgeven, hetsij myt groff gescut bescoten worden, und men hoer bestormeden, gelick sie nemant vorbijsien wolden. Dat daer ock 12 doet gebleven sindt und tot 30 gewondet sint worden, jae myt stenen smijtende. Overst die privande was weinich, het pulver niet voele, het ontsedt onseker, want die wint contrarie die scepen, soe nu den 5 Aprilis geveerdiget[+] myt 400 mannen lettede, dede hoer up den 4 Aprilis des Vrijdages[3] upgeven in bijwesent van Ocko Vrese droste, [+]fol. 533.

1) Karnemelk.
2) Graaf Frederik van den Bergh.
3) Dit moet 5 April zijn.

dat sie solden laten geweer und die 4 yachten, sonder ransoen vrij sijn, in dre maent niet tdienen. Und alsoe accordiert, worden die bevelhebberen hoer geweer geschoncken und wol tractiert, die soldaten een tunne biers ghegeven, in scepen na Oterdum gesonden, want sie sick geweert hadden als krijsmannen. Overst grave Frerick beholt hier weinich danckes. Want Watertappe[1], hopman van den Ziel, wolde dat laeste myt hoer wagen und alle ummegebrocht, het weer den Graven olde Goessche art bewesen sijn gunst, als een ontrouwer[2]. Dit den soldaten kundt gedaen, antwoerden kortlicken: men solden hoer weder langen het geweer, den torn und kercke inlaten, sie wolden alnoch den laetsten man myt hoer wagen. Dan grave Frerick wolde sijn reputatioen onvercortet achtet hebben, wat gesecht solde geholden worden. Und alsoe weder uth Oestvreslandt affgetogen. Is die tunneboyger wederomme aldaer voer den Ziel um Embder guederen als Berents Campen und Wyferinck wynnen[3] in een Hollandtscip up tcaveren myt noch andere scepen, soe anders in den Delffziel ingehaelet, den stadt Embden van tollen, accijsen vercortede. Und komen onder dussen vloet van den Knoeck overscepeden, eysschen dat Hollandtsche scip an sick, willen dat ock die tonneboyger vor den Koninck solde stricken[4]. Die captein antwordt: het weer sijnes heren stroem und weren sie hem tmechtich, he dachte des niet tdoen, und solde sick der borgeren guederen ontholden. Daer grave Frerick antwordt: die soldaten solden hem doen stricken. Und alsoe up hem vuerende, und swack van volck als 17 personen, blijfft allene boven, als hoer beters vertrouwende, wordt doetlicken gescoten, des avendt in Embden gebrocht. Den wijn tom Ziel ingehalet, ys daer wol geteeret[5] worden, als Hollandtsche prijs achtende, onvrije bodem onvrije

1) Vgl. boven, dl. I, blz. 412, noot 2, dl. II, blz. 239, noot en 503, noot 1.
2) Eppens doelt hier op den afval der van den Berghen.
3) Wijnen.
4) De vlag strijken.
5) Gebruikt, genuttigd.

gudt[1], anders van ider last gudts 4 daleren scattende. Des 6 Aprilis verstarfft die captein Willum van Solwert, tot nene kleine hoen und spoet des stadt Embden, dat men convoygelt upsetteden und nemant bevrijeden und[+] den Emse sick toegende, na des keysers Maximiliani bulla anno 1494[2], soe grave Albrecht van Holland[3] den stadt Gronnigen und Ommelanden den Emse vrij uptvaeren tvoeren hadde togheegent, und den kophandel vorbij Embden solden driven, varende, vrachtende, als to Gronnigen vertonet konde worden, ock den Gronnigers solden moten mede tostaen. Alnu was Verdugo up den Ziel, welcke dusse roechlosicheit seer mishaget hefft. Daeromme Johan Wilken und Alryck Sluyter den 13 Aprilis na Gronnigen gesonden um hierup affscheet tvorderen van anholdunge der scepen und borgeren guederen und den gewalt an den captein gedaen. Und wort to Embden noch neffens den tonneboyger een scute togericht myt noch 24 mannen tbeleggen und gescut, um alles in tconvogeren und uthtvrachten, Daervan convoygelt ingestellet, tunne solts 5 stuver und so vort van alles. Alnu was den 8 Aprilis het onsedt uth Vreslandt voer Bettewer und vervullen die scanze Oterdum weder, leggen sick to Borsum an hoefft myt 3 orlichscepen, daer Scoecker captein, niet sonder sijnen buyte balde enige Oltampster huysluyden und guederen waren ilendt onversiens ontfangen, und soe niet up sauegarden gevrijet, sindt tsamen ransoent over die 2000 Keysergulden; soe die betuigen, die het ransoen verdongen hebben. Und alsoe weder den Emse verlatende na Westerlandt gescepet, und andere scepen convogerende nevens den tonneboyger und den nije captein, soe niet meer voer Delffziel muste sick setten, [+]fol. 533[v].

1) Het bekende oude beginsel van zeerecht.
2) Bedoeld wordt de privilegiebrief d.d. 4 November 1494, door keizer Maximiliaan aan Emden geschonken. Vgl. over deze kwestie uitvoerig Dr. G. Acker Stratingh, Het geschil over de regten van tol en stapel te Emden tusschen deze stad en de stad Groningen, in Bijdr. v. Gesch. en Oudh. v. Gron., dl. III, blz. 81 vlg.
3) Welk privilege Eppens daarmede bedoelt, is onzeker. Waarschijnlijk verwart hij Albrecht van Holland met Albrecht van Saksen.

dan bij hem sick holden, ter tijdt die windt gudt was, want he den tonneboyger myt den Zielsters benae even gunstich achtede, soe die sijner mechtich hadden mogen wesen.

Onder des dat hartoch van Parma sijn commissie solde uthspannen eder bij sick laten verdigen up punct des religioens, wordt een verraedt up Ruygehille, Willumsstadt genoempt, een eylandt vor de Maese gelegen, und up Utrich meerder openbaeret, myt dat die verreder sijn mede captein anbudt 2000 gulden um Engelsche soldaten intlaten, soe doch Spanschen wesen solden, und tom Hage ingevuer gevangelicken[1]. Daeruth publiciert ys worden nene besettinge uth steden tveranderen uth den Engelschen naem, dan up nowste guede wacht holden. Hierto solden Parma scepen gedienet hebben Vlanderen, soe nu ock den 1 Martii den vloet uth Spannien twater solden wachten moten tot 300 seylen. Waertegens reede in Engellandt guede seker provisie gedaen was to water und to lande, und sommige het rumoer spreyden, als dat[+] captein Draco vergeven solde sijn[2]. Nochtans ys Memelinck[3] ontlastet, die partien accordiert, Derck Snoe trow gekandt worden und under Wilbe[4] overster in dienst beholden[5]. Alsoe bij grote heren die trouwe weinich geholden worde, will sick die meente ock scamen alle bose daden tvolgen. Dat to Lier een mullers vrouwe hoer egen dienstknecht van 7 yaren myt urriurio vergyfft in brij, umdat he een mullen van grave Johan hadde

[+]fol. 534.

1) De Engelschman Robert Sacquet of Sucquet trachtte in het begin van 1588 de bezetting van Willemstad tot muiterij te bewegen en zich van de stad meester te maken. Zijn plan werd evenwel ontdekt; hij werd naar den Haag gevoerd, waar hij bekende, dat hij Willemstad aan Parma had willen overgeven. Hij werd ter dood gebracht.
Vgl. Bor XXVI, fol. 40 (457).
2) Drake is eerst 28 Januari 1596 gestorven.
3) Medemblik.
4) Willoughby.
5) Sonoy bleef wel krachtens het verdrag van 29 April 1588 in dienst der Staten, maar men maakte hem het leven in Medemblik zoo onaangenaam, dat hij zijn ontslag uit 's lands dienst vroeg. Hij bleef nog tot 1593 met de Staten van Holland in geschil over zijn afrekening.

erlanget, daer sijn mester to swack was meer to bedenen. Nu vor Paesschen den daet vulbrengende.

Het ys to beclagen, dat wij arme menschen soe swack und onbestendich, niet seggende van sulcken, dan ock uthgewekenen, lidtmaten der gemeenten, sonder commer, uth Embden up den hoepe van vrede und onsekere sauegarden hoerden ballingscap verdroetsaem worden, nu huysen to Embden tymmerden als Goesen Peters etc., und Derck Abels na Drente und Schilleham[1] dede invueren und vertogen onder den Spangerden, uth die versammelinge Christi und daerto sulcke supplicatien bij vertonende, dat sie myt der goeserije niet tdoen hadden gehadt (als kerckenbrecken und verachtinge der ceremonien) und nu willicken sick onder nabuerlicke contributie wolden geven, als een besonder stuck tegens den rebelligen den Koninck denende, um sijn landen tbesetten und tgebrucken in aller gehoersaemheit, soe versochte he etc. des stadtholders Verdugo pasbort und geleyde, um alles sijnen uth Embden in des Koninckx landen tmogen vrij inbrengen, upsetten und wonende blijven. Soe dit die Inquisitie sulven hadde voergestalt, solde niet anders dan een verlochunghe geachtet mogen worden, nu overst erbeden wij den vijandt sulckes an alle vromen tot een seker argernisse. Und alsoedanigen worden van nene predigers angesproken, beraedtfraget und vermaent. Want men die kerckendisciplin bena niet meer achteden offte gebrucken konde in dusse tijdt. Und alsoe to Gronnigen nu in Aprili anno 88 vercregen, dan neit vulboeret, noch alsoe angenomen etc.

Captein Taxius, overster in Sutphen, soe myt Verdugo ingecomen und up Herdeberge heyde[2] meer dan 16 wonden ontfangen int ontsedt van Gronningen tegens graeff van Honloe, wordt nu voor Borck[3] van Scencks volck gescoten und dael gelecht, soe uth Gronnigen gehort ys[4]. Und aldus lange dapperlicken sick bij dussen partije

1) Schilligeham, ten z.w. van Winsum.
2) De Hardenberger heide in Overijsel, 1580.
3) Rijnberk.
4) Vgl. over den dood van Tassis ook beneden.

in Westerlant und overall bewesen hebbende und een Duytsche geboren, uth Borck geloset, to Coln myt ock[+] Hermannus van Cermy[1] begraven.

Der Engelscher gesanden handelunge myt den hartoch van Parma der angestemmede vredehandel der religioens saken, soe en yder suspect, noch thoepen was, was bisheer verbleven, dar men ock van den plaetsen Antwerpen, Gent, Bruysel, Brugge onseker was, soe Parma noemde. Die Engelschen den 14 Martii tOestehende tot sick den tegendiel wolden verwachten. Wort nu in Aprili gehort in den velde in pallmen[2] twillen verspreken, und den vredehandel bisheer van den 27 Februarii vertogen begunnen, daer nu verscheiden ordelen soe gesacht und wedtscappen upgeholden worden, und beyder partijen armije to water upwachtet worde; daeromme ock achte Embder scepen umme Engellandt, Zelandt achterumme gelopen hebben, die hoveden scouweden, und de Hollanders Engelschen orlichscepen vreseden[3]. [+]fol. 534[v].

Den 17 Aprilis wast alsulcken Aprillen weder, dat soe voele biesten, als daer uth geslagen weren bij Embden, musten weder upsetten[4], und dat water up Nesterlandt an den dijcken stondt van stormen, wint, regen und vloet. Daermede die nije kaiunghe bij Oesterwirum geswacket und arbeidt onseker gemaket hefft. Und alnu scrijfft Rengers eerst uth Westerlant ant Oltampt, dat men bij hem solden senden twe vulmechtigen, offte he konde in den saken des dijckes niet gehort worden, als offte sulcken uth vijande landen meer autoritiet solden konen gewynnen, offte naemafftigen darwars solden mogen reysen sonder geleyde thebben. Daer die van Gronnigen nene sauegarden wolden den ondersaten tolaten twynnen und sulven verachteden. Dit ys die roem und grotachtunghe van Rengers to Helm.

Anno 1588 den 4 Aprilis verstarfft die konick Frede-

1) Wie de bedoelde bevelhebber is, is onzeker.
2) Vermoedelijk voor parlement d.w.z. onderhandeling.
3) Vgl. over dezen vredehandel uitvoerig Motley, III, blz. 162 vlg.
4) Op stal zetten.

rick[1)] in Denemarckt, een pilaer der Nederlandtscher saeken, neffens den Majestaet van Engellandt Elisabet, in gueder older, dan dapper den Duytschen dronck togeneget, laet na een soen[2)] reede gekronet in Norwegen und voer konick erkosen na sijn vader, solde nu ock to Hamborch hebben worden gehuldet.

Ock ys Petrus Dathenus, des princen van Oranien prediger hen in Prusen bij Dansick standtafftich in sijn bekentenisse verbleven, verstorven in Januaryo uth alle moyten und van sijn vijanden vertogen, na luydt sijn apologia[3)]. Ock um des konick van Spanniens levendt worde ock getwivelt und verscheiden gespreydet, als den 15 Octobris verstorven, doch um die slappe regerunghe der partijen van hartoch van Parma und Staten und de swevende vredehandel[+] van den maent Febuario, bisheer alnoch verblivende als myt posten tsenden, makede aldinck bij heer omnis onseker, [+]fol. 535. want alsoe die partijen malcanderen onderdanen sauegarden, pasboerten, und geleiden gunneden und gelt affscatteden, worde die sake voer nene orlich geholden. Niettmyn rusten sick die Engelschen in Engellandt, Hollandt, Zeelandt vor sick.

Die Gronnigers sumen ock niet, stopen und staen an den scanze Oterdum wederomme tbeleggen, nie scanzen tmaken, het water tweren, den Oesterhorn tredden. Daerom Verdugo sulven up den dijcke und kaunghe present, lat scanskorven uth Wolt[4)] und Drent na Slochteren anbrengen und voer Oterdum vueren, gebudt Hunsinge und Fywelgen tcomen scanzen und dicken. Want vole ontwillick weren um perikel, worden die soldaten

1) Frederik II van Denemarken stierf inderdaad op den door Eppens genoemden dag.
2) Christiaan IV (1588-1648), welbekend uit den dertigjarigen oorlog. Hij was geboren in 1577.
3) Dathenus stierf blijkens zijn epitaphium den 17den Maart 1588 te Elbing. Het bericht van Eppens is een aanwijzing te meer, dat Bor, die 19 Februari 1590 als Dathenus' sterfdag opgeeft, zich vergist. Vgl. Reitsma, Geschiedenis van de Hervorming enz., 2de druk, blz. 130 en de daar aangehaalde bronnen.
4) Duurswold.

daerto ordiniert dages vor daler tarbeiden, daer Berendt Reiners, Tonnys Gerrydts, Aylso to Wertum commissarii gestalt, und anderen den olden niet achteden. Die Marna overst und anderen weigerden und deden onschult, als myt egene last beladen, scanzen, quade dijcken, alsoe niet konden den Oesterhorn helpen. Ock worde het dijcken ontraeden, want men het heele landt worden verliesen, soe men den olden voet niet weder konden becomen und dat naeste hoechste landt solden moten uthgraven, daer in hondert yaren dre mael die Oesterdijcken weren ingesettet, uterdijck verloren, Marwijckhoeff[1)] na Termunten verbroken, tot beholtunge was bedwongen, und nu niet konde erlanget worden, noch arbeidt betaelt, noch vrijheit erlanget, offte grone swaerde[2)] tvynden, und alsoe tom steendijck solden moten comen, waerto rede verloren olden terbrocken kercken, closteren Oesterwyrum, Grijsemonneken, Termunten[3)] ener kercken denen solden konen, und up een ander yaer den tijdt wachten, hetsij myt verhandelinge an grave Willum offte veranderinge der regerunghe.

Juncker Uncko Manninga to Lusborch verstarfft ock in Aprili in groter demoet und waere erkentenisse Godes, als dat he niet meer een juncker sich achtede, dan een broder sijner onderdanen, und sijn gemeente myt egene prediger versorgede und styfftede ock uth Norden, soe den Ubiquitisten niet anhengig wolden sijn. In tijdt sijnes levents soe achtede he den Luterschen, noch den Reformierden niet alsoe, offte Sweckfeldum[4)], we ock Albadum[5)] to Coln voertreckende, dat ock die predigers to Norden in den begraffnisse straffeden, alwaer sijn begraffnisse was. To Embden droste gewest, liet een groet

1) Dit zeehoofd, waarschijnlijk genoemd naar den Gelderschen stadhouder van Groningen Jasper van Marwijck in het begin der 16de eeuw, is niet meer op de kaarten te vinden.
2) Zoden.
3) Grijzemonniken en Termunten is hetzelfde klooster. Eppens wil hier zeggen: het klooster Grijzemonniken en een kerk te Termunten.
4) Vgl. boven, blz. 585, 611.
5) Vgl. boven, blz. 587, 611.

process der nije landen tegens den Grave achter sick des[+] Knypens tichten[1)], alsoe dat die partije des adel tonam und in olden affgynck. [+]fol. 635[v].

Om dusse becommerlicke und verdorven tijden worden in alle standen bevonden voele kleimodige menschen, die ock in hoer welstandt sick trosten kunden. Waervan een dapper geleerder man und prediger tho Pylsum[2)] myt namen Wyardus, van gueder vrundtscap und rijck genoech, ock wol gehilcket an besten gheslachte uth Norden, mede voer praeses geholden to Eylsum[3)], onder grave Johans gebeede, pastoren. Vermaent en yder, dat men besonders solden bidden voer ener, die in groter anfechtunge was myt den Satan, dat die Here den wolde trosten und bijstandt doen. Gevraget, wel he were, antwoerde: He muchte nu niet genomet worden. Und ock alsoe to Pylsum sonderling sin medehulper und dener des woerdts mede ansprekende, blijfft evenwol in dusse versaecheit tot den 18 Aprilis up een Sundach, staet smorgens up van sijn huysfrouwe, als den dienst wachtende in der kercken, und omwanderende, versluyt sick in sijn camer und aldaer sick verhangende, ter tijdt die kerckendienst angaen solde. Die vrouwe hem nasoecket und den doer vindt gesloten und nemant openet, laet sie den open smijten und alsoe het elendige exempel siende, settede hem up sijnen stoel, alsoffte he befangen ontrucket weere[4)]. Overst het geruchte ys overall anders gespreidet tot grote bedroffenisse der gemeenen Goedes, und lasteringhe der wedersacheren[5)]. Overst van den overicheit verboden nichtes ovel darvan tspreken, und myt grote droffenisse tor graffnisse bestediget worden. In gelicken exempel was ock to Wirdum an een huysman corten tijdt tvoeren gespoeret, we ock bynnen Embden, welckes in stillicheit meer verdecket ys worden, dan straffwijse statuert, want

1) Dit zal beteekenen: op beschuldiging van Kniphuysen.
2) Ten n.o. van Emden aan de Oostfriesche kust.
3) Ten oosten van Pilsum.
4) Door een beroerte getroffen en gestorven was.
5) Vijanden.

het der synnen swacheit und melancholie worde togeschreven.

D. Johan Eelts[1)], pastoer alnoch to Sunte Merten, ock sijn grote verhardunghe und vijandtscap tegens den Reformierden, wordt am verstande alsoe geslagen und geswacket, dat he voer en onsynniger und rasende mensche befunden worde, van nemant wolde offte konde trost ontfangen. Woe stoltmodich sick ock broder Arent to Jacopijnen[2)] und anderen geestelicken, als Jaspar Voss uth den Dam myt anderen, sick stelleden, um den gemeente up concilium van Trent tdwingen und den onwilligen verbanneden, den doden begraffenisse weigerden, den vrunden tot oefferen und zielmissen bedwongen dorch den dwanck van confiscatie, dat ock enigen uth Embden over hoere doede vrunden tot sulcke superstitien bedwongen worden mede tdoen als anderen.

[+] Overst in die Ommelanden worde sulcke dwanck meer geroepen dan upgedrongen. Want up Sandt alnoch een pastoer, her Albert genoempt, bisheer den kercke waerende und destijdes den Reformatie niet ontkennende, laet alnoch sulcke superstitien verblijven, dat ock Here Aylkens, een older man van 88 yaren und egenarfde uth Oterdum, bij sijne sone Bonne Herens in den Heren ontslapende, up Sandt sonder enighe superstitie ys ter eerden bestediget worden, und allene een lichpredich gedaen. We dan ock over Egbert Clant, een junck hovelinck van 27 yaren to Usquert, uth Oestvreslandt sijn saeken doende up Sandt bij Fecko Umpteda kranck geworden und verstorven in Aprili und ock aldaer den uthvaerdt geholden, wordt die pastoer versoecht, dat he alle Papissche diensten over dusser persoen wolde nalaten. Antwoerdt: dat he des wol solde doen konen, alleen het witte koercleedt muste he anholden, und sulckes musten de frunden dulden. Overst in versamelingen der vrunden und nabueren [+]fol. 536.

1) Vgl. boven, dl. I, blz. 178, noot 3 en 422, noot 3.
2) Het Jakobijnenklooster te Groningen, waarover G.A. Meijer in Archief voor de gesch. van het aartsbisdom Utrecht, dl. 32, blz. 1 vlg., 299 vlg.

toe Umptdahuys[1] verclaert die pastoer duytlicken, dat die vrunden sick niet hadden tbedroven over den hoveling, want he in waere fundament und erkentenisse Christi gegrundet harwars was gecomen, und hier ontslapen waerafftich een arffgenaem des ewigen levents twesen muste.

Wie nu dusse ballingscap voele verdroetsaem worde uth benoutheit hoerer guederen, alsoe wordt Eppo Bauckens van Heveskens, een egenarffder und der vrouwen van Hinten zalighter Ewsums susters[2] redger ten Dam und Fermsum gewest, und in Westerlandt sick myt advocaetscaep und andere commissien onderholdende, worde nu rectoer der scolen in Harlingen[3] bestellet. Und solde guede besoldinghe geneten konen van 400 Keysersgulden, soe die huysfrouwe dusse standt beters worde nadencken.

Die van Delffziel sumen in dusse vrijheit des Emses niet myt hoer scuten und jachten um myt list dre Hollandtsche, Engelsche scepen in den zie overijlen und tverrasken, sick stellende als copluyden, daer Jacob Thomas captin bij gewest, erovert up den Wedzart[4] een Engelscip[5] myt 10 goetlingen. Und vorts up den Elve nasokende, bekomen een boedtscippe van 50 lasten und ock een boyger myt kostelicke gesmijden. Alwaer bij wesende[+] die copluyden uth Mechelen, Vranfort und ock een Portugliser myt een coepmanssoen tot 4 personen, nadat sie het scip erovert und mechtich weren, overboert setten und verdrencken, umdat nemant den rofft solde mogen verantworden, soe van Franckfort na Hollandt gescepet worde. Und die Portugliser een backarother[6] to Embden nasochte, und alnu int hemelick verborgen myt hondertduysent und seesduysent gulden verstorven ys in Embden. Daer die Raedt nene inquisitie offte executie up lenen wolde over den companie, und alsoe een protestatie over den stadt Embden doende, hier hefft sijn levent verlaten.

[+]fol. 536[v].

1) Het stamhuis van het geslacht Ompteda te 't Zandt.
2) Clara van Ewsum, gehuwd met Frederik Ripperda van Hinte.
3) Volkomen duidelijk staat dit woord er niet; er is doorheen geschreven.
4) Wezer.
5) Engelsch schip.
6) Bankroetier.

Und sulckes ys ock erfaren over ener Hans Buss genoempt, een styffter der nije predicatie up den Munte und aldaer den eersten sulveren scael verlenende, ys ock to Staede bij den Engelschen[1] vorvluchtich geworden, alsoe dat to water und up marckeden die coephandel sorgelicken gedreven worde. Und sulcke scepen myt guederen sint int laeste van Aprili tom Delffziel vrij ingevueret, und dusse scepen, daetlicken geveerdiget und belecht myt soldaten tom orloch, makeden sick allnu den Emse open und egen, kereden den van Oterdum yn, werende alle tovuer, legerden sick ten Knock. Und alsoe captein Scocker up verleden reyse wol gefisschet hadde up den Emse bij den Oltampsters, alsoe nu wederomme convogerende, worde dusse gescepen tot sees tegens Scocker to water geveerdiget, und doen hem up meermalen wijcken und blijven onder Oterdum, leggen sick an Reyde, varen den Emse up und daell. Overst want Scoecker allene myt een pot niet mechtich was, nu reede hem een scute affgeyacht worde voer Loegen, und in den brandt gesteken ys worden myt verloess van 4 goetlingen, sindt die soldaten daerafft na Gredt vertogen und in Vreslandt gescepet und den Scoecker allene gelaten, bys dat noch groter scepen den Embder vloet affgetogen[2] und tom dienst gerustet voer den Zielsters den 22 Maij ys vertogen, und na Westerlandt geseylet, den scanze Oterdum up sick gelaten, want Verdugo dusse Scoecker alsoe upsechsich was, dat he een beeker vull golts uthboedt, wat captein hem konde levendich offte doet anclampende leveren. Diewijle dusse Scocker enigen soldaten van den Ziel verleden yaer na Amsterdam hadde gevanckelick gebrocht und aldaer gehangen sindt worden alle. Aldus Oterdum verlaten siende, und nene onsedt to water hebbende, sumet Verdugo niet sijn scanzen voer Oterdum to verdegen, die nije halve[+] mane[3] in den water antleggen, und bij nachte tarbeiden laten, want die van Oterdum myt jegenscansen het dages wercken periculoes makeden. Dit alles tot groten nadiel

[+]fol. 537.

1) De Engelsche court aldaar. Vgl. boven, blz. 269, noot.
2) Hierboven staat tusschen de regels: langeneeff.
3) D. i. een schans in den vorm van een halve maan.

des landes, want doch vorgeves arbeidt worde sijn und die meente boven hoere sware scattinghe sulcken graven und arbeidt musten dragen und betalen. Und grave Frerick myt den genoempde commissarien musten mesteren lijden.

Und alsoe Johan Rengers to Helm swarlicken, als he scrifft, hadde erholden, dat men solden myt grave Willums consendt den olden dijck angripen, soe worde dit nu van Verdugo niet geachtet, wolde myt gewalt vort. Die uthgewekenen adel in Westerlandt myshagede des ock, als daer nene scade van volende, noch Rengers dusse roem gunnende, noch het gefaer des landes gelovende, vermeenden, dat die uthgewekenen to Embden van Rengers daerto verleidet weren. Overst des Rengers puncten und vorworden weren alsoe onseker, ondienstlick und vremdt gestalt, dat men doch een vredelicke inlandtsche raedsdach daerover wol dapper twachten hadde, want als men twe zielen an beyde sijden van Oterdum solden leggen, und an den ene sidt na Westen die dijck in rechte brengen worden und ock tot verstarckunghe van Oterdum 2000 daleren um holt thebben tot een dwenger tleggen, worde sulckes van Johan Gennyp bij ons to Embden bericht, dan in landt niet geacht; want nene ener ziel in Oterdum muchte open blijven, offte het weer, dat men Scermerster und Slochter sielvest van Delffziel na Oterdum worden brengen und leyden und sulcken waterschedunge maken, dat alle Dorpsterziel up Dampsterdiep solde blijven. Und Verdugo alsoe Oterdum achtede, dat het neit twinnen solden wesen, und myt honger rede muchte becommert worden, want men nene varsche wateren aldaer inscepen konden, und die commissarien van alle privande na rede wol 4 weken to Embden verbleven und uth Oterdum gekeret worde in dusse inruminghe des Emses voer den Gronniger orlichscepen. Und men dagelickes mer ontsedt van scepen verwachten, dan langsaem to hopen was, soe alldinck in stillicheit myt den vredehandel alnoch geholden worde.

[+] In Engellandt wakede men evenwoll in vrede alsofft open orlorch worden solde, want aldaer, so Johan Gert verhaelde opentlick to Embden, weren gemulstart [+]fol. 537[v]. tvoete 19000 und 24000 tperde myt 180 orlorchscepen, und alnoch

in arest holdende anderen tom dienst, waer die Majestaet den capteinen sulven to geredt, dat en yder sick willicken und veerdich holden solde, ock den vijant tversoecken, soe he neit in Maij worde dat hoeff beden, daer reede grote crancheit und starffte die uthtocht lettede. Alsoe doen ock die Hollanders, Zielanders, rusten sick, wachten up horen vijandt, den Schelde besettende. Up sulvyghen tijden was Merten Scenck benae den....[1] wertlick vreslick uth Bunne to Francfort up den misse gesien, nu den 28 Aprilis bij den Majestaet van Engellandt, als he den palsgraeve Casmiro hadde gesproken.

Die roede vaen van Verdugo hadde in tlandt Cleve enige karen upgenomen, geladen myt allerhande costelicke waren und smijden, soe men meende grave van Hoenlo tohorich, nochtans copmans wijse myt Verdugo pasbort versekert, vermenende een roefft twesen, want daer kostelicke sulveren und golden geschyr myt smijde begrepen, ock uth kercken gerovet, myt ock andere malynghe[2] der Majestaets wapenen in Engellandt, als twe handen an enen sweert holdende als bundtgenoten waertekent. Komen die copluyden to Gronnigen und bij Verdugo up den Siel eder Fermsum, als he 14 tersundt[3] sulveren tafelbreden solde tom sijn andel geneten, und vertonen het pasbort aldaer. Soe verclaert Verdugo alsoe, dat sijn handt, wordt, gelove und trouwe solden wesen vast, al waert ock den grotste vijandt vertrouwet und het cassiert ontset solde worden, daeromme nu die goederen weder ontvrijet und den copluyden gelaten, und geboden alles vrij twesen.

Alsoe ock sick verclarende jegens een inwoner van Embden, dat he solde wachten und ontfangen van den here D. Mensonis Altingen wegen een guede dronck wijns tot sijnes kundtscap und gueden gunst, als van harten hem gunnende, als een gueder gelerder man wesende, soe he hem vaken hadde bewonschet, dan niet wetende offt Menso des eherynnert sij. Welckes die borger anne-

1) Hier staat een onleesbaar woord, iets als hell, here.
2) Schildering.
3) Misschien voor dozijn.

mende, hefft van Verdugo dorch interpretem alsoe relatiert. Daer die hoeffjunckeren hem belacheden, seggende: Wij verwonderen ons deses heren hierom, soe doch sulcke predigers ketteren synnen, und anderen mannen, die men voer warafftich holden kan, grave Edzart und Ocko Vrese.

+ In dusse maent worde vervullet het gemene spreckwordt: die Mert droge, die April nat, die Mey van beiden, dat seylet selden. Alsoe dat die Mey vuchtich warm und ser natuerlicken een salicken yaer belovede, dat men des in 20 yaren und meer niet erfaren hadde und nu reede in alle landen alles overflodich und gudtcoep was, alle commer und benoutheit gebetert. Die last rogge van Dansick[1] daer gecofft voer 31 Polsche gulden, die vracht 8 daler, myt oncosten nene gewin geven konde, dan verluss, alsoff um 50 tcopen und alle nije gewassen reede in grote guede hoepe stonden, het maersscap suvels ock niet mer dan 40 daler gerekent und noch vallende was. Dat dit alles in sulcken enen yaer Goedes wonderwercken to achten weren und niet genoech verwondert konden worden. +fol. 538.

Den 25 Maii verstarfft ock Willum Dreves, mede uthgeweken uth Gronnigen, goltsmyt sijnes ampts, alsoe kunstich und vernoempt, dat ock verleden yaer een werck van 5 voet hoech den Staten vertonet und vercofft worde voer 4000 rickdaleren, tsamen gerekent tot 9000 Keysers gulden und den Majestaet van Engellandt eder grave Lycester geschencket ys worden, in sick hebbende payments sulver 800 rijcksdaler, voeler yaren arbeidts gecostiget. We dan ock in Poln Johan a Lasco een werck gelevert voer 1000 daler[2] und nu weder veerdich enige

1) H.S.: Danck.

2) Dat moet natuurlijk al eenige jaren geleden zijn. Johannes a Lasco, geboren in 1499 te Warschau, keerde na volbrachte studiën te Leuven en Bazel in 1526 naar Polen terug. In 1537 begaf hij zich naar Mainz, in 1540 naar Emden, waar hij superintendent der Oost-Friesche kerk werd. In 1548 en 1549 bezocht hij Londen in het belang der reformatie aldaar. Het volgend jaar wegens het Interim uit Oost-Friesland geweken, begaf hij zich wederom naar Londen, waar hij gedurende drie jaar aan het hoofd der vreemdelingen-gemeente stond. In 1553 dreef hem de Katholieke reactie weer naar Oost-Friesland terug. In 1555 vinden wij hem in Frankfort. Daarna moet hij naar Polen zijn teruggekeerd, waar hij in 1560 is gestorven. Vgl. over hem Dalton, Joh. a Lasco, vertaald door Van Oosterzee (1885). Zijn relatiën met Oost-Friesland verklaren zijn bekendheid met Willem Drewes. Diens leverantie zal dan vallen tijdens a Lasco's laatste verblijf in Polen.

stucken van 6000 gulden. Und also dusser saken halven na Esens gereyset, verstarfft aldaer und to Embden weder gebracht van sijn kinderen, hefft also boven dussen 2 mael den ballingscap uth Gronnigen geendiget, und des tijdes den heren van Nijenort seer gevallich, und stadt Gronnigen mede patrocinierende in hoer privelegien, die eerste und nieuste verweerden van der Reformierde religie tplanten in Gronnigen, bij idermeentlicken wol gelevet und angenaem stedes west.

Dusse ampsluyden ten Dam, we ock anderen up anderen dorperen, als hoedemaker, dat he wolle up Drente gecofft, lakensnijder weinich lakens van Embden gehalet, cupers bandholt tscepe ontfangen und myt die inlandtschen verhandelt hadden, sindt den olderman in broke condemniert van die Hoeffluyden, we dan ock die scatborer voercoep tdoen geordelt ys worden, umdat he koren und garste tot betalinge sijner scattinge in dusse winter[+] anno 88 van die huysman hadde angenomen. Daerenboven hefft die stadt Gronnigen bij hartoch van Parma solicitiert und vercregen die renten van closterkercke ten Dam tot Gronniger scoel, voer Jesuiten in Fraterhuys bij den scoel intstellen[1)], alsoffte die Dampster myt enen kercke wol versorget, nene renten meer van noden hadden, und den anderen kercken wol muchten erholden. Daer aldus die handtieringhe vercortet, nene inwoneren blijven worden und het closter heel myt den transs nu reede gesleten und den Spansche gardiaen to

[+]fol. 538[v].

1) De goederen van het Augustijner klooster te Appingedam werden in Mei 1590 door Burgemeesteren en Raad van Groningen aan de Jezuieten te Groningen afgestaan. B. en R. hadden deze goederen tot dat doel van den hertog van Parma ontvangen. Vgl. H.W. Spijker S.J., De Jezuieten in Groningen en Ommelanden, in Gron. Volks-Alm. 1908, blz. 156 vlg.

Broren in Gronnigen[1] geschencket was, solde balde volgen[2], dat Dam voer neen dorp tholden solde wesen, voel weiniger den Gronnigers solde mogen tegenstaen um neit tcomen tot die dominatie over het heele landt.

Die Oestersche dijcken worden alnoch dorch den meente over heele landt bearbeydet, dat rijck und arm aldaer musten 3 dagen arbeiden, eder dages een daler senden um arbeyders twynnen. Welcker niet wonnen worden tom arbeiden, makeden den commissarien guede besoldinge, dat Berent Reiners und anderen ontsettet, die provest van Schilwolda und Hermannus Cornelius, gewesene abt to Wittewirum substituert sindt worden, want die uth Oterdum sick daertegens werenden myt sceten und scanzen. Dat daer ock voele gravers ummegecomen und geseereget sindt worden und evenwol neit bestaen kan.

Die van Lochum sumen niet myt hoeren anhang die straten to besoeken, slaen den rode und blauwe vaen van Verdugo volck, becomen rofft, und Gronniger roskamme peerden[3], haelen koygen und ossen van Deventuer, woeseer dat men ock um den vrede noch handelende was, und Westerlandt und Ommelanden an beyden sijden onder sauegarden geholden worden van Verdugo und graeff Willum, die armijen uth Spannien myt 400 scepen verwachtet worde, und Draco myt 200 scepen tegens affgeveerdich, Hollandt, Zeelant, Engellandt wol gerustet stonden tegens soe to Duynkercken, Sluys, Antwerpen was upwaeckende tot der Spanscher armije, als in crancheit, swacheit des volckes gelettet.

Die sommer dusses yaers 88 was in Maio seer vuchtich warm und daeromme vruchbaerlick, we dan ock volgens Junius, dat nichtes an gras, koren, suvel mangelde und guede coeps worde tot nene kleine clagent der coepluyden, want nu in Brabant dat gecofft worde voer 40 gulden, dat verleden yaer hadde gelden konen 500 daleren. Item die gulden up 1 stuver gekocht worde, als van 60 gulden

1) Vgl. boven, blz. 549, 575 en 583.
2) H.S.: volget.
3) Paarden van paardenkoopers.

voer 60 stuver gerekent ys worden. Het suvel was van 50 daleren tot 39 daleren gevallen[1].

Johan Garbrans myt sijn capteinen Gert Smyt, Berent Kater und anderen beleggen weder den Emse und weren den uthtocht[2] van Delffziel, Reyda und allenthalven,[+] woe voer Pinxsteren[3] seer vrij gedreven worde, und en yder na Gronnigen muchte scepen. Daer noch bij gecomen ys Merten Sijgers und Westfresen myt 2 hopluyden um den scanze Oterdum tstarcken und myt 5 goetlingen to versekeren. Onder des hadde die vijandt up Pinxsteravendt sin anslagen up Dockum, Sloten in Westerlandt und Aemfort. Dan die anslagen mystende, sindt die verraders begrepen und quartiert worden. Die gilde der glasemaekers to Embden konden niet dulden und lijden, dat in Lucas van Buss glasen to Norden gemaket ingesettet solden worden, worden van den Raedt vermaent sulckes voer ditmael tdulden. Dan die gilden daer breff und segel van eysschende, nimmer bet tgescheden laten, worden affgewesen und die glasen laten insetten, myt dem dat men swingeden[4] enich arm mester sulcke glasen solde kopen konen, und um sijn gewin daer verhandelen, dat, den Gronniger gilden na, tho Embden neit geleden will worden boven den Raedt sick tverheven. [+]fol. 539.

Die vredehandel wort openlicken uthgescreven van Antwerpen, als dat men triumphtekenen bereydeden, und den 20 Junij worde afflesen. Tho Gronnigen broder Arent, een Minorita Jesuita[5], scamede ock niet den vrede to verkundigen als gesloten und Godt tdancken, woe liet dat het ock sommigen der regenten gevallende was, als Verdugo und sijn gelicken, die den meente noch niet sparen wolden. Daer nochtans in Westerlandt nene bestandicheit van gehoeret, die scepen up den Emse nichtes

1) In H.S. volgt het woordje: in.
2) H.S.: utht.
3) Pinksteren viel in 1588 op 26 Mei.
4) Dwong.
5) Dat kan natuurlijk niet; men is niet tegelijkertijd Minderbroeder en Jezuiet. Beneden, blz. 666, heet broeder Arent een Dominikaan, wat hij ook was. Vgl. Spijker t.a.p., blz. 149, noot 1.

van nageveden, und Oterdum reede verstarcket, noch van commissarien versichtiget ys worden myt munietien tstarcken. Und up Wesell verraedt gedacht ys worden, und Verdugo myt grave Frerick und anderen hopluyden ilendt verschenen, uth Fermsum und Landen vertogen ys, und het dijcken niet mogen bijblijven und sijn gasbort up Ripperdahuys[1] na liet blijven. Daer ock uth Westerlandt worden gesandt 4 gesanden um den puncten des vredes overtdragen voer Vreslandt, als vrije executie des religioens, bewaringhe der privilegien und vremde natioen tlanden uth, offte nene vrede tkonen annemen, soe die steden und Landtscap gesloten. Hoewol enigen anders wonscheden uth verdroetsamheit und untrow der regenten, die den vrede onder die voeten dragen, liepen tho landen uth. Und ock hier Koninckx castelen vernelet und alle closteren uthgerodet weren, nummer weder to repareren stonden. Aldus die vredehandel van den maent Februari gedreven tusschen den Majestaten, worden twe saken suspectiert. Dat men alnu gewaer worden, dat des Pauwest, geestelicken, inquisitueren und Jesuiten koenheit und[+] vermetenheit, stolticheit und wreetheit, um allene die herscapie in kercken und politien over alle majestaten, vorsten, heren, steden, stenden thebben und tgebrucken, des koninckx van Spannien Philippi und des koninckx van Vranrick...[2] dorch den Gwisianer und den hartoch van Parma sijnen authoritiet mysbruckende, alnu onversadelicken und alsoe tweren und to stueren muste sijn, dat ock Rijck myt conniventie des Keysers niet seer meer achtet worde. Soe worde die vijandtscap benae niet meer tusschen partijen geachtet uth die grote slapicheit van regeringhe, daerna tenderende, dat men die meente solden mogen overtrecken und inbinden, want die meente den eersten staet van regerunghe acht holdende, und daeryn benae bevestiget, dat nene regenten macht und authoritiet onendtlicken behoerde twesen sonder vorworden, conditien, eedt und gelove, als alles doende und gebie-

[+]fol. 539[v].

1) Het stamslot der Ripperda's te Farmsum.
2) Hier in het H.S. is een woord open gelaten.

dende, wes hoer behagede und vordelicken ys. Soe was nu het regement meest an den meente und Staten gecomen und alle gelden und ancompsten van den meente tsoecken, die nu ock seer verdroetsaem und upsessich worde tegens die heren und regenten. Daeruth die majestaten niet anders schenen tsoecken dan den geestelicken gewalt und koenheit intbinden, und den meente weder, als een verflogen swarm imen[1)], intkorven und onder horen autoritiert weder tbrengen, updat die monarchia und olychargia[2)] nene aristocratia noch democratia meer solden konen lijden und dulden, und van den geestelick allene gedreven twesen. Dat ock die deneren des woerden Goedes, nene Lutheri, nene huys meer geleden noch gevonden worden. Daeromme die heren keerck und politien allene an sick versochten thebben und tholden, und myt dusse verdroetsame und suspecte vredehandel den meente[3)] heel dachten onderttrecken und uthtmargen, um in gehorsaemheit tdwingen. Dat ock een juncker, edelman, nemant sijner onderdanen anders achtede als sijn slave twesen, den he ghebeden und verbeden, dwingen und holden wolde na sijn dienst und gevallen. Daeromme die heren vorsten, Staten, und konigen eendrachtelicken van die meenten gehatet und verachtet worden, bena in die heele Chistenheit.

Den 14 Junij[4)] verstarfft die princesse grave Willums stadtholders gemael, des princen Wilhelmi van Uranien dochter uth Franrick van Borbon[5)], voer een yaer eerst gehilcket[6)], als in den 3 graet verwandt, myt een onrijpen[+] craem geswacket, als Grave na den landtsdach alle steden Harlingen, Bolswart, Franeker und anderen steden versochte, tot enicheit vermaende. Und den 15 Junij

[+]fol. 540.

1) Bijen.
2) H.S.: olycharia.
3) H.S.: meen.
4) Bor, bk. XXIV, fol. 107 zegt: 13 Juni. Vgl. ook Wagenaar, Willem Lodewijk, blz. 126 vlg.
5) Dit is onjuist. Anna, de gemalin van Willem Lodewijk, was de oudste dochter van Willem van Oranje en Anna van Saksen, geboren te Brussel 5 November 1563.
6) Vgl. boven, blz. 572 en 585.

bynnen Leverden ter aerden bestediget off na Hollandt tvueren[1].

Het versoeck des vredehandels kumpt to Embden summaerlicken.

Extract van die propositie und versoeck gedaen bij die deputierden uth Engellandt an die deputierden van die Catholicke Majestaet, myt andtwordt van denselven, die welcke den 22 der verledene maent Maii synt gesonden an die Catholieke Majestaet.

(Volgen de artikelen; gedrukt bij Bor, Vervolgh der Nederl. Oorlogen, boek XXIV, fol. 86.)

+ Onder des lecht Johan Garbrans und Merten Sijgers myt die anderen capteinen still up den Emse, wil nemant seer gerijven myt pasboerten na Ommelanden treysen dan sijn bekanden. Die malecontenten und uth Oterdum versoecken den copman und ingesetenen, soe to Wener marcket versochten, begripen enigen und ransoneden den. +fol. 540v.

+ Actum den 24 Junij anno 1588.

Edele, hoechwijsen, hoechgeleerden und vorsichtighen wijsen heren, her lutenandt, hoffmannen van wegen Konicklicke Majestaet van Spannien, onses genedichste heeren. Erschijnet die huysfrouwe van Abel Eppens, und gyfft nochmaels demoetlicken to erkennen, dat nadem sie alnoch van wegen het affwesent hoeres huysheeren van mumberen und commissarien Cornelys Kempis etc. van Konicks wegen wordt moliestiert, um enighe contributien und hueringhe van hoeren huysheren landen und guederen to erleggen und to betaelen. Dat hoer des ganslicken onmogelicken ys tdoen, und ock na reden billichheit, jae ock um medelijdent hoeres persoens und achte kinderen ten guede behort gequytet und ontladen tworden. +fol. 541.

Want tom eersten ys notoer und openbaer, dat die huysfrouwe van Abel Eppens Vroucke Louwens een temelicke arffnisse van landen und gelden van hoeren vader und moder ontfangende und an hoeren eheman inbren-

1) Wat dit laatste beteekent is niet duidelijk; immers de begrafenis had te Leeuwarden plaats.

gende, dusse achte yaeren lanck meer in scattinghe, lenunghe, servijsen, graven, scanzen und kaspelskosten tho Wirdum hefft uthgelecht und dragen moeten dan des Abell Eppens landen und hueren hebben wynnen und upbrengen konen, want men uth scatregister to Wirdum rekenen sal konen, dat die huysfrouwe van hoer heert hebbe betaelt wol achte und dartichhondert Embder gulden; alle die periculen und verdarff des landes myt hoer kinderen mede dragende bisheer.

Daermede dan ock noetwendich hoere egen landen und gelden vercortet sindt worden und nene meyger sulcke lasten uth die landen vruchten tdragen gerekent kan worden.

Ock ys Abel Eppens daermyt in grote beswarnisse und schulde gecomen, dat he sijne dre susteren Engele, Eyske und Bauwe hefft uth huysinge und landen moeten uthkopen und affdielen. Daermyt he uth die vormunderscap sijner verstorven vrunden to Merum und in Zierijp, we ock myt dat testament van Anna Tyaens und anderen in schulde gereden und gecomen, welcke die huysfrouwe geholden und genodiget ys die helffte mede to betalen;[+] maket alnoch umtrent 1600 Embder guldens, soe de van des huysfrouwen landen, als van Abels landen moeten und behoeren betaelt und verrichtet tworden, und den huysfrouwe dubbelde scade inbrengende, soe sie hoer angebrachte boelnisse solde hiermede vercorten und misten[1)].

[+]fol. 541[v].

Tom laesten ys waerafftich, dat dusser eluyden ehestyfftunghe na Langwoltmeer landtrechts wilkoer ys gesloten und geramet bij vrunden raedt, daermyt die huysfrouwe niet allene in hor statueren hoer egene guederen veregent blijfft und behort vrij tbeholden, dan ock hoeren huysheren landen und guederen alle halff und halff sal mach eysschen und beholden, landtrecht gebruckende und genetende. Soe derhalven dusse suppliantsche Vroucko Louwens myt hoer achte kinderen soe onderdenlicken dusse achte yaren lanck sulcke swaere scattinghe van

1) Aan den kant staat: Und alsoe hier hoer ingekochte boelnisse vercortende, wort tot dubbelde schade gedrongen. Und hefft billicken to clagen.

3800 gulden hefft erlecht und gedragen, daerto hoeren vaderlicke und moderlicke arffnisse ingebrocht und daer meer schulden und lasten van dragende und betalende dan des emannes guederen konen upbrengen und vervullen, men swijge noch aldaer boven alle sculden und swaericheiten enige conterbutien und hueren van Abel Eppens landen an den mumbers tbrengen offte schuldich twesen, und die huysfrouwe na Langwoltmeer wilkoer sulcke arffnisse sal mogen ontscheiden und beholden. Soe versocht und begert die suppliantsche Vroucko Louwens demoetlicken, dat derhalven die edle, wijse, hoechgeleerde heren Lutenant und Hoeffmannen dusse sake tusschen den mumberen und den suppliantsche der onpartinente hueringhe halven alsoe wolden insien, dat den moder myt hoere achte kinderen des vaders andiel van landen, arffnisse und guederen muchte ten gueden und besten belenet und geschencket worden, und der contributien und hueren van den mumbers intentiert gequytet und ganslicken worden gekandt. Soe doch die vader van nemant angeclaget, und alnoch onerhort in noutrale plaetsen sick buyten landes in stillicheit erholdet, und wat van hem gesecht offte geacht wordt, ys allene uth[+] die opentlicke publicatie des religoensvrede van hem gemaect[1)] und gevolget na des hartogen Mathias versegelde placaten van des Konickx wegen, und van Stadt und Landen destijdes tot dussen troebelen mede ingeropen und ingetogen, soe den heren hoff und raedt in den gespreck tusschen Stadt und Landen geholden anno 78, 15 Martii, sijn naem der vrede halven wol bekandt ys west, und nu alsoe een olt graw man wordende, van wijff und kinderen moet affblijven. Des die hoechwerdige heren Lutenandt und Hoeffmants hoeres ampts halven van wegen Konicklicke Majestaet voer Godt und alle vromen to dienst und danck solen weten und beleven thoe richten und den vrouwe myt die 8 kinderen sulcke hueringe quyt und losgevende. Des Godt almechtich belonen wordt etc.

[+] Summarie van der Spansche armade in scepen anno 88.

[+]fol. 542.

[+]fol. 543.

1) Dit woord is in het H.S. onduidelijk, er kan ook staan: gemeent.

(Volgt een beschrijving in getallen van de armada en hare bewapening, vrij wel overeenkomende met de beschrijving gedrukt bij Bor, boek XXV, fol. 4 en 5.)

Den 12 Julij anno 1588 to Embden bij der straten vertonet, hetsij van den mester des werckes publiciert eder van een mester gedichtet und nagedacht, eder tot warnunghe emelgiert, eder tot spot sulcker macht und oncosten, soe sie irritiet[1] offte verspyldet worden, vorgeves nochtans to achten ys, wat Pauwess dorch sijnen vermach und kan anrichten und uthrichten, als Godt mede solde[+] verhengen und tolaten. Die nochtans dorch sijne onendtlichke macht und wisheit in Junio dusse gewalt dorch storm und wint balde het konen und weten to verstroygen, dat die heele armege niet allene sij verstroget, dan in voele havens verdreven, niet alle muchte gesammelt worden, daer nu meer dan dre yaren lanck over to geredt[2] was. Und sijn verraedt in Scotlandt up 4 castelen niet gelingede dan begrepen, heer und knecht gecoppet und quartiert sindt worden, soe nu kundich namaels in lange openbaer kan worden. [+]fol. 543[v].

Want nu langes myt erfarenheit was geleret worden die Nederlandtsche regerunge craffloes twesen, worde die gemene sake noch niet meer behartiget na luydt een gemene refereyn, aldus ludende:

Wij hebben een landt sonder heren,
Elck stelt und rovet licke seer,
Wij hebben een orloch sonder strijdt,
Een grote honger sonder duere tijdt.
Grote deven sonder scande,
Die verdarven onse landen.
Papen off goes, ropen[3] ys die loese.

Item van dusse kommerlicke natte tijden tot verdarff van alle vruchten der landen, und den huysman in den Ommelanden uthputtende, worde alsoe van olden gesproken over gudtcoep des rogges: Een gudt roggeyaer

1) Ongeldig gemaakt.
2) Uitrusten, gereed maken.
3) Het duitsche raufen, plunderen.

doet die rogge holden, des anderen yaers wol sparen, up darde sal men sie wol bedarven und haelen.

Van des pastoers Johan Eelts tho Gronnigen doetlicken affganck.

Die stadt Gronnigen hadde een grote wille over den instelling des nijen bisscopsdoem van Johan Knijff. Und waren blijde over sijn affganck[1], alsoffte an den naem und persoen meer gelegen was dan an het ampt und dwanck welcker und woe die Spansche inquisitie muchte gestarcket und ingevueret worden. Daeromme soe wordt D. Johan Eelts pastor van S. Merten, nu langes van yaer 1566 aff wol respectiert als een pastoer, dan doet den vervallen Pawstdoem meer bynnen Gronnigen onder den borgeren verstarcken in alle superstitien, ceremonien, begraffenisse van doeden, bichten, zielmissen, sacramenten drange, als bysscop Knijff nener tijdt hadde mogen gebeden[+] und invueren tholden. Daer dusse nu sijn papen alle myt drouwinghe van verbanninghe yn muchte doen gehorsamen, welcke Knijff niet myt besettinghe der Hochduytsche offte Walsche soldaten onder den corneel Caspar de Robels soe seer vreseden. Want des tijdes alnoch enige Reformierde religioens hoer vrijheit gebruckeden, alsoe dat gedwonge dienst sick sulven doet letten und egen wille doet volgen, dat ock die gemene borgeren nae hoeren revolt und uthdrivunghe der Reformierde borgeren und vankenscap, een eendrachtigen gehorsaemheit und willighe slaverije tot den Spansche inquisitie bewilligeden und leveden. Und nener der Reformierden enich vrijheit beholden hadde, daer dusse pastoer D. Johan Eelts niet stracks sijn mishagen over hadde. Alsoe dat he nu meer dan 3 yaren lanck myt apoplexia geswacket sijnes lichaems, hoeffts und tunge niet mechtich, allene myt sijn naem die luyden konde bedwinge tot Pawstdoem. Nochtans in sijn vorige yaeren des ontuchtigen levens neit onschuldich betuyget worde, myt een sonderlinge haet tegens die Evangelisschen onsteken, al seggende: He hadde nu eerst die Patres recht gelesen und verstaen,

[+] fol. 544.

1) Bisschop Knijff stierf 1 October 1576. Vgl. boven, dl. I, blz. 230.

und doe he an den kercken to Embden dienst und plaetse begeerde, was he vervueret gewest. Alsoe doende, dat men den koninck van Spangen vreseden und den Pawsdoem eenlicken solden und wolden weder instellen. Overst aldus verhardet in sijn voernement und ongunstich des Evangelii gebleven, tot een temelicker olderdoem gecomen van 67 eder 70 yaren, und die krancheit verstandt und sprake wechnemende, hefft bena dre weken lanck gelegen als den starvende gelick, soe men secht zieltoegende, nemants hoerende offte andtwoerdende. Dan soe he edtwes sprekende was, offte horet worde, was het: O konick van Spannien, soe emandt dij noch sien und spreken muchte. Tom laesten nene raedt noch hulpe van doctoren und mesteren gehadt, verstarfft D. Johan Elts, borgersoen und hoeres naems bekandt Elts, pastoer meer dan 25 yaren gewest und persona personatus geacht na der Gronniger gewoentheit, dat hoer upperste pastoer moet wese een doctor, licentiatus offte een persona personatus, dat ys, die meer dan een gemeen priester, getituliert und hoechgewijet ys, um den Pawslicken standt voerttrecken, soe men doch sulcken titel neit vindet onder anderen. Wort to S. Merten begraven anno 1588 up den[+] 23 Junij und ys lange tijdt getwivelt um in sijn plaetse tkeesen[1]. Sommigen stemmeden up broder Arent, Dominicaner[2], een uthermaten vorvechter in het Pawstdoem, van Jesuyter secte, offte ener offte ander der anderen priesteren und pastoren. Overst want die scole to S. Merten ock myt Jesuyten solde worden bestellet um den joeget an Pawstdoem twennen, is die koer des pastoers alnoch onseker gebleven, sonder twivel acht nemende up die intoch der Spansche armije up Engellandt und Hollandt, Zielandt. Des pastoer broderen und arven hebben sick neit seer der arffnisse verblijdet, want van sijn grote incompsten yaerlickes des lenes worde ock een groet wilt levendt geholden und het overyge ys den biddel-

[+]fol. 544[v].

1) Vgl. over Eelts, dl. I, blz. 178, noot 3, 422, noot 3, dl. II, blz. 650. Wat Eppens over zijn testament mededeelt, is alleen hier te vinden.
2) Broeder Arent heet boven (blz. 658) een Minorita Jezuiet. Vgl. aldaar, noot 5.

orden to Gronnigen togekeret worden dorch sijn testament, dat allene een 100 gld. eder 200 den vrunden ys togecomen.

Up sulvyghe tijdt und dach ys ock verstorven Albert Praedineus, des olden rectoers Regneri Praedinei soen, ock een temelicken olders, den vader nergens gelick, allene privaet levende, myt een studtvoet[1] manck wesende, gehilcket an Gert Westerwolts dochter, Arent und Volckert Westerwolts suster, nene religioen behorigende muste bichten, den priester gebrucken myt sijn affgodt des consecreden brodes offte van eherlicke begraffenisse affgesloten tworden tot bescaminge der vrunden, und alsoe ock myt offer und zielmissen up den 23 Junii anno 88 ter aerden bestediget worden.

Melchior Clant, des pastoers soen tho Larrelt, ener van 5 broderen, was mede to Antverpen geprediger gewest, nu overst to Sneck een rector scole, we Eppo Bauckens to Harlingen gestalt. Trecket myt sijn vedder Casper van Ewsum, hopman, des zaligen heren van Nijorts soen, na Leverden myt den anderen um den bruchlach aldaer van Melchior Clandt to bestedigen und tom meesten diel geleydet myt 47 soldaten offte mer. Worden van een hemelicke hinderholt der Malecontenten uth koren hercomende, na verlatinghe sijner soldaten, angesprenget und gevanckelicken begrepen. Und sulcke in Leverden gesien und gehort, folget Wigbolt van Ewsum sijn vedder balde na um to ontloesen myt welcke ruyteren. Want daer die vijandt noch starcker bij huysluyden und dorperen sick verhilt, wordt ock Wigbolt[2] mede begrepen und gevanckelicken na Stenckwick onder Tamminga und na Drente in scanzen und to Coverden gevueret. Und Melchior Clant und Wigbolt van Ewsum syndt na corten[+] tijdt myt kleine ransoen van 200 daler und 500 ontloeset worden. Overst Caspar ys to Coverden verbleven up des Verdugo verscrivendt, als hem sulven willende sien und spreken, we ock myt den anderen gedacht worden, dan

[+] fol. 545.

1) Horrelvoet.
2) Wigbolt van Ewsum Jr.

tijdtlicken syndt verransoent, als dusse van den 13 Junii na 3 weken worden vrijgelaten und Caspar alnoch beholden ys tot den 15 Septembris.

Van dijcken tegens Oterdum.

Voergenoemde commissarien hadde nu endtlicken den Verdugo persuadiert, sonder raedt des gemene landes, noch den uthgewekenen achtende. Want ock Johan Rengers to Helm in Westerlandt nichtes vermuchte persuaderen, dat men aldaer vrij solde mogen dijcken up den olde voet, dat het nu tijdt und noet was den scanze Oterdum myt een halve maen buyten tdijcken und landt van water tbevrijen, myt allemans und eendrachtigen mach. Want dusse tijdt ock temelicken droge was und een vulyaer tverwachten stondt, dat die meente boven sulcke swaere scattinge des weekes een yaer taxt betalende, und an beyden sijden contributien doende voer die sauegarden, ock dusse oncosten der dijcken wol konden und musten dragen und sulven bearbeiden. Soe worden tom eersten van die pastoren, kosteren und scatboerers die namen van alle ingesetenen, rijck und arm, an die commissarien in registeren upgescreven und overgeven. Na welcke die commissarien het volck quartierende und hoer werck affgepalet und verdielet hebbende, doen togelick arm und rijck, handtwerckers und huysluyden des dages tor arbeidt in dusse maent Junii bij den dijck und dat nije werck antleggen, tcomen 700 eder 800 personen. Verordenen den, dat vier und vier personen solden elckes edtmael veerdich und uthgraven, daer men graven konde, ten mynsten een roede breet und lanck van 20 voeten gemeten, und sees steeken diep, und dat 4 dagen lanck, makede van 4 personen vier sulcke roeden graffs bynnen dijckes uthtegraven. Offte, soe hier nemant erschenen konde offte wolde, muste yder persoen daeges een daler, sommigen tom gringsten een Keyssergulden, betalen und erleggen. Want dan alsoe onder den scanze Oterdum gedaen worde, dat dar enigen gescoten worden, sindt die luyden onwillicken west. Und die commissarien soldaten wynnende[1] offte anderen arbeideren, vorderen sulcken

1) H.S. wijnende.

loen voer het arbeidt, und stelleden het getal na hoeren gewin, dat men van Berendt Reyners betuyget, dat he dages mer dan 200 hebbe, we ock die anderen geachtet[+] worden, bynnenhilden[1)] und meeste landt tot contributie dwingeden. Dat ock [+]fol. 545[v]. Berent Reyners desvals ontsettet[2)], die gewesen abt van Wittewyrum in sijn plaetse committeert worde bij Aysso to Wartum, Waelke Lutgens, Tonnys Gerryts, Wylryck Eltkens und provest van Schilwolda. Want dit dmeeste sommer duerende was und die hoytijdt anstaedt, und myt Julio, Augusto die regen sick vermeerde, und landt heel in water swemmede, want nene oestenwinden weygeden, is dit werck niet allene verloren arbeydt gewest, dan ock alle die hoechste beste landen doen vernichtigen myt uthvueren, uthdelven und spytsen[3)]. Daer ock die van Oterdum buytenscanzen makeden um landt und gravers tdoen ruymen, vernichtigen het werck myt doersteken. Soe sindt daerenboven die kaspelen bij Dampsterdiep bedwongen, die bynneste kaunghe dycker, hoeger und gewaldiger tmaken, dat daermede het water konde geweret worden, diewijle die zeedijck und halve mane niet vermoechte affveerdiget worden, woe voele scanzcorven und andere gevlochten holt in maren, tochten, diepen, sloten worden gevullet und ingesettet. Onderdes sumeden men neit die Schermersterziel ttymmeren und doen veerdigen in Duyrswolt, dar van holt van Terapel, Drente und anders hen tsamen gesocht ys worden. Und Johan van Gennyp nu um kleetholt[4)] to tcopen committiert worde. Dit solde alle becostigen Scermersterzielvest, welckes nu langes myt water belopen, van inwoneren ontlopen, ongebruckelick was worden, daeromme sulcke ziel niet van hoer konde becostiget worden, dan endtlicken den landtscap ys tometen und upgelecht worden, ock uth reeden mede, want daer holt up den ziel van Embden gehalet an het castel up

1) Binnengehaalden, inden.
2) Afgezet.
3) Graven.
4) Hout, doorgaans planken tot bekleeding.

den Ziel ock bij Entens tijden was verbrucket worden. Overst sulcke und dergelicke costen und rekenscappen liet die Stadt over die landen passeren, sonder enige communicatie, dat ock Johan van Gennyp sick des scamede to bekennen.

Van juncker Doecko van Martena[1].

Soe lange juncker Doecke van Martena myt 2 anderen hopluyden nu langes een yaer den scanze Oterdum verdigede, was het strophen up den Boven Emse und to Lange matiger offte nichtes bij dat tvoeren was. Want Johan Garbrans ock sulckes niet tolatende was. Overst die Malecontenten sumeden niet, soe sie den van Oterdum myt waterscip betreffeden, want sie alhier hoer water tot brouwen musten halen, voerdat sie een waterback anrichteden und hoer ransoenden. Nochtans Docko van[+] Martena ondertijden enighe soldaten tolatende up hoer vijandt twachten, lat 13 soldaten [+]fol. 546.
den 4 Julii uthtrecken, gripen den juncker Roleffs van Munster soen, ock juncker Rolefft genoempt, als onder Verdugo voer Bunne denende, und sijne vader to Embden versokende, um na Oterdum tbrengen. Die vader tijdlick gewarnet, versocht an Claes Horn borgemester hulpe, sijnes soens halven, niet seggende, dat he denende was. Daeromme ener Swarte Rolefft an den tunneboyger gesonden, vermaendt den captein, dat he sal up wachten und sulcke soldaten. Und alsoe savents to 10 uren affcomende, sendet 14 soldaten haer tmote, scut myt groff gescut. Overst sie, sick treffende, weigeren, vermenen die Embder jacht een hoytevarer twesen, um die ock to versoecken. Dan siende soldaten wesende, worde een busschescutte gescoten und die scipper, we dan ock 2 soldaten der van Oterdum, alsoe dat die 11 gevangen to Embden ingebrocht, und langes geholden tom laesten sijn vrijgelaten myt kostpennick betalen tot in den maent Augusto. Alsoe dat een vremdeling uth Waslandt[2] offte Vrancrijck sijn gelt weder gelanget ys worden, soe die Embders van den doden hadden affgenomen,

1) Vgl. boven, blz. 546, noot 2.
2) In Vlaanderen.

die des in den scanze wolde overlanget hebben. Dit was meer gedaen, dat die van Oterdum den Embder tunneboyger niet achteden myt hoer gevangen, dan dat die Malecontenten hoer captein van den sulvige tunneboyger doerscoten up scip voer corten dagen, umdat he niet stricken wolde vor den Zielsters. Overst Doecke van Martena ys uth dusse dienst des krijges beropen worden uth Oterdum und Raedt van Staten gemaket, als een edelman uth Vreslandt. Und in Augusto die scansck verlatende, wordt een ander benoempt, Michael Haeck. Als nu die scanze Oterdum meer bescanzet und beholtet worde myt grote oncosten der Vresen, umdat het water gestemnet worde myt het dijcken. Ock was nu het vysschen den scanze benomen, dat den scanze grot gewin gaff myt botte, scullen, ael und anders, und die soldaten neringe gaff bys die wateringe gestemmet. Und die ebbe niet mer so hart ginck dorch den olden ziel und gaeten, soe nu geopent und holt daeruth gewonnen hadden, und nene ziel meer tnomen was.

[+] Alsoe nu die kundtscap overall quam, dat die Spansche armije vorhanden was und niet seer verstroyget was, wort Johan Garbrans myt Merten Seygers, als die groste orlorchscepen hebbende up den Emse, van die anderen capteinen affegeeysschet um tcomen in Hollandt up 9 Julii, ten eersten tegens Duynkercken um hartoch van Parma scepen intkeren tot 200 plaetboemde scepen und ock boten, die nu langes veerdich gelegen den armije uth Spannien upboedet hadde und nu verwachtende was uth Buscayen, als den laesten Maii uth Spannien affgeseylet myt 150 scepen[1]. Daerup weren 30.000 soldaten myt heren, paepen, munneken, wijff, kinderen und perden, eselen, um nie volckeren tplanten. Up den Emse sindt nijes committiert und gecomen Johan Folckers, Johan Tijmens Scocker, een be- [+]fol. 546[v].

1) Inderdaad is de Armada den 28, 29 en 30sten Mei 1588 uit Lissabon uitgezeild. Zij telde niet 150, maar 130 schepen. De bemanning der schepen bedroeg ongeveer 8000 matrozen en 2000 galeislaven; er waren bovendien 19000 man Spaansche troepen aan boord. Telt men die allen te zamen, dan komt men ongeveer tot het door Eppens genoemde cijfer van 30.000. Vgl. Motley, III, blz. 252 vlg.

sonder vijant der Malecontenten, Aucko Tyekers, Gert Smyt, Berent Kater, Doetgijn van Dockum, potten und wydtscepen hebbende. Den 13 Julii savents to 9 uren kumpt van buyten yn uth den Sluys[1] versteken, als een vorboede geacht van die Spansche scepen, een galey myt voele volckes over dartich remen bruckende, und vaert alle dusse orlorchscepen und capteinen vorbij onverhindert, lecht sick sommige dagen voer Reyda. Daerna gevaren in Delffziel und upgelecht, als die captein sick onderstont het regement van den Emse und zee sick to egenen, buyten consent des stadts Gronnigen und den stadtholder van Verdugo, die hem des niet wolden consentieren. Und lecht sick in den Dam, wort geacht een Italianer twesen, als van landt noch grote besoldinge to geneten. Overst sijn commissie worde niet seer angenomen.

Van des Keysers gesanten tusschen beyde graven broderen.

In Oestvreslant was langes grote twidracht tusschen heren und adel, gemeente und mede der broderen grave Edzart und grave Johan, als adels vrijheit, staetscaep des landes, beswaringe van scattinghe, instellinghe vremdelinge tom raede, veranderinge der religioen, stolticheit der officieren den landtscap nene rekenscap doende, egendoem der nije landen, verbedunghe der windemoelens und vercortinge der olde vrijheden, voer alles die inneminge van Stickhuysen[2]. Und bij den Keyser adel beschuldiget, dat grave Edzart myt den adel niet konde raedt sluyten, als in den Calvinismo versoepen, daer Sijn Genade sick den Ausbursche consessie tostellede und den Heshuysium Ubiquitistam to hoeve in hadde, dem Pawsdoem niet seer ongelick, und reede ock myt grave van Oldenborch um Jeverden bij Parma agerende was. Hieromme[+] sindt affgesandt van den keyser Rodolpho den 2, die graff van der Lip, Symon, myt den fursten van Brunswick, sijn substituyt, um dit alles to verlicken broderlicken und vrundlicken tusschen den partijen. Und komen

[+]fol. 547.

1) Sluis in Vlaanderen, in 1587 door Parma veroverd.
2) Vgl. boven, blz. 578.

den 8 Julij voerbij Styckhuysen to Lier, myt 25 perden in kleiner antall. Und grave Edzart beyegent hoer aldaer, bij Claes Vrese intreckende. Grave Johan was bij den Keyser verdragen, dat he neit wol bij verstande, niet duchtich was tot regerunghe des landes, als van doctoren und Hayo Manniga meest regeret. Laet sick opentlick sien up den yacht: Siet nu ju doden Grave. Und den commissarien up den Ort ontfangende, bewijset sich heel anders, nempt den commission an, will sick in alles laten verlicken, dan allene Stickhuysen wedereysschede, seggende, dat hee en geboren und bestelder graff niet weniger begeerde twesen als sijn broder. Und wolde sijn broder in gringste neit vercorten, noch sijn broders nacomelingen, noch die meente um sijnentwillen in onvrede raden laten, dan gewagen ock vor den Standen des Rijckes tegens sijn broder sijn recht to verdedigen. Versochte gelicke regerunge, gemene staetscap der junckeren und adel, gemene landtsdagen, gelick raedt und vuldaett plegen, vor alles Styckhuysen weder yn thebben und andiel thebben van Embden. Noch ock sijn part landen neit talienieren an vremden arven, dan an sijn broder und kinderen, dan allene die mobilien twillen laten in testament als hem gudtduncken solde. Graef Edzart antwordt onbestendich, myt verdroetsaemheit der commissarien, seggen: Wat sal graef Johan meer, kan ock emant van ons beter doen, die den heren also hebben nageredet, sindt straffwerdich. Tom laesten wordt het beraedt grave Edzart gelaten, na een maent sijn antwordt scryfflicken van Stickhuysen tverlaten off neit tdoen, offte van den Keyser die decisie to verwachten. Graef Edzart vermeende, graef Johan solde hem in Lier beyegent hebben, want he soe nagefolget was. Die Gravine erbodt sick tot alle dienstlicheit, soe he alle regerunghe wolde affstaen und sick laten genogen myt omtrecken up alle huysen, daer Sijn Genade alles solde genoech gedaen worden. Om dusse vredehandel hadden die predigers to Embden gerne een gemene bedeldach gestemmet, dan grave Edzart weigert des van hoer tlaten doen und doen des nochtans vor sick to Embden alleen. Und de commissarien, to Embden alleen een[+] edtmael wesende, und van die borgerijen 3 vendelen in

[+]fol. 547.

geweer gestalt van Holtenpoerte[1)] tot an sloet, het een grote sware regen dit alles doen vernichtigen, dat men up den straten niet muchten blijven, und die borgeren ganslicken onlustich makede, als incomende totdat sie boven gaen, durende myt regen und donder. Tot dusse oncosten hefft graef Edzart sijn huysluyden onder ampt van Embden laten upbrengen scapen, swinen, haver, als offte daer een venell knechten een maent lanck solde logiert worden to Embden up huys, dat doch kume[2)] een edtmael hefft gedueret, und verbleven soe weinich personen. Nochtans ys daer uthkundiget overall 2 stuver brabants op yder gras landes tot dusse costen tbetalen, daer die 100 gulden solden upbrengen 5 daleren tot torff, want der heren torff niet konde uth Meer[3)] comen. Und hoewol to Lier und Embden die torff gesettet was om den voercoep up 10 und 6 daleren, ys des to Embden onbestendich gebleven. Overst graef Johan hefft sulcke oncosten to Lier niet gerekent, vordat die heren commissarien weder vertogen weren up den 2 Augusti.

Die Spansche partije liet alnoch allenhalven uthropen van den gefuerden vredehandel to Brussel, Brugge, dat alnoch voor Midtwinter solde vrede sijn, tweten soe die huldinghe des Keysers broder Maximiliani in Polen, nu gevangen, hadde an den Spansche sidt wol gelucket und mogen becofft worden. Daerto ock die verraderije in Scotlandt mogen vortgaenck gewinnen, welckes alles die die Heere Godt hefft verhuydet und sijn gemeente bescuttet. Daerto den Majestaet Elisabet doen waecken und sorgen, dat captein Draco myt weinich scepen, tot 7 scepen allene, den vijandt ansoeckende onder Vranrick bij Calis up den 29 Julii anno 1588, und 3 scepen in den brant gestoken, laten anvaren tot den vijandt und voerts noch myt 37 gerustet, doet den vijandt verstroygen, vertrecken, scut den amirael den mast aff, voele in den

1) De Heerepoort te Emden wordt soms ook Holtenpoorte genoemd. Vgl. Eggeric Beninga, Historie v. Oostfriesland, blz. 354, noot.
2) Ternauwernood.
3) Waarschijnlijk de venen bij een der Oostfriesche plaatsen op -meer eindigende. Mogelijk ook bedoelt Eppens moor, veen.

gront und enigen eherovert in sijn haven, den Wicht[1)] ingevuert, myt grote heren, edelingen und volck besettet, und het gescut der voel, dat ock het gelt, sulver, golt overmaten sij gewest. Soe an hartoch van Parma und dusse vloet scepen solde gelecht sijn sovenhondert tonne goldes, als 70 mylonen goldes, een myloen ys 10 tunne goldes. Daerto sindt daerna in Zielant ock scepen eherovert und voer Calis ener gesoncken, daervan 700 mannen allene 100 sint gebarget worden, und tlanden in Duynkercken gecomen, we ock die Hollanders hoer gewonden[+] und crancken van den gevangenen in den Sluys gesandt hebben, die anderen gevanckelicken bewaret, we ock in Engellandt seer voele, dat dar meer dan 14000 mannen solden ommecomen sijn, soe mede verstorven und noch na Scotlandt hedt lant ommedrivende, vercolden und versmachten moeten, sonderlinge in water gebreck hebbende als stickende, tot den maent Augusto, als Eppo Vechter den 10 Septembris uth Engellant verkundiget und verstaen hadde. Die onder Engellant van 160 scepen getellet weren tot 84, solden aldaer in Orchonis[2)] west sijn alleen 50 scepen omtrent. Alsoe die Pawschen Spanische partien up alle plaetsen heel versekert weren und Christenen heel versageden, alsoe ys balde die sake verandert, dat Godt die sake meer hefft gestueret sonder menschen macht, dat daer nene 40 Engelschen solden ommegecomen sijn, beholden dat een Engelscher captein besettet van die Spanschen und overtogen und geclampet, liet sijn pulver in sijn scyp angaen, dat he myt sijnen und die vijanden samelicken ommequemen. Want in Engellant was gelovet und gesworen niet to clampen myt den vijanden, dan scetende sick weren, noch enich scip den vijandt intlaten dan liever myt scip verbrant worden, want die Engelschen vermuchten sick best myt wenden und keren wreken an horen vijanden, wol dremael dan die vijant eenmael[3)].

[+] fol. 548.

1) Het eiland Wight.
2) Waarschijnlijk de Orkaden. Vgl. beneden, blz. 694, waar sprake is van de ‘Orchidis’.
3) Het is moeilijk dit verhaal van den ondergang der Armada te toetsen aan de van elders bekende gegevens. Vgl. Scheltema, De Onoverwinnelijke Vloot; Motley, III, blz. 246 vlg.; Tilton, Die Katastrophe der Spanischen Armada en vooral Laughton, The defeat of the Spanish Armada.

Dusse armije uth Spannien solde hoer mach eerst ontfangen hebben myt hartoch van Parma torustinghe sijner scepen, volck, peerdenthomen[1)], als 40000 starck wesende. Overst wort voer Antverpen, tom Sluys, Duynkercken ingekeret und gemoetet, dat he nicht muchte bij den Spansche armije komen tegens danck der Hollanderen, Zeelanderen, die tvoeren up den vredehandel wachtende, den Majestaet niet vertrouwende uth Engellant, ganslicken nalatich, onveerdich, in corten dagen sick torusteden und desen havens alle besetteden, dat daer nemant uth muchte, daer allene 3 eder 4 scepen uthmuchten up een vloettijde. Und nu rede die Spansche capteinen tegens den Walen, Duytschen gespolet hadden und verloren den voertocht, sick weigerden tegens den vijandt tsetten als onmogelicken uthtcomen, daervan enige capteinen van Parma solden doersteken sijn worden, ock anderen gehangen worden und meestendiel um gelt becommert weren, want die besoldunghe[+] bij den Spansche armije upgeholden und waerafftiger mede vercortet und verloren was, und uth Spannien to verwachten, soe men anders nergens ontsettet solden worden tot dusse 40000, und nu twe yaeren lanck heel in stillicheit sick geholden und gelecht hadden. [+]fol. 548[v].

Updat die nije lutenandt Johan van Gouda[2)] tho Gronnigen wat nijes muchte anrichten und sick becandt maken, verordet he, dat na dusse dage bij den keerscoep nene heerlicheiden, gerechticheiden van der adels wegen solden upgesettet und vercofft worden, bij und nevens den landen, die vaken om halve weerde vercofft den schuldeners niet konden stillen offte vulldoen. Und dan solde nochtans nemant vor die jurisdictie mogen gelt eysschen und upbeeden, want sulckes den gemene man niet tobehoerde tbrucken, dan solden an den Koninck vervallen wesen, die

1) Wat deze paardetoomen hier beteekenen, is niet duidelijk. Wellicht bedoelt Eppens eenvoudig paarden, evenals men een troep voetvolk naar het aantal bajonetten en een vloot naar het aantal zeilen of kielen telt.

2) Vgl. boven, dl. I, blz. 440, noot 3, blz. 545, noot 1.

sulcke regalia ganslicken an sick solde beholden. Daermede Nijeort und gerichte van Vredewolt van den keerse getogen[1)], den van Ewsum noch nagelaten ys worden.

Den 17 Julij weigerde Johan Garbrans niet scrifftelicke pasboerten tgeven voer die vergastinghe van Arent Gijsbers dochter to Embden tverhilcken ganslicken libertineren, daer anderen sijner geleyder nicht konden andelich sijn, die den sake tostonden[2)] und hor commer musten daerover misten, daer die anderen passeren, repasseren muchten na Gronnigen und ock grave Willums pasboert vertonen muchten und genochsaem erlangeden dorch Claes ten Buer. Den 19 Julij die capteinen van Delffziel, Kleyenborch und Slijpman, halen an Watum Hollanders, Westvresen, und soe vaken hoer eventuer versocht, worden weinich van den captenen gekeret. Alsoe dat captein Doetgijn ock sulven up den 12 Septembris to Warffum sij ingehalet, daer he, myt 8 goetlingen belecht, den vijandt niet wachtede myt convogeren van Bremen na Westerlandt, offte alleen gelaten was.

Den 26 Julij trecken in der nacht uth Oterdum in Oltampt to Fynserwolda um Oltampt tot sauegarden tdwingen und becomen aldaer allene Harcke Alberda, scriver van Egbert Clant gewest, droste[3)] in Oltampt, dan worden weder veryacht und verslagen, 5 doet und 7 gevangen myt een veneleker, welcke Hercke hefft moten kosloes vrij maken und noch betalen 600 daler, erlecht up den 11 Septembris. Und alsoe sindt daer mer Oltampsters ransoent, meer dragende dan het van sauegarden gerekent muchte worden. Und dat om der Gronniger[+] willen, dat sie vermeenden alsoe hoer landes vrijheit van copen und vercopen den Gronnigers niet suspect tmaken. [+]fol. 549.

Den 29 Julij kumpt Johan Rengers to Helm weder uth sijn commissie der dijcken halven uth Westerlandt to Embden, spreckt nemant an, wordt ock niet angesocht,

1) Werd dus niet gerechtelijk verkocht.
2) Bij de zaak betrokken waren.
3) In 1578 en 1579 was Herman Clant drost van het Wold-Oldambt en Harcke Alberda schrijver. Egbert is dus waarschijnlijk foutief.

blijfft to Alandt[1], vort na Bremen gereyset den 8 Septembris, um alsoe uth het geruchte tblijven van sijn vorige commissie vor den vijanden bedent.

Alsoe onder decksel der sauegarden die Malecontenteu uth Steenwick dorch Westerlandt wachteden up alle steden um copluyden, borgeren tgripen, worden daer 35 soldaten begrepen, to Leverden ingebracht und bynnen corten dagen daervan 33 up enen dach den 27 Julij van enen scarprichter onthovet worden. Want sie die straten onvelich makeden und den huysluyden ganslicken bedwongen niet tmelden. Und ener mede begrepen, de genoempt worde Burenplager, die niet onsach gevangene tcopen, vrow und mannen[2], und soe sie niet konden genoech loven und geven, alle dede sulven vermorden[3] und doersteken. Ock was daermede een borgemester, daer voel gelts vor boden worde, dan niet bevriet worde. Hiertegens worde Caspar van Ewsum und ock een prediger myt andere gevangenen weder gedrouwet ock ummetbrengen. Overst Verdugo hefft des niet willen consentieren, dan geboden, dat men quartieren holden solden und opentlick handelen.

Alsoe het voeryaer het matelicken vuchtich was und daeromme vruchtbaer gehoepet, soe het in den maent Julio, Augusto, Septembri als onweder, regen, wint gewest, dat die hoygen in den velde sint bestaen gebleven lange tijdt, in Oestvreslandt landen blanck geworden, wegen overgelopen, dat Occo Vrese droste liet weten, dat nemant solde den anderen wegen und vart weigeren over landen. Und in die Ommelanden vole landen sint onbruckelicken gebleven, we ock in Reyderlandt, Overlegerlandt, Esinger und to Widtmonde. Und die landen bij Dampsterdiep hoer hoygen in den meeden[4] tsamen gebrocht, up den winter hebben moten wachten thalen, twater offte up iss. Und noch niet gudt wesen muchte

1) Klooster ten noorden van Emden.
2) H.S.: maken.
3) H.S.: vermoden.
4) Madelanden, hooilanden.

in den water upgewassen, want die zielen nene water uthlieten und nene oestewynden weygeden. Dede den landen vervallen, maket het suvel rijsen van 37 daleren[+] tot 55 daleren het maerscapen. Overst gelick die granen und koren, rogge, weyte guedecop geworden to Dansich, die last up 50 daler gerekent, soe ys ock het sommergewas van haver, garste, rogge in Drente, Westphalen na Sunt Jacobi[1)] wol gewonnen, und in Vreslandt ock ingevuert worden in Augusto, die 14 dagen guedt weder verlenede. Und alsoe alnoch dede den groten scade und commer des hoyges verlichten und het suvel vervullen. Dat nu uth die bitterichеit des grases und kolde vuchte den biesten dede tucken[2)]. Und an vette ossen ock mangel worde und een gallick yaer tbesorgen was. [+]fol. 549[v].

Uth verscreckent der Spansche armije lieten die Staten uth den Hage den capteinen up den Emse erenstlicken weten und gebeden up den 12 Augusti an Johan Folckers amirael, dat sie den cabe des graven van Oestvreslandt, staende op Rottummeroge[3)], myt Borckummer torn solden ummesmijten und die zeetunnen wechdoen, um den Spansche vloet den invaert up den Emse tdoen benemen, alsoffte sie aldaer eerst solde willen stranten, und dorch den hoveden[4)] gecomen in den Noertsche zee, niet liever Engellandt ansochten solden willen. Ock dat sulcke grote scepen van 700, 600 lasten den Emse niet inmuchten, soe muste dusse sake in onseker kundtscap verrichtet sijn. Daer ock hartoch van Parma niet muchte to zewart bij den vloet uthcomen. Die Amirael doet den tunneboyger allene warnen, dat sie sulckes solden iden doen, eder sie musten des verrichten. Overst die raedt und stadt Embden lieten sick des niet angaen, als sick noutralen verclarende und holdende, sindt hier ock twivelafftich, laeten uthsien, die daer sorgede. Alsoe die Amirael sijn capteinen dit werck bevelende, doet sulckes Gert Smyt uth den

1) 25 Juli.
2) Kwaad doen.
3) Dat de graaf van Oost-Friesland een kaap op Rottummeroog had, is niet van elders bekend.
4) Het Nauw van Calais.

Dam bevelen myt captein Scocker. Overst want Gert Smyt, een inlandtsche woll becant, meest verongunstiget worde und myt dussen vor geweldigers, rovers, deven, moderaers up den straten gescholden worden, muste Gert Smyt buyten Embden sick ontholden, hoewoll nene scip van oesten und van westen daeromme buyten onseker was, dan worden van kundigeren geleydet und warnet, dat die capbe aff was und dre tunne ingescoten. Dit hadde men myt voerraedt und bedachheit wol beter mogen besparen und niet vernichtigen, doe die kundtscap niet seker was, soe die vrese niet tgrote was; want alle die capteinen voer een Spansche scip niet hadde mogen sick verweren, dan verloren hadden west. Gert Smyt dede[+] sulven hier nichtes to und was seer verslagen, umdat he een inlandtscher des muste doen, welckes Scocker sonder omsiendt verrichtede. Hauwen den cabe aff, stolten[1)] sie, und sceten den tunne yn, die sie muchten hebben upgenomen hadt. Dan crijgh holt nene orde noch wissheit, daeromme gelucket ock alsoe, und ys die scade gerekent wol over die 3000 gulden. Daeromme die Raedt van Embden uth beveel des Graven laten in laesten van Augusti dorch Petrum Cornelium uth die Ommelanden notarium myt getuygen an den Johan Folckers amirael protestieren van sulcken gewalt und scade, und dachten die scade niet tlijden. Sommigen achten, dat het tom schijn geschede um den borgeren halven, want die soerge was niet so groet, offte die scade solde groter worden hebben, hadde die vloet up den Emse, Wedzar, Elve sick willen setten um tliggen offte twinteren und sick tstarcken, all hadden sie niet gekeret worden. Offte was den Raedt liever, dat niet van hoer sulcke konde gedacht worden als hoeren ryveier in gefaer stellende. Overst die Amiraell antwoerde, dat het sijn mesteren warck was, die weren mechtich sulcke scade tverrichten, und were nu nene scade, diewijle die noet neit was in werck gecomen, daer Oestvreslandt ock niet solde omme gelacht hebben, imdem sie myt den Spanschen niet heel eens

[+] fol. 550.

1) Vermoedelijk voor stotten, omverwerpen.

worden sijn. Na dussen wordt die ene cabe weder to Embden upt mercket, we ock tvoeren voer 2 yaren weder getymmert up den 4 Septembris und daer weder gerichtet, und van het overblijffsell noch die ander ock doen versammelen und veerdigen.

In Engellandt was alles wol bestalt und myt wisheit des Majestaets und todoen van Lycesters, gewesene gubernuer in Nederlandt[1], dan ovell tractiert und verdacht gemaket myt het verluss van Deventur, dat noch suchtet und claget, want die borgeren vertrecken, nene 300 gebleven weren, dan allene papisten und lichtveerdige geesten. Overst hier beter tosiende, hadde meer dan 80000 mannen in wapenen gebracht in dre legeren, und groter getall in hinderholt gestalt, alle havens und sloten wol besedt und versorget, dat men ock den vijandt wol gewogen was myt alle macht van Parma und Spannien. Die alhier[+] den Majestaet van Engellandt und Scotlant gevanckelicken begrepen, in den waers[2] in Spannien ommegedragen hadden tom scowspill myt [+]fol. 550[v]. dusse upscrvfft an hoer Majestaets beldenisse gehangen: Ex Hispania ad Anglam und affectas Europae tu quod Romanas valuisti spernere leges Hispanico disces colla subdere jugo[3], und ys an des Amiraelsscip ock gemalet west. Jae dochteren und junckfrouwen rede in Spannien gelevert und vercofft vermeent thebben. Jae tvermoden, tvernichtigen wes niet Pawslicke religioen solde subiect wesen. Daeromme wijff und kinderen mede gevueret nie plantinge und colonias tstellen, daerto papen, monneken medegevueret, um den religie doen exercieren. Und Engellandt erovert, was Nederlandt verlaten, ontbloetet, myt partijen brandende heel verloren west[4], als den langduyrige orlogen sonder victorie verdroetsaem geworden, die teynde pennyck geweigert dem

1) Leycester's verdienste wordt hier stellig door Eppens overdreven. Hij stierf reeds 4 September 1588.
2) In schijn, in beeld.
3) Dit latijn is niet geheel in orde. Maar de fout kan even goed bij Eppens als in Spanje liggen.
4) H.S.: welt.

hartoch van Alva, nu huys, hoff verliesende, den growmonneken veryagende, weren nu den swarte broderen den Staten egen worden, want die scattinge was voele, dat ock een ellen laken uth nene winckel muchte vercofft worden, offte muste een stuver in Hollandt, Zeelandt betalen, ock die 12 pennick van alle incomende waren, guederen, ossen, etc.

Dusse vorsorge was in Engellandt den graef van Lycester am meesten bevoelen, und wakede dapper up den scanze, dat he nene trouwe arbeidt sparede und nene perikel scouwede, to water und lande alles bij den Majestaet doen gescheden und affveerdigen; dat daer meer dan 300 scepen tom orloch weren beredt, und den vijandt modelicken antroffen und waernamen, dat ock den grouwel over den Spansch armije wassende was, soe vroe men Engellandt hefft gesien. We die betuygen, soe gevangen alleen mordij und schelm roepen over den hartoch van Parma, als hoer upeysscheden und niet geholpen hebben verrader van Godt, den konick in Spannien und hoer aller etc.

Het sij nu uth dusse grote bemoygunghe des krijchshandel, eder den verhoninghe in Nederlandt geleden myt ondanck, offte ock anders geswacket worden und doch een guedes older geworden, is graef van Lycester in dusse onrouwicheit tom ruste gecomen in Engellant, christelicken ontslapen int laesten van Augusti anno 88[1)].

Die langduerygge process der graeff toe Oestvreslandt und der graeff van Oldenborch um die herscapie van Jever, soe van die wolgeborne vrouwe.....[2)] in testament den Oldenborch was ghegeven und hoer belenunge genomen[+] onder huys van Burgundien und to Bruysel endtlicken verclaert muste worden, wel die naeste [+]fol. 551. solde wesen, want ock den graeff van Oestvreslant vaken belovet was in kinderdoep und ander milde thosagen. Soe was graeff van Oldenborch die possessor rede bij der vrouwens levendt gestalt, und nu myt soldaten besettet, dat men vaken

1) Vgl. boven, blz. 681, noot 1.
2) Hier is een woord opengelaten. Er moet staan Anna; zie boven dl. I, blz. 91 en 92.

voer turbatie to vresen hadde. Dusse process und actie ys gecidiert und gekandt worden den van Oldenborch to, und graeff Edzart aff, daermede Oestvreslandt nu besloten und bepalet[1] ys myt den Emse, Westphalen, Oldenborch und Iverlant[2] und den Oceano, dat dan den graeve Edzart grote gaven und gelden gecostiget hadde, und alle plaicten[3] to hove neit hefft gelden mogen. Soe des den 2 Augusti to Bruyssel gekant ys worden und den graeve anboden worden, is die boede wol ontfangen, nije gecledet worden und 100 rijckxdaleren tot sijn loen und ancompst genetende, und daermede het gescut van alle sijne huysen toe Oldenborch, Apen, Jeveren und anderen laten affgaen, dat men des to Embden hefft horen mogen. Und sijn angenomen soldaten van alle huysen und up den meente leggende affgedancket; in Septembri und na Oterdum getogen, alwaer nu Ducko van Martena venel verandert, een nije ingelecht ys worden myt torff, munitie und andere privande invuerende uth Westerlandt; Wernerus Boechkoper commissarius gestalt in des Mathias plaetse um privande und nodrufft tdoen versorgen onder den soldaten, welcke verleden yaer, den Johan Rengers to Helm angenaem und seer gevallich, ock myt den cophandel sijn neringhe hadde gemaket tot den vijanden, als kundich ys west. Und benae het sijnen quydt was, nu in een vette commissie gestalt, die noetlicke scanze an sick hadde und vaken in gevaerlicheit gebrocht was um des voeraedts commer und benoutheit.

In dusse maent Augusto und Septembri was Merten Scenck doende myt anneminge van volck um Bunne tonsetten, Barch[4] to verdedigen. Und solde eenen scanze Bekum ehrovert hebben, als die grote scanze vor Bunne was upgeven myt commer van privande, soe ock in den stadt folgen worde, soe niet onsettet worde. Daeromme den Scenck uth Westerlant 600 soldaten togeveerdiget,

1) H.S.: beplalet.
2) Jeverland.
3) Pleidooien.
4) Rijnberk.

we dan ock uth anderen plaetsen gesonden worden. Solden sick starcken tot enich onsedt tdoen, daer Verdugo uth[+] Vreslant den sommer gelegen alnoch meer hulpe und bijstandt van hartoch van Parma ontfangende, Bunne vermeende to ehroveren und alsoe Vreslandt laten in rouwe blijven. Die nu meer in sick twistende weren, dan dat sie dachten sick to versekeren tegens den vijandt, die nu to lande sijn gewalt worde wederomme uthvueren und toleggen up Gelderlant, Stycht und Vreslandt. Daeromme die van Gronnigen ock in nener manier hoer rigoer tegens den uthgewekenen myt confiscatie, myt uthsluytinge und bedwang van wederroep und verlochunge tdoen van den Evangelio tot den Pawsdoem, eher emandt muchte bij hoer conversieren und vrijheit gebrucken. Alsoe, dat die vrouwen nene geleyde bynnen den stadt Gronnigen togelaten worde um hoer saken myt vrunden tverhandelen, dan uth den stadt verwesen buyten den poerten sick musten erholden. Soe agert[1)] Derck Huygen vrouwe tegens Aysso to Wartum, item Butto Awelsma to Uthhuysen ock sijn huysfrouwe, umdat sie to Embden sick verholden hadden. Ock Christoffer Daems in Johan Julsinck huys sick muste verholden als swager, niet uthgaen. Ock den junge Jacob Hilbrans, nu to Helpen wonende[2)], beyegent, und meer erfaren hebben. Want Jacob Hilbrans myt Johan Tema dener ingaende voerbij den wacht, worde van anderen becandt und die wacht beschuldiget, ys daetlicken weder to poerten uthgeleydet worden. Dat ock enige borgeren, als sie hoerden dat daer uthgewekenen dorch die vrouwen solciterden um weder intcomen und doen nabuer gelick, sindt sie voer den Raedt getreden, die sulvigen gewarnet, dat sie sulcke uproerige und verstorers des vredes niet consentierden intcomen, offte sie musten daervoer tosien und wacht holden. Alsoe worde dat recht na den persoen gevellet, dat het affwesent der uthgewekenen ock den borgeren

[+]fol. 551[v].

1) H.S.: aget.
2) Zoon van den bekenden Groninger burgemeester, die bij het verraad van Rennenberg omkwam.

angenaem und overicheit verdacht gemaket, een ewighe ballingscap hoer medeborgeren todachten, und in den doet haeteden und in alles vercorteden, soe to Embden, in Rijck plaetse, sick in stillicheit hilden, und ock aldaer niet gelevet worden um den commerlicken standt des tijdes. Hiermede muste die vromsten und nene handtierunghe drivende sick tvrede stellen. Jae die adel worde ock neit seer respectiert, wens goderen myt den keerscoepen vertogen worden an den borgeren in Gronnigen. Daeromme juncker Aylco Unsta van Wessinga dorch sijn vrouwen vader Hayo Manninga het drostampt up den Greet van grave Johan beleent und bevolen ys worden in des drosten[+] plaetse, die nu verhilcket resignierde, na Westphalen ys ingetogen und alsoe den Unsta een guede onderholt hefft gelucket[1)], die bisheer tho Uphuysen [+]fol. 552. up grashuys van Houwerda den vrouwe in hilxvorwarden hor levendt lanck sick myt landesgebruck seer wol und ehrbarlicken wiste to behelpen, seggende: Die Here Godt hefft ons wol gedaen, dat ons demodiget hefft, want wij leren nu huysholdinghe und anderen dingen, daer men niet hefft um gedacht. Und ys des Unsten bestedunghe des drostampt[2)] bestedigt geworden den 29 Augusti anno 88.

Den 29 Augusti kumpt to Embden myt 10 deneren die gesande van koninck van Navarrae uth Denemarcket, ock een junger heer, een vrijheer genoemt Fywe[3)], wol 4 yaren to hove gedenet bij den konick van Vranrick, nu bij Navarrae, wens naeste vrunden president weren to hove. Gaet up den straten myt fluelen stucken, trecket und ilet vort nae Hollandt, als hem die wijn toe Embden gescencket worde. Was myt grave Holloch und juncker Johan Duwort amirael na Denemarcket caviert; die orsake was niet openbaer, dan um Navarreae saken thelpen bevorderen. Was ock guedes hoepes und stolten gemodes.

Van anstoet des kerckes to Embden.

Anno 1588 up den 8 Septembris verstarfft die olste

1) Te beurt gevallen.
2) H.S.: dorstampt.
3) Welke Fransche naam daarin schuilt, is niet duidelijk.

dochter[1] Margreta in Sweden, geboren anno 1559 als ener van 10 kinderen. Daervan noch 5 broderen leven: Enno, Johan, Gustavus, Christoffer, Carolus und dre dochteren. Und solde to Embden van Auwerick tom heren begraffenisse bestediget worden. Nu was Caspar Heshuysius niet alleen thove een wedersaker des kerckes to Embden um Ubiquitisterije, dan graef Edzart hadde ock ener, Prato[2] genoempt, myt den affvallige mester uth Embder scolen bestediget tot predigers to Embden up den Nije Munte, in naem der Luterschen, als men sie wolden noempt sijn. Dusse vernemen nu gewiss, dat het nu die gelegenheit hadde, den kercke to Embden vor dit mael mogen tbedenen, soe anders neit tbeholden tegens die predigeren Mensonen, Johannem, Gerardum[3] und borgeren wille. Daeromme graef Edzart een mandaet den 9 Septembris smorgens to 8 uren affsendende uth Auwerick, dat die predigeren solden sick ontholden uth den kercke up den 13 dach Septembris, wesende een Saterdach, vrij van kerckendiensten, umdat sijn hoeffprediger aldaer solde die diensten verrichten over den verstorven dochter. Welckes den predigeren behandet, gaen Menso,[+] Johannes to 9 uren, nemant der borgeren raedt fragende, dan up bevolen ampt van heren, borgeren bestediget voer vole yaren und bisher bedenet denckende, gaen up den raedthuyse vor den Raedt, vertonet het mandaet van Heshuysio gebrocht, dat sie, alnoch deneren wesende, hoer dienst niet konden na Godes beveel affstaen und laten ynckomen wulven huylingen[4] und valsche leerars, um hoer gemeente to verstoren, die dienst hinck neit an dagen, dan an die meente und kercke eder plaetse, daer

[+] fol. 552[v].

1) Namelijk van Edzard II van Oost-Friesland.
2) Johannes a Prato, een uit Engeland gekomen Luthersche prediker, door graaf Edzard in Februari 1586 tot predikant aan het toen geopende Luthersche godshuis benoemd. Hij stierf 1588. Vgl. T.D. Wiarda, Ostfriesische Geschichte, III. S. 184; Reershemius S. 277.
3) Menso Alting, Johannes van Pilsum en Gerardus Eobanus Geldenhauer; de laatste werkte in Emden sedert 1584 en vertrok in 1591 naar de Paltz. Vgl. Reershemius, S. 494. Vriendelijke mededeeling van prof. dr. F. Ritter.
4) H.S.: vulwen huylingen. Het gehuil der wolven.

men die diensten verrichtenden. Die Raedt myt Ocko Vrese begeerden, dat men des solden und wolden scryfftelicken stellen und na middach wedercomen und overlangen. Welckes na middach ock gescheden ys van alle 4 predigeren, alsoe hoer menunge twesen eendrachtich. Onder des worde Johan van Pilsum beschuldiget als gesecht, dat men wal vor uproer muchten sorgen. Gaet tot den droste[1)]: Wel sulckes van hem erdacht offte gehort, soe he nemant der borgeren gesproken, offte men hem des nadachte als den Hoecheit tcorte gesproken, soe erbodt he sijn voet aldaer tegens den anclager. Onder des kompt ock die affvallige mester aldaer voer drosten doer und lat vragen um bij den droste tcomen und tvragen, wat he doen solde myt singen und in den kercken. Antwoerdt die droste: Wat he doen sal, wordt hem to weder gedaen; dan wel hefft hem gesandt? Lat dorch den maget antworden: Die prediger Prato[2)]. He gae hen huys und blijve van mijn dueren tlopen, het sal hem wol kundt doen worden. Onder des worden die predigers ock verboden tegen den 13 dach, des Saterdages, van beide partien het lick tvolgen van den droste. Dan komen meest die Lutherschen als van Uphuysen, 2 van Norden und enige anderen. Allene Johan Clant van Larrelt was bij den predigeren Menso etc..

Dit antwordt scryfflicken ontfangenden up den 11 dach Septembris, wordt ilent een bode daetlicken na Auwerick gesonden um dusse inconvenient tstillen und doen verlicken. Kumpt noch een harde mandaet des 12 dages Septembris sdages, dat men bij lijffsstraffe und hoechste ongenade sick der cancel und kercke up den 13 dach solden ontholden. Dit die prediger weder verantwordende, als hoer ondoenlicken tlijden und totstaen, weren sie ock gewegen[3)] hoer bloet voer die meente tstorten, soe nodich were, die kercke und diensten neit tverlaten, het weer die borger hoer den dienst und edt wolde verlaten und affdancken. Dit die Raedt horende, wort heel verslagen,

1) Hier ontbreekt het woordje: vraagt.
2) Hier verwacht men: Antwordt.
3) Geneigd.

+ seggende myt nichtes den borgeren hieromme tvragen und raeden laten, sie solden sick sulven noch een ure offte 2 beraden, wat sie doen offte laten konden. +fol. 553. Antworden eendrachtich, dat sie neit anders konden und ganslicken ontsloten, dat levent tverlaten, soe hoer die borgeren niet affdanckede und verlaten wolde. Nu Heshuysius myt den sijnen reede veerdich und versekert up die Nije Munten, dat sie solden in den kercken myt Jacob mogen singen und die diensten doen, roemden des bij den borgeren und anhang, und lieten alsoe ock weten. Die borgeren dit horende, weren heel besorget, wat daeruth worden solde, murreden voelen, dachten diep. Nu worde van droste gesecht myt wapenen het lijck to ontfangen vor Nie Porte, nu sonder gescutten voer Boltenporten twesen, tom laesten in tblijven und niet sick tsien laten up den straten, dan allene die olste dapperste borgeren und vrouwen tom graffenisse gebeden. Daerna die Raedt, heel bedacht wesende, scriven und senden Johan Wilken und Paulinum savents den 12 Septembris to 9 uren noch na Auwerick, um sulcke mandaten afftdoen, eder besorgeden een quaden stant in Embden. Die adel to hove, als junckeren van Rysum, Knypes, was dusse sake ock heel verdacht, wolden niet folgen het lick. Soe antwoerden ock die borgeren, niet in den kercke tgaen; anderen spreken anders. Dar solde meer uth folgen, dat weer gewiss, vordat men den kercke solden verlaten und Heshuysium daeryn laten predigen; want hiermede worden sie tot allen tijden hoerer dagen mogen eysschen soender widerseggendt, soe sulcke sake offte anders beyegende; een consentiert muchte ock neit widerropen worden, sonderlingen tegens den heren. Weer ock eenmael wat togelaten als onbehorlicken gebeden, dat men behorden to weigeren als onrecht twesen, muchte daerna niet verdediget worden, dan musten geholden worden, als recht und waerheit verlaten thebben und meer scande dan ehere werdich geacht.

Johan Wilken und Paulinus to hove comende, als Heshuysius ock daer to 11 uren volgede uth Embden, komen smorgens den 13 dach Septembris smorgens to 8 uren to Embden weder. Brengen affscheet, dat nener der beide

parten aldaer solde predigen. Und alsoe tovreden gestellet,[+] kumpt Heshuysius myt het lick to 1 uren namiddach an den Boltenpoerte. Die ordinaris sanger Johannes uth den scolen myt anderen mestern gaen singen vort[1)] lick, dragen 32 trossen[2)] myt 32 wapenen und brengent int begraffenisse, als juncker Knypes, juncker Maurys Ripperda, juncker van Rysum, die Gravinne und dochteren leydende. Grave Edzart myt 2 sonen, grave Gustavo und Carolo, volgeden und die Raedt myt Heshuysio und anderen 5 predigeren. Und niet een verndel ures verhardende bij den begraffnisse, dat noch burger noch vrouwe in den kercke quam, die gesloten und bewaert wordt, gaet grave Edzart ilent na huys; aldaer doet Heshuysius sijn vermaen na sijn manier. Onder des was kerckhoff vul gemenes volckes, we ock up alle straten und dringeden seer in twesen, dan weinich sijn daermede ingecomen. Die heren nu und Raedt in den kercke comende, vinden aldaer die 4 predigers in den kercke, Menso vor den canzel. Het lick bestediget, lat D. Menso fragen, wat Sijn Genade gelevede tpredigen, van hem tpredigen laten. Wort van den droste geantwordt: het solde blijven bij het laeste affscheet, dat nener solde dienst doen aldaer. Die borgeren, soe folgen solden, konden nene orde holden, meenden in den kercke tgaen, dan worden buytengesloten und was tlate um die grote volge van volck. Die tunnedragers, slemenners verluydeden alle dagen den doden tot den begraffnisse 5 dagen lanck und hadden in den torn dages een tunne Oldersum bier van den amptscriver van huys Embden, offte sie wolden niet luyden. Hiermede ys die kercke beholden und die partijen affgekeret, die bynnen den stadt reede gewonnen meenden. Ys benae soe vaerlicken anstoedt west, als het was myt Interim van den keyser Caroli V geboden[3)],

[+]fol. 553[v].

1) H.S: tvor.
2) Toortsen. Vermoedelijk zal moeten worden gelezen torssen of tortsen.
3) Het Interim was de voorloopige regeling der kerkelijke aangelegenheden van Duitschland, in 1548 tijdens den Rijksdag van Augsburg door gematigde Katholieke en Protestantsche godgeleerden ontworpen en door den Keizer goedgekeurd. Zooals na de groote overwinning van Karel V te verwachten was, was het voor de Protestanten weinig gunstig; alleen betreffende het avondmaal en het priesterhuwelijk waren eenige concessiën gedaan. Iets gunstiger dan het Augsburger was het door Melanchthon opgestelde Leipziger Interim. Beide vervielen natuurlijk door het verdrag van Passau van 1552 en den godsdienstvrede van Augsburg van 1555.

aldoe was die olde Gravinne gunstich, die overicheit conneviert und die borger heel iverich, daer nu het iver verloren, die heren ongunstich und die Raedt gedielet myt den droste und anderen libertineren, die nicht achteden woe und wel daer predigen solde. Dit hefft Godt alsoe noch erholden dorch der predigeren enicheit und stoltmodicheit.

Dat lick worde ock van 4 junckeren: to Oldersum, here Ulrick van Ewsum, juncker Jochum Rypperda.....[1] gedragen van Boltenpoerte aff tot in der begraffenisse.

Als hartoch van Parma sijn leger reppede na verstroygunge[+] der Spansche armije, hefft he sijn eerste anslach gemaket na Zeelant up den stadt und vestenisse Tolen, um Bergen daermede to bedwingen. Dan alle anslagen lucken niet, und verraderije gaet niet vort. We ock Harlingen in Westerlant tentiert solde worden myt die licentscepen uth Gronnigen, die in Vreslandt uth und yn vrij myt licent scepeden. Und hefft sulcke anslacht myt sulvige scepen an den captein Doedtgijn, convoger van Bremen offte Wedzer comende, niet mislucket. Want uth den Lauwers van Gronnigen komende, weren die scepen myt soldaten belach, hebben Vressche vladgen, begerende mede na Harlingen und anders convogiert twesen, und komen den convoyger onder gescut, vallen over und ehroveren sijn scip, een scutte myt 8 gotlingen, slaen und stecken, dat daer allene 5 personen overbleven, und sulven ock mysteden woll 60 personen. Und die gevangenen na Gronnigen gebrocht; up den 12 Septembris alsoe bedreven. Hiermede syndt alle lycenten in Westerlandt na Gronnigen upgeheven, und vorder suspect geholden. We dan ock myt die sauegarden erfaren ys

[+]fol. 554.

1) Hier is de plaats voor een naam open gelaten.

worden. Myt dat die Spansche armije geweret was, worden die Gronnigers ock meer verblijdet dan bedrovet, want sie ock hoeres herscapies ontsettet solden worden, neit allene tegens die Landen, dan ock myt inquisitie und besettinghe beswaeret worden. Hieruth worde praesumiert, dat men die confiscatie begeerden afftstellen, und die uthgewekenen bedachten ock. Want die meente nichtes bij den adel hadde bewesen und ock mede vijanden weren, dat het beter weer myt den stadt Gronnigen to verlicken, laten het Spansche contract[1] blijven und landes statuten erholden, nemant myt dwanck tom religion holden eder brengen. Soe solden die Spansche inquisitie sampt der Vressche regerunghe mogen uthgesloten worden, die doch beyde tot der Ommelanden verdarff ganslicken besloten weren, als des Landes und Stadt vrijheyt benijdeden und ongerne solden lijden, dat dusse partijen versonet worden. Dit ys alsoe up den 18 Septembris van groten luyden[+] vorgeslagen um tdoen die sake brengen tot compositie onder sick, ansiende woe egen dat Oestvreslant geholden worde, [+]fol. 554[v]. und allenthalven nene ballingen geleden worden, und die verlosinge allene van Godt thoepen und to bidden was, und lijdelicke, sonder verlochunge die beste middelen soeckende, um vaderlant tsalvieren myt dijcken und zielen to versekeren, als Stadt und Landen een corpus gestalt worden, die doch bij der vorolderen tijden den stadt Gronnigen over sick hadden laten upcomen und wassen, und alle steden bij heren und vorsten meer respectiert sijn worden dan enighe platte und oepene landen. Und na orloch moet doch vrede gemaket worden, soe sindt eerst die verbonden tusschen Stadt und Landen upgericht worden.

Dyt ys een bedenckent und voersorge geworden, segge ick, onser aller grotste adel ballingen, soe noch guederen vrij hadden und het hoere uth den confiscatie wolden befrijen, die dusse orlogen meer um die vrijheit, jae ick mach waerafftiger seggen, um hoere egene hoecheit tvermeren und grote schulden doen lichten und letten van

1) Vermoedelijk bedoelt Eppens daarmede geen bepaald tractaat of privilege, maar eenvoudig in het algemeen de verhouding tot Spanje.

der executie, hadde angelecht und bijgestanden. Soe doch die Spansche inquisitie alleen behoerde die enichste orsake geacht tworden defensive, und daerto offensive den waren religie, waere Godes diensten und ordinantie in scolen, kercken, politien, als Staten des landes doen stellen, vermeren und verbeteren. Des niet doende die adell, is hoer und den Ommelanden beyegent dat wordt des propheten Sachariae int 8 capittel[1)], dat voer dusse dage und hieromme des menschen arbeidt vorgeves was, we ock der thieren, und was nene vrede voer trubsalen dengenen, ock soe uth und yn den landen togen. Dan Godt liet alle menschen gaen, en yder tegens sijne naesten etc. Overst vortan sal niet meer also blijven, secht die Heere dorch den propheet, want sie solen tsamen den tempel bouwen. Nu vermenen dusse van adel, dat men den polytsche und inlandtsche egene vrije stant, soe als doch nu nene provintie in ganse Nederlant meer was offt worde geholden, myt den stadt Gronnigen solde mogen versekeren, ock tegens der Spangerden inquisitueren und tyrannie, blodige placaten, welcke alnoch van 1535 nene plaetse hadde mogen crigen, soe die twist und quaestie van den stapel niet hadde onder gemenget worden. Soe men weder tsamen versonet worden, den Stadt borgeren alles nalatende, het Lant ondergevende als verheret und ock ontrow befunden, die exercitie uthstellende in den religie, totdat Nederlandt muchte victorie eder accordatie maken, soe weret Ommelandt in sijn geheel myt sijn statuten, und Gronnigen solde niet myt besettinge dorch wijdere clagent des adels beladen worden, dan hoeres rechts und possessie gauderen, und die religie dan mede gebrucken, soals andere landen togelaten, offte na egene statuten richten, um alsoe ock den Spangerden eendrachtiger to illuderen und den uthgewekenen alle neit wijders laten molestieren. Vorslach is gudt, volge[+] quaet; want niet alleene noutraelheit des stadt Meros, Judicum 5[2)], verflocket, dan ock hierdorch die vijand- [+]fol. 555.

1) Eppens citeert hier blijkbaar uit het hoofd. Ten minste in Zacharias VIII is niets dergelijks te vinden.
2) Richteren V, 23.

licke partie gedenet, rechte sake affgestaen, verlochunge Goedes myt stilswigent, tot sijn egen privaete gemack, vordel ingelaten, und nummer tot een wolstandt des landen worden comen. Want die vijandt winnende, worde neit dulden enes stadts Gronnigen exemtheit[1] und vermetenheit, die doch meer als suspect geholden ys und myt byttere partije reede ontsteken, hoer intentie niet worden affstaen und den geestelicken doen vernederinghen. Ock affgekeret, wat ehere und naem worden die dan hebben, soe sulcken bloet ondaden van den Gronnigers begaen hadden billicket und gudt gekant, niet anders, we die Israeliten die volckeren in tribuyt annamen und makeden sick gemeen myt hoeren und sonen to verhilcken, dieneden und ehereden hoeren affgoden, und deden affgoedtsche diensten, den waren Godt verlatende, und straffe up sick halende. Dit alsoe tot onderscheidt der saken allene gestalt.

Den 19 Septembris duerde alnoch het onweder, regen und storm, dat niet allene sommige koren verdorven und bonen buyten stonden, dan hoygen niet thuys konden halet worden to Loppersum, Post, Garrelsweer, Wyrdum, Tyamswer, Olinge[2], Garwer, dan int velt tsamengestalt, alnu niet weinich voer soltwater tsorgen hadden. Want die nije dijcke heel nu muste vergaen und to niete komen, sonderling die halve mane omme Oterdum, und die kaunghe alto swack befunden muste worden, soe die storm alsoe vulharde, und die plasregens het landt doch worden onder doen duycken, we reede in lege landt und na Steem[3] die biesten verbrocht worden. Hieruth worde gewisselicken een starffte der biesten gevreset und verwachtet uth den galle, want het landt eerst versolten, daerna myt regen verbittert, nu meer dan 2 maent nummer droge, moste doen scapen, biesten, perden vergallen und verdarven. Want suvel doch weinich was und nu wol 50 daleren tunne botters gelden muchte.

Hartoch van Parma volck van Duynkercken uptrecken,

1) Mogelijk staat er opentheit.
2) Gehucht bij Appingedam.
3) Stedum.

plunderen dorperen und steden in Vlanderenlandt, tentieren ock den stadt Gendt[1], we dan ock Antverpen up nijes gedrouwet worde, want die betalinge weinich was myt verluss der Spansche armije, den graff van Scouwenborch[2] na Bunme affsendende. Onder des[+] kumpt tijdinge uth Spannien, dat men den 15 Augusti niet anders hefft aldaer verment, off Engellant was ehovert, und dat myt grote triumph geromet, als nu dusses tijdts in Septembri bena twiveleden, offte sie ock solden mogen der colde halven in die Orchidis[3] overbliven und mogelicken in honger unde commer vergaen. Dar ock huysluyden myt wijff und kinderen, eyden[4] und plogen mede uthgetogen weren, um die landen to bewonen und alles doen vernielen und vermoden. Soe niet verswegen ys tromen, und stroppen, haecken gesien sindt van Embder scipperen uth Spannien comende. [+]fol. 555[v].

De scanse Oterdum, soe nichtes tor sake vole arbeidede, makede nochtans den Dullart onvrij tegens Oltampsters und andere copluyden uth Embden. Dat ock enige, Jacob Tolens verleden yaer bij Rengers angenaem, uth den Dam mede vertogen, myt laken hantierende, sommige schulden hadde in die Ommelanden, we ock van oldes uthstaende tot 1700 gulden, und sijn soen affsendende um des thalen, so to Embden verhandelt, wort die sone myt anderen ock sijn broder na Oterdum getogen. Overst die sone van 17 yaren verbarget sick in een sloet, wordt vrij. Evenwol het gelt reede meest vertogen, wort in den scanze nagesocht van die 3 hopluyden, und soldaten affgenomen. Want notarius sulckes versoechte ter tijdt grave Willum des worde tusschen hoer richten. Und niet lange vertogen uth verscreven van edelingen an Sijn Genade ock den syndico Jeronimo Verutio, Claes ten Buer umme

1) Als ‘tentieren’ beteekent ‘een aanslag beproeven’, dan vergist Eppens zich. Gent was sedert September 1584 in Parma's handen. Maar waarschijnlijk wil Eppens hier ‘kwellen’ zeggen.
2) Schaumburg.
3) Stellig bedoelt Eppens daarmede de Orkaden. Vgl. boven, blz. 675, waar ‘Orchonis’ door Eppens is geschreven.
4) Eggen.

voertstaen[1] bij Sijn Genade und Staten in Vreslandt. Wort het gelt den Jacob Tolen togekandt, als borgergudt vrij to Embden verhandelt. Dan die persoen, vor Mennista und tegenpartie gewest ten Dam myt pastoer Voss, wordt ter contrare van grave Willum gescreven die gelden tbuyten[2] und Sijn Genade 300 gulden die vijffte diel totsenden, als die egener vermeende sijn gelt na luydt scrivendt tontfangen, moet daer contrarie dulden, onverhoert, woewol die notarius Johan Hayen sick twijdt hadde laten hoeren, dat men die helffte muchten bedingen, als die ander worde thogelanget, als sijn sake wantrouwende. Dit was an beyden sijden myt Sijn Genade segell und handt vertekendt, dede Sijn Genade nasage van quade process geholden, als dusse absolviert, niet horende den hopluyden, und den hopluyden und sick toegende sonder des copmans verhoer. Actum in laesten van Augusto anno 88.

Alsoe ock die broder uth den Dam Albert Tolens yae wol onder sauegarden geseten in den Dam moet betalen[+] 100 daler, want die van Oterdum verstonden die sauegarden niet wijders als bynnen landes blijvende, ock neit na Embden geleyde gunnende, dan onder sauegarden offte pasboerten. Alnu was allene Oltampt noch buyten der Westfrisen und grave Willums sauegarden. Hoewol men hoer up licent alles lieten tovueren, ter tijdt captein Doede[3] myt diesulvige scepen uth den Lauwersche van Reidtdiep comende, uth Gronnigen hadden verrasket und ehrovert, und nu to Gronnigen beholden worde myt 5 personen allene van 30 soldaten, und tor rigoer getogen solden worden, soe Johan van Gouda lutenant niet geraden hadde die tijdt tdienen und neit rijp tdoen[4].

[+]fol. 556.

Overmydts dusse seer boven onnatuerlicke vuchticheit und stedighe regendt des gansen sommers sonderling dusser maenten Augusti und Septembris, dat voel hoyges

1) Verschijnen.
2) Ruilen.
3) Bedoeld zal zijn kapitein Doede van Dockum; vgl. blz. 696.
4) Niet te doen, alsof de zaak rijp was.

verloren, koeren ongewonnen ys gebleven in die Ommelanden, und allenthalven in alle waren botter, kees, speck een seer groten duyeren tijdt erstondt, die rogge van 47 daleren upghestegen in corten tijdt up 60, die botter van 37 tot 58 daleren maerscaep, und soe vort. Is nochtans meest weder die grotste commer geworden in den torfft und holt, dat die settinghe des overicheits niet geacht, nu een last torffs to Embden, Gronnigen muchte gelden 24 daleren und neit to becomen, dan in Westerlant betercoep. Daeromme die scanze Oterdum ock uth Westerlandt myt torff ys versorget worden, een scutte vull voer 7 gulden allenen. Daeromme die veenluyden in hoy und koren verleegen, nene torff uth veen tsamen gebrocht, konden niet leveren, offte leverende na hoer vercopinge, weren seer onwillicken, dat ock een Ochterbuerer[1] pastoer, mede weigerich und weiniges vermogens, antwoerde: Solde he den torff leveren, muste he sulven commer lijden. Und worde een last torffs up 100 gulden Keyssers gebrocht worden. Want sie sulven hoer torff uth veen dragen musten to huys und meestdiell reede vernattet was. Tot voeryaer muste blijven, all wert dat men een harde, droge vorst tverwachten hadden. Dit ys alsoe up den 27 Septembris gestanden und arges to bedencken, wat Godes handt und torn over mensche, vee[2] und alle creatueren worden verrichten. Und reede die biesten to stalle stalleden eder heel verdarven worden, und starffte twachten stondt an menschen und vee.

Alnu hadde hartoch van Parma sijn leger voer Bergen up den Soem gelecht tegens die besettinge der Engelschen und graef Wylbe als overster daeryn. Stodt sick an Lillo.

[+] Graef Wyllum bedencket den geleden scaden des convoygers Dode van Dockum up Wat verrasket, ins[3] to Warfum het scip ingebrocht, myt 8 gotlingen, sendet [+fol. 556v.] Michael Knop aff tscepe myt 800 mannen, tom diel to lande angesettet, die anderen na den Rijdt[4] ingevaren,

1) Ochtelbuer, ten z.w. van Aurich.
2) H.S.: veer.
3) H.S.: in.
4) De Warfummerrijt, een riviertje.

haelen und becomen sonder wederstant des convoygers scip weder und ock noch die andere bijliggende jachten und haelen sie vor Ostumhorn. Hiermede muchte men heel landt wol dortogen hebben. Want die huysluyden sick inhilden, onder sauegarden sittende, lieten den soldaten worden.

In Septembri den 14 dach ys die stadt Bunne weder verloren, den Beyger geopent, niet sonder suchtent und clagent der borgeren und stilsittendt der vorsten und Rijckx, den corfurst Trucksen vergetende[1].

Alsoe volget kundtscap, dat die Spansche armije in Norwegen to Dronten sij tom diel angecomen tot 500 soldaten, verlaten scip und vloet, soecken geleyde bij den konick in Denemarcket um na Spannien tkeeren. We dan ock noch die reste onder Irlandt varsche water sokende, daer gevangen und drivende anstranden solde, dat men alnoch wenigen na Spannien vermeenden tcomen[2].

Den 25 Septembris in dusse vuchtige natte tijdt ys Hayo Sickens to Wolthuysen een melckkoe van 30 daleren affstorven, soe men meende in die lungesuchte, nu den biesten seer anhangig, und die geopent, wort befunden een grote hoep kleyaerdes myt wat steengruys gemenget bij den lungen liggen up middelryfft, alsoe groet als twe manshoeden, daer men 3 muerstenen solden affmaken mogen, gelick als myt vlij[3] betogen nergens an vast, tot verwonderinge van alle mensen, als seer onnatuerlicken und ongehoert.

Hadde die Spansche armage sijn intentie vullenbracht, worde nene partije verholen gebleven hebben, soe uth Melaen gescreven an den raedt tho Geneeff, in manier hier volgens in Octobri evulgiert.

1) Bonn, dat op het einde van 1587 door Schenck was verrast, werd sedert Maart 1588 door den prins van Chimay belegerd. In April sneuvelde hier Taxis. Den 19den September 1588 gaf Podelitz de stad op eervolle voorwaarden over. Vgl. Bor, XXIV, fol. 236, 278, XXV, fol. 328.
2) Inderdaad zijn er schepen van de Armada op de Noorsche en lersche kusten gestrand.
3) Dunne huid of vel.

Die konick uth Spannien sal den konig van Navarra overtrecken, all sijn landt verheren[1] und verdarven. Daerna sal he sijn krijchvolck den hartoch van Saphogen[2] overantwoerdten. Der Pawst und anderen, soe hem in Waslandt[3] anhengig, soelen hoer crijchsvolck den hartoch[+] van Ferner[4] overantwoerden, myt welcken er den van Saphogen to hulpe comen mach. Die hartoch van Saphogen sal geen uthlandts krijchsvolck bij sick hebben. Overst Ferdinandt[5] sal hem myt Duytss volck to ross und tfuet to hulpe comen. [+]fol. 557.

Der Romsche keyser sampt sijne fursten und bisscopen solen alle festen verleggen und wol verwaeren, datmyt die Protestierende den van Navarra nicht to hulpe comen und Franrick ergent overtrecken.

Die Switzer, so noch Catholick sindt, solen die anderen, soe Evangelische, onder sick tsamen verbinden, becrigen, updat sie hoer benabueren neit thulpe comen. Even to desen tocht soelen die Guisianer in Vrankrijck die Evangelisschen vermorden und umbrengen, und den gansen stam des Borbonschen geslechtes vertilgen.

Die van Saphogen sal voer Geneff trecken und die selve stadt myt sweert und fuer to grunde vertilgen. Soe dat verrichtet, sal he sick myt heres crafft[6] to den Catholicken Swytzeren geven und die anderen, soe sick tsamen verbonden, gans und gar vertilgen. Noch desen sal der van Gwise sampt den Swytzeren in Duyslandt vallen und myt hulpe und bijstandt des Romschen Keysers und den bisscopen die protestierende fursten und steden, soe Ausburgscher confessioen verwandt, to grundt verstoren und sliten. Und daermyt die van Gwise tot sulcken wichtigen handel geldes genoech hebbe, sal he darto der kercken-

1) Verwoesten.
2) Karel Emanuel I van Savoye.
3) Waadtland.
4) Ferrara, dat destijds nog een zelfstandig hertogdom was. In 1597 is het bij den Kerkelijken Staat ingelijfd.
5) Ferdinand van Tirol, de tweede zoon van keizer Ferdinand I, gemaal van de bekende Philippine Welser (1529-1595).
6) Legermacht.

gelt und yncomendt in Franrick hebben und becomen, doch myt den bedinge, dat die crijch tom eende gebrocht, dat he solches van der Evangelissche guederen nefen den sinst[1] derselben wijder to stellen. Die cardinael[2], bisscop, abten und prioren in Franrijck solen tot sulcken crijge, nae jegelickes vermogen und yncomendt, myt gelt handtrekunge doen. To sulcken crijg solen ock die monneken und andere geestelicke persoenen sick scatten[3] laten, und togelaten wesen intscriben, soe sie starck und[+] older halven alleen dienstlick sindt; niet anders gesche, als weder den Turcken, [+]fol. 557[v].

Gert in die Waege, uth Westphalen in Gronnigen comende, und seer vermeret van guederen uth sijn gringe arme staet umtrent den yaere 1490 in Gronnigen komende und waegeknecht geworden, daerna sulven mester gemaket, lat nae boven alle een soen, Wessel Suydewint, een brouwer, ossenweyder, tnorden ten Dra wonende, een seer populaer man. Dusse myt sijn susteren behilcket an die grotste luyden van borgeren, und worden die voernempsten in Gronnigen, als Popco Everardus, Barelt Moltemaker.

Overst die soene van Wessel, Hindrick Suydewindt, ys reede in dusse tijdt und vor dussen turberen heell verarmet und bij executie sijn gudt onsettet worden, dat sijn kinderen van die vrunden sindt upgenomen. Dussen Gert in den Wage plegede alsoe tseggen, dat het Landt und Stadt nene 30 yaren kunde in vrede leven myt den anderen, offte sie musten partijen verwecken. Alsoe Wessel vorscreven dede den oldermannen der gilden verwecken tegens den olden stammen, die gherne myt die Landen in vrede und verbuntenisse verbleven, und ock erfaren hadden wat die vorige partijen affgerichtet hadden. Hindrick Suydewindt overst hefft sijnes voerolderen autoritiet niet beholden, dan myt onseker coephandel trugge gebrocht.

1) Met een rente.
2) Eppens bedoelt den kardinaal van Bourbon, den katholieken oom van Hendrik IV, die in 1589 pretendent voor den Franschen troon is geweest.
3) Dit woord is onduidelijk geschreven in H.S.

Sindt na dussen bijvallich gewest als tribuni plebis Joest van Cleve, ock gringes affcompstes, myt Luleffs Roleffs een hoedemakers soen, und anderen, soe mede up marcket den borgeren anhalende, daermede in den Raedt ingestalt, ock tom laesten myt sulcken stadtsregerunghe bedreven. Syndt die olde geslachten ontsettet worden und also nije yncomelingen bevolen worden bishier heer, als Popco Everardus, des Everardi van Embden soen, Jochum Ubbens, des Willum Ubbens, drostes van Embden, um die religioens saken als papist na Gronnigen vertogen, uth Larrelt geboren, we ock Frerick Moysteens uth Embden, item Derck Robers, Egbert Upkens bij Lier enes kosteren soen, nu secretarien, radt und borgemesteren, hoffmannen[1] gemaket. Uth sulcken und dergelicken syndt erstanden dusse twidrachten und partijen tusschen Stadt und Landen, und tom diel den Spansche Papisschen partijen bijgevallen, und hoer egene medelidtmaten uth Stadt und Landen verwesen, dat also in 50 eder 60 yaren veranderen gemaket ys worden.

[+] Up dusse sulvighe yaere 1588, uth langduerighe vrede und tobrengunghe der ballingen, daermede Oestvreslant in alle hantieringhe nu langes meer dan 30 yaren hadde togenomen, und heele landt seer vervullet myt volck und wol besettet und bebouwet was in steden, dorperen und herenhuysen, soe wort die grote kostelicke peerdestall van graeff Edzart to Audwerick in dit yaer angelecht, geverdiget und up zierlicksten togerustet. In sulvyghe manier folget und doet den graeff nae die juncker und heer to Knypens, juncker Icko, we ock sijn broder juncker Willum to Lusborch[2] dat huys verbetert und vermeret, dan boven allen laet die juncker Iko to Knypens een peerdestall ock anrichten, die meer dan teynduysent rijckxdaleren, ider daler tot 48 stuver aestimiert, wordt costegen, want boven alles worden die peerdecrubben myt koeper beslagen, und boven den stal sees herengemaken togerichtet etc. Tot dusse huyse [+]fol. 558.

1) Leden der Hoofdmannenkamer.
2) Lützborch bij Norden.

worde wol gebrucket 500 grase landes, und daerup geholden 60 melckkoygen, 60, 70 ossen geweydet, alsoe ock peerden, voelen und noch andere jonge biesten meer anstellende. Hier weren und sindt over gestalt schulten, hoffmesteren, droste, scriveren, die wol onder sick hebben knechten, mageden tot 70 personen tsamen, vrij ongehilckede luyden, die daer ploegen, seygen, doersschen und arbeiden moten. Wes overst den hoygunghe angaet, tswelen[1], meygen, thuys vueren und versammelen, moeten die ondersaten van dre dorperen, Ackum, Feldewert, Jennewert, Vixweerden, doen, stedes bereydt wesende und ock willicken, want het syndt des junckers egene landen und meygeren, und moten hoer besitten up hoer jungeste kindt becoepen, voer yder gras landes betalende 10 daleren offte meer, und daerna dan yaerlickes een halve daler, 5 gulden voer 1 rickxdaler, thuere betalende, soe lange sie leven, und alsoe dan weder gedaen. Soe overst emandt buytengeseten alhier noch enich egen landt inhefft, die kan niet meer thuere manen und boeren dan van een gras 2 scaep, dat ys 4 Brabantsche stuver. Daeromme dusse landen an den juncker Tydo vader und dussen juncker angecofft syndt het gras voer 7 eder 8 daleren alleen, want men nene huere muchten verhoegen noch verwachten, dan die 4 stuver. Und myt des junckers hoeffdienst stedes beswaret worden, we dan ock noch een uthhoff Tijdevelt genoempt ock muste bedenet worden van die meente in meygen, hoygen, swelen und thuysbrengende. Daerto ock over een lange wech yder heert muste haelen und brengen sees voerder torffs an des junckers regement, myt poerten, grafften, begraven, und we een kleine stadt betymmert behalven des junckers[+] borch, soe voele scathuysen, scueren, kameren und andere huysen mach men daer nu vynden. Tot dusse bouwinghe hefft die meente der dre kaspelen dagelickes alle dagen moten dienen myt peerden, wagenen und andere hulpe, und daerto van ider gras landes betaelt 2 stuver voer hoffdienst, und wandt die koecken ock myt arbeydtsvolck

[+]fol. 558[v].

1) Hooien, eigenlijk het drogen van gras.

uthtieret was, hefft ock ider huysman ock gebrocht een sijde speckx. Dit alles myt dussen tytel, want[1] sijn egen landt was altsamen sijn meygerluyden weren und up accordt verhandelt hadden, den dit tvoele was, muchte affvaeren, und die besitten verlaten. Overst die ingesetenen samelicken sindt stoltmodich, prachtich in klederen, und seer pompoes in gastboerten, dat men den juncker sulven myt sijn gesinde gherne ontfanget, und ock niet weigerich ys tcomen.

Overst allene moet alnoch die juncker to Knypens sijn anstoet und process wachten und waernemen tegens den graff van Oldenborch, graeff Johan, diewijle Sijn Genade nu myt die herscapie van Jeveren ys belenet und versekert geworden, dat ock dusse herscapie tot Jeveren behorich solde sijn van oldes heer, und daeromme dussen hoecheit niet dulden noch tolatende ys, ter tijdt myt recht sal ontsloten worden. Hieromme und andere saeken is die juncker Icko van Knypens in dusse yaere in Augusto van keyser Rodolpho die anderde[2] noch hoger veredelt geworden und banderheer gemaket, diewijle sijn huysfrouwe[3] genadige vrouwe genoempt, uth Lussenborgerlandt[4] van den herscapie Vogelsang gebortich, arffgenaem und vrouwe allene, die herscapie verdedigede, und dusse Keysers adelsbreff ys an den stadt Embden vertonet um vidimus daeruth tmaken. Overst die Raedt hefft des niet gedaen um graeff Edzarts willen.

Des zaligen juncker Hectors to Oldersum soene, juncker Hero, hadde ock een grote herscapie in Oldersum, und wordt nu myt sijn hilickunghe an die Kettelars uth huys van Assen[5] noch meer verhoget und benamet, doch nichtes seer versocht hebbende noch geleert hebbende in univer-

1) Onduidelijk geschreven. Misschien staat er iets anders.
2) De tweede.
3) Osiana barones van Elteren en Vogelsangh.
4) Luxemburg.
5) Hero van Oldersum was gehuwd met een dochter van Willem Ketteler uit Westfalen, die zeer rijk was. Hun huwelijk duurde 15 weken; toen stierf hij. Assen ligt in Westfalen, Kreis Beckum, van ouds een goed van het geslacht Ketteler of Kesseler.

sitieten bij des vaders levendt. Und hefft ock alnoch sijn proces tegens graeff Johan to Oestvreslandt twaren um die halve herscapie van Oldersum van wegen des vaders broeder Boyge[1] und victus[2] an den weduwe verlenet hoer levendt lanck myt den idtsigen juncker Caspar van Wenden arffgeseten, und daerna den graeff vervallen twesen, want die broders die anderen heel vijandtlick sulcke arffnisse ontmaket hadden in testamenten.

[+] Overst die broder van Knypes, juncker Willum[3] to Lusborch, hadde ock alnoch sijn grashuysen onder Knypens, tot welcke honderden graslanden, konde jaerlicken [+]fol. 559.
thuere doen 4000 daleren.

Die suster Benelieff worde myt gelt affcofft tot 30000 daleren, daermyt sie Utersteweer[4] angecofft und andere landen. Die ander suster[5] worde an juncker Aylco Unsta to Wessinghe gehilcket myt 23000 gulden van den moder in der tijden, welckes alles wederomme anghearvet ys worden an den broderen.

Alsoe die Spansche armije meest gestrandet onder Ihrlandt tot 36 scepen, und 26 don monsueren[6] to Lunnen[7] synnen gevanckelicken ingevuert und nener vor dussen tijt in Spannien in Octobri anno 1588 gecomen weren, want dat boven onnatuerlicke regendt, storment, und onwederen van Augusto tot November alnoch vulharde. Daermyt in Vreslandt die landen verdroncken, die biesten up Michaelis[8] upstallet worden, und myt koeren sonder foer[9] der[10] meest solden moeten dorchbrocht worden,

1) Meer bekend als Boyocko van Oldersum.
2) Levensonderhoud. H.S.: victors.
3) Wilhelm von Inn- und Knyphausen, heer van Lützborch.
4) Een landgoed in Oostfriesland tusschen Greetziel en Grimersum.
5) Hyme von Knyphausen zu Innhausen und Knyphausen huwde in 1575 met Aylcko Onsta tot Wetsinge, Sauwert en Verhildersum. Hun huwelijk bleef kinderloos. Vgl. verder: J.A. Feith, Grafsteenen uit de voormalige kerk van Wetsinge, in Gron. Volks-Alm. 1909, blz. 94.
6) Spaansche edelen
7) Londen.
8) 29 September.
9) Foer = voeder, waaronder soms alleen hooi wordt verstaan.
10) Door den winter.

sonderling, want Ommelandt[1] in den water swevede, und allenthalven grote benoutheit und commer onder die menschen in alle landen gehort worde. Soe ys in Vrancrijck der Gwysianer partie ock den Konick sulven upsettich worden, und den konick van Navarre doen meer starcken, die nu Nantes solde voer een haven onderschansen und nu eerst een parlamentsdach na 30 yaren doen anstemmen[2], we dan ock in Engellandt niet allene parlamenten geholden sint worden, dan ock daetlicke sulcke rustinge to water verdiget, dat don Antonius, uth Portugal langes verdreven, gestarcket myt 140 scepen und volck uth Engellandt tegens den Spangerden, nu geblotet van hoer armije wederomme worde ansoecken[3]. We dan ock noch captein Norys in Zeelandt myt volck overgesonden ys um den graeff Wilbe in Bergen up den Zoem tontsetten, van Parma belegert myt 40000 tvoete und groten antall ruyteren, und benae nichtes mystede dan gelt, soe uth den Spansche armije to ontfangen solde west sijn. Daeromme Brabant up 15 tunne golts, Antverpen tot 5 tunne golt, Flanderen und andere provintien in gelicken van hartoch van Parma gescattet und myt besettinge affgedwungen, die meente het geweer affnemende. Worde Gronnigen ock tot contributie vermaent und die confiscatie, soe vermient worde tcesseren solen, van Cornelis Kempis, Traper, Ulger etc. weder angespannen, woe eelendich het Ommelandt stondt in den wateren und uthgewekenen nu na 8 yaren het hoeren mysteden, thoe[+] Embden, in Westerlandt und anders sick als verlatenen in stillicheit erholden musten, offte myt pardoen und revocatie dorch eedes crafft den Konick niet allene tghe- [+]fol. 559[v].

1) H.S.: Omne landt. Het Lat. omne landt = alle land, zal wel niet bedoeld zijn.
2) Eppens bedoelt vermoedelijk vergaderingen der Staten-Generaal; maar ook dan is zijn bewering onjuist. Er waren juist in de laatste 30 jaar in Frankrijk zeer veel vergaderingen der Staten-Generaal gehouden.
3) Inderdaad was Antonio in het laatst van 1588 bezig zich voor te bereiden tot een nieuwen tocht naar Portugal. In de lente van 1589 stak de vloot in zee; maar veel succes werd niet behaald, zoodat er van een verovering van Portugal geen sprake was.

horsamen, dan ock den Romsche Pawslicke Catholicke kercke trow und vast bij tblijven loven musten. We up dusse tijdt an borgeren und medelidtmaten der kercken Embden, sonderling Rolefft Isbrans und Isbrant sijn broder, des Johan Isbrans soens, erfaren ys worden, wol romende, dat sie den religie niet wolden affstaen, moesten den nabueren gelick sijn in borgelicke diensten und tochten, wachten, daer die predigers nichtes tegens raden konden, want die trost van onsedt heel mishoepet worde. Dat alsoe ock benae getwivelt worde, wat myt dusse nederlage der Spansche armije und torustinghe der Engelschen parlamentsdagen in Franrijck und Engellandt tom orloch eder vrede solde mogen twachten wesen. Sonderling soe ock in Sassenlandt van den Koervorst hartoch Christiano die kerck, scolen, universitieten reformiert und vereniget worden myt den Helvetsche kercken in punct des avendtmaels; daerover niet meer den anderen tlasteren und tverbannen, dan entlicken Philippi Melanthonis corpus doctrinae na Goedes wordt und des autoers egentlicke verstandt to erkennen und tbeholden tot fundament des Christelicken leers, daermyt die Ubiquitiet gestillet, verbannet und verdampt ys worden, want men gewaerlicken geloven muchten, dat die Pauwest hierup sijn fundament der Evangelisschen kercken tverscoeren heel gestalt hadde, und sulcke huyrlingen uth sendede[1].

Ock ys in dussen yare 88 up den 26 Septembris Tilemannus Heshuysius to Helmelstadt[2], een vorkemper der Ubiquitiet und allenhalven in steden, landen, Bremen, Antverpen uproer[3] in kercken und scolen anstyffende, verstorven, daervan een sulcken gemene gespreck ommegedragen worde. Queritur cur Heshuysius decima ab urbe sit pulsus; causa erat seditiosus erat. We dan ock sijn soen Godtfridus Heshuisius bij graef Edzart to Embden

1) Keurvorst Christiaan I van Saksen (1586-1591) was in godsdienstige en kerkelijke aangelegenheden gematigder dan zijn vader August I. Door hem kwam de oude richting van Melanchthon weer in Saksen in eere.
2) Helmstadt in Brunswijk.
3) H.S.: urpoer.

up den Nije Munte den kercken to Embden niet angefochten hefft willen laten.

Ock alnoch was der Staten vertrouwent und verbundt myt den Konicklicke Majestaet uth Engellandt Elisabeth niet alsoe bevestiget, dat die meente den Staten worden vertrouwen, dan meer haetende und verachtende als den meente uthsuygende, den vijandt favorisierende, lycenten nu aff, nu anstellende, nummer der orlorch worden ontlastiget sijn, offte voel meer overlegen, soe men den[+] Engelschen niet heel het regemendt worden bevolen laten sijn. Daermyt die staetscap van alle landen muste upgeheven worden, we Parma nu reede sijn provintien myt egene partijen overweldiget und verbonden hilt. In sulcke verscheiden upsaedt ys mede tho Utrich begrepen worden Joest van Cleve, daer van der Gronnigers wegen und gemene saken sick holdende, ock allene na den Engelschen regerunghe sick wendende myt scriven und respondentie in Engellandt an ener Lutgijn Engelsteen[1)] genoempt, uth Westerlandt, ock der saken halven vertogen, ock verbannet geworden, daermyt he dorch upneminge van breven ys becant worden, und in bewaringhe geholden. Want die Staeten niet van sulcken wolden gemestert worden, noch ons um andere provintien tredden als Gronnigen, daer soe vole an gelegen was, und alle provintien scadelicken to water und tlande tclagen hadden. Alsoe was ock mede geacht des Joest van Cleven swager, Frerick Rijcken, die in dusse anholdinge vorweken und ontcomen ys. [+]fol. 560.

In dusse tijdt ys ock verstorven die juncker Wigbolt van Ewsum, des juncker Christoffer soen van Gennelt, Baffelt, Rasquart hovelinck, juncker Onno zaligeren broder, nu corts verhilcket an sijn oems dochter Wygbolt van Ewsum, heer van Nijenort, wens huysfrouwe weinich dagen in den craem wesende, sindt sulcke junge eheluyden, als Wigbolt wesende 28[2)] yaren olt, balde ontscheiden

1) Daarmede bedoelt Eppens Luyttien Engelstede, een aanhanger der Leycestersche partij, die in 1586 ontvanger der generale middelen In Friesland werd. Vgl. Wagenaar, Willem Lodewijk, 90, 114, 431.

2) Er kan in het H.S. ook 38 staan.

worden. We ock tvoeren grave Willum beyegent ys, alsoe dat Sijn Genade sick benae um sijnes hopmans Wigbolts affganck tom doede solde ontsettet hebben, als he benae niet den boden in een stadt worde gelovet hebben. Want die orsake des doets worde verscheiden openbaeret, als van een spoelhondeken, een windtgijn, worden gebeten, dat rasent gewest, hem angesprongen in der kercken den lippe hebbe geseriget und myt grote pijne dragende, onwetenlicken die gefaer niet wachtende, ock heel sij onhevet[1)], gesmoret eder gestorven sij. Doch anderen scriven to Embden an D. Mensonen, dat juncker Wigbolt christelicken und boetveerdelicken in den Heren gerustet. In alles ys sijn crancheit niet lange gewest und ock sijn huysfrouwe in bedde nach gesecht[2)], soe sommigen betuygen.

Dusse juncker Wigbolt van Ewsum was tom hopman erwelet um sin staet tmogen onderholden, soe die guederen niet meer overich van den vader, in Gronnigen myt keerscop angeslagen, vercofft weren um gringe werdie.[+] Des waren die Staten und graef Willum den uthgewekenen hulpelicken myt ampten tversorgen und gueder besoldunghe gevende. Want men geloveden bij loffweerdigen, dat Vreslandt yaerlicken vermuchte uptbrengen 12 tunne golts van hoer landen. Des worde Verdugo voer die sauegarden des mants betaelt 40.000 gulden, maket ock bena 5 tunne golts. Waertegens graef Willum des maent uth die Ommelanden allene muchte geneten een veerndel yaers scattinge, niet over twe eder 3 duysent gulden dragende. Alsoe weren dusse twe heren und stadtholderen myt den anderen enich um die meente tscatten; daeromme ock die uthgewekenen myt dussen hoer ontlosinghe heel onseker worden.

[+]fol. 560[v].

Den 27 Octobris verstarfft die prediger up den Nije Munte, Ubiquitarius Johan de Prato, uth Brabant van Antverpen herwers mede vertogen, een monnick to Prato vor Loven gewest, ock myt zalige Melchior van Amsweer

1) Weggenomen, gedood.
2) Goeden nacht gezegd.

to Antverpen in den kercke gedenet bij den Luterschen genoempt, bitter sick stellende tegens den Reformierden, van Amsweer ock affgeraden. Dorste seggen, dat die text des Nije Testaments were verandert van den Swingelschen, und sulckes van Allegonda[1] befraget, hefft des niet konen erwijsen; und want destijdts die stadt belegert was, worde he allene van here Allegonda borgemester myt woerden straffet, anders opentlicken solde uthgewesen worden hebben, Dusse Johan a Prato bevordert in sijn crancheit Heshuysium van Adwerick, um van hem het viaticum mortis, dat ys consecrede broet na den Pawssche manier, in sijn crancheit mede tnemen; und ys hem gelanget worden, alsoffte broet hierto denede und neit in gemeente behoerde gedelet worden, tot verstarckunge und versekerunge des geloves. Weer Prato gelovich, wat sochte he een ander viaticum. Und also starvende wordt he tot tross[2] der predigeren bij den grafeliker begraffenisse hengelecht, tot nene kleine roem der wederpartien; daerup dan ock balde pasquillen gevolget sint.

Indoctus monachus perfrictae frontis imago.
Impius impastor mancipiumque gulae
Janus de Prato jaceo hic, iam libera gaude.
Embda tibi quoniam mors mea vita sunt. item
Dic unde, Alecto, pax haec affulsit et unde,
Tam cito turba minax Heshuysiana silet.
Seductor, Baalam, Sacri vastator civilis.
Vis verbo monachus seditiosus erat.

Overst up graffnisse van Hindrick Paulinus und Jacob Gerrijdts allene und den Luthersche gemeente bestediget tot 50 paren, sindt sommigen gewendt[3] und den anderen[+] na den Munte laten wanderen, want in den kercke alnoch plaetse noch dienst gunnet worde. Daer dan Heshuysius niet anders dan een legende[4] van Johannes de Prato hefft verhalet, hem hillich, hillichste, alderhilste noemende, buyten den arffsonde, een uthnemende, vrom

[+] fol. 561.

1) Marnix van St.-Aldegonde.
2) Ten spijt.
3) Hebben sommigen zich in omgekeerde richting begeven.
4) Spottend, omdat Heshuysius hem als een soort heilige beschrijft.

und geleert gewest, sick myt nene secten, Wederdoperen, Papisten, Swingelianer noch Calvinisten als godtlosen willen gemeen geholden, noch in dit offte ewige levendt. Die deputierden der stadt Embden suppliceren und scriven an grave Edzart, dat vorder nene weder gestalt worde in dusse tijden, noch in sulcke verdachte sake, daer die Rickvorsten nu sick van affkerende, und ock die nabueren exempelen lereden, wat twist der religiosen werckede. Daer graef Edzart we ock anderen predigeren an hoer scrivendt und vorige supplicatie antwoerdet, dat he sulcke disputierent wolde achterlaten und die suptiliteiten niet meer annemen van de predigeren. Overst angaende den verstorven Prato solde die borgeren sick niet laten upraden van hoer 4 predigeren tot rebellie, als beter verstandiget, he weer den borgeren niet mogelick gewest, und muste sijn hoen dulden; wat andere fursten deden und den waerheit affstonden, roerde hem niet, die borgeren solden sick neit soe verleiden laten. Hiermede ys Heshuysius[1)] van Embden na Halberstat gereyset, den sijnen getrostet balde weder tcomen, und wel hoer gestellet worde guedelicken ontfangen, offte neit ock tvreden wesen unde nene twidrach anrichten dan cruys gerne dragende.

Up den 11 und 12 Octobris wort die scanze voer Bargen angesocht dorch todoendt des verraders noch Stenlee van Deventur myt sijne bekanden, een Engelsche vendelekar, als mechtich den scanze tleveren, und verheilet dit myt den grave Wilbe in Bergen, und maket sick tot den vijanden int leger voer Bergen bij hartoch van Parma, die tot versekerunge den Steenle befraget, offte men wol sulcken geloven solden mogen. Antwordt Stenlee: Jae, soe wol als mij sulven. Worde den vendeleker gelt geboden, weigert overst tontfangen, allene een golden kette worde hem anhangen. Daerna up den anslach myt 4000 mannen in der nach uthtreckende, worde he an handen tusschen 2 gewapenen myt blode sweerden in den scanze

1) Bedoeld wordt natuurlijk Godfridus Heshuysius, immers de vader was kort te voren overleden; vlg. boven, blz. 705.

vrij geleidet und wort quasi welcomen heeten und weder ontbonden, totdat he compt tot de bestelde plaetse sijner versekerunghe, myt sijn nafolge tot 500 personen in den[+] scanze comende, worden gewaer den hinderholt Aldoe die loese ghegeven und gevueret, worden meer dan 800 geslagen und voele edelingen und heren gevangen, [+]fol. 561[v]. tot Wilbe in Bergen gevueret, und naeste scansen overgevallen hefft doen Bergen ontvrijen und leeger upbrocken, und volck na Antverpen gevueret, we tvoeren gesecht um gelt tscatten[1)].

Verdugo voer Bunne worde angesocht um enige coepmanshandel dorch ener uth Gronnigen als bode, myt namen Aleff Varwer, welcke to Gronningen voer 10 eder 11 yaren eenen blauwe handt hadde uthhangen laten und daerover van den borgemester vermaendt etdwes anders uththangen, secht ener der hoeffjunckeren: offte het alsoe waer were, marcket derhalven, woe die Gronniger wol billicken voer blauwvingeren[2)] sick erkennen und scamen moet. Und Verdugo ock alnoch den Gronniger weinich vertrouwede, dachte niet anders dan besettinge bynnen thebben. Daeromme Verdugo bynnen Gronnigen nu comende, wordt daer gemaket, alsoffte men veraedt vreseden, dat die borgemesteren des nachtes ock den wacht in den poerten versoecken und bescouwen.

Dusse tijdt hilcket juncker Jochum Ripperda to Dornum[3)]

1) Wat Eppens hier verhaalt, is de geschiedenis van luitenant Grimstone, die met zijn landgenoot Grimstead aanbood Bergen-op-Zoom aan Parma over te leveren. Den 20sten October zouden zij de Spanjaarden binnen de stad brengen. Maar alles was een valstrik. De Spanjaarden werden door Willoughby zelf overvallen; bijna allen, die aan de onderneming hadden deelgenomen, kwamen erbij om. Ook om deze nederlaag brak Parma in den nacht van 12 op 13 November 1588 het beleg van Bergen-op-Zoom op. Vgl. Motley, III, blz. 316 vlg.
2) Blaauwvingers is als scheldnaam der Groningers onbekend; in den regel worden de Zwollenaars met dien naam aangeduid. Vgl. Bijdragen voor de gesch. v. Overijsel, 2de Serie I, blz. 202 vlg. Misschien staat de naam in verband met den klokkenroof van 1580. Vgl. Rutgers, Groningsche Volksalmanak voor 1895, blz. 178 vlg.
3) Hij huwde met Occa van den Cloester.

an hoere geslechte und maken hoer process van Dornum, Petkum, Jarsum und anders enich. We dan ock juncker Heere van Oldersum in Westphalen an Ketelars geslachte dat huys und heerlicheit van Assen[1] noch to den sijnen trecket, alwaer die heer van Knypes myt 12 zaelen[2] und 12 wagenpeerden in Graven ansiendt mede uthgetogen, als nu sijn eerste presentie des vrijheren standts vertonende und voel duyseden kostigen wordt.

Des zaligen Luert Grevinghen soen Edzart Grevinge, als bestelder hopman um nie knechten antnemen, wort up Wat uth Warffumscanze und Rijdt[3] upgenomen und to Gronnigen gebrocht gevanckelicken; uth Vreslant na Bremen sick willende begeven sonder convoy. Die Doctor Westendorp, Ulger Ulger als swageren und die moder to Gronnigen bij Verdugo sijner neit bevrijen muchte. Alsoe worde ock noch gevanckelicken beholden Caspar van Ewsum to Coverden. Alnu in Novembri senden die Staten een ander commissarium uth Hollandt up den Emse um lycenten twillen boeren, und ontfangen alles wat na Gronnigen und vijanden landen solde willen gescepet worden, van een last 10 daler, die menschen van Gronnigen comende 2 daler, uth Embden 2 gulden. Overst graef Edzart hefft des myt anslach verbeden laten, sulckes up sijnen stroem niet willen lijden, dan wat tvoeren myt gaven und geschencken tot hoytevarie was gescheden, dede sijn recht neit vercorten. Und makede den capteinen rijck, sonder[+] bevorderinge der gemene saken. Aldus was ock hieryn der Staten regerunge onseker. [+]fol. 562.

In eerste van Novembri na lange sittent und becostinge van mesteringhe[4] uth Westerlandt bestellet, wort die captein Doede van Dockum myt sijn gesellen in den Marne up uthlandt[5] wechgerichtet und die hoveden up staecken gestellet, als nu Verdugo to Gronnigen was ingecomen,

1) Zie blz. 702, noot 5.
2) Zadels, rijpaarden.
3) D. i. de Warfummerrijt, waarover boven meermalen is gesproken.
4) Geneeskundige behandeling.
5) Het land buitendijks.

tot wrackgyricheit der 33 to Leverden onlanges onthovet als stratenscenders. Soe dusse captein alleen na den Wedzeer hadde convogiert und nemant bescadiget und doch een vromer captein geachtet worde. Und dat in sijn swacheit, dat he up een stoele sittende ys affgehouwen worden, overmydts sijn wondinghe.

Die torustinghe van scepen worde nu niet allene in Engellandt gesecht geredt twesen, dan dat ock daer 12 gesanden van konigen, vorsten, heren, van den Turcko, konick to Thunis, witte Moeren[1], konick Navarreus, coervorsten und anderen bij den Majestaet synnen tgelick gewest, um hoer hulpe, bijstandt anbedende tegens hoeren vijanden, den Spangerden und Don Antonium weder in in Portugal intvueren[2], alsoffte die gemene sake erenstlick muchte tom orloch offte vrede gebrocht worden. Want die Majestaet in Engellandt Elisabeth allene die voerstinne in die ganse Christenheit bevonden worde, we Debora onder den Israeliten, als aller vorsten harten in sorchlosicheit und verwiertheit van boese partijen versoepen weren, den Spangerden vresende, offte myt sijnen gaven, gelt, belofftenisse ummegecofft, jae dorch hoeren raeden vervueret worden um den Pawsdoem dorch den screckelicke und bloetdurstige partie und secte der Jesuiten in alle landen doen repareren, invueren und uprichten. Soe in Sweden, Oestenrick, in die Duyssche Rijckx und Rijnssteden Coln, Mens, Trier, hoer versammelingen makeden und collegia stelden, und vandaer in steden und scolen uthgebreidet worden.

We dan nu dusses yaers lange noch geraedtslaget, tho Gronnigen tSunte Wolburg een Jesuische pastoer in D. Elts plaetse tstellen, in die scoelen Jesuitsche rectoren intvueren und Fraterhuys tot hoeren collegium worde gehandelt thebben[3]. Soe weren reede die syndicus Wilhelmus Sandt, Jacob Evers soen, we ock Joest Louwen[+] soen ener alsoe befunden worde, den Jesuitsche secte inge- [+]fol. 562[v].

1) Misschien voor Wtte Moeren, uit het Moorenland.
2) Vgl. boven, blz. 704, noot 3.
3) Vgl. hierover H.W. Spijker t.a.p.

smolten, und anderen hiermyt scowafftich[1)] gemaket nichtes tweigeren, wat den Romsche Papissche religioen und superstitie conform worde geboeden, und myt Konicks naem worde becrefftiget. Also dat die meeste borgeren opentlicken und in alle versammelingen van vrunden, nabueren een willt, vlesslick, vrij levendt in alle manieren an clederen und costen neit scameden tvueren, dat men van ontucht niet meldet. Daeruth die idtsighe stadtholder Verdugo opentlicken tot den gesanden Alryck Sluter und anderen van grave Edzart wegen gesproken van stadts regenten: Ego scio Senatores cum suis Ordinibus esse libertinos. Tantum curant Regi placere, et omnia quae mando, exequuntur et quidem hanc urbem Regi servant ad deprimendam hanc provintiam. Sicque sentiunt omnes cives. We dan Alryck Sluter, amptman van den Oert gewesen, den uthgewekenen niet wolde ongemeldet laten. We seer nu der Spangerden armeyge nederlage openbaer was und der Engelschen geromet worde, item hartoch van Parma des geldes commer hadde und alle landen uthmargede. Und dergelicken elendigen standt was overall, als die Staten ock niet enich onder sick noch den Majestaet van Engellandt heel bijstandich wolden sijn. Ock nu die lycenten upstelleden, dan affstelleden na den vijanden landen. We nu hier up den Emse ock van grave Edzart den sijnen niet toliet uthtscepen enige dagen lanck, soe sindt nochtans die personen vrijgelaten ttrecken und ock mede guederen tscepen. Van Gert Smyt captein gescreven an Berent Mullar, dat men waren und rogge wolden overstedigen up behorlicke licenten na Delffziel und geleyde geven. Soe die commissarius des mede gerne bewillige, niet der varsche Emse sick anmetigende. Daer myt Deventur, Sutphen noch herwars uth hoer commer musten vervallen, und die soldaten voele uth benoutheit muste verlopen, und alsoe vort. Evenwol sindt de mombers[2)+] to Gronnigen des tstrenger tegens den uthgewekenen myt hoer guederen to confiscieren und meer an sick ttrecken, [+]fol. 563.

1) Schuw, bang.
2) De regeering.

dat ock die lutenandt Johan Gouda, mijn huysfrouwe versconende, den Kempis hadde heeten stylle holden, nu van hem vermaent worde sijnes commissioens und conscientie, hem recht laten worden over Abel Eppens to Equert guederen. Want die kinderen und moder weren so Catholick und Romsche als die vader to Embden. Wolde entlicken in sulcken watersnoet und swaere scattinge des landes die huere hebben und geneten, noch schulden erkennen. In dusse tijdt up den 20 Novembris anno 1588 hefft mijn vedder Tamme Popkens sijn sponsalia geholden myt die frunden van Grete to Feddema huys in Closterbueren, over hoeren soens dochter, Hilke genoempt, 18 yaren olt, in eenen opene harberge, soe men des ter frundenhuys plegeden tholden. Soe gemeen was nu Landt myt den Stadt, dat men myt Gedeon neit achteden die onvergewalt der Gronnigers over die Landen, we he den Medianiteren up den dorsche niet ongewroken ansien konde, als hem die engel des Heren (dat ys Christus) daerto verweckede und daerover seer myt wondertekenen gestarcket ys worden[1]. Overst die Gronnigers weren nene linderige vijanden der Landen, we des tijdes die Medianiteren, die onthaelden[2] het gewas van Israël. Dusse onthaelen arbeidt, sweet, bloet und alle gewas sonder erbarmen myt dusse confiscatie und updringen der scattinge.

Graef Edzart was alnoch soe ongunstich tegens den kercke to Embden der begraffnisse halven, ock dorch supplicieren der borgeren um den Nije Munte tsluyten vor den nije verscheden predigers Heshuysii der Ubiquitiets halven, dat die gemael und Graffinne hoeren droste und hoffjuncker juncker Johan, to Pewsum nu myt juncker Nome[3] zaliger weduwe, een lidtmate der kercken to Embden, sijn gasbodt hilden, und verhilcket laet weten und anseggen, sick neit tlaten bestedigen van den Swingelsche predicanten, dan van den uth der Munten, we

1) Bedoeld wordt Richteren VI, vs. 11-19.
2) Weghalen, rooven.
3) Deze naam is zeer onzeker.

dan ock neit kundich ys. Soe die adel sick des bevrijer will achten nene kercken ordinantie tplegen, soe wordt pastoer Johan Clant to Larelt daerto gebeden van den vrunden um den dienst van tsamengeven tdoen und trecket int ampt der deneren to Embden, den 24 Novembris[+] anno 88. Graef Edzart nu to Embden comende, den predigers angescreven nene breven tmeer myt hoer willen verwisselen und sick vorts niet bet onderstaen sijn begraffenisse twillen ontheheren myt uthsluytinge sijner hoffpredigeren als Ubiquitisten, want daer jus patronatus mede hem allene tohorende was vercortet, als Sijn Genade des verstaende was. [+]fol. 563[v].

In dusse tijdt und dach ys Cort Borchers ehestaet verandert myt een borgers weduwe, tot grote goderen gecomen, onse mede deputierde; daer Hermen Clants soen, Allert Clant to Holte, sijn wijff verlatende, myt een ander persoen vertogen was.

Den 27 Novembris doet Claes Habben den kerckenordunge tvoele tcort, myt den dat he een bijleggersche[1)], ongedeckede hovedes vole yaren geholden, myt clocken lat verluyden, in den kercken begraven, und wolde die lickpredige eder gesangen geholden hebben van den scoelmesteren up predichdach und singet uth depen noet[2)] etc. Het ander worde inholden uth der predigeren raedt, als voer oneherlicker neit tplegen; het ander musten sie dulden. Want die kerckvoget hiermyt den legerstede[3)] gescencket worden und Claes een wansynniger was und aldus het sijnen wanwaerde[4)].

Dat 26 Novembris uthgesonden mandaet van grave Edzart ys up den Munte publiciert worden up sulvige tijdt und dach, meldende tusschen Calvinischen und Luterschen. Nu overst 6 Decembris in de Grote Kercke van Mensone affgelesen tusschen den Evangelisschen und den Ausburchsche confessioens verwanten um den anderen

1) Bijzit.
2) Vermoedelijk de beginwoorden van een gezang.
3) Graf.
4) Slecht verzorgde, verwaarloosde.

neit tlasteren, scelden noch twidrach tstichten in dusse landen und stadt, bij verluss hoerer diensten und arbitrale straffe. Und vorts myt den anhang scryfftlicken van Mensone ock geleesen, dat die Majestaet Goedes hoechlick sij tdancken, dat Sijn Genade graef Edzart alsoe sij dusse vorsorghe van grote onvrede tmijden inghegeven; und were twonschen, dat sulckes ock tvoeren bedacht worde, aleher hier in dusse trouwige vredelicke gemeente soe wijdt was ingereten die twidracht, daer die meente noch sie deneren nene orsake to geven hadden in dusse 60 yaren lanck. Und sie overst wolden idermentlicken in den protocoll gewesen hebben, daer men onderscheet makeden tusschen die Luterschen, soe leerafftich leeren und fundament hilden, mit den hadden sie nene strijdt, und den Ubiquitisten, oprorigen, onrouwighe gheesteren, myt den thandelen liet sie dit mandaet an sijnen ort und weerden blijven. Dit was in egene manier und worden scryfftlicken van Menso bij den mandaet gelesen, um niet tmogen begrepen worden. Actum den 7 Decembris II Adventus Sondach. Sommighen vermeenden neit tbehoren tkesen.

[+] Anno 1588 in Octobri ys Ubelius Ipius, prediger des godtlicken woerdes to Winsum[1)] gewest voer 9 yaren, nu tho Dockum in den Heren ontslapen, als he meer dan over jaer in crancheyt des lichaems offte teringhe tbedde gelegen, duldelicken sijn krancheit tot laeste to hefft gedragen in gueder verstandt und wetenscap, biddende allene dat Godt die Vader um sijnes Soens willen hem genedelicken wolde in sijn rick upnemen. Den he nu meer dan 25 yaeren lanck in Oestvreslant, to Westerhuysen, hadde gedenet, myt Godes wordt den gemeente trouwelicken und in levendt uprechtelicken hadde voergedragen. We ock als een apostel in den Ommelanden onder der Spansche tyrannie den hemelicke meenten in versceyden kaspelen niet ongetrostet hefft gelaten, noch mijden willen. Und alsoe in gueder older gestorven und [+]fol. 564.

1) Dit is Winsum in de Ommelanden. Vgl. over dezen predikant boven, blz. 394, noot 1.

sijn besoldunge van die Staten in Westerlandt ontfangende. We ock sijn soen, aldaer ock to Dockum in der scolen tom rectoer des joeges ys bestediget worden und den vader in diensten seer hulpelicken is west, und den moder trostelicken.

Soe graeff Lycester nu langes onder den nederlage was verstorven[1)], wordt daerna upgegraven und als een verreder landen und luyden in Hollandt, Zeelandt und Engellant des Spangerden gedacht tleveren, myt den amirael van der zee in Engellandt, dusse levendich quartiert und hoeres ontrouwes overtuyget, woe groten naem und achtunge sie west weren, und bij den Spangerden noch groter vermeenden twesen. Daeromme Lycester myt vergyfft sick sulven afflivich gemaket um den straffe tontvleden, welcke die ander hefft moten uthstaen und lijden, als to Embden in Octobri und nu 10 Decembris anno 88 gehoret worden[2)]. Een marckelicke stuck ock up yaer 88 tachten.

Captein Verdorven Holtgijn, soe bijgenoempt, van Vresen bestalt, wort van Amelandt uth een gastbodt verkundtscap, und gevanckelicken to Gronnigen gebrocht in Decembri, niet sonder captein Doetgens gang tgaen, eder bij Edsert Grevinck und Caspar van Ewsum gevanckelicken besitten.

Dat darde diel

+ *der Vrescher historia tusschen stadt Gronnigen und den Ommelanden und anderen Staten und Engelschen. Dat* 13 *boek.*

+fol. 565.

Dre godtlicke wonderlicke onvermodelicke veranderinghe hebben het gemene spreckwordt der astronomen beves-

1) Leycester stierf den 4den September 1588. Wat Eppens hier van zijn veroordeeling na zijn dood vertelt, is geheel onjuist.
2) Met ‘den amirael van den zee’ kan Eppens niemand anders dan Howard bedoelen. Maar er is geen sprake van geweest, dat deze van verraad is beschuldigd, nog minder dat hij levend is gevierendeeld. Hij stierf eerst in 1624. Er is echter wel degelijk van vergif en verraad gesproken bij Leycester's plotselingen dood, ook van verraad door Howard gepleegd.

tiget, daermyt men was scrivende und romende dat yaer 1588, dat ys: dat ick betrachte, soe daer niet geschudt groet wonder, moet gaen die werelt onder. Daervan eerste was die cronunghe der konunghe in Polen, tusschen Sygismundum uth Sweden und des Keysers broder Maximilianum uth Oestenrijck van der Pawes wegen und Spanschen. Daer dusse tegens vermoden balde gevangen, den Duytschen een vaste ruste versekerde, de Pawschen desperatie makede[1]. We dan ock die anderde anslach tegens den Reformierden Evangelisschen uth Spannien myt hoer onuthspreckelicke armije tot spot meer dan screcken gedegen ys, und myt 8 uren scarmusselinge vernichtiget ys worden dorch wederstandt des Majestaets Mariae[2], koninne in Engellandt. Voel onvermoedetlicker ys geboert die veranderinghe in Vranckrijck tegens den Sancta Lyga offte verbundt des heiligen, dat (is)[3] helschen geestes, up den 28 Decembris anno 1588 gebroken, tusschen den konick Hindrick van Vranckrijck und den Gwisianer, daermyt die konick Hendrik van Navarren ontvrijet, und die heele Christenheit verblijdet ys worden[4]. Dat ock in heele Nederlanden, Vreslanden, nener sick neit ontvrijet achtede, want men hier dorch Duyslandt, Engellandt, Nederlandt und alle koninckrijcken willens eder onwillens weder den Pawsdoem egen solden gemaket hebben, soe Godt dit niet meer hadde verhenget dan die astronomi muchten versien hebben, soe des bij andere historien wijders verclaert ys. Hiertegens verbleff niet alleen Maximiliaen gevangen in Polen, dan makede den keyser Rodolphum den anderde[5] ock supplicierende. Den don

1) Zeker was de verkiezing van Sigismund van Zweden tot koning van Polen een nederlaag voor de Habsburgers; maar voor den Paus was de zaak betrekkelijk onverschillig, daar Sigismund even goed Katholiek was als Maximiliaan. Vgl. boven, blz. 522, noot 2.
2) Eppens bedoelt natuurlijk Elizabeth.
3) Dit woordje is door de uitgevers ingevoegd.
4) Daarmede bedoelt Eppens den moord, den 23sten December 1588 in het kasteel van Blois op last van Hendrik III op Hendrik van Guise gepleegd.
5) Rudolf II.

Antonium, verdreven uth Portugal, myt sijnen soen[1] weder upwaeckende dorch Engelsche armije, hulpe und bijstandt geveerdiget, ock Portugal weder antsoeken, und verwecken den Barbarossen[2] tegens den Spangerden, daer Engelschen wol 300 seylen, 30000 voetvolcks myt captein Draco in corte maenten affveerdigen willicken[3].+ Und daer tot die konick Hindrick in Vranrick uth verachtunghe und seker perikel sijnes levendts comende, tot sijnen dignitiet und versekeringhe voer den rebelligen papisschen Gwisianer, doet den Haman, dat Mardochto[4] besceret was, und wordt myt den konick Navarreo vereniget, den Engelschen vertrouwet, und in den Rijcke in trouwicheit bestediget, als he sulven, niet onverstandich, dorch den moder[5] gewarnet sick vor den Gwisianer twachten; stellet sick um den Gwysianer lutenant des Rijckes tmaken, doet hem doetlicken in Blees[6] myt sijnen broder[7] doersteken als een verreder des Rickes und sijnes Majestaets, seggende: Nu byn ick eerst konick. Und alsoe ys die moder Katrina Medices na corten dagen verstorven in Januario anno 1589. Hiermede ys ook hartoch van Parma, gubernuer over Nederlandt, niet allene myt sijn upwachten der Spansche armije sijner anslagen onseker worden und ock in gelt vercortet worden, dan ock tegens sijn vijanden swacker geworden und inlandtschen

+fol. 565.

1) De bekende don Emanuel, die later huwde met Emilia van Nassau.
2) Barbarossa is de bijnaam van twee heerschers van Tunis in de eerste helft der zestiende eeuw; maar in Eppens' tijd regeerde in Noord-Afrika geen vorst van dien naam. Toch zal hij stellig aan de Berberstaten hebben gedacht.
3) Dat is niet juist. Antonio had in Portugal weinig succes. Hij stierf 24 Augustus 1595 te Parijs.
4) Zinspeling op de bekende geschiedenis van Haman en Mordechai. Esther II, 5 vlg.
5) Katharina de Medici, die echter den 5den Januari 1589 te Blois stierf.
6) Blois, waar de Staten-Generaal vergaderd waren.
7) Daarmede bedoelt Eppens den kardinaal de Guise. Guise's broeder Mayenne is niet met hem gedood. Hij zette den strijd tegen Hendrik III, later tegen Hendrik IV voort, maar onderwierp zich in 1596 en stierf in 1611.

beswaerlicker, als he uth alle provintien, Hennegow, Artoys, Lussenburch, Flanderen, Brabandt, tom diel uth Gelderlant, Stycht, Drent, Twent, Ommelanden gelt sochte, jae den vijanden tegens den anderen sauegarden verlenede, alsoffte bena nene vijandtscap to rekenen was over den ingesetenen der landen. Dan wes men myt verraedt, ummecopinge, verraskunge an steeden, scanzen konden anrichten und affkeeren, dat was die meeste beraedtslach. Soe worde ock stycht van Coln, Munster in verdarff medegetogen, van wegen des Beygers.

Alsoe worden voer Wesel den vijandt niet eenmaell het roff van ossen und koygen weder affgedreven. Dan Merten Scenck haelet tot sick yn Lochum het convoy up Deventur und Zutphen, soe seer commerlicken leveden, soe overich darin gebleven 2 borgemesteren gevangenen, und geleyde geslagen offte verstroyget; daermyt een last rogge in Deventuer gelden konde 160 daler. Soe nu den knechten nene servijs konden doen, dages 3 stuver, verteeren alles und vertogen uth Deventur und Sutphen.

In Gent worden noch enige als Wederdoperen und Evangelisschen gehangen, sommigen verbrant; ock ener der hopluyden uth Mildelborch wordt levendich in een iseren penne up een staecke gestalt van die inquisitueren uth Parma beveel.

[+] Anno 88[1)] den 2, 3, 4 Decembris duerede het onweder heel lange, dat meest die Ommelanden dorch den Oesterdijcken, soe nu heel weder vergingen und doch [+]fol. 566. niet recht angelecht, myt water bevlogede, boven dat grote screckelicke regen, soe den sommer duerde, die gewassen verdarvede, die hoygen up den velde dede verblijven, nu heel mede verdrenckeden, evenwol die biesten upstalleden und tom seker verdarff bewaereden. Soe was ock Oestvreslandt van dusse verdarff niet gevrijet, und soe Ommelanden beter hadden versekert west, ock heel solden hebben overlopen sijn und in water geswevet hebben. Want men

1) H.S. heeft abusivelijk 89.

benae nene achtunge op dicken hilden, dan wes die droste und Jasper Lisinck bestelleden eder geboden myt holtinge toe verstarcken. Onderdes moest heel landt noet lijden, woe groten dijckscat und paelgelt bij Jasper ontfangen worde.

Die stadt Gronnigen was onderdes vorsorgig tegens horen stadtholder Verdugo um nene besettinge intlaten, noch contributie tdoen, dan allene wes uth dLanden des wekes alnoch konde gehalet und affdwongen worden myt servysen, lenunghe, kosten, sauegarden und anders, des wekes een yaer taxt makende, ider gras 2 Gronniger stuver na die landes ordinantie. Und want to Gronnigen het bolwerck was gesoncken, erstaet daer een groet erschrecken in den stadt Gronnigen. Die borgemesteren komen des nachtes sulven up den wacht, alle vremdelingen worden up den raedthuysen geboden tcomen, soe 15 yaren olt weren, sonderlingen die Westvresen, soe goederen up lycenten angebrocht, musten alle ilendt vertrecken uth Gronnigen, jae ock nene gudt tovueren, want het marcket to Gronnigen tseer vervullet worde. Den 1 Decembris vermeendt graef Edzart den kerckentwist tstillen, myt dat ene part den anderen niet solde lasteren voer die gemeente, soe doch ener sijn leer straffbaer befunden, eerst muste verdedigen. Daermyt muchte die Mundtprediger alnoch neit gestillet worden, dan dede den borgeren meer upwachten. Want ock in Duyslandt die Ubiquitisten niet soe meer in Saxen und anders geromet worden. Hierover worden die kaspelen myt hoer upgedrongen predigeren noch meer vervremdet van het gehor und ging na anderen kaspelen. We des ock Ocko Vrese mysvallich was und grave Edzart ock verdroetsam, soe alnoch die Emse myt orlichscepen belecht, nichtes[+] konden offte wolden uthrichten, dat den stadt Gronnigen muchte scadelicken wesen und den uthgewekenen dienstlicken. Sindt dusse sommer und in den harvest capteinen up den Emse gewest Berendt Kater, Gert Smyt uth den Dam, Aucke Trebbers, Aryen Droge, Johan Tijmens und anderen. Daervan Berent Kater, quasi amirael, heel anders myt den besettinghe in Oterdum radede. Want van den Staten een lycenstmester, Jacob Utenbroeck, uth Utricht

[+]fol. 566[v].

myt een contelluer[1] Sicke Sinnema[2], beyde van weinich yaren tot 50 yaren trekenen, solden nu alles vrij geven voer gelt up den Emse und ock een yder persoen up 2 gulden na Gronnigen und 3 gulden van Gronnigen vertollen laten und 1 last rogge 10 daler 12 stuver Brabants. Soe nu den 30 Decembris sick bij Gert Smyt eerst settede, was dit grave Edzart und stad Embden verdroetsaem, als voer Embden up den Emse een toll leggende, worde dit hartlicken verboden. Graef Willum overst gaff ock sijn pasboerten in die Ommelanden boven sauegarden tmogen reysen, und al dit respectierde die commissarius neit, dan nam die luyden sulcke pasboerten aff, ter tijdt die uth den scanze sulcke guederen upwaerden, und daertegens des commissarii pasboerten uth grave Willums beveel ock niet seer respectierden. Soe worde dusse ordinantie weinich bestandich, noch vruchtbaerlicken bevonden. Sonderling als die commissarius myt lose luyden in Embden und up scip wol bancketierde und myt spelen, dobbelen sijn tijdt tobrochte, konde dit niet voer die gemene sake dienstlick wesen. Want hiermede alle vijanden meer gedeent worden dan enige getrouwe lidtmaten, die ock hoer egen renten, hueren niet solden halen sonder pasboerten vor gelt. Daertegens Johan Ridzens ten Dam und andere borgeren to Gronnigen des vrijghegeven worde und malcanderen tunne biers tosenden. Und Johan ten Buer hem 10 daler affgewonnen hadde, we ock anderen, und romeden, sie konden en yder pasborten vercrigen, und worde geheeten up scip tcomen. Soe vertovede he nochtans meer dan 6 dagen in Embden, den Golden Romer tom herberge holdende, dan andere plaetsen soeckende und dan to 8 uren rustende. Soe heet alsoe die commissarius Slaep-noch[3]. Und denede allene den he gunnede, soe mennich mael beyegent ys und up den 12 Aprilis tot 16 erfaren ys. Overst Eysse Jacobs, Polsche und anderen hilden toganck.

[+] Over dussen handel wort ener begrepen Tijmen Claes-

[+]fol. 567.

1) Controleur.
2) Onduidelijk in H.S.; er kan ook gelezen worden Siuk Sonnema.
3) Natuurlijk een spotnaam.

sens, scatborer uth Loppersum, Mepsche dener gewest, myt grave Willums pasbort, mydt dat he een lichte vrouwe vor sijn huysfrouwe twesen overvuerde an Johan Tijmens captein Borck bekennent, welcke Cort Israels, juncker Johan Rengers dener, bijgelegen hadde, nu na die Ommelanden an Cort Israels mede meende ttrecken. Dit worde alles van den commissario quitierdt, dan myt 20 daler bij Scocker captein geloeset, want he grave Willums pasbort misbruckede. Albert van Haeren, Hilbrant van Harens soen uth Gronnigen, want he na den vijant togelopen uth Lierort, verbeden van die landtsluyden und langes mede in Oestvreslandt up wegen und coepluyden verwachtet. We ock an mijn huysfrouwe sick, up den wech van Lier tot ons comende, meende tleggen, wort myt sijn medegesellen up den Wedzert van Bremer tonneboyger daelgelecht und sijn hoeff affgescoten. Niet anders solde ock hebben worden tractiert Homme Haykens, Hayco Edzens soen uth den Dam, bij den vijandt denende, und up Duenbroke[1] een huysman in der nach 1200 gulden onthalende, wordt van grave Johan nagescreven an Verdugo. Doet restitutie, anders voer diefftoch to straffen. Aldus was die disciplin swack. Overst captein Doedtgijn van Dockum, caverende copmansgudt, wordt up Wat overijlet van die uth Warffum, dat scip ingenomen und na uthlandt gewondet gevueret, myt anderen twe onthovet worden, want to Leverden die 33 soldaten hengerichtet worden[2]. Overst een captein Verdorven Holtgijn worde ock begrepen[3] up die eylanden, dan myt ransoen ontloeset. Up den 10, 11 und 12 Decembris vorscreven yaers dorch des hoegen water gelegenheit versoecken die van Oterdum myt 2 yachten, daer Bouwe Lippens, een verdorven huysman van Woldendorp, leydtsman bij was, na Fermsum, Dam, Post, Thesinge tot an Gronnigen und Westerwijdtwert over het landt varende, offte sie inlandt-

1) Een voormalig klooster, op korten afstand ten oosten van Bellingwolde.
2) Vergelijk hetzelfde verhaal boven, blz. 711.
3) Vgl. boven, blz. 717.

sche soldaten weren over scattinge tmanen. Ondertijden sick in huysen und bij huysen verholdende, versoecken enige onwilligen tot Graven sauegarden an. Overst up Dampsterdiep begripen sie 25 personen bij Garrelsweer und brengen sie gevangen bynnen Oterdum. Hiermede[+] worden niet allene alle kaspelen bedwongen boven des watersnoet und swaere scattinge int landt tot sauegarden an grave Willum, dan yder privaete huysman borger in Gronnigen was willicken, niet buyten Gronnigen sonder sauegarden tgaen, we heren deneren in Gronnigen[1)] und borgeren, overicheit van Claes ten Buer lichtelicken vor gelt worden togesonden. Und alsoe genetede ock Verdugo uth Vreslandt des maents 16000 gulden, daertegens graef Willum allene des maents halff yaer taxt uth dorperen uth der Ommelanden. [+]fol. 567[v].

Occo Vrese lat wol verbeden nene pasboerten twynnen bij den commissario up den Emse, overst niet lange daerna worde Johan Wilken raedtsheer ener togesandt um na den Ziel ttrecken. Und want nu in den winter enige dagen harde vorst was und alle orlorchscepen van den Emse in Oterdum musten verwicken, worde lange tijdt die passe vrijgelaten und uth den Gret na Delffziel gescepet, und tom laesten den scipper alle verdacht makede und den vart benam. Soe worde sulcken verbodt meer bespottet dan achtet.

Onder dussen tijdt worde Gronnigen versocht myt inleydunge der Jesuyten und hoere leere[2)]. Want die borgeren die besettinge heel tegensstondt, soe hadden die borgeren ock hier nene behaech an. Hoewol dusse bij Verdugo to hove conversierden als Waelschen und nochtans in Sunte Walbrugges kercke predigeden und hoeren regel den simpelen voerstellen, dat men des weekes dremael musten vasten, sonder lynnen tgaen, erenst tbidden, tmysse komen und vaken to bichten. Dit duchte vole alle tkindts twesen und vole neit doentlicken, noch geloveden daeruth salich tworden. Dusses ordes worde geacht twesen broder Arent, to Jacopijnen monnick, een

1) Misschien staat er een ander woord.
2) Vgl. boven, blz. 376, noot 1.

overmodiger[1]. Und alsoe een Jesuyt in D. Johan Eelts to Sunte Merten tstellen uth Coln offte Meens[2] to beropen, tweten Petrum Tymanni, commissariussoen to Loppersum[3], in Wirdum anno 1553 geboertich. Overst want die Spansche regerunge alnoch diffidiert worde, is sulcke affbleven, welcke die vader mishagede um sijn Jesuytsche leere. Hieromme begonnen ock paepen overall tvresen voer strenger disciplin und dat hoer vrouwen und kinderen voer concubinen, jae oneelicken solden gerekent worden, anders als bisheer weren geholden. Hierto stupeden ock enige Westphresen uthgewekenen, soe to Embden versierden und na Verdugo togen, um Westerlant up winter to besoecken, als Hans Roerde und 2 anderen. Want[+] Gronnigen konde niet gehorsamen, soe men Westerlandt niet weer mechtich. Overst sie sindt balde weder uth Gronnigen verwesen, want die borgeren ock vor sick vreseden. [+]fol. 568.

Um verwoestunghe der Ommelanden florerede Oestvreslant seer, hoewol in die Ommelanden voele sick verheveden boven hoer vermogen, myt warscapen[4] tholden, in pracht und overdaet, alsoffte in die Ommelanden nene commer was. Soe was nochtans myt Oestvreslanden niet to verlicken. Want to Manslacht[5] hefft een huysman[6], Tamme genoempt, sijn beheerde[7] landt overdragen und vercofft als 40 grasen landes, huerwijs voer 1 gulden eder 1 daler gebrucket het gras, voer 4000 Keysers gulden, daer het huys allene werderiget worde up 600 gulden und an anderen heerden getogen huerwijes. Und konde allene weyden 12 koygen, 2 perden. Tho Wirdum[8] Aylt Aylts Edzema soen doet ock verlatinghe van 30 grase landes, heren- und kerckenlanden tom egen-

1) Vgl. boven, blz. 650, 658, 666.
2) Mainz.
3) Zie boven, blz. 375.
4) Bruiloftsfeesten.
5) Nabij de westkust van Eemsland in Oostfriesland.
6) H.S.: huys.
7) Land met een heerd, behuisd land.
8) Dit zal Wirdum in Oostfriesland ten noorden van Emden zijn. Er zijn gelijknamige dorpen in de provinciën Groningen en Friesland.

doem und an anderen heerden beheerden laten, genetet 2600 gulden voer upstall und beholt huys und hoven allene, voer 600 gulden voer teyn yaren gecofft. Tho Westerhuysen V.[1] Culesche besidt huys und scuere myt 40 gras egendoems und anderen landen beheerdet, sindt in kaspel an twe huysluyden vercofft voer 8000 Keysers gulden. Noch hefft Emo Tamminga swager sijn heert to Grimersum myt huys und scure vercofft voer 12000 Keysers gulden tot 70 gras gerekent. Want in dusse yaere anno 88 konde een maerschap suvels gelden 60 daleren. Sindt to Embden nu in Januario vercofft 5 koygen und een veerse voer 240 gulden, myt hoy, massche[2], stallinge tot up Mey; und konde croes melcks gelden 10, 9, 7 witten den winter over. Daeromme die verhueringhe van landen in Oestvreslandt worde gras landes gerekendt up 4 daleren to Loegen. Soe mijn vedder Merten Peters van Egbert Sijben gehuert heff, boven dijcken, wachten, tochten, scattinge tdoen und tholden tot 80 gulden thoe und voer die huysinghe 400 daler verscheten, soe lange die gebrucket worden, 4 yaren lanck. Anderen hebben in gelicken willen doen, dan van 100 gulden die huere yaerlickes tvoeren ontfangen, tweten 1600 daleren. Alsoe hefft grave Edzart willen laten verhueren die landen in[+] Zielmunneken[3], ider gras voer 6 daler, tot 700 gulden, overst ys verbleven. Overst grashuys to Mariehove onder Awerick worde den meygeren verhuert um halff vruchten van 80 koygen, 60 scaepen, 20 swinen, 8 moerperden[4]. Daervan muste to hove levert worden 8 vat botters, 4 vette calveren, alle lammeren, halff myt kesen, 1000 eygeren, 1000 cabuyssen[5], als grave Edzart die halve beslach myt landt tegens arbeidt und costen instellede und sijn koren affdielede. Dusse luyden sindt in dusse yaere uth versumenisse und des natticheits bena arm worden. Neittmyn worde to Embden up den 14 Februarii

[+]fol. 568[v].

1) V. vermoedelijk vrouwe.
2) Massche is dun bier.
3) Midden in Eemsland, ten n.w. van Emden.
4) Merries.
5) Cabuuskolen, kappertjeskolen.

eerst die keershuere[1] ingestellet van Occo Vrese droste, dorch hoeffluden[2] erdach(t) over alle heren landen um Embden und darwars gelegen, we men doch gewontlicken sindt myt vercopinge der huysen tdoen. Und want die koyweyden commerlicken und duer worden geholden, sindt dusse heren landen noch hoger getogen, myt treckgelt upgesettet, dat ider gras worde verhuert 3 yaren lanck voer 7, 8 und 10 daler und over, dat die droste ock warnede und spracke: Gij borgeren, gij sult die landen hueren, niet coepen, gebrucken, neit egen hebben. Item Doctor Hindrick van Over vercofft een kleine huysstede van 30 voet breet und lanck voer 550 Keysers gulden. We dan ock Occo Vrese huysstede van 18 voet bret 20 lanck bij sin huys voer 600 gulden vercoffte, als men des bij Arent Smyt, staedtsamsman bij den borch, kan sien und verstaen. Daerna ock die hueshueren und camerhueren to rekenen um die grote mennichte des volckes in Embden und landtscap. Daeruth dan ock erfaren ys, dat men bij den huysman een koe rekeden tmogen renten halff vat botters, alsoe dat die bottercoperen to Embden verclaerden, dat sie van hoer mengesluyden, soe 24 koygen melckeden, ontfangen hadden 12 vat eder maerscap suvels; noch van ener, soe 18 koygen gelevert, 7 maerscapen; van den, so 30 koygen, 16 maerscap gelevert, anno 1588 up een sommer. Want noch ener in Embden mede verclaerde, dat een koe van Midwinter tot Mey up den stal hebbe rentet 30 daler und noch up den sommer 30 daler in melck tvercoepen. Diesulvige Tonnys Smyt betaelde van 3 koygen in die weide 25 daler, makede rekenscap, dat ider up den sommer worde renten 50 daler, hetsij die melck to vercopen eder tkarnen, als van[+] 10 croes melckes, jae ock 7 eder 8 croes, tmogen karnen 1 pont botters und het supen[3] croes een ortgijn gerekent, overwindt des melckes werdie. Want pont botter 4 eder 4½ stuver Brabantsch is, daer croes melck ys 6 witten

[+]fol. 569.

1) Het verhuren bij afslag, ‘bij brandender keerse.’
2) H.S.: hoeffl.
3) Karnemelk.

allene, soe ock hoger, verlust die botter, woe nijer melck, woer meerer botter, soe he sulven van 16 croes 2 punt konde becomen; anderen betuygeden van 30 croes 3½ pont tmogen hebben. Und dit alles, want die koygen myt massche, draff[1], gudt hoy und trochwater dapper gevueret worden, die koe up teyn tunne draff gestalt und hoy und weyde up 15 daleren, soe konden sulcke koygen dages geven tmelcken 16 croes melckes, 15 ock 14 croes. Dit hebbe ick hier aldus willen tekenen, want wij alsoe gesien, gehort und van loffweerdigen overtuyget sindt in dusse onse ballingscap van 9 yaren in Embden. Des men in die Ommelanden niet gehordt hefft, daer alleen een koe up een verdel wordt gerekent des sommers, want men sulcke vueringe neit plegede, noch sulcke olde landen gebruckeden, dan in 8 yaren gebroken und geploget worden, daervan het koren tmeer gerekent worde. Alnu in den winter um die grote natte sommer konde wederomme een corff vuil torffs gulden 7, 8 stuver und daer bet tot Mey 4, 5 und 3 stuvers. Soe ock een waem holts 5 eder 6 daler, soe anders gewontlicken was tcopen voer 1½ stuver und 2½ Keysersgulden.

[1589]

In Augusto verleden yaers[2] worde graef Edzart affgecandt het process tegens den graef van Oldenborch over Jeveren[3]. Soe trecken die dre soenen, grave Enno, grave Johan, grave Christoffer na den Keyser, vorts na Spannien. Und ock to Parijs gewest, als die Gwysianer worde ummegebracht, gecoppet, verbrandt und die assche in den riveert gesmeten. Und soe die twe vertoveden to Baden[4], worde gehort, dat graef Enno myt een dener sij to Roem gesien. Und nu to Paesschen[5] to Franckfort wederkerende, worde sulcke uthtoch seer bij die onderdanen und adel verdacht geholden. Sonderling want men die kercke to Embden dorch den Heshuysium seer onrouwich dachten tmaken und Sijn Genade nu ock het

1) H.S: darff.
2) 1588.
3) Vgl. boven, blz. 576 vlg.
4) Baden-Baden.
5) Paschen viel in 1589 op 30 Maart.

process tegens sijn broder graef Johan bij den Rijcke hadde verloren um Stickhuysen weder to leveren. Soe gaudieren ock die adel und egenarffden over die nije landen bij Auwerick. Worden ock partich[1] die borgeren to Auwerick over hoere nije landen, tot tuynen over menschen gede(n)cken togericht. Waerover Hermen Enens to Embden[+] van Occo um sijn oetmodelicke gestalte supplicatie worde enige dagen lanck ingeholden up den borch, want men wolden neen tegenredent lijden. Darvan werdich die copie hier bijtstellen. [+]fol. 569[v].

Wolgeboren graef genedichste heer, Ew. Genade sij onse plichtwillige und gehorsame getrouwe dienst jederzeydt zuvoeren bereydt. Genedich here. Wij ondergescreven konen Ew. Genade in onderdanicheit clagent onvermelt niet laten, welcke gestalt wij nu verscheidentlick supplicando angehalten, belangende die neuwe zugemaeckte landen, thunen und werffen een genedichlick vatterlick affscheedt zu overcomen. Is daer up laestelick jegen allen zuversicht niet anders (leyder) erfolget, dan dat E. Genade (gelick ons corts vergangen dagen van den edele Henrico Erpenlicke, Genaden amptman angesecht), alnoch persevereren und vulharden, als neemplick, dat en yder van die emmersach[2] landes, jeder warff und tuyn jherlickes ons doen[3] vorleggen und betalen solt, welckes so ons um viel reden und orsachen durchausz niet mogelicken. Als haben wir vorgemelten Erpentlicke onse beswarnisse montlick daerup verstendiget, ock selve Ew. Genade in onderdanicheit zu vermelden geheten. Weyl dan Ew. Genade dagelickes myt vielfaltige swaren geschefften behoefft, dat wij up eenvoldichste (als wol behort) onse nodruft montlick und persoentlick neffens enen redelicke und geschichten beystandt niet angeben conen, noch mogen, noch darjegens zu behoerlicke audientie und defensie gestadet, und inmiddelst in gringste neit bedacht myt enige wederwilligheit zu beyegenen, dan viel meer

1) Verdeeld.
2) Emmersaet of amersaet, een landmaat.
3) H.S. heeft een onduidelijk geschreven woord, dat ook als ‘daler’ kan gelezen worden.

ons (soe voel ummers mogelick und behorlick) in alles gehoersam erzegen, versoken, bidden und begeren daeromme in aller onderdanicheit seer demoetlicken Ew. Genaden als onses natuerlicken genedigen arffprincen um recht und gerechticheit wollen erschijnen, und zu dussen differendt (off wij bij aventuer als slechtege eenfoldige leeken in misverstandt dissen betreffent gerathen) vier guede, wol erfharen, onpartijelicke commissarien verordenen, die onsen jegenbericht und gescaeffenheit der ganser saeken grontlicken und ordtlicken muchten innemen und verstaen, und folgens also daeryn moge voraffscheydet[+] und erkandt worden, wes recht ys. Des wij alle die dagen onses levents myt lijff, lebent, gudt und bloet in fullencomener gehoersaem zuverdienen williger als williger, kent die Almechtige, die Ew. Genaden in graefflicke wolstandt und gesondtheit genedichlicken moet schutten und erholden. Myt een genedich vaderlick affscheidt hierup onderdanelicken verwachtent, Ew. Genaden plichtwillige und gehoersame getrouwe onderdanen, die ganse burgerscafft Ew. Genaden stadt Auwerich, anno 1589 Januarii 17. [+]fol. 570.

Hiervan was die olde pacht eerst 6 cyferden[1)], facit 1½ scaep voer een emmersaeth landes, ock daerna 3 scaep, volgens 5 scaep, und nu laestelick 8 scaep, een seer beswalick canon jaerlickes betaelt bij grave Ulricks tijden. Ock noch een vereherunge tdoen angeboden myt 200 daler und daerto in transportatie die 50 pennick myt 8 scaep vor yder emmesaet landes to geven und to schencken, soe men alsdan mit guede versegelunghe in onsen holdende recht beschuttet blijven. Dit was presentiert anno 1588 den 11 dach Juli. Dusse apprehensie van Hermen Enens worde relaxiert dorch quade bedenckent, alsofft Enens die borgeren up hadde raden, und nu nummer clagen solden und vergeten. Overst Enens benene des tmogen doen, dan liet Sijn Genaden tom gueden quijt sulcke angedane injurie.

Anno 89 den 14 Februarii verstarfft to Lier Reyndt Alberda, borgemester van Gronnigen und praeses der

1) Cifert, een kleine pasmunt.

anholdinge der deputierden van die Ommelanden[1)], dorch hartseer verswacket. Lat na sees olderlose kinderen buytenlandes, dorch confiscatie van sijn guederen geblotet, als een Evangelisscher und sijnes dienstes an Stadt quade besoldinge, als sijn medecollega Derck Scaffer, myt Parma versonet, to Hoegerbrugge buyten Gronnigen sijn gudt bevrijet besittende was.

Die juncker van Oldersum, juncker Here, na 3 maent sijnes ehestyfftens tom huyse Assen[2)] der Kettelen gesloten, verstarvet buytenlandes up dusse tijdt, und sijn testament sulven gesloten tegens des vaders verordnunge, wort die herlicheit tusschen Plettenborch, den moder, und den junge egemael, soe wol als tegens grave Edzart in quaestie getogen, die om arffnisse Sijn Genade als leengudt achtende, bij grave Ulrichs tijden voer een leenman angenomen. Soe doch dit huys tegens Greet mede tom Graven erkoren worde. Daerom Ocko Vrese[+] het huys van graef Edzers wegen myt 50 soldaten up den 6 Februarii upeysschet, daer die heer van Knypes, juncker Ike, het huys inhilt. Und na meermalen myt den anderen gesproken, ys durch bescheedt und Keyssers mandaet gestillet worden, und myt Plettenborch tegens den junge weduwe in quaestie gestanden um 12.000 rijcksdaleren. Die verstorven juncker Here ys in Westphalen tor graffnisse bestediget. Hiermede ys dusse stamme van Oldersum uthgestorven, an vremden gecomen, daervan die twe broderen Hector und Boyge myt broderlicke twist die heerlicheit rede gescoeret hadden. [+]fol. 570[v].

Den 21 Aprilis verstarff juncker Assa van Middelum, grave Edzarts tafelfrundt, myt sijn guederen nuttelicken, sijn dochter scaedelicken, soe an juncker Zenen und Ulfert prediger gehilcket[3)] und hoer in onsinnicheit 200 grasen

1) Dit slaat op de gevangenneming der Ommelander Staten in 1577, toen Reint Alberda burgemeester van Groningen was. Vgl. Rutgers, Gron. Volksalmanak voor 1896, blz. 192 vlg. Zie ook Gron. Volksalmanak 1910, blz. 167.
2) Vgl. boven, blz. 702 vlg.
3) Volgens de genealogieën, te vinden in het H.S. van Fred. von Wicht, had Ast van Midlum twee dochters, nl. Gertrud, gehuwd met jonker Ulrich van Jemgum, en Hyma, gehuwd aan den Pommerschen edelman Martin von Rexin. Dit stemt dus niet geheel overeen met de mededeelingen van Eppens, tenzij men in jonker Zenen (er kan ook gelezen worden Jenen) den jonker van Jemgum wil zien.

landes ontmakende in die gasthuysen[1] to Embden, grave Edzart 10 grasen legiert van testament to becrefftigen doen; wolde allene na middach myt 12 paren bestediget sijn, und en yder 1 kan wijns verordenet, sonder clocken klanck, want he sijn costen bij borgeren coffte. Die swager[2] juncker van Jennen na corten to Embden comende, achtet testament nullum twesen, van wansynnyghe sonder orsaken gesloten.

In Maio verstarfft ock hartoch Julius van Brunswick[3] in gueder older und vredelicke regerunge, bij Rijcke de olste furst und mede gewaldich van scat. Laet nae een soen, beter in religion und anders instituert[4], als nu D. Melleus Brunsinga[5] uth Dam und Edzart Grevinghe nouwelicken hoer commissie hadde exerciert. Boudemont[6], ener uth Vlissinge, bij den Princen tijden mede raedt in Hollandt meest Spansche partie und Papissche partie drivende, was dussen vorsten hartoch Julio angenaem und bij den ordenen to hove neit geleeden, solde nu ock moten explodiert worden. In Oestvreslant verstarff ock juncker Claes Vrese den 12 Maii, olt van 80 yaren, den olden Grave angenaem, nu overst weinich to

1) Onterven ten bate der gasthuizen.
2) Hier in de beteekenis van schoonzoon.
3) Hertog Julius van Brunswijk stierf den 3den Mei 1589.
4) Deze zoon en opvolger was Hendrik Julius (1589-1613).
5) Vermoedelijk dezelfde als Dr. Melle Brunsema, die in 1596 door de regeering van Stad en Lande werd benoemd om te Groningen lezingen over de Instituten te houden. Vgl. Jonckbloet, Gedenkboek der Hoogeschool te Groningen (Gron. 1864), blz. 27.
6) Met hem bedoelt Eppens waarschijnlijk François de Baudimont, secretaris van den Prins van Oranje, sedert 21 October 1578 griffier van Friesland. Hij handhaafde met groote energie de rechten van het Hof, werd daarom uit Friesland verdreven en ging in 1584 naar de Spaansche zijde over. In 1586 spoorde hij in een pamflet de Friezen aan om vrede met den Koning te sluiten. Vgl. Wagenaar, Willem Lodewijk, 48, 79, 423.

hove geacht wort, achtet yaerlicken thebben renten 14.000 gulden, soe bynnen als buyten lands, an Aylt Vrese und Arent Vrese und seen kinderen verarvet, bij Keyser legitimiert. Waeromme ock huys to Ottum[1] hem ontarffvet ys van den broder, want die vrouwe een dienstmaget uth Westphalen den geslachte tcorte gerekent, niet ehelicken dusse dre sonen dusse Claes Vrese gewonnen hadde.

+ In die Ommelanden gaen ock aff die olste van adel, als Hermen Clant tho Uthhuysen, 70 yaren olt, wens dochter an den lutenant van Verduges regement, Antonio Cakel, gehilcket[2], ock sijn older bij sulvighe partie endigende, als sie den Landtscap und deputierden affstonden, den stadt Gronnigen plaudierden. We dan ock Joest Leuwe van Peyse, des Jurgen Leuwen vader und Hermen Sickunghe huysfrouwe sijn dochter wesende[3], stonden eerst die gemene sake soe in Drent als mededeputierden bij, weren ock buytenlandes verweken. Overst balde um hoer grote guederen sick wendende, versonen sick vader, soen und swager myt hartoch van Parma, geneten hoer guederen, musten den vijanden in vaderlant in politsche und religioenssaken behagen, laeten alle kerckenceremonien in die begraffenisse van Joest Leuwe gescheden. Ock ys mede verstorven Thomas Vinckenborch, nu raedtheer in Gronnigen, ertijdes hopman onder hartoch van Alva, een verwoerster des tijdes in Hollant; solde myt een swaere doet in sijn swaere older ontscheiden sijn. Als nu allenthalven rumoren van rustinghe gehoert und mede gehoepet worden bij die uthgewekenen tho Embden, und men Gronnigen solden bedwinghen, worde up den 1 Martii niet verswegen van Luleff Roelffsen, Hindrick Buttell, Johan Mullar, we ock van Gert van

+fol. 571.

1) Uttum, in Eemsland ten n. van Emden.
2) Dit huwelijk is in de genealogie Clant door J.A.R. Kijmmell (Alg. Ned. Familieblad, 1905, blz. 297 vlg.), alsmede in de vele genealogische aanteekeningen betreffende dit geslacht, welke in het Rijksarchief te Groningen berusten, niet bekend.
3) De verhouding is aldus: Joost Lewe is de vader van Jurgen Lewe en tevens van Wobbe Lewe, de vrouw van Harmen Sickinghe.

Kampen, dat eerste beste middel weer Ommelandt tvernielen, dijcken, zielen inridtsche, we reede was, die biesten to lande uth, jae ock ju huysfrouwe laten vertrecken myt alles. Want crijch moet hoer recht hebben. Een arm landt, rijcke stadt. Daerna van nijes begynnen. Want die vijandt was om landes vruchtbaerlicheit in landt gelocket, niet om Gronnigen, dan arm und bloet gemaket solde die vijandt Gronnigen ock niet meer achten. Dit was die raedt um sick thelpen, allman tverdarven und ock in sick onmenslick. We dan ock onmogelicken sulcke gemeente ergens tmogen bargen een corte tijdt lanck. Soe antwoerde een borger to Embden Johan Gerts: Dit ys woll een menslicke wisheit und ladunckentheit, dan Godt kan anders wenden, we reede myt der Spansche armije erfaren und nu an den konick in Vranrick bewesen was, und in Poln alles van Godt beter gewendet[+] was dan menschen conden dencken, we dan ock bynnen dusse stadt Gronnigen[1)] an den corneel Casper die Roeblees myt een ure tijdts veranderinge erfaren was, dat die besettinge ock hoeren oversten insloten und stadt vrijmakeden. Daerto was Bortolt Entens exempel becant boven aller oversten vorsichticheit, dat he myt soe vole legeren und scanzen und volck den stadt Gronnigen hadde besingelt an den poerten to. Und die naeste huysluyden an die scanzen melckeden und waerden hoer huyswerden myt scapen, koygen, vette biesten, jae eynden und hoeneren, alsoffte daer nene leger noch soldaten weren in de landen und an hoer doeren. Want Entens[2)] myt gelt uth Lant volck in disciplin erhilt, seggende, die deputierden und Staten solden gelt scaffen, die huysman solde

[+]fol. 571[v].

1) Dit doelt op de gevangenneming van Robles te Groningen in 1576. Vgl. boven, dl. I, blz. 233.
2) Deze loftuiting op Entens klinkt in den mond van Eppens zonderling. Zij is ook in strijd met wat Eppens zelf vroeger herhaaldelijk (o.a. boven, dl. I, blz. 210) van Entens' optreden in de Ommelanden en elders mededeelt. Nergens staat, dat hij de boeren met groote welwillendheid bejegende. Maar mogelijk was Eppens na Entens' dood deze dingen wat vergeten en zag hij het verleden als tegenstelling tot den tegenwoordigen toestand wat rooskleurig.

onverdorven sijn, all solt hem den laesten soldaten myt hangen costen. Contrarie ys beyegent den corneel Norys Engelsche, daer yder soldaet rovede, haelde, vangede, brande, wat und wel he wolde, und landt bloet makede van ynwoneren und ock myt brant, und lant musten verlaten. Und Wigbolt van Ewsum ock Oterdum niet konde an sick beholden, want he die naeste caspelen myt Asinge Entens myt dwanck und brandt vernelede und daerna nichtes uth die landen hebben mogen geneeten, dan van den waren utgesloten, die meer dan dre eder vier tonne golts uth die besettede landen yaerlickes scatteden, und den huysman partije eder anders lieten wonen und blijven tot lange yaeren vulhardende. Want een verlatene landt doet ock alle steden verliesen und overgaen. Want die vijant int velt ys mester, soe ock een verlaten bloet velt offte landt verdrijfft den mester van velt. Sonderling daer myt landes scattinge und uth handtieringe, imposten, licenten, tollen die orlogen moten in Nederlant gevoedet worden. Uth sulcken raedt sindt die sauegarden in Vreslandt tusschen grave Willum van Nassouwen, und Verdugo in Gronnigen ter contrarie nu anno 1588 erdacht und geholden worden. Alsoe bitter weren die uthgewekenen borgeren alnoch tegen de Landen myt hoer curisiosicheit buyten horen beroep. Wat dan, doe sie mesteren sint in Gronnigen gewest, dan allene die Stadt uth Landes onderganck twillen verheven. Up dusse tijdt was water up den 24 Februarii over landt ingelopen, dat men uth[+] Oterdum na Gronnigen, over alle landen na Loppersum, Uthwierda muchten myt scepen varen und die biesten uth commer und verdorven vor versmachteden und verstorven bij duyseden, hoewol myt rogge, gemalen koeren, koecken van raeffsaet[1)], 100 3 daleren tcoepen, die biesten gevueret worden, und anderen middelen sochten. Evenwol musten die huysluyden die winterscattinge ontrichten tot den vijanden soldien, offte worde up den overigen in die hoege caspelen verdubbelt, dat yder gras landes dusses verleden yaers taxt sij west 10 eder 12 arensguldens na

[+]fol. 572.

1) Raapzaad.

hoecheit der kaspelen taxt. Wel nene hoy hadde und bieste behielt, muste het hoy, soe het was, copen. We dan Christoffer Ripperda tot 30 koygen meer dan 200 daler und scattinge daerboven gecostiget heff. Want die landen nu ock dijckloes in den Oesterhorn open legen, duerde dusse inloep des waters alnoch tot 23, 24, 25 Martii myt stormen und wint, dat ock die bowte[1] wantrouwet worde, und alnu enige vulmechtigen, Johan van Gennyp uth Duerswolt und Wilryck Eltkens uth Heveskens, in Westerlandt an grave Willum, soe sie sauegardengelt solden betalen, ock den dijck musten tegens Oterdum weder veerdigen. Dit worde alnu ock sonder der uthgewekenen uth den Ommelanden raedt offte consendt alsoe gedreven. Dan niet meer erlanget dan den kaunghe bij cloester Oesterwyrum[2] tmogen verbeteren und veerdigen. Want dat werck an den olde dijck worde desperiert noch togelaten. Soe was dit ock noch nene menschen mishaegelick, dan den sulvigen Gronnigers, alsofft men den vijanden dienden tegens sick sulven, die men doch niet konden weren. Onder dusse tijd und in beyder partijen sorchlosicheit offte onmacht gescheden daer enige overlopinghe uth beyde scanzen Oterdum und Delffziel, die daer an Michael Haeck, overster in Oterdum, verclaerden, dat daer swacke und van weinich soldaten die wacht in Delffziel vaken geholden worden, sonderling als sie myt jachten und scuten to zeewart wachteden up buyten und Hollandtsche scepen und coepluyden, soe vaeken geboerde, und den hopman Watertap[3] rick makede. Soe men hoer geleveden, sie wolden Delffziel sonder perikel innemen und[+] gewinnen myt weinich hulpes. Um dit to ondervynden, gyfft Michael Haeck myt ener eder twe sick in der duyster wynternachten an Delffziel an die oestersijdt an die poerte und homeyge, bevindt den toganck gelegen twesen, ock dat die grafften niet diep van wateren, noch die bolwercken hoech weren, ock sonder ledderen tbestijgen, [+]fol. 572[v].

1) Het gewas.
2) Bij Heveskes.
3) Vgl. boven, blz. 503, noot 1.

sonderling an dusse sidt, daer men doch nene wachte offte swacke upsicht stellede. Daeromme sulckes myt grave Willum wijders to beraedtslaen, trecket he na Vreslandt und stellen soedanigen anslach, dat graef Willum ock in gelicken enige scanzen an die westersidt, als Emetyll[1], Nijenort, Northorn, Adwerderziel, Stentyl (want in dusse tijdt was landt myt meer scanzen bevestiget dorch den Gronnigers und vijanden, als Wedde, Bellingawolda, Nienziel in den Dullarsdick, Swaegsterzijel, Fynserwolde, Mydtwolda, Overtocht, Reyda, Grijsemonneken, Nijenhuys, Oesterwyrum, Westerscans voer Oterdum, Fermsum, Delffziel, Watum myt volck uth verscheiden vendelen belecht, daervan die hoepluyden genoempt worden Resewick lutenant, Reinis, Herema, Jochum Ubbena swager up die Soltcampen Ulfert Prenger up Tammingahuys[2] und Dicksterhuys, Antonius Crakeel[3], grave Hermen und grave Frederick van Bergen up Nijenort und Watertap vorscreven, up landes lenunghe to erholden) liet ondersoecken und verkondtscappen und also tijdt und dach bestemmet myt meer volckx in Oterdum sendende. Wort den 9 Martii Emetyll myt gewalt ingenomen und die kleine besettinge doet geslagen, 27, als men myt scepen und uth scepen van die togerichte marsen[4] den scanze bescoet, dat nener sick weren kunde[5]. Waernae up den 10 und 11 Martii Michael Haeck ock verdich solde wesen in der nach an den Delffziel. Want die Gronnigers worden sonder twivel uth Delffziel und Fermsum hoer onsedt verscriven voer Emmetyll tcomen. We ock gescheden ys, dat vole soldaten uth alle scanzen gelichtet, benae allene 30 soldaten in den grote scanze Delffziel verbleven weren, und Watertap hopman to Gronnigen conversierde, als ock die boede in Delffziel gesandt

1) Enumatil, aan het Hoendiep ten z.w. van Zuidhorn.
2) Bij Hornhuizen.
3) Vgl. boven, blz. 733, waar hij Antonius Cakel wordt genoemd.
4) Mastkorven.
5) Vgl. over de verovering van Enumatil door de Staatschen en de andere krijgsbedrijven in het voorjaar van 1589: Wagenaar, Willem Lodewijk, blz. 144 vlg.

und uthgelaten na Watum, den Michael Haeck in den[+] handen vallende, betuygede. Want he solde die scanzen warnen, dat Emmetyl was ingenomen van grave Willum, [+]fol. 573. soe 2 nachten daeryn verbleff. Ock was Michael Haeck een antiker[1)] offte kunstenar bijgedaen, die myt pulver een instrument an den poerten solde konen scruven, als ock gescheden, daermyt die poerten solden gesprenget worden und dat solde die loese alleene wesen um anttrecken. Want men nene volck wolden spylden vor sulcken vasten scanze. Daeromme Michael Haeck meer dan 3 uren lanck myt 400 mannen an und over dick[2)] verblivende in der nacht tot den morgen, valieert[3)] het instrument, offte niet alles verdigen komende, wort die homeyge dael gehouwen, enigen weren doer den graff gecomen boven up den scanze, benneden[4)] allene 14 mannen up den wacht staende. Soe ys die anslach ruchbaer myt den dach. Die hopluyden roepen meest: Treck aff, treck aff!, anderen: Treck an, die scanze ys onsen. Is gewonnen werck ter tijdt vrouwen, jungen und tegenwordige soldaten van den vesten smijten und sceten, dat daer alleene 2 sint an die poerte gescoten worden. We dan ock ener Johan Folckens, ock in den scanze denende, geraket doet bleff. Hadden hier allene 2 eder 3 ledderen um volge tmaken bijgewest, boven den versekeringe van sprengen[5)], solde Dielffziel neffens Emmetyl sonder gevaer hebben west ingenomen. Als dit nu to Gronnigen gehort worden, makede grote verslagenheit to Embden, grote verwonderinge als onversiens gedaen, und daerna so scameden sick hopluyden, soldaten und alle, die daerbij gewest und van hoereden, dat men alsoe sick het gewonnen geluck verruckloseden. Und die Gronnigers verwonderden sick sulven, dat sie alnoch gesparet worden und niet uth Landt und den Emse ontsedt weren. Jae die Westerscanzen

1) Een mechanicus wordt bedoeld. De man heette Pirola, vermoedelijk een Italiaan. Vgl. t.a.p. blz. 145.
2) Aan en op den dijk. H.S.: an over und dick.
3) Failleert, mist.
4) Vermoedelijk = bonden; beneden geeft hier geen zin.
5) H.S.: sperngen.

weren versaget und solden alle hoere scanzen hebben verlopen und die scattinge musten mistet hebben, und sulven tot benowtheit, jae als men meenden, tot verdrach solden komen moeten. Want Verdugo niet to Gronnigen was, versammelen die Gronnigers hoer volck, vrijbuyters und uth andere scanzen, to Winsum, ter tijdt Verdugo[+] weder yncomende, myt volck, corbijns[1)] und gescut up den 20 Martii uth Gronnigen na Adwert uptrecket, verstarcket die omliggende scanzen, maket noch to Lettebort een nije scanze, we dan ock up Soltcampen tdoen willens, dan van grave Willum tvoerengecomen ys. Onder des worde die gemeente dorch dusse uptocht der Malecontenten heel bescadiget. Waertegens grave Willum die meente versconede, als myt sijn sauergarden bevrijet, dat ock die heele Ommelanden wonscheden, dat graef Willum het heele landt dorch Delffziel hadde mogen heerich und mechtich sijn, overmydt dat grote swaere scatten und uthteren der soldaten, want alles allene van den huysman affgedwongen worde. Hiermede worde ock heele Oltampt in sauegarden, jae ock Westerwoldingelandt onder graef Willum angenomen, myt sulcken geding, dat die ingesetenen ock to Embden voer hoer huyses nodrufft in egener persoen over den Emse solde passeren mogen, na luydt grave Willums pasboerten, voele personen hier und in den Ommelanden verlenet, we ock enigen Gronnigers, vijandt eder vrundt, voer gelt um een Keyssersgulden to vercrigen bij Claes ten Buer ontfanger van het sauegardengelt. Datwelcke bij den commissario der lycenten Jacob Utenbrock und Syrt Symerma[2)] diewelcke eerste die luyden warnende, dat sie na luydt sijn commissie niet alsoe muchten geleydet worden, nempt daerna den luyden des graven Willums pasboerten aff und langet hoer die sijnen van die Generale Staten wegen, als boven grave Willum wesende und tom laesten ock van personen 5 Keysersgulden und hoer waeren, jae huysraedt verlycentende, als Albert Starckenborch myt sijnen kisten

[+]fol. 573[v].

1) Karabijnen.
2) Vgl. boven, blz. 722, waar hij Sinnema wordt genoemd.

und screnen topenen beyegent ys, 10 daler tbetalen up den 22 Aprilis betalende, daerna een grote beroerte hefft verwecket niet allene tegens grave Willum, dan ock up den Emse. Als Johan Tijmens und scanze Oterdum des graven pasborten respectierden und des commissarie commissie[+] upgescreven worde van[1)] grave Willum, umdat he Gronnigen an die ene sidt solde bedwingen und men hier an den ander sidt myt tovuer starckede, offte dat die Utenbroeck der Staten beveel wetende, sijn gewyn myt Berent Kater, dorch Eyse Jacobis verwachtende, um to Gronnigen thandelen myt grote verhandelinghe. Want dusse companie was groet, dan verdecket, und graef Willum hoenlicken was, dat sijn naem und pasboerten van sulcken commissario worden upgenomen und cassiert sonder sijner mesteren advertissament. Des wast den commissario een gringes, dat he discretie tusschen uthgewekenen vromen wolde holden und die daer handtierunge dreven, offte sie musten 5 gulden erleggen, hoewol he ons grotes belovede, dan tom laesten wenich vuldede. Und ons ock Sebastiaen Wibben[2)] pasbort van 3 namen ontholdende was, seggende: het was tvoele. Daeromme he ock van voele quaelicken tractiert worden myt woerden over sijn wilt, ontuchtich levendt und spelent und dobbelendt, und voles copende und verterende, dat niet to rekenscap muchte gebrocht worden, und alsoe van yder getogen worde und grote clachte makede. [+]fol. 574.

Na het angefangen regement in Vranrick, worden alle staten und menschen heel vertrostet dorch den vortganck der beyder konigen[3)] tegens den Gwisianer, want die vredeartikelen bij idermentlicken gelovet worden, dat die

1) Tusschen fol. 573 en 574 is een los vel van kleiner formaat ingebonden, waarop een acte, waarbij Eppens en zijne zusters aan Peter Gerryts en zijn vrouw Alijt 18 grazen land onder Uitwierda voor 35 Groninger stuiver per jaar voor drie jaren hebben verhuurd, d.d. 6 Juni 1562. Eigenhandig van Eppens. In dorso eenige aanteekeningen van hem over schapenteelt enz., gedeeltelijk weer doorgehaald.
2) Gewoonlijk Seb. Wabben of Wabbens genoemd.
3) Hendrik III en Hendrik van Navarre hadden zich in den strijd tegen de Ligue na den dood van Guise vereenigd.

konick van Navarren, konick Hindrick, als naeste in den blode eerst tot den croen na Konicks affganck solde gerechtiget sijn; dat beydersijdts der religie halven tegens den andere nichtes vijantlicken solden voernemen, want konick van Navarren opentlicken liet uthgaen, dat men nene gelove emants konden indwingen myt wapenen und gewalt, dan vorderde allene gehorsaemheit voer den konick van Vrancrijck; dat alle steden, soe die reformierde religie hadden und exercierden, stedes solden beholden; dat die van adel in hoer egene vrijheit die religie solden mogen veranderen und exercieren; dat konick Navarreus voerscreven lutenandt des rickes Franrick und van leger gestalt des konschen rebelligen[1] soelde doen bedwingen; die steden soe reede gewonnen und noch twynnen solden bij hoere religie blijven; dat nemant solde in sijn conscientie gedwongen worden; dat men myt den eersten[+] godtvruchtige, vredelevende, geleerde mannen solden erkesen und enicheit in die religie tstellen. [+]fol. 574[v]. Des solden alle ondersaten in beyde religien onder een bescuttinghe geholden worden[2]. Worde ock voor waerafftich gesecht, dat die konick van Vranrick an sijn tafel solde gesecht hebben: Waeromme mach mij die Pauwest ock neit in die ban doen, als Engellandt, Denemarcket, Duyslant und andere heeren, die hebben dorch den ban vrede in hoer rijcken und landen, want sie sindt pauwest und konick togelick; soe worde mij ock vrede[3]. Nu worde ock gehort, dat to Alckmaer een vrouwe myt visioen eder speculatie hebbe an een prediger geclaget hoer becommernisse, als van geest angesocht, seggende: na 18 maent van Januario aff anno 88 solde in Brabandt, Flanderen, Hennegow, Artoes het evangelium weder vrij

1) De rebellen, die zich tegen den Koning verzetten.
2) Het tractaat tusschen Hendrik III en Hendrik van Navarre, waarvan Eppens den korten inhoud ongeveer juist mededeelt, is voor een jaar gesloten den 3den April 1589. Vgl. Mémoires de Mornay, I, 906, aangehaald bij Ranke, Französische Geschichte, I, 467 vlg.
3) Het is hoogst onwaarschijnlijk, dat Hendrik III iets dergelijks zal gezegd hebben; wel was hij sedert zijn verbond met den koning van Navarre natuurlijk zeer tolerant in godsdienstzaken.

geprediget worden. Die prediger trostet hoer und secht: Ick solde ock sulcken geest begeren thoeren. Und alsoe in sijn studiercamer Danielem lesende, secht die geest na anderen woerden: Dat gij daer leesen in Danielen van den grouwel wech thauen, sal balde vervullet worden, dat gij to Gent und Brugge dat und anders Godes wordt solen vrij weder predigen up den canzeler. Fraget die prediger: Waerbij salt ick geloven? Antwoerdt die geest: Ick vervuere ju neit tot een affgodt, dan tot die waere scryfftuer. Dit ys over een yaer voer die veranderinge in Vranrick ock to Embden alsoe verhalet worden.

Des ys nu in Aprili gehort, dat hartoch van Parma, sijn volck na Vranckrijck insendende und up den frontieren wachtende, bij Camerick hebbe 8 bende ruyteren verloren und twe regement voetvolckes, soe den Gwisianer solden thulpe komen[1)], und hoewol hartoch van Parma enighe onsedt vor Deventur und Sutphen to privandieren affsende, und den stadt Gertruydt ten Bergen myt gelt ommecoffte, als sie myt 8 vennelen rebellierden tegens den Staten, und onwisselicken van Staten und graeff Maurys worden bescoten up den 28 Aprilis, und ontfanget hondertduysent gulden tot hoer besoldinge, tot groten nadiel der Staten und spot mede. Daer Villiers und andere capteinen voer gescoten worden[2)]. We dan ock die scanze Beeck bij Barck[3)] in sticht van Coln ock erovert worden, dat van 150 soldaten alleen 7 overgebleven sindt, is dit volck nochtans heel weder wech vertogen uth Gelderlant, als men grote vrese droech voer Westerlandt und andere steden to beleggen, und een verraedt twinter reede in

1) Van een nederlaag van Parma bij Kamerijk in 1589 kan men nauwelijks spreken. Integendeel hebben de door hem naar Frankrijk gezonden troepen zich bij Mayenne weten te voegen; zij namen o.a. deel aan den slag bij Ivry den 14den Maart 1590.
2) Eppens vergist zich hier. Reeds den 10den April 1588, dus een jaar vroeger, was Geertruidenberg door verraad in handen van Parma gevallen. Vgl. Wagenaar, VIII, blz. 281 vlg.
3) Rijnberk, dat zich eerst den 3den Februari 1590 aan Parma overgaf.

Leweerden gestifftet was[1]. Und die meente overall een[+] groet weeclagent up und over alle Staten regeringhe makede, und alle gelden, scatten verterende vorgeves, [+]fol. 575.
umdat men nene hoefft erkenneden noch annemen wolden, verstaende den konick van Engellandt offte Fransoes verwachtende. Darvan volgens gehort ys worden, dat die Gwysianer heel uth den veelde sij geslagen van den Konick, dat alle steden an den Konick sick verenigeden, tho Parijs den Hindrik Velloys[2] nu gerne voer een konick erkennen, und van beyde koningen upropen laten, niet hoenlicken to reeden, noch widers to verbannen. Als die Sorbonisten[3] hadden upropen laten, hem tmogen rebellieren, wapenen antenemen, und contributie up die meente intstellen.

Alsoe worde ock gehort, dat die Engelsche vloet und armije 212 seylen sij, myt 12000 tvoete und 500 peerden in den Cranie arg grinieert[4] und Spansche scepen 32 doen verbrannen, und daer nene hinderhalt tmaken, want hieruth muste heel Spannien hoer holt und rustunge van scepen ontfangen, und alsoe vort in Portugal myt Don Antonio belandet dorch captein Draco. We dan ock die vorige armije van 48 scepen den Indische vart solde upgenomen hebben. Daerto soe kumpt to Embden an Egbert Hilbrans uth Spannien, in 25 weken uthgeseylet, nu up den 13 Maii bynnen, sijnde vul wijnen

1) Eppens doelt op de zaak van de la Rotta en de Morales, die te Leeuwarden werden gevangen genomen en onthoofd. Vgl. Wagenaar, Willem Lodewijk, blz. 160 vlg.
2) Hendrik III.
3) De Parijsche Sorbonne besliste na den moord van Guise, dat de Koning daardoor met zijn volk had gebroken, dat dus het Fransche volk van den hem gezworen eed was ontheven en diensvolgens het recht had tegen hem in opstand te komen. Vgl. Ranke, Französische Geschichte, I, 465. Ook in de volgende jaren was de Sorbonne een der lichamen, die den strijd tegen Hendrik IV leidden.
4) Deze drie laatste woorden zijn niet zeker; de plaats is zeer moeilijk leesbaar. Misschien denkt Eppens aan de Canarische eilanden en wil hij zeggen, dat de Engelsche vloot op die eilanden plunderde (grinieert = ruineert?).

und secken[1)], dat die 100 gulden wol 500 gulden gewonnen hadde, verclaert dat in Spannien grote anxt und noet was vor Draco, hoer steden alleen wat bevestigeden, wol in grote versaecheit und verdarff muste comen, soe die armije belande. Hoewol he die niet gesien hadde, und umheer van Scotlandt, Irlant varende, nu dor hoveden[2)] vrij was gescepet myt consent der uthliggeren, als een Embder scipper. Dar nochtans verboden niet up Spannien tscepen, noch tovuer tdoen, dan ock in Engellandt vole Hamborgers arrestiert und dienen musten. Daermede die Nederlanden heell in groten hoepen verheven worden tot hoere verlossinge, und alsoe hartoch van Parma styl liggende nichtes meer uthrichtede. We dan ock graef Willum und Verdugo weders die gemeente myt sauegardengelt und scattinge bloteden. Overst woe commerlicken die winter was myt vueringe vuer den biesten und verstorven, die Aprill mede kolt was, soe ys nochtans een gudt voeryaer geworden, meer als emant muchte gedencken, myt soele regen, warm in den Maio, und hoewol die oesterkaunghe up den 20 Aprilis weder yngebroken ys und lant overlopen, sindt die hoylanden so wal als[+] die weydelanden myt die bowlanden in die Ommelanden seer vruchbaer und vull befonden. Und in alles een affslach bevonden, die tunne botters 36 daler, last rogge 50 daler. Daeromme die kaunge weder angetastet tmaken myt scepen, die aerde anbrengende dorchden, soe ant oesten van Dampsterdiep belandet weren, want die doch den sommerdijck verlegen tholden. Darto weren commissarien gestalt Popco Uffkens, Johan van Gennyp, Wilrick Eltkens, Hilbrant Bauckens to Fermsum egenarffden. Die Gronnigers hadden die landen belovet to ontlichten van lenunghe enigen weken lanck, overst wat myt 3 weken besparet worden, ys in dusse manier myt dijcken und costen weder verdubbelt worden. We ock myt den Dampsterwal grote disputiet und arbeidt geworden ys myt het convendt van Thesinge, dan endt-

[+]fol. 575[v].

1) Waarschijnlijk = zakken. Of misschien = sect?
2) De Hoofden, het Nauw van Calais.

licken ock muste weder gemaket sijn. Und ys alle lenunge und scatinghe weder angestellet und moten betaelt worden, dat des weekes een yaertaxt tot an Mey van Nye Jaer aff was betaelt worden. Alsoe dat onse heert to Equert, 73 grasen, hebbe erlecht 43 daleren in dre maent tijdts.

Onder des groygen und bloygen die borgeren und anderen in Gronnigen, hantieren, reysen, trecken na hoer gevallen und gewynnen des huysmans gelt, als men dages offte edtmaels niet meer soldaten ter poerten inlieten, dan twehondert um diffidentie tegens hoeff und Verdugo van besettinge tstellen. Niet weiniger vertart[1] stelleden sick die geestelicken, onder welcken Johan Crijt pastoer to Westerwijdtweert, ock commissarius gewest, nu pensenarius eder syndicus der Landen bij den abten und weinich hovelinck geholden, maket een bancket up Vastelavent[2] myt den abt van Rottum, Oldencloester, Hermanno van Dockum bij den Dam[3]. Daerto ock enighe borgeren und borgersvrouwen, dochteren, Johan Arents to Cruysstede[4], Luert Huygen dochter und Vrijlinck huysfrouwe, und dat ock wol lange genoch in der nacht, dat ock die wacht in Jat[5] over die mueren uth curiosicheit het werck verdroetsaem worde, woe und waerom sulcke geestelicken sick alsoe verdeden. Und langes hoer geselscap upwachtende dorch vensteren, wast dat yder monnick, myt die personen niet achtende der mannen tegenwordicheit, als wol getractiert oversijdt[+] spoleden, en yder vor sick, dreven hoer spoet myt den anderen; salve pater, salve pater, salve amirael, gij maket ons broderen gaende altmaell. Niet allene aldus gehort und gesien, wordt ock an den overicheit verclaget van die wacht. Overst want Crijto alles beneende und men hoer onwerdich hadden nagedacht, is daer niet folget.

[+]fol. 576.

1) Zwak, verwijfd.
2) Vastenavond viel in 1589 op 11 Februari.
3) De zin is onduidelijk. Bedoeld wordt Hermannus van Dockum, abt van Oldenklooster bij den Dam.
4) Een heerd of boerenplaats bij Usquert.
5) De tegenwoordige Kijk in 't Jatstraat.

Dan hefft den borgeren up den wacht verstoltet tegens den geesteliken, seggende: Wat wij idtzondes lijden und doen, ys neit allene um monneke, paepen tdoen. Men willen, dat men bij gylden und borgeren contributie sal sammelen und maken um Sunte Mertenskercke to repareren und ingestorte gewelffften to verbeteren. Antwoerden eendrachtich, dat men Wittewyrummer renten und andere closterenrenten daerto anleggen solden und den borgeren niet beswaerlicken wesen boven hoere swaere wachten, dat alle vier dagen die wacht ommequam. Alwaer van Luleff Roleffzen ener Hermen Dubbeltbier to Embden in Berent Hondebeken und Johan van Norden twe jungen gasboert gefraget worde, wat die orsake was hoeres wachtens und gebruck der wapenen, offte um und tegens die Reformierde religie were, offte voer den Konick, eder tegens den Landtscappen, offte hoer uthgewekenen. Antwoerde: Als mij langes bedencke, kant ick ju neit hier seggen. Wijders gefraget: Weten gij neit die orsake, wij weten wol, waeromme wij hier sindt und onsen misten; die van Gronnigen hebben ons den stadt gesloten, dan neit uth den hemel, sie geven ons onse gudt und bewaren hoeren stadt, men can ock to Embden leven, als gij hier sien, daer alles vull golt und sulvers was; sulcke solde he weder to Gronnigen mogen inbrengen. Soe wort hieruth offte om andere sake der kercken reparatie und contributie affgeslagen, und in den rinck[1)] angegheven, soe sie hoer poerten wol wisten tverwaeren, moeste ock hoer stadt bynnen versekert sijn. We in andere steden gewonlicken, dat men ketten over und in alle straten[2)] becostigeden myt borgeren contributie um vrede und versekerunghe voer emandt. Welckes den Raedt niet seer gevallen, voel weiniger Verdugo stadtholder behaeget hefft, dat men hem und den sijnen alsoe wantrouweden. Even-

1) De door de soldaten of wacht gevormde kring of carré, waarin mededeelingen aan de soldaten worden gegeven.
2) Eenige jaren later waren er te Groningen dergelijke kettingen tot afsluiting der straten, zooals blijkt uit een resolutie van Burg. en Raad v. Gron. d.d. 29 October 1605.

wol ys dusse ordinantie verrichtet als enige borgeren opentlicken uthseeden: Ick schencke hierto den ene kette[+] van mijnen, een ander een beter. Des was to Gronnigen grote commotie van gespens und onrow[1)], alsoffte alarm gehort und gesien worde, [+]fol. 576[v]. meest tusschen Craen- und Botteringhepoerte. Voele geloveden, vole achteden een figmentum twesen. Um dusse tijdt wort tom laesten Caspar van Ewsum dorch sijn vedderen Aepko van Ewsum und dusses broder, dan meest dorch die graeffinne van Benthum, an hartoch van Parma, als he van Coverden na Steenwick gevueret worde und die scarprichter ock reede verordenet was, und dat uth wraeckgyricheit van hopman Camminga over die 33 to Leverden affgehouwen van sijn volck[2)], und dit perickel ontvrijet ys worden. Thoe Embden worden Frerick Koners, uthgeweken hovelinck, mede myt Wigbolt Iselmuydes gudt seer bestolen in Bastiaen Wabbens huys und van een korenboen dorch een erbare, als het schene twesen, vrouwespersoen, Nyelgijn van Norden genoempt, hebbende 4 dijge[3)] tuchtige kinderen, die sick romede um Godes wordt verdreven twesen, und bij predigeren familiaer, alle predicatie hoere, und sacramenten to Bremen wonende gebruckede. Als sie ock nu 2 mael to Bastiaens harberg gelegen in den maent Novembri anno 88 und nu in Februarij het gudt uth kisten onthaelet, als golden ketten, parlen, sulveren stoep[4)], scalen, tot 4000 gulden myt scrywfften breven gerekent, und na Bremen gevueret, dachte noch tom darden mael gelt, Derck Lymborchs scat van teynduysent gulden uth Deventur gevuert, antsoeken, seggende to Johan Rengers ten Post: Mij dromet, dat Lymborch noch sal bestolen worden. Und worde erlicken geacht, alsoe dat sie sulven van dusse Rengers worde gebeden um dusse dieffstall mede acht tdragen, des sie ock, als medelijden dragende, belovede tdoen. Und verhandelt onder des enige clenodie, sonder-

1) Onrust.
2) Vgl. boven, blz. 717.
3) Dege, degelijke.
4) Stoop, beker.

ling die flouwelen mouwen, daer men die parlen hadde affgesneden und bij een vrouwe sien laten, we ock daer ock enigen clenodien bij goltsmeden vertonet. Overst dorch Rengers warnunghe vertreck dusse Nielgijn van Norden uth Bremen na Stade up Brunswick, Luneborch und na Kassel, allwaer sie myt die meeste guederen betreden[1)] und nagefolget langet[2)] alles wederom, offte wijset waer het was. Dusse persoen was soe doegelicken geachtet, dat men na den daet ock hoer neit bedachten, dan anderen gasten jae Poelsche heren toscriven wolden.

1) Betrapt.
2) H.S.: langes.

Erratum.

Op fol. 256vo van zijn h.s. vermeldt Eppens het ‘Wilhelmus van Nassauwen’. Dit lied is in de uitgave op blz. 579 van dl. I niet opgenomen, omdat de tekst volkomen gelijk is aan de algemeen bekende woorden. Achter de bekende regels: ‘Graeff Adolf is ghebleven in Vreslandt in den slach, Zijn zeel int ewich leven verwacht den jongsten dach’ plaatst Eppens tusschen twee haken: (‘to Embden begraven in portael van der heren graffenisse’). Door een ongelukkig toeval is deze zin tegelijk met de woorden van het Wilhelmus niet gedrukt. Wij haasten ons dit verzuim te herstellen, omdat deze mededeeling van Eppens van groot belang is en hierdoor eindelijk het raadsel schijnt opgelost omtrent de rustplaats van graaf Adolf van Nassau. Vgl. hierover Eppens, dl. I blz. 198 en vooral Mr. J.A. Feith, De dood der graven van Nassau en Aremberg, in Historische Avonden, Dl. II blz. 31 en vlg., Gron. 1907.

Index.

Bij de samenstelling van dezen Index, welken wij aan de kundige en conscientieuse bewerking van Mej. E. de Clercq te Utrecht danken, zijn de volgende regelen in acht genomen:

Opgenomen zijn de eigennamen, welke in den tekst en in de inleiding, niet die, welke in de noten voorkomen, tenzij de noot een verbetering der schrijfwijze van den tekst aangeeft.

Niet opgenomen zijn echter enkele eigennamen, nl. die, welke zóó veelvuldig in den tekst voorkomen, dat de index in dezen geen nut meer kan stichten. Zoodanige zijn: Groningen, Ommelanden, Emden, Holland, Utrecht, Friesland, Westerland (Westfriesland), Oostfriesland, de Nederlanden, Duitschland, Frankrijk, Engeland, Spanje, Europa, de Paus, de Koning, Philippus, Karel V, Evangelischen, Lutherschen, Roomsch-Katholieken, Malcontenten, enz.

Eveneens zijn niet opgenomen eigennamen uit de klassieke oudheid, zooals Hercules, Caesar, Cicero, Graccia, enz., gewoonlijk gebruikt bij de vermelding van een fabel, een aanhaling of eene vergelijking.

Bij lange titels zijn de namen der vreemde landen niet opgenomen, bijv. bij Matthias, heer van Oostenrijk, Bourgondië, Styrië, Carinthië enz. is alleen Oostenrijk opgenomen; van George van Lalaing, graaf van Rennenberg, zijn de verdere plaatsen, als Ville, Villeroy, Imbreches enz., waarvan hij heer was en die wèl in den tekst voorkomen, niet in den index vermeld.

Vorsten staan op de namen van hun land, met uitzondering

van de Oostfriesche graven, omdat Oostfriesland (zie boven) niet is opgenomen.

Adjectieven afgeleid van steden of landen staan op den stadsof landsnaam, bijv. Hamburgers vindt men op Hamburg, Leuvensche op Leuven, - met uitzondering echter van Franschen en Engelschen, die afzonderlijk zijn opgenomen, daar Frankrijk en Engeland (zie boven) in den index niet voorkomen.

Alleenstaande voornamen zonder nadere aanduiding, als Jan, Peter, Hilke enz. zijn niet opgenomen.

Patronymica, als Menke Reyners, Jan Boelens enz. zijn geplaatst op de voornamen Menke, Jan, enz. Waar deze patronymica tot geslachtsnamen zijn geworden, als Rengers, Coenders, Eelts enz., daar zijn Johan Rengers, Abel Coenders, Albert Eelts geplaatst op de geslachtsnamen: Rengers (Johan), Coenders (Abel), Eelts (Albert). Hierin blijft natuurlijk altijd iets willekeurigs, omdat niet altijd het tijdstip is aan te geven, waarop een patronymicum tot geslachtsnaam is geworden.

De namen zijn, vooral wanneer zij meermalen en in verschillende schrijfwijzen voorkomen, op één naam, nl. op dien der hedendaagsche schrijfwijze, verzameld.

Verwijzingen van den eenen naam naar den anderen hebben alleen dan plaats gehad, wanneer er verschil bestaat in de drie eerste letters van het woord, waarbij dient opgemerkt, dat de *sch* bij het verwijzen voor één letter wordt gerekend.

Overigens heeft de alphabetische schikking der namen phonetisch plaats gehad, in hoofdzaak zooals deze door C.L. de Leur in zijn ‘Proeve van regelen voor het samenstellen van indices op historische geschriften’ (Nederl. Archievenblad 1909/10 N°. 2) is aangegeven, en wel als volgt:

ae is opgenomen als *aa*; daarentegen *ae* in Latijnsche namen als *ee*;
c uitgesproken als *k* is geplaatst op *k*, *ck* op *kk*;
ch in Nederlandsche namen is steeds geplaatst op *g*;
dt steeds op *d*;
gh op *g*; *th* op *t*;
ph, uitgesproken als *f*, is geplaatst op *f*;
ue is geplaatst op *uu*;
v steeds op *f*;

y steeds op *i*, *ij* op *i j*;
z steeds op *s*.

In den Index wijzen de Romeinsche cijfers op de bladzijden der Inleiding, de Arabische cijfers op die van dl. I en de Arabische cijfers, voorafgegaan door een II, op die van dl. II.

J.A.F.
H.B.

A.

A (de), II 699.
Aelko, dochter van Derck Goltsmyt of van Oltger, II 451.
Alst, Aalst, 229, 232.
Aemfort zie Amersfoort.
Aepko Fockens, 248, 423, 571; - II 39, 42, 43, 68.
Aerschot, Aschot, 229.
Abbering (G.), II 80, 81.
Abbering (Johan), II 80,
Abberinga (Hermannus), 73.
Abberinghe (Anna), II 81.
Abel Eppens, V-XLIII; - 1, 30, 50, 174, 254, 255, 278, 291, 301, 334, 344, 362, 369, 404, 436, 468, 482, 484, 492, 598, 602, 605, 620; - II 17, 38, 66, 76, 121, 134, 138, 229, 309, 321, 353(?), 383, 405-408, 414, 425, 426, 482, 486, 508, 523, 524, 529, 535, 555, 596, 605, 611, 619, 630, 632, 633, 639, 661-663, 714.
Abel Itens, 293, 300, 334, 338, 370, 431, 567.
Abelus Leonis, X.
Abraham Wouters, II 626, 627, 632.
Abringa (Johan), II 75.
Abteker (Antoni), 52.
Adamsstede (Adreas), II 350.
Addenheem, 96.
Addinga van Westerwold, 111; zie ook Westerwold.
A-diep, 130, 420.
Adolphus Louwens, X.
Adriaan van Utrecht (paus), XV; - 16, 149.
Adriani (Dr. Theodorus), XX, XXI.

Adrick, Advrick, Adwerick zie Aurich.
Aduard, Adwert, Auert, XXIV, XXVII; - 131, 170, 195, 202, 203, 295-298, 304, 305, 311, 314, 323, 344, 367, 422, 432, 479, 539, 572; - II 25, 309, 316, 322, 428, 446, 465, 523, 585, 633, 640, 739.
Aduard, (Groot), 23, 143.
Aduard, (klooster), 230, 237, 284, 414, 490, 539; - II 32, 121, 375, 383, 402, 466.
Aduarderzijl, Adwerderziell, 282, 296, 339, 344; - II 467, 737.
Agricola (Rodolphus), 337.
Ahaus, 451.
Ahuis (Gerardus), 225, 248, 355; - II 637.
Ahuys (Willum), II 50, 51, 54, 55, 63, 64, 67.
Aybe (pastoor), II 441.
Aylko Herens, 546; - II 226.
Aylko Papkens, 338.
Aysma, Eyssinga (Hessel, Asselus), 122; - II 32, 76, 81, 241, 243, 479, 502, 504, 515, 591, 606.
Aysse Phebes zie Wartum (Aysse to).
Ayssevelt, II 11.
Aytta (Viglius van), XV; - 140, 151, 155, 159, 239.
Akemaker (Johan), 48.
Aken, 398; - II 488, 544.
Aken, (Jacob van), 49.
Aken, (Jasack van), 48.
Akerk, VI; - 106, 232.
Akerkhof, II 31.
Ackum, II 701.
Ackuma (Dr. Rembertus), 47, 270, 296, 610; - II 70, 332, 484, 577, 579.
Alava (Francisco d'), 160.
Alandt (klooster) bij Emden, II 678.
Alandt (Wilke van), II 356, 465.
Alason zie Anjou.
Albada (Aggeus), 120, 122; - II 130, 484, 607, 611, 648.
Albanisers (de), II 260, 261.
Alberda (Derck), 451.
Alberda (Duert), 184, 231, 233, 451.
Alberda (Egbert), 423, 442, 451.

Alberda (Harcke), II 677.
Alberda (Reynt, Rendt), 47, 184, 187, 235, 342, 349, 491, 568; - II 80, 507, 730.
Albert, hertog van Saksen, zie Saksen.
Albert, proost te Schildwolde, 170.
Albert, pastoor te 't Zandt, II 650.
Albert Duers, 52.
Albert Hindrickx, 577.
Alberti zie Berendt.
Albertus (schoolmeester), 181, 188.
Aldersum zie Oldersum.
Aldringa (Habbo), 51.
Alexander Magnus zie Parma.
Alva, VIII, XLI; - 132, 133, 189, 199-201, 213, 221, 222, 228, 417, 565, 578; - II 110, 129, 223, 316, 335, 682, 733.
Alkmaar, 557; - II 741.
Alle Jansens, 49.
Alle Peters, 48.
Allers (Eppe), 48.
Allersma (Anna), 294, 395, 396, 443.
Alma (Eylart), II 282, 289, 306.
Almersumma (Julle), 111.
Alryck Wyarts, 499, 552.
Alting, Altinck (Basilius), II 278.
Alting (Daniël), II 278.
Alting (Evert), II 329.
Alting (Hendrik), II 278.
Alting (D. Menso), XXXIII; - 94, 302, 429, 445, 494, 518, 627; - II 29, 40, 156, 170, 198, 278, 329, 342, 357, 425, 435, 474, 489, 511, 584, 613, 617, 621, 686, 687, 689, 707, 715, 716.
Ambyses zie Hembyze.
Ambrosius magirus, 44.
Amelandt, II 717.
America, II 305.
Amersfoort, Amssfort, Aemfort, II 91, 127, 496, 658.
Amse Etkens, II 378.
Amssfort zie Amersfoort.
Amsterdam, 48, 450, 625; - II 13, 31, 129, 149, 184, 196,

223, 233, 258, 266, 274, 301, 401, 471, 490, 541, 575, 629, 652.
Amsweer, 110, 556; - II 42.
Amsweer (Aylco van), II 6, 556.
Amsweer (Doede van), IX, XX; - 50, 110, 291, 574, 605; - II 6, 162, 182, 229, 320, 321, 383, 414, 435, 508, 535, 556, 557, 564, 605, 626, 630, 632, 633, 639.
Amsweer (Galte van), 50, 110, 291, 421; - II 6, 309, 619, 633.
Amsweer (Melchior van), 47, 50, 110, 296; - II 6, 152, 162, 433, 555-557, 707, 708.
Amsweer (Ringe van), II 6.
Amsweer (Ubbe van), II 6.
Anaugurius, graaf van Gamelo, II 589.
Andel (den), Nandel, 572.
Andernach, II 112, 114, 620.
Angeren (Wilcke van), II 541, 560.
Anhalt, II 244.
Anhalt (huis van), II 244.
Anhalt (hertogin van), II 268, 460.
Anholt, 390.
Anholt (heer van), 389, 390.
Anym zie Anjum.
Anjou, Aniu (Frans van Alençon [Alason], hertog van), 299, 329, 339, 341, 342, 344, 350, 351, 353-355, 368, 378, 381, 382, 397, 402-404, 411, 415, 417, 420, 430, 431, 447, 448, 453, 462, 465, 487, 506, 510, 511, 544, 550, 565, 576, 626; - II 32, 85, 86, 93, 101, 102, 157, 471, 539, 540, 630, 638; zie ook Brabant (hertog van).
Anjum, Anym, 588.
Anna van Oldenburg, gravin van Oostfriesland, 92, 135.
Anna van Oostfriesland, 136.
Anna Hayen, II 335.
Anna Tyaens, II 662.
Anne Johans Paulwes, II 346, 347.
Antonio, pretendent van Portugal, zie Portugal.
Antonius, II 159.
Antonius, graaf van Oldenburg, zie Oldenburg.
Antwerpen, XXXVI; - 29, 30, 33, 80, 107, 119, 153, 156, 160, 175, 189, 232, 341, 342, 344, 359, 368, 402, 404, 405, 411, 412, 415, 416, 487, 555, 580-583,

611, 624; - II 6, 18, 23-25, 36, 39, 46, 62, 72, 73, 82, 83, 119, 123, 127, 128, 134-137, 140-142, 151, 152, 156, 162, 164, 168, 180, 192, 198, 199, 214, 215, 224, 227, 242, 252, 253, 257, 271, 298, 336, 345, 381, 416, 459, 471, 478, 538, 552, 553, 555, 557, 588, 596, 606, 616, 634, 639, 646, 657, 667, 676, 694, 704, 705, 707, 708, 710.
Antwerpen (bisdom), 2, 142.
Apeldoern (Hindrick), 71.
Apeldoern (Rickeloff), 71.
Apen, Aepe, in Oost-Friesland, 65, 67, 68; - II 311, 317, 683.
Apen (Herbordt van), 67.
Apoort, Drapoort, 117, 414; - II 584, 591, 593.
Appingedam, 30, 50, 63-65, 67-74, 76-78, 90, 94, 99, 102, 105, 118, 121, 123, 129, 131, 132, 169, 175, 181, 182, 190-196, 198, 201, 208, 210-212, 225, 228, 229, 234, 239, 244, 245, 248, 253, 256, 260-262, 267, 269, 274-276, 278, 280, 282, 286, 291, 293, 303, 306, 308, 323, 326-329, 344, 352, 355, 364, 366, 369, 374, 377, 385, 390, 395, 396, 399, 400, 405, 421, 423, 445, 446, 450, 451, 460, 462, 465, 468, 470, 474, 476, 483, 514, 515, 523, 526, 546, 548, 549, 558, 573, 601, 609, 617, 625; - II 6, 12, 14, 17, 27, 37, 38, 42-44, 65, 68, 75, 83, 131, 138, 143, 154, 173, 238, 263, 271, 287, 306, 349, 351, 352, 354, 391, 392, 414, 420, 425, 427, 439, 450, 451, 475, 516-518, 549, 555, 556, 559, 610, 650, 651, 656, 657, 672, 680, 694, 695, 721-723, 732, 745.
Apulia, 139.
Aremberg (Johan van Ligne [Lingen], hertog van), XXIX; - 102, 105, 119, 120, 131, 151, 163, 171, 179, 181, 183, 186, 190, 195-198, 230, 457, 578, 583; - II 77, 215, 286, 609.
Aremberg d.z. (hertog van), 502; - II 286, 294.
Arent (broeder), II 650, 666, 724.
Arent Gijsbers, II 677.
Arent Jansens, 49.
Arys Evers, II 611.
Armada (de), Armage, II 529.

Arnhem, Arnum, 360; - II 356, 368, 452, 491, 495, 499.
Artois, 156; - II 18, 25, 104, 295, 380, 394, 720, 741.
Artopaeus (Rudolphus), 471, 472, 560; - II 179, 357, 615.
Aschendorp, Askendorp, 66, 552, 553, 555, 592, 608; - II 294, 296, 298, 306, 323, 327, 391, 396, 461.
Aschool te Groningen, VI; - 89, 149, 168, 172.
Askendorp zie Aschendorp.
Askendorp (Hindrick), II 31.
Asseliers (van), 29.
Assen, 252.
Assen in Westfalen, II 702, 711, 731.
Assuerus, 342; - II 234.
Atrecht (kardinaal Granvelle, bisschop van), XLI; - 140, 152-155, 159; - II 114, 383.
Audryck zie Aurich.
Auert zie Aduard.
Augsburg, 154, 381, 536, 626; - II 59, 349, 385, 521, 557.
Augsburgsche confessie, 82, 85, 399, 410, 585; - II 6, 53, 153, 162, 203, 206-208, 277, 289, 308, 313, 342, 350, 361, 607, 672, 689, 698, 715.
Augustus, keurvorst van Saksen, zie Saksen.
Aucko Tyekers, II 672.
Aucko Tjebbers, II 386, 390, 721.
Auckuma, 446.
Auma, Auwema (redger Bocko), 353; - II 334, 414, 416, 450.
Auwema, Awema, Awelsma, Ewma, II 66, 138.
Auwema (lid van het geslacht), II 157, 624.
Auwema (Butto), II 684.
Awe Herens, 338.
Awema, Awelsma zie Auwema.
Awma (Bocke) zie Auwema.
Aurich, Audryck, Adwerick, Adrick, 432, 514, 518, 539, 556, 558, 560, 602, 624; - II 60, 61, 153, 177, 185, 190, 194, 240, 252, 269, 271, 283, 288, 296, 297, 327, 330, 467, 475, 512, 517, 529, 531, 591, 608, 623, 686-688, 700, 726, 729, 730.

B.

Baamsum, Bamsum, II 264.
Baerdt (Hobbe van), 437.
Baerte zie Barte.
Baertscerer (Gerrijts), 52.
Baden (huis van), II 448.
Baden (markgraaf van), II 115.
Baden (Ernst Frederik van), II 163.
Baden-Baden, II 728.
Bavinck (Johan), 48.
Bafloo, Baffelt, 227, 443; - II 317, 544, 706.
Bagband, 552.
Backer (Hindrick), 52, 471.
Backer (Johan), 71.
Backer (Menko), II 230.
Backer (Merten), 71.
Backer (Wijbe), II 40.
Backer (Wolter), 71.
Balge zie Scholbalg.
Balk, II 196.
Balcum zie Berlikum.
Ballen (Johan van), 35, 470, 617; - II 257, 498, 605.
Balsema (Hercke), 48.
Balthazar Gerards, 579.
Bamsum zie Baamsum.
Banchau d.j. (van), II 589.
Barbi (graaf van), II 303.
Barbier (M. Evert), 381.
Barenborch (de), II 168.
Barge (Sijmon ten), 52.
Barck zie Rijnberk.
Barlinck (Harmen), 47.
Barniecort (hopman), 234.
Barnegat, II 593.
Baroowees zie Burroughs.
Barsel, Bassel, in Oostfriesland, II 396.
Barsem, Basselt (klooster), II 548, 551.
Barte, Baerte (klooster) bij Hesel in Oostfriesland, II 451.
Bartolomeus Hessels, 49.

Bartholomeus Hindricks, 35, 36.
Bartholomeus Tyars, II 44, 167.
Bassel zie Barsel.
Basselt (klooster) zie Barsem.
Bassinck (Jeronimus), II 162.
Bastiaen zie Sebastiaen.
Batenburg, II 215, 318, 609.
Batenburg (huis), II 294.
Batenburg (graaf van), 151, 578.
Batting, Battinck (Roleff), 49.
Batting (Wigbolt), 47.
Bauwe Lippens zie Bouwe.
Baudimont, Boudemont (François de), II 732.
Bauwe, zuster van Abel Eppens, II 662.
Bebinck (Helperich), 571.
Bedecaspel, II 325.
Bedum, Beem, 113, 180, 188, 191, 208, 355, 461, 563; - II 152, 284, 377.
Beeck (schans), II 742.
Beem zie Bedum.
Beemen zie Boheme.
Bevervuer (heerlijkheid), II 509.
Bevergerne in Munster, II 506, 542.
Beieren, II 449, 450.
Beieren (hertog van), II 223.
Beieren (Ernst van), bisschop van Keulen, de Beyger, 436, 488, 502, 544, 570, 581, 583; - II 66, 113-115, 125, 248, 272, 298, 302, 337, 338, 341, 342, 344, 350, 411, 417, 424, 429, 544, 548, 561, 565, 599, 607, 697, 720.
Beyger (de) zie Beieren.
Becker (Claes), 574.
Bekum (schans), II 683.
Belly zie Robles.
Belligarde (heer van), II 588.
Bellingeweer, Billingewer, 183, 423.
Bellingewolde, Billingewolde, Byll, 306, 339, 360, 498; - II 395, 737.
Bellingewolderlant, 360.
Bellogardius (Caesar), II 589.
Bemmigen (Lar) zie Lar.

Beninga (Tydo) zie Uplewerd.
Bentheim, II 262, 375, 398.
Bentheim (graaf van), II 556, 609.
Bentheim (gravin van), II 747.
Berent die Roeper, 49.
Berent Alberti, II 5, 142, 167, 174, 177, 178, 182, 221, 222, 292, 298.
Berent Bruyns, 47.
Berent Eppens, II 418.
Berent Hindricus, 552.
Berent Kastgijns, 52.
Berent Koeps, 478.
Berent Lubbers, 47.
Berent Mullar, II 426.
Berent Reiners, 254, 317, 323, 334, 370, 474, 478; - II 450, 476, 648, 657, 669.
Berent Symens, II 404.
Bergh (graaf van den), II 214.
Bergh (Frederick, graaf van den), II 438, 480, 641, 642, 653, 659, 737.
Bergh (Hermen, graaf van den), II 238, 261, 265, 395, 438, 439, 480, 553(?), 561(?), 628, 629, 737.
Bergh (Hindrick, graaf van den), II, 113.
Bergh (Oswald, graaf van), II 238, 261, 395.
Bergh, van Bergen, Graeffbargen (Willem, graaf van den), 502; - II 106, 395, 434, 438, 440, 443, 444, 456, 479.
Bergen-op-Zoom, II 25, 123, 142, 168, 275, 459, 607, 613, 690, 696, 704, 709, 710.
Bergen in Henegouwen, 214; - II 552.
Bergen (graaf van en van den) zie Bergh (Willem, graaf van den).
Bergen (heer van), 389.
Berchuys (Ubbo Emmius van), XXI.
Bergum, 173, 184.
Berlikum, II 196.
Bernardijner orde, 23, 143.
Besa (D.), 465.
Besten (Ds.), II 555.
Besten (Hendrick van), II 556.
Bethico belloef, 8.

Betteweer 613; - II 7, 74, 292, 640, 641, 643.
Betuwe (de), II 304.
Bierum, 328, 474, 615; - II 65, 267, 475, 528, 531, 535, 582.
Bierum (Remmert to), II 11, 414.
Bierum (Willum to), 452, 455.
Biessum, Bysum, 366.
Biesten, II 562, 566.
Bijema (Egbert), II 334.
Bijema, Bijma (Sybolt, Sijbelt), 245, 248, 362; - II 334.
Bijl (den), II 121.
Bijlevelt, II 551.
Bijlen, 436.
Bijma zie Bijema.
Byll, Billingewolde zie Bellingewolde.
Billy zie Robles.
Blanckfoert (Johan), 254.
Blawverwer (Aleff), 48.
Blees zie Blois.
Blijenbeck, II 111.
Blijham, den Ham, 194, 288, 364, 499, 539; - II 76, 127, 331.
Blinck (de), II 424.
Blois, Blees, II 719.
Blokzijl, Bloecksiel, 397, 412.
Bodman, Pemont, II 415.
Boeckkoper (Wernerus), II 683.
Boeckbinder (Warner), II 425.
Boeckhorst (Steven), 49.
Boelsen (Andreas), II 30, 31.
Boelsen (Jacob), II 31.
Boelsen (Johan), 394; II 31.
Boelsen, Boeless (Coernelis), 48, 254; - II 30, 31.
Boer, Buer (ten), 546.
Boerch (ten) zie Borch.
Boersum zie Borsum.
Boertange, Buertange, 283, 306, 585; - II 301, 381, 391, 396, 429, 562.
Boesegge (Gerardus), 113.
Boesma (Harcke), II 75.
Bogerman (Johannes), 30.

Boheme, Beemen, II 512.
Boheme (Ferdinandus, koning van), 75.
Bolardes (Gert), II 166, 188, 265.
Bolhuis te Eekwerd, V, VIII, IX, XXI.
Bolhuis (van), X.
Bolhuis (Abel Epponis van), X.
Bollewert (schrijver), II 129.
Bolsward, Bolswordt, 556; - II 260, 297, 306, 660.
Boltenpoert te Emden, 406, 537; - II 55, 438, 442, 450, 471, 514, 600, 688, 689.
Bommel, Bummel, II 384, 491.
Bommelerwaard, II 238, 243.
Bonn, Bunda, Bunna, Bunnen, 398, 486, 448, 457, 458, 534; - II 608, 613, 620, 654, 670, 683, 684, 694, 697, 710.
Bonne Herens, II 650.
Bononia [Boulogne] (bisdom), 2, 142.
Bononia [Bologna], 137.
Borch, Boerch (Claes ten), 48, 535; - II 166, 172, 215.
Borchers (Borchert), 552; - II 114.
Borchers (Johan), 318; - II 42.
Borchers (Cort, Choert), 275, 313, 317, 334, 468, 484, 507, 551, 605, 609, 610; - II 30, 31, 51, 114, 171, 341, 358, 360, 518, 715.
Borchert Barels, II 21, 529.
Borchsweer, 478; - II 226.
Bordetus Salucii, II 589.
Borgerholt, II 142.
Borck (kapitein), II 723.
Borkum, 519.
Borsum, Boersum, 407; - II 22, 51, 108, 265, 307, 391, 409, 424, 433, 438-440, 472, 513, 560, 643.
Borsum (Willum van), II 4, 142, 174, 177, 178, 182, 187, 195, 214, 216, 227, 238, 243, 251, 254, 292, 333.
Borsummerhoeft, II 390.
Borsummerhorne, II 214, 238, 241, 390, 487, 509.
Bossu (graaf van), 215, 375.
Boteringepoort, Botteringepoerte, 117; - II 747.
Boteringestraat, 303.
Boudemont zie Baudimont.
Bourbon (huis van), 221, 576; - II 660, 698.

Bourbon (Lodewijk van) zie Condé.
Bourgondië, 105, 108, 134, 497, 548, 579; - II 115.
Bourgondië (huis van), 39, 41, 72, 76, 89, 91; - II 130, 548, 682.
Bourgondië (Karel van), II 344.
Bouwe, kleinkind van Popco Entens, II 374.
Bouwe Lippens, II 373, 641, 723.
Bouwknegt, Bowknecht (Albert), 420; zie ook Browknecht.
Bowknecht zie Bouwknegt.
Boxum, II 260.
Brabant, 42, 43, 80, 91, 132, 136, 149, 154, 156, 162, 174, 176, 189, 229, 268, 370, 385, 401, 415, 489, 510; - II 17, 18, 25, 90, 96, 97, 123, 215, 252, 275, 284, 285, 367, 379, 383, 477, 495, 543, 561, 590, 657, 707, 720, 741.
Brabant (hertog van), 223, 333, 336, 340, 342, 354, 378, 384, 388, 389. Zie ook Anjou.
Brake (lid van het geslacht), II 605.
Bramsche (Johan), 90; - II 348, 534.
Brandenburg, 87, 465; - II 521.
Brandenburg (Johan George, keurvorst van), II 338.
Brandenburg (George Wilhelm, keurvorst van), II 205, 211.
Brant Jacobs, II 30, 31.
Breda, 303, 365; - II 495.
Bredemarcket zie Groote markt.
Brederode (graaf van), 151, 578.
Brederode, Breroda (Hendrik van), 186.
Bremen, 392, 457, 467, 472, 474, 484, 504, 509, 538, 556, 576, 590, 606, 626, 627; - II 22, 32, 38, 43, 61, 66, 124, 144, 152, 166, 167, 174-176, 181, 182, 187, 190, 191, 197, 198, 211, 213, 244, 250, 272, 282, 288, 291, 295, 300, 301, 303, 306, 310, 323, 324, 328, 329, 333, 338, 341, 342, 345, 357, 361, 369, 374, 379, 381, 384, 402, 410, 420, 421, 430, 452, 458, 464, 467, 487, 491, 492, 505, 509, 513, 517, 518, 522, 531, 532, 537, 541-543, 548, 550, 551, 553, 555, 557, 558, 560, 591, 619, 631, 633, 677, 678, 690, 705, 723, 747, 748.
Brentius (Johannes), 168; - II 244.
Briel (den), 213; - II 48, 607.
Briste (van), II 589.

Brixius Gerrits, 422, 431.
Broderkerckhoff zie Minderbroederkerkhof.
Broeck, 622.
Broels zie Broyls.
Broersema, 423, 588; - II 32, 56.
Broersema Brosma, Brossema (geslacht), 109, 503.
Broersema (lid van het geslacht), II 596, 634.
Broersema (Date), 572, 574.
Broersema (Eyske), II 46.
Broersema (Here), 484, 517.
Broersema (Melle), 50, 291, 322, 334, 357, 369, 468, 484, 561, 576, 598, 601, 602, 605, 620, 626; - II 17, 38, 46, 55, 121, 134, 310, 498.
Broersema (Michael), 572, 586; - II 18.
Broersema (Tyacke), II 46, 55.
Broes, 424, 545.
Brochgijn (Johan), II 78.
Brochman (Johan), 71.
Broyls, Broys, Broels (Reiner), 49; - II 47, 75, 148, 151, 163.
Brockermerlandt (Keno van), 615, 616.
Brononië, II 217.
Broren (ten) zie Minderbroederkerk en -klooster.
Brosema zie Broersema.
Brouwer (Symon), 546.
Browknecht (Albert), 52; zie ook Bowknecht.
Brugge, 544, 565; - II 164, 197, 213, 242, 381, 536, 616, 646, 674, 742.
Brugge (bisdom), 2, 142, 159.
Bruck zie Noordbroekster hamrik.
Brunchorst, 327, 336, 354, 362, 390, 397.
Brunsema, Brunsinga (D. Melle), II 732.
Brunswijk, II 8, 47, 149, 151, 316, 342, 483, 519, 521, 748.
Brunswijk (vorst van), II 672.
Brunswijk (Erik II van), II 45, 149.
Brunswijk (Hendrik, vorst van), 81.
Brunswijk (Hendrik Julius van), II 732.
Brunswijk (Julius van), 521; - II 46, 53, 68, 115, 118, 136, 149, 267, 303, 338, 342, 411, 413, 417, 424, 461, 485, 732.
Brussel, XXIV; - 5, 23, 106, 132, 140, 142, 153, 160,

181, 184, 186, 187, 228, 234, 239, 428, 429, 624; - II 18, 24, 36, 39, 48, 62, 71, 227, 379, 459, 480, 543, 552, 620, 646, 674, 682, 683.
Bucerus (Mertinus), 82.
Buda, 80.
Budde (Wilke), 71.
Buchholt, II 115.
Buys (Pauwel), II 343, 364, 454, 586.
Buyter (Gerardus), 306.
Buck (Johan in die), 48.
Buckhurst (Thomas Sackville, lord), II 490, 492, 505.
Bullingerus, 125; - II 352.
Bummel zie Bommel.
Bunda, Bunna, Bunnen zie Bonn.
Bunde, 366, 540; - II 291.
Bunde (Hooge), in Oostfriesland, 423; - II 21, 317, 349, 364, 428, 440, 442, 450, 481.
Bunne (in Drente), 366, 499, 501, 507, 552-554, 570.
Bunne (Hoege) zie Bunde (Hooge).
Bunne Hayens, 480, 564.
Bunne Herens, II 284.
Bunnigen (Eylart), 67.
Bunynck (Wolter), 71.
Buntwarcker (Johan), 49.
Buntewercker (Lambert), 52.
Buren (Philips, graaf van), 580.
Buren (Maximiliaan, graaf van), 78, 87, 92, 104, 497.
Burenplager, II 678.
Burch (Claes ten) zie Borch (Claes ten).
Burmannia, Buermanniën (geslacht), II 547.
Burmannie (Claes), 278, 318.
Burroughs, Baroowees (lord), II 453.
Buss (Hans), II 650.
Buss (Johan), 49.
Buss (Lucas van), II 658.
Buscheman (Gert), 67.
Buscayen, II 671.
Bussinck (Hindrick), 71.
Bussmunneken (klooster), II 194.
Buttel, 335.

Buttel (Hindrick), 47, 342; - II 733.
Buegel, 32.
Buer zie Boer (ten).
Buer (Ten), II 366, 609, 610, 611, 636.
Buer (Arys van den), II 636.
Buer (Johan ten), 421; - II 722.
Buer (Claes ten), 50, 176, 202, 254, 261, 291, 296, 309, 318, 326, 359, 362, 369, 384, 404, 468, 469, 476, 478, 483, 491, 503, 508, 529, 530, 535, 542, 562, 567, 570, 571, 573, 584, 589, 595, 598, 599, 601, 612, 619, 620; - II 1, 3, 4, 6, 15, 22, 40, 42, 50, 67, 74, 83, 125, 137, 155, 185, 271, 306, 309, 360, 393, 410, 505, 508, 513, 535, 549, 569, 573, 575, 600, 628, 640, 677, 694, 724, 739.
Buer (Peter ten), 47.
Buermannie zie Burmannie.
Buerstertyl, II 611.
Buertange zie Boertange.
Buettinck (Claes), 48.

D.

Daems (Christoffer), II 684.
Dabiou (van), II 589.
Davalo (Alfonso), 79.
David Joris, 337.
Davidjorist, 105, 372, 376, 411; - II 29, 153, 186, 191.
Dallonius Saltracus, II 589.
Dam zie Appingedam.
Dam (Frederick van den), 68.
Dam (Regnerus ten), 292.
Damsterdiep, V; - 97, 99, 215, 216, 539, 546, 547, 563; - II 523, 585, 594, 604, 610, 653, 669, 678, 724, 744.
Damsterwal, II 377, 585, 592, 744.
Damsterwech zie Stadsweg.
Damur (Monsuer), II 166.
Danzig, II 276, 295, 334, 376, 430, 458, 461, 473, 497, 500, 537, 543, 565, 617, 623, 647, 655, 679.
Dansich (Hans van), II 451.

Dathenus (Petrus), XLI; - II 537-540, 647.
Dedinge (Lude), 67.
Deest zie Diest.
Deventer, 32, 43, 135, 142, 159, 260, 278, 328, 354, 426, 624; - II 8, 37, 48, 120, 221, 327, 384, 388, 389, 410, 417, 421, 428, 444, 448, 449, 452, 463, 464, 469, 470, 480, 488, 496, 512, 530, 540, 558, 574, 580, 628, 657, 681, 709, 713, 720, 742.
Deventer (bisdom), 2, 21.
Dever (vrouw), II 514.
Devort zie Duivenvoorde.
Degener (notarius Israël), 30, 68, 72, 254, 275, 380.
Deyger (Freck), II 392.
Deckema (Renit), 295.
Decuma, 580, 583.
Delden, 435, 451, 518.
Delden (Hindrick van), 323, 332, 363, 391, 450, 451, 460; - II 4, 20, 49, 50, 261, 438.
Delphin, II 123.
Delft, 577, 580; - II 351, 353, 354, 541.
Delft (de) te Emden, II 47, 51, 55, 186, 187, 190, 231.
Delfzijl, Dilffziel, Ziel, XXXV; - 63, 69, 74, 102, 123, 131, 175, 176, 190, 195, 199-201, 203, 204, 210, 211, 222, 234, 245, 249-251, 260, 267, 269, 274, 277-282, 285, 286, 292, 298, 299, 301, 304, 308, 312, 320, 321, 326, 328, 352, 353, 356, 359, 363, 365-367, 384, 389-391, 412, 413, 419, 424, 426, 433, 436, 455, 476, 479, 482, 485, 489, 501, 507, 508, 511, 512, 515, 521, 522, 524-526, 528, 534, 546, 549, 557, 567, 574, 575, 601, 614, 615, 617; - II 6, 21, 27, 34, 41, 44, 45, 47, 50, 51, 54, 64, 72, 76, 110, 123, 124, 126, 139, 154-156, 159, 169, 172, 175, 176, 178, 181, 182, 184, 185, 187, 191, 196, 197, 211, 218, 221, 222, 226, 227, 230-232, 235-241, 243, 245, 249, 254, 264, 267, 269, 272, 306, 369, 381, 384, 387, 390, 396, 397, 399, 410, 417, 418, 421, 432-434, 439, 440, 467, 480, 483, 488, 489, 491, 495, 503, 506, 516, 543, 545, 553, 571, 574, 584, 595, 597, 598, 601-604, 609, 610, 614, 622, 633, 636, 637, 640-643, 651, 652, 654, 658, 670, 672, 677, 713, 724, 736-739.
Delffziel (Hans up), II 227.

Delmenhorst in Oldenburg, II 551.
Delof (Willem), 343.
Dendermonde, Dormunde, Dermuyden, 544; - II 2.
Denemarken, XLII; - 41, 349, 351, 393, 467, 477; - II 148, 151, 253, 254, 258, 259, 261, 268, 271, 289, 303, 329, 339, 430, 444, 446, 453, 467, 468, 529, 530, 685, 697, 741.
Denemarken (koning van), 590, 629; - II 136, 142, 198, 200, 201, 211, 268, 269, 279, 281, 303, 338, 345, 357, 401, 417, 424, 449, 473, 483, 510, 516, 517, 564, 591.
Denemarken (Frederik II, koning van), II 200, 292, 446, 454, 520, 647.
Denemarken (Christiaan III, koning van), II 253.
Derk, meier te Oosterwierum, II 160.
Derk Aeylkens, 49.
Derk Abels, 361; - II 213, 645.
Derk Huygen, 222, 245, 251, 252, 350, 360, 361, 497, 506, 527, 538, 551, 552, 556, 560, 569, 570; - II 185, 193, 306, 602, 684.
Derk Joest, II 193.
Derk Lubbers, 193.
Dermuyden zie Dendermonde.
Deteren, II 396.
Deutz, Dueys, 457.
Diel zie Dijle.
Dieffholt (graafschap) zie Diepholt.
Diep zie Reitdiep.
Diepholt, Dieffholt (graafschap), II 374.
Diest, Deest, 431.
Diest, Dyeest (Johan van), 51; - II 400, 403, 617.
Diest (Christoffer), 35, 51, 466.
Dijcke (broeder), 105.
Dijkhuizen, Dickhuysen, 193.
Dijkhuizen (Derk), II 410.
Dijksterhuis, 110; - II 461, 474, 515, 556, 577, 737.
Dijkstrate te Appingedam, 395.
Dijkstraat te Emden, 104.
Dijle, Diel, 360.
Dijlerschans, Tyell (de), II 485, 496.

Dyckbeen eder Smyt (hopman Lambert), II 330, 358, 364, 513, 518.
Dilffziel zie Delfzijl.
Dillenborch, 349, 350.
Dinckelaw (Jacob), II 54, 166.
Ditmarscherland, Maersterlandt, II 614.
Dytsum, 501, 507, 554; - II 21, 61, 442, 443.
Ditsum (Thomas van), II 142.
Doede Tyarcks, 499; - II 431, 626.
Doecke Mertens zie Martena.
Doeckum zie Dokkum.
Doeme (Hayco), 627.
Doesburg, 470; - II 370.
Doetinchem, Doetkum, 451; - II 417, 421.
Doynga (Hayco), 47.
Dokkum, Doeckum, 280, 282, 292, 297, 299, 311, 323, 330, 332, 338, 412, 452, 470; - II 48, 394, 466, 467, 503, 531, 621, 658, 716, 717.
Dockum (Doetgijn van), II 672, 677, 690, 695, 711, 717.
Dockum (Hermannus van), 228, 248, 399; - II 11, 65, 284, 745.
Dockum (Jodocus) zie Oxius (Jodocus).
Dollard (de), Dullert, Duldert, XI; - 94, 96, 216, 384, 407, 471, 512, 623; - II 108, 247, 390, 419, 445, 458, 593-595, 601, 629, 694.
Dollard-dijken, II 592.
Dominica (eiland), II 292.
Dominicaners, 9.
Dohna (Fabian von), II 625.
Dongeradeel, Dongerdiel, Dungerdiell, 222, 319, 452, 588; - II 572.
Doornik, 325, 335, 365, 388.
Doornik (bisdom), 2, 142.
Doornwerdt, Dornum, in Groningen, 289; - II 570.
Dordrecht, II 519, 538, 555, 573.
Dormunde zie Dendermonde.
Dornum, Dornwort, in Oostfriesland, II 298, 710, 711.
Dornum zie ook Doornwert.
Dornum (geslacht), 108; - II 195.
Dornum (jonker te), II 302, 303.

Dornum (Margareta van), II 189.
Dorp, echtgenoote van jonker None, II 52.
Dorpsterziel, II 604, 653.
Dra zie A (de).
Dragon zie Mondragon.
Drake, Draco (Sir Francis), II 186, 198, 292, 305, 356, 480, 493, 509, 510, 529, 530, 533, 606, 636, 644, 657, 674, 719, 743, 744.
Draper, Traper (lid van het geslacht), II 596, 704.
Draper (Derck), 52.
Draper (Johan), Johan Hermens, 49; - II 479, 498, 621.
Drapoerte zie Apoort.
Drenckelaarstoren, 117, 272.
Drente, Drentland, XL; - 27, 35, 73, 77, 78, 123, 130, 176, 193, 236, 237, 250, 269, 278, 283, 288, 300, 306, 321, 329, 330, 362, 367, 413, 414, 422, 423, 489, 505, 539, 615, 624; - II 1, 18, 31, 58, 66, 115, 130, 143, 146, 215, 339, 382, 395, 446, 462, 479, 492, 502, 561, 645, 647, 656, 667, 669, 679, 720, 733.
Drewes, Dreues (Willem), 270, 342, 349; - II 148, 655.
Drile (Caspar), II 578.
Droge (Aryen), II 721.
Drontheim, Dronten, II 697.
Dubbeltbier (Hermen), II 746.
Dudley, Dudeleus (Robert) zie Leycester.
Duvelsmoer zie Orlichseende.
Duvort (van) zie Duivenvoorde (van).
Duivenvoorde, van den Wort, van den Vort, van Duvort (Johan van Wassenaer-), 433, 486, 557, 566, 573; - II 184, 457, 465, 685.
Duynbrocke zie Dunebroeck.
Duinkerken, XLI; - 448, 453; - II 411, 412, 418, 590, 596, 606, 657, 671, 675, 676, 693.
Duinkerkers, II 379, 380, 397, 430, 432, 449, 458, 465, 493, 533.
Dullum of Dulmen (Herman van), II 573.
Dullert, Duldert zie Dollard.
Dunebroeck, Duenbroke, Duynbrocke (klooster) bij Bellingwolde, 360, 539, 554, 556, 559, 561; - II 723.
Dungerdiell zie Dongeradeel.
Dunne (Thomas), 119.

Dunne (Warmelt), 52.
Dueys zie Deutz.
Duenbroke zie Dunebroeck.
Dueren, 75, 82.
Duercken (Helmich), 377; - II 378.
Duercken (Hermen), 71.
Duurswold, Wolt, 191, 200, 216, 239, 244, 245, 253, 274, 285, 301, 308, 318, 321, 325-327, 352, 512, 515, 622; - II 3, 425, 543, 603, 631, 637, 647, 669, 736.
Dwenge (jonker) zie Wenghe.

E.

Ebbingepoort, 48, 117, 309; - II 584.
Ebbingestraat, 170, 303.
Ebele Luddens, II 12, 160.
Ebelo Havickes, 590.
Edzard van Oostfriesland, 60, 72, 92, 93, 135, 201, 302, 323, 350, 361, 372, 376-378, 383, 408, 418, 423, 426, 427, 429, 438, 449, 458, 469, 488, 493-496, 502, 505, 516, 537, 545, 553-556, 558, 560, 568, 569, 571, 574, 575, 579, 582-586, 590-594, 607, 609, 617, 623; - II 4, 6, 9, 11, 16, 53, 54, 61, 68, 69, 71, 107-111, 117-119, 121, 136, 153, 167-170, 173, 175, 177, 178, 181, 185, 191-193, 195, 197, 211-213, 216, 218, 220, 222, 224-230, 233, 240, 241, 243, 245-251, 254, 259, 262, 265-269, 273, 275-277, 279, 281, 282, 288, 290, 296, 297, 303, 307, 308, 311, 312, 314-316, 322, 324, 326, 328, 329, 332, 333, 339-342, 354, 357-360, 362, 371, 380, 385, 386, 388, 393, 399, 401, 411, 413, 415, 420, 423, 424, 427, 438, 440, 441, 444-446, 448, 457, 459, 460, 473, 475, 484, 485, 488, 489, 504, 505, 512, 517, 519, 531, 542, 545, 552, 574, 576-582, 598, 612, 613, 616, 623, 627, 655, 672-674, 683, 686, 689, 700, 702, 705, 709, 711, 713-716, 721, 722, 726, 728, 730-732.
Edsema, Edzema (Aylt, Aylts), II 82, 725.
Edze Luddens (dochter van), II 374.
Ee (de Olde) in het Oldambt, II 593.
Eeck (Johan van), 48; - II 139, 220, 398.
Eekwerd, Equart, V, XVI, XX, XXI; - 1, 30, 105, 112,

172, 204, 212, 213, 275, 294, 334, 421, 468; - II 405, 406, 414, 425, 479, 605, 714, 745.
Eekwerdertil, Equerdertyl, 196, 212, 213; - II 425.
Eelde, 615.
Eelck (Lutgijn), 131.
Eelts (pastoor), II 234.
Eelts (Albert), 51; - II 623.
Eelts (Evert), II 479, 498, 621, 623.
Eelts, Elts (D. Johan), 178, 207, 422, 459; - II 56, 583, 621, 623, 650, 665, 666, 712, 725.
Eems, Emse (de), XXXIV, XXXV; - 60, 64-66, 68, 94, 200, 210, 211, 213, 217, 231, 292, 324, 326, 328, 338, 339, 344, 374, 377-379, 383, 384, 396, 407, 409, 420, 424-426, 433, 436, 467, 476, 486, 505-507, 515, 516, 519, 521-525, 528, 549-551, 553, 558, 561, 565, 567, 583, 584, 591, 595, 599, 603, 605, 607, 613, 615-618, 620, 622; - II 4, 9, 13, 20, 34, 36, 41, 42, 45, 47, 53, 54, 63, 69, 70, 74-76, 78, 82, 83, 108, 109, 115, 118, 121, 124, 130, 136-138, 144, 150, 151, 155, 158, 159, 163, 167, 173, 175, 177-180, 182, 183, 185-192, 197, 213, 214, 216, 219-222, 224, 225, 227-231, 233, 235, 237-239, 242, 243, 245-247, 249-251, 262, 264-266, 269, 273, 278, 279, 282, 283, 288, 290, 291, 296, 297, 301, 303, 306-309, 311, 320, 322, 328-330, 332, 338, 341, 354, 357-359, 362, 364, 369, 372, 375, 379, 381, 386, 395, 397, 400, 408, 410, 412, 413, 417, 418, 420, 421, 424, 434, 438, 440, 443, 445, 447, 450, 452, 455, 462, 471, 488-490, 495, 497, 504, 531, 543, 549, 556, 558, 560, 574, 585, 587, 592, 595, 597, 601, 606, 609, 614, 622, 629, 632, 643, 651, 652, 658, 661, 670-672, 678-680, 683, 711, 713, 721-723, 738-740.
Aerarius (Johan), 31, 256; - II 37.
Eeren (Merten van) zie Naarden.
Eerns (Jacob van), II 456.
Eemshorn, Emseshoerne, 551; - II 175, 216.
Everardus (secretaris), 584.
Evert Luigijns, Evert Luytgijns, Evert Lutgens, 361, 498, 501, 506, 507, 527, 528, 545, 551; - II 12, 13, 64, 76.
Evert Willums, 381.
Evert Symens, 51, 267, 319; - II 80, 404.

Egbert Bruyns, 48.
Egbert Jansens, II 425, 573.
Egbert Sijbens, II 361, 726.
Eggerik Phebens, XXIII.
Egmond (graaf van), 151, 161, 381, 578; - II 147.
Echten (Jacob van), 490.
Ehe (de) bij Dokkum, 452.
Eheren (Maarten van) zie Naarden.
Eherlee zie Herlle.
Eylsum, 496, 576; - II 514, 649.
Eylsummerziel, II 421.
Eindhoven, Enhoven, 431; - II 74, 531.
Eysscheda zie Enschedé.
Eysse Bauckes, 50, 275, 322, 484; - II 17, 32, 38, 66, 121, 138, 174, 309, 414.
Eysse Jacob, Eysso Jacobs, 49; - II 398, 722, 740.
Eyssinga (Asselus, Hesselus) zie Aysma.
Eyssinga (Hieronimus), II 284.
Eysinghe (Johan), 47.
Eyssinge (Scelto), 584.
Eyssinck (Johan), 481.
Eyssinck (Sicko), 49.
Eyske, zuster van Abel Eppens, II 662.
Ekenstein (landgoed), V.
Elbe, Elve (de), II 116, 272, 288, 369, 379, 380, 395, 411, 412, 430, 448, 457, 468, 483, 490, 497, 651, 680.
Elden, II 368.
Eleonora, koningin van Frankrijk zie Frankrijk.
Elve (de) zie Elbe.
Ellema (geslacht), 334.
Ellema (lid van het geslacht), II 596.
Ellema (Abel), 395.
Ellema (Bauwe), 394.
Ellema (Bijwe), 395.
Ellema (Etgijn), VI; - 294, 394-396.
Ellema (Ewe), 395.
Ellema (Focko), 395.
Ellema (Vroucke, Vroucko), 394, 395, 396.
Ellema (Geese), 395.
Ellema (Havick), 394.

Ellema (Cornelis), II 431.
Ellema (Popco), 395, 443, 444.
Ellema (kinderen van Popco), 395.
Ellema (Reinste), 395.
Ellema (Renke, Rinke, Ringe), VIII; - 50, 254, 291, 294, 322, 369, 381, 394, 396, 404, 425, 443, 444, 468, 605; - II 31, 134, 431, 498.
Ellema (Zierp), 294, 443, 567.
Ellema (Teetke), 395.
Ellema (Tyaede), 394.
Ellema (Tyalde), 294.
Ellema (Tyaske), 396.
Ellema (Waelke), 395, 444.
Ellemaheert, VI; - 394, 395.
Elt Amsens, 99; - II 30.
Elt Popkens, II 450.
Elten (Hooge), II 370.
Eltke, zoon van Amse Etkens, II 378.
Elts (D. Johan) zie Eelts.
Embda (Everardus d'), 112; - II 617, 700.
Embden (graaf van), 548.
Emderland, 256.
Embyses zie Hembyze.
Eme Popkens, II 371.
Emetyll zie Enumatil.
Emilus (Johannes) zie Milius.
Eminga (Hieronymus), II 605.
Emo Tammen zie Tammen (Emo).
Emse (de) zie Eems.
Emseshoerne zie Eemshorn.
Enens (Hermannus), 49, 173, 333, 385, 386; - II 428, 729, 730.
Enerum, 332; - II 72, 425, 447.
Engeland (Elisabeth, koningin van), 141; - II 165, 166, 173, 200, 211, 233, 258, 271, 329, 362-364, 366, 385, 401, 465, 510, 522, 541, 596, 606, 616, 647, 674, 706, 712, 718.
Engeland (Maria, koningin van), 141.
Engele, zuster van Abel Eppens, II 662.
Engelen aan de Maas, II 533.

Engelenburcht, Engelsborch (de), te Rome, 454, 462.
Engelschen (de), XL, XLI; - 81, 104, 134, 280, 287, 288, 305, 310, 314, 317, 318, 320, 322, 327, 355, 387, 471, 582, 590, 593, 627, 628; - II 116, 119, 142, 151, 152, 155, 161, 168, 184, 192, 214, 221, 223, 225, 230, 233, 234, 248, 255, 264, 268, 269, 283, 285, 289, 295, 297, 298, 310, 313, 314, 319, 332-334, 340, 345, 356, 358, 372, 381, 384, 386, 394, 395, 417, 421, 422, 427, 444, 456, 469, 488, 492, 495, 500, 503, 506, 507, 517, 536, 540, 544, 565, 583, 591, 613, 616, 646, 647, 652, 675, 696, 706, 713, 717, 719.
Engelstede, Engelsteen (Lutgen), II 600, 706.
Engerwyrum, II 572.
Enhoeven zie Eindhoven.
Enim, 306, 364; - II 12, 161.
Enkhuizen, 188, 215, 510.
Enno, graaf van Oostfriesland, 60, 90-92, 135, 438, 536, 576, 590, 623; - II 139, 263, 302, 303, 314, 318, 346, 348, 393, 423, 608, 612, 613, 616, 621, 623, 728.
Enno van Oostfriesland, zoon van Edzard II, 136, 383; - II 53, 193, 330, 576, 578, 579, 686.
Enno (D.), II 399.
Enschedé, Eysscheda, II 262.
Enselense, VII, XXII; - 173, 294, 395, 444; - II 160.
Entens (geslacht), 109, 282; - II 56, 461, 498.
Entens (lid van het geslacht), II 559.
Entens (Azinge), 114, 175, 225, 249, 269, 277, 278, 280, 281, 299, 320, 348, 365-367, 390, 397, 419, 425, 432, 434, 435, 448, 450, 452, 455-457, 459, 461, 463, 467, 474-477, 479, 482-485, 488, 492, 497-499, 503, 504, 508, 519, 520, 522, 524, 525, 527-530, 532-537, 540, 541, 543-546, 549, 551, 552, 555, 558, 562, 564, 569, 570, 589, 623, 625; - II 12-14, 31, 34, 458, 602, 735.
Entens van Mentheda (Bartolt), XI, XXV; - 113, 114, 127, 145, 194, 195, 210, 211, 213, 221, 222, 225-228, 251-253, 255, 259, 261, 269, 271-273, 276-278, 280, 301, 324, 345, 351, 360, 365, 366, 424, 447, 451, 452, 456, 588; - II 13, 36, 64, 127(?), 581, 734.
Entens Wilcko Entenssoen (Bartelt), 385, 413, 484.

Entens (Berent), 366, 557, 568, 590.
Entens (Geert), 47, 149, 278, 320, 610.
Entens (Jacob), 366.
Entens (Meye), 381.
Entens (Peter), 517.
Entens (Popco), II 374.
Entens (Wilcko), 385, 413.
Enumatil, Emetyll, 339, 344, 451; - II 737, 738.
Eobanus zie Geldenhauer.
Eppe Auckens, II 602.
Eppe Bauckens, 227, 425, 469, 476, 478, 483, 491, 503, 542, 564, 602, 605, 612; - II 138, 155, 364, 651, 667.
Eppe Gaelkens, 47.
Eppe Hayens, 396.
Eppenhuizen, 90, 131.
Eppo, zoon van Abel Eppens, IX, X; - II 442, 525, 527.
Eppo Aepkens, V; - 105.
Eppo Hessels, II 475.
Eppo Claessens, II 450.
Equart zie Eekwerd.
Erasmus (Johannes), II 42, 182, 189, 416.
Erpenlicke (Henricus), II 729.
Esens, Esinge (stad in Oostfriesland), II 346-349, 475, 519, 531, 537, 590, 553, 656.
Esens (graafschap), II 68, 195, 275, 302, 303, 314, 318, 678.
Esens (graaf van), II 302, 576, 578.
Esens (gravin van), 383; - II 302.
Esens (Hans van), 552; - II 50.
Esinge in Oostfriesland zie Esens.
Ezingeschoer, 295.
Essen (klooster), 268, 269, 423.
Essingecloster zie Thesinga (klooster).
Etgijn Focken, 396.
Ewkuma (Balzar), 338.
Ewma zie Auwema.
Ewsum (geslacht), 109, 111, 122, 123, 128, 165, 242, 251, 253, 282, 316, 348, 468, 469, 481, 607; - II 31, 36, 56, 70, 122, 156, 157, 419, 461, 498, 515, 677.
Ewsum (lid van het geslacht), II 158, 228, 229, 632.

Ewsum (Aepco van), zoon v. Johan v. E., 469, 552, 563; - II 39, 256, 414, 550, 554, 618, 747.
Ewsum (Balsar van), zoon v. Wigbolt v. Ewsum, II 494, 506.
Ewsum (Frerick van), zoon v. Wigbolt v. Ewsum, II 494, 506.
Ewsum (Gela van), zuster v. Wigbolt v. Ewsum, II 534.
Ewsum (Hercules van), 122, 123.
Ewsum (Hindrick van), zoon v. Wigbolt v. Ewsum, 569; - II 237, 495.
Ewsum (Johan van), 112, 115, 185, 192; - II 39, 64, 414.
Ewsum (Joost van), zoon v. Johan v. Ewsum, II 39, 256, 414.
Ewsum (Caspar van), zoon v. Wigbolt v. Ewsum, 543, 546, 552, 569, 572; - II 2, 15, 21, 50, 55, 57, 63, 75, 82, 358, 364, 365, 373, 385, 409, 428, 494, 506, 532, 543, 546, 570, 667, 668, 678, 711, 717, 747.
Ewsum (Clara van), 112; - II 651.
Ewsum (Christoffer van), 112, 114, 192, 222, 248, 276, 284, 291, 292, 345, 351-353, 358, 359, 421, 425, 437, 466, 479, 528; - II 31, 156, 195, 494, 706.
Ewsum (Melchior van), zoon v. Wigbolt v. Ewsum, 519, 529, 533, 569; - II 495.
Ewsum (Onno van), zoon v. Christoffer v. Ewsum, 479, 520, 528, 537, 538, 543, 551, 569; - II 69, 75, 76, 82, 83, 107-109, 115, 116, 124-126, 130, 131, 146, 147, 150, 151, 155, 156, 163, 164, 166, 167, 175, 180, 183, 187, 189-192, 195, 197, 198, 212-214, 216-218, 220, 222, 224-227, 229, 232, 234-240, 242, 243, 246, 248, 249, 251, 254, 263, 265, 266, 271, 278, 279, 282, 288, 291-294, 299, 301, 306, 307, 311, 314, 316-318, 323, 327, 329, 330, 333, 349, 366, 371, 377, 385, 408, 495, 506, 706.
Ewsum (Ulrich van), zoon v. Christoffer v. Ewsum, 389, 466, 482, 484, 509, 523, 532, 553, 576, 585; - II 17, 38, 69, 76, 121, 131, 138, 156, 309, 364, 426, 494, 535, 564, 619, 633, 639, 690.
Ewsum (Wigbolt van), XVII, XXV, XXXV; - 52, 59, 112-116, 122, 123, 129, 147, 192, 251, 276, 281, 284-289, 291, 292, 295-297, 299, 302-305, 309-311,

314-318, 320, 324, 327, 329, 331, 335, 337, 338, 345, 351-356, 358, 360-362, 366, 368, 380, 387, 390, 392, 397, 405, 413, 415, 419, 425, 432, 434-437, 439, 448, 452, 455, 456, 459, 461, 463, 469, 470, 474, 475, 477, 482, 483, 491, 492, 497-500, 503, 504, 507-509, 522, 529, 533, 534, 540, 543, 546, 549, 551, 555, 564, 567, 569, 623, 625; - II 13, 31, 43, 127(?), 166, 458, 463, 494, 515, 534, 602, 667, 706, 735. N.B. zie ook Nijenort.
Ewsum (Wigbolt van) zoon v. Christoffer v. Ewsum, 528; - II 116, 126, 131, 237, 239, 266, 279, 282, 309, 317, 383, 495, 706, 707.

[F., V.]

Valderen, 200, 371, 407, 428, 484, 537, 573, 574, 576, 583, 586; - II 2, 57, 75, 79, 168, 185, 191, 307, 341, 385, 471, 480, 511, 593.
Valderenmuyde, II 57, 189.
Valck (Mercus in die), 48.
Valck (Ocko), 627.
Valckenborch, 91, 497.
Vallius (Joannes Montalambertus), II 589.
Valter (overste), II 127.
Varvo (Frys) zie Vervou.
Farmsum, Fermsum, VI, XXIII; - 63, 67-70, 90, 101, 102, 106, 109, 118, 123, 131, 172, 181, 194, 198, 210, 228, 234, 245, 261, 274, 275, 278, 279, 286, 303, 308, 317, 355, 468, 476, 477, 479, 485, 489, 498-500, 504, 508, 509, 517-519, 522, 523, 530, 532, 535, 541, 546, 547, 549, 556, 564, 585, 607, 609, 610, 615, 617; - II 3, 42, 44, 51, 56, 66, 72, 82, 83, 169, 173, 190, 192, 231, 238, 255, 262, 263, 269, 364, 365, 390, 468, 475, 480, 508, 516, 562, 579, 585, 601, 605, 610, 617, 626, 651, 654, 659, 660, 723, 737, 744.
Farmsummerziel, 325, 489.
Varwer, Varwaer, Varweer (Aleff), II 710.
Varwer (Claes), 52; - II 429.
Vassy, 158.
Vastenou (Johan van), II 553.
Feddeme (Luert), 249.
Feerholt (Evert), 48.
Vegesack (de) bij Bremen, II 487.

Vechter (Syvert), XLII; - 350, 351, 465, 578, 579; - II 228.
Vechter (Eppo), II 675.
Vechter (Johan), 47.
Feycko (pastoor) te Oldersum, II 474.
Feldewert, II 701.
Velen (Herman van), II 483, 560, 562.
Velgen, 554.
Velloys (Hindrik) zie Frankrijk.
Velsius (Justus), 421.
Velthuysen (Henrick), 625.
Veluwe (de), 534, 544, 545; - II 56, 62, 73, 91, 135, 154, 180, 184, 192, 197, 231, 283, 356, 375, 384, 421, 496.
Pheme (Philips), II 425, 427.
Pheme (Gerloff), II 177, 179.
Phemes (Merten), II 3, 376.
Vendt, II 606.
Venetië, Venedig, II 199, 539.
Venlo, II 48, 327.
Vennen, II 638.
Verantongue, II 589.
Verden, Weerden, II 517.
Verdorven Holtgijn (kapitein), II 717, 723.
Verduyn, II 590.
Ferveda, Vervada (hopman Philips), II 345, 358, 364.
Vervou, Varvo (Frederik van), II 378, 428, 481, 486, 513.
Ferdinandus I (keizer), 38, 59; - II 207.
Ferdinandus (Roomsch koning), 60, 79, 80.
Ferdinandus, koning van Boheme, zie Boheme.
Ferdinandus, koning uit Frankrijk, zie Frankrijk.
Ferdinand en Elisabeth, koningen van Arragonië, 8, 138.
Ferdinand van Tirol zie Tirol.
Verdugo, XXVIII, XXXII; - 311, 315, 320, 322, 327, 329-331, 354, 363, 365, 367, 388, 389, 396, 400, 414, 416, 420, 431, 435, 445, 448, 452, 455, 456, 460, 461, 469, 470, 477, 479, 500, 507, 534, 549, 554, 558, 559, 568, 580, 583, 585, 589; - II 3, 14, 19, 39, 44, 58, 59, 66, 106, 110, 116-118, 121, 124, 127, 129, 130, 134, 150, 154, 160, 190, 192, 212, 214, 217, 235, 238, 248, 249, 255, 257, 268, 273, 284, 286-288, 295, 297, 306, 314, 316, 318, 322, 323,

326, 333, 354, 355, 359, 366, 368, 375, 376, 381, 384, 397, 410, 413, 414, 422, 428, 431, 436, 438, 444, 449, 458, 459, 468, 479, 480, 485, 496, 498, 502-504, 508, 515, 516, 519, 520, 531, 543, 544, 546, 551, 553, 555, 559, 562, 565, 566, 570-573, 579, 583, 598, 611, 619, 620, 628, 630, 634, 643, 645, 647, 652-655, 657-659, 667, 668, 670, 672, 678, 684, 707, 710, 711, 721, 723-725, 733, 735, 739, 744-746.
Verlker zie Fossien.
Fermsum zie Farmsum.
Fermsum (Alle to), 68.
Fermsum (Yde van), II 587.
Ferrara, Ferner (hertog van), II 698.
Verrutius (Garlacus), VI; - 88, 106, 126, 149, 168, 172, 336, 337.
Verrutius (Jeronimus), 116, 218, 242, 285, 290, 337, 345, 392, 405, 415, 419, 425, 510, 532, 562, 576, 584, 602, 620, 621; - II 17, 37, 81, 121, 138, 155, 157, 270, 289, 309, 319, 382, 492, 535, 544, 555, 575, 638, 694.
Vierholt (Evert), 462.
Fivelingo, Fywelunge, 36, 46, 95, 128, 195, 216, 275, 326, 362, 426, 437, 622; - II 32, 121, 284, 631, 637, 647.
Viglius van Aytta zie Aytta.
Vixweerden, II 701.
Vilvoorden, Vulvort, II 2, 613.
Philip Barbierer, II 153.
Philips Hoytkens, Hoykens, Haykens, II 242, 264, 348, 517.
Philippus, (landgraaf), 86, 103.
Philippus (koning), (karakterschets), 4, 11, 138.
Ville Comblinus, II 589.
Villiers, Philiers (de), 233; - II 742.
Villiers (Pierre l'Oyseleur de), II 538.
Fymel, 97, 513; - II 458, 594.
Fymellandt, II 59.
Fymserwolde zie Finsterwolde.
Vinckenborch, Vynkenborch (Jacob), 281, 287.
Vinckenborch (Thomas), II 733.
Finland (Hans, hertog van), 495.
Finssker (Ubbe), 587; - II 576.

Finsterwolde, Fymserwolde, Fynserwolt, 455, 572; - II 108, 126, 305, 306, 396, 445, 677, 737.
Visvliet, Vysvleet, 63, 299, 303, 305, 306, 311, 323.
Viskummerziel, Vysschcommerziel, 196.
Vysmarck te Emden, II 168.
Fywe (vrijheer), II 685.
Vlaanderen, XXVII; - 13, 156, 174, 402, 457, 487, 510, 544; - II 2, 18, 25, 70, 71, 73, 74, 90, 94, 96, 97, 102, 161, 198, 215, 245, 252, 268, 275, 310, 342, 343, 345, 367, 379, 380, 418, 490, 492, 519, 536, 538-541, 558, 590, 616, 624, 634, 639, 644, 694, 704, 720, 741.
Vlachwedde, II 316.
Vlie, Vlij (het), II 299, 304, 457.
Vlissingen, 536, 581; - II 63, 137, 234, 470, 597, 607, 732.
Florence, 42.
Florimundus Halvinus Pionnae, II 589.
Voet (admiraal), II 322.
Vogel, 278.
Vogelsang, heerlijkheid in Luxemburg, II 702.
Vogelsanck (mester), 106; - II 502.
Focko Aepkens, 446.
Focko Herens, 338.
Focko Mennens, 98; - II 226.
Focke Peters, 288; - II 12, 161.
Fockeren zie Fugger.
Folckersheim, II 51, 459.
Folckersheem (Johan), 91, 587.
Folckersheem (Ulrich), II 347, 348, 576.
Folmar (Peter), II 546.
Vonck, 520.
Vonck (Hindrick), XLII; - 553, 578, 579; - II 227.
Vonck (D. Johan), II 227.
Vonck (Cornelis), II 227.
Voerden bij Bremen, II 430.
Vort (van den) zie Duivenvoorde (van).
Voss (pastoor Jaspar), 261, 400; - II 650, 695.
Fossien Veelckers, Verlkers, II 617.
Fraem (kasteel), II 34.
Frayma (Here), II 324.
Franeker, 543, 611; - II 149, 150, 260, 433, 492, 660.

Francken (Gertgijn), 225.
Franckena, Frans (Abelus), II 478, 502.
Frankfurt, 82, 86; - II 168, 517, 651, 654, 728.
Franckhuysen, 76.
Franconisten, II 506, 607.
Frankrijk (Hendrik III, koning van), Hindrik Velloys, XII; - 141, 153, 200; - II 718, 719, 743.
Frankrijk (Eleonora, koningin van), 107, 162.
Frankrijk (Ferdinandus, koning uit), 10.
Frankrijk (Karel, koning van), 10.
Frans (heer), pastoor, II 324.
Frans (Abelus) zie Franckena.
Frans Febens, 51, 52.
Frans Geerkes, 254.
Franschen (de), 134, 381, 402, 565, 580, 625; - II 3, 18, 23, 36, 39, 63, 66, 74, 81, 104, 199, 544, 628.
Franciscaners, 1; - II 193.
Fratermuneken zie Minderbroederkerk en -klooster.
Phrebsum zie Freepsum.
Frebsum (Keno to), II 176.
Vredeborch (de), 371, 556, 560; - II 608.
Frederik III (keizer), 60, 61, 371; - II 173, 582.
Frederik (keurvorst), 85, 217.
Frederici (Wilhelmus), 73.
Vredewolt, 114, 122, 253, 281, 436, 513, 529, 533; - II 32, 59, 334, 436, 465, 677.
Freepsum, Phrebsum, II 331.
Fregosus (Cesar), 79.
Freck, stadsdienaar te Emden, II 216.
Vrenswegen (klooster), II 398.
Frerick Ennens, 131, 254.
Frerick (Freck) Rijcken, II 382, 383, 416.
Frerick Rickers, 48.
Vreese, Vrese (geslacht), 108.
Vreese (Aylt), 539; - II 10, 733.
Vreese (Arent), II 733.
Vreese (Frans), 576; - II 304.
Vreese (Claes), 497; - II 10, 673, 732.
Vreese (Ocko), XXXIII, XXXV; - 302, 324, 372, 377, 378, 383, 408, 429, 430, 452, 454, 458, 466, 476, 484, 488,

492, 497, 501, 505, 520, 521, 524, 527, 545, 551, 553, 554, 556, 559, 560, 567, 571-573, 583, 586, 587, 592, 593, 607, 608, 612, 613, 623, 627; - II 1, 2, 4, 7-11, 16, 21, 34, 35, 39, 41, 46, 48, 49, 54, 55, 57, 61, 63, 67, 69, 71, 75, 79, 107, 109, 126, 138, 139, 152, 170, 176-178, 190, 192, 211, 212, 224, 225, 230, 231, 236, 237, 243, 245, 247, 249, 250, 254, 263, 265, 273, 275, 277, 278, 288, 292, 295, 296, 299, 305, 313, 315, 326, 330, 331, 339, 346, 349, 357, 361, 370, 376, 395, 410, 417, 422, 438-442, 444, 456, 460, 471-473, 480, 511, 545, 562, 563, 576, 581, 586, 599, 641, 655, 678, 687, 721, 724, 727, 729, 731.
Vrese van Mastericht (Willem die), 133, 134.
Vressute zie Friesoyte.
Friesoyte in Oldenburg, Vressute, II 347, 552.
Frijtema (Feico van), 58, 307; - II 223.
Vrolick (Hermen), II 146.
Froma, 423.
Froma (Ballo), VI; - 106, 110, 112, 301, 322, 356, 605; - II 134, 498, 596, 611.
Froma Sr. (Ballo), 357.
Froma (Jacob), 50, 224, 225, 404, 605; - II 383, 414, 482, 535.
Froma (Tidde), 47.
Frouke Louwens, echtgenoote van Abel Eppens, VII, IX; - II 486, 661-663.
Fugger, Fockeren, II 59.
Vulvort zie Vilvoorden.
Fullen (Lambert van), 48.
Fumelius (Carolus Bellavilla), II 589.
Vunck, 350.

G.

Gaddingehorn, Gardingehorne, 97, 101, 511, 512; - II 35.
Gaykinga, Gaykema (geslacht), 109.
Gaykinga (Allart), II 416, 576, 588.
Gaycko Duerss, II 374.
Gaiko, zoon van Fie Duers, II 451.

Gallia zie Frankrijk.
Gansfort (Wessel), 337.
Garbrant (schipper), 71.
Garbrant Frericks, II 611, 636.
Garbrant Heynens, 51, 267, 450; - II 13, 256, 461.
Gardinge zie Harlingen.
Gardingehorne zie Gaddingehorn.
Garmerwolda, II 377.
Garrelsweer, 99, 179, 183, 196, 364; - II 611, 636, 693, 724.
Garsshuysen, Garsthuysen, 179, 481; - II 66, 118, 157.
Garwer, II 693.
Gasthuiskerk te Emden, 594, 627; - II 246.
Gasthuiskerkhof, te Emden, II 65.
Gattinara (Mercurino Arborio di), XV; - 15, 16, 150.
Gebbe Gybbe, Frericks, 552, 571, 586.
Gebben Johan, 52.
Geede Hoykens, II 456.
Geertruidenberg, Gertruyt ten Bargen, II 275, 742.
Gevalle (graaf van), II 589.
Geist, II 520.
Geldenhaurius (Gerardus Eobanus), 593, 594, 624; - II 28, 392, 456, 686.
Gelder, 53, 124, 131, 349, 514, 548, 549, 617, 619; - II 168, 243, 494, 519, 531, 540, 602, 619.
Gelder (Karel, hertog van), 72, 74, 111.
Gelder en Gulik (Willem II van), II 18.
Gelderland, 75, 76, 81, 82, 92, 217, 300, 502, 505, 510, 581, 624; - II 1, 17, 18, 72, 96, 98, 102, 106, 111, 112, 123, 230, 241, 255, 300, 343, 379, 388, 459, 492, 499, 508, 544, 568, 581, 684, 720, 742.
Geldersteden, II 519.
Gellius (Petrus), 496, 561, 575, 594; - II 276.
Gemmygen, Gemnygen zie Jemmingen.
Gemmygen (Claes van), II 4.
Gemmygen (Ulfert van), II 4.
Genève, XLIII; - 42, 453, 461, 465; - II 384, 607, 697, 698.
Gennelt zie Jennelt.
Gennelt (geslacht), 516.
Gennyp (Johan van), 245, 248, 275; - II 425, 632, 653, 669, 670, 736, 744.

Gensema zie Jensema.
Gent, 78, 487, 544, 565, 580, 624; - II 2, 23, 36, 70, 71, 82, 152, 164, 197, 213, 336, 367, 381, 500, 536-540, 634, 639, 646, 694, 720, 742.
Gent (bisdom), 2, 142.
Gent (pacificatie van), 57.
Gent (burggraaf van), markies de Pruna, II 73.
Gerardus (D.), II 425.
Gerkesklooster, Gerrytscloester, 435.
Gerrydt (M.), kleermaker, II 325.
Gerrydt to Winsum (mester), 35, 36.
Gerrydt die Junge, II 124, 573.
Gerrydt Claessens, II 248.
Gerrydt Rickens, 49.
Gert Arens, 52.
Gert Hermens, II 51, 475.
Gert Hoendrichs, 194.
Gert Hommens of Hummens, 390; - II 476.
Gert Coeps, 49.
Gert Ottens, 49.
Gert Wolters, 213.
Gertruyt ten Bargen zie Geertruidenberg.
Gertum (Henrick), II 428.
Gesick, II 268.
Geuzen, XXV, XXX; - 156, 157, 461, 470, 533; - II 7, 16, 53, 63, 190, 196, 235, 256, 292, 369, 421, 487, 634, 645.
Gybbe Frericks zie Gebbe.
Gyese (schipper), 68.
Gijsbert Arens, 51; - II 434, 626.
Glaesker (Peter), 48.
Glasemaker (Evert), II 439.
Glasemaker (Elperich), II 353, 354.
Glins, Lins (Douwe van), 214.
Godtlinse, 295, 306, 405.
Govert Evers, 47.
Gockinga, Gouckum, 95.
Goltsmyt (Albert), 48.
Goltsmyt (Hermen), 49.

Goltsmyt (Isbrant), 567.
Goltsmyt (Rengnerus), 48.
Gonteen (heer van), II 589.
Gonzaga (Ferdinand), 139, 140.
Goederycht zie Goorecht.
Goor, Goer, 323, 349.
Goer (Johan van), 47.
Goer (Jurgen van), 52.
Goorecht, Goederycht, II 343, 546.
Ghoesevoet (Willem), II 366.
Goesen Peters, II 445.
Gorkum, II 17, 38, 138.
Gouda (Herman van), 9.
Gouda, Gouw (Johan van), Wou (van den), 440, 545; - II 130, 618, 619, 625, 633, 634, 676, 695, 714.
Gouckum zie Gockinga.
Goutum (Wijbe van), 311, 326, 338, 363, 391, 450, 588; II 4, 20, 25, 158.
Graeffbargen zie Bergh (Willem, graaf van den).
Grave, Graeff, II 123, 127, 283, 285, 287, 288, 291, 294, 298, 301, 302, 304, 306, 314, 318, 319, 322, 338.
's Gravenhage, den Hage, 510; - II 149, 165, 183, 241, 242, 258, 270, 271, 273, 280, 336, 340, 505, 644, 679.
Grapheus, 93.
Granvelle zie Atrecht.
Grasigny (Schimpciu), II 415.
Grauwerts (Wolter), 49.
Grebber Jochums, 506.
Grede, Greet, Gret (de), 323, 384, 424, 511, 520, 521, 525, 528, 529, 554; - II 34, 40, 41, 47, 50, 125, 180, 187, 299, 323, 330, 381, 421, 438, 450, 485, 577, 579, 641, 652, 685, 724.
Greet (de) zie Grede (de).
Greetziel, Greterziel, Greet, II 57, 731.
Grevelingen, II 496.
Grevinghe (Luert), II 711.
Grevinge, Grevinck (Edzert), 589; - II 711, 717, 732.
Grey de Wilton (Arthur, lord), II 452.
Grenada, 138.

Gret (de) zie Grede (de).
Griemersum, II 162, 726, zie ook Grymersum.
Grijpkerck, 299.
Grijzemonnikenklooster, Menterne, 99, 101, 210, 477, 479, 489, 498, 508; - II 267, 359, 444, 648, 737.
Grymersum (geslacht), 108, 556, 497; - II 195.
Grimstead, II 710.
Grimstone (luitenant), II 710.
Grissemunneken (Everadus to), II 444.
Groeve, Grou, Grove, Growe (de), 191, 193, 321.
Groesbeek, Grousbeke (Zeger van), 190, 196.
Grovestins, Groffsteins, II 261, 452, 491.
Grol, Groel, 389, 390.
Groll (Gerydt van), 48.
Groneborch bij Groningen, II 502.
Gronewolt, II 391.
Groningen (bisdom), 2, 21, 142, 159.
Gronnigen (Hans van), II 139.
Gronniger, van Gronnigen (Johan), 292, 293; - II 442.
Gronow, II 375.
Groote Kerk te Emden, 594.
Groote Markt, Bredemarcket, Marck, te Groningen, 442, 465, 489; - II 68.
Groote Straat te Emden, 303, 567; - II 245, 325, 335, 392, 472, 511.
Groetvelt (hopman), II 391, 480, 622.
Grous zie Gruys.
Gruys, Grous (Hilbrant), 447.
Gruys (Roleff), 301, 355, 360, 361, 445, 447; - II 36, 164.
Gruys (Tymen), 47.
Guise (huis van), II 198, 401, 704.
Guise (hertog van), Gwisianer, 157, 576; - II 105, 114, 123, 129, 135, 161, 200, 415, 558, 564, 572, 582, 587, 588, 600, 615, 620, 622, 624, 627, 628, 639, 659, 698, 718, 719, 740, 742, 743.
Gulik, 39; - II 512, 544.
Gulik (hertog van), II 115.
Gulik zie Gelder.
Gulcker (Tijs), II 220.

Gustavus, zoon van Edzard II v. Oostfriesland, 136; - II 623, 686, 689.
Gwisianer zie Guise (hertog van).

H.

Haeg zie Hoeg.
Haeck zie Hoeg.
Haelerheyde, 217.
Haens (Tyasse), 208.
Haerborch zie Harborch.
Haarlem, Harlum, 214, 215, 518, 565; - II 258.
Haarlem (bisdom), 2, 21, 142.
Habbe, II 438.
Haverman (Hans), 68.
Havick, II 373, 442.
Havick Louwens, 447; - II 160.
Haye (schipper), 67, 71.
Hayco Edzenszoon, II 723.
Hayco Helmichs, II 482.
Hayco heert, II 46.
Hayo Eppens, 49.
Hayo Hiddens, 254.
Hayo Obelens, 396.
Hayo Reiners, 176; - II 155, 392.
Hayo Ricken, II 290.
Hayo Siene zie Hayo Sijen.
Hayo Sygen, II 457.
Hayo Sijen, II 174, 176, 188, 213.
Hayo Sickens, 605; - II 482, 697.
Hayo Tyassens, II 442, 497, 517.
Hage (den) zie 's Gravenhage.
Hacfort, 209.
Halberstadt, II 709.
Halberstadt (bisdom), 382; - II 115.
Haldenoven (Hermen), 52.
Halffampt, II 622.
Halle, 83.
Hallum, II 289.
Halsema (Mr. D.F.J. van, XXI, XXII.

Ham (geslacht ten), 110, 222.
Ham (Anna in den), 294, 396, 605.
Ham (Evert Peters in den), II 160.
Ham (Here in den), 462, 480; - II 127, 160, 235, 425.
Ham (Johan in den), 181, 207, 218.
Ham (Cornelis up den), 334.
Ham (Sicko in den), 480.
Ham (Tamme in den), 181, 207, 480; - II 127.
Ham (den) zie Blijham.
Hamborg (Hans van), II 439.
Hamborch (Jochum van), II 67.
Hamborch (Caspar van), II 468.
Hamburg, Hamborch, 173, 457, 493, 496, 497, 520, 574; - II 8, 43, 78, 108, 116, 124, 152, 166, 175, 176, 182, 187, 197, 211, 213, 267, 269, 272, 276, 289, 291, 310, 318, 328, 333, 341, 345, 357, 361, 379, 380, 412, 413, 417, 430, 439, 457, 500, 510, 530, 542, 574, 596, 647, 744.
Hamm in Westfalen, II 398, 508, 548.
Hans Evers, II 29, 322, 361, 612.
Hans Ericks, 48.
Hans Frederik, keurvorst van Saksen, zie Saksen.
Hans Hansen, 536.
Hans Hindricus, 223-225, 245, 254, 334; - II 450.
Hans Willums, II 169, 174, 177.
Hanze (de), II 27, 421.
Harborch, Haerborch (hertog van), II 385, 393, 394.
Harburg (Otto, hertog van Lunenburg zu der), II 577.
Hardenberg (Albertus Rizaeus), 144, 170; - II 557.
Hardenberger heide in Overijsel, II 645.
Hardenbrinck (Johan), 254.
Harderwijk, 438, 439; - II 566.
Hardewijck (Johan van), 173.
Hardinge zie Harlingen.
Haren (in Groningen), 193, 271, 282, 368, 391, 393; - II 146, 562, 566.
Haren (in Westfalen), 65.
Haren (Albert van), II 373, 397, 402, 430, 529, 532, 596, 723.
Haren (Hilbrant van), 535; - II 145, 148, 151, 364, 373, 549, 596, 723.
Haren (Claes), 628.

Harverden zie Herford.
Haringius (Faco), II 554.
Harcke Hebelens, 338; - II 535.
Harckebrugge, II 396.
Harkstede, 99.
Harlingen, Hardinge, 59, 186, 406, 437; - II 196, 214, 220, 260, 374, 486, 492, 609, 651, 660, 667, 690.
Harlum zie Haarlem.
Harman Alrycks, II 335.
Harmannus, 290.
Harsens, 517.
Harssens (geslacht), 109.
Harswegen zie Hertzwegen.
Hartochbuesch zie 's Hertogenbosch.
Hase (de), II 558.
Haselunne, Haeselungen, Lunnen, 65; - II 124, 301, 369, 375, 559, 562, 566, 592.
Hasselt, 396; - II 48, 540, 609.
Haultepenne (Claude de Barlaymont, heer van), 509; - II 127, 238, 286, 499, 532.
Hebe, II 12.
Heeck (Gert van), 49.
Heeck (Johan van), 47.
Heemster (geslacht), 109.
Heendendorp zie Hegensdorf.
Heerepoort, 117; - II 147.
Heerestraat, 220.
Heesup (Gert van), 504, 607; - II 52, 64.
Heveren, 80.
Heveskes, 97, 476, 498, 508, 520, 524, 556, 564, 579; - II 44, 82, 122, 255, 585, 651, 736.
Hegensdorf, Heendendorp, in Munster, II 429.
Heidelberg, Heildeberg, 472, 517; - II 74, 378.
Heidelbergsche catechismus, II 607.
Heydenschap, Heidenscap (de), 99, 512, 546, 547; - II 318.
Heildeberg zie Heidelberg.
Heiligerlee, Hilligerlee, 195, 196, 198, 498, 500, 622.
Heyne Heynens, 52.
Heyne Mennens, 300, 323.
Heyne Sywers, 254, 353, 380.

Hekema (Lue), 254.
Helgoland, Hilligelande, Hilligerlander (Peter van); II 142, 530.
Hellinck, Hillinck (Johan), 592, 593, 607; - II 6, 582.
Hellum, Helm, 245, 248; - II 629, 632.
Helm zie Hellum.
Helmelstadt zie Helmstadt.
Helmich Ottens, 65.
Helmstadt, Helmelstadt, in Brunswijk, II 705.
Helpen, 169, 177, 271, 282, 366, 393, 442, 562, 568, 590; - II 146, 546, 547, 556, 684.
Helt (Claes), 51.
Helt (Herman), 47.
Heltkers (Egbert), 49.
Hembyze, Ambyses, Embyses, Cambyses, 487, 544, 580; - II 152, 537, 538, 540.
Hemert (Lubbrecht Turck, heer van) zie Turck.
Hemme Volckiers, 336.
Hendrik, koning van Frankrijk, zie Frankrijk.
Hendrik hertog van Saksen, zie Saksen.
Henegouwen, 156, 565; - II 18, 25, 104, 164, 380, 394, 720, 741.
Hennema (Jasper), 421, 423.
Henrick Louwens, II 425.
Heppenrijck, II 181.
Herdeberger heide zie Hardenberger heide.
Here Aylkens, II 650.
Herema (hopman), II 737.
Herverden zie Herford.
Herford in Westfalen, Herverden, Harverden, II 398, 614, 615.
Heringa (hopman), II 586.
Herlle (William), Herrinck, Herlingius, Eherlee, XLII; - 590, 628; - II 9, 16, 304, 307, 311, 319-321, 358, 360.
Herlingins zie Herlle.
Herman (schipper), II 75.
Herman Gerrijts, Hermen Geerts, 49, 51.
Hermannus, bisschop van Keulen, zie Keulen.
Hermannus Cornelius, II 657.
Hermen Aricks, II 249.

Hermen Mensens, 51.
Hermen Pelles, 490, 518.
Hermen Peters, 51; - II 621.
Hermen Tamersen, 68.
Hermen Wigbolts, 52.
Hernema (Tyart), II 480.
Herrinck zie Herlle.
's Hertogenbosch, Hartochbuesch, 531; - II 56, 62, 123, 531-533, 535-537, 638.
's Hertogenbosch (bisdom), 2, 142, 159.
Hertzwegen, Harswegen, bij Emden, II 273.
Heshuysius (Caspar), II 686, 688, 689.
Heshusius, Hesshuysius (Godtfridus), XXXIII; - II 307, 315, 322, 325, 341, 357, 361, 392, 399, 415, 441, 454, 457, 461, 576, 582, 598, 672, 705, 709, 729.
Heshusius (Theodoricus) zie Heshusius (Godfridus).
Heshusius (Tileman), II 153, 267, 276, 282, 299, 308, 705, 708, 714.
Hesselus (D.), II 155.
Hessen, 521; - 333, 449, 521.
Hessen (vorst van), 81, 626.
Hessen -Kassel (Willem IV, landgraaf van), II 118, 201, 211, 338, 512.
Hetlinck (Johan), II 21.
Hettinga, Hettinge (Tyart, Tyacke), 546, 558, 566, 593; - II 2, 15, 20-22, 82, 570.
Hiddinck (Johan), 248.
Hiddinck, Hidden (Carl), 47; - II 51, 474.
Hyddinck, Hiddunge (Lutgyn, Leityn), 47, 452, 486, 535, 542.
Hiddinck (Willum), 48.
Hilbrans (Egbert), II 743.
Hilbrans (Jacob), 47, 235, 270, 281, 506, 557; - II 620, 684.
Hilbrant (Lutke), 71.
Hilbrant Bauckens, II 364, 605, 637, 744.
Hilbrant Engelbers, 51, 52.
Hilbrant Jasperss, II 16.
Hildens (Johan), 49.
Hildersum zie Hildesheim.
Hildesheim, Hildersum, II 66, 342, 411.

Hilger (Johan), II 169.
Hilke, echtgenoote van Tamme Popkens, II 714.
Hilligelande (Peter van) zie Helgoland.
Hilliger (Johan), II 82.
Hilligerlee zie Heiligerlee.
Hillinck zie Hellinck.
Hind (Hans), II 4, 12.
Hinde zie Hinte.
Hindrick (D.), II 365.
Hindrick Balstiaens, 48.
Hindrick Bruns, II 472.
Hindrick Fransen, II 542, 586.
Hindrick Gerts, 560, 575. 582; - II 108, 116, 117, 170, 193, 234, 264, 332, 340, 349, 357, 359, 366.
Hindrick Hermens, 48.
Hindrick Jacobssoen, 187.
Hindrick Karsgens, Karsgijs, Castgijns, 452, 462, 498, 500, 518, 572, 586; - II 8.
Hindrick Lutgens, II 479, 481, 482.
Hindrick Peters, 131; - II 42.
Hindrick Renkens, 52.
Hindrick Swijrs, 394.
Hincke (Menart), II 530.
Hinckert, II 319.
Hinte, Hinde, 112, 114, 496, 539, 554, 573, 624; - II 4, 44, 61, 174, 264, 276, 277, 288, 299, 325, 331, 339, 341, 391, 393, 415, 451, 468, 471, 562, 581, 598, 651.
Hobbinge (Eylart), 67.
Hodemaker (Gerrijdt), 49.
Hodenborch, II 223.
Hodenborch (Focko), 49.
Hodenborch (Thomas), II 230.
Hoeck (Berent), 360, 479.
Hoeckar zie Hovelicker.
Hoeksmeer, Hoechsmeer, Hoxmere, 48, 189, 192; - II 160.
Hoexster, II 542.
Hove (Geroelff ten), 48.
Hoveden (de) zie Calais.
Hoveker zie Hovelicker.
Hovelicker, Hovelker, Hoveker, Hoeckar, Huylker

(Michael), 486, 489, 561; - II 20, 36, 40, 72, 82, 124, 137, 156, 164, 169, 172, 175, 246, 330, 331, 358.
Hovelker zie Hovelicker.
Hoffart zie Howard.
Hovinck (Barneer), 334.
Hovinck (Hindrick), 48, 51, 52.
Hovinck (Johan), 48.
Hovinck (Krabbe), 48.
Hogelandt, gedeelte van Fivelgoo, II 528.
Hogendorp (Philippus), 567.
Hochsmeer (Derck to), II 12.
Hohenlohe, Hollach, Holloe (graaf van), XL; - 54, 257, 271, 272, 277-284, 349, 350, 368, 389, 576; - II 56, 62, 141, 253, 270, 274, 285, 286, 296, 356, 382, 384, 454, 469-471, 487, 491, 507, 520, 527, 532, 541, 548, 567, 585, 586, 591, 606, 635, 645, 654, 685.
Hoy (graafschap) zie Hoya.
Hoya, Hoy (graafschap), II 374.
Hoykenhuis, 110.
Hollach, Holloe zie Hohenlohe.
Hollum, 311.
Hollum zie ook Munnekeholm.
Holstein, II 258, 269, 374, 431, 489, 517, 542, 558.
Holstein, Holsten (Aloff, hertog van), II 384.
Holsteiners, II 529.
Holte, 585; - II 126, 130, 219, 715.
Holte (geslacht ten), 110.
Holte (Johan ten), 98, 101, 195, 218; - II 455, 604.
Holte (Wrytzer ten), 423, 452, 455, 474; - II 118, 284, 414, 498, 571.
Holtenpoerte te Emden, II 316, 674.
Holtepenne zie Haultepenne.
Holthuysen, II 126.
Holthuysen (Hansken), 417, 518, 553; - II 314, 316, 329, 371, 385.
Holting (Jurgien), 254; - II 257.
Holtsager (Johan), 48.
Hilwirda, 123, 426, 436, 504; - II 12, 267, 365, 378, 418, 450.
Homme Haykens, II 397, 723.

Homsterlant zie Humsterlandt.
Hondebeke, 327.
Hondebeke, Hundebeke (Berent), 48; - II 224, 746.
Hondebeke (Claes), 49.
Hondschoote, Honskoten in Artois, II 639.
Hongarije, 80.
Hongarije (Maria, koningin van), XVI, XLI; - 18, 76, 77, 81, 105, 107, 118, 131, 151, 152, 154, 162.
Honoegen (heer van), II 215.
Honneke Focken, II 451.
Honskoten zie Hondschoote.
Hoeg, Haeg, Haeck (Michael), II 155, 158, 163, 166, 172, 178, 183, 193, 214, 261, 671, 736-738.
Hoegeheminghe, II 638.
Hoegerbrugge zie Oosterhoogebrug.
Hoeneken zie Horenken.
Hoeren (Claes) zie Hoerne.
Hoerenken zie Horenken.
Hoorn, 510; II 607.
Hoorne (graaf van), 151, 161, 381, 578; - II 147.
Hoerne, Hoeren, Horn, Horne (Claes), 430; - II 170, 177, 192, 216, 231, 249, 304, 313, 322, 323, 419, 439, 440, 444, 627, 670.
Hoerneken, Hoernekens zie Horenken.
Hoernsche zie Horenken.
Hopper (Willum), 48.
Horahuysen zie Hornhuizen.
Horenken, Hoernsche, Hoerenken, Hoerneken, Hoernekens, Hornkens, Horneskens (geslacht), 243, 353; - II 121.
Horenken (Albert), 47, 270; - II 317.
Horenken (Johan), 248, 345, 358, 359, 369, 392, 405, 437, 438, 563, 625, 626; - II 1, 66, 138, 157, 228, 270, 327.
Horn (den), II 614.
Horn (Evert int), 52.
Horn (Claes) zie Hoerne.
Horne (die) zie Reyderhorne.
Horne (Claes) zie Hoerne.
Horneskens zie Horenken.

Hornhuizen, Horahuysen, II 274, 366.
Hornkens zie Horenken.
Horst in Limburg, II 638.
Horst (Barelt), 52.
Houwe, echtgenoote van Otto 't Wente, 395.
Houwerda, II 685.
Houwerda (geslacht), 108, 123; - II 545.
Houwerda (Esse), 385.
Houwerda (Menno), 65, 66.
Howard, Hoffart (lord), II 470, 717.
Hoxmere zie Hoeksmeer.
Hugenoten, 161; - II 135, 141, 142, 289, 295, 507, 509, 540.
Huyge Peters, 47.
Huylker (Michaël) zie Hovelicker.
Huynge (Luert), 47, 459, 552; - II 515, 546, 745(?).
Huynge (Wolter), 459; - II 463, 515, 546, 547, 556.
Huysgen (Tonnys), II 174.
Huysinge, 370.
Huysinge (Jacob), 203; - II 215.
Huysman (Allert), 65, 66.
Huysman (Johan), 446; - II 398, 426, 451, 559.
Huysman (Richel, echtgenoote van Johan), II 451.
Huysman (Laurens), 52.
Huyssen (Rijcke van), 48.
Hulck (Willem in den), II 475.
Hulsen zie Hulst.
Hulst, Hulsen, II 310.
Hummersma (Frans), 254.
Humsterlandt, Homsterlant, 322; - II 32, 59, 318, 334, 436, 465, 593, 622.
Hundebeke (Berent) zie Hondebeke.
Hunsingoo, 36, 95, 195, 216, 326, 362, 437, 622; - II 32, 59, 637, 648.
Husapen zie Husinge.
Husinge, Husapen (Gert), 222.
Husum, II 399.

I.

Ide, zuster van Eysse Bauckens, II 364.
Idel Hindrick, 458, 544.

Idema zie Iduma.
Iduma, Idema (Thomas), 173, 225, 341, 380.
Ierland, II 186, 268, 319, 328, 329, 356, 386, 421, 422, 567, 697, 744,
Iverlant zie Jeverland.
IJssel (de), 336, 534, 562, 576; - II 120, 375, 496.
Indië, II 292, 305, 356, 533.
Insubria, 139.
Ipe Eltkens, 211.
Iperen, 458, 475, 487, 544.
Iperen (bisdom), 2, 142.
Ipius (Obelus), 31, 182, 256; - II 394, 716.
Ippinck (Hindrick), 48.
Iranië zie Oranje.
Isbrant (Jonker), 462.
Isbrant, zoon van Johan Isbrans, II 705.
Isbrant Claesens, 327, 355, 374.
Isebrant Isebrans, 48.
Iselmuyden (Erenst), 490.
Iselmuyden (Georgen), II 414.
Iselmuyden (Wigbolt), 345, 355, 359, 392, 445, 461, 468, 482, 484, 504, 553,
607; - II 32, 256, 284, 555, 747.
Iselstein, 283, 284; - II 370, 375.
Isenburg (aartsbisschop Salentin van), II 599.
Isercremer (Derck), 554; - II 170, 193, 213, 224, 252, 326.
Israël, II 111.
Istehoe, II 269.
Italie, XLII, XLIII; - 40, 42, 189, 462; - II 66, 168, 198, 199, 367, 383, 395,
455.
Itens (Here), 395; - II 31.

J.

Jae (de) zie Jahde.
Jade bij Oldenburg, II 448.
Jahde, Jae (de), II 402, 483, 490, 495.
Jacob Alrychts zie Alrijcks.
Jacob Alrijcks, Alrychts, 501, 611; - II 170, 193, 295, 426, 471, 612, 613.

Jacob Boelsz., 493.
Jacob Everssoen, II 462, 712.
Jacob Gerrydts, II 708.
Jacob Gijsbers, 303.
Jacob Jansens, 524.
Jacob Tammens, II 335.
Jacob Toelens, II 426.
Jacob Thomas, II 651.
Jacobijnerconvent te Groningen, II 126, 650.
Jacobus Ambrosius, graaf van Albigeus, II 589.
Jacobus Andreae, Brentz Andreanae, 411; - II 244.
Jams (Egbert), 49.
Jan, Johan (don), 36, 230, 258, 268, 287.
Jan Janssen, 254.
Jan Tammes, 254.
Jansum, 94; - II 594, 601.
Jarges (geslacht), 109, 243, 316, 348; - II 156, 498.
Jarges (lid van het geslacht), II 235.
Jarges (Duert), 395.
Jarges (Eysse), 257, 284, 290, 317, 334, 345, 352, 353, 358, 361, 368, 369, 392, 415, 419, 436, 437, 451, 483, 491-493, 501, 513, 532, 534, 563, 567, 570, 573, 584, 589, 594, 598, 602, 612, 620; - II 1, 31, 309.
Jarges (Jargijn), 395.
Jarges (Coppen), XI; - 452, 457, 462, 535, 545, 615, 616; - II 565.
Jargess (Jacob), II 528.
Jargens (Schelto), 295, 296.
Jarsum, 409; - II 438, 711.
Jaspar in den Croen, 227, 390; - II 27, 110.
Jaspar (knecht van Ocko Vrese), 497.
Jat zie Kijk in 't Jatstraat.
Jaureguy (Jean), XVII.
Jever, 257, 449; - II 109, 195, 347, 531, 608, 616, 621, 623, 672, 682, 683, 702, 728.
Jeverland, Iverlant, II 275, 329, 411, 683.
Jellert Hermens, 48.
Jemgum (Ulrich van), II 732.
Jemmigen (Eve van), II 514.
Jemmingen, Gemmygen, Gemnygen, 200, 201, 213, 379,

417, 507, 554, 556, 565, 569, 573; - II 150, 167, 188, 276, 299, 311, 317, 398, 402, 416, 432, 440, 443, 445, 451.
Jenelt zie Jennelt.
Jengelt zie Jennelt.
Jennelt, Jenelt, Jengelt, Gennelt, 114, 466, 528, 569; - II 69, 156, 195, 236, 252, 317, 383, 494, 706.
Jennen (jonker van), II 732.
Jennewert, II 701.
Jensema, Gensema, 243.
Jensema, Gensema (geslacht), 109, 248, 607.
Jensema (lid van het geslacht), II 157, 271, 414, 534, 624.
Jensema (Rempt), II 31, 416, 575.
Jezuieten, 144, 382, 628; - II 203, 268, 339, 340, 349, 350, 375, 384, 385, 401, 415, 429, 454, 461, 462, 521, 530, 656, 659, 666, 712, 724.
Jilto (pastoor), II 325.
Joachimus Ferrerius Patrevius, II 589.
Joachimus Castrouius, II 589.
Joden, Juden (de), 138, 372, 411; - II 29, 153.
Jogunste zie Joyeuse.
Johan (don) zie Jan.
Johan ....., II 172.
Johan (hofjuncker), II 714.
Johan van Oostfriesland, 136; II 11, 16, 39, 40, 70, 125, 163, 167, 175, 180, 187, 193, 219, 220, 239, 267, 296, 314, 316, 317, 324, 327, 328, 331, 339, 360, 371, 377, 381, 386, 393, 438, 441, 460, 484, 496, 521, 545, 549, 552, 576-579, 581, 582, 616, 621, 644, 649, 672-674, 685, 703, 723, 728, 729.
Johan, zoon van graaf Edzard II van Oostfriesland, II 578, 623, 686.
Johan (kapitein lange), II 241.
Johan Aeldriks zie Johan Alrycks.
Johan Alrycks, Aeldriks, 395, 430; - II 249, 468.
Johan Arens, 370.
Johan Braemsche, II 39.
Johan Bruyns, 48.
Johan Dercks, 49.
Johan Dickes, 52.
Johan Evers, 48.

Johan Egbers, 47.
Johan Eylers, 564; - II 51, 605, 626.
Johan Engelbers, 52.
Johan Erenst, 52.
Johan Folckens, II 738.
Johan Volkiers, 52, 390; - II 26, 583, 671, 679, 680.
Johan Frans, Fransen, II 465, 467.
Johan Frederik (keurvorst), 103.
Johan Garbrans, 545, 552, 557, 561, 584, 592, 595, 603; - II 13, 20, 21, 36, 37, 288, 291, 295, 299, 304, 305, 311, 338, 341, 358-360, 369, 371, 375, 376, 400, 408, 409, 430, 485, 658, 661, 670, 671, 673, 677.
Johan Garleffs, 48.
Johan Geert, II 211, 218, 653.
Johan Gerts, 48; - II 374, 734.
Johan Hayen, II 432, 695.
Johan Hermens, 48.
Johan Hermens zie ook Draper (Johan).
Johan Hindricks, 396.
Johan Houkens, II 624.
Johan Hubers, II 545.
Johan Ipen, II 542.
Johan Isbranss., 542; - II 47, 75, 705.
Johan Jansen, Jansens, 48; - II 238, 247, 574.
Johan Claessens, Claessen, Classens, 48, 65, 327; - II 178, 386, 439, 450, 456, 609, 612.
Johan Cornelis, 51.
Johan Lambers, 51, 52.
Johan Mathias, 47.
Johan Oltgers, 446, 530; - II 274, 416, 432, 435, 452.
Johan Ommens, II 518.
Johan Onnens, II 532.
Johan Pauwels, II 346-348.
Johan Peters, 102, 131.
Johan Reiners, 49, 119; - II 476.
Johan Ridzens, II 722.
Johan Rotgers, 48.
Johan Seegers, II 424.
Johan Tammens, II 335.
Johan Tijen, II 139, 140.

Johan Tymens zie Scocker.
Johan Tomas, II 545.
Johan Ubels, II 479.
Johan Wilcken, 454, 525, 537, 541, 554, 611; - II 49, 50, 169, 170, 178, 191-193, 217, 218, 220, 224, 225, 249, 252, 278, 295, 296, 304, 313, 439, 440, 518, 610, 643, 688, 724.
Johan Willums, 48.
Johannes (prediker), 343.
Johannes (zanger), II 689.
Johannes (Johan) van Oostfriesland, 60, 91-93, 135, 298, 323, 360, 372, 383, 409, 417, 421, 428, 446, 449, 458, 496, 497, 516, 538, 553-555, 558, 561, 570, 571, 575, 576, 590, 591, 593, 594, 612, 627.
Johannes Bolens, 52.
Johannes Petri, 429.
Johanneskamp (St.), 288.
Joyeuse, Jogunste (bevelhebber), II 587-589.
Jocobus Brocardus, II 198.
Jonas (Justus), 83.
Joedenkerckhoff bij Emden, II 391.
Joest Louwensoen, II 462, 712.
Joure, Juwer, II 196, 503.
Jufferencloester ter Broeren, 186; - II 117.
Jukwerd, 99, 295.
Julle (graaf van), II 589.
Julsinck (Johan), II 684.
Junghe (vaandrig), II 629.
Junge (Gerrydt), II 330.
Juncker (D.), II 278.
Jurge Heren, 444.
Juwer (de) zie Joure.

C., K.

Cadix, Calis Malis, II 509, 529.
Cakel, Crakeel (Antonio), II 733, 737.
Calais, II 674.
Calais (het Nauw van), de Hoveden, II 289, 679.
Calvinisten, 495; - II 153, 185, 308, 313, 325, 350, 375, 413.
Calvinus, 85, 125.

Calis Malis zie Cadix.
Callo (schans) bij Antwerpen, II 73.
Kalmes (Johan), 49.
Calsenborch (herberg), II 369.
Cambyses zie Hembyze.
Kamerijk, II 289, 295, 742.
Kamerijk (bisdom), 2, 142.
Camholt (Lambert), 567; - II 431.
Kaminghe dijken, 95.
Cammen (hopman), 498.
Camminga (lid van het geslacht), II 502, 520, 747.
Camminga (Wytse van), II 478.
Kampen, 28, 267, 270, 284, 328, 424, 425; - II 8, 469.
Campen (Berents), II 642.
Campen (Eylart van), 71.
Campen (Gert van), II 733.
Campen (Johan), 571, 572, 586.
Campen (Lutgen van), 571.
Campinck (Aleff), 49.
Canarische eilanden, den Cranie, II 510, 743.
Kannegeeter (Gerryt), 47.
Kannegeter (Claes), 48; - II 75.
Kannegieter (Johan), II 348, 459.
Cantens, Cantes, 355, 380; - II 570.
Canter (Johan), 51.
Cantes zie Cantens.
Canum, II 174, 188, 213, 276, 393, 514.
Capelle, 439.
Caraffa (Carolus), 5, 6, 10, 140-142.
Karel de Groote, 61; - II 340.
Karel, koning van Frankrijk zie Frankrijk.
Karel, hertog van Gelder zie Gelder.
Karel Otto van Oostfriesland, zoon van Graaf Edzard II, 136; - II 163, 686, 689.
Carolus Cambius, graaf van Mousorellus, II 589.
Carpen, II 112, 305.
Casembroot (Leonard de), II 635.
Casimir, Kasmyrus (paltsgraaf), 217, 431, 447, 448, 453, 457, 458.
Kasmyrus zie Casimir.

Casparus (notaris), II 136.
Cassel, II 430, 748.
Castellavius, II 589.
Castro (Nicolaas a), 9, 159.
Katharina van Zweden zie Zweden.
Kater, Cater (geslacht), 481.
Kater (lid van het geslacht), II 271.
Kater (Bauwe), 421, 544.
Kater (Berent), 176, 245, 385, 433, 535, 559, 613, 614; - II 21, 34, 47, 64, 65, 75, 76, 82, 279, 290, 309, 311, 332, 354, 359, 386, 390, 393, 397, 398, 409, 433, 439, 490(?), 587, 595, 609, 658, 672, 721, 740.
Kater (Hille), 568.
Kater (Hindrick), 311, 314, 361.
Kater (Claes), 353, 469, 514, 568, 576, 613, 614; - II 34, 138, 309.
Kater (Luert), II 64.
Katmis bij Holwierde, II 450.
Causidicus (M. Thomas), II 332.
Kempen (de), II 533.
Kempes, Kempis zie Kempius.
Kempius, Kempes, Kempis (Cornelius), 207, 209, 293, 294, 300, 306, 317, 322, 323, 334, 340, 341, 370, 394, 400, 421-423, 470, 557, 601; - II 56, 108, 134, 223, 384, 479, 498, 596, 605, 611, 621, 634, 661, 704, 714.
Kennemer (Johan), II 278.
Ceppel, 390.
Cherell (veldmaarschalk de), II 589.
Kerckmannus, II 61.
Ketelar zie Ketteler.
Keteler, Ketteler (Roleff), II 61, 144-147, 151, 154, 156, 163, 235, 420.
Ketteler, Ketelar (geslacht), II 711, 731.
Ketteler (Willem), II 702.
Keulen, Coln, VII; - 41, 43, 115, 149, 172, 173, 270, 329, 388, 398, 399, 447, 453, 457, 570; - II 112, 115, 168, 207, 230, 250, 252, 298, 301, 302, 305, 310, 337, 342, 397, 488, 491, 494, 512, 548, 561, 566, 580, 592, 608, 646, 648, 712, 725, 742.
Keulen (aartsbisdom, aartsbisschop), 2, 82, 86, 87, 142,

382, 401, 410, 418, 431, 436, 469, 470, 628, 629; - II 66, 111, 115, 268, 274, 341, 345, 379, 599, 607, 620, 720.
Keulen (Hermannus, aartsbisschop van), 81.
Kijk in 't Jatstraat, Jat, II 745.
Kistemaker (Hermen), II 576, 583.
Chytraeus (David), II 460.
Cl..... (Herman van), II 107.
Cl. Berens, 48.
Cl. Enekens, Eenkens, 131; - II 284.
Cl. Gerryts, 319.
Cl. Habben, II 715.
Cl. Jansen, II 390.
Cl. Jochums, 52.
Cl. den Wael, II 190.
Clant, Klant (geslacht), 109, 316, 488, 518, 607; - II 144.
Clant (lid van het geslacht), II 157, 271.
Clant (Aylco), II 556.
Clant (Allert), II 556, 715.
Clant (Egbert), 237, 249, 257, 277, 313, 333, 345, 355, 356, 369, 392, 405, 466, 468, 474, 484, 488, 491, 504, 509, 523, 526, 576, 585, 607, 627, 628; - II 17, 32, 38, 66, 228, 309, 414, 425, 505, 555, 619, 630, 631, 633, 650, 677.
Clant (Evert), 50.
Clant (Frans), II 534.
Clant (Gert), II 234, 246, 428.
Clant (Hermen), II 715, 733.
Clant (Hindrick), 353; - II 66, 109, 138, 334, 414, 416, 534, 624.
Clant (Johan), 180, 188, 208, 299; - II 126, 130, 162, 234, 246, 361, 506, 687, 715.
Clant (Claes), 127.
Clant (Lucas), 204, 423.
Clant (Melchior), II 152, 162, 667.
Clant (Otto), II 556.
Clant (Sophia), 585.
Clant (Teese), II 147.
Clant (Ulrick), II 229.
Clant (Wigbolt), II 153, 348, 428, 612, 636, 637.

Clarekampe (klooster), II 129.
Claudius Mallius Brezaeus, II 589.
Kleef, Cleve, 81, 82, 349, 467, 468; - II 113, 223, 294, 304, 367, 411, 437, 459, 463, 488, 494, 512, 544, 546, 548, 654.
Kleef (hertog van), II 248.
Kleef (Wilhelm van), II 448.
Kleef (Johan Willem van), II 448.
Kleef (Eppe van), 48; - II 468.
Kleef (Johan van), 47, 404.
Kleef (Johan ten), 48.
Kleef (Joest van), 77, 270, 342, 349, 357-359, 368, 378, 396, 482, 491, 535, 562, 567, 570, 584; - II 9, 42, 47, 64, 67, 75, 80, 129, 130, 148, 155, 271, 360, 382, 416, 548, 600, 619, 700, 706.
Cleve zie Kleef.
Kleyenborch, II 677.
Kloeger, 476.
Cloenborch (Derck), II 467.
Cloet, Kloet (lid van het geslacht), II 542.
Cloet (Gerrit), 468; - II 211.
Cloet (Johan), 47-49; - II 178.
Clomp, Clump (Hermen), 362.
Klonderborch zie Klunderborg.
Cloester (Occa van den), II 710.
Kloppenborch (Wessel), 48.
Closterbueren, II 714.
Cluysenar (Lambert), 68.
Kluyt (kapitein), II 338, 344.
Clump zie Clomp.
Klunderborg, Klonderborch, 104, 495, 559; - II 304.
Knijff (Johan), XXIV; - 9, 159, 202, 209, 214, 230, 442; - II 143, 665.
Knijp (Gerrijt up den), 197.
Knypes zie Knyphuisen.
Knyphuisen, Knypes (plaats), 49, 104; - II 703.
Knyphuisen, Knijps, Knypes (geslacht), 108, 449, 458, 459, 516, 560, 574; - II 69, 303, 388, 688.
Knyphuisen (lid van het geslacht), II 312, 484, 649, 689, 711.

Knyphuisen (Bennelief van), 458, 467, 556; - II 703.
Knyphuisen (Icko to), II 700, 702, 731.
Knyphuisen (Tydo tho), 104, 495, 496; - II 701.
Knyphuisen (Wilhelmus von Inn - und), 466; - II 552, 700, 703.
Knyps zie Knyphuisen.
Knoger (kapitein), II 384.
Knock (de), 211, 386, 420, 485, 506-508, 512, 516, 521, 522, 525, 528, 541, 550, 552, 554, 556, 592, 593, 607, 612, 618, 623; - II 4, 5, 7, 16, 22, 41, 65, 82, 171, 174, 175, 187, 196, 249, 250, 264, 267, 269, 282, 288, 289, 291, 292, 296, 297, 299, 303, 305, 315, 331, 339, 357, 359, 390, 391, 506, 640-642, 652.
Knokenhouwer (Barelt), 47.
Knol (Claes), 131; - II 570.
Knoeck (Claes), II 570.
Knoep zie Knop.
Knop, Knoep (kapitein Michaël), 327, 338, 339, 344, 386, 420, 424, 425, 536, 544, 546, 552, 554, 558, 566, 572, 587; - II, 2, 3, 22, 34, 51, 116, 123, 124, 126, 137, 139, 151, 155, 156, 158, 171, 180, 183, 187, 191, 213, 214, 487, 570, 571, 696.
Knotte, Knottes (Albert), 275, 301, 322, 363, 447, 482, 567; - II 32, 160, 517, 555.
Knotte (Hille), II 497.
Knotte (Hindrick), 363.
Knottes zie Knotte.
Kobel, Cobel, Kopel (Philippus), 129, 131, 132, 171.
Koevorden, Coverden, 63, 252, 253, 270, 277-280, 283, 396, 462, 506, 509, 574, 621; - II 58, 260, 262, 562, 667, 711, 747.
Coenders, Coeners, Koners (geslacht), 177, 184.
Coenders (Albert), 47; - II 116, 506, 508.
Coenders (Berent), 605; II 129.
Coenders (Derck), 568; - II 129.
Coenders (Frerk), 568; - II 129, 747.
Coenders (Clara), II 46.
Coenders (Luyleff), 47; - II 484.
Coenders (Tamme), II 397, 425, 428.
Coenders (Willempje), 568.

Coeners zie Coenders.
Coert Borchertsz., 254.
Coverden zie Koevorden.
Coverden (Anna van), II 64.
Coverden (Hindrick van), 48.
Coverden (Johan), 49.
Koyter (Frerick), 49.
Kock (Cornelis), 52.
Kok (Luleff), 77.
Kolde Ham zie Kolham.
Coldenborg, 91, 497.
Kolham, Kolde Ham, 194.
Collion (van), II 589.
Collum, 127, 279, 280, 299, 303; - II 154, 231, 573.
Coln zie Keulen.
Coln (van) zie Prins (Kees).
Coln (Johan van), 52.
Comen, Commen (Johan van), 379, 430.
Commen zie Comen.
Commonen (graaf van de), II 589.
Compen in Oostfriesland, II 61, 125, 562.
Condé (Lodewijk van Bourbon, prins van), 155, 157, 158, 576; - II 99, 639.
Koners zie Coenders.
Koning Radboudsweg, Konick Rebberswecht, Konrebbersweg, bij Emden, 588;
- II 391.
Koninck (Egbert), 47, 610.
Koninck, Koenick (Herman), 47, 445, 610; - II 134, 620.
Konick (Siardt, Syart), 51, 52.
Konrebbersweg zie Koning Radboudsweg.
Constantinopel, 43.
Coep Teyssens, 385.
Coeperslager (Hermen), 48.
Kopel zie Kobel.
Corenhardt (Frans), II 569.
Korenlandt, II 272.
Korenpoert, Corenport (Hieronymus), 254, 380.
Corlinck (Johan), 387.
Cornelis Jochums, II 625.
Cornelys Seykens, II 597.

Corneliss Iken, 254.
Cornelius Agrippa zie Nettesheim.
Cornelius Harmannus, 207, 260; - II 81, 122, 124.
Cort (schrijver), II 412.
Cort Aylkens, 338.
Cort Israels, II 521, 723.
Corte (Johan), II 36, 37, 232.
Cortingheem, Cortinckheem, 311.
Cosmis (kapitein) zie Pescarengis.
Craene, 117.
Craenpoerte, 117; - II 584, 746.
Crabbe (bakker), 485, 500.
Krabbe (Roleff), 254.
Crabbe (Tomas), II 66.
Craff (voetknecht), 627.
Krakau, Cracaw, II 626, 627.
Crakeel (Antonio) zie Cakel.
Cranie (den) zie Canarische eilanden.
Cremer (Bartholomeus), 49.
Cremer (Berent), II 10.
Cremer (Johan), 51.
Cremer (Lambert), 48.
Cremer (Margreta, weduwe van Berent), II 10.
Cremer (Wolter), 48.
Cresvelt (Martinus Carolus), 43, 135.
Crijn (Schulte) zie Schulte.
Crijn Michaels, II 253.
Krijt (Isbrant), II 350.
Crijt (Johan) zie Crijte.
Crijte, Krite (Johan), 207, 254, 490, 566; - II 235, 257, 619, 745.
Crypswolde zie Kropswolde.
Christophorus, Christoffer, graaf van Oostfriesland, 60, 92, 93, 136, 449; - II 138, 153, 728.
Christoffer Berens, 47.
Cron (Hermen van) zie Prins (Hermen).
Kropswolde, Crypswolde, Wolde, 169, 179; - II 63.
Crucelman (Wessel), 67.
Cruciger (Georg), 473.
Cruciger Jr. (Caspar), 473.

Crudener (Christoffer), 49, 327; - II 178.
Cruydenar (Johan), II 245.
Cruys (herberg Blauwe), 559; - II 25, 115, 237, 242, 247.
Cruyse (markies de) zie Cruz.
Cruystee (Johan Arens van de), 431; - II 273, 274, 450, 745.
Crum (hopman), 406.
Cruz (markies van Santa), II 529.
Cuba, II 305.
Kuinre, Kuner, 435; - II 120.
Cuysmar (klooster) zie Kusemer.
Culesche (V.), II 725.
Kuner zie Kuinre.
Cuper (Albert, Allart), 68; - II 471, 473.
Kuper (Alle), II 563.
Kuper (Johan), II 143.
Curtius, 159.
Kusemerklooster, 435; - II 309, 383.

L.

Laer (Luet van), II 533.
Lalaing (George van) zie Rennenberg.
Lalleweer, 99, 101, 478.
Lambert (knecht), 380.
Lambert Berens, II 373.
Lambert Jansens, 48; - II 481.
Lammert Sijmens, 52.
Lamotte, II 74, 223.
Lancelot, Landslot, Landsloet, II 297, 299, 419, 438, 439, 442, 443.
Landslot, Landsloet zie Lancelot.
Landtmeter (Adriaen), 48.
Langen, 399; - II 65, 670.
Langen (Wyardus van), II 573.
Langen (Wilcko van), II 550.
Langen (Lucas van) zie Lingen.
Langens (Evert), 552.
Langestrate (de), II 519.
Langewolt, 513; - II 59, 334, 436, 465.

Langwoltmeer, II 662, 663.
Lanckhaer (kapitein), II 238, 239, 242, 243, 245-251, 262, 265, 266, 279, 282, 283.
Lapente, II 589.
Lar. Bemmigen, II 548.
Lare (Dode van), 269, 327.
Larlert zie Larrelt.
Larrelt, Larlert, 331, 355, 391, 392, 407, 408, 413, 429, 497, 506, 527, 540, 543, 558, 582, 592; - II 4, 55, 57, 83, 123, 152, 162, 163, 218, 220, 246, 277, 307, 313-315, 361, 366, 390, 391, 439, 440, 442, 456, 506, 581, 667, 687, 700, 715.
Larrelt (Focko to), 609.
Larrelt (Johan van), II 425, 474, 486.
Lasco (Johannes a), II 148, 655.
Lasquart, II 638.
Larwolt, II 556.
Laurentius (schrijver), II 149.
Lauwers (de), 374, 436; - II 320, 354, 462, 690, 695.
Leechkercke, 367.
Leek (de), 281, 299; - II 573.
Leens, Liens, 111, 123, 309, 312, 314, 316, 367; - II 30, 31, 394.
Leer, Lier, 316, 343, 353, 358, 365, 378, 380, 381, 432, 446, 462, 480, 497, 540, 553, 558, 561, 568, 575, 582, 583, 587, 593, 594, 602, 624; - II 10, 16, 22, 40, 107, 115, 163, 166, 167, 178, 188, 220, 237, 282, 293, 299, 306, 322, 323, 327, 329, 332, 349, 360, 362, 369, 371, 373, 374, 377, 381, 386, 397-399, 410, 435, 438, 440, 441, 444, 445, 450, 485, 502, 518, 532, 545, 549, 560, 577, 579, 596, 644, 673, 674, 700, 723, 730.
Leerderzijl, Lerdersiel, 383.
Leermens, Leermsum, Lermsum, Lermes, 63, 109, 204, 225, 364, 406, 423, 474, 526.
Leermsum zie Leermens.
Leeroort, den Oert, den Oer, 323, 553, 554, 570, 593; - II 11, 125, 220, 326, 329, 349, 377, 381, 393, 420, 431, 434, 438, 443, 484, 485, 496, 529, 577, 578, 581, 673, 713, 723.
Leeuwarden, Leverden, Lieverden, 175, 183-185, 232,

234, 236, 329, 330, 397, 412, 413, 452, 469, 481, 531, 543, 557, 572; - II 3, 45, 64, 149, 260, 281, 393, 433, 486, 503, 515, 520, 531, 552, 572, 585, 606, 661, 667, 678, 712, 723, 743, 747.
Leeuwarden, (bisdom), 2, 21, 22, 142, 317.
Leverden zie Leeuwarden.
Leycester, Marcesser (Robert Dudley, graaf van), XXXVI, XXXVII; - II 166, 228, 252, 258, 269, 270, 274, 279, 280, 283, 285, 286, 295, 297, 300, 304, 308, 313, 317, 319, 320, 337, 362, 369-372, 375, 378, 379, 382, 383, 387, 388, 400, 416, 424, 436, 444, 446, 449, 452, 459, 463, 464, 467, 469, 470, 473, 478, 486-488, 490-492, 495, 496, 504, 505, 507, 508, 512, 517, 519-521, 529, 530, 532, 533, 536, 537, 541, 546, 548, 550, 552, 556, 558, 560, 561, 563, 564, 566, 568, 569, 572-575, 583, 585, 586, 597, 600, 606, 607, 616, 635, 636, 655, 681, 682, 717.
Leiden, II 585, 639.
Leipzig, Lipsick, 75; - II 460.
Leipziger Interim, II 690.
Lellens (plaats), 109; - II 555.
Lellens (geslacht), 518.
Lellens (Johan to), 309; - II 425, 428.
Lenart (kapitein), II 513.
Lengerick, II 581.
Leo Abeli, zoon van Abel Eppens, IX; - 556.
Leonora (zuster van Karel V), 18.
Lepel (hopman), II 273, 282, 417.
Lerdersiel zie Leerderzijl.
Lermes, Lermsum zie Leermens.
Lesdorp (Nicolaus), 73.
Lettebert, 608; - II 739.
Leuven, VII, XIII, XIV, XVI; - 1, 4, 7, 9, 10, 80, 142, 144, 147-149, 151, 154, 155, 167, 172, 173, 207; II 459, 476, 531, 707.
Leuwe, Leuwens zie Lewe.
Lewe, Leuwe, Leuwens (geslacht), 109, 482.
Lewe (lid van het geslacht), II 115, 116.
Lewe (Gert), II 72.
Lewe (Jacob), 385.

Lewe, (Joest), 367, 445, 447, 468; - II 733.
Lewe (Jurgen), 345, 355, 359, 392, 445, 447, 461, 468, 553; - II 32, 46, 356, 414, 555, 733.
Lewen (Leuwe), 385.
Lewens (Hayco), II 534.
Lidlum, 22, 143.
Lieverden zie Leeuwarden.
Liefkenshoek, Liefftenhoeck, 580.
Liens zie Leens.
Lier zie Leer.
Lyfert zie Lijphard.
Lyffart (notarius), 30.
Lyffaert zie Lijphard.
Lyffrat zie Lijphard.
Ligarius (Johannes), 427, 429, 440, 495, 496, 575, 584, 585, 624; - II 30, 60, 61, 153, 277, 340, 598, 629.
Ligne (Johan van) zie Aremberg.
Ligne (Antonia Wilhelma de), dochter van Aremberg, II 599.
Lijphard, Lyfert, Lyffaert, Lyffrat (Johannes), 55, 361, 381, 438, 532, 625; - II 45.
Lillo, 580, 581, 611; - II 24, 696.
Lymborch (Derck), II 747.
Limborch (Gert van), II 120.
Lindanus (Willem Damaas), 9, 159.
Lingen, 27, 31, 35, 190, 283, 285, 306, 321, 389, 391, 572, 607, 624; - II 1, 18, 121, 124, 130, 181, 215, 216, 219, 295, 304, 306, 333, 355, 375, 391, 429, 521, 537, 543, 546, 551, 559, 562, 565, 566, 581, 584, 609.
Lingen (Gerydt van), 48, 49.
Lingen (Hindrick van), 48.
Lingen, Lingius (Johan [Johannis] van), 49, 468, 481; - II 130.
Lingen (Johan van) zie Aremberg.
Lingen, Langen (Lucas van), 227, 249, 293, 300, 301, 317, 322, 323, 327, 333, 335, 340, 342, 356.
Lingen (Peter van), 48.
Lins (Douwe van) zie Glins.
Linst zie Linz.
Linz, Linst, II 620.

Lippe (de), II 223; 464, 509.
Lippe (gravin van der), 590.
Lippe, Lip (Simon, graaf van de), II 672.
Lippe Ayssens, 98.
Lipsick zie Leipzig.
Lysabon zie Lissabon.
Lysebon (die Wale), 47.
Lysinck (Jaspar), 554, 582, 623; - II 29, 37, 49, 377, 381, 386, 426, 474, 504, 514, 559, 570, 721.
Lysinck (Wijbbe), II 37, 150, 381, 386, 426, 504, 514, 559.
Lissabon, Lyssebon, Lysabon, 138, 350, 400, 454, 579.
Lodewijk de Vrome, 61.
Lodewijk (graaf) zie Nassau.
Lodewijk zie Paltz.
Loven (Hans van), 235.
Loge, Logenerkercke, Loege, 409, 520, 524, 526, 540, 557-560, 613; - II 4, 7, 51, 55, 71, 108, 123, 139, 155, 166, 172, 190, 214, 215, 220, 239, 245, 264, 267, 299, 306, 335, 362, 386, 387, 390, 409, 412, 420, 433, 439, 443, 450, 504, 512, 594, 652, 726.
Logenerkercke zie Loge.
Logervorwarck, II 315.
Lochum, 363, 364, 367, 384, 388-390, 396, 431, 435, 470; - II 48, 355, 417, 421, 561, 580, 592, 609, 657, 720.
Logummerhoofd, Loegerhoefft, 407.
Logummerhorne, II 178, 182, 198, 377.
Lombardie, 42.
Lomick, II 374.
Londen, Lunden, Lunnen, II 367, 400, 703.
Loe (Baldewin van), 406.
Loege zie Loge.
Loegerhoefft zie Logummerhoofd.
Loosen (Sebastiaan van), II 635.
Lopez (Fernandus de), 233; - II 112.
Loppersum, V, VII, IX, X, XXIII; - 63, 90, 99, 109, 112, 121, 123, 165, 181-183, 188, 194, 208-210, 212, 218, 227, 228, 261, 269, 270, 275, 281, 288, 300, 301, 306, 308, 327, 356, 364, 367, 370, 372, 396, 425, 447, 474, 477, 504, 534, 592; - II 3, 10-12, 14, 46, 76, 77, 159, 160,

177, 235, 257, 284, 290, 339, 374, 375, 436, 443, 450, 497, 515, 534, 535, 598, 602, 603, 641, 693, 725, 735.
Loppersum, (Dr. Bernardus van), II 70, 577.
Loppersum (Gerardus), 149, 173; - II 476, 489.
Loppersum (Obele to), 396.
Lorinck (D.), II 577.
Losdorp, 295; - II 535.
Lotharingen, Lotteringe, II 303, 587.
Lotharingen (kardinaal van), 140.
Lottering (Imele van), 182, 208.
Lotteringe zie Lotharingen.
Louwe Havick, 395.
Lozy (de), 233.
Lubbert Lubbers, 47.
Lubeck, Lubich, II 8, 11, 27, 78, 82, 176, 289, 331, 467.
Lubich zie Lubeck.
Lucht (Claes), 187, 188.
Luchtinch, 377.
Ludeke (grote), 68.
Ludevicus zie Paltz.
Ludovicus Campanus graaf van Susa, II 589.
Lue Oemkens, 338.
Luydt (kapitein), den Luts, II, 412, 430, 434, 448, 457, 490.
Luik, Luck, 458; - II 342, 488, 494.
Luik (bisdom), 2, 142; - II 115.
Luynga (Albert), 47.
Luynge (Goessen), 586.
Luynge (Willum), 586.
Luynge (Wolter), 52.
Luysborch zie Lutzborg.
Luc (heer van St.), II 589.
Luck zie Luik.
Luck, zoon van Ebele Luddens, II 161.
Lucas de Barrameda (San), II 530.
Lucas (meester), 379, 430.
Lucas (boekbinder), II 192.
Luleff Roleffs, 47, 270, 393, 445; - II 80, 271, 403, 700, 733, 746.
Lumey, Lumme (graaf van), 213.

Lunden zie Londen.
Luneburg, II 78, 267, 310, 338, 340-342, 345, 356, 391, 516, 521, 627, 748.
Lunnen zie Haselunne, ook Londen.
Luppe Lanckens, II 245.
Lusseborch zie Lutzborg.
Lussenborg zie Luxemburg.
Lussinck (D.), 420, 424.
Lutgijn Bruyns, 49.
Lutgen Frerick, II 504, 510.
Lutgen Herens, II 26.
Lutgijn Jochums, 52.
Luther (Martinus), XV; - 7, 83-85, 125, 168; - II 477.
Lutinge Ludtden, 288.
Lutke Roleff, 68.
Lutkens (Gert), 52.
Luts (den) zie Luydt.
Lutzborg, Luysborch, Lusseborch, 92, 135, 410, 466, 538, 627; - II 374, 577, 648.
Luersema, II 30.
Luersma (Hindrick), II 31.
Luert (admiraal), II 380.
Luert Oemken, 566, 567.
Luxemburg, Lussenborg, 189; - II 702, 720.

M.

Maerhuysen (Petrus van), II 619.
Maersterlandt zie Ditmarscherland.
Maartensschool (St.) te Groningen, VII; - 89, 148, 149, 168, 172, 336.
Maartenskerk te Groningen (St.), 34, 38, 105, 178, 207, 231, 431; - II 583, 650, 665, 666, 725, 746.
Maartenskerkhof (St.), 205, 455.
Maartenstoren (St.), 116, 240, 249, 442.
Maertwall (de), II 226.
Maas (de), II 144, 284, 286, 302, 491, 632, 644.
Maastricht, Mastericht, 260, 388; - II 180, 250, 397, 483, 491, 527.
Magdalenus Faiola Meletus, II 589.

Magedencloester zie Convent (Olde).
Mahusius (Johannes), 159.
Mayne (de), II 589.
Mainz, Meens, Mens, II 712, 725.
Maler (Willum), II 185.
Malte zie Malter.
Malter, Malte, Maltes, Malts (Steven, Stein), II 15, 20, 22, 72, 261, 266, 268.
Maltes, Malts zie Malter.
Mammontius, II 589.
Manygen zie Manninga.
Mannen (heer), 395.
Manninga (geslacht), 108, 110, 111, 115, 253, 316, 607; - II 31, 76, 122, 157, 498, 577.
Manninga (lid van het geslacht), II 228, 632.
Manninga, Manygen (Hayo), 49, 50, 135, 185, 251, 276, 358, 425, 427, 492, 503, 509, 523, 538, 553, 585, 588, 593, 626; - II 17, 38, 65, 66, 121, 122, 138, 156, 229, 232, 271, 317, 383, 414, 461, 463, 474, 508, 515, 535, 547, 556, 577, 578, 619, 627, 673, 685.
Manninga (Luert), II 633, 639.
Manninga (Uniko), 92, 418, 427, 466, 497, 538, 627; - II 505, 648.
Mansfeld (stad), 83.
Mansfeld (Carel van), II 238, 533.
Mansfeld (Pieter Ernst van), 389, 390; II 294.
Manslacht in Oostfriesland, II 725.
Mantow, 50.
Marburg, 444.
Marcesser zie Leycester.
Margareta van Parma zie Parma.
Margenhave zie Marienhave.
Maria, koningin van Engeland zie Engeland.
Maria, koningin van Hongarije zie Hongarije.
Maria van Oostfriesland, 136.
Marienborg (klooster), II 495.
Marienvelt, II 496.
Mariengaard, 22, 143.
Marienhave in Oostfriesland, II 61, 194, 324, 726.

Marienwehr, II 531.
Marigijn Brants, 387.
Marck, II 327, 331, 398.
Marck (Hindricus van der), 52.
Marcus, 181.
Marcus (bouwmeester), 118, 119.
Marne (de), 110, 123, 199, 222, 239, 244, 245, 274, 295, 306, 311, 319, 321, 322, 325, 326, 328, 329, 332, 363, 367, 368, 370, 387, 391, 439, 588, 601; - II 72, 143, 158, 273, 394, 418, 450, 458, 544, 570, 586, 593, 622, 648, 711.
Marnix van St. Aldegonde (Philips), 258, 581; - II 6, 128, 141, 152, 253, 257, 389, 469-471, 538, 708.
Marrissinck (Johan), 51.
Marroda zie Merode (Bernard van).
Martena (Duco van), Doecke Mertens, II 546, 597, 601, 608, 609, 631, 636, 638, 641, 670, 671, 683.
Martgijn Edzens, 396.
Marwijckhoeff, II 648.
Mastericht zie Maastricht.
Mathias (commissarius), II 155, 169, 263, 391.
Matthias, aartshertog van Oostenrijk zie Oostenrijk.
Maurits, prins van Oranje zie Oranje.
Maurits, hertog van Saksen zie Saksen.
Maximiliaan I (keizer), II 643.
Maximiliaan II (keizer), 40, 60, 61, 93, 586; - II 599, 615, 625-627.
Maximiliaan van Oostfriesland, 91.
Maximiliaan, graaf van Buren zie Buren.
Medemblik, Memelinck, II 491, 635, 644.
Medici (Catharina de), II 719.
Meeden (de), 254, 380, 512, 546; - II 355, 535, 556.
Meens zie Mainz.
Meerbrugge (de), 403.
Mechelen, 531, 624; - II 18, 24, 62, 127, 134, 141, 367, 477, 651.
Mechelen (aartsbisdom), 2, 23, 142, 159.
Megen (plaats), II 318.
Megen (graaf van), 186, 196; - II 130.
Meyger (Arent), 49.

Meyger (Harmannus), 593; - II 34, 41.
Meygers (Johan), 67.
Meygers (Oltman), 67.
Meynart Sicken, 71.
Meissen, Mijsen, 75, 286; - II 258, 517, 521.
Meckema, II 261.
Mel, II 339.
Melaen zie Milaan.
Melanchton (Philippus), VII; - 13, 85, 125, 169, 173, 627; - II 325, 453, 460, 477, 557, 690, 705.
Melchior Wijbens, 49.
Melle Hagens, 49; - II 72.
Memelinck zie Medemblik.
Mendax (Nicolaus), 187.
Menen in Vlaanderen, II 590.
Menes, 131.
Menista (Johan), 521, 522, 524, 525, 528, 534, 545; - II 120.
Menke Reyners, 47.
Menne (schipper), 68, 71.
Mennema (Abeke), 111.
Mennema (Ailke), 111.
Mennisten zie Mennonieten.
Menno Frericks, 552.
Mennonieten, Mennisten, 164, 372, 411, 431, 459; - II 70, 125, 313, 336, 375, 394, 433, 456, 613.
Mens zie Mainz.
Menseborch (Hindrick), II 178.
Menso (D.) zie Alting.
Mentheda, 450; - II 13.
Menterne (klooster) zie Grijzemonnikenklooster.
Meppel, 338.
Meppen in Westfalen, 65; - II 10, 558-562, 564-566, 569-572, 574, 579, 581, 582, 584, 591, 592, 617.
Meppen (Hans van), II 290.
Mepsche (geslacht de), 243; - II 121.
Mepsche (lid van het geslacht de), II 138, 257, 414, 435, 534.
Mepsche (de Olde), 492.
Mepsche (Evert de), 127, 170; - II 77.

Mepsche (Gert de), 406, 523; - II 429.
Mepsche, Evert Mepschen sone (Johan de), 121, 123, 128, 170, 179, 181-184, 190, 194, 201, 208, 212, 234, 235, 257, 301, 306, 322, 323, 333, 334, 338, 340, 356, 363-367, 370, 383, 421, 424, 442, 446, 447, 470, 480-482, 506, 517, 554, 563; - II 11, 14, 59, 76, 77, 81, 106, 107, 117, 118, 130, 132, 159, 192, 193, 228, 515, 618-620, 634, 723. - NB. Luitenant der Hoofdmannenkamer; woonde op het slot den Ham bij Loppersum.
Mepsche (Johan), broeder van den luitenant, II 310, 327, 546.
Mepsche d. J. up den Ham (Johan), 248, 309, 404, 425, 480, 483, 556, 588; - II 39, 157, 271, 334, 624. NB. Staatsgezinde neef van den luitenant Johan de de Mepsche; woonde op een slot bij het dorp den Ham.
Mepsche d. J. (Johan de), zoon van Johan de Mepsche up den Ham, II 624.
Mepsche (Coppen), 474.
Mepsche (Rolefft de), zoon van den luitenant Johan de Mepsche, II 620.
Merck, II 57.
Merckweert (Freryck Kenyken), 71.
Merode, Marroda (Bernard van), 338, 413, 435, 436, 439, 469.
Merseburg, 39.
Merten Peters, II 602, 726.
Merten Sygers, 385, 386, 391, 424, 566; - II 175, 214, 220, 222, 386, 390, 410, 432, 458, 467, 468, 484, 489, 509, 512, 513, 518, 529, 532, 586, 595, 658, 661, 671.
Mertens (Doecke) zie Martena.
Merum, 444; - II 662.
Merum (Atho to), 65, 66; - II 160, 235.
Merummertil, 196.
Mess (Claes), II 530.
Metelen in Munsterland, II 260, 482, 483.
Metelen (lid van het geslacht), 254.
Metelen (Lubbert van), 48.
Metse, Mets (Johan), 363; - II 41, 45.
Metz, 42; - II 544.

Meuvy (van), II 589.
Meurs, (stad), II 114.
Meurs, Muers, Morys (Adolf, graaf van Nieuwenaar en), XL; - 410, 448, 502, 505, 544, 577, 581, 624, 626; - II 1, 16, 63, 71, 73, 111-113, 115, 123, 127, 135, 144, 154, 168, 225, 231, 233, 238, 248, 255, 271, 285, 286, 296, 328, 338, 345, 356, 364, 370, 374, 379, 446, 449, 452, 459, 465, 504, 507, 520, 532, 558-561, 566, 591, 617.
Mewes, II 220.
Michael (D.), 337.
Michael Focken, II 451.
Midagerlant, II 622.
Middelburg, 464, 581; - II 544, 548, 567, 607, 720.
Middelburg (bisdom), 2, 21, 142, 159.
Middelsterweer, 458, 467.
Middelstum, 109, 112, 113, 122, 123, 127, 165, 181, 194, 246, 249, 254, 272, 288, 294, 295, 297, 301, 308, 365, 450, 467, 566; - II 13, 118, 405, 450, 498, 515, 555, 570, 571.
Middelum in Oostfriesland, II 331, 598; zie ook Midlum.
Mydthuysen, 274, 556; - II 26, 226, 418, 424, 428, 455, 585.
Midthuysermeer, 547.
Midlum, Middelum (Ast, Assa van), II 7, 731.
Midlum (Gertrud, dochter van Ast van), II 731.
Midlum (Hyma, dochter van Ast van), II 732.
Midwolde (in Vredewolt), 114, 455, 533; - II 12, 126, 445, 737.
Mijll (Johannes van der) zie Milius.
Mijsen zie Meissen.
Milaan, Melaen, 42, 140; - II 697.
Mylert (D.), II 627.
Milius, van der Mijll, Emilius (Johannes), 30, 256, 267, 303; - II 351, 354, 355.
Millesius (Wicherus), 496, 584; - II 276, 457.
Minden, II 339, 342, 411, 424, 495.
Minderbroederkerk en -klooster, Broderkerk te Appingedam, 30, 193.
Minderbroederkerk en -klooster te Groningen, Fratermu-

neken, Brodermonnekenkerck, Broderkerk, ten Broren, 34, 37, 177, 185-187, 205, 207, 209, 218, 234, 248, 267, 348; - II 45, 549, 575, 583, 657.
Minderbroederkerkhof, Broderkerckhoff te Groningen, 170, 459; - II 117, 264, 384.
Modderman, XXI.
Moystein, Moysten zie Moeysteen.
Mol (Dokter), II 65, 70.
Molanus (Johannes), 473.
Moltemaker (Barelt), 51; - II 434, 699.
Molten (Steven), 477, 486.
Mompelgart zie Montbéliard.
Monceau (Dominus de), 58.
Mondragon, Tragon, Dragon, 581; - II 294.
Monneketyl, II 27.
Morales (de), II 743.
Montbéliard i.d. Elzas, Mompelgart, II 628.
Monteni zie Montigny.
Montigny (Emanuel Philibert de Lalaing, heer van), 509.
Montigny (Floris van Montmorency, baron van), 154.
Montigni (heer van), II 589.
Montmorency (Floris van) zie Montigny.
Moeysteen, Moysten, Moystein (Frerick), 51, 267; - II 418, 700.
Mooren, 5, 8, 11.
Morinensis episcopatus, 2, 142.
Morys zie Meurs.
Moscovië (Iwan de Verschrikkelijke, grootvorst van), 626.
Moscovieten, 362; - II 340, 522, 615.
Mucerus (Franciscus), 336.
Muyde (de), 288, 444; - II 514.
Muylert zie Mulert.
Mueler (Willum), 49.
Mulereux Panise (graaf van), II 589.
Mulert, (hopman), 295; - II 565, 566.
Mulert Muylert (drost Ernst), II 18, 121, 181, 215, 609.
Muller, kanselier van graaf Edzard van Oostfriesland, II 118, 163, 303, 489.
Muller (kanselier van Hamburg), 497, 520; - II 116, 117.

Muller, (Berent), 47, 327, 355, 374, 521, 590; - II 51, 178, 182, 230, 251, 267, 297, 359, 495, 713.
Muller (Johan), 49, 327, 535; - II 47, 182, 189, 218, 733.
Muller (Lazarus), 324, 488, 543, 546, 586, 593; - II 2, 4, 15, 55, 63, 82.
Muller (Luteke), 68.
Munnekeholm, Hollum, 250.
Munnekeziel, 305.
Munserus (Thomas), 76.
Munster (stad), 126, 168, 538, 544; - II 36, 115, 124, 248, 342, 358, 398, 429, 438, 546.
Munster (bisdom, bisschop van), 89, 123, 165, 188, 246, 451; - II 114, 115, 125, 379, 411, 417, 424, 448-450, 464, 468, 482, 485, 495, 506, 515, 519, 544, 545, 560, 565, 574, 583, 592, 599, 720.
Munster (geslacht van), 109.
Munster (Agnes van), weduwe van luitenant Johan de Mepsche, 121; - II 159, 160, 235.
Munster (Asswerus), 491, 535, 584; - II 9.
Munster (Johan van), 48.
Munster (Roleff van), 121; - II 670.
Munsterlandt, II 176.
Munten (Aepko ter), II 194.
Munterziel, 615.
Muers zie Meurs.

N.

Naarden, 213.
Naarden, Eeren, Eheren (Maarten van), 77, 90, 120, 121, 128; - II 130, 619.
Navarre, 590; - II 123, 224.
Navarre (Hendrik, koning van), XII; - 520, 576, 627, 629; - II 7, 18, 25, 135, 136, 151, 161, 198, 200-202, 211, 223, 415, 504, 509, 517, 521, 529, 564, 572, 582, 587, 588, 590, 599, 615, 625, 627, 628, 639, 685, 698, 704, 712, 718, 719, 741.
Nahuys zie Ahaus.
Namen, 173; - II 215.
Namen (bisdom), 2, 142.
Nancy, II, 572.

Nandel zie Andel (den).
Nanneke Walryckx, II 602.
Nansum (Take to), 52.
Nansum (Tyade to), II 547, 621.
Nansum (Wilcko van), II 547.
Nantes, II 704.
Nassau (huis van), II 610.
Nassau (Adolf van), 197, 198; - II 502.
Nassau (Hendrik van), II 502.
Nassau (Jan van), 436; - II 502.
Nassau (Lodewijk van), XLI; - 50, 114, 190-192, 194-200, 208, 209, 211, 214, 217, 387, 417, 549, 617; - II 502, 540.
Nassau (Willem van) zie Oranje.
Nassau (Willem Lodewijk van), XL; - 271, 272, 350, 543, 551, 557, 564, 579, 582, 588, 613, 624; - II 1, 15, 20, 34, 37, 58, 66, 67, 72, 82, 107, 119, 120, 129, 130, 137, 144-147, 149, 158, 165, 178, 183, 195, 213, 214, 224, 233, 246, 255, 258, 261, 265, 268-271, 291, 292, 317, 330, 339, 341, 355, 356, 358, 368, 383, 395, 408, 416, 432, 435, 452, 455, 458, 466, 468, 479, 485-487, 491, 502, 503, 505-507, 513, 515, 517, 520, 529, 531, 535, 544, 552, 555, 569, 570, 572, 573, 575, 584, 585, 591, 593, 594, 601, 605, 606, 620, 622, 626, 628-630, 632, 638, 640, 641, 648, 653, 657, 660, 677, 694-696, 707, 722-724, 735-740, 744.
Naumburg, Nimbrug, in Saksen, II 516, 521.
Neerden (Jacob van), II 318.
Neess, II 298.
Neouius Bertrandi Neonii, II 589.
Nesserlandt zie Nesterlandt.
Nesterlandt, Nesserlandt, 211, 384, 409, 428, 484, 485, 526, 582, 587; - II 214, 262, 263, 307, 314, 386, 391, 399, 420, 428, 433, 439, 440, 446, 513, 518, 566, 594, 622, 646.
Nettesheim (Heinrich Cornelius Agrippa von), II 478.
Neurenberg, 81.
Neuss, Nuyss, Nuyst, 457; - II 111-113, 123, 125, 144, 215, 230, 250, 288, 298, 301, 310, 338, 342, 344, 345, 356, 395.

Nie Wech, 499.
Niekerk, Nijekercke, in de Marne, 322.
Nienoort, Nieort zie Nijenort.
Niessen, 467.
Nieuwenaar (graaf van) zie Meurs.
Nieuwpoort, 453.
Nigeman (Reinerus), 72.
Nijkerk, II 154.
Nijevelt zie Zuylen.
Nije Hoefft bij Emden, II 41, 47, 50, 55, 249, 250, 254, 262, 385.
Nijehuijs (het), voorwerk van Oosterwierum, II 122.
Nijekercke zie Niekerk.
Nijecloster, 526.
Nijelandt, 179; - II 535.
Nijeland (Peter van), II 61.
Nijemans (Katrina), II 42.
Nije Marcket te Emden, II 511.
Nije Munte te Emden (de), II 686, 688, 706-708, 714, 715.
Nijenhuys, II 737.
Nijenort, Nienoort, Nieort, 52, 122, 279, 289, 295, 331, 369, 392, 397, 413, 415, 419, 452, 457, 460, 462, 436, 508, 519, 528-532, 535, 545, 549, 563, 589, 617, 625; - II 43, 44, 66, 72, 260, 335, 463, 494, 503, 516, 534, 602, 656, 667, 677, 706, 737. NB. Zie ook Ewsum (Wigbolt van).
Nijeporte te Emden, II 150, 163, 178, 242, 252, 297, 442, 600, 688.
Nijerode (Cornelis van), 338.
Nije zael, 489.
Nijeziel, 305, 317, 319-321, 325, 327, 330, 332, 339, 344, 363, 367, 368, 412-414, 420, 422, 432, 439, 450, 451, 456, 545, 549, 588; - II 25, 32, 37, 60, 121, 155, 258, 334, 355, 368, 400, 418, 446, 485, 491, 496, 502, 573, 591, 620, 632, 737.
Nijmegen, 217; - II 39, 48, 63, 71, 123, 192, 213, 221, 223-225, 230, 231, 233, 243, 248, 288, 302, 304, 310, 319, 370.
Niclaes Erix, 436.
Nimbrug zie Naumburg.
Nome (jonker) zie None.

None, Nome (jonker), II 51, 52, 714.
Noordbroekster hamrik, Bruck, 480.
Noerdermassche, 418.
Noerhorm (Hermen van), 48.
Noertdijck, Nordick, 423; - II 46, 462.
Noorwegen, 349; - II 454, 647, 697.
Noess (kapitein), 521, 522, 525, 545; - II 42.
Norden, 316, 392, 399, 410, 511, 520, 528, 543, 568, 584, 611, 623; - II 61, 74, 153, 188, 194, 282, 289, 290, 300, 305, 308, 315, 374, 378, 430, 448, 511, 514, 530, 576, 577, 581, 582, 648, 649, 658, 687.
Norden (Johan van), II 746.
Norden (Nyelgijn van), II 747, 748.
Nordener marsch, 538; - II 577.
Norderwat, 433.
Nordick zie Noertdijck.
Norfolk, II 105.
Norch (schans), II 146.
Norys zie Norris.
Norris, Norys (John), 305, 309-311, 314, 327; - II 151, 162, 166, 285-287, 296, 470, 504, 541, 704, 735.
Nortbroeck, II 636.
Northorn, 305, 319, 320, 324, 451, 452, 460; - II 737.
Northorm (Hermen van), II 182, 189.
Notker (Johan), II 426.
Nuyss, Nuyst zie Neuss.
Nurenbarger porte te Deventer, II 449.
Nuess, Nues, II 386, 390, 595, 609.

O.

Oberegum, 303; - II 394.
Ovelgunne (de), 467; - II 502, 517.
Over (Engele van den), II 425.
Over (Hindrick van), II 727.
Overijssel, 21, 27, 31, 35, 53, 78, 104, 105, 401, 448, 469, 624; - II 39, 91, 96, 258, 281, 492.
Overledingerland, Overlegerenlandt, 554; - II 327, 331, 371, 438, 441, 678.
Overlegerenlandt zie Overledingerland.

Overstein (graaf van), II 478, 483, 537, 542, 548, 550, 551, 558, 560, 564, 566.
Overtocht, II 737.
Ogerius (predikant), 590, 593, 624.
Ochtelbuer bij Aurich, II 696.
Ojerus (Regnerus), 49.
Oyte zie Ooyte.
Ockfort zie Pelham.
Ockius (Jodocus) zie Oxius.
Ocko Tjackens, 478.
Olavar zie Oudewater.
Olbert, 254.
Oldambt, Oltampt, 94, 95, 97, 306-308, 312, 314, 315, 321, 326, 328, 329, 352, 361, 367, 368, 374, 391, 477, 488, 491, 492, 500, 515, 529, 539, 549, 550, 564, 572, 606, 622, 623; - II 11, 12, 57, 123, 169, 187, 197, 216, 230, 240, 289, 291, 305, 326, 330, 331, 341, 343, 360, 381, 396, 431, 445, 458, 468, 508, 513, 528, 546, 561, 572, 584, 585, 587, 592, 593, 623, 626, 628, 631, 637, 643, 646, 652, 677, 695, 739.
Oldeboorn, Oldeborne, 329, 332, 412, 439.
Olde Convent te Groningen, 343.
Olde Hoeff, II 126.
Olde Marck te Emden, II 168.
Olde Munte te Emden, XXXIII; - 293; - II 385, 392, 423, 454, 461, 472, 480, 489, 511, 562, 576, 599, 612, 616, 623, 652.
Oldenaren (Oudenaarden?) (bisdom), 2, 142.
Oldenburg, 65, 67, 91, 92, 191, 449; - II 115, 124, 144, 152, 166, 167, 211, 213, 250, 275, 279, 281-283, 288, 289, 295, 301, 303, 306, 310, 323, 333, 338, 379, 381, 402, 420, 421, 490, 492, 505, 518, 558, 560, 591, 624, 672, 682, 683, 728.
Oldenburg (Antonius, graaf van), 67.
Oldenburg (Johan, graaf van), 449, 555; - II 329, 608, 616, 621, 623, 702.
Oldendorp (Wijbrant), 52.
Oldencloster, 126, 170, 199, 228, 248, 275, 327, 352, 354, 383, 399, 517, 526; - II 11, 32, 65, 284, 745.
Oldenzaal, Oldenziel, 284, 389, 390, 395, 451, 456, 574; - II 31, 36, 56, 120, 219, 262, 333, 444, 449, 479, 544, 580.

Oldersum, Aldersum, 366, 369, 378, 392, 408, 449, 479, 484, 497, 508, 552, 558, 573, 574, 582, 583, 586, 592, 612; - II 2, 22, 107, 109, 115, 178, 186, 188, 217, 280, 290, 312, 322, 330, 390, 399, 438-440, 442, 445, 451, 474, 509, 513, 534, 640, 689, 690, 702, 703.
Oldersum (geslacht), 108, 497, 516; - II 195, 389, 731.
Oldersum (jonker to), II 193.
Oldersum (Boyocko, Boyge van), II 703, 731.
Oldersum (Victor to), II 217.
Oldersum (Hector to), 554, 556, 558, 560, 575, 582, 439; - II 484, 514, 702, 731.
Oldersum (Hero to), II 702, 711, 731.
Oldewelt, Oessewolt (predikant), II 340, 341.
Oleff Gijsbers, II 443.
Olinge bij Appingedam, 212; - II 693.
Olyngen (Derck) van Edewechte, 68.
Oltampt zie Oldambt.
Olthoff, 327.
Ompteda (geslacht), 109.
Ompteda (Fecko), 355, 452, 455; - II 11, 80, 414, 571, 650.
Ompteda (Hindrick), 50; - II 425, 428.
Onderdam, 295.
Onno Tyabberen, 377, 523, 533, 537, 610, 628; II 168, 170, 192, 195, 278, 304, 332, 340, 349, 357, 366, 393, 456, 472, 633.
Onsta, Unsta (geslacht), 109, 111, 114, 115, 123, 316, 348, 358, 607; - II 31, 56, 122, 157, 461, 498, 534.
Onsta (lid van het geslacht), 50; II 158, 228, 229, 426, 632.
Onsta (Aepko), II 534.
Onsta (Abel), II 556.
Onsta (Aylco, Aeyko), 175, 228, 249, 269, 296, 358, 359, 366, 367, 421, 425, 503, 509, 532-534, 552, 553, 562, 585, 588, 626; - II 17, 38, 44, 66, 76, 121, 138, 156, 232, 271, 309, 383, 414, 416, 452, 487, 492, 535, 564, 619, 633, 639, 685, 703.
Onsta (Hidde), 111.
Onsteens (Wybe), 543.
Ooyte, Oeyte, Oyte, 65, 71.
Oem Siers, 566.

Oert (den) zie Leeroort.
Oert (Tijs van), II 4, 5.
Oesenbrugge zie Osnabrück.
Oessewolt zie Oldewelt.
Oesteel, II 194.
Oostenrijk, 41, 42, 93; - II 548, 565, 591, 599, 625, 712.
Oostenrijk (keizer Ferdinand I van), II 18.
Oostenrijk (Ferdinand van), zoon van keizer Ferdinand I, II 624.
Oostenrijk (Maria van), II 625.
Oostenrijk (Matthias, aartshertog van), XVII; - 25, 27-29, 32, 33, 46, 256, 607; - II 133, 522, 536, 547, 565, 663.
Oostenrijk (Maximiliaan, aartshertog van), broeder van keizer Rudolf II, II 522, 591, 599, 674, 718.
Oosterbroek, 95.
Oesterdijck (de), II 122, 226, 455.
Oestergo, II 486, 492, 502.
Oosterhoogebrug, Hoegerbrugge, Hogerbrucke, 100, 198, 200, 203, 262, 441, 512, 539, 618; - II 113, 502, 517, 604, 731.
Oesterhorne, 95, 97, 101, 216, 245, 312, 323, 327, 462, 500, 513, 539, 563; - II 14, 226, 458, 523, 564, 602, 604, 633, 647, 648, 736.
Oesterhuysen, 466; - II 174, 298, 415.
Oesteringen (de), 375.
Oosterpoort, 117.
Oostersche dijken, XXXVI; - 94, 101, 102, 116, 216, 512, 513, 563; - II 535, 546, 554, 585, 592-595, 603, 605, 626, 629, 630, 632, 648, 657, 720.
Oostersche schans bij Oterdum, II 126, 164, 169.
Oosterstraat, 47, 220.
Oosterwierum, 99, 189, 478, 512; - II 106, 122, 160, 284, 377, 498, 523, 554, 584, 585, 593, 605, 646, 648, 736, 737.
Oostmahorn, Oestumerhorn, 222, 228, 281, 420, 423, 475, 511, 520, 522, 582; - II 44, 145, 172, 183, 374, 418, 570, 601, 697.
Oestumerhorn zie Oostmahorn.
Oetmersum, 489; - II 36.
Oranje (Maurits, prins van), XL; - 580, 626; - II, 1, 17,

25, 141, 166, 233, 356, 454, 457, 469, 470, 487, 507, 520, 585, 606, 635, 742.
Oranje, Iranië (Willem van Nassau, prins van), XXXVII; - 29, 33, 78, 151, 154, 161, 189, 193, 199, 210, 287, 368, 417, 536, 577, 578, 626; - II 17, 71, 86, 87, 93, 94, 98-100, 502, 537, 572, 585, 647, 660.
Orchidis, Orchonis zie Orkaden.
Oriens zie Orléans.
Orkaden, Orchidis, Orchonis, II 675, 694.
Orléans, Oriens, II 600.
Orlichseende, Duvelsmoer (blokhuis), II 128.
Ort (den) zie Leeroort.
Ortelius Antverpianus (Abrahamus), II 372.
Osenbrugge (Jacobus van), II 612.
Osewolt zie Bergh (Oswald graaf van den).
Osnabrück, Oesenbrugge, 427; - II 342, 340, 355, 368, 370, 374, 411, 416, 424, 464, 475, 537.
Ossenweide (de), 100.
Ostende, 453; - II 161, 529, 537, 541, 634, 646.
Oterdum, XXXV; - 97, 217, 313, 315, 455, 477, 478, 485, 486, 488, 490, 497, 498, 500-508, 511-521, 523, 525, 527, 528, 533-535, 537, 539-541, 543-547, 549-551, 556, 558, 559, 562-564, 566, 567, 569, 570, 577, 582, 583, 585, 587-590, 592, 593, 596, 599-602, 606-608, 612-618, 620, 622, 623, 625; - II 1, 3-9, 13-16, 19-22, 25, 32-35, 37, 40, 41, 44-51, 53-55, 57, 59, 60, 62, 64, 66, 67, 70, 72, 74, 82, 83, 106, 121, 122, 124, 126, 130, 135, 155, 156, 163, 164, 169, 172, 174, 175, 179, 187, 188, 190, 191, 196, 197, 218, 219, 222, 224, 226, 228, 231-233, 239-241, 246, 249, 254, 255, 258, 263, 264, 267, 269, 279, 301, 303, 315, 318, 322, 327, 330-332, 345, 349, 357, 358, 364-366, 369, 373, 377, 386, 390, 391, 396-398, 401, 402, 408, 410, 412, 418, 428, 431, 432, 438, 439, 452, 455, 456, 458, 479, 481, 486, 492, 494, 495, 506, 513, 517, 518, 529, 530-532, 535, 543, 546, 548, 574, 585, 593-595, 597, 598, 601-604, 608-611, 614, 620, 622, 626, 628, 629, 632, 636, 637, 640-643, 647, 650, 652, 653, 657-659, 661, 668-671, 677, 683, 693, 694, 696, 721, 723, 724, 735-737, 740.
Oterdummerziel, 615.

Otto zie Reynat (mester).
Ottum zie Uttum.
Oudenaarden, 365, 388.
Oudewater, Olavar, 214.
Oxius, Ockius, Dockum (Jodocus), 170, 248, 399, 568; - II 12, 31, 65.

P.

Paep (zandplaat de), II 226.
Paddepoel, 194.
Padua, 79.
Paygehorn zie Paymahorn.
Paymahorn, Paygehorn, 409, 428.
Palatinus zie Pallavicini.
Palen (de), 435.
Pallavicini, Palatinus, Platinus (Horatio), II 478, 514.
Paltz (de), 221, 438, 458, 560, 591.
Paltz (Johan Casimir van de), 436; - II 136, 223, 244, 338, 537, 538, 544, 585, 654.
Paltz (Ludevicus, Lodewijk VI, keurvorst van de), 40, 439, 493, 517, 626; - II 110.
Paltz zie Casimir (paltsgraaf).
Pansar, Panser (Frans), 173; - II 556.
Pansar (Jochem), 191-193, 201, 319; - II 461, 556.
Pansar (Luloff), II 556.
Pansar (Melle), II 556.
Pansar (Sicco), 214, 294, 303; - II 556.
Pansar (Ziert), 319.
Papenborch, 506, 518.
Papezand, 512.
Papinck (Johan), 51.
Pardelianus (Jacobus Segurius), 628-630.
Parijs, XLI; - 161, 462; - II 572, 600, 625, 743.
Parma (Alexander, hertog van), XXXVI, XXXIX, XL, XLI, - 57, 59, 268, 308, 311, 325, 329, 335, 340, 354, 365, 397, 402, 411, 416, 418, 420, 431, 445-448, 453, 457, 465, 470, 488, 490, 491, 502-505, 565, 566, 580, 581, 583, 589, 624; - II 19, 24, 64, 71, 73, 82, 117, 119, 123, 128, 134, 141, 152, 154, 162, 164, 172, 180, 192,

197, 215, 221, 223-225, 227, 230-232, 235, 240, 243, 245, 253, 255, 257, 268, 270, 285, 286, 288, 294-296, 298, 302, 306, 310, 314, 318, 332, 337-339, 342, 344, 345, 355, 356, 368, 370, 372, 374, 375, 378-380, 383, 384, 389, 391, 394, 395, 411, 413, 429, 431, 449, 455, 459, 463-465, 467, 478-480, 483, 486, 488, 491, 495, 496, 500, 501, 503, 507, 516, 519, 532, 533, 536, 537, 541, 543, 546, 549, 554, 560, 561, 564, 566, 568, 572, 583, 587, 590, 591, 596, 600, 605, 606, 609-611, 618, 624, 626, 632, 634, 644, 646, 647, 656, 659, 671, 672, 675, 676, 679, 681, 682, 684, 690, 693, 696, 704, 706, 709, 713, 719, 720, 733, 742, 744, 747.
Parma (Margareta van), 152, 155-160, 163, 181.
Pasman (Herbolt), 72.
Passau, 59; - II 690.
Paterswolde, Potterwolda, 451.
Paterswolderdijk, 615.
Paulinus (Hindricus), 522, 523, 525; - II 28, 166, 170, 177, 179, 180, 183, 184, 187-189, 191, 192, 198, 211, 214, 216, 218, 222, 224, 231, 234, 236-239, 241, 242, 247-249, 252, 254, 263, 265, 266, 279, 282, 288, 293, 304, 614, 688, 708.
Paulus III (paus), 139.
Paulus IV (paus), 1, 4, 5, 17, 139, 140, 150.
Pauwe, Paw (Jochum in den), II 297, 299.
Pauwel Tammens, II 335.
Pedro (Don), 509.
Peeck (Johan), 49.
Peelsum (Johan van), 429.
Peyse, II 462, 733.
Peyse (Johan van), 52.
Pelham, Ockfort (veldmaarschalk), II 162, 166.
Pellenrock (Hindrick), 52.
Pels (Claes), II 574.
Pelser (Wijnolt), 49.
Pelsterstrate, II 169.
Pemont zie Bodman.
Pengoet (heer van), II 589.
Peperstraat, Perdenstraten te Groningen, II 67.

Perdenstraten zie Peperstraat.
Perzen, 41.
Pescarengis (Cosmo de), II 586.
Pesth, 80.
Peter (jonker), 560.
Peter Ehricks, II 483.
Peter Frerick, 375, 595, 603.
Peter Goesens, 47.
Peter Isbrans, 47.
Peter Jansens, II 399, 543.
Peter Joesten, 47.
Peter Conradus, 331, 332.
Peter Cornelius (notaris), 47, 447; - II 9, 348, 365, 366, 368, 518, 530, 614, 615, 680.
Peter Peters, II 573.
Petersburen, 572.
Petkum, 198, 200, 444, 587; - II 42, 438-440, 442, 468, 711.
Petkum (Hermen van), II 474.
Petkum (Merten van), 377.
Petcummer zijl, 383.
Petrus Hindricus, II 577.
Petrus Timanni, II 375, 725.
Peucer, Peucerus (D. Caspar), II 243, 453, 460.
Pewsum, II 4, 562, 714.
Pewsum (Albert van), II 518, 529.
Pewsum (Evert van), II 553, 591.
Pezelius (Christophorus), 472; - II 342, 357.
Piel (Marcus), II 386, 390, 391, 410.
Pilsum, II 50, 529, 649.
Pilsum (Johannes van), 343; - II 40, 218, 300, 471, 474, 686, 687.
Pymeres (markgraaf van), II 589.
Piper (Hermen), II 139.
Piper Reiners, II 167.
Piter Meus, II 72.
Plancken (Albert van), 48.
Platinus zie Pallavicini.
Pletteberch (jonker), II 355, 364, 374, 459, 465, 469, 537, 542, 545, 548, 550, 558, 731.
Poelepoort, Poelpoort, Puellpoerte, 117; - II 584.

Polen, XLII; - 42, 362; - II 158, 449, 497, 500, 522, 523, 548, 591, 599, 615, 626-628, 655, 674, 734, 748.
Polen (koning van), 626; - II 199, 339, 536.
Polen (Sigismund, koning van), 136; - II 599, 615, 626, 627, 718.
Polen (Stephanus, koning van), II 415, 522.
Polen (de), II 340.
Polsche (lid van het geslacht), II 722.
Poerten (Johannes ten), 67.
Popco Bauwens, 291, 508; - II 27, 232, 517.
Popco Everardi, Everdi, 267, 270, 271, 307, 365, 584, 586; - II 51, 70, 80, 134, 257, 284, 368, 400, 436, 437, 461, 498, 546, 550, 570, 617-619, 699, 700.
Popco Sickens, VI; - 106.
Port (kapitein de la), II 589.
Portugal, 393, 454, 465; - II 285, 459, 704, 712, 719, 743.
Portugal (Antonio, pretendent van), XLII; - 365, 393, 400, 454; - II 198, 273, 274, 459, 704, 712, 719, 743.
Portugal (don Emanuel van), II 719.
Post (ten), XVI; - 99, 131, 288, 477, 546, 547; - II 284, 455, 534, 556, 609, 611, 636, 693, 723.
Post (lid van het geslacht ten), II 271.
Post (Hindrick Lutgens van), II 481, 482, 485, 486.
Post (Claes Eenkens ten), II 637.
Pot (herberg de golden) te Emden, II 586.
Pot (Andreas), II 551.
Potter (Gert), 35, 36, 404; - II 306, 409, 521.
Potterwolda zie Paterswolde.
Pourcourt, 447.
Praet of Praten (heer van), XV; - 12, 13, 137.
Prato (Johannes a), II 686, 687, 707-709.
Praedinius (Albert), II 667.
Praedinius (Regnerus), VII, XVIII; - 88, 126, 148, 168, 336, 337; - II 667.
Prevotius Sansacus, II 589.
Praemonstratenser orde, 22, 142.
Prenger (hopman Ulfert, Wolfert, Wolff), 451, 460; - II 4, 240, 287, 418, 434, 480, 565, 622, 737.
Prengers (Jacob), 193.

Pricker (Eylert), 582; - II 178.
Pricker (Johan), II 231, 242.
Prins (Kees) of van Coln, II 67.
Prince (Hermen), 558; - II 58.
Price (Hermen die), II 12.
Pruna (markies de) zie Gent.
Prusen, II 647.
Puellpoerte zie Poelepoort.

R.

Raesfelt, II 411.
Radboud (koning), 349.
Radboudsweg (Koning) zie Koning.
Raven (raadsheer), II 608.
Ravensteen (huis), II 294.
Ragusa, II 529.
Rala (Fecko), 329.
Ramsdorp, 439.
Randelweer, II 161.
Ranum, 298.
Ranzow, II 328, 342, 364, 374, 430, 465, 469, 500, 537, 542.
Rasquert, II 317, 706.
Rebbert Jochums zie Robbert Jochums.
Rheda, Reenen, 66, 298, 506, 552, 553, 608; - II 296, 298, 306, 323, 369, 370, 391, 396, 410, 496, 515.
Redbergen (graafschap), 590; - II 53, 68, 576, 578.
Reenen zie Rheda.
Reenen zie Rheine.
Reershemius, II 308.
Regensburg, 86.
Reida (Ebke to), 395.
Reyda (Etgijn to), 96.
Reyda (Focko to), 65, 66, 96.
Reyde, XIII; - 95, 211, 304, 311-314, 320, 326, 328, 363, 384, 385, 389, 391, 395, 455, 477, 485, 489, 498, 500, 501, 508, 513, 519, 615; - II 35, 51, 54, 55, 72, 116, 117, 123, 126, 156, 164, 166, 172, 178, 190, 191, 197, 214, 216, 218, 220, 221, 230, 240, 249, 250, 252, 262, 265, 266, 269, 291, 386, 387, 390, 395, 396, 399, 409, 410, 418-420,

433, 439, 443, 450, 480, 504, 516, 553, 571, 584, 596, 640, 652, 658, 672, 737.
Reyderhorne, die Horne, 94, 95, 311, 312, 314, 315; - II 601.
Reyderklooster, 94; - II 602.
Reyderland, 65, 66, 92, 200, 213, 311, 396, 477, 479, 480, 484, 501, 506, 507, 553, 558, 559, 561; - II 7, 74, 108, 119, 125, 291, 297, 305 322, 329, 336, 347, 366, 386, 396, 512, 678.
Reiderschans, 412, 498; - II 3.
Reiderwolde, 96.
Reyderziel, 615.
Reygers (Merten), 545.
Reyndt (mester barbier), II 51, 397, 610.
Reinevelt zie Reinewelt.
Reiner Eylkens, 49.
Reiner Frickx, II 410.
Reiner Pipers, II 227.
Reiner Roleffs, 47.
Reyner Tyaers, 47.
Reyners (Hayo), II 398, 399.
Reiners (Katrina), II 42.
Reynewelt, Reinevelt (hopman), 519, 522, 526, 532, 534-536, 539, 541, 572, 585; - II 4, 14, 54, 56, 66, 72, 192, 231, 238, 240, 255, 480.
Reinis (hopman), II 737.
Reitdiep, Reydtdeep, Diep, 36, 109, 195, 295, 305, 311, 332, 389, 513; - II 109, 122, 458, 466, 506, 593, 695.
Rembert, Remmert, 474, 524.
Remke (Lutke), 71.
Remmert zie Rembert.
Renen, 391.
Reners (Ebele), II 570.
Rengers (geslacht), 243, 245, 250, 316, 419, 423, 530, 607, 622; - II 547.
Rengers (Ditmar), 170; - II 556.
Rengers (Dytmar), abt te Rottum, II 556.
Rengers ten Post (Edzart), 98, 101, 133, 183, 187, 217, 222, 248, 275; - II 455, 556, 604.
Rengers to Hellum (Egbert), 301, 318.

Rengers ten Post (Elysabet) zie Rengers ten Post (Lijsebet).
Rengers to Syddeburen und Helm (Frans), II 556.
Rengers (Johan), 523, 539; - II 244, 309.
Rengers (Johan), zoon van Melchior Rengers, II 556.
Rengers to Arenshorst (Johan), II 556.
Rengers to Hellum (Johan), 50, 275, 291 300, 309, 312-318, 345, 348, 353, 356, 358, 359, 368, 369, 384, 386, 392, 404, 423, 425, 446, 469, 476, 478, 483, 485, 504-506, 518, 572, 586, 607; - II 18, 19, 32, 121, 137, 155, 157, 158, 246, 270, 279, 280, 288, 290, 301, 305, 309, 311, 319, 323, 338, 340, 341, 344, 354, 358-360, 364, 365, 369, 371, 373, 374, 376, 377, 381, 385, 386, 393, 397-399, 401, 408-412, 414, 416, 417, 420, 424-428, 430, 432, 434, 435, 439, 451, 452, 458, 467, 468, 471, 473, 474, 480-482, 485-487, 490, 493, 497, 504, 508, 513, 514, 517, 518, 520, 527-530, 532, 535, 544, 548, 549, 559-561, 564, 566, 597, 619, 626, 627, 629-633, 637, 638, 646, 653, 668, 677, 683, 694.
Rengers ten Post (Johan), VIII, IX, XIII, XVI, XX, XXIII, XXXIII; - 50, 228, 275, 291, 317, 369, 392, 404, 405, 415, 416, 425, 438, 439, 468, 474, 483, 492, 503, 509, 547, 576; - II 32, 33, 38, 66, 410, 414, 534, 536, 555, 563, 587, 619, 626, 630, 633, 747, 748.
Rengers thoe Schermer (Johan), II 556.
Rengers ten Post (Lijsebet), II 409, 425, 482, 487, 556, 631.
Rengers (Margreta), II 518.
Rengers (Melchior), zoon van Johan Rengers tho Scermer, II 556.
Rengers ten Post (Swyer), II 556.
Rengers to Helm (Zeino), 185; II 556.
Reniko Itens, 395, 396.
Reniko Itens (kinderen van), 396.
Rennenberg (George van Lalaing, graaf van), VIII, XL, XLI; - 27-29, 31, 32, 34-37, 59, 175, 202, 235-238, 246, 247, 251, 259, 261, 268, 269, 271, 280, 282, 292, 297, 308, 311, 331, 351, 352, 365, 424, 455; - II 80, 126, 130, 133, 459, 468, 480, 486, 506.
Renner (Dyrck), II 430.
Rensen (Conradus van), 176, 222, 291, 467, 561, 595.

Renswoude (heer van), 175, 269.
Resewick (luitenant), II 737.
Ressleff zie Risleeff.
Rexin (Martin von), II 732.
Ryga, II 339, 415.
Rijdt (de) zie Warfummerrijt.
Rijke Rijkens, 51.
Rijckel, 338.
Rijcken (Frerick, Freck), II 505, 706.
Rijckens (Gerrydt), 47.
Rijn (de), 79, 354, 502, 505, 509; - II 199, 283, 302, 370, 452, 455, 491, 505, 529.
Rijnberk, Barck, II 250, 345, 356, 368, 395, 645, 646, 683, 742.
Rijne (Frerick), II 129.
Rijp, Rip zie Zeerijp.
Rijsbroeck, 232, 233.
Ringelbast, II 520.
Rincones (Antonius), 79.
Ripen bij Aurich, II 391, 394, 396, 473.
Ripperda (geslacht), 109, 111, 114, 123, 182, 193, 222, 243, 251, 253, 316, 348, 607; - II 77, 263, 461.
Ripperda (lid van het geslacht), II 440, 631.
Ripperda (Adriaen), 275, 284, 296, 297, 323, 333, 361, 426, 436, 437.
Ripperda (Allgont), 200, 587.
Ripperda (Azinga), 182, 307, 421, 544; - II 280.
Ripperda (Focko), 114.
Ripperda (Jacob), 181, 190, 194, 210, 234, 275, 286, 323, 517; - II 31, 56.
Ripperda (Jochum), 517, 607; - II 690, 710.
Ripperda (Christoffer), II 110, 736.
Ripperda (Mauriss), II 581, 689.
Ripperda (Onno), 425; - II 280.
Ripperda (Peter), 114.
Ripperda van Buksbergen (Unico), 123.
Ripperda (Wigbolt), 182; - II 280.
Ripperdahuys, II 659.
Ryser (Simon), 511.
Risleeff, Ressleff, II 577, 578.
Rispel in Oostringen (de), II 194, 318, 489.

Rysum in Oostfriesland, 323, 366, 435, 497, 505, 511; - II 54, 56, 184, 254, 267, 269, 273, 312, 390, 391, 417, 438, 439, 468, 506, 543.
Rysum (geslacht), 516, 556; - II 389, 688.
Rysum (jonker to), 566, 574; - II 299.
Robbengat, 97, 101.
Robbert, Rebbert Jochums, 527, 538, 551, 556, 560, 570; - II 418.
Robers (Derck), 51, 237, 357, 455; - II 80, 404, 700.
Robers (Roleff), 51.
Robertus Halvinus Rossellus, II 589.
Robles, heer van Billy (Caspar de), Belly, XXIV, XXVIII, XXIX, 51, 102, 116, 204, 211, 216, 223, 225, 228, 229, 231, 258, 261, 297, 312, 325, 329, 347, 354, 365, 367, 400, 442, 490; - II 73, 120, 130, 143, 262, 273, 455, 594, 665, 734.
Rochefort (de zonen van), II 589.
Roden, Roeen, Roen, XL; - 329, 354, 363, 368, 379, 435; - II 64, 479, 502.
Roden, Roen (Johan van) zie Ewsum (Johan van).
Roerda (Johan), II 396.
Roerde (Berent), 508, 523, 524, 589.
Roerde (Hans), II 129, 725.
Roermaker (Hermen), 48.
Roermond (bisdom), 2, 142, 159.
't Roersoert zie Ruhrort.
Roesden zie Roesselaere.
Roesselaere, Roesden, II 639.
Rolde, 572.
Roleff (bode), 290.
Rolefft (Swarte), II 670.
Roleff Arens, 49.
Roloff Frericks, 49.
Roleff Isebrans, 48; - II 705.
Rolteman (Albert), 51, 237, 285; - II 418.
Rolteman (Hilbrant), II 108.
Rolteman (Wilte), 446.
Roltman, II 56, 263.
Rome, 6, 10, 42, 61, 85, 87, 142, 151, 167, 453, 461, 590, 629; - II 62, 70, 114, 200-202, 286, 372, 531, 549, 728.

Romer (de Golden) te Emden, 503; - II 38, 360, 427, 432, 722.
Ronsius, 9.
Roedevorwerck (Bernardus), II 136, 149, 167, 177, 179, 189, 191, 214, 231, 232, 239-242, 247, 254, 263, 264, 279, 289, 359.
Roode Haan (herberg de) aan de Hunze, II 592.
Rose (Peter), II 622.
Rosendael, II 147.
Rossem (Maarten van), 80, 81.
Rostock, Rostich, II 254, 461.
Rotta (de la), II 743.
Rottum (klooster), 50, 170, 248, 345, 352, 358, 399, 568; II 12, 65, 556, 570, 571, 745.
Rottumeroog, 214; - II 679.
Rouen, XLII; - II 25, 53, 114, 272, 411, 433.
Rudolf II (Keizer), II 66, 264, 272, 340, 345, 350, 510, 521, 544, 547, 599, 615, 627, 672, 702, 718.
Rugewart, 387.
Ruchhouwer (Lambert), II 75.
Ruhrort, 't Roersoert, II 455, 459, 463.
Ruygehilte, II 644.
Ruymen, 439.
Runen (Gert van), 51.
Rupifortius Crosetus, II 589.
Rupifortius Pluvialis, II 589.
Russenborch (Derck), 307.
Rusthoven, XXI.

S.

Saphogen zie Savoye.
Savoye, Saphogen (Karel Emanuel I, hertog van), II 223, 384, 389, 395, 698.
Saksen, 38, 39, 41, 76, 465, 486, 489, 496, 521; - II 25, 36, 211, 258, 278, 290, 341, 370, 401, 430, 462, 496, 517, 519, 521, 531, 546, 554, 705, 721.
Saksen (hertog van), 85, 88, 514, 548, 549, 617; - II 149.
Saksen (Albert, hertog van), 62, 72, 309, 643.
Saksen (Anna van), 580; - II 1.

Saksen (Augustus, keurvorst van), 38, 75, 381, 439; - II 53, 118, 136, 209, 223, 244, 267, 268, 338, 441.
Saksen (George [Jurgen], hertog van), 75.
Saksen (Johan Frederik, keurvorst van), 75.
Saksen (Hendrik, hertog van), 75.
Saksen (Christiaan I, keurvorst van), II 338, 441, 453, 460, 705.
Saksen (Maurits, hertog van), 75, 88, 152, 580; - II 210.
Salatinus zie Isenburg.
Sallant, 323.
Saltborch zie Solborch.
Sampson (hopman), 286.
Zandt, 109, 126, 180, 187, 188, 228, 269, 306, 327, 355, 357, 406, 455, 483; - II 80, 284, 355, 414, 528, 535, 650.
Sandt (Willem, broeder van Assuerus), II 462, 619, 712.
Zandeweer, Sandtweer, Zaweer, 109, 322, 445, 461; - II 32, 46, 55, 498.
Sandfoerth (Dr. Wrytzerus), 529, 540; - II 44, 419.
Sanfortius, II 589.
Santiago di Compostella, 157.
Saracenen, 8.
Sas van Gent, 487.
Sauerland, II 411.
Sauwerd, Sawert, 109, 289, 295.
Zaweer zie Zandeweer.
Sawert zie Sauwerd.
Saxum, 290, 436, 589.
Sebastiaen Wabbens, VI; - 191, 194, 208, 343, 374, 375, 377; - II 43, 110, 131, 134, 190, 405, 407, 410, 740, 747.
Sevenborgen, II 416.
Sevenwolden, Sovenwolden, 329, 363; - II 66.
Sevenwoldingerland, II 503.
Ségur, Segurius (Jacques de), II 151.
Seissinck (Berent), 451.
Seysema (Jelger), II 32.
Selback (Lutgen), 52.
Selwerd, Zelwert, Celwert, 262, 311, 422, 432, 441, 467.
Selwerd Selweert, Selwart (klooster), 198, 460, 490; - II 32, 117, 403, 458.
Zelweert (Hansken van), 47.
Seper Remers, II 174.

Seraunios, Cerauneus (Niclaus), 180, 188.
Servetus (Michiel), II 607.
Cermy (Hermannus van), II 646.
Scaephalstersijel, 296.
Schaffer (Derck), 47, 119, 353, 467; - II 79, 129, 501, 517, 620, 731.
Scaffer (Goesen), II 264.
Scaffer (Johan), II 63.
Scaffer (Claes), II 162.
Scaffer (Wygger), 49.
Scaffers (Swane), II 482.
Scarff (D.), II 574.
Scharmer, Scermer, 99, 123, 165, 170, 345, 468, 504, 607; - II 107, 505.
Scharmer (klooster), II 515, 556.
Scharmersterzijl, II 604, 653, 669.
Scatelet, 389.
Schaumburg, Scouwenborch (Joost, graaf van), II 51, 694.
Schelde (de), 580, 581, 611, 624; - II 23, 24, 36, 62, 72, 73, 82, 119, 123, 140, 142, 616.
Scelffors zie Schelfhorst.
Schelfhorst (de), Scelffors, II 44, 419.
Schellinck zie Terschelling.
Schelta (Junius Brutus), II 569.
Scelte Hessels, 573, 589, 594, 598, 602, 612.
Schelungeham zie Schilligeham.
Scenisco, Scisco, Suecco (luitenant), II 452, 455, 458.
Schenck (Hindrick), II 135.
Schenck (Jurgen), 78; - II 130.
Schenck (Maarten), 349; - II 39, 44, 73, 111, 112, 123, 127, 135, 154, 155, 168, 250, 255, 268, 272, 287, 298, 298, 301, 327, 345, 356, 394, 446, 449, 452, 454, 455, 463, 499, 504, 506, 519, 531, 532, 540, 561, 607, 620, 645, 654, 683, 720.
Scherhagen, Scherhaigen (Berent), 315, 480; - II 559, 561, 581.
Scermer zie Scharmer.
Schieringers en Vetkoopers, 548.
Schildmeer, Schilt, 512, 546.
Schildwolda, 170, 245; - II 554, 603, 618, 637, 657, 669.

Schilligeham, Schilleham, Schelungeham, 298, 361; - II 645.
Schilleham zie Schillingeham.
Schilt zie Schildmeer.
Schimpciu zie Grasigny.
Scissinck, 421.
Scisco zie Scenisco.
Sclip (Oltman), 67.
Scoenmaker (Hermen), 111.
Scoenmaker (Coep), II 592.
Scoer (Borchert), II 521, 587.
Scoer (Bruin), II 398, 399.
Scoer (Frans), 208, 209.
Scoer (Thebe), 71.
Scocker (Johan Tymens), II 671, 680, 721, 723, 740.
Scholbalg, Balge (de), II 354, 554.
Scoleweme, II, 196.
Sconinck (Johan), 49; - II 182, 189, 468.
Scoeck, Scoecker, II 483, 643, 652.
Scoelholm te Groningen, II 403.
Scoelmester (Lambert), 48.
Scoen (Derck), 298, 304, 476, 545.
Scoenvelt, II 610.
Scoeten Buren zie Schoterburen.
Schoterburen, Scoeten Bueren, II 66.
Schotland, 40, 81, 280, 305, 628; - II 119, 136, 268, 289, 319, 328, 329, 333, 356, 379, 385, 386, 401, 424, 510, 531, 565, 591, 596, 606, 607, 664, 674, 681, 744.
Schotland (Jakob VI van), II 401.
Schotland (Maria Stuart, koningin van), II 401, 448, 464.
Scouwenborch zie Schaumburg,
Scryrle zie Shirley.
Scroer (Hermen), 52.
Scroer (Tamme), 48.
Scroer (Willum), II 143.
Sculenborch (in het Sticht), II 120.
Schulenborch (bij Hellendoorn), II 262, 282.
Schulte (Crijn), II 169, 174, 177, 178, 189, 190, 195, 216, 219, 220, 238, 243.

Schulte Hindricks, 52.
Schultens (Loech), 48.
Schultinga, Schultinck, II 284.
Scutdorp zie Schutterp.
Scutendiep (voorstad), 272, 286; - II 81, 113, 234.
Schutte (Johan), 48.
Schutterp, Scutdorp (Hermen van), 48; - II 468.
Shirley, Scryrle (Sir Thomas), II 453.
Syabbe Fockens, 395.
Sybe Aukes, II 170.
Sibrandus Lubbertus, 471, 472, 484, 494-496, 575; - II 433.
Sybrando, II 193, 217.
Sicilia, 139.
Siddeburen, 196; - II 637.
Sidney, Cygni (Sir Philip), II 166, 230, 378.
Syggink (Lutgijn), 587.
Sigismund (keizer), 61.
Sigismund, koning van Polen zie Polen.
Cygni zie Sidney.
Sijger Sijgers, 47; - II 148.
Sijinck (Lutgijn), 49.
Sijinck (Roleff), 49.
Sickinge, Siccinga, 194, 243, 250, 504, 356.
Sickinge (Feye, Feyge), 228, 248, 249, 442.
Sickingh (D.), 98, 170; - II 455, 604.
Sickinghe (Hermen), 222, 237, 248, 322, 345, 353, 358, 359, 392, 445, 461, 468, 482, 484, 504, 553, 607; - II 32, 52, 54, 63, 64, 256, 414, 450, 555, 733.
Sicco Popken, 444.
Sicco Tammens, VI; - 101, 106; - II 46.
Sicko Sickens, 52.
Sille (N.D.), 33.
Symerma (Syrt) zie Sinnema.
Simers (Hindrick), 71.
Sinnema (Sicke), Siuk Sonnema(?), Syrt Symerma(?), II 722, 739.
Sipetra (Imbertus Marsilius), II 589.
Circksena (Ulrich), 60.
Circkwirum, II 236, 598.

Syssinck (Bartelt), II 640.
Syssinck, Zysinck (Berent), 435, 572, 577; - II 3, 540.
Syte Takens, 48.
Sitter (Mr. A.J. de), XXI.
Sywers (Daniël), II 574.
Sywers (Heine), 355, 358; - II 31.
Sixtus V, II 372.
Sleidanus, 86.
Slichte (Hindrick), II 381, 398, 426.
Slickenborch, II 120.
Slipman (Hindrick), II 467, 677.
Slochteren, 180, 188, 191, 193, 196, 198, 283, 287, 498, 608, 622; - II 605, 647.
Slochterziel, II 604, 653.
Sloten, II 306, 658.
Sluis, II 519, 520, 530, 532, 536, 537, 541, 543, 657, 672, 675, 676.
Sluyter (Alrycus), II 518, 613, 615, 643, 713.
Smallene zie Smalnie.
Smalnie, Smallene, 349.
Smyt (Albert), 48.
Smyt (Arent), 48, 377; - II 460, 504, 560, 727.
Smyt (Berent), 49.
Smyt (Bruyn), 71.
Smyt (Gert), 291, 326, 385, 421, 446, 488, 503, 508, 523, 524, 527, 530, 542; - II 6, 38, 47, 75, 82, 109, 116, 145, 148, 151, 155, 271, 279, 354, 386, 387, 390, 391, 397, 409, 419-421, 427, 433, 439, 446, 450, 471, 489, 490, 495, 504, 513, 554, 555, 561, 595, 609, 658, 672, 679, 680, 713, 721, 722.
Smyt (Jurgen), 63.
Smyt (Lambert) zie Dyckbeen.
Smyt (Roleff), 47.
Smyt (Tonnys), II 727.
Smyt (Wessel), 65, 66.
Snater (hopman), 287.
Sneek, Sneck, 331, 332; - II 260, 503, 667.
Sneek zie Sneek.
Snoe (Derck) zie Sonoy.
Snoes (kapitein), II 122.

Södermannland (Karel, hertog van), II 401.
Soest (Willum van), 48.
Soetbier, 119.
Sovenwolden zie Sevenwolden.
Sophia van Oostfriesland, 136.
Solborch, Saltborch, bij Leer, II 440, 441, 443.
Soltcamp, II 418, 571, 572, 737, 739.
Soltsberch (Hindrick van), 47; - II 334.
Solwert (Willem van), II 280, 640, 643.
Sommer (herberg), II 115.
Sonderziel (Willum), 468.
Sonnema (Siuk) zie Sinnema.
Sonnius (Franciscus), 6, 9, 19, 24, 142, 144, 159.
Sonoy (Diederik), II 229, 454, 469, 470, 487, 635, 644.
Sont (de), II 295, 458, 465, 473, 483, 487.
Spekerman, Spickerman, II 374, 576.
Spiers, 60, 418, 427; - II 119, 227, 346, 358, 545, 609, 627.
Spick, 170, 173, 328, 615; - II 118, 528, 535.
Spickerman zie Spekerman.
Spilledreyger (Claes), 67, 71.
Spirata (hopman Hans), 363, 385, 391, 412, 474, 481, 499, 500, 519; - II 4, 5, 20, 21, 34, 35, 40, 50, 51, 54, 75, 78, 107, 116, 119, 122, 123, 126, 235, 598.
Staell (Egbertus), 254.
Stadtdener (Jacob), 48.
Stade bij Hamburg, II 448, 574, 652, 748.
Stadsweg, Damsterwech, 513, 520, 546.
Staveren, 295; - II 196.
Stameren (hopman), 286.
Stanley (William), Stenlee, Warlee, II 463, 464, 469, 470, 580, 709.
Stans (Johan), 48.
Stapert (Hayo), 552; - II 223.
Stappe (Laurens van der), 48.
Starckenborch (lid van het geslacht), 50, 481, 503, 530, 588; - II 121, 271, 303, 305, 309, 505, 534.
Starckenborch (Albert), II 739.
Starckenborch (Johan), 248, 275, 291, 349, 356, 392, 404, 425, 466, 468, 482-484, 492, 509, 539, 592; - II 38, 39, 66, 72, 76, 137, 138, 155, 157,

224, 228, 409, 414, 416, 435, 487, 492, 536, 544, 555, 563, 575, 639.
Starckenborch (Claes), 180.
Starckenborch (Tyaert), II 414.
Stedum, Steem, 109, 228, 237, 249, 269, 277, 333, 356, 392, 405, 466, 468, 484, 504, 509, 526, 585, 627; - II 3, 14, 17, 26, 35, 38, 66, 229, 414, 535, 555, 556, 633, 693.
Steem zie Stedum.
Steenbrugge (de) te Appingedam, 395.
Steentyl, 339, 344, 432; - II 737.
Steentylpoert te Groningen, 117.
Steenwijk, 276, 284, 287, 288, 299, 308, 388, 396, 397, 401, 402, 406, 412, 414, 424, 451, 452, 456, 489, 505, 518, 552, 572, 586, 611; - II 3, 8, 20, 50, 66, 72, 120, 146, 262, 343, 496, 503, 531, 667, 678, 747.
Stella (Franciscus), 231, 232, 234.
Stellemaker (Remmert), 52.
Stellemakersstraat te Emden, 293.
Stellingewerff, 390.
Stellingewarff (Mol), II 577.
Stenlee zie Stanley.
Styckhuysen, 558; - II 332, 360, 391, 396, 552, 577, 578, 616, 621, 623, 672, 673, 729.
Stoeldreyer (Frerick), 47.
Stoer (Feite), 67.
Stockhorn zie Stoksterhorn.
Stoksterhorn, Stockhorn, 366, 374.
Storck (de), 131.
Straatsburg, 93; - II 114, 551.
Stralenhorst, II 111.
Stratemaker (Johan), 48.
Suydersee, II 184, 223.
Suydewint (Hindrick), II 621, 699.
Suydewint (Wessel), II 699.
Suysewint, Zusewindt (Derck), 362; - II 353.
Sulverschoeck, 212.
Sunnugheheem, II 570.
Suren (Hindrick), 77.
Zusewindt zie Suysewint.
Suecco zie Scenisco.

Suerdijck, 361.
Suurhuysen, 466; - II 162, 339, 484, 598.
Swaechma (Hermen), 51.
Swaegsterzijel, II 737.
Swager, 466.
Swane (de) te Embden, 348.
Swartewolt (Johan), 51.
Swartgijn (Johan), 390. Zie ook Swartte.
Swarttze (Jurgen), II 582.
Swartte, Swartzen, Swartgyn (Peter), 281, 308.
Swartwolt (Frerck), 52.
Swartwolt (Hermen), 52.
Schwarzburg (Gunther van), II 25.
Swartzen zie Swartte.
Swelen (Berent van), 303, 327, 374, 590.
Swenckevelt, 434; - II 484, 607, 611, 648.
Zwinglianen, 177, 495; - II 185, 308, 313.
Swinglius, 85; - II 282.

T.

Talle, weduwe van Evert Lutgen, II 76.
Tamelinck (Willum), 71, 72.
Tamert Tamersen, 68.
Tamme (N.), II 50.
Tamme Aylkens, II 425.
Tamme Hayen, II 442.
Tamme Leffers, II 542.
Tamme Popkens, 552, 559; - II 714.
Tamme Renckens, 489.
Tammen (Emme, Emo), Tamminga, VIII; - 30, 49, 50, 275, 291, 369, 404, 425, 492, 576, 626; - II 17, 32, 66, 76, 121, 138, 229, 271, 309, 383, 414, 508, 535, 619, 633, 639, 726.
Tamminga, (geslacht), 109, 115, 316, 460.
Tamminga (lid van het geslacht), 276, 580, 583; - II 4, 667.
Tamminga (Allert), 183, 423, 490; - II 256, 413.
Tamminga (Berent), 48.
Tamminga (Onno), II 54.
Tammingaborg, Tammingahuys, 321, 325, 338, 363; - II 737.

Tapper (Ruardus), 9.
Tassema (Herman), 254.
Tassis, Taxius (Juan Baptista de), 297, 298, 302, 303, 305, 320, 329, 390, 396, 412, 413, 416, 420, 431, 435, 442, 460, 580, 583; - II 44, 56, 62, 120, 121, 127, 135, 217, 248, 255, 261, 282, 284, 287, 288, 417, 421, 444, 449, 480, 485, 540, 543-546, 548, 551, 559, 560, 562, 565, 566, 570, 571, 645.
Taxius zie Tassis.
Thedingen, Theinghekloester, Teunge (klooster te), 571; - II 393, 621.
Theinghekloester zie Thedingen.
Tekenborch (Hindrick van), 48.
Thema (Abel), 343.
Thema (Johan), 611; - II 257, 263, 684.
Terapel, II 669.
Terceira, Thessera, 454, 465; - II 216.
Terlonge zie Treslong.
Thermes, II 589.
Termunten, 97, 313, 315, 391, 539, 615; - II 3, 16, 22, 50, 57, 122, 164, 359, 585, 604, 648.
Termunterzijl, II 20.
Thérouanne, Tournow, II 590.
Terschelling, Schellinck, 457, 474, 475.
Thesinga (klooster), Essingecloster, 50, 225, 248, 275, 354, 446, 461; - II 32, 122, 256, 637, 723, 744.
Thessera zie Terceira.
Thessinge 546.
Teunge zie Thedingen.
Tewes, II 220.
Texel, 213.
Tyaert Tyebbes, Tyart, II 61, 64, 74, 82, 83, 108, 115, 123, 124.
Tyade Louwens, 200.
Tyade Nansum, 396.
Tyalde, 395.
Tyart Rebbers, 581.
Tyasse Hayens, 181, 218, 288, 396; - II 160, 497.
Tyassens (Heyne), 47.
Tichelar (Derck), II 150.

Tiddinga (Menno), II 12.
Tiddo Bawtes, Bouwtes, 478, 558, 566.
Tydevelt (hof), II 701.
Tideman (Derck), 67.
Tyell, zie Dijlerschans.
Tielp, zuster van Wybe Gijsbers, II 267.
Tien (Gerardus van), II 459, 460.
Tienen, Tynen in Brabant, II 459.
Tijentoeren, II 57.
Tijum bij Winsum, II 414.
Tilburg, Triburch, II 531.
Timannus Petri, 165, 181, 188, 364, 424; - II 159.
Tymen Jacobs, 48.
Tymen Claessens, II 723.
Tynen zie Tienen.
Tirol (Ferdinand van), zoon van keizer Ferdinand I, II 698.
Tinker (Cornelis), II 467.
Tjamsweer, 99, 181, 191, 364; - II 693.
Tjuchem, Tuychen, 512, 546.
Tolen, II 690.
Tolen, Tolens (Albert), II 695.
Tolen, Tolens (Johan), II 694, 695.
Tolleneer (Henrick), 71, 72.
Thomas (vicaris), 180, 188.
Thomas (pastoor), 182.
Thomas (monsieur), 320, 325, 327, 389; - II 348, 459.
Thomas (kapitein), 412, 435, 477, 544, 580, 583; - II 123.
Tonnys Gerrijts, 370; - II 450, 648, 669.
Tonnys Huyge, II 238, 249, 266.
Tonsor (Franciscus) zie Mucerus.
Tortellijn, II 589.
Tournou zie Thérouanne.
Tragon zie Mondragon.
Trayess, Troyess, II 419.
Trente, 9, 10, 21, 83.
Trente (concilie van), 3, 10, 24, 81, 82, 84-86, 103, 104, 137, 141, 143, 147, 152, 153, 155, 161, 203, 206, 418, 566, 628; - II 200, 201, 204, 206, 588, 590, 650.
Treslong, Terlonge, II 62, 63, 72, 253, 257.

Triburch zie Tilburg.
Trier, 42; - II 544, 712.
Troyess zie Trayess.
Truchsess, Truysess (geslacht), 398.
Truchsess, Trucsess, Truysess (Gebhard), 418, 488, 505, 534, 544, 581, 629; - II 63, 66, 113, 274, 345, 544, 599, 697.
Truchsess von Waldburg (Karl), 534.
Truysess zie Truchsess.
Tuychen zie Tjuchem.
Tuckwert, 556.
Tunis, II 712, 719.
Turck (Lubbrecht), heer van Hemert, Hemmart, II 318, 319, 327.
Turken (de), 41, 79-81, 83, 85, 138; - II 98, 198, 340, 615, 699.
Twente, 269, 321, 329, 362, 367, 388, 390, 392, 413, 431, 435, 505; - II 18, 36, 154, 215, 216, 343, 492, 558, 561, 582, 720.
Twickselum, 30; - II 315, 393.

U.

Ubbe Finkes, II 347.
Ubbena (Duert), 611; - II 121.
Ubbena, Ubbens (Jochum, Joachim), 51, 209, 266, 270, 273, 284, 319, 325, 329, 335, 342, 393, 395, 400, 415, 420, 423, 432, 441-443, 446, 450, 611; - II 51, 54, 58, 106, 117, 121, 131, 146-148, 235, 257, 260, 287, 294, 309, 375, 405, 414, 546, 549, 554, 583, 618, 700, 737.
Ubbena (Luloff), 52.
Ubbena (Willem), 270, 342, 349, 423, 474, 491; - II 12, 700.
Ubbens zie Ubbena.
Ubbo, Ulbe Fockens, II 174, 188, 213.
Ubele Gales, 254.
Ubelus zie Ipius.
Ubkena (Egbertus), 51.
Uffke (heer), 395.

Uffkens, 290.
Uffkens (Popko), 235, 250, 261, 278, 326, 423; - II 4, 122, 124, 235, 309, 603, 618, 637, 744.
Uithuizen, Uthhuysen, VI; - 63, 109, 131, 187, 335, 338, 355, 363, 394, 395, 431, 443, 491, 566, 567; - II 34, 45, 56, 245, 267, 355, 414, 450, 535, 684, 733.
Uithuizermeeden, 187; - 546, 547.
Ukena, Ucken (Focko), 371.
Ulbe zie Ubbo.
Ulff, Ulleff Gijsbers, II 178, 220.
Ulfert (D.), II 731.
Ulfft aan den Rijn, 502.
Ulfft (huis), II 395.
Ulger (hopman), 51, 52, 279; - II 704.
Ulger (Evert), II 462.
Ulger (Lubbert), II 518.
Ulger Ulgers, 293, 300, 370; - II 711.
Ulleff Gijsbers zie Ulff Gijsbers.
Ulrich van Oostfriesland, II 780.
Ulrum, II 72.
Ulsda, Ulst (eiland), II 291.
Ulsen, II 262.
Ulst zie Ulsda.
Umpteda zie Ompteda.
Umptdahuys, II 651.
Uncken (Garleff), 561.
Unsta zie Onsta.
Upgant, II 442.
Uphuysen, 404, 571, 582, 585, 586; - II 79, 366, 376, 390, 391, 542, 545, 580, 685, 687.
Upkena, Upkens (Egbert), 523, 555, 611; - II 700.
Upkens zie Upkena.
Uplewerd (plaats), II 812.
Uplewerd (geslacht), 108, 516; - II 62, 389.
Uplewerd (Tydo Beninga to), 458, 467; - II 552.
Upslach (de), 279, 280, 282, 283, 461, 531.
Upstalsboem, IX, XI, XII; - 130, 514, 515; - II 194, 195, 493.
Upwierda, 295; - II 334.
Usquert, 109, 566; - II 425, 428, 650.

Utenbroeck (Jacob), II 721, 739, 740.
Utersteweer in Oostfriesiand, II 703.
Uthhuysen zie Uithuizen.
Uttum, Ottum in Eemsland, 356; - II 10, 306, 547, 733.
Uthwierda, 123, 436; - II 735.

W.

Waege (Gert in die), II 699.
Wael (Claes den), II 431.
Waell (Johan), apotheecker, 47.
Waelke Louwens, 200.
Waelke Lutgens, Waelke Herens, II 26, 669.
Waas (land van), Waslandt, II 467, 670.
Wagenborgen, 95, 97, 489, 498, 499, 508; - II 585, 592.
Wagenborgermeer, 547.
Walburgkerk te Groningen (St.), Walbruggeskerke, tsunte Wolburg, 34, 232, 267; - II 263, 712, 724.
Walcheren, II, 141.
Walen (de), 37, 176, 627; - II 25, 39, 126, 215, 231, 260, 261, 263, 314, 318, 319, 416, 565, 624, 625.
Wantscerer (Pauwel), 48.
Warenborch (voetknecht), II 472.
Warven (Phebe to), 98.
Warfum, Werffum, 194, 285, 289, 297, 299, 303, 328, 384, 483, 553; - II 554, 570, 677, 696, 723.
Warfum (Johan van), II 51.
Warfummerbueren, 321.
Warfummerrijt, de Rijdt, 363, 522; - II 41, 696, 711.
Warffummscanze, II 711.
Warlee (Willum) zei Stanley.
Warloe zie Werl.
Wartum, 478; - II, 603, 605, 629.
Wartum (Aylt to), II 124, 632, 633.
Wartum, Watum (Aysse [Phebes] to), II 4, 306, 570, 603, 605, 618, 625, 629, 638, 648, 669, 684.
Waslandt zie Waas.
Wat, II 696, 711, 723.
Watertap (de), 412, 413; - II 239, 737.

Watertap (Ever), 390, 412; - II 27, 110, 397, 503, 583, 622, 642, 736.
Watum, 227, 455, 476, 482, 519; - II 139, 188, 230, 411, 483, 545, 677, 737, 738.
Watum (Aysse to) zie Wartum.
Wedde, 21, 63, 74, 190, 193, 203, 283, 298, 354, 360, 498, 499, 506, 518, 530, 539, 559, 570, 574, 585, 592; II 124, 167, 212, 301, 316, 381, 441, 527, 553, 559, 562, 581, 737.
Wedde (Hindrick van), 48.
Wederdoopers, 166, 187, 205, 208, 431, 460; - II 70, 125, 153, 350, 433, 549, 554, 575, 583, 591, 592, 624, 639, 709, 720.
Wederspan (hopman), II 156.
Wedzer, Wedzeer zie Wezer.
Weemhoff (Feycko), II 242, 637.
Ween (Wilcke van), 541, 543.
Weerden (Joest van), II 374.
Weerden zie Verden.
Weesel zie Wezer.
Wever (Andreas), 48.
Wever (Gerrijdt), 49.
Weiwerd, Weywart, 97, 476, 520, 530, 556, 563, 564, 615; - II 30, 44, 399, 585.
Weck (Hindricus), II 450.
Welmeers, Welmers (Johan), 51, 52.
Welser (Philippine), gemalin van Ferdinand van Tirol, II 698.
Wenden (Caspar van), II 703.
Wener, 283, 298, 376, 507, 518, 553, 554, 558, 570, 571, 582, 583, 602, 622; - II 124, 188, 226, 299, 314, 316, 317, 323, 327, 329, 331, 339, 349, 369, 371, 377, 378, 385, 399, 438, 441, 661.
Wendt (Otto de), tWente, 395.
Wenghe, Dwenge (Caspar van der), II 217, 484, 513.
Werffum zie Warfum.
Werl, Warloe, in Westfalen, II 268.
Wernich, Werninchius, Werninck (Gert, Gerardus), 123, 165, 170, 181, 246, 254, 334, 502, 566; - II 515, 555.
Werumeus (geslacht), XXI.

Werumeus (Dr. Hemmo Arnold), XX-XXII.
Werumeus (Margaretha Hemmina), XXI.
Wesel, II 112, 333, 370, 371, 375, 379, 394, 397, 402, 448, 449, 455, 464, 478, 504-506, 514, 544, 558, 582, 659, 720.
Wezer, Wedzer, Weesel, Wedtzeer (de), II 136, 139, 140, 174, 179, 283, 288, 290, 295, 304, 306, 369, 395, 430, 471, 483, 490, 495, 497, 505, 546, 651, 680, 690, 711, 723.
Wessel (mester), 48.
Wessinghe zie Wetsinge.
Wessphelingen zie Westfalen.
Westendorp, 249, 252, 325; - II 130.
Westendorp (Georg), 122; - II 520, 619, 711.
Westendorp (Nicolaas), XXIII.
Westerembden, 295, 341, 362, 370, 468, 481, 563.
Westerhorne, 564; - II 593.
Westerhusen, Westhuysen, 182, 256; - II 236, 278, 331, 393, 399, 415, 457, 471, 473, 562, 598, 726.
Westerman (Georg), 313, 314.
Westernijlandt, 572.
Westerschans, II 4, 255, 737, 738.
Westerwijtwert, 207, 254, 540; - II 570, 619, 723, 745.
Westerwoldingeland, 268; - II 331, 381, 527, 584, 739.
Westerwolt (Arent), 627; - II 667.
Westerwolt (Volker), 173, 627; - II 667.
Westerwolt (Gert), II 667.
Westerwolt, Westerwalt (Hayo), 96, 194.
Westerwolt (Jacob), 65, 66.
Westerwolt (Johan), 52.
Westfalen, Wessphelingen, XVII; - 65, 66, 73, 286, 427, 459, 506, 558, 570, 571; - II 5, 36, 54, 67, 73, 167, 187, 188, 190, 232, 235, 282, 294, 310, 323, 330, 331, 333, 342, 355, 367, 377, 391, 393, 396, 397, 408, 410, 411, 413, 416, 417, 424, 429, 437, 448, 452, 464, 473, 478, 482, 488, 491, 492, 495, 496, 505, 506, 512, 513, 515, 523, 529, 546, 558, 562, 565, 569, 572, 582, 591, 679, 683, 685, 699, 711, 731, 733.
Westhuysen zie Westerhusen.
Westvlaanderen, 453.
Wetsinge, Wessinghe, 109, 289, 295, 552; - II 685, 703.
Wyardus (notaris), 552, 555; - II 149, 450, 505, 649.

Wyart Mammen, 466.
Wybe Gijsbers, II 267.
Wybelsum, II 456.
Wybinck (Wilke), 71.
Wybkens, II 431.
Wichmannus, 627.
Wicht (de) zie Wight.
Widtmonde zie Witmunde.
Wydtwerd zie Wytwerd.
Wied (Herman van), aartsbisschop van Keulen, 398, 629.
Wierde zie Wijert.
Wifferdinck (Hermannus), 49.
Wigbolt Frericks, 51.
Wigger, II 13, 19.
Wight, de Wicht (eiland), II 675.
Wijert (kasteel de), Wierde, II 546, 547, 556.
Wijferinck (Sicco), 333, 341, 423, 503, 557; - II 132, 143, 400, 403-408, 414, 415, 479, 499, 523, 622, 634, 642.
Wijfferinck (Johan), 170, 379; - II 375, 546, 549, 554, 618.
Wijk bij Duurstede, II 127.
Wijck (de) te Appingedam, 395.
Wijnhuis te Groningen, II 501.
Wilbe (Peregrinus) zie Willoughby.
Wilhelmus vorst van Cleve zie Willem.
Wilke Eltken, 478.
Wilcken (hopman), 569.
Willem, Wilhelmus, hertog van Cleve, 75, 82.
Willem Lubbers, 119.
Willoughby de Eresby, Wilbe (Peregrine Bertie, lord), II 259, 264, 268, 271, 281, 459, 613, 635, 644, 696, 704, 709, 710.
Willum (metselaar), II 156, 169, 263.
Willumstadt, II 644.
Wilrick Dockens, 518.
Wilrick Elthens, 564; - II 605, 625, 629, 632, 637, 669, 736, 744.
Wilte Detleffs, 466.
Wymelsum, II 387.
Winbrugge (Hermannus), 59, 236, 351, 399, 424.
Winbrugges (Johan), 49, 50, 175, 303, 312, 344, 392, 399,

404, 416, 419, 425, 483, 509; - II 121, 339, 410, 426, 432, 435, 505, 508, 534-536, 569, 573, 611, 628, 632, 639.
Wyncken, Winkens (Aelko, Aylco, Alyko), 217, 251, 279, 423, 452, 455, 474; - II 11, 43, 284, 290, 375, 414, 450, 571, 603, 605, 618.
Winschoten, 196, 197, 283, 286, 287, 335, 342, 497-500, 507, 508, 552, 622; - II 139, 145, 438.
Winsum, 31, 35, 37, 55, 56, 63, 109, 114, 118, 131, 175, 176, 179, 182, 195, 208, 222, 239, 244, 245, 249, 251, 256, 261, 262, 265, 277, 280, 282, 285-293, 296-299, 301-303, 307, 308, 319, 321, 325, 328, 338, 352, 361, 394, 406, 436, 437, 443, 460, 468, 479, 531, 544, 549, 617; - II 19, 46, 75, 83, 256, 280, 290, 335, 394, 402, 467, 716, 739.
Wynsummerziel, 296, 298.
Wirdum, V, VIII; - 63, 90, 99, 106, 110, 112, 173, 196, 211, 212, 217, 225, 227, 295, 301, 334, 341, 356, 357, 364, 370, 380, 422, 474, 526, 534; - II 43, 406, 414, 447, 450, 498, 514, 543, 573, 611, 649, 662, 693, 725.
Wirdum in Oostfriesland, II 299, 725.
Wirtzenborch zie Würzburg.
Wisch (Margareta van), 517.
Wissel (Anna van), 625.
Witmunde, Widtmonde, 590; - II 139, 194, 195, 318, 330, 531, 578, 678.
Wittenberg, VII; - 85, 172, 173, 197, 473.
Wittewierum, 23, 127, 195, 196, 199, 202, 205, 210, 260; - II 81, 122, 124, 636, 656, 669, 746.
Wytwerd, Witwert, Wydtwerd, 63, 99, 123, 127, 426, 436; - II 570, 571.
Wolbe Popkens, 361.
Wolbrugge, II 354.
Wolburg (tSunte) zie Walburgkerk.
Wolde zie Kropswolde.
Woldendorp, 97, 480, 556; - II 169, 373, 585, 604, 641, 723.
Wolken (Hindrick), 71.
Wolt zie Duerswold.
Wolter Bruyns, 48.
Woltersum, 97, 99, 179, 204, 274; - II 609, 611, 636.

Wolthuysen, 425, 443, 496, 539, 610, 611; - II 79, 162, 424, 518, 529, 542, 545, 697.
Woltlanden (de), 546.
Worckum, II 260, 598, 629.
Worman (Wempe), 72.
Wormes (Herman van), 490.
Worms, 10, 86; - II 253, 272, 279, 281.
Wort (van den) zie Duvenvoorde.
Wou (Johan van den) zie Gouda (de).
Wrytzerus (D.) zie Sandfoerth.
Würzburg, Wirtzenborch, II 544.

Y.

York, XXXVI.

Z.

Zeeland, 43, 323, 386, 393, 454, 465, 470, 493, 510, 581; - II 18, 23, 59, 62, 72, 86, 93, 95, 102, 106, 118, 119, 128, 135, 136, 142, 152, 157, 165, 166, 168, 179, 187, 199, 233, 258, 295, 300, 335, 361, 365, 367, 372, 378, 401, 430, 449, 492, 541, 568, 583, 597, 598, 606, 607, 616, 624, 635, 646, 647, 657, 666, 675, 682, 690, 704, 717.
Zeerijp, Zierup, Rip, Rijp, VI; - 52, 98, 101, 106, 110, 191, 195, 306, 327, 423, 455; - II 3, 14, 414, 535, 604, 662.
Zenen (jonker), II 731.
Zerbst, Serwerst (stad), II 244.
Ziel zie Delfzijl.
Ziel (Peter ten), 116, 122, 128, 132, 180, 185, 212, 450; - II 565.
Zielmunneken in Eemsland, II 726.
Zier (Oemke), 338.
Zierikzee, Zurckze, 221.
Zierup zie Zeerijp.
Ziepe, Zijpe, 321.
Zoeffs (Luleff), 49.
Zuylen van Nijevelt (lid van het geslacht), II 636.
Zuylen (W. van), 437.

Zuinck (Albert), 47.
Zurckze zie Zierikzee.
Zutfen, Suetven, 213, 234, 327, 475, 502, 534, 544, 561, 562, 574-576, 580, 581, 583, 589; - II 5, 13, 36, 56, 62, 120, 121, 135, 180, 213, 217, 221, 231, 260, 262, 305, 370-372, 375, 378, 389, 394, 395, 412, 417, 448, 490, 496, 579, 582, 645, 713, 720, 742.
Zuer (Joest) zie Oxius (Jodocus).
Zweden, XLII; - 349, 628; - II 11, 119, 158, 401, 423, 522, 565, 591, 599, 615, 627, 712, 718.
Zweden (Gustaaf I Wasa, koning van), 135.
Zweden (Johan III, koning van), 495.
Zweden (Katharina van), 135.
Zweden (Margareta van), dochter van Edzard II v. Oost-Friesland, II 686.
Zweden (Sigismund, koning van), II 401.
Zwitserland, 628; - II 517.
Zwolle, 328; - II 8, 48, 144, 540, 558, 560, 628.